

SANCTI PATRIS NOSTRI JOANNIS CHRYSOSTOMI

ARCHIEPISCOPI CONSTANTINOPOLITANI

OPERA OMNIA.

IN PSALMUM III (a).

*Psalmus David, cum fugeret a facie Absalom filii sui.
Domine, quid multiplicati sunt qui tribulant me (v. 1.
2) ?*

Ducibus victoriam assequutis reges triumphales ponunt statuas : aurigis vero et athletic¹ imagines et columnas eorum victoriæ testes excitant principes, et inscriptione tamquam ore efficiunt, ut materia victoriam prædicet. Alii rursus in libris et scriptis victorum laudem describunt, suas in laudando vires tis, qui laudantur, majores volentes ostendere. — Pictores certe, statuarii, sculptores, populi, principes, civitates, et pagi victores admirantur : nemo autem fugientis, ejusque qui non bellum gessit, descripsit imaginem, ut nunc David. Est enim 1. *Psalmus David, dum fugeret a facie Absalonis filii sui.* Et quando laude dignus est qui fugit ? quando dignus est habitus exsul, cujus nomen inscriberetur ? Fugitivos scriptis literis persequuntur, non honorant inscriptionibus. Sed disce, o frater, causam inscriptionis, et animam tuam in tuto colloca ; sit tibi historiæ narratio vite tuæ correctio ; sit justipersecutio mentis stabilimentum. Disce cur Davidem persequeretur Absalom, ut eum ceu rei fundamentum inveneris, timore Domini ædificeris. Quemadmodum enim absque fundamento invalida et imbecilla est ædificatio : ita, nisi invento scopo ac instituto, Scriptura est inutilis.

Probaturs variis Scripturæ sacræ sententiis et exemplis Deum dissidiis domesticis, rebellionem creaturarum, et omnibus malis uti in pœnam peccati. — Beati David hic scopus fuit per propositum Psalmum vitam instituere et castigare, ut nihil unquam mali faciat, nec leges Dei contemnat, nec peccatori ea eveniant, quæ sibi evenerunt. Fugiebat filium suum David, quoniam castitatem fugerat ; fugiebat filium, quoniam matrimonium pudicum violaverat ; fugiebat filium, quoniam legem Dei quæ dicit, *Non occides, non adulterabis (Exod. 20. 13. 14)*, fugerat. Quia enim alienam agnam in domum suam introduxerat, et ejus pastorem interfecerat, qui erat ex domo sua agnus, pastorem cornu petebat. Alienæ domui bellum intulit, et ex domo sua ipsi bellum excitatum est. Non est meum cogitatum, ipsius Dei dictum est :

ubi autem Deus est qui interpretatur, nemo est qui contradicat. Quod enim adversus David filius suus ideo insurrexerit, quoniam Uriam interfecit, et uxorem ejus accepit, audi Deum per prophetam Nathan Davidi dicentem: *Ego unxi te regem super Israel, et eruite de manu Saülis. Ego dedi tibi omnia quæ erant domini tui, et domum Saülis et Juda: et si parva sunt hæc, adjiciam tibi his paria. Quare ergo contempsisti Dominum, ut faceres malum in conspectu meo? Uriam Hettæum percussisti gladio, et uxorem illius accepisti in uxorem tibi. Et nunc non recedet gladius de domo tua in æternum (2. Reg. 12. 7-11).* Alienam domum gladio divisisti : gladium adversus te fabricabor in domo tua. *Ecce ego suscitabo adversus te mala ex domo tua: non aliunde, nec foris, sed Ex domo tua.* Unde est fons peccati, illinc est plaga supplicii. Quia ergo a præcepto Domini fugitivus exsulque fuerat, propterea filium fugiebat. *Psalmus David dum fugeret a facie Absalon filii sui.* Belli narratione melior est causa belli suscepti, ut cum justipersecutio viderimus, caveamus ne cadamus, et ejusmodi supplicium fugiamus. Multi enim vel in hodiernum usque diem bella habent in ædibus, et hic quidem oppugnatur ab uxore, ille vero obsidetur a filio : alius autem a fratre, et alius donatur a famulo, et unusquisque angitur et afflicatur, pugnat, bellum gerit, et bello vexatur ; ac nemo subducta ratione apud se cogitat, nisi peccata seminasset, nunquam fore ut in domo sua spinæ et tribuli orientur : nec nisi peccatorum scintillas occultasset, domum conflagraturam fuisse. Quod enim peccatorum fructus sint mala propria, et domesticos lictores Deus in peccatores elegerit, testis est Scriptura, qua ad faciendam fidem nihil est validius. Uxor tecum bellum gerit, ingresso tamquam fera occurrit, linguam tamquam gladium acuit ? Res quidem valde molesta, quod auxiliatrix adversaria facta sit : teipsum tamen examina, numquid in juventute in mulierem quid attentaris, et quod mulieri a te vulnus inflictum est, curetur per mulierem, et alienum ulcus propria uxor, chirurgi officio fungens, medicetur. Id quamvis quæ secat ignoret, novit tamen Deus medicus. Ipse enim ea tamquam ferro adversus te usus est : et quemadmodum ferrum nescit quid agat, futuram autem per ferrum medelam novit medicus : ita etiam licet ignoret uxor quæ ferit, et maritus qui feritur, causam ictus, Deus tamen ut medicus novit quid conferat. Quod autem mulier mala sit peccatorum colaphus, testis est sacra

¹ In Reg., *militibus*, pro, *athletis*.

(a) Collati Commentarii cum Codice Reg. 1962 [nunc 654], qui continet Psalmos 3, 4, 5, 6, 7, 8, 43, 44, 45, 46, 47; et cum Colbertino 10 [nunc Regio 145], qui eosdem Psalmos excepto primo continet, ac præterea [9, 10, 11, 12], 48 et 49.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΙΩΑΝΝΟΥ,

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ,

ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ,

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

[1] ΕΙΣ ΤΟΝ Γ' ΨΑΛΜΟΝ.

Ψαλμός τῷ Δαυῖδ, ὅποτε ἀπεδίδρασκεν ἀπὸ προσώπου Ἀβεσσαλώμ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Κύριε, τί ἐπληθύνθησαν οἱ θλίβοντές με;

Ἐπινικίους μὲν ἀνδριάντας οἱ βασιλεῖς τοῖς στρατηγαῖς νικήσασιν ἀνατιθέασιν ^a νικηφόρους δὲ εἰκόνας καὶ στήλας ἐγείρουσιν ἄρχοντες ἱνιόχοις καὶ ἀθληταῖς, καὶ τῷ ἐπιγράμματι ὡς στόματι κήρυκα τῆς νίκης τὴν ὕλην ἐργάζονται. Ἄλλοι δὲ πάλιν ἐν βίβλοις καὶ γράμμασι τοὺς ἐπαίνους τοῖς νικηταῖς γράφουσι, τὴν ἑαυτῶν ἐν τῷ ἐπαίνῳ δύναμιν ἰσχυροτέραν τῶν ἐπαινουμένων δεῖξαι θέλοντες. Καὶ λογογράφοι, καὶ ζωγράφοι, καὶ χαλκευταί, καὶ λιθογλύπται, καὶ δῆμοι καὶ ἄρχοντες, καὶ πόλεις καὶ χῶραι τοὺς νικητὰς θαυμάζουσιν· οὐδεὶς δὲ φεύγοντος καὶ μὴ πολεμίσαντος εἰκόνα ^b ἔγραψε, καθάπερ νῦν ὁ Δαυῖδ. *Ψαλμός γάρ τῷ Δαυῖδ, ἐν τῷ ἀποδιδράσκειν αὐτὸν ἀπὸ προσώπου Ἀβεσσαλώμ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Καὶ πότε ὁ δραπέτης ἐγκωμίων ἄξιος; πότε δὲ ὁ φυγὰς ἐπιγραμμάτων ἐντός; Τοὺς δραπέτας γράμμασιν ἰξεύουσιν, οὐκ ἐπιγράμμασι θαυμάζουσιν. Ἀλλὰ μάθε τὴν αἰτίαν, ἀδελφεέ, τῆς ἐπιγραφῆς ^c, καὶ ἀσφάλισαί σου τὴν ψυχὴν· γενέσθω σοι ἡ ἱστορία βίου κατόρθωσις· ἦτω σοι ὁ τοῦ δικαίου διωγμὸς διανοίας στηριγμός. Μάθε [2] γάρ διὰ τί ἐδιώκετο Δαυῖδ ὑπὸ τοῦ Ἀβεσσαλώμ, ἵν' ὡς θεμέλιον τὸ πρᾶγμα εὐρών, οἰκοδομηθῆς τῷ ρόθῳ τοῦ Θεοῦ. Ὡς γὰρ ἄνευ θεμελίου σαθρὰ ἡ οἰκοδομὴ· οὕτως ἄνευ τῆς εὐρέσεως τοῦ σκοποῦ οὐκ ὠφελεῖ ἡ Γραφή.*

Σκοπὸν εἶχεν ὁ μακάριος Δαυῖδ, διὰ τοῦ προκειμένου ψαλμοῦ παιδεῦσαι τὸν βίον καὶ σωφρονίσει, μηδέποτε κακοποιεῖν καὶ καταφρονεῖν τῶν νόμων τοῦ Θεοῦ, ἵνα μὴ ὁ ἀμαρτήσας τοιαῦτα πάθῃ, οἷα καὶ αὐτὸς ἔπαθε. Ἐφευγε τὸν υἱὸν αὐτοῦ ὁ Δαυῖδ, ἐπειδὴ τὴν ἀγνείαν ἐφευγεν· ἐφευγε τὸν υἱὸν, ἐπειδὴ τὸν σῶφρονα γάμον ἐνύβρισεν ^d· ἐφευγε τὸν υἱὸν, ἐπειδὴ τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ τὸν λέγοντα, *Οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, ἐφευγεν.* Ἐπειδὴ γὰρ ἀλλοτρίαν ἀμνάδα εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ εἰσήγαγε, καὶ τὸν ταύτης ποιμένα ἀπέκτεινεν, ὁ ἐκ τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἀμνὸς τὸν ποιμένα ἐκεράτιζεν. Ἀλλότριον οἶκον ἐπολέμησε, καὶ ἐκ τοῦ ἰδίου οἴκου ἐπανεῖστη αὐτῷ ὁ πόλεμος. Οὐκ ἔστιν ἐμὸν τὸ νόημα, Θεοῦ ἔστι τὸ ἀπόφθεγμα· ὅπου δὲ Θεὸς ὁ ἐρμηνεύων,

οὐδεὶς ὁ ἀντιλέγων. Ὅτι γὰρ διὰ τοῦτο ἐπανεῖστη τῷ Δαυῖδ ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ἐπειδὴ τὸν Οὐρίαν ἐφόνευσε, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ἔλαβεν, ἄκουσον τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ προφήτου Νάθαν πρὸς τὸν Δαυῖδ λέγοντος· *Ἐγὼ ἔχρισά σε βασιλέα ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ, καὶ ἐξεῖλόμην σε ἐκ χειρὸς Σαούλ, καὶ ἔδωκά σοι τὰ πάντα τοῦ κυρίου σου, τὸν οἶκον Σαούλ, καὶ Ἰούδα, καὶ εἰδὼγα σοὶ ἔστι, προσθήσω σοι καθὼς ταῦτα. Καὶ τί ἔτι ἐξουδένωσας τὸν Κύριον, τοῦ ποιῆσαι τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν μου; Τὸν Οὐρίαν τὸν Χετταῖον ἐπάταξας ἐν ρομφαίᾳ, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ἔλαβες ἑαυτῷ εἰς γυναῖκα. Καὶ νῦν οὐκ ἐξαρθήσεται ρομφαία ἐκ τοῦ οἴκου σου εἰς τὸν αἰῶνα. Τὸν ἀλλότριον οἶκον ρομφαίᾳ ἐδιχοτόμησας, τὴν κατὰ σοῦ ρομφαίαν χαλκεύσω ἐν τῷ οἴκῳ σου. Ἴδου ἐγὼ ἐξεγερῶ ἐπὶ σὲ κακὰ ἐκ τοῦ οἴκου σου· οὐκ ἐξωθέν ποθεν, ἀλλ' ἔκ τοῦ οἴκου σου. Ὅθεν ἡ πηγὴ τῆς ἀμαρτίας, ἐκεῖθεν ἡ πληγὴ τῆς τιμωρίας. Ἐπεὶ οὖν τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ δραπετῆς καὶ φυγὰς ἐγένετο, διὰ τοῦτο τὸν υἱὸν ἀπεδίδρασκε. *Ψαλμός τῷ Δαυῖδ ἐν τῷ ἀποδιδράσκειν αὐτὸν ἀπὸ προσώπου Ἀβεσσαλώμ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Καὶ κρείττων τῆς τοῦ πολέμου ἐξηγήσεως ἡ αἰτία τῆς τοῦ πολέμου ὑποθέσεως, ἵνα τὸν ὀλισθόν τοῦ δικαίου θεασάμενοι ἀσφαλίσωμεθα τὸ πτώμα, καὶ φύγωμεν τὴν ὁμοίαν βάσανον. Πολλοὶ γὰρ καὶ εἰς τὴν σήμερον πολέμους ἐν τοῖς οἴκοις ἔχουσι, καὶ ὁ μὲν ὑπὸ γυναικὸς πολεμεῖται, ὁ δὲ ὑπὸ τέχνου πολιορκεῖται, ἄλλος ὑπὸ ἀδελφοῦ, καὶ ἕτερος ὑπὸ οἰκέτου δαμάζεται, καὶ ἕκαστος ἀκηδιᾷ, καὶ δυσχεραίνει καὶ μάχεται, καὶ πολεμεῖ, καὶ πολεμεῖται· καὶ οὐδεὶς ἑαυτὸν λογοθετεῖ ἐννοῶν, ὅτι εἰ μὴ ἀμαρτίας ἔσπειρεν, οὐκ ἂν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ ἀκανθαὶ καὶ τρίβολοι ἀνέβησαν· εἰ μὴ σπινθήρας ἀμαρτιῶν ἐκρυψεν, οὐκ ἂν ὁ οἶκος ἀνεπυρίζετο. Ὅτι γὰρ ἀμαρτιῶν εἰσι καρποὶ τὰ οἰκεία κακὰ, καὶ δημίου· ἐμφυλίους κατὰ τοῦ ἀμαρτάνοντος χειροτονεῖ ὁ Θεός, μάρτυς ἡ θεία Γραφή, ἧς οὐδὲν ἰσχυρότερον. Πολεμεῖ σε ἡ γυνή, εἰσελθόντι ὡς θηρίον ἀπαντᾷ, τὴν γλῶσσαν ὡς μάχαιραν ἀκονᾷ; Λυπηρὸν μὲν τὸ πρᾶγμα, ὅτι ἡ βοηθὸς ἀντίπαλος γέγονεν· [3] ὅμως ἑαυτὸν ἐρεύνησον, μὴ πως ἐν νεότητι εἰς γυναῖκα ἐνεωτέρησας, καὶ τὴν εἰς γυναῖκα τραῦμα διὰ γυναικὸς θεραπεύεται, καὶ τὴν ἀλλοτρίαν σηπεδόνα ἡ ἰδία χειρουργεῖ. Κἂν ἀγνοῇ ἡ τέμνουσα, ἀλλ' οἶδεν ὁ ἰατρὸς Θεός. Αὐτὸς γὰρ αὐτῇ ὡς σιδήρῳ κατὰ σοῦ ἐχρήσατο· καὶ ὡς περὶ τὸ σιδήρου οὐκ οἶδεν ἢ ἐνεργεῖ, τὴν δὲ διὰ τοῦ σιδήρου θεραπείαν οἶδεν ὁ ἰατρὸς· οὐ-**

^a Ἀνατιθέασιν deest in Reg.

^b Reg. εἰκόνας, atque ita legerat interpres.

^c Τῆς γραφῆς Morel. et Savil.

^d Reg. ἠθέτησεν.

τιο κἄν ἀγνοῆ ἢ γυνὴ ἢ πλήττουσα, καὶ ὁ ἀνὴρ ὁ πληττόμενος τὴν αἰτίαν τῆς πληγῆς, ἀλλ' ὁ Θεὸς ὡς ἱατρὸς οἶδε τὰ συμφέρον. Ὅτι δὲ ἡ γυνὴ πονηρὰ ἀμαρτιῶν ἐστὶ κόνδυλος^α, μάρτυς ἡ θεία Γραφή. Τί γὰρ λέγει ἄκουσον· *Γυνὴ πονηρὰ ἀνδρὶ ἀμαρτωλῷ δοθήσεται*. Ὡς πικρὰ ἀντίδοτος αὐτῷ δοθήσεται, τοὺς χυμοὺς τῶν ἀμαρτιῶν ἀναλίσκουσα. Ὅτι δὲ καὶ τὸ ὑπὸ τέκνων πολιορκεῖσθαι, ἀμαρτιῶν ἐστὶ βάσανος, μάρτυς ὁ Δαυὶδ, διὰ τὴν παράνομον κοίτην ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀβεσσαλὼμ πολεμούμενος, ὡς ὁ λόγος ἔδειξεν. Ὅτι δὲ καὶ ἀδελφοὶ ἀδελφοὺς δι' ἀμαρτίας ἐπολέμησαν, μάρτυς ἡ βίβλος τῶν Κριτῶν. Ὅτι γὰρ εἰς τὴν παλλακίδα τοῦ ὀδοιπόρου οἱ τῆς φυλῆς Βενιαμὴν ἐξεπόρνευσαν, ἡ δὲ τὴν ἀμετρον ὕβριν μὴ ἐνεγκοῦσα ἀπέθανεν, αἱ ἔνδεκα φυλαὶ τὴν μίαν ἐπολέμησαν· καὶ ἐπειδὴ αἱ ἔνδεκα φυλαὶ ἀπὸ Θεοῦ ἀπέστησαν, καὶ εἰς τὰ εἰδῶλα ἐξεπόρνευσαν, ὑπὸ τῆς μιᾶς φυλῆς αἱ ἔνδεκα ἐνίκηθησαν, καὶ πλεονάκεις νικηθεῖσαι ὑπὸ τῆς μιᾶς, ἀπαξ αὐτὴν ἐνίκησαν, καὶ ἀδελφοὶ ἀδελφοὺς ἐπολέμησαν, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς διὰ τῆς ἀμαρτίας αὐτῶν ἤρε τὸ τῆς ἀμαρτίας μεσότοιχον. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ μία φυλὴ εἰς τὴν γυναῖκα ἐπόρνευσεν, αἱ δὲ ἔνδεκα φυλαὶ εἰς τὰ εἰδῶλα ἐξεπόρνευσαν, καὶ οὗτοι κάκεινοι ὑπὸ Θεοῦ ἐξωλοθρεύθησαν, ὡς γέγραπται· *Ἐξωλόθρευσας πάντα τὸν πορνεύοντα ἀπὸ σοῦ*. Ὡστε ἀδελφοὶ ἀδελφοὺς ἐπολέμησαν δι' ἀμαρτίας. Ὑπὸ ἀδελφῶν πολεμούμενος, μὴ τοσοῦτον κατ' ἐκείνων στέναζε, ὅσον ἑαυτὸν λογοθέτει, καὶ ἀνέταζε ζητῶν διὰ ποίας ἀμαρτίας οἱ ἀδελφοὶ πολέμιοι. Οὐχ ὅτι πάντες δι' ἀμαρτίας ὑπὸ ἀδελφῶν πολεμοῦνται· καὶ γὰρ ὁ Ἰωσήφ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν ἐπολεμεῖτο, καὶ οὐ πάντως διὰ ἀμαρτήματα· καὶ ὁ Ἰωβ ὑπὸ γυναικὸς ἐπεβουλεύετο, καὶ οὐ πάντως διὰ ἀμαρτήματα· ἀλλ' ὅτι οἱ πλείονες τῶν ἀνθρώπων διὰ ἀμαρτίας οἰκιακοὺς πολεμίους ἔχομεν. Ἔστιν ὅτε καὶ φίλοι εἰς ἐχθροὺς διὰ ἀμαρτίας τρέπονται, καὶ οἱ πάλαι ἀγαπιῶντες^α μισοῦσι καὶ ἀποστρέφονται, τοῦ Θεοῦ τὸ τοιοῦτον μῖσος δι' οὗς οἶδε λόγους ἐμβάλλοντος. Οὕτω γὰρ ἐν τῷ ἑκατοστῷ τετάρτῳ ψαλμῷ γέγραπται περὶ τῶν Αἰγυπτίων· *Μετέστρεψε τὴν καρδίαν αὐτῶν τοῦ μισῆσαι τὸν λαὸν αὐτοῦ*. Οὐχ ἂν δὲ τὸ μῖσος ἀπὸ Θεοῦ ἐδόθη, εἰ μὴ πρότερον κακῶς ἐφιλίαζον. Οἷς γὰρ ἡ φιλία ἀπωλείας πρόξενος, τούτοις τὸ μῖσος ἀρστής ὑπόθεσις. Ἀλλὰ καὶ τὰ δούλα καὶ ὑπήκοα σώματα πολλάκις διὰ ἀμαρτίας τῇ δεσποτεῖᾳ ἐπανεστήσαν. Βλέπε γὰρ τὸν Ἀδὰμ μηδέπω ἀμαρτήσαντα, [4] καὶ τὰ θηρία ὡς δούλα καὶ ὑπήκοα ἔχοντα, καὶ ὡς δούλοις αὐτοῖς καλοῦντα ὀνόματα. Ὅτε δὲ τὴν ὄψιν τῇ ἀμαρτίᾳ ἐσπίλωσε, τότε τὰ θηρία αὐτὸν οὐκ ἐγνώριζεν, καὶ τὰ δούλα πολέμια κατ' αὐτοῦ γεγονάσι. Καὶ ὡσπερ ὁ ἐν τῇ οἰκίᾳ κύων δουλεύει τῷ τρέφοντι, καὶ φοβεῖται τοῦτον καὶ τέθηπεν· ἐὰν δὲ ἄφνω ἡσθολωμένην ἔχοντα τὴν ὄψιν θεάσῃται, ἢ προσωπεῖον ἀλλότριον ἐν τῇ ὄψει φέροντα, ὡς ξένῳ ἐπέρχεται καὶ σπαράξαι βούλεται· οὕτως ὁ Ἀδὰμ ἐφ' ὅσον τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ πρόσωπον καθαρὸν ἔτῃρει, οἱ θῆρες αὐτῷ ὡς δούλοι ὑπέκειντο· ὅτε δὲ τὸ πρόσωπον τῇ παρακοῇ ἐσπίλωται, μὴ γνωρίζοντα τὸν δεσπότην, ὡς ξένῳ ἔχθραινόν. Ὡστε καὶ δούλων ἐπανάστασις ἀμαρτιῶν ἐστὶν ἀντίδοσις. Δίκαιος ὁ Δανιὴλ, καὶ οἱ λέοντες τὴν δεσποτείαν ἐγνώρισαν· εἶδον ἀμαρτίας ἄγευστον, καὶ ἀζῆκαν τιμωρίας ἄμορον. Ἡμαρτε προφήτης ψευ-

σάμενος. καὶ εὔρεν αὐτὸν ὁ λέων ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ ἐθανάτωσεν. Ἡσθολώθη τῷ ψεύδει, καὶ ὁ λέων οὐκ ἐγνώρισεν. Εἰ προφήτην εἶδεν ἂν ὡς τὸν Δανιὴλ, ἐτίμησε· ψευδοπροφήτην εὔρε, καὶ ὡς ξένῳ ἐπέδραμεν. Ὁ δεσπότης ἐψεύσατο, καὶ ὁ δούλος τὴν δεσποτείαν ἠρνήσατο. Καὶ τί λέγω περὶ τῶν οἰκιακῶν κακῶν, ὅποτε καὶ αὐτὸ ἡμῶν τὸ σῶμα, τὸ πάντων ἡμῶν οἰκειότερον καὶ προσφιλέστερον, ἐστὶν ὅτε καὶ αὐτὸ ἀμαρτάνοντας ἡμᾶς πολεμεῖ, διὰ πυρετῶν καὶ νόσων καὶ ἀλγηδόνων ἀμυνόμενον^β, καὶ τὸ δούλον σῶμα τὴν δεσποτείαν ψυχὴν μαστίζει ἀμαρτήσαντα, οὐχ ὅτι τοῦτο βούλεται, ἀλλ' ὅτι τοῦτο ποιεῖν κελεύεται· Καὶ μάρτυς ὁ Χριστὸς τῷ λαθῆντι παραλυτικῷ λέγων· *Ἴδε, ὑγιῆς γέγονας, μηκέτι ἀμαρτάνε, ἵνα μὴ σοι χειρὸν τι γένηται*. Μαθόντες οὖν, ἀδελφοί, ὅτι καὶ οἰκιακοὶ καὶ συγγενικοὶ καὶ δουλικοὶ πόλεμοι, καὶ αἱ τοῦ σώματος νόσοι τὰ πολλὰ διὰ ἀμαρτίας γίνονται, τὴν πηγὴν τῶν κακῶν τὴν ἀμαρτίαν ἀναστείλωμεν, καὶ εἰ χεῖμαρροι τῶν παθῶν οὐ ρέουσιν, ἀλλ' οἱ ποταμοὶ τῶν τοῦ Θεοῦ ὑδάτων τὴν ψυχὴν^γ εὐφραίνουσιν. Ἐπεὶ οὖν καὶ ὁ Δαυὶδ ὡς ἀλλοτρίαν βασιλείαν τὴν ὑπανδρὸν ἔλαβε (βασιλεία γὰρ παντὶ ἀνδρὶ ἢ ὁμόψυχος γυνὴ, καὶ οὐχ οὕτως ὁ βασιλεὺς τὴν πορφύραν καὶ τὸ διάδημα, ὡς ὁ ἀνὴρ τὴν γυναῖκα ἀγαπᾷ)· διὰ τοῦτο ὁ ἐκ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ υἱὸς ἐπανεστή τυραννός, ἀρπάσαι θέλων τὴν βασιλείαν τοῦ πατρὸς. Βία ἤρπασε, καὶ βίαν ὑπέμεινε, καὶ ὁ λάθρα ἀμαρτήσας, φανερῶς ἐθριαμβεύετο· καὶ ὁ ἐν κρυφῇ τραυματιζόμενος, ἐπὶ πάντων χειρουργούμενος διὰ τὸν εἰπόντα Θεόν, *Σὺ ἐποίησας ἐν κρυπτῷ, ἐγὼ δὲ ποιήσω ἐν τῷ φανερῷ, καὶ ἐνώπιον τοῦ ἡλίου τούτου*. Ὅμως οὐκ εἰς τέλος προέβη τὰ τῆς κακίας τῷ Ἀβεσσαλῷ· καὶ δικαίως, ἵνα μὴ οἱ πατραλῶναι νόμον πατροκτονίας τὴν πρᾶξιν ἔχωσιν. Ὑπουργήσας δὲ ὡς δῆμιος, ὡς κατάδικος ἐφονεύετο· καὶ ὡσπερ τὰ ἐν τοῖς θεάτροις θηρία ἄλλοις μὲν ἐπέρχονται, ὑπὸ ἄλλων δὲ φονεύονται· οὕτω καὶ ὁ Ἀβεσσαλὼμ τῷ Δαυὶδ ἐπελθὼν, ὑπὸ τοῦ Ἰωάβ ἐφονεύετο, καὶ ἐπὶ δένδρου ὑψηλοῦ^δ ἐκρέματο, ὁ κατὰ τοῦ πατρὸς ὑψούμενος· [5] κατείχετο δὲ ὑπὸ φυτοῦ, ὁ τῇ ῥίζῃ μαχόμενος, καὶ ὁ κλάδος ὑπὸ τοῦ κλάδου ἐδέδετο. τῆς πατρικῆς διαθέσεως ἀποκλώμενος, καὶ ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἐκρατεῖτο, ὁ τὴν κεφαλὴν τοῦ γεννήσαντος λαβεῖν ἐπειγόμενος, καὶ ὡς καρπὸς ἀπὸ τοῦ φυτοῦ ἐκρέματο, ὁ τὸν γεωργὸν τῆς φύσεως τεμεῖν βουλόμενος, καὶ εἰς τὴν καρδίαν ἐτοξεύετο, ἐκεῖ φονευόμενος, ὅπου τὸν φόνον ἐμελέτησε.

Καὶ ἦν ἰδεῖν τότε παράδοξον θέαμα. Ὡς γὰρ ἐπὶ τὴν ἡμίονον ἐλαύνων, ἀπὸ τῆς κόμης τῶν τριχῶν, ἀπὸ^ε τῆς κόμης τοῦ δένδρου κατείχετο, καὶ ἡ κόμη τῆς κόμης κατείχε τὸν τύραννον, ἐκεῖ αὐτὸν κονδυλίζουσα, ὅπου τὸ πατρικὸν διάδημα φορέσαι ἐσπούδαζεν. Ἦν οὖν θεάσασθαι μέσον οὐρανοῦ καὶ γῆς Ἀβεσσαλῷ κρεμάμενον· ὁ οὐρανὸς αὐτὸν οὐκ ἐδέχετο· εἰ γὰρ τὸν πρῶτον ἀντάρτην ἔρριψε τὸν διάβολον, πῶς ἂν τὸν δεύτερον ἀντάρτην ἐδέξατο; Ἢ

^β Reg μαχόμενον.

^γ Reg. Καὶ οἱ χ. τ. π. οὐ ρέουσιν, ἀ. οἱ π. τῶν τῶν Θεοῦ ἀγαθῶν τὴν πόλιν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν.

^δ Reg. ἐπὶ δένδρον ὑψηλόν, non male.

^ε In Reg, ἀπό deest.

Κόνδυλος τὸ impactis alapa vel pugna frequenter occurrat apud scriptores. Hinc verbum κονδυλίζουσα infra.

^α Reg. οἱ πάλαι ποθοῦντες.

Scriptura. Quid enim dicat audi : *Mulier mala viro peccatori dabitur* (a). Ei dabitur tamquam amarum antidotum, quod peccatorum malos humores consumat. Quod autem etiam obsideri a filiis, sit peccatorum supplicium, testis est David, qui propter nefarium congressum a suo filio Absalone bello impetitur, ut superius ostendimus. Quod autem etiam fratres adversus fratres propter peccata bellum gesserint, testis est liber Judicum (*Jud. 19 et 20*). Quando enim in viatoris concubinam fornicati sunt, qui erant ex tribu Benjamin, illa autem cum ingentem non ferret contumeliam mortua est : undecim tribus adversus unam bellum gesserunt : et quia undecim tribus a Deo defecerant, et fornicatæ fuerant in idola, undecim tribus ab una tribu victæ sunt, et sæpe ab una victæ semel illam vicerunt, et fratres adversus fratres bellum gesserunt, quandoquidem Deus propter peccata eorum intermediam peccati maceriem sustulit. Quoniam enim una tribus in mulierem fornicata, undecim autem tribus in idola fornicatæ fuerant, et hi et illi a Deo exterminati sunt, sicut scriptum est : *Exterminasti omnem qui fornicatur a te* (*Psal. 72. 27*). Fratres ergo adversus fratres propter peccata bella gesserunt. Si te fratres oppugnant, non tantum de illis ingemiscas, quantum apud teipsum rationem ineas et inquiras propter quænam peccata fratres tui sint hostes. Non quod omnes propter peccata a fratribus oppugnentur : Joseph enim oppugnabatur a fratribus ; neque sane propter peccata : et Jobo uxor insidiabatur ; non propter peccata certe : sed quod longe plures homines propter peccata bella habeamus domestica. Nonnumquam etiam amici in inimicos convertuntur propter peccata, et qui olim amabant, oderunt et aversantur, Deo tale odium immittente propter eas quas novit rationes. Ita enim in Psalmo centesimo quarto scriptum est de Ægyptiis : *Convertisti cor eorum ut odirent populum ejus* (*Psal. 104. 25*). Non immissum autem esset a Deo odium, nisi prius male amassent. Quibus enim amicitia comparabat exitium, iis odium erat occasio virtutis. Imo serva quoque et subdita corpora sæpe propter peccatum insurrexere in dominum. Vide enim Adam, cum nondum peccasset, bestias tamquam servas et obedientes habentem, et eis tamquam servis nomina imponentem (*Gen. 2. 19*). Postquam autem aspectum peccato commaculavit, tunc bestiæ eum non cognoscebant, et quæ servæ erant ei, hostes evaserunt. Ac quemadmodum canis qui in domo est, ei servit, qui eum alit, et eum timet ac formidat, sed si eum repente viderit vultu fuligine atrato vel personatum, aggreditur tamquam alienum, et eum dilacerare tentat : ita etiam quamdiu Adam purum servavit vultum, factum ad imaginem Dei, bestiæ ei ut servæ parebant : quando autem vultum foedavit inobedientia, non agnoscentes dominum, tamquam alienum eum odio habebant. Servorum itaque rebellio est peccatorum retributio. Justus erat Daniel, et leones ejus agnoverunt dominium (*Dan. 6. 22*). Viderant eum non gustasse peccatum, et eum supplicii

(a) Locum non reperio. Forte ex *Eccli. 26. 5. seq.*

expertem reliquerunt. Peccavit propheta mentitus, et leo eum in via inventum morte affecit (*3. Reg. 13. 24*). Erat mendacii fuligine atratus, et leo eum non cognovit. Si prophetam vidisset, ut Daniele, eum honorasset : invenit pseudopropheta, et tamquam alienum invasit. Dominus mentitus est, et servus negavit dominium. Et quid dico de malis domesticis, quando ipsum etiam nostrum corpus, quod est nobis omnibus familiaris et carius, quandoque nobiscum peccantibus bellum gerit, per febres, morbos et dolores nos oppugnans, ac servum corpus dominam animam quæ peccavit flagellat, non quod hoc velit, sed quod hoc jubeatur facere? Hujus testis est Christus, qui curato dicit paralytico : *Ecce sanus factus es, noli amplius peccare, ne quid deterius tibi contingat* (*Joan. 5. 14*). Cum ergo didicerimus, fratres, domestica, intestina et servilia bella, et morbos etiam corporis sæpe accidere per peccatum, peccatum fontem malorum reprimamus : et si torrentes animi perturbationum non fluunt, fluvii tamen aquarum Dei oblectant animum¹. Quoniam ergo David mulierem, quæ erat in mariti potestate, tamquam alienum regnum occupaverat (cuilibet enim viro regnum est concors conjux, et non sic rex purpuram et diadema, ut vir uxorem diligit) : propterea qui ex uxore natus ei erat filius, insurrexit tyrannus, volens arripere regnum patris. Vi rapuit, et vim passus est : et qui clanculum peccaverat, de eo palam triumphus actus est, et qui erat in occulto vulneratus, chirurgi manum coram omnibus passus est, id curante Deo qui dixerat : *Tu fecisti in abscondito : ego autem faciam in aperto, et in conspectu solis hujus* (*2. Reg. 12. 12*). Absalonis tamen scelus non ei ad finem usque processit : et merito, ne parricidæ hoc facinus tenerent pro lege parricidii. Cum autem ut carnifex deserviisset, ut reus interfectus est, ut qui esset damnatus : et sicut quæ in theatris exhibentur feræ, alios quidem invadunt, ab aliis vero interficiuntur : ita etiam Absalon Davidem aggressus, a Joab occisus est, et in sublimi arbore suspensus est (*2. Reg. 18. 14*), qui adversus patrem erigebatur ; et a planta detinebatur, qui cum radice pugnabat : vinctus erat a ramo ramus, qui erat a paterna affectione abruptus, et capite tenebatur, qui genitoris caput auferre contendebat, ac tamquam fructus pendebat ab arbore, qui naturæ agricolam volebat excindere, et in corde jaculo confossus est, illic occisus, ubi cædem parabat.

Absalonis perniciēs. — Et tunc videre erat spectaculum admirabile. Mulo enim equitans, ex capillorum coma a coma arboris tenebatur, et coma tenebat coma tyrannum, illic eum contundens, ubi diadema paternum gestare contendebat. Poterat ergo videri Absalon suspensus in medio cæli et terræ. Cælum eum non admittebat : si enim primum rebellem ejecit diabolus, quomodo ipsum rebellem secundum admisisset? Terra eum aversabatur, non ferens pol-

¹ *Reg. et Savil., et torrentes perturbationum animi non fluunt, sed flumina divinarum bonorum ejus civitatem seu animam oblectant.*

lei parricidæ plantis. Si enim Dathan devoravit, qui contra Moſen erat loquutus, et os suum aperuit adversus eum qui os improbe aperuerat (Num. 16), quomodo potuisset ferre pedes currentes adversus genitorem? Cum ergo sublimis in arbore penderet, eum aggressus est Joab dux exercitus, et in cor ex cordis tres sagittas infixit, illic eum feriens, ubi erat receptaculum iniquitatis, et cum in arbore sublimis penderet, pulchrum epitaphium ei David cecinit: *Vidi impium superexaltatum et elevatum sicut cedros Libani: et transivi, et ecce non erat* (Psal. 36. 35). *Psalmus David, quando fugiebat a facie Absalon filii sui.* Fugiebat autem, non ut qui timeret, sed ut qui filium cave-ret occidere: etenim parcebat tamquam filio, sed qui cum eo erant non pepercerunt tamquam rebeli. Unde David, cum filius eum persequeretur, et propter ipsum Semei eum maledictis insectaretur, ipse quidem patientia usus est (2. Reg. 16): quoniam autem multi adversus eum offende-bantur, et maxime qui una cum Absalone surgebant, et deinceps adversus eum erigebantur tamquam divina providentia destitutum, dicentes: Desertus nunc David absque auxilio penitus est, nunc discessit ab eo Deus, ut etiam aliquando a Saule; quemadmodum enim tunc discessit a Saule, et fuit cum David, ita nunc discessit a David, et est cum Absalone: insurgamus, invadamus, non est ei salus in Deo: quoniam, inquam, hæc dicebant, hæc indignius ferens David, quam filii insultus, Deum interrogat: 2. *Domine, quid multiplicati sunt qui tribulant me?* Circumseptus sum tentationibus, circumdor torrentibus malorum, descendit periculosa pluvia, venerunt flumina hostium, venti malignorum spirituum insufflarunt, in meam domum irruperunt, volentes animam meam a te dimovere, sed fundatus supra petram fidei, non cado, sed procumbo, ut discam: *Domine, quid multiplicati sunt qui tribulant me?* Qui ex me genitus est, contra me est, sed tu es pro me. Mea necum viscera bellum gerunt: meus populus post Absalonem, meus contra me armatur exercitus. Oves meæ lupi facti sunt, et leones agni, et canes rabie perciti agnelli, et tauri cornu petentes arietes: non propter meipsum afficior tristitia, sed illorum doleo exitium¹.

EXPOSITIO IN PSALMUM IV.

*Cum invocarem, exaudivit me Deus justitiæ meæ*² (v. 2).

1. *Precandi verus modus.* — Non hæc dicit propheta, ut solum intelligamus eum fuisse exauditum: sed ut discamus quomodo ipsi quoque, Deum invocantes, cito poterimus exaudiri, et ante finem orationis postulatum consequi. Non dixit enim: Postquam ego invocavi, exaudivit me; sed, *Cum invocarem.* Nam ipsius quoque Dei est ejusmodi promissio dum alicubi dicit ei qui invocat: *Te adhuc loquente dicam: Ecce adsum* (Isai. 58. 9). Non solet enim Deo per-

¹ Reg., sed illorum dolens exitum, benedico tibi salvatori. Quia te decet gloria, et imperium, nunc et semper, etc. Quæ conclusio laud dubie a librario addita est.

² Chrysostomus illud accipit infra, quasi sensus sit: *exaudivit justitiæ meæ (gratia)*, εἰσήκουσε τῆς δικαιοσύνης μου (χάρις). Hebr. אלהי צדקי, *Deus just. meæ.*

suadere verborum multitudo, sed pura anima, et bonorum operum ostensio. Eis itaque qui improbe quidem vivunt, verborum autem prolixitate se eum placare existimant, vide quid dicat: *Quando multiplicabitis orationem, non exaudiam vos. Si extenderitis manus, avertam oculos meos a vobis* (Isai. 1. 15). Autem alia itaque omnia oportet eum qui precatur habere fiduciam, et postulatum omnino consequetur. Et ideo non dixit propheta, *Exaudivit me, sed, Justitiam meam,* suam in Deum fiduciam ostendens, et se cum ea semper ad eum accedere. Nec vero putet quispiam eum dum hæc dicit se jactare. Non enim hæc dicit ut se extollat, sed ut doctrinam quamdam et admonitionem communem valde utilem afferat. Ne dicat enim quispiam, Ille fuit exauditus, quoniam erat David, ego vero non exaudiar, quoniam sum pusillus et abjectus: ostendit Deum nec illum audire quomodo-cumque, nec te non audire temere et nulla ductum ratione, sed semper res et facta exacte contemplari. Quæ si habueris, et eorum possis uti patrocinio, omnino exaudieris. Quemadmodum si non habueris, nec si David quidem fueris, poteris Deum placare. Et sicut avari nec dignitatem, nec aliquid aliud respiciunt, nisi eos tantum qui habent pecuniam, et ad eos, tamquam nihil non effecturi, accedunt: ita etiam quia Deus est amator justitiæ, quicumque cum ea ad ipsum accesserit, non recedet vacuus: ut qui ea caret, et iis quæ sunt illi contraria inquinatur, quantumvis oret et obsecret, nihilo plus efficiet, cum persuadendi facultate careat. Ideo si apud Deum velis aliquid efficere, ea accepta proficiscere. Justitiam autem ne esse partem virtutis existimes (a), sed integram et universam. Ita etiam erat Job justus, ut qui humanam omnem haberet virtutem, non qui ab hoc quidem malo abstineret, illud vero retineret. Ita etiam nos justam stateram esse dicimus, quæ omni ex parte æqua est: non si aurum quidem possit ex æquo statuere, secus autem plumbum, sed quæ in quavis materia æquitatem exhibet; et rursus mensuram, quæ est omni ex parte æqua. Ita etiam erat Job justus, æquus ex omni parte. Neque enim in pecunia solum eam servabat æquitatem, sed etiam in aliis omnibus, modum nunquam excedens. Nec possit dicere quispiam eum in pecunia quidem æquitatem dilexisse, in congressione autem et sermone cum propinquis modum excessisse, ut qui esset superbus et arrogans. Hoc enim summo studio fugiebat. Et ideo dicebat¹: *Quod si etiam contempsi judicium servi mei vel ancilla, cum litigarent mecum: vel non sicut ego fui, fuerunt et ipsi*² (Job. 3. 15). Et hoc ergo etiam injustitia est, esse superbum et arrogantem.

2. Quemadmodum enim avarum esse dicimus qui

¹ In Reg., huic enim crimini diffuse occurrit, dicens.

² Loci illius ex Jobo petiti pars postrema longe alio modo jacet in editione septuaginta Interpretum Romana, nisi post voces, *litigarent mecum*, sic legitur: *Nonne sicut et ego de ventre natus sum, ita et ipsi nati sunt?*

(a) Quod hic ait Chrysostomus, justitiam non esse partem virtutis, sed virtutem universam, omnino quadrat ad illud Empedoclis: ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλεβέθην πᾶσ' ἀρετῆ' ὄντων, id est, *in justitia autem comprehensim continetur omnis virtus.*

γῆ αὐτὴν ἀπεστρέφετο, μὴ φέρουσα μιαινεσθαι πατραλώου βήμασιν. Εἰ γὰρ τὸν Δαθάν κατὰ Μωσέως λαλήσαντα κατέπιε, καὶ τὸ στόμα αὐτῆς ἤνοιξε κατὰ τοῦ κακῶς τὸ στόμα ἀνοίξαντος, πῶς εἶχε βαστάσαι πόδας κατὰ γονέως τρέχοντας; Ὡς οὖν ἐπὶ τοῦ δένδρου ὑψηλὸς ἐκρέματο, ἐπῆλθεν αὐτῷ Ἰωάβ ὁ ἀρχιστράτηγος, καὶ τρεῖς ἀκίδας εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀκαρδίου ἐνέπηξεν, ἐκεῖ αὐτὸν πλήττων, ὅπου τῆς ἀνομίας ἡ θήκη· καὶ ὡς ὑψηλὸς ἐπὶ τοῦ δένδρου ἐκρέματο, καλὸν ἐπιτάφιον αὐτῷ ὁ Δαυὶδ ὑπέψαλλεν· *Εἶδον τὸν ἀσεβῆ ὑπερυψούμενον· καὶ ἐπαιρόμενον, ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου· καὶ παρῆλθον, καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν. Ψαλμὸς τῷ Δαυὶδ, ὅτε ἀπεδίδρασκεν ἀπὸ προσώπου Ἀβεσσαλώμ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.* Ἀπεδίδρασκε δὲ οὐχ ὡς δειλαινόμενος, ἀλλὰ φρονεῦσαι τὸν υἱὸν εὐλαβούμενος· καὶ γὰρ αὐτὸς ὡς τέκνου ἐφείδετο, ἀλλ' οἱ σὺν αὐτῷ οὐκ ἂν ὡς ἀντάρτου ἐφείσαντο. Ὅθεν ὁ Δαυὶδ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ διωκόμενος, καὶ ὑπὸ τοῦ Σεμεαὶ δι' αὐτὸν λοιδορούμενος, αὐτὸς μὲν ἐμακροθύμει· ἐπειδὴ δὲ πολλοὶ κατ' αὐτοῦ ἐσκανδαλίζοντο, καὶ μάλιστα οἱ τῷ Ἀβεσσαλώμ συναϊρόμενοι, καὶ λοιπὸν ὡς ἀπρονοήτου κατεπανίσταντο, λέγοντες· Ἐρημος νῦν ὁ Δαυὶδ, ἀβοήθητος πάντως, νῦν ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ ὁ Θεὸς ὡς καὶ ἀπὸ τοῦ Σαούλ ποτε· ὡσπερ γὰρ τότε ἀπὸ τοῦ Σαούλ ἀπέστη, καὶ γέγονε μετὰ τοῦ Δαυὶδ, οὕτω νῦν ἀπὸ τοῦ Δαυὶδ ἀπέστη, καὶ γέγονε μετὰ τοῦ Ἀβεσσαλώμ· ἐπαναστώμεν, καὶ ἐπιθώμεθα, οὐκ ἔστι σωτηρία αὐτῷ ἐν τῷ Θεῷ· ἐπειδὴ ταῦτα ἔλεγον, ἐπὶ τούτοις ὁ Δαυὶδ πλέον ἀλγήσας ἢ ἐπὶ τοῖς τοῦ παιδὸς σκιρτήμασιν, ἐπερωτᾷ τὸν Θεόν· *Κύριε, τί ἐπληθύνθησαν οἱ θλίβοντές με;* Περιπέφραγμαί τοῖς πειρασμοῖς, περιέχομαι τοῖς χειμάρροισι τῶν κακῶν, κατέβη ἡ ἐπικίνδυνος βροχὴ, ἤλθον οἱ τῶν πολεμίων ποταμοί, ἐπνευσαν οἱ ἀνεμοὶ τῶν πνευμάτων τῶν πονηρῶν, προσέβρηξάν μου τῆ οἰκίᾳ, μετακινήσαι θέλοντες τὴν ψυχὴν μου ἀπὸ σοῦ, ἀλλὰ τεθεμελιωμένος ἐπὶ τὴν πέτραν τῆς πίστεως, οὐ πίπτω, ἀλλὰ προσπίπτω, ἵνα μάθω· *Κύριε, τί ἐπληθύνθησαν οἱ θλίβοντές με;* Ὁ ἐξ ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ, ἀλλὰ σὺ ὑπὲρ ἐμοῦ. Τὰ ἐμὰ [6] σπλάγχνα ἐμὲ πολεμεῖ· ὁ ἐμὸς λαὸς ὀπίσω Ἀβεσσαλώμ, τὸ ἐμὸν στρατόπεδον ὀπλίζεται κατ' ἐμοῦ. Τὰ πρόβατά μου λύκοι γεγόνασι, καὶ λέοντες οἱ ἀρνοί, καὶ κύνες λυσσῶντες οἱ ἄμνοι, καὶ ταῦροι κερατισταὶ οἱ κριοί· οὐ δεῖ ἐμαυτὸν λυποῦμαι, ἀλλὰ τὴν τούτων ἀπώλειαν θρηγῶ*.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΙΣ ΤΟΝ Δ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Ἐν τῷ ἐπικαλεῖσθαί με εἰσήκουσέ με ὁ Θεὸς τῆς δικαιοσύνης μου.

α'. Οὐχ ἵνα ἀπλῶς μάθωμεν, ὅτι ἠκούσθη, ταῦτα φθέγγεται ὁ Προφήτης· ἀλλ' ἵνα παιδευθῶμεν πῶς καὶ αὐτοὶ καλοῦντες τὸν Θεὸν ἀκουσθῆναι δυνασόμεθα ταχέως, καὶ πρὸ τοῦ τέλους τῆς εὐχῆς τὴν αἴτησιν λαβεῖν. Οὐ γὰρ εἶπε, Μετὰ τὸ ἐπικαλεῖσθαί με εἰσήκουσέ μου, ἀλλ', Ἐν τῷ ἐπικαλεῖσθαί με. Καὶ γὰρ

* Reg. ἀπώλειαν θρηγῶν, σοὶ τῷ σωτήρι εὐχαριστῶ. Ὅτι τῆ: πρέπει ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος νῦν καὶ ἀεὶ, εἰς.

καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ τοιαύτη τίς ἐστὶν ὑπόσχεσις λέγοντός που πρὸς τὸν ἐπικαλούμενον· *Ἐτι λαλοῦντός σου ἐρῶ· Ἰδοὺ πάρειμι.* Οὐ γὰρ δὴ ῥημάτων πλήθος πείθειν τὸν Θεὸν εἴωθεν, ἀλλὰ καθαρὰ ψυχὴ καὶ ἔργων ἀγαθῶν ἐπίδειξις. Πρὸς γοῦν τοὺς ἐν πονηρίᾳ μὲν ζῶντας, προσδοκῶντας δὲ τῷ μήκει τῶν ῥημάτων δυσωπεῖν αὐτὸν, ὄρα τί φησιν. *Ὅταν πληθύνητε τὴν δέησιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν. Ἐὰν ἐκτείνητε τὰς χεῖρας, ἀποστρέψω τοὺς ὀφθαλμοὺς μου ἀφ' ὑμῶν.* Ἄρα πρὸ τῶν ἄλλων ἀπάντων παρόρρησιαν δεῖ τὸν εὐχόμενον ἔχειν, καὶ πάντως ἔψεται τὰ τῆς αἰτήσεως. Διὰ τοι τοῦτο καὶ ὁ Προφήτης οὐκ εἶπεν, Εἰσήκουσεν ἐμοῦ, ἀλλὰ, *Τῆς δικαιοσύνης μου, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν αὐτοῦ παρόρρησιαν δεικνύς, καὶ ὡς μετὰ ταύτης αὐτῷ προσῆει διὰ παντός.* Μηδεὶς δὲ αὐτὸν μεγαληγορεῖν ἠγείσθω ταῦτα λέγοντα. Οὐ γὰρ ἑαυτὸν ἐπᾶραι βουλόμενος ταῦτα φησιν, ἀλλὰ διδασκαλίαν τινα καὶ παραίνεσιν κοινὴν πολὺ κέρδος ἔχουσαν εἰσάγων. Ἴνα γὰρ μή τις λέγῃ, ὅτι Ἐκεῖνος ἠκούσθη, ἐπειδὴ Δαυὶδ ἦν, ἐγὼ δὲ οὐκ εἰσακουσθήσομαι, ἐπειδὴ μικρὸς καὶ εὐτελής εἰμι· δείκνυσιν ὅτι οὔτε ἐκεῖνου ἀπλῶς ἀκούει, οὔτε σοῦ παρακούει εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ πανταχοῦ τῶν πραγμάτων ἐστὶν ἀκριβοῦς θεωρὸς. Κἂν ταῦτα ἔχῃς τὰ δυνάμενά σοι συνηγορεῖσαι, ἀκουσθήσῃ πάντως. Ὡσπερ ἂν μὴ ἔχῃς, οὐδ' ἂν Δαυὶδ ἦς, πείσαι δυνήσῃ τὸν Θεόν. Καὶ καθάπερ οἱ φιλοχρήματοι οὔτε πρὸς ἀξίαν, οὔτε πρὸς ἕτερον οὐδὲν βλέπουσιν, ἀλλ' ἢ τοὺς ἀργύριον ἔχοντα· μόνον, καὶ ὡς πάντα ἀνύσοντες ἀπίασι πρὸς αὐτούς· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς ἐπειδὴ δικαιοσύνης ἐστὶν ἐραστής, ὃς ἂν μετὰ ταύτης ἔλθῃ πρὸς αὐτήν, οὐκ ἀπελεύσεται κενός, ὡσπερ οὖν ὁ ταύτης χωρὶς, καὶ τοῖς ἐναντίοις ἐμφυρόμενος^b, κἂν μυρία παρακαλῆ, πλέον οὐδὲν ἐργάζεται, τὸ πείθειν οὐκ ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ. Ὡστε εἰ βούλει τι παρὰ Θεῷ ἀνείναι, ταύτην προσλαβὼν ἀπιθι. Δικαιοσύνην [7] δὲ ἐνταῦθα μὴ μέρος ἀρετῆς εἶναι νόμιζε, ἀλλ' ὀλόκληρον καὶ καθολικὴν. Οὕτω καὶ ὁ Ἰωβ δίκαιος ἦν, πᾶσαν ἀρετὴν ἔχων ὀνθρωπίνην· οὐ τούτου μὲν ἀπεχόμενος τοῦ πονηροῦ, ἐτέρου δὲ ἀντεχόμενος. Οὕτω καὶ ἡμεῖς δίκαιον στάθμιον τοῦτο λέγομεν τὸ πανταχοῦ ἴσον· οὐκ ἂν χρυσὸν μὲν ἐξίσου ἰστᾶν δύνηται, μόλυβδον δὲ ἐναντίως, ἀλλὰ τὸ ἐν ἀπάσαις ὑλαῖς τὴν ἰσότητα παρεχόμενον· καὶ μέτρον πάλιν, τὸ πανταχοῦ ἴσον. Οὕτω καὶ ὁ Ἰωβ δίκαιος ἦν, πανταχοῦ ἴσος ὢν. Οὐδὲ γὰρ ἐν χρήμασι τὴν ἰσότητα ταύτην ἐφύλαττε μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἅπασιν, οὐδαμοῦ τὸ μέτρον ὑπερβαίνων. Οὐδ' ἂν ἔχοι τις εἰπεῖν, ὅτι ἐν χρήμασι μὲν τὴν ἰσοτιμίαν ἔστεργεν, ἐν δὲ τῇ πρὸς τοὺς πλησίον ὀμιλίᾳ τὸ μέτρον ὑπερέβαινε, ἀλαζών τις καὶ ὑπεροπτικὸς ὢν. Καὶ γὰρ καὶ τοῦτο ἐκ πολλῆς τῆς ἐπιμελείας ἔφευγε. Διὸ καὶ ἔλεγεν^c· *Εἰ δὲ καὶ ἐφαύλιμα κρίμα θεράποντός μου ἢ θεραπευτῆς κρινομένων πρὸς με· ἢ οὐχ ὡς ἐγὼ ἐγενόμην, καὶ αὐτοὶ ἐγένοντο.* Ἄρα καὶ τοῦτο ἀδικία μεγίστη, τὸ ἀλαζβόνα εἶναι καὶ ὑπερήφανον^d.

β'. Ὡσπερ γὰρ πλεονέκτην λέγομεν τὸν τὰ τῶν

^b Reg. δαπανώμενος

^c Reg. ἐκ πολλῆς τῆς περιουσίας προφώνει λέγων.

^d Morel. et Savil. in textu πλεονεχτικόν. In sequentibus multum variat Regius, et erratis plenus est.

ἄλλων βουλόμενον λαβεῖν, καὶ τοῖς οἰκείοις οὐκ ἀρ-
κούμενον· οὕτω καὶ ἀλαζονικὸν λέγομεν, ὅταν πλέον
ἀπαιτῆ τῶν ὀφειλομένων αὐτῷ παρὰ τοῦ πλησίον·
ὅταν τις ἑαυτὸν μὲν ἐν πάσῃ καθιστᾷ τιμῇ, ἕτερον
δὲ ἀτιμάζῃ. Τοῦτο δὲ οὐδαμῶθεν ἐτέρωθεν γίνεται ἢ
ἐξ ἀδικίας. Ὅτι γὰρ ἀδικία τοῦτο, σκόπει ἐντεῦθεν.
Καὶ σὲ ὁ Θεὸς κάκεινον ἐποίησε, καὶ πάντα σοι κοινὰ
καὶ ἴσα δέδωκε πρὸς αὐτόν. Πῶς οὖν αὐτὸν ἐκβάλλεις
καὶ ἀποστερεῖς τῆς τιμῆς, ἢ σπερ ἔδωκεν ὁ Θεὸς, καὶ
οὐκ ἀφίης εἶναι κοινῶν, ἀλλὰ τὸ πᾶν σὸν ποιῶν,
οὐκ ἐν χρήμασι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν δόξῃ ποιεῖς αὐ-
τὸν πένητα; Μίαν ἑκατέροις ὁ Θεὸς οὐσίαν ἐχαρί-
σατο· τῆς αὐτῆς ἡξίωσε προεδρίας, τῆς ἴσης πλά-
σεως. Τὸ γὰρ, *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον, κοινὸν τοῦ γέ-
νους παντός*. Πῶς οὖν αὐτὸν τῆς πατρῴας ἐκβάλλεις
οὐσίας, εἰς ἐσχάτην εὐτέλειαν κατὰ γων, καὶ τὸ
κοινὸν ἰδιοποιούμενος; Ἄλλ' οὐχ ὁ μακάριος Προφή-
της τοιοῦτος· διὸ καὶ μετὰ παρρησίας ἔλεγεν· *Εἰσ-
ήκουσε τῆς δικαιοσύνης μου*. Οὕτω καὶ Παῦλος
παράγει πολλάκις ἑαυτὸν εἰς τὸ μέσον, οὐκ ἐπαίρων,
οὐδὲ φουσῶν, ἀλλὰ τοῖς ἄλλοις ὑπόδειγμα γινόμενος;
ὡς ὅταν λέγῃ, *Θέλω πάντα ἀνθρώπους εἶναι ὡς
καὶ ἑμαυτὸν ἐν ἐγκρατεῖα*^a. Οὕτω καὶ ὁ Δαυὶδ ἐν
καιρῷ καλοῦντι, τὴν ἀνδρείαν τὴν ἑαυτοῦ, τὴν ἐκ
τῆς τοῦ Θεοῦ γινομένην ῥοπῆς εἰς μέσον ἄγει λέγων,
ὅτι καὶ ἄρκτους ἐπνιγε, καὶ λέοντας ἠγαλιζέτο, οὐκ
ἐπαίρων ἑαυτὸν οὐδὲ οὗτος, μὴ γένοιτο, ἀλλ' οἰκονο-
μῶν ἑαυτῷ ἐντεῦθεν τὸ ἀξιόπιστον.

Καὶ εἰ ἔχω δικαιοσύνην, φησὶν, ἴσως ἐρεῖ τις, τίς
χρεῖα εὐχῆς, ἀρκοῦντος τοῦ πράγματος [8] ἅπαντα κατ-
ορθοῦν, καὶ τοῦ μέλλοντος διδόναι εἰδότης ὧν δεόμεθα;
Ὅτι οὐ μικρὸς σύνδεσμος τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης ἢ
εὐχῆ, συνήθειαν ἡμῖν ἐμποιοῦσα τῆς πρὸς αὐτὴν
ὀμιλίας, καὶ εἰς φιλοσοφίαν ἄγουσα. Εἰ γὰρ ἀνθρώπων
τις συγγινόμενος θαυμαστῷ, πολλὰ καρπούται ἐκ τῆς
συνουσίας, πολλῷ μᾶλλον ὁ Θεῷ διηνεκῶς ὀμιλῶν.
Ἄλλ' οὐκ ἴσμεν τῆς εὐχῆς τὸ κέρδος ὡς χρῆ, ἐπειδὴ
μηδὲ προσέχομεν αὐτῇ μετὰ ἀκριθείας, μηδὲ χρώ-
μεθα κατὰ τοὺς τοῦ Θεοῦ νόμους. Ἄλλ' ἀνθρώποις
μὲν μέλλοντες διαλέγεσθαι τισὶ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς, καὶ
σχῆμα, καὶ βᾶδισμα, καὶ στολὴν, καὶ πάντα ῥυθμί-
σαντες εἰς τὸ δέον, οὕτω διαλεγόμεθα· Θεῷ δὲ προσ-
ιόντες χασμώμεθα, κνώμεθα, περιστρεφόμεθα, ῥα-
θυμοῦμεν· τῶν γονάτων χαμαὶ κειμένων, ἐπὶ τῆς
ἀγορᾶς πλανώμεθα. Εἰ δὲ μετὰ τῆς προσηκούσης
εὐλαθείας, καὶ ὡς Θεῷ διαλέξεσθαι μέλλοντες, οὕτω
προσῆειμέν, τότε ἂν ἔγνωμεν, καὶ πρὸ τοῦ λαβεῖν
ἄπερ ἠτοῦμεν, ἡλίχον κέρδος καρπούμεθα. Ἄνθρω-
πος γὰρ Θεῷ παιδευθεὶς διαλέγεσθαι, ὡς εἰχὸς τὴν

τῷ Θεῷ διαλεγόμενον, ἄγγελος ἔσται λοιπὸν· οὕτως
ἀπολύεται τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος ἢ ψυχῆ· οὕτω
μετάρσιος αὐτῷ γίνεται ὁ λογισμὸς· οὕτω μετοικί-
ζεται πρὸς τὸν οὐρανόν· οὕτως ὑπερορᾷ τῶν βιωτι-
κῶν· οὕτω παρ' αὐτὸν ἱσταται τὸν θρόνον βασιλικόν,
κἂν πένης ἦ, κἂν οἰκέτης, κἂν ἰδιώτης, κἂν ἀμα-
θής. Οὐ γὰρ γλώττης ζητεῖ κάλλος ὁ Θεός, οὐδὲ ῥη-
μάτων συνθήκην, ἀλλὰ ψυχῆς ὥραν· κἂν ἐκείνη
φθέγγηται τὰ αὐτῷ δοκοῦντα, τὸ πᾶν ἀνύσας ἀπεισιν.
Ὅραξ πόση εὐκολία; Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἀνθρώπων
τὸν προσιόντα τινὶ καὶ ῥητορικὸν εἶναι χρῆ, καὶ
κολακεύσαι τοὺς περὶ τὸν ὄρχοντα πάντας ἱκανόν,
καὶ πολλὰ ἕτερα ἐπινοῆσαι, ὥστε γενέσθαι εὐπαρά-
δεκτον. Ἐνταῦθα δὲ οὐδενὸς δεῖται, ἀλλὰ γνώμης
μόνης νηφούσης, καὶ οὐδὲν τὸ κωλύον εἶναι ἐγγύς
τοῦ Θεοῦ. Θεὸς γὰρ ἐγγίζων ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐ Θεὸς
πρόρρωθεν. Ὡστε τὴ μακρὰν γενέσθαι, ἀφ' ἡμῶν γί-
νεται· αὐτὸς γὰρ ἀεὶ πλησίον ἐστί. Καὶ τί λέγω ὅτι
ῥητορείας οὐ δεόμεθα; Πολλάκις οὐδὲ φωνῆς δεό-
μεθα. Κἂν γὰρ ἐν τῇ καρδίᾳ φθέγγῃ, καὶ καλέσῃ
αὐτὸν ὡς χρῆ, ῥαδίως ἐπινεύσει καὶ τότε. Οὕτω καὶ
Μωϋσέως ἤκουσεν· οὕτω καὶ Ἄννης. Οὐ παρέστηκε
στρατιώτης ἀποσοδῶν, οὐ δορυφόρος τὸν καιρὸν δια-
κόπτων· οὐκ ἔστιν εἰπὼν, Νῦν οὐ δυνατὸν προσ-
ελθεῖν, μετὰ ταῦτα παραγενοῦ· ἀλλ' ὅταν ἔλθῃς,
ἔστηκεν ἀκούων, κἂν ἐν καιρῷ ἀρίστου, κἂν ἐν καιρῷ
δείπνου, κἂν ἐν αὐτῇ τῇ ἀωρίᾳ, κἂν ἐν ἀγορᾷ, κἂν
ἐν ὁδῷ, κἂν ἐν θαλάμῳ, κἂν ἐνδον ἐν δικαστηρίῳ ἄρ-
χοντι παραστῆς, καὶ καλέσῃ αὐτόν, τὸ κωλύον οὐ-
δὲν ἐπινεῦσαι τῇ αἰτήσει, ἂν ὡς χρῆ καλέσῃ. Οὐκ
ἔστιν εἰπεῖν Δέδοικα προσελθεῖν, καὶ δεηθῆναι· ὁ
ἐχθρὸς μου παρέστηκεν· ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀνήρηται τὸ
κώλυμα· οὔτε γὰρ ἐχθρῷ [9] προσέχει, καὶ διακόπτει
σου τὴν αἴτησιν· ἀλλ' ἀεὶ καὶ διηνεκῶς ἐντυγχάνειν
δύνασαι, καὶ δυσκολία οὐδεμία πρόσσεστιν· οὔτε γὰρ
χρεῖα τῶν προσαγαγόντων θυρωρῶν, οἰκονόμων,
ἐπιτρόπων, φυλάκων, ἢ φίλων, ἀλλ' ὅταν αὐτὸς δι'
ἑαυτοῦ προσέλθῃς, τότε μάλιστα ἀκούσεται σου, τότε,
ὅταν μηδενὸς δεηθῆς.

γ'. Οὐχ οὕτως οὖν αὐτὸν δυσωποῦμεν δι' ἐτέρων
ἀξιοῦντες, ὡς δι' ἡμῶν αὐτῶν. Ἐπειδὴ γὰρ τῆς ἡμε-
τέρας ἐρᾷ φιλίας, καὶ πάντα ποιεῖ, ὥστε ἡμᾶς αὐτῷ
θάρρειν· ὅταν ἴδῃ δι' ἑαυτῶν τοῦτο ποιοῦντας, τότε
μάλιστα ἐπινεύει. Οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς Χαναναίας
ἐποίησε· καὶ Πέτρου μὲν καὶ Ἰακώβου προσιόν-
των ὑπὲρ αὐτῆς, οὐκ ἐπένευσεν· ἐπιμενούσης δὲ
ταύτης, τὸ αἰτηθὲν ταχέως ἔδωκεν. Εἰ γὰρ καὶ μα-
κρὸν ἔδοξεν ἀναβάλλεσθαι, οὐχ ἵνα ὑπερβῆται τὸ γύ-
ναιον, ἀλλ' ἵνα μειζόνως στεφανώσῃ, καὶ μᾶλλον
αὐτῆς οἰκειώσῃται τὴν προσεδρίαν, τοῦτο πεποίηκε.
Μελετήσωμεν τοίνυν καὶ ἡμεῖς ἐντυγχάνειν Θεῷ·

^a Ἐν ἐγκρατεῖα deest in Colbert

vult in ea, quæ sunt aliorum, invadere, nec suis est contentus : ita etiam superbum et arrogantem, quando plus exigit quam quod sibi debetur a proximo ; quando quis seipsum quidem in omni honore collocat, alium vero habet despectui. Hoc autem non aliunde oritur, quam ex injustitia. Quod enim hoc sit injustitia, ex hoc considera. Et te et illum fecit Deus, et tibi omnia dedit cum illo communia et ex æquo. Quomodo ergo eum expellis, et spolias honore quem Deus dedit, et ad societatem non admittis, sed omnia tibi tribuis, et non solum in pecunia, sed etiam in honore eum facis pauperem ? Deus dedit unam utrique essentiam : æquali principatu, æquali creationis honore dignatus est. Illud enim *Faciamus hominem* (*Gen. 1. 26*), est commune universo generi. Quomodo ergo eum exturbas a bonis paternis, ad summam humilitatem redigens, et quod est commune, tamquam tibi proprium vindicans ? Sed talis non erat beatus propheta, et ideo audacter et libere dicebat : *Exaudivit justitiam meam*. Ita etiam Paulus seipsum sæpe adducit in medium, non se efferens nec intumescens, sed se aliis exemplar proponens ; ut quando dicit : *Volo omnes homines esse sicut et meipsum in continentia*¹ (*1. Cor. 7. 7*). Ita etiam David, tempore ita postulante, fortitudinem suam quæ ei divinitus obtigerat, in medium adducit, dicens se et ursos suffocasse, et leones strangulasse, non seipsum quidem sic extollens, absit (*1. Reg. 17. 34. sqq.* : sed ea ratione procurans ut sibi fides haberetur.

Fructus orationis ; quam exorabilis Deus. — Et si habeo justitiam, dicet fortasse quispiam, quid opus est oratione, cum et res ipsa ad omnia recte gerenda sufficiat, et qui daturus est, sciat quibusnam opus habemus ? Quoniam oratio non est parvum vinculum dilectionis in Deum quæ eum eo colloqui nos assuefacit, et ad sapientiæ studium nos deducit. Si enim qui cum aliquo admirabili viro multum versatur, ex ejus consuetudine maximum fructum accipit, quanto magis qui cum Deo perpetuam habet consuetudinem ? Sed non probe scimus quodnam sit lucrum orationis, quia nec ei studiose animum adhibemus, nec ea ex Dei legibus utimur. Sed homines quidem aliquos alloquuntur, qui sunt nobis superiores, ubi habitum, incessum, amictum, et omnia composuerimus, ita ut oportet alloquimur : ad Deum autem accedentes hiscimus, nos scalpimus atque huc et illuc versamus, negligentes ac socordes sumus ; humi genibus flexis, per forum oberramus. Quod si cum ea qua par est reverentia, et tamquam cum Deo loquuturi accedemus, tunc sciremus etiam antequam acceperimus quæ petimus, quantum lucri faciamus. Homo enim qui cum Deo loqui didicit, ut decet eum, qui cum Deo loquitur, erit deinceps angelus : ita liberatur anima a vinculis corporis, ita ei ratio in altum tollitur, ita e terris migrat in cælum, ita quæ ad vitam hanc pertinent, despicit, ita apud ipsum solium regium sistitur, etiamsi sit pauper, si famulus, si pri-

vatus si indoctus. Non quærit enim Deus linguæ elegantiam, nec verborum compositionem, sed animæ pulchritudinem, et si illa ea quæ ipsi placent loquatur, tota re effecta recedit. Vides quanta facilitas ? In hominibus oportet eum, qui aliquem adit, esse dicendi facultate præditum, et posse blanditiis sibi conciliare omnes asseclas principis, et multa alia excogitare, ut gratus esse possit. Hic autem nullo alio, præterquam sola vigilantia mente opus est, et nihil est quod prohibeat quominus prope Deum simus. *Deus enim appropinquans ego sum, et non Deus procul* (*Jer. 23. 23*). Ita ut quod longe absit, id a nobis proficiscatur : ipse enim semper prope est. Et quid dicimus non opus habere dicendi facultate ? Sæpenumero ne voce quidem opus habemus. Nam si vel in corde loquutus fueris, et eum ut oportet vocaveris, vel tunc quoque facile annuet. Ita et Mosem audivit : ita etiam Annam (*Exod. 14. 15*). Non assistit miles qui expellat, non satellites qui opportunitatem tollat ; non est qui dicat : Non est nunc tempus accedendi, veni postea (*1. Reg. 1. 15*) ; sed quando veneris, stat audiens, etiamsi tempore prandii, etiamsi tempore cœnæ, etiamsi nocte intempesta, in foro, in via, in cubili, etiamsi intus in judicio coram magistratu fueris, et eum vocaveris, nihil vetat quominus tuam petitionem audiat, si rite vocaveris. Non potes dicere : Vereor accedere et orare, adest inimicus meus ; at hoc etiam impedimentum ablatum est : neque enim inimicum tuum attendit, nec tuam interrumpit petitionem : sed semper et assidue eum potes alloqui, et nulla adest difficultas : neque enim opus est genitoribus qui te introducant, non dispensatoribus, procuratoribus, custodibus, aut amicis ; sed quando ipse per te ipsum accesseris, tunc maxime te audiet, tunc quando neminem rogaveris.

3. Non ita ergo eum per alios placamus orantes, sicut per nosipsos. Cum enim nostram expetat amicitiam, omnia etiam facit, ut nos ei confidamus : quando viderit nos hoc per nos ipsos facientes, tunc maxime annuit. Ita etiam fecit in Chanaanæ : et cum Petrus quidem et Jacobus accederent pro illa (a), non annuit : cum ea autem permaneret, quod petebatur protinus dedit (*Matth. 15. 22. sqq.*). Etsi enim visus est parum differre, non hoc fecit ut mora afferretur mulierculæ, sed ut eam magis coronaret, et ejus assiduitatem magis sibi familiarem redderet. Meditemur ergo nos quoque Deum supplices (b) adire : discamus quomodo ea sit facienda supplicatio. Non est eundem in museum (c), non sunt consumendæ pecu-

(a) Hic memoria lapsus videtur Chrysostomus. In historia quippe de Chanaanæ nulla mentio Petri et Jacobi.

(b) In Græco, ἐντροχάειν θεῷ. De hac voce Græca, ἐντροχάειν, sequentia notanda sunt : ἐντροχάειν sæpe est, *accusationem contra aliquem offerre principi*, et, ἐντροχία, *libellus supplex*, aut *accusatio contra aliquem oblata*. Qua de re vide in Onomastico nostro ad Opera Athanasii ad voces, ἐντροχάειν, et, ἐντροχία. Hic autem, ἐντροχάειν, est *supplicare*, et, ἐντροχία, *supplicatio*, ut ex serie liquet. Gentianus Hervetus verterat, *interpellare*, et *interpellatio*, minus commode, ni fallor.

(c) In Græco, μουσεῖον. Porro hanc vocem Græcam Savilius ait vulgo significare *templum Musarum*, sed hic pro loco studiis destinato accipiendum. Certe puto μουσεῖον apud Patres longe frequentius pro *ludo literario* accipi.

¹ In Colbert, desunt hæ voces, *in continentia*.

mæ, nec sunt conducendi pædagogi, rhetores, et sophistæ; neque multum temporis consumendum est, ut hanc dicendi artem discas; sed solum voluisse sufficit, et ars perfecta evasit. Nec pro te solum poteris dicere in eo iudicio, sed etiam pro multis aliis. Et quisnam est scopus, quod institutum artis hujus judicialis? Modus precationis.

Precandi modus; dilatio quid sit. — Sobria mente, animo contrito, cum fontibus lacrymarum ad eum accedere, nihil quod ad hanc vitam pertineat petere, futura concupiscere, pro spiritualibus supplicare, inimicis non male precari, acceptam injuriam memoria non tenere, omnes perturbationes ex animo expellere, conterentem cor ita adire, animo deprimi, mansuetudinem magnam exercere; et linguam ad bene loquendum convertere, in nullo pravo opere versari, nihil habere commune cum communi orbis terrarum hoste, cum diabolo, inquam. In eum enim qui pro aliis cum rege loquitur, et cum ejus inimicis communicat, externæ etiam leges animadvertunt. Et tu ergo si vis et pro te et pro aliis dicere, fac ut hæc in re maxime te recte geras, ut nihil commune habeas cum communi hoste orbis terrarum. Ita enim fiet, ut sis justus: et cum fueris justus, audieris, ut qui talem habeas patronam. *In tribulatione dilatasti mihi.* Non dixit, *Adduxisti afflictiones*, neque, *sustulisti tentationes*, sed, *Stare permisisti*, et *Dilatasti mihi*. Quanta sit enim et quam expedita Dei solertia, hinc maxime ostenditur, non solum quod inducat afflictiones, sed etiam quod manentes illas tolerabiles reddat. Hoc et Dei ostendit potentiam, et qui in eas incidunt, sapientiores reddit, quando et dilatio adest quæ afflictam animam consoletur, et afflictio non tollitur, quæ et negligentem adstringat, et ab omni segnitie liberet. Et quomodo in afflictione, inquis, fuerit dilatio? Ut in trium puerorum fornace (*Dan. 3. 24*), ut in laeu leonum (*Dan. 6. 22*). Non enim exstinxit flammam, et tunc fecit ut ipsi essent in libero statu; neque occidit leones, et tunc securum Danielem reddidit: sed et illic fornace vehementer ardente, et hic feris manentibus, justi in magna libertate manserunt. Potest etiam aliter accipi dilatio, ut quando anima, tentationibus oppressa, liberatur a perturbationibus, et multis ægritudinibus: tunc enim maxime libero statu fruitur. Multi enim quamdiu manent in rebus secundis, turpissimis et animam cruciantibus tenentur amoribus, pecuniarum, corporum, et ejusmodi aliorum, quæ sunt absurda: sed postquam in afflictionem inciderunt, liberantur ab illis omnibus, et in apertum campum evadunt. Ac sicut ii qui febre laborant, quamdiu quidem intempestivis fruuntur voluptatibus, lauta inquam mensa et vino mero, atque hujusmodi aliis, in majores coguntur angustias: sed si voluerint paulisper seipsos affligentes perseverare, lato et libero statu fruuntur, et eo quod eos angebat deposito, jucunde deinceps in pura sanitate versantur: ita etiam in rebus et negotiis usuvenit. Nihil enim æque relaxare consuevit, ut afflictio quæ a secularibus omnibus abducit. Quomodo existimas Judæos fuisse in

afflictione, etiam quando erant res eorum secundæ? Annon hæc febricitantis animæ ægritudineque confecta est, dicere: *Fac nobis deos qui nos præcedant: Moses enim hic, qui eduxit nos de terra Ægypti, nescimus quid ei factum sit (Exod. 32. 1)*? Annon illa verba sunt animæ philosophantis, et a perturbationibus hujus vitæ respirantis, quando afflicti tam vehementer orarunt, ut ipsum Dei auxilium attraxerint (a)? Jam vero hic ipse quoque propheta quando versabatur in tranquillitate, quonam modo affligebatur, ab improba cupiditate in angustias coactus et laceratus? quando autem versatus est in afflictione, scitis quam fuerit tranquillus. Neque enim eum ignis attigit, sed etiam flamma universa exstincta est. Nihil enim æque affligit, ac si anima obsideatur a perturbationibus. Aliæ enim extrinsecus incidunt, hæc vero intus nascuntur, et hæc est maxima afflictio. Etiam si nos vexet mundus, nos autem ipsos non vexemus, nihil nobis fuerit molestum. In nostra ergo potestate situm est ut vel affligamur, vel non affligamur.

4. Patientia quantum bonum. Orandi modus. — Ut autem discas etiam ex voce apostolica, quanta libertas oriatur ex afflictione, audi ipsum Paulum fructum afflictionis narrantem: *Tribulatio autem patientiam operatur: patientia autem probationem, probatio vero spem: spes autem non confundit (Rom. 5. 3-5)*. Ineffabilem vidisti latitudinem? vidisti portum latitudinis? *Patientiam*, inquit, *efficit afflictio*. Quid enim homine patientissimo, et qui omnia facile ferre potest, tranquillius? quid probato fuerit fortius? quid autem conferri potest cum ea quæ hinc oritur delectatione? Dicit enim nobis tres voluptates quæ hinc oriuntur, patientiam, probationem, et spem futurorum bonorum. De his nunc philosophans propheta dicebat: *In tribulatione dilatasti mihi*. Quia enim dixit: *Exaudivit me Deus*; quonam modo exaudivit ait. Non in pecuniis: nihil enim petebat ejusmodi; non ut vinceret inimicos: nam neque hæc postulabat; sed in tranquillitate quæ in medio afflictionis exorta est. *Miserere mei, et exaudi orationem meam*. Quid dicis? Meministi superius justitiæ, hinc miserationis et misericordiæ: et quam hæc habent consequentiam? Multam, et prioribus admodum connexam. Nam etiam si innumera recte fecerimus, miserationibus et clementia audimur. Etiam si ad ipsum virtutis fastigium pervenerimus, servamur a misericordia. Hinc discimus, cum justitia mente quoque contrita opus esse. Etenim licet sit peccator, si cum humilitate oraverit, quæ est pars virtutis, magna poterit efficere: et licet sit justus, si cum arrogantia accesserit, a bonis omnibus exidet. Utriusque exempla nos docuerunt publicanus et Pharisæus (*Luc. 18*). Oportet itaque

(a) Hic omnino videtur aliquid desiderari: hæc quippe verba, *Fac nobis deos qui nos præcedant*, etc., non sunt philosophantis animæ, neque Dei auxilium, imo potius indignationem attraxerunt; certe verba illa, quæ locum illum Exodi sequuntur, alium omnino locum spectare videntur. Et tamen apud Savillum necnon in Codd. Reg. ita legitur, *Dei auxilium attraxerunt tempore opportuno* (ὡς αὐτὴν ἐπισπάσασθαι τοῦ Θεοῦ τὴν βοήθην μετακαίρου τοῦ προσήκοντος).

μάθωμεν πῶς δεῖ ταύτην ποιεῖσθαι τὴν ἐντυχίαν. Οὐκ εἰς μουσεῖον ἀπιέναι δεῖ, οὐδὲ χρήματα ἀναλίσκειν, οὐδὲ παιδαγωγούς μισθοῦσθαι, καὶ ῥήτορας, καὶ σοφιστάς, οὐδὲ χρόνον πολὺν δαπανᾶν, ὥστε μαθεῖν τὴν ῥητορείαν ταύτην· ἀλλ' ἀρκεῖ θελήσαι μόνον, καὶ τὰ τῆς τέχνης ἀπῆρτισται. Καὶ οὐχ ὑπὲρ σεαυτοῦ δυνήσῃ μόνον ἐν τῷ δικαστηρίῳ τούτῳ λέγειν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἐτέρων πολλῶν. Καὶ τίς ὁ τῆς δικανικῆς ταύτης σκοπός; Ὁ τῆς εὐχῆς τρόπος.

Τὸ νηφούση διανοίᾳ, τὸ συντετριμμένη ψυχῇ, τὸ μετὰ πηγῶν δακρύων αὐτῷ προσιέναι, τὸ μηδὲν αἰτεῖν βιωτικόν, τὸ τῶν μελλόντων ἐρᾶν, τὸ ὑπὲρ τῶν πνευματικῶν ποιεῖσθαι τὴν ἐντευξίν, τὸ μὴ κατεύχεσθαι τῶν ἐχθρῶν, τὸ μηδενὶ μνησικακεῖν, τὸ πάντα ἐκβάλλειν ἀπὸ τῆς ψυχῆς τὰ πάθη, τὸ συντρίβοντα τὴν καρδίαν οὕτω προσιέναι, τὸ συνεστάλλθαι, τὸ πολλὴν τὴν ἐπιείκειαν μελετᾶν, καὶ τὴν γλιῶτταν πρὸς εὐφημίαν τρέπειν, τὸ μηδενὶ τῶν πονηρῶν συνίστασθαι πραγμάτων, τὸ μηδὲν κοινὸν ἔχειν πρὸς τὸν κοινὸν τῆς οἰκουμένης ἐχθρόν, λέγω δὴ τὸν διάβολον. Τὸν γὰρ ὑπὲρ ἐτέρων λέγοντα βασιλεῖ, καὶ τοῖς ἐχθροῖς ἐκείνου κοινολογούμενον, καὶ οἱ ἔξωθεν νόμοι τιμωροῦσι. Καὶ σὺ τοίνυν, εἰ βούλει καὶ ὑπὲρ σεαυτοῦ καὶ ὑπὲρ ἐτέρων λέγειν, τοῦτο δὴ μάλιστα κατόρθωσον, τὸ μηδὲν κοινὸν ἔχειν πρὸς τὸν κοινὸν τῆς οἰκουμένης ἐχθρόν. Οὕτω γὰρ ἔση δίκαιος· καὶ δίκαιος ὢν, ἀκουσθήσῃ, τοιαύτην ἔχων ἑσυνήγορον. *Ἐν θλίψει ἐπλάτυνάς μοι.* Οὐκ εἶπε, Παρήγαγες τὰς θλίψεις, οὐδὲ, Ἄνεϊλες τοὺς πειρασμούς, ἀλλ', Ἄφῃκας ἐστάναι, καὶ *Ἐπλάτυνάς μοι.* Τὸ γὰρ εὐμήχανον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ εὐπορον κἀντεῦθεν μάλιστα δείκνυται, οὐκ ἐν τῷ παρενεγκεῖν τὰς θλίψεις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μενευσῶν αὐτῶν πολλὴν παρέχειν τὴν ῥαστώνην. Τοῦτο καὶ τοῦ Θεοῦ δείκνυσι τὴν ἰσχὺν, καὶ τοὺς ἐμπύπτοντας [10] φιλοσοφωτέρους ἐργάζεται, ὅταν καὶ εὐρυχωρία ἢ παραμυθουμένη τὴν θλιβομένην ψυχὴν, καὶ ἡ θλίψις μὴ καταλύεται σφίγγουσα ταύτην ῥαθυμοῦσαν, καὶ πάσης ἀπαλλάττουσα ὀλιγωρίας. Καὶ πῶς, φησὶν, ἐν θλίψει γένοιτ' ἂν πλατυσμός; Ὡς ἐν τῇ καμίνῳ τῶν τριῶν παίδων, ὡς ἐν τῷ λάκκῳ τῶν λεόντων. Οὐ γὰρ ἔσθεσε τὴν φλόγα, καὶ τότε ἐποίησεν αὐτοὺς ἐν εὐρυχωρίᾳ εἶναι· οὐδὲ ἀπέκτεινε τοὺς λέοντας, καὶ τὸ τηνικαῦτα αὐτὸν κατέστησεν ἐν ἀδείᾳ· ἀλλὰ κάκει τῆς καμίνου σφοδρῶς ἀναπτομένης, καὶ ἐνταῦθα τῶν θηρίων παραμενόντων, οἱ δίκαιοι πολλῆς ἀπέλαυον τῆς ῥαστώνης. Ἔστι δὲ καὶ ἐτέρως εὐρυχωρίαν εἰπεῖν· οἷον ὅταν ὑπὸ τῶν πειρασμῶν ἡ ψυχὴ θλιβομένη τῶν παθῶν ἀπαλλάττεται, καὶ τῶν νοσημάτων τῶν πολλῶν· τότε γὰρ μάλιστα τῆς εὐρυχωρίας ἀπολαύει. Πολλοὶ γὰρ ἐν εὐημερίᾳ μένοντες ἔρωτας ἔχουσι ἀτοπωτάτους, θλίβοντας αὐτῶν τὴν ψυχὴν, καὶ χρημάτων, καὶ σωμάτων, καὶ ἐτέρων τοιούτων ἀτόπων· εἰς θλίψιν δὲ ἐμπεσόντες πάντων ἐλευθεροῦνται ἐκείνων, καὶ γίνονται ἐν εὐρυχωρίᾳ. Καὶ καθάπερ οἱ ἐν πυρετοῖς ὄντες, ἕως μὲν ἀπολαύουσι τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν ἀκαίρων, τραπέζης λέγω πληθούσης, καὶ ἀκράτου, καὶ τοιούτων ἐτέρων, μειζρόνως στενοχωροῦνται· εἰ δὲ βουλευθεῖεν ἑαυτοὺς ὀλίγον θλί-

ψαντες καρτερῆσαι, πολλῆς ἀπολαύουσι τῆς εὐρυχωρίας, καὶ τὸ πνίγον ἀποθέμενοι καθαρᾶ λοιπὸν ἐντροφῶσιν ὑγείᾳ· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν πραγμάτων συμβαίνει. Οὐδὲν γὰρ οὕτω ποιεῖν ἀνεσιν εἴωθεν, ὡς θλίψις τῶν βιωτικῶν ἀπάγουσα πάντων. Πῶς οἶει τοὺς Ἰουδαίους γεγενῆσθαι ἐν θλίψει, καὶ ὅτε ἦσαν ἐν εὐημερίᾳ; Ἡ οὐχὶ πυρεττούσης ταῦτα ψυχῆς καὶ ἀλυούσης καὶ ῥιπταζομένης, τὸ λέγειν· *Ποίησον ἡμῖν θεός, οἱ προπορεύονται ἡμῶν· ὁ γὰρ Μωϋσῆς οὗτος, ὃς ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐκ τῆς Αἰγύπτου, οὐκ οἶδαμεν τί γέγονεν αὐτῷ;* Ἡ οὐχὶ ἐκεῖνα φιλοσοφούσης ψυχῆς καὶ ἀναπνεούσης ἐκ τῶν βιωτικῶν παθῶν τὰ ῥήματα, ὅτε τοσαύτην ἐπεδείξαντο τὴν εὐχὴν θλιβόμενοι, ὡς αὐτὴν ἐπισπάσασθαι τοῦ Θεοῦ τὴν ῥοπήν; Αὐτὸς δὲ ὁ προφήτης οὗτος, ὅτε ἦν ἐν ἀνέσει, πῶς ἐθλίβη ὑπὸ τῆς πονηρᾶς ἐπιθυμίας στενοχωρούμενος καὶ σπαρασσόμενος; ὅτε δὲ ἐν θλίψει γέγονεν, ἴστε πῶς γέγονεν ἐν ἀνέσει. Οὕτε γὰρ ἦπτετο αὐτοῦ τὸ πῦρ, ἀλλὰ καὶ ἡ φλόξ ἅπασα κατεσβέσθη. Οὐδὲν γὰρ οὕτω ποιεῖ θλίψιν, ὡς τὸ πολιορκεῖσθαι τὴν ψυχὴν ὑπὸ τῶν παθῶν. Αἱ μὲν γὰρ ἄλλαι ἔξωθεν προσπίπτουσιν, αἱ δὲ ἐνδοθεν φύονται, καὶ αὕτη μάλιστα ἐστὶν ἡ πολλὴ θλίψις. Κἂν ὁ κόσμος ἡμᾶς λυπῇ, ἡμεῖς δὲ ἑαυτοὺς μὴ λυπῶμεν, οὐδὲν ἔσται ἡμῖν δεινόν. Ἄρα ἐν ἡμῖν τὸ θλίβεσθαι, καὶ μὴ θλίβεσθαι.

δ'. Ἴνα δὲ μάθης καὶ ἀπὸ τῆς ἀποστολικῆς φωνῆς, πόση ἀπὸ τῆς θλίψεως εὐρυχωρία γίνεται, ἀκουσον αὐτοῦ τοῦ Παύλου τὸν καρπὸν λέγοντος τῆς θλίψεως· *Ἡ δὲ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται· ἡ δὲ ὑπομονὴ [11] δοκιμὴν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα· ἡ δὲ ἐλπίς οὐ καταισχύνει.* Εἶδες εὐρυχωρίαν ἀφατον, εἶδες λιμένα εὐφροσύνης; Ἐπομονὴν, φησὶν, ἡ θλίψις κατεργάζεται. Τί γὰρ ἀνδρὸς καρτερικωτάτου, καὶ πάντα δυναμένου ῥαδίως φέρειν, ἀνεκτότερον; τί δὲ δοκίμου γένοιτ' ἂν ἰσχυρότερον; τί δὲ τῆς ἐντεῦθεν τρυφῆς ἴσον; Τρεῖς γὰρ ἡμῖν ἡδονὰς ἐντεῦθεν λέγει τικτομένας, τὴν ὑπομονὴν, τὴν δοκιμὴν, καὶ τὴν ἐλπίδα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Περὶ τούτων νῦν φιλοσοφῶν ὁ Προφήτης ἔλεγεν· *Ἐν θλίψει ἐπλάτυνάς μοι.* Ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν, *Εἰσήκουσέ μου ὁ Θεός,* λέγει ἐν ποίῳ τρόπῳ εἰσήκουσεν. Οὐκ ἐν χρήμασιν· οὐδὲν γὰρ ἐξήτει τοιοῦτον· οὐχ ἵνα ἐχθρῶν κρατήσῃ· οὐδὲ γὰρ ταῦτα ἤτει· ἀλλ' ἐν ἀνέσει τῇ ἐν μέσῳ τῆς θλίψεως γενομένη. *Οἰκτεῖρησόν με, καὶ εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου.* Τί λέγεις; Ἄνω δικαιοσύνης μέμνησαι, ἐνταῦθα οἰκτιρμοῦ καὶ ἐλέου· καὶ ποῦ ταῦτα ἀκολουθίαν σχοίη; Πολλὴν μὲν οὖν, καὶ σφόδρα τοῖς προτέροις συνημμένην. Κἂν γὰρ μυρία κατορθώσωμεν, ἀπὸ οἰκτιρμῶν ἀκούμεθα καὶ φιλανθρωπίας. Κἂν πρὸς αὐτὴν ἀνέλθωμεν τῆς ἀρετῆς τὴν κρυφὴν, ἀπὸ ἐλέους σωζόμεθα. Ἐντεῦθεν μανθάνομεν, ὅτι μετὰ τῆς δικαιοσύνης χρεῖα καὶ γνώμη συντετριμμένης. Κἂν γὰρ ἀμαρτωλὸς τις ὢν μετὰ ταπεινοφροσύνης εὐξῆται, ὅπερ ἐστὶ μέρος ἀρετῆς, μέγαρα ἀνύσαι δυνήσεται· κἂν δίκαιος ὢν μετὰ ἀλαζονείας προσῆ, πάντων ἐκπεσεῖται τῶν ἀγαθῶν. Ἀμφότερα τὰ ὑποδείγματα ὁ τελώνης καὶ ὁ Φαρισαῖος ἐδίδοξαν.

Δεί τοίνυν καὶ τρόπον εὐχῆς εἶδέναι. Τίς δὲ ὁ τρόπος τῆς εὐχῆς; Μάθε ἀπὸ τοῦ τελώνου, καὶ μὴ αἰσχυνθῆς τοῦτον λαθεῖν διδάσκαλον, τὸν οὕτω τοῦτο κατορθώσαντα, ὡς ἀπὸ ψιλῶν ῥημάτων τὸ πᾶν ἀνύσαι. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ διάνοια αὐτῷ καλῶς παρεσκευασμένη ἦν, ἤρκεσε καὶ ῥῆμα ἐν ἀνοίξαι αὐτῷ τὸν οὐρανόν. Πῶς δὲ ἦν παρεσκευασμένη; Ἐταλάνιζεν ἑαυτὸν, τὸ στῆθι; ἔτυπτεν, οὐδὲ ἀναθλέψαι εἰς τὸν οὐρανὸν ἠνείχετο. Ἄν οὕτω καὶ σὺ μέλλῃς εὐχεσθαι, πτεροῦ κουφοτέρην ἐργάσῃ τὴν εὐχὴν. Εἰ γὰρ ὁ ἀμαρτωλὸς δίκαιος γέγονεν ἀπὸ τῆς εὐχῆς, ἐννόησον ὁ δίκαιος ἡλίκοις ἔσται, εἰ τοιαύτην προσάγειν μάθοι δέησιν. Διὰ δὲ τοῦτο οὐδὲ ἐνταῦθα ἀπλῶς ἑαυτὸν τίθησιν, ἀλλὰ τὴν προσευχὴν αὐτοῦ· ἄνω τὴν δικαιοσύνην, ἐνταῦθα τὴν προσευχὴν λέγων· *Οἰκτείρησόν με, καὶ εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου*. Οὕτω καὶ ὁ Κορνήλιος ἠκούσθη, ἐπειδὴ ταύτην εἶχε συνήγορον. *Αἱ προσευχαί σου, καὶ αἱ ἐλεημοσίαι σου*, φησὶν, *ἀνέβησαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ*. Εἰκότως· τὰ γὰρ ἔργα ἔστι τὰ ἀκουόμενα, καὶ τὰ κατορθώματα· οὐχ ἀπλῶς δὲ αἱ εὐχαί, ἀλλ' αἱ κατὰ νόμον τοῦ Θεοῦ γινόμεναι εὐχαί. Καὶ τίνες εἰσὶν αὗται; Αἱ ταῦτα αἰτοῦσαι, ἃ τῷ Θεῷ πρέπει διδόναι, αἱ μὴ τὰναντία τοῖς αὐτοῦ νόμοις αὐτὸν παρακαλοῦσαι. Καὶ τίς οὕτω τολμηρὸς, φησὶν, ὡς τὸν Θεὸν ἀξιοῦν τὰναντία τοῖς αὐτοῦ νόμοις ποιεῖν^α; Ὁ κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτὸν παρακαλῶν [12] τοῦτο γὰρ παρὰ τὸν νόμον τὸν ὑπ' αὐτοῦ κείμενον. Αὐτὸς γὰρ φησὶν, *Ἄφετε τοῖς ὀφειλέταις ὑμῶν*. Σὺ δὲ αὐτὸν τὸν κελεύοντά σοι συγχωρῆσαι κατὰ τῶν ἐχθρῶν καλεῖς; Καὶ τί γένοιτ' ἂν τῆς ἀνοίας ταύτης χεῖρον; Ἰκέτου σχῆμα καὶ γνώμην καὶ φρόνημα τὸν εὐχόμενον ἔχειν δεῖ· τί τοίνυν ἕτερον προσωπεῖον σεαυτῷ περιτίθης, τὸ τῆς κατηγορίας; Πῶς γὰρ δυνήσῃ τῶν οἰκείων ἀμαρτημάτων λαβεῖν συγγνώμην, ὅταν τῶν τοῖς ἑτέροις πεπλημμελημένων τιμωρὸν τὸν Θεὸν ἀξιοῖς εἶναι; Ἔστω τοίνυν ἡ εὐχὴ ἡμερος, γαληνῆ, χαρίεν ἔχουσα πρόσωπον, καὶ ἀπαλόν. Τοιαύτη γὰρ ἡ μετὰ πραότητος, καὶ μὴ κατ' ἐχθρῶν^β γινόμενη· ὡς ἡ γε ἐναντία μεθυούσῃ τινὶ καὶ παραπαιούσῃ ἔοικε γυναικί, συώδει τινὶ καὶ ἀγρία. Διὸ καὶ ἄδατος αὐτῇ ὁ οὐρανός. Ἄλλ' οὐχ ἡ μετὰ πραότητος τοιαύτη· ἀλλ' ἔχει τι λιγυρὸν, καὶ προσηγές, καὶ βασιλικῶν ἀξίων ἀκοῶν, ἡδὺ καὶ παναρμόνιον καὶ ἐμμελές. Διὸ δὲ οὐχ ἐκβάλλεται τοῦ θεάτρου, ἀλλ' ἐστεφανωμένη ἄπεισι· καὶ γὰρ χρυσὴν ἔχει κιθάραν, χρυσὴν τὴν στολὴν. Διὸ καὶ τέρπει τὸν δικαστὴν, καὶ τῷ σχήματι, καὶ τῷ βλέμματι, καὶ τῇ φωνῇ. Διὰ ταῦτα οὐδεὶς αὐτὴν ἀπελαύνει τῶν οὐρανίων ἀψίδων. Ἄπαν γὰρ ἐκεῖνο τὸ θέατρον ἀνίστησι τῇ εὐφροσύνῃ. Αὕτη τῶν οὐρανῶν ἀξία ἡ εὐχὴ· αὕτη τῶν ἀγγέλων ἡ γλῶττα, ὅταν μηδὲν πικρὸν, πᾶν δὲ προσηγές φθέγγεται· ὅταν ὑπὲρ τῶν ἀδικούντων καὶ ἐπηρεαζόντων προσέρχεται τὴν ἱκετηρίαν ποιούμενη, τότε καὶ οἱ ἄγγελοι παρεστήκασιν μετὰ πολλῆς ἀκούοντες τῆς σιγῆς, καὶ μετὰ τὸ παύσασθαι, κροτοῦντες αὐτὴν, ἐπαυνοῦντες, θαυμάζοντες οὐ διαλιμπάνουσι. Τοιαύτην καὶ ἡμεῖς προσαγάγωμεν εὐχὴν, καὶ πάντως ἀκουσθησόμεθα. Καὶ ὅταν προσώωμεν τῷ Θεῷ, μὴ νομίσωμεν εἶναι θέατρον τοιοῦτον, ἀλλ' ἐκ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης, μᾶλλον δὲ καὶ ἐκ τῶν ἄνω δῆμων τῶν οὐρανίων συνειλεγμένον, καὶ ἐν μέσῳ τὸν Βασιλέα

καθῆσθαι, βουλόμενον ἡμῶν ἐπακούσαι τῆς εὐχῆς. Καὶ ἐπίδειξιν τὸ πρᾶγμα ποιήσωμεν. Μηδεὶς^γ ἔστω κιθαριστής, μηδὲ λυρωδὸς οὕτως ἐνχώνιος, μέλλων ἐν σκηναῖς εἰσιέναι, καὶ δεδοικῶς μὴ τι ἀπηγές ἀνακρούσῃται, ὡς ἡμεῖς μέλλοντες εἰσιέναι εἰς τὸ τῶν ἀγγέλων θέατρον. Πλήκτρον δὲ ἡμῖν ἔστω ἡ γλῶττα, μηδὲν ἀηδὲς φθεγγομένη, ἀλλ' ἐμμελές καὶ παναρμόνιον μετὰ διανοίας τῆς προσηκούσης· καὶ προσιόντες τῷ Θεῷ, καὶ παρακαλοῦντες καὶ δεόμενοι, ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν ἀνακρουόμεθα τὴν νευράν· οὕτω γὰρ καὶ ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν ἀκουσθησόμεθα.

ε'. Αὕτη ἡ φωνὴ κατασχύνει δαίμονας, αὕτη παρρησίαν ἡμῖν δίδωσιν· αὕτη κατασχύνει τὸν διάβολον καὶ ἀναχωρεῖν ποιεῖ. Οὐ γὰρ οὕτως ἀνθρώπον φρίττει ὁ δαίμων τὸν ἐκβάλλοντα αὐτὸν καὶ ἐλαύνοντα ἐξ ἑτέρου ἀνθρώπου, ὡς ἀνθρώπον ὀργῆς κρατοῦντα, καὶ θυμοῦ περιγενομένου· ἐπεὶ καὶ τοῦτο δαίμων ἔστι χαλεπὸς, καὶ τούτους μᾶλλον ἢ τοὺς δαιμονῶντας ταλανίζειν χρή. Τὸ μὲν γὰρ δαιμονῶν εἰς γέενναν οὐκ ἐμβάλλει· τὸ δὲ ὀργίζεσθαι καὶ μνησικακεῖν, αὐτῆς ἐκβάλλει τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Ἄν οὕτω ῥυθμίσωμεν [13] τὴν εὐχὴν, δυνησόμεθα μετὰ παρρησίας λέγειν καὶ ἡμεῖς τῷ Θεῷ, *Εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου*. Ἵστε οὐχ ἑαυτὸν ὠφελήσεις μόνον, καὶ προσοδοποιήσεις σου τῇ ἱκετηρίᾳ, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀκούοντα Θεὸν εὐφρανεῖς, ἀξίόν τι τῶν αὐτοῦ ἐπιταγμάτων αἰτῶν· διὸ καὶ ῥαδίως ἐπινεύσει. Τοῦτο ἀξίον τῆς υἰοθεσίας ἐκείνης· τοῦτο μάλιστα τὸν χαρακτῆρα ἐκεῖνον δείκνυσι. *Γίνεσθε*, φησὶν, *οἰκτίρμονες*, ὡς ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ πάλιν, *Εὐχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς, ὅπως γένησθε ὅμοιοι τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς*. Τί τοίνυν ταύτης τῆς εὐχῆς ἴσον; Αὕτη οὐκ ἀγγέλοις, οὔτε ἀρχαγγέλοις, ἀλλ' αὐτῷ τῷ Βασιλεῖ ὅμοιον ποιεῖ. Ὁ δὲ τῷ Βασιλεῖ ὅμοιος γενόμενος κατὰ τὸ ἐγγωροῦν, ἐννόησον ὄσης ἀπολαύσεται τῆς παρρησίας ἐν ταῖς εὐχαῖς. *Υἱοὶ ἀνθρώπων, ἕως πότε βαρυνκάρδιοι; Ἴνα τί ἀγαπᾶτε ματαιότητα, καὶ ζητεῖτε ψεῦδος;* Πρὸς τίνας ἀποτείνει τὸν λόγον, καὶ ποιεῖται τὴν ἐπιτίμησιν, καὶ ἐπάγει τὴν συμβουλήν; τίνας υἱοὺς ἀνθρώπων καλεῖ; Τοὺς ἐν πονηρίᾳ ζῶντας, τοὺς πρὸς κακίαν^δ ἐπιρρέπεις. Τί δὴ ποτε; ἡμεῖς γὰρ οὐχ υἱοὶ ἀνθρώπων; τῇ φύσει μὲν ἀνθρώπων υἱοὶ, τῇ χάριτι δὲ οὐκ ἔτι, ἀλλ' υἱοὶ Θεοῦ. Εἰ γοῦν καὶ τὴν εἰκόνα τὴν κατ' ἀρετὴν τὴν πρὸς αὐτὸν διατηρήσασιν, ἀκέραιον ἡμῖν ἔσται τὸ δῶρον· τοὺς γὰρ γενομένους υἱοὺς Θεοῦ διὰ τῆς χάριτος, καὶ διὰ τῆς πολιτείας ταύτης δεῖ χαρακτηρίζειν τὴν εἰκόνα. Ὅτι δὲ τοὺς βιωτικωτέρους, καὶ πρὸς κακίαν βέποντας, υἱοὺς ἀνθρώπων καλεῖ, ἀκουσον· *Ἰδόντες δὲ οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ τὰς θυγατέρας τῶν ἀνθρώπων*. Καὶ μὴν τὸ ἐναντίον, φησὶν, εἴρηκας. Οὐδαμῶς· υἱοὺς γὰρ Θεοῦ ἐνταῦθα ἐκάλεσε τοὺς πρὸς τούτου ἐξ ἐναρέτων ὄντας ἀνδρῶν, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ τιμῆς ἀπολελαυκότας, εἴτε μεταβαλλομένους, καὶ γεγονότας χεῖρους, καὶ προδεδωκότας αὐτῶν τὴν τιμὴν. Ἵστε γὰρ αὐξῆσαι αὐτῶν τὴν κατηγορίαν, ἀνεμνήσθη αὐτῶν τῆς τιμῆς, μέγιστον εἰς ἐγκλήματος ὑπόθεσιν δεικνύς ὅν, τὸ τοιούτους ὄντας, καὶ ἐκ τοιούτων, πρὸς τοιαύτην κατενεχθῆναι κακίαν. Καὶ πάλιν ὁ Θεός· *Ἐγὼ εἶπα, Θεοὶ ἔστε,*

^α Reg. Νόμοις διδόναι.

^β Reg. καὶ ὑπὲρ ἐχθρῶν.

^γ Reg. πρᾶγμα νομίσωμεν' μηδεὶς, non male.

^δ Reg. ἀτέβειαν.

scire etiam modum orandi. Quis autem orandi modus? Disce a publicano: nec te pudeat eo uti magistro, qui hac in re adeo se præclare gessit, ut solis verbis universum effecerit. Quia enim erat mens in eo recte parata, suffecit vel verbum unum ad cælum ei aperiendum. Quomodo autem erat parata? Seipsum miserum clamabat, pectus tundeat, ne cælum quidem aspicere audebat. Si tu quoque ita oraveris, vel penna leviolem reddes orationem. Si enim peccator justus ab oratione factus est, considera ejusmodi erit justus, si talem orationem offerre didicerit. Et ideo ne hic quidem seipsum absolute posuit, sed orationem suam: superius justitiam, hic orationem dicens: *Miserere mei, et exaudi orationem meam*. Ita etiam exauditus est Cornelius, quoniam ejus patrocínio usus est. *Orationes tuæ, et elemosynæ tuæ, inquit, ascendunt coram Deo (Act. 10. 4)*. Et merito: opera enim sunt quæ exaudiuntur, et recte facta; non absolute autem orationes, sed orationes quæ sunt ex lege Dei. Et quænam sunt eæ? Quæ ea petunt quæ Deum dare convenit, quæ ab ipso non postulant quæ sunt ejus legibus repugnantia. Ecquis est, inquit, adeo audax, ut ea velit Deum facere¹, quæ repugnant ejus legibus? Qui adversus inimicos eum rogat: hoc enim est præter legem quæ ab eo lata est. Ipse enim dixit: *Dimittite debitoribus vestris (Matth. 6. 12)* Tu autem eum ipsum, qui te jubet condonare, adversus inimicos invocas? Ecquid hac amentia fuerit deterius? Oportet eum qui orat habere habitum, mentem et sensum supplicis: cur aliam ergo personam induis, nempe accusationis? Quomodo enim poteris veniam tuorum peccatorum assequi, quando rogas ut Deus puniat peccata aliorum? Sit itaque oratio mansueta, placida, jucunda et molli vultu prædita. Talis est quæ cum lenitate sit, nec adversus inimicos; quemadmodum contraria, ebriæ, et deliranti cuiquam mulieri, et instar apri efferae, est similis. Quocirca ad cælum ei non datur aditus. Non enim est ejusmodi ea quæ sit cum mansuetudine: sed habet aliquid canorum et lene, dignumque regiis auribus, suave, concinnum, numerosum. Quamobrem non expellitur e theatro, sed corona redimita recedit; etenim habet auream citharam, vestem auream. Qua de causa delectat etiam judicem habitu, aspectu et voce. Propterea nullus eam exturbat a cælestibus oculis. Universum enim illud theatrum incredibile lætitiâ afficit. Hæc est digna cælis precatio; hæc est lingua angelorum, quando nihil acerbum, jucunda autem omnia loquitur: quando pro iis qui injuriam et damnum inferunt, venit supplicans, tunc adstant etiam angeli magno audientes cum silentio, et postquam loqui desierit, applaudere, laudare, admirari non cessant. Talem nos quoque afferamus orationem, et omnino exaudiemur. Et quando ad Deum accedimus, ne esse existimemus vulgare theatrum, sed ex universo orbe terrarum, vel potius ex supernis populis cælestibus collectum: et Regem

in medio sedere, precatiois nostræ audiendæ cupidum. At faciamus ut res sit comparata ad demonstrationem. Nullus sit citharædus, nullus lyricen, qui ita se exercent scenam ingressurus, timens ne quid insuave et inconcinnum canat, ut nos ingressuri theatrum angelorum. Plectrum autem sit nobis lingua, quæ nihil injucundum, sed numerosum et modulatum dicat, cum ea qua par est cogitatione; et ad Deum accedentes, rogantes, et orantes, pro inimicis fides pulsemus: ita enim pro nobis quoque ipsis exaudiemur.

5. *Injuriae recordatio quam noxia.* — Hæc vox dæmones pudore afficit, hæc dat nobis liberam loquendi potestatem; hæc pudore afficit profligatque diabolum. Neque enim dæmon ita eum metuit, qui eum expellit et ejicit ex alio homine, ut hominem qui iram vincit, et animo imperat: nam hoc ipsum quoque est sævus dæmon, et irati potius quam qui a dæmone vexantur, miseri dicendi sunt. A dæmone enim vexari, non immittit in gehennam: irasci autem, et acceptæ injuriæ meminisse, expellit ab ipso regno cælorum. Si orationem ita temperaverimus, poterimus nos quoque Deo fidenter dicere: *Exaudi orationem meam*. Quare non solum te ipsum juvabis et promovebis tua supplicatione, sed Deum etiam audientem delectabis, ut qui ejus præceptis aliquid dignum petas: quocirca etiam facile annuet. Hoc illa adoptione dignum est: hoc illum maxime characterem ostendit. *Estote, inquit, misericordes, sicut et Pater vester qui est in cælis (Luc. 6. 36)*; et rursus: *Orate pro iis qui vobis insultant, ut sitis similes Patris vestri, qui est in cælis (Matth. 5. 44)*. Quid ergo potest cum hac oratione conferri? Hæc non angelis nec archangelis, sed ipsi Regi facit similem. Qui autem Regi, quantum licet, fuerit similis, considera quanta utetur fiducia et loquendi libertate in orationibus. 3. *Filii hominum, quousque gravi corde? Ut quid diligitis vanitatem, et quæritis mendacium?* Ad quosnam dirigit orationem et increpat, subjungitque consilium? quosnam vocat filios hominum? Eos qui vivunt in improbitate, qui sunt proclives ad nequitiam. Quamobrem? nos enim annon filii hominum? Natura quidem hominum filii, gratia autem non amplius, sed Dei filii. Si ergo etiam ejus imaginem quæ est secundum virtutem conservaverimus, erit nobis donum integrum: eos enim qui Dei filii facti sunt per gratiam, etiam per vitæ suæ institutionem eam oportet imaginem exprimere. Quod autem eos qui vitæ curis plus dediti sunt, et ad vitium propensi, vocat filios hominum, audi: *Videntes autem filii Dei filias hominum (Gen. 6. 2)*. Atqui contrarium, inquires, dixisti. Nequaquam: Dei enim filios hic vocavit eos qui antea ex viris bonis nati fuerant, et a Deo honorem perceperant, deinde mutati erant, et evaserant deteriores, suumque honorem perdididerant. Ut enim magis amplificaret eorum reprehensionem, eorum honorem memoravit, maximum esse crimen ostendens, quod cum tales essent, et orti ex talibus, ad tantam se præcipitassent improbitatem. Et rursus Deus: *Ego dixi, Dii estis, et filii. Altissimi omnes. Vos*

¹ Reg., dare, pro, facere.

autem ut homines morimini (Psal. 81. 67). Et considera prophetæ prudentiam. Cum prius ostendisset Dei potentiam, facultatem, solertiam, benignitatem et clementiam, quod in afflictione dilatet, quod miserans annuat: deinde cogitans effusum in hominibus vitium et tyrannidem impietatis: tamquam animi mœrore suffocatus, convertit sermonem ad eos qui in vitiis vitam degunt, propemodum dicens: Cum talem habeatis Deum, adeo benignum, adeo clementem, adeo potentem, quomodo declinastis ad impietatem? Vide autem quanta ira simul et lenitate, quanta philosophia admonitio plena sit. Quid enim dicit? *Filii hominum, quousque gravi corde?* Hoc est ejus qui graviter invenitur etiam ex temporis diuturnitate. Si enim Dei beneficentiam ab initio non considerasse scelus est: quam veniam consequetur, qui circa veritatem tamdiu carcutiat? Quid est autem, esse gravi corde? Graves corde sunt, qui sunt crasso corde, carnales, affixi terræ, vitium sequentes, improbitatem exercentes, libidine et voluptate corrupti: talis enim homo carnalis. Et vitam eorum reprehendens, ostendit fontem impietatis, significans hoc eis esse maximo impedimento, quominus ad alta dogmata perveniant. Nihil enim cor adeo aggravat, ut libido mala, ac sæcularium terrenarumque rerum cura studiumque. Cor hujusmodi non erraverit qui luteum appellaverit; et ideo id grave vocavit; et id dixit esse causam malorum, quod cum aurigæ locum teneat, non solum equum habenis non cohibeat, sed etiam cum eo trahente deorsum præcipitetur; cumque oporteat carnem alis instruere, sublimem agere, et in cælum sustollere, ea cum ægritudinum gravissimo onere deorsum una deprimatur. Quando ergo vel auriga, vel gubernator talis fuerit, quænam est spes salutis? Ut quando dicit, *Si lux quæ in te est, tenebræ sunt, quantæ sunt tenebræ* (Matth. 6. 23)? Quando est gubernator christus, et fluctuum ac ventorum imitatur inconstantiam, quomodo navis servabitur?

6. Quid ergo potest levem animam efficere? Vita mirabilis, si ad nullam rerum hujus vitæ aspiremus, nec pedibus quidquam alligemus eorum quæ deorsum et feruntur, et ferunt. Ex corporibus enim alia deorsum ferri solent, ut lapides, ligna, et quæ sunt ejusmodi; alia vero sursum, ut ignis, spiritus, et pluma natura sua levis. Si quid ergo eorum quæ deorsum feruntur, ei quod leve est alligaveris, nulla est alarum nec spiritus utilitas, cum excedat, superet et vincat gravitas. Ita etiam si quis pedes habuerit aggravatos, vel propter malos affluentes humores, vel propter aliam ægritudinem, nihil eum juverit, si sit reliquum corpus leve. Si autem hoc est in corporibus, multo magis in corde. Ne igitur illud aggravemus, ne sicut navigia, quæ nimium habent saburræ, demergatur. In nostra enim hoc potestate situm est. Non enim talis est natura, sed leve et sursum tendens factum est: nos autem ipsum præter naturam grave facimus, et ideo propheta reprehendit: si autem natura tale esset, nequaquam reprehendisset. Ut ergo secundum naturam incedimus, sed si aggravemus genua, res fit

præter naturam, cum nos simus impediti: ita etiam in pedibus mentis, nempe in cogitationibus, usu venire solet. *Ut quid diligitis vanitatem, et quæritis mendacium?* Illic simulacra, et vitam improbam videtur mihi dicere. Vanum enim illud dicitur quod est vacuum, quando nomen quidem fuerit, res nequaquam. Ita apud Græcos nomina quidem deorum multa, res vero minime; et in aliis similiter: nomen divitiarum, res autem minime; et nomen gloriæ, res vero minime; nomen potentiæ, et remanet solum nomen. Quis est ergo adeo excors, ut quærat nomina quæ rebus destituuntur, et persequatur inania, quæ oportet fugere? Annon vitæ voluptates et felicitates tales sunt? nonne omnia mentiuntur, et decipiunt? Etiam si dixeris gloriam, etiam si divitias, etiam si potentiam, omnia sunt vanitas. Et ideo dixit Ecclesiastes: *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas* (Eccles. 1. 2). Propterea dolore afficitur propheta, dum in vita videt tantam amentiam: perinde enim est ac si quis cum videat quempiam lucem fugientem, tenebras autem persequentem, ei dicat: Cur hoc facis adeo absurdum et præter rationem? ita et ipse: *Cur diligitis vanitatem, et quæritis mendacium?* 4. *Et scitote quoniam mirificavit Dominus sanctum suum.* Alius interpretes dicit: *Sed scitote quoniam mirificavit.*

Quomodo propheta homines ad cognitionem Dei inducat. *Via Domini ad disseminandam doctrinam suam.* — Vidisti prophetæ sapientiam? Undenam eos adducit ad Dei cognitionem? A quadam parte manifestissima et moribus magis cognitis, nempe seipsum in medium adducens. Ego, inquit, servus sum Dei veri: a me ergo ejus discite potentiam, virtutem, providentiam. Non est enim hoc parvum, quod ducit in cognitionem Dei. Quod quidem ex creaturis palam facit propheta, quando de ejus providentia disserit, cum ad solem, cælum, terram, et aerem elatus, ex ordine eorum quæ videntur Opificem prædicat: sermonem quoque ducit ab ejus servis, et ab iis quæ ipso auctore contigerunt: quod quidem etiam in Abraham evenit. Ei enim dicebant, *Scimus quod a Deo venis nobis rex* (Gen. 23. 6). Unde scitis? Ex victoria, ex tropæis, ex bellis. Hoc etiam in Judæis accidit. Miracula enim quæ pro eis facta sunt, universæ terræ timorem attulerunt, quod etiam tunc dixit meretrix illa Hierichuntina: *Cecidit in nos timor vestrum et tremor* (Jos. 2 9). Una est ergo via ea quæ est per creaturas: alia vero, eaque manifestior, quæ est per servos: et hanc Deus a multis retro sæculis doctrinam disseminavit in unaquaque generatione. Ægyptios itaque docuit ex Abraham, Persas (a) rursus ex eodem, Ismaelitas ex ejus nepotibus, et alios innumerabiles, et per Jacob eos qui habitabant in Mesopotamia. Vides universum

(a) Savilius, Πέρσας. Sic et alias Chrysostomus accolat Abrahamæ, cum Geraris habitaret, Persas appellat; at qua ratione ipse viderit. Nam meminisse de iis etiam, qui diluvium præcesserunt, loquentem Chrysostomum, illos eodem Persarum nomine compellasse. Nihil mirum igitur si Sennacheribum aliquando regem Persarum vocaverit. Infra etiam Persas vocari a Chrysostomo deprehendens Assyrios et Babylonios; quin et Abraham Persam vocat infra.

καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες. Ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε. Καὶ θεὰ τοῦ Προφήτου τὴν σύνεσιν. Δείξας πρότερον τοῦ Θεοῦ τὴν ἰσχὺν, καὶ τὸ εὐπορον, καὶ τὸ εὐμήχανον, καὶ τὸ χρηστὸν, καὶ τὸ φιλόανθρωπον, ὅτι ἐν θλίψει πλατύνει, ὅτι ἐλεῶν ἐπινεύει· εἶτα ἐννοῶν τὴν κεχυμένην ἐν ἀνθρώποις κακίαν, καὶ τῆς ἀσεβείας τὴν τυραννίδα, καθάπερ ἀποπνιγόμενος ἀπὸ τῆς ἀθυμίας, τρέπει τὸν λόγον πρὸς τοὺς ἐν πονηρίᾳ ζῶντας, μονονουχὶ λέγων, ὅτι Τοιοῦτον ἔχοντες Θεὸν, οὕτω χρηστὸν, οὕτω φιλόανθρωπον, οὕτω δυνατὸν, πῶς εἰς ἀσέβειαν ἐξεκλίνατε; Καὶ ὄρα τὴν παραίνεσιν, πόσης μετὰ τοῦ θυμοῦ γέμει καὶ τῆς προσηνείας, πόσης τῆς φιλοσοφίας. Τί γὰρ φησιν; *Υἱοὶ ἀνθρώπων, ἕως ποῦτε βαρυκάρδιοι;* Ἐνταῦθα σφόδρα ἐστὶ κατασηπόμενου καὶ ἀπὸ τοῦ χρόνου. Εἰ [14] γὰρ τὸ ἐξ ἀρχῆς μὴ συνιδεῖν τοῦ Θεοῦ τὴν εὐεργεσίαν ἐγκλημα, ποίαν ἔξει συγγνώμην τὸ μέχρι τοσούτου πρὸς τὴν ἀλήθειαν τυφλώττειν; Τί δὲ ἐστὶ, Βαρυκάρδιοι; Παχυκάρδιοι, σαρκικοὶ, τῇ γῆ προσηλωμένοι, κακίαν διώκοντες, πονηρίαν μετιόντες, ταῖς ἡδυπαθείαις κατασηπόμενοι· τοιοῦτος γὰρ ὁ σαρκικὸς ἄνθρωπος. Καὶ διαβάλλων αὐτῶν τὸν βίον, δείκνυσι τὴν πηγὴν τῆς ἀσεβείας, δηλῶν ὅτι τοῦτο μάλιστα ἐστὶ τὸ πρὸς τὰ δόγματα αὐτοῖς ἐμποδίζον τὰ ὑψηλά. Οὐδὲν γὰρ οὕτω βαρεῖαν καρδίαν ποιεῖ, ὡς ἐπιθυμία πονηρὰ, καὶ ἡ πρὸς τὰ βιωτικά συμπάθεια, καὶ τὸ προσηλωθῆαι τῇ γῆ. Τὴν τοιαύτην οὐκ ἂν τις ἀμάρτοι πηλίτην καρδίαν προσειπὼν· διὸ καὶ βαρεῖαν αὐτὴν ἐκάλεσε· καὶ τῶν κακῶν αἴτιον τοῦτο ἔφησεν εἶναι, ὅτι ἡνίοχου τάξιν ἐπέχουσα, οὐ μόνον οὐ κατέχει τὸν ἵππον ταῖς ἡνίαις, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ καταφέρεται συρομένη· καὶ δέον πτεροῦν τὴν σάρκα, καὶ μετάρσιον ἐργάζεσθαι, καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀνάγειν, ἡ δὲ συγκαθέλκεται τῷ βαρυτάτῳ τῶν νοσημάτων φορτίῳ. Ὅταν οὖν ὁ ἡνίοχος τοιοῦτος ᾖ, ἢ ὁ κυβερνήτης, ποία σωτηρίας ἐλπίς; Ὡςπερ ὅταν λέγῃ, *Εἰ τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ σκότος ἐστὶ, τὸ σκότος πόσον;* Ὅταν ὁ κυβερνήτης μεθύῃ καὶ τῶν κυμάτων καὶ τῶν πνευμάτων τὸ ἄτακτον μιμῆται, πῶς σωθήσεται ἡ ναῦς;

ς'. Τί οὖν δύναται κούφην τὴν ψυχὴν ποιεῖν; Βίος θαυμαστός, τὸ πρὸς μηδὲν τῶν ἐνταῦθα κεχηνέαι, μηδὲ τοῖς ποσὶν αὐτοῦ προσδεσμεῖν τὰ κάτω φερόμενά τε καὶ φέροντα. Τῶν γὰρ σωμάτων τὰ μὲν κάτω φέρεσθαι εἴωθεν, οἷον λίθοι, καὶ ξύλα, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα· τὰ δὲ ἄνω, οἷον πῦρ, καὶ πνεῦμα, καὶ πτερῶν φύσις κούφων. Ἄν οὖν τι τῶν κάτω φερόντων τῷ κούφῳ προσδήσης, οὐδὲν τῶν πτερῶν ὄφελος, οὐδὲ τοῦ πνεύματος, τοῦ βάρους ὑπερβαίνοντος τὴν συμμετρίαν, καὶ νικῶντος καὶ περιγινομένου. Οὕτω καὶ πόδας ἂν ἔχη τις βεβαρημένους, ἢ χυμοῦ πονηροῦ ἐπισιρέοντος, ἢ ἐτέρου τινὸς νοσήματος, οὐδὲν ὄφελος αὐτῷ τοῦ λοιποῦ σώματος ὄντος κούφου. Εἰ δὲ ἐπὶ σωμάτων τοῦτο, πολλῷ μᾶλλον ἐπὶ καρδίας. Μὴ τοίνυν ποιῶμεν αὐτὴν βαρεῖαν, ἵνα μὴ κατὰ τὰ πλοῖα τὰ πολλὴν ἔχοντα τὴν ψάμμον καταποντίζεται. Ἐν ἡμῖν γὰρ τοῦτο. Οὐ γὰρ τῇ φύσει τοιαύτη ἐστίν, ἀλλὰ

τῇ φύσει γέγονε κούφη καὶ ἀνωφερῆς, ἡμεῖς δὲ αὐτὴν παρὰ φύσιν βαρεῖαν ποιοῦμεν· διὸ καὶ ὁ Προφήτης ἐγκαλεῖ· εἰ δὲ φυσικὸν ἦν, οὐκ ἂν ἐνεκάλεσεν. Ὡςπερ οὖν κατὰ φύσιν ἡμῖν τὸ βαδίζειν, ἂν δὲ βαρῶμεν τὰ γόνατα, παρὰ φύσιν γίνεται τὸ πρᾶγμα, πεπεδημένων ἡμῶν· οὕτω [15] καὶ ἐπὶ τῶν ποδῶν τῆς διανοίας, λέγω δὴ τῶν λογισμῶν, συμβαίνειν εἴωθεν. *Ἴνα τί ἀγαπᾶτε ματαιότητα, καὶ ζητεῖτε ψεῦδος;* Ἐνταῦθα καὶ τὰ εἰδωλικά μοι δοκεῖ λέγειν, καὶ τὸν ἐν πονηρίᾳ βίον. Μάταιον γὰρ ἐκεῖνο λέγεται τὸ κενόν, ὅταν ὄνομα μὲν ᾖ, πρᾶγμα δὲ μὴ ᾖ. Οὕτω παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ὀνόματα μὲν θεῶν πολλὰ, πράγματα δὲ οὐδαμοῦ· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως· ὄνομα πλούτου, πρᾶγμα δὲ οὐδαμοῦ· καὶ ὄνομα δόξης, πρᾶγμα δὲ οὐδαμοῦ· ὄνομα δυναστείας, καὶ μένει ψιλὸν τὸ ὄνομα. Τίς οὖν οὕτως ἀνόητος, ὡς ὀνόματα ζητεῖν πραγμάτων ἔρημα, καὶ τὰ διάκενα διώκειν, ἃ ψεύγειν δεῖ; Ἢ οὐ τοιαῦται καὶ αἱ ἡδοναὶ τοῦ βίου, καὶ αἱ εὐπραγίαι; οὐ πάντα ψεύδεται καὶ ἀπατᾷ; Κἂν δόξαν εἴπῃς, κἂν πλοῦτον, κἂν δυναστείαν, πάντα ματαιότης. Διὸ καὶ ὁ Ἐκκλησιαστής ἔλεγε· *Ματαιότης ματαιότητων, τὰ πάντα ματαιότης.* Διὰ δὴ ταῦτα ὀδυνᾶται ὁ Προφήτης, τοσαύτην ἀλογίαν ὀρῶν ἐν τῷ βίῳ. Ὡςπερ γὰρ ἂν εἴ τις ἰδὼν τινα φεύγοντα φῶς, διώκοντα δὲ σκότος, λέγῃ· *Ἴνα τί τοῦτο ποιεῖς τὸ παράλογον;* οὕτω καὶ αὐτός· *Ἴνα τί ἀγαπᾶτε ματαιότητα, καὶ ζητεῖτε ψεῦδος; Καὶ γινώτε ὅτι ἐθαυμάστωσε Κύριος τὸν ὄσιον αὐτοῦ.* Ἐτερος ἔρμηνευτῆς φησιν, *Ἀλλὰ γινώτε ὅτι ἐθαυμάστωσεν.*

Εἶδες σοφίαν Προφήτου; Πόθεν αὐτοὺς ἀνάγει πρὸς τὴν θεογνωσίαν; Ἀπὸ σαφεστάτου μέρους τινὸς καὶ τρόπου γνωριμωτέρου, ἑαυτὸν εἰς μέσον παρατιθεῖς. Ἐγὼ δούλος εἰμι, φησὶ, τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀληθοῦς· ἀπ' ἐμοῦ τοίνυν μάθετε αὐτοῦ τὴν δύναμιν, τὴν ἰσχὺν, τὴν κηδεμονίαν. Οὐ μικρὸν γὰρ τοῦτο τὸ κεφάλαιον εἰς θεογνωσίαν ἄγον. Ποιεῖ μὲν γὰρ τοῦτο φανερόν καὶ ἀπὸ τῶν κτισμάτων ὁ Προφήτης, ὅταν περὶ τῆς προνοίας αὐτοῦ διαλέγηται, ἐπὶ τὸν ἥλιον, καὶ τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὸν ἀέρα φερόμενος, καὶ ἀπὸ τῆς ἐν τοῖς ὀρωμένοις εὐταξίας τὸν Δημιουργὸν ἀνακηρύττων· κινεῖ δὲ καὶ τὸν ἀπὸ τῶν δούλων αὐτοῦ λόγον, καὶ τῶν ἀπ' αὐτοῦ συμβαινόντων· ὃ δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ γέγονεν. Ἐλεγον γὰρ αὐτῷ, *Οἶδαμεν*, φησὶν, *ὅτι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἡμῖν ἦκεις βασιλεύς.* Πόθεν οἶδατε; Ἀπὸ τῆς νίκης, ἀπὸ τῶν τροπαίων, ἀπὸ τῶν πολέμων. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων συνέβη. Τὰ γὰρ θαύματα τὰ ὑπὲρ αὐτῶν γινόμενα, πᾶσαν τὴν γῆν εἰς φόβον ἐνέβαλεν· ὅπερ καὶ ἡ πόρνη τότε ἡ Ἰεριχουντία ἔλεγεν, ὅτι *Ἐπέπεσεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ φόβος ὑμῶν καὶ ὁ τρόμος.* Μία τοίνυν ὁδὸς ἡ διὰ τῶν κτισμάτων· ἑτέρα καὶ σαφεστέρα ἡ διὰ τῶν δούλων· καὶ ταύτην ἀνωθεν ὁ Θεὸς κατέσπειρε καθ' ἐκάστην γενεάν τὴν διδασκαλίαν. Τοὺς γοῦν Αἰγυπτίους ἐπαίδευσεν ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ, τοὺς Πέρσας ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ πάλιν, τοὺς Ἰσραηλίτας ἀπὸ τῶν ἐκγόνων, καὶ ἑτέρους μυρίους, καὶ διὰ τοῦ Ἰακώβ ἑτέρους, τοὺς ἐν τῇ Μέσῃ τῶν ποταμῶν.

Εἶδες ἅπασαν τὴν οἰκουμένην παιδευομένην, εἶγε ἤθελον, ἀπὸ τῶν ἁγίων; Καὶ πρὸ τούτων δὲ ὁ κατακλυσμός, ἢ τῶν γλωσσῶν διάχυσις, ἱκανὰ διαναστήσασαι αὐτῶν τὴν διάνοιαν. Ἴνα γὰρ μὴ διὰ τὸν χρόνον εἰς λήθην ἐμπέσῃ τὸ συμβάν, ὁ τόπος λαμβάνει τὴν προσηγορίαν, καὶ Βαβυλῶν ἐντεῦθεν λέγεται, ἀπὸ τῆς συγχύσεως τῶν γλωσσῶν, ἵνα ὁ ἀκροατὴς ἀπὸ τῆς προσηγορίας ὀδηγούμενος, ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἔλθῃ τῶν συμβάντων, καὶ μάθῃ τοῦ Θεοῦ τὴν ἰσχύν. Οὕτω καὶ οἱ τὴν δύσιν οἰκοῦντες πάντες πάντα ἐμάθανον, [16] κατ' ἐμπορίαν Αἰγυπτίους συγγινόμενοι. Ἄλλως δὲ ἐν ἀρχαῖς καὶ ἐν προοιμίαις οὐδὲ πολλὰ ἔθνη κατὰ τὸ μέρος τῆς οἰκουμένης ἐκεῖνο ἦν· ἀλλ' ἡ πολυανθρωπία καὶ ἡ πολυοχλία ἐν τοῖς μέρεσι τοῖς κατὰ τὴν ἀνατολὴν συνειστήκει. Καὶ γὰρ καὶ ὁ Ἀδάμ ἐκεῖθεν ἐξῆλθε, καὶ τὰ γένη τοῦ Νῶε ἐκεῖ διέτριβε, καὶ μετὰ τὸν πύργον ἐκεῖ ἦσαν, καὶ ἀνεστρέφοντο ἐπὶ πλεῖον κατὰ ἀνατολὰς. Ἄλλ' ὅμως καθ' ἐκάστην γενεάν διδασκάλους αὐτοῖς κατέστησεν ὁ Θεός, τὸν Νῶε, τὸν Ἀβραάμ, τὸν Ἰσαάκ, τὸν Ἰακώβ, τὸν Μελχισεδέκ. Διὸ καὶ ὁ προφήτης οὗτος ἀπὸ τῶν εἰς τοὺς ἁγίους γενομένων ἀνάγει τοὺς ἐν πονηρίᾳ ζῶντας, λέγων· *Γινώτε ὅτι ἐθαυμάστωσε Κύριος τὸν ὄσιον αὐτοῦ. Τί ἐστίν, Ἐθαυμάστωσε; Θαυμαστὸν ἐποίησεν, ἐπίσημον, λαμπρὸν, περιφανῆ τὸν ἀνακείμενον αὐτῷ. Ἀπὸ τοῦ δούλου τοίνυν καὶ τῶν εἰς αὐτὸν συμβαινόντων μάθετε τοῦ Δεσπότης τὴν δύναμιν. Οὐκ εἶπε, Δέδωκεν ἀγαθόν, μόνον, ἀλλ', Ἐθαυμάστωσε, δηλῶν ὅτι δέδωκε μετὰ πολλοῦ τοῦ θαύματος, μετὰ πολλῆς τῆς παραδοξοποιίας. Οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ γέγονεν. Οὐ γὰρ μόνον τὴν γυναῖκα ἔδωκεν ἀνέπαφον, ἀλλὰ καὶ θαυμαστὸν αὐτὸν παρεσκεύασεν· ὡς μὴ μόνον ἐν τῷ μὴ παθεῖν τι βεινὸν εἶναι αὐτῷ τὴν ὄψιν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ λαμπρὸν γενέσθαι κατὰ τὴν Αἴγυπτον. Τὸ μὲν γὰρ διὰ τὴν αὐτοῦ δικαιοσύνην ἐγένετο, τὸ μὴδὲν ἀγέδης παθεῖν· τὸ δὲ διὰ τὴν ἐκείνων ὠφέλειαν, τὸ μετὰ παραδοξοποιίας ἐκεῖθεν ἐπανελθεῖν. Τοῦτο ἐπὶ τῶν τριῶν παίδων, τοῦτο ἐπὶ τῶν λεόντων συνέβη, τοῦτο ἐπὶ τοῦ κήτους καὶ τοῦ Ἰωνᾶ, καὶ πανταχοῦ μετὰ θαύματος σώζει, οὐχ ἀπλῶς πάντας, ἀλλὰ τὸν ὄσιον.*

ζ'. Εἶδες πῶς μετὰ τῆς θεογνωσίας, καὶ βίου ἀκριβοῦς παραίνεσιν ^a ποιεῖται, παιδεύων μὴ μόνον ἐν τῇ χρηστότητι τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τῶν οἰκείων ἔργων ἀρετῇ τὰς ἐλπίδας ἔχειν τῆς σωτηρίας; *Κύριος εἰσακούσεται μου ἐν τῷ κεκραγέμαι με πρὸς αὐτόν, εἰπὼν ὅτι ἐθαυμάστωσεν, οὐχ ἴσταται μέχρι τούτων, ἀλλὰ καὶ ἕτερον εὐημερίας εἶδος λέγει. Ποῖον δὲ τοῦτο; Τὸ διηνεκῶς ἔχειν τὸν Θεὸν σύμμαχον καὶ βοηθόν, καὶ πανταχοῦ παριστάμενον. Οὐ γὰρ ἅπαξ τοῦτο ποιεῖ καὶ δις καὶ τρίς, ἀλλὰ διηνεκῶς, φησὶν, ἐὰν αὐτὸν καλῶμεν· καὶ ὅρα πάλιν κἀνταῦθα τὸ τάχος. Ὡςπερ γὰρ ἄνω ἔλεγεν, Ἐν τῷ ἐπικαλεῖσθαι με, εἰσήκουσέ μου ὁ Θεὸς τῆς δικαιοσύνης μου· οὕτω καὶ ἐνταῦθα, Ἐν τῷ κεκραγέμαι με πρὸς αὐτόν.*

Πῶς οὖν οὐκ ἀκούονται πολλοὶ, φησί; Διὰ τὸ ἀσύμφορα αἰτεῖν. Ἐνταῦθα γὰρ τὸ μὴ ἀκουσθῆναι τοῦ ἀκουσθῆναι βέλτιον. Ὡστε κἀν ἀκουώμεθα, μὴ διὰ τοῦτο χαίρωμεν· ἀλλὰ καὶ ὅταν μὴ ἀκουώμεθα, καὶ διὰ τοῦτο δοξάζωμεν. Ἡ γὰρ ἀσύμφορα αἰτοῦντες οὐκ ἀκουώμεθα, καὶ τῷ μὴ λαβεῖν καρδαίνομεν·

ἢ ραθύμως αἰτοῦμεν, καὶ τῇ μελλήσει τῆς δόσεως τὴν προσεδρίαν ἡμῖν ὁ Θεὸς σοφίζεται· καὶ τοῦτο δὲ οὐ μικρὸν κέρδος. *Εἰ γὰρ ὑμεῖς, φησὶν, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πολλῷ μᾶλλον ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐπιστάμενος τὸ δοῦναι, καὶ τὸ πότε δοῦναι, καὶ τὸ τί δοῦναι. [17] Ἐπεὶ καὶ Παῦλος ἤτησε, καὶ οὐκ ἔλαβεν· ἀτύμφορον ἢ γὰρ ἦται· καὶ Μωϋσῆς, καὶ οὐδὲ ἐκείνῳ ἐπένευσεν ὁ Θεός. Μὴ τοίνυν ἀπροστώμεν, ὅταν μὴ ἀκουώμεθα, μὴδὲ ἀλύωμεν καὶ ναρκῶμεν, ἀλλ' ἐπιμένωμεν τῇ προσεδρίᾳ καὶ τῇ αἰτήσει. Πάντα γὰρ συμφερόντως ὁ Θεὸς ἐργάζεται. Ὁργίζεσθε, καὶ μὴ ἀμαρτάνετε· ἢ λέγετε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ἐπὶ ταῖς κοίταις ὑμῶν κατανώγητε. Ὅπερ ἐμπροσθεν εἶπον, τοῦτο καὶ νῦν λέγω. Ἐπειδὴ γὰρ πρὸς θεογνωσίαν αὐτοὺς μέλλει χειραγωγεῖν, ἀπαλλάττει τὴν ψυχὴν τῶν νοσημάτων. Οἶδε γὰρ, ὅτι βίος διεφθαρμένος κώλυμα τῆς τῶν ὑψηλῶν δογμάτων ἀκριβείας γίνεται. Ὅπερ οὖν καὶ Παῦλος αἰνιττόμενος ἔλεγεν· *Οὐκ ἠδυνήθη ὑμῖν λαλῆσαι ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς. Καὶ πάλιν· Ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ, γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα. Καὶ πάλιν· Περὶ οὗ πολὺς ἡμῖν ὁ λόγος καὶ δυσερμήνευτος, ἐπεὶ νωθροὶ ἐστέ τὴν ἀκοήν. Καὶ ὁ Ἡσαΐας πάλιν· Ζητεῖ με ὁ λαὸς οὗτος, καὶ γινώσκει μου τὰς ὁδοὺς ἐπιθυμοῦσιν, ὡς λαὸς δικαιοσύνην πεποιηκώς, καὶ κρίσιν Θεοῦ μὴ ἐγκαταλελειπώς. Καὶ Ἄση· Σπεύρατε ἑαυτοῖς εἰς δικαιοσύνην, φωτίσατε φῶς γνώσεως. Καὶ ὁ Χριστὸς, διδάσκων ἔλεγε· *Πᾶς ὁ φαῦλα πράσσει, μισεῖ τὸ φῶς, καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς. Καὶ πάλιν· Πῶς δύνασθε πιστεῦειν, δόξαν παρ' ἀλλήλων λαμβάνοντες, καὶ τὴν δόξαν τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ οὐ ζητοῦντες; Καὶ πάλιν· Ταῦτα εἶπον οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ὅτι ἐφοβοῦντο τοὺς Ἰουδαίους, ἵνα μὴ ἀποσυνάγωγοι γένωνται. Καὶ πάλιν· Πολλοὶ δὲ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν, καὶ διὰ τοὺς Φαρισαίους οὐχ ὠμολόγουν. Καὶ πανταχοῦ ἴδοι τις ἂν τὸν διεφθαρμένον βίον πρὸς δογμάτων ἀκριβείαν ἐμπόδιον γινόμενον. Ὡςπερ γὰρ λήμη τῇ τῶν ὀφθαλμῶν διειδεῖ κόρη προσιζάνουσα ἐπισκοπεῖ καὶ θολοὶ τὸ φωτίζον, οὕτω δὲ καὶ λογισμὸς ὑπὸ πονηρίας κατελημμένος σκοτοὶ καὶ πηροὶ τὴν διάνοιαν.***

Διὸ καὶ ὁ Προφήτης τοῦτο εἰδὼς λέγει· *Ὁργίζεσθε, καὶ μὴ ἀμαρτάνετε.* Οὐ γὰρ τὴν ὀργὴν ἀναιρεῖ, χρησίμη γὰρ· οὐδὲ τὴν θυμὸν ἐκκόπτει, καὶ γὰρ ὠφέλιμος κατὰ τῶν ἀδικούντων γινόμενος καὶ κατὰ τῶν ραθύμων· ἀλλὰ τὴν ἀδικὸν ὀργὴν, τὸν ἄλογον θυμὸν. Καὶ καθάπερ ὁ Μωϋσῆς εἰς τὸν ἠθικὸν ἐμπεσῶν λόγον, ἀπὸ τούτου πρῶτον τῆς νομοθεσίας τὴν ἀρχὴν ποιεῖται, λέγων, *Οὐ φονεύσεις*, οὕτω δὲ καὶ οὗτος· ἀλλὰ κχι πλεῖον οὗτος, ὅση καὶ μᾶλλον τὰ τῆς εὐσεβείας γνωριμώτερα ἦν. Ὁ μὲν γὰρ τὸν φόνον ἐκκόπτει· οὗτος δὲ καὶ τὴν μητέρα τοῦ φόνου, τὴν ὀργὴν, καὶ τὴν ῥίζαν, καὶ τὴν πηγὴν οὖσαν τοῦ κακοῦ ἀναστέλλει. Διὸ καὶ ὁ Χριστὸς καταστέλλων τὴν ὀργὴν, ἔλεγεν· *Ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῆ, ἐνοχος ἔσται εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.* Εἶδες πανταχοῦ μέτρα. *Ὁργίζεσθε, καὶ μὴ ἀμαρτάνετε. Ὁ ὀργι-*

^b Reg. et Colb. ἀσυμφορῶς, et sic Savil. Sed unus a Savil. memoratus ἀσύμφορον habet.

^c Reg. οἶδε γὰρ, ὅπερ καὶ ἐμπροσθεν εἶπον, ὅτι βίος... κώλυμα τῆ... ἀκριβεία... Παῦλος ἔλεγεν.

^a Reg. καὶ βίου προνοίας παραίνεσιν.

orbem terrarum fuisse a sanctis docendum, si modo ipsi voluissent? Quinetiam ante eos diluvium et linguarum confusio ad excitandam eorum mentem satis fuerant. Ne enim quod evenerat temporis diuturnitate oblivioni traderetur, locus appellationem accipit: et exinde Babylon ex linguarum confusione dicitur, ut auditor ab ipsa appellatione deductus, ad rei gestæ principium deveniat et Dei virtutem intelligat. Ita etiam qui habitabant in Occidente omnes omnia discabant, cum mercatoribus Ægyptiis versantes. Quamquam alioqui in principio non multæ gentes erant in illa regione: sed maxima hominum frequentia ac turbæ multitudo erat in partibus Orientis. Etenim et Adam illinc egressus est, et genus Noe illic versabatur, et post turrim illic erant, et ut plurimum versabantur in Oriente. Sed tamen in unaquaque generatione Deus illis doctores constituit, Noe, Abraham, Isaac, Jacob, Melchisedech. Quamobrem hic propheta ex iis, quæ sanctis eveniunt, eos qui in improbitate vivunt excitat, dicens: *Scitote quoniam mirificavit Dominus sanctum suum. Quid est, Mirificavit? Fecit admirabilem, insignem, clarum, conspicuum, eum qui ipsi addictus est. Ex servo ergo et iis quæ ipsi accidunt Domini discite potentiam. Non dixit solum, Bonum dedit, sed, Admirabilem fecit, significans eum dedisse cum magno miraculo, præter fidem et opinionem. Ita etiam in Abraham factum est. Non solum enim dedit uxorem intactam, sed eum etiam reddidit admirabilem: ut non solum donum in eo consisteret, quod nihil grave passus sit, sed etiam in eo quod clarus in Ægypto evaserit. Propter ejus enim justitiam factum est, ut nihil molestum illi fieret; propter aliorum autem utilitatem, ut admirabiliter et præter opinionem illinc rediret. Hoc in tribus pueris, hoc in leonibus accidit, hoc in ceto et in Jona, et undique servat cum miraculo, non quemlibet absolute, sed sanctum.*

7. Vidisti quomodo cum Dei cognitione ad vitam quoque probam¹ exhortatur, docens non solum in Dei benignitate, sed in priorum etiam factorum virtute spem salutis ponere? *Dominus exaudiet me cum clamavero ad eum.* Postquam dixit se eum fecisse admirabilem, non in his subsistit, sed dicit etiam aliud genus felicitatis. Quodnam autem hoc est? Deum habere perpetuo adiutorem, auxiliatorem, et ubique præsentem. Non enim hoc semel, aut bis, aut ter facit, sed perpetuo, inquit, si ipsum invocemus. Et vide rursus hic etiam celeritatem. Quemadmodum enim dixit superius: *Cum invocarem, exaudivit me Deus justitiæ meæ*: ita etiam hic, *Cum clamavero ad eum.*

Cur multi precantes non audiantur. — Quomodo ergo, inquit, non audiantur multi? Quoniam petunt inutilia. Hic enim melius est non fuisse exauditum, quam exauditum fuisse. Quare etiamsi exaudiamur, non propterea lætemur: sed et quando non exaudimur, ideo Deum glorificemus. Vel enim inutilia pe-

tentes non exaudimur, et cum non accepimus lucratur; vel negligenter petimus, et in dono differendo Deus, ut nos illi assideamus, solertem inquit rationem: et hoc etiam non est exiguum lucrum. *Si enim vos, inquit, nostis dare bona data filiis vestris (Matth. 7. 11),* multo magis Deus noster qui scit dare et quando dare, et quid dare oporteat. Nam Paulus etiam petivit, et non accepit; petebat enim aliquid inutile: item Moses, nec illi quidem Deus annuit. Ne ergo desistamus, quando non exaudimur, nec tristitia afficiamur et torpeamus, sed assidentes et petentes permaneamus. Agit enim Deus omnia utiliter. 5. *Irascimini, et nolite peccare: quæ dicitis in cordibus vestris, in cubilibus vestris compungimini.* Quod ante dixi, id etiam nunc dico. Nam quia ad Dei cognitionem eos est deducturus, liberat animum ab ægritudinibus. Scit enim vitam corruptam esse impedimento, quominus sublimia dogmata assequamur. Quod quidem Paulus quoque innuens dicebat: *Non potui loqui vobis tamquam spiritualibus, sed tamquam carnalibus (1. Cor. 3. 1).* Et rursus: *Tamquam infantibus in Christo, lac vobis potum dedi, non cibum (Ibid. v. 2).* Et rursus: *De quo est nobis multus sermo explicatu difficilis; quoniam estis hebetes auditu (Hebr. 5. 11).* Et Isaias rursus: *Quærit me populus iste, et scire vias meas cupiunt, ut populus qui justitiam fecerit, et Dei judicium non reliquerit (Isai. 58. 2).* Et Osee: *Seminate vobis ipsis in justitiam, illuminate lucem cognitionis (Osee. 10. 12).* Et Christus docens dicebat: *Omnis qui mala facit, odit lucem, et non venit ad lucem (Joan. 3. 20).* Et rursus: *Quomodo potestis credere, gloriam a vobis invicem accipientes, et gloriam quæ est a solo Deo non quærentes (Joan. 5. 44)?* Et rursus: *Hæc dicebant parentes ejus, quia timebant Judæos, ne expellerentur a synagoga (Joan. 9. 22).* Et rursus: *Multi autem crediderunt in ipsum, et propter Phariseos non confitebantur (Joan. 12. 42).* Et ubique videri potest vita corrupta ad perfectionem dogmatum afferre impedimentum. Quemadmodum enim lema perspicuæ oculorum pupillæ insidens id quod illustrat obscurat et obtenebrat, ita etiam cogitatio, quam obsedit et occupavit vitium, obtenebrat mentem et excæcat.

Ira quæ licita; ira ad quid utilis. Impossibilia nemo præcipit. Examen conscientiæ. — Quocirca cum id etiam sciret propheta, dicit: *Irascimini, et nolite peccare.* Non enim tollit iram; est namque utilis: nec excindit indignationem; prodest enim adversus eos qui injuriam inferunt, et adversus negligentes; sed iram quæ injuste movetur, et furorem, qui nulla ratione regitur. Et quemadmodum Moses cum in sermonem de moribus incidisset, hinc primo legis ducit initium, dicens: *Non occides (Exod. 20. 13):* ita hic etiam; imo eo amplius, quo magis ei erat nota vera pietas. Ille enim evellit eadem; hic vero iram, quæ eadis mater, radix et fons est mali, reprimit. Quocirca Christus etiam iram comprimens ac refrenans dicebat: *Qui irascitur fratri suo temere, erit obnoxius in gehennam ignis (Matth. 5. 22).* Vidisti ubique modum: *Irascimini, et nolite peccare. Qui irascitur te-*

¹ Reg., ad vitam vigilantiam.

mere: licet enim etiam juste irasci. Nam et Paulus Elymæ succensuit (*Act. 13*), et Petrus Sapphiræ (*Act. 5*). At id non iram dixerim absolute, sed philosophiam, curam et œconomiam. Irascitur etiam pater filio, sed ejus curam gerens. Ille temere irascitur, qui seipsum ulciscitur; qui autem aliena corrigit, is est omnium mansuetissimus. Nam Deus etiam quando dicitur irasci, non seipsum vindicans irascitur, sed nos corrigens. Eum ergo nos quoque imitemur. Ita enim ulcisci, divinum est; aliter vero, humanum. Sed Deus non eo solum a nobis differt, quod juste irascatur, sed quod in Deo ira non sit animi perturbatio. Nec nos ergo temere irascamur. Ira enim in nobis ideo insita est, non ut peccemus, sed ut alios peccantes prohibeamus; non ut sit animi perturbatio et ægritudo, sed ut sit ægritudinum remedium.

8. Cogita apud te quam sit insigne vitium, quando medicamentum venenum efficitur, quando per quod aliorum vulneribus medendum est, per id vulnera infligimus: quemadmodum si quis accepto ferro, ut quæ in aliis putrefacta sunt excindat, seipsum temere concidat, se per totum corpus saucians: vel gubernator per clavum cymbam submergat, per quem ventorum impetum oportebat cohibere. Hujusmodi est etiam ira, utile instrumentum, ut nostram excitet somnolentiam, ut animo vigorem indat, ut nos acriores efficiat, ut pro his indignemur qui sunt affecti injuria, ut ad pœnas de insidiatoribus sumendas nos moveat. Ea de causa dicit: *Irascimini, et nolite peccare*. Quod si hoc fieri non posset, minime præcepisset. Quæ enim fieri non possunt, nemo præcipit. Legem itaque afferens apostolicam, et philosophiam evangelicam, cum eadem dixisset quæ Christus, aliam adjicit admonitionem, quæ sic dicit: *Quæ dicitis in cordibus vestris, in cubilibus vestris compungimini*. Quid est quod dictum est? Videtur enim esse obscurum. Post cœnam, inquit, quando itis dormitum, quando estis decubaturi, et nullo præsentem multa quies, et nemine interturbante profunda tranquillitas, excita judicium tuæ conscientiæ, ab ipsa rationem exige, et quæ interdum mala cepisti consilia, vel dolos construens, vel propinquum circumveniens, vel prava desideria suscipiens, ea cum in illius quietis tempore in medium adduxeris, et improbis illis cogitationibus conscientiam judicem dederis, eas fodica et dilania, et de eis pœnam sume, torque cogitationem quæ peccavit. Id enim sibi vult illud: *Compungimini, pro eo quod est, Pungite, stimulate quæ in cordibus vestris dixistis interdum: hoc est, mala quæ cogitastis consilia, ea in cubilibus vestris, in tempore illius quietis punite, in ea animadvertite: quando neque amicus interturbat, nec famulus irritat, nec turba negotiorum urget, tunc vitæ interdum actæ rationem exigit. Et cur non dixit, verborum et factorum, sed malarum cogitationum? Hoc docens ex abundantia. Si enim mala sunt castiganda consilia, ut non in opus exeant: multo magis pro factis et dictis oportet angere animo. Hæc fiant singulis diebus, nec prius dormieris, o homo, quam mente versaveris quæ a te interdum per-*

peram acta sunt: et die sequenti eris omnino tardior ad ea ipsa rursus aggredienda. Et quod facis in pecunia, nec sinis ut duo dies prætereant, quin cum famulo rationem ineas, ne confusionem inducat oblivio, hoc etiam in actionibus fac singulis diebus: vesperi ab anima rationem exige, et cogitationem quæ peccavit condemna; eam veluti ligno suspende, ac torque, et jube ne amplius ea aggrediatur. Vidisti optimam medendi rationem, quomodo et præservantibus et corrigentibus medicamentis usus est? Præcipere enim ne in peccata incidas, præservantis medicamenti locum obtinet, nempe, *Irascimini, et nolite peccare*: illud autem, *Quæ dicitis in cordibus vestris, in cubilibus vestris compungimini*, corrigentis. Postquam enim peccavit, adhibet rursus medicamenta, ab ipso qui peccavit inducta medicina. Hæc ergo utamur medicina, quæ nihil habet omnino difficultatis. Sin autem non sustinet anima meminisse peccatorum, erubescens et pudore suffusa; dic illi: Nihil lucrifacis, si non memineris: sed magnum potius damnum accipis. Si enim non nunc apud te memineris, tunc ante omnium oculos tua statuentur peccata¹. Si autem nunc ea supputaveris, et ab illis cito liberaberis, et in alia non facile incidēs. Anima enim vespertinum verita judicium, ne eandem rursus subeat sententiam, si torqueatur et flagelletur, reddetur ad peccatum tardior: et ex ea re tantum erit emolumentum, ut si id uno solo mense fecerimus, in perfecto virtutis habitu nos ipsos constituemus. Ne tantum itaque bonum neglexerimus. Qui enim hoc judicium hic statuerit, acerbis illic pœnas non dabit. *Si enim nos ipsos judicaremus, non utique judicaremur: a Domino autem judicati erudimur*, inquit, *ne cum mundo condemnemur* (*1. Cor. 11. 31. 32*). Ne ergo condemnemur, hoc faciamus. 6. *Sacrificate sacrificium justitiæ et sperate in Domino*. Vidisti consequentiam optimi consilii? vidisti perfectam admonitionem? Postquam enim propter peccata compunxit, et ad eadem rursus aggredienda tardiores effecit, judiciumque quod non potest corrumpi constituit, et vitæ rationem exegit, ita ad virtutis exercitium deducit. Neque enim sufficit si a malis abstinenceamus, sed oportet etiam bonos actus accedere. Quocirca etiam progrediens admonet, dicens: *Declina a malo, et fac bonum* (*Psal. 33. 15*). Non solum enim improbitatis actio, sed etiam a virtute cessatio, ut puniamur, efficit. Nam et illi qui esurientem non² paverunt, ac sitiienti potum non dederunt, et qui nudum non vestierunt (*Matth. 25. 42. seqq.*), non furati sunt, nec avari fuerunt, nec bona aliena rapuerunt: sed quia non fecerunt eleemosynam, propterea pœnæ immortalis traduntur, et supplicio cujus nullus est finis. Ex quo intelligimus, abstinere a malis non esse nobis principium salutis³, nisi adsit etiam bonorum possessio, et virtutis actio.

¹ Reg., ante omnium oculos stabit tibi tribunal tua comprehendens peccata.

² In Græco, οὐκ ἀρχὴ σωτηρίας ἡμῶν. Interpres, qui vertit, non satis est nobis ad salutem, non ἀρχὴ σωτηρίας,

ὄμιμος εἰκῆ. ἔστι γὰρ καὶ δικαίως ὀργίζεσθαι· ἐπεὶ καὶ Παῦλος ὀργίσθη τῷ Ἐλύμα, καὶ Πέτρος τῇ Σαπφείρᾳ. Ἄλλ' οὐκ ἂν εἰποῖμι τοῦτο ὀργὴν ἀπλῶς, ἀλλὰ φιλοσοφίαν, [18] καὶ κηδεμονίαν, καὶ οἰκονομίαν. Ὀργίζεται καὶ πατήρ υἱῷ, ἀλλὰ κηδόμενος. Ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ὀργιζόμενος εἰκῆ, ὁ ἑαυτὸν ἐκδικῶν· ὁ δὲ τὰ ἐτέρων διορθῶν, οὗτος πάντων ἐστὶν ἡμερώτερος. Ἐπειδὴ καὶ ὁ Θεὸς, ἐπὶ ἅν λέγεται ὀργίζεσθαι, οὐχ ἑαυτῷ ἀμύνων ὀργίζεται, ἀλλ' ἡμᾶς διορθούμενος. Τοῦτον τοίνυν καὶ ἡμεῖς μιμώμεθα. Τὸ μὲν γὰρ οὕτως ἐπεξιέναι, θεῖον· τὸ δὲ ἐτέρως, ἀνθρώπινον. Ἄλλ' ὁ Θεὸς οὐ ταύτη ἡμῶν διέστηκε μόνον, ἢ δικαίως ὀργίζεται, ἀλλ' ὅτι οὐδὲ πάθος περὶ Θεὸν ἐστὶν ἡ ὀργή. Μὴ τοίνυν μηδὲ ἡμεῖς ὀργιζώμεθα εἰκῆ. Καὶ γὰρ διὰ τοῦτο ἐνετέθη ἡμῖν ἡ ὀργή, οὐχ ἵνα ἀμαρτάνωμεν, ἀλλ' ἵνα ἐτέρους ἀμαρτάνοντας κωλύωμεν· οὐχ ἵνα πάθος καὶ νόσημα γένηται, ἀλλ' ἵνα παθῶν φάρμακον.

ἦ. Ἐννόησον τοίνυν κακίας ὑπερβολὴν, ὅταν τὸ φάρμακον δηλητήριον γίνηται, ὅταν δι' οὗ τὰ ἐτέρων τραύματα διορθοῦν χρῆ, διὰ τούτου τραύματα ἐργαζώμεθα· ὡσπερ ἂν εἴ τις σίδηρον λαθῶν, ἵνα τὰς ἐτέρων σηπεδόνας ἐκκίπτῃ, ἑαυτὸν εἰκῆ κατακόπτῃ, πανταχῆ τοῦ σώματος ἔλκη ποιῶν· ἢ κυβερνήτης ὢν διὰ τῶν οἰάκων καταδύῃ τὸ σκάφος, δι' ὧν τῶν ἀτάκτων πνευμάτων τὴν ῥύμην ἐκκόπτειν ἔδει. Τοιοῦτόν τι καὶ ἡ ὀργή ἐστίν, ὄργανον χρήσιμον, ἵνα τὸ ὑπὴρ ἡμῶν διεγείρῃ, ἵνα τόνον ἐντιβῆ τῇ ψυχῇ. ἵνα σφοδρότερος ἐργάζεται πρὸς τὰς ὑπὲρ τῶν ἀδικουμένων ἀγανακτήσεις, ἵνα τιμωροὺς ποιῇ τοῖς ἐπιβούλοις. Διὰ δὴ τοῦτό φησιν, Ὀργίσεσθε, καὶ μὴ ἀμαρτάνετε. Εἰ δὲ μὴ ἦν δυνατόν τοῦτο, οὐκ ἂν ἐπέταξε. Τὰ γὰρ ἀδύνατα οὐδεὶς ἐπιτάττει. Εἰσάγων τοίνυν νόμον ἀποστολικόν, καὶ φιλοσοφίαν εὐαγγελικὴν, καὶ τὰ αὐτὰ εἰπὼν ἅπερ καὶ ὁ Χριστὸς, ἐτέραν προστίθησι παραίνεσιν οὕτω λέγων· Ἄ λέγετε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ἐπὶ ταῖς κοίταις ὑμῶν κατανύγητε. Τί ἐστὶ τὸ εἰρημένον; Δοκεῖ γὰρ ἀσαφές εἶναι. Ἐν τῷ καιρῷ τῷ μετὰ τὰ δεῖπνα, φησὶν, ἡνίκα ἂν πρὸς ὕπνον ἀπίητε, ἡνίκα ἂν μέλλητε κατακλίνεσθαι, καὶ μηδενὸς παρόντος πολλὴ ἡ ἡσυχία, βαθεῖα ἡ γαλήνη μηδενὸς διανοχλοῦντος, τὸ δικαστήριον ἔχειρον τοῦ συνειδότος, εὐθύνας ἀπαίτησον αὐτὸ, καὶ μεθ' ἡμέραν ἐβουλεύσω πονηρὰ, ἢ δόλους βράπτων, ἢ τὸν πλησίον ὑποσκελίζων, ἢ ἐπιθυμίας δεχόμενος διεφθαρμένος, ταῦτα ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἡσυχίας ἐκείνης εἰς μέσον ἀγαγὼν, καὶ τὸ συνειδὸς ἐπιστήσας τοῖς ἀτόποις τούτοις λογισμοῖς, κατάξαινε αὐτούς, καὶ δίκην ἀπαίτει, κατάτεινε τὴν ἀμαρτοῦσαν διάνοιαν. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ, τὸ, *Κατανύγητε* ἀντὶ τοῦ, *Νύξαιτε*, *κεντήσατε* ἅπερ εἶπατε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν μεθ' ἡμέραν· τουτέστιν, Ἄ ἐλογίσασθε πονηρὰ βουλευόμενα, ταῦτα ἐν ταῖς κοίταις ὑμῶν, ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἡσυχίας ἐκείνης κολάζετε, τιμωρήσασθε· ὅταν μήτε φίλος ἐνοχλῆ, μήτε οἰκέτης παροξύνῃ, μήτε πραγμάτων ὄχλος ἐπέιγῃ, τότε τῶν μεθ' ἡμέραν βεβιωμένων ποιεῖσθε λόγον. Καὶ διὰ τί μὴ εἶπε ῥημάτων καὶ ἔργων, ἀλλ' ἐνθυμημάτων πονηρῶν; Ἐκ περιουσίας τοῦτο παιδεύων. [19] Εἰ γὰρ τὰ πονηρὰ βουλευόμενα δεῖ κολάζειν, ὥστε μὴ εἰς ἔργον ἐξιέναι· πολλῶ μᾶλλον ὑπὲρ τῶν ἔργων καὶ τῶν ῥημάτων ἐπιστύφειν δεῖ τὴν ψυχὴν. Τοῦτο καθ' ἑκάστην γενέσθω τὴν ἡμέραν, καὶ μὴ πρότερον καθυπνώσης, ἀνθρώπε, ἕως ἂν ἀναλο-

γίσῃ τὰ μεθ' ἡμέραν σοὶ πεπλημμελημένα· καὶ πάντως ὀκνηρότερος ἔσῃ τῇ ἐπιούσῃ πρὸς τὸ τοῖς αὐτοῖς ἐπιχειρῆσαι. Καὶ ὅπερ ἐπὶ τῶν ἀργυρίων ποιεῖς, καὶ οὐκ ἀνέχη δύο παρελθεῖν ἡμέρας, καὶ μὴ θεῖναι πρὸς τὸν οἰκέτην λόγον, ὥστε μὴ σύγχυσιν γενέσθαι τῇ λήθῃ, τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν πράξεων ποιεῖ καθ' ἑκάστην ἡμέραν· ἐν ἑσπέρᾳ λογοθέσιον ἀπαίτει τὴν ψυχὴν, καὶ καταδίκαζε τὸν ἡμαρτηκότα λογισμὸν, ἀνάρτησον ὡς ἐπὶ ξύλου, καὶ βασάνισον, καὶ παράγγελλε μηκέτι τοῖς αὐτοῖς ἐπιχειρεῖν. Εἶδες λατρείαν ἀρίστην, πῶς καὶ προφυλακτικοῖς καὶ διορθωτικοῖς κέχρηται φαρμάκοις; Τὸ μὲν γὰρ παραγγέλλειν μὴ περιπίπτειν εἰς ἀμαρτήματα, προφυλακτικῷ φαρμάκῳ χῶραν ἐπέχει· οἶον, Ὀργίσεσθε, καὶ μὴ ἀμαρτάνετε· τὸ δὲ, Ἄ λέγετε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ἐπὶ ταῖς κοίταις ὑμῶν κατανύγητε, διορθωτικῷ. Μετὰ γὰρ τὸ ἀμαρτεῖν, πάλιν ἐπάγει φάρμακα, παρ' αὐτοῦ τοῦ ἀμαρτόντος τὴν λατρείαν εἰσάγων. Πουώμεθα τοίνυν τὴν λατρείαν ταύτην, οὐδεμίαν δυσκολίαν ἔχουσαν. Εἰ δὲ οὐκ ἀνέχεται ἡ ψυχὴ μεμνησθαι τῶν πλημμελημάτων, αἰσχυνομένη καὶ ἐρυθριῶσα, εἰπὲ πρὸς αὐτήν· Οὐδὲν σοὶ κέρδος ἀπὸ τοῦ μὴ μνημονεύειν, ἀλλὰ καὶ πολλὴ ἡ βλάβη. Ἐὰν γὰρ μὴ μνημονεύσῃ κατὰ σαυτήν νῦν, τότε πρὸ τῶν ἀπάντων ὀφθαλμῶν κείσεται σοὶ τὰ ἀμαρτήματα^a. Ἄν δὲ νῦν ἀναλογίσῃ ταῦτα, κάκεινων ἀπαλλαγῆσθαι ταχέως, καὶ ἑτέροις οὐ περιπεσῆ ῥαδίως. Ἡ γὰρ ψυχὴ δεδοικυῖα τὴν ἐσπερινὴν δίκην, μὴ πάλιν ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀλῶ ψῆφον, καὶ κατατείνηται καὶ μαστιχθῆ, ὀκνηροτέρα γίνεται περὶ τὴν ἀμαρτίαν· καὶ τοσοῦτον τὸ κέρδος τοῦ πράγματός ἐστιν, ὅτι μῆνα μόνον ἂν συνεχῶς αὐτὸ ποιήσωμεν, ἐν ἔξει λοιπὸν ἀρετῆς ἑαυτοὺς καταστήσομεν. Μὴ δὴ περιδῶμεν τοσοῦτον καλόν. Ὁ γὰρ τοῦτο ἐνταῦθα καθίσας τὸ δικαστήριον, οὐ δώσει πικρὰς εὐθύνας ἐκεῖ. Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς ἐκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα· κρινόμενοι δὲ ὑπὸ Κυρίου παιδεύομεθα, φησὶν, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθῶμεν. Ἴν' οὖν μὴ κατακριθῶμεν, τοῦτο ἐργαζώμεθα. *Θύσατε θυσίαν δικαιοσύνης, καὶ ἐλλίψατε ἐπὶ Κύριον*. Εἶδες ἀκολουθίαν συμβουλῆς ἀρίστης; εἶδες παραίνεσιν ἀπηρτισμένην; Κατανύξας γὰρ ἐπὶ τοῖς ἀμαρτήμασι, καὶ ποιήσας ὀκνηροτέρους πρὸς τὸ τοῖς αὐτοῖς ἐπιχειρῆσαι πάλιν, καὶ τὸ δικαστήριον ἀναστήσας τὸ ἀδέκαστον, καὶ τῶν βεβιωμένων^b εὐθύνας ἀπαιτήσας, οὕτως ἐπὶ τὴν τῆς ἀρετῆς ἐργασίαν ἔγει. Οὐδὲ γὰρ ἀρκεῖ μόνον ἡ ἀποχὴ τῶν κακῶν, ἀλλὰ δεῖ προσεῖναι καὶ τὴν ἐργασίαν τῶν ἀγαθῶν. Διὸ καὶ προῦν παραινεῖ λέγων· *Ἐκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιήσον ἀγαθόν*. Καὶ γὰρ ἡ ἀργία τῆς ἀρετῆς κόλασιν οἶδε προξενεῖν, οὐχ ἡ ἐργασία τῆς πονηρίας μόνον. Ἐπεὶ κάκεινοι οἱ πεινῶντα μὴ θρέψαντες, μηδὲ διψῶντα ποτίσαντες, μηδὲ γυμνὸν περιβαλόντες, οὐχ ἤρπασαν, οὐχ ἐπλεονέκτησαν, οὐ τὰ ἀλλότρια ἔλαβον· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐλεημοσύνην οὐκ εἰργάσαντο, [20] διὰ τοῦτο τῇ ἀθανάτῳ παραδίδονται κολάσει, καὶ τιμωρία πέρας οὐκ ἐχούσῃ. Ὅθεν μανθάνομεν, ὅτι οὐ τὸ ἀπέχεσθαι κακῶν ἀρχὴ σωτηρίας ἡμῖν, ἐὰν μὴ προσῆ καὶ τῶν ἀγαθῶν ἡ κτήσις, καὶ τῆς ἀρετῆς ἡ ἐργασία.

^a Reg. Κείσεται σοὶ δικαστήριον περιέχον αὐτά.

^b Reg. πεπλημμελημένων.

Ὁ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Προφήτης ἀπαγαγὼν τῆς ποιηρίας διὰ τῆς κατανύξεως, καὶ ποιήσας ἐπιτηδειότερον πρὸς τὴν τῆς ἀρετῆς ἐργασίαν, καὶ τὸ σκληρὸν τῆς διανοίας καταμαλάξας, ἀπαλὴν τε αὐτὴν ἀπὸ τῆς κατανύξεως ἐργασάμενος, τὸν περὶ δικαιοσύνης εἰσάγει λόγον, καὶ φησι· *Θύσατε θυσίαν δικαιοσύνης, καὶ ἐλπίζατε ἐπὶ Κύριον.* Τί ἐστι, *Θύσατε θυσίαν δικαιοσύνης;* Δικαιοσύνην μετέρχεσθε, δικαιοσύνην προσφέρετε· τοῦτο μέγιστον τῷ Θεῷ δῶρον, αὕτη θυσία δεκτὴ, αὕτη προσφορά πολλὴν ἔχουσα τὴν ἀρέσκειαν, οὐ τὸ πρόβατα θύειν καὶ μόσχους, ἀλλὰ τὸ δίκαια πράττειν. Ὁρᾷς τῆς Ἐκκλησίας τὴν πολιτείαν ἀνωθεν προδιαγραφομένην, καὶ ἀντὶ τῶν αἰσθητῶν ἐκείνων τὰ νοητὰ ζητούμενα. Δικαιοσύνην δὲ ἐνταῦθα, καθάπερ ἔμπροσθεν εἶπον, οὐ τὴν μερικὴν ἀρετὴν φησιν, ἀλλὰ τὴν καθόλου· καθὼ καὶ δίκαιον ἄνθρωπον καλοῦμεν τὸν ἅπασαν ἐν ἑαυτῷ ἔχοντα τὴν ἀρετὴν. Αὕτη ἡ θυσία οὐ χρημάτων δεῖται, οὐ μαχαίρας, οὐ θυσιαστηρίου, οὐ πυρός· οὐκ εἰς καπνὸν διαλύεται καὶ τέφραν καὶ κνίσσαν, ἀλλ' ἀρκεῖται τῇ γνώμῃ τοῦ προσάγοντος αὐτήν. Ταύτη οὔτε πενία κώλυμα γίνεται, οὔτε πτωχεία ἐμπόδιον, οὐ τόπος, οὐκ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδέν· ἀλλ' ὅπου περ ἂν ᾖς, θύειν αὐτὴν δυνήσῃ, αὐτὸς καὶ ἱερεὺς, καὶ θυσιαστήριον, καὶ μάχαιρα, καὶ ἱερεῖον γινόμενος. Τοιαῦτα γὰρ τὰ νοερά καὶ πνευματικά· πλείονα ἔχει τὴν εὐκολίαν, οὐδεμιᾶς δεόμενα τῆς ἐξωθεν ἐργωδίας. Καὶ ἐλπίζατε ἐπὶ Κύριον. Ἐτερός φησι· *Καὶ πεποιθήτε τῷ Κυρίῳ.* Ὁ γὰρ διὰ τῆς δικαίας πολιτείας ἴλεων αὐτὸν κτησάμενος καὶ εὐμενῆ, μεγίστην ἔχει συμμαχίαν, ἀχείρωτον τὴν βοήθειαν, πολλὴν ἐκεῖθεν τὴν ῥοπήν. Εἶδες τῆς θυσίας τὸν καρπὸν παρὰ θύραις ὄντα; εἶδες εὐθέως βλαστάνοντα ἀθρόον τῶν ἀγαθῶν τὸν θησαυρόν; Ὁ γὰρ τὸν Θεὸν ἔχων σύμμαχον, τίνα φοβηθήσεται λοιπόν; Οὐδένα. Καὶ τοῦτο δὲ οὐ μικρὰ ἀρετὴ, τὸ ἐπ' αὐτῷ θαρρῆν, καὶ ἐπ' αὐτῷ πεποιθέναι. Μετὰ δὲ τῆς δικαιοσύνης καὶ ταύτην ἡμᾶς ἀπαιτεῖ τὴν ἀρετὴν, τὸ ἐπ' αὐτῷ πεποιθέναι, τὸ ἐπ' αὐτῷ ἐλπίζειν, τὸ μηδενὶ τῶν βιωτικῶν θαρρῆν, ἀλλὰ πάντων ἑαυτὸν ἀποστήσαντα, ἐκεῖ προσηλοῦν τὴν διάνοιαν. Τὰ μὲν γὰρ τοῦ παρόντος βίου πράγματα ὀνειράσιον εἶκε καὶ σκιαῖς, καὶ τούτων ἐστὶν ἀδρανέστερα, ὁμοῦ τε φαινόμενα καὶ ἀφιπτάμενα, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ παρεῖναι πολλοὺς ἐμποιοῦντα τοὺς θυρούθους τοῖς ἔχουσιν· ἡ δὲ ἐπὶ Θεὸν ἐλπίς ἀθάνατος, ἀτρεπτος, ἀκίνητος, μεταβολὴν οὐ δεχομένη, ἐν ἀσφαλείᾳ πάσῃ καθιστῶσα, καὶ ἄμαχον ποιοῦσα τὸν αὐτῆ μετὰ ἀκριθείας [21] καὶ τῆς προσηκούσης διαθέσεως χρώμενον. Πολλοὶ λέγουσι, *Τίς δείξει ἡμῖν τὰ ἀγαθὰ;* Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε. Ἀπαρτίσας τὴν περὶ τῶν ἡθῶν παραίνεσιν, καὶ τῇ θεογνωσίᾳ προσαγαγὼν, καὶ πάντα κινήσας τρόπον τὸν δυνάμενον διαναστῆσαι τῶν πεπλανημένων τὴν διάνοιαν, καὶ μάλιστα ἀπὸ τῶν ἀνακειμένων αὐτῷ καὶ τῆς εἰς αὐτοὺς προνοίας δείξας αὐτοῦ τὴν κηδεμονίαν, ἀντίθεσιν τινα παρὰ τῶν ἀσθενεστέρων καὶ παχυτέρων εἰσαγομένην τίθησι καὶ λέγει· Πολλοὶ λέγουσι, *Τίς δείξει ἡμῖν τὰ ἀγαθὰ;* Οὐχ οἱ ὀλίγοι, οἱ γνήσιοι καὶ δόκιμοι καὶ φιλοσοφεῖν εἰδότες ταῦτα λέγουσιν, ἀλλὰ τὸ κεχυμένον πλῆθος, τὸ ἀδιάκριτον, τὸ

ἀνοία προσηλωμένον. Τί δὲ ἐστὶν ὃ φησι; *Τίς δείξει ἡμῖν τὰ ἀγαθὰ;* Εἰσὶ τινες οἱ λέγοντες, οἱ μὲν τοῦ Θεοῦ διαβάλλοντες τὴν πρόνοιαν, οἱ δὲ ἡδονῆς ὄντες ἐρασταί, ἀνέσεως καὶ πλούτου, δόξης καὶ δυναστείας, οἱ καὶ ἐρῶντες αὐτῶν τοιαῦτά φασιν· Ποῦ τὰ ἀγαθὰ τοῦ Θεοῦ; Ἐγὼ ἐν πτωχείᾳ, καὶ νόσῳ, καὶ ταλαιπωρίᾳ, καὶ τοῖς ἐσχάτοις δεινοῖς, καὶ ἐπηρείαις, καὶ συκοφανταῖς· ἕτερος δὲ ἐν εὐημερίᾳ, καὶ τρυφῇ, καὶ δυναστείᾳ, καὶ δόξῃ, καὶ πλούτῳ. Καὶ οἱ μὲν ταῦτα μόνον ζητοῦσι ^a τὰ ἀγαθὰ, τὰ ὄντως ἀγαθὰ παρατρέχοντες, ἀρετὴν λέγω καὶ φιλοσοφίαν· οἱ δὲ, ὅπερ ἔφθην εἰπὼν, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν ἐντεῦθεν διαβάλλουσι, λέγοντες· Ποῦ ἡ τοῦ Θεοῦ πρόνοια, τοσαύτης συγχύσεως ἐν τῷ βίῳ γινομένης, καὶ τῶν πλειόνων ἐν πτωχείᾳ καὶ πενίᾳ καὶ τοῖς ἐσχάτοις ὄντων κακοῖς; τί τεκμήριον αὐτοῦ τῆς κηδεμονίας; Ταῦτόν γάρ ποιοῦσιν οἱ ταῦτα λέγοντες, ὡς περ ἂν εἴ τις ἐν σταθερᾷ μεσημβρίᾳ καὶ καθαρᾷ τὸν ἥλιον ἰδεῖν ἐπιζητοῖ, καὶ ἀμφιβάλλοι περὶ τοῦ φωτός. Ὅπερ δεικνύς ὁ Προφήτης, καὶ ταχίστην ἐπάγων τὴν λύσιν, ἔλεγεν· *Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε.* Οὐκ εἶπεν, ἐφάνη· οὐκ εἶπεν, ἔλαμψεν, ἀλλ', *Ἐσημειώθη*, δηλῶν ὅτι ὡς περ τὸ ἐν μετώπῳ σεσημειωμένον πᾶσι κατάδηλόν ἐστι, καὶ οὐκ ἐστὶν οὐδένα αὐτὸ λαθεῖν, οὐδὲ ὄψιν φωτός γέμουσαν καὶ ἀφιεῖσαν ^b ἀκτίνας δύναται τις ἀγνοῆσαι· οὕτω, φησὶν, οὐδὲ τὴν πρόνοιαν τὴν σὴν. Ὅσπερ γὰρ φῶς σεσημειωμένον, τουτέστιν, ἐντετυπωμένον καὶ ἐγκεχαραγμένον ἐν προσώπῳ, πᾶσιν ἐστὶ κατάδηλον· οὕτω καὶ ἡ πρόνοια τῆς φιλανθρωπίας τῆς σὴς. Φῶς γὰρ ἐνταῦθα τὴν ἀντίληψίν φησι, τὴν κηδεμονίαν, τὴν συμμαχίαν, τὴν πρόνοιαν. Εἶτα ἀποφηνάμενος τοῦτο, καὶ ἀπόδειξιν ἐπάγει. Ποῖαν δὲ ταύτην; *Ἐδωκας εὐφροσύνην εἰς τὴν καρδίαν μου.* Διαβαλὼν τὸ ἀλόγιστον πλῆθος, ἀπὸ τῶν νοῦν ἔχόντων καὶ ὑγιανόντων τὴν ἀπόδειξιν ποιεῖται τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας, καὶ φησιν, *Ἐδωκας εὐφροσύνην εἰς τὴν καρδίαν μου*· τουτέστι, Φιλοσοφεῖν με ἐπαίδευσας, ὑπερορᾶν τῶν βιωτικῶν πραγμάτων, εἰδέναί τὰ ἀληθῆ καὶ μένοντα· χρησταῖς ἐμετεώρησας ^c ἐλπίσι, πρὸς τὴν μέλλουσαν ζωὴν ἐχειραγώγησας· πρὸ τῆς ἀπολαύσεως τῶν ἀγαθῶν τῇ προσδοκίᾳ τῶν ἀγαθῶν ἀνεπτέρωσας. Καλῶς οὕτως εἶπεν.

ἰ. Εἰ γὰρ κληρονομεῖν τις μέλλων χρήματα, ἢ καὶ [22] εἰς ἀρχὴν ἰέναι μεγίστην, οὐ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀπολαύσεως μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς πείρας ὀρθοῦται τῇ προσδοκίᾳ, πάντα τὸν χρόνον τρυφῶν ὑπὸ τῆς ἐλπίδος· ἐννόησον οἷον εἰκὸς εἶναι τὸν τὴν βασιλείαν προσδοκῶντα ζῶσαν καὶ ἀθάνατον, καὶ τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα, ἃ οὐτε ὄφθαλμὸς εἶδεν, οὐτε οὖς ἤκουσεν, οὐτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη. Διὰ τοῦτο φησὶν· *Ἐδωκας εὐφροσύνην εἰς τὴν καρδίαν μου.* Ὅπερ μεγίστης προνοίας ἦν, τότε ἐτοιμάσαι ἐκεῖνα καὶ εὐτρεπίσαι. Εἰ δὲ οἱ παχυτέροι, καὶ σὰρξ ὄντες, καὶ τῇ γῆ προσηλωμένοι, τούτοις οὐ προσέχουσιν, οὐ παρὰ τὸν ὑποσχόμενον, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἐκείνων ἀγνωμοσύνην ἢ ταραχὴ καὶ ὁ θόρυβος γίνεται. Καὶ οὐκ εἶπεν ἀπλῶς, *Ἐδωκας εὐφροσύνην*, ἀλλ', *Εἰς τὴν καρδίαν μου*,

^a Reg. καὶ συκοφανταῖς· καὶ οἱ μὲν ταῦτα μόνον ζητοῦσι.

^b Reg. γέμουσαν καὶ ἐκλάμπουσαν, καὶ ἀφιεῖσαν.

^c Reg. χρησταῖς ἡμᾶς ἀνεπτέρωσας.

9. *Quid sit sacrificium justitiæ ; justitiæ nomine virtus omnis ; spes in Deum immortalis.*—Propterea etiam propheta, cum et ab improbitate per compunctionem abduxisset, et ad virtutis actionem aptiorem fecisset, et duritiam mentis emollivisset, et eam per compunctionem teneram reddidisset, incipit verba facere de justitia, et dicit: *Sacrificate sacrificium justitiæ, et sperate in Domino.* Quid est, *Sacrificate sacrificium justitiæ?* Persequimini justitiam, offerite justitiam: hoc est maximum Deo donum, hoc est acceptum sacrificium, hæc oblatio valde grata est, non oves et vitulos sacrificare, sed quæ sunt justa facere. Vides vitæ in Ecclesia instituendæ rationem multis retro sæculis fuisse ante descriptam, et pro illis sensibilibus ea quæri, quæ cadunt sub intelligentiam. Justitiam autem hic, sicut ante dixi, non singularem aliquam dicit virtutem, sed universam: quemadmodum etiam virum justum vocamus qui omnem in se virtutem continet. Hoc sacrificium non eget pecunia, non gladio, non altari, non igne: non resolvitur in fenum, cinerem, et nidorem, sed animo ejus qui offert contentum est. Ei nec est paupertas obstaculum, nec mendicitas impedimentum, non locus, nec aliud ejusmodi; sed ubicumque fueris, id offerre poteris, cum ipse sis et sacerdos, et altare, et gladius, et hostia. Talia enim sunt quæ ad mentem pertinent et spiritualia; plurimum habent facilitatis, ut quæ nulla externa operatione egeant. *Et sperate in Domino.* Alius dicit: *Et confidite Domino.* Qui enim per justam vitæ institutionem Deum sibi propitium et clementem reddiderit, maximam habet opitulationem, auxilium inexpugnabile, et plurimum illinc præsidium. Vidisti fructum sacrificii, qui est in foribus? vidisti celerrime germinantem bonorum thesaurum? Qui enim Deum habet auxiliatorem, quemnam timebit amplius? Neminem. Jam vero hoc quoque est non parva virtus, ipso fretum bono animo esse, et in ipso confidere. Sed cum justitia a nobis hanc quoque virtutem exigit, ut in eo confidamus, ut in eo speremus, ut nulli humanæ rei fidamus, sed nos ab omnibus sejungentes, cogitationem omnem illuc defigamus. Res enim vitæ præsentis sunt umbris et somniis similes, atque iis etiam imbecilliores, ut quæ simul appareant et avolent; et interea dum adsunt, iis qui illas habent multum turbæ ac molestiæ afferant; spes autem in Deum est immortalis, immutabilis, immobilis, nulli vicissitudini obnoxia, quæ omni ex parte tutum reddit, et inexpugnabilem eum efficit, qui ea, qua par est, cura et affectione utitur. 7. *Multi dicunt, Quis ostendet nobis bona? Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine.* Postquam de moribus perfecit admonitionem, et ad Dei adduxit cognitionem, omnemque versavit rationem, quæ potest erigere mentem eorum qui aberrarunt; exemplo maxime eorum qui illi sunt addicti, et ejus erga illos providentiæ, postquam suam ostendit sollicitudinem, quamdam objectionem ab imbecillioribus ac crassioribus inductam affert, et ait: *Multi*

dicunt, Quis ostendet nobis bona? Non illi pauci probi, ac sinceri, et qui norunt philosophari, hæc dicunt, sed confusa et promiscua multitudo, quæ ignorantia et stultitiæ affixa est. Quid est autem quod dicit? *Quis ostendet nobis bona?* Sunt quidam qui dicunt, alii quidem Dei providentiam accusantes, alii vero voluptatis amatores, socordiae, opum, gloriæ et potentiæ, qui etiam hæc amantes, dicunt talia: Ubi sunt bona Dei? Ego sum in mendicitate, et morbo, et calamitate, et extremis malis, probriis et contumeliis: alius autem in felicitate, voluptate, deliciis, potentia, gloria, et divitiis. Et alii quidem hæc bona tantum requirunt, ea quæ vere sunt bona prætermittentes, virtutem, inquam, et studium sapientiæ: alii vero, ut ante dixi, Dei etiam providentiam ex eo criminantur, dicentes: Ubi est Dei providentia, cum tanta sit in vita confusio, cum plures in mendicitate, inopia et in extremis malis degant? quod est signum ejus providentiæ? Qui autem hæc dicunt perinde faciunt ac si quis clarissimo meridie quærat solem videre, et dubitet de luce. Quod ostendens propheta, et quamprimum afferens solutionem, dixit: 7. *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine.* Non dixit, Apparuit; non dixit, Resplenduit, sed, *Signatum est:* hoc significans, quemadmodum quod est in fronte signatum, est omnibus manifestum, nec fieri potest ut id aliquem lateat, nec faciem luce plenam et radios emittentem potest quis ignorare: ita, inquit, nec tuam providentiam. Sicut enim lux signata, hoc est, in vultu impressa et insculpta, est manifesta omnibus: ita etiam providentia tuæ benignitatis. Lucem enim hic dicit, defensionem, præsidium, auxilium, providentiam. Deinde cum hoc pronuntiasset, subjungit etiam probationem. Quamnam autem? *Dedisti lætitiæ in corde meo.* Postquam inconsideratam reprehendit multitudinem, ex iis qui sapiunt et sani sunt Dei probat providentiam, et dicit: *Dedisti lætitiæ in corde meo;* hoc est, Docuisti me philosophari, res quæ ad hanc vitam pertinent aspernari, ea scire quæ sunt vera ac permanentia, ut bona spe ducerer effecisti, ad futuram vitam manu duxisti; ante bonorum perceptionem me in spem bonorum erexisti. Sic recte loquutus est.

10. Si quis enim pecuniæ, vel etiam alicujus maximi principatus heres futurus, non solum tempore perceptionis, sed etiam antequam ea experiatur, erigitur expectatione, ex spe magnam voluptatem perpetuo capiens, cogita qualem eum esse consentaneum est, qui expectat regnum vivens et immortale, et bona illa, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt (1. Cor. 2. 9). Ideo inquit, *Dedisti lætitiæ in corde meo,* quod maxime erat providentiæ, illa nempe tunc providisse et præparasse. Quod si ii qui sunt crassiores, carnei, et terræ affixi, hæc non attendunt, non ex eo qui est pollicitus, sed ex illorum vecordia turba et tumultus oritur. Et non dixit simpliciter et absolute, *Dedisti lætitiæ,* sed, *In corde meo,* ostendens non esse in re-

bus externis letitiarum, nec in mancipiis, nec in auro, nec in argento non in vestibus, non in lauta mensa, nec in potentiae magnitudine, nec in ædium magnificentia. Hæc enim lætitia non est cordis, sed solum oculorum. Multi ergo eorum, qui hæc possident, vitam non esse vitalem existimant, et angoris fornacem in animo circumferunt, a curarum multitudine exhausti, et continuis timoribus oppressi. Verum mihi, inquit, non est in his lætitia, sed in corde intelligente, in mente incorporea, et ea quæ sunt incorporea cogitante. Quare si te delectant præsentia, et ex iis Dei providentiam cognoscis: eo magis eam disce ex futuris, quo sunt illa præstantiora, et diuturniora, et quæ auferri non possunt. Si quod divitiis affluas et prospere agas, id tibi persuadet esse Dei providentiam, multo magis id tibi persuadeant quæ sunt in cælo divitiæ. Si autem dicas: Quare sunt hæc in spe sita, et non apparent? hoc dixerim, nos quidem fideles ea quæ in spe sita sunt, iis quæ sunt manifesta, manifestiora ducere: talis enim est fidei certitudo. Quod si rursus dicas: Quia de causa hic retributiones non accipimus? illud dicam: Hoc est quidem tempus stadiorum et certaminum, illud vero coronarum et præmiorum. Et hoc quoque Dei est providentiæ effectus, labores quidem et sudores brevi hac et fluxa vita circumscribere, præmia autem et coronas in ævum immortale ac senectutis expers extendere (2. Tim. 4. 8). Alioqui etiam quando multi erant imbecillioris animi, sensibilia quoque hæc eis bona dedit. Populum itaque Judaicum per eam vitæ agendæ rationem deduxit. Etenim eis affuebant divitiæ, ad senium usque vita producebatur, omnis morbus procul aberat; accedebat hostium internecio, pax alta, triumphus, victoriæ, felix bonorum liberorum multitudo, et alia ejusmodi aderant his qui Deo parebant. Postquam autem accessit Dominus noster Jesus Christus, in cælum nos vocans, et quæ hic sunt despiciere persuadens, illorumque amorem immittens, et ab iis quæ ad hanc vitam pertinent nos abducens: hæc merito in angustum contracta sunt, in illis autem universæ sunt sitæ divitiæ, ut qui jam perfecti evaserimus. Nam etiam in pueris, iis quidem qui sunt adhuc paulo minores, patres præbent ejusmodi, calceos, vestes, aurea ornamenta, et armillas: postquam autem creverint, illis ablatis, dant alia majora, bene dicendi in suggestu gloriam, in civitate splendorem, in aula imperatoria loquendi libertatem, magistratus et principatus, eos ab omni puerili ambitione abducentes. Ita etiam fecit Deus: nos a parvis illis et puerilibus abducens, ea quæ sunt in cælis pollicitus est. Ne hæc ergo quæ fluunt et prætercurrunt admireris, vel appetas, nec sis pusilli animi. Quamquam nec iis quidem te omnino vacuum reliquit. Quia enim eos qui carne tecti erant, et in corpore versabantur, ne iis quidem penitus privatos esse oportebat, hæc quoque nobis affatim suppeditat. Et ideo propheta cum altam illam et philosophicam providentiæ speciem agitasset, et dixisset: *Dedisti lætitiā in corde meo*, subjungit: 8. *A fructu frumenti et vini, et olei sui multiplicati sunt.* Hoc autem cum di-

cit, non parvam tangit partem ejus providentiæ, quæ cernitur in iis quæ sub aspectum cadunt. Quando enim dicit frumentum, vinum, et oleum, eorumque copiam, dicit et pluviam, tempestatum bonum ordinem, terræ conceptum, partum et fetum, aerem diffusum, solis cursum, lunæ ambitus, stellarum choream, æstatem, hyemem, autumnum, ver, agri colendi artem, et instrumentorum commodum, aliarumque artium examen. Nisi hæc enim omnia concurrerint, fieri non potest ut fructus perficiantur, et ad maturitatem perveniant. Quando ergo dicit frumentum, vinum et oleum, dat sapienti occasionem ex parte totum intelligendi, aperto mari Dei providentiæ quæ apparet in sensibilibus¹.

11. Quocirca etiam Paulus alicubi concionans, et de ejus providentiā disserens, hinc verba facere aggredditur, dicens: *Qui dat pluvias, et tempora fructifera, qui implet nutrimento et lætitiā corda nostra* (Act. 14. 17). Quoniam autem propheta fugit quæ sunt supervacanea, prætermittis aliis omnibus, fructibus, baccis, generibus plantarum, generibus seminum, generibus herbarum, pratorum, florum, hortorum, et quæcumque sunt alia: ea ponit quæ sunt congruentia, et ad vitam nostram necessaria, ex his illa quoque manifesta faciens. Quæ non tantum dat nobis, sed cum magna copia, et singulis annis. Quod si ea etiam quandoque contrahit, et dat parcius, in eo quoque ostendit suam providentiā, multorum socordiam excitans, et eos erigens ad hæc bona ab ipso petenda. Sin autem dicant aliqui, non esse Dei dare pluviam, sed idolorum: eos interrogemus undenam hoc constabit? Quia poetæ, inquit, dixerunt Jovem esse qui pluit². Sed illi ipsi dixerunt eum esse adulterum, pædiconem, parricidam, alia quoque non minora his crimina illi adscribentes. At non sunt, inquit, vera. Ergo nec quod pluat. Si hoc enim admittis, illa quoque admittere necesse est: sin illa rejicis, et hoc quoque cum illis. Nos enim quotiescumque testes præbemus Dei potentiae, quæcumque ab eis de illo dicuntur, suscipimus. Necesse est ergo te admittere illum quoque esse adulterum, et reliqua omnia quæ de ipso ab illis dicuntur, et inde discere ejusmodi crimina esse longe a divina potestate remota, et qui talis est nequaquam esse deum. Sed fabula ipsa sibi repugnat, et mendacium a seipso convincitur, etiamsi nolitis hoc admittere, et poetas prorsus ejicit. Quod autem illis ejectis omnia vestra sint peritura, clarum est. Ipsorum enim nomina invenerunt illi et imposuerunt, quod etiam ex vestris quidam dixit philoso-

¹ Reg., *ex parte totum subintelligendi, portam nobis aperiens, qua possimus Dei providentiā adire, in rebus sensibilibus apparentem.*

² In hunc locum Savilius audiamus: «Homerus ὀδυσσ. ε. : ἢ δ' ἄρα Ζεὺς πίνυχος, *per noctem indesinenter pluviam misit Jupiter.* Theocrit. Idyll. 4 : Ζεὺς ἄλλοτε μὲν κίλει αἰθριός, ἄλλοτε δ' ὕει, *Jupiter modo serenus, modo pluviosus est.* Theogn. : Ζεὺς πᾶσι ἀνθρώποις οὐτε ἕων ἀνδάνει, οὐτ' ἀνίχων, *Jupiter nec pluviam mittens nec retinens, omnibus hominibus placet.* Jam illud, *adulterum*, intelligendum est de Alcmena, Leda, etc.; *pædiconem*, de Gauymede dictum; *parricidam*, de Saturno regno spoliato: quod tamen parricidium proprie dici nequeat; quæ omnia Alleno nostro notata doctissime.»

δεικνύς ὅτι οὐκ ἐν τοῖς ἔξωθεν ἢ εὐφροσύνη, οὔτε ἐν ἀνδραπόδοις, οὔτε ἐν χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ, οὐκ ἐν ἱματίοις, οὐκ ἐν τραπέζῃ πληθούσῃ, οὔτε ἐν δυναστείας μεγέθει, οὔτε ἐν οἰκίας μέτρῳ. Αὕτη γὰρ ἡ εὐφροσύνη οὐ καρδίας, ἀλλ' ὀφθαλμῶν μόνων. Πολλοὶ γοῦν τῶν ταῦτα κεκτημένων ἀβίωτον τὸν βίον εἶναι νομίζουσι, καὶ κάμινον ἀθυμίας ἐν τῇ ψυχῇ περιφέρουσιν, ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν φροντίδων περιαντλούμενοι, καὶ τοῖς συνεχέσι πιεζόμενοι φόβοις. Ἄλλ' ἔμοι, φησὶν, οὐκ ἐν τούτοις ἡ εὐφροσύνη, ἀλλ' ἐν τῇ καρδίᾳ τῇ νοερᾷ, ἐν τῇ διανοίᾳ τῇ ἀσωμάτῳ, καὶ τὰ ἀσώματα φανταζομένη. Ὡστε εἰ τὰ παρόντα σε εὐφραίνει, καὶ ἀπὸ τούτων τὴν πρόνοιαν μανθάνεις τοῦ Θεοῦ ^a· πολλῶ μᾶλλον ἀπὸ τῶν μελλόντων καταμάνθανε, ὅσῳ καὶ ἀμείνω ἐκεῖνα, καὶ μονιμώτερα, καὶ ἀναφαίρετα. Εἰ γὰρ τὸ ἐν πλούτῳ σε εἶναι καὶ εὐημερίᾳ πείθει εἶναι τοῦ Θεοῦ τὴν πρόνοιαν· πολλῶ μᾶλλον τὸ ἐν οὐρανῷ πλουτεῖν εἰς ταύτην σε ἐναγέτω τὴν πειθῶ. Εἰ δὲ λέγοις, Καὶ τίνας ἔνεκεν ἐν ἐλπίσι ταῦτα ἀπόκειται ^b καὶ ἔστιν ἀφανῆ; ἐκεῖνο ἂν εἴποιμι, ὅτι μάλιστα μὲν ἡμεῖς οἱ πιστοὶ τῶν φανερῶν τούτων φανερώτερα εἶναι νομίζομεν τὰ ἐν ἐλπίσι· τοιαύτη γὰρ τῆς πίστεως ἡ πληροφορία. Εἰ δὲ λέγοις πάλιν, Τίνας ἔνεκεν ἐνταῦθα οὐκ ἀπολαμβάνομεν τὰς ἀμοιβὰς; ἐκεῖνο ἂν εἴποιμι, ὅτι οὗτος μὲν ὁ τῶν σκαμμάτων καιρὸς καὶ τῶν ἀγώνων, ἐκεῖνος δὲ τῶν στεφάνων καὶ τῶν βραβείων. Καὶ τοῦτο δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ κηδεμονίας ἔργον ἐγένετο, τὸ τοὺς μὲν πόνους καὶ τοὺς ἰδρωτάς τῷ βραχεῖ τούτῳ καὶ ἐπικλήρῳ συγκληρῶσαι βίῳ, τὰ δὲ βραβεῖα καὶ τοὺς στεφάνους τῷ ἀθανάτῳ καὶ ἀγήρῳ παρεκτεῖναι αἰῶνι. Ἄλλως δὲ καὶ ἡνίκα μὲν ἀσθενέστερον οἱ πολλοὶ διέκειντο, καὶ τὰ αἰσθητὰ ταῦτα ἔδωκεν αὐτοῖς ἀγαθὰ. Τῶν γοῦν Ἰουδαίων τὸν δῆμον διὰ τοιαύτης ἤγε πολιτείας. Καὶ γὰρ πλοῦτος αὐτοῖς ἐπέβρι, καὶ πρὸς γῆρας ἐξετείνετο ἡ ζωὴ, καὶ πᾶν νόσημα ἐκποδῶν ἦν· καὶ πολεμίων ἀναίρεσις, καὶ εἰρήνη βαθεῖα, καὶ τρόπαια καὶ νίκαι, καὶ εὐπαιδία καὶ πολυπαιδία πειθομένους τῷ Θεῷ, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα προσῆν. Ἐπειδὴ δὲ παρεγένετο ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, εἰς τὸν οὐρανὸν ἡμᾶς καλῶν, καὶ τῶν ἐνταῦθα πείθων καταφρονεῖν, καὶ τὸν ἐκείνων ἔρωτα ἐναποτιθέμενος, καὶ ἀποσχίζων ἡμᾶς τῶν βιωτικῶν· [23] εἰκότως ταῦτα συνέσταλται, ἐν δὲ ἐκείνοις ἅπας ὁ πλοῦτος, ἅτε τελείων ἡμῶν γενομένων. Ἐπεὶ καὶ ἐπὶ τῶν παιδίων, τοῖς μὲν μικροτέροις ἐτι τοιαῦτα οἱ πατέρες παρέχουσιν, ὑποδήματα καὶ ἱμάτια, καὶ χρυσία, καὶ ψέλλια· ἐπειδὴ δὲ αὐξηθῶσι, ταῦτα ἀφελόντες αὐτῶν, ἕτερα μείζονα διδόναι, τὴν ἐπὶ τοῦ βήματος ^c εὐδοκίμησιν, τὴν ἐν τῇ πόλει λαμπρότητα, τὴν ἐν ταῖς βασιλικαῖς αὐλαῖς παρρησίαν, ἀρχὰς καὶ δυναστείας, πάσης αὐτοῦς ἀπάγοντες τῆς παιδικῆς φιλοτιμίας. Οὕτω ἔη καὶ ὁ Θεὸς ἐποίησε· τῶν μικρῶν ἐκείνων καὶ παιδικῶν ἡμᾶς ἀπάγων, τὰ ἀπὸ τῶν οὐρανῶν ἐπηγγείλατο. Οὐκοῦν μὴ πρὸς ταῦτα ἐπτώσῃ τὰ βέοντα καὶ παρατρέχοντα, μηδὲ μικροψύχει. Οὐδὲ τούτων ἀμοιβὴν σε ἀφῆκεν. Ἐπειδὴ γὰρ τοὺς σάρκα περικειμένους, καὶ σῶματι συστρεφομένους, ^d οὐδὲ τούτων ἐκτὸς εἶναι ἔδει, καὶ ταῦτα πλουσίως ἡμῖν χορηγεῖ. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ ὁ Προφήτης κινήσας τῆς προνοίας ἐκεῖνο τὸ εἶδος

τὸ ὑψηλὸν καὶ φιλόσοφον, καὶ εἰπὼν, Ἔδωκας εὐφροσύνην εἰς τὴν καρδίαν μου, ἐπάγει καὶ τοῦτο, λέγων· Ἀπὸ καρποῦ σίτου, καὶ οἴνου, καὶ ἐλαίου αὐτῶν ἐκπληθύνθησαν. Τοῦτο δὲ εἰπὼν οὐ μικρὸν μέρος αὐτοῦ τῆς προνοίας ἐντεῦθεν κινεῖ, τῆς καὶ ἐν τοῖς ὀρωμένοις· φαινομένης. Ὅταν γὰρ εἴπῃ, σῖτον, καὶ οἶνον, καὶ ἔλαιον, καὶ τὴν ἐν τούτοις ἀφθονίαν, καὶ ὑετοὺς λέγει, καὶ ὥρῶν εὐκρᾶσίαν, καὶ γῆς λαγόνας, καὶ ὠδίνας, καὶ τόκον, καὶ ἀέρος χύσιν, καὶ ἡλίου δρόμον, καὶ σελήνης περιόδους, καὶ ἀστρῶν χορείαν, καὶ θέρος, καὶ χειμῶνα, καὶ μετόπωρον, καὶ ἔαρ, καὶ γεωργικὴν τέχνην, καὶ ὀργάνων ἐπιτηδειότητα, καὶ ἐτέρων τεχνῶν ἔσμον. Ἄν μὴ γὰρ ταῦτα ἅπαντα συνδράμη, οὐχ οἶόν τε τοὺς καρποὺς τελεσφορηθῆναι, οὔτε εἰς ἀκμὴν ἐλθεῖν. Ὅταν οὖν εἴπῃ σῖτον, καὶ οἶνον, καὶ ἔλαιον, δίδωσι τῷ σοφῷ ἀφορμὴν καὶ ἀπὸ μέρους τὸ πᾶν νοεῖν, πέλαγος ἀναπετάσας τῆς ἐν τοῖς ^e αἰσθητοῖς φαινομένης τοῦ Θεοῦ προνοίας

12'. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος δημηγορῶν πού, καὶ περὶ τῆς προνοίας αὐτοῦ διαλεγόμενος, ἐντεῦθεν ἐκινεῖ τὸν λόγον, λέγων· Διδούς ὑετοὺς καὶ καιροὺς καρποφόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν. Ἐπειδὴ ^f δὲ ἀπέριττός ἐστιν ὁ Προφήτης, παρὲς ἅπαντα τὰ ἄλλα εἰπεῖν, ὁπώρας, ἀκρόδρυα, γένη φυτῶν, γένη σπερμάτων, γένη βοτανῶν, λειμώνων, ἀνθῶν, παραδείσων, καὶ ὅσα ἄλλα ἐστὶ, τὰ συνεχτικὰ τίθησι, τὰ καὶ πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῖν ἀναγκαῖα, ἀπὸ τούτων κάκεινα πομῶν κατάδηλα. Ἄπερ οὐδὲ ἀπλῶς ἡμῖν δίδωσιν, ἀλλὰ μετὰ πλήθους, καὶ καθ' ἕκαστον ἐνιαυτόν. Εἰ δὲ ποτε καὶ συστέλλει, καὶ ἐν τούτῳ πάλιν τὴν πρόνοιαν ἑαυτοῦ δείκνυσιν, ἀρυπνίζων τὴν ῥαθυμίαν τῶν πολλῶν, καὶ διεγείρων αὐτοὺς πρὸς τὸ ἐπιζητῆσαι παρ' αὐτοῦ ταῦτα τὰ ἀγαθὰ. Εἰ δὲ τινες λέγοιεν, ὅτι οὐ τοῦ Θεοῦ τὸ δίδόναι ὑετὸν, [24] ἀλλὰ τῶν εἰδώλων· ἐρώμεθα αὐτοὺς, πόθεν τοῦτο δῆλον; Ὅτι οἱ ποιηταί, φησὶν, εἰρήκασιν, ὅτι Ζεὺς ἐστὶν ὁ ὕιον. Ἄλλ' οὗτοι αὐτοὶ εἰρήκασιν, ὅτι καὶ μοιχὸς ἐστὶ, καὶ παίδων φθορεὺς, καὶ πατραλοίας, καὶ ἕτερα τούτων οὐκ ἐλάττονα ἐγκλήματα. Ἄλλ' οὐκ ἐστὶ, φησὶν, ἀληθῆ. Οὐκοῦν οὐδὲ τὸ ὕειν. Εἰ γὰρ τοῦτο δέχη, κάκεινά σε ἀνάγκη δέξασθαι· εἰ δὲ ἐκεῖνα ἐκβάλλεις, καὶ τοῦτο μετ' ἐκείνων. Ἡμεῖς γὰρ, ἐπειδὴν παρεχώμεθα μάρτυρας τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, πάντα τὰ ὑπ' αὐτῶν λεγόμενα περὶ αὐτοῦ δεχόμεθα. Οὐκοῦν ἀνάγκη σε καὶ μοιχὸν αὐτὸν καταδέξασθαι ^h, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὑπ' αὐτῶν λεγόμενα περὶ αὐτοῦ, καὶ ἐκ τούτου μανθάνειν, ὅτι πόρρω θείας δυνάμεως τὰ τοιαῦτα ἐγκλήματα, καὶ οὐκ ἂν εἴη θεὸς ὁ τοιοῦτος. Ἄλλ' ὁ μῦθος αὐτὸς ἑαυτῷ περιπίπτει, καὶ τὸ ψεῦδος ὑφ' ἑαυτοῦ ἐλέγχεται, καὶ μὴ βουλομένων ὑμῶν τοῦτο καταδέξασθαι, καὶ καθόλου τοὺς ποιητὰς ἐκβάλλει. Ὅτι δὲ ἐκβληθέντων ἐκείνων, πάντα οἰχῆσεται τὰ ὑμέτερα, δῆλον. Καὶ γὰρ τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐκεῖνοι εὐρήκασιν, καὶ ἐπέθηκάν· ὃ καὶ τις τῶν παρ' ὑμῖν φιλοσόφων εἴρηκεν. Εἰ δὲ ἀφεις ἐκεῖ-

^e Τῆς προνοίας ἀνεκίνησε, τῷ σοφῷ πολλὴν ἀφορμὴν διδοῦς, ἀνοίξει τὸ πέλαγος τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας τῆς ἐν τοῖς ὀρωμένοις Reg.

^f Τὸ πᾶν αἰνίσασθαι, τὰς θύρας ἡμῖν ἀνοίγων τῆς ἐν τοῖς Reg.

^g Καρποφόρους· καὶ ἄλλος· Οὐ γὰρ ἐστὶν ἐν τοῖς τῶν ἐθνῶν ὑατίζων. Ἐπειδὴ Reg.

^h Μοιχὸν αὐτὸν καὶ παίδων φθορεὺς καταδέξασθαι Reg.

^a Reg. τὴν πρόνοιαν εἶναι βούλει τοῦ Θεοῦ.

^b Reg. καὶ τίνας ἔνεκεν εἶναι ἅπασιν ταῦτα ἀπόκειται, uli εἶναι ἀπκσι a quodam librario pro ἐν ἐλπίσι scriptum videtur.

^c Reg. ἐπὶ σοῦ σώματος.

^d Hæc alio ordine, sed eodem sensu effert Regius.

νοὺς, ἐπὶ τὰς ἀλληγορίας δράμοις, ἐκεῖνό σε ἐρήσομαι· τί ποτέ ἐστὶν ὁ Ζεὺς; Ἡ ζέουσα, φησὶν, οὐσία καὶ τὸ ὑπὲρ τὸν ἀέρα μέρος, καὶ ὁ αἰθέρα καλοῦσι, παρὰ τὸ ζέον καὶ καῖον. Οὐκοῦν οὐκ ἔστι λογικὴ τις οὐσία καὶ διακριτικὴ, ἀλλ' ἄλογος. Ὅτι γὰρ ἡ τοῦ ἀέρος φύσις οὔτε λόγον ἔχει, οὔτε λογισμὸν, παντὶ που δῆλόν ἐστι, καὶ πᾶς τοῦτο οἶδε, κἂν λίθων ἀναισθητότερός τις ᾖ. Ὡστε ἀνήρηται τέως ὁ Ζεὺς, καὶ ἡ οὐσία αὐτοῦ ἠφάνισται. Εἰ γὰρ ἀήρ ἐστὶν ὁ Ζεὺς, ὁ δὲ ἀήρ τοῦτό ἐστιν, ὅπερ εἰρήκαμεν, κἀντεῦθεν ὁ μῦθος οἰχθήσεται. Εἰ δὲ ἀήρ, οὔτε πατὴρ ἐγένετό τις, οὔτε ἔτεκέ τινα οὐσίαν, οἶαν ἀναπλάττουσι τὸν ἥλιον, ὃν καὶ Ἀπόλλωνα καλοῦσι, καὶ υἱὸν αὐτοῦ λέγουσιν εἶναι· οὔτε γὰρ ἥλιος λογισμὸν τινα ἔχει, οὔτε διάνοιαν καὶ νοῦν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ φυσικόν ἐστὶν ἔργον, ἀγόμενον καὶ περιφερόμενον τῷ νόμῳ, ᾧ παρὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῷ ἔταξεν ὁ Θεός. Ἄλλως δὲ οὐδὲ τὸ ὕειν τοῦ αἰθέρος ἐστὶν, ἀλλὰ τῶν νεφελῶν δεχομένων τὸ ὕδωρ ἢ ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ἢ τῶν ὑδάτων τῶν ὑπὲρ τὸν οὐρανὸν ἄνωθεν φερομένων, καθάπερ οἰπροφῆται φασιν. Εἰ δὲ ἀπιστεῖς τοῖς προφήταις, σημεῖα φανερά καὶ δῆλα παρεχόμεθα, ἃ μάλιστα δείκνυσιν αὐτοὺς θεοπνεύστους γενομένους, καὶ οὐδὲν οἰκοθεν διαλεχθέντας ἡμῖν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς θείας ἐκείνης καὶ ὑπερουρανοῦ χάριτος ἐμπνευσθέντας. Πάντα γὰρ τὰ ὑπ' αὐτῶν εἰρημένα τέλος ἔχει, καὶ πάντα πρὸς τὴν τῶν πραγμάτων ἀλήθειαν ἐξέβη, ἂν τε τὰ παλαιά, ἂν τε τὰ καινὰ βούλει μεταχειρίζεσθαι. Τὰ τε γὰρ περὶ Ἰουδαίων εἰρημένα τοῖς προφήταις ἅπαντα τέλος ἔλαβεν, ὧν καὶ ἡ ἐκθασίς ἅπασιν· ἡ δὲ ἡγήγετο· τὰ τε περὶ τοῦ Χριστοῦ [25] ἐν τῇ Καινῇ, ἃ μάλιστα δείκνυσιν θείαν ἑκατέραν οὔσαν τὴν Γραφήν. Εἰ δὲ θεία, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ περὶ Θεοῦ εἰρημένα ἀληθῆ πάντα. Μὴ τοίνυν ἀμφίβαλλε περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας, ἀλλὰ θαύμαζε αὐτοῦ τὴν κηδεμονίαν, ὅτι καίτοι πονηρῶν ὄντων καὶ ἀγαθῶν, τὴν οἰκουμένην καὶ τὸν ἥλιον πᾶσιν ἀνῆκε, καὶ τοὺς ὑετοὺς δίδωσιν. Εἰ δὲ τινὰς ἀφίησιν εἶναι ἐν πτωχείᾳ καὶ πενίᾳ, διορθῶν αὐτῶν τὴν ψυχὴν ἀφίησι, φιλοσοφωτέραν τὴν γνώμην ἐργαζόμενος. Ἰστε γὰρ, ἴστε σαφῶς, ὅτι ὁ μὲν πλοῦτος τοῖς μὴ προσέχουσι πονηρίας ἐστὶν ὑπηρέτης· ἡ δὲ πενία φιλοσοφίας ἐστὶ μήτηρ· καὶ ταῦτα δείκνυσιν καθ' ἑκάστην ἡμέραν τὰ πράγματα. Πόσοι τῶν πενήτων τῶν πλουτούντων εἰσὶ συνετώτεροί τε καὶ φιλοσοφώτεροι, καὶ τὰ σώματα ὑγιεινότεροι, πενίας αὐτοῖς καὶ τὴν σάρκα καὶ τὴν ψυχὴν διορθουμένης; Ἐν εἰρήνῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ κοιμηθήσομαι, καὶ ὑπνώσω. Ὅτι σὺ, Κύριε, κατὰ μόνας ἐπ' ἐλπίδι κατέφικας με. Ἴδου καὶ ἄλλο προνοίας εἶδος οὐ μικρὸν, τὸ εἰρήνης ἀπολαύειν τοὺς ἀνακειμένους Θεῷ. Εἰρήνη γὰρ τοῖς ἀγαπῶσι τὸν νόμον σου, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῖς σκάνδαλον. Οὐδὲν γὰρ οὕτως εἰρήνην ποιεῖν εἴωθεν, ὡς ἡ τοῦ Θεοῦ γνώσις, καὶ ἡ τῆς ἀρετῆς κτῆσις, τὸν ἐνδοθεν τῶν παθῶν ἐξοικίζουσα πόλεμον, καὶ οὐκ ἀφιεῖσα αὐτὸν πρὸς ἑαυτὸν διαστασιάζειν τὸν ἄνθρωπον. Ὡς εἶγε μὴ ταύτης ἀπολαύει τῆς εἰρήνης, κἂν ἐν βαθυτάτῃ εἰρήνῃ ἢ ἐξωθεν, κἂν μηδεὶς πολέμιος

* Reg. καὶ ἡ ὄψις ἅπασιν.

αὐτὸν βάλλῃ, τῶν ὑπὸ τῆς οἰκουμένης πολεμουμένων πάντων ἐστὶν ἀθλιώτερος ^b.

ιβ'. Οὐ γὰρ οὕτω Σκύθαι, οὐδὲ Θρᾶκες, οὐ Σαυρομάται, καὶ Ἰνδοί, καὶ Μαῦροι, καὶ ὅσα ἄγρια ἔθνη πολεμεῖν εἴωθασιν, ὡς λογισμὸς ἀτοπιότατος ἐνδομυχῶν τῇ ψυχῇ, καὶ ἐπιθυμία ἀκόλαστος, καὶ χρημάτων ἔρωσ, καὶ δυναστείας πόθος, καὶ τῶν βιωτικῶν πραγμάτων ἡ προσπάθεια. Καὶ εἰκότως· ἐκεῖνος μὲν γὰρ ἐξωθεν ὁ πόλεμος, αὕτη δὲ ἐνδον ἐστὶν ἡ μάχη. Ὅτι δὲ τὰ ἐνδοθεν τικτόμενα τῶν ἐξωθεν προσβαλλόντων ἐστὶ χαλεπώτερα, καὶ μᾶλλον διαφθείρειν εἴωθε, τοῦτο ἐπὶ πάντων ἐστὶν ἰδεῖν. Καὶ γὰρ καὶ ξύλου φύσιν σκώληξ ἐνδον τικτόμενος μᾶλλον διαφθείρει, καὶ σώματος δύναμιν καὶ ὑγείαν τῶν ἐξωθεν φουμένων τὰ ἐνδοθεν βλαστάνοντα νοσήματα μειζρόνως λυμαίνεται· καὶ πόλεις οὐχ οὕτως οἱ ἐξωθεν πολέμοιοι, ὡς οἱ ἐμφύλιοι καταλύουσιν· οὕτω δὲ καὶ ψυχὴν οὐχ οὕτω τὰ ἐξωθεν προσιόντα μηχανήματα, ὡς τὰ ἐνδοθεν τικτόμενα νοσήματα λυμαίνεσθαι πέφυκεν. Ἄλλ' ἐάν τις τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ ἔχων, μετὰ ἀκριθείας τοῦτον καταλύσῃ τὸν πόλεμον, καὶ κοιμήσῃ τὰ πάθη, καὶ τὰ θηρία τὰ ποικίλα ἐκεῖνα τῶν ἀτόπων λογισμῶν ἀποπνίξας, μὴ ἐμφωλεύειν παρασκευάσῃ, οὗτος καθαριώτατης καὶ βαθυτάτης ἀπολαύσεται εἰρήνης. Ταύτην τὴν εἰρήνην ἐλθὼν ὁ Χριστὸς ἐχαρίσατο· ταύτην καὶ ὁ Παῦλος τοῖς πιστοῖς ἐπηύχετο, καθ' ἑκάστην ἐπιστολήν λέγων· *Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν*· ὁ γὰρ τὴν εἰρήνην ταύτην ἔχων, οὐ μόνον βάρβαρον καὶ πολέμιον, ἀλλ' οὐδὲ αὐτὸν τὸν [26] διάβολον δέδοικεν· ἀλλὰ πάσης τῆς τῶν δαιμόνων φάλαγγος καταγελάσῃ, καὶ πάντων ἀνθρώπων ἐστὶν εὐθυμότερος, οὐ πενία πιεζόμενος, οὐ νόσις καὶ ἀβρωστίς βαρούμενος, οὐκ ἄλλῃ τινὶ τῶν ἀνθρωπίνων τῶν ἀδοκῆτως προσπιπτόντων θορυβούμενος, διὰ τὸ τὴν ψυχὴν, τὴν δυναμένην ταῦτα μετὰ ἀκριθείας διαθεῖναι καὶ εὐκολίας ἀπάτης, ἐρρωμένην καὶ ὑγιαίνουσαν ἔχειν. Καὶ ἵνα μάθητε ὅτι τοῦτό ἐστιν ἀληθές· ἔστω τις βάσκανος, καὶ μηδεὶς αὐτῷ πολεμεῖτω· τί τὸ ὄφελος; Αὐτὸς γὰρ ἐαυτῷ πολεμεῖ, παντὸς ξίφους ὀξυτέρους καθ' ἑαυτοῦ θήγων λογισμοὺς, πᾶσι τοῖς ὀρωμένοις προσπταίων, καὶ καθ' ἑκάστον τῶν ἐντυγχανόντων ἀνθρώπων τιτρώσκων ἑαυτὸν, καὶ πρὸς οὐδένα ἠδέως ἔχων, ἀλλὰ κοινούς πολεμίους πάντας ὀρῶν. Τί οὖν ὄφελος τῆς ἐξωθεν εἰρήνης τούτῳ, ὅταν αὐτὸς λυσσῶν καὶ μαινόμενος, καὶ κοινὸς τῆς φύσεως ὧν ἐχθρὸς, περιέρχεται τοσοῦτον ἐνδοθεν φέρων πόλεμον, καὶ μυρία τόξα καὶ βέλη, μᾶλλον δὲ μυρίους θανάτους εὐχόμενος, ἢ ἰδεῖν τινα τῶν ὁμογενῶν εὐδοχιμοῦντα κατὰ εὐημερίας ἀπολαύοντα; Πάλιν ἕτερος ὑπὸ χρημάτων ἐπιθυμίας κατεχόμενος, μυρίους πολέμους καὶ μάχας καὶ στάσεις εἰς τὴν ἑαυτοῦ συναγει ψυχὴν, καὶ ἐν θορύβῳ καὶ ταραχῇ ὧν, οὐδὲ μικρὸν ἀναπνεῦσαι δύναται. Ἄλλ' οὐχ ὁ τούτων ἀπηλλαγμένος τῶν παθῶν οὕτω διάκειται, ἀλλ' ἐν γαληνῷ κάθηται λιμένι, ἐντροφῶν τῇ φιλοσοφίᾳ, καὶ

^b Sic Reg. melius quam prius Editt. τῶν ὑπὸ τὴν οἰκουμένην πάντων ἐστὶν ἀθ.

phis (a). Quod si illis relictis ad allegorias confugeris, te illud interrogabo, Quid est Jupiter (b)? Est fervens, inquit, substantia, et pars quæ superat aerem, et quam appellant ætherem, ex eo quod ferveat et urat. Non est ergo ratiocinandi nec discernendi potestate prædita, sed expers rationis substantia. Quod enim natura aeris nec rationem habeat, nec ratiocinationem, cuius est apertum, et nemo est qui hoc nesciat, etiamsi minus, quam lapis, sensus habeat. Quare jam de medio sublatus est Jupiter, et ejus deleta substantia. Si enim aer est Jupiter, aer autem est id quod jam diximus, ex eo quoque interibit favola. Si autem est aer, nec fuit alicujus pater, nec aliquam peperit substantiam, ejusmodi constringunt solem, quem etiam vocant Apollinem (c), et dicunt esse ejus filium: nec enim sol habet rationem, nec mentem, nec cogitationem, sed ipsum etiam est opus naturale, quod agitur et circumfertur lege, quam ei Deus in principio posuit. Alioqui nec pluere est ætheris, sed nubium, quæ aquam suscipiunt vel ex mari, vel ex aquis quæ ab alto super cælum feruntur, ut dicunt prophetæ. Sin autem fidem non habes prophetis, signa aperta et manifesta præbemus, quæ maxime ostendunt eos fuisse a Deo inspiratos, et nihil nobis disse-ruisse, quod ex se afferrent, sed divina illa gratia et supercælesti afflatus. Quæcumque enim ab eis dicta sunt, finem sunt assequuta, et omnia ad rerum veritatem devenerunt, seu vetera, seu nova velis accipere. Nam et quæ de Judæis a prophetis dicta sunt omnia finem ceperunt, quorum etiam exitus fuit omnibus manifestus: et quæ de Christo in Novo, quæ maxime ostendunt divinam esse utramque Scripturam. Si autem sunt divina, quæ de Deo in ea dicta sunt, ea vera sunt omnia. Ne dubita igitur de Dei providentia, sed ejus curam, quam gerit, admirare, quod cum sint boni et mali, orbem terrarum et solem omnibus permittit, et omnibus dat pluvias. Quod si sinit aliquos degere in mendicitate et inopia, id facit ut animam illorum corrigat, sapientiæ studiosiorem animam efficiens. Scitis enim, scitis aperte, divitias quidem iis qui non attendunt esse vitiorum ministras; paupertatem autem matrem philosophiæ: eaque res ipsæ indicant quotidie. Quot pauperes sunt divitibus prudentiores, sapientiæ amantiore, et corpore saniores, cum paupertas eis et carnem et animam corrigat? 9. *In pace in idipsum dormiam et requiescam.* 10. *Quoniam tu, Domine, singulariter in spe constituisti me.* Ecce aliam non parvam speciem providentiæ, quod pace fruuntur qui sunt Deo addicti: Pax est enim diligentibus legem tuam, et non est ipsis offendiculum (Psal. 118. 165). Nihil enim æque solet pacem parere, atque Dei cognitio, et virtutis possessio, quæ animi perturbationum internum bellum domo procul

ejicit, nec permittit ut homo cum seipso seditiones agitet. Sane si hac pace non fruatur, etiamsi sit extrinsecus summa pax, etiamsi nullus eum hostis invadat, est omnium qui in terra impugnantur miserimus.

12. *Sævisissimi hostes animæ immoderati affectus voluntatis. Invidiæ conditio.* — Neque enim Scythæ, nec Thraces, nec Sarmatæ, nec Indi, nec Mauri, nec quæcumque sunt feræ gentes, tam atrox bellum gerere solent, quam nefaria cogitatio, quæ versatur in penetralibus animi, et intemperans libido, amor pecuniæ, potentie vehemens desiderium, atque erga res humanas affectio. Et merito: illud enim est bellum externum, hoc vero est internum prælium. Quod autem quæ intus nascuntur, sint iis quæ extrinsecus invadunt, graviora, et interitum magis afferre soleant, hoc licet videre in omnibus. Etenim et ligni naturam vermis, qui natus est intus, magis corrumpit; vires et sanitatem corporis, morbi, qui intus procreantur, plus lædunt, quam qui extrinsecus adveniunt; et civitates non tam externi hostes, quam civiles pessumdant: ita etiam animæ non tam externæ quæ in eam invadunt machinationes, quam quæ intus oriuntur ægritudines, perniciem afferunt. Sed si quis timorem Dei habens, hoc bellum perfecte sedaverit, et perturbationes animi composuerit, et varias illas improbarum cogitationum belluas suffocans, non permiserit ut in antris delitescant, is purissima et altissima pace fruetur. Hanc pacem Christus veniens largitus est; hanc etiam Paulus precatus est fidelibus, dicens in singulis epistolis: *Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro.* Qui hanc enim habet pacem, non solum barbarum et hostem, sed ne ipsum quidem diabolum extimescit; sed universam ridet dæmonum phalangem, et est omnibus hominibus alacrior, ut qui non paupertate prematur, non morbo et adversa valetudine gravetur, non aliquo eorum quæ humanitus inopinato accidunt perturbetur, eo quod valentem et sanam habeat animam, quæ hæc potest præclare et facillime administrare ac temperare. Et ut sciatis hoc esse verum: sit aliquis invidus, et nemo cum eo bellum gerat; quid juvat? Ipse enim cum seipso bellum gerit, quovis ense penetrabiliores in se cogitationes acuens, in omnibus quæ videntur offendens, et in singulis qui occurrunt hominibus seipsum saucians, in nullum benevolo et grato animo præditus, sed omnes illos tanquam hostes intuens. Quæ est ergo illi pacis externæ utilitas, quando ille furens et rabie percitus, et communis naturæ hostis circumcursat, tantum internum bellum gestans, et mille telis ac sagittis confodi, atque adeo potius millies mortem pati optans, quam videre quempiam ex iis, qui sunt ejusdem generis, in bona esse existimatione, aut felicius agere? Teneatur rursus alius pecuniæ cupiditate, innumera bella, pugnas, et seditiones in sua conflata anima: et tumultu ac perturbatione exagitatus, ne potest quidem paululum respirare. At non is qui est liber ab ejusmodi perturbationibus, hoc modo affectus est: sed in tranquillo portu sedet, se studii

(a) Vide Plato. de Cratylum, p. 401 sqq.

(b) Circa Jovis naturam vide quæ diximus Disquisit. prævia ad Antiquitatem, paragr. IV; maxime vero quæ ex Cicero. attulimus ibid.

(c) Plerique Græcorum dicebant Apollinem Jovis filium esse Solem. At non sic Homerus et poetæ, qui Solem distinguunt ab Apolline. In cultu autem publico hæc nomina distinguebantur.

sapientiae voluptatibus explens, et nullam ejusmodi molestiam sustinens. Quocirca hac quoque providentia fruens propheta dicebat: *In pace in idipsum dormiam et requiescam*; innuens, ei qui hanc non habet pacem, ne communem quidem omnium portum esse apertum, sed illum quoque obstructum esse, nempe quietis et noctis. Hujusmodi enim perturbationes etiam eam quae a natura datur securitatem profligant, alia graviori tyrannide somni tyrannidem omnino deturbantes. Invidi enim, avari et raptores, hoc bellum undique circumferentes, et intus positos inimicos habentes, quocumque recesserint, pugnam non possunt effugere: sed etsi domi maneant, etsi in lecto jaceant, telorum nubes, et tumultus undis violentiores, caedes, clamores, querelas et ejulationes, et alia multo iis quae inter hostes accidunt graviora sustinent. At non sic justus: sed et vigilans delectatione fruitur, et nocturno tempore cum magna voluptate somnum capit. Quid est autem, *In idipsum*? In me ipsum, inquit, totus conversus, non in curas innumerabiles divisus, non quae sunt hujus vel illius cogitans, nec in orbem terrarum sollicitudines dispertiens; sed quae mea sunt cogitans, et quae mihi utilia, et quae sunt homini maxime convenientia: *Quia tu, Domine, singulariter in spe constituisti me*. Quod autem dicit, est ejusmodi: Propter spem futurorum, et expectationem quae est in te, omnes animi mei perturbationes compressi. Sicut etiam dicit Paulus: *Quod est enim in praesentia admodum leve afflictionis, insigniter in sublimitate aeternum pondus gloriae nobis operatur, non considerantibus nobis quae videntur, sed quae non videntur* (2 Cor. 4. 17. 18). Nulla enim res est adeo difficilis, quae non fiat facillima spe futurae a Deo gloriae. Propterea dicit: *In spe constituisti me*. Et illud, *Singulariter*, non est parva doctrinae virtus.

13. Quid est autem, *Singulariter*? Seorsum ab improbis. Hanc enim pacem, inquit, apud te praecclare habui, et separatim habito, fugiens homines improbos ac corruptos. Et jure profecto. Quemadmodum enim corpora saepe a corrupti aeris lue infecta pereunt: ita etiam anima saepe damnum accepit ex malorum congressione: et sicut sanus oculus quando laborantem aspexerit, afficitur, et qui est scabie refertus, iis etiam qui sani sunt eam impertit: ita etiam saepe contingit in consuetudine improborum hominum. Et ideo etiam suasit Christus non solum eos qui sunt tales fugere, sed etiam excindere, sic dicens: *Si oculus tuus dexter te scandalizat, erue eum, et ejice a te* (Matth. 5. 29), non dicens de oculo: quid enim mali fecerit oculus, si sit sanus animus? sed de amicis necessariis, et qui sunt nobis loco horum membrorum, et nos laedunt, haec constituit, jubens eorum etiam amicitiam contemnere, ut nostra salus efficiatur tutior. Quamobrem ipse etiam rursus in sequentibus dicit: *Non sedi cum consilio vanitatis, et cum inique agentibus non ingrediar* (Psal. 25. 4). Quinetiam Jeremias cum dicit beatum, qui sedet separatim, et tollit jugum ab adolescentia (Thren. 3. 27. 28). Jam vero etiam Proverbia multa de ea re verba faciunt, dicen-

lia et suadentia omnibus, non solum declinare, sed etiam resilire ab iis qui mala consulunt, et non cum illis versari. Si enim quae sunt naturalia saepe mutant naturam ex mala consuetudine: quanto magis quae sunt nostrae voluntatis? Color enim et sanitas inest nobis natura: sed ea nonnumquam corrumpuntur ex alio habitu contrario; et rursus appetitus ciborum, et eum saepe perdimus vitio aegritudinum; multa etiam alia ejusmodi accidere videmus. Quod si ea quae sunt naturalia, mutantur, multo magis ea quae sunt voluntatis, facilius mutantur ad utrumlibet. Ne parum damni afferre existimemus improborum consuetudinem: sed ante omnia eos qui tales sunt vitemus, etiamsi sint uxores, etiamsi amici, etiamsi quilibet. Nam hoc etiam magnos illos perdidit, Salomonem, inquam, et Samsonem: quinetiam totum genus Judaicum sic periit. Neque enim feræ ita laedunt, ut hominum improbitas. Illae enim venenum aperte praese ferunt: hi autem sensim et absque ullo strepitu labem quotidie immittunt, de virtutis robore quotidie paulatim detrahentes. Quocirca etiam impudicum aspectum Deus amolitur, dicens: *Qui respexerit mulierem ad concupiscendum, jam mœchatus est eam in corde suo* (Matth. 5. 28): eo quod sit facile ac proclive exitium. Tu autem, si in civitate aliqua sis habitaturus, de aere curiose inquiris, an sit salubris, an temperatus, an siccus: de anima autem rationem initurus, non es sollicitus de eorum consuetudine, qui cum ea sunt congressuri; sed temere et inconsiderate eam omnibus permittis? Quam, quaeso, veniam assequeris, qui eam sic negligis? Undenam existimas eos qui deserta incolunt, admirabiles et claros evadere? nonne quod strepitus et fora fugiant? nonne quod longe a fumo negotiorum, quae sunt in medio, se collocarint? Eos ipse quoque imitare, in media civitate solitudinem persequens. Quomodo autem hoc erit? Si fugias improbos, et si bonos sequaris. Ita enim majorem percipies securitatem, quam qui in desertis habitant, non solum in iis fugiendis qui laedunt, sed etiam in communicando cum iis qui prosunt. Si enim malos quidem fugias, bonos autem sequaris, utrinque et virtus augebitur, et decrescet vitium. Ut hoc ergo fiat, haec faciamus, parentes psalmographo, qui dicit: *Quoniam tu, Domine, singulariter in spe constituisti me*¹. Hic vero finem dicendi faciam, cum abunde, opinor, propositas quaestiones solverimus, in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et imperium, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

EXPOSITIO IN PSALMUM V.

In finem pro ea quae hereditatem accipit, Psalmus Davidi (v. 1) (a).

1. *Hereditas quae nobis relicta sit.*— Videamus pri-

¹ Reg. post haec verba, *in spe constituisti me*, adjicit, *quoniam ipsi gloria et imperium, etc.* Colb. in haec verba, *constituisti me*, desinit, ut et Savil., qui sequentia in margine adscribit.

(a) Post haec verba primus Psalmi versus perperam tituli more ponitur in Morel., non autem in Savil. et Colbert., ubi post titulum Psalmi statim ponitur *primum*. Recte, quia initio inscriptionem seu titulum tantum interpretatur Chrysostomus.

οὐδεμίαν ὑπομένων ἀηδῖαν τοιαύτην. Διὸ δὴ καὶ ταύτης ἀπολαύων τῆς προνοίας ὁ Προφήτης ἔλεγεν· *Ἐν εἰρήνῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ κοιμηθήσομαι, καὶ ὑπνώσω*· δηλῶν, ὅτι τῷ μὴ ταύτην ἔχοντι τὴν εἰρήνην οὐδὲ ὁ κοινὸς λιμὴν ἅπας ἀνέψκται^a, ἀλλὰ καὶ οὗτος προσκέχωσται, ὁ τοῦ ὕπνου καὶ τῆς νυκτός. Τὰ γὰρ πάθη ταῦτα καὶ τὴν ἀπὸ τῆς φύσεως ἄδειαν διδομένην διαφθείρει, ἐτέρα τυραννίδι χαλεπωτέρα τοῦ ὕπνου τὴν τυραννίδα παντελῶς παρωθούμενα. Οἱ γὰρ φθονεροί, καὶ βᾶσκανοι, καὶ πλεονέκται, καὶ ἄρπαγες τοῦτον τὸν πόλεμον πανταχοῦ περιφέροντες, καὶ τοὺς πολεμίους ἔνδον ἔχοντες ἐγκαθημένους, ὅπουπερ ἂν ἀπέλθωσι, φυγεῖν οὐ δύνανται τὴν μάχην· ἀλλὰ κἂν οἴκοι μένωσι, κἂν ἐπὶ κλίνης κέωνται, νέφη βελῶν, καὶ θορύβους κυμάτων βιαιοτέρους, καὶ σφαγᾶς, καὶ κραυγᾶς, καὶ οἰμωγᾶς, καὶ ἕτερα πολλῶ τῶν ἐν τοῖς πολεμίοις συμβαινόντων χαλεπώτερα ὑπομένουσιν. Ἄλλ' οὐχ ὁ δίκαιος οὕτως· ἀλλὰ καὶ ἐγρηγορῶς τρυφᾷ, καὶ ἐν καιρῷ τῆς νυκτός μετὰ πολλῆς τῆς ἡδονῆς τὸν ὕπνον δέχεται. Τί δὲ ἐστίν, *Ἐπὶ τὸ αὐτό*; Συνηγμένος πρὸς ἑμαυτὸν, φησὶ, συνεστραμμένος, οὐ σχιζόμενος εἰς μυρίας φροντίδας, οὐδὲ τὰ τοῦ δεινός καὶ τοῦ δεινός μεριμνῶν, οὐδὲ εἰς τὴν οἰκουμένην διατεμνόμενος ταῖς φροντίσιν· ἀλλὰ τὰ ἑμαυτοῦ λογιζόμενος, καὶ τὰ ἑμοὶ διαφέροντα, καὶ ἂ μάλιστα ἐστὶν ἀνθρώπῳ προσήκοντα. Ὅτι σὺ, Κύριε, κατὰ μόνας ἐπ' ἐλπίδι κατώκισάς με. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστι· Τῆ τῶν μελλόντων ἐλπίδι καὶ τῆ προσδοκίᾳ τῆ εἰς σὲ πάντα μου τὰ πάθη κατέστειλα. Καθάπερ καὶ [27] Παῦλός φησι· *Τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρόν τῆς θλίψεως, καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ἡμῖν, μὴ σκοποῦντων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα*. Οὐ γὰρ ἐστὶν οὐδὲν φορτικὸν πρᾶγμα, ὃ μὴ γίνεται ῥᾶστον τῆ ἐλπίδι τῆς εὐδοκιμήσεως τῆς κατὰ Θεόν. Διὰ τοῦτό φησιν· *Ἐπ' ἐλπίδι κατώκισάς με*. Καὶ τὸ *κατὰ μόνας* δὲ οὐ μικρὰ διδασκαλίας ἀρετῆ.

ιγ'. Τί δὲ ἐστὶ, *κατὰ μόνας*; Τῶν πονηρῶν χωρὶς. Τὴν γὰρ εἰρήνην ταύτην κατώρθωσα, φησὶ, πρὸς σὲ, καὶ κατὰ μόνας οἰκῶ φεύγων τοὺς διεφθαρμένους. Καὶ μάλα εἰκότως. Καθάπερ γὰρ σώματα πολλάκις ἀπὸ τῆς τῶν ἀέρων τῶν διεφθαρμένων λύμης ἀπόλλυνται· οὕτω δὴ καὶ ψυχὴ πολλάκις ἐδέξατο βλάβην ἀπὸ τῆς τῶν πονηρῶν συνουσίας· καὶ καθάπερ ὀφθαλμὸς ὑγιαίνων, ὅταν νοσοῦντα ἴδῃ, πλήττεται, καὶ ὁ ψώρας ἐμπεπλησμένος, μεταδίδωσι καὶ τοῖς ὑγιαίνουσιν· οὕτω δὴ συμβαίνει πολλάκις καὶ ἐπὶ τῆς συνουσίας τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς παρῆναι οὐ μόνον φεύγειν τοὺς τοιοῦτους, ἀλλὰ καὶ ἐκτέμνειν, οὕτω λέγων· *Εἰ δὲ ὁ ὀφθαλμὸς σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτόν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ*· οὐ δὴ περὶ ὀφθαλμοῦ λέγων· τί γὰρ ἂν ἀδικήσεις ἐν ὀφθαλμῷ, διανοίας ὑγιαίνουσας; ἀλλὰ περὶ φίλων ἀναγκαίων καὶ ἐν τάξει τῶν μελῶν τούτων ἡμῖν ὄντων, καὶ βλαπτόντων ἡμᾶς, ταῦτα ἐναγοθέτησε, κελεύων καὶ τὴν φιλίαν τῶν τοιούτων ἀτιμάζειν, ὥστε τὴν σωτηρίαν τῆν ἑαυτῶν ἀσφαλεστέραν ποιεῖν. Διὸ καὶ αὐτὸς πάλιν προῖων λέγει· *Οὐκ ἐκάθισα μετὰ συνεδρίου ματαιότητος, καὶ μετὰ παρανομούντων οὐ μὴ εἰσεέλθω*. Καὶ ὁ Ἱερεμίας δὲ μακαρίζει τὸν κατὰ μόνας καθεζόμενον, καὶ αἴροντα τὸν ζυγὸν ἐκ νεότητος. Καὶ αἱ Παροιμίαι· *πολὺν ὑπὲρ*

τούτου ποιοῦνται λόγον, πᾶσι παραινοῦσαι καὶ λέγουσαι μὴ μόνον ἐκκλίνειν, ἀλλὰ^b καὶ ἀποπηδᾶν ἀπὸ τῶν πονηρᾶ συμβουλευόντων, καὶ μηδὲ ἐγχνονίζειν αὐτοῖς. Εἰ γὰρ τὰ φυσικὰ μεταβάλλεται πολλάκις ἡμῖν ἀπὸ κακῆς ὁμιλίας· πόσῃ μᾶλλον τὰ τῆς προαιρέσεως; Τὸ τε γὰρ χρῶμα^c κατὰ φύσιν ἡμῖν πρόσεστι, καὶ τὸ ὑγιαίνειν· ἀλλ' ἐστὶν ὅτε διαφθείρεται ταῦτα ἐξ ἐτέρας ἕξεως ἐναντίας· καὶ τὸ ὀρέγεσθαι πάλιν σιτίων· καὶ τοῦτο πολλάκις ἀπωλέσαμεν ἀπὸ κακίας νοσημάτων· καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα ἐστὶν ἰδεῖν συμβαίνοντα. Εἰ δὲ τὰ τῆς φύσεως κινεῖται, πολλῶ μᾶλλον τὰ τῆς προαιρέσεως, ὅσῃ καὶ εὐκολωτέραν ἔχει τὴν ἐπὶ θάτερα μεταβολὴν. Μὴ δὴ μικρὸν εἶναι νομίζωμεν τὴν τῶν κακῶν συνουσίαν εἰς βλάβην, ἀλλὰ πρὸ τῶν ἄλλων ἀπάντων φεύγωμεν τοὺς τοιοῦτους, κἂν γυναῖκες ᾧσι, κἂν φίλοι, κἂν ὄστισοῦν. Ἐπεὶ καὶ τοὺς μεγάλους ἐκείνους τοῦτο ἀπώλεσε, Σολομῶντα λέγω καὶ Σαμψών· καὶ ἔθνος δὲ ὀλόκληρον τὸ Ἰουδαϊκὸν οὕτω διέφθαρτο. Οὐ γὰρ οὕτω θηρία πλήττειν εἴωθεν, ὡς πονηρία ἀνθρώπων. Ἐκεῖνα μὲν γὰρ φανερόν ἔχει τὸν ἰόν· οὗτοι δὲ ἀνεπαίσθητως καὶ ἀσοφῆτι καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐνιδῶσι τὴν λύμην^d, κατὰ μικρὸν ὑποσύροντες τὸ εὐτονον τῆς ἀρετῆς. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν ἀκόλαστον ἔψιν ὁ Θεὸς ἀποτειχίζει [28], λέγων· *Ὁ ἐμβλέψας γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι, ἤδη ἐμοίχευσε αὐτήν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ*· διὰ τὸ εὐκολον καὶ εὐπερίστατον τῆς ἀπωλείας. Σὺ δὲ, εἰ μὲν πόλιν μέλλεις οἰκεῖν, πολλὰ περὶ ἀέρων πολυπραγμονεῖς, εἰ μὴ νοσώδεις, εἰ μὴ δύσκρατοι, εἰ μὴ αὐχμηροί· ψυχῆς δὲ μέλλων ποιεῖσθαι λόγον, οὐ περιεργάζῃ τὴν συνουσίαν τῶν μελλόντων ὁμιλεῖν αὐτῇ· ἀλλ' ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε πᾶσιν αὐτὴν ἐπιτρέπεις; Καὶ ποίας τεύξε συγγνώμης, εἰπέ μοι, οὕτως αὐτῆς ὑπερορῶν; Πόθεν γὰρ οἶσι τοὺς τὰς ἐρήμους κατεληφότας θαυμαστούς τινὰς καὶ λαμπρούς γίνεσθαι; οὐκ ἐπειδὴ θορύβους καὶ ἀγορὰς φεύγουσι, καὶ τοῦ καπνοῦ τῶν ἐν τῷ μέσῳ πραγμάτων μακρὰν ἑαυτοῦς ἐσχίνωσαν; Τούτους καὶ αὐτὸς ζήλωσον, ἐπὶ μέσης πόλεως ἐρημίας διώκων. Πῶς δὲ ἐστὶ τοῦτο; Ἐάν τοὺς πονηροὺς φεύγῃς, ἐάν τοὺς ἀγαθοὺς διώκῃς. Οὕτω γὰρ πλείονα καρπώσῃ τῶν ἐν ταῖς ἐρήμοις ἀσφάλειαν, οὐκ ἐν τῇ τῶν βλαπτόντων φυγῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τῶν ὠφελούντων κοινωνίᾳ. Ἄν γὰρ φεύγῃς μὲν τοὺς πονηροὺς, διώκῃς δὲ τοὺς ἀγαθοὺς, ἐκατέρωθεν σοὶ τὰ τῆς ἀρετῆς ἀξηθήσεται, καὶ τὰ τῆς κακίας οἰχθήσεται. Ἴν' οὖν τοῦτο γένηται, ταῦτα ποιῶμεν, πειθόμενοι τῷ ψαλμῶδῳ λέγοντι· *Ὅτι σὺ, Κύριε, κατὰ μόνας ἐπ' ἐλπίδι κατώκισάς με*^e. Ἐνταῦθα δὲ καταπαύσω τὸν λόγον, ἱκανῶς, οἶμαι, τὴν λύσιν ἀποδοῦς τῶν ζητουμένων, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, νῦν καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Εἰς τὸν Ε΄ Ψαλμόν.

Εἰς τὸ τέλος, ὑπὲρ κληρονομώσεως, ψαλμὸς τῷ Δαυίδ.

α'. Πρῶτερον ἴδωμεν τίς ἡ κληρονομία, καὶ εἰ αὕτη

^b Reg. μὴ μόνον ἀποχωρεῖν· ἀλλὰ.

^c In Morel. χρῶμα deest.

^d Reg. τὴν πονηρίαν.

^e Reg. post ἐν ἐλπίδι κατώκισάς με, addit ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, etc. Colb. in hæc verba, κατώκισάς με desinit.

^a Colb. λιμὴν ὁ πᾶσιν ἀνέψκται.

καὶ ἡμῖν ἐπιβάλλει· Ἐπειτα τὸν χρόνον καθ' ὃν δίδο-
ται. Καὶ δὴ ἀτοπον, διαθήκης μὲν χρημάτων ὑμῖν
ἀπαγγελθείσης, ὡς προσήκοντος ἡμῖν τοῦ κλήρου,
περιεργάζεσθαι καὶ πολυπραγμονεῖν, καὶ τὰ γράμ-
ματα ἐπιζητεῖν, καὶ ἀργύριον καταβάλλειν, καὶ χαρ-
τίοις προσιέναι, καὶ ἀντιγράφειν τὰ ἐγγεγραμμένα,
καὶ πᾶσαν ἐπιδείκνυσθαι σπουδὴν· ἐνταῦθα δὲ τῶν
διαθηκῶν πνευματικῶν ^a εἰς μέσον προκειμένων, καὶ
τῶν βίβλων πατρῶν ἀνεωγμένων, βᾶθυμειν καὶ ἀνα-
πεπτωκέναι, καὶ ταῦτα τῆς κληρονομίας οὐκ οὕτως
αἰσθητῆς. Προστίωμεν τοίνυν, καὶ ἀνοίγωμεν τὰ γραμ-
ματαίτα, καὶ ἐγκύπτωμεν τοῖς ἐγγεγραμμένοις, καὶ
ἴδωμεν ἐπὶ τίσιν ἡμῖν ὁ κλῆρος οὗτος καταλείπεται,
καὶ τίς ἢ τοῦ κλήρου φύσις. Οὐ γὰρ ἀπλῶς κατέλι-
πεν ἡμῖν τὸν κλῆρον, ἀλλ' ἐφ' αἰρέσει ^b τινί. Ποία
δὴ ταύτη; Ὁ ἀγαπῶν με, φησὶ, τὰς ἐντολάς μου [29]
τηρήσει. Καὶ πάλιν, Ὁς οὐκ ἄρη τὸν σταυρὸν αὐ-
τοῦ, καὶ ἀκολουθῆ ὀπίσω μου· καὶ ἕτερα πλείονα,
ἄπερ τῆ διαθήκῃ ἐγγέγραπται. Μάθωμεν δὲ καὶ τὸν
χρόνον, καθ' ὃν μέλλομεν ταῦτα ἀπολαμβάνειν. Οὐ
γὰρ ὁ παρὼν ἐστίν, ἀλλ' ὁ μέλλον· μᾶλλον δὲ καὶ ὁ πα-
ρὼν καὶ ὁ μέλλον. Ζητεῖτε γὰρ τὴν βασιλείαν τοῦ
θεοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν· τὸ δὲ
ὀλόκληρον τότε. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ παρὼν βίος ἐπίκληρος,
καὶ ἀτελέστερον ἐτι διακείμεθα, ὅπερ ποιῶσιν οἱ ἐξω-
θεν νομοθέται, καὶ τελείοις γενομένοις ἐγχειρίζουσι
τὴν πατρῶαν οὐσίαν, τοῦτο καὶ ὁ θεὸς ἐργάζεται.
Ἐπειδὴν εἰς ἄνδρα τέλειον καὶ μέτρον ἡλικίας κατα-
τήσωμεν, καὶ πρὸς τὸν ἀκήρατον μεταστῶμεν βίον,
τότε ἡμῖν ἐγχειρίζει τὸν κλῆρον ἐκεῖνον. Τέως δὲ δι-
έθετο, καὶ τὰ γράμματα ἡμῖν κατέλιπε, καὶ τίνα πράτ-
τοντες ἐπιτευξόμεθα τῆς κληρονομίας εἶπεν, ὥστε μὴ
ἐκπεσεῖν, μηδὲ ἀποκληρονόμους γενέσθαι. Εἰ δὲ τίνα
θορυβεῖ τὸ μηδέπω τελείους ἡμᾶς εἶναι, καὶ ὑποπτεύει
τὰ εἰρημένα, ἀκουέτωσαν Παύλου λέγοντος· Ὅτε
ἤμην νῆπιος, ὡς νῆπιος ἐλάλουν, ὡς νῆπιος ἐφρό-
νουν, ὡς νῆπιος ἐλογιζόμην· ὅτε δὲ γέγονα ἀνήρ,
κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου· περὶ τοῦ παρόντος καὶ
τοῦ μέλλοντος αἰῶνος διαλεγόμενου. Καὶ πάλιν· Μέ-
χρις οὗ κατιντήσωμεν οἱ πάντες εἰς ἄνδρα τέ-
λειον, εἰς μέτρον ἡλικίας. Ἐν μὲν γὰρ τῷ παρόντι
βίῳ, φησὶ, καθάπερ παρὰ τροφῶ τινι, τῇ κτίσει
ταύτῃ ἀνατρεφόμεθα· ἐπειδὴν δὲ μέλλωμεν εἰς τὴν
δεσποτικὴν ἀγεσθαι οἰκίαν, τὰ ἱμάτια ἀπαμφιεννύμε-
νοι τῆς φθορᾶς, καὶ ἀφθαρσίαν ἀναλαμβάνοντες,
πρὸς ἑτέραν μεθιστάμεθα λῆξιν. Αὕτη ἢ διαθήκη
καὶ ἀποκλήρους ^c πολλοὺς ἠπειλήσε ποιεῖν, ἐὰν ἀν-
άξιοι γένωνται τῶν αἰρέσεων τῶν ἐγγεγραμμένων.
Ἄλλ' ἴδωμεν τίς ἐστὶν ὁ κλῆρος λοιπόν. Ἄ μῆτε
ὄφθαλμὸς εἶδε, μῆτε οὖς ἤκουσε, μῆτε ἐπὶ καρ-
δίαν ἀνθρώπου ἀνέβη. Πῶς τοίνυν ἐμέλλομεν τὴν
χρῆσιν τούτων λαμβάνειν ἐν τῷ παρόντι βίῳ, ὧν καὶ
ἡ γνῶσις ὑπερβαίνει τὴν διάνοιαν τὴν ἡμετέραν; Διὰ
τοῦτο ἡμῖν ἐκεῖ τεταμίευται. Καὶ ὄρα τὴν κηδεμονίαν
τὴν πολλήν. Τοὺς μὲν πόνους τῆ παρούση συνεχλή-
ρωσε ζωῆ, ὥστε τῇ βραχύτητι τοῦ χρόνου συγκαταλυ-

θῆναι τὸ ἐπίμοχθον· τὰ δὲ ἀγαθὰ ἐν τῷ μέλλοντι
ἐταμιεύσατο αἰῶνι, ὥστε τῷ ἀγήρῳ συμπαρεκτείνε-
σθαι τὰς ἀμοιβὰς. Ἐκείνην τὴν λῆξιν καὶ βασιλείαν
καλεῖ. Εἰ γὰρ καὶ ὑπερβαίνει λόγον, ἀλλ' ὁμως κατὰ
τὸ ἐγγωροῦν ἡμῖν ἀκούσαι, παρηγνίζατο τὰ μέλλοντα,
νῦν μὲν, ὅπερ ἐφθην εἰπὼν, βασιλείαν καλῶν, νῦν δὲ γά-
μον, νῦν ἀρχὴν, ἀπὸ τῶν παιδρῶν τῶν παρ' ἡμῖν ὀνο-
μάτων παρανοίγων ἡμῖν τὴν περὶ ἐκείνων ἔννοιαν, τὴν
σιώνιον δόξαν, τὴν ἀκήρατον μακαριότητα, τὴν μετὰ
Χριστοῦ διαγωγὴν, ἧς οὐδὲν ἂν γένοιτο ἴσον. Τίνας δὲ
καὶ αἱ αἰρέσεις τῆς Ἐκκλησίας, μᾶλλον δὲ τῆς κλη-
ρονομίας; Οὐδὲν φορτικὸν ἔχουσαι. Ἄ θέλετε ἴνα,
φησὶ, ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, ταῦτα καὶ ὑμεῖς
ποιεῖτε αὐτοῖς. [50] Ὁρᾶς πῶς οὐδὲν ξένον ἐπεισήγα-
γεν, ἀλλ' ἃ προλαβοῦσα ἡ φύσις ἐνομοθέτησεν; Ἄπερ
αὐτὸς, φησὶ, γενέσθαι θέλεις παρὰ τῶν πλησίον εἰς σέ,
ταῦτα καὶ αὐτὸς ἐργασαι. Θέλεις ἐπαινεῖσθαι; Ἐπαί-
νει. Θέλεις μὴ ἀρπάζεσθαι; Μὴ ἄρπαζε. Θέλεις τι-
μᾶσθαι; Τίμα. Θέλεις ἐλεεῖσθαι; Ἐλέει. Θέλεις φι-
λεῖσθαι; Φίλει. Θέλεις μὴ ἀκούειν κακῶς; Μηδὲ σὺ
εἶπης. Καὶ ὄρα τὴν ἀκρίθειαν. Οὐκ εἶπεν, Ὅσα οὐ
θέλετε ἴνα ποιῶσι, μηδὲ ὑμεῖς ποιεῖτε, ἀλλ', Ἄ θέ-
λετε. Ἐπειδὴ γὰρ δύο εἰσὶν ὁδοὶ πρὸς ἀρετὴν ἀγου-
σαι, μία μὲν ἢ ἀπαλλαγὴ τῆς κακίας, ἑτέρα δὲ ἢ
ἐργασία τῶν ἀρετῶν, ταύτην προτίθησι, διὰ ταύτης
κάκεινήν δὴλην ποιῶν· καὶ τὴν μὲν ἠνίξατο τῷ λέ-
γειν, Ὁ μισεῖς, ἄλλω μὴ ποιήσης· τὴν δὲ σαφῶς ἐδή-
λωσεν εἰπὼν, Ὅσα θέλετε ἴνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄν-
θρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς.

β'. Ἔστι καὶ ἄλλη αἴρεσις. Ποία δὲ αὕτη; Τὸ ἀγα-
πᾶν τὸν πλησίον, ὡς ἑαυτόν. Τί τούτου γένοιτ' ἂν εὐ-
κολώτερον; Τὸ γὰρ μισεῖν ἐπαχθὲς καὶ θορύβους ἐμ-
ποιῶν· τὸ δὲ φιλεῖν εὐκολὸν καὶ βᾶδιον. Καὶ γὰρ εἰ
μὲν εἶπεν, Ἄνθρωποιθὼντες φιλεῖτε θηρία, δύσκολον ἦν
τὸ ἐπίταγμα· εἰ δὲ ἀνθρώπους ὄντας ἀνθρώπους φι-
λεῖν ἐκέλευσεν, ἔνθα καὶ τὸ ὁμοιούσιον καὶ συγγενὲς
πολλὴν εἰσφέρει βροπὴν, καὶ παρὰ τῆς φύσεως ἢ παρ-
αίνεσις, ποίαν ἂν ἔχοι δυσκολίαν; Ὅπερ καὶ ἐπὶ
λέοντων καὶ λύκων γίνεται· καὶ γὰρ καὶ ἐκεῖ τὸ συγ-
γενὲς τῆς φύσεως ἀγωγὸν εἰς φιλίαν ἐστὶ. Ποίαν οὖν
σχοίημεν ἀπολογίαν, λέοντας μὲν ἡμεροῦντες καὶ
ἑαυτοῖς συνοικίζοντες, τὸ δὲ ὁμογενὲς μὴ ἐπισπώμε-
νοι; Οὐχ ὀρᾶτε, ὅτι πολλοὶ διὰ κληρονομίαν γέροντας
περίασιν ἀγρεύοντες, καὶ πάντων τῶν τοῦ γήρωτος
ἀνέχονται κακῶν, νέοι ὄντες καὶ σφριγῶντες, ποδαλ-
γίας καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐν τῷ γήρῳ νοσημάτων, καὶ
κορύζης, διὰ τοῦ προσεδρεύειν διηνεκῶς; Καίτοι χρή-
ματά ἐστιν ἐκεῖ, καὶ ἄδηλος ἐλπίς· ἐνταῦθα δὲ οὐ-
ρανὸς, καὶ πρὸ τοῦ οὐρανοῦ τὸ εὐαρεστῆσαι θεῷ. Τίς
δὲ ἢ κληρονομοῦσα; Ὑπὲρ τῆς κληρονομοῦσης
γὰρ φησὶν ἡ προγραφὴ. Ἡ Ἐκκλησία, καὶ τὸ πλή-
ρωμα αὐτῆς· περὶ ἧς λέγει ὁ Παῦλος· Ἡρμοσάμην
ὑμᾶς ἐντὶ ἀνδρὶ, παρθένον ἀγνήν παραστήσαι τῷ
Χριστῷ. Καὶ ὁ Ἰωάννης· Ὁ ἔχων τὴν νύμφην,
νυμφίος ἐστίν. Ἄλλ' ὁ μὲν νυμφίος μετὰ τὰς πρῶ-
τας ἡμέρας καταλύει τὸ σφοδρὸν τοῦ ἔρωτος· ὁ δὲ
ἡμέτερος νυμφίος μένει διηνεκῶς ἡμᾶς ἀγαπῶν, καὶ
ἐπιτείνων τὸν πόθον· ὅπερ δηλῶν ὁ Ἰωάννης νυμφίον
καλεῖ, ὅτε ἀκμάζοντες οἱ πόθοι. Οὐ διὰ τοῦτο δὲ μό-

^a Πνευματικῶν deest in Savil. et in Reg. Infra idem, ἀνοίγωμεν τὰ γράμματα.

^b Hanc vocem jam aliquoties vidimus pro pacto conditionali.

^c Reg. ἀποκληρονόμους, eodem sensu.

num quæ sit hereditas, et si ea ad nos quoque pertinet: deinde tempus quo datur. Est enim absurdum, si deferatur quidem nobis ex testamento hereditas, tamquam quæ ad nos pertineat, de ea esse sollicitos, curiose indagare, scripta inquirere, pecuniam solvere, ad tabulas accedere, et quæ in iis scripta sunt exscribere, omnemque adhibere diligentiam: hic autem productis in medium spiritualibus¹ testamentis, et omnibus libris apertis, esse socordem ac negligentem, idque cum non sit sensibilis hereditas. Accedamus ergo, aperiamus tabulas et iis quæ scripta sunt incumbamus, videamusque quibusnam de causis hæc nobis relicta sit hæreditas, et quæ sit natura hæreditatis. Non enim relinquit nobis hereditatem pure et absolute, sed sub quadam conditione. Quænam autem ea est? *Qui me diligit*, inquit, *præcepta mea servabit* (Joan. 14. 23). Et rursus, *Qui non tollit crucem suam, et sequitur me* (Matth. 10. 35); et plura alia, quæ in testamento scripta sunt. Discamus etiam tempus quo eam sumus accepturi. Non est enim præsens, sed futura; vel potius et præsens et futura. *Quærite enim regnum Dei, et hæc omnia adjicientur vobis* (Luc. 12. 31): tunc autem perfecta et integra dabitur hereditas. Quoniam enim præsens vita est incerta et instabilis, et sumus adhuc imperfectiores: quod externi faciunt legislatores, ut iis qui ad plenam ac perfectam ætatem pervenerint paterna bona tradant, hoc etiam facit Deus. Postquam in virum perfectum, in mensuram ætatis occurrerimus, et ad vitam ab omni interitu alienam transierimus, tunc illam nobis tradit hereditatem. Interea autem testatus est, et Scripturas nobis reliquit, ac dixit quænam facientes assequemur hereditatem, ut ab ea non excidamus, neque exheredes efficiamur. Quod si perturbentur aliqui, quod nondum simus perfecti, et suspecta eis sint quæ dicta sunt, audiant Paulum dicentem: *Quando eram parvulus, loquebar ut parvulus, sapiebam ut parvulus, cogitabam ut parvulus: quando autem factus sum vir, evacuavi quæ erant parvuli* (1. Cor. 13. 11); loquendo de præsentis et de futuro sæculo. Et rursus: *Donec occurrerimus omnes in virum perfectum, in mensuram ætatis* (Ephes. 4. 13). In vita enim præsentis, inquit, veluti apud nutricem quamdam, creatura hæc alimur: quando autem in domum Domini deducemur, exuentes vestes corruptionis, et assumentes incorruptibilitatem, ad aliam vitæ conditionem tunc traducemur. Hoc testamentum multos etiam exheredes futuros minatum est, si conditionibus in eo scriptis indigni fuerint. Sed videamus deinceps quænam sit hereditas. *Quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt* (1. Cor. 2. 9). Quomodo ergo in præsentis vitæ eorum sumus usum percepturi, quorum vel cognitio nostram cogitationem superat? Ideo ea illic nobis sunt reposita. Vide autem multam curam ejus ac providentiam. Labores quidem vitæ præsentis attribuit, ut ejus brevitate una etiam solveretur molestia: bona autem in futurum sæculum reservavit,

ut remunerationes extenderentur cum æternitate quæ est expers senii. Illam sortem vocat etiam regnum. Etsi enim orationem superant, quantum tamen nobis licet audire, ænigmatice futura significavit, nunc quidem, ut jam dixi, regnum vocans, nunc autem nuptias, nunc imperium, ex splendidis quæ sunt apud nos nominibus, ad illa cogitanda nobis viam aperiens, æternam gloriam, ab interitu alienam beatitudinem, cum Christo vitam agendam, cui nihil potest conferri. Quænam sunt autem conditiones Ecclesie, vel potius hereditatis? Quæ nihil habent difficultatis. *Quæ vultis*, inquit, *ut faciant vobis homines, ea vos etiam ipsis facite* (Matth. 7. 12). Vides quomodo nihil alienum attulerit, sed ea quæ natura prius constituerit? Quæ vis, inquit, ut propinqui tui in te faciant, ea ipse quoque fac. Vis laudari? Lauda. Non vis aliquid tibi furto surripi? Ne furare. Vis honorari? Honora. Vis misericordiam assequi? Miserere. Vis amari? Ama. Vis non male audire? Nec tu male dixeris. Vide autem quam accurate loquutus est. Non dixit: *Quæcumque non vultis ut faciant, nec vos facite, sed, Quæ vultis*. Quoniam duæ sunt viæ quæ ducunt ad virtutem, una quidem, liberatio a vitio: alia vero, virtutis actio: hanc proponit, per hanc illam etiam declarans; et illam quidem obscure significavit cum dixit: *Quod odisti, alii ne feceris: hanc vero manifeste declaravit dicens: Quæcumque vultis ut faciant vobis homines, et vos ipsis facite* (Tob. 4. 16).

2. Est etiam alia conditio. Quænam ea est? Diligere proximum, sicut seipsum. Quid esse possit hoc facilius? Odisse enim grave est, et turbas ac tumultus excitans: amare autem facile est et expeditum. Si enim dixisset, Vos cum homines sitis, diligite bestias, præceptum fuisset difficile: si autem qui homines sunt, homines amare jussit, ubi substantiæ similitudo, cognatio, et ipsius naturæ admonitio plurimum momenti afferunt ad diligendum, quidnam habeat difficultatis? Quod fit etiam in leonibus et lupis: nam apud illos etiam naturæ cognatio conciliat amicitiam. Quamnam ergo poterimus afferre excusationem, qui leones quidem mansuefacimus, et in iisdem nobiscum ædibus collocamus; quod est autem ejusdem nobiscum generis, non attrahimus? Non videtis multos esse qui propter hereditatem senes captant et circumcursant, ac senectutis omnia mala tolerant, cum sint juvenes, vegetoque ac luxurianti corpore, podagram nempe et alios senectutis morbos, mucum, ac screatum, quod illis perpetuo assideant? Atqui illic sunt pecuniæ, et spes incerta; hic autem cælum, et ante cælum Dei gratia. Quæ est illa quæ hereditatem accipit? inscriptio enim dicit, *Pro ea quæ hereditatem accipit*. Ecclesia, et ejus plenitudo; de qua dicit Paulus: *Despondi vos uni viro, virginem castam exhibere Christo* (2. Cor. 11. 2). Et Joannes: *Qui habet sponsam, sponsus est* (Joan. 3. 29). Sponsus quidem post primos dies remittit amoris vehementiam: sponsus autem noster nos amat perpetuo, et auget amorem: quod innuens Joannes vocat sponsum, quando maxime vigent amores. Non solum autem ideo sponsam voca-

¹ Vox, *spiritualibus*, deest in Savil. et in Reg.

vit : sed etiam quod velit omnes unum esse corpus et unam animam ratione virtutis et amoris : et quod quemadmodum sponsa omnia facit ut viro placeat : ita nos etiam tales esse oportet per totam vitam. Qualis sponsa quæ in illo die sedet in cubili, id unum tantummodo cogitans, quomodo viro placeat : ita etiam nos in hac vita sedentes, unum solum spectemus, ut sponso placeamus¹, et sponsæ modestiam ac decorem conservemus. Hujus sponsæ David quoque meminit, dicens : *Adstitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato, circumdata varietate in fimbriis aureis* (Psal. 44. 11). Vis videre ejus calceos ? Audi Paulum paronymum (a), qui dicit : *Calceati pedes in præparatione evangelii pacis* (Eph. 6. 15). Vis etiam videre ejus zonam, et quomodo composita est ex veritate ? Ille ipse te docebit. *Accincti lumbos vestros in veritate* (Ibid. 6. 14). Vis etiam videre ejus pulchritudinem ? Id ab eodem quoque disces. *Non habens maculam vel rugam* (Ibid. 5. 27). Audi etiam quid de ea dicat Ecclesiastes (b). *Tota pulchra es, propinqua mea, et macula non est in te* (Cant. 4. 7). Vis etiam videre pedes ? *Quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona* (Rom. 10. 15) ! Et quod eximium est, et admiratione dignissimum, cum eam sic exornasset, non venit gloriam suam ostensurus, ne insigni sua pulchritudine eam obstupesceret, et amentem redderet ; sed venit eodem indutus indumento quo sponsa : particeps enim est æque ac ipsa carnis et sanguinis ; nec ipse eam sursum vocat, sed ad eam accedit, servans hic quoque sponsi legem, quæ sponsum ad sponsam adducit. Quod etiam dixit Moses : *Pro eo relinquet homo patrem et matrem suam, et adhærebit uxori suæ* (Gen. 2. 24). Et Paulus : *Sacramentum hoc magnum est : ego autem dico in Christo et in Ecclesia* (Ephes. 5. 32). Cum ergo venisset in ejus habitaculum, et eam invenisset sordidam, squalidam, nudam, sanguine inquinatam, lavit, unxit, aluit, veste induit, cui parem invenire non licet. Cum ipse ipsi fuisset indumentum, eam sublata sursum sic ducit. Ei parata est hereditas. Quid ergo de ipsa dicit propheta ? Multa : est enim ejus patronus, et multa eorum quæ ei sunt eventura prædixit et proclamavit : quemadmodum de sponso, de sponsalibus et deductione ad sponsum, de bonis quæ sunt ei eventura. Propterea hic etiam pro ipsa loquitur, et incipiens, sicut isti patroni et oratores in judiciis, dicit quemnam sua oratione defendat, nempe se verba facere *Pro ea quæ hereditatem accipit*. Quid autem petat heres illa, audiamus. 2. *Verba mea auribus percipe, Domine*. Sponsum vocat Dominum ; hoc est enim sponsæ frugi officium. Si namque hoc fit in iis qui sunt ejusdem substantiæ, et uxor maritum vocat dominum : multo magis in Christo et in Ecclesia, ubi est etiam natura Dominus. Ita ergo eum vocat

Dominum, non tantum ut sponsum, sed etiam ut vere Dominum, et eum ad preces audiendas attrahit. Quoniam enim est ei proposita hereditas, hæc autem hereditas effectum sortitur, si quæ sibi sunt præcepta recte fecerit, orat et obsecrat ut ei opem ferat, ut quæ sunt proposita perficiat, et non excidat ab hereditate. Dicit itaque : *Verba mea auribus percipe, Domine*, et hoc dicit cum fiducia, quoniam ea petit quæ ipse etiam dare cupit : quemadmodum si quis ea petat quæ eo qui sit daturus indigna sunt, non potest eam petere gratiam. Quando orat adversus inimicos, quando adversus eos qui molestia aliqua affecerunt, ea non sunt verba hominis, sed diaboli. Si jurare enim est a diabolo (*Quod enim est his amplius, a malo est*) (Matth. 5. 37), clarum est quod etiam precari adversus inimicos. Si ergo dicas, *Verba mea auribus percipe*, dic ea verba quæ sunt hominis mansueti ac humani, et qui nihil habet diabolicum.

3. *Qualis sit vera oratio, et qualiter ad orandum nos comparari oporteat*. — *Intellige clamorem meum*. Clamorem hic dicit, non vocis intentionem, sed mentis affectionem. Nam Mosi etiam tacenti dixit : *Quid clamas ad me* (Exod. 14. 15) ? Non dixit, *Quid oras ad me ?* sed, *Quid clamas ad me ?* quoniam cum vehementi affectu ad eum accesserat. Ut ergo scires hic quoque non dici clamorem, sed mentis affectionem, et intensum studium, non dixit : *Auribus percipe clamorem meum* : sed quid ? *Intellige*, hoc est, *Disce*. Etsi enim humanis verbis usus est, in ipsis tamen verbis humanis quod recte representatur significat. *Intende voci supplicationis meæ*. Dicit rursus vocem internam. Ita etiam clamabat Anna. Et non dixit simpliciter et absolute, *Intende voci orationis meæ*, sed, *Supplicationis meæ* (1. Reg. 1. 13). Eum enim qui orat, oportet et habitum et mentem supplicis induere. Qui enim supplex est, non adhibet verba accusatoris : qui autem inimico male precatur, est accusator potius, quam supplex. Vidisti quomodo orationem attulit, quando eam fecit dignam quæ audiretur ? Ita etiam nos quando oramus, et volumus exaudiri, eam primum ita comparemus, ut sit oratio, et non accusatio, et latis ab eo legibus convenientem eam introducamus. *Rex meus et Deus meus*. Quod frequenter dicit propheta, vel potius quod erat Abrahæ eximium attributum, ut dicit Paulus : *Qua de causa non erubescit Deus Deus eorum vocari* (Hebr. 11. 16) ; hoc ipsa sibi assumpsit, desiderio impulsa præclare usurpavit. Non enim dixit, *Rex*, absolute, sed, *Rex meus et Deus meus*, amorem suum indicans. Deinde affert causas, propter quas vult eam exaudiri. Quænam autem sunt eæ ? 4. *Quoniam ad te orabo, Domine*. Quis, inquires, Deum non orat ? Multi videntur quidem Deum orare : sed id faciunt, ut se ostentent hominibus. At non hæc : sed ad Deum ipsum ferebatur, humanis rebus omnibus dimissis. *Mane exaudies vocem meam*. Vides vehemens studium, et contritum animum ? A principio diei, inquit, hoc ago. Audiant qui post innumera opera tandem veniunt ad orationem. At non ipsa : sed ab initio diei dabat Deo primi-

¹ Reg., ut sponsi virtutem.

(a) Scilicet qui animas Christo desponsat : ut ipse ait, *Despondi enim vos mihi viro*, etc.

(b) Ecclesiasten hic vocat Salomonem : locus autem est in Canticis. Hunc vero locum non effert Regius.

νον νύμφην ἐκάλεσεν, ἀλλ' ὅτι καὶ πάντας ἐν σῶμα εἶναι βούλεται καὶ μίαν ψυχὴν, κατὰ τὸν τῆς ἀρετῆς καὶ τὸν τῆς ἀγάπης λόγον· καὶ ὅτι καθάπερ ἡ νύμφη πάντα ποιεῖ πρὸς ἀρέσκειαν τοῦ ἀνδρός, οὕτω καὶ ἡμᾶς διὰ παντός τοῦ βίου τοιοῦτους εἶναι χρῆ. Οἷα ἡ νύμφη κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐπὶ τῶν παστάδων καθέζεται, ἐν μεριμνῶσα μόνον ὅπως ἀρέσῃ τῷ νυμφίῳ· οὕτω δὴ καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τοῦ βίου τούτου προκαθήμενοι ἐν σκοπῶμεν, τοῦ νυμφίου τὴν ἀρέσκειαν, καὶ τὴν ἁ τῆς νύμφης εὐταξίαν διατηρῶμεν. [51] Ταύτης τῆς νύμφης καὶ ὁ Δαυὶδ μέμνηται λέγων· *Παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου, ἐν ἱματισμῷ διαχρυσῷ περιβεβλημένη, πεποικιλμένη ἐν κροσσωτοῖς χρυσοῖς. Θέλεις αὐτῆς καὶ τὰ ὑποδήματα ἰδεῖν; Ἄκουσον Παύλου τοῦ νυμφαγωγοῦ λέγοντος· Ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἐτοιμασίᾳ τοῦ Εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης. Θέλεις αὐτῆς ἰδεῖν καὶ τὴν ζώνην, καὶ ὡς ὑπὸ ἀληθείας σύγκειται; Ὁ αὐτός σε διδάξει. Περιζωσάμενοι τὴν ὀσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ. Θέλεις ἰδεῖν αὐτῆς καὶ τὸ κάλλος; Καὶ τοῦτο μαθήσῃ παρ' αὐτοῦ. Μὴ ἔχουσα σπῖλον ἢ ρυτίδα. Ἄκουε καὶ ὁ Ἐκκλησιαστής τί περὶ ταύτης λέγει· Ὁλη καλὴ εἶ, ἡ πλησίον μου, καὶ μῶμος οὐκ ἔστιν ἐν σοί. Θέλεις ἰδεῖν καὶ τοὺς πόδας; Ὡς ὠραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων τὴν εἰρήνην, καὶ εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθὰ. Καὶ τὸ δὴ θαυμαστόν καὶ ἐκπλήξεως γέμον, ὅτι καὶ κοσμήσας τοῦτον τὸν τρόπον αὐτὴν, οὐκ ἦλθε τὴν δόξαν αὐτοῦ ἐπιδεικνύμενος, ἵνα μὴ τῇ ὑπερβολῇ τοῦ κάλλους ἐκπλήξῃ αὐτὴν, καὶ παράφρονα ἐργάσῃται, ἀλλ' ἔρχεται ἱμάτιον περιβεβλημένος, οἷον ἡ νύμφη· μετέχεται γὰρ αἵματος καὶ σαρκὸς παραπλησίως αὐτῇ· καὶ οὐκ αὐτὴν ἀνω καλεῖ, ἀλλ' αὐτὸς πρὸς αὐτὴν παραγίνεται· τῆρῶν κἀνταῦθα τοῦ νυμφίου τὸν νόμον τὸν πρὸς τὴν νύμφην αὐτὸν ἄγοντα. Ὅπερ καὶ Μωϋσῆς ἔλεγεν· Ἄντι τούτου^β καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ. Καὶ ὁ Παῦλος· Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν· ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐλθὼν τοίνυν εἰς τὸ καταγώγιον αὐτῆς, καὶ εὐρῶν ρυπῶσαν, ἀυχμῶσαν, γυμνήν, πεφυρμένην αἵματι, ἔλουσεν, ἤλειψεν, ἔθρεψεν, ἐνέδυσεν ἱμάτιον, οἷον εὐρεθῆναι· ἕτερον οὐκ ἔνι. Αὐτὸς αὐτῇ γενόμενος περιβολή, καὶ λαβὼν αὐτὴν, οὕτως ἀνάγει. Ταύτη ἡ κληρονομία ἡτοίμασται. Τί οὖν ὑπὲρ αὐτῆς φησὶν ὁ Προφήτης; Πολλὰ· συνήγορος γὰρ ἐστὶν αὐτῆς, καὶ τὰ πλείονα τῶν αὐτῇ συμβησομένων προεῖπε καὶ προανεφώνησεν· οἷον περὶ τοῦ νυμφίου, περὶ τῆς νυμφαγωγίας, περὶ τῶν ἀγαθῶν τῶν διαδεχομένων αὐτὴν. Διὰ δὴ τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ὑπὲρ αὐτῆς ποιεῖται τὸν λόγον, καὶ ἀρχόμενος, καθάπερ οἱ συνήγοροι οὗτοι οἱ ῥήτορες, οἱ ἐν τοῖς δικαστηρίοις, λέγει ὑπὲρ τίνος ποιεῖται τὴν δικαιολογίαν, ὅτι Ὑπὲρ τῆς κληρονομουμένης. Καὶ τί αἰτεῖ ἡ κληρονομοῦσα, ἀκούσωμεν. *Τὰ ῥήματά μου ἐνώτισαι, Κύριε.* Τὸν νυμφίον Κύριον καλεῖ· καὶ γὰρ τοῦτο νύμφης εὐγνώμονος ἔργον. Εἰ γὰρ ἐπὶ τῶν ὁμοουσίῶν τοῦτο συμβαίνει, καὶ κύριον τὸν ἄνδρα καλεῖ ἡ γυνή· πολλῶ μᾶλλον ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Χριστοῦ, ὅπου καὶ φύσει Κύριός ἐστιν. Οὕτω γοῦν αὐτὸν οὐχ ὡς νυμφίον καλεῖ Κύριον μόνον, ἀλλὰ καὶ ὡς Δεσπότην, καὶ ἐπισπᾶται αὐτὸν πρὸς τὴν θέσιν. Ἐπειδὴ γὰρ κληρονομία αὐτῇ πρό-*

κειται, ἡ κληρονομία δὲ αὕτη, εἰ κατορθώσῃ τὰ ἐπιταχθέντα, εἰς ἔργον ἐκβαίνει· παρακαλεῖ καὶ δεῖται σύμμαχον αὐτῇ γενέσθαι, ὥστε ἀνύσαι τὰ προκείμενα, καὶ μὴ ἐκπσεῖν τοῦ κλήρου. Διὸ καὶ φησὶ· *Τὰ ῥήματά μου ἐνώτισαι, Κύριε*· καὶ μετὰ παρρησίας λέγει τοῦτο, ἐπειδὴ τοιαῦτα αἰτεῖ^ε, ἅπερ καὶ αὐτὸς διδόναι βούλεται· [52] ὡς ἐάν τις τοιαῦτα αἰτῇ ἀνάξια τοῦ παρέχοντος, οὐ δύναται ταύτην αἰτεῖν τὴν χάριν. Ὅταν κατ' ἐχθρῶν εὐχῆται, ὅταν κατὰ τῶν λελυπηκότων, ταῦτα οὐκ ἔστιν ἀνθρώπου, ἀλλὰ διαδόλου τὰ ῥήματα. Εἰ γὰρ τὸ ὀμνύναι ἐκ τοῦ διαδόλου ἐστὶ (καὶ γὰρ *Τὸ περιττόν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστίν*), εὐδελον ὅτι καὶ τὸ κατ' ἐχθρῶν εὐχεσθαι. Ἐάν τοίνυν λέγῃς, *Τὰ ῥήματά μου ἐνώτισαι*, ἐκεῖνα φθέγγου, ἃ ἀνθρώπου ῥήματά ἐστιν ἡμέρου καὶ φιλανθρώπου, καὶ οὐδὲν ἔχοντος διαβολικόν.

γ'. *Σύνες τῇ κραυγῇ μου.* Κραυγὴν ἐνταῦθα οὐ τὸν τόνον φησὶ τῆς φωνῆς, ἀλλὰ τῆς διανοίας τὴν διάθεσιν. Ἐπεὶ καὶ τῷ Μωϋσεὶ σιγῶντι ἔλεγε· *Τί βοᾷς πρὸς με;* Οὐκ εἶπε, *Τί εὐχῆ πρὸς με;* ἀλλὰ, *Τί βοᾷς πρὸς με;* ἐπειδὴ μετὰ σφοδρᾶς διαθέσεως αὐτῷ προσφει. Ἴνα γοῦν μάθῃς ὅτι καὶ ἐνταῦθα οὐ τὴν κραυγὴν λέγει, ἀλλὰ τὴν διάθεσιν τῆς διανοίας, καὶ τὴν σπουδὴν τὴν συντεταμένην, οὐκ εἶπεν, Ἄκουσον τῆς κραυγῆς μου, ἀλλὰ τί; Σύνες, τουτέστι, κατάμαθε. Εἰ γὰρ καὶ ἀνθρωπίνους κέχρηται ῥήμασιν, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνθρωπίνους τὸ εὐ περιστάμενον^α δηλοῖ. *Πρόσχεσ τῇ φωνῇ τῆς δεήσεώς μου.* Πάλιν τὴν ἔνδον λέγει φωνὴν. Οὕτω καὶ Ἄννα ἔδοξεν. Καὶ οὐχ ἀπλῶς εἶπε, *Πρόσχεσ τῇ φωνῇ τῆς εὐχῆς μου*, ἀλλὰ, *Τῆς δεήσεώς μου.* Τὸν γὰρ εὐχόμενον ἰκέτου δεῖ περιχεῖσθαι σχῆμα καὶ γνώμην. Ὁ γὰρ ἰκέτης οὐ κατηγόρου ῥήματα ἀναλαμβάνει· ὁ δὲ ἐχθροῦ κατευχόμενος, κατήγορος μᾶλλον ἐστίν, ἢ ἰκέτης. Εἶδες πῶς παρέστησε τὴν εὐχὴν, ἐπειδὴ ἀξίαν αὐτὴν ἐποιεῖτο τοῦ ἀκουσθῆναι; Οὕτω καὶ ἡμεῖς, ὅταν εὐχόμεθα καὶ βουλώμεθα ἀκούεσθαι, πρῶτον αὐτὴν καθιστῶμεν^ε, ἵνα ἢ εὐχή, καὶ μὴ κατηγορία γένηται, καὶ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ ἐκείνου, οὕτως αὐτὴν εἰσάγωμεν. Ὁ βασιλεὺς μου καὶ ὁ Θεός μου. Ὅπερ ὁ Προφήτης συνεχῶς λέγει, μᾶλλον δὲ ὅπερ ἐξαίρετον τῷ Ἀβραάμ ἦν, καθὼς ὁ Παῦλος φησὶ· *Δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἐπαισχύνεται ὁ Θεός Θεός καλεῖσθαι αὐτῶν*· τοῦτο αὕτη διεῖληψε, καὶ τῷ πόθῳ κατώρθωσεν. Οὐ γὰρ εἶπεν ἀπλῶς, Ὁ βασιλεὺς, ἀλλ', Ὁ βασιλεὺς μου καὶ ὁ Θεός μου, τὸν ἔρωτα ἐνδεικνυμένη τὸν αὐτῆς. Εἶτα καὶ τὰς αἰτίας τίθησι, δι' ἃς ἀξιοῖ αὐτὴν ἀκουσθῆναι. Ποῖαι δὲ εἰσὶν αὗται; Ὅτι πρὸς σὲ προσεύξομαι, Κύριε. Τίς, φησὶν, οὐχὶ τῷ Θεῷ προσεύχεται; Πολλοὶ δοκοῦσι μὲν τῷ Θεῷ προσεύχεσθαι· πρὸς δὲ ἀνθρώπων ἐπίδειξιν τοῦτο ποιοῦσιν. Ἄλλ' οὐχ αὕτη· ἀλλὰ πρὸς Θεὸν αὐτὸν ἀνετείνετο, τὰ ἀνθρώπινα πάντα ἀφείσα. *Τὸ πρῶτον εἰσακούσῃ τῆς φωνῆς μου.* Ὁρᾶς σπουδὴν, καὶ κατανευγμένην ψυχὴν; Ἐκ προσιμίῶν τῆς ἡμέρας, φησὶ, τοῦτο ἔργον ποιῶμαι. Ἀκουέτωσαν οἱ μετὰ μυρία ἔργα τότε ἐπὶ τὴν εὐχὴν ἐρχόμενοι. Ἄλλ' οὐχ

^α Σκοπῶμεν, τοῦ νυμφίου τὴν ἀρετὴν, καὶ τὴν Reg. cum Colb. et Savil.; Morel. et Monif. σκοπῶμεν τοῦ νυμφίου, Ed.

^β In edit. Romana Bibliorum legitur ἐνεκεν τούτου.

^ε Reg. φθέγγεται.

^δ Reg. τὸ παριστάμενον. Colb. et Savil. τὸ αὐτῷ παριστάμενον. Morel. τὸ εὐπαριστάμενον, et sic legit interpres.

^ε Reg. στείλωμεν.

αὕτη· ἀλλ' ἐκ προοιμιῶν τῆς ἡμέρας τὰς ἀπαρχὰς ἐδίδου τῷ Θεῷ. Δεῖ γάρ, φησί, *φθάνειν τὸν ἥλιον ἐπ' εὐχαριστίαν σου, καὶ πρὸ ἀνατολῆς φωτὸς ἐντυγγάνειν σοι*. Σὺ δὲ ἐπὶ μὲν βασιλείῳ οὐκ ἂν ἀνάσχοιο τὸν ἐλάττονα πρὸ σοῦ προλαβόντα προσκυνῆσαι· νυκτὶ δὲ ἡλίου προσκυνούντος καθεύδεις αὐτὸς, καὶ ἀναχωρεῖς τῇ κτίσει τῆς προεδρίας^α, καὶ οὐ φθάνεις ἅπασαν [33] τὴν κτίσιν τὴν διὰ σὲ γενομένην, οὐδὲ ἀποδίδως αὐτῷ τὰ εὐχαριστήρια, ἀλλ' ἀνιστάμενος καὶ ὄψιν περικλύσεις καὶ χεῖρας, τὴν δὲ ψυχὴν περιορᾷς ἀκάθαρτον; Οὐκ οἶσθα, ὅτι καθάπερ ὕδατι σῶμα, οὕτω δι' εὐχῆς ἡ ψυχὴ καθαίρεται; Νίψον τοίνυν πρὸ τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν. Πολλοὶ λῆμαι προσίστανται αὐτῇ κακίας· ταύτας ἀποθώμεθα διὰ τῆς δεήσεως. Ἄν γὰρ οὕτω τὸ στόμα τειχίσωμεν, καλὸν θεμέλιον τῆς καθημερινῆς πράξεως καταβαλοῦμεν. *Τὸ πρῶτ' παραστήσομαι σοι, καὶ ἐπόψομαι. Παραστήσομαι σοι, οὐ τόπῳ, φησὶν, ἀλλ' ἔργοις*. Ὁ γὰρ τοιοῦτος ἐγγὺς γενέσθαι δύναται τοῦ Θεοῦ. Τὸ γὰρ ἐγγὺς καὶ τὸ μακρὰν ἐντεῦθεν συμβαίνει· ὁ γὰρ Θεὸς πανταχοῦ ἐστι. *Παραστήσομαι σοι, καὶ ἐπόψομαι, ὅτι οὐχὶ Θεὸς θέλων ἀνομίαν σὺ εἶ*. Ἄλλος ἐρμηνευτὴς φησὶ· *Καὶ σκοπήσω, ὅτι οὐχὶ Θεὸς θέλων ἀνομίαν σὺ εἶ*. Οὐδὲ παροικῆσει σοι πονηρευόμενος. Ἐνταῦθα τὰ εἰδῶλα αἰνίττεται· ὅτι τούτοις ἔχαιρον, καὶ παρανομία πάση, καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς ἐν πονηρίᾳ πράγμασιν. Οὐδὲ παροικῆσει σοι πονηρευόμενος. Οὐκ ἐστὶ σοι, φησὶ, φίλος, οὐκ ἐστὶ σοι πλησίον. Οὐδὲ διαμενοῦσι παράνομοι κατέναντι τῶν ὀφθαλμῶν σου. Τὸ μισοπόνηρον τοῦ Θεοῦ ἐνταῦθα δείκνυσι, διδάσκων τοὺς ἐγγὺς αὐτοῦ γινόμενους τοιοῦτους ἑαυτοὺς κατασκευάζειν, ὡς οὐκ ἐνὸν ἄλλως γενέσθαι ἐγγὺς. Εἰ γὰρ ἀνθρώπων χρηστῶ οὐκ ἂν τις δύνατο γενέσθαι πλησίον, τοῖς τρόποις διεστηκῶς αὐτοῦ, πολλῶ μᾶλλον τούτῳ. Ὅτι γὰρ δύναται ἐναρέτων ἀνδρῶν ἐγγὺς γενέσθαι· οἱ πονηροὶ, ἀκουσον τί φασὶ περὶ τοῦ δικαίου· *Βιρὺς ἐστὶν ἡμῖν καὶ βλεπόμενος*. Οὕτω καὶ Ἰωάννης τὸ δεσμωτήριον οὐκῶν καὶ μὴ ὀρώμενος ἐλύπει τὴν Ἡρωδιάδα· καίτοι τοσοῦτον αὐτοῦ ἀφειστήκει τὸ γύναιον· μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν, καὶ τοῦ τυράννου τότε ἐκείνου τὸ συνειδὺς κατέσειε. Μηδεὶς τοίνυν τῶν ἐν ἀρετῇ ζώντων ἠγείσθω τι πάσχειν δεινόν, κἂν ἐπιβουλεύηται παρὰ τῶν πονηρῶν. Οἱ γὰρ πάσχοντες κακῶς οἱ ποιοῦντές εἰσιν. *Ἐμίσησας πάντας τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν, ἀπολεῖς πάντας τοὺς λαλοῦντας τὸ ψεῦδος*. Ἄνδρα αἱμάτων καὶ δόλιον βδελύσσεται Κύριος. Ταῦτα λέγεται, οὐχ ἵνα ἀκούσωμεν μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ παιδευώμεθα^β ταῦτα συνεχῶς ἀκούοντες, καὶ τῷ τρόπῳ τοῦ νυμφίου ἀρμύζεσθαι, καὶ πλησίον αὐτοῦ γίνεσθαι. Ὡς ἂν μὴ ταῦτα ἦ, ἐρημούμεθα τῆς ἄνωθεν ῥοπῆς, οὐ οὐδὲν ἂν γένοιτο χεῖρον.

δ'. *Ἐμίσησας πάντας τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν· κἂν δούλος ἦ, φησὶ, κἂν ἐλεύθερος, κἂν βασιλεὺς, κἂν ὀπισθοῦν*. Οὐ γὰρ ἀπὸ τῶν ἀξιομάτων, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀρετῆς τοὺς φίλους ἐγκρίνειν ὁ Θεὸς εἴωθεν. Ἄλλ' ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν παχυτέρων οὐδὲν ἠγνοῦνται τὸ μῖσος εἶναι, ἀκουσον πῶς ἐπήγαγε καὶ κολάσεως φόβον, εἰπὼν· *Ἀπολεῖς πάντας τοὺς λαλοῦντας τὸ ψεῦδος*· ἐπὶ τὸ παχύτερον τῶν ἀμαρτανομένων τὸν λόγον μετατιθεῖς. Οὐ γὰρ μέχρι

τοῦ μίσους στήσεται τὰ τῆς τιμωρίας, καίτοι καὶ τοῦτο ἄφατον· κόλασις· ἀλλὰ καὶ πάντας ἀπολεῖ τοὺς λαλοῦντας τὸ ψεῦδος. Καίτοι καὶ τὸ πρότερον χαλεπὸν, καὶ γέννησι χεῖρον, τὸ μισηθῆναι παρὰ Θεοῦ· [34] ἀλλὰ πρὸς μὲν τοὺς συνιέναι δυναμένους ἐκείνο ἔθηκε· πρὸς δὲ τοὺς παχυτέρους καὶ τοῦτο προσέθηκε. Μὴ τοίνυν θορυβηθῆς, ἄνθρωπε, μηδὲ ταραττοῦ, ἐπειδὴν ἴδης τινὰς ψευδομένους, ἀρπάζοντας, πλεονεκτοῦντας, καὶ μηδὲν πάσχοντας δεινόν· ἐστὶ γὰρ πάντως τοῦτο. Τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ Θεοῦ φύσις· ἀποστρέφεται πονηρίαν, μισεῖ τε αὐτὴν αἰεὶ, καὶ ἀπεχθάνεται. Τοὺς δὲ λαλοῦντας τὸ ψεῦδος ἐνταῦθα λέγει τοὺς ἐν πονηρίᾳ βιοῦντας, τοὺς τὰ ψευδῆ πράγματα διώκοντας, τοὺς περὶ ἡδονᾶς, τοὺς περὶ γαστριμαργίαν, τοὺς περὶ πλεονεξίαν ἐπτοημένους. Οἶδε γὰρ πάντα ταῦτα ψεῦδη καλεῖν. *Ἄνδρα αἱμάτων καὶ δόλιον βδελύσσεται Κύριος*. Τὸν φονικὸν ἐνταῦθα φησὶ, τὸν ἐπιβουλεύοντα, τὸν ὑπόουλον, τὸν ἄλλα μὲν ἐπὶ στόματος φέροντα, ἕτερα δὲ ἐπὶ τῆς διανοίας, τὸν περιεχόμενον προσωπεῖον ἐπεικειας, τὰ δὲ λύκων ἐπιδεικνύμενον, οὐ χεῖρον οὐκ ἂν γένοιτο οὐδέν. Ὁ μὲν γὰρ δῆλος ἐχθρὸς καὶ εὐφύλακτος γένοιτ' ἂν· ὁ δὲ συγκαλύπτων τὴν πονηρίαν καὶ χρώμενος τῇ κακίᾳ, δυσφώρατος ὢν, πολλὰ ἐργάζεται τὰ δεινὰ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς, ἡνίκα ἂν παραγίνοντο, νῆφειν ἐκέλευσεν. *Ἐρχονται γὰρ πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δὲ εἰσι λύκοι ἄρπαγες*. Ἐγὼ δὲ ἐν τῷ πλήθει τοῦ ἐλέους σου εἰσελεύσομαι εἰς τὸν οἶκόν σου. Ἐπειδὴ γὰρ ἀπὸ τοιούτων ἡ Ἐκκλησία συνείλεκτο, Ἑλλήνων, μάγων, ἀνδροφόνων, γοήτων, ψευστῶν, ὑπόουλων, εἶπε δὲ, ὅτι μισεῖς καὶ ἀποστρέφῃ, δεικνύσα, ὅτι οὐχ αὕτη κατὰ δικαιοσύνην καὶ κατορθώματα, ἀλλὰ κατὰ φιλανθρωπίαν ἀπαλλαγεῖσα ἐκείνων εἰς τὰ ἐνδότερα εἰσῆγετο, ἐπήγαγεν· *Ἐγὼ δὲ ἐν τῷ πλήθει τοῦ ἐλέους σου εἰσελεύσομαι εἰς τὸν οἶκόν σου*. Ἴνα γὰρ μή τις λέγῃ· Πῶς οὖν σὺ ἡ τὰ καὶ τὰ ἐργασαμένη ἐσώθης; εἶπε τὸν τρόπον τῆς σωτηρίας, ὅτι διὰ τὴν πολλὴν φιλανθρωπίαν, διὰ τὴν ἄφατον ἀγαθότητα ἐσώθη. Ἄλλ' εἰσὶ τινες, οἳ οὐδὲ ἔλεον προσίενται, ἀνίστα νοσοῦντες, οἳ οἱ ἦσαν οἱ Ἰουδαῖοι· ἡ γὰρ χάρις καὶ ὁ ἔλεος, κἂν χάρις ἦ καὶ ἔλεος, ἀλλὰ τοὺς βουλομένους καὶ χάριν ἔχοντας σώζει, οὐ τοὺς ἀφηνιωτάς καὶ μὴ βουλομένους δέξασθαι τὴν δωρεάν, οἳ οἱ γεγόνασιν οἱ Ἰουδαῖοι, περὶ ὧν καὶ Παῦλος ἔλεγεν, ὅτι *Ἄγνοοῦντες τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην, καὶ τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην ζητοῦντες στήσαι, τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν*. Εἶτα ἐπειδὴ εἶπε τὰ τοῦ Θεοῦ, λέγει καὶ τὰ παρ' ἑαυτῆς· *Προσκυνήσω πρὸς ναὸν ἁγίον σου ἐν φόβῳ σου*. Ὅταν γὰρ χάριτος ἀπολαύσω, καὶ τὰ παρ' ἑμαυτῆς εἰσενέγκω, ταύτην εἰσείσω σοὶ τὴν θυσίαν, φησὶ· *Προσκυνήσω πρὸς ναὸν ἁγίον σου ἐν φόβῳ σου*. Οὐ καθάπερ οἱ πολλοὶ τῶν εὐχομένων, κνώμενοι, χασμώμενοι, ναρκῶντες, ἀλλὰ μετὰ φόβου καὶ τρόμου, φησὶν. Ὁ γὰρ οὕτως εὐχόμενος, πᾶσαν κακίαν ἀποτίθεται, πρὸς πᾶσαν ἀρετὴν χειραγωγεῖται, τὸν Θεὸν ἴλεων καθίστησιν ἑαυτῷ. *Κύριε, ὁδήγησόν με ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ἕνεκα τῶν ἐχθρῶν μου*. Εἶπε τοὺς ὕμνους τοῦ Θεοῦ, τὸ μισοπόνηρον, [35] τὸ φιλανθρωπὸν, τὸ κτηδεμονικόν, εἶπε τὴν ἑαυτῆς σωτηρίαν, εἶπε τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐσώθη, εἶπε τίνα μετὰ τὸ

^α Reg. καὶ παραχωρεῖς τῇ προεδρίᾳ τῆς κτίσεως.

^β Reg. καὶ μάθωμεν.

tas. *Oportet enim, inquit, ad gratias tibi agendus solem prævenire, et ante ortum lucis te alloqui (Sap. 16. 28).* Tu autem non patiaris ut is, qui te inferior sit, Imperatorem ante te adoret : nunc autem sole adorante ipse dormis, et cedis primo loco creaturæ, nec omnem creaturam prævenis, quæ propter te facta est, nec ei agis gratias, sed cum surgis, manus et faciem lavas, animam autem immundam negligis? Nescis sicut corpus aqua, ita oratione mundari animam? Lava ergo ante corpus animam. Multæ illi insident vitiorum maculæ; eas expellamus per orationem. Si enim os nostrum ita munierimus, diurnæ actionis pulchrum jecerimus fundamentum. 5. *Mane adstabo tibi, et videbo. Adstabo tibi, non loco, inquit, sed factis. Qui enim talis est, is prope Deum esse potest. Ut enim prope simus, vel procul, ex eo evenit : Deus enim est ubique. Adstabo tibi, et videbo, quoniam non Deus volens iniquitatem tu es.* Alius interpretes dicit : *Et considerabo quod non Deus volens iniquitatem tu es (a).* 6. *Neque habitabit juxta te malignus.* Simulacra hic inquit, quod his delectarentur, ut et omni iniquitate, rebusque improbis. *Neque habitabit juxta te malignus.* Non erit tibi, inquit, amicus, non erit tibi vicinus. *Neque permanebunt injusti ante oculos tuos.* Ostendit hic Deum odisse malos, docens eos qui illi propinqui esse volent, ut seipsos tales reddant, quod non alia ratione prope eum esse liceat. Si enim viro bono non possit esse propinquus, qui ab eo discrepet moribus : ei multo magis. Quod enim improbi non possint esse probis propinqui, audi quid dicant de justo : *Gravis est nobis vel si tantum videatur (Sap. 2. 15).* Ita Joannes vel agens in carcere, cum ne videretur quidem, molestus erat Herodiadi, licet tantum ab eo mulier abesset : post mortem autem, etiam illius qui tunc erat tyranni vexabat conscientiam. Nemo ergo eorum qui in virtute vivunt, se grave aliquid pati existimet, etiamsi improbi ei insidiantur. Qui enim male faciunt, ii patiuntur. 7. *Odisti omnes qui operantur iniquitatem, perdes omnes qui loquuntur mendacium. Virum sanguinum et dolosum abominabitur Dominus.* Hæc dicuntur, non ut solum audiamus, sed etiam ut doceamur hæc assidue audientes, et sponsi moribus congruere, et ei esse propinqui. Si enim hæc non fiant, superno auxilio destituimur, quo nihil potest esse deterius.

4. *Odisti omnes qui operantur iniquitatem : sive servus, inquit, fuerit, sive liber, sive rex, sive quicumque fuerit. Non enim ex dignitate, sed ex virtute solet Deus amicos eligere. Sed quoniam nonnulli crassiores odium nihil esse existimant, audi quomodo etiam supplicii timorem induxerit : Perdes omnes qui loquuntur mendacium : ad id quod est in peccatoribus crassius orationem transferens. Non enim usque ad odium subsistit supplicium, etsi hoc quoque sit puni-tio ineffabilis, sed etiam perdet omnes qui loquuntur*

(a) Hic locus in Hexaplis nostris non integer allatus est. Hebræa sic habent : וְאֶתְּחַבֵּבָהּ כִּי לֹא אֵל הַפֶּץ רָשָׁע אֲדַבֵּר : ubi Interpres, καὶ ἐπινοήσω ὅτι οὐκ ἔστις θεός, ἢ ἄλλο ἀνθρώπων οὐ εἶ : *Et considerabo quoniam non Deus volens iniquitatem tu es.*

mendacium. Quamquam prius quoque grave est, et gehenna deterius, odio haberi a Deo; sed ad eos quidem qui possunt intelligere, illud posuit : ad crassiores vero hoc quoque adiecit. Ne ergo perturbaberis, o homo, neque obstrepas, quando videris a quos mentientes, rapientes, in bona aliorum invadentes, qui tamen nihil mali patiuntur : hoc enim erit omnino. Talis est quippe Dei natura : aversatur improbitatem, eam semper odit et abhorret. Loquentes autem mendacium hic dicit eos qui male vivunt, eos qui res fallaces persequuntur, eos qui libidini, gulæ, et avaritiæ sunt dediti. Hæc enim omnia solet appellare mendacia. *Virum sanguinum et dolosum abominabitur Dominus.* Hominem hic dicit qui cæde delectatur, qui insidiatur, qui est fraudulentus et versipellis, qui aliud habet in ore, aliud in pectore, qui mansuetudinis quidem ac comitatis personam induit, sed se factis lupum ostendit, quo nihil possit esse deterius. Apertus enim inimicus potest facile caveri : qui autem malitiam quidem celat, et utitur malitia, cum non possit facile deprehendi, plurima mala facit. Quocirca Christus etiam, quando illi accesserint, sobrios et attentos nos esse jubet. *Veniunt enim ad vos, inquit, in vestimentis ovium : intus autem sunt lupi rapaces (Matth. 7. 15).* 8. *Ego autem in multitudine misericordiæ tuæ introibo in domum tuam.* Quoniam enim ex ejusmodi hominibus collecta erat Ecclesia, gentilibus, magis, homicidis, præstigiatoribus, mendacibus, deceptoribus : dixerat autem, *Odisti et aversaris :* ostendens se non ex justitia et recte factis, sed ex illius clementia ab illis liberatam in penetralia introductam esse, subjunxit : *Ego autem in multitudine misericordiæ tuæ, introibo in domum tuam.* Ne quis enim dicat : Quomodo ergo tu, quæ hæc et illa fecisti, servata es? dixit modum salutis : *Propter magnam, inquit, clementiam, propter ineffabilem bonitatem servata sum. Sed sunt nonnulli, qui nec misericordiam quidem admittunt, immedicabili morbo affecti, cujusmodi sunt Judæi : gratia enim et misericordia, etsi sit gratia et misericordia, volentes tamen et gratiam habentes servat, non eos qui effrenata audacia repugnant, et donum nolunt suscipere, quales fuerunt Judæi, de quibus etiam dicit Paulus quod ignorant Dei justitiam, et propriam justitiam quærentes statuere, justitiæ Dei non sunt subjecti (Rom. 10. 3).* Deinde quoniam de Deo dixit, de seipsa quoque loquitur : *Adorabo ad templum sanctum tuum in timore tuo.* Ubi enim gratiam accepero, tunc, inquit, mea offeram, hoc tibi sacrificium offeram. *Adorabo ad templum sanctum tuum in timore tuo.* Non sicut, inquit, multi qui orant, sese scalpentes, hiantes, torpescentes, sed cum timore, inquit, et tremore. Qui enim sic orat, omne vitium deponit, ad omnem virtutem deducitur, Deum sibi reddit propitium. 9. *Domine, deduc me in justitia tua propter inimicos meos.* Dixit laudes Dei, dixit in malos odium, benignitatem, clementiam, sollicitudinem, dixit suam salutem, dixit quomodo servata sit, dixit postquam servata fuit quænam attulerit; vitia aver-

sata est, ad virtutem deduxit : iis etiam qui male vivunt, bonam spem dedit, si voluerint converti, ut qui possint misericordiam consequi; convertit sermonem ad petitionem, quæ deinceps dicit : *Domine, deduc me in justitia tua* : per hæc docens auditorem plus hymnos Deo offerre, et pro beneficiis accepis gratias agere; et tunc quæ vult petere, et pro iis quæ acceperit rursus agere gratias. Sed videamus quænam ea sunt quæ petit. Num aliquid eorum quæ ad hanc vitam pertinent? numquid temporale ac momentaneum? numquid eorum quæ præterfluunt? Num de divitiis loquitur? num de gloria? num de potentia? num de ulciscendis inimicis? Nihil horum. Sed quid? *Domine, deduc me in justitia tua propter inimicos meos.* Vides quomodo nihil petit fluxum et caducum, et quomodo supernum rogat auxilium? Qui enim ea via ingrediuntur, eo maxime auxilio indigent. Justitiam autem hic dicit universam virtutem (a). Et recte dicit, *In tua justitia.* Est enim etiam hominum justitia, quæ ex externis legibus proficiscitur, sed vilis, et quæ nihil habet perfectum et absolutum, et constat ex humanis cogitationibus. Ego autem tuam peto justitiam, quæ a te delata est, quæ ducit in cælum; et auxilium, ut hanc justitiam mihi conciliem¹.

5. Recte autem dixit illud, *Deduc me.* Præsens enim vita via est quæ ut a manu superna deducatur opus habet. Si enim urbem ingressuri opus habemus aliquo, qui viam nobis indicet, multo magis in cælum peregrinaturi opus habemus superno auxilio, ut indicet, confirmet et deducat : multæ enim sunt semitæ quæ divertunt. Propterea dexteram Dei teneamus. *Propter inimicos meos.* Multi, inquit, conspirarunt inimici, volentes gressus meos divertere, et in errorem abducere, in aliamque viam ducere. Quia ergo tales sunt insidiæ, tales invasiones, ipse me deduc. Tuo enim auxilio egeo. Nam ut in via quidem deducamur, ejus est : ut autem digni simus ut illa manu teneamur, nostræ sit diligentia. Si fueris enim immundus, non te tenet illa manus : si fueris avarus, si aliquam aliam habens maculam. *Dirige in conspectu tuo viam meam* : hoc est, Fac mihi eam claram, apertam, notam : fac ut ea sit apud me certa et recta. Alius autem interpres dixit : *Complana ante me viam tuam* ; hoc est, Redde planam ac facilem. 10. *Quoniam non est in eorum veritas, cor eorum vanum est.* Mihi videtur hæc dicere et de iis qui in errore versantur, et os et mentem accusans, ut omni bono destitutam; et de iis qui vivunt in scelere. 11. *Sepulcrum patens est guttur eorum.* Vel hominum cæde delectari, vel mortua et male olentia dogmata proferre hic dicit. Non aberraverit quisquam, si dicat etiam eorum, qui obscœna verba loquuntur, ora patens sepulcrum appellasse. Ille enim foetor est sensibili multo gravior, qui quidem ex animæ putredine oritur : sunt etiam avarorum ora talia, quando nihil aliud proferunt quam cædes et rapinas. Ne sit ergo os tuum sepulcrum, sed thesaurus. Thesauri enim

multum a sepulcris differunt, quod illa quidem corrumpant quod acceperint, isti vero conservent. Habe ergo tu quoque divitias studii sapientiæ, quæ perpetuo permanent, sed non foetorem aliquam et putredinem. Et non dixit simpliciter et absolute sepulcrum, sed patens, ut etiam significet majorem esse abominationem. Cum enim oporteret eos hujusmodi verba celare, illi etiam proferunt ut suum magis morbum ostendant. Et in mortuis quidem corporibus contrarium facientes, terræ tradimus : hi autem in his verbis faciunt contrarium, et quod in imo corde celare oporteret et suffocare, proferentes, et multos offendentes, et omnibus videnda proponentes. Sed eos qui tales sunt, quæso, abigamus. Si enim mortua corpora extra urbem sepelimus (a), multo magis eos qui verba mortua, et qui talia proferunt, et ne tegere aut obumbrare quidem volunt, longe amandare oportet : hujusmodi enim ora sunt communis civitatis perniciēs. *Linguis suis dolose agebant.* Vidisti aliud genus improbitatis. Hi quidem dolum in mente sua celant, blandis verbis utentes : alii autem adeo sunt vafri et astuti, ut in ipsis verbis improbitatem obtegant, fraudesque et insidias construant. *Judica illos, Deus, excidant a cogitationibus suis.* Vide hic etiam quam sit mitis oratio. Non enim dixit : Puni, sed, *Judica eos*, et fac ut cessent a vitio; fac ut sint irrita eorum consilia, quod etiam pro ipsis est orare, ut non ultra progrediatur eorum improbitas. *Secundum multitudinem impietatum eorum expelle eos, quoniam irritaverunt te, Domine.* Hoc est, Non sunt mihi curæ ea quæ mihi facta sunt : sed doleo propter ea quæ tibi fecerunt. Hoc est enim in primis pii et sapientis animi, suas quidem nolle ulcisci, sed Dei injurias vehementer persequi. Multi faciunt his contraria, quæ in Deum quidem facta sunt contemnentes, quæ in se autem peccata acerrime vindicantes. At non sic sancti, sed eorum quidem quæ in Deum fiebant, erant acerrimi vindices; quæ in se autem, negligebant.

Lætitia ex Deo firma. — 12. « *Et lætentur omnes qui sperant in te.* » Vide lucrum orationis. Et illi meliores evadent, et desistent a vitiis; et alii magna voluptate afficientur, videntes illorum mutationem, et ad id quod est melius conversionem, et alios ea ratione fieri meliores. *In æternum exsultabunt, et habitabis in eis.* Hoc est enim maxime gaudium perpetuum; alia enim gaudia nihilo sunt stabiliora quam fluviorum fluentia, quæ simul ac videntur præterfluunt; quæ est autem ex Deo lætitia, manet, firmisque hæret radicibus, et est sufficiens, perpetua ac stabilis, quæ nullis inopinatis ac inexpectatis casibus interrumpitur, sed per ea quæ prohibent major et sublimior redditur. Nam et apostoli flagellis cædebantur, et gaudebant; et Paulus affligebatur, et exsultabat; moriturus erat, et gaudii participes appellabat, dicens : *Sed etsi delibor propter sacrificium et ministerium fidei vestræ, gaudeo et collator cum vobis omnibus. Itidem vos gaudete, et mecum collætamini* (Philipp. 2. 17. 18). Cum iis qui

(a) Mos sepeliendi corpora defunctorum extra urbes, non apud Romanos modo, sed etiam apud Athenienses aliosque in usu erat.

¹ Reg., ut hanc justitiam mihi conciliem in præsidium.

(a) Justitiam hic vocat, universam virtutem. Veteres quoque scriptores profani diu ante Christum justitiam omnem esse virtutem dicebant, qua de re versum Empedoclis jam supra p. 40, not. (a), attulimus.

σωθῆναι αὕτη εἰσήγαγεν· ἀπέστρεψε κακίας, χειραγωγῆσε πρὸς ἀρετὴν· χρηστὰς ὑπέφηνεν ἐλπίδας καὶ τοῖς ἐν πονηρίᾳ ζῶσιν, εἴ γε βουληθῶσι μεταβληθῆναι, ὡς ἐλέου δυναμένους τυχεῖν· τρέπει τὸν λόγον εἰς αἰτησὶν λοιπὸν λέγουσαν· *Κύριε, ὁδήγησόν με ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου*· διὰ τούτων παιδεύουσα τὴν ἀκροατὴν πρότερον ὕμνους ἀναφέρειν εἰς τὸν Θεόν, καὶ εὐχαριστεῖν ἐφ' οἷς εὖ πέπονθε· καὶ τότε ἄπερ βούλεται αἰτεῖν, καὶ πάλιν εὐχαριστεῖν, ἐφ' οἷς ἂν λάβοι. Ἄλλ' ἴδωμεν καὶ τίνα ἐστὶν ἃ αἰτεῖ. Μὴ γάρ τι βιωτικόν; μὴ τι ἐπίκτητον; μὴ τι τῶν παραρρέοντων; Μὴ περὶ πλοῦτου διαλέγεται; μὴ περὶ δόξης; μὴ περὶ δυναστείας; μὴ περὶ τιμωρίας ἐχθρῶν; Οὐδὲν τούτων. Ἄλλὰ τί; *Κύριε, ὁδήγησόν με ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ἕνεκα τῶν ἐχθρῶν μου*. Ὅρᾳς πῶς οὐδὲν ἐπίκτητον αἰτεῖ, καὶ πῶς δεῖται τῆς ἀνωθεν συμμαχίας; Οἱ γὰρ ταύτην ὀδεύοντες τὴν ὁδόν, ἐκείνης μάλιστα δέονται τῆς ῥοπῆς. Δικαιοσύνην δὲ ἐνταῦθα τὴν καθολικὴν φησὶν ἀρετὴν. Καὶ καλῶς εἶπεν, *Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου*. Ἔστι γὰρ καὶ ἀνθρώπων δικαιοσύνη, ἢ ἀπὸ τῶν νόμων τῶν ἐξωθεν, ἀλλ' εὐτελής, καὶ οὐκ ἔχουσα τὸ τέλειον καὶ ἀπηρτισμένον, καὶ ἐξ ἀνθρωπίνων συγκειμένη λογισμῶν. Ἐγὼ δὲ τὴν σὴν αἰτῶ δικαιοσύνην, τὴν ἀπὸ σοῦ κατενηνεγμένην τὴν εἰς τὸν οὐρανὸν χειραγωγούσαν, καὶ τὴν συμμαχίαν, ὥστε ταύτην ἐπισπάσθαι τὴν δικαιοσύνην ^a.

ε'. Καλῶς δὲ εἶπε καὶ τὸ, *Ὁδήγησον*. Ὅδός γάρ ὁ παρῶν βίος, δεόμενος τῆς ἀνωθεν χειραγωγίας. Εἰ γὰρ εἰς πόλιν μέλλοντες εἰσιέναι, δεόμεθα τοῦ γνωρίζοντος ἡμῖν τὴν ὁδόν· πολλῶ μᾶλλον εἰς τὸν οὐρανὸν ἀποδημεῖν μέλλοντες, χρεῖαν ἔχομεν τῆς ἀνωθεν ῥοπῆς, ἵνα καὶ δείξῃ καὶ στηρίξῃ καὶ χειραγωγῆσῃ· πολλὰ γὰρ ἀτραποὶ αἱ ἐκτρέπουσαι. Διὰ τοῦτο ἐχώμεθα τῆς δεξιᾶς τοῦ Θεοῦ. *Ἐνεκα τῶν ἐχθρῶν μου*. Πολλοὶ ἐπανεπίτησαν ^b, φησὶ, πολέμιοι βουλόμενοί μου παρεκκλῖναι τὰ διαθήματα, καὶ πλανῆσαι, καὶ πρὸς ἑτέραν ὁδὸν ἀγαγεῖν. Ἐπεὶ οὖν τοιαῦτα αἱ ἐπιβουλαὶ, τοιαῦτα αἱ ἐφοδοὶ, ὁδήγησόν με αὐτός. Τῆς γὰρ παρὰ σοῦ χρεῖαν ἔχω συμμαχίας. Ἄλλὰ τὸ μὲν ὁδηγηθῆναι, αὐτοῦ γίνεται· τὸ δὲ ἄξιον εἶναι τοῦ κρατηθῆναι ὑπὸ τῆς χειρὸς ἐκείνης, τῆς ἡμετέρας γενέσθω σπουδῆς. Ἄν γὰρ ἦς ἀκάθαρτος, οὐ κατέχει σε ἡ χεὶρ ἐκείνη· ἂν ἦς πλεονέκτης, ἂν ἑτέραν τινὰ κηλῖδα ἔχων. *Κατεύθυνον ἐνώπιόν σου τὴν ὁδόν μου*· τούτέστι, ὁδήγησον μοι ποίησον, σαφῆ, γνωρίμη· ὀρθοτόμητον οὐκ ἔστιν παρ' ἐμοῦ. Ἄλλος δὲ ἐρμηνευτὴς εἶπεν· *Ὁράλισον ἐμπροσθέν μου τὴν ὁδόν σου*· τούτέστι, ῥῆδιαν ποίησον, εὐχολον. *Ὅτι οὐκ ἔστιν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν ἀλήθεια, ἡ καρδία αὐτῶν ματαιά*. Ἐμοὶ δοκεῖ καὶ περὶ τῶν ἐν πλάνῃ διαγόντων τζῦτα λέγειν, τό τε στόμα διαβάλλουσα, [36] καὶ τὴν διάνοιαν ὡς ἐρήμην παντός ἀγαθοῦ· καὶ περὶ τῶν ἐν πονηρίᾳ ζώντων. *Τάφος ἀνεφγμένον ὁ λάρυγξ αὐτῶν*. Ἦτοι τὸ φονικὸν ἐνταῦθα λέγει, ἢ τὸ νεκρὰ προσφέρειν ὁ δόγματα, καὶ δυσώδη. Οὐκ ἂν τις ἀμάρτοι, καὶ τῶν αἰσχροῦ φθειγγομένων ῥήματα τὰ στόματα οὕτω καλέσας, τάφος ἀνεφγμένον. Πολὺ γὰρ

τῆς αἰσθητῆς δυσωδίας ἐκείνη χαλεπωτέρα, ἀπὸ στηπεδόνου· τικτομένη ψυχῆς· καὶ τῶν πλεονεκτῶν τὰ στόματα τοιαῦτα, ὅταν μὴδὲν ὑγιὲς προφέρωσιν, ἀλλὰ φόνους καὶ ἀρπαγὰς. Μὴ ῥίνυον ἔστωι τάφος τὸ στόμα σου, ἀλλὰ θησαυρός. Πολὺ γὰρ οἱ θησαυροὶ διενεργήσασιν τῶν τάφων, ὅτι ἐκείνοι μὲν φθείρουσιν ὅπερ ἂν λάθωσιν, οὗτοι δὲ διατηροῦσιν. Ἐχε τίνυον καὶ σὺ πλοῦτον φιλοσοφίας ἀεὶ μένοντα, ἀλλὰ μὴ δυσωδίαν τινὰ καὶ στηπεδόνα. Καὶ οὐκ ἀπλῶς εἶπε, τάφος, ἀλλ', ἀνεφγμένον, ὥστε καὶ πλείονα δηλῶσαι τὴν βδελυγμίαν γίνεσθαι. Δέον γὰρ κρύπτειν τὰ τοιαῦτα ῥήματα, οἱ δὲ καὶ ἐκφέρουσιν, ὥστε μᾶλλον αὐτῶν τὴν νόσον ἐνδείκνυσθαι. Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν νεκρῶν σωματῶν τὸ ἐναντίον ποιοῦντες, τῇ γῆ παραδίδομεν· οὗτοι δὲ ἐπὶ τῶν ῥημάτων τούτων τὸ ἐναντίον ἐργάζονται, καὶ ὁ Θεὸς κατακρύπτειν κάτω ἐν τῷ βάθει τῆς καρδίας καὶ ἀποπνίγειν, ἐκφέροντες, καὶ πολλοὺς παραβλάπτοντες, καὶ προτιθέντες πᾶσιν ὄραν. Ἄλλ' ἐλαύνωμεν τοὺς τοιοῦτους, παρακαλῶ. Εἰ γὰρ τὰ νεκρὰ σώματα ἔξω τῆς πόλεως καταθάπτομεν, πολλῶ μᾶλλον τοὺς τὰ νεκρὰ ῥήματα, καὶ τοὺς τὰ τοιαῦτα ἐκφέροντας, καὶ οὐδὲ συσκιᾶσαι βουλομένους πόρρω που κατοικίσειν χρῆ· ἐπειδὴ κοινὴ τῆς πόλεως λύμη τὰ τοιαῦτα στόματά ἐστιν. *Ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδόλοισαν*. Εἶδες ἕτερον κακίας εἶδος. Οἱ μὲν ἐν τῇ διανοίᾳ κατακρύπτουσι τὸν δόλον, ῥήματα προσηνῆ προσφέροντες· οἱ δὲ τοσαύτη κέχρηται τῇ δεινότητι, ὡς ἐν αὐτοῖς τοῖς ῥήμασι συσκιᾶζειν τὴν πονηρίαν, καὶ βράπτειν δόλους καὶ ἐπιβουλάς. *Κρίνον αὐτούς, ὁ Θεός· ἀποπεσάτωσαν ἀπὸ τῶν διαβουλιῶν αὐτῶν*. Ὅρα κἀνταῦθα τὴν ἡμερότητα τῆς εὐχῆς. Οὐ γὰρ εἶπε, *Κόλασον*, ἀλλὰ, *Κρίνον αὐτούς*, καὶ παῦσον τῆς πονηρίας· ἀνήνυτα αὐτῶν ποίησον τὰ μηχανήματα· ὅπερ καὶ ὑπὲρ αὐτῶν εὐχεσθαι ἔστι, τοῦ μηκέτι προῖεναι τὰ τῆς κακίας αὐτοῖς. *Κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀσεβειῶν αὐτῶν ἔξωσον αὐτούς, ὅτι παρεπίκρανάν σε, Κύριε*. Τούτέστιν, Οὐδὲν μοι μέλει τῶν εἰς ἐμὲ γενομένων, ἀλλ' ὑπὲρ τῶν σῶν ἀλγῶ. Τοῦτο γὰρ μάλιστα φιλοσόφου ψυχῆς, ὑπὲρ μὲν τῶν οικείων μὴ ἀμύνεσθαι, ὑπὲρ δὲ τῶν εἰς Θεὸν γινομένων σφόδρα ἐπεξιέναι. Τούτων τάναντία πολλοὶ ποιοῦσι, τὰ μὲν τοῦ Θεοῦ παρορῶντες, τὰ δὲ ἑαυτῶν μετὰ πολλῆς ἐκδικουίντες τῆς σφοδρότητος, ἀλλ' οὐκ οἱ ἅγιοι οὕτως, ἀλλὰ σφοδροὶ τιμωροὶ τῶν εἰς Θεὸν γινομένων ἦσαν, τὰ δὲ ἑαυτῶν παρεώρων.

Καὶ εὐφρανθήτωσαν πάντες οἱ ἐλπίζοντες ἐπὶ σέ. Ὅρα τῆς εὐχῆς τὸ κέρδος. Κάκεινοι βελτίους ἔσονται, καὶ στήσονται τῆς πονηρίας· καὶ ἕτεροι πολλῆς ἀπολαύσονται τῆς ἡδονῆς, τὴν τε ἐκείνων μεταβολὴν ὀρῶντες, [37] καὶ τὴν εἰς τὸ βέλτιον μετάθεσιν, καὶ ἑτέρους σπουδαιοτέρους ταύτη γινομένους. *Εἰς αἰῶνα ἀγαλλιάσονται, καὶ κατασκηνώσεις ἐν αὐτοῖς*. Αὕτη γὰρ μάλιστα ἡ χαρὰ διτνεκῆς· ὡς αἴ γε ἄλλαι τῶν ποταμίων ρευμάτων οὐδὲν ἄμεινον διάκεινται, ὁμοῦ τε φαινόμεναι καὶ παραρρέουσαι· ἢ δὲ κατὰ Θεὸν εὐφροσύνη μένει καὶ πέπηγε, διαρκῆς τε ἔστι καὶ μόνιμος, οὐδεμιᾶ τῶν ἀδοκῆτων περιστάσεων διακοπτομένη, ἀλλ' ὑψηλοτέρα γινομένη δι' αὐτῶν τῶν κωλυόντων. Ἐπεὶ καὶ οἱ ἀπόστολοι ἐμαστιγοῦντο, καὶ ἔχαρον· καὶ ὁ Παῦλος ἐθλίβετο, καὶ ἐσκίρτα· τελευτᾶν ἐμελλε, καὶ κοινωνοὺς ἐκάλεε τῆς ἡδονῆς, λέγων· *Ἄλλ' εἰ καὶ σπένδομαι ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν, χαίρω καὶ συγχαίρω πᾶσιν ὑμῖν*. Τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ὕμεις

^a Reg. ταύτην ἐπισπάσασθαι τὴν φυλακὴν. Καὶ καλῶς, *cetera ut in num. seq.*

^b Sic Reg. *melius quam συνέστησαν, ut in prius Edittis legebatur.*

^c Reg. προφέρειν. Alii προσφέρειν.

χαίρετε καὶ συγχαίρετέ μοι. Τοῖς οὕτως ἡδομένοις ὁ Θεὸς συνοικεῖ. Διὸ καὶ αὕτη ἂ οὕτω φησὶν· *Εἰς αἰῶνα ἀγαλλιάσονται, καὶ κατασκηνώσεις ἐν αὐτοῖς.* Τοῦτο αὐτὸ καὶ ὁ Χριστὸς δηλῶν ἔλεγε, τὸ ἀκατάλυτον τῆς ἡδονῆς ἐμφαίνων· *Πάλιν δύσονται ὑμᾶς, καὶ τὴν χερσὶν ὑμῶν οὐδεὶς λαμβάνει.* Καὶ Παῦλος πάλιν· *Πάντοτε χαίρετε, ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε. Καὶ καυχῆσονται ἐν σοὶ οἱ ἀγαπῶντες τὸ ἔνομά σου.* Τούτοις γὰρ μάλιστα ἐστὶ καυχᾶσθαι μόνοις, τούτοις χαίρειν, τούτοις εὐφραίνεσθαι· ὡς ὄγε ἐπὶ τοῖς βιωτικοῖς καλλωπιζόμενος, οὐδὲν διενήνοχε τῶν ἐν ὄνειρῳ τρυφῶντων.

5^ο. Τί γὰρ, εἶπέ μοι, τῶν ἀνθρωπίνων τοιοῦτόν ἐστιν, ὄν παρεχεῖν καυχᾶσθαι; Ῥώμη σώματος; Ἄλλ' οὐκ ἐστὶ προαιρέσεως τὸ κατόρθωμα, διὸ καὶ τοῦ καυχᾶσθαι ἐστέρηται· ἄλλως δὲ καὶ μαραίνεται καὶ διαπίπτει ταχέως, πολλάκις δὲ καὶ τὸν ἔχοντα ἐβλαψεν, οὐκ εἰς δέον ταύτη χρησάμενον. Τοῦτο καὶ ἐπὶ ὥρας καὶ ἐπὶ εὐμορφίας ἐστὶν εἰπεῖν, καὶ ἐπὶ πλούτου, καὶ ἐπὶ δυναστείας, καὶ ἐπὶ τρυφῆς, καὶ ἐπὶ πάντων τῶν βιωτικῶν. Τὸ δὲ ἐπὶ τῷ Θεῷ καυχᾶσθαι, καὶ τῇ ἀγάπῃ τῇ εἰς αὐτὸν, κόσμος ἀπάντων μείζων, καὶ λαμπρότης ὑπερβαίνουσα μυρία διαδήματα, κἂν δεσμώτης ὁ καυχώμενος ᾖ. Οὗτος ὁ κόσμος οὐ νόσῳ, οὐ γῆρα, οὐ πραγμάτων περιστάσει, οὐκ ἀνωμαλίῃ καιρῶν, οὐκ αὐτῷ διατέμνεται τῷ θανάτῳ, ἀλλὰ καὶ τότε διαλάμπει μειζόνως. *Ὅτι σὺ εὐλογήσεις δίκαιον.* Ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν οὕτω διακειμένων παρὰ ἀνθρώπων κακίζονται καὶ καταγελῶνται, καὶ μάλιστα οἱ ἀρετὴν μετιόντες· ἵνα μηδεὶς τῶν παχυτέρων ἐκ τούτων καταπίπτῃ, ὅρα πῶς ἀνέχει τὴν διάνοιαν αὐτοῦ λέγων· *Ὅτι σὺ εὐλογήσεις δίκαιον.* Τί γὰρ βλάβος ἀνθρώπων καταφρονούντων καὶ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης, ὅταν ὁ τῶν ἀγγέλων Δεσπότης ἐπαινῇ καὶ ἀνακηρύττῃ; Ὡς περ οὖν αὐτοῦ μὴ εὐλογοῦντος, κἂν ἅπαντες ἐπαινῶσιν οἱ γῆν οἰκοῦντες καὶ θάλασσαν, οὐδὲν ὕψελος. Τοῦτο τοίνυν πανταχοῦ σκοπῶμεν, ὅπως αὐτὸς ἡμᾶς ἀνακηρύξῃ, ὅπως αὐτὸς στεφανώσῃ. Κἂν τοῦτο ᾖ, πάντων ἐσμέν ὑψηλότεροι, [38] κἂν ἐν πενίᾳ, κἂν ἐν νόσῳ, κἂν ἐν τοῖς ἐσχάτοις ὤμεν κακοῖς. Ἐπεὶ καὶ ὁ μακάριος Ἰωβ καὶ ἐν κοπρίᾳ καθήμενος καὶ τῷ ἰχῳρι τῶν τραυμάτων ἠλκωμένος, καὶ μυρίας βρύων πηγὰς σκωλήκων, καὶ τὰ ἀνήκεστα πάσχων ἐκεῖνα, καὶ παρὰ οἰκετῶν ἐμπτυόμενος, καὶ παρὰ φίλων, καὶ παρὰ ἐχθρῶν, καὶ παρὰ γυναικὸς ἐπιβουλεύόμενος, καὶ εἰς πενίαν, καὶ εἰς λιμὸν, καὶ εἰς ἀρρώστιαν τὴν ἀνήκεστον ἐκείνην κατενεχθεὶς, πάντων μακαριστότερος ἦν. Πῶς; Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς αὐτὸν ἠύλογει λέγων· *Ἄνθρωπος ἄμεμπτος, δίκαιος, ἀληθινός, θεοσεβής, ἀπεχόμενος ἀπὸ παντὸς πονηροῦ πράγματος. Κύριε, ὡς ὄπλω εὐδοκίας ἐστεφανώσας ἡμᾶς.* Πάλιν εἰς εὐχαριστίαν κατέληξεν, εὐχαριστηρίου ἀναφέρων ὕμνους τῷ Θεῷ. Τί δὲ ἐστὶν ὄπλον εὐδοκίας; ὄπλον ἄριστον, ὄπλον κατὰ γνώμην Θεοῦ, ὄπλον κάλλιστον. Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστι· Συμ-

μαχία καλλίστη ἡμᾶς ἐτείχισας. Ἐτερος δὲ λέγων ἑρμηνευτής, *Στεφανώσεις αὐτὸν*, περὶ τοῦ δικαίου εἰρῆσθαι τοῦτο διδάσκει· ὅτι Στεφανώσεις αὐτὸν τὸν δίκαιον, τουτέστιν, ἢ σὴ εὐαρέστησις ἀντὶ ὄπλου γίνεται, καὶ ὄπλου καλλίστου· ἢ ἐκεῖνο· ὅτι Συμμαχία καλλίστη τειχίζεις τὸν δίκαιον, καὶ οὕτε τὸ κάλλος αὐτοῦ ἀσφαλείας ἐστέρηται, οὕτε ἡ ἀσφάλεια αὐτοῦ δόξης ἐστὶν ἔρημος. Τί γὰρ ἰσχυρότερον ἀνδρός, τί δὲ ὠραιότερον τοῦ ὑπὸ τῆς ἀνω δεξιᾶς τειχιζομένου; Οὗτος ὁ στέφανος καὶ ἀπὸ ἐλέους πλέκεται, καθάπερ ὁ αὐτὸς Δαυὶδ ἀλλαχοῦ φησὶ· *Τὸν στεφανοῦντά σε ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς.* Οὗτος καὶ ἀπὸ δικαιοσύνης, καθάπερ ὁ Παῦλος· *Λοιπὸν ἀπέκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος.* Ἔστι καὶ χάριτος στέφανος, ὡς περ ἕτερος λέγει· *Στεφανῶ δὲ χαρίτων ὑπερσπᾶσει σου.* Ἔστι δὲ καὶ στέφανος δόξης, καθάπερ Ἠσαΐας, *Ἔσται, λέγων, ὁ στέφανος τῆς ἐλπίδος, ὁ πλουκίς τῆς δόξης.* Πάντα γὰρ ταῦτα ὁ στέφανος ἔχει, φιλοφροσύνην, δικαιοσύνην, χάριν, δόξαν, εὐπρέπειαν. Θεοῦ γὰρ ἐστὶ τὸ δῶρον, ποικίλην προφέρον τὴν χάριν. Ἔστι καὶ ἀφθαρσίας στέφανος, καθάπερ φησὶ Παῦλος· *Ἐκεῖνοι μὲν ἵνα φθαρτὸν στέφανον λάθωσιν, ἡμεῖς δὲ ἀφθαρτον.* Ὁ τοίνυν ἐνταῦθα λέγει, τοῦτό ἐστιν· Ἀσφάλεια καὶ δόξη ἡμᾶς περιέβαλες. Τοιαῦτα γὰρ τὰ τοῦ Θεοῦ δῶρα, ἰσχυρὰ, καὶ εὐπρεπείας γέμοντα· τοιοῦτοι οἱ στέφανοι. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἀνθρώπων οὐκ ἐνὶ τοῦτο· ἀλλ' ὁ μὲν ἐν δόξῃ, οὐκ ἀσφαλὴς πάντως· ὁ δὲ ἐν ἀσφαλείᾳ, οὐκ ἐν δόξῃ πάντως, οὐδὲ ῥαδίως ἂν συμβαίῃ ταῦτα· εἰ δὲ καὶ συμβαίῃ, ταχέως ἀποσύρεται. Οἶδόν τι λέγω· οἱ ἐν δυναστείαις ἦντες, λαμπροὶ μὲν καὶ περιφανεῖς, οὐκ ἐν ἀσφαλείᾳ δέ· ἀλλὰ δι' αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο μάλιστα ἐν ἐπισφαλεῖ χωρίῳ καθεστήκασι, διὰ τὸ μέγεθος τῆς δόξης. Οἱ ἀπεβρόμένοι καὶ εὐκαταφρόνητοι, ἐν ἀσφαλείᾳ μὲν διὰ τὸ μὴ γνωρίζεσθαι, οὐκ ἐν τιμῇ δέ· ἀλλὰ δι' αὐτὴ μὲν οὖν τοῦτο μάλιστα ἐν ἀτιμίᾳ, διὰ τὸ ἐν ἀσφαλείᾳ εἶναι. [39] Ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐστὶ τοῦτο· ἀλλ' ἀμφοτέρω μετὰ πολλῆς συντρέχει τῆς ὑπερβολῆς, καὶ δόξα καὶ ἀσφάλεια. Ἐνοήσαντες τοίνυν τῶν ἀγαθῶν τὸ μέγεθος, καὶ πρό γε πάντων ὅσον ἐστὶν ἀγαθὸν ἀρέσκειν Θεῷ, ὅπερ καὶ ὄπλον, καὶ δόξα, καὶ ἀσφάλεια, καὶ τὰ μυρία ἀγαθὰ, μεθ' ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα, καὶ μὴ ἀναπέσωμέν ποτε, μηδὲ γυμνοὶ τῶν ὄπλων φανῶμεν. Τοῦτο γὰρ τοῦ πολέμου τούτου τὸ εἶδος οὐκ ἀνέχεται ἀοπλον στρατιώτην ἰδεῖν· ἀλλὰ τότε λύεται ἡ παρασκευὴ, ὅταν λυθῇ τὸ θέατρον· λύεται δὲ τὸ θέατρον, ὅταν ἀπολύηται τοῦ σώματος ἢ ψυχῆ. Ὡστε ἕως ἂν ἐνταῦθα ὤμεν, πυκτεύειν ἀνάγκη καὶ οἰκοὶ καθημένους, καὶ εἰς ἀγορὰν ἐμβάλλοντας, καὶ ἀριστοποιουμένους, καὶ νοσοῦντας, καὶ ὑγιαίνοντας. Καὶ γὰρ ἐν τῷ καιρῷ τῆς νόσου μάλιστα τῆς μάχης ταύτης ὁ καιρὸς, ὅταν ὀδύναί πάντοθεν θορυβῶσι τὴν ψυχὴν, ὅταν ἀληθδόνες πολιορκῶσιν, ὅταν ὁ διάβολος ἐφειστήκη παροξύνων εἰπεῖν τι ῥῆμα πικρὸν. Τότε δὲ μάλιστα ἀσφαλιζεσθαι δεῖ, φράττεσθαι τῷ θώρακι, τῇ ἀσπίδι, τῷ κράνει, τοῖς ἄλλοις ὄπλοις, καὶ διηνεκῶς εὐχαριστεῖν τῷ Θεῷ. Ταῦτα χαλεπὰ κατὰ τοῦ διαδόλου βέλη, αὕτη καιρία κατὰ τοῦ θαύματος πληγῆς, τότε μάλιστα λαμ-

^a Αὕτη ἐπὶ referatur non ita perspicuum est, an voci χαρὰ præcedenti, an προφητεία, an τῇ θεῷ Γραφῇ, quæ subaudiatur. Ego retulerim ad τὴν κληρονομουσαν, Ecclesiam nempe. Εἶσι.

ita lætantur Deus habitat. Quamobrem ipsa quoque dicit : *In æternum exsultabunt, et habitabis in eis.* Hoc ipsum Christus etiam significans dicebat, ostendens eam voluptatem minime posse cessare : *Rursus videbo vos, et gaudium vestrum nemo tollit* (Joan. 16. 22). Et rursus Paulus : *Semper gaudete, assidue orate* (1. Thess. 5. 16. 17). *Et gloriabuntur in te qui diligunt nomen tuum.* His enim solis licet maxime gloriari, his gaudere, his lætari : at qui de iis quæ ad hanc vitam pertinent gloriatur, ac sibi placet, is nihil differt ab iis qui in somno voluptate fruuntur.

6. Quid enim mihi, dic, quæso, ex rebus humanis est ejusmodi, ut de eo quis possit vere ac solide gloriari? Vires corporis? Sed ut eas validas habeamus, non est nostri arbitrii, et ideo non est quod gloriemur, et alioqui flaccescunt et excidunt celeriter, et sæpe etiam lædunt eum qui est iis præditus, si iis non ut oportet utatur. Hoc etiam dici potest de pulchritudine, de divitiis, de potentia, de voluptate, et de omnibus quæ ad hanc vitam pertinent. In Deo autem et in ejus amore gloriari, est ornatus omnium maximus, et splendor qui innumerabilia superat diademata, etiamsi sit captivus is qui gloriatur. Ille ornatus non morbo, non senio, non rerum vicissitudine, non temporum varietate, non ipsa denique morte interrumpitur : sed tunc etiam magis resplendet. 13. *Quoniam tu benedices justo.* Quoniam multi ex iis qui ita affecti sunt, probris ac maledictis ab hominibus appetuntur, ac irridentur, et maxime qui virtutem persequuntur : ne quis ex crassioribus propterea animum abjiciat, vide quomodo ejus mentem fulcit et sustentat, dicens : *Quoniam tu benedices justo.* Quid enim damni accipit, si homines contemnant, et universus orbis terrarum, quando Dominus angelorum eum laudat et prædicat? Quemadmodum si ipse non benedicat, etsi omnes laudent, qui terram et mare habitant, ei nihil prodest. Hoc ergo omni ratione curemus, ut ipse nos prædicet, ipse nos coronet. Quid si fiat, sumus omnibus excelsiores, etiamsi in paupertate, etiamsi in morbo, etiamsi in extremis malis simus. Nam etiam beatus Job in sterquilinio sedens, vulnerum sanie exulceratus, innumerabilibus scatens vermium fontibus, et illa indignissima patiens, ut qui a servis conspueretur, eique ab amicis et iniuricis, et ab uxore insidiæ tenderentur, et ad inopiam, famem, et immedicabilem ægritudinem illam esset redactus, erat omnium beatissimus. Quomodo? Quoniam Deus ei benedicebat dicens : *Homo a reprehensione alienus, justus, verus, pius, ab omni re mala abstinens. Domine, ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos* (Job 1. 1). Rursus desiit in gratiarum actionem, gratiarum actionis hymnos Deo offerens. Quod est autem scutum bonæ voluntatis? Scutum optimum, scutum secundum Dei mentem, arma pulcherrima (a). Quod autem dicit, tale est : Nos optimo auxilio muniisti. Alius autem interpres, qui dicit, *Coronabis ipsum*, de justo dixit, ut doceret, *Coronabis ipsum justum*, hoc est, bona tua voluntas est illi pro armis, iisque præstantissimis : vel illud,

(a) Hæc eodem sensu, sed aliis verbis effert Regius.

Optimo auxilio justum munis, et neque ejus pulchritudo privata est securitate, neque ejus securitas gloria destituitur. Quid enim fortius, quid rursus formosius eo viro, qui a superna dextra munitur? Hæc corona etiam ex misericordia contextitur, quemadmodum ipse David dicit alibi : *Qui te coronat in misericordia et miserationibus* (Psal. 102. 4). Hæc etiam ex justitia, quemadmodum dicit Paulus : *De cætero mihi est repõsita justitiæ corona* (2. Tim. 4. 8). Est etiam corona gratiæ, sicut dicit alius : *Corona autem gratiarum defendet te* (Prov. 4. 9). Jam vero est etiam corona gloriæ, sicut dicit Isaias : *Erit corona spei, ex gloria contexta* (Isai. 28. 5). Corona enim habet hæc omnia, benignitatem, justitiam, gratiam, gloriam, decorem. Est enim Dei donum, quod variam producit gratiam. Est etiam incorruptionis corona, quemadmodum dicit Paulus : *Illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam* (1. Cor. 9. 25). Hoc est ergo quod hic dicit, *Securitate et gloria nos coronasti.* Talia sunt enim Dei dona valida, et decore plena : tales sunt coronæ. At in hominibus non ita est : sed qui est quidem in gloria, non est omnino securus; qui est autem in securitate, non est omnino in gloria, nec hæc facile simul evenerint : quod si etiam evenerint, celeriter auferuntur. Verbi gratia : Qui sunt potentes, et summos gerunt magistratus, sunt quidem splendidi et illustres, sed non securi, imo vel eo maxime nomine in lubrico et periculoso loco versantur, propter gloriæ magnitudinem. Qui autem sunt abjecti et viles, sunt quidem securi, eo quod non cognoscantur, sed eo ipso sunt vel maxime inglorii, quod in securitate. In Deo autem non ita est : sed utraque insigniter concurrunt, et gloria et securitas. Considerantes itaque bonorum magnitudinem, et ante omnia quam sit bonum Deo esse gratum, quod est et arma, et gloria, et securitas, et bona innumerabilia, ad certamen nobis propositum curramus cum tolerantia, nec umquam animo deficiamus, nec umquam videamur inermes. Hoc enim belli genus non patitur, ut miles videatur sine armis : sed tunc demum dimittitur apparatus, quando fuerit theatrum dissolutum : solvitur autem theatrum, quando anima solvitur a corpore. Quare quamdiu hic sumus, pugnare necesse est et domi sedentes, et in forum euntes et prandentes, et aegrotos, et sanos. Morbi enim tempore, hujus maxime pugnae tempus est, quando dolores undique conturbant animam, quando tristitiæ obsident, quando adest diabolus incitans, ut acerbum aliquod verbum dicamus. Tunc maxime nos muniti oportet, tegi lorica, clypeo, galea, et armis cæteris, et perpetuo Deo gratias agere. Hæc sunt gravissima quæ in diabolum torquentur tela, hic est ictus in dæmonem certissimus, tunc sunt

¹ Edit. Rom. Prov. 4. 9 : *Corona magnificentiæ defendat te* (Στεφάνῳ δὲ τρυφῆς ὑπερασπίση σου), ubi, apud Aquilam, de corona gloriationis (ἀρχήσεως) agitur; apud Symmachum, de corona gloriæ (δόξης); apud Theodotionem, de corona pulchritudinis (ὠραιότητος); apud neminem, de corona gratiarum. Sed existimo Chrysostomum ex duobus locis unum fecisse; nam Proverborum 1, 9, legitur, *coronam enim gratiarum accipies in capite tuo.* Priora autem verba hujus versiculi cum posterioribus prioris copulaverit.

coronæ splendidissimæ. Nam etiam beatum Job (nihil enim vetat quo minus ad eum rursus confugiamus) hoc maxime clarum reddidit, hoc maximis laudibus affecit, hoc coronavit, quod tempore tentationis, morbi et paupertatis, immutabili ejusmodi animo apparuerit, et mente immobilis, quibus gratias ageret Deo verba obtulerit, et spirituale illud sacrificium. Erant enim sacrificium verba ejus, quæ dixit: *Domini dedit, Dominus abstulit: sicut Domino placuit, ita factum est: sit nomen Domini benedictum in sæcula* (Job 1. 21). Quod quidem nos quoque semper faciamus, in tentationibus, in calamitatibus, in insidiis Deum gloria et honore afficientes, et perpetuo benedicentes: quoniam ei gloria in sæcula sæculorum. Amen.

EXPOSITIO IN PSALMUM VI.

Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me.

1. Quando furorem et iram de Deo audiveris, nihil humanum suspiceris: sunt enim verba quibus se ad captum nostrum demittit. Deus enim ab his omnibus liber est. Ita autem loquitur ut in crassiorum cadat intelligentiam. Nam nos quoque quando loquimur cum barbaris, illorum lingua utimur: et si cum puero loquimur, una cum eo balbutimus, et ut sapientissimi simus, ad humilitatem illius nos demittimus. Et quid mirum si hoc in verbis facimus, quæ do id etiam in rebus sit a nobis, ut qui et manus mordeamus, et iram simulemus, ut infantem corrigamus? Ita etiam Deus crassiores afficere volens, talibus verbis usus est. Non enim pro sua dignitate loqui studuit, sed pro auditorum utilitate. Nam se non esse iræ obnoxium alicubi ostendens, dicebat: *Numquid me ad iram provocant, nonne seipsos* (Jer. 7. 19)? Tu autem quomodo velles ipsum disserere cum Judæis, cum neque irascatur, nec odio habeat malos? odio enim est animi perturbatio; nec humana respiciat? videre enim ex corpore sumptum est; neque audiat? nam hoc quoque ex carne. Sed ex hoc malum aliud dogma inductum esset, nempe non regi omnia a Dei providentia: et dum talia de Deo audire recusarent, multi ex iis, qui tunc erant, omnino Deum esse ignorassent: eo autem ignorato, omnia periissent: illo contra introducte dogmate, eoleriter fieri poterat correctio. Cui enim persuasum est Deum esse, etsi non habeat eam quam par est de Deo sententiam, sed quid de eo crassius suspicetur; tempore quidem certo ei persuadebitur, nihil tale in Deum cadere. Qui autem habet persuasum ejus nullam esse providentiam, nec ullam eum rerum curam gerere, neque si existant, curare, quid eum juverit si tractetur de Dei impatibilitate? Illa ipsa de causa, cum prius eum illis disseruisset, postquam eis persuasit, ut eum esse opinarentur, paulatim eos rursus expurgat, ad hoc dogma evehens, de eo loquens sublimis, et eum esse ab affectione remotum oratione pertractans. Dicit enim alius propheta: *Non esuriet, neque laborabit* (Isai. 40. 28): et qui eum irasci dixerat, idem rursus ostendens Deum esse impatibilem,

subjungit: *Numquid me ipsi ad iram provocant, nonne seipsos* (Jer. 7. 19)? Et qui dixerat eum esse in templo, rursus dicit: *Non est homo in te sanctus, et non ingrediar in civitatem* (Osee 11. 9): hoc est, Loco non contineor. Quod si non omnes ultus est, at prudentiori certe reliquit cogitandum ex dictis, quod quia tyrannicis liber est affectionibus, et sine quibus non licet vivere, ab aliis multo magis liber est. Dicit itaque: *Num eris ut homo dormiens* (Jer. 14. 9)? Et ubique tractat ac loquitur de impatibilitate. Quare hic quoque quando furorem audieris, ne putes esse affectionem. Si enim homines qui philosophiæ student, quoad ejus fieri potest, ab ira alieni permanent; multo magis illa substantia, quæ est ab interitu et corruptione libera, et quæ nec dici, nec comprehendi potest. Non vides etiam medicos, dum secant, vel urunt, non ira adductos id facere, sed quod male affectum est corrigere animo sibi proponentes, non irascentes ægrotis, sed eos miserantes, et a morbis liberantes? Quando ergo dicit: *Ne in furore tuo arguas me*: hoc dicit, Ne pœnas sumas de meis peccatis, nec mea delicta ulciscaris. 3. *Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum.* Hac voce omnes egemus, etiamsi innumerabilia recte et ex virtute fecerimus, et vel ad summam pervenerimus justitiam. Quocirca ipse etiam postea rursus dicit: *Non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens* (Psal. 142. 2): et illud: *Si iniquitates observaveris, quis sustinebit* (Psal. 129. 3)? et Paulus: *Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc justificatus sum* (1. Cor. 4. 4): et alius: *Quis gloriabitur parum habere cor? vel quis asseret se esse mundum a sordibus* (Prov. 20. 9)? Omnes ergo egemus misericordia: sed non omnes digni sumus misericordiam assequi. Nam etsi sit misericordia, dignum tamen requirit, quemadmodum ipse dicebat Moyse: *Miserebor cujus miserebor: et miserabor quem miserabor* (Exod. 33. 19). Qui ergo fecit aliquid dignum misericordia, dicet: *Miserere mei*; qui autem ab illius venia se semovit, frustra dicet: *Miserere*. Si enim esset perventura ad omnes misericordia, nemo supplicio afficeretur. Quamquam habet ipsa quoque aliquod judicium, et eum qui dignus et aptus est ut ea fruatur, requirit.

2. *Cur qui eadem peccata admittunt, non easdem pœnas luunt.* — Multi ergo sæpe eadem peccata miserunt, et non easdem tamen pœnas dederunt, ut qui alias haberent causas quæ ea præcesserant: et si vultis, in hac nunc immoremur oratione. Peccarunt Judæi omnes, et fuerunt idololatræ, sed non omnes easdem pœnas dedere; sed alii quidem ceciderunt, alii vero veniam sunt assequuti. In peccatis enim non quæritur solum natura ejus quod factum est: sed etiam animus, et tempus, et causa, et post peccatum, si hi quidem perseverarunt, illos vero pœnituit, et si casu, si ex fraude, et si dedita opera. Et multa sunt quæ quærentur, temporis differentia, et status reipublicæ. Ut exempli gratia: peccarunt qui erant sub Veteri, peccant etiam qui sunt sub Novo Testamento:

¹ In editione Romana legitur, a peccatis (ἀπὸ ἀμαρτιῶν), secundum Hebraicam veritatem.

προὶ οἱ στέφανοι. Ἐπεὶ καὶ τὸν μακάριον Ἰωβ (οὐδὲν γὰρ κωλύει πάλιν εἰς αὐτὸν καταφυγεῖν) τοῦτο μάλιστα λαμπρὸν ἀπέφηνε, τοῦτο ἀνεκήρυξε, τοῦτο ἐστεφανώσῃ, τὸ ἐν καιρῷ πειρασμοῦ καὶ νόσου καὶ πενίας ἀπερίτρεπτον φανῆναι τὴν γνώμην, ἄσειστον τὴν διάνοιαν, τὴ εὐχαριστήρια τῷ Θεῷ ἀνενεγκεῖν ῥήματα, καὶ τὴν πνευματικὴν ἐκείνην θυσίαν. Θυσία γὰρ ἦν τὰ ῥήματα αὐτοῦ, ἅπερ ἔλεγεν· Ὁ Κύριος ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀφείλετο· ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν, οὕτω καὶ ἐγένετο· εἶη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον εἰς τοὺς αἰῶνας. Ὁ δὲ καὶ ἡμεῖς ἀεὶ ποιῶμεν, ἐν πειρασμοῖς, ἐν περιστάσεσιν, ἐν ἐπιβουλαῖς δοξάζοντες τὸν Θεόν, καὶ εὐλογοῦντες διηνεκῶς· ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΟΝ Γ' ΨΑΛΜΟΝ.

Κύριε, μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξῃς με, μηδὲ τῇ ὀργῇ σου παιδεύσῃς με.

α'. Ὅταν ἀκούσῃς θυμὸν καὶ ὀργὴν ἐπὶ Θεοῦ, μηδὲν ἀνθρώπινον ὑποπτέουσιν· συγκαταβάσεως γὰρ ἐστὶ τὰ ῥήματα. Καὶ γὰρ τὸ Θεῖον ἀπάντων τούτων ἀπῆλλαχται. Διαλέγεται δὲ οὕτως, ὥστε καθάψασθαι τῆς τῶν παχυτέρων διανοίας. Ἐπεὶ καὶ ἡμεῖς ὅταν βαρβάρους διαλεγώμεθα, τῇ ἐκείνων χρώμεθα γλώττει· κἂν πρὸς παιδίον φθεγγώμεθα, συμφελλίζομεν, κἂν μυριάκις ὦμεν σοφοί, πρὸς τὴν ἐκείνου συγκαταβαίνομεν ταπεινότητα. Καὶ τί θαυμαστὸν εἰ ῥήμασι τοῦτο ποιῶμεν, ὅπου γε καὶ ἐν πράγμασι, καὶ χεῖρας δάκνοντες, καὶ θυμὸν ὑποκρινόμενοι, ὥστε διορθῶσαι τὸ παιδίον; Οὕτω δὲ καὶ ὁ Θεὸς καθάψασθαι τῶν παχυτέρων βουλόμενος, τοιούτοις κέχρηται ῥήματι. [40] Οὐ γὰρ πρὸς τὴν ἄξιαν τὴν ἑαυτοῦ φθέγγεσθαι ἐσπούδαζεν*, ἀλλὰ πρὸς τὴν ὠφέλειαν τῶν ἀκουόντων. Ἐπεὶ καὶ τὸ ἀόργητον αὐτοῦ ἀλλαχοῦ πάλιν δεικνύς, ἔλεγε· Μὴ ἐμὲ αὐτοὶ παροργίζουσιν, οὐχὶ δὲ ἑαυτούς; Σὺ δὲ πῶς ἐβούλου αὐτὸν διαλέγεσθαι τοῖς Ἰουδαίοις, ὅτι οὐκ ὀργίζεται, οὐδὲ μισεῖ τοὺς πονηρούς; καὶ γὰρ τὸ μῖσος πάθος ἐστίν· οὐδὲ ἐφορᾷ τὰ ἀνθρώπινα; καὶ γὰρ τὸ ὄραν ἀπὸ τῶν σωμάτων εἴληπται· οὐδὲ ἀκούει; καὶ γὰρ καὶ τοῦτο ἀπὸ τῆς σαρκός. Ἀλλ' ἀπὸ τούτου πονηρὸν ἂν δόγμα ἐτήχθη ἕτερον, τὸ ἀπρονόητα εἶναι τὰ πάντα· καὶ φεύγοντες τὰ τοιαῦτα ἀκούειν περὶ Θεοῦ, καὶ τὸ ὅλως εἶναι Θεὸν πολλοὶ ἂν τῶν τότε ἠγνόησαν· τούτου δὲ ἀγνοηθέντος, πάντα ἂν ἀπολόλοι· ἐκείνου δὲ τοῦ δόγματος εἰσαχθέντος, ταχέως καὶ ἡ διόρθωσις ἐπεγίνετο. Ὁ μὲν γὰρ πεισθεὶς ὅτι ἐστὶ Θεός, κἂν μὴ τὴν ἄξιαν ἔχη περὶ αὐτοῦ ὑπόνοιαν, ἀλλὰ παχυτέρον τι ὑποπτέυῃ, τῷ χρόνῳ πεισθήσεται, ὅτι οὐδὲν τοιοῦτον περὶ Θεόν· ὁ δὲ πεισθεὶς ὅτι οὐ προνοεῖ, οὐδὲ μέλει αὐτῷ τῶν ὄντων, οὐδ' ὅτι ἐστὶ, τί κερδανεῖ ἀπὸ τοῦ τῆς ἀπαθείας λόγου; Διὰ δὲ τοῦτο ἐκείνο αὐτοῖς διαλεχθεὶς πρότερον· ἐπειδὴ ἐναπέθετο αὐτοῖς τὴν περὶ τοῦ εἶναι αὐτὸν δόξαν, διακαθαίρει πάλιν κατὰ μικρὴν αὐτούς, ἀνάγων ἐπὶ τοῦτο τὸ δόγμα, τὰ ὑψηλότερα περὶ αὐτοῦ φθεγγόμενος, καὶ τὸν περὶ τῆς ἀπαθείας αὐτοῦ κινῶν λόγον. Καὶ γὰρ φησὶν ἕτερος προφήτης· Οὐ

πεινάσει, οὐδὲ κοπιάσει. Καὶ ὁ εἰπὼν οὖν, ὅτι ὀργίζεται, ὁ αὐτὸς πάλιν δεικνύς, ὅτι ἀπαθεὶς τὸ Θεῖον, ἐπάγει· Μὴ ἐμὲ αὐτοὶ παροργίζουσιν, οὐχὶ δὲ ἑαυτούς; Καὶ ὁ εἰπὼν, ὅτι ἐν τῷ ναῷ ἐστίν, ὁ αὐτὸς πάλιν φησὶν, ὅτι Οὐκ ἄνθρωπος ἐν σοὶ ἅγιος, καὶ οὐκ εἰσελεύσομαι εἰς πόλιν· τούτέστιν, Οὐ περιέχομαι τόπω. Εἰ δὲ μὴ πᾶσιν ἐπεξήληθε, τῷ συνετωτέρῳ ἔδωκε νοῆσαι ἀπὸ τῶν εἰρημένων, ὅτι ὁ τῶν τυραννικῶν παθῶν ἀπηλλαγμένος καὶ ὢν ἀνευζῆν οὐκ ἐστὶ, πολλῷ μᾶλλον τῶν ἄλλων ἡλευθέρωται. Διὸ καὶ φησὶ· Μὴ ἔσῃ ὡς ἄνθρωπος ὑπνῶν; Καὶ πανταχοῦ τὸν περὶ ἀπαθείας ἀνακινεῖ λόγον. Ὡστε κἀνταῦθα, ὅταν ἀκούσῃς θυμὸν, μὴ πάθος νόμιζε. Εἰ γὰρ ἄνθρωποι φιλοσοφεῖν μελετῶντες, κατὰ τὸ ἐγγωροῦν ἀόργητοι διαμένουσι, πολλῷ μᾶλλον ἢ ἀνώλεθρος οὐσία ἐκείνη καὶ ἀφθαρτος καὶ ἀβρόητος καὶ ἀκατάληπτος. Οὐχ ὄρας, ὅτι καὶ ἱατροὶ τέμνοντες, ἢ καίοντες, οὐ θυμῷ τοῦτο ποιῶσιν, ἀλλὰ σκοπῷ τῆς διορθώσεως, οὐκ ὀργιζόμενοι τοῖς κάμνουσιν, ἀλλ' ἐλεοῦντες αὐτούς, καὶ τῶν νοσημάτων ἀπαλλάττοντες; Ὅταν οὖν εἶπῃ· Μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξῃς με, τοῦτο λέγει· Μὴ ἀπαιτήσῃς με δίκην τῶν ἡμαρτημένων, μηδὲ ἐπεξέλθῃς τοῖς πεπλημμελημένοις. Ἐλέησόν με, Κύριε, ὅτι ἀσθενὴς εἰμι. Ταύτης πάντες δεόμεθα τῆς φωνῆς, κἂν μυριάκις ὦμεν μυρία κατωρθωκότες, κἂν πρὸς ἄκραν [41] ἤκοντες δικαιοσύνην. Διὸ καὶ αὐτὸς προῖον πάλιν φησὶν· Οὐ δικαιωθήσεται ἐνώπιόν σου πᾶς ζῶν· καὶ τὸ, Ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσῃ, τίς ὑποστήσεται; καὶ ὁ Παῦλος· Οὐδὲν ἑμαυτῷ σύνοιδα, ἀλλ' οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωμαι· καὶ ἕτερος· Τίς καυχῆσεται ἀγνὴν ἔχειν τὴν καρδίαν; ἢ τίς παρρησιάζεται καθαρὸς εἶναι ἀπὸ ῥύπου; Πάντες τοίνυν ἐλέους δεόμεθα, ἀλλ' οὐ πάντες ἀξιοὶ ἐσμεν τοῦ ἐλεεῖσθαι. Καὶ γὰρ εἰ καὶ ἔλεός ἐστιν, ὅμως τὸν ἀξίον ἐπιζητεῖ· καθάπερ αὐτὸς πρὸς Μωϋσῆν ἔφη· Ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτιρήσω ὃν ἂν οἰκτιρῶ. Ὁ μὲν οὖν ἀξίον τι τοῦ ἐλεηθῆναι ποιήσας, ἐρεῖ· Ἐλέησόν με· ὁ δὲ ἐκβαλὼν ἑαυτὸν τοῦ τῆς τυχεῖν τῆς συγγνώμης, μάτην ἐρεῖ τὸ· Ἐλέησον. Εἰ γὰρ ἐφ' ἅπαντας ἔμελλεν ὁ ἔλεος ἐργεσθαι, οὐδεὶς ἂν ἐκολάσθη. Ἀλλὰ καὶ οὗτος ἔχει τινὰ κρίσιν, καὶ τὸν ἀξίον ἐπιζητεῖ καὶ τὸν ἐπιτήδειον, ὥστε αὐτοῦ ἀπολαῦσαι.

β'. Πολλοὶ γοῦν πολλάκις τοῖς αὐτοῖς ἁμαρτήμασιν ὑπεύθυνοι γεγονάσι, καὶ οὐ τὴν αὐτὴν ἔδοσαν δίκην, ἑτέρας ἔχοντες αἰτίας προϊσταμένας αὐτῶν· καὶ, εἰ βούλεσθε, τούτῳ νῦν ἐνδιατριψόμεν τῷ λόγῳ. Ἡμαρτον Ἰουδαῖοι πάντες, καὶ εἰδωλολάτρησαν· ἀλλ' οὐ πάντες τὴν αὐτὴν ἔδοσαν δίκην· ἀλλ' οἱ μὲν ἔπεσον, οἱ δὲ συγγνώμης ἀπέλαυσαν. Ἐν γὰρ τοῖς ἁμαρτήμασιν οὐχ ἡ φύσις ζητεῖται μόνον τοῦ γεγενημένου, ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη, καὶ ὁ καιρὸς, καὶ ἡ αἰτία, καὶ τὰ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν· εἰ οἱ μὲν ἐνέμειναν, οἱ δὲ μετενόησαν, καὶ εἰ ἐκ περιστάσεως, καὶ εἰ κατὰ ἀπάτην, καὶ κατὰ μελέτην. Καὶ πολλὰ ἐστὶ τὰ ζητούμενα, καὶ καιροῦ διαφορὰ, καὶ πολιτείας κατάστασις. Οὐδὲν τι λέγω· ἡμαρτον οἱ ἐν τῇ Παλαιᾷ, ἁμαρτάνουσι καὶ οἱ ἐν τῇ Καινῇ· οὐ τὴν

* Reg. et Savil. ἐσπούδαζεν.

αὐτὴν δὲ διδάσκει ἀμφοτέρωθεν δίκην, ἀλλ' οὗτοι χαλεπωτέραν. Καὶ τοῦτο δηλῶν ὁ Παῦλος ἔλεγεν· Ἄθετήσας τις νόμον Μωϋσέως, χωρὶς οἰκτιρμῶν ἐπὶ δυσὶν ἢ τοισὶ μάρτυσιν ἀποθνήσκει. Πόσῳ, δοκεῖτε, χείρονος ἀξιωθήσεται τιμωρίας ὁ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ αἷμα τῆς διαθηκῆς κοινὸν ἠγησάμετος; Ὅταν ἔξ εἴπῃ, Πόσῳ, δοκεῖτε, χείρονος ἀξιωθήσεται τιμωρίας, ἐπιτεταμένην δείκνυσι τὴν κόλασιν. Ἡμαρτον οἱ πρὸ τοῦ νόμου, καὶ οἱ ἐν τῷ νόμῳ. Πάλιν οἱ πρότεροι ἡμερωτέραν διδάσκει δίκην^a. Καὶ τοῦτο δηλῶν ἔλεγεν· Ὅσοι γὰρ ἀνόμως ἠμαρτον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται. Τὸ, Ἀνόμως, οὐχὶ χαλεπωτέρον, ἀλλ' ἡμερωτέρον. Καὶ ὅσοι ἐν νόμῳ ἠμαρτον, διὰ νόμου κριθήσονται. Τί δὴ ποτε; Ὅτι οἱ μὲν τὴν φύσιν ἔχουσι κατήγορον· οἱ δὲ μετὰ τῆς φύσεως καὶ τὸν νόμον· καὶ ὅσῳ πλείονος ἀπέλαυσαν τῆς διδασκαλίας, τοσοῦτῳ μείζονα ὑποστήσονται κόλασιν. Πάλιν καὶ ἀπὸ τῶν ἀξιωματῶν τὸ αὐτὸ ἔστιν ἰδεῖν συμβαῖνον, καὶ δῆλον ἀπὸ τῆς θυσίας. Ὑπὲρ παντὸς γοῦν τοῦ λαοῦ τοσαύτη προσεφέρετο θυσία ἀμαρτόντος, ὅση ὑπὲρ τοῦ ἱερέως μόνου· δηλοῦντος τοῦ λόγου, ὅτι ὅσῳ μείζον τὸ ἀξίωμα, τοσοῦτῳ χαλεπωτέρα καὶ ἡ κόλασις ἐν οἷς ἀμαρτάνουσι. Διὰ δὲ τοῦτο [42] ἡ μὲν ἀπλῶς πορνεύσασα ἀνηρέϊτο· ἡ δὲ τοῦ ἱερέως θυγάτηρ κατεκαίετο. Ἔστι καὶ ἐτέρωθεν ἰδεῖν συγγνώμην καὶ ἐπίτασιν τιμωρίας γινομένην· οἷον, ὅταν τις ἀμαρτῶν, ἐνταῦθα δῶ δίκην, ἕτερος δὲ τρυφῆς ἀπολαύσῃ. Ὁ μὲν γὰρ μείζονα ἐκεῖ, ὁ δὲ ἐλάττονα ὑποστήσεται τιμωρίαν, ἐὰν μὴ ἐνταῦθα πάντα ἀπολύσῃται. Καὶ τοῦτο δηλῶν ὁ Χριστὸς εἰσάγει τὸν Ἀβραάμ λέγοντα τῷ πλουσίῳ· Ἀπέλαβες τὰ ἀγαθά σου, οὗτος δὲ τὰ κακά· καὶ νῦν οὗτος παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι. Ἀλλ' οὗτος μὲν ὀλόκληρον ἀπέθετο τὴν τιμωρίαν, δι' ἃ ἔπαθε κακῶς· ἕτεροι δὲ οὐχ ὀλόκληρον, ἀλλ' ἐκ μέρους· διὸ καὶ ἡμερωτέρον κολάζονται. Ἴδοι δ' ἂν τις καὶ ἀπὸ συνέσεως ἐπιτεταμένης καὶ ἀπὸ ἀφελείας διαφορὰν γινομένην κολάσεως, ὅταν λέγῃ· Ὁ δοῦλος ὁ εἰδὼς τὸ θέλημα τοῦ κυρίου αὐτοῦ, καὶ μὴ ποιήσας, δαρήσεται πολλὰς· ὁ δὲ μὴ εἰδὼς, μηδὲ ποιήσας, δαρήσεται ὀλίγας. Καὶ πολλὰ ἕτερα εὔροι τις ἂν τὰ ποιοῦντα διαφορὰν κολάσεως, καὶ διαφορὰν ἐλέους καὶ φιλοφροσύνης. Σκόπει δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ πρωτοπλάστου. Ἡμαρτεν ἡ Εὐα, ἠμαρτε καὶ ὁ Ἀδάμ, καὶ τὸ ἀμάρτημα ἔν. Ἀμφοτέρωθεν γὰρ ἔφαγον ἀπὸ τοῦ ξύλου, οὐχ ἀμφοτέρωθεν δὲ τὴν αὐτὴν ἔδοσαν δίκην. Ἐσφαξεν ὁ Κάϊν, καὶ ἔσφαξεν ὁ Λάμεχ· καὶ ὁ μὲν ἠλεεῖτο, ὁ δὲ ἐκολάζετο. Συνέλεξε τις ἐν σαββάτῳ ξύλα, καὶ οὐδεμιᾶς ἔτυχε συγγνώμης· ὁ Δαυὶδ ἐφόνευσεν καὶ ἐμοίχευσεν, καὶ ἀπέλαυσεν φιλοφροσύνης^b. Ἐνδιατρίβωμεν τοίνυν τῷ ζητήματι· πολλῶν γὰρ βέλτιον ταῦτα ἀναζητεῖν, ἢ φιλοφροσύνης καὶ συλλόγους τοῖς ἐν ἀγοραῖς προσηλωσθαι. Ὁ γὰρ τὸ εἶρεῖν μόνον τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ καὶ τὸ ζητεῖν μέγα κέρδος ἐστὶ, κἂν μὴ εὐρωμεν. Ἀναγκασθησόμεθα γὰρ ἐν τούτοις ἀπασχολεῖσθαι, ^c καὶ τὸν καιρὸν πάντα ἐν αὐτοῖς δαπανᾶν. Τίνος οὖν ἔνεκεν (δεῖ γὰρ ἐπὶ τὸν πρότερον ἀναδραμεῖν λόγον), μοσχοποιησάντων ἀπάντων τῶν Ἰουδαίων, οἱ μὲν ἐκολάζοντο, οἱ δὲ οὐχ

ἐκολάζοντο; Ὅτι οἱ μὲν μετενόησαν, καὶ τὴν φύσιν αὐτὴν ἠγνόησαν, διὰ τὴν εὐλάβειαν τοῦ οἰκείου κατασφάξαντες· οἱ δὲ ἐνέμενον. Ὅτε τὸ μὲν ἀμάρτημα ἴσον· τὰ δὲ μετὰ ταῦτα οὐχ ἴσα. Τίνος δὲ ἔνεκεν καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὐας οὐχ ἡ αὐτὴ τιμωρία, εἰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀμαρτία; Ὅτι οὐκ ἦν ἴσον τὸ ὑπὸ γυναικὸς ἀπατηθῆναι, καὶ ὑπὸ θεοῦ. Διόπερ ἐκεῖνο ἀπάτην ὁ Παῦλος ἐκάλεσε, λέγων· Ὁ Ἀδάμ οὐκ ἠπατήθη, ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα ἐν παραβάσει γέγονε. Τίνος δὲ ἔνεκεν καὶ ἐ τὰ ξύλα συλλέξας οὐκ ἔτυχε φιλοφροσύνης; Ὅτι πολλῆς παρανομίας ἦν, τὸ ἐκ προοιμίων εὐθέως παραβῆναι τὸ πρόσταγμα, καὶ ἔδει καὶ τοῖς ἄλλοις φόβον ἐντεθῆναι πολύν. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς Σαπφείρας καὶ Ἀνανίου γέγονε. Καὶ ἡμεῖς τοίνυν ὅταν ἀμαρτάνωμεν, [43] σκοπῶμεν εἰ ἀξιοὶ ἐλέους ἐσμεν, εἰ ἐποιήσαμεν τι ὥστε ἐλεηθῆναι, εἰ μετενοήσαμεν, εἰ βελτίους ἐγενόμεθα, εἰ ἀπέστημεν. Καὶ γὰρ τὸ τὸν μετανοήσαντα σωθῆναι, ἐξ ἐλέους ἐστὶ σωθῆναι. Οὕτω γοῦν καὶ οὗτος ἀξιοὶ ἐντεῦθεν σωθῆναι, ἀπὸ τῶν δακρύων, ἀπὸ τῶν θρήνων. Λούσω γὰρ, φησὶ, καθ' ἐκάστην νύκτα τὴν κλίνην μου· ἐν δάκρυσί μου τὴν στρωμνὴν μου βρέξω. Τουτέστιν, ἀπὸ τῆς κατανύξεως. Ἐταράχθη τὰ ὄσῳ μου, καὶ ἡ ψυχὴ μου ἔταράχθη σφόδρα. Οὐκ εὐθέως αὐτὰ λέγει, ἀλλ' ἐπὶ τῷ εὐδελισθῶν τῆς φύσεως καταφεύγει, λέγων· Ἐλέησόν με, Κύριε, ὅτι ἀσθενὴς εἰμι. Οὕτως εἶπε, δεικνύς ὅτι οὐκ ἀρκεῖ μόνον τοῦτο· εἰ γὰρ ἤρκει, πάντες ἂν ἐντεῦθεν ἐσωθῆμεν· πάντες γὰρ ἐσμεν ἄνθρωποι.

γ'. Ἐμοὶ δὲ, εἰ δεῖ ἀκριβέστερόν τι περὶ τούτου εἰπεῖν, τάχα οὐδὲ τοῦτο λέγειν δοκεῖ. Ἀλλὰ τὴν ἀσθενεῖαν τὴν ἐκ τῶν πειρασμῶν ἐγγινομένην αἰνίττεται, οὐ μικρὸν καὶ τοῦτο δικαίωμα εἰς τὸ τυχεῖν ἐλέους καὶ φιλοφροσύνης προβαλλόμενος. Τοῦτο γοῦν καὶ προῖον ἠνίξατο, λέγων· Ἐπαλαιώθη ἐν πᾶσι τοῖς ἐχθροῖς μου. Οἶδε γὰρ καὶ θλίψις μετ' εὐχαριστίας φερομένη, πολλῆς φιλοφροσύνης ὑπόθεσιν παρέχειν, καὶ ἴδω τὸν Θεὸν ποιεῖν. Ταύτην τοίνυν μοι δοκεῖ καὶ ἐνταῦθα αἰνίττεσθαι, λέγων· Ἰασαί με, Κύριε, ὅτι ἔταράχθη τὰ ὄσῳ μου, καὶ ἡ ψυχὴ μου ἔταράχθη σφόδρα. Οὐκ εἶπεν, Ἄνες μοι, οὐδὲ, Ἐνδός μοι, ἀλλ' Ἰασαί. Τὰ γὰρ πρότερα ἀξιοὶ τραύματα ἀφανισθῆναι. Ὅσῳ δὲ ἐνταῦθα τὴν ἰσχὺν ἀπασαν λέγει· ταραχὴν δὲ, τὴν πληγὴν, τὴν κόλασιν, τὴν τιμωρίαν. Ἰασαί με, Κύριε, ὅτι ἔταράχθη τὰ ὄσῳ μου, καὶ ἡ ψυχὴ μου ἔταράχθη σφόδρα. Ὅσπερ οὖν ἐπὶ τῶν ἰατρῶν τρία ταῦτά ἐστι, μᾶλλον δὲ τέσσαρα, ἢ καὶ πέντε, ὁ ἰατρὸς, ἡ τέχνη, ὁ κάμνων, τὸ νόσημα, τῶν φαρμάκων ἡ δύναμις, καὶ παράταξις τις γίνεται καὶ μάχη· ἂν μὲν γὰρ μετὰ τοῦ ἰατροῦ, καὶ τῆς τέχνης, καὶ τῶν φαρμάκων, καὶ ἡ προαίρεσις ἢ τοῦ κάμνοντος, ἐκράτησαν τοῦ νοσήματος· ἂν δὲ ἀφῆ τὸ μετ' ἐκείνων παρατάξασθαι ὁ κάμνων, πρὸς τὴν ἀρρώστιαν ἑαυτὸν ἐξάγει· ἢ κἂν μετ' ἐκείνης παρατάξῃται πρὸς τὸν ἰατρὸν καὶ τὰ φάρμακα καὶ πρὸς τὴν τέχνην, ἀπῆνγκεν ἑαυτόν· οὕτω δὲ καὶ ἐφ' ἡμῶν συμβαίνει· μᾶλλον δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ πολλῶν παραδοξότερον. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἰατρῶν πολλάκις καὶ μετὰ τοῦ νοσήματος, καὶ μετὰ τῆς τέχνης, καὶ μετὰ τῶν φαρμάκων ὁ κάμνων ἴσταται, καὶ οὐδὲν ὠνήσεν, τῆς φύσεως ἀσθενήσας, καὶ τῆς τέχνης ἀπορησάσης, καὶ τῆς δυνάμεως δραπετευσάσης· ἐν τίνος ἐπιρροίας· ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐν

^a Colb. διδάσκει κόλασιν.

^b Morel. καὶ ἀπέλαυσεν συντηρίας.

^c In Reg. aliquando verba cum synonymis mutantur, aliquando series manente sensu invertitur; sed ἀπροσδιόνησως.

sed non dederunt utrique easdem pœnas, imo hi graviores. Et hoc Paulus significans, dicebat: *Qui legem Moysis fecit irritam, sine ulla miseratione sub duobus vel tribus testibus moritur. Quanto putatis deteriori supplicio dignus habebitur, qui Filium Dei conculcaverit, et sanguinem testamenti communem existimaverit* (Hebr. 10. 28. 29)? Quando autem dicit, *Quanto deteriori supplicio dignus habebitur*, intensum ostendit supplicium. Peccarunt qui legem præcesserunt, et qui erant in lege. Rursus priores illi pœnas leviores luerunt. Hoc autem significans, dicebat: *Quicumque enim sine lege peccaverunt, sine lege et peribunt* (Rom. 9. 12): Illud, *sine lege*, significat levius, non gravius. *Et quicumque in lege peccarunt, per legem judicabuntur* (Ibid.). Quare? Quoniam illi quidem habent quæ eos accusat, naturam: hi vero cum natura etiam legem, et quo plus doctrinæ acceperunt, eo majus subibunt supplicium. Rursus etiam ex auctoritate hujus rei licet eventum videre; idque perspicui potest ex sacrificio. Pro universo certe qui peccarat populo tantum offerebatur sacrificium, quantum pro solo sacerdote. Id autem significat, quo major est dignitas, eo gravius esse eorum qui peccant supplicium. Ideo quæ simpliciter quidem fornicata erat, de medio tollebatur: sacerdotis autem filia comburebatur. Possumus etiam aliunde videre et veniam, et gravitatem augeri supplicii, ut cum is qui peccavit, hic pœnas dedit, alius autem se voluptate explevit. Ille enim illic majores, hic vero minores pœnas dabit, si non hic fuerit omnino absolutus. Et id significans Christus, inducit Abraham dicentem diviti: *Recepisti bona tua, hic vero mala; et nunc hic consolationem accipit, tu vero cruciaris* (Luc. 16. 25). Sed hic quidem sibi integrum reservavit supplicium, et ideo graviter fuit punitus: alii autem non integrum, sed ex parte, et ideo levius puniuntur. Viderit etiam quispiam supplicii differentiam ex magna intelligentia et ex simplicitate, ut quando dicit: *Servus qui novit voluntatem domini sui, et non fecit, vapulabit multis: qui autem non novit, nec fecit, vapulabit paucis* (Id. 12. 47. 48). Multa etiam alia invenerit quispiam quæ differentiam supplicii pariunt, item differentiam misericordiæ et benignitatis. Considera autem id etiam in primo homine. Peccavit Eva, peccavit etiam Adam: unum autem erat peccatum. Ambo enim de fructu comederunt: ambo autem non easdem pœnas dederunt. Occidit Cain, et occidit Lamech; et hic quidem misericordiam est assequutus, ille vero punitus est. Collegit quispiam ligna sabbato, et nullam veniam est assequutus (Num. 15. 32. sqq.). David occidit, et adulterium commisit, et salutem est consequutus. In his ergo quærendis immoremur: multo est enim melius hæc inquirere, quam nugis et conventibus qui fiunt in foris deditum esse. Non solum enim hæc invenire, sed etiam quærere, magnum est lucrum, etsi non inveniamus. Cogemur enim in his immorari, et universum tempus in his consumere. Cur ergo (oportet enim ad prius institutam redire orationem), cum omnes Judæi vitulum conflasset, alii quidem puniti sunt, alii

vero minime? Quod illi quidem pœnitentia ducti, et ipsam naturam obliti sint, cum pietatis causa propinquos necarunt: illi vero perseverarunt. Itaque fuit quidem peccatum æquale: sed quæ consequuta sunt non fuere æqualia. Quare autem et in Adam, et in Eva non fuit idem supplicium etsi fuerit idem peccatum? Quia non idem erat a muliere deceptum esse, et a serpente. Itaque Paulus illud appellavit deceptionem, dicens: *Adam non fuit deceptus, mulier autem decepta fuit in transgressionem* (1. Tim. 2. 14). Cur autem is qui ligna collegerat, non est assequutus veniam? Quoniam erat maximæ iniquitatis præceptum statim ab initio transgredi, et oportebat aliis magnum timorem immittere. Hoc etiam in Sapphira et Anania accidit (Act. 5). Et nos itaque quando peccamus, consideremus, an simus digni misericordia, si quid fecimus ut misericordiam assequamur, si pœnitentia ducti sumus, si meliores evasimus, si destitimus. Nam pœnitentia salutem assequi, illud est a Dei misericordia servari. Ita ergo hic etiam rogat inde servari, ex lacrymis, ex lamentationibus. 7. *Lavabo enim, inquit, per singulas noctes lectum meum; lacrymis meis stratum meum rigabo.* Id est, ex compunctione. 3. *Conturbata sunt ossa mea,* 4. *et anima mea turbata est valde.* Non hoc statim dicit, sed ad naturæ infirmitatem confugit, dicens. 5. *Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum.* Ita dicit, ostendens hoc non solum sufficere: si enim sufficeret, omnes ex eo servati essent; omnes enim sumus homines.

3. Mihi autem, si de eo aliquid exactius dicendum est, fortasse ne hoc quidem videtur dicere: sed significat imbecillitatem quæ proficiscitur ex tentationibus, ad misericordiam et veniam assequendam, hanc quoque non parvam rationem afferens. Hoc etiam in progressu significavit, dicens: 8. *Inveteravi inter omnes inimicos meos.* Afflictio enim quæ cum gratiarum actione toleratur, solet magnam præbere ansam misericordiæ, et Deum reddere propitium. Hanc ergo mihi hic videtur significare, dicens: *Sana me, Domine, quoniam conturbata sunt ossa mea,* 4. *et anima mea turbata est valde.* Non dixit: Remitte mihi, neque, Condone mihi, sed, *Sana.* Rogat enim ut priora deleantur vulnera. Ossa hic dicit universam virtutem: turbationem autem, pœnam, supplicium. *Sana me, Domine, quoniam conturbata sunt ossa mea, et anima mea turbata est valde.* Quemadmodum ergo in medicis tria sunt, vel potius quatuor, vel etiam quinque: medicus, ars, ægrotus, morbus, vis medicamentorum, et adest quædam pugna ac conflictus: si enim cum medico, arte, et medicamentis, accedit etiam voluntas ægroti, morbum vincunt; si autem cum illis stare in acie desierit ægrotus, ad infirmitatem seipsum reducit: vel etiam seipsum labefactat, si cum illa adversus medicum, medicamenta, et artem in acie steterit: ita etiam in nobis accidit, imo potius non sic, sed multo admirabilius. Sub medicis enim sæpe cum morbo, et cum arte, et cum medicamentis stat ægrotus, et tamen nihil prodest, cum et natura imbecilla sit, et ars non successerit, nec exitum invenerit, et vis medicamentorum aliquo casu evanuerit: in Deo

autem hoc non est, sed si cum medico steteris, omnino sanari ulcus oportet. Non est enim ars humana, ut effecta careat: sed divina facultas, quæ et naturam, et morbos, et improbitatem, et omne denique vitium superat. Et ideo hic quoque cum ad Deum tanquam ad medicum accessisset, dicebat: *Sana me, Domine, quoniam conturbata sunt ossa mea.* Nonnulli autem dicunt eum hic dicere conturbationem illam, quæ sit ex peccato. Quemadmodum enim quando venti vehementes mari incubuerint, omnia turbant, et quæ est in profundo arena sursum fertur, et qui navigant, in magno versantur periculo: ita etiam in nobis turbatur anima, movetur corpus: omnia complentur tempestate: et plena est nobis deinceps cymba tumultus ac perturbationis, densæ sunt tenebræ, et pereunt omnia propriis locis relictis, estque maxima confusio. Hoc maxime et in libidinis solet cupiditatibus evenire, hoc etiam in ira, et in calamitatibus. Hæc enim omnia conturbant et ossa et animam, et pupillæ invertuntur, et nec oculi quidem rite intuentur: sed quemadmodum perturbato auriga, equi insolenter feruntur: ita etiam conturbata ratione omnia confunduntur, omnia invertuntur, et propriam viam amittunt. Quomodo autem hæc fiat perturbatio, dicere etiam necesse est. Non enim ut in mari ex ventorum impetu, ita etiam in anima ex inopinato casu, sed ex nostra socordia evenit. Nam ut vel fiat, vel non fiat, ipsi in causa sumus. Ut, verbi gratia, exorta cupiditate, nisi tu flammam excitaveris, fornax non accenditur, nisi materiæ dederis alimentum. Non accenditur autem fornax, nisi de speciosis vultibus euriöse investigaris, nisi de aliena pulchritudine fueris nimium sollicitus, nisi in theatra iniquitatis ascenderis. Nisi enim carnem deliciis pinguefeceris, nisi vino rationem obrueris, flamma non excitatur, fornax non accenditur, non evadit bellua ferocior, non tanquam a ventis immanibus excinditur cogitationis puritas. Hæc ergo, inquit, ad evitandam peccati flammam sufficiunt? Non sufficiunt hæc sola, sed oportet etiam alia accedere, orationes assiduas, sanctorum consuetudinem, jejunium moderatum, victum tenuem, necessaria exercitia, ante alia autem omnia Dei timorem, futurum iudicium, supplicia intolerabilia, honorum promissiones. Per hæc omnia refræmare potes cupiditatem rabie exagitatam, et sedare mare commotum fluctibus. *Sed tu, Domine, usquequo?*

5. *Convertere, Domine, eripe animam meam, salvum me fac propter misericordiam tuam.* Ponit assidue illud, *Domine*, veluti quamdam rationem adducens gratiæ et condonationis: est enim hæc nostra spes maxima, ejus ineffabilis clementia ac benignitas, et quod suave natura sit propensus ad condonandum. Illud autem, *Usquequo*, non est graviter ac moleste ferentis, sed dolentis ac mærentis, et non ferentis molem tentationum.

4. *Convertere, Domine, eripe animam meam.* Duo hic ponit, et ipsi converti, et eripere animam. Hoc enim a justis maximo studio contenditur, ut hæc reconcilietur, sit benignus ac propitius, et non avertatur. Hoc enim etiam aliud consequitur, nempe ut servetur anima; non quemadmodum multi homines, et maxime crassiores, unum solum requirunt, ut presenti fruantur prosperitate. At non illi sic; sed ut salutem animæ consequantur, qua nihil est eis antiquius. 6. *Quoniam non est in morte qui memor sit tui, in inferno autem quis confitebitur tibi?* Vide quot affert causas salutis. *Quoniam infirmus sum*, inquit, *Quoniam conturbata sunt ossa mea*, quoniam hæc peto a Domino, *Quoniam non est in morte qui memor sit tui*: non hoc dicens, res nostras esse præsentis vitæ limitibus circumscriptas, absit: novit enim resurrectionem; sed postquam hinc excesserimus, non dari locum pœnitentiæ. Dives enim confitebatur, et pœnitentia ducebatur, sed nihil ei proderat, quoniam tempus præterierat (*Luc. 16*). Virgines etiam oleum accipere voluerunt, sed nemo eis dedit (*Matth. 25*). Hoc ergo rogat hic etiam, ut hic peccata eluat: ut possit terribili tribunali fidenter adstare. Deinde docens auditorem, cum Dei clementia operere etiam nostra consequi (nam et si imbecillitatem præterdamus, si turbationem, si Dei bonitatem, si hoc etiam ipsum, quod dicebat, nostra autem his non accedant, nobis nihil prodesse), vide quidnam subjungit. 7. *Laboravi in gemitu meo, lavabo per singulas noctes lectum meum; lacrymis meis stratum meum rigabo.*

Hortatur ad pœnitentiam. — Audiant qui sunt humiles et abjecti, qualem rex et purpura indutus ostenderet pœnitentiam: audiamus, compungamur. Non solum laborabat, sed laborabat gemens; non tantum lacrymabatur, sed etiam lacrymis lectum lavabat, non uno aut duobus aut tribus diebus, sed etiam singulis noctibus; et non solum dicit præteritum, sed etiam futurum. Ne putetis enim eum, cum hæc semel fecisset, deinceps se quieti tradidisse, et laxamento usum esse: sed hoc assidue fecit per totam vitam, non sicut nos, qui uno die ut plurimum id agentes, imo ne uno quidem, nos ipsos risui¹, voluptati, et otio tradimus. At non ille: sed in lacrymis perpetuo agebat. Hanc nos etiam imitemur confessionem. Si enim noluerimus hic flere, illic omnino necesse erit flere et ejulare: illic quidem inutiliter; hic autem cum emolumento: illic cum ignominia ac dedecore; hic decore admodum et honeste. Quid enim necesse sit hoc fieri, audi quid dicat Christus: *Illic erit fletus et stridor dentium* (*Matth. 8. 12*). At non ita qui hic flent: sed magnam consequentur consolationem. *Beati enim qui lugent, quoniam consolationem accipient* (*Matth. 5. 5*). *Væ vobis divitibus², quoniam accipitis consolationem vestram* (*Luc. 6. 24*). Audiant qui lectos habent

¹ Reg., *Nam ut vel fiat vel non fiat, exorta cupiditate, penes nos est: si autem flammam non accenderis, non tollitur fornacis ignis; nisi materiæ dederis alimentum; nisi de aliena pulchritudine.*

¹ Reg., *non sicut nos qui uno die aut una nocte id agimus, et nos ipsos risui.*

² Reg., *væ vobis, qui gaudetis.*

τοῦτο, ἀλλ' ἐὰν στήσ μετὰ τοῦ ἱατροῦ, πάντως δεῖ
θεραπευθῆναι τὸ ἔλκος. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἀνθρωπίνη
τέχνη, ἵνα ἀπορήσῃ, ἀλλὰ θεία δύναμις, ἡ καὶ φύ-
σεων καὶ νοσημάτων, καὶ πονηρίας, καὶ πάσης [44]
περιγινόμενης κακίας. Διὰ δὴ τοῦτο καὶ οὗτος ὡσπερ
ἱατρῶ τῷ Θεῷ προσελθὼν καὶ ἀποδυρόμενος, ἔλεγεν·
Ἰασαί με, Κύριε, ὅτι ἐταράχθη τὰ ὀστέα μου. Τι-
νὲς δὲ φασὶν ἐνταῦθα ταραχὴν ἐκείνην λέγειν, τὴν ἐκ
τῆς ἀμαρτίας γινομένην. Καθάπερ γὰρ ὅταν πνεύ-
ματα βαγδαῖα εἰς πέλαγος ἐμπέσῃ, πάντα ταραττεῖ,
καὶ ἡ βυθία ἄνω φέρεται ψάμμος, καὶ οἱ πλέοντες ἐν
κινδύνῳ γίνονται· οὕτω δὴ καὶ ἐφ' ἡμῶν ταραττεται
ἡ ψυχὴ, κινεῖται τὸ σῶμα, πάντα πληροῦται· τοῦ χει-
μῶνος, καὶ μεστὸν ἡμῖν τὸ σκάφος λοιπὸν ταραχῆς,
καὶ σκότος πολὺ καὶ πάντα οἴχεται ἀπολιμπάνοντα
τὸν εἰκεῖον τόπον, καὶ πολλὴ ἡ σύγχυσις. Τοῦτο μά-
λιστα καὶ ἐν ἐπιθυμίαις ἀσελγείας συμβαίνειν εἰωθε·
τοῦτο καὶ ἐν θυμῷ καὶ ἐν συμφοραῖς. Πάντα γὰρ ταῦτα
ταράττει καὶ ψυχὴν καὶ ὀστέα, καὶ αἱ κόραι διαστρέ-
φονται, καὶ οὐδὲ εἰ ὀφθαλμοὶ κατὰ τάξιν βλέπουσιν·
ἀλλ' ὡσπερ ἡνιόχου θορυβηθέντος, ἀτάκτως οἱ ἵπποι
φέρονται· οὕτω τοῦ λογισμοῦ διαταραχθέντος, πάντα
συγχεῖται, πάντα διαστρέφεται καὶ τὴν ἰδίαν ὁδὸν
ἀπόλλυσι. Πῶς δὲ αὕτη γίνεται ἡ ταραχὴ, ἀνυχκαῖον
καὶ τοῦτο εἰπεῖν. Οὐ γὰρ ὡσπερ ἐν θαλάττῃ παρὰ τὴν
τῶν πνευμάτων ἐμβολὴν, οὕτω καὶ ἐν τῇ ψυχῇ παρὰ
τινα ἀδόκητον περίστασιν, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἡμετέραν
βραθυμίαν συμβαίνει. Καὶ γὰρ τοῦ γενέσθαι καὶ τοῦ μὴ
γενέσθαι ἡμεῖς αἰτίοι. Οἷόν τι λέγω· τῆς ἐπιθυμίας
ἐγειρομένης, ἂν μὴ σὺ τὴν φλόγα ἀνάψῃς, οὐ καίεται
ἡ κάμιμος, ἂν μὴ τροφὴν παράσχῃς τῇ ὕλῃ. Οὐκ
ἀνάπτεται δὲ ἡ κάμιμος, ἂν μὴ τὰς εὐμόρφους ὄψεις
περιεργάσῃ, ἂν μὴ τὰ ἄλλα κάλλη * πολυπραγμονή-
σῃς, ἂν μὴ εἰς θέατρα παρανομίας ἀναβαίνῃς. Ἄν
γὰρ μὴ πιάνῃς τροφῆ ὁ τὴν σάρκα, ἂν μὴ κατὰ πον-
τίσης οἴνῳ τὸν λογισμὸν, οὐκ αἴρεται ἡ φλόξ, οὐκ
ἀνάπτεται ἡ κάμιμος, οὐ γίνεται χαλεπώτερον τὸ θη-
ρίον, οὐ διατέμνεται καθάπερ ὑπὸ πνευμάτων ἀγρίων
τῆς διανοίας τὸ καθαρόν. Ἄρκει οὖν ταῦτα, φησὶ,
πρὸς τὸ διαφυγεῖν τὴν φλόγα τῆς ἀμαρτίας; Οὐκ ἄρ-
κει ταῦτα καὶ μόνα, ἀλλὰ καὶ ἔτερα δεῖ προστεθῆναι,
εὐχὰς διηνεκεῖς, ἀγίων συνουσίαν, νηστειάν σύμμε-
τρον, δίκαιαν λιτὴν, ἀσχολίαν ἀναγκαίαν, πρὸ τῶν
ἄλλων ἀπάντων τοῦ Θεοῦ τὸν φόβον, τὴν μέλλουσαν
κρίσιν, τὰς ἀφορήτους κολάσεις, τὰς ἐπαγγελίας τῶν
ἀγαθῶν. Διὰ τούτων ἀπάντων δύνασαι χαλινῶσαι τὴν
λυττώσαν ἐπιθυμίαν, καὶ στήσαι τὴν κυμαινομένην
θάλατταν. *Καὶ σὺ, Κύριε, ἕως πότε; Ἐπίστρεψον,
Κύριε, ῥύσαι τὴν ψυχὴν μου, σῶσόν με ἔνεκεν τοῦ
ἐλέους σου.* Συνεχῶς τὸ, *Κύριε, τίθησιν*, ὡσπερ τι
δικαίωμα προβαλλόμενος συγχωρήσεως καὶ χάριτος·
καὶ γὰρ ἡ μεγίστη ἡμῶν ἐλπίς αὕτη, ἡ ἄφατος αὐ-
τοῦ φιλανθρωπία, καὶ τὸ τοιοῦτον εἶναι αὐτὸν πρόχει-
ρον εἰς συγχώρησιν. Τὸ δὲ, *ἕως πότε*, οὐκ ἀποδυ-
σπετοῦντος, οὐδὲ δυσχεραίνοντος, ἀλλ' ὀδυνωμένου
καὶ ἀλγοῦντος, καὶ οὐ φέροντος τὸν ἀπὸ τῶν πειρα-
σμῶν ὄγκον.

* Reg. ἡμεῖς κύριοι τῆς ἐπιθυμίας ἀναπτομένης· ἀλλ' ἂν
μὴ σὺ τὴν φλόγα ἀνάψῃς, οὐκ αἴρεται ἡ κάμιμος· ἂν μὴ τὴν
τροφὴν παράσχῃς τῇ ὕλῃ· ἂν μὴ τὰ ἄλλοτρια κάλλη. Colb.
et Savil. eliam h. benl ἡμεῖς κύριοι, εἰ οὐκ αἴρεται.

† Colb. τροφή.

8. [45] *Ἐπίστρεψον, Κύριε, ῥύσαι τὴν ψυχὴν μου.*
Δύο ἐνταῦθα τίθησι, τὸ τε ἐπιστρέψαι αὐτὸν, καὶ τὸ
ῥύσασθαι τὴν ψυχὴν μου. Τοῦτο γὰρ μάλιστα τοῖς δι-
καίοις περιπεύδασεν, τὸ κατηλλάχθαι αὐτὸν, καὶ
ἴσων εἶναι καὶ εὐμενῇ, καὶ μὴ ἀποστρέφασθαι. Τού-
τω γὰρ καὶ ἕτερον ἔπεται, τὸ σωθῆναι τὴν ψυχὴν·
οὐχ ὡς πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ μάλιστα τῶν πα-
χυτέρων, ἐν μόνον ἐπιζητοῦσιν, ὅπως τῆς παρουσίας
ἀπολαύοιεν εὐμερίας. Ἄλλ' οὐκ ἐκείνοι οὕτως· ἀλλ'
ὅπως τῆς σωτηρίας τῆς κατὰ ψυχὴν ἀπολαύσαιεν, ἧς
οὐδὲν προτιμότερον αὐτοῖς ἦν. *Ὅτι οὐκ ἐστὶν ἐν τῷ
θανάτῳ ὁ μνημονεύων σου· ἐν δὲ τῷ ἄδη τίς ἐξο-
μολογήσεται σοι;* Ὁρα πόσας τίθησιν αἰτίας σωτη-
ρίας. *Ὅτι ἀσθενὴς εἰμι*, φησὶν, *Ὅτι ἐταράχθη τὰ
ὀστέα μου*, ὅτι παρὰ τοῦ Κυρίου ταῦτα αἰτῶ, *Ὅτι
οὐκ ἐστὶν ἐν τῷ θανάτῳ ὁ μνημονεύων σου*· οὐ
τοῦτο λέγων, ὅτι μέχρι τοῦ παρόντος τὰ ἡμέτερα·
ἄπαγε· οἶδε γὰρ τὸν περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγον· ἀλλ'
ὅτι μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀποδημίαν ἡ μετάνοια καιρὸν
οὐκ ἂν ἔχοι. Ἐπεὶ καὶ ὁ πλούσιος ἐξωμολογεῖτο καὶ
μετενόει, ἀλλ' οὐδὲν ὠφελεῖτο διὰ τὴν ἀκαιρίαν. Καὶ
αἱ παρθέναι δὲ ἠβουλήθησαν λαβεῖν ἔλαιον, ἀλλ' οὐδεὶς
αὐταῖς ἔδωκε. Τοῦτο τοίνυν ἀξιοὶ καὶ οὗτος, ἐνταῦθα
ἀπονήσασθαι τὰ ἀμαρτήματα, ὥστε ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ
βήματος παρρησίας ἀπολαῦσαι. Εἶτα παιδεύων τὸν
ἀκροατὴν, ὅτι μετὰ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας δεῖ
καὶ τὰ ἡμέτερα ἔπεσθαι (ἂν τε γὰρ τὴν ἀσθένειαν
προβαλλόμεθα, ἂν τε τὴν ταραχὴν, ἂν τε τοῦ Θεοῦ
τὴν ἀγαθότητα, ἂν τε αὐτὸ δὴ τοῦτο, ὃ ἔλεγε, τὰ δὲ
παρ' ἡμῶν μὴ προσκέηται, οὐδὲν ἡμῖν ὄφελος), ὄρα
τί ἐπήγαγεν· *Ἐκοπίασα ἐν τῷ στεναγμῷ μου,
λούσω καθ' ἐκάστην νύκτα τὴν κλίνην μου· ἐν
δάκρυσί μου τὴν στρωμνὴν μου βρέξω.*

Ἀκουέτωσαν οἱ ἐν εὐτελείᾳ ζῶντες, οἷαν ὁ βασι-
λεὺς καὶ πορφυρίδα περικείμενος μετάνοιαν ἐπεδεί-
κνυτο· ἀκούσωμεν, κατανοηθῶμεν. Οὐχ ἀπλῶς ἔκα-
μεν, ἀλλὰ καὶ ἐκοπίασε στενάξων· οὐχ ἀπλῶς ἐδά-
κρυσεν, ἀλλὰ καὶ ἔλουσε τὴν κλίνην, οὐ μίαν καὶ δευ-
τέραν καὶ τρίτην ἡμέραν, ἀλλὰ καὶ καθ' ἐκάστην
νύκτα· καὶ οὐ τὸ παρελθὸν μόνον λέγει, ἀλλὰ καὶ τὸ
μέλλον. Μὴ γὰρ δὴ νομίσητε, ὅτι ταῦτα ποιήσας ἄπαγε,
πρὸς ἑαυτὸν λοιπὸν ἀφῆκεν, ἀλλὰ διηνεκῶς
τοῦτο πράττων διετέλει διὰ πάσης τῆς ζωῆς. Οὐ
κάθαπερ ἡμεῖς, οἱ μίαν ἐργαζόμενοι τοῦτο πολ-
λάκις ἡμέραν, ἢ οὐδὲ μίαν, εἰς γέλωτα^c καὶ τροφὴν
καὶ ἄνεσιν ἑαυτοῦ· ἐχθιδόμεν. Ἄλλ' οὐκ ἐκεῖνος· ἀλλ'
ἐν δάκρυσιν διηνεκέσι διετέλει. Ταύτην δὴ καὶ ἡμεῖς
μιμῶμεθα τὴν ἐξομολόγησιν. Εἰ γὰρ μὴ βουλευθῆμεν
πλαῦσαι ἐνταῦθα, ἀνάγκη πάντως ἐκεῖ ὀδύρεσθαι καὶ
κλαίειν· ἐκεῖ μὲν ἀνόνητα, ἐνταῦθα δὲ μετὰ κέρδους·
καὶ ἐκεῖ μὲν μετ' αἰσχύνης, ἐνταῦθα δὲ μετ' εὐκο-
σμίας πολλῆς. Ὅτι γὰρ ἀνάγκη τοῦτο γενέσθαι,
ἄκουσον τί φησὶν ὁ Χριστός· *Ἐκεῖ ἐστὶ ὁ κλαυθμὸς
καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.* Ἄλλ' οὐχ οἱ ἐνταῦθα
κλαίοντες οὕτως· ἀλλὰ πολλῆς ἀπολαύσονται τῆς πα-
ρακλήσεως *Μικαριοὶ γὰρ οἱ πενθοῦντες*, ὅτι αὐτοὶ
παρακληθήσονται. Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς πλουσίοις^d,

^c Reg. ἡμεῖς οὐδὲ μίαν τοῦτο ἐργαζόμεθα ἡμέραν ἢ νύκτα,
ἀλλ' εἰς γέλωτα

^d Reg. οὐαὶ ὑμῖν οἱ χαίροντες.

ὅτι ἀπέχετε τὴν [46] παράκλησιν ὑμῶν. Ἀκουέ-
 τωσαν οἱ τὰς ἀργυρᾶς κλίνας ἔχοντες, οἷα τοῦ βασι-
 λέως ἦν ἡ κλίνη· οὐ λιθοκόλλητος, οὐ χρυσοπαστος,
 ἀλλὰ δάκρυσι λελουμένη. Τούτῳ αἱ νύκτες οὐκ ἀνα-
 παύσεως, ἀλλὰ θρήνων καὶ ὀδυρμῶν νύκτες ἦσαν.
 Ἐπειδὴ ἐν ἡμέρᾳ πολλὰ περιέσπων^α αὐτὸν φροντί-
 δες, ὃν ἅπαντες ἀνέσεως ποιοῦνται καιρὸν, τοῦτον
 ἐκεῖνος ἐξομολογήσεως ἐποιεῖτο, θερμότερον θρηνῶν
 τότε. Καλὸν μὲν γὰρ αἰεὶ τὸ κλαίειν, μάλιστα δὲ ἐν
 καιρῷ τῆς νυκτὸς, ὅτε οὐδεὶς ἐκκρούων τῆς θαυμα-
 στῆς ταύτης ἡδονῆς, ἀλλ' ἐνεστὶν ἐμφορηθῆναι τῷ
 βουλομένῳ μετὰ πάσης ἀδείας. Ἰσασιν οἱ πείραν λα-
 βόντες ὃ λέγω, ὅσην εὐφροσύνην ἔχουσιν αὐταὶ τῶν
 δακρύων αἱ πηγαί. Ταῦτα τὰ δάκρυα τὸ ἀπθεστον
 πῦρ σβέσαι δύνανται, τὸν ποταμὸν ἐκεῖνον τὸν πρὸ
 τοῦ βήματος ἐλκόμενον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος ἐδά-
 κρυε τριετίαν νύκτα καὶ ἡμέραν, τὰ ἀλλότρια διορθού-
 μενος πάθῃ· ἡμεῖς δὲ οὐδὲ τὰ οἰκεία, ἀλλὰ γέλῳτι
 καὶ τρυφῇ ἑαυτοὺς ἐκδιδόντες, τὴν νύκτα κάρῳ βα-
 θεῖ καταχωννύμεθα. Καὶ οἱ μὲν ὑπὸ θανάτῳ προσ-
 εοικῶτι προσήλωνται· οἱ δὲ ἀγρυπνίαν θανάτου χα-
 λεπώτερον ἀγρυπνοῦσι, τόκους καὶ δανείσματα καὶ
 τὰς ἐτέρων ἀναλογιζόμενοι κατ' ἐκεῖνον τὴν καιρὸν
 ἐπιβουλᾶς. Ἄλλ' οὐχ οἱ νήφοντες, ἀλλὰ τὰς ἑαυτῶν
 γεωργοῦσι ψυχὰς, ὡσπερ ὑετῷ τοῖς δάκρυσι κεχρη-
 μένοι τοίτοις, καὶ τὰ σπέρματα τῆς ἀρετῆς αὐξάνοντες.
 Πάση κακίᾳ καὶ ἀσελγείᾳ ἀβατός ἐστὶν εὐνή τοιαῦτα
 δάκρυα δεχομένη. Ὅ τὰ τοιαῦτα δάκρυα σταλάζων^β,
 οὐδὲν ἡγεῖται τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ πάσης πολιορκίας
 ἀπαλλάττει τὴν ψυχὴν, τοῦ ἡλίου λαμπροτέραν καθί-
 στησι τὴν διάνοιν. Καὶ μὴ με νομίσητε πρὸς μονα-
 χούς ταῦτα λέγειν μόνον· καὶ γὰρ πρὸς βιωτικούς ἢ
 παραίνεσις, καὶ πρὸς τούτους μᾶλλον, ἢ ἐκεῖνους·
 οὗτοι γὰρ μάλιστα οἱ δεόμενοι τῶν τῆς μετανοίας φαρ-
 μάκων. Ὅ τοιαῦτα θρηνῶν, ἀναστήσεται λιμένος γα-
 ληνοῦ τὴν ψυχὴν ἀμεινον ἔχων, πάντα ἐκβάλλων τὰ
 πάθῃ· πολλῆς πεπληρωμένος τῆς εὐφροσύνης εἰς οἶ-
 κον θεοῦ μετὰ παύρησις ἀπαντήσεται ὁ τοιοῦτος·
 τῷ πλησίον μεθ' ἡδονῆς διαλέξεται· οὐ θυμὸς γὰρ
 ἐνδομυχεῖ, οὐκ ἐπιθυμία φλέγει, οὐκ ἔρωσ χρημά-
 των, οὐ φθόνος, οὐκ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδέν. Πάντα
 γὰρ ταῦτα, καθάπερ θηρία ἐμφωλεύοντα, καταδύναι
 διὰ τῆς νυκτὸς ὁ στεναγμὸς ἐκεῖνος καὶ τὰ δάκρυα
 παρεσκεύασεν. Ἐταράχθη ἀπὸ θυμοῦ ὁ ὀφθαλμὸς
 μου. Εἶδες ψυχὴν συντριμμένην; Εἰπὼν τὴν μετάνο-
 νίαν, λέγει πάλιν τὰ πάθῃ, τὸν θόρυβον τὸν ἐν τῇ
 διανοίᾳ, τὸν φόβον τὸν ἀπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ ἐγ-
 γινόμενον.

ε'. Ὀφθαλμὸν γὰρ ἐνταῦθα τὸν τῆς ψυχῆς φησι, τὸ
 διορατικὸν ἐκεῖνο καὶ λογικὸν, ὅπερ ἡ ἐννοία τῶν οἰ-
 κείων ἀμαρτημάτων ταραττεῖν εἴωθεν. Ἐπειδὴ γὰρ
 διὰ παντὸς πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν εἶχε τὰ πλημμελή-
 ματα, καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν ὀργὴν ἀνελογίζετο, ἐν φόβῳ
 ὦν, οὐκ ἀναλήτῳς ζῶν, καθάπερ οἱ πολλοὶ, ἀλλὰ
 ἀγωνιῶν καὶ τρέμων. Ἡ τοιαύτη ταραχὴ γαλήνης
 [47] μήτηρ ἐστίν· ὁ τοιοῦτος φόβος ἀδείας ὑπόθεσις.
 Ὅ οὕτω τεταραγμένος πάντα χειμῶνα ἐκβάλλει·^α
 τοιαύτην οὐκ ἔχων τὴν ψυχὴν γαλεπὸν κλυδώνιον ὑπο-
 στήσεται. Καὶ ὡσπερ πλοῖον ἀνερμάτιστον τῇ τῶν
 ἀγρίων πνευμάτων ἐκδοθὲν ῥύμη, ταχέως καταπον-
 τίζεται· οὕτω καὶ ψυχὴ ἀναλήτῳς ζῶσα, μυρίοις

^α Reg. διέσπων.

^β Reg. ὁ τὰ τοιαῦτα στενάξων.

πρόκειται πάθει. Διὸ καὶ ὁ μακάριος Παῦλος τοῦτο
 τὸ πάθος ἐνδεικνύμενος, ἔλεγεν· *Οἵτινες ἀπηληγη-
 κότες ἑαυτοὺς παρέδωκαν τῇ ἀσελγείᾳ εἰς ἐργα-
 σίαν ἀκαθαρσίας πάσης ἐν πλεονεξίᾳ.* Καὶ καθά-
 περ κυβερνήτης, ἕως ἂν ταῖς φροντίσι ταῖς ὑπὲρ τῶν
 πλεόντων ταραττεται, πάντας ἐν γαλήνῃ καθίστησιν,
 ἂν δὲ ταύτης ἀπαλλαγῆς καθεῦδῃ, ταραχὴν ἐπάγει
 μεγάλην· οὕτω δὲ καὶ ὁ ἄνθρωπος· ὁ μὲν ἀγωνιῶν
 καὶ τρέμων καὶ ταραττόμενος, ἐν ἡσυχίᾳ τὴν ἑαυτοῦ
 καθίστησι διάνοιν· ὁ δὲ ὑπὸ τῆς ῥαθυμίας ἑαυτὸν
 παραδοὺς, ὑποδρύχιον τὸ σκάφος ἐργάζεται. Ἐπα-
 λαιώθη ἐν πᾶσι τοῖς ἐχθροῖς μου. Τί ἐστὶν, Ἐπα-
 λαιώθη; Ἡσθένησα, φησὶν, ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν μου.
 Καὶ γὰρ ἐναγώνιος ἡμῶν ὁ βίος, καὶ μυρίων ἐχθρῶν
 ἡ ζωὴ ἡμῶν ἐμπέπλησται, οἵτινες καὶ ἰσχυρότεροι γί-
 νονται, ἐπειδὴν ἀμαρτημασί περιπέσωμεν. Διὸ πάντα
 χρῆ ποιεῖν, ὥστε διαφυγεῖν αὐτῶν τὰς λαβὰς, καὶ
 μηδέποτε πρὸς αὐτοὺς καταλλάττεσθαι· αὕτη γὰρ
 ἡμῶν μεγίστη ἀσφαλείας ὑπόθεσις. Τούτων τῶν
 ἐχθρῶν τὴν φάλαγγα δηλῶν ὁ Παῦλος, ἔλεγεν· *Οὐκ
 ἐστὶν ἡμῶν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ
 πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς
 κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου.*
 Ἐπεὶ οὖν τοιαύτη ἡ τῶν πολεμίων φάλαγξ, αἰεὶ καὶ
 διηνεκῶς ὀπλιζεσθαι χρῆ, καὶ φεύγειν τῶν ἀμαρτη-
 μάτων τὰς ἐφόδους. Οὐδὲν γὰρ οὕτω παλαιῶν εἴωθεν,
 ὡς ἀμαρτίας φύσις. Διὸπερ καὶ ὁ Παῦλος τὴν ἐντεῦ-
 θεν παλαιώσιν γινομένην ἀποτρίβεσθαι κελεύων,
 ἔλεγε· *Μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ
 μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοῦ ὑμῶν.*
 Ὅταν οὖν ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας παλαιωθῆς, ὑπὸ τῆς με-
 τανοίας ἀνακαινίσσον σαυτὸν. Ἀπόστητε ἀπ' ἐμοῦ,
 πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν, ὅτι εἰσήκουσε
 Κύριος τῆς φωνῆς τοῦ κλαυθμοῦ μου. Ἐκούσε
 Κύριος τῆς δεήσεώς μου, Κύριος τὴν προσευχὴν
 μου προσεδέξατο. Οὐ μικρὰ καὶ αὕτη ὁδὸς εἰς ἀρε-
 τὴν ἀγούσα, τὸ φεύγειν τοὺς πονηρούς. Ὅπερ μετὰ
 τῆς ὑπερβολῆς καὶ ὁ Χριστὸς ἀπαιτεῖ παρ'
 ἡμῶν, ὡς τοὺς ἐν τάξει μελῶν ἡμῶν ἀναγκαιοτάτων^α
 ὄντας φίλους κελεύειν ἐκκόπτειν, ὅταν ἡμᾶς σκανδα-
 λίζωσι, καὶ βλάβην τινὰ ἡμῶν αὐτῶν ἢ συνουσία φέρῃ.
 Ἐὰν γὰρ, φησὶν, ὁ ὀφθαλμὸς σου σκανδαλίξῃ σε,
 ἐξελε αὐτόν· καὶ ἐὰν ἡ χεὶρ σου σκανδαλίξῃ σε,
 ἐκκοψον αὐτήν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· οὐ περὶ μελῶν
 λέγων, ἀπαγε· ἀλλὰ περὶ φίλων γνησίων, ὧν δεῖ τὰς
 φιλίας ἀτιμάζειν, ὅταν μήτε αὐτοῖς κέρδος, μήτε
 ἡμῶν γίνεσθαι, ἀλλὰ βλάβη. Ταύτην δὲ τὴν ἀρετὴν κα-
 τερθώσας καὶ οὗτος οὐ μόνον οὐκ ἐδίωκε τὰς τοιαύτας
 συνουσίας, ἀλλὰ καὶ παρεκελεύετο τοῦτοις ἀποπηδᾶν
 ἑαυτοῦ.

γ'. Οὗτος τῆς μετανοίας ὁ καρπὸς, τοῦτο τῶν δακρύων
 [48] τὸ κέρδος. Ἡ γὰρ οὕτω συντριβεῖσα διάνοια,
 οὐδεμιᾶ λοιπὸν προσπάθειᾳ κατέχεται. Τοῦτο δὲ καὶ
 ἡμεῖς ποιῶμεν· κἂν αὐτὸ διάδημα ἢ τις περιχέιμε-
 νος, βλάβη δὲ ἡμᾶς, ἀτιμάζωμεν αὐτοῦ τὴν φιλίαν.
 Οὐδὲν γὰρ εὐτελέστερον ἀνδρὸς, καὶ βασιλεύοντος,
 ὅταν κακίᾳ συζῆ· ὡσπερ οὐδὲν βασιλικώτερον καὶ
 δεσμώτου, ὅταν ἀρετὴν ἢ κεκτημένος. Ὅτι εἰσή-

^α Sic Reg. atque ita legit interpre. Alii ἀναγκαιοτάτους.
 Unus a Savilio memoratus ἀναγκαιοτάτην.

argentens, qualis erat lectus regis; non ex gemmis conflatus, non auro contextus, sed ablutus lacrymis. Et noctes huic erant non quietis, sed noctes fletuum et lamentationum. Quoniam interdum eum mulierum curæ circumstabant: quod alii quietis ac laxamenti tempus sumunt, id illo ducebat tempus confessionis, tunc acrius lamentans. Bonum est enim semper flere, maxime autem tempore noctis, quando nullus est qui hanc admirabilem voluptatem excutiat, sed licet volenti ea liberrime expleri. Sciunt qui ejus quod dico fecere periculum, quantam lætitiā habeant hi fontes lacrymarum. Hæ lacrymæ possunt extinguere ignem, inextinguibilem, fluvium illum qui trahitur ante tribunal. Propterea Paulus triennio flevit noctu et die (Act. 20. 31), alienas afflictiones corrigens; nos autem ne nostras quidem, sed nosipsos risui ac voluptati dedentes, tota nocte gravi somno et crapula obruimur. Et hi quidem somno morti simili sunt affixi: alii vero agunt morte graviores vigilias, scœnora, et usuras, et in alios insidias eo tempore animo agitant. At non ii qui sunt sani et sobrii, sed suas colunt animas, his lacrymis tamquam iambre utentes, et semina virtutis augentes. Nulli vitio et libidini erit aditus ad lectum ejus, qui lacrymas ejusmodi suscipit. Qui tales fundit lacrymas, nihil ducit quæ sunt in terra, sed liberat animum ab omni obsidione, mentem reddit vel sole clariorem. Nec me existimaveritis solis hæc dicere monachis; etiam ad eos qui rebus ad hanc vitam pertinentibus attentis sunt, habetur hæc exhortatio, et ad hos potius, quam ad illos: hi enim sunt qui maxime indigent pœnitentiæ pharmacis. Qui hoc modo lamentatur, surget animo melius affecto, quam sit portus tranquillus, omnes animi perturbationes expellens; omni refertus lætitiā in domum Dei libere et secure ingrediatur; cum propinquo jucunde colloquetur; non eum vexat ira in internis penetrabilibus, non inflamat cupiditas, non amor pecuniæ, non invidia, non aliquid aliud ejusmodi. Hæc enim omnia ut tamquam belluæ in cavernis abstrusæ delitescerent, nocturnus ille gemitus et lacrymæ effecerunt. 8. *Turbatus est a furore oculus meus.* Vidisti contritam animam? Postquam dixit pœnitentiā, dicit rursus perturbationes animi, conturbationem quæ est in mente, timorem qui ex ira Dei procedit.

5. *Oculus animæ quis; oculus eruendus, quomodo. Pœnitentiæ et lacrymarum fructus.* — Oculum enim hic dicit oculus animæ, perspicacitatem illam et rationandi facultatem, quam solet perturbare suorum peccatorum cogitatio. Quia enim sua delicta ante oculos perpetuo habebat, Dei etiam iram apud se cogitabat, timore affectus, non omnis doloris expers, sicut multi: sed horrens et contremiscens. Talis conturbatio est in ter tranquillitatis: talis metus est fundamentum securitatis. Qui ita est conturbatus, omnem tempestatem expellit: qui tali non est anima præditus, graves fluctus subbit: et quemadmodum navigium non saburratum, violentorum ventorum impetui relictum, celeriter submergitur:

ita etiam anima doloris penitus expers exposita est innumerabilibus perturbationibus. Quocirca etiam beatus Paulus dicebat ostendens hanc affectionem: *Qui omni doloris sensu privati seipsos tradiderunt impuditiæ, in operationem omnis immunditiæ, in avaritia (Ephes. 4. 19).* Et quemadmodum gubernator, quamdiu pro navigantibus sollicitudine vexatur, omnes reddit quietos ac tranquillos, sed si ab ea liberatus dormiat, magnam affert perturbationem: ita etiam homo; qui horret quidem, tremit et perturbatur, quietam reddit suam cogitationem: qui autem socordix somno seipsum tradidit, efficit ut cymba obruatur. *Inveteravi inter omnes inimicos meos.* Quid est, *Inveteravi?* Debilitatus sum, inquit, ab inimicis meis. Vita enim nostra versatur in certamine, et innumerabilibus inimicis plena est, qui etiam efficiuntur potentiores, quando in peccata inciderimus. Quamobrem omnia sunt facienda ut eorum manus effugiamus, et ne eis unquam reconciliemur: hoc est enim nobis securitatis maxime fundamentum. Horum inimicorum phalangem Paulus significans, dicebat: *Non est nobis colluctatio cum carne et sanguine, sed cum principatibus, cum potestatibus, cum mundi rectoribus tenebrarum hujus sæculi (Ibid. 6. 12).* Cum ergo talis sit phalanx inimicorum, semper et perpetuo in armis esse oportet, et fugere peccatorum insultus. Nihil enim facit adeo inveterare, ut natura peccati. Quamobrem Paulus quoque volens inveterationem quæ ex eo sit amoliri, dicebat: *Ne conformemini huic sæculo, sed transformemini renovatione mentis vestræ (Rom. 12. 2).* Quando ergo a peccato inveteraveris, renova teipsum per pœnitentiā. 9. *Discedite a me omnes qui operamini iniquitatem, quoniam exaudivit Dominus vocem fletus mei.* 10. *Exaudivit Dominus deprecationem meam, Dominus orationem meam suscepit.* Non est hæc quoque parva via ad virtutem deducens, malos fugere, quod quidem Christus quoque a nobis cum tanto studio exigit, ut etiam amicos qui maxime necessariorum nobis membrorum loco sunt, jubeat excindere, quando nos scandalizant, et nobis aliquid damni affert eorum consuetudo. *Si oculus, inquit, te scandalizat, erue ipsum; et si manus te scandalizat, excinde ipsam, et ejice a te (Matth. 5. 29. 30),* non dicens de membris, absit: sed de veris et necessariis amicis, quorum sunt aspernandæ amicitie, quando nec nobis, nec ipsis sunt utiles, sed damnosæ. Hanc exercens virtutem hic quoque non solum non persequabatur tales familiaritates et congressiones, sed etiam eas jubebat a se resilire.

6. Hic est fructus pœnitentiæ, hoc est lucrum lacrymarum. Mens enim quæ ita est contrita, nulla deinceps libidine tenetur. Hoc ipsum nos quoque faciamus: et si sit quispiam vel ipso diademate redimitus, nos autem lædat, aspernemur ejus amicitiam. Nihil est enim viro vilius, etsi sit rex, quando est vitio deditus: quemadmodum nihil est vel captivo magnificentius, quamdiu virtutem possederit. Quo-

nia:m exaudivit Dominus vocem fletus mei. Non dixit, *Exaudivit vocem meam*, simpliciter, sed, *Vocem fletus mei.* Vides quomodo sua large et copiose proferat, *vocem* et *fletum*, *vocem* hic dicens, non intentionem clamoris, sed affectionem animi, et *fletum*, non eum solum qui profluit ex oculis, sed etiam eum qui ex anima? Qui enim inducit pœnitentiam, et a Deo exauditur, hoc etiam bonum potest præclare consequi, ut consuetudinem improborum amoveat. 11. *Erubescant et conturbentur omnes inimici mei; convertantur retrorsum¹, et erubescant valde velociter.* Hæc oratio maximam habet utilitatem, pudorem, inquam, et retrocessionem. Qui enim male currunt, si erubescant et retrocedant, a nequitia desistent. Quemadmodum enim si viderimus hominem in præcipitio et præruptis locis ingredientem, ne ulterius procedat retinebimus, dicentes: Homo, quo ferris? occurret tibi præcipitium quod ante est: ita etiam hic vult malos retrocedere. Ita etiam furem equum nisi quis cito represserit, cito peribit. Ita etiam medici, serpentis alicujus venenum adrepens et in totum corpus emanans maxima celeritate, ne ulterius progrediatur, sistunt, ejus vitium incidentes. Hoc autem nos quoque faciamus, et quod in nobis est vitium maxima celeritate reprimamus, ne ulterius progrediens morbum augeat. Neglecta enim peccatorum vulnera sæpe majora evadunt, et nec usque ad vulnera solum sistit morbus et infirmitas, sed sæpe etiam mortem parit immortalem, quemadmodum etiam si ab initio parva sustulerimus, nec magna consequentur. Considera autem. Qui meditatus est non facere injuriam, nec sciet pugnare; qui pugnare nesciet, se etiam recte geret in amicitia; qui se in amicitia recte geret, non habebit inimicum; qui autem non habet inimicum, sed habet caritatem, habebit omnem virtutem. Ne priora ergo negligamus, ne mala in majus crescant. Judas, si pecuniæ amorem coercuisset, non venisset ad sacrilegium: si illud compressisset, non ad colophonem, ut aiunt, malorum prosilisset. Et ideo Christus quoque non solum fornicationem et adulterium, sed impudicum etiam obtutum reprimat (*Matth. 5. 28*), radicem ab imo evellens, ut facilius possit superari vitium. Hoc etiam faciebat Judæis, crassius quidem et tamquam per ænigmata; loquebatur enim cum carnalioribus, sed tamen faciebat. Quomodo? Non permittebat ut in bestiis ulla esset conjunctio ex diversis generibus (*Deut. 22. 10*), non sinebat comesse sanguinem brutorum (*Levit. 17. 10*), non permittebat tenere pignora post vesperum (*Deut. 24. 15*), magna per hæc mala reprimens, per primum quidem coitum masculorum, per secundum autem carnes, per tertium vero crudelitatem et inhumanitatem. Sed nunc omnia passim et impudenter admodum fiunt, et ideo omnia susque deque aguntur et feruntur. Quando ergo parvam

animi perturbationem susceperis, ne eam neglexeris quod parva sit, sed considera id quod ex ea alitur, maxima mala parere. Etenim postquam in domo aliquantum stuppæ accensum viderimus, conturbamur, et tumultum movemus: non enim attendimus initium: sed ex initio finem considerantes, movemur et concurrimus ut totum caminum extinguamus. Hoc igne vehementius animam exedit vitium. Oportet itaque prævenire. Nam si fuerimus negligentes, id correctu evadet difficilius. Hoc viderit quispiam evenire etiam in navigio, et conturbari nautas, non quando mare jam superare, sed quando id facturum esse viderint. Ne simus ergo in parvis peccatis socordes, sed ea reprimamus cum magna vehementia, ut liberemur a majoribus, et bona futura consequamur, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cum quo Patri una cum sancto Spiritu gloria, honor, imperium, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

EXPOSITIO IN PSALMUM VII.

1. *Psalmus Davidi, quem cantavit Domino pro verbis Chusi filii Jemini.*

2. *Domine Deus meus, in te speravi: salvum me fac ab omnibus persequentibus me, et libera me.*

1. Oporteret quidem Scripturarum et historiarum adeo accuratam habere cognitionem, ut longiori ad earum doctrinam oratione non egeremus; sed quoniam alii quidem in rebus sæcularibus occupati, alii vero seipsos socordiae dedentes, ea non audiverunt, necesse est paulo longiori uti oratione, Psalmi argumentum explanantes. Sed attendite diligenter. Quodnam igitur est argumentum? *Psalmus Davidi quem cecinit Domino.* Alius: *Psalmus pro ignorantia Davidi.* Alius: *Ignoratio Davidi: et pro Chusi, Æthiopsis (a).* inquit. Sed sic etiam obscura sunt, quæ dicta sunt, quod vos historiam ignoretis. Sed quoniam non oportet solum reprehendere, sed docere, operæ pretium est narrationem aggredi. Quis ergo sit hic Chusi filius Jemini, et quænam sint verba, pro quibus Deo cecinit hoc canticum David, hinc deinceps dicendum est, ab initio ducta oratione.

Vis ambitionis exemplo Absalonis probata. — Absalon fuit filius David, juvenis incontinens et perditus (*2. Reg. 15*). Is aliquando insurrexit adversus patrem, eoque regno, et domo, et patria ejecto, pro illo ipse tenebat omnia, et neque naturam, nec educationem, nec ætatem, nec quæ præcesserant respiciebat, aut reverebatur; sed erat adeo, ut semel dicam, crudelis, immitis, et bellua potius quam homo, ut his omnibus perruptis obicibus, ipsis nature insultaret legibus, et turbis omnia ac tumultu compleret: tunc enim omnia evertabantur decreta nature, hominum reverentia, in Deum pietas ac religio, humanitas et misericordia, alimentorum remuneratio, et in senectutem reverentia. Nam etsi volebat eum revereri ut

¹ Sic Reg. in aliis vox, *retrorsum*, dicitur; sed sic legendum esse declarant ea quæ sequuntur.

(a) Illud, *ignoratio Davidi* (ἀγνοῦμα τῷ Δαυίδ), est Symmachi; illud autem, *Æthiopsis* (Ἀθίοπος), est Aquilæ.

κουσε Κύριος τῆς φωνῆς τοῦ κλαυθμοῦ μου. Οὐκ εἶπεν, Ὅτι εἰσήκουσε τῆς φωνῆς μου, ἀπλῶς, ἀλλὰ, *Τῆς φωνῆς τοῦ κλαυθμοῦ μου.* Ὅρας πῶς καὶ τὰ παρ' ἐαυτοῦ μετὰ πολλῆς εἰσάγει τῆς θαψιλείας, καὶ φωνὴν, καὶ κλαυθμὸν, φωνὴν ἐνταῦθα οὐ τὸν τόνον λέγων τῆς κραυγῆς, ἀλλὰ τὴν διάθεσιν τῆς διανοίας, καὶ κλαυθμὸν οὐ τὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀπὸ τῆς ψυχῆς; Ὁ γὰρ μετάνοιαν εἰσάγων, καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀκούσιμος, εὐκόλως καὶ τοῦτο δύναται κατορθῶσαι τὸ ἀγαθόν, τὸ διακρούεσθαι τῶν πονηρῶν τὰς συνουσίας. *Αἰσχυρθῆτωσαν καὶ ἐντραπήτωσαν πάντες οἱ ἐχθροὶ μου· Ἀποστραφήτωσαν εἰς τὰ ὀπίσω^a, καὶ καταισχυρθῆτωσαν σφόδρα διὰ τάχους.* Αὕτη ἡ εὐχὴ μεγίστην ἔχει ὠφέλειαν, τό τε αἰσχυρθῆναι λέγω, καὶ τὸ εἰς τοῦπίσω ἀπελθεῖν. Οἱ γὰρ κακῶς τρέχοντες, εἰ καταισχυρθεῖεν, καὶ εἰς τὰ ὀπίσω ἀπέλθοιεν, στήσονται τῆς πονηρίας. Ὡσπερ γὰρ εἰ ἄνθρωπον ἴδωμεν κατὰ κρημοῦ φερόμενον, ἀναγκαιίζομεν αὐτὸν τῆς προσωτέρω φορᾶς, λέγοντες· Ἄνθρωπε, ποῦ φέρῃ; κρημνὸς ἐμπροσθεν ἀπαντήσεται· οὕτω δὴ καὶ οὗτος ἀξιοὶ τοὺς κακοὺς πάλιν εἰς τοῦπίσω ἀναδραμεῖν. Οὕτω καὶ ἵππον μαινόμενον ἂν μὴ ταχέως τις ἀνακρούσῃται, ταχέως ἀπολείται. Οὕτω καὶ ἰατροὶ ἰὸν ἐρπετοῦ τινος πολλάκις ἐπινεμόμενον ἅπαν τὸ σῶμα μετὰ πολλοῦ τοῦ τάχους τῆς προσωτέρω φορᾶς ἰστώσιν, ἐγκόπτοντες αὐτοῦ τὴν κακίαν. Τοῦτο δὴ καὶ ἡμεῖς ποιῶμεν, καὶ τὴν ἐν ἡμῖν κακίαν ἀναστέλλωμεν μετὰ πολλοῦ τοῦ τάχους, ἵνα μὴ προϊῶσα αὐξή τὴν νόσον. Καὶ γὰρ ἀμελούμενα, μείζονα γίνεται τῶν ἀμαρτημάτων τὰ τραύματα, καὶ οὐ μέχρι τραυμάτων ἰσταται τὰ τῆς νόσου καὶ τῆς ἀβρωστίας, ἀλλὰ καὶ θάνατον τίχτει τὸν ἀθάνατον, ὥσπερ ἂν ἐξ ἀρχῆς καὶ τὰ μικρὰ ἀνέλωμεν, οὐδὲ τὰ μεγάλα ἔψεται. Σκόπει δέ. Ὁ μελετήσας μὴ ὑβρίζειν, οὐδὲ μάχεσθαι εἰσεται· ὁ μὴ εἰδῶς μάχεσθαι, καὶ τὸ φιλεῖν κατορθώσει· ὁ κατορθώσας τὸ φιλεῖν, ἐχθρὸν οὐκ ἔξει· ὁ δὲ ἐχθρὸν οὐκ ἔχων, ἀλλὰ τὴν ἀγάπην ἐπιδεικνύμενος, ἅπασαν κατορθώσει τὴν ἀρετὴν. Μὴ δὴ τῶν προτέρων ἀμελῶμεν, ἵνα μὴ πρὸς τὸ μείζον αἴρηται τὰ κακά. Ὁ Ἰούδας, εἰ τὸ χρημάτων ἐρᾶν ἐκόλασεν, οὐκ ἂν εἰς ἱεροσολίαν ἦλθε· ταύτην εἰ κατέσχεν, οὐκ ἂν εἰς τὸν κολοφῶνα τῶν κακῶν ἐξεπήδησε. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς οὐ τὴν πορνείαν μόνον, οὐδὲ τὴν μοιχείαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀκόλαστον ἡψιν ἀναστέλλει, τὴν ῥίζαν κάτωθεν ἀναστῶν, ὥστε καὶ εὐκολώτερον εἶναι περιγενέσθαι τῆς πονηρίας. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων ἐποίησι, παχύτερον μὲν καὶ ὡς δι' αἰνιγμάτων, ἐπειδὴ πρὸς σαρκωδεστέρους ὁ λόγος ἦν, ἐποίησι γοῦν ὁμοῦς. [49] Πῶς, καὶ τίνι τρόπῳ; Οὐκ ἠφίει ἐν κτήνεσι γίνεσθαι^b τινὰ μίξιν ἐκ διαφορῶν γενεῶν, οὐκ ἠφίει αἷμα ἐσθίειν ἀλόγων, οὐκ ἠφίει ἐνέχυρα κατέχειν μετὰ τὴν ἐσπέραν, μεγάλα ἐκ τούτων ἀναστέλλων κακά· διὰ μὲν τοῦ προτέρου τὴν ἀβρενομιξίαν, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου τοὺς φόνους, διὰ δὲ τοῦ τρίτου τὴν ὁμότητα καὶ τὴν ἀπανθρωπίαν. Ἄλλα νῦν πάντα ἀνέδην καὶ μετὰ πολλῆς πράττεται τῆς ἀναίσχυντίας· διὰ τοῦτο πάντα ἄνω καὶ κάτω γέγονεν. Ὅταν τοίνυν μικρὸν καταδέξῃ πάθος, μὴ τοῦτο ἴδῃ· ὅτι μικρὸν, ἀλλ' ἐνόησον, ὅτι τὸ ἐξ αὐτοῦ τρεφόμενον τὰ μέγιστα τίχτει δεινά. Καὶ γὰρ ἐπειδὴν ἴδωμεν ἐν οἰκίᾳ στυππίον ἀναφθὲν μικρὸν, θορυβούμεθα καὶ ταραττόμεθα· οὐ γὰρ τῷ προοιμίῳ προ-

έχομεν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ προοιμίου τὸ τέλος· λογιζόμενοι θορυβούμεθα καὶ περιτρέχομεν, ὥστε ὀλόκληρον σβέσαι τὴν κάμινον. Τοῦτου τοῦ πυρὸς σφοδρότερον ἐπινέμεται ψυχὴν ἢ κακία. Διὸ δεῖ προκαταλαβεῖν. Ἐάν γὰρ ῥαθυμήσωμεν, δυσκολωτέρα γίνεται ἡ διόρθωσις. Τοῦτο καὶ ἐπὶ πλοίου συμβαίνει· ἴδοι τις ἂν, καὶ τοὺς ναύτας θορυβουμένους, οὐκ ὅταν ἴδωσι τὴν θάλατταν ὑπερέχουσαν, ἀλλὰ καὶ ὅταν μέλλουσαν τοῦτο ποιεῖν. Μὴ τοίνυν ὤμεν ῥαθυμοὶ τοῖς μικροῖς ἀμαρτημασιν, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς αὐτὰ ἀναστέλλωμεν τῆς σφοδρότητος, ἵνα τῶν μειζόνων ἀπαλλαγῶμεν, καὶ τῶν μελλόντων ἐπιτύχωμεν, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ἅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι δόξα, κράτος, τιμὴ, νῦν καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΟΝ Ζ' ΨΑΛΜΟΝ.

Ψαλμὸς τῷ Δαυίδ, ὃν ᾄσῃ τῷ Κυρίῳ ὑπὲρ τῶν λόγων Χουσί υἱοῦ Ἰεμενεῖ.

Κύριε ὁ Θεός μου, ἐπὶ σοὶ ἠλπισα· σῶσόν με ἐκ πάντων τῶν διωκόντων με, καὶ ῥύσαι με.

α'. Ἐδει μὲν οὕτως ἀκριβῶς τῶν Γραφῶν καὶ τῶν ἱστοριῶν εἰδέναί τὴν γνῶσιν, ὡς μὴ δεῖσθαι ἡμᾶς μακροτέρου λόγου πρὸς τὴν τούτων διδασκαλίαν· ἐπειδὴ δὲ οἱ μὲν ὑπὲρ βιωτικῶν πραγμάτων ἀσχολούμενοι, οἱ δὲ ῥαθυμῶς ἑαυτοὺς ἐκδιδόντες, ἀνήκοοι τούτων εἰσιν, ἀνάγκη πρὸς τὸ μῆκος τὸν λόγον ἐξαγαγεῖν, τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ψαλμοῦ λέγοντας. Ἄλλα προσέχετε μετὰ ἀκριβείας. Τίς οὖν ἐστὶν ἡ ὑπόθεσις; *Ψαλμὸς τῷ Δαυίδ, ὃν ᾄσῃ τῷ Κυρίῳ.* Ἄλλος· *Ψαλμὸς ὑπὲρ ἀγνοίας τῷ Δαυίδ.* Ἄλλος· *Ἀγνόημα τῷ Δαυίδ· καὶ ἀντὶ τοῦ Χουσί, Αἰθιοπός φησιν^c.* Ἄλλα καὶ οὕτως ἀσαφῆ τὰ εἰρημένα, τῷ τὴν ἱστορίαν ἡμᾶς ἀγνοεῖν. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἐγκαλεῖν δεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ διδάσκειν [50], ἀναγκαῖον ἀψασθαι τοῦ διηγήματος. Τίς οὖν ὁ Χουσί οὗτος ὁ υἱὸς Ἰεμενεῖ, καὶ τίνες οἱ λόγοι αὐτοῦ, ὑπὲρ ὧν ᾄσῃ τῷ Θεῷ τὴν ᾠδὴν ταύτην ὁ Δαυίδ, ἐντεῦθεν ἤδη λεκτέον, εἰς ἀρχὴν ἀνάγοντα τὸν λόγον.

Ἄβεσσαλὼμ υἱὸς ἐγένετο τῷ Δαυίδ, νέος ἀκόλαστος καὶ διεφθαρμένος· οὗτος ἐπανεστῆ ποτὲ τῷ πατρὶ· καὶ τῆς βασιλείας αὐτὸν, καὶ τῆς οἰκίας, καὶ τῆς πατρίδος ἐκβαλὼν, αὐτὸς ἀντ' ἐκαίνου κατέσχεν ἅπαντα, καὶ οὔτε τὴν φύσιν, οὔτε τὴν ἀνατροφὴν, οὐ τὴν ἡλικίαν, οὐ τὰ προλαβόντα ἠδεῖτο· ἀλλ' οὕτως ἦν καθάπαξ ὠμὸς καὶ ἀπηνῆς, καὶ θηρίον μᾶλλον ἢ ἄνθρωπος, ὡς ἅπαντα ταῦτα διαρρήξας τὰ κωλύματα, αὐτοῖς ἐπιπηδῆσαι τοῖς τῆς φύσεως νόμοις, καὶ ταραχῆς ἐμπλήσαι ἅπαντα καὶ θορύβου. Καὶ γὰρ πάντα ἀνετρέπετο τότε, φύσεως ὄροι, ἀνθρώπων αἰδῶς, ἢ πρὸς Θεὸν εὐλάβεια, φιλανθρωπία καὶ ἔλεος, τροφείων ἀμοιβαί, καὶ ἡ πρὸς τὸ γῆρας αἰδῶς. Εἰ γὰρ καὶ μὴ ὡς πατέρα αἰδεσθῆναι ἠδούλετο, ὡς

^a Sic Reg. In aliis εἰς τὰ ὀπίσω dicitur.

^b Reg. ἐν σπέρμασι γίνεσθαι, eodem nempe sensu.

^c Reg. τῷ Κυρίῳ φησὶν· ἀντὶ τοῦ, ψαλμὸς ὑπὲρ ἀγνοίας τῷ Δαυίδ. Ἄλλος δὲ, ἀγνοημάτων Δαυίδ, καὶ ἀντὶ τοῦ Χουσί, Αἰθιοπός φησι.

γεγηρακότεα ἐχρῆν· εἰ δὲ καὶ τῆς πολιᾶς ἡμέλει, ὡς εὐεργέτην αἰσχύνεσθαι· εἰ δὲ μηδ' οὕτως, ὡς μηδὲν ἰδικηκότεα· ἀλλ' ὁ τῆς φιλαρχίας ἔρωσ πᾶσαν ταύτην ἐξέβαλε τὴν αἰδῶ, καὶ θηρίον τὸν ἄνθρωπον ἐποίησε. Καὶ ὁ μὲν μακάριος οὗτος, καὶ γεννησάμενος, καὶ ἀναθρεψάμενος, ἀλήτης καὶ φυγᾶς κατὰ τὴν ἔρημον ἐπλανᾶτο, καθάπερ μετανάστης, ἐν ὑπερορίᾳ, καὶ τοῖς ἐντεῦθεν πιεζόμενος κακοῖς^α· ἐκεῖνος δὲ ἐνετρόφα τοῖς τοῦ πατρὸς ἀγαθοῖς. Τῶν τοίνυν πραγμάτων ἐν τούτοις ὄντων, καὶ τῶν στρατοπέδων μετ' ἐκείνου τεταγμένων, καὶ τῶν πόλεων ὑπὸ τὸν τύραννον οὐσῶν, Χουσί τις ἄνθρωπος ἐπεικτής, φίλος ὢν τοῦ Δαυὶδ, ἔμενε τὴν πρὸς αὐτὸν φιλίαν διατηρῶν ἐν τῇ τῶν καιρῶν τούτων μεταβολῇ· καὶ ἰδὼν αὐτὸν ἀθρόον κατὰ τὴν ἔρημον πλανώμενον, διέβρηξε τὸν χιτωνίσκον, κατεπάσατο τέφραν, ἀνῶμωξε^β πικρὸν καὶ ἐλσεινόν· καὶ ἐπειδὴ μηδὲν ἠδύνατο, τὴν ἀπὸ τῶν δακρύων εἰσφέρει παραμυθίαν. Οὐ γὰρ ἦν τῶν καιρῶν φίλος, οὐδὲ τῆς δυναστείας, ἀλλὰ τῆς ἀρετῆς· διὰ τοῦτο, τῆς ἀρχῆς μεταπεσοῦσης, τὴν φιλίαν οὐ μετέβαλεν. Ἰδὼν τοίνυν αὐτὸν ὁ Δαυὶδ ταῦτα ποιοῦντα, φησὶ πρὸς αὐτὸν· φίλου μὲν καὶ ταῦτα, καὶ γνησίως πρὸς ἡμᾶς διακειμένου· ὀνήσει δὲ οὐδὲν ἡμᾶς, ἀλλὰ δεῖ τι βουλευσασθαι καὶ σκοπῆσαι, ὅπως ἂν λυθῇ τὰ καταλαθόντα δεινὰ, καὶ ἀπαλλαγῇ τινα εὐροίμεν τῶν συμφορῶν. Ταῦτα^γ εἰπὼν, εἰσηγεῖται γνώμην ἐκείνῳ τοιαύτην· Ἀπελθὼν πρὸς τὸν υἱὸν τὸν ἐμὸν, καὶ φίλου προσωπεῖον ὑποδύς, διασκέδασόν μοι τὰς ἐκείνου βουλάς, καὶ τοῦ Ἀχιτόφελ τὴν βουλήν ἄκυρον ποιήσον. Ὁ δὲ Ἀχιτόφελ οὗτος τοῦ τυράννου τότε ἐκράτει, δεινὸς μὲν ὢν τὰ πολεμικὰ, δεινὸς δὲ καὶ στρατηγῆσαι ἐν πολέμῳ καὶ μάχῃ· διὸ καὶ τοῦ τυράννου μᾶλλον αὐτὸν ὁ Δαυὶδ ἐδεδοίκει· οὕτως ἦν δεινὸς ἐν ταῖς γνώμαις ὁ ἀνὴρ. Ταῦτα ἀκούσας ἐκεῖνος ἐπέισθη, καὶ οὐδὲν μικρόψυχον ἐλογίσατο, οὐδὲ ἀνανδρον, οὐδὲ [51] εἶπε· Τί δὲ ἂν ἁλῶ; τί δὲ ἂν ἀποκαλυφθῇ μοι τὸ προσωπεῖον; τί δὲ ἂν φωραθῇ τὸ ὄραμα τῆς ὑποκρίσεως; δεινὸς ὁ Ἀχιτόφελ· ἴσως καὶ τοῦτο ἐλέγξει, καὶ ποιήσει κατάφωρον, καὶ ἀπολοῦμαι εἰκῆ καὶ μάτην. Οὐδὲν τῶν τοιούτων ἐννοήσας, εἰς τὸ στρατόπεδον ἐπεπήδησε τοῦ τυράννου, τὴ πᾶν ἐπὶ τὸν Θεὸν βίψας, καὶ εἰς μέσους ἑαυτὸν ἀφῆκε τοὺς κινδύνους. Ταῦτά μοι εἴρηται, οὐχ ἵνα ἐπαινέσωμεν μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὰ ἀλγεινὰ, καὶ ὅσα πέπονθεν ὁ Δαυὶδ καταμάθωμεν, καὶ ὅσα ἕτερα ἀπὸ τῆς ἱστορίας δυνατὸν καρπώσασθαι κέρδη, καὶ ταῦτα εἰς μέτρον ἀγάγωμεν. Ἰδοὺ γὰρ, ὅ συνεχῶς ἐπιζητεῖται παρὰ τῶν πολλῶν, διὰ τί δίκαιοι θλίβονται, πονηροὶ δὲ εἰσιν ἐν ἀνέσει, τοῦτο ἐνταῦθα ἔστιν εὐρεῖν. Ὁ μὲν γὰρ δίκαιος ἐν συμφοραῖς ἦν· ὁ δὲ μιαρὸς, καὶ πατραλοίας, καὶ τῆς φύσεως αὐτῆ· ἐχθρὸς καὶ πολέμιος, ἐν εὐπραγίᾳ καὶ βασιλικαῖς αὐλαῖς· ἀλλ' οὔτε ἐκεῖνος ἐντεῦθεν ἐκέρδαινε τι, οὔτε ὁ ἅγιος οὗτος ἐβλάπτετο· ἀλλ' ὁ μὲν ἐγένετο μεῖζοσι θλίψεσιν ὑπεύθυνος· ὁ δὲ λαμπρότερον διέλαμπε, καθάπερ χρυσοῦς ἐν καμίνῳ, τῇ θλίψει καθαρώτερος γινόμενος.

β'. Τοῦτο δὴ πρῶτον ἐντεῦθεν μάθηται, μὴ ταραττεσθαι ἐν ταῖς τοιαύταις δυσημερίαις, ὅταν ἰδοῖς ἐπὶ

^α Unus codex μετανάστης τῇ ὑπερορίᾳ καὶ τοῖς ἐντεῦθεν κολαζόμενος; κακοῖς.

^β Unus ἀνεκράζετο.

^γ Reg. δεινὰ, καὶ διέξοδόν τινα εὐροίεν τῶν συμφορῶν· καὶ ταῦτα.

τῶν δικαίων συμβαινούσας· ἕτερον μετὰ τῷτο, μὴ μεθίστασθαι πρὸς τοὺς καιροὺς, ἀλλ' εἰδέναι φιλίας νόμους· τρίτον, τὸ καὶ κινδύνων κατατολμᾶν ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς· τέταρτον, τὸ καὶ ἐν τοῖς ἀπόροις εὐελπίην εἶναι, τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ συμμαχίαν ἀναμένοντα. Ἐπὶ καὶ ὁ Χουσί τότε ἐκεῖνος οὐ τὸ στρατόπεδον εἶδεν, οὐ τοῦ τυράννου τὴν φόβον, οὐ τῶν ἵππων τὸ πλῆθος, οὐ τὰς φάλαγγας τῶν ὀπλιτῶν, οὐ τὸ προκατειληφθαι τὰς πόλεις, οὐ τὴν ἐρημίαν τοῦ Δαυὶδ, οὐ τὴν μόνωσιν καὶ τὴν ἀσθένειαν· ἀλλ' εἰς ἕν μόνον ἰδὼν, τὴν ἄμαχον τοῦ Θεοῦ συμμαχίαν, καὶ τὴν εὐνοίαν τὴν ἐκείνου, οὕτω τὰ μέρη ἐκάτερα ἔκρινε, καὶ εὔρε τὸ μὲν σαθρὸν, τὸ δὲ ἰσχυρὸν. Ὁ μὲν γὰρ ἀδίκως ἐποίησε, ὁ δὲ μετὰ τοῦ δικαίου ἑαυτὸν ἐφύλαττε. Στάς τοίνυν, οὐκ ἔνθα πλῆθος ἀνθρώπων, ἀλλ' ἔνθα ἀρετῆς συμμαχία, οὕτως ἐπεσπάσατο τὸν Θεόν. Ταῦτα λέγω, ἵνα καὶ ἡμεῖς, κἂν ἀσθενεῖς ὣσιν οἱ τὰ δίκαια ἔχοντες, τὰ ἐκείνων θεραπεύωμεν· κἂν ἰσχυροὶ οἱ ἀδικούντες, φύγωμεν αὐτῶν τὴν συμμαχίαν. Ἡ μὲν γὰρ κακία, κἂν τὴν οἰκουμένην ἔχη μεθ' ἑαυτῆς, πάντων ἐστὶν ἀσθενεστέρα· ἡ δὲ ἀρετή, κἂν μεμονωμένη τύχη, πάντων ἐστὶ δυνατωτέρα· τὸν γὰρ Θεὸν ἔχει μεθ' ἑαυτῆς ἰστάμενον. Τίς οὖν οἶσαι δύναται τὸν ὑπὸ Θεοῦ πολεμούμενον; τίς δὲ ἀπολέσαι τὸν ὑπ' ἐκείνου βοηθούμενον; Ταῦτα δὴ πάντα φιλοσοφῶν ὁ Χουσί, καὶ γενόμενος εὐελπίς, ἀπῆλθεν ἔνθα ἐπέμπετο· καὶ ὡς ἐπέστη, ἰδὼν εἰσελαύνοντα τὸν τύραννον, προσῆλθεν. Ὁ δὲ ἰδὼν αὐτὸν ἀθρόον, καὶ τῇ φιλαρχίᾳ μεθύων, οὐκ ἐξήτασεν ἀκριβῶς, ἀλλ' ἐπισκώπτων αὐτὸν^δ καὶ ὄνειδιζων, Ἀπιθι, φησὶ, μετὰ τοῦ ἑταίρου σου, [52] οὐδὲ τὸ ὄνομα ὑπομείνας εἰπεῖν, ὑπὸ μίσους καὶ ἀπεχθείας πολλῆς. Πρὸς ὃν ὁ Χουσί οὐδὲν διαταραχθεὶς, οὐδὲ διαθυροθηθεὶς, φησὶ· Ὅτε ἦν ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ, τὰ ἐκείνου ἐφρόνου· ἐπειδὴ δὲ μετὰ σοῦ νῦν ἐστίν, ἀκόλουθον θεραπεύειν τὰ σά. Ἐπῆρε τοῦτο τὸν τύραννον, καὶ ἐφύσησε, καὶ οὐδὲν ἐξετάσας ἀκριβῶς (κοῦφος γὰρ ἀνὴρ πιστεύει παντὶ λόγῳ· ὃ δὴ κάκεινος ἔπαθε), καὶ τοῖς ἐναντίοις ἐκτραχηλισθεὶς, εὐθέως αὐτὸν εἰς τοὺς γνησίους εἰσάγει, καὶ εἰς τοὺς πρῶτους ἐγγράφει τῶν φίλων. Τὸ δὲ πᾶν ὁ Θεὸς ὠκονόμεναι, παρῶν καὶ στρατηγῶν τοῖς γινομένοις. Καὶ λοιπὸν βουλήσας προκειμένης περὶ πολέμου, καὶ ἐτέρων ἕτερα εἰσηγουμένων περὶ τοῦ πότερον εὐθέως ἐπιθέσθαι χρῆ, ἢ μικρὸν ἀναβαλλομένους· παρελθὼν ὁ Ἀχιτόφελ, ὁ δεινὸς ἐκεῖνος συμβουλεύσας, καὶ γνώμην εἰσηνεγκῶν, ταύτην εἰσηγεῖται τὴν συμβουλήν λέγων· Τεταλαιπωρημένῳ νῦν καὶ τεταρχημένῳ ἐπιθώμεθα τῷ πατρὶ τῷ σῷ. Καὶ γὰρ μὴ συγχωρήσαντες μηδὲ μικρὸν αὐτὸν στήναι, οὕτως ἂν ἔλωμεν· ἂν γὰρ ἀπαρασκευάστῳ ὄντι νῦν ἐπιθώμεθα, οὐδὲ εἰς ἡμῖν ἔσται πόνος. Ταῦτα ἀκούσας ὁ τύραννος, καλεῖ καὶ τὸν Χουσί, τὴν αὐτομολήσαντα ἐν ὑποκρίσει πρὸς αὐτὸν, καὶ μεταδίδωσι καὶ αὐτῷ τοῦ τῆς βουλῆς λόγου· ὅπερ οὐκ ἦν κατὰ ἀκολουθίαν ἀνθρωπίνην, τὸν ἀθρόον ἐλθόντα, τοῦτον οὕτω τιμῆσαι, καὶ νομίσει ἀξιόπιστον εἶναι, ὡς καὶ συμβουλήσας ἀξιούων πραγμάτων ἕνεκεν τοιούτων· ἀλλ', ὅπερ ἔφθην εἰπὼν, ὅταν ὁ Θεὸς στρατηγῆ, καὶ τὰ δύσκολα εὐκολα γίνεται. Καὶ εἰσάγεται ὁ Χουσί, καὶ μεταδίδωσιν αὐτῷ παρρησίας, καὶ ἀξιῶ λέγειν τὸ παριστάμενον. Τί οὖν ὁ Χουσί;

^δ Unus αὐτῷ, non παρὶ.

^ε Reg. καὶ μὴ συγχωρήσαντες μήτε μικρὸν, οὕτως ἀνέλωμεν.

patrem, saltem revereri oportebat ut senem; si canos negligebat, certe ut benefactorem; quod si nec sic quidem, ut eum quidem certe qui nullam fecerat injuriam: sed amor imperii hanc omnem ejecit reverentiam, et hominem in feram convertit. Et hic quidem beatus, qui eum genuerat et aluerat, tanquam erro et profugus errabat in deserto, et quæ ex his sequuntur malis opprimebatur: ille vero in bonis paternis voluptatem explebat. Cum res ergo ita se haberent, ac cum illo essent exercitus, tyrannoque urbes parerent, quidam Chusi, vir probus, Davidi amicus, suam in eum amicitiam perpetuo conservavit in hac mutatione temporum; et cum sæpe eum vidisset errantem in solitudine, dirupit tunicam, aspersit se cinere, acerbè flevit et miserabiliter, cumque nihil aliud posset, lacrymarum affert consolationem. Non erat enim amicus temporum, nec potentiae, sed virtutis; id est licet ille regno ejectus esset, non mutarat amicitiam. Cum ergo videret David eum hæc ita facientem, dicit ei: Sunt hæc quidem amici, et ejus qui in nos sincere affectus est: sed nihil nos juvabunt: ideo consultandum est, et aliquid excogitandum, ut ea quibus impliciti sumus, mala solvantur, et inveniamus rationem nos liberandi ab his calamitatibus. Hæc cum dixisset, talem illi aperit sententiam: Vade ad filium meum, et amici suscepta persona disturba mihi illius consilia, et fac ut sit irritum Achitophelis consilium. Hic autem Achitophel apud tyrannum tunc omnia poterat, rei quidem militaris valde peritus, qui in bello et prælio imperatoris partes præclare agere poterat, et ideo David eum plus timebat quam tyrannum: tantum ingenio valebat et prudentia. His auditis ille paruit, nec ullam pusilli aut abjecti animi cogitationem suscepit, nec humile aut ignavum quid cogitavit, neque dixit: Quid si fuero deprehensus? quid si larva detecta fuerit? quid si fuerit deprehensus actus simulationis? callidus Achitophel: hoc fortasse deprehendet, detegetque, et temere ac frustra illic peribo. Horum nihil reputans, se in castra tyranni proripuit, universæ rei cura in Deum conjecta, et seipsum in media immisit pericula. Hæc omnia a me dicta sunt, non solum ut laudemus, sed ut et quæcumque Davidi tristia evenerunt, quæcumque passus est, discamus, et quæcumque alia commoda possunt ex historia percipi, ea etiam in medium adducamus. Ecce enim, quod assidue a multis inquiritur. Cur justi affliguntur, improbi autem in quiete et otio versantur? id hic invenire possumus. Justus enim versabatur in calamitatibus, sceleratus autem, et patricida, et ipsius naturæ inimicus et hostis, in felicitate agebat, et palatiis regiis: sed nec ille quidquam ex eo lucrabatur, neque sanctus hic lædebat, sed ille quidem majoribus obnoxius fuit ærumnis; hic autem clarior et splendidior factus est, ut aurum in fornace redditur afflictione purior.

2. *Documenta quatuor in ærumnis.* — Hinc ergo primum hoc discite, ne conturberis in hujusmodi rebus adversis, cum videas etiam justis id evenire; aliud autem postea, ne muteris pro tempore, sed noris leges

amicitiæ; tertium, ut etiam pericula audeas adire pro virtute; quartum, ut etiam in rebus dubiis et asperis bona spe sis præditus, Dei auxilium expectans. Ille enim Chusi non castra respiciebat, non tyranni timorem, non equorum multitudinem, non armatorum phalanges, non quod urbes jam ante captæ fuerant, non Davidis solitudinem et imbecillitatem; sed unum solum respiciens inexpugnabile Dei auxilium, et illius benevolentiam, ita utrasque partes dijudicavit: et illas quidem invenit impotentes et invalidas, has vero firmas et potentes. Ille enim injuste faciebat, hic vero cum justo seipsum servabat. Cum ergo staret, non ubi multitudo hominum, sed ubi erat virtutis præsidium, opem Dei ad se attraxit. Hæc dico, ut nos quoque, etsi sint imbecilli a quarum parte stat jus, illorum partes tueamur: licet sint potentes qui injuriam inferunt, societatem illorum fugiamus. Vitium enim, etsi secum habeat universum orbem terrarum, est omnium maxime imbecillum; virtus autem, etsi sola sit, est omnium potentissima: habet enim Deum secum stantem. Quis ergo servare potest eum qui a Deo oppugnatur? quis autem potest perdere eum, cui ipse fert auxilium? Hæc omnia sapienter considerans Chusi, bona spe concepta, venit quo mittebatur: et postquam adstitit, cum vidisset tyrannum appropinquantem, accessit. Ille autem cum frequenter eum vidisset, et esset imperandi cupiditate ebrius, non diligenter examinavit: sed illum irridens, et probris impetens, Abi, inquit, cum amico tuo, ne dignatus quidem nomen dicere, tantum erat odium, tantæ inimicitiae (2. Reg. 16. 17). Cui Chusi nihil commotus nec conturbatus dicit: Quando Deus erat cum ipso, illi bene volebam: quoniam autem nunc tecum est, consequens est ut tuas partes sequar (Ibid. v. 18. 19). Hoc tyranno magnos spiritus fecit, tumidumque illum reddidit, et re non diligenter examinata (nam vir levis credit sermoni cuilibet: quod illi etiam accidit), et inimicis deditus, ipsum statim inter intimos admittit, et in primorum amicorum refert numerum. Deus autem præsens, et quæ fiebant regens, omnia dispensabat. Et proposito circa bellum consilio, cum alii alia dicerent de rebus agendis, an statim invadere, an parum differre oporteret, accedens Achitophel, qui consilio plurimum valebat et sententiam suam proferens hoc dedit consilium, dicens: Afflictum nunc et perturbatum patrem tuum invadamus. Nam si ei respirandi nullum tempus dederimus, ita eum de medio tollemus: si enim eum imparatum nunc aggrediamur, res nullo labore a nobis perficietur (Ibid. 17. 1-5). Hæc cum audisset tyrannus, vocat etiam Chusi, qui ad ipsum transfugerat per simulationem, et eum facit ejus quod petebatur consilii participem: quod non erat humanæ rationi consentaneum, ut eum qui recenter venerat, tanto honore afficeret, et fide dignum existimaret, ut etiam de rebus ejusmodi eum esse vellet consiliarium: sed sicut ante dixi, quando Deus est ductor, etiam quæ sunt difficilia, facilia evadunt. Introducitur Chusi, et facit ei liberam dicendi potestatem, vultque dicere de eo quod proponitur (2 Reg.

17. 5. 6). Quid vero Chusi? Numquam, inquit, aberravit Achitophel (a). Vides prudentiam? Non reprehendit statim ejus sententiam, sed cum laude. Eum enim laudans quod opportunum antea consilium dedisset, ita presentem vituperat sententiam. Quod autem dicit, tale est: Miror quomodo nunc erraverit: non mihi enim videtur esse utile consilium. Si quippe eum nunc invaserimus, tamquam ursus rabie percitus, ira plenus pater tuus, de vita desperans, et cum summa pugnans indignatione, suae salutis nullam ducet rationem, et maximo impetu in nos irruet. Quod si parum cesserimus, eum cum majoribus et instructioribus copiis aggrediemur, longeque tutius, ac citra ullum laborem, et cum maxima facilitate eum veluti laqueo implicatum capiemus et adducemus (*Ibid.* v. 7-13). Laudat Absalon sententiam, eamque sibi utiliorem esse dicit (*Ibid.* v. 14). Hæc autem dicebat Chusi, Davidi volens dare tempus ut se aliquantum recrearet, ac respiraret, cogeretque exercitum. Ita ergo repudiata Achitophelis sententia, per viros aliquot secretos mittens, omnia Davidi renuntiavit, tyrannum videlicet suam approbasse sententiam, quæ Davidi afferebat victoriam. Quod ita etiam accidit: cum enim illi parum spatii dedisset, paratus David eum invasit, fuscisque ac fugatis hostibus victoriam retulit. Quod cum pro sua prudentia et ingenii solertia videret Achitophel, et ex eo exitum intellexisset, nempe quod hæc sententia Absalonis allatura esset exitium, non ferens contumeliam, recedens a lato laqueo se suffocavit, et ita vitam finivit (*Ibid.* v. 15-23).

5. Hæc itaque omnia cum didicisset David, Psalmum scribit, hymnus, quibus gratias agit Deo, offerens, et totum stratagemata Deo tribuens. Quocirca incipiens sic dicit: 2. *Domine Deus meus, in te speravi, salvum me fac.* Non in Chusi, nec in humana sapientia, nec in illius prudentia, nec in meo consilio, sed, *In te.* Ita nos etiam faciamus, etiamsi per homines a nobis aliquid præclare geratur, Deo gratias agamus, tam pro iis quæ per nos, quam quæ per alios nobis evenerunt beneficiis. Si enim ita faciamus, nihil erit grave, nec difficile; quod etiam faciebat David, propemodum dicens: Non in verbis Chusi habebam spem salutis, sed in tuo auxilio. Vide autem eum quanta loquitur affectione, sicut solet facere. Non enim dicit: Domine Deus: sed, *Domine Deus meus;* et alibi, *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo* (*Psal.* 62. 2). Etenim cum omnibus eo opus habebat: seorsum autem ac separatim propter insigne desiderium. Ita etiam Deus hoc ipsum facit in justis, et cum sit omnium Deus, se dicit separatim esse Deum justorum. *Ego Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob* (*Exod.* 3. 6). Vide autem ejus sapientiam. Cum dixisset, *Domine Deus meus, in te speravi:* non dixit, *Puni hostem, tolle de medio inimicum:* sed quod suum est tantum quærit, et dicit: *Salvum me fac, hoc est, ne permittas ut male patiar, ab omnibus persequentibus me, et libera me.* Vide quomodo ne male

(a) Hic memoria labi videtur Chrysostomus; nam hæc verba nusquam comparent in Bibliis.

quidem patiens, nominatim meminit parricide, et naturam in calamitate agnoscens, et in bello respiciens filium, et in periculis non obliviscens viscerum. Tanta erat in filios pietas et caritas, vel potius tanta erat ejus philosophia. Non enim tyrannis naturæ, sed animi potius mansuetudo eum talem reddebat, et plus exercitui imputabat, quam tyranno: et ideo dicit: *Salvum me fac ab omnibus persequentibus me, et libera me.* Vide quomodo non admodum invidiose meminit illorum? Non enim dixit, *Ex iis qui mihi bellum inferunt, ex iis qui mea diripiunt, ex iis qui per summam libidinem meæ regis insulant, et se omnibus explent voluptatibus: sed, A persequentibus me.* 3. *Ne quando rapiat ut leo animam meam, dum non est qui redimat, neque qui salvum faciat.* Atqui collegit exercitum, et multos secum habuit: quomodo ergo dicit: *Dum non est qui redimat, neque qui salvum faciat?* Quoniam ne universum quidem orbem terrarum auxilii loco habet, nisi opem divinam fuerit assequutus, nec se esse ducit in solitudine, licet solus sit, si sit illius auxilii particeps. Et ideo dicebat, *Non salvatur rex per multam potentiam, et gigas non salvabitur in multitudine virtutis suæ* (*Psal.* 52. 16). Nonnulli autem hoc dictum anagogice accipientes, leonem et persequentes dicunt esse diabolum et demones. Quoniam enim videbat filium ab ipso raptum et devoratum, rogat ne idipsum quoque ei accidat, et dicit etiam causam propter quam hoc illi accidit. Quænam est autem causa? Propter nequitiam, inquit, a se Dei auxilium avertit. Propterea dicit, *Dum non est qui redimat, neque qui salvum faciat.* Quod autem leo dicatur diabolus, audi ex Scriptura, quæ dicit: *Inimicus vester diabolus circumit ut leo rugiens, et quærens quem devoret* (1. *Pet.* 5. 8). Quin etiam ipse propheta dicit alibi: *Et conculcabis leonem et draconem* (*Psal.* 90. 13). Est enim bellua multiplex; sed si sapuerimus, hic leo et draco erit quovis luto villior, nec adversus nos aperto Marte diriget aciem: sin autem direxerit, conculcabitur. *Ambulate enim, inquit, super serpentes et scorpiones* (*Luc.* 10. 19). Circumit enim incensus ira tamquam leo; sed si eos invaserit qui Christum habent, et crucem in fronte, et ignem Spiritus, et lampadem quæ nunquam exstinguitur, ne quidem attollere oculos contra poterit, sed verso tergo recedet, ne converti quidem audens. Et ne inania et vana putes verba esse quæ dicta sunt, considera mihi Paulum. Nam ipse quoque homo erat, sed eum ita leo iste pertimescebat, ut vestes ejus et umbram fugeret. Merito: Christi enim fragrantiam ex eo spirantem et ascendentem non ferebat, et ad lampadem virtutis respicere non poterat. 4. *Domine Deus meus, si feci istud, si est iniquitas in manibus meis.* Hoc perpetuo servandum est, ut non solummodo oremus, sed ita oremus, ut etiam exandiamur. Non enim sufficit oratio ad efficiendum id quod est propositum, nisi ita eam composuerimus, ut Deo accepta sit. Nam oravit etiam Pharisæus, et eum nihil juvit (*Id.* 18. 10); et Judæi rursus orarunt, sed orantibus ipsis Deus avertebatur (*Isai.* 1. 15): ne-

Οὐδέποτε, φησὶ, διήμαρτεν ὁ Ἀχιτόφελ. Εἶδες σύν-
εστιν ἀνδρός; Οὐκ εὐθέως αὐτοῦ τὴν γνώμην ἐκ-
βάλλει, ἀλλὰ μετ' ἐγκωμίου. Θαυμάσας γὰρ αὐτὸν
πρῶτον, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν χρόνοις καιρίως συμ-
βουλεύοντα, οὕτω τὴν παροῦσαν κακίζει γνώμην. Ὁ
δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστι· Θαυμάζω πῶς νῦν διήμαρτεν·
οὐ γὰρ μοι δοκεῖ συμφέρειν οὗτος ὁ λογισμός. Ἄν μὲν
γὰρ νῦν ἐπιθώμεθα, καθάπερ ἄρκτος παροιστρῶσα,
θυμοῦ γέμων ὁ πατήρ σου, καὶ ἀπεγνωκῶς τῆς ἑαυ-
τοῦ ζωῆς, καὶ ἐνακμαζούσῃ τῇ ὀργῇ πολεμῶν, οὐ-
δένα τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας ποιήσεται λόγον, καὶ μετὰ
πολλῆς ἐμπεσεῖται τῆς σφοδρότητος ἡμῖν. Εἰ δὲ μι-
κρὸν ἐνδοίημεν, μετὰ πλείονος ἐπιθησόμεθα τῆς προ-
παρασκευῆς, καὶ μείζονος τῆς ἀσφαλείας, καὶ ἀπονητὶ
καὶ μετ' εὐκολίας πάσης, ὡσπερ ἐν σαγήνῃ λαθόντες
αὐτὸν, οὕτως ἐπανάζομεν. Ἐπαινεῖ τὴν γνώμην ὁ
Ἀβεσσαλώμ, καὶ λυσιτελεστέραν εἶναι ἔφησεν αὐτῷ.
Ταῦτα δὲ ἔλεγεν ὁ Χουσί, βουλόμενος δοῦναι καιρὸν
τῷ Δαυίδ, ὥστε στήναι μικρὸν, καὶ ἀναπνεῦσαι, καὶ
στράτευμα συναγαγεῖν. Οὕτω τοίνυν ἐκβαλὼν τοῦ
Ἀχιτόφελ τὴν γνώμην, διὰ τινων κεκρυμμένων ἀν-
δρῶν [53] πέμφας ἀπήγγειλεν ἅπαντα τῷ Δαυίδ, καὶ
ὅτι τὴν αὐτοῦ γνώμην ἐκύρωσεν ὁ τύραννος τὴν
φέρουσαν τῷ Δαυίδ τὴν νίκην. Οὕτω γοῦν καὶ ἐγένετο.
Ἐπειδὴ γὰρ μικρὸν ἐνέδωκε, παρασκευασάμενος ἂ ὁ
Δαυίδ ἐπέθετο, καὶ τὸ τρόπαιον ἔστησεν. Ὅπερ ὁ
Ἀχιτόφελ ἀπὸ πολλῆς συνέσεως καὶ δεινότητος
συνορῶν, καὶ ἐντεῦθεν ἤδη τὸ τέλος καταμαθὼν, ὅτι
δλεθρὸς ἦν τῷ Ἀβεσσαλῶν αὕτη ἡ γνώμη, οὐκ
ἐνεγκῶν τὴν ἐντεῦθεν ἐπήρειαν, ἀπελθὼν βρόχον
ἀνῆψε καὶ ἀπήγγαστο, καὶ οὕτω τὸν βίον κατέλυσε.

γ'. Ταῦτα τοίνυν ἅπαντα μαθὼν ὁ Δαυίδ, γράφει τὸν
ψαλμὸν, εὐχαριστηρίους ὕμνους τῷ Θεῷ ἀναφέρων,
καὶ τὸ πᾶν αὐτῷ ἀνατιθεὶς στρατήγημα. Διὸ καὶ ἀρ-
χόμενος οὕτω πῶς φησὶ· Κύριε ὁ Θεός μου, ἐπὶ σοὶ
ἔλπισα, σῶσον με. Οὐκ ἐπὶ τῷ Χουσί, οὐδὲ ἐπὶ τῇ
ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ, οὐδὲ τῇ συνέσει τῇ ἐκείνου, οὐδὲ
ἐπὶ τῇ ἐμῇ γνώμῃ, ἀλλ', Ἐπὶ σοί. Τοῦτο τοίνυν καὶ
ἡμεῖς ποιῶμεν, κἂν δι' ἀνθρώπων ἡμῖν κατόρθωμά
τι γένηται, ὑπὲρ τούτων εὐχαριστῶμεν τῷ Θεῷ, καὶ
τῶν δι' ἡμῶν καὶ τῶν δι' ἐτέρων ἡμῖν εὐεργετημάτων
γινομένων. Ἄν γὰρ οὕτω ποιῶμεν, οὐδὲν ἔσται δύσκο-
λον οὐδὲ σχολίων· ὁ δὲ καὶ ὁ Δαυίδ ἐπαίει, μονονουχὶ
λέγων· Οὐκ ἐν τοῖς ῥήμασι τοῦ Χουσί τὴν ἐλπίδα τῆς
σωτηρίας εἶχον, ἀλλ' ἐν τῇ συμμαχίᾳ τῇ σῆ. Καὶ ὄρα
μεθ' ὅσης διαθέσεως φθέγγεται· ὅπερ αὐτῷ σύνθητες
ποιεῖν. Οὐ γὰρ εἶπε, Κύριε ὁ Θεός· ἀλλὰ, Κύριε ὁ Θεός
μου· καὶ ἀλλαχοῦ· Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, πρὸς σέ ὀρ-
θρίζω. Καὶ γὰρ καὶ μετὰ πάντων αὐτοῦ χρεῖαν εἶχεν·
ἰδιαζόντως δὲ, διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ πόθου. Οὕτω
καὶ ὁ Θεός ἐπὶ τῶν δικαίων τοῦτο ποιεῖ, καὶ κοινῆς
ἀπάντων ὧν Θεός, ἰδιαζόντως ἑαυτὸν τῶν δικαίων
εἶναι λέγει. Ἐγὼ ὁ Θεός Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεός Ἰσαὰκ,
καὶ ὁ Θεός Ἰακώβ. Καὶ ὄρα φιλόσοφον γνώμην. Εἰπὼν,
Κύριε ὁ Θεός μου, ἐπὶ σοὶ ἔλπισα, οὐκ εἶπε, Κόλαζε
τὸν πολέμιον, ἀνελε τὸν ἐχθρόν· ἀλλὰ τί; Τὸ ἑαυτοῦ
ζητεῖ μόνον, καὶ λέγει, Σῶσον με, τουτέστι, Μὴ ἀφῆς
με κακῶς παθεῖν, ἐκ πάντων τῶν διωκόντων με, καὶ
ῥύσαι με. Ὅρα πῶς οὐδὲ πάσχω κακῶς, ὀνομαστὶ
μέμνηται τοῦ πατραλοῦ, καὶ ἐν τῇ συμφορᾷ τὴν φύ-
σιν ἐπιγινώσκων, καὶ ἐν τῇ πολέμῳ τὸν υἱὸν ὄρων, καὶ
ἐν τοῖς κινδύνοις τῶν σπλάγγνων οὐκ ἐπιλανθανόμε-
νος. Οὕτω φιλόπαις ἦν καὶ φιλόστοργος· μᾶλλον δὲ

οὕτω φιλόσοφος. Οὐ γὰρ ἡ τῆς φύσεως τυραννίς, ἀλλ'
ἡ τῆς γνώμης ἡμερότης τοιοῦτον αὐτὸν ἐποίει εἶναι
μᾶλλον. καὶ τῷ στρατοπέδῳ τὸ πλέον ἐλογίζετο, ἢ
τῷ τυράννῳ· διὰ τοῦτο φησὶ· Σῶσον με ἐκ πάντων
τῶν διωκόντων με, καὶ ῥύσαι με. Ὅρα πῶς οὐδὲ
ἐκείνων σφοδρῶς μέμνηται; Οὐ γὰρ εἶπεν, Ἐκ τῶν
πολεμούντων, τῶν τὰ ἐμὰ διαρπαζόντων, πῶν ἐντυ-
φόντων τοῖς βασιλείοις τοῖς ἐμοῖς, ἀλλὰ, Τῶν διω-
κόντων με. Μὴποτε ἀρπάσῃ ὡς λέων τὴν ψυχὴν
μου, μὴ ὄντος λυτρομένου, μηδὲ σώζοντος. ἢ
Καὶ μὴν στρατόπεδα συνέλεξε, καὶ πολλοὺς εἶχε μεθ'
ἑαυτοῦ· πῶς οὖν λέγει, [54] Μὴ ὄντος λυτρομένου,
μηδὲ σώζοντος; Ὅτι οὐδὲ ἐν συμμαχίᾳ ἡγεῖται
μέρει τὴν οἰκουμένην ἅπασαν, εἰ μὴ τῆς ἀνωθεν
ἀπολαύσειεν ἡ βροπῆς, οὐδὲ ἐν ἐρημίᾳ εἶναι, εἰ καὶ
μόνος ἦν, τῆς ἐκείνου μετέχων συμμαχίας. Διὸ καὶ
ἔλεγεν· Οὐ σώζεται βασιλεὺς διὰ πολλῆν δύνα-
μιν, καὶ γίγας οὐ σωθήσεται ἐν πλήθει ἰσχύος
αὐτοῦ. Τινὲς δὲ κατὰ ἀναγωγὴν τὴν ῥῆσιν ταύτην
ἐκλαμβάνοντες, λέοντα καὶ διώκοντα διάβολον καὶ
δαίμονα εἶναι φασιν. Ἐπειδὴ γὰρ εἶδε τὸν υἱὸν
ἀρπαγέντα ὑπ' αὐτοῦ καὶ καταποθέντα ἀξιοῖ μηδέ-
ποτε τοῦτο παθεῖν αὐτός, καὶ λέγει καὶ τὴν αἰτίαν,
δι' ἣν ἐκεῖνος τοῦτο ἔπαθε. Τίς δὲ ἡ αἰτία; Διὰ τῆς
κακίας, φησὶ, τὴν συμμαχίαν τοῦ Θεοῦ ἀπέστησεν
ἀφ' ἑαυτοῦ. Διὰ τοῦτο λέγει, Μὴ ὄντος λυτρομέ-
νου, μηδὲ σώζοντος. Ὅτι δὲ λέων ὁ διάβολος λέγε-
ται παρὰ τῆς Γραφῆς, ἀκουσον λεγούσης αὐτῆς· Ὁ
ἐχθρὸς ὑμῶν διάβολος περιέρχεται ὡς λέων
ὠρυόμενος καὶ ζητῶν τίνα καταπίη. Καὶ αὐτὸς οὗτος
ὁ προφήτης ἀλλαχοῦ· Καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ
δράκοντα. Πολύτροπον γὰρ τὸ θηρίον· ἀλλ' ἐὰν νῆ-
φωμεν, ὁ λέων οὗτος καὶ δράκων πηλοῦ παντός εὐτε-
λέστερος ἔσται, καὶ οὐδὲ ἐξ εὐθείας πρὸς ἡμᾶς παρα-
τάξεται, ἀλλὰ κἂν παρατάξῃται, καταπατηθήσεται.
Πατεῖτε γὰρ, φησὶν, ἐπάνω ὄψεων καὶ σκορπίων.
Περίεσι μὲν γὰρ μετὰ πολλοῦ τοῦ θυμοῦ, καθάπερ
λέων· ἂν δὲ προσβάλλῃ τοῖς τὸν Χριστὸν ἔχουσι, καὶ
τὸν σταυρὸν ἐπὶ τοῦ μετώπου, καὶ τὸ πῦρ τοῦ Πνεύ-
ματος, καὶ τὴν λαμπάδα τὴν οὐδέποτε σβεννυμένην,
οὐδὲ ἀντιβλέψαι δυνήσεται, ἀλλὰ νῶτα δοῦς οἰχίσε-
ται, οὐδὲ μεταστραφῆναι τολμῶν. Καὶ ἵνα μάθῃς ὅτι
οὐ κόμπος τὰ εἰρημένα, σκόπει μοι τὸν Παῦλον. Ἄν-
θρωπος μὲν γὰρ ἦν καὶ αὐτός, ἀλλ' οὕτως αὐτὸν ἐδε-
δοίκει ὁ λέων οὗτος, ὡς καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ καὶ τὰς
σκιάς φεύγειν. Εἰκότως· τὴν γὰρ Χριστοῦ εὐωδιαν ἐξ
αὐτοῦ πνέουσαν καὶ ἀνιούσαν οὐκ ἔφερε, καὶ πρὸς τὴν
λαμπάδα ἀντιβλέψαι οὐκ ἴσχυσε τῆς ἀρετῆς. Κύριε ὁ
Θεός μου, εἰ ἐποίησα τοῦτο, εἰ ἔστιν ἀδικία ἐν χερσὶ
μου. Πανταχοῦ δεῖ τοῦτο παρατηρεῖν, ὅτι οὐκ ἀπλῶς
εὐχεσθαι δεῖ μόνον, ἀλλὰ οὕτως εὐχεσθαι, ὥστε καὶ
ἀκούεσθαι. Οὐ γὰρ ἀρκεῖ εὐχὴ τὸ προκείμενον ἀνύ-
σαι, ἐὰν μὴ οὕτως αὐτὴν στείλωμεν ὡς τῷ Θεῷ δο-
κεῖ. Ἐπεὶ καὶ ὁ Φαρισαῖος ἠῤῥατο, καὶ οὐδὲν ὠνησε,
καὶ Ἰουδαῖοι πάλιν ἠῤῥοντο, ἀλλ' ἀπεστρέφετο ὁ Θεός
εὐχομένων αὐτῶν· οὐ γὰρ ἠῤῥοντο, ὡς εὐχεσθαι ἔδει.
Διὰ τοῦτο καὶ εὐχὴν ἐκελεύσθημεν εὐχεσθαι τὴν μά-

* Unus parascuasus.

b Unus codex hanc seriem mutat eodem manente sensu.

c Sic duo mss. Editi vero ἀπολαύσει.

λιστα ἀκούεσθαι δυναμένην. Τοῦτο καὶ ἐν τῇ πρὸ ταύτης εὐχῇ ἐδήλωσεν, οὐχ ἀπλῶς ἀξιῶν ἀκουσθῆναι, ἀλλὰ μετὰ τοῦ τὰ ἑαυτοῦ εἰσενεγκεῖν. Τίνα δὲ ταῦτα ἦν; Τὸ, *Λούσω καθ' ἐκάστην νύκτα τὴν κλίνην μου, ἐν δάκρυσί μου τὴν στρωμνὴν μου βρέξω*· τὸ, *Ἐκοπίασα ἐν τῷ στεναγμῷ μου*· τὸ, *Ἀπόστητε ἀπ' ἐμοῦ, πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν*· τὸ, *Ἐταράχθη ἀπὸ θυμοῦ ὁ ὀφθαλμὸς μου*.

δ'. Ταῦτα γὰρ πάντα ἱκανὰ τὸν Θεὸν ἐπισπάσασθαι· θρήνοι, δάκρυα, στεναγμοί, καὶ τὸ τῶν πονηρῶν ἀποπηδᾶν, καὶ τὸ δεδοικέναι καὶ τρέμειν αὐτοῦ τὴν ψῆφον. Καὶ ἀλλαχοῦ ἔλεγεν, *Εἰσήκουσεν ὁ Θεὸς [55] τῆς δικαιοσύνης μου· ἐν θλίψει ἐπλάτυνάς μοι*. Τὸ γὰρ ἀκούεσθαι οὕτω γίνεται· πρῶτον μὲν οὖν, ἐκ τοῦ ἀξίους εἶναι λαβεῖν· ἔπειτα, ἐκ τοῦ κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Θεοῦ εὐχεσθαι· τρίτον, ἐκ τοῦ συνεχῶς· τέταρτον, ἐκ τοῦ μηδὲν βιωτικὸν αἰτεῖν· πέμπτον, ἐκ τοῦ τὰ συμφέροντα ζητεῖν· ἕκτον, ἐκ τοῦ τὰ παρ' ἑαυτῶν εἰσφέρειν ἅπαντα. Ὅρα γοῦν πολλοὺς οὕτως ἀκουομένους· τὸν Κορνῆλιον ἀπὸ τοῦ βίου· τὴν Συροφοινίκισσαν^α ἀπὸ τῆς προεδρείας· τὸν Σολομῶνα ἀπὸ τοῦ τρόπου τῆς αἰτήσεως· Ἄρθ' ὦν γὰρ οὐκ ἤτησας χρήματα, οὐδὲ ψυχὰς, φησὶν, ἐχθρῶν σου· τὴν τελώνην ἀπὸ τῆς ταπεινοφροσύνης· ἑτέρους ἐτέρωθεν. Ὅσπερ οὖν ἐκ τούτων τὸ ἀκούεσθαι γίνεται, οὕτως ἐτέρωθεν τὸ μὴ ἀκούεσθαι, κἂν δίκαιοι ὦσιν οἱ αἰτοῦντες. Τί γὰρ Παύλου δικαιότερον γέγονεν; Ἄλλ' ἐπειδὴ ἀσύμφορα ἤτησεν, οὐκ ἤκούσθη. Ὑπὲρ τούτου, φησὶ, *τρίς τὸν Κύριον παρεκάλεσα, καὶ εἶπέ μοι· Ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου*. Τί δὲ Μωϋσέως πάλιν δικαιότερον; Ἄλλ' οὐδὲ ἐκεῖνος ἤκουετο, λέγοντος τοῦ Θεοῦ· *Ἰκανούσθω σοι*. Ἐπειδὴ γὰρ ἤτει εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας εἰσελθεῖν, ἀσύμφορον δὲ τοῦτο ἦν, οὐκ ἐπέτρεψεν ὁ Θεός. Μετὰ τούτων καὶ ἕτερόν ἐστι τὸ ποιῶν μὴ ἀκούεσθαι, ὅταν τοῖς ἀμαρτήμασιν ἐπιμένοντες εὐχόμεθα. Ὁ καὶ περὶ Ἰουδαίων ἔλεγεν ὁ Θεὸς τῷ Ἱερεμίᾳ· *Μὴ προσεῦχου περὶ τοῦ λαοῦ τούτου*. *Ἡ οὐχ ὄρας τί οὗτοι ποιῶσιν; Οὐκ ἀπέστησαν, φησὶ, τῆς ἀσεβείας, καὶ σὺ ὑπὲρ αὐτῶν δέησιν ἀναφέρεις; Ἄλλ' οὐκ εἰσακούσομαί σου*. Πάλιν ὅταν κατ' ἐχθρῶν αἰτῶμεν, οὐ μόνον οὐκ ἀκούομεθα, ἀλλὰ καὶ παροξύνομεν. Φάρμακον γὰρ ἐστὶν ἡ εὐχή· ἀλλ' ἐὰν μὴ εἰδῶμεν, τὸ φάρμακον πῶς ἐπιτιθέσθαι χρῆ, οὐδὲ τὴν ἔνθεσιν^β αὐτοῦ καρπούμεθα. Ἰδῶμεν τοίνυν τί καὶ οὗτος εὐχόμενός φησι· *Κύριε ὁ Θεός μου, εἰ ἐποίησα τοῦτο*. Τί ἐστὶν, *εἰ ἐποίησα τοῦτο*; Ὁ πάσχω, φησὶν, εἰ ἐπανεστὴν πατρὶ, εἰ παρηνόμησα οὕτως. Ἄλλ' οὐδὲ ἐνταῦθα ὀνομαστὶ πάλιν ἀνέχεται τὸν ἀδικήσαντα εἰπεῖν, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ παιδὸς αἰσχύνεται καὶ ἐρυθριᾷ. Οἶον ἂν εἴ τις εὐγενὴς ἄνθρωπος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα μοιχευομένην ὄρων, μὴδὲ ὀνομαστὶ τὸ ἀμάρτημα εἰς τὸ μέσον ἀγαγεῖν καταδέχοιτο· οὕτω δὴ καὶ οὗτος· οὐκ εἶπεν· *εἰ κατεξάνεστην τοῦ γεγεννηκότος, εἰ πατραλοίας ἐγενόμην*· ἀλλὰ, *εἰ ἐποίησα τοῦτο*. Καὶ τί λέγω τοῦτο; φησὶ.

Ποία γὰρ ἀρετὴ τὸ μὴ γενέσθαι πατραλοῖαν^ε, ὅπερ οὐδὲ ἐν τοῖς θηρίοις ἴδοι τις ἂν; *εἰ ἐστὶν ἀδικία ἐν χερσὶ μου*. Οὐ λέγω περὶ τῆς ἀδικίας ταύτης· ἀλλ' οὐδὲ ἑτέρα ἂν εὐρεθῆι, φησὶν, οὔσα ἐν χερσὶ μου ἀδικία. Ταῦτα δὲ λέγει, οὐ μεγαληγορῶν, ἀλλ' εἰς ἀνάγκην ἐμπεσῶν τοῦ τὰ ἑαυτοῦ κατορθώματα εἰπεῖν. Ἄλλ' οὐδὲ οὕτω που μέγα τοῦτο πρὸς τὸ μέλλον ῥηθήσεσθαι. Τί δὲ τοῦτό ἐστιν; *εἰ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδιδούσι μοι κακά, φησὶ*. Προσέχετε μετὰ ἀκριβείας. Οὐ γὰρ τὸ τυχόν ἐστὶ τὸ εἰρημένον. Καλὸν μὲν γὰρ τὸ μὴ ἀδικεῖν· [56] πολλῶ δὲ μείζον, καὶ φιλοσόφου ψυχῆς, τὸ τὴν ἀδικούντα μὴ ἀμύνεσθαι. Καίτοι γε ὁ νόμος τοῦτο παρῆγεν, ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ κελεύων, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος ἐκκόπτειν· καὶ οὐκ ἦν παράβασις νόμου τὸ γινόμενον· ἀλλ' οὕτω φιλόσοφος ἦν οὗτος, ὡς μὴ μόνον μὴ παραβαίνειν τὸν νόμον, ἀλλὰ καὶ ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντος ὑπερβαίνειν, καὶ ὑπὲρ τὰ σκάμματα πηδᾶν. Οὐ γὰρ ἐνόμιζεν ἀρκεῖν εἰς ἀρετὴν, εἰ μὴ καὶ ὑπερακοντίσειε τὰ προστάγματα. Ὅσπερ οὖν καὶ Παῦλος ἐποίει, κελεύόμενος ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου ζῆν, καὶ μὴ ζῶν, ἀλλ' ἀδάπανον τιθεὶς τὸ Εὐαγγέλιον· οὕτω τοίνυν καὶ ὁ μακάριος Δαυὶδ, τοῦ νόμου διδόντος ἀμύνεσθαι τὸν ἀδικούντα, οὐκ ἔμεινεν ἐν τῷ μέτρῳ τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ὑπερηκόντισεν. Ἡμεῖς δὲ οὐ τοῦτο ἀπαιτούμεθα μόνον τὸ μὴ ἀνταποδιδόναι, ἀλλὰ καὶ τὸ εὐεργετεῖν. *εὐχεσθε γὰρ, φησὶν, ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς*. Ἐπὶ δὲ τοῦ Δαυὶδ οὐ μικρὸν τὸ μὴ ἀμύνεσθαι, ἀλλὰ καὶ πολλῶ μείζον τοῦ νομικοῦ παραγγέλματος. Διὸ φησὶν, *εἰ ἐποίησα τοῦτο, εἰ ἐστὶν ἀδικία ἐν χερσὶ μου· εἰ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδιδούσι μοι κακά*. Ἐπὶ μὲν γὰρ τοῦ παιδὸς καὶ ἡ φύσις ἐκώλυεν· ἀλλ' εἰ ἑτέρους, φησὶν, ἠδίκησα, ἢ καὶ ἡμυνάμην. Ποῖαν οὖν σχολίτην συγγνώμην ἡμεῖς, ποῖαν δὲ ἀπολογίαν, μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν μὴ φθάνοντες εἰς τὰ μέτρα τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ πολιτευομένων, καὶ ταῦτα πολλὴν περισσεῖαν ἀπαιτούμενοι; *Ἐὰν γὰρ μὴ περισσεύσῃ, φησὶν, ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλεον τῶν Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν*. Ὅσπερ γὰρ οὐκ ἐστὶν ἴσος ὁ ἐν τῷ νόμῳ τὰ αὐτὰ κατορθῶν τῷ πρὸ τοῦ νόμου· οὕτως οὐτε ὁ ἐν τῇ χάριτι τῷ ἐν τῷ νόμῳ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ καιροῦ πολλὴ γίνεται ἡ διαφορά. Τοῦτο δεικνύς ὁ Παῦλος καὶ ἐπὶ τῆς κακίας, καὶ ἐπὶ τῆς ἀρετῆς, ὅρα κάκεινους πῶς μείζονως θαυμάζει, καὶ τούτους μείζονος τιμωρίας ἀξίους ἀποφαίνει εἶναι, οὕτω λέγων· *Ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες, ἑαυτοῖς εἰσι νόμος*.

ε'. Εἶδες πῶς τοὺς χωρὶς νόμου κατορθοῦντας ἐπαινεῖ καὶ ἀνακηρύττει; Ὅρα πάλιν καὶ τοὺς ἐν τῇ χάριτι ἀμαρτάνοντας πῶς μείζονος κολάσεως ἀξίους εἶναι

^α Sic duo mss. et N. Test. Gr. Edit. Συροφοινίσσαν.

^β Alii οὐδὲ τὴν δύναμιν.

^ε Alii πατραλοῖαν sic et alibi.

que enim orabant, ut orare oportet. Et ideo jussi sumus eam afferre orationem, quæ maxime possit exaudiri. Hoc etiam ostendit in præcedenti oratione, non simpliciter rogans ut audiatur, sed cum sua attulisset. Quænam autem erant ea? *Lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo; illud: Laboravi in gemitu meo (Psal. 6. 7); et hoc: Discedite a me omnes qui operamini iniquitatem (Ibid. v. 9); et illud: Conturbatus est a furore oculus meus (Ibid. v. 8).*

4. *Gratiæ conciliatio. Orandi formulæ.* — Hæc enim omnia ad Deum attrahendum satis sunt: luctus, lacrymæ, gemitus, resilire ab improbis, ejusque pertimescere et horrere sententiam. Et alibi dixit: *Exaudivit Deus justitiam meam: in tribulatione dilatasti mihi (Psal. 4. 1).* Hac enim ratione fit, ut exaudiamur: primum quidem, quod digni simus accipere; deinde, quod ex Dei legibus oremus; tertio, quod assidue; quarto, quod nihil petamus eorum quæ ad hanc vitam pertinent; quinto, quod petamus ea quæ sunt utilia; sexto, quod quæ nostra sunt omnia afferamus. Vide ergo multos, qui sic exaudiuntur: Cornelium, ex vita (*Act. 10. 4*); Syrophœnissam, ex assiduitate (*Matth. 15. 28*); Salomonem, ex modo petitionis: *Propterea enim, inquit, quod non petiisti pecunias, neque animas inimicorum tuorum (3. Reg. 3. 11);* publicanum, ex humilitate (*Luc. 18. 14*); alios ex alia ratione. Quemadmodum ergo ex his efficitur ut audiamur, ita etiam alia ratione fit, ut non exaudiantur, licet justii sint, qui petant. Quid enim fuit Paulo justius? Sed quoniam petivit quæ erant inutilia, non fuit exauditus. *Pro eo, inquit, ter Dominum rogavi, et dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea (2. Cor. 12. 8. 9).* Quid rursus Mose justius? Sed nec ille exauditus est, Deo dicente: *Satis tibi sit (Deut. 3. 26).* Quia enim petebat ingredi in terram promissionis, hoc autem erat inutile: non permisit Deus. Cum his etiam aliud est, quod facit ut non exaudiamur, quando in peccatis perseverantes oramus. Quod etiam de Judæis dixit Deus Jeremiæ: *Ne deprecare pro hoc populo. An non vides quid hi faciunt (Jer. 7. 16. 17)?* Ab impietate non desecerunt, et tu offers pro eis preces? Sed te non exaudiam. Rursus, quando contra inimicos petimus, non solum non exaudimur, sed etiam irritamur. Est enim oratio medicamentum: sed si nesciamus quomodo sit adhibendum medicamentum, utilitatem ex eo non capiemus¹. Videamus ergo quid hic etiam orans dicit: *Domine Deus meus, si feci istud. Quid est, Si feci istud?* Quod patior, inquit, si insurrexi adversus patrem, si sic me inique gessi. Sed ne hic quidem eum qui fecit injuriam, nominatim dicere in animum inducit, sed pro filio erubescit, et pudore afficitur. Quemadmodum si quis vir generosus videns uxorem suam adulterari, ne nominatim quidem ejus delictum in medium proferre sustinet: ita hic etiam; non dixit: *Si insurrexi adversus eum qui genuit, si fui parricida:*

sed, *Si feci hoc.* Et quid hoc dico, inquit? Cujusmodi enim est virtus, non fuisse parricidam, quod nec in feris quidem ceruitur? *Si est iniquitas in manibus meis.* Non dico de hac iniquitate: sed nec alia, inquit, invenietur esse in meis manibus iniquitas. Hæc autem dicit, non glorians, nec se magnifice extollens, sed quæ a se recte facta erant coactus dicere. Sed ne hoc quidem magnum est, si conferatur cum eo quod est dicendum. Quid hoc autem est? 5. *Si reddidi retribuentibus mihi mala, inquit.* Attendite diligenter: non est enim vulgare quod dicitur. Præclarum quidem est injuriam non facere; sed multo præclarius, et sapientis est animi, non ulcisci eum qui facit injuriam. Atqui hoc quidem lex concedebat, jubens oculum pro oculo, et dentem pro dente excindere (*Deut. 19. 21*): nec sic lex transiliebatur: sed hic tanto erat studio sapientiæ præditus, ut non solum legem non transgrederetur, sed etiam ex nimia quadam abundantia eam longe superaret, ac scammata (a) transiliret. Non enim existimabat sufficere ad virtutem, nisi etiam jussa longo intervallo superaret. Quemadmodum fecit etiam Paulus, qui ex evangelio jubebatur vivere, et non vivebat, sed sine sumptu prædicabat evangelium (*1. Cor. 9. 14-18*): ita etiam beatus David, cum lex ei permitteret ulcisci inimicos, non se continuit intra hunc modum, sed eum longe etiam superavit. A nobis autem hoc non solum exigitur, ut non retribuamus, sed etiam ut beneficiamus. *Orate enim, inquit, pro iis qui vos offendunt, benefacite iis qui vos oderunt (Matth. 5. 44).* In David autem non parvum est non ulcisci, sed etiam multo est majus quam sit legis præceptum. Et ideo dicit: *Si hoc feci, si est iniquitas in manibus meis: si reddidi retribuentibus mihi mala.* In filio enim vel ipsa natura prohibebat; sed si alios, inquit, injuria affeci, vel etiam ultus sum. Quamnam ergo nos veniam consequemur, et quam afferemus excusationem, qui post Christi adventum non pervenimus ad mensuram eorum, qui vivebant sub Veteri Testamento, idque cum a nobis longe majora exigantur? *Nisi enim abundaverit, inquit, justitia vestra plus quam Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum (Ibid. v. 20).* Quemadmodum enim non est æqualis is, qui se in lege recte gerit, ei, qui in iisdem se recte gessit ante legem: ita nec qui in gratia ei, qui sub lege, sed ex tempore magna adest differentia. Hoc ostendens Paulus et in vitio et in virtute, vide quomodo illos quoque magis admiratur, et hos majori supplicio dignos esse pronuntiat, ita dicens: *Quando enim gentes, quæ legem non habent, natura quæ sunt legis faciunt, ii legem non habentes sunt sibiipsis lex (Rom. 2. 14).*

5. Vides quomodo eos, qui sine lege se recte gerunt, laudat et prædicat? Vide rursus quomodo eos etiam, qui peccant in gratia, ostendit esse dignos

(a) Scamma campus erat, fossa, ut putatur, undique cinctus, ubi pugiles et athletæ decertabant, ludosque agebant; cum autem pugnando scammata transiliebant, tunc maxime celebrabantur.

¹ Duo Mss., *vim illius non experiemur.*

majori supplicio iis qui peccant in lege, sic dicens : *Qui irritam fecit legem Moſis, ſine miſericordia ſub duobus vel tribus teſtibus moritur : quanto, putatis, deteriori ſupplicio dignus habebitur qui Filium Dei conculcavit, et ſanguinem teſtamenti communem exiſtimavit (Hebr. 10. 28. 29)?* Et rursus, eos qui ante legem, iis qui in lege transgreſſi ſunt, minori ſupplicio dignos eſſe oſtendens, *Quicumque, inquit, ſine lege peccaverunt, ſine lege peribunt (Rom. 2. 12);* hoc eſt, mitius, ut qui legem non habeant accuſatricem, ſed naturam tantum : *Quicumque autem in lege peccarunt, per legem judicabuntur;* hoc eſt, habentes graviorem etiam cum natura legem accuſatricem. *Decidam merito ab inimicis meis inanis.* 6. *Perſequatur inimicus animam meam et comprehendat, et conculcet in terra vitam meam, et gloriam meam in pulverem deducat.* Vidisti juſti fiduciam et optimam conſcientiam? Niſi enim valde ſibi confiſſet, non eſſet talia imprecatuſ.

Mansuetudo Davidis. — Quod autem dicit eſt ejuſmodi : Si feci injuriam, ſi me ultuſ ſum, hæc et illa patiar; in ſeipſum fert ſententiam, et non poſtulat ut pro modo rei judicetur, imo potius ut ſupra meritum luat pœnas : et ſeipſum reddit illi ſupplicio obnoxium, a quo ipſum lex prohibet. Vide autem quodnam ſit illud : *Decidam, inquit, ab inimicis meis inanis. Perſequatur inimicus animam meam, et comprehendat, et conculcet in terra vitam meam, et gloriam meam in pulverem deducat.* Hoc eſt, Me inglorium, et bonæ famæ et exiſtimationis expertem perdat, et ſimul cum vita mea meam quoque gloriam deſtruat. Quid eſt, *Et gloriam meam in pulverem deducat?* Humiliet, conculcet : Efficuar, inquit, meis inimicis expugnatu facilis. Quid poſſit eſſe Abſalone ſceleratiuſ, qui patrem, et talem patrem, adeo mansuetum et mitem perſequebatur, cum eſſet impudicus, petulans et contumelioſuſ? Quid ergo? num reddidit retribuentiſ ei mala? num injurias revocavit in memoriam? Nequaquam. Et ſi examinaveriſ Saülis hitoriã, tunc maxime videbiſ illam vocem eſſe claram et illuſtrem. Cum enim eum, qui poſt innumerabilia beneficia, et tropæa, et victorias ei injuriam faciebat, inſidias tendebat, et quotidie cupiebat eum de medio tollere, ſemel, biſ, ter, et sæpe dormientem, et tamquam in carcere incluſum, et ſatellitibuſ deſtitutum in manuſ accepiffet, multique eum juberent occidere et de medio tollere, ei pepercit, et iram¹ vicit, idque cum ſciſet ſe, ſi eum dimitteret hoſtem, et irreconciliabilem inimicum eſſe dimiſſurum. Sed tamen neque memoria præteritorum, nec metuſ futurorum, neque ullum aliud ejuſmodi, eum ad illam cædem patrãdam impulit : ſed ſapientia uſuſ eſt, manu� continuit, et iram refrenavit, maluitque periculam adire, inſidiis appeti, a patria et libertate excidere, quam inimicum, qui nulla de cauſa ei inſidiabatur, qui poſt innumerabilia beneficia ei mortem moliebatur, occidere et de

medio tollere. Ex multis quoque aliis poſteſt cognosci philoſophuſ ejuſ animuſ : et ideo multa ſibi imprecatuſ, eaque gravia ac difficilia, ut re infecta redeat, ut inimici ſui ſint omnino victoreſ, ut moriatur ingloriuſ, ut hoc patiatuſ ab inimicis, quod videtur eſſe morte multo graviuſ ; ideo nihil non molituſ, ut poſt mortem poſſit ejuſ ſuperſeſſe memoria. Vide igitur quot ſibi imprecatuſ : ut fruſtra laboreſ, ut ab inimicis vincatur, ut moriatur, ut ne morte quidem communi, ut ejuſ etiam memoria deleatur, ut cum ignominia : non tot et tanta ſibi imprecatuſ, niſi conſcientiæ vehementer confiſeret. Quot ſi illi erat inimicuſ, non poſteſt in eum culpa conferri; neque enim ipſe præbuit occaſionem. Quam enim dedit filio occaſionem (2. Reg. 14. 21. et ſqq.)? quam Saül? Non illum, cum morte digna feciſſet, ad tempuſ caſtigatum reduxit et reſtituit : hunc autem mortem ei machinantem, in manuſ ſuaſ sæpe delapſum ſervavit (1. Reg. 24. 7). Non ergo reſpice an inimicoſ habuerit, ſed an eoſ ipſe ſibi fecerit. Neque enim Chriſtuſ hoc juſſit, noſ non habere inimicoſ, ſed non odiſſe : hoc quippe eſt in noſtra poſteſtate, illud vero minime. Ne autem ſine cauſa odio habeamur, non eſt in noſtra poſteſtate, ſed in eorum qui oderunt. Improbi enim bonoſ nulla omnino de cauſa odiſſe conſuevere. Etenim Chriſtuſ quoque ſine cauſa odio habuerunt, quemadmodum dicit : *Oderunt me gratis (Joan. 15. 25).* Et apoſtoli habuerunt inimicoſ pseudoapoſtoloſ, et prophetæ falſoſ prophetas. Non eſt enim hoc ſpectandum, ut non habeamur inimicoſ, ſed ne juſte, et ne cum cauſa; atque ut licet millieſ odio habeamur, non habeamur odio, neque averſemur : in hoc enim inimicitiaſ conſiſtunt, ut odio habeamur, et averſemur. Quando ergo odio habeor, et odio non habeo, ille me inimicum, non ego eum habeo. Quando ei bene precor, quando ei volo benefacere, quomodo ego illi ſum inimicuſ? Propterea dicebat Pauluſ : *Si poſſibile eſt, ut eſt in vobis, cum omnibuſ hominibuſ pacem habenteſ (Rom. 12. 18).*

6. *Inimici quomodo placandi.* — Noſtra ergo afferamus, et ex hoc ipſo ſufficientem laudem referemus. Quænam ſunt autem noſtra? Ut verbi gratia : hic odio te habet, et impugnat? Tu ama, et eum beneficio affice. Probris et maledictis appetit? Tu benedic et lauda. Sed ne ſic quidem ſolvit inimicitiaſ? Majorẽ igitur tibi affert mercedem. Mali enim, quo magiſ a nobiſ obſervati libellum nolunt componere, eo nobiſ ſplendidiorem remunerationem comparant, et ſe reddunt imbecillioſe. Qui enim odio habet, et non reconciliatur, liquereſcit, tabeſcit, et in perpetuo bello verſatur : qui eſt autem hiſ teliſ ſuperior, ſtat remotuſ a magniſ tempeſtatibuſ, et ſibiipſi ante illum maxime prodeſt, dum ſtudet illi reconciliari, et non cum eo bellum gerere, ſciſpſum a bello et pugna liberans. Fugiamuſ ergo cum aliſ bellum gerere, et hujusmodi rerum radicem de medio tollamuſ, vanam gloriam, et avaritiã. Vel enim propter pecuniaſ eſt inimicuſ quiſpiã, vel propter vanam gloriam. Quod

¹ Duo MSS., *deſiderium*, pro, *iram*.

δείκνυσι τῶν ἐν τῷ νόμῳ διαμαρτῶντων, οὕτω λέγων· Ἀθετήσας τις νόμον Μωϋσέως, χωρὶς οἰκτιρμῶν ἐπὶ δυσὶν ἢ τρισὶ μάρτυσιν ἀποθνήσκει· πόσῳ, δουκεῖτε, χεῖρονος ἀξιοθήσεται τιμωρίας ὁ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης κοινὸν ἠγησάμενος; Καὶ πάλιν τοὺς πρὸ τοῦ νόμου ἐλάττονος δείκνυς τιμωρίας ἀξίους ὄντας τῶν ἐν τῷ νόμῳ παραβάντων, Ὅσοι, φησὶν, ἀνόμως ἤμαρτον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται· τουτέστιν, ἡμερύτερον, οὐκ ἔχοντες τὸν νόμον κατήγορον, ἀλλὰ τὴν φύσιν μόνον· Ὅσοι δὲ ἐν νόμῳ ἤμαρτον, διὰ νόμου κριθήσονται· τουτέστι, βαρύτερον, ἔχοντες μετὰ τῆς φύσεως καὶ τὸν νόμον [57] κατήγορον. Ἀποπέσοιμι ἄρα ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν μου κενός. Καταδιώξαι ἄρα ὁ ἐχθρὸς τὴν ψυχὴν μου, καὶ καταλάβοι, καὶ καταπατήσας εἰς γῆν τὴν ζωὴν μου, καὶ τὴν δόξαν μου εἰς χοῦν κατασκηνώσας. Εἶδες παρρησίαν δικαίου, καὶ ἄριστον συνειδός; Εἰ γὰρ μὴ σφόδρα ἑαυτῷ ἐθάρρει, οὐκ ἂν τοιαῦτα ἐπιπᾶτο.

Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Εἰ ἠδίκησα, εἰ ἡμιανάμην, τὰ καὶ τὰ πάθοιμι· καὶ καθ' ἑαυτοῦ τὴν ψῆφον ἐκφέρει, καὶ οὐκ ἀξιοῖ κατὰ τὸ μέτρον κριθῆναι, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον ὑπὲρ τὴν ἀξίαν διδόναι τὴν δίκην· καὶ ὑπεύθυνον ἑαυτὸν ποιεῖ· κολάσει, ἧς ὁ νόμος αὐτὸν εἴργει. Καὶ ὅρα ποῖα αὐτῆ· Ἀποπέσοιμι, φησὶν, ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν μου κενός. Καταδιώξαι ἄρα ὁ ἐχθρὸς τὴν ψυχὴν μου, καὶ καταλάβοι, καὶ καταπατήσας εἰς γῆν τὴν ζωὴν μου, καὶ τὴν δόξαν μου εἰς χοῦν κατασκηνώσας. Τουτέστιν, ἀτιμον, ἀνώνυμον ἀπολέσειε, μετὰ τῆς ζωῆς μου καὶ τὴν δόξαν μου διαφθείρειε. Τί ἐστι, Καὶ τὴν δόξαν μου εἰς χοῦν κατασκηνώσας; Ταπεινώσας, πατήσας· γενοίμην ἔτοιμος τοῖς ἐχθροῖς, φησὶ. Τί γένοιτ' ἂν μιαιώτερον τοῦ Ἀβεσσαλώμ, ὅστις πατέρα, καὶ πατέρα τοιοῦτον, οὕτως ἡμερον καὶ ἐπιεικῆ, ἐδίωκεν, ἀσελγῆς ὢν καὶ ἀκόλαστος καὶ ὑβριστής; Τί οὖν; οὐκ ἀπέδωκε τοῖς ἀνταποδιδούσιν αὐτῷ κακὰ, οὐδὲ ἐμνησικάκησεν; Οὐδαμῶς. Κἂν ἐξετάσης τοῦ Σαοῦλ τὴν ἱστορίαν, τότε μάλιστα ἤψει ταύτην τὴν φωνὴν διαλάμπουσαν. Τὸν γὰρ μετὰ μυρίας εὐεργεσίας, καὶ τὰ τρόπαια, καὶ τὰς νίκας ἀδικοῦντα, καὶ ἐπιβουλεύοντα, καὶ ἀνελεῖν καθ' ἑκάστην ἐπιθυμοῦντα τὴν ἡμέραν, λαθῶν εἰς χεῖρας καὶ ἄπαξ, καὶ δις, καὶ πολλάκις καθεύδοντα, καὶ καθάπερ ἐν δεσμωτηρίῳ συγκεκλεισμένον, καὶ δορυφόρων ἔρημον, πολλῶν ἐγκελευομένων σφάζαι καὶ ἀνελεῖν, ἐφείσατο, καὶ τῆς ὀργῆς ἐκράτησε, καὶ ταῦτα εἰδώς, ὅτι ἀφείς αὐτὸν διαφυγεῖν, πολέμιον ἀφήσει ἑαυτῷ καὶ ἐχθρὸν ἀκατάλλακτον. Ἀλλ' ὅμως οὔτε ἡ μνήμη τῶν παρελθόντων, οὔτε ὁ φόβος τῶν μελλόντων, οὔτε ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδὲν εἰς τὴν σφαγὴν αὐτὸν ἐξήγαγεν ἐκείνην· ἀλλ' ἐφιλοσόφει, καὶ τῆς χειρὸς ἐκράτει, καὶ τὸν θυμὸν ἐχαλίνο, καὶ ἠρεῖτο κινδυνεύειν καὶ ἐπιβουλεύεσθαι μᾶλλον, καὶ τῆς πατρίδος αὐτῆς ἐκπεσεῖν καὶ τῆς ἐλευθερίας, ἢ τὸν ἐχθρὸν τὸν εἰκῆ καὶ μάτην αὐτῷ ἐπι-

* Duo mss. καὶ τῆς ἐπιθυμίας ἐκράτησε. Mellior videtur Editi lectio.

βουλεύοντα, τὸν μετὰ μυρίας εὐεργεσίας φωνῶντα, σφάζαι καὶ ἀνελεῖν. Καὶ ἐξ ἐτέρων δὲ πλείονων ἐστιν ἰδεῖν τὴν φιλόσοφον αὐτοῦ διάνοιαν· διὸ καὶ ἐπαρᾶται αὐτῷ πολλὰ καὶ χαλεπὰ, οἷον τὸ ἀπρακτὸν ἐπανελεῖν, τὸ τοὺς ἐχθροὺς κρατῆσαι μετὰ πολλῆς τῆς παρουσίας αὐτοῦ, τὸ ἀνώνυμον ἀποθανεῖν, τὸ παρά πολέμιων τοῦτο παθεῖν, ὃ πολὺ τοῦ θανεῖν χαλεπώτερον εἶναι δοκεῖ· διὸ καὶ μυρία μηχανήματα ποιεῖ, πρὸς τὸ μετὰ τὴν τελευταίην μνημονεύεσθαι. Ὅρα τοίνυν ὅσα ἑαυτῷ ἐπαρᾶται· τὸ ἀνήγυτα πονεῖν, τὸ [58] ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἠττηθῆναι, τὸ ἀποθανεῖν, τὸ μηδὲ κοινῇ τῇ τελευτῇ, τὸ καὶ τὴν μνήμην αὐτοῦ ἐξαλειφθῆναι, τὸ μετὰ ἀτιμίας· οὐκ ἂν τοσαῦτα ἑαυτῷ ἐπαρατάμενος, εἰ μὴ σφόδρα ἐθάρρει τῷ συνειδότη. Εἰ δὲ ἐχθρὸν εἶχεν, οὐδὲν τοῦτο ἐκείνῳ ἐγκλημα· οὐ γὰρ αὐτὸς παρεῖχε λαθᾶς. Ποῖαν γὰρ λαθὴν ἔδωκε τῷ παιδί; ποῖαν τῷ Σαοῦλ; Οὐχὶ τὸν μὲν ἀξία τιμωρίας πράξαντα, πρὸς καιρὸν σωφρονίσας, ἐπανήγαγε καὶ ἀνεκτέσατο· τὸν δὲ φωνῶντα κατ' αὐτοῦ, πολλάκις εἰς χεῖρας λαθῶν διέσωσε; Μὴ τοίνυν τοῦτο σκόπει, εἰ ἐχθροὺς εἶχεν, ἀλλ' εἰ αὐτὸς αὐτοὺς κατεσκεύασεν. Οὔτε γὰρ ὁ Χριστὸς τοῦτο ἐκέλευσε, τὸ μὴ ἐχθροὺς ἔχειν· τούτου γὰρ οὐκ ἐσμὲν κύριοι· ἀλλὰ τὸ μὴ μισεῖν· τούτου γὰρ ἡμεῖς κύριοι, ἐκείνου δὲ οὐ πάντως. Τοῦ δὲ μισεῖσθαι εἰκῆ, οὐκ ἐν ἡμῖν ἡ ἐξουσία κεῖται, ἀλλ' ἐν τοῖς μισοῦσι. Καὶ γὰρ οἱ πονηροὶ τοὺς ἀγαθοὺς μισεῖν εἰώθασιν εἰκῆ καὶ μάτην. Καὶ γὰρ καὶ τὸν Χριστὸν ἐμίσησαν εἰκῆ, καθὼς λέγει· Ἐμίσησάν με δωρεάν. Καὶ οἱ ἀπόστολοι τοὺς ψευδαποστόλους εἶχον ἐχθροὺς, καὶ οἱ προφῆται τοὺς ψευδοπροφήτας. Οὐ γὰρ τοῦτο δεῖ σκοπεῖν, ὅπως μὴ σχοίημεν ἐχθροὺς, ἀλλ' ὅπως μὴ δικαίως, μηδὲ εὐλόγως· καὶ ὅπως, κἂν μυριάκις μισώμεθα, μὴ μισῶμεν, μηδὲ ἀποστρεφώμεθα· ἐχθρα γὰρ τοῦτό ἐστι, τὸ μισεῖν καὶ ἀποστρέφεσθαι. Ὅταν οὖν μισῶμαι καὶ μὴ μισῶ, ἐκείνός με ἐχθρὸν, οὐκ ἐγὼ τοῦτον ἔχω. Ὅταν εὐχωμαι, ὅταν εὐεργετεῖν βούλωμαι, πῶς τὸν τοιοῦτον ἐχθρὸν ἔχω; Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος ἔλεγεν· Εἰ δυνατόν, τὸ ἐξ ὑμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες.

ς'. Τὰ ἡμέτερα τοίνυν εἰσφέρωμεν, καὶ αὐτῷ τούτῳ ἀρχοῦντα τὸν ἔπαινον ἔξομεν. Τίνα δὲ ἐστὶ τὰ ἡμέτερα; Οἷόν τι λέγω· μισεῖ ὁ δεῖνα καὶ ἐκπολεμεῖ; Σὺ φίλει καὶ εὐεργετεῖ. Ὑβρίζει καὶ λοιδορεῖται; Σὺ εὐλόγει καὶ ἐπαίνει. Ἀλλ' οὐ λύει τὴν ἐχθραν οὐδὲ οὕτως; Οὐκοῦν πλείονά σοι δίδωσι τὴν μισθόν. Οἱ γὰρ κακοὶ, ὅσῳ ἂν θεραπευόμενοι μὴ καταλύωσι τὸν πόλεμον, λαμπροτέρας ἡμῖν προξενούσι τὰς ἀμοιβὰς, καὶ ἑαυτοὺς ἀσθενεστεροὺς ποιοῦσιν. Ὁ μὲν γὰρ μισῶν, καὶ μὴ διαλύων τὴν ἐχθραν, τήκεται, διαφθείρεται, διηνεκεῖ συζῆ πολέμου· ὁ δὲ τούτων ἀνώτερος τῶν βελῶν, ἔξω τῶν τριχυμῶν ἔστηκε, καὶ ἑαυτὸν πρὸ ἐκείνου τὰ μέγιστα ὠφελεῖ, ἐν τῷ σπουδάζειν ἐκείνῳ καταλλάττεσθαι, καὶ μὴ πολεμεῖν, ἑαυτὸν ἀπαλλάττων πολέμου καὶ μάχης. Φεύγωμεν τοίνυν πολεμεῖν ἐτέροις, καὶ τὴν ρίζαν τούτων ἀνέλωμεν, κενοδοξίαν, φιλαργυρίαν. Ἡ γὰρ διὰ χρήματα τις ἐχθρὸς ἐστίν, ἢ διὰ δόξαν κενήν. Ἐάν δὲ

τούτων ὡς ἀνώτεροι, καὶ τοῦ ἀλλοσεσθαι ἐχθρὰ ἐσόμεθα ἀνώτεροι^α. Κὰν ὑβρίσῃ τοίνυν, φέρε γενναίως· ἑαυτὸν γὰρ, οὐ σὲ ὑβρίσει. Κὰν πλήξῃ, μὴ ἀντιτείνῃς τὴν δεξιάν· [59] αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ πληττόμενος, σὲ μὲν τῇ χειρὶ, ἑαυτὸν δὲ τῷ θυμῷ παίων, καὶ πονηρὰν παρὰ πάντων λαμβάνων δόξαν. Εἰ δὲ δοκῇ σοι ταῦτα δύσκολα εἶναι, ἐννόησον, ὅτι εἰ μαινόμενός σου τις τὸ ἱμάτιον περιέρρηξε, τίνα ἂν ἐφῆς πάσχειν κακῶς, σὲ τὸν παθόντα, ἢ ἐκείνον τὸν ποιήσαντα; Εὐδελον ὅτι ἐκείνον. Εἶτα, ἐνθα μὲν τὸ ἱμάτιον διαβρήγνυται, ὁ ποιήσας τοῦ παθόντος χαλεπώτερα πέπονθεν· ἐνθα δὲ ἡ καρδία διαβρήγνυται, ὁ γὰρ θυμὸς τοῦτο ποιεῖ, οὐκ ἐκείνον ἠγήσῃ μείζονα πεπονθέναι δεινὰ σοῦ, τοῦ μηδ' ὀτιοῦν ὑπομείναντος; Μὴ γὰρ δὴ τοῦτο εἴπῃς, ὅτι τὸ ἱμάτιον τὸ σὸν ἔστι, ἀλλ' ὅτι πρότερον τὴν ἑαυτοῦ καρδίαν διέβρηξεν. Ὡς περ γὰρ ἰχτερος οὐκ ἂν γένοιτο, μὴ τῆς χαλῆς διαβράγείσης, καὶ τοὺς οἰκείους ὄρους ὑπερβάσῃς· οὕτως οὐκ ἂν θυμὸς ἀμετρος γένοιτο, μὴ τῆς καρδίας διαβράγείσης. Ὡς περ οὖν, ἂν ἴδῃς τινὰ ἰχτέρω κατεχόμενον, κὰν μυρία ἐργάσῃται δεινὰ, οὐκ ἂν ἔλοιο πρὸς σεαυτὸν ἐπισπάσασθαι τὸ νόσημα· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ θυμοῦ. Μὴ ζηλοῦ, μηδὲ μιμοῦ τὴν κακίαν, ἀλλ' ἐλέει κάκεινον τὸν οὐ χαλινοῦντα τὸ ἐν αὐτῷ θηρίον, ἀλλὰ πρότερον ἑαυτὸν λυμαινόμενον καὶ διαφθειρόντα. Ὅτι γὰρ ἑαυτοὺς οἱ τοιοῦτοι λυμαίνονται, ἀκούειν ἔστι πολλῶν τῶν τὰς τοιαύτας διαλυόντων μάχας, τοῦτο παραινούντων αὐτοῖς· Σαυτοῦ φεῖσαι· σαυτὸν ἀδικεῖς. Τοιοῦτον γὰρ ἡ κακία· τὸν τίκτοντα αὐτὴν λυμαίνεται μόνον, πάντα ἄνω καὶ κάτω ποιούσα. Μὴ τοίνυν βουλόμενοι ἀμύνεσθαι ἐτέρους, αὐτοὶ τοῦ λιμένος ἐκπέσωμεν. Οὐδὲ γὰρ εἴ τις μέλλων ναυαγεῖν, καὶ ὑποβρύχιος γίνεσθαι, ὑβρίσῃ σε ἐπὶ τῆς γῆς καθήμενον, ἤλγησας ἂν, οὐδὲ ἐξεληθῶν τῆς γῆς ἐκοινωνήσας αὐτῷ τοῦ ναυαγίου. Τοῦτο τοίνυν ἀναλογίζου, ὅτι ὁ μὲν ὑβρίζων σε καὶ παροινῶν, ὡς περ ἰλίγγῳ τινὶ, ἢ καταιγίδι καταποντιζόμενος, ὑποβρύχιος γίνεται, τῷ τοῦ θυμοῦ ναυαγίῳ περιπεσών· σὺ δὲ ὁ φέρων γενναίως, ἐν λιμένι καὶ παρ' αἰγιαλῶν τρυφᾷς. Ἐὰν δὲ πρὸς τὸν αὐτὸν ἐξενεχθῆς αὐτῷ ζῆλον, οὐκ ἐκείνον, ἀλλὰ σαυτὸν κατεπόντισας. *Ἀνάστηθι, Κύριε, ἐν ὀργῇ σου, ὑψώθητι ἐν τοῖς πέρασιν τῶν ἐχθρῶν σου.* Τοῦτο οὕτως εἶπε, δεικνύς ὅτι ἐστὶ καὶ οὐκ ἐν ὀργῇ ἀναστῆναι· ὡς ὅταν λέγῃ· *Ἀνάστα, Κύριε, σῶσόν με, ὁ Θεὸς μου.* Ἀκούων δὲ τὸ, *Ἀνάστα*, μηδὲν σωματικὸν ὑποπτέυσῃς. Ὡς περ γὰρ τὸ καθῆσθαι ἐπὶ Θεοῦ οὐ σωματικῶς εἴρηται, οὕτως οὐδὲ τοῦτο. Σὺ γὰρ, φησὶ, *καθήμενος εἰς τὸν αἰῶνα*. Τί οὖν ἐστὶν^ο, ὃ διὰ τῆς καθέδρας αἰνίττεται; Τὸ ἔδραϊον, τὸ πεπηγὸς, τὸ βέβαιον τῆς φύσεως, τὸ μόνιμον, ὅπερ οὖν καὶ διὰ τῆς ἀντιδιαστολῆς ἐδήλωσεν. Εἰπὼν γὰρ^δ, *Σὺ καθήμενος εἰς τὸν αἰῶνα*, ἐπήγαγεν, *Ἔμεῖς δὲ ἀπολλύμενοι εἰς τὸν αἰῶνα*. Ὡς περ οὖν τὸ καθῆσθαι οὐ σωματικόν, οὕτως οὐδὲ τὸ ἀναστῆναι· ἀλλ' ἐκεῖ μὲν τὸ ἔδραϊον, ἐνταῦθα δὲ τὸ τιμωρητικόν, τὸ ἀναλωτικόν. Ἔστι δὲ^ε ὅπου δηλοῖ τὸ καθῆσθαι καὶ τὸ δι-

καστικόν· ὡς ὅταν λέγῃ· *Ἐκάθισας [60] ἐπὶ θρόνου ὁ κρίνων δικαιοσύνην· καὶ ὁ Δαυὶδ· Ἐθρόνοι ἐτέθησαν, καὶ τὸ κριτήριον ἐκάθισεν.* Ἔστι καὶ τὸ βασιλικόν· ὡς ὅταν λέγῃ· *Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος ἐυθύτητος ἢ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου.* Ὅθεν καὶ τὸ, *Κάθου ἐκ δεξιῶν μου*, τὸ ἰσότημον ἐνδείκνυται. Τί δὲ ἐστὶ τὸ, *Ἐν ὀργῇ σου*; Καὶ τοῦτο πάλιν θεοπρεπῶς ἐκληπτέον. Ὀργὴ γὰρ τοῦ Θεοῦ ἰού πάθος, ἀλλὰ τιμωρία καὶ κόλασις. *Ἐψώθητι ἐν τοῖς πέρασιν τῶν ἐχθρῶν σου.* Ἄλλος φησὶν, *Ἐν θυμῷ ἐπὶ τοὺς ἐχθρούς σου.* Ἄλλος, *Ἐν χόλῳ τῶν θλιβόντων με.* Ἄλλος, *Ἐν ἀνυπερβασίαις ἐνδεσμούντων.* Ὁ δὲ Ἑβραῖος τὸ, *Ἐν τοῖς πέρασιν*, *Βεβαρώθ* φησὶν. Ὅρα πάλιν πῶς ἐνταῦθα οὐκ ἑαυτῷ ἀμύνει, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης ταῦτα λέγει. Οὐ γὰρ ἀπλῶς εἶπε, *Κόλασον τοὺς ἐχθρούς μου, ἢ τοὺς ἐχθρούς σου· ἀλλ', Ἐψώθητι.* Καὶ πῶς ὑψοῦται ὁ ὑψηλός, καὶ ἀεὶ ὦν ὑψιστός; Τὸ γὰρ ὕψος αὐτοῦ τῆς φύσεως οὔτε ἐλαττοῦται, οὔτε προσλαμβάνει τι· τέλειος γὰρ ἐστὶ καὶ ἀνευδεής, καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχων. Πῶς οὖν, καὶ τίνι τρόπῳ ὑψοῦται; Ὑψοῦται ἐν ταῖς διανοαῖς τῶν πολλῶν. Οἷον ἐμακροθύμησε πολλάκις^ι· οἱ δὲ ἐχθροὶ οὐ μακροθυμίας ἐνόμισαν εἶναι, ἀλλὰ ταπεινώσεως τοῦτο καὶ ἀσθενείας. Ὡς περ καὶ ταπεινοῦται, ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ πράγματι, ἀλλ' ἐν τῇ διανοίᾳ ἐκείνων.

ζ'. Καθάπερ γὰρ ὁ ἥλιος ἀμυδρὸς φαίνεται τοῖς ἀσθενούσι τὰς ὄψεις, οὕτω δὴ καὶ ὁ Θεὸς ἀσθενῆς καὶ ταπεινὸς ἐν ταῖς διανοαῖς ἐκείνων. Ἄλλ' ὡς περ ὁ ἥλιος οὕτω νομίζεται, οὐκ ἐστὶ δὲ ἀμυδρὸς, ἀλλὰ τῆς ἀσθενείας ἐκείνων τὸ πάθος· οὕτω καὶ ὁ Θεός, κὰν τοῦτο ὑποπτέυηται, οὐκ ἐστὶν ἀσθενῆς, ἀλλὰ τῆς ἐκείνων ἀνοίας τὸ σύμπτωμα. Τί οὖν φησὶν ὁ δίκαιος; *Ἐψώθητι καὶ παρὰ τοῖς ἐχθροῖς ἡμῶν, ἐπέξελλε καὶ δεῖξόν σου τὴν ἰσχύον, ἵνα οἱ νομίζοντες εἶναι σε ταπεινὸν, ἀφ' ὧν πάσῃ σου τὴν δόξαν.* Εἶδες αὐτοῦ τὸν σκοπὸν, οὐ τὸ ἑαυτοῦ ζητοῦντος, ἀλλὰ τὸ τοῦ Θεοῦ. Τὸ δὲ, *Ἐν τοῖς πέρασιν*, οἱ μὲν φασὶν, *Ἐν ταῖς κεφαλαῖς*, οἱ δὲ, *Μηδεὶς διαφύγοι τῶν ἐχθρῶν.* Μεγάλῃ δὲ ἀρετῇ τοῦ δικαίου, ὅταν τοὺς αὐτοὺς ἐχθροὺς ἔχη τῷ Θεῷ καὶ τοὺς αὐτοὺς φίλους· ὡς περ κακία μεγάλη, ὅταν τοὺς τοῦ Θεοῦ φίλους ἐχθροὺς ἔχη, καὶ τοὺς ἐχθροὺς φίλους. Ὡς περ οὖν ὁ Θεὸς ἐχθροὺς ἔχειν λέγεται, οὐ μισῶν, οὐδὲ ἀποστρεφόμενος αὐτούς, ἀλλὰ τὰς πράξεις αὐτῶν τὰς πονηρὰς βδελυττόμενος· οὕτω καὶ ὁ δίκαιος ἐχθροὺς ἔχει, οὐκ ἀμυνόμενος αὐτούς, ἀλλὰ τὴν πονηρίαν ἀποστρεφόμενος. *Καὶ ἐξεγέρθητι, Κύριε ὁ Θεός μου, ἐν προστάγματι ᾧ ἐνετείλω.* Ἄλλος φησὶν, *Ἐν κρίματι. Καὶ συναγωγὴ λαῶν κυκλώσει σε.* Ἄλλος φησὶ, *Κυκλωσάτω σε^β. Καὶ ὑπὲρ ταύτης εἰς ὕψος ἐπίστρεψον, [61] Κύριε.* Ἄλλος φησὶ, *Καὶ ἐπάνω αὐτῆς εἰς τὸ ὕψος ἐπίστρεψον.* Ἄλλος, *Καὶ ἐπὶ ταύτῃ εἰς ὕψος ἐπίστρεψον.* Ὁ δὲ Ἑβραῖος τὸ, *Ἐπὲρ ταύτης*, φησὶν, *Ὁυλαέ.* Τί ἐστὶν, *Ἐν προστάγματι ᾧ ἐνετείλω*; Ὡς περ βοηθεῖν τοῖς ἀδικουμένοις, καὶ μὴ περιορᾶν, φησὶ, τοὺς ἐπιβουλευομένους. Ὅπερ οὖν ἡμῖν ἐνομοθέτησας, τοῦτο καὶ αὐτὸς διὰ τῶν ἔργων ἡμῖν ἀπόδος. Τινὲς δὲ καὶ

^α Omnes mss. ἐσόμεθα ὑψηλότεροι, quod idipsum est.

^β Alii τὸ σὸν διέβρηξεν· in aliis vero deest, hæcque vox inutilis est hoc loco.

^γ Unus codex αἰῶνα· καὶ τίς ἐστὶν ὁ διόλου καθήμενος; τί σὸν ἐστὶ.

^δ Savil. in notis: « Hæc totidem verbis et hoc ordine in Bibliis non reperiuntur. Huic tamen astine est quod legitur Psalm. 91, 8, 9. »

^ε Unus ὅπου καὶ τὸ βασιλικόν ὁρῶσι τὸ καθῆσθαι καὶ τὸ. Infra idem ἔστι δὲ ὅπου καὶ τὸ βασιλικόν ὁρῶσι ὡς.

^ι Post πολλάκις Morel. addit τοῖς μεγάλα ἡμαρτηκόσι, quæ absunt ab omnibus aliis.

^β Is qui vertit, κυκλωσάτω σε, est Symmachus. Lectio καὶ ἐπάνω αὐτῆς, est Theodotionis: altera vero, καὶ ἐπὶ ταύτῃ, est Aquilæ. Ουλαέ Hebraice ὑπὲρ et super eam.

si us fuerimus superiores, etiam ne nos apprehendant inimicitiae, evademus superiores. Etsi ergo contumelia affecerit, magno fer animo: seipsum enim, non te affecit injuria. Et si percusserit, ne obsistas: ipse enim feritur, te manu, seipsum ira pulsans, et sibi malam ab omnibus existimationem comparans. Quod si haec tibi videntur esse difficilia, hoc apud te considera: si quis furiosus vestem tuam undique lacerarit, quemnam dixeris malis affici, tene qui passus es, an illum qui fecit? Clarum certe est quod illum male affectum esse dicturus sis. Ergone, ubi vestis quidem discinditur, qui fecit, graviora passus est quam is qui laesus fuit: ubi autem cor rumpitur, hoc enim facit ira, non illum graviora esse passum putabis te, qui ne tantillum quidem passus es? Neque enim hoc dixeris, illum vestem tuam scidisse, sed prius cor suum. Sicut enim non fuerit morbus regius, nisi bilis exsuperet, et proprios limites transilierit: ita vehemens ira tibi non fuerit, si non fuerit cor disruptum. Quemadmodum ergo si videris aliquem regio morbo teneri, etsi mala fecerit innumera, morbum ad te nolis attrahere: ita etiam in ira. Ne aemulare, nec imitare vitium, sed illius potius miserere, qui quam in se habet non frenat belluam, sibi que prius damnum affert et exitium. Quod enim qui tales sunt sibiipsis damnum afferant, licet audire multos, qui hujusmodi pugnas et lites componunt, hoc pacto eos admonentes: Parce tibiipsi; facis tibi injuriam. Tale enim est vitium: eum qui ipsum parit, solum damno afficit, omnia susque deque movens et agitans. Ne ergo volentes alios ulcisci, ipsi a portu excidamus. Neque enim si quispiam navem fracturus, et submergendus, te in terra sedentem contumeliis afficeret, ex eo dolorem caperes, nec e terra excedens, cum eo esse velles naufragii particeps. Hoc ergo apud te reputa quod, qui te contumelia afficit, et probris insectatur, tamquam turbine et procella aliqua agitata submergitur, in irae naufragium incidens: tu autem qui fers fortiter, et in portu et in litore agis suaviter. Sed si ad eandem deferaris contentionem, non illum, sed te ipsum demersisti. 7. *Exsurge, Domine, in ira tua, exaltare in finibus inimicorum tuorum.* Hoc ita dixit, ostendens eum posse etiam surgere non in ira; ut quando dicit: *Surge, Domine, serva me, Deus meus* (Psal. 3. 7). Cum autem audis, *Exsurge*, nihil corporale suspiceris. Quemadmodum enim sedere non dictum est in Deo corporaliter, ita nec hoc. Tu enim, inquit, *sedens in saeculum*. Quid ergo significat per sessionem? Firmitatem, immobilitatem, et naturae stabilitatem, atque constantiam. Quod quidem significavit etiam per id quod ei ex adverso opponitur. Cum enim dixisset, *Tu sedens in saeculum*, subjunxit, *Vos autem pereuntes in saeculum*. Quemadmodum ergo sedere non est corporale, ita nec etiam surgere: sed illic quidem stabilitas, hic autem puniendi vis et consumendi potestas. Sedere significat nonnumquam judicandi facultatem, ut quando dicit: *Sedisti super thronum, qui judicas justitiam* (Psal. 9. 4); et Daniel: *Throni positi sunt, et sedit iudicium*

(Dan. 7. 9). Est etiam regale sedere, ut quando dicit: *Thronus tuus, Deus, in saeculum saeculi: virga rectitudinis, virga regni tui* (Psal. 44. 7). Unde illud, *Sede a dextris meis* (Psal. 109. 1), significavit aequalitatem honoris. Quid est autem illud, *In ira tua?* Id quoque ita rursus accipiendum est, ut Deo conveniat. Ira enim Dei non est animi perturbatio, sed castigatio et punitio. *Exaltare in finibus inimicorum tuorum.* Alius dicit, *In ira adversus inimicos tuos.* Alius, *In bile eorum qui me affligunt.* Alius, *In dilationibus aligentium.* Hebraeus autem illud, *In finibus*, dicit, *Bebaroth* (a). Vide quomodo rursus non se ulciscitur, sed haec dicit pro Dei gloria. Non enim dixit solummodo: Puni inimicos meos, vel tuos; sed, *Exaltare*. Et quomodo exaltatur ille altus, et qui est semper altissimus? Ejus enim naturae altitudo nec crescit, nec minuitur: est enim perfectus et nullius rei indigens, et qui semper eo modo se habet. Quomodo ergo, et qua ratione exaltatur? Exaltatur in multorum mentibus. Quemadmodum saepe longanimitate usus est¹; inimici autem existimabant hoc non esse longanimitatis, sed humilitatis et imbecillitatis. Quocirca etiam humiliatur, non re ipsa, sed illorum cogitatione.

7. Quemadmodum enim sol videtur esse obscurus iis qui laborant oculis, ita Deus videtur esse infirmus et imbecillus in eorum mentibus. Sed quemadmodum sol ita existimatur, non est autem obscurus, sed est affectio illorum imbecillitatis: ita quoque Deus, etiamsi hoc existimetur, non est imbecillus, sed id ex illorum insipientia accidit. Quid ergo dicit justus? Exaltare etiam apud inimicos meos: ulciscere, et vires tuas ostende, ut qui te humilem existimant, ex iis quae patiuntur, tuam videant gloriam. Vidisti ejus institutum, non id quod suum, sed quod Dei est quaerentis. Illud autem, *In finibus*, alii quidem dicunt, *In capitibus*; alii autem, *Nullus fugiat inimicorum*. Magna est autem justus virtus quando eosdem habet, quos Deus, inimicos, et eosdem amicos: ut magna improbitas, quando Dei amicos inimicos, et inimicos amicos habet. Quemadmodum ergo Deus dicitur habere inimicos, non odio habens, neque eos aversans, sed improbas eorum actiones abhorrens: ita etiam justus habet inimicos, non eos ulciscens, sed improbitatem aversans. *Et exsurge, Domine Deus meus, in praecocepto quod mandasti.* Alius dicit, *in iudicio*. 8. *Et synagoga populorum circumdabit te.* Alius dicit, *circumdet te.* *Et propter hanc in altum regredere, Domine.* Alius dicit, *et supra ipsam in altum convertere.* Alius, *Et super hac in altum revertere.* Hebraeus autem, illud, *Super ipsam*, dicit, *Oualea*. Quid est, *In praecocepto quod mandasti?* Ut opem feramus, inquit, iis qui afficiuntur injuria, et non negligamus eos quibus struuntur insidiae. Quod tu ergo nobis lege constituisti, hoc etiam factis nobis exprime. Alii autem

¹ Post, *usus est*, Morel. addit, *etiam in eos qui maxima admiserant.*

(a) Hebraica lectio est, *וּבְרֵיבָרָה*, quam Graeci, alii *περὶ τὸ ὑψηλόν* alii *περὶ τὸ ὑψηλόν* reddunt; verus autem hujus vocis sensus est, *in indignationibus*, ad quam significationem accedit Symmachus, qui vertit, *ἐν ὀργῇ*, *in bile*, sive *in ira*.

dicunt etiam aliud, nempe promisit se inimicum fore inimicis ejus. 8. *Et synagoga populorum circumdabit te.* Nihil humanum ne hic quidem suspiceris. Etsi enim tales sunt dictiones, sunt tamen sensa quæ Deo convenient. Quid est ergo, *Circumdabit te?* Id est, Canet tibi, laudabit te, bonis et honorificis te verbis affatim prosequetur. Quoniam enim hoc per ehoros faciebant, in orbem circumstantes in templo et in altari, et ita gratiarum actiones offerebant; ex ipsa standi forma laudationem eorum significavit. Quod autem dicit, tale est: *Ulciscere, ser auxilium.* Hoc te et apud inimicos reddet excelsum, et ut tuus populus multis te laudibus et hymnis ornet, efficiet. Vide quomodo non quod suum, sed quod est Dei querit ubique. Vult enim ipsum ubique et apud inimicos et apud suos gloria et honore affici. *Et pro ipsa in altum converte.* Pro ipsa, quam? Synagoga, inquit, hoc est, propter ipsam *In altum converte*; exalta nos, extolle nos, fac ut sint res altæ et excelsæ, fac ut sit clarior et illustris, redue eam ad priorem prosperitatem. Vide autem quomodo ubique precibus doctrinam admisceat. Etenim cum prius dixisset, *Miserere mei, et exaudi me* (Psal. 4. 2). convertit sermonem ad consilium, sic dicens: *Filii hominum, quousque gravi corde?* Et hic cum dixisset, *In altum converte, Domine* (Ibid. v. 3), subiungit: 9. *Dominus judicabit populos.* Alius autem dicit, *Dominus disceptabit*; docens eos qui omnia casu et temere fieri putant, rebus quamdam præesse providentiam, quæ eorum quæ sunt rationem exigit. Judicium autem hic dicit et futurum, et præsens. Illic enim ipsum erit et universum, et manifestum: hic autem ex parte etiam sumit poenas, et socordiores excitans, et infideliores attrahens ad curandam totius mundi providentiam. *Judica me, Domine, secundum justitiam meam.* Alius dicit, *Secundum jus meum.* Et *secundum innocentiam meam super me.* 10. *Consummetur nequitia peccatorum.* Alius dicit: *Peragatur vexatio adversus impios. Et diriges justum.* Alius, *Et stabilies justum.* Qui fit ut qui alibi dicit, *Non intres in iudicium cum servo tuo* (Psal. 142. 2), hic dicat, *Judica me secundum justitiam meam?* Quod hoc aliud, et illud aliud sit. Ille enim dicens, *Non intres in iudicium cum servo tuo*, significat, Ne tu mecum iudicio contenderis, ne meam vitam, cum tuis beneficiis conferendo, examinaveris. Et ideo subiungit etiam: *Quia non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens*, hoc est, si tecum in iudicio contendat. Hic autem non hoc dicit: non vult enim in iudicio cum ipso contendere, sed secum. Et ideo dicit, *Secundum justitiam meam*, hoc est, *Secundum justitiam quæ mea est.* Justitiam autem hic dicit, non cœpisse manibus iniquis rixam; quod dixit superius, *Si hoc feci*, et quæ sequuntur. Idem autem significat illud, *Secundum innocentiam meam*; *Secundum hoc*, inquit, volo iudicari. Magna est etiam hic justis fiducia. Hæc porro dicit coactus. Et quomodo? Quod multi stulti ex iis, quæ patiebatur, malam de eo opinionem cepissent. Plerique enim stulti ex iis quæ accidunt calamita-

tibus, solent vitam ipsam criminari: quod etiam ipsi Job accidit. Quocirca ei etiam dicebant, cum nihil scirent ab eo male factum: Non digne pro peccatis tuis flagellatus es. (Job 33. 27). Paulum quoque sceleratum aliquem et maleficum existimabant barbari, quoniam vipera ejus manum apprehenderat, et ideo dicebant: *Servatum ex mari ultio non sinit hunc hominem vivere* (Act. 28. 4). Porro Semei quoque David vocabat homicidam, propter calamitatem hanc nefariam de eo ferens sententiam (2. Reg. 16. 7).

8. Ne ergo idipsum quoque vobis¹ accidat, age de his paulisper disseramus. Multos enim audio dicentes: Si Deus amaret pauperes, non sineret esse pauperes; rursus alios, ubi quempiam viderint infirmitate vel morbo conflictari diuturno: Ubi sunt illius eleemosynæ? ubi ejus benefacta? Ne in his ergo peccetis, de his clare et distincte dicamus². Si enim homo qui sapit, nec bonos odisse, nec malos amare potest, quomodo tu audes de Domino dicere, Eos qui sunt in paupertate odit Deus, etsi sint virtute præditi: divites autem, etsi sint vitiosi et scelerati, diligit; maledicum et blasphemum os aperiens, neque gravitatem absurditatis animadvertis?

Deus quosnam amat. — Ne ergo pecces in talibus, disce quid Deus amat et odit. Quem ergo amat Deus? Eum qui mandata ejus servat. *Eum enim amabo*, inquit, *et veniam ad eum* (Joan. 14. 21. 23): non eum qui est dives, non eum qui sanus est, sed qui parat meis præceptis. Quemnam autem odit et aversatur? Eum qui præcepta ejus non facit. Quando ergo videris aliquem, qui præcepta ejus non servat, etiamsi sanus sit, etiamsi opibus affluat, refer eum in numerum eorum qui odio habentur: virum autem virtute præditum, etiamsi ægrotum videris et inopia oppressum, inter eos qui amantur annumera. Non enim in his consistit amicitia, sed in illis. Annon vides etiam in rebus humanis, regum amicos in bellis maxime adire pericula, et accipere vulnera, et peregre proficisci? Non audivisti quod scriptum est: *Quem diligit Dominus, castigat: flagellat autem omnem filium quem recipit* (Hebr. 12. 6)? At multi, inquit, offenduntur hæc videntes. Non ipsorum causa, sed propter suam stultitiam. Non datur enim hic nobis laborum remuneratio; sed sunt hic quidem stadium et arena: postea autem erunt præmia et coronæ. In tempore ergo luctæ et in die pancratii (a) ne quæras quietem et animi remissionem: nec confundas tempora. At multi sunt, inquit, imbecilliores. Sed Deus his etiam providit; et permisit ut multi etiam justis hic quoque in prosperitate agerent, non propter illos, sed propter imbecilliores. Quare etsi te offendunt qui sunt in afflictione, ædificent rursus qui in quiete vitam degunt: et si te supplantant scelesti, qui rebus utuntur se-

¹ Colb., nobis.

² Savil. in textu legit, hæc accurate disquiremus; idem conjecit in margine, disquiramus. Mox hæc voces, de Domino, omittunt Savil., Reg. et Colb.

(a) *In die pancratii*, seu omnis generis certaminum. Erant autem ludorum genera quinque, quæ una voce πάνθελος vocabantur. Hac de re vide in Antiquit. nostra, Tomo 5, lib. 5. pag. 291.

ἑτερόν φασιν, ὅτι ἐπιγγεῖλατο ἐχθραίνειν τοῖς ἐχθροῖς αὐτοῦ. *Καὶ συναγωγή λαῶν κυκλώσει σε.* Μηδὲν ἀνθρώπινον μηδὲ ἐνταῦθα ὑπόπτειε. Κἂν γὰρ αἱ λέξεις τοιαῦται, ἀλλὰ τὰ νοήματα θεοπρεπή. Τί οὖν ἐστὶ τὸ, *Κυκλώσει σε*; Ἄντι τοῦ, ἄρεται σοι, ὑμνήσει σε, εὐφημίαν οἶσει σοι πολλήν. Ἐπειδὴ γὰρ διὰ χορῶν τοῦτο ἐποιοῦν, κύκλω περιστάμενοι ἐν τῷ ναῷ καὶ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, καὶ οὕτω τὰς εὐχαριστίας ἀνέφερον, ἀπὸ τοῦ σχήματος τῆς στάσεως αὐτῶν τὴν εὐφημίαν ἠνίξατο. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Ἐπέξελθε, βοήθησον. Τοῦτο γὰρ σε καὶ παρὰ τοῖς ἐχθροῖς ὑψηλὸν ποιήσει, καὶ παρὰ τοῦ λαοῦ σου πολλὰς οἶσει ἅ τὰς εὐφημίας. Ὅρα πῶς οὐ τὸ αὐτοῦ ζητεῖ, ἀλλὰ τὸ τοῦ Θεοῦ. Πανταχοῦ γὰρ βούλεται καὶ παρὰ τοῖς ἐχθροῖς, καὶ παρὰ τοῖς οικείοις αὐτὸν δοξάζεσθαι. *Καὶ ὑπὲρ ταύτης εἰς ὕψος ἐπίστρεψον.* Ὑπὲρ ταύτης, τίνος; Τῆς συναγωγῆς, φησὶ· τούτῃ ἐστὶ, διὰ ταύτην *Εἰς ὕψος ἐπίστρεψον*· ὕψωσον ἡμᾶς, ἀνάγαγε ἡμᾶς, ὑψηλὰ ποιήσον πράγματα, λαμπροτέραν αὐτὴν καὶ περιφανῆ ποιήσον, ἐπὶ τὴν προτέραν αὐτὴν εὐπραγίαν ἐπανάγαγε. Ὅρα δὲ πανταχοῦ ταῖς ἰκετηρίαις ἀναμιγνύντα καὶ διδασκαλίαν. Καὶ γὰρ πρὸ τούτου εἰπὼν, *Οἰκτείρησόν με, καὶ εἰσάκουσόν μου,* τρέπει τὸν λόγον εἰς συμβουλήν, οὕτω λέγων· *Υἱοὶ ἀνθρώπων ἕως πότε βυρκαρδιοὶ;* Καὶ ἐνταῦθα εἰπὼν, *Εἰς ὕψος ἐπίστρεψον, Κύριε,* ἐπάγει· *Κύριος κρινεῖ λαούς.* Ἄλλος δὲ φησὶ, *Κύριος δικάσει.* Διδάσκει τοὺς νομίζοντας ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν ἅπαντα φέρεσθαι, ὅτι πρόνοιά τις ἐφέστηκε τοῖς πράγμασιν, ἀπαιτοῦσα εὐθύνας τῶν γινομένων. Κρίσιν δὲ ἐνταῦθα τὴν τε μέλλουσαν λέγει, τὴν τε παροῦσαν. Ἐκεῖ μὲν γὰρ καθόλου καὶ ἡ σαφὴς ἐκείνη· ἐκ μέρους δὲ καὶ ἐνταῦθα ἀπαιτεῖ δίκας, τοὺς τε βαθυμοτέρους διεγείρων, καὶ τοὺς ἀπιστοτέρους ἐφελκόμενος εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς περὶ τοῦ παντός προνοίας. *Κρινόν με, Κύριε, κατὰ τὴν δικαιοσύνην μου.* Ἄλλος, *Κατὰ τὸ δίκαιόν μου.* Καὶ κατὰ τὴν ἀκακίαν μου ἐπ' ἐμοί. *Συντελεσθήτω δὴ πονηρία ἀμαρτωλῶν.* Ἄλλος φησὶν, *Ἀπαρτισθήτω κάκωσις κατὰ τῶν ἀσεβῶν.* Καὶ κατευθυνεῖς δίκαιον. Ἄλλος, *Καὶ ἐδράσεις δίκαιον.* Πῶς ὁ λέγων ἀλλαχοῦ, *Μὴ εισέλθῃς εἰς κρίσιν μετὰ τοῦ δούλου σου,* ἐνταῦθά φησὶ, *Κρινόν με κατὰ τὴν δικαιοσύνην μου;* Ὅτι ἕτερον τοῦτο, καὶ ἕτερον ἐκεῖνο. Ἐκεῖ μὲν γὰρ λέγων, *Μὴ εισέλθῃς εἰς κρίσιν μετὰ τοῦ δούλου σου,* μὴ κριθῆς σὺ πρὸς ἐμὲ, δηλοῖ, μηδὲ πρὸς ἀντιπαράθεσιν ὅ τῶν εὐεργεσιῶν τῶν παρὰ σοῦ τὸν ἐμὸν βίον ἐξετάσης. Διὸ καὶ ἐπήγαγεν, Ὅτι οὐ δικαιωθήσεται ἐνώπιόν σου πᾶς ζῶν, τουτέστι, πρὸς σὲ κρινόμενος. [62] Ἐνταῦθα δὲ οὐ τοῦτό φησιν· οὐ γὰρ πρὸς αὐτὸν κρῖνεσθαι βούλεται, ἀλλὰ πρὸς ἑαυτόν. Διὸ καὶ, *Κατὰ τὴν δικαιοσύνην μου,* εἶπε, τουτέστι, κατὰ τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐμήν. Δικαιοσύνην δὲ ἐνταῦθα λέγει, τὸ μὴ ἄρξαι χειρῶν ἀδίκων· ὅπερ ἔλεγεν ἀνωτέρω, *Εἰ ἐποίησα τοῦτο, καὶ τὰ ἐξῆς.* Τὸ αὐτὸ δὲ τοῦτο δηλοῖ τὸ, *Κατὰ τὴν ἀκακίαν μου*· κατὰ τοῦτο βούλομαι κριθῆναι, φησὶ.

Πολλὴ καὶ ἐνταῦθα ἡ παρρησία τοῦ δικαίου. Ταῦτα δὲ λέγει εἰς ἀνάγκην ἐμπεσόν. Ποίαν δὲ ταύτην; Ὅτι πονηρὰν παρὰ πολλοῖς ἀνοήτοις, ἀφ' ὧν ἔπασχεν, ἐκτάτο δόξαν. Οἱ γὰρ πολλοὶ τῶν ἀνοήτων, ἀπὸ τῶν συμφορῶν καὶ τὸν βίον διαβάλλειν εἰώθασιν· ὅπερ καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰωβ γέγονε. Διὸ καὶ ἔλεγον, μηδὲν αὐτῷ συνειδότες πονηρόν· οὐκ ἄξια ἦν ἡμέρτης κας μεμαστίγῳσαι. Καὶ τὸν Παῦλον δὲ πονηρόν τινα καὶ κακοῦργον ᾔροντο εἶναι οἱ βάρβαροι, ἐπειδὴ ἡ ἔχισ εἶχετο αὐτοῦ τῆς χειρός. Διὸ καὶ ἔλεγον, *Σωθέντα τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ δίκη ζῆν οὐκ εἴασε.* Καὶ ὁ Σεμεὶ δὲ ἀνδροφόνον ἐκάλεε τὸν Δαυὶδ, ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ταύτης τὴν πονηρὰν περὶ αὐτοῦ φέρων ψῆφον.

ἢ ἴν' οὖν καὶ ὑμεῖς μὴ τοῦτο πάθητε^ε, φέρε μικρόν περὶ τούτων διαλεχθῶμεν. Καὶ γὰρ πολλῶν ἀκούω λεγόντων· Εἰ ἐφίλει ὁ Θεὸς τοὺς πένητας, οὐκ ἂν εἴασεν εἶναι πένητας· ἐτέρων πάλιν, ὅταν ἰδῶσι τινα ἀρρώστια καὶ νόσῳ μακρᾷ παλαιόντα· Ποῦ αἱ ἐλεημοσύναι τοῦ δεῖνος; ποῦ δὲ αἱ εὐπραγίαι; ἴν' οὖν μὴ τοιαῦτα ἀμαρτάνητε, τὸν περὶ τούτων^δ διευκρινήσωμεν λόγον. Εἰ γὰρ ἄνθρωπος νῦν ἔχων, οὔτε μισάγαθος, οὔτε φιλοπόνηρος γένοιτ' ἂν, πῶς σὺ τολμᾷς τοιαῦτα λέγειν περὶ Κυρίου, ὅτι τοὺς ἐν πενήτῳ, κἂν ἐν ἀρετῇ ᾧσι, μισεῖ ὁ Θεός, τοὺς δὲ ἐν πλούτῳ, κἂν ἐν κακίᾳ, φιλεῖ, βλάσφημον στόμα ἀνοιγνύς, καὶ οὐκ ἐννοῶν τῆς ἀτοπίας τὸ μέγεθος;

ἴν' οὖν μὴ τοιαῦτα ἀμαρτάνης, μάθε τί φιλεῖ ὁ Θεὸς καὶ μισεῖ. Τίνα τοίνυν φιλεῖ; Τὸν τὰς ἐντολάς αὐτοῦ τηροῦντα. *Τοῦτον γὰρ ἀγαπήσω,* φησὶ, *καὶ ἐλεύσομαι πρὸς αὐτόν*· οὐ τὸν πλουτοῦντα, οὐ τὸν ὑγιαίνοντα, ἀλλὰ τὸν ὑπακούοντα τοῖς ἐμοῖς προσταγμάσι. Τίνα δὲ μισεῖ καὶ ἀποστρέφεται; Τὸν μὴ ποιῶντα τὰς ἐντολάς αὐτοῦ. Ὅταν τοίνυν ἴδῃς τινὰ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ μὴ ποιῶντα, κἂν ὑγιαίνῃ, κἂν πλούτῳ περιβρέηται, ἐν τοῖς μισουμένοις αὐτὸν τίθει· τὸν δὲ ἐνάρετον, κἂν νοσοῦντα ἴδῃς, κἂν πενόμενον, ἐν τοῖς φιλουμένοις ἀριθμεῖ. Οὐ γὰρ ἐν τούτοις τὰ τῆς φιλαίας, ἀλλ' ἐν ἐκείνοις. Ἡ οὐχ ὀρᾷ καὶ ἐπὶ τῶν βιωτικῶν, τοὺς τῶν βασιλέων φίλους, μάλιστα τούτους προκινδυνεύοντας ἐν πολέμοις, καὶ τραύματα ἔχοντας, καὶ ἀποδημίαν στελλομένους; Οὐκ ἤκουσα, ὅτι· *Ὅν ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱόν, ὃν παραδέχεται;* Ἀλλὰ πολλοὶ σκανδαλίζονται, φησὶ, ταῦτα ὀρώντες. Οὐ δι' αὐτούς, ἀλλὰ διὰ τὴν οικεῖαν ἀνοιαν. Οὐ γὰρ ἐνταῦθα ἡ ἀντίδοσις ἡμῖν τῶν πόνων· ἀλλὰ τὰ μὲν ἐνταῦθα σκάμματα· τὰ δὲ μετὰ ταῦτα ἔπαθλα καὶ στέφανοι. Μὴ ζητεῖ τοίνυν ἐν καιρῷ τῶν παλαισμάτων [63] καὶ ἐν ἡμέρᾳ παγκρατίου τὴν ἀνεσιν καὶ τὴν ἀδειαν· μηδὲ σύγγχεε τοὺς καιρούς. Ἀλλ' ἀσθενέστεροι πολλοὶ, φησὶν, εἰσίν. Ἀλλὰ καὶ τούτων προενόησεν ὁ Θεός· καὶ εἴασε πολλοὺς καὶ τῶν δικαίων ἐν εὐπραγίᾳ καὶ ἐνταῦθα, οὐ δι' ἐκείνους, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἀσθενεστερούς. Ὡστε εἰ καὶ σκανδαλίζουσί σε οἱ ἐν θλίψει, οἰκοδομεῖτωσάν σε οἱ ἐν ἀνέσει· καὶ εἰ ὑποσκελίζουσί σε οἱ ἐν εὐπραγίᾳ τῶν πονηρῶν, ἀνορθού-

^ε Colb. ἴν' οὖν καὶ ἡμεῖς μὴ τοῦτο πάθωμεν.

^δ Savil. in textu διερευνησόμεν, in marg. conj. διακρίνωμεν. Reg., Colb. et Morel. διευκρινήσωμεν. Mox Savil. Reg et Colb. περὶ Κυρίου omittunt.

^α Duo mss. παρὰ τῷ λαῷ σου πολλὰς ἀνεῖσει.

^β Reg. ei alius πρὸς ἀνεξέτασιν.

τωσάν σε οί ἐν κολάσει καὶ τιμωρίᾳ. Οὐκ ἤκουσας τοῦ Χριστοῦ λέγοντος, Ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἔχετε; Τί τοίνυν ζητεῖς ἀνεσιν, ἐκείνου ταῦτα εἰπόντος; Οὐκ ἤκουσας αὐτοῦ λέγοντος, Ὁ κόσμος χαρήσεται, ὑμεῖς δὲ λυπηθήσεσθε; Ὅστε εἰκὸς ἦν σκανδαλί- ζεσθαι τοὺς ἀνοητοτέρους, εἰ τὰ ἐναντία ἐγένετο ὧν εἶπεν· εἰ δὲ κατὰ ἀκολουθίαν πάντα προβαίνει, τίνας ἔνεκεν σκανδαλί- ζῃ; Καὶ τίνας ἔνεκεν, φησὶν, οὕτω διετύπωσεν ὁ Θεός; Μὴ ἐξέταζε, μηδὲ πολυπραγμόνει. Οὐδὲ γὰρ ἔρει τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι· Τί με ἐποίησας οὕτω; Διὰ τοῦτο καὶ ὁ προφήτης ἐπετίμα τοῖς Ἰουδαίοις, ὅτι μυρίων γέμοντες κακῶν, τοῦ Θεοῦ τὰς ὁδοὺς περιεργάζοντο, λέγων· Γρῶναι τὰς ὁδοὺς μου ἐπιθυμοῦσιν, ὡς λαὸς δικαιοσύνην πεποιο- κῶς, καὶ κρίσιν Θεοῦ αὐτοῦ μὴ ἐγκαταλελοιπῶς· ὅμοιον ποιοῦντες, ὡσπερ ἂν εἴ τις οἰκέτης προσκε- κρουκῶς, καὶ μυρίων ὑπεύθυνος ὧν ἐγκλημάτων, παρεῖς τὸ λῦσαι τὴν ὀργὴν τοῦ δεσπότου, εὐθύνας αὐτὸν ἀπαιτοῖ, τί δὴποτε τοῦτο πεποίηκε. Μὴ δὴ ταῦτα ζῆτει, ἀφείς τὸ κλαίειν καὶ θρηνεῖν, καὶ τὰ οἰκεία ἀπονίπτεσθαι κακά. Ταῦτα λέγω, οὐχ ὡς ἀπο- ρῶν τὸν λόγον εἰπεῖν, ἀλλὰ βουλόμενός σε ἀπὸ τῆς πολυπραγμοσύνης ταύτης εἰς τὴν περὶ οἰκείας σιωτη- ρίας μέριμναν ἐμβαλεῖν. Τίνας οὖν ἔνεκεν οὕτως ἐπέταξε; Τοῦ γένους φειδόμενος τοῦ τῶν ἀνθρώπων. Τὸν μὲν γὰρ πόνον ἐνταῦθα συνεκλήρωσεν, ἔνθα βρα- χύς ὁ βίος· τοὺς δὲ στεφάνους εἰς τὸ μέλλον ἐταμιεύ- σατο, ἔνθα ἀγήρως καὶ ἀτελεύτητος ὁ αἰὼν. Καὶ ὁ μὲν πόνος οὗτος ταχέως παραλύεται καὶ παρατρέχει· ἐκείνα δὲ ἀθάνατα μένει, οὐδέποτε πέρας ἔχοντα. Ἄλλως δὲ καὶ γυμνάζει τὰς ψυχὰς εἰς τὸ τῆς ἀρετῆς φίλτρον. Ὅταν μὲν γὰρ καὶ μετὰ πόνων αὐτὴν αἰρῆ- ται, μηδέποτε ἔπαθλον λαμβάνουσα, μελετᾷ διακεῖ- σθαι πρὸς αὐτὴν μετὰ πολλῆς τῆς ἀκριθείας· ὅταν δὲ καὶ μεθ' ἡδονῆς τὴν κακίαν φεύγῃ, μηδέποτε κόλα- σιν ὑπομένουσα, γυμνάζεται μισεῖν αὐτὴν καὶ ἀπο- στρέφασθαι. Ὅστε ἀπὸ τούτου καὶ ἕξιν λήφεται τῆς ἀπεχθείας τῆς πρὸς τὴν πονηρίαν, καὶ τῆς ἀγάπης τῆς πρὸς τὴν ἀρετὴν. Ἔστι καὶ ἕτερος λόγος. Ποῖος δὲ οὗτος; Ὅτι μάλιστα πρὸς φιλοσοφίαν ἢ θλίψις ἀλείφει, καὶ ἰσχυροτέρους ποιεῖ. Καὶ μετὰ τούτου πάλιν ἄλλος. Ποῖος δὲ οὗτος; Βούλεται παιδεῦσαι τῶν παρόντων ὑπερορᾶν, καὶ μὴ προσηλωσθαι, μηδὲ συν- δεδέσθαι αὐτοῖς. Διὰ δὴ τοῦτο καὶ θλίψιν συνεκλήρωσε καὶ πόνον, καὶ τὰ χρηστά αὐτὰ καὶ φαιδρὰ εὐκατά- λυτα πεποίηκε. *Συντελεσθήτω δὴ πονηρία [64] ἀμαρτωλῶν, καὶ κατευθυνεῖς δίκαιον.* Τί ἐστι, *Συντελεσθήτω*; Ἐπάγαγε, φησὶ, τιμωρίαν, καὶ στήσεις αὐτοὺς τῆς κακίας. Καθάπερ γὰρ αἱ σηπε- δόνες πικροῖς εἰκουσι φαρμάκοις, καὶ καύσει καὶ τομαῖς· οὕτω καὶ ἡ πονηρία ὑπὸ τιμωρίας κωλύεται.

θ'. Ταῦτ' οὖν εἰδότας, οὐ τοὺς τιμωρουμένους, οὐδὲ τοὺς κολαζομένους δακρύειν χρῆ, ἀλλὰ τοὺς ἀμαρτάνοντας ἀτιμωρητί. Πρῶτον μὲν γὰρ κακὸν, τὸ ἀμαρ- τάνειν· δεύτερον δὲ, τὸ ἀμαρτάνοντας μηδεμιᾶς τυγ- χάνειν θεραπείας. Μᾶλλον δὲ καὶ τοῦτο πρῶτον εἶποι τις ἂν δικαίως, καὶ πολλῶ χαλεπώτατον. Ὅσπερ γὰρ οὐ τὸ νοσεῖν χαλεπὸν, ἀλλὰ τὸν νοσοῦντα μὴ θεραπεύε- σθαι· οὐδὲ τὸν ἔχοντα σηπεδὸνα θρηνοῦμεν ἀπλῶς, ἀλλὰ τὸν ἔχοντα καὶ εἰκὴ κείμενον, καὶ μὴ τυγχά- νοντα ἰατρικῶν χειρῶν· τὸν δὲ τεμνόμενον καὶ καιό- μενον, τοῦτον φαίημεν ἂν πρὸς ὑγίειαν ἐδεύειν, οὐ τὴν ἀπὸ τῆς τομῆς ὀδύνην βλέποντες, ἀλλὰ τὴν ἀπὸ

τῆς τομῆς ὑγίειαν· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς διακεῖσθαι χρῆ, οὐχὶ τοὺς κολαζομένους (καὶ γὰρ πρὸς ὑγίειαν ἔλκονται), ἀλλὰ τοὺς ἀμαρτάνοντας ἀτιμωρητί θρη- νεῖν καὶ πενθεῖν. Καὶ εἰ αἱ τιμωρίαι τῆς πονηρίας εἰσὶ κωλυτικάι, φησὶ, τίνας ἔνεκεν οὐ καθ' ἑκάστην ἡμέραν διδόμεν δίκην τῶν ἡμαρτημένων; Ὅτι εἰ τοῦτο ἐγεγόναι, προανηρπάσθη ἂν τὸ γένος τῶν ἀν- θρώπων, καὶ ὁ τῆς μετανοίας καιρὸς ἀνήρητο. Σκόπει γοῦν ἐπὶ τοῦ Παύλου. Εἰ γὰρ ἐκεῖνος ἔδωκε δίκην τῆς διώξεως, καὶ ἀνηρέθη, πῶς ἂν ἔσχε καιρὸν μετανοῆ- σαι, καὶ μετὰ τῆς μετάνοιαν τὰ μυρία ἐργάσασθαι ἀγαθὰ, καὶ πᾶσαν, ὡς εἶπεῖν, τὴν οἰκουμένην ἀπὸ τῆς πλάνης ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν χειραγωγῆσαι; Οὐχ ὄρα καὶ τοὺς ἰατροὺς, ὅταν τις πολλὰ περικέρηται τραύματα, οὐ τοσαύτην ἐπάγοντας θεραπείαν, ὅσην ἀπαιτεῖ τῶν τραυμάτων ἢ φύσις, ἀλλ' ὅσην φέρει τῆς δυνάμειος ἢ ὑπόστασις, ἵνα μὴ, τὰ τραύματα θερα- πεύσαντες, τὸν κάμνοντα ἀπενέγκωσι; Διὰ δὴ τοῦτο ὁ Θεὸς οὔτε πάντας ὁμοῦ κολάζει, οὔτε πάντας κατ' ἀξίαν, ἀλλ' ἡρέμα, καὶ ἐνδιδοῦς· καὶ πολλάκις ἕνα τιμωρούμενος, δι' ἐκείνου πολλοὺς ἐσωφρόνισε. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ σώματος γίνεται πολλάκις· ἐνὸς ἐκκοπή μέλους ἐτέροις πλείοσιν ὑγίειαν παρέσχεν. Ὅρα δὲ τοῦ δικαίου τὴν φιλόστοργον ψυχὴν, πῶς πανταχοῦ τὸ κοινῇ συμφέρον ζητεῖ, καὶ τῆς κακίας τὴν ἀναίρεσιν, οὐχ ἵνα αὐτὸς δίκην λάβῃ παρὰ τῶν ἐχθρῶν, ἀλλ' ἵνα οἱ ἐχθροὶ παύσωνται τῆς πονηρίας. Τοῦτο τοίνυν πανταχοῦ σκοπῶμεν, ὅπως σταίη τὰ τῆς κακίας, καὶ θρηνῶμεν τοὺς ἐν ταύτῃ ὄντας, κἂν σηρικὰ ὡσι πε- ρικείμενοι ἱμάτια· καὶ μακαρίζωμεν τοὺς ἐν ἀρετῇ, κἂν πενία ἐσχάτη παλαίωσιν, ἀπὸ τῶν ἐξωθεν εἰς τὴν διάνοιαν ἐκατέρων εἰσιόντες. Τότε γὰρ ὀφόμεθα τοῦ μὲν τὸν πλοῦτον, τοῦ δὲ τὴν πενίαν. Τί γὰρ, εἰ λαμπρὰν πτολὴν ἐξωθεν περιθέβληται; τί τῶν ἐργα- στηρίων διενήνοχε, καὶ τῶν ξύλων τῶν ἀνεχόντων αὐτά*; τί τῶν λαμβανόντων αὐτὰ πωλεῖν οὗτος εὐ- πορώτερος; Ἄλλ' οὐχ ὁ τοῦ δικαίου πλοῦτος [65] τοιοῦτος, ἀλλὰ μόνιμος καὶ πεπηγὼς. Εἰ δὲ οὐκ αἰ- σθάνονται οἱ πλουτοῦντες ἐν πενίᾳ ὄντες, οὐδὲν θαυ- μαστόν. Οὐδὲ οἱ φρενίτιδι κατεχόμενοι αἰσθησιν τῆς νόσου λαμβάνουσι, καὶ διὰ τοῦτο μάλιστα εἰσὶν ἐλεει- νοί, οὐ μακαρισταί. Εἰ γὰρ ἤσθοντο, κἂν πρὸς τὸν ἰατρὸν ἔτρεχον· νῦν δὲ τῆς κακίας τοῦτο τὸ χαλεπώ- τατον, ὅτι ἐν αὐτῇ ὄντες, οὐδ' ὅτι εἰσὶν ἐν αὐτῇ συν- ορῶσι. Μὴ δὴ τοῦτο ἴδης, ὅτι χαίρει πλουτῶν ὁ πλού- σιος· ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο μάλιστα αὐτὸν δάκρυσον, ὅτι οὐδὲ αἰσθάνεται, ἐν ὄσῳ κεῖται κακῶ. Οὐ γὰρ ἀνθρώπινον τὸ ἐπὶ τούτοις ἀγάλλεσθαι, ἀλλ' ἀλογίας ἐσχάτης. *Καὶ κατευθυνεῖς δίκαιον.* Τί ἐστι τοῦτο; Τῶν γὰρ πονηρῶν κολασθέντων, φησὶ, προσεκτικώ- τεροι οἱ δίκαιοι γίνονται. Ὅστε δύο ἐντεῦθεν τὰ ἀγαθὰ· ἐκεῖνοί τε γὰρ τῆς πονηρίας ἀφίστανται, καὶ οὗτοι τῇ ἀρετῇ μᾶλλον προσέρχονται. Ὅσπερ γὰρ ὑγιαίνων ἄνθρωπος ἰδὼν τινα καιόμενον, ἢ τεμνόμε- νον, προσεκτικώτερος περὶ τὴν ὑγίειαν γίνεται· οὕτω δὴ καὶ ἐνταῦθα. Καὶ γὰρ πολλοὶ τῶν τότε ἐσκανδαλί- ζοντο, καὶ τῶν δοκούντων ἑαυτοῖς προσέχουσιν, ἐπὶ τῇ τῶν πονηρῶν εὐημερίᾳ ἀτελέστερον ἔτι διακείμενοι. Διὸ καὶ οὗτος ἀλλαχοῦ ἔλεγε· *Παρ' ὀλίγον ἐξεχύθη*

* Αἱ τῶν ξύλων τῶν περικειμένων αὐτά.

cundis, te erigant et recreent qui torquentur ac puniuntur. Non audivisti Christum dicentem : *In mundo afflictionem habebitis (Joan. 16. 33)?* Quid ergo quæris quietem cum ille hæc dixerit? Non audivisti eum dicentem : *Mundus gaudebit; vos autem tristitia afficiemini (Ibid. v. 20)?* Proinde consentaneum esset offendi insipientiores, si iis quæ dixit evenirent contraria : sin autem omnia eveniunt ex consequentia, cur ergo offenderis? Et cur, inquit, Deus ita decrevit? Ne inquire, nec sis nimium curiosus. *Neque enim dicit figmentum figulo (Rom. 9. 20) : Cur me sic fecisti?* Propterea etiam propheta increpabat Judæos, quod cum innumerabilibus essent malis referti, Dei vias nimis curiose scrutarentur, dicens : *Scire vias meas desiderant, tanquam populus qui fecit justitiam, et judicium Dei sui non reliquit (Isai. 58. 2) :* perinde facientes, ac si quis servus qui offendisset, et innumerabilium esset reus criminum, omittens studium adhibere ut sedetur ira domini, exigat ab eo rationem, cur sic fecerit. Ne hæc itaque inquiras, nec cesses flere, et lugere, et tua peccata abluere. Hæc dico non quod non possim rationem dicere, sed volens te ab hac nimis curiosa investigatione ad salutis tue curam traducere. Cur ergo sic jussit? Humano generi parcens. Laborem enim hic, ubi brevis est vita, attribuit, coronas autem in futurum reservavit, ubi senii expertus est ævum, et numquam finiendum. Et hic quidem labor celeriter solvitur et præterfluit : illa autem manent immortalia, et numquam desitura. Alioqui autem exercet etiam animam ad amorem virtutis. Quando enim vel cum laboribus ipsam eligit, nondum præmium accipiens, meditatur erga eam accuratissime affici : quando autem etiam cum voluptate fugit vitium, supplicium nondum experta, ad ipsum odio habendum et aversandum exercetur. Unde fiet ut ex hoc accipiat habitum et odii adversus improbitatem, et amoris in virtutem. Est etiam alia ratio. Quænam autem ea est? Afflicio nos vel maxime excitat, confirmat, et fortiores reddit ad studium sapientiæ. Et cum hac etiam alia. Quænam autem ea? Vult nos docere præsentia despiciere, et non eis esse affixos et alligatos. Propterea afflictionem attribuit et laborem : quæ autem bona sunt et jucunda, ut facile solverentur effecit. *Consummetur nequitia peccatorum, et diriges justum.* Quid est, *Consummetur?* Infer, inquit, supplicium, et reprimes illos a vitio. Quemadmodum enim ulcera putrida cedunt amaris medicamentis, ustioni et sectionibus : ita etiam per supplicium arectur improbitas.

9. *Lugendi qui post peccatum hic non puniuntur. Cur peccatores non dant hic pœnas peccatorum.* — Cum hæc ergo intelligamus, non oportet eos deslere qui puniuntur et supplicio afficiuntur, sed eos qui peccantes nullas omnino pœnas luunt. Primum enim malum est, peccare : secundum autem, si peccantibus nulla adhibeatur medicina. Imo vel hoc primum jure dixerit quispiam, et longe gravius. Quemadmodum enim non grave est agrotare, sed eum qui agrotat non curari; nec eum qui ulcere putrido laborat simpliciter, de-

flemus, sed qui laborat quidem, et jacet neglectim, nec habet medicum qui ei manus adhibeat : cum autem qui scinditur et uritur, dixerimus iter ad sanitatem ingredi, non aspicientes dolorem qui ex sectione, sed sanitatem, quæ ex ea oritur : ita etiam oportet nos in anima affici, lugere quidem et flere, non eos qui puniuntur (trahuntur enim ad sanitatem), sed eos qui cum peccant, non dant pœnas. Et si pœnæ, inquires, peccata prohibent, cur non quotidie damus pœnas peccatorum? Quoniam si hoc factum esset, præreptum fuisset humanum genus, et sublatum esset tempus pœnitentiæ. Id considera in Paulo. Si enim ille dedisset persecutionis pœnas, et fuisset sublatus, quomodo habuisset tempus agendi pœnitentiam, et post pœnitentiam faciendi bona innumera, universumque pene terrarum orbem deducendi ab errore ad veritatem? Non vides etiam medicos, quando quis multis est affectus vulneribus, non tantam adhibere medicinam, quantam postulat natura vulnerum, sed quantam ferunt vires ejus, qui est sauciatus, ne, dum vulneribus medentur, ægrotum de medio tollant? Ea de causa Deus nec omnes simul punit, nec omnes pro meritis, sed sensim et aliquantum cedens : et sæpe unum puniens, multos per illum emendavit. Hoc etiam sæpe fit in corpore : unius membri abscissio pluribus aliis præbuit sanitatem. Vide autem caritate plenam justam animam, quomodo ubique quærit quod est communiter utile, ut peccatum de medio tollatur, non ut sumat pœnas de inimicis, sed ut inimici cessent ab improbitate. Hoc ergo semper spectemus, ut sistatur vitium, et lugeamus eos qui illo tenentur, etiamsi sericis vestibus sint induti : eosque e diverso beatos judicemus qui sunt virtute præditi, etiamsi cum extrema inopia colluctentur, ab exterioribus incogitationem utriusque subeuntes. Tunc enim videbimus hujus divitias, illius inopiam. Quid enim, si splendida veste extrinsecus est indutus? quid differt ab officinis et lignis quæ eam ferunt? qua in re est iis locupletior, qui eam vendendam accipiunt? At non ejusmodi sunt justis divitiæ, sed firmæ et stabiles. Quod si non sentiunt divites se esse in paupertate, nihil mirum. Nec ii etiam malum sentiunt, qui laborant phrenesi : et propterea sunt maxime miserandi, non beati ducendi. Si enim sentirent, ad medicum accurrerent : nunc autem hoc est in vitio gravissimum, quod cum in eo sint, ne se quidem in eo esse sentiunt. Ne hoc respereris, quod se esse divitem lætatur dives, sed propter hoc ipsum vel maxime desle, quod ne sentiat quidem in quanto malo versetur. Non est enim humanum, sed a ratione maxime alienum, propterea exultare. *Et diriges justum.* Quid hoc est? Plexis enim improbis, inquit, fiunt justis attentiores. Proinde duo hinc bona oriuntur : nam et illi a vitio desistunt, et hi ad virtutem magis accedunt. Quemadmodum enim homo sanus eum videt quempiam uri aut secari, redditur attentior ad sanitatem : ita hic etiam. Etenim multorum qui tunc erant, offendebantur, etiam eorum qui videbantur sibiipsis attendere, propter malorum prosperitatem adhuc imbecillius affecti. Quapropter

hic etiam alibi dicit : *Pene effusi sunt gressus mei, quoniam æmulatus sum propter iniquos (Psal. 72. 2).* Alius autem rursus : *Quare via impiorum prosperatur (Jer. 12. 1)?* Quinetiam Job multa quærebat ejusmodi. Sed nunc quidem imperfectius affecti hæc dicebant, et hæc quærebant : nunc autem nulla est dignus venia, qui his perturbatur : qui tot et tanta philosophiæ scita didicit, et de futuris talia dogmata accepit, et de gehenna ac regno apertius edoctus est, illic singulos accepturos pro meritis. *Scrutans corda et renes Deus justus. 11. Adjutorium meum a Domino, qui salvos facit rectos corde.* Alius : *Examinator cordium et renum Deus justus, defensor meus.* Et alius : *Deus justus.* Septuaginta autem ita dixerunt¹ : *Scrutans corda et renes Deus. Justum auxilium meum a Deo.* Dixit eum esse judicaturum orbem terræ, dicit deinceps etiam quomodo sit judicaturus. Dixit cum non egere testibus, non probationibus, non demonstrationibus, non scriptis aut instrumentis, aut alio ejusmodi : ipse est enim qui scit etiam quæ sunt arcana. Ne dicat ergo stultus quispiam : *Et quomodo judicabit mundum tantum? Qui enim fecit, cum non esset, is factum judicabit.* Renes autem hic dicit mentis arcana, quæ sunt intima, quæ sunt profundissima, ex positura partis id innuens.

10. Quid est, *Scrutans*? Quod alius dixit, *Probans*. Etsi sint autem humanæ dictiones, sunt tamen sensa Deo convenientia. Quemadmodum enim Paulus cum dicit, *Qui autem scrutatur corda (Rom. 8. 27)*, scrutari ponit, pro aperte scire : etiam hic *scrutans*, pro perfecte cognoscente. Examinare autem est nudare, quod est perfectæ scientiæ : ut etiam dicit Paulus : *Omnia autem sunt nuda et resupinata oculis ejus (Hebr. 4, 13).*

Quænam petenda sunt. — Justum auxilium meum. Alius : *Justus defensor meus.* Quid est, *Justum auxilium meum a Deo*? Jure ac merito mihi continget a Deo : nihil enim peto injustum. Quare si supernum auxilium impetrare volumus, ea sunt petenda, quæ etiam justi habent rationem : ut natura petitionis attrahamus auxilium ejus, *Qui servat rectos corde.* Hoc est ejus officium, hæc est ei consuetudo. Quoniam ergo nec ego cum injuria provocavi, nec ulcisci desidero : propterea mihi justum fuerit a Deo auxilium. Hæc ergo cum sciamus, nihil petamus ejusmodi, quod vetet donationem. Quando enim contra inimicos petiveris, non est justum quod petis auxilium ; est enim contrarium legi ejus, qui præbet. Et idem etiam quando divitias, quando pulchritudinem, quando aliquid aliud quod ad hanc vitam pertinet, quod præterfluit, petiveris, id est contrarium philosophiæ animæ. Petamus ergo, ut etiam consequamur. **12. Deus judex justus, fortis, et patiens, et iram non inferens per singulos dies.** Alius dicit : *Fremens quo-*

tidie. Hebræus autem, *In omni vita*¹. Et alius : *Minnans, fremens, non puniens.* Quod autem dicit, est ejusmodi. Si est justus, volet omnino punire iniquos ; si fortis, omnino poterit. Et ubi, inquit, est clementia, si juste judicabit? Primum quidem in eo, quod non statim pœnas infligat, præcipueque in eo, quod jam omnia peccata remiserit per lavacrum regenerationis ; secundo autem, quod etiam dederit pœnitentiam. Si enim cogitaveris, nos peccare quotidie, tunc maxime videbis ineffabilem ejus clementiæ magnitudinem. Quod quidem etiam significans, subjunxit ; dicens : *Deus judex justus, fortis, et patiens.* Dubitas cur, cum velit et possit, non puniat? Disce, inquit, eum esse patientem, nec inferentem iram per singulos dies. Ne quis enim stultus existimet eum propter imbecillitatem non ulcisci, ostendit causam dilationis : quod magna habeat spatia et magnam mensuram patientia. Quia enim propterea mitis est et patiens, ut te adducat ad pœnitentiam, quando nihil tibi prodest hoc medicamentum, etiam ulciscitur. Nos ergo quotidie digni sumus qui puniamur. Nisi enim ita esset, non tamquam magnum posuisset illud : *Non inferens iram per singulos dies* ; sed tamquam rebus quidem hoc postulantiibus, Dei autem clementia justam cohibente punitionem, hoc dicit. Vides quomodo hic etiam ostendit Deum a molestia alienum, et punitionem appellat iram? Nemo enim iram infert alii : sed ipse quidem habet iram, supplicium autem infert alii. Nihil ergo significat aliud quam punitionem, cum dicit, *Et non inferens iram per singulos dies.* Et quomodo dicit, *Per singulos dies*²? Ingrediat unumque suam conscientiam, et tunc videbit. Ut enim prætermittam arcana cujusque peccata, hæc quidem communia quis effugiet? Quænam autem ea sunt? Quis est dies in quo non segniter oremus, et cum magna negligentia? Quod autem hoc etiam ira dignum sit, hinc sciri potest. Dic enim mihi : si ad judicem oscitans accessisses, et convictus esses, non de te statim sumpsisset pœnas, et misisset in exilium? Certe, inquis : homo enim est. Et quid tum? Si enim homo affectus est contumelia, non fuerit æquum ut irascatur ; ab eo enim contumelia affectus est, qui est ei honore æqualis : Deus autem contumelia affectus, jure supplicium intulerit ; majus enim est hoc peccatum eo, quod sit in hominem. Et homo quidem hoc facit, quærens quod suum est : Deus autem quod est tuum. Quamobrem vel hoc nomine justius irascatur. Non est enim æquale, eos contemnere qui sua quærunt, et eum qui quæ tua. Hoc majorem enim iram

¹ Unus Codex : *Alius dicit : Deus justus, auxilium meum a Deo. Et Septuaginta ita dixerunt, etc.* Ubi observes Chrysostomum, postquam textum Scripturæ ut Antiochiæ legabatur attulerat, textum septuaginta interpretum quasi diversum, ac revera non parum variantem afferre. Illud autem ex varietate exemplarum proveniebat, de quo pluribus in Præfatione.

¹ In Hebræo totus locus ita legitur, *ועם בכל יום*, fremens aut indignans per omnem diem. In Bibliis vero quæ notas et lectiones Hexaplorum in margine referunt, cum aliis lectionibus etiam Hebræica verba Græcis literis descripta referuntur. In Colbertino autem quopiam Codice hic in margine legitur *ἕβραϊος, ζωὴν*, qua voce exprimitur *יום* illud Hebræicum. Chrysostomus vero, aut librarius quispiam existimavit, illud *ζωὴν* esse vocem Græcam *ζωήν*, putansque in Hebræo pro *ἡμέραν*, diem, exprimi *ζωήν*, vitam, ita posuit, *ὁ δὲ ἕβραϊος κατὰ τὴν ζωὴν* : Hebræus sive Hebræicus textus, per totam vitam. Nec aliunde errorem oriri potuisse videtur. Consule Hexapla nostra ad hunc locum.

² Reg. *Et quomodo quotidie iræ digni sumus?*

τὰ διαλέγματα μου, ὅτι ἐζήλωσα ἐπὶ τοῖς ἀνόμοις. Ἄλλος δὲ πάλιν· Τί ὅτι ὁδὸς ἀσεβῶν εὐοδοῦται; Καὶ ὁ Ἰωβ δὲ πολλὰ τοιαῦτα ἐζητεῖ. Ἀλλὰ τότε μὲν ἀτελέστερον διακείμενοι, ταῦτα ἔφασκον οἱ φάσκοντες, καὶ ἐζήτουν οἱ ζητοῦντες· νῦν δὲ οὐδεμιᾶς συγνώμης ἄξιος ὁ τούτοις θορυβούμενος, ὁ τοσαῦτα φιλοσοφεῖν μαθὼν, καὶ περὶ τῶν μελλόντων τοιαῦτα δόγματα δεξάμενος, καὶ τὸν περὶ γενένης καὶ τὸν περὶ βασιλείας σαφέστερον διδαχθεὶς λόγον, καὶ ὅτι τὰ κατ' ἀξίαν ἕκαστος ἐκεῖ ἀπολήφεται. Ἐτάζων καρδίας καὶ νεφρούς ὁ Θεὸς δίκαιος. Ἡ βοήθειά μου παρὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ σώζοντος τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ. Ἄλλος, Ὁ ἐταστής καρδιῶν καὶ νεφρῶν ὁ Θεὸς δίκαιος, ὁ ὑπερασπιστής μου. Καὶ ἕτερος, Ὁ Θεὸς δίκαιος. Οἱ Ἑβδομήκοντα ^a δὲ οὕτως εἶπον, Ἐτάζων καρδίας καὶ νεφρούς ὁ Θεός. Δικαίᾳ ἢ βοήθειά μου παρὰ τοῦ Θεοῦ. Εἶπεν ὅτι κρινεῖ τὴν οἰκουμένην, λέγει λοιπὸν καὶ πῶς κρινεῖ. Εἶπεν ὅτι οὐ μαρτύρων δεόμενος, οὐκ ἐλέγχων, οὐκ ἀποδείξεων, οὐ γραμματείων, οὐκ ἄλλου τῶν τοιούτων οὐδενός· αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ τὰ ἀπόρρητα ἐπιστάμενος. Μὴ τοίνυν λεγέτω τις τῶν ἀνοήτων· Καὶ πῶς κρινεῖ τὸν κόσμον τοσοῦτον ὄντα; Ὁ γὰρ ποιήσας οὐκ ὄντα, καὶ γενόμενον κρινεῖ. Νεφρούς δὲ ἐνταῦθα τὰ ἀπόρρητα τῆς διανοίας λέγει, τὰ ἐνδύτατα, τὰ βαθύτατα, ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ μορίου αἰνιζάμενος.

ι'. Τί ἐστὶν, Ἐτάζων; Ὅπερ ὁ ἄλλος εἶπε, Δοκιμάζων. Εἰ δὲ καὶ ἀνθρώπιναι αἱ λέξεις, ἀλλὰ θεοπρεπῆ τὰ νοήματα. Ὡσπερ γὰρ ὁ Παῦλος λέγων, Ὁ δὲ ἐρευνᾶν τὰς καρδίας, τὸ ἐρευνᾶν, ἀντὶ τοῦ σαφῶς εἰδέναι, τίθησιν· οὕτω καὶ οὗτος, τὸ Ἐτάζων, ἀντὶ τοῦ ἀκριβῶς ἐπίστασθαι. Καὶ τὸ βασανίσαι δὲ τὸ γυμνώσαι [66] ἐστὶν, ὅπερ ἀκριβοῦς ἐστὶν ἐπιστήμης καὶ γνώσεως· ὡς καὶ Παῦλος φησὶ· Πάντα δὲ γυμνά καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ.

Δικαία ἢ βοήθειά μου. Ἄλλος, Δίκαιος ὁ ὑπερασπιστής μου. Τί ἐστὶ, Δικαία ἢ βοήθειά μου παρὰ τοῦ Θεοῦ; Δικαίως ἂν γένοιτό μοι, φησὶ, παρὰ τοῦ Θεοῦ· οὐδὲν γὰρ ἀδικον αἰτῶ. Ὡστε εἰ μέλλοιμεν ἀπολαύειν συμμαχίας τῆς ἀνωθεν, τοιαῦτα αἰτεῖν δεῖ, ἃ καὶ τὸν τοῦ δικαίου λόγον ἔχει· ἵνα τῇ φύσει τῆς αἰτήσεως τὴν ῥοπήν ἐπισπασώμεθα Τοῦ σώζοντος τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ. Τοῦτο ἔργον αὐτῷ, τοῦτο ἔθος αὐτῷ. Ἐπειδὴ τοίνυν καὶ ἐγὼ οὐκ ἤρξα χειρῶν ἀδίκων, οὐδὲ ἀμύνασθαι ἐπιθυμῶ, διὰ τοῦτο δικαία ἂν γένοιτο ἢ βοήθειά μου παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ταῦτα οὖν εἰδότες, μηδὲν τοιοῦτον αἰτῶμεν, ὃ κωλύει τὴν δόσιν. Ὅταν γὰρ κατὰ ἐχθρῶν αἰτῆς, οὐκ ἐστὶ δικαία ἢ βοήθειά σου· ἐναντία γὰρ ἐστὶ τῷ νόμῳ τοῦ παρέχοντος· κἂν πλοῦτον αἰτῆς, κἂν κάλλος αἰτῆς, κἂν ὀτιοῦν τοιοῦτον αἰτῆς βιωτικόν, παραρρέον, καὶ ἐναντίον τῇ τῆς ψυχῆς φιλοσοφίᾳ. Αἰτῶμεν τοίνυν ὥστε καὶ ἐπιτυχεῖν. Ὁ Θεὸς κριτῆς δίκαιος, καὶ ἰσχυρὸς, καὶ μακρόθυμος, καὶ μὴ ὀργὴν ἐπάγων καθ' ἑκάστην ἡμέραν. Ἄλλος φησὶν, Ἐμβριμώμενος κατὰ πᾶσαν ἡμέραν. Ὁ δὲ

Ἑβραῖος, Κατὰ πᾶσαν ζωὴν. Καὶ ἄλλος, Ἀπειλούμενος, ἐμβριμώμενος, οὐ κολάζων. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Εἰ δίκαιος, πάντως βουλήσεται τοὺς ἀδίκους κολάσαι· εἰ ἰσχυρὸς, πάντως δυνήσεται. Καὶ ποῦ, φησὶ, τὰ τῆς φιλανθρωπίας, εἰ κατὰ τὸ δίκαιον κρινεῖ; Πρῶτον μὲν, ἐν τῷ μὴ κατὰ πόδας ἐπάγειν τὴν δίκην ^b, μᾶλλον δὲ πρὸ τούτου, ἐν τῷ πάντα ἀφεῖναι τὰ ἀμαρτήματα διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας· δεύτερον δὲ ἐν τῷ καὶ μετάνοιαν δοῦναι. Ἄν γὰρ ἐννοήσης, ὅτι καθ' ἑκάστην ἀμαρτάνομεν ἡμέραν, τότε μάλιστα ὄφει αὐτοῦ τὸ ἄφατον μέγεθος τῆς φιλανθρωπίας. Ὁ δὲ καὶ ἐμφαίνων ἐπήγαγε, λέγων· Ὁ Θεὸς κριτῆς δίκαιος, καὶ ἰσχυρὸς, καὶ μακρόθυμος. Ἀπορεῖς, ἐπεὶ καὶ δύναται καὶ βούλεται, τίος ἔνεκεν οὐ κολάζει; Μάνθανε, φησὶν, ὅτι μακρόθυμος, καὶ μὴ ὀργὴν ἐπάγων καθ' ἑκάστην ἡμέραν. Ἴνα γὰρ μὴ τις τῶν ἀνοήτων νομίση, ὅτι δι' ἀσθένειαν οὐκ ἐπεξέρχεται, δείκνυσι τῆς μελλήσεως τὴν αἰτίαν· ὅτι μεγάλη καὶ ἡ μακροθυμία μέτρα ἔχει. Ἐπειδὴ γὰρ διὰ τοῦτο μακροθυμεῖ, εἰς μετάνοιαν σε ἄγων, ὅταν ἀπὸ τοῦ φαρμάκου τούτου μηδὲν κερδάνης, καὶ ἐπεξέρχεται. Ἄρα καθ' ἑκάστην ἡμέραν τοῦ κολάζεσθαι ἐσμεν ἄξιοι. Οὐδὲ γὰρ ἂν, εἰ μὴ τοῦτο ἦν, ὡς μέγα τι τέθεικε τὸ, Μὴ ὀργὴν ἐπάγων καθ' ἑκάστην ἡμέραν. Ἄλλ' ὡς τῶν πραγμάτων μὲν τοῦτο ἀπαιτούντων, τῆς δὲ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας ἐπεχούσης ^c τὴν ἀξίαν κόλασιν, τοῦτό φησιν. Εἶδες καὶ ἐνταῦθα πῶς τὸ ἀνεπαχθὲς τοῦ Θεοῦ δείκνυσι, καὶ τὴν κόλασιν ὀργὴν λέγει; Οὐδεὶς γὰρ ὀργὴν ἐπάγει ἄλλω, ἀλλὰ τὴν μὲν ὀργὴν αὐτὸς ἔχει, τὴν δὲ κόλασιν ἐπάγει ἑτέρω. Οὐδὲν οὖν ἄλλο, [67] ἢ τὴν κόλασιν δηλοῖ τῷ εἰπεῖν, Καὶ μὴ ὀργὴν ἐπάγων καθ' ἑκάστην ἡμέραν. Καὶ πῶς φησὶ, Καθ' ἑκάστην ἡμέραν ^d; Εἰσελθέτω ἕκαστος εἰς τὸ ἑαυτοῦ συνειδὸς, καὶ τότε ὄψεται. Ἴνα γὰρ παρῶ τὰ ἀπόρρητα ἑκάστου ἀμαρτήματα, ταῦτα δὲ τὰ κοινὰ τίς διαφεύξεται; Ποῖα δὲ ταῦτα; Ποῖα ἐστὶν ἡμέρα, ἢ μὴ ῥαθύμως εὐχόμεθα καὶ μετὰ πολλῆς ὀλιγωρίας; Ὅτι δὲ τοῦτο ὀργῆς ἄξιον, δῆλον ἐντεῦθεν. Εἶπέ γάρ μοι· εἰ δικαστῆ χασμώμενος προσῆλθες, καὶ διηλέγχθης, οὐκ ἂν σε εὐθέως δίκην ἀπῆτησε, καὶ εἰς τὴν ὑπερορίαν μετέστησε; Ναί, φησὶν· ἄνθρωπος γὰρ ἐστὶ. Καὶ τί τοῦτο; Ἄνθρωπος μὲν γὰρ ὑβρισθεὶς, οὐκ ἂν εἴη δίκαιος ἀγανακτεῖν· παρὰ γὰρ τοῦ ὁμοτίμου ὑβρίσθη· ὁ δὲ Θεὸς ὑβριζόμενος, δικαίως ἂν ἐπαγάγοι τὴν δίκην. Μείζων γὰρ αὕτη ἢ ἀμαρτία τῆς εἰς ἄνθρωπον. Καὶ ὁ μὲν ἄνθρωπος τὸ ἑαυτοῦ ζητῶν τοῦτο ποιεῖ· ὁ δὲ Θεὸς τὸ σὸν. Ὡστε κατὰ τοῦτο, ἄξιον τοῦτο μᾶλλον ἀγανακτήσεως. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἴσον καταφρονεῖν τῶν τὰ ἑαυτῶν ζητούντων, καὶ τοῦ τὰ σά. Τοῦτο γὰρ μείζονος ὀργῆς ἄξιον, ὅταν μηδὲ αἰτεῖν μέλλων τὰ σοὶ συμφέροντα, νήφης. Τίς δὲ ἐστὶν, ὃς οὐχ ὑβρίσει τὸν ἀδελφὸν εἰκῆ; Μὴ γὰρ μοι εἴπης, ὅτι οἰκέτην ὑβρίσει· Ἐν γὰρ Χριστῷ οὐκ ἄρσεν, οὐ θῆλυ, οὐ δούλος, οὐκ ἐλευθερός ἐστὶ. Τίς πάλιν ὃς οὐ κατηγόρησεν, οὐδὲ ἐψεύσατο; ὃς οὐκ

^b Unus τὴν τιμωρίαν.

^c Duo mss. ἐνεχούσης. Quib. quidem ἐπεχούσης.

^d Reg. καὶ πῶς καθ' ἑκ. ἡμ. ὄξιοι, φησὶν, ὀργῆς.

^a Unus codex ἕτερός φησὶν· ὁ Θεὸς δίκαιος, ἢ βοήθειά μου παρὰ τοῦ Θεοῦ. Καὶ αἱ Ἑβδομήκοντα.

εἶδεν ἀκολάστοις ὀφθαλμοῖς γυναῖκα; ὅς οὐκ ἐβάσκη-
 νεν; ὅς οὐκ ἐκενοδόξησεν; ὅς οὐκ ἐφθέγγετο ῥῆμα ἀρ-
 γόν; Πάντα δὲ ταῦτα ὑπὸ κόλασιν κεῖται. Καὶ εἰ μὲν
 περὶ τὰ βιωτικὰ μὴ ὄντες σπουδαῖοι, μηδὲ ἐν τοῖς
 πνευματικοῖς ἤμεν, συγγνώμης ἂν ἤμεν ἄξιοι· νῦν δὲ
 καὶ ταύτης ἀπεστερήμεθα τῆς ἀπολογίας. Καὶ γὰρ ἐν
 ἐκείνοις μὲν ἐγρηγορότες ἐσμὲν, ἐν τούτοις δὲ ἀναπε-
 πτωκότες. Ὡστε δὲ μὴ ἀκούοντας, ὅτι μακρόθυμος,
 ῥαθυμοτέρους γενέσθαι, ἐπήγαγεν· *Ἐὰν μὴ ἐπιστρα-
 φῆτε, τὴν ῥομφαίαν αὐτοῦ στιλβώσει.* Ἔτερος δὲ
 φησὶ, *Τὴν μάχαιραν αὐτοῦ ἀκονήσει. Τὸ τόξον αὐ-
 τοῦ ἐνέτεινε, καὶ ἠτοίμασεν αὐτό.* Ἄλλος φησὶν, *Ἐκ-
 τερεῖ*^a. *Καὶ ἐν αὐτῷ ἠτοίμισε σκεύη θανάτου. Τὰ
 βέλη αὐτοῦ τοῖς καιομένοις ἐξεργάσατο.* Ἄλλος
 φησὶν, *Εἰς τὸ καίειν.*

ια'. Τί ἐνταῦθα ἐροῦσιν οἱ ἀνθρωπόμορφον τὸν Θεὸν
 λέγοντες, ἐκ τοῦ λέγεσθαι χεῖρας καὶ πόδας καὶ
 ὀφθαλμοὺς ἔχειν; Ἄρα τόξα ἄνω, καὶ βέλη, καὶ
 ἀκόνη, καὶ μάχαιρα, καὶ φαρέτρα; Καὶ μὴν ἄλλος
 φησὶν· *Ἐν τῷ ἐπιβλέψαι σε, ταραχθήσονται ἐπὶ
 σοῦ ὄρη.* Καὶ αὐτὸς οὗτος· *Ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν
 γῆν, καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν.* Εἰ δὲ ὄρων μόνον
 τὴν γῆν, καὶ λίθων τήκει φύσιν, πολλῶ μᾶλλον ἐπὶ
 ἀνθρώπων οὗτο δυνήσεται. Τίνος οὖν ἔνεκεν ἀπὸ
 τοῦ μόνον ἰδεῖν καταστρέψαι δυνάμενος τὴν οἰκουμέ-
 νην, μᾶλλον δὲ ἀπὸ τοῦ ἐθελῆσαι μόνον (ὃ γὰρ θελή-
 ματι μόνον ποιήσας αὐτὴν, εὐδηλον ὅτι καὶ θελήματι
 μόνῳ ἀνελεῖν δύναται), [68] λέγεται ῥομφαίαν ἔχειν
 καὶ τόξον; Εἰ γὰρ *Ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὰ πέρατα
 τῆς γῆς, καὶ οἱ ἐνοικοῦντες ἐν αὐτῇ, ὡς ἀκρίδες·
 καὶ Πάντα τὰ ἔθνη ὡς σταγῶν ἀπὸ κάδου, καὶ ὡς
 ῥοπή ζυγοῦ λογισθήσεται·* καὶ ὁ ἄγγελος δὲ αὐτοῦ
 ἐξελθὼν, ἐν βραχεῖα καιροῦ ῥοπή ἑκατὸν ὀγδοήκοντα
 πέντε χιλιάδας ἀνείλε· τί λέγω ἄγγελος; μυῖαι καὶ
 κάμπαι καὶ σκώληκες τὸ τῶν Αἰγυπτίων στρατόπεδον
 ἀπόλεσαν· ποῦ τόξου αὐτόθι χρεία; ποῦ δὲ μαχαί-
 ρας; Τίνος οὖν ἔνεκεν ταῦτα εἴρηται; Διὰ τὴν τῶν
 ἀκούοντων παχύτητα, καὶ ὥστε τοῖς ὀνόμασι τοῖς
 συντρόφοις τῶν ὀπλων κατασεῖσαι αὐτῶν τὴν διὰ-
 νοίαν. Οὐ γὰρ ἐν τῇ χειρὶ ἡ πνοὴ πάντων ἡμῶν, καὶ
 οὐ κατὰ πρόσωπον ψυχῆς αὐτοῦ οὐδαμῶς τις ὑπο-
 στήσεται, πῶς ὀπλων δεῖ τούτῳ; Ἄλλ' ὅπερ ἐφθην
 εἰπὼν, διὰ τὴν παχύτητα καὶ τὴν ἀναισθησίαν τῶν
 ἀκούοντων οὕτω ταῦτα εἴρηται. Τί δὲ ἐστὶ, *Καὶ
 στιλβώσει;* Ἀκονήσει. Ἄρα οὖν καὶ ἀκόνης χρεία;
 καὶ ἰὸς περὶ τὴν μάχαιραν; Καὶ τίς ἂν ταῦτα, νοῦν
 ἔχων, ἀνέξεται οὕτως ἐκλαβεῖν ὡς εἴρηται; Ἄλλ' ὅπερ
 ἐφθην εἰπὼν, τὴν τιμωρίαν διὰ πάντων σχηματίζει,
 καὶ ἐπὶ τὰ παχύτερα πρόεισιν, ὥστε καὶ τοὺς σφόδρα
 ἀνοήτους συνιδεῖν, ὅτι οὐ δεῖ ταῖς λέξεσι παρακαθη-
 σθαι, ἀλλὰ θεοπρεπεῖς ἐννοίας ἐκ τούτων λαμβάνειν.
 Ὡστε εἰ τις ἀπορεῖ τίνος ἔνεκεν θυμὸς εἴρηται περὶ
 Θεοῦ καὶ ὀργῆ, πολλῶ μᾶλλον τούτων ἔνεκεν ἀπορή-
 σει. Εἰ δὲ ταῦτα οὐχ ὡς εἴρηται ἐκληπτέον, ἀλλὰ

^a Duo mss. ἐντενεῖ. Hæc interpretatio videtur esse Sym-
 machi: lectio Hebraica est *ἔντενεῖ*; ἐντενεῖ certe bene
 exprimit vocem Hebraicam, *intendit*, arcum scilicet, ἐκτε-
 νεῖ etiam sive *extendit*, opportune adhibetur. Lectoris ju-
 dicio permittimus quam maluit lectionem adoptare.

θεοπρεπῶς, εὐόηλον ὅτι καὶ τὰ περὶ θυμοῦ καὶ ὀργῆς·
 ἡ δὲ παχύτης τῶν λέξεων, ὥστε καθικέσθαι τῆς τῶν
 ἀκροατῶν παχύτητος. Διὰ τοῦτο οὐδὲ τοῖς εἰρη-
 μένοις ἤρχεσθαι, ἀλλ' ἔτι πρόεισιν ἐπὶ τὸ ἀνθρωπι-
 νώτερον, τὸν φόβον αὐξῶν. Οὐ γὰρ ῥομφαίαν αὐτὸν
 ἔχοντα εἰσάγει μόνον, ἀλλὰ καὶ ὀπλιζόμενον. Ἐπειδὴ
 γὰρ οὐχ ὁμοίως τις φοβεῖται ἀκούων, ὅτι ἀκονᾶται ἢ
 μάχαιρα, καὶ ὅτι τὸ τόξον μετὰ χεῖρας, ἀπὸ τῶν
 ἀνθρωπίνων σχημάτων κατασεῖσαι τὴν διάνοιαν τῶν
 ἀκούοντων, λέγων· *Τὸ τόξον αὐτοῦ ἐνέτεινε, καὶ
 ἠτοίμασεν αὐτό·* φοβῶν τὸν ἀκούοντα, ὁμοῦ καὶ
 τὴν μακροθυμίαν καὶ τὴν ὀργὴν ἐνδεικνύμενος. Οὐ
 γὰρ εἶπεν, ἀφῆκεν, οὐδὲ, ἔλαβεν, ἀλλ', *Ἐνέτεινε
 καὶ ἠτοίμασε·* τουτέστιν, Ἐτοιμὸς ἐστὶ πρὸς τὴν
 ἀφῆσιν. Καὶ τί θαυμάζεις, εἰ ἐν τῇ Παλαιᾷ οὕτως
 εἴρηται, ὅπουγε καὶ ἐν τῇ Καινῇ Ἰουδαίῳ διαλεγό-
 μενος ὁ Ἰωάννης τοιοῦτόν τι λέγει; *Ἦδη δὲ καὶ ἡ
 ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται.* Τί οὖν;
 δρυτόμον ὁ Θεὸς μιμεῖται ἀξίνη κόπτοντα ξύλα; καὶ
 ἀξίνην ἐκληπτέον καὶ ξύλα; Ἄπαγε· ὥσπερ οὐδὲ
 ἄχυρα καὶ σῖτον, ὅταν λέγη· *Οὐ τὸ πτύον ἐν τῇ
 χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἄλωνα αὐτοῦ,
 καὶ τὸν μὲν σῖτον συναΐξει εἰς τὴν ἀποθήκην αὐ-
 τοῦ, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.* Τίς
 οὖν ἐστὶν ἡ ἀξίνη; Ἡ τιμωρία καὶ ἡ κόλασις. Τίνα
 δὲ τὰ δένδρα; Οἱ ἄνθρωποι. Τίνα δὲ τὰ ἄχυρα; Οἱ
 φαῦλοι. Τίς ὁ σῖτος; Οἱ χρηστοί. Τί τὸ πτύον; Ἡ
 διάκρισις. Οὕτω καὶ ἐνταῦθα ῥομφαία, καὶ τόξον,
 καὶ βέλη, ἡ κόλασις καὶ ἡ τιμωρία ἐστίν. Εἶτα τὴν
 μέλλησιν, καὶ τὸ ἀφῆσθαι μὲν τὴν τιμωρίαν, μὴ
 πολὺ δὲ ἀφῆσθαι, ἀλλ' ἐπὶ θύραις εἶναι, τῷ τεῖναι
 καὶ ἐτοιμάσαι παρέστησε. [69] Σκεῦη δὲ θανάτου τὰ
 βέλη φησὶν. Ὡσπερ σκεῦη γεωργίας, τὰ γεωργίαν
 ποιοῦντα· καὶ ναυτικῆς, τὰ πλεῖν ἡμᾶς παρασκευά-
 ζοντα· καὶ ὑφαντικῆς, τὰ ὑφαίνειν ποιοῦντα· οὕτω
 καὶ θανάτου σκεῦη, τὰ θάνατον ἐργαζόμενα. Εἶτα
 ἐρμηνεύων τίνα ἐστὶ τὰ σκεῦη τοῦ θανάτου ἐπάγει,
Τὰ βέλη αὐτοῦ, δεικνὺς τὸ τάχος τῆς τιμωρίας,
 ὅταν βουληθῆ. Τί δὲ ἐστὶ, *Τοῖς καιομένοις;* Τοῖς
 τιμωρουμένοις, τοῖς κολαζομένοις. Εἶτα οὐκ ἀρκεῖ
 τὸ πῦρ, ἀλλὰ βελῶν χρεία; Ὅρας^b ὅτι πάντα μετα-
 φορικῶς εἴρηται καὶ ἐμφαντικῶς, καὶ ὥστε διὰ
 πάντων αὐξηθῆναι τὸν φόβον; Ὁ γὰρ λέγει τοιοῦτόν
 ἐστὶ· Ἐτοιμάσατε τὰς τιμωρίας τοῖς μέλλουσι τιμω-
 ρεῖσθαι. Ἄλλ' εἰ μὴ οὕτως εἶπεν, οὐκ ἂν οὕτως
 ἐπληξε· νῦν δὲ βελῶν, καὶ ῥομφαίας, καὶ τόξου, καὶ
 ἀφέσεως, καὶ τάσεως, καὶ σκευῶν θανάτου καὶ
 ἐμπρησμοῦ μνημονεύσας, τῇ ποικιλίᾳ τῶν ὀνομάτων
 ἐπέτεινε τὴν ἀγωνίαν. Εἶτα παραμυθούμενος πάλιν
 τὸν φόβον, ἐπήγαγε, *Τοῖς καιομένοις.* Ἴνα γὰρ μὴ
 νομίση τις τῶν ἀνοητοτέρων, ἐπὶ πάντας αὐτὸν ἄγειν
 τὴν χεῖρα, καὶ κατὰ πάντων ὀπλισθαι, ἐπήγαγε,
Τοῖς καιομένοις. Ὅπερ καὶ ὁ Παῦλος αἰνίττεται
 περὶ ἄρχοντος λέγων· *Οὐ γὰρ εἰκῆ τὴν μάχαιραν
 φορεῖ.* Εἰ δὲ ἐπὶ τῶν ἀρχόντων ἡ μάχαιρα τοῦτο
 ποιεῖ καὶ φοβεῖ, πολλῶ μᾶλλον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ. Καὶ
 τοῦτο δὲ οὐ τῆς τυχοῦσης φιλανθρωπίας, τὸ διὰ τῶν
 ῥημάτων φοβεῖν καὶ ἐξογκοῦν τὴν τιμωρίαν, ὥστε

^b Duo mss. τοῖς κολαζομένοις· εἶτα οὐκ ἀρκεῖ τὸ πῦρ· ἀλλὰ
 καὶ βελῶν χρεία; ὄρας. In editis vero hæc, εἶτα οὐκ ἀρκεῖ.
 χρεία; desunt. Sed hæc Chrysostomi esse videntur.

meretur, quando nec ea quidem petiturus, quæ tibi utilia sunt, sapis. Quis est autem qui non fratrem contumelia sine causa affecerit? Nec mihi dixeris, servum affecit contumelia: *In Christo enim nec masculus, nec femina, nec servus est, nec liber* (Gal. 3. 28). Quis porro proximum non accusavit, nec est mentitus? quis mulierem non aspexit impudicis oculis? quis non invidit, quis non inani gloria laboravit? quis non loquutus est verbum otiosum? Hæc autem omnia pœnæ sunt obnoxia. Et si, cum in iis quæ ad vitam pertinent, non simus diligentes, non essemus etiam in spiritualibus, venia digni essemus: nunc autem hæc quoque nobis præcepta est defensio. Etenim in illis quidem sumus vigilantes: in his vero plane supini. Ne autem qui audient eum esse patientem, fiant negligentiores, subjunxit: 13. *Nisi conversi fueritis, gladium suum vibrabit.* Alius autem dicit: *Ensem suum acuet. Arcum suum tetendit, et paravit ipsum.* Alius dicit: *Intendet.* 14. *Et in eo paravit vasa mortis, sagittas suas ardentibus effecit.* Alius dicit: *Ad comburendum.*

11. *Contra Anthropomorphitas.* — Quid hic dicent qui Deum dicunt humana esse forma præditum, ex eo quod dicatur habere manus, pedes, et oculos? Suntne in supernis cæli regionibus arcus, et tela, et cos, et gladius, et pharetra? Atqui dicit alius: *Dum tu respexisti, turbabuntur a te montes* (Eccli. 16. 19). Et hic ipse: *Qui respicit in terram et facit eam tremere* (Psal. 105. 32). Quod si cum terram solum aspicit, lapidum naturam liquefacit, quanto magis hoc ipsum poterit in hominibus? Cur ergo qui solo obtutu potest orbem terrarum evertere, imo qui sola voluntate (qui enim per solam eum fecit voluntatem, clarum est quod sola potest eum voluntate tollere), dicitur gladium et arcum habere? Si enim *In manu ejus sunt fines terræ* (Psal. 94. 4), *Et qui in ea habitant, ut locustæ: et Omnes gentes tamquam gutta a cado, et tamquam trutinæ momentum reputabuntur* (Isai. 40. 22. 15): jam vero angelus quoque ab eo egressus, brevi momento temporis centum octoginta quinque millia interfecit (4. Reg. 19. 35); quid dico angelus? musæ, erucæ et vermes Ægyptiorum exercitum perdidit: ubi illic arcu opus est, ubi gladio? Cur ergo hæc dicta sunt? Propter auditorum crassitudinem, et ut his consuetis armorum nominibus eorum mentem terreant. Cujus enim in manu est omnium nostrum spiritus (Dan. 5. 23), et a cujus frigoris facie nullus sustinebit (Psal. 147. 17), quomodo hic armis indiget? Sed, ut dixi antea, hæc propter auditorum crassitudinem et tarditatem ita dicta sunt. Quid est autem, *Et vibrabit*? Acuet. Cotene opus est? estne rubigo in gladio? Et quisnam, qui sapiat, hæc ita accipere sustinebit, ut dicta sunt? Sed, ut ante dixi, per omnia describit punitionem, et procedit ad ea quæ sunt crassiora, ut etiam qui sunt admodum stulti, intelligant non esse insistendum dictionibus, sed quæ Deo conveniunt sensa, esse ex iis accipienda. Quare si quis dubitat qua de causa excandescencia et ira de Deo dicta est, multo magis propter hæc du-

bitaverit. Sin autem hæc non sunt accipienda ut dicta sunt, sed ita ut Deo convenient: clarum est quod etiam ira et excandescencia; crassæ autem sunt dictiones, ut auditorum penetrent crassitudinem. Et ideo nec iis quidem quæ dicta sunt, fuit contentus: sed terrorem adaugens, adhuc more magis humano procedit. Non solum enim inducit eum habentem gladium, sed etiam armatum. Quia enim non æque quis metuit audiens acui gladium, et audiens arcum esse in manibus: ex figuris humanis mentem auditorum concutit, dicens: *Arcum suum tetendit et paravit illum*, auditorem terrenus, simul et patientiam ejus et iram indicans. Non enim dixit, *Immisit*, nec, *Jaculatus est*: sed, *Intendit et paravit*; hoc est, paratus ad emittendum. Et quid miraris si sic in Veteri dictum est, cum etiam in Novo Joannes cum Judæis tale quid dicat? *Jam autem ad radicem arboris securis posita est* (Luc. 3. 9). Quid ergo? an materiarius Deus imitatur securi ligna scindentem? an hic securis intelligenda est, et ligna? Absit: quemadmodum nec paleæ, nec frumentum, quando dicit: *Cujus ventilabrum in manu ejus, et mundabit aream suam, et frumentum quidem congregabit in horreum suum, paleam autem comburet igne inexstinguibili* (Matth. 3. 12). Quæ est ergo securis? Punio, supplicium. Quæ vero sunt arbores? Homines. Quænam paleæ? Mali. Quod frumentum? Boni. Quid ventilabrum? Discretio. Ita etiam hic, gladius, arcus, et sagittæ pœna sunt et supplicium. Deinde innuit dilationem, et abesse quidem pœnam, sed non longe, adesse autem in foribus, per intendisse et parasse ostendit. Instrumenta autem mortis dicit sagittas. Quemadmodum instrumenta agriculturæ, ea quibus terra colitur; et navigationis, quæ ad navigandum conferunt; et textrinae, quibus textitur: ita etiam mortis instrumenta, quæ mortem efficiunt. Deinde interpretans quænam sunt instrumenta mortis, subjungit, *Sagittas suas*, ostendens celeritatem supplicii quando voluerit. Quid est autem, *Ardentibus*? Iis qui puniuntur, iis qui dant pœnas. (a) [Ergone ignis non sufficit, sed sagittis est opus?] Vides omnia per translationem et emphasim dicta esse, et ut per hæc cuncta augetur timor? Quod enim dicit, tale est. Paravit supplicia iis qui sunt puniendi. Sed si non sic dixisset, non ita terrisset: nunc autem cum sagittarum, gladii, arcus inmissionis, intensiois instrumentorum mortis, et incendii meminit, nominum varietate metum incussit. Deinde rursus metum consolatus, subjungit, *Ardentibus*. Ne quis enim insipientior existimaret, in omnes eum manus dirigere, et armatum esse, subjungit, *Ardentibus*. Quod etiam Paulus significat de magistratu dicens: *Non enim frustra gladium portat* (Rom. 13. 4). Quod si in magistratibus gladius hoc facit et terret: multo magis in Deo. Porro hoc est non vulgaris clementiæ argumentum, per verba terrere, et pœnam amplificare, ne reipsa eam experiamur. Propterea

(a) Quæ uncinis clauduntur in Editis desunt; habentur autem in duobus Mss.

enim intendit, propterea paravit, ideo sagittas imposuit, ideo se parat ad supplicium, ne veniat ad supplicium.

12. Orationem autem reddit graviolem, per illud, *Vibrabit*, supplicii vehementiam et celeritatem ostendens; per illud autem, *Intendit*, propinquitatem: per illud, *Paravit*, id quod omnino futurum est, si non fuerint mutati: per hanc vocem, *Ardentibus*, reos ostendens, ut per hæc omnia docti, improbitatem reprimant. Quod si hæc essent furoris et iracundiæ, non prædixisset eis, se invasurum esse. Ira enim non hoc facit, sed contrarium, maxime quando ad summum pervenerit, et supplicio ac supplicii apparatus imminet. Hostes certe, et qui volunt supplicium infligere, non modo id non dicunt, sed etiam id celantes invadunt, ne qui sunt puniendi si resciverint, caveant. At non sic Deus, sed contra omnino: prædicat, et differt, verbis terret, et nihil non facit, ut quæ minatur non inducat. Hoc etiam fecit in Ninivitis. Nam illic quoque arcum tetendit, gladium vibravit, jacula paravit, et ictum non infixit. An non tibi videntur verba prophetæ esse arcus, et telum, et gladius acutus, quando dicit: *Adhuc tres dies (a) et Ninive subvertetur (Jonæ 3. 4)*? Sed telum non emisit: non enim ideo erat apparatus ut emitteretur, sed ut reponeretur. Nam milites quidem ea de causa armantur, ut puniant: Deus autem non sic, sed ut cum reddiderit metu modestiores, absteineat manum a supplicio. Ne ergo conturbemur: est enim terror verborum maximæ clementiæ, et quo dicit intolerabiliora, eo illa ex majori dicit mansuetudine. Nam patres etiam quando nolunt punire filios, verbis iram attollunt: ita ipse etiam, quia non vult punire, verbis metum reddit graviolem. Dicit etiam se parasse gehennam, ne mittat in gehennam, et ideo etiam in Evangeliiis multa dicuntur de supplicio, ac plura quam de regno. Quia enim in iis qui minori sunt sensu præditi, non tantum honorum promissio, quam tormentorum metus adducit ad virtutem, et abducit a vitio: propterea in iis magis immoratur, et ea ponit assidue. Ne ergo molestia afficiamur, dum gravia verba audimus: magnum enim lucrum in se continent; sed ejus considerantes et patientiam et justum judicium, ne de salute desperemus: est enim patiens; neque tristi animo simus: est enim justus; hic quidem multam ostendens patientiam, illic autem eos qui non hic lucrifecerunt, experimento tradens supplicii; quod ne fiat, hic jam supplicium depellamus. 15. *Ecce parturivit injustitiam*. Hebræus autem, pro parturivit, *Jebal*. *Concepit dolorem*. Alius, *Et cum parturivisset. Et peperit iniquitatem*. Alius, *Mendacium*. 16. *Lacum aperuit,*

et effodit eum, et incidet in foveam quam fecit. Alius: *In interitum quem fecit*. Dixit Deum esse paratum ad supplicium; dixit eum immittere supplicia: per hoc castigavit, et modestum reddidit auditorem, ut qui supernam iram ei impendere ostenderit. Eum deinceps docet etiam ex rebus ipsis ostendens, vel ante supplicium, ipsum vitium esse pœnam. Quod quidem etiam Paulus demonstrans, dicebat: *Et mercedem quam oportebat erroris in se recipientes (Rom. 1. 27)*; et adducit in medium eos qui extrema a vitio passi sunt. Quia enim multi ex crassioribus tunc maxime solent reprimi, et moderatiores effici, quando eos qui passi sunt viderint: propterea ipse quoque eos adducit in medium. Ita etiam facit Christus, qui cum de gehenna multum disseruisset, eos etiam qui illuc mittuntur, in medium adducit, ut divitem qui erat tempore Lazari (*Luc. 16. 19. sqq.*), virgines fatuas, eum insuper qui unum talentum absconderat (*Matth. 25. 1. sqq. 24. sqq.*); et in præsentī vita eos qui in turri obruti fuerant, et quorum sanguinem Pilatus miscuit cum sacrificiis (*Luc. 13. 1. 4.*). Ita etiam Petrus cum de gehenna multum disseruisset, eos tunc maxime perculit, quando supplicio affectos adduxit in medium, et ante oculos ostendit Ananiæ et Sapphiræ supplicium (*Act. 5. 1. sqq.*): quod quidem fecit etiam Paulus in mago (*Act. 13. 11*). Hoc etiam alio modo confirmat, quando eorum qui in solitudine fuerant meminit, sic dicens: *Nolo vos ignorare, fratres, quod omnes patres nostri sub nube fuerant, et omnes in Mose baptizati sunt, et cibum spiritualem comederunt, et potum spiritualem biberunt: sed non in pluribus eorum complacitum est Deo, sed perierunt, et ceciderunt (1. Cor. 10. 1.-5)*. Quia enim disseruit de futuris, de gehennâ, inquam, de pœna, et supplicio, ex præteritis quoque eorum affert probationem, eos qui plexi sunt adducens in medium, hos quidem a serpentibus, illos vero ab exterminatore. Quod quidem hic quoque facit David, vel de Achitophele dicens, vel de Absalone. Nonnulli itaque dicunt dicta esse de Achitophele. Non enim ejusdem erat dicere: *Parcite mihi filiolo meo Absaloni*, et post casum, *Quis dederit mihi mortem pro te (2. Reg. 18. 5. 33)*? et hæc nunc dicere: sed illa quidem dicebat instigante natura, nunc vero afflatus a spiritu. Sed sive de Absalone, sive de Achitophele dicta fuerunt, consideranda sunt quæ dicta sunt: neque enim de personis a me magno opere agendum est.

13. Quid ergo ex hoc loco discimus? Ostendit, fore ut qui propinquo incidit foveam, ipse in eam incidat: et quemadmodum mulieres parturientes a doloribus discerpuntur, ita etiam qui facit dolum, priusquam propinquum injuria afficiat, ipse discerpitur et cruciatur, et non levi aliquo, sed vehementissimo dolore afficitur. Quocirca cum vellet acerbitatem doloris ostendere, rem partus dolorem appellavit. Quando enim vult Scriptura intolerabilem aliquem dolorem ostendere, partus doloris eum nomine describit. Proinde alibi dicit: *Pariendi dolores ceperunt habitantes Philistiim (Exod. 15. 14)*, hoc est, timor, tremor, labor, et dolor. Et

¹ Reg., *label*; Editi, *Jebal*: vox Hebræa est, יָבַל.

(a) Antiquissima hæc lectio est, et in septuaginta interpretes invecata: cum et Hebræus et Syrus, et Aquila et Symmachus et Theodotio, itemque Vulgata, habeant, *adhuc quadraginta dies, et Ninive subvertetur*. Justinus autem in dialogo cum Tryphone *quadraginta tres* habet, ita ut ex duabus lectionibus una facta sit. Sed ait ibidem Justinus alia exemplaria, *tres dies*, habere.

μη γενέσθαι ἐν πείρῃ τῶν πραγμάτων. Διὰ γὰρ τοῦτο ἐνέτεινε, διὰ τοῦτο ἠτοίμασε, διὰ τοῦτο ἐνέθηκε τὰ βέλη, διὰ τοῦτο πρὸς τὴν τιμωρίαν εὐτρεπίζεται, ἵνα μὴ ἔλθῃ πρὸς τὴν τιμωρίαν.

16'. Καὶ ἐξογοὶ τὸν λόγον, τῷ μὲν *Στιλβώσει* τὴν σφοδρότητα καὶ τὴν ὀξύτητα τῆς τιμωρίας ἐμφαίνων· τῷ δὲ *Ἐνέτεινε*, τὴν ἐγγύτητα· τῷ δὲ *ἠτοίμασε*, τὸ πάντως ἐσόμενον, εἰ μὴ μεταβάλοιτο· τῷ δὲ *Τοῖς καιομένοις*, τοὺς ὑπευθύνους ἐνδεικνύμενος, ἵνα διὰ πάντων παιδευθέντες, ἀναστείλωσι τὴν πονηρίαν. Εἰ δὲ θυμοῦ ταῦτα ἦν καὶ ὀργῆς, οὐκ ἂν, οἷς ἐμελλεν ἐπιθήσασθαι, προεῖπεν. Ὁ γὰρ θυμὸς οὐκ ἀνέχεται τοῦτο· ἀλλὰ καὶ τὸναντίον ποιεῖ, καὶ μάλιστα ὅταν ἐν αὐτῇ λοιπὸν ἢ τῇ ἀκμῇ, καὶ τῇ κολάσει, καὶ τῇ κατασκευῇ τῆς τιμωρίας. Οἱ γοῦν πολέμιοι, καὶ βουλόμενοι τὴν τιμωρίαν ἐπαγαγεῖν, οὐ μόνον οὐ λέγουσιν, ἀλλὰ καὶ κρυπτόμενοι ἐπιτίθενται, ὥστε μὴ μαθόντας τοὺς κολάζεσθαι μέλλοντας φυλάξασθαι. Ἄλλ' οὐχ ὁ θεὸς οὕτως, ἀλλὰ τὸναντίον ἅπαν· καὶ προλέγει, καὶ ἀναβάλλεται, καὶ φοβεῖ διὰ ῥημάτων, καὶ πάντα ποιεῖ, ὥστε μὴ ἐπαγαγεῖν ἅπερ ἀπειλεῖ. Τοῦτο καὶ ἐπὶ Νινευιτῶν ἐποίησε. Καὶ γὰρ καὶ ἐκεῖ τόξον ἐνέτεινε, καὶ τὴν ῥομφαίαν ἐστίλβωσε, καὶ τὰ βέλη ἠτοίμασε, καὶ τὴν πληγὴν οὐκ ἐπήγαγεν. Ἡ οὐ δοκεῖ σοι τὰ ῥήματα τοῦ προφήτου τόξον εἶναι καὶ βέλος καὶ ῥομφαίαν ἠκονημένην, ὅταν λέγῃ· *Ἐτι τρεῖς ἡμέραι, καὶ Νινευὴ καταστραφήσεται*; Ἄλλ' οὐκ ἀφῆκε τὸ βέλος· οὐδὲ γὰρ διὰ τοῦτο ἠ-τρέπιστο ἵνα ἀφεθῇ, ἀλλ' ἵνα ἐναποτεθῇ. Οἱ μὲν γὰρ στρατιῶται διὰ τοῦτο ὀπλίζονται, ἵνα κολάσωσιν· ὁ δὲ θεὸς [70] οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἵνα τῷ φόβῳ σωφρονεστέρους ποιήσας, ἀνάσχη τῆς τιμωρίας τὴν χεῖρα. Μὴ τοίνυν θορυβώμεθα· φιλανθρωπίας γὰρ πολλῆς ὁ τῶν ῥημάτων φόβος, καὶ ὅσῳ ἂν ἀπορητότερα λέγῃ, τοσοῦτω ἀπὸ πολλῆς ἡμερότητος ταῦτα φθέγγεται. Ἐπεὶ καὶ πατέρες, ὅταν μὴ βούλωνται κολάζειν τοὺς παῖδας, διὰ τῶν ῥημάτων τὴν ὀργὴν αἴρουσιν· οὕτω καὶ αὐτὸς, ἐπεὶ μὴ βούλεται κολάζειν, ἐξογοὶ διὰ τῶν ῥημάτων τὸν φόβον. Λέγει καὶ γέενναν ἐτοιμάσαι, ἵνα μὴ βάλῃ εἰς γέενναν· διὰ τοῦτο καὶ πολλοὶ λόγοι περὶ τιμωρίας τοῖς Εὐαγγελίοις ἐναπόκεινται, καὶ πλείους, ἢ οἱ περὶ βασιλείας. Ἐπειδὴ γὰρ ἐπὶ τῶν ἀναισθητοτέρων οὐχ οὕτως ἢ τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγελία, ὡς ὁ τῶν λυπηρῶν φόβος ἐφέλκεται πρὸς ἀρετὴν, καὶ ἀπάγει τῆς κακίας· διὰ δὲ τοῦτο τούτοις πλέον ἐμφιλοχωρεῖ, καὶ συνεχῶς αὐτὰ τίθησι. Μὴ τοίνυν ἀλγῶμεν ἀκούοντες φορτικῶν ῥημάτων· πολὺ γὰρ κέρως ἔχουσιν· ἀλλ' ἐννοοῦντες αὐτοῦ καὶ τὴν μακροθυμίαν καὶ τὴν δικαιοκρισίαν, μήτε ἀπογινώσκωμεν τῆς σωτηρίας· μακρόθυμος γὰρ ἐστὶ· μήτε ἀθυμῶμεν· δίκαιος γὰρ ἐστὶν· ἐνταῦθα μὲν πολλὴν τὴν μακροθυμίαν ἐνδεικνύμενος, ἐκεῖ δὲ τοὺς μὴ κερδάναντας ἐντεῦθεν τῇ πείρῃ τῆς κολάσεως παραδιδούς· ὅπερ ἵνα μὴ γένηται, ἀποκρουσώμεθα ἐντεῦθεν ἤδη τὴν τιμωρίαν. *Ἴδού ὠδίνησεν ἀδικίαν*. Ὁ δὲ Ἑβραῖος, ἀντὶ τοῦ *Ὁδίνησεν*, *Ἰέβαλ*, *Συνέλαβε πόνον*. Ἄλλος, *Καὶ κινήσας*. *Καὶ ἔτεκεν ἀνομίαν*. Ἄλλος, *Ψεῦδος*. *Δάκνον ὠρυξε, καὶ ἀνέσκαψεν αὐτὸν, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον ὃν εἰργάσατο*. Ἄλλος, *Εἰς διαφθερὰν*

ἦν εἰργάσατο. Εἶπεν ὅτι παρετκεύασται πρὸς τιμωρίαν ὁ θεός· εἶπεν ὅτι ἐπαφίησι τὰς κολάσεις. Ἐσωφρόνισε τοῦτω τὸν ἀκροατὴν, τὴν ἀνωθεν ὀργὴν ἐπι-κρεμάσας. Παιδεύει λοιπὸν καὶ ἀπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, δεικνύς, ὅτι καὶ πρὸ τῆς τιμωρίας αὐτῆ ἡ κακία κολάσις. Ὅπερ οὖν καὶ ὁ Παῦλος ἐνδεικνύμενος ἔλεγε· *Καὶ τὴν ἀντιμισθίαν, ἣν ἔδει, τῆς πλάνης ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες*· καὶ ἄγει εἰς μέσον τοὺς τὰ ἔσχατα παθόντας ὑπὸ τῆς κακίας. Ἐπειδὴ γὰρ εἰώθασιν οἱ πολλοὶ τῶν παχυτέρων τότε μάλιστα σωφρονίζεσθαι, ὅταν τοὺς πεπονητότας ἴδωσι· διὰ τοῦτο καὶ αὐτοὺς εἰς μέσον ἄγει. Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ποιεῖ, πολλὰ περὶ γέεννης διαλεχθεὶς καὶ τοὺς ἐκεῖ βαλλομένους εἰς μέσον ἄγει· οἷον, τὸν πλούσιον τὸν ἐπὶ Λαζάρου, τὰς παρθένους τὰς μωρὰς, τὸν τὸ τάλαντον τὸ ἐν κατακρύψαντα· καὶ ἐν τῷ παρόντι βίῳ, τοὺς ἐν τῷ πύργῳ καταχωσθέντας, καὶ ὦν τὸ αἷμα Πιλάτος ἀνέμιξε ταῖς θυσίαις. Οὕτω καὶ Πέτρος πολλὰ περὶ γέεννης διαλεχθεὶς, τότε μάλιστα αὐτοὺς ἐπληξεν, ὅτε τοὺς κολασθέντας εἰς μέσον ἤγαγε, καὶ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν τιμωρίαν ἔδειξε τοῦ Ἀνανίου καὶ τῆς Σαπφείρας· ὅπερ οὖν καὶ Παῦλος ἐποιεῖ ἐπὶ τοῦ μάγου. Καὶ ἐτέρῳ δὲ τρόπῳ κατασκευάζει τὸ τοιοῦτον, ὅτε τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ μέμνηται, λέγων οὕτως· *Οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες εἰς τὸν Μωϋσῆν ἐβαπτίσθησαν, καὶ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον, καὶ πόμα πνευματικὸν [71] ἔπιον· ἀλλ' οὐκ ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν ἠυδόκησεν ὁ θεός, ἀλλ' ἀπώλοντο καὶ κατέπεσον*. Ἐπειδὴ γὰρ περὶ μελλόντων διελέγετο, γέεννης λέγω, καὶ κολάσεως, καὶ τιμωρίας, ἀπὸ τῶν παρελθόντων καὶ τὴν περὶ ἐκείνων ἀπόδειξιν φέρει, αὐτοὺς τοὺς κολασθέντας εἰς μέσον ἄγων, τοὺς ὑπὸ τῶν ὄψεων, τοὺς ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ. Ὁ δὲ καὶ ἐνταῦθα ποιεῖ ὁ Δαυὶδ, εἶτε περὶ τοῦ Ἀχιτόφελ, εἶτε περὶ τοῦ Ἀβεσσαλώμ λέγων. Τινὲς μὲν οὖν περὶ τοῦ Ἀχιτόφελ φασὶν εἰρήσθαι. Οὐ γὰρ ἦν τοῦ αὐτοῦ λέγειν, *Φείσασθέ μοι τοῦ παιδαρίου Ἀβεσσαλώμ*· καὶ μετὰ τὸ πάθος, *Τίς δόψῃ μοι θύνατον ἀντὶ σοῦ*; καὶ ταῦτα νῦν λέγειν· ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν ὑπὸ τῆς φύσεως κατεχόμενος ἔλεγε· νῦν δὲ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἐνθους γενόμενος. Πλὴν εἶτε περὶ τοῦ Ἀβεσσαλώμ, εἶτε περὶ τοῦ Ἀχιτόφελ εἴρηται, σκοπητέον τὰ εἰρημένα· οὐ γὰρ πολὺς μοι περὶ τῶν προσώπων ὁ λόγος.

17'. Τί οὖν ἐντεῦθεν μαθάνομεν; Δείκνυσιν, ὅτι ὁ δρύσσω βόθρον τῷ πλησίον, εἰς αὐτὸν ἐμπεσεῖται· καὶ καθάπερ αἱ ὠδίνουσαι γυναῖκες ὑπὸ τῶν ὠδίνων διακόπτονται, οὕτω καὶ ὁ δόλον ἐργαζόμενος, πρὶν ἢ τὸν πλησίον ἀδικῆσαι, αὐτὸς διακόπτεται καὶ ὀδυνᾶται, καὶ οὐχ ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς τῆς δριμύτητος. Διὸ καὶ τὸ πικρὸν τῆς ὀδύνης παραστῆσαι βουλόμενος, ὠδῖνα τὸ πρᾶγμα ἐκάλεσεν. Ὅπου γὰρ ἐὰν βούληται ἡ Γραφή ἀφόρητόν τινα ἡμῖν ὀδύνην ἐνδείξασθαι, τῷ ὀνόματι τῆς ὠδίνος αὐτὴν ὑπογράφει. Διὸ καὶ ἀλλαχοῦ φησιν, *Ὁδίνες ἔλαβον κατοικοῦντας φυλιστιεὶμ*, τοῦτέστι, φόβος, τρόμος, πόνος, ὀδύνη. Καὶ πάλιν ὁ Παῦλος· *Ὅταν δὲ λέγωσιν, Εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια, τότε αὐτοῖς αἰφνίδιος ἐρ-ίσταται ὀλεθρος*, ὡς περὶ ἡ ὠδὴν τῇ ἐν γυστρί ἔχου-

εἰς ἑνταῦθα δύο αἰνίττεται, καὶ τὸ ἀφόρητον, καὶ τὸ ἀπροσδόκητον. Καὶ ὁ Ἐζεκίας· Ὅτι ἦκει ἡ ὠδὴν τῆς τικτούσης, ἰσχύρ δὲ οὐκ ἔχει τοῦ τεκεῖν, τὸν ἀφόρητον αὐτοῦ φόβον καὶ πόνον διὰ τῆς ὠδίνος ἐνδεικνύμενος. Οὕτω δὴ καὶ ἑνταῦθα ὁ προφήτης. Κἂν γὰρ μυριάκις πονηρός τις ᾖ, τὸ κριτήριον τοῦ συνειδότος οὐ διασφείρεται· φυσικὸν γάρ ἐστι, καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡμῖν τὴν ἀρχὴν ἐντελέει. Κἂν μυρία φιλονεικήσωμεν, ἐφέστηκεν ἐκεῖνο καταβοῶν, κολάζον, κατὰδικάζον, καὶ οὐδεὶς ἐστὶ τῶν ἐν κακίᾳ ζώντων, ὃς οὐ μυρίαν ὀδύνην ὑπομένει, καὶ βουλευόμενος τὰ κακά, καὶ εἰς ἔργον ἐκφέρει τὴν βουλήν. Τί γάρ τοῦ Ἀχαάθ πονηρότερον; Ἄλλ' ὅμως ἐκεῖνος ἐπιθυμήσας τοῦ ἀμπελώνος, ἐνόησον πόσῃν ὀδύνην ἔσχε. Βασιλεὺς γοῦν ὢν καὶ πάντων κρατῶν, καὶ οὐδένα ἔχων ἀντιλέγοντα, ἐπειδὴ τοῦ συνειδότος τὴν ψῆφον οὐκ ἤνεγκεν, εἰσῆλθε σκυθρωπάζων, κάτω κύπτων, συγκεχυμένος, πολλὴν ἀγλὴν ἐπὶ τῆς ὄψεως φέρων, τῆς ἀπὸ τοῦ συνειδότος καταδίκης τὸν ἔλεγχον ἐπὶ τοῦ προσώπου κηρύττων, καὶ οὐ δυνάμενος συσκιάσαι τὴν ἀπὸ τῆς ἀθυμίας ἐγγενομένην αὐτῷ ὀδύνην. Οὕτω γοῦν καὶ ἀπὸ τῆς γυναικὸς ἐγένετο κατάφωρος. Ὁ μέντοι προδότης, ὁ πρὸς τοσαύτην ἐξοκειλάς πονηρίαν, ἐπειδὴ τὴν ὀδύνην οὐκ ἤνεγκε τὴν ἀπὸ τοῦ κριτηρίου [72] τοῦ συνειδότος, καὶ βρόχον ἀνῆψε, καὶ οὕτω τὸν βίον κατέλυσε. Ὡς περ οὖν ὁ ἐν πονηρίᾳ τοσαῦτα πάσχει, οὕτως ὁ ἐν ἀρετῇ γαλήνης ἀπολαύει καὶ ἀταράχου διανοίας. Σκόπει δέ. Εἰ βουλευθῆ τίς τινα ἀμύνασθαι, ἢ ἄρξαι χειρῶν ἀδίκων, ὅρα πόσα πάσχει δεινά. Πληροῦται θυμοῦ, διακόπτεται ὑπὲρ ὀργῆς, μυρία κύματα κινεῖ λογισμῶν, ὁδοὺς ἔρχεται μυρίας, φόβος ἔπεισι καὶ ἀγωνία καὶ τρόμος, τοῦ θυμοῦ διακόπτοντος, τοῦ φόβου κατασειόντος, πῶς ἐπιτύχη, πῶς ἐπεξέλθῃ· καὶ πρὸ τοῦ μέλλοντος ἀδικεῖσθαι, ἐαυτὸν ἀπόλλυσιν. Ὁ δὲ ἐκβαλὼν τὴν ὀργὴν, ἀπάντων ἀπήλλακται τούτων· καὶ μάλα εἰκότως. Τούτου γὰρ αὐτὸς κύριός ἐστι, καὶ τὸ πᾶν ἀπήρτισεν· ἐκεῖνου δὲ οὐκ ἔτι, ἀλλὰ καὶ καιροῦ χρεία, καὶ τόπου, καὶ δόλου, καὶ κακουργίας, καὶ ὀπλων, καὶ μηχανημάτων, καὶ προσκρουσμῶν, καὶ κολακείας, καὶ δουλείας, καὶ ὑποκρίσεως. Ὅρᾳς πῶς εὐκόλον ἡ ἀρετὴ, δύσκολον δὲ ἡ κακία; πῶς τὸ μὲν ἀτάραχον, τὸ δὲ θορύβων γέμον;

Ταύτην τοίνυν ὑπογράφων ὁ Προφήτης ἔλεγεν· Ἰδοὺ ὠδίνησεν ἀδικίαν, συνέλαβε πόνον, καὶ ἔτεκεν ἀγομίαν. Ἐντεῦθεν δείκνυται, ὅτι οὐ κατὰ φύσιν ἡμῖν ἡ ἀδικία, ἀλλὰ καὶ ἀλλότριόν τι. Διὸ καὶ βαρύνει, καὶ ἕως ἂν ἀπαλλαγῶμεν, ὠδῖσι περιβάλλει. Ἐπεὶ καὶ τὸ ἐμβρυον ἕως ἂν ἀπαρτίζηται, κατὰ φύσιν ἔγκειται τῇ γαστρὶ· διὰ τοῦτο καὶ μένει, καὶ πόνον οὐκ ἔχει. Μετὰ δὲ τὸ τελεσθῆναι, ἐὰν ἐνδον μένη, παρὰ φύσιν ἐστὶν ἡ διατριβή· ὅθεν καὶ ὠδῖνες γίνονται. Διόπερ ἡ φύσις ἐνοχλουμένη βιάζεται ἐξωθήσασθαι, ἄτε ἐργασαμένη τὸ πᾶν καὶ ἀπαρτίσασα, καὶ οὐκ ἔτι δυναμένη φέρειν. Ἄλλ' ἐκεῖ μὲν πρῶτον σύλληψις γίνεται, καὶ τότε ὠδῖς· ἑνταῦθα δὲ πρῶτον ὠδίνησε, καὶ τότε συνέλαβε καὶ ἔτεκε. Τί οὖν ἐστὶν εἰπεῖν; Ὅτι ἐκεῖ μὲν ἐν καιρῷ τοῦ τόκου ἡ ὠδῖς, ἑνταῦθα δὲ ἐξ ἀρχῆς ἡ ὠδῖς. Ὁμοῦ τε γὰρ ἐβουλεύσατό τις τι πονηρὸν, καὶ πρὶν ἢ πῆξαι τῇ διανοίᾳ, θόρυβος καὶ ταραχὴ κατὰ τὴν διάνοιαν. Ἐπὶ

μὲν γὰρ τῆς γυναικὸς τὸ καταβληθὲν ἀπαξ σπέρμα αὐτὸ καὶ διαπλάττεται πρὸς τὴν σύστασιν τοῦ τικτούμενου· ἐπὶ δὲ τῶν δόλους βαπτόντων σήμερον οὗτος καταβλήθη ὁ λογισμὸς, καὶ πάλιν αὐριον ἕτερος· καὶ μυρία καταβολαὶ τῶν πονηρῶν τούτων πραγμάτων, καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν συλλήψεις καὶ ὠδῖνες διασφείρουσαι τὴν ταῦτα τικτούσαν διάνοιαν. Οὐ γὰρ τοιοῦτος ὁ τόκος, οἷος ἐπὶ τῶν γυναικῶν· ἀλλ' ὡς περ ἐπὶ τῶν ἐχιδῶν, τὴν μήτραν διασπῶσι, καὶ τὰ πλευρὰ διακόπτοντα τὰ παιδιά πρόβεισιν^α· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν δόλων καὶ ἐπὶ τῆς ἀδικίας. Ἄλλὰ κἂν μυρία φιλονεικήσωμεν, οὐ δυνησόμεθα παραστῆσαι τῷ λόγῳ τὴν ἀλγηδόνα, ἣν ὑπομένουσιν οἱ κακοί. Διὸ καὶ τίς φησιν· Ὁ δὲ κακὸς μόνος ἀντλήσει τὰ κακά. Τί γὰρ χαλεπώτερον καὶ ἀλγεινότερον τοῦ βασκαίνοντος, τοῦ ἐπιβουλεύοντος, τοῦ τῶν ἀλλοτρίων ἐφιεμένου; Δημίου παντὸς χαλεπώτερον τὰ πάθη ταῦτα τὴν ψυχὴν καταξάινει.

ιδ'. [73] Ὡς τε εἰκότως ὠδῖνας ἐκάλεσε τοὺς τοιούτους λογισμοὺς. Ἄλλ' ὡς περ αἱ γυναῖκες ἀπὸ συνουσίας τίκτουσι, κἂν μὲν ὑγιεινὰ τὰ σώματα ᾖ, τοιαῦτα εἰκότως^β καὶ τὰ τικτόμενα· ἂν δὲ διεφθαρμένα, μιμεῖται τῶν γονέων τὴν φύσιν· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν λογισμῶν. Κἂν μὲν ἀγαθοῖς συγγένη, τοιαῦτα ἔσται καὶ τὰ ἔκγονα· ἂν δὲ πονηροῖς, καὶ μὴ προσέχης, πολλὴν ἐκεῖθεν λήψῃ τὴν λύμην. Ἀκουσον γοῦν ὁ προφήτης τί φησιν· Ἀπὸ τοῦ φόβου σου ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν, καὶ ὠδινῆσαμεν, καὶ ἐτέκομεν πνεῦμα σωτηρίας. Ἐπὶ δὲ τῶν ἐκ τοῦ διαδόλου· Ὡὰ ἀσπίδων ἐβῆξεν, καὶ ἰστὸν ἀράχνης ὑφαίνουσι. Φεύγωμεν τοίνυν τοὺς πονηροὺς. Πῶς^γ γὰρ οὐκ ἄτοπον, ἐξῆν ἀπὸ τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων καὶ συλλαβεῖν καὶ τεκεῖν, μὴ βούλεσθαι, ἀλλὰ τὰς τῶν πονηρῶν συνουσίας διώκειν, ταύτων ποιούντας, ὡς περ ἂν γυναῖκα, ἔχουσαν ἐξουσίαν βασιλεῖ συναφθῆναι, μὴ ἀνέχεσθαι, ἀλλ' ἀντ' ἐκεῖνου ληστὴν καὶ τοιχωρύχον αἰρεῖσθαι λαβεῖν σύνοικον; Λάκκον ὠρυξε, καὶ ἀνέσκαψεν αὐτὸν, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον, ὃν εἰργάσατο. Πάλιν ταῖς μεταφοραῖς κέχρηται, ὡς περ διὰ τῆς ὠδίνος τὸν πόνον δηλῶν, οὕτω διὰ τοῦ λάκκου τὸ δυσπαλάλακτον ἐνδεικνύμενος. Καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον, ὃν εἰργάσατο. Ὅπερ ἕτερός φησιν· Ὁ ὀρύσσων βόθρον τῷ πλησίον αὐτοῦ, ἐμπεσεῖται εἰς αὐτόν. Καὶ τοῦτο δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας, τὸ τοιαύτην συγκληρῶσαι τῇ ἐπιβουλῇ τὴν φύσιν, ὥστε εἰς τοὺς ἐπιβουλεύοντας περιτρέπεσθαι τὰ δίκτυα, ἵνα καὶ ἐντεῦθεν ἀποστῶσι τῆς κατὰ τοῦ πλησίον μάχης καὶ μηχανῆς. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως γέγονεν. Ὁ μὲν γὰρ μέλλον ἀναρεῖσθαι διεσώθη· ὁ δὲ Φαραὼ διὰ τῆς ὁδοῦ, ἧς κατὰ τῶν παίδων ἐμηχανήσατο, δι' αὐτῆς ἀπώλετο. Καλεῦσας γὰρ ἀναρεῖσθαι τὰ παιδιά, ἠνάγκασε τὴν μητέρα Μωϋσέως ἐκθετον διὰ τὸ δέος

^α Ὑπὸς τὰ πλευρὰ διορύσσουσι τὰ παιδιά.

^β Εἰκότως deest in tribus mss.

^γ Duo mss. inter quos est Reg. Πῶς γὰρ οὐκ ἄτοπον, γυναῖκα μὲν ἐξουσίαν ἔχουσαν βασιλεῖ συγγίνεσθαι, καὶ μὴ ἀνέχεσθαι, ἀλλ' ἀντ' ἐκεῖνου ληστὴν καὶ τοιχωρύχον λαβεῖν σύνοικον· σοὶ δὲ ἐξῆν ἀπὸ τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων καὶ συλλαβεῖν καὶ τικτεῖν, τὰς τῶν πονηρῶν συνουσίας διώκειν· λάκκον ὠρυξεν.

rursus Paulus : *Quando autem dixerint , Pax et securitas , tunc eis repentinus imminet interitus , quemadmodum dolor pariendi ei quæ uterum gerit (1. Thess. 5. 3)*. Hic duo significat, et esse intolerabile, et esse inopinatum. Et Ezechias : *Venit dolor parturienti , non habet autem virtutem pariendi (Isai. 37. 3)*, intolerabilem ejus timorem et laborem per dolorem partus indicans. Ita etiam hic propheta. Etsi enim sit quis millies improbus, non interit iudicium conscientie : est enim naturale, et a Deo nobis ab initio insitum. Etiam si in infinitum contendamus, instat illud veciferans, castigans, condemnans, et nemo est eorum qui scelerate vivunt, qui non innumerabiles dolores sustineat, et cum de malis consultat, et cum consilium in opus educit. Quid enim Achabo sceleratius? Sed tamen cum ille vineam concupisset, considera quantum dolorem senserit (3. Reg. 21. 4). Itaque cum rex esset, et omnia dominatu teneret, nec ullus esset qui ei contradiceret, quoniam conscientie non ferebat sententiam, ingressus est tristis, deorsum inclinatus, confusus, in ipso aspectu caliginem ferens, conscientie condemnantis indicium vultu denuntians, nec valens tegere, quam animo conceperat, tristitiam. Ita ergo fuit vel ab uxore deprehensus. Proditor quidem certe, qui in tantum scelus impeggerat, cum non posset ferre iudicii conscientie dolorem, adaptato sibi laqueo vitam finivit (Act. 1. 18 5). Sicut ergo qui improbe vivit, tanta patitur : ita qui vitam ex virtute instituit, tranquillitate et sedata mente fruitur. Considera autem. Si voluerit quis ulcisci quempiam, vel prior injuriam facere, vide quot mala patitur. Furore repletur, ab ira discerpitur, movet innumerabiles fluctus cogitationum, mille vias ingreditur; invadit illum timor, pavor ac tremor; quomodo rem perficiet, quomodo ulciscetur; et ante eum quem est injuria affecturus, seipsum perdit. Qui autem iram expulit, ab his omnibus liber est; et jure certe. Hoc enim est in ejus potestate, et universum confecit : at illud non itidem, sed opportunitate opus est, loco, maleficio, armis, machinationibus, et offensionibus, adulatione, servitute, et simulatione. Vides quam facilis res sit virtus, quam difficilis vitium? quomodo illa quidem est tranquilla, hoc vero turba et tumultu refertum?

Vis verborum, parturiit.... concepit.... peperit.... De peccatoribus prolatorum. Iniquitas partus viperinus. — Hoc ergo describens dicebat propheta : *Ecce parturiit injustitiam, concepit dolorem, et peperit iniquitatem.* Ex hoc ostenditur injustitiam non esse nobis secundum naturam, sed esse quid alienum. Ideoque grave est, et donec ab eo fuerimus liberati, nobis dolores immittit. Nam fetus etiam donec perficiatur, secundum naturam ventri adhæret : propterea et manet, et dolorem non habet. Postquam autem perfectus fuerit, si intus maneat, mora est præter naturam; unde etiam fiunt partus dolores. Quapropter vexata natura eum conatur extrudere, ut quæ universum fecerit ac perfecit, et ferre non possit amplius. Sed illic quidem prius sit conceptio, ac dein-

ceps dolor partus : hic autem prius parturiit, ac deinde concepit et peperit. Quid autem hoc sibi vult? Quod illic quidem in tempore partus sit dolor, hic autem dolor sit a principio. Simul ac enim quispiam de malo consultaverit, etiam priusquam in cogitationem defixerit, tumultus ac turba est in cogitatione. In muliere enim dejectum semel semen ipsum etiam formatur ad constitutionem partus : in iis autem qui dolos construunt hæc hodie dejecta est cogitatio, et cras rursus alia ; et sunt innumerabiles malorum seminum dejectiones, et sunt singulis diebus conceptiones, et partus dolores qui perimunt cogitationem, a qua ista pariuntur. Non enim talis partus, qualis est in mulieribus; sed quemadmodum in viperis, uterum discernunt, et latera dilaniantes fetus procedunt : ita etiam in fraudibus et in injustitia. Sed quantumvis contendamus, non poterimus oratione explicare molestiam ac dolorem, quem improbi sustinent. Et ideo dicit quispiam : *Malus vero solus exhauriet mala (Prov. 9. 12)*. Quid enim eo qui invidet gravius, et miserabilius eo qui insidiatur, et eo qui aliena concupiscit? Quovis carnifice gravius perturbationes hæc mentem exeruciant.

14. Merito ergo dolores partus has vocavit cogitationes. Sed quemadmodum mulieres ex congressione pariunt, et si sunt sana quidem corpora, talia sunt etiam quæ nascuntur, sin autem corrupta, parentum naturam imitantur : ita etiam in cogitationibus. Si cum bonis verseris, tales quoque erunt tui fetus; sin autem cum malis, et non attendas, magnum illinc quoque damnum capies. Audi ergo quid dicat propheta : *A timore tuo in utero concepimus, et parturivimus, et peperimus spiritum salutis (Isai. 26. 18)*. In iis autem qui ex diabolo : *Ova aspidum fregerunt, et araneæ telam texunt (Isai. 59. 5)*. Fugiamus ergo improbos. Quomodo enim non est absurdum, cum liceat ex Dei præceptis concipere et parere, id nolle, sed improborum persequi congressiones, et perinde facere ac si mulier, in cujus est potestate cum rege conjungi, non sustineat, sed pro illo latronem et murorum perfossores velit habere conjugem? 16. *Lacum aperuit¹ et effodit eum, et incidet in foveam quam fecit.* Usus est rursus translationibus, quemadmodum per parturitionem, dolorem; ita per lacum, difficilem liberationem indicans. *Et incidet in foveam quam fecit.* Quod alius dicit : *Qui fodit foveam proximo suo, incidet in ipsam (Prov. 26. 27)*. Porro hoc quoque Dei benignitatis est et clementie, insidiis talem tribuere naturam, ut retia vertantur in ipsos insidiatores, ut ideo desistant cum proximo belligerare, et ei parare insidias. Hoc etiam in Mose accidit. Qui enim erat perimendus, conservatus est : Pharaonem autem per viam quam adversus infantes machinatus est, per eam perit. Cum enim jussisset infantes interimere, coegit ma-

¹ Duo Mss., *Quomodo enim non est absurdum feminam cui copia datur cum rege conjungi, non assenti i, sed pro illi latronem et murorum perfossores eligere conjugem, te autem, cum ex præceptis divinis liceat et concipere et parere, improborum persequi congressiones? Lacum aperuit, etc.*

trem Mosis infantem propter metum exponere; [cum autem filia Pharaonis fiscellam scirpeam de fluvio sustulisset, et infantem invenisset, eum nutrit¹]: auctus ille omnes perdidit. Hinc et Dei maxime elucet solertia, et improbis magna castigatio, et iis qui effugiunt voluptas. Ita etiam in præclaro Joseph accidit. Cum enim eum fratres in servitutem coniecissent, multa passi sunt, et eum quidem nihil læserunt, sed etiam juverunt, ipsi autem tragoediam illam sustinuerunt. Cum multa autem possint dici ejusmodi, considera etiam in aliis.

Qui aliena invadit, seipsum perdit. — Aliena invasit aliquis? Seipsum perdidit. Eum enim, in cujus bona invasit, sæpe etiam juvit: suam autem animam prodidit. Fecit aliquis injuriam? Ense seipsum confodit. Non enim male affectum esse, sed male affectisse, hoc præcipue est male pati. Et ideo Paulus quoque suadebat, injuria potius affici, quam afficere (1. Cor. 6. 7): et Christus, alapis impeti, et non contra impetere, sed etiam seipsum ad patiendum offerre (Matth. 5. 39). Hoc est maximæ virtutis, hoc efficit tolerantiam, hoc fortem reddit animam, hoc omnibus animi perturbationibus potentior efficit. Qui enim alii injuriam facit, vel eum verberat, aut contumelia afficit ipse prius ab animi perturbatione victus, et in servitutem redactus, tunc videtur proximo injuriam facere: ipse autem graviora passus est, in extremam redactus servitutem. 17. *Convertetur dolor ejus in caput ejus, et in verticem ipsius iniquitas ejus descendet.* Et de Achitophelo et de Absalone hæc dicta esse patant: utriusque enim caput descendit ad supplicium. Ille enim laqueo usus vitam finivit: hic vero cum sub arborem venisset, et coma fuisset suspensus, illic longo tempore pependit. Ita etiam Judas laqueo vitam finivit, sciens se hæc omnia fecisse in perniciem sui capitis. Et Achitophel conspicatus omnino futurum ut David vinceret, seipsum strangulavit: Absalon autem invitus pependit, et non statim de medio sublatus est, sed tamquam in judicio prius suspensus est, et ligno affixus; et Deo e superis ferente sententiam longo tempore pependit, a conscientia deinceps flagellatus. Ipse enim cupiebat in patris guttur dexteram intingere; pater autem vel sic rogabat milites, ut ei parcerent. A vana autem gloria erat adeo alienus, ut etiam post mortem eum lugeret. Et ut scias quod factum est non fuisse humanæ industriæ, sed totum fuisse divini judicii, capilli et lignum eum alligarunt, et brutum eum animal tradidit, et pro fune quidem coma, pro ligno arbor exstitit; pro milite autem eum adduxit mulus. Considera rem admirandam. Cum hæc passus est, nemo suorum ad eum accedere ausus est, ipsumque inde detrahere, cum tantum fuisset temporis spatium. Hoc autem Deus providerat, ut neque detraheretur, nec vinctus ad patrem afferretur, quoniam paterna viscera

¹ Quæ uncinis clauduntur omissa sunt a Collb. et Savil. Vox Græca, quæ, *fiscellam scirpeam*, est interpretata, est, ἄρτυν. Circa illam vocem Græcæ lectiones variant. Savil. et Morel. habent, ἄρτυν, Septuaginta habent, ἄρτυν, Aquila et Symmachus habent, χιθωνόν, alius, ὄρτυν. In Hebræo, Exod. 2. 8, legitur פֶּטֶל. Vide Hexapla nostrâ.

ei parci velle ultra modum indicaverant¹; et quod est admirabilius, qui patrem ei reconciliavit, is ipsum interfecit, propemodum instans vehemens accusator: sed is quidem eum occidit, Deus autem tulit sententiam.

15. Quod enim e superis lata sit sententia, audi quomodo id ipse ostenderit: cum enim dixisset, *Et in verticem ipsius iniquitas ejus descendet*, dicit: 18. *Confitebor Domino secundum justitiam ejus, et psallam nomini Domini altissimi.* Gratias agamus, inquit, non aliorum gaudens cædibus, sed Dei sententiam suscipiens. Et quis potest ei gratias agere secundum justitiam ejus? quis autem eum laudabit, sicut est? Nullus. Quid est *Secundum justitiam ejus*? Id est, propter justitiam ejus. Et psallam Domino altissimo. Ejus est enim victoria, ejus tropæa, non mea. Quemadmodum enim in bellis cum rex vicit, choros ducentes canunt, laudes in eum conferentes: ita ego quoque faciam, inquit. Propterea non dixit, *Confiteor*, sed, *Confitebor*: significans se nec postquam est assequutus, bonorum oblivisci: nec negligentior esse, sed vigilare: non quod Deus iis indigeat, sed quod hoc sit nobis utile et commodum. Quemadmodum enim accipiebat sacrificia, non egens sacrificiis (Si enim esuriero, inquit, non dicam tibi [Psal. 49. 12]), sed homines deducens ad ipsius honorem: ita etiam hymnos suscipit, nostra laudatione non egens, sed nostram salutem desiderans. Deo enim magnæ curæ est ut in virtute crescamus.

Colloquium cum Deo virtutem auget. — Nihil autem æque ad virtutem promovet, atque cum Deo assidue versari et colloqui, eique perpetuo gratias agere et psallere. Psallit autem Deo justum ejus judicium admirans et patientiam. Et ubi, inquit, ejus est patientia interfecto tyranno? Longe certe maxima. Longo enim tempore eum dimisit, ut veniret ad pœnitentiam: et regiam tenendam dedit, ut cum videret domum in qua creverat et educatus fuerat, et patris signa, ad pœnitentiam veniret. Si enim non fuisset immanis bestia, nec cor habuisset lapideum, omnia illa sufficiebant ad illum reducendum: mensa cujus cum patre erat particeps, domus, sedilia, ubi verba eum reconciliaverant, cum talem cædem patrasset: cum his erant etiam alia, quæ ad eum emolliendum sufficiebant. Audierat enim eum exsulem sedibus incertis errare, et mala gravia tolerare. Quod si ne hæc quidem eum mollebant, oportebat ea quæ Achitopheli evenerant, eum castigare, laqueum nempe et mortem, ut per hæc omnia veniret ad pœnitentiam. Neque enim ignorabat quæ amico acciderant. Quam autem culpam in patrem conferens, hæc faciebat? Quod eum ab aspectu removisset? Sed eo nomine debebat eum admirari et suspicere, quod cum fratrem interfecisset, eum leni animo tulisset. Sed cum nihil ei posset dari crimini, sed importuna teneretur cupiditate, idque cum pater esset jam senex, et esset expectatio in foribus, ne tantillum quidem expectavit. Quomodo autem non

¹ Duo Mss., quoniam paterna viscera nimiam et intemperantiam indulgentiam indicaverant.

ποιῆσαι τὸ βρέφος· [καὶ ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ ἀνελομένη τὴν θήγην ἢ θυγάτηρ τοῦ Φαραῶ, καὶ εὐροῦσα τὸ βρέφος ἀνέθρεψε,] καὶ αὐξήθει; ἐκείνος πάντας ἀπώλεσεν. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ εὐμηχανία τοῦ Θεοῦ μάλιστα διαλάμπει, καὶ τοῖς πονηροῖς πολὺς ὁ σωφρονισμὸς, καὶ τοῖς διαφεύγουσιν ἡ ἡδονή. Οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ παγκάλου Ἰωσήφ γέγονεν. Ἐμβαλόντες γὰρ αὐτὸν εἰς δουλείαν οἱ ἀδελφοί, ἔπαθον ἄπερ ἔπαθον, καὶ τὸν μὲν ἔδραψαν οὐδὲν, ἀλλὰ καὶ ὦνησαν· αὐτοὶ δὲ τὴν τραγωδίαν ἐκείνην ὑπέμειναν. Καὶ πολλὰ τοιαῦτα λέγειν ἔξον, σκόπει καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων.

Ἐπλεονέκτησέ τις; Ἐαυτὸν ἀπώλεσε. Τὸν μὲν γὰρ πλεονεκτηθέντα πολλάκις καὶ ὦνησε, τὴν δὲ ἑαυτοῦ ψυχὴν προῦδωκεν. Ἡδίκησέ τις; Ἐαυτῷ τὸ ξίφος περιέπειρεν. Οὐ γὰρ τὸ παθεῖν κακῶς, ἀλλὰ τὸ ποιῆσαι κακῶς, τοῦτο μάλιστα ἐστὶ τὸ πάσχειν κακῶς. Διὰ τοῦτο καὶ Παῦλος παρῆνει μᾶλλον ἀδικεῖσθαι, καὶ μὴ ἀδικεῖν· καὶ ὁ Χριστὸς, ῥαπίζεσθαι καὶ μὴ ἀντιῥαπίζειν, ἀλλὰ καὶ παρέχειν ἑαυτὸν εἰς τὸ πάσχειν. Τοῦτο μεγίστης ἰσχύος, τοῦτο ὑπομονὴν ἐργάζεται, τοῦτο ἰσχυρὰν τὴν ψυχὴν κατασκευάζει, [74] τοῦτο τῶν παθῶν ἀνώτερον ποιεῖ. Ὁ γὰρ ἀδικῶν ἕτερον, ἢ τύπτων ἢ ὑβρίζων, πρότερον αὐτὸς ὑπὸ τοῦ πάθους χειρωθεὶς, καὶ αἰχμάλωτος γενόμενος, τότε δοκεῖ τὸν πλησίον ἀδικεῖν· αὐτὸς δὲ χαλεπώτερα πέπονθε, τὴν ἐσχάτην δουλείαν δουλεύσας. Ἐπιστρέψει ὁ πόνος αὐτοῦ εἰς κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ κορυφὴν αὐτοῦ ἢ ἀδικία αὐτοῦ καταθήσεται. Καὶ περὶ τοῦ Ἀχιτόφελ καὶ περὶ τοῦ Ἀβεσσαλώμ ταῦτα εἰρησθαί φασιν· ἀμφοτέρων γὰρ ἡ κεφαλὴ εἰς τιμωρίαν κατέβη. Ὁ μὲν γὰρ ἀγχόνῃ χρησάμενος, οὕτω τὸν βίον κατέλυσεν· ἐκείνος δὲ ὑπὸ τὸ δένδρον ἐλθὼν, καὶ ἐξαρτηθεὶς ὑπὸ τῆς κόμης, πολὺν ἐκρέματο χρόνον. Οὕτω καὶ Ἰούδας ἀγχόνῃ τὸν βίον κατέλυσεν, εἰδὼς ὅτι ἐπὶ κακῷ τῆς αὐτοῦ κεφαλῆς πάντα εἰργάσατο. Καὶ ὁ Ἀχιτόφελ νοήσας ὅτι πάντως περιέσται ὁ Δαυὶδ, ἀπελθὼν ἀπήγγελε· καὶ ὁ Ἀβεσσαλώμ ἄκων ἐκρέματο, καὶ οὐκ εὐθέως ἀνηρείτο, ἀλλ' ὡσπερ ἐν δικαστηρίῳ πρότερον ἀνηρτήθη, καὶ τῷ ξύλῳ προσηλώθη· καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν ψῆφον ἀνωθεν φέροντος, ἐπὶ πολὺν ἐκρέματο χρόνον, ὑπὸ τοῦ συνειδότος λοιπὸν μαστιζόμενος^a. Αὐτὸς μὲν γὰρ ἐπεθύμει τὴν δεξιὰν τῷ λαιμῷ βαπτίσει τῷ πατρικῷ· ὁ δὲ πατήρ καὶ οὕτω φείσασθαι αὐτοῦ παρῆνει τοῖς στρατιώταις. Καὶ οὕτως οὐκ ἦν κενοδοξίας τὸ λεγόμενον, ὅτι καὶ μετὰ θάνατον ἀποδύρεται. Καὶ ἵνα μάθῃς ὅτι οὐκ ἀνθρωπίνης ἦν σπουδῆς τὸ γινόμενον, ἀλλ' ὅλον θεῖον ἦν τὸ δικαστήριον, τρίχες καὶ ξύλον αὐτὸν ἔδησαν, καὶ ζῶον ἄλογον παρέδωκε, καὶ ἀντὶ μὲν σχοινίου ἢ κόμης, ἀντὶ δὲ ξύλου τὸ δένδρον γέγονεν, ἀντὶ δὲ στρατιώτου προσήγαγεν αὐτὸν ἢ ἡμίονος. Καὶ σκόπει τὸ παράδοξον. Ταῦτα παθόντος, οὐδεὶς ἐτόλμησε προσελθεῖν τῶν αὐτοῦ, καὶ καθελεῖν αὐτὸν, τῶσαύτης γενομένης σχολῆς. Καὶ τοῦτο δὲ ὁ Θεὸς ὤκονόμεναι, ὥστε μήτε καθαιρεθῆναι, μήτε δεδεμένον ἀπενεχθῆναι τῷ πατρὶ, ἐπειδὴ τὰ πατρικὰ σπλάγγνα πέρα τοῦ μέτρου τὴν φειδῶ ἐπεδείκνυτο^b· καὶ τὸ δὴ θαυμαστότερον, ὅτι ὁ καταλλάξας αὐτῷ τὸν πατέρα, οὗτος αὐτὸν ἀνήρει,

μονονουχὶ κατήγορος σφοδρῶς ἐπιστάς· ἀλλ' ἀνήρει μὲν οὗτος, ἐψηφίζετο δὲ ὁ Θεός.

ιε'. Ὅτι γὰρ ἀνωθεν ἡ ψῆφος κατεφέρετο, ἀκουσον αὐτοῦ τοῦτο πῶς παρέστησε· εἰπὼν γὰρ, Ἐπὶ κορυφὴν ἢ ἀδικία αὐτοῦ καταθήσεται, φησὶν· Ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ κατὰ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ψαλῶ τῷ ὀνόματι Κυρίου τοῦ ὑψίστου. Εὐχαριστήσωμεν, φησὶν, οὐ ταῖς ἐτέρων χαίρων σφαγαῖς, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ τὴν ψῆφον ἀποδεχόμενος. Καὶ τίς δύναται αὐτῷ εὐχαριστῆσαι κατὰ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ; τίς δὲ αὐτὸν αἰνέσει, ὡς ἐστίν; Οὐδεὶς. Τί ἐστὶ, Κατὰ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ; Ἀντὶ τοῦ, ἐπὶ τῇ δικαιοσύνῃ αὐτοῦ. Καὶ ἄσω τῷ Κυρίῳ τῷ ὑψίστῳ. Αὐτοῦ γὰρ ἐστὶ τὰ νικητήρια, αὐτοῦ τὰ τρόπαια, οὐκ ἐμὰ. Καθάπερ γὰρ ἐπὶ τῶν πολέμων, βασιλέως νικήσαντος, χοροὺς στήσαντες ἄδουσιν, εἰς ἐκείνον τὰς εὐφημίας ἀναφέροντες· οὕτω καὶ γὰρ ποιήσω, φησὶ. Διὰ τοῦτο οὐκ εἶπεν, Ἐξομολογοῦμαι, ἀλλ' Ἐξομολογήσομαι, δηλῶν, ὅτι οὐδὲ μετὰ τὸ τυχεῖν τῶν ἀγαθῶν ἐπιλανθάνεται, [75] οὐδὲ γίνεται ῥαθυμότερος, ἀλλὰ νήφει καὶ ἐγρήγορεν· οὐκ ἐπειδὴ ὁ Θεὸς τούτου δεῖται, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡμῖν τοῦτο χρήσιμον καὶ κερδαλέον. Ὡσπερ γὰρ θυσίας ἔλαβεν, οὐχὶ δεόμενος θυσιῶν (Ἐάν γὰρ πεινάσω, φησὶν, οὐ μὴ σοι εἰπω), ἀλλ' ἐνάγων τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν αὐτοῦ τιμὴν, οὕτω καὶ ὕμνους δέχεται, οὐ δεόμενος τῆς παρ' ἡμῶν εὐφημίας, ἀλλ' ἐπιθυμῶν τῆς ἡμῶν σωτηρίας. Θεῷ γὰρ περισπούδαστον ἡμῶν ἐπίδοσις ἢ κατ' ἀρετὴν.

Οὐδὲν δὲ οὕτως ἐπιδιδόναι ποιεῖ εἰς ἀρετὴν, ὡς τὸ συνεχῶς ὀμιλεῖν Θεῷ, καὶ διηνεκῶς εὐχαριστεῖν καὶ ψάλλειν τῷ Θεῷ· ψάλλει δὲ τῷ Θεῷ, ἐκπληττόμενος αὐτοῦ τὴν δικαιοκρασίαν, τὴν μακροθυμίαν. Καὶ ποῦ, φησὶν, ἡ μακροθυμία, ἀναιρεθέντος τοῦ τυράννου; Πολλὴ μὲν οὖν καὶ μεγάλη. Καὶ γὰρ ἀφῆκεν αὐτὸν πολὺν χρόνον, ὥστε εἰς μετάνοιαν ἐλθεῖν· καὶ τὰ βασίλεια κατασχεῖν ἔδωκεν, ἵνα τὴν οἰκίαν ἰδῶν, εἰς ἡν ἠῤῥήθη καὶ ἐτράφη, καὶ τὰ τοῦ πατρὸς σύμβολα, εἰς μετάνοιαν ἔλθῃ. Εἰ γὰρ μὴ θηρίον ἦν, καὶ λιθίνην εἶχε ψυχὴν, ἱκανὰ πάντα ἐκεῖνα αὐτὸν ἐπαγαγεῖν· ἢ τράπεζα, καθ' ἣν ἐκοινωνε τῷ πατρὶ, ὁ οἶκος, τὰ συνέδρια, ἐνθα οἱ λόγοι αὐτὸν κατήλλαξαν φόνον τοιοῦτον πεποιηκότα· μετὰ τούτων καὶ ἕτερα ἦν ἱκανὰ αὐτὸν μαλάξαι. Καὶ γὰρ ἤκουσεν ὅτι φυγὰς καὶ ἀλήτης περιήρχετο, ὅτι τὰ ἔσχατα ἔπασχε δεινὰ. Εἰ δὲ μὴ ταῦτα ἐμάλαττεν, ἔδει αὐτὸν τὰ τοῦ Ἀχιτόφελ σωφρονίσει, τὴν ἀγχόνην, τὸν θάνατον^c, ὥστε διὰ πάντων ἐλθεῖν εἰς μετάνοιαν. Οὐδὲ γὰρ ἠγνόησε τὰ τοῦ φίλου. Τί δὲ καὶ ἔχων ἐγκαλεῖν τῷ πατρὶ, ταῦτα ἐποίει; Ὅτι ἐξ ὕψεως αὐτὸν παποίηκεν; Ἄλλ' ἔδει διὰ τοῦτο καὶ θαυμάσαι καὶ ἀποδέξασθαι, ὅτι ἀδελφοκτόνον γενόμενον ἡμέρωσ ἤνεγκεν. Ἄλλ' οὐδὲν ἔχων ἐγκαλεῖν, ἀλλ' ἐπιθυμίᾳ ἀλοῦς ἀκαίρῳ, καὶ ταῦτα λοιπὸν γέροντος ὄντος τοῦ πατρὸς, καὶ ἐπὶ θύραις τῆς προσδοκίας οὔσης, οὐκ ἀνέμεινε οὐδὲ σμικρὸν.

^a Tres mss. μαστιζόμενος. Editi μαστιγούμενος. Prior lectio usitata est.

^b Duo mss. τοῦ μέτρου τὴν ἀκαιρον ἐπεδείκνυτο φειδωλίαν.

^c Sic unus codex recte. Alii omnes ἢ ἀγχόνην, ὁ θάνατος. Sed hic accusativus prorsus requiritur, ut nemo non videt.

Πῶς δὲ οὐκ ἐνενόησεν, ὅτι καὶ νικήσας πάντων ἀθλιώτερον ἔξει βίον, ἐναγής ὢν καὶ ἀκάθαρτος, καὶ ἀπὸ τοῦ τροπαίου;

ις'. Ποῦ νῦν εἰσιν οἱ πενίαν ὀδυρόμενοι; Πόσης ταῦτα πενίας οὐ χαλεπώτερα; πόσης νόσου; πόσης ὀδύνης; Οὐκ εἶπεν οὐδὲν τοιοῦτον πρὸς ἑαυτὸν, ἀλλ' οὐδὲ ἀπεδυσπέτησεν, οὐδὲ ἐθρήνησε λέγων· Καλὰς γε ἀπολαμβάνω τὰς ἀμοιβὰς, ὁ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετῶν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, ὁ ἐν ἀξιώματι τοιοῦτω, πάντων γενόμενος ταπεινότερος· ὁ τῶν ἐχθρῶν φεισάμενος, εἰς γείρας ἀκολάστου παιδὸς ἐξεδόθη. Οὐδὲν τοιοῦτον οὐκ εἶπεν, οὐκ ἐνενόησεν, ἀλλ' ἔφερεν ἅπαντα μετὰ φιλοσοφίας, μίαν ἔχων παραμυθίαν ἐν τοῖς γινομένοις, τὸ τοῦ Θεοῦ ταῦτα εἰδότος γίνεσθαι. Καθάπερ καὶ οἱ τρεῖς παῖδες ἔλεγον· *Καὶ εἴτε μὴ, γνωστὸν ἔστω σοι, βασιλεῦ, ὅτι τοῖς θεοῖς σου οὐ λατρεύομεν, [76] καὶ τῇ εἰκόνι τῇ χρυσοῦ, ἣ ἔστησας, οὐ προσκυνοῦμεν*· εἰ δέ τις εἶπε πρὸς αὐτούς· Καὶ ποῖα ἐλπίδι ἀποθνήσκετε; τί προσδοκῶντες, τί δὲ ἐλπίζοντες μετὰ τὸν θάνατον, μετὰ τὸ πῦρ (οὐδέπω γὰρ τῆς ἀναστάσεως ἦν ἡ προσδοκία); ἤκουσεν ἄν, ὅτι Αὕτη μεγίστη ἡμῖν ἀντίδοσις, τὸ διὰ Θεοῦ ἀποθανεῖν· οὕτω καὶ αὐτὸς μεγίστην ταύτην ἠγεῖτο παραμυθίαν, τὸ τὸν Θεὸν εἰδότα ταῦτα μὴ κωλύειν. Καὶ γὰρ ἐραστὴς μυριάκις ἂν ἔλοιτο ὑπὲρ ἐρωμένης κατασφαγῆναι, καίτοι οὐδὲν μετὰ θάνατον προσδοκῶν παρ' ἐκείνης. Οὕτω δὴ καὶ ἡμᾶς δεῖ, μὴ βασιλείας προσδοκίᾳ, μηδὲ ἄλλη τινὶ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ἐλπίδι, ἀλλὰ δι' αὐτὸν τὸν Θεὸν πάντα πάσχειν. Ἄλλ' οὕτως εἰσὶ πολλοὶ καὶ ἔτι ἀναπεπτωκότες, καὶ νωθροὶ, ὅτι οὐδὲ μετὰ μισθοῦ τῆς ἀρετῆς ἐφίενται. Καὶ ὁ μὲν Θεὸς καὶ βασιλείαν ἐπαγγελλόμενος, οὐκ ἀκούεται· ὁ δὲ διάβολος γέενναν προξενῶν, φιλεῖται. Τί ταύτης τῆς μανίας χαλεπώτερον; Καὶ τί λέγω γέενναν; Καὶ πρὸ τῆς γεέννης ἐνταῦθα ὀδύνην, καὶ αἰσχύνην, καὶ γέλωτα ἐπάγων καὶ μυρίας κολάσεις, πολλοὺς ἔχει τοὺς προστρέχοντας. Ἐνόησον γαῶν τὸν μοιχόν, πῶς ἀθλιώτερον πάντων ζῆ, καὶ πρὸ τῆς γεέννης πάντα ὑποπτεύων, καὶ τὰς σκιάς τρέμων, καὶ πρὸς οὐδένα ἐλευθέρους ἀντιβλέπων ὀφθαλμοῖς, ἀλλὰ πάντας δεδαικῶς, τοὺς εἰδότας, τοὺς οὐκ εἰδότας, ξίφη βλέπων ἠκονημένα, θανάτους ἐπηρτημένους, δημίους^α, δικαστήρια. Τί τοιοῦτον ἡ σωφροσύνη ἔχει, καὶ μύριους πόνους ἔχη; Οὐκ αἰεὶ ἐν ἡδονῇ ὁ σώφρων, αἰεὶ δὲ ἐν ὀδύνῃ ὁ μοιχὸς καὶ ἐν σκότῳ; Οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἔστιν ἰδεῖν, τῶν ἠττωμένων ὀργῆς^β, καὶ τῶν κρατούντων ὀργῆς· τῶν ἀρπαζόντων, καὶ τῶν τὰ ἑαυτῶν διδόντων διὰ τὸν Θεόν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν προΐεντων. Οἱ μὲν γὰρ ἐν λιμένι κάθηνται· οἱ δὲ εἰς πόντον εὐριπὸν τῶν παρόντων ἐξενεχθέντες κακῶν, καθ' ἑκάστην περιέρχονται τὴν ἡμέραν. Χωρὶς δὲ τούτων ὅταν ἡλικίαν προβαίνουσιν ὁ πλεονεξία συζῶν καὶ ἀκολασίαν οὐκ ἀρκοῦσαν αὐτῷ πρὸς ἀπόλαυσιν ἔχη,

καὶ τοῦ θανάτου τὸν φόβον ἐπιχειμένον, ἐνόησον οἷα πάσχει δεινά. Ἄλλ' οὐχ ὁ ἐν ἀρετῇ· ἀλλὰ τότε μᾶλλον χαίρει καὶ εὐφραίνεται, ὅταν εἰς γῆρας ἐλάσῃ, οὐ καταμαραινόμενης αὐτῷ τῆς ἀπολαύσεως, ἀλλὰ μᾶλλον ἀνθούσης. Τοῖς μὲν οὖν μοιχοῖς, καὶ ἀκολάστοις, καὶ πλεονέκταις, καὶ γαστριμάργοις ἔκπτωσις τῆς ἀπολαύσεως ἐκείνων τὸ γῆρας· τοῖς δὲ ἀρετὴν μετιούσιν ἐπίστασις τῆς ἀπολαύσεως τότε γίνεται. Ὡστε καὶ πρὸ τῆς γεέννης, καὶ πρὸ τῶν ἐντεῦθεν ἀνιαρῶν, ἱκανὸν καὶ τοῦτο κατασεῖσαι τὴν διάνοιαν. Ταῦτα οὖν ἐνονοῦντες, φεύγωμεν κακίαν, ἐλώμεθα ἀρετὴν, φιλοῦμεν τὸν Θεόν, μὴ διὰ τὰ αὐτοῦ, ἀλλὰ δι' αὐτόν. Οὕτω κατὰ τὸν παρόντα βίον καὶ τὴν κατ' ἀρετὴν ὀδεύσομεν ὀδὸν, στενὴν μὲν οὖσαν τῇ φύσει, εὐρείαν δὲ τῇ προαιρέσει τῶν ὁδοιπόρων γινομένην· ἧς γένοιτο πάντας ἡμᾶς εἰς τὸ ἄκρον ἐλθεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Εἰς τὸν ἦ ΨΑΛΜΟΝ [77].

Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῶν Ληνῶν. Ἄλλος. Ἐπιτίκιον ὑπὲρ τῶν Ληνῶν. Ἄλλος. Τῷ ρικκοποιῶ, ὑπὲρ τῆς Γεθθιτιδος. Ὁ δὲ Ἑβραῖος, Λαμανασσῆ, ἢ ἀγεθθιθ.

Κύριε, ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῆ! Ἄλλος, *Τί μέγα τὸ ὄνομά σου!*

α'. Ἐν τῷ πρὸ τούτου ψαλμῷ ἔλεγεν· *Ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ κατὰ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ψαλῶ τῷ ὀνόματι Κυρίου τοῦ ὑψίστου*· ἐνταῦθα τὴν ὑπόσχεσιν πληροῖ, ὕμνον ἀναφέρων αὐτῷ. Καὶ ἐν ἐκείνῳ μὲν, ὡς ἐξ ἐνός ἐστι προσώπου τὰ λεγόμενα· *Κύριε γὰρ ὁ Θεός μου*, φησὶν, *ἐπὶ σοὶ ἠλπισα, σῶσόν με*. Ἐνταῦθα δὲ, ὡς ἐκ πολλῶν. *Κύριε γάρ, φησὶν, ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου*. Ἄλλὰ παρέχετε σιγὴν, καὶ μετὰ ἀκριθείας ἀκούετε. Εἰ γὰρ ἐν θεάτρῳ χορῶν ᾄδόντων σατανικῶν, πολλὴ γίνεται ἡσυχία, ὥστε τὰ ὀλέθρια ἐκεῖνα δέξασθαι μέλη· καὶ ταῦτα τοῦ μὲν χοροῦ ἐκ μίμων καὶ ὀρχηστῶν συνισταμένου ἀνδρῶν, χοροστατοῦντος δὲ παρ' αὐτοῖς βεβήλου τινὸς καὶ κιθαρωδοῦ, τοῦ δὲ μέλους σατανικοῦ καὶ ὀλεθρίου τυγχάνοντος, ᾄδομένου δὲ μιανοῦ καὶ πονηροῦ δαίμονος· ἐνταῦθα, ἐνθα ὁ μὲν χορὸς ἐξ ἀγίων ἀνδρῶν, ὁ δὲ χοροστάτης ἐστὶν ὁ Προφήτης, τὸ δὲ μέλος οὐχὶ ἐκ σατανικῆς ἐνεργείας, ἀλλ' ἐκ πνευματικῆς χάριτος. ὁ δὲ ᾄδομενος, οὐχὶ δαίμων, ἀλλὰ Θεός· πῶς οὐ πολλὴν δεῖ παρέχειν τὴν ἡσυχίαν, καὶ μετὰ φρίκης ἀκούειν; Καὶ γὰρ συγχορευταὶ γεγονάμεν τῶν ἄνω δυνάμεων. Καὶ γὰρ καὶ οἱ ἄνω χοροὶ, καὶ τὰ Χερουβιμ καὶ τὰ Σεραφίμ τοῦτο ἔργον^α ἔχουσι, τὸ διηνεκῶς ὑμνεῖν τὸν Θεόν. Ἐκ τούτων τῶν χορῶν καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ἐφάνησαν μετὰ τῶν ἀγραυλοῦντων ποιμένων ᾄδοντες. Ἀκούσωμεν τοίνυν καὶ ταύτης τῆς ᾠδῆς. Οἱ μὲν οὖν βασιλέα ὑμνοῦντες τὸν ἐπὶ γῆς, περὶ ἀρχῆς αὐτῷ διαλέγονται, περὶ τῶν τροπαίων, περὶ τῆς νίκης,

^α Tres mss. et Savil. ἠκονημένα, τοὺς ἐπηρτημένους δημίους.

^β Duo mss. ἠττωμένων ὀργῆς.

^α Unus καὶ γὰρ καὶ ἄνω χοροὶ τὰ χερουβιμ, τὰ σεραφίμ καὶ ὑμνοῦσιν, καὶ χιλιάδες χιλιάδων καὶ τοῦτο ἔργον.

cogitavit, se etiamsi vicisset, miserrimam omnium vitam fuisse actorum, cum esset sceleratus, immundus, et execrandus etiam a tropæo?

16. Ubi nunc sunt qui paupertatem deplorant? Qua non paupertate, quo non morbo, quo non dolore sunt hæc longe graviora? Nihil tale dixit apud se, neque indignatus est, nec lamentatus est dicens: Egregiam vero refero mercedem, qui in ejus lege die et nocte meditator: qui cum in tanta essem auctoritate, nunc sum omnium abjectissimus; qui peperci inimicis, in petulantis filii sum manus traditus. Nihil tale dixit, nec cogitavit, sed omnia sapienti et forti animo ferebat: in iis quæ fiebant, unam habens consolationem, quod Deo hæc sciente fierent. Quemadmodum tres quoque pueri dicebant: *Sin minus, notum sit tibi, rex, quod deos tuos non colimus, et statuam tuam auream, quam statuisti, non adoramus* (Dan. 3. 18): si quis autem eis dixisset: Ecqua tandem spe mortem obitis? quid expectantes, quid vero sperantes post mortem, post ignem ([a] resurrectionis enim nondum erat expectatio)? audivisset: Hæc est maxima remuneratio, mori propter Deum: ita hic etiam maximum existimabat solatium, Deum hæc scientem non prohibere. Amator enim vel millies pro amica moreretur, quamvis post mortem nihil ab ea expectaret. Ita etiam nos oportet non propter regni expectationem, nec propter aliquam spem futurorum bonorum, sed propter ipsum Deum omnia pati. Sed sunt multi adeo ignavi et supini, ut ne cum mercede quidem virtutem expetant. Et Deus quidem, qui regnum promittit, non auditur: qui gehennam autem procurat diabolus amatur. Quid hæc est insania gravius? Quid autem dixi procurare gehennam? Etiam ante gehennam hic dolorem, risum et ignominiam, et innumera adducens supplicia, multos habet, qui ad ipsum accurrunt. Considera quomodo adulter vel ante gehennam est omnium miserrimus, omnia suspicans vel ad umbram contremiscens, ad nullum liberis respiciens oculis, sed omnes pertimescens, et qui sciunt et qui nesciunt, acutos videns gladios, mortes impendentes, lictores¹, judicia. Quid tale habet temperantia, etsi labores habeat innumerabiles? Nonne semper in voluptate est continens homo; in dolore autem semper est adulter, atque in tenebris? Ita etiam videre possumus in aliis, qui vincuntur ab ira, et qui iram vincunt; in iis qui rapiunt, et in iis qui sua propter Deum donant, vel ut verius dicam, profundunt. Hi enim sedent in portu, illi vero in præsentium malorum euripum detrusi, quotidie circumcurant. Præter hæc autem, quando qui est maxime avarus, se jam viderit esse propectæ ætatis, neque cupidinem suam sibi jam sufficere ad fruendum, mortem timens imminentem, considera quanta patitur. At non qui est virtute præditus; sed tunc gaudet et oblectatur cum ad senectutem pervenerit, cum ei non

¹ Tres Mss. et Savil., *acutos videns gladios, lictores minaces.*

(a) Quod hic ait Chrysostomus resurrectionis spem non fuisse tempore legis veteris, hoc ipsum et alibi dicere videtur. Loca vero ista unum sub aspectum alibi subjiciuntur, nisi de doctrina Chrysostomi.

pereat, sed potius germinet et efflorescat fructibus. Adulteris itaque, incontinentibus, avaris et belluonibus senectus affert, ut ab illis fruendis excidant; bonis autem majorem tum fruendi facultatem.

Conclusio parænetica.— Quare ante gehennam ejusque miseras, hoc ad mentem cruciandam suffecerit. Hæc ergo cogitantes, fugiamus vitium, sectemur virtutem, Deum amemus, non propter ea quæ sunt ejus, sed propter ipsum. Ita enim in præsentī vita ingrediemur viam, quæ ducit ad virtutem, quæ est angusta quidem natura, sed viatorum arbitrio lata redditur: ad cujus fastigii cacumen nobis detur pervenire, gratia et clementia Domini nostri Jesu Christi, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

EXPOSITIO IN PSALMUM VIII.

1. *In finem pro torcularibus.* Alius, *Triumphale pro torcularibus.* Alius, *Victoriæ auctori, pro Getthitide.* Hebræus autem, *Lamanasse, al hagetthith* (a).
2. *Domine, Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra!* Alius, *Quam magnum est nomen tuum!*

1. In priore Psalmo dixerat: *Confitebor Domino secundum justitiam ejus, et psallam nemini Domini altissimi* (Psal. 7. 18): hic implet quod promiserat, et hymnum offerens. Et in illo quidem sunt ea quæ dicuntur, tamquam ex una persona. *Domine enim Deus meus, inquit, in te speravi, salvum me fac* (Ibid. v. 2). Hic autem tamquam ex persona multorum. *Domine, inquit, Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum!* Sed præbete silentium, et attente audite. Si enim cum in theatro chori canunt satanici, summa est quies, et maximum silentium, ut perniciosi percipiantur illa cantica: idque cum ex mimis et saltatoribus conflatus sit chorus, profanus autem quidam apud illos citharædus chorum ducat, dum carmen satanicum ac perniciosum concinitur, quo nefarius ac sceleratus dæmon celebratur: hic ubi chorus quidem est ex viris sanctis: qui autem chorum ducit, est propheta: canticumque ac melodia non est ex operatione satanæ, sed est ex gratia Spiritus: qui autem canitur, non est dæmon, sed Deus: quomodo non est summum adhibendum silentium, et cum veneratione et summa reverentia audiendum? Chorum enim ducimus una cum supernis potestatibus. Supernorum enim chororum Cherubim et Seraphim hoc est munus¹, Deum assidue hymnis celebrare. Ex his choris etiam in terra

¹ Unus, sunt enim et in cælo chori quos agunt Cherubim, Seraphim, et hymnorum cantus, et militia millium: et illorum hoc est munus, etc.

(a) Hebraica sunt, *למנוח על המנוח*. Prima lectio (Gr. αὐτὸ τέλος ὑπὲρ τῶν ληγῶν) est LXX Interpretum; secunda (Gr. ἐπινίκιον ὑπ. τ. λ.) est Symmachi. In Hexaplis Græcæ scribitur ἐπινίκιος, subaudita voce, ὕμνος, optime, quamquam ἐπινίκιος (*triumphale*) etiam bene habeat. Tertia lectio est Aquilæ, non hic allata, sed forte omissa, τῶ νικοποιῶ ὑπ. τ. λ. (*Victoriæ auctori pro torcularibus*); quarta est Theodotionis, τῶ νικοποιῶ ὑπ. τῆς Γεθθιτιδος (*Victoriæ auctori pro Getthitide*): Hebraizantes hanc postremam ut plurimum præferunt, putantque *Getthit* esse nomen instrumenti musici.

apparuerunt cum vigilantibus pastoribus canentes (*Luc. 2. 13*). Audiamus ergo hoc quoque canticum. Qui terrenum quidem regem laudant, cum eo loquuntur de imperio, de tropæis, de victoria, et memorant gentes ab eo victas, vocantes eos expugnatores, et barbarorum victores, et his similia. Hujusmodi canticum canit etiam hic beatus. Narrat enim victoriam et tropæum, et bella confecta, non quidem talia, sed his multo difficiliora. Vide autem quomodo incipit: *Domine, Dominus noster*. Aliorum enim qui non credunt in ipsum, uno modo est Dominus: noster vero duplici ratione, et quod nos ex iis quæ non erant, fecerit, et quod agnoscatur a nobis. Ac vide quomodo statim a principio ponit summam beneficii. Si enim didiceris quomodo Dominus tuus factus sit, quod ab alienatos et inimicos et morte affectos, familiares effecerit et vivificaverit, pulchre videbis hoc summam esse beneficii.

Contra Anomæos. Nomen Dei admirabile cum Christo. — Hoc ergo admirans propheta, dicit: *Quam admirabile est nomen tuum!* hoc est, valde admirabile. Quam admirabile autem sit, non dixit: neque enim metiri potuit, sed tantum amplificationem et hyperbolen attulit. Ubi sunt qui Dei essentiam curiose pervestigant? Si enim cum nomen ejus dixisset, adeo admiratus est ut obstupesceret: quomodo venia eis dabitur qui se dicunt nosse Dei essentiam, cum ne propheta quidem quam sit admirabile ejus nomen, cognoscere potuerit? *Quam admirabile est nomen tuum!* In nomine enim tuo mors victa et fracta est, vincti sunt dæmones, cælum apertum est, fores paradisi patuerunt, Spiritus demissus est: servi facti sunt liberi; inimici, filii; alieni, heredes; homines, angeli. Quid dico, angeli? Deus homo factus est, et homo Deus; cælum accepit naturam e terra sumptam; terra eum suscepit qui sedet super Cherubim cum exercitu angelico. Quæ intercedebat maceria diruta est, soluta est sepes; quæ divisa et disjuncta erant, unita sunt; tenebræ sunt extinctæ, lux resplenduit, mors absorpta est. Hæc omnia cogitans, et longe his plura, propheta clamabat dicens: *Quam admirabile est nomen tuum in universa terra!* Ubi nunc sunt Judæi, qui sunt impudentes adversus veritatem? Lubenter enim eos interrogarem de quonam hæc dicuntur. De Omnipotente, inquit. Sed non erat nomen ejus admirabile in universa terra. Testatur Isaias dicens: *Propter vos blasphematur nomen meum inter gentes* (*Isai. 52. 5*). Si autem qui eum colebant in causa erant ut ipse blasphemaretur, ubi erat admirabile? Quod enim natura sit admirabile, clarum est: apud homines autem non erat tunc pluribus admirabile, sed et vile et despectum. Sed non sic nunc: quia quando accessit unigenitus Filius, ubique nomen ejus est admirabile cum Christo. *Ab ortu solis, inquit, usque ad occasum glorificatum est nomen meum in gentibus* (*Mal. 1. 11*). Et rursus: *In omni loco offertur incensum nomini meo, et sacrificium mundum. Vos autem ipsum profanatis* (*Ibid. v. 12*). Et alius: *Impleta est universa terra cognitione Domini* (*Isai. 11. 9*). Et

rursus: *Venient dicentes, Patres nostri falsa idola possederunt*¹ (*Jer. 16. 19*).

2. Vides hæc omnia dicta esse de Filio? Factum est enim ejus nomen admirabile in universa terra. *Quoniam elevata est magnificentia tua super cælos.* Alius, *Qui posuisti laudem tuam super cælos.* Quia enim terræ meminuit, transfert etiam orationem in cælum; quod semper consuevit facere, ostendens universum orbem terrarum laudare Dominum suum. Hoc etiam hic ostendens dicit: Admirabile infra, admirabile supra. Non solum enim homines, sed etiam angeli laudant ea quæ facta sunt, et pro ejus in homines beneficiis agunt gratias; quod etiam fecerunt in principio, cum in terris choros duxerunt. Vel hoc ergo dicit, etiam angelos canere, vel vult ejus ostendere magnitudinem. Quando enim Scriptura vult aliquid magnum dicere, distantiam horum elementorum adducit in medium, ut quando dicit: *Secundum altitudinem cæli a terra.* Et rursus: *Quantum distat ortus ab occasu, longe fecit a nobis iniquitates nostras* (*Psal. 102. 11. 12*). Hic ergo admiratur quam magna sint et quam grandia quæ facta sunt omnia: nam omnium infimam substantiam effecit omnibus superiorem. 3. *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem.* Alius, *Ex ore infantium fundasti fortitudinem.* Alius (a), *Constituisti robur.* Quod autem dicit, est ejusmodi: Potentiam tuam ex hoc maximo ostendisti, quod vires imbelles moveris, et linguam balbutientem ad gloriam reddendam, claram et expeditam feceris² (*Matth. 21. 15*). Quæ enim facta est a pueris in templo hymnorum decantationem hic prædicit. Et quam ob causam, aliis prætermisissis miraculis, mortuorum resurrectione, leproso mundatione, dæmonum expulsionem, nunc puerorum miraculi meminuit? Quoniam illa quidem etiam ante facta sunt, et si non sic, tamen facta sunt, et aliquid inter se commune habuerunt, licet non modum. Suscitatus est enim mortuus sub Elisæo (*4. Reg. 4. 35*), et leprosus mundatus (*Ibid. 5. v. 14*), et dæmon per David expulsus est, quando Saül invadebatur a dæmone (*1. Reg. 16. 23*): chorus autem infantium lactentium nunc primum loquutus est. Ne ergo impudenter se gereret Judæus, dicens, hæc dicta esse de iis quæ facta sunt in Veteri, elegit signum quod tunc primum et solum factum est. Et alioqui quæ fiebant, erant typus apostolorum: nam cum ii essent valde infantes, et magis muti quam ipsi pisces, universum orbem terrarum irretierunt. Quod autem hoc sit maxime Dei virtus et potentia, vide etiam prophetam hoc de Patre dicentem. Cum Mose enim loquens

¹ Hic locus alio modo jacet apud Jeremiam, *Venient ab extremis terræ, et dicent, etc.* sed Chrysostomus sæpe loca non integra affert, ut jam vidimus.

² Unus: *Potentiam tuam et vim ineluctabilem in eo maxime ostendisti, quod tenerrimum ætatem ad sic glorificandum expeditam feceris.*

(a) In margine Codicis Barberini scribitur C., quo notatur esse Symmachum, similiterque in margine Codicis cujusdam a Savilio ad Editionem suam adhibiti C. scriptum erat: qua de re hæc notam ille dedit: « Ad marg. est C, Sym-

καὶ τὰ ἔθνη λέγουσι τὰ ἠττηθέντα, πορθητὰς καλοῦν-
τες * αὐτούς, καὶ βαρβάρων νικητὰς, καὶ ὅσα τοιαῦ-
τα. Τοιαύτην τινὰ ὥδην καὶ ὁ μακάριος οὗτος ἔδει.
Νίκην γὰρ διηγείται καὶ τρόπαιον, καὶ πολέμων κα-
τάλυσιν, οὐχὶ τοιούτων, ἀλλὰ πολλῶν χαλεπωτέρων.
Καὶ ὅρα πῶς ἀρχεται· Κύριε, ὁ Κύριος ἡμῶν. Τῶν
μὲν γὰρ ἄλλων τῶν οὐ πιστευόντων εἰς αὐτὸν, ἐν
τρόπῳ Κύριός ἐστιν, ἡμῶν δὲ διπλῶ· τῷ τε ἐξ οὐκ
δυντῶν ποιῆσαι, τῷ τε γνωσθῆναι παρ' ἡμῶν. [78] Καὶ
ὅρα πῶς ἐκ προσιμίων τίθησι τὸ κεφάλαιον τῆς εὐερ-
γείας. Ἄν γὰρ μάθης πῶς σου Κύριος γέγονεν, ὅτι
ἀπηλλοτριωμένους καὶ νεκρούς τινὰς καὶ νεκρωθέν-
τας ὤκειώσατο καὶ ἐζωοποίησεν, ὄφει καλῶς ὅτι τὸ
κεφάλαιον τῆς εὐεργείας τοῦτο.

Τοῦτο τοίνυν ἐκπληττόμενος ὁ Προφήτης, φησὶν·
Ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου! τουτέστι, σφόδρα
θαυμαστὸν. Πόσον δὲ θαυμαστὸν, οὐκ εἶπεν· οὐδὲ
γὰρ μετρήσαι ἰσχυσεν, ἀλλὰ τὴν ἐπίτασιν παρέστησε
καὶ τὴν ὑπερβολὴν. Ποῦ οἱ τὴν οὐσίαν περιεργαζόμε-
νοι τοῦ Θεοῦ; Εἰ γὰρ τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰπὼν, οὕτως
ἐθαύμασεν, ὡς ἐκπλαγῆναι· τίνα ἂν σχοίεν ἐκεῖνοι
συγγνώμην, οἱ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ λέγοντες εἰδέναι, τοῦ
Προφήτου μηδὲ πόσον ἐστὶ θαυμαστὸν τὸ ὄνομα δυ-
ναμένου μαθεῖν; Ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου! Ἐν
γὰρ τῷ ὀνόματι τούτῳ θάνατος ἐλύθη, δαίμονες ἐδέ-
θησαν, οὐρανὸς ἀνεψύχθη, παραδείσου θύραι ἀνεπετά-
σθησαν, Πνεῦμα κατεπέμφθη, οἱ δοῦλοι γεγόνασιν
ἐλεύθεροι, οἱ ἐχθροὶ, υἱοὶ, οἱ ἀλλότριοι, κληρονόμοι,
οἱ ἄνθρωποι, ἄγγελοι. Τί λέγω, ἄγγελοι; Θεὸς ἄνθρω-
πος γέγονε, καὶ ἄνθρωπος Θεός· ὁ οὐρανὸς ἐδέξατο
τὴν φύσιν τὴν ἀπὸ τῆς γῆς· ἡ γῆ ἐδέξατο τὸν ἐπὶ τῶν
Χερουβείμ καθήμενον μετὰ τῆς στρατιᾶς ἀγγελικῆς.
Τὸ μεσότοιχον ἀνηρέθη, ὁ φραγμὸς ἐλύθη, τὰ διεστῶ-
τα ἠνώθη, τὸ σκότος ἐσθῆσθη, τὸ φῶς ἐλαμψεν, ὁ
θάνατος κατεπόθη. Ταῦτα πάντα ἐννοῶν καὶ τὰ τού-
των πλείονα ὁ Προφήτης ἀνεβόα, λέγων· Ὡς θαυμα-
στὸν τὸ ὄνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῇ! Ποῦ νῦν οἱ
Ἰουδαίων παῖδες, οἱ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀναισχυ-
τοῦντες; Ἠδέως γὰρ αὐτούς ἂν ἐροίμην, περὶ τίνος
ταῦτα λέγονται. Περὶ τοῦ παντοκράτορος, φήσουσιν.
Ἄλλ' οὐκ ἦν αὐτοῦ θαυμαστὸν τὸ ὄνομα ἐν πάσῃ τῇ
γῇ. Καὶ μαρτυρεῖ Ἡσαΐας λέγων· Δι' ὑμᾶς τὸ ὄνο-
μά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν. Εἰ δὲ οἱ
θεραπεύοντες αὐτὸν αἴτιοι τοῦ βλασφημεῖσθαι αὐτὸν
ἐγίνοντο, ποῦ ἦν θαυμαστὸν; Ὅτι μὲν γὰρ τῇ φύσει
θαυμαστὸν, δῆλον· παρὰ δὲ ἀνθρώποις τότε οὐ θαυ-
μαστὸν τοῖς πλείοσιν, ἀλλὰ καὶ εὐκαταφρόνητον.
Ἄλλ' οὐχὶ νῦν οὕτως· ἀλλ' ὅτε ὁ μονογενὴς Υἱὸς
παρεγένετο, πανταχοῦ τὸ ὄνομα αὐτοῦ θαυμαστὸν
μετὰ τοῦ Χριστοῦ. Ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου, φησὶ,

* Unus τὰ ἠττηθέντα χερσολέτας τε καλοῦντες. Χερσολέ-
της, terra vastator. Vox nondum mihi observata. Neque
tamen ideo spernenda est hæc lectio. Verisimilius quippe
videtur hanc vocem, utpote minus usitatam et insolentem,
a librariis in aliam familiarem πορθητὰς mutatam fuisse,
quam hanc χερσολέτας involutam esse. Quia tamen unus
tantum hanc habet, alteram retinuimus. Cæterum Chry-
sostomus, etsi raro, voces hujusmodi adhibet.

μέχρι δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς
ἔθνεσιν. Καὶ πάλιν· Ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσ-
άγεται τῷ ὀνόματι μου, καὶ θυσία καθαρὰ. Ὑμεῖς
δὲ βεβηλοῦτε αὐτό. Καὶ ἄλλος· Ἐπληρώθη ἡ σύμ-
πασα γῆ τοῦ γνῶναι τὸν Κύριον. Καὶ πάλιν·
Ἦξουσι λέγοντες· Ψευδῆ οἱ πατέρες ἡμῶν ἐκτί-
σαντο εἰδῶλα ^b.

β'. Ὁρᾷς ὅτι περὶ τοῦ Υἱοῦ τὰ εἰρημένα πάντα ἐστίν;
Αὐτοῦ γὰρ θαυμαστὸν τὸ ὄνομα ἐν πάσῃ τῇ γῇ ἐγένε-
το. Ὅτι ἐπήρθη ἡ μεγαλοπρέπειά σου ὑπεράνω
τῶν οὐρανῶν. Ἄλλος, Ὅς ἔταξας τὸν ἐπαινόν
σου ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν. Ἐπειδὴ γὰρ τῆς γῆς
ἐμνημόνευσε, μετάγει τὸν λόγον καὶ ἐπὶ τὸν οὐρανόν·
ὅπερ εἴωθεν ἀεὶ ποιεῖν, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην [79]
δεικνὺς εὐφημοῦσαν τὸν ἑαυτῆς Δεσπότην. Τοῦτο δὲ
καὶ ἐνταῦθα δεικνὺς λέγει, Θαυμαστὸν κάτω, θαυμα-
στὸν ἄνω. Οὐ γὰρ ἄνθρωποι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄγγελοι
ὕμνουσι τὰ γεγενημένα, καὶ ὑπὲρ τῶν εἰς ἀνθρώπους
εὐεργεσιῶν χάριτας ὁμολογοῦσιν· ὃ δὲ καὶ ἐποίησαν
ἐκ προσιμίων, χορὸν στήσαντες ἐπὶ τῆς γῆς. Ἡ τοίνυν
τοῦτο λέγει, ὅτι καὶ ἄγγελοι ἔδουσιν, ἢ τὸ μέγεθος
αὐτοῦ παραστήσαι βούλεται. Ὅταν γὰρ τι μέγα λέ-
γειν ἐθέλῃ ἡ Γραφή, τὰ διαστήματα τῶν στοιχείων
τούτων εἰς μέσον ἄγει· ὡς ὅταν λέγῃ· Κατὰ τὸ ὕψος
τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς. Καὶ πάλιν· Καθ' ὅσον
ἀπέχουσιν ἀνατολαὶ ἀπὸ δυσμῶν, ἐμάκρυνεν
ἀπ' ἡμῶν τὰς ἀνομίας ἡμῶν. Ἐνταῦθα τοίνυν ἐκ-
πληττεται τὰ γεγενημένα, πῶς μεγάλα. πῶς ὑπέρ-
ογκα· τὴν γὰρ οὐσίαν τὴν πάντων κατωτέραν ἀνωτέρω
πάντων ἔταξεν. Ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλα-
ζόντων κατηρτίσω αἶνον. Ἄλλος, Ἐκ στόματος
βρεφῶν ἐθεμελίωσας κράτος. Ἄλλος· Συνεστήσω
ἰσχύν. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν, ὅτι· Τὴν ἰσχύν σου
ἐντεῦθεν μάλιστα ἐδειξας, τὴν δύναμιν τὴν ἄμαχον
κινήσας, καὶ τὴν φελλίζουσαν γλῶτταν πρὸς τὴν
δοξολογίαν ἐκείνην τρανώσας. Τῶν γὰρ ^c παιδίων τὴν
ὕμνολογίαν τὴν ἐν τῷ ἱερῷ γενομένην, ταύτην προ-
αναφωνεῖ νῦν. Καὶ τί δήποτε τὰ ἄλλα παραδραμιῶν
θαύματα, νεκρῶν ἀνάστασιν, λεπρῶν κάθαρσιν, δαι-
μόνων διώξιν, τοῦ τῶν παιδίων μέμνηται θαύματος;
Ὅτι ἐκεῖνα μὲν καὶ πρὸ τούτου γέγονε, καὶ μὴ οὕ-
τως, ἀλλ' ὅμοις γέγονε, καὶ εἶχέ τινα κοινωνίαν, εἰ
καὶ μὴ τρόπον. Καὶ γὰρ νεκρὸς ἠγέρθη ἐπὶ τοῦ
Ἐλισσαίου, καὶ λεπρὸς ἐκαθαρίσθη, καὶ δαίμων ἠλά-
θη ἐπὶ τοῦ Δαυὶδ, ὅτε ὁ Σαοὺλ ἐδαιμόνα· χορὸς δὲ
παιδίων θηλαζόντων τότε πρῶτον ἐφθέγγετο. Ἰν' οὖν
μὴ ἀναισχυνητῇ ὁ Ἰουδαῖος, λέγων περὶ τῶν ἐν τῇ
Παλαιᾷ ταῦτα εἰρησθαι, ἐπελέξατο σημεῖον τότε πρῶ-
τον καὶ μόνον γινόμενον. Ἄλλως δὲ καὶ τύπος ἦν τῶν
ἀποστόλων τὰ γινόμενα· καὶ γὰρ οὗτοι νηπίοι σφόδρα
δυνεες, καὶ τῶν ἰχθύων αὐτῶν ἀφωρότεροι, τὴν οἰκου-
μένην ἅπασαν ἐσαγήνευσαν. Ὅτι δὲ τοῦτο δύναμις
Θεοῦ μάλιστα ἐστίν, ὅρα καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ τοῦτο περὶ
τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ λέγοντα τὸν προφήτην. Τῷ γὰρ
Μωϋσεῖ διαλεγόμενος, φησὶ· Τίς ἐποίησε δύσκωρον

^b Jerem. ἤξουσιν ἀπ' ἰσχύος τῆς γῆς, καὶ ἐροῦσιν, ὡς
ψευδῆ ἀνεκτίσαντο οἱ πατέρες ἡμῶν εἰδῶλα.

^c Unus τὴν ἄμαχον, ἀπὸ τοῦ τὴν ἄωρον ἡλικίαν πρὸς τὴν
δοξολογίαν ἐκείνην τρανώσαι· τῶν γὰρ.

καὶ κωφόν, βλέποντα καὶ τυφλόν; Καὶ πάλιν Διδούς γλώσσας τρανάς μογιλάλοις. Καὶ πάλιν Κύριος δίδωσί μοι γλώσσας παιδείας, τοῦ γνῶναι ἡγίκα δεῖ εἰπεῖν λόγον. Καὶ ἐν ἀρχῇ δὲ φησιν· Δεῦτε, καταβάντες συγγέμεν αὐτῶν τὰς γλώσσας. Μεγάλη τοίνυν καὶ ἰσχυρὰ ἡ ἀπόδειξις. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἄλλων, εἰ καὶ παραλόγως, ὁμῶς ὑπόπτειον τινα εἶναι ἀναισχυντοῦντες· ἐνταῦθα δὲ οὐδὲν ἄ εἶχον εἰπεῖν, αὐτῆς καθ' ἑαυτὴν τῆς φύσεως γυμνῆς ἀγωνιζομένης. Διὰ δὲ τοῦτο οὐδὲ ἀπλῶς εἶπε, *Νηπίων*, ἵνα μὴ τις τοὺς ἀκάκους αὐτῶν καὶ τοὺς ἀπλουστέρους [80] λέγειν νομίση· ἀλλ' ἐπήγαγε, *Καὶ θηλαζόντων*, τῇ προσθήκῃ τῆς τραπέζης τὴν ἡλικίαν χαρακτηρίζων. Οὐχ ἀπλῶς γὰρ φησι, *Νηπίων*, ἀλλὰ, τῶν ὑπομαζίων, τῶν μηδέποτε στερεᾶς τροφῆς μεταλαβόντων. Οὐ τοίνυν τοῦτο μόνον ἐστὶ τὸ θαυμαστόν, ὅτι φωνὴν ἀφῆκαν, καὶ φωνὴν τετρανωμένην, ἀλλ' ὅτι καὶ μυρίων γέμουσαν ἀγαθῶν. Ἄπειρ γὰρ οἱ ἀπόστολοι οὐδέπω ἤδουσαν, ταῦτα τὰ παιδία ὕμνου. Ἀπὸ τούτου καὶ ἕτερον τι αἰνίττεται, τὸ δεῖν τοῖς δόγμασι προσιόντας παιδία γίνεσθαι τῇ διανοίᾳ. Ἄν γὰρ μὴ τις δέξεται τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ὡς παιδίον, φησὶν, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς αὐτήν. *Ἐνεκεν τῶν ἔχθρῶν σου*. Λέγει καὶ τὴν αἰτίαν δι' ἣν τοῦτο γέγονε τὸ θαῦμα· τὰ μὲν γὰρ ἄλλα οὐ τῶν ἔχθρῶν ἔνεκεν ἐγένετο, ἀλλ' ὥστε προσιόντας ἀπολαύειν εὐεργεσίας, καὶ ἑτέρους παιδεύεσθαι. Τοῦτο δὲ οὐ διὰ τοῦτο γέγονε μόνον, ἀλλ' ὥστε καὶ ἐπιστομισθῆναι τοὺς ἔχθρούς· οὗς καὶ ἕτερος ^ε, ἀκριδέστερον αὐτοὺς δηλῶν, φησί· *Διὰ τοὺς ἐνδεδουμένους σε*. Αὐτοὶ γὰρ ἦσαν δῆσαντες αὐτὸν ἐπὶ τὸν σταυρὸν ἀγόμενον. Τοῦ καταλύσαι ἔχθρὸν καὶ ἐκδικητήν. Ἄλλος· *Ὅστε παῦσαι ἔχθρὸν, καὶ τιμωροῦντα ἑαυτῷ, τὸν λαὸν τὸν Ἰουδαϊκὸν ἐνταῦθα λέγων*. Ἡλαυνον μὲν γὰρ ὡς ἔχθρὸν τὸν Χριστὸν, προσεποιούντο δὲ τὸν πατέρα ἐκδικοῦντες τοῦτο ποιεῖν. Διὰ τοῦτο ταύτης αὐτοὺς ἀποστερῶν τῆς ἀπολογίας, ἔλεγεν· *Ὁ ἐμὲ μισῶν, καὶ τὸν Πατέρα μου μισεῖ· καὶ πάλιν· Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, πιστεύει εἰς τὸν πέμψαντά-με· ἄνω καὶ κάτω συνάπτων τῇ πρὸς ἑαυτὸν τιμῇ καὶ ὕβρει τὸν Πατέρα*. Καὶ ὄρα τὴν ἀκρίθειαν τοῦ Προφήτου. Οὐχ εἶπε, Τοῦ κολάσαι, ἀλλὰ, *Τοῦ καταλύσαι*· ὅπερ ὁ ἕτερος σαφέστερον δηλοῖ, λέγων, *Τοῦ παῦσαι* ^δ, τουτέστι, τὴν ἀναισχυντίαν αὐτῶν ἀνελεῖν, οὐ τοῦ διδάξαι· ἀδιόρθωτα γὰρ ἐνόησαν. Ὁρῶντες γοῦν τοιοῦτον θαῦμα, καὶ μηδὲν ἔχοντες ἀντεῖπεῖν, πρὸς αὐτὸν ἐπεστρέφοντο λέγοντες· *Οὐχ ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσι; Δέον λοιπὸν προσκυνῆσαι καὶ θαυμάσαι, οἱ δὲ ἐν ἀμηχανίᾳ ἦσαν πολλῇ, καὶ ὀφειλοντες ἀλλήλοις λέγειν ἕκαστος τῷ πλησίον, Οὐχ ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσιν; ἀφέντες ἐκ τοῦ Χριστῷ ἔλεγον. Καὶ τίνας ἔνεκεν οὐκ ἀγγέλων ἠνέχθη φωνή; Ὅτι ἐκεῖνο μὲν φάν-*

^ε Unus ei καὶ ἠναισχύντων ὑποπτειόντες τινα ὑπόκρισιν εἶναι, ἐνταῦθα οὐδέν.

^δ Unus οὐ δύναται τυχεῖν τῶν ἐπηγγελμένων ἀγαθῶν· ἔνεκεν τῶν.

^ε Reg. εἶτα ἕτερος. Hic interpretatur notatur Θ. in codice Barberino. Sed duo mss. hanc lectionem Aquilae et Theodotioni adscribunt, ut videas in Hexaplis nostris.

^δ In Hexaplis nostris haec lectio Aquilae tribuitur.

τασμα αὐτοῖς ἔδοξεν ἂν εἶναι· πρὸς τοῦτο δὲ οὐδὲν εἶχον ἀντεῖπεῖν. Τί δὲ ἔλεγον τὰ παιδία; Οὐδὲν φορτικόν, οὐδὲ ἐπαχθές, οὐδὲ ἱκανὸν αὐτοὺς πληῖσαι, ἀλλὰ μάλιστα τὴν συμφωνίαν τὴν πρὸς τὸν Πατέρα δηλοῦν. *Εὐλογημένος, ἔλεγον, ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου*.

γ'. Τότε μὲν οὖν κατέλυσεν αὐτῶν τὴν ἀναισχυντίαν ^ε, ὕστερον δὲ πόλιν, καὶ μέρος οὐδὲν ἐστὶ τῆς οἰκουμένης τῶν Ἰουδαϊκῶν ἀπειρον συμφορῶν· ἀλλ' ὡς περ σῶμα ἀνάπηρον, πανταχοῦ διαδέδοται, τὰ τραύματα ἐπιδεικνύμενον· καὶ καθάπερ οἱ δικασταὶ πολλοὺς τῶν ἀνδροφόνων ἐπειδὴν ἀνέλωσιν, ἕνα ἀνασκολοπίζουσιν, ἵνα καὶ τελευτησάντων αὐτῶν, [81] ὡς περ νεωστὶ γεγενημένον τὸ πάθος συφρονίζῃ τοὺς ζῶντας· οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα οὐ τελευτήσαντας, ἀλλὰ ζῶντας παράδειγμα πᾶσιν ἐποίησε, διασπείρας αὐτούς· καὶ οἱ μίαν οἰκουμένης χώραν, νῦν πανταχοῦ τῆς γῆς εἰσι διεσπαρμένοι. Κἂν ἐρωτήσης τὴν αἰτίαν, οὐδεμίαν ἄλλην εὐρήσεις, ἀλλ' ἡ τὸ σταυρῶσαι τὸν Χριστόν. Διὰ τί γὰρ οὕτως, εἰπέ μοι, τοῦτο μὴ γέγονεν; Ἄλλ' εἰ καὶ γέγονε ποτε, εἰς ἔθνος ἐν ἀφωρίσθησαν, καὶ ἐπὶ ἔτεσιν ὀλίγοις· νυνὶ δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἀπέραντα κολάζονται. Κἂν ἐρωτήσης αὐτοὺς, *Διὰ τί ἐσταυρώσατε τὸν Χριστόν;* λέγουσιν, Ὡς πλάνον καὶ γόητα ὄντα. Οὐκοῦν ὑπὲρ τούτου τιμηθῆναι ἔδει, καὶ πλείονα χώραν προσλαβεῖν, ὡς ἀρέσαντας τῷ Θεῷ. Ὁ γὰρ πλάνον καὶ γόητα καὶ ἀντίθεον ἀνελὼν, ἔχθρὸν τοῦ Θεοῦ ἀνεῖλε· ὁ δὲ ἔχθρὸν ἀνελὼν, εὐδοκιμεῖν ἂν εἴη δίκαιος. Νῦν δὲ ὁ μὲν Φινεές, ἵνα μίαν ἀνέλη πόρνην, οὕτως εὐδοκίμησε παρὰ τῷ Θεῷ, ὡς καὶ ἱερωσύνης ἀξιωθῆναι, καὶ τοσαύτης τιμῆς· ὑμεῖς δὲ, οἱ μᾶλλον ἐκείνου ὀφειλοντες εὐδοκιμεῖν πολλῷ, εἴγε πλάνον ἀνείλετε, ἀλήται καὶ ἀπόλιδες περιάγετε πανταχοῦ. Ὅστε οὐ δι' ἄλλο τι ταῦτα πεπόνθατε, ἀλλ' ἡ ὅτι προστάτην καὶ εὐεργέτην καὶ ἀληθείας διδάσκαλον ἐσταυρώσατε. Εἰ γὰρ πλάνος ἦν καὶ ἀντίθεος, καὶ, μὴ ὢν Θεός, Θεός εἶναι ἐβούλετο, καὶ τὸ τοῦ Πατρὸς σέβας εἰς ἑαυτὸν ἐπεσπάτο, καὶ τοῦ Φινεές, καὶ τοῦ Σαμουὴλ, καὶ πάντων ἐκείνων μᾶλλον ὑμᾶς εὐδοκίμησαι ἔδει, τοσοῦτον ὑπὲρ τοῦ νόμου ζηλώσαντας. Νυνὶ δὲ, ἂ μηδέποτε πεπόνθατε εἰδωλολατροῦντες, ἀσεβοῦντες, παῖδας σφάζοντες, ταῦτα πεπόνθατε νῦν, καὶ λύσεις οὐδεμία τῶν δεινῶν, καὶ ἀλήται καὶ φυγάδες καὶ πλάνοι καὶ νόμοις Ῥωμαίων δουλεύοντες, μετέρχεσθε γῆν καὶ θάλατταν, μετανάσται καὶ ἀπόλιδες, δοικοὶ καὶ ἐξηνδραποδισμένοι, ἐλευθερίας καὶ πατρίδος καὶ ἱερωσύνης καὶ πάντων τῶν πρώην ἐκβεβλημένοι, ἐν μέσσις βαρβάρους καὶ μυρίους ἔθνεσι διεσπαρμένοι, μισούμενοι παρὰ πάντων ἀνθρώπων, βδελυροὶ, καὶ πᾶσιν εἰς τὸ κακῶς παθεῖν προκείμενοι. Πάνυ γὰρ οὐ γὰρ ἐλάβετε τὰ ἑπαθλα, ὅτι τοῦ Θεοῦ τὸν ἔχθρὸν ἐσφάζατε· *μανία ταῦτα καὶ λῆρος*. Ἄ γὰρ πάσχετε νῦν, οὐ τῶν ἔχθρῶν τοῦ Θεοῦ ἀναιρούντων ἐστὶν, ἀλλὰ τῶν φίλους διαχρωμένων. Ἄλλ', ὡς τᾶν, ταῦτα οὐ λέγομεν, φασί ^ι· διὰ τὰς ἀμαρτίας ταῦτα πάσχομεν. Νῦν ἐξομολογεῖσθε οἱ ἀπειθεῖς; καὶ ποίας ἀμαρτίας; εἰ-

^ε Post ἀναισχυντίαν in Morel. additur ἀπὸ τῆς χρησεως, id quod in caeteris non habetur.

^ι Sic cod. B. et Morel. Reg. et Colb., et Savil. Ed. ἀλλ' ὅταν ταῦτα λέγωμεν, φασί.

ait : *Quis fecit mutum et surdum , videntem et cæcum (Exod. 4. 11)? Et rursus : Qui dat linguas expeditas iis , qui sunt impeditioris linguæ (Isai. 35. 6). Et rursus : Dominus dat mihi linguam disciplinæ , ut sciam quando oportet loqui sermonem (Id. 50. 4). Dicit etiam in principio : Venite , descendamus , et confundamus ipsorum linguas (Gen. 11. 7). Magna ergo est et valida demonstratio. In aliis enim , etsi præter rationem , aliqua tamen suspecta habebant impudentes illi : hic autem nihil potuerunt dicere , cum ipsa per se natura nuda contenderet. Et ideo non dixit simpliciter , *Infantium* , ne quis innocentes et simpliciores eum dicere putaret ; sed subjunxit , *Et lactentium* , ætatem cibi adjectione exprimens. Non enim dixit solummodo , *Infantium* , sed etiam ubera sugentium , qui nondum solidi cibi fuerunt participes. Non est ergo hoc solum admirabile , quod vocem , eamque claram et expressam emisissent , sed etiam quod plenam bonis innumerabilibus. Quæ enim apostoli nondum noverant , ea pueri hymnis celebrabant. Ex hoc etiam aliquid aliud significat , nempe oportere eos , qui ad dogmata accedunt , animo pueros effici. Si quis enim non susceperit regnum cælorum ut puellus , inquit , non potest in ipsum ingredi (*Matth. 18. 3*). *Propter inimicos tuos*. Dicit etiam causam cur hoc miraculum factum sit. Alia enim non propter inimicos facta sunt , sed ut accedentes beneficium acciperent , et alii docerentur : hoc autem non solum propterea factum est , sed ut obturarentur ora inimicorum : quos etiam alius clarius significans , dicit , *Propter illigantes te*. Ii enim eum alligarunt ductum ad crucem. *Ut destruas inimicum et ultorem*. Alius , *Ut compescas inimicum , et qui seipsum ulciscitur* , populum hic dicens Judaicum. Christum enim expellebant ut inimicum , præ se ferebant autem hoc facere tamquam Patrem ulciscentes. Et ideo hanc illis excusationem auferens , dicebat : *Qui me odit , odit et Patrem meum (Joan. 15. 23)* ; et rursus : *Qui credit in me , credit in eum qui me misit (Id. 12. 44)* : honori suo et injuriæ semper Patrem conjungens. Vide quam accurate loquutus sit propheta. Non dixit , *Ut punias* , sed *Ut destruas* : quod alius clarius significat , dicens , *Ut cessare facias* , hoc est , ut eorum de medio tollas impudentiam , non ut doceas : laborabant enim morbo incurabili. Cum ergo tale viderent miraculum , et nihil possent contra dicere , in ipsum convertebantur , dicentes : *Non audis quid hi dicant (Matth. 21. 16)* ? Et cum oporteret deinceps adorare et admirari , erant valde perplexi et incerti quid agerent , et cum deberent inter se dicere , Non audis quid hi dicunt ? id seipsis dimissis Christo dicebant. Et cur non emissa est vox angelorum ? Quod illud quidem spectrum eis potuisset videri ; ad hoc autem nihil poterant contradicere. Quid autem dicebant pueri ? Nihil grave aut importunum , nec quod eos jure posset percellere , sed quod ejus cum Patre consensionem maxime signifi-*

caret. *Benedictus* , dicebant , *qui venit in nomine Domini (Matth. 21. 9)*.

3. *Judæi cur post Christi mortem miserabiliores*. — Tunc ergo eorum coercuit impudentiam¹ , postea autem urbem quoque eorum evertit , nec est ulla pars totius orbis terrarum , quæ sit Judæorum calamitatis expers : sed quemadmodum qui corpore est mutilo , undique circumcursat sua vulnera ostentans , et quemadmodum judices cum multos homicidas de medio sustulerint , unum furcæ affigunt , ut ipsis mortuis tanquam inflictum supplicium vivos coerceat et in officio contineat : ita hic etiam non mortuos ; sed vivos omnibus exemplum proposuit , eos dispergens : et qui unam habitabant regionem , nunc sunt dispersi per totum orbem terrarum. Et si causam rogaveris , nullam aliam invenies , quam quod Christum crucifixi-
fixerunt. Cur enim , dic mihi , hoc ita factum non est ? Sed et si id aliquando factum est , in unam gentem abducti sunt , et ad paucos annos : nunc autem non sic , sed infinito supplicio puniuntur. Et si eos rogaveris : Cur Christum crucifixistis ? dicunt : Quod esset deceptor et præstigiator. Vos ergo oportebat propterea honorari , et fines vestros propagari , ut qui Deo fecissetis rem gratam. Qui enim deceptorem et præstigiato-
rem ac Dei adversarium de medio sustulerit , is Dei hostem sustulit : qui autem hostem sustulit , is jure optimo laudetur. Nunc autem Phinees quod unam meretricem interfecerit (*Nam. 25. 12. 13*) , tantam laudem a Deo est consequutus , ut sacerdotio et tanto honore dignus fuerit : vos autem , quos multo majori honore afflicti oporteret , si modo deceptorem occidissetis , erronei et exules , nullamque certam sedem aut patriam habentes , huc et illuc obitis. Hoc ergo nulla alia de causa passi estis , quam quod patronum ac benefactorem , et veritatis doctorem crucifixistis. Si fuisset enim seductor , et Dei adversarius , et cum Deus non esset , voluisset esse Deus , et Patris honorem ad se ipsum attraxisset , et Phinees et Samuele et illis omnibus oportuit vos magis honorari , qui legis defendendæ tantum zelum ostenderetis. Nunc autem quod nunquam passi estis , cum idola coleretis , cum impii essetis , cum filios interficeretis , hoc passi estis , et nulla datur ratio vos liberandi a malis , et erronei , exules , vagabundi , et Romanorum legibus servientes , terram et mare obitis , migrantes , nullas certas sedes , urbes aut domos habentes , et in servitutem redacti , a libertate , a patria , a sacerdotio , et ab omnibus , quæ prius habebatis , expulsi estis , in mediis barbaris et gentibus innumeris dispersi , omnibus hominibus exosi , execrandi , et omnibus ad injuriam opportuni. Et merito quidem : non enim præmia accepistis , quod Dei inimicum occideritis : hoc mera est insania et nugæ. Quæ enim nunc patimini , non sunt eorum qui Dei inimicos occidunt , sed eorum qui amicos interimunt. Sed , o amice , inquit , hæc non dicimus : propter nostra peccata hæc patimur². Nunc

machum , ut *oj inor* , significans. Litera enim *c* literæ Græcæ 2 COLS:MAT.

¹ Post vocem , *impudentiam* , in Morel. additur , *Scripturæ allato testimonio*.

² Hæc est lectio Codicis B. , Jacobata a Savilio in notis , et

confitemini increduli? et quænam peccastis? An nunc primum peccastis? Nunc certe moderatiores evasistis. Sed nondum hoc agimus: at vos illud libenter interrogarem, cur prius semper peccantes, Dei benignitatem et clementiam sensistis, nunc autem non itidem, et quod est admirabilius, nunc minora peccata committentes? Tunc enim et Beelphegor initiabamini (*Num. 25*), et vitulum adorastis (*Exod. 32*), et filios occidistis, et filias de medio sustulistis (*Psal. 105. 37. 58*), idque cum vobis signa abunde suppeterent: nunc autem cum nec videatis mare dividi, nec petram frangi, nec adesse prophetas (*Exod. 14 et 17*), nec vestri consuetam sentiatis providentiam, major tamen appareat probitas: quænam est causa, quod quando minus peccatis, et major est vestra moderatio, major sit poena ac supplicium? Annon vel stultis clarum est, id ideo fieri, quoniam majus est vestrum nunc peccatum? Quamdiu enim in servos peccastis, veniam estis assequuti, ut cum prophetas interficeretis et lapidibus impeteretis; sed postquam manus in Dominum injecistis, vobis deinceps evasit ulcus immedicabile. Et ideo quadringenti jam anni præterierunt, ex quo civitatis vel ipsum solum periit (a), sublatum est sacerdotium, regnum abruptum, confusæ tribus, præclara illa et magna evanuerunt, et ne vestigium quidem est apud vos reliquum: quod nunquam ante factum est. Sed in principio quidem cum dirutum esset templum, remanebant prophetæ, et Spiritus dona, et miracula: nunc autem, ut clare intelligatis Deum vos esse perpetuo aversatum, ea quoque sublata sunt: ac servitus adest, captivitas et rerum omnium eversio, et quod est omnium gravissimum, Dei a vobis recessio.

4. Ac perinde fecit Deus, ut si quis servum ingratum, sæpe flagris cæsum et non correctum, vestibus exutum, nudum, desertum, vagabundum errare permitteret, mendicantem et undique ejectum. Antea autem res vestrae non ita se habebant, sed apud vos erant prophetæ: in Ægypto, Babylone et in deserto: Moses in Ægypto, in Babylone Daniel et Ezechiel, in Ægypto rursus Jeremias: et miracula adjecta miraculis, clariorque et illustrior gens evasit, cum ex vobis qui captivi erant regibus essent superiores. Sed nunc illa omnia perierunt, et supplicium est gravius prioribus, non solum propter longitudinem temporis, sed etiam quia estis undique derelicti. Quam ergo de causa, dic, quæso, quando plura peccabatis, tanta vestri erat cura ac providentia: quando autem pro lege zelo accensi estis, passi estis graviora? Ex hoc enim Deum damnatis injustitiæ, quod peccatores quidem honoraret, eos autem qui se recte et ex virtute gerebant ignominia affecerit. Si enim impostorem, ut dicitis, sustulistis, vos recte ac præclare

Morelli: Reg., Colb., et Savil. Edit.: *Sed cum talia nos loquimur, ipsi dicunt: Propter nostra peccata hæc patimur.*

(a) Par erratum exhibet Chrysostomus in libris contra Judæos, quia chronologiam ille non multum curabat. Cum enim has Expositiones in Psalmos Antiochiæ, ut in Præfatione dicitur, ediderit, vix trecenti triginta anni numerari poterant ab excidio illo Jerosolymorum.

gessistis: vel, si justus est Deus, ut certe est justus, honorare vos oportebat, non castigare: si autem castigat, clarum est vestra nunc esse graviora peccata. Si vero nunc nec impii estis, nec filios, ut ante, sacrificatis, quodnam est aliud peccatum, propter quod graviora passi estis? Annon est evidens, crucis erectæ seelus esse veluti quemdam colophonem malorum? Hoc magis vos perdidit quam idolorum et vituli cultus et filiorum occisio. Non enim paria sunt hæc, filium suum interficere, et Dominum suum crucifigere. Propterea quando filios occidebas, veniam es consequutus: sed quando Dei Filium et tuum Dominum occidisti, castigaris deinceps absque ulla venia.

Quot anni ab exitu ex Ægypto ad Christum. — Quot sunt anni ab exitu ex Ægypto usque ad adventum Christi? Mille et quingenti puto, et plures. Quomodo ergo in his omnibus vos peccantes passus est: nunc autem vos abjecit, quando maxime coronare oportuit, etsi multa peccassetis? Præclarum enim esset vestrum facinus, si deceptorem occidissetis. Cum hoc autem nunc sabbata observare videmini, et idola minime adoratis, aliaque servare magno studio contenditis. Quando ergo et vita vestra est melior, et tam præclarum, ut dicitis, facinus fecistis, tunc ultima patimini. Quid hæc insania fuerit deterius? quid hæc dementia, quod cum vos defendere velitis, maledictis Deum insectamini? Si enim quod adversus Christum peccastis, non est illis omnibus deterius, sed id a vobis, ut dicitis, juste factum est: cur vos quidem punit, sic recte vos gerentes, peccantibus autem pepercit? Hoc non solum Deus, sed nec ullus hominis compos facere in animum induxerit. Sed quid ad hæc dicunt? Disjecti sumus, ut essemus orbis terræ doctores. Nugæ sunt hæc, et ineptiæ. Eos enim qui futuri sunt doctores, se prius recte gessisse oportuit, et tunc ad id mitti: cujusmodi fuerunt prophetæ et apostoli. Cum autem ipsi sint perversi, et omni vitio referti, quomodo ad docendum missi sunt? Videamus ergo qualis eorum fuerit vita quæ præcessit. Inveniemus enim eos belluis fuisse immaniores. Nam et parricidæ, et liberorum interfectores, idolorumque cultores, et alienorum honorum occupatores fuere; eorum autem sunt plenæ prophetiæ. Ac vestram quidem libidinem significans Jeremias, dicebat: *Equi in equas insanientes facti sunt: unusquisque hinniebat ad uxorem proximi (Jer. 5. 8)*. Quid hæc fuerit pejus immunditia? Non enim ut homines cum suis invicem uxoribus coibant: et ideo eorum furorem appellavit hinnitum. Nec eos solum arguit fornicationis, sed eos etiam accusat adulterii, quod etiam ab eis impudenter admittebatur, quemadmodum in brutis. Alius autem propheta dicit: *Ingressi sunt ad mulierem facientes aula, filius et pater ad eandem puellam (a) (Amos. 2. 7)*. Propterea ergo, dic, quæso, vos misit doctores, ut fornicationes et adulteria disceremus, et quod oporteat patrem et filium idem inire cubile? Quid vero Ezechiel? *Ne secundum gentium quidem legitima se-*

(a) Hæc omnino diverse referuntur in textu Amos prophetae, ut videas in Romana Editione.

πέ μοι. Μὴ γὰρ νῦν πρῶτον ἡμαρτήκατε; Νῦν μὲν οὖν καὶ ἐπιεικέστεροι γεγόνατε. Ἄλλὰ μήπω τοῦτο ἄλλ' ἐκεῖνο ἂν ὑμᾶς ἐροίμην· Τίνος ἕνεκεν ἀεὶ ἀμαρτάνοντες πρότερον ἐτυγχάνετε φιλανθρωπίας παρὰ Θεοῦ*, νῦν δὲ οὐκέτι, καὶ τὸ δὴ παραδοξότερον, ὅτι ἐλάττονα νῦν ἀμαρτάνοντες; Τότε μὲν γὰρ καὶ τῷ Βεελφεγῶρ ἐτελείσθε, καὶ μόσχον προσεκυνήσατε, καὶ τοὺς υἱοὺς ἐσφάζατε, [82] καὶ τὰς θυγατέρας ὑμῶν ἀνείλετε, καὶ ταῦτα σημείων ἀπολαύοντες· νῦν δὲ οὐ θάλατταν ὀρῶντες σχιζομένην, οὐ πέτραν ῥήγνυμένην, οὐ προφήτας παραγινόμενους, οὐ τῆς συνήθους ἀπολαύοντες προνοίας, ὅμως μείζονα ἐπιδεικνυσθε τὴν ἐπιείκειαν· τί δὴποτε οὖν, ὅτε καὶ τὰ ἀμαρτήματα ἐλάττονα, καὶ ἡ σωφροσύνη πλείων, μείζων ἢ κόλασις καὶ ἡ τιμωρία; Οὐκ εὐδηλον καὶ ταῖς σφόδρα ἀνοήτοις, ὅτι ἐπειδὴ μείζον τὸ νῦν ἀμαρτήμα; Ἔως μὲν γὰρ εἰς τοὺς δούλους ἡμαρτάνετε, ἐτυγχάνετε συγγνώμης, προφήτας ἀναιροῦντες καὶ λιθάζοντες· ἐπειδὴ δὲ εἰς τὸν Δεσπότην τὰς χεῖρας ἐξετείνετε, ἀνάτονον γέγονεν ὑμῖν τὸ ἔλκος λοιπόν. Διὸ τετρακόσια λοιπὸν ἔτη παρήλθον, ἀφ' οὗ καὶ αὐτὸ τῆς πόλεως τὸ ἔδαφος ἠφάνισται, ἡ ἱερωσύνη ἀνήρηται, ἡ βασιλεία λέλυται, τὰ τῶν φυλῶν συγκέχυται, πάντα τὰ σεμνὰ ἐκεῖνα καὶ λαμπρὰ ἠφάνισται, καὶ οὐδὲ ἔχνος παρ' ὑμῖν· ὅπερ οὐδέποτε γέγονεν. Ἄλλ' ἐν ἀρχῇ μὲν, καὶ τοῦ ναοῦ καθηρημένου, οἱ προφῆται παρέμενον, καὶ Πνεύματος χορηγίαι, καὶ θαύματα· νυνὶ δὲ, ἵνα σαφῶς μάθητε ὅτι ὁ Θεὸς ὑμᾶς ἀπέστραπται διηνεκῶς, καὶ ταῦτα ἀνήρηται· καὶ δουλεία, καὶ αἰχμαλωσία, καὶ πάντων ἐκπτώσις κατέλαβε, καὶ τὸ πάντων χαλεπώτερον, Θεοῦ ἐγκατάλειψις.

δ'. Καὶ ταῦτόν πεποίηκεν ὁ Θεός, οἷον ἂν εἴ τις δούλον ἀγνώμονα πολλάκις μαστιχθέντα καὶ μὴ διορθωθέντα ἀποδύσας τῶν ἱματίων, γυμνὸν, ἔρημον, ἀλήτην ἀφῆ πλανᾶσθαι, προσαιτοῦντα καὶ ἐλαυνόμενον πανταχοῦ. Πρότερον δὲ οὐ τοιαῦτα τὰ ὑμέτερα, ἀλλὰ καὶ προφῆται παρ' ὑμῖν, καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ἐν Βαβυλῶνι, καὶ ἐν ἐρήμῳ· Μωϋσῆς ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν Βαβυλῶνι Δαυὶδ καὶ Ἰεζεκιήλ, ἐν Αἰγύπτῳ πάλιν Ἰερεμίας· καὶ θαύματα ἐπὶ θαύμασι, καὶ λαμπρότερον τὸ ἔθνος ἐγένετο, τῶν παρ' ὑμῖν αἰχμαλώτων βασιλέων ὑψηλοτέρων γενομένων. Ἄλλὰ νῦν πάντα ἐκεῖνα οἴχεται, καὶ ἡ τιμωρία χαλεπωτέρα τῶν προτέρων, οὐ μόνον τῷ μήκει τοῦ χρόνου, ἀλλὰ καὶ τῇ πολλῇ ἐγκαταλείψει. Τίνος οὖν ἕνεκεν, εἶπέ μοι, ὅτε μείζονα ἡμαρτάνετε, τοσαύτης ἀπελαύετε προνοίας· ὅτε δὲ, ὡς φατε, καὶ ἐζηλώσατε ὑπὲρ τοῦ νόμου, χεῖρονα ἐπάθετε; Ἀπὸ γὰρ τούτου ἀδικίαν καταγινώσκετε τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἀμαρτάνοντας μὲν ἔτιμα, κατορθοῦντας δὲ ἠτίμασεν. Εἰ γὰρ πλάνον ἀνείλετε, ὡς φατε, καὶ κατωρθώσατε· ἢ, εἰ δίκαιος ὁ Θεός, ὡς περ οὖν καὶ δίκαιος, τιμᾶν ὑμᾶς ἔδει, οὐχὶ κολάζειν· εἰ δὲ κολάζει, εὐδηλον ὅτι τὰ νῦν ἀμαρτήματα ὑμῶν χαλεπώτερα. Εἰ δὲ οὔτε ἀσεβεῖτε νῦν, οὔτε τέκνα θύετε, ὡς πρὸ τούτου, ποῖον ἄλλο ἀμαρ-

τήμα ἐστὶ δι' ὃ χαλεπώτερα ἐπάθετε; Ἡ εὐδηλον, ὅτι τὸ τοῦ σταυροῦ τόλμημα ὁ κολοφῶν τῶν κακῶν; Τοῦτο καὶ εἰδωλολατρίας, [83] καὶ μοσχοποιίας, καὶ παιδοκτονίας μᾶλλον ὑμᾶς ἀπώλεσεν. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἴσον, υἱὸν σφάζει τὸν ἑαυτοῦ, καὶ Δεσπότην τὸν ἑαυτοῦ σταυρῶσαι. Διὰ τοῦτο, ὅτε μὲν τοὺς υἱοὺς ἐσφαττες, φιλανθρωπίας ἀπέλαυες· ὅτε δὲ τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱὸν καὶ σὸν Δεσπότην, ἀσύγγνωστα λοιπὸν κολάζῃ.

Πόσα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐξόδου τῆς κατ' Αἰγύπτου ἕως τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας; Οἶμαι χίλια πεντακόσια εἶναι καὶ πλείονα. Πῶς οὖν ἐν τούτοις ἅπασιν ἀμαρτάνοντας ὑμᾶς ἔφερε, νῦν δὲ ὑμᾶς ἐβρίψεν, ὅτε μάλιστα στεφανῶσαι ἔδει, κἂν πολλὰ ἡμαρτικότες ἦτε; Τὸ γὰρ κατόρθωμα ὑμῶν πολὺ μέγιστον ἦν, εἴτε πλάνον ἐσφάζατε. Μετὰ δὲ τούτου καὶ σάβδατα δοκεῖτε φυλάττειν νῦν, καὶ εἰδῶλα οὐ προσκυνεῖτε, καὶ τὰ ἄλλα φιλονεικεῖτε διατηρεῖν. Ὅτε τοίνυν καὶ ὁ βίος ὑμῶν βελτίων, καὶ τὸ κατόρθωμα, ὡς φατε, τοσοῦτον, τότε τὰ ἔσχατα πάσχετε. Τί ταύτης τῆς μανίας γένοιτ' ἂν χεῖρον; τί τῆς ἀνοίας; ὅτι ὑπὲρ ὑμῶν αὐτῶν ἀπολογήσασθαι βουλόμενοι, εἰς τὸν Θεὸν βλασφημεῖτε; Εἰ γὰρ οὐ μείζον τὸ ἀμαρτήμα τὸ κατὰ Χριστοῦ πάντων ἐκείνων, ἀλλὰ καὶ δικαίωμα, ὡς φατε, καὶ κατόρθωμα, τί δὴποτε κατορθοῦντας μὲν κολάζει, ἀμαρτανόντων δὲ ἐφείδατο; Τοῦτο γὰρ οὐχ ὁ Θεός, ἀλλ' οὐδὲ ἄνθρωπος ὅστις δὴποτε νοῦν ἔχων ἀνάσχοιτο ἂν ποιῆσαι. Ἄλλὰ τί φασὶ πρὸς ταῦτα; Ἐβρίφημεν, ἵνα καὶ διδάσκαλοι γενώμεθα τῆς οἰκουμένης. Λῆρος ταῦτα, καὶ φλυαρίαι. Τοὺς γὰρ μέλλοντα; εἶναι διδασκάλους πρότερον αὐτοὺς κατωρθωθέναι δεῖ, καὶ τότε πέμπεσθαι εἰς τοῦτο· οἷοι ἦσαν οἱ προφῆται, οἱ ἀπόστολοι. Ὅταν δὲ αὐτοὶ διεστραμμένοι ᾧσι, καὶ πάσης γέμοντες κακίας, πῶς ἂν εἰς τὸ διδάσκειν ἐξηνέχθησαν; Ἴδωμεν τοίνυν οἷος αὐτῶν καὶ ὁ πρὸ τούτου βίος. Εὐρήσομεν γὰρ θηρίων ὄντας χαλεπωτέρους. Καὶ γὰρ πατραλοῖαι, καὶ παιδοκτόνοι, καὶ εἰδωλολάτραι, καὶ πλεονεκταὶ γεγόνασι· καὶ τούτων εἰσὶν αἱ προφητεῖαι πλήρεις. Καὶ τὸ μὲν λάγνον ὑμῶν Ἰερεμίας δηλῶν, ἔλεγεν· *Ἰσποὶ θηλυμανεῖς ἐγενήθησαν· ἕκαστος ἐπὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον ἐχρεμέτιζε*. Τί ταύτης τῆς ἀκαθαρσίας χεῖρον; Οὐ γὰρ ὡς ἄνθρωποι συνεγίνοντο ταῖς ἀλλήλων γυναίξι· διὸ καὶ τὴν μανίαν αὐτῶν χρεμετισμὸν ἐκάλεσε. Καὶ οὐχὶ πορνείαν μόνον, ἀλλὰ καὶ μοιχείαν αὐτοῖς ἐγκαλεῖ, καὶ ταύτην ἀνέδην γινόμενην, καθάπερ ἐπὶ τῶν ἀλόγων. Ἄλλος δὲ προφήτης φησὶν· *Εἰσῆλθον πρὸς τὴν γυναῖκα ποιοῦντες παραπετάσματα, υἱὸς καὶ πατήρ πρὸς τὴν αὐτὴν παιδίσκην*. Διὰ τοῦτο οὖν διδασκάλους, εἶπέ μοι, ἔπεμψεν ὑμᾶς, ἵνα μάθωμεν πορνείας, καὶ μοιχείας, καὶ ὅτι δεῖ τὴν αὐτὴν εὐνήν ἔχειν πατέρα καὶ υἱόν; Τί δὲ ὁ Ἰεζεκιήλ; Οὐδὲ κατὰ τὰ νόμιμα τῶν ἐθνῶν^b

* Sententiam in editis maneam sic ex uno codice restitimus.

^b In Ezechiele legitur οὐδὲ κατὰ τὰ δικαιώματα τῶν ἐθνῶν.

ἐποιήσατε, φησί. Τοὺς οὖν ἐθνῶν χείρους, τούτους ἐπεμψε διδασκάλους; εἰπέ μοι. Τὰς δὲ μαιφονίας αὐτῶν τίς ἂν ἐνέγκοι; [84] Υἱοὺς γὰρ καὶ θυγατέρας κατέσφραξαν τοῖς δαιμονίοις, καὶ κατέκαιον αὐτούς. Δείκνυσι καὶ τοῦτο ὁ Δαυὶδ λέγων· *Καὶ ἐσφραξαν τοὺς υἱοὺς αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῶν τοῖς δαιμονίοις.* Διὰ ταῦτα οὖν ἀπέστειλεν, ἵνα μάθῃ τοῦτο τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις, ὅτι υἱοὺς δεῖ κατασφάττειν, καὶ θυγατέρας; Οὐκ αἰσχύνησθε, οὐδὲ ἐγκαλύπτεσθε τοιαύτας ληρωδίας συντιθέντες; Καὶ γὰρ ἕτερός φησιν· *Αἷματα ἐφ' αἵματι μίσγουσι· καὶ ἀρὰ, καὶ ψεῦδος, καὶ κλοπή, καὶ φόνος, καὶ μοιχεία κέχυται ἐπὶ τῆς γῆς.* Ἄλλος δὲ, ὅτι· *Ὅψις πόρνῆς ἐγένετό σοι, ἀπηναισχύντησας * πρὸς πάντα.* Ἔτερος πάλιν· *Οἱ ἄρχοντες ὑμῶν ὡς λύκοι τῆς Ἀραβίας.* Ἄλλος πάλιν· *Οὐκ ἔστιν ὁ συνῶν, οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὸν Θεόν. Πάντες ἐξέκλιναν, ἅμυ ἠχρσιώθησαν.*

ε'. Ταῦτα οὖν ἐξήλθετε διδάσκοντες, ἀναισχυντίαν, ἀνοίαν, πορνείαν, μοιχείας, φόρους, πᾶσαν κακίαν ἑδόν; Οὐ παύεσθε ἀναγκάζοντες ἡμᾶς τὰ κακὰ ὑμῶν ἐκπομπεύειν; Ὑμεῖς οἱ αἰρόμενοι ἐκ κοιτίας, καὶ παισέυμενοι ἕως γήρωσ· ὑμεῖς οἱ τυφλοὶ, καὶ εἰς βόθυνον ἀλλήλους ἐμβάλλοντες. *Τυφλὸς γὰρ τυφλὸν, φησὶν, ἐὰν ὀδηγῇ, ἀμφοτέρω εἰς βόθυνον ἐμπεσοῦνται.* Οἱ καθ' ἐκάστην προφητῶν ἀπολαύοντες, καὶ μηδέποτε βελτίους γινόμενοι, ἐτέρων ἐμέλλετε διδάσκαλοι εἶναι; Οὐ παύεσθε τοιαῦτα ληροῦντες, καὶ ἐπιγνώσεσθε ὑμῶν τὴν κακίαν; Τοῦτο γὰρ ὑμᾶς ἀπώλεσεν αἰεὶ, τὸ μὴ βούλεσθαι εἰδέναι μηδὲ τῶν ἀμαρτημάτων ὑμῶν τὴν ὑπόθεσιν. Διὰ δὲ τοῦτο, ὑπερ ποιοῦσιν οἱ δικασταί, κελεύοντες ἔπεσθαι τοῖς μαστιγουμένοις τοὺς ἐπιδοῶντας καὶ λέγοντας τῶν μαστίγιων τὰς αἰτίας, μὴ κλέπται, μὴ ἄρπαγε; οὕτω δὴ καὶ ὁ Θεὸς πανταχοῦ πομπεύων ὑμᾶς, ἐκέλευσεν ὑμῖν ἔπεσθαι τοὺς προφήτας λέγοντας τὴν αἰτίαν τῆς τιμωρίας. Πανταχοῦ γὰρ τῆς οἰκουμένης ὑμῖν εἰσι συνδεδεμένοι, ἔτι δὲ νῦν ἐπιδοῶντες ὑμῖν. Κἂν εἰσέλθῃς εἰς τὰς συναγωγὰς, ἀκούσῃ αὐτῶν ταῦτα τὰ ῥήματα συνεχῶς λεγόντων. Καὶ ὁ μὲν Δαυὶδ φησὶ, τὸ δικαστήριον ἐκεῖνο τὸ ληστρικὸν ὑπογράφων τοῦ Καΐαφα· ὅτι διὰ τοῦτο ἀπολώλατε. Εἰπὼν γὰρ, *Διαβρήξωμεν τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν, καὶ ἀποβρίψωμεν ἀφ' ἡμῶν τὸν ζυγὸν αὐτῶν,* ἐπήγαγε· *Τότε λαλήσει πρὸς αὐτοὺς ἐν ὄργῃ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ ταράξει αὐτούς.* Ὁ δὲ Ἡσαΐας εἰπὼν, ὅτι· *Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, ἐπήγαγε· Καὶ δώσω τοὺς ποτηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλοισίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ περὶ τοῦ ἀμπελώνος διαλεγόμενος· Ἐμείνα, ἵνα ποιήσῃ δικαιοσύνην, ἐποίησε δὲ ἀνομίαν, καὶ οὐ δικαιοσύνην, ἀλλὰ κραυγὴν.* Ποίαν δὲ κραυγὴν; *Σταύρωσον, σταύρωσον.* Καὶ ἐπάγει· *Διὰ τοῦτο κατελῶ τὸν φραγμὸν αὐτοῦ, καὶ ἔσται εἰς καταπάτημα· καὶ ἐντελοῦμαι ταῖς νεφέλαις, τοῦ μὴ βρέξαι εἰς αὐτὸν ὑετόν.* Οὐ διὰ τοῦτο τοίνυν διεσπάρητε, ἀλλὰ διὰ τὰ τολμηθέντα ἐν τῷ σταυρῷ· καὶ τοῦτο ἀπὸ τῶν προφητῶν δῆλον. Καὶ ἵνα μάθητε τοῦ Χριστοῦ τὴν

* In Jeremia ἀπηναισχύντησας. Μοι ὡς λύκοι τῆς Ἀραβίας est in Sophon. 3, 3.

δύναμιν, καὶ ἵνα διδαχθῆτε δι' ἑαυτῶν, ὅπερ οὐκ ἐπαιδεύθητε διὰ τῶν προφητῶν, ὅρα γοῦν καὶ τὰ πράγματα μαρτυροῦντα. Ὅπερ γὰρ ὁ νόμος ὑμᾶς ἐπαιδεύσε, τοῦτο ἐκ περιουσίας ἢ τοῦ Χριστοῦ δύναμις ἐποίησεν. [85] Ἔως μὲν γὰρ εἴχετε τὸν νόμον, καὶ ἐφρονεῦτε, καὶ ἐπαιδοκτοναίτε, καὶ ἐμοιχεύετε· ἐπειδὴ δὲ ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος ἔλαμψε, καὶ τῶν ὑμετέρων πολλὰ ἠλαττώθη κακῶν, καὶ ἐπεικέρτερον μετήλθετε βίον, ζήλω τῷ πρὸς ἡμᾶς διορθωθέντες.

Διὰ τοῦτο ὑμᾶς διέσπειρεν, ἵνα εἰδῆτε ἡλίκην πολιτείαν ἐφύτευσεν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ τὸν ναδὸν ἔλυσεν, ἀπάγων ὑμᾶς καὶ ἄκοντας τῆς κακίας. Καὶ ἐνθα ὁ ναδὸς κατελύθη, ἐκεῖ καὶ ὁ Χριστὸς ἐτάφη, ἵνα διὰ τὸν ἐκεῖνου τάφον ἀπιόντες καὶ τὸ τρόπαιον ἴδωσι τῆς αὐτοῦ δυνάμεως, καὶ τὸν λόγον ἐστῶτα τὸν λέγοντα· *Οὐ μὴ μείνη λίθος ἐπὶ λίθον ὧδε.* Πανταχοῦ γὰρ αὐτοῦ τὰ τρόπαια, καὶ τὰ ὑπομνήματα τῆς δυνάμεως. Εἰ δὲ, ὡς φατε, ἀσεβῆς ἦν καὶ ἀντίθεος, εἰ καὶ μυρία ἠμαρτήκατε, οὐδὲ οὕτω κολασθῆναι ἔδει· εἰ δὲ καὶ ἔδει, οὐ τότε· ἵνα μὴ τις νομίσῃ, ὅτι ὑπὲρ ἐκεῖνου τίνετε δίκην. Ἡ οὐκ ἠκούσατε τοῦ Θεοῦ λέγοντος, ὅταν ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ ἦτε, ὅτι· *Οὐ δι' ὑμᾶς ἐγὼ ποιῶ, ἀλλὰ δι' ἐμέ, ἵνα μὴ τὸ ὄνομα μου βεθληθῶ;* Καίτοι τότε ἐπετέτατο ὑμῶν ἡ κακία. Ἄλλ' ὅμως, φησὶν, ἵνα μὴ νομίσωσιν οἱ βάρβαροι ἀσθενῆ με εἶναι, παρήμι τὰ ἀμαρτήματα ὑμῶν, καὶ σώζω ὑμᾶς. Εἴτα τότε μὲν παρανομοῦντας ἔσωσεν, ἵνα μὴ τὸ ὄνομα αὐτοῦ βεθληθῶ· νυνὶ δὲ οὐκ ἂν τοῦτο ἐποίησεν; Εἰ γὰρ καὶ μυρία ἠμαρτήκατε, οὐδὲν τοιοῦτο ἔδει παθεῖν, εἴγε πλάνος ἦν ὁ Χριστὸς, ἵνα μὴ τις νομίσῃ δι' ἐκεῖνον ταῦτα πεπονθέναι, ἀλλὰ καὶ σωθῆναι ἐχρῆν· εἰ δὲ καὶ ἔδει, ὅπερ ἔφθην εἰπὼν, οὐ τότε. Νυνὶ δὲ ὁμοῦ ταῦτα γέγονεν. Ὅτε γὰρ ὁ σταυρὸς προεχώρησε, μετὰ μικρὸν ἐξήλθον οἱ ἀπόστολοι, καὶ εὐθέως χαλεπὸς ἀνεβρίπισθη πόλεμος κατὰ τῆς πόλεως ἐκεῖνης· καὶ τὸ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, τὸ, *Ὅσαι ταῖς θηλαζούσαις καὶ ἐν γαστρὶ ἐχούσαις,* καὶ πάντα ἐκεῖνα ἐπὶ τῶν ἔργων ἐξῆει· καὶ τὸ, *Τότε ἔσται θλίψις, ὅσα οὐδέποτε γέγονεν,* ἐπληροῦτε. Καὶ γὰρ γυναῖκες τέχνα ἤσθιον, καὶ γαστέρας ἀνεβρίγγυσαν νεκρῶν οἱ πολέμιοι, καὶ πῦρ πανταχοῦ βαρβαρικὸν διενέμετο, καὶ αἵματος πάντα ἦν μεστὰ, καὶ τραγωδίαί καιναί, καὶ ἡ οἰκουμένη πᾶσα τῶν Ἰουδαϊκῶν κακῶν ἐμπέπληστο. Ταῦτ' οὖν ἐννοοῦντες, ἐπίγνωτε τὸν ὑμέτερον Δεσπότην. Οὐχὶ προφήτας ἐσφάζατε; μὴ ἐπάθετέ τι τοιοῦτον; Οὐ θυσιαστήρια κατεσκάψατε; μὴ συνέβη τις ὑμῖν τοιαύτη συμφορά; Οὐχὶ μόσχον προσεκυνήσατε, καὶ τῷ Βεελφεγῶρ ἐτελέσθητε, καὶ τὴν φύσιν ἠγνοήσατε; μὴ ἐλάβετε πείραν τοιούτων πολεμίων; Οὐκ ἐν μέσαις ταῖς εὐεργεσίαις ἀγνωμονοῦντες ἐσώζεσθε; Πόθεν οὖν ὑμῖν τὰ κακὰ ἀπέραντα; Ἄρ' οὐχὶ πρόδηλον, ὅτι ἐπειδὴ τὸ ἀμάρτημα εἰς τὸν Δεσπότην ἐτολμήθη, οὐκ εἰς τοὺς δούλους; Ὅθεν ὑμῖν οὐδὲ λύσις ἐστὶ τῶν κατεχόντων ὑμᾶς κακῶν, οὐδὲ ἔσται. Εἰ γὰρ ἦν, προεῖπον ἂν οἱ προφῆται. Νυνὶ δὲ τὴν αἰχμαλωσίαν εἶπον, τὴν δὲ ἐπάνοδον οὐδαμοῦ, καίτοι συνεχῶς ταῖς κολάσεσι τὰ χρυστὰ ἀναριγγύον-

ristis (*Ezech.* 5. 7), inquit. Eos ergo qui erant deteriores gentibus, dic mihi, doctores misit? Factas autem ab eis cædes quis ferre possit? Filios enim et filias mactarunt dæmoniis, et eos combusserunt. Hoc autem David quoque ostendit, dicens: *Et mactarunt filios suos et filias suas dæmoniis* (*Psal.* 105. 37). Propterea ergo misit, ut hoc disceret natura hominum, quod oporteat filios et filias mactare dæmoniis? Non erubescitis, nec pudore suffusi vos tegitis, cum hujusmodi nugæ comminiscimini? Alius enim dicit: *Sanguinem miscent sanguini: et execratio, et mendacium, et furtum, et adulterium fustum est super terram* (*Osee.* 4. 2) (a). Alius autem: *Facta est tibi facies meretricis, erga omnes fuisti impudens* (*Jer.* 3. 3). Alius rursus: *Principes vestri tamquam lupi Arabiæ* (b) (*Ezech.* 22. 27). Alius rursus: *Non est intelligens, non est requirens Deum* (*Soph.* 3. 3). *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt* (*Psal.* 13. 2. 3).

5. Egressi ergo estis ut hæc doceretis, impudentiam, amentiam, fornicationes, adulteria, cædes, omnem viam improbitatis? Non cessatis nos cogere ut vestra mala traducamus? Vos estis *Qui portamini ex utero, et docemini usque ad senectutem* (*Isai.* 46. 3); vos estis cæci, qui vos invicem in foveam præcipitatis. *Cæcus enim, inquit, si cæcum ducat, ambo in foveam cadent* (*Matth.* 15. 14; *Luc.* 6. 39). Qui prophetas semper habuistis, et numquam facti estis meliores, futuri estis aliorum doctores? Non cessatis hæc nugari, nec vestram agnoscitis culpam? Hoc enim semper vos perdidit, quod vestrorum malorum nolitis fundamentum cognoscere. Propterea, quod faciunt iudices, qui jubent post eos, qui flagris cæduntur, sequi alios qui clament et dicant, cur cædantur, num fures, num raptores sint: ita etiam Deus vos quoque versus traducens, jussit sequi prophetas, qui causam dicerent supplicii. Ubique enim terrarum una vobiscum vincti sunt, qui etiam nunc adhuc vobis inclamant. Et si in synagogas ingrediatis, audies assidue eos hæc verba dicere. Et David quidem describens illud, quod latrocinii instar habebat Caiphæ iudicium, dicit vos propterea periisse. Cum enim dixisset, *Dirumpamus vincula eorum, et abjiciamus a nobis jugum ipsorum* (*Psal.* 2. 3), subjunxit: *Tunc loquetur ad eos in ira sua, et in furore suo conturbabit eos* (*Ibid.* v. 5). Isaias autem cum dixisset, eum sicut ovem ductum esse ad occisionem, subjunxit: *Et dabo improbos pro sepultura ejus, et divites pro morte ejus* (*Isai.* 53. 9); et rursus alibi de vinea loquens: *Expectavi, ut faceret justitiam: fecit autem iniquitatem, et non justitiam, sed clamorem* (*Id.* 5. 7). Quemnam autem clamorem? *Crucifige, crucifige* (*Luc.* 23. 21). Et subjungit: *Propterea diruam sepem ejus, et erit in conculcationem: et mandabo nubibus, ut non pluant super ipsum pluviam* (*Isai.* 5. 5. 6). Non ideo ergo dispersi estis, sed propter ea quæ in cruce ausi

estis; idque manifestum est ex prophetis. Et ut scias Christi virtutem, atque ut ex vobis ipsis discatis, quæ non didicistis a prophetis, vide res quoque ipsas id testantes. Quod enim vos lex non docuit, hoc ex redundantem fecit Christi potentia. Quamdiu enim legem habuistis, occidebatis, filios mactabatis, et adulterabatis: postquam autem illuxit sol justitiæ, de vestris malis multum decessit, et moderatius vitam instituistis, correcti per vestram in nos æmulationem.

Judæi cur dispersi. — Propterea vos dispersit, ut sciretis quantam in terris plantarit rompublicam; et templum solvit, vos vel invitos a vitio abducens. Et ubi templum fuit solutum, illic etiam Christus sepultus est, ut propter illius sepulcrum recedentes, viderent etiam tropæum illius potentiæ, et verbum stare quod dicit: *Non manebit hic lapis super lapidem* (*Matth.* 24). Ubique enim sunt ejus tropæa et monumenta potentiæ. Sin autem erat, ut dicitis, impius, et Dei adversarius, etsi innumerabilia peccata fecisset, ne sic quidem puniri oportebat: etsi oportebat, at non tunc: ne quis existimaret vos pro illo pœnas luere. Annon audistis Deum dicentem, quando eratis in captivitate: *Non propter vos facio, sed propter me, ne meum nomen profanetur* (*Ezech.* 36. 22)? Atqui tunc erat major vestra improbitas. Sed tamen, inquit, ne existiment barbari me esse imbecillum, dimitto vestra peccata, et conservo vos. Itane tunc quidem vos, inique vos gerentes, servavit, ne ejus nomen profanaretur: nunc autem hoc non fecisset? Etsi enim vel innumera peccata admisissetis, vos nihil oportuit pati ejusmodi, si fuisset impostor Christus, ne quis existimaret vos illa propter ipsum esse passos, sed etiam conservatos vos esse oportuit; et si, ut jam dixi, vos pati oportuit, at non tunc. Nunc autem hæc simul facta sunt. Quando enim crux processit, paulo post exierunt apostoli, et difficile bellum adversus illam civitatem suscitatum est: et quod est in Evangeliiis: *Væ lactantibus et prægnantibus* (*Matth.* 24. 19), omniaque illa exitum sortita sunt: et illud, *Tunc erit tribulatio, qualis numquam ante fuit* (*Luc.* 21. 23), impletum est. Nam et mulieres filios comederunt, hostes profregerunt ventres mortuorum, et ignis barbaricus est omnia depopulatus, omniaque erant plena sanguine, et novæ tragœdiæ, et universus orbis terrarum refertus erat malis Judaicis (*Joseph. de Bell. Jud.*). Hæc ergo apud vos cogitantes, vestrum Dominum agnoscite. Annon prophetas occidistis? num tale quid passi estis? Nonne altaria diruistis? numquid talis vobis contigit calamitas? Nonne vitulum adorastis (*Exod.* 32), et Beelphegor estis initiati (*Num.* 25. 3), naturamque ignorastis? numquid tales hostes experti estis? Annon vel in mediis beneficiis inmemores et ingrati servati estis? Unde ergo innumera in vos mala profecta sunt? Nonne clarum est ex eo, quod in Dominum ausi estis peccare, non in servos? Unde nec est vobis a malis, quæ vos invasere, liberatio, nec erit. Si enim esset, eam prædixissent prophætæ. Nunc autem dixerunt quidem captivitatem, sed non reditum: licet bona suppliciiis assidue admisceant, et tempora

(a) Hæc item inverso modo referuntur. Vide hunc Osee locum.

(b) Hæc verba, *tamquam lupi Arabiæ*, sunt in Sophon. 3. 3, ita ut prima pars sit Ezechielis, secunda Sophoniz.

desiniant. Etenim Jeremias defluivit septuaginta annos (*Jer.* 29. 10), et Daniel similiter tres annos (a) et dimidium (*Dan.* 9. 23. *sqq.*); quin etiam prædictum est eos quadringentis et triginta annis in Ægypto servituros (*Gen.* 15. 13). Hujus autem captivitatis nusquam situm est tempus, nec finis, sed relicta est vestra domus deserta, et quotidie res vestrae in deterius procedunt (*Matth.* 23. 38).

6. Hæc omnia attente apud vos considerantes, et quæ breviter dicta sunt fusius tractantes (*Da enim sapienti occasionem, et erit sapientior* [*Prov.* 9. 9]), illorum impudentiam ingratumque animum poteritis refellere. 4. *Quoniam videbo cælos tuos opera digitorum tuorum.* Alius, *Videbo enim cælos. Lunam et stellas, quæ tu fundasti.* Alius, *Parasti.* Alius, *Stabiliisti* (b). Cum dixisset, *Destruxisti inimicos, splendidae hujus victoriae affert probationem.* Tu enim, inquit, qui crucifixus es, qui de medio sublatus es, apparuisti orbis terrarum Creator et Opifex. Propterea dicit: *Videbo cælos tuos:* significans multos non antea cognovisse, postea quidem certe omnes scient. Et cur non universas orbis terræ partes persequutus est? Quod eorum quæ videbantur opportuniore persequutus, de aliis docere minime opus habuerit. Adeo ergo destructi sunt inimici, ut qui ab eis expellebatur, et ab eis de medio sublatus est, omnium quæ videbantur apparuerit Opifex. Et quare non dicit, *Manuum tuarum*, sed, *Digitorum tuorum?* Minimæ operationis opus ostendens ea quæ videntur, et admirabile opificium, quod suspensæ stellæ non cadant: etsi natura fundamentorum exigit, ut inferne, non superne jaciantur: sed optimus Artifex, qui facit admirabilia, in his quæ apparent plura fecit supra naturæ consequentiam. Et quare nihil dicit de potestatibus incorporeis, ut inde quoque ostendat ejus creationem? Quod nimirum hoc interim ei in proposito fuerit, ut ipsi discerent de iis quæ apparebant. Et propterea ejus quoque Pater cum susque deque cum Judæis loqueretur, non dicit: *Ego feci angelos et Cherubim;* sed, *Ego cælum extendi: manus mea terram fundavit, dextera mea firmavit* (*Isai.* 48. 13): et omnem semper orationem consumit in iis quæ apparent, omnia agens ad salutem auditorum. Cum enim essent crassiores, magis ducebantur ab iis quæ videntur, quam ab iis quæ sub visum non cadunt. Propterea Paulus quoque semper ingrediens et concionans, ducit exordium a creatura quæ videtur dicens: *Deus qui fecit cælum et terram et mare, et omnia quæ in eis sunt* (*Act.* 17. 24); et a pluviis annuis atque a genere hominum semper ducit exordium orationis. Si enim dixero eum fecisse Cherubim, duo erunt mihi probanda, quod sint Cherubim, et quod ea ipse fecerit: in iis autem quæ videntur cogor solum ostendere eum illa fecisse. Quocirca est etiam oratio facilior;

(a) Sic nunc (*ὁ δὲ Δανὴλ τρία ἔτη*); alii omnes et Savil., *tres hebdomadas* (*τρεῖς ἑβδομάδας*). Neutrum sequutus est Gentianus Hervetus, sed posuit, *septuaginta hebdomadas et dimidium*. Omnia, ut diximus, exemplaria Chrysostomi Græca habent *τρεῖς ἑβδομ.*, uno excepto, in quo legitur, *tres annos*: utrum vero sit error Chrysostomi an librarii, quaeritur.

(b) Vox, *parasti*, est juxta interpretationem Symmachi; vox, *stabilisti*, juxta interpretationem Theodotionis.

habet quippe visum, testem eorum quæ dicuntur. Videt enim auditor magnitudinem, pulchritudinem, usum et positionem, constantemque ac numerosum cursum. In hoc itaque uno est mihi studium ponendum, ut ostendam id Deum fecisse. Et quare non meminuit solis, sed lunæ, et stellarum? Hoc cum dixit, illud quoque significavit. Quoniam enim nonnulli a Dei opificio noctem separant, per lunam eam ostendit, dicens eum etiam hujus esse Opificem. Non est autem parva stellarum varietas, et lunarium cursum demonstratio. 5. *Quid est homo quod memoretur ejus, aut filius hominis quod visitas eum?* Alius, *Quid est unusquisque homo, quod ejus recordaris?* Alius pro, *Visitas eum*, dicit, *Visitabis*. Postquam dixit de opificio, et universum ex parte significavit, inserit deinceps sermonem de providentia hominum. Nam illa etiam, quæ dicta sunt, sunt propter genus nostrum, quin etiam ea, quæ ad providentiam ejus pertinent: universa enim creatura propter hominem. Verum aliud quoque genus pertractat providentiæ, et non temere de his dicere aggreditur, sed valde prudenter et probe, pro toto orbe terrarum agens gratias, universum memorans beneficium, et ostendens magnitudinem ejus dispensationis in hominem. Si enim nihil erat antea, multo magis quando Christus accessit post tot et tanta peccata. Et ostendit Christi adventum non a venia alienum fuisse, imo a summa profectum esse clementia. Nam tamquam optimus aliquis medicus, sanis relictis, venit ad nos, qui morbo laborabamus, qui nihil eramus. Hoc ergo ostendens, dicebat: *Quid est homo?* pro eo quod est, Nihil est, est quid vile. Ad tantam enim respiciens Dei curam et providentiam, et ad ea quæ fecit pro salute hominum, valde stupet et admiratur, cur eum tanta sit providentia dignatus. Cogita enim, propter ipsum esse omnia quæ videntur. Propter ipsum, quæ ab Adam usque ad ejus adventum dispensata et administrata sunt; propter ipsum, paradisi et præcepta, poenæ et miracula, suppliciaque et beneficia post legem; propter ipsum Dei Filius homo factus est. Nam quid attinet dicere futura? Hæc ergo omnia reputans, dicit: *Quid tam magnum est homo, quod tot et tantis bonis dignus fuerit habitus?*

7. Si quis enim consideraverit quot et quanta propter ipsum facta sunt et fiunt, et quanta sit postea percepturus, multo horrore implebitur, et tunc clare videbit quantæ curæ Deo sit hoc animal. 6. *Minuisti eum paulo minus ab angelis.* Alius, *Paulo minus a Deo.* Alius, *Paululum quiddam a Deo.* Hebræus autem, *Outhasreon mat me eloim*. Hic meminit condemnationis, et veteris peccati, mortem in medium adducens. At eam quoque solvit, cum venisset Unigenitus. *Gloria et honore coronasti eum.* Alius, *Gloria et dignitate coronabis ipsum.* Licet quidem hæc et historice, licet et anagogice accipere. Dicit enim et ejus imperium, quod ei cum factus est, traditum est; dicit etiam quæ bona consequutus sit post adventum Christi. In principio enim audivit *Tremor et metus vestri erit super omnes bestias terræ* (*Gen.* 9. 2); et, *Imperent piscibus maris* (*Gen.* 1.

τρόπος ὑμῶν καὶ ὁ φόβος ὑμῶν ἐπὶ πάντα τὰ θηρία τῆς γῆς. Καὶ, Ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης. Μετὰ δὲ ταῦτα· Πατεῖτε ἐπάνω ὄφρων καὶ σκορπίων. Ἀλλὰ ταῦτα ἀφείλ, ἀπὸ τῶν ταπεινοτέρων ὑφαίνει τὸν λόγον, ἐκεῖνα συνιδεῖν καταλιμπάνων τοῖς ὀξύτερον δυναμένοις ὄραν. Ἡ γὰρ ἐδοξα ἡ μείζων καὶ ἡ τιμῆ, τὰ ἐπὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης γενόμενα, ὅταν κεφαλὴν ἔχη τὸν Χριστὸν, ὅταν εἰς τὸ σῶμα αὐτοῦ τελεῖ, ὅταν ἀδελφὸς καὶ συγκληρονόμος γένηται καὶ σύμμορφος τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὅταν μείζονα Μωϋσέως λαμβάνῃ δόξαν, ὡσπερ ὁ Παῦλος ἐδήλωσε, δεικνύς ὅτι οὐ καθάπερ Μωϋσῆς ἐτίθει κάλυμμα, ἀλλὰ πάντες ἀνακαλυμμένοι προσώπῳ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ κατοπτριζόμεθα. Διὸ καὶ λέγει· Οὐ γὰρ δεδόξασται τὸ δεδοξασμένον ἐν τούτῳ τῷ μέρει, ἔνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης. Ταύτην οὖν φησὶν ὁ Προφήτης τὴν δόξαν κατὰ ἀναγωγὴν. Τί γὰρ ταύτης ἴσον, ὅταν συγχορεύωμεν ἀγγέλοις, ὅταν εἰς υἱοθεσίαν ἀγώμεθα, ὅταν μηδὲ τοῦ Μονογενοῦς ὑπὲρ ἡμῶν φεῖδῃται; Ποίας ἀλουργίδος, ποίου διαδήματος ταῦτα οὐ λαμπρότερα, ὅταν θανάτου καταγελῶμεν, ὅταν πρὸς τὴν τῶν ἀσωμάτων δυνάμεων ἀπάθειαν μεθορμιζώμεθα, οἱ ἡτιμωμένοι πρὸ τούτου, καὶ ἀδοξοὶ, καὶ βδελυροὶ; Ὁ Ἀδάμ οὔτε κακὸν τι, οὔτε ἀγαθὸν ἐργατάμενος, ἐτιμήθη εὐθέως γενόμενος. Πῶς γὰρ ἂν ἐργάσατο ὁ μὴ ὢν; Ἡμεῖς δὲ μυρία ἐργασάμενοι δεινὰ, πολλῶν πλείονος ἀπελαύσαμεν τιμῆς. Οὐκέτι, φησὶ, λέγω ὑμᾶς δούλους· ὑμεῖς γὰρ φίλοι μου ἐστέ. Οὐκέτι ἡμᾶς ἐπαισχύνονται ἀγγελοὶ, ἀλλὰ καὶ διακονοῦσι πρὸς τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν. Καὶ γὰρ πρὸς Φίλιππον ἦλθεν ἀγγελος, καὶ πρὸς ἑτέρους πολλοὺς· καὶ εὐηγγελίζοντο ἀνθρώποις. Οὐκ ἐπὶ γῆς δὲ κληρονόμοι, ἀλλὰ κοινοὶ τῶν οὐρανίων ἀγαθῶν ἐσμεν, καὶ μέτοχοι τοῦ Χριστοῦ, καὶ εἰς κοινωνίαν καλοῦμεθα τοῦ Μονογενοῦς. Ταῦτα πάντα διὰ τῆς δόξης καὶ τῆς τιμῆς αἰνίσσεται. Διὸ καὶ ἔλεγε, Δόξη καὶ τιμῆ στέψεις αὐτὸν, τὸ μέλλον προαναφωνῶν. Καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου. Ἄλλος, Ἐξουσιάζειν ἐποίησας αὐτὸν τῶν ἔργων τῶν χειρῶν σου. Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ. Πρόβατα καὶ βόας ἀπάσας, ἐτι δὲ καὶ τὰ κτήνη τοῦ πεδίου. Ἄλλος, Τὰ ἀγρία^a. Τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης, τὰ διαπορευόμενα τρίπους θαλασσῶν. Κύριε ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῇ. Ὡσπερ περὶ δημιουργίας [89] διαλεγόμενος, οὐ τῶν ἄνω δυνάμεων ἄπτεται μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὰ αἰσθητὰ κατάγει τὸν λόγον· οὕτω καὶ περὶ τιμῆς τῆς εἰς ἀνθρώπους γεγεννημένης διδάσκων, αἰνιξάμενος ἐκεῖνα τὰ ἀπόρρητα καὶ ἀσώματα, ἅπερ ἀπηρίθμησε, νῦν τοῖς αἰσθητοῖς ἐνδιατρίβει πλέον, ἅπερ σαφέστερα ἐκείνων ἦν τοῖς παχυτέροις. Τίνα δὲ ταῦτα ἦν; Ἡ ἀρχὴ ἡ ἐπίγειος αὐτῷ δοθεῖσα.

Καὶ τὸ δὴ θαυμαστὸν, καὶ ὁ μάλιστα ἠνίξατο, ὅτι τιμηθέντα αὐτὸν πρὸ τῆς παραβάσεως, οὐδὲ μετὰ τὴν ἀμαρτίαν ἐξέβαλε τῆς τιμῆς. Ἠλάττωσας γὰρ, φησὶν, αὐτὸν βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους, τουτέστι, θανάτῳ κατεδίκασας ἀμαρτόντα· οὐ μὴν ἐπειδὴ θανάτῳ κατεδίκασας, ἐγύμνωσας αὐτὸν τῆς δωρεᾶς. Διὰ τοῦ

τούτου, ἐκεῖνο εἰπὼν, τότε τοῦτο τίθησι, δεικνύς ἄφατον τοῦ Θεοῦ τὴν φιλανθρωπίαν, ὅτι καὶ ἐλαττωθέντα αὐτὸν διὰ τὴν οἰκείαν παράβασιν ἀφῆκεν ἐστεφανῶσθαι τῇ τιμῇ τῆς δόξης, καὶ τῆς ἀρχῆς οὐ παρέλυσεν. Εἰ δὲ μικρὸν τι ὑφέιλ, καὶ τοῦτο τῆς κηδεμονίας αὐτοῦ. Πρὸ μὲν γὰρ τῆς παρακοῆς, καὶ θηρίων ἐκράτει· μετὰ δὲ τὴν παρακοὴν ὀλίγον δὴ τῆς ἐξουσίας ταύτης ὑπετέμενετο. Κρατεῖ μὲν γὰρ αὐτῶν καὶ νῦν τέχναις τισὶ, μετὰ φόβου δὲ καὶ τρόμου. Οὔτε γὰρ πᾶσαν ἀφείλετο τὴν ἀρχὴν, οὔτε πᾶσαν εἶασεν, ἀλλ' ὅσα μὲν αὐτῷ πρὸς τροφήν καὶ ἐργασίαν ἦν ἐπιτήδεια, εἶασεν ὑποκεῖσθαι· τὰ δὲ θηριωδέστερα οὐκέτι, ἵνα ὑπομιμνήσκῃται ἐκ τῆς τούτων ἀγωνίας τῆς παλαιᾶς ἀμαρτίας τῆς τοῦ προπάτορος Ἀδάμ. Ὡστε καὶ ἀπὸ τοῦ μὴ σφόδρα ἡμῖν ὑποτάττεσθαι μέγα κέρδος ἐγένετο. Τί γὰρ ὄφελος ἐκ τοῦ λέοντα ἔχειν ὑποχείριον καὶ χειροῖθι; τί δὲ πλέον ἀπὸ τοῦ πάρδαλιν ἔχειν τιθαστόν; Οὐδὲν, ἀλλ' ἡ ἀλαζονεία μόνον καὶ ἀπόνοια. Διὰ δὴ τοῦτο ταῦτα μὲν εἶασεν ἔξω μένειν τῆς ἀρχῆς, τὰ δὲ χρήσιμα ἡμῖν χειροῖθι πεποίηκε, βούν ἀροῦντα, καὶ πρόβατον περιβάλλον τὴν τοῦ σώματος γύμνωσιν, καὶ κτήνη πρὸς τὴν τῶν ἀγωγίμων μετακομιδὴν ἐπιτήδεια, ὄρνιθας καὶ ἰχθύας, ὥστε καὶ τράπεζαν ἡμῖν εἶναι δαφιλεστέραν.

η'. Καθάπερ γὰρ τις οὐδὲν ἀποκληρονόμον ποιῶν, οὐ πάντων ἐκβάλλει, ἀλλὰ μέρους τινὸς, ἵνα σωφρονίσῃ, οὕτω δὴ καὶ ὁ Θεός· μᾶλλον δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἀπεναντίας. Ὁ μὲν γὰρ ἀνθρωπος ἀποκληρονόμον ποιῶν, τοῦ πλείονος ἐκβάλλει μέρους, τὸ δὲ ἔλαττον ἀφήσιν· ὁ δὲ Θεὸς τὸ πλεόν ἀφείλ, ὀλίγου τινὸς ἐξέβαλε, καὶ τοῦτο πρὸς ὠφέλειαν, ἵνα μὴ πάντων εὐκόλως περιγίγνηται τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τῆς τοῦ Θεοῦ κηδεμονίας· τὴν γὰρ σοφίαν αὐτοῦ θήγων, καὶ τὸ φρόνημα καθαιρῶν, καὶ τὴν ἀκαιρον σχολὴν ἐκκόπτων (ἐπειδὴ πάντα μετ' εὐκολίας ἔχων ἐξετραχηλίσθη), ἀνέμιξέ τινα καὶ δυσκολίαν τῇ χρήσει τοῦ βίου, καὶ οὔτε πάντα μετὰ καμάτου, οὔτε πάντα ἄνευ καμάτου καρποῦσθαι αὐτὸν εἶασεν· [90] ἀλλὰ τὰ μὲν πρὸς χρείαν^b πόνου χωρὶς καὶ ἰδρώτων ἀφῆκεν αὐτὸν ἔχειν, τὰ δὲ πρὸς τρυφήν μετὰ πόνου καὶ ἰδρώτος, βουλόμενος καὶ ταύτην ἡμῖν ὑποτέμενεσθαι τὴν πολλὴν ἄδειαν.

Εἰ δὲ λέγοι τις· Τί δὲ τῶν ἀγρίων ὄφελος ζῶων; ἐροῦμεν· Πρῶτον μὲν ψυχῆς ταπεινοφροσύνην ἐργάζεται, καὶ ἐναγώνιον ποιεῖ τὸν ἀνθρωπον, καὶ τὸν σφόδρα ἀλαζόνα τῆς οἰκείας ἀναμιμνήσκει φύσεως, ὅταν τὸ ἄλογον αὐτῷ φοβερόν ἦ. Πολλὰ δὲ καὶ σώμασι κάμνουσιν ἐκ τούτων φάρμακα γίνεται. Ὁ δὲ ταῦτα ἐρωτῶν, τί δήποτε γέγονε τὰ ἀγρία θηρία. ἐρωτήσει καὶ τί ποτε φλέγμα καὶ χολὴ ἐν ἡμῖν; Καὶ γὰρ καὶ ταῦτα, ἂν παροξυνθῇ, θηρίου χαλεπώτερον ἔξεισι, καὶ τῷ σώματι παντὶ λυμαίνεται. Καὶ θυμὸς δὲ ἡμῖν ἐγκείται, καὶ ἐπιθυμία πάλιν· καὶ ταῦτα θηρίων χαλεπώτερον λυμαίνόμενα μὴ κατείργοντα· αὐτὰ καὶ χαλινοῦντας. Καὶ τί λέγω θυμὸν καὶ ὄργην,

^a In Hexaplis nostris ἄλλος, τὰ κτήνη τὰ ἀγρία. Illud itaque τὰ ἀγρία est adjectivum, quod cum non adverteret Genuinus Hervetus, feras vertit. Hanc porro lectionem Symmachii esse in margine notatur in editis.

^b Unus πρὸς τροφήν quæ certe lectio non spernenda, quia quamdam exhibet ἀντίθεσιν inter τροφήν et τρυφήν.

26). Post hæc autem : *Calcate super serpentes et scorpiones (Luc. 10. 19)*. Sed his dimissis, contexit orationem ex humilioribus, relinquens illa considerata iis qui possunt acutius cernere. Gloria enim major et honor ea sunt, quæ fiunt in Novo Testamento, quando habet Christum caput, quando ejus corpus efficitur, quando fit frater et coheres, et conformis ejus corpori, quando majorem quam Moses accipit gloriam, sicut significavit Paulus, ostendens, nos non quemadmodum Moses imponebat velamen, sed omnes revelata facie Domini gloriam contemplaturos esse (2. Cor. 3. 13. 18) : et ideo dicit : *Non enim glorificatum est, quod glorificatum est in hac parte, propter excellentem gloriam (Ibid. v. 10)*. Hanc ergo gloriam dicit propheta per anagogen. Quid enim est cum ea conferendum, quando simul cum angelis chorus ducimus, quando in filios adoptamur, quando nec Unigenito quidem pro nobis parcitur? Qua non purpura, quo non diademate sunt hæc longe splendidiora, quando mortem irridemus, quando ad potestatum incorporarum impatibilitatem traducti sumus, qui prius eramus contempti, inglorii, et execrandi? Adam cum nec boni nec mali quid fecisset, statim honoratus est cum primum factus est. Quomodo enim fecisset, qui non erat? Nos autem qui mala fecimus innumera, longe sumus majorem honorem assequuti. *Non amplius, inquit, dico vos servos : vos enim amici mei estis (Joan. 15. 15. 14)*. Non amplius nostri causa pudore suffunduntur angeli, sed etiam nostræ saluti deserviunt. Nam et ad Philippum venit angelus, et ad multos alios (Act. 8. 25), et Evangelium nuntiabant hominibus (Luc. 2. 10). Non in terra autem heredes, sed bonorum cælestium sumus, et Christi participes, et vocamur ad communionem Unigeniti (1. Cor. 1. 9). Hæc omnia per gloriam et honorem significat. Quamobrem dicit etiam alius (a), *Gloria et honore coronabis eum*, prædicens quod futurum erat. 7. *Et constituisti eum super opera manuum tuarum*. Alius (b), *Fecisti ut haberet potestatem operum manuum tuarum*. 8. *Omnia subjecisti sub pedibus ejus; oves et boves universas, insuper et pecora campi*. Alius (c), *Agrestia*. 9. *Volucres cæli, et pisces maris, qui perambulant semitas maris*. 10. *Domine, Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra!* Quemadmodum cum de creatione loquitur, non solum supernas attingit potestates, sed etiam orationem deducit ad sensibilia : ita etiam cum docet de honore hominibus collato, cum tantum subindicasset illa arcana et incorporea quæ enumeravit, nunc amplius immoratur in sensibilibus, quæ rudioribus clariora sunt. Quænam autem ea sunt? Terrenum illi datum imperium.

Post peccatum Deus datum homini imperium immittit, non abrogat; cur hominis imperium in bestias imminutum sit. — Quod autem est admirabile, et quod maxime subindicavit, cum honoratum ante transgressionem, ne post peccatum quidem privavit honore.

(a) Aquila.
(b) Theolotio.
(c) Symmachus.

Minuisti enim, inquit, eum paulo minus ab angelis, hoc est, morte condemnasti cum peccasset; non tamen postquam eum morte condemnasti, dono eum spoliasti : et propterea postquam illud dixit, hoc ponit, ostendens inenarrabilem Dei clementiam, quod vel diminutum propter suam transgressionem permisit esse gloriæ honore coronatum, nec ei abrogavit imperium. Si autem parum quid detraxit, hoc est etiam ejus providentiæ. Nam ante inobedientiam dominabatur bestiis : post inobedientiam autem de hac potestate aliquantum detractum est. Nam nunc etiam dominatur eis aliquibus artibus, sed cum timore ac tremore. Neque enim totum imperium sustulit, nec totum reliquit, sed quæcumque erant ei quidem ad alimentum et ad opus necessarie, subjetas esse permisit : quæ autem sunt effertiores, non itidem, ut ex sua cum illis contentione primi parentis Adæ veteris peccati admoneretur. Unde etiam ex eo, quod non valde nobis subjiuntur, magnum lucrum accedit. Quid enim nos juvaret, si leonem nostræ potestati obnoxium et mansuefactum haberemus? quid nobis prodesset, si pardum haberemus cicurem? Nihil nisi ad arrogantiam tantum et superbiam. Propterea has quidem permisit esse exemptas ab imperio : quæ sunt autem nobis utiles, effecit mansuetas, bovem arantem, et ovem amicientem nostri nuditatem corporis, et jumenta apta ad ea vehenda quæ importari aut exportari possunt, aves et pisces, ut esset nobis mensa lautior.

8. *Quemadmodum enim cum quis exheredit filium, non privat eum omnibus, sed parte aliqua, ut se corrigat, ita etiam Deus : imo non sic, sed contra potius. Homo enim, qui exheredit, majori parte privat, minorem vero relinquit : Deus autem majori relicta, exigua privavit portiuncula, idque ad ejus utilitatem, ne alia omnia facile superaret. Sed hoc ipsum est etiam Dei providentiæ, qui hominis sapientiam excitans, arrogantiam deprimens, et intempestivum otium interrumpens (si enim ei omnia cum facilitate succederent, supinus et dissolutus evasisset), comparando rerum usui admiscuit quamdam difficultatem, et nec omnibus cum labore, nec omnibus sine labore frui permisit illi : sed quæ ad usum quidem sunt¹, sine labore et sudore habere permisit : quæ vero sunt ad delicias, cum labore et sudore : volens hanc quoque nobis nimiam præcidi securitatem.*

Ferarum usus quis. — Si quis autem dicat : *Et quis est nobis usus ferarum?* dicemus : Primum quidem animæ humilitatem efficiunt, et ut homo se exerceat, et ad certamen comparet, in causâ sunt, ac valde arrogantem propriæ naturæ admonent, quando brutum est ei terribile. Jam vero laborantibus corporibus multa ex his fiunt medicamenta. Qui hæc autem interrogat, cur feræ factæ sint, interrogabit etiam, cur in nobis sit bilis et pituita? Nam ea quoque, si excitata fuerint, exeunt fera vehementius, totique corpori exitium afferunt. Porro nobis quoque inest ira et eu-

¹ Causæ, sed quæ ad victum pertinent.

piditas, quæ ipsis quoque feris gravius nobis incommodum afferunt, nisi eas coerceamus et refrenemus. Quid autem dico animum et iram, cum ipse etiam noster oculus in peiores, quam feræ, affectiones nos præcipitet, ut qui nos in amorem acerbum totos contingat? Sed non ideo dicemus, Cur hæc facta sunt? sed etiam pro omnibus Domino gratias agemus. Quod enim est puero scutica, hoc est fera hominibus. Si enim cum vel tot rebus asperis contineantur, plerique tamen in tantam extolluntur arrogantiam: si hoc etiam frenum ademeris, considera quo sit tandem processura improbitas. Ea de causa datum est nobis corpus adeo morbis obnoxium, patibile, quod obsidetur a malis innumerabilibus: et terra, quæ sua sunt, producit cum laboribus: et universa vita plena est sudoribus. Quoniam præsens vita est veluti quodnam gymnasium, otiumque et remissio plerosque perdit homines, propterea negotium et laborem admiscuit, ut tamquam a quibusdam frenis castigetur acrimonia mentis. Tu autem considera quomodo ea etiam quæ natant per profunditatem aquarum, et quæ in sublime tolluntur, per artem tibi Dominus subjecerit. Et cur non omnia quæ videntur, persecutus est, plantas, arbores, et semina? Ex parte totum significavit, et studiosis cætera dicenda reliquit. Et rursus in eundem desinit finem, ex quo cæperat: *Domine Dominus noster*: et ante probationem, et post probationem eadem verba ponens. Perseveremus ergo nos quoque eadem assidue dicere, admirantes ejus sollicitudinem, suspicientes sapientiam, clementiam, et ejus erga nos providentiam. Et hæc quidem a nobis dicta sunt ad interpretationem. Si autem vultis, rem majori quoque contentione agamus, et Judæos rogemus, ubinam vocem puelli emiserint? ubi inimicum talis vox destruxerit? quando ejus nomen fuerit admirabile? Sed aliud tempus, quam hoc, non poterunt dicere, quod sole clarius ostendit vim veritatis. Et ideo dicit, *Videbo cælos opera digitorum tuorum*: et tamen jam dixerat Moses: *In principio fecit Deus cælum et terram* (Gen. 1. 1).

Paulum Samosatenum adoritur. — Sed adversus Judæos quidem sufficiunt hæc, et quæ ante dicta sunt: sed quoniam qui illorum dogmata, si dematur circumcisio, æmulantur, Pauli Samosateni assectæ dicunt Christum fuisse ab eo tempore, ex quo ex Maria processit (a), illos etiam rogemus: Quomodo si ab eo tempore erat Christus, cælos fabricatus est? Eundem enim hic esse dicit, qui ex ore infantium et lactentium laudem perfecit, et qui cælos fabricatus est. Si autem est cælorum opifex, restat ut fuerit ante cælos: nec duxit initium ex Maria, imo erat ante Mariam. Considera autem prophetæ sapientiam. Non enim eum solummodo inducit opificem, sed etiam fabricantem cum magna facilitate. Et ideo dicit: *Videbo cælos opera digitorum tuorum*, non quod habeat Deus digitos, sed minimæ esse operationis ostendens

quæ videntur, familiaribus nobis nominibus docens, quæ sunt supra nos. Nam etiam quando dicit: *Qui metitur cælum palmo, et terram pugillo* (Isai. 40. 12): non pugillum et palmum significans, hæc dicit, sed volens Dei infinitam ostendere potentiam. Quomodo ergo audent nonnulli Filium dicere administrum? Qui enim ne universam quidem suam movit operationem, quando cælum facere oportuit: quid dico totam? sed qui ne minimam quidem, sed quod erat vel maxime pusillum: quomodo fuerit administer? quomodo administer, si *Quæ facit Pater, ea quoque facit Filius similiter* (Joan. 5. 19)? Ubi est enim illud *Similiter*, si hic quidem est administer, ille vero opifex? Quomodo autem dicit ejus esse opera, aliquando quidem dicens, *Domine, tu ab initio terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt cæli*: hic vero, *Videbo cælos opera digitorum tuorum* (Psal. 101. 26)? Non enim administratorum sunt opera, sed opificum: et si quis sit administer, non illi attribuitur opus, sed ei qui fabricatur. Ergo ea etiam quæ ante a Mose dicta sunt de Filio, nempe illud: *In principio fecit Deus cælum et terram*, et illud: *Dominentur piscibus maris* (Gen. 1. 1. et 26). Is enim, qui perfecit laudem ex ore infantium et lactentium, is visitavit hominem.

9. *Æquales natura Pater et Filius. Filius a Patre distinguitur hypostasi.*—Quæ ergo de Patre dicit Moses, ea Paulus de Filio accipit, magnam æqualitatem ostendens. Cum ergo liceat sanctis, quæ de Patre dicuntur, indiscriminatim Filio tribuere, et quæ de Filio, Patri (*Omnia enim per ipsum facta sunt* [Joan. 1. 3]), ubi administri nomen omnino situm est? Hoc nusquam viderit quispiam. Imo, inquit, dictum est, *Per ipsum*. Quid, quod hoc ipsum etiam de Patre dictum est? Audi autem quomodo. *Fidelis Deus: per quem vocati estis in societatem Filii sui* (1. Cor. 1. 9). Et rursus. *Paulus apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei* (2. Tim. 1. 1). Et rursus: *Quoniam per ipsum, et ex ipso, et in ipso omnia* (Rom. 11. 36). Quanam ergo de causa eum dicitis administrum? Ut Patrem honoremus, inquiunt. Atqui dicit Filius: *Ut omnes honorent Filium, sicut honorant Patrem* (Joan. 5. 23). Qui autem non honorat Filium, clarum est quod nec Patrem. Quid ergo, inquit, Patrem dicam Filium? Nequaquam. Non enim dicit: Ut me dicatis Patrem: sed quid? Ut Filium manentem honoretis ut Patrem. Quod si Patrem dixeris Filium, omnia confuderis. Manente ergo hac proprietate, est honor communis. Propterea enim dixit Filium et Patrem, ne confunderetis hypostases. Si autem non esset eadem substantia, quomodo æqualem honorem exegisset? Quanam ergo de causa dicit Christus multa abjecta et humilia? Nos docens humilitatem, et propter indumentum carnis, ac propter stuporem Judæorum, et quod oporteat genus hominum deducere paulatim ad cognitionem, et quod essent imperfecti auditores, et alioqui sæpe loquitur ad auditorum opinionem. Sublimiora enim sunt ea quæ sunt solius dignitatis; vel potius quodcumque de Deo dixeris, est longe illa substantia inferior, et ad auditorum captum dicitur. Quid vis enim

(a) Paulus Samosatenus dicebat Christum, etiam quatenus Filius erat Dei, tunc exsistere cœpisse cum ex Maria processit, et ita *consubstantialem*, græce, *ὁμοούσιον*, fuisse Patri, ut nulla esset personarum distinctio; quo sensu vox, *ὁμοούσιον*, damnata est in Synodo Antiochena.

ὑπου γε καὶ ὀφθαλμοῖς ὁ ἡμέτερος θηρίων χεῖρον περιέβαλε πάθεισιν, εἰς ἔρωτα πικρὸν περιπέρας; Ἄλλ' οὐ διὰ τοῦτο ἐροῦμεν· Διὰ τί ταῦτα γέγονεν; Ἄλλὰ καὶ χάριν εἰσόμεθα πάντων ἕνεκεν τῷ Δεσπότῃ. Ὅπερ γὰρ ἐστὶν ἡμᾶς τῷ παιδί, τοῦτο θηρίον ἀνθρώποις. Εἰ γὰρ τοσοῦτοις συνεχόμενοι δεινοῖς εἰς τοσαύτην ἀπόνοιαν οἱ πλείους αἴρονται, ἂν καὶ τοῦτον περιέληθαι τὸν χαλινὸν, ἐνόησον ποῦ τὰ τῆς κακίας προδήσεται. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ σῶμα ἡμῖν οὕτω κατεσκευάσται, ἐπίνοσον, παθητὸν, ὑπὸ μυρίων πολιορκούμενον κακῶν· καὶ ἡ γῆ μετὰ πόνων τὰ αὐτῆς δίδωσι· καὶ ὁ βίος ἅπας ἰδρώτων γέμει. Ἐπειδὴ παιδευτήριον ὁ παρῶν βίος ἐστὶ, καὶ ἀνεσις καὶ σχολή τοὺς πλείονας τῶν ἀνθρώπων ἀπόλλυσι, διὰ τοῦτο καὶ ἀσχολίαν καὶ πόνον ἡμῖν ἀνέμιξεν, ἵνα ὡσπερ ὑπὸ τινων χαλινῶν τὸ ἐγηγερμένον τῆς διανοίας κολάζηται. Σὺ δὲ σκόπει καὶ τὰ νηχόμενα διὰ τοῦ βάθους τῶν ὑδάτων, καὶ τὰ εἰς ὕψος αἰρόμενα ὑπέταξέ σοι διὰ τῆς τέχνης ὁ Δεσπότης. Καὶ τί δήποτε οὐ πάντα ἐπῆλθε τὰ ὀρώμενα, καὶ φυτὰ καὶ σπέρματα καὶ δένδρα; Ἀπὸ μέρους τὸ πᾶν ἠνίξατο, καὶ τοῖς φιλομαθέσι τὸν περὶ τούτων ἀφῆκε λόγον. Καὶ πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ καταλύει τέλος, ὅθεν καὶ ἤρξατο· *Κύριε ὁ Κύριος ἡμῶν*· καὶ πρὸ τῆς ἀποδείξεως, καὶ μετὰ τὴν ἀπόδειξιν τὰ αὐτὰ τιθεὶς ῥήματα. Μένωμεν τοίνυν διηλεκτῶς καὶ ἡμεῖς τὰ αὐτὰ λέγοντες, θαυμάζοντες αὐτοῦ τὴν κηδεμονίαν, ἐκπληττόμενοι τὴν σοφίαν, τὴν φιλανθρωπίαν, τὴν ὑπὲρ ἡμῶν πρόνοιαν. Καὶ ταῦτα μὲν ἡμῖν εἰς ἐρμηνείαν εἴρηται. Εἰ δὲ βούλεσθε, καὶ ἀγωνιστικώτερον τὸν λόγον μεταχειρίσωμεν, καὶ ἐρώμεθα Ἰουδαίους, ποῦ παιδία φωνὴν ἤσε^a; ποῦ δὲ κατέλυσεν ἐχθρὸν ἢ τοιαύτη φωνή; πότε δὲ θαυμαστὸν γέγονεν αὐτοῦ τὸ ὄνομα; Ἄλλ' οὐκ ἂν ἔχοιεν ἕτερον καιρὸν εἰπεῖν, ἢ τοῦτον, ὃς ἡλίου φανότερον δείκνυσι τῆς ἀληθείας τὴν δύναμιν. Διὰ τοῦτό φησιν· *Ὁψομαι τοὺς οὐρανοὺς ἔργα τῶν δακτύλων σου*· καίτοι γε Μωϋσῆς ἤδη εἶπεν, ὅτι *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν*.

[91] Ἄλλὰ πρὸς μὲν Ἰουδαίους ἀρκεῖ καὶ ταῦτα, καὶ τὰ ἐμπροσθεν εἰρημένα· ἐπειδὴ δὲ οἱ χωρὶς περιτομῆς τὰ ἐκείνων μιμούμενοι καὶ ζηλοῦντες, οἱ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως, ἐκ τότε φασὶν εἶναι τὸν Χριστὸν, ἐξ οὗ ἀπὸ Μαρίας προήλθεν, ἐρώμεθα κάκεινους, πῶς, εἰ ἐκ τότε ἦν ὁ Χριστὸς, τοὺς οὐρανοὺς ἐδημιούργησε; Τὸν γὰρ αὐτὸν φησιν εἶναι ἐνταῦθα, τὸν ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων καταρτίσαντα αἶνον, καὶ τὸν ἐργασάμενον τοὺς οὐρανοὺς. Εἰ δὲ δημιουργὸς τῶν οὐρανῶν, πρότερος ἂν εἴη τῶν οὐρανῶν λοιπόν· καὶ οὐκ ἀπὸ Μαρίας ἔσχε τὴν ἀρχὴν^b, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς Μαρίας ἦν. Καὶ σκόπει τοῦ Προφήτου τὴν σοφίαν. Οὐ γὰρ ἀπλῶς δημιουργὸν αὐτὸν εἰσάγει, ἀλλὰ καὶ μετὰ πολλῆς τῆς εὐκολίας δημιουργοῦντα. Διὸ φησιν· *Ὁψομαι τοὺς οὐρανοὺς ἔργα τῶν δακτύλων σου*· οὐχ ὅτι δακτύλους ἔχει ὁ Θεός, ἀλλὰ τῆς ἐλαχίστης ἐνεργείας τὰ ὀρώμενα^c.

δεικνύς, τοῖς συντρόφοις ἡμῖν ὀνόμασι τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς διδάσκων. Ἐπεὶ καὶ ὅταν λέγη, *Ὁ μετρῶν τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, καὶ τὴν γῆν δρακί*· οὐ δράκα καὶ σπιθαμὴν δηλῶν ταῦτα λέγει, ἀλλὰ τὸ ἀπέραντον τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως παραστῆται βουλόμενος. Ἡὼς οὖν τολμῶσί τινες ὑπουργὸν λέγειν τὸν Υἱόν; Ὁ γὰρ μηδὲ ὄλην αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν κινήσας, ὅτε τὸν οὐρανὸν ἔδει ποιῆσαι· τί λέγω ὄλην; ἀλλ' οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην, ἀλλὰ τὸ μικρότατον· πῶς ἂν εἴη ὑπουργὸς οὗτος; πῶς ὑπουργός, εἰ *Ἄπερ ὁ Πατὴρ ποιεῖ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ*; Ποῦ γὰρ τὸ, *Ὁμοίως, εἰ ὁ μὲν ὑπουργός, ὁ δὲ δημιουργός*; πῶς δὲ αὐτοῦ τὰ ἔργα εἶναι φησι, ποτὲ μὲν λέγων, *Κατ' ἀρχὰς σὺ, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί*· ἐνταῦθα δὲ, ὅτι *Ὁψομαι τοὺς οὐρανοὺς ἔργα τῶν δακτύλων σου*; Οὐ γὰρ τῶν ὑπουργῶν, ἀλλὰ τῶν δημιουργῶν τὰ ἔργα· κἂν ὑπουργός ἦ τις, οὐκ ἐκείνῳ λογίζεται τὸ ἔργον, ἀλλὰ τῷ δημιουργοῦντι. Ἄρα καὶ τὰ ἐμπροσθεν εἰρημένα τῷ Μωϋσεῖ, περὶ τοῦ Υἱοῦ εἴρηται, τὸ, *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν*· καὶ τὸ, *Ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης*. Οὗτος γὰρ, ὁ καταρτίσας ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων αἶνον, αὐτὸς τὸν ἀνθρώπον ἐπεσκέψατο.

θ'. Ἄ μὲν οὖν περὶ τοῦ Πατρὸς ὁ Μωϋσῆς λέγει, Παῦλος εἰς τὸν Υἱὸν ἐκλαμβάνει, πολλὴν τὴν ἰσότητα δεικνύς. Ὅταν οὖν ἀδιάφορον ἦ τοῖς ἀγίοις τὰ περὶ τοῦ Πατρὸς λεγόμενα τῷ Υἱῷ λογίζεσθαι, καὶ τὰ περὶ τοῦ Υἱοῦ τῷ Πατρὶ (*Πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο*), ποῦ ὅλως τὸ ὄνομα τοῦ ὑπουργοῦ κεῖται; Οὐδαμοῦ τοῦτο ἴδοι τις ἂν. Ναί, φησὶν, εἴρηται, *Δι' αὐτοῦ*. Τί οὖν, ὅτι καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς τὸ αὐτὸ εἴρηται; Καὶ ἄκουσον πῶς. *Πιστὸς ὁ Θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ*. Καὶ πάλιν· *Παῦλος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ*. Καὶ πάλιν· *Ὅτι δι' αὐτοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα*. Τίνος δὲ ἕνεκεν αὐτὸν ὑπουργόν φατε; Ἴνα τιμήσωμεν τὸν Πατέρα. [92] Καὶ μὴν ὁ Υἱὸς φησιν· *Ἴνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱόν, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα*. Ὁ δὲ μὴ τιμῶν τὸν Υἱόν, εὐδηλον ὅτι οὐδὲ τὸν Πατέρα. Τί οὖν, φησὶ, Πατέρα τὸν Υἱὸν ἐρῶ; Οὐχί. Οὐ γὰρ εἶπεν· Ἴνα Πατέρα με λέγητε· ἀλλὰ τί; Ἴνα Υἱὸν μένοντα ὡς τὸν Πατέρα τιμάτε. Ἄν δὲ Πατέρα εἴπῃς τὸν Υἱόν, πάντα συνέχεας. Μενοῦσης τοίνυν ταύτης τῆς ιδιότητος, τὰ τῆς τιμῆς κοινὰ ἐστί. Διὰ γὰρ τοῦτο Υἱὸν εἶπε καὶ Πατέρα, ἵνα μὴ συγχέητε τὰς ὑποστάσεις. Εἰ δὲ μὴ ἦν ἡ αὐτὴ οὐσία, πῶς ἂν ἔστην τὴν τιμὴν ἀπήτησε; Τίνος οὖν ἕνεκεν, φησὶ, πολλὰ ταπεινὰ φθέγγεται ὁ Χριστός; Καὶ ταπεινωροσύνην παιδεύων, καὶ διὰ τὴν τῆς σαρκὸς περιβολήν, καὶ διὰ τὴν τῶν Ἰουδαίων ἀναίσθησίαν, καὶ διὰ τὸ δεῖν κατὰ μικρὸν ἐνάγειν εἰς γνῶσιν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, καὶ διὰ τὸ ἀτελὲς τῶν ἀκουόντων· ἄλλως τε καὶ πρὸς τὴν ὑπόνοιαν πολλάκις τῶν ἀκρωμένων φθέγγεται. Τὰ γὰρ ὑψηλότερα, τῆς ἀξίας μόνῃς ἐστὶ· μᾶλλον δὲ, ὅπερ ἂν λέγῃς περὶ Θεοῦ, πολλῶν σφόδρα καταδεέστερον τῆς οὐσίας ἐκείνης, καὶ συγκαταβάτως

^a Unus φωνὴν ἀφήσει; Non male.

^b Reg. ἔσχε τὴν ὑπαρξίν.

^c Reg. ἐνεργείας τὸ μικρότατον δεικνύς.

ἔστι. Τι γὰρ βούλει εἰπεῖν; Μέγας ὁ Θεός; Ἄλλὰ τοῦτο μικρὸν περὶ Θεοῦ λεγόμενον· τὸ γὰρ μέγα, εἶον ἂν ἢ μέγα, πεπερασμένον ἔστιν· ἀλλ' ἄπειρος ὁ Θεός. Καὶ τοῦτο μικρὸν, περὶ Θεοῦ λεγόμενον. Ὅτι μὲν γὰρ πέρας οὐκ ἔχει, οἶδα· ἀλλ' οὐδ' ὅ τι ἔστιν, οὐδὲ ποῦ, ἐπίσταμαι. Κἂν σοφὸν εἴπῃς, κἂν ἀγαθὸν εἴπῃς, καὶ ταῦτα ἄπειρα, οὐδὲν περὶ τῆς οὐσίας ἐκείνης ἀξίον εἴρηκας, ἀλλὰ δεῖ θεοπρεπῆ τῷ ῥήματι προσεῖναι ἔννοιαν. Εἰ τοίνυν τὰ οὕτω μεγάλα τὴν ἀξίαν οὐ παρίστησι, τίνος ἂν εἶεν συγγνώμης ἀξιοὶ οἱ καὶ ταῦτα κολοβοῦν πειρώμενοι; Φεύγωμεν τοίνυν αὐτῶν τοὺς συλλόγους, καὶ μαθόντες τοῦ Μονογενοῦς τὴν προαιώνιον ὑπαρξίν, τὴν δημιουργικὴν δύναμιν, τὴν ἐξουσίαν τὴν αὐθεντικὴν, τὸ ἀπαράλλακτον αὐτοῦ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα, τῆς οἰκονομίας τὴν συγκατάβασιν, τῆς περὶ ἡμᾶς κηδεμονίας τὴν πολυειδῆ πρόνοιαν (ταῦτα γὰρ ἅπαντα καὶ τούτων πλείονα ὁ θησαυρὸς ὁ ἐν τῷ ψαλμῷ κείμενος διδάσκει τοὺς μετὰ ἀκριβείας προσέχοντας), διατηρῶμεν τῶν δογμάτων τὴν ἀκρίθειαν, καὶ πολιτείαν ἀξίαν ἐπιδειξώμεθα, ἵνα καὶ τῶν μελλόντων ἐπιτύχωμεν ἀγαθῶν ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἀξιωθῆναι, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ἅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Εἰς τὸν 9' Ψαλμόν. [93]

« Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῶν κρυφίων τοῦ υἱοῦ, ψαλμὸς τῷ Δαυίδ. » Ἄλλος, « Ἐπιτίκιον ὑπὲρ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ, ᾠσμη τῷ Δαυίδ. » Ἄλλος, « Νεανιότητος τοῦ υἱοῦ. »

Ἐξομολογήσομαί σοι, Κύριε, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου, διηγήσομαι πάντα τὰ θαυμάσιά σου.

α'. Μακρὸς οὗτος ὁ ψαλμὸς. Καὶ τοῦτο δὲ τῆς σοφίας τοῦ Πνεύματος. Οὐτε γὰρ πάντας βραχεῖς ἐποίησεν, οὐτε πάντας εἰς μῆκος ἐξήγαγεν, ἀλλ' ἐποίησε καὶ τῷ μέτρῳ τὸ βιβλίον, τῷ μὲν μήκει διεγείρων τὴν ῥαθυμίαν, τῇ δὲ βραχύτητι διαναπαύων τὸν κάματον. Ἐξομολογήσομαί σοι, Κύριε, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου, διηγήσομαι πάντα τὰ θαυμάσιά σου. Διπλοῦν τὸ τῆς ἐξομολογήσεως εἶδος ἔστιν. Ἡ γὰρ τῶν οἰκείων ἀμαρτημάτων ἔστι κατάγνωσις, ἢ εὐχαριστία εἰς τὸν Θεόν. Ἐνταῦθα μέντοι τὴν εὐχαριστίαν δηλοῖ. Τί δὲ ἔστιν, Ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου; Μετὰ προθυμίας ἀπάσης, μετὰ σπουδῆς, φησὶν. Οὐχ ὑπὲρ εὐημερίας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῖς ἐναντίοις. Τοῦτο γὰρ μάλιστα εὐχαρίστου, τοῦτο φιλοσόφου ψυχῆς, τὸ καὶ ἐν τοῖς λυπηροῖς εὐχαριστεῖν, τὸ ὑπὲρ ἀπάντων δοξάζειν, μὴ μόνον ὑπὲρ τῶν εὐεργεσιῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν τιμωριῶν. Τοῦτο γὰρ πλείονος μισθοῦ πρόξενον. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἀγαθῶν εὐχαριστῶν, χρέος ἀποδέδωκας· ἐπὶ δὲ τῶν κακῶν, τὸν Θεὸν ὀφειλέτην κατέστησας, Ὅ μὲν γὰρ εὖ παθῶν, καὶ χάριν εἰδώς, ἀπέδωκε τὴν ὀφειλήν. Ὁ δὲ κακῶς παθῶν, καὶ δοξάζων, ὀφλημα κατεσκεύασεν. Ἀντὶ τῆς εὐχαριστίας οὖν ταύτης πολλὰ ἕτερα ἀγαθὰ ἀποδίδωσιν ὁ

Θεὸς καὶ τότε καὶ νῦν· ὥστε οὐδὲ αἰσθησιν ληψόμεθα τῶν δεινῶν. Οὐδεὶς γὰρ ὑπὲρ ὧν χάριν οἶδε τῷ Θεῷ, ὑπὲρ τούτων ἀλγεῖ· ὥστε καὶ ἕτερον καρπωσόμεθα κέρδος, τὸ διακρούεσθαι τὴν ἀθυμίαν. Ὅταν γὰρ ἀποστερηθῆς χρημάτων καὶ εὐχαριστήσης, οὐ τοιοῦτόν σε ἢ ζημία δύναται δάκνειν, ὅσον ἢ εὐχαριστία εὐφραίνει. Τοῦτο τῷ διαβόλῳ καιρία πληγῆ· τοῦτο ποιεῖ τὴν διάνοιαν φιλόσοφον· τοῦτο τὴν ἀληθινὴν περὶ τῶν παρόντων πραγμάτων ἐγκατασκευάζει κρίσιν. Πολλοὶ γὰρ τῶν ἀνθρώπων οὐ τὴν οὐσαν ψῆφον ἔχουσι περὶ τῶν ἐνταῦθα· διὸ καὶ ἀθυμοῦσιν. Οὕτω καὶ οἱ μαινόμενοι φοβοῦνται τὰ οὐ φοβερά, καὶ τὰ οὐχ ὑφεστῶτα πολλάκις δεδοίκασι, καὶ τὰς σκιάς φεύγουσι. Τούτοις εἰκόασι καὶ οἱ χρημάτων ζημίαν δεδοικότες.

Οὐ γὰρ τῆς φύσεως ὁ φόβος, ἀλλὰ τῆς προαιρέσεως. Εἰ γὰρ τὸ πρᾶγμα ἦν λυπηρὸν, πάντας ἔδει ἀλγεῖν τοὺς ἀπεστερημένους^α· εἰ δὲ μὴ πάντες ἀλγοῦμεν ἀποτυγχάνοντες, οὐκ ἔτι τῆς τοῦ πράγματος φύσεως, ἀλλὰ τῆς ἀτελοῦς διανοίας. Καθόπερ [94] γὰρ ἐν σκότῳ πολλάκις καὶ σχοινίον τις ἔδεισεν, ὄφιν νομίσας, καὶ πάντα ὑποπτεύει, καὶ τοὺς φίλους πολεμίους ἡγεῖται· οὕτω καὶ οἱ ἀλογίᾳ κατεχόμενοι, ὡσπερ τινὶ σκότῳ βαθεῖ ἀλόντες, οὐκ ἐπιγινώσκουσι τῶν πραγμάτων τὴν φύσιν, ἀλλ' ἐγκυλινδοῦνται τῷ βορβόρῳ, καὶ τὸν χόρτον οὐχ ἡγούνται χόρτον εἶναι· καὶ τῆς φιλαργυρίας ἐμπεπλησμένοι, οὐκ αἰσθάνονται τῆς δυσωδίας· ἂν δὲ ἀποστῶσι, τότε εἴσονται. Καὶ καθάπερ οἱ γυναικὸς ἀμόρφου ἐρῶντες, ὅταν παύσῃ τὸ νόσημα, τότε ἐπίστανται τὸ εἰδεχθές· οὕτω καὶ οἱ τῆς φιλαργυρίας ἐρασταί. Καὶ πῶς δυνήσομαι, φησὶ, παῦσαι τὸν ἔρωτα; Πάλιν τῷ αὐτῷ ὑποδείγματι χρήσομαι. Ὡσπερ ὁ τῆς ἀμόρφου γυναικὸς ἐρῶν, ἐὰν μὲν διηνεκῶς συγγίνηται αὐτῇ, ἀνάπτει τὴν κάμινον, ἐὰν δὲ μικρὸν ἑαυτὸν ἀποστήσῃ, κατὰ μικρὸν ὑποβρέσει τὸ πάθος· οὕτω καὶ σὺ μικρὸν ἀπόστηθι, ὀλίγον ἔνδος, καὶ τὸ μικρὸν ἔσται πολὺ διάστημα. Μόνον ἄρξαι τοῦ κατορθώματος. Ἐχεις οἰκίαν περιττήν; Ἀπόδου, καὶ δὸς τοῖς δεομένοις, μὴ ἐκεῖνο λογιζόμενος, ὅτι ἄλλοτριοῖς σου αὐτήν, ἀλλ' ὅτι μᾶλλον οἰκειοῖς. Μὴ τὸ ἀνάλωμα, ἀλλὰ τὴν πρόσοδον σκόπει· μὴ ὅτι ἀποστερῆ αὐτῆς ἐνταῦθα, ἀλλ' ὅτι κύριος αὐτῆς ἐκεῖ γίνῃ. Οὕτω καὶ διηγεῖσθαι τὰ θαυμάσια τοῦ Θεοῦ δυνήσῃ διὰ παντός. Τοῦτο γὰρ ἐξ ἀρχῆς ὁ ψαλμὸς λέγει. Ὡς ὄγε φιλοχρήματος οὐ σφόδρα τούτῳ ἐνδιατρίβειν δύναται· διὰ παντός γὰρ τόκους μεριμνᾷ, συναλλάγματα, συγγραφάς, ὄνια, διαθήκας, τιμὰς ἀγρῶν, τιμὰς οἰκῶν, κέρδη, καπηλείας, καὶ διηγούμενος καὶ φροντίζων οὐ παύεται. (Ὅπου δὲ ὁ θησαυρὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία αὐτοῦ. Ταῦτα φθέγγεται, ταῦτα μεριμνᾷ· καὶ καθάπερ οἱ οἰκέται τὰ τῶν δεσποτῶν μεριμνώσιν, οὕτω καὶ οὗτος τὰ τοῦ δεσπότου μεριμνᾷ· τί ἐπέταξ; τί ἤνυσται; τί οὐδέπω ἤνυσται, μέλλει δέ; Διὰ δὲ τοῦτο παραινῶ, τῆς πολιορκίας ἐκείνης ἀπαλλαγέντα τούτοις ἐνδιατρίβειν τοῖς διηγήμασι, τὰ

^α In Colb. τοὺς ἀπεστερημένους deest.

dicere, Magnus Deus? Atqui hoc est parvum, si de Deo dicatur; magnum enim, quantumvis sit magnum, est limitum: sed Deus est infinitus. Et hoc etiam parvum est, si de Deo dicatur. Quod enim finem non habeat, scio: sed quid sit, aut ubi sit, nescio. Et si sapientem, et si bonum dixeris, et hæc infinita, nihil de illa substantia dixisti pro dignitate, sed verbo adesse oportet sensum Deo dignum. Si hæc ergo adeo magna dignitatem non ostendunt: quomodo venia digni fuerint, qui hæc quoque mutilare conantur? Fugiamus ergo eorum conventicula¹, et cum didicerimus Unigeniti ante sæcula essentiam, creandi facultatem, auctoritate præditam potestatem, nec ullam ejus esse a Patre diversitatem, œconomiae demissionem, multiplicem ejus in nos curæ providentiam (hæc enim omnia et his plura, thesaurus, qui in Psalmo situs est, eos docet qui diligenter attendunt), dogmata exacte custodiamus, et conversationem iis dignam ostendamus, ut bona futura assequamur: quibus nos dignos esse concedatur, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cum quo Patri una cum sancto Spiritu, honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen.

EXPOSITIO IN PSALMUM IX (a).

1. *In finem pro occultis filii, Psalmus David. Alius, Triumphale pro morte filii canticum David. Alius, Juventutis filii.*

2. *Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo, narrabo omnia mirabilia tua.*

1. *Confessio duplex. Quanta res sit gratias agere etiam pro adversis.*—Longus est hic Psalmus. Hoc autem est etiam sapientiae Spiritus. Neque enim fecit omnes breves, neque omnes fecit prolixos, sed multiplici mensura hunc librum variavit, longitudine quidem socordiam excitans, brevitate autem levans laborem. *Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo, narrabo omnia mirabilia tua.* Duplex est genus confessionis. Vel est enim propriorum peccatorum condemnatio, vel in Deum gratiarum actio. Hic quidem significat gratiarum actionem. Quid est autem, *In toto corde meo*? Cum omni alacritate animi, cum studio, inquit. Non pro rerum prospero successu, sed etiam propter contraria. Hoc enim est maxime grati animi, hoc sapientiae studiosi, in rebus etiam asperis et adversis gratias agere, pro omnibus gloria Deum afficere, non solum pro beneficiis, sed etiam pro suppliciis. Hoc enim majorem mercedem conciliat. Nam in bonis quidem gratias agens, reddidisti debitum: in ma-

¹ Barberinus apud Savillum, *sylogismos* (συλλογισμοῦς). Lectio Barberini præstare statim videtur. Attamen *conventus* retinui, quia in cæteris omnibus exemplaribus est, et quia aptius dicitur, *fugere conventus*, quam, *fugere syllogismos*.

(a) In hunc Psalmum solo usi sumus Codice Colbertino 10. Post lectionem LXX, quæ mox sequitur est Symmachi; altera Aquilæ. Hebraica sic leguntur על-מחמת לבן, quæ alii, *de morte filii*, alii, *pro occultis filii*, alii, *pro juventute filii*, alii, *de florida ætate filii*, vertunt. Hebraizantes nonnulli supra memoratis Hebraicis verbis aut instrumentum musicum aut cantilenæ genus significari putant.

lis autem, Deum constituisti debitorem. Qui enim beneficio affectus est, et agit gratias, reddit debitum: qui autem male affectus est, et gloria afficit, is debitum acquirit. Pro illa gratiarum actione multa alia bona Deus et tunc et nunc reddit; quare nec malorum quidem sensus ad nos perveniet. Nemo enim de iis dolore afficitur, pro quibus Deo agit gratias: quocirca aliud quoque hinc lucrifaciemus, nempe ægritudinem animi discutiemus. Quando enim privatus fueris pecuniis, et gratias egeris, non tantum te mordere potest damnum, quantum lætitia afficit gratiarum actio. Hoc diabolo letale vulnus infligit: hoc reddit animam studio sapientiae præditam: hoc de rebus præsentibus verum comparat judicium. Multi enim homines non habent veram de his quæ hic sunt sententiam, et ideo anguntur. Ita etiam qui insaniunt, ea sæpe pertimescunt, quæ non sunt terribilia, et sæpe formidant ea quæ non subsistunt, et umbras fugiunt. His sunt similes ii qui damnum pecuniæ metuunt.

Metus non naturæ est, sed voluntatis.—Non est enim naturæ metus, sed liberæ voluntatis. Si enim esset res molesta, oporteret omnes dolere qui privati sunt¹; si autem non omnes qui iis privamur, dolemus, non est hoc utique rei naturæ, sed imperfecti animi. Quemadmodum enim in tenebris sæpe quis vel funem timet, serpentem esse ratus, et omnia habet suspecta, et amicos hostes esse existimat: ita etiam quorum ratio deficit, tamquam profundis quibusdam capti tenebris, rerum naturam non cognoscunt, sed volvuntur in luto, nec scœnum existimant esse scœnum: et pleni avaritia, tetrum odorem non sentiunt: quod si forte recesserint, tunc scient. Et sicut qui deformis mulieris amore capti sunt, postquam a morbo convalescerint, tunc sciunt deformitatem: ita etiam qui tenentur amore pecuniæ. Et quomodo, inquit, potero cessare ab amore? Utar rursus eodem exemplo. Quemadmodum qui deformem amat mulierem, si assidue cum ea habeat consuetudinem, accendit fornacem: sin autem parum seipsum sejunxerit, paulatim effluit affectio: ita etiam tu parumper secede, paululum concede, et parvum illud erit multum intervallum. Incipe tantum recte facere. Habes domum superfluum? Vende, et da iis qui indigent, non hoc reputans, te eam amittere, sed tibi magis propriam efficere. Non sumptum considera, sed emolumentum, non quod ea hic privaris, sed quod ejus illic dominus efficeris. Ita etiam perpetuo poteris narrare Dei miracula. Hoc enim dicit Psalmus ab initio. Nam qui tenetur amore pecuniæ, non valere potest in ea re reversari: nam perpetuo meditatur usuras, contractus, syngraphas, venalia, testamenta, agrorum domorumque pretia, lucra, cauponas, et narrare ac cogitare non cessat. Ubi est autem thesaurus hominis, illic est etiam cor ejus (*Matth. 6. 21*). Hæc loquitur, hæc meditatur, et quemadmodum servi ea quæ sunt

¹ In Coib., *qui privati sunt*, deest. Sed hanc lectionem bene habere puto.

dominorum meditantur, ita hic etiam ea meditatur, quæ sunt Domini: Quid jussit? quid perfectum est? quid nondum perfectum est, sed est perficiendum? Quocirca te adhortor, ut ab illa obsessione liberatus, verseris in his narrationibus, narrans Dei miracula quæ sunt quotidie, quæ privatim, quæ communiter, quæ in omnes, quæ in unumquemque. Plena est enim vita his narrationibus; et undecumque inceperis, videbis luculentum emanare procemium, sive a cælo, sive a terra, sive ab aere, sive a brutis, sive a seminibus, sive a plantis et arboribus; si velis dona antiqua recensere, si quæ legem antecesserunt, si quæ fuerunt in lege, si quæ sunt in gratia, si quæ post excessum ex vita, si quæ in ipsa morte, invenies immensum pelagus narrationum. Quante est ergo stultitiæ, cum tot narrari possint per quæ voluptas, lucrum et utilitas possint animæ accedere, luto rationem inquinare, de avaritia et rapina narrantem!

2. *Rerum naturalium descriptio.* — Quod si velis, supernis relictis, de terra disseramus, de ejus magnitudine, positione, usu, natura, assiduo partu, rebus variis et diversis quæ ex ea gignuntur, seminibus, herbis, plantis, floribus, pratis, hortis. Ab his rursus arboris uniuscujusque figuram ratione dividamus, positionem, altitudinem, bonum odorem, fructum, tempus, ministerium, alia omnia mente revolventes, ipsamque terram seu feracem, seu sterilem: ejus enim nihil est inutile. Etenim hæc quidem ferrum, illa vero æs; hæc aurum, illa tulit argentum; hæc aromata, illa vero medicamentæ varia et omnis generis. Quid attinet dicere utilitatem aquarum, potabilium, salsarum, usum montium, metalla variorum marmorum, fontes qui sunt in ipsis, arbores quæ sunt aptæ ad tecta et ædificia? Hæc omnia sunt fructus solitudinis; hæc et animalia et omnes feras alit. Nam quid attinet dicere lacus, fontes, fluvios? Quemadmodum enim mulieres quæ pepererunt, fontem lactis profundentes, natis præbent alimentum: ita etiam terra hortis et viridariis fluvios et fontes tamquam mammas porrigens, ea affatim irrigat. Sed in mulieribus quidem oportet infantem ad mammam accedere: hæc autem ipsa extendit ubera, undique ea ex alto demittens.

Solitudinis encomium. — Est etiam alius usus solitudinis. Est etiam aptior ad sanitatem corporis, ut quæ præbet puriorem respirandum aerem, et universum orbem terræ ex alto circumspiciendum, et in solitudine philosophiæ exercitium, et a vitæ curis tantillam respirationem. Quid opus est commemorare aves quæ canunt, et animalium, quæ venatu capiuntur, vitam? Habet etiam alium usum solitudo. Sæpe enim prædiis murorum vicem præbuit, habens montes in altum erectos, voragine, et præcipitia. Quid enim dixeris de herbis quæ in ipsis nascuntur, quæ laborantibus corporibus magnam opem afferunt? Si autem desertorum et montium tantus est usus, tantaque ex eis bonorum est copia: si ad terram veneris arabilem, et supinos campos, considera quantos videbis fontes narrationum. Sicut enim in nostro corpore

hæc quidem sunt ossa, illa vero nervi, alia autem carnes: ita etiam in terra, alia quidem sunt montes, alia voragine, alia pingua prædia: sunt hæc autem omnia utilia. Sed quid dico terram, quæ tantum est elementum? Si unius arboris velis dicere figuram, usum, fructum, folia, tempus, alia omnia, magnam videbis narrandi materiam; item si montium situm, si alia omnia: si autem hunc ipsum hominem oratione persequaris, et ipsius corporis formationem, hinc rursus invenies immensum pelagus narrationum. In his ergo versemur, hinc erit nobis voluptas maxima, hinc lucrum, hinc ineffabilis philosophia. Qua de re hoc significans, subjunxit, 3. *Lætabor et exultabo in te.* Alius: *Et gaudebo (a). Psallam nomini tuo, Altissime.* Alius, *Canam nomen tuum.* Non est hoc parvum genus philosophiæ, lætari in Deo. Qui enim in Deo, ut oportet, lætatur, omnem sæcularem expellit voluptatem. Quid est autem, *Lætabor in te?* Cum talem, inquit, habeam Dominum, hoc est mihi voluptas, hoc est exultatio. Si quis hanc novit ita ut nosse oportet, non sentit aliam voluptatem. Hoc enim est proprie voluptas: alia vero omnia sola sunt voluptatis nomina, re ipsa destituta¹. Hæc sublimem hominem efficit; hæc animam liberat a corpore; hæc efficit, ut ad cælum aspiret; hæc terrenis, et iis quæ ad victum pertinent altiore constituit; hæc a vitiis liberat: et merito. Si enim qui pulchra ac præclara amant corpora, nihil eorum sentiunt, quæ ad vitam pertinent, sed in uno solo amicæ aspectu versantur: qui Deum amat ut oportet, quidnam deinceps vel boni vel mali sentiet eorum, quæ sunt in vita? Nihil; sed erit omnibus superior, immortalium voluptate perfusus, cum talis sit is, qui ab eis amatur. Qui enim amant alia, vel inviti cito traducuntur ad oblivionem, cum intereant et flaccescant quæ amantur: hic amor est infinitus, qui non potest desinere, qui et majorem habet voluptatem, et plus lucri: et hoc ipso amantem delectat et recreat, quod numquam dissolvitur. *Psallam nomini tuo, Altissime.* Hoc solet maxime fieri ab amante. Qui enim amant, canunt in eos quos amant cantica; etsi illos non videant, per canticum seipsos consolantur. Ita etiam facit propheta: quoniam Deus videri non potest, facit in ipsum cantica, per cantus cum ipso congregiens, desiderium accendens, et ipsum se videre existimans: vel potius cantu et hymnis multorum inflamat desiderium. Quemadmodum enim qui amant, eorum quos amant celebrant encomia, et ipsorum nomina circumferunt: ita hic etiam, *Psallam,* inquit, *nomini tuo, Altissime.*

3. Vide quomodo seipsum e terra erexerit, et suam totam ad illam essentiam extulerit, seipsum Deo dedicans. Et ideo versat ejus nomen assidue: is est enim mos amantis. 4. *Cum conversus fuerit inimicus meus retrorsum, infirmabuntur, et peribunt a facie tua.* Alius, *Conversis inimicis meis retro, ac collisis atque perditis a*

¹ Hæ voces, *re ipsa destituta*, desunt in Colb.

(a) Hæc lectio (Gr. ἄλλος, καὶ γαρυσσῶ) fertur Aquilæ esse in Edit. Savil., sed Aquilæ et Symmachi in Hexaplis nostris: sequens est Symmachi.

καθ' ἐκάστην ἡμέραν γινόμενα θαυμάσια τοῦ Θεοῦ διηγούμενον, τὰ ἰδία καὶ τὰ κοινῇ, τὰ εἰς πάντας καὶ τὰ εἰς ἓνα ἕκαστον. Γέμει γὰρ τὰ ἐν τῷ βίῳ τούτων τῶν διηγημάτων· καὶ ἔθεν ἂν ἄρξη, λαμπρότερον ὄψει τὸ προοίμιον ἀναβρύον, ἂν τε ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, ἂν τε ἀπὸ τῆς γῆς, ἂν τε ἀπὸ τοῦ ἀέρος, ἂν τε ἀπὸ τῶν ἀλόγων, ἂν ἀπὸ σπερμάτων, ἂν ἀπὸ φυτῶν· ἂν τὰς παλαιὰς θέλης διηγήσασθαι δωρεάς, ἂν τὰς πρὸ τοῦ νόμου, ἂν τὰς ἐν τῷ νόμῳ, ἂν τὰ ἐν τῇ χάριτι, ἂν τὰ μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀποδημίαν, ἂν τὰ ἐν αὐτῷ τῷ θανάτῳ, μυρία εὐρῆς πελάγη ταῦτα διηγημάτων. Πόσης οὖν οὐκ ἂν εἴη ἀνοίας, τσαῦτα ἔχοντας διηγεῖσθαι, δι' ὧν καὶ ἡδονὴ καὶ κέρδος καὶ ὠφέλεια τῆς ψυχῆς ἐγγίνεται, τῷ βορβόρῳ τὸν λογισμὸν ἀναφύρειν, περὶ πλεονεξίας καὶ ἀρπαγῆς διηγούμενον;

β'. Καὶ εἰ βούλει, τὰ ἄνω ἀφέντες, περὶ τῆς γῆς διαλεχθῶμεν, τοῦ μεγέθους αὐτῆς, τῆς θέσεως, τῆς χρήσεως, τῆς φύσεως, τῶν ὠδίνων τῶν διηνεκῶν, τῶν γεννημάτων τῶν ἐξ αὐτῆς τῶν ποικίλων καὶ διαφορῶν, τῶν σπερμάτων, τῶν βοτανῶν, τῶν φυτῶν, τῶν ἀνθέων, τῶν λειμώνων, τῶν παραδείσων. Ἀπὸ τούτων πάλιν τέμνωμεν τῷ λόγῳ ἐκάστου δένδρου τὸ σχῆμα, [95] τὴν θέσιν, τὸ ὕψος, τὴν εὐωδίαν, τὸν καρπὸν, τὸν καιρὸν, τὴν δισκονίαν, τὰ ἄλλα πάντα ἀναλογιζόμενοι^a, αὐτῆς τῆς γῆς τὴν κάρπιμον, τὴν ἀκαρπον· οὐδὲν γὰρ αὐτῆς ἀχρηστον. Καὶ γὰρ ἡ μὲν σίδηρον, ἡ δὲ χαλκὸν, ἡ δὲ χρυσίον, ἡ δὲ ἀργυρον ἤνεγκεν· ἡ δὲ ἀρώματα, ἡ δὲ φάρμακα καὶ ποικίλα καὶ παντοδαπά. Τί ἂν τις εἴποι τῶν ὑδάτων τὴν χρεῖαν, τῶν ποτίμων, τῶν ἀλμυρῶν, τῶν ὀρῶν τὴν χρῆσιν, τῶν ποικίλων μαρμάρων τὰ μέταλλα, τὰς πηγὰς τὰς ἐν αὐτοῖς, τὰ δένδρα τὰ πρὸς ὀρόφους ἐπιτήδεια καὶ οἰκοδομήν; Ταῦτα πάντα τῆς ἐρήμου καρπός· αὐτὴ καὶ ζῶα καὶ θηρία πάντα τρέφει. Τί ἂν τις εἴποι τὰς λίμνας, τὰς πηγὰς, τοὺς ποταμούς; Καθάπερ γὰρ αἱ τεκοῦσαι γυναῖκες, πηγὴν γάλακτος προχέουσαι, τοῖς ἐκγόνοις παρέχουσι τροφήν· οὕτω δὲ καὶ ἡ γῆ, κήποις καὶ παραδείσοις ὡσπερ μαστοὺς ἐκτείνουσα τοὺς ποταμούς καὶ τὰς πηγὰς, πολλὴν παρέχει τὴν ἀρδεῖαν. Ἄλλ' ἐπὶ μὲν τῶν γυναικῶν, τὸ παιδίον δεῖ πρὸς τὴν θηλήν ἐλθεῖν· ἐνταῦθα δὲ αὐτὴ τοὺς μαστοὺς ἐκτείνει πανταχοῦ ἀπὸ ὑψηλοῦ καταφέρουσα.

Ἐχει καὶ ἑτέραν χρῆσιν ἡ ἔρημος. Καὶ γὰρ πρὸς τὴν τοῦ σώματος ὑγίειαν ἐπιτηδαιοτέρα, καθαρώτερον παρέχουσα ἀναπνεῖν τὸν ἀέρα, καὶ τὴν οἰκουμένην ἀφ' ὑψηλοῦ πᾶσαν περισκοπεῖν, καὶ τῇ ἐρημίᾳ ἐμφιλοσοφεῖν, καὶ τῶν ἐν τῷ βίῳ φροντίδων ὀλίγον ἀναπνεῖν. Τί ἂν τις εἴποι τοὺς ἑρμιθὰς τοὺς ὠδικοὺς, τῶν ἀλωσίμων ζώων τὴν διαγωγὴν; Ἐχει καὶ ἑτέραν χρεῖαν ἡ ἔρημος. Πολλάκις γὰρ ἀντὶ τειχῶν ταῖς χώραις γέγονε, πρὸς ὕψος ἔχουσα ἀνατεταμένα ὄρη, καὶ φάραγγας, καὶ κρημνοὺς. Τί ἂν τις εἴποι τὰς βοτάνας τὰς ἐν αὐταῖς τικτομένας, σώμασι κάμνουσι πολλὴν εἰσφερούσας τὴν λειτουργίαν; Εἰ δὲ ἐρήμων καὶ ὀρῶν τσαύτη ἡ χρεῖα, τσαύτη τῶν ἀγαθῶν ἡ χορηγία· εἰ πρὸς τὴν ἀρδσίμον ἐλθοῖς, καὶ τὰ ὑπτα πεδία, ἐννόησον πόσας ὄψει τὰς πηγὰς τῶν διηγημάτων. Καθάπερ γὰρ ἐν τῷ σώματι τῷ ἡμετέρῳ τὰ μὲν

ἔστιν ὅσα, τὰ δὲ νεῦρα, τὰ δὲ σάρκες· οὕτω καὶ ἐν τῇ γῇ, τὰ μὲν ὄρη, τὰ δὲ φάραγγες, τὰ δὲ λιπαρὰ χωρία· πάντα δὲ ταῦτα χρήσιμα. Τί λέγω τὴν γῆν, τοσοῦτον στοιχεῖον; Ἐνὸς δένδρου μόνου εἰ βουληθείης εἰπεῖν τὸ σχῆμα, τὴν χρεῖαν, τὸν καρπὸν, τὰ φύλλα, τὸν καιρὸν, τὰ ἄλλα πάντα, πολὺ ὄψει τὸ διηγημα· εἰ τῶν ὀρῶν τὴν θέσιν, εἰ τὰ ἄλλα ἅπαντα, εἰ τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν ἐπέλθοις τῷ λόγῳ, καὶ τὴν διάπλασιν αὐτοῦ τοῦ σώματος, μυρία πάλιν κἀνταῦθα πελάγη εὐροῖς διηγημάτων. Τούτοις τοίνυν ἐνδιατρίδωμεν, ἐντεῦθεν ἡμῖν ἔσται ἡδονὴ μεγίστη, ἐντεῦθεν κέρδος, ἐντεῦθεν φιλοσοφία ἀφατος. Διὸ καὶ τοῦτο δηλῶν ἐπήγαγεν· *Εὐφρανθήσομαι καὶ ἀγαλλιάσομαι ἐν σοί.* Ἄλλος, *Καὶ γαυριάσω. Ψαλῶ τῷ ὀνόματί σου,* Ἔψιστε. Ἄλλος, *Ἄσω τὸ ὄνομά σου.* Οὐ μικρὸν τοῦτο φιλοσοφίας εἶδος, τὸ εὐφραίνεσθαι ἐπὶ τῷ Θεῷ. Ὁ γὰρ ἐπὶ τῷ Θεῷ εὐφραίνόμενος, ὡς χρῆ, πᾶσαν ἐκβάλλει βιωτικὴν ἡδονήν. Τί δέ ἐστιν, [96] *Εὐφρανθήσομαι ἐν σοί;* Τοιοῦτον, φησὶν, ἔχων Δεσπότην, τοῦτό μοι ἡδονή, τοῦτό μοι ἀγαλλίασις. Εἰ τις οἶδε ταύτην τὴν ἡδονὴν ὡς εἶδέναι χρῆ, ἑτέρας ἡδονῆς οὐκ αἰσθάνεται. Τοῦτο γὰρ ἡδονὴ κυρίως· ὡς τάγε ἄλλα πάντα, ὀνόματα μόνον ἐστὶν ἡδονῆς, πράγματος ἔρημα. Αὕτη τὸν ἄνθρωπον μετάρσιον ἐργάζεται· αὕτη τοῦ σώματος ἀπαλλάττει τὴν ψυχὴν· αὕτη πρὸς οὐρανὸν πτεροῖ· αὕτη τῶν βιωτικῶν ὑψηλότερον ποιεῖ· αὕτη κακίας ἀπαλλάττει· καὶ μάλα εἰκότως. Εἰ γὰρ οἱ σώματα λαμπρὰ φιλοῦντες, οὐδὲν ἐπαισθάνονται τῶν ἐν τῷ βίῳ, ἀλλ' ἐνὸς μόνου εἰσὶ, τῆς ἐρωμένης ὄψεως· ὁ Θεὸν φιλῶν, καθὼς φιλεῖν δεῖ, τίνας αἰσθήσεται λοιπὸν ἢ χρηστοῦ τῶν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, ἢ λυπηροῦ; Οὐδενός· ἀλλ' ἔσται πάντων ἀνώτερος, ἀθάνατος τρυφῶν, ἐπεὶ καὶ ὁ φιλούμενος τοιοῦτος. Οἱ μὲν γὰρ τὰ ἄλλα φιλοῦντες, ταχέως καὶ ἄκοντες εἰς λήθην μεταβάλλονται, ἀπολλυμένων τῶν φιλουμένων καὶ μαραινόμενων· οὗτος δὲ ὁ ἔρωσις ἀπειρος, ἀτελεύτητος, καὶ τὴν ἡδονὴν μείζονα ἔχων, καὶ τὸ κέρδος πλέον· καὶ τούτῳ πάλιν ψυχαγωγῶν τὸν φιλοῦντα, τῷ μηδέποτε καταλύεσθαι. *Ψαλῶ τῷ ὀνόματί σου,* Ἔψιστε. Τοῦτο μάλιστα φιλοῦντος ἔθος. Καὶ γὰρ οἱ ἐρῶντες εἰς τοὺς φιλουμένους ἄσματα ἄλρουσι· κἂν μὴ ὀρῶσιν ἐκείνους, διὰ τῆς ὁδῆς ἑαυτοὺς παραμυθοῦνται. Οὕτω δὲ καὶ ὁ Προφήτης ποιεῖ· ἐπεὶ τὸν Θεὸν ἰδεῖν οὐ δυνατόν, ἄσματα ποιεῖ εἰς αὐτὸν, διὰ τῶν ὁδῶν αὐτῷ συγγινόμενος, καὶ τὸν πόθον ἀνάπτων, καὶ αὐτὸν δοκῶν ὀρᾶν· μᾶλλον δὲ διὰ τοῦ ἄδειν καὶ ὑμνεῖν εἰς πόθον ἀνάπτει πολλούς. Ὡσπερ γὰρ οἱ φιλοῦντες ἐγκώμια τῶν φιλουμένων λέγουσι, καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν περιφέρουσιν· οὕτω δὲ καὶ οὗτος, *Ψαλῶ τῷ ὀνόματί σου,* Ἔψιστε.

γ'. Ὅρα πῶς ἑαυτὸν τῆς γῆς διήρητησε, καὶ πρὸς ἐκείνην ἀνεκρέμασεν ὄλην ἑαυτοῦ^b τὴν οὐσίαν, ἀναθεὶς ἑαυτὸν τῷ Θεῷ. Διὰ τοῦτο συνεχῶς αὐτοῦ τὸ ὄνομα περιστρέφει· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο τοῦ φιλοῦντος ἔθος. *Ἐν τῷ ἀποστραφῆναι τὸν ἐχθρὸν μου εἰς τὰ*

^b Barberinus apud Savil. ἀνεκρέμασεν ὄλην ἑαυτοῦ, melius, ut puto, quam editi, ubi ὄλην pro ὄλην. Paulo post locum Symmachi habes plenum et integrum in Hexaplis nostris.

^a Ἀναλογιζόμενοι deest in Colb.

ὀπίσω, ἀσθενήσουσι, καὶ ἀπολοῦνται ἀπὸ προσώπου σου. Ἄλλος, Ἀνατραπέντων τῶν ἐχθρῶν μου ὀπίσω, προσκοψάντων καὶ ἀπολομένων ἐκ προσώπου σου. Καὶ τοῦτο μάλιστα φιλοῦντός ἐστι, τὸ τὰς εὐεργεσίας λέγειν διὰ παντός, καὶ ἐγκαλλωπιζέσθαι ταύταις· ἀπὸ τε γὰρ φίλτρου τοῦτο γίνεται, καὶ αὐτὸ πάλιν ἀνάπτει τὸ φίλτρον. Οὐκ ἂν δέ τις ἀμάρτοι εἰπὼν καὶ νοητοὺς ἐχθροὺς ἐνταῦθα αὐτὸν λέγειν. Ἀποστρέφονται γὰρ καὶ οὗτοι, ὅταν ψυχὴν γενναίαν εὕρωσι. Καθάπερ γὰρ εἰς ἀσπίδα ἐμπεσὼν δόρυ, μαλακὴν μὲν οὖσαν διατέμνει, σκληρὰν δὲ καὶ ἀντίτυπον οὐδὲν ἐργάζεται, ἀλλὰ τῆς αἰχμῆς ἀνακαμφθείσης ἐκπίπτει· οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς συμβαίνει. Ἄν μὲν γὰρ μαλακὴν εὕρη καὶ χαῦνον τὰ παρὰ τοῦ διαβόλου πεμπόμενα βέλη, διαδύεται εἰς τὸ βάθος· ἐν δὲ σκληρὰν καὶ ἰσχυροτέραν, αὐτὸς τε ἀπρακτὸς ἀπεισι, καὶ εἰς ταύτην οὐδὲν εἰργάσατο δεινόν· καὶ δύο γίνεται κέρδη, μᾶλλον δὲ καὶ τρία· αὐτὴν τε γὰρ οὐδὲν ἔβλαψεν, [97] ἀλλὰ καὶ ἰσχυροτέραν ἐποίησεν, αὐτὸς τε ἀσθενέστερος ἐντεῦθεν γέγονε. Σκόπει δὲ πῶς ἀνακηρύττει τοῦ Θεοῦ τὴν ἰσχύν. Ἀσθενήσουσι, φησὶ, καὶ ἀπολοῦνται ἀπὸ προσώπου σου. Πάλιν πρόσωπον ἀκούων, μηδὲν τωματικὸν ὑποπτεύσης. Ἐνταῦθα γὰρ τὴν ἐνέργειαν, τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ δηλοῖ, τὴν εὐκολίαν αὐτοῦ τῆς ἰσχύος. Ὡς ἀλλαχοῦ φησὶν· Ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν· οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα τὰ αὐτὰ φησὶν. Ἀρκεῖ γὰρ μόνῃ ἡ ἐποπτεία ἀπολέσαι τοὺς πονηροὺς. Εἰ γὰρ ἀγίων παρουσία ἀσθενῆ δαιμόνων ποιεῖ τὴν ἰσχύν, πολλῶ μᾶλλον Θεοῦ. Εἰ ἡ ἀστραπή αὐτοῦ φαινομένη καταπλήττει πάντας, ἐννόησον τὴν δύναμιν τὴν ἀνώλεθρον ἐκείνην, πῶς καταπλήττει, πῶς ἀπόλλυσι τοὺς πονηροὺς^a. Εἶδες ὕμνων εἶδος; εἶδες δοξολογίας τρόπον, καὶ πῶς περὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ διηγείται; Οὐ μικρὸν κἀντεῦθεν παιδεύει φιλοσοφίας δόγμα, τῷ εἰπεῖν, Ψαλῶ τῷ ἐνόματί σου, Ὑψίστε. Ἐν τῷ ἀποστραφῆναι τὸν ἐχθρὸν μου εἰς τὰ ὀπίσω. Ποῖον δὲ τοῦτο; Ὅτι οὐ μόνον ἐν ταῖς θλίψεσιν, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς ἀνέσσειν ἔνηφε. Πολλοὶ μὲν γὰρ ὑπὸ τῶν κακῶν ταπεινούμενοι, σπουδαιότεροι γίνονται· ὑπὸ δὲ τῶν ἀγαθῶν, ῥαθυμότεροι καὶ χαυνότεροι· ὃ περὶ τῶν Ἰουδαίων προῶν λέγει· Ὅταν ἀπέκτεινεν αὐτούς, τότε ἐξεζήτησαν αὐτόν. Ἄλλ' οὐχ οὗτος τοιοῦτος· ἀλλὰ καὶ ἐν εὐημερίαις νήφει, καὶ διεγέγερται. Οὐ μικρὸν εἰς φιλοσοφίαν δὲ τοῦτο. Ὅτι ἐποίησας τὴν κρίσιν μου καὶ τὴν δίκην μου. Ἄλλος, Ὑπερεδικασάς μου^b. Ἐκάθισας ἐπὶ θρόνου ὁ κρίνων δικαιοσύνην. Ἐπετίμησας ἔθνεσι, καὶ ἀπόλετο ὁ ἀσεβής. Ἄλλος, Ἀπόλεσας. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐξήλειψας εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Ὅρα πάλιν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ ἀνδρός, πῶς οὐκ αὐτὸς ἀμύνεται τοὺς ἐχθροὺς, ἀλλὰ τῷ Θεῷ παραχωρεῖ τῆς δίκης, τὸ ἀποστολικὸν τερῶν παράγγελμα· Μὴ ἑαυτοὺς ἐκδικοῦντες. Οὐ τοῦτο δὲ μόνον ἐστὶν ἰδεῖν, ἀλλ' ὅτι καὶ ἀδίκως ταῦτα ἔπασχεν. Εἰ μὴ γὰρ ἀδίκως ἔπασχεν, οὐκ ἂν ὁ Θεὸς ἐπεξῆλθεν. Ἐκάθισας ἐπὶ θρόνου ὁ κρίνων δικαιοσύνην. Ἀνθρωπινώτερον φθέγγεται, θρόνον καὶ καθέδραν λέγων. Τὸ δὲ, Ὁ κρίνων δικαιοσύνην, τὸ σύνθημα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐξαίρετον αὐτοῦ τῆς οὐσίας φησὶν. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἀνθρώπων τοῦτο οὐκ ἐστὶν εἰπεῖν. Οὐ γὰρ πάντως κρίνους δικαιοσύνην, κἀν μυριάκις ὡσι δίκαιοι, ποτὲ μὲν ἀγνοία, ποτὲ δὲ ῥαθυμία ἀγνοοῦντες τὸ δίκαιον· ὁ δὲ Θεὸς τούτων ἀπάντων ἀπηλλαγμένος, καὶ εἰδώς

καὶ βουλλόμενος δικαίαν ἐκφέρει τὴν ψῆφον. Τὸ οὖν, Ἐκάθισας ἐπὶ θρόνου, ἐδικασάς ἐστιν, ἐπεξῆλθες, ἤμυνας. Ἐπετίμησας ἔθνεσι, καὶ ἀπόλετο ὁ ἀσεβής. Ὅρᾳς πῶς οὐχ ὄπλων αὐτῷ δεῖ, οὐ μαχαίρας, οὐ τόξων καὶ βελῶν, ἀλλ' ἀνθρωπινώτερον ἐκεῖνα εἴρηται· ἀρκεῖ γὰρ ἐπιτιμῆσαι τῷ Θεῷ, καὶ ἀπολέσθαι τοὺς κολάζεσθαι μέλλοντας. Ἴνα δὲ μάθης αὐτοῦ τὴν ἰσχύν, ἀκουε καὶ τῶν ἐξῆς· Τὸ ὄνομα αὐτῶν ἔξῆλειψας εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Προβρίζους ἀπόλεσας, ἀνέσπασας, οὕτως ἠφθόνισας, [98] ὡς καὶ τὴν μνήμην αὐτῶν παραπολέσθαι. Τοῦ ἐχθροῦ ἐξέλιπον αἱ ῥομφαῖαι εἰς τέλος. Ἄλλος, Τὰ ἐρείπια. Ὁ δὲ Ἑβραῖος, Ἀρβῶθ. Καὶ πόλεις καθεῖλες. Τί ἐστὶ τοῦτο; Ὅτι τὰς μηχανὰς αὐτοῦ καὶ τὰς βουλὰς ἀναλώσας, φησὶν, ἔρημον αὐτὸν τῶν οἰκειῶν ὄπλων ἐποίησας. Τοιοῦτον γὰρ ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ· πάντα ἀφανίζει καὶ ἀπόλλυσιν. Ἡ ὄπερ ἕτερος ἐρμηνευτὴς διδάσκει, Ἐρημα, εἰπὼν· ὅτι οὐ τὰς πόλεις αὐτῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐρήμους ἠφθόνισας, καὶ πόλεις καθεῖλες. Οὕτω γὰρ ὁ δίκαιος ἐπολέμει, οὕτω κατέβαλλε τοὺς ἐναντίους, οὐχ ὄπλοις καὶ δόρασι κεχρημένος, ἀλλὰ τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ῥοπὴν ἔχων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ πόλεμος αὐτῷ λαμπρὸς καὶ περιφανής, καὶ κατὰ κράτος ἡ νίκη. Ἀπόλετο τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ μετ' ἡχοῦ. Ἄλλος, Σὺν αὐτοῖς. Ὁ δὲ Ἑβραῖος, Ἐμ ε. Τί ἐστὶ, Μετ' ἡχοῦ; Ἡ τὴν πανωλεθρίαν φησὶν, ἡ τὸ διωλύγιον τῶν κακῶν. Καὶ τοῦτο δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ κηδεμονίας, τὸ μὴ λανθανόντως ταῦτα ποιεῖν, ἵνα ταῖς ἐτέρων συμφοραῖς καὶ ἕτεροι γένωνται βελτίους. Τὸ περιφανὲς οὖν δηλοῖ τῆς ἀπωλείας.

δ. Καὶ ὁ Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα μένει. Ἄλλος, Καθεδεῖται. Τὸ γὰρ καθῆσθαι πολλαχοῦ ἐπὶ τοῦ μονίμου τῆς οὐσίας κεῖται· ὡς καὶ Ἱερεμίας δηλοῖ λέγων, Σὺ καθήμενος εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ὁ Ἑβραῖος ἐνταῦθα Ἰησήβ φησὶ. Συνεχῶς τοῦτο λέγει ὁ προφήτης ἐπὶ τῆς ἀπωλείας τῶν ἀνθρώπων, δεικνὺς αὐτοῦ τὸ ἀτελεύτητον τῆς οὐσίας, καὶ ὅτι τὸ μὲν τῶν ἀνθρώπων γένος ἐπίκηρον. Ἡ δὲ ἐκείνου οὐσία καὶ ἡ μεγαλοσύνη ἀτελεύτητος. Τοῦτο δὲ ποιεῖ τὴν φόβον ἐπαρτῶν, ἵνα ἐκατέρωθεν ὦσιν αὐτὸν τρέμοντες, καὶ διὰ τὸ μέγεθος αὐτοῦ τῆς δόξης, καὶ διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς οἰκειᾶς οὐσίας, καὶ ὡς αἰεὶ μένοντα, καὶ ὡς αἰεὶ μεθ' ὑπερβολῆς κολάζοντα. Εἰ δὲ χρή τι καὶ κατὰ ἀναγωγὴν εἰπεῖν, οὐ παραιτητέον. Τὰ μὲν γὰρ ἐστὶ καὶ θεωρῆσαι· τὰ δὲ οὕτω δεῖ νοεῖν, ὡς εἴρηται μόνον· ὡς τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· τὰ δὲ ἀπεναντίας ταῖς λέξεσιν· ὡς τὸ, Ἐλαφος φύλλας, καὶ πῶλος σῶν χαρίτων, ὁμιλεῖτω σοι. Καὶ πάλιν· Ἐστω σοι μόνῳ ὑπάρχοντα, καὶ μηδεὶς ἀλλότριος μετασχέτω σοί. Ἡ πηγὴ σου τοῦ ὕδατός σοι ἔστω μόνῳ. Τοῦτο γὰρ, ἂν τὸ κείμενον νοήσης, καὶ μὴ φύγῃς μὲν τὸ ῥῆμα, διώκῃς δὲ τὸ νόημα, καὶ πολλῆς ἀπανθρωπίας ἐστὶ, τὸ μηδὲ ὕδατός τινι μεταδοῦναι· ἀλλ' ἐνταῦθα περὶ γυναικὸς ὁ λόγος, ὥστε αὐτῆς ἀπολαύειν μετὰ σωφροσύνης, πηγὴν καλῶν αὐτῆν, καὶ ἔλαφον, διὰ τὸ καθαρὸν τῆς τοῦ γάμου συνουσίας. Καὶ ἐνταῦθα μὲν οὕτως· ἀλλα-

^a Ἐμ. π. 127 legendum haud dubie ἔμμα, ut in Hexaplis nostris. Savil.: ε Διωλύγιον· ἡχοῦν ἐπὶ πολὺ, μέγα καὶ σφοδρὸν διατεταμένον. Hesych. Cui assentiuntur etiam alii grammatici. Etymologus, διωλύγιον, τὸ διόλου ἰόν. Interpret aliter, secutus nimirum significationem verbi ὀλοῦζω. Sic porro vertit interpret Herveus: τὸ διωλύγιον τῶν κακῶν, malorum maiorem, quæ sane sensum Chrysostomi non perfecte expriment. Nam explicat ille quid sit illud cum sonitu, ut luce clarius est: quare longe aptius veritas, utulatum ob immissa uala. Paulo post ἰησήβ Hebraicis litteris est צשׁו.

^a C. 11b. τοὺς ἐναντίους.

^b Hæc lectio, ὑπερεδικασάς μου, est Aquilæ, sequens autem ἀπόλεσας Symmachii.

facie tua. Hic quoque est mos amantis, perpetuo dicere beneficia, et in iis sibi placere: hoc enim ab amore proficiscitur, et ipsum rursus amorem accendit. Non aberrarit autem quispiam, si dixerit eum hic etiam dicere inimicos, qui mente solum percipiuntur. Nam ii quoque avertuntur, quando generosam animam invenerint. Quemadmodum enim hasta quæ in cypeum incidit, si mollis quidem sit, eum excindit, duro autem et repugnanti nihil facit, sed reflexa aie, vana et inutilis excidit: ita etiam usuvenit in anima. Si mollem enim et delicatam invenerint tela quæ mittuntur a diabolo, in profundum pervadunt: sin autem duram et validiorem, et ipse abit re infecta, et ei nihil mali facit, duoque, imo vero tria ex eo capiuntur commoda: nam ipsam nihil lædit, sed reddit etiam fortiorem, et ipse ex eo imbecillior evadit. Considera autem quomodo Dei virtutem prædicat. *Infirmabuntur, inquit, et peribunt a facie tua.* Rursus cum audis faciem, nihil suspiceris corporeum. Hic enim operationem ejus, adventum, et ejus virium facilitatem significat: sicut alibi dicit: *Qui respicit terram: et facit eam tremere (Psal. 105. 2),* ita hic etiam idem dicit. Sufficit enim solus obtutus ad perdendos improbos. Si enim sanctorum præsentia facit vires dæmonum imbecillas, multo magis Dei. Si ejus fulgur apparens omnes terrore afficit, considera illam potentiam ab interitu alienam, quomodo terret, quomodo perdit improbos. Vidisti genus hymnorum? vidisti modum glorificationis, et quomodo ejus narrat potentiam? Non parvum autem hinc docet dogma philosophiæ, cum dixit, *Psallam nomini tuo, Altissime. Cum conversus fuerit inimicus meus retrorsum.* Quod vero hoc est? Quod non solum in afflictionibus, sed etiam in rebus tranquillis se moderate gessit. Multi enim malis humiles effecti, redduntur meliores: bonis autem, socordiores et ignaviores: quod quidem infra dicit de Judæis: *Quando occidebat ipsos, tunc quærebant ipsum (Psal. 77. 34).* Sed non est hic ejusmodi; imo etiam in rebus secundis moderatus est, et vigilans. Non est autem hoc parum ad philosophiam. 5. *Quoniam fecisti iudicium meum, et causam meam.* Alius, *Judicasti pro me (a).* *Sedisti super thronum qui judicas justitiam.* 6. *Increpasti gentes, et periit impius.* Alius: *Perdidisti. Nomen ejus delesti in æternum, et in sæculum sæculi.* Vide rursus viri philosophiam, quomodo non ipse ulciscitur inimicos, sed Deo concedit iudicium, servans præceptum apostolicum, *Non vos ipsos ulciscetes (Rom. 12. 19).* Non hoc autem solum videre possumus; sed quod hæc etiam injuste passus sit. Nisi enim injuste esset passus, ea Deus non esset ultus. *Sedisti super thronum qui judicas justitiam.* Humano more loquitur, dicens thronum et cathedram. Illud autem, *Qui judicas justitiam,* id dicit quod est Deo consuetum, et est ejus substantiæ præcipuum. In hominibus enim non licet hoc dicere. Non judicant enim justitiam, etsi milites justii sint, ut qui aliquando propter inscitiam, ali-

quando propter socordiam, quod justum est ignorent: Deus vero qui ab his omnibus liber est, et sciens et volens justam fert sententiam. Illud ergo, *Sedisti super thronum,* judicasti, significat, persecutus es, ultus es. *Increpasti gentes, et periit impius.* Vides quomodo armis Deo non opus est, non gladio, non arcu, non sagittis, sed illa humano more dicta sunt: Deo enim sufficit increpare et perdere eos qui puniendi sunt. Ut autem ejus potentiam intelligas, audi etiam quæ sequuntur. *Nomen eorum delesti in æternum, et in sæculum sæculi.* Radicitus perdidisti, convulsisti, ita delevisti, ut eorum etiam perierit memoria. 7. *Inimici defecerunt frameæ in finem.* Alius, *Ruinæ.* Hebræus autem, *Arboth (a).* *Et civitates destruxisti.* Quid hoc est? Machinis, inquit, et consiliis consumptis, eum propriis armis destituisti. Talis est enim ira Dei: omnia delet et perdit. Vel quod alius docet interpretes, dicens, *Deserta;* id est, Non solum eorum civitates, sed etiam deserta delevisti, et urbes diruisti. Ita enim justus bellum gerebat, ita adversarios prosternebat, non utens armis et hastis, sed Dei auxilio. Propterea ei quoque bellum est præclarum et insigne, et vi parta est victoria. *Periit eorum memoria cum sonitu.* Alius, *Cum ipsis.* Hebræus autem, *Em.* Quid est, *Cum sonitu?* Vel dicit interneccionem, vel ululatum ob immissa mala. Hoc est etiam Dei providentiæ, quod non faciat hoc latenter, ut aliorum calamitatibus alii reddantur meliores. Significat ergo manifestam exitium.

4. *Et Dominus in æternum permanet (v. 8).* Alius, *Sedebit.* Sedere enim sæpe ponitur pro stabili et permanente substantia; ut declarat etiam Jeremias, dicens: *Tu sedes in sæculum (Baruch 3. 3).* Et Hebræus hic *Jeseb.* Propheta hoc dicit assidue in hominum interitu, ostendens interminatam ejus esse substantiam, et hominum quidem genus esse caducum et momentaneum: illius autem substantia et magnificentia finem numquam accipit. Hoc autem facit timorem incutiens, ut duabus de causis cum timeant, et propter magnitudinem gloriæ, et propter vilitatem propriæ substantiæ, et ut semper manentem, atque ut mirandum in modum punientem. Quod si aliquid etiam oportet dicere anagogice, id non est recusandum. Alia enim possumus etiam contemplari: alia vero ita sunt solum intelligenda sicut dicta sunt; quemadmodum illud: *Fecit Deus cælum et terram (Gen. 1. 1);* alia vero aliter quam habeant dictiones, verbi gratia: *Cerva amicitiae, et hinnulus gratiarum tuarum, tecum habeat consuetudinem (Prov. 5. 19).* Et rursus: *Sicut tibi soli quæ habes, et nemo alienus sit tibi particeps (Ibid. v. 17).* Et rursus: *Fons aquæ sit tibi soli (Ibid. v. 18).* Hoc enim, si respexeris id quod scriptum est, nec a verbis declines, ut sensum persequaris, erit valde inhumanum, ut ne aquam quidem ulli imperitias: sed hic quidem loquitur de uxore, ut ea fruamur cum temperantia, fontem vocans eam, et cervam, propter puritatem congressus conjugalis. Et hic quidem hoc modo: alicubi vero et quod scriptum est ac-

(a) Hæc lectio, *Judicasti pro me* (ὑπερέδικασάς μου), est Aquilæ, sequens autem, *Perdidisti* (ἀπώλεσας), Symnachi.

(a) 7272, *deserta.* Hinc Arabia.

cipiendum est, et quod ex eo significatur; ut est illud: *Sicut serpentem exaltavit Moses (Joan. 3. 14)*. Credendum est enim, hoc factum esse (ut revera factum est) simulque quod eo significatur, in figuram Christi. Ita hic etiam non aberravit quisquam, si quæ dicta sunt, acceperit de iis quæ Judæis evenerunt, hæc nempe: *Sedisti super thronum qui judicās justitiam. Increpasti gentes; et periit impius; nomen ejus delesti in sæculum, et in sæculum sæculi. Inimici defecerunt frameæ in finem, et civitates eorum detruxisti. Periit memoria eorum cum sonitu*. Calamitas enim eorum qui Christum crucifixerunt, est omnibus manifesta; et civitates eorum sunt dirutæ, et diaboli machinæ defecerunt, cum Christi cura ac providentia omnia susceperit. Sed hæc relinquentes adaptanda studiosis, ea quæ sunt proposita persequamur. 8. *Paravit in judicio thronum suum*. Alius, *Stabilivit ad judicium*. 9. *Et ipse judicabit orbem terræ in justitia, judicabit populos in æquitate*. Vidisti quomodo paulatim attollit orationem? Quoniam enim throni meminit, ostendit throni naturam, non ex lignis, nec ex aliqua materia compositam, sed ex justitia. In justitia enim, inquit, collocatus est. *Judicabit orbem terræ in justitia*. Et præsentia, et quæ futura sunt, prædicat. Generale enim judicium illic est reservatum: singulare autem etiam hic; multa quippe etiam nunc facit, ne stolidi existimarent ea quæ sunt non regi Dei providentia. Quod si non hic omnes coronas accipiunt, ne mireris. *Paravit enim diem, in quo est judicaturus orbem terræ (Act. 17. 31)*; in præsentia autem stadium, luctas, et certamina. Propterea non recipiunt hic omnes pro meritis, sed iis, qui se recte gerunt dona sunt illic reposita, et iis, qui secus, supplicia: hic autem est lenitas, et patientia, ut per poenitentiam abstergamus peccata: sed illic non ita. Homicida enim, quamdiu est in via, potest mutari, et liberari supplicio: sed postquam deductus est ad accipiendam judicis sententiam, restat deinceps ensis, et licitor, et barathrum. Ita etiam hic. Quamdiu fuimus quidem in vita præsentis, possumus vitare supplicium, si mutemur: postquam autem illuc discesserimus, frustra lacrymabimur: *Paravit enim in judicio thronum suum*. Si quis autem etiam illud, *Paravit*, acceperit ut dictum est, non peccabit: omnia enim sunt parata, et supplicia, et coronæ, et sententia. Non est cunctatio, nec tempus, nec tarditas apud Deum: quandoquidem qui vivunt non præveniunt eos qui dormierunt, quemadmodum dicit Paulus: *Nos qui vivimus, qui reliqui sumus in adventum Domini, non præveniemus eos qui dormierunt. Judicabit populos in æquitate (1. Thess. 4. 16)*. Vide sapientiam prophetæ, quomodo dicit præsentia, quomodo futura. Præsentia: *Increpasti gentes, et periit impius; futura, Paravit in judicio thronum suum. Et ipse judicabit orbem terræ in justitia*. Hoc autem facit, ut qui illis non credunt ex præsentibus argumenta accipiant. 10. *Et factus est Dominus refugium pauperi*. Alius, *Attrito*, Alius, *Confracto*¹. Vocat assidue seipsum et pau-

perem et mendicum, licet regiam teneret. Ita etiam alibi: *Ego autem mendicus sum et pauper (Psal. 39. 18)*. Sciebat enim, et clare sciebat, omnia humana esse umbra imbecilliora, et nihil esse nobis virtute magis proprium, reliqua autem omnia esse similia foliis extrinsecus appositis. Quod enim virtus sit nobis propria, ex hoc clarum est. Quocumque recesserimus, eam circumferimus: illa autem non itidem. Hæc est ergo nobis magis proprium, alia autem sunt remotiora. Quemadmodum ergo eum dicimus proprium qui est nobis propinquior: ita etiam hanc pecuniis dicimus magis propriam, quoniam nobis semper est propinquior.

5. Considera autem mihi ejus gratum et sapientiæ studiosum animum. Cum enim haberet et equos, et castra, et alia innumera, illis omnibus missis supernum accersit auxilium, et suam ei salutem fert acceptam. Non enim dixit: Fuerunt mihi castra refugium meum, nec pecunia, nec muri: sed, *Factus est Dominus refugium pauperi*. Ipse me in tuto collocavit: nihil enim conferri potest cum hoc refugio, quod et ad facilitatis et securitatis rationem attinet. Aliis enim refugiis possunt afferri insidiæ, nec possunt ea in promptu inveniri, sed et tempore, et loco et innumerabilibus arcentur circumstantiis: hoc autem utpote quod prope sit, invenies, si id diligenter quaesieris. *Te enim adhuc loquente dicam: Ecce adsum (Isai. 58. 9)*. Et, *Deus appropinquans ego sum, et non Deus procul (Jer. 23. 23)*. Nec cursu ergo, nec peregrinatione nobis opus est, sed vel domi sedentes hoc possumus evocare auxilium. Et aliquando quidem liberat a periculis: aliquando autem eos ipsos reddit præclaros, et potentiores adversariis; et utrumque in tempore convenienti. Quando enim se modeste gerunt qui ad assequuntur, dat utrumque. Sin autem in eo non se recte gesserint, intra unum subsistit, ne alterius additamento nimis fiant arrogantes. Ut autem scias id sæpe in causa esse ut in insolentiam efferantur homines, Ezechias ea de causa elatus est; sed ne sic quidem eum contempsit, sed, quoniam victoriae successus mentem ejus extulerat, inmisit infirmitatem, quæ eum corrigeret (*Isai. 39. 2*). *Adjutor in opportunitatibus, in tribulatione*. Quid est, *In opportunitatibus*? In tempore, inquit, opportuno. Duplicem dicit opportunitatem, quod et ferat auxilium, et quod in tempore. Opportunitatem enim hic dicit afflictionem. Qua de re? Quod sit mater philosophiæ, et a morte liberabit hominem¹, ac divinum maxime attrahat auxilium. Tunc sublata est socordia, et dissolutio; tunc supplicationibus vacamus diligentius. Et sicut hyems est tempus opportunum ad terræ agriculturam: ita etiam afflictio ad curam animæ. Ejus enim semper opus habeamus auxilio, etsi sint nobis res secundæ: tunc autem maxime sentimus auxilium, quando versamur in afflictionibus. *Adjutor*. Hic etiam aliquid aliud significavit; nempe quod oporteat nos

Nomina interpretum ex uno Codice Regio mutuati sumus. Vide in Hexaplis nostris.

¹ Illud, *et a morte liberabit hominem* in uno Colb. legitur. Sed hic quadrare videtur.

¹ ἄγχι Aquila, ἐπιπέρι τῶ. Symmachus, τεθλασμένω.

χοῦ δὲ δεῖ καὶ τὸ κείμενον δέχεσθαι, καὶ τὴ ἐξ αὐτοῦ δηλούμενον· ὡς ἔχει τὸ, *Καθὼς τὸν ὄφιν ὑψώσῃ Μωϋσῆς*. Καὶ γὰρ τοῦτο δεῖ πιστεῦναι ὅτι ἐγένετο (ἐγένετο γὰρ), καὶ τὴ ἐξ αὐτοῦ, εἰς τύπον τοῦ Χριστοῦ. Οὕτω καὶ [99] ἐνταῦθα οὐκ ἂν τις ἀμάρτοι εἰς τὰ Ἰουδαϊκὰ ἐκλαμβάνων τὰ εἰρημένα. *Ἐκάθισας ἐπὶ θρόνου ὁ κρίνων δικαιοσύνην. Ἐπετίμησας ἔθνεσι, καὶ ἀπόλετο ὁ ἀσεβής· τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐξήλειψας εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Τοῦ ἐχθροῦ ἐξέλιπον αἱ ῥομφαῖαι εἰς τέλος, καὶ πόλεις καθεῖλες. Ἀπόλετο τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ μετ' ἡχου.* Ἡ τε γὰρ συμφορὰ αὐτῶν τῶν τὸν Χριστὸν σταυρωσάντων πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης κατάδηλος, αἱ τε πόλεις αὐτῶν καθηρέθησαν, τοῦ τε διαβόλου ἐξέλιπε τὰ μηχανήματα, τῆς τοῦ Χριστοῦ κηδεμονίας τὰ πάντα καταλαβούσης. Ἄλλα ταῦτα τοῖς φιλομαθέσι καταλιπόντες ἀρμόζειν, τῶν προκειμένων ἐχώμαθα. *Ἡτοίμασεν ἐν κρίσει τὸν θρόνον αὐτοῦ.* Ἄλλος, *Ἡδρασεν εἰς κρίσιν. Καὶ αὐτὸς κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, κρινεῖ λαοὺς ἐν εὐθύτητι.* Εἶδες πῶς κατὰ μικρὸν ἀνάγει τὸν λόγον; Ἐπειδὴ γὰρ θρόνου ἐμνημόνευσε, δεῖκνυσι τοῦ θρόνου τὴν φύσιν, οὐκ ἀπὸ ξύλων συγκειμένην, οὐδέ τις ὕλης, ἀλλ' ἀπὸ δικαιοσύνης. Ἐν γὰρ τῇ δικαιοσύνῃ, φησὶν, ἴδρυται. *Κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ.* Καὶ τὰ παρόντα καὶ τὰ μέλλοντα προαναφωνεῖ. Ἡ μὲν γὰρ καθόλου κρίσις ἐκεῖ τεταμειυται· ἡ δὲ ἐκ μέρους καὶ ἐνταῦθα· ἢ πολλὰ γὰρ καὶ νῦν ἐργάζεται, ὥστε μὴ τοὺς ἀναισθήτους ἀπρονόητα εἶναι νομίζειν τὰ ὄντα. Εἰ δὲ μὴ πάντες ἐνταῦθα τοὺς στεφάνους ἀπολαμβάνουσι, μὴ θαυμάσης. *Ἡτοίμασε γὰρ ἡμέραν, ἐν ᾗ μέλλει κρινεῖν τὴν οἰκουμένην·* τὸ δὲ παρὸν, στάδιον, καὶ ἀγὼν, καὶ παλαίσματα. Διὰ δὲ τοῦτο οὐ πάντες τὰ κατ' ἀξίαν ἀπολαμβάνουσιν, ἀλλὰ τοῖς τε κατορθοῦσιν ἐκεῖ τεταμειυται τὰ δῶρα, τοῖς τε καταπίπτουσιν αἰκολάσεις· ἐνταῦθα δὲ ἀνοχὴ καὶ μακροθυμία ὥστε διὰ μετανοίας ἀπονήσασθαι τὰ ἡμαρτημένα· ἀλλ' οὐκ ἐκεῖ τοῦτο. Ἐπεὶ καὶ ἀνδροφόνος, ἕως μὲν ἂν ἦ ἐν ταῖς ὁδοῖς, κύριός ἐστι μεταβαλέσθαι, καὶ ἀπαλλαγῆναι κολάσεως· ἐπειδὴ δὲ ὑπὸ τὴν ψῆφον ἔλθοι τοῦ δικαστοῦ, ξίφος λοιπὸν, καὶ δῆμιος, καὶ βάραθρα. Οὕτω καὶ ἐνταῦθα. Ἔως μὲν ἂν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ὦμεν τῷ παρόντι, δυνατὸν διαφυγεῖν τὴν τιμωρίαν μεταβαλομένους· ἐκεῖ δὲ ἀπελθόντες, ἀνήνυτα οἰμώξομεν· *Ἡτοίμασε γὰρ ἐν κρίσει τὸν θρόνον αὐτοῦ.* Εἰ δὲ τις καὶ τὸ, *Ἡτοίμασεν*, οὕτως ἐκλάβοι, ὡς εἴρηται, οὐκ ἁμαρτήσεται· πάντα γὰρ παρεσκευασμένα, καὶ τὰ τῶν κολάσεων, καὶ τὰ τῶν στεφάνων, καὶ τὰ τῆς ψῆφου. Οὐκ ἔστι μέλλησις, οὐδὲ χρόνος, οὐδὲ βραδύτης παρὰ τῷ Θεῷ, ὅταν οἱ ζῶντες οὐ μὴ φθάνωσι τοὺς κοιμηθέντας, ὡσπερ ὁ Παῦλος λέγει, ὅτι *Ἡμεῖς οἱ ζῶντες, οἱ περιλειπόμενοι εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας. Κρινεῖ λαοὺς ἐν εὐθύτητι.* Ὅρα σοφίαν Προφήτου, πῶς λέγει τὰ παρόντα, πῶς τὰ μέλλοντα. Τὰ παρόντα· *Ἐπετίμησας ἔθνεσι, καὶ ἀπόλετο ὁ ἀσεβής·* τὰ μέλλοντα· *Ἡτοίμασεν ἐν κρίσει τὸν θρόνον αὐτοῦ. Καὶ αὐτὸς κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ.* Τοῦτο δὲ ποιεῖ, ἵνα οἱ ἐκεῖνοι ἀπιστοῦντες ἀπὸ τῶν παρόντων λάβωσι τὴν ἀπόδειξιν. *Καὶ ἐγένετο Κύριος καταφυγὴ τῷ πένητι.* [100] Ἄλλος, *Τῷ*

ἐπιτρέπτω. Ἄλλος, *Τῷ τεθλασμένῳ.* Συνεχῶς ἑαυτὸν καὶ πένητα καὶ πτωχὸν καλεῖ, καίτοι γε ἐν βασιλείῳ ὢν. Οὕτω καὶ ἀλλαχοῦ· *Ἐγὼ δὲ πτωχός εἰμι καὶ πένης*· ἦδει γὰρ, ἦδει σαφῶς, ὅτι τὰ ἀνθρώπινα πάντα σκιᾶς ἀδρανέστερα, καὶ ὅτι οὐδὲν ἡμῖν οὕτως οἰκεῖον ὡς ἀρετὴ, τὰ δὲ ἄλλα πάντα φύλλοις ἔοικεν ἐξωθεν προσκειμένοις. Ὅτι γὰρ ἀρετὴ οἰκεῖον, δῆλον ἐντεῦθεν. Ὅπου ἂν ἀπέλθωμεν, ταύτην περιφέρωμεν· ἐκεῖνα δὲ οὐκ ἔτι. Οὐκοῦν τοῦτο ἡμῖν οἰκειότερον, τὰ δὲ ἄλλα πόρρωθεν. Ὅσπερ οὖν οἰκεῖον λέγομεν τὸν πλησίον ἡμῖν ὄντα· οὕτω δὲ καὶ ταύτην τῶν χρημάτων οἰκειοτέραν καλοῦμεν, ἐπειδὴ πλησίον ἡμῖν ἢ αἰ.

ε'. Θεὰ δὲ μοι αὐτοῦ καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην, καὶ τὴν φιλόσοφον ψυχὴν. Καὶ γὰρ ἵππους ἔχων, καὶ στρατόπεδα, καὶ μυρία ὄσα, πάντα ἐκεῖνα ἀφείς, τὴν ἄνωθεν ἐπισπᾶται ῥοπήν, καὶ αὐτῷ τὴν σωτηρίαν ἀνατίθησιν. Οὐ γὰρ εἶπεν, Ἐγένετό μοι στρατόπεδα καταφυγὴ σου, οὐδὲ χρήματα, οὐδὲ τεῖχη· ἀλλ', *Ἐγένετο Κύριος καταφυγὴ τῷ πένητι.* Αὐτὸς με, φησὶν, ἐν ἀσφαλείᾳ κατέστησεν· οὐδὲν γὰρ ταύτης ἴσον τῆς καταφυγῆς, καὶ εἰς εὐκολίας καὶ ἀσφαλείας λόγον. Τὰς μὲν γὰρ ἄλλας καταφυγὰς καὶ ἐπιβουλεύεσθαι ἔνι, καὶ ταχέως εὐρεῖν οὐκ ἔνι καὶ ἐξ ἐτοίμου, ἀλλὰ καὶ χρόνῳ καὶ τόπῳ καὶ μυρίαις κοιλύονται περιστάσεις· ταύτην δὲ πλησίον οὔσαν εὐρίσκεις, μόνον ἂν μετὰ ἀκριθείας ἐπιζητήσης. *Ἐτι γὰρ λαλοῦντός σου ἔρῳ, Ἴδοὺ πάρεμι.* Καὶ, *Θεὸς ἐγγύων ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐ Θεὸς πόρρωθεν.* Οὐ τοίνυν δεῖ δρόμου ἡμῖν, οὐδὲ ἀποδημίας, ἀλλὰ καὶ οἴκοι καθημένους ταύτην ἐπισπᾶσθαι τὴν καταφυγὴν ἔνι. Καὶ ποτὲ μὲν ἐξαιρεῖ τῶν κινδύνων· ποτὲ δὲ καὶ αὐτοὺς ποιεῖ λαμπροτέρους καὶ τῶν ἐχθρῶν δυνατωτέρους, καὶ ἀμφοτέρωθεν ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι. Ὅταν γὰρ μετριάξωσιν οἱ ἀπολαύοντες, ἀμφοτέρωθεν δίδωσιν. Εἰ δὲ μὴ σφόδρα τοῦτο ἔχοιεν τὸ κατόρθωμα, μέχρι τοῦ ἐνὸς ἴσταται, ὥστε μὴ τῇ προσθήκῃ τοῦ δευτέρου εἰς ἀπόνοιαν αὐτοὺς ἐλθεῖν. Ἴνα δὲ μάθῃς ὅτι πολλάκις τοῦτο εἰς ἀπόνοιαν αἴρει, ὁ Ἐξεκίας ἐντεῦθεν ἐπήρθη· ἀλλ' ὅμως οὐδὲ οὕτως αὐτὸν παραῖθεν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ τῆς νίκης εὐημερία ἐπῆρεν αὐτοῦ τὴν διανοίαν, τὴν ἀπὸ τῆς ἀβρώστιας αὐτῷ διόρθωσιν ἐπέταγε· *Βοηθὸς ἐν εὐκαιρίαις, ἐν θλίψεσι.* Τί ἐστίν, *Ἐν εὐκαιρίαις*; Εἰς καιρὸν, φησὶν, ἐπικαίρως. Διπλῆν λέγει τὴν εὐκαιρίαν, ὅτι καὶ βοηθεῖ, καὶ ὅτι εἰς καιρὸν. Εὐκαιρίαν γὰρ ἐνταῦθα τὴν θλίψιν λέγει. Τί δὴ ποτε; Ὅτι φιλοσοφίας μήτηρ ἐστὶ, καὶ τοῦ θανάτου ἐξελεῖται τὸν ἀνθρώπον, καὶ τοῦ Θεοῦ ὁ μάλιστα ἐπισπᾶται τὴν ῥοπήν. Τότε βραθυμία ἀνήρηται, καὶ διάχυσις· τότε σπουδαιότεροι περὶ τὰς ἰκετηρίας γινόμεθα. Καὶ καθάπερ ὁ χειμῶν ἐπιτήδειος καιρὸς πρὸς γεωργίαν ἐστὶ τῆς γῆς· [101] οὕτως ἡ θλίψις πρὸς ἐπιμέλειαν τῆς ψυχῆς. Αἰεὶ μὲν γὰρ δεόμεθα αὐτοῦ τῆς βοηθείας, καὶ ἐν εὐημερίαις ὄντες· τότε δὲ μάλιστα, ὅταν ἐν θλίψεσιν ὦμεν. *Βοηθός.* Ἐνταῦθα καὶ ἕτερόν τι ἠνίξατο· ὅτι δεῖ καὶ ἡμᾶς ἐνεργούς

ο Sic Colb. At editi ἡμῶν.

ε Colb. μήτηρ ἐστὶ, καὶ θανάτου ἐξελεῖται τὸν ἀνθρώπον, καὶ τοῦ Θεοῦ. Illud, καὶ τοῦ θανάτου ἐξελεῖται τὸν ἀνθρώπον, deest in ceteris.

α Sic Colb. et Savil. In Morel. autem hæc mutila sunt.

εἶναι. Ὁ γὰρ βοηθῶν τῷ ἐργαζομένῳ βοηθεῖ. Οὐ τοίνυν ἡμᾶς ἀναπεπτωκένας δεῖ, ἀλλὰ καὶ ἰκετηρίαν εἰσφέρειν, καὶ ἐλεημοσύνας, καὶ τὰ παρ' ἑαυτῶν ἅπαντα. Ἐπεὶ καὶ σύμμαχοι τοῖς πολεμοῦσι βοηθοῦσιν, οὐχὶ τοῖς ἀναπεπτωκόσι καὶ ἀργοῦσιν. Εἰ τοίνυν βούλει τῆς τοῦ Θεοῦ συμμαχίας ἀπολαύειν, μηδέποτε τὰ παρὰ σεαυτοῦ προδοῦς. Οὕτω καὶ ὁ Ἰωβ ἐβοηθεῖτο, ἐστὼς καὶ παγκρατιάζων. Οὕτω καὶ οἱ ἀπόστολοι, ἐνεργοὶ ὄντες. *Καὶ ἐλπισάτωσαν ἐπὶ σέ οἱ γινώσκοντες τὸ ὄνομά σου.* Ἄλλος, *Καὶ πεποιθήσουσιν.* Συνεχῶς τοῦτο ποιεῖ ὁ Προφήτης, ἀπὸ εὐχῆς εἰς παραίνεσιν τρέπων τὸν λόγον, κοινὸς διδάσκαλος ὢν τῆς οἰκουμένης, καὶ τὸν θησαυρὸν εἰς τὸ μέσον προτιθεὶς τῆς φιλοσοφίας. Καλῶς εἶπεν, *Ἐλπισάτωσαν οἱ γινώσκοντες τὸ ὄνομά σου.* Οἱ γὰρ εἰδότες σε, φησὶ, καὶ τὴν ἀντίληψίν σου, καὶ τὴν συμμαχίαν, ἰκανὴν ἄγκυραν ἔχουσι τὴν ἐπίδα τὴν ἐπὶ σέ, ἰκανὴν συμμαχίαν, καὶ πύργον ἀρβραγῆ, οὐ τὴν λύσιν μόνον ἐπαγγελλόμενον τῶν δεινῶν, ἀλλ' οὐδὲ παρούσι τοῖς δεινοῖς θορυβεῖσθαι συγχωροῦντα. Ὁ γὰρ τῶν ἀνθρωπίνων ἀπηλλαγμένος, καὶ τῆς ἀνωθεν ἐλπίδος ἑαυτὸν ἀπαρτῶν, οὐ μόνον ταχίστην ἐπάγεται τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν δεινῶν, ἀλλ' οὐδ' ἐν αὐτοῖς τοῖς δεινοῖς θορυβεῖται καὶ ταραττεται, τῇ ἐλπίδι τῆς ἀγκύρας ἐκείνης βοηθούμενος. Οὕτω γοῦν καὶ οἱ τρεῖς παῖδες οὐ μόνον ἀπηλλάττοντο τῆς καμίνου, ἀλλ' οὐδὲ ἐν τῇ καμίνῳ διατρίβοντες ἐθορυβοῦντο. Ἦδεισαν γὰρ τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ συμμαχίαν. Διὰ τοι τοῦτο καὶ ἕτερός φησι· *Καὶ πεποιθήσουσι, ἀντὶ τοῦ, θαρσθήσουσι.* Πολλῶν γὰρ μείζων τῆς ἀρχῆς ἢ τῆς ἀπὸ τῶν θορούδων ἢ ἀσφάλεια ἢ ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τῆς εἰς τὸν Θεόν. Τὰ μὲν γὰρ ἀνθρώπινα, ἡ δὲ θεία καὶ ἄμαχος. Ἐπειδὴ εἶπεν, ὅτι ἐγένετο βοηθός, ὅτι ἐγένετο καταφυγή, δείκνυσι καὶ πῶς γίνεται. Πῶς οὖν γίνεται; Ὅταν μένωμεν διηνεκῶς εἰς αὐτὸν ἐλπίζοντες. Εἰ δὲ μὴ εὐθέως λύει τὰ δεινὰ, καὶ τοῦτο ὑπὲρ τῆς σῆς γίνεται δοκιμῆς. Ὡς περ γὰρ δυνάμενος μὴ ἀφεῖναι ἐπελθεῖν, ἀφήσιν, ἵνα στερότερον ἐργάζεται· οὕτω καὶ δυνάμενος ἐκ προοιμίῶν λῦσαι, μέλλει καὶ ἀναθάλλεται πάλιν, ἐπιτείνων σου τὴν εὐτονίαν, καὶ τὴν ἐλπίδα γυμνάζων, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν διάθεσιν σπουδαιοτέραν ποιῶν, καὶ οὔτε ἀεὶ θλίβεσθαι συγχωρεῖ, ἵνα μὴ ἀποκάμωμεν, οὔτε ἀεὶ ἀνίσθαι, ἵνα μὴ ἀναπέσωμεν. *Ὅτι οὐκ ἐγκατέλιπες τοὺς ἐκζητοῦντάς σε, Κύριε.* Ἄλλος, *Οὐ γὰρ ἐγκατέλιπες.* Οὕτω καὶ ἕτερός φησιν, *Ἐμβλέψατε εἰς ἀρχαίας γενεάς καὶ ἴδετε, τίς ἠέλιπεν ἐπὶ Κύριον, καὶ κατησχύνθη; ἢ τίς ἐπεκαλέσατο αὐτόν, καὶ ἐγκατέλιπεν αὐτόν;* Καὶ πῶς ζητεῖται ὁ Θεός, [102] φησὶν, ὁ πανταχοῦ ὢν; Σπουδῆ καὶ προθυμίᾳ, καὶ ἀπαλλαγῇ τῶν βιωτικῶν ἀπάντων. Πολλὰ γὰρ πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἐν χερσίν ἔχοντες οὐκ ἴσμεν, ἀλλὰ περιερχόμεθα ζητοῦντες πολλάκις ἃ κατέχομεν, ὅταν πρὸς ἕτερον ἢ διάνοια τετραμμένη ᾖ.

ς'. Πῶς οὖν ἔστι ζητεῖν τὸν Θεόν; Ὅταν ἐκεῖ τὴν διάνοιαν συντείνωμεν, ὅταν τῶν βιωτικῶν ἀπαλλαγώμεν. Καὶ γὰρ ὁ ζητῶν, πάντα ἐκβαλὼν τῆς ψυχῆς,

^a Interpres hic verterat, ἀρχαίαι, principie, sed imperio vertendum puto.

πρὸς ἐκεῖνο τὸ ζητούμενον ἔρχεται. Καὶ οὐχ ἀπλῶς ζητεῖν χρὴ, ἀλλὰ καὶ ἐκζητεῖν. Ὁ ἐκζητῶν οὐκ αὐτὸς ζητεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἑτέρους λαμβάνει βοηθούς, ὥστε εὑρεῖν τὸ ζητούμενον. Ἄλλ' ἐπὶ μὲν τῶν βιωτικῶν πολλάκις ζητήσαντες, οὐκ εὑρομεν· ἐπὶ δὲ τῶν πνευματικῶν οὐκ ἐνι τοῦτο, ἀλλὰ ἀνάγκη πᾶσα τὸν ζητοῦντα εὑρεῖν. Ἄν γὰρ ἐξέλθωμεν μόνον ἐπὶ τὴν ζητῆσαι, οὐκ ἀφήσιν ἡμᾶς πολλὰ κόπτεσθαι ὁ Θεός· διὰ τοῦτο λέγει· *Πᾶς ὁ ζητῶν εὕρισκει.* *Ψάλατε τῷ Κυρίῳ τῷ κατοικοῦντι ἐν Σιών.* Ἄλλος, *Τῷ καθημένῳ.* *Ἀναγγείλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ.* Ἄλλος φησὶν, *Ἐν τοῖς λαοῖς τὰ μηχανήματα αὐτοῦ.* Τί λέγεις; Οὐ ὁ οὐρανὸς θρόνος καὶ ἡ γῆ ὑπόπδιον, οὐ ἐν τῇ χειρὶ τὰ πέρατα τῆς γῆς, οὗτος ἐν Σιών οἰκεῖ; *Ναί·* οἴκησιν γὰρ ἐνταῦθα οὐ τὴν περικλείεσθαι λέγει (ἀπέραντος γὰρ αὐτοῦ ἡ μεγαλωσύνη), ἀλλὰ τὴν οἰκειότητα τὴν πρὸς τὸν τόπον, καὶ τὸ οἰκείως ἔχειν πρὸς αὐτὸν, διὰ τὸ τοὺς Ἰουδαίους διὰ τῆς συγκαταβάσεως ταύτης πρὸς αὐτὸν ἐπισπᾶσθαι· ἐπεὶ καὶ οἰκία διὰ τοῦτο λέγεται ἐφ' ἡμῶν, διὰ τὸ οἰκείως ἡμᾶς ἔχειν πρὸς αὐτήν. Καὶ ἐν ἡμῖν δὲ οἰκεῖν λέγεται, οὐ περιεχόμενος ὑφ' ἡμῶν, ἀλλ' οἰκείως πρὸς ἡμᾶς ἔχων. Σιών δὲ κατὰ ἀναγωγὴν ἡ Ἐκκλησία λέγεται. *Προσεληλύθατε γὰρ ὄρει Σιών, καὶ Ἐκκλησία πρωτοτόκων.* Καὶ εἰκότως ὄρος ἡ Ἐκκλησία, διὰ τὸ βέβαιον, καὶ πάγιον, καὶ ἄσειστον. Καθάπερ γὰρ ὄρος σαλεῦσαι οὐ δυνατόν, οὕτως οὐδὲ τοῦ Θεοῦ τὴν Ἐκκλησίαν. *Ἀναγγείλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ.* Κήρυκας εἶναι βούλεται τῶν εὐεργεσιῶν τοῦ Θεοῦ, καὶ μηδέποτε αὐτοῦ κατακρύπτειν τὰς εὐεργεσίας. Καὶ τοῦτο πανταχοῦ ζητεῖ, διὰ τε τοὺς λέγοντας, διὰ τε τοὺς ἀκούοντας. Καὶ γὰρ καὶ τούτοις κέρδος, κάκεινους, ἐὰν προσέχωσιν. *Ὅτι ὁ ἐκζητῶν τὰ αἵματα αὐτῶν ἐμνήσθη.* Εἶδες τὰ ἐπιτηδεύματα ποῖα λέγει; Τὰς εὐεργεσίας. Ἐνταῦθα καὶ μέγα τι αἰνίττεται δόγμα· ὅτι οὐκ ἔστι φόνος ἀτιμωρητὶ τολμώμενος, ἀλλ' ἐκδικεῖται πάντως· ἢ καὶ ἐν τῇ Γενέσει Μωϋσῆς δείκνυσι, λέγων· *Τὸ αἷμα ὑμῶν ἐκζητήσω.* Τοῦτο τῆς ἀπείρου προνοίας δείγμα, τῆς ἐκτεταμένης αὐτοῦ κηδεμονίας. Εἰ δὲ μὴ κατὰ πόδας ἐκζητεῖ, μὴ θαυμάζης· δίδωσι γὰρ τοῖς ἁμαρτάνουσι μετανοίας ἀφορμὴν. *Οὐκ ἐπελάθετο τῆς κραυγῆς τῶν πενήτων.* Ὅρα πάλιν τοὺς πένητας εὐδοκιμοῦντας. Οὐχ ἀπλῶς δὲ λέγει [103] τοὺς πένητας, ἀλλ' ἐκείνους τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι, καθὼς ὁ Χριστὸς φησιν. Οὗτοι γὰρ μάλιστα ἀκούονται εὐχόμενοι, οἱ ταπεινοὶ τῇ καρδίᾳ, καὶ συντετριμμένοι. Δύο δὲ ἐνταῦθα τίθησι, καὶ εὐχὴν, καὶ ταπεινοφροσύνην. *Ἐπὶ τίνα γὰρ ἐπιβλέψω, φησὶν, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν ταπεινὸν^b, καὶ ἡσύχιον, καὶ τρέμοντά μου τοὺς λόγους;* Καὶ πανταχοῦ δχημα εὐχῆς εὕρισκεται ταπεινοφροσύνη. Ἐγγὺς γὰρ Κύριος τοῖς συντετριμμένοις τῇ καρδίᾳ. Ὅτε φλεγμονῆς δεῖ μάλιστα ἀπηλλάχθαι τὸν εὐχόμενον, ὃ καὶ Παῦλος ζητεῖ, λέγων· *Χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ.* Καλῶς εἶπε, *Τῆς κραυγῆς τῶν πενήτων,* κραυγὴν λέγων τὴν διάθεσιν τῆς διανοίας, οὐ τὸν τόνον τῆς φωνῆς· τῷ δὲ εἰπεῖν, *Οὐκ ἐπελάθετο,* ἐδήλωσεν ὅτι συνεχῶς ἐκά-

^b Colb. ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν πρῶτον. Lectio editi supra eum textu Biblico consonat.

operari. Qui enim fert auxilium, ei fert qui operatur. Non oportet ergo otiosos esse, et animo deficere, sed et preces afferre, et eleemosynas, et omnia quæ a nobis ipsis offerri possunt. Qui enim in bello socii sunt, iis qui pugnant opem ferunt, non iis qui animo deficiunt, et se dedunt otio. Si vis ergo Dei opem assequi, numquam quæ tua sunt prodideris. Ita Job latum est auxilium, stanti et fortiter dimicanti: ita etiam apostolis, pulchre laborantibus. 11. *Et sperent in te qui noverunt nomen tuum.* Alius, *Et confident.* Propheta hoc facit assidue, a precatione ad exhortationem convertens sermonem, ut qui sit communis doctor orbis terrarum, et philosophiæ thesaurum proponens in medium. Pulchre dixit: *Sperent in te qui noverunt nomen tuum.* Qui te noverunt, inquit, et auxilium et defensionem tuam, validam habent ancoram, spem quam in te habent, validum auxilium, et turrin infractam, eum, qui non solum pollicetur liberationem a malis, sed ne presentibus quidem difficultatibus perturbari permittit. Qui enim est liberatus ab humanis, et a superna spe dependet, non solum adsciscit sibi celerrimam a malis liberationem; sed ne in ipsis quidem malis vexatur et perturbatur, ut cui ferat opem spes illius ancoræ. Ita ergo tres pueri non solum liberati sunt a fornace (Dan. 3), sed ne dum in fornace quidem versarentur, conturbabantur. Norant enim sibi adesse a Deo auxilium. Et ideo alius dicit: *Et confident*, id est, habebunt fiduciam. Imperio enim quod in perturbationes est longe major est cautio, quæ ex spe in Deum oritur. Illæ enim sunt humanæ, hoc vero divinum et inexpugnabile. Quandoquidem dixit eum fuisse adiutorem, et fuisse refugium, dicit etiam quomodo sit. Quomodo autem est? Quando in eum assidue sperare perseveramus. Quod si non statim solvit difficultates, hoc quoque fit pro tua probatione. Quemadmodum enim, cum posset non permittere, ut te invaderent, permittit tamen ut te faciant robustiorem: ita etiam cum posset ab initio solvere, rursus cunctatur et differt, tuam adgens constantiam, et tuam spem exercens, et tuam in ipsum affectionem reddens vehementiorem, et neque semper permittit opprimi, ne deficiamus; nec semper quiescere et relaxari, ne collabamur. *Quoniam non dereliquisti quærentes te, Domine.* Alius: *Non enim reliquisti.* Ita etiam dicit alius: *Respicite antiquas generationes, et videte quis speravit in Domino, et pudore affectus est? aut quis invocavit Dominum, et dereliquit (Eccli. 2. 11. 12)?* Et quomodo, inquit, quæritur Deus qui est ubique? Studio et animo, et si ab iis omnibus quæ ad sæculum pertinent, liberemur. Multa enim cum ante oculos et in manibus habeamus nescimus, sed circumcurramus sæpe quærentes quæ tenemus, quando mens alio versa fuerit.

6. *Quærendus Deus et exquirendus. Habitatio Dei quæ intelligatur.* — Quomodo ergo Deum quærere possumus? Quando illuc animum intendimus, quando ab iis quæ ad hanc vitam pertinent fuerimus liberati. Qui enim quærit, omnia ex animo eiciens, venit ad illud quod quærit. Nec oportet solum quærere, sed

etiam exquirere. Qui exquirit, non ipse solum quærit, sed aliorum etiam ope utitur, ut inveniat quod quærit. Sed in iis quidem quæ ad hanc vitam pertinent, cum sæpe quæsierimus, non invenimus: in spiritualibus autem hoc non licet, sed omnino necesse est ut qui quærit inveniat. Si enim ad quærendum tantum egressi fuerimus, non permittit Deus ut nos multum vexemur, et ideo dicit: *Omnis qui quærit, invenit (Matth. 7. 8). 12. Psallite Domino qui habitat in Sion.* Alius, *Qui sedet*¹. *Annuntiate inter gentes studia ejus.* Alius dicit, *In populis machinationes ejus.* Quid dicis? Cujus cælum sedes est, et terra scabellum pedum (Isai. 66. 1), cujus in manu sunt fines terræ (Psal. 94. 4), is habitat in Sion? Certe: habitationem enim hic dicit, non loco circumcludi (est enim infinita ejus magnitudo), sed peculiarem affectionem ad locum, et peculiarem in eum propensionem, ut Judæos per hanc sui demissionem ad se attraheret: propterea enim nostra quoque domus esse dicitur, quod peculiariter in eam afficiamur. Jam vero in nobis quoque habitare dicitur, non quod a nobis comprehendatur, sed quod proprie ac peculiariter in nos afficiatur. Sion autem Ecclesia anagogice dicitur. *Accessistis enim ad montem Sion et Ecclesiam primogenitorum (Hebr. 12. 22).* Et merito mons est Ecclesia, quod sit firma, et stabilis, nec possit conquassari. Quemadmodum enim mons non potest labefactari, ita nec Dei Ecclesia. *Annuntiate inter gentes studia ejus.* Vult eos esse præcones Dei beneficiorum, et numquam ejus celare beneficia. Et hoc dicit tam propter eos qui dicunt, quam propter eos qui audiunt. Nam et hi, et illi lucrifaciunt, si attenderint. 13. *Quoniam requirens sanguinem eorum recordatus est.* Vidisti quænam dicat eorum studia? Beneficia. Hic etiam magnum quoddam dogma significat: non perpetrari ullam cædem, de qua pœnæ non sumantur, et quæ non vindicetur: quod etiam Moses ostendit in Genesi, dicens: *Sanguinem vestrum requiram (Gen. 9. 5).* Hoc est indicium infinitæ ejus providentiæ, ingentisque et prolixæ curæ. Si autem non statim requirit, ne mireris: dat enim peccatoribus occasionem pœnitentiæ. *Non est oblitus clamorem pauperum (Rom. 2. 4).* Vide rursus esse in honore pauperes. Non autem dicit simpliciter pauperes, sed illos qui sunt pauperes spiritu, sicut dicit Christus (Matth. 5. 3). Ii enim maxime exaudiuntur dum orant, qui sunt corde humili et contrito. Hic autem duo ponit, et orationem, et humilitatem. *Ad quem enim, inquit, respiciam nisi super humilem, et quietum, et timentem verba mea (Isai. 66. 2)?* Ubique autem orationis vehiculum invenitur humilitas. Prope enim est Dominus contritis corde. Oportet itaque eum qui orat maxime liberari a timore ac fastu. Quod etiam Paulus quærit, dicens: *Absque ira et disceptatione (1. Tim. 2. 8).* Recte dixit, *Clamorem pauperum*, nempe mentis affectionem, non autem

¹ Hæc interpretatio est Aquilæ. Paulo post, in *populis machinationes ejus*, hæc interpretatio est Symmachi. Sed Agellius, Drusius, Corderius, et quidam Mss. habent, *artes ejus* (τὰς μηχανὰς αὐτοῦ). Hebraicum est עֲלֵי־מַחֲשָׁבוֹתָי.

vocis intensionem; cum autem dicit, *Non est oblitus*, significavit eos invocare assidue, et tamen non a principio assequi. Quid est ergo quod dicit? Ne putetis Deum esse oblitum, et ideo non ultum esse: ejus enim est proprium, ea quæ sunt ejusmodi quærere, etiamsi nemo roget; quando autem rogant, et qui rogant sunt humiles, multo magis. 14. *Miserere mei, Domine, vide humilitatem meam de inimicis meis.* 15. *Qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiae Sion.* Alius, *Hymnorum decantationes tuas.* Alius, *Laudes tuas.* Vide eum perpetuo orationi affixum. A malis enim liberatus, et in tuto collocatus, non cessat rursus orare, dicens, *Miserere mei*, et rogare eum pro futuris. Semper enim egemus Dei providentia; maxime autem dum liberamur a malis. Aliud enim bellum excipit priori difficilius, socordiae et arrogantiae; tunc enim spirat vehementius diabolus. Quare maxime postquam liberati sumus a malis, illo opus habemus auxilio, ut facile res secundas seramus. Nam Judæi quoque ab Ægyptiis liberati, graviori bello vexabantur, arrogantia et socordia. Tunc itaque maxime moriebantur, ut qui non possent recte ducere exercitum. Quia enim nec adversus ingluviem, nec adversus abjecti animi vitium (a) fortiter in acie steterunt, sed Ægyptiorum vitia sunt æmulati, ea illos perdiderunt. David quoque cum et a Saülis difficultatibus, et ab aliis omnibus hostibus fuisset liberatus: postquam quietem et laxamentum assequutus est, difficilius bellum passus est incontinentis cupiditatis, quod eum etiam majori supplicio affecit. Quocirca tunc maxime timendum est, quando fuerimus liberati ab ærumnis.

7. Quemadmodum enim alligatam bestiam non ita timemus, ut emissam: ita etiam vitium non est ita timendum in afflictione; tunc enim alligatum est animæ ægritudine, et aliis vinculis: sed post quietem et remissionem maxime timendum est. Et ideo sæpe videbis prosperos rerum successus majora mala parere, quam res adversas. Ita etiam Ezechias post tropæum erat periturus. Quocirca ipse quoque alibi dicit: *Bonum mihi, quod me humiliasti (Psal. 118. 71).* Quærit autem misericordiam etiam post liberationem, et offert causam petitionis misericordiae, quod male sit affectus. Vide enim *humilitatem meam de inimicis meis*, et aliam rursus: *Qui exaltas me de portis mortis.* Ad eum enim qui auxiliatur, meique curam gerit, ac semper manus mihi præbet, confugio. Vidisti eum in futurorum petitione pro præteritis etiam gratias agere, et duplex dicere beneficium? Non enim dixit, *Qui liberas me de portis mortis*, sed, *Qui exaltas me.* Non enim in eorum malis tantum solvendis substitit Dei beneficium: sed fecit eos etiam admirabiles, insignes, et clariores. Non dixit autem, *Ex porta*, sed, *Ex portis*,

(a) In Græco, *κατὰ μικροφυλίαν*. Porro vox Græca, *μικροφυλία*, apud Patres scriptoresque ecclesiasticos significat *simulacrum, contentionem, dissidium*; etsi prima illius vocis significatio sit, *defectus et pusillus animus*. Vide quæ in hanc vocem diximus in Onomastico ad Athanasii Opera. Hoc autem loco utrumque intelligi posse videtur, et, *abjectum*, et, *ad rebellandum primum annum*.

multa pericula significans. *Ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiae Sion.* Quod suasit aliis facere, ipse facit: *Annuntiate enim*, inquit, *inter gentes studia ejus.* Hoc ego quoque nunc faciam, et non solummodo faciam uno præsentem, vel duobus, vel tribus, sed in medio theatro. 16. *Exsultabo in salutari tuo.* Hoc est mihi corona, hoc diadema, propter te tropæum erigere, propter te salutem adipisci. Ita etiam nos quoque quæramus non omnino servari, non omnino a malis liberari, sed secundum Deum. Hoc autem dico propter eos qui in morbis utuntur incantationibus, et alias exquirunt præstigias ad suam levandam ægritudinem. Hoc enim non est servari, sed perire. Maxima enim salus est per Deum esse servatum. *Infixæ sunt gentes in interitu, quem fecerunt.* Alius, *Inmersæ sunt (a).* Interitum sive corruptionem dicit vitium: nihil enim æque corrumpit, ut vitium. Improbo enim homine nihil est imbecillius; propriis armis capitur vinciturque, ut ferrum a rubigine, et lana a tineâ: ita etiam improbus a vitio. Unde etiam ante supplicium quod a Deo infertur, ipsum vitium ab eo qui id facit pœnas exigit. Quia enim multa de superna justitia disseruit, et de Dei auxilio, ipsam autem non statim venit, sed cunctatur et differt, et hoc multos efficit ignaviores, ostendit esse in foribus supplicium, et malos id perpeti, sicut dicit etiam Paulus: *Et mercedem quam oportuit erroris sui in seipsis recipientes (Rom. 1. 27).* Vide autem quam proprie utatur dictionibus. *Infixæ sunt*; hoc est, per vim retentæ sunt, sunt ei inevitabiles paratæ insidiæ. Et rursus, *In laqueo isto quem absconderunt, comprehensus est pes eorum.* Vinculis, inquit, quæ solvi nequeunt, adstringuntur improbi. Hæc apostolis et Judæis usuvenerunt. Quando enim bellum gerebant cum apostolis, illos quidem nihil lædebant, malis autem innumerabilibus seipsos implicabant, civitate, et libertate, et aliis omnibus eversi, et crescebat quidem prædicatio, disperdebantur autem qui parabant insidias. Et qui tres pueros in Babylonicam fornacem immiserunt ab ea rursus capti sunt (b): quod etiam in Daniele factum est. Sed in Daniele quidem hoc merito accidit, illi enim ipsum injecerant: in tribus autem pueris quidnam est in causa, quod cum rex peccasset, ii qui stabant ante fornacem, puniuntur? Quoniam ii quoque qui fuere combusti, tyranni jussui inservierant, et auream statuam adoraverant. *In laqueo, quem absconderunt.* Vide quomodo ostenderit inenarrabilem eorum esse vituperationem. Quia enim quod fiebat, erat plenum ignominia, ideo celant, et conantur latere. 17. *Cognoscitur Dominus judicia faciens.* Alius, *Cognitus est judicium faciens.* Hoc est puniens, ulciscens, persequens. Vidisti aliud genus beneficii ex castiga-

(a) Heb. *טביל*. Hæc interpretatio videtur omnino esse juxta Symmachum, qui vocem *טביל* vertit Græce, *ἀβυσσότης*, hoc est, *immersus sum*, Psalm. 68. 5.

(b) Savil.: « Hæc pars historiae, quæ etiam in Chaldaeo exstat, tempore Chrysostomi, ut videtur, in Græcis etiam Codicibus exstabat, quæ nunc in omnibus, quod sciam, Græcis vulgatis desideratur. » In Vulgata tamen nostra legitur. Daniel. 3. 22.

λων εκείνοι, καὶ οὐκ ἐκ προοιμίων ἐτύγχανον ^a. Τί τοίνυν ἐστὶν ὃ λέγει; Μὴ νομίσητε ὅτι ἐπελάθετο ὁ Θεὸς, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἐπεξήλθε· καὶ γὰρ αὐτοῦ ἴδιον τὸ τὰ τοιαῦτα ζητεῖν, καὶ μηδενὸς παρακαλοῦντος· ὅταν δὲ παρακαλῶσι, καὶ ταπεινοὶ οἱ παρακαλοῦντες ὡσι, πολλῶν πλέον. Ἐλέησόν με, Κύριε, ἴδε τὴν ταπείνωσίν μου ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου. Ὁ ὑψῶν με ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου, ὅπως ἂν ἐξαγγείλω πάσας τὰς αἰνέσεις σου ἐν ταῖς πύλαις τῆς θυγατρὸς Σιών. Ἄλλος, Τὰς ὑμνήσεις σου. Ἄλλος, Τοὺς ἐπαινοὺς σου. Ὅρα αὐτὸν διτηνεκῶς τῇ εὐχῇ προσηλωμένον. Καὶ γὰρ ἀπαλλαγείς τῶν δεινῶν, καὶ ἐν ἀσφαλείᾳ γενόμενος, οὐκ ἀφίσταται τοῦ πάλιν εὐχεσθαι, λέγων, Ἐλέησόν με, καὶ ὑπὲρ τῶν μελλόντων αὐτὸν παρακαλῶν. Ἀεὶ μὲν γὰρ δεόμεθα τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας, μάλιστα δὲ ἐν τῇ τῶν κακῶν ἀπαλλαγῇ. Ἐτερος γὰρ διαδέχεται πόλεμος τοῦ προτέρου χαλεπώτερος, ὁ τῆς ῥαθυμίας, ὁ τῆς ἀπονοίας· καὶ σφοδρότερον τότε ὁ διάβολος πνεῖ. Ὡστε μάλιστα μετὰ τὸ ἀπαλλαγῆναι τῶν κακῶν, δεόμεθα τῆς ῥοπῆς ἐκείνης, ἵνα εὐκόλως τὰς εὐημερίας ἐνέγκωμεν. Ἐπεὶ καὶ Ἰουδαῖοι τῶν Αἰγυπτίων ἀπαλλαγέντες, ἐν χαλεπῶ ἦσαν πολέμῳ, τῇ ἀπονοίᾳ καὶ τῇ ῥαθυμίᾳ. Τότε γοῦν μάλιστα καὶ ἀπέθανον, μὴ δυναθέντες στρατηγήσαι καλῶς. Ἐπειδὴ γὰρ οὔτε πρὸς λαιμαργίαν, οὔτε πρὸς μικροψυχίαν ἔστησαν γενναίως, ἀλλὰ τῶν Αἰγυπτίων τὰ πάθη ἐζήλωσαν, ταῦτα αὐτοὺς ἀπόλεσε. Καὶ ὁ Δαυὶδ ἐπὶ τοῦ Σαοὺλ ἀπαλλαγείς τῶν δεινῶν καὶ τῶν ἄλλων πολεμίων, ἐπειδὴ ἀνέσεως ἀπέλαυσε, χαλεπώτερον ὑπέστη πόλεμον, τὸν τῆς ἀκολάστου ἐπιθυμίας, ὃς δὴ καὶ μειζρόνως αὐτὸν ἐκόλασε. Διὸ δὴ μάλιστα τότε χρῆ φοβεῖσθαι, ὅταν τῶν δεινῶν ἀπαλλαγῶμεν.

ζ'. Καθάπερ γὰρ θηρίον δεδεμένον οὐκ οὕτω φοβούμεθα, ὡς ἀφεθὲν· οὕτω δὴ καὶ τὴν κακίαν οὐκ οὕτως ἐν θλίψει δεδοικέναι χρῆ· τότε γὰρ δέδεται τῇ ἀθυμίᾳ καὶ τοῖς ἄλλοις δεσμοῖς· ἀλλὰ μετὰ τὴν ἄνεσιν, τότε χρῆ δεδοικέναι. Διὰ δὴ τοῦτο ὄψει πολλάκις τὰς εὐπραγίας μειζρόνα τῶν κακῶν ἐργαζομένας δεινά. Οὕτω καὶ Ἐζεκίας μετὰ τὸ τρόπαιον ἔμελλεν ἀπόλλυσθαι. [104] Διὸ καὶ οὗτος ἀλλαχοῦ φησιν· Ἀγαθόν μοι, ἴτι ἐταπείνωσάς με. Καὶ τὸν ἔλεον ζητεῖ πάλιν μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν, καὶ τίθησι δικαίωμα τοῦ ἔλεους, τὸ παθεῖν κακῶς. Ἴδε γὰρ τὴν ταπείνωσίν μου ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου· καὶ ἕτερον πάλιν· Ὁ ὑψῶν με ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου. Καὶ γὰρ πρὸς τὸν προστάτην καὶ κηδεμόνα καταφεύγω, καὶ αἰεὶ μοι χεῖρα παρέχοντα. Εἶδες αὐτὸν ἐν τῇ αἰτήσει τῶν μελλόντων εὐχάριστον ὑπὲρ τῶν παρελθόντων γινόμενον, καὶ διπλὴν λέγοντα εὐεργεσίαν; Οὐ γὰρ εἶπεν, Ὁ ἀπαλλάττων με τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου, ἀλλ', Ὁ ὑψῶν με. Οὐ γὰρ μέχρι τοῦ λύσαι τὰ δεῖνά ἴστατο ἡ εὐεργεσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ θαυμαστοὺς ἐποίει, καὶ ἐπιδόξους, καὶ λαμπροτέρους, καὶ ὑψηλοὺς. Καὶ οὐκ εἶπεν, Ἐκ τῆς πύλης, ἀλλ', Ἐκ τῶν πυλῶν, τὸ πολὺ τῶν κινδύνων δηλῶν. Ὅπως ἂν ἐξαγγείλω πάσας τὰς αἰνέσεις σου ἐν ταῖς πύ-

λαις τῆς θυγατρὸς Σιών. Ὁ ποιεῖν τοῖς ἄλλοις παρήνεσε, τοῦτο καὶ αὐτὸς ποιεῖ· Ἀναγγείλατε γὰρ, φησὶν, ἐν τοῖς ἔθνεσι τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ. Τοῦτο καὶ ἐγὼ νυνὲργάσομαι· καὶ οὐκ ἐργάσομαι ἀπλῶς, ἐνὸς παρόντος, καὶ δύο, καὶ τριῶν, ἀλλ' ἐν μέσῳ θεάτρῳ. Ἀγαλλιάσομαι ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ σου. Τοῦτό μοι στέφανος, τοῦτό μοι διάδημα, τὸ διὰ σοῦ στήσαι τρόπαιον, τὸ διὰ σοῦ σωτηρίας ἀπολαῦσαι. Οὕτω δὴ καὶ ἡμεῖς μὴ πάντως σωθῆναι ζητήσωμεν, μὴ πάντως ἀπαλλαγῆναι τῶν δεινῶν παντὶ τρόπῳ, ἀλλὰ κατὰ Θεόν. Τοῦτο δὲ λέγω, διὰ τοὺς ἐπαιδαίς χρωμένους ἐν ταῖς νόσοις, καὶ ἐτέρας μαγγανείας ἐπιζητοῦντας εἰς παραμυθίαν τῆς ἀβρώστιας. Τοῦτο γὰρ οὐχὶ σωθῆναι ἐστὶν, ἀλλ' ἀπολέσθαι. Ἡ γὰρ μεγίστη σωτηρία τὸ διὰ τοῦ Θεοῦ σωθῆναι. Ἐνεπάγησαν ἔθνη ἐν διαφθορᾷ, ἧ ἐποίησαν. Ἄλλος, Ἐβαπτίσθησαν. Διαφθορὰν τὴν κακίαν λέγει· οὐδὲν γὰρ οὕτω διαφθείρει, ὡς κακία. Οὐδὲν γὰρ ἀσθενέστερον τοῦ πονηροῦ. Τοῖς οικείοις ὄπλοις ἀλίσκεται, ὡς περὶ ὁ σίδηρος ὑπὸ τοῦ ἰοῦ, καὶ τὸ ἔριον ὑπὸ τοῦ σιγῆτος· οὕτω καὶ ὁ πονηρὸς ὑπὸ τῆς κακίας. Ὡστε καὶ πρὸ τῆς παρά τοῦ Θεοῦ τιμωρίας, αὐτὴ ἡ κακία τὸν ἐργάτην ἀπαιτεῖ δίκην. Ἐπειδὴ γὰρ πολλὰ περὶ τῆς ἄνω δίκης διελέχθη καὶ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ῥοπῆς, αὕτη δὲ οὐ κατὰ πόδας ἐπεισιν, ἀλλὰ μέλλει πολλάκις καὶ ἀναβάλλεται, καὶ τοῦτο τοὺς πολλοὺς ῥαθυμοτέρους ποιεῖ, δεικνυσὶν ἐπὶ θύραις τὴν τιμωρίαν οὔσαν, καὶ ταύτην τοὺς πονηροὺς ὑπομένειν, καθάπερ καὶ ὁ Παῦλος φησὶ· Καὶ τὴν ἀντιμισθίαν ἣν ἔδει τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες. Καὶ ὅρα πῶς κυρίως κέχρηται ταῖς λέξεσιν. Ἐνεπάγη, φησὶ· τουτέστι, κατὰ κράτος κατεσχέθη, ἀφευκτος αὐτῷ γέγονεν ἡ ἐπιβουλή. Καὶ πάλιν· Ἐν παγίδι ταύτη, ἧ ἔκρυψαν, συνελήφθη ὁ πούς αὐτῶν. Δεσμοῖς ἀλύτοις, φησὶν, οἱ πονηροὶ περιπεύρονται. Ταῦτα ἐπὶ τῶν ἀποστόλων καὶ ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων γέγονεν. Ὅτε γὰρ τοῖς ἀποστόλοις ἐπολέμουν, ἐκείνους μὲν οὐδὲν ἔδραπτον, ἑαυτοὺς δὲ μυρίοις περιέβαλλον κακοῖς, πόλεως, καὶ ἐλευθερίας, καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἐκπίπτοντες, καὶ τὸ μὲν κήρυγμα ἠύξανετο, οἱ δὲ ἐπιβουλεύοντες κατελύοντο. [105] Καὶ οἱ τοὺς τρεῖς παῖδας ἐμβαλόντες εἰς τὴν Βαβυλωνίαν κάμινον, ὑπ' αὐτῆς πάλιν ἐάλωσαν· ὃ δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ Δανιήλ γέγονεν. Ἄλλ' ἐπὶ μὲν τοῦ Δανιήλ τοῦτο εἰκότως γέγονεν, αὐτοὶ γὰρ αὐτὸν ἐνέβαλον· ἐπὶ δὲ τῶν τριῶν παίδων τί δὴποτε, τοῦ βασιλέως ἀμαρτάντος, οἱ πρὸ τῆς κάμινου ἐστώτες οὗτοι κολάζονται; Ὅτι καὶ οἱ καταφλεχθέντες οὗτοι ἦσαν τῷ ἐπιτάγματι τοῦ τυράννου ὑπηρετήσαντες, καὶ τῇ εἰκόνι τῇ χρυσῇ προσκυνησάντες. Ἐν παγίδι, ἧ ἔκρυψαν. Ὅρα πῶς ἔδειξεν ἄφατον οὔσαν ^b αὐτῶν τὴν κατηγορίαν. Ἐπειδὴ γὰρ αἰσχύνης γέμον ἦν τὸ γινόμενον, διὰ τοῦτο κρύπτουσι, καὶ λανθάνειν πειρῶνται. Γινώσκειται Κύριος κρίματα ποιῶν. Ἄλλος, Ἐγνώσθη κρίμα ποιήσας· τουτέστι, κολάζων, ἐκδικῶν, ἐπεξιῶν. Εἶδες ἕτερον εἶδος εὐεργεσίας ἀπὸ κολάσεως; Οὐ γὰρ δὴ μόνον,

^a Colh. ἐκ προοιμίων ἐκάλουν.

^b Hxc, ἄφατον οὔσαν, desunt in Savil. et in Colb.

φησί, τοὺς κολαζομένους σπουδαιοτέρους ποιεῖ, ἀλλὰ καὶ τῆς αὐτοῦ θεογνωσίας ἐκλάμπειν παρασκευάζει τὸν λόγον· καὶ ἴδοι τις ἂν μᾶλλον αὐτὸν ἐντεῦθεν ἐπιστρέφοντα τοὺς ἀνθρώπους. Ὅτε γοῦν κατὰ τῶν χρημνῶν εἴασεν ἐνεχθῆναι τῆν ἀγέλην τῶν χοίρων, καὶ καταποντισθῆναι εἰς τὴν θάλασσαν, τότε μάλιστα ἐξεπλάγησαν. Καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ οἱ Ἰουδαῖοι, Ὅτε ἀπέκτεινεν αὐτούς, τότε ἐξεζήτουν αὐτὸν, καθὼς φησὶν ὁ Προφήτης. Καὶ τί δῆποτε τοῦτο οὐ συνεχῶς ποιεῖ μᾶλλον; Ὅτι οὐ βούλεται βιαιότερον, ἀλλὰ καὶ προαιρετικώτερον τὰ τῆς ἀρετῆς κατορθοῦσθαι, καὶ μᾶλλον εὐεργετουμένους ἢ κολαζομένους. Καὶ πῶς, φησί, βέλτιον ἀνάγκη εἶναι ἀγαθὸν ἢ προαιρέσει κακόν; Οὐκ ἔστιν ἀγαθὸν εἶναι ἀνάγκη. Ὁ μὲν γὰρ τῷ δεσμῷ γινόμενος καλῶς, οὐκ ἔσται ἀεί ποτε καλῶς, ἀλλὰ τῆς ἀνάγκης ἀπαλλαγείς, ἐπανήξει πρὸς τὴν κακίαν· ὁ δὲ παιδαγωγούμενος ὥστε προαιρέσει γενέσθαι καλῶς, γινόμενος, πάγιος μένει. Ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτοῦ συνελήφθη ὁ ἁμαρτωλός. Οὐ τῶν χειρῶν τοῦ Θεοῦ εἶπεν, ἀλλὰ τῶν χειρῶν τοῦ ἁμαρτωλοῦ.

η'. Εἶδες πῶς ποικίλλει τὸν λόγον, καὶ τὴν ἄνωθεν φέρων τιμωρίαν, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς κακίας ἐπάγων δίκην; Πῶς τὴν ἄνωθεν τιμωρίαν; Γινώσκειται Κύριος, φησί, κρίματα ποιῶν. Πῶς τὴν ἀπὸ τῆς κακίας δίκην; Ἐνεπάγησαν ἔθνη ἐν διαφθορᾷ, ἣ ἐποίησαν. Καὶ πάλιν τὴν ἀπὸ τῆς πονηρίας· Ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτοῦ συνελήφθη ὁ ἁμαρτωλός. Οὐτε γὰρ μόνον τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ λέγει τιμωρίαν, ἐπειδὴ μέλλει πολλάκις καὶ βραδύνει· οὐτε μόνον τὴν ἀπὸ τῆς κακίας, ἐπειδὴ πολλοὶ ταύτη καὶ ἐμφρολογωροῦσιν· ἀλλ' ἐκατέρωθεν ἀσφαλιζέται τὸν λόγον. Διό φησιν· Ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτοῦ συνελήφθη. [106] Ἄλλος, Ταρσῶν αὐτοῦ. Μὴ τοίνυν νόμιζε ἐτέρω κατασκευάζειν τὰ μηχανήματα, ὅταν ἐπιβουλεύῃ· σεαυτῷ γὰρ πλέκει τὰ δίκτυα. Ὡδὴ διάψαλμα. Ἄλλος, Φθογγὴ αἰεί. Ἄλλος, Μελέθημα αἰεί. Ὁ δὲ Ἑβραῖος, Ἐγγαῶν σέλ. Ἀποστραφήτωσαν οἱ ἁμαρτωλοὶ εἰς τὸν ᾄδην, πάντα τὰ ἔθνη τὰ ἐπιλανθανόμενα τοῦ Θεοῦ. Ἄλλος, Ἀναστρέψουσι. Πάλιν τοῖς αὐτοῖς ἐπιμένει, δεικνύς ὅτι ἡ κακία τὴν κόλασιν ἔχει συγκεκληρωμένην, καὶ ἡ ἀσέβεια θάνατον τίκει, καὶ ἡ ἁμαρτία κινδύνους. Ὅτι οὐκ εἰς τέλος ἐπιλησθήσεται ὁ πτωχός, ἢ ὑπομονὴ τῶν πενήτων οὐκ ἀπολείται εἰς τέλος. Ἄλλος ἑρμηνευτής φησιν· Οὐ γὰρ εἰς τέλος ἢ προσδοκία τῶν πρῶτων ἐπιλησθήσεται. Καλῶς εἶπεν, Εἰς τέλος, δεικνύς ὅτι οὐκ ἀεὶ ἄνεσιν τις ἐπιζητεῖ. Ποῦ γὰρ δειχθήσεται τὰ τῆς ὑπομονῆς, εἰ ἀεὶ ἄνεσις μέλλοι εἶναι; Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστι· Δίκην δώσουσιν οἱ πονηροὶ, καὶ τὰ ἔσχατα πείσονται. Οὐ γὰρ ἀνέξεται ὁ Θεὸς διὰ παντός τοὺς ἀδικουμένους ἐν ἐπιβουλαῖς εἶναι. Ἐντεῦθεν καὶ τούτους παραμυθεῖται, κακείνους φοβεῖ, καὶ τοῦ Θεοῦ δείκνυσι τὴν φιλανθρωπίαν, ὅτι καὶ ἡ μέλλησις τοὺς μὲν δοκιμωτέρους ἐργάζεται, τοὺς δὲ εἰς μετάνοιαν ἔλκει. Ὅρα πάλιν τοὺς πένητας εὐδοχιμοῦντας· πένητας οὐκ ἀπλῶς, ἀλλὰ τοὺς συντετριμμένους τῇ καρδίᾳ. Οὗτοι

γὰρ μάλιστα εἰσι καὶ πρὸς ὑπομονὴν ἐπιτήδαιοι· μᾶλλον δὲ ἄλληλα συγκατασκευάζει ταῦτα, ἢ ταπεινοφροσύνη τὴν ὑπομονήν, ἢ ὑπομονὴ τὴν ταπεινοφροσύνην. Εἰ δὲ τις εἶποι· Καὶ πῶς πενία ἢ ταπεινοφροσύνη; ἐκείνο ἐροῦμεν, ὅτι αὕτη ἐπιτηδέιότερα πρὸς ἀρετήν. Ὁ μὲν γὰρ πλουτῶν ἀλύει, καὶ θορυβεῖται· ὁ δὲ πένης πάντα βραδίως φέρει, καθάπερ ἐν παλαίστρᾳ τῇ πενία πολλάκις γυμναζόμενος. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς ἔλεγεν, ὅτι δύσκολον μετὰ πλοῦτου εἰς τὴν βασιλείαν εἰσελθεῖν. Τί ἐστιν, Ἡ ὑπομονὴ τῶν πενήτων οὐκ ἀπολείται εἰς τέλος; Οὐδέποτε, φησὶν, ἀλλὰ πάντως ἀπολήφεται τὸν οἰκεῖον καρπὸν. Ὅπερ ἐπὶ τῶν βιωτικῶν οὐκ ἔστι, ἀλλ' ἐκπίπτει τοῦ τέλους πολλάκις, τῶν πόνων ἀπολωλῶτων. Καὶ γὰρ καὶ γεωργὸς ἀναμένει, καὶ ἔμπορος· πολλάκις δὲ ὑπὸ τῆς τῶν ἀέρων ἀνωμαλίας ἀμφοτέροι τοῦ καρποῦ τῶν πόνων ἐκπίπτουσιν. Ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι τοῦτο, ἀλλὰ ἀνάγκη πάντως ἀπολαῦσαι τοῦ τέλους. Οὐ μικρὸν δὲ τοῦτο εἰς παραμυθίας λόγον, τὸ θαρβεῖν ἀεὶ περὶ τοῦ τέλους. Ἀνάστηθι, Κύριε, μὴ κραταιούσθω ἄνθρωπος. Ἄλλος, Μὴ θρασυνέσθω. Κριθήτωσαν ἔθνη ἐνώπιόν σου. Ἄλλος, Καὶ κατὰ πρόσωπόν σου. Εἰπὼν τὴν κακίαν τὴν κατέχουσιν τοὺς πλείους τῶν ἀνθρώπων, καὶ διτηγνύμενος τὴν πονηρίαν, τὰς ἀρπαγὰς, τὰς πλεονεξίας, τὰς ἀνδροφονίας, παρακαλεῖ τὸν Θεὸν ὑπὲρ τῆς τῶν ἀδικουμένων βοηθείας. Τοιαῦτα γὰρ τῶν ἀγίων τὰ σπλάγχνα, μὴ τὰ ἑαυτῶν μεριμνᾶν μόνον, ἀλλ' ὡς περὶ μιᾶς οἰκίας, τῆς οἰκουμένης, ἢ σώματος ἑνός, τοῦ τῶν ἀνθρώπων πλήθους, οὕτω παρακαλεῖν τὸν Θεόν. Ἀνάστηθι, Κύριε, μὴ κραταιούσθω ἄνθρωπος. Τί δὲ ἐστιν, Ἀνάστηθι, [107] Κύριε; Ἐπέξελθε, φησί, βοήθησον, κόλασον τοὺς ἀδικούντας. Καὶ καλῶς τοῖς ὀνόμασι γυμνοῖς ἐχρήσατο, εἰπὼν, Ἀνάστηθι, καὶ, Μὴ κραταιούσθω ἄνθρωπος· ὥστε δηλῶσαι, ὅτι ὁ εὐτελής, ὁ ἀπὸ γῆς, ὁ τέφρα καὶ σποδός. Κριθήτωσαν ἔθνη ἐνώπιόν σου. Τί ἐστι τοῦτο; Δότωσαν δίκην, φησί, τῶν ἁμαρτημάτων. Οὐ γέγονασι τῇ μακροθυμίᾳ βελτίους· ἀπαίτησον εὐθύναν τῶν τετολημμένων. Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην ἐπ' αὐτοῖς. Γνώτωσαν ἔθνη, ὅτι ἄνθρωποι εἰσι. Διάψαλμα. Ἄλλος, Ἀεὶ. Τί ἐστι, Κατάστησον νομοθέτην αὐτοῖς; Ἐπεὶ, φησί, καθάπερ ἐν αὐτονομίᾳ πάντα πράττουσι, μὴ θέλοντες διδόναι δίκην, ἐπέξελθε, καὶ γενέσθω αὐτοῖς ἡ τιμωρία ἀντὶ νοουθεσίας^a. Τοῦτο καὶ ἕτερος δηλῶν εἶπε, Κατάστησον, Κύριε, φόβημα αὐτοῖς. Ὅρα πῶς οὐ κόλασιν αὐτῶν ἐπιζητεῖ, ἀλλὰ νοουθεσίαν καὶ διόρθωσιν, καὶ τὸ μὴ παρανόμως ζῆν. Ἔσται γὰρ ἡ τιμωρία αὐτοῖς, φησὶν, ἀντὶ νοουθεσίας· οὐκ αὐτοῖς δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἑτέροις. Καὶ ἵνα μάθῃς ὅσον τὸ κέρδος, καὶ πῶς καταστέλλει νόστημα, ἄκουε τοῦ ἐξῆς. Γνώτωσαν ἔθνη, φησὶν, ὅτι ἄνθρωποι εἰσιν. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστι· Πολλοὶ καὶ τοῦτο ἀπολωλέκασιν, ἐπελάθοντο τῆς φύσεως, εἰς μανίαν ἐξώκειλαν, ἠγνόησαν ἑαυτούς. Καὶ καλῶς προσέθηκε τὸ, Ἀεὶ, ἵνα δηλώσῃ, ὅτι οὐκ ἐν ταῖς δυσπραγίαις μόνον, ἀλλὰ καὶ

^a Colbert. et Savil. hic et infra ἀντὶ νομοθεσίας, quasi dicas pro legislatione, vel pro data lege. Sed νοουθεσίας melius quadrat.

tione? Non solum enim, inquit, facit eos meliores qui castigantur, sed facit etiam, ut Dei cognitionis eluceat ratio: et ex eo magis videtur hominum curam gerere. Cum itaque permisit gregem porcorum deturbari, et in mari submergi (*Marc. 5. 15*), tunc admiratione maxima percussi sunt. In Veteri quoque Testamento Judæi, *Quando eos occidebat, tunc eum quærebant*, quemadmodum dicit propheta (*Psal. 77. 34*). Et cur non hoc facit frequentius? Quoniam vult non per vim et compulsionem, sed per liberam voluntatem virtutem exerceri, et beneficio potius affectos quam punitos. Et quanto, dicit quispiam, melius est esse necessitate bonum, quam malum libero eligendi arbitrio? Non potest quis esse bonus ex necessitate. Qui enim vinculo illaqueatus bonus est, non erit semper bonus, sed a necessitate liberatus revertetur ad vitium: qui autem ita instituitur, ut sua libera voluntate fiat bonus, cum bonus factus fuerit, constans manet et stabilis. *In operibus manuum suarum comprehensus est peccator. Non dixit, Manuum Dei, sed, Manuum peccatoris.*

8. *Quibusdam de versibus præcedentibus, rursus annotatis, subsequentiumque expositionem orsus, demonstrat paupertatem ad virtutem aptiorem esse divitiis.* — Vidisti quomodo variat orationem, et quod ex cælo inferitur supplicium inferens, et pœnas quæ a vitio infliguntur inducens? Quomodo supplicium quod inferitur ex cælo? *Cognoscitur, inquit, Dominus judicia faciens. Quomodo pœnas quæ infliguntur a vitio? Infixæ sunt gentes in interitu, quem fecerunt.* Et rursus eas quæ proficiscuntur ab improbitate: *In operibus manuum suarum comprehensus est peccator.* Non enim dicit solum supplicium quod a Deo proficiscitur, quoniam sæpe cunctatur et differt: neque solum quod a vitio, quoniam multi in eo libenter versantur: sed utriusque confirmat orationem. Et ideo dicit, *In operibus manuum suarum comprehensus est.* Alius, *Volarum suarum (a).* Ne ergo existimes, te machinationem in alium moliri, quando struis alicui insidias: tibi enim ipsi contextis retia. *Cântus, diapsalma.* Alius, *Vox semper.* Alius, *Modulatio semper.* Hebræus autem, *Engaon sel. 18. Convertantur peccatores in infernum, omnes gentes quæ obliviscuntur Deum.* Alius, *Convertentur.* In iisdem rursus persistit, ostendens vitium habere supplicium constitutum, et impietatem parere mortem, et peccatum pericula. 19. *Quoniam non in finem oblivio erit pauperis, patientia pauperum non peribit in finem.* Alius interpretes dicit, *Non enim in finem mitium expectatio tradetur oblivioni.* Pulchre dixit, *In finem:* ostendens non semper quæri remissionem. Si enim semper futura sit quies et remissio, ubinam ostendatur patientia? Quod autem dicit, est ejusmodi: Pœnas dabunt improbi, et extrema patientur. Neque enim Deus patietur, ut iis qui injuria afficiuntur, per-

petuæ parentur insidiæ. Per hoc et eos consolatur, et illos terret, et Dei ostendit clementiam, quod hos quidem mora reddit probatiores, illos vero trahit ad pœnitentiam. Vide autem quomodo rursus pauperes in honore habentur, pauperes non absolute, sed qui sunt contriti corde. Ii enim sunt vel maxime apti ad patientiam: vel ea potius se mutuo comparant, humilitas patientiam, patientia humilitatem. Si quis autem dixerit, *Et quomodo est paupertas humilitas?* dicemus eam esse aptiorem ad virtutem. Qui est enim dives, animi ægritudine afficitur et conturbatur: qui autem pauper est, omnia fert facile, ut qui in paupertate veluti in quadam palestra frequenter exercetur. Et ideo Christus quoque dicebat, difficile esse cum divitiis regnum cælorum ingredi (*Matth. 19. 25*). Quid est autem, *Patientia pauperum non peribit in finem?* Numquam, inquit, peribit, sed proprium fructum omnino recipiet. Quod quidem non evenit in iis rebus quæ ad victum pertinent, sed sæpe finem non consequuntur pereuntibus laboribus. Nam et agricola expectat, et mercator: sæpe autem propter aeris intemperiem utriusque a fructu sui laboris excidunt. In Deo autem non ita fit, sed necesse est omnino finem consequi. Hoc autem non parvam affert consolationem, semper de fine confidere. 20. *Exsurge, Domine, non confortetur homo.* Alius, *Non audax fiat. Judicentur gentes in conspectu tuo.* Alius, *Et in facie tua.* Postquam dixit vitium, quod plures homines invadit, et narravit hominum improbitatem, rapinas, avaritiam, homicidia, rogat Deum pro auxilio eorum qui afficiuntur injuria. Talia sunt enim sanctorum viscera, ut non solum sint de se solliciti, sed perinde ac si pro una domo, pro orbe terrarum, vel ac si pro uno corpore, pro multitudine hominum, ita precantur Dominum. *Exsurge, Domine, ne confortetur homo.* Quid est autem, *Exsurge, Domine?* Persequere, inquit, ser opem, puni eos qui inferunt injuriam. Et egregie nudis nominibus usus est, cum dixit, *Exsurge, et, Non confortetur homo:* ut significet quod sit vilis, quod terrenus, quod pulvis et cinis. *Judicentur gentes in conspectu tuo.* Quid hoc est? Dent, inquit, pœnas suorum peccatorum. Non redditi sunt meliores patientia; facinorum ab eis rationem exposce. 21. *Constitue, Domine, legislatorem super eos. Sciant gentes, quoniam homines sunt.* *Diapsalma.* Alius, *Semper.* Quid est, *Constitue legislatorem super ipsos?* Quoniam, inquit, omnia faciunt perinde ac si essent sui juris, nolentes dare pœnas, ulciscere, et sit eis supplicium pro admonitione. Hoc alius quoque significans, dicebat: *Constitue, Domine, eis timorem.* Vide quomodo non quærit ut puniantur, sed ut admoneantur, corrigantur, et non vivant inique. Erit enim, inquit, eis supplicium loco admonitionis, non eis tantum, sed etiam aliis. Et ut scias quantum ex eo sit lucrum, et quomodo morbum reprimat, audi quod deinceps sequitur. *Sciant gentes quod homines sunt.* Quod autem dicit, hujusmodi est: Multi hoc etiam perdiderunt, naturæ oblitii sunt, in furorem impeerunt, seipsos ignorarunt. Et pulchre adjecit illud, *Semper, ut signi-*

(a) In Græco, *ερασιών*, quam vocem Gentianus Hervetus male verterat, *plantarum*. Lectio nostra, *volarum suarum*, cujus sit non notatur. Sed est, ut videtur, et Saviil. notat, Aquilæ, qui vocem *ἔρασιον* ita convertit *Psal. 77, 72, et 118, v. 119, necnon Isaïæ 49, 16.*

ficaret non solum in rebus adversis, sed etiam in secundis. Verum, si eos nunc punieris, habentes magnum timorem, et memoriam malorum quæ eis evenerunt, etiamsi eis prospere res successerint, scient suam naturam.

9. *Ignorantia gravior phrenitide.* — Vides quomodo pro eis orationem emittit, eorumque vult furorem corrigi? Seipsos enim ignorare est extremæ amentię, et phrenesi gravius. Hoc enim est morbus necessitatis: illud vero corruptę voluntatis. 1. *Ut quid, Domine, recessisti longe, despicias in opportunitatibus, in tribulationibus?* Hęc dicit propheta, orans et supplicans ex persona eorum qui affliguntur, non autem accusans: absit. Nam multi eorum qui affliguntur, præ dolore cupiunt ante tempus conveniens fieri iudicium: quemadmodum qui secantur, nondum perfecta sectione rogant medicum, ut manum absteineat, damnosam quidem gratiam petentes, eo autem, quod non ferant dolorem, hoc agentes. Sæpe autem apud medicos vociferantur: *Torsisti me, perdidisti me, me de medio sustulisti;* hęc autem verba non ex mente, sed ex dolore procedunt. Ita certe multi pusilli et abjecti animi dicunt, in afflictionibus laborem non ferentes. Sophonias quoque tali oratione usitur. Sed hęc quidem in Veteri, quando erant certamina moderata: longe autem absunt a Novi philosophia. 2. *Dum superbit impius, incenditur pauper. Comprehenduntur in consiliis, quæ cogitant.* Alius, *Comprehendantur.* 3. *Quoniam laudatur peccator in desideriis animæ suæ, et iniquus benedicitur.* 4. *Exacerbavit Dominum peccator.* Propheta, imposita sibi persona supplicis, et rogans pro iis qui afficiuntur injuria, dicit etiam affectiones quæ venerunt, quæ sunt humanę imbecillitatis; nempe ante punitionem angere et excruciarum eum, cui sit injuria, non ferentem prosperitatem improbi. Non est autem parvum hoc quoque supplicium. Deinde rogat, ut dent pœnas, et eorum in seipsos vertantur insidię; dicit etiam intolerabile genus improbitatis. Quodnam autem hoc est? *Quoniam laudatur peccator in desideriis animæ suæ.* Pro iis pro quibus se abscondere, pro quibus erubescere oportebat, pro iis in admiratione habetur, pro iis laudatur: Quomodo autem poterit huic deinceps remedium adhiberi, quando laudatur vitium? Hoc autem nunc quoque fit. Hic in admiratione habetur, ut qui sit potens; ille vero, ut qui ulciscatur inimicos: alius vero ut prudens, quoniam omnium bona corrasit: et cum seipsum perdidit, eum dicunt seipsum invenisse, et alii alia dicunt: de spiritualibus autem rebus ne verbum quidem. Non cito laudatur qui est a negotiis alienus; nec paupertatis amator: sed qui est opulentus, cauponator, adulator, qui pro nulla re utili servilia obit ministeria. Hęc desilet propheta, quod vitium ita invaluerit, ut sibi placeat et blandiatur, et quod est gravius, ut minime erubescat, nec solum seipsum laudet propter ea quæ facit, sed habeat etiam alios laudatores. Quid hac autem insania fuerit deterius? *Exacerbavit Dominum peccator.* Alius, *Quoniam cum laudavit iniquus secundum desiderium*

animæ suæ, et avarus benedixit, irritavit Dominum. Quando exaltata fuerit ira ejus, non quærit. Alius, *Quia laudavit in desiderio animæ suæ, et avarus qui benedixit, detruxit Domino.* Impius secundum exaltationem iræ suæ non exquiret. Septuaginta autem, *Exacerbavit Dominum peccator: secundum multitudinem iræ suæ non quæret.* Vidisti quo vitium processerit? Quid dico, inquit, eum pauperes molestia afficere? Ipsum Deum irritat. *Et secundum multitudinem iræ suæ non quæret,* inquit, *Deum.* Alius autem hoc ostendit dici de impio dicens, *Exaltationis suæ,* hoc est, arrogantię, insolentię. Vidisti insignem insaniam et corruptionem? Est iis, qui sunt ejusdem gentis ac generis, hostis et inimicus, a virtute alienus, amator vitii atque laudator. Et pulchre dixit alius, *Non est Deus in omnibus ejus cogitationibus,* significans Deum non quærere, plenum esse tenebris, non habere illius timorem præ oculis. Sed quemadmodum lema obscurat pupillam, ita etiam improbitas mentem, fertque per præcipitia. 5. *Non est Deus in conspectu ejus.* Alius, *Per omnes cogitationes ejus. Inquinatæ sunt viæ illius in omni tempore. Auferuntur judicia tua a facie ejus.* Alius, *Sublatum est iudicium tuum.* Vidisti fructum vitii? Lux ejus exstinguitur, hebetantur ratiocinia, traditur captivus improbitati. Quemadmodum enim qui est luminibus orbis frequenter incidit in barathra, ita hic etiam, quoniam Dei timorem non habet præ oculis, in vitio perpetuo versatur; non nunc quidem in virtute, nunc autem in vitio, sed semper in vitio, nec gehennę meminit, nec futuri iudicii, nec reddendę rationis: sed his omnibus auxiliis tamquam freno excussis, tamquam navis minime saburrata, traditur malis spiritibus et sævis fluctibus, cum nullus sit qui ejus animum regat et instituat. Vidisti malum in ipso etiam vitio pœnas luere? Quid enim equo effreni, quid nave cui deest saburra, quid oculis orbo homine gravius?

10. *Miseria peccatoris, timore Dei excusso; peccatori non blandiendum.* — Sed his omnibus miserior est qui vivit in vitio, ut qui extincta luce, quæ ex Dei timore proficiscitur, captivus sit traditus. *Omnium inimicorum suorum dominabitur.* 6. *Dixit enim in corde suo: Non movebor a generatione in generationem sine malo.* Alius, *Omnes inimicos suos ventilat, dicens in corde suo: Non convertar in generationem et generationem. Non enim ero in afflictione.* Vidisti arrogantiam? vidisti inenarrabilem perditionem? vidisti paulatim augeri exitium? vidisti quomodo quæ sunt beata apud stultos, vere plena sunt multa miseria, et quomodo obruuntur? Laudatur in peccatis, benedicitur in maleficiis. Hoc est primum barathrum, quod satis est vel ad præcipitandum eum qui non advertit.

Et ideo magis sunt admittendi qui accusant et corrigunt, quam qui laudant et ad interitum blandiuntur. Hi enim corrumpunt stolidos, et ad majus vitium propellunt: quemadmodum qui hunc peccatorem insufflarunt, instituerunt ad insaniam. Et ideo Paulus quoque hoc ipsum dicit Corinthiis, de eo qui erat

ἐν ταῖς εὐήμερίαις. Ἀλλά γάρ, ἂν κολάσης αὐτοὺς νῦν, ἔχοντες τὸν φόβον ἀκμάζοντα, καὶ τὴν μνήμην τῶν συμβεβηκότων δεινῶν, κἂν εἰς εὐήμερίαν ἔλθωσιν; εἴσονται τὴν ἑαυτῶν φύσιν.

θ'. Ὁρᾷς πῶς ὑπὲρ αὐτῶν ποιεῖται τὴν δέησιν, καὶ τὴν μανίαν ἀξιοῖ διορθωθῆναι; Τὸ γὰρ ἑαυτοὺς ἀγνοεῖν, ἐσχάτης μανίας καὶ φρενίτιδος χαλεπώτερον. Τὸ μὲν γὰρ ἀνάγκης νόσημα, τὸ δὲ διεφθαρμένης προαιρέσεως. *Ἰνα τί, Κύριε, ἀφῆστήκας μικρόθεν, ὑπερορᾷς ἐν εὐκαιρίαις, ἐν θλίψεσι;* Ταῦτά φησιν ὁ Προφήτης, ἐκ προσώπου τῶν θλιβομένων παρακαλῶν καὶ δεόμενος, οὐκ ἐγκαλῶν· μὴ γένοιτο. Ἐπεὶ καὶ πολλοὶ τῶν θλιβομένων ὑπὸ τῆς ὀδύνης πρὸ τοῦ προσήκοντος καιροῦ ἀξιούσι γενέσθαι τὴν κρίσιν· καθάπερ οἱ τεμνόμενοι, μηδέπω τελείας γενομένης τῆς τομῆς^a, παρακαλοῦσι τὸν ἱατρὸν ἀποστῆσαι τὴν χεῖρα· ἐπιθλαθῆ μὲν χάριν αἰτοῦντες, τῷ δὲ μὴ φέρειν τὰς ὀδύνας τοῦτο πάσχοντες. Καὶ πολλάκις πρὸς τοὺς ἱατροὺς βοῶσιν, Ἐβασάνισάς με, ἀπώλεσάς με, ἀνεῖλές με· ἀλλ' οὐκ ἔστι ταῦτα τῆς διανοίας ῥήματα, ἀλλὰ τῆς ὀδύνης. Οὕτω δὲ πολλοὶ καὶ τῶν μικροψύχων ἐν ταῖς θλίψεσι λέγουσι, τοὺς πόνους οὐ φέροντες. Καὶ ὁ Σοφονίας δὲ τοιοῦτόν τινα μεταχειρίζεται λόγον. Ἀλλά ταῦτα ἐν τῇ Παλαιᾷ, ὅτε σύμμετρα ἦν τὰ σκάμματα· τῆς δὲ ἐν τῇ Καινῇ πόρρω ταῦτα φιλοσοφίας. *Ἐν τῷ ὑπερηφανεύεσθαι τὸν ἀσεβῆ, ἐμπυρρίζεται ὁ πτωχός· συλλαμβάνονται ἐν διαβουλοῖς, οἷς διαλογίζονται.* Ἄλλος, *Συλληφθήτωσαν.* Ὅτι ἐπαινεῖται ὁ ἁμαρτωλὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ ὁ ἀδικῶν εὐλογεῖται. *Παρώξυνε τὸν Κύριον ὁ [108] ἁμαρτωλός.* Ἰκέτου σχῆμα περιθελὶς ἑαυτῷ ὁ Προφήτης, καὶ ὑπὲρ τῶν ἀδικουμένων παρακαλῶν, λέγει καὶ τὰ πάθη τὰ συμβάντα, ἅπερ ἀσθενείας ἐστὶν ἀνθρωπίνης· ὅτι πρὸ τῆς κολάσεως καὶ τῆς τιμωρίας ὀδυνᾶται ὁ ἀδικούμενος, οὐ φέρων τὴν εὐήμερίαν τοῦ πονηροῦ. Οὐ μικρὰ δὲ καὶ τοῦτο τιμωρία. Εἴτα ἀξιοῖ δοῦναι αὐτοὺς δίκην, καὶ αὐτοῖς περιτραπῆναι τὰς ἐπιθυλὰς αὐτῶν· καὶ λέγει κακίας εἶδος ἀφόρητον. Ποῖον δὲ τοῦτο; *Ὅτι ἐπαινεῖται ὁ ἁμαρτωλός ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς ψυχῆς αὐτοῦ.* Ἐφ' οἷς ἐγκαλύπτεσθαι ἔδει, ἐφ' οἷς, φησὶν, αἰσχύνεσθαι, ὑπὲρ τούτων θαυμάζεται, ἐπαινεῖται. Πῶς δ' ἂν γένοιτο τούτου ἱσσις λοιπὸν, ὅταν ἐπαινεῖται ἡ κακία; Καὶ γὰρ καὶ νῦν τοῦτο γίνεται. Ὁ δεῖνα θαυμάζεται ὡς δυνάστης· ὁ δεῖνα ὡς ἐχθροὺς ἀμυνόμενος· ὁ δεῖνα ὡς φρόνιμος, ἐπειδὴ τὰ πάντων συνήγαγε· καὶ ὅτε ἀπολέσῃ ἑαυτὸν^b, λέγουσιν· Εὖρεν ἑαυτὸν· καὶ ἕτεροι ἄλλα φασί· καὶ οὐδεὶς περὶ πνευματικῶν λόγος αὐτοῖς. Οὐδαμοῦ ἀπράγμων ἐπαινεῖται ταχέως, οὐδὲ ὁ πενίας ἑραστής· ἀλλ' ὁ χρηματιστής, ὁ κάπηλος, ὁ κίλαξ, ὁ δουλοπρεπεῖς ὑπομένων διακονίας ὑπὲρ οὐδενὸς χρησίμου. Ταῦτα θρηνεῖ ὁ Προφήτης, ὅτι οὕτως ἐκράτησεν ἡ κακία, ὡς καὶ ἐγκαλλωπίζεσθαι, καὶ παρῆσιάζεσθαι, καὶ τὸ θῆ χαλεπώτερον, ὅτι οὐκ αἰσχύνεται, οὐδὲ μόνον αὐτὸς ἑαυτὸν ἐπαινεῖ ἐπὶ τοῖς γινομένοις, ἀλλὰ καὶ ἑτέρους ἔχει τοὺς ἐπαινήτας. Τί ταύτης γένοιτ' ἂν χεῖρον τῆς μανίας; *Παρώξυνε τὸν Κύριον ὁ ἁμαρτωλός.* Ἄλλος^c δὲ φησιν, *Ὅτι αἰνέσας ὁ παράνομος κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ πλεονέκτης εὐλογῆ-*

σας, παρώξυνε τὸν Κύριον. Ὅταν ὑψωθῆ ὁ θυμὸς αὐτοῦ, οὐκ ἐκζητεῖ. Ἄλλος, Ὅτι ὑμνησεν ἐπὶ πόθῳ ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ πλεονέκτης εὐλογήσας. *διέσπυρε Κύριον.* Ἄσεβης κατὰ μετewρισμὸν θυμοῦ αὐτοῦ οὐ μὴ ἐκζητήσει. Οἱ δὲ Ἑβδομήκοντα, *Παρώξυνε τὸν Κύριον ὁ ἁμαρτωλός· κατὰ τὸ πλῆθος τῆς ὀργῆς αὐτοῦ οὐκ ἐκζητήσει.* Εἶδες ποῦ προήλθε τὰ τῆς κακίας; Τί λέγω, φησὶν, ὅτι τοὺς πτωχοὺς λυπεῖ; Αὐτὸν τὸν Θεὸν παροξύνει. Καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῆς ὀργῆς αὐτοῦ οὐκ ἐκζητήσει, λέγει, τὸν Θεόν. Ἄλλος δὲ περὶ τοῦ ἀσεβοῦς· τοῦτο δείκνυσιν ὃν, λέγων, *Τοῦ μετewρισμοῦ αὐτοῦ, τοῦτέστι, τῆς ἀπονοίας, τῆς ἀλαζονείας.* Εἶδες μανίας ἐπίτασιν, καὶ διαφθοράν; Πρὸς τοὺς ὁμοφύλους ἐστὶν ἐχθρὸς καὶ πολέμιος, τῆς ἀρετῆς ἠλλοτριωμένος, τῆς κακίας ἑραστής καὶ ἐπαινέτης. Καὶ καλῶς ἕτερος εἶπεν *Οὐκ ἔστι Θεὸς πάσαις ἐννοίαις αὐτοῦ·* ἔγνων, ὅτι οὐκ ἐκζητεῖ τὸν Θεόν, ὅτι σκότους ἐμπέπηται, ὅτι οὐκ ἔχει τὸν φόβον ἐκείνου πρὸ ὀφθαλμῶν. Ἄλλ' ὥσπερ ἡ λήμη σκοτοῖ τὴν κόρην, οὕτως ἡ πονηρία τὴν διάνοιαν, καὶ κατὰ κρημνῶν φέρει. *Οὐκ ἔστι Θεὸς ἐνώπιον αὐτοῦ.* Ἄλλος^d, *Δι' ὄλων τῶν ἐνθυμημάτων αὐτοῦ. Βεβηλοῦνται αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ ἐν πυρὶ καιρῷ, ἀνταναίρειται τὰ κρίματά σου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ.* [109] Ἄλλος, *Ἦρται ἡ κρίσις σου.* Εἶδες τῆς κακίας τὸν καρπὸν; Σβέννυται αὐτοῦ τὸ φῶς, πηροῦνται οἱ διαλογισμοί, αἰχμάλωτος δίδεται τῇ πονηρίᾳ. Ὡσπερ γὰρ ἡ πεπηρωμένος εἰς βάραθρα πίπτει συνεχῶς, οὕτω δὲ καὶ αὐτὸς, ἐπειδὴ τοῦ Θεοῦ τὸν φόβον οὐκ ἔχει πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν, διὰ παντὸς ἐν κακίᾳ διατρίβει· οὐκ νῦν μὲν ἐν ἀρετῇ, νῦν δὲ ἐν κακίᾳ, ἀλλ' ἄσι ἐν κακίᾳ, καὶ οὐδὲ τῆς γεέννης μέμνηται, οὐδὲ τῆς μελλούσης κρίσεως, οὐδὲ τῶν εὐθυνῶν· ἀλλ' ὥσπερ χαλινὸν ἅπαντα ταῦτα τὰ βοηθήματα ἐκβαλὼν, καθάπερ πλοῖον ἀνερματιστον πονηροῖς ἐκδίδεται πνεύμασι καὶ κύμασιν ἀγρίοις, οὐδενὸς ὄντος τοῦ παιδαγωγούντος αὐτοῦ τὴν διάνοιαν. Εἶδες τὸν πονηρὸν ἐν αὐτῇ τῇ κακίᾳ τὴν δίκην ὑπέχοντα; Τί γὰρ ἵππου ἀχαλινώτου, τί δὲ πλοίου ἀνερματιστοῦ, τί δὲ ἀνθρώπου πεπηρωμένου χαλεπώτερον;

ι'. Ἀλλὰ τούτων ἀπάντων ἀθλιώτερος ὁ ἐν κακίᾳ ζῶν, τὸ ἀπὸ τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ φῶς σβέσας, καὶ αἰχμάλωτος ἐκδοθείς. *Πάντων τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ κατακυριεύσει.* Εἶπε γὰρ ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· *Οὐ μὴ σαλευθῶ ἀπὸ γενεῆς εἰς γενεάν ἀνευ κακοῦ.* Ἄλλος^e, *Πάντας τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐκφυσᾷ, λέγων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· Οὐ περιτραπήσομαι εἰς γενεάν καὶ γενεάν. Οὐ γὰρ ἔσομαι ἐν κακίᾳ.* Εἶδες τὴν ἀπόνοιαν; εἶδες τὴν ἀφατον ἀπώλειαν; εἶδες τὸν κατὰ μικρὸν αὐξανόμενον βλεθρον; εἶδες τὰ παρὰ τοῖς ἀνοήτοις μακάρια, τὰ πολλῆς ἀθλιότητος γέμοντα, καὶ πῶς καταδύεται; Ἐπαινεῖται ἐν τοῖς ἁμαρτήμασιν, εὐλογεῖται ἐν ταῖς ἀδικίαις. Πρῶτον βάραθρον τοῦτο, καὶ ἱκανὸν ἐτραχηλίται τὸν μὴ προσέχοντα.

Διὸ δὲ μᾶλλον τοὺς αἰτιωμένους καὶ διορθομένους ἀποδέχεσθαι χρῆ, ἢ τοὺς ἐπαινοῦντας καὶ ἐπ' ὀλέθρου κολακεύοντας. Τοὺς γὰρ βλάκας οὗτοι διαφθεύρουσι, καὶ πρὸς μείζονα ὠθοῦσι κακίαν· καθάπερ καὶ τοῦτον τὸν ἁμαρτωλὸν ἐμφυσήσαντες, ἐπαιδοτρίθησαν εἰς ἀνοίαν. Διὸ καὶ Παῦλος Κορινθίοις τοῦτο

^d Hujus et paulo post sequentis interpretationis auctores ignorantur.

^e Hujus interpretationis auctor est Symmachus, ut videas in Hexaplis nostris.

^a Colb. τῆς πληγῆς.

^b Colb. et Savil. in textu ὅτε ἀπολέσει αὐτόν. Savil. in marg. colij ὅτε ἀπώλεσεν αὐτόν.

^c In Hexaplis nostris hæc prior lectio Symmacho tribuitur, sequens autem Aquilæ. Idque auctoritate aliquot mss. At in edit. Savil. A. id est Aquilæ, e regione prioris interpretationis ponitur, et Σ., seu Symmachus, e regione posterioris

αὐτὸ λέγει ἐπὶ τῷ παρουσίαντι· Καὶ ὑμεῖς περυσιομένοι ἐστέ, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐπερθήσατε. Πολλὰ τὸν ἀμαρτάνοντα πενθεῖν, οὐκ ἐπαινεῖν δεῖ. Εἶδες διεστραμμένην κακίαν, ὅτι μὴ μόνον οὐκ ἔγκαλεῖται, ἀλλὰ καὶ εὐφημεῖται; Ἐντεῦθεν ἀπὸ τῆς οἰκείας ἀνοίας καὶ τῶν ἐπαίνων ἐπέτεινε τὴν πονηρίαν, ἐπελάθετο τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ, καὶ τῶν κριμάτων αὐτοῦ· ἐντεῦθεν ἐπελάθετο καὶ τῆς οἰκείας φύσεως. Ὁ γὰρ τῶν κριμάτων ἐπιλανθανόμενος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἑαυτὸν λοιπὸν ἀγνοεῖ τῷ χρόνῳ. Ὅρα γοῦν οἷα λογίζεται· Οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς γενεάν· καὶ γενεάν, ἀλλ' ἔσομαι ἀνευ κακοῦ. Τί ταύτης ἀνοητότερον τῆς διανοίας, ἄνθρωπον ὄντα, καὶ ἐπίκηρον, καὶ τοῖς προσκείροις συμπεπλεγμένον πράγμασι, καὶ μυρίαῖς μεταβολαῖς ὑποκείμενον, τοιαῦτα φαντάζεσθαι; Πόθεν δὲ τοῦτο γίνεται; Ἐκ τῆς ἀνοίας. Ὅταν γὰρ ἀνόητος ἀνὴρ πολλῆς ἀπολαύῃ τῆς εὐημερίας, καὶ τῶν ἐχθρῶν κρατῆ, καὶ ἐπαινητῆ, καὶ θαυμάζεται, πάντων ἀθλιώτερος γίνεται. Τῷ γὰρ μὴ προσδοκᾶν μεταβολὴν, οὔτε τὰς εὐημερίας σωφρόνως φέρει, εἰς τὴν δυσημερίαν ἐμπροσθεν, ἀγύμναστος καὶ ἀμελέτης ὢν, ταράττεται καὶ θορυβεῖται. Ἄλλ' οὐχ ὁ Ἰώβ οὕτως· [110] ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ εὐημερίᾳ καθ' ἐκάστην ἡμέραν δυσημερίαν ἤλπιδε· διὸ καὶ ἔλεγε· Φόβος γὰρ, ὃν ἐφοβούμην, ἤλθε μοι, καὶ ὃν ἐδεδόικειν, συνήτησέ μοι. Οὔτε εἰρήκευσα, οὔτε ἠσύχασα, οὔτε ἀνεπαυσάμην· ἤλθε δὲ μοι ὄρη· Διὸ καὶ ἕτερος ἔλεγε· Μνήσθητι καιροῦ λιμοῦ ἐν καιρῷ πλοῦτον, πτωχείας καὶ ἐνδείας ἐν ἡμέρᾳ πλούτου. Ἄλλ' οὗτος καθάπερ διαφθαρεῖς, οὐ τὰ ἀνθρώπινα ἐπισκέπτεται, ἀλλ' ἀκίνητα αὐτῷ εἶναι νομίζει διὰ τῆς εὐπραγίας· ὅπερ ἐσχάτης ἀνοίας καὶ διαφθορᾶς ὑπόθεσις, καὶ ἐξωλείας ἐστὶν ἀφορμή. Μὴ δὴ μακάριζε τοὺς πλουτοῦντας, τοὺς τῶν ἐχθρῶν περιγινομένους, τοὺς ἐπαινουμένους ἐπὶ τούτοις. Μεγάλα γὰρ ταῦτα βάραθρα καὶ κρημνοὶ τοῖς οὐ προσέχουσιν, πρὸς αὐτὸν καταρρίπτοντα τῆς ἀσθεσίας τὴν πυθμένα. Οὔ ἀρᾶς τὸ στόμα αὐτοῦ γέμει, καὶ πικρία, καὶ δόλου. Ὑπὸ τῆν γλῶσσαν αὐτοῦ κόπος καὶ πόνος. Ἄλλος, Ἄνωφελός. Ἐγκάθηται ἐνέδρῳ μετὰ πλουσίων ἐν ἀποκρύφοις, τοῦ ἀποκτεῖναι ἀθῶον. Ἄλλος, Ἐνεδρεύων παρὰ τὰς αὐλὰς. Οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ εἰς τὸν πένητα ἀποβλέπουσιν. Ἐνεδρεύει ἐν ἀποκρύφῳ ὡς λέων ἐν τῇ μάνδρᾳ αὐτοῦ. Ἄλλος, Ὡς ἐν τῷ περιφράγματι αὐτοῦ. Ἐνεδρεύει τοῦ ἀρπάσαι πτωχόν, ἀρπάσαι πτωχόν ἐν τῷ ἐλκύναι αὐτόν. Ἄλλος, Ἐν ἐλκυσμῷ αὐτοῦ. Ἐν τῇ παγίδι αὐτοῦ ταπεινώσει αὐτόν. Ἄλλος, Ἐν τῇ συγήρῃ. Κύψει καὶ πεσεῖται ἐν τῷ αὐτὸν κατακυριεύσαι τῶν πηνήτων. Ἄλλος, Ὁ δὲ θλασθεὶς καμψθήσεται, ἐπιπεσόντος αὐτοῦ ὃ μετὰ τῶν ἰσχυρῶν αὐτοῦ τοῖς ἀσθεπέσι.

Εἶδες καὶ θηρίον αὐτὸν γενόμενον; Καθάπερ γὰρ θηρίον ὑπογράφων ὁ Προφήτης, οὕτω περὶ αὐτοῦ διαλέγεται, τοὺς δόλους, τὰς ἐνέδρας, τὰς ἐπιβουλάς ἐκπομπεύων. Τί τούτου γένοιτ' ἂν ἀθλιώτερον, τί δὲ πενέστερον, ὅταν τῶν τοῦ πένητος δέηται χρημάτων; Τούτου οὖν, εἰπέ μοι, πλούσιον φήσομεν; Οὐκοῦν καὶ τὸν κλέπτην, καὶ τὸν τοιχωρύχον. Ἀπαγε, φησί. Τί γὰρ εἰ καὶ μὴ διορύττει δικαστήρια; τί γὰρ εἰ καὶ μὴ νοκτῆς ἐπεισιν, ἀλλὰ μετὰ δόλου κατασθενῶς τὸ φῶς τοῦ δικάζοντος; τί γὰρ εἰ μὴ καθυδόντων

* Savil. πρῶτῳ.

ἐπέρχεται b, ἀλλ' ἐγρηγορότων ἀπάντων; Οὗτος γὰρ Ἰταμώτερος. Ἐπεὶ καὶ τῶν ληστῶν τοὺς μεθ' ἡμέραν κλέπτοντας μᾶλλον κολάζουσιν οἱ νόμοι. Εἶδες πενίαν; εἶδες ὀμότητα; Πενίαν, ὅτι τῶν τοῦ πένητος ἐπιθυμεῖ ὀμότητα, ὅτι οὐδὲ τῆ συμφορᾷ ἐπικλᾷται, ἀλλ' ἦν ὁ ἐλεεῖν δεῖ καὶ διορθοῦσθαι πενίαν, ταύτην ἐπιτρέθει. Ἄλλ' ὁμως οὐκ ἀτιμώρητα ταῦτα ἐργάζεται· ἀλλ' ὅταν κρατήσῃ, ὅταν δόξῃ περιγενέσθαι, ὅταν ἀχείρωτος εἶναι νομίῃ, τότε ἀπολεῖται· ἵνα καὶ τοῦ Θεοῦ τὸ εὐμήχανον φαίηται, καὶ τῶν πηνήτων ἡ ὑπομονή, καὶ τούτου τὸ ἀδιόρθωτον, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ μακροθυμίας ἡ ἀνεξικακία. Διὰ τοῦτο οὐ παρὰ πόδας ἡ δίκη ἔπεται, τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς μακροθυμίας καλοῦντος αὐτὸν εἰς μετάνοιαν· ἀλλ' ὅταν μηδὲν ἀπὸ τῆς μακροθυμίας κερδάνῃ, τότε αὐτὸν ἀπὸ τῆς τιμωρίας νοθετεῖ. Οὗτοι μὲν γὰρ ἀδικηθέντες, οὐδὲν ἐδίδεξαν· [111] ἀλλὰ καὶ βελτίους ἐγένοντο καὶ λαμπρότεροι ἀπὸ τῆς θλίψεως· ὁ δὲ Θεὸς τὴν μακροθυμίαν τὴν ἑαυτοῦ ἐπεδείξατο, ἀνασχόμενος καὶ ἀνεξικακῆσας, μετὰ δὲ τῆς μακροθυμίας καὶ τὴν ἰσχὺν, καὶ τὸ εὐπόρον· ὅτι ὅταν ἑαυτοῦ ἦ δυνατώτερος, τότε αὐτοῦ περιγίνεται· οὗτος δὲ ἀδιόρθωτος μείνας, τὴν ἐσχάτην δίδωσι δίκην. Οὐ μικρὸς δὲ οὗτος σωφρονισμὸς τοῖς εὐημεροῦσι.

ια'. Μὴ τοίνυν, ὅταν κρατήσῃς τῶν ἐχθρῶν, καὶ πάντα σοι ἐξ οὐρίας φέρηται, θάρρει ζῶν ἐν πονηρίᾳ, ἀλλὰ τότε μᾶλλον δέδιθι. Καὶ γὰρ αὕξεται τὰ τῆς πονηρίας, ἀναιρεῖται σοι τὰ τῆς ἀπολογίας, ἐκκόπτεται σοι τὰ τῆς συγγνώμης μένοντι πονηρῷ. Εἶπε γὰρ ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· Ἐπιλέλησται ὁ Θεός· ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, τοῦ μὴ βλέπειν εἰς τέλος. Ἦδε πρὸς ὅσον βάραθρον ἀπωλείας κάτεισιν, οἷα δόγματα συνάγει, ἃ διὰ τὸ ἀναίσχυντον ἐξενεγκεῖν μὲν οὐ τολμᾶ, παρ' ἑαυτοῦ δὲ στρέφει, πρὸς τὴν ἀλήθειαν μαχόμενος, καὶ τὰ ἡλίου φανερώτερα συσκιάζων διὰ τὴν πέρωσιν τῆς ἑαυτοῦ διανοίας. Ἀνάστηθι, Κύριε ὁ Θεός μου, ὑψωθήτω ἡ χεὶρ σου. Μὴ ἐπιλήθῃ τῶν πηνήτων. Ἄλλος, Ἐπαρον τὴν χεὶρά σου. Ἐνεκεν τίνος παρώργισεν ὁ ἀσεβὴς τὸν Θεόν; εἶπε γὰρ ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· Οὐκ ἐκζητήσῃ. Βλέπεις, ὅτι σὺ πόνον καὶ θυμὸν κατανοεῖς, τοῦ παραδοῦναι αὐτὸν εἰς χεὶράς σου. Ἄλλος, Εἶδες ὅτι σὺ πόνον καὶ παροργισμόν ἐπιβλέψεις, τοῦ δεῦναι ἐν χεὶρί σου d. Ἄλλος, Ἰνα δοθῶσιν εἰς χεὶράς σου. Ὁ μὲν παράνομος ταῦτά φησιν, ὁ ἀρπάζων, ὁ πλεονεκτῶν, ὡς μὴ διδοῦς δίκην· ὁ δὲ Προφήτης ἀναιρῶν αὐτοῦ τὰ δόγματα, τὸν περὶ τῆς μακροθυμίας ἀναπληροῖ λόγον. Ἐκεῖνος μὲν γὰρ φησιν· Ἄπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, τοῦ μὴ βλέπειν εἰς τέλος· αὐτὸς δὲ ἀπεναντίας· Καὶ βλέπεις, καὶ κατανοεῖς, καὶ μακροθυμεῖς, ἕως ἂν αὐτοὶ ἐμπέσωσιν εἰς χεὶράς σου. Τί ἐστίν, Ἔως ἂν αὐτοὶ δουθῶσιν εἰς χεὶράς σου; Ἀνθρωπινώτερον εἴρηκεν· ὁ δὲ λέγει τοῦτό ἐστιν· Ἀναμένεις, ἀνεξικακεῖς, ὥστε τῆ ὑπερβολῇ τῆς πονηρίας αὐτοῦ παραδοθῆναι. Δυνατὸς μὲν γὰρ εἰ καὶ ἐξ ἀρχῆς ἐλεῖν, καὶ χειρῶσασθαι· ἀλλ' ἀφατόν σου τῆς ἀνεξικακίας τὸ πέλαγος, ὀρώντος, καὶ οὐκ ἐπεξιόντος, ἀλλ' ἀναμένοντος αὐτοῦ εἰς μετάνοιαν. Εἰ δὲ μὴ βούλωνται, τότε κολάζεις, ὅταν μηδὲν ἐκ τῆς μακροθυμίας κερδαίνωσιν. Ὅτι γὰρ πολὺς αὐτῷ τῶν ἀδικουμένων ὁ λόγος, ἀκουσον πῶς αὐτὸ διὰ τῶν ἐξῆς κατασκευάζει· Σοὶ ἐγκατα-

b Ἐπέρχεται deest in Savil. et Collb.

c Morel. et Moutf. ὡν. Correximus e Collb. et Savil. En.

d Haec interpretatio est Aquilae. Sequens autem, ἵνα δοθῶσιν εἰς χεὶράς σου, est Symmachii. Sed in alio exemplari apud Symmachum legitur ἕως ἂν αὐτοὶ ἐκ χειρὸς σου.

fornicatus : *Et vos inflati estis , et non potius luxistis* (1. Cor. 5. 2) ? Eum, qui peccat, multum lugere, non laudare oportet. Vidisti perversum vitium, quod non solum non accusatur, sed etiam laudibus afficitur ? Hinc ex propria arrogantia amplificavit laudum improbitatem : oblitus est timoris Dei, et iudiciorum ejus ; hinc etiam propriæ est naturæ oblitus. Qui enim iudiciorum Dei obliviscitur, sui ipsius quoque tandem obliviscitur. Vide ergo quæ cogitat : *Non movebor in generationem ei generationem , sed ero sine malo.* Quid est hac cogitatione stultius, ut qui homo est, interitui obnoxius, caducis ac momentaneis rebus implicatus, et innumerabilibus mutationibus subjectus, talia imaginetur ? Undenam autem hoc fit ? Ex stultitia. Quando enim vir stultus multis rebus secundis usus, inimicos vicerit, et ab omnibus laudatur, atque in admiratione habetur, omnium miserrimus efficitur. Eo enim quod non exspectet mutationem, neque res secundas fert modeste, et si res ei adversæ evenerint, cum sit inexercitatus, nec eas sit umquam meditatatus, turbatur et tumultuatur. At non sic Job ; sed etiam in rebus secundis res adversas quotidie exspectabat, et ideo dicebat : *Metus quem timebam, venit mihi, et quem timeveram, occurrit mihi. Nec in pace egi, nec quievi, nec cessavi : venit tamen mihi ira* (Job 3. 25. 26). Et ideo alius dicebat : *Memento temporis famis in tempore abundantiae ; paupertatis et inopiæ in die divitiarum* (Eccli. 18. 25). Sed hic quidem semel corruptus, non considerat humana, sed propter felicem rerum successum ea esse immobilia existimat : quod est extremæ stultitiæ et corruptelæ argumentum, et occasio interitus. Ne beatos existima eos qui sunt divites, eos qui vincunt inimicos, eos qui propterea laudantur. Magna sunt hæc barathra et præcipitia, quæ homines incautos ad ipsum impietatis profundum dejiciunt. 7. *Cujus os maledictione plenum est, et amaritudine, et dolo. Sub lingua ejus labor et dolor.* Alius, *Inutile (a).* 8. *Sedet in insidiis cum divitibus in occultis, ut interficiat innocentem.* Alius, *Insidians apud aulas.* 9. *Oculi ejus in pauperem respiciunt. Insidiatur in abscondito quasi leo in spelunca sua.* Alius, *Quasi in septo suo. Insidiatur ut rapiat pauperem, ut rapiat pauperem, dum attrahit eum.* Alius, *In tractione ejus.* 10. *In laqueo suo humiliabit eum.* Alius, *In sagena. Inclinabit se et cadet, cum dominatus fuerit pauperem.* Alius, *Confractus autem inflectetur, cum is irruerit cum fortibus suis in imbecillos.*

Corruptor judicis fure peior. — Vidisti eum etiam effectum esse immanem belluam ? Eum enim tamquam feram describens propheta, ita de eo loquitur, dolo, fraude, insidias traducens. Quid eo potest esse miserius, quid pauperius, cum pauperis egeat pecuniis ? Hunc ergo, dic, quæso, dicemus divitem ? Ergo etiam furem et murorum effossorem. Absit, inquit. Quid enim si fora non perfodit ? quid si non noctu aggreditur, sed cum dolo judicis lumen extin-

guit ? quid enim si non dormientibus, sed vigilantibus omnibus irruiat ? Hic est enim impudentior. Ex furibus enim leges eos gravius puniunt, qui interdum furantur. Vidisti paupertatem ? vidisti crudelitatem ? Paupertatem, quod bona pauperis concupiscat : crudelitatem vero, quod nec calamitate quidem frangatur, sed cujus misereri, et cui subvenire oportebat, paupertatem opprimat. Nec tamen hæc faciet impune : sed quando prævaluerit, quando sibi visus fuerit esse superior, quando se putarit esse inexpugnabilem, tunc peribit : ut et Dei videatur vincendi facilitas, et pauperum patientia, et hujus corrigendi difficultas, et Dei lenitatis tolerantia. Propterea non e vestigio sequitur justitia, Deo per patientiam vocante eum ad poenitentiam : sed quando nihil lucrifacit lenitate et patientia, tunc eum per supplicium admonet. Hi enim, qui injuria affecti sunt, nihil læsi sunt ; sed etiam meliores et clariores afflictione facti sunt : Deus autem suam ostendit patientiam, ut qui sustinuerit et toleraverit, et cum patientia potentiam, et rei gerendæ facultatem : quod quando is esset seipso potentior, tunc temporis ipsum superat : hic vero cum mansisset inemendatus, ultimum dat supplicium. Hoc autem non parum confert ad corrigendos eos, qui in rebus secundis versantur.

11. Ne ergo quando viceris inimicos, et omnia tibi secunda fuerint, confidas improbe vivens, sed tunc magis pertimescas. Augetur enim vitium, tollitur tibi defensio, præcidiunt et aufertur venia, si malus maneat. 11. *Dixit enim in corde suo : Oblitus est Deus ; avertit faciem suam, ne videat in finem.* Vide in quantum barathrum perditionis descendit, qualia dogmata colligit, quæ propter impudentiam quidem non audet efferre, ea autem apud se versat, pugnans cum veritate, et quæ sunt sole clariora, propter mentis suæ orbitatem adumbrans. 12. *Exsurge, Domine Deus meus, exaltetur manus tua. Ne obliviscaris pauperum.* Alius, *Exalta manum tuam.* 13. *Propter quid irritavit impius Deum ? Dixit enim in corde suo : Non requiret.* 14. *Vides quoniam tu laborem et furorem consideras, ut tradas eum in manus tuas.* Alius, *Vidisti, quia tu laborem et iracundiam inspectatis, ut des in manu tua.* Alius, *Ut dentur in manus tuas.* Iniquus quidem hæc dicit, raptor, avarus, utpote qui non det pœnas : propheta autem ejus evertens dogmata, de Dei patientia ample loquitur. Ille enim dicit : *Avertit faciem suam, ne videat in finem : hic autem contra : Et vides, et consideras, et es patiens, donec ii ceciderint in manus tuas. Quid est, Donec dentur in manus tuas ? Dixit more humano : hoc autem sibi vult : Exspectas, toleras, ut insigni tradantur improbitati. Poteras enim vel a principio eos evertere et subigere, sed immensum est pelagus tuæ tolerantiae, videntis, et non persequentis, sed expectantis eos ad poenitentiam. Quod si nolunt, tunc punis, quando nihil lucrantur ex tua patientia. Quod enim magnam habeat rationem eorum qui injuria afficiuntur, audi quomodo per ea, quæ sequuntur, confirmat. *Tibi derelictus est pauper, orphano tu fuisti adjutor.* Alius, *Tu factus es.**

(a) Vox *inutile* (ἀνωφελές), est Aquilæ. Infra, hæc voces, *insidians apud aulas* (ἐνεδρεύων παρά τὰς αὐλάς) sunt Symmachi. Quæ sequuntur interpretationes quorum sint ignoratur : sed postrema, *confractus autem* (ὁ δὲ ὄλασθεις), est Aquilæ.

Alius, *Tu eris*. Quod autem dicit, tale est: Hoc est opus tuum, hoc est officium tuum egregium, Quod suum erat, non omisit, non prodidit. Quemadmodum enim est artificis ædificare, et gubernatoris navem dirigere, et solis illuminare: ita etiam tuum est subvenire orphanis, manum præbere pauperibus. Nemo est qui sic eorum curam gerat, sed tu solus. Hoc enim significat illud, *Derelictus est*. Nullus, inquit, alius, sed tu solus orphanorum et pauperum curam geris. 15. *Contere brachium peccatoris et maligni. Quæretur peccatum illius et non invenietur propter illud*. Alius, *Quæratur impietas ipsius, ut non inveniatur ipse*. Non vult peccatorem absolute conteri, sed vires, potentiam, et ejus improbitatis fomitem: deinde rogat illum eorum quæ fecit reddere rationem, et ostendens injuriæ magnitudinem, dicit: Si hoc fecerit, ne stare quidem poterit, nec apparebit, sed peribit, interibit, radicitus delebitur, iis quæ fecit examinatis. Nemo ergo orbitatem desinat, nemo paupertatem. Quo enim ea majora fuerint, eo magis eum Deus auxilio dignabitur. Nemo de potestate sibi magnifice placeat, nec intumescat. Locus enim est lubricus et præceps, eosque qui non attendunt facillime subvertit. 16. *Dominus regnabit in æternum et in sæculum sæculi*. Ille respondet iis qui perturbantur eo quod peccatores non statim pœnas dederint. Quid times? inquit; quid formidas? Num judex est temporaneus? num finem habet regnum ejus? Etsi enim nunc non det pœnas (a) [qui invasit dominum, qui est raptor, qui avarus], omnino tamen dabit. Manet enim qui exigit, et regnat perpetuo. *Peribitis, gentes, de terra illius*. 17. *Desiderium pauperum exaudisti, Domine: præparationem cordis eorum audivit auris tua*. Alius, *Propositum cordis eorum audivit auris tua*. Alius, *Præparabis corda eorum ut attendat auris tua*. 18. *Judicare pupillo et humili; ut non apponat ultra magnificare se homo super terram*. Alius, *Ut judices pupillum et oppressum*.

Ex divitiis male partis mala. — Vides prophetam improborum majorem curam gerere? Est enim eorum maxime male pati. Is enim qui injuria afficitur, accipit damnum pecuniæ: ille autem versatur in rerum maximarum periculo. Quid tum enim, si non sentiunt ægritudinem, qua vexantur? Eo magis crescit eorum stupor, et eo nomine magis oportet eorum misereri: hoc imperfectæ mentis est. Nam pueri etiam terribilium nullam ducunt rationem; sed sæpe etiam in ignem manus immittunt, larvas autem inanes videndo pertimescunt. His sunt avari similes, qui paupertatem quidem verentur, quæ non modo terribilis non est, sed fundamentum potius est securitatis: injustas autem divitias, et alienorum bonorum invasionem multi faciunt, quod est quovis igne terribilius. Semper enim malum est avaritia, Ut ea ergo excindatur, semper rogat propheta, minans, terrens, Deum rogans ut exurgat ad puniendum talem mentis stuporem: Et ideo subjungit dicens: *Peribitis gentes, de terra illius*, minans illis interitum, et rogans ut sit

adjutor et vindex eorum, qui injuria afficiuntur: ut et hi respirent, illi vero corrigantur. Nemo ergo opum et facultatum copiam persequatur. Multa hinc mala oriuntur iis qui non attendunt, arrogantia, sordida, invidia, vana gloria, et alia multo his majora. Sed ut ab his omnibus malis liberemini, radicem excindite: si enim ea non maneat, mala germina non pullulant. Et ideo hæc dicta sunt, non solum ut audiamus, sed etiam ut corrigamur, et multam in Christo Jesu virtutem exhibeamus: cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

EXPOSITIO IN PSALMUM X.

In finem David. Alius, Triumphalis Davidi. Alius, Victoriæ auctori.

1. *In Domino confido; quomodo dicetis animæ meæ: Transmigre in montes sicut passer?* Alius, *Transi in montes sicut passer*. Alius, *Transmovere*. 3. *Quoniam ecce peccatores intenderunt arcum, paraverunt sagittas suas in pharetra, ut sagittent in obscuro rectos corde*. Alius, *Quasi in caligine. Quoniam quæ tu perfecisti destruxerunt*. Alius, *Quoniam leges dissolutæ sunt*. Alius, *Quoniam doctrinæ conterentur*. Magnæ sunt vires spei in Dominum, præsidium quod non potest superari, portus tranquillus, turris quæ nequit expugnari, arma insuperabilia¹, vires invictæ, et quæ in rebus difficillimis et impeditissimis exitum inveniunt. Per eam inermes armatos, et mulieres viros superaverunt: et pueri iis qui in rebus bellicis exercitati fuerant, facile superiores fuere. Quid mirum autem si hostes vicerunt, quando ipsum quoque mundum superaverunt? Elementa enim propriam ignorantiam naturam, ad id quod erat illis utile, mutata sunt, et feræ non erant amplius feræ, nec fornax, fornax (Dan. 3). Omnia enim commutat spes in Deum. Dentes erant acuti, et arctus carcer, naturæ immanitas, et fames naturam irritans (Dan. 6. 22): nusquam autem erat quod eas arceret septum, et ora prophetæ corpori erant proxima: sed spes in Deum, quæ est quovis freno potentior, in ora earum irruens, eas retro trahabat. Eadem ipse quoque philosophatus, dicebat iis qui eum jubebant effugere, et ex locorum tutela sibi salutem parare: *In Domino confido; quomodo dicetis animæ meæ? Quid dicis? Eum qui est orbis terræ Dominus, habeo adjutorem: eum qui ubique omnia facile peragit habeo ducem, et a partibus meis stantem: et me mittis ad terram inhabitabilem, et ex solitudine cautionem comparas? Majusne fuerit ex solitudine auxilium, quam ex eo, qui omnia potest quam facillime (Job 42. 2)? Quid me probe armatum, tamquam nudum et inermem, ad fugam incitas, et transmigrare jubes? Ergone eum quidem qui habet exercitum, murisque et armis munitus est, non juberes fugere in desertum, sed videreris ridiculus esse si hæc consuleres: eum autem qui habet secum orbis terræ Dominum, exterminas, et mittis in exilium, et jubes transmigrare propter bellum, quod*

(a) Quæ uncinis clauduntur in Græco desunt.

¹ Hæ voces, *arma insuperabilia*, desunt in savil.

λέλειπται ὁ πτωχὸς, ὄρφανῶ σὺ ἦσθα βοηθός.
 "Ἄλλος, *Σὺ ἔγένου.* "Ἄλλος, *Σὺ ἔση.* "Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Τοῦτο ἔργον σὸν, τοῦτο ἐξαίρετον σὸν. Οὐκ ἂν δὲ τὸ ἑαυτοῦ εἶπας, καὶ προῦδωκεν. Ὡς γὰρ τεχνίτου τὸ οἰκοδομεῖν, καὶ κυβερνήτου τὸ εὐθύνειν τὸ σκάφος, καὶ ἡλίου τὸ φωτίζειν· οὕτω δὴ καὶ σὸν τὸ ὄρφανῶν προϊστασθαι, τὸ πτωχοῖς χεῖρα ὀρέγειν. Οὐδέεις οὕτω προστάτης τούτων, ἀλλὰ σὺ μόνος. Τὸ γάρ, *Ἐγκαταλέλειπται, τοῦτο παράστησιν.* Οὐδέεις, φησὶν, ἄλλος, ἀλλὰ σὺ μόνος ὄρφανῶν καὶ πτωχῶν προστάτης. *Συντριψόν τὸν βραχίονα τοῦ ἀμαρτωλοῦ καὶ πονηροῦ.* [112] *Ζητηθήσεται ἡ ἀμαρτία αὐτοῦ, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ δι' αὐτήν.* "Ἄλλος, *Ἐζητηθήτω ἡ ἀσέβεια αὐτοῦ, ἵνα μὴ εὑρεθῇ αὐτός.* Οὐκ ἀπλῶς τὸν ἀμαρτωλὸν ἀξιοὶ συντριβῆναι, ἀλλὰ τὴν ἰσχύον, τὴν δυναστείαν, τὸ ὑπέκκαυμα αὐτοῦ τῆς πονηρίας· εἶτα ἀξιοὶ εὐθύναι αὐτὸν ὑποσχεῖν, καὶ λόγον δοῦναι τῶν πεπραγμένων, καὶ δεικνύς τὸ μέγεθος τῆς ἀδικίας φησὶν· "Ἄν τοῦτο γένηται, οὐδὲ στήναι δυνήσεται, οὐδὲ φανείται, ἀλλ' ἀπολείται, οἰχθήσεται, πρόβριζος ἀφανισθήσεται, τῶν πεπραγμένων αὐτῶ ἐξεταζομένων. Μηδεὶς οὖν ὄρφανίαν θρηνεῖτω, μηδεὶς πτωχίαν. "Ὅσα γὰρ ἂν ἐπιτείνηται ταῦτα, τοσοῦτω τὰ τῆς βοηθείας αὐξηθήσεται τοῦ Θεοῦ. Μηδεὶς ἐπὶ δυναστείᾳ μεγαλοφρονεῖτω, μηδὲ φυσάσθω. Ἐπισφαλὲς γὰρ τοῦτο τὸ χωρίον καὶ κατάκρημον, καὶ τοὺς μὴ προσέχοντας περιτρέψει μετ' εὐκολίας πολλῆς. *Βασιλεύσει Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος.* Ἐνταῦθα πρὸς τοὺς θορυβουμένους καὶ ταραττομένους, διὰ τὸ μὴ δοῦναι δίκην εὐθέως τοὺς ἀμαρτάνοντας, ἀποκρίνεται. Τί, φησὶ, φόβῃ; τί δέδοικας; Μὴ γὰρ πρόσκαιρος ὁ δικαστής; μὴ γὰρ τέλος ἔχει τὰ τῆς βασιλείας αὐτοῦ; Κἂν μὴ νῦν δῶ, δώσει πάντως. Μένει γὰρ ὁ ἀπαιτῶν, καὶ βασιλεύει διηνεκῶς. *Ἀπολείσθε, ἔθνη, ἐκ τῆς γῆς αὐτοῦ. Τὴν ἐπιθυμίαν τῶν πενήτων εἰσήκουσας, Κύριε· τὴν ἐτοιμασίαν τῆς καρδίας αὐτῶν προσέχε τὸ οὖς σου.* "Ἄλλος, *Τὴν πρόθεσιν τῆς καρδίας αὐτῶν ἠκροάσατο τὸ οὖς σου.* "Ἄλλος, *Ἐτοιμάσεις καρδίας αὐτῶν προσέχειν οὖς σου. Κρίναι ὄρφανῶ καὶ ταπεινῶ, ἵνα μὴ προσθῇ εἰς τοῦ μεγαλαυχεῖν ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γῆς.* "Ἄλλος, *Κρίναι ὄρφανῶ καὶ τεθλασμένῳ.*

"Ὅρᾶς τὸν προφήτην τὸν πλείονα λόγον ὑπὲρ τῆς τῶν πονηρῶν ἐπιμελείας ποιούμενον; Τούτων γὰρ μάλιστα τὸ κακῶς πάσχειν. Τῷ μὲν γὰρ ἀδικουμένῳ χρημάτων ἢ ζηνμίᾳ, τῷ δὲ περὶ τῶν ἐσχάτων ὁ κίνδυνος. Τί γὰρ, εἰ καὶ μὴ αἰσθάνονται τῆς ἀρβύστας ἔνθα εἰσίν; Ἐπίτασις τοῦτο ἀναισθησίας καὶ διὰ τοῦτο μάλιστα αὐτοὺς χρὴ ἐλεεῖν· τοῦτο ἀτελοῦς διανοίας. Ἐπεὶ καὶ τὰ παῖδια τῶν μὲν φοβερῶν οὐδένα ποιοῦνται λόγον, ἀλλὰ καὶ πυρὶ πολλάκις ἐπαφίσθαι τὰς χεῖρας, προσωπεῖα δὲ διάκενα δεδίκτονται· καὶ τρέμουσιν ὄρωντα. Τούτοις εἰκόασιν οἱ πλεονέχται, πενίαν μὲν δεδιότες, ὅπερ οὐκ ἐστὶ φοβερὸν, ἀλλὰ καὶ ἀσφαλείας ὑπόθεσις· πλοῦτον δὲ ἀδικὸν καὶ πλεονεξίαν περὶ πολλοῦ ποιούμενος, ὁ πυρός ἐστι παντὸς φοβερώτερον. Πανταχοῦ γὰρ ἡ πλεονεξία κακόν. Ταύτην τοίνυν διὰ παντὸς ἐκκοπῆναι παρακαλεῖ ὁ Προφήτης, ἀπειλῶν, φοβῶν, τὸν Θεὸν παρακαλῶν ἐπὶ τὴν κόλασιν ἀναστήναι τῆς τοιαύτης ἀναληψίας. Διὸ καὶ ἐπάγει λέγων· *Ἀπολείσθε, ἔθνη, ἐκ τῆς γῆς αὐτοῦ, πανωλεθρίαν αὐτοῖς*

ἀπειλῶν, καὶ ἀξίων γενέσθαι βοηθὸν καὶ ἐκδικόν τῶν ἀδικουμένων, ὥστε καὶ τούτους ἀναπνεῦσαι, κάκείνους σωφρονισθῆναι. Μηδεὶς τοίνυν δωκέτω χρημάτων περιουσίαν. Πολλὰ ἐντεῦθεν τοῖς μὴ προσέχουσι τίχεται κακὰ· ἀπόνοια, ῥαθυμία, φθόνος, κενοδοξία, [113] καὶ ἕτερα πολλῶ πλείονα τούτων. Ἄλλ' ἵνα ἀπαλλαγῆτε τούτων ἀπάντων, τὴν ρίζαν ἐκκόψατε· μὴ μενούσης γὰρ αὐτῆς, οὐ βλαστάνει τὰ πονηρὰ βλαστήματα. Διὰ τοῦτο καὶ ταῦτα εἴρηται, οὐχ ἵνα ἀκούωμεν μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ διορθώμεθα, καὶ πολλὴν τὴν ἀρετὴν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐπιδειξώμεθα· ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

Εἰς τὸν Ψαλμόν.

Εἰς τὸ τέλος τῷ Δαυίδ. "Ἄλλος, *Ἐπιτίκιος τῷ Δαυίδ.* "Ἄλλος, *Τῷ νικοποιῶ.*

α'. *Ἐπὶ τῷ Κυρίῳ πέποιθα· πῶς ἔρρειτε τῇ ψυχῇ μου· Μεταναστεύου ἐπὶ τὰ ὄρη ὡς στρουθίου;* "Ἄλλος, *Ἀναστατοῦ εἰς τὰ ὄρη ὡς στρουθίου.* "Ἄλλος, *Μετιμνοῦ.* "Ὅτι ἰδοὺ οἱ ἀμαρτωλοὶ ἐνέτειναν τόξον, ἠτοίμασαν βέλη εἰς φαρέτρην, τοῦ κατατοξεῦσαι ἐν σκοτομήνῃ τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ. "Ἄλλος, *Ὡς ἐν ζόφῳ.* "Ὅτι δὲ σὺ κατηρτίσω, αὐτοὶ καθεῖλον. "Ἄλλος, *Ὅτι οἱ θεομοὶ κατελύθησαν.* "Ἄλλος, *Ὅτι αἱ διδασκαλίαι συντριβήσονται.* Μεγάλῃ τῆς ἐπὶ τὸν Κύριον ἐλπίδος ἢ δύναμις, φρουρίον ἀχείρωτον, τείχος ἄμαχον, συμμαχία ἀγώνιστος, λιμὴν εὐδίου, πύργος ἀκαταμάχητος, ὄπλον ἀήττητον*, δύναμις ἄμαχος καὶ ἐκ τῶν ἀπόρων εὐρίσκουσα πύρον. Διὰ ταύτης ἄοπλοι τῶν ὠπλισμένων, καὶ γυναῖκες ἀνδρῶν περιεγένοντο, καὶ παῖδες τῶν τὰ πολεμικὰ μεμελετηκότων ἰσχυρότεροι μετὰ πολλῆς τῆς εὐκολίας ἀνεφάνησαν. Καὶ τί θαυμαστὸν εἰ πολεμίων ἐκράτησαν, ὅπου γε καὶ αὐτοῦ τοῦ κόσμου περιεγένοντο; Τὰ γὰρ στοιχεῖα τῆς οἰκουμένης ἀγνοήσαντα φύσιν πρὸς τὸ χρῆσιμον ἐκείνοις μετεβάλλοντο, καὶ τὰ θηρία οὐκ ἔτι θηρία ἦν, οὐδὲ ἡ κάμινος, κάμινος. Ἡ γὰρ εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίς πάντα μεταβρύθμιζει. Ὀδόντες τεθηγμένοι, καὶ δεσμωτήριον στενὸν, φύσεως ἀγριότης, καὶ λιμὸς ὀπλίζων τὴν φύσιν, διάφραγμα οὐδαμοῦ, καὶ στόματα τοῦ σώματος πλησίον τοῦ Προφήτου· ἀλλ' ἡ εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίς χαλινου παντὸς ἰσχυροτέρη, εἰς τὰ στόματα ἐμπεσοῦσα, εἰς τοὺς πύλους ταῦτα ἀνεῖλε. Ταῦτα δὴ καὶ οὗτος φιλοσοφῶν, ἔλεγε πρὸς τοὺς κελεύοντας αὐτῷ φεύγειν καὶ δραπετεύειν, καὶ ἀπὸ τῆς τῶν τόπων ἀσφαλείας τὴν σωτηρίαν ἑαυτῷ πορίζεσθαι· *Ἐπὶ τῷ Κυρίῳ πέποιθα· πῶς ἔρρειτε τῇ ψυχῇ μου;* Τί λέγεις; Τὸν τῆς οἰκουμένης Δεσπότην ἔχω σύμμαχον· τὸν πανταχοῦ εὐκόλως ἐργαζόμενον πάντα, ἐκείνον στρατηγοῦντα ἔχω καὶ παριστάμενον· καὶ πρὸς τὴν ἀοίκητόν με πέμπεις, καὶ ἀπὸ τῆς ἔρημίας μοι συνάγεις τὴν ἀσφάλειαν; Μὴ γὰρ μείζων ἢ τῆς ἔρημίας βοήθεια τοῦ πάντα δυναμένου μετ' εὐκολίας ἀπάσης; Τί με τὸν ὠπλισμένον ἰσχυρῶς, καθάπερ γυμνὸν καὶ ἄοπλον, δραπετεύειν παρασκευάζεις, καὶ μετανάστην εἶναι κελεύεις; Εἶτα τὸν μὲν στρατόπεδον ἔχοντα, καὶ τείχεσι πεφραγμένον καὶ ὀπλοῖς, οὐκ ἂν ἐκέλευσα καταφυγεῖν ἐπὶ τὴν ἔρημον, ἀλλὰ καταγέλαστος [114] ἂν ἐφάνης ταῦτα συμβουλεύων· τὸν δὲ ἔχοντα τὸν τῆς οἰκουμένης Δεσπότην μεθ' ἑαυτοῦ ἐξορίζεις, καὶ φυγαδεύεις, καὶ μετανάστην

* Ὅπλον ἀήττητον, non habet Savil.

ποιεῖς, διὰ τὸν παρὰ τῶν ἀμαρτωλῶν πόλεμον; Μετὰ γὰρ τῶν εἰρημένων, καὶ τοῦτο ἕτερον δικαίωμα ἔχω ἂ τοῦ μὴ φεύγειν. Ὃταν γὰρ καὶ ὁ Θεὸς βοηθῇ, καὶ ἀμαρτωλοὶ οἱ πολεμοῦντες, πῶς οὐ τὴν ἐσχάτην ὀφλισκάνει αἰσχύνῃν ὁ συμβουλευτῶν τῶν ὀρνίθων μιμησθαι τὸ φοροδεῆς; Οὐκ ἐννοεῖς τὸ ἀντιπαρταττόμενόν μοι στρατόπεδον, πῶς ἀράχνης εὐτελέστερον; Εἰ γὰρ ὁ τοῦ βασιλέως ἐχθρὸς τοῦ ἐπιγεῖου, ὅπου ἀν παραγένηται, ἐπισφαλῶς ζῆ καὶ δέδοικε, καὶ τρέμει· πολλῷ μᾶλλον ὁ τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ. Ὃπου γὰρ ἀν ἀφίκηται, πάντας ἔχει πολεμίους, καὶ αὐτὴν τὴν κτίσιν. Καθάπερ γὰρ τοὺς φίλους αὐτοῦ καὶ τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ θηρία δέδοικε, καὶ πᾶσα ἡ κτίσις αἰδεῖται· οὕτω τὸν ἐχθρὸν καὶ πολέμιον καὶ τὰ ἀναίσθητα πολεμεῖ καὶ διαπτύει. Διὰ τοι τοῦτο τοὺς μὲν, πρὶν ἢ τοῦ ἐδάφους ἀψασθαι, διειργάσαντο τότε οἱ θῆρες, τοὺς δὲ τὸ πῦρ κατηνάλωσεν. Ἀλλὰ τόξα καὶ φαρέτραν ἔχουσι, καὶ παρεσκευασμένα αὐτοῖς ἅπαντα. Ἠτοίμασαν γὰρ αὐτὰ, φησὶν, εἰς φαρέτραν· ἀλλ' οὐδεμία τούτων ἰσχύς, οὐδὲν ἐντεῦθεν δεδιττόμεθα. Οὐδὲ γὰρ εἰ τινα ἐκλελυμένον εἶδον τόξον ἔχοντα, εἶδισα ἀν. Τί γὰρ ἠφελὸς ὄπλων; ἰσχύος οὐκ οὕσης; Οὐ τοίνυν οὐδὲ ἐνταῦθα, τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ εὐνοίας ἀπούσης. Ἀλλὰ δόλους βράπτουσι, καὶ οὐκ ἐξ εὐθείας προσέρχονται. Διὰ τοῦτο μάλιστα αὐτῶν καταγελῶ, ὅτι ἐν σκοτομήνῃ βάλλουσιν. Οὐδὲν γὰρ ἀσθενέστερον ἀνθρώπος ἐπιβουλεύοντος. Οὐ δεῖται τοῖς ἐτέρων ὄπλοις ἀλῶναι, ἀλλ' ὑπὸ τῆς οἰκείας πίπτει χειρὸς, καὶ τῷ ἑαυτοῦ περιτρέπεται δόλω. Τί οὖν γένοιτ' ἂν ἀσθενέστερον, ὅταν ὑπὸ τῶν οἰκείων μηχανημάτων αἰρήται; Μετὰ δὲ τούτων ἔστι καὶ ἕτερον εἰπεῖν· ὅτι οὐχ ἀμαρτωλοὶ μόνον τοὺς ὑπὸ Θεοῦ βοηθουμένους καὶ μετὰ δόλου πολεμοῦσιν, ἀλλ' ὅτι καὶ πρὸς τοὺς ἀνευθύνους καὶ οὐδὲν αὐτοὺς ἡδικηκότας. Οὐχ ὡς ἔτυχε δὲ καὶ τοῦτο αὐτοὺς ἀσθενεῖς ἐργάζεται. Καθάπερ γὰρ οἱ πρὸς κέντρα λακτίζοντες, ἐκάινῃ μὲν οὐδὲν ἐβλαψαν, τοὺς δὲ ἑαυτῶν πόδας ἤμαξαν· οὕτω δὲ καὶ οὗτοι. Μετὰ δὲ τούτων, καὶ ἕτερα τις αἰτία καταλύουσα αὐτῶν τὴν ἰσχὺν τοῦ πολέμου ἔστι. Ποία δὴ αὕτη; Ὅτι δὲ σὺ κατηρτίσω, αὐτοὶ, φησὶ, καθελὼν. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτός ἐστι· Σοὶ πολεμοῦσι καὶ μάχονται, τὸν νόμον σου καὶ τὰ προστάγματα σου καθαιροῦντες. Καὶ γὰρ τὰ σὰ προστάγματα καθελὼν ἐπιχειροῦσι, καὶ ταῦτα κατηρτισμένα. Ἡ τοῦτ' ἔφησιν, ἢ ὅτι καὶ παραβάται τοῦ νόμου εἰσὶ. Καὶ αὕτη δὲ οὐ μικρὰ ἀσθενείας ὑπόθεσις, τὸ τὰ σὰ μὴ φυλάξαντας, οὕτως εἰς πόλεμον ἰέναι. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ εὐθέσι πολεμοῦσι, καὶ δόλους βράπτουσι, ἐπειδὴ τῶν σῶν οὐκ ἀκούουσι προσταγμάτων.

β'. Διηγησάμενος τοίνυν περὶ τῆς ἀσθενείας τῶν πολεμίων, καὶ ταύτην δείξας ὡς οὐκ ἀπὸ τούτων, ἀφ' [115] ὧν ἕτεροι, ἀλλ' ἀφ' ὧν αὐτῷ πρέπον ἦν (οὐ γὰρ εἶπε, Χρήματα οὐκ ἔχουσιν, οὐδὲ φρούρια, οὐδὲ συμμάχους, οὐδὲ πόλεις, οὐδ' ὅτι πολέμων εἰσὶν ἄπειροι, ἀλλὰ πάντα ταῦτα παραδραμῶν καὶ διαπτύσας ὡς οὐδὲν ὄντα, καὶ εἰπὼν ὅτι παράνομοί εἰσιν, ὅτι πολεμοῦσι τοῖς οὐδὲν ἡδικηκόσιν, ὅτι τὰ τοῦ Θεοῦ καθαιροῦσι), λέγει λοιπὸν καὶ τὴν τῶν δικαίων παράταξιν, κἀντεῦθεν δεικνύς τὸ ἐκείνων εὐχέρωτον. Οὕτω καὶ ἡμεῖς τὸν ἰσχυρὸν καὶ τὸν ἀσθενῆ δοκιμάζωμεν, ἀλλὰ μὴ ἀφ' ὧν οἱ καταγέλαστοι τῶν ἀνθρώ-

πων φοβοῦνται, ἐκ τούτων μᾶλλον φοβώμεθα. Τί γὰρ φασί; Δεινός ἐστι, πονηρός ἐστι, χρημάτων ὄγκον περιδέβληται καὶ δυναστείαν. Διὰ τοῦτο μάλιστα αὐτοῦ καταγελῶ. Ταῦτα γὰρ εἶδη ἀσθενείας ἐστίν. Ἀλλ' οἶδεν ἐπιβουλεύειν, φησὶ. Πάλιν ἕτερον εἶδος μοι λέγεις ἀσθενείας.

Τί οὖν ὅτι πολλοὶ περιγίνονται τοιοῦτοι ὄντες; Ἐπειδὴ σὺ καλῶς πυκτεύεις οὐκ οἶδας· ἐπειδὴ καὶ σὺ ὑπὲρ τῶν αὐτῶν παγκρατιάζεις, ἀφ' ὧν ἐκεῖνοι γίνονται ἀσθενέστεροι, περὶ δόξης καὶ δυναστείας. Φεῦγε τοῦ ἀγῶνος τὴν ὑπόθεσιν, καὶ ἐτέρωθεν βάλλε τοὺς ἐπιόντας, ἐπιεικέια τὸν ἀλαζόνα, πενία τὸν πλεονέκτην, ἐγκρατεία τὸν ἀκόλαστον, φιλοφροσύνη τὸν φθονερὸν· καὶ οὕτως αὐτῶν περιέση βλάβος. Ἀλλ', ὅπερ ἐφθην εἰπὼν, διηγησάμενος τὴν ἀσθενείαν τῶν ἀντιδίκων, ὅρα πῶς καὶ τοῦ δικαίου λέγει τὴν πανοπλίαν. Ἐπάγει γὰρ· Ὁ δὲ δίκαιος τί ἐποίησε; τουτέστιν· Ἐκείνων οὕτω παραταττόμενων, ζητεῖς πόθεν ὠπλίσαστο ὁ δίκαιος; Ἀκουε· Κύριος ἐν ναφ' ἀγῶ αὐτοῦ· Κύριος ἐν οὐρανῷ ὁ θρόνος αὐτοῦ. Εἶδες πῶς συντόμως τὴν συμμαχίαν αὐτοῦ διηγήσατο; Τί ἐποίησεν, ἐρωτᾷς; Ἐπὶ τὸν Θεὸν κατέφυγε τὸν ἐν τῷ οὐρανῷ, τὸν πανταχοῦ παρόντα. Οὐ τόξα ἔτεινεν, οὐδὲ φαρέτραν ἠτοίμαζε, καθάπερ ἐκεῖνος, οὐδὲ ἐν σκοτομήνῃ παρετάξατο· ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἀφείλ, τὴν εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδα πᾶσιν ἐπετείχισε, καὶ τοῦτον αὐτοῖς ἀντέστησε ὃ τὸν οὐδενὸς τούτων δεόμενον, οὐ καιρῶν, οὐ τόπων, οὐχ ὄπλων, οὐ χρημάτων, ἀλλὰ νεύματι πάντα ἀνύοντα. Εἶδες συμμαχίαν ἀμαχὸν τε καὶ εὐχολον, καὶ βράδιαν; Οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ εἰς τὸν πένητι ἐπιβλέπουσι, τὰ βλέφαρα αὐτοῦ ἐξετάζει τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Κύριος ἐξετάζει τὸν δίκαιον καὶ τὸν ἀσεβῆ, ὁ δὲ ἀγαπῶν τὴν ἀδικίαν, μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν. Ἄλλος, τὰ βλέφαρα αὐτοῦ δοκιμάζει. Ἄλλος, Κύριος δίκαιος ἐξεταστής. Ἄλλος, δίκαιον δοκιμάζει καὶ ἀσεβῆ, καὶ ἀγαπῶντα ἀδίκῃ ἐμίσησεν ἢ ψυχὴ αὐτοῦ. Ἄλλος, Ὁ ἀγαπῶν ἀδικίαν, μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ὅ. Εἶδες σύμμαχον παρεσκευασμένον, βοηθὸν εὐτρεπισμένον, πανταχοῦ παρόντα, πάντα ὄρωντα, πάντα βλέποντα, τοῦτο ἔργον ἔχοντα μάλιστα, κἂν μηδεὶς ὁ παρακαλῶν ἢ, προνοεῖν, κῆδεσθαι, κωλύειν ἀδικοῦντας, βοηθεῖν ἀδικουμένοις, τοῖς μὲν ἀποδιδόναι τὰς ἀμοιβὰς τῶν κατορθωμάτων, τοῖς δὲ τιθέναι τὰς τιμωρίας τῶν ἀμαρτημάτων; Οὐδὲν οὖν ἀγνοεῖ· οἱ γὰρ [116] ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἐπιβλέπουσι τὴν οἰκουμένην. Οὐκ ἐπίσταται δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ βούλεται αὐτὰ διορθοῦν. Διὸ καὶ ἕτερος τοῦτο αὐτὸ δηλῶν εἶπε, Δίκαιος. Εἰ γὰρ δίκαιος, οὐκ ἀνέξεται ταῦτα ἀπλῶς περιορᾶν γινόμενα. Ἀποστρέφεται τοὺς πονηροὺς, ἐπαινεῖ τοὺς δικαίους. Εἶτα ὅπερ ἐν τῷ προτέρῳ ψαλμῷ ἔλεγε, δεικνύς ὅτι καὶ αὕτη ἡ κακία ἰκανὴ αὐτοὺς ἀναλῶσαι, τοῦτο καὶ ἐνταῦθα δηλῶν ἐπήγαγεν· Ὁ δὲ ἀγαπῶν τὴν ἀδικίαν, μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν. Πολέμιον γὰρ τῇ ψυχῇ πονηρία, ἐχθρὸν καὶ ὀλέθριον, ὥστε καὶ πρὸ τῆς κολάσεως δίκην δίδωσιν ὁ πονηρός. Εἶδες πῶς εὐαλώτους πάντοθεν δεικνύσι τοὺς ἐναντιουμένους, ὅταν καὶ τοιοῦτον ἔχη σύμμαχον, καὶ ἐκεῖνοι ὑπὸ τῶν οἰκείων ὄπλων ἀλίσκωνται, οἱ ὧν φράττονται, διὰ τούτων δαπανώμενοι, καὶ ἑαυ-

^e Hæc, καὶ τοῦτον αὐτοῖς ἀντέστησε, desunt in Savil. et Colb.

^d Ἄλλος, Ὁ ἀγαπῶν ἀδικίαν, μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν. Hæc interpretatio, eadem certe ipsa, quæ Septuaginta Interp. supra. In edit. Savil. dicitur esse Symmachi.

^a Ἐγὼ deest in Savil. et Colb.

^b Καὶ ταύτην δείξας. Hæc desunt in Savil. et Colb.

peccatores inferunt? Cum his enim quæ dicta sunt, hæc etiam alia causa est, cur non fugiam. Quando enim Deus fert auxilium, et peccatores sunt ii, qui bellum gerunt, quomodo non longe est omnium stultissimus, qui jubet imitari avium timiditatem? Non consideras quomodo exercitus, qui contra me stat in acie, est vilior aranea? Si enim Imperatoris terreni inimicus, ubicumque fuerit, in periculo vivit, timet et contremiscit: multo magis Dei universorum. Quocumque enim venerit, omnes habet inimicos, atque adeo ipsam etiam creaturam. Quemadmodum enim amicos ejus et elementa et bestiarum metuunt, et omnis creatura reveretur (*Sap. 5. 18*): ita inimicum et hostem bello petunt et execrantur vel ipsa etiam insensibilia. Et ideo illos quidem priusquam vel terram tangerent, ferre confecerunt, hos vero ignis consumpsit. At habent arcus et pharetram, et eis parata sunt omnia: Pararunt enim, inquit, ea in pharetra: sed nullæ sunt eorum vires, nec eos propterea timemus. Nam neque si viderem quempiam qui haberet arcum solutum, timerem. Quid enim juvant arma, si non sit virtus? Nec hic ergo si non adsit Dei benevolentia. At dolos struunt, et non recta aggrediuntur. Propterea eos maxime rideo, quod sagittent in tenebris. Nihil enim imbecillius viro qui struit insidias. Non opus habet ut armis aliorum capiatur: sed cadit manu propria, et sua ipsius fraude evertitur. Quid ergo possit esse eo imbecillius, quando capitur a propriis machinationibus? Cum his autem possumus etiam aliud dicere: eos non solum bellum gerere adversus eos, quibus Deus fert auxilium, idque cum dolo, sed etiam adversus innocentes, et qui ipsos nulla affecerunt injuria. Hoc autem eos non parum reddit imbecillos. Quemadmodum enim qui adversus stimulos calcitrant, illos quidem non lædunt, sed suos pedes cruentant: ita hi etiam. Cum his autem alia quoque causa est, quæ belli eorum vires frangit. Quænam autem ea est? 4. *Quoniam quæ perfecisti*, inquit, *destruxerunt*. Quod autem dicit, est ejusmodi: Tecum bellum gerunt et præliantur, legem tuam et præcepta tua destruentes. Præcepta enim tua eaque perfecta conantur destruere. Vel hoc dicit, vel quod etiam sint legis transgressores. Jam vero hoc quoque est non parvum argumentum imbecillitatis, quod qui tua præcepta non custodierunt, in bellum proficiscuntur. Propterea enim et cum rectis bellum gerunt, et dolos struunt, quoniam tua præcepta non audiunt.

2. Postquam igitur narravit hostium imbecillitatem, eamque ostendit non ex iis ex quibus alii, sed ex iis quæ sibi conveniebant (non enim dixit, Pecunias non habent, non præsidia, nec socios, nec urbes, nec quod sint rei militaris imperiti, sed his omnibus prætermissis et repudiatis, ut quæ nihil essent, cum dixisset eos esse iniquos, et bellum gerere cum iis qui nullam fecerant injuriam, ac quæ Dei sunt destruere), narrat deinceps justorum aciem, ex eo ostendens quam sint hostes expugnati faciles. Ita nos etiam quis sit potens, et quis imbecillus, examinemus, sed non propter ea maxime timeamus, propter quæ

timeant homines ridiculi. Quid enim dicunt? Est terribilis, improbus, ingenti pecunia et opibus pollens. Propterea cum maxime rideo. Hæc enim sunt genera imbecillitatis. At scit, inquit, tendere insidias. Rursus mihi aliud dicis genus imbecillitatis.

Formula Christi agonis ineundi. — Quid est ergo in causa quod multi, qui tales sunt, vincant? Quoniam tu recte pugnare nescis; quoniam tu quoque de eis decertas, ex quibus illi sunt imbecilliores, nempe de gloria et de potentia. Fuge causam certaminis, et alio modo feri eos qui te invadunt, arrogantem moderatione ac lenitate, avarum paupertate, incontinentem continentia, invidum humanitate: et ita eos facile vinces. Sed, sicut prius dixi, dum narrarem imbecillitatem hostium, vide quomodo justus quoque dicit armaturam. Subjungit enim: *Justus autem quid fecit?* Hoc dicit: Cum illi sic instruerent aciem, quæris undenam se justus armaverit? Audi: 5. *Dominus in templo sancto suo: Dominus in cælo sedes ejus.* Vides quam paucis ejus narravit auxilium. Quid fecerit rogas? Ad Dominum confugit qui est in cælis, qui est ubique præsens. Non arcum intendit, nec pharetram paravit sicut ille, nec aciem instruxit in occulto: sed his omnibus missis, spem in Deum contra omnes objecit, et eum illis opposuit¹, qui nullo horum indiget, non loco, non tempore, non armis, non pecuniis, sed solo nutu omnia peragit. Vidisti inexpugnabile expeditumque et facile auxilium? *Oculi ejus in pauperem respiciunt, palpebræ ejus interrogant filios hominum.* 6. *Dominus interrogat justum et impium. Qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam.* Alius, *Palpebræ ejus probant.* Alius, *Dominus justus examinatur.* Alius, *Justum præbat et impium, et eum qui amat injusta odit anima ejus.* Alius, *Qui amat injustitiam, odio habet animam suam.* Vidisti paratum adjutorem, promptum opitulatorem, ubique præsentem, omnia videntem, omnia respicientem: cujus hoc maxime munus est, etsi nullus eum rogat, providere, curam gerere, eos qui injuriam faciunt prohibere, iis quibus fit injuria succurrere, illorum recte facta remunerari, his pro peccatis supplicia infligere? Nihil ergo ignorat: oculi enim ejus orbem terræ respiciunt (2. *Paral. 16. 9*). Non solum autem hoc, sed etiam ea vult corrigere. Et ideo alius quoque ipsum significans dicebat, *Justus.* Si enim justus, non inducet in animum ut hæc temere fieri permittat. Aversatur malos, laudat justos. Deinde quod in priori Psalmo dicebat, ostendens satis esse vitium ad ipsos consumendos, hoc hic etiam significans subjunxit: *Qui autem amat injustitiam, odit animam suam.* Est enim animæ inimicum vitium, infestum, et perniciosum: quare vel ante supplicium dat pœnas improbus. Vidisti quomodo undique ostendit adversarios facile capi posse, cum et talem habeat adjutorem, et a propriis illi armis vincantur, per quæ muniuntur, per ea se consumentes, et seipsos ledent-

¹ Hæc voces, et cum illis opposuit, desunt in Savil. et Collb.

tes? vidisti auxilii facilitatem? Neque enim aliquo cunctum, nec currendum est, nec consumendæ pecuniæ, cum Deus sit ubique præsens, et omnia videat. 7. *Pluet super peccatores laqueos, ignis et sulphur, et spiritus procellarum, pars calicis eorum.* 8. *Quoniam justus Dominus, et justitias dilexit, æquitatem vidit vultus ejus.* Alius, *Pluet super iniquos carbones (a).* Alius, *Rectitudines videbit vultus eorum,* hoc est, justorum, vel etiam ipsius Dei. Postquam dixit supplicium quod ex vitio oritur, quoniam multi id contemnunt, ex plaga quæ superne infertur. mentem deinceps improborum conculit, emphatica et rem exprimente oratione utens, et per nomina terribilia procedens. Ignem enim, et sulphur, et spiritum procellarum, et carbones, inquit, superne pluet, dictionum translatione pœnam inevitabilem, supplicii diversitatem, ferendi facilitatem, et consumendi vim volens ostendere.

3. *Quid est, Pars calicis eorum?* Hæc, inquit, est sors eorum, hæc possessio: in eo versabuntur, in eo consumentur. Deinde causam quoque affert, quod qui omnia respicit non permittat ut hæc impune abeant. Quod alius etiam dicit propheta: *Purus oculus tuus, ne videat mala, et super labores respicere non poteris:* hoc quoque ostendit hic dicens: *Quoniam justus Dominus, et justitias dilexit (Habac. 1. 13).* Hoc Dei est eximium, quæ justa sunt admittere, æquitatem amplecti: nec quæ aliter fiunt, unquam sustinerit.

Comparatio passeris cum divite. — Propterea Psalmum incipiens, dicebat: *In Domino confido; quomodo dicitis animæ meæ: Transmigra in montes sicut passer?* Qui enim in rebus terrenis, et iis quæ ad hanc vitam pertinent, confidunt, nihilo melius afficiuntur quam passer qui fidens solitudini, facile capi potest ab omnibus. Talis est qui sperat in pecuniis. Quem admodum passer et a pueris, et a visco capitur, a laqueis, et ab aliis innumerabilibus: ita etiam qui est dives, et suorum, et hostium petitur insidiis: et in majore quam ille versatur periculo, ut qui multos habeat, qui viscum adhibent, et ante illos, malas cupiditates; estque semper transmigrator, semper temporis serviens, et licitorum iras pertimescens, et Imperatoris indignationem, et adulatorum insidias, et fraudes amicorum; et cum hostes irruerint, plus quam omnes contremiscit, et cum est pax, suspicatur insidiatores: neque enim habet divitias stables, et quæ auferri nequeunt. Ideo semper volat et transmigrat, montes et deserta persequens, versans in caligine, et in meridie crassas habens tenebras, dolosque struens. Sed non talis est justus. *Via enim justorum resplendent instar lucis (Prov. 4. 18).* Neque enim insidias parare, neque injuriam facere constituunt, sed quietum habent animum. Illi autem dolos semper struentes, semper sunt in metu et in tenebris sicut latrones, murorum perfossores et adulteri: in-

terdiu vident tenebras, cum sit eorum anima timore conturbata. Quomodo ergo possunt hæc discuti tenebræ? Si te ab his omnibus sejunxeris, et a Dei spe pependerit, etsi sis millies peccator. *Respicite enim, inquit, ad antiquas generationes, et videte quis speravit in Dominum, et confusus est* ¹ (*Eccli. 2. 11*). Non dixit, Justus: sed, *Quis?* Etsi sit, inquit, peccator. Hoc enim admirabile, quod etiam peccatores ancoram hanc tenentes, sunt omnibus inexpugnabiles. Hoc est enim maxime in Deum affectionis, quando tot malis oppressus in ejus benignitate habuerit fiduciam. Sicut enim maledictus est qui sperat in homine, ita etiam beatus est qui sperat in Deo (*Jer. 17. 5*). Ab omnibus ergo te sejungens, hanc tene ancoram. Deus enim omnia intuetur, juste judicat, et non solum judicat, sed etiam ad opus deducit: et ideo postquam dixit de ejus justitia, ostendit etiam supplicium per ignem, per procellam: hoc autem facit illorum curam gerens, et per supplicium reddens modestiores. Omnibus ergo de causis ad eum accedamus, et perpetuo ad eum respiciamus. Ita enim etiam omnia bona consequemur in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

EXPOSITIO IN PSALMUM XI.

1. *In finem pro octava.* Alius, *Victoriæ auctori pro octava.* Hebræus autem, *Azeminith,* inquit.
2. *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus, quoniam diminutæ sunt veritates a filiis hominum.* Alius, *Quoniam terminati sunt fideles a filiis hominum.*

1. Ardua quidem res est virtus, et per se difficilis; maxime autem, quando qui operatur cum magna honorum virorum paucitate versatur. Sicut enim iter agenti labor est, multo magis autem si solus sit viator, et sine viæ comite: ita hic etiam. Non parva enim res est fratrum societas et adhortatio. Et ideo dicit etiam Paulus, *Considerantes vos ipsos ad provocationem dilectionis et bonorum operum (Hebr. 10. 24).* Et ideo sunt vel maxime beati judicandi veteres, non quod recte et ex virtute se gesserint, sed quod tum, cum magna esset virtutis sterilitas, et nusquam apparerent qui se recte gererent. Hoc ergo significans quoque Scriptura dicebat: *Noë justus, perfectus in generatione sua (Gen. 6. 9).* Propterea admiramur Abraham, propterea Lot, propterea Moysen, quod veluti in profunda nocte stellæ apparerent, et tamquam rosæ inter spinas, et oves inter lupos innumerabiles, ut qui viam omnibus contrariam ingrederentur, coeptumque iter minime interrumperent. Si hoc ipsum enim est difficile in multitudine, et qui multis contrarium iter ingredientibus ipse solus contra tendit, magnis afficitur molestiis, et si in navigatione est difficile, cum fluctus et æstus contra feratur, navem in contrarium dirigere: multo magis in virtute. Propterea hic quoque justus, ut qui solus eam apprehendis-

(a) In GRÆCO, *ἔστι ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἀνθρώπων.* Cujus sit hæc interpretatio Græca ignoratur. Ille vero, quisquis fuerit, *ἄνθρωπος* verit, *ἀνθρώπων*, carbones: nec fortasse male: nam ex radice *ἄνθρωπος* inflammandi verbum oritur in *ἄνθρωπος* et *ἄνθρωπος* significat. Vide Lexicōn nostrum in Hexapla.

¹ In Siracide seu Ecclesiastico legitur, *quis confidit in Domino?* (*τίς ἐνακίστευσε Κυρίῳ;*)

τοὺς βλάπτοντες; εἶδες τῆς συμμαχίας τὴν εὐκόλιαν; Οὐ γὰρ δεῖ βαδῖσαι πού, καὶ δραμεῖν, οὐδὲ χρήματα ἀναλῶσαι, τοῦ Θεοῦ πανταχοῦ παρόντος, καὶ πάντα ὀρώντος. Ἐπιθρέξει ἐπὶ ἀμαρτωλοὺς παγίδας, πῦρ, καὶ θεῖον, καὶ πνεῦμα καταιγίδος, ἢ μερίς τοῦ ποτηρίου αὐτῶν. Ὅτι δίκαιος Κύριος, καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησεν, εὐθύτητας εἶδε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Ἄλλος, Ὑσεί ἐπὶ παρανόμους ἀνθρακας. Ἄλλος. Εὐθύτητας ὄψεταί τὸ πρόσωπον αὐτῶν, τούτέστι, τῶν δικαίων, ἢ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Εἰπὼν τὴν ἀπὸ τῆς κακίας δίκην, ἐπειδὴ ταύτης πολλοὶ καταφρονουσι, λοιπὸν κατασεύει τὴν τῶν πονηρῶν διάνοιαν ἀπὸ τῆς ἀνωθεν φερομένης πληγῆς, ἐμφαντικῶς τῷ λόγῳ χρώμενος, καὶ διὰ φοβερῶν ὀνομάτων προϊών. Πῦρ γάρ, καὶ θεῖον, καὶ πνεῦμα καταιγίδος, καὶ ἀνθρακας αὐτοῖς ἀνωθεν λέγει ὕεσθαι, τῇ μεταφορᾷ τῶν λέξεων τὸ ἀφυκτον τῆς τιμωρίας, τὸ δασιλές τῆς κολάσεως, τὸ εὐκολον τῆς πληγῆς, τὸ δαπανητικὸν παραστήσαι βουλόμενος.

γ'. Τί ἐστὶν, Ἡ μερίς τοῦ ποτηρίου αὐτῶν; Τοῦτο αὐτοῖς κλήρος, φησί, τοῦτο κτήμα, τούτῳ ἐνδιατρίψουσιν, ἐν τούτοις δαπανηθήσονται. Εἶτα καὶ ἡ αἰτία· ὅτι ὁ πάντα ἐφορῶν οὐκ ἀνέξεται ταῦτα ἀτιμωρητὶ πικραδραμεῖν. Ὅπερ καὶ ἕτερος προφήτης φησί· Καθαρὸς ὁ ὄφθαλμός σου, τοῦ μὴ ὄραν πονηρά, καὶ ἐπιβλέπειν ἐπὶ πόνους οὐ δυνήσῃ· τοῦτο καὶ οὗτος παρίστησι λέγων· Ὅτι δίκαιος Κύριος, καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησεν. Τοῦτο τοῦ Θεοῦ μάλιστα ἐξαίρετον, ἀποδέξασθαι τὰ δίκαια, τὴν ὀρθότητα· καὶ οὐκ ἂν ἀνάσχοιτο εἰς τέλος τῶν ἐτέρως γινομένων.

Διὰ δὲ τοῦτο ἀρχόμενος τοῦ ψαλμοῦ ἔλεγεν· Ἐπὶ τῷ Κυρίῳ πέποιθα· πῶς ἐρεῖτε τῇ ψυχῇ μου· Μεταναστεύου ἐπὶ τὰ ὄρη ὡς στρουθίον; Οἱ μὲν γὰρ ἐν τοῖς βιωτικοῖς πεποισσάμενοι, οὐδὲν ἄμεινον τοῦ στρουθίου διάκεινται, ὃ τῇ ἐρημίᾳ θαρρόυν, εὐχέρωτον ἅπασι γίνεται. Τοιοῦτος ὁ ἐπὶ χρήμασιν ἐλπίζων. Καθάπερ ὁ στρουθὸς καὶ ὑπὸ παιδίῳ ἀλίσκεται, καὶ ἰζοῦ, καὶ παγίδος, καὶ μυρρίσας ἐτέροις· οὕτω καὶ ὁ πλουτῶν, καὶ ὑπὸ οἰκείων, καὶ ὑπὸ πολεμίων· καὶ ἐκεῖνου [117] μᾶλλον ἐπισφαλέστερον ζῆ, πολλοὺς ἔχων τοὺς ἰξεύοντας, καὶ πρὸ ἐκείνων^b, πονηρὰς ἐπιθυμίας· καὶ μετανάστης ἐστίν, αἰετὸς μετὰ τῶν καιρῶν ἰστάμενος, καὶ δημίῳ ὀργὰς δεδοικώς, καὶ βασιλέως θυμὸν, καὶ κολάκων ἐπιβουλάς, καὶ φίλων δόλους· καὶ πολεμίων ἐπιστάντων, μᾶλλον πάντων τρέμει, καὶ εἰρήνης οὐσης, ὑφορᾷται τοὺς ἐπιβούλους· οὐ γὰρ ἔχει πλοῦτον μόνιμον καὶ ἀναφαίρετον. Διὰ τοῦτο αἰετὸς πέτεται καὶ μετανίσταται, τὰς ἐρήμους διώκων καὶ τὰ ὄρη, ἐν σκοτομήνῃ διάγων, καὶ παχὺ σκότος ἐν μεσημβρίᾳ μέσῃ ἔχων, καὶ δόλους βράπτων. Ἄλλ' οὐχ ὁ δίκαιος τοιοῦτος. Αἰ γὰρ τῶν δικαίων ὁδοὶ ὁμοίως φωτὶ λάμπουσιν. Οὐτε γὰρ ἐπιβουλεύειν αἰροῦνται, οὔτε ἀδικεῖν, ἀλλ' ἀνειμένην ψυχὴν ἔχουσιν. Οὗτοι δὲ αἰετὸς δόλους βράπτοντες, αἰετὸς ἐν σκότῳ καὶ φόβῳ εἰσι, καθάπερ οἱ λησταί, καὶ οἱ τοιχωρύχοι, καὶ οἱ μοιχοί· καὶ ἐν ἡμέρᾳ σκότος ὀρώσει, τῆς ψυχῆς αὐτῶν ὑπὸ δέους βαλλομένης. Πῶς οὖν ἂν διασκαδασθῆι τὸ σκότος τοῦτο; Εἰ πάντων τούτων ἐαυτὸν ἀποστήσας, ἐκκρεμασθείης τῆς ἐλπίδος τοῦ Θεοῦ, κἄν μυριάκις

ἀμαρτωλὸς ᾦς. Ἐμβλέψατε γὰρ, φησὶν, εἰς ἀρχαίας γενεάς, καὶ ἴδετε, τίς ἠλπισεν ἐπὶ Κύριον, καὶ κατησχύνθη; Οὐκ εἶπε, Δίκαιος, ἀλλὰ, Τίς; Κἂν ἀμαρτωλὸς, φησί. Τὸ γὰρ θαυμαστὸν τοῦτό ἐστιν, ὅτι καὶ ἀμαρτωλοὶ ταύτης ἐχόμενοι τῆς ἀγκύρας, πᾶσιν εἰσιν ἀχείρωτοι. Τοῦτο γὰρ μάλιστα διαθέσεως τῆς πρὸς τὸν Θεόν, ὅταν τοσοῦτοις κακοῖς βεβαρημένος θαρρήσῃ αὐτοῦ τῇ φιλανθρωπίᾳ. Ὅσπερ γὰρ ἐπικατάρατος ὁ ἐλπίζων ἐπὶ ἀνθρώπων, οὕτω μακάριος ὁ ἐλπίζων ἐπὶ Θεόν. Πάντων τοίνυν ἀποστήσας σαυτὸν, ταύτης ἔχου τῆς ἀγκύρας. Καὶ γὰρ ἐφορᾷ πάντα ὁ Θεός, καὶ κρίνει τὰ δίκαια, καὶ οὐ κρίνει μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς ἔργον ἐξάγει. Διὰ τοῦτο εἰπὼν αὐτοῦ περὶ τῆς δικαιοσύνης, ἔδειξε καὶ τὴν τιμωρίαν, διὰ τοῦ πυρός, διὰ τῆς καταιγίδος· καὶ τοῦτο δὲ ποιεῖ, κηδόμενος ἐκείνων, καὶ διὰ τῆς κολάσεως σιφρονεστέρουσ ποιῶν. Πάντων οὖν ἐνεκεν προσώμεν αὐτῷ, καὶ διηνεκῶς μένωμεν πρὸς αὐτὸν ὀρώντες. Οὕτω γὰρ καὶ πάντων ἐπιτευξόμεθα τῶν ἀγαθῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Εἰς τὸν 118^{ον} Ψαλμόν [118].

Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῆς ὀδοῦς. Ἄλλος, Τῷ νικητικῷ ὑπὲρ τῆς ὀδοῦς ὁ δὲ Ἑβραῖος, Ἀσεμιρῖθ, φησί.

Σῶσόν με, Κύριε, ὅτι ἐκλέλοιπεν ὄσιος, ὅτι ὀλιγόθησαν αἱ ἀλήθειαι ἀπὸ τῶν νιῶν τῶν ἀνθρώπων. Ἄλλος, Ὅτι ἐπεράνθησαν^c πιστοὶ ἀπὸ νιῶν ἀνθρώπων.

α'. Δύσκολον μὲν ἀρετῆ, καὶ δυσκατόρθωτον καὶ καθ' ἑαυτὸ, μάλιστα δὲ, ὅταν ἐν σπᾶνει τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν ὁ ἐργαζόμενος ᾦ. Καθάπερ γὰρ φέρει μὲν ὁδοιπορία πόνον, πολλῷ δὲ πλέον ὅταν μόνος ὁ ὁδοιπὸρος ᾦ, καὶ μηδένα τὸν κοινωνοῦντα τῆς ὁδοιπορίας ἔχη· οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα. Οὐδὲ γὰρ μικρὸν ἀδελφῶν κοινωνία καὶ παράκλησις. Διὰ καὶ Παῦλος φησί· Καταροῦντες ἑαυτοὺς εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων. Διὰ δὲ τοῦτο μάλιστα τοὺς παλαιούς μακαρίζειν ἄξιον, οὐχ ὅτι κατάρθωσαν ἀρετὴν, ἀλλ' ὅτι καὶ αὐχμοῦ πολλοῦ τῆς ἀρετῆς ὄντος, καὶ τῶν κατορθούντων οὐδαμοῦ φαινομένων. Τοῦτο γοῦν καὶ ἡ Γραφή αἰνιτιστικῶς ἔλεγε· Νῶς δίκαιος, τέλειος ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο τὸν Ἀβραάμ θαυμάζομεν, διὰ τοῦτο τὸν Αἰὼν, διὰ τοῦτο τὸν Μωϋσεῖα, ὅτι καθάπερ ἐν βαθείᾳ νυκτὶ ἀστέρες ἐφαίνοντο, καὶ μεταξὺ τῶν ἀκανθῶν ῥόδα, καὶ ἐν μυρρίσας λύκοις πρόβατα, τὴν ἐναντίαν πᾶσιν ὀδεύοντες ὁδόν, καὶ μὴ διακοπτόμενοι. Εἰ γὰρ ἐπὶ πλήθους αὐτὸ τοῦτο δύσκολον φέρει, καὶ πολλῶν τὴν ἐναντίαν ποιούμενων, ὁ μόνος ἀπεναντίας τοῦ πλήθους βαδίζων πολλὰ ὑπομένει πράγματα, καὶ εἰ ἐν ναυτιλίᾳ δὲ χαλεπὸν, τοῦ ῥοθίου τὴν ἐναντίαν φερομένου, πρὸς τὴν ἐναντίαν τὸ πλοῖον ἰθύνειν· πολλῷ μᾶλλον ἐπὶ τῆς ἀρετῆς. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ ὁ δίκαιος οὗτος, ὅτε δὴ μόνος αὐτῆς ἐπειλημμένος, πάντων τὴν ἐναντίαν βαδίζόν-

^c Hæc interpretatio est Aquilæ, ut videas in Hexaplis nostris. Ἐπεράνθησαν, *terminati sunt*, hoc est, *desierunt, defecerunt*. Nam hic sensus est vocis Hebræicæ ʾאסמי, et Symmachus vertit ἐξῆλειπον, *defecerunt*.

^a In hac lectione πρόσωπον αὐτῶν pro προσωπον αὐτοῦ positum videtur.

^b Colb. καὶ ὑπὸ ἐκείνων.

των, ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν καταφεύγει, λέγων· *Σῶσον με, Κύριε*. Οὐδὲν οὖν ἀλλῶ, ἢ τοῦτο ἐντεῦθεν δηλοῖ· Τῆς ἀνωθεν μοι χρεῖα χειρὸς, τῆς ῥοπῆς τῆς ἐκ τῶν οὐρανῶν, τῆς συμμαχίας ἐκείνης. Τὴν γὰρ ἐναντίαν πᾶσιν ὀδεύειν ὁδὸν, πολλῆς δεόμεναι τῆς προνοίας. Καὶ οὐκ εἶπε, *Σῶσον με*, ὅτι οὐ γέγονεν ὄσιος, ἀλλ', "Ὅτι ἐκλέλοιπεν ὄσιος, δεικνὺς ὅτι καὶ οἱ ὄντες ἀπώλοντο, ἐπειδὴ ἐπεκράτησεν ἡ κακία, καὶ περιεγένετο ἡ νόσος. Τοῦτο καὶ Παῦλος φοβεῖται λέγων· *Οὐκ οἴδατε ὅτι μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ*; Καὶ πάλιν· *Φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὄμιλίας κακῆς*. Τί ἐστίν, *Ὀλιγώθησαν αἱ ἀλήθειαι*; Πολλαί εἰσιν αἱ ἀλήθειαι. Καθάπερ ἐπὶ τῶν χρωμάτων, καὶ τῶν ἄλλων εἰδῶν, τὰ μὲν ἐστὶν ἀληθῆ, τὰ δὲ ψευδῆ, καὶ ἐστὶ πορφύρα [119] ἀληθῆς, καὶ πορφύρα ψευδῆς, καὶ ἐπὶ κρόκου ^α, καὶ ἐπὶ τῶν λίθων, καὶ ἐπὶ ἀρωμάτων, καὶ ἐπὶ ἐτέρων τοιούτων· οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν. Ἀλήθεια γὰρ τὸ ὄντως ὄν, ψεῦδος δὲ τὸ μὴ ὄν. Ἐπεὶ οὖν ταῦτα διέστραπτο καὶ ἡμαῦρωτο, οὐ τὴν ὑπόστασιν ἀπολέσαντα ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων φυγαδευθέντα· διὰ τοῦτο οὐκ εἶπε μόνον, ὅτι *Ὀλιγώθησαν αἱ ἀλήθειαι*, ἀλλ', *Ἀπὸ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων*, προσέθηκε, τοῦτο αὐτὸ δηλωσάσιν βουλόμενος. Σκόπει δέ· "Ἔστι κόσμος ἀληθῆς· ἔστι καὶ ψευδῆς. Τίς οὖν ὁ ἀληθῆς κόσμος; Ὁ περὶ ψυχῆν. Τίς δὲ ψευδῆς; Ὁ περὶ σῶμα. Ἔστι πλοῦτος ἀληθῆς· ἔστι καὶ ψευδῆς. Ψευδῆς ὁ τῶν χρημάτων, ἀληθῆς ὁ τῶν κατορθωμάτων. Ἔστιν εὐφροσύνη, ἡ μὲν ψευδῆς, ἡ δὲ ἀληθῆς, καὶ κάλλη, καὶ δυναστεῖαι, καὶ δόξαι. Ἀλλ' οἱ πλείους τῶν ἀνθρώπων, τὴν ἀλήθειαν τούτων ἀφέντες, τὰ ψευδῆ διώκουσιν. Ὅσπερ γὰρ ἔστιν ἄνθρωπος ἀληθῆς, καὶ ψευδῆς· ἀληθῆς μὲν ὁ ζῶν καὶ ἐνεργῶν, ψευδῆς δὲ ὁ γεγραμμένος· οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν ἔστιν ἰδεῖν.

β'. *Μάταια ἐλάλησεν ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ. Χεῖλη δόλια, ἐν καρδίᾳ καὶ ἐν καρδίᾳ ἐλάλησαν κακῆς*. Ἄλλος φησὶν, *Ἐν καρδίᾳ ἄλλη καὶ ἄλλη λαλεῖ*. Δύο κακίας λέγει ἐνταῦθα, καὶ ὅτι μάταια ἐλάλησαν, καὶ ὅτι πρὸς τὸν πλησίον· ἢ τὰ ψευδῆ μάταιά φησιν, ἢ τὰ περιττὰ καὶ ἀνόνητα. Τοιοῦτόν τι καὶ ὁ Παῦλος φησὶ λέγων· *Μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους*. Καὶ τὸ δὴ χαλεπώτερον, ὅτι πάντες ἦσαν διεφθαρμένοι. Διὸ οὐκ εἶπεν, Ὁ δεῖνα, καὶ ὁ δεῖνα, ἀλλ', *Ἐκαστος*. Οὐδὲ γὰρ ἦν ἀπλῶς ἐπιπόλαιος ἡ κακία, ἀλλὰ κάτωθεν, καὶ ἀπὸ καρδίας. *Ἐν καρδίᾳ καὶ ἐν καρδίᾳ*, ὅπερ ἕτερος ἐρμηνευτῆς, *Ἐν καρδίᾳ ἄλλη καὶ ἄλλη*, εἶπε, διδάσκων ὅτι πολλὴ διπλόη αὐτῶν ἐν καρδίᾳ. Τοῦτο πολεμίων πάντων πικρότερον. Οἱ μὲν γὰρ εἰσι φανεροὶ καὶ δηλοὶ ^β, ὅθεν καὶ εὐφύλακτοί γίνονται· οὗτοι δὲ ἕτερον προσωπεῖον προβαλλόμενοι, καὶ ἕτερον ὄντες, δυσφώρατοι τοῖς ἐπιβουλευομένοις καθίστανται, τῶν τὰ ξίφη κρυπτῶν ὄντες πολλῶ χαλεπώτεροι. *Ἐξολοθρεύσει Κύριος πάντα τὰ χεῖλη τὰ δόλια, καὶ γλώσσων μεγαλοφρόνημα, τοὺς εἰπόντας· Τὴν γλώσσαν ἡμῶν μεγαλυνοῦμεν*. Ἄλλος, *Δυναστεύσομεν. Τὰ χεῖλη ἡμῶν παρ' ἡμῖν ἐστίν*. Ἄλλος, *Σὺν ἡμῖν πάρεστι. Τίς ἡμῶν κύριός ἐστιν*; Ἄλλος, *Τίς κυριεύσει ἡμῶν*; Εἶδες κηδεμονίαν Προφήτου, πῶς ὑπὲρ αὐτῶν εὐχεται; Οὐ γὰρ δὴ κατ' αὐτῶν ἐστὶ τὸ

εἰρημένον, ἀλλ' ὑπὲρ αὐτῶν. Οὐ γὰρ εἶπεν αὐτοὺς ἀπολέσθαι, ἀλλὰ τὴν κακίαν ἀφανισθῆναι. Οὐ γὰρ εἶπεν, *Ἐξολοθρεύσει Κύριος αὐτοὺς*, ἀλλὰ, *Τὰ χεῖλη τὰ δόλια*.

γ'. Καὶ πάλιν οὐχὶ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ τὴν γλῶτταν, τὴν ἀπόνοιαν, τὴν δόλον ἀναιρεθῆναι ἀξιοῖ, τὴν ὑπερηφανίαν ἐκκοπῆναι. Κωμωδῶν δὲ αὐτῶν τὴν ἄνοιαν, φησὶ· *Τὰ χεῖλη ἡμῶν παρ' ἡμῖν ἐστίν. Τίς ἡμῶν κύριός ἐστι; Μαινόμενων καὶ παραφρόνων τὰ ῥήματα*. Διὰ δὲ τοῦτο ὁ Παῦλος ἀπεναντίας αὐτοῖς φθεγγόμενος παραινεῖ· *Οὐκ ἐστὲ ἑαυτῶν, τιμῆς ἠγοράσθητε*· καὶ κελεύει μηδὲ ἑαυτοῖς ζῆν. Οὐ σὰ ἐστὶ τὰ χεῖλη, [120] φησὶν, ἀλλὰ τοῦ Δεσπότητος. Αὐτὸς γὰρ ἐποίησεν αὐτά, αὐτὸς κατεσκεύασεν, αὐτὸς ζῶν ἐνέπνευσεν. Ἀλλὰ σὺ ἔχεις; Ἀλλ' οὐ πάνθ' ὅσα ἔχομεν ^ε, ταῦτα ἡμέτερα· ἐπεὶ καὶ χρήματα ἔχομεν, ἐτέρων παρακαταθεμένων· καὶ γῆν μισθοῦμεθα, ἐτέρων ἡμῖν δεδωκότων. Οὕτω δὲ καὶ σοὶ ταῦτα ἐμίσθωσεν ὁ Θεὸς, οὐχ ἵνα ἀκάνθας φέρῃς, ἀλλ' ἵνα σπέρματα εἰς τὸ χρήσιμον μεταβάλῃς· οὐχ ἵνα ἀπόνοιαν, οὐχ ἵνα δόλον, ἀλλ' ἵνα ταπεινοφροσύνην, ἀλλ' ἵνα εὐφημίαν, ἀλλ' ἵνα ἀγάπην ποιήσῃς δι' αὐτῶν βλαστάνειν. Καὶ ὀφθαλμοὺς ἔδωκεν, οὐχ ἵνα ἀκόλαστα βλέπῃς, ἀλλ' ἵνα σωφροσύνη αὐτοὺς καλλωπίζῃς· καὶ χεῖρας, οὐχ ἵνα πλήττῃς, ἀλλ' ἵνα ἐλεῆς. Πῶς δὲ καὶ λέγεις, ὅτι *Τὰ χεῖλη ἡμῶν παρ' ἡμῖν ἐστίν*, ὅταν τῆς ἀμαρτίας αὐτὰ ποιῆς δοῦλα, ὅταν τῆς πορνείας, ὅταν τῆς ἀκαθαρσίας; *Τίς ἡμῶν κύριός ἐστιν*; Ὁ διαβελικοῦ ῥήματος! Ὁ ψυχῆς δαιμογώδους! Ὁρᾶς, ἄνθρωπε, τὴν φύσιν ἅπασαν ἀνακηρύττουσαν τοῦ Δεσπότητος σου τὴν ἰσχὺν, τὴν σοφίαν, τὴν κηδεμονίαν, τὴν πρόνοιαν· τὸ σῶμά σου, τὴν ψυχῆν, τὴν ζῶν, τὰ ὀρώμενα, τὰ ἀόρατα, ἅπαντα σχεδὸν εἰπεῖν, φωνῆν ἀφιέντα καὶ ἀνακηρύττοντα τοῦ Δημιουργοῦ τὴν δύναμιν, καὶ λέγεις· *Τίς ἡμῶν κύριός ἐστι*; Τοῦτο μανίας, τοῦτο παραπληξίας, τοῦτο διεφθαρμένης ψυχῆς. Διὰ τοῦτο τὰ μυρία κακά. Ἀλλ' οὗτοι μὲν λέγουσι· *Τίς ἡμῶν κύριός ἐστιν*, ἄλλοι δὲ τὸν μὲν Δεσπότην ὁμολογοῦσι, τὸν δὲ περὶ τῆς κρίσεως ἀναιροῦσι λόγον καὶ τῆς κολάσεως, βραχείας χάριτος μεγάλην ὠνούμενοι κόλασιν, καὶ βουλόμενοι τῷ μὴ μεμνηθῆναι γεέννης παραμυθίσθαι ἑαυτοὺς, λανθάνουσι διὰ τῆς ἀφοβίας ταύτης εἰς τὸ βάραθρον ἑαυτοὺς τῆς ἀπωλείας ἐμβάλλοντες. Διὸ παρακαλῶ καὶ μεμνηθῆναι γεέννης, καὶ διαλέγεσθαι περὶ γεέννης· οὕτω διάπλαττε εὐμορφίᾳ τὴν ψυχῆν. Πολὺ γὰρ τὸ χρήσιμον τῶν λόγων τούτων. Οὐδὲ γὰρ ἀπλῶς ἠπειλήσεν αὐτὴν ὁ Θεὸς, καὶ ἐντεῦθεν ἤδη δήλην ἐποίησεν, ἀλλ' ἵνα τῷ φόβῳ ποιήσῃ βελτίους. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ διάβολος πάντα ποιεῖ καὶ πραγματεύεται, ἐξαιρεῖν αὐτῆς τὴν μνήμην βουλόμενος. Μὴ τοίνυν ἐκβαλλε τὴν μνήμην, μηδὲ λέγε· *Τί λυπῶ ἑμαυτὸν παρὰ καιρὸν*; *Παρὰ καιρὸν λυπῆ*; Ἐκεῖνός ἐστι παρὰ καιρὸν ἀλγεῖν, ὅταν ἐν τῇ γεέννῃ ἀλγῆς. Τοῦ λυπεῖσθαι καιρὸς οὗτος, οὐκ ἐκεῖνος. Καὶ τοῦτο δείκνυσιν ὁ πλοῦσιος ὁ ἐπὶ Λαζάρου, ὃς μυρία λυπηθεὶς οὐδὲν ὠνησεν. Εἰ δὲ εὐκαίρως ἠλγήσεν, οὐκ ἂν ἔπαθεν ἄπερ ἔπαθεγ· *Ἐνεκεν τῆς ταλαιπωρίας τῶν πτωχῶν, καὶ τοῦ στεναγμοῦ τῶν πενήτων, νῦν ἀναστήσομαι, λέγει Κύριος*. *Θήσομαι ἐν σω-*

^α Sic Savil. et alii, atque ita legit Gualtavianus Hervetus. In edit. Morel. καὶ ἐπὶ κρόκου deest.

^β Colb. et Savil. φοβεροὶ καὶ δηλοὶ. Paulo post Colb. καὶ ἕτεροι ὄντες. Editi καὶ ἕτερον ὄντες, et sic legit Hervetus.

^ε Sic ex Barberino codice legendum indicat Henricus Savilius. Antea vero legebatur οὐ πάντως ἔχομεν, perperam.

set, cæteris contra tendentibus, confugit ad Dei providentiam, dicens: *Salvum me fac, Domine*. Nihil ergo hic aliud quam hoc significat: Superna mihi manu opus est, cælesti ope, et illo divino auxilio. Cum enim viam ingrediar omnibus contrariam, magna mihi opus est providentia. Et non dixit: *Salvum me fac*, quoniam non est sanctus: sed, *Quoniam defecit sanctus*, ostendens eos etiam qui erant, periisse, postquam invaluit vitium, et morbus superior factus est. Hoc Paulus quoque timet dicens: *Nescitis quod parum fermenti totam massam fermentat* (1. Cor. 5. 6)? Et rursus: *Corrumpunt bonos mores colloquia prava* (Ibid. 15. 33). Quid est autem, *Diminutæ sunt veritates*? Multæ sunt veritates. Quemadmodum in coloribus, et aliis generibus, alia quidem sunt vera, alia falsa, et est purpura vera, et purpura falsa, et in croco (a), in lapidibus, in aromatibus, et aliis ejusmodi: ita etiam in virtutibus. Veritas enim est quod vere est: mendacium autem quod non est. Quoniam ergo hæc inversa et obscurata fuerant, non quod suam perdidissent substantiam, sed quod ab hominibus de medio sublata fuissent: propterea non dixit solum, *Diminutæ sunt*, sed adjecit, *A filiis hominum*, hoc ipsum volens significare. Considera autem. Est ornatus verus, est etiam falsus. Quis est ergo verus ornatus? Qui est in anima. Quis est autem falsus? Qui est in corpore. Sunt divitiæ veræ, sunt etiam falsæ. Falsæ, pecuniarum: veræ, recte factorum. Est lætitia hæc quidem vera, illa vero falsa, item pulchritudines, potentia, et gloria. Sed maxima pars hominum, horum veritate relicta, quæ falsa sunt persequitur: sicut enim est homo verus et falsus: verus quidem, qui vivit et operatur; falsus autem qui pictus est: ita etiam videre possumus in virtutibus.

De cordis duplicitate. — 3. *Vana loquuti sunt unusquisque ad proximum suum. Labia dolosa, in corde et corde loquuti sunt mala.* Alius dixit, *In corde alio et alio loquitur*. Duo hic dicit vitia, et quod vana loquuti sint, et quod proximo suo: vel ea quæ falsa sunt dicit vana, vel ea quæ sunt superflua et inutilia. Tale quid etiam dicit Paulus: *Ne mentimini ad invicem* (Coloss. 3. 9). Et quod est omnium gravissimum, omnes erant corrupti. Et ideo non dixit, hic, vel ille, sed, *Unusquisque*. Neque enim erat tantum vitium, quod nataret in superficie: sed erat in profundo, et in corde. *In corde et in corde*: quod alius interpretes dixit, *In corde alio et alio*: docens esse magnam in corde duplicitatem. Hoc est omnibus hostibus acerbius. Illi enim sunt aperti, unde etiam facile possunt caveri: hi vero cum aliam personam præ se ferant, et sint aliud, ab iis quibus tendunt insidias non facile deprehenduntur, multo graviores iis qui gladios abscondunt. 4. *Disperdet Dominus universa labia dolosa, linguam magniloquam, 5. qui dixerunt: Linguam nostram magnificabimus.* Alius, *Dominabimur. Labia nostra apud nos sunt.* Alius, *Adsunt nobiscum. Quis noster Dominus est?* Alius, *Quis no-*

stri dominabitur? Vidisti quomodo eorum curam gerit propheta, quomodo pro eis orat? Neque enim contra ipsos est, id quod dictum est, sed pro ipsis. Neque enim oravit ut perderentur, sed ut eorum vitium de medio tolleretur. Non dixit enim, *Perdet ipsos Dominus*, sed, *Labia dolosa*.

2. *Non nostri, sed Domini sumus. Domini potentiam universa creatura prædicat.* — Et rursus non substantiam, sed linguam, arrogantiam, fraudem vult auferri, superbiam excindi. Irridens autem eorum stultitiam, dicit, *Labia nostra apud nos sunt. Quis noster Dominus est?* Insanorum et mente captorum verba. Et ideo Paulus secus quam ii loquens, suadet: *Non estis vestri, pretio empti estis* (1. Cor. 6. 19. 20): et jubet eos non sibiipsis vivere. Non sunt tua labia, sed Domini (Rom. 14. 7). Ipse enim ea fecit, ipse construxit, ipse vitam inspiravit. At tu habes? Sed non omnia quæ habemus, nostra sunt: pecunias enim habemus, quas alii apud nos deposuerunt: et agros conductos habemus, quos alii nobis dederunt. Ita hæc etiam tibi locavit Christus, non ut feras spinas, sed ut convertas semina ad id quod est utile; non ut arrogantiam, non ut dolum, sed ut humilitatem, et laudem, ac benedictionem, dilectionemque per ea germinare cures. Et dedit oculos, non ut impudice aspicias: sed ut ipsos ornes temperantia: et manus, non ut ferias, sed ut eleemosynam largiaris. Quomodo autem dicis, *Labia nostra sunt apud nos*, quando ea peccati serva feceris, quando fornicationis, quando immunditiæ? *Quis est noster Dominus?* O verbum diabolicum! o animam dæmoniacam! Vides, o homo, universam creaturam prædicare Domini tui potentiam, sapientiam, curam, providentiam; corpus tuum, animam, vitam, quæ sub aspectum cadunt, et quæ non cadunt, omnia propemodum vocem emittentia laudare potentiam artificis, et dicis: *Quis Dominus noster est?* Hoc est furoris, hoc stuporis, hoc corrupti animi. Propterea sunt mala innumerabilia. Sed hi quidem dicunt: *Quis est noster Dominus?* Alii Dominum quidem constituentur, judicium autem et pœnas propositas auferunt, brevi jucunditate magnum sibi ementes supplicium, et dum volunt se recreare, quod gehennæ non meminerint, per hanc securitatem metusque vacuitatem in magnum interitus se barathrum imprudentes immittunt. Et ideo rogo ut gehennæ memineris, de gehenna loquaris: ita animam tuam compone, pulchramque ac decoram effice. Magna enim horum verborum utilitas. Non enim Deus eam temere minatus est, atque manifestam hinc reddidit: sed id fecit ut metu meliores redderet. Et ideo diabolus omnia facit et molitur, ejus volens auferre memoriam. Noli eam memoria ejicere: nec dicas: *Cur me importuna affliciam tristitia?* Importuna erit tristitia, quando angeris in gehenna; hoc est tempus tristitiæ, non illud. Et hoc ostendit ille Lazarum despiciens dives (Luc. 16. 23), cui nihil profuerunt innumerabiles, quibus affliciebatur, molestiæ. Si autem in tempore doluisset, non ea passus esset quæ passus est. 6. *Propter miseriam inopum et gemitum pauperum nunc ex-*

(a) Hæ voces, et in croco, desunt in Morel.

surgam, dicit Dominus. Ponam in salutari, fiducialiter agam in ipso. Alius, Statuam salutare conspicuum (a).

Adhortatio ad patientiam. — Disce quanta sit virtus humilitatis. Pauperum est potentia (pauperum, inquam, eorum qui sunt contriti corde), est in malis patrocinium. Non enim vitam, nec virtutem, sed malorum perpeccionem dicit Deum excitare, et eum ad supplicium et vindictam evocare. Tanta res est, si tibi fiat injuria, eam ferre forti animo; tantam Deus curam gerit eorum qui afficiuntur contumeliis: maximæ defensionis loco est calamitas et arumna. Magna est vis ejulatus, quæ supernum evocat auxilium. Timeate, quicumque pauperes injuria afficitis. Habetis vos potentiam, opes, pecuniam, et judicium benevolentiam: sed habent illi arma omnium validissima, luctus, et ejulatus, ipsasque injurias quæ e cælis auxilium attrahunt. Hæc arma domos effodiunt, hæc fundamenta evertunt, hæc civitates destruunt, hæc integras gentes submergunt; gemitus dico eorum, qui afficiuntur injuria. Bonum eorum animum Deus reveretur, quando mala patientes, nullum malum verbum proferunt, sed tantum gemunt, et sua mala deplorant. Quid est autem, *Ponam in salutari, fiducialiter agam in ipso?* Cum fiducia, inquit, aperte et manifeste eos defendam, ut omnes intelligant. Et quandonam non conservat eos palam et manifeste? Nonnumquam id facit non manifeste, sed clam: neque enim opus habet ea quæ est ab hominibus gloria. Nunc autem, quoniam verisimile erat inimicos irruere, eisque insultare, et exprobrare quod Deum non haberent adjectorem, ut illi quoque emendarentur et meliores fierent, cum experientia didicissent Domini auxilium, *Aperte, inquit, faciam pro eis salutem. 7. Eloquia Domini, eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ.* Et quomodo sunt hæc ex iis quæ dicta sunt consequentia? Pulchre admodum. Ne hæc enim, inquit, existimetis temere dicta esse inanesque et supervacaneas esse minas: sunt enim, pura ejus verba, a mendacio libera. Quemadmodum enim argentum ignitum nihil habet alienum et adulterinum, ita etiam Dei verba, quæ dixerit, omnino evenire oportet. Et ideo dicit: *Argentum igne examinatum, probatum terræ.* Alius, *Ignitum, cedens terræ.* Hebræus autem pro eo quod est, cedens terræ, dixit, *Baalil laares (b)*, hoc est, fusum, in terram fluens. *Purgatum septuplum.*

3. Vidisti quomodo quod verum est, et a mendacio alienum, per similitudinem materiæ ostenderit? quemadmodum enim illud fusum, ignitum, et hoc sæpe passum, est ab aliena materia alienum, accuratissime purgatum: ita etiam Dei prolata sententia. 8. *Tu, Domine, servabis nos, et custodies nos ab hac generatione et in sæculum.* Alius, *Custodies ipsos.* Alius,

(a) In Græco, τὰς ἐπισημίας ἱκανεύς. Hæc interpretatio Græca est Symmachi, qui videtur aliud legisse, quam in Hebræo hodie jaceat. Vide in Hexaplis nostris.

(b) In Græco, βαλλί λάρης. Colb. et Savil. Βαλλί λάρης. Prima vox haud dubie sic legenda, βαλλί, nam in Hebraico sic habetur, בליל לחר. Secundam vocem sic expriment Savil. et Colb. λάρης pro λάρης. In antiquissimo Codice ex quo excerptissimus opusculum Origenis in fronte Hexaplorum a nobis editum, p. 81, hæc vox לחר sic Græce exprimitur, αρε.

Custodies ipsa, et conservabis nos ab hac generatione et in sæculum. Alius, *Cum generatione, quæ est in sæculum. 9. In circuitu impii ambulat.* Alius, *Ambulabunt.* Alius, *In circuitu impiorum ambulabunt. Secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum.* Alius, *Quando exaltati fuerint viles filiorum hominum.* Alius, *Secundum altitudinem parvo empti filiis hominum.* Hebræus autem, *Charm zolloth lebne Adam (a).* *Tu, Domine, custodies nos, et conservabis nos.* Vide eum frequenter, imo vero assidue ad Deum confugere, et ab eo auxilium petere: est enim potentissimum auxilium, quod nullo tempore interrumpitur. Nulla re, inquit, humana opus habemus. Tu enim es, inquit, qui perpetuo custodis. Quid est autem, *In circuitu impii ambulat?* Secundum Septuaginta quidem ita dicendum est: Etiam si impii nos circumcirca obsideant, nihil grave patiemur: nos enim conservas, et extollis, clarosque et illustres reddis. Si alium autem interpretem sequamur, hoc dicendum est: Impii extrudentur, quando viles ex filiis hominum exaltaveris. Hoc est: Quando nos qui viles reputamur et contempti, humiliatos gloria affeceris, sejunges ipsos et expelles. Quid est autem, *Secundum altitudinem tuam?* Pro eo quod est, similes tui effecisti, quatenus fieri potest ut homo sit similis: *Faciamus enim, inquit, hominem ad imaginem et similitudinem nostram (Gen. 1. 26).* Quod ipse enim est in cælo, hoc nos in terra: et quemadmodum superne nullus est eo superior, ita nullus in terra est huic animali virtute similis. *Estote, inquit, similes Patris vestri, qui est in cælis (Matth. 5. 45).* Qui etiam nominis quoque sui nos fecit participes: *Ego dixi, inquit, Dii estis, et filii Excelsi omnes (Psal. 81. 6).* Et rursus, *Constitui te deum Pharaonis (Exod. 7. 1):* et fecit ut esset opifex corporeorum et incorporeorum. Et tunc quidem mutat Moses creaturam, nunc autem alii alia elementa: nobis vero præcepit nos ipsos Deo templum exstruere. Etsi ergo non fabriceris cælum, Dei tamen templum fabricaris (1. Cor. 6. 19). Propterea enim cælum quoque est splendidum, quoniam habet Deum in ipso habitantem: imo vero et nos per Christum. *Conresuscitavit enim, et nos consedere fecit in dextris in cælis (Ephes. 2. 6),* et dedit, ut majora faceremus iis, quæ ipse fecit. *Signa enim, inquit, quæ ego facio, ipse quoque faciet, et majora his faciet (Joan. 14. 12):* Et in Veteri Testamento hic quidem mare mutavit (Exod. 14. 21), ille vero solem frenavit, alius lunam jussit manere (Josue 10. 13), alius rursus in se radios avertit (4. Reg. 20. 11): pueri autem in fornace elementi operationem alligarunt, et flamma insaniens silebat, et alligata sibilabat (Dan. 3. 23. sqq.). Norunt etiam feræ-revereri Dei amicos (Dan. 6. 22): et licet fame urgeat, modestiores tamen sunt. Qui sunt gulæ dediti, revereantur ferarum abstinentiam. Leones viderunt Danielelem, et moderatiores effecti sunt: nos venientem ad nos Filium Dei videntes, sapientiores non reddimur. Maluerunt illi fame perire, quam sanctum corpus tangere: nos nudum Christum et fame confe-

(a) Voces Hebrææ sunt, טרם זלוח לבני אדם

τηρίω, παρήρσιάσομαι ἐν αὐτῷ. Ἄλλος, Τάξω σωτήριον ἐμφανές.

Μάθε πόση τῆς ταπεινοφροσύνης ἡ ἰσχὺς. Τῶν πενήτων ἡ δύναμις (πενήτων λέγω, τῶν τὴν διάνοιαν συντετριμμένων), τοῦ κακῶς πάσχειν ἐστὶν ἡ ἀντίληψις. Οὐδὲ γὰρ βίον ἐνταῦθά φησιν, οὐδὲ ἀρετὴν, ἀλλὰ τὸ πάσχειν κακῶς, φησί, τοῦτο ἀνίστησι τὸν Θεόν, [121] καὶ ἐκκαλεῖται πρὸς τιμωρίαν καὶ ἄμυναν. Τοσοῦτόν ἐστι τὸ ἀδικούμενον φέρειν γενναίως, τοσαύτη τῶν ἐπηρεαζομένων παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡ πρόνοια, ἀντὶ μεγίστης συνηγορίας ἡ συμφορὰ καὶ τῷ πάσχειν κακῶς γινομένη. Μεγάλῃ τοῦ στεναγμοῦ ἡ ἰσχὺς, τὴν ἀνωθεν καλοῦσα ῥοπὴν. Φοβήθητε ὅσοι τοὺς πένητας ἀδικεῖτε. Ἐχετε δύνάμιν ὑμεῖς, καὶ πλοῦτον, καὶ χρήματα, καὶ δικαστῶν εὖνοιαν· ἀλλ' ἔχουσιν ἐκεῖνοι πάντων ἰσχυρότερον ὄπλον, τοὺς στεναγμούς καὶ τοὺς θρήνους, καὶ αὐτὸ τὸ ἀδικεῖσθαι, ἅπερ τὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐπισπᾶται συμμαχίαν. Τοῦτο τὸ ὄπλον οἰκίας ἀνορύττει, τοῦτο θεμελίους κατέσκαψε, τοῦτο πόλεις ἀνείλε, τοῦτο ὀλόκληρα ἔθνη κατεπόντισε· στεναγμούς ἀδικουμένων ἀνθρώπων λέγω. Αἰδεῖται τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν ὁ Θεός, ὅταν κακῶς πάσχοντες μηδὲν πονηρὸν ἐκφέρωσι ῥῆμα, στεναζῶσι δὲ μόνον, καὶ ἀποδύρωνται τὰ οἰκτεῖα κακά. Τί δὲ ἐστὶ, *Θήσομαι ἐν σωτηρίω, παρήρσιάσομαι ἐν αὐτῷ*; Μετὰ παρήρσιας, φησὶν, αὐτῶν προσθήσομαι φανερώς καὶ δήλωως, ὥστε πάντα μαθεῖν. Καὶ τότε οὐ φανερώς σώζει; Ἔστιν ὅτε οὐ φανερώς, ἀλλὰ λάθρα· οὐδὲ γὰρ δεῖται τῆς παρὰ ἀνθρώπων δόξης. Νυνὶ δὲ, ἐπειδὴ εἰκὸς ἦν τοὺς ἐχθροὺς τοὺς αὐτῶν ἐπεμβαίνειν, ἐνάλλεσθαι, ὀνειδίζειν αὐτοῖς, ὥς οὐκ ἔχουσι Θεὸν βοηθόν, ὥστε κάκεινους σωφρονισθῆναι, καὶ γενέσθαι βελτίους, τῆ πείρᾳ μαθόντας τοῦ Δεσπότου τὴν συμμαχίαν, Φανερώς ποιήσομαι τὴν ὑπὲρ αὐτῶν σωτηρίαν, φησί. *Τὰ λόγια Κυρίου, λόγια ἀγνὰ ἀργύριον πεπυρωμένον, δοκίμιον τῆ γῆ.* Καὶ ποία αὕτη ἀκολουθία πρὸς τὰ εἰρημένα; Πολλή καὶ συνεχής. Μὴ γὰρ δὴ νομίσητε ταῦτα, φησὶν, ἀπλως εἰρησθαι, μηδὲ ἀπειλὴν εἶναι περιττήν· καθαρά αὐτοῦ ἐστὶ τὰ ῥήματα, ἀπηλλαγμένα ψεύδους. Ὡς περὶ γὰρ ὁ ἀργυρος ὁ πεπυρωμένος οὐδὲν ἀλλότριον ἔχει καὶ νόθον, οὕτω καὶ τοῦ Θεοῦ τὰ ῥήματα, ἅπερ ἂν εἶπη, πάντως ἐκθῆναι δεῖ. Διὸ φησὶν· *Ἀργύριον πεπυρωμένον, δοκίμιον τῆ γῆ.* Ἄλλος, *Πεπυρωμένον, χωροῦν τῆ γῆ.* Ὁ δὲ Ἑβραῖος ἀντὶ τοῦ, *Χωροῦν τῆ γῆ, Βαυλλὰ λάμφες* εἶπε, τουτέστι, τὸ χωνευόμενον, τὸ βέρον ἐν τῇ γῆ. *Κεκαθαρισμένον ἐπταπλασίως.*

δ'. Εἶδες πῶς δείκνυσι τὸ ἀψευδές, τὸ ἀληθεῦον, τῇ εἰκόνι τῆς ὕλης; ὡς περὶ γὰρ ἐκεῖνο τὸ χωνευθὲν, τὸ πυρωθὲν, τὸ πολλάκις τοῦτο παθόν, ἀλλότριόν ἐστὶν ἀλλοτρίας ὕλης, ἐκκεκαθαρμένον μετὰ ἀκριβείας· οὕτως ἡ ἀπόφασις τοῦ Θεοῦ. Σὺ, Κύριε, φυλάξεις ἡμᾶς, καὶ διατηρήσεις ἡμᾶς ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα. Ἄλλος, *Φυλάξεις αὐτούς. Ἄλλος, Φυλάξεις αὐτὰ, καὶ διατηρήσεις ἡμᾶς ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα.* Ἄλλος, Ἄμα τῆ γενεᾷ τῆ αἰωνία. Κύκλιον οἱ ἀσεβεῖς περι-

πατοῦσιν. Ἄλλος, *Περιπατήσουσιν.* Ἄλλος, *Κύκλιον ἀσεβῶν ἐμπεριπατήσουσι.* Κατὰ τὸ ὕψος σου ἐπολυώρησας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἄλλος, *Ὅταν ὑψωθῶσιν οἱ εὐτελεῖς τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων.* Ἄλλος, *Κατὰ τὸ ὕψος [122] εὐωνισμένοι τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων.* Ὁ δὲ Ἑβραῖος, *Χάρμ ζολλῶ, φησί, λεβνή Ἀδάμ. Σὺ, Κύριε, φυλάξεις ἡμᾶς, καὶ διατηρήσεις ἡμᾶς.* Ὅρα συνεχῶς, μᾶλλον δὲ διηνεκῶς ἐπὶ τὸν Θεὸν καταφεύγοντα, κάκειθεν ζητοῦντα τὴν συμμαχίαν· καὶ γὰρ παναλκῆς ἡ βοήθεια, οὐδενὶ διακοπτομένη χρόνῳ. Οὐδενὸς τῶν ἀνθρωπίνων δεόμεθα, φησί· σὺ γὰρ ὁ φυλάττων εἶ διηνεκῶς. Τί ἐστὶ, *Κύκλιον οἱ ἀσεβεῖς περιπατοῦσι*; Κατὰ μὲν τοὺς Ἑβδομήκοντα οὕτω λεκτέον, ὅτι κἂν κυκλώσωσιν οἱ ἀσεβεῖς, οὐδὲν πεισόμεθα· καὶ γὰρ φυλάττεις ἡμᾶς, καὶ μετεωρίζεις, καὶ ἐνδόξους ποιεῖς. Κατὰ δὲ τὸν ἕτερον ἑρμηνευτὴν τοῦτο ῥητέον· Οἱ ἀσεβεῖς ἐξωσθήσονται, ὅταν τοὺς εὐτελεῖς τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων ὑψώσης· τουτέστιν, ὅταν ἡμᾶς τοὺς νομιζομένους εἶναι εὐκαταφρονήτους, τοὺς τεταπεινωμένους δοξάσης, ἀποπτήσεις αὐτοὺς καὶ διακρούση. Τί δὲ ἐστὶ, *Κατὰ τὸ ὕψος σου*; Ἀντὶ τοῦ, Ὅμοίους σου ἐποίησας, ὡς ἀνθρώπων δυνατὸν εἶναι ὅμοιον· *Ποιήσωμεν γὰρ ἄνθρωπον καθ' εἰκόνα,* φησὶν, *ἡμετέραν, καὶ καθ' ὁμοίωσιν.* Ὅπερ γὰρ ἐστὶν αὐτὸς ἐν οὐρανῷ, τοῦτο ἡμεῖς ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ ὡς περ οὐδεὶς αὐτοῦ ἀνώτερος ἄνω, οὕτως οὐδεὶς ἐπὶ τῆς γῆς τοῦ ζῶου τούτου κατὰ ἀρετὴν ὅμοιος. *Γίνεσθε,* φησὶν, *ὅμοιοι τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.* Καὶ τοῦ ὀνόματος δὲ ἡμῖν μετέδωκεν· Ἐγὼ εἶπα, *Θεοὶ ἐστε,* φησὶ, *καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες.* Καὶ πάλιν· *Τέθεικά σε θεὸν Φαραῶ.* Καὶ δημιουργὸν εἶναι ἐποίησε καὶ σωματικῶν καὶ ἀσωμάτων. Καὶ νῦν μὲν τὴν κτίσιν ὁ Μωϋσῆς μεταβάλλει, νῦν δὲ ἕτεροι ἕτερα στοιχεῖα^α· ἡμῖν δὲ ἐπέταξε ναὸν αὐτῷ κτίζειν ἡμᾶς αὐτούς. κἂν τοίνυν οὐ δημιουργῆς οὐρανῶν, ἀλλὰ δημιουργεῖς ναὸν Θεοῦ. Ἐπεὶ καὶ οὐρανὸς διὰ τοῦτο λαμπρὸς, ἐπειδὴ Θεὸς ἔχει κατοικοῦντα ἐν αὐτῷ· μᾶλλον δὲ διὰ Χριστοῦ καὶ ἡμᾶς. *Συνήγειρε* γὰρ, φησὶ, *καὶ συνεκάθισεν ἡμᾶς ἐν δεξιᾷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*· καὶ μείζονα ἔδωκε ποιεῖν ὧν αὐτὸς ἐποίησε. *Τὰ γὰρ σημεῖα,* φησὶν, *ἃ ἐγὼ ποιῶ, κάκεινος ποιήσει, καὶ μείζονα τούτων ποιήσει.* Καὶ ἐπὶ τῆς Παλαιᾶς ὁ μὲν τὴν θάλασσαν μετέβαλεν, ὁ δὲ τὸν ἥλιον ἐχαλίνου, ὁ δὲ τὴν σελήνην μένειν ἐκέλευσεν, ὁ δὲ πάλιν εἰς ἑαυτὸν τὰς ἀκτῖνας ἀπέστρεφεν· οἱ δὲ παῖδες ἐν τῇ καμίνῳ τοῦ στοιχείου τὴν ἐνέργειαν ἐπέδησαν, καὶ μαινομένη ἡ φλόξ ἐσίγα, καὶ δεδεμένη ἐσύριζεν. Οἶδε καὶ θηρία αἰδεῖσθαι Θεοῦ φίλους· κἂν λιμὸς ἀναγκάζη, φιλοσοφώτερα γίνεται. Αἰδεῖσθωσαν οἱ γαστρίμαργοι τὴν ἐγκράτειαν τῶν θηρίων. Λέοντες εἶδον τὸν Δαυιδ, καὶ ἐφιλοσόφησαν· ἡμεῖς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ βλέποντες ἐρχόμενον πρὸς ἡμᾶς, οὐ φιλοσοφοῦμεν. Εἶλοντο ἐκεῖνοι διαφθαρεῖναι λιμῷ, καὶ μὴ ᾤψασθαι τοῦ σώματος τοῦ ἁγίου· ἡμεῖς ὀρώντες γυμνὸν τὸν Χριστὸν περιερχόμενον καὶ λιμῷ τηχόμε-

^α Στοιχεῖα deest in Colb. et Savil.

νον, οὐδὲ τὰ περιττά προίεμεθα, ἀλλ' ἐν περιουσίᾳ ζῶντες, περιορῶμεν τοὺς [123] ἀγίους. Ἡ γῆ πάλιν ἐτέρῳ Θεοῦ φίλῳ τοσαῦτα προσήνεγκε δῶρα ἐκ τῶν οἰκείων κόλπων, τοσαύτην φορὰν, ὅσην οὐδέποτε ἔμπροσθεν. Καὶ τί θαυμάζεις, εἰ αὐτοὶ αἰδέσιμοι ἦσαν, ὅπου γε καὶ τὰ ἰμάτια αὐτῶν, καὶ αἱ σκιάι δαίμοσιν ἦσαν φοβεραὶ, καὶ θανάτῳ, καὶ νοσήματι; Καὶ ἄγγελοι ἠδέσθησαν ἀνθρώπους, καὶ ἐτίμησαν μεθ' ὑπερβολῆς. Πῶς γὰρ οὐκ ἔμελλον, οὐς ὁ Δεσπότης αὐτῶν ἐτίμη; Καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ ἐν τῇ Καινῇ τοῦτο ἔστιν ἰδεῖν. Διὰ τοῦτο λέγει· *Κατὰ τὸ ὕψος σου ἐπολυώρησας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων*. Ἐνοήσαντες τοίνυν τὸ μέγεθος τῆς τιμῆς, ἀξίαν παράσχωμεν τὴν ὑπὲρ ταύτης ἀμοιβήν, ἵνα μὴ τῆς τιμῆς ἢ ὑπερβολῆ ἐφόδιον ἡμῖν τιμωρίας γένηται· ἥς ῥυσθείημεν ἅπαντες οἱ τε διδάσκοντες ταῦτα καὶ οἱ μανθάνοντες, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ὃ πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΙΒ' ΨΑΛΜΟΝ.

Εἰς τὸ τέλος ψαλμὸς τῷ Δαυίδ. Ἄλλος, Ἐπιτίκιος ᾠδὴ τοῦ Δαυίδ^α. Ἄλλος, *Εἰς νίκος*.

Ἔως πότε, Κύριε, ἐπιλήθη μου εἰς τέλος; Ἄλλος, Ἐκλανθάνη μου τέλος. Ἔως πότε ἀποστρέφεις τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ; Ἄλλος, *Κρύπτεις*.

Ἔως τίτος θήσομαι βουλὰς ἐν ψυχῇ μου, Ἄλλος, Τάξω γνώμας. Ὀδύνας ἐν καρδίᾳ μου ἡμέρας καὶ νυκτός. Ἄλλος, *Μέριμναν ἐν τῇ διανοίᾳ μου καθ' ἡμέραν*.

α'. Οὐ μικρὸν καὶ τοῦτο ἀγαθόν, τὸ λαμβάνειν ἀσθησιν τῆς τοῦ Θεοῦ λήθης. Λήθην δὲ μὴ πάθος εἶναι νόμιζε, ἀλλὰ τὴν ἐγκατάλειψιν. Πολλοὶ γοῦν τοῦτο παθόντες, οὐδὲ αὐτὸ τοῦτο ἴσασιν, οὐδὲ ὀδύρονται· οὗτος δὲ ὁ μακάριος οὐ μόνον αὐτὸ ἤδει, ἀλλὰ καὶ τὸν χρόνον ἀνελογίζετο. Τὸ γὰρ, Ἔως πότε, δεικνύντος ἐστὶ μακρὸν ὄντα τὸν χρόνον· διὰ τοῦτο καὶ ὀδύρεται καὶ θρηνεῖ. Σὺ δέ μοι σκόπει, πῶς οὐδαμοῦ βιωτικοῦ τινος ἔνεκεν ἀλγεῖ, οὐχ ὑπὲρ χρημάτων, οὐχ ὑπὲρ δόξης, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς εὐνοίας πανταχοῦ. Καὶ πόθεν, φησὶν, ἔγνω ὅτι ἐπελάθετο αὐτοῦ ὁ Θεός; Ἐπειδὴ ἤδει καὶ πότε ἐμέμνητο, καὶ σαφῶς ἠπίστατο τί μὲν λήθη, τί δὲ μνήμη· οὐ καθάπερ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ὅταν πλουτῶσιν, ὅταν εὐδοκιμῶσι παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, ὅταν αὐτοῖς κατὰ ῥοῦν ἅπαντα φέρηται, ὅταν τῶν ἐχθρῶν κρατῶσι, τότε νομίζουσι μεμνησθαι αὐτῶν τὸν Θεόν· διὰ τοῦτο οὕτε πότε [124] αὐτῶν ἐπιλανθάνεται ἴσασιν. Οἱ γὰρ τῆς μνήμης τὸ σημεῖον οὐκ εἰδότες, οὐδὲ τὸ τῆς λήθης ἐπίστανται. Εἰ γὰρ τὰ τῆς φιλίας σύμβολα οὐκ ἐπίστανται, οὐδὲ τὰ τῆς ἐχθρας γινώσκουσι. Πολλῶν γὰρ τῶν ταῦτα ἐχόντων ἐπιλανθάνεται ὁ Θεός, καὶ μάλιστα τούτων· τῶν δὲ

ἐν τοῖς ἐναντίοις ὄντων μέμνηται πολλάκις. Μνήμην γὰρ οὐδὲν οὕτω ποιεῖ παρὰ τῷ Θεῷ, ὡς τὸ ἀγαθόν τι ποιεῖν, τὸ νῆφειν, τὸ ἐγρηγορέναι, τὸ ἀρετῆς ἐπιμελεῖσθαι· ὡσπερ οὖν λήθην οὐδὲν ἕτερον, ὡς τὸ ἐν ἀμαρτίαις εἶναι καὶ πλεονεξίαις καὶ ἀρπαγαῖς. Καὶ σὺ τοίνυν, ἀγαπητέ, ὅταν ἐν συμφοραῖς ᾦς, μὴ λέγε, ὅτι Ἐπελάθετό μου ὁ Θεός· ἀλλ' ὅταν ἐν ἀμαρτίαις ᾦς, καὶ πάντα σοι κατὰ ῥοῦν φέρηται. Ἄν γὰρ τοῦτο ᾦς εἰδῶς, ταχέως ἀποστήσει τῶν πονηρῶν πραγμάτων. Ἔως πότε ἀποστρέφεις τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ; Τοῦτο ἐπιτεταμένη λήθη. Ἀπὸ γὰρ τῶν ἀνθρωπίνων σχημάτων τοῦ Θεοῦ τὰς ἐνεργείας δείκνυσι, καὶ τὴν ὀργὴν αὐτοῦ καὶ τὴν κόλασιν χαρακτηρίζει. Ἀποστρέφει δὲ πάλιν ὁ Θεός τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ὅταν ἀνάξια πράττωμεν τῶν ἐπιταγμάτων αὐτοῦ. *Ὅταν γῆρ ἐκτείρητε, φησὶ, τὰς χεῖρας ὑμῶν, ἀποστρέψω τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀφ' ὑμῶν*. Εἶτα καὶ ἡ αἰτία. *Αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν αἵματος πλήρεις*. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο πάλιν κηδεμονίας πολλῆς, καὶ ἡ ἐγκατάλειψις, καὶ ἡ ἀποστροφή τοῦ προσώπου· ποιεῖ δὲ τοῦτο, ἵνα σφοδρότερον ἡμᾶς ἐπισπᾶσθαι. Ἐπεὶ καὶ ἐραστής μανικὸς τὸν ἐρώμενον ὑπερορῶντα ἀφήσει καὶ ἐγκαταλιμπάνει, οὐκ ἐκβάλλων αὐτὸν τῆς διανοίας, ἀλλὰ ἐπιστρέφει αὐτὸν βουλόμενος, καὶ ἑαυτῷ συνάψαι. Εἰπὼν δὲ τὴν ἀποστροφήν, λέγει καὶ τὴν λήθην, καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς αὐτῷ προσγεγόμενα. Τίνα δὴ ταῦτά ἐστιν; Ἄ ἐπάγει λέγων· *Ἔως τίτος θήσομαι βουλὰς ἐν ψυχῇ μου*; ὡσπερ γὰρ ὁ τοῦ λιμένος ἐξεληθὼν πανταχοῦ πλανᾶται, καὶ ὁ τοῦ φωτὸς ἀποστερηθεὶς πολλοῖς προσπτᾶται· οὕτω δὲ καὶ ὁ εἰς λήθην ἐμπεσὼν τοῦ Θεοῦ, φροντίσει, καὶ μερίμναις, καὶ ὀδύναις ἐκδίδεται διηνεκῶς. Οὐ μικρὸν δὲ καὶ τοῦτο εἰς τὸ τὸν Θεὸν ἐπιστρέψαι πρὸς ἑαυτὸν, τὸ μεριμνᾶν, τὸ φροντίζειν, τὸ τήκεσθαι, τὸ ὀδυνᾶσθαι, τὸ λόγον ποιεῖσθαι αὐτοῦ τῆς ἀποστροφῆς. Ὁ καὶ Παῦλος Κορινθίους γράφων περὶ ἑαυτοῦ φησὶ· *Καὶ τίς ἐστιν ὁ εὐφραίνω με, εἰ μὴ ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ*; Οὐ μικρὸν γὰρ τοῦτο, ἀγαπητέ, κέρδος, τὸ αἰσθάνεσθαι τῆς ἀποστροφῆς τοῦ Θεοῦ, τὸ ἀλγεῖν, τὸ ὀδυνᾶσθαι. Οὕτω γὰρ αὐτὸν ταχέως πρὸς ἡμᾶς ἐπιστρέφομεν. Ἔως πότε ὑψωθήσεται ὁ ἐχθρός μου ἐπ' ἐμέ; Ἐπίβλεψον, εἰσάκουσόν μου, Κύριε ὁ Θεός μου. Φώτισον τοὺς ὀφθαλμούς μου, μὴ ποτε ὑπνώσω εἰς θάνατον. ὡσπερ γὰρ ἀντεχομένου τοῦ Θεοῦ, καὶ μεθ' ἡμῶν ὄντος, τὰ λυποῦντα ἐκποδῶν ἅπαντα γίνεται· οὕτως ἀποστάντος καὶ ἐπιλαθομένου, καὶ ψυχῆ διακόπτεται, καὶ καρδία ὀδυνᾶται, καὶ οἱ λυποῦντες ἐπεμβαίνουσι, καὶ πάντα κρημνοὶ καὶ σκόπελοι. Συγχωρεῖται δὲ ταῦτα συμφερόντως, ὥστε διὰ πάντων δακνομένους τοὺς ῥαθυμοτέρους σπουδαιότερον ἐπανελθεῖν, ὅθεν [125] ἐξέπεσον. *Παιδεύσει γὰρ σε, φησὶν, ἡ ἀποστασία σου, καὶ ἡ κακία σου ἐλέγξει σε*. Ὅστε καὶ ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ Θεοῦ προνοίας εἰδὸς ἐστίν. Ὅταν γὰρ προνοῶν καὶ κηδόμενος καταφρονῆται, ἀφήσει μικρὸν καὶ ἐγκαταλιμπάνει, ἵνα τότε τῆς ῥαθυμίας ἐκκληθείσης, σπουδαιότεροι οἱ ὀλίγωροι γένωνται. Ἐπίβλεψον, φησὶν, Ἴδε τὸν ἐχθρὸν ὑψούμενον ἐπ' ἐμέ· καὶ εἰ μὴ διὰ τὴν ἐμὴν ταλαιπωρίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐκείνου ἐλαζονείαν καὶ ἀπόνοιαν εἰς-

^a Hæc interpretatio est Symmachi, ut videas in Hexaplis nostris. Ibid. Ἄλλος, Εἰς νίκος. Hæc est Theodotionis lectio, quæ in prius editis perperam posita fuerat post τέλος nam respicit vocem primam Hebraicam תַּנְחִיחַ. Vox Ἄλλος, Ἐκλανθάνη, est interpretatio Symmachi. Paulo post pro κρύπτεις Aquila, Symmachus et Theodotio κρύψεις habent. Infra μέριμναν, etc., hæc interpret. est Symmachi.

etiam circuire videntes, ne ea quidem quæ sunt supervacanea dimittimus, sed in summa rerum affluentia viventes, sanctos despiciamus. Terra rursus alii Dei amico tanta dona ex suo sinu protulit, et tantam fertilitatem, quantam nunquam antea (*Job. 42. 10*). Et quid miraris, si ipsi erant venerabiles, cum vestes eorum, et umbræ dæmonibus, morti et morbis essent formidabiles (*Act. 19. 11. 12. et 5. 15*)? Quinetiam angeli quoque reveriti sunt, et insigniter honorarunt homines (*Gen. 18. 5. et 19. 3*). Quidni enim honorarent, quos ipse Dominus honorabat (*Exod. 14. 19*)? Hoc autem videri potest et in Novo et in Veteri Testamento (*Jud. 2. 1. Marc. 16. 5. Act. 8. 26. et 10. 3. et 12. 7*). Et ideo dicit: *Secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum*. Cum ergo consideraverimus honoris magnitudinem, quam par est præbeamus pro ea remunerationem, ne nobis habitus honor insignis sit nobis viaticum futuri supplicii: a quo utinam (a) liberemur omnes et qui docemus ista et qui discimus, in Christo Jesu Domino nostro, quem decet omnis gloria, honor et adoratio in sæcula sæculorum. Amen.

EXPOSITIO IN PSALMUM XII.

1. *In finem Psalmus David. Alius, Pro victoria canticum David. Alius, In victoriam.*

Usquequo, Domine, oblivisceris me in finem? Alius, Oblivisceris me penitus. Usquequo avertis faciem tuam a me? Alius, Abscondis.

2. *Quamdiu ponam consilia in anima mea? Alius, Statuam sententias. Dolores in corde meo per diem et noctem. Alius, Sollicitudinem in cogitatione mea per diem.*

1. Non est hoc parvum bonum, sentire Dei oblivionem. Oblivionem autem ne existimes esse affectum, sed derelictionem. Multi certe quibus hoc accidit hoc ipsum neque norunt, neque desunt: hic autem beatus non solum hoc noverat, sed tempus etiam animo reputabat. Illud enim *Usquequo*, est ejus qui magnum tempus ostendit: et ideo deslet ac luget. Tu autem considera quomodo de nulla re terrena, et quæ ad hanc vitam pertineat, angatur, non de pecuniis, non de gloria, sed ubique de Dei benevolentia. Et undenam novit, inquires, Deum esse sui oblitum? Quoniam noverat etiam quando meminerat, et aperte sciebat quid sit oblivio, quid memoria: non quemadmodum vulgus hominum quando sunt divites, quando apud homines gloriam assequuntur, quando eis omnia feliciter succedunt, quando vincunt inimicos, tunc existimant Deum eorum meminisse; et ideo nec sciunt, quando Deus eorum obliviscatur. Qui enim signum memoriæ nesciunt, nec norunt etiam signum oblivionis. Si enim non norunt signa amicitiae, nec inimicitiarum etiam signa norunt. Multorum enim qui hæc habent, Deus obliviscitur, atque adeo eorum ma-

xime: eorum autem qui in rebus adversis versantur, sæpe meminit. Nihil enim apud Deum æque memoriæ parit, atque boni aliquid facere, quam esse sobrium ac vigilantem, virtutis curam gerere: quemadmodum nihil æque oblivionis causa est, ut esse in peccatis avaritiæque et rapinæ esse deditum. Et tu ergo, o dilecte, quando in aliqua fueris calamitate, ne dicas, Dens mei oblitus est: sed quando fueris in peccatis, et omnia tibi feliciter succedunt. Si hoc enim cognoveris, a rebus malis agendis cito recedes. *Usquequo avertis faciem tuam a me? Hoc est maxima oblivio. Ex humanis enim figuris ostendit Dei operationes, et ejus iram et ultionem exprimit. Deus autem rursus faciem suam avertit, quando facinus quæ sunt indigna ejus præceptis: Quando enim extendetis, inquit, manus vestras, avertam oculos meos a vobis. Deinde causa subjungitur: Manus enim vestrae sanguine plenas sunt (*Isai. 1. 15*). Hæc ipsa autem derelictio, et vultus aversio, magnæ est curæ ac providentiæ: hoc autem facit, ut nos ad se vehementius attrahat. Nam etiam is, qui est insano amore captus, eum qui amatur contemnentem dimittit ac derelinquit, non animo quidem expellens, sed ipsum volens ad se convertere, et sibi conjungere. Postquam autem dixit aversionem, dicit etiam oblivionem, et quæ sibi ex ea evenerunt. Quenam autem ea sunt? Ea quæ subjungit, dicens, *Quamdiu ponam consilia in anima mea? Quemadmodum enim qui e portu egressus est ubique vagatur, et qui luce privatus est in multis offendit: ita etiam qui in Dei oblivionem incidit, curis, sollicitudinibus ac doloribus perpetuo angitur. Hoc autem non parum confert ad Deum convertendum ad se, curis et sollicitudinibus angi, doloreque et tristitia extabescere, aversionis illius rationem ducere. Quod etiam Paulus scribens ad Corinthios dicit de seipso: Et quis est qui me lætitia afficiat, nisi qui ex me tristitia afficitur (*2. Cor. 2. 2*)? Hoc enim non parum lucri est, o dilecte, sentire Dei aversionem, dolere, tristitia affici. Ita enim ipsum ad nos celeriter convertemus.**

3. *Usquequo exaltabitur inimicus meus super me? 4. Respice, exaudi me, Domine Deus meus. Illumina oculos meos, ne unquam obdormiam in morte. Quemadmodum enim cum retinet ac defendit nos Deus, et stat a nobis, quæ molestiam afferunt longe recedunt: ita etiam cum recessit et oblitus est, anima discerpitur, ac cor dolore angitur, et qui vexant insultant, suntque omnia scopuli ac præcipitia. Hæc autem utiliter permittuntur, ut per omnia stimulati qui sunt socordiores, majori studio redeant eo, unde exciderunt. Erudiet enim, inquit, te defectio tua, et vitium tuum te redarguet (*Jer. 2. 19*). Dei itaque derelictio est species providentiæ. Quando enim qui providet, et curam gerit, contemnitur, parumper dimittit et derelinquit, ut tunc expulsa socordia, negligentes fiant diligentiores (a). Respice, inquit, vide inimicum meum, qui exaltatur supra me: et si non propter*

(a) Hæc ad finem usque desiderantur in Savil. sed ex Barberino Codice adjicienda esse monuit ille in notis. Eadem doxologia apud Colb. reperitur.

(a) In hæc verba desinit Psalmi XII Expositio apud Savilium, T. 1, qui monet Codicem suum desicere cæteraque desiderari. Sed locum integravit e Codice Barberino T. 8,

meam miseriam, saltem propter illius arrogantiam et superbiam exaudi me. Et quid petis? Ut vincas inimicos? Non hoc dicit, sed, Ut illuminentur oculi cordis, ut expellantur tenebræ, quæ sunt offusæ perspicaci animæ facultati, et intelligentiæ oculum obscurarunt. Hoc peto, *Illumina oculos meos*. 5. *Ne quando dicat inimicus meus, cum me viderit deturbatum ad mortem peccati: Ita prævalui adversus eum. Ipsum superavi; quod volebam videre, hoc mihi accidit. Quid est, Prævalui adversus eum? Etsi per se non est fortis, contra me quidem certe est fortis. Nostra clades ei affert vires, eumque reddit potentem et validum, et inexpugnabilem.*

2. *Hostis cladibus nostris evadit fortior.*—Vides nos, quando peccamus, non solum nosipsos dedecore afficere, perdere, ad mortem deducere, sed eo quod victi sumus, inimicos nostros validos potentesque prædicare: nec hoc solum, sed etiam eos in magna lætitia et exultatione collocare. Papæ, quantæ est stultitiæ, quanti stuporis adversariis adversus seipsos ferre auxilium, et iis, qui animam nostram excruciant et affligunt, lætitiæ causam et exultationis afferre! Vide quot absurda. Cum inimicum vincere oporteret (*Imbecillæ enim factæ sunt ejus frumæ in finem, et periit impius (Psal. 9. 7. 6)*), cum, inquam, vincere oporteret, vincimur; nec id solum, sed etiam validum ac potentem reddimus: nec eousque sistit dementia et extremus morbus noster, sed quæ ei etiam lætitiæ et exultationem afferant comparamus. Revera est extrema ebrietas, et summum malum peccatum. *Exsultabunt*¹, *si motus fuero*. Tres causas affert propheta, ut Dominum moveat exoretque, ut respiciat, et faciem suam convertat, et ejus orationem exaudiat: vires inimicorum, et ante id erectionem et exultationem eorum; tertium, lætitiæ et exultationem ipsorum, propemodum dicens: Si non propter meam orationem, nec propter meam miseriam convertis ad me faciem tuam, Domine; saltem propter inimicorum arrogantiam, eo quod suas vires ostentant, et sibi valde placent: quoniam meis malis lætantur, et casum meum irrident. *Exaudi me, illumina oculos meos. Aufer gravem somnum in peccatis meis: quo sopitus propemodum ad animæ mortem dormitando deductus sum. Si enim a securitate tua tantum emotus fuero, eis lætitia, gloria, et virtus hoc esse existimatur: hoc nomine se jactant, et sibi valde placent, suntque intolerabiles; si autem ad mortem fuero deductus, quid ii non fecerint? Vides quam magnum damnum existimet propheta, et nihilo minus quam pœnam ac supplicium, communem inimicum lætitia afficere, et ut ipse potens excelsusque videatur, efficere. Si enim hæc non existimaret mala maxima et intolerabilia, non hæc proposuisset ad Deum placandum, et ad ipsius benevolentiam attrahendam. Ita etiam nos fa-*

p. 5-8, unde Morel. sua sumpsit. Post illa autem verba in Codice Colbertino quædam adjiciuntur, ab iis, quæ in Morel. per totas ferme quatuor paginas feruntur, toto cælo diversa. Hoc autem in jusse Codicis additamentum, quod unam circiter paginam completeret, videtur a librario quodam adjectum.

¹ Bibl. habent, *Tribulantes me exsultabunt.*

ciamus, et consideremus et contendamus ne inimicum exaltemus, ne potentem faciamus, ne lætitia afficiamus, sed contra et humilem, et abjectum, et imbecillum, tristemque et demissum reddamus. Si enim eos qui peccarunt, recte et ex virtute se gerere viderit, hæc omnia simul fiunt. 6. *Ego autem in misericordia tua speravi*. Quid ergo recte fecisti ut petas, ut rursus te respiciat, ut tuam orationem exaudiat, ut tuæ mentis oculi illuminentur? undenam autem hæc tibi speras futura? Dicant quidem, inquit, alii, si quid possint dicere: ego autem unum scio, unum dico, omnem spem meam in illo colloco: illud mihi propono, misericordiam tuam, tuam clementiam. *Ego autem, inquit, in misericordia tua speravi*. Vidisti prophetæ humilitatem? vidisti pium et gratum viri animum? Licet posset innumerabilia a se recte facta dicere, et per ea Deum exorare, eorum nihil dicit, sed ad solam confugit Dei misericordiam. Unde clarum est, illum cum hæc dicit, nempe, *Si feci illud, Si retribuisti mala pro bonis (Psal. 7. 4. 5)*, et quæ sunt hujusmodi, in magnam adductum necessitatem hæc dicere: quæ si non adsit, nihil dicit illorum, sed misericordiam et Dei clementiam pro omni supplicatione proponit. Deinde confidens fore ut spe non frustraretur, subjunxit, *Exsultabit cor meum in salutari tuo*.

Gratiarum actio ante beneficium.—Vidisti animam bene sperantem? Petiit, et priusquam acceperit, tamquam qui accepisset, agit gratias, ac Deo canit hymnum, omniaque facit quæ præmissa sunt. Undenam autem est tam bona spe præditus? Ex pio et grato animo, ex magno et vehementi studio petitionis: sciebat eum qui sic peteret, a Deo exaudiri, ex magno cordis calore et agitatione. Quemadmodum ergo qui segniter et negligenter petunt, etiam cum acceperint, vix donationem sentiunt: ita qui intenso studio et vehementi animi contentione petunt, etiam priusquam acceperint, ex magna et pura sua affectione perinde ac si accepissent, donum sentiunt, divina gratia lætitiæ antea immittente: et propterea agunt gratias, et ab accipiendo non longe absunt. *Exsultabit cor meum in salutari tuo*. Hoc, inquit, meam animam lætitia afficit, quod a te salutem assequatur; lætatur anima mea, quod ejus sis salus.

3. Vidisti exultationem, et exultationem; inimicorum exultationem propter lapsum, et exultationem animæ propter propriam salutem? Illa est improbi; hæc est eorum qui conservantur. Illa est exitium et ejus qui videbatur exultare, et ejus propter quod exultabat; hæc est salus et restitutio ejus qui exultat. Hac ergo exultatione et lætitia lætemur et exultemus: illam fugiamus et aversemur. *Cantabo Domino qui bona tribuit mihi, et psallam nomini Domini altissimi*. Monumentum, inquit, hujus beneficii canticum Domino offeram, quod me beneficio affecerit, inimicum humilem et abjectum reddiderit, ignominia impleverit, imbecillum ostenderit, meam exaudierit orationem, in me vultum suum converterit, discussa caligine et tenebris, per quas ad mortem ferebar: et propter ejus salutare exultans, tamquam aliquod

ἀκουσόν μου. Καὶ τί αἰτεῖς; Κρατῆσαι τῶν ἐχθρῶν; Οὐ τοῦτό φησιν, ἀλλά, φωτισθῆναι τοὺς τῆς καρδίας ὀφθαλμούς, ἀποδιωχθῆναι τὸ σκότος τὸ ἐπιχυθέν μου τῷ διορατικῷ τῆς ψυχῆς, καὶ σκοτίσαν τὸν νοητὸν ὀφθαλμόν. Τοῦτο αἰτῶ, *Φώτισον τοὺς ὀφθαλμούς μου. Μὴ ποτε εἴπῃ ὁ ἐχθρὸς μου*, ἰδὼν με κατενεχθέντα εἰς τὸν τῆς ἀμαρτίας θάνατον· Οὕτως *ἰσχυσα πρὸς αὐτόν*. Κατεκράτησα αὐτοῦ, ὅπερ ἤθελον ἰδεῖν, γέγονέ μοι. Τί ἐστίν, *ἰσχυσα πρὸς αὐτόν*; *Ὅτι εἰ καὶ μὴ ἀπλῶς ἰσχυρὸς ἐστίν, ἀλλὰ πρὸς ἐμὲ ἰσχυρὸς γέγονεν*. Ἡ ἡμῶν ἥττα ἰσχὺν αὐτῷ περιτίθησιν, ἰσχυρὰν ἀποφαίνει, καὶ κραταῖον, καὶ ἀκαταμάχητον.

β'. Ὁρᾷς, ὅτι ὅταν ἀμαρτάνωμεν, οὐ μόνον ἑαυτοὺς καταισχύνομεν, ἀπόλλυμεν, εἰς θάνατον ἐμβάλλομεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐχθροὺς κραταίους καὶ δυνατοὺς, δι' ὧν ἥττήμεθα, ἀνακηρύττομεν· καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀγαλλιάσει καὶ εὐφροσύνῃ αὐτοὺς καθιστῶμεν. Βαβαί, πόσης ἀνοίας, πόσης παραπληξίας τὸ τοῖς πολεμίαις καθ' ἑαυτῶν συμμαχεῖν, καὶ τοῖς λυποῦσι καὶ θλίβουσιν ἡμῶν τὴν ψυχὴν εὐφραίνεσθαι καὶ ἀγαλλιᾶσθαι παρασκευάζειν! Ὅρα πόσα ἄτοπα. Δέον νικᾶν τὸν ἐχθρὸν (*Ἡσθένησαν γὰρ αἱ ῥομφαῖαι αὐτοῦ εἰς τέλος, καὶ ἀπώλετο ὁ ἀσεβής*), δέον νικᾶν, ἥττώμεθα· καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ κραταῖον καὶ ἰσχυρὸν ἀποφαινόμεθα· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτου ἴσταται ἡμῖν καὶ τὰ τῆς μανίας, καὶ τὰ τῆς ἐσχάτης νόσου, ἀλλὰ καὶ τὰ εἰς εὐφροσύνην αὐτοῦ καὶ ἀγαλλιάσιν παρασκευαζόμεθα. Ὅντως ἐσχάτη μέθη, καὶ κακὸν ἐσχάτον ἡ ἀμαρτία. *Ἀγαλλιῶσονται ἂν σαλευθῶ*. Τρία δικαιώματα προσάγει εἰς τὸ δυσωπῆσαι ὁ Προφήτης τὸν Δεσπότην, ὅπως ἐπιβλέψῃ, καὶ ἐπιστρέψῃ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπ' αὐτόν, καὶ εἰσκούσῃ τῆς δεήσεως αὐτοῦ· τὸ κράτος καὶ τὴν ἰσχὺν τῶν ἐχθρῶν, καὶ πρὸ τούτου τὸ ὕψωμα καὶ τὴν ἐπαρσιν αὐτῶν, καὶ τρίτον, τὴν εὐφροσύνην καὶ ἀγαλλιάσιν αὐτῶν, μονονουχὶ λέγων, ὡς *Εἰ μὴ διὰ τὴν ἐμὴν δέησιν, διὰ τὴν ἐμὴν ταλαιπωρίαν ἐπιστρέφεις μοι τὸ πρόσωπόν σου, Κύριε, ἀλλ' αὖν διὰ τὴν ἀλαζονείαν τῶν ἐχθρῶν, διότι ἐπὶ ἰσχυί φρονοῦσι μέγα· διότι ἐπιχαίρουσι τοῖς κακοῖς μου, ἐπιγελοῦσί μου τῷ πτώματι*. *Εἰσακούσόν μου, φώτισον τοὺς ὀφθαλμούς μου*. Ἀφελε τὸν βαθὺν ὕπνον ἐπὶ ταῖς ἐμαῖς ἀμαρτίαις, [126] ὃν ὑπνώσας παρὰ βραχὺ πρὸς τὸν τῆς ψυχῆς ἀπενύσταξα θάνατον. Εἰ γὰρ μόνον ἀπὸ τῆς σῆς ἀσφαλείας σαλευθῶ, χαρὰ αἰτέω, καὶ μεγαλαυχία, καὶ ἰσχύς τοῦτο νομίζεται· καὶ τούτῳ μέγα φρονοῦσι, καὶ εἰσὶν ἀνύποιστοι· ἂν δὲ εἰς θάνατον κατενεχθῶ, τί οὐκ ἂν οὗτοι ποιήσῃαν; Ὁρᾷς τὸν Προφήτην, πῶς ἠγεῖται μεγίστην ζημίαν, καὶ οὐδὲν κολάσεως καὶ τιμωρίας ἔλαττον, τὸ εὐφραίνει τὸν κοινὸν ἐχθρὸν, τὸ ἰσχυρὸν αὐτὸν ὀφθῆναι, τὸ ὑψηλὸν δόξαι. Εἰ γὰρ μὴ καὶ μέγιστα καὶ ἀφόρητα ἠγεῖτο ταῦτα κακά, οὐκ ἂν αὐτὰ προὐβάλλετο εἰς παράκλησιν τοῦ Θεοῦ, καὶ πρὸς τὸ ἐπισπάσασθαι τὴν εὐμένειαν αὐτοῦ. Οὕτω ποιῶμεν καὶ ἡμεῖς, καὶ σκοπῶμεν, καὶ ἀγωνιζώμεθα, ὅπως μὴ ὑψώσωμεν τὸν ἐχθρὸν, ὅπως μὴ ἰσχυρὸν δεῖξωμεν, ὅπως μὴ εὐφράνωμεν, ἀλλὰ τῶναντίον, καὶ ταπεινῶν,

καὶ ἐξουθενημένον, καὶ ἀσθενῆ, καὶ νατηφῆ, καὶ σκυθρωπὸν ἐργασώμεθα. Ἄν γὰρ κατορθοῦνας ἴδοι τοὺς ἀμαρτάνοντας, πάντα ἅμα ταῦτα γίνεται. Ἐγὼ δὲ ἐπὶ τῷ ἐλέει σου ἠλπισα. Τί οὖν κατορθώσας, ταῦτα αἰτεῖς, ἐπιβλέψαι πάλιν εἰς σέ, εἰσακούσαι σου τῆς δεήσεως, φωτισθῆναι σου τῆς διανοίας τοὺς ὀφθαλμούς; πόθεν δέ σοι ταῦτα; Οἱ μὲν ἄλλοι, φησὶν, εἴ τι καὶ εἰπεῖν ἔχοιεν, λεγέτωσαν· ἐγὼ δὲ ἐν οἴδῃ, ἐν λέγει, ἐκεῖ μου πᾶσαν ἤρτησα τὴν ἐλπίδα, ἐκεῖνο προβάλλομαι, τὸ ἔλεός σου, τὴν φιλανθρωπίαν σου. Ἐγὼ δὲ, φησὶν, ἐπὶ τῷ ἐλέει σου ἠλπισα. Εἶδες ταπεινοφροσύνην Προφήτου; εἶδες εὐγνωμοσύνην ἀνδρός; Καίτοι μυρία κατορθώματα ἔχων, καὶ δι' αὐτῶν δυνάμενος δυσωπῆσαι τὸν Θεὸν, οὐδὲν τούτων λέγει, ἀλλ' ἐπὶ μόνον τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ καταφεύγει. Ὡστε δῆλον ὅτι καὶ ὅτε ταῦτα λέγει, ὡς τῆ, *Εἰ ἐποίησα τοῦτο, εἰ ἀνταπέδωκα*, καὶ τὰ τοιαῦτα, εἰς πολλὴν ἀνάγκην τοῦ εἰπεῖν ἐμπεσὼν, ταῦτα λέγει· ἥς μὴ παρούσης οὐδὲν ἐκείνων φησὶν, ἀλλὰ τὸ ἔλεος καὶ τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Θεοῦ ἀντὶ πάσης ἱκετηρίας προβάλλεται. Εἶτα πεποιθώς, ὅτι τῆς ἐλπίδος οὐ ψευσθήσεται, ἐπάγει· *Ἀγαλλιῶσεται ἡ καρδία μου ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ σου*.

Εἶδες εὐέλπιδα ψυχὴν; Ἡτήσε, καὶ πρὶν ἢ λάβῃ, ὡς λαθὼν εὐχαριστεῖ, καὶ ᾄδει τῷ Θεῷ, καὶ πάντα τὰ προειληφότα διαπράττεται. Πόθεν δὲ οὕτως ἦν εὐέλπις; Ἀπὸ πολλῆς εὐγνωμοσύνης, ἀπὸ πολλῆς σπουδῆς τῆς περὶ τὴν αἴτησιν· ἤδει ὅτι οὕτως αἰτουμένου Θεοῦ εἰσακούει, ἀπὸ πολλῆς τῆς ἐν τῇ καρδίᾳ θερμῆς καὶ κινήσεως. Ὡςπερ οὖν οἱ νωθρῶς καὶ παρειμένως αἰτούμενοι, καὶ λαθόντες, μόλις τῆς δωρεᾶς ἐπαισθάνονται· οὕτως οἱ συνεπιταμένη προθυμίᾳ καὶ σπουδῇ τὴν αἴτησιν ποιούμενοι, καὶ πρὸ τοῦ λαβεῖν, ἀπὸ τῆς κατ' αὐτοὺς σφοδρᾶς καὶ καθαρᾶς διαθέσεως, ὡς λαθόντες, ἔχουσι τοῦ δώρου συναίσθησιν, τῆς θείας αὐτοῖς χάριτος τὴν εὐφροσύνην προεντιθείσης· καὶ εὐχαριστοῦσι διὰ τοῦτο, καὶ τοῦ λαβεῖν ἐγγὺς καθεστήκασιν. *Ἀγαλλιῶσεται ἡ καρδία μου ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ σου*. Τοῦτο, φησὶ, τὴν ἐμὴν εὐφραίνει ψυχὴν, τὸ παρὰ σοῦ τῆς σωτηρίας τυχεῖν· τὴν ψυχὴν εὐφραίνει, ὅτι ταύτης εἰ σὺ σωτηρία.

γ'. Εἶδες ἀγαλλιάσιν, καὶ ἀγαλλιάσιν; ἀγαλλιάσιν ἐχθρῶν ἐπὶ πτώματι, καὶ ἀγαλλιάσιν ψυχῆς ἐπὶ [127] οἰκείᾳ σωτηρίᾳ; Ἐκείνη τοῦ Πονηροῦ, αὕτη τῶν σωζομένων. Ἐκείνη λύπη καὶ τοῦ δοκοῦντος ἀγαλλιᾶσθαι, καὶ ἐφ' ᾧ ἠγαλλιᾶτο· αὕτη σωτηρία καὶ ἀνάκλησις τοῦ ἀγαλλιωμένου. Ταύτην τὴν ἀγαλλιάσιν καὶ εὐφροσύνην εὐφρανθῶμεν καὶ ἀγαλλιασώμεθα, ἐκείνην δὲ φύγωμεν, καὶ βδελυξώμεθα. Ἄσω τῷ Κυρίῳ τῷ εὐεργετήσαντί με, καὶ ψαλῶ τῷ ὀνόματι Κυρίου τοῦ ὑψίστου. Μνημόσυνον, φησὶ, τῆς εὐεργεσίας ταύτης ᾧδὴν ἀναθήσω τῷ Κυρίῳ, ὅτι εὐεργετήσέ με, ἐταπεινώσε τὸν ἐχθρὸν, ἀσθενῆς ἐπλήρωσεν, ἀσθενῆ ἐπὶ λέγξεν, εἰσῆκουσε τῆς δεήσεώς μου, ἐπέστρεψε· τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπ' ἐμὲ, τὴν ἀχλὺν καὶ τὸν ζόφον, δι' ὧν πρὸς τὸν θάνατον ἐφερβόμην, διασχεδάσας· καὶ ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ αὐτοῦ ἀγαλλιῶμενος, ὡςπερ τι μνημεῖον ἀνεξάλειπτον, τὴν ᾧδὴν

^a Οὕτως deest in edit. Romana.

^b Bibl. οἱ θλίβοντές με ἀγαλλ.

^c Savil. conjicit ἐπέστρεψε.

ταύτην τῶν εἰς ἐμὲ εὐεργετημάτων ἀνατίθημι, οὐ
 νῦν μόνον ᾄδων αὐτήν, καὶ ἀνετίστων τοῖς λογι-
 σμοῖς τὰς εὐεργεσίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἐξῆς χρόνον
 ᾄτω καὶ ψαλῶ τῷ ὀνόματι Κυρίου, ἀνεπίληστον ἐν τῇ
 ψυχῇ περιφέρων τῆς εὐεργεσίας τὸ μέγεθος. Ἡ τοι-
 αύτη τοίνυν ψυχὴ οὐ μόνον κακοῖς ἐμπαρεῖσα βύζεται
 βραδίως τῶν κακῶν, ἀλλὰ καὶ ἀσφαλεστέρα γίνεται,
 εἰς τὸ μηκέτι τοῖς ὁμοίοις περιπσεῖν. Ὅταν γὰρ ἐπὶ
 μνήμης αἰεὶ φέρῃ τὴν εὐεργεσίαν, δῆλον ὅτι καὶ τὰ
 δυσχερῆ ἐπὶ μνήμης ἔχει, ὧν ἀπαλλαγεῖσα ἔτυχε τῆς
 εὐεργεσίας. Ἐχων δὲ καὶ τὴν μνήμην τῶν κακῶν,
 ἀναλογίζεται ἐπιμελῶς, πόθεν ταῦτα συνέπεσεν αὐτῷ,
 καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν εἰς τὸ τοιοῦτον συνηνέχθη κα-
 κόν· καὶ ἀναλογιζόμενος λοιπὸν τειχίζει πανταχόθεν
 ἑαυτὸν, ἵνα μὴ ἐπὶ τὰς ὁμοίας περιενεχθῆ συμφορὰς·
 οὕτω τε λοιπὸν τὸν ἑαυτοῦ βίον καλῶς ρυθμίζων, καὶ
 παιδαγωγῶν, καὶ τῷ ρυσαμένῳ πολλὴν ἀνομολογεῖ
 τὴν χάριν· ὡσπερ εὔρε ρύστην, οὕτω καὶ φύλακα διὰ
 παντὸς ἔχειν ἐν τοῖς μέλλουσιν ἐξαυτοῦμενος. Ταύτην
 ζηλώσωμεν καὶ ἡμεῖς, κἂν τινι παραπυρῶμεν ἀμαρ-
 τήματι, ταχέως ἀνανήψωμεν, καὶ ποιησώμεθα τὸ
 πτώμα πρόφασιν ἀσφαλείας, καὶ ἀφορμὴν τοῦ μη-
 κέτι ἀμαρτάνειν. Πῶς οὖν ποιήσεις; Ἐχεις διδάσκα-
 λον τὸν Δαυῖδ. Ἡμαρτες; Μὴ νυστάξης ἐπὶ τῇ ἀμαρ-
 τία, ἀλλὰ διανάστηθι· ἐννόησον αὐτίκα, ὅτι ἀπέστρε-
 ψεν ὁ Θεὸς τὸ πρόσωπον ἀπὸ σοῦ, ὅτι ἐπελάθετό σου·
 εἶτα κλαῦσον, στένάξον, λούσον καθ' ἑκάστην νύκτα
 τὴν κλίνην σου δάκρυσι, ἀποπήδησον ἀπὸ τῶν ἐργα-
 ζομένων τὴν ἀνομίαν. Καὶ ταῦτα γὰρ μαθήματα τοῦ
 Δαυῖδ. Εἶπέ μετ' αὐτοῦ· Ἔως πότε, Κύριε, ἐπιλήθη

μου εἰς τέλος; ἕως πότε ἀποστρέψεις τὸ πρόσ-
 ωπὸν σου ἀπ' ἐμοῦ; Εἶπέ μὴ τῇ γλώσσει, ἀλλὰ πολὺ
 κρότερον τῇ καρδίᾳ· εἶπέ καὶ τὰ ἄλλα δικαιώματα
 τοῦ Δαυῖδ. Ὅταν εἴπῃς πάντα, ἔλπισον ἐπὶ τὸ ἔλεος
 αὐτοῦ, ἔλπισον, μὴ διακριθῆς. Ὁ γὰρ διακρινόμε-
 νος, φησὶν, ἔοικε κλύδωνι θαλάσσης ἀνεμιζομένῳ
 καὶ ριπιζομένῳ. Μὴ γὰρ εἰσθῶ, φησὶν, ὁ τοιοῦτος,
 ὅτι λήψεται τι παρὰ Θεοῦ. Ἀνὴρ γὰρ δίσυλος,
 ἀκατάστατος ἐν πάσαις ταῖς ἐδοῖς αὐτοῦ. Ἐλπισον
 οὖν ἐπὶ [128] τὸ ἔλεος αὐτοῦ, μηδὲν διακριθεὶς, καὶ
 τεύξη πάντως τῆς αἰτήσεως· τυχὼν δὲ μὴ γένη
 ἀγνώμων περὶ τὸν εὐεργέτην, καὶ ἀχάριστος, ἀλλὰ
 ποιήσον μνημεῖον τῆς εὐεργεσίας, καὶ ἀνάθεσ αὐτὸ
 εὐχάριστον τῷ Δεσπότη ᾧδῃν. Ἴσως αὐτὸς οὐκ οἶδας
 συνθεῖναι· συγκάλεσον τοὺς πένητας, καὶ χρῆσαι τὰς
 γλώσσας αὐτῶν, καὶ σοὶ παρασκευάσον. Εὐ ἴσθι ὅτι
 ἡδίω τῆς Δαυιδικῆς ᾠδῆς ταύτην ἀκούσεται, ἣν ὑπὲρ
 σοῦ ἐκεῖνοι μελωδήσουσιν. Ὡσπερ γὰρ ἡ ἀπὸ διαφό-
 ρων χορδῶν τῆς μονήρους ἡδῖον μέλος ἀποτελεῖ, οὕτω
 καὶ ἡ τῶν πενήτων ἐκ διαφόρων οὔσα, τῷ εἰσακού-
 οντι τῆς φωνῆς τῶν πενήτων Θεῷ ἡδύ τι καὶ ἐρά-
 σμιον ἠχῆσει. Στήσον σεαυτῷ καὶ Θεῷ τοιοῦτον μνη-
 μεῖον, αὐτῷ μὲν ὑπόμνημα τῆς εὐεργεσίας, σεαυτῷ
 δὲ ἀπόδειξις τῆς εὐχαριστίας, τῆς εὐγνωμοσύνης,
 σύμβολον τῆς διηνεχοῦς μνήμης, ἣν ἐγκάρδιον ἔχων
 αἰεὶ, κατεύθυνέ σου τὸν βίον· μᾶλλον δὲ κατευθύνω-
 μεν, ἵνα γενώμεθα καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἄξιοι κληρουχίας
 τῶν ἀγαθῶν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ
 δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

MONITUM IN EXPOSITIONEM SEU HOMILIAM CHRYSOSTOMI IN PSALMUM XLI.

In hanc Expositionem, sive Homiliam, nam vere Homilia est, hæc notat Savilius : « Homilia est ad populum dicta, in principium Psalmi 41, non perpetua totius Psalmi expositio : nec quidquam habet ὑπομνηματικόν, aut simile cæterarum : adde habitam esse hanc post aliam de Melchisedeco. Eam damus ex fide duorum Codicum, in quorum altero reperitur inter διαφορούς et singulares ; recte, non ut in Codice a'tero cæteris in Psalmos commentariis interjecta. » Exploratum certe est hanc homiliam non pertinere ad Expositiones in Psalmos, sed esse moralem adhortationem, argumento desumpto ex principio Psalmi 41.

Quo autem tempore habita fuerit, ipse Chrysostomus nec obscure indicat initio : *Vos quidem*, inquit, *nos nuper admirabamini, quando verba fecimus de Melchisedec, propter eorum quæ dicta sunt longitudinem : ego autem vos admirabar propter vestram in audiendo attentionem et sapientiam, et quod cum prolixior se obtulisset oratio, nos ad finem usque consecuti estis.* Et quibusdam interpositis : *Quemadmodum ergo tunc dicebam, quod dum lupi gregem invadunt, relicta fistula, fundam in manum sumunt pastores : ita nunc, dum festa Judæorum præterierunt, qui sunt quibusve lupis immaniores, relicta rursus funda, redeamus ad fistulam.* Hic vides hanc in Psalmum 41 Homiliam tunc habitam fuisse, cum de Melchisedeco multa dixisset, et Homilias contra Judæos complevisset. Multa autem de Melchisedeco dixit in Homilia contra Judæos septima, quæ est penultima illius argumenti : illaque inter longas orationes Chrysostomi censeri debet ; longior tamen est octava et ultima, sed in ea nihil de Melchisedeco, unde forte conjicere liceat hanc in Psalm. 41 Homiliam habitam fuisse diebus septimam inter et octavam intercurrentibus. Licet enim hæc in Psalmum 41 facta dicatur, cum festa Judæorum præterierunt ; quæ scilicet festa cum jejuniis celebrabantur : at octava etiam illa contra Judæos Homilia post festa et jejunia Judæorum habita dicitur initio : Παρήλθεν [129] ἡ νηστεία τῶν Ἰουδαίων : et illam post hanc in 41 Psalmum dictam fuisse suadet Chrysostomus, cum ait se nuper, id est, ut videtur, in postrema concione, longam orationem tenuisse, et de Melchisedeco multa dixisse, quod sane pertinet ad septimam contra Judæos. Cum vere postea se tunc, τότε, exemplum pastoris attulisse dicit, qui lupum videns, posita fistula, fundam accipit : illud tunc intelligas de tota contra Judæos concertatione, quæ cum jam coorta fuisset anno 386, in festo Judæorum, circa mensem Septembrem, quo tempore tres priores contra Judæos conciones habuit Chrysostomus, etiam anno sequenti 387 recurrente eodem festo, denuo coepta fuit, eum cæteras quinque contra Judæos homilias dixit. In quarta igitur, initio secundi belli, sic classicum canere videtur Chrysosto-

monumentum indelebile, hoc canticum ejus in me beneficiorum dedico, non nunc solum hoc canens, et beneficia ejus apud me mente versans, sed etiam in posterum cantabo et psallam nomini Domini, nulla umquam oblivione delendam beneficii magnitudinem animo circumferens. Talis ergo anima malis irretita non solum a malis liberatur, sed etiam fit tutior, ut non amplius in similia incidat. Quando enim beneficium semper habet in memoria, clarum est eam malorum quoque recordari, a quibus liberata beneficium fuit consequuta. Cum autem malorum recordetur, diligenter apud se reputat, undenam ea sibi evenerint, et propter quam causam in tantum malum fuerit deturbata: et deinceps id reputans, seipsam undique munit, ne in tales recidat calamitates; et ita deinceps suam vitam recte componens et instituens, ei qui liberavit magnas agit gratias: quemadmodum invenit liberatorem, ita etiam custodem in futurum habere postulans. Hanc nos quoque imitemur, et si in aliquod peccatum incidimus, ad nos cito redeamus, et faciamus ut lapsus sit causa securitatis, et occasio non amplius peccandi. Quomodo ergo facies? Habes David præceptorem. Peccavisti? Ne dormias in peccato, sed exsurge, et statim apud te cogita Deum a te faciem avertisse, tui oblitum esse: deinde plora, ingemisce, lava per singulas noctes lectum tuum lacrymis, cito recede ab iis qui operantur iniquitatem. Nam hæc quoque sunt Davidis præcepta. Dic cum ipso: *Usquequo, Domine, oblivisceris me in finem? usquequo avertis*

faciem tuam a me (Psal. 6. 7. 8)? Dic non lingua, sed corde multo ante: dic alias David quoque rationes. Quando dixeris omnia, spera in misericordia ejus, spera, ne hæsitaveris. *Qui enim hæsitat, inquit, est similis undæ maris, quæ vento excitatur et agitur. Ne ergo existimet qui est ejusmodi, se aliquid a Deo accepturum. Vir enim duplici corde, est instabilis in omnibus viis suis (Jacob. 1. 6-8).* Spera ergo in ejus misericordia, nihil hæsitans, et postulatum omnino consequeris; postquam autem consequutus fueris, ne sis ingratus in benefactorem, sed fac monumentum ejus beneficii, et pro gratiarum actione Domino dedica canticum. Non potes ipse forte componere: convoca pauperes, eorum linguas commodato accipe, et tibi eas compara. Scis eum lubentius id auditurum, quam canticum Davidicum, quod illi pro te cecinerint. Quemadmodum enim quod ex diversis est chordis constitutum, jucundior emittit modulationem, quam quod ex unica: ita etiam quod est ex diversis pauperibus, Deo qui audit vocem pauperum, jucundum quod resonabit et amabile. Erige tibi ipsi et Deo hujusmodi monumentum: ei quidem monumentum beneficii; tibi vero ostensionem gratiarum actionis, grati animi et memoris, signum perpetuæ memoriæ, quam in corde semper habens infixam, corrige tuam vitam: imo vero corrigamus, ut simus digni hereditate honorum quæ illic sunt, in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

mus: *Rursus infelices illi, mortaliumque omnium miserrimi Judæi jejunaturi sunt: rursus Christi gregem muniamus necesse est. Quandoquidem et pastores, quamdiu noxia bestia molesta non est, sub ilicem aut populum porrecti, fistula canunt, sinentes oves libere pro suo arbitratu pascere: verum simul atque senserint alicunde luporum incursionem imminere, mox, abjecta fistula, fundam arripiunt, et emisso ealamo, fustibus et saxis obarmant sese, proque ovili consistentes, magno clamore, ingentique ululatu vociferantes, frequenter ipso clamore feram, priusquam irrumpat, abigunt.* Hunc utique locum respicit Chrysostomus cum initio hujus in Psalmum 41 homiliæ se pastoris exemplum attulisse dicit.

Hinc igitur inferas anno 587 habitam fuisse hanc concionem, et quidem, ut videtur, post mensem Septembrem: qua de re vide Monitum nostrum ad Homilias contra Judæos, Tom. 1, p. 583. Licet autem extra seriem Expositionum in Psalmos principio posita fuisse videatur, quia tamen in Græcis Editis omnibus et in quibusdam Mss. hunc locum obtinet, eam loco movere visum non est.

Jam rem difficilem et operosam aggrediamur oportet; nempe quærendum de significato vocum ὑπακούειν, ὑπακοή, ὑποψάλλειν, queis sæpe utitur in hac homilia Chrysostomus: Interpres vero perperam semper exprimit. Sic paulo post initium: τὴν κιθάραν αὐτὴν τοῦ Δαυὶδ μεταχειριζόμενοι, καὶ τὴν ὑπακοήν εἰς μέσον ἄγοντες, ἦν ἅπαντες ὑπεψάλαμεν τὴν ἡμέραν. Τίς οὖν ἐστὶν ἡ ὑπακοή; Ὅν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ εἰλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχὴ μου πρὸς σέ, ὁ Θεός: et postea: καὶ μὴ διὰ ῥημάτων μόνον, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῶν τῶν ἔργων ταύτην ὑποψάλλειν τὴν ὑπακοήν: et infra: ἀλλ' ἵνα ὅταν ὑποψάλλῃς, συνθήκας εἶναι νομίσης τὴν ὑπακοήν.

Item num. 6: οὐ γὰρ δὴ μόνον ἀπὸ τῆς ὑπακοῆς ταύτης ἐστὶν ἰδεῖν αὐτοῦ τὸ φίλτρον καὶ ἀπὸ τῶν ἐξῆς ῥημάτων: et num. 7: μὴ τοίνυν ἀπλῶς ἐνταῦθα εἰσὶνωμεν, μηδὲ τὰς ὑπακοὰς ἀφωσιωμένοι ὑπακούωμεν: et infra: τὰς ὑπακοὰς μόνον διατήρησόν μοι τῶν ψαλμῶν, ἃς ἐνταῦθα ὑποψάλλεις, οὐχ ἅπαξ, οὐ δις, οὐ τρίς, ἀλλὰ καὶ πολλάκις, etc. Paulo post autem: οὐχ αὕτη δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκάστη ὑπακοή τὸν αὐτὸν ἡμῖν παρέξεται πλοῦτον, καὶ εἰρησὶς πάλιν, Μακάριος ἀνὴρ ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον. In fine autem: ἵνα δὲ μὴ μακρύνων τὸν λόγον δόξω ἐνοχλεῖν τοῖς φιλοπονωτέροις, καταλιπὼν ἐκάστην ἐκλέγειν ὑπακοήν, καὶ τὴν ἐναποκειμένην αὐτῇ δύναμιν διερευνασθαι, ἐνταῦθα καταλύσω τὸν λόγον, ἐκεῖνα παραινέσας ὑμῶν τῇ ἀγάπῃ, μὴ ἀπλῶς ἐνταῦθα εἰσιέναι, ἀλλ' ὡσπερ μαργαρίτας τὰς ὑπακοὰς λαμβάνοντας διατηρεῖν, καὶ μελετᾶν.

Apud Methodium item in Convivio virginum, p. 161: τὴν Θέκλαν μέστην μὲν τῶν παρθένων, ἔφη, ἐκ δειξῶν δὲ τῆς ὀρετῆς σταῖσαν κοσμίως ψάλλειν: τὰς δὲ λοιπὰς ἐν κύκλῳ καθάπερ ἐν χοροῦ σχήματι συστάσας

ὁπακούειν αὐτῆ, *respondere illi*. Illo sensu etiam ὁπακούειν usu venit Job. 14, 15, ubi LXX habent : εἶτα καλέσεις, ἐγὼ δὲ σοι ὁπακούσομαι, ubi Vulgata, *Vocabis me, et ego respondebo tibi*.

Clare Athanasius, Apologia de fuga sua, p. 354 : καθεσθεις ἐπὶ τοῦ θρόνου, προέτρειπον τὸν μὲν διάκονον ἀναγινώσκειν ψαλμὸν· τοὺς δὲ λαοὺς ὁπακούειν, Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ : *In throno sedens præcepi diacono ut Psalmum legeret, populoque ut responderet : Quoniam in æternum misericordia ejus*. Et Epistola ad Marcellinum comitem, p. 998 : θέλεις ψάλλειν ὁπακοὴν ἔχουσαν τὸ ἀλληλούια, *Vis psallere hypocoen habentem alleluia* : ibi vero Psalmos indicat 104, 105, 106, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 118, 134, 146, 147, 148, 149, 150.

Ex hisce testimoniis liquet ὁπακούειν et ὁποφάλλειν significare, *recitanti respondere*, vel *canenti succinere* ; atque adeo ὁπακοὴν esse *responsum*, vel *responsionem* : contra quam vertit Gentianus Hervetus, qui a verbo *audire* semper interpretationem petens, sententias pessumdat. Contra quam etiam intelligit Goarus in Euchologio p. 57, ubi ὁπακοὴν vertit *auditionem*, quamquam subdubitans variorum efferat sententias. Igitur ὁπακούειν et ὁποφάλλειν dicebatur populus, cum vel diacono vel sacerdotibus vel clericis præcinentibus succinebat, vel recitantibus respondebat ; ὁπακοὴ vero [130] illud ipsum quod respondebatur ; exempli causa, Ὅν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος, etc. *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus*, hæc erat ὁπακοὴ seu responsio ; aliæ item ὁπακοαὶ erant,

IN PSALMUM XLI.

Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum (v. 2). Et quam de causa Psalmus in vitam introductus canitur cum cantico. Et de Dei lenitate ac patientia.

1. Vos quidem nos nuper admirabamini, quando verba fecimus de Melchisedech (a), propter eorum, quæ dicta sunt, longitudinera : ego autem vos admirabar propter vestram in audiendo attentionem et sapientiam, et quod cum prolixior se obtulisset oratio, nos ad finem usque consequuti estis, quamquam non solum erat longa oratio, sed magnam etiam in se habebat difficultatem. Sed neque longitudo, nec rei difficultas vicit vestram animi alacritatem. Age ergo vos pro illo labore remuneremur, dilucidius hodie vobiscum colloquentes. Neque enim est semper intendendus auditorum animus ; facile enim dirumpitur : nec rursus semper remittendus ac relaxandus ; hinc enim rursus redditur otiosior. Ideo utendum est vario docendi genere : et nunc quidem populariori, et ad delectandam concionem accommodatiori oratione utendum est, nunc autem acriori, et ad contendendum aptiori. Quemadmodum ergo tunc dicebam, quod dum lupi gregem invadunt, relicta fistula, fundam in manum sumunt pastores : ita nunc dum festa Judæorum præterierunt, qui sunt quibusvis lupis immaniores, relicta rursus funda, redeamus ad fistulam : et a contentiosiore dicendi genere cessantes, aliqua alia apertiora aggrediamur, ipsius David citharam in manum sumentes, et responsum (b)

(a) Circa hæc verba vide Monitum.

(b) In Græco, ὁπακοὴν, quam vocem Gentianus Hervetus male vertit, quæ audita sunt. Igitur ὁπακούειν et ὁποφάλλειν dicebatur populus, cum, vel Diacono, vel sacerdotibus, vel clericis præcinentibus succinebat, vel recitantibus respondebat ; ὁπακοὴ vero illud ipsum erat quod respondebatur : sic in loco quem hic annotamus, hæc : *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum*, etc., erant ὁπακοαὶ seu responsio. Aliæ item erant ὁπακοαὶ seu responsiones. videlicet Athanasius, de Fuga sua pag. 354, sic habet : *In throno sedens præcepi Diacono ut psalmum legeret, populoque ut responderet : quoniam in sæculum misericordia ejus* ; et Epistola ad Marcellinum comitem, p. 998 *Vis psallere hy-*

in medium adducentes, quod omnes hodie succinimus. Quodnam igitur responsum ? 2. *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus*.

Musicæ vis ; Psalmi cur inventi ; Psallendum cum intelligentia. — Imo vero primum est necessarium dicere, quam de causa Psalmus in nostram vitam est introductus, et cum cantico maxime hæc dicitur prophetia. Quam ergo de causa dicatur cum cantico, audi. Cum Deus vidisset multos homines esse socordiores, nec ad legenda spiritualia lubenter accedere, nec qui in eo capitur laborem tolerare, volens gratiorem laborem efficere, ejusque sensum præsciudere, admiscuit prophetiæ melodiam, ut omnes cantici modulatione delectati, cum magna animi alacritate sacros eī hymnos emittant. Nihil enim animam æque erigit, alataque quodammodo efficit, atque a terra liberat, et exsolvit a vinculis corporis, amoreque sapientiæ afficit, et ut res omnes ad hanc vitam pertinentes irrideat, perficit, ut cantus modulationis, et divinum canticum numero compositum. Nostra certa natura usque adeo delectatur canticis et carminibus, ut vel infantes ab uberibus pendentes, si fleant et afflictentur, ea ratione sopiantur. Nutrices certe quæ eos gestant in ulnis, sæpe abeuntes et redeuntes, et quædam puerilia eis carmina decantantes, supercilia eorum ita sopiunt. Quocirca sæpe quoque viatores meridie agentes jugalia animalia hoc faciunt canentes, itineris molestiam illis canticis consolantes. Nec solum viatores, sed etiam agricolæ uvas in torculari calcantes, vindemiantes, et vites colentes, et quodcumque aliud opus facientes, sæpe cantant. Nautæ quoque remos impellentes hoc faciunt. Jam vero mulieres quoque texentes, et confusa stamina radio

paoen habentem alleluia : ibi vero psalmos indicat 104, 105, 106, 110, et similes alios. Exemplo autem patebit quo pacto hæc responsiones fierent. Diaconus sive quispiam incipiebat *Quemadmodum desiderat cervus*, etc. Repetebat primo populus hunc versum, *Quemadmodum*, etc. Pergiebat Diaconus : *Sitivit anima mea*, etc. Resumebat populus versum, *Quemadmodum*, etc., et sic usque ad finem Psalmi. Sic intelligas de aliis hujusmodi responsionibus.

ut ipse supra indicat; alteriusque responsionis specimen affert, nempe, Μακάριος ἀνὴρ ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον, *Beatus vir qui timet Dominum*; aliam item ὑπακοήν refert supra Athanasius, nempe, Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ, *Quoniam in sæculum misericordia ejus*. Hæc igitur respondebat populus, diacono aut sacerdote præcinentibus aut legentibus; multæque erant hujusmodi ὑπακοαί seu *responsiones*, inquit Chrysostomus.

Jam quæritur quinam respondendi modus esset, ac quandonam populus responderet. Certe illas responsiones non semel, aut bis, aut ter, sed sæpe emissas a populo fuisse diserte ait Chrysostomus; unde planum fuerit populum alternatim cum diacono vel sacerdote locutum fuisse: quandonam autem populus: alternaret voces, subindicare videtur supra Athanasius cum ait: *In throno sedens præcepi diacono, ut Psalmum legeret, populoque ut responderet, Quoniam in æternum misericordia ejus*. Ubi Psalmum videtur designare CXXXV, in quo singuli versus desinunt in *Quoniam in æternum misericordia ejus*: quanquam non ausim dicere hanc ὑπακοήν huic soli Psalmo addictam, nec alteri umquam aptatam fuisse in illis Orientalibus Ecclesiis.

Ex hoc Athanasii loco deprehendere licet, ni fallor, quo pacto, quoque tempore responderet populus, eandemque pluries responsionem repeteret. Ut autem res exemplo doceatur, ipsam ὑπακοήν, sive *responsionem*, a Chrysostomo memoratam sæpiusque allatam in medium adducemus. Diaconus sive quispiam alius incipiebat: Ὁν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχὴ μου πρὸς σέ, ὁ Θεός: *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus*. Repetebat primo populus hunc versum, Ὁν τρόπον, etc. Pergabat diaconus: Ἐδίψησεν ἡ ψυχὴ μου πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα· πότε ἔξω καὶ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ: *Sititit anima mea ad Deum vivum*, etc. Resumebat populus versum, Ὁν τρόπον ἐπιποθεῖ, et sic usque ad finem Psalmi; ita ut non semel, aut bis, aut ter, sed, ut ait supra Chrysostomus, pluries hæc ὑπακοή seu *responsio* proferretur. Et sic intelligas de aliis hujusmodi responsionibus; verbi causa, *Beatus vir qui timet Dominum*: quæ post singulos versus a populo repetebatur. Igitur ὑπακούειν est *respondere*, illo nempe modo: ὑπακοή, *responsio*; ὑποψάλλειν autem est *succinere*, quando Psalmus μετ' ᾠδῆς, *cum cantu*, ut ait Chrysostomus, profertur. Ἐπακούειν etiam eundem aliquando significatum habere probavimus in Onomastico ad calcem Operum Athanasii.

Εἰς τὸν μα' ψαλμον.

Ὁν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων. ἢ Καὶ τίνας χάριν ὁ ψαλμὸς εἰς τὸν βίον εἰσενεχθεὶς μετ' ᾠδῆς ψάλλεται. Καὶ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ μακροθυμίας.

α'. Ὑμεῖς μὲν ἡμᾶς ἐθαυμάζετε πρώην, ὅτε τὸν περὶ τοῦ Μελχισεδέκ ἐκινήσαμεν λόγον, ἐπὶ τῷ μήκει τῶν εἰρημένων· ἐγὼ δὲ ὑμᾶς ἐθαύμαζον ἐπὶ τῇ τῆς ἀκροάσεως προθυμίᾳ τε καὶ συνέσει, καὶ ὅτι μακροτέρου τοῦ λόγου προελθόντος, μέχρι τέλους παρηκολουθήσατε ἑμῖν· καίτοι γε οὐ μακρὸς ἦν ὁ λόγος μόνον, ἀλλὰ καὶ δυσχέρειαν εἶχε πολλήν. Ἄλλ' οὔτε τὴ μήκος, οὔτε ἡ δυσκολία τὴν ὑμετέραν ἠλεγξε προθυμίαν. Φέρε οὖν ὑμῖν ἀμοιβὴν ἀποδώμεν ἐκείνου τοῦ πόνου, σαφεστέραν πρὸς ὑμᾶς τήμερον ποιησάμενοι τὴν διάλεξιν. Οὐδὲ γὰρ ἐπιτείνειν αἰεὶ δεῖ τὴν διάνοιαν τῶν ἀκροατῶν (διὰ ῥήγνυται γὰρ ταχέως), οὔτε χαλᾶν αἰεὶ καὶ ἀνιέναι· καὶ γὰρ ἐντεῦθεν ἀργότερα [151] γίνεται πάλιν. Διὸ ποικίλλειν χρὴ τὸ τῆς διωσκαλίας εἶδος, καὶ νῦν μὲν πανηγυρικωτέρων, νῦν δὲ ἀγωνιστικωτέρων ἄπτεσθαι λόγων. Ὡσπερ οὖν τότε ἔλεγον, ὅτι οἱ ποιμένες, τῶν λύκων ἐπιόντων τῇ ποιμνῇ, τὴν σύριγγα ἀφέντες, τὴν σφενδόνην μεταχειρίζονται· οὕτω νῦν δὴ παρελθουσῶν τῶν ἐορτῶν τῶν Ἰουδαϊκῶν, οἱ λύκων ἀπάντων εἰσὶ χαλεπώτεροι, τὴν σφενδόνην πάλιν ἀφέντες, ἐπὶ τὴν σύριγγα ἐπανίωμεν· καὶ τοὺς ἀγωνιστικωτέρους ἀναπαύσαντες λόγους, ἐτέρων τινῶν σαφεστέρων ἀψώμεθα, τὴν κιθάραν αὐτὴν τοῦ Δαυὶδ μεταχειριζόμενοι, καὶ τὴν ὑπακοήν εἰς μέσον ἄγοντες, ἦν ἅπαντες ὑπεψάλαμεν τήμερον. Τίς οὖν ἐστὶν ἡ ὑπακοή; Ὁν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχὴ μου πρὸς σέ, ὁ Θεός.

Μᾶλλον δὲ ἀναγκαῖον εἶπεῖν πρῶτον, τίνος ἕνεκεν ὁ ψαλμὸς εἰς τὸν βίον εἰσενήνεκται τὸν ἡμέτερον, καὶ μετ' ᾠδῆς μάλιστα αὕτη ἡ προφητεία λέγεται. Τίνος οὖν ἕνεκεν λέγεται μετ' ᾠδῆς, ἀκουσον· Πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων κατιδῶν ὁ Θεὸς ῥαθυμότερους ὄντας, καὶ πρὸς τὴν τῶν πνευματικῶν ἀνάγνωσιν δυσχερῶς ἔχοντας, καὶ τὸν ἐκεῖθεν οὐχ ἠδέως ὑπομένοντας κάματον, ποθεινότερον ποιῆσαι τὸν πόνον βουλόμενος, καὶ τοῦ καμάτου τὴν αἴσθησιν ὑποτεμέσθαι, μελωδίαν ἀνέμιξε τῇ προφητείᾳ, ἵνα τῷ ῥυθμῷ τοῦ μέλους ψυχαγωγούμενοι πάντες, μετὰ πολλῆς τῆς προθυμίας τοὺς ἱεροὺς ἀναπέμπωσιν αὐτῷ ὕμνους. Οὐδὲν γὰρ, οὐδὲν οὕτως ἀνίστησι ψυχὴν, καὶ πτεροῖ, καὶ τῆς γῆς ἀπαλλάττει, καὶ τῶν τοῦ σώματος ἀπολύει δεσμῶν, καὶ φιλοσοφεῖν ποιεῖ, καὶ πάντων καταγελᾶν τῶν βιωτικῶν, ὡς μέλος συμφωνίας, καὶ ῥυθμῷ συγκείμενον θεῖον ἄσμα. Οὕτω γοῦν ἡμῶν ἡ φύσις πρὸς τὰ ἄσματα καὶ τὰ μέλη ἠδέως ἔχει καὶ οἰκείως, ὡς καὶ τὰ ὑπομάζια παιδία κλαυθμυριζόμενα καὶ ἐυσχεραίνοντα, οὕτω κατακοιμίζεσθαι. Αἱ γοῦν τίτθαι ἐν ταῖς ἀγκάλαις αὐτὰ βαστάζουσαι, πολλάκις ἀπιούσαι τε καὶ ἐπανιούσαι, καὶ τινὰ αὐτοῖς καταπάδουσαι ἄσματα παιδικὰ, οὕτως αὐτῶν τὰ βλέφαρα κατακοιμίζουσι. Διὰ τοῦτο καὶ ὁδοιπόροι πολλάκις κατὰ μεσημβρίαν ἐλάυνοντες ὑποζύγια, ἄδοντες τοῦτο ποιούσι, τὴν ἐκ τῆς ὁδοιπορίας τλαιπωρίαν ταῖς ᾠδαῖς ἐκείναις παραμυθούμενοι. Οὐχ ὁδοιπόροι δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ γηπόνου ληνοδατοῦντες, καὶ τρυγῶντες, καὶ ἀμπέλους θεραπεύοντες, καὶ ἄλλο ὅτιοῦν ἐργαζόμενοι, πολλάκις ἄδουσι. Καὶ ναῦται κωπηλατοῦντες τοῦτο ποιούσιν. Ἡδὴ δὲ καὶ γυναῖκες ἰσουργοῦσαι, καὶ τῇ κερκίδι τοὺς στήμονας συγκεχυμένους διακρίνουσαι, πολλάκις μὲν καὶ καθ' ἑαυτὴν ἐκάστη, πολλάκις δὲ

καὶ συμφώνως ᾄδουσι, μίαν τινὰ μελωδίαν ᾄδουσι. Ποιοῦσι δὲ τοῦτο καὶ γυναῖκες, καὶ ὁδοιπόροι, καὶ γηπόνοι, καὶ ναῦται, τῷ ᾄσματι τὸν ἐκ τῶν ἔργων πόνον παραμυθήσασθαι σπεύδοντες, ὡς τῆς ψυχῆς, εἰ μέλους ἀκούσειε καὶ ᾠδῆς, ῥῆθον ἅπαντα ἐνεγκεῖν δυναμένης τὰ ὀκληρὰ καὶ ἐπίπονα. Ἐπεὶ οὖν οικείως [132] ἡμῖν πρὸς τοῦτο ἔχει τὸ εἶδος τῆς τέρψεως ἡ ψυχῆ, ἵνα μὴ πορνικά ᾄσματα οἱ δαίμονες εἰσάγοντες, ἅπαντα ἀνατρέπωσι, τοὺς ψαλμοὺς ἐπετείχισεν ὁ Θεὸς, ὥστε ὁμοῦ καὶ ἡδονὴν τῆ πρᾶγμα καὶ ὠφέλειαν εἶναι. Ἄπὸ μὲν γὰρ τῶν ἔξωθεν ᾄσμάτων βλάβη, καὶ ὀλεθρος, καὶ πολλὰ ἂν εἰσαχθεῖν δεινὰ· τὰ γὰρ ἀσελγέστερα καὶ παρανομώτερα τῶν ᾄσμάτων τούτων τοῖς τῆς ψυχῆς μέρεσιν ἐγγινόμενα, ἀσθενεστέρην αὐτὴν καὶ μαλακωτέραν ποιοῦσιν· ἀπὸ δὲ τῶν ψαλμῶν τῶν πνευματικῶν πολὺ μὲν τὸ κέρδος, πολλὴ δὲ ἡ ὠφέλεια^a, πολὺς δὲ ὁ ἀγιασμός, καὶ πάσης φιλοσοφίας ὑπόθεσις γένοιτ' ἂν, τῶν τε ῥημάτων τῆν ψυχὴν ἐκκαθαίροντων, τοῦ τε ἀγίου Πνεύματος τῆ τὰ τοιαῦτα ψαλλούση ταχέως ἐφιπταμένου ψυχῆ. Ὅτι γὰρ οἱ μετὰ συνέσεως ψάλλοντες τὴν τοῦ Πνεύματος καλοῦσι χάριν, ἄκουσον τί φησὶν ὁ Παῦλος· *Μὴ μεθύσκεσθε οἴνῳ, ἐν ᾧ ἐστὶν ἄσωτία, ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν Πνεύματι.* Ἐπήγαγε δὲ καὶ τὸν τρόπον τῆς πληρώσεως. *Ἄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν τῷ Κυρίῳ.* Τί ἐστὶν, *Ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν*; Μετὰ συνέσεως, φησὶν· ἵνα μὴ τὸ στόμα μὲν λαλῇ τὰ ῥήματα, ἡ διάνοια δὲ ἔξω διατριβῆ πανταχοῦ πλανωμένη, ἀλλ' ἵνα ἀκούῃ ἡ ψυχὴ τῆς γλώττης.

β'. Καὶ καθάπερ ἔνθα μὲν βόρβορος, χοῖροι τρέχουσιν· ἔνθα δὲ ἀρώματα καὶ θυμιάματα, μέλιται κατασκηνοῦσιν· οὕτως ἔνθα μὲν ᾄσματα πορνικά, δαίμονες ἐπισωρεύονται· ἔνθα δὲ μέλη πνευματικὰ, ἡ τοῦ Πνεύματος ἐφίπταται χάρις, καὶ τὸ στόμα καὶ τὴν ψυχὴν ἀγιάζει. Ταῦτα λέγω, οὐχ ἵνα ἐπαινῆτε μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ παῖδας καὶ γυναῖκας τὰ τοιαῦτα διδάσκητε ᾄσματα ᾄδειν, οὐκ ἐν ἰστοῖς μόνον, οὐδὲ ἐν τοῖς ἄλλοις ἔργοις, ἀλλὰ μάλιστα ἐν τραπέζῃ. Ἐπειδὴ γὰρ ὡς τὰ πολλὰ ἐν συμπόσοις ὁ διάβολος ἐφεδρεῦει μέθην καὶ ἀδηφαγίαν ἔχων αὐτῷ συμμαχοῦσαν, καὶ γέλωτα ἄτακτον, καὶ ψυχὴν ἀνείμενην, μάλιστα τότε δεῖ καὶ πρὸ τραπέζης, καὶ μετὰ τράπεζαν, ἐπιτελιχίζειν αὐτῷ τὴν ἀπὸ τῶν ψαλμῶν ἀσφάλειαν, καὶ κοινῇ μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τῶν παιδῶν ἀναστάντας ἀπὸ τοῦ συμπόσιου, τοὺς ἱεροὺς ᾄδειν ὕμνους τῷ Θεῷ. Εἰ γὰρ ὁ Παῦλος μάλιστα ἔχων ἀφορήτους ἐπικειμένους, καὶ ξύλω προσδεδεμένους, καὶ δεσμωτήριον οἰκῶν, ἐν μέσῃ νυκτὶ, ὅτε μάλιστα γλυκὺς ὁ ὕπνος ἐφίσταται πάσι, μετὰ τοῦ Σίλα διατέλει τὸν Θεὸν ὕμνων, καὶ οὔτε ἀπὸ τοῦ τόπου, οὔτε ἀπὸ τοῦ καιροῦ, οὔτε ἀπὸ τῆς φροντίδος, οὔτε ἀπὸ τῆς τυραννίδος τοῦ ὕπνου, οὔτε ἀπὸ τῆς ἀλγηδόνας τῶν πόνων ἐκείνων, οὔτε ἀλλοθεν οὐδαμῶθεν ἠναγκάσθη καθυφεῖναι τῆς μελωδίας· πολλῶ μᾶλλον ἡμᾶς εὐφραϊνομένους, καὶ τῶν ἀγαθῶν ἀπολαύοντας τοῦ Θεοῦ, εὐχαριστηρίους ὕμνους ἀναπέμπειν αὐτῷ χρή, ἵνα κἂν τι γένηται παρὰ τῆς μέθης καὶ τῆς ἀδηφαγίας ἄτοπον εἰς τὴν ψυχὴν τὴν ἡμετέραν, τῆς ψαλμωδίας ἐπιτελοῦσης, ἀποπηδήσῃ πάντα ἐκεῖνα τὰ ἄτοπα καὶ πονηρὰ βουλευμάτα. Καὶ καθάπερ πολλοὶ τῶν πλουτοῦντων τὴν σπογγίαν βαλσάμου πλήσαντες οὕτω τὰς τραπέζας ἀπομάσσουσιν, ἵνα εἰ τις ἀπὸ τῶν ἐδεσμά-

των γένηται κηλὶς, παρασυρεῖσα καθαρὰν δειξῆ τὴν τράπεζαν· οὕτω δὲ καὶ ἡμεῖς ποιῶμεν, ἀντὶ [133] βαλσάμου τὸ στόμα ἐμπλήσαντες μελωδίας πνευματικῆς, ἵνα εἰ τις ἐγένετο κηλὶς ἀπὸ τῆς ἀδηφαγίας ἐν τῇ ψυχῇ, διὰ τῆς μελωδίας ἀποσμήξωμεν ἐκείνης, καὶ λέγωμεν κοινῇ στάντες· *Εὐφρανας ἡμᾶς, Κύριε, ἐν τῷ ποιήματι σου, καὶ ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν σου ἀγαλλιασόμεθα.* Καὶ εὐχὴ μετὰ τὴν ψαλμωδίαν προσκεῖσθω, ἵνα μετὰ τῆς ψυχῆς καὶ τὴν οἰκίαν αὐτὴν ἀγιάζωμεν. Ὡς περ γὰρ οἱ μίμους, καὶ ὄρχηστὰς, καὶ πόρνας γυναικας εἰς τὰ συμπόσια εἰσάγοντες, δαίμονας καὶ τὸν διάβολον ἐκεῖ καλοῦσι, καὶ μυρίων πολέμων τὰς αὐτῶν ἐμπιπλῶσιν οἰκίας (ἐντεῦθεν γοῦν ζηλοτοπία καὶ μοιχεῖαι καὶ πορνεῖαι καὶ τὰ μυρία δεινὰ)· οὕτως οἱ τὸν Δαυὶδ καλοῦντες· μετὰ τῆς κιθάρας, ἔνδον τὸν Χριστὸν δι' αὐτοῦ καλοῦσιν. Ὅπου δὲ ὁ Χριστός, δαίμων μὲν οὐδεὶς ἐπεισέλθειν, μᾶλλον ἔτι οὐδὲ παρακύψαι τολμήσειε ποτε· εἰρήνη δὲ, καὶ ἀγάπη, καὶ πάντα ὥσπερ ἐκ πηγῶν ῥέει τα ἀγαθὰ. Ἐκεῖνοι ποιοῦσι θέατρον τὴν οἰκίαν αὐτῶν· σὺ ποίησον ἐκκλησίαν τὸ δωματίον σου. Ἐνθα γὰρ ψαλμός, καὶ εὐχή, καὶ προφητῶν χορεία, καὶ διάνοια τῶν ἀδόντων θεοφιλῆς, οὐκ ἂν τις ἀμάρτοι τὴν σύνοδον ταύτην προσειπῶν ἐκκλησίαν. Κἂν μὴ εἰδῆς τὴν δύναμιν τῶν ῥημάτων, αὐτὸ τέως τὸ στόμα παιδεύσον τὰ ῥήματα λέγειν. Ἀγιάζεται γὰρ καὶ διὰ ῥημάτων ἡ γλῶττα, ὅταν μετὰ προθυμίας ταῦτα λέγηται. Ἐὰν εἰς ταύτην ἑαυτοὺς καταστήσωμεν τὴν συνήθειαν, οὐδὲ ἐκόντες, οὐδὲ βραθυμοῦντές ποτε προσησόμεθα τὴν καλὴν ταύτην λειτουργίαν, τοῦ ἔθους καὶ ἄκοντας ἡμᾶς ἀναγκάζοντες καθ' ἐκάστην ἡμέραν τὴν καλὴν ταύτην ἐπιτελεῖν λατρείαν. Ἐπὶ τῆς μελωδίας ταύτης, κἂν γεγηρακῶς τις ᾄ, κἂν νέος, κἂν δασύφωνος, κἂν ρυθμοῦ παντὸς ἀπειρος, οὐδὲν ἔγκλημα γίνεται. Τὸ γὰρ ζητούμενον ἐνταῦθα, ψυχὴ νήφουσα, διεγρηγερμένη διάνοια, καρδία κατανευγμένη, λογισμὸς ἐββρωμένος, συνειδὸς ἐκκαθααρμένον. Ἐὰν ταῦτα ἔχων εἰσέλθῃς εἰς τὸν ἅγιον τοῦ Θεοῦ χορὸν, παρ' αὐτὸν δυνήσῃ στήναι τὸν Δαυίδ. Ἐνταῦθα οὐ χρεια κιθάρας, οὐδὲ νεύρων τεταμένων, οὔτε πλήκτρου καὶ τέχνης, οὐδὲ ὀργάνων τινῶν· ἀλλ' ἔὰν θέλῃς, σὺ σαυτὸν ἐργάσῃ κιθάραν, νεκρώσας τὰ μέλη τῆς σαρκὸς, καὶ πολλὴν τῷ σώματι πρὸς τὴν ψυχὴν ποιήσας τὴν συμφωνίαν. Ὅταν γὰρ μὴ ἐπιθυμῇ κατὰ τοῦ πνεύματος ἡ σὰρξ, ἀλλ' εἴκη τοῖς ἐπιτάγμασι τοῖς ἐκείνου, καὶ εἰς πέρας ἄγῃ ἡ ταύτην ἐπὶ τὴν ἀρίστην καὶ θαυμαστὴν ὁδόν, οὕτως ἐργάσῃ μελωδίαν πνευματικὴν. Οὐ χρεια τέχνης ἐνταῦθα χρόνῳ μακρῷ κατορθουμένης, ἀλλὰ προαιρέσεως δεῖ γενναίας μόνον, καὶ δεξόμεθα τὴν ἐμπειρίαν ἐν βραχείᾳ καιροῦ ῥοπῇ. Οὐ χρεια τόπου, οὐ χρεια χρόνου, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ, καὶ ἐν παντὶ καιρῷ ψάλλειν ἔξεστι κατὰ διάνοιαν. Κἂν γὰρ ἐν ἀγορᾷ βαδίτης, κἂν ἐν ὁδοῖς ᾄ, κἂν φίλοις συνεδρεύῃς, ἔξεστι διεγείρει τὴν ψυχὴν, ἔξεστι σιγῶντα βοᾶν. Οὕτω καὶ ὁ Μωϋσῆς ἐδόξα, καὶ ὁ Θεὸς ἤκουσε. Κἂν χειροτέχνης ᾄ, ἐν ἐργαστηρίῳ καθήμενος καὶ ἐργαζόμενος, δυνήσῃ ψάλλειν. Κἂν [134] στρατιώτης ᾄ, ἐν δικαστηρίῳ προσεδρεύων^c, δυνήσῃ τὸ αὐτὸ τοῦτο ποιεῖν.

^a Codex unus apud Savil. ἀσφάλεια· quae etiam lectio quadraret ad seriem

^b Καὶ εἰς πέρας ἄγῃ. Savil. : « Nisi ἄγῃ sumatur pro secunda persona subjunctivi mediū, quod tamen rarum est, hærebit tota hujus loci syntaxis. Acutiss. Boisius sic ex conjectura legit : καὶ εἰς πέρας ἄγῃ (sc. τὰ ἐπιτάγματα τοῦ πνεύματος) ταύτην ἐπιτελῶν τὴν ἀρίστην καὶ θαυμαστὴν ὁδόν, οὕτως ἐργάσῃ, etc. »

^c Codex unus apud Savil, παρεδρεύων,

discernentes, sæpe quidem, et per se singulæ, sæpe autem etiam omnes concorditer unam quandam melodiam concinunt. Hoc autem faciunt mulieres, viatores, agricolæ et nautæ, qui ex opere faciendo suscipitur laborem cantu consolari volentes, utpote cum anima, si carmen et canticum audierit, molesta et difficilia sit facilius toleratura. Quoniam ergo hoc genus delectationis est nostræ animæ valde innatum, ne dæmones lasciva et meretricia cantica introducunt, omnia everterent, Psalmos Deus opposuit, ut ex ea re simul caperetur voluptas et utilitas. Ex externis enim canticis damnum, et exitium, et multa gravia invehuntur: nam cum quæ sunt in his canticis lasciviora et iniquiora, partibus animæ insederint, eam imbecilliorum reddunt et molliorem: ex Psalmis autem spiritualibus lucrum quidem plurimum, maxima autem utilitas insignisque sanctificatio, et omnis philosophiæ occasio processerit, cum et verba animam expient, et sanctus Spiritus in canentis animam celeriter advolet. Quod enim qui canunt cum intelligentia, vocent Spiritus gratiam, audi quid dicat Paulus: *Nolite inebriari vino, in quo est luxuria: sed implemini Spiritu.* Subjungit autem etiam quænam sit implendi ratio: *Canentes et psallentes in cordibus vestris Domino (Ephes. 5. 18. 19).* Quid est, *In cordibus vestris?* Cum intelligentia, inquit: ut non os quidem, inquit, verba loquatur, mens autem extra versetur undique vagans: sed ut lingua ab anima audiatur.

2. *Conviviorum cantica. Simili probat, ab epulis gratiarum actionem reddendam.* — Et quemadmodum ubi est cœnum, eo porci concurrunt: ubi autem sunt aromata et suffitus, apes illic habitant: ita ubi sunt quidem meretricia cantica, illic congregantur dæmones: ubi autem cantica spiritualia, illuc advolat Spiritus gratia, quæ os sanctificat et animam. Hæc dico, non ut vos tantum laudatis, sed ut filios et uxores doceatis talia cantare cantica, non solum in texendo aliove opere faciendo, sed maxime in mensa. Cum enim diabolus, ut plurimum insidietur in conviviiis, ebrietatis, ingluviei, risusque profusi, et remissi animi auxilio utatur: tunc maxime oportet et ante mensam, et post mensam, se munire Psalmorum præsidio, et simul cum uxore ac liberis surgentes a convivio, hymnos sacros Deo canere. Si enim Paulus, cui intolerabilia flagella imminabant, cum ligno alligatus in carcere habitaret, media nocte, quando est omnibus somnus jucundissimus, cum Sila Deum perpetuo laudabat, et nec locus, nec tempus, nec sollicitudines, nec somni tyrannis, nec illi labores, nec dolores, nec quidquam aliud eum coegit modulationem illam intermittere (*Act. 16. 25*): multo magis nos, qui jucunde vivimus, et Dei bonis fruimur, hymnos, quibus Deo gratiæ agantur, oportet emittere, ut si vel ebrietas, vel ingluvies nostræ animæ turpe aut absurdum quid fecerit, ubi ingressa fuerit psalmodia, omnia illa mala et improba consilia resilient. Et quemadmodum nonnulli divites impleta balsamo spongia mensas abstergunt: ut si ex cibis ulla

romanserit macula, ea extracta puram mensam ostendant: ita nos quoque faciamus pro balsamo os implentes melodia spirituali: ut si ex saturitate, ulla in anima macula remanserit, eam per illam modulationem abstergamus, et simul omnes stantes dicamus: *Delectasti nos, Domine, in factura tua, et in operibus manuum tuarum exsultabimus (Psal. 91. 5).* Post psalmodiam autem addatur etiam oratio, ut cum anima ipsam quoque domum sanctificemus. Sicut enim qui mimos, et saltatores, et mulieres meretrices introducunt in convivium, dæmones et diabolus illuc vocant, et domos suas implent bellis innumeris (hinc certe zelotypiæ, adulteria, stupra, et alia innumera): ita qui vocant David cum cithara, intus Christum per ipsum vocant. Ubi autem est Christus, nullus dæmon quidem ingredi, vel potius ne obiter quidem inspicere ausus fuerit: pax autem, et dilectio, et omnia tamquam ex fontibus bona promanabunt. Illi domum suam faciunt theatrum; tu ecclesiam factam domunculam. Ubi enim est psalmus, et oratio, et chorea prophetarum, et pius canentium animus, non aberraverit quisquam qui hunc cœtum dixerit ecclesiam. Etiam si vim verborum non noveris, doce interea ipsum os verba dicere. Sanctificatur enim etiam lingua per verba, quando ea dicuntur prompto et alacri animo. Si nos ipsos deduxerimus ad hanc consuetudinem, nec nostra sponte, nec per socordiam pulchrum hoc prætermitemus ministerium, more vel invitos nos cogente hunc Dei cultum quotidie peragere. In hac modulatione, seu quis fuerit senio confectus, seu juvenis, seu voce aspera, seu omnis penitus numeri ignarus, nihil ei vitio dabitur. Quod enim hic queritur, est sobria anima, mens vigilans, cor compunctum, valida ratio, expurgata conscientia. Si hæc habens, ingressus fueris in sanctum Dei chorum, juxta ipsum David stare poteris. Illic non est opus cithara, neque nervis extensis, neque plectro, nec arte, nec ullis instrumentis: sed si velis, teipsum efficies citharam, cum carnis membra mortificaveris, et animæ cum corpore pulchrum concentum effeceris. Quando enim non concupierit caro adversus Spiritum (*Galat. 5. 17*), sed illius jussis cesserit, et eam tandem duxerit¹ in viam optimam et maxime admirabilem, ita melodiam efficies spiritualem. Non hic opus est arte, quæ longo tempore perficitur: sed bona tantum voluntate, et generoso animi instituto opus est, ac brevi tempore periti evademus. Non opus est loco, non opus est tempore, sed in omni loco, et omni tempore, licet mente canere. Nam sive in foro ambules, sive iter ingrediaris, sive cum amicis consideas, licet excitare animum, licet vel tacenti clamare. Ita etiam Moses clamabat, et Deus audiebat (*Exod. 14. 15*). Et si fueris opifex, poteris in officina sedens et operans psallere. Et si miles sis, aut sedcas in judicio, poteris hoc ipsum facere.

¹ Si Savillii conjecturæ fides adhibeatur, legendum erit, in secunda persona, *duxeris*.

3. *Gemitus spiritus quis sit.* — Licet etiam sine voce psallere, cum mens intus resonet. Non enim hominibus canimus, sed Deo, qui potest vel corda audire, et in mentis nostræ arcana ingredi. Hoc quoque Paulus ostendens vociferatur, dicens: *Ipse Spiritus interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus, quod secundum Deum postulet pro sanctis* (Rom. 8. 26. 27). Hoc autem dicebat, non quod Spiritus gerneret, sed quod viri spirituales, qui habent dona Spiritus, pro propinquis orantes, et supplicationes offerentes, hoc facerent cum compunctione et gemitibus. Hoc nos quoque faciamus, et quotidie Deum interellemus per psalmos et orationes. Ne autem verba solum offeramus, sed ipsam etiam sciamus vim dictionum, agnoscimus ipsum hujus Psalmi procerium in medium adducamus. Quod est ergo procerium? *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus.* Hic est mos amantium, amorem silentio non celare, sed enuntiare vicinis, et dicere se amare. Ardens enim res est natura dilectionis, nec potest anima sustinere, ut eam silentio teneat. Et ideo amans quoque Paulus dicebat Corinthiis: *Os nostrum ad vos apertum est, Corinthii* (1. Cor. 6. 11): hoc est, Non possum continere, et silentio premere dilectionem, sed vos semper et ubique, et in mente et in lingua circumfero. Ita etiam hic beatus Deum amans, et ardens amore, non potest in animum inducere ut taceat, sed aliquando quidem dicit: *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus.* Aliquando autem *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo. Sitivit ad te anima mea, sicut terra inaccessa, sine aqua, et deserta* (Psal. 62. 1). Ita enim dixit alius interpres. Quoniam enim non potest oratione amorem ostendere, huc et illuc obit quærens exemplum, ut vel ea ratione nobis suum amorem indicet, et amoris nos faciat participes. Ei ergo credamus, et sic amare ediscamus.

Amare Deum possumus, etsi non videamus. — Nec dicat mihi quispiam: Et quomodo possum amare Deum, quem non video? Multos enim amamus, licet eos non videamus, quemadmodum amicos nostros peregre profectos, vel filios, vel parentes, vel cognatos necessarios: nec ad id ullum affert nobis impedimentum quod eos non videamus, imo vero hoc ipsum magis accendit amorem, et auget desiderium. Et ideo de Mose quoque dicens Paulus, quod relictis thesauris et opibus, regni que claritate, et omni alio in Ægypto splendore, maluit cum Judæis affligi: deinde nos causam docens, quod hæc omnia faceret propter Deum, adjecit: *Invisibilem enim tanquam videns sustinuit* (Hebr. 11. 25 - 27). Non vides Deum, sed vides ejus creaturas, vides ejus opera, cælum, terram, et mare. Qui autem diligit, si dilecti opus viderit, si calceum, si vestem, si quodvis aliud, accenditur. Non vides Deum, sed vides ejus famulos, amicos, viros, inquam, sanctos, et qui habent apud eum fiduciam. Illos nunc observa et cole, et habebis non leve solatium tui desiderii. Etenim in hominibus non so-

lum nostros amicos, sed eos etiam qui ab illis amantur, amare consuevimus. Et si dixerit quispiam ex iis qui amantur a nobis, Hunc vel illum diligo, et si is beneficio aliquo fuerit affectus, ego me beneficium accepisse existimo: omnia facimus et procuramus, ut perinde ac si dilectum videremus, ita omne in eum studium ostendamus. Hoc ipsum in Christo quoque præclare facere possumus. Dixit: Diligo pauperes: et si ii boni aliquid acceperint, perinde ac si ipse recepissem, reddo remunerationem (Matth. 19. 21). Pro eis colendis et sublevandis nihil non faciamus: imo vero in ipsos omnes nostras facultates effundamus, credentes per ipsos Deum alere. Quod enim dum ii alantur, ipse alitur, audi quid dicat Christus: *Esurientem me vidistis, inquit, et aluistis: sitientem, et potum dedistis: nudum, et me operuistis* (Matth. 25. 35. 36): multasque dedit nobis rationes quibus possimus nostrum solari desiderium.

Amorem tria conciliant. Pulchritudo Dei. — Jam vero alias quoque tria sunt quæ amorem apud nos efficere consueverunt, forma corporis, magnitudo beneficii, vel quod ab eo amemur. Unumquodque enim eorum per se potest in nobis amorem procreare. Etsi enim nullum beneficium ab aliquo acceperimus, solum autem audiamus, eum nos perpetuo amare, ut qui nos laudet et admiretur, ei confestim conglutinamur, et eum tamquam benefactorem diligimus: in Deo autem non hoc solum, sed hæc etiam tria videre licet tanta, et tam insignia, ut nulla ea possit explicare oratio. Et primum pulchritudo illius beatæ, et ab interitu alienæ naturæ, res est quædam infinita, et nulla ratione superabilis¹, quæ omnem excedit rationem, et omnem effugit cogitationem. Quando autem pulchritudinem audiveris, nihil corporeum suspicaris, o dilecte, sed gloriam quamdam incorpoream, et magnificentiam ineffabilem.

4. Hanc itaque declarans propheta dicebat: *Et Seraphim stabant in circuitu ejus, et duabus quidem pennis vultum tegebant, duabus vero tegebant pedes, duabus autem volabant et clamabant, Sanctus, Sanctus, Sanctus* (Isai. 6. 2. 3), ex stupore, ex admiratione, ex illo decore, ex gloria. Et rursus David cum mente apprehendisset hanc ipsam beatæ illius naturæ pulchritudinem, et gloriam obstupuisset, dicebat: *Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime, specie tua et pulchritudine tua* (Psal. 44. 4. 5). Propterea Moses illum sæpe cupiebat videre, hoc amore sauciatus, et illam amans gloriam (Exod. 33. 13). Quocirca dicebat quoque Philippus: *Ostende nobis Patrem, et sufficit nobis* (Joan. 14. 3). Vel potius quæcumque dixerimus, ne parvum quidem, imo ne exile quidem vestigium illius decoris poterimus explicare. Sed vis beneficia enumeremus? Ne ea quidem poterit oratio consequi. Et ideo dicebat Paulus: *Gratia autem Domino propter donum ejus inenarrabile* (2. Cor. 9. 15). Et rursus: *Quæ oculus non vidit, et auris non au-*

¹ Ite voces, et nulla ratione superabilis, desunt in uno Codice apud Savil.

γ'. Ἐξεστὶ καὶ χωρὶς φωνῆς ψάλλειν, τῆς διανοίας ἔνδον ἠχοῦσης. Οὐ γὰρ ἀνθρώποις ψάλλομεν, ἀλλὰ Θεῷ τῷ δυναμένῳ καὶ καρδίας ἀκοῦσαι, καὶ εἰς τὰ ἀπόρρητα τῆς διανοίας ἡμῶν εἰσελθεῖν. Καὶ ταῦτα Παῦλος ἐνδεικνύμενος βοᾷ, λέγων· *Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις*. Ὁ δὲ ἐρευνητὴς τὰς καρδίας, εἶδε τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ὅτι κατὰ Θεὸν ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων. Τοῦτο δὲ ἔλεγεν, οὐκ ἐπειδὴ τὸ Πνεῦμα ἐστενάζειν, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ πνευματικοὶ ἄνδρες, οἱ τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος ἔχοντες, ὑπὲρ τῶν πλησίον εὐχόμενοι, καὶ τὰς ἰκετηρίας ἀναφέροντες, μετὰ κατανούξεως καὶ στεναγμῶν τοῦτο ἐποιοῦν. Τοῦτο καὶ ἡμεῖς ποιῶμεν, καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐντυγχάνομεν τῷ Θεῷ διὰ τε ψαλμῶν καὶ εὐχῶν. Ἴνα δὲ μὴ τὰ ῥήματα μόνον προσφέρωμεν, ἀλλὰ τὴν δύναμιν αὐτὴν εἰδῶμεν τῶν ῥήσεων, φέρε, τὸ προοίμιον αὐτὸ τοῦ ψαλμοῦ εἰς μέσον ἀγάγωμεν. Τί οὖν ἐστὶ τὸ προοίμιον; *Ὅν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχὴ μου πρὸς σέ, ὁ Θεός*. Τοιοῦτον τῶν ἐρώτων τὸ ἔθος, μὴ κατέχειν σιγῇ τὸν ἔρωτα, ἀλλ' εἰς τοὺς πλησίον ἐκφέρειν, καὶ λέγειν ὅτι φιλοῦσι. Θερμὸν γὰρ τι πρᾶγμα τῆς ἀγάπης ἢ φύσις, καὶ σιγῇ στέγειν αὐτὴν οὐκ ἂν ἀνέχοιτο ἡ ψυχὴ. Διὰ τοῦτο καὶ Παῦλος ἔλεγε Κορινθίοις φιλῶν· *Τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέφητε πρὸς ὑμᾶς, Κορινθιοὶ*· τουτέστι, Στέγειν καὶ σιγῇ κατέχειν τὴν ἀγάπην οὐ δύναμαι, ἀλλὰ διὰ παντὸς ὑμᾶς, καὶ πανταχοῦ, καὶ ἐπὶ τῆς διανοίας, καὶ ἐπὶ τῆς γλώττης περιφέρω. Οὕτω καὶ ὁ μακάριος οὗτος φιλῶν τὸν Θεόν, καὶ καιόμενος ἐν τῷ φιλεῖν, οὐκ ἀνέχεται σιγῆν, ἀλλὰ ποτὲ μὲν φησιν· *Ὅν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχὴ μου πρὸς σέ, ὁ Θεός*· ποτὲ δέ· *Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, πρὸς σέ ἐρθρίζω*. *Ἐδίψησέ σε ἡ ψυχὴ μου, ὡς γῆ ἄβατος καὶ ἀνυδρὸς καὶ ἐρημος*^α. Οὕτω γὰρ ἕτερος τῶν ἐρμηνευτῶν εἶπεν. Ἐπειδὴ γὰρ λόγῳ παραστήσαι τὸν ἔρωτα οὐκ ἰσχύει, περιέρχεται ζητῶν ὑπόδειγμα, ἵνα καὶ οὕτω τὸ φίλτρον ἡμῖν ἐνδείξηται, καὶ κοινωνοὺς ποιήσῃ τοῦ ἔρωτος. Πειθώμεθα τοίνυν αὐτῷ, καὶ μάθωμεν οὕτως ἐρᾶν.

Καὶ μὴ μοι λεγέτω τις· Καὶ πῶς δύναμαι φιλεῖν τὸν Θεόν ὃν οὐ βλέπω; Καὶ γὰρ πολλοὺς οὐχ ὀρώντες φιλοῦμεν, ὅσον τοὺς ἐν ἀποδημίᾳ φίλους ὄντας ἡμῖν, ἢ παῖδας καὶ πατέρας, ἢ συγγενεῖς καὶ οἰκέλους· καὶ οὐδὲν γίνεται κώλυμα ἐκ τοῦ μὴ ὄρᾶν, ἀλλ' αὐτὸ δὴ τοῦτο μάλιστα ἐκκαλεῖ τὸ φίλτρον, αὖξαι τὸν πόθον. Διὰ τοῦτο καὶ περὶ Μωϋσέως λέγων ὁ Παῦλος, ὅτι καταλιπὼν θησαυροὺς, καὶ πλοῦτον, καὶ βασιλείας περιφάνειαν, καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν λαμπρότητα τὴν ἐν Αἰγύπτῳ, εἴλετο μετὰ τῶν Ἰουδαίων κακουχεῖσθαι· εἶτα τὴν αἰτίαν ἡμᾶς διδάσκων, ὅτι δὴ ταῦτα πάντα ἐποίει διὰ τὸν Θεόν, προσέθηκε· *Τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὄρων ἐκαρτέρει*. Οὐχ ὄρᾶς τὸν Θεόν, ἀλλ' [135] ὄρᾶς τὰ δημιουργήματα, ὄρᾶς αὐτοῦ τὰ ἔργα, οὐρανόν, καὶ γῆν, καὶ θάλατταν. Ὁ δὲ φιλῶν, καὶ ἔργον ἴδῃ τοῦ φιλοῦμένου, καὶ ὑπόδημα, καὶ ἱμάτιον, καὶ ἄτιον ἕτερον, διαθερμαίνεται. Οὐχ ὄρᾶς τὸν Θεόν, ἀλλ' ὄρᾶς αὐτοῦ τοὺς οἰκέτας, τοὺς φίλους, τοὺς ἀγίους

ἄνδρας λέγω καὶ παῖδας ἔχοντας. Θεράπευσον ἐκείνους νῦν, καὶ ἔξεις τοῦ πόθου παραμυθίαν οὐ τὴν τυχοῦσαν. Καὶ γὰρ ἐπ' ἀνθρώπων, οὐχὶ τοὺς φίλους ἡμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπ' ἐκείνων φιλοῦμένους φιλεῖν εἰώθαμεν. Καὶ εἴπη τις τῶν ἐρωμένων τῶν ἡμετέρων, ὅτι· Τὸν δεῖνα φιλῶ, καὶ ἐκείνός τι πάθη χρηστὸν, ἐγὼ τῆς εὐεργεσίας ἀπολαύειν νομίζω· πάντα ποιοῦμεν καὶ πραγματευόμεθα, ὡς περ αὐτὸν τὸν ἐρώμενον ὀρώντες, οὕτω πάσαν περὶ ἐκείνον ἐπιδείξασθαι σπουδὴν. Ἐξεστὶ τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ κατορθῶσαι νῦν. Εἶπεν, ὅτι· Τοὺς πένητας φιλῶ· καὶ οὗτοί τι πάθωσιν ἀγαθόν, ὡς αὐτὸς ἀπολελαυκῶς, οὕτως ἀποδίδωμι τὴν ἀμοιβήν. Πάντα ποιήσωμεν ὑπὲρ τῆς εἰς αὐτοὺς θεραπείας· μᾶλλον δὲ πάντα τὰ ὄντα κενώσωμεν εἰς αὐτοὺς, πιστεύοντες διὰ τούτων τὸν Θεὸν τρέφειν. Ὅτι γὰρ αὐτὸς τρέφεται τούτων τρεφομένων, ἀκουσον τοῦ Χριστοῦ τί φησι· *Πειρώντά με γὰρ εἶδετε, φησὶ, καὶ ἐθρέψατε· διψῶντα, καὶ ἐποτίσατε· γυμνόν, καὶ περιεβάλετε*· καὶ πολλὰς ἡμῖν ἔδωκεν ἀφορμὰς τοῦ παραμυθεῖσθαι τὸν πόθον τὸν ἡμέτερον.

Ἄλλως δὲ τὸν ἔρωτα τὸν παρ' ἡμῖν τρία ταῦτα ποιεῖν εἴωθεν, ἢ εὐμορφία σώματος, ἢ εὐεργεσίας μέγεθος, ἢ τὸ φιλεῖσθαι παρ' αὐτοῦ. Τούτων γὰρ ἕκαστον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ δύναται ἐμποιεῖν φίλτρον ἡμῖν. Καὶ γὰρ μηδὲν ὦμεν εὖ παθόντες παρά τινος, ἀκούωμεν δὲ, ὅτι φιλῶν ἡμᾶς διατελεῖ, ἐπαινῶν ἡμᾶς, καὶ θαυμάζων, εὐθέως αὐτῷ συγκολλώμεθα, καὶ στέργομεν ὡς εὐεργέτην· ἐπὶ τοῦ Θεοῦ δὲ οὐχὶ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ τρία ταῦτα ἐστὶν ἰδεῖν μεθ' ὑπερβολῆς τοσαύτης, ὅσῃ οὐδὲ λόγος παραστήσαι δυνησεται. Καὶ πρῶτον, τὸ κάλλος τῆς μακαρίας ἐκείνης καὶ ἀκηράτου φύσεως, ὅτι ἀμήχανον οὕτω πῶς ἐστὶ καὶ ἄμαχον^β, καὶ πάντα ὑπερβαῖνον λόγον, καὶ πάσαν ἐκφεύγον διάνοιαν. Κάλλος δὲ ὅταν ἀκούσης, μηδὲν σωματικὸν ὑποπτέυσης, ἀγαπητέ, ἀλλὰ ἀσώματόν τινα δόξαν καὶ μεγαλοπρέπειαν ἀφραστον.

δ. Ταύτην οὖν ὁ προφήτης ἐκφαίνων ἔλεγε· *Καὶ τὰ Σεραφεῖμ εἰστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ, καὶ ταῖς μὲν δυσὶ πτέρυξι κατεκάλυπτον τὸ πρόσωπον, ταῖς δὲ δυσὶν ἐπέτονοντο, καὶ ἔκραζον*^γ, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, ἀπὸ τῆς ἐκπλήξεως, ἀπὸ τοῦ θαύματος, ἀπὸ τῆς εὐπρεπείας ἐκείνης, ἀπὸ τῆς δόξης. Καὶ πάλιν ὁ Δαυὶδ κατανοήσας αὐτὸ τοῦτο τὸ κάλλος, καὶ τὴν δόξαν ἐκπλαγεῖς τῆς μακαρίας ἐκείνης φύσεως, ἔλεγε· *Περίζωσαι τὴν ῥομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατὲ, τῇ ὡραιότητί σου καὶ τῷ κάλλει σου*. Διὰ τοῦτο καὶ Μωϋσῆς ἐπεθύμει πολλάκις αὐτὸν ἰδεῖν, τῷ φίλτρῳ τρωθεὶς τούτῳ, καὶ τῆς δόξης ἐκείνης ἐρῶν. Διὰ τοῦτο καὶ Φίλιππος ἔλεγε· *Δεῖξον ἡμῖν τὸν Πατέρα, καὶ [136] ἀρκεῖ ἡμῖν*. Μᾶλλον δὲ ὅσα ἂν εἴπωμεν, οὐδὲ μικρὸν, οὐδὲ ἀμυδρὸν ἴχνος τι τῆς εὐπρεπείας ἐκείνης παραστήσαι δυνησόμεθα. Ἀλλὰ τὰς εὐεργεσίας βούλη καταλέξωμεν; Ἄλλ' οὐδὲ ταύτας λόγος παραστήσαι δυνησεται. Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος ἔλεγε· *Χάρις δὲ τῷ Κυρίῳ ἐπὶ τῇ ἀνεκδιηγήτῳ αὐτοῦ δωρεᾷ*. Καὶ πάλιν· *Ἄ ὄφθαλμοῖς οὐκ εἶδε, καὶ οὐκ ἤκουσε,*

^α Ὡς γῆ ἄβατος... ἐρημος. Quis interpres ita verterit ignoratur

^β Καὶ ἄμαχον deest in uno cod. apud Savil.

^γ In editionibus τῶν Ὁ ἐπέταντο, καὶ ἐέκραγεν legitur.

καὶ ἐπὶ καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἀ ἤτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. Καὶ πάλιν· Ὁ βάθος πλούτου, καὶ σοφίας, καὶ γνώσεως Θεοῦ! ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξεργιάσται αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ! Ἄλλὰ τὸ φίλτρον ὃ περὶ ἡμᾶς ἐπεδείξατο ποῖος παραστήσει λόγος; Τοῦτο γοῦν ἐκπληττόμενος ὁ Ἰωάννης ἔλεγεν· Οἴτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὅτι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν. Εἰ δὲ βούλει καὶ ἀκούσαι αὐτοῦ τῶν ῥημάτων, καὶ τὸν πόθον μαθεῖν, ἀκουσον τί φησι διὰ τοῦ προφήτου· Μὴ ἐπιλήσεται γυνὴ τοῦ ἐλεῆσαι τὰ ἐκγόνια τῆς κοιλίας αὐτῆς; Εἰ δὲ καὶ ἐπιλάβοιτο ταῦτα γυνή, ἀλλ' ἐγὼ οὐκ ἐπιλήσομαί σου. Καὶ καθάπερ οὗτος ἔλεγεν· Ὅν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχὴ μου πρὸς σέ, ὁ Θεός· οὕτω καὶ ὁ Χριστός φησι· Ὅν τρόπον ἐπισυνάξει ὄρνις τὰ ἐαυτῆς νεοσσία, οὕτως ἐθέλησα ἐπισυνάξει τὰ τέκνα ὑμῶν, καὶ οὐκ ἐθέλησατε. Καὶ πάλιν, Καθὼς οἰκτεῖρει πατὴρ υἱούς, οὕτως ὀκτεῖρησε Κύριος τοὺς φοβουμένους αὐτόν· καὶ πάλιν, Ὅτι κατὰ τὸ ὕψος τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς ἐκρυταίωσεν Κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτόν. Καὶ καθάπερ ὁ προφήτης ὑπόδειγμα ζητεῖ, ἵνα τὸν πόθον ἐνδείξηται τὸν ἑαυτοῦ· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς ὑποδείγμασί τισι κέχρηται, ἵνα ἡμῖν δηλώσῃ τὸν ἔρωτα, ὃν περὶ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας ἔχει. Καὶ ὁ μὲν προφήτης ἔλαφον εἶπε διψῶσαν, καὶ γῆν ἐκκεκαυμένην· ὁ δὲ Θεὸς ὀρνίθων περὶ νεοττοῦς φιλοστοργίαν, καὶ πατέρων κηδεμονίαν, καὶ ὕψος οὐρανοῦ ἀπὸ γῆς, καὶ εὐσπλαγχνίαν μητέρων, οὐκ ἐπειδὴ τοσαῦτον φιλεῖ μόνον, ὅσον μήτηρ παῖδα, ἀλλ' ἐπειδὴ τούτων τῶν ὄρων, καὶ τῶν κανόνων καὶ ὑποδειγμάτων οὐκ ἔστι παρ' ἡμῖν ἕτερα μείζονα φιλίας τεκμήρια. Ἐπεὶ οὐ τοσαῦτον φιλεῖ ἡμᾶς μόνον, ὅσον παιδία μήτηρ φιλόστοργος, ἀλλὰ πολλῶ πλεον, ἀκουσον τί φησιν· Εἰ γὰρ καὶ ἐπιλάβοιτο, φησὶ, γυνὴ τῶν ἐκγόνων αὐτῆς, ἀλλ' ἐγὼ οὐκ ἐπιλήσομαί σου. Τοῦτο δὲ ἔλεγε δεικνύς, ὅτι πάσης φιλοστοργίας θερμότερος ὁ περὶ ἡμᾶς αὐτοῦ πόθος ἐστίν. Ταῦτα δὲ πάντα συλλέγων ἀναλογίζου πρὸς ἑαυτόν, καὶ θερμὸν ἐργάτη τὸν ἔρωτα, καὶ λαμπρὰν ἀνάψεις τὴν φλόγα. Ἐπεὶ οὖν τὰς φιλίας καὶ ἐφ' ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων οὐδὲν οὕτως ἐκκαίειν εἶωθεν, ὡς τὸ μεμνησθαι τῶν εὐεργεσιῶν, ὧν ἀπελαύσαμεν· καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τοῦτο ποιῶμεν.

Ἀναλογισώμεθα πόσα δι' ἡμᾶς ἐποίησεν, αὐτὸν τὸν οὐρανὸν, τὴν γῆν, τὴν θάλατταν, τὸν ἀέρα, τὰ ἐν τῇ γῆ φυτὰ, καὶ ἄνθη τὰ ποικίλα, καὶ κτήνη, καὶ ἔρπετά, τὰ ἐν τῇ θαλάττῃ, τὰ ἐν ἀέρι μέσῳ, τὰ ἄστρα τὰ ἐν οὐρανῷ, τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην, τὰ ὀρώμενα ἀπλῶς ἅπαντα, τὰς ἀστραπάς, τῶν ὠρῶν τὴν εὐταξίαν, ἡμέρας καὶ νυκτὸς διαδοχὴν, τὰς [137] ἐτησίους τροπὰς. Ψυχὴν ἐνέπνευσε, λόγον ἐχαρίσατο, ἀρχὴν τετίμηκε μεγίστην. Ἀγγέλους ἀπίστειλε, προφήτας ἐπεμφεν, ὑστερον τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὴν μονογενῆ. Καὶ μετ' ἐκεῖνα πάλιν καὶ οὗτος παρακαλεῖ καὶ δι' ἑαυτοῦ καὶ διὰ τοῦ μονογενοῦς Παιδός, ἵνα σὺ σωθῆς· καὶ οὐ παύεται Παῦλος πρὸςθεύων, Ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν, δεόμεθα ὑπὲρ Χριστοῦ, καταλα-

λάγητε τῷ Θεῷ. Καὶ οὐδὲ ἐνταῦθα ἴσθη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς φύσεως τῆς σῆς λαβίων ἀπαρχὴν, Ἐκάθισεν ἄνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Ἀληθῶς εὐκαιρον νῦν εἰπεῖν· Τίς λαλήσει τὰς δυναστείας τοῦ Κυρίου, ἀκουστάς ποιήσει πάσας τὰς αἰρέσεις αὐτοῦ; Κάκεινο πάλιν· Τί ἀνταποδώσω τῷ Κυρίῳ περὶ πάντων, ὧν ἀνταπέδωκέ μοι; Τί γὰρ ταύτης ἴσον γένοιτ' ἂν τῆς τιμῆς, ἀλλ' ἢ ὅταν ἡ ἀπαρχὴ τοῦ γένους ἡμῶν τοῦ τοσαῦτα προσκεκροκότος, τοῦ ἠτιμωμένου, ἐν ὕψει τοσοῦτον κάθηται, καὶ τοσαύτης ἀπολαύῃ τιμῆς; Μὴ τὰς κοινὰς δὲ μόνον εὐεργεσίας, ἀλλὰ καὶ τὰς ἰδίας ἀνάλεγε, οἷον εἴ ποτε συκοφαντία περιπεσῶν ἀππλλάγης τῆς κατηγορίας· εἴ ποτε ἀωρία καὶ μεσουκτιψ λησταῖς περιτυχῶν, διέφυγες ἐκείνων τὰς ἐπιβουλάς· εἴ ποτε ζημίαν ἐπενεχθεῖσαν ἀπεδώσω· εἴ νοσήματι περιπεσῶν χαλεπῶ παραμυθίας ἔτυχες.

ε'. Πάντα ἀνάλεγε τὰ παρὰ πᾶσαν σου τὴν ζωὴν γινόμενα εὐεργετήματα τοῦ Θεοῦ, καὶ πολλὰ πάντοι; εὐρήσεις, οὐ παρὰ πᾶσαν τὴν ζωὴν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ· καὶ εἰ ἐθούλετο ὁ Θεὸς πάσας τὰς καθ' ἐκάστην ἡμέραν εὐεργεσίας, ἅς ἡμᾶς εὐεργετεῖ, ἀγνοούντων ἡμῶν καὶ οὐκ εἰδόντων, εἰς μέσον τιθέναι, οὐδ' ἂν ἀριθμῆσαι αὐτὰς δυνηθείημεν. Πόσοι δαίμονες εἰς τὸν ἀέρα φέρονται τοῦτον; πόσοι ἐναντία δυνάμεις; Εἰ μόνον ἐπέτρεψεν αὐτοῖς τὴν ὄψιν τῆν ἑαυτῶν δεῖξαι τὴν φοβεράν ἐκείνην καὶ ἀτερπῆ, οὐκ ἂν ἐξέστημεν; οὐκ ἂν ἀπωλόμεθα; οὐκ ἂν διεφθάρημεν; Ταῦτα δὴ πάντα ἀναλογιζόμενοι, καὶ τὰ ἀμαρτήματα ἑαυτῶν, ὅσα ἐκόντες, ὅσα ἀγνοοῦντες σφαλλόμεθα * (καὶ γὰρ καὶ τοῦτο οὐ μικρὸν εἰς εὐεργεσίας λόγον, μὴ καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἐπεξίεναι τὸν Θεὸν τοῖς πλημμελήμασι τοῖς ἡμετέροις), δυνησόμεθα φιλεῖν τὸν Θεόν. Ὅταν γὰρ ἐννοήσης, ὅσα καθ' ἐκάστην ἀμαρτάνεις τὴν ἡμέραν, ὅσα καθ' ἐκάστην εὐεργετῆ τὴν ἡμέραν, ὅσης ἀπολαύεις μακροθυμίας, ὅσης ἀνέσεως, καὶ ὅτι εἰ καθ' ἐκάστην ὁ Θεὸς ἐπεξῆσει ^b, οὐδὲ βραχὺν ἂν ἐξῆσας χρόνον (κατὰ τὸν Προφήτην τὸν λέγοντα· Ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσης, Κύριε, Κύριε, τίς ὑποστήσεται;)^c· αὐτῷ χάριτας εἶπη, καὶ ἐπ' οὐδενὶ δυσχερανεῖς τῶν προσπιπτόντων· ἀλλ' ὄψει, ὅτι κἂν μυρία πάθης, οὐδέπω τὴν ἀξίαν ἀπέδουκας [138] δίκην, καὶ οὕτω διακεῖμενος πολὺν τὸν πόθον ἀνάψεις, καὶ δυνησῇ κατὰ τὸν προφήτην λέγειν· Ὅν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχὴ μου πρὸς σέ, ὁ Θεός. Ἄξιον δὲ ἐξετάσαι, τί δὴποτε τοῦτο τὸ ζῶον εἰς μέσον παρήγαγε. Διψαλέον πῶς ἐστίν ἡ ἔλαφος, καὶ διὰ τοῦτο συνεχῶς τρέχει ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων. Διψαλέον δὲ γίνεται καὶ ἀπὸ τῆς φύσεως καὶ ἀπὸ τοῦ τοῦς ὄψεις κατεσθίειν, καὶ τοῖς ἐκείνων τρέφεσθαι σώμασι. Καὶ σὺ τοίνυν τοῦτο ποιήσον· τὸν νοητὸν ὄψιν κατάφαγε· ἐδάφισον τὴν ἀμαρτίαν, καὶ δυνησῇ διψᾶν τὸν τοῦ Θεοῦ πόθον. Καθάπερ γὰρ τὸ πονηρὸν συνειδὸς ῥυπαροὺς ἡμᾶς ἐργάζεται, καὶ εἰς ἀπόγνωσιν ἡμᾶς ἐμβάλλει· οὕτως, ἂν ἐδαφίσωμεν

* Cod. Reg. Paris., καὶ ὅσα ἐκόντες, ὅσα ἀγνοοῦντες εὐπάσχομεν, καὶ τὰ ἀμαρτήματα ἑαυτῶν.

^b Morel. et Montf. ἐκείνη. E. Savil. dedimus ἐπεξῆσει, E. D.

divit, et in cor hominis non ascenderunt, quæ Deus præparavit iis qui ipsum diligunt (1. Cor. 2. 9). Et rursus : O altitudo divitiarum, et sapientiæ, et scientiæ Dei, quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et impervestigabiles viæ ejus (Rom. 11. 33)! Ejus autem in nos amorem quænam explicarit oratio? Eum certe admirans dicebat Joannes : Sic enim Deus dilexit mundum, ut Filium suum daret unigenitum (Joan. 3. 16). Quod si vis ejus verba audire, et cognoscere desiderium, audi quid dicat per prophetam : Numquid obliviscetur mulier misereri natorum uteri sui? Quod si eorum etiam obliviscatur mulier, ego tamen non obliviscar tui (Isai. 49. 15). Et sicut hic dicebat : Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus : ita etiam dicit Christus : Quemadmodum congregavi gallina pullos suos, ita volui congregare filios vestros, et nolulistis (Matth. 23. 37). Et rursus : Sicut miseretur pater filiorum suorum, miserius est Dominus eorum qui ipsum timent (Psal. 102. 13). Et rursus : Quoniam secundum altitudinem cæli a terra confirmavit Dominus misericordiam suam super timentes ipsum (Ibid. v. 11). Et quemadmodum propheta exemplum quærit ut suum ostendat desiderium : ita etiam Deus utitur quibusdam exemplis, ut significet nobis suum amorem nostræ salutis. Et propheta quidem dixit cervam sitientem, et terram adustam : Deus autem gallinarum in pullos caritatem, et patrum curam ac sollicitudinem, et cæli a terra altitudinem, et matrum viscera, non quod solum tantum amet, quantum mater filium, sed quoniam his definitionibus, regulis, et exemplis non sunt apud nos alia majora signa et argumenta amicitiae. Nam quod nos non solum tantum amet, quantum mater pia filios, sed etiam multo magis, audi quid dicit : Quod si etiam oblita fuerit mater filiorum suorum, ego tamen tui non obliviscar (Isai. 49. 15). Hoc autem dicebat significans, suum in nos desiderium esse omni caritate naturali ardentius. Hæc autem omnia apud teipsum considera, et amorem vehementem accendes, claramque flammam resplendentem caritatis efficies. Quoniam ergo nihil apud nos homines æque solet accendere amicitiam, ut assidue meminisse beneficiorum quæ accepimus : hoc etiam in Deo faciamus.

Beneficia Dei in nos. — Apud nos consideremus quæcumque fecit propter nos, ipsum cælum, terram, mare, aerem : quæ in terra sunt, arbores, varios flores, jumenta, reptilia : ea quæ sunt in mari : quæ in aere medio : astra quæ sunt in cælo, solem, lunam, et ut semel dicam, omnia quæ videntur, fulgura, temporum pulchrum ordinem, diei et noctis successionem, annuas conversiones. Animam inspiravit, rationem donavit, maximo honoravit imperio. Misit angelos, misit prophetas, postea Filium suum unigenitum. Et post illa rursus ipse quoque et per se et per Filium unigenitum hortatur ut tu serveris ; nec cessat Paulus in hodiernum usque diem dicere : Pro Christo legatione fungimur, nempe Deo per nos hortante, obsecramus pro Christo, reconcilianini Deo (2. Cor. 5. 20). Et ne hic quidem constitit, sed ex tua natura

acceptas primitias Considerare fecit super omnem principatum, potestatem, et dominatum, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro (Ephes. 1. 21). Nunc vere est opportunum dicere : Quis loquetur potentias Domini, et auditas sanctet omnes laudationes ejus (Psal. 105. 2)? Et illud rursus : Quid retribuam Domino, pro omnibus quæ retribuit mihi (Psal. 115. 12)? Quid enim potest cum hoc honore conferri, nisi quando primitiæ generis nostri, quod in tam multis offendit, quod ignominia et dedecore est affectum, in tanta sedent altitudine, tantoque honore nunc fruuntur? Nec vero communia solum beneficia, sed etiam propria et privata apud te reputa, quemadmodum si quando fuisses delatus per calumniam, absolutus esses ab accusatione : si quando cum media et intempesta nocte incidisses in latrones, effugisses illorum insidias : si quando ex damno tibi illato te expeditivisses : si cum in morbum gravem incidisses, recreatus esses.

5. Reputa quæ per totam tuam vitam accepisti a Deo beneficia, omnino ea permulta invenies, non solum in tota vita, sed vel in uno die : si vellet Deus omnia beneficia, quibus nos quotidie afficit, imprudentibus nobis et nescientibus, in medium afferre, ne ea quidem enumerare possemus. Quot dæmones feruntur per hunc aerem? quot adversæ potestates? Si ergo eis solum permitteret terribilem illum suum et horrendum aspectum nobis ostendere, annon mente dimoveremur? annon periremus? annon omnino interiremus? Hæc omnia reputantes, nec non peccata quæcumque vel sponte, vel inscientes admittimus¹ (nam hoc quoque non est parvum reputandum beneficium, quod non singulis diebus Deus nostra ulciscatur delicta), poterimus Deum diligere. Quando enim cogitaveris quot peccata quotidie committis, et quot singulis diebus beneficia accipis, quanta Dei lenitate et clementia frueris, et quod si Deus voluisset quotidie de tuis peccatis pœnas sumere, ne brevi quidem tempore vixisses, (prout dicit propheta : Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit [Psal. 129. 3]?) ei ages gratias, et nihil erit tibi grave ac molestum eorum quæ acciderint : sed videbis, te etiamsi innumera longe graviora accidissent, nondum tamen dedisse pœnas quas merueras : et ita affectus magnum accendes desiderium, et poteris dicere cum propheta : Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus. Est autem operæ pretium quærere, quanam de causa hoc animal in medium adduxerit. Cervus est sitibundus, et ideo frequenter currit ad fontes aquarum. Efficitur autem sitibundus et a natura, et ex eo quod serpentes comedat, et illorum alatur corporibus. Ergo tu hoc quoque fac : serpentem intelligibilem comede ; peccatum humi prosterne, et poteris sitire Dei desiderio. Quemadmodum enim mala conscientia efficit nos sordidos, et adducit nos ad desperationem : ita, si nostra

¹ Hic, teste Savilio, in Codice Regio Paris. legitur, quæcumque sponte, quæcumque ignorantes beneficia accipimus, et peccata nostra.

peccata humi prostraverimus, si improbitatem expurgaverimus, poterimus respicere ad spirituale desiderium, cum magna animi alacritate Deum vocare, et vehementiorem amorem accendere, nec verbis solum, sed etiam factis hoc responsum succinere. Propterea enim psalmos nobis cecinit ille beatus, vel potius gratia Spiritus, non ut verba tantum dicamus, sed eos factis quoque meditemur. Ne ergo existimes te propterea huc ingredi, ut verba tantum dicas, sed ut quando succinis, responsum illud pacta conventa esse arbitreris. Quando enim dixeris: *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus*: cum Deo pactum fecisti, scripsisti syngrapham absque charta et atramento, voce professus te ipsum diligere plus omnibus, et nihil ei præferre, ejusque amore ardere. Si ergo egressus videris formosam aliquam et impudicam mulierem te inescantem, et ad sui amorem pellicientem, dic ei: Non possum te sequi, cum Deo pactum feci, et præsentibus fratribus, sacerdotibus, doctoribus, professus sum et promisi per responsum illud, me eum ita diligere, *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum*. Vereor pacta conventa transgredi, illum unum deinceps amorem meditor. Si videris argentum in foro situm, aut vestes aureas, alios gloriose incedentes, stipatos famulis, et habentes equos frenis auratis, ne te moveat illa pompa, sed tibi rursus cane, et dicturæ animæ: Paulo ante cecinimus, *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus*; et quod scriptum est nobis attribuimus, idque nostrum esse fecimus. Nihil ergo amemus eorum quæ ad hanc vitam pertinent, ut ille amor nobis purus maneat et integer, et ne divisus fiat imbecillior. Hæ divitiæ omnes divitias, omnem thesaurum, omnem gloriam, omnem existimationem, omnem claritatem nobis largiri poterunt. Eas obtineamus, et nulla re alia egebimus. Si enim qui turpi amore tenentur, et alicujus puellæ, sæpe etiam deformis, ardore incenduntur, nec parentum minas, nec amicorum convicia, nec aliorum multorum quidpiam curant reprehensionem, sed ad illam tamquam ad scopum tendentes, et domum despiciunt, et paternam hereditatem, gloriam et existimationem, amicorumque adhortationes contemnunt, æstimantes se magnam habere circa hæc omnia consolationem, si apud amicam tantum in pretio et honore fuerint, licet vilis, famosa, et quæcumque ea fuerit: qui Deum ut oportet diligunt, sentientne umquam quæ sunt inter homines aut præclara, aut molesta? Nec præsentis quidem vitæ pompam apprehendent, ut qui ad illum amorem dirigantur, sed omnem ridebunt prosperitatem, et res omnes adversas contemnent, ut qui sint alligati Dei desiderio, et nihil aliud cernant præterquam illum solum, et cum semper cogitent, et se esse omnibus beatiores existiment. Licet in paupertate, licet in ignominia, licet in vinculis, licet in afflictionibus, licet sint in extremis malis: in omnibus quæ patiuntur existimabunt se melioris esse conditionis, quam reges, admirabilem quamdam habentes consolationem, quod

ea patiantur propter eum quem diligunt.

6. Quocirca Paulus quoque, cum esset in quotidianis mortibus, in carceribus, in naufragiis, in solitudinibus, in flagellis, in innumerabilibus aliis suppliciis, gaudebat, exultabat et gloriabatur (2. Cor. 11. 23-27): et nunc quidem dicebat: *Non solum autem in spe gloriæ Dei, sed etiam gloriamur in afflictionibus* (Rom. 5. 2. 3); nunc autem rursus: *Gaudeo in passionibus, et adimpleo quæ desunt afflictionibus Christi in carne mea* (Coloss. 1. 24); et gratiam eam rem vocat, ita confitens et dicens: *Nobis ita gratis a Christo donatum est, ut non solum in ipsum credamus, sed ut etiam pro ipso patiamur* (Philipp. 1. 29). Nos quoque studeamus esse eodem animo, et omnes quæ incidunt molestias, placide et lubenter feramus. Ferre autem poterimus, si Deum ita amaverimus, ut amavit propheta. Non solum enim ex responso illo ejus amorem videre possumus, sed etiam ex eis quæ consequuntur. Cum enim dixisset: *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus*, subjunxit dicens: 3. *Sitivit anima mea ad Deum fortem vivum: quando veniam et apparebo ante faciem Dei?* Non dixit: Amavit anima mea Deum vivum, neque, Dilexit anima mea Deum vivum: sed ut ostenderet affectum, amorem sitim vocavit, ambo nobis significans, et ardorem amoris, et ejusdem perpetuitatem. Quemadmodum enim qui sitiunt, non hoc in uno die patiuntur, et duobus, et tribus, sed per totam vitam, ad hoc nos ducente natura: ita etiam beatus ille, et omnes sancti, non uno solum die fuerunt in compunctione, sicut multi homines, nec duobus, nec tribus (hoc enim non esset mirandum), sed assidue et singulis diebus religiose amare perseverabant, et amorem augebant. Quod quidem ipse quoque significans dicebat: *Sitivit anima mea ad Deum fortem vivum*, simul et causam volens dicere, ut per te ostendat, quomodo quis Deum sic amare possit. Hoc enim declaravit per ea quæ sequuntur, cum dixit: *Sitivit anima mea ad Deum*, et subjungit *Vivum*: propemodum studeans et vociferans omnibus qui rebus hujus vitæ inhiant: Quid in corpora insanitis? quid corpora amatis? quid gloriam desideratis? quid concupiscitis voluptatem? Nihil eorum manet et vivit perpetuo, sed diffluit et præterit, et est umbra inanius, somniisque fallacius, ac citius quam verni flores corrumpitur et interit. Quidni enim citius corrumpi dicam et interire, cum alia quidem nos relinquant simul cum vita præsentis, alia etiam ante dissolvantur? Incerta est eorum possessio, instabilis eorum usus et fruitio, velox est mutatio: in Deo autem nihil est ejusmodi, sed vivit quidem et manet perpetuo, nullam mutationem, nec ullam conversionem suscipiens. Caducis ergo et momentaneis relictis, eum qui est æternus et perpetuus amemus. Neque enim fieri potest, ut qui illum amat, pudore umquam afficiatur: fieri non potest ut ab eo excidat: fieri non potest ut eo quem amat, destituatur. Qui amat pecunias, vel morte adveniente, vel etiam ante mortem nudatur iis quæ desiderat. Ei quoque qui præsentem amat gloriam, idipsum sæpe

παρούσης τὸ αὐτὸ πάσχει· πολλάκις δὲ καὶ τὸ τῶν σωμάτων κάλλος πολὺ τῶν εἰρημένων κατασβέννυται ὀσττον, καὶ πάντα ἀπλῶς τὰ βιωτικά, πρόσκαιρα καὶ ἐφήμερα, καὶ πρὶν ἢ παραγενέσθαι καὶ φανῆναι, εὐθέως ἀποπηδᾷ. Ὁ δὲ τῶν πνευματικῶν ἔρωσ τῶναντιον ἅπαν, ἀκμάζει διηνεκῶς καὶ ἀνθεῖ, καὶ γῆρας οὐκ οἶδεν, οὐδὲ παλαιότητα δέχεται, οὐδὲ μεταβολῇ τινι καὶ τροπῇ καὶ ἀδηλίχ τοῦ μέλλοντός ἐστιν ὑπεύθυνος· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα τοὺς κεκτημένους ὠφελεῖ, καὶ περιβάλλει πάντοθεν, καὶ ἀπελθόντας ἐντεῦθεν οὐκ ἀφήσιν, ἀλλὰ καὶ συναποδημεῖ καὶ συμμεθίσταται τούτοις, καὶ τῶν φωστῆρων αὐτῶν λαμπροτέρους αὐτοὺς ἀποφαίνει κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Ἐπερ οὖν εἰδὼς καὶ ὁ μακάριος Δαυὶδ, φιλῶν διετέλει, καὶ τὸν ἔρωτα οὐκ ἠνέσχετο κατέχειν ἔνδον, ἀλλὰ παντὶ τρόπῳ δεῖξαι τοῖς ἀκούουσιν ἠπειγέτο τὸ πῦρ, ὅπερ ἔνδον αὐτὸν συνεῖχεν. Εἰπὼν γάρ, Ἐδίψησεν ἡ ψυχὴ μου πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ἰσχυρόν, τὸν ζῶντα, ἐπήγαγε, Πότε ἤξω καὶ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ; Ὁρα καιόμενον τὸν ἀνθρώπον· ὄρα ἐμπιπράμενον. Εἰδὼς ὅτι ἐντεῦθεν ἀπελθὼν αὐτὸν ὄψεται, οὐδὲ τὴν ἀναβολὴν ἀναμένει· οὐ στέγει τὴν ὑπέρθεσιν ^β, ἀλλὰ ἀποστολικὸν ἡμῖν ἐνταῦθα δείκνυσι φρόνημα. Καὶ γὰρ ἐκεῖνος ἔστεινεν ἐπὶ τῇ μελλήσει [141] τῆς ἐντεῦθεν ἀποδημίας· καὶ οὗτος τὸ αὐτὸ τοῦτο ἔπασχε. Διὰ τοῦτο ἔλεγε, Πότε ἤξω καὶ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ; Καὶ εἰ μὲν ἰδιώτης τις ἦν καὶ εὐτελής, καὶ ταπεινός, καὶ ἐν πενίᾳ ζῶν, μέγα μὲν καὶ οὕτως τὸ τῆς παρούσης κατατρονῆσαι ζωῆς· πλὴν οὐχ οὕτω μέγα καθάπερ οὖν τὸν βασιλεύοντα καὶ τσαούτης ἀπολαύοντα τρυφῆς, τσαούτης μετέχοντα δόξης, νίκας ἀνηρημένον μυρίας, καὶ πολλοὺς νικῆσαντα πολέμους, καὶ λαμπρὸν ὄντα καὶ ἐπίδοξον πανταχοῦ, πάντων μὲν καταγελᾶν τούτων, καὶ πλούτου καὶ δόξης καὶ τρυφῆς ἀπάσης, κεχτηνέαι δὲ πρὸς τὰ μέλλοντα· τοῦτο μεγαλοφύχου τινός ἐστι διανοίας, τοῦτο φιλοσόφου ψυχῆς καὶ πρὸς τὸν οὐράνιον ἐπερωμένης ἔρωτα ^γ.

ζ'. Τοῦτον δὴ καὶ ἡμεῖς μιμησώμεθα, καὶ μὴ θαυμάσωμεν τὰ παρόντα, ἵνα θαυμάσωμεν τὰ μέλλοντα· μάλλον δὲ θαυμάσωμεν τὰ μέλλοντα, ἵνα μὴ θαυμάσωμεν τὰ παρόντα. Ἄν γὰρ διηνεκῶς ταῖς περὶ ἐκείνων ἐννοίαις ἐνδιατρίβωμεν, καὶ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, τὴν ἀθανασίαν, τὴν ζωὴν τὴν ἀτελεύτητον, τὴν μετὰ ἀγγέλων χορείαν, τὴν μετὰ Χριστοῦ διατριβὴν, τὴν ἀκήρατον δόξαν ἐκείνην, τὴν πάσης ἀπηλλαγμένην ὀδύνης ζωὴν ἀναλογισώμεθα πρὸς ἑαυτοὺς, καὶ ἐνορῶμεν, ὅτι καὶ δάκρυα, καὶ οὐκίδη, καὶ λοιδορίαι, καὶ θάνατος, καὶ ἀθυμίαι, καὶ πόνοσ, καὶ γῆρας, καὶ νόσοσ, καὶ ἀρρώστια, καὶ πενία, καὶ συκοφαντία, καὶ χηρεία, καὶ ἁμαρτία, καὶ κατάγνωσισ, καὶ κόλασισ, καὶ τιμωρία, καὶ εἴ τι ἕτερον κατὰ τὸν παρόντα βίον ἐστὶ λυπηρὸν καὶ ἀηδὲσ ^δ, ταῦτα πάντα ἀπελήλαται, ἀντεισενήνεκται δὲ ἀντὶ ταύτων εἰρήνη, πραότησ, ἐπιείκεια, ἀγάπη, χαρὰ, δόξα, τιμὴ, λαμπρότης, τὰ ἄλλα, ὅσα οὐδὲ λόγος παραστήσαι δυνήσεται, οὐδὲν ἡμᾶσ τῶν παρόντων αἰρήσεται, ἀλλὰ καὶ ἡμεῖσ δυνησόμεθα λέγειν κατὰ τὸν Προφήτην· Πότε ἤξω καὶ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ; καὶ οὕτω διακειόμενοι, οὔτε εἰς ἀπόνοιαν ἀπὸ τῶν τοῦ βίου λαμπρῶν, οὔτε εἰς ἀθυμίαν ἀπὸ τῶν λυπηρῶν ἐμπεισώμεθα, οὐ φθόνος, οὐ

κενοδοξία, οὐκ ἄλλο τι τῶν τοιούτων ἡμᾶσ αἰρήσεται ποτε. Μὴ τοίνυν ἀπλῶς ἐνταῦθα εἰσώμεν, μηδὲ τὰς ὑπακοὰς ἀφωσιωμένοι ὑπακούωμεν ^ε, ἀλλὰ ἀντὶ βακτηρίας αὐτάσ λαθόντες ἐξέλθωμεν. Ἄρκει δὲ ἕκαστος στίχοσ πολλὴν ἡμῖν ἐνθεῖναι φιλοσοφίαν, καὶ εἰς τὰ τὰ δόγματα διορθῶσαι, καὶ εἰς τὸ βίον ὠφελῆσαι τὰ μέγιστα· κἂν μετὰ ἀκριβείας ἕκαστην διερευνήσωμεν ῥῆσιν, μεγάλα καρπωσόμεθα ἀγαθὰ. Οὔτε γὰρ πενίαν, οὔτε ἀσχολίαν, οὔτε ὀκνηρίαν δεῖ ἐνταῦθα προβάλλεσθαι. Κἂν γὰρ πένης ᾖ, καὶ διὰ τὴν πενίαν ἀπορῆσ βιβλίων, ἢ βιβλία μὲν ἔχῃ, σχολῆσ δὲ μὴ ἀπολαύσῃ, τὰς ὑπακοὰς μόνον διατήρησόν μοι τῶν ψαλμῶν, ἃς ἐνταῦθα ὑποβάλλεις οὐχ ἅπασ, οὐ δὶσ, οὐ τρίσ, ἀλλὰ καὶ πολλάκισ, καὶ μεγάλην ἀπελθὼν λήψῃ τὴν παραμυθίαν. Ὁρα γοῦν, ἡ ὑπακοὴ αὐτῇ πόσον ἡμῖν ἠνέφεσ θησαυρόν. Καὶ μὴ μοι λεγέτω τισ, ὅτι πρὸ τῆσ ἐρμηνείας οὐκ εἶδεν αὐτῆσ τὴν δύναμιν. Καὶ γὰρ πρὸ τῆσ ἐρμηνείας παντὶ τῇ ἀκούοντι καὶ ὀπωσοῦν [142] βουλομένῳ προσέχειν εὐσύνοπτοσ ἡ ὑπακοὴ. Εἰ γὰρ μόνον ἐπαίδευτασ σαυτὸν λέγειν· Ὁν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφοσ ἐπὶ τὰσ πηγὰσ τῶν ὑδάτων, οὕτωσ ἐπιποθεῖ ἡ ψυχὴ μου πρὸσ σέ, ὁ Θεόσ· ἐδίψησεν ἡ ψυχὴ μου πρὸσ τὸν Θεὸν τὸν ἰσχυρόν, τὸν ζῶντα· πότε ἤξω καὶ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ; καὶ πρὸ τῆσ ἐρμηνείας δύνασαι πᾶσαν φιλοσοφίαν ἐνθεῖναι. Οὐχ αὐτῇ δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἕκαστῃ ὑπακοῇ τὸν αὐτὸν ἡμῖν παρέξεται πλοῦτον. Κἂν εἴπῃσ πάλιν· Μακάριοσ ἀνὴρ ὁ φοβούμενοσ τὸν Κύριον, καὶ δυντήθῃσ ἰδεῖν τί ἐστὶν ὃ λέγεισ· οὐ τὸν πλουτοῦντα, οὐ τὸν ἄρχοντα, οὐ τὸν εὐμορφον, οὐ τὸν ῥώμῃ κεκοσμημένον, οὐ τὸν οἰκίασ ἔχοντα λαμπράσ, οὐ τὸν ἐν δυναστείαισ ὄντα, οὐ τὸν ἐν βασιλείαισ τρεφόμενον, οὐκ ἄλλον οὐδένα· ἀλλὰ τὸν ἐν εὐλαθείᾳ, τὸν ἐν φιλοσοφίᾳ, τὸν ἐν φόβῳ Θεοῦ ζῶντα ζηλώσεισ, οὐ μόνον διὰ τὰ μέλλοντα, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὰ τὰ παρόντα. Καὶ γὰρ καὶ ἐνταῦθα οὗτοσ ἐκείνου δυνατώτεροσ. Εἰ γὰρ δὴ ποτε νόσοσ ἐπιστῇ, ὃ μὲν τὴν ἀλουργίδα ἔχων οὐδὲν ἀπὸ τῶν δορυφόρων καὶ τῆσ πολλῆσ φαντασίασ εἰς τὴν παραμυθίαν ὠφελεῖται τῆσ ἀρρώστιασ, ἀλλὰ καὶ οἰκειῶν, καὶ πατέρων, καὶ πάντων παρόντων, καὶ χρυσῶν ἱματίων ἐπικειμένων καὶ ὑποκειμένων, ὡσπερ ἐν καμίνῳ κεῖται καιόμενοσ· ὃ δὲ ἐν εὐλαθείᾳ ζῶν, καὶ τὸν Θεὸν φοβούμενοσ, οὐ πατέροσ, οὐκ οἰκέτοσ, οὐκ ἄλλου τινόσ παρόντοσ, ἀναβλέψασ εἰς τὸν οὐρανὸν οὐ πολλάκισ, ἀλλὰ καὶ δὶσ καὶ τρίσ, πᾶσαν τὴν κάμινον ἐκείνην ἔσθεσε. Τοῦτο δὲ καὶ ἐν ταῖσ περιστάσεσι καὶ ἐν τοῖσ ἀδοκῆτοισ πᾶσι συμβαῖνον ἴδοι τισ ἂν, τοὺσ ἐν πλούτῳ καὶ περιφανείᾳ θορυβουμένουσ, τοὺσ δὲ ἐν εὐλαθείᾳ καὶ φιλοσοφίᾳ ἀταράχωσ ἅπαντα φέροντασ. Καὶ πρὸ τούτων δὲ πάντων, κἂν μηδὲν συμπέση δεινόν, πλείονοσ τὸ συνειδὲσ τοῦ φοβουμένου τὸν Θεὸν καὶ καθαρωτέροσ ἠδονῆσ γέμει τῆσ τοῦ πλουτοῦντοσ ψυχῆσ. Ἐκεῖνοσ μὲν γὰρ, εἰ καὶ τῆσ ἐξωθεν ἀπολαύει τροφῆσ ^ε, τῶν ἐν λιμῶ ζώντων ἀπάντων χαλεπώτερον διακείσεται, τὰ οἰκεία ἑαυτὸν ἀναμιμνήσκων κακὰ καὶ πονηρῶ συζῶν συνειδότι· οὗτοσ δὲ, κἂν τῆσ ἀναγκαίασ ἀπορῆσ τροφῆσ, τῶν πάσοσ ἀπολαύοντων τρυφῆσ εὐθυμότεροσ ἐστει, ἐλπίσι χρησταῖσ συντρεφόμενοσ, καὶ τὰσ ἀμοιβὰσ τῶν οἰκειῶν κατορθωμάτων καθ' ἕκαστην προσδοκᾷ τὴν ἡμέραν. Ἴνα δὲ μὴ μακρύνων τὸν λόγον δόξω ἐνοχλεῖν, τοῖσ φιλο-

^a Sic Savil. Mor. et Monif. καὶ κατὰ τ. ἡμ. Edit.

^b Οὐ στέγει τὴν ὑπέρθεσιν, *moramque non patitur*. Non tamen voce στέγειν hoc sensu utitur Chrysostomus.

^c Savil. καὶ τὸν οὐράνιον ἐρωμένησ ἔρωτα.

^d Sic Savil. melius quam Mor. et Monif. ἀειδέσ. Edit.

^e Hæc pessime verterat Herveus: *Neque perfunctorie audiamus, sed ea quæ audita fuerint pro baculo sumentes, egrediamur*. Perperam sequentia similiter transtulerat, eo quod voces ὑπακούειν, ὑπακοή, εἰ ὑποβάλλειν non intelligeret.

^f Savil. conjicit τρυφῆσ.

accidit. Corporum autem pulchritudo sæpe iis, quæ prædicta sunt, multo citius extinguitur: et omnia quæ ad hanc vitam, ut semel dicam, pertinent, sunt caduca et momentanea, ac priusquam adsint et appareant, protinus resiliunt. Spiritualium autem amor contra se habet, assidue viget et floret, non novit senium, non suscipit vetustatem, nec ulli mutationi, conversioni, et ignorantia futurorum est obnoxius; sed hic etiam juvat eos qui possident, eos undique vallat, eosque qui ex vita excesserint, non dimittit, sed una cum illis peregrinatur, et una cum illis recedit, et ipsis luminaribus eos reddit illo die clariores. Quæ quidem sciens quoque beatus David, in Dei amore perseveravit, amoremque intus continere non sustinuit, sed audientibus omni ratione ignem ostendere contendit, quo intus ardebat. Cum enim dixisset: *Sitivit anima mea ad Deum fortem vivum*, subjunxit: *Quando veniam et apparebo ante faciem Dei?* Vide ardentem hominem, vide inflammatum. Sciens enim se cum hinc recesserit, eum esse visurum, ne exspectat quidem dilationem: moramque non patitur, sed hic nobis spiritum ostendit apostolicum. Etenim ille quoque ingemiscebat propter diuturnitatem hujus peregrinationis. Idipsum huic quoque usuvenit. Et ideo dicebat, *Quando veniam et apparebo ante faciem Dei* (2. Cor. 5. 2)? Et si esset quidem privatus aliquis, humilisque et abjectus, et vivens in paupertate, magnum quidem esset vel sic vitam præsentem continere: sed non esset ita magnum, ut nunc regem videre tantis fruente deliciis, tantæque gloriæ consortem, innumerabiles victorias consequutum, in multis bellis victorem omni ex parte clarum, insignem et illustrem; hæc omnia irridere, divitias, gloriam, et omnes delicias, ad futura autem aspirare et inhiare: hoc est magni cujusdam et excelsi animi, hoc est animæ quæ tenetur studio sapientiæ, et caelesti amore vere capta est.

7. Eum nos quoque imitemur, ne præsentia admiremur, ut admiremur futura: vel potius admiremur futura, ne admiremur præsentia. Si enim in illis cogitandis perpetuo versemur, et regnum cælorum, immortalitatem, vitam quæ numquam desinet, ducendam cum angelis choream, futuram cum Christo conversationem, gloriam illam quæ numquam interit aut corrumpitur; vitam autem ab omni dolore liberam apud nos ipsos consideremus, et quod lacrymæ, probra, maledicta, mors, tristitia, labor, senectus, morbus, ægrotudo, paupertas et calumnia, viduitas, peccatum et condemnatio, pœna et supplicium, et si quid est aliud in vita præsentis molestum et acerbum, ea omnia expulsa sunt: loco autem eorum introducta sunt pax, lenitas, mansuetudo, dilectio, letitia, gloria, honor, splendor, et alia, quæ ne posset quidem oratio consequi, nihil nos rerum capiet præsentium, sed poterimus nos quoque dicere cum propheta, *Quando veniam et apparebo ante faciem Dei?* et ita affectos nec res splendidæ et secundæ nos efferent, nec insolentes efficiant; nec quæ sunt molesta ac gravia, tristitia afficient; non invidia, non vana gloria, non

aliquid aliud nos unquam efferet. Ne huc ergo temere ingrediamur, neque responsa perfunctorie emittamus, sed ea pro baculo sumentes egrediamur. Sufficit autem unusquisque versus ut nobis comparet plurimum philosophiæ, ut corrigat dogmatum sententiam, et ut afferat maximam vitæ utilitatem: et si unamquamque dictionem exacte perscrutemur, admodum uberes inde fructus colligemus. Neque enim paupertatem, nec negotia, nec tarditatem hic opus est prætexere. Etsi enim sis pauper, et propter paupertatem libris careas, vel libros quidem habeas, non suppetat autem tibi otium, mihi tantum responsa Psalmorum observa, quæ hic succinuisti non semel, non bis, non ter, sed sæpe, et ex eo magnam capies consolationem. Vide ergo quantum nobis thesaurum aperuerit vel ipsum responsum. Nec mihi dicat quispiam, Ante interpretationem nesciebam quid valeret. Nam etiam ante interpretationem omni tempore a volente utcumque animum adhibere bene potest intelligi responsum. Si enim teipsum solummodo docueris dicere, *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus: sitivit anima mea ad Deum fortem vivum: quando veniam et apparebo ante faciem Dei?* id vel ante interpretationem suffecerit tibi ad omnem introducendam philosophiam. Neque hoc solum, sed etiam unumquodque responsum easdem nobis suppeditabit divitias. Nam si rursus dixeris: *Beatus vir qui timet Dominum* (Psal. 111. 1): et potueris scire quidnam sit id quod dicis: non divitem, non principem, non formosum, non eum qui valet viribus, non eum qui aedes possidet magnificas, non eum qui gerit magistratus, non eum qui in regia nutritur, nullum denique alium, nisi eum qui est pius ac religiosus, qui studio sapientiæ tenetur, qui Deum timet, beatum duces, non solum propter futura, sed etiam propter præsentia. Nam etiam in hac vita hic quoque est illo potentior. Nam si morbus quandoque invaserit, ille quidem indutus purpura nihil a satellitibus et superbo illo exteriori apparatu juvatur ad solandam ægrotudinem, sed domesticis, parentibus, omnibusque præsentibus, et aureis vestibibus super eum positis atque substratis, jacet ille ardens veluti in fornace. Qui est autem pius, et Deum timet, non patre, non servo, non ullo alio presente, postquam in cælum non sæpe, sed bis et ter suspexit, omnem illam fornacem exstinxit. Hoc etiam viderit quispiam evenire in rebus adversis, et in omnibus quæ inopinato accidunt, eos quidem qui divitiis affluunt, clarique sunt et insignes, turbari: eos autem qui sunt pii, et sapientiæ studiosi, omnia ferre facile et placide. Jam vero ante ea omnia, si nihil grave evenerit, ejus qui Deum timet conscientia est et majori et sinceriori voluptate plena, quam divitis anima. Ille enim, etsi externis cibo fruatur¹, gravius afflicatur omnibus qui fame vexantur, dum sua mala in memoriam redigit, et cum mala vivit conscientia: hic autem, licet necessario alimento careat, erit tranquilliori et alacriori animo quam ille qui fruuntur omnibus deliciis, ut qui bona spe

¹ Hævetus: *etsi externa voluptate fruatur.*

alatur, et suorum recte factorum remunerationes quotidie expectet. Sed ne longiori utens oratione videar afferre molestiam, relinquens iis qui sunt paulo studiosiores legendum unumquodque responsum, et quæ in eo sita est, scrutandam vim, hic finiam orationem, illa suadens vestræ dilectioni, ut non hinc frustra egrediamini, sed responsa tamquam margaritas sumentes, ea domi perpetuo conservetis et meditemini, amicisque et uxoribus ea omnia dicatis: et si ulla vos vexet animi perturbatio, si excitetur cupiditas, si ira, aut quævis alia a ratione aliena perturbatio, ea assidue canatis: ut et in hac vita magna tranquillitate fruamur, et in futura vita bona æterna consequamur, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, per quem et cum quo Patri et sancto Spiritui sit gloria, imperium, honor, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM XLIII (a).

1. *Victoriæ auctori filii Core.*

2. *Deus, auribus nostris audivimus, patres nostri annuntiaverunt nobis opus quod operatus es in diebus eorum, et in diebus antiquis. Alius interpretes ait, In diebus prioribus. Alius, In diebus ab initio.*

1. Hunc Psalmum dicit propheta non ex persona propria, sed ex persona Maccabæorum, narrans et prædicens quæ futura erant in illo tempore. Tales enim sunt prophætæ: omnia tempora percurrunt, præsentia, præterita, futura. Quinam sunt autem hi Maccabæi, quidque passi sunt, et quid fecerunt, necessarium est primum dicere, ut sint apertiora quæ in argumento dicuntur. Il enim, cum invasisset Judæam Antiochus, qui dictus est Epiphanes, et omnia devastasset et multos qui tunc erant, a patriis institutis resilire cogisset, permanserunt illæsi ab illis tentationibus (1. Maccab. 1. 11. sqq.): et quando grave quidem bellum ingruerat, nec quidquam poterant facere quod prodesset, se abscondebant. Quod etiam fecerunt apostoli. Non enim semper præsentibus in media irruerant pericula, sed nonnumquam et fugientes et latentes cedebant. Postquam autem parum respiraverant, tanquam generosi quidam leunculi ex antris exsistentes, et e latebris emergentes, statuebant non se amplius solos servare, sed etiam alios, quotcumque possent: et civitatem et regionem omnem obeuntes, collegerunt quotquot invenerunt adhuc sanos et integros: et multos etiam qui laborabant, et corrupti erant, in statum pristinum redegerunt, eis persuadentes, redire ad legem patriam. Deum enim dicebant esse benignum et clementem, nec unquam adimere salutem, quæ proficiscitur ex pœnitentia. Hæc autem dicentes, habuerunt delectum fortium virorum. Non enim pro uxoribus, liberis et ancillis, patriæque eversione et captivitate, sed pro lege et patria republica pugnabant: eorum autem dux erat Deus. Cum ergo aciem dirigerent, et proprias exponerent animas,

fundebant adversarios, non armis fidentes, sed loco omnis armaturæ pugnæ causam sufficere ducentes. Ad bellum autem euntes, non tragœdias excitabant, non pœana canebant, sicut nonnulli faciunt; non adsciscabant tibicines, ut sit in aliis castris: sed Dei superne auxilium invocabant, ut adesset, opem ferret, et manum præberet, propter quem bellum gerebant, pro cuius gloria decertabant. Videamus ergo quid hæc castra Dei loquantur, quæ sunt spirituali munita auxilio, cum sunt hostes aggressura. *Deus, auribus nostris audivimus.* Quia enim nonnulli eorum qui cum ipsis stabant in acie, Antiochi multitudinem, instructam aciem, et victoriam videntes, quodque omnia primo impetu cepisset, propriamque imbecillitatem et paucitatem considerantes, molliores erant et imbecilliores: eorum animos spiritusque excitans, et ostendens in Dei ductu universum situm esse, et absque exercitu, si is opem ferat, posse parari victoriam, instar precatationis compositam suasionem et exhortationem effert ad commilitones, et Deum alloquens eos promptiores reddit et alacriores. Non est autem hæc parva pars adhortationis. Neque enim tantum virium habuisset ad eos conversa oratio, sicut ad Deum directa. Et ideo procedens dixit: *Non in gladio suo possederunt terram, et dextera eorum non salvavit eos (v. 4).* Hoc est enim ejus qui eos recreat et reficit, qui sunt molliori et imbecilliori animo ad labores suscipiendos, qui quærunt victoriam ex humana rerum serie. Omnis ergo hæc precatio est ad milites adhortatio, quæ jubet omnia in Deum conjicere, statuereque ex spe in illum pendere victoriam. Cur autem non dixit absolute, *Audivimus*, sed, *Nostris auribus audivimus?* Quanam enim alia corporis parte auditur? Numquid quæ dicuntur sunt supervacanea? Absit: sed hic est mos communis hominum, qui quando aliqua narrant, de quibus sunt facti certiores, et res magnas et magni ponderis referunt, iis quibus ea non sunt usque adeo certa, aures semper adjiciunt, dicentes se auribus audivisse. Non in hac autem solum actione, sed etiam in aliis hoc ipsum facere consuevimus, nostros ipsorum sensus producentes in testimonium. Est ergo eorum qui volunt fidem facere auditori, aures adjungere. Nam in oculis etiam, et in manibus hoc ipsum facimus, ut quando dicimus: *Manibus nostris palpavimus.* Dicebant item apostoli: *Quæ viderunt oculi nostri, et manus nostræ contrectaverunt (1. Joan. 1. 1).* Vide autem eorum vel hinc ex procœmio virtutem, qui cum tot et tanta propter Deum passi essent, a patria et libertate excidissent, pericula adiissent, alii autem in fugam acti, montes et solitudines persequerentur, nihil eorum interim dicunt, videlicet, *Hoc et illud passi sumus propter te, da nobis auxilium: sed tanquam hæc eis decissent, quæ jure afferre possent, nec fiduciam ex suis factis haberent, ad ea quæ Deus majoribus illorum fecerat, confugiunt.* Eos enim qui fiduciam non habent, hæc facere non est mirandum, cum ipsos ad hoc trahat necessitas: cum autem illi, qui quoniam recte fecerunt, magnifice loqui possunt, nolunt ex iis servari,

(a) In hunc Psalmum et in sequentes utitur Codicibus Regis 1062 et 2320, et Colbertino 10.

πρωτέρως καταλιπών· ἐκάστην ἐκλέγειν ὑπακοήν α, καὶ τὴν ἐναποκειμένην αὐτῇ δύναμιν διερευνησθαι, ἐνταῦθα καταλύσω τὸν λόγον, ἐκεῖνα παραινέσας ὑμῶν τῇ ἀγάπῃ, μὴ ἀπλῶς ἐνταῦθα εἰσιέναι, ἀλλ' ὡσπερ μαργαρίτας τὰς ὑπακοὰς λαμβάνοντας διατηρεῖν, καὶ μελετᾶν οἴκοι διηνεκῶς, καὶ πρὸς φίλους καὶ πρὸς γυναῖκας ἅπαντα ταῦτα λέγειν· κἄν πάθος διενοχλή, κἄν ἐπιθυμία διαναστῆ, κἄν θυμὸς, κἄν ἄλλο ὀτιοῦν ἕτερον πάθος ἀλογώτατον, αὐτὰς ἐπάδειν συνεχῶς· ἵνα καὶ [143] κατὰ τὸν παρόντα βίον γαλήνης πολλῆς ἀπολαύσωμεν, καὶ εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν τῶν αἰώνιων ἀγαθῶν ἐπιτύχωμεν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ, ἅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι δόξα, κράτος, τιμὴ, νῦν καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΜΓ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Τῷ νικοποιῷ τοῖς υἱοῖς Κορέ β.

Ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐν τοῖς ὡσὶν ἡμῶν ἠκούσαμεν, οἱ πατέρες ἡμῶν ἀνήγγειλαν ἡμῖν ἔργον ὃ εἰργάσω ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν, ἐν ἡμέραις ἀρχαίαις. Ἄλλος ἐρμηνευτὴς φησιν, Ἐν ἡμέραις ταῖς πρῶν. Ἄλλος, Ταῖς ἀρχαῖαις.

α'. Τὸν ψαλμὸν τοῦτον λέγει μὲν ὁ Προφήτης· λέγει δὲ οὐκ ἐκ προσώπου οἰκείου, ἀλλ' ἐκ προσώπου τῶν Μακκαβαίων, τὰ ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ ἐσόμενα διηγούμενος καὶ προαναφωνῶν. Τοιοῦτοι γὰρ οἱ προφῆται· ἅπαντας περιτρέχουσι τοὺς χρόνους, τοὺς παρελθόντας, τοὺς παρόντας, τοὺς μέλλοντας. Τίνες δὲ οὗτοι οἱ Μακκαβαῖοι, καὶ τί πεπόνθασι, καὶ τί κατώρθωσαν, ἀναγκαῖον πρῶτον εἰπεῖν, ὥστε καὶ τῆς ὑποθέσεως τὰ λεγόμενα γενέσθαι σαφέστερα. Οὗτοι γὰρ, ἐπελθόντος Ἀντιόχου τοῦ λεγομένου Ἐπιφανοῦς, καὶ πάντα διαφθείραντος, καὶ πολλοὺς τῶν τότε βιασαμένου τὴν πολιτείαν ἐξορχήσασθαι· τὴν πατρίαν, διέμειναν οὐδὲν ὑπὸ τῶν πειρασμῶν παραβλαθέντες ἐκείνων· καὶ ὅτε μὲν βαρὺς ὁ πόλεμος ἔπνει, καὶ οὐδὲν πλέον ἐργάσασθαι ἠδύναντο, ἔκρυπτον ἑαυτοὺς. Ἐπεὶ καὶ οἱ ἀπόστολοι τοῦτο ἐποιοῦν. Οὐ γὰρ αἰεὶ φαινόμενοι ἐν τῷ μέσῳ ἐπεπλήδων τοῖς κινδύνοις, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ φεύγοντες καὶ λανθάνοντες ὑπεχώρουν. Ἐπειδὴ δὲ μικρὸν ἀνέπνευσαν, καθάπερ τινὲς σκύλακες γενναῖοι, ἐκπηδήσαντες ἐκ τῶν σπηλαίων καὶ προκύψαντες ἐκ τῶν κατεδύσεων, ἔγνωσαν μηκέτι μόνους ἑαυτοὺς διασώζειν, ἀλλὰ καὶ ἑτέρους, ὅσους οἱοί τ' ἂν ᾤσι· καὶ τὴν πόλιν καὶ τὴν χώραν περιούρουν ἅπανσαν, ἀνελέγοντο πάντας, ὅσους ἠῦρισκον ὑγιῶς διακειμένους· πολλοὺς δὲ καὶ τῶν κεκμηκότων καὶ διεφθαρμένων ἀνεκτῶντο πάλιν, παίθοντες ἐπὶ τὸν πατρῶον νόμον ἐπαναδραμεῖν. Τὸν γὰρ Θεὸν φιλόφρονον εἶναι ἔφασκον, καὶ μηδέποτε τὴν ἐκ τῆς μετανοίας ἀναιρεῖν σωτηρίαν. Ταῦτα δὲ λέγοντες, στρατόπεδα κατέλεγον ἀνδρῶν γενναίων. Οὐδὲ γὰρ ὑπὲρ γυναικῶν, καὶ παιδῶν, καὶ παιδισκῶν, καὶ ἀπαναστάσεως καὶ ἀνδραποδισμοῦ τῆς πατρίδος, ἀλλ' ὑπὲρ νόμου καὶ πο-

λιτείας ἐμάχοντο πατρίδας· ἐστρατήγει δὲ αὐτοῖς ὁ Θεός. Παραταξάμενοι τοίνυν, καὶ τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐπιιδόντες, κατέλυον τοὺς ἐναντίους, οὐκ ὄπλοις [144] θαρρόντες, ἀλλ' ἀντὶ πάσης παντευχίας ἀρκοῦσαν ἔχοντες τὴν τῆς μάχης ὑπόθεσιν. Ἰόντες τοίνυν εἰς τὸν πόλεμον, οὐκ ἐτραγῶδουν, οὐ παιᾶνας ἤδον, καθάπερ τινὲς ποιοῦσιν, οὐδὲ τοὺς ἀυλοῦντας προσκαθίσαν, καθάπερ ἐν ἄλλοις στρατοπέδοις· ἀλλὰ τὸν Θεὸν ἄνωθεν ἐκάλουν παρεῖναι καὶ συμμαχεῖν, καὶ χεῖρα ὀρέγειν, δι' ὃν ἐπολεμοῦντο, ὑπὲρ οὗ τῆς δόξης ἠγωνίζοντο. Ἴδωμεν τοίνυν τί φθέγγεται τὸ τοῦ Θεοῦ τοῦτο στρατόπεδον, τὸ τῇ πνευματικῇ φραττόμενον βοήθειᾳ, μέλλον ἐπιέναι τοῖς πολεμίοις. Ὁ Θεός, ἐν τοῖς ὡσὶν ἡμῶν ἠκούσαμεν. Ἐπειδὴ γὰρ τινες τῶν συντεταγμένων αὐτοῖς, τό τε πλῆθος καὶ τὴν παρατάξιν ὁρῶντες τὴν Ἀντιόχου, καὶ τὴν νίκην, καὶ ὅτι πάντα ἐξ ἐπιδρομῆς ἐλάμβανον, τὴν τε οἰκείαν ἀσθενεῖαν καὶ ὀλιγότητα λογιζόμενοι, μαλακώτεροι ἦσαν καὶ ἀσθενέστεροι, διεγείρων αὐτῶν τὸ φρόνημα, καὶ δεικνύς, ὅτι τὸ πᾶν ἐπὶ τῇ στρατηγίᾳ κεῖται τοῦ Θεοῦ, καὶ χωρὶς στρατοπέδων, συμμαχοῦντος αὐτοῦ, δυνατὸν περιγενέσθαι, ἐν εὐχῆς τάξει τινὰ παραινέσιν καὶ συμβουλήν ποιεῖται πρὸς τοὺς στρατιώτας, καὶ τῷ Θεῷ διαλεγόμενος προθυμοτέρους ἐκείνους ἐργάζεται. Οὐ μικρὸν δὲ τοῦτο παρακλήσεως μέρος. Οὐδὲ γὰρ ἂν ἴσχυσαν ὁμοίως ὁ λόγος πρὸς ἐκείνους τετραμμένος, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἀποτευνόμενος. Διὸ δὴ καὶ τοῦτο προῖων ἔλεγεν· Οὐκ ἐπὶ τῇ ρομφαίᾳ αὐτῶν ἐκληρονόμησαν γῆν, καὶ ἡ δεξιὰ αὐτῶν οὐκ ἔσωσεν αὐτούς. Τοῦτο γὰρ τοὺς ἀσθενέστερον πρὸς τοὺς πόνους διακειμένους ἦν ἀνακτωμένου, τοὺς κατὰ ἀνθρωπίνην ἀκολουθίαν ζητοῦντας τὴν νίκην. Πᾶσα τοίνυν ἡ εὐχή αὕτη προτροπὴ τοῖς στρατοπέδοις ἐστὶ, τὸ πᾶν ἐπὶ τὸν Θεὸν ῥίψαι κελεύουσα, καὶ ἐξαρτῆσαι τῆς ἐκείθεν ἐλπίδος τὴν νίκην. Διὰ τί δὲ οὐκ εἶπεν, ἠκούσαμεν, ἀπλῶς, ἀλλ', Ἐν τοῖς ὡσὶν ἡμῶν ἠκούσαμεν; Ποίῳ γὰρ ἑτέρῳ μέρει τις ἀκούει τοῦ σώματος; Ἄρα μὴ περιτολογία τὰ λεγόμενα; Μὴ γένοιτο· ἀλλὰ κοινὸν ἔθος τῶν ἀνθρώπων ἐστίν, ὅταν τινὰ διηγῶνται, ὑπὲρ ὧν εἰσι πεπληροφορημένοι, καὶ περὶ μεγάλων τινῶν καὶ ὑπερόγκων ποιῶνται τὴν διήγησιν, πρὸς τοὺς οὐπω μὴ σφόδρα πεπληροφορημένους, προστιθέσιν αἰεὶ τὰ ὡσαύτως φάσκοντες τοῖς ὡσὶν ἀκηκοέναι. Οὐκ ἐπὶ ταυτησί δὲ τῆς ἐνεργείας μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τὸ αὐτὸ ποιεῖν εἰκόθαμεν, μάρτυρας καλοῦντες αὐτὰς τὰς αἰσθήσεις. Πιστουμένων τοίνυν ἐστὶ τὴν ἀκροατὴν, τὸ τῶν ὠτων τὴν προσθήκην ποιεῖν. Ἐπεὶ καὶ ἐπὶ ὀφθαλμῶν καὶ χειρῶν τὸ αὐτὸ ποιοῦμεν, ὡς ὅταν λέγωμεν. Ταῖς χερσὶν ἡμῶν ἐψηλάφησαμεν. Καὶ οἱ ἀπόστολοι δὲ ἔλεγον, Ἄ ἐωράκασιν οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν· ἀ καὶ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν. Ὅρα δὲ αὐτῶν ἐκ προσιμίων κἀντεῦθεν τὴν ἀρετὴν· τῶσαῦτα καὶ τηλικαῦτα παθόντες δεινὰ διὰ τὸν Θεόν, πατρίδος ἐκπεσόντες, ἐλευθερίας, κινδύνοις περιπεπωκότες, ἄλλοι δὲ καὶ φυγάδες γενόμενοι, τὰ βρῆ καὶ τὰς ἐρημίας διώκοντες, οὐδὲν τούτων φασὶ τῶς, ὅτι Τὸ καὶ τὸ ἐπάθομεν διὰ σὲ, βοήθησον ἡμῖν· ἀλλ' ὡς ἐρημοὶ τῶν δικαιολογιῶν [145] τούτων, καὶ οὐκ ἔχοντες ἐξ οἰκείων κατορθωμάτων παρρησίαν, οὕτως εἰς τὰ τοῖς προγόνοις ὑπηργμένα παρά τοῦ Θεοῦ καταφεύγουσι. Τὸ μὲν γὰρ τοὺς οὐκ ἔχοντας παρρησίαν ταῦτα ποιεῖν, θαυμαστὸν οὐδὲν, τῆς ἀνάγκης αὐτοῦ· εἰς τοῦτο ἔλκουσιν· τὸ δὲ ἐκείνους τοὺς δυναμένους μεγάλα φθέγγεσθαι ἀπὸ τῶν ἑαυτῶν κατορθωμάτων, μὴ ἀπὸ τούτων ἀξιῶν τῶς, ἀλλ' ἀπὸ τῆς τοῦ

α. Hermetus perperam, *unumquodque psalmi auditionem*.
 β. Reg. unusquisque τὸ τέλος τοῖς υἱοῖς Κορέ εἰς σύνεσιν ψαλμὸς.
 γ. Idem Reg. πολιτείαν ἐξορχήσασθαι. Sed omnes eisd. et mss. habent ἐξορχήσασθαι, quam vocem usurpat Chrysostomus. metaphora sumpta ἀπὸ τῶν ἐκπομπουόντων τὰ μυστήρια· ut idem sit hoc loco ἐξορχήσασθαι τὴν πολιτείαν τὴν πατρίαν, quod 1 Maecab. 1, βεβηλώσαι τὰ σάββατα καὶ ἑορτάς, καὶ μῆνιν ἁγίασμα, εἰ 2 Maecab. 4, τὰς πατρίδας τιμάς ἐν οὐδενὶ τίθεσθαι, τὰς δὲ Ἑλληνικὰς δόξας καλλίστας ἠγείσθαι. Nazianzenus eodem sensu : μάλλον δὲ διὰ τίνος ἔγωγ τὸ μέγα μυστήριον καὶ ἥσιον ἐξωρησάμην. *Hæc Savilius et Boisius.*

Θεοῦ φιλάνθρωπιᾶς, ἥς καὶ οἱ πατέρες ἀπέλαυσαν, τοῦτό ἐστι τῆς πολλῆς ταπεινοφροσύνης αὐτῶν σημεῖον· οὐ μικρὰν δὲ κἀντεῦθεν ἑαυτοῖς προθυμίας κατασκευάζουσιν ὑπόθεσιν. Ἄρχει γὰρ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ προσηγορία μόνη μυρίους καταλύσαι πολέμους.

β'. Οἱ πατέρες ἡμῶν διηγήσαντο τὴν ἱστορίαν. Ἀκούσατε ἔσοι τῶν παιδῶν ἀμελεῖτε τῶν ὑμετέρων, ὅσοι διαβολικὰ μελίτματα ᾄδοντας περιορᾶτε, τῶν δὲ θείων διηγημάτων ἀμελεῖτε. Ἄλλ' οὐχ οὗτοι τοιοῦτοι, ἀλλὰ διτηνεκῶς ἐν τοῖς διηγήμασι τῶν τοῦ Θεοῦ κατορθωμάτων τὸν βίον ἀνήλισκον· καὶ διπλοῦν ἐποιοῦν τὸ κέρδος. Οἷ τε γὰρ εὖ παθόντες, ἐν μνήμῃ τῶν εὐεργεσιῶν ὄντες, βελτίους ἐγίνοντο· οἷ τε ἐκείνων ἔκγονοι οὐ μικρὰν θεογνωσίας ὑπόθεσιν ἐκ τῶν διηγημάτων ἐλάβανον τούτων, καὶ πρὸς ἀρετῆς ζῆλον ἐνήγοντο. Βιβλία γὰρ ἦν αὐτοῖς τὰ στόματα τῶν γεγεννηκότων, καὶ πᾶσα σχολή, καὶ πᾶσα διατριβὴ ταῦτα εἶχε τὰ διηγήματα, ἧν οὐδὲν τερπνότερον, οὔτε κερδαλεώτερον ἦν. Εἰ γὰρ ἀπλῶς διηγήματα πραγμάτων, καὶ μῦθοι, καὶ πλάσματα ψυχαγωγεῖν εἰώθασιν πολλάκις τοὺς ἀκροατάς· πολλῶ μᾶλλον ταῦτα πολλὴν ἐδείκνυτο τὴν εὐεργεσίαν, τὴν δύναμιν, τὴν σοφίαν, τὴν κηδεμονίαν, καὶ μετὰ τῆς ἡδονῆς ἀνίστα τὸν ἀκροατὴν, καὶ σπουδαιότερον ἐποίει. Οἷ γὰρ παρόντες τοῖς γινομένοις, καὶ ἔψει παραλαβόντες, ἀκοή παρέδωκαν, καὶ ἦν ἡ ἀκοή τῆς ἔψεως ὁμοίως πρὸς πίστιν ἰσῆ. Τῶν γὰρ παρόντων καὶ θεωμένων οὐχ ἦττον ἐπίστευον οἷ μὴ παρόντες καὶ θεούμενοι. Θὺ μικρὸν δὲ αὐτοῖς^α καὶ τοῦτο εἰς πίστιν ἀλειμμα ἦν. Ἰδόμεν δὲ τί διηγήσαντο, καὶ εἰ ὑποθέσεως ὁμοίας μέμνηται. Καὶ γὰρ τὸν μέλλοντά τινος δεῖσθαι, καὶ τῆς αἰτήσεως ἐπιτυγχάνειν, ἐκ τῆς ἑτέροις δοθείσης χάριτος ὁμοία αἰτεῖν ἐκείνῳ χρή. Ὅθεν λέγω, τοιοῦτόν ἐστιν· οἷον, αἰτεῖ τις ἡμᾶς οἰκέτης δωρεάν· ἂν δεῖξῃ καὶ ἕτερον εὐληφῶτα τὴν αὐτήν, μέγιστον δικαίωμα τὴν αὐτήν τοῦ λαθεῖν προβάλλεται, πλὴν ἐὰν μὴ τῆ διαφορᾷ τὸ παράδειγμα βλάβηται. Διαφορὰν δὲ λέγω προσώπου ἢ πράγματος. Ἐὰν μὲν γὰρ ὁ εὐληφῶς ἢ τοιοῦτος, οἷος ὁ αἰτῶν, καὶ τὸ αἰτούμενον ὁμοιον, ἔστηκε τὸ ὑπόδειγμα· ἂν δὲ ἐκεῖνος δίκαιος μὲν λαθεῖν, οὔτος δὲ οὐκ ἔτι, μείζονος χρείης τῆς παρακλήσεως. Ἀναγκαῖον δὲ καὶ ἐκ τῶν Γραφῶν ὁ λέγω ποιῆσαι σαφέ· Ἡ Χαναναία, ἐπειδὴ ἤκουσεν, οὐκ ἐστι καλὸν λαθεῖν τὸν ἄρτιον τῶν τέκνων, καὶ δοῦναι τοῖς κυνάριαι, φησὶ, *Ναὶ, Κύριε*· καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ἐσθίει ἐκ τῶν ψυχίων τῆς τραπέζης τῶν [146] κυρίων αὐτῶν. Καὶ Παῦλος πάλιν^β γράφων ἔλεγεν· *Εἰ ἄλλοι τῆς ἐξουσίας ὑμῶν μετέχουσιν, πολλῶ μᾶλλον ἡμεῖς*· ἐνταῦθα μείζον τὸ δικαίωμα ἀπὸ τῆς τοῦ προσώπου διαφορᾶς ποιῶν. Καὶ πάλιν Φιλίμωνι γράφων ἔλεγεν· *Ὅτι τὰ σπλάγγνα τῶν ἀγίων ἀναπέπαιναν διὰ σοῦ, ἀδελφέ· διὸ πολλὴν ἐν Χριστῷ παρρησίαν ἔχων ἐπιτάσσειν σοι τὸ ἀνήκον, διὰ τὴν ἀγάπην μᾶλλον παρακαλῶ*. Ἐνταῦθα ἐκ τοῦ ἰσίου τὸ παράδειγμα. Ὅταν γὰρ πρῶτος ἢ τις εὐληφῶς, ὡσπερ τινὰ τῶν δευτέρω θύραν ἀνοίγνυσιν, ἂν ἢ ὁμοιος ὁ μέλλον αἰτεῖν, ἢ τὰ αὐτὰ αἰτοῖη. Οὐ μόνον δὲ ἐκ τῶν ἑτέροις δεδομένων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἡμῶν αὐτοῖς ἤδη ὑπαρέξαντων ἢ παρακλήσεως πολλάκις ἰσχυρὰ γίνεται· ὁ καὶ Παῦλος ἐποίει Φιλιππησίους γράφων καὶ λέγων· *Ὅτι καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἅπαξ καὶ δις τὰ εἰς τὴν χρείαν μοι ἐπέμψατε*. Διὰ τοῦ τοῦτο πολλοὶ πολλοῖς ἰδόντες τοῦτο παρεγγυῶσι, μὴ ἐξείπειν ἑτέροις, ἵνα

μὴ ἢ εἰς τὸν ἕνα γενομένη χάρις πολλοὺς ἐπεγεῖρη τῶν δεδοκῶσι τοὺς αἰτούοντας, ὡσπερ οὖν οὐκ ἔχοντος καταφυγεῖν εἰς τινὰ ἀναχώρησιν τοῦ δόντος ἅπαξ, εἰ μὴ καὶ ἑτέροις δοίη. Ἄλλ' ἀνθρώποι μὲν εἰκότως, ἄτε ἐκ τοῦ διδόναι γενομένοι πενέστεροι, τοῦτο κελεύουσιν· ὁ δὲ Θεὸς τὸναντίον καὶ ἀνακηρύττει καὶ βοᾷ τὰ ἑτέροις διδόμενα, εἰς τὸ καὶ ἑτέροις παρασχεῖν πρόφασιν τοῦ πάλιν αὐτὸν αἰτῆσαι. Τῶ γὰρ διδόναι μείζων αὐτοῦ ὁ πλοῦτος δέικνυται. Διὸ φησιν ὁ Παῦλος· *Ὁ πλουτῶν εἰς πάντα, καὶ ἐπὶ πάντα τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτόν*. Εἶδες καινὴν τινὰ φύσιν πλοῦτου; Ταύτην καὶ σὺ μιμοῦ τὴν φιλοτιμίαν. Ὅταν γὰρ ἀναλώσῃ τὸν ἀποκείμενον πλοῦτον, τότε μᾶλλον αὐτὸν αὐξήσει· ἂν δὲ κατορύξῃ, τότε μᾶλλον ἡλάττωσας. Καὶ τί θαυμαστόν, εἰ ἐπὶ τῶν πνευματικῶν τοῦτο συμβαίνει, ὅπου γε καὶ ἐπὶ τῶν σαρκικῶν οὕτω γίνεται; Καὶ γὰρ ἂν φειδόμενός τις τὸν σίτον οἷκοι κείμενον μὴ δαπνήσῃ, μηδὲ εἰς τὰς ἀρούρας ἐκβάλῃ, τῶ στόματι τῶν σκωλήκων αὐτὸν παρέδωκεν· ἂν δὲ σκορπίσῃ, πλείονα τὸν ἀμητὸν ἐργάζεται.

γ'. Ἀκούσατε ὅσοι πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην ἐστὲ ὀκνηροί. Ἀκούσατε οἷ τὸν πλοῦτον ὑμῶν ἐλαττοῦντες τῆ φυλακῆ. Ἀκούσατε οἷ τῶν ὄντων πλουτούντων οὐδὲν διακείμενοι ἄμεινον. Ὀνειράτος γὰρ οὐδὲν ἄμεινον τὰ παρόντα· ἀλλ' ὡσπερ οἷ καθ' ὑπνοῦς φανταζόμενοι χρήματα ἔχειν, κἂν τῶν ταμειῶν γένωνται τῶν βασιλικῶν κύριοι, πάντων εἰς πενέστεροι, γενομένης ἡμέρας· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ βίου τοῦ παρόντος, ὁ μηδὲν ἀγαγεῖν ἐκεῖ δυνηθεῖς, πάντων ἐστὶ πενέστερος κἂν τὰ πάντων ἢ κεκτημένος· ὄντων γὰρ ἐπλούτησε μόνον. Εἰ τοίνυν βούλει μοι δεῖξαι τὸν εὐπορον, τότε μοι δεῖξον, ὅταν ἡμέρα γένηται, ὅταν εἰς τὴν πατρίδα ἀπέλθωμεν ἐκείνην· νῦν δὲ οὐκ ἀνέξομαι τὸν πλοῦσιον διαγινώσκειν καὶ τὸν πένητα. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἀλήθεια πραγμάτων, ἀλλ' ὀνομάτων χάρις καὶ εὐφημία μᾶλλον^ο. Καθάπερ γὰρ τοὺς τυφλοὺς καλοῦσιν οἷ πολλοὶ πολυδλέποντας, ἀλλ' οὐκ ἀκολουθεῖ τῶ [147] ὀνόματι τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' οὗτοι μάλιστα εἰσιν οἷ μὴ ὀρῶντες· οὕτω δὲ καὶ τῶν πλουσιῶν ὄνομα περιφέρεισθαι ἐνταῦθά φημι τῶν οὐδὲν ἐκεῖ κεκτημένων. Ὅταν γὰρ ἐνταῦθα πλουτῆ, τότε μάλιστα οἷδα ὅτι πένης ἐστίν. Εἰ γὰρ μὴ σφόδρα πένης ἦν, οὐκ ἂν σφόδρα ἐπλούτει. ὡσπερ γὰρ τὸν πηρόν, εἰ μὴ καθόλου τετύφλωται, οὐκ ἂν αὐτὸν πολυδλέποντα ἐκάλεσαν· οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα λογιστέον. Ἀποθέμενοι οὖν τῶν ὀνομάτων τὴν ἀπάτην, ἀντιλάβωμεν τῶν πραγμάτων τὴν ἀλήθειαν. Οὐ γὰρ ἐν ὀνόμασι τὰ πράγματα ἐστήκεν, ἀλλ' αἷ τῶν πραγμάτων φύσεις τὰ ὀνόματα κατὰ τὴν οἰκείαν ὑπόστασιν πλάττουσιν. Ὅ δὲ πλούσιος καλεῖται, ἀλλ' οὐκ ἐστὶ. Καὶ πῶς οὐκ ἐστὶν, ὅταν πολὺς μὲν ἄργυρος, πολὺ δὲ χρυσίον, καὶ λίθοι τίμιοι, καὶ ἱμάτια χρυσᾶ, καὶ τὰ ἄλλα πάντα αὐτῶ περιρρέῃ; Ὅτι οὐ χρυσίδον, οὐδὲ ἱμάτια, οὐδὲ χρήματα, ἀλλ' ἐλεημοσύνη ποιεῖ πλούσιον. Ταῦτα γὰρ χόρτος, ταῦτα ξύλα καὶ καλάμη. Ἐπεὶ ποῖον ἱμάτιον, εἰπέ μοι, τότε τὸν γυμνὸν ἐστῶτα ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βήματος ἐκείνου περιβαλεῖν δυνησεται;

Unus καὶ εὐφημισμὸς μᾶλλον· quæ lectio non spernenda: licet enim vox εὐφημισμὸς longe minus usitata sit, quam εὐφημία, potuit certe librarius quispiam vocem minus frequentatam in aliam usitatiorē mutare, quod non raro accidit.

^α Sic alii; αὐτοῖς deest in editione Morelli.

^β Sic mss.; πάλιν post Παῦλος deest in Morel.

sed ex Dei benignitate; qua in patres usus est, hoc est magnum argumentum eorum humilitatis: prompti autem et alacris sui animi non parvam hinc quoque causam statuunt. Sufficit enim Dei vel sola appellatio ad profliganda bella innumera.

2. *Patres officii sui monentur. Historiarum sacrarum utilitas.* — « *Patres nostri annuntiaverunt nobis.* » Audite, quotquot filiorum nullam curam geritis: quicumque eos carmina diabolica canentes toleratis, contemnitis vero divinas narrationes. Sed non hi ejusmodi, sed in narrationibus præclarorum Dei factorum vitam assidue consumebant; et duplex lucrum faciebant. Nam et qui beneficio affecti erant, dum beneficiorum recordarentur, meliores evadebant: et qui ex illis orti erant, non parvum Dei cognitionis argumentum sumebant ex his narrationibus, et incitabantur ad imitandam virtutem. Eis enim libri erant ora eorum, qui ipsos genuerant, omnisque schola et omnis diatriba has habebat narrationes, quibus nihil erat jucundius, nihil utilius. Si enim rerum solum narrationes, fabulæque, et figmenta solent sæpe multos consolari auditores: multo magis hæc quæ magnam ostendebant beneficentiam, potentiam, sapientiam, curam, et una cum voluptate auditorem excitabant, et meliorem reddebant. Qui enim dum hæc agerentur interfuerant, et visu exceperant, ea auditui tradebant, et ad fidem faciendam non minus valebat auditus, quam visus. Non minus enim credebant ii qui non adfuerant, nec viderant, quam ii qui adfuerant et viderant: hoc quoque eos non parum exercebat ad fidem. Videamus autem qui narrarint, et num similis argumenti meminerint. Qui enim est aliquid rogaturus, et postulatum consecuturus, ex data aliis gratia cum oportet petere similia. Quod autem dico, est ejusmodi: petit aliquis famulus a nobis donum: si ostenderit alium quoque id accepisse, maximam affert rationem, cur id debeat accipere, nisi exemplum lædat differentia. Differentiam autem dico personæ vel rei. Si enim qui accepit, talis sit, qualis qui petit, et id quod petitur, simile, stat exemplum: sin autem ille quidem jure accepit, hic autem non itidem, postulatione majori erit opus. Necessesse est autem id quod dico manifestum facere ex Scripturis. Chananæa postquam audiit, *Non est bonum accipere panem filiorum, et dare canibus*, dicit: *Etiam, Domine: nam et catuli edunt de micis mensæ dominorum suorum* (Matth. 15. 26. 27). Et Paulus rursus¹ scribens, dicebat: *Si alii vestræ potestatis sunt participes, multo magis nos* (1. Cor. 9. 12): ex personæ differentia se plus juris habere ostendens. Et rursus scribens ad Philemonem, dicebat: *Quia viscera sanctorum requieverunt per te, frater: propter quod multam fiduciam habens in Christo Jesu imperandi tibi quod ad rem pertinet, propter caritatem magis obsecro* (Philem. v. 7. 8). Hic est ex æquo exemplum. Quando enim primus fuerit qui accepit, veluti quamdam secundo januam aperit, si similis sit qui est petiturus, vel si eadem petat. Non

solum autem ex iis, quæ aliis data sunt, sed ex iis etiam quæ in nos ipsos antea collata sunt, sit sæpe valida postulatio: quod etiam fecit Paulus scribens ad Philippenses, et dicens: *Quoniam et Thessalonicam semel et iterum quod mihi usui futurum erat misistis* (Philipp. 4. 16). Et ideo multi qui multis donant hoc præcipiunt, ne id dicant aliis: ne in unum facta gratia, ei qui dedit, multos petitores excitet, utpote cum non possit subterfugium invenire qui dedit, quominus det aliis. Et hoc quidem merito jubent homines, ut qui dando fiant pauperiores: Deus autem contra prædicat et proclamatur ea quæ dat aliis, ut aliis etiam præbeat occasionem rursus ab eo petendi. Dando enim majores ejus ostenduntur divitiæ. Et ideo dicit Paulus: *Qui dives est in omnes, et super omnes invocantes eum* (Rom. 10. 12). Vidisti novam quamdam naturam divitiarum? Eam tu quoque imitare magnificentiam. Quando enim opes repositas consumpseris, tunc ipsas magis angebis: si autem infoderis, ipsas tunc magis diminues. Et quid mirum si hoc accidit in spiritualibus, cum hoc fiat etiam in carnalibus? Si quis enim propter parcimoniam frumentum domi situm non consumpserit, nec in terram jecerit, id vermibus exedendum tradit: sin autem disperserit, majorem messem colliget.

3. *Divitum summa paupertas.* — Audite quotquot estis tardi ad eleemosynam. Audite qui vobis divitias servando diminuitis. Audite qui nihilo melius affecti estis, quam qui sunt in somniis divites. Quæ sunt enim præsentia, sunt somnio nihilo meliora: sed quemadmodum qui in somniis sibi videntur habere pecunias, licet fuerint regis gazæ domini, cum dies illuxerit, sunt omnium pauperrimi: ita etiam in vita præsentia, qui nihil illuc auferre potuerit, est omnium pauperrimus, licet omnia possederit; in somniis enim solum dives fuit. Si velis ergo mihi ostendere divitem, tunc mihi ostende quando fuerit dies, quando in illam patriam recesserimus: nunc autem non potero discernere divitem et pauperem. Non enim est rerum veritas, sed potius sunt jucunda et speciosa vocabula. Quemadmodum enim nonnulli appellant cæcos πολυβλέποντας, hoc est, multum videntes, licet res nomen non sequatur, imo ii sint maxime non videntes: ita etiam nomen divitum hic dico circumferri eorum qui nihil illic possident. Quando enim hic dives fuerit, tunc eum scio maxime esse pauperem: nisi enim esset valde pauper, non valde ditesceret. Quemadmodum enim cæcum, nisi omnino esset exæccatus, non appellarent ipsum πολυβλέποντα, hoc est, multum videntem: ita hic etiam putandum est. Deposita ergo deceptione nominum, veritatem arripiamus. Res enim non consistunt in nominibus, sed rerum natura elingit nomina ex propria substantia. Ille vocatur dives, sed non est. Et quomodo non est, quando multum argenti, multum auri, lapides pretiosi, vestes aureæ, et omnia alia ei affluunt? Quoniam non aurum, nec vestes, nec pecuniæ, sed eleemosyna facit divitem. Hæc enim sunt fœnum, hæc ligna et stipula. Qualis enim, dic, quæso, vestium amictus illum ad terribile

¹ In Morel. vox, rursus, deest.

illud tribunal nudum stantem operire poterit? Quod pertimescens Paulus dicebat: *Si quidem induti, non nudi reperiemur* (2. Cor. 5. 5). Quæ pecuniæ eum in periculum adductum poterunt eximere? qui famuli poterunt adesse domino qui flagellatur? quæ domus? qui lapides pretiosi? quæ balnea poterunt abstergere sordes susceptas ex peccatis? Quousque vosipsos seducitis? quousque rerum veritatem non cernitis, sed somniis inhiatis, cum prope et in foribus sit iudicium? Sed revertamur ad ea quæ sunt proposita. *Patres nostri annuntiaverunt nobis opus quod fecisti in diebus eorum, in diebus antiquis.* Potest etiam hoc verbum sumi anagogice. Etsi enim illis patres narra- verunt, tamen nobis etiam dedit Dei gratia, ut quæ apud illos facta sunt, per sancti Spiritus adventum disceremus. Quomodo autem poterit quispiam hæc sumere anagogice? Si ea trahat ad præclara novæ gratiæ facinora, quod in cælum sublatis simus, quod regno digni simus habiti, quod Deus homo factus sit, quod solvat intermediam sepi's maceriam. Sed redeamus ad historiam. *Opus quod operatus es in diebus eorum, in diebus antiquis.* Meminit cujusdam antiquæ narrationis, et quæ præclare olim facta sunt adducit. Et cur non alicujus novi meminit? Quoniam apud homines quidem jure ea, quæ sunt recens acta, nar- ramus: et per ea ipsos attrahimus, quia eorum imbecilla est memoria: Deo autem æque sunt omnia cognita, et vetera, et nova. *Ecce enim, inquit, tu cognovisti omnia, novissima et antiqua* (Psal. 138. 5). Nilil autem refert an veterem, an novam narra- tionem quis dixerit, modo sit proposito conveniens. Quamnam autem vult antiquam dicere narra- tionem? Audiamus. 3. *Manus tua gentes disperdidit, et pluvasti eos: afflixisti populos, et expulisti eos.* Agnovistisne quodnam bellum dicat, quam victo- riam, quod tropæum? opusne habetis, ut id a nobis declaretur? Existimo quidem multos jam intellexisse quod dicitur; propter eos autem qui ignorant, ne- cesse est aliquid nostrum addere. Quorum ergo tro- pæorum, quorum facinorum meminit? Eorum quæ in Ægypto, eorum quæ in deserto, eorum quæ in terra promissionis facta sunt, vel potius eorum quæ in promissione. Neque enim ii qui ex Ægy- pto egressi sunt, pervenerunt in Palæstinam, sed omnes ceciderunt in deserto (Num. 14. 23; Hebr. 3. 17). Quando ergo qui ex illis nati sunt, et qui in deserto sunt educati, ingressi sunt in Palæstinam, inquit, eis non fuit opus armis, sed vel ipso solo cla- more urbes ceperunt: et cum Jordanem transiissent, primam urbem quæ eis occurrit, Jericho, saltantium potius quam bellantium ritu diruerunt (Josue 6). Armati enim non tamquam ad pugnam, sed tamquam ad festivitatem ac choream egressi sunt, ornatus potius gratia, quam ut tutiores essent, armis in- structi, et sacris vestibus induti, et habentes Levitas qui castra præcedebant, muros cinxerunt. Et videri poterat spectaculum admirabile, et pene incredibile, tot millia exercitus certo ordine et numerose ince- dentia, in silentio summo, honesteque ac decore,

perinde ac si nullus adesset, cum tubarum clangore et modulatione omnia recte gessisse. Erubescant qui tumultuantur in ecclesia. Si enim ubi tubæ resona- bant, tam pulcher erat ordo, et tanta moderatio: ubi Deus ipse loquitur, quam veniam asscquentur, qui propter suos tumultus impediunt, ne quæ dicun- tur, audiantur? Sed cur, inquit, non meminit eorum qui excesserunt ex Ægypto? Quoniam omnes cecide- runt, quoniam pœnas dederunt. Cur autem omnes perierunt? Quia valde peccarunt. Hinc autem aliud quoque providit, ut qui Palæstinam erant occupaturi mala quæ erant in Ægypto non viderent, omnem nempe superstitionem, omnem impietatem, et ut tantæ improbitatis nullum magistrum haberent. Eos enim ita præoccuparat Ægyptiorum consuetudo, et eos ita ceperat, ut post tot miracula ne in deserto quidem pure erroris reliquias abstergerent. Quod si etiam cepissent Chananæos prioribus deteriores ma- gistros, quo non erupisset eorum impietas? Et ideo eos qui nati erant continuit in deserto, donec ad virorum ætatem pervenissent eorum filii.

4. Hæc autem loquimur non ex nobis, sed e Scri- pturis deprompta. Nam per Ezechielem Deus hoc ipsum eis exprobat, quod cum eos in desertum edu- xisset, et multum eum eis disseruisset, non audieba- tur (Ezech. 20. 10). Sed qua de causa jussit eos armis indui, cum essent aggressuri Jericho? Fuisset enim admirabilius, si hoc fecissent sine armis. Scilicet cum jubeat aliquid humanum facere, et aliquid sensile auxilium accipere, hoc facit se demittens ad eorum imbecillitatem. Quid potuerunt enim arma efficere ad muros diruendos? quid vero clangor tubarum? Si enim fuisset bellum adversus homines, fuisset aliquod momentum in armis reponendum: sin autem erant casura mœnia, cur nam armis induuntur? Sub Ge- deone quoque qui capti sunt, erant æquales iis, qui non capti sunt (a): omnes enim manifesti fuerunt (Judic. 7). Cur ergo hæc fiunt? Ut qui hæc jubentur, ad fidem deducantur. Anima enim quæ coalita est corpori, et nihil unquam vidit incorporeum, et sen- sibilibus inhiat, ab iis quæ videntur ad ea quæ mente comprehenduntur deduci opus habet. Unde etiam prophetis de Deo loquentibus opus fuit humanorum membrorum meminisse, non ut illam naturam a cor- ruptione et interitu alienam ad membrorum figuras effingerent, sed ut animam in sensilibus cum corpore enutritam ex humanis ea docerent dogmata quæ sunt supra hominem. Quoniam ergo Dei operatio est ali- quid quod apprehenditur intelligentia: ne qui tunc erant, non crederent, ponit etiam aliquid sensibile. Si enim dixisset: In septem diebus evertetur urbs, vobis quiescentibus, et nihil facientibus: fortasse multi non credidissent; nunc autem hæc præcepta veluti quoddam fundamentum humanæ menti subjicit.

(a) Quod ait Chrysostomus apud Gedeonem eos qui capti sunt æquales fuisse iis qui non sunt capti, lapsus memoriæ Savilio esse videtur. Mihi vero hic non constat quid ali- velit Chrysostomus. Male autem *ubi, numero æquales*, ver- terat Hervetus.

Ὅπερ καὶ Παῦλος δεδοικῶς ἔλεγεν· *Εἶπερ καὶ ἐνδυσάμενοι, οὐ γυμνοὶ εὐρεθησόμεθα. Ποῖα χρήματα τὸν κινδυνεύοντα ἐξελέσθαι δυνήσεται; ποῖοι οἰκέται μαστιζομένων παραστήσονται τῷ δεσπότῃ; ποῖαι οἰκίαι; ποῖοι λίθοι πολύτιμοι; ποῖα βαλανεῖα τὸν ῥυπον ἀποσμηξαι δυνήσεται τὸν ἐκ τῶν ἀμαρτημάτων;* Μέχρι τίνος ἑαυτοὺς ἀπατάτε; μέχρι τίνος οὐ διαθλέπετε τῶν πραγμάτων τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἐπὶ τὰ οὐεῖρατα κεχρήνατε, ἐγγὺς καὶ ἐπὶ θύραις τῆς κρίσεως οὖσης; Ἄλλ' ἐπὶ τὰ προκειμένα ἐπανώμεν. *Οἱ πατέρες ἡμῶν ἀνήγγειλαν ἡμῖν * ἔργον δ' εἰργάσω ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν, ἐν ἡμέραις ἀρχαίαις.* Ἐξεστὶ καὶ ἡμῖν τοῦτο εἰπεῖν κατὰ ἀναγωγὴν τὸ ῥῆμα. Εἰ μὲν καὶ ἐκεῖνοι οἱ πατέρες διηγήσαντο, ἀλλὰ καὶ ἡμῖν ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις ἔδωκε διὰ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ Πνεύματος μαθεῖν τὰ ἐκεῖνων. Πῶς δὲ ἂν τις κατὰ ἀναγωγὴν αὐτὰ ἐκλάβῃ; Εἰς τὰ τῆς καινῆς χάριτος ἔλκων κατορθώματα, ὅτι πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀνενέχθημεν, ὅτι βασιλείας ἠξιώθημεν, ὅτι Θεὸς ἄνθρωπος γέγονε, τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας. Ἄλλ' ἴωμεν ἐπὶ τὴν ἱστορίαν λοιπὴν. *Ἐργον δ' εἰργάσω ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν, ἐν ἡμέραις ἀρχαίαις.* Παλαιοῦ τίνος διηγήματος μέμνηται, καὶ ἀρχαῖα παράγει κατορθώματα. Καὶ τίνος ἕνεκεν οὐ νέου τίνος μέμνηται καὶ προσφάτου; Ὅτι παρὰ μὲν ἀνθρώποις εἰκότως τῶν προσφάτων ^b ποιούμεθα τὴν διήγησιν, καὶ ἀπὸ τούτων αὐτοὺς ἐπισπώμεθα, ἅτε τῆς μνήμης αὐτοῖς ἐξασθενούσης· παρὰ δὲ Θεῷ πάντα γνωστὰ, ὁμοίως καὶ τὰ παλαιὰ καὶ τὰ νέα. Ἰδοὺ γὰρ, φησὶ, *σὺ ἔγνωσ πάντα, τὰ ἔσχατα καὶ τὰ ἀρχαῖα.* Οὐδὲν διαφέρει ἂν τε παλαιὸν τις, ἂν τε νέον εἴπη διήγημα, μόνον οἰκεῖον τῷ ὑποκειμένῳ ἔστω. Ποῖον οὖν, φησὶ, διήγημα ἀρχαῖον λέγειν βούλεται; Ἀκούσωμεν· *Ἡ χεὶρ σου ἔθνη ἐξωλόθρευσε, φησὶ, καὶ κατεφύτευσας αὐτοὺς· ἐκάκωσας λαοὺς, καὶ ἐξέβαλες αὐτούς.* Ἄρα ἐπέγνωτε ποῖον λέγει πόλεμον, ποῖαν [148] νίκην, ποῖον τροπαῖον, ἢ τῆς παρ' ἡμῶν ἔτι δεῖσθε σαφηνείας; Ἦδὴ μὲν οἶμαι πολλοὺς συνεωρακένας τὸ λεγόμενον· διὰ δὲ τοὺς ἀγνοοῦντας ἀναγκαῖον καὶ τὰ παρ' ἡμῶν προσθεῖναι. Ποῖων οὖν τροπαίων μέμνηται; ποῖων κατορθωμάτων; Τῶν ἐν Αἰγύπτῳ, τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, τῶν ἐν τῇ γῆ τῆς ἐπαγγελίας· μᾶλλον δὲ τῶν ἐν τῇ ἐπαγγελίᾳ. Οὐ γὰρ οἱ ἐξ Αἰγύπτου ἐξεληθόντες, οὗτοι καὶ τῆς Παλαιστίνης ἐπέτυχον, ἀλλὰ πάντες ἔπεσον ἐν τῇ ἐρήμῳ. Ὅτε γοῦν οἱ ἐξ ἐκεῖνων τεχθέντες, καὶ αἱ ἐν τῇ ἐρήμῳ τραφέντες, εἰσῆσαν εἰς Παλαιστίνην, φησὶν, οὐκ ἐδέησεν αὐτοῖς ὄπλων· ἀλλ' αὐτοδοεὶ τὰς πόλεις εἶλον, καὶ διαβάντες τὸν Ἰορδάνην, τὴν πρώτην αὐτοῖς ἀπαντήσασαν πόλιν τὴν Ἰεριχὼ, καθάπερ χορεύοντες μᾶλλον ἢ πολεμοῦντες κατήνεγκαν. Κεκοσμημένοι γὰρ ὄπλοις οὐχ ὡς ἐν μάχαις, ἀλλ' ὡς ἐν πανηγύρει καὶ χορείᾳ ἐξῆσαν, ἀντὶ καλλωπισμοῦ μᾶλλον ἢ ἀσφαλείας τὰ ὄπλα περιθέμενοι, καὶ τὰς ἱεράς στολὰς περικειμένοι, καὶ προηγουμένους ἔχοντες τοῦ στρα-

τοπέδου τοὺς Λευῖτας, ἐκύκλουν τὸ τεῖχος. Καὶ ἦν ἰδεῖν θέαμα θαυμαστὸν καὶ παράδοξον, χιλιάδας τοσαύτας στρατοπέδων ἐν τάξει καὶ ῥυθμῷ βαινόντων, ἐν ἡσυχίᾳ καὶ κόσμῳ πολλῷ, ὡς οὐδενὸς παρόντος, μετὰ τῆς ἀρμονίας ἐκείνης τῶν σαλπίγγων τὸ πᾶν κατορθούντων. Αἰσχυνέσθωσαν οἱ θορυβοῦντες ἐν ἐκκλησίᾳ. Εἰ γὰρ ἐνθα σάλπιγγες ἤχουν, τοσαύτη ἦν εὐταξία, ἐνθα αὐτὸς ὁ Θεὸς φθέγγεται, τίνος τεύζονται συγγνώμης οἱ διὰ τῶν οἰκείων θορύβων τῆς ἐκεῖνων ἀκοῆς τὴν ἀκρίβειαν ἐκκρούοντες; Ἄλλὰ τίνος ἕνεκεν, φησὶν, οὐκ ἐμνημόνευσε τῶν ἐξ Αἰγύπτου; Ἐπειδὴ πάντες ἔπεσον, ἐπειδὴ δίκην ἔδοσαν. Τίνος δὲ ἕνεκεν πάντες ἀπώλοντο; Ἐπειδὴ τὰ μεγάλα ἤμαρτον. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἕτερον ψικονόμεναι, τὸ τοὺς μέλλοντας τὴν Παλαιστίνην ἀπολαμβάνειν ἀθεάτους εἶναι τῶν ἐν Αἰγύπτῳ κακῶν, τῆς δεισιδαιμονίας, τῆς ἀσεβείας ἀπάσης, καὶ μηδένα διδάσκαλων ἔχειν τῆς τοσαύτης πονηρίας. Οὕτω γὰρ προκατεῖχοντο τῇ τῶν Αἰγυπτίων συνθειᾷ, οὕτως ἦσαν ἀλόγους, ὡς μετὰ τοσαῦτα θαύματα μηδὲ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἀποτρίψασθαι καθαρῶς τῆς πλάνης τὰ λείψανα. Εἰ δὲ καὶ Χαναναίους ἔλαβον διδασκάλους τῶν προτέρων χαλεπωτέρους, ποῦ οὐκ ἂν ἐξώκειλε τὰ τῆς ἀσεβείας αὐτοῖς; Διὰ δὲ τοῦτο κατεῖχεν αὐτοὺς ἐπὶ τῆς ἐρήμου τοὺς τεχθέντας, ἕως εἰς ἀνδρῶν ἡλικίαν ἦλθε τὰ ἔγγονα τὰ ἐκεῖνων.

δ'. Καὶ ταῦτα οὐκ οἰκοθεν φθεγγόμενοι λέγομεν, ἀλλ' ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἀποδεικνύοντες. Διὰ γὰρ τοῦ Ἰεζεκιήλ τοῦτο αὐτὸ ὁ Θεὸς οὐνεκίζει αὐτοῖς, ὅτι εἰς τὴν ἐρημον αὐτοὺς ἀγαγὼν καὶ πολλὰ διαλεχθεὶς οὐκ ἤκουετο. Ἀλλὰ τίνος ἕνεκεν ὄπλα αὐτοὺς περιχεῖσθαι ἐκέλευσε μέλλοντας προσιέναι τῇ Ἰεριχῷ; Θαυμαστότερον γὰρ ἦν, εἰ χωρὶς ὄπλων τοῦτο ἐποίησαν. Μάλιστα μὲν οὖν κἂν κελεύη τι ποιεῖν ἀνθρώπινον, καὶ προσλαμβάνειν τινὰ συμμαχίαν αἰσθητὴν, συγκατιῶν αὐτῶν τῇ ἀσθενείᾳ τοῦτο ποιεῖ. Τί γὰρ ἠδύνατο ὄπλων περιβολὴ πρὸς τεῖχους καταβολῆν; τί δὲ σαλπίγγων [149] ἤχη; Εἰ μὲν γὰρ πρὸς ἀνθρώπους ὁ πόλεμος ἦν, εἶχε τίς τινα ῥοπὴν καὶ τοῖς ὄπλοις λογίζεσθαι· εἰ δὲ τεῖχος ἔμελλε καταπίπτειν, τίνος ἕνεκεν ὄπλα περίκεινται; Καὶ ἐπὶ τοῦ Γεδεών δὲ πάλιν οἱ εἰλημμένοι τῶν μὴ εἰλημμένων ἦσαν ἴσοι· πάντες γὰρ ἦσαν δῆλοι. Τίνος οὖν ἕνεκεν ταῦτα γίνεται; Ὅστε εἰς πίστιν αὐτοὺς ἄγεσθαι τοὺς ταῦτα κελυσομένους. Ἡ γὰρ ψυχὴ συντραφεῖσα σώματι, καὶ οὐδὲν ἀσώματον ἰδοῦσά ποτε, καὶ πρὸς τὰ αἰσθητὰ κεχητυῖα, ἀπὸ τῶν ὀρωμένων ἐπὶ τὰ νοητὰ χειραγωγηθῆναι ἐδεῖτο. Ὅθεν καὶ τοῖς προφήταις περὶ Θεοῦ διαλεγόμενοις ἐγένετο χρεῖα ἀνθρωπίνων μνησθῆναι μελῶν, οὐχ ἵνα τὴν ἀκήρατον ἐκείνην φύσιν εἰς μελῶν σχήματα συμπλάσωσιν, ἀλλ' ἵνα τὴν αἰσθητοῖς συντραφεῖσαν ψυχὴν ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων τὰ ὑπὲρ ἀνθρώπου παιδεύσωσι δόγματα. Ἐπεὶ οὖν καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ νοητόν τι ἐστίν, ἵνα μὴ ἀπιστήσωσιν οἱ τότε, τίθησί τι αἰσθητόν. Εἰ γὰρ εἶπεν, ὅτι Ἐν ἐπτά ἡμέραις καταστραφήσεται ἡ πόλις, ἡσυχάζοντων ὑμῶν, καὶ μηδὲν ἐργαζομένων, ἴσως ἂν πολλοὶ ἠπίστησαν· νυνὶ δὲ καθάπερ ὑποβάθραν τινὰ τῇ διανοίᾳ τῇ ἀνθρωπίνῃ τὰ ἐπιτάγματα ταῦτα ὑποτίθησι. Καὶ ἵνα μὴ νομίσητε στοχατμόν τινα εἶναι τὸ λεγόμενον, ἱστορίαν τινὰ ὑμῖν παλαιὰν

^a Unus ἡμῶν διηγήσαντο ἡμῖν, et sic etiam habet Savius. In τοῖς Ὁ' legitur ἀνήγγειλαν.

^b Τῶν προσφάτων Coislin. et Savil. recte. Morel. et alii τῶν προφητῶν, quod stare nequit.

πιστουμένην τὸν λόγον διηγήσασθαι βούλομαι. Νεαιμάν * τις ἦν Σύρος. Οὗτος ὑπὸ λέπρας ἀλούς, καὶ αἰσχυνόμενος τῷ πάθει, ὡς ὑπὲρ μεγίστων κινδυνεύων, ἔρχεται εἰς τὴν Παλαιστίνην (δεῖ γὰρ ἐπιτεμεῖν τὸν λόγον), λύσιν βουλόμενος εὐρεῖν τοῦ κακοῦ παρὰ τοῦ προφήτου. Ἐλθὼν τοίνυν, καὶ πρὸς τῆ θύρᾳ ὁ ἄνδρὸς στάς, ἐκάλει τὸν ἱατρόν. Ὁ δὲ ὑπήκουσε μὲν, οὐ μὴν ἐξῆλθεν, ἀλλ' ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν κελεύων βαπτίζεσθαι ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ. Ὁ δὲ ἐπειδὴ τὸ πρόσταγμα ἦν κοῦφον, πολὺ τὸ αἰσθητὸν ἔχον, καὶ οὐχ ὑψηλῆς δεόμενον διανοίας, οὐκ ἐπέισθη. Ἀλλὰ τί φησιν; Ἐγὼ ἔλεγον, ὅτι ἐξελεύσεται καὶ ἐπιθήσει αὐτοῦ τὴν χεῖρα, καὶ ἐπικαλέσεται τὸν Θεὸν αὐτοῦ, καὶ ἀποσυνάξει τὴν λέπραν. Ὁρᾷς τὴν ψυχὴν, πῶς αἰσθητοῦ τινος ἐδεδήθη σχήματος; Τὸ γὰρ μὴ νομίσαι τοῦ ἱατροῦ τὸ πρόσταγμα ἀρκεῖν, ἀλλὰ δεηθῆναι χειρὸς, τῆς ἀσθενείας ἦν τοῦ θεραπευομένου. Πολλὰ δὲ καὶ ἕτερα ἐντεῦθεν ἡμῖν λύεται. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς οὐ πανταχοῦ λόγῳ ἰάται, ἀλλὰ καὶ τῇ χειρὶ· καὶ γὰρ ἔβαλε τὴν χεῖρα εἰς τὸ στόμα καὶ εἰς τὴν γλῶτταν· καὶ ἀλλαχοῦ μὲν λόγῳ μόνῳ, ἀλλαχοῦ δὲ θελήματι πάντα ποιῶν, τοὺς προσιόντας ἰάτο. Τίνος οὖν ἕνεκεν τοῦτο ἐποίει; Διὰ τὴν ἀσθένειαν τῶν προσιόντων. Καὶ ἵνα μάθῃς, ὅτι διὰ τὴν ἀσθένειαν αὐτῶν τοῦτο ἐγένετο, τοὺς μὴ δεομένους τῶν τοιοῦτων ἐπήγει. Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, φησιν, ὅτι οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον· [150] ἐπειδὴ περ αὐτὸν οὐχ εἰλκυσε εἰς τὴν οἰκίαν ὁ ἑκατόνταρχος, ἀλλ' ἔφησεν ἀρκεῖν αὐτοῦ τὸ πρόσταγμα. Ἐπὶ οὖν Ἐζεκιίου οὐδὲν τοιοῦτον γίνεται, ἀλλὰ πόρρησις μόνη, καὶ οὐδὲν ἀνθρώπινον παρελαμβάνετο· διὰ τοι τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ τὴν γυναῖκα ζηλοτυποῦντος παχύτερόν τι πρᾶγμα ἐπετάττετο. Εἰ δὲ βούλει κατὰ ἀναγωγὴν ἐκλαβεῖν τοῦτο (Πάντα γὰρ ταῦτα τύποι συνέβαινον ἐκείνοις, φησὶν· ἐγγράφη δὲ πρὸς νοουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήνησεν), ἐννοεῖ τοὺς ἀρίστους τῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας ἀντὶ σάλπιγγος τῷ λόγῳ χρωμένους, καὶ τὰ τῶν ἐναντίων τεύχη καταβάλλοντας, καὶ τοὺς λαοὺς ὠπλισμένους τῇ τοῦ Ἰησοῦ παντευχίᾳ. Ὁ δὲ τῶν ἐπὶ τῆς ἡμερῶν ἀριθμὸς τὸ σάββατον ἡμῖν προδιαλύει. Οὐ γὰρ προηγουμένως ἐδόθησαν αἱ τοιαῦται τοῦ νόμου ἐντολαί. Διὰ τοῦτο περὶ μὲν τῶν θυσιῶν φησὶ· Τίς γὰρ ἐξεζήτησε ταῦτα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; Καὶ πάλιν· Μὴ εὐχαὶ καὶ κρέα ἄγρια ἀφαιροῦσι τὰς ἀμαρτίας σου; Καὶ πάλιν· Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκυτέ μοι ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα; Καὶ πάλιν· Ἴνα τί μοι λίθον ἐκ Σαβῆ φέρεις, καὶ κινάμωμον ἐκ γῆς μακρόθεν; Καὶ πάλιν· Θυσίαν καὶ προσφοράν οὐκ ἐθέλησας. Καὶ πάλιν· Μὴ ὀλοκαυτώματα καὶ θυσίας ὁ θέλει ὁ Θεός, ἢ τὸ ὑπακούειν αὐτῷ; Καὶ, Εἰ ἠθέλησας θυσίαν, ἔδωκα ἄν. Καὶ πάλιν· Ἀκοὴ ἀγαθὴ ὑπὲρ θυσίαν. Καὶ τὰς ἐορτὰς ἐκβάλλων φησὶ· Μεμίσηκα, ἀπῶσμαι τὰς ἐορτὰς ὑμῶν. Ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ

ἤχον ψδῶν σου, καὶ ψαλμῶν ὀργάνων σου οὐκ ἀκούσομαι. Καὶ, Ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἀνέχομαι, καὶ νηστίας καὶ ἀργίας μισεῖ ἡ ψυχὴ μου. Καὶ πάλιν· Οὐχ αὐτὴ ἡ νηστεία, ἦν ἐξελεξάμην. Καὶ ὁ Ἰεζεκιὴλ πάλιν ἔλεγε· Δώσω ὑμῖν προστάγματα οὐ καλὰ. ἐν οἷς οὐ ζήσεσθε ἐν αὐτοῖς. Οὕτω καὶ τὸ σάββατον ἐνταῦθα λύεται. Ἀλλὰ διὰ τί λέγει· Τίς ἐξεζήτησε ταῦτα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; Τοῦτο ὑμῖν καταλιμπάνω λύσαι δυνήσεσθε δὲ τὰ τοιαῦτα εὐρίσκειν, ἂν βίον ἐπιδειξησθε καθαρὸν.

ε'. Εἰ γὰρ τὸν Κορνήλιον διὰ βίον ἀριστον ἐκάλεσεν ἐπὶ τὴν τῶν ἀπορρήτων γνῶσιν, καὶ τὸν εὐνοῦχον διὰ τὸ ἀναγινώσκειν σπουδαίως ἐπέλησε καὶ γινῶναι· πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς τοὺς ἤδη τῆς πίστεως ἀπολαύσαντας, βίον ὀρθὸν ἐπιδειξαμένους^c, διδάξει τὰ σαφέστερα. Ὅσπερ γὰρ ὁ ἀκάθαρτος βίος ἐμποδίζει τὴν τούτων γνῶσιν (καθάπερ ὁ Παῦλος φησιν· Οὐκ ἠδυνήθη ὑμῖν λαλῆσαι ὡς πνευματικοῖς, ἐπειδὴ ἔρεις ἐν ὑμῖν εἰσι καὶ ζῆλοι· καὶ ὁ Ἡσαίας πάλιν· Γινῶναι μου τὰς ὁδοὺς ἐπιθυμήσουσιν, ὡς λαὸς δικαιοσύνην πεποιηκώς), οὕτως ὁ καθαρὸς βίος ὁδηγεῖ καὶ ἡ σπουδὴ ἢ περὶ τὸ ζητεῖν. Ζητεῖτε γὰρ, φησὶ, καὶ εὕρησθε. Καὶ ἡ παραβολὴ δὲ ἢ τοῦ τοῦς ἄρτους αἰτούντος παρὰ τοῦ καθευδήσαντος ἤδη φίλου^d, τοῦτο δείκνυσι. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σολομῶν, ἐπειδὴ πνευματικὰ ἤτησε, καὶ ἄπερ οὐκ ἤτησεν ἔλαθεν. Ὅταν δὲ καὶ προεδρία, καὶ πνευματικὴ αἴτησις, καὶ βίος καθαρὸς παρῆ, ἐννόησον πόση ἔσται εὐκολία πρὸς τὸ λαβεῖν· καίτοι [151] γε προεδρία καὶ καθ' ἑαυτὴν ἰσχυσεν μόνον· λέγω γὰρ ὑμῖν, φησὶν, εἰ καὶ μὴ διὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ φίλον μὴ δώσει αὐτῷ, διὰ γε τὴν ἀναίδειαν αὐτοῦ δώσει αὐτῷ. Ἀλλ' ἐπανλωμεν ἐπὶ τὸ προκείμενον. Ἔργον δ' εἰργάσω ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν, ἐν ἡμέραις ἀρχαίαις. Ἡ χεὶρ σου ἔθνη ἐξωλόθρευσε καὶ κατεφύτευσας αὐτούς. Ὅρα πῶς τῇ λέξει κυρίως κέχρηται. Οὐ γὰρ μέχρι νίκης καὶ ἤττης τὰ πράγματα, φησὶν, ἔστησας τότε· ἀλλὰ περαιτέρω πάντα προφητὴ καίτοι γε πρὸ τούτου οὐκ ἴσα τὰ τῆς παρατάξεως ἦν. Οἱ μὲν γὰρ κατεῖχον, οἱ δὲ ἐπήλυδες ἦσαν· ἀλλ' ὁμως τοσαύτη γέγονεν ἡ μεταβολή, ὡς τοὺς μὲν προφύριζους ἀνασπασθῆναι, τοὺς δὲ γενέσθαι πολίτας καὶ οἰκήτορας. Διὰ τοῦτο ἐπ' ἐκείνων μὲν φησὶν· Ἡ χεὶρ σου ἔθνη ἐξωλόθρευσε· ἐπὶ δὲ τῶν Ἰουδαίων, Κατεφύτευσας. Χεῖρα δὲ τὴν δύναμιν αὐτοῦ φησὶν. Εἰ δὲ ἐκείνους ἐξώθεν ἐπιόντας, καὶ οὐ πόλιν, οὐκ οἰκίαν ἔχοντας, οὐχ ὅπου ὀρμήσωσι καὶ σπῶσιν, οὕτω ταχέως ἀπέδειξε τῶν ἐνδον οἰκούντων δυνατωτέρους, πολλῷ μᾶλλον ἡμᾶς τῶν πατρίων ἐκβεβλημένους οὐ περιόψεται, φησὶ. Τί δὲ ἐστὶ τὸ, Ἐφύτευσας; Ἐπιζας.

^c Βίον ὀρθὸν ἐπίδ. Sic Colb. cum Savil. et Morel. Reg. 651 β. ἀγαθὸν διαδ. Infra Colb. ἐμποδίζει πρὸς τὴν τούτων γνῶσιν· ei sic habet etiam Savilius. Morel. vero et Reg. 651 ἐμποδίζει τῇ τούτων γνώσει.

^d Hæc perturbata jacet in edd. Morel. et Montf., ἢ παρὰ τοῦ καθ. ἢ φ. τοῦς ἄρτ. αἰτ. Correximus e Savil., Colb. et Reg. 651. Epit.

* Unus codex Neerān. Alius et Savil. Neaiμάν.

^b Colb. ὀλοκαυτώματα καὶ περισσεύματα.

Et ne id quod dicitur existimetis esse solummodo conjecturam, volo vobis narrare veterem historiam quæ confirmat quod dicimus. Naaman erat quidam Syrus. Eum cum lepra invasisset, et propter eum morbum erubesceret, ut qui in maximo periculo versaretur, venit in Palæstinam (brevitate enim utendum est), volens a propheta liberari hoc malo. Cum ergo venisset, et in viri foribus constitisset, vocavit medicum. Ille autem exaudivit (a) quidem, non tamen est egressus, sed tantum misit, jubens eum tingi in fluvio Jordane. Ille autem, quoniam erat leve mandatum, multum habens ex sensibili, et quod non habebat opus sublimi cogitatione, non credidit. Sed quid dicit? *Ego dicebam, quoniam egredietur ad me, et imponet manum suam, et invocabit Deum suum et curabit lepram* (4. Reg. 5. 11). Vides quomodo anima opus habuerit re aliqua sensibili? Non existimavit enim jussum medici sufficere, sed manu opus fuisse, quod erat imbecillitatis ejus, qui curabatur. Porro multa quoque alia hinc nobis solvuntur. Ideo Christus etiam non semper verbo sanat, sed etiam manu; immisit enim manum in os et in linguam: et alicubi quidem verbo solo, alicubi autem voluntate solum omnia faciens, curabat eos qui accedebant (Marc. 7. 33). Quare ergo hoc faciebat? Propter imbecillitatem eorum qui accedebant. Et ut scias hoc factum fuisse propter eorum imbecillitatem, laudabat eos qui ejusmodi rebus minime opus haberent. Amen enim, inquit, dico vobis, non inveni tantam fidem in Israel (Matth. 8. 10): quandoquidem non traxit eum in domum suam centurio, sed dixit ejus jussum sufficere. Et Ezechia (4. Reg. 18) itaque nihil tale fit, sed est solummodo prædictio, et nihil humanum assumptum est: et ideo in eo quoque, qui uxoris zelotypia laborat, jussa est res aliqua crassior (b). Quod si velis hæc quoque sumere anagogice (Omnia enim, inquit, hæc in figura eveniebant illis: scripta sunt autem ad correctionem nostram, ad quos fines sæculorum devenerunt (1. Cor. 10. 11), cogita apud te optimos Ecclesiæ doctores pro tuba oratione utentes et adversariorum moenia diruentes, et populum integra et perfecta Jesu armatura armatum. Septem autem dierum numerus jam ante nobis solvit sabbatum. Neque enim ejusmodi legis præcepta principaliter data sunt. Et ideo de sacrificiis quidem dicit: *Quis enim ea requisivit e manibus vestris* (Isai. 1. 12)? Et rursus: *Numquid vota et carnes sanctæ auferent peccata tua* (Jer. 41. 15)? Et rursus: *Numquid hostias et sacrificia obtulistis mihi in deserto quadraginta annis* (Amos 5. 25)? Et rursus: *Cur mihi affers thus ex Saba, et cinamomum de terra longinqua* (Jer. 6. 20)? Et iterum: *Sacrificium et oblationem noluit* (Psal. 59. 7). Et rur-

(a) In Græco, ὑπήκουσεν. Quæ quidem vox hic recte verbi potest, exaudivit; nescio an etiam, respondit; vel forte utrumque complectitur.

(b) Savil.: « Si historiam respiciat, inquit doctiss. Allenus, 4 Reg. 20, plane refragatur contextus ipse; nam versu 7, dicitur accipiant canistrum ficorum, etc. Sin autem historiam innuat 4. Reg. 19, 7 et 32, de prædicatione quidem constare videtur, sed non adeo clare de Ezechie fide. » At ego non video quid dubii de Ezechie fide nasci possit.

sus: *Numquid holocausta et sacrificia vult Deus, annon, ut ei obediatur* (1. Reg. 15. 22)? Et rursus: *Si voluisses sacrificium, dedissem* (Psal. 50. 18). Et rursus: *Auditio bona super sacrificium* (1. Reg. 15. 22). Et iterum festa ejiciens inquit: *Odio habui, repuli festa vestra. Aufer a me sonum canticorum tuorum, et cantum organorum tuorum non exaudiam* (Amos 5. 21. 23). Et, *Diem magnum non sustineo, et jejunium et serias odit anima mea* (Isai. 1. 13. 14). Et rursus: *Non est hoc jejunium quod elegi* (Isai. 58. 5). Rursus quoque dicebat Ezechiel: *Dabo vobis præcepta non bona, in quibus non rivetis in ipsis* (Ezech. 20. 25). Ita etiam sabbatum hic solvitur. Sed cur dicit: *Quis hæc requisivit de manibus vestris?* Hoc vobis relinquo solvendum: poteritis autem talia invenire, si puram vitam egeritis.

5. Si enim Cornelium propter vitam optimam vocavit id arcanorum cognitionem (Act. 10. 4), et eunuchum, quod studiose legeret, ad rei cognitionem deduxit (Act. 8. 27. sqq.): multo magis vos qui jam fidem assequuti estis, si rectam vitam ostenderitis, docebit quæ sunt manifestiora. Quemadmodum enim vita immunda est impedimento, quominus ea cognoscantur (ut dicit Paulus: *Non potui loqui vobis tamquam spiritualibus, quoniam lites sunt vobis et contentiones* [1. Cor. 3. 1. 3]; et rursus Isaias: *Scire vias meas desiderabunt, ut populus qui fecit justitiam* [Isai. 58. 2]): sic vita munda et quærendi studium manu ducunt. Quærite enim, inquit, et invenietis (Luc. 11. 9). Quin etiam parabola ejus, qui petit panes ab amico, qui jam dormiebat; hoc ostendit (Ib. v. 5-8). Propterea Salomon quoque quoniam petiit spiritualia, ea etiam accepit, quæ non petiit (3. Reg. 3. 11). Quando autem et assiduitas, et spiritualis petitio, et pura vita adfuerit, cogita apud te quanta erit accipiendi facultas: atqui vel ipsa per se sola assiduitas plurimum potuit: *Dico enim, inquit, vobis, etsi non propterea quod sit ejus amicus ei dabit, propter impudentiam tamen ejus dabit ei* (Luc. 11. 8). Sed revertamur ad propositum. *Opus quod operatus es in diebus eorum, in diebus antiquis. Manus tua gentes disperdidit, et plantasti eos.* Vide quam proprie dictione usus est. Non eo, inquit, solum rem deduxisti, ut illi quidem vincerent, hi vero vincerentur: sed omnia longius processerunt; licet antea quoque non æquo certamine res gererentur. Illi enim possidebant, hi vero erant advenæ: sed tamen tanta facta est mutatio, ut illi quidem radicibus evelerentur, hi vero fierent cives et habitatores. Et ideo de illis quidem dicit: *Manus tua gentes disperdidit de Judæis autem, Plantavit.* Manum autem dicit ejus potentiam. Quod si eos qui aliunde adveniebant, et nec urbem, nec domum habebant in qua sedes figerent, aut in quam se reciperent, reddidit tam cito potentiores iis qui intus habitabant: multo magis nos paternis bonis ejectos non despiciet. Quid est autem, *Plantasti?* Fixisti. Quod est enim plantatum, sit fir-

* Coib., holocausta et columbas vult Deus.

num et stabile. Quid igitur, dic, quæso, non migrarunt? non abducti sunt in loca aliena (a)? Abducti sunt certe, sed non propter imbecillitatem ejus qui collocaverat, sed propter vitium eorum qui plantati sunt. Nisi enim quæ fecerant, fuissent eis impedimento, nihil vetuisset quominus domi manerent. *Afflicisti populos, et expulisti eos.* Nonnulli dicunt hæc dici de Ægyptiis; mihi autem videtur hoc quoque dictum esse de gentibus. Nam de illis quoque sumpsit supplicium, in utroque suam ostendens potentiam, in delendis scilicet inimicis et suis confirmandis. 4. *Non enim in gladio suo possederunt terram.* Alius, *Non enim in ense suo possederunt terram. Et brachium eorum non salvabit eos; sed dextera tua, et brachium tuum, et illuminatio vultus tui.* Alius inquit, *Lux.* Quoniam complacuisti in eis. Atqui vincebant omnes armati in bellis: armati quidem, verum id non armorum vi fiebat, sed Dei virtute, qui exercitui præerat. Vides quomodo loco orationis adtexit consilium, suadens ut omnia in Deum conjiciant, ejusque arbitrio permittant? Quomodo autem rem vocat hereditatem, cum patres, avi, et proavi terram non obtinuerint, sed alio et alio tempore consumpti sint? Quia facta est patribus promissio. *Veni, inquit, in terram quam tibi ostendero (Gen. 12. 1); et, Dabo tibi terram, et semini tuo (ib. 13. 15).* Cum autem dixisset dexteram et brachium, quoniam paulo crassiora verba memoravit, vide quomodo attollit orationem, rursus subjungens, et dicens: *Et illuminatio vultus tui*, hoc est, defensio, providentia. Velle enim et adesse illis solum suffecerit. Deinde etiam causam: *Quoniam dilexisti eos, quoniam voluisti.* Res itaque quæ fiebant, erant gratiæ, non recte factorum, nec id ex propria virtute assequuti sunt, sed ex Dei benignitate. 5. *Tu es ipse rex meus et Deus meus, qui mandas salutes Jacob.* Alius, *Manda de salute Jacob.* Et quænam est hæc consequentia? Magna quidem cum iis quæ dicta sunt. Quod enim dicit, est ejusmodi: Nos ab illis originem duximus: et tu Deus ille ipse es, qui et tunc et nunc illa fecisti. Undenam ergo est tanta mutatio? Non enim alius quidem ille Deus, tu alius, sed tu idem ipse es.

6. Neque vero rursus tu quidem es, ego vero alium Deum mihi adscribo, sed *Tu es rex meus et Deus meus.* Ab imperio tuo non resiluimus, alium ducem non inscripsimus. *Qui mandas salutes Jacob:* hoc est, Et Deus idem, et eadem est providentia. Undenam est ergo rerum mutatio? Quid est ergo, *Qui mandas?* Qui præcipit, qui jubet ut Jacob servetur. Hic rursus ostendit auxilii facilitatem, et maximam potestatem. Sed neque proavi, nempe Jacob, sine causa meminit, sed ut causam suam magis probet, ejus virtutem adducit, volens sibi Deum reddere propitium. 6. *In te inimicos nostros ventilabimus cornu.* Et tu idem es, inquit, et providentia eadem, et nos nostra tibi adscribimus, et eisdem armis usi sumus. Hoc enim sibi vult illud: *In te inimicos nostros ventilabimus cornu.* Alius

(a) Hic et infra quædam deerant in textu Morel., quæ ex Manuscriptis restituta sunt.

autem dicit: *Eos qui nos affligunt cornu petemus. Et in nomine tuo spernemus insurgentes in nos.* Alius, *Conculcabitur.* Quid, inquit, dico, *In te* vel nomen tuum solum invocare sufficit ad omnia egregie peragenda. Non dixit enim, *Vincemus, vel Superabimus*: sed, *Nihili ducemus*, nec eos esse aliquid putabimus. Hoc enim sibi vult illud: *In te inimicos nostros ventilabimus, et in nomine tuo nihil ducemus insurgentes in nos.* Non enim existimabimus eos esse aliquid, nec perterrebimur, sed tanquam qui nihili homines persequemur. Quod significans alius interpretes, dixit: *Conculcabitur*: per vim partam victoriam, instructam absque certamine aciem, pugnam sine metu ostendens. 7. *Non enim in arcu meo sperabo.* Alius, *Confidam. Et gladius meus non salvabit me.* Et quare his usus es? cur autem armaris, et arcum et gladium tractas? Quoniam ita jussit Deus noster, propterea eis usus sum: universum autem in eum conjicio, et ejus arbitrio permitto. Ita docebantur bellare cum inimicis sensibilibus, superno auxilio muniti: ita etiam cum spiritualibus inimicis. Tu quoque, quando adversus diabolum bellum geris, dic ita: Non confido meis armis; hoc est, non meæ virtuti, nec meæ justitiæ, sed Dei misericordiæ. Ita etiam dicebat Daniel: *Non in justitiis nostris prosternimus miserationem nostram ante te (Dan. 9. 18).* 8. *Salvastis enim nos de affligentibus nos, et odientes nos confudisti.* Alius, *Quia servastis nos.* Quid opus est, inquit, dicere vetera, et quæ facta sunt a majoribus? Nos, inquit, ipsi habemus multa pignora providentiæ, et gloriosa tropæa, frequentesque, admirabiles et incredibiles victorias enumerare possumus. Propterea enim dixit, *Confudisti*, ostendens eum non solum nos liberasse, nec tantummodo eripuisse, sed cum magno dedecore eorum qui nos invadebant. 9. *In Deo laudabimur tota die; et in nomine tuo confitebimur in sæculum.*

Dies pro vita. — Alius inquit, *Deum laudamus toto die.* Victoria quidem, inquit, præterit, nobis autem manet gratiarum actio. Totum enim diem dicit, totam vitam. Non enim cessamus, inquit, tuum laudare auxilium et illo gloriari. Hæc est nostra gloria, hoc gloriationis genere apud omnes utimur; non quod civitatem magnam habeamus et admirabilem, nec quod primi vineamus, nec quod viribus corporis simus superiores: sed quod verum Deum habeamus, in hoc gloriamur: non solum quando nobis auxiliaris, sed etiam quando deseris. Hoc enim est, *Tota die*: sicut etiam dicit Paulus: *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Christi (Gal. 6. 14).* Nulla est enim, nulla, inquam, est alia ejusmodi gloria. Quocirca rursus dicit: *Non solum autem, sed etiam gloriantes in Deo (Rom. 5. 11).* Nihil enim potest conferri cum hac gloriatione. Nemo ergo se jactet et gloriatur propter divitias; nemo propter ea quæ ad hanc vitam pertinent, sed propter hoc solum, quod habeat Deum Dominum. Hoc est omni libertate melius, hoc est ipsis cælis præstantius. Si enim hujus vel illius esse dici, gloriandi occasionem sæpe attulit apud homines: cogita quam affert gloriam Dei esse dici. Quocirca Paulus

quoque hoc pro magna dignitate posuit, dicens : *Qui autem Christi sunt, carnem crucifixerunt (Galat. 5. 24). Diapsalma. Alius, Semper. Hebræus autem illud sic exprimit, Sel. 10. Nunc autem repulisti nos, et confudisti nos. Alius, Tametsi repulisti nos. Alius, Sed ad hæc rejecisti. Et non egredieris Deus in virtutibus nostris. Alius, Et non progredieris in militiis nostris.* Repulsam enim statim pudor sequitur, et ad mala patienda esse omnibus expositum. Virtutes autem hic appellat eorum exercitus, quandoquidem in eis est regis potentia : cum Deus hoc summo consilio providerit, ut esset hoc principi, et iis qui ejus reguntur imperio, vinculum. Nam et rex iis opus habet qui ejus jussis pareant, et hi eo qui illis præsit : et alter alterius auxilio indiget. Ne aliqua enim esset arrogantia, effecit Deus, ut magna sæpe parvis egerent. Hoc ipsum fecit etiam in rebus inanimis. Labantem enim columnam subjectus sæpe calculus firmam stabilemque præstitit, et navigium in quo quamplurimi sunt vectores, parvus clavus dirigit et liberat a periculis. Quid est autem, *Tametsi repulisti nos?* Licet, inquit, tot et tanta passi simus, a te non deficimus, te laudantes, gloria afficientes, et in te gloriantes. 11. *Avertisti nos retro post inimicos nostros. Et qui oderunt nos, diripiebant sibi. Alius, Posuisti nos extremos cujusvis iniuaci.* Vide quomodo mala verbis extollit, et calamitatem verbis amplificat, ostendens eos, etiamsi essent admodum peccatores, satis tamen pœnarum dedisse.

7. Hoc etiam fecerunt pueri ex redundanti quadam copia in fornace tunc canentes et dicentes : *Tradidisti nos in manus inimicorum nostrorum pessimorum, prævaricatorumque, et regi injusto et pessimo ultra omnem terram (Dan. 3. 32). Et rursus : Imminuti sumus plus quam omnes gentes, sumusque humiles¹ in universa terra (Ibid. v. 37).* Hoc ipsum hic quoque significat, propemodum dicens : Omnibus hominibus viliores et abjectiores sumus, quandoquidem sumus tua nudati providentia : et nec eousque quidem mala nostra steterunt, sed etiam præda facti sumus inimicis, qui nos suo arbitrio dividebant. Hoc enim sibi vult : *Diripiebant sibiipsis*, id est, nullo prohibente. 12. *Dedisti nos tamquam oves escarum, et in gentibus dispersisti nos. Alius, Ventilasti nos. Quid est, Tamquam oves escarum?* Id est, Fecisti nos, inquit, ad invadendum facillimos, nos viles esse ostendens. Sunt enim aliquæ oves acquisitionis, quæ sunt aptæ ad generandum : sunt vero aliæ, quæ propter senium, vel propter sterilitatem sunt tantum utiles ad comedendum. Et quod est acerbissimum, in gentes erant dispersi ; quodque illis omnium gravissimum erat, ne legem quidem poterant illic accurate servare et a patriæ republicæ institutis exciderant. Et non in unam gentem, sed ubique, inquit, dispersi sumus, ad unum solum, nempe male patiendum, parati : ulcisci autem, aut manus extollere non possumus. Hoc enim significat similitudo ovium. 13. *Vendidisti populum tuum sine pretio.*

Alius, In non substantia. Alius, Non substantiæ. Et non fuit multitudo in commutationibus nostris. Alius, Et non multum fecisti pretium eorum. Quod autem ait est ejusmodi : videtur enim dictum esse valde obscurum : sed attendite, ut psallatis cum intelligentia. Quid est ergo quod dicitur ? Quam sint viles et abjecti ostendit, nempe nullius pretii : tamquam vilis, inquit, pretii, abjectos et contemnendos nos dimisisti. Hoc autem dicit more humano : solemus enim quæque vilia dare vel sine pretio. Quæ porro magni facimus, ea si vendamus, magno pretio vendimus : quæ vero parvi, ea vel gratis. Improbos itaque servos alii quidem dimidio pretio, alii vero nullo accepto pretio dederunt. Si minori autem pretio tradere ostendit quam sit vile quod venditur : nullo dato pretio accipere, sed sine pretio, multo magis. Hoc ergo dicit : Perinde ac si homo quispiam rebus suis cedat sine pretio, ita etiam ipse nos tamquam nullius pretii dimisisti, nos valde contempsisti. Hoc itaque significat etiam per id quod subjungit : *Et non fuit multitudo in commutationibus nostris* ; hoc est, In emptione nostra. Et ideo dicit alius, *In appretiatione nostra*, id est, in venditione nostra. Pretium enim est permutatio : sæpe enim servum damus, et aurum vel argentum accipimus. 14. *Posuisti nos opprobrium vicinis nostris, subsannationem et derisum iis qui in circuitu nostro sunt. Alius dicit, Pompam iis qui in circuitu nostro sunt. 15. Posuisti nos in parabolam in gentibus.* Grave est hoc supplicium et intolerabile, ab impiis maxime probris affici, ab inimicis hæc pati, esse circumcirca qui insultent, et undique circumiri ab iis qui probra ingerunt. Quid est autem parabola ? Narratio, probrum. Erant enim circumcirca quidam scelerati, nulloque sensu præditi, qui non solum non miserebantur, sed probris etiam et contumeliis afficiebant, quod eos maxime angebat. Mihi autem videtur hic dicere Arabas, qui prope eos habitabant. *Commotionem capitis in populis.* Alius, *Transmotionem* : Hebræus autem, *Manoud.* Vel hoc ergo dicit, *Transmovisti nos* ; vel per gestum motus capitis ostendit valde lætantis insolentiam. 16. *Tota die verecundia mea contra me est. Alius, Ignominia mea. Et confusio faciei meæ cooperuit me, 17. a voce exprobrantis et obloquentis. Alius, Et blasphemantis. A facie inimici et persequentis.* Hæc eos magis quam supplicia cruciabant. Quia enim eis semper et assidue eveniebant res secundæ, et hostes vincebant, omnium tunc ora aperta sunt cum ipsi cecidissent, afflictique et prostrati essent : nec respirare quidem poterant, sed perpetuum supplicium expectabant. 18. *Hæc omnia venerunt super nos, nec oblitus sumus te, et inique non egimus in testamento tuo. Alius, Nec fraudem fecimus pacto tuo.* Nos, inquit, aliis contraria via ingressi sumus. Illi enim, antequam res ullæ adversæ evenissent, prostrati sunt : nos autem post res adversas gravesque calamitates firmo et immobili animo constitimus. Hæc autem dicunt, ut bonam spem concipiant qui cum eis sunt hortantes. Et ideo cum Daniel et tres pueri dicant : *Peccavimus, injuste fecimus (Dan. 3. 29)* : hi dicunt : *Non inique*

¹ Unus habet, pauci, pro, humiles.

egimus in testamento tuo : commilitonum animos et spiritus excitantes. Si enim, inquit, maxima passi sumus, et ab eis originem ducimus, qui magnis affecti sunt beneficiis, et in calamitatibus minime declinavimus, spes est nobis magnæ salutis.

8. Quod ergo dixi a principio, hoc quoque nunc dico, eos vice precatationis illis addere animos, perinde ac si eis dicerent : *Quanam de causa spem salutis abjecistis? Deum habemus qui nos defendit* : et si quid peccavimus, satis pœnarum pendimus : in tentationibus fortiter resistimus : cum qui etiam peccatorum semper curam gerit, viæ ducem habemus, et ideo bonus exitus est nobis omnino expectandus. Quid est autem : *Non inique fecimus in testamento tuo?* Hoc est, Non inique nos gessimus in iis quæ nobis credita sunt, sed ea perfecte custodivimus. Est enim maxima iniquitas, quando quis transgreditur legem, quæ vindicat, quæ non sinit ut vel a propinquis injuria afficiamur, et vitium prohibet; quando quis est ingratus in eum qui tot nobis bona præbet. 19. *Et non recessit retro cor nostrum.* Alius, *Non abscessit.* *Et non declinasti semitas nostras a via tua.* Alius, *Nec inclinatio sunt quæ nos erigunt.* Alius, *Et non aversum est retro cor nostrum, nec declinarunt gressus nostri* (a). Quod prius dixit, hoc etiam hic dicit, eos in tantis malorum fluctibus ne tantillum quidem lapsos esse. Pulchre autem sic dicit. Quemadmodum enim lex ducit in anteriora, ita iniquitas retro transfert : et quemadmodum lex jubet recta via ingredi, ita etiam iniquitas traducit hominem in locum desertum et inaccessum. Viam ergo hic dicit legem. Illud autem, *Declinasti*, quod alii dicunt, *Nec inclinatio sunt quæ nos erigunt, a via tua* : Hebræus dicit, *Vathet aschurenu meni orach* (b). Si quis autem velit sequi interpretationem Septuaginta, et non aliorum, illud, *Declinasti semitas nostras a via tua*, hoc est, Procul a templo tuo nos collocasti, et in aliena terra habitare curasti : quod non permittebat, ut cultus perageretur. 20. *Quoniam humiliasti nos in loco afflictionis.* Alius, *In loco inhabitato.* Alius, *In loco Sirenum.* *Et cooperuit nos umbra mortis.* Alius, *Obstruxisti nos.* Hæc mihi esse videtur retributio, eo quod superius, cum mala narrarent, dicerent : *Et confusio faciei meæ cooperuit me, a voce exprobrantis et obloquentis* : *Quoniam humiliasti nos.*

Umbra mortis quid? — Si quis ita acceperit ut referatur ad illud, *Declinasti semitas nostras a via tua* : habet hic consequentiam convenientem sensui quem diximus. Significat enim quomodo eos a viis suis repulerit; legibus, inquam, et institutis; eosque in loca deserta abduxerit, et inter inimicos dimiserit. Hoc enim significat illud : *Cooperuit nos umbra mortis*; pericula dicens, quæ mortem pariunt, et quibus mors est proxima, quo sensu dolores mortis et inferorum portas vocat Scriptura. Inevitabilia autem esse mala hic per umbram et operimentum ostendit, a quibus

nec liberari, nec vel minimum quidem respirare possunt. 21. *Si oblitus sumus nomen Dei nostri, et si expandimus manus nostras ad deum alienum* : 22. *numquid Deus requireret ista? Ipse enim novit abscondita cordis.* Hoc est honorum servorum, male patientes dominum colere et perseverare : hæc sunt documenta philosophiæ. Hic etiam docent auditores, non simulare, sed Deum toto corde adorare. *Novit enim, inquit, abscondita cordis.* Hæc autem dicunt, illos terrentes, ne quid Deo indignum cogitent. Vide autem magnum virtutis incrementum : subjungit enim dicens : *Quoniam propter te mortificamur tota die : æstimati sumus sicut oves occisionis.* Magnum est enim manere Dei cultores, et ad alium non defecisse : multo autem majus est, cum mors assidue, et quotidiana pericula immineant, talem conservare dilectionem. Considera autem quantum sit genus philosophiæ, cum ipse quoque Paulus eo utatur, apostolicorum periculorum procellas (a) enumerans in Epistola ad Romanos (Rom. 8. 36). Quot ergo hi coronis digni fuerint, quando in Veteri Testamento ad eandem mensuram certaminum, quæ suscipienda erant in Novo, pervenerint? Quod cum dicit Paulus, *Quotidie morior* (1. Cor. 15. 31), hi quoque dicunt, non experientia, nec eventu, sed animo. Quare autem dicit, *Propter te?* Licebat nobis, inquit, deficere, a patriæ reipublicæ institutis recedere, et tutos esse, sed malumus male pati, et patria instituta servare, quam postquam a patriis institutis exciderimus, in pace vitam agere. *Æstimati sumus sicut oves occisionis.* Tam facile, inquit, nos interimunt. Hic autem ostendit eorum mansuetudinem. Sed tamen quamvis simus tam facile expositi, firmo tamen et immobili animo permanemus. Hic etiam jure admiranda est Dei potentia, quod eos qui tamquam occisionis oves erant expositi, conservaverit, et quotidie morientes non siverit in mortem incidere. 23. *Exsurge, quare obdormis, Domine?* Alius, *Quare es tamquam dormiens?* Alius, *Expergiscere.* Alius, *Evigila.* *Exsurge, et ne repellas in finem.* 24. *Quare faciem tuam avertis?* Alius, *Abscondis.* *Oblivisceris inopiæ nostræ et tribulationis nostræ?* Alius, *Malitiæ nostræ.* Quod autem dicit, est ejusmodi : Potes mala solvere : neque enim propter tuam imbecillitatem, sed ex tua permissione hæc fiunt. Somnum hic dicit quietem; exsurrectionem, retributionem; faciem vero, protectionem, providentiam, curam, auxilium.

9. *Cur oblivisceris inopiæ nostræ?* Vide rursus pium et gratum animum. Non dixit, Recte factorum; non dixit, Animi firmi et immobilis; non dixit, Animæ probatæ in tentationibus : sed quando quidam sese purgant, illa ponunt; quando autem petunt auxilium, ex iis ut salvi fiant postulant, ex quibus ii qui sunt condemnati. Quoniam, inquit, satis pœnarum dederunt, quoniam extrema passi sunt. Hoc etiam sæpe

(a) In Græco, τὰς νηράδας τῶν ἀποστολικῶν κινδύμων. Quæ voce melius, mea quidem sententia, verterentur, *apostolicorum periculorum multitudinem* : etenim vox Græca, νηράδας familiaris est Chrysostomo in Epistolis, ut *innumeram multitudinem* significet.

(a) Hæc interpretatio est Symmachi.

(b) Hæc prætermittenda fuere in Hexaplis nostris. Hebraicus textus sic habet, וְתָבוּ אֶשְׁרֵי כֹנֵי אֶרֶץ.

Οὐκ ἠδικήσαμεν ἐν διαθήκῃ σου· ἐπαίροντες τὰ φρονήματα τῶν συστρατιωτῶν. Εἰ γὰρ τὰ μέγιστα πεπόνθαμεν, φησὶ, καὶ ἔγγονοι τῶν τὰ μέγιστα εὐργετημένων ἐσμὲν, καὶ ἐν ταῖς συμφοραῖς οὐκ ἐξεκλίναμεν, πολλῆς σωτηρίας ἡμῖν ἐστὶ ἐλπίς.

ἦ· Ὅπερ οὖν ἐξ ἀρχῆς ἔλεγον, τοῦτο καὶ νῦν φημι, ὅτι ἐν εὐχῆς τάξει τὰ φρονήματα αὐτῶν ἀλείφουσιν, [156] ὥσανεὶ πρὸς αὐτοὺς ἔλεγον· Τίνος ἔνεκεν ἀπεγνώκατε τῆς σωτηρίας; Θεὸν ἔχομεν τὸν προϊστάμενον ἡμῶν· εἰ καὶ τι ἡμῖν ἡμάρτηται, δίκην ἔδομεν ἱκανὴν· ἐν τοῖς πειρασμοῖς ἐστήκαμεν γενναίως· τὸν ἀεὶ καὶ ἀμαρτωλῶν προϊστάμενον ὁδηγὸν ἔχομεν· διὸ πάντοθεν δεῖ τὸ τέλος προσδοκᾶν χρηστὸν. Τί δὲ ἐστίν, Οὐκ ἠδικήσαμεν ἐν διαθήκῃ σου; Τουτέστιν, Οὐκ ἠδικήσαμεν περὶ ταῦτα, ἃ ἐπιστεύθημεν, ἀλλ' ἐφυλάξαμεν μετὰ ἀκριβείας. Καὶ γὰρ μεγίστη ἀδικία ἐστίν, ὅταν τὸν νόμον τις παραβαίῃ τὸν ἀμύνοντα, τὸν οὐκ ἐὼντα οὐδὲ παρὰ τῶν πλησίον ἀδικεῖσθαι, καὶ τὴν κακίαν κωλύοντα· ὅταν περὶ τὸν τοσαῦτα πρὸς ἀγαθὰ ἀγνωμονῆ. Καὶ οὐκ ἀπέστη εἰς τὰ ὀπίσω ἡ καρδία ἡμῶν. Ἄλλος φησὶν, Οὐκ ἀπεχώρησε. Καὶ οὐκ ἐξέκλινας τὰς τρίβους ἡμῶν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σου. Ἄλλος φησὶν, Οὐδὲ μετεκλίθη τὰ ὑπορθοῦντα ἡμῶν. Ἄλλος, Καὶ οὐκ ἀπεστράφη εἰς τὰ ὀπίσω ἡ καρδία ἡμῶν, καὶ οὐκ ἔκλινε βήματα ἡμῶν. Ὅπερ ἐμπροσθεν εἶρηκε, τοῦτο καὶ ἐνταῦθα λέγει, ὅτι ἐν τούτῳ κλύδωνι κακῶν οὐδὲ μικρὴν παρεσαλεύθησαν. Καλῶς δὲ οὕτως εἶπεν. Ὅσπερ γὰρ ὁ νόμος εἰς τὰ ἐμπροσθεν ἄγει, οὕτως ἡ παρανομία εἰς τὰ ὀπίσω μεθίστησι· καὶ ὥσπερ ὁ νόμος τὴν ὀρθὴν ὁδὸν βαδίζειν κελεύει, οὕτως ἡ παρανομία πρὸς τὴν ἐρημον καὶ ἄβαστον τὸν ἄνθρωπον μεθίστησιν. Ὅδον οὖν τὸν νόμον φησὶν ἐνταῦθα. Τὸ δὲ, Ἐξέκλινας, ὅπερ οἱ ἄλλοι λέγουσιν· Οὐδὲ μετεκλίθη τὰ ὑπορθοῦντα ἡμῶν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σου· ὁ Ἑβραῖὸς φησὶν· Οὐαθέτ ἀσουρευου μενὶ δραχ· εἰ δὲ κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα βουληθεῖη τις ἐρμηνεύσαι, καὶ οὐ κατὰ τοὺς ἄλλους, τὸ, Ἐξέκλινας τὰς τρίβους ἡμῶν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σου, τοῦτό ἐστίν, ὅτι Ἀπώκισας τοῦ ναοῦ σου, καὶ ἐν ἀλλοτρίῳ εἶναι πεποίηκας· ὅπερ οὐκ εἶα τὰς λατρείας ἐπιτελεῖσθαι. Ὅτι ἐταπεινώσας ἡμῶν ἐν τόπῳ κακώσεως. Ἄλλος φησὶν, Ἀοικήτω. Ἄλλος, Ἐν τόπῳ Σειρήνων. Καὶ ἐπεκάλυψεν ἡμῶν σκιά θανάτου. Ἄλλος λέγει, Ἐπώμισας ἡμῶν. Αὕτη μοι δοκεῖ ἡ ἀνταπόδοσις πρὸς τὰ ἄνω εἶναι*, ἐν οἷς τὰ κακὰ διηγούνται λέγοντες, Ἡ αἰσχύνη τοῦ προσώπου μου ἐκάλυψέ με, ἀπὸ φωγῆς ὄνειδίζοντος καὶ καταλαλοῦντος· Ὅτι ἐταπεινώσας ἡμῶν.

Εἰ μέντοι πρὸς τὸ, Ἐξέκλινας τὰς τρίβους ἡμῶν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σου, λάβοι τις αὐτὸ, ἐνταῦθα ἀκολουθίαν ἔχει κατὰ τὴν ἔννοιαν, ἣν εἰρήκαμεν. Δηλοῖ γὰρ πῶς ἐκ τῶν τρίβων αὐτῶν ἀπώσατο αὐτοὺς, τῆς πολιτείας λέγω καὶ τῶν νομίμων, τὸ εἰς τόπους ἐρημους ἀπαγαγεῖν, καὶ μεταξὺ πολεμίων ἀφεῖναι. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ, Ἐκάλυψεν ἡμῶν σκιά θανάτου· τοὺς κινδύνους λέγων τοὺς θάνατον τίκτοντας, καὶ ὧν πλησίον οἱ θάνατοι, ὥσπερ^β καὶ ὠδίνος θανάτου καὶ πύλας ἄδου ἢ Γραφὴ καλεῖ. Καὶ τὸ ἄφυκτον τῶν δεινῶν διὰ τὴν σκιά καὶ τῆς ἐπικαλύψεως ἐνταῦθα παρίστησιν, οὐδὲ ἦντινα διάλυσιν εὐρεῖν, οὐδὲ ἀνα-

πνοὴν μικρὴν δυνάμενα. Εἰ ἐπελαθόμεθα τοῦ ἐνόματος τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ εἰ διεπετάσαμεν τὰς χεῖρας ἡμῶν πρὸς Θεὸν ἀλλότριον, οὐχὶ ὁ Θεὸς ἐκζητήσει ταῦτα; Αὐτὸς γὰρ γινώσκει τὰ κρύφια τῆς καρδίας. Τοῦτο οἰκετῶν εὐγνωμόνων, τὸ κακῶς πάσχοντας μένειν τὴν δεσπότην [157] θεραπεύοντας· ταῦτα φιλοσοφίας διδάγματα. Ἐνταῦθα καὶ τοὺς ἀκούοντας παιδεύουσι, μὴ ὑποκρίνεσθαι, ἀλλ' ἐν ὅλῃ καρδίᾳ τὸν Θεὸν θεραπεύειν. Οἶδε γὰρ, φησὶ, τὰ ἀπόρρητα τῆς διανοίας. Ταῦτα δὲ λέγουσι φοβούμενοι αὐτοὺς, ὥστε μηδὲν λογίσασθαι ἀνάξιον Θεοῦ. Ὅρα καὶ τὴν ἐπίδοσιν ἀρετῆς πολλήν· ἐπάγει γὰρ λέγων· Ὅτι ἔνεκεν σοῦ θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν· ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς. Μέγα μὲν γὰρ καὶ τὸ μένειν θεραπεύοντας τὸν Θεόν, καὶ μὴ πρὸς ἕτερον ἀποπηδῆσαι· τὸ δὲ πολλῶ μείζον, τὸ συνεχῶν θανάτων καὶ καθημερινῶν κινδύνων ἐπικειμένων διατηρεῖν τὴν τοιαύτην ἀγάπην. Καὶ ἐννόησον ὅσον φιλοσοφίας εἶδός ἐστιν, ὅπου γε καὶ ὁ Παῦλος αὐτῷ κέχρηται, τὰς νηφάδας τῶν ἀποστολικῶν κινδύνων ἀπαριθμούμενος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῇ. Πόσων οὖν ἂν εἶεν ἄξιοι στεφάνων οἱ τοῖ, ὅταν ἐν τῇ Παλαιᾷ φαίνωνται πρὸς τὸ μέτρον φθάσαντες τῶν ἐν τῇ Καινῇ ἀγωνισμάτων; Ὁ γὰρ φησὶν ὁ Παῦλος, Καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκω, τοῦτο καὶ οὗτοι, οὐχὶ τῆς πείρας, οὔτε τῷ τέλει, ἀλλὰ τῇ γνώμῃ. Διὰ τί δὲ φησὶν, Ἐνεκεν σοῦ; Ὅτι ἐξῆν ἡμῖν, φησὶ, μετατάξασθαι, καὶ ἀφεῖναι τὴν πατρίαν πολιτείαν, καὶ εἶναι ἐν ἀσφαλείᾳ· ἀλλ' αἰρούμεθα πάσχειν κακῶς μᾶλλον, καὶ τὰ πατρίᾳ φυλάττειν, ἢ εἰρήνης ἀπολαβεῖν μετὰ τὸ τῶν πατέρων ἐκπεσεῖν. Ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς. Οὕτως ἡμᾶς εὐκόλως, φησὶν, ἀντιροῦσιν. Ἐνταῦθα δὲ καὶ τὴν ἐπιείκειαν αὐτῶν ἐνδείκνυται. Ἄλλ' ὅμως οὕτως εὐκόλως προκείμενοι, μένομεν ἀπεριτρέπτον τὴν γνώμην ἔχοντες. Ἐνταῦθα καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν δυνάμιν ἄξιον ἐκπλαγῆναι, ὅτι τοὺς οὕτω προκειμένους ὡς πρόβατα σφαγῆς διατήρησε, καὶ καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκοντας οὐκ ἀφήκεν ἐμπεσεῖν εἰς θάνατον. Ἐξεγέρθητι, Ἰνα τί ὑπνοῖς, Κύριε; Ἄλλος φησὶν, Ἰνα τί ὡς ὑπνῶν εἶ; Ἄλλος, Ἐξυπνίσθητι. Ἄλλος, Ἐξύπνισον^ε. Ἀνάστηθι, καὶ μὴ ἀπόση εἰς τέλος. Ἰνα τί τὸ πρόσωπόν σου ἀποστρέφεις; Ἐτερος, Κρύπτεις. Ἐπιλανθάνη τῆς πτωχείας ἡμῶν καὶ τῆς θλίψεως ἡμῶν; Ἄλλος, Τῆς κακίας ἡμῶν; Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Δύνασαι λῦσαι τὰ κακὰ· οὐδὲ γὰρ παρὰ ἀσθένειαν σὴν ταῦτα γίνεται, ἀλλὰ παρὰ τὴν συγχώρησιν. Ἰπνον γὰρ ἐνταῦθα τὴν τρυφίαν φησὶ, καὶ ἀνάστασιν τὴν ἀνταπόδοσιν, καὶ πρόσωπον τὴν ἀντίληψιν, τὴν πρόνοιαν, τὴν κηδεμονίαν, τὴν συμμαχίαν.

ἦ· Ἰνα τί ἐπιλανθάνη τῆς πτωχείας ἡμῶν; Ὅρα πάλιν εὐγνωμοσύνην. Οὐκ εἶπε, Τῶν κατορθωμάτων· οὐκ εἶπε, Τῆς ἀπεριτρέπτου γνώμης· οὐκ εἶπε, Τῆς ἐν πειρασμοῖς δοκιμασθείσης ψυχῆς· ἀλλ' ὅτε μὲν ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀπολογούονται, ἐκεῖνα τιθέασιν· ὅταν δὲ τὴν συμμαχίαν ζητῶσιν, ἀφ' ὧν οἱ κατάδικοι, ἀπὸ τούτων ἀξιούσι σώζεσθαι. Ἐπειδὴ δίκην ἔδοσαν, φησὶν, ἐπειδὴ τὰ ἔσχατα πεπόνθασι. Τοῦτο καὶ Παῦλος ποιεῖ πολλάκις, καὶ ἕτεροι τῶν προφητῶν. Καὶ ταῦτα

* Alius εἶρησθαι.

^β Reg. 6ῶ ἢ οὕτως.

^ε Unus ἐξύπνησον.

Ἐλεγον οὗτοι, οὐδέπω περὶ γεέννης εἰδότες οὐδὲν, οὐδὲ περὶ βασιλείας, οὐδὲ τοιαῦτα διδαχθέντες φιλοσοφεῖν, [158] καὶ πάντα ἔφερον βραδίως. "Ὅτι ἐταπεινώθη εἰς χοῦν ἡ ψυχὴ ἡμῶν· ἐκολλήθη εἰς γῆν ἡ γαστήρ ἡμῶν. Ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν· Ἐπιλανθάνη τῆς πτωχείας ἡμῶν· τουτέστι, τῆς κακώσεως, λέγει λοιπὸν τὴν κάκωσιν. Ὁ δὲ λέγει, τοῦτό ἐστιν· Ἀπολώλαμεν, κατωρύγημεν, τῶν νεκρῶν οὐδὲν ἄμεινον διακειμεθα. Δικαίως δ' ἂν τις εἴποι καὶ τῶν τοῖς παροῦσι προσετηκότων τὴν ψυχὴν, εἰς χοῦν τεταπεινώσθαι, καὶ τῶν γαστριμάργων εἰς τὴν γῆν τὴν γαστέρα κεκολλήσθαι.

Καὶ γὰρ ὁ ἔρωτι προσεδεδεμένος, καὶ πρὸς τὸν πηλὸν κεκηνώς, καὶ τὴν ἀσώματον δύναμιν τὴν ἐν αὐτῷ καταδουλῶν τῇ σποδῷ, εἰκότως ἂν ταῦτα λέγοιτο πάσχειν. Τί γὰρ ἐστὶν ἄλλο κάλλος σώματος, ἀλλ' ἢ χοῦς καὶ πηλός, μᾶλλον δὲ καὶ τούτων εἰδεχθέστερον; Εἰ δὲ ἀπιστεῖς, περιεργάζου τοὺς τάφους τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὄψει τὸν πηλὸν καὶ τὴν κόνιν. Ὅταν γὰρ ἀποθῆται τὸ πρόσωπον τὴν παροῦσαν ζωὴν, τότε φαίνεται ὅπερ ἐστὶ· μᾶλλον δὲ καὶ πρὸ τῆς τελευτῆς. Ὅταν γὰρ τὸ γῆρας ἐπέλθῃ, ὅταν ἡ νόσος ἐπισκῆψῃ, τότε ὄψει τὸ φαινόμενον· πηλός γὰρ ἐστὶν· ἀλλ' ὡς σοφὸς δημιουργός, καὶ ἐξ εὐτελοῦς ὕλης κάλλος ἀμήχανον ἐποίησεν ἐπιγενέσθαι, οὐχ ἵνα πορνεύσῃς, ἀλλ' ἵνα τῆς οἰκείας σοφίας ἀπόδειξις σοὶ παράσχηται. Μὴ τοίνυν ὑβρίσης τὸν τεχνίτην, μηδὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ τῆς σοφίας, ἀσελγείας καὶ πορνείας ὑπόθεσιν ποιού. Μέχρι τοσούτου θαύμαζε τὴν ὥραν, μέχρι τοῦ δοξάζει τὸν τεχνίτην, περαιτέρω δὲ μὴ προέλθῃς, τὸ πάθος ἀλείφων. Καλὸν τὸ ἔργον· οὐκοῦν τὸν ἐργασάμενον προσκυνεῖν, ἀλλ' οὐχ ὑβρίσειν χρή. Εἰ τις, εἶπέ μοι, χρυσοῦν ἀνδριάντα τινὸς καὶ εἰκόνα βασιλικὴν λαθῶν, κατήσχυνε βορβόρω καὶ ἑτέροις τοιούτοις, οὐκ ἂν τὴν ἐσχότην ἔδωκε δίκη; Εἰ δὲ ὁ ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις ἂ ἄγνώμων τοσαύτης ὑπεύθυνός ἐστι τιμωρίας, ὁ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ τοσαύτη περιβαλὼν ἀτιμία, τί πείσεται, καὶ μάλιστα ὅταν καὶ γυναῖκα ἔχων φαίνεται ὁ ταῦτα ποιῶν β; Μὴ γὰρ μοι λέγε τῆς φύσεως τὴν ἐπιθυμίαν. Διὰ τοῦτο γὰρ γάμος ἐπετρέπη, ἵνα μὴ πέρα τῶν οἰκείων ὄρων προβαίης. Θεὰ γὰρ ὄσης ἀξίος ἔση τιμωρίας. Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς καὶ τῆς ἀναπαύσεώς σου καὶ τῆς δόξης προενόησεν, ἵνα καὶ ἐκλύσῃς τὴν λύτταν τῆς φύσεως διὰ τῆς γυναικὸς, καὶ ἀκινδύνως τοῦτο ποιῆς, καὶ πάσης ἀπαλλαγῆς ἀσχημοσύνης. Σὺ δὲ τὸν οὕτω σου προνοῦντα ἐκ περιουσίας ὑβρίσεις; Εἶπέ γὰρ μοι, εἰ μὴ ἐβουλήθη νομοθετῆσαι γάμον, πόσῃ ἂν ὑπέστης βίαν; πόσῃν κόλασιν; Δέον εὖν σε εὐχαριστεῖν καὶ δοξάζειν, ὅτι τὸ πλεόν ὑπετέμετό σοι τῶν πόνων, παραμυθίαν οὐ τὴν τυχοῦσαν ἐπινοήσας, σὺ δὲ ἐνουβρίζεις ἀγνωμόνως, καὶ ἀναισχυντεῖς, καὶ τοὺς κειμένους ὑπερβαίνεις [159] ὄρους, καὶ τὴν ἑαυτοῦ καταισχύσεις

δόξαν; Οὐκ ἀκούεις Παύλου λέγοντος καὶ νῦν, καὶ ἐν τῷ μέσῳ βοῶντος, *Φεύγετε τὴν πορνείαν*, μᾶλλον δὲ τοῦ Χριστοῦ τοῦ τὴν ἐκείνου ψυχὴν κινεῦντος; Τί καταμανθάνεις κάλλος ἀλλότριον; τί περιεργάζῃ πρόσωπον οὐ σὸν; τί φέρῃ κατὰ κρημνῶν; τί τοῖς δικτύοις ἐμβάλλεις σαυτόν; Τείχισόν σου τοὺς ὀφθαλμούς, περίφραξόν σου τὸ ὄμμα, τίθει νόμον τοῖς ὀφθαλμοῖς. Ἄκουσον ἀπειλοῦντος τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν ἀκόλαστον ὄψιν ἐν ἴσῳ μοιχείας κρίνοντος. Τί τῆς ἡδονῆς ὄφελος, ὅταν σκώληκα τίκτη; ὅταν διηνεκῇ φόβος; ὅταν ἀθάνατον τῷ δράσαντι τιμωρίαν; Πόσῃ βέλτιον μικρὸν ἀνασχόμενον τῆς βίας τῆς ἀπὸ τῶν ἡμετέρων λογισμῶν, διαπαντός ἐν ἀνέσει εἶναι, ἢ ὀλίγα χαρισάμενον ταῖς ἀτόποις ἐπιθυμίαις ἀθάνατα τιμωρεῖσθαι; *Μὴ τέκνα, μὴ ποιεῖτε οὕτως· οὐκ ἀγαθὴ ἡ ἀκοή, ἣν ἐγὼ ἀκούω περὶ ὑμῶν.* Οἶδα πρὸς τίνας ὁ λόγος ἀποτείνεται, οὐ πρὸς ἅπαντας· ἀλλ' ἐνθα ἂν εὖρη τὸ τραῦμα, ἐκεῖ ἐπάγει τὸ φάρμακον. Τί τὸν γάμον ὑβρίσεις; τί τὴν εὐνήν ἀδικεῖς; τί τὸ μέλος τὸ σὸν ἐπηρεάζεις; τί τὴν δόξαν σου καταισχύσεις; Ἐκκοψὸν τὸ πάθος, ἀνελε τὰς τρυφάς. Τρυφή καὶ μέθη πηγαὶ πορνείας. Ἄν τῇ ἀνέσει μὴ χρήστῃ εἰς δέον, ἐπάγει σοὶ θλίψιν. Ἄκουσον τί ἔπαθον οἱ Ἰουδαῖοι πορνεύσαντες, οἱ μὴ μεταλαβόντες σώματος Χριστοῦ, οἱ τραπέζης μὴ ἀπολαύσαντες πνευματικῆς. *Μηδὲ πορνεύωμεν, φησὶ, καθὼς τινες αὐτῶν ἐπόρνευσαν, καὶ ἔπεσον ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ εἴκοσι τρεῖς χιλιάδες.* Ἄνάστα, Κύριε, βοήθησον ἡμῖν, καὶ λύτρωσαι ἡμᾶς ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου. Ἄλλος, *Στῆθι ἀντιλαμβανόμενος ἡμῶν, καὶ ῥῦσαι ἡμᾶς διὰ τὸ ἔλεός σου.* Ὅρα ποῦ τὸν λόγον κατέκλεισαν· μετὰ μυρία αὐτῶν κατορθώματα, πόθεν ἀξιούσι σωθῆσαι; Ἀπὸ ἐλέους, ἀπὸ φιλανθρωπίας, διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Τί ἐστίν, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου; Ἴνα μὴ αὐτὸ βεβηλωθῇ, ὃ καὶ αὐτὸς πολλάκις λέγει, ὅτι *Ποιῶ ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου.* Εἶδες ταπεινοφροσύνην καὶ συντετριμμένην διάνοιαν; Καὶ πόθεν ἀξιούσι σωθῆναι; Ἀπὸ φιλανθρωπίας, ἀπὸ ἐλέους· ὡς οἱ ἔρημοι κατορθωμάτων, ὡς οἱ μηδὲ τι ἔχοντες δικαίωμα σωτηρίας, καίτοι τοσούτοις κομῶντες πόνοις καὶ κινδύνοις, εἰς τὸν Θεὸν τὸ πᾶν ἀνέφερον. Τούτους δὴ καὶ ἡμεῖς οἱ ἐν τῇ χάριτι μιμησώμεθα, καὶ δόξαν ἀναπέμφωμεν τῷ Θεῷ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

[160] Εἰς τὸν ΜΑΨΑΛΜΟΝ.

Ἐπιτίκιος ὑπὲρ τῶν ἀνθῶν τῶν υἱῶν Κορέ. Ἄλλος, *Τῷ νικοποιῷ ἐπὶ τοῖς κρίνοις τῶν υἱῶν Κορέ.* Ὁ δὲ Ἑβραῖος ἀντὶ τοῦ, *Κρίνοις*, Ἄλσωσανεῖμ, λέγει *Συρέσεως ἤσμα εἰς τὸν ἀγαπητόν.* Ἄλλος, *Ἐπιστήμενος ἤσμα πρὸς φίλιας* ^ε. Ἄλλος, *Τοῖς ἡγαπημένοις*· ὁ δὲ Ἑβραῖος, *Ἰδοὺθ*, φησὶν. Οἱ δὲ Ἑβδομήκοντα, *Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθησομένων τοῖς υἱοῖς Κορέ, εἰς σύνεσιν*, ᾧδὴ ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ.

^ε Illud est Aquilæ; alii una voce legunt προσφιλέος. Lectio τοῖς ἡγαπημένοις est Theodotionis. Ἰδοὺθ, melius Ἰδιῶθ, Hebraice יְדִיּוֹת.

^a Ἐν τοῖς ἀνθρώποις Reg.

^b Colb. γυναῖκα ἔχῃ, Reg. 651 ὅταν γυναῖκα ὁ ταῦτα ποιῶν κέκτηται.

facit Paulus, et alii prophetae. Atque hæc hi dicebant, cum nihil adhuc scirent nec de gehenna, nec de regno, nec ullam adhuc talem didicissent philosophiam, omniaque facile ferebant. 25. *Quoniam humiliata est in pulvere anima nostra : conglutinator est in terra venter noster.* Quoniam enim dixit : *Oblivisceris inopie nostræ*, hoc est, afflictionis, dicit deinceps quæ sit afflictio. Quod autem dicit, tale est : Perimus, defossi sumus, nihilo meliori sumus conditione, quam mortui. Jure autem dixerit quispiam eorum etiam, qui rebus præsentibus affixi sunt, animam in terram esse humiliatam, eorumque qui gulæ serviunt, ventrem esse terræ agglutinatum.

Pulchritudo corporis lutum ; in fornicatores ; pulchritudo quatenus admiranda ; matrimonium cur permissum. — Etenim qui amore vincitur tenetur, et luto inhiat, incorporeamque quæ in se est facultatem cineri mancipat, jure hæc pati dicatur (a). Quid enim aliud est pulchritudo corporis, nisi pulvis et lutum, atque adeo quidpiam his etiam deformius ac tetrius? Quod si fidem non habes, considera sepulcra hominum, et videbis lutum et pulverem. Quando enim facies vitam præsentem exuerit, tunc apparet id quod est ; imo vero etiam ante mortem. Quando enim senectus invaserit, quando morbus afflixerit, tunc videbis quid appareat ; est enim lutum : sed ut peritus artifex vel ex vili et nullius pretii materia fecit ingentem oriri pulchritudinem, non ut forniceris, sed ut tibi suam ostenderet sapientiam. Ne ergo Artifici injuriam feceris, nec ejus sapientiæ opus stupri et impudicitie a te fiat materia. Formam cousque mirare, ut gloria et honore afficias artificem ; ulterius autem ne progrediare, animi perturbationem excitans. Pulchrum opus : is ergo qui fecit, est adorandus, non contumelia afficiendus. Si quis, dic, quæso, auream alicujus statuam et regiam imaginem cæno, et aliis ejusmodi fœdaverit, nonne ultimum luerit supplicium? Si autem qui inter homines ingratus et scelerate se gerit, tanti reus est supplicii : qui Dei opus tanta affecit ignominia, quid tandem patietur : et maxime quando qui hæc facit, habet uxorem? Ne mihi enim dixeris naturæ cupiditatem. Propterea enim permissum fuit matrimonium, ne ultra proprios terminos progredieris. Vide enim quanto dignus eris supplicio. Nam Deus tuæ quieti et honori prospexit, ut et naturæ rabiem per uxorem compesceres, et hoc absque ullo periculo faceres ; et ab omni turpitudine et dedecore liberareris. Tu autem eum, qui tantam tui curam gerit, ex redundantem quadam et exuberanti copia, injuria afficis? Dic enim mihi, quæso, si nolisset lege lata statuere matrimonium, quantam vim, et quantum cruciatum sustinuisses? Cum ergo oporteat te ei gratias agere, et gloria eum afficere, quod tibi maximam laboris partem amputaverit, dum tibi non vulgare solatium excogitavit : tu per summum ingrati animi crimen eum contumelia afficis, omnem pudorem exuis, terminos tibi præscriptos

(a) His prorsus similia vide in Epist. prima ad Theodorum lapsam, Tom. I.

transilis, et tuam gloriam probro afficis? Non audis Paulum et nunc, et in medio clamantem : *Fugite fornicationem (1. Cor. 6. 18)?* Vel potius Christum audi, qui ejus movet animum. Cur alienam ediscis pulchritudinem? cur de vultu non tuo curiose scrutaris? cur ferris per præcipitia? cur retibus teipsum illaqueas? Oppone murum tuis oculis, tuos oculos obstrue, impone legem tuis oculis. Audi Christum minantem, et impudicum aspectum tamquam adulterium condemnantem (*Matth. 5. 28*). Quid te juvat voluptas, quando ea vermem parit, quando metum perpetuum, quando immortale ei qui fecerit supplicium? Quanto est melius dum nostrarum cogitationum vim parumper sustinemus, frui perpetua animi tranquillitate, quam dum nefariis nostris cupiditatibus paululum indulgemus, immortalis cruciatu affici? *Ne, o filii, ne ita faciatis. Non bona est fama quam de vobis audio (1. Reg. 2. 24)*. Scio ad quos dirigatur oratio, non ad omnes : sed ubi vulnus invenerit, illic medicamentum adhibet. Cur matrimonium violas? cur cubile injuria afficis? cur membrum tuum lædis? cur famæ tuæ maculam et ignominiam inuris? Excinde animi perturbationem, tolle delicias (*1. Cor. 6. 15*). Deliciæ enim et ebrietas sunt fons fornicationis. Si animi remissione non utaris ut oportet, id affert tibi afflictionem. Audi quid passis sint et Judæi, qui fornicati fuerant, qui corporis Christi non fuerant participes, qui spiritualis mensæ fructum non perceperant. *Nec fornicemur, inquit, sicut nonnulli eorum fornicati sunt, et ceciderunt in uno die viginti tria millia (1. Cor. 10. 8)*. 26. *Exsurge, Domine, adjuva nos, et redime nos propter nomen tuum.* Alius, *Sta nos defendens, et libera nos propter misericordiam tuam.* Vide quomodo concluserunt orationem : post innumerabilia quæ ab eis recte et ex virtute facta fuerant, undenam salutem assequi æquum censent? A misericordia, a benignitate et clementia, propter nomen Dei. Quid est, *propter nomen tuum*? Ne ipsum profanetur, quod ipse etiam sæpe dicit : *Facio propter nomen meum.* Vidistin' humilitatem et contritum animum? Et undenam petunt salutem? A clementia, a misericordia ; tanquam quibus recte facta deficerent, et nulla justa salutis causa suppeteret, licet tot et tanta pericula laboresque susceptos jactare possent, ad Deum cuncta refererent. Nos quoque, qui in gratia sumus, eos imitemur, et Deo gloriam emittamus : cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM XLIV.

1. *Pro victoria, pro floribus filiorum Core.* Alius, *Victoriæ auctori (a) : propter lilia filiorum Core.* Hebræus pro, *Liliis*, dicit, *Al sosanim.* *Intelligentiæ canticum in dilectum.* Alius, *Scientiæ canticum propter amicitiam.* Alius, *Dilectis* : Hebræus autem dicit, *Idithoth.* Septuaginta, *In finem pro iis qui commutabuntur, filiis Core, ad intellectum, canticum pro dilecto.*

(a) Gr. τῷ νικητοῦ. Hæc lectio est Aquilæ, ut videas in Hexaplis nostris. Infra, *Al sosanim*, Hebr. על־ששנים.

2. *Eructavit cor meum verbum bonum.* Alius, *Irrepsit.* Alius, *Motum est cor meum verbo bono.*

1. *Testimonium inimicorum minime suspectum; eructatio prophetia; propheta differt vate.* — Vellem nunc adesse omnes Judæos et gentiles, et hoc libro a Judæis accepto, Psalmum ita legere. Neque enim ignoratis, et in judiciis, et ubique tunc maxime a suspitione remotum esse rerum testimonium, quando id fertur ab inimicis. Ut hoc ergo hodie quoque eveniat, exhibeamus testimonium ex Veteri, ut et Judæi et gentiles pudore afficiantur: Judæi quidem legentes, et non intelligentes; gentiles vero videntes libros nobis offerri ab inimicis. Neque enim poterunt ea a nobis esse confecta dicere, cum non nos, sed qui Christum crucifixerunt, libros nobis præbeant, qui de ejus potestate loquantur. Sed sive assunt, sive non, nos nostro officio fungamur, et aggrediamur interpretationem. Illic enim Psalmus in Christum est inscriptus, et ideo habet inscriptionem, *In dilectum, et, Pro iis qui commutabuntur.* Is enim nobis magnam fecit mutationem, rerumque conversionem ac translationem. Ilanc mutationem significans quoque Paulus dicebat: *Quare si qua in Christo nova creatura* (2. Cor. 5. 17). Et ideo non dicit in principio, *Dixit cor meum.* Quoniam enim eorum quæ dicebantur nihil erat humanum, sed caelestia ac spiritualia erat narratoris, eaque non ex propria inventionem, sed ex divina operatione, eructationis nomine hoc significat. Eructamus enim non quando volumus, sed hunc sermonem habemus quando volumus, cumque et dicimus, et reprimimus: eructationem autem non itidem. Ostendens itaque quæ dicuntur non esse humani studii, sed divinæ inspirationis, quæ eum incitabat, eructationem prophetiam appellavit. Quemadmodum enim in eructatione id quod sit, oritur ex qualitate ciborum: ita etiam in doctrina spirituali. Talia ergo eructabat, qualia comedebat. Vide autem alibi quoque alium prophetam hanc operationem similitudine sensibili exprimentem, et voluminem libri comedentem, idque cum voluptate. *Fuit enim, inquit, in ore meo tamquam mel dulce* (Ezech. 3. 3). Quia ergo spirituales gratiam acceperunt, eis quoque similia eructant. Quod enim nec de hac eructatione sensibili, nec de tibus agatur, audi quidnam eructet, et quis ille sit qui eructat. Non stomachus, qui est ciborum receptaculum, sed cor. *Eructavit enim, inquit, cor meum.* Et quid eructat? Non cibum, nec potum, sed quæ sunt mensæ opportuna, *Bonum verbum,* nempe de Unigenito: is est enim maxime bonus. *Veni enim, inquit, non ut judicem mundum, sed ut mundum salvum faciam* (Joan. 12. 47). Omnia milia ac mansueta, omnia supplicio libera. Eructat autem talia, quoniam cor suum expurgavit. Quemadmodum enim venter, quando sordidis succis fuerit plenus, eis cognata et consimilia eructat, sed quando sanus fuerit, ei quoque convenientem edit eructationem: ita etiam cor prophetæ postquam fuit a peccatis liberum, accepit gratiam Spiritus, et eructat verbum bonum. Hinc etiam aliquid aliud discimus, nempe prophetas non fuisse

sicut vates. Illic enim quando dæmon animam invaserit, orbat mentem ac cogitationem, et rationem obscurat, et ita omnia illi ore suo loquuntur, mente nihil intelligente eorum quæ loquuntur, non secus ac si tibia aliqua inanimata loquatur. Hoc etiam dixit aliquis eorum qui sunt apud ipsos philosophorum (a), his verbis: *Quemadmodum ii qui responsa canunt et vates multa quidem dicunt, eorum autem quæ dicunt, nihil sciunt.* Sed non ita facit sanctus Spiritus, sed permittit ut cor cognoscat quæ dicuntur. Si enim non cognosceret, quomodo diceret, *Verbum bonum?* Dæmon enim, utpote hostis et inimicus, cum hominum natura bellum gerit: Spiritus autem sanctus, ut qui nostri curam gerat, et beneficio afficiat, id agit ut qui eum suscipiunt, sint sensus participes, et illis intelligentibus, revelat quæ dicuntur. *Dico ego opera mea regi.* Alius, *Facta mea.* Quænam dicit opera? Prophetiam. Quemadmodum enim fabri ærarii opus est facere dolabram, et architecti domum facere, et navium fabricatoris navem compingere: ita est etiam prophetæ texere prophetiam. Quod enim hoc quoque sit opus, audi Christum dicentem de apostolis, *Dignus est operarius mercede sua* (Luc. 10. 7). Et Paulus: *Maxime qui laborant in verbo et doctrina* (1. Tim. 5. 17). Si enim non erat opus, quomodo habuit laborem? Quid est enim hoc opere præstantius? quid vero utilius? Omnibus artibus sublimius est. Quodnam est ergo hoc opus, quod regi dicit? Hic hymnus, hæc prophetia. Non dicit autem cuinam regi, significans se dicere Deo universorum. Quemadmodum enim quando dicimus regem Persarum, non simpliciter et absolute regem dicimus, sed adjicimus Persarum, ita etiam Armeniorum; quando autem nostrum dicimus, non habemus opus additamento, sed sufficit nobis regem dicere: ita etiam propheta, quoniam loquitur de eo qui vere rex est, satis habet si dicat, *Regi.* Sicut enim cum dicimus omnipotentem, nulla opus habemus adjectione, quoniam non est alius omnipotens: ita etiam cum regem dicimus, non habemus opus alia adjectione, quod non sit alius rex Deus. Alioquin autem is qui id dicebat rex erat. Unde clarum est eum non de homine dicere, sed de Deo universorum; et ideo non dixit βασιλεῖ, sed τῷ βασιλεῖ, adjectione articuli peculiarem dominationem ostendens.

2. Deinde rursus declarans quæ dicuntur, non esse ab homine excogitata, meditata et composita, sed ea esse divinæ gratiæ, et se tantum linguam eis commo-dasse, subjunxit: *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis.* Calamus autem ea scribit, quæ jubet manus ejus qui eum tenet. Alius autem dicit, *Lingua mea ut stylus scribæ celeris.* Quid sibi vult illud, *Celeris?* Ut ex eo quoque ostendat gratiam. Qui enim aliquid ex se prolatum loquitur, differt et cunctatur, meditans, componens, impeditus ignorance, inscitia et dilatione; et multa sunt quæ velocitatem sermonis interturbant: quando autem mentem movet Spiritus, nihil est quod impediat; sed sicut aquæ impetus, cum

(a) Plato in Apolog. Socratis p. 22, C, et in Menone p. 90, D.

Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν. Ἄλλος, Ἐξείρπυσεν. Ἄλλος, Ἐκινήθη ἡ καρδία μου λόγῳ ἀγαθῷ.

α'. Ἐβουλόμην παρεῖναι νυνὶ Ἰουδαίους ἅπαντας καὶ Ἕλληνας, καὶ τὸ βιβλίον τοῦτο παρὰ Ἰουδαίων λαβὼν, οὕτως ἀναγνῶναι τὸν ψαλμὸν. Ἰστε γὰρ δήπου τοῦτο, ὅτι καὶ ἐν ταῖς δικαστηρίοις καὶ πανταχοῦ τότε μάλιστα ἀνύποπτος ἡ μαρτυρία τῶν πραγμάτων γίνεται, ὅταν παρὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτὴ φέρηται. Ἴν' οὖν κατ' σήμερον τοῦτο συμβαίη, ἀπὸ τῆς Παλαιᾶς παρεχόμεθα τὴν μαρτυρίαν, ἵνα καὶ Ἰουδαῖοι καὶ Ἕλληνες καταισχύωνται. Ἰουδαῖοι μὲν, ἀναγινώσκοντες, καὶ οὐ γινώσκοντες. Ἕλληνες δὲ, ὀρῶντες παρὰ τῶν ἐχθρῶν τὰ βιβλία ἡμῖν φερόμενα. Οὐ γὰρ δήπου πεπλάσθαι παρ' ἡμῶν αὐτὰ δυνήσονται λέγειν, οὐχ ἡμῶν, ἀλλὰ τῶν τὸν Χριστὸν σταυρωσάντων τὰ βιβλία παρεχομένων ἡμῖν τὰ περὶ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως διαλεγόμενα. Ἄλλ' εἶτε πάρεσιν, εἶτε μὴ πάρεσιν οὔτοι, ἡμεῖς τὸ ἡμέτερον ποιήσωμεν, καὶ τῆς ἐρμηνείας ἀψόμεθα. Εἰς γὰρ τὸν Χριστὸν ὁ ψαλμὸς οὗτος ἀναγράφεται: διὸ καὶ, *Εἰς τὸν ἀγαπητόν*, καὶ, *ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθησομένων*, τὴν προγραφὴν ἔχει. Ἀλλοιώσιν γὰρ μεγάλην ἡμῖν οὗτος εἰργάσατο, καὶ πραγμάτων μεταβολὴν καὶ μετάστασιν. Ταύτην τὴν ἀλλοίωσιν δηλῶν καὶ ὁ Παῦλος ἔλεγεν· *Ὅστε εἰ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις*. Διὸ καὶ ἀρχόμενος οὐχ οὕτω φησὶν· *Ἔλεπεν ἡ καρδία μου*. Ἐπειδὴ γὰρ οὐδὲν ἀνθρώπινον ἦν τῶν λεγομένων, ἀλλ' οὐράνια καὶ πνευματικὰ διηγεῖσθαι ἔμελλε, καὶ οὐκ ἐξ οἰκείας εὐρέσεως, ἀλλ' ἐκ θείας ἐνεργείας, τῷ ὀνόματι τῆς ἐρυγῆς τοῦτο παρίστησιν. Ἐρευγόμεθα γὰρ οὐχ ὅτε βουλόμεθα· τὸν μὲν γὰρ λόγον τοῦτον φθεγγόμεθα ὅτε θέλομεν, καὶ λέγομεν, καὶ κατέχομεν· τὴν δὲ ἐρυγὴν οὐχ ὁμοίως. Δεικνὺς τοίνυν ὅτι οὐκ ἀνθρωπίνης σπουδῆς ἐστὶ τὰ λεγόμενα, ἀλλὰ θείας ἐπιπνοίας τῆς κινούσης αὐτόν, ἐρυγὴν τὴν προφητείαν ἐκάλεσεν. Ὅσπερ γὰρ ἐπὶ τῆς ἐρυγῆς, τῆς τῶν σιτίων ποιότητός ἐστι τὸ γινόμενον, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς πνευματικῆς διδασκαλίας. Τοιαῦτα τοίνυν ἡρεῦγετο, οἷα καὶ ἐπιτεῖτα. Ὅρα δὲ καὶ ἀλλαχοῦ ἕτερον προφήτην αἰσθητῆ εἰκὼν ταύτην παραβάλλοντα τὴν ἐνέργειαν, καὶ ἐσθίοντα [161] τὴν κεφαλίδα τοῦ βιβλίου, καὶ μεθ' ἡδονῆς ἐσθίοντα. Ἐγένετο γὰρ, φησὶν, ἐν τῷ σώματί μου ὡς μέλι γλυκάζον. Ἐπεὶ οὖν ἐδέχοντο τὴν πνευματικὴν χάριν, τοιαῦτα καὶ ἡρεῦγοντο. Ὅτι γὰρ οὐ περὶ ἐρυγῆς ὁ λόγος τῆς αἰσθητῆς ταύτης, οὐδὲ περὶ σιτίων, ἀκουσον τί ἐρεύγεται, καὶ τίς ἐστὶν ὁ ἐρευγόμενος. Οὐχ ὁ στόμαχος ὁ τὰ σιτία δεχόμενος, ἀλλ' ἡ καρδία. Ἐξηρεύξατο γὰρ, φησὶν, ἡ καρδία μου. Καὶ τί ἐρεύγεται; Οὐ σίτον, οὐδὲ ποτὸν, ἀλλὰ τὰ συγγενῆ τῆ τραπέζῃ, *λόγον ἀγαθόν*, τὸν περὶ τοῦ Μονογενοῦς· οὗτος γὰρ μάλιστα ἀγαθός. *Ἦλθον* γὰρ, φησὶν, *οὐχ ἵνα κρίνω τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σώσω τὸν κόσμον*. Πάντα προσηνῆ, πάντα καλᾶσεως ἀπηλλαγμένα. Ἐρεύγεται δὲ τοιαῦτα, ἐπειδὴ τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἐξεκάθαρεν. Ὅσπερ γὰρ ἡ γαστήρ, ὅταν μὲν ῥυπαρῶν γέμῃ χυμῶν, συγγενῆ τούτοις ἐρεύγεται, ὅταν δ' ὑγιεινῆ τις οὔσα τυγχάνῃ, κατάλληλον ποιεῖται τὴν ἐρυγὴν· οὕτω καὶ ἡ καρδία τοῦ Προφήτου, ἐπειδὴ ἀμαρτημάτων ἦν ἀπηλλαγμένη, Πνεύματος ἐδέξατο χάριν, καὶ λόγον ἐρεύγεται ἀγαθόν.

Ἐντεῦθεν καὶ ἕτερον τι μαθάνομεν, ὅτι οἱ προφῆται οὐχ ὡς οἱ μάντις ἦσαν. Ἐκεῖ μὲν γὰρ ὁ δαίμων, ὅταν εἰς τὴν ψυχὴν ἐμπέσῃ, πηροῖ τὴν διάνοιαν, καὶ σκοτοῖ τὸν λογισμὸν, καὶ οὕτως ἅπαντα φθέγγονται, οὐδὲν τῶν λεγομένων ἐπισταμένης τῆς διανοίας αὐτῶν, ἀλλ' οἷον αὐλοῦ τινος ἀψύχου φθέγγομένου. Τοῦτο καὶ τις τῶν παρ' αὐτοῖς φιλοσόφων ἔφη, οὕτως εἰπὼν· *Ὅσπερ οἱ χρησμοφοὶ καὶ οἱ θεομάντις λέγουσι μὲν πολλά, ἴσασι δὲ μηδὲν ὧν λέγουσιν*. Ἀλλ' οὐ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὕτω ποιεῖ, ἀλλὰ καρδίαν ἀφίησιν εἰδέναι τὰ λεγόμενα. Εἰ γὰρ μὴ ἦδει, πῶς ἔλεγεν, *λόγον ἀγαθόν*; Ὁ μὲν γὰρ δαίμων, καθάπερ ἐχθρὸς καὶ πολέμιος, πολεμεῖ τῆ φύσει τῆ ἀνθρωπίνῃ· τὸ δὲ Πνεῦμα ἅγιον, καθάπερ κηδόμενον καὶ εὐεργετοῦν, κοινωνεῖν τῆς γνώμης τοὺς δευμένους ποιεῖ, καὶ μετὰ τῆς ἐκείνων διανοίας ἀποκαλύπτει τὰ λεγόμενα. *Λέγω ἐγὼ τὰ ἔργα μου τῷ βασιλεῖ*. Ἄλλος, *τὰ ποιήματά μου*. Ἔργα ποῖά φησι; Τὴν προφητείαν. Καθάπερ γὰρ τοῦ χαλκῆως ἔργον, τὸ σκέπαρον ἐργάσασθαι, καὶ τοῦ οἰκοδόμου τὸ οἰκίαν ποιῆσαι, καὶ τοῦ ναυπηγοῦ τὸ ναῦν συγκολλησαι· οὕτω καὶ τοῦ προφήτου τὸ προφητεῖαν ὑφᾶναι. Ὅτι γὰρ καὶ τοῦτο ἔργον ἐστὶν, ἀκουσον τοῦ Χριστοῦ λέγοντος περὶ τῶν ἀποστόλων· *Ἄξιός ἐστις ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ*. Καὶ Παῦλος· *Μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ*. Εἰ δὲ μὴ ἔργον ἦν, πῶς κόπον εἶχε; Τί γὰρ τοῦ ἔργου τούτου τιμιώτερον; τί δὲ χρησιμώτερον; Πασῶν τῶν τεχνῶν ἐστὶν ἀνώτερον. Τί οὖν ἐστὶ τὸ ἔργον, ὃ λέγει τῷ βασιλεῖ; Τὸν ὕμνον τοῦτον, τὴν προφητείαν ταύτην. Καὶ οὐκ εἶπε ποῖῳ βασιλεῖ, δηλῶν ὅτι τῷ Θεῷ τῶν ὄλων. Ὅσπερ γὰρ ὅταν λέγωμεν τὸν Περσῶν βασιλέα, οὐχ ἀπλῶς βασιλέα καλοῦμεν, ἀλλὰ τὸν τῶν Περσῶν προστίθεμεν, καὶ τὸν τῶν Ἀρμενίων ὁμοίως· ὅταν δὲ τὸν ἡμέτερον [162] λέγωμεν, οὐ δεόμεθα προσθήκης, ἀλλ' ἀρκούμεθα τῷ εἰπεῖν βασιλέα· οὕτω καὶ ὁ Προφήτης, ἐπειδὴ περὶ τοῦ ὄντως βασιλέως ἔλεγεν, ἀρκεῖται τῷ εἰπεῖν, *Βασιλεῖ*. Ὅσπερ γὰρ παντοκράτορα εἰπόντες, οὐ δεόμεθα προσθήκης, διὰ τὸ μὴ εἶναι ἕτερον παντοκράτορα· οὕτω βασιλέα λέγοντες, οὐ δεόμεθα ἐτέρας προσθήκης, διὰ τὸ μὴ εἶναι ἕτερον βασιλέα Θεόν. Ἄλλως δὲ καὶ ὁ λέγων, βασιλεὺς ἦν. Ὅθεν δῆλον ὅτι οὐ περὶ ἀνθρώπου ἔλεγεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ· διὰ τοῦτο οὐκ εἶπε, *Βασιλεῖ*, ἀλλὰ, *τῷ βασιλεῖ*, τῆ προσθήκῃ τοῦ ἄρθρου τὴν κυριότητα παριστάς.

β'. Εἶτα πάλιν δεικνὺς ὅτι οὐκ ἀνθρωπίνης ἦν ἐννοίας τὰ λεγόμενα, καὶ μελέτης καὶ συνθήκης, ἀλλὰ θείας χάριτος καὶ τὴν γλῶτταν μόντην αὐτὸς ἐδάνεισεν, ἐπήγαγεν· *Ἡ γλῶσσά μου κάλαμος γραμματέως ὀξυγράφου*. Ὁ δὲ κάλαμος ταῦτα γράφει, ἄπερ ἀνὴρ κατέχουσα αὐτὸν κελυθὴ χεῖρ. Ἔτερος δὲ φησὶν· *Ἡ γλῶσσά μου ὡς γραφεῖον γραφέως ταχίνοῦ*. Τί βούλεται τὸ, *Ταχίνοῦ*; Ἰνα κἀντεῦθεν τὴν χάριν δείξῃ. Ὁ μὲν γὰρ οἴκοθεν φθεγγόμενος, μέλλει καὶ βραδύνει μελετῶν, συντιθεῖς, ἐμποδιζόμενος καὶ ἀγνοία καὶ ἀμαθία καὶ μελλήσει, καὶ πολλά ἐστὶ τὰ λυμαινόμενα τῷ τάχει τοῦ λόγου· ὅταν δὲ Πνεῦμα κινή τὴν διάνοιαν, οὐδὲν τὸ κωλύον· ἀλλ' ὡσπερ ὕδατος

* Duo mss. πολεμεῖ τὴν φύσιν τὴν ἀνθρωπίνην. Alii et editi ut in textu.

ρύμη πολλῶ τῷ βόλιω φερομένη προέρχεται, οὕτω καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις μετὰ πολλῆς τῆς ταχύτητος; πρόεισι, πάντα λεῖα, πάντα εὐμαρῆ προφέρουσα. Ἔϊτα πάλιν αὐτὸ τοῦτο διακαθαίρων, καὶ δεικνύς οὐδὲν ἀνθρώπινον ἂν τῶν λεγομένων, ἐπήγαγεν Ὁραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων.

Τινὲς μὲν οὖν περὶ τῆς γλώττης εἰρησθαι τοῦτο λέγουσιν, ὅτι κάλαμος ὠραῖος κάλλει· ἐμοὶ δὲ δοκεῖ λοιπὸν περὶ τοῦ Χριστοῦ λέγειν αὐτόν. Διὸ καὶ ἕτερός φησιν ἑρμηνευτής· Κάλλει ἐκαλλιωπίσθη^a ἀπὸ υἱῶν ἀνθρώπων. Εἰς γὰρ αὐτὸν τρέπει τὸν λόγον ὑπὸ πολλῆς θερμότητος, καὶ τῆς περὶ αὐτὸν διαθέσεως, ὡς καὶ Ἰακώβ ἔλεγεν· Ἐκ βλαστοῦ, υἱὲ μου, ἀνέβη· ἀναπεσὼν ἐκοιμήθη ὡς λέων. Ἐνθους γὰρ γενόμενος, αὐτῷ λοιπὸν διαλέγεται, καὶ πρὸς αὐτὸν ἀποτείνει τὸν λόγον. Τοῦτο δὲ οὐ κατὰ σύγκρισίν φησιν· οὐ γὰρ εἶπεν, Ὁραῖότερος, ἀλλ', Ὁραῖος κάλλει^b παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἄλλο τοῦτο, φησὶ, τὸ κάλλος παρ' ἐκεῖνο. Καὶ σκόπει πῶς τὸν περὶ τῆς οἰκονομίας πρῶτον κινεῖ λόγον. Ὅτι δὲ περὶ τῆς οἰκονομίας ἐστὶ τοῦτο, δῆλον ἐκ τῶν ἐξῆς. Εἰπὼν γὰρ, Ὁραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, ἐπήγαγεν· Ἐξεχύθη χάρις ἐν χεῖλεσί σου. Χεῖλη δὲ ὁ Θεὸς οὐκ ἔχει, ἀλλὰ τῆς οἰκονομίας ἐστὶν ὁ λόγος. Ἐτερος δὲ ἑρμηνευτής εἰπὼν, Ἀνεχύθη χάρις τοῖς χεῖλεσί σου, σαφέστερον τοῦτο ἐποίησε. [163] Τί δὲ ἐστὶν, Ἀνεχύθη, ἢ ὡς ἂν εἴποι τις, Ἡ ἔνδον οὐσα ἀνέβλυσεν, ἐπήγαγε; Πῶς οὖν ἕτερος προφήτης λέγει· Εἶδομεν αὐτόν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος, ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, ἐκλείπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων; Οὐ περὶ ἀμορφίας λέγων, μὴ γένοιτο, ἀλλὰ περὶ τοῦ εὐκαταφρονήτου. Καταδεξάμενος γὰρ ἅπαξ γενέσθαι ἄνθρωπος, διὰ τῶν εὐτελῶν ἀπάντων διήλθεν, οὔτε μητέρα βασιλίδα ἐπιγραψάμενος, οὔτε ἐν καιρῷ τῶν σπαργάνων ἐπὶ κλίνης τεθεὶς χρυσῆς, ἀλλ' ἐν φάτνῃ, οὔτε ἐν οἰκίᾳ τραφεὶς πολυτελεῖ, ἀλλ' ἐν εὐτελεῖ τέκτονος δωματίῳ. Καὶ λαβὼν μαθητὰς πάλιν, οὐ ῥήτορας καὶ φιλοσόφους καὶ βασιλέας ἔλαθεν, ἀλλ' ἀλιέας, καὶ τελώνας· καὶ τὸν βίον τὸν λιτὸν τοῦτον μετῆει, οὔτε οἰκίαν ἔχων, οὔτε ἱμάτια περιβεβλημένος πολυτελεῖ, οὔτε τραπέζης ἀπολαύων τοιαύτης, ἀλλὰ παρ' ἑτέρων τρεφόμενος, ὑβρίζόμενος, καταφρονούμενος, ἐλαυνόμενος, διωκόμενος. Ταῦτα δὲ ἐποίει, ἐκ πολλῆς τῆς περιουσίας τὸν τύπον πατῶν τὸν ἀνθρώπινον. Ἐπεὶ οὖν οὔτε φαντασίαν τινὰ καὶ κόμπον περιεβέβλητο, οὔτε ἀκολούθους εἶχε καὶ δορυφόρους, ἀλλ' ἐστὶν ὅτε^c καὶ μόνος περιῆει, ὡς εἰς τῶν πολλῶν, διὰ τοῦτο ἐκεῖνος μὲν φησιν· Εἶδομεν αὐτόν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὔτε κάλλος· οὗτος δὲ φησιν, Ὁραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· τὴν χάριν δηλῶν, τὴν σοφίαν, τὴν διδασκαλίαν, τὰ θαύματα. Ἔϊτα ὑπογράφων τὴν ὠραιότητα, φησὶν· Ἐξεχύθη χάρις ἐν χεῖλεσί σου. Ὅρα^d ὅτι περὶ τῆς οἰκονομίας ὁ λόγος; Τίς^e δὲ ἐστὶν αὕτη ἡ χάρις; Δι' ἧς ἐδίδασκε, δι' ἧς

ἐθαυματοποιεῖ. Τὴν χάριν ἐνταῦθα λέγει τὴν ἐλθοῦσαν ἐπὶ τὴν σάρκα· Ἐφ' ἧν ἂν ἴδῃς τὸ Πνεῦμα, φησὶ, καταβαῖνον ὡσεὶ περισσότερῶν, καὶ μένον ἐπ' αὐτόν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων. Πᾶσα γὰρ ἡ χάρις ἐξεχύθη εἰς τὸν ναὸν ἐκεῖνον. Οὐ γὰρ ἐν μέτρῳ δίδωσιν ἐκεῖνω τὸ Πνεῦμα· Ἡμεῖς μὲν γὰρ ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἐλάβομεν· ὁ δὲ ναὸς ἐκεῖνος, ὁλόκληρον τὴν χάριν ἔλαβε. Τοῦτο καὶ ὁ Ἡσαΐα; δηλῶν ἔλεγεν· Ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτόν Πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, Πνεῦμα βουλής καὶ ἰσχύος, Πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας. Πνεῦμα φόβου Θεοῦ ἐμπλήσει αὐτόν. Ἄλλ' ἐκεῖ μὲν ὁλόκληρος ἡ χάρις· ἐπὶ δὲ τῶν ἀνθρώπων μικρόν τι, καὶ ῥανίς ἀπὸ τῆς χάριτος ἐκεῖνης. Διὰ τοῦτο οὐκ εἶπε, Δίδωμι τὸ Πνεῦμα, ἀλλ', Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα.

γ'. Τοῦτο γοῦν καὶ ἐξέβη. Πᾶσα γὰρ ἡ οἰκουμένη ἐκ τοῦ Πνεύματος ἐδέξατο ἐκεῖνου. Ἦρξατο μὲν γὰρ ἐκ Παλαιστίνης τὸ δῶρον· προῆλθε δὲ εἰς Αἴγυπτον, εἰς Φοινίκην, τὴν τῶν Σύρων, τὴν Κιλικίων, τὸν Εὐφράτην, τὴν Μέσην τῶν ποταμῶν, τὴν Καππαδοκῶν, τὴν Γαλατῶν, τὴν Σκυθῶν, τὴν Θρακῶν, τὴν Ἑλλάδα, [164] τὴν Γάλλων, τὴν Ἰταλῶν, τὴν Λιθύην ἅπασαν, τὴν Εὐρώπην, τὴν Ἀσίαν, εἰς αὐτὸν τὸν Ὀκεανόν. Καὶ τί δεῖ τὰ πολλὰ λέγειν; Ὅσην ἥλιος ἐφορᾷ γῆν, τοσαύτην ἐπῆλθεν ἡ χάρις αὕτη· καὶ ἡ σταγὼν αὕτη, καὶ ἡ ῥανίς τοῦ Πνεύματος τὴν οἰκουμένην ἅπασαν ἐνέπλησε τῆς γνώσεως. Διὰ ταύτης τὰ σημεῖα ἐγίνετο, τὰ ἀμαρτήματα πάντων ἐλύετο. Ἄλλ' ὁμως ἡ ἐν τοσοῦτοις κλίμασι διδομένη χάρις, μέρος τι τῆς δωρεᾶς ἐστὶ καὶ ἀρραβῶν. Δοὺς γὰρ, φησὶ, τὸν ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν· τὸ μέρος λέγει τῆς ἐνεργείας· οὐ γὰρ δὴ ὁ Παράκλητος μερίζεται. Ὅρα δὲ τὴν πηγὴν, ὅση τίς ἐστὶν· Ὁ μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδεται λόγος σοφίας, ἐτέρῳ δὲ λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, ἐτέρῳ δὲ πίστις, ἄλλῳ δὲ χαρίσματα ἰαμάτων, ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, ἄλλῳ δὲ προφητεῖαι, ἐτέρῳ δὲ διακρίσεις πνευμάτων, ἐτέρῳ δὲ γένη γλωσσῶν. Καὶ τοσαῦτα χαρίσματα ἐν τοσοῦτοις ἔθνεσιν ἢ ἐν τῷ βαπτίσματι χάρις ἐπὶ τὴν γῆν ἅπασαν ἐξέτεινε· καὶ πάντα ταῦτα ἡ ῥανίς τοῦ Πνεύματος ἐργάζεται. Ὅτι γὰρ ῥανίς ἦν, ἐδήλωσε τῷ εἰπεῖν, Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου, καὶ τῷ ἀρραβῶνα καλέσαι. Διὰ γὰρ τούτου δῆλον, ὅτι μικρόν τι τοῦ παντὸς ἐδόθη. Διὰ τοῦτο καὶ Ἰωάννης τοῦτο αὐτὸ δηλῶν ἔλεγεν· Ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν· ἐκ τοῦ ὑπερβλύζοντος, ὡς ἂν εἴποι τις, ἐκ τοῦ περιττεύοντος, ἐκ τοῦ ὑπερεκχεομένου πάντες ἐλάβομεν. Ἐνόησον τοῖνον^e Πνεύματος χάριν, πῶς ἐστὶ παναρκῆς, τοσαύτη οἰκουμένη ἐπὶ τοσοῦτοις ἀρκοῦσα χρόνοις· καὶ οὐδὲ οὕτω περιγράφεται, οὔτε ἀναλύσεται, ἀλλὰ πάντας μὲν ἐμπλήσει πλοῦτου καὶ χάριτος, αὕτη δὲ οὐδαμῶς δαπανᾶται. Ἔϊτα ἐπειδὴ πολυώνυμον τί ἐστὶ τὸ ὄνομα τοῦ πνεύματος (καὶ γὰρ καὶ ἀγγελος, καὶ ψυχή, καὶ ἀνεμος τοῦτο καλεῖται, καὶ ἕτερα πλεονα), ἐπήγαγεν, Ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου. Ὡςπερ οὖν

^a In aliis exemplaribus legitur ἐκαλλιώθης. Hæc autem interpretatio est Aquilæ.

^b Sic mss. Κάλλει deerat in editis.

^c Savil. et duo mss. ἐστὶν ὅπου, unus ἐστὶν ὅποι. Hæc omnes lectiones quadrant.

^d Colb. et Savil. τίς, quod legit Hervæus et nos præteritimus. Reg. τίς, Mor. et Montf. τί. Edit.

^e Reg. unus Πνεύματος δυνάμιν.

magno murmure præcipitat, progreditur: ita gratia Spiritus cum magna celeritate procedit, omnia levia, plana et expedita proferens. Deinde hoc ipsum rursus expurgans, et ostendens nihil esse humanum eorum quæ dicuntur, subjungit: 3. *Speciosus forma præ filiis hominum.*

Versus quidam hujus Psalmi ad Christum referantur; ut vere fuerit pauper Christus. — Nonnulli quidem dicunt hoc dictum esse de lingua, quod sit calamus speciosus forma: mihi autem videtur eum deinceps de Christo dicere. Et ideo alius quoque dicit interpretes (a): *Pulchritudine ornatus es a filiis hominum.* Magno enim ardore et summa in eum affectione percitus, ad eum convertit orationem, quemadmodum Jacob quoque dicebat: *Ex germine, fili mi, ascendisti; recubens dormivisti ut leo (Gen. 49. 9).* A Deo enim afflatus cum eo deinceps loquitur, et ad ipsum dirigit orationem. Hoc autem dicit non per comparisonem: non enim dixit, *Speciosior*, sed, *Speciosus forma præ filiis hominum.* Hæc pulchritudo est alia ab illa. Considera autem quomodo primum loquitur, de humanæ naturæ susceptione. Quod autem de ea loquatur, ostendunt quæ sequuntur. Cum enim dixisset, *Speciosus forma præ filiis hominum*, subjunxit: *Diffusa est gratia in labiis tuis.* Deus autem non habet labia, sed de humanæ naturæ susceptione agitur. Alius autem interpretes dicens, *Refusa est gratia labiis tuis*, hoc fecit apertius. Quid autem est, *Refusa est*, nisi velut si quis diceret, Quæ erat intus, scaturiit, emanavit? Quomodo ergo dicit alius propheta: *Vidimus ipsum, et non habuit speciem, nec pulchritudinem, sed speciem ejus indecoram, diminutam præ filiis hominum (Isai. 53. 2. 3)?* Non dicit de deformitate, absit: sed de ejus contemptione. Cum enim semel humanam naturam suscepisset, quæcumque erant vilia et contemnenda pervasit, ut qui nec sibi matrem reginam asciverit, nec tempore incunabulorum in lecto aureo positus sit, sed in præsepi, nec in magnifica domo fuerit educatus, sed in fabri lignarii humili domuncula (*Luc. 2. 7*). Et rursus cum discipulos assumeret, non rhetores et philosophos accepit, et reges, sed piscatores et publicanos (*Matth. 4. 18. et 9. 9*): et tenuem hanc vitam persequebatur, nec domum habens, nec vestibus pretiosis indutus, nec delicata et lauta mensa fruens, sed ab aliis nutritus, probris affectus, contemptus, ejectus et fugatus (*Luc. 9. 58*). Hæc autem faciebat ex superabundanti quadam copia humanum fastum conculcans. Quoniam ergo nil magnificentum nec gloriosum præ se ferebat, nec ullos comites habebat, nec satellites, imo vero nonnumquam etiam solus circuibat, sicut quilibet e populo, propterea ille quidem dicit, *Vidimus ipsum, et non habuit speciem, nec pulchritudinem*: hic autem, *Speciosus forma præ filiis hominum (Isai. 53. 2)*; significans gratiam, sapientiam, doctrinam, miracula. Deinde describens ejus pulchritudinem dicit: *Diffusa est gratia in labiis tuis.* Vides eum hæc dicere de humana ab eo suscepta natura? Quæ est autem hæc

(a) Aquila.

gratia? Per quam docuit, per quam fecit miracula. Gratiam hic dicit, eam quæ venit ad carnem: *Super quem, inquit, videris Spiritum descendantem tanquam columbam, et manentem super ipsum, is est qui baptizat (Joan. 1. 33).* Omnis enim gratia effusa est in illud templum. Non dat enim illi Spiritum in mensura: *Nos enim de ejus plenitudine accepimus (Joan. 1. 16)*; illud autem templum integram et universam accepit gratiam. Hoc Isaias quoque significans, dicebat, *Requiescet super ipsum Spiritus sapientiæ et intelligentiæ, Spiritus consilii et virtutis, Spiritus scientiæ et pietatis. Spiritus timoris Dei implebit ipsum (Isai. 11. 2. 3).* Sed illic quidem est integra et universa gratia: in hominibus autem parum quid, et gutta ex illa gratia. Propterea non dixit, *Do Spiritum*, sed, *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem (Joel. 2. 28).*

3. Hoc itaque evenit. Omnis enim orbis terrarum accepit ex illo Spiritu. Incepit enim donum a Palæstina, processit autem in Ægyptum, in Phœniciam, Syriam, Ciliciam, Euphratem, Mesopotamiam, Cappadociam, Galatiam, Scythiam, Thraciam, Græciam, Galliam, Italiam, omnem Libyam, Europam, Asiam, in ipsum Oceanum. Quid longiori oratione opus est? Quantum terræ sol respicit, tantum pervasit hæc gratia: et hæc gutta ac stilla Spiritus implevit universum orbem terrarum scientia. Per eam signa fiebant, omnium peccata solvebantur. Gratia tamen quæ data est in tot regionibus, est aliqua tantum pars et arrha doni. *Dans enim, inquit Apostolus, arrham Spiritus in cordibus nostris (2. Cor. 1. 22),* hoc est, partem operationis, Spiritus enim non dividitur. Vide autem quantus sit fons. *Alii enim per Spiritum datur sermo sapientiæ; alii vero sermo scientiæ secundum eundem Spiritum; alii vero fides, alii gratiæ curationum; alii vero operationes potestatum in eodem Spiritu; alii autem prophetiæ, alii discretionem spirituum, alii genera linguarum (1. Cor. 12. 8.-10).* Tot dona in tot gentes, quæ in baptismo suscepta est gratia, in universum terrarum orbem extendit. Hæc autem omnia facit stilla Spiritus. Quod enim stilla esset, declaravit cum dixit: *Effundam de Spiritu meo (Joel. 2. 28),* et cum *arrham* appellavit. Per hoc enim clarum est, parum quid ex toto datum esse. Quocirca Joannes quoque hoc ipsum significans, dicebat: *Ex plenitudine ejus nos omnes accepimus (Joan. 1. 16):* ex eo quod, ut ita dixerim, superfluebat, ex eo quod redundabat, ex eo quod supereffundebatur, omnes accepimus. Considera ergo quam sit omni ex parte sufficiens gratia Spiritus¹, quæ universo orbi terrarum tanto tempore sufficit, et neque circumscribitur, nec consumitur, sed omnes quidem implet opibus et gratia: ipsa vero minime consumitur. Deinde quoniam nomen spiritus multa nomina complectitur (nam et angelus, et anima, et ventus hoc dicitur, et multa alia), subjunxit, *De Spiritu meo.* Quemadmodum ergo hominis spiritui intercedit cum homine

¹ Reg. unus, potestas Spiritus. Et sic legit Genucius Hervetus. Utraque lectio quadrat.

cognatio, ita etiam Dei Spiritui, sed ei nihilo secius manenti in propria hypostasi. Idque Paulus significans dicebat: *Quis enim hominum novit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Ita etiam quæ sunt Dei, nemo novit, nisi Spiritus Dei (1. Cor. 2. 11)*, non confundens hypostases seu personas, absit; sed nobilitatem Spiritus significans. Quanta ergo est ipsius animæ cum seipsa consensio, tanta est Spiritus cum Patre cognatio. Quemadmodum ergo Filius quoque dicitur verbum, nec est tamen ejusmodi ut non subsistat, sed per id cognoscimus quæ sit ejus cum Patre cognatio: ita etiam Spiritus Dei dicitur Spiritus, nec tamen non subsistit. Et quemadmodum quoniam est proprius ac germanus Patris Filius, propterea nobis largitur adoptionem filiorum: ita etiam Spiritus, quoniam sua natura est ex Dei substantia, dona nobis præbet. Nam homo quoque quandoquidem natura homo est, ideo potest hominis pingere imaginem. *Propterea benedixit te Deus in æternum*. Alius dicit, *Hujus rei gratia*.

Prophetæ et evangelistæ differentia. — Vides quomodo ex vehementi affectione ad ipsum orationem dirigit? Ea de causa alibi quoque non simpliciter futura prædicit, sed præ se ferens figuram oblatis criminis: ut quando dicit: *Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania (Psal. 2. 1)*? ita etiam hic cum dicit: *Propterea benedixit te Deus in æternum*. Cum enim nec de ejus ortu, nec de educatione, nec de aliis quidquam dixisset, hic obiter de eo loquitur. Qua de re? Quod omnia quidem dicere per ordinem est evangelistarum, et ideo illa eis reservavit; hoc enim erat officium illorum narrationis: prophetiæ vero munus est, partes aliquas sumere, et de eis disserere. Et ideo prophetæ quoque hoc ubique faciunt: nam pauca quædam quæ ad historiam pertinent, injicientes et adumbrantes, recedunt. Hæc hic quoque, *Benedixit te Deus*, inquit, *in æternum*, sic declarans ejus verba tanta gratia fuisse plena. Considera ergo virtutem gratiæ. Deambulavit quandoque prope mare, et invenit Jacobum et Joannem, dicitque eis: *Venite post me, et faciam vos piscatores hominum. Illi vero et patre et retibus relictis, eum sequuti sunt (Matth. 4. 21. 22)*. Deinde etiam cum alibi diceret omnibus apostolis: *Numquid vos quoque vultis recedere?* dicit ei Petrus: *Domine, verba vitæ æternæ habes, et nos credidimus et cognovimus quod tu es Christus Filius Dei vivi: et ad quem abibimus (Joan. 6. 68. -70)*? Quid dico discipulos? Ipsi Pharisei cum misissent ministros, audierunt eos dicentes: *Numquam homo sic loquutus est, ut hic homo (Ibid. 7. 46)*. Et alii rursus dicebant, *Numquam sic visum est in Israel. Et mirabantur, inquit, quod eos doceret tamquam habens potestatem, et non ut scribæ ipsorum et Pharisei (Matth. 9. 33. et 7. 28. 29)*.

4. Si velis autem tu quoque scire gratiam, considera quanti sint ponderis et momenti ejus præcepta, et videbis ejus potentiam. *Nisi quis renuntiaverit omnibus, et præterea animam suam odio habuerit, inquit, non est me dignus (Luc. 14. 33; Joan. 12. 25; Matth.*

10. 37. 38). Sermo tamen tantum potuit, ut in opus exiret, et revera id fieret: tanta erat ejus gratia. Quid est majori nobiscum familiaritate ac necessitudine conjunctum, quam anima? Atqui ipsa quoque contemplui habita est propter illius jussum. Tu autem cum audis, *Benedixit te Deus*, ne labaris, nec humile et abjectum quidpiam cogitaveris. Quemadmodum enim jam ante dixi, de carne loquitur, quæ habet labia, quæ gratiam suscipit, quæ suscipit benedictionem. Deus enim nec benedictione opus habet, nec gratia: nam Deus nullius rei indiget. *Quemadmodum enim, inquit, Pater suscitavit mortuos et vivificavit: ita etiam quos vult Filius vivificavit (Joan. 5. 21)*. Et rursus: *Opera quæ ille facit, ea quoque facit Filius similiter (Ibid. v. 19)*. Et rursus: *Sicut cognoscit me Pater, et ego quoque cognosco Patrem (Ibid. 10. 15)*. Illud enim, *Sic*, et *Similiter*, et *Sicut*, significant eum esse per omnia similem: sed hic de humana natura, quam susceperat, agitur. Audimus autem ipsum quoque rursus dicentem: *Propterea Pater me diligit, quia ego pono animam meam pro ovibus (Ibid. 10. 17)*. Numquid eum non diligebat antea? Quomodo ergo dixit: *Hic est Filius meus dilectus (Matth. 3. 17)*? Sed hoc posuit volens ostendere quantum et quam præclarum ab eo ederetur facinus. Sicut ergo illi in reddenda ratione est causa aliqua, ita etiam hic quoque causa est manifesta. Hac enim de causa prius dixit: *Speciosus forma præ filiis hominum; et, Diffusa est gratia in labiis tuis: et, Propterea benedixit te Deus in æternum: id susceptæ humanitati adscribens, ut quando rursus humanum quid dicturus sit, et quod sit ejus dignitate inferius, ne labaris, sed cognoscas de quoniam loquatur. Ita etiam Jacob humanitati susceptæ consilium significans, post multa alia dicebat: *Gratosi ejus oculi sicut vinum, et candidi dentes ejus plus quam lac (Gen. 49. 12)*. Divinitas autem non habet dentes. Alius quoque propheta dicit: *Percutiet terram verbo oris sui, et spiritu labiorum tollet impium (Isai. 11. 4)*, eadem dicens quæ Paulus: *Quem Dominus consumet spiritu oris sui, et abolabit apparitione suæ præsentis (2. Thess. 2. 8)*.*

Christus ut benedicatur. — Ne tu ergo cum hæc audieris, contempnas, ostendit tibi vires divinitatis. Neque enim carnem dividit a divinitate, neque divinitatem a carne, non substantias confundens, absit: sed unionem ostendens. Propterea dicit: *Benedixit te Deus in æternum*. Quis est autem modus benedictionis? Assistunt angeli, archangeli, throni, dominationes, principatus, potestates, laudibus celebrantes: omnis terra a finibus in fines Deum incarnatum canit, et laudibus afficit. Primus enim Adam ingenti repletus fuit maledictione, hic contra multa benedictione. Ille audivit, *Maledictus tu in operibus tuis (Gen. 3. 17)*; et alius post illum, *Maledictus, qui facit opus Dei negligenter (Jer. 48. 10)*, et, *Maledictus, qui non permanet in omnibus quæ scripta sunt in libro hoc (Deut. 27. 26)*; et, *Maledictus, qui pendet in ligno (Ibid. 21. 26)*. Vides quot maledictiones? Ab his omnibus te liberavit Christus, factus maledictum (*Gal. 3. 13*). Quemad-

ἀνθρώπου πνεῦμα συγγενές ἐστί τοῦ ἀνθρώπου, οὕτω καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει μένον. Καὶ τοῦτο δηλῶν ὁ Παῦλος ἔλεγε· *Τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; Οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· οὐ συγγένων τὰς ὑποστάσεις, μὴ γένοιτο, ἀλλὰ τὴν εὐγένειαν τοῦ Πνεύματος δηλῶν.* Ὅση γοῦν ψυχῆς αὐτῆς πρὸς ἑαυτὴν ἢ συμφωνία, τοσαύτη τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα ἢ συγγένεια. Ὅσπερ οὖν καὶ ὁ Υἱὸς Λόγος λέγεται, ἀλλ' οὐκ ἀνυπόστατος, ἀλλὰ διὰ τοῦτο τὸ πρὸς τὸν Πατέρα συγγενές ἵνα μάθωμεν· οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, Πνεῦμα λέγεται, ἀλλ' οὐκ ἀνυπόστατον. Καὶ ὡσπερ ἐπειδὴ γνήσιός ἐστιν Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, διὰ τοῦτο υἱοθεσίην ἡμῖν χαρίζεται· οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα, ἐπειδὴ φύσει τῆς οὐσίας ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, τὰ χαρίσματα ἡμῖν παρέχει. Ἐπεὶ καὶ ἄνθρωπος, ἐπειδὴ φύσει ἀνθρωπός ἐστι, διὰ τοῦτο γράψαι δύναται εἰκόνα ἀνθρώπου. *Διὰ τοῦτο εὐλόγησέ σε ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα.* Ἄλλος λέγει, *Ἐπὶ τούτῳ.*

Ὅρας πῶς δι' ὅλου πρὸς αὐτὸν ἀποτείνεται ἐκ διαθέσεως; Διὰ τοῦτο καὶ ἀλλαχοῦ οὐχ ἀπλῶς προφητεύει, ἀλλ' ἐν σχήματι ἐγκλήματος, ὡς ὅταν λέγῃ· *Ἴνα τί ἐξρῦαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά;* οὕτω δὴ καὶ ἐνταῦθα λέγων, *Διὰ τοῦτο εὐλόγησέ [165] σε ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα.* Οὐδὲν γὰρ περὶ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ διαλεχθεὶς, οὐδὲ περὶ ἀνατροφῆς, οὐδὲ περὶ τῶν ἄλλων, ἐντεῦθεν ἐμβάλλει τὸν περὶ αὐτοῦ λόγον. Τί δήποτε; Ὅτι τὸ μὲν ἅπαντα κατὰ ἀκολουθίαν λέγειν, τῶν εὐαγγελιστῶν ἐστὶ· διὸ καὶ ἐκείνοις αὐτὰ ἐτήρησε· καὶ γὰρ τῆς ἐκείνων διηγήσεως ἦν· προφητείας δὲ ἐστὶν ἔργον, μέρη τινὰ ἀπολαμβάνειν καὶ περὶ τούτων διαλέγεσθαι. Διὰ δὴ τοῦτο οἱ προφῆται πανταχοῦ τοῦτο ποιοῦσιν· ὀλίγα τινὰ γὰρ εἰς τὴν ἱστορίαν ἐμβάλλοντες καὶ συσκιάζοντες ἀναχωροῦσι. Διὰ τοῦτο καὶ οὗτος, *Εὐλόγησέ σε, φησὶν, ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα·* οὕτως εἰπὼν, ὅτι τοσαύτης χάριτος ἔγεμεν αὐτοῦ τὰ ῥήματα. Σκόπει γοῦν τὴν δύναμιν τῆς χάριτος· *Παρεπορεύετό ποτε πρὸς τὴν θάλασσαν, καὶ εὗρισκεν Ἰακώβον καὶ Ἰωάννην, καὶ λέγει αὐτοῖς· Δεῦτε ἐπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἀλιεῖς ἀνθρώπων.* Οἱ δὲ καὶ τὸν πατέρα ἀφέντες καὶ τὰ δίκτυα, ἠκολούθησαν αὐτῷ. Ἐἶτα ἄλλοτε πᾶσι τοῖς μαθηταῖς λέγων· *Μὴ καὶ ἡμεῖς θέλετε ὑπάγειν;* λέγει αὐτῷ Πέτρος· *Κύριε, ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις, καὶ ἡμεῖς πεπιστευκάμεν καὶ ἐγνώκαμεν ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος·* καὶ πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα; Τί λέγω τοὺς μαθητάς; Αὐτοὶ οἱ Φαρισαῖοι ἀποστελλαντες ὑπηρέτας, ἤκουον λεγόντων· *Οὐδέποτε ἐλάλησεν οὕτως ἀνθρώπος, ὡς οὗτος ὁ ἀνθρώπος.* Καὶ ἕτεροι πάλιν ἔλεγον, *Οὐδέποτε ἐφάνη οὕτως ἐν τῷ Ἰσραήλ. Καὶ ἐξεπλήσσαντο, φησὶν, ὅτι ἐδίδασκεν αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς αὐτῶν καὶ οἱ Φαρισαῖοι.*

δ'. Εἰ δὲ βούλει μαθεῖν καὶ σὺ τὴν χάριν, ἄκουε τῶν ἐπιταγμάτων αὐτοῦ τὸν ὄγκον, καὶ ἔβει ταύτης τὴν δύναμιν. *Ἐὰν μὴ τις ἀποτάξῃται πᾶσιν, ἔτι δὲ*

μισήσῃ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, φησὶν, οὐκ ἔστι μου ἄξιος. Ἄλλ' ὅμως ἰσχυρεν ὁ λόγος ἔργον γενέσθαι· τοσαύτη ἦν αὐτοῦ ἡ χάρις. Καίτοι τί ψυχῆς οἰκειότερον; Ἄλλὰ καὶ αὕτη καταπεφρόνηται διὰ τὸ πρόσταγμα τὸ ἐκείνου. Σὺ δὲ ἀκούων, *Εὐλόγησέ σε ὁ Θεὸς, μὴ καταπέσης, μηδὲ ταπεινὸν τι ἐννοήσης.* Ὅπερ γὰρ ἐφθην εἰπὼν, περὶ τῆς σαρκὸς ὁ λόγος ἐστὶ, τῆς χειρὸς ἐχούσης, περὶ τῆς δεχομένης τὴν χάριν, περὶ τῆς δεχομένης τὴν εὐλογίαν. Ὁ γὰρ Θεὸς εὐλογίας οὐ δεῖται, οὐδὲ χάριτος· ἀνευδὲς γὰρ τὸ θεῖον. Ὅσπερ γὰρ ὁ Πατὴρ ἐγείρει, φησὶ, τοὺς νεκροὺς καὶ ζῶοποιεῖ· οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς οὐς θέλει ζῶοποιεῖ. Καὶ πάλιν· *Τὰ ἔργα ἃ ἐκεῖνος ποιεῖ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ.* Καὶ πάλιν· *Καθὼς γινώσκει με ὁ Πατήρ, καὶ γὼ γινώσκω τὸν Πατέρα.* Τὸ γὰρ, *Οὕτω, καὶ τὸ, Ὅμοίως, καὶ τὸ, Καθὼς, ἀπαραλλαξίας ἐστίν.* Ἄλλ' ἐνταῦθα περὶ τῆς οἰκονομίας ὁ λόγος. Ἀκούομεν δὲ καὶ αὐτοῦ πάλιν λέγοντος· *Διὰ τοῦτό με ὁ Πατήρ ἀγαπᾷ, ὅτι ἐγὼ τὴν ψυχὴν μου τίθημι ὑπὲρ τῶν προβάτων.* Ἄρα οὖν πρὸς τοῦτο αὐτὸν οὐκ ἠγάπα; Πῶς οὖν ἔλεγεν· *Οὗτός ἐστιν ὁ [166] Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός;* Ἄλλὰ θέλων δεῖξαι τὸ μέγεθος τοῦ κατορθώματος, τοῦτο τέθεικεν. Ὅσπερ οὖν ἐκεῖ ἡ αἰτιολογία ἔχει τινὰ αἰτίαν, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἡ αἰτία δήλη. Διὰ γὰρ τοῦτο προλαβὼν εἶπεν· *Ὁραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων·* καὶ, *Ἐξεχύθη χάρις ἐν χεῖρεσί σου·* καὶ, *Διὰ τοῦτο εὐλόγησέ σε ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα·* εἰς τὸν τῆς οἰκονομίας ἔλκων λόγον, ἵνα ὅταν μέλλῃ τι πάλιν λέγειν τῆς αὐτοῦ ἀξίας καταδεῆς, μὴ καταπέσης, ἀλλ' ἴδῃς περὶ τίνος ὁ λόγος. Οὕτω καὶ ὁ Ἰακώβ τὴν οἰκονομίαν δηλῶν μετὰ τὸ πολλὰ εἰπεῖν ἔλεγε· *Χαροποιοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς οἶνος, καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα.* Ὀδόντας δὲ ἡ θεότης οὐκ ἔχει. Καὶ ἄλλος προφήτης φησὶ· *Πατάξει τὴν γῆν λόγῳ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ πνεύματι χειλέων ἀνελεῖ ἀσεβῆ·* τὰ αὐτὰ τῷ Παύλῳ φθεγγόμενος λέγοντι· *Ὅν ὁ Κύριος ἀναλώσει τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ καταργήσει τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ.*

Ἴν' οὖν μὴ ἀκούσας σὺ ταῦτα καταφρονήσης, δείκνυσί σοι τῆς θεότητος τὴν ἰσχύον. Οὐδὲ γὰρ τὴν σάρκα διαιρεῖ τῆς θεότητος, οὔτε τὴν θεότητα τῆς σαρκὸς, οὐχὶ τὰς οὐσίας συγγένων (μὴ γένοιτο), ἀλλὰ τὴν ἔνωσιν δεικνύς. Διὰ τοῦτό φησιν· *Εὐλόγησέ σε ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα.* Τίς δὲ τῆς εὐλογίας ὁ τρόπος; Ἄγγελοι, ἀρχάγγελοι παρεστήκασιν, θρόνοι, κυριότητες, ἀρχαὶ, ἐξουσίαι, αἶνον ἀναπέμποντες· πᾶσα ἡ γῆ ἀπὸ περ. των εἰς τὰ πέρατα δοξολογεῖ καὶ ὕμνει καὶ εὐφημεῖ τὸν σαρκωθέντα Θεόν. Ὁ μὲν γὰρ πρῶτος Ἀδάμ μυρίας ἐνεπλήσθη κατάρας· οὗτος δὲ ἀπεναντίας ἐκείνῳ πολλῆς τῆς εὐλογίας. Ἐκεῖνος ἤκουσεν, *Ἐπικατάρατος σὺ ἐν τοῖς ἔργοις σου·* καὶ ὁ μετ' ἐκείνον πάλιν, καὶ, *Ἐπικατάρατος ὁ ποιῶν τὰ ἔργα Κυρίου ἀμελῶς·* καὶ, *Ἐπικατάρατος, ὃς οὐκ ἐμμένει πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ·* καὶ, *Ἐπικατάρατος ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου.* Ὅρα· πόσαι κατάραι; Τούτων ἠλευθέρωσέ σε ὁ Χριστὸς, γενόμενος κατάραι. Ὅσπερ γὰρ ἐταπεινώ-

σεν ἑαυτὸν, ἵνα σὲ ὑψώσῃ, καὶ ἀπέθανεν, ἵνα σὲ ἀθάνατον ἐργάσῃται· οὕτω καὶ κατάρρα ἐγένετο, ἵνα σὲ εὐλογίας ἐμπλήσῃ. Τί τῆς εὐλογίας ταύτης ἴσον, ὅταν διὰ κατάρρας εὐλογίαν χαρίζεται; Οὐ γὰρ αὐτὸς ἐδεήθη εὐλογίας, ἀλλὰ σοὶ ταύτην δίδωσιν. Ὡσπερ γὰρ ὅταν εἶπω, ὅτι ἐταπεινώθη, οὐ μεταβολὴν λέγω, ἀλλὰ τῆς οἰκονομίας τὴν συγκατάθεσιν· οὕτω καὶ ὅταν εἶπω ὅτι ὑψολογήθη, οὐ τοῦτο λέγω, ὅτι ἐδεήθη εὐλογίας, ἀλλὰ πάλιν τῆς οἰκονομίας δείκνυμι τὴν συγκατάθεσιν. Ἠυλογήθη τοίνυν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις. Χριστὸς γὰρ ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν, οὐκ ἔτι ἀποθνήσκει, οὐδὲ κατάρρα ὑπόκειται· μᾶλλον δὲ οὐδὲ πρὸ τούτου ὑπέκειτο, ἀλλ' ἀνέλαβε τὴν κατάρραν, ἵνα σὲ ταύτης ἀπαλλάξῃ. *Περίζωσαι τὴν ῥομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατέ.* Ἄλλος, *Ζῶσαι μάχαιράν σου ἐπὶ μηρόν.* Ἄλλος, *Περίθου ὡς μάχαιράν σου ἐπὶ τοῦ μηροῦ. Τῇ ὠραιότητί σου καὶ τῷ κάλλει σου.* Ἄλλος φησὶ, *Τὸν ἑπαινόν σου καὶ τὸ ἀξίωμα σου.* [167] Ἄλλος, *Ἐπιδοξότητί σου καὶ διαπρεπείᾳ σου.* Τίς ἡ μεταβολή, καὶ τίς ἡ μετάστασις τῶν ῥημάτων; Περὶ γὰρ διδασκάλου διαλεγόμενος (τοῦτο γὰρ ἔστι τὸ, *Ἐξεχύθη χάρις ἐν χεῖλεσί σου*), ἐξαίφνης ἡμῖν βασιλέα καθωπλισμένον ὑπογράφει, καὶ οὐκ ἐν τάξει προφητείας, ἀλλ' ἐν τάξει ἱκετηρίας. Οὐ γὰρ εἶπε· *Περίζωσεται τὴν ῥομφαίαν αὐτοῦ· ἀλλὰ ἀξιοί, καὶ φησὶ, Περίζωσαι τὴν ῥομφαίαν σου.* Εἶτα καὶ τῇ ὀπλίσει ταύτῃ κάλλος ἀναμίγνυσι, νῦν μὲν ὀπλίτην δηλῶν, νῦν δὲ ὠραιζόμενον· *Τῇ γὰρ ὠραιότητί σου, φησὶ, καὶ τῷ κάλλει σου.* Εἶτα τοξότην· *Τὰ βέλη γὰρ σου, φησὶν, ἠκουημένα, δυνατέ.* Καὶ πάλιν νικητὴν καὶ τροπαιοῦχον· *Λαοὶ ὑποκάτω σου, φησὶ, πεσοῦνται ἐν καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ βασιλέως.* Καὶ τοῦτον δὲ αὐτὸν πάλιν εἰσάγει μύροις χρισόμενον τὸν ὀπλίτην, καὶ βασιλέα, καὶ τοξότην, καὶ νικητὴν· *Σμύρνα γὰρ, φησὶ, καὶ στακτὴ, καὶ κασσία ἀπὸ τῶν ἱματίων σου.*

ε'. Τίς οὖν κοινωνία ὀπλοῖς καὶ μύροις, χρίσματι^a καὶ ῥομφαίᾳ, διδασκαλίᾳ καὶ πολέμῳ, τόξοις καὶ ὠραισμῷ; Τὰ μὲν γὰρ ἔστιν εἰρήνης σύμβολα, τὰ δὲ μάχης καὶ παρατάξεως. Τίς οὖν ἔστιν ὁ εἰρηνικὸς ὁμοῦ καὶ πολεμικὸς; ὁ μύρον στάζων, καὶ ὀπλοῖς φραττόμενος; ὁ προῖων ἀπὸ βάρων ἐλεφαντίνων, καὶ μυρίους βάλλων τῶν ἐχθρῶν, καὶ τοσαύτας ἐργαζόμενος σφαγὰς; Πῶς λύσομεν τὴν ἀπορίαν ταύτην; Ἄν γινώμεν ἀκριβῶς ὅτι καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ ταῦτα λέγεται. Καὶ γὰρ καὶ αὐτὸν εἰσάγει ὁ Προφήτης ἀλλαχοῦ ὀπλιζόμενον, ὡς ὅταν λέγῃ· *Ἐὰν μὴ ἐπιστραφῆτε, τὴν ῥομφαίαν αὐτοῦ στιλβώσει· τὸ τόξον αὐτοῦ ἐνέτεινε, καὶ ἠτοίμασεν αὐτὸ, καὶ ἐν αὐτῷ ἠτοίμασε σκευὴ θανάτου.* Καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ· *Ἐνδύσεται θώρακα δικαιοσύνης*^b. Ὅρα δὲ καὶ αὐθεντίαν τὴν αὐτὴν. Ὡσπερ γὰρ ἐκεῖ φησὶ, *Τὴν ῥομφαίαν αὐτοῦ στιλβώσει*, οὐ παρά τινος κελουσθεὶς, ἀλλ' αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ· οὕτω καὶ ἐνταῦθα, *Τὰ βέλη τοῦ δυνατοῦ ἠκουημένα, λαοὶ ὑποκάτω σου*

πεσοῦνται ἐν καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ βασιλέως. Εἶτα δεικνύς, ὅτι οἰκοθεν πάντα ποιεῖ, λέγει· *Ὁδηγήσει σε θαυμαστῶς ἡ δεξιὰ σου.* Οὐχ ἐτέρωθεν, φησὶν, ἐνέργειαν δέχῃ, ἀλλ' αὐτὸς ἑαυτῷ ἀρκεῖς. Ἄκουε δὲ καὶ αὐτοῦ λέγοντος τοῦ τῆς εἰρήνης Θεοῦ πρὸς τοὺς μαθητάς· *Οὐκ ἤλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν, ἀλλὰ μάχαιραν.* Καὶ πάλιν· *Πῦρ ἤλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ τί ἤθελον εἰ ἤδη ἀνήφθη;* Οὗτος δὲ περὶ αὐτοῦ λέγων, πῶς ἤξει φησὶ· *Καταθήσεται ὡς ὑετὸς ἐπὶ πόκον, καὶ ὡσεὶ σταγῶν ἡ στάζουσα ἐπὶ τὴν γῆν.* Ταῦτα λέγω, ἵνα διεγερθεῖτε ἦτε, καὶ τὰ ἀπὸ τῶν λέξεων σημαινόμενα μετὰ ἀκριθείας ἐκλαμβάνοντες, λύητε παρ' ἑαυτοῖς καὶ ἀπορίαν. Ταῦτα γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ ἔστι σημαντικά. Οὕτω τοίνυν καὶ ἐνταῦθα ὅταν ἀκούσης, *Περίζωσαι τὴν ῥομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατέ*, τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ εἶναι ὀνομαζόμενον· καὶ τὰ τόξα καὶ τὰ βέλη. Ὡσπερ γὰρ ὀργίζεσθαι τὸν Θεὸν ἡ Γραφή λέγει, οὐ πάθος αὐτῷ [168] περιάπτουσα, ἀλλὰ διὰ τῆς λέξεως ταύτης τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ τὴν κολαστικὴν παριστῶσα, καὶ τῶν παχυτέρων καθαπτομένη· οὕτω καὶ τὰ ὄπλα λέγουσα τοῦτο δηλοῖ. Ἐπειδὴ γὰρ ἡμεῖς οὐ δι' ἑαυτῶν, ἀλλὰ δι' ἐτέρων ὀργάνων τιμωρούμεθα, θέλων δεῖξαι τὴν τιμωρητικὴν αὐτοῦ δύναμιν, διὰ τῶν γνωρίμων ἡμῖν ὀνομάτων ἐδήλωσεν, οὐχ ἵνα ὄπλα περὶ Θεὸν νοήσωμεν, ἀλλ' ἵνα ἐμφαντικώτερον τὴν κόλασιν αὐτοῦ ἀκούσωμεν. Ἀλλὰ πολλοὶ, φησὶν, ἐντεῦθεν ἐβλάβησαν. Ἀλλ' εἰκὴ καὶ μάτην καὶ ὑπὸ τῆς οἰκείας ἀνοίας· μάλιστα μὲν γὰρ ἀκούοντες Θεὸν, ὠφειλον συνιέναι, ὅτι τροπικώτερον εἴρηται· νυνὶ δὲ οὐ διὰ ῥημάτων ἐτέρων αὐτοὺς παιδεῦσαι τὸ ἀπαθὲς τοῦ Θεοῦ ἡμέλησεν ἡ Γραφή. Ἄκουσον γοῦν ἀλλαχοῦ πῶς αὐτοῦ δείκνυσι τὴν εὐκολίαν τῆς τιμωρίας, λέγων· *Ἀναστήτω ὁ Θεός, διασκορπισθήτωσαν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ.* Μὴ χρεῖα ὀπλων; μὴ χρεῖα ῥομφαίας; Ἄρκει μόνον, φησὶν, ἡ ἀνάστασις. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο πάλιν παχύ· διὸ πολλαχοῦ λέγει· *Ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν.* Καὶ πάλιν· *Ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ ἐσαλεύθη ἡ γῆ.* Ἀλλὰ καὶ τοῦτο παχύ. Ἄκουσον τὸ ὑψηλότερον· *Πάντα, ἕσα ἠθέλησεν, ἐποίησεν· ἀρκεῖ γὰρ αὐτῷ τὸ θελήσαι μόνον.* Σκόπει δὲ πῶς καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς παχυτέροις τούτοις δείκνυσι τὸ ἀνεκδέεσθαι τοῦ Θεοῦ. Οὐ γὰρ πρότερον ὀπλων ἐμνημόνευσεν, ἕως ὅτε δυνατόν αὐτὸν ἐκάλεσε· καὶ πάλιν καταλέξας τὰ ὄπλα, ὅλην τὴν νίκην τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ ἐλογίσαστο, τουτέστι, τῇ φύσει αὐτοῦ καὶ τῇ δυνάμει αὐτοῦ. Ὡσπερ καὶ ἄλλος προφήτης δηλῶν ἔλεγεν· *Ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ· οὐχ ἵνα ὤμον νοήσης (μὴ γένοιτο), ἀλλ' ἵνα εἰδῆς ὅτι οὐ δεῖται ἐτέρων Θεῶν συμμαχίας.* *Περίζωσαι τὴν ῥομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατέ, τῇ ὠραιότητί σου καὶ τῷ κάλλει σου.* Τί οὖν ἐνταῦθα λέγει; Διὰ τῶν παχυτέρων ὀνομάτων τούτων τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ δείκνυσι, δι' ἧς τὴν οἰκουμένην κατώρθωσε, δι' ἧς τὸν πόλεμον ἔλυσε, καὶ τὸ τρόπαιον ἔστησε. Καὶ γὰρ πόλεμος ἦν χαλεπὸς, πολέμων ἀπάντων ὁ πικρότατος, οὐ βαρβάρων πολεμούντων, ἀλλὰ τῶν

^a Alii χάριτι, minus recte.

^b Alii δικαιοσύνης.

modum enim seipsum humiliavit, ut te exaltaret, et mortuus est, ut te redderet immortalē: ita etiam factus est maledictum, ut tu implereris benedictione. Quid potest conferri cum hac benedictione, quando per maledictionem largitur benedictionem? Neque enim ipse opus habuit benedictione, sed eam tibi dat. Quemadmodum enim quando dico eum fuisse humiliatum, non dico mutationem, sed humanæ susceptæ naturæ demissionem: ita etiam quando dixero eum esse benedictum, non hoc dico, quod ei fuerit opus benedictione, sed rursus ostendo demissionem humanæ susceptæ naturæ. Benedicta fuit ergo humana natura: Christus enim a mortuis excitatus non moritur amplius, nec est maledicto obnoxius: imo vero nec ante quidem erat obnoxius, sed suscepit maledictum, ut te ab eo liberaret (*Rom. 6. 9*). 4. *Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime. Alius, Cinge ense tuum super femur. Alius, Circumponere veluti gladium tuum super femur. 5. Specie tua et pulchritudine tua. Alius, Laudem tuam et auctoritatem tuam. Alius, Gloria et decore tuo.* Quænam est hæc mutatio, et quænam verborum translatio? Cum enim de doctore loqueretur (hoc enim sibi vult illud, *Diffusa est gratia in labiis tuis*), armatum regem nobis repente describit, nec ita ut locum teneat prophetiæ, sed ut locum supplicationis. Non dixit enim: *Accingetur gladio suo*; sed rogat, et dicit, *Accingere gladio tuo*. Deinde huic etiam armaturæ admiscet pulchritudinem, nunc quidem gravis armaturæ militem significans, nunc vero venustum hominem ac speciosum: *Specie enim, inquit, tua, et pulchritudine tua*. Deinde sagittarium: 6. *Sagittæ enim, inquit, tuæ acutæ, potentissime. Et rursus victorem et triumphatorem: Populi, inquit, sub te cadent in corde inimicorum regis.* Eundem rursus inducit unguentis delibutum, qui est miles gravis armaturæ, et rex, et sagittarius, et victor: 9. *Myrrha enim, inquit, et gutta, et casia a vestimentis tuis.*

5. Quid ergo commune inter se habent arma et unguenta, unctio et gladius, doctrina et bellum, arcus et pulchritudo? Hæc enim sunt signa pacis, illa vero prælii et instructæ aciei. Quis ergo est simul et pacis amicus, et rei militari deditus? quis distillat unguentum, et armis est munitus? quis procedit ex domibus (a) eburneis, et hostes fundit innumerabiles, et maximam stragem facit? Quomodo solvemus hanc difficultatem? Si recte sciamus hæc quoque dici de Patre. Nam ipse quoque propheta eum alibi armatum introducit, ut quando dicit: *Nisi conversi fueritis, gladium suum vibrabit: arcum suum tetendit, et paravit ipsum, et in eo paravit vasa mortis* (*Psal. 7. 13*). Et rursus alibi: *Induet thoracem justitiam* (*Sap. 5. 19*). Vide autem eandem quoque auctoritatem. Quemadmodum enim illic dicit, *Gladium suum vibrabit*, non

(a) In Græco, ἡ πόλις ἐκ ἐβουρίων. Porro in vocem, πάρις, hæc notat Savil.: « πάρις varie exponitur. » Basil. πάρις appellat *maximas domus*, et sic Didymus; Athanasius, *templa magnifice exstructa*: Cyrillus, *turres*.

ab alio jussus, sed ipse ex seipso: ita hic etiam, *Sagittæ potentis acutæ, populi sub te cadent in corde inimicorum regis*. Deinde ostendens eum omnia ex sua auctoritate facere, dicit: *Deducet te mirabiliter dextera tua*. Non aliunde, inquit, operationem suscipis, sed ipse tibi ipsi sufficis. Audi autem ipsum quoque pacis Deum dicentem discipulis: *Non veni pacem in terram mittere, sed gladium* (*Matth. 10. 34*). Et rursus: *Ignem veni mittere in terram, et quid volo nisi ut accendatur* (*Luc. 12. 49*)? Hic autem de eodem loquens, quomodo sit venturus dicit: *Descendet sicut pluvia in vellus, et tamquam gutta quæ distillat super terram* (*Psal. 71. 6*). Hæc dico, ut attentis sitis et vigilantes, et quæ ex dictionibus significantur diligenter sumentes, solvatis apud vos dubitationem. Hæc enim nomina significant ejus operationes. Ita ergo hic quoque cum audieris: *Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime*, existima esse nomen ejus operationis: ita etiam arcus et sagittas. Quemadmodum enim Scriptura dicit Deum irasci, non perturbationem animi ei tribuens, sed per hanc dictionem, ultricem ejus operationem ostendens, et quæ sunt crassiora attingens: ita idipsum significat cum arma memorat. Quia enim non per nos ipsos, sed per alia instrumenta punimur, volens ejus puniendi ostendere facultatem, id per nomina nobis nota significavit, non ut arma in Deo cogitemus, sed ut significantius et cum majori emphasi ejus ultionem audiamus. At multi, inquit, ex hoc loco læsi sunt: sed temere, et a propria inscitia: cum enim Deum audirent, debebant intelligere id dictum esse tropice et figurate: nunc vero nec per alia quidem verba neglexit Scriptura eos docere Deum esse impatibilem. Audi ergo quomodo alibi docet, quam sit ei facile sumere supplicium, dicens: *Exsurget Deus, et dissipentur inimici ejus* (*Psal. 67. 2*). Numquid opus est armis? numquid gladio? Sufficit, inquit, solum si exsurrexerit. Sed hoc quoque rursus est crassum; et ideo sæpe dicit: *Qui respicit super terram, et facit eam tremere* (*Psal. 103. 32*). Et rursus: *A facie ejus commota est terra* (*Psal. 113. 7*). Atqui hoc quoque crassum est. Audi ergo rursus id quod est sublimius: *Omnia, quæcumque voluit, fecit* (*Psal. 134. 6*): ei enim solum voluisse sufficit. Vide autem quomodo in his etiam crassioribus ostendit Deum nullius rei egere. Neque enim prius armorum meminit, quam eum potentem vocaverit; et rursus cum arma enumerasset, omnem victoriam ejus dextræ adscripsit, hoc est, ejus naturæ et potentiae. Quod alius quoque propheta significans, dicebat: *Principatus ejus super humerum ejus* (*Isai. 9. 6*): non ut humerum intelligas, absit: sed ut scias Deum non egere aliorum auxilio. *Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime, specie tua et pulchritudine tua*. Quid hic igitur dicit? Per hæc crassiora nomina ostendit ejus operationem, per quam orbem terrarum rexit, per quam bellum confecit, et tropæum erexit. Erat enim bellum gravissimum, et omnium bellorum acerbissimum, in quo non barbari bellum gerebant, sed dæ-

mones tendebant insidias, et universo orbi terrarum afferebant exitium. Quocirca Esaias quoque dicebat: *Et fortium dividet spolia (Isai. 53. 12)*. Et rursus alibi: *Spiritus Domini super me; qua de causa unxit me, ad evangelizandum pauperibus misit me, ad praedicandam captivis remissionem (Ib. 61. 1)*. Quamobrem Paulus ubique in principio Epistolarum scribens dicebat: *Gratia vobis et pax a Deo patre nostro*. Et rursus: *Ipe enim est pax nostra, qui fecit utraque unam (Ephes. 2. 14)*. Ne autem dum audis, *Accingere gladio tuo*, ense intelligas sensilem, audi quae sequuntur. Cum enim dixisset, *Accingere gladio tuo*, subiunxit, *5. Specie tua, et pulchritudine tua*: hoc est, gladius, species ejus, pulchritudo, gloria, auctoritas, majestas et magnificentia. Nullius enim illa indiget substantia ad ea recte gerenda, quae fuerint proposita: est enim nullius indiga. Eum ergo adhortatur propheta, pro universo orbe terrarum eum ad bellum educens. Deinde a sublimibus orationem rursus deducit ad crassiora. Cum enim dixisset gladium et femur, adscendit ad speciem et pulchritudinem: et illinc rursus descendit ad ea quae sunt magis corporea, et dicit: *Intende, prospere procede et regna*. Cum autem dixit, *Intende*, arcum significavit et sagittam. Deinde ostendens rursus eum armis non egere, subiunxit, *Prospere procede, et regna*. Alius autem interpretes hic dicit, *Promove*. Regnum autem hic dicit, quod cum advenisset, administravit extremis temporibus, quodque est secundum propriam rationem et scientiam.

6. Haec autem verba indicant prophetæ desiderium, videntis jam quae erant ab eo facienda, et universum orbem terrae deductum ad veritatem: et ideo tropo et figura imperantis usus est. Consueverunt enim minores, quando sunt acri majorum inflammati studio, his uti dictionibus. *Propter veritatem, et mansuetudinem, et justitiam*. Adverbio veritatis ulitur. Vides quomodo seipsam interpretatur Scriptura, et ostendit victoriam versari in intelligentia, et esse spirituales? Qui enim meminit armorum, gladii, et arcuum, quomodo hic meminit mansuetudinis? Quid enim commune inter se habent bellum et mansuetudo, modestia et pugna? Permultum quidem certe, si quis recte expendit. Nam et David et Moses erant mites: et ideo de illo quidem dicit Scriptura: *Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus (Psal. 131. 1)*; de Mose autem: *Erat Moses mitissimus omnium hominum qui erant super terram (Num. 12. 5)*: tamen videntur ii, qui erant omnium mitissimi, omnium maxime ulcisci. Sed si vultis, dicamus prius de eorum mansuetudine. Cum hic beatus cepisset saepe Saulem, et esset in ejus potestate eum de medio tollere, manum in eum non immisit (1. Reg. 24. 11. et 26. 7. sqq.): quin etiam cum alii ipsum incitarent, ei pepercit, et iram repressit. Jam vero cum Semei eum contumelia affligeret, et ejus calamitati tunc insultaret, vellentque duces transire, et maledicum hominem probris ejusmodi insectantem interimere, qualia profert verba omni sapientia plena (2. Reg. 16. 5. sqq.)? Illum quo-

que parricidam et incontinentem adolescentem, quomodo suis commendat ducibus, dicens: *Parcite mihi filiolo Absaloni (2. Reg. 18. 5)*? Quando autem in principio loquebatur cum fratribus ei invidentibus propter futuram victoriam, cogita quam mansuete loquitur, dicens: *Numquid non verbum est (1. Reg. 17. 29)*? Quid vero Moses? Pro iis qui eum lapidibus petierant, pro iis qui eum, quantum in eis erat, de medio sustulerant, audi quid dicat (Exod. 17. 4.): *Si peccatum quidem eis dimittis, dimitte: sin minus, me quoque dele de libro quem scripsisti (Exod. 32. 31. 32)*. Cum alii rursus eum moverent ad emulationem, et incitarent ad iram, pulchra illa et sapientiae plena verba loquutus est, dicens: *Quis det totum populum Domini prophetas esse (Num. 11. 29)*? Pro sorore autem rursus, quae eum maledictis incesserat, quam suppliciter precatur? Ex multis quoque aliis locis videri potest ejus mansuetudo, quando etiam e terra ejectus, et in Palaestinam ingredi prohibitus, eum omni comitate et mansuetudine Judaeos alloquitur (Num. 12. 13). Sed tamen hic mitis, ut Dathan, Abiron et Core, cum in sacerdotium invasissent, a terra absorberentur, et alii exurerentur, quod ignem alienum obtulissent, aequum existimavit (Num. 16. 13. sqq.). David quoque ille mansuetus et Goliath; rostravit, et exercitum fugavit, et retulit victoriam (1. Reg. 17). Hoc est enim vel maxime mansueti, suas quidem injurias remittere, eos autem quibus sit injuria defendere: quemadmodum Christus quoque fecit. Cum enim in crucem ascendisset, dicebat: *Pater, ignosce eis; nesciunt enim quid faciunt (Luc. 23. 34)*. Et Jerusalem rursus desens, dicebat: *Quoties volui congregare filios vestros, et nolulistis: ecce relinquetur domus vestra deserta (Matth. 23. 37. 38)*. Et cum impactus esset ei colaphus, non colaphum contra impedit, sed ei qui impegerat se excusat (Joan. 18. 22. 23); et cum appellaretur daemoniacus, eiciebat daemones (Matth. 9. 32. sqq.); et cum vocaretur planus, et impius, et Dei adversarius, in regnum eos summe ducebat. Discipulis quoque praecipit ut ubique flagella sustinerent, persecutionem paterentur, expellerentur, inferioremque locum deligerent (Joan. 7. 12). Qui enim vult in vobis esse primus, inquit, sit vester minister (Matth. 20. 26). Domesticum autem subiunxit exemplum, dicens: *Sicut Filius hominis non venit ministrari, sed ministrare, et dare animam suam redemptionem pro multis (Ibid. v. 28)*. Quod si expellit daemones, et cum diabolo bellum gerit et errorem tollit de medio, hoc quoque est maxime mansuetudinis, omne quidem vitium abolere, eos autem qui ab illo detinentur liberare, insidiantes daemones coercere, et qui ab eis probris affecti fuerint, a malis eripere. Quid est autem, *Propter veritatem, et mansuetudinem, et justitiam*? Dixit bellum, dixit instructam aciem, ostendit armatum militem; dicit deinceps quae pulchra et praecleara in regno suo gesserit, genus tropaei, conditionem et naturam victoriae. Alii enim omnes homines regnantes, vel pro civitatibus vel pro opibus, vel pro inimicitiis, vel pro vana gloria bellum gerunt: ipse

δαιμόνων ἐπιβουλευόντων, καὶ τὴν οἰκουμένην διαφθειρόντων ἅπασαν. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ ὁ Ἡσαΐας ἔλεγε· *Καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖται ἡ σκῦλα· καὶ πάλιν· Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ· οὐ ἔνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρῶν αἰχμαλώτοις ἄφρονι.* Διὰ δὲ τοῦτο καὶ Παῦλος πανταχοῦ τῶν ἐπιστολῶν προγράφων ἔλεγε· *Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν.* Καὶ πάλιν· *Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὃ ποιήσας τὰ ἀμφοτέρωθεν.* Ἴνα δὲ μὴ ἀκούων, *Περίλωσαι τὴν ῥομφαίαν σου, μάχαιραν νομίσης αἰσθητήν, ἄκουε τῶν ἐξῆς.* Εἰπὼν γὰρ, *Περίθου τὴν μάχαιράν σου, ἐπήγαγε, τῇ ὠραιότητί σου, καὶ τῷ κάλλει σου· τοῦτό ἐστιν ἡ μάχαιρα, ἡ ὠραιότης αὐτοῦ, καὶ τὸ κάλλος αὐτοῦ, καὶ ἡ δόξα, καὶ τὸ ἀξίωμα, καὶ ἡ μεγαλωσύνη, καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια.* Οὐδενὸς γὰρ δεῖται ἡ οὐσία ἐκείνη εἰς τὸ κατορθῶσαι τὰ προκειμένα· [169] ἀνευδής γὰρ ἐστὶ. Παρακαλεῖ τοίνυν ὁ προφήτης, ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης εἰς πόλεμον αὐτὸν ἐξάγων. Εἶτα ἀπὸ τῶν ὑψηλῶν πάλιν ἐπὶ τὰ παχύτερα κατάγει τὸν λόγον. Εἰπὼν γὰρ *μάχαιραν καὶ μῆρῶν, ἀνῆλθεν εἰς τὴν ὠραιότητα· καὶ πάλιν ἐκείθεν κάτεισιν ἐπὶ τὰ σωματικώτερα, καὶ φησὶν· Καὶ ἐντεννε, καὶ κατενοδοῦ, καὶ βασιλεύς.* Εἰπὼν δὲ, *Ἐντεννε, τὸ τόξον ἡμῖν ἐδήλωσε καὶ τὸ βέλος.* Εἶτα δεῖκνυς πάλιν, ὅτι οὐχ ὀπλῶν αὐτῷ δεῖ, ἐπήγαγε, *Καὶ κατενοδοῦ, καὶ βασιλεύς.* Ἐτερος δὲ ἐρμηνευτὴς φησὶ, *Πρόκοπτε.* Βασιλείαν δὲ ἐνταῦθα λέγει, ἣν ἐλθὼν κατώρθωσεν ἐν ὑστάτοις καιροῖς, τὴν κατ' οἰκειώσιν καὶ γνῶσιν.

ς'. Ταῦτα δὲ τὰ ῥήματα τοῦ πόθου μάλιστα ἐστὶ τοῦ προφητικοῦ, ὁρῶντος ἤδη τὰ κατορθώματα, καὶ τὴν οἰκουμένην πρὸς ἀλήθειαν χειραγωγουμένην. Διὰ τοῦτο τρόπῳ παρακλεινομένῳ κέχρηται τῷ σχήματι τῆς λέξεως. Ἔθος γὰρ καὶ τοῖς ἐλάττωσιν, ὅταν διαθερμαινόμενοι πρὸς τοὺς μείζους ᾧσι, ταύταις κερῆσθαι ταῖς λέξεσιν. *Ἐνεκεν ἀληθείας καὶ πραότητος καὶ δικαιοσύνης.* Ἐπιῖ ῥήματι ἀληθείας χρῆται. Ὅρα πῶς ἑαυτὴν ἐρμηνεύει ἡ Γραφή, καὶ δείκνυσι νοερὰν οὖσαν τὴν νίκην καὶ πνευματικὴν; Ὁ γὰρ ὀπλῶν μνημονεύσας, καὶ ῥομφαίας, καὶ τόξων, πῶς πραότητος ἐνταῦθα μέμνηται; Ποία γὰρ κοινωνία πραότητι καὶ πολέμῳ, ἐπιεικεία καὶ μάχῃ; Πολλὴ μὲν οὖν, ἐάν τις ἀκριβῶς ἐξετάσῃ. Ἐπεὶ καὶ Δαυὶδ καὶ Μωϋσῆς πρᾶοι ἦσαν. Διὸ περὶ μὲν ἐκείνου φησὶν ἡ Γραφή· *Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ Δαυὶδ καὶ πάσης τῆς πραότητος αὐτοῦ· περὶ δὲ Μωϋσέως, ὅτι Ἦν πραότατος Μωϋσῆς πάντων ἀνθρώπων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς· ἀλλ' ὅμως φαίνονται οὗτοι οἱ πάντων πραότατοι, μάλιστα πάντων ἀμυνόμενοι.* Ἄλλ' εἰ βούλεσθε, πρότερον τὴν πραότητα αὐτῶν εἰπωμεν· Πολλάκις λαβὼν ὁ μακάριος οὗτος τὸν Σαούλ, καὶ γενόμενος κύριος ἀνελεῖν, οὐκ ἐπήγαγε τὴν χεῖρα· ἀλλὰ καὶ ἐτέρων ἐγκαλεινομένων, ἐφείσατο, καὶ τὸν θυμὸν ἐγάλασε. Καὶ τοῦ Σεμεὶ δὲ τοιαῦτα ὑβρίζοντος, καὶ τῇ συμφορᾷ τότε ἐπεμβαίνοντος ἐκείνου, καὶ τῶν στρατηγῶν

ἀξιούντων διαβῆναι καὶ ἀποτεμεῖν τὸν ὑβριστὴν τοιαῦτα ἐμπαρονοῦντα, οἷα φθέγγεται ῥήματα πάσης σοφίας γέμοντα· Ἐπὶ τὴν δὲ πατραλοῖαν ἐκείνον καὶ ἀκόλαστον νεανίσκον, πῶς παρακατατίθεται τοῖς ἑαυτοῦ στρατηγοῖς λέγων· *Φείσασθέ μοι τοῦ παιδαρίου Ἀβεσσαλώμ;* Ὅτε δὲ ἐν προομιῶσι πρὸς τοὺς ἀδελφούς διελέγετο διαφθονομένους καὶ βασκαίνοντας διὰ τὴν ἐσομένην νίκην, ἐνόησον πῶς πρᾶως διαλέγεται, *Μὴ οὐχὶ ῥῆμά ἐστι;* λέγων. *Τί δὲ Μωϋσῆς;* Ὑπὲρ τῶν λιθασάντων αὐτὸν, ὑπὲρ τῶν ἀνελόντων, τό γε εἰς αὐτοὺς ἦκον, ἄκουσον τί φησὶν· *Εἰ μὲν ἀφῆς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν, ἄφες· εἰ δὲ μὴ, κάμει ἐξάλειψον ἐκ τῆς βίβλου ἡς ἔγραψας.* Ἐτέρων δὲ πάλιν αὐτὸν εἰς ζῆλον [170] κινούντων, καὶ παροξυνόντων εἰς ἀγανάκτισιν, τὰ φιλόσοφα ἐκείνα ἐφθέγγετο· ῥήματα λέγων· *Τίς δώη πάντα τὸν λαὸν Κυρίου προσήτας εἶναι;* Ὑπὲρ δὲ τῆς ἀδελφῆς πάλιν λοιδορησάσης αὐτὸν, ὕσπιν τίθεται τὴν ἰκετηρίαν· *Καὶ πολλαχόθεν ἐτίρωθεν ἴδοι τις ἀν' αὐτοῦ τὴν πραότητα, ὅτε καὶ τῆς γῆς ἐκπεσῶν, καὶ εἰς τὴν Παλαιστίνην κωλυθεὶς εἰσελθεῖν, μετὰ πάσης ἐπιεικείας διαλέγεται τοῖς Ἰουδαίοις.* Ἄλλ' ὅμως οὗτος ὁ πρᾶος τὸν Δαθὴν καὶ Ἀθειρῶν καὶ Κορὲ ἠξίωσε καταπεθῆναι, ἤνικα τῇ ἰερωσύνῃ ἐπανέστησαν, ὑπὸ τῆς γῆς, καὶ τοὺς ἄλλους ἐμπρησθῆναι, ὅτε προσήνεγκαν πῦρ ἀλλότριον. Καὶ ὁ Δαυὶδ δὲ τὸν Γολιάθ κατήνεγκεν ὁ πρᾶος, καὶ τὸ στρατόπεδον ἦλασε, καὶ τὴν νίκην ἤρατο. Τοῦτο γὰρ μάλιστα ἐστὶ πρᾶου, τὰ μὲν εἰς ἑαυτὸν ἀφείναι, τοῖς δὲ ἀδικουμένοις ἀμύνειν· καθάπερ καὶ ὁ Χριστὸς ἐποίησεν. Εἰς γὰρ τὸν σταυρὸν ἀναβάς ἔλεγε· *Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἶδασιν τί ποιοῦσι.* Καὶ θρηγῶν πάλιν τὴν Ἰερουσαλήμ ἔλεγε· *Ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα ὑμῶν, καὶ οὐκ ἠθέλησατε· ἰδοὺ ἀφίεται ὁ εἶκος ὑμῶν ἐρημος.* Καὶ βραπίζομενος, οὐκ ἀντεβράπισεν, ἀλλ' ἀπολογεῖται τῷ βραπίζοντι· καὶ δαιμονῶν καλούμενος, δαίμονας ἐξέβαλε· καὶ πλάνος καὶ ἀντίθεος καλούμενος, εἰς βασιλείαν αὐτοὺς ἐχειραγῶγει. Καὶ τοῖς μαθηταῖς ἐκέλευε πανταχοῦ μαστιγοῦσθαι, διώκεσθαι, ἐλαύνεσθαι, καὶ τὴν ἐλάττω καταδέχεσθαι τάξιν· Ὁ γὰρ θέλων ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, φησὶν, *Ἔστω ὑμῶν διάκονος.* Καὶ τὸ ὑπόδειγμα οἰκοθεν ἐπήγε λέγων· *Καθάπερ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἤλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀπὸ πολλῶν.* Εἰ δὲ ἐλαύνει δαίμονας, καὶ πολεμεῖ τῷ διαβόλῳ, καὶ τὴν πλάνην ἀναίρει καὶ τοῦτο μάλιστα πραότητός ἐστι, τὸ τὴν κακίαν μὲν πᾶσαν λύειν, τοὺς δὲ κατεχομένους ἐλευθεροῦν, τὸ τοὺς ἐπιβουλεύοντας δαίμονας ἀναστέλλειν, τοὺς δὲ ἐπηρεασθέντας ἀπαλλάττειν τῶν δεινῶν. Τί δὲ ἐστὶν, *Ἐνεκεν ἀληθείας, καὶ πραότητος, καὶ δικαιοσύνης;* Εἶπε τὸν πόλεμον, εἶπε τὴν παράταξιν, ἔδειξε τὸν ὀπλίτην· λέγει λοιπὸν καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ τὰ κατορθώματα, λέγει τοῦ τροπαίου τὸ εἶδος, λέγει τῆς νίκης τὴν φύσιν. Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι πάντες ἀνθρωποὶ βασιλεύοντες πολεμοῦσιν, ἢ πόλεων ἕνεκεν, ἢ χρημάτων, ἢ ἐχθρας, ἢ κενοδοξίας· αὐτὸς δὲ δι' οὐδὲν τούτων, ἀλλ' ἕνεκεν

^a Alii merie, et sic legitur in editione Romana τῶν O'. In edit. Morel. merieitai σκύλα, fortasse mendose factum ex merie τὰ σκύλα.

^b Sic Reg. 654 et sic legitur interpretes. In edit. Savil. et Morel., ἐμπαρονοῦντα, πάσης σοφ. γέμ. φθέγγ. ῥήματα.

^c Ἐφθέγγετο deerat in Morel., sed in mss. et Savil. habetur. Infra λοιδορησάσης αὐτόν, illi αὐτῷ non male.

autem propter nullum eorum, sed propter veritatem, ut eam plantet in terra; et propter mansuetudinem, ut qui sunt feris immaniores, mansuetos efficiat; et propter justitiam, ut in quos tyrannidem exercet iniquitas, eos justos faciat, primum quidem ex gratia, deinde ex recte factis. *Et deducet te mirabiliter dextera tua.* Alius, *Et illuminabit te super terribilia dextera tua.* Alius, *Et ostendet tibi terribilia dextera tua*¹.

7. Vidisti quomodo rursus nobis aperuit dignitatem ejus qui hæc præclara facit? Sicut enim cum superius dixisset arma, et gladium, ascendit ad speciem ac pulchritadinem, et ad incorporeas intelligentias deduxit auditorem: ita cum rursus descendisset ad id quod est crassius, nempe arcus et sagittas, paulatim rursus erigit auditorem, belli causas referens, veritatem, mansuetudinem, justitiam; deinde rursus modum quoque victoriæ. Quisnam autem est is? *Et deducet te, inquit, mirabiliter dextera tua.* Quod autem dicit, tale est: Ipsa sibiipsi natura sufficit, ipsa sibiipsi sufficit potentia ad videndum quæ sunt agenda, et finem eis imponendum.

Opera Christi terribilia. — Recte autem dixit alius, *Terribilis dextera tua*: sunt enim valde terribilia et horrore plena quæ gessit, mors deleta est, perfracti sunt inferi, paradisi fuit apertus, cælum patuit, obstructa sunt ora dæmonibus, inferna cum supernis commixta sunt, Deus homo factus est, homo sedit in solio regio; aperta est spes resurrectionis, immortales expectationes, ineffabilium bonorum usus fructus, et alia quæcumque per suum adventum præclare gessit. Et ideo dixit, *Deducet te ad terribilia hæc dextera tua*, ostendens sibiipsi sufficere naturam et potentiam ad ea invenienda et perficienda, quæ fuerant proposita. Septuaginta autem dicunt, *Deducet te mirabiliter dextera tua*; hoc est, non solum mirari oportet quod res pulchras et præclaras gesserit, sed quod eas præter hominum expectationem et opinionem gesserit. Per mortem enim mors deleta est, per maledictum maledictum sublatum est, et data benedictio; per esum nuper ejecti fueramus, per esum rursus introducti fuimus. Virgo nos paradiso expulit, per virginem vitam æternam invenimus. Per quæ condemnati sumus, per ea fuimus coronati. Hæc ergo animo agitans propheta, dicebat: *Deducet te mirabiliter dextera tua.* Numquid opus est armis? num gladio? num arcu et sagittis? Vidisti quomodo ipsa natura, ipsa potentia, est sibiipsi sufficiens? Sed vide eum, tamquam saltatorem optimum, rursus a sublimibus descendere ad crassiora. 6. *Sagittæ tuæ, inquit, acutæ, potentissime. Populi sub te cadent, in corde inimicorum regis.* Alius, *In corde inimici regis.*

Sagittæ verbi vis efficax; Christi æternitas. — Vide rursus quando meminit sagittarum, quomodo potentis verbum accepit, ut scias eum non egere sagittis, sed ipsum sibiipsi sufficere. Hæc est autem series: *Sagittæ tuæ acutæ, potens, in corde inimicorum regis.* Illud autem, *Populi sub te cadent, in medio interponitur.* Hic ergo mihi esse videtur duplex expositio: vel enim dicit

Judaicam captivitatem et civitatis eversionem et excidium, vel per anagogen vim verbi vocat sagittas. Quibusvis enim sagittis velocius pervasit orbem terrarum, et eorum, qui prius erant inimici, cor tetigit, non ut interficeret, sed ut ad se attraheret: quod etiam in Paulo evenit. Non enim aberraverit quisquam, si dixerit illud verbum sagittam, quod e cælis emissum tetigit cor ejus, qui prius erat inimicus, et amicum reddidit. *Populi sub te cadent.* Vidisti quam recte bellum gestum sit? quomodo reconciliati fuerint qui prius erant seditiosi? quomodo docti? quomodo initiati? Ipse enim casus, et quod sint sub illo, est omnibus fundamentum et radix altitudinis. Cum enim eos liberasset ab arrogantia, et ab inani fastu et gloria, et ab errore dæmonum, eos sibiipsi subdidit. Ita etiam alius propheta eum ostendit cruentatum, cum sic dicit: *Quis hic est, qui venit ex Edom? rubedo vestimentorum ejus ex Bosor (Isai. 63. 1)?* Nusquam illic arma, arcus et sagittæ, sed vestes. Verbum quidem paulo crassius, sed hoc tamen subtilius: et tamen illic quoque in ea crassitudine erigit sensim orationem ad res incorporeas. Quoniam enim rogat propheta undenam rubræ vestes, dicit: *Torcular calcavi solus (Ibid. 63. 2. 3),* ostendens victoriæ facilitatem, et quod nullum habuerit qui ei opem ferret, sed ipse sibiipsi suffecerit. Quemadmodum enim hic dicit, *Deducet te mirabiliter dextera tua*: ita etiam illic, *Torcular calcavi solus.* Ut enim facile est ei, qui ingreditur torcular, calcare botros: ita etiam Deo, facere quæ voluerit, imo ne sic quidem, sed longe facilius. 7. *Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi. Virga directionis, virga regni tui.* 8. *Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem. Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ, præ consortibus tuis.* Alius, *Thronus tuus, Deus, æternus, et ultra.* Hebræus autem dicit illud, *Deus, Deus tuus, Eloim, Eloach*¹. Quid hic dixerit Judæus? De quonam enim hæc dicuntur? Quid vero hæreticus? Si dixerit enim dici de Patre, *Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi*: quomodo ei conveniet, quod deinceps sequitur: *Propterea unxit te Deus, Deus tuus?* Neque enim Pater est Christus, neque ipse unctus est. Unde clarum est eum loqui de Unigenito, de quo prius quoque dictum est; de quo dixit etiam Isaias: *Et ejus regni non erit finis (Isai. 9. 7).*

8. Sed illud quæsierit fortasse quisquam, cur nunc loquitur de divinitate, cum de humanæ naturæ susceptione antea verba fecerit? Quoniam idipsum quoque facit Matthæus. A carne enim incipit, et ita exorditur: *Liber generationis Jesu Christi (Matth. 1. 1).* Similiter etiam Lucas et Marcus: Joannes autem solus aliter. Cum enim prius dixisset de divinitate, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum (Joan. 1. 1),* et de ea multum disseruisset, tunc dixit: *Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis.* Quod si secus ac cæteri evangelii scripture usus est, sic quoque magnam inter ipsos ostendit consensionem. Et quomodo, inquires, fuerit rationi consentaneum, ut sit in eo, quod est contrarium, consen-

¹ Hic adjicit Reg. unus, Alius, « et trepidans. »

¹ Duo Mss., Eloa. Lectio Hebraica est אלהים אלוהים.

sio? An nescis, quod comedere repugnat ei quod est non comedere, et bibere ei quod est non bibere, et dare ei quod est non dare? Sæpe autem medicus quoque multa facit ejusmodi, non secum pugnans, sed sibi valde consentiens: unum enim sibi finem proponit, ægroti sanitatem. Hoc ipsum etiam usuvenit in evangelistis. Nam æstas quoque est hiemi contraria, ad unum tamen respicit finem, perfectionem et maturitatem fructuum. Jam vero universus quoque mundus constat ex contrariis, sed multum ad vitæ nostræ usum consensum ostendit. Quinetiam Christus quoque via Joanni contraria ingressus est. Ille enim comedebat, hic vero non comedebat. *Venit enim, inquit, Joannes, neque comedens, neque bibens, et dicunt, Dæmonium habet. Venit Filius hominis bibens et comedens, et dicunt, Ecce homo vorax, et vini potor (Luc. 7. 33. 34).* Sed etsi erant quæ fiebant contraria, unum tamen finem respiciebant, nempe eorum, qui sagena erant capiendi, salutem. Ita etiam hic ordo divinitatis et humanæ susceptæ naturæ, etsi secus ac ab aliis, ab Joanne introductus est, id tamen eis valde convenienter factum est. Et quomodo, dicam ego. Quia in principio quidem cum sermo nondum esset disseminatus, consentaneum erat versari in explicanda humanitate, et de carne doctrinam aperire, a crassioribus et sensilibus ducentes exordium; sed postquam introducta fuerat scientia, et prædicationem jam susceperant, erat deinceps tempus opportunum a sublimioribus inchoandi (1. Cor. 3. 1). Quamobrem prophetæ quoque si quando de eo disserunt, ab humanæ naturæ susceptione incipiunt, et exordium ducunt. Vide itaque quomodo Michæas ab infimo orditur: *Et tu, Bethleem, terra Juda, nequaquam es minima in principibus Judæ. Ex te enim mihi egredietur dux, qui pascet populum meum Israel (Mich. 5. 2).* Atqui non erat divinitas ex Bethleem, sed caro. Sed non permansit in hoc solo, sed ad divinitatem etiam ascendit, dicens: *Et egressus ejus ab initio ex diebus sæculi (Ib.).* Et rursus Isaias: *Ecce virgo in utero concipiet, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, Nobiscum Deus (Isai. 7. 14).* Vides quomodo is quoque a carne ascendit ad divinitatem (Math. 1. 23)? Et rursus alibi considera hoc ipsum ab eo fuisse factum: dicit enim: *Puellus natus est nobis filius, et datus est nobis, et vocatur nomen ejus, magni consilii angelus, admirabilis consiliarius, Deus fortis, potens, princeps pacis, pater futuri sæculi (Isai. 9. 6).* Vides quomodo rursus a puero carnisque susceptione, veluti per quosdam gradus ascendens, sisit in divinitate¹. Ita etiam Pater ejus cognitus est primum ex creaturis. *Invisibilia enim ejus, inquit Paulus, a creatione mundi operibus intellecta conspiciuntur (Rom. 1. 20).* Et ideo ipse quoque seipsum sæpe effingit in specie sensibili, paulatim eveheus humanum genus ad cogitationes incorporeas. Et quid miraris, si in dogmatibus hoc consilio et hac œconomia usus sit, cum

¹ Unus, ascendens per gradus volat circa divinitatem: quæ certe lectio non spernenda, et fortassis illam amplecterer, nisi unum exemplar esset contra omnia.

in præceptis et mandatis hoc ipsum faciat? Quocirca propheta quoque sic hoc in loco oratione usus est, a carne ad divinitatem ascendens (labia enim sunt carnis), et a divinitate rursus ad carnem descendens, et varietate orationis utens ad salutem catechumenorum. *Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi.* Thronum hic non modo thronum, sed regnum dicit. Hic ergo illum dicit æternum, alibi autem etiam altum: *Vidi enim, inquit, Dominum sedentem super thronum excelsum (Isai. 6. 1).* Et rursus, *Quoniam altus thronus tuus¹.* Alius quoque propheta vidit eum sedentem super thronum gloriæ (Dan. 7. 9): David autem ostendit etiam thronum humanitatis: *Misericordia enim, inquit, et judicium correctio throni ejus (Psal. 96. 2).*

9. Hæc omnia de ejus regno dicta sunt, quod scilicet sine careat (hoc enim est, *In sæculum sæculi*), quod sit gloriosum, quod excelsum, quod potens et validum. Rursus quod sit expers principii, quando dicit, *Regnum tuum, regnum omnium sæculorum (Psal. 144. 13).* Quemadmodum autem thronus est regni signum, ita etiam virga, et regni, et jurisdictionis. Et ideo dicit: *Virga directionis, virga regni tui.* Clarum enim illic est quod justum est, clarum est quod est rectum, nihil illic adumbratum. Audiant qui insaniunt, et mente capti; imo vero qui sunt eis deteriores. Quinam autem sunt hi? Qui divinam providentiam reprehendunt, et dicunt: Cur hoc et illud sic factum est? Quomodo enim non absurdum, ut qui fabro quidem assidet, et ligna frangentem et secantem contemplatur, ab eo rationem non exigat; et dum medicus scindit et urit carnem, et in domuncula ægrotum includit, et fame excruciat, nec ullus adstantium, nec ipse qui laborat, de iis quæ sunt curiose investigat; et dum gubernator tendit funem, velumque et intendit et rursus remittit, et navis latera inundat, nemo sit curiosus, nec in unoquoque horum opificum inquirat et sciscitetur, sed taceat et quiescat, quamvis ii in arte sæpe peccent: de ineffabili autem sapientia, de incenarrabili clementia, de infinita providentia curiose quispiam indaget? Quantæ hæc non sunt insanix? Et opem quidem ferre, vel pecunias erogare pro iis, quibus sit injuria, vel pro pauperibus, non facile inveniuntur qui velint; perpetuo autem inquirunt, cur hic pauper, cur ille mendicus, et cur alter sit dives. Serve nequam et stolide, cur non oculos demittis, nec teipsum condemnas, nec freno linguæ injecto mentem tuam reprimis, nec mittens de tantis rebus curiose inquirere, hæc anxiam indagationem in tuam vitam convertis? Respice ea quæ fecisti, respice mare peccatorum: et si es curiosus et anxius inquisitor, exige a teipso verborum quæ male dixisti, et rerum quas male fecisti, rationem: nunc autem tui quidem ipsius prætermissio examine, licet hæc quidem socordia supplicium afferat, curiosa autem indagatio salutem, sedes Deum

¹ Hic variant Mss. Unus Reg. sic habet, *Altus thronus*; et alibi rursus, *Sedentem super thronum gloriæ*; alibi autem, *Misericordiæ plenum*; « *Misericordia enim,* » inquit, « *et judicium correctio throni ejus.* »

φωνίαν εἶναι; Οὐκ οἶσθα, ὅτι καὶ τὸ ἐσθίειν τῷ μὴ ἐσθίειν ἐναντίον ἐστὶ, καὶ τὸ πίνειν τῷ μὴ πίνειν, τὸ δοῦναι τῷ μὴ δοῦναι; Πολλάκις δὲ καὶ ἰατρὸς πολλά τοιαῦτα ποιεῖ, οὐχ ἑαυτῷ μαχόμενος, ἀλλὰ καὶ σφόδρα συμφωνῶν· πρὸς γὰρ ἐν ὄρᾳ τέλος, τοῦ κάμνοντος τὴν ὑγείαν. Τοῦτο δὴ καὶ ἐπὶ τῶν εὐαγγελιστῶν γέγονεν. Ἐπεὶ καὶ τὸ θέρος ἀπεναντίας τοῦ χειμῶνος ἐστίν, ἀλλὰ πρὸς ἐν βλέπει τέλος, τὴν τῶν καρπῶν ἀκμὴν, καὶ εὐθηνίαν. Καὶ ὁ κόσμος ἅπας ἐξ ἐναντίων συνέστηκεν, ἀλλὰ πολλὴν εἰς τὴν ζωὴν τὴν ἡμετέραν ἐπιδείκνυται τὴν συμφωνίαν. Καὶ πρὸς τὸν Ἰωάννην δὲ ἀπεναντίας ὁ Χριστὸς ἦλθεν. Ὁ μὲν γὰρ ἦσθιεν· ὁ δὲ οὐκ ἦσθιεν. Ἦλθε γὰρ Ἰωάννης, φησὶ, μῆτε ἐσθίω, μῆτε πίνω, καὶ λέγουσι· Δαιμόνιον ἔχει. Ἦλθεν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίω καὶ πίνω, καὶ λέγουσιν, Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος, καὶ οἰνοπότης. Ἄλλ' εἰ καὶ ἐναντία ἦν τὰ γινόμενα, ἀλλ' ὅμως πρὸς ἐν ἔβλεπε τέλος, τῶν μελλόντων σαγηνεύεσθαι τὴν σωτηρίαν. Οὕτω δὴ καὶ ἡ τάξις αὐτὴ ἢ περὶ τῆς θεότητος καὶ περὶ τῆς οικονομίας, εἰ καὶ ἀπεναντίας τοῖς ἄλλοις γέγονε παρὰ Ἰωάννου, ἀλλ' ὅμως σφόδρα συμφώνως αὐτοῖς. Καὶ πῶς, ἐγὼ λέγω. Ὅτι παρὰ μὲν τὴν ἀρχὴν οὐδέπω τοῦ λόγου σπαρέντος^a, ἀκόλουθον ἦν τῷ τῆς οικονομίας ἐνδιατρίθειν λόγῳ, καὶ περὶ τὴν τῆς σαρκὸς γυμνάσειν διδασκαλίαν, ἀπὸ τῶν παχυτέρων καὶ αἰσθητῶν προοιμιαζομένους· ἐπειδὴ δὲ ἐπάγη τὰ τῆς γνώσεως, καὶ ἐδέξαντο τὸ κήρυγμα, λοιπὸν εὐκαιρὸν ἦν ἀνωθεν ἀρχεσθαι. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ προφῆται, εἴ ποτε περὶ αὐτοῦ διαλέγονται, ἀπὸ τῆς οικονομίας ποιοῦνται τὴν ἀρχὴν, καὶ τὰ προοίμια. Ὅρα γοῦν ὁ Μιχαίας πῶς κάτῳθεν ἀρχεται· *Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἰ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα. Ἐκ σοῦ γὰρ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραὴλ.* Καίτοι οὐκ ἡ θεότης ἦν ἀπὸ τῆς Βηθλεὲμ, ἀλλ' ἡ σὰρξ. Ἄλλ' οὐκ ἐναπέμενε τούτῳ μόνῳ, ἀλλὰ καὶ ἀνέθη πρὸς τὴν θεότητα, λέγων· *Καὶ ἡ ἐξοδος^b αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος.* Καὶ ὁ Ἠσαίας πάλιν· *Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ, ὃ ἐστὶ μεθερμηνευόμενον, Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός.* Ὅρᾳς πῶς καὶ οὗτος ἀπὸ τῆς σαρκὸς πρὸς τὴν θεότητα ἀνέθη; Καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ σκόπει τοῦτο αὐτὸ γινόμενον· φησὶ γὰρ· *Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, θαυμαστὸς σύμβουλος, Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστής, ἀρχὼν εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος.* Ὅρᾳς πῶς πάλιν ἀπὸ παιδίου, καὶ τῆς κατὰ σάρκα οικονομίας, [174] ὡς περδιὰ τινων βαθμῶν ἀναβαίνων ἴσταται^c περὶ τὴν θεότητα; Οὕτω καὶ ὁ Πατὴρ αὐτοῦ ἐγνωρίσθη ἀπὸ τῆς κτίσεως πρῶτον. *Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ, φησὶν ὁ Παῦλος, ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθοραῖται.* Διὰ δὴ τοῦτο καὶ αὐτὸς σχηματίζει πολλάκις ἑαυτὸν εἰς αἰσθητὴν ὄψιν, κατὰ μικρὸν ἀνάγων τὰ γένος τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τὰς ἀσωμάτους ἐννοίας. Καὶ τί θαυμάζεις, εἰ ἐπὶ τῶν δογμάτων οὕτως ἐχρήσατο τῇ οικονομίᾳ, ὅπου γε καὶ ἐπὶ τῶν παραγγελμάτων καὶ ἐπὶ τῶν ἐντολῶν αὐτὸ τοῦτο ποιεῖ; Διὰ δὴ τοῦτο καὶ

ὁ προφῆτης οὕτως ἐνταῦθα κέχρηται τῷ λόγῳ, ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐπὶ τὴν θεότητα ἀναβαίνων (τὰ γὰρ χεῖλη τῆς σαρκὸς ἐστὶ), καὶ ἀπὸ τῆς θεότητος πάλιν ἐπὶ τὴν σάρκα κατελθὼν, καὶ τῇ ποικιλίᾳ τοῦ λόγου πρὸς τὴν τῶν κατηγουμένων χρώμενος σωτηρίαν. Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· θρόνον ἐνταῦθα οὐ θρόνον ἀπλῶς λέγων, ἀλλὰ τὴν βασιλείαν. Ἐνταῦθα μὲν αἰώνιον λέγει, ἀλλαχοῦ δὲ ὑψηλόν· *Εἶδον γὰρ, φησὶ, τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ.* Καὶ πάλιν· *Ὅτι ὁ ὑψηλός σου ὁ θρόνος.* Καὶ ἄλλος δὲ προφῆτης βλέπει καθήμενον ἐπὶ θρόνου δόξης· ὁ δὲ Δαυὶδ καὶ φιλανθρωπίας τὸν θρόνον δείκνυσιν· *Ἐλεος γὰρ, φησὶ, καὶ κρίσις κατόρθωσις τοῦ θρόνου αὐτοῦ.*

Θ'. Ταῦτα δὲ πάντα περὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ εἴρηται, ὅτι ἀτελεύτητος (τοῦτο γὰρ ἐστὶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος), ὅτι ἐνδοξός, ὅτι ὑψηλὴ, ὅτι κραταῖα καὶ ἰσχυρά. Πάλιν ὅτι ἀναρχός, ὅταν λέγη· *Ἡ βασιλεία σου, βασιλεία πάντων τῶν αἰῶνων.* Ὡς περὶ οὖν ὁ θρόνος τῆς βασιλείας σύμβολον, οὕτω καὶ ἡ ράβδος καὶ τῆς βασιλείας, καὶ τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας. Διὸ φησὶ· *Ράβδος εὐθύτητος, ἡ ράβδος τῆς βασιλείας σου.* Καθαρὸν γὰρ ἔχει τὸ δίκαιον, καθαρὸν ἐκεῖ τὸ ὀρθόν, οὐδὲν ἐκεῖ ἐπισκιαζόμενον. Ἀκουέτωσαν οἱ μαϊνόμενοι, καὶ παραπληγῆες· μᾶλλον δὲ οἱ τούτων χεῖρους. Τίνες δὲ εἰσιν οὗτοι; Οἱ τῇ τοῦ Θεοῦ προνοίᾳ ἐγκαλοῦντες, καὶ λέγοντες· Διὰ τί τὸ καὶ τὸ οὕτω γέγονε; Πῶς γὰρ οὐκ ἄτοπον τέκτονι μὲν παρακαθήμενον, καὶ διακλῶντα ξύλα, καὶ διαπρίζοντα θεώμενον, μὴ ἀπαιτεῖν λόγον, μηδὲ εὐθύνας· καὶ ἰατρὸν τέμνοντα καὶ καίοντα σάρκα, καὶ ἐν οἰκίσκῳ κατακλείοντα, καὶ λιμῷ ἄγχοντα τὸν κάμνοντα, μῆτε τῶν παρεστώτων τινά, μηδὲ αὐτὸν τὸν πάσχοντα περιεργάζεσθαι τὰ γινόμενα· καὶ κυβερνήτην τείνοντα σχοινίον, καὶ χαλῶντα ἰστία, καὶ πάλιν ἀνιέντα καὶ βαπτίζοντα τοῖχον νηὸς, μὴ πολυπραγμονεῖν, μηδὲ περιεργάζεσθαι καθ' ἕκαστον τῶν δημιουργῶν^ο τούτων, ἀλλ' ἡσυχάζειν καὶ σιγᾶν, καίτοι γε πολλάκις αὐτῶν διαμαρτανόντων περὶ τὴν τέχνην· τὴν δὲ ἀφατον σοφίαν, τὴν ἀφατον φιλανθρωπίαν, τὴν κηδεμονίαν τὴν ἀπέραντον ταύτην περιεργάζεσθαι καὶ πολυπραγμονεῖν; Καὶ ποίας ταῦτα οὐ μανίας; Καὶ βοηθῆσαι μὲν, καὶ προέσθαι χρήματα ὑπὲρ ἀδικουμένων, καὶ πενομένων, οὐκ ἂν ραδίως ἔλοιντο· ἐξετάζουσι δὲ δι' ὅλου, διὰ τί ὁ δεῖνα πέννης, διὰ τί ὁ δεῖνα πτωχός, διὰ τί ὁ δεῖνα πλούσιος. Πονηρὲ δούλε καὶ ἀνόητε, οὐ κύπτεις^ι κάτω, οὐδὲ καταγινώσκεις σαυτοῦ, οὐδὲ ἐπιτίθης χαλινὸν τῇ γλώσσῃ. [175] οὐδὲ καταστέλλεις τὴν διάνοιαν, οὐδὲ ἀφείς τὸ ταῦτα πολυπραγμονεῖν, τὴν περιεργίαν ταύτην ἐπὶ τὸν βίον στρέφεις τὸν σόν; Διάκυψον^ε εἰς τὰ πεπραγμένα σοι, εἰς τὸ πέλαγος τῶν ἀμαρτημάτων, καὶ εἰ περίεργος εἶ καὶ πολυπράγμων, ἀπαίτησον ἑαυτὸν εὐθύνας τῶν ῥημάτων, τῶν πραγμάτων, ὧν κακῶς εἶπες, ὧν κακῶς ἐποίησας· νῦν δὲ σαυτὸν μὲν ἀνεξέταστον ἀφείς, καίτοι γε τῆς ῥαθυμίας ταύτης κόλασιν φερούσης, τῆς δὲ πολυπραγμοσύνης σωτηρίαν, τῷ Θεῷ κάθη δικάζων, καὶ προστιθείς σου τοῖς ἀμαρτήμασιν. Οὐκ ἀκούεις τοῦ Προφήτου πρὸς αὐτὸν λέ-

^a Hic variant mss. Unus Reg. sic habet, ὑψηλὸς ὁ θρόνος· ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν, καθήμενον ἐπὶ θρόνου δόξης· ἀλλαχοῦ δὲ, φιλανθρωπίας γέμοντα. Ἐλεος γὰρ φησὶ καὶ κρίσις κατόρθωμα τοῦ θρόνου αὐτοῦ. Ταῦτα δὲ πάντα. Alii etiam, κατόρθωμα

^ο Savil. et duo alii τὸν δημιουργόν.

^ι Alii τί μὴ κύπτεις.

^ε Savil. et unus διάβλεψον. Alii διάκυψον.

^a Reg. unus τοῦ λόγου βέροντος.

^b Alii καὶ αἱ ἐξοδοί. In edit. Romana τῶν O' legitur καὶ ἐξοδοί αὐτοῦ.

^c Unus ἀναβαίνων ἴσταται.

γοντος, Ῥάβδος εὐθύτητος, ἢ ῥάβδος βασιλείας σου; Καὶ ἑτέρου πάλιν· Τὸ κρίμα αὐτοῦ ὡς φῶς ἐξελεύσεται. Εἰ δὲ οὐκ οἶσθα ἀκριβῶς πάντα τὰ τοῦ Δεσπότου σου, καὶ διὰ τοῦτο αὐτὸν δόξασον, διὰ τοῦτο μάλιστα αὐτὸν προσκύνησον, διὰ τὸ ἄφατον αὐτοῦ τῆς μεγαλωσύνης, διὰ τὸ ἀκατάληπτον αὐτοῦ τῆς προνοίας, διὰ τὸ ποικίλον αὐτοῦ καὶ σοφὸν τῆς κηδεμονίας. *Ἠγάπησας δικαιοσύνην καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν.* Ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν ἄνω τὰ κατορθώματα, τὰς νίκας, τὰ τρόπαια, τῆς οἰκουμένης τὴν σωτηρίαν, ὅτι ἀληθείας αὐτὴν ἐνέπλησεν, ὅτι πραότητος, ὅτι δικαιοσύνης, δεικνύς ὅτι οὐδὲν ἀπεικὸς ταῦτα γενέσθαι, διαλέγεται λοιπὸν περὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ κατωρθωκότος, ὅτι Θεός, ὅτι βασιλεὺς, ὅτι ἀτελεύτητος, ὅτι δικαστὴς ἀδέκαστος, ὅτι τῶν δικαίων ἐραστής, ὅτι μισοπόνηρος. Ἐπειδὴ τοιοῦτός ἐστιν, φησὶ, διὰ τοῦτο τοιαῦτα αὐτῷ κατώρθωται. Μηδεὶς τοίνυν ἀπιστεῖτω, φησὶν. Ὁ γὰρ κατορθώσας τοσαῦτα, καὶ δυνάμενος καὶ βουλόμενος ταῦτα κατώρθωσε. Τὰ τῆς θεότητος ὑψηλὰ γοῦν αὐτοῦ εἰπὼν, πάλιν ἐπὶ τὴν σάρκα κατὰγει τὸν λόγον, καὶ φησὶ· *Διὰ τοῦτο ἐχρίσέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου.* Ἄλλος φησὶν, *Ἐπὶ τούτῳ ἤλειψέ σε.* Ἐπὶ τῷ κατορθῶσαι τὰ εἰρημένα, φησὶν, ἀνομίαν ἐκβαλεῖν, δικαιοσύνην φυτεῦσαι, ποιῆσαι ἄπερ ἐποίησας. Σὺ δὲ μὴ θοροβηθῆς ἀκούων, ὅτι ταῦτα τῷ Πατρὶ λογίζεται. Οὐ γὰρ αὐτὸν ἀποστερῶν τῶν κατορθωμάτων ταῦτά φησιν, ἀλλὰ τὰ τοῦ Παιδὸς τῷ Πατρὶ ἀνατιθεῖς, ὡσπερ καὶ τὰ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ φησιν εἶναι· *Πάντα γὰρ τὰ ἐμὰ σὰ ἐστίν, καὶ τὰ σὰ ἐμὰ.* Ἐπὶ καὶ περὶ τῆς ἀναστάσεως ὁ μὲν Παῦλος διαλεγόμενος λέγει, ὅτι *Ὁ Θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν*· ὁ δὲ Ἰωάννης φησὶ· *Ἀύσατε τὸν ναὸν τοῦτον καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερω αὐτόν.* Τί δὲ ἐστίν, *Ἐλαιον ἀγαλλιᾶσεως*; Καὶ μὴν ἐλαίῳ ὁ Χριστὸς οὐδαμοῦ ἐχρίσθη, ἀλλὰ Πνεύματι ἁγίῳ. Διὰ τοῦτο προσέθηκε, *Παρά τοὺς μετόχους σου*· τοῦτο^α αὐτὴ δηλῶν, ὅτι οὐδεὶς οὕτως ὡς αὐτός. Πολλοὶ μὲν γὰρ πρὸ αὐτοῦ χριστοὶ, οὕτως δὲ οὐδὲ εἷς· ὡσπερ πολλοὶ ἄμνοι, αὐτὸς δὲ ἐξαιρετός· οὕτω πολλοὶ υἱοὶ, αὐτὸς δὲ ὁ Μονογενής. Πάντα γὰρ τὰ αὐτοῦ ἐξαιρετά, οὐ τὰ τῆς θεότητος μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς οικονομίας· πνεύματι γὰρ οὐδεὶς ἐχρίσθη τοιοῦτῳ. Εἰ δὲ ἐλαιον αὐτὸ καλεῖ, μὴ θαυμάσης· προφήτης γὰρ ὢν, αἰνιγματωδέστερον [176] διαλέγεται. Καὶ καλῶς εἶπεν, *Ἀγαλλιᾶσεως*, ἵνα δείξῃ, ὅτι εὐφροσύνης. Ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη. Ἄλλος δὲ, *Ἐλαίῳ ἀγλαΐσμου*, εἶπεν. Ὁ δὲ Ἑβραῖος, *Σιασῶν*, τουτέστι, καλλωπισμοῦ, δόξης, κόσμου. Εἰ δὲ καὶ εὐφροσύνης, καὶ τοῦτο ἀληθές. Ὡσπερ οὖν ῥομφαίαν ἀκούσας, οὐ ῥομφαίαν νοεῖς, καὶ βέλη καὶ τόξα, οὐ τόξα καὶ βέλη, ἀλλὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ τὴν τὰ τοιαῦτα κατορθώσασαν, ἄπερ προεῖπον· οὕτω καὶ ἐλαιον ἀκούσας, μὴ ἀπλῶς ἐλαιον νόμιζε, ἀλλὰ τὴν χρίσιν νόει. Καὶ γὰρ τὸ ἐλαιον σύμβολον τοῦ Πνεύματος ἦν, καὶ τὸ προηγούμενον καὶ ἀναγκαῖον τὸ Πνεῦμα ἦν.

Τοῦτου τοίνυν τοιοῦτου ὄντος μηδὲν ἀμφιβαλλε Χριστὸν αὐτὸν καλεῖν, ἐπεὶ καὶ ὁ Ἀβραὰμ χριστὸς ἐκαλεῖτο, καὶ οἱ προφῆται, ἀλλ' οὐ πάντες ἐλαίῳ ἐχρίσθησαν· ὡσπερ ὅταν λέγῃ· *Μὴ ἄπτεσθε τῶν χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρῶσεσθε.* Πότε δὲ ἐχρίσθη ὁ Χριστός; Ὅτε ὡς ἐν εἶδει περιστερᾶς τὸ Πνεῦμα ἦλθεν ἐπ' αὐτόν. Μετόχους δὲ ἐνταῦθα πάντας καλεῖ τοὺς πνευματικούς, καθάπερ Ἰωάννης φησὶν· *Ἡμεῖς πάντες ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἐλάβομεν*· περὶ δὲ αὐτοῦ, *Οὐκ ἐκ μέτρου δίδωσι τὸ Πνεῦμα ὁ Θεός.* Καὶ πάλιν, *Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα.* Ἐκεῖ δὲ οὐκ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' ὀλόκληρον τὸ Πνεῦμα ἦλθε· διὸ καὶ ἔφησεν· *Οὐκ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ Θεός τὸ Πνεῦμα. Σμύρνα καὶ στακτὴ καὶ κασσία ἀπὸ τῶν ἱματίων σου.* Ἄλλος, *Εἰς τὸν ἱματισμόν σου.* Ἄλλος, *Πάντα τὰ ἱμάτιά σου.*

ἰ. Τινὲς μὲν οὖν φασὶ, τὸν τάφον αἰνίττεσθαι διὰ τούτων τὸν προφήτην, ἄλλοι δὲ, τὸ ἐνηλλαγμένον^α τῆς χρίσεως δηλοῦν. Οὐ γὰρ ἐκ τούτων τῶν μύρων τὸ χρίσμα συνέκειτο τὸ παλαιὸν, ἀλλ' ἐξ ἑτέρων. Καὶ ἵνα μάθῃς, ὅτι ἕτερος χρίσεως τρόπος οὗτός ἐστι, τῇ διαφορᾷ τῶν ὑλῶν τὴν διαφορὰν τῆς ἐνεργείας ἐδήλωσε. Τὸ δὲ, *Ἀπὸ τῶν ἱματίων σου*, δείκνυσιν, ὅτι καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ τῆς χάριτος ἔγεμεν. Οὕτω γοῦν ἡ αἰμόρρους τοὺς τῶν αἱμάτων ἔπτησε κρουνοὺς^β, τοῦ κρασπέδου ἀψαμένη. Εἴτε δὲ τοῦτο, εἴτε ἐκεῖνο ἐκληπτέον, οὐδεὶς κωλύει λόγος· ἀμφότερα γὰρ ἐμοὶ ἀποδεκτά. Ὡσπερ οὖν (οὐδὲν γὰρ κωλύει πάλιν τὰ αὐτὰ λέγειν) τόξον καὶ ῥομφαίαν ἀκούων, καὶ ὄσα τοιαῦτα, οὐκ αἰσθητῶς ἀκούεις· οὕτω μηδὲ σμύρναν, μηδὲ κασσίαν ἀκούσας, αἰσθητῶς νοήσης, ἀλλὰ νοερῶς. *Ἀπὸ βάρων ἐλεφαντίνων, ἐξ ὧν εὐφρανάν σε θυγατέρες βασιλέων ἐν τῇ τιμῇ σου.* Ἄλλος φησὶν, *Ἀπὸ ναῶν ἐλεφαντίνων, ὕθεν εὐφρανάν σε, ἐν τῷ τιμᾶν σε*^γ. Ἄλλος, *Ἐν τοῖς ἐνδόξοις σου,*

Εἰπὼν ἄ κατώρθωσε, λέγει καὶ τὴν ἀπὸ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ ἀκολουθήσασαν τιμὴν· ὅτι ἐν ναοῖς μέλλει προσκυνεῖσθαι πολυτίμοις. Τὸ γὰρ παλαιὸν αὕτη μάλιστα ἡ ὑλὴ τιμία, καὶ περισπούδαστος ἦν ἢ ἀπὸ τῶν ἐλεφαντίνων. Διὸ καὶ ἄλλος προφήτης ἔλεγεν· *Οὐαὶ οἱ καθεύδοντες ἐπὶ κλινῶν ἐλεφαντίνων.* Καὶ δείκνυσιν πάλιν ὅτι τὸ [177] κήρυγμα οὐκ ἰδιωτῶν ἄψεται μόνον, ἀλλὰ καὶ βασιλείας ὑποτάξει, καὶ ἀναστήσουσιν αὐτῷ οἴκους πολυτίμους. Ταῦτα ἤδη ὁράται ἐπὶ τῶν πραγμάτων γινόμενα. Βουλόμενος γὰρ ὁ προφήτης δείξαι τοῦ κηρύγματος τὴν ἰσχύν, λέγει πῶς εἶλε, πῶς ἐχειρώσατο γυναῖκας, ἀνδρας ἰδιώτας, πλουσίους, αὐτοὺς τοὺς τὰ διαδήματα περικειμένους, καὶ τὰς συνοικούσας αὐτοῖς, ὡς πανταχοῦ ναοὺς ἐγείρειν τῷ Θεῷ. Εἶτα ἐπειδὴ λοιπὸν εἰς τοῦτον ἐξέβη τὸν λόγον, πλατύτερον αὐτὸν ὑφαίνει, τοὺς θεραπευτὰς αὐτοῦ καὶ ἰκέτας ὑπογράφων. Καὶ πῶς λαοὶ ὑπέπεσον δεικνύς, πῶς τῆς καρδίας αὐτῶν

^α Duo mss. μὲν φασὶ τὸν τάφον αἰνίττεσθαι τὸν προφήτην· τινὲς δὲ τὴν ἐναλλαγὴν τῶν εἰδῶν τὸ ἐνηλλαγμένον, et sic legit interpret reddens: *Nonnulli vero, specie rium varietatem indicare diversitatem unctionis.*

^β Unus ἢ αἰμόρροουσα τὰς τῶν αἱμάτων ἔσθησε πηγὰς.

^γ Hæc, τοῦτο usque ad ὡς αὐτός, deerant in Morel.

^δ Unus ἐξαιρέτως, non male. Infra duo mss. οὐδεὶς ἐχρίσθη τοσούτῳ.

^ε Hæc, ἐν τῷ τιμᾶν σε, deerant in Morel. Hæc autem lectio est Symmachii: sequens nescio cujus.

in jus vocans, tuis peccatis alia adjiciens. Non audis prophetam ei dicentem: *Virga directionis, virga regni tui?* Et rursus alius: *Judicium ejus, inquit, tamquam lux exhibit* (Osee 6. 5). Quod si non nosti omnia quæ sunt tui Domini, propterea eum gloria affice, propterea eum maxime adora, propter ineffabilem ejus majestatem, propter incomprehensibilem ejus providentiam, propter variam ac sapientem ejus curationem. *Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem.* Postquam enim superius dixit præclara ejus facta, victorias, tropæa, salutem orbis terrarum, quod eam veritate replevit, quod mansuetudine, quod justitia, ostendens fuisse rationi consentaneum ut hæc fierent, loquitur deinceps de dignitate ejus qui illa fecit, monstrans eum fuisse Deum, regem, sine carentem, incorruptum judicem, justorum amatorem, malis infensum. Quoniam, inquit, est ejusmodi, propterea talia ab eo facta sunt. Nemo ergo de his dubitet. Qui enim ea fecit, ea fecit cum et posset et vellet. Postquam de divinitate sublimiora dixit, revertitur ad loquendum de carne, et ait: *Propterea unxit te Deus, Deus tuus.* Alius dicit: *Propter hoc unxit te.* Eo quod in iis quæ dicta sunt, te recte gesseris, iniquitatem ejeceris, justitiam plantaveris, et quæ fecisti feceris. Tu autem ne conturberis dum audis hæc Patri attribui. Non enim id facit ut eum prius recte factis, sed ut ea, quæ sunt Filii, Patri adscribat, qui ea etiam, quæ sunt Patris, sua esse dicit: *Omnia enim, inquit, mea tua sunt, et tua mea* (Joan. 17. 10). Nam de resurrectione Paulus quidem disserens dicit: *Deus ipsum suscitavit a mortuis* (1. Cor. 6. 14); Joannes autem: *Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo ipsum* (Joan. 2. 19). Quid est autem oleum lætitiæ? Atqui Christus nusquam unctus est oleo, sed Spiritu sancto. Et ideo adjecit, *Præ consortibus tuis*: hoc ipsum significans, neminem ita unctum fuisse ut ipse¹. Multi enim fuerunt ante ipsum christi, id est, uncti, sed nemo sic: sicut etiam agni multi, sed ipse eximius: sic et multi filii, sed ipse Unigenitus. Sunt enim omnia ejus eximia, non ea solum quæ pertinent ad divinitatem, sed ea etiam quæ ad humanitatem: nemo enim unctus est tali spiritu. Si id autem appellat oleum, ne mireris: nam cum propheta sit, loquitur paulo obscurius et magis ænigmatice. Recte autem dixit, *Exsultationis*, ut ostenderet id esse lætitiæ. *Fructus enim Spiritus est dilectio, gaudium, pax* (Gal. 5. 22). Alius autem dicit: *Oleo venustatis*². Hebræus vero, *Sason*, hoc est elegantiae, gloriæ, ornamentum. Sin autem sit lætitiæ, id quoque verum est. Ut ergo cum audivisti gladium, gladium non intelligis: et cum arcum et sagittas, non arcus et sagittas, sed ejus operationem qui hæc fecit, ut jam ante dixi: ita cum oleum audieris, ne oleum solum arbitrare, sed unctionem intellige. Oleum enim erat signum Spiritus, res autem principalis et necessaria erat Spiritus.

¹ Ista, *hoc ipsum significans, neminem ita unctum fuisse ut ipse*, deerant in Morel., sed in Mss. et in Savil. habentur.

² *Oleo venustatis.* Hæc interpretatio est Symmachi. *Sason*, Hebraice שָׁשׂוֹן: quæ vox, inquit Chrysostomus, significat *elegantiam, gloriam, ornamentum.*

Christi vocati sunt multi, quando unctus Christus. — Cum hoc ergo ita se habeat, ne dubita cum vocare Christum: nam Abraham quoque appellabatur christus, et propheta, sed non omnes oleo uncti sunt: quemadmodum cum dicit: *Nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari* (Psal. 104. 15). Quando autem unctus est Christus? Quando tamquam in columbæ specie Spiritus super eum venit (Matth. 3. 16). Consortes autem hic vocat omnes spirituales, quemadmodum Joannes dicit: *Nos omnes ex plenitudine ejus accepimus* (Joan. 1. 16): de ipso autem: *Non ad mensuram dat Spiritum Deus* (Joan. 3. 34); et rursus: *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem* (Joel. 2. 28). Illic autem non ex Spiritu, sed totus venit Spiritus; et ideo dicit, *Non ad mensuram dat Deus Spiritum.* 9. *Myrrha, et gutta, et casia a vestimentis tuis.* Alius, *In vestimentum tuum.* Alius, *In omnes vestes tuas.*

10. Nonnulli quidem dicunt prophetam per hæc significare sepulturam; nonnulli vero, indicare diversitatem unctionis. Neque enim fiebat olim unctio ex his unguentis, sed ex aliis. Et ut discas hunc esse alium modum unctionis, per differentiam materialium significavit differentiam operationis. Illud autem, *A vestimentis tuis*, ostendit ejus quoque vestes fuisse plenas gratia. Quæ itaque sanguinis profluvio laborabat, sanguinis rivus repressit, cum vestis fimbriam attigisset (Matth. 9. 20). Sive hoc ergo, sive illud sit accipiendum, nulla prohibet ratio: sunt enim a neutraque admittenda. Sicut ergo (nihil enim prohibet eadem rursus dicere), cum arcum et gladium audis, et quæ sunt ejusmodi, non ea audis sensibili more: ita nec cum myrrham aut casiam audiveris, ea sensibiliber intelligas, sed spiritualiter. 10. *A domibus eburneis, ex quibus delectaverunt te filiae regum in honore tuo.* Alius dicit, *A templis eburneis unde delectaverunt te, dum te honorant.* Alius, *In gloriosis tuis.*

Eboris pretium apud antiquos. — Postquam dixit quæ recte gessit, dicit etiam honorem qui præclara ejus facta consequutus est, nempe cum in pretiosissimis templis esse adorandum. Antiquitus enim hæc materia erat pretiosissima, et magno studio conquirebatur, nempe eburnea. Unde etiam dicebat alius propheta: *Væ qui dormitis in lectis eburneis* (Amos. 6. 4). Et rursus ostendit prædicationem non perventuram solum ad privatos, sed regna etiam subjecturam, ædesque illi magnificas exstructum iri. Hæc jam videntur re ipsa fieri. Volens enim propheta ostendere vim prædicationis, dicit quomodo ceperit, quomodo subjecerit mulieres, viros, privatos, divites, eos ipsos quibus erant redimita capita diadematis, et eorum uxores, ut templa Deo ubique excitarent. Deinde quoniam deinceps ad hæc dicenda digressus est, de his fusius dicere exorditur, eos qui illum colunt, et qui ei supplicant describens. Et cum ostendisset quomodo populi sub eo cadunt, quomodo cor ipsorum tetigit, quomodo inimicos superavit, quomodo eum deduxit dextera, quomodo veritatem, mansuetudinem et justitiam plantavit: rursus quoque metaphorica

eratione usus est, veluti in imagine Ecclesiam describens: et quæ postea dixerunt apostoli, hic quidem, *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo (1. Cor. 11. 2)*; ille autem, *Qui habet sponsam sponsus est (Joan. 3. 29)*; alius vero, *Simile est regnum cælorum homini regi qui fecit nuptias filio suo (Matth. 22. 2)*: ea hic quoque prædicit, introducens simul sponsam et reginam: et ideo dicit, *Adstitit regina a dextris tuis*. Alius, *Stabilita est*, hoc est firmiter stetit, stetit immobiliter. Quod alibi dicit Christus: *Portæ inferi non prævalebunt adversum eam (Matth. 16. 18)*. Vidisti insignem honorem? vidisti summam dignitatem? eam quæ conculcata, et quæ in infimum locum deturbata fuerat, in quantam extulcrit altitudinem, ut ei assisteret? cognovisti, ad quantam ea quæ erat captiva, alienata meretrix, scelerata et execranda, dignitatem ascenderit? Cum ministratoriis potestatibus adstitit. Filius quippe, ut qui sit honore æqualis, sedet a dextris: ipsa vero stetit. Quamvis enim sit regina, est tamen creatæ substantiæ. Quomodo ergo dicit Paulus: *Conresuscitavit et consedere nos fecit in cælestibus in Christo Jesu (Ephes. 2. 6)*? Sed attende quam exacte loquatur. Non dixit solummodo: *Conresuscitavit et consedere fecit*, sed, *In Christo*, hoc est, per Christum. Quoniam enim, inquit, caput nostrum est supra: nos autem corpus, cum superius sedeat nostrum caput, honoris participes fuimus (*Ephes. 1. 22*), etiamsi hic stemus, *In vestitu deaurato, circumdata varietate*. Alius, *in diademate auri de Suphir (a)*.

Vestes spirituales. — Quemadmodum in rege non arcus et sagittas intelligimus, ita nec in sponsa vestes intellige; sed per ea quæ sunt sensibilia, accipe sensa quæ Deo convenient. Ne quis enim tale quid suspicetur, subjunxit: *Omnis gloria filiæ regis ab intus (v. 14)*. Atqui vestes sunt omnium maxime extrinsecus, et propter eos qui vident. Sed hoc ita se habet, quando sunt res corporeæ: quando vero agitur de rebus spiritualibus, converte intro mentis oculos. Hanc vestem rex texuit, atque illam per baptismum induit. *Quotquot enim, in Christum baptizati estis, Christum induistis (Gal. 3. 27)*. Antea enim erat nuda, turpis et inhonesta, exposita omnibus qui transibant per viam: ex quo autem illam vestem induit, erecta est ad illam altitudinem, et ut a dextris staret digna fuit habita. Pulchre autem ipsam quoque vocat varietatem. Non constat enim vestis ex uno tantum genere. Non potest quippe servari ex gratia tantum, sed fide quoque opus est, et post fidem virtute. Nunc autem non agitur de vestibus. Neque enim Spiritus tantum in ea studium ponebat, ut aureas vestes mulieris describeret. Si enim mulieres quæ se exornant reprehendit Isaias, et ubique expulsæ sunt deliciae: quomodo hic ornatam mulierem laudaverit (*Isai. 3. 16*)? 11. *Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum, et domum patris tui. 12. Et concupiscet rex decorem tuum*. Alius ait, *Ut concupiscat. Quoniam ipse est dominus tuus*. Alius, *Ipsa enim est dominus tuus. Et adorabunt ipsum*. Alius, *Et adora*
(a) Le Ophir, aurifera terra, Jesseus 8.

*ipsum*¹. 13. *Et filia Tyri in muneribus*. Alius, *Filia autem fortis dona feret. Vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis*.

11. *Ecclesia et filia et sponsa.*—Vides quomodo nihil est sensibile? quomodo nihil corporeum, sed omnia spiritualia? Quomodo enim sponsa est ejusdem filia? quomodo autem filia sponsa? In rebus quidem corporeis hæc non insunt, sed hoc quidem aliud, et illud aliud: in Deo autem insunt utraque. Ipse enim eam regeneravit per baptismum, et ipse quoque eam despondit. *Audi, filia, et vide*. Duo ei præbuit: et doctrinam, quæ per verba traditur, et visum, qui et per miracula, et per fidem suscipitur: et hæc quidem dedit, illa vero pollicitus est. Audi ergo verba mea, vide mea miracula, et mea opera, et meas sermone admonitiones. Vide autem quale det prius præceptum. *Obliviscere populum tuum, et domum patris tui*. Quia enim eam despondit ex gentibus, hoc ei prius præcipit, ut illam consuetudinem ex animo deleat, e memoria eximat, a mente ejiciat, non solum ea fugiendo, sed ne eorum quidem recordando. *Et obliviscere populum tuum, et domum patris tui*. Quando autem dicit et populum et domum, intelligit omnia quæ illic ab eis sunt, et quod ad vitam, et quod ad dogmata pertinet. *Et concupiscet rex decorem tuum*. Vides eum non loqui de pulchritudine corporis: si enim hæc feceris, tunc, inquit, eris pulchra, tunc rex concupiscet decorem tuum. Hæc enim non facit pulchritudo corporea. Atqui inter infideles videmus corpoream pulchritudinem, et ex gentilibus formosas mulieres. Sed ut scias eum non loqui de pulchritudine corporis, eam dicit constitui ex ejus obedientia; obedientia autem non constituit pulchritudinem corporis, sed animæ. Si enim hæc, inquit, feceris, tunc eris pulchra, tunc eris sponso amabilis. *Quoniam ipse est Dominus tuus*. Ecce pater, et sponsus, et dominus apparuit. Quoniam enim jussit a parentibus recedere, populi oblivisci, consuetudinem expellere, ostendit maximam et justissimam esse causam, cur ea præciperet, magnamque esse rationis consequentiam, idque debere fieri. Si enim idem pater tuus, idem sponsus, et idem dominus: æquum est ut ab illis omnibus te sejungas, et teipsam illi addicas. Non dixit autem, *Quoniam ipse est pater tuus*, sed, *Quoniam ipse est dominus tuus*, ut ea potissimum ratione illam tangat: quoniam qui est dominus et magister et pater tuus, voluit quoque sponsus fieri: imo vero illud ipsum quoque factum esse dominum, summæ et sollicitudinis et clementiæ: ut quæ erat serva demonum, et conculcabatur ab errore, eam suam esse vellet. Non solum autem ancillam, sed filiam fecit et sponsam. *Obliviscere populum tuum, et domum patris tui*. Non enim venis ad alienum quempiam, sed ad eum qui te fecit, et est omnibus illis tibi propinquior, ac de te est sollicitus, tuique curam gerit. Ipse enim est dominus tuus et pater, et ipse omnia tibi dedit. *Et ado*

¹ Unus, *Et adorabis ipsum*.

² Post, *dominus*, Morel. addit, *et magister et pater*, quæ desunt in Savil. et Mss.

ἤψατο, πῶς τῶν ἐχθρῶν περιεγένετο, πῶς ἡ δεξιὰ αὐτοῦ κατευώδωσεν αὐτῷ, πῶς ἀλήθειαν καὶ πραύτητα καὶ δικαιοσύνην κατεφύτευσε· καὶ πάλιν μεταφορικῶς κέχρηται τῷ λόγῳ, ὡς περ ἐν εἰκόνι τὴν Ἐκκλησίαν ὑπογράφων, καὶ ἄπερ μετὰ ταῦτα οἱ ἀπόστολοι εἰρήκασιν, ὁ μὲν λέγων· Ἡρμωσαμη ὑμᾶς ἐντὶ ἀνδρὶ παρθένον ἀγνήν παραστήσαι τῷ Χριστῷ· ὁ δὲ, Ὁ ἔχων τὴν νύμφην, νυμφίος ἐστίν· ὁ δὲ, Ὁμωώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὅστις ἐποίησε γάμον τῷ υἱῷ αὐτοῦ· ταῦτα καὶ οὗτος προαναφωνεῖ, τὴν νύμφην εἰσάγων ὁμοῦ καὶ βασιλίδα· διό φησι, Παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου. Ἄλλος, Ἐστηλώθη, τουτέστι, βεβαίως ἐστη, ἀκινήτως ἐστη, ὅπερ ὁ Χριστὸς ἀλλαγῆς φησιν, ὅτι Πύλαι ἄδου οὐ κατισχύουσιν αὐτῆς. Εἶδες τιμῆς ὑπερβολὴν; εἶδες ὄγκον ἀξιώματος; τὴν πεπατημένην, τὴν χάτω συρομένην εἰς ὅσον ὕψος ἀνήγαγεν, ὡς τε αὐτῷ παρεστάναι; ἔγνω, ἡ αἰχμάλωτος, ἡ ἀππλοτριωμένη, ἡ πόρνη, ἡ ἐναγῆς, εἰς ὅσον ἀνέβη ἀξίωμα; Μετὰ τῶν λειτουργικῶν παρέστηκε δυνάμεων. Ὁ μὲν γὰρ Υἱὸς, ἅτε ὁμότιμος ὢν, ἐκ δεξιῶν κάθηται, αὕτη δὲ ἐστήκεν. Εἰ γὰρ καὶ βασίλισσά ἐστιν, ἀλλὰ κτιστῆς οὐσίας ἐστὶ. Ἦως οὖν ὁ Παῦλος φησι· Συνήγειρε καὶ συνεκάθισεν ἡμᾶς ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ; Ἄλλὰ πρόσεχε τῇ ἀκριθείᾳ. Οὐχ ἀπλῶς εἶπε, Συνήγειρε καὶ συνεκάθισεν· ἀλλ', Ἐν Χριστῷ τουτέστι, διὰ Χριστοῦ. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ κεφαλὴ ἡμῶν ἄνω, φησίν, ἐστίν, ἡμεῖς δὲ σῶμα, τῆς κεφαλῆς ἄνω καθημένης, καὶ ἡμεῖς τῆς τιμῆς μετέχομεν, εἰ καὶ ἐστήκαμεν. Ἐν ἱματισμῷ διαχρύσω περιβεβλημένη, πεποικιμένη. Ἄλλος, Ἐν διαδήματι χρυσοῦ ἐκ Σουφείρ*.

Ὅσπερ ἐπὶ τοῦ βασιλείως οὐ τόξα καὶ βέλη νοῦμεν, οὕτω μηδὲ ἐπὶ τῆς νύμφης ἱμάτια νόει· ἀλλὰ διὰ τῶν αἰσθητῶν θεοπρεπῆ νοήματα ἐκλάμβανε. Ἴνα γὰρ μηδὲν τι τοιοῦτόν τις ὑποπτεύσῃ, ἐπήγαγε λέγων· Πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔσωθεν. [178] Καὶ μὴν τὰ ἱμάτια μάλιστα πάντων ἔσωθεν, καὶ χάριν τῶν ὀρωμένων ἐστίν, ἀλλ' ὅταν ἡ σωματικά· ὅταν δὲ περὶ πνευματικῶν ὁ λόγος ᾗ, ἐνδον στρέφει τὸ ὄμμα τῆς διανοίας. Τοῦτο τὸ ἱμάτιον ὁ βασιλεὺς ὕψηγε, καὶ ἐνέδυσεν αὐτὴν διὰ τοῦ βαπτίσματος. Ὅσοι γὰρ, φησίν, εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε. Πρὸ γὰρ τούτου γυμνή ἦν καὶ ἀσχημονοῦσα, προκειμένη πᾶσι τοῖς παραπορευομένοις ὁδόν· ἀφ' οὗ δὲ τὸ ἱμάτιον ἐνεδύσατο τοῦτο, πρὸς τὸ ὕψος ἀνηνέχθη ἐκεῖνο, καὶ τῆς ἐκ δεξιῶν στάσεως ἔξωθη. Καλῶς δὲ αὐτὸ καὶ ποικίλον φησίν. Οὐ γὰρ μονοειδὲς τὸ ἱμάτιον. Οὐ γὰρ ἐκ χάριτός ἐστι σωθῆναι μόνον, ἀλλὰ χρεια καὶ πίστεως, καὶ μετὰ τὴν πίστιν καὶ ἀρετῆς. Ἄλλὰ νῦν οὐ περὶ ἱματίων ὁ λόγος. Οὐδὲ γὰρ τῷ Πνεύματι τοσαύτη σπουδὴ ἦν, ὡς τε ἱμάτια γυναικὸς διαγράφειν χρυσᾶ. Εἰ γὰρ ταῖς καλλωπιζομέναις γυναῖξιν ὁ Ἡσαίας ἐγκλεῖ, καὶ πανταχοῦ τὰ τῆς τρυφῆς ἐκδέδληται· πῶς ἄν ἐνταῦθα ἐπήνεσε γυναῖκα καλλωπιζομένην; Ἄκουσον. θύγατερ; καὶ ἴδε, καὶ κλῖνον τὸ οὖς σου, καὶ ἐπιλάβου τοῦ λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου. Καὶ ἐπιθυμήσει ὁ βασιλεὺς τοῦ κάλλους σου.

* Duo mss. ἄλλος ἐν διαδήματι (sic) ἐν χρυσῷ Σουφείρ· ἄλλος ἐν χρυσῷ πρωτείῳ Σουφείρ. Prior lectio ἐν διαδήματι χρυσοῦ etc., est Theodotionis, qui χρυσῷ habet in Hexaplis πικίλις: altera est Symmachii, qui habet ibidem ἐν χρυσῷ πρωτείῳ.

λους σου. Ἄλλος φησίν, Ἴνα ἐπιθυμήσῃ. Ὅτι αὐτός ἐστι Κύριός σου. Ἄλλος, Αὐτός γὰρ Κύριός σου. Καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ. Ἄλλος, Ἡ καὶ προσκύνει αὐτῷ. Καὶ θυγάτηρ Τύρου ἐν δώρις. Ἄλλος, Ἡ δὲ θυγάτηρ κραταῖα δῶρα οἴσει. Τὸ πρόσωπόν σου λιτανεύσουσιν οἱ πλούσιοι τοῦ λαοῦ.

ια'. Ὅρξ; πῶς οὐδὲν αἰσθητόν; πῶς οὐδὲν σωματικόν, ἀλλὰ πάντα νοερά; Πῶς γὰρ ἡ νύμφη θυγάτηρ τοῦ αὐτοῦ ἐστὶ; πῶς δὲ ἡ θυγάτηρ νύμφη; Ἐπὶ μὲν τῶν σωματικῶν οὐκ ἐνὶ τοῦτο ἀλλ' ἕτερον τοῦτο, καὶ ἕτερον ἐκεῖνο· ἐπὶ δὲ τοῦ θεοῦ ἀμφοτέρα ἐνὶ. Αὐτὸς γὰρ αὐτὴν ἀνεγέννησε διὰ τοῦ βαπτίσματος, αὐτὸς αὐτὴν καὶ ἠρμόσατο. Ἄκουσον, θύγατερ, καὶ ἴδε. Δύο αὐτῇ παρέσχε, καὶ διδασκαλίαν τὴν διὰ τῶν ῥημάτων, καὶ ὄψιν τὴν διὰ τῶν θαυμάτων, καὶ τὴν διὰ τῆς πίστεως· καὶ τὰ μὲν ἔδωκεν, τὰ δὲ ἐπηγγείλατο. Ἄκουσον τοίνυν τῶν ῥημάτων τῶν ἐμῶν, ἴδε μου τὰ θαύματα καὶ τὰ ἔργα, καὶ ἀνέχου τῶν παραινέσεων. Καὶ ὄρα ποῖον παράγγελμα ποιεῖται πρότερον. Ἐπιλάβου τοῦ λαοῦ σου καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου. Ἐπειδὴ γὰρ ἐξ ἐθνῶν αὐτὴν ἠρμόσατο, τοῦτο ὁ αὐτῇ πρότερον παραγγέλλει, ἀποξῦσαι τὴν συνήθειαν ἐκείνην, ἀποστήσαι τῆς μνήμης, ἐκβαλεῖν αὐτὰ τῆς διανοίας, μὴ μόνον αὐτὰ φυγεῖν, ἀλλὰ μηδὲ μεμνηθῆναι αὐτῶν παραινῶν. Καὶ ἐπιλάβου τοῦ λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου. Ὅταν δὲ εἶπη καὶ λαὸν καὶ οἶκον, πάντα τὰ ἐκεῖ πραττόμενα λέγει παρ' αὐτῶν, καὶ βίον καὶ δόγματα. Καὶ ἐπιθυμήσει ὁ βασιλεὺς τοῦ κάλλους σου. Ὅρξ; ὅτι οὐ περὶ σωματικοῦ κάλλους ὁ λόγος· ἂν γὰρ ταῦτα ποιήσῃς, τότε ἔσῃ καλὴ, τότε ὁ βασιλεὺς ἐπιθυμήσει τοῦ κάλλους. Καὶ μὴν σωματικόν κάλλος ταῦτα οὐκ ἐργάζεται. Καὶ γὰρ ἐν ἀπίστοις ὀρωμεν κάλλος σωματικόν, καὶ γυναῖκας εὐμόρφους Ἑλληνίδας οὖσας. [179] Ἄλλ' ἵνα μάθῃς, ὅτι οὐ περὶ σωματικοῦ κάλλους ὁ λόγος, ἐκ τῆς ὑπακοῆς αὐτοῦ συνίστασθαι τοῦτό φησιν· ἡ ὑπακοὴ δὲ οὐ τὸ σωματικόν κάλλος συνίστησιν, ἀλλὰ τὸ ψυχικόν. Ἐάν γὰρ ταῦτα ποιήσῃς, φησὶ, τότε ἔσῃ καλὴ, τότε ἐπέραστος τῶν νυμφῶν. Ὅτι αὐτός σου ἐστὶ Κύριος. Ἴδου ὁ πατήρ καὶ νυμφίος καὶ δεσπότης ἀνεφάνη. Ἐπειδὴ γὰρ ἐπέταξεν ἀποστήναι πατρῶν, ἐπιλαθῆσθαι λαῶν, ἐκβαλεῖν τὴν συνήθειαν, δείκνυσι τῶν ἐπιταγμάτων τὸ δικαίωμα μέγιστον ὄν, καὶ πολλὴν οὕταν τὴν ἀκολουθίαν τοῦ λόγου, καὶ ὀφείλον τοῦτο γενέσθαι. Εἰ γὰρ καὶ πατήρ σου αὐτός, καὶ νυμφίος αὐτός, καὶ κύριος αὐτός, δίκαιον ἂν εἶη πάντων ἐκείνων ἀποστᾶν, τοῦτω ἑαυτὴν ἀναθεῖναι. Καὶ οὐκ εἶπεν, Ὅτι αὐτός σου ἐστὶ πατήρ· ἀλλ', Ὅτι αὐτός σου ἐστὶ Κύριος, ἵνα τοῦτω μάλιστα αὐτῆς καθίκηται· ὅτι καὶ ὁ κύριος καὶ δεσπότης καὶ πατήρ σου εἶλετο γενέσθαι καὶ νυμφίος· μᾶλλον δὲ καὶ αὐτὸ τὸ γενέσθαι κύριον πολλῆς κηδεμονίας ἐστὶ καὶ φιλανθρωπίας, τὸ τὴν δαιμόνων δούλην, καὶ ὑπὸ τῆς πλάνης πατουμένην, ταύτην ἐλέσθαι ἑαυτῷ. Οὐ μόνον δὲ δούλην, ἀλλὰ καὶ θυγατέρα καὶ νύμφην ἐποίησεν. Ἐπιλάβου τοῦ λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου. Οὐ γὰρ πρὸς ἄλλοτριον τινα ἔρχῃ, ἀλλὰ πρὸς τὸν ποιήσαντά σε, καὶ πάντων ἐκείνων οἰκειότερον, καὶ κηδόμενόν σου καὶ φροντίζοντα. Αὐτός γὰρ σου κύριος καὶ πατήρ, καὶ πάντα αὐτός σοι δέδωκε. Καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ· καὶ

Ἡ Unus καὶ προσκυνήσεις αὐτῷ.

* Sic unus ei Savil. sicque legit Herveus. Alius γὰρ ἐξ ἐθνῶν αὕτη ὑπῆρχεν· τοῦτο. Edit. Morel. ἐπειδὴ γὰρ αὕτη ἐξ ἐθνῶν συνηθείας ἦν.

Ἡ Post Κύριος Morel. addit καὶ δεσπότης καὶ πατήρ.

θυγάτηρ Τύρκεν ἐν δώροις. Ποία αὕτη ἀκολουθία; Καὶ ἀφόδρα ἀρίστη· προτροπῆς γὰρ εἶδος τοῦτο μέγιστον. Πρὸς αὐτὴν φησί· καὶ γὰρ μεγάλη αὐτοῦ ἡ ἰσχύς· καὶ πάντες αὐτῷ ὑπακούονται. Καὶ ἀφείς τὴν οἰκουμένην εἰπεῖν ὁ Προφήτης, τὴν γείτονα λέγει πόλιν τὴν ἐν ἀσεβείᾳ τότε κατεχομένην, τὴν ἀκρόπολιν τοῦ διαβόλου, τὴν ὄνομα μέγα ἔχουσαν ἐπὶ πολυτελείᾳ, ἀπὸ τοῦ μέρους τὸ ὅλον αἰνιττόμενος.

Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ καὶ τὴν ἀσέβειαν πᾶσαν οὕτω καλέσαι καὶ τὴν ἀσωτίαν· οἶδε γὰρ ἀπὸ πόλεων τρόπους χαρακτηρίζει, ὡς ὅταν λέγῃ· Ἀκούσατε λόγον Κυρίου, ἄρχοντες Σοδόμων· ἐνωτίσασθε νόμον Θεοῦ ὑμῶν, λαὸς Γομόρρας. Καὶ μὴν πρὸς Τουδαίους διελέγετο· ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ Σοδόμων ἔπραττον, ἀπὸ τῶν ὀνομάτων τῶν Σοδόμων καλεῖ αὐτούς. Καὶ τί θαυμάζεις, εἰ ἀπὸ πατρίδος αὐτοῦς οὕτω καλεῖ, ὅπου γε καὶ πατέρας αὐτοῖς τοιοῦτους δίδουσι λέγων· Ὁ πατήρ σου Ἀμορραῖος, καὶ ἡ μήτηρ σου Χετταία; Καὶ οὐδὲ ἐνταῦθα ἴσθησι τὴν κατηγορίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ θηρία ἐξάγει τὸν λόγον, ἐν μὲν τῇ καινῇ οὕτω λεγούσῃ Γραφῇ· Ὁφεις γεννήματα ἐχιδνῶν· καὶ πάλιν ἐν τῇ Παλαιᾷ, Ὡς ἀσπίδων ἐβόησαν, καὶ ἰσθῶν ἀράχνης ὑφαίνουσι. Καὶ ἀλλαχοῦ· Οὐχ ὡς υἱοὶ Αἰθιοπῶν ὑμεῖς ἐστέ μοι; Οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα τοὺς ἐν ἀσεβείᾳ καὶ ἀσελγείᾳ βεβιωκότας Τυρίους ἐκάλεσεν. Ἀλλὰ καὶ τούτων περιέσομαι, φησί, καὶ κρατήσω, καὶ οὕτω κρατήσω, ὡς καὶ προσκυνεῖν αὐτούς, καὶ οὐχ ἀπλῶς προσκυνεῖν, ἀλλὰ καὶ δῶρα προσφέρειν καὶ ἀπαρχάς, ὅπερ μέγιστον εἶδος [180] λατρείας ἐστὶ, καὶ τῆς μεθ' ὑπερβολῆς ὑπακοῆς σημεῖον. Τὸ πρόσωπόν σου λιταρεύσουσιν οἱ πλούσιοι τοῦ λαοῦ. Τί ἐστὶ, λιταρεύσουσι; Τιμήσουσι, δοξάζουσιν οἱ μεγάλοι καὶ ὑψηλοὶ νῦν. Καὶ γὰρ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦτο γίνεται, τοὺς ἐν ἀρετῇ ζῶντας τιμῶσι, θεραπεύουσιν ἅπαντες, καὶ πλοῦτω καὶ ἀξιώμασιν ὡς κομῶντες. Πάσης γὰρ εὐπορίας μείζων ἀρετή.

ιβ'. Καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ὁρᾷτε παρὰ πάντων τιμωμένην. Καὶ καλῶς εἶπε, Τὸ πρόσωπόν σου, τουτέστι, τὴν δόξαν σου, τὸ κάλλος σου, τὴν εὐμορφίαν σου. Εἶτα ἐπειδὴ τοῦ προσώπου ἐμνήσθη, καὶ ἱματίων, καὶ κάλλους, ἵνα μή τις τῶν καχυτέρων αἰσθητὸν τι νοήσῃ, ἐπήγαγε λέγων, Πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔσωθεν. Πρὸς τὴν διάνοιαν εἰσελθε, φησί, τὸ κάλλος καταμάνθανε τῆς ψυχῆς· περὶ ἐκείνων διαλέγομαι σοι, καὶ ἱματισμὸν εἶπω, καὶ κάλλος εἶπω, καὶ χρυσίον εἶπω, καὶ κρόσσους, καὶ διάχρυσον εἶπω, καὶ ὅτι οὖν τοιοῦτον ἕτερον, περὶ διανοίας ὁ λόγος, περὶ ψυχῆς ἡ διδασκαλία, περὶ ἀρετῆς τὸ λεγόμενον, περὶ τῆς ἐνδον δόξης. Διὰ δὲ τοῦτο πάλιν θαρρόντως ἐπὶ τὰς σωματικὰς εἰκόνας ἄγει τὸν λόγον, ἀπαξ διορθωσάμενος τὸν παχὺν ἀκροατὴν τοῖς εἰρημένοις. Ἐν κροσσωτοῖς χρυσοῖς περιβεβλημένη, πεποικιλμένη. Ἄλλος, Διὰ συσφιγκτῆρων^b χρυσῶν ἡμφιεσμένη ποικίλα· πάλιν τῷ ὀνόματι τοῦ χρυσοῦ τὴν ἀρετὴν καλέσας. Οὕτω καὶ Παῦλος φησι· Εἰ τις ἐποικοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τοῦτον, χρυσόν, ἄργυρον, λίθους τιμίους, ξύλα, χόρτον, καλάμην· τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν ταῖς προσηγορίαις τῶν ὑλῶν τούτων ἡμῖν παριστάς. Ἴνα γὰρ

μὴ ταῦτα νομίσης τὸ ἔσωθεν κείμενον, οὐκ ἀφήσῃ σε τὰ ἔξω φαντάζεσθαι, ἀλλ' ἔλκει τὴν διάνοισιν ἐνδον. Ὡς περὶ γὰρ σῶμα φαίνεται καλὸν τούτοις περιβεβλημένον· οὕτω ψυχὴ καλλωπίζεται ἀρετῇ ἐνδεδυμένη. Ἀπενεχθήσονται τῷ βασιλεῖ παρθένοι ὀπίσω αὐτῆς. Ἄλλος, Ἀκολουθήσουσιν. Ἄλλος, Ἀπενεχθήσονται. Αἱ πλησίον αὐτῆς ἀπενεχθήσονται σοι. Ἀπενεχθήσονται ἐν εὐφροσύνῃ καὶ ἀγαλλιάσει· ἀχθήσονται εἰς τὰν βασιλέως.

Εἶδες τὰ ἱμάτια τὰ χρυσοῦτά; εἶδες τὴν χρυσοῦν στολὴν, τῆς παρθενίας τὸ ἄνθος; Τοῦτο τῆς Ἐκκλησίας τὸ ἱμάτιον. Καὶ θεά μοι τοῦ Προφήτου τὴν ἀκρίθειαν. Ἐπειδὴ γὰρ οὐκ εὐθέως, τῆς Ἐκκλησίας συστάσης, τὸ τῆς παρθενίας ἦνθησε καλὸν, ἀλλ' ὕστερον· καὶ μετὰ χρόνον τινά, διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς μετὰ ταῦτα τίθησιν αὐτὸ, μετὰ τὸ ἐπιλαθέσθαι αὐτὴν τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς, καὶ ἐνδύσασθαι τὸν κόσμον ἐκείνον, καὶ λάμψαι τῷ κάλλει. Διὸ φησιν· Ὁπίσω αὐτῆς αἱ πλησίον αὐτῆς ἀπενεχθήσονται. Αἱ πλησίον, οὐ τόπω ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ τρόπῳ, καὶ τοῖς δόγμασιν αὐτῇ συνάδουσαι· ὡς τὰς γε τῶν αἵρετικῶν οὐκ ἂν τις εἶποι παρθένας· οὐ γὰρ εἰσι πλησίον τῆς βασιλίδος. Ἀπενεχθήσονται ἐν εὐφροσύνῃ καὶ ἀγαλλιάσει. Ὅρα τὸ ἀποστολικὸν ἐνταῦθα διαλάμπον, καὶ τὴν ἀπόφασιν ἐκείνην διαδεικνυμένην καὶ ἐν τῷ Προφῆτῃ. Ποίαν δὲ ταύτην; Ὅτι θλίψιν τῇ σαρκὶ ἔξουσιν αἱ γαμούμεναι. [181] Ὡς περὶ δὲ ἐκείναι θλίψιν, οὕτως αὐταὶ ἀγαλλιάσιν καὶ εὐφροσύνῃν. Ἡ μὲν γὰρ τέκνα, καὶ ἄνδρα, καὶ οἰκίαν, καὶ οἰκέτας, καὶ συγγενεῖς, καὶ κηδεστάς, καὶ γαμβρούς, καὶ ἔγγονα, καὶ πολυπαιδίαν, καὶ ἀπαιδίαν μεριμνῶν ἀναγκάζεται (οὐδὲ γὰρ καιρὸς νῦν τὰς νιφάδας ὑπογράφειν τοῦ γάμου)· ἡ δὲ παρθένος ἐσταυρωμένη, καὶ τῶν παρόντων ἀπαλλαγείσα, καὶ τῶν βιωτικῶν φροντίδων ἀνωτέρα γενομένη, καὶ τὸν εὐριπὸν διαδύσα^c, καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν καθ' ἐκάστην βλέπουσα τὴν ἡμέραν, ἀπολαύει τῆς χαρᾶς τοῦ Πνεύματος, ἐντρυφᾷ τῇ ἀγαλλιάσει. Οὐ τὰ παρόντα δὲ μόνον ὁ προφήτης, ἀλλὰ καὶ τὰ μέλλοντα αἰνιττεται, ὅταν φαιδρὰς καὶ λαμπράς ἔχουσαι λαμπάδας ἀπαντῶσι, τὸν νυμφίον ὑποδεχόμεναι. Ναὺν δὲ ἐνταῦθα βασιλέως, τὰ βασιλεία, καὶ νυμφῶνα τὰς παστάδας λέγει. Ἀντὶ τῶν πατρῶν σου ἐγεννήθησαν υἱοὶ σου. Ἄλλος, Ἔσονται σοι υἱοὶ σου. Ἐπειδὴ ἄνω λαοῦ καὶ πατρῶν ἐμνήσθη, λέγων, Ἐπιλάβου τοῦ λαοῦ σοι, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου· δεικνύς ὅτι πολλῆς ἀπολαύσεται καὶ κατ' αὐτὸ τὸ μέρος εὐημερίας, τοῦτο ἐπήγαγεν. Ἔστι γὰρ μήτηρ μυρίων παιδῶν ἡ στείρα. Ὡς τε εἰ καὶ γονέων ἀπεσπάσθη, ἀλλ' οἱ τῶν παιδῶν χοροὶ οὕτως ἐπίδοξοι, οὕτω λαμπροὶ καὶ περιφανεῖς ἔσονται, ὡς πᾶσαν ἐμπλήσαι τὴν οἰκουμένην.

ιγ'. Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ τοὺς ἀποστόλους λέγειν, τοὺς διδασκάλους ἐν αὐτῇ γενομένους. Εἶτα ὑπογράφων αὐτῶν τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἰσχύον, καὶ τὴν δόξαν, φησί· Καταστήσεις αὐτούς ἄρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Ἄρα ταῦτα ἐρμηνείας δεῖται; Οὐκ ἔγωγε οἶμαι, ὡς περ οὖν οὐδὲ ὁ ἥλιος, ὅτε^d φαιδρὸς ἐστὶ· τὰ δὲ εἰρημένα τούτου φανερώτερα· καὶ γὰρ τὴν οἰκουμένην ἄπασαν ἐπέδραμον οἱ ἀπόστολοι, καὶ πάντων ἀρχόντων ἄρχοντες ἐγένοντο κυριώτεροι, βασιλείων δυνατώτεροι. Οἱ μὲν γὰρ βασιλεῖς ζῶντες κρατοῦσι, τελευτήσαντες δὲ καταλύονται· οὗτοι δὲ τελευτήσαντες μᾶλλον κρα-

^c Ἐπιπνυμένην διαδύσα
^d Colb. et Savil. ὅτι.

^a Morel. οὕτω λέγουσι γραφῇ, male.

^b Sic Savil. et duo mss., σφιγκτῆρων Morel et unus codex. Haec porro lectio, quae in Hexaplis non habetur, habetur septimae editionis.

cabunt eum : et filia Tyri in muneribus. Quenam est hæc consequentia? Certe optima : est enim optimum genus adhortationis. Accede, inquit : sunt enim maxime ejus vires ; et omnes ei obedient. Mittens autem propheta dicere orbem terrarum , dicit propinquam civitatem , quæ morbo impietatis tunc maxime laborabat, et erat arx diaboli , de cujus opibus et magnificentia fama erat maxima, ex parte totum significans.

Mores ex urbibus exprimuntur ; virtutis laus eximia. — Mibi autem videtur omnem impietatem et luxuriam sic vocare : solet enim mores ex urbibus exprimere , ut quando dicit : *Audite verbum Domini, principes Sodomorum : audite legem Dei vestri , populus Gomorrhæ (Isai. 1. 10).* Atqui alloquebatur Judæos : sed quoniam ea faciebant quæ fiebant a Sodomitis , eos appellat a nomine Sodomorum. Et quid miraris si eos sic appellat ex patria, cum eis quoque det patres ejusmodi, dicens : *Pater tuus est Amorrhæus, et mater tua Chettæa (Ezech. 16. 3).* Et ne hic quidem sistit eorum accusationem, sed etiam ad feras usque deducit orationem , in Novo quidem Testamento sic dicente Scriptura : *Serpentes gemina viperarum (Luc. 3. 7) ; et rursus in Veteri : Ova aspidum ruperunt , et telam aranæ texunt (Isai. 59. 5).* Et alibi : *Numquid non sicut filii Æthiopum vos estis mihi (Amos. 9. 7) ?* Ita hic etiam eos qui impie et libidinose vixerunt, Tyrios appellavit. Sed etiam eos, inquit, superabo, et in eos dominatum obtinebo, et ita obtinebo, ut ipsi me adorent : et non solummodo adorent, sed munera etiam et primitias offerant , quod est maximum genus adorationis, et signum summæ obedientiæ. *Vultum tuum deprecabuntur divites plebis.* Quid est, *Deprecabuntur ?* Honore et gloria afficient , qui nunc magni sunt et excelsi. Hoc enim fit in Ecclesia , eos qui ex virtute vitam agunt omnes honorant, colunt, licet sint et opibus et auctoritate insignes. Omnibus enim copiis et facultatibus est major virtus.

12. Videte autem Ecclesiam quæ honoratur ab omnibus. Recte vero dixit, *Vultum tuum*, hoc est , gloriam tuam, formam et pulchritudinem tuam. Deinde quoniam vultus meminit, et vestium, et pulchritudinis, ne quis crassior sentiret aliquid sensibile, subjunxit, dicens : 14. *Omnis gloria filiae regis ab intus.* In mentem, inquit, ingredi, edisce pulchritudinem animæ ; de illis tecum loquor, et si vestem dico, et si pulchritudinem dico, si fimbrias dico, si aurata dico, si dico quodcumque sit ejusmodi, de mente loquor, doctrina est de animo, est de virtute quod dicitur, de interna gloria. Ideo fidenter orationem reducit ad corporicas similitudines, postquam crassum auditorem ex dictis correxerat. *In fimbriis aureis circumamicta, varietate ornata.* Alius, *Per fibulas aureas varie induta :* nomine auri virtutem rursus vocans. Ita etiam dicit Paulus : *Si quis superædificat super hoc fundamentum, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam (1. Cor. 3. 12) :* virtutem et vitium harum materialium appellatione ostendens. Ne enim existimares hæc esse id, quod situm est interius, non permittit ut quæ sunt externa imagineris, sed intra tra-

hit cogitationem. Quemadmodum enim corpus his indutum, pulchrum apparet : ita ornatur anima si sit virtute induta. 15. *Adducentur regi virgines post eam* Alius, *Sequentur.* Alius, *Offerentur.* *Proximæ ejus afferentur tibi.* 16. *Afferentur in lætitia et exultatione adducentur in templum regis.*

Virginitatis flos vestis Ecclesiæ ; Ecclesia olim sterilis nunc est mater filiorum innumerabilium. — Vidisti vestes fimbriatas? vidisti amictum aureum, florem virginitatis? Hæc est vestis Ecclesiæ. Considera autem mihi quam accurate loquatur propheta. Quia enim non statim, cum primum constituta est Ecclesia, floruit bonum virginitatis, sed aliquanto post tempore : propterea ipse quoque postea id ponit, nempe postquam ea oblita fuerit populi et domus patris, et induta fuerit illo ornatu, et specie ac pulchritudine refulserit. Et ideo dicit : *Post eam proximæ ejus afferentur.* *Proximæ*, non loco tantum, sed et moribus et dogmatibus cum ea congruentes ; hæreticorum enim virgines non recte dixeris virgines ; neque enim sunt proximæ reginæ. *Afferentur in lætitia et exultatione.* Vide hic dictum apostolicum resplendere, et illam enuntiationem ostendi etiam in propheta. Quenam autem ea est? *Tribulationem carnis habebunt quæ nubunt (1. Cor. 7. 28).* Quemadmodum autem illæ afflictionem, ita hæc lætitiā et exultationem. Illæ enim filios et maritum, domum, famulos, cognatos, soceros, generos, nepotes, liberorum multitudinem eorumdemque vel defectum vel orbitatem curare coguntur (neque enim nunc tempus est describendi multiplices curas matrimonii) : virgo autem crucifixa, et a præsentibus liberata, et curis ad hanc vitam pertinentibus effecta superior et euripo trajecto, in cælum quotidie suspiciens, fruitur gaudio Spiritus, perfunditur exultatione. Non solum autem præsentia propheta, sed etiam futura subindicat, quando pulchras et splendidas lampades habentes sunt obviam, sponsum excipientes (*Matth. 25. 7*). Templum autem regis hic vocat regiam, et sponsi thalamum appellat cubilia. 17. *Pro patribus tuis nati sunt filii tui.* Alius, *Erunt tibi filii tui.* Quoniam superius meminit populi et parentum, dicens : *Obliviscere populi tui, et domus patris tui :* ostendens in hoc quoque omnia ei fausta et prospera futura, hoc subjunxit. Quæ enim erat sterilis, est mater filiorum innumerabilium. Quamobrem etiamsi avulsa es a parentibus, at tuorum filiorum chori erunt adeo clari, insignes et illustres, ut totum orbem terrarum impleant.

13. Mibi autem videtur dicere apostolos, qui fuerunt in ea doctores. Deinde describens eorum vires, potentiam et gloriam, dicit : *Constitues eos principes super omnem terram.* Egentne hæc interpretatione? Ego quidem non existimo, quemadmodum nec sol, quando est splendidus : quæ autem dicta sunt, solo sunt clariora. Universum enim orbem terrarum pervaserunt apostoli, ac verius principes fuerunt, quam ipsi principes, regibusque potentiores. Reges enim dum vivunt dominatum obtinent : iis autem mortuis, intercidit dominatus ; hi post mortem verius impe-

rant. Et regum quidem leges ratæ sunt et validæ intra eorum fines, jussa autem piscatorum per universum orbem terræ extensa sunt. Imperator Romanorum Persis non posset ferre leges, nec Persarum rex posset ferre leges Romanis: hi autem Palæstini et Persis, et Romanis, et Thracibus et Scythis; et Indis, et Mauris, et universo denique orbi terrarum leges dederunt: nec solum dum ii viverent, firmæ et ratæ fuerunt, sed his etiam mortuis confirmatæ sunt: et qui eas leges acceperunt, mallent animam millies profundere, quam ab illis desciscere. 18. *Memor ero nominis tui in omni generatione et generatione. Propterea populi confitebuntur tibi in æternum, et in sæculum sæculi.* Alius, *Revocabo in memoriam nomen tuum in unaquaque generatione. Propterea populi laudabunt te perpetuo (a).* Alius, *Propter hoc populi confitebuntur tibi.* Dixit magnitudinem principatus, a longitudine terræ, a latitudine orbis terrarum, a multitudine gentium quæ subjectæ sunt. Dicit etiam aliunde ejus auctoritatem, quod non solum extendetur per universum orbem terrarum, sed etiam per universum ævum. Immortalis enim, inquit, erit tui memoria, descripta in libris nostris, descripta in rebus publicis, descripta in præceptis. Vide quomodo suæ quoque prophetiæ prædicat perpetuitatem. Cum enim dixit, *Memor ero nominis tui in omni generatione et generatione*, hoc significavit. Etsi ergo, inquit, mortuus fuero, te tamen cantabo vel moriens. Corpus enim dissolvetur: literæ autem manent, et lex perpetua. *Propterea populi confitebuntur tibi.* Unde cœperat, illuc desinit, nempe in Christum. *Propterea.* Propter quam? Quod tot et tanta recte gesseris, quod tales principes constitueris, quod vitium exegeris, quod virtutem plantaveris, quod nostram naturam desponderis, quod hæc bona ineffabilia feceris: universus orbis terræ tibi laudem offeret, non in brevi tempore, nec in decem, et viginti, et centum annis, nec in parte orbis terrarum, sed terra et mare, quæ est habitabilis regio, et quæ non habitabilis, per omne ævum canent, gratias agentes pro bonis quæ a te acceperunt. Pro his autem omnibus nos quoque gratias agamus benigno et clementi Christo: per quem, et cum quo Patri gloria simul cum sancto Spiritu, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM XLV.

1. *In finem pro filiis Core, pro arcanis.* Alius, *Victoriæ auctori filiorum Core.* Alius, *Pro adolescentiis canticum (b).*

2. *Deus noster refugium et virtus, adjutor in tribulationibus, quæ invenerunt nos nimis.* Alius, *In afflictionibus inventus.* 3. *Propterea non timebimus dum turbabitur terra, et transferentur montes in cor maris.*

1. Solita utitur philosophia propheta a rebus qui-

(a) Hæc lectio est Aquilæ et Symmachi, ut videas in Hexaplis. Posterior autem pars versiculi sic effertur ibidem, *laudabunt te in sæcula perpetuo* (ὁμνήσουσι σε εἰς αἰῶνα διευκρίως).

(b) Hebraicum est *על־אלמוֹת*, super *Alamoth*: quod Hebraizantes esse putant vel instrumentum musicum, vel genus cantilenæ.

dem ad hanc vitam pertinentibus nos abducens, in spem autem supernam auditorem erigens. Ne mihi, inquit, dixeris arma, muros, et fossas, nec pecuniæ copiam, nec rei militaris scientiam, nec equorum multitudinem, nec arcus, sagittas et loricas, non sociorum vires, non militum phalanges, non robur corporis, et hostium experientiam. Sunt enim hæc omnia aranæ tela et umbra imbecilliora. Sed si velis videre copias inexpugnabiles, refugium insuperabile, præsidium quod non diripi, turrem quæ labefactari non potest, ad Deum confuge, vires illas attrahet. Recte autem dixit, *Deus refugium nostrum et virtus*: ostendens nos aliquando fugientes vincere, aliquando stantes et pugnantes. Utrumque enim oportet facere, et contra tendere, et declinare. Hoc etiam faciebat Paulus, aliquando quidem cedens, aliquando autem insultans iis qui adversabantur verbo veritatis. Hoc quoque Christus faciebat ut nos doceret: hoc quoque nos oportet facere, et recte cognoscere opportunitatem temporis, et orare quidem ne ingrediamur in tentationem, secundum illud dictum evangelicum: ubi autem advenerit, non esse molli et ignavo animo, sed fortiter resistere. *Adjutor in tribulationibus, quæ invenerunt nos nimis.* Quod sæpe dixi, nunc quoque dico: non prohibet quominus veniant afflictiones, sed ubi advenerint, assistit, nos frangi et probos efficiens. Illud autem *Nimis*, aut *Valde*, adjungendum est illi voci, *Adjutor*. Neque enim leve, sed insigne fert auxilium, plus præbens solatii ex ope lata quam sit suscepta molestia ex afflictionibus. Non enim quantum malorum conditio postulat, tantum nobis præbet auxilium, sed longe majus. *Propterea non timebimus, inquit, dum turbabitur terra.* Vides quomodo majus et longe copiosius fert auxilium? Non solum enim dixit, *Non capiemur, neque cademus, sed, Ne id quidem patiemur, quod est naturæ proprium, ut terreamur et timeamus.* Undenam autem hoc evenit? Ex eo quod sit copiosum auxilium. Terram autem hic, et montes, et cor maris, non dicit elementa, sed eorum nomine intolerabilia pericula significat. Etsi omnia, inquit, videamus confusa, etiamsi perturbationem plane intolerabilem, etsi ea omnia evenire quæ numquam facta fuerunt, etiamsi ipsam, ut ita dicam, creaturam cum seipsa collidi, ipsius naturæ terminos moveri, omnia ex ipsis convelli fundamentis, prima elementa confundi, et omnium denique rerum maximam fieri perturbationem, non modo non vincemur, sed ne timebimus quidem. In causa autem est, quod omnium horum Dominus opem ferat, manum porrigat et assistat. Si autem vel his eventibus minime cederemus, nec molles aut ignavi redderemur: multo magis si nos inimici invadant, et in nos aciem dirigant. 4. *Sonuerunt et turbatæ sunt aquæ eorum. Conturbati sunt montes in fortitudine ejus.* Alius, *Sonantibus et turbatis aquis, et concussis montibus in glorificatione ejus.* Postquam dixit, *Non timebimus, ne si omnia quidem confringantur ac collidantur, deinceps disserit de ejus potentia, quod scilicet sint vires ejus inexpugnabiles.* Et merito iu-

τοῦσι. Καὶ τὰ μὲν τῶν βασιλέων νόμιμα εἰσω τῶν οἰκείων ὄρων ἔχει τὴν ἰσχύν, τὰ δὲ τῶν ἀλλοτρίων προστάγματα πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἐξετάθη. Ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς οὐκ ἂν δύναίτο νομοθετεῖν Πέρσαις, οὐδὲ ὁ Περσῶν Ῥωμαίοις· οἱ δὲ Παλαιστινοὶ οὔτοι καὶ Πέρσαις, καὶ Ῥωμαίοις, καὶ Θραξί, καὶ Σκύθαις, καὶ Ἰνδοῖς, καὶ Μαύροις, καὶ πάση τῇ οἰκουμένη νόμους ἔθηκον· καὶ οὐχὶ ζώντων αὐτῶν ἐκράτησαν μόνον, ἀλλὰ καὶ τελευτησάντων ^a· καὶ μυριάκις ἂν ἔλοιοντο οἱ νομοθετηθέντες τὴν ψυχὴν ἀφείναι, ἢ τῶν νόμων ἀποστῆναι ἐκείνων. *Μνησθήσομαι τοῦ ὀνόματός σου ἐν πάση γενεᾷ καὶ γενεᾷ. Διὰ τοῦτο λαοὶ ἐξομολογήσονται σοι εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος.* Ἔτερός φησιν, *Ἀναμνήσω τὸ ὄνομά σου καθ' ἐκάστην γενεάν.* Διὰ τοῦτο λαοὶ ὑμνήσουσί σε διηνεκῶς. Ἄλλος, *Ἐπὶ τούτῳ λαοὶ ἐξομολογήσονται σοι.* Εἶπε τὸ μέγεθος τῆς ἀρχῆς ἀπὸ τοῦ μήκους τῆς γῆς, ἀπὸ τοῦ πλάτους τῆς οἰκουμένης, ἀπὸ τοῦ πλήθους τῶν [182] ἔθνων τῶν ὑποταγέντων. Λέγει καὶ ἐτέρωθεν αὐτῆς τὸ ἀξίωμα, ὅτι οὐ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἐκταθήσεται μόνον, ἀλλὰ καὶ πανταχοῦ τοῦ αἰῶνος. Ἀθάνατος γὰρ ἔσται, φησὶν, ἡ μνήμη σου, ἀνάγραπτος ἐν ταῖς βίβλοις ταῖς ἡμετέραις, ἀνάγραπτος ἐν ταῖς πολιτείαις, ἀνάγραπτος ἐν τοῖς προστάγμασι. Ὅρα πῶς καὶ τῆς οἰκείας προφητείας τὸ διαρκὲς προφητεύει. Εἰπὼν γὰρ, *Μνησθήσομαι τοῦ ὀνόματός σου ἐν πάση γενεᾷ καὶ γενεᾷ*, τοῦτο ἐδήλωσε. Κἂν ἐγὼ τελευτήσω, φησὶν, ἀλλ' ἄσσομαι εἰς σὲ καὶ τελευτῶν. Τὸ μὲν γὰρ σῶμα διαλυθήσεται· τὰ δὲ γράμματα μένει, καὶ ὁ νόμος διαρκής. Διὰ τοῦτο λαοὶ ἐξομολογήσονται σοι. Ὅθεν ἤρξατο, ἐνταῦθα κατέλυσε, εἰς τὸν Χριστόν. Διὰ τοῦτο. Ποῖον; Ὅτι τσαῦτα κατώρθωσας, ὅτι τοιοῦτους ἀρχοντας ἐπέστησας, ὅτι κακίαν ἤλασας, ὅτι ἀρετὴν ἐφύτευσας, ὅτι τὴν φύσιν ἡρμόσω τὴν ἡμετέραν, ὅτι τὰ ἀπόρρητα ταῦτα εἰργάσω ἀγαθὰ· πᾶσά σοι ἡ οἰκουμένη ὕμνον ἀνοίσει ^b, οὐκ ἐν βραχεὶ χρόνῳ, οὐδὲ ἐν δέκα, καὶ εἰκοσι, καὶ ἑκατὸν ἔτεσιν, οὐδὲ ἐν μέρει τῆς οἰκουμένης, ἀλλὰ γῆ καὶ θάλαττα, οἰκουμένη τε καὶ ἀοίκητος διὰ παντὸς τοῦ αἰῶνος ἄσσονται, χάριν ὁμολογοῦντες ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς τοῖς γεγενημένοις. Ὑπὲρ δὴ τούτων ἀπάντων καὶ ἡμεῖς εὐχαριστήσωμεν τῷ φιλανθρώπῳ Χριστῷ, δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ἡ δόξα, ἅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Εἰς τὸν με' Ψαλμον.

Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῶν υἱῶν Κορέ, ὑπὲρ τῶν κρυφίων. Ἄλλος, *Τῷ ρικοποιῶ τῶν υἱῶν Κορέ.* Ἄλλος, ^c *Ὑπὲρ νεοτήτων ἵσμα.*

Ὁ Θεὸς ἡμῶν καταφυγὴ καὶ δύναμις, βοηθὸς ἐν θλίψεσι, ταῖς εὐρούσαις ἡμᾶς σφόδρα. Ἄλλος, *Ἐν θλίψεσιν εὐρισκόμενος.* Διὰ τοῦτο οὐ φοβηθήσομεθα ἐν τῷ ταρασσεσθαι τὴν γῆν, καὶ μετατίθεσθαι ὄρη ἐν καρδίαις θαλασσῶν.

^a. Τῇ συνήθει κέχρηται φιλοσοφία ὁ προφήτης, τῶν μὲν βιωτικῶν ἀπάγων πραγμάτων, εἰς δὲ τὴν ἐλπίδα τὴν ἄνωθεν ἀνάγων τὸν ἀκρωατὴν. Μὴ γὰρ μοι ὄπλα καὶ τείχη καὶ τάφρους εἶπης, φησὶ, μηδὲ περιουσίαν

χρημάτων, καὶ πολεμικῶν ἐμπειρίαν, καὶ πλήθος ἵππων, μηδὲ τόξα, καὶ βέλη, καὶ θώρακας, μηδὲ συμάχων πλῆθη, καὶ στρατιωτῶν φάλαγγας, μηδὲ σώματος ἰσχύν, καὶ πολεμίων παῖραν. Πάντα ταῦτα ἀράχνης καὶ σκιάς ἀδρανέστερα. Ἄλλ' εἰ βούλει τὴν ἀμαχὸν ἰδεῖν δύναμιν, τὴν καταφυγὴν τὴν ἀχείρωτον. τὸ φρούριον τὸ ἄσυλον, τὸν πύργον τὸν ἀσειστον, ἐπὶ [183] τὸν Θεὸν κατάφευγε, ἐκείνην ἐπισπῶ τὴν ἰσχύν. Καὶ καλῶς εἶπεν, *Ὁ Θεὸς ἡμῶν καταφυγὴ καὶ δύναμις*· δεικνὺς ὅτι ποτὲ μὲν φεύγοντες νικῶμεν, ποτὲ δὲ ἰστάμενοι καὶ πολεμοῦντες. Καὶ γὰρ ἀμφοτέρωτα ταῦτα δεῖ ποιεῖν, καὶ ἡμῶσε χωρεῖν, καὶ ἐκκλίβειν. Τοῦτο καὶ Παῦλος ἐποίησε, ποτὲ μὲν ὑποχωρῶν, ποτὲ δὲ ἐπεμβαίνων τοῖς ἐναντιουμένοις τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας. Τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς ἐποίησε διδάσκων ἡμᾶς· τοῦτο καὶ ἡμᾶς δεῖ ποιεῖν, καὶ εἰδέναι μετὰ ἀκριθείας καιρῶν ἐπιτηδειότητα, καὶ εὐχεσθαι μὲν μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμὸν κατὰ τὸ λόγιον ἐκεῖνο τὸ εὐαγγελικόν· παραγενομένου δὲ, μὴ μαλακίζεσθαι, ἀλλ' ἐστάναι γενναίως. *Βοηθὸς ἐν θλίψεσι ταῖς εὐρούσαις ἡμᾶς σφόδρα.* Ὁ πολλάκις εἶπον, καὶ νῦν λέγω. Οὐ κωλύει τὰς θλίψεις ἐπελθεῖν, ἀλλὰ παραγενομένων παρισταται, χρησίμους ἡμᾶς ἐργαζόμενος καὶ δοκίμους. Τὸ δὲ *Σφόδρα* τῷ *Βοηθὸς* προσνεμητέον. Καὶ γὰρ οὐχ ὡς ἔτυχε βοηθεῖ, ἀλλὰ μετὰ τῆς ὑπερβολῆς, πλείονα παρέχων τὴν ἀπὸ τῆς συμμαχίας παράκλησιν τῆς ἀπὸ τῶν θλίψεων ὀδύνης. Οὐ γὰρ ὅσον ἀπαιτεῖ τῶν δεινῶν ἡ φύσις, τοσαύτην ἡμῖν παρέχει τὴν συμμαχίαν, ἀλλὰ πολλῶν πλείονα. Διὰ τοῦτο οὐ φοβηθήσομεθα, φησὶν, ἐν τῷ ταρασσεσθαι τὴν γῆν. Ὅρᾳ πῶς πλείονα παρέχει τὴν βοήθειαν, καὶ ἐκ πολλῆς τῆς παρουσίας; Οὐ γὰρ εἶπεν, Οὐ μόνον οὐχ ἀλωσόμεθα ^d, οὐδὲ πεσοῦμεθα, ἀλλ' οὐδὲ ὁ κοινὸν τῆς φύσεως ἐστὶ πεισόμεθα, τὸ φοβηθῆναι καὶ δεῖσαι. Πόθεν δὲ τοῦτο γίνεται; Ἐκ τοῦ τὴν συμμαχίαν ἐκ παρουσίας ἐπιέναι. Γῆν δὲ ἐνταῦθα, καὶ ὄρη, καὶ καρδίαν θαλασσῶν, οὐ τὰ στοιχεῖά φησιν, ἀλλὰ τῷ ὀνόματι τούτων τοὺς ἀφορήτους κινδύνους ἀθίττεται. Κἂν πάντα ἴδωμεν συγκεχυμένα, φησὶ, κἂν ταραχὴν ἀφῆρητον, κἂν ταῦτα συμβαίνοντα, ἃ μηδέποτε γέγονε, κἂν αὐτὴν, ὡς ἂν εἶποι τις, τὴν κτίσιν συρρήγνυμένην ἑαυτῇ, καὶ τοὺς τῆς φύσεως κινουμένους ὄρους, καὶ πάντα ἐκ βάθρων ἀνασπώμενα, καὶ τὰ πρῶτα στοιχεῖα συγχεόμενα, καὶ τοσαύτην γινομένην τὴν ταραχὴν, οὐ μόνον οὐχ ἀλωσόμεθα, ἀλλ' οὐδὲ δεῖσομεν. Τὸ δὲ αἴτιον, ὅτι ὁ πάντων τούτων Δεσπότης βοηθεῖ, καὶ χεῖρα ὀρέγει, καὶ παρίσταται. Εἰ δὲ τούτων γινομένων οὐκ ἂν ἐνδοίημεν, οὐδὲ καταμαλακισθῆμεν· πολλῶν μᾶλλον ἐπιόντων τῶν ἐχθρῶν, καὶ τῶν πολεμίων παραταττομένων. *Ἦχησαν καὶ ἐταράχθησαν τὰ ὕδατα αὐτῶν. Ἐταράχθησαν τὰ ὄρη ἐν τῇ κραταιότητι αὐτοῦ.* Ἄλλος ^e φησὶν· *Ἐχούρων καὶ θολουμένων τῶν ὑδάτων, καὶ σειομένων ὀρέων ἐν τῷ ἐνδοξασμῷ αὐτοῦ.* Εἰπὼν, ὅτι οὐ δεῖσομεν συρρήγνυμένων ἀπάντων, λοιπὸν περὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ διαλέγεται, ὅτι ἅμαχος αὐτοῦ ἡ ἰσχὺς. Καὶ εἰκότως φησὶν, οὐ δεδοίκαμεν, καὶ ὅπερ ἀεὶ ποιεῖ, νῦν

^d Reg. 654 οὐ μόνον οὐ κολασόμεθα. Savil. οὐ γὰρ εἶπε μόνον, οὐχ ἄλ.

^e Symmachus. Ibid. alii legunt ἐν παραδοξασμῷ, ut videas in Hexaplis. Mox λοιπὸν ante περὶ τῆς δυνάμεως in Morel., sed habetur in mss. et in Savil.

^a Alius τελευτησάντων πεπήγασιν.

^b Morel. ἀνώσει. Reliqui ἀνοίσει.

^c Unus ἐπὶ νεοτητων. Aquila habet ὑπὲρ τῶν νεοτητων.

μὲν ἀπὸ τῆς κτίσεως, νῦν δὲ ἀπὸ τῶν τοῖς ἀνθρώποις συμβαινόντων ἀνακηρύττει αὐτοῦ τὴν ἰσχὺν, τοῦτο [184] καὶ ἐνταῦθα ποιεῖ.

Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστι· Σείει πάντα, σαλεύει, μετατίθησιν, ὅταν βούληται· οὕτως αὐτῷ ῥάδια καὶ εὐκόλα πάντα. Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ τὰ πλήθη ἐνταῦθα ἀνίττεσθαι τῶν ἀνδρείων, καὶ τοὺς ὑψηλοὺς τῶν πολεμίων, καὶ τὸν ἀπειρον λαὸν τῶν ἐναντίων. Τοσαύτη γὰρ αὐτοῦ ἡ δύναμις, φησὶν, ὡς ἀπλῶς νεῦσαι, καὶ ταῦτα πάντα γίνεσθαι. Πῶς οὖν δυνάμεθα φοβεῖσθαι τοιοῦτον ἔχοντες Δεσπότην; *Διάψαλμα*. Ἄλλος, *Ἀεὶ τοῦ ποταμοῦ τὰ ὄρμηματα*. Ἄλλος, *Διαιρέσεις*. Ὁ δὲ Ἑβραῖος, *Φαλιγιῦν*. *Εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ· ἠγίασε τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ ὁ Ὑψίστος*. Ἄλλος φησὶ, *Τὸ ἅγιον τῆς κατασκηνώσεως τοῦ Ὑψίστου*. Ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ αὐτῆς, καὶ οὐ σαλευθήσεται. *Βοηθήσει αὐτῇ ὁ Θεὸς τῷ πρὸς ἂ πρῶτῳ πρῶτῷ*. Ἄλλος φησὶ, *Περὶ τὸν ὄρθρον*. Ἄλλος, *Τὸ νεῦσαι πρῶτῶν*. Εἰπὼν περὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ καὶ τῆς ἰσχύος, καὶ ὅτι ῥάδια αὐτῷ πάντα, εἰς τὴν τῆς Ἰουδαϊκῆς προνοίας ὑπόθεσιν μετατίθησιν τὸν λόγον, τὰ δεδομένα αὐτοῖς ἀγαθὰ διὰ βραχέων λέξεων παριστάς. Οὗτος γάρ, ὁ οὕτω δυνατὸς, ὁ οὕτως ἰσχυρὸς καὶ φοβερός, καὶ πάντα ἄγων καὶ φέρων, ὁ πάντα σείων καὶ κινῶν, καὶ μετατιθεὶς καὶ μεθιστάς, μυρίων τὴν πόλιν ἡμῶν ἐνέπλησεν ἀγαθῶν. Ποταμὸς γὰρ ἐνταῦθα τὸ δαψιλὲς τῆς χορηγίας τῶν ἀνωθεν διουρεῶν, καὶ τὸ ἀκώλυτον καὶ τὸ ἐκκεχυμένον παριστήσιν, ὡς ἀνεὶ ἔλεγε· Καθὰπερὲκ πηγῶν ἡμῖν ἅπαντα ἐπιβρέει τὰ ἀγαθὰ. Ὡςπερ γὰρ ποταμὸς εἰς μυρία σχιζόμενος μέρη, τὴν ὑποκειμένην ἄρδει χώραν· οὕτως ἡ τοῦ Θεοῦ πρόνοια πανταχόθεν ἐπιβρέει, δαψιλῶς φερομένη, καὶ ροιζηδὸν ἐπιουῶσα, καὶ πάντα πληροῦσα. Οὐκ ἀσφάλειαν δὲ παρέχει μόνον ἡμῖν, οὐδὲ βοήθειαν ἀβραγῆ, ἀλλὰ καὶ πνευματικὴν χαρὰν· διὸ φησὶν· ἠγίασε τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ ὁ Ὑψίστος. Καὶ τοῦτο δὲ εὐεργεσίας αὐτοῦ μέρος οὐ μικρὸν, τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ καλέσαι τὸν τόπον.

β'. Καὶ οὐκ ἀπλῶς τέθεικε τὸ, Ὁ Ὑψίστος. Ὁ οὖν ἢ οὕτως ὑψηλὸς, ὁ μηδενὶ τόπῳ περιεχόμενος, ἡ ἀφρατος οὐσία, κατηξίωσε σκῆνωμα αὐτοῦ καλέσαι τὴν πόλιν τὴν ἡμετέραν, καὶ πάντοθεν αὐτὴν συνέχει. Τοῦτο γὰρ ἐστὶν, *Ἐν μέσῳ αὐτῆς*, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ λέγει· *Ἴδου ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι*. Πάντοθεν αὐτὴν συγκροτεῖ· διὰ τοῦτο οὐ μόνον οὐδὲν πείσεται δεινόν, ἀλλ' οὐδὲ σαλευθήσεται. Καὶ τὸ αἷτιον, ὅτι ταχίστης ἀπολαύει τῆς συμμαχίας, ἐτοίμου καὶ παρεσκευασμένης οὐσίας· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ *Πρῶτῷ* οὐ μελλούσης, οὐδὲ βραδυνούσης, ἀλλὰ νεαρᾶς ἀεὶ καὶ ἀκμαζούσης, καὶ ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι. Ἐταράχθησαν ἔθνη. Ἄλλος, *Συνήχθησαν ἔθνη*. *Ἐκλίναν βασιλεῖαι*. *Ἐδωκε φωνὴν αὐτοῦ ὁ Ὑψίστος, ἐσαλεύθη ἡ γῆ*. Δείκνυσιν αὐτοῦ τῆς βοήθειας ἐνταῦθα τὴν δύναμιν. Οὐ γὰρ δὴ τῶν τυχόντων ἐπιόντων, ἀλλὰ βασιλέων, ἔθνων πάντοθεν συνιόντων, [185] κυκλούντων, πολιορκοῦντων πόλιν μίαν, οὐ μόνον οὐδὲν ἔπαθεν ὑπ' αὐτῶν δεινόν, ἀλλὰ καὶ περιεγένετο, καὶ ἐκράτησε, καὶ περιέτρεψε τοὺς ἐπιόντας. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ, *Ἐκλίναν βασιλεῖαι, ἔδωκε φωνὴν αὐτοῦ ὁ Ὑψίστος*· ὡς ἂν εἴποι τις, Ἀὐτοβρεῖ

τὰς πόλεις εἶλε. Παχὺ μὲν τὸ ῥῆμα, καὶ ἀνθρωπικώτερον τὸ εἰρημένον. Οὐδὲ γὰρ φωνῆ καὶ βοῆ ὁ Θεὸς νικᾷ, ἀλλὰ νεύματι μόνῳ καὶ βουλήματι. Ἄλλ' ὅμως ἀπὸ τῶν παχυτέρων αὐτὸν ἀνάγων, τῶν ἑλλων ὑψηλοτέραν ἐπενόησε λέξιν. Ἐπειδὴ γὰρ ἀεὶ ὀπλιζόμενον αὐτὸν εἰσάγει, δείκνυς ὅτι πάντα ἐκεῖνα μεταφορικῶς εἴρηται, καὶ τροπικώτερον, καὶ συγκαταβατικώτερον (ὁ γὰρ Θεὸς οὐδεὶς τούτων δεῖται), ἐπήγαγεν, *Ἐδωκε φωνὴν αὐτοῦ, καὶ ἐσαλεύθη ἡ γῆ*· δείκνυς, ὅτι οὐ μόνον πόλεις, καὶ ἔθνη, καὶ χώρας, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ στοιχεῖον διασειεῖ. Οἶδε δὲ καὶ γῆν τὰ πλήθη καλεῖν, ὡς ὅταν λέγῃ· *Καὶ ἦν πᾶσα ἡ γῆ χεῖλος ἔν. Κύριος τῶν δυνάμεων μεθ' ἡμῶν*. Ἀντιλήπτω ἡμῶν ὁ Θεὸς Ἰακώβ. Ὁ δὲ Ἑβραῖος ἀντιτοῦ, *Τῶν δυνάμεων, Σαβαώθ* εἶπεν. Ὅρα πῶς ἀπὸ τῆς γῆς ἀνάγει τὸν λόγον ἐπὶ τὸν οὐρανόν, εἰς τοὺς ἀπείρους τῶν ἀγγέλων δήμους, εἰς τὰ ἔθνη τῶν ἀρχαγγέλων, εἰς τὰς δυνάμεις τὰς ἀνω. Τί γὰρ μοι λέγεις στρατόπεδα, καὶ βαρβάρους, καὶ ἀνθρώπους ἀπολλυμένους; φησὶν. Ἐνόησον αὐτοῦ τὴν ἰσχὺν, ἀπὸ τῆς ἐν τοῖς οὐρανοῖς βασιλείας, ὅσα στρατόπεδα τῶν ἀοράτων δυνάμεων ὑφ' ἑαυτῷ τεταγμένα ἔχει. Καὶ καλῶς δυνάμεις ἐκάλεσε, τὴν ἰσχὺν αὐτῶν ἐνδεικνύμενος· ὅπερ ^c καὶ ἀλλαχοῦ φησὶ· *Δυνατοὶ ἰσχύϊ, ποιῶντες τὸν λόγον αὐτοῦ*. Καὶ γὰρ εἰς ἀγγελὸς ποτε ἐξελθῶν, ἑκατὸν ὀγδοήκοντα πέντε χιλιάδας ἀνεῖλε. Τί οὖν εἰ δυνατὸς μὲν ἐστὶν, οὐ βούλεται δὲ ἡμῖν χεῖρα ὀρέξει; Ἀλλὰ μηδὲ τοῦτο δείξης, φησὶ· διὰ τοῦτο ἐπήγαγεν, *Ἀντιλήπτω ἡμῶν*. Οὐκοῦν καὶ βούλεται καὶ δύναται· μὴ τοίνυν φοβοῦ. Τί οὖν εἰ ἡμεῖς ἀνάξιοι; Ἀλλὰ πατρώαν πρὸς αὐτὸν ἔχομεν φιλοφροσύνην. Διὸ καὶ τοῦτο προστιθεὶς ἔλεγεν ^d, Ὁ Θεὸς Ἰακώβ, ὡς ἀνεὶ ἔλεγεν· Ἀεὶ τοῦτο τὸ ἔθος αὐτῷ, φησὶν, ἀνωθεν, καὶ ἐξ ἀρχῆς. *Διάψαλμα*. Ἄλλος, *Ἀεὶ. Δεῦτε καὶ ἴδετε τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, ἃ ἔθετο τέρατα ἐπὶ τῆς γῆς, ἀνταναιφῶν πολέμους μέχρι τῶν περάτων τῆς γῆς. Τόξον συντρίψει, καὶ συνθλάσει ὄπλον* (ἄλλος λέγει, *Συνέκλασε*), καὶ θυρεοὺς κατακαύσει ἐν πυρὶ. Ἄλλος, *Καὶ ἀμάξιας ἐμπρήσει ἐν πυρὶ*. Εἰπὼν περὶ τῆς γῆς, περὶ τῆς θαλάσσης, περὶ τῶν ὄρων, περὶ τῆς πνευματικῆς χορηγίας τῆς εἰς αὐτοὺς γεγενημένης, περὶ τῆς συμμαχίας, πάλιν ἐκτείνει τὴν ὑπόθεσιν πρὸς τοὺς θεατὰς, ἐπὶ τὰ τρόπαια αὐτοῦ καλῶν ἐξ ἡδονῆς πολλῆς, καὶ τῆς πρὸς τὸν Δεσπότην διαθέσεως, καὶ τὰς νίκας ἀναγορεύων, ἅς ὑπὲρ αὐτῶν εἰργάσατο. Καὶ καλῶς εἶπε, *Τέρατα*, οὐκ εἶπε, νίκαι καὶ τρόπαια. Οὐ γὰρ κατὰ ἀκολουθίαν ἐγένετο τὰ γινόμενα, οὐδὲ ὄπλοις καὶ δυνάμει σωμάτων τὰ τῆς μάχης ἐκρίνετο, ἀλλὰ Θεοῦ νεύματι, τῶν πραγμάτων δηλούντων, ὅτι αὐτὸς [186] ἦν ὁ στρατηγῶν. Ἐπειδὴ γὰρ οἱ ἀσθενεῖς τοὺς δυνατοὺς ἐνίκων, οἱ ὀλίγοι τοὺς πολλοὺς, οἱ κεκρατημένοι τοὺς κρατοῦντας, καὶ παρ' ἐλπίδα τὰ πράγματα ἐγένετο, εἰκότως αὐτὰ τέρατα καλεῖ, ἅτε παραδόξως συμβαίνοντα, καὶ πανταχοῦ τῆς γῆς ἐκτεταμένα.

γ'. Τοῦτο δὲ οὐκ ἄν τις ἀμάρτοι καὶ κατὰ ἀναγωγὴν ἐκλαβῶν, καὶ εἰς τὸν παρόντα καιρὸν. Καὶ γὰρ πόλεμον χαλεπὸν κατέλυσε τὸν τῶν δαιμόνων, καὶ παντα-

^a Alius τὸ πρὸς. *Infra unius τῷ νεῦσαι, et hæc est Aquilæ interpretatio.*

^b Morel. ὁ γάρ.

^c Morel. ὡςπερ.

^d Alii et Savil. διὸ καὶ τοῦτο δηλῶν εἶπεν. *Sub hæc non pauca decrant in Morel. quæ ex aliis suppleuntur*

quit, Non timebimus, et quod semper facit, nunc quidem ex creaturis, nunc vero ex iis quæ hominibus accidunt vires ejus prædicans, hoc ipsum hic quoque facit.

Omnia Deo proclivia; Dei providentia cum fluvio confertur. — Quod autem dicit, est ejusmodi: Omnia concutit, labefacit, transfert quando voluerit; adeo sunt illi omnia prompta et proclivia. Mihi autem videtur hic significare multitudinem virorum fortium, et præstantissimos hostium, et infinitum populum adversariorum. Tanta est enim, inquit, ejus potestas ut, modo annuat, hæc omnia fiant. Quomodo ergo poterimus timere qui talem habemus Dominum? *Diapsalma.* Alius, *Semper. 5. Fluminis impetus.* Alius, *divisiones.* Hebræus autem, *Phalagau. Lætificant civitatem Dei: sanctificavit tabernaculum suum Altissimus.* Alius ait: *Sanctum habitationis Altissimi. 6. Deus in medio ejus, et non commovebitur. Adjuvabit eum Deus mane diluculo.* Alius dicit: *Circa matutinum.* Alius, *Cum hora matutina instat.* Postquam dixit de ejus potestate et virtute, et ei omnia esse facilia, ad ejus erga Judæos providentiæ argumentum convertit orationem, paucis ostendens quæ bona eis data fuerint. Hic enim, qui est adeo fortis, adeo potens terribisque, qui omnia fert et agit, qui omnia movet, concutit, et transfert ac traducit, implevit civitatem nostram bonis innumeris. Fluvius enim hic profusam, copiosam, et quæ arceri nequit supernorum donorum copiam ostendit, perinde ac si diceret: Tamquam ex fontibus omnia nobis bona profluunt. Sicut enim fluvius qui scinditur in multas partes, subjectam regionem irrigat: ita Dei providentia omni ex parte influit, abunde promanans, cum susurro perfluens, et omnia implens. Non solum autem præbet nobis securitatem, infractamque auxilium, sed etiam spirituale gaudium: et ideo dicit: *Sanctificavit tabernaculum suum Altissimus.* Quinetiam hoc ipsum est non parva pars beneficii, tabernaculum suum locum nostrum vocare.

2. Neque enim tenere posuit illud, *Altissimus.* Qui est ergo adeo altus, qui nullo loco comprehenditur, qui est substantia ineffabilis, dignatus est vocare nostram civitatem suum tabernaculum, eamque omni ex parte continet. Hoc enim sibi vult illud, *In medio ejus:* quemadmodum etiam dicit: *Ecce ego vobiscum sum (Math. 28. 20).* Undique eam complectitur; et ideo non modo nihil grave patietur, sed ne commovebitur quidem. Causa autem est, quod celerrimum assequitur auxilium, utpote quod sit promptum et paratum: hoc enim sibi vult illud, *Mane diluculo:* quod non differtur, nec protrahitur, sed est semper recens et vegetum, et in tempore opportuno. 7. *Conturbatæ sunt gentes.* Alius, *Congregatæ sunt gentes. Inclinata sunt regna. Dedit vocem suam Altissimus, mota est terra.* Ostendit hic vim ejus auxilii. Non enim quibuslibet invadentibus, sed regibus, gentibus undique coeuntibus, unam civitatem circumdantibus et obsidentibus, non modo nihil grave ab eis passa est, sed etiam vicit, superavit, et evertit eos qui invadebant. Hoc etiam sibi vult illud, *Inclinata sunt regna, dedit vocem*

suam Altissimus: perinde ac si dixeris, Vel solo clamore cepit urbes. Verbum quidem crassum, et quod humano more dictum est: neque enim vincit Deus voce et clamore, sed solo nutu et voluntate. Sed tamen ex his quoque crassioribus cum sustollens, aliis altiore dictionem excogitavit. Quia enim eum semper introducit armatum, ostendens illa omnia dicta esse metaphorice, et tropice, et ut se ad nostrum captum accommodaret (Deus enim nullo eorum indiget), subjunxit: *Dedit vocem suam, et commota est terra;* ostendens ipsum non solum urbes, gentes, et regiones, sed ipsum etiam elementum concutere. Solet autem terram quoque vocare multitudinem, ut quando dicit: *Et erat omnis terra labium unum (Gen. 11. 1).* 8. *Dominus virtutum nobiscum. Susceptor noster Deus Jacob.* Hebræus autem pro eo quod est, *Virtutum,* dixit *Sabbath.* Vide quomodo a terra tollit orationem ad cælum, ad infinitos angelorum cætus, ad gentes archangelorum, ad supernas potestates. Quid enim mihi dicis castra, barbaros, et homines qui pereunt? Considera ejus vires ex regno quod in cælis obtinet: quot invisibilium potestatum exercitus sub se habeat instructos. Recte autem eos appellavit virtutes, vires eorum ostendens: sed etiam dicit alibi: *Potentis virtute, facientes verbum ejus (Psal. 102. 20).* Etenim unus angelus cum aliquando esset egressus, centum octoginta quinque millia sustulit (*4. Reg. 19. 35*). Quid igitur, si est quidem potens, non vult autem nobis manum præbere? Atqui ne hoc timueris: ideo enim subjunxit, *Susceptor noster.* Et vult igitur et potest: ne ergo timeas. Quid si nos sursum indigni? Sed habemus a patribus traditam ejus in nos benignitatem. Hoc itaque subjiciens, dixit, *Deus Jacob:* quasi diceret, Jam olim, et ab initio hæc fuit semper ejus consuetudo. *Diapsalma (a).* Alius, *Semper. 9. Venite et videte opera Domini, quæ posuit prodigia super terram, 10. auferens bella usque ad fines terræ. Arcum conteret, et confringet arma (alius, Confregit), et clypeos comburet igni. Alius, et currus comburet in igni.* Postquam dixit de terra, de mari, de montibus, de spirituali quæ ipsis facta est copia, de auxilio, ad spectatores rursus argumentum extendit, eos vocans ad tropæa ex magna voluptate, et summa in Dominum affectione, et narrans victorias quas pro eis obtinuit. Recto autem dixit, *Prodigia,* non autem victorias et tropæa. Non enim quæ fiebant, certo ordine et serie agebantur: nec armis et virtute corporum decernebatur prælium, sed Dei nutu, rebus significantibus esse Imperatorem. Quoniam enim potentes vincebantur ab imbecillis, multi a paucis, qui dominatum obtinebant, ab iis qui eis parebant, et res præter spem succedebant, ea jure vocat prodigia, ut quæ admirabiliter et præter spem eveniebant, et ubique terrarum sparsa fuerant.

3. *Pax in terram per Christum allata; ignis, ira Dei.* — Non aberraverit autem quisquam, si hoc per anagogen ad præsens etiam tempus desumpserit. Difficile enim

(a) *Diapsalma,* pro quo Hebræi habent, *Sela.*

dæmonum bellum confecit, et per universum orbem terræ pacem extendit: quin etiam quod sub sensum cadit, eorum bellum depulit. Quod Esaias quoque significans dicebat: *Contudent gladios suos in aratra, et lanceas suas in falces, et non sumet gens adversus gentem gladium, nec discent amplius bellare (Isai. 2. 4)*. Ante Christi enim adventum, omnes homines armis instructebantur, et nullus erat ab hoc munere immunis, et civitates pugnabant adversus civitates, et bello ubique confligebatur; nunc autem major pars terræ degit in pace, omnibus secure artes exercentibus, terram colentibus, et mare navigantibus: sunt autem pauci milites, qui pro aliis omnibus militant. Quia etiam eorum quoque nullus esset usus reliquus, si quæ decet faceremus, et non opus haberemus, ut commonefieremus, ab afflictionibus. Ignem autem hic vocat ejus iram, et dicit rem quæ accidit, quod scilicet arma eorum et currus combusserint, cum eos per vim vicissent, quod etiam dicit Ezechiel (*Ezech. 59. 10*); et quicumque sunt studiosi norunt historiam. 11. *Vacate et videte, quoniam ego sum Deus. Exultabor in gentibus, et exultabor in terra.* Alius, *Caramini, et cognoscite.* Alius, *Sinite ut cognoscatis*: Hebræus autem dicit, *O. arphou ouadou*. Hic mihi videtur alloqui gentes, propemodum hoc dicens: Novistis quidem ejus vires, et potentiam, quæ ubique terrarum se extendit: opus est autem vobis otio, opus est sano animo. Hoc porro significat etiam illud, *Sinite*: Errorem dimittite, a priori vite instituto recedite, a rerum improbarum, quæ vos detinent, caligine respirate, ut deducti a doctrina miraculorum, quietoque animo præditi, Deum universorum agnoscatis. Neque enim miracula solum sufficiunt, nisi adsit pius et gratus animus. Nam apud Judæos quoque facta sunt miracula, nec ex eis quidquam emolumenti ad illorum salutem allatum est. Quemadmodum enim non sufficiunt solis radii, nisi oculus quoque sit purus et sanus: ita nec hic quidem sola miracula sufficiunt. Quocirca cum de illis disseruisset, hortatur eos qui sunt ex illis utilitatem capturi, ut resipiscant a malis quæ eos captos detinent, ut possint cognoscere Deum universorum. *Vacate, et videte, quoniam ego sum Deus, non simulacra, nec statuae.* Vacate igitur, et multa evidentissima vobis argumenta ostendam. Hoc enim sibi vult illud, *Exultabor in gentibus, et exultabor in terra*, hoc est, Per opera vobis magnus et excelsus ostendar. Habet enim propriam altitudinem pura illa, ab interitu aliena et ineffabilis natura. Sed quoniam vos eam non perspicitis, eam vobis per opera ostendam. Non solum autem in Palestina, nec solum Jerosolymis, sed etiam apud vos gentes. Ita ergo exaltatur, eos vincens ac superans, miracula faciens Babylone, miracula in Ægypto, miracula in deserto, miracula per universum orbem terrarum, ut illi undique habeant doctrinam ejus cognitionis. 12. *Dominus virtutum nobiscum, susceptor noster Deus Jacob.* Hic est ergo Deus, qui est ubique magnus, qui est ubique excelsus, is semper stetit nobiscum. Ne ergo timea-

tis, neque conturbemini, cum habeatis Dominum adeo inexpugnabilem: quem decet gloria, honor, et magnificentia, cum Patre principii experte, et vivifico suo Spiritu, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM XLVI.

1. *In finem, pro filiis Core.* Alius, *Victoriæ auctori filiorum Core.*
2. *Omnes gentes, plaudite manibus.* Alius, *Manu. Jubilate Deo in voce exultationis.* Alius, *Significate in voce laudationis.* 3. *Quoniam Dominus excelsus, terribilis, rex magnus super omnem terram.*

1. Hic etiam Psalmus idem tangit argumentum, dicens victorias et tropæa quæ contra hostes sibi pararunt, et universum orbem terrarum vocans ad ea laudanda, quæ gesta sunt. Sed nonnullis fortasse videtur divini Spiritus hortatione indignum esse procœmium, necnon ejusmodi jussio, plausus, strepitus, et vociferationes. Neque enim iis, qui in hunc venerandum locum ad docendum constitutum, coeunt, hæc fortasse conveniunt, dixerit quispiam; sed iis qui in scena et conviviiis verantur, crotala pulsare et plaudere manibus: viris autem qui docentur a gratia Spiritus, convenit quies, ordo, et moderatio. Quid ergo his significatur, et quam jubilationem, quem plausum ait? Consueverunt enim hoc facere, qui instructa acie prælio sunt decertaturi, jubilate, inquam, et manibus maximos plausus edere, ad hostes perterrendos: a tranquillo autem animo est hoc alienum. Psalmus vero jubet utrumque, et plaudere manibus, et jubilate. Quid est ergo quod dictum est? Nihil aliud, nisi voluptatem, et signum victoriæ significat. Nam alibi quoque propheta inducit fluvios plaudentes manibus, *Fluvii*, dicens, *plaudent manibus in idipsum (Psal. 97. 9)*. Esaias autem arbores quoque adducit hoc facientes (*Isai. 55. 12*); hic ipse autem rursus et montes, et colles exsultantes (*Psal. 113. 4*): non ut hoc intelligamus, nempe montes et colles exsultare, nec plaudere fluvios vel manus habere (hoc esset enim extrema amentia), sed ut summam discamus voluptatem. Ita etiam possumus videre in hominibus. Et cur non dixit, *Gaudete et exsultate*, sed, *Plaudite, et, Jubilate*? Ut nobis insignem ostendat voluptatem. Quemadmodum enim Christus, quando dicit, *Tu autem quando jejunas, unge caput tuum, et faciem tuam lava (Matth. 6. 17)*, non hoc dicit, præcipiens ut ungamur (nemo enim nostrum hoc facit), sed ut ostendamus gaudium, lætumque animum (præcipit enim ut lætus jejuset, tristitiam non præ se ferens): ita etiam hic quoque non hoc jussi sumus, nempe plaudere manibus, et jubilate, sed dum psallimus, lætari, et voluptate affici. Jure autem sumpserit quispiam Psalmum per anagogen, historia sublimior effectus. Nam etsi initium ac procœmium ducit a sensibilibus, ad intelligibilia tamen deducit auditorem.

Scriptura sacra ut accipienda. — Quod enim autes

χοῦ τῆς οἰκουμένης τὴν εἰρήνην ἐξέτεινε ^a, καὶ τὸν αἰσθητὸν δὲ αὐτῶν πόλεμον συγκατέβαλεν. Ὅπερ καὶ ὁ Ἡσαΐας δηλῶν ἔλεγε· *Συντριψούσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα, καὶ οὐ λήψεται ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν.* Πρὸ μὲν γὰρ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας πάντες ἄνθρωποι ὄπλα ἐτίθεντο, καὶ οὐδεὶς ἀτελής ταύτης τῆς λειτουργίας ἦν, καὶ πόλεις πρὸς τὰς πόλεις ἐμάχοντο, καὶ διόλου τὰ τῶν πολέμων συνεκροτεῖτο· νῦν δὲ τὸ πλέον τῆς οἰκουμένης ἐν εἰρήνῃ, πάντων ἐν ἀδείᾳ καὶ τέχνῃς μετιόντων, καὶ γῆν ἐργαζομένων, καὶ θάλατταν πλεόντων· ὀλίγον δὲ ἐστὶ τὸ στρατιωτικὸν πρὸ τῶν ἄλλων ἀπάντων τεταγμένον. Καὶ τούτου δὲ ἂν ἡ χρεῖα κατελύθη, εἰ τί προσήκοντα ἐπράττομεν, καὶ μὴ ἐδεόμεθα τῆς ἀπὸ τῶν θλίψεων ὑπομνήσεως. Πῦρ δὲ ἐνταῦθα τὴν ὀργὴν αὐτοῦ καλεῖ, καὶ πρᾶγμα συμβεβηκὸς λέγει, ὅτι τὰ ὄπλα αὐτῶν κατέκαυσαν, κατὰ κράτος νίκησαντες, καὶ τὰ ἄρματα, ὅπερ Ἰεζεκιήλ φησὶ· καὶ ὅσοι φιλομαθεῖς, ἴσασιν τὴν ἱστορίαν. *Σχολάσατε, καὶ γνῶτε, ὅτι ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός.* Ὑψωθήσομαι ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὑψωθήσομαι ἐν τῇ γῆ. Ἄλλος φησὶν, *Ἰάθητε ^b καὶ γνῶτε.* Ἄλλος, *Ἐάσατε, ἵνα γνῶτε.* Ὁ δὲ Ἑβραῖός φησιν, *Οὐαρφου οὐαδου.* Ἐνταῦθά μοι δοκεῖ πρὸς τὰ ἔθνη διαλέγεσθαι, μονονουχί τοῦτο λέγων· Ἐγνωτε μὲν αὐτοῦ τὴν ἰσχὺν, φησὶ, καὶ τὴν δύναμιν τὴν πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἐκτεταμένην· δεῖ δὲ ὑμῖν σχολῆς, δεῖ δὲ ὑμῖν ὑγιαινούσης ψυχῆς. Καὶ τὸ Ἐάσατε δὲ τὸ αὐτὸ δηλοῖ· ἀφετε τὴν πλάνην, ἀπαλλάγητε τῆς προτέρας ἀναστροφῆς, ἀναπνεύσατε ἐκ τῆς ἀχλύος τῶν κατεχόντων ὑμᾶς πονηρῶν πραγμάτων, ἵνα ἀπὸ τῆς τῶν θαυμάτων διδασκαλίας χειραγωγούμενοι καὶ τὴν ψυχὴν σχολάζουσιν ἔχοντες, ἐπιγνῶτε τὸν τῶν ὄλων Θεόν. Οὐδὲ γὰρ ἀρκεῖ τὰ θαύματα μόνον, ἐὰν μὴ καὶ ψυχὴ εὐγνώμων ἦ. Ἐπεὶ καὶ ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων ἐγένετο θαύματα, καὶ οὐδὲν πλέον ἐγένετο πρὸς τὴν σωτηρίαν ἐκείνων. Ὅπερ γὰρ οὐκ ἀρκοῦσιν αἱ τοῦ ἡλίου ἀκτῖνες, ἐὰν μὴ καὶ ὁ ὀφθαλμὸς καθαρὸς ἦ, καὶ ὑγαίνων· οὕτω δὲ οὐδὲ ἐνταῦθα τὰ θαύματα μόνον ἀρκεῖ. Διὸ δὲ περὶ ἐκείνων διαλεχθεὶς, παραινεί τοῖς μέλλουσιν αὐτῶν καρποῦσθαι τὴν ὠφέλειαν, ἀναπνεῦσαι ἐκ τῶν κατεχόντων αὐτοὺς κακῶν, ὥστε μαθεῖν τὸν Θεὸν τὸν ἐπὶ τῶν ὄλων. *Σχολάσατε, καὶ γνῶτε, ὅτι ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός, οὐ τὰ εἰδῶλα, οὐδὲ [187] τὰ ζόανα. Σχολάσατε τοίνυν, καὶ πολλὰς ὑμῖν παρέξομαι τὰς ἀποδείξεις.* Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ, *Ὑψωθήσομαι ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὑψωθήσομαι ἐν τῇ γῆ*· τουτέστι, Διὰ τῶν ἔργων ὑμῖν δειχθήσομαι μέγας καὶ ὑψηλός. Ἐχει μὲν γὰρ τὸ οἰκεῖον ἢ φύσις ὕψος, ἢ ἀκήρατος ἐκείνη καὶ ἀφραστός. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο ὑμεῖς οὐ συνορατε, καὶ διὰ τῶν ἔργων ὑμῖν αὐτὸ ἐπιδείξω. Οὐ μόνον δὲ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ, οὐδὲ μόνον ἐν Ἱεροσολύμοις, ἀλλὰ καὶ παρ' ὑμῖν τοῖς ἔθνεσιν. Οὕτω γοῦν ὑψοῦται, κρατῶν αὐτῶν καὶ περιγιγνώμενος, θαύματα ἐργαζόμενος ἐν Βαβυλῶνι, θαύματα ἐν Αἰγύπτῳ, θαύματα ἐν ἐρήμῳ, θαύματα πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης, ὡς πανταχόθεν αὐτοὺς διδασκαλίαν ἔχειν τῆς αὐτοῦ γνώσεως. *Κύριος τῶν δυνάμεων μεθ' ἡμῶν, ἀντιλήπτωρ ἡμῶν ὁ Θεός Ἰακώβ.* Οὗτος τοίνυν ὁ

Θεός, ὁ πανταχοῦ μέγας, ὁ πανταχοῦ ὑψηλός, οὗτος αἰεὶ μεθ' ἡμῶν ἔστηκε. Μηδὲν οὖν φοβείσθε, μηδὲ ταράσσεσθε, οὕτως ἔχοντες ἀμαχὸν Δεσπότην· ὃ πρέπει πᾶσα τιμὴ καὶ δόξα σὺν τῷ ἀνάρχῳ Πατρὶ καὶ ζωοποιῷ αὐτοῦ Πνεύματι, νῦν καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΜΓ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Εἰς τὸ τέλος, ὑπὲρ τῶν νιῶν Κορέ. Ἄλλος δὲ, *Τῷ ρικοποιῷ τῶν νιῶν Κορέ.*

Πάντα τὰ ἔθνη, κροτήσατε χεῖρας. Ἄλλος, *Χειρί.* Ἄλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιᾶσεως. Ἐτερός φησὶ, *Σημάνετε ἐν φωνῇ εὐφημίας.* Ὅτι ^c Κύριος ὑψίστος, φοβερός, βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν.

α'. Τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως καὶ οὗτος ὁ ψαλμὸς ἔχεται, νίκας λέγων καὶ τὰ τρόπαια τὰ κατὰ τῶν πολεμίων συμβεβηκότα, καὶ τὴν οἰκουμένην πᾶσαν καλῶν εἰς τὴν ὑπὲρ τῶν γεγενημένων εὐφημίαν. Ἄλλ' ἴσως τίτιν ἀνάξιον εἶναι δοκεῖ τῆς τοῦ θεοῦ Πνεύματος παραινέσεως τὸ προοίμιον, καὶ ἡ τριαύτη παρακλήσις, κρότοι, καὶ πάταγοι, καὶ ὀλολυγαί. Οὐ γὰρ τοῖς ἐν τῷ σεμνῷ τούτῳ διδασκαλείῳ συνιοῦσι προσήκει ἴσως ταῦτα, ἔρεθ' τις, ἀλλὰ τοῖς μὲν ἐν σκηνῇ καὶ συμπόσις ἡσχολημένοις, τὸ κροταλίξειν, καὶ ταῖς χερσὶ πατάσσειν· ἀνδράσι δὲ ὑπὸ τῆς τοῦ Πνεύματος χάριτος παιδευομένοις ἡσυχία καὶ εὐταξία πρέπει. Τί τοίνυν βούλεται ὁ λόγος ἐμφῆναι, καὶ τίνα τὸν ἀλαλαγμὸν ^d, καὶ τίνα τὸν κρότον φησὶ; Καὶ γὰρ καὶ σύνηθες τοῦτο τοῖς ἐν παρατάξει πολέμου καὶ μάχης ποιεῖν, ἀλαλάζειν λέγω, καὶ μέγα κροτεῖν πρὸς τὴν καταπλήττεσθαι τοὺς πολεμίους· γαληνιαίας δὲ ψυχῆς τοῦτο ἀλλότριον. Ὁ δὲ ψαλμὸς ἀμφοτέρω διακελεύεται, καὶ κροτεῖν, καὶ ἀλαλάζειν. Τί ποτ' οὖν ἐστὶ τὸ εἰρημένον; Οὐδὲν ἕτερον, ἀλλ' ἡδονὴν ἐνδείκνυται καὶ νίκης σύμβολον. Ἐπεὶ καὶ ἐτέρωθι ὁ Προφήτης τοὺς ποταμοὺς εἰσάγει κροτοῦντας· [188] *Ποταμοὶ, φησὶ, κροτήσουσι χεῖρι ἐπὶ τὸ αὐτό· ὁ δὲ Ἡσαΐας, καὶ δένδρα τοῦτο ποιοῦντα εἰσάγει ^e, αὐτὸς δὲ οὗτος πάλιν, καὶ ὄρη σκιρτῶντα, καὶ βουνοὺς, οὐχ ἵνα τοῦτο νοήσωμεν, ὅτι τὰ ὄρη σκιρτᾷ, καὶ οἱ βουνοὶ, οὐδ' ἵνα ποταμοὺς κροτοῦντας, ἢ χεῖρας ἔχοντας (τοῦτο γὰρ ἐσχάτης ἀνοίας), ἀλλ' ἵνα τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἡδονῆς μάθωμεν. Οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἐστὶν ἰδεῖν. Καὶ διὰ τί μὴ εἶπε, Χάρητε, καὶ σκιρτήσατε, ἀλλὰ *Κροτήσατε, καὶ Ἄλαλάξατε;* Τὴν μεθ' ὑπερβολῆς ἡμῖν ἡδονὴν ἐνδείκνυμενος. Ὅπερ γὰρ Χριστὸς, ὅταν λέγῃ, *Σὺ δὲ ὅταν νηστεύῃς ἀλειψόν σου τὴν κεφαλὴν, καὶ τὸ πρόσωπόν σου νίψαι,* οὐκ ἀλοιφὴν κελεύει γενέσθαι (οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν τοῦτο ποιεῖ), ἀλλὰ τὴν ἡδονὴν ἐνδείκνυσθαι, καὶ τὸ φαιδρὸν τῆς διανοίας (κελεύει γὰρ γεγηθότα νηστεύειν, μὴ σκυθρωπάζοντα), οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα οὐ τοῦτο ἐπετάγημεν ὥστε κροτεῖν τὰς χεῖρας, ἀλλ' ἡδεσθαι, καὶ εὐφραίνεσθαι ψάλλοντες. Δικαίως δ' ἂν τις τὸν ψαλμὸν κατὰ ἀναγωγὴν μάλλον ἐκλάβοι, τῆς ἱστορίας ἀνώτερος γενόμενος. Εἰ γὰρ καὶ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ προοίμιον ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ἔχει, ἀλλ' ὁμῶς ἐπὶ τὰ νοητὰ χειραγωγεῖ τὸν ἀκροατήν.*

Ὅπερ γὰρ καὶ ἐμπροσθεν εἶπον, τοῦτο καὶ νῦν

^c Reg. unus ἀγαλλιᾶσεως. Ἄλλος, εὐφημήσατε. Ἐτερος, σημάνετε· ὅτι. Illud autem εὐφημήσατε, ut lectio inserat̄ fertur in Hexaplis.

^d Sic mss. et Savil.; Morel. vero ὁ λόγος, καὶ τίνα τὴν ὀλολυγίαν.

^e Reg. unus et Savil. παρίστησι.

^a Alii ἔτεινε.

^b Alii ἰλάσθητε· quæ etiam lectio ut incerti fertur in Hexaplis. Infra τὸ αὐτὸ δηλοῖ· ἀφετε τὴν πλάνην. Sic mss. et Sav. Mor. autem inseruerat̄ παραινεί γὰρ αὐτοῖς ὅτι ἀφ.

ἔρω· τὰ μὲν ὡς εἴρηται ἐκληπτέον, τὰ δὲ ἀπεναντίας τοῖς κριμένοις, ὅσον ὡς ἔχει ἐπ' ἐκείνου· Λύκοι * καὶ ἄρνες ἅμα βοσκηθῆσονται. Οὐ γὰρ δὴ λύκους καὶ ἄρνας ἐκληψόμεθα, οὐδὲ ἄχυρα, καὶ βούν, καὶ ταῦρον, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων ἦθη διὰ τῆς τῶν ἀλόγων εἰκόνας χαρακτηρίζομεν· τὰ δὲ κατὰ διπλὴν ἐκδοχὴν ^b, τὰ τε αἰσθητὰ νοοῦντες, καὶ τὰ νοητὰ ἐκδεχόμενοι· ὥσπερ ἐπὶ τῆς ἀναγωγῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀβραάμ. Ὅτι γὰρ ὁ υἱὸς ἀνῆνέθη Ἰσμεν, καὶ ἑτερόν τι ἐγκεχυρμμένον τῷ νοήματι ἐκλέγομεν διὰ τοῦ υἱοῦ, τὸν σταυρόν. Καὶ ἐπὶ τοῦ προβάτου δὲ τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, πάλιν ὁμοίως τοῦ πάθους τὴν εἰκόνα χαρακτηρίζομεν. Τοῦτο δὴ καὶ ἐνταῦθα ποιεῖν χρή. Οὐδὲ γὰρ περὶ Ἀράβων ἀπλῶς ὁ λόγος, καὶ τῶν γειτόνων, ἀλλὰ πάντα τὰ ἔθνη καλεῖ. Ὅτι Κύριος ὕψιστος, φοβερός, βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Ἀνίστησι τοίνυν ἐκ προοιμίων τὸν ἀκροατὴν, πρὸς τοσοῦτον ὄγκον Εὐαγγελίων καλῶν, καὶ πρὸς τὴν τῆς οἰκουμένης πανήγυριν, καὶ θείαν τινὰ καὶ πνευματικὴν ἑορτήν, καὶ τὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν κατενεχθεῖσαν μυσταγωγίαν. Διὰ δὴ τοῦτο, *Κροτήσατε*, φησί· τουτέστι, χάρητε, σκιρτήσατε. Καὶ γὰρ καὶ ὁ εὐαγγελικὸς λόγος τοῦτο παρακελεύεται λέγων, *Σκιρτήσατε*· οὐ πάντως παρακελεύόμενος ἐξάλλεσθαι, καὶ πηδᾶν (τοῦτο γὰρ ἀνελεύθερον), ἀλλὰ τῆς χαρᾶς τὸ ἐπιτεταμένον δηλῶν. Καὶ γὰρ πολλῆς ἡδονῆς ἄξιον τὸ γινόμενον. Ὅσῃν γὰρ ὁ ἥλιος ἐφορᾷ γῆν, ὁ εὐαγγελικὸς λόγος ἐπέδραμε, καὶ πᾶσα ἐσώθη ἡ οἰκουμένη, καὶ τῆς λατρείας τῆς Ἰουδαϊκῆς οἱ πρὸ τούτου τῆ πλάνης κατεχόμενοι μείζονα ἐπεδείξαντο φιλοσοφίαν. *Πάντα τὰ ἔθνη κροτήσατε χειρας*. Τὰς μισθὰς ἐκείνας πρὸ τούτου, φησὶν, [189] τὰς ἐναγεῖς, τὰς αἵματι μαλυνόμενας καθ' ἐκάστην ἡμέραν διὰ τῶν ἀκαθάρτων θυσίων, δι' ὧν παῖδας ἐσφάζατε, καὶ τὰ αἰσχρὰ ἐτολήσατε, καὶ κατὰ τῆς φύσεως αὐτῆς ἐχωρήσατε, διὰ τούτων κροτήσατε νῦν. *Ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως*. Διὰ τῆς γλώττης ἐκείνης, δι' ἧς ἐγεύσασθε τῶν ἐναγῶν, δι' ἧς τὰ βλάτφημα ἐξηνέγκατε ῥήματα, διὰ ταύτης ἀλαλάξατε τὴν ἐπινίκιον ὥδην. Καὶ γὰρ ἔθος τοῖς στρατοπέδοις, ὅταν κλίνῃ τῶν ἐναντίων τὸ στρατόπεδον, μηκέτι τῆ συστάδην ^c κεχρησθῆαι μάχη, ἀλλ' ὁμοφώνῳ βοῇ καὶ ἀλαλαγμῷ τὰς ἤδη καταβληθείσας αὐτῶν καταστρίβειν ψυχὰς· ὅπερ ἐστὶ νίκης λαμπρᾶς καὶ τροπαίου μέγιστον τεκμήριον, ὅταν μὴ χερσὶν ὁ πόλεμος κρινῆται, ἀλλ' ἡ βοή καὶ ἀντὶ χειρῶν, καὶ ἀντὶ ὀπλῶν ἀρχῆ.

β'. Τὸ μὲν οὖν ἔργον ἅπαν τοῦ Χριστοῦ γέγονε· τὸν γὰρ χαλεπὸν τοῦτον αὐτὸς κατέλυσε πόλεμον, δῆσας τὸν ἰσχυρὸν καὶ τῷ σκευῇ αὐτοῦ διαρπάσας. Φιλάνθρωπος δὲ ὢν, τοὺς οὐδὲν πονήσαντας, τούτους ποιεῖ τῆς νίκης καὶ τῶν τροπαίων ἀπολαύειν, καὶ τὴν ἐπινίκιον παρασκευάζει ἀναφέρειν φωνήν, καθάπερ τοὺς κατωρθωκότας αὐτοὺς καὶ κρατήσαντας. Διὸ καὶ βοῶμεν ἅπαντες, οὐκ ἄσημόν τινα φωνήν, ἀλλὰ καὶ σφόδρα εὐσημον· *Ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον; ποῦ σου, ἄδη, τὸ νίκος;* Καὶ πάλιν, *Ἀνέθη ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῷ*. Τοῦτο γὰρ ἐν τῷ ψαλμῷ τούτῳ εἴρηται. Καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ· *Ἀνέθης εἰς ὕψος, ἠχημαλώτευσας αἰχμαλωσίαν, ἔλαβες δόματα ἐν ἀνθρώ-*

ποις. Ἀνήνεγκάν ποτε καὶ Ἰουδαῖοι ἐπινίκιον φωνήν, ὅτε τῶν Αἰγυπτίων τὸ στρατόπεδον κατεποντίζετο, λέγοντες· *Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ· ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται*. Ἀλλ' ἡ ἡμετέρα πολλῷ μείζων, οὐκ Αἰγυπτίων, ἀλλὰ τῶν δαιμόνων καταποντισθέντων· οὐ τοῦ Φαραῶ ἀλλὰ τοῦ διαδόλου νικηθέντος· οὐ τῶν ὀπλῶν ληφθέντων τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ τῆς κακίας ἀναιρεθείσης· οὐκ ἐν Ἐρυθρᾷ θαλάσῃ, ἀλλ' ἐν τῷ λουτρῷ τῆς παλιγγενεσίας· οὐκ εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας ἐξιόντων, ἀλλ' εἰς τὸν οὐρανὸν μεθορμιζομένων· οὐ μάννα ἐσθιόντων, ἀλλὰ σῶμα σιτουμένων δεσποτικόν· οὐχ ὕδωρ πινόντων ἀπὸ πέτρας, ἀλλ' αἷμα ἀπὸ πλευρᾶς. Διὰ τοῦτο φησὶ· *Κροτήσατε χειρας*, ὅτι λίθων ἀπαλλαγέντες καὶ ξύλων, ὑπερέβητε τοὺς οὐρανοὺς, καὶ τοὺς οὐρανοὺς τῶν οὐρανῶν, καὶ πρὸς αὐτὸν ἕστητε τὸν θρόνον τὸν βασιλικόν. *Ἀλαλάξατε τοίνυν τῷ Θεῷ*, τουτέστιν, Ἐκείνῳ τὴν εὐχαριστίαν ἀνεπέγκατε^d, ἐκείνῳ τὴν νίκην, ἐκείνῳ τὸ τροπαίον. Οὐκ ἀνθρώπινος ὁ πόλεμος οὐδὲ αἰσθητὴ ἡ μάχη, οὐδὲ ὑπέρ τινος τῶν βιωτικῶν ὁ ἀγὼν, ἀλλ' ὑπὲρ τῶν οὐρανῶν αὐτῶν, καὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς. Αὐτὸς τὸν πόλεμον ἐστρατήγησε τοῦτον, καὶ ἡμῖν τῆς νίκης μετέδωκεν. Ὅτι Κύριος ὕψιστος, φοβερός, βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Ποῦ νῦν εἰσιν οἱ τοῦ Μονογενοῦς τὴν δόξαν καθαιροῦντες; Ἴδοὺ βασιλεὺς μέγας ὁ Υἱὸς λέγεται, ὃ περὶ τοῦ Πατρὸς εἴρηται· *Μὴ ὁμόσης γὰρ, φησὶ, μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος αὐτοῦ ἐστὶ· μήτε εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, ὅτι πόλις ἐστὶ τοῦ βασιλέως*. [190] Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν· *Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστής*· ὅπερ ἐστὶ βασιλεὺς. Ὅταν τοίνυν ἀκούσης ὅτι ἀνεσκολοπίσθη σου ὁ Δεσπότης, ὅτι ἐκρεμάσθη ἐν τῷ σταυρῷ, ὅτι ἐτάφη, ὅτι κατῆλθεν εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς, μὴ καταπέσης, μηδὲ ἀδημονήσης· ὕψιστος γὰρ ἐστὶ, καὶ ὕψιστος φύσει. Τὸ δὲ ὑψηλὸν φύσει οὐκ ἂν ποτε μετασταίῃ τοῦ ὕψους, οὐδ' ἂν γένοιτο ταπεινόν· ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ μένει τὸ ὕψος καὶ διαδείκνυται. Ἐπεὶ καὶ ἀποθανὼν, τότε μάλιστα τὴν κατὰ τοῦ θανάτου ἰσχὺν ἐδειξε. *Τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει*, φησὶ, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν· οὕτω δὴ καὶ τὸ ὕψος αὐτοῦ ἐν τῇ ταπεινότητι ἐφάνη. Ὅρα γοῦν αὐτὸν ἐν τῷ ἄδη ὄντα, καὶ τὰ ὑψηλὰ ἅπαντα σείοντα. Ὁ γὰρ ἥλιος τότε τὰς ἀκτίνας ἀπέστρεψε, πέτραι ἐσχίζοντο, τὸ καταπέτασμα ἐβρόγγυτο, ἐκλονεῖτο ἡ γῆ, Ἰούδας ἀπήγγετο, Πιλάτος καὶ ἡ τούτου γυνὴ ἐδειματουῦτο, αὐτὸς ὁ δικάζων ἀπελογεῖτο. Ὅταν τοίνυν ἀκούσης, ὅτι ἐδέθη καὶ ἐμαστιγύθη, μὴ συγχυθῆς· ἀλλ' ὄρα αὐτὸν καὶ ἐν τῷ δεσμῷ τὴν ἰσχὺν ἐπιδεικνύμενον. Εἶπε, *Τίνα ζητεῖτε;* καὶ πάντας ἐβρόμφεν ὀπίλους. Εἶδες πῶς φοβερός, φωνῇ μόνῃ καὶ νεύματι τὸσαῦτα ἐργαζόμενος; Ὅταν οὖν ἴδῃς αὐτὸν νεκρὸν, ἐννόησον τὸν λίθον αἰρόμενον, τοὺς ἀγγέλους τοὺς μετὰ φόβου πρᾶμμένοντας τῷ τάφῳ, τὸν ἄδην λυόμενον, τὸν θάνατον τηρόμενον, τοὺς δεσμώτας ἀπολύοντα· καὶ τότε ὄψει αὐτοῦ τὸ φοβερόν. Εἰ δὲ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀτιμίας τὸσαῦτα ἐπεδείξατο, ἐν οὐρανῷ, ἐν γῆ, ἐν ἄδη, τίνα οὐκ ἐπιδείξεται ἐν τῷ καιρῷ τῆς μελλούσης παρουσίας; Ἄκουσον τῶν δαιμόνων ἐν τῷ καιρῷ τῆς ταπεινώσεως τί λέγουσι, τῶν ἀφριζόντων, τῶν δεσμὰ διαλυόντων, τῶν ἄδατον ποιούντων τὴν ὁδόν· *Τί ἡμῖν καὶ σοὶ, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ;*

* Alii et Savil. ὡς ὅταν λέγῃ, Λύκοι.

^b Savil. addit ἐκληψόμεθα.

^c Savil. et duo mss. τῇ συστάδην. Morel. τῇ ὑστάτῃ.

^d Sic mss. et Savil.; Morel. vero ἐπέγκατε.

dixi, nunc quoque dico: alia quidem ita sunt accipienda, ut dicta sunt; alia vero aliter, quam præ se ferunt: quemadmodum se habet in illo: *Lupi et oves simul pascentur* (Isai. 41. 6). Non intelligimus enim lupos et oves, nec paleas, vel bovem vel taurum, sed mores hominum per similitudinem brutorum exprimimus. Alia vero sunt accipienda dupliciter, ut et sensibilia intelligamus, et quæ in intelligentia versantur suscipiamus: quemadmodum in anagoge et sublimi contemplatione filii Abraham. Filium enim oblatum fuisse scimus (Gen. 22), verum aliquid etiam aliud, quod latet in intelligentia, per filium excerpimus, nempe crucem. Et rursus in pecude in Ægypto, passionis similitudinem similiter exprimimus (Exod. 12). Hoc ipsum hic quoque faciendum est. Neque enim loquitur solum de Arabibus et vicinis, sed vocat omnes gentes. *Quoniam Dominus excelsus, terribilis, rex magnus super omnem terram.* Statim ergo a principio auditorem excitat, ad tot annuntiata bona vocans, et ad publicam totius orbis terræ concionem, divinumque ac spirituale quoddam festum, atque ad delapsam ex cælis mysteriorum doctrinam. Et ideo dicit: *Plaudite manibus*; hoc est, Gaudete, exsilitate. Nam hoc quoque sermo jubet evangelicus, dicens, *Exsultate* (Luc. 6. 23): non utique jubens saltare et exsilire (hoc est enim illiberale), sed vehementiam lætitiæ significans. Quod enim agitur, magnam meretur lætitiæ. Quantum enim terræ sol respicit, sermo pervasit evangelicus, et servatus est universus orbis terræ: et qui ab errore antea detinobantur, Judaïco cultu majorem ostenderunt philosophiam. *Omnes gentes, plaudite manibus.* Illis, inquit, antea sceleratis, illis impiis et execrandis, quæ per immunda sacrificia quotidie polluebantur, quibus filios occidebatis, et turpia patrabatis, et adversus ipsam naturam contendebatis, eis nunc plaudite manibus. *Jubilate Deo in voce exsultationis.* Lingua illa, qua execranda gustastis, qua verba impia et blasphemia protulistis, ea jubilate canticum victoriæ. Solent enim exercitus, quando inclinatur acies hostium, non uti stataria pugna, sed concordii voce et clamore fractos jam et abjectos eorum animos conquassare; quod est claræ victoriæ et tropæi maximum argumentum, quando bellum non manibus, sed clamore decernitur, isque loco manuum et arriporum sufficit.

2. *Vicit Diabolum Christus; comparantur beneficia collata in Judæos olim cum beneficiis in Christianos effusis; redarguuntur Anomæi.* — Hoc ergo fuit universum Christi opus: difficile enim hoc bellum ipse confecit, forti alligato, supellectile ejus vasisque ablatis. Cum sit autem benignus et clemens, eos qui nihil laboraverant, victoria frui jubet et tropæis, et ad epinicium offerendum eos præparat, perinde ac si ipsi se recte gessissent, et vicissent. Quocirca omnes quoque clamamus, non voce aliqua obscura, sed clarissima: *Ubi est, mors, stimulus tuus? ubi est, inferne, tua victoria* (1. Cor. 15. 55)? Et rursus: *Ascendit Deus in júbilo* (v. 6). Hoc enim in hoc Psalmo dictum est. Et rursus alibi: *Ascendisti in altum, captivum cepisti*

captivitatem, accepisti dona in hominibus (Psal. 67. 19; Eph. 4. 8). Obtulerunt etiam aliquando Judæi hymnum pro victoria, quando in mari fuit demersus Ægyptiorum exercitus, dicentes: *Cantamus Domino: gloriose enim glorificatus est* (Exod. 15. 1). Sed nostra est multo major, non Ægyptiis demersis, sed dæmonibus: non Pharaone superato, sed diabolo: non armis captis sensibilibus, sed sublata nequitia: non in Rubro mari, sed in lavacro regenerationis: non egredientibus in terram promissionis, sed in cælum tendentibus: non manna comedentibus (Exod. 16. 14), sed dominico corpore vescentibus (Joan. 6. 31): non aquam e petra bibentibus, sed sanguinem e latere (Exod. 17. 6). Ideo dicit: *Plaudite manibus*, quod liberati a lignis et lapidibus, caelos, et caelos caelorum transcenderitis, et ad ipsum regium solium steteritis. *Jubilate ergo Deo*, hoc est, illi offerte gratiarum actionem, illi victoriam, illi tropæum. Non est bellum humanum, nec pugna sensibilis: nec pro aliquo eorum quæ ad hanc vitam pertinent, decertatur, sed pro cælis ipsis, et iis quæ sunt in cælis. Ipso suis auspiciis suoque ductu hoc bellum confecit: nobis autem victoriam impertiit. *Quoniam Dominus excelsus, terribilis, rex magnus super omnem terram.* Ubi nunc sunt qui detrahunt gloriæ Unigeniti? Ecce rex magnus dicitur Filius, quod de Patre dictum est: *Ne juraveris enim, inquit, neque in caelo, quoniam est sedes ejus: neque in Jerusalem, quia est civitas regis* (Matth. 5. 34. 35). Et rursus alibi: *Deus fortis, potens* (Isai. 9. 6); quod est rex. Quando ergo audieris crucifixum esse Dominum, fuisse sepultum, ad inferiores terræ partes descendisse, ne labaris, nec angaris: est enim altissimus, et natura altissimus. Quod est autem altum natura, ab altitudine minime unquam recesserit, nec humile fuerit: sed etiam in humilitate ejus altitudo manet et ostenditur. Nam vel mortuus maxime ostendit suam in mortem potentiam. *Lux in tenebris lucet, inquit, et tenebræ eam non comprehenderunt* (Joan. 1. 5): ita etiam in humilitate ejus altitudo apparuit. Vide ergo ipsum, dum esset apud inferos, vel alta quævis concutientem. Sol enim tunc avertibat radios, petrae sindebantur, et velum templi abrumpabatur, terra movebatur, Judas strangulabatur, Pilatus et ejus uxor terrebantur, ipse judex se defendebat. Quando ergo audieris, eum vincitum esse et flagris cæsum, ne confundaris: sed vide eum ostendentem potentiam vel in vinculis. Dixit enim, *Quem quæritis* (Joan. 18. 4)? et omnes humi supinos prostravit. Vides quam sit terribilis, qui sola voce et nutu tanta faciat? Quando ergo videris eum mortuum, fac animo cogites sublatum lapidem, angelos qui cum metu ad sepulcrum manent, inferos qui refringuntur, mortem quæ consumitur, captivos liberantem: et tunc cernes quam sit terribilis. Si autem in ipso ignominie tempore tanta fecit, in caelo, in terra, apud inferos: quid non faciet tempore futuri sui adventus? Audi quid dicant dæmones tempore humilitatis, spumantes, vincula solventes, inaccessam viam reddentes: *Quid nobis et tibi, Fili Dei? Venisti huc ante*

tempus torquere nos (Matth. 8. 29)? Si ergo hæc tunc, quando adveniet, et potestates caelorum concutientur, et sol conversus fuerit in tenebras, et luna non dabit lucem suam (*Matth. 24. 29*), quid dicent? Propterea dicit: *Excelsus, terribilis*. Vel potius, quid quis pro dignitate dixerit, diem illum narrans, quando mittet angelos per universum orbem terræ (*Ibid. v. 31*), quando omnia concutientur, quando terra movebitur reddens mortuorum depositum, quando innumerabilia corpora excitabuntur, quando caelum veluti velum aliquod contrahetur; quando statuatur terribile tribunal, quando fluvii ignis trahentur, quando libri aperientur, quando quæ ab unoquoque in tenebris facta fuerint, in medium producentur; quando illæ intolerabiles pœnæ ac supplicia, quando minabundæ potestates, quando stricti gladii, quando erit abductio in gehennam; quando omnis peribit auctoritas, imperatorum, ducum, consulum, et præsidum; quando adfuerit tantus angelorum populus, quando martyrum, prophetarum, apostolorum, sacerdotum, monachorum examina, quando illa ineffabilia præmia, quando bravia, quando coronæ, quando bona, quæ omnem mentem superant (*Dan. 7. 9*)?

3. Quæ oratio hæc explicare poterit? Si enim creationem propheta persecutus, defatigatus est et resiliit, dicens: *Quam magnificata sunt opera tua, Domine (Psal. 91. 6)*! et Paulus unum genus perscrutans providentiæ, exclamavit, dicens: *O altitudo divitiarum (Rom. 11. 33)*! quid dixerit quispiam diem illum describens? Hæc omnia cum prævidisset propheta, dixit: *Dominus excelsus, terribilis, rex magnus super omnem terram*, orbis salutem ostendens. Erat itaque etiam antea rex magnus, sed ignorabatur. *Mundus enim per ipsum factus est, et mundus, inquit, ipsum non cognovit (Joan. 1. 10)*. Nunc autem hoc quoque præclare gessit, quod nos sibi familiaritate jungendo rex magnus effectus est. Quidni enim magnus, qui pauperes piscatores, illiteratos, idiotas numero undecim, obscuros, peregrinos, magis mutos quam pisces, unicam tunicam habentes, calceis carentes, nudos, per universum orbem terrarum misit (*Matth. 10. 9; Luc. 10. 4*), et veluti mandato omnes cepit? Hoc est vere esse regem magnum: qui universum orbem terræ errore liberavit, et brevi temporis momento veritatem reduxit, et diaboli tyrannidem sustulit: qui etiam antequam essent qui ei parerent, erat rex magnus, non habens in servis vim imperii, non in specie ac vestibus, sed in ipsa natura. *Ego enim, inquit, ad hoc natus sum (Joan. 18. 37)*. Hoc est esse regem magnum: qui non habet honorem extrinsecus allatum, qui nulla re opus habet ut sit rex, qui facit omnia quæcumque vult. *Euntes enim, inquit, docete omnes gentes (Marc. 16. 15)*; et sermo in opus exibat: *Volo, mundare (Matth. 8. 3)*. *Tibi dico, dæmonium surdum, egredere ab ipso. Tace, obmutesce (Marc. 9. 24. et c. 4. 39)*. *Ite in ignem æternum qui paratus est diabolo. Venite, possidete paratum vobis regnum ante constitutionem mundi (Matth. 25. 41. et 34)*. Vides ubique potestatem? vides potentiam? Ita enim cepit eos qui parue-

runt, ut persuaserit vel animam potius profundere, quam quod jussum est transilire. Rex enim habet honorem ab iis, qui ejus subjiciuntur ditioni: hic autem præbet honorem iis qui ei obediunt: et ideo illud quidem est solum nomen, hoc vero res. Magnus est rex, qui universum orbem terræ caelum fecit, et ut barbari philosophi essent, et angelos imitarentur, curavit. *Populos nobis subjecit, et gentes sub pedibus nostris*. O miraculum! Eis qui crucifixerant, adorare persuasit: eos qui contumelia afficiebant, qui insectabantur maledictis, qui lapidibus affixi erant, docuit vel suas animas profundere, ad ipsius placitum. Non enim hoc ab apostolis gerebatur, sed ab eo qui illos præcedebat, et movebat eorum animum. Quomodo enim piscator vel tabernaculorum constructor tantum terræ habitabilis orbem ita mutasset, nisi illius verba impedimenta omnia sustulissent? Et præstigiatores, et tyrannos, et oratores, et philosophos, et omnes denique qui resistebant, tamquam pulverem discutientes, instar fumi dissolventes, ita veritatis lucem seminaverunt, non armis, nec vi pecuniæ, sed solo ac simplici sermone utentes; imo vero non erat simplex sermo, sed erat quovis opere potentior. Quo tandem pacto? Invocabant nomen crucifixi, et mors fugiebat, fugabantur dæmones, morbi curabantur, corporum vitia corrigebantur, nequitia fugabatur, pericula protinus recedebant, et mutabantur elementa.

Christus cur de cruce non descenderit. — Quando ergo nobis dixerint: Cur non opem sibi tulit in cruce? hoc dicamus: Quoniam hoc erat admirabilius. Neque sunt paria, ex cruce descendisse; et postquam fuit crucifixus, tot esse mortuos ejus nomine suscitatos. Quod enim tunc sua sponte ibi manserit, ostendit ex iis quæ sunt postea consequuta. Qui enim mortem, quæ alios invaserat, expulit, multo magis a seipso, priusquam invaderet, propulsare poterat; et qui aliis vitam præbet, multo magis sibi ipsi præbere poterat: quod etiam triduo post fecit, ex magna potentia suscitatus. Id autem ostendit per ea quæ postea sequuta sunt. Quando enim ejus nomen visum est habere tantam virtutem in alienis corporibus, ut invocatum mortem fugaverit, nemo possit dubitare, quin etiam in proprio corpore magnam potentiam ostendisset, et mortem sibi subjecisset. 4. *Subjecit populos nobis, et gentes sub pedibus nostris*. Vide sapientiam prophetæ, qui omnia accurate dicit. Quod enim postea dixerunt apostoli, *Quia nos intueamini, quasi nostra virtute ac pietate fecerimus ut hic ambularet (Act. 3. 12)*? id multo ante dicit propheta. Illud autem, *Sub pedibus*, id quod subjectum erat ostendit, vel potius magnam subjectionem. Si vis autem scire quanta subjectionem esset, audi. *Quotquot, inquit, possessores agrorum aut domorum erant, vendentes afferbant pretia eorum quæ vendebantur, et ponebant ante pedes apostolorum (Act. 4. 34)*. Alii autem cum pecuniis animam quoque profuderunt. *Qui, inquit, pro anima mea suas cervices supposuerunt (Rom. 16. 4)*. De aliis quoque scribens dicebat: *Si possibile, inquit, fuisset, oculos vestros effodissetis, et dedissetis mihi (Gal. 4. 15)*. Por-

ἤλθες ὡδε πρὸ καιροῦ, βασανίσαι ἡμῖς; Εἰ τοίνυν ταῦτα τότε, ὅταν παραγένηται, καὶ αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλεύωνται, καὶ ὁ ἥλιος μεταστραφῆ εἰς σκότος, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φῶς αὐτῆς, τί ἐροῦσι *; Διὰ τοῦτό φησιν· Ὑψιστος, φοβερός. Μᾶλλον δὲ, τί ἂν τις ἄξιον εἴποι, τὴν ἡμέραν ἐκείνην διηγούμενος, ὅταν πέμπῃ τοὺς ἀγγέλους πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης, ὅταν πάντα σειῆται, ὅταν ἡ γῆ κλονῆται τὴν παρακαταθήκην τῶν νεκρῶν ἀποδιδούσα, ὅταν τὰ μυρία σώματα ἐγειρήται, ὅταν ὁ οὐρανὸς συστέλληται, καθάπερ τι καταπέτασμα συστέλλόμενον· ὅταν τὸ βῆμα τιθῆται τὸ φοβερόν, ὅταν οἱ ποταμοὶ τοῦ πυρὸς ἔλκωνται, ὅταν αἱ βίδλοι ἀνοίγωνται, ὅταν ἐκάστῳ τὰ ἐν σκότῳ πεπραγμένα εἰς μέσον ἄγῃ· ὅταν αἱ ἀφόρητοι κολάσεις ἐκείναι καὶ τιμωρίαι, ὅταν αἱ ἀπειληφόροι δυνάμεις, ὅταν αἱ ῥομφαῖαι ἐσπασμέναι, ὅταν αἱ πρὸς τὴν γέενναν ἀπαγωγαί· ὅταν πάντα τὰ ἀξιώματα λύηται, καὶ βασιλέων, καὶ στρατηγῶν, καὶ ὑπάτων, καὶ ὑπάρχων· ὅταν τοσοῦτος δῆμος ἀγγέλων παρῆ, ὅταν τάγματα μαρτύρων, προφητῶν, ἀποστόλων, ἱερέων, μοναχῶν, ὅταν τὰ ἔπαθλα ἐκείνα τὰ ἀπόρρητα, ὅταν βραβεῖα, ὅταν οἱ στέφανοι, ὅταν τὰ ἀγαθὰ τὰ ὑπερβαίνοντα τὸν νοῦν;

[191] γ. Τίς παραστήσει τοῦτο λόγος; Εἰ γὰρ τὴν κτίσιν ἐπιὼν ὁ Προφήτης, ἀπέκαμε, καὶ ἀπεπήδησε, λέγων· Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε· καὶ ἐν εἶδος ἀνερευνῶν προνοίας ὁ Παῦλος ἐδόθησεν εἰπὼν· Ὁ βάθος πλούτου· τί ἂν τις εἴποι, τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὑπογράφων; Ταῦτα ἅπαντα προῖδὼν ὁ Προφήτης, ἔλεγε· Κύριος ὕψιστος, φοβερός, βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, τὴν οἰκουμένην σωτηρίαν ἐμφαίνων. Ἦν μὲν οὖν καὶ πρὸ τούτου βασιλεὺς μέγας, ἀλλ' ἠγνοεῖτο. Ὁ γὰρ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω. Νυνὶ δὲ καὶ τοῦτο κατιώρθωσε, ὡς καὶ κατὰ ἑ τὴν οἰκείωσιν ἡμῶν γενέσθαι βασιλεὺς μέγας. Πῶς γὰρ οὐ μέγας, ὁ πένητας ἀλιεῖς, ἀγραμμάτους, ἰδιώτας ἔνδεκα τὸν ἀριθμὸν, ἀσῆμους, ἀπόλιδας, ἰχθύων ἀφωνοτέρους, μονοχίτωνας, ἀνυποδέτους, γυμνοὺς, πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἀποστείλας, καὶ ὡσπερ ἐξ ἐπιτάγματος πάντα λαβῶν; Τοῦτο ἀληθῶς βασιλεὺς μέγας· ὁ τὴν οἰκουμένην τῆς πλάνης ἐκκαθάρας, καὶ τὴν ἀλήθειαν ἐπαναγαγὼν ἐν βραχείᾳ καιροῦ ῥοπῇ, καὶ τοῦ διαδόλου τὴν τυραννίδα καθελὼν· ὁ καὶ πρὸ τῶν ὑπηκόων μέγας βασιλεὺς, οὐκ ἐν τοῖς δούλοις ἔχων τῆς ἀρχῆς τὴν ἰσχύν, οὐκ ἐν σχήματι καὶ ἱματίοις, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ φύσει. Ἐγὼ γὰρ, φησιν, εἰς τοῦτο γενένημαι. Τοῦτο βασιλεὺς μέγας· ὁ μὴ ἐπίστακτον ἔχων τὴν τιμὴν, ὁ μηδενὸς δεόμενος ἵνα ἦ βασιλεὺς, ὁ πάντα ποιῶν ὅσα βούλεται. Πορευθέντες γὰρ, φησὶ, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη· καὶ ὁ λόγος ἔργον ἐγένετο. Θέλω, καθαρίσθητι. Σοὶ λέγω, τὸ δαιμόνιον τὸ κωφόν, ἐξελεθε ἀπ' αὐτοῦ. Σιώπα, περὶ μωσο. Πορεύεσθε εἰς τὸ πῦρ τὸ ἠτοιμασμένον τῷ διαδόλῳ. Δεῦτε, κληρονομήσατε τὴν ἠτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν πρὸ καταβολῆς κόσμου. Ὁρᾶς πανταχοῦ τὴν ἐξουσίαν; ὀρᾶς τὴν δύναμιν; Οὕτω γὰρ εἶλε τοὺς ὑπακούσαντας, ὡς πείσαι τὴν ψυχὴν προέσθαι μᾶλλον, ἢ τὸ ἐπιταχθὲν παρελθεῖν. Ὁ μὲν γὰρ βασιλεὺς παρ' αὐτῶν τῶν ὑπηκόων

ἔχει τὰς τιμὰς· οὗτος δὲ τοῖς ὑπηκόοις παρέχει τὴν τιμὴν. Διὰ δὲ τοῦτο, τοῦτο μὲν ὄνομα μόνον ἐστίν, ἐκείνο δὲ πρᾶγμα. Βασιλεὺς μέγας ὁ, ὃς τὴν οἰκουμένην ἅπασαν οὐρανὸν ἐποίησε, καὶ βαρβάρους φιλοσοφείν παρεσκεύασε, καὶ ἀγγέλους μιμεῖσθαι πρυτρεψεν. Ὑπέταξε λαοὺς ἡμῖν, καὶ ἔθνη ὑπὸ τοὺς πόδας ἡμῶν. Ὁ τοῦ θαύματος! Τοὺς σταυρώσαντας, τούτους ἔπεισε προσκυνεῖν, τοὺς ὑβρίζοντας, τοὺς βλασφημοῦντας, τοὺς λίθοις προσηλωμένους, τούτους ἐδίδαξε καὶ ψυχὰς προέσθαι κατὰ τὸ αὐτῷ δοκοῦν. Οὐ γὰρ τῶν ἀποστόλων ἦν τὸ κατόρθωμα, ἀλλὰ τοῦ προδοτικοῦ αὐτοῖς, καὶ τὴν αὐτῶν κινουῦντος ψυχῆν. Πῶς γὰρ ὁ ἀλιεὺς ἢ ὁ σκηνοποιὸς τοσαύτην ἂν μετέθηκαν οἰκουμένην, ἀλλ' ἢ τὰ ἐκείνου ῥήματα πάντα ταῦτα καθῆρει τὰ κωλύματα; Καὶ γόητας, καὶ [192] τυράννους, καὶ ῥήτορας, καὶ φιλοσόφους, καὶ πάντας τοὺς ἀνθισταμένους καθάπερ κόνιν ἀποσοδοῦντες, καὶ καπνὸν διαλύοντες, οὕτως ἔσπειραν τῆς ἀληθείας τὸ φῶς, οὐχ ὄπλοις, οὐδὲ χρημάτων περιουσίᾳ, ἀλλὰ λόγῳ κεχρημένοι ψιλῶ· μᾶλλον δὲ οὐκ ἦν ψιλὸς ὁ λόγος, ἀλλ' ἔργου παντὸς δυνατώτερος. Πῶς οὖν; Ἐκάλουν τὸ ὄνομα τοῦ σταυρωθέντος, καὶ ὁ θάνατος ἐδραπέτευε, καὶ δαίμονες ἐφυγαδεύοντο, νοσήματα ἐλύετο, λῶθαι σωμάτων διωρθεύοντο, κακία ἀπηλαύνετο, κίνδυνοι ἠφανίζοντο, καὶ στοιχεῖα μετεβάλλοντο.

Ὅταν οὖν λέγωσιν ἡμῖν, Διὰ τί μὴ ἐδοθήθησεν ἑαυτῷ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ; τοῦτο λέγωμεν, ὅτι τοῦτο θαυμαστότερον ἦν. Οὐ γὰρ ἦν ἴσον ἐκ τοῦ σταυροῦ κατελθεῖν, καὶ μετὰ τὸ σταυρωθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ τοσοῦτους ἀναστῆσαι νεκρούς. Ὅτι γὰρ καὶ τότε ἐκὼν ἔμενεν ἃ, ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα ἔδειξεν. Ὁ γὰρ ἑτέροις ἐπελθόντα τὸν θάνατον ἐκβαλὼν, πολλῶ μᾶλλον ἐξ ἑαυτοῦ, πρὶν ἢ ἐπελθεῖν, διακρούσασθαι ἠδύνατο· καὶ ὁ ἑτέροις παρέχων ζωὴν, πολλῶ μᾶλλον ἑαυτῷ παρασχεῖν ἠδύνατο· ὅπερ καὶ ἐποίησε μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγερθεὶς ἐκ πολλῆς τῆς περιουσίας. Καὶ τοῦτο διὰ τῶν μετὰ ταῦτα ἔδειξεν. Ὅταν γὰρ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ σωμάτων ἀλλοτρίων φαίνεται, τοσαύτην ἔχων ἰσχύν, ὡς καλούμενον φυγαδεῦσαι τὸν θάνατον, οὐδεὶς ἀμφιβάλλειν δύναται· ἂν, ὅτι καὶ ἐν τῷ οἰκείῳ πολλὴν ἂν τὴν ἰσχύν ἐπαδείξατο, καὶ τὸν θάνατον ὑπέταξε. Ὑπέταξε λαοὺς ἡμῖν, καὶ ἔθνη ὑπὸ τοὺς πόδας ἡμῶν. Ὅρα τοῦ Προφήτου τὴν σοφίαν, πάντα μετὰ ἀκριβείας λέγοντος. Ὁ γὰρ μετὰ ταῦτα ἔλεγον οἱ ἀπόστολοι Τί ἡμῖν προσέχετε ἑ, ὡς ἰδία δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ πεποιηκόσι τοῦ περιπατεῖν αὐτόν; τοῦτο ἄνωθεν ὁ Προφήτης λέγει. Τὸ δὲ, Ὑπὸ τοὺς πόδας, τὸ ὑποταγμένον δηλοῖ, μᾶλλον δὲ τὴν πολλὴν ὑποταγῆν. Καὶ εἰ βούλει μαθεῖν τῆς ὑποταγῆς τὴν ἐπίτασιν, ἀκουσον· Ὅσοι κτήτορες, φησὶ, χωρίων ἢ οἰκιῶν ἢ ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων, καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. Ἔτεροι δὲ μετὰ τῶν χρημάτων, καὶ τὴν ψυχὴν προῖεντο. Οἵτινες γὰρ, φησὶν, ὑπὲρ τῆς ψυχῆς μου τὸν ἑαυτῶν τράχηλον ὑπέθηκα. Καὶ περὶ ἑτέρων δὲ γράφων ἔλεγεν, Ὅτι, εἰ δυνατόν, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν ἐξορύξαντες ἂν ἐδώκατέ μοι. Καὶ Κορινθίους δὲ ἐπιστέλλων ἔλεγεν

* Morel. et Savil. μέγας οὗτος, sed οὗτος fere a mss. abst. Legitur tamen in Coibertiis.

ἃ Alii ὑπέμενεν.

ἑ Morel. et alii προσέχεις. Savil. ἐξουσία. Paulo post alii τὸ ὑποταγμένον, alii τὸ ἐπιταγμένον.

ἑ Sic legitur in Actis. Morel. χωρίων οἰκείων.

* Sic mss. et Savil. At Morel. τῇ ἐροῦσι, mendose.

ἑ Morel. omittit ὡς, quod hic desiderabatur, et est in mss. et in Savil.

ὁ Παῦλος· Ἰδοὺ γὰρ αὐτὸ τοῦτο τὸ κατὰ Θεὸν λυπηθῆναι ὑμᾶς, πόσῃν κατειργάσατο ἐν ὑμῖν σπουδὴν· ἀλλὰ ἀπολογία, ἀλλὰ ἀγαπάκησιν, ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον, ἀλλ' ἐκδίκησιν· οὕτως αὐτοὺς ἔτρεμον καὶ ἐδεδοίκεσαν. Καὶ ὁ Λουκᾶς πάλιν γράφων ἔλεγε· Καὶ τῶν λοιπῶν οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς, ἀλλ' ἐμεγάλυνεν αὐτοὺς ὁ λαός. Καὶ πάλιν· Τί θέλετε; ἐν ῥάβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐν ἀγάπῃ πνεύματι τε πραότητος;

δ. [193] Εἶδες αὐθεντίαν καὶ ἐξουσίαν; Ταῦτα δὲ πάντα τὸ ῥῆμα ἐκείνο ἐποίει, ὅπερ εἶρηκε πέμπων αὐτοὺς, ὅτι Ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι. Αὐτὸς τὰ κωλύματα καθήρει ἔμπροσθεν αὐτῶν πορευόμενος· αὐτὸς ἅπαντα ἐξευμάριζε, καὶ τὰ δύσκολα ἐποίει ῥάβδια. Καίτοι πάντα πολέμων ἔγεμε, πάντα κρημνῶν καὶ σκοπέλων, καὶ οὐδὲ ὅπου ἐρεῖσαι πόδα ἐντῆν, οὐδὲ στήναι· πάντες οἱ λιμένες προσκεχωσμένοι ἦσαν, πᾶσα οἰκία ἀποκεκλεισμένη, πάντων τὰ ὦτα ἔμπεφραγμένα· ἀλλ' ὁμοῦ τε εἰσῆσαν, καὶ ἐφθέγγοντο, καὶ πάντα κατέλυον τῶν πολεμίων τὰ ὄχυράματα, ὡς καὶ αὐτὰς τὰς ψυχὰς προῖσθαι, καὶ μυρίους λοιπὸν ἀνέχεσθαι κινδύνους ὑπὲρ τῶν εἰρημένων. Ἐξελέξατο ἡμῖν τὴν κληρονομίαν ἑαυτοῦ, τὴν καλλονὴν Ἰακώβ, ἣν ἠγάπησεν. Ἄλλος, τὸν ἐνδοξασμὸν Ἰακώβ. Ὅρα προφητείας ἀκρίθειαν. Ἀνωτέρω μὲν οὖν ἔλεγεν· Ὑπέταξε λαοὺς ἡμῖν καὶ ἔθνη. Καὶ γὰρ Ἰουδαῖοι πρῶτον προσῆλθον, πρῶτον τριτχιλιοὶ, εἶτα πεντακισχιλιοὶ, καὶ μετὰ ταῦτα τὰ ἔθνη. Καὶ γὰρ αὐτὸς πάλιν ἔλεγε· Καὶ ἄλλα ἔχω πρόβατα, κἀκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ γενήσεται μία ποιμνὴ, εἰς ποιμήν. Εἶτα ἵνα μὴ ἀκούσας τὸ, Ἐξελέξατο ἡμῖν τὴν κληρονομίαν ἑαυτοῦ, διαπορῆ τις, καὶ ταλαιπωρῆται, καὶ λέγη· Πῶς οὖν Ἰουδαῖοι νῦν ἀπιστοῦσι; τῇ ἐπιδιωρθώσει τὴν ἀπορίαν ἔλυσε. Μάλιστα μὲν γὰρ, τὸ αὐτοῦ μέρος, κἀκεῖνους ἐξελέξατο, καὶ τὸ εἰς αὐτὸν ἦγον, οὐδένα ἀφῆκεν. Εἰ δὲ καὶ τὸ τέλος ἐπιζητοῖς, ἄκουε τῶν ἐξῆς· ἐπάγει γὰρ· Τὴν καλλονὴν Ἰακώβ, ἣν ἠγάπησεν. Ἐνταῦθα γὰρ μοι τοὺς πιστοὺς δοκεῖ λέγειν, ὅπερ ὁ Παῦλος δηλῶν ἔλεγεν· Οὐχ οἷον δὲ ὅτι ἐκπέπτωκεν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ· οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραὴλ, οὗτοι Ἰσραὴλ, ἀλλ' ἐν Ἰσαὰκ κληθῆσεται σοι σπέρμα· τουτέστιν, ὅτι οὐ τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς, ταῦτα τέκνα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐπαγγελίας λογίζονται εἰς σπέρμα. Καλλονὴ δὲ τοῦ λαοῦ εἰκότως ἂν εἰ πιστοὶ λέγοιντο. Τί γὰρ ὠραιότερον ἐκείνων τῶν πιστευσάντων;

Κληρονομίαν δὲ αὐτοῦ καλεῖ τὸ ἔθνος, οὐχ ὡς τῶν ἄλλων ἀμελήσας ποτὲ, ἀλλὰ τὴν ἐπίτασιν τῆς περὶ αὐτοὺς ἀγάπης καὶ τὴν οἰκείωσιν, καὶ τῆς προνοίας τὴν προσθήκην ἐπιδεικνύμενος. Καὶ ἵνα μάθῃς τὴν ἀκρίθειαν τὴν προφητικὴν, ὅρα πῶς τῇ τῶν πολλῶν κέχρηται λέξει, ἢ ἐπὶ τῶν ὠνίων οἱ πολλοὶ χρῶνται. Πολλοὶ γὰρ πολλακίς ὠνοῦμενοί τι, καλλονὴν ἐκεῖνα λέγουσι τὰ τῶν ἄλλων ὑπερέχοντα. Δεικνύς τοίνυν ὅτι οὐ πάντες σωθῆσονται, φησὶ, Τὴν καλλονὴν Ἰακώβ. Ταῦτα καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις δείκνυται διὰ μυρίων παραβολῶν. Ἀνέβη ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῶ. Οὐκ εἶπεν, ἀνεβιάσθη, ἀλλ', Ἀνέβη· δεικνύς ὅτι οὐχ ἑτέρου τινὸς χειραγωγούντος ἀνέβη, ἀλλ' αὐτὸς ταύ-

τὴν ὁδεύων τὴν ὁδόν. Ὁ μὲν γὰρ Ἠλίας οὐδὲ τσαύτην ἔλθων ὄσσην ὁ Χριστὸς, ὑφ' ἑτέρας ἤγετο δυνάμειος. Οὐ γὰρ ἦν ἀνθρωπίνης φύσεως δύνασθαι ξέντην ὁδεύειν ὁδόν. Ὁ δὲ Μυνογενῆς ἀνέβη οἰκεία ἐξουσίᾳ. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ ὁ Λουκᾶς [194] οὕτως ἔλεγε· Καὶ ἦσαν ἀτενίζοντες πορευομένου αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανόν. Οὐκ εἶπεν, ἀναλαμθανομένου αὐτοῦ, οὐδὲ βασταζομένου· πορεία γὰρ αὐτοῦ ἴδια τὸ γινόμενον ἦν. Εἰ δὲ πρὸ τοῦ σταυροῦ ἐπὶ τῶν ὑδάτων ἐφέρετο, παθητὸν ἔτι καὶ βαρὺ περικείμενος σῶμα, τί θαυμαστόν, εἰ καὶ μετὰ τὸ ἀφθαρτον αὐτὸ λαβεῖν, τὸν ἀέρα ἔτεμε; Ποῦ δὲ Ἐν ἀλαλαγμῶ; Τίς ἠλάλαξεν, ὅτε ἀνέβη; Καίτοι σιγῇ τοῦτο ἐγένετο, καὶ ἕνδεκα παρόντων μαθητῶν μόνον. Ὅρα δὲ ὅτι οὐχ ἀπλῶς δεῖ τὰς λέξεις ἐκλαμβάνειν, ἀλλ' εἰδέναι τὸ ἐξ αὐτῶν σημαινόμενον; Ὅπερ γὰρ ἐν προοίμιῳ τοῦ ψαλμοῦ ἔλεγον, ὅτι ἕτερόν τι ὁ ἀλαλαγμὸς δηλοῖ, τὴν νίκην, τὸ τρόπαιον· ὃ τοίνυν ἐνταῦθά φησιν, Ἐν ἀλαλαγμῶ, τοῦτό ἐστιν, ὅτι ἐν νίκῃ ἀνέβη, περιγενόμενος θανάτου, καταρρίψας ἢ τὴν ἀμαρτίαν, τοὺς δαίμονας τροπωσάμενος, τὴν πλάνην ἐκβαλὼν, πάντα μεταβαλὼν πρὸς τὸ βέλτιον, πρὸς τὴν ἀρχαίαν πατρίδα, μᾶλλον δὲ πρὸς πολλῶ βελτίονα, τὴν φύσιν ἀναγαγὼν τὴν ἡμετέραν. Οὐδεὶς γὰρ αὐτῷ παραγενομένῳ ἀντέστη, οὐχ ἀμαρτίας τυραννίς, οὐ θανάτου δύναμις, οὐ κατάρας ἰσχύς, οὐ φθορᾶς, οὐ κακίας ἐπίτασις, οὐκ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδέν· ἀλλὰ πάντα ταῦτα ὡσπερ ἀράχνην διαβρόχης, καὶ δαιμόνων φάλαγγας καὶ διαβόλου νεῦρα, καὶ ἅπαντα ταῦτα διαλύσας, ἀνῆλθε κατορθώσας ἅπερ ἐδοῦλετο.

ε'. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος αὐτοῦ τὸ τρόπαιον διηγούμενος, ἔλεγεν· Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, ἐδειγμάτισεν ἐν παβρῆσι, θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν αὐτῷ. Καὶ πάλιν· Ἐξελείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον ἐν τοῖς δόγμασιν, ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡμῖν, καὶ αὐτὸ ἤρεν ἐκ τοῦ μέσου, προσηλώσας αὐτὸ τῷ σταυρῷ. Κύριος ἐν φωνῇ σάλπιγγος. Πάλιν τὸ αὐτὸ δηλοῖ, τουτέστιν ἐν νίκῃ λαμπρᾷ. Ἐνταῦθα δὲ ἕτερόν τι νοητέον, τὸ περιφανές, τὸ σαφές, τὸ διωλύγιον. Καίτοι γε τότε οὐδεὶς ἔγνω, τοῦτου γενομένου, ἀλλ' οὕτως ἐγένετο σαφές, ὡς σάλπιγγος ἠχούσης, μᾶλλον δὲ καὶ πολλῶ πλέον. Ἐκεῖνο γὰρ τὸ λάθρα γινόμενον τότε οὐδεὶς σχεδὸν τῶν οἰκούντων τὴν οἰκουμένην ἠγνόησεν, ἀλλ' οὕτως αὐτὸ ἐξεκάλυψε τῶν πραγμάτων ἡ φύσις, ὡς σάλπιγγος ἠχούσης, μᾶλλον δὲ καὶ πολλῶ πλέον. Οὐ γὰρ δὴ οὕτω σάλπιγξ ἤχουσα ἅπαντας ἂν ἐκάλεσεν ἐπὶ τὴν θεὸν ἐκείνην, ὡς μετὰ ταῦτα ἡ τῶν πραγμάτων φωνὴ τὴν ἀνάβασιν ἔδειξε, βροντῆς ἀπάσης ἰσχυρότερον κατάδηλον ἢ τὸ πρᾶγμα ποιήσασα. Οὐδὲ γὰρ ἂν βροντῆ οὕτω τὴν οἰκουμένην ἐκάλεσεν, ὡς ἡ τῶν πραγμάτων ἐπίδειξις τοὺς τε ὄντας τότε, τοὺς τε μετὰ ταῦτα ἔσομένους. Ἡ μὲν γὰρ βροντῆ τοῖς παροῦσιν ἐστὶ κατάδηλος· αὕτη δὲ πάσαις γενεαῖς σάλπιγγος λαμπρότερον, καὶ βροντῆς σαφέστερον ἐπιδείκνυται τὸ γεγεννημένον.

Οὐκ ἂν δὲ τις ἀμάρτοι σάλπιγγας τὰ στόματα τῶν ἀποστόλων εἰπῶν, οὐχὶ χαλκηλάτους σάλπιγγας, ἀλλὰ χρυσαίου τιμιωτέρας, καὶ λίθων πολυτελεστέρας. Διὰ τί οὖν οὐκ εἶπε, σάλπιγγος, ἀλλ', Ἐν φωνῇ σάλ-

^b Duo mss. et Savil. καὶ κάτω ρίψας. Infra Morel. ἀγαγὼν, alii et Savil. ἀναγαγὼν, melius.

^c Savil. et alii in textu ἀπάσης μᾶλλον κατάδηλον. Morel. et Savil. in marg. βροντῆς ἀπάσης ἰσχυρότερον κατάδηλον.

^a Alii πάντα τὰ ὦτα. Paulo post Morel. κατέλυοντο, alii κατέλυον, melius.

ro ad Corinthios quoque scribens dicebat Paulus : *Ecce enim hoc ipsum secundum Deum tristitia affici, quantum in vobis studium effecit : imo apologiam, imo indignationem, imo timorem, imo desiderium, imo æmulationem, imo vindictam (2 Cor. 7. 11) : usque adeo eos verebantur et pertimescebant. Et Lucas rursus scribens, dicebat : Cæterorum autem nemo audebat se conjungere illis, sed magnificabat eos populus (Act. 5. 13). Et rursus : Quid vultis ? in virga veniam ad vos, an in caritate et spiritu lenitatis (1 Cor. 4. 21) ?*

4. Vidisti auctoritatem et potestatem ? Hæc autem omnia fecit verbum illud quod dixit cum eos mitteret : *Ego vobiscum sum (Matt. 28. 20)*. Ipse impedimenta omnia removebat, ante eos ambulans : ipse plana omnia faciebat, ac difficilia facilia reddebat. Atqui erant omnia plena bellis, omnia scopulis et præcipitiis, et nusquam licebat pedem figere, nec sistere ; obstructi erant omnes portus, omnis domus clausa, omnium aures obturatæ : et tamen cum primum ingressi et loquuti fuerant, diruebant omnia hostium propugnacula, ut et ipsas animas profunderent, et innumera-bilia pericula sustinerent pro iis quæ dicta fuerant. 5. *Elegit nobis hereditatem suam speciem Jacob, quam dilexit. Alius, Glorificationem Jacob.* Vide quam sit accurata exactaque prophetia. Superius quidem dixit : *Subjecit nobis populos et gentes.* Judæi primum accesserunt primo ter mille, deinde quinquies mille, et postea gentes. Ipse enim rursus dicebat : *Et alias oves habeo, et illas me adducere oportet, et fiet unum ovile, et unus pastor (Joan. 10. 16)*. Deinde ne quis cum audierit : *Elegit nobis hereditatem sibi (Act. 2. 41. et 4. 4)*, dubitet et angatur, et dicat : Quomodo ergo non credunt nunc Judæi ? correctione solvit dubitationem. Maxime enim, quod ad se attinet, eos elegit, et quantum ad ipsum quidem spectat, nullum reliquit. Quod si finem quoque requiras, audi ea quæ sequuntur ; subjuxit enim : *Speciem Jacob, quam dilexit.* Hic autem mihi videtur fideles dicere, quod quidem Paulus significans, dicebat : *Non autem quod exciderit verbum Dei : non enim omnes qui sunt ex Israel sunt Israel (a), sed in Isaac vocabitur tibi semen ; hoc est, Non qui sunt filii carnis, ii sunt filii Dei, sed qui sunt filii promissionis, æstimantur in semine (Rom. 9. 6-8)*. Species autem seu pulchritudo populi jure dicantur fideles. Quid est enim speciosius illis qui crediderunt ?

Gentes cur hereditas Christi.— Hereditatem autem suam vocat gentem, non quod aliarum gentium nullam curam gesserit, sed vehementem in eos dilectionem, et cum eis conjunctionem, et providentiæ accessionem ostendens. Et ut scias quam sit accurata prophetia, vide quomodo utitur dilectione vulgi, qua utitur in rebus quæ emuntur. Sæpe enim plerique aliquid ementes, pulchra illa esse dicunt, quæ reliquis antecellunt. Ostendens Ergo non omnes servandos, dicit, *Speciem Jacob*. Hæc etiam ostenduntur in evangeliiis per innúmerabiles parabolæ. 6. *Ascendit Deus in jubilo.* Non dixit, *Assumptus est*, aut de-

ductus est, sed *Ascendit*, ut ostenderet eum ascendisse nullo alio eum ducente, sed ipsum hanc viam esse ingressum. Helias enim qui non eadem qua Christus via processerat, ducebatur ab alia potestate (4. Reg. 2. 11). Non erat enim humanæ naturæ via peregrina ingredi. Unigenitus autem ascendit propria potestate. Quocirca Lucas quoque sic dicebat : *Et fixis oculis intuebantur illum euntem in cælum (Act. 1. 10)*. Non dixit, *Cum ipse assumeretur*, nec, *Cum portaretur* : erat enim ejus proprius incessus, quod fiebat. Si autem antequam crucifigeretur, ferebatur super aquas, adhuc patibili et gravi corpore circumdatus : quid mirum si postquam incorruptibile sumpsit, acrem secuerit ? Ubi autem *In jubilo* ? Quis jubilavit, quando ascendit ? Atqui hoc silentio factum est, et undecim solum præsentibus discipulis. Vides non oportere dictiones simpliciter et uno tantum modo accipere, sed scire quid eis significetur ? Quemadmodum enim dixi in præmio Psalmi, *jubilus* aliquid aliud significat, nempe victoriam, tropæum : quod ergo hic dicit, *In jubilo*, hoc est, ascendit in victoria, cum mortem vicisset, peccatum dejecisset, dæmones fugavisset, errorem expulisset, omnia in melius mutasset, in antiquam patriam, imo vero longe meliorem, nostram naturam deduxisset. Cum enim advenisset, nemo ei restitit, non peccati tyrannis, non mortis potentia, non vis maledicti, non interitus, non nequitiae magnitudo, non aliquid aliud ejusmodi : sed cum hæc omnia tamquam araneam perfregisset, dæmonum catervas, nervos diaboli, et hæc omnia profligasset, ascendit rebus recte gestis, ut voluit.

5. Quocirca Paulus quoque ejus tropæum narrans, dicebat : *Cum exspoliasset principatus ac potestates, traduxit libere, de eis in seipso triumphans (Coloss. 2. 15)*. Et rursus : *Delevit quod erat adversus nos chirurgographum in decretis, quod erat nobis contrarium, et ipsum de medio sustulit, affigens illud cruci (Ibid. v. 14)*. *Dominus in voce tubæ.* Idem rursus significat, hoc est, in præclara victoria. Hic autem est aliud quoque intelligendum, nempe id fuisse clarum, apertum, illustre. Atqui nullus id tunc novit, cum fieret, sed tam evasit manifestum, quam si tuba cecinisset, atque adeo multo magis. Illud enim, quod tunc clanculum factum est, nemo fere eorum qui orbem terræ habitant ignoravit, sed ipsum perinde revelavit rerum natura, ac si tuba cecinisset, imo multo magis. Neque enim tuba canens ita omnes vocasset ad illud spectaculum, sicut postea rerum vox ostendit ascensum, magis etiam quam tonitru rem claram efficiens. Neque enim tonitru ita vocasset orbem terræ, ut rerum ostensio eos qui tunc erant, et qui postea erant futuri. Tonitru enim est tantum manifestum præsentibus ; ipsa vero omnibus generationibus tuba clarior, et tonitru apertius ostendit quod factum est.

Vox tubæ apostoli. — Nec vero aberraveris si tubas vocaveris ora apostolorum, non tubas quidem æreas, sed auro pretiosiores, et gemmis magnificentiores. Cur ergo non dixit, *In tuba*, sed, *In voce tubæ* ? Si-

(a) Hic quædam ex textu Scripturæ prætermittit Chrysostomus.

gnificans eorum concordiam, sicut etiam dicit Paulus : *Sive ergo ego, sive illi, sic prædicamus* (1. Cor. 15. 11). Et rursus : *Multitudinis autem credentium erat cor unum, et anima una* (Act. 4. 32); tuba autem canebant, non ad bellum incitantes, sed prædicantes et annuntiantes victoriam. Quemadmodum enim in castris, quando cum signis in aciem prodeunt, præcedunt tubæ quæ præsentibus excitant, non aspectu solum, sed etiam auditu : ita tunc factum est : ingredientibus apostolis in unamquamque civitatem, tubæ sonabant, et ad audiendum omnes accurrebant. 7. *Psallite Deo nostro, psallite : psallite Regi nostro, psallite*. 8. *Quoniam rex omnis terræ Deus, psallite sapienter*. 9. *Regnavit Deus super gentes*. Postquam igitur narravit quam magna sint, et quam præclara quæ gessit, universum orbem terræ vocat ad eum laudibus celebrandum cum magno studio et diligentia : usus est idcirco repetitione : nec invitat solummodo ad psallendum, sed ad psallendum cum magna sapientia. Quid est, *Psallite sapienter*? Cum quæ, inquit, facta sunt, didicertis, considerantes rerum gestarum magnitudinem. Mihi autem videtur etiam aliquid aliud subindicare, cum dixit, *Sapienter* : non voce tantum, sed etiam factis psallere ; non lingua tantum, sed etiam vita. *Regnavit Deus enim super gentes*, inquit. Alius, *Supra gentes*. Et quodnam hic regnum dicit? Non illud quod obtinet ratione creationis, sed hoc quod ratione ejus, ad quam eas adscivit, necessitudinis. Fuit enim rex omnium etiam antehac, ut qui esset opifex et creator : nunc autem et lubentium et gratias habentium : quod quidem est maxima laude dignum, et in primis admirandum, eum qui prius contumelia afficiebatur a Judæis, effecisse ut tanta fieret mutatio, ut ubique caneretur : et qui nec prophetas legerant, nec in lege educati fuerant, imo vero plane erant ferinis moribus, repente mutati sunt, et omnibus illis abjectis erroribus, se ei subjecerunt, non duæ, aut tres, aut quatuor, aut decem gentes, sed qui universum orbem terrarum incolebant. *Deus sedet super thronum sanctum suum*.

Sedere Deo quid? Sancte regnare. — Quid est, *Sedet super thronum*? Regnat, inquit, imperium obtinet. Recte autem dixit, *Sanctum*. Non solum enim regnat, sed etiam sancte regnat. Quid est, sancte regnat? Pure. Homines enim qui veniunt ad hoc imperium, ea potestate ad injuriam inferendam utuntur. Illud autem imperium est ab omni re ejusmodi intactum, purum, et sanctum. Neque enim fraus, neque aliquid ejusmodi illud iudicium corrumpit et circumvenit, sed est purum, sincerum, quacumque puritate fulgens clarius, resplendens ineffabili gloria. 10. *Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham : quoniam Dei fortes terræ vehementer elevati sunt*.

6. Ille ostendit quomodo fuerit extensum evangelium, quod non solum privatos attigit, sed eos etiam qui sunt redimiti diademate, et sedent in solio regio. Deinde ostendens eum esse unum Deum Novi et Veteris Testamenti, dicit : *Cum Deo Abraham*, id est, ille ipse qui et nostrorum majorum Deus est, et qui

illis etiam legem dedit. Et ideo dicebat Jeremias *Dabo vobis testamentum novum, non secundum testamentum, quod dedi patribus vestris, in die quo ego apprehendi manum eorum ut educerem eos de terra Ægypti* (Jer. 31. 31. 32), ostendens unum et eundem esse legislatorem et Novi et Veteris Testamenti. Et Baruch rursus dicebat : *Hic est Deus noster, non reputabitur alius præter ipsum. Invenit omnem viam scientiæ et dedit eam Jacob filio suo, et Israël dilecto suo. Postea autem in terra visus est, et cum hominibus conversatus est* (Baruch. 3. 36 - 38), significans eundem esse qui legem dedit, et qui incarnatus est : et eum qui incarnatus est, legem dedisse. Hoc etiam dicit propheta : *Congregati sunt, inquit, cum Deo Abraham*. Hebræus autem pro eo quod est, *Cum Deo, Em Eloï Abraham*. Et quo modo, quæso, hoc factum est? *Quoniam Dei fortes terræ vehementer elevati sunt*. Quinam sunt autem Dei fortes, nisi apostoli, fideles omnes? Quoniam enim potentia eorum usque adeo resplenduit, omnes vicerunt : recte autem eos appellavit fortes. Quidni enim fortes, qui adversus orbem terræ aciem instruxerunt, adversus dæmones, adversus diabolum, adversus populos, adversus civitates, adversus gentes, adversus tyrannos, adversus tormenta ac supplicia, adversus sartagines, adversus fornaces, adversus consuetudinem, adversus naturæ tyrannidem, et omnia diruebant¹, et superiores omnibus evadebant, et a nullo vincebantur? quomodo non fortes, qui vel post mortem, tantam ostendunt virtutem? quomodo non fortes, quorum verba sunt quovis adamante duriora, nec ullum ea tempus abolevit, sed quotidie majus incrementum suscipiunt : dum omnes ubique orbis terrarum oras evangelica prædicatio pervadit? Pro his omnibus benigno et clementi Deo gratias agamus : quoniam ei gloria et potentia, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM XLVII.

1. Canticum Psalmi filiis Core.

2. *Magnus Dominus et laudabilis valde, in civitate Dei nostri, in monte sancto ejus, 3. bene radicibus firmans exultatione universæ terræ. Alius dicit, Pulchro germine, gaudio universæ terræ. Alius, Ab initio præscripto splendore universæ terræ.*

1. Hic quoque significat liberationem a bellis et pugnis. Quia enim a Babytone reversi, et a longa captivitate liberati, terram paternam receperunt, et a multis bellis evaserunt, pro his omnibus Deo horum bonorum auctori gratias agentes, hos hymnos canunt : dicunt autem : *Magnus Dominus, et laudabilis valde. Magnus* quidem dicunt, sed quam magnus, non dicunt : hoc enim nemo scit ; et ideo subjunxit : *Et laudabilis valde*. Non est enim finis ejus magnitudinis. Quod autem dicit, est ejusmodi : Oportet illum solum gloria afficere et laudare, idque supra omnem mo-

¹ Unus, adversus tyrannidem naturæ, adversus dominatores, adversus reges, adversus famem et sitim, adversus mortem, et omnia diruebant.

πιργγος; Τὸ ὁμόφυγον αὐτῶν δηλῶν, καθάπερ καὶ ὁ Παῦλος λέγει· [195] *Εἴτε οὖν ἐγὼ, εἴτε ἐκεῖνοι, οὕτω κηρύσσομεν. Καὶ πάλιν Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία, καὶ ἡ ψυχὴ μία·* ἐσάλπιζον δὲ, οὐκ εἰς πόλεμον καλοῦντες, ἀλλὰ τὰ νικητήρια εὐαγγελιζόμενοι. Καθάπερ γὰρ ἐπὶ τῶν στρατοπέδων, ὅταν εἰς πόλεμον εἰσίσωσι, μετὰ τῶν σημείων προηγοῦνται αἱ σάλπιγγες, διανιστῶται τοὺς παρόντας, οὐ τῆ ὄψει, ἀλλὰ καὶ τῆ ἀκοῇ, οὕτω καὶ τότε ἐγένετο· τῶν ἀποστόλων εἰσιόντων εἰς ἐκάστην πόλιν, ἤχουν αἱ σάλπιγγες, καὶ πρὸς τὴν ἀκρόασιν ἅπαντες ἔτρεχον. *Ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλατε· ψάλατε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλατε.* Ὅτι βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς ὁ Θεός, ψάλατε συνετῶς. Ἐβασίλευσεν ὁ Θεός ἐπὶ τὰ ἔθνη. Διηγησάμενος τοίνυν τὸ μέγεθος τοῦ κατορθώματος, καλεῖ τὴν οἰκουμένην ἐπὶ τὴν εὐφημίαν μετὰ πολλῆς τῆς σπουδῆς· διὸ καὶ διπλάσιασμι κέχρηται· καὶ οὐχ ἀπλῶς καλεῖ ψάλλειν, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς τῆς συνέσεως. Τί ἐστι, *Ψάλατε συνετῶς*; Καταμαθόντες, φησὶ, τὰ γεγενημένα, ἐννοήσαντες τὸ μέγεθος τῶν κατορθωμάτων. Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ καὶ ἕτερόν τι αἰνίττεσθαι διὰ τοῦ εἰπεῖν, *Συνηχθησαν*· τὸ μὴ φωνῆ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔργοις ψάλλειν· τὸ μὴ γλώττη μόνον, ἀλλὰ καὶ βίῳ. Ἐβασίλευσε γὰρ, φησὶν, ὁ Θεός ἐπὶ τὰ ἔθνη. Ἄλλος φησὶν, *Ἐπάνω τῶν ἐθνῶν*. Καὶ ποίαν βασιλείαν ἐνταῦθά φησιν; Οὐκ ἐκείνην τὴν κατὰ τὸν τῆς δημιουργίας λόγον, ἀλλὰ ταύτην τὴν τῆς οἰκειώσεως. Ἐβασίλευσε μὲν γὰρ καὶ πρὸ τούτου πάντων, ἅτε δημιουργὸς καὶ ποιητὴς ἦν· νυνὶ δὲ καὶ ἐκόντων καὶ χάριν εἰδόντων· ὅπερ μεγίστης εὐφημίας ἄξιον καὶ πολλοῦ τοῦ θαύματος, ὅτι ὁ πρὸ τούτου ὑβριζόμενος ὑπὸ Ἰουδαίων, τσαούτην παρεσκεύασε γενέσθαι τὴν μεταβολὴν, ὡς πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἄδουσαι· καὶ οἱ μῆτε προφῆτας ἀναγνόντες, μῆτε νόμῳ συντραφέντες, ἀλλὰ καὶ θηριώδεις τὸν τρόπον ὄντες, ἀθρόον μετεβάλλοντο, καὶ πάντα ἐκεῖνα ῥίψαντες τὰ τῆς πλάνης, ὑπετάγησαν, οὐχὶ δύο καὶ τρία καὶ τέσσαρα ἔθνη καὶ δέκα, ἀλλ' οἱ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης οἰκοῦντες.

Ὁ Θεός κάθηται ἐπὶ θρόνου ἀγίου αὐτοῦ. Τί ἐστι, *Κάθηται ἐπὶ θρόνου*; Βασιλεύει, κρατεῖ. Καὶ καλῶς εἶπεν, *Ἀγίου*. Οὐ γὰρ δὴ βασιλεύει μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀγίως βασιλεύει. Τί ἐστιν, *Ἀγίως βασιλεύει*; Καθαρῶς. Ἄνθρωποι μὲν γὰρ ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἐρχόμενοι ταύτην, αὐτῇ τῇ δυνάμει πρὸς ἀδικίαν κέχρηται. Ἐκείνη δὲ ἀνέπαφος ἡ ἀρχὴ παντός τοιούτου, καθαρὰ καὶ ἀγία. Οὐδὲ γὰρ ἀπάτη, οὐδὲ ἄλλο τι τῶν τοιούτων τὸ δικαστήριον ἐκεῖνο διαφθείρει καὶ παραλογίζεται, ἀλλ' ἐστὶ καθαρὸν, εἰλικρινές, πάσης ἐπέκεινα καθαρότητος ἀπαστράπτων, διαλάμπων ἀφάτω τῇ δόξῃ. *Ἀρχοντες λαῶν συνηχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ·* ὅτι τοῦ Θεοῦ οἱ κραταιοὶ τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν.

ζ'. [196] Ἐνταῦθα δείκνυσι τὴν ἐπίτασιν τοῦ Εὐαγγελίου, ὅτι οὐκ ἰδιωτῶν ἤψατο μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν τὸ διάδημα ἐκόντων, καὶ τῶν ἐπὶ τοῦ θρόνου καθημένων τοῦ βασιλικοῦ. Εἶτα δείκνυς αὐτὸν ὄντα Καινῆς καὶ Παλαιᾶς ἓνα Θεόν, φησὶ· *Μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ, ἀντὶ τοῦ, αὐτὸς οὗτος ὁ καὶ τῶν προπατόρων Θεός, ὁ καὶ τὸν νόμον ἐκείνοις δέδωκώς.* Διὸ καὶ Ἱερεμίας ἔλεγε· *Διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην καινὴν, οὐ κατὰ τὴν διαθήκην, ἣν διεθέμην τοῖς πατέρισιν ὑμῶν, ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς*

χειρὸς αὐτῶν· ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, δείκνυς ὅτι καὶ Καινῆς καὶ Παλαιᾶς εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ἐστὶ νομοθέτης. Καὶ ὁ Βαροῦχ πάλιν ἔλεγεν· *Οὗτος ὁ Θεός ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν.* Ἐξεῦρε πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ· μετὰ δὲ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναεστράφη, δείκνυς ὅτι ὁ τὸν νόμον δέδωκώς, αὐτὸς ἐστὶν ὁ σαρκωθεὶς· καὶ ὁ σαρκωθεὶς αὐτὸς καὶ τὸν νόμον δέδωκε. Τοῦτο καὶ ὁ προφήτης λέγει· *Συνηχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ, φησὶν, Ἀβραάμ.* Ὁ δὲ Ἑβραῖος, ἀντὶ τοῦ, *Μετὰ τοῦ Θεοῦ, Ἐμ' Ἐλωὶ Ἀβραάμ.* Καὶ πῶς τοῦτο γέγονεν; Ὅτι τοῦ Θεοῦ οἱ κραταιοὶ τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν. Τίνες δὲ οἱ κραταιοὶ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἢ οἱ ἀπόστολοι^b, εἰ πιστοὶ πάντες; Ἐπειδὴ γὰρ τοσοῦτον ἔλαμψεν ἡ δύναμις αὐτῶν, φησὶν, ἐκράτησαν ἀπάντων. Καὶ καλῶς αὐτοὺς κραταιοὺς ἐκάλεσε. Πῶς γὰρ οὐ κραταιοὶ, οἱ πρὸς ἅπασαν τὴν οἰκουμένην παραταξάμενοι, πρὸς τοὺς δαίμονας, πρὸς τὸν διάβολον, πρὸς δῆμους, πρὸς πόλεις, πρὸς ἔθνη, πρὸς τυράννους, πρὸς τιμωρίας, πρὸς κολάσεις, πρὸς τήγανα, πρὸς καμίλους, πρὸς συνήθειαν, πρὸς φύσεως τυραννίδα, καὶ πάντα^c καθελόντες, καὶ ὑψηλότεροι πάντων γενόμενοι, καὶ μηδενὶ χειρωθέντες; πῶς οὐ κραταιοὶ, καὶ μετὰ τελευτῆς τσαούτην ἐπιδεικνύμενοι τὴν ἰσχύν; πῶς οὐ κραταιοὶ, ὧν τὰ ῥήματα ἀδάμαντός ἐστι στερέροτερα καὶ οὐδεὶς αὐτὰ χρόνος ἤλεγξεν, ἀλλὰ καὶ καθ' ἐκάστην ἐπιδίδωσι τὴν ἡμέραν, τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος πάντη καὶ πανταχοῦ διατρέχοντος εἰς τὰ τῆς οἰκουμένης πληρώματα; Ὑπὲρ δὴ τούτων ἀπάντων εὐχαριστήσωμεν τῷ φιλοανθρώπῳ Θεῷ· ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

[197] Εἰς τὸν ΜΖ' Ψαλμόν.

Ῥοδὴ ψαλμοῦ τοῖς υἱοῖς Κορέ.

Μέγας Κύριος καὶ αἰνετός σφόδρα, ἐν πόλει τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἐν δρει ἀγίῳ αὐτοῦ, εὐρίζων^d ἀγαλλιᾶματι πάσης τῆς γῆς. Ἐτερός φησὶ, *Καλῷ βλαστήματι, χάσματι πάσης τῆς γῆς.* Ἄλλος, *Ἀπ' ἀρχῆς ἀφωρισμένῳ ἀγλαίσματι πάσης τῆς γῆς.*

α'. Καὶ ἐνταῦθα ἀπαλλαγὴν πολέμων, καὶ μάχης ἐλευθερίαν δηλοῖ. Ἐπειδὴ γὰρ ἐπανεληθόντες ἀπὸ τῆς Βαβυλωνίων^e, καὶ τῆς μακρᾶς ἀπαλλαγέντες αἰχμαλωσίας, τὴν πατρίαν ἀπέλαβον γῆν, καὶ πολλοὺς διέφυγον πολέμους, εὐχαριστοῦντες ὑπὲρ πάντων τῷ τούτων αἰτίῳ τῶν ἀγαθῶν, τούτους ἄδουσι τοὺς ὕμνους, καὶ φασὶ· *Μέγας Κύριος καὶ αἰνετός σφόδρα.* Τὸ μὲν *Μέγας*, λέγουσι, τὸ δὲ πόσον, οὐκέτι· οὐδεὶς γὰρ τοῦτο ἐπίσταται· διὸ καὶ ἐπήγαγε· *Καὶ αἰνετός σφόδρα.* Τῆς γὰρ μεγαλωσύνης αὐτοῦ οὐκ ἐστὶ πέρας. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστι· *Δοξάζειν αὐτόν*

^b Morel. τοῦ Θεοῦ; οἱ ἀπόστολοι. Savil. ei alii τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἢ οἱ ἀπόστολοι, atque ita legit interpres.

^c Unus πρὸς φύσεως τυραννίδα, πρὸς ἀρχοντας, πρὸς βασιλεῖς, πρὸς πείναν καὶ δίψαν, πρὸς θάνατον, καὶ πάντα.

^d In textu Biblico edit. Rom. et Reg. 634 εὐρίζων παροξυτόνως. Savil. εὐρίζων. Colb. εὐρίζω. Paulo post ἕτερός φησὶ, Καλῷ βλαστήματι etc. Hæc interpretatio est Aquilæ. Ἄλλος, Ἀπ' ἀρχῆς ἀφωρισμένῳ etc., hæc vero est Symmachii.

^e Cod. Reg. 634 addit χώρας.

^a Alii ἅπαντες ἔτρεχον, alii et Savil. ἅπαντες ἔξεχόντο.

δεῖ, καὶ αἰνεῖν μόνον, καὶ τοῦτο μεθ' ὑπερβολῆς ἀπάσης· αἰνεῖν δὲ αὐτὸν, καὶ διὰ τὸ μέγεθος τῆς οὐσίας τὸ ἀπειρον τοῦτο καὶ ἀκατάληπτον, καὶ διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῶν εὐεργεσιῶν τῶν εἰς ἡμᾶς. Καὶ γὰρ ἠβουλήθη, καὶ ἰσχυρεν ἄπερ ἠβουλήθη. Ἐν πόλει τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἐν ὄρει ἀγίῳ αὐτοῦ. Τί λέγεις; Ἐκεῖ συγκλείεις αὐτοῦ τὸν αἶνον, τοῦ μεγάλου, τοῦ αἰνετοῦ, ἐν τῇ πόλει καὶ ἐν τῷ ὄρει; Οὐ τοῦτο λέγω, φησὶν, ἀλλ' ὅτι ἡμεῖς πρὸ τῶν ἄλλων τοῦτο^α ἐπέγνωμεν. Ἡ δὲ διὰ τοῦτο οὖν εἶπε τὸ, Ἐν πόλει τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἢ θέλων δηλῶσαι ὅτι διὰ τῶν εἰς αὐτὴν γινομένων θαυμάτων ἐδείχθη αὐτοῦ ἡ μεγαλωσύνη καὶ ἡ δόξα, ὅτι δὴ τοὺς αἰχμαλώτους, τοὺς ἀπεβρίμμενους, τοὺς εὐκαταφρονήτους, τοὺς καθάπερ ἐν τάφῳ τῇ πολεμικῇ κατεχομένους γῆ, τούτους ἀθρόον οὕτως ἐκλάμψαι παρεσκεύασεν, ὡς τῶν κρατησάντων περιγενέσθαι, καὶ ἐπανελθεῖν, καὶ πρὸς τὴν προτέραν εὐημερίαν ἐπαναγαγεῖν, καὶ τὸ παλαιὸν τῆς πατρίδος ἀποδοῦναι σχῆμα. Δείκνυσι μὲν γὰρ αὐτὸν, φησὶ, καὶ τὸ μέγεθος τῶν κτισμάτων τῶν ὀρωμένων· ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ πλείους ἀνοητότερον διέκειντο τὸ παλαιὸν, προσιθῆσι καὶ τὴν ἀπὸ τῶν πολεμίων, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς νίκης γνῶσιν, τὰ παράδοξα ταῦτα τρόπαια συνεχῶς ἰστάς, καὶ τὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον μεταβολὴν ἐργαζόμενος, καὶ παρ' ἐλπίδα καὶ προσδοκίαν ἄπασαν τὰ τοιαῦτα θαυματουργῶν. Πόλιν δὲ αὐτοῦ καλεῖ ταύτην, οὐ τὰς ἄλλας ἀποστερῶν αὐτοῦ τῆς προνοίας, ἀλλὰ δείκνυς τούτους πλείον τι τῶν ἄλλων ἔχοντας κατὰ τὸν τῆς γνώσεως λόγον. Ἐκεῖναι μὲν γὰρ κατὰ τὸν τῆς δημιουργίας μόνον λόγον αὐτοῦ ἂν λέγοιντο· αὕτη δὲ καὶ κατὰ τὸν τῆς οἰκειώσεως, καὶ διὰ τὸ πάντα αὐτόθι τὰ θαύματα γίνεσθαι. Τότε μὲν [198] οὖν ἡ πόλις ἐλέγετο τοῦ Θεοῦ· νῦν δὲ πάντες ἡμεῖς τοῦ Θεοῦ λεγόμεθα. Οἱ γὰρ τοῦ Χριστοῦ, φησὶ, τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις. Εἶδες ἀρετῆς ἐπίτασιν; Διὰ τοῦτο καὶ ὁσος ἐλέγετο τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς ἐκεῖ ἔθεραπεύετο. *Εὐρίζων^β ἀγαλλιάματι πάσης τῆς γῆς.* Πολλὴ ἡ ἀσάφεια τοῦ ῥητοῦ, διὸ προσέχειν δεῖ. Τῷ μὲν γὰρ ἀπλῶς ἀναγινώσκοντι πολλὴν τὴν ἀπορίαν ποιεῖ, ὁ δὲ μετὰ ἀκριθείας αὐτὰ ἐπιὼν, ὄψεται τὴν ἀκολουθίαν καὶ τὴν σειρὰν ἀκριθεῖ τῶν νοημάτων. Ὁ γὰρ λέγει, τοιοῦτόν ἐστι· *Μέγας Κύριος ἐν πόλει τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἐν ὄρει ἀγίῳ αὐτοῦ εὐρίζων,* τουτέστι καλῶς ῥιζῶν, καλῶς πηγνύς, καλῶς βεβαιῶν αὐτὴν ἐν χαρᾷ καὶ εὐφροσύνῃ πάσης τῆς οἰκουμένης. Τοῦτο καὶ ἄλλος αἰνιττόμενος, *Ἀφωρισμένῳ ἀγλαΐσματι πάσης τῆς γῆς,* εἶπεν. Ἀγλαΐσμα γὰρ αὐτὴν πάσης τῆς οἰκουμένης καὶ εὐφροσύνην ἐποίησεν. Ἐκεῖθεν γὰρ ἡ πηγὴ τῆς εὐσεβείας, καὶ τῆς θεογνωσίας αἱ ῥίζαι καὶ αἱ ἀρχαί. Τοιαύτην τοίνυν οὐσαν αὐτὴν ἐβρίζωσθε, καὶ καλῶς ἐπηξεν ἐπὶ κόσμῳ τῆς οἰκουμένης, ἐπὶ ἀγαλλιάματι, ἐπὶ χαρᾷ πάσης τῆς γῆς. Τὸ γὰρ διόσκαλειον τῆς γῆς τὰ Ἱεροσόλυμα τότε ἦν, καὶ οἱ βουλόμενοι χαρᾶς ἀπολαύειν, καὶ καλλωπίζεσθαι, καὶ κοσμεῖσθαι, ἐντεῦθεν τὰ δέοντα ἐμάνθανον. Διὸ καὶ ^α τοῦτο δηλῶν οὐ ῥιζῶν εἶπεν, ἀλλ', *Εὐρίζων.* Εἰ δὲ βούλει αὐτὸ καὶ κατὰ ἀναγωγὴν λαβεῖν, ὄψει τῶν πραγμάτων τὴν ἀλήθειαν. Ἐντεῦθεν γὰρ τὸ ἀγαλλίαμα πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης γέγονεν· ἐντεῦθεν ἡ

^α Sic duo mss. recte. At Savil. et Morel. πρὸ τῶν ἄλλων τοῦτον.

^β Sav. et duo mss. εὐρίζω hic, et infra in uno manuscripto. Ita quoque legit Eusebius ad hunc Psalmum, ita ut εὐρίζω sit adjectivum, et hoc modo sit legendum ἐν ὄρει ἀγίῳ αὐτοῦ εὐρίζω, in monte sancto eius bene radicato.

^γ Duo mss. ἐμάνθανον. Καὶ οὐκ εἶπε ῥιζῶσιν. Διὸ καὶ.

εὐφροσύνη καὶ ἡ χαρὰ· ἐντεῦθεν αἱ πηγαὶ τῆς φιλοσοφίας, ἐνθα Χριστὸς ἐσταυρώθη, ὅθεν οἱ ἀπόστολοι ἐξώρμησαν· Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ· καὶ ῥίζας δὲ ἀθανάτους ἡ χαρὰ αὕτη ἔχει. Ὅρη Σιών τὰ πλευρὰ τοῦ βορρᾶ. Ἄλλος φησὶν, Ὅρη Σιών οἱ μηροὶ τοῦ βορρᾶ. Ὁ δὲ Ἑβραῖος, Ἄρ Σιών ἱερῆθ σαφούν. Τίνος ἕνεκεν, εἰπέ μοι, τοῦ βορρᾶ μνημονεύει νῦν, καὶ τοῦ τόπου τὴν θέσιν ἡμῖν ὑπογράφει; Ἐπειδὴ ἐντεῦθεν συνεχῶς ὁ πόλεμος αὐτοῖς ἀνεβρίπιζετο, τῶν βαρβάρων ἐπιόντων, καὶ συνεχῶς οἱ προφήται τοῦτο λέγουσι, τὸν ἀπὸ βορρᾶ καλοῦντες, καὶ λέθητα ἐκεῖθεν καιόμενον ὑπογράφουσιν· οὕτω γὰρ ἡ Περσῶν χώρα κεῖται πρὸς τὴν Παλαιστίνην. Θαυμάζων τοίνυν τὸ γεγενημένον, τοῦτο ἐπήγαγε, δηλῶν, ὅτι ταύτην τὴν συνεχῶς ἐκεῖθεν ἐνοχλουμένην ἀχείρωτον ἐποίησας. Ὅσπερ γὰρ ἂν εἴ τις λέγοι περὶ σώματος, ὅτι τὸ μέρος ἐκεῖνο τὸ ἀσθενὲς ἰσχυρότερον εἰργάσω, τοῦτο δὴ καὶ αὐτὸς ἐνταῦθα αἰνιττεται· λέγων· Ὅθεν οἰμωγαὶ καὶ δάκρυα, ὅθεν ὑπόθεσις τῶν συμφορῶν, ταῦτα ἡδονῆς τὰ μέρη ἐμπέπλησται, ταῦτα εὐθυμίας. Ὅθεν ἀπειλαὶ καὶ φόβοι καὶ κίνδυνοι, ἐντεῦθεν χαρὰ καὶ εὐφροσύνη, καὶ οὐδεὶς λοιπὸν ἐκεῖνο δέδοικε τὸ μέρος τῆς κτίσεως τὸ βορειότερον, οὐδεὶς κάμνει, οὐδεὶς ὑφορᾶται, [199] ἀλλὰ πάντες ἐν εὐφροσύνῃ, τοῦ ῥιζῶσαντος αὐτὴν ἐν ἡδονῇ. Ἡ πόλις τοῦ βασιλέως τοῦ μεγάλου. Ὁ Θεὸς ἐν ταῖς βάρεσιν αὐτῆς γινώσκειται, ὅταν ἀντιλαμβάνηται αὐτῆς. Ἄλλος, Ἐγνώσθη. Ἄλλος, Ὁ Θεὸς ἐν τοῖς βασιλείοις αὐτῆς γνωσθήσεται εἰς ὀχύρωμα. Ἄλλος, Ὁ Θεὸς ἐν ταῖς βάρεσιν αὐτῆς ἐγνώσθη εἰς τὸ ἐξελεῖσθαι αὐτήν.

β'. Ἀνακηρύττει αὐτῆς τὸ ἀξίωμα, τὴν εὐφημίαν, τὸν στέφανον, λέγων, Ἡ πόλις τοῦ βασιλέως τοῦ μεγάλου. Εἶτα δείκνυς πῶς ἐστὶ πόλις τοῦ βασιλέως τοῦ μεγάλου, ἐπάγει, Ἐν ταῖς βάρεσιν αὐτῆς γινώσκειται, τὴν πολλὴν πρόνοιαν ἐνδεικνύμενος, ὅτι ὅλην δι' ὅλου σώζει^δ, οὐχ ὀλοκλήρου μόνον αὐτῆς κηδόμενος, ἀλλὰ καὶ καθ' ἐκάστην οἰκίαν ἐπιδεικνύμενος αὐτοῦ τὴν πρόνοιαν. Ἡμῖν μὲν γὰρ καὶ χωρὶς τούτου γνώριμος, τοῖς δὲ ἐχθροῖς καὶ ἐντεῦθεν αὐτοῦ τὴν ἰσχὴν ἔδειξε. Καὶ γὰρ ἐπὶ τοῦ Ἐζεκία νέφος βαρβάρων ἐπελθὼν, καὶ πᾶσαν αὐτὴν καθάπερ ἐν σαγήνῃ κυκλώσαντες, ἀπῆλθον τὸ πλεον αὐτῶν καταλιπόντες νεκρούς. Καὶ ἕτεροι δὲ πολλοὶ πολλακίς εἰς αὐτὴν εἰσελθόντες, αἰσχυνθέντες ἀνεχώρησαν. Ταῦτα δὲ πάντα τῇ τοῦ Θεοῦ προνοίᾳ κατωρθώθη, φησὶ, καὶ λαμπρὰν αὐτὴν ἐποίησεν. Οὐ τῷ λαμπρᾷ δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ οὕτω λαμπρᾷ γενέσθαι, μεγάλη γέγονεν. Ὅτι ἰδοὺ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς συνήχθησαν, διήλθοσαν ἐπὶ τὸ αὐτό. Ἄλλος φησὶν, Ἰδοὺ οἱ βασιλεῖς συνετάξαντο. Αὐτοὶ ἰδόντες οὕτως, ἐθαύμασαν, ἐταράχθησαν, ἐσαλεύθησαν, τρόμος ἐπέλαβετο αὐτῶν. Ἐκεῖ ὠδίνες ὡς τικτούσης, ἐν πνεύματι βιαίῳ. Ἄλλος φησὶ, Δι' ἀνέμου βιαίου. Ἄλλος, Καύσωνος. Συντρίψεις πλοῖα θαρσεῖς. Ἄλλος, Κατὰξείεις. Ὁ δὲ Ἑβραῖός φησι, θαρσεῖς^ε. Ἐνταῦθα πόλεμον διηγείται χαλεπὸν καὶ συγκεκροτημένον πάντοθεν, καὶ νίκην λαμπροτέραν. Ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν, ὅτι ἀντιλαμβάνεται αὐτῆς καὶ πολλὴν ἐπιδείκνυσι πρόνοιαν, δείκνυσι λοιπὸν καὶ πῶς ἀντελαμ-

^δ Alius ὅλην διόλου σώζει. Alii δι' ὅλης.

^ε Duo mss. ὁ δὲ Ἑβραῖος, φησὶ θαρσεῖς, al. φεισθαρσεῖς quæ est vera lectio, ut ait infra Chrysostomus, ἐπήγαγε τὸ θαρσεῖς· οὕτω γὰρ καὶ ὁ Ἑβραῖος ἐδήλωσε διὰ τῆς λέξεως, ἦν καὶ παρεθήκαμεν. Legendum autem φησὶ θαρσεῖς. Savil. et Morel. ὁ δὲ Ἑβραῖος, φησὶ θαρσεῖς. Vide Præfat. Tomi hujus § II, p. VI et VII.

dum : laudare nempe eum propter hanc infinitam et incomprehensibilem essentiae magnitudinem, et propter summa ejus in nos beneficia. Nam et voluit, et potuit quae voluit. *In civitate Dei nostri, in monte sancto ejus.* Quid dicis? Illic ejus laudem concludis, qui est magnus, qui laudabilis, in civitate et in monte? Non hoc dico, inquit, sed quod nos ante alia hoc cognoverimus. Vel propterea ergo dixit illud, *In civitate Dei nostri, vel volens ostendere, quod per magnitudinem miraculorum quae ibi facta sunt, ostensa sit ejus magnitudo et gloria : quod eos qui erant captivi, qui disjecti, qui contempti, qui in regione hostili velut in sepulcro detinebantur, ut adeo repente clari essent, procuraverit : ut et qui eos vicebant, superarent, et ad priorem redirent prosperitatem, et antiquus patriae status eis restitueretur.* Ostendit enim, inquit, ipsum etiam creaturarum quae videntur magnitudo : sed quoniam complures antiquitus erant paulo insipientiores, cognitionem, quae ex inimicis et ex victoria oritur, adiecit, mirabilia haec tropaea assidue erigens, et res in melius mutari curans, ac praeter spem et expectationem omnem ejusmodi miracula edens. Hanc autem vocat ejus civitatem, non alias ejus privans providentia, sed ut hos ostendat, quod ad cognitionis rationem attinet, aliis fuisse longe priores. Illae enim ejus dici poterant ratione tantum opificii; haec vero etiam ratione familiaritatis et necessitudinis, et quod haec omnia illic fierent miracula. Tunc itaque ea dicebatur Dei civitas; nunc autem nos omnes Dei dicimur. *Qui enim Christi sunt, inquit, carnem crucifixerunt cum vitis et concupiscentiis (Gal. 5. 24).* Vidisti summam et intensissimam virtutem? Et ideo appellabatur quoque mons Dei, quoniam Deus illic colebatur. *Bene radicibus firmans exultatione universae terrae.* Dictum valde obscurum, et ideo oportet attendere. Ei enim, qui perfunctorie legit, magnam affert dubitationem : qui id autem diligenter persequitur, videbit consequentiam, et accuratam sententiarum connexionem. Quod enim dicit, est ejusmodi : *Magnus Dominus in civitate Dei nostri, in monte sancto suo bene radicans,* hoc est, bene radicibus firmans, et eam pulchre firmans ac stabiliens in gaudio et laetitia totius orbis terrarum. Hoc etiam alius obscure significans dixit, *Præscripto splendore universae terrae.* Eam enim fecit splendorem et laetitiam universae terrae. Illic est fons pietatis, et radices et principia Dei cognitionis. Hanc ergo, cum talis esset, radicibus firmavit ac stabilivit ad ornamentum totius orbis terrarum, ad exultationem, ad gaudium totius mundi. Jerosolyma enim tunc erat magistra universae terrae, et qui volebant frui gaudio, cultumque et ornamentum capere, hinc ea quae bona et honesta erant discebant. Et ideo hoc significans non dixit, *Radicibus firmans,* sed, *Bene firmans radicibus.* Quod si velis id ipsum accipere anagogice, videbis rerum veritatem. Illic enim processit exultatio per universum orbem terrarum, hinc processit gaudium et laetitia, hinc emanarunt fontes philosophiae, ubi Christus fuit crucifixus, unde profecti sunt

apostoli. *Ex Sion, enim, inquit, egredietur lex, et verbum Domini ex Jerusalem (Mich. 4. 2) : habet autem hoc gaudium radices immortales. Montes Sion latera aquilonis. Alius, Montes Sion femora aquilonis. Hebraeus autem, Ar Sion jerchthe saphoun.* Qua de causa, quaeso, meminit nunc aquilonis, et situm loci nobis describit? Quoniam assidue bellum hinc suscitabatur, invadentibus barbaris, idque prophetae dicunt frequenter, bellum ab aquilone appellantes (*Jer. 1. 13. 14*); et lebetem illinc ferventem describunt : ita enim sita est regio Persarum, si habeatur ratio Palaestinae (a). Quod factum admirans, hoc subjuxit, significans : Eam quae illinc assidue vexabatur, fecisti inexpugnabilem. Perinde enim ac si quis diceret de corpore, Partem illam imbecillam fecisti valentiorum : hoc etiam hic ipse subindicat, dicens : unde luctus et lacrymae, unde origo calamitatum, eae partes impletae sunt voluptate, alacritateque animi. Unde minae, metus, et pericula, hinc gaudium et laetitia : nec ullus deinceps metuit aquilonarem illam partem mundi, nemo animo angitur, nemo suspicatur, sed omnes degunt in laetitia, cum ejus radices fixeris in voluptate. *Civitas regis magni. 4. Deus in domibus ejus cognoscitur, cum suscipiet ipsum. Alius, Cognitus est. Alius, Deus in regibus ejus cognoscetur ad munimentum (b). Alius, Deus in palatiis ejus cognitus est ad eripiendam eam.*

2. Praedicat ejus dignitatem, laudem, coronam, dicens : *Civitas regis magni.* Deinde ostendens quomodo sit civitas regis magni, adjungit, *Deus in domibus ejus cognoscitur,* magnam ostendens providentiam, quod eam totam omni ex parte servet, non illius tantum totius curam gerens, sed etiam in unamquamque domum suam ostendens providentiam. Nobis enim etiam absque eo est cognitus, inimicis autem ex eo suam ostendit virtutem. Tempore enim Ezechiae, cum barbarorum nubes eam invasisset, et totam veluti sagena circumdedisset, recesserunt cum maxima suorum clade relictisque cadaveribus (*4. Reg. 19*). Quinetiam multi quoque alii in eam saepe ingressi, ignominia affecti recesserunt. Haec, inquit, omnia gesta sunt Dei providentia, eamque praecelaram et insignem fecerunt. Non solum autem quod praecelara, sed etiam quod adeo praecelara facta sit, magna evasit. 5. *Quoniam ecce reges terrae congregati sunt, convenerunt in unum. Alius, Ecce enim reges simul instructi sunt. 6. Ipsi videntes sic, admirati sunt, conturbati sunt, commoti sunt : 7. tremor apprehendit eos. Ibi dolores ut parturientis, 8. in spiritu vehementi. Alius, Per ventum violentum. Alius, Ardoris. Conteres naves Tharsis. Alius, Confringes.* Hebraeus autem ait, *Tharsis.* Hic narrat bellum, bellum difficile, undique conflatum, et clariorem victoriam. Quoniam enim dixit, *illum ei patrocinari, et ejus curam gerere, ostendit deinceps quomodo eam susciperet.* Nam cum innumerabiles gentes eam invasissent (hoc enim signi-

(a) Non satis accurate dicitur regionem Persarum esse ad septentrionem Palaestinae.

(b) Haec interpretatio est Symmachi et quintae Editionis. Vide Hexapla.

fiat per regum multitudinem), et non solum invassissent, sed etiam congregati aciem instruxissent, res ejusmodi gestæ sunt, ut ipsi abirent obstupefacti ob ea quæ tanto miraculo facta sunt. Ita enim bellum conficiebatur, ut ipsi horrore ac torpore pleni recederent, et cum magna animi perturbatione resilirent, dum multi paucos, et ii qui ordines instruxerant, divisos timerent, nec secus afficerentur quam mulier quæ parturit. Unde clarum erat, bellum non fuisse gestum humano more, sed Deum fuisse ducem in committendo prælio, qui non solum spiritus eorum deprimebat, sed etiam mentem eorum conquassabat, eisque dolores immittebat et ineffabilem timorem afferbat: ac perinde accidit, ac si magna classe congregata, vehemens ventus irruens, omnes naves contrivisset, triremes demersisset, magnamque repente perturbationem injecisset. Hic enim mihi videtur per hoc exemplum et victoriæ facilitatem, et perturbationis magnitudinem significare. Nam hi quoque cum magnam classem parassent, et ex longinqua aliqua et aliena regione venissent, ira Dei veluti quodam vehementi vento omnes perierunt. Et ideo locum quoque significans unde venerunt, subjunxit illud, *Tharsis*. Ita etiam significavit Hebræus perditionem, quam vestra causa adjecimus in lectione contextus. Vel hoc ergo dici potest, vel illud quod ante dixi, quemadmodum naves Tharsis vehemens ventus irruens sæpe contrivit: ita etiam multitudinem illam Deus conturbavit. 9. *Sicut audivimus, sic vidimus in civitate Domini virtutum, in civitate Dei nostri*. Vidisti quomodo exponit id quod est superius, *Bene radicans?* Non dixit enim, Qui bene radicavit, sed, *Bene radicans*: hoc est, assidue providens, assidue curam gerens, assidue muniens. Postquam enim dixit quæ tunc contigerunt, ad res antiquas narrandas rursus convertit orationem, ostendens hæc habere cum illis affinitatem. Quæ enim, inquit, verbis audivimus, ea factis vidimus, victorias Dei, tropæa, curam ac providentiam, et quæ opinionem superant miracula. Deus enim numquam intermisit hæc facere. Ejus ergo est et liberare a periculis, et deducere ad Dei cognitionem. Recte autem meminit propheta eorum, quæ longo ante tempore facta sunt. Oportebat enim et ex veteribus narrationibus, et ex recens gestis doceri, ut crassiores ex iis, quæ fiebant, iis quoque quæ facta erant crederent, et duplex lucrum facerent, essetque eis auditio pro visu. *Deus fundavit eam in æternum*. 10. *Suscepimus, Deus, misericordiam tuam in medio populi tui*. Alius, *Æstimavimus, Deus, misericordiam tuam in medio populi tui*. Hebræus autem, *Echalach demmenu*. 11. *Secundum nomen tuum, Deus, sic etiam laus tua in fines terræ*.

3. Quoniam dixerat, Quæ audivimus, ea et vidimus,

¹ Reg. 654 *templi* (ναοῦ), quæ est vera lectio. Chrysost. tamen legit *populi* (λαοῦ) contra veritatem Hebraicam, *דְבַר*, quod hic exprimitur, *templi tui*. Cum autem Chrysostomus legerit in priore loco, *populi tui*, secundum exemplar suum LXX Interpretum, non ausus lectionem alterius interpretis unius Codicis auctoritate mutare, cum maxime illè eam lectionem infra repetat.

nunc dicit et quid audierit, et quid viderit. Quid ergo audivit, et quid vidit? Quod Dei gratia reddit civitatem firmiorem et inconcussam. Hoc est enim ei fundamentum, hoc robur, hoc eam facit inexpugnabilem, non humanæ opes et auxilium, non vis armorum, nec turres et mœnia; sed quid? Deus eam regit et continet. Hoc enim eos maxime doceri oportuit, et propheta assidue illos eo deducit. *Suscepimus, Deus, misericordiam tuam in medio populi tui*. Quid est. *Suscepimus?* *Speravimus, exspectavimus, cognovimus tuam humanitatem et clementiam*. Quoniam enim dixit, *Fundavit, radicavit, muniit, ostendens tantam providentiam non proficisci ex meritis eorum qui eam assequuntur, sed procedere ex bonitate ejus qui illa facit, et simul volens fastum eorum comprimere, sic loquutus est, hoc propemodum dicens: Tuæ sunt misericordiæ hæc præclara facinora, tuæ gloriæ, tuæ bonitatis*. Et ideo subjunxit: *Secundum nomen tuum, Deus, sic et laus tua in fines terræ*. *Laus, inquit, tua res adeo præclaras, magnas et admirabiles operatur, adeo excelsas et gloriosas*. Non enim ad mensuram curam gessisti eorum quos beneficio afficis, nec propter eorum merita, sed pro tua magnitudine. *Laus ergo tua, hoc est, tua celebratio, quæ ex operibus profecta est, fecit ut præclara tua facta evulgarentur*. Facta enim fuerunt in Palæstina, sed propter ingentem ipsorum magnitudinem pervenerunt ad extremos fines orbis terrarum, et qui erant procul remoti, ea sciebant. Quæ facta itaque fuerant in Ægypto, meretrix Hiericuntina sciebat melius quam ii, qui interfuerant (*Jos. 2. 10*). Rursus quæ in Palæstina evenerant, ii quoque qui in regione Persarum habitabant, prædicabant; quæ rursus gesta fuerant in Perside, noverant qui in extremis sinibus terræ agebant. Quapropter rex quoque misit literas per universum orbem terræ, prædicans ea quæ in fornace evenerant (*Dan. 3. 98*). Et ideo hic quoque cum dixisset, *Laus tua in fines terræ*, subjungit: *Justitia plena est dextera tua*. Quod enim assidue facere consuevit, ut ab iis quæ erga homines fiunt ascendat ad ea, quæ ad ipsius naturam pertinent, hoc etiam fecit in præsentem: non ut aliqua ad Deum accedere aut ab eo recedere cogitemus, absit; sed quoniam infirmatur sermo et lingua humana, oportet dictis Deo dignum sensum tribuere.

Justitia Deo cohæret. — Quæ ergo Dei naturæ adsunt, ea dicit, quæ sunt ejus substantiæ conjuncta. Quænam autem ea sunt? *Justitia, inquit, plena est dextera tua*. Ostendit enim, ea quæ fiunt non esse ex meritis eorum quos beneficio afficit, sed ex sua substantia, quoniam ipsa ejus substantia delectatur justitia, lætatur benignitate et clementia. Hoc est ejus opus, hæc est ejus consuetudo, et ideo tanta accipiebant ab eo beneficia. Quemadmodum enim ignis est calefacere, et solis illustrare: ita etiam ejus est benefacere; imo vero ne sic quidem, sed longe amplius. Et ideo sic quoque dixit: *Justitia plena est dextera tua*, ejus affluentiam, illamque ejus esse substantiæ conjunctam, significans. 12. *Lætetur mons Sion, et exsultent filie Judææ, propter judicia tua,*

είνετο. Μυρίων γάρ ἐθνῶν ἐπελθόντων (τοῦτο γάρ διὰ τοῦ πλήθους τῶν βασιλέων δηλοῖ), καὶ οὐχ ἀπλῶς ἐπελθόντων, ἀλλὰ συγκεκροτημένων καὶ συντεταγμένων, τοιαῦτα γέγονε πράγματα, ὡς αὐτοὺς θαυμαστάς γενομένους τῶν παραδόξων αὐτῶν ἀπελθεῖν. Οὕτω γάρ ὁ πόλεμος ἐτροποῦτο, ὡς νάρκης, καὶ φρίκης ἐμπλησθέντας αὐτοὺς ἀναχωρεῖν· καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ἀγωνίας ἀπεπήδων οἱ πολλοὶ τοὺς ὀλίγους δεισαντες, οἱ συντεταγμένοι τοὺς διηρημένους, καὶ ὠδινούσης γυναικὸς οὐδὲν ἄμεινον διέκειντο. Ὅθεν δῆλον, ὡς οὐ κατὰ ἀκολουθίαν ἀνθρωπίνην ὁ πόλεμος κατωρθοῦτο, ἀλλὰ Θεὸς ἦν ὁ τὴν μάχην στρατηγῶν, ὁ καὶ τὰ φρονήματα αὐτῶν οὐ μόνον καταβάλλων, ἀλλὰ καὶ τὴν διάνοιαν αὐτῶν κατασείων, καὶ ὠδίνας αὐτοῖς ἐντιθεῖς, καὶ ἄβρῆτον φόβον τινὰ αὐτοῖς ἐργαζόμενος. Καὶ ταύτην γέγονεν, οἷον ἂν εἰ στόλου πολλοῦ ναυτικοῦ συνελθόντος, πνεῦμα ἐμπροσθὸν χαλεπὸν συντρίψει πάντα τὰ πλοῖα, καὶ καταδύσει τὰς τριήρεις, καὶ πολλὴν ἀθρόον ἐμβάλοι τὴν ταραχὴν. Ἐνταῦθα γάρ [200] μοι διὰ τοῦ ὑποδείγματος τούτου τό τε εὐκαλον τῆς νίκης δοκεῖ δηλοῦν, καὶ τῆς ταραχῆς τὴν ὑπερβολήν. Καὶ γάρ ναυτικῶ χρησάμενοι στόλῳ, καὶ οὗτοι παραγενόμενοι ἐκ μακρᾶς τινος καὶ ἀλλοτρίας χώρας, ὡσπερ τινὶ πνεύματι βιαίῳ τῇ ὀργῇ τοῦ Θεοῦ πάντες ἀπώλοντο. Διὸ καὶ τὸν τόπον δηλῶν ὅθεν ἦλθον, ἐπήγαγε τὸ, *Θαρσεῖς*. Οὕτω γάρ καὶ ὁ Ἑβραῖος ἐδήλωσε διὰ τῆς λέξεως, ἦν καὶ παρεθῆκαμεν ὑμῶν χάριν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ῥητοῦ. Ἡ τοῦτο τοίνυν ἐστὶν εἰπεῖν, ἢ ἐκεῖνο δ' ἐμπροσθεν εἶπον, ὅτι ὡσπερ τὰ πλοῖα *Θαρσεῖς* ἄνεμος χαλεπὸς ἐμπροσθὸν συνέτριψε πολλάκις, οὕτω δὴ τὰ πλήθη ἐκεῖνα συνετάραξεν ὁ Θεός. *Καθάπερ ἠκούσαμεν, οὕτω καὶ εἶδομεν ἐν πόλει Κυρίου τῶν δυνάμεων, ἐν πόλει τοῦ Θεοῦ ἡμῶν*. Εἶδες πῶς τὸ ἀνώτερον ἐξηγεῖται, τὸ, *Εὐριζῶν*^b; Οὐ γὰρ εἶπεν, *εὐριζώσας*, ἀλλ', *Εὐριζῶν*, τουτέστι, διηνεκῶς προορῶν, διηνεκῶς κηδόμενος, διηνεκῶς τειχίζων. Εἰπὼν γάρ τὰ συμβάντα τότε, ἐπὶ τὰ παλαιὰ διηγήματα ἀνάγει τὸν λόγον, δεικνύς ὅτι ταῦτα ἐκεῖνων συγγενῆ. Ἄ γὰρ εἶδομεν, φησὶν, ἐπὶ τῶν ῥημάτων, ταῦτα ἐπὶ τῶν ἔργων ἐωράκαμεν, τὰς νίκας, τὰ τρόπαια τοῦ Θεοῦ, τὴν κηδεμονίαν, τὰ παράδοξα θαύματα. Οὐ γὰρ διέλιπεν ὁ Θεὸς αἰεὶ ταῦτα ἐργαζόμενος. Ὡστε αὐτοῦ ἐστὶ καὶ κινδύνων ἀπαλλάττειν, καὶ πρὸς θεογνωσίαν χειραγωγεῖν. Καὶ καλῶς ὁ προφήτης ἐμνημόνευσε τῶν πρὸ πολλοῦ τοῦ χρόνου γενομένων. Ἐπεὶ γάρ καὶ ἀπὸ τῶν παλαιῶν διηγημάτων, καὶ ἀπὸ τῶν νεαρῶν παιδεύεσθαι ἔργων, ὥστε τοὺς παχυτέρους αὐτῶν ἀπὸ τῶν γινομένων καὶ τοῖς ἤδη γεγενημένοις πιστεύειν, καὶ διπλοῦν καρποῦσθαι τὸ κέρδος, καὶ τὴν ἀκοὴν αὐτοῖς ἀντὶ ἕψεως γίνεσθαι. Ὁ Θεὸς *ἐθεμελίωσεν αὐτὴν εἰς τὸν αἰῶνα*. *ὑπελάδομεν, ὁ Θεός, τὸ ἔλεός σου ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ σου*. Ἐτερος, *Εἰκάσαμεν, ὁ Θεός, τὸ ἔλεός σου ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ σου*. Ὁ δὲ Ἑβραῖος, *Ἠχαλάχ δεμμηνοῦ*. *Κατὰ τὸ δρομά σου, ὁ Θεός, οὕτω καὶ ἡ αἰνεσίς σου ἐπὶ τὰ πέρατα τῆς γῆς*.

γ'. Ἐπειδὴ εἶπεν, Ἄ ἠκούσαμεν, ταῦτα καὶ εἶδομεν, λέγει καὶ τί ἤκουσε, καὶ τί εἶδε. Τί οὖν ἤκουσε, καὶ

^a *Sequentia sic exhibent duo mss. ... ἀπώλοντο*. *Θαρσεῖς* δὲ τὸν τόπον ἐμοὶ δοκεῖ δηλοῦν· καὶ γὰρ ὁ Ἑβραῖος ταύτην κέχρηται τῇ φωνῇ. Διὸ καὶ αὐτὴν τὴν Ἑβραϊκὴν παρεθῆκαμεν λέξιν· ἢ τοῦτο τοίνυν φησὶν, ἢ ἐκεῖνο.

^b *Unus εὐρίζω*. Vide supra. *Μοx unus διηνεκῶς προορῶν*.

τί εἶδε; Ὅτι ἰσχυροτέρα καὶ ἀβραγῆ ἢ τοῦ Θεοῦ χάρις τὴν πόλιν ἐργάζεται. Τοῦτο γάρ αὐτῇ θεμέλιος, τοῦτο ἰσχύς, τοῦτο ἀχείρωτον αὐτὴν ποιεῖ, οὐκ ἀνθρωπίνῃ συμμαχίᾳ καὶ βοήθειᾳ, οὔτε ὄπλων ἰσχύς, οὐδὲ πύργοι καὶ τείχη· ἀλλὰ τί; Ὁ Θεὸς αὐτὴν διακρατεῖ. Τοῦτο γάρ μάλιστα παιδεύεσθαι αὐτοὺς ἔδει, καὶ πρὸς τοῦτο αὐτοὺς ὁ Προφήτης ἐνάγει διηνεκῶς. *ὑπελάδομεν, ὁ Θεός, τὸ ἔλεός σου ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ σου*. Τί ἐστὶν, *ὑπελάδομεν*; Ἠλίπισαμεν, προσεδοχῆσαμεν, ἐγνωμεν τὴν φιλανθρωπίαν τὴν σὴν. Ἐπειδὴ γάρ εἶπεν, *Ἐθεμελίωσεν, ἐβρίζωσεν, ἐτείχισε*, δεικνύς ὅτι [201] ἡ τοσαύτη πρόνοια οὐ κατὰ τὴν ἀξίαν τῶν ἀπολαθόντων, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀγαθότητα τοῦ ποιούντος γίνεται, καὶ ἅμα θέλων τὸν τυφὸν αὐτῶν καταστεῖλαι, οὕτως εἶπε, *μονονουχὶ τοῦτο λέγων*· Σοῦ τοῦ ἐλέους ἐστὶ ταῦτα τὰ κατορθώματα, τῆς δόξης τῆς σῆς, τῆς ἀγαθωσύνης τῆς σῆς. Διὸ καὶ ἐπήγαγε· *Κατὰ τὸ δρομά σου, ὁ Θεός, οὕτω καὶ ἡ αἰνεσίς σου ἐπὶ τὰ πέρατα τῆς γῆς*. Ἡ *αἰνεσίς σου*, φησὶ, κατορθώματα οὕτω μεγάλα ποιεῖ καὶ θαυμαστά, οὕτως ὑψηλά καὶ ἔνδοξα. Οὐ γὰρ κατὰ τὸ μέτρον τῶν εὐεργετουμένων τὴν κηδεμονίαν ἐπεδείκνυσο, οὐδὲ κατὰ τὴν ἀξίαν, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέγεθος τὸ σόν. Ἡ αἰνεσίς τοίνυν, τουτέστιν, ἡ εὐφημία ἢ ἀπὸ τῶν ἔργων, τὰ κατορθώματα ἐποίησεν ἐξάκουστα. Ἐγένετο μὲν γάρ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ, διὰ δὲ τὸ μέγεθος καὶ τὸν ὄγκον αὐτὰς τῆς οἰκουμένης κατελάμβανε τὰς ἐσχατίας, καὶ οἱ πόρρωθεν ὄντες πάντα ἐμάνθανον. Τὰ γ' οὖν ἐν Αἰγύπτῳ γεγόμενα, ἢ Ἰερικουντία πόρνη τῶν παρόντων ἀκριθέστερον ἦδει. Πάλιν τὰ ἐν Παλαιστίνῃ συμβάντα καὶ οἱ τὴν τῶν Περσῶν χώραν οἰκοῦντες ἀνεκήρυττον· τὰ ἐν αὐτῇ τῇ Περσίδι· πάλιν οἱ πρὸς τὰ πέρατα τῆς γῆς ὄντες ἐγίνωσκον. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ ὁ βασιλεὺς διὰ γραμμάτων ἔπεμπε πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης, ἀνακηρύττων τὰ ἐν τῇ καμίνῳ. Διὰ τοῦτο καὶ οὗτος εἰπὼν, *Καὶ ἡ αἰνεσίς σου ἐπὶ τὰ πέρατα τῆς γῆς*, ἐπήγαγε· *Δικαιοσύνης πλήρης ἡ δεξιὰ σου*. Ὅπερ μὲν ἔθος αὐτῷ ποιεῖν συνεχῶς, ἀπὸ τῶν εἰς ἀνθρώπους γινομένων ἀναβαίνειν ἐπὶ τὰ προσόντα αὐτοῦ τῇ φύσει, τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος ποιεῖ· οὐχ ἵνα ἐπιγιγνώμενα καὶ ἀπογιγνώμενα^c νοήσωμεν, μὴ γένοιτο· ἀλλ' ἐπειδὴ ἀσθενεῖ ὁ λόγος καὶ ἡ γλῶττα ἢ ἀνθρωπίνῃ, δεῖ θεοπρεπῆ τινα ἔννοιαν προστιθέναι τῷ λόγῳ.

Τὰ προσόντα οὖν τῇ φύσει τοῦ Θεοῦ ταῦτα λέγει, τὰ συνουσιωμένα αὐτῷ. Τίνα δὲ ταῦτά ἐστι; *Δικαιοσύνης πλήρης*, φησὶν, ἢ *δεξιὰ σου*. Δείκνυσι γάρ, ὅτι οὐ τῆς ἀξίας ἦν τῶν εὐεργετουμένων τὰ γινόμενα, ἀλλὰ τῆς οὐσίας τῆς αὐτοῦ, ἐπειδὴ αὐτὴ αὐτοῦ ἡ οὐσία δικαιοσύνη χαίρει, φιλανθρωπία εὐφραίνεται. Τοῦτο ἔργον αὐτοῦ, τοῦτο ἔθος αὐτῷ, καὶ διὰ τοῦτο τοσαύτης ἀπήλαυον εὐεργεσίας. Ὡσπερ γάρ τοῦ πυρὸς τὸ θερμαίνειν, καὶ ἡλίου τὸ φωτίζειν· οὕτω δὴ καὶ αὐτοῦ τὸ εὐεργετεῖν, οὐχ οὕτω δὲ, ἀλλὰ καὶ πολλῶ μᾶλλον. Διὸ καὶ οὕτως εἶπε, *Δικαιοσύνης πλήρης ἡ δεξιὰ σου*, τὸ δαψιλές, τὸ συνουσιωμένον αὐτῷ δηλῶν. *Εὐφρανθήτω ὄρος Σιών, καὶ ἀγαλλιάσθωσαν αἱ θυγατέρες τῆς Ἰουδαίας, ἔνεκεν τῶν κριμάτων σου, Κύριε*. Ἄλλος φησὶ, *Διὰ κρίσεις σου*.

^c Sic mss. et Sav. recte. In Mor. καὶ ἀπογιγνώμενα deest.

Κυκλώσατε Σιών, και περιλάβετε αὐτήν. Ἄλλος, και περιέλαβετε. Διηγήσασθε ἐν τοῖς πύργοις αὐτῆς. Ἔτερος, Ἀριθμήσατε τοὺς πύργους αὐτῆς. Ἄλλος, Ἐπαινέσατε. Θέσθε τὰς καρδίας ὑμῶν εἰς τὴν δύναμιν αὐτῆς. Ἔτερος, Εἰς τὸν περίβολον. Ἔτερος, Τὴν εὐπορίαν. Καὶ καταδιέλεσθε τὰς βάρεις αὐτῆς. Ἔτερος, Διαμετρήσατε τὰ βασίλεια αὐτῆς. Ὅπως ἂν [202] διηγήσησθε εἰς γενεὰν ἑτέραν. Ἄλλος, Γενεᾷ μεταγενεστέρᾳ. Ὅτι οὗτος ὁ θεὸς ἡμῶν εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Αὐτὸς ποιμαίνει ἡμᾶς εἰς τοὺς αἰῶνας. Τί δήποτε ταῦτα παρακελεύεται, περιεῖναι τὴν πόλιν, ἀριθμεῖν τοὺς πύργους, προσέχειν ταῖς οἰκοδομαῖς, τὴν εὐπρέπειαν αὐτῆς ἀναλογίζεσθαι, τοὺς περιβόλους αὐτῆς καὶ τὰ τεῖχη ψηφίζειν, τὰς οἰκίας καὶ τὰ βασίλεια μετρεῖν, οὐ χρεῖα τῆς παρ' ἡμῶν ἔρμηνείας· αὐτὸς ἑαυτὸν ὁ λόγος σαφηνίζει. Εἰπὼν γὰρ ταῦτα, καὶ τὴν αἰτίαν εὐθέως προσέθηκε. Ποίαν δὴ ταύτην; Ὅπως ἂν διηγήσησθε, φησὶν, εἰς γενεὰν ἑτέραν. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Ἐμπλήσθητε ἡδονῆς, χάρητε, σκιρτήσατε. Ἀλλὰ μὴ ἀπλῶς, μηδὲ ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ μετὰ ἀκριθείας καταμάθετε αὐτῆς τὴν ἰσχύν. Ἐπειδὴ γὰρ ἐρείπιον γέγονεν, ἐπειδὴ πρόβριζος ἀνεσπάσθη, καὶ τὸ ἕδαφος αὐτῆς σχεδὸν ἀπώλετο, καὶ ἀπέγνωσαν τὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον αὐτῆς μεταβολὴν, ὡς λέγειν, *Σηρὰ γέγονε τὰ ὀστᾶ ἡμῶν, διαπεφρονήκαμεν, παρνηλώμεθα*, καὶ οὐ προσεδόκων αὐτὴν ἀπολήψασθαι· ἀπέλαβον δὲ αὐτὴν, καὶ οὐ τοιαύτην, ὅταν ἀπέβαλον, ἀλλὰ πολλῶ βελτίονα καὶ λαμπροτέραν, καὶ περιφανεστέραν, καὶ μείζονα, καὶ εὐπορωτέραν, καὶ δυνατωτέραν, καὶ εὐρυτέραν ἐν ταῖς οἰκοδομαῖς, ἐν τοῖς ἰωνίοις, ἐν τῇ δυνάμει, ἐν τῇ τῆς ὑποστάσεως περιουσίᾳ. Ἔσται γὰρ, φησὶν, ἡ ἐσχάτη δόξα τοῦ οἴκου τούτου, ὑπὲρ τὴν ἔμπροσθεν. Παραινῶν τῷ λαῷ, καὶ μονονουχὶ ταῦτα λέγει· Ἰδοὺ ἡ πόλις αὕτη, ἡ ἀπεγνωσμένη, ἡ ἀπληκτισμένη, ἡ ἐρείπιον οὔσα, πῶς ἐπὶ λαμπρότερον ἐπανῆλθε σχῆμα; Αὐτὰ οὖν ταῦτα καταμάθετε, τὴν οἰκοδομὴν αὐτῆς, τὴν λαμπρότητα, τὴν περιφάνειαν, ἵνα κἀντεῦθεν μαθόντες τοῦ θεοῦ τὴν ἰσχύν, πῶς τὴν ἀπεγνωσμένην μείζονα ἐποίησε, διηγήσθε τοῖς ἐγγόνιοις ὑμῶν τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ, τὸ διαρκὲς αὐτοῦ τῆς προνοίας· ὅτι διαπαντὸς ἔμενεν ἡμῶν κηδόμενος, καὶ προϊστάμενος καὶ ποιμαίνων. Ταῦτα γὰρ τὰ διηγήματα καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα πολλῆς ἐστὶ φιλοσοφίας ὑπόθεσις, καὶ θεογνωσίας ἀκριβεστάτης ἀφορμὴ, καὶ ἀρετῆς ἐπιμέλεια. Διὰ ταῦτα αὐτὴν περιεῖναι κελεύει, ἵνα ἀκριθεῖς διδάσκαλοι τῶν ἐγγόνων γένωνται τῶν ἑαυτῶν.

δ'. Διὸ δὴ καὶ ἡμεῖς ἀεὶ καὶ διηνεκῶς ἀποσκοποῦντες, ἐν νῷ ἔχωμεν τὴν πόλιν ἡμῶν Ἱερουσαλήμ, αὐτῆς τὰ κάλλη διαπαντὸς φανταζόμενοι, ἥτις ἐστὶ μητρόπολις τοῦ βασιλέως τῶν αἰώνων, ἐν ἣ πνεύματα δικαίων, χοροὶ πατριαρχῶν, ἀποστόλων, καὶ πάντων ἁγίων· ἔνθα πάντα ἀστασίαστα, καὶ μὴ παρερχόμενα· ἔνθα

τα ἀφθάρτα καὶ ἀθάτα κάλλη, ἃ μόνοις πρόσσεσι κληρονομήσαι τοῖς παντελῶς λήθην ποιησαμένοις τῶν φθαρτῶν τούτων καὶ προσκαίρων βιωτικῶν μελημάτων, πλοῦτου λέγω, καὶ τρυφῆς, καὶ τῶν ἐπιπλαθῶν ἡδονῶν τοῦ διαβόλου. Τὴν δὲ φιλαδελφίαν καὶ τὴν φιλοξενίαν πρὸς τοὺς δεομένους καθ' ἑκάστην τὴν ἡμέραν αὐξοῦντες, ἀγάπην τὴν πρὸς τὸν πλησίον, καὶ [203] τὴν ἐκ τῆς καρδίας συγχώρησιν τοῦ λελυπηκότου, ἴν' οὕτω καλῶς καὶ θεαρέστως βιοτεύοντες, κληρονόμοι γενοίμεθα τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας, ἐν αὐτῷ Χριστῷ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Εἰς τὸν Μῆ Ψαμμὸν.

Εἰς τὸ τέλος τοῖς υἱοῖς Κορέ. Ἄλλος, Ἐπινίκιος.

Ἀκούσατε ταῦτα, πάντα τὰ ἔθνη. Ἄλλος, Ἀκούσατε τοῦτο. Ἐνωτίσασθε, πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην. Ἄλλος, Τὴν ἐγκατάδυσιν. Ἄλλος φησὶ, Τὴν κατάδυσιν. Ὁ δὲ Ἑβραῖος, Ὅλδ. *Οἷ τε γηγενεῖς καὶ οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων.* Ἄλλος, *Ἦ τε ἀνθρωπότης, προσέτι δὲ καὶ οἱ υἱοὶ ἐκάστου ἀνδρός.* Ἐπὶ τὸ αὐτὸ πλούσιος καὶ πένης. Ἄλλος, Ὁμοῦ.

α'. Μεγάλα τινὰ καὶ ἀπόρρητα μέλλει διαλέγεσθαι νῦν ἡμῖν ὁ Προφήτης. Οὐδὲ γὰρ ἂν τοὺς πανταχοῦ τῆς γῆς ἐκάλεσεν εἰς ἀκρόασιν, οὐδ' ἂν τὸ τῆς οἰκουμένης ἐκάθισε θέατρον, εἰ μὴ μέγα τι, καὶ λαμπρὸν, καὶ τοῦ μεγέθους τοῦ συλλόγου ἄξιον εἶναι ἡμῖν ἐμελλεν. Οὐκέτι γὰρ ὡς Ἰουδαίους προφητεύων τοῖς τὴν Παλαιστίνην οἰκοῦσι διαλέγεται, ἀλλ' ὡσπερ τις ἀπόστολος καὶ εὐαγγελιστὴς πρὸς ἅπασαν τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν ἀποστίνει τὸν λόγον. Ὁ μὲν γὰρ νόμος ἐν μιᾷ γωνίᾳ τῆς οἰκουμένης τὸ ἔθνος ἐπαίδευεν· ὁ λόγος δὲ τοῦ κηρύγματος πανταχοῦ τῆς γῆς ἐξηχεῖτο^β, καὶ ἑαυτὸν ἐξέτεινε, τοσαύτην ἐπελθὼν χώραν, ὅσην καὶ ὁ ἥλιος ἐπεισιν. Ἐκεῖνα μὲν γὰρ παιδαγωγία τις ἦν καὶ εἰσαγωγή, καὶ διακονία κατακρίσεως καὶ θανάτου· ταῦτα δὲ χάρις καὶ εἰρήνη. Ἐπεὶ οὖν ἅπαν τὸ γένος εἰς τὴν ἀκρόασιν συνεχάλεσε, δεῦρο δὴ καὶ ἡμεῖς παραγενώμεθα, καὶ ἰδῶμεν τί βούλεται ἡμῖν ὁ ψαλμῶδης εἰπεῖν, ὁ κοινῆς τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων προστάτης.^γ Κἂν βάρβαροί τινες ᾧσι, κἂν σοφοί, κἂν ἰδιῶται, κελεύεις αὐτοὺς παραγενέσθαι; Ναί, φησὶ. Διὰ δὴ τοῦτο ἀρχόμενος εἶπεν, *Πάντα τὰ ἔθνη*· καὶ πάλιν ἐπέτεινε λέγων· *Οἷ τε γηγενεῖς καὶ οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων*, τὴν ἀνθρωπότητα πᾶσαν καλῶν. Βαβαὶ τῆς διδασκαλίας! πῶς ἐστὶ πᾶσιν ἀρμόδιος, καὶ κοινὴ. Διὰ γὰρ τοῦτο οὐδὲ ἀπλῶς καλεῖ μόνον ἅπαντας, ἀλλὰ καὶ μετὰ πολλῆς τῆς σπουδῆς, καὶ ἀκριθείας προσέχειν τοῖς λεγομένοις κελεύει. Οὐ γὰρ εἶπεν, *Ἀκούσατε μόνον ταῦτα, πάντα τὰ ἔθνη*, ἀλλὰ καὶ, *Ἐνωτίσασθε*. Τὸ δὲ ἐνωτίσασθαι οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν, ἢ τὸ μετὰ σπουδῆς [204] ἀκοῦσαι, καὶ συντεταμένη τῇ διανοίᾳ. Ἐνωτίσασθαι γὰρ

^α Morel. et Reg. 654 τῷ λαῷ ταῦτα λέγειν. Colb. et Savil. et nos.

^β Morel. ἐνηχεῖτο.

^γ Textum antehac in Morel. et Savil. vitiatum sic restituumus ex cod. mss.

Domine. Alius, Ob judicia tua. 13. Circumdate Sion, et complectimini eam. Alius, Et circuite. Narrate in turribus ejus. Alius, Numerate turres ejus. Alius, Laudate. 14. Ponite corda vestra in virtute ejus. Alius, In ambitum. Alius, In abundantiam. Et distribuite domos ejus. Alius, Dimetimini regias ejus. Ut enarretis in progenie altera. Alius, In generatione posteriori. 15. Quoniam hic est Deus noster in sæculum, et in sæculum sæculi. Ipse reget nos in sæcula. Quanam de causa hæc præcipit, circuire civitatem, numerare turres, attendere ædificia, considerare ejus decorem, septa ejus et muros computare, domos et palatia metiri, non opus est nostra interpretatione, sed oratio ipsa seipsam explicat. Cum enim hæc dixisset, causam quoque statim adjecit. Quanam? *Ut enarretis in progenie altera.* Quod autem dicit, hujusmodi est: Impleamini gaudio, lætemini, exsultetis. Sed non leviter ac obiter, sed accurate et diligenter ejus vires intelligite. Quoniam enim fuit diruta, quoniam radicibus convulsa, ejusque solum propemodum interiit, et desperarunt fore ut ea in melius mutaretur, adeo ut dicerent: *Aruerunt ossa nostra, lassati sumus, consumpti sumus*¹ (*Ezech. 37. 11*), nec expectabant fore ut eam reciperent: eam tamen receperunt, et non talem qualem amiserant, sed longe meliorem, clariorem, atque illustriorem, majorem, ditio-rem, potentio-rem, et magnificentio-rem in ædificiis, in rebus venalibus, in potentia, in facultatibus. *Erit enim, inquit, ultima gloria domus hujus supra priorem* (*Agg. 2. 10*). Adhortatur populum, et propemodum hæc dicit: Ecce hæc civitas, de qua erat omnis spes abjecta, quæ diruta et eversa fuerat, quomodo in splendidiorem speciem statumque restituta est? Hæc ergo ipsa discite, ejus ædificationem, splendorem, claritatem, ut cum hinc Dei virtutem didiceritis, nempe quo pacto eam, cujus nulla erat spes relicta, majorem fecerit, narretis posteris vestris Dei potentiam, et perpetuam ejus providentiam, eumque nostri curam semper gerere, nos regere, et defendere. Hæc enim narrationes posteris quoque erunt magnæ argumentum philosophiæ, et occasio exactissimæ Dei cognitionis, et studii virtutis. Quamobrem jubet illos eam circuire, ut sint perfecti doctores posterorum (a).

4. Quocirca nos quoque semper et continuo considerantes, civitatem nostram Jerusalem mente versemus, ac pulchritudinem ejus nobis ob oculos perpetuo ponamus, quæ Regis sæculorum est metropolis, in qua justorum sunt spiritus, chori patriarcharum, apostolorum, omniumque sanctorum; ubi stabilia sunt cuncta, non prætereuntia; ubi pulchritudines sunt immortales, et quæ sub aspectum non cadunt, quæ solis iis hereditate consequi licet, qui caducarum et fluxarum sæcularium curarum penitus oblitii

¹ Hæc verba, *consumpti sumus* (Gr. παρανηλώμεθα), non habentur apud Ezechielem, unde locus excerptus est.

(a) In aliquot Mss. hic desinit explanatio, addita vulgari illa clausula, *quia ipsi gloria, ὅτι αὐτῶν ἡ δόξα*, etc. De authentia hujus additamenti dubitat Savi-lius: anceps hæreo; non videntur tamen hæc aliena esse a stylo Chrysostomi.

fuerint, opum scilicet ac deliciarum, et damnosarum diaboli voluptatum; fraternum autem amorem et hospitalitatem erga pauperes, et caritatem in proximum in dies augent, atque acceptas injurias ex animo condonant: ut, cum hac ratione honeste atque ut Deo acceptum est, vitam traduxerimus, regni cælorum hereditatem accipiamus, in ipso Christo Domino nostro, cui gloria et imperium una cum Patre et Spiritu sancto, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM XLVIII.

1. *In finem filiiis Core. Alius (a), Triumphalis.*
2. *Audite hæc, omnes gentes. Alius, Audite hoc. Auribus percipite, omnes qui habitatis orbem. Alius, Intimum Occidentem. Alius, Occidentem. Hebræus, Old. 3. Quique terrigenæ et filii hominum. Alius, Etiam humanum genus, et præterea filii uniuscujusque viri. Simul in unum dives et pauper. Alius, Pariter.*

1. Magna quædam et arcana nobis nunc est dicturus propheta. Neque enim quotquot sunt ubique terrarum ad audiendum vocasset, nec totius orbis theatrum excivisset, nisi magnum quid et præclarum, et tanti conventus magnitudine dignum nobis esset dicturus. Neque enim amplius loquitur ut prophetaus Judæis qui Palæstinam habitant, sed veluti quidam apostolus et evangelista ad omnem humanam naturam dirigit orationem. Lex enim uno in orbis angulo unam gentem docebat: sermo autem prædicationis ubique terrarum resonuit, et seipsum extendit, ut qui tantam pervaserit regionem quantam sol percurrit. Illa enim erant pædagogica quædam institutio et ministerium condemnationis et mortis: hæc autem gratia et pax. Quoniam ergo convocavit omne genus ad audiendum, nos quoque hic adsimus, et videamus quid vult nobis dicere psalmographus, qui communi hominum generi præest. Licet ergo sint barbari, licet sapientes, licet privati, jubes omnes eos adesse? Etiam, inquit. Et ideo incipiens quoque dixit: *Omnes gentes*; et rursus amplificavit orationem dicens: *Quique terrigenæ et filii hominum*, vocans omne genus hominum. Papæ quæ doctrina! quam est apta omnibus et communis! Et ideo non solum vocat omnes, sed magno studio et diligentia jubet eos illa quæ dicuntur attendere. Non solum enim dixit, *Audite hæc, omnes gentes*; sed etiam, *Auribus percipite*. Auribus percipere autem nihil est aliud quam diligenter et attentè audire. Auribus enim percipere id proprie dicitur, quando quis aure auri admota loquitur, seipsum-

(a) Interpretum nomina apud Savil. ad marg. notantur. Verum aut Codex, quo usus ille est, mendis scatet, aut notas Hexaplorum non intellexit ille. Siquidem prior lectio, *Alius, « Triumphalis, »* apud ipsum sextæ Editioni tribuitur, quæ est Symmachi, ut videas in Hexaplis nostris. Sic enim ille solet, לְכַנְנֵה vertere. Infrà vero illud, *occidentem*, quod ab ipso sextæ Editioni tribuitur, est Aquilæ et Symmachi, ut in Hexaplis nostris videas, et Mss. auctoritate probatur. Illud vero, *etiam humanum genus, et præterea filii uniuscujusque viri*, notatur apud Savil. ὁ. θ. quasi scilicet esset septuaginta Interpretum et Theodotionis; sed est Symmachi, ut videas in Hexaplis nostris.

que et illum jubet adhibere animum iis quæ dicuntur. *Auribus percipite, omnes qui habitatis orbem.* Etiam si qui, inquit, non referuntur in numerum gentium, sed sunt misti, et dispersi nomades, eos quoque voco ad audiendum. Vide concionatoris prudentiam¹. Primum eorum animum excitavit, et erexit ad audiendum, eo quod omnes simul vocaverit. Deinde postquam vocavit, fastum eorum comprimit, ne propter multitudinem in arrogantiam efferantur. Talibus enim maxime auditoribus opus est, quando quis est verba facturus quæ ad studium sapientiæ pertineant, nempe contritis, compositis et ab omni fastu ac tumore liberis. Quomodo ergo ferocem eorum animum compescuit? Naturam in memoriam revocans. Postquam enim dixit, *Gentes*, subjunxit, *Quique terrigenæ et filii hominum.* Dixit substantiam ex qua est principium nostræ generationis, communem omnium matrem revocavit in memoriam. Et quare dixit, *Filii hominum*? Quia dixerat terrigenas, ne quis existimaret, ut volunt mythologi, homines ab initio e terra pullulasse, quemadmodum nonnulli fabulati sunt, quosdam satu editos introducentes, propterea subjunxit, *Filii hominum.* Patres enim vobis sunt homines: principium autem generationis vobis et illis terra est. *Quid ergo superbit terra et cinis (Eccli. 10. 9)?* Cogita apud te quænam sit mater tua, et fastum comprime: altos spiritus conculca ac deprime: considera *Quod terra es, et in terram reverteris (Gen. 3. 19),* et omnem arrogantiam expelle. Tali enim mihi auditore opus est. Ideo te sedatum reddo ac compositum, ut te accipiam aptum ad ea quæ dicuntur suscipienda. *Simul in unum dives et pauper.* Vidisti nobilitatem Ecclesiæ. Quidni enim nobilitatem, quando ob conditionis differentiam non arcet auditorem, sed universa doctrina ex æquo profunditur, et pauperi, et diviti mensa communis exhibetur? Postquam enim dixit id quod omnes unit, eos videlicet esse terrigenas, et filios hominum, et communem esse naturam ostendit: tunc quæ ex rebus sæcularibus videbatur esse, differentiam et inæqualitatem oratione ejicit communiter omnes vocans: est enim communis nostra natura: Communiter omnes voco; communis enim nostra civitas est orbis terrarum (*Act. 17. 26*). Sed ex paupertate et divitiis differentiam aliquam excogitastis, et inæqualitatem introduxistis. Atqui eam quoque rursus ejicio, non divites quidem admittens, pauperes autem habens despiciatui, nec pauperes quidem vocans, divites autem expellens, sed et hos et illos, et non solummodo hos et illos, verbi gratia, hos quidem priores, illos vero posteriores, vel illos quidem posteriores, hos vero priores, sed simul. Sit communis conventus, communis concio, communis auditorum cætus. Licet sis dives, ex eodem luto natus es: idem fuit tibi cum paupere ingressus, idem ortus. Et tu hominis filius es, et ille.

¹ Cod. 655, *prudentiam defensoris, aut potius concionatoris*: quæ forsitan est vera lectio: nam illud additamentum nec lapsu, nec consilio inductum fuisse videtur. Nihil tamen unius auctoritate Codicis addere ausi sumus.

2. Cum ergo quæ sunt præcipua, et magis opportuna, et honore æqualia, ex æquo habeatis, cur propter umbras et somnia intumescis, ex iis quæ nihil sunt communia distinguens? Communia naturæ, communia ortus, communia affinitatis et necessitudinis. Cur amictum exteriorem adducis, ut distinctionem ex eo efficias? Non fero, non patior. Et ideo voco te cum paupere, dicens: *Simul in unum dives et pauper.* In aliis enim non possunt simul videri dives et pauper; non in judiciis, non in aulis regiis, non in foris, non in mensis: sed illum quidem honoratum, hunc vero contemptum et abjectum; illum libere et confidenter agentem, hunc pudore et ignominia affectum videas: *Sapientia enim pauperis nihili ducitur, et verba ejus non audiuntur (Eccl. 9. 16).* Loquutus est dives, et eum pulchre ac recte dixisse aiunt; pauper loquutus est, et non est datus ei locus (*Eccl. 13. 27. 28*). At non hic. Neque enim in hac Ecclesia ac concione stultam illam ambitionem honorisque cupiditatem patior, sed communem omnibus doctrinam propono. Vide doctoris prudentiam, quomodo etiam antequam incipiat concionem, ex ipsa sola vocatione maximum doctrinæ decretum protulerit. Qui enim omnes simul vocavit, neque illum sivit intumescere, nec hunc vilem et abjectum esse, sed ostendit, nec divitias esse bonum, sicut nec paupertatem malum, sed ea esse supervacanea et externa. Quare nihil mea refert an hoc sis, vel illud: neque enim si sis dives, video tibi aliquid accedere; nec si sis pauper, decedere. Sed forte dixerit aliquis: Et cur cum homo sis ejusdemque naturæ particeps, teipsum tanti facis, ut putes te esse idoneum orbis terrarum magistrum, et eos qui sunt in extremis finibus orbis convoces? quid potes dicere quod sit tanto dignum theatro? Possum, inquit. Postquam enim vocavit orbem terræ, credibilem ac fide dignam reddens orationem, audi quid dicat: 4. *Os meum loquetur sapientiam, et meditatio cordis mei prudentiam.* Alius, *Et cantillabit cor meum prudentiam.* Hebræus autem hoc dixit *Ovaghith.* Vides quomodo statim extulit orationem. Non dicam, inquit, de pecuniis, non de dignitatibus, non de potentia, non de robore corporis, non de aliqua affluente re fluxa: de sapientia sum exacte dicturus, quæ non temere mihi accessit ex tempore. 5. *Inclinabo in parabolam aurem meam.* Alius, *Inclinabo parabolæ aurem meam.* Hebræus dicit, *Lamasal Aperiam in psalterio problema meum.* Alius, *Ænigma meum.* Hebræus autem, *Idathi.* Et quomodo sunt hæc supra dictis consequentia? Pro doctore enim nunc video auditorem. Nos enim vocasti tamquam aliquid boni et utilis audituros; postquam autem omnes adsunt et convenerunt, et te aliquid doctum et præclarum dicturum es pollicitus, nihil adhuc loquutus, relicto loco doctoris, auditoris partes suscipis. *Inclinabo enim, inquit, in parabolam aurem meam.* Quare hoc facit? Valde prudenter, et consequenter iis quæ dicta sunt. Quoniam enim dixit, *Loquar sapientiam, ne quis existimaret esse humanum quod dicitur, et meditationem cordis, ne haberet suspectam ejus inventio-*

λέγεται κυρίως, όταν τις οὐς πρὸς οὐς διαλέγεται, συντείνων τε ἑαυτὸν, καὶ ἐκεῖνον κελεύων προσέχειν τοῖς λεγομένοις. Ἐνωτίσασθε, πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην. Καὶ εἴ τινες οὐκ εἰς ἔθνη καταλέγονται, ἀλλ' εἰσὶ μιγάδες, ἢ νομάδες διεσπαρμένοι, καὶ τούτους ἐπὶ τὴν ἀκρόασιν καλῶ. Καὶ θεὰ σύνεσιν δημηγόρου^a. Πρῶτον αὐτῶν διανέστησε τὴν διάνοιαν, καὶ μετεώρους ἐποίησε πρὸς τὴν ἀκρόασιν, τῷ πάντας ἀθρόον καλέσαι. Εἶτα καλέσας, καταστέλλει τὸν τυφὸν αὐτῶν, ἵνα μὴ τῷ πλήθει πρὸς ἀπονοίαν αἴρωνται. Τοιούτων γὰρ μάλιστα ἀκροατῶν χρεία, ὅταν φιλόσοφά τις μέλλῃ φθέγγεσθαι ῥήματα, συντετριμμένων, καὶ κατεσταλμένων, ἀπονοίας καὶ φουσημάτων ἀπηλλαγμένων. Πῶς οὖν αὐτῶν κατέστειλε τὴν διάνοιαν; Ἀναμνήσας τῆς φύσεως. Εἰπὼν γάρ, Ἔθνη, ἐπήγαγεν· *Οἱ τε γηγενεῖς καὶ οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων*. Εἶπε τὴν οὐσίαν, ἐξ ἧς ἡ ἀρχὴ τῆς γενέσεως ἡμῶν, ἀνέμνησε τῆς κοινῆς ἀπάντων ἡμῶν μητρὸς. Καὶ τίνος ἔνεκεν εἶπεν, *Οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων*; Ἐπειδὴ εἶπε, *Γηγενεῖς*, ἵνα μὴ τις νομίσῃ κατὰ τοὺς ἔξω μυθολόγους, ἀπὸ γῆς ἐξ ἀρχῆς βλαστῆσαι τοὺς ἀνθρώπους, καθάπερ τινὲς ἐμυθολόγησαν, σπαρτούς τινὰς ἐπεισάγοντες, διὰ τοῦτο ἐπήγαγεν· *Οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων*. Πατέρες γὰρ ὑμῖν εἰσιν οἱ ἀνθρώποι, ἀρχὴ δὲ ὑμῖν κάκεινους γενέσεως ἡ γῆ. *Τί τοίνυν ὑπερηφανεύεται γῆ καὶ σποδός*; Ἐνόησον σου τὴν μητέρα, καὶ κατάστειλον τὸν τυφόν· καταπάτησον τὸ φρόνημα· ἐνόησον, ὅτι γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ, καὶ πᾶσαν ἀπονοίαν ἐκβαλε. Τοιούτου γὰρ ἀκροατοῦ δέομαι. Διὰ τοῦτό σε περιστέλλω, ἵνα σε ἐπιτήδειον λάβω πρὸς τὴν τῶν λεγομένων ὑποδοχὴν. *Ἐπὶ τὸ αὐτὸ πλούσιος καὶ πέννης*. Εἶδες Ἐκκλησίας εὐγένειαν. Πῶς γὰρ οὐκ εὐγένειαν, ὅταν μὴ τοῖς ἀξιώμασι διείργῃ τὸν ἀκροατὴν, ἀλλ' ἐξ Ἰσου τῆς διδασκαλίας τὸ πᾶν προχέηται, καὶ τῷ πλούσιῳ καὶ τῷ πέννητι κοινήν παρέχῃ τὴν τράπεζαν; Ἐπειδὴ γὰρ εἶπε τὸ πάντας ἐνοῦν, τὸ γηγενεῖς εἶναι, καὶ υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὸ κοινὸν τῆς φύσεως ἔδειξε· τότε καὶ τὴν ἐκ τῶν βιωτικῶν δοκοῦσαν διαφορὰν εἶναι καὶ ἀνωμαλίαν εἰσαγών, καὶ ταύτην ἐκβάλλει τῷ λόγῳ, κοινῇ πάντας καλῶν (κοινῇ γὰρ ἡμῶν ἡ φύσις), κοινῇ πάντας καλῶ· κοινῇ γὰρ ἡμῶν πόλις ἡ οἰκουμένη. Ἄλλ' ἐπενοήσατέ τινα διαφορὰν ἀπὸ πλούτου καὶ πενίας, καὶ ἀνωμαλίαν εἰσηγάγετε. Ἄλλὰ καὶ ταύτην ἐκβάλλω πάλιν, οὐχὶ πλουσίους μὲν προσιέμενος, πέννητας δὲ ἀτιμάζων, οὐδὲ πέννητας μὲν καλῶν, πλουσίους δὲ ἐκβάλλων, ἀλλὰ καὶ τούτους κάκεινους, καὶ οὐχ ἀπλῶς τούτους [205] κάκεινους, τοὺς μὲν πρώτους, τοὺς δὲ ὑστέρους, ἢ τοὺς μὲν ὑστέρους, τοὺς δὲ πρώτους· ἀλλ' ἐπὶ τὸ αὐτό. Κοινὸς ὁ σύλλογος ἔστω, κοινὸς ὁ λόγος, καὶ κοινῇ ἡ ἀκρόασις. Κἂν πλούσιος ᾖ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ γέγονας πηλοῦ, τὴν αὐτὴν εἰσοδὸν ἔσχεις τῷ πέννητι, τὴν αὐτὴν γένεσιν. Καὶ σὺ ἀνθρώπου υἱός, κάκεινος.

^a Cod. 633 σύνεσιν συνηγόρου, μάλλον δὲ δημηγόρου.

β'. Ὅταν τοίνυν τὰ καίρια καὶ κύρια ἴσα ὑμῖν ἢ καὶ ὁμοίωμα, τί διὰ τὰς σκιὰς καὶ ὀνειράτα σεαυτὸν φασῆς, ἐκ τῶν οὐδὲν ὄντων τὰ κοινὰ διαιρῶν; Κοινὰ τὰ τῆς φύσεως, κοινὰ τὰ τῆς γενέσεως, τὰ τῆς οἰκειώσεως. Τί τοίνυν τὴν ἔξωθεν περιβολὴν ἐπεισάγεις εἰς διαιρέσεως ἀφορμὴν; Οὐκ ἀνέχομαι. Διὰ τοῦτο καλῶ τε μετὰ τοῦ πέννητος, λέγων· *Ἐπὶ τὸ αὐτὸ πλούσιος καὶ πέννης*. Ἐν μὲν γὰρ τοῖς ἄλλοις οὐκ ἔστιν ἰδεῖν ἐπὶ τὸ αὐτὸ πλούσιον καὶ πέννητα· οὐκ ἐν δικαστηρίοις, οὐκ ἐν βασιλικαῖς αὐλαῖς, οὐκ ἐν ἀγοραῖς, οὐκ ἐν τραπέζαις· ἀλλὰ τὸν μὲν ἐν τιμῇ, τὸν δὲ ἐν καταφρονήσει· τὸν μὲν ἐν παρῥησίᾳ, τὸν δὲ ἐν αἰσχύνῃ· ἢ γὰρ σοφία τοῦ πέννητος ἐξουθενημένη, καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ οὐκ εἰσακουσόμενοι. Ἐλάλησε πλούσιος, καὶ ἐδικαίωσαν αὐτόν· πτωχὸς ἐλάλησε, καὶ οὐκ ἐδόθη αὐτῷ τόπος. Ἄλλ' οὐκ ἐνταῦθα. Οὐδὲ γὰρ ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀνέχομαι τῆς πλεονεξίας καὶ τῆς ἀλογίας, ἀλλὰ κοινήν ἅπασιν προτίθημι τὴν διδασκαλίαν. Ὅρα σύνεσιν διδασκάλου, πῶς καὶ πρὶν ἢ τῆς δημηγορίας ἀρξασθαι, ἀπὸ τῆς κλήσεως μόνης μέγιστον ὄρον διδασκαλίας ἐξήνεγκεν. Ὅμοῦ γὰρ πάντας καλέσας, οὔτε ἐκεῖνον ἀφήκε φουσηθῆναι, οὔτε τοῦτον ἐξευτελίζεσθαι, ἀλλ' ἔδειξεν, ὅτι οὐδὲ ὁ πλοῦτος καλὸν. ὡσπερ οὐδὲ ἡ πενία κακὸν, ἀλλὰ τῶν περιττῶν ἔστι, καὶ ἔξωθεν προσκειμένων. Ὡστε οὐδὲν μοι διαφέρει, κἂν τοῦτο ᾖ, κἂν ἐκεῖνο· οὔτε γὰρ πλούσιον ὄρω σε ὄντα πλέον ἔχειν, οὔτε πέννητα ἔλαττον. Ἄλλ' ἴσως εἴποι τις ἄν· Καὶ τί θήποτε ἀνθρώπος ὢν, καὶ τῆς αὐτῆς μετέχων φύσεως, τοσούτου σεαυτὸν ἀξιοῖς, ὡς νομίζειν τῆς οἰκουμένης ἐπιτήδειον εἶναι γενέσθαι διδάσκαλον, καὶ τοὺς ἐκ τῶν τερμάτων τῆς γῆς συγκαλεῖν; τί τοῦ τηλικούτου θεάτρου ἀξίον ἔχων εἰπεῖν; Ναί, φησὶν. Ἐπειδὴ γὰρ ἐκάλεσε τὴν οἰκουμένην, ποιῶν ἀξιόπιστον τὸν λόγον. ἄκουσον τί λέγει· *Τὸ στόμα μου λαλήσει σοφίαν, καὶ ἡ μελέτη τῆς καρδίας μου σύνεσιν*. Ἄλλος, *Καὶ μινυρίσει ἢ ἡ καρδία μου σύνεσιν*. Ὁ δὲ Ἑβραῖος Οὐαγίθ τοῦτο εἶπεν. Εἶδες πῶς εὐθέως ἀνήγαγε τὸν λόγον; Οὐ περὶ χρημάτων διαλέξομαι, φησὶν, οὐ περὶ ἀξιωματῶν, οὐ περὶ δυναστείας [206] οὐ περὶ βώμης σώματος, οὐ περὶ ἄλλου τινὸς τῶν ἐπικτήρων· σοφίαν μέλλω λέγειν μετὰ ἀκριθείας, οὐχ ἀπλῶς ἐκ τοῦ παραχρῆμα ἐπελθοῦσάν μοι. *Κλιῶ εἰς παραβολὴν τὸ οὐς μου*. Ἄλλος, *Κλιῶ παραβολῇ τὸ οὐς μου*. Ὁ δὲ Ἑβραῖος Λαμασᾶλ φησὶν. *Ἄνοιξω ἐν ψαλτηρίῳ τὸ πρόβλημά μου*. Ἄλλος, *Αἰνιγμα μου*. Ὁ δὲ Ἑβραῖος Ἰδαθει τοῦτο εἶπε. Καὶ ποῖα αὕτη πρὸς τὰ εἰρημένα ἀκολουθία; Ἀντὶ

^b Hic in Morel. legitur μηνύσει, infra vero bis μινυρίσει. Savilius autem constanter habet μηνύσει. Si igitur stomus lectioni Savillii, et hic et infra unius ejusdemque interpretis lectio affertur: nam utrobique μηνύσει legitur, id est, *indicabit*: lectio Hebraica est ΠΥΛΗ quam sic in Hexaplis expressam refert Chrysostomus οὐαγίθ, mutato γ in ψ, ut saepe contingebat. At Morel. hic μηνύσει, infra μινυρίσει habet: vixque crediderim tamen esse duorum interpretationem diversam: sed eandem ob similitudinem vocum ab aliquibus librariis vitiatam fuisse putaverim. Malim autem postremam lectionem retinere, quia facilius librarii vocem usitatiorē μηνύσει, pro alia infrequentiore μινυρίσει mendose substituerint.

γάρ διδασκάλου ἀκροατὴν ὄρω νῦν. Ἐκάλεσας μὲν γάρ ὡς ἀκουσομένους τί χρήσιμον· μετὰ δὲ τὸ παραγενέσθαι καὶ συναγαγεῖν ἅπαντας, καὶ ἐπαγγείλασθαι τι σοφὸν ἔρεϊν, οὐδὲν οὐδέπω· φθεγξάμενος, ἀφείς τοῦ διδασκάλου τὴν τάξιν, εἰς τοῦ ἀκροατοῦ μεταβαίνεις χώραν. *Κλιῶ γάρ, φησίν, εἰς παραβολὴν τὸ οὖς μου.* Τίνος ἔνεκεν τοῦτο ποιεῖ; Σφόδρα συνετώς, καὶ ἀκολούθως τοῖς εἰρημένοις. Ἐπειδὴ γάρ εἶπε, Λαλήσω σοφίαν, ἵνα μὴ τις ἀνθρώπινον τὸ λεγόμενον εἶναι νομίση, καὶ μελέτην καρδίας, ἵνα μὴ αὐτοῦ εὐρημα ὑποπτεύσῃ, δείκνυσι διὰ τούτων, ὅτι θεῖα τὰ λεγόμενα, καὶ ὅτι οὐδὲν ἴδιον φθέγγεται, ἀλλ' ἅπερ ἤκουσε, ταῦτα λέγει. Ἐκλίνα γάρ, φησὶ, τὸ οὖς μου τῷ Θεῷ, ἤκουσα παρ' ἐκείνου, καὶ τὰ ἄνωθεν κατενεχθέντα εἰς τὴν διάνοιαν τὴν ἐμὴν, ταῦτα λέγω. Διόπερ καὶ ὁ Ἰσαίας ἔλεγε· *Κύριος δίδωσί μοι γλῶσσαν παιδείας τοῦ γινῶναι, ἠνίκα δεῖ εἰπεῖν λόγον· προσέθηκέ μοι ὡτίον ἀκούειν.* Καὶ ὁ Παῦλος πάλιν· *Ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς, ἡ δὲ ἀκοή διὰ ῥήματος Θεοῦ.* Ὁρᾶς καὶ ἐκεῖνον ἀκροατὴν γινόμενον πρότερον, καὶ τότε διδάσκαλον; Διὸ καὶ ἕτερος ἐρμηνευτὴς ἔλεγε, *Καὶ μινυρίσει ἡ καρδία μου.* Τί ἐστι, *Μινυρίσει*; Ἄσεται, ψαλμὸν τινα ἔρει πνευματικόν. Εἰ δὲ μελέτην λέγει, μὴ θορυβηθῆς· ἃ γὰρ ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ Πνεύματος, ταῦτα διηνεκῶς ἐμελέτα, καὶ παρ' ἑαυτῷ ἀνεκίνει, καὶ τότε ἀνακινήσας, εἰς τοὺς ἄλλους ἐξέφερε. Τί δὲ ἐστίν, *Εἰς παραβολὴν*; Πολυστήμαντόν τί ἐστι τὸ ὄνομα. Ἔστι γὰρ παραβολὴ λάλημα, καὶ ὑπόδειγμα, καὶ ὄνειδισμὸς, ὡς ὅταν λέγῃ· *Ἔθου ἡμᾶς εἰς παραβολὴν ἐν τοῖς ἔθνεσι, κίνησιν κεφαλῆς ἐν τοῖς λαοῖς.* Ἔστι παραβολὴ καὶ αἰνιγματώδης λόγος, ὃ πολλοὶ λέγουσι ζήτημα, ἐμφαίνον μὲν τι, οὐκ αὐτόθεν δὲ δῆλον ὄν ἀπὸ τῶν ῥημάτων, ἀλλ' ἔχον ἐντὸς κεκρυμμένην διάνοιαν, οἷα τὰ τοῦ Σαμψῶν, ἃ ἔλεγεν· *Ἐξῆλθεν ἀπὸ ἐσθίωντος βρώσις, καὶ ἀπὸ ἰσχυροῦ γλυκὺ· καὶ ὁ Σολομὼν, Νοήσει τε παραβολὴν, καὶ σκοτεινὸν λόγον.* Λέγεται παραβολὴ καὶ ἡ ὁμοίωσις· *Ἀλλήν παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς λέγων· Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ σπείροντι καλὸν σπέρμα.* Παραβολὴ λέγεται καὶ τροπολογία· *Υἱὲ ἀνθρώπου, εἶπέ τὴν παραβολὴν ταύτην αὐτοῖς.* Ὁ αἰετὸς ὁ μέγας, ὁ μεγαλοπτερυγος· αἰετὸν λέγων τὸν βασιλέα. Παραβολὴ λέγεται καὶ τύπος, καὶ εἰκὼν, καθάπερ δείκνυσι καὶ ὁ Παῦλος λέγων· *Πίστει προετήροχε τὸν Ἰσαάκ, πειραζόμενος, καὶ τὸν μονογενῆ προσέφωρεν ὁ τὰς ἐπαγγελίας δεξάμενος· ὅθεν καὶ ἐν παραβολῇ αὐτὸν ἐνομίσασατο·* τουτέστιν, ἐν τύπῳ καὶ ἐν εἰκόνι.

γ'. [207] Τί οὖν ἐνταῦθα βούλεται αὐτῷ ἡ παραβολή; Ἐμοὶ δοκεῖ τὸ διήγημα λέγειν. Εἰ δὲ αἰνιγματώδη ποιεῖ τὸν λόγον καὶ πολλὴν ἔχοντα τὴν δυσκολίαν, μηδὲ οὕτως θορυβηθῆς· ἵνα γὰρ διεγείρῃ τὸν ἀκροατὴν, τοῦτο ποιεῖ, ἄλλως δὲ καὶ ἔπειδὴ πολλοὺς ἡ εὐκολία εἰς βραθυμίαν ἄγει, διὰ τοῦτο ἐν παραβολῇ φθέγγεται. Ἐπεὶ καὶ ὁ Χριστὸς πολλὰ ἐν παραβολαῖς ἐλάλει, κατ' ἴδιαν δὲ τοῖς μαθηταῖς ἐπέλυε ταύτας. Ἡ γὰρ παραβολὴ τὸν ἄξιον καὶ οὐκ ἄξιον διαιρεῖ· ὁ μὲν γὰρ ἄξιός ἐκζητεῖ^a τὰ λεγόμενα εὐρεῖν, ὁ δὲ ἀνάξιός παρατρέχει· ὅπερ καὶ τότε ἐγένετο. Οἱ μὲν γὰρ Ἰουδαῖοι εὐδὲ ὑπὸ τῆς δυσκολίας διεγειρόμενοι πρὸς τὴν ἐρώ-

τησιν εἴλκοντο· οὕτω καθάπαξ οὐ προσεῖχον τοῖς λεγομένοις. Ἰκανὸν δὲ ἔ τοῦτο πρὸς ζήτησιν διεγείραι, ὅταν ἤ τι συνεσκιασμένον. Διὸ καὶ ὁ Χριστὸς ἐπολεῖ τότε τοῦτο, καὶ ἐν παραβολαῖς ἐλάλει, ἐρεθίζων καὶ διεγείρων αὐτοὺς πρὸς ἐπιθυμίαν ἀκροάσεως ἀναπεπτωκότας καὶ καθεύδοντας· ἀλλ' οὐδὲ οὕτω προσεῖχον· οἱ δὲ μαθηταὶ προσέκειντο, καὶ ἀγνοοῦντες ἐνέμενον δι' αὐτὸ τοῦτο μάλιστα, ὅτι ἠγνόουν. Διὸ καὶ κατ' ἴδιαν ἔλυεν αὐτοῖς τὰς παραβολὰς. Διὰ τοῦτο καὶ οὗτός φησι· *Κλιῶ εἰς παραβολὴν τὸ οὖς μου, ἀνοιξέω ἐν ψαλτηρίῳ τὸ πρόβλημα μου.* Πρόβλημα δὲ ἐστὶ λόγος συνεσκιασμένος καὶ αἰνιγματώδης, διὸ καὶ ἀλλαχοῦ φησι· *Φθέγξομαι προβλήματα ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.* Διὰ τοῦτο καὶ σοφίαν ἐτόλμησε καλέσαι, θαρρόων τῇ θεῖᾳ ἀποκαλύψει· διὰ τοῦτο καὶ Ἐν ψαλτηρίῳ φησὶ, τὸ πνευματικὸν ἐμφαίνων τῆς διδασκαλίας, τὴν ἄνωθεν κατοχὴν αὐτοῦ γενομένην, καὶ ἐν ᾧσματος τάξει ποιεῖται τὴν συμβουλήν, ἡδύων τὸν λόγον. Εἶδες οἷον τὸ προοίμιον κατεσκεύασεν; Ἐκάλεσε τὴν οἰκουμένην, ἐξέβαλε τὴν ἀνωμαλίαν τὴν ἐν τῷ βίῳ, ἀνέμνησε τῆς φύσεως, κατέστειλε τὰ φρονήματα, ὑπέσχετο μέγα τι καὶ γενναῖον ἔρειν, εἶπε μηδὲν οἴκοθεν φθέγγεσθαι, ἀλλ' ἃ παρ' ἐκείνου ἤκουσε, πολλὴν ἠνίξατο ἐν τῷ λόγῳ τὴν ἀσάφειαν εἶναι, προσεκτικωτέρους ποιῶν· πνευματικὴν ὑπέσχετο σοφίαν ἡμᾶς διδάξαι, ἣν διὰ παντὸς ἐμελέτα. Προσέχωμεν τοίνυν, καὶ μὴ παρατρέχωμεν. Εἰ γὰρ σοφὸς ὁ λόγος, καὶ παραβολὴ, καὶ πρόβλημα, διεγυγερμένης χρεῖα διανοίας. Τίς οὖν ἐστὶν ἡ συμβουλή, καὶ τί τὸ πρόβλημα, καὶ τίς ἡ παραβολή, καὶ τίς ἡ σοφία, τὴν ἄνωθεν ἤκουσεν; *Ἴνα τί φοβοῦμαι, φησίν, ἐν ἡμέρᾳ πονηρᾷ;* Ἄλλος, *Ἐν ἡμέραις πονηροῦ.* Ἄλλος, *Κακοῦ.* Ὁ Σύρος, *Ῥᾶ.* Ἡ ἀνομία τῆς πτέρνης μου κυκλώσει με. Ἄλλος, *Τῶν ἰχνέων μου.* Ὁ δὲ Ἑβραῖος, *Ἄων ἀκουσθεὶς ἰσουββουεῖ.* Εἶδες πῶς πρόβλημα, καὶ αἰνίγμα, καὶ σκοτεινὸς ὁ λόγος, καὶ πολλὴ ἡ ἀσάφεια; Ἄλλ', εἰ δοκεῖ, πρότερον [208] μάθωμεν, ποῖαν λέγει πονηρὰν ἡμέραν. Ποῖαν τοίνυν εἴωθε καλεῖν ἡ Γραφή ἡμέραν πονηρὰν; Τὴν τῶν συμφορῶν, τὴν τῶν κολάσεων, τὴν τῶν περιστάσεων. Ὁ καὶ ἀλλαχοῦ φησι· *Μακάριος ὁ συνιῶν ἐπὶ πτωχὸν καὶ πένητα· ἐν ἡμέρᾳ πονηρᾷ ῥύσεται αὐτὸν ὁ Κύριος.* Τοιαύτη δὲ ἐστὶν ἡ μέλλουσα τοῖς ἀμνηστωτοῖς, ἡ φοβερὰ ἐκείνη, καὶ ἀφόρητος. Εἶδες πρῶτον ὁ φιλοσοφίας ὄρον τῆς ἀνωτάτω, καὶ πῶς διευκρινεῖ σοι ὁ λόγος, ποῖα μὲν ἄξια φόβου, ποῖα δὲ καταγνώσεως; Ἄν γὰρ μὴ ταύτην τις τὴν ἀρίστην ποιήσῃται διαίρεσιν, καθάπερ ἐν σκότῳ βαθεῖ καὶ συγχύσει πραγμάτων περιφερόμενος, ἀπορεῖται.

Ἄν μὴ διέλωμεν τίνα μὲν φοβεῖσθαι δεῖ, τίνα δὲ διαπτύειν, πολλὴ κατὰ τὸν βίον ἔστα· ἡ πλάνη, πολὺς ὁ κίνδυνος. Καὶ γὰρ ἐσχάτης ἀνοίας φοβεῖσθαι τὰ μὴ ἄξια φόβου, καταγελαῖν δὲ ἃ φοβεῖσθαι δίκαιον. Τοῦτω καὶ οἱ ἄνδρες τῶν παιδῶν διεστήκασιν, ὅτι ἐκεῖνοι μὲν ἄτε ἐν ἀτελεῖ διανοίᾳ ὄντες, προσωπεῖα δεδοίκασι, καὶ ἀνθρώπους σάκκον περικειμένους· τὸ δὲ ὑβρίσαι πατέρα ἢ μητέρα, οὐδὲν εἶναι ἠγοῦνται· καὶ πυρὶ μὲν ἐπιπηδῶσι, καὶ λύχνους καιομένους, φόβους δὲ τινὰς δεδίττονται, οὐδὲν ἔχοντας δεινόν· οἱ δὲ ἄν-

^b Sic mss. recte. Edit. Morel. Ἰκανὸν γάρ. Mox post ἐπολεῖ τότε, hæc τοῦτο... ἐρεθίζων, desunt in Morel., sed habentur in mss. et Savil.

^c Πρῶτον δεest in Savil. et in uno codice. Infra alius cod. φόβου, ποῖα δὲ καταγνώσεως.

^a Morel. οὐδέποτε. Savil. et alii οὐδέπω.

^a Savil. et alii ἐπιζητεῖ. Infra quædam decrant in edito, quæ ex mss. restituta.

nem, per hæc ostendit divina ea esse quæ dicuntur, seque nihil loqui proprium, sed ea dicere, quæ audivit. Inclinavi enim, inquit, Deo aurem meam, audivi ab illo, et quæ in mentem meam a supernis demissa sunt, ea dico. Et ideo dicebat Isaias: *Dominus dat mihi linguam doctrinæ, ut sciam, quando sermonem dicere oporteat: adjecit mihi aurem ad audiendum (Isai. 50. 4).* Et rursus Paulus: *Fides ex auditu, auditus autem per verbum Dei (Rom. 10. 17).* Vides illum quoque prius fuisse auditorem, et deinde doctorem? Et ideo dixit etiam alius interpres, *Et cantillabit cor meum.* Quid est, *cantillabit?* Canet, dicet psalmum aliquem spiritualem. Si autem dicit meditationem, ne conturberis. Quæ enim a Spiritu acceperat, ea assidue meditabatur, et apud se versabat; et cum diu versasset, aliis proferebat. Quid est autem, *In parabolam?* Est nomen quod habet multa significata. Est enim parabola loquela, exemplum, et exprobratio, ut quando dicit: *Posuisti nos in parabolam in gentibus, commotionem capitis in populis (Psal. 43. 15).* Est etiam parabola oratio ænigmatica, quam multi dicunt quæstionem, quæ aliud quidem significat, sed id non est apertum statim ex ipsis verbis, sed habet sensum intus latentem, cujusmodi erant ea quæ dicebat Samson: *Egressus est a comedente cibis, et a forti dulce (Jud. 14. 14);* et Salomon, *Animadvertetque parabolam, et obscurum sermonem (Prov. 1. 6).* Dicitur etiam parabola similitudo: *Aliam parabolam, inquit, proposuit eis dicens: Simile est regnum cælorum homini seminanti bonum semen (Matth. 13. 24).* Dicitur etiam parabola figurata oratio: *Fili hominis, dic eis parabolam hanc. Aquila magna, magnas habens pennas (Ezech. 17. 1-3):* aquilam dicens Regem. Dicitur etiam parabola figura et imago, quemadmodum ostendit Paulus, dicens: *Fide obtulit Abraham Isaac, cum tentaretur, et unigenitum offerebat is qui susceperat repromissiones: unde etiam in parabola eum retulit (Hebr. 11. 17. 19);* hoc est, in figura, et in imagine.

3. *Lectorem ad inquisitionem invitat Scripturæ obscuritas.* — Quid ergo sibi vult hic parabola? Mihi videtur dicere narrationem. Si autem orationem facit obscuram et ænigmaticam, et quæ multum habeat difficultatis, ne sic quidem conturberis: hoc enim facit ut auditorem excitet; et alioqui quoniam facilitas multos ad negligentiam adducit, propterea loquitur in parabola. Nam Christus quoque multa loquebatur in parabolis, separatim autem eas solvebat discipulis (*Marc. 4. 33. 34*). Parabola enim dignum ab indigno distinguit: dignus enim quærit invenire ea quæ dicuntur, indignus autem prætercurrit: quod tunc etiam evenit. Judæi enim ne difficultate quidem excitati impellebantur ad interrogandum: ita non attendebant omnino ea quæ dicebantur. Ad movendam autem quæstionem sufficit, quando quid adumbratum proponitur. Quocirca Christus quoque hoc faciebat, et loquebatur in parabolis, eos stimulans et incitans ut audire cuperent¹ qui supini dormiebant: sed ne sic

quidem attendebant; discipuli autem animum adhibebant, et cum essent ignorantes, vel eo maxime manebant, quoniam ignorabant. Quocirca eis scorsum solvebat parabolas, et ideo quoque dicit: *Inclinabo in parabolam aurem meam. Aperiam in psalterio problema meum.* Est autem problema oratio obscura et ænigmatica, et ideo alibi quoque dicit: *Loquar problemata a constitutione mundi (Psal. 77. 2).* Quapropter ausus est etiam vocare sapientiam, divina fretus revelatione, et ideo etiam dicit, *In psalterio, doctrinam spiritualem indicans, et se superno esse Numine afflatum.* In cantici forma autem dat consilium, orationem reddens suaviorem. Vidisti quale proœmium composuit? Vocavit orbem terræ, quæ est in vita inæqualitatem expulit, naturam in memoriam revocavit, arrogantiam compressit; pollicitus est se aliquid magnum et præclarum esse dicturum: dixit se nihil ex se allatum proloqui, sed quæ ab illo audivit; significavit in oratione esse magnam obscuritatem, nos reddens attentiores; pollicitus est se nos spiritualem docturum sapientiam, quam perpetuo meditabatur. Attendamus ergo, et ne prætereamus. Si est enim sapiens oratio, et parabola, et problema, mente erecta et excitata opus est. Quod est ergo consilium, et quod problema, quæ parabola, et quæ sapientia, quam audivit e supernis? 6. *Cur timebo, inquit, in die malu?* Alius, *In diebus maligni.* Alius, *Mali.* Syrus autem, *Rha (a).* *Iniquitas calcanei mei circumdabit me.* Alius, *Vestigiorum meorum.* Hebræus autem, *Aon accubai isubbuni.* Vidisti quomodo est problema, et ænigma, et obscura oratio, et permultum obscuritatis? Sed, si videtur, primum intelligamus quemnam dicit malum diem. Quemnam ergo malum diem solet vocare Scriptura? Diem calamitatum, diem suppliciorum, diem ærumnarum. Quod etiam dicit alibi: *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem: in die mala liberabit eum Dominus (Psal. 40. 1).* Talis est autem dies ille futurus peccatoribus terribilis et intolerabilis. Vidisti primum¹ decretum supremæ sapientiæ, et quomodo tibi definiat oratio, quænam sint digna metu, quænam condemnatione? Nisi quis enim hæc sic optime distinguat, tamquam in profundis tenebris, rerumque confusione huc et illuc circumlatus, exitum non invenit.

Timenda a non timendis utile est discernere; peccatum solum terribile est ac timendum. — Nisi sit nobis definitum et constitutum quænam quidem timere, quænam vero execrari oporteat, magnus erit in vita error, et magnum periculum. Est enim extremæ amentitiæ timere ea quæ non sunt timenda, ea vero ridere quæ jure timenda sunt. In hoc homines a pueris differunt, quod hi quidem, ut quorum non sit perfecta adhuc intelligentia, larvas timent, hominesque saccis

¹ vox, *primum*, deest in Savil. et in uno Codice.

(a) Non Syrus modo, sed etiam Hebræus *רָחַץ*, *ra*, habet. Mox hæ voces, *עַיִן עַקְבֵי יִסְבְּנֵי*, significant, *iniquitas calcaneorum meorum circumdabit me*; juxta Symmachum autem vertendæ sunt, *iniquitas vestigiorum meorum*.

¹ Morel, *faciebat, incitans ut audire cuperent, etc.*

indutos; patrem autem aut matrem contumelia afflicere nihil esse existimant; et in ignem quidem et lucernas ardentis insiliunt, strepitus autem quosdam minime timendos extimescunt: viri autem nihil horum curant. Quia ergo multi sunt pueris stultiores, tradit hanc distinctionem, et dicit quænam timere oporteat, non ea quæ multis videntur terribilia, paupertatem dico, ignominiam, et morbum (hæc enim non sunt solum multis terribilia, sed etiam molesta et gravia; at nihil horum tale esse statuit), sed solum peccatum: hoc enim sibi vult illud, *Iniquitas calcanei mei circumdabit me*. Hoc est ergo oratio ænigmatica, hoc est novus tropus et admirabilis. Valde enim novum videtur esse multis et admirabile dicere, non oportere quidquam timere eorum quæ sunt in vita gravia et molesta. Quid ergo timebo, inquit, in die mala? Unum tantum, ne forte vitæ meæ et vitæ iniquitas me circumdet. Solet Scriptura fraudem vocare calcaneum: *Qui edebat enim, inquit, mecum panem, sustulit in me calcaneum (Psal. 40. 10)*. Et Esaü rursus dicebat de Jacob: *Jam secundo me supplantavit (Gen. 27. 36)*. Est enim peccatum res ejusmodi, fraudulenta, et apta ad arripiendum. Hoc, inquit, vereor peccatum quod me decipit, quod me circumdat.

4. Et ideo Paulus id vocat circumsistens (*Hebr. 12. 1*), significans, id quod continue, quod facile, quod nullo ambit et circumdat negotio. In his ergo judiciis multa timent homines, et vim opum, et potentiam, et injuriam, et fraudem: illic autem nihil est ejusmodi, sed peccatum solum est terribile, quod undique circuit eos qui capiuntur, gravius quam quivis exercitus. Sunt ergo omnia agenda, ut non ab ipso circumdemur; postquam autem viderimus id nos velle comprehendere, oportet ejus occasiones fugere, ut faciunt egregii milites: quod si etiam capti fuerimus, oportet id celeriter rescindere, quemadmodum fecit David, qui per poenitentiam vires ejus abscidit (*2. Reg. 12. 13*). Fuit enim ab eo circumdatus, sed id statim effugit. Qui hoc timuerit, nihil aliud unquam timebit, sed irridebit ea quæ in præsentī vita bona sunt, et quæ molesta sunt contemnet, cum solus ille metus ejus mentem agitet. Nihil enim, nihil certe aliud est ei formidabile, qui est hoc timore præditus: atque adeone ipsa quidem mors, quæ est caput rerum terribilium, nisi hoc unum solum. Quomodo? Quoniam tradit gehennæ, quoniam transmittit ad immortalia supplicia. Si quis rursus in eo se recte gesserit, inducit omnem virtutem. Cogita enim quanta res sit, nec bonis rebus intumescere, nec molestis animum demittere, præsentium nullam rationem ducere, futura respicere, diem illum exspectare, in tali metu assidue versari. Qui talis est, erit angelus, qui hoc solum timuerit et nihil aliud: nihil enim aliud timebit, si hoc unum timuerit ut timere oportet: quemadmodum qui non hoc timuerit, is erit obnoxius multis terroribus. 7. *Qui confidunt in virtute sua et in multitudine divitiarum suarum gloriantur*. Alius, *Superbientes*. 8. *Frater non redimit, redimet homo? Non dabit Deo placationem suam*, 9. *et pretium redemptionis animæ suæ*.

Et quænam est hæc consequentia? dixerit quispiam. Pulchra, et recte cohærens, et magnopere dependens a prioribus. Quia enim loquebatur de judicio, et de illa terribili reddenda ratione, et de sententia quæ corrumpi non potest: multi autem in iis quæ hic sunt judiciis, iudicibus emptis, jus corruerunt, et pœnam vitarunt; sententiam illam quæ minime corrumpi potest prædicans, et quem prius dixit timorem augens, hæc subjunxit, ostendens se recte dixisse, oportere unum esse timorem, nempe eum qui ex peccato proficiscitur, et nullum alium. Jus enim non potest illic corrumpi pecunia: nec licet donis seipsum e gehenna eripere: nec salutem afferre potest patrociniū et oratoris defensio, nec aliquid aliud. Quamvis enim sis dives, quamvis potens, quamvis alicui notus et familiaris, hæc omnia sunt illic inutilia; illic unusquisque ex factis vel punitur, vel coronatur. Quandoquidem et qui erat ætate Lazari, valde dives erat, sed nihil ei profuerunt divitiæ (*Luc. 16*): et notæ erant virgines virginibus, sed nihil eas juvit illa familiaritas (*Matth. 25*): unum est enim illic solum quod quæritur. Vos ergo, inquit, qui opibus fidentis, et estis circumdati potentia, frustra intumescitis: neque enim vobiscum transmittetur in illud iudicium pecuniæ abundantia, nec vires potentia; sed nec ulla necessitudo aut cognatio, nec aliquid ejusmodi vos illic eripiet. Non licet illic solutis pecuniis, aut ulla expiatione, aut pretio animæ ullum unquam servari. Quid ergo est quod dicit Scriptura: *Facite vobis amicos ex iniquo mamona, ut vos recipiant in æterna tabernacula (Luc. 16. 9)*? Quidnam est quod dictum est? Nihil contrarium, nec repugnans prioribus, sed valde etiam consentiens. In præsentī enim vita faciendi sunt amici, solvendo pecunias, erogando ac consumendo facultates in egenos. Nihil ergo hic aliud significat, nisi largam et copiosam elemosynam. Si enim cum nihil eorum feceris, illuc recedas, nemo te defendet. Neque enim nos defendit illorum amicitia, sed quod ex mamona amici facti fuerint: propterea adjecit, *Amicos ex mamona*, ut scias quod ipsa tuâ opera tibi parcent¹, elemosyna, clementia, in pauperes munificentia. Nam quod nec cognatio, nec necessitudo quidquam prosit absque operibus, audi quod dicit propheta: *Si steterit Noe, et Job, et Daniel, filios suos et filias suas non liberabunt (Ezech. 14. 14. 18)*. Et quid dico in futura vita, quando nec in præsentī quidquam juvat amicitia? Quantum luxit et flevit Samuel, et Saulem non eripuit (*1. Reg. 15. 35*)? quantum vero precatus est Jeremias, et Judæos nihil juvit (*Jer. 14. 7. 11*)? imo etiam dum oraret fuit reprehensus. Et quid miraris, si nihil profuit Jeremias, quando nec Mosem quidem ait, si fuisset illo tempore, servare potuisse Judæos, quandoquidem eorum invaluerat nequitia, nec ex se aliquid attulerant (*Jer. 15. 1*)?

5. *Sanctorum preces; animæ dignitas; opera neces-*

¹ juxta Boisium legendum esset, *protegent*, pro, *parcent*. Sed verbum, *parcent*, quadrat.

θρες οὐδενὶ τούτων ἐπιστρέφονται. Ἐπει οὖν πολλοὶ παιδῶν εἰσὶν ἀνοητότεροι, διαίρεσιν ποιεῖται ταύτην, καὶ λέγει τίνα χρῆ φοβεῖσθαι, οὐ τὰ πολλοῖς δοκοῦντα ^a φοβερά, πενίαν λέγω, καὶ ἀδοξίαν, καὶ νόσον (ταῦτα γὰρ οὐ μόνον τοῖς πολλοῖς φοβερά, ἀλλὰ καὶ ἐπαχθῆ, καὶ φορτικά· ἀλλ' οὐδὲν τούτων τίθησιν), ἀλλ' ἀμαρτίαν μόνην· τοῦτο γὰρ ἐστίν· Ἡ ἀνομία τῆς πτέρυγος μου κυκλώσει με. Τοῦτο οὖν ἐστὶν αἰνιγματώδης λόγος, τοῦτο καινὸς καὶ παράδοξος τρόπος. Σφόδρα γὰρ καινὸν καὶ παράδοξον τοῖς πολλοῖς εἶναι δοκεῖ τὸ λέγειν, μὴ δεῖν τι φοβεῖσθαι τῶν ἐν τῷ βίῳ λυπηρῶν. Τί οὖν φοβοῦμαι, φησὶν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ ^b; Ἐν μόνον, μήποτε ἡ ἀνομία τῆς ὁδοῦ μου καὶ τοῦ βίου μου κυκλώσῃ με. Οἶδε δὲ καὶ πτέρναν καλεῖν τὴν ἀπάτην ἢ Γραφή. Ὁ ἐσθίων γὰρ μετ' ἐμοῦ, φησὶν, ἄρτον, ἐπήρην ἐπ' ἐμέ πτερισμόν. Καὶ πάλιν ὁ Ἡσαῦ ἔλεγεν περὶ τοῦ Ἰακώβ· Δεύτερον τοῦτο ἐπτέρνικέ με ^c. Τοιοῦτον γὰρ ἡ ἀμαρτία, ἀπατηλὸν, καὶ ἰκανὸν συναρπάσαι. Ταύτην, φησὶ, δέδοικα τὴν ἀπατῶσάν με ἀμαρτίαν, τὴν κυκλοῦσάν με.

δ'. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος αὐτὴν εὐπερίστατον καλεῖ, τὴν συνεχῶς περιβάλλουσαν διγλῶν, τὴν εὐκόλως, τὴν ῥαδίως. Ἐν μὲν οὖν τούτοις τοῖς δικαστηρίοις πολλὰ δεδοίκασιν οἱ ἄνθρωποι, καὶ χρημάτων περιουσίαν, καὶ δυναστείαν, καὶ ἐπήρειαν, καὶ ἀπάτην· ἐκεῖ δὲ οὐδὲν τοιοῦτον, ἀλλ' ἡ ἀμαρτία μόνον φοβερόν, πανταχοῦ κυκλοῦσα τοὺς ἀλισκομένους, καὶ στρατοπέδων χαλεπώτερον. Δεῖ μὲν οὖν πάντα πράττειν, ὥστε μὴ κυκλοῦσθαι ὑπ' αὐτῆς, ἀλλ' ἐπειδὴν ἴδωμεν βουλομένην [209] αὐτὴν ἡμᾶς περιβαλεῖν, διαφεύγειν αὐτῆς τὰς λαβὰς, ὅπερ οἱ γενναῖοι τῶν στρατιωτῶν ποιοῦσιν· ἂν δὲ καὶ ἀλῶμεν, διακόπτειν ταχέως αὐτὴν, ὅπερ καὶ ὁ Δαυὶδ ἐποίησε, διατεμὼν αὐτῆς τὴν ἰσχὺν διὰ τῆς μετανοίας. Ἐκυκλώθη μὲν γὰρ ὑπ' αὐτῆς, ἀλλὰ ταχέως αὐτὴν διέφυγεν. Ὁ τοῦτο δεδοικῶς, οὐδὲν ἄλλο φοβηθήσεται ποτε, ἀλλὰ καταγελάσει τῶν ἐν τῷ παρόντι βίῳ χρηστῶν, ὑπερόψεται τῶν λυπηρῶν, τῷ φόβου μόνον ἐκείνου κατασειόντος αὐτοῦ τὴν διάνοιαν. Οὐδὲν γὰρ, οὐδὲν τῶν ἄλλων φοβερόν τῷ τοῦτον κεκτημένῳ τὸν φόβον, οὐδὲ αὐτὸ τὸ κεφάλαιον τῶν φοβερῶν, ὁ θάνατος, ἀλλ' ἡ τοῦτο μόνον. Πῶς; Ὅτι γεέννη παραδίδωσιν, ὅτι πρὸς τὰς ἀθανάτους παραπέμπει τιμωρίας. Τοῦτο πάλιν κατορθωθὲν ἄπασαν εἰσάγει τὴν ἀρετὴν. Ἐνόησον γὰρ ἡλίκον ἐστὶ, μὴ φουᾶσθαι τοῖς χρηστοῖς, μὴ ταπεινοῦσθαι τοῖς λυπηροῖς, μηδένα τῶν παρόντων ποιεῖσθαι λόγον, πρὸς τὰ μέλλοντα ὀρᾶν, τὴν ἡμέραν ἀναμένειν ἐκείνην, τοιοῦτον φόβον συζῆν. Ὁ τοιοῦτος ἄγγελος ἐστὶ τοῦτο μόνον δεδοικῶς, τῶν δὲ ἄλλων μηδέν· οὐδὲ γὰρ φοβηθήσεται τι τῶν ἄλλων, ἂν τοῦτο μόνον ἢ δεδοικῶς, ὡς δεδοικέναι χρῆ· ὡσπερ οὖν ὁ μὴ τοῦτο δεδοικῶς, πολλοῖς ὑποκείται φοβεροῖς. Οἱ πεποιθότες ἐπὶ τῇ δυνάμει αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῷ πλήθει τοῦ πλούτου αὐτῶν καυχώμενοι. Ἄλλος, Ἀλαζονεύομενοι. Ἀδελφός οὐ λυτροῦται, λυτρώσεται ἄνθρωπος;

Οὐ δώσει τῷ Θεῷ ἐξίλασμα ἑαυτοῦ, καὶ τὴν τιμὴν τῆς λυτρώσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Καὶ ποία αὕτη ἀκολουθία; εἶποι τις ἂν. Πολλὴ μὲν οὖν, καὶ συνεχῆς, καὶ σφόδρα τῶν ἐμπροσθεν ἐκκρεμαμένη. Ἐπειδὴ γὰρ περὶ δικαστηρίου ὁ λόγος αὐτῷ, καὶ τῶν φοβερῶν ἐκείνων εὐθυμῶν, καὶ τῆς ἀδεκάστου ψήφου· πολλοὶ δὲ ἐν δικαστηρίοις τοῖς ὧδε τὸ δίκαιον διέφθειραν, καὶ δικαστὰς ὠνήσαντο, καὶ διέφυγον τὴν δίκην· ἀνακηρύττων ἐκείνης τῆς ψήφου τὸ ἀδέκαστον, καὶ τὸν φόβον αὐξῶν, ὃν πρότερον εἶρηκε, ταῦτα ἐπήγαγε δεικνύς, ὅτι καλῶς εἶπεν ἕνα φόβον φοβεῖσθαι τὸν ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας, ἄλλον δὲ μηδένα. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἐκεῖ χρήμασι φθεῖραι τὸ δίκαιον, οὐδὲ καταβαλόντα δῶρα ἐξαρπάσαι τῆς γεέννης ἑαυτὸν· οὐδὲ προστασία καὶ συνηγορία σώζει, οὐδὲ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδέν. Κἂν γὰρ πλούσιος ᾖ, κἂν δυνάστης, κἂν τιτι γνῶριμος, πάντα ταῦτα εἰκὴ καὶ μάτην· ἀπὸ τῶν ἔργων ἕκαστος ἐκεῖ καὶ κολάζεται καὶ στεφανοῦται. Ἐπει καὶ ὁ ἐπὶ τοῦ Λαζάρου σφόδρα πλούσιος ἦν, ἀλλ' οὐδὲν αὐτὸν ὁ πλοῦτος ὠνήσε· καὶ αἱ παρθένοι γνῶριμους εἶχον τὰς παρθέτους, ἀλλ' οὐδὲν αὐτὰς ἡ οἰκειώσις ὠφέλησεν· ἐν γὰρ ἐστὶ τὸ ζητούμενον ἐκεῖ μόνον. Ὑμεῖς τοίνυν, φησὶν, οἱ τῷ πλούτῳ θαρρόυντες, καὶ δυναστείαν περιβεβλημένοι, εἰκὴ καὶ μάτην φουᾶσθε· οὐδὲ γὰρ διαθήσεται μεθ' ὑμῶν εἰς ἐκεῖνο τὸ δικαστήριον ἡ τῶν χρημάτων περιουσία ^d, οὐδὲ ἡ τῆς δυναστείας ἰσχὺς· ἀλλ' οὐδὲ οἰκειότης καὶ συγγένεια οὐδὲ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδὲν ὑμᾶς ἐξαιρήσεται. Οὐκ ἐστὶν ἐκεῖ καταβαλόντα χρήματα, οὐδὲ [210] ἐξίλασμον, οὐδὲ τιμὴν ψυχῆς, σωθῆναι ποτε. Τί οὖν ἔτι φησὶν ἡ Γραφή, Ποιήσατε ὑμῖν φίλους ἐκ τοῦ ἀδίκου μαμωνᾶ, ὅπως εισδέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς; Τί ποτ' οὖν ἐστὶ τὸ εἰρημένον; Οὐδὲν ἐναντίον, οὐδὲ μαχόμενον τοῖς προτέροις, ἀλλὰ καὶ σφόδρα συμφωνοῦν. Φίλους γὰρ ἐνταῦθα δεῖ ποιεῖν ἐν τῷ παρόντι βίῳ, χρήματα καταβάλλοντας, τὰ ὄντα δαπανῶντας εἰς τοὺς δεομένους. Οὐδὲν οὖν ἄλλο ἐνταῦθα ἢ ἐλεημοσύνην δαψιλῆ αἰνίττεται. Ὡς ἐὰν ἀπέλοθης ἐκεῖ, μηδὲν τούτων ἐργασάμενος, οὐδεὶς σου προστήσεται. Οὐδὲ γὰρ ἡ φιλία ἐκείνων ἡμῖν προίσταται, ἀλλὰ τὸ ἐκ τοῦ μαμωνᾶ γενέσθαι φίλους· διὰ τοῦτο προσέθηκε, Φίλους ἐκ τοῦ μαμωνᾶ, ἵνα μάθης, ὅτι αὐτὰ σου τὰ ἔργα φείσεται ^e, ἡ ἐλεημοσύνη, ἡ φιλανθρωπία, ἡ εἰς τοὺς δεομένους φιλοτιμία. Ἐπει ὅτι γε οὔτε συγγένεια, οὔτε οἰκειότης ὠφελεῖ τι χωρὶς ἔργων, ἄκουσον τί φησὶν ὁ προφήτης· Ἐὰν στῆ Νῶε, καὶ Ἰώβ, καὶ Δανιήλ, υἱοὺς αὐτῶν καὶ θυγατέρας οὐ μὴ ρύσσονται. Καὶ τί λέγω ἐν τῷ μέλλοντι, ὅπου γε καὶ ἐν τῷ παρόντι βίῳ οὐδὲν ὠνήσε φιλία; Πόσα οὖν ἀπωδύρατο καὶ ἐθρήνησεν ὁ Σαμουὴλ, καὶ τὸν Σαοὺλ οὐκ ἐξήρπασε; πόσα δὲ ὁ Ἱερεμίας ἠύξατο, καὶ τοὺς Ἰουδαίους οὐδὲν ὠνήσεν, ἀλλὰ καὶ ἐπετιμήθη εὐχόμενος; Καὶ τί θαυμάζεις, εἰ Ἱερεμίας οὐδὲν ὀνίνησιν, ὅπου γε οὐδὲ τὸν Μωσῆα λέγει, εἰ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ἦν, δύνασθαι σώσαι τοὺς τότε Ἰουδαίους, ἐπειδὴ τὰ τῆς κακίας ἐκράτησε, καὶ οὐδὲν οἴκοθεν εἰσήνεγκαν;

ε'. Πόσα περὶ Ἰουδαίων ὁ Παῦλος ἐθρήνει, λέγων,

^a Savil. et unus χρημάτων προστασία, quæ lectio non spernenda.

^e Gentianus Hervetus, qui λέγεται pro φείσεται legisse videtur: ut scias quod hæc dicuntur tua opera, elemosyna, etc. Boisius φείσεται putat esse corruptum, et pro ου legendum προστήσεται.

^a Δοκοῦντα deest in Morel.

^b Morel. τῆ φοβερᾷ, mss. et Savil. τῆ πονηρᾷ, rectius.

^c Αἰὶ ἐπτέρνισέ με.

Ἀδελφοί, ἡ μὲν εὐδοκία τῆς ἐμῆς καρδίας καὶ ἡ δέησις ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ αὐτῶν ἢ ἐστὶν εἰς σωτηρίαν; Τί οὖν ἰσχυσεὺς αὐτοῦ ἡ δέησις; Οὐδέν. Καὶ τί λέγω δέησις, ὅπου γε καὶ ἀνάθεμα τρυχετο εἶναι ὑπὲρ αὐτῶν; Τί οὖν; περιτταί εἰσιν αἱ τῶν αγίων εὐχαί; Οὐδαμῶς, ἀλλὰ καὶ σφόδρα ἰσχὺν ἔχουσαι, ὅταν αὐταῖς καὶ σὺ βοηθῆς. Οὕτως ἀνέστησε τὴν Ταβιθάν ὁ Πέτρος, οὐκ εὐχῆ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ ἐκείνης ἐλεημοσύνη· οὕτως ἐτέρων προέστησαν εὐχόμενοι οἱ ἅγιοι. Καὶ τοῦτο μὲν ἐνταῦθα, ἐνθα τὰ σκάμματα, καὶ τὰ παλαισμάτα· ἐκεῖ δὲ οὐδὲν τούτων, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἔργων ἡ σωτηρία μόνον. Σφόδρα δὲ μοι καὶ κωμωδεῖ τοὺς πλουτοῦντας ἐνταῦθα, καὶ τοὺς πεφουσημένους. Οὐδὲ γὰρ εἶπεν, Οἱ ἔχοντες χρήματα, οὐδὲ, Οἱ δύναμιν κεκτημένοι, ἀλλ', Οἱ πεποιθότες ἐπὶ τῷ πλήθει τοῦ πλοῦτου αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῇ δυνάμει αὐτῶν πανυῶμενοι, καταγελῶν αὐτῶν καὶ καθαπτόμενος, ὅτι σκιαῖς πεποίθασι, καὶ ἐπὶ καπνῷ μέγα φρονοῦσι. Καὶ καλῶς εἶπε, Τιμὴν τῆς λυτρώσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ οὐ δώσει· τιμὴ γὰρ ψυχῆς οὐδὲ ὁ κόσμος ὅλος. Διὸ καὶ ἔλεγε· Τί ὠφελεῖται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδάνῃ^b, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῆ; Ἴνα [211] δὲ μάθῃς, ὅτι οὐδὲ ὁ κόσμος ὅλος ψυχῆς τιμὴ, ἀκουσον καὶ περὶ ἐτέρων ἀγίων τί φησιν ὁ Παῦλος· Περιηλθὼν ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακόνυχου-μενοι, ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος. Καὶ γὰρ διὰ τὴν ψυχὴν ὁ κόσμος. Ὡςπερ οὖν οὐκ ἂν ἔλοιτο πατήρ τὴν οἰκίαν ἀντὶ τοῦ παιδός, οὕτως οὐδὲ ὁ Θεὸς τὸν κόσμον ἀντὶ τῆς ψυχῆς· ἀλλ' ἔργων χρεῖα, καὶ κατορθωμάτων. Βούλει μαθεῖν, ὅση τῶν ἡμετέρων ψυχῶν ἡ τιμὴ; Μέλλιον αὐτὴν ὁ Μονογενὴς λυτροῦσθαι, οὐ κόσμον ἔδωκεν, οὐκ ἄνθρωπον, οὐ γῆν, οὐ θάλατταν, ἀλλὰ τὸ αἷμα αὐτοῦ τὸ τίμιον. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος ἔλεγε· Τιμῆς ἡγοράσθητε, μὴ γίνεσθε δου-λοι ἀνθρώπων. Εἶδες τιμῆς μέγεθος; Ὅταν τοίνυν τὴν τοσοῦτου ἀγορασθεῖσαν ἀπολέσῃς, πῶς λοιπὸν αὐτὴν σὺ ὠνήσασθαι δυνησῇ; Χριστὸς γὰρ ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν, οὐκέτι ἀποθνήσκει. Εἶδες τὸ πολυτελὲς τῆς τιμῆς; εἶδες τὸ ἀξίωμα τῆς ψυχῆς; Μὴ τοίνυν αὐτῆς καταφρόνει, μηδὲ αἰχμάλωτον ποιεῖ. Καὶ ἐκοπίασεν εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ζήσεται εἰς τέλος. Ἐτερος ἑρμηνευτῆς φησὶ, Καὶ ἐπαύσατο εἰς τὸν αἰῶνα. Ἄλλος, Ἀγαπανσάμενος τῷ αἰῶνι τούτῳ, ζῶν εἰς αἰῶνα διατελέσει. Ἐπειδὴ γὰρ εἶπε περὶ τῶν πλουτοῦντων, ἐπειδὴ εἶπε περὶ τῶν δυναστῶν^c, καὶ ἔδειξεν, ὅτι οὐδὲν ἐκεῖθεν κέρδος ἐστὶ, λέγει λοιπὸν περὶ τῶν ἐν ἀρετῇ βεβιωκότων, περὶ τῶν ἐν πόνῳ καὶ ταλαιπωρίᾳ, ἀλείφων τοὺς ἀθλητάς τῆς φιλοσοφίας. Μὴ γὰρ μοι λέγε τοῦτο, φησὶν, ὅτι κόπον ἔσχε καὶ μόχθον· ἀλλ' ἐνόησον τὸν καρπὸν, ὅτι ἄνθρωπος ἀθάνατος γίνεται, ὅτι ζωὴ ἀθάνατος διαδέξεται, ζωὴ τέλος οὐκ ἔχουσα. Πόσῳ τοίνυν βέλτιον, μικρὸν ἐνταῦθα πονέσαντας, αἰώνιον καρποῦσθαι ἀνεσθαι, ἢ χαρισάμενον ἐκυτῷ μικρὸν διαπαντός ἐν ἐδύναϊς εἶναι; Εἶτα δεῖκνυς ὡς οὐκ ἐκεῖ μόνον τὰ τῶν βραβείων καὶ τὰ τῶν στεφάνων, ἀλλὰ καὶ ἐντεῦθεν τὰ προοίμια τῶν ἐπάθλων, ἐπάγει λέγων· Οὐκ

ὄψεται κυτυφθορὰν, ὅταν ἴδῃ σοφοὺς ἀποθνήσκοντας. Μὴ γὰρ μοι λέγε· Τὰ μέλλοντα λέγεις μόνον^d. Ἐνταῦθά σοι δίδωμι τὰ ἐνέχυρα τῶν στεφάνων, μᾶλλον δὲ κύττον τὸν ἀρραβῶνα, καὶ τὰ ἔπαθλα. Πῶς, καὶ τίνι τρόπῳ; Ὅτι ὁ φιλοσοφῶν, καὶ ταῖς τῶν μελλόντων ἐλπίσιν ὀρθούμενος, οὐδὲ τὸν θάνατον ἠγήσεται θάνατον· ἀλλ' ὀρῶν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν κείμενον τὸν τεθνηκότα, οὐ πείσεται τὰ τῶν πολλῶν ὁ τοιοῦτος, τοὺς στεφάνους ἀναλογιζόμενος, τὰ βραβεῖα, τὰ ἀπόβρητα ἀγαθὰ, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε, τὴν ζωὴν ἐκείνην, τὴν μετ' ἀγγέλων χορείαν. Ὡςπερ οὖν ὁ γηπόνος τὸν σῖτον διαλυόμενον ὀρῶν, οὐ καταπίπτει, οὐδὲ κατηφῆς γίνεται, ἀλλὰ τότε μάλιστα χαίρει καὶ γέγηθεν, εἰδὼς ὅτι ἡ διάλυσις ἐκείνη βελτίονος γίνεται γενέσεως ἀρχῆ, καὶ πλείονος ὑπόθεσις φορᾶς· οὕτω καὶ ὁ δίκαιος κατορθώμασι κομῶν, καὶ τὴν βασιλείαν καθ' ἐκάστην προσδοκῶν τὴν ἡμέραν, ὅταν ἴδῃ τὸν θάνατον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν κείμενον, οὐκ ἀλύει, καθάπερ οἱ πολλοὶ, οὐ θορυβεῖται, καὶ ταρόττεται· οἶδε γὰρ, ὅτι θάνατος τοῖς ὀρθῶς βεβιωκόσι [212] μετάστασις ἐστὶν ἐπὶ τὰ βελτίω, καὶ ἀποδημία πρὸς τὰ ἀμείνω, καὶ δρόμος ἐπὶ τοὺς στεφάνους. Τίνας δὲ λέγει σοφοὺς; Οὐ τοὺς ἔντως σοφοὺς, ἀλλὰ τοὺς νομιζομένους σοφοὺς. Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ τοὺς τῶν ἐξωθεν σοφοὺς λέγειν, κωμωδῶν αὐτοὺς καὶ ἐντεῦθεν, ὅτι δοκοῦντες εἶναι σοφοὶ, ἐμωράνθησαν, οὐδὲν περὶ ἀναστάσεως φιλοσοφῆσαντες.

Ὅταν οὖν ἴδῃ τοὺς φιλοσόφους ἐκείνους ἀπολλυμένους, θρηγουμένους, δακρυομένους, μετὰ οἰμωγῆς ἐκπεμπομένους, τότε αὐτὸς οὐδὲν πείσεται τοιοῦτον, ἀλλὰ ἀνώτερος ἐστὶ τῶν τοιούτων βελῶν, ταῖς χρησταῖς ἐλπίσιν ὀρθούμενος, καὶ εἰδὼς ὅτι ἡ διαφθορὰ αὕτη οὐκ ἐστὶ τῆς οὐσίας ἀναίρεσις, ἀλλὰ τῆς θνητότητος δαπάνη, καὶ τῆς φθορᾶς ἀνάλωμα. Ὁ γὰρ θάνατος οὗτος οὐ τὸ σῶμα ἀπόλλυσιν, ἀλλὰ τὴν φθορὰν δαπανᾷ· ὡς ἦ γε οὐσία μένει μετὰ πλείονος ἀνισταμένη τῆς δόξης, ἀλλ' οὐχὶ πάντων. Ἡ μὲν γὰρ ἀνάστασις κοινὴ πάντων ἐστὶ, ἡ δὲ μετὰ δόξης ἀνάστασις τῶν ὀρθῶς βεβιωκότων. Ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἄφρων καὶ ἄνους ἀπολοῦνται, καὶ καταλείψουσιν ἄλλοτριούς τὸν πλοῦτον αὐτῶν. Καὶ οἱ τάφοι αὐτῶν, οἰκίαι αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα, σκηνώματα αὐτῶν εἰς γενεάν καὶ γενεάν· ἐπεκαλέσαντο τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐπὶ τῶν γαιῶν αὐτῶν. Ἄλλος φησὶ, Τὰ ἐντός τῶν οἰκιῶν αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα. Ἄλλος, Τὰς κατασκηνώσεις αὐτῶν εἰς γενεάν, ὀνομάσαντες ἐπὶ ὀνόμασιν αὐτῶν τὰς γαίας· ὁ δὲ Ἑβραῖος, Ἀληθαμῶθ, τοῦτο εἶπεν.

ς'. Εἶδες πῶς οὐκ ἀπὸ τῶν μελλόντων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν ἐνταῦθα συμβαινόντων, ἀπάγει κακίας καὶ πλεονεξίας, καὶ χειραγωγεῖ πρὸς ἀρετὴν, καταλύων τὴν περὶ τὰ χρήματα μανίαν, καὶ τοὺς πρὸς τὰ παρόντα ἐπτοημένους ἀνοήτους καλῶν, καὶ διὰ τῶν πραγμάτων τοῦτο ἀποδεικνύς; Τί γὰρ ἀνοητότερον, εἰπέ μοι, ἀνθρώπου πονοῦντος, καὶ ταλαιπωρουμένου, καὶ τοσαῦτα συνάγοντος, ὥστε ἐτέρους ἐντροφᾶν ταῖς αὐτοῦ πόνοις; τί δὲ τῆς ματαιοπονίας ταύτης χεῖρον, ὅταν αὐτὸς μὲν ἀπέλθῃ τοὺς ἰδρωτάς ἀνασχόμενος, καὶ τοὺς καμάτους ὑπομείνας, ἐτέροις δὲ παρέχῃ τὴν

^a Unus cod. ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ.

^b Bibl. et Savil. κερδῆση.

^c Morel. τῶν δυνατῶν.

^d Sic mss. et Sav. recte. In ed. Mor. perperam legebatur μὴ γὰρ μοι τὰ μέλλοντα λέγε μόνον.

saria sunt. — Quantum pro Judæis lamentatus est Paulus, dicens : *Fratres, bona quidem voluntas cordis mei et obsecratio ad Deum est pro ipsis¹ ad salutem (Rom. 10. 1) ?* Quid ergo valuit ejus obsecratio ? Nihil. Et quid dico obsecratio, cum pro eis esse etiam anathema optaverit (Rom. 9. 3) ? Quid ergo ? suntne supervacaneæ sanctorum preces ? Nequaquam, sed magnas etiam vires habent, quando tu quoque eis auxilium tuleris. Ita etiam Petrus suscitavit Tabitham, non solum oratione, sed etiam illius eleemosyna (Act. 9. 36. *sqq.*) : ita sancti orantes alios adjuverunt. Et hoc quidem hic, ubi stadium est et lucta : illic autem nihil horum, sed est ex solis factis salus. Pulchre autem hic ludificatur divites, et eos qui intumescunt. Neque enim dixit, Qui habent pecunias, nec, Qui magnam habent potentiam : sed, *Qui confidunt in multitudine divitiarum suarum, et in suis viribus gloriantur, eos irridens et insectans, quod umbris confidunt, et propter fumum se venditent. Recte autem dixit, Pretium redemptionis animæ suæ non dabit : pretium enim animæ non est ne universus quidem mundus. Et ideo dicebat : Quid prodest homini si universum mundum lucretur, animæ autem suæ detrimentum patiatur (Matth. 16. 26) ?* Ut autem scias ne universum quidem mundum esse pretium animæ, audi quidnam Paulus dicat de aliis sanctis : *Circumierunt in oviniis et in caprinis pellibus, egentes, pressi, afflicti, quibus dignus non erat mundus (Hebr. 11. 37. 38).* Mundus enim est propter animam. Quemadmodum ergo non acceperit pater domum pro filio, ita nec Deus mundum pro anima ; sed operibus et recte factis opus est. Vis scire quantum sit pretium animarum nostrarum ? Redempturus eam Unigenitus, non mundum dedit, non hominem, non terram, non mare, sed suum pretiosum sanguinem. Quocirca dicebat Paulus : *Pretio empti estis, nolite fieri servi hominum (1. Cor. 7. 23).* Vidisti magnitudinem pretii ? Quando ergo eam tanti emptam perdidideris, quomodo poteris eam deinceps emere ? *Christus enim a mortuis suscitatus, non amplius moritur (Rom. 6. 9).* Vidisti quam sit pretiosa anima, et quanta sit ejus dignitas ? Ne eam ergo negligas, et captivam efficias. *Et laboravit in æternum, 10. et vivet in finem.* Alius interpretes dixit, *Et quievit in sæculum.* Alius, *Cum desierit huic sæculo, vivet in æternum.* Quoniam enim dixit de divitibus, quoniam dixit de potentibus, et ostendit ex his nihil lucri fieri : dicit deinceps de iis qui vixerunt in virtute, de iis qui vixerunt in laboribus et afflictionibus, acuens athletas philosophiæ. Noli enim hoc mihi dicere, ait, ærumnam illi ac laborem exantlandum fuisse ; verum considera fructum, quod homo sit immortalis, quod vita immortalis excipiat, vita quæ finem non habet. Quanto igitur sit melius, cum hic parum laboraveris, requiem æternam assequi, quam cum hic tibi parumper indulseris, perpetuo cruciari ? Deinde ostendens non illic solum esse præmia et coronas ; sed etiam hic quoque esse principia præmiorum, subjunxit : *11. Non videbit interitum, cum viderit sapientes morientes. Ne*

enim mihi dicas, Solummodo futura promittis. Da tibi hic etiam pignora coronarum, imo vero arrham ipsam et præmia. Quomodo, et quam ratione ? Quoniam qui philosophatur, et spe futurorum erigitur, ne mortem quidem mortem esse putabit : sed videns mortuum jacentem ante oculos, non ita afficietur ut multi, eum apud se reputet coronas, præmia, bona ineffabilia, quæ neque oculus vidit, nec auris audivit (2. Cor. 2. 9), vitam illam, ducendam cum angelis choream. Quemadmodum ergo agricola cum videt frumentum dissolvi et interire, non abjicit animum, nec mœrore afficitur, sed tunc maxime exultat et lætatur, sciens fore ut ille interitus sit ortus melioris principium, et fundamentum majoris fertilitatis : ita etiam justus, qui recte factis gloriatur, et regnum quotidie expectat, quando viderit mortem sitam ante oculos, non angitur, nec se afflicat ut multi, non vexatur et perturbatur : scit enim, mortem iis qui recte vixerunt esse migrationem et transitum ad meliora, et cursum ad accipiendas coronas. Quosnam autem dicit sapientes ? Non eos qui vere sunt sapientes, sed qui sapientes esse existimantur. Mihi autem videtur dicere externos sapientes, eos ideo irridens, quod cum viderentur esse sapientes, stulti facti sint, cum de resurrectione non sint philosophati (Rom. 1. 22).

Mors substantiam non interimit; resurrectio communis omnium. — Quando ergo viderit illos philosophos perennes, cum lamentis, lacrymis, et lucta elatos, tunc ipse nihil tale patietur, sed erit telis ejusmodi superior, ut qui bona spe erigatur, et sciat hunc interitum non interimere substantiam, sed tantum mortalitatem, et corruptionem consumere. Hæc enim mors non perdit corpus, sed consumit corruptionem : substantia enim manet, et resurgit cum majori et ampliori gloria, sed non omnium. Resurrectio enim erit omnium communis : resurrectio autem cum gloria, communis erit eorum qui recte vixerunt. *Simul insipiens et stultus peribunt, 12. et relinquent alienis divitias suas. Et sepulcra eorum domus eorum in æternum : tabernacula eorum in progeniem et progeniem : vocaverunt nomina sua in terris suis.* Alius dicit, *Quæ sunt intra domos eorum in æternum.* Alius, *Habitationes eorum in generationem, nominantes nominibus suis terras¹.* Hebræis autem, *Ale adamoth.*

6. Vidisti quomodo non solum ex futuris, sed ex iis etiam quæ hic eveniunt, abducit a vitio et ab avaritia, et deducit ad virtutem, in pecuniis congerendis insaniam coercens, et eos qui præsentibus inhiant, eaque admirantur, stultos vocans, et id per res ipsas ostendens ? Quid est enim, dic, quæso, stultius homine qui laborat, et se excruciat, et tantas opes congregat, ut ex ejus laboribus alii se voluptate expleant ? quid est hoc inani labore deterius, quando ipse quidem sudores et labores perpessus decesserit, aliis autem divitias fruendas reliquerit, et nec aliquibus quidem ne-

¹ Hæc lectio est Symmachi : secunda pars Symmachi fertur in Hexaplis nostris, ubi legitur, *ὀνομάσαντες ἐπὶ ὀνομασίαν αὐτῶν τὰς γαίας.* Hebr. *עַל־יְדֵי אֲדָמוֹת,* *super terras.*

¹ Unus Cod., *pro Israel.*

cessariis et ei familiaritate conjunctis, sed sæpe etiam hostibus et inimicis? Et ideo non dixit, Aliis, sed, *Alienis relinquent divitias suas*. Quid est autem, *Simul insipiens et stultus peribunt*? Simul cum iis qui prius dicti sunt, inquit. Illic mihi videtur verba facere de impiis, qui toti rebus presentibus affixi sunt, easque suspiciunt, de futuris autem nihil philosophantur, ea de causa vocans eos insipientes. Si enim posthac, ut putas, nihil erit, cur te ipsum vexas et excrucias, undique pecunias congerens, et labores quidem sustinens, fructum autem non percipiens? *Et sepulcra eorum domus illorum in æternum*. Hoc dicit, sicut erat eorum existimatio. *Tabernacula eorum in progeniem et progeniem; vocaverunt nomina sua in terris suis.* (a) [Alius autem dicit, *Quæ sunt intra domos eorum in æternum*. Hebræus autem, *Carevambatheimo laholam*.] Quid hac amentia possit esse deterius, quam putare sepulcra esse domum perpetuam? in iis gloriam ambitiose persequi?

Sepulcrorum fastus. Virtus nomen immortale parit. Petrus piscator Romam occupavit. — Multi certe sæpe sepulcra construxerunt magnificentiora domibus. Vel enim hostibus laborant, et afficiantur, vel vermi et cineri, hæc stultè consumentes. Talis enim est eorum mens et sententia, qui de futuris nihil sperant. Sed hic mihi venit in mentem deplorare, quod multi etiam eorum, qui sperant futura, illos hac in re imitentur, qui nullam habent spem futurorum, sepulcra ædificantes, et præclara monumenta construentes, et aurum infodientes, et suas facultates ad alios transmittentes: qui quidem sunt hæc in re illis deteriores. Qui enim post hæc nihil expectat, etiamsi id facit præter rationem, attamen quia nihil expectat, suum laborem et industriam confert in res præsentis. Tu autem, homo, qui nosti vitam futuram, et bona illa ineffabilia, et quod ex dicto evangelico, *Justi tunc fulgebunt sicut sol (Matth. 13. 43)*: quam veniam assequeris, quomodo te defendes, quod non supplicium jure patieris, qui hic omnia consumas in pulvere, in cinere, in monumentis, in hostibus, in inimicis? *Vocaverunt nomina sua in terris suis*. Ecce aliud genus amentiae, ædificiis, agris et balneis sua nomina inscribere, et putare se magnam consolationem ex eo accipere, et umbram pro rei veritate persequi. Si enim perpetuam memoriam desideras, ne nomen, o homo, ædificiis inscribas, sed tropæa recte factorum erigas, quæ et in præsentis vita nomen tibi conservant, et in futura vita immortalem tibi requiem comparant. Si sis memorie cupidus, ego te doceo viam veram et apertissimam: virtutis curam gere. Nihil enim facit nomen adeo immortale, ut natura virtutis. Id ostendunt martyres, ostendunt apostolorum reliquie, ostendit memoria eorum qui recte et in virtute vixerunt. Quot reges urbes condiderunt, portus extruxerunt, et no-

(a) Quæ hic uncinis claudantur in versione Gentiani Herveti, nec in Editis nec in Mss. habentur, ac redundare videntur; quæ autem hic exprimentur Latine litteris Hebraica verba, sic in Hebræo exstant, קרבים בדימו לעולם, quæ ita convertit nescio quis, *quæ sunt intra domos eorum in æternum*.

minibus suis impositis decesserunt, nec tamen eis quidquam profuit, sed silentio et oblivioni mandati sunt! Piscator autem Petrus, qui nihil fecit eorum, quoniam virtutem est persecutus, et civitatem maxime regiam occupavit, etiam post mortem resplendet sole clarius. Quod tu autem facis, est ridiculum, et plenum ignominia. Hæc enim monumenta non solum non te clarum reddent, sed etiam facient ridiculum, et ora omnium aperient. *Ædificia enim non sinunt tuam avaritiam, quæ oblivioni tradi poterat, temporis excursu extinguere, et stant veluti columnæ et tropæa erecta adversus avaritiam. 13. Et homo cum in honore esset, non intellexit: comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis*. Illic mihi videtur deinceps propheta deplorare, quod animal rationis particeps, cui fuit traditum regnum in terris, eo declinaverit, ut esset non minus vile et abjectum, quam bruta, dum in rebus vanis laborat, et ea quæ sunt suæ salutis contraria molitur, inanem gloriam persequitur, avaritia tenetur, in rebus inutilibus se exercet. Virtus enim est honor hominis, et de rebus futuris philosophari, et omnia procurare, quæ ad illam vitam pertinent, et presentia negligere. Brutorum enim vita præsentis vitæ limitibus concluditur: nostra autem tendit ad aliam meliorem, et cujus non est finis. Sed hi qui de futuris nihil sciunt, sunt brutis deteriores: nec ii solum, sed etiam qui sceleratam et perditam vitam agunt, utpote qui fiant serpentes, scorpiones, et lupi propter improbitatem, et boves propter vecordiam, et canes propter impudentiam.

7. *Virtus sola memoriam gloriosam parit; quam gloriosa natura hominis; quanta animi dignitas; homo brutis comparatus.* — Quid enim, dic, quæso, est insipientius iis qui in sepulcris et monumentis operam suam collocant, et ad aliorum nominum appellationes stant hiantes et mirabundi? Nihil enim memoriam efficit præterquam sola virtus, non ædes, non statuae, non filii, non aliquid aliud ejusmodi. *Ædes enim opus sunt architecti, statuae statuarii, filii vero naturæ; tui autem nusquam est memoria*. Et ideo vocat eum brutum propheta: quoniam cum insipientiae se iugo submiserit, bruto deterius ducitur. Illud enim est utile et aptum ad agriculturam; hic autem, qui se ipsum subjecit insipientiae, illo etiam in hoc factus est deterior. Quoniam enim superius dixerat, quam esset mens eorum crassa, terrena, vilis et abjecta, et quam inutilis esset labor eorum in cogendis pecuniis: volens amplificare eorum accusationem, adducit Dei beneficia: quod solent sæpe facere prophetae. *Isaias enim, cum esset eos accusaturus, primum quidem dicit honorem quo Judæi a Deo affecti sunt, ita scribens: Filios genui, et exaltavi: ipsi autem me nihil fecerunt (Isai. 4. 2)*. Hoc igitur in loco, una dictione declarans beneficia quæ homines a Deo acceperunt, *Homo, inquit, cum in honore esset, non intellexit*. Quemnam autem dicit honorem? Audi eum alio Psalmo dicentem: *Minuisti eum paulo minus ab angelis, gloria et honore coronasti eum (Psal. 8. 6)*. Deinde exponens honorem, subjungit: *Omnia subjecisti sub*

ἀπδλαυσιν, καὶ οὐδὲ οἰκείοις τισὶ καὶ γνωρίμοις, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις; Διὰ τοῦτο οὐκ εἶπεν, Ἐτέροις, ἀλλ', Ἀλλοτρίοις καταλείψουσι τὸν πλοῦτον αὐτῶν. Τί δὲ ἐστίν, Ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἄφρων καὶ ἄνους ἀπολοῦνται; Μετὰ τῶν ἔμπροσθεν εἰρημέων, φησί. Ἐνταῦθά μοι τὸν περὶ τῶν ἀσεβῶν δοκεῖ κινεῖν λόγον, τῶν πρὸς τὰ παρόντα ἐπτοημένων, καὶ οὐδὲν περὶ τῶν μελλόντων φιλοσοφούντων, ἀνοήτους καὶ ἐντεῦθεν καλῶν. Εἰ γὰρ μηδὲν ἠγῆ μετὰ ταῦτα εἶναι, τίνας ἔνεκεν σαυτὸν κόπτεις καὶ ταλαιπωρῆ, μυρία συνάγων πανταχόθεν χρήματα, καὶ τοὺς μὲν πόνους ὑπομένων, τῆς δὲ ἀπολαύσεως οὐ μετέχων; Καὶ οἱ τάφοι αὐτῶν, οἰκία αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα. Τοῦτο κατὰ τὴν ὑπόνοιαν ἐκείνων φησί. [213] Σκηνώματα αὐτῶν εἰς γενεάν καὶ γενεάν· ἐπεκαλέσαντο τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐπὶ τῶν γαιῶν αὐτῶν. Τί ταύτης τῆς ἀνοίας γένοιτ' ἂν χειρόν, τὸ τοὺς τάφους οἰκίαν νομίζειν διηνεκῆ, τὸ φιλοτιμείσθαι περὶ ταῦτα;

Πολλοὶ γοῦν πολλάκις τοὺς τάφους τῶν οἰκιῶν λαμπροτέρους εἰργάσαντο. Ἡ γὰρ τοῖς πολεμίοις πονοῦσι καὶ ταλαιπωροῦνται, ἢ τῷ σκώληκι καὶ τῇ κόνει, εἰς οὐδὲν δέοντα ταῦτα ἀναλίσκοντες. Τοιαύτη γὰρ τῶν οὐδὲν περὶ τῶν μελλόντων ἐλπίζόντων ἢ φρόνησις. Ἄλλ' ἐνταῦθά μοι στενάξαι ἔπεισιν, ὅτι πολλοὶ καὶ τῶν τὰ μέλλοντα ἐλπίζόντων, κατὰ τοῦτο ἐκείνους μιμοῦνται, τοὺς οὐδεμίαν περὶ τῶν μελλόντων ἔχοντας ἐλπίδα, τάφους οἰκοδομοῦντες, καὶ λαμπρὰ σήματα ποιοῦντες, καὶ χρυσίον κατορύττοντες, καὶ εἰς ἑτέρους τὰ ὄντα παραπέμποντες, κατὰ τοῦτο ἐκείνων χεῖρους ὄντες. Ὁ μὲν γὰρ οὐδὲν προσδοκῶν μετὰ ταῦτα, εἰ καὶ αὐτὸς ἀλόγως, ἀλλ' ὅμως διὰ τὸ μηδὲν προσδοκᾶν, περὶ τὰ παρόντα φιλοπονεῖται· σὺ δὲ ὁ τὴν μέλλουσαν ζωὴν εἰδὼς, ἄνθρωπε, καὶ τὰ ἀγαθὰ ἐκείνα τὰ ἀπόρρητα, κατὰ τὴν ῥῆσιν ἐκείνην τὴν εὐαγγελικὴν, ὅτι Τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος, ποίαν ἂν σχολίης συγγνώμην; τίνα ἀπολογίαν; ποίαν δὲ οὐκ ἂν ὑποσταίης δικαίως κόλασιν, πάντα ἐνταῦθα καταδαπανῶν εἰς τὴν κόνιν, εἰς τὴν τέφραν, εἰς τὰ σήματα, εἰς τοὺς πολεμίους, εἰς τοὺς ἐχθρούς; Ἐπεκαλέσαντο τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐπὶ τῶν γαιῶν αὐτῶν. Ἴδου καὶ ἑτέρας ἀνοίας εἶδος, τὸ περιτιθέσθαι τὰς προσηγορίας αὐτῶν οἰκοδομήμασι, καὶ ἀγροῖς, καὶ λουτροῖς, καὶ μεγίστην ἐντεῦθεν καρποῦσθαι παραμυθίαν νομίζειν, καὶ τὴν σκιάν διώκειν ἀντὶ τῆς ἀληθείας. Εἰ γὰρ μνήμη; ἐρᾶς διηνεκοῦς, μὴ ὀνόματα περιθῆς οἰκοδομήμασιν, ἄνθρωπε, ἀλλ' ἀνάστησον τρόπαια κατορθωμάτων, ἃ καὶ ἐν τῷ παρόντι σοὶ βίῳ τὸ ὄνομα διατηρεῖ, καὶ πρὸς τὴν μέλλουσαν ζωὴν ἀθάνατον κατασκευάζει σοὶ τὴν ἀνάπαυσιν. Εἰ μνήμη; ἐρᾶς καὶ ἐπιθυμεῖς, ἐγὼ σε διδάσκω τὴν ἀληθῆ καὶ σαφειστάτην ὁδὸν· ἀρετῆς ἐπιμελοῦ. Οὐδὲν γὰρ οὕτως ἀθάνατον ὄνομα ποιεῖ, ὡς ἀρετῆς φύσις. Καὶ τοῦτο δηλοῦσιν οἱ μάρτυρες, δηλοῖ τῶν ἀποστόλων τὰ λείψανα, δηλοῖ τῶν ἐν ἀρετῇ βεβιωκότων ἢ μνήμη. Πόσοι βασιλεῖς πόλεις ἀνέστησαν, λιμένας κατεσκεύασαν, καὶ τὰ ὀνόματα ἐπιθέντες ἀπῆλθον; ἀλλ' οὐδὲν ἀπώναντο, ὅλλα σεσίγηται, καὶ λήθη παραδέδονται. Ὁ δὲ ἀλιεὺς Πέτρος οὐδὲν τούτων ἐργασάμενος, ἐπειδὴ ἀρετῆν

μετῆλθε, καὶ τὴν βασιλικωτάτην κατέλαβε πόλιν, ὑπὲρ τὸν ἥλιον λάμπει καὶ μετὰ τελευτήν. Ὁ δὲ σὺ ποιεῖς, καταγέλαστον καὶ αἰσχύνῃς γέμον. Οὐ γὰρ μόνον σε λαμπρὸν ταῦτα οὐκ ἐργάσεται τὰ μνημεῖα, ἀλλὰ καὶ καταγέλαστον, καὶ τὰ πάντων ἀνοίξει στόματα. Ἄ. γὰρ οἰκοδομαὶ τῷ χρόνῳ δυναμένην σου τὴν πλεονεξίαν λήθη παραδοθῆναι, ὡσπερ στήλαι, καὶ τρόπαιά σου τῆς πλεονεξίας ἐστήκασιν πανταχοῦ. Καὶ ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὦν, οὐ συνῆκε· παρασυμβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὠμοιώθη αὐτοῖς. Ἐνταῦθά [214] μοι λοιπὸν ἀποδύρεσθαι ὁ Προφήτης δοκεῖ, ὅτι τὸ ζῶον τὸ λογικόν, τὸ καὶ τὴν βασιλείαν τὴν ἐπὶ γῆς ἐγχειρισθὲν, πρὸς τὴν τῶν ἀλόγων εὐτέλειαν ἐξέκλινε, ματαιοπονοῦν, ἐναντία τῇ σωτηρίᾳ τῇ ἑαυτοῦ κατασκευάζον, κενοδοξίαν διώκον, πλεονεξίαν μετιδὸν, ἀνήνυτα πονοῦν. Τιμὴ γὰρ ἀνθρώπου ἀρετῆ, καὶ τὸ περὶ τῶν μελλόντων φιλοσοφεῖν, καὶ πρὸς ἐκείνην τὴν ζωὴν ἅπαντα πραγματεύεσθαι, καὶ τὸ τῶν παρόντων ὑπερορᾶν. Ἡ μὲν γὰρ τῶν ἀλόγων ζωὴ μέχρι τοῦ παρόντος συγκέκλεισται βίου· ἡ δὲ ἡμετέρα πρὸς ἑτέραν ὁδεύει βελτίῳ, καὶ τέλος οὐκ ἔχουσαν. Ἄλλ' οὗτοι οἱ περὶ τῶν μελλόντων οὐδὲν εἰδότες, τῶν ἀλόγων χεῖρους εἰσίν· οὐχ οὗτοι δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ βίῳ διεφθαρμένῳ συζῶντες, ὄφεις γινόμενοι καὶ σκορπίοι καὶ λύκοι διὰ τῆς πονηρίας, καὶ βόες διὰ τῆς ἀνοίας, καὶ κύνες διὰ τῆς ἀναισχυντίας.

ζ'. Τί γὰρ ἀνοητότερον, εἰπέ μοι, τῶν περὶ τάφους καὶ μνήματα ἀσχολουμένων, καὶ πρὸς ὀνομάτων προσηγορίας ἑτέρων κεχηνότων; Οὐδὲν γὰρ μνήμην ποιεῖ, ἀλλ' ἀρετῆ ἢ μόνη, οὐκ οἰκία, οὐκ ἀνδρίας, οὐ παιδιὰ, οὐκ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδέν. Ἡ μὲν γὰρ τῆς τοῦ τέκτονος σοφίας ἐστὶν ἔργον, ὁ δὲ τῆς τοῦ ἀνδριαντοποιοῦ, τὸ δὲ τῆς φύσεως ἔργον· σοῦ δὲ οὐδαμοῦ μνήμη. Διὰ δὴ τοῦτο ἄλογον αὐτὸν ὁ Προφήτης καλεῖ· ἐπειδὴ πρὸς τὸν τῆς ἀνοίας ὑποθεῖς ζυγὸν ἑαυτὸν, ἄγεται τοῦ ἀλόγου χεῖρον. Ἐκείνο μὲν γὰρ χρήσιμον, καὶ πρὸς γεωργίαν ἐπιτήδειον· οὗτος δὲ τῇ ἀνοίᾳ ἑαυτὸν ὑποβαλὼν, καὶ ἐκείνου χεῖρων γέγονε κατὰ τοῦτο. Ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν ἀνωτέρω τὸ παχὺ τῆς διανοίας αὐτῶν, τὸ γεῶδες, τὸ χαμαίζηλον, τὸν ἀνόνητον περὶ τὰ χρήματα πόνον, αὐξῆσαι βουλόμενος καὶ τὴν κατηγορίαν τῶν τοιούτων, καὶ τὰς παρὰ τοῦ Θεοῦ τίθησιν εὐεργεσίας, ὅπερ πολλαχοῦ ποιεῖν εἰώθασιν οἱ προφηταί. Ἐπεὶ καὶ ὁ Ἡσαίας μέλλων αὐτῶν κατηγορεῖν, πρῶτον λέγει τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ τιμὴν εἰς τοὺς Ἰουδαίους γεγεννημένην, οὕτω γράφων· Υἱοὺς ἐγέννησα, καὶ ὑψῶσα· αὐτοὶ δὲ με ἠθέτησαν. Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν διὰ μιᾶς λέξεως τὰ ὑπεργγμένα τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων παρὰ τοῦ Θεοῦ δηλῶν, Ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὦν οὐ συνῆκε, φησί. Καὶ ποίαν λέγει τιμὴν; Ἄκουσον αὐτοῦ ἐν ἑτέρῳ ψαλμῷ λέγοντος· Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους, δόξην καὶ τιμὴν ἕστεφάνωσας αὐτόν. Εἶτα ἐξηγούμενος τὴν τιμὴν, ἐπάγει· Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω ποδῶν αὐτοῦ, πρόβατα, καὶ βόας ἀπάσας· ἔτι δὲ καὶ τὰ

^a Unus λήθη παραδοῦναι... πλεονεξίας ἐστῶσαι πανταχοῦ.
^b Melius legeretur ἀλλ' ἢ ἀρετῆ. Mox Savil. et codd. οὐκ ἀνδρίας, οὐ πόλις, οὐ παιδιὰ.

κτῆνη τοῦ πεδίου, τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης, τὰ διαπορευόμενα τρίβους θαλασσῶν. Καὶ γὰρ μέγιστη τοῦτο τιμὴ, τὸ πάντων τῶν ὀρωμένων αὐτῷ τὰ σκῆπτρα ἐπιτρέψαι, καὶ ταῦτα μηδέπω κατωρθωκότι μηδέν. Οὐδέπω γὰρ αὐτὸν πλάσας, ἔλεγε· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα, καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν*. Εἶτα ἐρμηνεύων τὸ, *Κατ' εἰκόνα*, ἐπήγαγε, *Καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν θηρίων τῆς γῆς, καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ*. Καὶ τὸν βραχὺν [215] τοῦτον, καὶ τρίπηχυν, καὶ τοσοῦτον τῶν ἀλόγων ἐλάττονα κατὰ τὴν τοῦ σώματος ἰσχύον, τῇ τοῦ λόγου συγγενείᾳ ὑψηλότερον πάντων ἐποίησε, λογικὴν ψυχὴν αὐτῷ χαρισάμενος, ὅπερ ἐστὶ μάλιστα τιμῆς τεκμήριον. Διὰ γὰρ τούτου καὶ πόλεις ὠκοδόμησε, καὶ θάλασσαν ἔτεμε, καὶ γῆν ἐκαλλώπισε, καὶ τέχνας μυρίας ἐξεῦρε, καὶ τῶν ἀγριωτέρων ἀλόγων περιεγένετο, καὶ τὸ δὴ πάντων μέγιστον καὶ πρῶτον, τὸν ποιήσαντα αὐτὸν ἐπέγνω Θεὸν, καὶ πρὸς ἀρετὴν ἐχειραγωγῆθη, καὶ ἔγνω τί μὲν καλόν, τί δὲ οὐ τοιοῦτον. Θεῷ προσεύχεται τῶν ὀρωμένων μόνος, ἀποκαλύψαι ἀπέλαυσε, καὶ τοῦτο μόνος πάλιν· πολλὰ τῶν ἀπορρήτων ἔγνω, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἐπαιδεύθη· δι' αὐτὸν γῆ, δι' αὐτὸν οὐρανός, δι' αὐτὸν ἥλιος, καὶ ἀστέρες· δι' αὐτὸν σελήνης δρόμοι, καὶ ὠρῶν καὶ τροπῶν διαφοραὶ^a· δι' αὐτὸν καρπῶν γενέσεις, καὶ φυτὰ, καὶ ἀλόγων γένη τσαῦτα· δι' αὐτὸν ἡμέρα καὶ νύξ· δι' αὐτὸν ἀπόστολοι καὶ προφῆται ἐπέμφθησαν, δι' αὐτὸν ἄγγελοι πολλάκις ἀπεστάλησαν. Τί δεῖ τὰ πολλὰ λέγειν; Οὐδὲ γὰρ δυνατόν ἅπαντα ἐπελθεῖν. Δι' αὐτὸν ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος γέγονε, καὶ ἐσταυρώθη, καὶ ἐτάφη, καὶ τὰ φρικώδη θαύματα ἐκεῖνα μετὰ τὴν ἀνάστασιν δι' αὐτὸν γέγονε. Δι' αὐτὸν νόμος, δι' αὐτὸν ὁ παράδεισος, δι' αὐτὸν ὁ κατακλυσμός. Καὶ γὰρ καὶ τοῦτο μέγιστον τιμῆς εἶδος, καὶ δι' εὐεργεσίας καὶ τιμωρίας αὐτὸν διορθοῦν. Δι' αὐτὸν μυρία κατὰ τὸν ἔμπροσθεν χρόνον ἅπαντα οἰκονομίαι. Καὶ αὕτη δὲ ἡ κρίσις ἢ μέλλουσα ἔσεσθαι τῆς εἰς αὐτὸν τιμῆς ἔνεκα γίνεται. Διὸ καὶ ὁ Ἰωβ φησι, *Τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ὅτι ἤγαγεν αὐτὸν εἰς κρίσιν*; ὡσπερ ἀλλαχοῦ ὁ αὐτὸς ψαλμῶδὸς^b οὗτός φησι· *Τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ὅτι ἐμνήσθη αὐτοῦ*; Δι' αὐτὸν πάλιν ὁ Μονογενὴς ἤξει τὰ μυρία διδοὺς ἀγαθὰ. Τὰ μὲν γὰρ ἔδωκεν ἤδη διὰ τοῦ βαπτίσματος, καὶ τῶν μυστηρίων, καὶ τῆς ἄλλης μυσταγωγίας παρασχεθέντα ἀγαθὰ, καὶ θαυμάτων ἐτέρων τὴν γῆν ἐνέπλησε· τὰ δὲ ὑπέσχετο δώσειν, τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, καὶ τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, καὶ κληρονόμους αὐτοῦ ποιήσειν, καὶ παρασκευάζειν συμβασιλεύειν αὐτῷ. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος ἔλεγε· *Εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν*. Ταῦτ' οὖν ἅπαντα λογιζόμενος ὁ Προφῆτης, εἰκότως ἀλόγοις παραβάλλει τοὺς τὴν τοσαύτην εὐγένειαν τῇ κακίᾳ παραδεδωκότας, καὶ πρὸς τὰ ἐκείνων αὐτομολήσαντας πάθη. Ποιοῦσι δὲ αὐτὰ καὶ ἕτεροι προφῆται, τῇ συγκρίσει τὸν ἀναίσχυντον ἀκροατὴν ἐντρέψαι βουλόμενοι. Καὶ ὁ μὲν φησιν, *Ἴπποι θηλυμαρεῖς ἐγένοντο*· ὁ δὲ, *Ἔγνω βοῦς τὸν κτησάμενον, καὶ βνος τὴν φάτιν τῶν κυρίου αὐτοῦ*, χαλεπώτερον τοῦ Δαυὶδ οὕτω λέγων. Ὁ μὲν γὰρ Δαυὶδ φησι, *Παρασυνεβλήθη τοῖς κτή-*

νῆσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὁμοιώθη αὐτοῖς· ἐκεῖνος δὲ, ὅτι καὶ τούτων ἀλογώτεροι γεγονάσιν· ἐκεῖνα γὰρ ἔγνω τὸν κτησάμενον, Ἰσραὴλ δὲ με οὐκ ἔγνω, φησί. ἢ. Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ ἕτερός τις σοφὸς ἀνὴρ χεῖρονα δεικνὺς καὶ μυρμήκων τὸν νωθῆ, καὶ ἀναπεπτωκότα, [216] καὶ ὑπὸ ἀργίας διαφθειρόμενον, ἐκεῖ πέμπει μαθησόμενον φιλοπονεῖν, ἴθι, λέγων, πρὸς τὸν μύρμηκα, ὦ ὀκνηρὲ, καὶ ζήλωσον τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ. Ἐκεῖνος γὰρ, γεωργίου μὴ ὑπάρχοντος αὐτῷ, μὴδὲ τὸν ἀναγκάζοντα ἔχων, μὴδὲ ὑπὸ δεσπότην ὦν, ἐτοιμάζεται θέρους τὴν τροφήν, καὶ πολλὴν ποιεῖται ἐν τῷ ἀμῆτι τὴν παράθεσιν. Καὶ πρὸς τὴν μέλιτταν πάλιν ἵνα κελεύει· *Πορεύθητι πρὸς τὴν μέλιτταν, καὶ μάθε ὡς ἐργάτις ἐστίν*· ἀρχὴ γὰρ γλυκασμάτων ὁ καρπὸς αὐτῆς, ἥς τοῖς πόνοους βασιλεῖς τε καὶ ἰδιῶται πρὸς ὑγείαν προσφέρονται. Ἐτερος δὲ φησιν· *Οἱ ἀρχοντές σου ὡς λύκοι τῆς Ἀραβίας*. Καὶ ἄλλος, Ἐκάθισας ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὡς κορώνη. Ὁ δὲ τοῦ Ζαχαρίου, Ὁφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν, λέγει, *τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς*; Καὶ ἄλλος δὲ πάλιν· *Ὡὰ ἀσπίδων ἐφῆρξαν, καὶ ἰστὸν ἀράχνης ὑφαίνουσιν*. Ἀλλαχοῦ ἐξ ὁ αὐτὸς οὗτος προφήτης φησί· *Υἱὸς ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χεῖλη αὐτῶν*. Καὶ πάλιν, *Θυμὸς αὐτοῖς κατὰ τὴν ὁμοίωσιν τοῦ ὄφρου*. Τοιοῦτον γὰρ ἡ κακία· τὸν τοσοῦτον, καὶ τηλικούτον, καὶ τοσαῦτα διαδήματα ἔχοντα, πρὸς τὴν τῶν ἀλόγων καταβάλλει^c δυσγένειαν. Διὸ καὶ ἐν τῷ παρόντι ψαλμῷ δύο κακίας ἐπιλεξάμενος εἶδη, καὶ τὰ ἄλλα τοὺς ἀκροατὰς ἀφείς συλλογίζεσθαι, οὕτω στίζει τοὺς ἀλόντας. Τί γὰρ ἀνθρώπου γένοιτ' ἂν ἀλογώτερον, εἰκῆ καὶ μάτην καὶ ἐπὶ κακῷ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς τὴν οἰκουμένην περιτρέχοντος, καὶ συναγοντος ἄπειρα χρήματα, οὐχ ἑαυτῷ, ἀλλ' ἐτέροις ἀγνοουμένοις, πολλάκις δὲ καὶ ἐχθροῖς καὶ ἐπιβούλοις; Καὶ καλῶς εἶπε· *Καταλείψουσιν ἀλλοτρίους τὸν πλοῦτον αὐτῶν*. Τί γὰρ ἀνοητότερον, ὅταν οὗτοι μὲν τοὺς πόνους καὶ τὰς ἀμαρτίας ὑπομένωσι τὰς ἐκ τῆς συλλογῆς, ἐτέροις δὲ τῆς ἀπολαύσεως παραχωρῶσιν; Εἶτα μετὰ τῆς φιλοχρηματίας καὶ τὴν κενοδοξίαν εἰς μέσον ἄγων, στίζει μετὰ πολλῆς τῆς σφοδρότητος, λέγων· *Ἐπεκαλέσαντο τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐπὶ τῶν γαιῶν αὐτῶν*. Τί τούτων ἀλογώτερον πάλιν, οἱ λίθοις, καὶ ξύλοις, καὶ ἀψύχῳ ὕλῃ τὴν ἑαυτῶν ἐγχειρίζουσι μνήμην, καὶ τὴν οἰκίαν ἐμπιστεύουσι δόξαν; Καὶ γὰρ ὀλοκλήρους οὐσίας ἀνέτρεψαν, καὶ χήρας ἀπέδυσαν, καὶ ὀρφανοὺς ἤρπασαν, ὥστε τῷ σκόληκι λαμπρὰν ποιῆσαι τὴν οἰκίαν, καὶ τῷ σπητὶ καὶ τῇ φθορᾷ λαμπροὺς οἰκοδομῆσαι περιθόλους, τῷ νομίζειν ὑπὸ τούτων ἀθάνατον ἔσεσθαι αὐτῶν τὴν μνήμην, τῶν οὐδὲ τὰ σώματα μικρὰν καιροῦ ῥοπήν κατασχεῖν δυνηθέντων. Αὕτη ἡ ὁδὸς αὐτῶν σκάνδαλον αὐτοῖς. Ποία αὕτη ὁδὸς, εἰπέ μοι; Ἡ περὶ τὰ τοιαῦτα σπουδῆ, ἢ ματαιοπονία, ἢ πολλῆ τῶν χρημάτων μανία, ἢ ἀκόρεστος τῆς δόξης μέθη· καὶ πρὸς τῆς κολάσεως, φησί, τῆς μελλούσης ἐνταῦθα αὐτοῖς^d σκάνδαλον καὶ ἐμπόδιον γίνεται. Οὐ μικρὸν οὖν σκάνδαλον, οὐ μικρὸν ἐμπόδιον, οὐ μικρὸν κώλυμα αὕτη ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν τῆς ἀρετῆς ἐργασίαν. Διὸ φησιν, *Αὕτη ἡ ὁδὸς σκάνδαλον αὐτοῖς*. Καὶ καλῶς εἶπε σκάνδαλον αὐτοῖς τὴν

^a Sic Savil. et mss. In Morel. autem καὶ ὠρῶν αἱ διαφοραὶ, καὶ τροπῶν ὁ χορός.

^b Ψαλμῶδὸς in edit. Morel. desiderabatur; sed habetur in manuscriptis et Savil.

^c Alii καταφέρει. Mox quidam ἀφείς συλλέγειν, et sic etiam Morel. Alii συλλογίσασθαι. Savil. συλλογίζεσθαι.

^d Sic mss. et Savil.; Morel. autem αὐτῶν.

pedibus ejus, oves, et boves universus; insuper et pecora campi, volucres cæli et pisces maris qui perambulant semitas maris (*Ibid.* v. 8. 9). Hic est enim honor longe maximus, ei in omnia quæ videntur permisisse dominatum, idque cum nihil recte gessisset. Cum enim eum nondum finxisset, dixit: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (*Gen.* 1. 26). Deinde interpretans illud, *Ad imaginem*, subjunxit, *Et præsent piscibus maris, et volatilibus cæli, et bestiis terræ.* Et hunc brevem, tricubitalem (a), et viribus corporis brutis longe inferiorem, rationis affinitate fecit cunctis excelsiorem, animam rationalem ei largitus: quod quidem est honoris signum maximum. Per eum enim civitates condidit, mare secuit, terram coluit, artes invenit innumerabiles, ferociores belluas superavit, et quod est omnium maximum et primum, Deum, qui fecit ipsum, cognovit, et ad virtutem deductus est, novitque quid sit bonum, quid secus. Solus ex iis quæ videntur, Deum orat; revelationes accepit, idque solus rursus: cognovit multa arcana et ineffabilia, didicit quæ sunt in cælis; propter ipsum terra, propter ipsum cælum, propter ipsum sol et sidera, propter ipsum lunæ cursus, tempestatum conversionumque vicissitudines¹; propter ipsum fructus, arbores et tot genera animantium; propter ipsum dies et nox; propter ipsum missi sunt apostoli et prophetæ, propter ipsum sæpe missi sunt angeli. Quid pluribus opus est? Neque enim fieri potest ut omnia persequamur. Propter ipsum unigenitus Dei Filius homo factus est, crucifixus, et sepultus, et terribilia illa miracula facta sunt post resurrectionem. Propter ipsum lex, propter ipsum paradisi, propter ipsum diluvium. Nam hoc quoque est maximum genus honoris, eum et beneficiis et pœnis corrigere. Propter ipsum omni priori tempore innumerabilia gesta et administrata sunt. Porro ipsum quoque futurum iudicium fit propter ejus honorem. Quocirca Job quoque dicit: *Quid est homo quod duxisti eum in iudicium* (*Job* 14. 3)? quemadmodum alibi dicit ipse psalmista: *Quid est homo quod memor es ejus* (*Psal.* 8. 5)? Propter ipsum rursus veniet Unigenitus donans bona innumerabilia. Alia enim jam dedit per baptismum, et sacramenta, et mysticam aliam initiationem collata bona, et aliis miraculis terram implevit²: alia vero se daturum est pollicitus, regnum cælorum, vitam æternam, facturum suos heredes, illosque cum eo regnuros (*Rom.* 8. 17). Quocirca Paulus quoque dicebat: *Si sustinemus, et conregnabimus* (*2. Tim.* 2. 12). Hæc ergo omnia considerans propheta eos jure brutis comparat, qui tantam nobilitatem vitio proderunt, et ad affectiones illorum desciverunt. Hoc ipsum sæpe faciunt alii quoque prophetæ, impudentem auditorem volentes per comparisonem pudore suffundere. Et ille quidem dicit, *Equi in feminas*

insanientes facti sunt (*Jer.* 5. 8); hic vero: *Cognovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui* (*Isai.* 1. 3), acerbius quam David loquens. David enim dicit: *Comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus illis*; ille autem dicit eos fuisse magis expertes rationis quam bruta: illa enim, inquit, cognoverunt possessorem, *Israel verò, me non cognovit.*

8. Alibi quoque alius quidam vir sapiens, ostendens vel formicis esse deteriorem virum pigrum et desidem, et otio languentem, eum illuc mittit, ut discat esse laboriosus: *Vade, dicens, ad fornicam, o piger, et imitare vias ejus* (*Prov.* 6. 6-8). Illa enim, cum nec agrum cultum habeat, nec sit qui eam cogat, nec domini imperio pareat, parat æstate alimentum, et tempore messis multa reponit. Rursus autem jubet ire ad apem: *Proficiscere ad apem, et discite quod ea sit operaria.* Nam principium dulcorum fructus ejus, cujus labores reges et privati ad sanitatem afferunt (*Eccli.* 11. 3). Alius vero dicit: *Principes tui tamquam lupi Arabiæ* (*Sophon.* 3. 3). Et alius: *Sedisti in deserto, tamquam cornix* (*Jer.* 3. 2). Zachariæ autem filius dicit: *Serpentes, genimina viperarum, quis vobis ostendit fugere a ventura ira* (*Matth.* 3. 7)? Et alius rursus: *Ova aspidum ruperunt, et araneæ telam texunt* (*Isai.* 59. 5). Alibi autem idem propheta dicit: *Venenum aspidum sub labiis eorum* (*Psal.* 139. 4). Et rursus: *Ira eis ad similitudinem serpentis* (*Psal.* 57. 5). Tale est enim vitium: eum qui talis est et tantus, totque diadematis coronatus, eo redigit, ut sit non minus ignobilis quam bruta. Et ideo in præsentem quoque Psalmo cum elegisset duo vitii genera, et alia auditoribus reliquisset colligenda, eos qui illis tenentur ita pungit. Quid enim fuerit a ratione alienius homine, qui temere et cum sui capitis malo ac discrimine orbem terræ percurrit, et innumerabiles pecunias colligit, non sibi, sed aliis sibi non notis, sæpe autem hostibus et insidiatoribus? Recte autem dicit: *Relinquent alienis divitias suas.* Quid est enim stultius, quam ut hi faciunt, labores quidem et peccata, quæ in his colligendis admittuntur, suscipere, alienis vero eorum usufructu cedere? Deinde cum amore pecuniæ inanem quoque gloriam adducens in medium, eos pungit vehementissime, dicens: *Vocaverunt nomina sua in terris suis.* Quid his rursus est a ratione alienius, qui lapidibus et lignis et inanimatæ materiæ suam committunt memoriam, et propriam credunt gloriam? Aliquos enim bonis omnibus everterunt, viduas spoliarunt, et pupillorum facultates diripuerunt, ut vermi domum facerent splendidam, tuncque et corruptioni magnificos ambitus ædificarent, quod existiment suam per ea futuram immortalis memoriam, quæ ne parvo quidem momento temporis potuerunt corpora retinere. 14. *Hæc via illorum scandalum ipsis.* Quænam est, quæso, hæc via? Studium quod in res ejusmodi confertur, vanus labor, insana pecuniæ habendæ cupiditas, insatiabilis gloriæ ebrietas: et ante futurum, inquit, supplicium hic fit eis scandalum et impedimentum. Non parvum igitur offendiculum, non parvum impedimentum, non

¹ Sic Savil. et Mss. In Morel. autem, *et tempestatum vicissitudines, et conversionum chorus.*

² Verba, *collata.... implevit*, desunt in Colb. et Savil.; habet autem Reg. 635.

(a) Tricubitalem hominem dicit etiam Geographus Nubiensis in Climate tertio.

parvum obstaculum hæc via est ad operationem virtutis. Et ideo dicit, *Hæc via illorum scandalum ipsis*. Recte autem dixit hanc viam esse ipsis scandalum. Sibiipsis vincula injiciunt, seipsos impediunt. *Et postea in ore suo complacentur*. Hoc quod dixit, est gravissimum, et causa cæterorum malorum. Qui enim in his peccant, et delinquent, et adeo desipiunt, seipsos felices ac beatos esse ducunt, æmulatione dignos, et iis quæ fiunt delectantur: vitium autem quod laudatur ab iis qui eo laborant, considera quantum facit accessionem malæ cupiditatis. Si enim dum vituperatur, dum probris afficitur, dum arguitur, dum ab ejus qui sobrii hominis cogitationem parumper suscipit, conscientia flagellatur, dum laceratur, et odio habetur, adeo tamen impudenter viget, et invalescit, et in dies augetur: quando non solum non fuerint quæ prohibeant, nempe accusatio, conscientie reprehensio, gestorum correptio, de facinoribus pœnitentia, rubor, pudor, fletus ac lacrymæ, sed omnino contra, seipsos etiam laudant qui faciunt, et sibi encomia componunt, et eo ipso se aliis meliores esse ducunt, et postquam fecerint, laudant ea quæ fecerunt (hoc enim sibi vult illud, *Et in ore suo complacentur*): quo non ii deflexerint? Sunt enim tanto furore perciti, et adeo emotæ mentis, ut etiam quando suam libidinem expleverint, quando eos videntes iniquitatem oporteret erubescere, exsultant, se efferunt, de facinore delectantur. Tale est enim peccatum, ut priusquam factum sit, suam velet turpitudinem, ebrietate voluptatis suam obtegens abominationem: sed postquam factum fuerit, et libidinis quidem voluptas parumper cesserit, conscientie autem accusatio invaserit, nudam rationem flagellans, tunc maxime cernitur quam sit perniciosum. Hi autem nec tunc quidem postquam se expleverint, sed postquam viderint opes coacervatas, sepulcra excitata, inania ædificia perfecta, cum oporteret eos compungi ac deslere, post hæc etiam, hoc est post opus, postquam res fuerit adimpleta, tunc adhuc magis ægrotant. Postquam ergo nihil eis relictum est ex ipsis remediis, tunc restat ut Deus exsequatur quod suum est.

9. Quemadmodum enim qui seipsos condemnant ob peccata a se admissa, quæ a Deo ferenda esset sententiam anticipantes evitant, sicut etiam dicit Paulus: *Si enim nosipsos judicavimus, non utique judicavimus* (1. Cor. 11. 31): ita quorum tam gravis est morbus, ut nulla ducantur pœnitentia, et peccantes sua peccata non condemnent, Dei in se supplicium cum maxima vehementia attrahunt. Quoniam ergo ii qui aliena rapiunt, vel qui sua temere profundunt, et quæ in pauperes erogare oporteret, in sepulcra, vermes et lineas consumunt, et nec eorum quidem quæ fecerunt ulla tanguntur pœnitentia, sed manent ægroti immedicabiliter: audi quid deinceps fiat. Quid ergo sit? A Deo traduntur supplicio; et ideo subjungit: 15. *Sicut oves in inferno positi sunt; mors depascet eos*: non hic mansuetudinem per nomen ovium significans (quid enim possit illis esse sævius, qui pauperum quidem nuda corpora et ventres

fame enectos despiciunt, domos autem corruptioni, vermi et lineæ magnifice exstruunt?), sed facilem eorum interitum, repentinum exitium, et quam facile capi possint ab eis qui illis insidiantur. Nihil est enim imbecillius homine, qui in vitio vitam transigit. Quod his quoque eveniet: et ita concidentur, ita funditus peribunt, et tam facile devenient ad inferos, tam breviter, tam expedite, tam nullo negotio, quam oves quæ mactantur. Hoc est mors, imo vero res est mortis acerbior. Post talem enim mortem eos mors immortalis excipiet, et ideo nusquam in sinus Abrahamæ, nec in ullam aliam regionem cernuntur recedere, sed in infernum: hoc pœnæ, hoc supplicii, hoc summi exitii nomen est. Et hic mors eorum vilis est, et contemnenda: et illic in supplicio manent. Ita etiam solemus dicere de iis qui facile pereunt: Hic sicut ovis occisus est. Quia enim sicut bruta vixerunt, etiam ut bruta pereunt, non habentes bonam spem de futuris: nec hoc solum, sed etiam magno eorum malo. *Mors depascet eos*.

Perire animam quid. Avarorum punitio. — Hic mihi videtur mortem dicere interitum qui illic est, et supplicium, quemadmodum etiam alibi dicit: *Anima quæ peccat, ipsa peribit* (Ezech. 18. 20): non naturæ extinctionem, sed pœnam significans. Persistit autem in metaphora. Quoniam enim dixit oves, eorum quoque pastorem ostendit. Quis autem hic est? Vermis venenatus, tenebræ numquam cessaturæ, vincula quæ solvi nequeunt, stridor dentium. Vide ergo eos undique puniri. In vita, quoniam eis ad virtutem allatum est impedimentum, quoniam vitii servi et mancipia facti sunt, et supervacaneum ridiculumque laborem susceperunt; in morte, quoniam fuit mors eorum vulgaris et ingloria; in tempore mortem sequente, quoniam perpetuus eos tenet interitus. *Et dominabuntur eorum justi in matutino*. Quoniam multi crassiores, et non plus sensu præditi quam lapides, non habent certam et claram spem de futuris, sed iis quæ sunt præsentia, et quæ videntur inhiant, eos ænigmatically tangit. Deinde cum paucis futura obscure significasset, confert rursus orationem ad contemptum eorum et pœnam in vita præsentem, ostendens quam sint imbecilli, viles, contemnendi, et quod licet sint millies divites, et magna sint succincti potentia, ab iis tamen qui virtutem exercent, habentur pro servis et mancipiis. Ideo dicit, *Dominabuntur eorum justi in matutino*: hoc est, celeriter, continuo, et nec tempore quidem opus habebunt, nec labore, nec mora. Talis est enim rerum natura, ut vitium virtuti serviat, eamque formidet ac pertimescat, licet illud quidem sit fuco et pigmentis innumeris oblectum: hæc vero nuda, et per seipsam decertans. Atqui contra videmus malos obtinere dominatum in bonos. Sed ne consideremus errorem sententiæ vulgi: is enim ex falsa opinione oritur; sed recto res judicio discernamus, et videbis in quod dico esse certissimum. Sit enim aliquis malus dominus, et bonus servus; vel, si mavis, ad aliud majus potius exemplum rem deducamus. Sit rex malus, et privatus bonus, videamus

ὁδόν. Ἐαυτοὺς δεσμοῦσιν, ἑαυτοὺς συμποδίζουσι. Καὶ μετὰ ταῦτα ἐν τῷ στόματι [217] αὐτῶν εὐδοκήσουσι. Τὸ χαλεπώτατον, καὶ τῶν λοιπῶν αἰτιῶν τῶν κακῶν, τοῦτό ἐστιν, ὅπερ εἶρηξεν. Οἱ γὰρ τοιαῦτα ἀμαρτάνοντες, καὶ πλημμελοῦντες καὶ οὕτως ἀνοηταίνοντες, μακαρίζουσιν ἑαυτοὺς, καὶ θαυμάζουσι, καὶ ζηλωτοὺς ἑαυτοὺς εἶναι φασί, καὶ ἀρέσκονται τοῖς πραττομένοις· κακία δὲ ἐπαινουμένη καὶ παρ' αὐτῶν τῶν ἐργαζομένων ἐννόησον ἡλίχην λαμβάνει τῆς πονηρᾶς ἐπιθυμίας προσθήκην. Εἰ γὰρ κακιζομένη, εἰ γὰρ ὑβριζομένη, εἰ γὰρ ἐλεγχόμενη, εἰ γὰρ ὑπὸ τοῦ συνειδότος ἢ τῶν ὀπωσθήποτε νηφόντων μαστιγουμένη, ξαινομένη, μισουμένη, οὕτως ἀναισχύντως ἀνθεῖ, καὶ καθ' ἑκάστην αὐξεται τὴν ἡμέραν· ὅταν μὴ μόνον τὰ κωλύοντα αὐτὴν μὴ ἦ, οἷον ἡ κατηγορία, τοῦ συνειδότος ὁ ἐλεγχος, τὸ ἐπιλαμβάνεσθαι τῶν γινομένων, τὸ μετανοεῖν ἐν τοῖς πραττομένοις, τὸ καταδύεσθαι, τὸ ἐγκαλύπτεσθαι, τὸ στένειν, τὸ θρηνεῖν, ἀλλὰ τούναντίον ἅπαν, καὶ ἐπαινοῦσιν ἑαυτοὺς οἱ ἐργαζόμενοι, καὶ ἐγκώμια ἑαυτῶν ὑφαίνωσι, καὶ τῶν ἄλλων βελτίους κατὰ τοῦτο αὐτὸ εἶναι νομίζουσι, καὶ μετὰ τὸ πρᾶξαι ἐπαινοῦσι τὰ γεγενημένα (τοῦτο γὰρ ἐστὶ, Καὶ μετὰ ταῦτα ἐν τῷ στόματι αὐτῶν εὐδοκήσουσι)· ποῦ οὐκ ἂν ἐτραπείεν; Οὕτω γὰρ εἰσι παραπλήγες, οὕτω παραπαίουσιν, ὡς καὶ μετὰ τὴν πλήρωσιν τῆς ἐπιθυμίας, ὅτε μάλιστα ὀρώντας τὴν παρανομίαν αἰσχύνεσθαι ἔδει, γαυροῦνται, κορυφοῦνται, ἀρέσκονται τῷ γεγενημένῳ. Τοιοῦτον γὰρ ἡ ἀμαρτία· πρὸ μὲν τοῦπραχθῆναι, συσκιάζει ἑαυτῆς τὸ εἶδεσθῆς, τῇ μέθῃ τῆς ἡδονῆς περιστέλλουσα αὐτῆς τὸ βδελυρόν· ἐπειδὴν δὲ πραχθῆ, καὶ ἡ μὲν ἡδονὴ τῆς ἐπιθυμίας κατὰ μικρὸν ἀναχωρήσῃ, ἡ δὲ τοῦ συνειδότος κατηγορία ἐπέλθῃ, γυμνοῦς μαστίζουσα τοὺς λογισμοὺς, τότε μάλιστα φαίνεται αὐτῆς τὸ βλαβερόν^b. Οὗτοι δὲ οὐδὲ μετὰ τὸ πληρῶσαι, ἀλλ' ὅταν ἰδῶσι τὸν πλοῦτον ὀγκωθέντα, τοὺς τάφους ἐγγηγερμένους, τὰς ματαίας οἰκοδομὰς ἀπηρτισμένας, δέον τότε γοῦν κατανοεῖν καὶ στενάξαι, οἱ δὲ καὶ μετὰ ταῦτα, μετὰ τὸ ἔργον, μετὰ τὴν πλήρωσιν, τότε ἔτι μειζρόνως νοσοῦσιν. Ἐπεὶ οὖν τὰ παρ' αὐτῶν οἴχεται, ἔπεται λοιπὸν τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ.

θ'. Ὅσπερ γὰρ οἱ κατακρίνοντες ἑαυτοὺς ἐφ' οἷς ἀμαρτάνουσι, προλαμβάνοντες ἀποκρούονται τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ψῆφον, καθάπερ καὶ Παῦλος φησὶν· *Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς ἐκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκριτόμεθα*· οὕτως οἱ νοσοῦντες ἀμετανόητα, καὶ ἀμαρτάνοντες, μὴ καταγινώσκοντες δὲ ὧν ἐπλημμέλησαν, μετὰ πολλῆς τῆς σφοδρότητος ἐπισπῶνται τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ τιμωρίαν ἑαυτοῖς. Ἐπεὶ οὖν καὶ οὗτοι ἢ τὰ ἀλλότρια ἀρπάζοντες, ἢ τὰ οἰκεία μάτην καὶ εἰκῆ δαπανῶντες, ἅπερ εἰς πένητας ἀναλίσκειν ἐχρῆν, εἰς τάφους, καὶ σκώληκας, καὶ σῆτας δαπανῶσι, καὶ οὐ μετανοοῦσιν ἐπὶ τῶν γεγενημένων^c, ἀλλὰ ἀνιάτα μένουσι νοσοῦντες, ἀκουσον τί γίνεται λοιπόν. Τί δὴ οὖν γίνεται; Τιμωρίαν τῇ παρὰ τοῦ Θεοῦ δίδονται· διὸ ἐπήγαγεν· [218] *Ὅς πρόβατα ἐν ἄδῃ ἔθεντο· θάνατος ποιμανεῖ αὐτούς*· οὐ τὸ ἡμερον ἐνταῦθα διὰ ὀνόματος τῶν προβάτων δηλῶν (τί γὰρ ἐκείνων ἀγριώτερον γένοιτ' ἂν, τῶν παρορώντων μὲν γυμνά σώματα πενήτων, καὶ γαστέρας τηχομένας λιμῷ, καλλωπι-

ζόντων δὲ οἴκους φθορᾶ, καὶ σκώληκι, καὶ σῆτι;), ἀλλὰ τὸ εὐκόλον αὐτῶν τῆς ἀπωλείας, τὴν ἐξ ἐπιθυμίας πανωλεθρίαν, τὸ εὐχείρωτον τοῖς ἐπιδουλεύουσιν. Οὐδὲν γὰρ ἀσθενέστερον ἀνθρώπου κακία συζῶντος. Ὅσπερ καὶ οὗτοι πείσονται· καὶ οὕτω κατακοπήσονται, οὕτως ἀπολοῦνται ἄρθην, καὶ εἰς τὸν ἄδην ἀπελεύσονται ῥαδίως, εὐκόλως, συντόμως, ἀπονητί, ὡσανεὶ πρόβατα κατακοπτόμενα. Τοῦτο θάνατος, μᾶλλον δὲ πρᾶγμα θανάτου πολὺ χαλεπώτερον. Μετὰ γὰρ τὴν τοιαύτην τελευτὴν ἀθάνατος αὐτοὺς διαδέξεται θάνατος, διὰ τοῦτο οὐδαμοῦ εἰς κόλπους Ἀβραάμ, οὐδὲ εἰς ἄλλο χωρίον φαίνονται ἀπιόντες, ἀλλ' εἰς τὸν ἄδην, τὸ τῆς τιμωρίας, τὸ τῆς κολάσεως, τὸ τῆς πανωλεθρίας ὄνομα. Καὶ ἡ ἐνταῦθα αὐτῶν τελευτὴ εὐτελής, καὶ εὐκαταφρόνητος, καὶ ἡ ἐκεῖ διατριβὴ κολάσεως γέμουσα. Οὕτω καὶ ἡμῖν ἔθος λέγειν περὶ τῶν εὐκόλως ἀπολλυμένων· Ὅς πρόβατον ὁ δεῖνα ἐσφάγη. Ἐπειδὴ γὰρ ὡς ἄλογα ἔζων, καὶ ὡς ἄλογα ἀπολλύνονται, οὐκ ἔχοντες περὶ τῶν μελλόντων ἐλπίδα χρηστήν· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐπὶ κακῷ· *θάνατος ποιμανεῖ αὐτούς*.

Ἐνταῦθά μοι τὸν θάνατον δοκεῖ λέγειν, τὴν ἀπωλείαν τὴν ἐκεῖ, τὴν τιμωρίαν, καθάπερ καὶ ἀλλαχοῦ φησὶ· *Ψυχὴ ἡ ἀμαρτάνουσα, αὕτη ἀπολείται*· οὐ τὴν τοῦ εἶναι ἀναίρεσιν, ἀλλὰ τὴν τιμωρίαν παραδηλῶν. Καὶ ἐπιμένει τῇ μεταφορᾷ τῆς λέξεως. Ἐπειδὴ γὰρ εἶπε πρόβατα, ἔδειξεν αὐτῶν καὶ τὸν ποιμένα. Τίς δὲ οὗτος; Ὁ σκώληξ ὁ ἰοδόλος, τὸ σκότος τὸ ἀτελεύτητον, τὰ δεσμὰ τὰ ἄλυτα, ὁ βρυγμὸς τῶν ὁδόντων. Ὅρα τοίνυν αὐτοὺς πάντοθεν κολαζομένους. Ἐν τῇ ζωῇ, ὅτι πρὸς ἀρετὴν ἐνεποδίσθησαν, ὅτι κακίας ἐγένοντο δοῦλοι, καὶ αἰχμάλωτοι, καὶ περιττὸν ἐπόνθησαν πόνον καὶ καταγέλαστον· ἐν τῇ τελευτῇ, ὅτι ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν ἀπώλοντο· ἐν τῷ καιρῷ τῷ μετὰ τὴν τελευτὴν, ὅτι διαπάντος ὑπὸ τῆς ἀπωλείας κατέχονται. *Καὶ κατακυριεύσουσιν αὐτῶν οἱ εὐθεῖς τὸ πρῶτ*. Ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν παχυτέρων, καὶ πρὸς ἀναίσθησιαν λίθων ἐκθεσηκότων, οὐκ ἔχουσι περὶ τῶν μελλόντων ἐλπίδα σαφῆ, οὔτε τετρανωμένην, ἀλλὰ πρὸς τὰ παρόντα κεχῆνασι καὶ πρὸς τὰ ὀρώμενα, καταπλήττει τοὺς τοιοῦτους αἰνιγματώδως. Εἶτα διὰ βραχέων^d τὰ μέλλοντα αἰνιξάμενος, πάλιν ἐπὶ τὴν ἐν τῷ παρόντι βίῳ γινομένην αὐτῶν εὐτέλειαν καὶ τιμωρίαν μετατίθησι τὸν λόγον, δεικνύς αὐτῶν τὸ ἀσθενές, τὸ εὐτελές, τὸ εὐκαταφρόνητον, καὶ ὅτι κἂν μυριάκις πλουτῶσι, κἂν δυναστείαν ὡς περιβεβλημένοι, ἐν τάξει οὐλῶν καὶ ἀνδραπόδων τοῖς ἀρετῆν μετιοῦσιν εἰσιν. Διὸ φησὶ, *Κατακυριεύσουσιν αὐτῶν οἱ εὐθεῖς τὸ πρῶτ*, τουτέστι, ταχέως, διηνεκῶς, καὶ οὐδὲ χρόνου δεήσονται, οὐδὲ πόνον, οὐδὲ μελλήσειός τινος. Τοιαύτη γὰρ ἡ τῶν πραγμάτων φύσις, τῇ ἀρετῇ τὴν κακίαν δουλεύειν, καὶ τρέμειν αὐτὴν, καὶ δεδοικέναι^e, κἂν μυρία ἐπιτρίμματα αὕτη ἔχῃ, καὶ [219] πολλὰς τὰς ὑπογραφὰς, ἐκείνη δὲ γυμνὴ ἦ, καθ' ἑαυτὴν ἀγωνιζομένη. Καὶ μὴν τούναντίον ὀρώμεν, φησὶ, τούτους ἐκείνων κρατοῦντας. Ἀλλὰ μὴ τὸ σφάλμα τῆς τῶν πολλῶν δισνοίας ἴδωμεν· τοῦτο γὰρ πεπλανημένης ὑπολήψεώς ἐστι ψῆφος· ἀλλ' αὐτὴν τῶν πραγμάτων τὴν ὀρθὴν κρίσιν διευκρινήσωμεν, καὶ ἔψει τοῦτον κρατοῦντα τὸν λόγον. Ἔστω γὰρ τις πονηρὸς δεσπότης, καὶ οἰκέτης

^a Sic mss. et Savil. Morel. ἀπὸ τοῦ συνειδότος.

^b Savil. et alii τὸ βδελυρόν.

^c Savil. et unus cod. ἐπὶ τοῖς γεγενημένοις.

^d Sic mss. et Savil., Morel. vero καὶ διὰ βραχέων.

^e Post δεδοικέναι Morel. addit παρεσκευάσεν, quæ vox non est in mss. nec in Savil.

χριστός· μάλλον δὲ, εἰ βούλει, ἐφ' ἕτερον μείζον ὑπόδειγμα τὸν λόγον ἀνάγωμεν· Ἔστω βασιλεὺς πονηρός, καὶ ἰδιώτης χρῆστος, ἴδωμεν τίς τίνος κύριός ἐστι, καὶ ποῦ τὰ τῆς δεσποτείας διαλάμπει· τίς ὁ κρατῶν, καὶ τίς ὁ κρατούμενος. Πῶς οὖν εἰσόμεθα τοῦτο; Ἐπιταττέτω τῷ ἰδιώτῃ ὁ βασιλεὺς πονηρόν τι πρᾶγμα καὶ πλημμελείας γέμον· τί οὖν ὁ χρῆστος ἰδιώτης καὶ ὑπήκοος; Οὐ μόνον οὐκ εἴξει, οὐδὲ ὑπακούσεται, ἀλλὰ πειράσεται καὶ τὸν ἐπιτάττοντα ἀπαγαγεῖν τοῦ προκειμένου, κἂν ἀποθανεῖν δέη. Τίς οὖν ἐλεύθερος; ὁ ποιῶν ὃ βούλεται, καὶ μηδὲ τὸν βασιλέα δεδοικώς· ἢ ὁ παρὰ τοῦ ὑπηκόου καταφρονούμενος; Καὶ ἵνα μὴ ἐπὶ παραδείγματος ἀδιορίστου τὸν λόγον προαγάγωμεν, ἢ τοῦ Πεντεφρῆ γυνῆ ἢ Αἰγυπτία οὐχὶ βασιλὶς ἦν; οὐχὶ πάσης Αἰγύπτου ἐκράτει; οὐχὶ σύνοικον εἶχε βασιλέα; οὐ πολλὴν περιεβάλλετο δυναστείαν; Τί δὲ ὁ Ἰωσήφ; οὐ δούλος; οὐκ αἰχμάλωτος; οὐκ ἀργυρώνητος οἰκέτης; οὐ μετὰ πάσης τῆς παρατάξεως αὐτῆς ὠπλίσατο κατὰ τοῦ νεανίσκου, οὐκ ἐτέρῳ τὸν πόλεμον ἐγγερίσασα, ἀλλ' αὐτῇ πρὸς τὴν παράταξιν ἐλθοῦσα; Τίς οὖν ἐν δουλείᾳ τότε ἦν, τίς δὲ ἐν ἐλευθερίᾳ; ἢ δεομένη, καὶ παρακαλοῦσα, καὶ ἰκετεύουσα, καὶ οὐδὲ ἀνθρώπου, ἀλλὰ πονηροτάτου πάθους αἰχμάλωτος γενομένη· ἢ ὁ καταφρονῶν καὶ διαδήματος, καὶ σκήπτρου, καὶ ἀλουργίδος, καὶ τῆς φαντασίας ἐκείνης ἀπάσης, καὶ ἀνακόπτων αὐτῆς τὰ μηχανήματα; Οὐχὶ ἢ μὲν ἀπῆλθε παρακρουσθεῖσα, καὶ ἐτέρῳ πάλιν πάθει γενομένη δούλη, τῷ θυμῷ τῷ ἀλόγῳ, τῇ μισοφονίᾳ· ὁ δὲ ἐξῆλθε μυρίους στεφάνους ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἔχων, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ δουλείᾳ τὴν ἐλευθερίαν μειζόνως διαλάμπουσιν δεικνύς;

ἰ'. Οὐδὲν γὰρ οὕτως ἐλεύθερον ὡς ἀρετῇ, οὐδὲν οὕτω δούλον ὡς κακίᾳ. Διὰ τοῦτο καὶ ἀλλαχοῦ φησὶ τις· *Σοφὸς οἰκέτης κρατήσῃ δεσποτῶν ἀφρόνων.* Ὅσπερ γὰρ αἰχμάλωτος, κἂν μυρίον ἔχη πλοῦτον, δι' αὐτὸ τοῦτο μάλιστα πᾶσιν ἐστὶν εὐάλωτος· οὕτω καὶ ὁ ὑπὸ τῶν παθῶν ἀλισκόμενος, ἀράχνης ἐστὶν εὐτελέστερος. Τί δὲ ἐν πολέμῳ; οὐχὶ τούτους ὀρώμεν κρατοῦντας; Τί δὲ ἐν πράγμασι καὶ βουλαῖς; οὐ τὰ τούτων ἔστηκε, κἂν μηδεὶς ὁ πειθόμενος ἦ; Τί δὲ ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα; οὐχὶ ὁ μὲν πλούσιος, καθάπερ προσαίτης, σταγόνα ἤτει, καὶ οὐκ ἐπετύγγανεν; ὁ δὲ πένης, ἐπειδὴ σπουδαῖος καὶ ἐνάρετος ἦν, οὐκ ἐν μεγίστη εὐπραγίᾳ ἦν, τὴν αὐτὴν τῷ Ἀβραάμ λῆξιν ἔχων; [220] Τί δὲ ἐπὶ τῶν ἀποστόλων; οὐχὶ δεσμούμενοι, μαστιγούμενοι, μυρία πάσχοντες δεινά, τῶν ταῦτα ποιούντων περιεγίνοντο; Ἐνόησον γοῦν εἰς ὅσῃ αὐτοὺς ἀπορίαν ἐνέβαλον, ὡς ἐκείνους λέγειν· *Τί ποιήσομεν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις;* Καίτοι δεδεμένους εἶχον, καὶ ἐν μέσῳ δικαστηρίων συνειλημμένους· καὶ οἱ μὲν ἐν τάξει δικαστῶν, καὶ ἀρχόντων, οἱ δὲ ἐν τάξει δικαζομένων εἰστήκεισαν, ἀλλ' ὅμως οὗτοι τούτων ἐκράτησαν. Καὶ πανταχοῦ, εἴ τις μετὰ ἀκριβείας ἐπεξίει τῷ λόγῳ, τὸν ἐνάρετον ὄψεται τοῦ πονηροῦ κρατοῦντα, τὴν κυρίως ἠ κράτησιν, οὐ ταύτην τὴν τῶν πολλῶν καὶ ψευδῆ, τὴν πεπλανημένην καὶ ῥυθιδίως ἐλεγχομένην, ἀλλ' ἐκείνην τὴν πεπηγυῖαν καὶ ἀκίνητον. Καὶ ἢ βοήθεια αὐτῶν παλαιωθήσεται ἐν

τῷ ᾄδῃ· τουτέστιν, ἀσθενήσει. Οὐ δὲ λέγει, τοῦτο ἐστὶν· Οὐ μόνον ἐνταῦθα εὐχείρωτοι ἔσονται, μηδενὸς ἀμύνοντος, μηδενὸς χεῖρα ὀρέγοντος, πᾶσι προκείμενοι, ἀλλὰ καὶ τὸ χαλεπώτερον, οὐδὲ ἐκεῖ ἐξουσί τινα τὸν παριστάμενον, καὶ βοηθοῦντα, καὶ χεῖρα ὀρέγοντα, καὶ παραμυθούμενον αὐτῶν τὴν τιμωρίαν. Οὕτω γοῦν οὔτε αἱ παρθένοι αἱ φρόνιμοι μωραῖς βοηθήσαι ἴσχυον, οὐχὶ ὁ Ἀβραάμ τῷ πλουσίῳ, οὐ Νῶε, καὶ Ἰωβ, καὶ Δανιήλ, υἱοῖς καὶ θυγατράσι. Τὸ γὰρ, *Παλαιωθήσεται*, ἀσθενήσει ἐστὶν, ἀφανισθήσεται· *Τὸ γὰρ παλαιούμενον καὶ γηράσκον, ἐγγύς ἀφανισμοῦ.* Ἐκ τῆς δόξης αὐτῶν ἐξώσθησαν.

Οὐ μάλιστα ἐπεθύμουν, δι' ὃ πάντα ἐποίουν καὶ ἐπραγματεύοντο, ὥστε καὶ μετὰ τελευτῆν δόξης ἀπολαῦσαι πολλῆς, διὰ τῶν χρημάτων, διὰ τῶν οἰκοδομημάτων, διὰ τῶν τάφων, διὰ τῶν ὀνομάτων τῶν ἐπικειμένων τοῖς τάφοις· καὶ τούτου, φησὶν, ἐκπεσοῦνται, ὃ μάλιστα αὐτοὺς ἐλύπει ζῶντας καὶ ταῦτα μανθάνοντας. Αἱ γὰρ τοιαῦται οἰκοδομαὶ κατηγορίαι τῶν ἀπελθόντων εἰσὶ. Κἂν γὰρ τὸ σῶμα τῇ γῆ κρύπτηται, ἀλλ' ὅμως οἱ λίθοι φωνὴν ἀφιᾶσι, καθ' ἑκάστην αὐτῶν κατηγοροῦντες ἡμέραν τῆς ὠμότητος, τῆς ἀναισχυντίας, τοὺς κοινούς ἐχθροὺς ἀνακηρύττοντες, τοὺς παριόντας ἀεὶ εἰς ἀράς ἐπισπώμενοι, καὶ ἐγκλήματα, καὶ διαβολάς. Ποία οὖν αὕτη δόξα, καταλιμπάνειν κατήγορον μὴ σιγῶντα, ἀλλὰ διὰ τῆς ὄψεως τὰ πάντων ἀνοίγοντα στόματα, καὶ πρὸς τοὺς ὀρώντας ἅπαντας καὶ παριόντας σφοδροτάτην ποιούμενον τὴν ἐντυχίαν κατὰ τῶν οἰκοδομησαμένων; Τί ταύτης τῆς ἀνοίας γένοιτ' ἂν ἔσον, ὅταν ποιῶσιν ἀφ' ὧν κολάζονται, ἀφ' ὧν καταισχύνονται, ἀφ' ὧν κατηγοροῦνται, ἀφ' ὧν καὶ μετὰ τελευτῆν παρὰ πολλῶν ἀνορύττονται· ἀφ' ὧν αὐτοῖς ἀραὶ, καὶ διαβολαὶ, καὶ ἐγκλήματα μυρία, καὶ παρὰ τῶν ἡδικημένων, καὶ τῶν οὐκ ἡδικημένων; *Πλὴν ὁ Θεὸς λυτρώσεται τὴν ψυχὴν μου ἐκ χειρὸς ἄδου, ὅταν λαμβάνῃ με.* Εἰπὼν τῶν πονηρῶν τὰ ἐπίχειρα, τῆς ἀμαρτίας τὰ ὄψωνια, λέγει καὶ τὰ τῶν χρηστῶν ἐπαθλα· ὃ καὶ αὐτῷ καὶ ἐτέροις προφήταις ποιεῖν ἔθος, ὥστε ἐκατέρωθεν ρυθμίζειν τὸν ἀκρατῆν, καὶ ἐκ τῆς κολάσεως τῶν ἀμαρτημάτων, καὶ ἐκ τῶν ἐπάθλων τῆς ἀρετῆς. Τὰ [221] μὲν οὖν ἐκείνων τοιαῦτα, φησὶν· ἀτιμία, ματαιοπονία, ἀνοία, γέλως, αἰσχύνη, πανωλεθρία, θάνατος, τιμωρία, κόλασις διηνεκῆς, τὸ εὐεπηρέαστον, τὸ καὶ δόξης καὶ ἀσφαλείας ἐκπεπτωκέσαι, καὶ ζῶντας καὶ τελευτῶντας, τὸ διαβάλλεσθαι, τὸ κατηγορεῖσθαι, τὸ μηδεμίαν εὐρίσκειν παραμυθίαν κακῶν. Τὰ δὲ ἡμέτερα τούναντίον ἅπαν, ἀπαλλαγὴ κολάσεως, ἐλευθερία ψυχῆς, ἀσφάλεια, δόξα, τιμὴ. Ταῦτα γὰρ πάντα ἠνίξατο, εἰπὼν· *Πλὴν ὁ Θεὸς λυτρώσεται τὴν ψυχὴν μου ἐκ χειρὸς ἄδου, ὅταν λαμβάνῃ με.* ἄδην ἐνταῦθα τὴν κόλασιν λέγων, τὰς ἀφορήτους ἐκείνας ὀδύνας. Ἐνόησον δὲ καὶ ἡλίκα τὰ τῆς τιμῆς, οὐ ταύτη μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ ἐπαγομένῳ. Ὅταν γὰρ λαμβάνῃ με, φησὶ, τότε αὐτὸν ἀκριβέστερον ὄψομαι ἢ νῦν. Νῦν γὰρ διὰ πίστεως περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους, τότε δὲ πρόσωπον κατὰ ὁ πρόσωπον. Τῆς δὲ ψυχῆς λυτρομένης, καὶ τὸ σῶμα κοινωνήσῃ τῶν ἀγαθῶν. *Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος, ἢ*

* Sic recte miss. et Savil. Morel. κυρία.

† Savil. et alii πρός.

quis sit dominus alterius, et ubinam resplendet dominatus; quis sit qui imperat, et quis paret alterius imperio. Quomodo ergo hoc sciemus? Rex rem malam et scelere plenam privato imperet; quid igitur bonus ille privatus et qui ei subjicitur? Non modo non acquiescet, nec obediet, sed eum etiam qui imperat, conabitur abducere ab instituto, licet mori oporteat. Quis est ergo liber? isne qui quod vult facit, et ne regem quidem metuit: an qui a subdito suo contemnitur? Et ne in incerto exemplo prolixa utamur oratione: uxor Pentephrae Ægyptia, annon erat regina (a)? annon toti Ægypto præerat? annon habebat regem conjugem? annon maximam habebat potestatem (Gen. 39. 7)? Quid vero Joseph? nonne servus? nonne captivus? nonne famulus emptitius? nonne illa adversus adolescentem omnem aciem instruxit, non alii belli curam committens, sed ipsa descendens in aciem? Quis ergo tunc erat servus, quis liber? illane quæ precabatur, orabat, et supplicabat, et non homini, sed improbissimo animi morbo serviebat: an is qui contemnebat diadema, sceptrum, purpuram, et omnem illam externam speciem ac pompam, et rescindebat ejus machinationem? Nonne illa quidem repulsam passa recessit, et alii rursus animi morbo mancipata est, nempe iræ, quæ ratione non regitur, et vindictæ; hic vero exiit capite redimito coronis innumeris, et in ipsa servitute libertatem magis resplendentem ostendens?

10. *Virtus libera; vitium servum.* — Nihil est enim æque liberum ut virtus, nihil æque servum ut vitium. Et ideo dicit etiam alibi quispiam: *Sapiens servus obtinebit dominatum in dominos insipientes* (Prov. 17. 2). Quemadmodum enim captivus, etsi immensas habeat divitias, eo ipso facile capi potest et expugnari ab omnibus: ita etiam qui ab animi perturbationibus captus est, est tela aranæ vilior. Quid vero in bello? annon eos videmus vincere? Quid in rebus tractandis et consultandis? annon quæ dicunt firma sunt et stabilia, etsi nullus pareat? Quid autem in iis quæ hanc vitam consequuntur? annon dives ille tamquam mendicus guttam petiit, nec eam impetravit? pauper autem, quoniam erat bonus et virtutis studiosus, annon in maxima fuit felicitate, et eadem ei sors quæ Abraham obtigit (Luc. 16. 24)? Quid autem in apostolis? annon vincti, flagris cæsi, innumera mala passi, eos superabant qui illos malis afficiebant (Rom. 8. 37.; 2. Cor. 4. 8)? Cogita ergo quam animi dubios et perplexos eos reddebant, adeo ut dicerent: *Quid faciemus his hominibus* (Act. 4. 16)? Atqui tenebant eos vinctos, et in mediis judiciis comprehensos; et obtinebant illi quidem locum iudicum et magistratum, hi vero tamquam rei illic stabant, et hi tamen illos vicerunt. Ubique denique, si quis diligenter consideret, videbit virum bonum vincere virum improbum: eaque vere est victoria, non vulgaris illa quæ falsa est et fucata, ac quæ facile con-

vincitur, sed illa firma, stabilis, et immobilis. *Et auxilium eorum veterascet in inferno*: hoc est, erit imbecillum. Quod autem dicit, est ejusmodi: Non solum hic facile capi poterunt, nullo opem ferente, nullo manu præbente, omnibus expositi, imo etiam quod est gravius, ne illic quidem habebunt qui defendat, opem ferat, manu præbeat, et eorum supplicium consoletur. Itaque nec virgines prudentes stultis opem ferre potuerunt (Matth. 25. 9), non Abraham diviti (Luc. 16. 25), non Noe, et Job, et Daniel filiis et filiabus (Ezech. 14. 20). Illud enim, *Veterascet*, est, erit imbecillum, evanescet ac delebitur: *Quod enim veterascit ac consenescit, non longe abest ab interitu. A gloria sua exturbati sunt* (Hebr. 8. 13).

Monumenta superba accusationes mortuorum. — Quod maxime desiderabant, propter quod omnia faciebant, et nihil non moliebantur, nempe ut post mortem magnam sibi pararent gloriam, per pecunias, per ædificia, per sepulcra, per nomina inscripta in sepulcris; ab eo, inquit, excident, quod eos maxima molestia afficiebat dum viverent, et hæc scirent. Talia enim ædificia sunt accusationes mortuorum. Nam etsi corpus terra tegatur, lapides tamen vocem emittunt, eorum crudelitatem et impudentiam quotidie accusantes, communes eos hostes proclamantes, eos qui prætereunt, ut eos diris et maledictis persequantur et accusent, invitantes. Quænam est ergo hæc gloria, accusatorem relinquere non tacentem, sed solo aspectu ora omnium aperientem, et apud omnes qui vident et accedunt, eos qui ædificarunt gravissime increpantem? Quidnam potest cum hac conferri stultitia, quando ea faciunt de quibus puniuntur, pro quibus accusantur, propter quæ etiam post mortem a multis effodiuntur: ex quibus execrationes, reprehensiones et multa crimina oriuntur, tam ab eis qui injuria affecti sunt, quam qui non affecti sunt? 16. *Veruntamen Deus redimet animam meam de manu inferni, quando acceperit me.* Postquam dixit mercedem malorum, et stipendium peccati, dicit etiam præmia bonorum: quod et ipse et alii prophetæ facere solent, ut ex utroque auditorum instituunt, nempe et ex poenis peccatorum, et ex præmiis virtutis. Ita ergo se habent res illorum, infamia, labor inanis, stultitia, risus, dedecus, interitus, mors, tormentum, perpetuum supplicium, molestiis expositum a gloria et securitate excidisse, vivos et mortuos, vituperari et accusari, nullum invenire malorum solatium. Nostra autem contra se habent omnia, liberatio a supplicio, libertas animæ, securitas, honor, gloria. Ilæ enim omnia subindicavit, cum dixit: *Veruntamen Deus redimet animam meam de manu inferni, quando acceperit me*: inferos hic dicens supplicium, cruciatus illos intolerabiles. Considera autem quantus sit honor, non propter hoc tantum, sed etiam propter id quod subjungitur. Cum enim, inquit, acceperit me, tunc ipsum videbo clarius quam nunc. Nunc enim per fidem ambulamus, non per speciem, tunc autem facie ad faciem (1. Cor. 13. 12). Redempta autem anima,

(a) Cum ait Petephren, seu Putipharem fuisse regem, ejusque uxorem reginam, tropo modoque loquendi non inusitato utitur, quo rex dicitur is qui potestate et auctoritate gaudet.

corpus quoque erit bonorum particeps. 17. *Ne timearis cum dives factus fuerit homo, vel cum multiplicata fuerit gloria domus ejus.* Hæc cum ita se habeant, inquit, quid times præsentia? quid te male habet inopia? quid formidas divitem? Audivisti quæ dicta sunt de resurrectione, de bonorum hereditate, de supplicio malorum? Quid umbras deinceps pertimescis? Illa enim sunt firma ac stabilia, hæc vero sunt similia floribus qui flaccescunt. Omnibus itaque aliis prætermittis, arcem malorum invasit, nempe divitiarum cupiditatem: ea enim diruta, alia quoque simul destruuntur.

11. Et quomodo non timebo, inquit, eos qui tantum possunt? Potentia est ad breve tempus, vires unius horæ, transit rerum successus, umbras et somnia imitantur pecuniæ, divitiæ, et honor tantus, et ideo subjuxit: 18. *Quoniam cum interierit, non sumet omnia, neque descendet cum eo gloria ejus:* subjungens causam, cur non timeat quæ sunt momentanea. Venit mors, radicem abscidit, et universa comadecidit cum foliis, et domus facile capi potest ab omnibus. Quemadmodum ergo oves et capræ post sectionem jacentem arborem invadunt: ita etiam in iis qui hoc modo sunt divites, multi amici, multi eorum quos beneficiis affecerant, inveniuntur res illorum perdere et evertere; et qui tot et tanta possidebat, tot pocillatores, tot coquos, crateres aureos, et argenteos habebat, tot et tanta terræ jugera, domos, mancipia, equos, mulos, camelos, castra servorum, solus abit, et nemo cum eo discedit, nec ipsas quidem vestes sumens. Quo enim fuerit splendidius indutus, tanto lautiores mensam vorari parans recedit, et sepulcrorum effossoribus ampliore cupiditatem, et in miserum corpus majores insidias. Quo enim se magis exornat, eo in se majorem contumeliam comparat, manus eorum qui thecas effodiunt armans in seipsum et invitans. Et quid tum? inquires: at hic quidem certe se jactat, gloriatur, et iatulescit usque ad mortem. Imo vero multi ne ad mortem quidem; sed in illos coortis insidiatoribus, quibusvis reis graviora passi sunt, pecunia spoliati, infamia notati, in carcere habitantes. Qui enim heri in curru, hodie in catena; qui heri observabatur ab adulatoribus, nunc a carnificibus obsidetur; qui unguenta olebat, nunc est respersus sanguine; qui in molli lecto accumbebat, in duro solo jacet; qui ab omnibus colebatur, ab omnibus contemnitur. At in morte ejus sunt magnificæ et splendidæ exsequiæ. Et quid ad illum, qui non sentit? Major sceler, major horror, invidia vehementior: est enim filiis cum mortuo bellum perpetuum propter illam magnificentiam. Vide autem quam sit verbum accurate positum, et quam sit magna philosophia. Non solum enim eum ex eo insectatur, quod non una recedant, sed etiam eum hic omni pompa et apparatu spoliatur, et nec divitias quidem esse ostendit, quando earum possessione fruebatur. Non dixit enim, *Cum multiplicata fuerit gloria ejus, sed, Gloria domus ejus.* Hæc enim omnia, quæ enumeravi, fontes, ambulacra, porticus et balnea, aurum et argentum, equi et muli,

stragulae vestes et indumenta, sunt gloria domus, non hominis qui domum habitat.

Hominis gloria virtus. — Hominis enim gloria est virtus, unde etiam vadit una cum possessore. Manet autem ipsa domus gloria; imo vero ne manet quidem, sed etiam una cum domo dissolvitur, nec quidquam ei profuit qui in ea versabatur: neque enim erat illius. 19. *Quia anima ejus in vita ipsius benedicetur.* Postquam dixit de ejus gloria et divitiis, nunc transit ad dicendum de laudibus. Quia enim divites hoc magno studio persequuntur, assentationem in foro, observantiam a populo, publicas laudationes, simulatione referta enomia, magnumque esse videtur in theatris, in conviviiis, in judiciis plausu excipi, ab omnibus prædicari, beatum existimari: vide quomodo hoc quoque detrahit ex tempore. *In vita enim ejus,* inquit, hoc est, hæc observantia, et hoc, laudibus affici, est ad præsentem usque vitam: una autem cum aliis hoc quoque dissolvitur, ut quod sit caducum et momentaneum. Sed etiam quando id exhibetur a laudantibus, post mortem recedit in contrarium, quando larva metus detracta fuerit. *Confitebitur tibi, cum benefeceris ei.* Vide quomodo accusat etiam eorum beneficia. Tu enim assentaris et observas, quamdam ad tempus observantiam simulans: ille autem habebit etiam tibi gratias, a te emens, ut quæ sunt ei grata facias, et magno id emens, tunc tibi, inquit, agat gratias. Hoc enim sibi vult illud: *Confitebitur tibi, quando benefeceris ipsi.* Non dixit, Quando feceris quod sit utile, quando benefeceris, sed, Quando quæ sunt ei cordi, et quæ ex ejus animi sententia, feceris: ostendens utrinque esse dampnum, et ex ficta assentatione, et ex pernicioso ministerio. (a) 20. *Introibit usque in progenies patrum suorum, usque in æternum non videbit lumen,* 31. *Et homo cum in honore esset non intellexit: comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis.* Introibit, sive imitabitur patrum zelum, et ex improbis natus, improbitatem in sortem accipiet; vel sic intelligas: Nisi quid boni fecerit, ex divitiis nihil fructus percepisse deprehendetur: relinquet autem majores suos in pulvere usque ad judicium: nec secundum naturæ legem lucem aspicere poterit. Deinde resumit iterum ea quæ prius dixerat, iis verbis: *Et homo cum in honore esset non intellexit: comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis.* Inquit, qui ita mortuus est, nec pecunias ut par erat dispensavit, nihil a bruto differet, utpote qui a Deo acceptum honorem non cognoverit; similis factus est jumentis, quorum vitæ finis una mors est. A quibus utinam liberemur, tam discipuli, quam doctores, in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM XLIX.

1. *Deus deorum Dominus loquutus est, et vocavit terram, a solis ortu usque ad occasum.*

1. Ipse quoque dixit alibi: *Deus stetit in congregatione*

(a) Quæ sequuntur ad finem usque Expositionis hujus Psalmi desunt in Morel., atque ex Savil. et ex Codice Oxoniensi desumpta sunt.

ὅταν πληθυνθῇ ἡ δόξα τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Τούτων οὕτως ἐχόντων, φησὶ, τί δέδοικας τὰ παρόντα; τί σε λυπεῖ πενία; τί φοβῆ τὸν εὐπορον; Ἦκουσας τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως, καὶ τῆς τῶν ἀγαθῶν λήξεως, καὶ τῆς τῶν πονηρῶν τιμωρίας; Τί τοίνυν δέδοικας λοιπὸν τὰς σκιάς; Τὰ μὲν γὰρ μόνιμα καὶ πεπηγότα, ἐκεῖνα· ταῦτα δὲ, ἀνθεσι μαραινόμενοις ἔοικε. Διὸ καὶ πάντα τὰ ἄλλα ἀφελς, ἐπὶ τὴν ἀκρόπολιν τῶν κακῶν ἐπήδησε^a, τοῦ πλοῦτου τὴν ἐπιθυμίαν· ταύτης γὰρ καταβληθείσης, καὶ τὰ ἄλλα συγκαταλύεται.

ια'. Καὶ πῶς μὴ φοβηθῶ, φησὶ, τσαῦτα ἕναμένους; Πρόσκαιρος ἢ δυναστεία, μονόωρος ἢ ἰσχύς, παροδεύεται ἢ εὐημερία, σκιάς μιμείται καὶ ὄνειρατα τὰ χρήματα, καὶ ὁ πλοῦτος, καὶ ἡ τσαούτη τιμὴ· διὸ καὶ ἐπήγαγεν· Ὅτι οὐκ ἐν τῷ ἀποθνήσκῃ αὐτὸν λήψεται τὰ πάντα, οὐδὲ συγκαταβήσεται αὐτῷ ἡ δόξα αὐτοῦ· τὴν αἰτίαν τιθεὶς τοῦ μὴ δεδοικέναι τὰ πρόσκαιρα. Ἦλθεν ὁ θάνατος, φησὶ, τὴν ῥίζαν ἔτεμε, καὶ ἡ κόμη μετὰ τῶν φύλλων ἅπασα κατηνέχθη^b, καὶ πᾶσιν εὐχείρωτος ἢ οἰκία. Καθάπερ οὖν πρόσκατα καὶ αἴγες ἐπιτίθενται δένδρῳ κειμένῳ μετὰ τὴν τομὴν, οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῶν οὕτω πλουτούντων πολλοὶ τῶν ἐχθρῶν, πολλοὶ τῶν φίλων, πολλοὶ τῶν εὐεργετηθέντων τὰ ἐκεῖνων λυμαινόμενοι εὐρίσκονται· καὶ ὁ τσαῦτα περιβεβλημένος, καὶ τοσοῦτους οἰνοχόους, μαγείρους, κρατῆρας ἀργυροῦς καὶ χρυσοῦς ἔχων, πλέθρα γῆς τόσα καὶ τόσα, οἰκίας, ἀνδράποδα, ἵππους, ἡμιόνους, καμήλους, στρατόπεδα οἰκετῶν, ἄπεισι μόνος, καὶ οὐδεὶς αὐτῷ συναπέρχεται, ἀλλ' οὐδὲ αὐτὰ λαμβάνων ἄπεισι τὰ ἱμάτια. Καὶ γὰρ ὅσῳ περ ἂν^c λαμπρὰ περικέηται, τοσοῦτω δαφιλεστέραν ἄπεισι παρασκευάζων τῷ σκώληκι τὴν τράπεζαν, καὶ πλείονα τοῖς τυμβωρύχοις ἐπιθυμίαν, καὶ μείζονα κατὰ τοῦ ἀθλίου σώματος τὴν ἐπιβουλήν. Δι' ὧν γὰρ καλλωπίζει μειζόνως, διὰ τούτων ὑβρίζεσθαι σφοδρότερον αὐτὸν κατασκευάζων, τὰς χεῖρας τῶν ἀνορετῶν τῶν θήκας ἐφ' ἑαυτὸν ὀπλίζων καὶ καλῶν. [222] Καὶ τί τοῦτο; φησὶν· ἀλλ' ἐνταῦθα μεγάλα κομπάζει, καὶ φουσᾷ μέχρι τῆς τελευτῆς. Μάλιστα μὲν πολλοὶ οὐδὲ μέχρι τῆς τελευτῆς· ἀλλ' ἐπιβούλων τινῶν ἐπιφύεσθαι αὐτοῖς, μυρίων καταδίκων χαλεπώτερα ἔπαθον, καὶ τὰ χρήματα ἀφαιρεθέντες, καὶ ἀτιμίᾳ περιβληθέντες, καὶ δεσμωτήριον οἰκήσαντες. Καὶ γὰρ ὁ χθὲς ἐν ὀχλήματι, σήμερον ἐν ἀλύσει· ὁ χθὲς ὑπὸ κολάκων θεραπευόμενος, ὑπὸ δημίων κυκλοῦται νῦν· ὁ μύρων ἄζων, αἵματι περιβρέθεται· ὁ κατακείμενος ἐπὶ στρωμνῆς ἀπαλῆς, ἐπ' ἐδάφους ἐβρίσκεται σκληροῦ· ὁ παρὰ πάντων θεραπευόμενος, παρὰ πάντων καταφρονεῖται. Ἀλλὰ καὶ μέχρι τελευτῆς τὰ πρὸς κηδείαν αὐτῷ λαμπρὰ καὶ περιφανῆ. Καὶ τί πρὸς ἐκεῖνον τὸν οὐκ αἰσθανόμενον; Πλείων ἢ δυσωδία, μείζων ἢ βδελυγμία, σφοδρότερος ὁ φθόνος· καὶ γὰρ τελευτήσαντι διηνεκῆς τοῖς παιδίοις ὁ πόλεμος ἀπὸ τῆς πολυτελείας ἐκεῖνης. Καὶ ὅρα τὴν ἀκρίθειαν τοῦ ῥήματος, καὶ τὴν ἐπίτασιν τῆς φιλοσοφίας. Ἦν γὰρ μόνον αὐτὸν ἐκ τοῦ μὴ συναποδημεῖν πλήττει, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα αὐτὸν πάσης γυμνοῖ τῆς φαντασίας, καὶ οὐδὲ πλοῦτον ὄντα δείκνυσιν, οὐδ' ὅταν ἀπολαύῃ αὐτοῦ ὁ κεκτημένος. Οὐ γὰρ εἶπεν, Ὅταν πληθυνθῇ ἡ δόξα αὐτοῦ, ἀλλ', Ἦ δόξα τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Ταῦτα

γὰρ ἅπαντα, ἄπερ ἀπηριθμησάμην, πηγαί, καὶ περὶ πατοι, καὶ βαλανεῖα, χρυσίον καὶ ἀργύριον, ἵπποι καὶ ἡμίονοι, καὶ τάπητες καὶ ἱμάτια, τοῦ οἴκου δόξα, οὐ τοῦ τὸν οἶκον οἰκοῦντος ἀνθρώπου.

Ἀνθρώπου γὰρ δόξα ἡ ἀρετὴ, ὅθεν καὶ συναποδημεῖ τῷ κεκτημένῳ. Αὕτη δὲ οἴκου δόξα μένει· μᾶλλον δὲ οὐδὲ μένει, ἀλλὰ μετὰ τοῦ οἴκου καὶ συγκαταλύεται, οὐδὲν τὸν ἐν αὐτῷ ἀναστραφέντα ὠφελήσασα· οὐδὲ γὰρ ἦν αὐτοῦ. Ὅτι ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ εὐλογηθήσεται. Εἰπὼν περὶ τοῦ πλοῦτου αὐτοῦ καὶ τῆς δόξης, ἐπ' τὸν τῶν εὐφημιῶν διαβαίνει λόγον. Ἐπειδὴ γὰρ καὶ τοῦτο μάλιστα τοῖς πλουσίοις περισπούδαστον, αἰ ἐν ἀγορᾷ κολακεῖται, αἰ παρὰ τοῦ δήμου θεραπεῖται, αἰ δημοτελεῖς εὐφημίαι, τὰ ὑποκρίσεως γέμοντα ἐγκώμια, καὶ μέγα εἶναι δοκεῖ τὸ καὶ ἐν θεάτροις, τὸ καὶ ἐν συμποσίοις, τὸ καὶ ἐν δικαστηρίοις κροτεῖσθαι, παρὰ πάντων ἀνακηρύττεσθαι, ζηλωτοῦς εἶναι νομίζεσθαι, ὅρα καὶ τοῦτο πῶς καθαιρεῖ πάλιν ἀπὸ τοῦ χρόνου. Ἐν γὰρ τῇ ζωῇ αὐτοῦ, φησὶ, τουτέστιν, αὐταὶ αἰ θεραπείαι, καὶ τὸ εὐ λέγεσθαι αὐτὸν, μέχρι τοῦ παρόντος βίου· μετὰ δὲ τῶν ἄλλων καὶ τοῦτο συγκαταλύεται, ὡς πρόσκαιρον, καὶ ἐπίκηρον. Ἀλλὰ καὶ ἡνίκα ἂν γίνηται ἐκ παροχῆς^d τῶν εὐφημούντων, μετὰ τελευτῆν εἰς τούναντίον μεθίσταται, ὅταν τὸ τοῦ φόβου προσωπεῖον περιαιρηθῇ. Ἐξομολογήσεται σοι, ὅταν ἀγαθύνῃς αὐτῷ. Ὅρα πῶς καὶ τὰς εὐεργεσίας αὐτῶν διαβάλλει. Σὺ μὲν γὰρ κολακεύεις καὶ θεραπεύεις, ὑποκρινόμενος πρόσκαιρόν τινα θεραπείαν καὶ ὑποκρίσεως γέμουσαν· ἐκεῖνος δὲ κἂν χάριτάς σοι ὁμολογήσῃ^e, ὠνούμενος παρὰ σοῦ τὸ τὰ ἀρέσκοντα αὐτῷ ποιεῖν, καὶ πολλοῦ τοῦτο ὠνούμενος, τότε εὐχαριστήσῃ σοι, φησὶ. Τὸ γὰρ, Ἐξομολογήσεται, τοῦτό ἐστιν, ὅταν ἀγαθύνῃς αὐτῷ. Οὐκ εἶπεν, Ὅταν τι χρήσιμον ἐργάσῃ, ὅταν εὐεργετήσῃ, ἀλλ', Ὅταν τὰ ἀρεστά αὐτῷ, καὶ κατὰ γνώμην ἦ^f, [223] καὶ κατὰ νοῦν ὑπηρετήσῃ· δεικνύς, ὅτι ἐκατέρωθεν ἡ βλάβη, ἀπὸ τε τῆς πεπλασμένης κολακείας, καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιβλαβοῦς διακονίας. Εἰσελεύσεται ἕως γενεᾶς πατέρων αὐτοῦ, ἕως αἰῶνος οὐκ ὀψεται φῶς. Καὶ ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὧν οὐ συνῆκε· παρασυμβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὠμοιώθη αὐτοῖς. Εἰσελεύσεται, ἡγουν μιμήσεται τὸν τῶν πατέρων ζῆλον, καὶ ἐκ πονηρῶν ὧν, πονηρίαν διαδέξεται· ἢ ἀντὶ τοῦ, Εἰ μὴ πράξας τι ἀγαθόν, εὐρεθήσεται ἐκ τοῦ πλοῦτου οὐδὲν ὠφελούμενος· καταλείψεται δὲ τοὺς πρὸ αὐτοῦ κειμένους ἐν κόνει ἄχρι τῆς κρίσεως, οὐδὲ φῶς ἰδεῖν δυνάμενος κατὰ τὸν τῆς φύσεως νόμον. Εἶτα πάλιν ἐπαναλαμβάνει τὰ προειρημένα λέγων· Καὶ ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὧν οὐ συνῆκε· παρασυμβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὠμοιώθη αὐτοῖς. Ὁ τοιοῦτος, φησὶν, ὁ οὕτως ἀποθανὼν, ὁ μὴ διοικήσας δεόντως τὰ χρήματα, οὐδὲν διοίσει ἀλόγου, ὡς μὴ ἐπιγνοῦς ἦν ἐδέξατο τιμὴν ἐκ Θεοῦ, ἀφομοιωθεὶς τοῖς κτήνεσιν, οἷς τὸ πέρασ ἐστὶ τῆς ζωῆς θάνατος μόνον· ὧν βυσθείημεν οἱ τε μανθάνοντες ταῦτα καὶ οἱ διδάσκοντες, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΜΘ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Θεὸς θεῶν Κύριος ἐλάλησε, καὶ ἐκάλεσε τὴν γῆν, ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν.

α'. Καὶ ἀλλαχοῦ φησιν ὁ αὐτός· Ὁ Θεὸς ἔστη ἐν

^d Codex unicus γίνηται οὐκ ἀπὸ ψυχῆς.

^e Savil. et Colb. ὁμολογήσει.

^f Reg. et Savil. ὃ omittunt; habet Colb.

^a Sic marg. Savil. Idem in textu et alii ἦλθε.

^b Sic mss. et Savil. At Morel. ἡ κόμη τῶν φύλλων ἅπασα κατελύθη.

^c Sic mss. et Savil. In Morel συναπέρχεται οὐδὲ αὐτὰ... ἱμάτια, ἀλλ' ὅσῳ.

συναγωγῆ θεῶν. Καὶ πάλιν· Ἐγὼ εἶπα· Θεοὶ ἐστε. Καὶ ὁ Παῦλος· Καὶ γὰρ εἶπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ, καὶ κύριοι πολλοί. Καὶ ὁ Μωϋσῆς· Θεοὺς οὐ κακολογήσεις. Καὶ ἀλλαχοῦ· Ἰδόντες οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ τὰς θυγατέρας τῶν ἀνθρώπων. Καὶ πάλιν ὁ αὐτός· Ὁ καταρώμενος Θεόν, ἀμαρτίαν λήψεται· ὁ δὲ ὀνομάζων τὸ ὄνομα Κυρίου, λιθοβοληθήσεται. Καὶ πάλιν· Θεοί, οἱ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν οὐκ ἐποίησαν, ἀπολέσθωσαν ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ^a. Τίνας οὖν δηλοῖ διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦτου ἐν ἐκείναις ταῖς μαρτυρίαις, καὶ τίνας ἐνταῦθα λέγει θεοὺς; Τοὺς ἄρχοντας. Διὸ καὶ ἐπάγει· Θεοὺς οὐ κακολογήσεις, καὶ ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἔρεῖς κακῶς. Λέγει καὶ τοὺς ἐκ προγόνου τινὲς ἐναρέτου γεγεννημένους. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ Ἐνὼς πολλὴν ἀρετὴν ἐπιδειξάμενος, ἐκλήθη τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ· οἱ δὲ ἐξ ἐκείνου πάντες, καὶ οἱ ἐκγονοὶ τοῦ ἀδελφοῦ ἐκείνου ἀλλήλοις ἐμίγνυντο, υἱοὺς τοῦ Θεοῦ καλεῖ τοὺς τοῦ ἐναρέτου. Ἦρξαντο γὰρ, φησὶν, ἐπικαλεῖσθαι τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ^b. Λέγει καὶ τὸν τῶν Ἰουδαίων λαόν, ταύτη τιμηθέντα τῇ προσηγορίᾳ ἐν τῷ λέγειν· Ἐγὼ εἶπα· Θεοὶ ἐστε, καὶ υἱοὶ Ἰσραήλ. Καὶ γὰρ οὕτως ἐκάλει αὐτῶν τὸν δῆμον δι' οἰκείαν φιλανθρωπίαν. Οὕτω καὶ ἐκεῖνο λύεται τὸ, [224] Ὁ καταρώμενος Θεόν, ἀμαρτίαν λήψεται· τουτέστιν, Ὁ τὸν ἄρχοντα κακῶς λέγων, ἀμαρτάνει. Ὁ δὲ ὀνομάζων τὸ ὄνομα Κυρίου λιθοβοληθήσεται· τουτέστιν, ὁ τοῖς μὴ οὔσι προσάπτων τὸ τοῦ ὄντος Θεοῦ ὄνομα. Ἐπεὶ γὰρ ἀσύγνωστον τὸ ἀμάρτημα, καὶ ἡ ἐπ' αὐτῷ τιμωρία χαλεπωτάτη· λέγονται καὶ οἱ τῶν Ἑλλήνων θεοὶ, οὐ κατὰ τιμὴν, οὔτε χάριτι προσηγορίας, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀπάτην τῶν πλανηθέντων, καὶ οὕτως αὐτοὺς καλεσάντων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος φησὶ· Καὶ γὰρ εἶπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ, δηλών ὅτι οὐκ ἔντες οὐδὲ μέχρι προσηγορίας τῆς κατὰ τιμὴν. Ἐνταῦθα οὖν περὶ τίνων λέγει, Θεὸς θεῶν; Ἐμοὶ δοκεῖ τῶν Ἑλληνικῶν, οὐχ ὡς ὄντων, ἀλλ' ὡς παρὰ τοῖς πεπλανημένοις ὑποπτευομένων. Ἐπεὶ γὰρ ἔτι παχύτεροι ἦσαν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ οὐ πάντῃ εἰδωλολατρίας ἀπηλλαγμένοι^c, ἀλλὰ κεχηνότες πρὸς τὰ εἰδῶλα, καὶ λείψανα πολλὰ τῆς παρανομίας ἔχοντες, καὶ ἐντεῦθεν αὐτῶν καθαιρεῖ^d τὰ φρονήματα, δεικνύς ὅτι κάκεινων Δεσπότης ἐστὶ. Καὶ γὰρ καὶ τῶν δαιμόνων Δεσπότης ἐστὶν, αὐτῶν τῶν οὐσιῶν λέγω· αἱ γὰρ γινῶμαι παρ' αὐτῶν εἰσὶν εἰσεντηνεγμένα καὶ ἡ πονηρία πᾶσα. Δοκεῖ δὲ μοι καὶ οὗτος ἔχεισθαι τοῦ προτέρου ψαλμοῦ. Καὶ γὰρ καὶ ἐνταῦθα ἔλεγχος καὶ κατηγορία τῶν πεπλημμεληκότων γέγραπται· ἀλλ' ἐκεῖ μὲν τὴν οἰκουμένην ἐκάλει πᾶσαν εἰς ἀκρόασιν, ἐνταῦθα δὲ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τὰ καθ' ὅλης ἐκτεταμένα τῆς οἰκουμένης. Ἄλλο θέατρον ἴδε καὶ ἄλλο ἀκροατήριον· ἐκεῖ τὰ ἔθνη, οἱ γηγενεῖς, ὁ πλούσιος, ὁ πέννης· ἐνταῦθα ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, καὶ αὐτὸν εἰσάγει τὸν Θεὸν δικαζόμενον, καὶ τοιοῦτους κινεῖ λόγους παρ' αὐτοῦ δικαιολογουμένου πρὸς τὸν δῆμον τῶν Ἰουδαίων. Διὸ

^a Hæc, ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ, desunt in Savil. et in uno codice.

^b LXX Gen. 4, 26 : οὗτος ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ.

^c Savil. et alius παχύτερον δέκειντο οἱ... ἦσαν ἀπηλλ.

^d Savil. et unus αὐτῶν ἐπαίρει, minus recte : nam ex diametro oppositam sententiam efficit.

καὶ πλείονος ἡμῖν δεῖ τῆς προσοχῆς. Ποιεῖ δὲ τοῦτο καὶ ἕτερος προφήτης, καὶ εἰσάγει τὸν Θεὸν δικαζόμενον, καὶ ἐν τάξει δικαστῶν τίθησι τὰς φάραγγας καὶ τὰ θεμέλια τῆς γῆς. Ἀκούσατε γὰρ, φησὶ, φάραγγες καὶ θεμέλια τῆς γῆς· ὅτι κρίσις τῷ Θεῷ πρὸς τὸν λαόν αὐτοῦ, καὶ μετὰ τοῦ λαοῦ διαλεχθήσεται. Καὶ πάλιν· Κριθήσεται πρὸς ὑμᾶς, καὶ πρὸς τοὺς πατέρας ὑμῶν. Καὶ πολλαχοῦ τῶν Γραφῶν ἴδοι τις ἂν τοῦτο τὸ σχῆμα, ὅπερ ἐστὶ μάλιστα πληκτικώτατον, καὶ τῆς φιλανθρωπίας τοῦ Θεοῦ ἄξιον. Καὶ γὰρ τὴν ἄρατον αὐτοῦ δείκνυσιν ἀγαθότητα, τοσοῦτον καταβαίνοντος, ὥστε κρίνεσθαι μετὰ ἀνθρώπων. Ἐκ Σιών ἡ εὐπρέπεια τῆς ὠραιότητος αὐτοῦ. Ἐχει μὲν τι καὶ προφητικόν, ἔχει δὲ καὶ ἱστορικόν, τὸ εἰρημένον· γέγονε μὲν γὰρ καὶ ἐπὶ τῆς Παλαιᾶς ἐκεῖθεν αὐτοῦ ἡ εὐπρέπεια. Καὶ γὰρ ὁ ναὸς, τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων, ἡ λατρεία πᾶσα καὶ ἡ πολιτεία τῆς παλαιᾶς νομοθεσίας, καὶ ἱερῶν τὸ πλῆθος, καὶ θυσίαι, καὶ ὀλοκαυτώσεις, καὶ ὕμνοι ἱεροὶ καὶ ψαλμοὶ ψαλμοὶ, καὶ πάντα ἐκεῖθεν, καὶ τῶν μελλόντων ἐκεῖθεν ὁ τύπος προδιεγέγραπτο. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ ἀλήθεια παραγέγονεν, ἐκεῖθεν πάλιν τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν. [225] Ἐκεῖθεν ὁ σταυρὸς ἔλαμψεν· ἐκεῖθεν τὰ μυρία κατορθώματα. Διὰ δὴ τοῦτο καὶ περὶ τοῦ νόμου φησὶν ὁ Ἡσαίας τῆς Καινῆς Διαθήκης γράφων· Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ κρίνει ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν. Σιών γὰρ ἐνταῦθα ὀλόκληρον λέγει τὸ χωρίον, καὶ τὴν πόλιν τὴν παρακειμένην αὐτῷ, τὴν μητρόπολιν τῶν Ἰουδαίων. Ἐκεῖθεν γὰρ καθάπερ ἐκ βαλδιδός τινος εὐσκελεῖς ἵπποι οἱ ἀπόστολοι εἰς τὴν οἰκουμένην ἀφέθησαν ἅπασαν· ἐκεῖθεν τὰ σημεῖα ἤρξαντο ποιεῖν· ἐκεῖ γέγονεν ἡ ἀνάστασις, ἐκεῖ ἡ ἀνάληψις, ἐκεῖ τὰ προοίμια καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς σωτηρίας τῆς ἡμετέρας· ἐκεῖ τὰ ἀπόρρητα δόγματα κηρύττεσθαι ἀρχὴν ἔλαβεν. Ἐκεῖ πρῶτον ἀπεκαλύφθη ὁ Πατήρ, ἐγνωρίσθη ὁ Μονογενής, καὶ ἐδόθη τοσαύτη Πνεύματος χάρις. Καὶ τὸν περὶ τῶν ἀσωμάτων ἐκεῖ λόγον ἐγύμναζον οἱ ἀπόστολοι, τῶν δωρεῶν, καὶ δυνάμεων, καὶ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν τῆς ἐπαγγελίας. Ἄπερ ἅπαντα ἐννοῶν ὁ Προφήτης, ὠραιότητα αὐτοῦ καλεῖ. Κάλπη γὰρ Θεοῦ καὶ ὠραιότης ἡ ἀγαθότης καὶ ἡ φιλανθρωπία, καὶ ἡ εἰς ἅπαντας εὐεργεσία. Ὁ Θεὸς ἐμφανῶς ἤξει, ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐ παρασιωπήσεται. Ὁρᾶς πῶς προῶν ἀπογοιμοῖ τὸν λόγον, καὶ ἀπικαλύπτει τὸν θησαυρὸν, καὶ φαιδροτέραν ἀφήσει τὴν ἀκτίνα, λέγων· Ὁ Θεὸς ἐμφανῶς ἤξει. Πότε γὰρ οὐκ ἐμφανῶς παραγέγονε; Πότε; Τῇ προτέρᾳ παρουσίᾳ· ἀφοψητὶ γὰρ ἦλθε τοὺς πολλοὺς κρύπτων, καὶ μέχρι πολλοῦ λανθάνων. Τί λέγω τοὺς πολλοὺς, ὅπου γε οὐδὲ αὐτὴ ἡ κυφοροῦσα Παρθένος ἤδει τοῦ μυστηρίου^e τὸ ἀπόρρητον, οὐδὲ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἐπίστεινον εἰς αὐτὸν, οὐδὲ ὁ δοκῶν εἶναι πατὴρ μέγα τι ἐφαντάζετο περὶ αὐτοῦ;

^β. Καὶ τί λέγω ἀνθρώπους; Καὶ αὐτὸν τὸν διάβολον ἐλάνθανεν· οὐδὲ γὰρ ἂν, εἶπερ ἤδει, ἡρώτα αὐτὸν μετὰ τοσοῦτον χρόνον ἐπὶ τοῦ θροῦ, Εἰ Υἱὸς εἶ τοῦ

^e Sic mss et Savil. Τοῦ μυστηρίου deerat in Morel.

deorum. Et paulo post : *Ego dixi, Dii estis* (Psal. 81. 4. et 6). Et Paulus : *Etsi enim sunt qui dicuntur dii et domini multi* (1. Cor. 8. 5). Et Moses : *Diis non maledices* (Exod. 22. 28). Et alibi : *Videntes filii Dei filias hominum* (Gen. 6. 2). Et rursus idem : *Qui execratur Deum, peccatum accipiet : qui autem nominat nomen Domini, lapidibus obruetur* (Levit. 24. 15. 16). Et rursus : *Dii, qui cælum et terram non fecerunt, pereant sub cælo*¹ (Jer. 10. 11). Quosnam ergo significat per hoc nomen in illis testimoniis, et quosnam hic dicit deos? Principes. Quocirca subjungit : *Diis non maledices, nec principi populi tui dices male* (Exod. 22. 28). Dicit etiam eos qui ex parente aliquo virtute prædito originem duxerunt. Quia enim Enos, qui summam ostendit virtutem, Dei nomine vocatus est : qui autem ex illo nati sunt omnes, et nepotes fratris illius, inter se conjungebantur, filios Dei vocat, qui ex viro bono genus duxerant. Cœperunt enim, inquit, *vocari nomine Dei* (Gen. 4. 26). Dicit etiam populum Judæorum, qui hac appellatione honestatus est, dum dicit : *Ego dixi, Dii estis, et filii Excelsi omnes* (Psal. 81. 6). Et alius : *Filius primogenitus meus Israel* (Exod. 4. 22). Sic enim vocabat eorum populum propter suam benignitatem. Sic etiam solvitur illud : *Qui execratur Deum, peccatum accipiet* : hoc est, qui principi maledicit, peccat. *Qui autem nominat nomen Dei, obruetur lapidibus* (Lev. 24. 15) : hoc est, qui iis qui non sunt, ejus qui Deus est nomen tribuit. Quia enim non potest ejus peccato ignosci, in ipsum gravissimum constitutum est supplicium. Dicuntur etiam dii gentium, non propter honorem, nec quod ita sint appellandi, sed propter eorum qui decepti sunt, et illos ita vocarunt, errorem. Quapropter dicit quoque Paulus : *Nam etsi sunt qui dicuntur dii* (1. Cor. 8. 5), significans eos non esse deos, ne appellationis quidem honore tenus. Hic ergo de quibusnam dicit, *Deus deorum*? Mihi videtur dicere de diis gentium, non ut qui sint, sed ut qui ita existimentur ab iis qui in errorem abducti sunt. Quoniam enim crassiores erant Judæi et a cultu idolorum non erant omnino liberi, sed simulacra suspicientes colebant, et multas iniquitatis habebant reliquias : vel ex eo ipso eorum animos deprimit², ostendens illum eorum esse dominum. Nam est ipsorum quoque dæmonum dominus : loquor de ipsis substantiis ; mala enim mens et omne vitium ab ipsis invecta sunt. Videtur autem mihi hic quoque Psalmus cohærere priori. Nam in hoc quoque scripta est reprehensio et accusatio eorum qui deliquerunt : sed illic quidem totum orbem terræ vocabat ad audiendum, hic autem ipsa elementa, quæ extensa sunt per universum orbem. Aliud est hic theatrum, et aliud auditorium. Illic sunt gentes, terrigenæ, dives, pauper : hic cælum et terra : ipsum quoque Deum introducit disceptantem, et ei tribuit orationem defendendi causam suam apud populum Judæorum. Majore

itaque nobis attentione opus est. Hoc etiam facit alius propheta ; introducit Deum causam suam agentem, et statuit loco judicium convalles et fundamenta terræ. *Audite enim, inquit, convalles et fundamenta terræ : quoniam judicium est Deo cum populo suo et cum populo disseret* (Mich. 6. 2). Et rursus : *Judicio contendet vobiscum, et cum patribus vestris* (Jer. 2. 9). In multis autem locis Scripturæ potest videri hæc figura : quod quidem est in primis admirabile, et dignum Dei benignitate. Ostendit enim ejus ineffabilem bonitatem, qui se adeo demiserit, ut cum hominibus judicio contendat. 2. *Ex Sion species decoris ejus*. Habet aliquid propheticum, habet etiam historicum, quod dictum est : fuit enim et in Veteri ex illo ejus decor. Templum enim, sancta sanctorum, omnis cultus, omnisque forma ac ritus legis veteris, multitudo sacerdotum, sacrificia et holocausta, sacri hymni, psalmodiæ, omnia illinc proficiscebantur, et typus futurorum illic ante descriptus fuerat. Postquam autem veritas quoque adfuit, ea rursus illinc quoque cepit initium. Illic enim crux resplenduit ; illinc innumerabilia quæ præclare gesta sunt. Et ideo Isaias quoque scribens de lege Novi Testamenti, dicit : *Ex Sion egredietur lex, et verbum Domini ex Jerusalem, et judicabit in medio gentium* (Isai. 2. 3. 4). Sion enim hic dicit locum integrum, et civitatem quæ juxta illum sita est, Judæorum metropolim. Illic enim tanquam ex quibusdam carceribus veloces equi, nempe apostoli, emissi sunt in totum orbem terræ ; illinc cœperunt signa facere : illic fuit resurrectio, illic ascensio, illic procœmia et initia nostræ salutis ; illic arcana illa cœperunt prædicari dogmata ac decreta. Illic primus Pater revelatus est, cognitus est Unigenitus, et data est tanta gratia Spiritus. Illic apostoli revelarunt sermonem de rebus incorporeis, de donis, de potestatibus, de futurorum honorum promissionibus. Quæ omnia propheta considerans, id vocat ejus decorem. Dei enim species ac decor est ejus bonitas ac benignitas, et in omnes beneficentia. 3. *Deus manifeste veniet, Deus noster, et non silebit*.

Adventus Christi prior occultus. — Vides quomodo procedens aperit sermonem, et revelat thesaurum, et lætorem emittit radium, dicens : *Deus manifeste veniet*. Quando enim non venit manifeste ? Quando ? In priori adventu : venit enim absque ullo strepitu, multos celans, et diu latens. Quid dico multos, quando nec ipsa quidem Virgo, quæ eum utero gestabat, noverat arcanum mysterii¹, nec ejus fratres credebant in ipsum, nec is qui videbatur esse pater magnum quid de eo concipiebat ?

2. Et quid dico homines ? Ipsum quoque diabolum latuit : neque enim si scivisset, tanto post tempore in monte eum interrogasset, an esset Dei Filius, ne-

¹ sic Mss. et Savil. vox, *mysterii*, deerat in Morel., et sic infra subinde quædam voces necessariæ deerant, quæ ex Mss. desumptæ sunt. Mirum quod hic dicit Chrysostomus, ne ipsam quidem Virginem quæ Christum utero gestabat noverat mysterium. Noverat enim postquam angelus ipsi revelaverat.

¹ Hæc, *sub cælo*, desunt in Savil., et in uno Codice.
² Savil. et unus, *excitat*, pro, *deprimit*, minus recte : nam ex diametro oppositam sententiam efficit.

que id semel, et bis, et tertio fecisset (*Matth.* 4. 5. 6). Et ideo dixit Joanni eum revelare incipienti: *Sine modo* (*Id.* 3. 13); hoc est, Tace nunc; neque enim tempus est ut reveletur arcanum carnis susceptæ consilium; volo adhuc latere diabolum: tace ergo, inquit *Ita enim nos decet*. Et cum a monte descendisset, præcepit, ut ipsum esse Christum nemini dicerent (*Id.* 17. 9). Tunc enim venit ut pastor qui querebat errantem ovem et qui repugnantem feram venari volebat: et ideo seipsum adumbrabat. Sicut enim medicus non sese protinus aegroto terribilem exhibet, ita nec ipse in principio se voluit manifestare, sed paulatim et sensim. Hunc itaque ejus adventum, qui fuit absque strepitu, significans hic ipse propheta, dicit postea: *Descendet tamquam pluvia in vellus, et tamquam stilla quæ distillat super terram* (*Psal.* 71. 6). Neque enim venit strepitum edens, non turbans ac tumultuans, non terram movens, non fulgura emittens, non cælum concutiens, non angelorum turmas immittens, non medium firmamentum disruptens, et ita super nubes descendens; sed absque strepitu per uterum Virginis, cum ea novem mensibus illum tulisset, tamquam fabri filius in præsepi paritur, in vilibus fasciis insidiis appetitur, fugit cum matre in Ægyptum. Deinde post mortem ejus qui maxima scelera admiserat, tunc revertitur, et huc illuc circumiens, habitu semper erat ut unus ex plebe, et erat illi vestis vilis, et mensa vilior; perpetuus incessus, et ita perpetuus, ut ex itinere etiam defatigaretur. Verum non tunc sic veniet, sed adeo manifeste, ut ne ullo quidem opus habeat, qui ejus adventum annuntiet. Propterea ipse quoque suam claritatem significans, dicebat: *Si audieritis esse in penetralibus, nolite intrare: si in deserto, nolite exire. Sicut enim fulgur exit ab oriente et relucet usque ad occidentem: ita erit adventus Filii hominis* (*Matth.* 24. 26. 27), ipse seipsum ostendens, et prædicans. Nam hoc etiam in fulgure evenit, nec opus habemus aliquo qui annuntiet, sed simul atque apparuit, simul omnibus cognitum fuit. Ita etiam dicit Paulus: *Quoniam ipse Dominus in jussu, in voce archangeli, in extrema tuba descendet de cælo* (*1. Thess.* 4. 15). Ita etiam propheta vidit cum ferri super nubes, et fluvium ante eum trahi et tribunal terribile, et reddendas vite rationes quæ vitari non possunt. Tunc enim, tunc iudicio et sententia opus est: et ideo non amplius ut medicus, sed ut iudex apparet. Daniel itaque et thronum ejus videt, et fluvium qui ante tribunal trahitur, et omnia illi ignita ostenduntur, currus et rotæ (*Dan.* 7. 9. 10). Sed non in principio, nec quando in primo adventu venit¹, tale quid ostendit, non ignem, non fluvium, non aliquid aliud ejusmodi; sed præsepe, diversorium, tugurium, et inopem matrem. Quamquam alioqui ex hoc ostendit eum esse a conversione et mutatione alienum. Quoniam enim dixit cum qui sedebat super thronum, habuisse capillum candidum ut lanam, et vestem sicut nivem:

¹ Savil. et Colb. sequuti, verbum, venit, interposuimus, quod deest in Reg. Morel. et Montef.

ne pilos vestemve existimares, sed splendorem ac puritatem, ignem ubique esse dicit: *Ignis in conspectu ejus exardescet, et in circuitu ejus tempestas valida* (*Dan.* 7. 9). Ita etiam hic simul eum esse mutationi et conversioni minime obnoxium, lucidamque et inaccessum ostendit per has similitudines. Neque vero sistit ad ignem usque, sed volens ostendere vehementiam supplicii, subjungit dicens: *Tempestas valida*. Est autem *καταιγίς*, vel intolerabilis massa niyis, quæ in quodvis inciderit pertrahit et evertit, vel vehemens ventorum impetus, qui idipsum efficit, et est iis quæ occurrunt intolerabilis. Volens igitur ostendere illud supplicium esse intolerabile, adduxit has similitudines. 4. *Advocabit cælum desursum, et terram, discernere populum suum*. Rursus meminit elementorum, per quæ bona innumerabilia ad genus hominum pervenerunt, non solum ad vitam et constitutionem corporis, sed etiam ad Dei cognitionem. Pulchritudines enim, et magnitudines, et rationes situum, et substantiæ, ex quibus constant hæc elementa, et quæ ex eis fiunt, ac quæ generaliter omni tempore, vel sæpe sigillatim eveniunt, hæc omnia corpora alunt et constituunt, et ad Opificis cognitionem deducunt. Et ideo dixit Paulus: *Invisibilia ejus ex creatura mundi operibus intellecta perspiciuntur, æternaque ejus potestas ac divinitas* (*Rom.* 1. 20). Et rursus, *Quia enim in sapientia Dei non cognovit mundus per sapientiam Deum* (*1. Cor.* 1. 21), hoc est, per sapientiam, quæ cernitur in creaturis, ut quæ non sit parva, sed vel maxima et clarissima doctrina. Ac quæ quotidie quidem per eum fiunt, etiamsi videantur fieri naturæ consequentia, ipsa tamen eam Opificem prædicant. Opifex enim est naturæ Dominus.

3. Ne mireris autem si ad Judæos dirigat orationem, de generali iudicio disserens. Ita enim Paulus quoque dicit: *Ira et indignatio, tribulatio et angustia super omnem animam hominis operantis malum, Judæi primum et Græci* (*Rom.* 2. 8. 9). Et rursus: *Quicumque sine lege peccarunt, sine lege et peribunt: et quicumque in lege peccarunt, per legem judicabuntur* (*Ibid.* v. 12). 5. *Congregate illi sanctos ejus, qui ordinant testamentum ejus super sacrificia*. Cur quos est accusaturus, et quos condemnaturus, sanctos hoc loco appellat? Accusationem augens, et honorem adjiciens, ad majorem significationem supplicii. Ita etiam nos quoque cum videntur aliquos peccasse, et volumus eos vehementius insectari, cum eorum dignitatibus eos vocamus, ut graviolem reddamus accusationem, dicentes: *Voca diaconum, vel presbyterum*. Quoniam ergo hi quoque appellabantur regale sacerdotium, et populus peculiaris, et eo nomine sibi valde placebant: ex eo ipso contexit criminum magnitudinem. *Qui ordinant testamentum ejus super sacrificia*. Quoniam cum mala innumerabilia auderent, et tot in se vitiorum genera susciperent, rapientes, in bona aliorum per avaritiam invadentes, occidentes, adulterantes, sanguinem sanguine miscentes, existimabant præclare se gerere, et legem ac testamentum adimplere, si

Θεοῦ, καὶ ἄπαξ, καὶ δις, καὶ τρίτον τοῦτο ἐποίει. Διὸ καὶ τῷ Ἰωάννῃ ἔλεγεν ἀρξαμένῳ αὐτὸν ἐκκαλύπτειν· Ἄφες ἄρτι· τουτέστι, Σίγα νῦν· οὐδέπω γὰρ καιρὸς τοῦ ἐκκαλυφθῆναι τὸ ἀπόρρητον τῆς οἰκονομίας· ἐτι λανθάνειν τὸν διάβολον βούλομαι· σίγα τοίνυν, φησίν· Οὕτω γὰρ πρόβρον ἐστὶν ἡμῖν. Καὶ κατελθὼν ἀπὸ τοῦ θρους, ἐνετείλατο ἵνα μηδενὶ εἰπωσιν, ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ Χριστός. Τότε γὰρ ὡς ποιμὴν ἦλθε ζητῶν τὸ πεπλανημένον πρόβατον, καὶ τὴν ἀφηνιῶσαν ἄγρην θηρεῦσαι βουλόμενος· διὸ καὶ συνεσκίαζεν ἑαυτόν. Καὶ γὰρ ὡς περὶ ἰατρὸς οὐκ εὐθέως φθερὸς τῷ κάμνοντι γίνεται, οὕτω δὴ καὶ αὐτὸς ἐκ προοιμίων οὐκ ἠβουλήθη δῆλόν ἑαυτὸν ποιῆσαι, ἀλλ' ἠρέμα καὶ κατὰ μικρόν. Διὸ τὴν ἀφορητὴ ταύτην αὐτοῦ γινομένην παρουσίαν δηλῶν ὁ αὐτὸς οὗτος προφήτης λέγει προῦόν· *Καταθήσεται ὡς ὑετὸς ἐπὶ πόκον, καὶ ὡσεὶ σταγῶν σταζούσα ἐπὶ τὴν γῆν.* Οὐδὲ γὰρ κτυπῶν ἦλθεν, οὐ ταραττων, οὐ κλονῶν τὴν γῆν, οὐκ ἀστραπᾶς ἀφιεὶς, οὐ τινάσσων τὴν οὐρανὸν, οὐ δῆμους ἀγγέλων ἐπιφερόμενος, οὐ μέσον τὸ στερέωμα διαβρῆγγυς, καὶ οὕτω καταβαίνων ἐπὶ τῶν νεφελῶν· ἀλλ' ἀφορητὴ διὰ μήτρας παρθενικῆς, ἐννεαμηνιαίῳ [226] κυφορούμενος χρόνῳ, ὡς τέκτονος υἱὸς ἐν φάτνῃ τίκτεται, ἐν σπαργάνοις εὐτελέσιν ἐπιδουλεύεται, φεύγει μετὰ τῆς μητρὸς εἰς Αἴγυπτον. Εἶτα μετὰ τελευτὴν τοῦ τοιαῦτα παρανομήσαντος, τότε ἐπάνεισι, καὶ περιπολῶν διετέλει ὡς εἰς τῶν πολλῶν κατὰ τὸ σχῆμα, καὶ ἱμάτιον εὐτελὲς ἦν αὐτῷ, καὶ τράπεζα εὐτελεστέρα, καὶ βᾶδισις διηνεκῆς, καὶ οὕτω διηνεκῆς, ὡς καὶ κόπον ἀπὸ τῆς βαδίσεως γίνεσθαι. Ἄλλ' οὐ τότε οὕτως ἤξει, ἀλλ' οὕτω φανερώς, ὡς μηδὲ χρεῖαν ἔχειν τοῦ προαγγέλλοντος αὐτοῦ τὴν παρουσίαν. Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς δηλῶν αὐτοῦ τὸ περιφανὲς ἔλεγεν· *Ἐὰν ἀκούσητε, ὅτι Ἰδοὺ ἐν τοῖς ταμείοις, μὴ εἰσεέλθητε· ὅτι Ἐν τῇ ἐρήμῳ^a, μὴ ἐξέλθητε.* Ὡς περὶ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἐκπορεύεται ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου, καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν· οὕτως ἐστὶ ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὴ ἑαυτὴν δεικνύουσα καὶ ἀνακηρύττουσα. Καὶ γὰρ ἐπὶ τῆς ἀστραπῆς τοῦτο συμβαίνει, καὶ οὐ δεόμεθα τοῦ ἀπαγγέλλοντος, ἀλλ' ὁμοῦ τε ἐφάνη, καὶ γνωρίμη πᾶσι γέγονε, καὶ κατὰ ταύτῃν πᾶσιν. Οὕτω καὶ ὁ Παῦλος φησιν· *Ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι καταθήσεται ἀπ' οὐρανοῦ.* Καὶ ὁ προφήτης δὲ οὕτως αὐτὸν ἐώρα ἐπὶ τῶν νεφελῶν φερόμενον, καὶ ποταμὸν ἔμπροσθεν συρόμενον, καὶ τὸ βῆμα τὸ φοβερόν, καὶ τὰς εὐθύναις τὰς ἀπαραιτήτους. Τότε γὰρ, τότε δικαστηρίου καιρὸς καὶ κρίσεως· διόπερ οὐκέτι ὡς ἰατρὸς, ἀλλ' ὡς δικαστὴς φαίνεται. Ὁ γοῦν Δανιὴλ καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ βλέπει, καὶ τὸν ποταμὸν πρὸ τοῦ βήματος ἐλκόμενον, καὶ πάντα ἀπὸ πυρὸς αὐτῷ δείκνυται, τὸ ἄρμα, οἱ τροχοί. Ἄλλ' οὐχ ὅτε παρὰ τὴν ἀρχὴν καὶ ἐν τῇ πρώτῃ παρουσίᾳ παρεγένετο^b, ἔδειξέ τι τοιοῦτον, οὐ πῦρ, οὐ ποταμὸν, οὐκ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδέν· ἀλλὰ φάτνη καὶ καταγώγιον, καὶ καλύβη, καὶ μήτηρ πενιχρά. Ἄλλως δὲ καὶ τὸ ἄτρεπτον αὐτοῦ δείκνυσιν ἐντεῦθεν καὶ ἀναλλοίωτον. Ἐπειδὴ γὰρ ἔφησε τὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενον τρίχα ἔχειν λευκὴν ὡσεὶ ἔριον, καὶ ἱμάτιον ὡς χιόνα, ἵνα μὴ τρίχας νομίσης, μήτε ἱμάτιον, ἀλλὰ τὸ καθαρὸν καὶ τὸ διαυγὲς πῦρ πανταχοῦ εἶναι, λέγει·

^a Sic mss. recte. Morel. et Reg. μὴ εἰσελθῆτε. εἰς ἀκούσητε ὅτι ἐν τῇ ἐρήμῳ.

^b Deest παρεγένετο in Reg., Morel. et Montf. E Savil. et Collib. suppletimus. Edit.

Πῦρ ἐνώπιον αὐτοῦ καυθήσεται, καὶ κύκλω αὐτοῦ καταγιγῆσφοδρά. Οὕτω καὶ οὗτος ὁμοῦ τε τὸ ἀναλλοίωτον, καὶ ἄτρεπτον, καὶ φωτεινὸν, καὶ ἀπρόσιτον διὰ τούτων ἐνδείκνυται τῶν εἰκόνων. Καὶ οὐχ ἴσῃται μέχρι τοῦ πυρὸς, ἀλλὰ τὸ σφοδρὸν τῆς τιμωρίας παραστήσαι βουλόμενος, ἐπάγει λέγων· *Καταιγὶς σφοδρά.* Καταιγὶς δὲ λέγεται ἡ βῶλος χιόνος ἀφόρητος τὸ ἐμπίπτον ἅπαν παρασύρουσα καὶ καταστρέφουσα, ἡ βραγδαία πνευμάτων ῥύμη τὸ αὐτὸ δὴ ἐργαζομένη, καὶ ἀφόρητος οὕσα τοῖς ἐντυγχάνουσι. Δείξει τοίνυν βουλόμενος τὸ ἀφόρητον τῆς κολάσεως ἐκείνης, ταύτας παρήγαγε τὰς εἰκόνας. *Προσκαλέσεται τὸν οὐρανὸν ἄνω, καὶ τὴν γῆν, τοῦ διακρίναι τὸν λαὸν αὐτοῦ.* Πάλιν τῶν στοιχείων μέμνηται, δι' ὧν τὰ μυρία γέγονεν ἀγαθὰ τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, οὐ μόνον πρὸς τὴν τοῦ σώματος ζωὴν καὶ συγκρότησιν, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς θεογνωσίας τὴν ὑπόθεσιν. Τὰ τε γὰρ κάλλη καὶ τὰ μεγέθη, καὶ οἱ τρόποι τῶν θέσεων, καὶ αἱ οὐσίαι, ἐξ ὧν ταυτὶ συνέστηκε τὰ στοιχεῖα, [227] καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν γενόμενα, τὰ τε καθολικῶς διὰ παντὸς τοῦ χρόνου, τὰ τε ἰδικῶς πολλάκις συμβαίνοντα, ἅπαντα ταῦτα καὶ τὰ σώματα τρέφει καὶ συγκροτεῖ, καὶ πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ ποιήσαντος χειραγωγεῖ. Διὸ καὶ Παῦλος ἔλεγε· *Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοεῖ μεθὰ καθορᾶται, ἢ τε ἀίδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης.* Καὶ πάλιν· *Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν, τουτέστι, διὰ τῆς σοφίας τῆς ἐν τοῖς κτίσμασι φαινομένης, ὡς οὐ μικρᾶς, ἀλλὰ καὶ σφόδρα μεγίστης καὶ σαφεστάτης οὐσης διδασκαλίας.* Καὶ τὰ καθ' ἡμέραν δὲ δι' αὐτῶν γινόμενα, εἰ καὶ κατὰ φύσεως ἀκολουθίαν γίνεσθαι δοκεῖ, ἀλλ' οὖν καὶ αὐτὰ τὸν Δημιουργὸν ἀνακηρύττει. Καὶ γὰρ τῆς φύσεως Δεσπότης ὁ Δημιουργός.

γ'. Μὴ θαυμάσης δὲ, εἰ πρὸς Ἰουδαίους ἀποτείνει τὸν λόγον, περὶ τῆς καθόλου κρίσεως διαλεγόμενος. Οὕτω γὰρ καὶ Παῦλος φησὶ· *Θυμὸς καὶ ὄργη, θλίψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακόν, Ἰουδαίου τε πρώτον καὶ Ἕλληνο.* Καὶ πάλιν· *Ὅσοι γὰρ ἀνόμως ἠμαρτον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται· καὶ ὅσοι ἐν νόμῳ ἠμαρτον, διὰ νόμον κριθήσονται. Συναγάγετε οὖν τούτους ὁσίους αὐτοῦ, τοὺς διατιθεμένους τὴν διαθήκην αὐτοῦ ἐπὶ θυσίαις.* Τί δήποτε, ὧν μέλλει κατηγορεῖν, καὶ οὐς μέλλει καταδικάζειν, ὁσίους ἐνταῦθα καλεῖ; Τὴν κατηγορίαν αὐξῶν, καὶ γνώρισμα μεῖζον^c τῆ τιμωρίας τιθεὶς τὴν τιμὴν. Οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐπειδὴν ἰδωμέν τινὰς πεπλημμεληκότας, καὶ βουλώμεθα αὐτῶν σφοδρότερον καθάψασθαι, μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν αὐτοῦ καλοῦμεν, ὥστε βαρυτέραν ἐργάσασθαι τὴν κατηγορίαν, λέγοντες· *Κάλεσον τὸν διάκονον, ἢ τὸν πρεσβύτερον.* Ἐπεὶ οὖν καὶ οὗτοι βασιλείαν ἱεράτευμα καὶ λαὸς περιούσιος ἐχρημάτιζον, καὶ μέγα ἐπὶ τούτῳ ἐφρόνουν· καὶ ἐντεῦθεν ὑφαίνει τῶν ἐγκλημάτων τὸ μέγεθος. *Τοὺς διατιθεμένους τὴν διαθήκην αὐτοῦ ἐπὶ θυσίαις.* Ἐπειδὴ μυρία τολμῶντες κακὰ, καὶ τσαῦτα κακίας μεταχειρίζοντες εἶδη, ἀρπάζοντες, πλεονεκτοῦντες, φονεύοντες, μοιχεύοντες, αἵματα ἐφ' αἵμασι ἀναμιγνύοντες^d, ἐνόμιζον μεγάλην κατορθοῦν, καὶ τὸν νόμον πληροῦν καὶ τὴν διαθήκην, εἰ πρόβατα θύσαιεν καὶ μόσχους, οὐκ ἐπιγινώσκοντες.

^c Cod. 653 καὶ ἐφόδιον μεῖζον· quam lectionem parum abest quin amplectar; ita quadrat ad hunc locum.

^d Alii μιγνύοντες.

αὐτοῖς ἐντεῦθεν, καὶ κωμωδῶν αὐτούς φησι· Τοὺς διατιθεμένους τὴν διαθήκην αὐτοῦ ἐπὶ θυσίαις· τουτέστι, τοὺς νομίζοντας αὐτοῖς ἀρκεῖν εἰς σωτηρίαν τὸ καταθύειν ἀλόγων σώματα. Καὶ ἀναγγελοῦσιν οἱ οὐρανοὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. Πάλιν ἐνταῦθα τὸ διαλάμπον αὐτοῦ τῆς δικαιοσύνης, τὸ φαιδρὸν, τὸ σαφές, τὸ ἀναντιρρήτον, τὸ ὁμολογημένον δεῖξαι βουλόμενος, εἰσάγει τὰ ἀνάσθητα στοιχεῖα, ἀνακηρύττοντα αὐτὴν κατὰ τὸ αὐτὸ σχῆμα, ὅπερ ἔμπροσθεν ἔλεγεν· "Ὅτι ὁ Θεὸς κριτὴς ἐστὶ. Τὰ δίκαια ὀρίζων ἐκάστῳ, φησὶν. Οὐδὲ γὰρ ἀπλῶς τὸ κρίνειν ἐνταῦθα τέθεικεν, ἀλλ' ἵνα δηλώσῃ, ὅτι καὶ δίκαιός ἐστι, καὶ ἑτέροις τοῦτο παρέχει. Ἐπὶ γὰρ τοῦ Θεοῦ τὸ, Κριτὴς, ἀντὶ τοῦ, δίκαιος, εἰληπται, καθὰ καὶ Παῦλος αὐτὸ τέθεικε λέγων· Ἐπεὶ πῶς κρινεῖ ὁ Θεὸς τὸν κόσμον; Τοῦτο [228] γὰρ μάλιστα κρίσις, τοῦτο μάλιστα κριτής, οὐ τὸ ψηφίσασθαι ἀπλῶς, ἀλλὰ τὸ δικαίως ψηφίσασθαι. Κριθήσονται δὲ Ἰουδαῖοι, καὶ οἱ τότε, καὶ οἱ μετὰ ταῦτα παρανομήσαντες ἐπὶ τῆς Καινῆς· ἐκεῖνοι μὲν τὴν φύσιν καὶ τὸν νόμον κατήγηγον ἔχοντες, οὗτοι δὲ μετὰ τούτων καὶ τὰ παρὰ τοῦ Χριστοῦ γεγενημένα εἰς αὐτούς. Τί γὰρ καὶ ἔχοιεν ἂν εἰπεῖν, ἢ ποῖαν προβαλέσθαι αἰτίαν, δι' ἣν οὐκ ἐπίστευσαν; Ἀλλὰ προσέχετε τοῖς λεγομένοις, παρακαλῶ, ἵνα δύνησθε τοὺς ἀντιλέγοντας ἐπιστομίζειν. Πέλτιον γὰρ αὐτοὺς παρ' ἡμῶν ἠττηθέντας νῦν διορθωθῆναι, ἢ νομίζοντας νικᾶν ἀπελθεῖν ἐκεῖ, καὶ κατακριθῆναι παρὰ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης δικαστοῦ. Τί τοίνυν ἂν ἔχοιεν εἰπεῖν Ἰουδαῖοι, τίνος ἕνεκεν ἀνείλον τὸν Χριστόν; τί μικρὸν ἢ μέγα ἐγκαλεῖν ἔχοντες; "Ὅτι ἐποίησεν ἑαυτὸν Θεὸν, φησί. Καὶ μὴν οὐ ταῦτα ἦν τὰ ῥήματα ἐν τῷ καιρῷ τοῦ σταυροῦ, ἀλλ' ἕτερά τινα. Οὐ γὰρ ἔλεγον, "Ὁ ποιῶν ἑαυτὸν Θεὸν, ἀλλ', "Ὁ ποιῶν ἑαυτὸν βασιλέα, οὐκ ἐστὶ φίλος τοῦ Καίσαρος. Καίτοι γε πολλάκις ἠθέλησαν αὐτὸν βασιλέα χειροτονῆσαι, καὶ ἔφυγεν. Ἀλλὰ πρὸ τούτου, φησὶν, ἕνεκάλουν, ὅτι ἐποίησεν ἑαυτὸν Θεόν. Καὶ τί τοῦτο; Εἰ μὲν γὰρ ψευδῶς καὶ ἀδίκως, καὶ οὐκ ὢν, λόγον τὸ ἐγκλημα εἶχε· εἰ δὲ δικαίως, προσκυνεῖσθαι αὐτὸν ἔχρην, οὐ σταυροῦσθαι. "Ἰδωμεν τοίνυν εἰ μὴ Θεὸς ὢν ἦντως^α, ἐποίησεν ἑαυτὸν Θεόν, τουτέστιν, ἐδείκνυ καὶ ἐπέφαινε. Πόθεν οὖν βούλει μαθεῖν; ἀπὸ τῶν τότε; ἀπὸ τῶν νῦν; ἀπὸ τῶν παρὰ τὸν τέκνον; Τίς οὖν ὑπὸ παρθένου ποτὲ ἐτέχθη; τίς δὲ ἀστέρα ἐδειξε τοιοῦτον; τίς δὲ μάγους τσαυτὴν ὁδὸν ἤγαγεν, οὐκ ἀνάγκη καὶ βία, ἀλλὰ πειθοῖ καὶ ἀποκαλύψει; Ὁρᾷς τὴν κτίσιν ἅπασαν ἐπιγνοῦσαν τὸν Δεσπότην; Ἡ φύσις πρώτη παραχωρεῖ, καὶ οὐκ ἀντιλέγει, οὐδὲ ἀντίσταται λέγουσα· Οὐ λόφον τὰς ὠδῖνας· οὐκ ἔμαθον ἐκ μήτρας παρθενικῆς παιδίον προφέρειν· οὐκ οἶδα γάμου χωρὶς μητέρα ποιεῖν· ἀλλ' ἐξέστη καὶ παρεχώρησε τῶν οἰκείων ὄρων· τὸν γὰρ αὐτῆς ἐπέγνω Δεσπότην. Τεχθέντος πάλιν, ἄγγελοι παρεγένοντο, τὸν ἐν οὐρανοῖς ἐπὶ γῆς μηνύοντες, καὶ οὐρανὸς ἐγένετο ἡ γῆ, ἅτε τοῦ βασιλέως ἐνταῦθα ἦντος, καὶ Μάγοι προσεκύουν, ἐκ τσαυτοῦ διαστήματος ἀφικόμενοι· καὶ τὸ μὲν παιδίον ἐπὶ φάτνης ἔκειτο ἐν Παλαιστίνῃ, οἱ δὲ ἀπὸ τῆς βαρβάρου χώρας τσαυτὴν τιμὴν καὶ θεραπείαν προσήγον, ὅσπην εἰκὸς Θεῷ προσάγειν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἴσως οὐ παραδέξονται, ἕτερα δὲ ἐπιζητήσουσι σημεῖα, τὰ κατὰ τὴν παρούσαν γενεάν. Ἀλλ' οὐδὲ τούτων ἀπορήσομεν. Τοιοῦτον γὰρ ἡ ἀλήθεια·

περιβρεῖται τοῖς δικαιοφύμοις. Μάλιστα μὲν γὰρ οὐδὲ ἐνταῦθα ἔχουσι τινα ἀντιλογίας σκιάν εἰπεῖν. Εἰ γὰρ καὶ μὴ παρῆς, ὅτε ἐκ παρθένου ἐτίκτετο, τῷ προφήτῃ πιστεύειν ἔδει τῷ λέγοντι· Ἴδου ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται υἱόν· καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ. Εἰ μὴ παρῆς, ὅτε σάρκα [229] περιειμένον περιεπόλει τὴν γῆν, καὶ συνανεστρέφετο τοῖς δούλοις ὁ Δεσπότης, ἐντυχε τῷ Ἰερεμίᾳ, κάκεῖνός σοι διαλέξεταί οὕτω λέγων· Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν· οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. Ἐξεῦρε πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη.

δ'. Καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων δὲ ἐπάντων ὄψει τοὺς προφήτας, ὧν τὰ βιβλία εἰκὴ μέχρι σήμερον περιστρέφεις καὶ ἐνοχλεῖς, ταύτης ἕνεκεν τῆς ὑποθέσεως σαφῶς ἀνακηρύττοντας ἅπαντα. Ἀλλ' οἱ μὲν πρὸς τούτους ἀγῶνες καὶ εἰρηναῖοι πολλάκις ἡμῖν, καὶ ῥηθήσονται· τέως δὲ τῶν προκειμένων ἐχώμεθα^β. Καὶ ἀναγγελοῦσιν οἱ οὐρανοὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς κριτὴς ἐστίν. Ἐνταῦθά μοι τὴν δικαιοσύνην λέγειν δοκεῖ, τὴν πολλὴν αὐτοῦ κηδεμονίαν, τὴν φιλανθρωπίαν τὴν εἰς αὐτοὺς ἐκείνους, τὴν εἰς πάντας ἀνθρώπους παλυσειδῆ τινα οἰκονομίαν καὶ πολύτροπον, τὴν διὰ τῆς κτίσεως, τὴν διὰ τοῦ νόμου, τὴν διὰ τῆς χάριτος, τὴν διὰ τῶν ὀρωμένων, τὴν διὰ τῶν ἀοράτων, τὴν διὰ τῶν προφητιῶν, τὴν διὰ τῶν ἀγγέλων, τὴν διὰ τῶν ἀποστόλων, τὴν διὰ τῶν κολάσεων, τὴν διὰ τῶν εὐεργεσιῶν, τὴν διὰ τῶν ἀπειλῶν, τὴν διὰ τῶν ἐπαγγελιῶν, τὴν διὰ τῆς τάξεως τῆς κατὰ τὸν χρόνον. "Ἀκουσον, λαός μου, καὶ λαλήσω σοι, Ἰσραὴλ, καὶ διαμαρτύρομαί σοι^γ. "Ὁρα πάλιν ἐπιείκειαν καὶ πραότητα ἐξ αὐτοῦ τοῦ προοιμίου. Ὡς γὰρ ἂν εἰ ἄνθρωπος πρὸς ἄνθρωπον εἴποι θορυβοῦντα καὶ ταραττοντα, Ἐὰν ἀκούης, λαλῶ· εἰ ἀν ἀκούης, ἐρῶ· οὕτω καὶ πρὸς τοὺς δούλους ὁ Δεσπότης, Ἐὰν ἀκούης μου, φησὶν, ἐρῶ. Καὶ γὰρ ἦσαν ῥάθυμοι καὶ ἀναπεπτωκότες, καὶ οὐδὲ ἐπὶ μικρὸν μετὰ ἡσυχίας παρεῖχον τῇ τῶν νόμων ἀναγνώσει τὴν ἀκρόασιν. Καὶ τοῦτο δηλῶν τις προφήτης ἔλεγεν ὁ ἐν Περσίδι διατρίβων· Ἔσομαι αὐτοῖς ὡς φωνὴ ψαλτηρίου ἠδυσφώνου· καὶ συνεχῶς ἔλεγον τοῖς προφῆταις μὴ προφητεύειν, μᾶλλον δὲ καὶ διεκρούοντο^δ αὐτούς, καὶ ἐνοχλεῖσθαι ἔδόνκουν. Καὶ βασιλεὺς τοῦτο φαίνεται ἀπειλῶν προφήτῃ τινὶ καὶ προστάσεων, ὥστε μὴ ὀχλαγωγεῖν. Ὁ Θεὸς ὁ Θεὸς σου εἰμὶ ἐγώ. Οὐχ ἀπλῶς ὁ διπλασιασμὸς κεῖται, ἀλλὰ ἐπεὶ πρὸς ἀναίσθητους ἐλάλει, καὶ πεπωρωμένους, καὶ κεκωφωμένους, τὸν περὶ τῆς δεσποτείας αὐτοῦ κινεῖ λόγον, ἀρχὴν ἀρίστην τῇ μετὰ ταῦτα διηγήσει διδοὺς ἐντεῦθεν, καὶ δεικνύς ὅτι ὀφείλουσιν αὐτῷ τὴν ἐλευθερίαν, καὶ χρέος ἂν εἶεν δίκαιοι καταθεῖναι ὡς Δεσπότη δούλοι, ὡς Δημιουργῷ ἔργα, ὡς τὰ μέγιστα εὐεργετηθέντες, καὶ τσαυτὴν τιμηθέντες τιμὴν. Οὐκ ἐπὶ ταῖς θυσίαις

^β Alii τῶν ἐχομένων ἀψώμεθα, et sic Morel. habuit. Savil. et reliqui ut in textu.

^γ Hęc. Ἰσραὴλ, καὶ διαμαρτύρομαί σοι, deeran in edit. Morel. et Savil. Sed habentur in mss.

^δ Sic mss. et Savil.; Morel. vero προφητεύειν, ἀλλὰ διεκρούοντο

^α Morel. male οὕτως.

oves et vitulos sacrificarent : ideo probra illis ingerens, eosque irridens dicit, *Qui ordinant testamentum ejus super sacrificia* : hoc est, qui ad salutem sufficere existimant, si corpora brutorum sacrificent. 6. *Et annuntiabunt cæli justitiam ejus*. Volens hic rursus ostendere ejus justitiam esse claram, nitidam, apertam, cui contradici non possit, et quæ in confesso sit, introducit elementa insensibilia eam prædicantia, eadem, quam prius dixit, figura. *Quoniam Deus judex est*. Jus, inquit, unicuique definiens. Neque enim hic temere posuit, illud, judicare, sed ut ostenderet eum etiam esse justum, et aliis reddere quod justum est. In Deo enim illud, *Judex*, pro justo sumptum est, quemadmodum Paulus id quoque posuit dicens : *Nam quomodo judicabit Deus mundum (Rom. 3. 6)*? Hoc est enim maxime judicium, hoc est maxime esse judicem, non solum ferre sententiam, sed eam juste ferre. Judicabuntur autem Judæi, et qui tunc erant, et qui postea in Novo Testamento¹ se inique gesserunt : illi et naturam et legem habentes accusatricem; hi autem præter illa, etiam ea quæ illorum gratia Christus fecit. Quid enim poterunt dicere, vel quam causam afferre, quare non crediderint? Sed ea, quæso, quæ dicuntur attendite, ut possitis ora eorum qui contradicunt obstruere. Satius est enim eos a nobis victos nunc corrigi, quam se vincere putantes illuc abire et condemnari a communi Judice orbis terræ. Quid ergo poterunt dicere Judæi, quamobrem Christum interfecerint? quodnam parvum vel magnum crimen ei possunt objicere? Quod se Deum faciebat (*Joan. 10. 33*), inquit. Atqui non erant hæc verba quo tempore crucifixus est, sed quædam alia. Non enim dicebant : *Qui facit seipsum Deum*, sed, *Qui facit seipsum regem, non est amicus Cæsaris (Id. 19. 12)*. Atqui voluerant eum sæpe regem eligere, et aufugit. Sed antea, inquit, ei crimini dabant quod se Deum fecisset. Quid hoc ad rem? Si enim falso et injuria, et cum vere non esset, juste fuit crimen intentatum : si autem juste, cum adorasse, non crucifixisse oportuit. Videamus ergo numquid, cum non esset vere Deus, Deum seipsum faceret, hoc est, ostenderet et demonstraret. Undenam ergo vis hoc cognoscere? ab iis quæ tunc facta sunt, an ab iis quæ nunc fiunt? ab iis quæ in parto facta sunt? Quis unquam natus est ex virgine? quis talem stellam ostendit? quis autem magos tanto duxit itinere, non vi aut necessitate, sed suasionem ac revelationem (*Matth. 2. 1*)? Vides universam creaturam Dominum cognoscentem? Prima cedit natura, nec potest repugnare, nec contradicere, dicens : Partum non expedio : non didici ex utero virginis infantem in lucem producere : non novi matrem facere absque conjugio ; sed suis excessit limitibus : Dominum enim suam cognoverat. Jam autem nato angeli adfuerunt, cum qui est in cælis, esse in terra significantes (*Luc. 2. 9. seqq.*) : et cælum terra facta est, utpote cum rex hic esset : et magi adorarunt, qui ex tam remotis locis venerant : et

¹ Illud, in novo Testamento (ἐν τῇς Κεινής), deest in Morel. ; sed in aliis legitur.

infans quidem in Palestina jacebat in præsepi, illi vero ex barbara regione tantum honorem tantumque cultum offerebant, quantum æquum erat Deo offerri (*Matth. 2. 11*). At hæc quidem fortasse non admittent, sed alia signa quærent in præsentem generationem. Sed ne hæc quidem nobis deficient. Talis enim res est veritas : abundat justis rationibus quibus suam causam tueatur. Nam hic maxime ne ullam quidem possunt umbram afferre contradictionis. Etsi enim non aderas, quando nascebatur ex Virgine, oportebat tamen credere prophetæ dicenti : *Ecce virgo in utero concipiet, et pariet filium : et vocabunt nomen ejus Emmanuel (Isai. 7. 14)*. Si non aderas, quando carne tectus terram obibat, et simul cum servis versabatur Dominus, lege Jeremiam, et ille tecum loquetur sic dicens : *Hic est Deus noster : non reputabitur alius præter ipsum. Invenit omnem viam scientiæ, et dedit eam Jacob puero suo, et Israeli dilecto suo. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est (Baruch 3. 36-38)*.

4. In aliis quoque omnibus videbis prophetas, quorum libros hac de causa in hodiernum usque diem frustra versas et agitas, hæc omnia aperte prædicare. Sed ejusmodi quidem certamina sæpe adversus eos a nobis dicenda suscepta sunt, et sæpe suscipiuntur : nunc autem quæ sunt suscepta prosequamur. *Et annuntiabunt cæli justitiam ejus, quoniam Deus judex est*. Hic mihi videtur dicere justitiam, maximam ejus curam et summam in eos ipsos benignitatem, multiplicem, variam ac multiformem in homines providentiam, per creationem, per legem, per gratiam, per ea quæ sub visum cadunt, et quæ non cadunt, per prophetas, per angelos, per apostolos, per supplicia, per beneficia, per minas, per promissa, per ordinem temporis. 7. *Audi, populus meus, et loquar tibi, Israel, et testificabor tibi*¹. Vide rursus benignitatem et mansuetudinem ex ipso procemio. Perinde enim ac si homo quispiam homini tumultuanti et turbas excitanti diceret : Si audias, loquar ; Si attendas, dicam : ita etiam servis Dominus : Si me audieris, inquit, dicam. Erant enim pigri ac negligentes, et ne tantillum quidem legum lectioni quiete præbebant aures. Id autem significans quispiam propheta, qui tunc erat in Perside, dicebat : *Ero eis tamquam vox psalterii dulce canentis (Ezech. 33. 32)*. Sæpe item dicebant prophetis ne prophetarent (*5. Reg. 19. 10*), imo eos repellebant, atque ii urgeri videbantur (*Zach. 7. 11*). Ita etiam videtur rex minari et præcipere alicui prophetæ, ne populum convocet (*Amos 7. 15*). *Deus Deus tuus ego sum (Jer. 32. 3)*. Non temere posita est hæc repetitio : sed quoniam iis loquebatur qui erant surdi, stupidi et nullo sensu præditi, loquitur de ejus dominio, mox futuræ narrationis optimam hinc sumens exordium, ostendens eos illi debere libertatem, et æquum esse ut illi solvant debitum, tamquam servi Domino, tamquam opera Opifici, tamquam maximis beneficiis et honoribus affecti. 8. *Non in sacrificiis*

¹ Hæc, *Israel, et testificabor tibi*, deest in Edit. Morel. ; sed habentur in Mss.

tuis arguam te : holocausta autem tua in conspectu meo sunt semper. Ita etiam eos accusant cæteri prophetae, quod potiore virtutis parte contempta, salutis spem in eis reponerent. Ad se enim defendendos hæc erant allaturi : Sacrificamus, holocausta offerimus. Sed non accessi, inquit, de his litigaturus, nec quod hæc contempta essent vos accusaturus. Isaias autem eos insectatur vehementius, dicens : *Quid mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? Plenus sum. Holocaustum arietum, et adipem agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo. Quis enim requisivit hæc de manibus vestris (Isai. 1. 11. 12)?* Atqui permulta dicta sunt de sacrificiis : sed non hæc decernit tamquam hæc præcipue velit, sed ad infirmitatem eorum se demittit. Jeremias quoque dicit : *Cur mihi fers thus ex Saba, et cinamomum ex terra longinqua (Jerem. 6. 20)?* Omnes denique, ut semel dicam, prophetae hoc nihil magni esse dicunt. Quocirca ipse quoque incipiens sic dicit : *Deus Deus tuus ego sum : ex eo ostendens ipso esse indignam hanc colendi rationem.*

Deus ut sit colendus; sacrificia cur Judæis permissa. — Deum enim non fumo, nec nidore, sed per optimum vite institutum, non corporeum, sed in mente situm, colere et honorare oportet. Sed non sic externorum dæmones, imo etiam hæc requirunt, et hoc videtur ostendere quidam poeta apud Græcos,

Τὸ γὰρ λάχομεν γέρας ἡμεῖς.

Hoc enim nos sortiti sumus munus.

(*Iliad.* Δ. v. 49, Ω. v. 70.)

Dens autem noster non sic : illi enim humanum sanguinem sitientes, et eos ad has cædes volentes paulatim pellicere, hæc petebant assidue : ipse autem cum vellet eos paulatim a mactatione brutorum abducere, hac indulgentia usus est, et permisit sacrificia, ut sacrificia tolleret. 9. *Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos.* 10. *Quoniam meæ sunt omnes feræ sylvarum, jumenta in montibus et boves.* 11. *Cognovi omnia volatilia cæli, et pulchritudo agri mecum est.* Vide quomodo paulatim erigit eorum animum, qui in terras defixi erant, excæcatam eorum mentem aperiens, et ostendens se hæc jussisse, nec quod eis egeret, nec lege sanxisse quod ea probaret. Si enim, inquit, ita coli vellem, cum omnem terram quæ sub sole est obtineam, et omnia creaverim, procurarem ut mihi lauta et opipara fierent sacrificia. Deinde eos etiam irridens ac reprehendens, ut magis pungat accusatio, subjunxit : 12. *Si esuriero, non dicam tibi : meus est enim orbis terræ et plenitudo ejus.* Quia enim ipse ea concessit, ut eos paulatim ab eis abduceret; ipsi autem in re adeo vili et abjecta perstiterunt, cum ex ea indulgentia nullum magnum fructum cepissent : propterea crassius et humanius disserens, illic : *Si esuriero, non tibi dicam.* Hoc est, Neque esurio; Deus enim non esuriet, neque defatigabitur; nec si his vellem coli, deessent mihi innumera sacrificia et holocausta. Omnia enim mihi affatim et abunde suppetunt, et cum sim ipse Dominus, mea volo a te accipere, ut hac via et ratione te ad meam amicitiam attraham, et a rerum inanium consuetudine abducam.

5. *Quod sit Deo gratum sacrificium.* — Deinde rursus erigens ad id quod est sublimius, subjunxit : 13. *Numquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo?* Hæc, inquit, ne hominibus quidem jussi facere, sed etiam maximum constitui supplicium iis qui vescuntur sanguine (*Levit. 7. 16. 26. 27*). Quomodo ergo indigerem sanguine, qui servos meos a tali esca abduco? Cum hæc ergo omnia repulisset, et se esse indigna ostendisset, accusationemque permultis deridendi causa dictis respersisset, non hic finem loquendi fecit, sed ostendit alium sacrificii modum, functus hac in re optimi medici officio, ut abducens a rebus inutilibus, ea quæ juvare possint vulneribus applicet. Postquam enim hæc perfecit, dicit : 14. *Immola Deo.* Et quomodo sacrificabo? inquit. Absque sanguine. Hoc enim sacrificium Deo maxime convenit. Et ideo cum dixisset, *Immola Deo*, subjunxit, *Sacrificium laudis* : hoc est, gratiarum actionis, sacrorum hymnorum, gloriæ per bona opera Deo tribuendæ. Quod autem dicit, est ejusmodi : Ita vivas ut Dominus tuus glorificetur. Quod etiam Christus docuit, dicens : *Luceat lux vestra coram hominibus, ut videant bona vestra opera, et glorificent Patrem vestrum qui in cælis est (Matth. 5. 16).* Laus enim nihil aliud est quam laudatio gloria et celebratio. Sit ergo vita tua ejusmodi, ut tuus laudetur ac celebretur Dominus, et perfectum obtulisti sacrificium. Hoc sacrificium Paulus quoque requirit, dicens : *Exhibete membra vestra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem (Rom. 12. 1).* Et rursus hic ipse propheta alibi : *Laudabo nomen Dei mei cum cantico, magnificabo ipsum in laude : et placebit Deo plus quam vitulus juvenis cornua producens et ungulas (Psal. 68. 31. 32).* Ita etiam sacrificavit Job post plagas illas quæ naturam superabant, gratias agens, et hæc verba loquens : *Dominus dedit, Dominus abstulit : sicut Domino placuit, ita factum est : sit nomen Domini benedictum in sæcula. Et redde Altissimo vota tua (Job 1. 21).* Hic dicit supplicationes, suadens ut in oratione assidue perseveremus, et quæ professi fuerimus cum celeritate reddamus. Pulchre autem dixit, *Redde.* Post promissionem enim res efficitur debitum. Sic Anna tradidit filium, ut debitum maximum (*1. Reg. 1. 28*). Tu ergo sive promittas elemosynam, sive vitam pudicam, sive aliquid aliud tale, ad id exsolvendum festina. Si quis autem exacte perpenderit, etsi minime promittatur, virtus tamen ei debetur. Id autem Christus significans, dicebat : *Quæ enim debuimus facere, fecimus (Luc. 17. 10).* Atqui dixit parabolam servi, cui erat minimum imperatum, nempe ut non accumberet, sed transiret et ministraret. Quidam autem quoque dicit : *Ne tardaveris reddere votum tuum (Eccli. 5. 3).* Pollicitus es? Redde, ne forte mors te invadat, et id rescindat. Et quid ad me? inquit : vita enim non erat in mea potestate. Et ideo differre non oportuit, dum cogitas esse incertum exitum, et non esse in tua potestate aut vivere, aut hoc loco excedere. Quod ergo videris pro tua defensione afferre, id plane te arguit. Neque enim mors in causa fuit, quominus redderes, sed tua mora ac dilatio. 15. *Et*

σου ἐλέγξω σε· τὰ δὲ ὀλοκαυτώματά σου ἐνώπιόν μου ἐστὶ διαπαντός. Οὕτω γάρ οἱ λοιποὶ κατηγοροῦσιν αὐτῶν προφήται, ἐπειδὴ τὸ πλεόν τῆς ἀρετῆς παρορῶντες μέρος, ἐν τούτοις τὰς ἐλπίδας τῆς σωτηρίας εἶχον. Καὶ γὰρ εἰς ἀπολογίαν ἔμελλον αὐτὸ προβάλλεσθαι, ὅτι θυσίας σπένδομεν, ὅτι προσφέρομεν ὀλοκαυτώσεις. Ἄλλ' οὐκ ἐπὶ τούτοις εἰσηλθὼν δικασόμενος, φησὶν, οὐδὲ ὑπὲρ τούτων ἐγκαλέσων, ὅτι παρώφθη ταῦτα. Ὁ δὲ Ἡσαΐας καὶ εὐτονιώτερον αὐτῶν καθικνεῖται λέγων· *Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; Πλήρης εἰμι. Ὀλοκαύτωμα [230] κριῶν, καὶ στέαρ ἀρνῶν, καὶ αἷμα ταύρων καὶ τράγων οὐ βούλομαι. Τίς γὰρ ἐξεζήτησε ταῦτα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; Καίτοι πολλοὶ περὶ θυσιῶν εἰσιν εἰρημένοι λόγοι· ἀλλ' οὐ προηγουμένως αὐτοῦ βουλομένου ταῦτα νομοθετεῖ, ἀλλὰ τῇ ἀσθενείᾳ αὐτῶν συγκαταβαίνοντος. Καὶ Ἱερεμίας δὲ φησὶν· *Ἴνα τί μοι λίθανον ἐκ Σαβῶ φέρεις, καὶ κινάμωμον ἐκ γῆς μακρόθεν; Καὶ πάντες δὲ, ὡς εἰπεῖν, οἱ προφῆται οὐδὲν μέγα εἶναι τούτο φασί. Διὸ καὶ αὐτὸς ἀρχόμενος οὕτως ἔφη· Ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου εἰμι ἐγώ· κἀντεῦθεν δηλῶν, ὅτι ἀνάξιος αὐτοῦ τῆς τοιαύτης θεραπείας ὁ τρόπος.**

Καὶ γὰρ τὸν Θεὸν ^a οὐ διὰ καπνοῦ καὶ κνίσσης, ἀλλὰ διὰ πολιτείας ἀρίστης καὶ ἀσωμάτου καὶ νοεῶς θεραπείεσθαι δεῖ. Ἄλλ' οὐχ οἱ δαίμονες τῶν ἐξωθεν οὕτως, ἀλλὰ καὶ ἐπιζητοῦσι ταῦτα. Τοῦτο καὶ τις παρ' Ἑλλησι ποιητῆς φαίνεται δεικνύς ^b, λέγων·

. . . Τὸ γὰρ λάχομεν γέρας ἡμεῖς.

Ἄλλ' οὐχ ὁ Θεὸς ἡμῶν οὕτως. Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ αἰμάτων διψῶντες ἀνθρωπίνων, καὶ κατὰ μικρὸν αὐτοὺς εἰς ταύτας τὰς μαιφονίας ἐνάγειν βουλόμενοι, ταῦτα ἤτουν συνεχῶς· αὐτὸς δὲ καὶ τῆς τῶν ἀλόγων ἀποστήσαι σφαγῆς κατὰ μικρὸν ^c ἐθέλων, ἐχρήσατο τῇ συγκαταβάσει ταύτῃ, καὶ συνεχώρησε θυσίας, ἵνα ἀνέλη θυσίας. Οὐδέξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχους, οὐδέ ἐκ τῶν ποιμνίων σου χιμάρους. *Ἵνα ἐμά ἐστι πάντα τὰ θηρία τοῦ δρυμοῦ ^d, κτήνη ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ βέες. Ἔγνωκα πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὠραιότης ἀγροῦ μετ' ἐμοῦ ἐστίν.* Ὅρα πῶς κατὰ μικρὸν ἀνάγει τῶν χαμαιζήλων τὴν διάνοιαν, διανοίγων αὐτῶν τὴν πεπωρωμένην γνώμην, καὶ δεικνύς ὅτι οὐ δεόμενος ταῦτα ἐπέταξεν, οὐδὲ ἀποδεχόμενος ἐνομοθέτησεν. Εἰ γὰρ ἐβουλόμην οὕτω θεραπεύεσθαι, φησὶ, τὴν ὑφήλιον ^e πᾶσαν ἔχων, καὶ αὐτὸς πάντων γενόμενος δημιουργός, δαψιλεῖς ἂν παρεσκεύασά μοι γενέσθαι θυσίας. Εἶτα καὶ κωμωδῶν αὐτοὺς καὶ διασύρων, ὥστε καὶ πληκτικώτεραν γενέσθαι τὴν κατηγορίαν, ἐπήγαγεν· *Ἐὰν πεινάσω, οὐ μὴ σοι εἶπω· ἐμὴ γὰρ ἐστίν ἡ οἰκουμένη καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.* Ἐπειδὴ γὰρ αὐτὸς μὲν αὐτὰ συνεχώρησεν, ἵνα κατὰ μικρὸν αὐτοὺς ἀπαγάγη τούτων, αὐτοὶ δὲ ἐναπέμειναν τῇ εὐτελείᾳ, οὐδὲν μέγα ἐκ τῆς συγκαταβάσεως ταύτης καρπωσάμενοι, διὰ τοῦτο παχύτερόν πως καὶ ἀνθρωπινώτερον διαλεγόμενός φησιν· *Ἐὰν πεινάσω, οὐ μὴ σοι εἶπω·* τούτῃ ἐστίν, Οὐτε πεινῶ· Θεὸς γὰρ οὐ πεινάσει, οὐ κοπιᾷσει· οὔτε εἰ τούτοις ἐβουλόμην θεραπεύεσθαι, ἠπόρουν ἀπείρων θυσιῶν καὶ ὀλοκαυτωμάτων. Καὶ

γὰρ πρόκειται μοι πάντα μετὰ πολλῆς τῆς ἀφθονίας, καὶ Κύριος αὐτῶν ὢν καὶ Δεσπότης, τὰ ἐμά βούλομαι παρὰ σοῦ λαβεῖν, ἵνα τούτῳ σε τῆς ὁδοῦ τῷ τρόπῳ πρὸς τὴν ἐμὴν ἐπισπάσωμαι φιλίαν, καὶ τῆς τῶν ματαίων ἀποστήσω συνηθείας.

ε'. Εἶτ' ἄρα πάλιν ἐπὶ τὸ ὑψηλότερον ἀγαγὼν φησὶ· *Μὴ φάγομαι κρέα ταύρων, ἢ αἷμα τράγων πίομαι; Ταῦτα γὰρ οὔτε ἀνθρώποις ποιεῖν ἐπέταξα, φησὶν, ἀλλὰ καὶ [231] μεγίστην ὠρίσα κόλασιν τοῖς τὸ αἷμα ἐσθίουσι. Πῶς οὖν ἠμελλὼν αἵματος δεήσεσθαι ὁ τοὺς δούλους ἀπάγων τοὺς ἐμούς τῆς τοιαύτης θοίνης; Ἐκβαλὼν τοίνυν ταῦτα ἅπαντα, καὶ δείξας ἀνάξια αὐτοῦ, καὶ πολλὴν τῇ κατηγορίᾳ τὴν κωμωδίαν ἀναμίξας, οὐκ ἔστησε τὸν λόγον μέχρι τούτου, ἀλλὰ δείκνυσιν ἐτέρας θυσίας τρόπον, ὅπερ ἐστὶν ἰατρείας ἀρίστης εἶδος, τῶν οὐδὲν ὠφελούντων ἀπάγοντα, τὰ δυνάμενα διορθοῦν ἐπιτιθέμενα τοῖς τραύμασι. Μετὰ γὰρ τὰ ταῦτα ἀπαρτίσαι, λέγει· *Θύσον τῷ Θεῷ.* Καὶ πῶς θύσω, φησὶν; Αἵματος χωρὶς. Τοῦτο γὰρ μάλιστα θυσία Θεῷ πρέπουσα. Διὰ τοῦτο εἰπὼν, *Θύσον τῷ Θεῷ*, ἐπήγαγε, *Θυσίαν αἰνέσεως·* τούτῃ ἐστιν, εὐχαριστίας, ὑμνῶν ἱερῶν, τῆς διὰ τῶν ἔργων δοξολογίας ^f. Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· Οὕτω ζῆθι, ὥστε δοξάζεσθαι σου τὸν Δεσπότην. Ὅπερ καὶ ὁ Χριστὸς ἐδίδαξε λέγων· *Λαμπράτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσι τὰ καλά ἔργα ὑμῶν, καὶ δοξάσωσι τὸν Πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.* Αἴνος γὰρ οὐδὲν ἕτερον ἢ ἔπαινός ἐστι, δόξα καὶ εὐφημία. Ἐστω τοίνυν ὁ βίος σου τοιοῦτος, ὥστε εὐφημείσθαι σου τὸν Δεσπότην, καὶ ἀπηρτισμένην εἰσήγαγες τὴν θυσίαν. Ταύτην καὶ ὁ Παῦλος ἐπιζητεῖ τὴν θυσίαν, λέγων· *Παραστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ.* Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν ὁ αὐτὸς προφήτης· *Αἰνέσω τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ μου μετ' ὠδῆς, μεγαλυνῶ αὐτὸν ἐν αἰνέσει· καὶ ἀρέσει τῷ Θεῷ ὑπὲρ μόσχον νέον κέρατα ἐκφέροντα καὶ ὄπλιάς.* Οὕτως ἔθυσεν καὶ Ἰωβ μετὰ τὰς πληγὰς ἐκείνας τὰς ὑπὲρ φύσιν, εὐχαριστῶν, καὶ ταῦτα φθειγγόμενος τὰ ῥήματα· *Ὁ Κύριος ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀφείλετο, ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν, οὕτω καὶ ἐγένετο· εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον εἰς τοὺς αἰῶνας. Καὶ ἀπόδος τῷ Ὑψίστῳ τὰς εὐχὰς σου.* Τὰς ἰκετηρίας ἐνταυθα φησὶν, ὥστε διηνεκῶς τῇ δεήσει προσκαρτερεῖν, καὶ ἅπερ ἂν ἐπαγγελώμεθα μετὰ τάχους ἀποδιδόναι. Καὶ καλῶς εἶπεν· *Ἀπόδος.* Μετὰ γὰρ τὴν ἐπαγγελίαν χρέος τὸ πρᾶγμα γίνεται. Οὕτως Ἄννα ἀπέδωκε τὸν υἱὸν, ὡς ὄφλημα μέγιστον. Καὶ σὺ τοίνυν κἂν ἐλεημοσύνην ἐπαγγέλλῃ, κἂν σὺ φρόνα βίον, κἂν ἕτερον τι τοιοῦτον, σπεῦδε πρὸς τὴν ἐκτίσιν. Εἰ δέ τις ἀκριβῶς ἐξετάσει, κἂν μὴ ἐπαγγέλληται, χρεωστεῖ αὐτῷ τὰ τῆς ἀρετῆς. Καὶ τοῦτο δηλῶν ὁ Χριστὸς ἔλεγεν· *Ἄ γὰρ ὠφείλομεν ποιῆσαι, πεποιθήκαμεν.* Καίτοι τὴν παραβολὴν τοῦ δούλου ἔλεγε τοῦ ἐλαχίστην διακονίαν, οὐχὶ κατακλιθῆναι, κελευσθέντος, ἀλλὰ παρελθεῖν καὶ διακονεῖν. Καὶ ἕτερος δὲ τίς φησὶν· *Μὴ χρονίσης ἀποδοῦναι εὐχὴν σου.* Ἐπηγγείλω; Ἀπόδος, μὴ ποτε θάνατος ἐπελθὼν διακόψῃ. Καὶ τί πρὸς ἐμέ; φησὶν· οὐ γὰρ κύριος ἡμῶν τῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο γὰρ ἐχρῆν μὴ χρονίσαι, τὸ ἀδηλον ἐννοοῦντα τῆς ἐξόδου, καὶ ὅτι κύριος οὐκ εἶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἀποδημίας. Ὡστε ἡ δοκούσα ἀπολογία κατηγορία ἐστίν. Οὐδὲ γὰρ τοῦ θανάτου λοιπὸν τὸ μὴ ἀποδοῦναι γέγονεν, ἀλλὰ τῆς σῆς μελλήσεως καὶ ἀναβολῆς. *Καὶ ἐπικάλεισά με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς σου,**

^f Mor. habebat εὐχαριστίας καὶ δοξολογίας secus quam alii.

^a Morel. καὶ τὸν Θεόν.

^b Δεικνύς post φαίνεται deest in Morel., sed est in mss. et Savil.

^c Alii μετὰ μικρὸν.

^d Alii τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ.

^e Savil. et alii τὴν ὑφ' ἡλίῳ. Infra pleniorē versum referimus ex mss. quam sit in Morel. et Savil.

καὶ ἐξελοῦμαι σε, καὶ [252] δοξάσεις με. Ὁρᾷς ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντος τὴν ἀντίδοσιν δεδομένην; Τί τοίνυν τῆς τοιαύτης φίλανθρωπίας ἴσον γένοιτ' ἂν, ὅταν καὶ αὐτῆς τῆς ἀρετῆς μισθοὺς ἡμῖν διδῶ, καὶ μισθοὺς πολλῶν μείζονας τῶν πόνων, καὶ σφόδρα ἐν καιρῷ δεδομένους; Καὶ διὰ τί, φησὶν, εἶπεν· Ἐπικάλῃσαι με; διὰ τί ἀναμένει καλεῖσθαι παρ' ἡμῶν; Μείζονα τὴν οἰκείωσιν ἡμῖν ποιῆσαι βουλόμενος, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν φιλίαν θερμότεραν, καὶ τῷ δοῦναι, καὶ τῷ καλεῖσθαι, καὶ τῷ λαμβάνειν. Καὶ γὰρ ἡ ἀρετὴ πρὸς Θεὸν οἰκείοι, καὶ ἡ ἀντίδοσις τὸ αὐτὸ ἐργάζεται· καὶ ἡ εὐχὴ πάλιν ταύτην συγκροτεῖ τὴν οἰκείωσιν. Διὰ τοῦτο φησι· Δός μοι, καὶ δίδωμί σοι. Καὶ ἐν τῷ διδόναι δὲ σὺ λαμβάνεις· αὐτὸς γὰρ τούτων ἀνευδεής. Ὡστε καὶ ἐπιεικῆς γένη, καὶ μέτριος, καὶ σώφρων, οὐ τῷ Θεῷ τι προσέθηκας, ἀλλὰ σαυτὸν λαμπρὸν ἐποίησας καὶ ἀμείνω· ἀλλ' ὅμως καὶ τούτων ὡς αὐτὸν ὠφελοῦντι μισθοὺς σοι καὶ στεφάνους ὀρίζει μεγίστους. Καὶ πρὸ τῶν στεφάνων δὲ ἐκείνων οὐ μικρὰς ἀπολαύσεις ἠδονῆς, ἀγαθῶν συντροφόμενος συνειδῶτι, καὶ χρησταῖς πτερούμενος ἐλπίσιν. Ἡμέραν δὲ θλίψεως ἐνταῦθα φησὶν, οὐ τὰς τῶν συμφορῶν, οὔτε τὰς τῶν περιστάσεων, ἀλλ' ὅτι καὶ ἁμαρτία πολυμή, καὶ διάβολος κολιορκῆ, ἐπιθυμίας εἰσάγων πονηρὰς, πολλῆς ἀπολαύσει τῆς συμμαχίας. Καὶ ἐξελοῦμαι σε, καὶ δοξάσεις με. Πάλιν ἐνταῦθα οὐ τῆς παρ' ἡμῶν δόξης δεόμενός φησι τοῦτο (πῶς γὰρ ὁ τῆς δόξης Θεός;), ἀλλ' ὥστε διὰ τὸν τῆς εὐχαριστίας ὕμνον γίνεσθαι τῆς εὐεργεσίας τὴν μνήμην, καὶ θερμότεραν τὴν πρὸς αὐτὸν διάθεσιν, καὶ πρώτως εὐζωίαν^a μεγίστην λαμβάνειν.

ζ'. Οὐκ ἁμαρτήσεται δὲ τοῦ πρέποντος εἰπὼν τις ἐνταῦθα ἡμέραν θλίψεως αὐτὸν λέγειν, καὶ τὴν μέλλουσιν ἡμέραν· ἡ γὰρ, θλίψις ἐκείνη ἄπαυστος. Ἐνταῦθα μὲν γὰρ καὶ θάνατος ἐπιὼν λύει τὰς συμφορὰς, καὶ φίλοι παρακαλοῦντες, καὶ τέλος προσδοκώμενον, πολλὰς δὲ καὶ πραγμάτων μεταβολὴ ἐλπίζομένη, καὶ χρόνου μῆκος ἐμάλαξε τῆς ψυχῆς τὸ πάθος, καὶ ἡ τῶν πλησιῶν δυσημερία. Τὸ γὰρ ἔχειν κοινωνοὺς τῶν ὀδυνῶν, καὶ πολλὰ τοιαῦτα ὄραν ὑποδείγματα, μέγα πολλοῖς εἰς παραμυθίαν εἶναι ἔδοξεν. Ἐκεῖ δὲ οὐδὲν τοιοῦτόν ἐστιν· οὔτε γὰρ τις παρακλῶν πάρεστιν, ἀλλ' ἐν ἐρημίᾳ φίλων ἅπαντες εἰσιν. Οὐ χρόνου μῆκος μαλάσσει τὴν ὀδύνην (πῶς γὰρ ἐπικειμένης τῆς φλογὸς δι' ὄλου;); οὐκ ἐλπίς ἀπαλλαγῆς· αἰωνία γὰρ ἡ κολάσις· οὐ θανάτου προσδοκία· ἀθάνατος γὰρ ἡ τιμωρία, καὶ τὰ σώματα δὲ τὰ κολαζόμενα ἀθάνατα· ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο ὃ δοκεῖ πολλοῖς παραμυθίαν φέρειν, τὸ ἐτέρους ὄραν ἐν κολάσει. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐδὲ ἰδεῖν ἐστι κολαζομένους, τοῦ σκότους ἀντὶ παντὸς διαφράγματος ἐπισκιάζοντος τὰς ὄψεις· ἔπειτα ἡ ὑπερβολὴ τῆς ὀδύνης οὔτε ταύτης ἀφήσιν αἰσθησὶν λαβεῖν τῆς παραμυθίας. Ὁ γοῦν πλούσιος οὐδὲν ἔνθεν εἰς παραμυθίας ἐκαρπίωσατο λόγον, οὐδὲ οἱ [253] τοὺς ὀδόντας βρύχοντες. Τῷ δὲ ἁμαρτωλῷ εἶπεν ὁ Θεός· Ἰνα τί σὺ ἐκδιηγῆ τὰ δικαιώματά μου; Εἶδες τὴν ἀπηρτισμένην λύραν, τὴν σύμφωνον κιθάραν, τὴν ἐν διαφόροις φθόγγοις μίαν ἀρμονίαν ἠχοῦσαν; Τοῦτο γὰρ τὸ νόημα, καὶ παρὰ ἀποστόλοις ἐστὶν ἰδεῖν, καὶ παρὰ προφήταις ἐτέροις κείμενον· καὶ Παῦλος μὲν οὕτω πῶς φησι, δεικνύς καὶ

αὐτὸς, ὅτι οὐδὲν ὄφελος τοῦ διδάσκειν ἐτέρους, ὅταν τις ἑαυτὸν πρότερον λαβὼν μὴ διδάσκη. Ἐπειδὴ γὰρ μέγα ἐφρόνου ὡσπερ ἐπὶ ταῖς θυσίαις, οὕτω καὶ ἐπὶ τῷ νόμον ἔχειν, καὶ διδάσκαλοι τῶν ἄλλων χρηματίζειν, δεικνύς, ὅτι οὐδὲν μέγα καρποῦνται, ὅταν ἀδίδακτοι μένωσιν αὐτοὶ, καθαπτόμενος σφοδρότερον τῶν τοιούτων, λέγει· Ὁ οὖν διδάσκων ἕτερον, σεαυτὸν οὐ διδάσκεις; ὁ κηρύσσων μὴ κλέπτειν, κλέπτεις; ὁ βδελυσσόμενος τὰ εἰδῶλα, ἱεροσυλεῖς; ὃς ἐν νέμῳ καυχᾶσθαι, διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τὸν Θεὸν ἀτιμάζεις; Διὰ τοῦτο καὶ περὶ ἑαυτοῦ ἔλεγε· Φοβοῦμαι, μὴ πως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένομαι· καθαιρῶν τὸ φύσημα τῶν ἐπὶ τῆ τοῦ λόγου διδασκαλίᾳ μέγα φρονούντων, αὐτῶν δὲ ἐρήμων ὄντων τῆς ἀρετῆς. Καὶ ἐτέρως δὲ τὸν λόγον τοῦτον μεταχειρίζεται πρὸς Ἰουδαίους ἀποτεινόμενος, ὅταν λέγη· Ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῆ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες ἑαυτοῖς εἰσι νόμος. Καὶ πάλιν· Οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιοθήσονται. Καὶ ὁ προφήτης· Οἱ ἀντεχόμενοι τοῦ νόμου, οὐκ ἠπίσταντό με. Καὶ πάλιν· Εἰς μάτην ἐγεγνήθησαν σχολῆς ψευδῆς γραμματεῦσι. Τίνος ἕνεκεν; Ὅτι τρυγῶν καὶ χελιδῶν, καὶ ἀγροῦ στρουθία ἔγνωσαν καιροὺς εισόδων αὐτῶν, ὁ δὲ λαός μου οὐκ ἔγνω τὰ κρίματά μου. Οὗτος δὲ οὐ μόνον οὐδὲν κερδαίνειν φησὶν ἐκ τοῦ διδάσκειν ἐτέρους τὸν μὴ μετιόντα τὴν ἀρετὴν, ἀλλὰ καὶ ἐκθάλλειν ταύτης αὐτὸν τῆς προεδρίας. Εἰ γὰρ ἐπὶ τῶν ἐξωθεν δικαστηρίων ὁ πεπλημμεληκὸς τῆς τῆς σιγῆς ἀτιμία κολάζεται, πῶς ἂν ἐν κοινῷ διδασκαλείῳ, φησὶ, φωνὴν ἔχοι ὁ τῆς ἁμαρτίας ὑπεύθυνος; Μείζον δὲ τοῦτο τὸ διδασκαλεῖον τοῦ δικαστηρίου ἐκείνου. Ἐκεῖ μὲν γὰρ οἱ κολαζόμενοι τίνουσι τιμωρίας· ἐνταῦθα δὲ ἅπαντα γίνεται, ὥστε μὴ κολασθῆναι τοὺς πεπλημμεληκότας, ἀλλὰ τῆ μετανόησιν διορθώσασθαι τὸ πλημμεληθέν. Καὶ ἐν ταῖς βασιλικαῖς δὲ αὐλαῖς οὐδεὶς ἂν γένοιτο ἐρμηνεὺς βασιλικῆς φωνῆς ἐπὶ βίῳ διεσφραμένῳ ἀλούς. Τίνος γὰρ ἕνεκα διηγῆ δικαιώματα, καὶ διδάσκεις ἐτέρους, καὶ μὴν τὸναντίον ποιεῖς, τοῦ βίου σου τοῖς λεγομένοις ἀντιφθεγγομένου, καὶ ἐνίους τῶν βουλομένων προσέχειν ἀποστρέφεις; Οὐ γὰρ οὕτω διδάσκεις διὰ τῶν λόγων, ὡς ἀπάγεις διὰ τῶν πραγμάτων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς ἐκείνον ἐπαινεῖ τὸν διδάσκαλον, τὸν διὰ τῶν ἔργων καὶ διὰ τῶν ῥημάτων ἀπηρτισμένην ἐπιδεικνύοντα τὴν διδασκαλίαν. Ὅς γὰρ ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, φησὶν, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Ἐχέτω τοίνυν σου λαμπρὰν φωνὴν ὁ βίος, ταῦτα διδάσκουσιν· καὶ τὸ στόμα ἀποφράξης, σάλπιγγος λαμπρότερον ἠχήσεις, καὶ εἰς τοὺς παρόντας, καὶ εἰς τοὺς πόρρωθεν ὄντας. Οὕτως ὁ οὐρανὸς διηγεῖται δόξαν [234] Θεοῦ, οὐ στόμα ἔχων, οὐ γλῶσσαν κινῶν, οὐδὲ πνεῦμα κάτωθεν προϊέμενος, ἀλλὰ τῷ κάλλει τῆς ὄψεως τὸν θεατὴν εἰς βαῦμα τοῦ δημιουργοῦ παραπέμπων. Ὅπερ οὖν ἐστὶν ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ τὸ κάλλος τῆς ὄψεως, τοῦτο ἐστὶν ἐπὶ τῆς ψυχῆς τῆς σῆς ἡ ἀρετὴ. Ἄν δὲ κατερόρυπιμένος, καὶ μυρίους κατηγοροῦς ἔχων, καὶ πρὸ πάντων τὸ συνειδὸς, σπουδάζῃς ἐπιλαμβάνεσθαι ὀνόμου διδασκαλικοῦ, ἐπειδὴν κακίας κατηγορηῖς, οὐκ ἐτέρων μάλλον ἢ σαυτοῦ κατηγορήσεις. Καὶ ἀναλαμβάνεις τὴν διαθήκην μου διὰ στόματός σου; Καλῶς εἶπε· Διὰ στόματός σου. Ἡ γὰρ καρδία ἔρημος ἐστὶ τῶν ἐντεῦθεν καρ-

^a Ita Reg. 655. Editi τῷ πρῶτον εὐζωίαν. Savil. vero τῷ πρῶτον εὐζωίαν, male : hic locus sic corruptus nire tersetat Savilium.

invoca me in die tribulationis tuæ, et eruam te, et honorificabis me. Vides copiosam dari mercedem? Quid ergo potest conferri cum hac benignitate, quando dat nobis mercedem virtutis, et mercedem longe majorem laboribus, eaque datur in tempore admodum opportuno? Et cur, inquit, dixit: *Invoca me?* cur exspectat ut a nobis invocetur? Volens in nobis efficere majorem familiaritatem, et vehementiorem amicitiam, dando, invocando, et accipiendo. Virtus enim Deo familiarem efficit; id ipsum facit remuneratio: rursus autem vota ac preces hanc familiaritatem conciliant. Et ideo dicit: Da mihi, et do tibi (*Matth. 19. 13*). Quinetiam in dando una accipis: ipse enim his non indiget. Quamobrem etsi fueris moderatus, mansuetus, et pudicus, Deo ex hoc non aliquid accessit, sed te ipsum effecisti meliorem: et tamen pro his tamquam quæ ipsum juvarent, maximas tibi mercedes et coronas constituit. Quinetiam ante illas coronas non parva voluptate frueris, ut qui bonam tecum circumferas conscientiam, et bona spe in posterum erigaris. Diem autem afflictionis hic dicit, non calamitatum, nec fortuitorum casuum, sed quia sive peccatum bello impetat, sive diabolus obsideat malas invehens cupiditates, magnum auxilium assequeris. *Et eruam te, et honorificabis me.* Hoc rursus dicit, non egens nostra gloria (quomodo enim egeret, qui est Deus gloriæ?), sed ut per hymnum gratiarum actionis fiat memoria beneficii, et sit vehementior in eum affectio, et ut primo felicitatem maximam accipiamus.

6. *Afflictionis præsentis et futuræ comparatio.* — Neque a decoro aberraveris, si dixeris eum loqui de die afflictionis, et de die futuro: illa enim numquam cessat afflictio. Hic enim et mors adveniens solvit calamitates, amici consolantes, et finis qui exspectatur, sæpe etiam rerum quæ speratur mutatio, diurnitasque temporis mollivit ac mitigavit perturbationem animi, itemque res adversæ propinquorum. Habere enim ærumnarum socios, et videre multa ejusmodi exempla, visum est multis esse quid magni ad consolationem. Illic autem nihil est ejusmodi: neque enim adest aliquis qui consoletur, sed amicis destituti omnes sunt. Non longitudo temporis mollit dolorem (quomodo enim, cum flamma perpetuo illos premit?), non spes liberationis: est enim æternum supplicium; non mortis exspectatio: est enim pœna æterna, et sunt etiam quæ puniuntur corpora immortalia; et ne hoc quidem quod videtur multis afferre solatium, quod videant scilicet alios puniri. Primum enim non possunt videri qui puniuntur, cum tenebræ, quæ sunt instar sepimenti, oculis caliginem offundant: deinde magnitudo doloris ne sinit quidem admittere sensum hujus consolationis. Dives ergo nihil ex ea re acceperit solatii, nec ii qui strident dentibus. 16. *Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas? Vidisti lyram perfectam, citharam bene compositam, diversis sonis unum edere concentum? Illic est enim sensus et id apud apostolos et apud alios prophetas scriptum cerni potest, et Paulus etiam ita dicit, ipse quoque ostendens nihil prod-*

esse alios docere, nisi quis seipsum prius doceat. Quoniam enim sibi valde placebant, sicut propter sacrificia, ita etiam propterea quod legem haberent, et dicerentur aliorum doctores; ostendens eos ex illa re non magnum fructum capere, quando ipsi manerent indocti, acrius eos insectans, dicit: *Qui ergo alium doces, te ipsum non doces? qui prædicas non furandum, furaris? qui abominaris idola, sacrilegium admittis? qui de lege gloriaris, per legis transgressionem Deum dehonoras (Rom. 2. 21 – 23)?* Et ideo de seipso dixit alibi: *Vereor ne cum aliis prædicavero, ipse reprobus efficiar (1. Cor. 9. 27):* eorum tumorem deprimens, quibus doctrina verbi magnos faciebat spiritus, cum essent ipsi virtute destituti. Aliter quoque hoc quod nunc dicit tractat, ad Judæos se convertens, quando dicit: *Quando enim gentes, quæ legem non habent, quæ legis sunt, natura faciunt: hi legem non habentes sibiipsis sunt lex (Rom. 2. 14).* Et rursus: *Non enim auditores legis justi apud Deum, sed factores legis justificabuntur (Ibid. v. 13).* Et propheta: *Qui tenebant legem, nesciebant me (Jer. 2. 8).* Et rursus: *Frustra facti sunt juncus falsus scribis (Id. 8. 8).* Qua de re? *Quoniam turtur et hirundo et agri passerer cognoverunt tempora ingressus sui, populus autem meus non cognovit judicia mea (Ibid. v. 7).* Illic autem dicit, non solum nihil lucrari ex eo quod doceat alios eum qui virtutem non exercet, sed seipsum etiam primo gradu dignitatis dejicere. Si enim in externis judiciis qui deliquit, is indicti silentii infamia punitur: in publico doctrinæ ludo quomodo ei loqui permittetur, qui est peccato obnoxius? Major autem est hic doctrinæ ludus illo judicio. Illic enim qui puniuntur pœnas luunt: hic autem eo tendunt omnia, ut non puniantur qui peccaverunt, sed ut peccatum pœnitentia corrigant. Sane in aulis regiis nemo fuerit regis vocis interpret, si fuerit pravæ et corruptæ vitæ convictus. Quare ergo enarras justitias meas, et alios doces, et tamen contrarium facis, vita contradicente iis quæ a te dicuntur, et avertis nonnullos eorum qui volunt attendere? Non enim ita doces verbis, sicut rebus et factis abducis. Quocirca Christus illum laudat doctorem, qui verbis et factis perfectam doctrinam ostenderit. *Qui enim fecerit, inquit, et docuerit, hic magnus vocabitur in regno cælorum (Matth. 5. 19).* Habeat ergo vita tua claram vocem, eadem quæ dicis docentem: et licet os tuum obstruxeris, vel tuba clarius personabis, non solum apud præsentem, sed etiam apud eos qui procul siti sunt. Ita etiam cælum enarrat gloriam Dei (*Psal. 18. 4*) cum nec os habeat, nec linguam moveat, neque spiritum ex ino profundat, sed per eorum quæ videntur pulchritudinem, deducat spectatorem ad admirationem Opificis. Quod ergo illic est in cælo pulchritudo aspectus, hoc sit in anima tua virtus. Quod si eum sis sordidatus, et innumerabiles habeas accusatores, maximeque tuam ipsius conscientiam, doctoris sedem coneris invadere, quando ad vitia reprehendenda accesseris, non alios magis quam te ipsum accusabis. *Et assumis testamentum meum per os tuum? Recte dixit, Per os. Est enim*

cor destitutum fructibus qui ex eo oriuntur, et labra incassum moventur, et ad ejus qui loquitur condemnationem. Si quis autem mentem fuerit scrutatus, magnum bellum inveniet. 17. *Tu vero odisti disciplinam et projecisti sermones meos retrorsum.* Disciplinam hic dicit legis doctrinam, quæ animum componit, vitium expellit, et virtutem inserit. Quomodo ergo eam tractas, et in alios seminas cum ipse eam factis non habeas? *Projecisti enim, inquit, sermones meos retrorsum.*

7. Non solum enim ex legis doctrina nulla est tibi facta accessio, sed etiam quod habes a natura, mutilum reddidisti. Eorum enim quæ sunt agenda, et non agenda, rationes a natura insitæ sunt. Tu autem eas repulisti, et non habuisti in memoria. 18. *Si videbas furem, currebas cum eo, et cum adulteris portionem tuam ponebas.* Quoniam enim fieri non potest ut homo sit nulli omnino peccato obnoxius: et ideo dixit quispiam: *Quis gloriabitur mundum se habere cor? aut quis audacter dicet se esse purum a peccato (Prov. 20. 9)?* et Paulus cum dixisset: *Nihil mihi conscius sum;* subjunxit, *Sed non in hoc justificatus sum (1. Cor. 4. 4);* et, *Justus in principio sermonis sui ipsius accusator est (Prov. 18. 17),* videlicet suorum peccatorum: ut nemo ergo posset dicere, Si omnes sunt peccatores, peccatorem autem jussit non narrare justitias, quis ergo narraturus erit? ne quis ergo hæc diceret, genera peccatorum enumerat per species. *Est enim peccatum ad mortem (1. Joan. 5. 16),* quemadmodum Heli quoque dicebat: *Si peccans homo peccaverit, orabit pro eo sacerdos: si autem Domino peccaverit, quis orabit pro eo (1. Reg. 2. 25)?* In lege etiam alia quidem erant immedicabilia, ut etiam morte punirentur; alia vero habebant aliquod promptissimum remedium: ita etiam Christus in Novo, *Si peccaverit frater tuus, inquit, argue eum inter te, et ipsum solum. Si autem non audierit, assume adhuc tecum duos. Si ne hos quidem audierit, sit tibi tamquam ethnicus et publicanus (Matth. 18. 15).* Et tamen cum alicubi dixisset Petrus: *Quoties, si peccaverit in me frater meus, dimittam ipsi?* audivit, *Usque ad septuagies septies (Ibidem 21):* hic autem post duas admonitiones ostendit magnum esse delictum, nec eum cogit rursus expectare. Quid ergo? suntne hæc illis contraria? Absit: sed illud, *Septuagies septies,* dicit, si eum pœnitent. Quomodo enim dimittet quispiam ei qui neque confitetur se peccasse, neque ducitur pœnitentia? Etenim cum a medico remedia petimus, vulnus etiam ostendimus. Quis est ergo peccator de quo hic dicit Scriptura? Attente audiamus. Eum enim describit per ea quæ consequuntur, sic dicens: *Si videbas furem, currebas cum eo, et cum adulteris portionem tuam ponebas. 19. Os tuum abundavit malitia, et lingua tua concinnabat dolos. 20. Sedens adversus fratrem tuum loquebaris, et adversus filium matris tuæ ponebas scandalum.* Vidisti nequitiam, non secus atque in imagine aliqua, suis coloribus descriptam? et quomodo improbus vitio bellua factus est, dum naturæ nobilitatem prodidit? Ne hanc ergo imaginem leviter pertractemus, sed singula

accurate inquiremus. *Si videbas furem, currebas cum eo.*

Laudare vitium peccatum est; peccantibus indignandum.—Hoc est causa omnium malorum: hoc est quod virtutem maxime evertit, quod retardat ac reprimit studium multorum ad ea quæ sunt honesta: quando non solum non reprehendunt aliqui, sed etiam iis qui peccant gratulantur. Hoc autem non est minus quam peccare. Audi Paulum dicentem: *Non solum hæc faciunt, sed etiam consentiunt facientibus (Rom. 1. 32).* Hoc est autem non parvum peccatum, etiamsi quis mala non faciat, una cum malis gaudere, eisque gratulari. Ille enim potest dicere necessitatem, causari paupertatem¹, etsi non sint justis prætextas: tu autem cur laudas quod factum est, cum nec ullam quidem ex eo voluptatem percipias? Atque ille quidem fortasse ducetur pœnitentia: tu autem has quoque tibi fores occludis, medicamentum tollis, et tantum solatium evertis, portum undique tibi obstruens reditus ad pœnitentiam. Quando ergo te viderit, qui non peccato obnoxius alios debes reprehendere, non solum non id facere, sed etiam prætexere et adumbrare; et non solum adumbrare, sed etiam opem ferre: quid de seipso putabit, et quid de eo quod admissum est? Multi enim homines, ut plurimum, non ex iis solum, quæ animo conceperunt, ferunt de rebus agendis sententiam, sed etiam ab aliorum instituto opinioneque corrupti: et si qui peccavit, viderit omnes se aversantes, existimabit se aliquod magnum et indignum scelus admisisse; quando autem viderit non solum non indignantes, sed etiam placide ferentes, atque adeo blandientes, corrupto deinceps conscientie judicio, multorum sententia depravatae suæ menti adstipulante, quid non audebit? quando autem seipsum condemnabit, et sine scrupulo peccare cessabit? Oportet itaque etiam si quis malum faciat seipsum condemnare; per id enim eo devenitur, ut a malo cessetur, et licet quæ bona et honesta sunt non faciat, ea tamen laudare. Nam via ad operationem est alacritas. At hic, quoniam iis quæ fiunt applaudit, jure eum insigniter et vehementer pungit ac notat. Si enim vel reprehensum vitium adeo viget, et laudata virtus vix suos ad sudores provocat: quid erit si hoc non factum fuerit? Hoc viderit quispiam fieri vel in choro sacerdotum: quod si hoc vel in discipulis grave est, multo magis in magistris.

8. Quid facis, o homo? Lex violata est, temperantia contempta est, tot peccata ab aliquo eorum, qui sacerdotio funguntur, commissa sunt, inferna supernis confusa sunt: atque adeo quæ superna sunt, inferna facta sunt, et tu non perhorrescis? At propheta quidem ipsa etiam elementa insensibilia vocat ad gravissimo dolore simul deflenda ac deploranda mala, quæ communiter fiunt: *Stupuit cælum, et terra horruit supra modum (Jer. 2. 12).* Et rursus: *Lugebit Carmelus, lugebit vinum, lugebit vinea (Isai. 24. 7).* Et inanitiæ quidem creaturæ lugent et ingemiscunt, atque una cum Domino indignantur: tu autem qui es rationis particeps, non doles, non reprehendis, non es vehemens ultor legum Dei

¹ Sic Morel.; Reg., ille enim potest dicere passionem.

πῶν, καὶ τὰ χεῖλη κινεῖται μάτην, καὶ ἐπὶ κατακρίσει τοῦ λέγοντος. Ἄν δὲ τὴν διάνοιάν τις ἐρευνήσῃ, πολὺν εὐρήσει τὸν πόλεμον ὄντα. *Σὺ δὲ ἐμίσησας παιδείαν, καὶ ἐξέβαλες τοὺς λόγους μου εἰς τὸ ὀπίσω.* Παιδείαν ἐνταῦθά φησι τὴν τοῦ νόμου διδασκαλίαν, τὴν τὴν^α ψυχὴν ρυθμίζουσαν, τὴν τὴν κακίαν ἀπελαύνουσαν, καὶ τὴν ἀρετὴν καταφυτεύουσαν. Πῶς οὖν αὐτὴν μεταχειρίζεις, καὶ εἰς ἑτέρους σπεῖρεις, αὐτὸς διὰ τῶν ἔργων αὐτὴν μὴ ἔχων; *Ἐξέβαλες γάρ, φησὶ, τοὺς λόγους μου εἰς τὰ ὀπίσω.*

ζ'. Οὐ γὰρ μόνον οὐ προέθηκας τι παρὰ τῆς τοῦ νόμου διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀπὸ τῆς φύσεως ἔχεις, ἐπήρωςας. Τῶν γὰρ οὐ πρακτέων, καὶ τῶν μὴ τοιούτων φυσικῶς ἐγκαινται ἡμῖν οἱ λόγοι. Σὺ δὲ αὐτοὺς ἀπώσω, καὶ οὐκ εἶχες ἐν μνήμῃ. *Εἰ ἐθεώρεις κλέπτην, συνέτρεχες αὐτῷ, καὶ μετὰ μοιχοῦ τὴν μερίδα σου ἐτίθεις.* Ἐπειδὴ γὰρ οὐκ ἔστιν ἄνθρωπον εὐρεῖν ἀναμάρτητον καθόλου· διὸ καὶ τις ἔλεγε· *Τίς κευχήσεται ἀγνήν ἔχειν τὴν καρδίαν; ἢ τίς παρήρησιύσεται καθαρὸς εἶναι ἀπὸ ἀμαρτίας;* καὶ Παῦλος εἰπὼν, *Οὐδὲν ἐμαυτῷ σύνοιδα,* ἐπήγαγεν· *Ἄλλ' οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωμα· καὶ, Δίκαιος δὲ ἑαυτοῦ κατηγοροῦς ἐν πρωτολογία,* εὐδὴλον ὅτι τῶν ἡμαρτημένων αὐτῷ· ἵνα οὖν μηδεὶς ἔχη λέγειν, ὅτι *Εἰ πάντες ἐν ἀμαρτίαις, τὸν δὲ ἀμαρτωλὸν ἐκέλευσε μὴ διηγείσθαι τὰ δικαιώματα, τίς ἔσται ὁ διηγησόμενος; ἵνα μὴ τις οὖν ταῦτα λέγῃ, τίθησι καὶ κατ' εἶδος ἀμαρτιῶν εἶδη.* *Ἔστι γὰρ ἀμαρτία πρὸς θάνατον, καθάπερ καὶ ὁ Ἡλεὶ ἔλεγεν· Ἐὰν ἀμαρτῶν ἀμάρτη ἄνθρωπος, προσεύξεται περὶ αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς· ἐὰν δὲ τῷ Κυρίῳ ἀμάρτη, τίς προσεύξεται περὶ αὐτοῦ;* Καὶ ἐν τῷ νόμῳ δὲ τὰ μὲν ἦν ἀνίατα, ὡς καὶ θανάτῳ κολάζεσθαι· τὰ δὲ εἶχε τινα ταχίστην παραμυθίαν· οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἐν τῇ Καινῇ· *Ἐὰν ἀμάρτη ὁ ἀδελφός σου, φησὶν, ἔλεξον αὐτὸν μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου. Ἐὰν δὲ μὴ ἀκούσῃ, παράλαβε ἔτι^β μετὰ σου δύο, φησὶν. Ἐὰν μηδὲ τούτων ἀκούσῃ, ἔστω σοι ὡς ὁ ἐθνικὸς καὶ τελῶνης.* Καίτοι γε ἀλλαχοῦ εἰπόντος τοῦ Πέτρου· *Ποσάκις, ἐὰν ἀμάρτη ὁ ἀδελφός μου εἰς ἐμὲ, ἀφήσω αὐτῷ; καὶ ἀκούσαντος· Ἔως ἑβδομηκοντάκις ἑπτὰ· ἐνταῦθα δὲ μετὰ δύο παραινέσεις μέγα δείκνυσι τὸ πλημμέλημα, καὶ οὐκ ἀναγκάζει παραμεῖναι πάλιν. Τί οὖν; ἐναντία [235] ταῦτα ἐκείνων;* Ἀπαγε· ἀλλὰ τὸ, *Ἐβδομηκοντάκις ἑπτὰ, ἐὰν μετανοῆ, λέγει.* Πῶς γὰρ ἂν τις ἀφήσῃ τῷ μηδὲ ἡμαρτηκέναι ὁμολογοῦντι, μηδὲ μετανοοῦντι; Καὶ γὰρ τὸν ἱατρὸν φάρμακα ἀπαιτοῦντες, καὶ τὸ ἔλκος δείκνυμεν. Τίς οὖν ἔστιν ὁ ἀμαρτωλὸς, περὶ οὗ φησὶν ἐνταῦθα ἡ Γραφή; Ἀκούσωμεν μετὰ ἀκριθείας. Καὶ γὰρ ὑπογράφει αὐτὸν, διὰ τῶν ἐξῆς οὕτω λέγων· *Εἰ ἐθεώρεις κλέπτην, συνέτρεχες αὐτῷ, καὶ μετὰ μοιχῶν τὴν μερίδα σου ἐτίθεις. Τὸ στόμα σου ἐπλεόνασε κακίαν, καὶ ἡ γλῶσσά σου περιέπλεκε δολιότητα. Καθήμενος κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου κατελάλεις, καὶ κατὰ τοῦ νιῶ τῆς μητρὸς σου ἐτίθεις σκάνδαλον.* Εἶδες καθάπερ ἐν εἰκόνι τῆς κακίας τὰ χρώματα, καὶ πῶς θηρίον ὁ πονηρὸς γέγονε τῇ κακίᾳ, τῆς φύσεως τὴν εὐγένειαν προδοῦς; Μὴ τοίνυν ἀπλῶς ἐπέλωμεν τὴν εἰκόνα, ἀλλ' ἀκριθῶς καὶ καθ' ἕκαστον ἐξετάζον-

τες. *Εἰ ἐθεώρεις κλέπτην, φησὶ, συνέτρεχες αὐτῷ.*

Τοῦτο πάντων αἷτιον τῶν κακῶν· τοῦτο μάλιστα ἔστι τὸ ἀνατρέπον ἀρετὴν, τὸ ἐκλύον τὴν περὶ τὰ καλὰ τῶν πολλῶν σπουδὴν, ὅταν μὴ μόνον μὴ ἐπιτιμῶσι τινες, ἀλλὰ καὶ συνήδωνται τοῖς ἀμαρτάνουσι. Τοῦτο τοῦ ἀμαρτάνειν οὐκ ἔλαττον· Ἀκουσον γοῦν Παύλου λέγοντος· *Οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσιν.* Οὐ μικρὸν δὲ καὶ τοῦτο ἀμάρτημα, κἂν μὴ πράττῃ τις τὰ κακὰ, τὸ συνήδυσθαι τοῖς κακοῖς. Ὁ μὲν γὰρ ἔχει τὴν ἀνάγκην εἰπεῖν, τὴν πενίαν αἰτιάσασθαι^ε, εἰ καὶ μὴ εὐλογοῖ αἱ προφάσεις· σὺ δὲ πόθεν ἐπαινεῖς τὸ γεγενημένον, οὐδὲ τὴν ἐξ αὐτοῦ καρπούμενος ἡδονὴν; Κἀκεῖνος μὲν ἴσως καὶ μεταγνώσεται· σὺ δὲ καὶ ταύτας ἀποκλείεις τὰς θύρας, καὶ τὸ φάρμακον ἀναιρεῖς, καὶ ἀνατρέπεις τὴν τοσαύτην παραμυθίαν, πάντοθεν ἑαυτῷ προσχωνῶς τὸν λιμένα τῆς ἐπὶ τὴν μετάνοιαν ἐπανόδου. Ὅταν οὖν ἴδῃ σε, τὸν ἐκτὸς τῆς ἀμαρτίας, καὶ τὸν ὀφείλοντα ἐπιτιμῆσαι, οὐ μόνον μὴ ἐπιτιμῶντα, ἀλλὰ καὶ συσκιάζοντα, καὶ μὴ συσκιάζοντα μόνον, ἀλλὰ καὶ συμπράττοντα, τί ἡγήσεται περὶ ἑαυτοῦ; τί δὲ περὶ τοῦ τολμηθέντος; Ὡς γὰρ τὰ πολλὰ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων οὐκ ἐκ διανοίας μόνον ταύτας περὶ τῶν πρακτέων φέρουσι τὰς ψήφους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐτέρων προαιρέσεως διαφθειρόμενοι· κἂν μὲν ἴδῃ πάντας ἀποστρεφομένους αὐτὸν ὁ ἡμαρτηκῶς, μέγα τι καὶ πονηρὸν ἡγήσεται εἰργάσθαι· ὅταν δὲ μὴ μόνον μὴ ἀγανακτοῦντας, μηδὲ δυσχεραίνοντας, ἀλλὰ καὶ πράως φέροντας, καὶ συνεφαπτομένους, τὸ ἐκ τοῦ συνειδότος διαφθείρας λοιπὸν δικαστήριον, τῆς τῶν πολλῶν ψήφου συμπραττούσης αὐτοῦ τῇ διεφθαρμένῃ γνώμῃ, τί οὐ τολμήσει; πότε δὲ καταγνώσεται ἑαυτοῦ, καὶ παύσεται τοῦ ἀδεῶς ἀμαρτάνειν; Διὸ χρῆ, κἂν πράττῃ τις τὸ πονηρὸν, καταγινώσκειν ἑαυτοῦ· ὁδὸς γὰρ τοῦτο ἐπὶ τὸ ἀποστῆναι τοῦ πονηροῦ· κἂν μὴ πράττῃ τὰ καλὰ, ἐπαινεῖν τὰ καλὰ. Ὅδὸς γὰρ ἐπὶ τὴν ἐργασίαν ἢ προθυμίᾳ. Ἐνταῦθα μέντοι, ἐπειδὴ καὶ συνεφάπτεται τῶν γινομένων, εἰκότως αὐτὸν μεθ' [236] ὑπερβολῆς στίζει πάσης. Εἰ γὰρ ἐπιτιμωμένη ἢ κακία τοσοῦτον ἀνθεῖ, καὶ ἐπαινουμένη ἢ ἀρετὴ μόλις ἐκκαλεῖται πρὸς τοὺς ἰδρωτάς τοὺς ἑαυτῆς· τί ἔσται εἰ μὴ τοῦτο γένοιτο; Τοῦτο ἴδοι τις ἂν καὶ ἐν χορῶ ἱερέων πολλακίς γινόμενον· εἰ δὲ ἐπὶ τῶν μαθητῶν χαλεπὸν τοῦτο, πολλῷ μᾶλλον ἐπὶ τῶν διδασκάλων.

η'. Τί ποιεῖς, ἄνθρωπε; Παρεβάθη ὁ νόμος, κατεφρονήθη σωφροσύνη, πλημμελήματα τοσαῦτα ἐτολμήθη παρὰ τίνος τῶν ἱερωμένων, τὰ ἄνω κάτω γέγονε, καὶ οὐ φρίττεται; Ἄλλ' ὁ μὲν προφήτης καὶ αὐτὰ τὰ ἀναίσθητα στοιχεῖα καλεῖ πρὸς ἕκτασιν καὶ κοινωνίαν τοῦ θρήνου τῶν κοινῇ πεπλημμελημένων κακῶν, *Ἐξέστη ὁ οὐρανός, λέγων, καὶ ἐφριξεν ἡ γῆ ἐπὶ πλεῖον σφόδρα.* Καὶ πάλιν· *Πενθήσει ὁ Κάρμηλος, πενήσει οἶνος, πενήσει ἄμπελος.* Καὶ τὰ μὲν ἄψυχα πενθεῖ, καὶ στένει^δ, καὶ συναγανακτεῖ τῷ Δεσπότῃ· σὺ δὲ ὁ λογικὸς οὐκ ἀλγεῖς; οὐκ ἐπιτιμᾶς, οὐ γίνῃ χαλεπὸς τιμωρὸς τῶν τοῦ Θεοῦ νόμων, ἀλλὰ καὶ κοινωνεῖς; Καὶ ποῖαν ἂν σχολίης συγγνώμην; Μὴ γὰρ ὁ Θεὸς ἐκδίκου

^ε Sic Morel., Reg. ὁ μ. γ. ἔ. τὸ πάθος εἰπεῖν. Colb. et Savil. ὁ μ. γὰρ τῷ τὴν ἀνάγκην εἰπεῖν τὴν πενίαν αἰτιάσασθαι ἔχει.

^δ Καὶ στένει post πενθεῖ ex mss. desumptum: deerat in edit. Morel. Sed legitur in Savil.

^α Sic Colb. melius, repetito prænominē τὴν.

^β Ἐτι, et infra ἕως αὐτῆς ἑβδομηκοντάκις deerant in edit Morel., sed habentur in mss. et Savil.

δειται : μή γάρ βοιθούτων χρήζει; ἀλλὰ βούλεται σε ὑπηρετήν τούτου γενέσθαι, ἵνα μή τοῖς αὐτοῖς περιπέσης, ἐν τῇ καθ' ἑτέρου ἀγανακτήσει σωφρονέστερος γινόμενος, ἵνα κάντευθεν τὸ φιλόθεόν σου δείξης. Ὅταν γάρ ἀμαρτόντος ἑτέρου παραδράμης, καὶ μή ἐπεξέλθῃς^α, μηδὲ ἀλγήσης, ῥαθυμοτέραν σου τὴν ψυχὴν ποιεῖς καὶ εὐέμπωτον, καὶ μάλιστα πολλάκις παρασκευάζεις^β τοῖς αὐτοῖς περιπεσεῖν· κάκεινον δὲ οὐ τὰ τυχόντα παραβλάπτεις τῇ ἀκαιρῷ χάριτι ταύτῃ, αὐστηροτέρας αὐτῷ ποιῶν τὰς ἐν τῷ μέλλοντι εὐθύνας, καὶ πρὸς τὰ παρόντα ῥαθυμότερον κατασκευάζων. Ταῦτα δὲ οὐ περὶ κλεπτῶν μόνον εἴρηται, ἀλλὰ καὶ περὶ παντός ἀμαρτήματος· τὸ δὲ ἔσχατον τέθεικε τῶν πλημμελημάτων, ἵν' εἰδῆς ὅτι ὁ ἐπὶ τῷ τοιοῦτῳ συγγνώμην οὐκ ἔχων, πολλῷ μᾶλλον ἐφ' ἑτέρου οὐκ ἀπολαύσεται ταύτης τῆς παραμυθίας. Ἄκουσον γοῦν καὶ ἐξῆς τί φησί· *Καὶ μετὰ μοιχῶν τὴν μερίδα σου ἐτίθεις*· ἐπὶ τὸ μείζον ἐλθὼν. Πολλῷ γάρ ἐκεῖνο τούτου ἔλαττον. Καὶ τις τῶν ἀμαρτημάτων τούτων σύγκρισιν ποιούμενος οὕτως ἔλεγεν· *Οὐ θαυμάσιόν ἐστὶν ἀλλ' ὅτι κλέπτων κλέπτει γὰρ ἵνα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐμπλήσῃ πεινώσαν*. Εἰ τοίνυν τούτο ἀσύγνωστον, πολλῷ μᾶλλον μοιχεῖα. Ἐνταῦθα δὲ μοιχεῖαν τὴν πορνείαν φησίν. Ἄν τοίνυν ἴδῃς τινὰ τῶν μετὰ σοῦ ἀγελαζομένων πορνεύοντα, καὶ μυστηρίοις προσερχόμενον, εἰπέ τῷ διακονουμένῳ τῇ τούτων διανομῇ^γ· Ὁ δεῖνα ἀνάξιός τῶν μυστηρίων, κώλυσον τὰς βεβήλους χεῖρας. Εἰ γάρ μηδὲ διηγεῖσθαι τὰ δικαιοματά ἀξιός, ἐνόησον, οἷ προθήσεται τὰ τῆς κολάσεως αὐτῷ, ὅταν καὶ τῆς ἱεράς ἄπτηται τραπέζης, οὐκ αὐτῷ δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ συσκιάζοντι. Οὐ γάρ εἶπε, Καὶ ἐμοίχευες, ἀλλὰ, *Μετὰ μοιχῶν τὴν μερίδα* [237] *σου ἐτίθεις*. Βαβαί, ἡλίκαν ἐστὶ κακὸν ἐκ τοῦ περιστέλλειν τῶν ἄλλων τὰς σηπεδόνας, ὅπου γε καὶ κοινωνὸν αὐτὸν φησὶν εἶναι τῆς ἐπὶ τῷ πλημμελήματι τιμωρίας, καὶ οὐκ ἔλαττον ἢ ἐκεῖνος. Ὁ μὲν γάρ ἔχει τὸ πάθος εἰπεῖν, εἰ καὶ ἀσύγνωστος ἢ πρόφασις, καθὼς ὁ κλέπτης τὸν λιμόν· σὺ δὲ οὐδὲ τούτο. Τίνος οὖν ἐνεκεν, τῆς ἡδονῆς οὐκ ἀπολαύων, τῆς κολάσεως κοινωνεῖς καὶ μεριστῆς γίνῃ; Διὰ δὲ τούτου καὶ οἱ ἐξωθεν δικασταὶ οὐχὶ τοὺς τολμήσαντας μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν οἰκετῶν ἂν ἴδωσι συνειδότας τῷ πράγματι κολάζουσι, καὶ οἱ παραδιδόντες δεσπόται ἡδέως ἂν τὸ αἷμα αὐτῶν ἐκπίοιεν, καὶ τῶν σαρκῶν ἀπογεύσαιτο, καὶ αὐτοῖς λογίζονται τὴν ἐξουσίαν τοῦ γεγεννημένου οὐκ ἔλαττον, ἢ τῇ μοιχευθείᾳ. Οἱ γάρ τὰ παραπετάσματα μὴ ἀναστεύσαντες, αὐτοὶ πλείονα τὴν ἐξουσίαν τοῖς κρυπτομένοις δεδώκασιν· οὗτοι καὶ τὴν μοιχευθείσαν καὶ τὸν ἡδικομημένον ὕβρισαν ἄνδρα καὶ αὐτὸν τὸν μοιχεύσαντα. Εἰ γάρ προκατήγγειλαν, εἰ γάρ δῆλον ἐποίησαν, πᾶσαν ἂν τὴν ἄγρην ἐσόβησαν. Καὶ καθάπερ ἐκεῖνοι μάλιστα εἰσιν οἱ ἐμβάλλοντες εἰς τὰς πάγας, οἱ τὰς πάγας περιττέλλοντες, καὶ περικαθήμεγοι τοῖς μέλλουσιν ἀλίσχεσθαι, καὶ πάντοθεν ἅπαντα κρύπτοντες δόλον, καὶ μήτε φόφον, μήτε ἄλλο τι συγχωροῦντες γενέσθαι τὸ δυνάμενον σοβῆ-

σαι τὴν θήραν· οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα, ἂν παρακαθίσῃς τῇ κειμένῃ παρὰ τοῦ διαδόλου παγίδι, καὶ εἰδὼς μέλλοντα ἐμπίπτειν τὸν μοιχὸν μὴ θορυθήσης, μηδὲ πτοήσης, τότε μάλιστα αὐτὸν ἀπολεῖς.

Μὴ γάρ μοι ἐκεῖνο τὸ ῥῆμα λέγε τὸ πολλῆς γέμον ἀναλγησίας· τί δέ μοι μέλει; τὰ ἑμαυτοῦ μεριμνῶ· τότε γάρ μάλιστα μεριμνήσεις τὰ σά. ὅταν τὰ σά ζητῆς ἐν τῷ τοῦ πλησίον συμφέροντι. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος ἔλεγε· *Μηθεῖς τὸ ἑαυτοῦ ζητεῖτω, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου*. Ἴνα, φησὶν, εὐρῆς τὸ σαυτοῦ, ζῆται τὸ τοῦ ἑτέρου. *Τὸ στόμα σου ἐπλεόνασε κακίαν, καὶ ἡ γλῶσσά σου περιέπλεκε δολιότητας. Καθήμενος κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου κατελάλεις, καὶ κατὰ τοῦ υἱοῦ τῆς μητρὸς σου ἐτίθεις σκάνδαλον*. Ἴνα γάρ μή λέγῃ· Ἄπο φιλάνθρωπίας ταῦτα ποιῶ· μάλιστα μὲν, ποῖα ἂν εἴη τοῦτο φιλάνθρωπία, τὸν μέλλοντα εἰς βάρβαρον ἐμπίπτειν μὴ κωλύειν, μηδὲ ἀναστῆλιν; τὸ χάριζεσθαι ἡδονῇ ἀδίκῳ; τὸ περιορᾶν δηλητήριον φάρμακον πίνοντα; Πλὴν ἀλλ' οὐδὲ τούτο δυνήσῃ λέγειν. Ὅτι γάρ οὐ φιλάνθρωπίας τοῦτο, ἀλλ' ὕπνου καὶ νωθείας καὶ ῥαθυμίας, πῶς τὸν ἀδικοῦντα ἀφείς τὸν οὐδὲν ἡδικοκῶτα ἀδελφὸν κακῶς λέγεις; πῶς ἐπιβουλεύεις τῷ μηδὲν ἡδικοκῶτι, μηδὲ πεπλημμεληκῶτι; Ὅρα κακίαν ἐκατέρωθεν εἰς ἄκρον ἐκτεινομένην. Τὸν μὲν ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας μεθύοντα οὐ κωλύεις μεθύειν, ὥστε σωφρονῆσαι, τὸν δὲ οὐδὲν ἡδικοκῶτα κολάζεις. *Καθήμενος γάρ κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου κατελάλεις, καὶ κατὰ τοῦ υἱοῦ τῆς μητρὸς σου ἐτίθεις σκάνδαλον*.

θ'. [238] Ὅρα πῶς τῇ ἐπεξηγήσει τὴν κατηγορίαν αὖξει. Τὸν τὰς αὐτὰς λύσαντά σοι, φησὶν, ὠδίνας, τὸν τῆς αὐτῆς σοι κεκοινωνηκότα νηδύος, τὸν οἰκίας καὶ τραπέζης καὶ τροφῆς μετασχόντα τῆς αὐτῆς, τὸν ἀπὸ μιᾶς βλαστήσαντα ῥίζης, τὸν τὴν αὐτὴν ἔχοντα τῆς γενέσεως ἀρχὴν, τὸν ἐκ πρώτης ἡλικίας συναναβάντα σοι, τοῦτον κακῶς λέγεις, καὶ οὐ κακῶς λέγεις μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς ἔργον τὴν ἐπιβουλήν ἐξάγεις; Τούτο γάρ ἐστιν, *Ἐτίθεις σκάνδαλον*. Εἰ δὲ τὸν φυσικῶν κοινωνήσαντα ὠδίνων οὐ δεῖ λέγειν κακῶς, πολλῷ μᾶλλον τὸν πνευματικῶν. Μὴ τοίνυν μήτε τὸν μέλλοντα ἀμαρτεῖν ἕα καταπίπτειν, μήτε τὸν οὐδὲν ἡδικοκῶτα διάβαλλε καὶ λοιδορεῖ. Τὸ μὲν γάρ φθόνου, τὸ δὲ ἀναλγησίας· τὸ γάρ μὴ ἀναχαιτίζειν τὸν μέλλοντα πίπτειν, ἀναλγησίας· φθόνου δὲ, τὸ τὸν ἐστῶτα καταβάλλειν. Καὶ ὅρα πῶς οὐκ ἀπλῶς τὸν κατήγορον ἀνίττεται, ἀλλὰ τὸν μετὰ δόλου καὶ σπουδῆς τὸ ἔργον τοῦτο ποιούμενον. *Καθήμενος γάρ, φησὶ, κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου κατελάλεις*. Καὶ ὁ μὲν Κάϊν τὸν ἀδελφὸν ἀνελὼν, ἕνα μόνον τῆς παρούσης ζωῆς ἐξήλασεν· οὗτοι δὲ μυρίους, δι' ὧν κακῶς λέγουσι, καταβάλλουσι, καὶ ἑαυτοὺς πρώτους. Οὐ γάρ τὸν κατηγορούμενον μόνον, ἀλλὰ καὶ ἑτέρους βλάπτουσι· μᾶλλον δὲ ἐκεῖνους μόνον τοὺς παραδεχομένους. Ὁ γάρ κακῶς ἀκούων ψευδῶς, οὐ μόνον οὐκ ἡδικοκῶται, ἀλλὰ καὶ μισθὸν ἔχει μέγιστον. Οὐ γάρ ὁ πάσχων, ἀλλ' ὁ δρῶν κακῶς, οὗτός ἐστιν ὁ τῆς τιμωρίας ἀξιός· οὕτω καὶ ὁ λέγων, οὐχὶ ὁ ἀκούων, μόνον ἂν μὴ παράσχη λαβὰς τῆς κατηγορίας εὐλόγους ἐκεῖνος. Μὴ δὴ οὖν τοῦτο σπουδάζωμεν, ὥστε μὴ κακῶς ἀκούειν (τούτο γάρ ἀμήχανόν· καὶ ἀπόφασίς ἐστὶ τοῦ Χριστοῦ λέγουσα,

^α Sic mss. et Savil., recte. Morel. et Reg. ὑπεξέλθης.

^β Deest παρασκ. in Reg., Mor. et Moutf. Illud autem suppletum est e Collt. et Savil. Edit.

^γ Unus Reg. τὴν τούτων διανομήν. Infra ei προθήσεται mss. et Savil., recte. Morel. οἷον προθήσεται.

violatarum, sed es etiam peccatorum socius? et quam tibi possit dari venia? Numquid enim Deus opus habet ultore, numquid iis qui opem ferant indiget (*Isai. 40. 13*)? sed vult te hujus rei esse ministrum, ne in eadem incidas, dum alii succenses effectus temperantior, ut ex eo tuam in Deum pietatem ostendas. Quando enim, cum alius peccarit, prætercurrens, neque reprehenderis, neque ægre tuleris, animum tuum negligentior et ad casum pronior efficis, et maxime procuras ut in eadem sæpe incidat: illum autem importuna hac tua gratia non leviter offendis, efficiens ut in futuro sit gravior ei reddenda ratio, et ad præsentia eum reddens segnior. Hæc autem non solum de furibus dicta sunt, sed etiam de quovis alio peccato: quod est autem ultimum peccatorum, primum posuit, ut scias eum qui propter hoc veniam non assequitur, multo magis in alio non consequuturum. Audi ergo quidnam deinceps dicit: *Et cum adulteris portionem tuam ponebas*; veniens ad id quod est majus. Illud enim hoc longe minus est. Quidam autem hæc peccata inter se conferens, sic dixit: *Non est mirum si quis furans deprehensus fuerit: furatyr enim ut suam animam impleat esurientem (Prov. 6. 30)*. Si huic ergo ignosci non potest, multo magis nec adulterio. Adulterium autem hic vocat fornicationem. Si videris ergo aliquem eorum qui tecum congregantur fornicantem, et ad sacramenta accedentem, dic ei qui est minister distributionis eorum: Hic est indignus sacramentis, arce profanas manus. Si enim ne justitias quidem enarrare dignus est, considera quo ejus procedet punitio, quando sacram etiam mensam ausus fuerit attingere, non solum autem ejus, sed illius etiam qui connivet. Non dixit enim, *Et adulteraberis*, sed, *Cum adulteris portionem tuam ponebas*. Papæ, quantum malum ex eo quod celentur et obtegantur aliorum putredines, quando dicit eum esse socium solvendi pro peccato supplicii, nec hoc illo esse minus! Ille enim potest obtendere animi perturbationem, licet sit prætextus cui non dari possit venia: quemadmodum et fur, famem; tu autem ne hoc quidem. Quanam ergo de causa, cum non fruaris voluptate, supplicii socius et particeps evadis? Et ideo externi quoque iudices non eos solum qui scelus perpetrarunt, sed servos etiam, quos viderint sceleris fuisse conscios, puniunt: et domini qui eos tradunt, lubenter eorum sanguinem biberent, et carnibus vescerentur, nec minorem ejus, quod factum est, culpam in eos conferunt, quam in eam quæ est adulterata. Qui enim expansa vela non contraxerunt, iis, quæ occulte fiebant, dederunt majorem facultatem: ii et adulterio pollutam mulierem, et maritum cui facta est injuria, et eum ipsum qui adulterium commisit, contumelia et probro affecerunt. Si enim prænuntiasent, si id significassent, abacta et sublata esset omnis venatio. Et quemadmodum in retia maxime immittunt, qui retia extendunt, et iis quæ capienda sunt assident, omnemque dolum omni ex parte celant, nec strepitum, nec aliquid aliud fieri permittunt, quod posset feram abigere: ita hic etiam, si assederis la-

queo, qui est positus a diabolo, et cum scias fore ut in eum adulter incidat, neque strepitum edas, nec tumultum excites, tunc eum maxime perdis.

Proximi cura habenda. — Ne enim dixeris illud verbum, quod magna indolentia plenum est: Quid mihi curæ est? curo ego mea: tunc enim tua maxime curabis, quando tua quæres in eo quod est utile proximo. Et ideo dicebat Paulus: *Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius (1. Cor. 10. 24)*. Ut invenias, inquit, quod tuum est, quære quod est alterius. *Os tuum abundavit malitia, et lingua tua concinnabat dolos. Sedens adversus fratrem tuum loquebaris, et adversus filium matris tuæ ponebas scandalum.* Ne enim diceret: Hoc facio ex humanitate: ecqua certe fuerit humanitas, eum qui casurus est in barathrum, non prohibere nec retinere? iniquæ voluptati gratificari? eum qui mortiferum bibit venenum negligere? Verum ne hoc quidem poteris dicere. Quod enim non sit hoc humanitatis, sed somnolentiæ, segnitiei et socordiæ, hinc cernas: quomodo eo dimisso qui facit injuriam, fratrem maledicto afficis qui nullam fecit injuriam? quomodo insidiaris ei qui nihil offendit, nihil deliquit? Vide summam utrobique nequitiam. Eum quidem qui est ebrius cupiditate, non prohibes quominus inebrietur, ut sit temperatus: eum autem qui nullam fecit injuriam, punis. *Sedens enim adversus fratrem tuum loquebaris, et adversus filium matris tuæ ponebas scandalum.*

9. Vide quomodo in narrationis decursu auget accusationem. Eum, inquit, qui matri fuit in partu causa eorundem dolorum, qui fuit ejusdem uteri particeps, qui in eadem domo et ex eadem mensa cibum sumpsit, qui ex eadem radice germinavit, qui idem habet ortus principium, qui ab ineunte ætate tecum crevit, eum maledictis insectaris: et non solum insectaris, sed etiam in opus deducis insidias? Hoc enim sibi vult, *Ponebas scandalum*. Si autem non est impetendus maledictis, qui naturalium pariendi dolorum in eodem fuit utero particeps: multo magis qui spiritualium. Nec ergo permitte, ut is cadat qui est peccaturus: nec eum qui nullam fecit injuriam calumniare, et conviciis incesse. Hoc est enim invidiæ, illud vero indolentiæ: non retinere enim eum qui est casurus, est indolentiæ: invidiæ autem, eum qui stat dejicere. Vide autem quomodo non eum subindicat qui simpliciter et absolute accusat, sed eum qui cum dolo, et dedita opera id facit. *Sedens enim, inquit, adversus fratrem tuum loquebaris.* Et Cain quidem unum fratrem sublato presenti vita expulit: hi autem innumerabiles, per ea quæ male dicunt, dejiciunt, et seipsos primos. Non eum enim solum qui accusatur, sed alios etiam lædunt, imo vero magis eos solum qui ea admittunt. Qui enim falso male audit, non modo nulla injuria affectus est, sed maximam etiam habet mercedem. Non enim qui patitur, sed qui male agit, est dignus supplicio: ita etiam qui dicit, non qui audit, modo ne ille præbeat justam maledicendi occasionem. Non hoc ergo contendamus, ne male audiamus (hoc enim fieri non potest

et est Christi sententia, quæ dicit : *Væ vobis quando benedixerint vobis omnes homines* [Luc. 6. 26]), sed ne nos præbeamus occasiones. Qui enim vult bene audire ab omnibus, suam animam sæpe perdit, amans humanam gloriam, inserviens in iis quæ non decet, placens in iis quæ non oportet, ut ab eis emat gratiam. Rursus qui contemnit male audire ab omnibus, etiam seipsum perdit. Quemadmodum enim fieri non potest ut vir bonus bene audiat ab omnibus, ita etiam fieri non potest, ut ab omnibus male audiat, qui multas multis de causis præbuit male audiendi occasiones. Si autem dum tu nihil præbes offensio- nis, sunt qui tibi maledicant, tunc est tibi major merces, sicut usu veniebat apostolis, et præclaris illis viris. Porro illud quoque sciendum, quod etiamsi quis maledicat in re, cujus nos non damnat conscientia, non est propterea contemnendus accusator propter damnum quo te afficit, sed omnia facienda sunt cum ea qua par est cautio, ut tollas injustam occasionem. Quocirca Paulus etiam mittebat multos datis pecuniis, qui afferrent alimenta pauperibus (1. Cor. 16. 3) : causam autem affert, dicens : *Ne quis nos vituperet in hac abundantia quæ ministratur a nobis* (2. Cor. 8. 20). Neque enim, cum videret futurum ut immerito offenderentur, hoc despexit et neglexit : sed quoniam erat in ejus potestate ut tolleret offendiculum, eis quoque qui offendebantur prospexit. Et rursus alibi dicit : *Si cibus offendit fratrem meum, non comedam carnes in æternum, ne fratrem meum offendam* (1. Cor. 8. 13). Atqui hæc erant indifferentia, et tamen, Si, inquit, offensionem afferunt, quamvis me non lædant, non negligo salutem eorum qui offenduntur. Si fuerit enim damnum majus salute, contemne eum qui offenditur : sin minus, ne contempseris. Hoc enim sit generale decretum et regula, docens quando oportet contemnere eos qui offenduntur, et quando non : quemadmodum, verbi gratia, offendebantur Judæi quod Paulus legem non servaret : et propterea multa millia resiliabant, et in fide claudicabant. Quid ergo facit? Volens mederi offensionem (major enim erat salus tot millium), et claudicationi afferre remedium, interim impedivit quominus ostenderetur se legem non servare, quod majus erat. Rursus offendebantur quod crucifixum prædicaret (1. Cor. 1. 23) : hic contempsit eos qui offendebantur, majus enim erat lucrum prædicationis. Hoc etiam fecit Christus. Dum enim cum eis de cibis dissereret, et offenderentur, eo dicente, *Quod intrat per os, non coinquinat hominem, sed quod egreditur* : dicit : *Sinite eos. Omnis plantatio quam non plantavit Pater meus, eradicabitur* (Matth. 15. 11. et v. 14. 13). Quando autem ab eo tributa exigebant, etsi sciebat se non debere ea solvere, tamen quoniam tempus nondum postulabat, ut revelaretur ejus auctoritas, dicit : *Ne autem eos offendamus, vade ad mare, et mitte hamum, et eum pisces qui primus ascenderit, tolle, et in eo invenies staterem; da eum eis pro te et pro me* (Matth. 17. 26). Quando enim legem multa sapientia plenam eis ferebat, ipsique insanabiles erant, merito eos con-

tempisit, et legem solvit : cum autem non possent ejus divinitatis rationem suscipere, jure rursus se dimittit, et suæ divinitatis rationem tributum solvendo adumbrat et obtegit. *Sedens adversus fratrem tuum loquebaris*. At id, inquit, faciebam ut eum corrigerem.

10. *Reprehensiones quomodo faciendæ.* — Non oportebat ergo clanculum calumniari¹, sed, ita ut jus- sit Christus, seorsum assumere et corrigere (Matth. 18. 15). Quæ enim publice fiunt reprehensiones, sæpe etiam reddunt impudentiores : et complures quidem peccatores, donec viderint fieri posse ut lateant, facile in animum inducunt, ut in viam redeant; quando autem bonam apud multos existimationem perdiderint, incidunt nonnulli deinceps in desperationem, et labuntur in impudentiam. At aliquam tibi fecit injuriam. Cur ergo teipsum quoque injuria afficis? Qui enim se vindicat, seipsum ense petit. Si enim vis et teipsum beneficio afficere, et illum probe ulcisci, bene dicas de eo qui tibi fecit injuriam : ita facies ut multi sint ejus pro te accusatores, et ipse magnam mercedem accipies; sin autem maledicas, ne fides quidem tibi habebitur, ut qui inimicitiarum suspicione labores. Quare tuum studium tibi vertitur in contrarium. Tu enim vis bonam ejus famam evertere, contra autem accidit : per laudem enim, non per accusationem hoc evenit; sed contra omnino : et teipsum quidem majori ignominia afficis, illum autem tua tela non tangent. Inimicitia enim, quæ se offerunt animis audientium, non sinunt, ut quæ dicuntur, in auribus eorum admittantur, et id ipsum accidit quod in præscriptionibus. Quando enim quispiam in judicio aliquid objecerit, universum interea dissolvitur : ita hic etiam non permittit suspicio inimicitiarum, ut admittatur judicium. Ne ergo maledicas, ne teipsum polluas : nec lutum contextas cum luto et lateribus, sed coronas ex rosis, ex violis et reliquis floribus connecte : nec stercus ore feras, quemadmodum scarabæi (id enim faciunt qui maledicunt : ut qui ipsi foetorem primi sentiant), sed flores, sicut apes, favosque ut illæ compone, sisque omnibus comis et mansuetus. Omnes enim aversantur maledicum, ut qui tetrum redoleat et qui ut sanguisuga sanguine, et scarabæus stercore, alienis malis aluntur : os autem quod lubenter laudat, tamquam membrum commune suscipiunt, tamquam fratrem germanum, tamquam filium, tamquam patrem. Et quid dico de præsentibus, et de hominum existimationibus? Considera mihi diem illum terribilem, illud judicium quod corrumpi non potest : quod si falsa dicas, peccatis tuis alia insuper adjicies. *Dico enim vobis, quod omne verbum otiosum quod loquuti fuerint homines, dabunt pro ipso Deo rationem in die judicii* (Matth. 12. 36). Etiamsi sint, inquit, vera, ne sic quidem effugies, quominus condemneris, utpote qui proximi tui calamitates et probra traducas. Fac apud te cogites Pharisæum. Non erat publicanus, sed fuit publicano sceleratior, quoniam de publicano

¹ Alii, *Non oportebat ergo clanculum murmurare.*

Ὁὐαὶ ὑμῖν, ὅταν καλῶς ὑμῶς εἴπωσι πάντες ἄνθρωποι), ἀλλ' ὅπως ἡμεῖς μὴ παράσχοιμεν λαθῆς. Καὶ γὰρ ὁ βουλόμενος παρὰ πάντων ἀκούειν καλῶς, πολλαχοῦ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀπόλλυσι, δόξης ἐρῶν ἀνθρωπίνης, διακονούμενος * ἐν οἷς οὐ δεῖ, ἀρέσκων ἐν οἷς οὐ χρῆ, ὥστε ἰνῆσασθαι τὴν παρ' αὐτῶν χάριν. Πάλιν ὁ καταφρονῶν τοῦ παρὰ πάντων ἀκούειν κακῶς, καὶ ἑαυτὸν προσαπόλλυσι. Ὡς περ γὰρ ἀμήχανον παρὰ πάντων ἀκούειν καλῶς τὸν ἐνάρετον, οὕτως ἀμήχανον μὴ παρὰ πάντων ἀκούειν κακῶς, τὴν πολλὰς πολλαχόθεν παρασχόντα τοῦ κακῶς ἀκούειν λαθῆς. Ἄν δὲ τὸ ἀπρόσκοπόν σου παρέχοντος ὧσιν οἱ κατηγοροῦντες, τότε σοὶ καὶ πλείων ὁ μισθός, καθάπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἀποστόλων ἐγένετο, καὶ τῶν γενναίων ἐκείνων ἀνδρῶν. Χρῆ δὲ κάκεινο εἰδέναι, ὅτι κἂν λέγη τις κακῶς ἐπὶ πράγματι, οὐ τὸ συνειδὸς ἡμῶν οὐ καταγινώσκει, οὐ διὰ τοῦτο δεῖ καταφρονεῖν τοῦ κατηγοροῦ διὰ τὴν ἐκείνου βλάβην, ἀλλὰ πάντα ποιεῖν μετὰ τῆς πρεπούσης ἀσφαλείας, ὥστε ἀνελεῖν καὶ τὴν ἄλογον πρόφασιν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος ἐπὶ τῶν χρημάτων πολλοὺς ἔπεμπε τοὺς διακομίζοντας τῶν πενήτων τὰς διατροφάς· καὶ τὴν αἰτίαν τίθησι λέγων· *Ἴνα μὴ τις ἡμᾶς μωμήσῃται ἐν τῇ ἀδρότητι ταύτῃ [239] τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν.* Οὐ γὰρ δὴ τοῦτο ἰδὼν, ὅτι ἤμελλον κακῶς σκανδαλίζεσθαι, παρεῖδε καὶ κατεφρόνησεν· ἀλλ' ἐπειδὴ κύριος ἦν τοῦ λύσαι τὸ σκάνδαλον, καὶ αὐτῶν τῶν σκανδαλιζομένων προενόησε. Καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ φησὶν· *Εἰ βρῶμα σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω.* Καίτοι ταῦτα ἀδιάφορα ἦν· ἀλλ' ὁμως, εἰ σκάνδαλον φέρει, φησὶ, κἂν ἐμὲ οὐ παραβλάπτῃ, οὐ καταφρονῶ τῆς σωτηρίας τῶν σκανδαλιζομένων. Εἰ μὲν γὰρ γίνοιτο βλάβη μείζων τῆς σωτηρίας, καταφρονεῖ τοῦ σκανδαλιζομένου· εἰ δὲ μὴ γένοιτο, μηκέτι. Ὅρος γὰρ οὗτος ἂν εἴη καθόλου ^b καὶ κανὼν, παιδεύων πότε δεῖ καταφρονεῖν τῶν σκανδαλιζομένων, πότε δὲ μὴ· οἷόν τι λέγω· Ἐσκανδαλίζοντο Ἰουδαῖοι, ὅτι Παῦλος οὐκ ἐτήρει τὴν νόμον, καὶ διὰ τοῦτο μυριάδες ἀπεπήδων πολλαί, καὶ περὶ τὴν πίστιν ἐχώλευον. Τί οὖν ποιεῖ; Θεραπεῦσαι τὸ σκάνδαλον βουλόμενος (μείζων γὰρ ἦν ἡ σωτηρία τῶν τοσοῦτων μυριάδων), καὶ διορθῶσαι τὴν χωλείαν, τῷ τέως ^c ἐπιδειξασθαι, ὅτι οὐ τηρεῖ τὸν νόμον, ἐκώλυσεν, ὅπερ μείζων ἦν. Ἐσκανδαλίζοντο πάλιν, ὅτι ἐσταυρωμένον ἐκήρυσσεν· ἐνταῦθα κατεφρόνησε τῶν σκανδαλιζομένων· μείζων γὰρ ἦν τοῦ κηρύγματος τὸ κέρδος. Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ποιεῖ. Ὅτε μὲν γὰρ περὶ βρωμάτων αὐτοῖς διελέγετο, καὶ ἐσκανδαλίσθησαν λέγοντος αὐτοῦ, ὅτι *Οὐ τὸ εἰσπορευόμενον κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον, λέγει· Ἄφετε αὐτούς. Πᾶσα φυτεία, ἣν οὐκ ἐφύτευσεν ὁ Πατήρ μου, ἐκριζωθήσεται.* Ὅτε δὲ φόρους αὐτὸν ἀπῆτουν, καίπερ εἰδὼς ὅτι ^d τελεῖν οὐ δεῖ, ὁμως ἐπειδὴ ^e κείριος οὐδέπω ἀπῆτει τὸ ἐκκαλυφθῆναι αὐτοῦ τὴν ἀξίαν, λέγει· *Ἴνα δὲ μὴ σκανδαλισωμένον αὐτούς, πορευθεὶς βάλε ἄγκιστρον εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ τὸν*

^a Hic quaedam deerant in Morel. et Savil., quæ ex mss. restitutasunt.

^b Savil. et alii οὗτος ἔστω καθόλου.

^c Sic Savil. et Reg., editio autem Morelli τότε ὡς. Colb. τὸ τέως. Hunc locum vitiatum esse suspicatur Allenus, et restituere conatur Boisius in notis Savilli, sed existimo bene habere ut jacet.

^d Savil. et alii καίπερ εἰπὼν ὅτι.

ἀναβάττα ἰχθὺν ἄρον, καὶ ἐν αὐτῷ εὐρήσεις στατήρα· τοῦτον δὲ αὐτοῖς ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ. Ὅτε μὲν γὰρ νόμον ἐτίθει πολλῆς γέμοντα φιλοσοφίας, καὶ ἀνιάτως εἶχον ἐκεῖνοι, εἰκότως αὐτῶν οὐκ ἐφρόντισε, καὶ τὸν νόμον ἔλυσε· ὅτε δὲ οὐδέπω οἱ οἱ τε ἦσαν τὸν περὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ δέξασθαι λόγον, εἰκότως συγκαταβαίνει πάλιν, καὶ συσκιάζει τῇ τοῦ φόρου δόσει τὸν περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ λόγον. *Καθήμενος κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου κατελάλει.* Ἄλλ' ἵνα διορθώσωμαι, φησὶν.

ἰ. Οὐκοῦν οὐ λάθρα διαβάλλειν ἐχρῆν ^e, ἀλλ', ὡς ἐκέλευσεν ὁ Χριστὸς, κατ' ἰδίαν λαθόντα διορθοῦν. Αἱ γὰρ δημοσίαι γινόμεναι κατηγορίαι, πολλάκις καὶ ἀναισχυντοτέρους ποιοῦσι· καὶ ἕως μὲν ἂν ἴδωσιν οἱ πολλοὶ τῶν ἀμαρτανόντων, ὅτι δυνατόν αὐτοὺς λαθεῖν, καὶ ἐπανελθεῖν ῥαδίως αἰρουῦνται· ὅταν δὲ τὴν παρὰ τῶν πολλῶν ἀπολέσωσι δόξαν, εἰς ἀπόγνωσίν τινες λοιπὸν ἐμπίπτουσι, καὶ εἰς ἀναισχυντίαν ἐξολισθάνουσιν. Ἄλλ' ἡδίκηθης τι παρ' αὐτοῦ. Τί τοίνυν καὶ σαυτὸν ἐδικεῖς; Ὁ γὰρ ἀμυνόμενος, καθ' ἑαυτοῦ τὸ ξίφος ὠθεῖ. Εἰ γὰρ βούλει καὶ σαυτὸν εὐεργετήσαι, [240] κάκεινον ἀμύνασθαι, εἰπέ καλῶς τὸν ἡδίκηκότα· οὕτω πολλοὺς αὐτοῦ ποιήσεις ἀντὶ σοῦ τοὺς κατηγοροῦς, καὶ αὐτὸς πολὺν λήψῃ μισθόν, ἂν δὲ κακῶς λέγῃς, οὐδὲ πιστευθήσῃ, ἐχθρας ὑποψίαν δεχόμενος. Ὡστε εἰς τὸναντίον σοὶ περιτρέπεται τὰ τῆς σπουδῆς. Σὺ μὲν γὰρ τρῶσαι αὐτοῦ τὴν δόξαν βούλει, γίνεται δὲ τὸναντίον· διὰ γὰρ εὐφημίας, οὐ διὰ κατηγορίας τοῦτο συμβαίνει· ἀλλὰ τὸναντίον ἅπαν· καὶ σαυτὸν μὲν μειζόνως καταισχύνει, ἐκείνου δὲ οὐχ ἄφεται σου τὰ βέλη. Ἡ γὰρ ἐχθρα προσαπαντῶσα ταῖς τῶν ἀκουόντων διανοίαις, οὐκ ἀφήσιν αὐτῶν ἐντεθῆναι ταῖς ἀκοαῖς τὰ λεγόμενα, καὶ ταῦτ' οὐ γίνεται οἷον ἐπὶ τῶν παραγραφῶν. Ὅταν γὰρ ἀντικρούσῃ τις εἰς δικαστήριον, τὸ πᾶν διαλύεται τέως· οὕτω δὴ καὶ ἐνταῦθα οὐκ ἀφήσιν εἰσαγωγίμον γενέσθαι τὴν δίχτην ἢ τῆς ἐχθρας ὑπόνοια. Μὴ τοίνυν λέγε κακῶς, ἵνα μὴ καὶ σαυτὸν μολύνῃς, μηδὲ βόρβορον ὑφαίνε μετὰ πηλοῦ καὶ πλινθείας, ἀλλὰ στεφάνους ἀπὸ ῥόδων πλέκε, καὶ ἴων, καὶ τῶν λοιπῶν ἀνθέων· μηδὲ κόπρον ἐπὶ τοῦ στόματος φέρε, καθάπερ οἱ κύνθηροι (τοῦτο γὰρ οἱ κακηγοροῦντες ^f· αὐτοὶ τῆς δυσωδίας ἀπολαύουσι πρῶτοι), ἀλλ' ἄνθη, καθάπερ αἱ μέλιτται, καὶ ὑφαίνε κηρία κατ' ἐκείνας, καὶ γίνου πᾶσι προσηής. Τὸν μὲν γὰρ κακήγορον ἅπαντες ἀποστρέφονται, ὡς σαπρὸν ὄζοντα, καθάπερ τινὰ βδέλλαν αἵματι, καὶ κύνθηρον κόπρω τρεφόμενον ταῖς ἐτέρων κακοῖς· τὸν δὲ εὐφημον ἔχοντα στόμα, ὡς κοινὸν προσίενται μέλος, ὡς ἀδελφὸν γνήσιον, ὡς παῖδα, ὡς πατέρα. Καὶ τί λέγω τὰ παρόντα καὶ τὰς τῶν ἀνθρώπων δόξας; Ἐννόησόν μοι τὴν φοβερὰν ἐκείνην ἡμέραν, τὸ κριτήριον τὸ ἀδέκαστον, ὅτι, ἂν μὲν ψευδῆ λέγῃς, προσθήκη ἀμαρτημάτων περιττῶν προσθήσεις. Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι *πᾶν ἄργὸν ῥῆμα, ὃ ἐὰν λαλήσωσιν οἱ ἄνθρωποι, δώσουσιν ὑπὲρ αὐτοῦ λόγον τῷ Θεῷ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.* Κἂν ἀληθῆ, φησὶν, ἦ, οὐδὲ οὕτως ἀπαλλαγῆσθαι καταγνώσεως, ἐκπομπεύων τὰς τοῦ πλησίον συμφορὰς καὶ τὰ ὀνειδῆ. Ἐνόησον γοῦν τὸν Φαρισαῖον. Οὐκ ἦν τελώνης, ἀλλὰ τελώνου γέγονεν ἀμαρτωλότερος, ἐπειδὴ τὸν τελώνην ἐκάκισεν. Οὐκ ἦν

^e Alii λάθρα γογγύζειν ἐχρῆν.

^f Alii et Savil. κατηγοροῦντες. Sed melius κακηγοροῦντες. Infra pro ὡς σαπρὸν, ut habent mss. recte, edit. Mor. ὡσεὶ βορβοροῦ ἀπόζοντα.

Φαρισαῖος ὁ τελώνης, ἀλλὰ τοῦ Φαρισαίου γέγονε δικαιότερος, ἐπειδὴ ἑαυτὸν ἐταλάμισε. Ταῦτα ἐποίησας, καὶ ἐσίγησα. Ὑπέλαβες ἀνομίαν, ὅτι ἔσομαι σοι ὁμοιος. Ἐλέγξω σε, καὶ παραστήσω κατὰ πρόσωπόν σου τὰς ἀμαρτίας σου

ια'. Εἶδες φιλάνθρωπιαν ἀφατον; εἶδες ἀγαθότητος ὑπερβολὴν; εἶδες μακροθυμίας πλοῦτον ἀπειρον; Σιγὴν γὰρ ἐνταῦθα τὴν μακροθυμίαν λέγει. Τοσαῦτα ἐτόλμησας, φησί, καὶ οὐκ ἐπεξήκειν, ἀλλ' ἠνειχόμεν, καὶ ἔφερον, χῶραν σοι διδοὺς εἰς μετάνοιαν. Σὺ δὲ οὐ μόνον οὐδὲν ἐκέρδανας ἐντεῦθεν, ἀλλὰ καὶ πρὸς μείζονα ἐξώκειλας κακίαν^α. Οὐ γὰρ δὴ μόνον οὐ μετεβάλλου, οὐδὲ μόνον οὐ κατησχύνθης, οὐδὲ κατέγνωσ ἐπὶ τοῖς [211] γεγεννημένοις σαυτοῦ· ἀλλ' ἤδη καὶ ἐμὲ τὸν μακροθυμήσαντά σοι, τὸν ἀνασχόμενον, τὸν σιγήσαντα, τὸν τοσαῦτα ἐνεγκόντα, ἐνόμισας οὐ διὰ μακροθυμίαν καὶ φιλάνθρωπιαν φέρειν, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι ταῦτα σωφρονίζειν, μηδὲ ἀγανακτεῖν ἐπὶ τοῖς γινομένοις. Σύνετε δὴ ταῦτα, οἱ ἐπιλανθανόμενοι τοῦ Θεοῦ. Ποῖα; Τὰ εἰρημένα, φησί. Τί ἐστι, Σύνετε; Νοήσατε. Τί γὰρ συνεσχιασμένον εἴρηται; τί δὲ πολλῆς χρῆζον ἐρεύνης; Μάλιστα μὲν καὶ αὐτὸς ὁ τῆς διδασκαλίας τρόπος ἐνήλλαγμένην παρεισάγει πολιτείαν. Καὶ γὰρ τῶν θυσιῶν οὐ πολὺν ποιούμενος λόγον, τὴν εὐαγγελικὴν εἰσάγει νομοθεσίαν· ἄλλως δὲ ἐπειδὴ πολλῶ τῷ φορυτῷ τῶν ἀμαρτημάτων ἦσαν καταχωσθέντες, καθάπερ ἀπὸ τελμάτων τινῶν τῆς κακίας ἀνασπάσαι βουλόμενος, καὶ ἴσπερ τῶν ὀφθαλμῶν λήμην ἀποκαθάραι τὴν προλαβοῦσαν τῆς πονηρᾶς συνηθείας ὁδὸν, διεγείρει εἰς μνήμην ἔλθειν τῶν γεγεννημένων, ἵνα μὴ λήθῃ παραδόντες αὐτὰ, ἀκερδεῖς ἀναχωρήσωσιν. Πολλὴν γὰρ ἢ ἐν ἀμαρτήμασι συνηθία πύρωσιν τῆς ψυχῆς ἐργάζεται, καὶ ἀνοήτους ποιεῖ, καὶ τυφλοὶ τὸ ὄξυδερχὲς τῆς διανοίας ὄμμα. *Μήποτε ἀρπάσῃ, καὶ οὐ μὴ ἦ ὁ βυόμενος.* Ὁ φιλάνθρωπιος ἀφάτου! Μητρὸς φιλοστοργίου τὰ ῥήματα, μάλλον δὲ ἀπείρως τὴν φιλοστοργίαν ἐκαίτην νικίωστος ἀγαθότητος. Ὁ γὰρ τοσαύτην ἐμφήνας κατηγορίαν, ὁ τοσαύτην^β ὀργὴν ἐπιδειξάμενος προσασφαλίζεται. Ὁ εἰπὼν, Ἐλέγξω σε, καὶ παραστήσω κατὰ πρόσωπόν σου τὰς ἀμαρτίας σου, καὶ ἀπόφασιν ἐκβαλὼν καταδικάζουσαν,^γ ἀναλύει τὴν ἀπόφασιν πάλιν, οὐχ ὡς καταδίκους τῇ τιμωρίᾳ παραδιδούς, ἀλλ' ὡς ἠφείλοντας διορθωθῆναι τῇ παραινέσει καὶ τῇ συμβουλῇ ἐγχειρίζων, τῷ φόβῳ σωφρονίζων, καὶ λέγων, *Μήποτε ἀρπάσῃ ὡς λέων^δ, καὶ οὐ μὴ ἦ ὁ βυόμενος.* Οὐσία αἰρέσεως δοξάσει με, καὶ ἐκεῖ ὁδὸς, ἣν δείξω αὐτῷ, τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. Δείξας τὸ φιλάνθρωπον, παραινέσας, συμβουλευσας, ἀπειλήσας, φοβήσας, ἐπιστήσας τὴν τιμωρίαν ἄκρατον, καὶ συμβουλήν εἰσενεγκὼν, λέγει καὶ τὸν τρόπον, δι' οὗ δυνατὸν διορθώσασθαι τὰ γεγεννημένα, εἰπὼν· *Θυσία αἰρέσεως δοξάσει με.* Ὁ δὲ λέγει τοῦτό ἐστιν· Οὐ μόνον παύσει μου τὴν ὀργὴν, οὐδὲ λύσει τὴν καταδίκην, ἀλλὰ καὶ δοξάσει με. Ὁρα τοῦ κατορθώματος τὸ μέγεθος, ὅταν ὁ Θεὸς δι' αὐτὸν δοξάζεται. Καὶ ἐκεῖ ὁδὸς, ἣν δείξω αὐτῷ, τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. Εἶδες μισθὸν ἀφατον; εἶδες φιλάνθρωπιαν ὑπερβολὴν; Τὴν τοῦ Θεοῦ γὰρ ὁδὸν

δείξειν ἐπαγγέλλεται, καὶ τὸ ὄντως σωτήριον τοῦ Θεοῦ τοῖς κατορθοῦσι. Πειθώμεθα τοίνυν τῷ ἐπαγγελλομένῳ, καὶ διὰ βίου ὀρθοῦ καὶ θυσίας αἰνέσεως τοῦτον δοξάζωμεν. Αὕτη γὰρ ἡ ὁδὸς ἐπὶ σωτηρίαν φέρει, διὰ τῆς θυσίας ταύτης· ἥς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλάνθρωπιᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

[242] Εἰς τὸν Ρη' Ψαλμον.

Ὁ Θεός, τὴν αἰνεσίαν μου μὴ παρασιωπήσῃς· ὅτι στόμα ἀμαρτωλοῦ, καὶ στόμα δόλιον ἐπ' ἐμὲ ἠνολύθη. Ἐλάλησαν κατ' ἐμοῦ γλώσση δολία, καὶ λόγοι μίσου^ξ ἐκέκλωσάν με, καὶ ἐπολέμησάν με δωρεάν. Ἀντὶ τοῦ ἀγαπᾶν με, ἐνδιέβαλλόν με, ἐγὼ δὲ προσηυχόμεν. Καὶ ἔθεντο κατ' ἐμοῦ κακὰ ἀντὶ ἀγαθῶν, καὶ μῖσος ἀντὶ τῆς ἀγαπήσεώς μου. Κατάστησον ἐπ' αὐτὸν ἀμαρτωλόν, καὶ διάβολος στήτω ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ. Ἐν τῷ κρίνεσθαι αὐτὸν, ἐξέλθοι καταδεδικασμένος, καὶ ἡ προσευχὴ αὐτοῦ γενέσθω εἰς ἀμαρτίαν. Γενηθήτωσαν ἐν ἡμέραι αὐτοῦ ὀλίγαι, καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος. Γενηθήτωσαν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὄρφανοί, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ χήρα· σαλευόμενοι μεταναστήτωσαν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ ἐπαιτησάτωσαν, ἐκβληθήτωσαν ἐκ τῶν οἰκοπέδων αὐτῶν. Ἐξερευνησάτω δανειστής πάντα ὅσα ὑπάρχει αὐτῷ, καὶ διαρπυσάτωσαν ἀλλότριοι τοὺς πόρους αὐτοῦ.

α'. Πολλῆς ἐνταῦθα συνέσεως ἡμῖν χρεῖα. Τὰ γὰρ ῥήματα κατὰ τὴν ψιλὴν προφορὰν, καὶ τὴν πρόχειρον ἀκρόασιν, πολλοὺς τῶν μὴ προσεχόντων θορυβεῖ. Καὶ γὰρ ἀρᾶς ἅπας ὁ ψαλμὸς ἐμπέπλησται, καὶ διὰ τοιούτων ἅπας διεξῆλθεν ἡμῖν ὁ λόγος, καὶ ἐμφαίνει τινὰ θυμὸν ζέοντα καὶ διακαῆ τοῦ λέγοντος, καὶ οὐ μέχρι τοῦ ἀδικοῦντος ἰστάμενον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ παῖδας, καὶ πατέρα, καὶ μητέρα προάγοντα τὴν τιμωρίαν, καὶ οὐδὲ μιᾶ ἀρκοῦμενον συμφορᾶ, ἀλλὰ καὶ κακὰ ἐπὶ κακοῖς συνάπτοντα. Ὁρα γὰρ ὅσα κατεύχεται. *Κατάστησον ἐπ' αὐτὸν ἀμαρτωλόν, καὶ διάβολος στήτω ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ.* Τουτέστιν, ὑπὸ κατηγοροῖς γένοιτο πονηροῖς ἀνθρώποις καὶ ἐπιβούλοις, καὶ μὴ περιγένοιτο αὐτῶν. Τοῦτο γὰρ ἐστίν, Ἐν τῷ κρίνεσθαι αὐτὸν ἐξέλθοι καταδεδικασμένος. Καὶ οὐκ ἠρκέσθη ταύτῃ τῇ τιμωρίᾳ, ἀλλὰ μετὰ τῆς καταδίκης ταύτης εὐχεται τινὰ ἕτερον μετ' ἐκεῖνον τὴν ἐκείνου λαβεῖν τιμὴν, λέγων, *Τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος.* Καὶ οὐδὲ ἐνταῦθα ἰσταται, ἀλλὰ καὶ τὸν μόνον καταλειμμένον λιμένα προσχίονουσι, μηδὲ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τινὸς φιλάνθρωπιᾳ τυχεῖν ἀξίων καὶ λέγων· *Καὶ ἡ προσευχὴ αὐτοῦ γενέσθω εἰς ἀμαρτίαν.* Καὶ μέντοι καὶ θάνατον ἄωρον ὑπομείναι ἀξιοῖ. *Γενηθήτωσαν γὰρ, φησὶν, αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὀλίγαι.* Καὶ οὐδὲ ἐνταῦθα ἰσταται, καίτοι καὶ τὸ ταῦτα μόνον εἰπεῖν ἤρκει, ὁ δὲ καὶ ἐπιτίθησιν, ὅπερ σφόδρα ἐστὶν ἐκκεκαυμένης ψυχῆς. τὸ μὴ μιᾶ μηδὲ δευτέρᾳ ἀρκεσθῆναι τιμωρίᾳ, ἀλλὰ τοσαύτης ἐπάχθῆναι αἰτεῖν. Τὰ δὲ ἐντεῦθεν ἔτι πολλῶ τούτων χαλεπώτερα. Καὶ γὰρ ὄρφανίαν, καὶ χηρείαν τῶν

^α Unus ἐξώκειλας βλάβην.

^β Hæc, ἐμφήνας κατηγορίαν, ὁ τοσαύτην, desiderantur in edit. Morel. Sed in aliis exemplaribus et Savil. leguntur, et a Gentiano Herveto lecta Latineque conversa sunt.

^γ Savil. omittit ὡς λέων, sed habet Reg.

maledixit. Publicanus non erat Phariseus, sed fuit Phariseo justior, quoniam seipsum miserum esse duxit (*Luc. 18. 10. sqq.*). *Hæc fecisti, et tacui. Existimasti iniquitatem, quod ero tibi similis. Arguam te, et statuum contra faciem tuam peccata tua.*

11. *Silentium Dei, ejus patientia. Consuetudo vitiorum quid pariat. Deus recte factis nostris honoratur.* — Vidisti humanitatem ineffabilem? Vidisti summam bonitatem? vidisti infinitas opes patientiæ? Silentium enim hic dicit patientiam. Tot, inquit, et tanta ausus es: nec de te tamen poenas sumpsisti, sed passus sum, et toleravi, dans locum poenitentiae (*Rom. 2. 4*). Tu autem ex eo non modo nihil lucrifecisti, sed in majus etiam vitium impegisti. Non solum enim non mutatus es, nec solum non es pudore suffusus, nec propter ea, quæ a te facta sunt, te ipsum condemnasti: sed me etiam qui longa in te patientia usus sum, qui toleravi, qui tacui, qui tot et tanta tuli, existimasti non hæc ferre propter patientiam et clementiam, sed propterea quod nollem hæc castigari, et quod ea quæ a te fiebant, non ægre ferrem. 22. *Intelligite, obsecro, hæc, qui obliviscimini Deum.* Quenam? Ea quæ dicta sunt, inquit. Quid est, *Intelligite*? Considerate. Quid autem dictum est obscurum, et quod magna egeat perscrutatione? Maxime quidem et ipse modus docendi inducit mutatam formam religionis. Cum enim sacrificiorum non magnam habeat rationem, introducit leges evangelicas: et alioqui quoniam erant peccatorum profundo cæno obruti, tanquam a quibusdam malitiæ voraginibus volens eos extrahere, et veluti leam oculorum, expurgare volens viam prioris malæ consuetudinis, eos excitat ut ea quæ facta sunt in memoriam revocent, ne his oblivioni traditis, absque lucro recedant. Longa enim vitiorum consuetudo magnam affert cæcitatem animæ, et amentes efficit, et perspicaces oculos intelligentiæ eruit. *Nequando rapiat, et non sit qui eripiat.* O ineffabilem clementiam! Piæ matris hæc verba sunt, vel illam potius pietatem bonitate longe superant. Qui enim tam gravi accusatione usus est, qui tantam præ se tulit indignationem, ipse eos præmunit¹. Qui dixit, *Arguam te, et statuum ante faciem tuam peccata tua*, et condemnationis emisit sententiam, eam rursus rescindit, non tanquam reos tradens supplicio, sed tanquam qui suasionem et admonitionem deberent corrigi, metu coercens, continens ac dicens, *Ne forte rapiat ut leo², et non sit qui eripiat.* 25. *Sacrificium laudis honorificabit me, et illic iter, quod ostendam illi, salutare Dei.* Postquam ostendit clementiam suadendo, consulendo, minando ac terrendo, purum afferendo supplicium, et introducendo consilium, ostendit etiam modum per quem possint corrigere quæ facta sunt, dicens: *Sacrificium laudis honorificabit me.* Id est autem quod dicit: Non solum iram meam sedabit, aut rescindet condemnationem,

sed me etiam honore afficiet. Vide præclari facti magnitudinem, quando Deus per ipsum honore afficitur. *Et illic iter, quod ostendam illi, salutare Dei.* Vidisti mercedem ineffabilem? vidisti summam clementiam? Dei enim viam ostensurum pollicetur, et id quod est vere Dei salutare iis qui recte se gerunt. Ei ergo promittenti pareamus, et recta vita et sacrificio laudis cum honoremus. Hæc enim via ducit ad salutem per hoc sacrificium: quam detur omnibus nobis assequi gratia et clementia Domini nostri Jesu Christi, quoniam ei gloria et imperium, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CVIII (a).

2. *Deus, laudem meam ne tacueris: quia os peccatoris et os dolosi super me apertum est.* 3. *Loquuti sunt adversum me lingua dolosa, sermonibus odii circumdederunt me, et expugnaverunt me gratis.* 4. *Pro eo ut me diligerent, detrahebant mihi: ego autem orabam.* 5. *Et posuerunt adversum me mala pro bonis, et odium pro dilectione mea.* 6. *Constitu super eum peccatorem, et diabolus stet a dextris ejus.* 7. *Cum judicatur, exeat condemnatus, et oratio ejus fiat in peccatum.* 8. *Fiant dies ejus pauci, et episcopatum ejus accipiat alter.* 9. *Fiant filii ejus orphani, et uxor ejus vidua.* 10. *Nutantes transferantur filii ejus, et mendicent, ejiciantur de habitationibus suis.* 11. *Scrutetur scelerator omnem substantiam ejus, et diripiant alieni labores ejus.*

1. Magna hic nobis prudentia opus est. Verba enim, si considerentur tantum ut sunt prolata, et ut auditu statim percipiuntur, perturbant multos eorum, qui non attendunt. Totus enim Psalmus plenus est execratione, hujusmodique tota percurrit oratio, ac loquentis ferventem et ardentem quamdam iram indicat, quæ non contenta eum ulcisci, qui facit injuriam, etiam in filios, patrem et matrem extendit supplicium: et non una ei sufficit calamitas, sed etiam mala malis conjungit. Vide enim quot et quanta imprecetur, dicens: *Constitu super eum peccatorem: et diabolus stet a dextris ejus.* Hoc est, Sit obnoxius accusatoribus, improbis hominibus et insidiatoribus, nec eos possit superare. Hoc enim sibi vult illud, *Cum judicatur, exeat condemnatus.* Nec satis hoc duxit esse supplicii (b), sed cum hac condemnatione orat, ut etiam aliquis alius post illum ejus honorem suscipiat, dicens: *Episcopatum ejus accipiat alter.* Et ne hic quidem sistit, sed etiam solum qui erat ei relictus portum obstruit, rogans ut ne Dei quidem assequatur clementiam, dum dicit: *Et oratio ejus fiat in peccatum.* Quia etiam rogat ut mortem subeat immaturam. *Fiant enim, inquit, dies ejus pauci.* Atque ne hic quidem sistit, licet hæc sola dixisse sufficiebat. Ille vero etiam adjungit, quod quidem est animi valde incensi ac inflammati (c), non uno aut altero contentum esse supplicio, sed petere ut alia imponantur. Quæ autem deinceps sequuntur, sunt his multo graviora. Eorum enim quos relinquit, orbitatem et viduitatem precatur.

(a) Contulimus cum Codice regio 2529, hodie 655.

(b) Hic multa prætermittuntur in Cod. Reg.

(c) Multa passim prætermittit Reg., qui mendis scætet.

¹ Sic in omnibus fere exemplaribus et in ipso Savilio legitur. Sed in Morel. Edit. sic habetur: *Qui tantam præ se tulit indignationem, ipse eos præmunit*, omisso prioris phrasidis membro.

² Hæc verba, *ut leo*, omittit Savilius.

Atqui necesse est, ut hæc eveniant, postquam ipse excesserit; et tamen inter cætera maledicta ea consequenter statuit, ira fervens. Et nec in orbitate quidem sistit, sed etiam post tales calamitates ulterius progreditur, mala ejus amplificans, rogans ut qui ex eo nati sunt incertis vagentur sedibus. *Nutantes*, inquit, *transferantur filii ejus, et mendicent*. Hoc est, Errantes et vagabundi ne necessarium quidem alimentum habeant, nec cessent assidue locum loco mutare, agitati, pulsati per omnem terram, et nusquam inveniunt locum, in quo consistent. Cum his autem eis etiam imprecatur inopiam, eamque extremam et intolerabilem, ut nec auxilium quidem assequantur a cognatis, sed circumeant, ab externis et ignotis id petentes. Audi autem quomodo hoc significans adjicit. Postquam enim dixit: *Transferantur filii ejus, et mendicent*, subjungit: *Ejiciantur de habitationibus suis. Scrutetur fœnerator omnem substantiam ejus, et diripiant alieni labores ejus*. Hoc est aliud genus calamitatis, ipsorum bona diripienda tradi, et fœneratorum insidias perpeti, atque omnibus modis probris et contumeliis affici, ac quod est longe gravius, in tantis malis carere defensore. Id autem imprecatur, dicens: 12. *Non sit illi adjutor*. Mala enim vel ipsa per se sunt intolerabilia: quando autem ne defensor quidem adest, sunt longe graviora. *Nec sit qui misereatur pupillis ejus*. Papæ, quanta iræ magnitudo, quando ne orbitatis quidem immaturitas misericordiam assequitur, neque hoc solum, imo ei etiam extremum exitium avertitur! Nam ait: 13. *Fiant nati ejus in interitum. In generatione una deleatur nomen ejus*. Vidisti orationem ira plenam, et quæ se non reprimit? Optat ut ipsi vivant in varia et multiplici atque omnis generis miseria, et absque ulla nominis sui fama funditus intereant. Et perinde ac si non sufficiat filiorum calamitas, subjungit rursus: 14. *In memoriam redeat iniquitas patrum ejus, et peccatum matris ejus non deleatur*. 15. (a) *Fiant contra Dominum semper, et dispereat de terra memoria eorum*. Est enim maximæ iracundiæ, ita minutatim distribuere, quas generaliter dixit calamitates, et eadem assidue versare. Postquam enim dixit, *In memoriam redeat iniquitas patrum ejus*, subjunxit: *Et non deleatur*. Atqui idem est; ira tamen ut utrumque diceret impulit; quod autem vult dicere, hoc est: Interfice ipsum, occide, de medio tolle. Vidisti quot sint imprecationes? Sed, si vis, ego eas rursus colligam. In malos, inquit, homines incidat, accusetur, sit in eorum potestate, condemnetur, mortem subeat immaturam, honore privetur, et ne in suos quidem, sed in alienos eum translatum videat: uxor ejus pereat, et filii ejus paupertatem, orbitatem, et vitam mendicorum sustineant, condemnentur, expellantur undique, nullum habeant adiutorem, a Dei benevolentia excidant, nullus sit eis portus nec refugium: deleatur nomen ejus e terra, pereat inglorius, et pater et mater luant pœnas suorum peccatorum, perdantur et funditus intereant.

2. Annon ea quæ dicta sunt auditorem percellunt

(a) Versus decimus quintus in Græcis prætermisus in Edit. Morel. et Savil. ex aliis exemplaribus hic restituitur.

et obstupefaciunt? Annon scire desideras quisnam est, qui sic est condemnatus? Si enim, cum audimus hominem probris et maledictis affici, rogamus adstantes, ut dicant quis sit qui hæc audiat: multo magis cum prophetam hæc imprecantem audimus, necesse est discere, idque cum timore ac metu, quis sit quem tam vehemens invasit iracundia, quis sit qui Spiritum sanctum tanta affecit tristitia, ut tot genera malorum audiret. Psalmum ergo, si videatur, dicamus ab initio cum magna attentione. Nemo autem perturbetur. Narrabo enim quam potero accuratissime et diligentissime. Non est enim parvum quod quæritur: sed unum quidem et primum, quam de causa, cum is peccasset, qui probris appetitur, filii ejus cum ipso puniuntur, et uxor et parentes. Secundum autem, quis est is qui maledicitur. Tertium autem, quomodo princeps apostolorum ostendit hunc Psalmum dictum esse de Juda, vel potius non totum Psalmum, sed partem Psalmi. *Scriptum est enim*, inquit, *in libro Psalmorum: Fiat habitatio ejus deserta, et in tabernaculis ejus non sit qui inhabitet* (Act. 1. 20). (a) Sed hoc nobis aliam rursus præbet quæstionem: non enim scripta sunt utraque in hoc Psalmo: et ideo non dixit hunc Psalmum, sed totum librum Psalmorum. Illud enim: *Fiat habitatio ejus deserta* (Psal. 68. 26), est in alio Psalmo: hoc vero: *Et episcopatum ejus accipiat alter*, in hoc. Petrus tamen utrumque coegit in unum testimonium. Quod etiam ubique facit Paulus, ut quando dicit propheta: *Veniet ex Sion qui eripiet, et avertet impietates ex Jacob* (Rom. 11. 26; Isai. 59. 20): *Et hoc eis ex me testamentum, quando abstulero peccata eorum* (Isai. 27. 9). Quid autem, dixerit quispiam, an id quod dictum est, prophetia, an imprecatio est? Prophetia sub specie imprecationis. Nam etiam alibi tale quid inveniemus: id Jacob quoque fecit. Quoniam enim oportebat auditores juvari ex iis quæ aliis eveniebant, prophetias multas hoc modo efferunt, ut vel ipso modo proferendi augeatur metus in republica. Neque enim perinde est si dicas: Hic hoc vel illud patietur, ac si id ut iratus et indignatus induxeris. Et quod hæc non temere pronuntiem, ex verbis prophetis hoc vobis manifestum reddam. Jacob enim, cum esset moriturus, *Venite*, inquit *filiiis suis, et dicam quod eventurum sit vobis in diebus novissimis* (Gen. 49. 1): et cum esset prophetaturus, statim a principio tanquam ira percitus, incipit prophetiam ab imprecatione, sic dicens: *Ruben primogenitus meus, durus ad ferendum, durus et contumax, fecisti contumeliam, ut aqua non crescas* (Ibid. v. 3): futurum ejus exitium prædicens sub specie imprecationis. Ita rursus, quando bona dicit, narrat sub specie precationis, dicens: *Det tibi Deus de rore cæli et de pinguedine terræ* (Ibid. 27. 28). Tametsi hoc quoque est prophetia. Quod autem hoc non sit humani affectus, clarum est. Nam in Chanaan quoque pater ejus hoc facit, dicens: *Erit Chanaan servus ejus* (Ibid. 9. 25); ut scias, Deum, qui prævenit eos qui injuria afficiuntur, eos, qui injuriam

(a) Hæc verba, *Et episcopatum ejus accipiat alter*, excidisse probat quod sequitur.

λειπυμένων κατεύχεται [243]. Καίτοι γε ταῦτα ἀπελθόντος ἐξ ἀνάγκης γενέσθαι συμβαίνει· ἀλλ' ὁμως καὶ ταῦτα ἐν τάξει τίθησιν ἀρᾶς, τῷ θυμῷ ζέων. Καὶ οὐδὲ μέχρι τῆς ὀρφανίας ἴσταται, ἀλλὰ καὶ μετὰ τοιαύτας συμφορὰς πρόεισι περαιτέρω, τὸ δεινὸν αὐξών, πλανήτας καὶ μετανάστας ἀξιών γενέσθαι τοὺς ἐκείνου. *Σαλευόμενοι γὰρ μεταναστήτωσαν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, φησὶ, καὶ ἐπαιτησάτωσαν.* Τουτέστι, μὴ στῶσι πλανώμενοι, μηδὲ τῆς ἀναγκαίας εὐπορήσωσι τροφῆς, μηδὲ παύσωνται τόπον ἐκ τόπου συνεχῶς ἀμείβοντες, ἐλαυνόμενοι, διωκόμενοι κατὰ πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ μηδαμοῦ χώραν τοῦ στήναι εὐρίσκοντες. Μετὰ δὲ τούτων καὶ πενίαν αὐτῶν κατεύχεται, καὶ πενίαν ἐσχάτην καὶ ἀφόρητον, ὥστε μηδὲ τῆς παρὰ τῶν συγγενῶν ἐπικουρίας τυχεῖν, ἀλλὰ περιέναι, παρὰ ξένων καὶ ἀγνώστων προσαιτούντας ταύτην. Καὶ ἀκουε πῶς τοῦτο δηλῶν παρατίθησι. Μετὰ γὰρ τὸ εἰπεῖν· *Μεταναστήτωσαν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ ἐπαιτησάτωσαν*, ἐπάγει· *Ἐκβληθήτωσαν ἐκ τῶν οἰκοπέδων αὐτῶν, καὶ ἐξερευνησάτω δαρευιτῆς πάντα ὅσα ὑπάρχει αὐτῷ, καὶ διαρπασάτωσαν ἄλλότριοι τοὺς πόρους αὐτοῦ.* Τοῦτο ἑτέρας συμφορᾶς εἶδος, τὸ εἰς διαρπαγὴν δοθῆναι τὰ αὐτῶν, καὶ δανειστῶν φέρειν ἐπιβουλὰς, καὶ παντὶ τρόπῳ ἐπηρεάζεσθαι, καὶ τὸ δὴ χαλεπώτερον, ἐν τοσοῦτοις κακοῖς ἔρημον εἶναι προστάτου· καὶ τοῦτο κατεύχεται λέγων· *Μὴ ὑπαρξάτω αὐτῷ ἀντιλήπτω.* Τὰ γὰρ κακὰ αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἀφόρητα· ὅταν δὲ μηδὲ τὸν προϊστάμενον ἔχη, πολλῶν χαλεπώτερα. *Μηδὲ γενηθήτω οἰκτίρμων τοῖς ὀρφανοῖς αὐτοῦ.* Βαβαί! πόσος θυμοῦ μέγεθος, ὅταν μηδὲ τὸ ἄωρον τῆς ὀρφανίας ἐλέους τυγχάνῃ, καὶ οὐ μόνον ἐλέους, ἀλλὰ καὶ ἀπωλεία ἐσχάτη περιβάλληται! *Γενηθήτω γὰρ, φησὶ, τὰ τέκνα αὐτοῦ εἰς ἐξολόθρευσιν.* Ἐν γενεᾷ μιᾷ ἐξαλειφθεῖ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Εἶδες λόγον θυμοῦ γέμοντα, καὶ οὐδαμοῦ ἰστάμενον; Καὶ ζῆσαι μετὰ συμφορᾶς αὐτοῦ εὐχεται ποικίλης καὶ παντοδαπῆς, καὶ πανωλεθρίας παραδοθῆναι, καὶ ἀνωγύμως ἀπολέσθαι. Καὶ ὡσπερ οὐκ ἀρκούσης τῆς συμφορᾶς τῶν παιδῶν, ἐπάγει πάλιν· *Ἀναμνησθεῖν ἢ ἀνομία τῶν πατέρων αὐτοῦ, καὶ ἢ ἀμαρτία τῆς μητρὸς αὐτοῦ μὴ ἐξαλειφθεῖ.* *Γενηθήτωσαν ἐναντίον Κυρίου διαπαντός, καὶ ἐξολοθρευθεῖ ἐκ γῆς τὸ μνημόσυνον αὐτῶν.* Τοῦτο γὰρ μάλιστα θυμοῦ, τὸ κατακερματίζειν ὡς εἶπε καθόλου συμφορᾶς, καὶ συνεχῶς τὰ αὐτὰ περιστρέφειν. Εἰπὼν γὰρ, *Ἀναμνησθεῖν ἢ ἀνομία τῶν πατέρων αὐτοῦ, ἐπήγαγε· Καὶ μὴ ἐξαλειφθεῖ.* Καίτοι τὸ αὐτὸ ἐστίν· ἀλλ' ὁμως ὁ θυμὸς καὶ ἀμφοτέρω παρεσκεύασεν αὐτὸν εἰπεῖν· ὃ δὲ βούλεται εἰπεῖν τοῦτό ἐστιν· Ἀπόκτεινον αὐτὸν, σφάζον, ἀνελε. Εἶδες ἀρᾶς πλῆθος; Ἄλλ', εἰ βούλει, πάλιν ἀνωθεν αὐτὰ συλλογίσομαι. Περιπέσοι πονηροῖς ἀνθρώποις, φησὶ, κατηγορηθεῖν, κρατηθεῖν παρ' αὐτῶν, καταδικασθεῖν, ἄωρον ὑποσταίῃ θάνατον, ἐκβληθεῖν τῆς τιμῆς, καὶ μηδὲ εἰς ἐκχόνους, ἀλλ' εἰς ἑτέρους τινὰς ταύτην μεταφερομένην ἴδοι· ἢ γυνὴ αὐτοῦ ἀπόλοιτο, καὶ τὰ παιδία πενίαν, ὀρφανίαν [244], βίον προσαιτῶν ὑπομείναιεν, καταδικασθεῖεν, ἐλαθεῖεν πάντοθεν, μηδένα σχοῖεν βοηθόν, ἐκπέσοιεν καὶ τῆς εὐνοίας τοῦ Θεοῦ, μηδεὶς αὐτοῖς γένοιτο λιμὴν, μηδὲ καταφυγὴ· ἐξαλειφθεῖ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀπὸ τῆς γῆς, ἀνώγυμος ἀπόλοιτο, καὶ ὁ πατήρ καὶ ἡ μήτηρ δίκην δοῖεν, ὧν ἡμαρτον· καὶ μετ' αὐτὸ ἂ ἐξώλεις καὶ προώλεις ἀπόλοιτο.

β'. Ἄρα οὐκ ἐκπλήττει τὸν ἀκροατὴν τὰ εἰρημμένα,

α. Καὶ μετ' αὐτὸ omittit Savil. qui in marg. e var. lect. habet ἐξώλης καὶ προώλης ἀπόλοιτο.

Ἄρα οὐκ ἐπιθυμοῦσι ἀκούσαι τίς οὗτος ὁ καταδικασθεὶς οὕτως; Εἰ γὰρ ἀνθρώπων ἀκούοντες λοιδορούμενον τοὺς παρεστῶτας ἐρωτῶμεν, φράσαι τίς ὁ ταῦτα ἀκούων· πολλῶν μᾶλλον τοῦ προφήτου ταῦτα καταρωμένου ἀκούοντες, ἀναγκαῖον μαθεῖν, καὶ μετὰ φόβου μαθεῖν, καὶ συνεσταλμένης τῆς διανοίας, τίς ὁ εἰς ὀργὴν οὕτω χαλεπὴν ἐμπροσθῶν, τίς ὁ λυπήσας τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα ἀκούσαι παθῶν εἶδη. Οὐκοῦν, εἰ δοκεῖ, τὸν ψαλμὸν ἀνωθεν εἰπωμεν μετὰ πολλῆς τῆς προσοχῆς. Καὶ μηδεὶς θορυβεῖσθω. Καὶ γὰρ μετὰ ἀκριβείας ἀπάτης ποιήσομαι τὴν ἐξήγησιν, ὡς ἂν οἶός τε ᾧ. Οὐδὲ γὰρ μικρὸν ἐστὶ τὸ ζητούμενον· ἀλλ' ἐν μὲν καὶ πρῶτον, τίνος ἔνεκεν αὐτοῦ ἀμαρτόντος, τούτου δὴ τοῦ καταβωμένου, οἱ παῖδες κολάζονται μετ' αὐτοῦ, καὶ ἡ γυνὴ, καὶ οἱ γονεῖς. Δεύτερον δὲ, τίς ὁ καταρῶμενος. Τρίτον δὲ, πῶς ὁ τῶν ἀποστόλων κορυφαῖος περὶ τοῦ Ἰούδα τὸν ψαλμὸν εἰρησθαι δείκνυσι· μᾶλλον δὲ οὐ τὸν ψαλμὸν ἅπαντα, ἀλλὰ τοῦ ψαλμοῦ τὸ μέρος. *Γέγραπται γὰρ, φησὶν, ἐν τῇ βίβλω τῶν Ψαλμῶν· Γενηθήτω ἢ ἐπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ ἐν τοῖς σκηνώμασιν αὐτοῦ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν.* Ἄλλὰ πάλιν τοῦτο ἕτερον ἡμῖν ζήτημα παρέχει· οὐ γὰρ ἐν τούτῳ γέγραπται τῷ ψαλμῷ ἀμφοτέρω· διόπερ οὐκ εἶπε τόνδε τὸν ψαλμὸν, ἀλλὰ τὸ βιβλίον ἅπαν. Καὶ γὰρ τὸ, *Γενηθήτω ἢ ἐπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, ἐν ἑτέρῳ· καὶ ἐν τούτῳ· Τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος.* Ἄλλ' ὁμως ὁ Πέτρος ἀμφοτέρω συνήγαγεν εἰς μαρτυρίαν μίαν. Ὁ καὶ ὁ Παῦλος πανταχοῦ ποιεῖ, ὡς ὅταν λέγῃ· *Ἦξει ἐκ Σιών ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἐξ Ἰακώβ.* *Καὶ αὕτη αὐτοῖς ἢ παρ' ἐμοῦ διαθήκη, ὅταν ἀφέλωμαι τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν.* Τί δὲ ἂν τις εἴποι τὸ εἰρημένον; προφητείαν, ἢ ἀράν; Προφητείαν ἐν εἶδει ἀρᾶς. Καὶ γὰρ καὶ ἀλλαχοῦ τοιοῦτόν τι εὐρήσομεν· ὅπερ καὶ ὁ Ἰακώβ ἐποίησεν. Ἐπειδὴ γὰρ τοὺς ἀκούοντας ἐκ τῶν ἑτέρω συμβαιπόντων ὠφελείσθαι χρὴ, πολλὰς τῶν προφητειῶν ἢ τούτῳ σχηματίζουσι τῷ τρόπῳ, ὥστε καὶ τῷ εἶδει τῆς προφορᾶς τῆς κατὰ τὴν πολιτείαν αὐξηθῆναι τὸν φόβον. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἴσον εἰπεῖν, ὅτι ὁ δεῖνα τὸ καὶ τὸ πείσεται, καὶ ἐν τάξει χολῶντος καὶ ὀργιζομένου τὸ αὐτὸ τοῦτο προσενεγκεῖν. Καὶ ὅτι οὐχ ἀπλῶς ταῦτα ἀποφαίνομαι, ἀπὸ τῶν προφητικῶν ὑμῖν ῥημάτων τοῦτο ποιήσω δῆλον. Ὁ γὰρ Ἰακώβ, ὅτε ἐμελλε τελευτᾶν, Δεῦτε, φησὶ τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ, καὶ ἐρῶ, τί ἀπαντήσεται ὑμῖν ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν· καὶ μέλλων προφητεύειν, ἐκ προοιμίων εὐθέως ὡσπερ τινὲ θυμῷ ζέων ἀπὸ ἀρᾶς ἀρχεται τῆς προφητείας, οὕτω λέγων· *Ῥουβὶμ πρωτότοκος μοι, [245] σκληρὸς φέρεσθαι, καὶ σκληρὸς αὐθάδης, ἐξύβρισας, ὡς ὕδωρ μὴ ἐκζέσεως·* τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ ἀπίωλειαν ἐν τάξει ἀρᾶς προφητεύων. Οὕτω πάλιν ὅταν ἀγαθὰ λέγῃ, ἐν τάξει εὐχῆς διηγεῖται, *Δόμη σοι Κύριος, λέγων, ἐκ τῆς δρόσου τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐκ τῆς πίστεως τῆς γῆς.* Καίτοι καὶ τοῦτο προφητεία. Ἄλλ' ὅτι μὲν οὐκ ἐστὶν ἀνθρωπίνου πάθους, δῆλον. Καὶ γὰρ καὶ ἐπὶ Χαναὰν ὁ πατήρ αὐτοῦ τοῦτο αὐτὸ ποιεῖ, λέγων· *Ἔσται Χαναὰν παῖς αὐτοῦ·* ἵνα μάθῃ, ὅτι ὁ Θεὸς, προλαμβάνων τοὺς ἀδικουμένους, ἐπεξέρχεται τοῖς

h Excidisse videntur hæc verba: καὶ, Τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος.

c Sic mss. et Savil.; Morel. vero πολλὰς τὰς προφητείας.

ἀδικούσι. Καὶ ὁ Χριστὸς δὲ τοιοῦτω τινὲ κέχρηται τρόπῳ, προφητείας εἶδει μᾶλλον ἀνακαλιῶν καὶ θρηνοῦντα μιμούμενος, καὶ λέγων· *Οὐαὶ σοι, Χωραζίν, οὐαὶ σοι, Βηθσαϊδά.* Καὶ πάλιν, ὡς ὅταν λέγῃ· *Ἰερουσαλήμ, Ἰερουσαλήμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας.* Περὶ τίνος οὖν ὁ ψαλμὸς εἴρηται; Ἐνια περὶ τοῦ Ἰούδα, τοῦ Πνεύματος προφητεύοντος διὰ τοῦ Δαυὶδ, τὰ δὲ λοιπὰ περὶ ἐτέρων. Καὶ γὰρ οὗτος προφητείας πάλιν τρόπος ἐστὶ. Καὶ πολλαχοῦ αὐτὸν εὐρήσομεν οὕτω συγκείμενον, καὶ τὰ μὲν προοίμια εἰς ἕτερον, τὰ δὲ λειπόμενα εἰς ἄλλον λεγόμενα. Ἴνα δὲ καὶ ἐτέρωθεν ἴδῃς τοῦτο αὐτὸ, ἤνίκα εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας εἰσῆσαν Ἰουδαῖοι, διαιρῶν τὰς δώδεκα φυλάς εἰς δώδεκα μέρη, τὰς μὲν εὐλογεῖν, τὰς δὲ ἀρᾶσθαι κελεύεται ὑπὸ Θεοῦ ὁ τοῦ Ναυῆ. Καὶ ἡ εὐλογία δὲ καὶ ἡ ἀρὰ προφητεῖται τῶν γεννησομένων ἦσαν. Καὶ γὰρ ἔλεγεν· *Ἐπικατάρατος σὺ ἐν πόλει, ἐπικατάρατος ἐν ἀγρῶ* καὶ μυρίας τοιαύτας ἀρὰς συντιθεῖσαι αἱ φυλαὶ μακρὸν λόγον ἀπήρτισαν.

Τοῦτο δὴ καὶ ἐνταῦθα ἐστὶν εἰπεῖν, ὅτι ἐν τάξει ἀρὰς προφητεία συντίθεται, τὰ τε τῷ Ἰούδα συμβησόμενα ἀπαγγέλλουσα καὶ προαναφωνοῦσα, εἶτα καὶ μετ' ἐκεῖνον ἐτέραν τινὰ ἀνακινουσα ὑπόθεσιν, καὶ ἱσταμένη κατὰ τινῶν ἱερωσύνη ἐπαναστάντων· ἵνα μάθωμεν ἡλίκον κακὸν ἐστὶ τοῖς ἱερεῦσι τοῦ Θεοῦ ἐπανίστασθαι, καὶ δόλῳ καὶ ἀδικίᾳ κατ' αὐτῶν κερῆσθαι. Τὰ γὰρ εἰρημένα οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν, ἢ διδασκαλία τῶν συμβησομένων τοῖς τοὺς πλησίον ἀδικούσι, τοῖς κατεξανισταμένοις μετὰ δόλου καὶ γνώμης διεφθαρμένης τῶν οὐδὲν ἡδικηκότων. Εἰ δὲ τοὺς παῖδας ἀξιοῖ κολάζεσθαι, μὴ θορυβηθῆς, ἀγαπητέ· παῖδας γὰρ ἐνταῦθά φησι τοὺς τῆς πονηρίας τῶν τοιούτων κεκοινωνηκότας*. Οἶδε γὰρ ἡ Γραφή παῖδας καλεῖν καὶ τοὺς κατὰ συγγένειαν, καὶ τοὺς πονηρίᾳ συνεζηκότας, κἂν μὴ τῆ φύσει παῖδες ὦσιν, ὡς ὅταν λέγῃ· *Ἔμεῖς υἱοὶ τοῦ διαβόλου ἐστέ.* Καίτοι γε κατὰ φύσιν υἱοὶ τοῦ διαβόλου οἱ Ἰουδαῖοι οὐκ ἦσαν. Πῶς γὰρ τοῦ ἀσωμάτου οἱ σάρκα περιχέμενοι; Ἀλλὰ τῆ κοινωνίᾳ τῆς πονηρίας τὴν συγγένειαν ἐπεσπᾶσαντο. Οὕτως αὐτοὺς καὶ τοῦ Ἀβραάμ ἐκβάλλει, λέγων· *Εἰ τοῦ Ἀβραάμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ἦν ἐποιεῖτε.* Ὅτι γὰρ υἱὸς οὐ κολάζεται διὰ τὸν πατέρα, οὔτε πατὴρ ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ, παντὶ που δῆλον. Καὶ ἐν τῷ νόμῳ τοῦτο δείκνυται εἰρημένον, πλὴν εἰ μὴ κακῶς αὐτὸν ἀναγάγοι· καὶ τότε δὲ οὐχ ὑπὲρ υἱοῦ, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς οικείας βραθυμίας, ὡσπερ ὁ Ἥλει.

γ. [246] Εἰ δὲ δοκεῖ, καὶ τὸν ψαλμὸν ἀνωθεν ἐπέλωμεν. Ὁ Θεός, *τὴν αἴνεσίν μου μὴ παρασιωπήσης.* Ἄλλος, *Μὴ σιγήσης*· τουτέστι, μὴ παραδράμῃς τὴν τιμωρίαν, ἀλλ' ἐπέξελθε τοῖς γεγενημένοις. Σὺ γὰρ εἶ ὁ ἐνδοξος, ὁ μέγας, καὶ δυνατὸς τὰ τοιαῦτα διορθοῦν. Ὅτι *στόμα ἀμαρτωλοῦ, καὶ στόμα δολίου ἐπ' ἐμὲ ἠνοίχθη. Ἐλάλησαν κατ' ἐμοῦ γλώσση δολία καὶ λόγοις μίσους ἐκύκλωσάν με, καὶ ἐπολέμησάν με δωρεάν.* Ἀντὶ τοῦ ἀγαπᾶν με, ἐνδιέβαλλον με· ἐγὼ δὲ προσηυχόμην.

Εἶδες πονηρίαν ἐκτεταμένην; εἶδες κοινωνίαν ἐπι-

βουλῆς; εἶδες μελέτην; Καὶ γὰρ καὶ τοῦτο μάλιστα παροξύνει τὸν Θεόν, ὅταν τὰ φαῦλα ἀπὸ βουλῆς, καὶ σκέψεως, καὶ πολλῆς τῆς γυμνασίας ἐργάζωνται οἱ μετιόντες. Ἐτερον γὰρ ἐστὶ, συναρπαγέντα καὶ ἀπατηθέντα ὑποσκεισθῆναι· ἕτερον, ἔργον ποιούμενον τὴν πονηρίαν· καὶ ἕτερον, ἔγκλημα μέγιστον, ὅταν ἂ καὶ πονηρεύωνται κατὰ τοῦ μὴ πονηρευομένου. Τὸ γὰρ εἰπεῖν, *Ἀντὶ τοῦ ἀγαπᾶν με ἐνδιέβαλλον με,* οὐδὲν ἕτερον δείκνυσιν, ἢ ὅτι εἰς εὐεργέτην τινὰ, καὶ ἄξιον τοῦ φιλεῖσθαι, καὶ χρηστὰς ἀμοιβὰς λαμβάνειν, τὰ ἐναντία ἐπεδείκνυντο. *Ἐγὼ δὲ προσηυχόμην.* Εἶδες φιλοσοφίαν; εἶδες ἐπιείκειαν; εἶδες πραότητα; εἶδες ψυχῆς εὐλάβειαν; Οὐχ ὠπλιζόμην, φησὶν, οὐδὲ ἀντιπαρετατόμην, ἀλλ' ἐπὶ σὲ κατέφευγον· τὴν σὴν ἐκάλουν συμμαχίαν, τὴν ῥοπήν, τὸ μέγιστον ὄπλον, τὴν βοήθειαν τὴν ἀχείρωτον. Εἶτα εἰπὼν τὰ κατὰ τὸν Ἰούδα, πῶς ἑαυτὸν κατεδίκασε, πῶς τὴν ἐπὶ θανάτου ἐξήνεγκε ψῆφον καθ' ἑαυτοῦ, πῶς ἀπήγεατο, πῶς ἡ ἀποστολὴ αὐτοῦ πρὸς ἕτερον μετέστη, πάλιν ἔχεται τῆς προτέρας ὑποθέσεως. Καὶ γὰρ καὶ τοῦτο προφητείας εἶδος, μεταξὺ διακόπτειν, καὶ ἱστορίαν τινὰ ἐμβάλλειν, καὶ μετὰ τὸ ταύτην διεξελεῖν πάλιν ἐπὶ τὰ πρότερα ἐπανιέναι. Συνεσχίασται γὰρ διὰ τὴν ἀγνωμοσύνην τῶν Ἰουδαίων ἡ προφητεία. Αἰνίττεται γοῦν τινὰ^c, ὅπερ ἔφθην εἰπὼν, ἱερωσύνη ἐπιβουλεύσαντα μετὰ τοὺς χρόνους τοὺς ἐκ τῆς ἐπανόδου τῆς ἐκ Βαβυλῶνος. Καὶ οἱ φιλοπονώτεροι ἴσασι τοῦτο, τὴν ἱστορίαν ἐπελθόντες. Καὶ προφητεύει μέγала τῷ τοιοῦτω κακῷ, ἐρημίαν προστατῶν· καὶ πάντα ἀξιοῖ προσχώννυσθαι αὐτῷ λιμένα, καὶ μηδεμιᾶς τυχεῖν μακροθυμίας, μηδὲ φιλάνθρωπίας, μηδὲ συγγνώμης. Ταῦτα δὲ, ὅπερ ἔφθην εἰπὼν, καὶ συνεχῶς λέγων οὐ παύσομαι, δοκεῖ μὲν εἶναι ἀρὰς· προφητεία δὲ ἐστὶ, δείκνυσα πῶς παροξύνεται ὁ Θεός, ὅταν ἱερωσύνη ἐπιβουλεύηται. Εἶτα κατὰ λέξιν τὰς συμφορὰς ἐπεξέρχεται, καὶ φησὶν· *Ἀνθ' ὧν οὐκ ἐμνήσθη ποιῆσαι ἔλεον. Καὶ κατεδίωξεν ἄνθρωπον κέρητα καὶ πτωχόν, καὶ καταγεφυμένον τῆ καρδίᾳ τοῦ θανατώσαι.* Τοῦτο [247] ἐσχάτης ὠμότητος, τοῦτο πολλῆς ἀπανθρωπίας, ὅταν μὴ μόνον τις ἐπιβουλεύῃ, ἀλλὰ καὶ τὸν ἱκανὸν ἐπικλάσαι πρὸς ἔλεον καὶ πρὸς συμπάθειαν ἐπικάμψαι. Ὁ γὰρ τοιοῦτος πρὸς τὴν τῶν θηρίων ἀγριότητα ἐξώκειλε, μᾶλλον δὲ καὶ ἐκείνων χαλεπώτερος γέγονε. Τοῖς μὲν γὰρ θηρίοις κατὰ φύσιν τὸ θηριώδες· οὗτος δὲ λόγῳ τιμηθεὶς, τῆς πονηρίᾳ τὴν εὐγένειαν προέδωκε. Κάκεινα μὲν πρὸς τὸ ὁμόφυλον καὶ συγγενὲς ἔχει τινὰ φιλίαν καὶ ἡμερότητα· οὗτοι δὲ οὐδὲ τὸ κοινὸν τῆς φύσεως ἠδέσθησαν, ἀλλ' ὃν ἔδει ἐλεεῖν καὶ ἀνέχειν καὶ ἀνορθοῦν, τοῦτον ὠθουν καὶ ἀνέτρεπον. Καὶ ἠγάπησε κατάρων, καὶ ἤξει αὐτῷ· καὶ οὐκ ἠθέλησεν εὐλογίαν, καὶ μακρυθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. Ἐπειδὴ πολλὰς κατηύξατο αὐτοῦ συμφορὰς, δείκνυσιν οὐ παρ' αὐτοῦ, ἀλλὰ παρ' ἐκείνου τὴν ἀρχὴν τούτων γενομένην καὶ τὴν αἰτίαν,

^b Savil. καὶ ἕτερον πάλιν (ὅπερ καὶ ἔγκλ. μέγ.) ὅταν.

^c Reg. αἰνίττεται δὲ τινὰ. In hæc autem verba hæc ih̄i uolantur in margine: Ἴσως Πομπήιον λέγει τὸν Ῥωμαῖον μεταστήσαντα τῆς ἱερωσύνης Ἀριστόβουλον, καὶ Ἰρκανὸν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἀντεισάξαντα. Τοῦτο δὲ γέγονε πρὸ τοῦ Χριστοῦ μικρόν.

^a Savil. τοὺς πονηρίας τισὶ κεκοινωνηκότας.

inferunt, persequi. Quinetiam Christus quoque tali figura usus est, sub specie prophetiæ magis revocans, et lugentis more dicens: *Væ tibi, Chorozain, væ tibi, Bethsaida* (Luc. 10. 13). Et rursus, ut quando dicit: *Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis prophetas* (Id. 13. 34). De quonam ergo dictum est Psalmus? Nonnulla de Juda, Spiritu per David prophetante: reliqua autem de aliis. Hic enim rursus est prophetiæ modus. Sæpe autem inveniemus eum ita esse compositum, ut proœmia quidem in alium, reliqua autem dicantur in alium. Ut autem hoc ipsum etiam aliunde videas, quando Judæi ingressi sunt in terram promissionis, dividens duodecim tribus in duodecim partes, jubetur a Deo Nave filius has quidem benedicere, illas vero maledicere. Benedictio ergo et maledictio erant prophetiæ futurorum. Dicebat enim: *Maledictus tu in civitate, maledictus in agro* (Deut. 28. 16); et innumerabiles ejusmodi imprecationes tribus illæ componentes, longam texerunt orationem.

In sacerdotes Dei non insurgendum. Filii in sacris literis qui dicantur. — Hic etiam dici potest, sub specie execrationis editam fuisse prophetiam, et quæ Judææ erant eventura annuntiantem, ac prædicentem, et postea etiam aliud tractantem argumentum, nempe adversus quosdam qui insurrexerunt contra sacerdotium: ut sciamus quantum sit malum in Dei sacerdotes insurgere, doloque et iniquitate adversus eos uti. Quæ enim dicta sunt, non aliud sunt quam doctrina eorum quæ sunt eventura iis qui proximos injuria afficiunt, qui insurgunt cum dolo et depravato animo in eos qui nullam fecerunt injuriam. Quod si rogat, ut etiam filii puniantur, id ne te conturbet, o dilecte: hic enim dicit filios eos qui fuerunt socii eorum improbitatis. Solet enim Scriptura appellare filios, et eos qui sunt cognatione filii, et eos qui fuerunt socii aliquorum improbitatis, etiamsi non sint natura filii, ut quando dicit: *Vos filii diaboli estis* (Joan. 8. 44). Atqui non erant Judæi natura diaboli filii. Quomodo enim essent filii ejus, qui est incorporeus, cum ipsi sint carne circumdati? Sed societate improbitatis attraxerunt ad se cognationem. Ita etiam eos ejicit a genere Abrahamæ, dicens: *Si essetis filii Abrahamæ, opera Abrahamæ faceretis* (Joan. 8. 39). Quod enim filius non puniatur pro patre, nec pater pro filio, cuivis est manifestum. Hoc etiam ostenditur in lege dictum esse, nisi tamen ipsum male instituat; et tunc non pro filio, sed pro sua punitur socordia, sicut Heli (1. Reg. 3. 13).

3. Si autem videtur, Psalmum prosequamur ab initio. *Deus, laudem meam ne tacueris.* Alius autem interpretes dicit: *Deus, laudationi meæ ne obsurderis.* Alius, *Ne silueris*; hoc est, Ne prætermiseris punitionem, sed poenas sume de iis quæ facta sunt. Tu es enim gloriosus, magnus, et potes hæc corrigere. *Quoniam os peccatoris, et os dolosi super me apertum est. Loquuti sunt adversum me lingua dolosa, et sermonibus odii circumdederunt me, et expugnaverunt me gratis. Pro eo ut me diligerent, detrahebant mihi: ego autem orabam.*

Peccata dedita opera commissa, graviora sunt. — Vi-

disti insignem improbitatem? vidisti insidiarum con-
spirationem? vidisti studium præmeditatum? Hoc enim Deum maxime irritat, quando consulto, dedita opera ac multa techna ab improbis mala fiunt. Aliud est enim, cum quis deceptus et seductus labitur; aliud cum quis vitium et improbitatem exercet; et aliud rursus, quod est crimen maximum, quando se improbe gerunt in eum qui non est improbus. Dicendo enim, *Pro eo ut me diligerent, detrahebant mihi*, nihil aliud significat, quam eos benefactori, et ei qui dignus est amari, et bonam remunerationem consequi, contraria rependere. *Ego autem orabam.* Vidisti philosophiam? vidisti moderationem? vidisti mansuetudinem? vidisti animæ pietatem? Non armabar, inquit, nec contra eum aciem instruebam; sed ad te confugiebam, tuum implorabam auxilium, tuam opem, arma tua potentissima, tuum inexpugnabile præsidium. Deinde cum de Juda dixisset, quomodo seipsum morte condemnavit, quomodo adversus seipsum sententiam tulit, quomodo se strangulavit, quomodo ejus apostolatus translatus est in alium, rursus prius argumentum persequitur. Nam hæc quoque est prophetiæ species, sermonem interrumpere, et aliquam historiam injicere, eaque recensita rursus ad priora reverti. Obscuræ est enim propheta propter ingratum Judæorum animum. Subindicat ergo, ut jam dixi, aliquem qui in sacerdotium paravit insidias post tempus reversionis a Babylone (a). Id norunt studiosi, qui historiam legerunt. Et ergo magna mala prædicat, nempe futurum ut sit omnibus defensoribus destitutus: et rogat ut omnis ei portus obstruatur, et nullam assequatur humanitatem, clementiam, aut veniam. Hæc autem, ut ante dixi et assidue dicere non cessabo, videntur quidem esse imprecatio, sunt autem propheta, quæ ostendit quomodo Deus irritatur, quando insidiæ parantur sacerdotio. Deinde sigillatim persequitur calamitates, et dicit: 16. *Pro eo quod non est recordatus facere misericordiam.* 17. *Et persequutus est hominem inopem et mendicum, et compunctum corde mortificare.* Hoc est extremæ crudelitatis, hoc summæ inhumanitatis, quando non solum insidiatur quispiam, sed ei insidiatur, qui potest movere ad clementiam, et flectere ad commiserationem. Qui est enim ejusmodi, ad ferarum sævitiam deductus, imo vero illis sævior effectus est. Feris enim feritas natura insita est: hic autem ratione ornatus, suam nobilitatem improbitati prodidit. Et illæ quidem cum iis quæ sunt ejusdem generis, quamdam amicitiam servant et mansuetudinem: hi autem ne communem quidem naturam sunt reveriti, sed cujus oportebat misereri, quem ferre et erigere, eum deturbabant et evertabant. 18. *Et dilexit maledictionem, et eveniet ei: et noluit benedictionem, et elongabitur ab eo.* Postquam multas calamitates ei imprecatus est,

(a) Reg. in margine, *Fortasse innuit Pompeium Romanum, qui Aristobulum a sacerdotio removit, ejusque loco Hyrcanum fratrem ejus induxit. Id vero contigit paulo ante Christum.* Historiam habes apud Josephum Antiq. lib. 14. c. 4. Non usque adeo certum est hoc subindicare Chryso-
stomum.

ostendit deinceps non ipsum, sed illum horum fuisse principium et causam, ut qui factis suis Dei auxilium repulerit, divinamque vindictam attraxerit. *Et induit maledictionem sicut vestimentum, et intravit sicut aqua in interiora ejus, et sicut oleum in ossibus ejus.* Illic et plagæ vehementiam, et supplicii stabilitatem ostendit, significans mala omnibus hominibus ex se et animi sui sententia proficisci, qui factis quidem et actionibus bona repellunt, in supplicia autem seipsos injiciunt. 19. *Fiant ei sicut vestimentum, quo operitur, et sicut zona, qua semper præcingitur.* Hoc autem dicit, ostendens iram Dei ineffabilem, quæ tales homines persequetur. Quod autem dicit, est ejusmodi: Mala eos ita tenebunt, ut ne ullam quidem mutationem habeant: sed in eis firma manebunt et stabilia. Deinde ostendens eum castigare improbitatem, et nequitiam corrigere, et non in illum solum, sed etiam in omnes qui sunt iis quæ dicuntur obnoxii, hanc statuendam esse sententiam, subjunxit: 20. *Hoc opus eorum qui detrahunt mihi apud Dominum.* Id est, Hæc est pœna, hoc est supplicium eorum, qui mihi adversantur, qui insidiantur, qui bellum gerunt, *Et qui loquuntur mala adversus animam meam.* Ergo etiam pro verbis exiguntur pœnæ, et pœnæ acerbissimæ.

4. Absoluta itaque de his oratione, ad Deum rursus confugit pro ejus impetrando auxilio. Neque enim sistit in pœna eorum qui parant insidias, sed ostendens eos qui malis afficiuntur habere etiam Deum ultorem pro iis, quas accipiunt, injuriis, ac firmam validamque assequi defensionem, subjungit, dicens: 21. *Et tu, Domine, fac mecum propter nomen tuum.* Vide gratum et pium animum, vide humilitatem. Quamvis enim satis justam causam haberet petendi auxilii, quod mala pateretur (hoc enim potest videri in multis locis Scripturæ, eos qui ab hominibus injuste malis afficiuntur libere impetrandi a Deo auxilii justam et honestam habere occasionem): ille tamen prætermittens hoc dicere, confligit ad solam Dei clementiam, et dicit: *Fac mecum propter nomen tuum:* propemodum hoc dicens: Non quoniam sum dignus, sed propter teipsum, quoniam es clemens et misericors. Et ideo subjungit, *Quia suavis est misericordia tua.* Et recte dixit, *Quia suavis est misericordia tua.* Homines enim sæpe non sunt ejusmodi: nam ea sæpe utuntur ad detrimentum et exitium: sed Deus semper ad utilitatem. 22. *Libera me, quia egenus et pauper sum ego. Et cor meum conturbatum est intra me.* Vides eum rursus orare ut servetur, non ut qui sit dignus, nec justus, sed ut qui sit omnino eversus et confectus, ut qui mala passus sit innumerabilia? *Et cor meum conturbatum est intra me.* Talis enim est vis calamitatum: non corpus solum vexat, verum etiam conturbat animum. 23. *Sicut umbra cum declinat, ablatum sum, exussus sum sicut locustæ.* Dicit vehementes insidias eorum qui illum injuria affecerunt, necnon malignitatem ineffabilem, et rursus diligentiam quam ipse in eis adhibuit. 24. *Genua mea infirmata sunt a jejunio, et caro mea immutata est propter oleum.* Vides quænam arma comparat adversus insi-

dias, et eam, qua et ipsum vexabant, afflictionem? 25. *Et ego factus sum opprobrium illis: viderunt me, moverunt capita sua.* Tales sunt improborum animi: non modo non cedunt quando viderint justum eis opponentem pietatem ac religionem, sed eis etiam probra ingerunt, eosque irrident et impugnant. Quid hic autem? Ad auxilium inexpugnabile, ad opem confugit insuperabilem, dicens: 26. *Adjuva me, Domine, Deus meus, et salvum me fac secundum misericordiam tuam.* 27. *Et sciant, quia manus tua hæc, et tu, Domine, fecisti eam.* Quid est, *Manus tua hæc?* Tuum auxilium. Tuum, inquit, præsidium. Nolo enim solum servari: sed illos etiam scire a quo servatus sum, ut sit mihi duplex tropæum, duplex corona, ingens gloria. 28. *Maledicent illi, et tu benedices.* Qui insurgunt in me, confundantur, servus autem tuus lætabitur. Docet hic auditorem quamdam philosophiam. Ostendit enim quod etiamsi diris innumeris devoveant, si Deus benedicat, nihil detrimenti ex eis accipiet, sed in ipsos vertentur probra et ignominia. *Servus autem tuus lætabitur in te.* Recte dixit, *In te,* significans illinc proficisci lætitiæ, unde bona suppeditantur. Restat ut nulla me possit perturbare molestia, cum tua mihi maneat integra lætitia. 29. *Induantur qui detrahunt mihi pudore, et operiantur sicut diploide confusione sua.* Vide quomodo rursus rogat, ut non solum tradantur supplicio, sed etiam pudori et ignominia, ut id sit eis doctrina correctionis, et occasio mutationis in meliora. 30. *Confitebor Domino nimis in ore meo, et in medio multorum laudabo eum.* 31. *Quia adstitit a dextris pauperis, ut salvam faceret a persequentibus animam meam.* Pro his omnibus Deum remuneratur hymnis, laude, gratiarum actione; præclara ejus facta apud omnes annuntiando, in medio theatro prædicando ea quæ ab illo collata sunt. Hoc enim est sacrificium, hoc oblatio, Dei beneficia habere perpetuo in memoria, eaque menti suæ imprimere, ore prædicare, et facere ut ejus beneficia a multis audiantur. Nam sic et qui beneficium acceperit, pro grato animo mercedem accipiet, et majus Dei in se auxilium attrahet: et qui audiunt, ex iis quæ aliis facta sunt, evadent meliores, et ad virtutem persequendam accipient maximum incitamentum ex beneficiis quæ ab aliis accepta sunt.

IN PSALMUM CIX (a).

1. *Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis.*

1. Exurgamus, quæso, et animum intendamus. Psalmus enim de sublimibus admodum rebus agit, non uni soli hæresi, sed variis et diversis obsistens. Nam adversus Judæos, adversus Paulum Samosatenum, adversus Arianos, adversus Marcionistas, ad-

(a) Hic Psalmus contra Judæos profertur, quia probat Christum esse Filium Dei: contra Paulum Samosatenum, quia dixit Filium ante Luciferum, sive ab æterno genitum fuisse: contra Arium, quia dicit Filium esse genitum, non factum: contra Marcionem et Manichæum, quia illo probatur unum solum esse principium: contra eos qui negant resurrectionem, quia illo resurrectio probatur.

τοῦ διὰ τῶν ἔργων ἀποκρουσαμένου μὲν τὴν παρά τοῦ Θεοῦ ῥοπήν, ἐπισπασαμένου δὲ τὴν θεήλατον πληγὴν. *Καὶ ἐνεδύσατο κατάραν ὡς ἱμάτιον, καὶ εἰσῆλθεν ὡσεὶ ὕδωρ εἰς τὰ ἔγκατα αὐτοῦ, καὶ ὡσεὶ ἔλαιον ἐν τοῖς ὀστέοις αὐτοῦ.* Ἐνταῦθα καὶ τὸ σφοδρὸν τῆς πληγῆς, καὶ τὸ μόνιμον τῆς τιμωρίας ἐνδείκνυται, δηλῶν ὅτι πᾶσιν ἀνθρώποις τὰ κακὰ ἀκοθεν καὶ παρά τῆς οικείας γνώμης, οἱ διὰ τῶν ἔργων καὶ τῶν πράξεων τὰ μὲν ἀγαθὰ διακρούονται, ταῖς δὲ τιμωρίαις ἑαυτοὺς ἐπεμβάλλουσι. *Γενηθήτω αὐτῷ ὡς ἱμάτιον, ὃ περιβάλλεται, καὶ ὡσεὶ ζώνη, ἣν διαπαντὸς περιζώννυται.* Τοῦτο δὲ φησι, δεικνύς τὴν ἄφατον τοῦ Θεοῦ ὀργήν, τὴν μετελευσομένην τοὺς τοιοῦτους. Ὁ δὲ λέγει τοῦτό ἐστιν· Οὕτως αὐτοὺς τὰ κακὰ καθέξει, ὡς μηδὲ μεταβολὴν τινα σχεῖν· ἀλλ' ἐναποστηριχθήσεται ^α ἐν αὐτοῖς, καὶ μενεῖ βέβαια. Εἶτα δεικνύς, ὅτι πονηρίαν κολάζει, καὶ κακίαν διορθοῦται, καὶ ὅτι οὐ κατ' ἐκείνου μόνου, ἀλλὰ κατὰ πάντων τῶν ὑπευθύνων τοῖς λεγομένοις ὄντων ἡ τοιαύτη κείσεται ψῆφος, ἐπήγαγε· *Τοῦτο τὸ ἔργον τῶν ἐνδιαβαλλόντων με παρά Κυρίῳ.* Τουτέστιν, αὕτη ἡ τιμωρία, αὕτη ἡ δίχη τῶν ἀνθισταμένων μοι, τῶν ἐπιβουλεύοντων, τῶν πολεμούντων, *Καὶ τῶν λαλούντων πονηρὰ κατὰ τῆς ψυχῆς μου.* Ἄρα καὶ ῥημάτων εἰσὶν εὐθῦναι, καὶ εὐθῦναι πικρόταται.

δ'. Ἀπαρτίσας τοίνυν τὸν περὶ ἐκείνου λόγον, ἐπὶ τὸν Θεὸν καταφεύγει πάλιν ὑπὲρ τῆς εἰς αὐτὸν ἀντιλήψεως. Οὐδὲ γὰρ μέχρι τῆς τιμωρίας τῶν ἐπιβουλεύοντων ἵσταται, ἀλλὰ δεικνύς ὅτι οἱ κακῶς πάσχοντες καὶ τιμωρὸν ἔχουσιν ὑπὲρ ὧν ἀδικοῦνται, καὶ αὐτοὶ πολλῆς τυγχάνουσι τῆς ἀντιλήψεως, ἐπάγει λέγων· *Καὶ σὺ, Κύριε, ποίησον μετ' ἐμοῦ, ἔνεκεν τοῦ ὀνόματός σου.* Ὅρα εὐγνωμοσύνην, ὄρα ταπεινοφροσύνην. Καίτοι γε ἰκανὴν εἶχεν ^β εἰς συνηγορίαν ἀφορμὴν τὸ κακῶς παθεῖν (καὶ γὰρ καὶ τοῦτο πολλαχοῦ τῶν Γραφῶν ἐστὶν ἰδεῖν, ὅτι οἱ κακῶς πάσχοντες ἀδικῶς παρά ἀνθρώπων, πλείονα ἔχουσι παρρησίας ἀφορμὴν πρὸς τὸ τυχεῖν τῆς παρά τοῦ Θεοῦ ῥοπῆς), ἀλλ' οὗτος ἀφείς τοῦτο εἰπεῖν, ἐπὶ τὴν φιλανθρωπίαν μόνην τοῦ Θεοῦ καταφεύγει καὶ λέγει· *Ποίησον μετ' ἐμοῦ ἔνεκεν τοῦ ὀνόματός σου*· μονονουχὶ τοῦτο λέγων· Οὐκ ἐπειδὴ ἀξίός εἰμι, ἀλλὰ διὰ σεαυτὸν, ὅτι φιλάνθρωπος εἶ καὶ ἐλεήμων. Διὸ καὶ ἐπάγει· *Ὅτι χρηστὸν τὸ ἔλεός σου.* Καὶ καλῶς εἶπεν, *Ὅτι χρηστὸν τὸ ἔλεός σου.* Τὸ γὰρ τῶν ἀνθρώπων οὐ τοιοῦτον πολλαχοῦ· ἐστὶ γὰρ ὅπου καὶ ἐπὶ βλάβῃ τούτῳ κέχρηται, καὶ ἐπὶ διαφθορᾷ· ἀλλ' ὁ Θεὸς πανταχοῦ πρὸς τὸ συμφέρον. *Ῥῦσαι με, ὅτι πτωχὸς καὶ κέρνης εἰμὶ ἐγώ, καὶ ἡ καρδία μου τετάρακται ἐντός μου.* Ὅρα αὐτὸν πάλιν ἀξιῶντα σωθῆναι, οὐχ ὡς ἀξίον, οὐδὲ ὡς δίκαιον, ἀλλ' ὡς ἀνατραπέντα παντελῶς, ὡς κατειργασμένον, ὡς μυρία παθόντα κακὰ; *Καὶ ἡ καρδία μου τετάρακται ἐντός μου.* Τοιαύτη γὰρ τῶν συμφορῶν ἡ δύναμις· οὐ σῶμα λυμαίνεται μόνον, ἀλλὰ καὶ ψυχὴν θορυβεῖ. *Ὡς σκιά, ἐν τῷ ἐκκλίνειν αὐτήν, ἀντανηρέθην, ἐξετινάχθην ὡσεὶ ἀκρίδες.* Τὸ σφοδρὸν τῆς ἐπιβουλής τῶν ἀδικησάντων λέγει, τὴν κακουχίαν τὴν ἄφατον, καὶ τὴν παρ' ἑαυτοῦ πάλιν γενομένην ἐν τοῖς

τοιοῦτοις σπουδῆν. *Τὰ γόνατά μου ἠσθένησαν ἀπὸ κηστειᾶς, καὶ ἡ σὰρξ μου ἠλλοιώθη δι' ἔλαιον.* Ὅρα οἷα κατασκευάζει ἄπλα πρὸς τὰς ἐπιβουλάς, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν κακουχίαν; *Καὶ ἐγὼ ἐγενήθην αὐτοῖς δνειδος· εἶδοσάν με, ἐσάλευσαν κεφαλὰς αὐτῶν.* Τοιαῦται τῶν πονηρῶν αἱ γνώμαι· οὐ μόνον οὐκ ἐνδιδόασιν, ὅταν ἴδωσι τὸν δίκαιον ἐπιτείνοντα τὴν εὐλάβειαν, ἀλλὰ καὶ ὀνειδίζουσι καὶ κωμωδοῦσι, καὶ ἐπεμβαίνουσι. Τί οὖν οὗτος; Ἐπὶ τὴν ἀμαχον συμμαχίαν, ἐπὶ τὴν ἀχείρωτον βοήθειαν καταφεύγει, λέγων· *Βοήθησόν μοι, Κύριε ὁ Θεός μου, καὶ σῶσόν με κατὰ τὸ ἔλεός σου.* Καὶ γνώτωσαι, ὅτι ἡ χεὶρ σου αὕτη, καὶ σὺ, Κύριε, ἐποίησας αὐτήν. Τί ἐστὶν, Ὅτι ἡ χεὶρ σου αὕτη; Ὅτι σὴ ἡ συμμαχία. Ὅτι σὴ, φησὶν, ἡ βοήθεια. Οὐ γὰρ δὴ σωθῆναι βούλομαι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκείνους μαθεῖν παρὰ τίνος ἐσώθην, ὥστε διπλοῦν μοι γενέσθαι τὸ τρόπαιον, διπλοῦν τὸν στέφανον, ἐπιτεταμένην τὴν δόξαν. *Καταράσσονται αὐτοὶ, καὶ σὺ εὐλογήσεις.* Οἱ ἐπανιστάμενοί μοι αἰσχυρῆθησαν, ὁ δὲ δούλος σου εὐφρανθήσεται. Ἐντεῦθεν φιλοσοφίαν τινα παιδεύει τὸν ἀκροατὴν. Δείκνυσι γὰρ ὅτι καὶ μυρία βάλλωσι ταῖς ἀραῖς, εὐλογοῦντος τοῦ Θεοῦ, οὐδὲν ἔσται βλάβος ἀπ' ἐκείνων, ἀλλ' εἰς αὐτοὺς περιτραπήσεται τὰ τῆς αἰσχύνης, τὰ τῶν ὀνειδῶν. Ὁ δὲ δούλος σου εὐφρανθήσεται ἐπὶ σοί. Καλῶς εἶπεν, *Ἐπὶ σοί, δηλῶν ὅτι ἐκεῖθεν ἡ εὐφροσύνη, ὅθεν ἡ χορηγία τῶν ἀγαθῶν.* Λοιπὸν οὐδὲν με τῶν μοχθηρῶν θορυβῆσαι δυνήσεται, τῆς εὐφροσύνης μοι τῆς παρά σου μενούσης ἀκεραίου. *Ἐνδυσάσθωσαν οἱ ἐνδιαβάλλοντές με ἐντροπήν, καὶ περιβαλλέσθωσαν ὡς διπλοῖδα αἰσχύνην αὐτῶν.* Ὅρα πάλιν πῶς ἀξιοῖ μὴ κολάσει παραδοθῆναι αὐτοὺς μόνον, ἀλλ' αἰσχύνῃ, ἀλλ' ἐντροπῇ, ὥστε διδασκαλίαν αὐτοῖς γενέσθαι διορθώσεως, καὶ ὑπόθεσιν τῆς ἐπὶ τὸ βέλτιον μεταβολῆς. *Ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ σφόδρα ἐν τῷ στόματί μου, καὶ ἐν μέσῳ πολλῶν αἰνέσω αὐτόν.* Ὅτι παρέστη ἐκ δεξιῶν κέρνης, τοῦ σῶσαι ἐκ τῶν καταδιωκόντων τὴν ψυχὴν μου. Ἄντι δὴ τούτων πάντων ἀμοιβὰς ἀνατίθησι τῷ Θεῷ τὴν ὑμνολογίαν, τὴν εὐχαριστίαν, τὸν αἶνον, τὸ παρά πᾶσιν ἀπαγγέλλειν αὐτοῦ τὰ κατορθώματα, τὸ ἐν μέσῳ θεάτρου κήρυκα [249] γίνεσθαι τῶν αὐτῷ ὑπαρξάντων ἀγαθῶν. Τοῦτο γὰρ θυσία, τοῦτο προσφορά, τὸ τὰς εὐεργεσίας τοῦ Θεοῦ διαπαντὸς ἐπὶ μνήμης φέρειν, καὶ ἐγκολάπτειν τῇ διανοίᾳ, καὶ ἐπὶ στόματος ἀνακηρύττειν, καὶ πολλοὺς ποιεῖν ἀκουστάς τῶν εὐεργεσιῶν αὐτοῦ. Οὕτω γὰρ ὁ τε ἀπολελαυκῶς τῆς εὐεργεσίας, εὐγνωμοσύνης λήφεται ἀμοιβὴν, καὶ πλείονα ἐπισπάσεται πρὸς τοῦ Θεοῦ τὴν ῥοπήν· οἷτε ἀκούοντες ἀπὸ τῶν ἐτέροις γινομένων σπουδαιότεροι κατασταθήσονται, καὶ πρὸς ἀρετῆς ζῆλον μεγίστην λήφονται τὴν ἐτέρων εὐεργεσίαν ὑπόθεσιν.

Εἰς τὸν 107 Ψαλμόν.

Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου.

α'. Διαναστῶμεν, παρακαλῶ, καὶ συντείνωμεν ἑαυτούς. Καὶ γὰρ περὶ σφόδρα μεγάλων ἡμῖν ὁ ψαλμὸς διαλέγεται θεωρημάτων, οὐ πρὸς ἓν εἶδος αἵρέσεως, ἀλλὰ πρὸς ποικίλα καὶ διάφορα ἑστηκώς. Καὶ γὰρ πρὸς Ἰουδαίους, καὶ πρὸς Παῦλον τὸν Σαμοσατεύην,

^α Savil. ἐναποστηριχθήσεται γὰρ.

^β Savil. ἔχων, et iuxta ὁ δὲ ἀφείς.

καὶ πρὸς τοὺς τὰ Ἀρείου φρονούντας, καὶ πρὸς τοὺς τὰ Μαρκίωνος, καὶ πρὸς τοὺς Μανιχαίους, καὶ πρὸς ἅπαντας τοὺς τῆ ἀναστάσει διαπιστοῦντας παρατάττεται. Ἐπεὶ οὖν πρὸς τοσοῦτους ἡ παράταξις, πολλῶν καὶ ἡμῖν ὀφθαλμῶν δεῖ, ὥστε μετὰ ἀκριθείας θεωρῆσαι τὰ παλαισμάτα. Ἐν μὲν γὰρ τοῖς ἐξωθεν ἀγῶσι κἂν παροφθῆ τι τῶν παλαισμάτων τῶν ἐν αὐτοῖς, οὐδὲν ἔβλαψε τὸν θεατὴν· οὐ γὰρ διδασκαλίας ἕνεκεν, ἀλλὰ τέρψεως ἐκείνο τὸ θέατρον συνελλεκται. Ἐνταῦθα δὲ ἐὰν μὴ μετὰ ἀκριθείας εἰδῆς, πόθεν μὲν ἐκεῖνος παρατάττεται, πόθεν δὲ ἡμεῖς αὐτὸν βάλλομεν, οὐ τὴν τυχοῦσαν ὑποστήσῃ ζημίαν. Ἴν' οὖν μὴ τοῦτο πάθῃς, διανάστησόν σου τὴν διάνοιαν, μετέωρον ποιήσον τὴν ἀκοήν. Ἰουδαίους βάλλομεν πρώτους, καὶ πρὸς ἐκείνους παραταττόμεθα, τὸν Προφήτην ἀπὸ τῶν ῥημάτων λαβόντες σύμμαχον τούτων. Καὶ γὰρ λεγόντων ἡμῶν, ὅτι σαφῶς περὶ τοῦ Χριστοῦ ταῦτα εἴρηται, ταῦτα μὲν οὐ καταδέχονται, ἕτερα δὲ τινα πλάττουσιν. Οὐκοῦν πρῶτον αὐτῶν τὸν λόγον ἀπελέγξωμεν, καὶ τότε τὸν ἡμέτερον ἀποδείξωμεν. Καὶ τέως ἐρώμεθα νῦν αὐτοὺς, τίς ὁ κύριος τοῦ δικαίου τούτου; *Εἶπε γὰρ, φησὶν, ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου.* Οὐ γὰρ ἐνὸς προσώπου μέμνηται ἐνταῦθα, ἀλλ' ἐνὸς πρὸς ἓνα ἕτερον διαλεγομένου. Τίνα οὖν φασὶ τὸν λέγοντα; Τὸν Θεόν. Τὸν δὲ ἀκούοντα; Τὸν Ἀβραάμ. Ἐτεροὶ δὲ τὴν Ζοροβάβελ, καὶ ἄλλοι ἕτερον· καθάπερ οἱ μεθύοντες, καὶ μηδὲν σύμφωνον φθεγγόμενοι, μᾶλλον δὲ καθάπερ οἱ ἐν σκότῳ βαδίζοντες, καὶ προσαράσσοντες ἀλλήλους. Τί οὖν, εἶπέ μοι, Ζοροβάβελ κύριος τοῦ Δαυὶδ; Καὶ πῶς ἂν ἔχοι λόγον, ὅς καὶ αὐτὸς ἀντὶ μεγάλης τιμῆς Δαυὶδ κέκληται; Καὶ τὰ ἐπιόντα δὲ δηλοῖ, ὅτι οὐδὲν περὶ τοῦ Ζοροβάβελ ἐνταῦθα εἴρηται, οὐδὲ περὶ τοῦ Δαυὶδ· [250] οὐδεὶς γὰρ αὐτῶν ἱερωσύνη τετίμηται· ἐνταῦθα δὲ περὶ τίνος εἴρηται ἱερωσύνην ἔχοντος ξένην τινὰ καὶ παράδοξον. *Σὺ γὰρ, φησὶν, ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.* Ἀλλὰ τέως τὸ παρὸν ἀναπτύξωμεν. Καὶ γὰρ καὶ ἕτερα ἕτερα τινα λέγουσι τούτων ἐωλότερα, περὶ τοῦ λαοῦ λέγοντες ταῦτα εἰρησθαι· ἀλλ' οὔτε ἱερεὺς ὁ λαὸς γέγονεν, οὔτε τὰ ἕτερα τὰ εἰρημένα δυνηθεῖν ποτὲ αὐτῷ ἀρμόσαι. Διόπερ καὶ τοῦτο ὡς ἔωλον παραδραμόντες, καὶ οὔτε κατασκευῆς δεόμενον εἰς ἀνατροπὴν, ἕτερον ὅπερ λέγουσιν εἰς μέσον ἀγάγωμεν. Τί γὰρ φασὶν ἄλλοι πάλιν; Ὅτι ὁ παῖς τοῦ Ἀβραάμ ταῦτα λέγει περὶ τοῦ κυρίου τοῦ ἑαυτοῦ. Καὶ τί τούτου γένοιτο ἂν πάλιν ἐωλότερον^α; Τί γὰρ ἐνταῦθα βούλεται ὁ παῖς τοῦ Ἀβραάμ; Ποῦ δὲ ἱερεὺς ὁ κύριος αὐτοῦ γέγονεν, ὅς γε καὶ αὐτὸς ἱερεὶ τῷ Μελχισεδέκ ἐκέχρητο, καὶ τὰς παρ' αὐτοῦ εὐλογίας ἐζήτηι; Πῶς δὲ ἂν ἔχοι λόγον περὶ τοῦ Ἀβραάμ εἰρησθαι τὸ, *Ἐκ γαστροῦ πρὸ ἐωσφόρου ἐγέννησά σε*; πῶς δ' ἂν ἢ τῷ Δαυὶδ, ἢ τῷ Ζοροβάβελ, ἢ τῷ λαῷ ταῦτα ἀρμόσειεν; Ὑπὲρ γὰρ ἀνθρωπίνην φύσιν τὸ εἰρημένον. Τὸ δὲ, *Κάθου ἐκ δεξιῶν μου*, ποῖαν ἂν σχολίῃ ἐρμηνείαν, ἐκείνων τῶν προσώπων ὑποκειμένων; Οὐδὲ μίαν. Πῶς δὲ τῷ Ἀβραάμ εἶπε, *Κάθου ἐκ δεξιῶν μου*, ὅς γε καὶ τὴ παρεστάναι τοῖς ἀγγέλοις μεγίστης ἀξίον ἡγεῖται τιμῆς εἶναι; Ἀλλὰ τίς αὐτῶν ὁ σοφὸς λόγος; Καὶ πῶς, φησὶ, Κύριον εἰσάγεις ἕτερον, ὅταν ἡ Γραφή διαρρήθῃ λέγει· *Κύριος ὁ Θεός σου Κύριος εἷς ἐστι, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις, καὶ πλὴν αὐτοῦ οὐκ ἔστι Θεός*;

Πρὸς τίνα οὖν, εἶπέ μοι, ἐστὶ τὸ λεγόμενον; Μάλιστα μὲν ἐκεῖνα πρὸς τὴν σὴν ἀγνωμοσύνην εἴρηται, ὡς Ἰουδαῖε. Διὰ τί γὰρ τῷ Ἀβραάμ οὐδὲν ἐλέχθη τοιοῦτον, οὐδὲ τῷ Ἰσαάκ, οὐδὲ τῷ Ἰακώβ, οὐδὲ τῷ Μωϋσεῖ, ἀλλὰ σοὶ μόνῳ, ὅτε ἐξελθὼν ἐξ Αἰγύπτου ἐμοσχοποιεῖς; τίνας ἕνεκεν, εἶπέ μοι;

Εἰ δὲ αὐτὸς ἀπορεῖς, παρ' ἐμοῦ τὴν αἰτίαν μάθηθαι. Ἐπειδὴ γὰρ ἐξελθὼν ἐμοσχοποίησας, καὶ τῷ Βεελφεγῶρ ἐτελέσθης, καὶ πρὸς δῆμον θεῶν ἦς ἐπτοημένος, τὴν ἀνομον ἐκείνην πολυθεΐαν εἰσάγων, ἀναστέλλων σου τὸ νόσημα, πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν οὐκ ὄντων θεῶν τὸ *Εἷς* ἔβηκεν, οὐ πρὸς ἀθέτησιν τοῦ Μονογενοῦς. Ἐπεὶ τίνας ἕνεκεν ἐν προοιμίῳ εἴρηται εὐθέως· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν*; Καὶ πάλιν, *Δεῦτε καὶ καταβάντες συγγέωμεν τὰς γλώσσας αὐτῶν.* Καὶ πάλιν ὁ Δαυὶδ, *Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου.* Εἰ δὲ ὁ Μωϋσῆς λέγει, *Κύριος ὁ Θεός σου Κύριος εἷς ἐστίν*· ἡ ὑμετέρα ἀσθένεια γέγονεν αἰτία τούτων. Καὶ τί θαυμάζεις εἰ ἐπὶ τῶν δογμάτων τοῦτο γέγονεν, ὅπου γε καὶ ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἀπὸ τῶν τελειοτέρων ἐπὶ τὰ ἐλάττονα τὸν λόγον ἤγειν ὁ Θεός, τῇ ἀσθενείᾳ τῇ ἡμετέρᾳ συγκαταβαίνων; Διὸ καὶ γυναῖκα τὴν μὲν ἐκβάλλειν, τὴν δὲ εἰσάγειν ἐπέτρεπεν, ἀπ' ἀρχῆς οὐχ οὕτω νομοθετήσας. Καὶ περὶ βρωμάτων πολλὴν ἐποίησατο τὴν διάκρισιν, καίτοι γε ἐξ ἀρχῆς τὰ ἐναντία [251] εἰπὼν, ὅτι *Ὡς λάχανα χόρτου δέδωκα ὑμῖν πάντα.* Καὶ περὶ τόπου πολλοὺς τέθεικε νόμους, οὐ συγχωρῶν πανταχοῦ τὰς εὐχὰς ἐπιτελεῖν, καίτοι γε οὐδὲ τοῦτο ἐξ ἀρχῆς ἐνομοθέτησεν. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Περσῶν γῆ τῷ Ἀβραάμ ὤφθη, καὶ ἐν Παλαιστίνῃ, καὶ πανταχοῦ· καὶ τῷ Μωϋσεῖ μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς ἐρήμου.

β'. Τί οὖν; ἑαυτῇ, φησὶ, μάχεται ἡ Γραφή; Ἄπαγε· ἀλλὰ κατὰ καιρὸν πρὸς τὸ συμφέρον ἕκαστα οἰκονομεῖ, τὴν ἀσθενείαν ἐκάστης γενεᾶς διορθούμενος. Διὰ δὲ τοῦτο πρὸς σὲ μὲν εἴρηται· *Κύριος ὁ Θεός σου Κύριος εἷς ἐστίν.* Ὅτι δὲ καὶ Ἰὶδὸν ἔχει, προαπέθεντο οἱ προφήται ταῖς βίβλοις, καὶ οὔτε σαφῶς σφόδρα εἰρήχασιν, ὥστε μὴ λυμῆνασθαι σου τὴν ἀσθενείαν· οὔτε ἀπέκρυψαν, ὥστε μετὰ ταῦτά σοι δοῦναι ἀνανῆσαι, καὶ ἐκ τῶν οἰκείων βίβλων ἀναλέξασθαι τῆς ἀληθείας τὰ δόγματα. Οὕτω μάλιστα καὶ τοὺς προφήτας δυνησόμεθα δεῖξαι προφήτας ὄντας, ὅταν πρὸς Ἕλληνας διαλεγώμεθα, καὶ ἀξιόπιστον σφόδρα τὴν Παλαιὰν ἀποδείξωμεν. Ἐπεὶ ἐὰν τοῦτο ἀνέλῃς, πῶς ἀπορράψεις τοῦ Ἕλληνος τὸ στόμα; Τί γὰρ ἐρεῖς; τὴν ἐξοδὸν τὴν ἐξ Αἰγύπτου, καὶ τὰ εἰς σὲ προφητευθέντα; Ἀλλ' οὐ σφόδρα καταδέξεται. Ἄν δὲ τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ εἰρημένα ἐν τῇ Παλαιᾷ διηγήσῃ, καὶ δείξῃς τῶν πραγμάτων τὴν ἀλήθειαν μαρτυροῦσαν τῇ τῆς προφητείας ἐκβάσει, οὐδὲ ἀντιστῆναι δυνησεται. Εἰ δὲ ἐπιλάβοιο τῶν ἡμετέρων, ὡς Ἰουδαῖε, πῶς ὑπὲρ τῆς Παλαιᾶς ἀπολογήσῃ; Κἂν τις εἴπῃ σοι, πόθεν ἀληθῆ τὰ Μωϋσεῖως, τί ἐρεῖς; Ὅτι ἐπιστεύσαμεν αὐτοῖς. Οὐκοῦν πολλῷ μᾶλλον καὶ τὰ ἡμέτερα· καὶ γὰρ

^α Reg. τί τούτου πάλιν γένοιτο ἀνωλότερον.

versus Manichæos et adversus omnes qui resurrectioni non credunt, struit aciem. Quoniam ergo contra tot adversarios instructa est acies, nobis quoque multis oculis opus est, ut quæ sit luctandi ratio, exacte considerare possimus. In externis enim certaminibus, etsi aliqua luctandi ratio non animadversa fuerit, nihil lædatur spectator: non enim doctrinæ, sed delectationis gratia illud theatrum coactum est. Hic autem nisi exacte cognoveris undenam adversarius aciem suam instruat, et unde nos eum feriamus, non leve detrimentum accipies. Ne hoc ergo tibi eveniat, mentem tuam excita, arrectæ tibi sint aures. Judæos primum invadimus, adversus illos aciem instruimus, propheta ex his verbis commilitone utentes. Cum nos enim dicamus hæc plane de Christo dicta esse, hæc illi non admittunt, sed quædam alia comminiscuntur. Quæ ergo dicunt primum refutemus, ac deinceps id quod dicimus confirmemus. Atque nunc eos interim rogemus, quis est hujus justi dominus? Dixit enim, inquit, *Dominus Domino meo*. Non meminit enim hic unius personæ, sed unius qui cum uno altero loquitur. Quomam ergo dicunt esse eum qui dicit? Deum. Qui autem audit? Abraham. Alii vero Zorobabel, et alii alium: ut ebrii et nihil quod conveniat loquentes, imo vero sicut qui in tenebris ambulant, et pulsant alter alterum. Quid ergo, dic mihi, quæso, estne Zorobabel Davidis Dominus? Et quomodo fuerit hoc consentaneum, cum ipse pro magno honore David appellatus sit? Porro ea quæ consequuntur, ostendunt nihil hic dictum esse de Zorobabel, nec de Davide: nullus enim eorum honore sacerdotali functus est: hic autem dictum est de aliquo, qui novum aliquod et admirabile sacerdotium obit. *Tu es enim, inquit, sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec* (v. 4). Sed rem propositam explicemus. Proferunt enim adhuc alia quædam his futilliora, dicentes hæc dicta esse de populo: sed neque populus fuit sacerdos, neque alia quæ dicta sunt ei possunt convenire. Eo itaque tamquam inani prætermisso, quod non opus habeat probatione ut evertatur, aliud quod dicunt in medium adducamus. Quid ergo rursus dicunt alii? Filius Abraham hæc dicit de domino suo. Et quid possit eo esse inanius? Quid enim hic vult filius Abraham? Ubi autem sacerdos fuit ejus dominus, qui etiam ipse sacerdote Melchisedec usus est, et petiit ab eo benedictionem? Quomodo autem fuerit consentaneum dictum esse de Abraham, *Ex utero ante luciferum genui te* (v. 3)? Quomodo autem vel Davidi, vel Zorobabeli, vel populo hæc convenerint? Naturam enim humanam superat, quod dictum est. Illud autem, *Sede a dextris meis*, quamnam habuerit interpretationem, si personæ illæ positæ fuerint? Nullam. Quomodo autem dixit Abraham, *Sede a dextris meis*, qui vel angelis assistere, ducit esse dignum honore maximo? Sed quidnam est, quæso, quod pro sua dicunt sapientia? Et quomodo, inquiunt, alium introducis Dominum, cum aperte dicat Scriptura: *Dominus Deus tuus Dominus unus est, et eum solum coles, et præter ipsum non est Deus* (Deut. 6. 4. 13. et c. 4. v. 35)?

Cui itaque, dic, quæso, hoc dictum est? Immemori et ingrato tuo animo hæc maxime dicta sunt, o Judæe. Cur enim Abraham nihil ejusmodi dictum est, non Isaac, non Jacob, non Mosi; sed tibi soli, postquam ex Ægypto egressus conflavisti vitulum (Exod. 32)? Quamnam ergo de causa? dic mihi.

Unus cur dicatur Deus. — Quod si ipse hæsitas, a me causam edisce. Quoniam enim egressus vitulum conflaveras, et Beelphegor fueras initiatus (Num. 25), et deorum turbam admirabar, nefariam illam deorum multitudinem inducens: morbum tuum reprimens, ad deos qui non sunt distinguendos, posuit illud, *Unus*, non ut tolleret Unigenitum. Quamnam enim de causa statim in procœniis dictum est: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. 1. 26)? Et rursus: *Venite, descendamus, et confundamus linguas eorum* (Gen. 11. 7) Et rursus David: *Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis* (Psal. 44. 8). Si autem Moses dicit: *Dominus Deus tuus Dominus unus est*: imbecillitas vestra fuit in causa. Et quid mirum si hoc in dogmatibus factum est, quando etiam in rebus a perfectioribus ad minus perfecta deduxit Deus orationem, se demittens ad nostram imbecillitatem? Quocirca et uxorem hanc quidem ejicere, illam vero permisit introducere, cum non hanc legem tulisset ab initio (Deut. 24). Ciborum quoque magnum fecit discrimen, licet contrarium dixisset ab initio: *Tamquam olera agri dedi vobis omnia* (Genes. 9. 3). De loco quoque multas leges sanxit, non permittens ubique preces ad Deum porrigere, quamvis ne hoc quidem constituisset ab initio. Quin etiam in Persarum regione (a) Abraham visus est, et in Palæstina, et ubique; et Mosi post hæc in solitudine.

2. Quid ergo? inquires, repugnatne sibi ipsi Scriptura? Absit: sed omnia pro tempore administrat et dispensat ad utilitatem, uniuscujusque generationis imbecillitatem corrigens. Et ideo tibi quidem dictum est, *Dominus Deus tuus Dominus unus est*. Quod autem habeat etiam Filium, prophetæ in libris suis præmiserunt: neque valde aperte dixerunt, ne tuam offenderent imbecillitatem; nec celarunt, ut post hæc darent tibi locum resipiscendi, et ex propriis libris colligendi dogmata veritatis. Ita etiam maxime prophetas poterimus prophetas esse ostendere, et ut fide dignum sit Vetus Testamentum efficere, quando cum gentibus disserimus. Nam si hoc sustuleris, quomodo os gentibus obstrues? Quid enim dices? exitum ex Ægypto, et quæ de te prædicta sunt? Sed ea non ille admittet. Si autem narraveris quæ de Christo dicta sunt in Veteri, et ostenderis rerum veritatem testari eventum prophetiæ, ne poterit quidem resistere. Si autem nostra reprehendas, o Judæe, quomodo Vetus Testamentum defendes? Si quis enim tibi dixerit: Quomodo sunt vera quæ scripsit Moses, quid dices?

(a) Familiare Chrysostomo est Chalkæam et Babylonem Persarum regionem vocare. Inde inferas libros de Precatione, quos secundo Tomo, col. 775 et sqq. edidimus, non ideo inter dubia locanda esse, quod ibi Sennacheribus rex Persarum dicatur; sed aliæ subsunt de illis dubitandi rationes.

Quia *etsi* credidimus. Multo magis ergo nostra vera sunt : nam nos quoque credidimus ; et vos quidem estis una gens, nec autem universus orbis terrarum, vobisque non sic persuasit Moses, ut nobis Christus : ac vestra quidem cessarunt, nostra vero stant. An ex prædictionibus ? Sed plures sunt apud nos. Nostra ergo si sustuleris, tuis umbram offundis. An ex signis ? Sed vos quidem Mosis nullum potestis signum ostendere : fuit enim, et transit ; nos autem Christi multa et diversa quæ adhuc nunc fiunt, ac prædictiones vel sole clariore. An ex legibus ? Sed nostræ plus in se continent sapientiæ. Sed quid ? prohibentibus Ægyptiis egressi estis ? Sed non perinde est orbem terrarum bellantem superasse, atque solos Ægyptios vicisse. Et hæc dico, non ut Vetus cum Novo committam : absit : sed ingratorum Judæorum volens os obstruere. Nam et hæc et illa ab eodem Deo data et facta sunt. Sed illud volo probare, Judæum, sublatis de Christo prophetiis, evertere maximam partem prophetiarum, nec posse aperte ostendere nobilitatem Veteris, nisi Novum admiserit. Quod autem hæc non de homine dicta sint, et ex eo quod dicatur, *Sede a dextris meis*, et quod nominetur Dominus æque ac Dominus ille qui dicit, et quod ex utero ante luciferum sit genitus, et ex eo quod sit sacerdos secundum ordinem Melchisedec, et ex eo quod dicitur, *Tecum principium tuum*, iis qui sapiunt clarum est.

Adversus Paulum Samosatenum et contra Arianos. — Quod si alius nobis rursus emergat Judæus, Christiani personam suscipiens, Paulus, inquam, Samosatenus, potest quidem etiam adversus eum dici ex Novo. Sed ne videamur relictis præsentibus ad aliam aciei partem transire, eum hinc quoque impetamus. Quid is ergo dicit ? Homo est, inquit, solummodo : et ex quo ex Maria natus est, ex illo tempore tantum existit. Quid ergo, dic, quæso, dices ad illud dictum, quod habet : *Ex utero ante luciferum genui te ?* Oportet autem alia, quæ contra Judæos dicta sunt, etiam contra eos dicere, qui ab eo processerunt. Nec nos in causa sumus, sed hi ipsi qui habent cum eis magnam dogmatum cognitionem : unde etiam eisdem armis in eos utemur. Eos enim, qui similiter bellum gerunt, oportet eisdem jaculis confodere. Quid igitur sibi vult throni societas ? Hic enim ostenditur honoris æqualitas, quod satis est ad obstruendum os Arianorum. Et ideo Christus contra Judæos dicentes Christum esse filium David subjunxit : *Quomodo ergo David in Spiritu vocat eum Dominum, dicens : Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis (Matth. 23. 43. 44) ?* Paulus autem de œconomia postea tractans (*Hebr. 7*), et eam apertius interpretans, et Marcioni et Manichæo, et iis omnibus qui simili morbo laborant, letale vulnus infligit : interpretatur enim cum ea qua par est prudentia, quomodo fuit sacerdos secundum ordinem Melchisedec. Nos autem rursus ad propositum revertamur. *Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis.* Vidisti æqualitatem honoris ? Ubi enim est thronus, illic est signum regni : ubi autem thronus

unus, est ejusdem regni honoris æqualitas. Quocirca Paulus quoque dicebat : *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis. Ad Filium autem : Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi (Hebr. 1. 7. 8).* Ita etiam Daniel videt universam quidem creaturam assistentem, et angelos et archangelos, Filium autem hominis venientem in nubibus, et pervenientem usque ad antiquum dierum (*Dan. 7*). Quod si nonnulli offendantur ex eo quod sic dicamus, audiant eum sedere a dextris, et desinant offendi. Quemadmodum enim nos non dicimus eum esse Patre majorem, eo quod a dextris sedeat, quæ maxime honorifica sedes est : ita nec tu eum minorem et inferiorem dixeris, sed honore parem et æqualem. Id enim significat societas sessionis. *Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Et quinam sunt inimici ? Audi Paulum dicentem : *Primitiæ Christus : deinde qui Christi sunt in adventu ejus, deinde finis. Oportet enim eum regnare, quousque posuerit omnes inimicos suos sub pedibus suis (1. Cor. 15. 23-25).*

3. Vidisti prophetorum et apostolicorum verborum concentum et concordiam ? Illic enim dicit : *Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum ;* hic vero : *Quousque posuerit omnes inimicos tuos.* Sed neque illic illud *Donec*, neque hic hoc *Quousque*, sunt termini temporum. Quomodo enim steterit illud propheticum quod dicit : *Potestas ejus, potestas æterna, et regnum ejus, regnum quod non peribit, et regni ejus non erit finis (Dan. 7. 14 ; Luc. 1. 34) :* si ad ea usque tempora sit regnaturus ? Vides non esse solummodo attendendas dictiones, sed esse ascendendum ad intelligentiam ? Tu autem cum audis prophetam dicentem, Patrem ponere sub pedibus ejus, ne ex eo conturberis. Neque enim hæc dicta sunt quod sit imbecillus Filius. Paulus enim ostendit Filium ponere inimicos sub pedibus suis, dicens : *Oportet enim eum regnare quousque ponat inimicos sub pedibus suis (1. Cor. 14. 25).* Et rursus ei quoque universum tribuit dicens : *Quando tradiderit regnum Deo et Patri, quando deleverit omnem potestatem et virtutem (Ibid. v. 24).* Hoc est, Quando regnum recte administraverit, cessare curabit omnem potestatem. Hoc enim sibi vult illud, *καταργήσει*. Quod autem dicit universum ejus esse, Patrem ab ipso non separat (a), sicuti nec Filium a Patre dividit. Quæ enim sunt illius, sunt hujus : et quæ sunt hujus, sunt illius. Et ideo dicit : *Omnia mea tua sunt, et tua mea (Joan. 17. 10).* Quando ergo audieris Patrem subjecisse, ne existimes se junctum esse Filium ab eo præclaro facinore : et si intelligas Filium subjecisse, ne dicas Patrem esse ab his alienum. Quæ enim pulchre ac præclare fiunt, sunt communia, quemadmodum et omnia opera communia.

Hic versus, Virgam virtutis tuæ, etc., anagogice de Christo explicatur. Crux Christi virga. — 2. Virgam virtutis tuæ emittet Dominus ex Sion. Virgam virtutis seu

(a) Reg., non adumbrat, vel, non obscurat, quæ ipsa lectio multum afferret huic loco obscuritatis.

καὶ ἡμεῖς ἐπιστεύσαμεν· καὶ ὑμεῖς μὲν ἐν ἔθνος ἐστὲ, ἡμεῖς δὲ πᾶσα ἡ οἰκουμένη, καὶ ὑμᾶς οὐχ οὕτως ἐπεισε Μωϋσῆς, ὡς ἡμᾶς ὁ Χριστός· καὶ τὰ μὲν ὑμέτερα πέπανται, τὰ δὲ ἡμέτερα ἔστηκεν. Ἄλλ' ἀπὸ τῶν προρρήσεων; Ἄλλὰ πλείω τὰ παρ' ἡμῖν. Οὐκοῦν τὰ ἡμέτερα ἐὰν ἀνέ' ῆς, καὶ τὰ σὰ συσκιάζεις. Ἄλλ' ἀπὸ τῶν σημείων; Ἄλλ' ὑμεῖς εὐδὲν ἔχετε δεῖξαι Μωϋσείως σημεῖον· γέγονε γὰρ καὶ παρῆλθεν· ἡμεῖς δὲ τοῦ Χριστοῦ πολλά καὶ διάφορα ἔτι καὶ νῦν γινόμενα, καὶ τὰς προρρήσεις ὑπὲρ τὸν ἥλιον λαμπούσας. Ἄλλ' ἀπὸ τῶν νόμων; Ἄλλὰ ταῦτα φιλοσοφώτερα. Ἄλλὰ τί; τῶν Αἰγυπτίων κωλυόντων ἐξήλθετε; Ἄλλ' οὐκ ἔστιν ἴσον τῆς οἰκουμένης πόλεμουσης περιγενέσθαι, καὶ Αἰγυπτίων μόνων κρατῆσαι. Καὶ ταῦτα λέγω, οὐ μάχην εἰσάγων τῇ Παλαιᾷ πρὸς τὴν Καινὴν· ἀπαγε· ἀλλὰ τὴν Ἰουδαίων ἀγνωμοσύνην ἐπιστομίσαι βουλόμενος. Καὶ γὰρ ἐκεῖνα καὶ ταῦτα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῦ αὐτοῦ δέδοται καὶ γεγένηται· ἀλλ' ἐκεῖνο κατασκευάσαι θέλω, ὅτι ὁ Ἰουδαῖος ἀνελὼν τὰς προφητείας τὰς περὶ Χριστοῦ, τὸ πλέον τῶν προφητειῶν λυμαίνεται μέρος, καὶ οὐκ ἂν ἔχοι δεῖξαι σαφῶς τὴν εὐγένειαν τῆς Παλαιᾶς, εἰ μὴ τὴν Καινὴν παραδέξαιτο. Ὅτι δὲ οὐ περὶ ἀνθρώπου τὰ εἰρημένα, καὶ ἐκ τοῦ λέγεσθαι, *Κάθου ἐκ δεξιῶν μου*, καὶ ἐκ τοῦ Κύριον ὀνομάζεσθαι ὁμοίως τῷ λέγοντι Κυρίῳ, καὶ ἐκ τοῦ ἐκ γατρῆς πρὸ ἐωσφόρου γεγενῆσθαι αὐτὸν, καὶ ἐκ τοῦ ἱερέα αὐτὸν [252] εἶναι κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ, καὶ ἐκ τοῦ λέγεσθαι, *Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ σου*, τοῖς νῦν ἔχουσι κατὰδηλὸν ἔστι.

Εἰ δὲ ἕτερος ἡμῖν Ἰουδαῖος ἀνακύπτει πάλιν πρόσωπον Χριστιανοῦ περιφέρων, Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς, λέγω, δυνατὸν μὲν καὶ πρὸς τοῦτον καὶ ἀπὸ τῆς Καινῆς λέγειν. Πλὴν ἀλλ' ἵνα μὴ δόξωμεν τὰ παρόντα ἀφέντες ἐφ' ἕτερον μέρος παρατάξεως ἵεναι, καὶ τοῦτον ἐντεῦθεν βάλλωμεν. Τί οὖν καὶ οὗτος λέγει; * Ὅτι ἀνθρώπος ἦν, φησὶ, ψιλός, καὶ ἐξ οὗ γέγονεν ἐκ Μαρίας, ἐξ ἐκείνου τὴν ὑπαρξιν μόνον ἔχει. Τί οὖν, εἰπέ μοι, πρὸς ἐκείνην τὴν ῥῆσιν ἐρεῖς τὴν λέγουσαν· *Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἐωσφόρου ἐγέννησά σε*; Δεῖ δὲ τὰ ἄλλα, ἅπερ πρὸς Ἰουδαίους εἴρηται, καὶ πρὸς τοὺς ἀπὸ τούτου εἰπεῖν. Καὶ τούτου οὐχ ἡμεῖς αἴτιοι, ἀλλ' αὐτοὶ οὗτοι οἱ πολλὴν τὴν συγγένειαν τῶν δογμάτων πρὸς αὐτοὺς ἔχοντες· ὅθεν καὶ τοῖς αὐτοῖς ὅπλοις κατὰ τούτων χρησόμεθα. Τοὺς γὰρ ὁμοίως πολεμοῦντας τοῖς αὐτοῖς βέλεσι βάλλειν δεῖ. Τί οὖν βούλεται ἡ κοινωρία τοῦ θρόνου; Ἐνταῦθα γὰρ τὸ ὁμότιμον δείκνυται, ὃ καὶ τοὺς τὰ Ἀρείου φρονοῦντας ἐπιστομίσαι ἱκανόν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους λέγοντας, ὅτι υἱὸς τοῦ Δαυὶδ ἐστίν, ἐπήγαγε λέγων· *Πῶς οὖν Δαυὶδ ἐν Πνεύματι Κύριον αὐτὸν καλεῖ, λέγων· Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου*; Προῖων δὲ καὶ τὸν περὶ τῆς οἰκονομίας κινεῖ λόγον σαφέστερον ἐρμηνεύων ὁ Παῦλος, καὶ Μαρκίῳ καὶ Μανιχαίῳ, καὶ πᾶσι τοῖς τὰ τοιαῦτα νοσοῦσι καιρίαν δίδωσι πληγὴν, λέγων· ἐρμηνεύει γὰρ μετὰ τῆς αὐτῷ προσηκούσης συνέσεως, πῶς γέγονεν ἱερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Ἡμεῖς δὲ πάλιν ἐπὶ τὸ πρακτικόν ἐπανίωμεν. *Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου*. Εἶδες τὸ ὁμότιμον; Ὅπου γὰρ θρόνος,

βασιλείας σύμβολον· ὅπου θρόνος εἷς, τῆς αὐτῆς βασιλείας ἢ ἰσοτιμία. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος ἔλεγεν· *Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα*. Πρὸς δὲ τὸν Υἱόν· *Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος*. Οὕτω καὶ Δανιὴλ ὁρᾷ τὴν μὲν κτίσιν ἅπασαν παρεστῶσαν, ἀγγέλους τε καὶ ἀρχαγγέλους, τὸν δὲ Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν, καὶ φθάνοντα ἕως τοῦ Παλαιῦ τῶν ἡμερῶν. Εἰ δὲ τὸ οὕτως εἰπεῖν σκανδαλίζει τινὰς, ἀκουέτωσαν ὅτι ἐκ δεξιῶν κάθηται, καὶ ἀπαλλαττέσθωσαν τοῦ σκανδαλοῦ. Ὅσπερ γὰρ ἡμεῖς μείζονα αὐτὸν τοῦ Πατρὸς οὐ λέγομεν, ἐπειδὴ τὴν ἐκ δεξιῶν ἔχει καθέδραν τὴν ἐντιμοτάτην· οὕτω μηδὲ σύ ἐλάττω λέγε καὶ καταδεέστερον, ἀλλ' ὁμότιμον καὶ ἴσον. Τοῦτο γὰρ ἡ κοινωρία τῆς καθέδρας δηλοῖ. *Ἔως ἂν θῶ τοὺς ἐχθροὺς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου*. Καὶ τίνες οἱ ἐχθροί; Ἄκουσον Παύλου λέγοντος· *Ἀπαρχὴ Χριστός· ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, εἴτα τὸ τέλος*. Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν, ἄχρις οὗ ἂν θῆ πάντας τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ.

γ'. Εἶδες προφητικῶν καὶ ἀποστολικῶν ῥημάτων συμφωνίαν; Καὶ γὰρ ἐκεῖ μὲν φησιν, *Ἔως ἂν θῶ τοὺς ἐχθροὺς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου*· ἐνταῦθα δὲ, *Ἄχρις οὗ ἂν θῆ πάντας τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ*. Ἄλλ' οὕτε ἐκεῖ τὸ *Ἔως*, οὕτε ἐνταῦθα τὸ *Μέχρις*, χρόνων ὅροι εἰσίν. Ἐπεὶ πῶς ἔστηκε τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο, τὸ λέγον· *Ἡ ἐξουσία αὐτοῦ, ἐξουσία αἰώνιος, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ, βασιλεία ἣτις οὐ διαφθαρήσεται, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος*, εἰ γε μέχρι τούτων μέλλει βασιλεύειν; Ὅρᾳς, ὅτι οὐ ταῖς λέξεσι δεῖ προσέχειν ἀπλῶς, ἀλλὰ πρὸς τὰ νοήματα ἀνιέναι; Σὺ δὲ ἀκούων τοῦ Προφήτου λέγοντος, ὅτι ὁ Πατὴρ τίθησιν ὑπὸ τοὺς πόδας, μηδὲν ἐνταῦθα θορυβηθῆς. Οὐδὲ γὰρ ὡς ἀτονούντος τοῦ Παιδὸς ταῦτα εἴρηται. Ὁ γὰρ Παῦλος αὐτὸν τιθέναι τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ λέγει· *Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν, ἄχρις οὗ ἂν θῆ τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ*. Καὶ πάλιν τὸ πᾶν αὐτῷ ἀνατίθησι λέγων· *Ὅταν παραδῶ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν*. Τουτέστιν, ὅταν κατορθώσῃ τὴν βασιλείαν, παύσει πᾶσαν ἐξουσίαν. Τοῦτο γὰρ ἔστι τὸ *Καταργήσει*. Τὸ πᾶν δὲ αὐτοῦ λέγων εἶναι, οὐκ ἀποχωρίζει ὁ αὐτοῦ τὸν Πατέρα, ὡσπερ οὐδὲ τοῦ Πατρὸς διαιρεῖ τὸν Υἱόν. Καὶ γὰρ τὰ ἐκείνου, τούτου· καὶ τὰ τούτου, ἐκείνου. Διὸ καὶ φησι· *Πάντα τὰ ἐμὰ σὰ ἐστίν, καὶ τὰ σὰ ἐμὰ*. Ὅταν τοίνυν ἀκούσῃς, ὅτι ὁ Πατὴρ ὑπέταξε, μὴ ἐξωθεν εἶναι νομίσης τὸν Υἱὸν τοῦ κατορθώματος· ἂν τε μανθάνῃς, ὅτι ὁ Υἱὸς ὑπέταξε, μὴ ἀλλότριον εἶναι λέγε τὸν Πατέρα τούτων. Κοινὰ γὰρ τὰ κατορθώματα, ὡσπερ καὶ πάντα τὰ ἔργα κοινὰ. *Ῥάβδον δυνάμεώς σου ἐξαποστελεῖ Κύριος ἐκ Σιών*.

Ῥάβδον δυνάμεως τὴν δυνάμιν αὐτὴν φησι. Τῆς δὲ Σιών μέμνηται, ἐπειδὴ ἐκεῖθεν ἀρχὴν ἔλαβε τὰ κατορθώματα. Ἐκεῖ γὰρ καὶ τὸν νόμον ἔδωκεν, ἐκεῖ

* Circa doctrinam Pauli Samosatani agitur ad calcem hęcruata Chrysostomi.

b Verba σύμβολον... βασιλείας, in Montf. omitta propter ὁμοιοτέλευτον e Savil. et Morel. supplieta sunt.

c Reg. οὐκ ἐπισκιάζει.

τὰ θαύματα εἰργάσατο· ἐκεῖθεν ἀρξάμενον τὸ κήρυγμα πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἐξετάθη. Εἰ δὲ βούλει κατὰ ἀναγωγὴν τὸ εἰρημένον ἐκλαβεῖν, ἀκουσον Παύλου λέγοντος· Ἄλλα προσελήλυθατε Σιών ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζώντος, Ἱερουσαλήμ ἐπουρανίῳ, καὶ Ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκῳ. Ῥάβδον δυνάμεως σου ἐξαποστελεῖ Κύριος ἐκ Σιών. Ἡ Ῥάβδος ποτὲ μὲν κολαστικὴ ἐστὶ καὶ εὐεργετικὴ, ποτὲ δὲ παρακλητικὴ, καὶ βασιλείας σύμβολον. Καὶ ὅτι ἐκάτερά ἐστιν, ἀκουσον τοῦ Προφήτου λέγοντος· Ἡ Ῥάβδος σου, καὶ ἡ βακτηρία σου, αὐταὶ με παρεκάλεσαν. Καὶ πάλιν· Ποιμανεῖς αὐτοὺς ἐν Ῥάβδῳ σιδηρᾷ· ὡς σκευὴ κεραμέως συντρίψει αὐτοὺς. Καὶ ὁ Παῦλος· Τί θέλετε; ἐν Ῥάβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐν ἀγάπῃ πνεύματι τε πραότητος; Εἶδες πῶς ἐστὶ παιδεύσεως· βλέπε πῶς καὶ βασιλείας. Λέγει γὰρ Ἡσαίας· Ἐξελεύσεται Ῥάβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ρίζης αὐτῆς ἀναθήσεται· καὶ ὁ Δαυὶδ· Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· Ῥάβδος εὐθύτητος, ἢ Ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Τὴν μὲν δύναμιν ἐνταῦθα Ῥάβδον ἐκάλεσε, μεθ' ἧς οἱ μαθηταὶ τὴν οἰκουμένην περιέτρεχον, ἢ ἡθ' διορθοῦντες, καὶ ἐξ ἀλόγου τινὸς κακίας ἐπὶ λογικὴν [254] ἄγοντες τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν. Πορευθέντες γὰρ, φησὶ, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη. Εἶχε καὶ Μωϋσῆς Ῥάβδον, ἀλλ' ἐνέργειαν Θεοῦ δεξάμενος, δι' ἧς ἐνήργει ἐν ἅπασιν. Κάκεινη μὲν ποταμοὺς διεῖλεν, αὕτη δὲ τῆς οἰκουμένης τὴν ἀσέβειαν ἔβρηξεν. Οὐκ ἂν τις δὲ ἀμάρτοι καὶ τὸν σταυρὸν Ῥάβδον δυνάμεως εἰπῶν. Αὕτη γὰρ ἡ Ῥάβδος γῆν καὶ θάλατταν ἐπέστρεψε, καὶ δυνάμεως πολλῆς ἐνέπλησε. Μετὰ ταύτης ἐξῆλθον τῆς Ῥάβδου πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης οἱ ἀπόστολοι, καὶ πάντα ἐκεῖνα εἰργάσαντο. Ταύτην ἐπιφερόμενοι πάντα ἤνυον, λαβόντες τὴν ἀρχὴν ἀπὸ Ἱερουσαλήμ. Καὶ κατακυρίευσεν ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. Ὅρα προφητείαν ὑπὲρ τὸν ἥλιον διαλάμπουσαν. Τί δὲ ἐστὶ τὸ, Κατακυρίευσεν ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου; Ἀντὶ τοῦ, ἐν μέσοις Ἑλλήσιν, ἐν μέσοις Ἰουδαίοις. Οὕτω γὰρ αἱ Ἐκκλησίαι κατεφυτεύθησαν ἐν μέσαις ταῖς πόλεσιν· οὕτως ἐκράτησαν καὶ περιεγένοντο. Τοῦτο τεκμήριον τῆς λαμπρᾶς νίκης, τὸ ἐν μέσοις τοῖς πολεμίοις ἀναστῆσαι τὰ θυσιαστήρια, τὸ καθάπερ πρόβατα ἐν μέσῳ θηρίων, καὶ ἄρνας μεταξὺ λύκων εἶναι. Τοῦτο γὰρ καὶ πέμπων αὐτοὺς ἔλεγεν· Ἴδου ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων· ὅπερ οὐκ ἔλαττον τοῦ προτέρου θαύματος. Τοῦ γὰρ ἐν μέσοις ἀπειλημένους κρατῆσαι οὐκ ἔλαττον τὸ ἐν τάξει προβάτων ὄντας λύκων περιγενέσθαι· ἀλλὰ καὶ πολλῶ μείζον, καὶ δώδεκα τὸν ἀριθμὸν ὄντας τὴν οἰκουμένην ἐπισπάσασθαι. Καὶ κατακυρίευσεν ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. Οὐκ εἶπε, Νίκα ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου, ἀλλὰ, Κυρίευσεν, ἵνα δείξῃ οὐκ ἐκ παρατάξεως τὸ τρόπαιον γινόμενον, ἀλλ' ἐξ ἐπιταγῆς τὴν δεσποτείαν. Οὕτω γὰρ ἐκράτουν οἱ ἀπόστολοι, τὸν Χριστὸν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς, ὡς περ ἐξ ἐπιτάγματος πάντα ποιοῦντες. Ὅθεν καὶ πᾶσα αὐτοῖς οἰκία ἀνέφικτο, καὶ δούλου παντὸς εὐπειθέστερον οἱ πιστεύοντες ὑπήκουον, τὰ τε ὄντα ἀποδιδόμενοι, καὶ τὰς τιμὰς παρὰ τοὺς πόδας τιθέντες τῶν ἀποστόλων, οὐδὲ εἰς τὴν χρεῖαν τολμῶντές^b τι λαβεῖν· οὕτω

τε αὐτοὺς ἐμεγάλυνον, ὅτι οὔτε ἐτόλμων κολλᾶσθαι αὐτοῖς.

δ'. Οὐ μόνον δὲ ἐπὶ τῶν πιστῶν τοσαύτην εἶχον ἰσχύν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἀπίστων. Τί γὰρ, εἶπέ μοι, δούλου τεκμήριον; ἄρ' οὐ τὸ ποιεῖν ὅπερ ὁ δεσπότης αὐτοῦ ἐπιτάττει; Τί δεσπότης δὲ σημεῖον; ἄρ' οὐ τὸ ταῦτα ἀνύειν ἐν τοῖς δούλοις, ἅπερ αὐτὸς βούλεται; Τίνες οὖν οἱ ἀνύσαντες ἅπερ ἤθελον ἐπὶ τῶν τότε βασιλέων καὶ τῶν ἀρχόντων; ἄρ' οὐχ οἱ ἀπόστολοι; Εὐδῆλον ὅτι. Οἱ μὲν γὰρ βασιλεῖς καὶ οἱ ἀρχοντες ἐβούλοντο κατέχειν ἐν ἀσεβείᾳ τὴν οἰκουμένην, καὶ δαίμοσι λατρεύειν ἐπέταττον· οἱ δὲ ἀπόστολοι τούναντίον, καὶ τὸ θέλημα τούτων ἐγένετο. Εἰ δὲ λέγεις μοι τὸ δεσποτήριον, καὶ τὰς μάστιγας, καὶ τὰς βασάνους, μείζονάς μοι λέγεις τὰς δεσποτείας. Πῶς καὶ τίνι τρόπῳ; Ὅτι καὶ τούτων γινομένων τὸ θέλημα τὸ τούτων ἐγένετο. Οὐ γὰρ νόμῳ τῷ τῶν πολλῶν δεσποτῶν, ἀλλ' ἀρετῇ [255] ταύτην ἀνεδήσαντο τὴν δεσποτείαν, τὴν οὐδενὸς τῶν ἐξωθεν δεομένην, ἀλλ' ἐν τῷ παρὰ πάντων^c ἐπιβουλεύεσθαι λάμπουσαν. Ἐκείνους μὲν γὰρ τοὺς δεσπότης ἐπιβουλεύσαντες δούλοι πολλὰκις ἠφάνισαν, ἐπειδὴ ἀτελής ἦν τις καὶ ἀσθενεστάτη· ταύτην δὲ σθέσαι οὐκ ἴσχυσαν, ἀλλ' ἐπιβουλεύοντες μείζονως ἔδειξαν διαλάμπουσαν. Τίς οὖν λαμπρότερος ἂν εἴη δεσπότης, ὁ μυρίων δεόμενος βοηθημάτων, ἵνα κρατῇ τῶν οἰκετῶν, ἢ ὁ πάντων ἀπηλλαγμένος ἐκείνων, καὶ μετ' ἐξουσίας ἄγων καὶ φέρων τοὺς ὑποκειμένους; Εὐδῆλον ὅτι οὗτος. Οἱ μὲν γὰρ δεσπότηται τὴν δεσποτείαν ταύτην τὴν τῶν πολλῶν, ἂν μὴ τοὺς νόμους ἔχωσι βοηθοῦντας, καὶ τὸ ἐν πόλεσιν οἰκεῖν, πολλὰκις μετὰ τῆς δεσποτείας καὶ τὴν ζωὴν ἀπώλεσαν· Παῦλος δὲ καὶ ἐν ἐρημίαις καὶ πανταχοῦ τὴν κυριότητα ἐπεδείκνυτο. Βούλει καὶ βασιλέων ἰδεῖν αὐτὸν λαμπρότερον; Εἰσήγαγε νόμους πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης, καὶ τοὺς τῶν βασιλέων ἀφέντες νόμους οἱ ἄνθρωποι τοῖς ἐκείνου γράμμασιν ἐπειθόντο. Ἄλλως δὲ καὶ οἱ μὲν σωματῶν, οἱ δὲ ψυχῶν ἐκράτουν. Τίς οὖν οὕτω δούλος δεσπότη, ἀρχόμενος βασιλεῖ μετ' εὐνοίας ὑπήκουσεν, ὡς αἱ πιστοὶ τῷ Παύλῳ ἐπιστέλλοντι μόνον; Τί ἂν τις εἴποι τὸν πόθον, τὸν ζῆλον τὸν ὑπὲρ αὐτοῦ, ὅπου γε καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξορύξαι ἔτοιμοι ἦσαν; τίς τοιούτους ἐκτίησατο δούλους ποτέ; Ἄπερ ταῦτα πάντα ἐννοῶν ὁ Προφήτης, πῶς μὲν τοὺς πιστοὺς ὑπέταξαν, πῶς δὲ τοῖς ἀπίστοις ἦσαν φοβεροὶ, κατὰ κράτος αὐτοὺς ἐλαύνοντες, καὶ πῶς δι' αὐτῶν ὁ Χριστὸς ἐπεκράτει, οὐκ εἶπεν ἀπλῶς, Κυρίευσεν ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου, ἀλλὰ Κατακυρίευσεν, τὴν ἐπιτεταμένην^d δεσποτείαν δηλῶν. Καὶ ταῦτα ὀρῶντες οἱ πολέμιοι οὐδὲν ἴσχυον ποιεῖν, καίτοι τοὺς νόμους μεθ' ἑαυτῶν ἔχοντες, καὶ δημίους, καὶ ἐξουσίαν ἅπασαν. Ἄλλ' ἦσαν οὗτοι δυνατώτεροι διὰ τὸν ἐνοικοῦντα ἐν αὐτοῖς. Οὗτος κατεκυρίευσεν δι' αὐτῶν· οὐκ ἀπλῶς ἐκυρίευσεν, ἀλλὰ κατεκυρίευσεν· καὶ γὰρ σφόδρα ἐκράτει. Διὰ γοῦν τὸν ἐν αὐτοῖς, καὶ πυρὸς κατετόλμων καὶ σιδήρου, καὶ θηρίων, καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων. Καὶ γὰρ εἰς πάντα ἦν μετ' αὐτῶν ὁ Χριστὸς, οἱ καθάπερ ἐν ἄλλοτρίοις ἀγωνιζόμενοι σώμασι, καὶ πάντων ἀπαλλαγέντες τῶν ἐν τῷ βίῳ λυπηρῶν, οὕτως ἔχαιρον, καὶ

^a Reg. τοὺς γὰρ... οὐκ ἔλ. τοῦ. Savil. τοὺς ἀπειλημ. Mox Morel. et Moutf. ὄντων ὄντας ex Reg. et Savil. rescriptis. Edit.

^b Reg. τὰ τε ὄντα ἀποδιδόμενοι... χρεῖαν ἐμβάλλειν τολμῶντες.

^c Alii διὰ πάντων, alii et longe melius παρὰ πάντων.

^d Morel. ἐκτεταμένην.

potestatis vocat ipsam potestatem. Meminit autem Sion, quoniam quæ præclare gesta sunt, illinc sumserunt initium. Illic enim legem dedit, illic fecit miracula; illic cœpta prædicatio per universum orbem terræ diffusa est. Quod si velis quod dictum est sumere anagogice, audi Paulum dicentem: *Sed accessistis ad montem Sion, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cælestem, et Ecclesiam primogenitorum. Virgam virtutis tuæ emittet Dominus ex Sion (Hebr. 12. 22).* Virga aliquando quidem castigat et beneficio afficit, aliquando autem consolatur, et est signum regni. Et quod sit utrumque, audi prophetam dicentem: *Virga tua, et baculus tuus, ipsa me consolata sunt (Psal. 22. 4).* Et rursus: *Reges eos in virga ferrea, tamquam vasa figuli confringes eos (Psal. 2. 9).* Et Paulus: *Quid vultis? in virga veniam ad vos, an in caritate et spiritu lenitatis (1. Cor. 4. 21)?* Vidisti quomodo sit virga castigationis: vide quomodo sit etiam regni. Dicit enim Isaias: *Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet (Isai. 11. 1).* Et David: *Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi; virga æquitatis, virga regni tui (Psal. 44. 7).* Virgam enim hic vocavit virtutem, cum qua discipuli orbem terræ circumierunt, mores corrigentes, et a quodam alieno a ratione vitio deducentes ad hominum naturam rationis compotem. *Euntes enim, inquit, docete omnes gentes (Matt. 28. 19).* Habuit etiam Moses virgam, sed cum ea suscepit Dei operationem, per quam operabatur in omnibus. Et illa quidem divisit fluvios, hæc autem fregit impietatem orbis terræ. Neque vero aberraveris, si crucem quoque Domini voces virgam virtutis. Hæc enim virga mare et terram convertit, et magna potestate replevit. Cum hac virga egressi apostoli per universum orbem terræ, omnia illa fecere. Hanc gestantes omnia perficiebant, sumpto principio ab Jerusalem. *Et dominare in medio inimicorum tuorum.* Vide prophetiam ipso sole clariorem. Quid est autem, *Dominare in medio inimicorum tuorum?* Pro eo quod est, in mediis gentilibus, in mediis Judæis. Ita enim plantatæ sunt Ecclesiæ in mediis urbibus; ita vicerunt, et superiores evaserunt. Hoc est præclaræ victoriæ argumentum, quod in mediis hostibus altaria erexerint, quod tamquam oves essent in medio ferarum et agni in medio luporum. Hoc enim cum illos mitteret dicebat: *Ecce mitto vos tamquam oves in medio luporum (Matth. 10. 16);* quod non est minus priore miraculo. Non est enim minus, eos qui ovium locum obtinent lupos vincere, quam eos qui sunt in mediis intercepti, esse superiores: quinetiam multo est majus eos qui erant numero duodecim, ad se universum orbem terræ attraxisse. *Et dominare in medio inimicorum tuorum.* Non dixit, *Vince in medio inimicorum tuorum, sed Dominare,* ut ostenderet non erigi tropæum fuis in acie hostibus, sed ex jussu significari dominium. Ita enim vincebant apostoli, Christum in se habentes, omnia facientes tamquam ex imperio. Unde etiam erat eis omnis domus aperta, et qui credebant, erant quovis servo obsequentiores, facultates suas vendentes, et carum pretia ponentes ad pedes apo-

stolorum: ac ne ad usum quidem suum audentes aliquid accipere, eosque adeo magnificiebant, ut ne se quidem eis auderent adungere.

4. Non solum autem tantum habebant virium erga fideles, sed etiam erga infideles. Quodnam enim est, dic, quæso, servi indicium? annon id facere quod jubet herus? Quod autem signum heri? annon ea in servis perficere quæ velit? Quinam ergo perfecerunt ea quæ voluerunt in regibus et principibus? annon apostoli? Manifestum id est. Reges enim et principes volebant tenere orbem terræ in impietate, jubebantque colere dæmones; contra autem apostoli, eorumque voluntas implebatur. Quod si mihi dicas carcerem, flagella et tormenta, dicis majora dominia. Quomodo, et quam ratione? Quia quamvis hæc fierent, fiebat tamen nihilo secius quod illi volebant. Non enim lege complurium dominorum, sed virtute hoc sibi adsciverunt dominium, quod nullo externo indiget, sed quod, dum omnium petitur insidiis, resplendet. Illos enim dominos servi paratis insidiis sæpe de medio sustulerunt, quoniam erat imperfectum et imbecillimum dominium: hoc autem non potuerunt extinguere, sed insidias molientes, id longe clarius reddidere. Quis fuerit igitur dominus præclarior, isne qui innumerabilibus opus habet auxiliis, ut servos in officio contineat; an qui est liber iis omnibus, et eos qui sunt sub suo dominio, pro sua potestate fert et agit? Manifestum est hunc esse præclariorem. Domini enim qui hoc obtinent multorum dominium, nisi leges habeant opitulantes, et eos juvet quod in civitatibus habitant, sæpe cum dominio vitam quoque amiserunt: Paulus autem et in solitudinibus et ubique suum ostendebat dominium. Vis etiam videre ipsum clariorem regibus? Induxit leges per universum orbem terræ, et regum relictis legibus, homines illius scriptis obtemperabant. Et alioqui illi quidem in corpora, hi vero in animum dominium obtinebant. Quis servus hero, vel quis subditus regi cum tanta benevolentia paruit, ut fideles Paulo epistolis tantum agenti? Quis enarraverit eorum amorem et studium erga illum, cum vel ipsos oculos essent parati effodere (*Gal. 4. 15*)? quis tales umquam servos habuit? Quæ omnia propheta mente agitans, quomodo fideles quidem subjecerunt, quomodo terribiles erant infidelibus, eos per vim expellentes, et quomodo Christus per ipsos obtinebat imperium, non dixit solummodo, *Dominare in medio inimicorum tuorum, sed Dominatum obtine,* vehemens dominium significans. Et hæc cum viderent hostes, nihil facere poterant, etsi leges secum haberent, lictores et omnem potestatem; sed erant hi potentiores propter eum qui in ipsis habitabat. Illic per ipsos dominatum obtinuit; nec solum dominatus est, sed etiam fortiter: nam vehementem in eos dominatum obtinuit. Propter eum enim qui in eis habitabat, et ignem et ferrum et bestias et omnia alia confidenter adibant. Ad omnia enim cum eis erat Christus, qui etiam tamquam in alienis corporibus decertantes, et liberi ab omni molestia rerum ad vitam pertinentium, ita gaudebant, et ita exsiliabant, a

Christi dimittis occupati, non pecunias, non corpori, non vitæ præsentis parcentes. Et hæc quidem faciebant, qui aliquando fuerant hostes et adversarii: sed iuvicta Dei potentia non solum eos liberavit ab inimicitias, sed etiam in tantam deduxit servitutem et necessitudinem. Quamobrem etsi dicatur Pater ponere inimicos sub pedibus ejus, non ita dicitur, sicut dixi, tamquam Filio nihil agente: universum enim ab Unigenito factum est: sed ut, sicut prius dixi, Patrem et Filium unum esse Deum intelligas, servata unicuique sua proprietate, et ne esse duos existimes ingenitos. Quod enim totum opus ab eo factum sit, considera ex iis quæ jam facta sunt; nec quæ dicta sunt, humano tantum more intellige; magna enim sequeretur absurditas. Ut autem tu quoque intelligas, audi ea quæ sum dicturus. Ex hominibus alii quidem facti sunt amici, qui prius inimici fuerant: alii vero adhuc manent inimici. Cæterum quod inimicos quidem ipse amicos fecerit, et Paulus significat, dicens: *Quando tradiderit regnum Deo et Patri* (1. Cor. 15. 24); significat etiam Servator, ad Patrem dicens: *Ego te glorificavi in mundo, opus perfeci, quod dedisti mihi, ut faciam* (Joan. 17. 4). Subjicere autem inimicos fuit Patris. Atqui illud quidem est hoc majus. Neque enim sunt paria, eos qui manent inimici, punire, et eos qui sunt inimici, amicos efficere. Sed neque Filius ideo minor est Patre, nec propterea Pater est minor Filio. Ut autem acias illa quoque esse Filii, quemadmodum hæc Patris, audi: *Discedite a me, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus* (Matth. 25. 41). Et qui angelos mittit, ut colligant zizania, est Unigenitus, et videmus eum ubique diabolum punire (Matth. 13. 30). Hoc etiam ipsi dæmones confitentur, dicentes: *Venisti huc ante tempus torquere nos* (Matth. 8. 29)? Ipse est ergo qui eos est torturus. Vides quod etiamsi quæ fiunt dicantur a Patre fieri, sunt tamen opera Filii. Quod autem Filii quoque opera sint Patris, audi rursus eum dicentem: *Nemo venit ad me, nisi Pater qui me misit, traxerit eum* (Joan. 6. 44). Et rursus: *Nemo potest venire ad Patrem, nisi per me* (Joan. 14. 6). Non sunt ergo hæc humano quore accipienda. Nam illud quoque, *Inimicos tuos*, ita est accipiendum, non tamquam ejus solius inimicos significet. *Qui enim non honorat Filium, inquit, nec Patrem honorat* (Joan. 5. 23).

5. Quare Judæi non sunt ejus tantum inimici, verum etiam Patris. Quocirca eis etiam attulit exitium, et civitatem eorum diruit, evertitque funditus, etsi non statim post crucem, et longum eis tempus dedit ad poenitentiam, si modo vellent respicere, et emisit apostolos, ut cum per ipsos ejus illicidissent potentiam, vel sero tandem converteren-

¹ In Edit. Morel. Græce legebatur, καὶ ὁ Πατήρ πρὸς αὐτὸν τὸν σταυρὸν λέγων. Vertit Gentianus Hervetus, *ei apud crucem dicens*; id stare non potest: non enim apud crucem vel in cruce ea quæ sequuntur Christus Patri dicebat. Melius interpretaretur, *et Salvator, ipsam crucem in animo habens, dicit*. Lectio autem cæterorum exemplarium bene habet, πρὸς αὐτὸν τὸν Πατέρα λέγων, *ad Patrem ipsum dicens*.

tur. Cum autem esset eorum morbus immedicabilis, eis colophonem malorum induxit; ea quoque ratione eos rursus vocans ad poenitentiam, ut cum a veteri forma reipublicæ exciderint, vel ab ipsa rerum necessitate ad veritatem deducantur, cum et eum, quem probris et injuriis affecerunt, videant ubique adorari, et sua omnia misere corruisse. Quando autem ne sic quidem meliores evaserint, tunc tandem, ut quibus nihil supersit veniæ, in immortale detrudentur supplicium. Cum autem audis *Scabellum*, ne putes eum dicere aliquid sensibile, sed ipsam subjectionem. Quod autem ei subjiciat, clarum est ex eo quod subjungitur; quia enim est unus thronus, unum quoque est scabellum.

Principatus Unigeniti. Perpes est Christi principatus. — 3. *Tecum principatus in die virtutis tuæ.* Quoniam dixit superius, *Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*, ne quis existimaret esse imbecillum Filium, et opus habere operatione, sicut et quempiam ex apostolis, audi quomodo affert remedium huic suspicioni, dicens: *Tecum principatus in die virtutis tuæ.* Quid est, *Tecum principatus*? In te, inquit, est principatus, qui non postea accessit, sed in te est perpetuo: quod etiam Isaias similiter significans dicebat: *Cujus principatus super humerum ejus* (Isai. 9. 6); hoc est, in ipso, in substantia ejus, in natura ejus: quod quidem non inest in regibus. Principatus enim eorum est in multitudine exercitus: quod non erat in apostolis. Nam ipsorum quoque principatus stabilitus fuit per operationem eis extrinsecus inductam; ipse autem habuit principatum in natura, in substantia, ut qui non eum acceperit postquam fuit genitus, nec extrinsecus importatum aut adventitium possederit, sed ita sit genitus. Et ideo de regno quoque interrogatus, dicebat: *Ego ad hoc natus sum, et ad hoc veni. Tecum principatus in die potentiae tuæ* (Joan. 18. 37). Non hæc autem solum quæ dicta sunt, significat illud, *Tecum principatus*, sed etiam alia, nempe non esse ejus principatum in alio, sed esse perpetuum et immortalem. Homines enim is vel viventes sæpe deserit: et si non viventes, certe omnino mortuos; imo vero, quod majus est, ne dum vivunt quidem, est cum eis; sed, ut jam dixi, in exercitibus, et satellitibus, ac corporis custodibus, in magna vi pecuniæ, in murorum ambitu, et aliis omnibus: in Deo autem non modo non ita est, sed in ipso est, et perpetuo: et quemadmodum fieri non potest ut non sit ejus substantia, ita etiam ut non sit regnum. *In die potentiae tuæ.* Diem potentiae potes dicere et diem qui jam fuit, et diem qui futurus est. In utroque enim maxima ostenditur potentia. Annon tibi videtur esse maximum potentiae argumentum, quando per mortem mors deletur, quando portæ æneæ confringuntur, quando peccatum aboletur, quando maledictum solvitur, quando vetera omnia mala evertuntur, et alia nova bona introducuntur? Quid enim potest cum hac conferri potentia, sive consideres miracula, sive pulcherrima facinora? Mortui excitabantur, leprosi mundabantur, dæmones expellebantur, mare

οὕτως ἐσχίρων, ὑπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ δεσποτείας κατεχόμενοι, μὴ χρημάτων φειδόμενοι, μὴ σωμάτων, μὴ τῆς παρουσίας ζωῆς. Καὶ ταῦτα μὲν ἐποιοῦν οἱ ποτε ἐχθροὶ καὶ πολέμιοι· ἀλλ' ἡ ἀμαχος τοῦ Χριστοῦ δύναμις οὐ μόνον τῆς ἐχθρας αὐτοὺς ἀπήλλαξεν, ἀλλὰ καὶ εἰς δουλείαν καὶ εἰς τοσαύτην οἰκειώσιν ἤγαγεν. Ὡστε κἂν λέγῃται ὁ Πατὴρ τοὺς ἐχθροὺς τιθέναι ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, οὐχ οὕτω λέγεται, καθάπερ εἶπον, ὡς μηδὲν ἐνεργούντος τοῦ Παιδός· τοῦ γὰρ Μονογενοῦς τὸ κατορθῶμα γέγονεν ἅπαν· ἀλλ' ἵνα, ὅπερ ἐφθην εἰπὼν, τὸν Πατέρα [256] καὶ τὸν Υἱὸν Θεὸν ἕνα νοῆς, φυλαττομένης ἐκάστῳ τῆς ιδιότητος, καὶ ἵνα μὴ δύο νοήσης ἀγεννήτους. Ὅτι γὰρ αὐτοῦ πᾶν ἐστι τὸ κατορθῶμα, ἀπὸ τῶν ἤδη κατωρρωμένων ἐννοεῖ· καὶ μὴ ἀπλῶς ἀνθρωπίνως ἐκλάμβανε τὰ εἰρημένα· πολὺ γὰρ τὸ ἄτοπον ἐφεται. Ἴνα δὲ καὶ σὺ μάθῃς, ἀκουε ὁ μέλλω λέγειν· Οἱ μὲν ἐγένοντο φίλοι, ἐχθροὶ πρότερον ὄντες, οἱ δὲ μένουσιν ἔτι ἐχθροὶ. Ἄλλ' ὅτι μὲν τοὺς ἐχθροὺς φίλους αὐτὸς ἐποίησε, καὶ Παῦλος δηλοῖ τῷ εἰπεῖν· *Ὅταν παραδῶ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρί*· δηλοῖ δὲ καὶ ὁ Σωτὴρ, πρὸς αὐτὸν τὸν Πατέρα λέγων· *Ἐγὼ σε ἐδόξασα ἐν τῷ κόσμῳ, τὸ ἔργον ἐτελείωσα, ὃ δέδωκάς μοι ἵνα ποιήσω.* Τὸ δὲ τοὺς ἐχθροὺς ὑποτάξαι, τοῦ Πατρὸς γέγονε. Καίτοι γε τοῦτο ἐκεῖνου μεῖζον. Οὐ γὰρ ἴσον κολάσαι ἐχθροὺς μένοντας, καὶ ποιῆσαι φίλους, ἐχθροὺς ὄντας. Ἄλλ' οὕτε ὁ Υἱὸς διὰ τοῦτο ἐλάττων τοῦ Πατρὸς, οὕτε ὁ Πατὴρ ἐλάττων διὰ τοῦτο τοῦ Υἱοῦ. Ἴνα δὲ μάθῃς, ὅτι καὶ ἐκεῖνα τοῦ Υἱοῦ, ὡσπερ καὶ ταῦτα τοῦ Πατρὸς, ἀκουσον· *Ἀπέλυτε ἀπ' ἐμοῦ, οἱ κατηραμένοι, εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἠτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ.* Καὶ ὁ τοὺς ἀγγέλους πέμπων, ὥστε συλλέξαι τὰ ζιζάνια, ὁ Μονογενὴς ἐστι, καὶ πανταχοῦ ὀρῶμεν αὐτὸν κολάζοντα τὸν διάβολον. Καὶ τοῦτο οἱ δαίμονες αὐτοῖς ὁμολογοῦσι λέγοντες· *Ἦλθες ὡδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς;* Ὡστε αὐτὸς ἐστὶν ὁ μέλλων αὐτοὺς βασανίζειν. Ὁρᾷς ὅτι κἂν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς λέγῃται γίνεσθαι τὰ γινόμενα, τοῦ Παιδός ἐστι κατορθώματα; Ὅτι δὲ καὶ τὰ τοῦ Παιδός, τοῦ Πατρὸς, ἀκουσον πάλιν αὐτοῦ λεγοντος· *Οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς με, ἐὰν μὴ ὁ Πατὴρ ἐκλύσῃ αὐτόν.* Καὶ πάλιν· *Οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρὸς τὸν Πατέρα, εἰ μὴ δι' ἐμοῦ.* Οὐ τοίνυν ἀνθρωπίνως ἐκλαμβάνειν τὰ τοιαῦτα δεῖ. Ἐπεὶ καὶ τοὺς ἐχθροὺς σου οὕτως ἐκδεκτέον, οὐχ ὡς αὐτοῦ μένου ἐχθροὺς. Ὁ γὰρ μὴ τιμῶν τὸν Υἱόν, φησὶν, οὐ τιμᾷ τὸν Πατέρα.

ε'. Ὡστε Ἰουδαῖοι οὐκ αὐτοῦ μόνον ἐχθροὶ, ἀλλὰ καὶ τοῦ Πατρὸς. Διὸ καὶ τὴν πανωλεθρίαν αὐτοῖς ἐπήγαγε, καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ῥίψας χαμαί, ἐρείπιον ἐποίησεν, εἰ καὶ μὴ εὐθέως μετὰ τὸν σταυρὸν, καὶ χρόνον αὐτοῖς πολὺν εἰς μετάνοιαν ἔδωκεν, εἰ γε ἐβούλοντο, καὶ τοὺς ἀποστόλους ἀφῆκεν, ἵνα δι' αὐτῶν μαθόντες αὐτοῦ τὴν ἰσχύν, ὅψῃ γοῦν ποτε ἐπιστρέψωσιν. Ἐπειδὴ δὲ ἀνίατα ἐνόησαν, τὸν κολοφῶνα ἐπήγαγε τῶν κακῶν, καὶ ταύτη πάλιν καλῶν αὐτοὺς εἰς μετάνοιαν, ἵνα τῆς πολιτείας ἐκπεσόντες τῆς παλαιᾶς, ὑπ' αὐτῆς γοῦν τῶν πραγμάτων τῆς ἀνάγκης πρὸς τὴν ἀλήθειαν χειραγωγηθῶσι, τὸν τε ὕβρισμένον ὀρῶντες πανταχοῦ προσκυνούμενον, καὶ τὰ αὐτῶν

λελυμένα ἅπαντα. Ὅταν δὲ μηδὲ οὕτω γένωνται βελτίους, τότε λοιπὸν, ἅτε πάσης ἀπηλλαγμένοι συγκνώμης, εἰς τὴν ἀθάνατον ἐμπεσοῦνται κόλασιν. Ὑποπόδιον δὲ ἀκούων, μηδὲν αἰσθητὸν νόμιζε λέγειν, [257] ἀλλὰ τὴν ὑποταγήν. Ὅτι δὲ αὐτῷ ὑποτάσσει, δῆλον ἐκ τῆς ἐπαγωγῆς· ἐπεὶ γὰρ ὁ θρόνος εἰς, καὶ τὸ ὑποπόδιον ἐν.

Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου. Ἐπειδὴ εἶπεν ἄνω· *Ἔως ἂν θῶ τοὺς ἐχθροὺς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου*, ἵνα μὴ νομίση τις ἀσθενῆ τὸν Υἱὸν εἶναι, καὶ ἐνεργείας δεῖσθαι, καθάπερ τινὰ τῶν ἀποστόλων, ἀκουσον πῶ, καὶ τῆς ὑπονοίας αὐτῆς ἐπάγει τὴν διόρθωσιν λέγων· *Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου.* Τί ἐστι, *Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχή;* Ἐν σοί, φησὶν, ἡ ἀρχή, οὐχ ὕστερον ἐπιγενομένη, ἀλλ' ἐν σοί οὔσα διαπαντός· ὅπερ καὶ ὁ Ἡσαίας δηλῶν ὁμοίως ἔλεγεν· *Οὐ ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄμου αὐτοῦ*· τουτέστιν, ἐν αὐτῷ, ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ, ἐν τῇ φύσει αὐτοῦ, ὅπερ ἐπὶ τῶν βασιλέων οὐκ ἐνι. Ἡ γὰρ ἀρχὴ αὐτῶν ἐν τῷ πλήθει τῶν στρατοπέδων· ὅπερ ἐπὶ τῶν ἀποστόλων οὐκ ἦν. Καὶ γὰρ καὶ αὐτῶν ἡ ἀρχὴ ἐνεργείας ἐξωθεν εἰσαγομένης αὐτοῖς ἐγένετο· αὐτὸς δὲ ἐν τῇ φύσει τὴν ἀρχὴν εἶχεν, ἐν τῇ οὐσίᾳ, οὐ μετὰ τὸ γεννηθῆναι προσλαβὼν ὕστερον, οὐδὲ ἐπίσακτον κτησάμενος, ἀλλ' οὕτω γεννηθεὶς. Διὸ καὶ περὶ βασιλείας ἐρωτώμενος ἔλεγεν· *Ἐγὼ εἰς τοῦτο γεγέννημαι, καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα.* *Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου.* Οὐ ταῦτα δὲ μόνον τὰ εἰρημένα δηλοῖ τὸ, *Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχή*, ἀλλὰ καὶ ἕτερα, οἷον τὸ μὴ ἐν ἄλλῳ αὐτοῦ εἶναι τὴν ἀρχὴν, ἀλλὰ καὶ διηνεκῆ καὶ ἀθάνατον. Ἀνθρώπους μὲν γὰρ καὶ ζῶντας ἐπιλιμπάνει πολλάκις· εἰ δὲ μὴ ζῶντας, ἀλλ' ἀποθανόντας πάντως· μᾶλλον δὲ ἠνίκα ζῶσιν, οὐδὲ μετ' αὐτῶν ἔστιν· ἀλλ' ὅπερ ἐφθην εἰπὼν, ἐν στρατοπέδοις καὶ σωματοφύλαξι, καὶ χρημάτων περιουσίᾳ, καὶ τειχῶν περιβολαῖς, καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν· ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ οὐ μόνον τοῦτο οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ἐν αὐτῷ ἔστι καὶ διηνεκῶς· καὶ ὡσπερ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ἀδύνατον μὴ εἶναι, οὕτω καὶ τὴν βασιλείαν. *Ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου.* Ἡμέραν δυνάμεως εἶποι τις ἂν τὴν τε ἤδη γενομένην, τὴν τε ἐσομένην ἡμέραν. Ἐκατέρα γὰρ μεγίστης δυνάμεως ἀπόδειξις. Ἡ οὐ δοκεῖ σοι δυνάμεως μέγιστον εἶναι τεκμήριον, ὅταν διὰ θανάτου θάνατος καταργῆται, ὅταν χαλκαὶ πύλαι συντρίβωνται, ὅταν ἀμαρτία ἀφανίζηται, ὅταν κατάρα λύηται, ὅταν τὰ παλαιὰ πάντα ἀνατρέπηται κακὰ, καὶ ἕτερα ἐπεισάγηται νέα καλὰ; Τί γὰρ τῆς δυνάμεως ταύτης ἴσον, ἂν τε τὰ θαύματα ἐξετάσης, ἂν τε τὰ κατορθώματα; Νεκροὶ ἠγείροντο, λεπροὶ ἐκαθαίροντο, δαίμονες ἠλαύνοντο, θάλαττα ἐχαλινοῦτο, ἀμαρτήματα ἐλύετο, παραλυτικοὶ ἐσφίγγοντο, παράδεισος ἠνοιγέτο, πέτραι ἐβῆνυντο, κα-

* *Ilud aivonion to deserat in Morel., sed in aliis exemplaribus habetur, et ab interprete lectum fuerat.*

^b *Savil. οὐδὲ ἠνίκα ζῶσι, μετ' αὐτ. Cum Montf. conspirat Reg*

επιπέτασμα ἐσχίζετο, ἀκτῖνες ἡλίου ἀπεστρέφοντο ^α, καὶ σκότος τὴν οἰκουμένην κατελάμβανε, σώματα τῶν κεκοιμημένων ἀγίων ἠγείρετο, ληστής εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐπνῆει πατρίδα, οὐρανοῦ ἀψίδες [258] ἀνεπετάννυντο, ἡ φύσις ἡ καταπεπατημένη ὑπὲρ τὸν οὐρανὸν τοῦ οὐρανοῦ πρὸς τὰ ὑψώματα ἀνήγετο, καὶ τὸ δὴ τούτου μείζον, ἐπὶ θρόνου ἐκαθέζετο βασιλικῶς, παρεστῶτων ἀγγέλων αὐτῇ καὶ τῶν δυνάμεων · κακία πᾶσα ἤλαύνετο, ἀρετὴ ἐπανήγετο, Πνεύματος χάρις ἐδίδοτο, ἀλιεῖς, καὶ τελῶναι, καὶ σκηνοποιοὶ φιλοσόφων ἀπέβραπτον στόματα, ῥητόρων ἀπέστρεφον γλῶτταν, δαιμόνων κατέλυον τυραννίδα · βωμοὶ, καὶ ναοὶ, καὶ ἔορται, καὶ πανηγύρεις Ἑλληνικαὶ διελύοντο · κνῖσα καὶ καπνός, καὶ τὰ ἐναγῆ θύματα πάντα κατὰ κράτος ἤλαύνετο, μάντις καὶ μητραγύρται, καὶ οἰωνοσκόποι, καὶ ἅπαν τοῦ διαδόλου τὸ ἐργαστήριον ἐδραπέτευον, Ἐκκλησίαι πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἐβλάστανον, παρθένων χοροὶ συνίσταντο, μοναζόντων τάγματα, μετὰ τῶν πόλεων καὶ ἡ ἔρημος εὐσεβείας ἐπληροῦτο, καὶ χοροὶ δικαίων καὶ ἀγίων ἀνδρῶν ἱστάμενοι ταῖς ἄνω δυνάμεσι τῶν ἀγγέλων ἀντήχουν ἐν τῇ μελωδίᾳ, καὶ μαρτύρων δῆμι, καὶ ὁμολογητῶν πλήθη πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἐφυτεύετο, ἀρετὴ μετὰ πολλῆς κατωρθοῦτο τῆς εὐκολίας, βαρβάρων ἔθνη φιλοσοφεῖν ἐπαιδεύετο, καὶ οἱ θηρίων ἀγριώτεροι πρὸς τὴν τῶν ἀγγέλων πολιτείαν τὴν ἀμιλλαν ἐπεδείκνυντο, καὶ ὅσῃν ἡλῖος ἐφορᾷ γῆν, τοσαύτην ὁ λόγος ἐπέτρεχε μετὰ τὸν σταυρὸν καὶ τὴν ἀνάστασιν. Ἄπερ ἅπαντα ἐννοῶν ὁ Προφήτης ἔλεγε · *Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου.*

ζ'. Εἰ δὲ βούλει καὶ τὴν μέλλουσαν ἡμέραν ἰδεῖν, καὶ μαθεῖν πῶς καὶ ἐκείνη ἡμέρα δυνάμεως αὐτοῦ ἐστίν, ἐννόησον ἡλίον ἐστὶν ἰδεῖν τὸν οὐρανὸν συστελλόμενον, καὶ ἅπασαν τὴν φύσιν τὴν καταφθαρεῖσαν ἀνισταμένην, καὶ τῷ νεύματι παρισταμένους ἅπαντας, διάβολον καταισχυρόμενον, δαίμονας κάτω κύπτοντας, δικαίους στεφανουμένους, ἕκαστον εὐθύνας διδόντα τῶν πεπλημμελημένων, τὰ βραβεῖα λαμβάνοντα τῶν κατορθωμάτων, ἑτέρας ζωῆς κατάστασιν γινομένην. Οὐκέτι γὰρ θάνατος, καὶ νόσος, καὶ γῆρας, οὐκέτι πένια, καὶ ἐπήρειαι, καὶ ἐπιβουλαὶ, οὐκέτι οἰκήματα, καὶ πόλεις, καὶ τέχναι, καὶ ναυτιλίαι, οὐκέτι ἱματίων περιβολή, καὶ σῖτα, καὶ ποτὰ, καὶ ὄροφοι, καὶ κλῖναι, καὶ τράπεζαι, καὶ λυχνίαι, οὐκέτι ἐπιβουλαὶ, καὶ μάχαι, καὶ δικαστήρια, οὐκέτι γάμοι, καὶ ὠδίνες, καὶ τόκοι · ἀλλὰ ταῦτα πάντα ὡσπερ κόνις ἀποσοδομένη καταλύεται, καὶ ἑτέρα τις ἀμείνων ζωῆς κατάστασις δίδεται, ἀφθαρσίας, ἀθανασίας, δυνάμεις πολλῆς τῷ σώματι χαριζομένης. Ἄπερ καὶ ὁ Παῦλος δηλῶν, ἔλεγε · *Παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου.* Εἰ δὲ ἀπιστεῖς τοῖς εἰρημένους, ἐπειδὴ μὴ ὄρας αὐτὰ παρόντα, ἀπὸ τῶν παρόντων εἰς τὰ περὶ τῶν μελλόντων λάμβανε τὴν ἀπόδειξιν. Ἐπελθε τῷ λόγῳ τὴν οἰκουμένην ἅπασαν, τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν, τὴν Ἑλλάδα, τὴν βάρβαρον, τὴν οἰκουμένην, τὴν ἀοίκητον, τὰς ἐν τῇ γῆ πόλεις, τὰς ἐν τῇ [259] θαλάσῃ νήσους, τὰ ὄρη, καὶ τὰς νάπας, καὶ ἰδὼν πανταχοῦ τὴν δυνάμιν τοῦ Χριστοῦ διαλάμπουσαν,

καὶ πάντα τὸ τίμιον ὄνομα ἀνακηρύττοντας, ἀναλογίζου πρὸς ἐαυτὸν, ὅτι ὁ τοσαῦτα δυναθεὶς, οὗτος καὶ τὰ μέλλοντα ἐπηγγεῖλατο.

Εἰ δὲ καὶ ἀπὸ μέρους ἐθέλοις λαμβάνειν ἀπόδειξιν, ἐννόησον τίνος ἕνεκεν ἡ οἰκουμένη συντρέχει ἅπασα τάφον ἰδεῖν σῶμα οὐκ ἔχοντα · ποῖα δυνάμεις ἔλκει τοὺς ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς, ὥστε ἰδεῖν ποῦ μὲν ἐτέχθη, ποῦ δὲ ἐτάφη, ποῦ δὲ ἐσταυρώθη · ἐννόησον αὐτὸν τὸν σταυρὸν, ὅσης δυνάμεως ἐστὶ σημεῖον. Ὁ γὰρ σταυρὸς οὗτος πρὸ τούτου θάνατος ἦν ἐπάρατος, θάνατος ἐπονεϊδιστος, θάνατος ὁ πάντων αἰσχιστος. Ἄλλ' ἰδοὺ νῦν τῆς ζωῆς αὐτῆς τιμιώτερος γέγονε, καὶ διαδημάτων λαμπρότερος, καὶ πάντες ἐπὶ μετώπου αὐτὸν περιφέρομεν, οὐ μόνον οὐκ αἰσχυρόμενοι, ἀλλὰ καὶ ἐγκαλλωπιζόμενοι τούτῳ. Οὐ μὲν ἰδιῶται μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ τὰ διαδήματα περικείμενοι ἐπὶ τοῦ μετώπου ὑπὲρ τὰ διαδήματα αὐτὸν βαστάζουσι, καὶ μάλα εἰκότως · μυρίων γὰρ διαδημάτων ἀμείνων. Τὸ μὲν γὰρ διάδημα καλλωπίζει κεφαλὴν, ὁ δὲ σταυρὸς ἀσφαλίζεται διάνοιαν. Τοῦτο δαιμόνων ἀμυντήριον, τοῦτο τὸ διάδημα νοσημάτων ψυχῆς ἀναιρετικόν · τοῦτο ὄπλον ἀχείρωτον, τοῦτο τεῖχος ἄμαχον · τοῦτο ἀσφάλεια ἀκαταγώνιστος · οὐ βαρβάρων ἐφόδους, οὐ πολεμίων μόνον καταδρομὰς, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν ἀγρίων δαιμόνων διαλύον τὰς φάλαγγας. Ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἀγίων. Ἔτερος. Ἐν ἀγίου εὐπρεπείᾳ. Ἄλλος, Ἐν δόξῃ ἀγίων. Ἐτι περὶ τῆς ἡμέρας διαλέγεται τῆς τε παρούσης τῆς τε μελλούσης. Λαμπρότητα δὲ ἐνταῦθα τὸ κάλλος φησὶ τῶν ἀγίων. Τί μὲν λαμπρότερον Παύλου; τί δὲ περιφανέστερον Πέτρου; οἱ τὴν οἰκουμένην περιέτρεχον, ὑπὲρ τὸν ἡλίον λάμποντες, τὰ σπέρματα τῆς εὐσεβείας καταβάλλοντες; Ὡς γὰρ ἐξ οὐρανῶν ἄγγελοι καταβάντες, οὕτως ἦσαν πᾶσιν ἀπρόσιτοι ^β. Τοῦτο δεικνύς ὁ τὸ βιβλίον τῶν Πράξεων συνθεὶς, ἔλεγε, ὅτι *Οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς.* Καὶ γὰρ τὰ ἱμάτια αὐτῶν πολλῆς ἔγεμε χάριτος, καὶ αἱ σκιαί τῶν σωμάτων πολλὴν ἐπεδείκνυντο δυνάμιν. Εἰ δὲ ἐνταῦθα τοιοῦτοι, ἐννόησον μοι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ὅταν ἀφθαρτα σώματα λάβωσιν, ὅταν ἀθάνατα, ὅταν ὑπὲρ πᾶσαν ὀρωμένην λαμπρότητα ἀποστίλθοντα, τίνες ἔσονται οὗτοί τε καὶ οἱ τούτοις ἑοικότες πρυφῆται καὶ ἀπόστολοι, καὶ δίκαιοι, καὶ μάρτυρες, καὶ ὁμολογηταί, καὶ πάντες οἱ κατὰ τὴν ἀρίστην πολιτείαν διαπρέψαντες ἐν τῇ πίστει τῇ εἰς τὸν Χριστόν. Ἐννόησον μοι τοὺς δῆμους ἐκείνους, τὰς λαμπάδας, τὰς ἀκτίνας, τὴν δόξαν, τὴν εὐπρέπειαν, τὴν φαιδρότητα, τὴν πανήγυριν. Τίς ταῦτα παραστήσει; Λόγος μὲν οὐδεὶς · ἡ δὲ πείρα μόνη σαφῶς διδάξει τοὺς ἀξίους ταύτης γενέσθαι τῆς θεωρίας, τὴν λαμπρότητα ἐκείνην. Ταυτὸν γὰρ οἶμαι συμβαίνειν, οἷον εἰ πολλοὶ ἡλιοὶ ὑπὲρ τὸν οὐρανὸν ἔλαμψαν, ἢ εἰ συνεχεῖς ἀστραπαὶ · μᾶλλον δὲ ὅπερ ἂν εἶπω, φιλονεικῶν παραστήσαι τὸ κάλλος [260] ἐκεῖνο, οὐ δυνήσομαι κατ' ἀξίαν εἰπεῖν. Τὰ γὰρ παραδείγματα ἅπαντα ταῦτα σωματικά · ἡ δὲ λαμπρότης, καὶ ἡ δόξα, ἡ τότε μέλλουσα ἐκλάμπειν ἐκεῖ, ὑπὲρ ἅπαν τοιοῦτον κάλλος διαλάμψει. Οὐ γὰρ ἀφθαρτα ἔσται τὰ σώματα μόνον, οὐδὲ ἀθάνατα, ἀλλὰ

^α Reg. ἡλίου ἰσχοτίζοντο.

^β Reg. ἦσαν ἅπασι περιμάχητοι.

refrenabatur, peccata solvebantur, paralytici roborabantur, paradisi aperiebatur, petrae rumpebantur, velum discindebatur, radii solis avertebantur¹, et tenebrae universum orbem terrae occupabant, corpora sanctorum, qui dormierant, excitabantur, latro in veterem patriam revertebatur, caeli fornices aperiebantur, quae conculcata fuerat natura supra caelum caeli sustollebatur, et quod est his majus, in throno sedebat regio assistentibus ei angelis et aliis potestatibus; omne vitium fugabatur, virtus reducebatur, Spiritus gratia dabatur, piscatores, publicani, et opifices tabernaculorum ora philosophis obstruebant, oratorum linguam confutabant, daemonum evertebant tyrannidem; gentilium altaria, templa, festa, et publici conventus abolebantur; nidus, et fumus, et impia sacrificia omnia per vim exigebantur; vates, metragyrtae (a), augures et universa diaboli officina fugiebant, Ecclesiae ubique terrarum germinabant, chori virginum consistebant, et monachorum ordines, cum civitatibus desertum quoque implebatur pietate, justorumque et sanctorum virorum stantes chori supernis angelorum potestatibus in modulato concentu respondebant, et turbae martyrum, et catervae confessorum ubique terrarum plantabantur, virtutis erat faustus cum facilitate successus, barbarorum gentes docebantur philosophiam, et qui erant vel feris immaniores, vel cum ipsis angelis instituto vitae suae contendebant, et quantum terrae sol respicit, tantum verbum pervasit post crucem et resurrectionem. Quae omnia apud se cogitans propheta, dicebat: *Tecum principatus in die potentiae tuae.*

6. Quod si velis futurum quoque diem videre, et scire quomodo ille etiam dies est ejus potentiae, cogita apud te, quantum sit videre caelum contrahi, et universam naturam corruptam resurgere, et nutu omnes adesse, diabolus pudore suffundi, daemones demisso capite esse, justos coronari, unumquemque dare rationem suorum delictorum, et pro recte factis accipere praemium, esse alterius vitae constitutionem: non enim amplius mors, morbus et senium, non amplius paupertas, damna et insidiae, non amplius domicilia et civitates, artes et navigationes, non amplius vestium amictus, cibi et potus, lecta et cubilia, mensae et lucernae; non amplius insidiae, pugnae et judicia, non amplius matrimonia, doloresque pariendi, et partus; sed haec omnia tamquam pulvis jactatus evanescent, et alius praestantior vitae status redditur, cum concedatur corpori, ut sit ab interitu alienum, immortale, et magna sit potestate praeditum. Quae Paulus significans, dicebat: *Præterit figura mundi hujus (1. Cor. 7. 31)*. Quod si non habes fidem iis quae dicta sunt, quoniam ea non vides praesentia, ex praesentibus sume argumentum de futuris. Pervade ratione universum orbem, terram, mare, Graeciam, barbarorum sedes, terram habitabilem et inhabitabilem,

¹ Reg., *obscurabantur.*

(a) Metragyrtae: ii erant qui pro magna matre Cybele stuprem cogebant: ideoque vocabantur metragyrtae: metragyrtae quoque appellabantur, quia singulis mensibus id officii praestabant.

urbes quae sunt in terra, insulas quae in mari, montes denique et saltus: et cum videris ubique Christi relucere potentiam, omnesque praestantissimum ejus nomen praedicare, reputa apud te, eum qui tot et tanta potuit, etiam futura pollicitum esse.

Peregrinationes ad loca sancta. Laus crucis. — Quod si ex parte quoque velis argumentum sumere, cogita quam de causa universus orbis terrae concurrat ad videndum sepulcrum quod caret corpore: quoniam potestas trahit eos qui habitant in extremis finibus terrae, ut videant ubi natus est, ubi sepultus est, ubi crucifixus. Considera quanta sit potentiae signum ipsa crux. Haec enim crux antea erat mors execranda, mors opprobrii et ignominiae plena, mors omnium turpissima. Sed ecce nunc ipsa vita evasit honorabilior, et splendidior, et omnes eam in fronte circumferimus, non solum non erubescimus, sed ea etiam gloriantes. Non enim solum privati, sed et ii qui sunt diademate redimiti, eam potius in fronte gestant (a), quam diadema; et merito quidem: est enim innumeris diadematis melior. Diadema enim ornat caput: crux autem munit mentem. Ea daemones ucciscitur, ea diadema est, quod tollit morbos animae; ea est armatura invicta, ea murus inexpugnabilis; ea est munimentum insuperabile: quae non solum barbarorum irruptiones et incursiones hostium, sed ipsorum etiam immanium daemonum phalanges perumpit. *In splendoribus sanctorum.* Alius, *In decore sancti.* Alius, *In gloria sanctorum.* Adhuc loquitur de die praesenti, et de futuro. Splendorem autem hic dicit sanctorum pulchritudinem. Quid est enim Paulo splendidius? quid Petro insignius? qui universum orbem terrarum pervaserunt, vel sole clariores, pietatis semina dejicientes? Perinde enim ac si fuissent angeli qui e caelo descendissent, ita erant omnibus inaccessi. Hoc ostendens qui librum Actuum composuit, dicebat: *Nemo audebat se conjungere eis (Act. 5. 13)*. Et enim ipsorum vestes erant plenae magna gratia, et umbræ corporum magnam ostendebant potentiam (*1b. v. 15, et c. 19. 12*). Quod si hic tales erant, cogita mihi eo die, quando ab interitu aliena corpora acceperint, quando immortalia, quando omnem qui videtur splendorem superantia, quinam erunt ii, et qui fuerint eis similes, prophetæ et apostoli, et justii et martyres, et confessores, et omnes qui per optimam vitae institutionem in fide Christi fuerint insignes. Cogita mihi illos populos, lampades, radios, gloriam, decorem, lætitiā, festum celeberrimum. Quisnam hæc explicabit? Nulla quidem oratio; sed sola experientia aperte docebit eos, qui hoc spectaculo digni fuerint, tantum splendorem. Perinde enim eventurum existimo, ac si multi soles in caelo fulserint, vel si frequentia fulgura: vel potius quodcumque dixerit, contendens ostendere illam pulchritudinem, minime potero dicere pro rei dignitate. Sunt enim hæc omnia exempla corporalia: splendor autem, et quae tunc illic futura est gloria, omnem ejusmodi pulchri-

(a) Singulare est quod hic ait Chrysostomus, omnes crucem in fronte suo tempore tulisse, etiamque Imperatores; certe Helenam Augustam crucem supra globum gestantem videmus in Antiquit. nostra Tom. 5.

tudinem longo intervallo superabit. Non solam enim erunt ab interitu aliena, et immortalia corpora, sed tunc etiam induentur gloria ineffabili. *In splendoribus sanctorum*. Ut ostendat eum non terribilem esse solum, ostendit ejus mansuetudinem et beneficentiam, dicens: *In splendoribus sanctorum*. Et hoc est illius potentiae, eos adeo claros reddere: quod Paulus quoque significans, dicebat: *Qui transformabit corpus humilitatis nostrae, ut fiamus conformes corpori gloriae ejus* (*Philip. 3. 21*).

7. Deinde quoniam rem dixerat magnam et ineffabilem, subjunxit: *Secundum operationem qua potest omnia sibi subjicere*. Ne quaeras, inquit, quomodo et quam ratione. Potest enim quaecumque vult. Sed quare non dixit, *In splendore sanctorum*, sed, *In splendoribus* (*Ibid.*)? Quia multa sunt et diversa praemia. *Alia est enim gloria solis, et alia gloria lunae; et alia gloria stellarum. Ut enim stella a stella differt in gloria, ita erit, inquit, etiam resurrectio mortuorum* (*1. Cor. 15. 41*). Et Christus: *In domo Patris mei mansiones multae sunt* (*Joan. 14. 2*). Ideo splendor ille finem non habet; neque enim cedit nocti, nec locum dat tenebris, sed cum sit magnus, ineffabilis, et hunc qui videtur longe superans, habet etiam hoc maximum, quod finem non suscipit: quod quidem est ineffabilis Regis potestatis, quod corpora quae erant interitui obnoxia et caduca, in tantam potentiam et virtutem deduxerit. Deinde quoniam magna quaedam dixit, et spe auditorum erexit, ostendit haec quoque jure fieri: quoniam qui haec facit, talis est et tantus. Quis ille porro, qui haec facit? Qui est ejusdem cum Patre substantiae. Illud enim significans, subjunxit: *Ex utero ante luciferum genui te*.

Haec, *Ante luciferum genui te*, de generatione aeterna Christi dicuntur, *Operationis et naturae diversitas*. — Sed qui haec verba ad suum sensum vertunt, contendunt haec dicta esse de generatione carnis. Quomodo ergo, dic, quæso, *Ante luciferum*? Ita dixit noctem qua natus est: natus est enim ante diluculum. Sed hoc non est dicere quod quaeritur, neque hoc dixit gratia historiae: et alioqui non possunt ostendere, id quod docuerunt evangelistae, dictum esse a prophetis, qui maxima ex parte obscure loquuntur. Hic ergo illud, *Ante luciferum*, non dicit ante ortum luciferi, sed ante naturam, antequam factus esset lucifer. Solet enim Scriptura haec distinguere, quando dicit, *Ante naturam*, et quando, *Ante operationem*; ut cum dicit: *Oportet praeveneri matutinum ad gratias agendas tibi*¹; et *ante ortum lucis te alloqui* (*Sap. 16. 28*). Illic enim dicit matutinum. Non dixit enim, *Ante solem*, sed, *Ante ortum*; non, *Ante naturam*: ante naturam enim solis nihil factum est; sed, *Ante ortum solis*, ut significaret diluculum. Alicubi autem quando dicit, *Ante ejus naturam*, non dicit, *Ante ortum*, sed, *Ante solem*; ut quando dicit: *Ante solem permanet nomen ejus. Et ante lunam generationes generationum* (*Psal. 71. 17. 5*).

¹ Locum hunc sic habent Graeca Biblia, Sapientiae 16, 28 Δεί φθάνειν ἡλιον ἐπ' εὐχαριστίαν σου.

Quemadmodum ergo aliud est, *Ante solem*, et aliud, *Ante ortum solis*; hoc enim operationem solis et mane significat, illud vero naturam; ita etiam hic, si voluisset significare noctem, non dixisset, *Ante luciferum*, sed, *Ante ortum luciferi*. Et alioqui Christus quoque hunc Psalmum accepit non de humanae carnis oeconomia, sed de generatione per Spiritum. Cum enim dixisset Judaeis: *Quid vobis videtur de Christo? cujus est filius?* postquam dixerunt: *David*, subjunxit Psalmum, dicens: *Quomodo ergo dicit David: Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis? Si ergo Dominus ejus est, quomodo vos dicitis, quod est ejus filius* (*Matth. 22. 42-45*)? Quid est ergo quod dicitur? Veram et germanam hic ostendit generationem. Quid ergo? est solum ante luciferum? Nequaquam. Nam dicit etiam alibi: *Ante lunam thronus ejus*. Et non solum ante lunam; nam de Patre quoque dicit: *Antequam montes fierent, et formaretur terra, et orbis terrarum, a saeculo et in saeculum tu es* (*Psal. 89. 2*). Non a saeculo solum, sed etiam ante saeculum: neque enim est usque ad saeculum, sed in infinitum. Ne offendaris autem in dictionibus, sed suscipe intelligentiam quae Deo conveniat. Vide autem prophetae sapientiam. Psalmum incipiens non ab his orsus est: *Ex utero ante luciferum genui te*; sed cum prius praecleara ejus facta ostendisset, et ipsum per opera praedicasset, postea proprio loco ejus dignitatem ostendit. Ita etiam dicebat ipse: *Si non facio opera Patris mei, nolite mihi credere. Sin autem facio, et si mihi non credatis, operibus credite* (*Joan. 10. 37*): ut cum didiceris quod is est qui sedet ad dexteram Patris, qui Dominus appellatur ut Pater qui secum habet principatum, qui talem efficit splendorem, qui inter gentes dominatum obtinet, ne conturberis, si audieris eum esse Filium etiam ante universam creaturam. Jure autem admirandus est propheta, quomodo illa quidem ex Dei persona, haec vero ex sua persona loquitur. Illud enim, *Sede a dextris meis*: et illud, *Ex utero ante luciferum genui te*, quae illum superabant altitudine, ipsum Deum introducit dicentem: alia autem ipse refert. Vide autem quanta utatur proprietate dictionis. Satis fuisset enim dicere, *Genui te*: sed propter eos qui humi serpunt, ut veram ostenderet generationem, hujus quoque dictionis meminit. Et sicut cum dicit manum, non id dicit ut manum esse suspicemur, sed ut intelligamus creandi potestatem, ita etiam uteri meminit, ut veram esse generationem ostendat.

8. Deinde volens prophetiam in figuram judicis aptare, ad eum verba facit, quod quidem vehementissimi amoris et insignis gaudii erat et animae quae a divino Spiritu occupabatur. 4. *Juravit Dominus, et non paenitebit eum. Tu es sacerdos in aeternum, secundum ordinem Melchisedec*. Vides quomodo ad id quod est humiliter deduxit orationem, modo de divinitate, modo de humanitate disserens? quod etiam faciunt evangelistae, ut utrinque conservetur dogmatum perfectio. Et quare dixit, *Secundum ordinem Melchisedec*? Et propter sacramenta, quod ille quoque panem et vinum Abraham obtulerit; et quod hoc sacerdotium sit

καὶ δόξαν ἀρρήτον ἐνδύσεται τότε. Ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἀγίων. Ἴνα μὴ φοβερὸν ὄντα δεῖξῃ μόνον, δείκνυσιν αὐτοῦ καὶ τὸ ἡμερον καὶ τὸ εὐεργετικόν, λέγων· Ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἀγίων. Καὶ τοῦτο τῆς ἐκείνου δυνάμεως ἐστὶ, τὸ λαμπροῦς οὕτως ἐκείνους ποιῆσαι· ὅπερ καὶ Παῦλος δηλῶν ἔλεγεν· Ὁς μετασχηματίζει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν εἰς τὸ γενέσθαι συμμόρφους τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ.

ζ. Εἶτα ἐπειδὴ μέγα εἶπε καὶ ἀφατον, ἐπήγαγε· Κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν ὑποτάξαι αὐτῷ τὰ πάντα. Μὴ ζῆτει πῶς, φησὶ, καὶ τίνι τρόπῳ. Δυνατὰ γὰρ αὐτῷ πάντα, ὅσα βούλεται. Τίνος δὲ ἕνεκεν οὐκ εἶπεν, Ἐν τῇ λαμπρότητι τῶν ἀγίων, ἀλλ', Ἐν ταῖς λαμπρότησιν; Ὅτι πολλά καὶ διάφορα τὰ βραδεία. Ἄλλη γὰρ δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων. Ἀστὴρ γὰρ ἀστέρως διαφέρει ἐν δόξῃ· οὕτως ἐστὶ, φησὶ, καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν. Καὶ ὁ Χριστός· Ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Πατρὸς μου πολλαὶ μοναὶ εἰσι. Διὰ τοῦτο ἡ λαμπρότης ἐκείνη τέλος οὐκ ἔχει. Οὐδὲ γὰρ εἶκει νυκτὶ, οὐδὲ παραχωρεῖ σκότῳ, ἀλλ' ἀφατος οὕσα καὶ μεγάλη, καὶ πολὺ ταύτην τὴν ὀρωμένην ὑπερβαίνουσα, ἔτι καὶ τοῦτο ἔχει μέγιστον, τὸ πέρας μὴ δέχεσθαι, ὅπερ ἀφάτου δυνάμεως ἐστὶ τοῦ βασιλείως, τὸ τὰ σώματα τὰ φθαρτὰ καὶ ἐπίκηρα εἰς τοσαύτην ἀγειν ἰσχὺν καὶ δύναμιν. Εἶτα ἐπειδὴ μεγάλα τινὰ εἶπε, καὶ ταῖς ἐλπίσιν ἐπέτερωσε τὸν ἀκροατὴν, δείκνυσιν ὅτι εἰκότως ταῦτα γίνεται, ἐπειδὴ τηλικούτος ὁ κατορθῶν. Τίς δὲ ὁ κατορθῶν; Ὁ ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ. Τοῦτο γὰρ δηλῶν ἐπήγαγεν· Ἐκ γαστροῦ προῦ ἐωσφόρου ἐγέννησά σε.

Ἄλλ' οἱ πρὸς τὴν ἐξουτῶν γνώμη διαστρέφοντες τὰ εἰρημένα, περὶ τῆς κατὰ σάρκα ταῦτα γεννήσεως εἰρησθαί φασι. Πῶς οὖν, Πρὸ ἐωσφόρου; εἶπέ μοι. Τὴν νύκτα οὕτως εἶπε, καθ' ἣν ἐτίκτετο, ὅτι πρὸ τοῦ ὄρθρου ἐτέχθη. Ἄλλ' οὐ τοῦτο ἦν τὸ ζητούμενον εἰπεῖν, οὐδὲ ἱστορίας χάριν ἔλεγεν· ἄλλως δὲ οὐδὲ ἔχουσι δεῖξαι, ὅτι ὅπερ οἱ εὐαγγελισταὶ ἐδίδαξαν, τοῦτο εἶπον ἂν οἱ προφητῶν οἱ συνεσχιασμένως τὰ πλείω φθεγγόμενοι. Ἐνταῦθα τοίνυν τὸ, Πρὸ ἐωσφόρου, οὐ πρὸ τῆς ἀνατολῆς λέγει τοῦ ἐωσφόρου, ἀλλὰ πρὸ τῆς φύσεως, πρὸ τοῦ γενέσθαι ἐωσφόρον. Οἶδε γὰρ ταῦτα ἡ Γραφή διαιρεῖν, ὅταν πρὸ φύσεως λέγῃ, καὶ ὅταν πρὸ ἐνεργείας· οἷον ὅταν λέγῃ· Δεῖ φθάνειν τὸν ὄρθρον ἐπ' εὐχαριστίαν σου*, καὶ πρὸ ἀνατολῆς φωτὸς ἐντυγχάνειν σοι. Ἐνταῦθα γὰρ τὸν ὄρθρον λέγει. Οὐ γὰρ εἶπε, Πρὸ ἡλίου, ἀλλὰ, Πρὸ ἀνατολῆς· οὐ, Πρὸ τῆς φύσεως· οὐδὲν γὰρ πρὸ τῆς φύσεως τοῦ ἡλίου γέγονεν· ἀλλὰ, Πρὸ ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, ἵνα τὸν ὄρθρον ἐμφάνῃ. Ἄλλαχού δὲ [261] ὅτε πρὸ τῆς φύσεως αὐτοῦ λέγει, οὐ λέγει, Πρὸ ἀνατολῆς, ἀλλὰ, Πρὸ τοῦ ἡλίου· ὡς ὅταν λέγῃ· Πρὸ τοῦ ἡλίου διαμένει τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ πρὸ τῆς σελήνης γενεᾶς γενεῶν. Ὅσπερ οὖν ἕτερον τὸ, Πρὸ ἡλίου, καὶ ἕτερον τὸ, Πρὸ ἀνατολῆς ἡλίου· τὸ μὲν γὰρ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἡλίου, καὶ τὸν ὄρθρον δηλοῖ, τὸ δὲ τὴν φύσιν· οὕτω δὴ καὶ ἐνταῦθα εἰ ἐβούλετο τὴν νύκτα δηλῶσαι, οὐκ ἂν εἶπε, Πρὸ ἐωσφόρου, ἀλλὰ, Πρὸ ἀνατολῆς ἐωσφόρου. Ἄλλως δὲ καὶ ὁ Χριστός τὸν ψαλμὸν τοῦτον οὐκ εἰς τὴν κατὰ σάρκα οἰκονομίαν, ἀλλ' εἰς τὴν

κατὰ Πνεῦμα γέννησιν ἔλαβεν. Εἰπὼν γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις, Τί ὑμῖν δοκεῖ περὶ τοῦ Χριστοῦ, τίνας υἱὸς ἐστίν; ἐπειδὴ εἶπον, Τοῦ Δαυὶδ, ἐπήγαγε τὸν ψαλμὸν, λέγων· Ὡς οὖν Δαυὶδ φησιν, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου; Εἰ οὖν Κύριος αὐτοῦ ἐστίν, πῶς ὑμεῖς λέγετε, ὅτι υἱὸς αὐτοῦ ἐστίν; Τί οὖν ἐστὶ τὸ λεγόμενον; Τὸ γνήσιον τῆς γεννήσεως παρέστησεν ἐνταῦθα. Τί οὖν; πρὸ τοῦ ἐωσφόρου μόνον ἐστίν; Οὐδαμῶς. Ἐπεὶ καὶ ἄλλαχού φησι· Πρὸ τῆς σελήνης ὁ θρόνος αὐτοῦ. Καὶ οὐ πρὸ τῆς σελήνης μόνον, ἐπεὶ καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς λέγει· Πρὸ τοῦ ὄρη γεννηθῆναι, καὶ πλασθῆναι τὴν γῆν, καὶ τὴν οἰκουμένην, καὶ ἀπὸ τοῦ αἰῶνος, καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος σὺ εἶ. Οὐκ ἀπὸ τοῦ αἰῶνος μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ αἰῶνος· οὐδὲ γὰρ ἕως τοῦ αἰῶνος, ἀλλ' ἀπειρώς ἐστίν. Μὴ δὲ πρόσκειται ταῖς λέξεσιν, ἀλλὰ θεοπρεπῶς δέχου τὴν ἐννοίαν. Καὶ ὄρα Προφήτου σοφίαν. Ἀρχόμενος τοῦ ψαλμοῦ, οὐκ ἐντεῦθεν ἤρξατο· Ἐκ γαστροῦ προῦ ἐωσφόρου ἐγέννησά σε· ἀλλὰ πρότερον δεῖξας αὐτοῦ τὰ κατορθώματα, καὶ διὰ τῶν ἔργων ἀνακηρύξας αὐτὸν, ὕστερον ἀπὸ κυρίου^b δείκνυσιν αὐτοῦ τὴν ἀξίαν. Οὕτω καὶ αὐτὸς ἔλεγεν· Εἰ οὐ ποιῶ τὰ ἔργα τοῦ Πατρὸς μου, μὴ πιστεύετε μοι. Εἰ δὲ ποιῶ, κἂν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοῖς ἔργοις πιστεύσατε· ἵνα μαθῶν, ὅτι ὁ καθήμενος ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, ὁ Κύριος καλούμενος ὡς ὁ Πατήρ, ὁ μεθ' ἐαυτοῦ τὴν ἀρχὴν ἔχων, ὁ λαμπρότητα τοιαύτην ἐργαζόμενος, ὁ μεταξὺ τῶν ἐθνῶν κατακυριεύων, μὴ θορυβηθῆς, ἐὰν ἀκούσῃς, ὅτι οὕτως Υἱὸς ἐστὶ καὶ πρὸ τῆς κτίσεως ἀπάσης. Θαυμάζειν δὲ ἄξιον τὸν Προφήτην, πῶς τὰ μὲν ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ ἐκ προσώπου αὐτοῦ φθέγγεται. Τὸ μὲν γὰρ, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, καὶ τὸ, Ἐκ γαστροῦ προῦ ἐωσφόρου ἐγέννησά σε, ὅπερ ἐστὶν ὑψηλότερα αὐτοῦ, αὐτὸν εἰσάγει τὸν Θεὸν λέγοντα· τὰ δὲ ἄλλα αὐτὸς διηγείται. Σκόπει δὲ καὶ πόση κέχρηται οικειότητι· τῆς λέξεως. Ἦρκει μὲν γὰρ καὶ τὸ εἶπεῖν, Ἐγέννησά σε· ἀλλὰ διὰ τοὺς χαμαὶ βαδίζοντας, ἵνα τὸ γνήσιον παραστήσῃ, καὶ ταύτης ἐμνημόνευσέ τῆς βήσεως. Καὶ καθάπερ λέγων χεῖρα, οὐχ ἵνα ὑποπτεύσωμεν χεῖρα, λέγει, ἀλλὰ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν· οὕτω καὶ γαστροῦ ἐμνημόνευσεν, ἵνα τὸ γνήσιον τῆς γεννήσεως παραστήσῃ.

η'. Εἶτα βουλόμενος τὴν προφητείαν ἐν σχήματι δικαστοῦ [262] συνθεῖναι, πρὸς αὐτὸν τὴν λαλίαν ποιεῖται, ὅπερ σφοδροτάτης ἀγάπης ἦν καὶ χαρᾶς ὑπερβαλλούσης, καὶ ψυχῆς σφόδρα κατόχου θεῷ Πνεύματι γινομένης. Ὁμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται. Σὺ Ἰσραὺς εἰς τὸν αἰῶνα, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Ὅρᾳς πῶς πάλιν ἐπὶ τὸ ταπεινότερον τὸν λόγον ἄγει, ποτὲ μὲν περὶ τῆς θεότητος, ποτὲ δὲ περὶ τῆς ἀνθρωπότητος διαλεγόμενος; ὅπερ καὶ οἱ εὐαγγελισταὶ ποιούσιν, ἵνα ἐκατέρωθεν ἡ ἀκρίβεια τῶν δογμάτων διατηρῆται. Καὶ διὰ τί εἶπε, Κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ; Καὶ διὰ τὰ μυστήρια, ὅτι κάκεινος ἄρτον καὶ οἶνον προσήνεγκε τῷ Ἀβραάμ, καὶ διὰ τὸ ἐλευθέραν εἶναι τοῦ νόμου ταύτην τὴν ἱερωσύ-

^b Savil. ἀπὸ τοῦ κυρίου habet et hæc notat: « Interpres, ex domino, ἐκ τοῦ κυρίου εἶναι, vel προσωνομάσθαι. Boisius ingeniose, ἀπὸ τοῦ κυρίου ὀνόματος. » Ego neutram emendationem admitto, et locum bene habere puto, sed male a Gentiano conversum esse, ex domino; sed esse quasi dicas, ex proprio, proprio loco, vel opportune. Eodem modo Origenes in Genesim κυριολογίαν vocat propriam dictionem.

^c Reg. ἑγγύτητι. Savil. et alii οικειότητι.

* Reg. ἐπ' εὐχαριστίαν σου. Locum hunc sic habent Græca Biblia Sapientiae 16, 28: δεῖ φθάνειν ἡλίον ἐπ' εὐχαριστίαν σου, et sic utique legendum.

νην, καὶ διὰ τὸ ἀτελεύτητον, καθάπερ καὶ Παῦλος φησι, καὶ ἀναρχον. Ὅπερ γὰρ ἐκεῖνος εἶχεν ἐν ταῖς σκιαῖς, τοῦτο ἐν τῇ ἀληθείᾳ γέγονεν ἐπὶ τοῦ Ἰησοῦ· καὶ καθάπερ τὰ ὀνόματα προέτρεχεν, ὡς Ἰησοῦς, ὡς Χριστός, οὕτω καὶ τοῦτο. Οὔτε ἀρχὴν οὐδὲ ἡμερῶν φαίνεται ἔχων, οὔτε ζωῆς τέλος ὁ Μελχισεδέκ, οὐ τῷ μὴ ἔχειν, ἀλλὰ τῷ μὴ γενεαλογηθῆναι. Ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐδὲ ἀρχὴν ἡμερῶν ἔσχεν, οὔτε ζωῆς τέλος, οὐ κατὰ τούτον τὸν τρόπον, ἀλλὰ τῷ καθ' ὅλου μὴ εἶναι ἐπ' αὐτοῦ ἀρχὴν χρονικὴν, μηδὲ τέλος. Τὸ μὲν γὰρ ἦν σκιά, τὸ δὲ ἀλήθεια. Ὅσπερ οὖν, Ἰησοῦς, ἀκούων, οὐ τὸν ἀληθῶς Ἰησοῦν ὑποπτεύεις, ἀλλὰ τοῦ ὀνόματος τὸν τύπον δέχη μόνον, καὶ οὐδὲν πλέον ἐπιζητεῖς· οὕτω καὶ ἀκούων τὸν Μελχισεδέκ ἀναρχον καὶ ἀτελεύτητον, μὴ ἐν τῇ τῶν πραγμάτων ἀληθείᾳ αὐτὸν ζητεῖ, ἀλλ' ἀρκοῦ τῇ προσηγορίᾳ μόνῃ. τὴν δὲ ἀλήθειαν ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ καταμάνθανε. Ὅρκον δὲ ὅταν ἀκούσης, μὴ ὄρκον νόμιζε. Ὅσπερ γὰρ θυμὸς, οὐ θυμὸς ἐπὶ Θεοῦ, ἀλλὰ τὸ τιμωρητικόν, καὶ οὐ πάθος ἐστίν· οὕτως οὐδὲ ὄρκος. Οὐ γὰρ ἠμυνοῦσι Θεὸς, ἀλλὰ τὸ πάντως ἐσόμενον λέγει. Εἰπὼν τοίνυν τὴν λαμπρότητα τῶν ἀγίων, τὴ τεθῆναι τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, τὴν ἡμέραν τῆς δυνάμεως, λέγει καὶ τὰ παρόντα λοιπόν. Καὶ ὅρα οἷαν ποιεῖται τάξιν τῷ λόγῳ, τὸν σκληρὸν ἀκρατήν καταμαλάττων. Πρῶτον γὰρ φοβήσας τῷ λόγῳ τῆς κρίσεως, καὶ τὸ δυσένδοτον αὐτοῦ μαλάξας, οὕτω καὶ τὸν περὶ τῶν παρόντων εἰσάγει λόγον. Διὰ τοῦτο καὶ τριαύτην ποιεῖται τὴν μίξιν. Σκόπει δέ· *Ἔως ἄν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.* Τοῦτο τῶν μελλόντων· εἶτα τὰ παρόντα· *Ῥάβδον δυνάμεώς σου ἐξαποστελεῖ Κύριος ἐκ Σιών· καὶ κατακυριεύσει ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου·* εἶτα τὰ μέλλοντα· *Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχή, ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἀγίων.* Εἶτα πάλιν τὰ παρόντα, ὡς ἐτι τιμωρίαν ἔχοντα, ἀλλ' εὐεργεσίαν· *Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.* Τοῦτο γὰρ ἀμαρτίας ἀναίρεσις, καὶ καταλλαγὴ πρὸς Θεόν. Εἶτα ἐπιμείνας αὐτοῖς ὅσον ἠθούλετο, πάλιν τῆς οἰκονομίας ἀπτεται, ἐπὶ τὸ ταπεινότερον τὸν λόγον μετασηματίζων, καὶ λέγων· *Κύριος ἐκ δεξιῶν σου.* Καίτοι ἄνω ἔλεγεν, ὅτι αὐτὸς κάθηται ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς. Ὅρξ πῶς οὐχ [263] ἀπλῶς χρῆται ταῖς λέξεσι παρακαθῆσθαι; Τί ἐστι, *Κύριος ἐκ δεξιῶν σου;* Ἐπειδὴ τῆς οἰκονομίας ἤψατο, ἐπὶ τὴν σάρκα τὸν λόγον τρέπει τὴν βοήθειαν δεχομένην. Ὅρξται γὰρ ἀγωνιῶν, καὶ ἰδρῶν, καὶ οὕτως ἰδρῶν, ὡς καὶ θρόμβους καταρρεῖν, καὶ ἐνισχυόμενος. Τοιαύτη γὰρ τῆς σαρκὸς ἡ φύσις. *Συνθλάσει ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς αὐτοῦ βασιλεύσει.* Οὐκ ἄν τις ἀμάρτοι τοῦτο καὶ περὶ τῶν παρόντων λέγων τῶν ἐπανισταμένων τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ περὶ τῶν μελλόντων δώσειν εὐθύνας, ὑπὲρ ὧν ἤμαρτον καὶ ἠσέθησαν. *Κρινεῖ ἐν τοῖς ἔθνεσι, πληρώσει πτώματα.* Τί ἐστι, *Κρινεῖ ἐν τοῖς ἔθνεσι;* Δικάσει, φησὶ, κατακρινεῖ^α τοὺς δαίμονας. Καὶ ὅτι ἐκρινεν, ἀκουσον τοῦ Χριστοῦ λέγοντος· *Νῦν κρίσις ἐστὶ τοῦ κόσμου τούτου· τῶν δ' ἀρχῶν τοῦ κόσμου ἐκβλήθησεται ἔξω. Καὶ ἄλλαχού·* *Κἀγὼ ἐκ ὑψωθῶ, πάντας ἐλκύσω πρὸς ἐμωτόν.* Εἰ δὲ αἰσθητικωτέρῃ τῇ λέξει κέχρηται, μὴ προσπταίσης. Ἔθος γὰρ τῇ Γραφῇ τοῦτο. *Συνθλάσει κεφαλὰς ἐπὶ*

γῆς πολλῶν. Εἰ μὲν κατὰ ἀναγωγὴν βούλοιο τοῦτο δέχεσθαι, τὴν ἀπόνοιαν εἴποι τις ἂν ὅτι καθελεῖ· εἰ δὲ καὶ αἰσθητικῶς, τὴν συμφορὰν τὴν Ἰουδαϊκὴν, οὐδὲ ἀπώλεσεν ἄρθον μετὰ πολλῆς τῆς σφοδρότητος.

Ἐκ χειμάρρου ἐν ὄδῳ πίεται. Ἐνταῦθα δείκνυσι τὴ ταπεινὸν τῆς διαίτης, τὸ εὐτελὲς τῆς διαγωγῆς, ὅτι δὴ οὐ σοῦων, οὐδὲ δορυφόρους ἔχων, οὐδὲ φαντασίαν τινὰ περικείμενος αἰσθητῆν ταῦτα ἔπραττεν, ἀλλὰ λιτὸν βίον μετιῶν, καὶ τοιοῦτον, ὡς ἐκ χειμάρρου πίειν. Οἷα γὰρ ἦν αὐτῷ ἡ τράπεζα, τοιοῦτον καὶ τὸ ποτόν. Ἡ τράπεζα ἄρτοι κρίθινοι, τὸ ποτὸν ὕδωρ ἀπὸ τοῦ χειμάρρου. Τὴν γὰρ φιλόσοφον ταύτην διαίταν ἤλθε διδάξων, γαστρὸς κρατεῖν, φαντασίαν πατεῖν, τῷ φρον ἀποστρέφασθαι. Εἶτα δείκνυς τῆς ζωῆς τὸ κέρδος, τοῦτο ἐπήγαγε· *Διὰ τοῦτο ὑψώσεται κεφαλὴν.* Τῆς γὰρ ταπεινοφροσύνης καὶ τοῦ σκληροῦ βίου οὗτος ὁ καρπός.

θ'. Ταῦτα δὲ οὐ περὶ τῆς θεότητος εἴρηται, ἀλλὰ περὶ τῆς σαρκὸς τῆς πινούσης ἐκ χειμάρρου, τῆς ὑψωθείσης. Οὐ μόνον γὰρ ὡδὲν αὐτὴν παρέβλαψεν αὐτῇ ἡ εὐτέλεια, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὕψος ἀνήγαγεν ἄρατῳ. Καὶ σὺ τοίνυν, ὦ ἀγαπητὲ, ἔχων τὰ ὑποδείγματα, τὸν μὲν φλεγμαίνοντα καὶ φαντασίας γέμοντα βίον ἀτίμαζε· τὸν δὲ εὐτελεῖ καὶ ἐσχεδιασμένον δίωκε, εἴ γε βούλει λαμπρός τις εἶναι καὶ μέγας. Καὶ γὰρ ὁ Δασπότης σου διὰ τοῦτο ἔλθειν, ἵνα ταύτην σε διδάξῃ τὴν ὁδόν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ προφήτης εἰπὼν τὰ κατορθώματα^β ἐπήγαγε τοῦτο αὐτὸ, μονονουχὶ λέγων· Ἀκούσας νίκην καὶ τρόπαια, μὴ ἔλπιζε ὄπλα καὶ στρατιώτας, καὶ ἄρματα, καὶ ἵππους, καὶ ἵππείας, καὶ ὀπλίτας, καὶ θορύβους, καὶ ταραχὰς ἰδεῖν. Οὕτω ταπεινός ἐστιν ὁ ταῦτα κατορθῶν, οὕτω συνεσταλμένος, ὡς ἐκ χειμάρρου πίειν ὕδωρ· ἀλλ' ὅμως οὗτος ὁ τοιοῦτος ταῦτα ἅπαντα ἀνύσει. Ἀκουέτωσαν οἱ τὰς Συβαριτικὰς ἔχοντες^β τραπέζας, καὶ τὰ ἐδέσματα, καὶ πᾶν εἶδος· καρυκείας ἐπινοοῦντες, καὶ ποικίλα μαγείρων γένη πανταχόθεν συλλέγοντες, καὶ ναύτας [264] καὶ κυβερνήτας καὶ κωπηλάτας καταλέγοντες, ἵνα ξένα τινὰ γένη καὶ οἴνου καὶ μύρων καὶ τῆς ἄλλης βλακειᾶς κομίσωσι, καὶ πρὸς αὐτὸ ἑαυτοὺς καταποντίσωσι τὸ βάραθρον, καὶ πάντων γένωνται ταπεινότεροι. Οὔτε γὰρ ὑψηλὸν εἴωθε ποιεῖν τὸ πλείονων δεῖσθαι, οὔτε ταπεινὸν τὸ ὀλίγων εἶναι ἐν χρεῖα. Καὶ εἰ βούλεσθε, ἑκατέρων τὴν εἰκόνα ἀναπλάσωμεν, καὶ ἔστω τις πολλοὺς ἔχων τοὺς πανταχόθεν χορηγοῦντας, καὶ ναύτας καὶ κυβερνήτας, καὶ χειροτέχνους καὶ οἰκέτας, καὶ ὑφάντας καὶ ποικιλτάς, καὶ βουκόλους καὶ ποιμένας, καὶ ἵπποκόμους καὶ ἵπποφορβοὺς, καὶ πολλὴν ἐν ἅπασιν ἐχέτω τὴν θεραπείαν· ἕτερος δὲ μηδενὸς τούτων ἀπολαυέτω, ἀλλ' ἄρτου μόνου καὶ ὕδατος καὶ ἱματίου φιλοῦ· τίς ἐν τούτοις ὁ ὑψηλός; τίς δὲ ὁ ταπεινός; Οὐκ εὐδηλον, ὅτι ὁ τὸ ἱμάτιον μόνον ἔχων; Οὗτος μὲν γὰρ καὶ αὐτοῦ τοῦ βασιλεύοντος καταφρονῆσαι δυνήσεται· ἐκεῖνος δὲ πάντων τῶν ταῦτα παρεχόντων δούλος ἐστίν, ὑποκύπτων, κολακεύων, θεραπεύων ἅπαντας, δεδοικώς μὴ τις αὐτὸν καταλιπὼν εἰς τὰ καίρια βλάβῃ· οὐδὲν γὰρ οὕτω ποιεῖ δούλον, ὡς τὸ πολλῶν δεῖσθαι· ὡσπερ οὖν ἐλεύθερον, ὡς τὸ τῆς χρεῖας εἶναι μόντης. Τοῦτο καὶ ἐπ'

^α Sic mss. melius. Edit. Morel. et Savil. κρινεῖ.

^β Savil. προστιθέμενοι.

a lege liberum, ac neque finem, sicut dicit Paulus, neque principium habeat (*Hebr. 7. 3*). Quod enim ille in umbra habuit, hoc revera fuit in Jesu: et quemadmodum nomina præcesserunt, ut Jesus, ut Christus: ita hoc etiam. Neque ergo Melchisedec videtur habere dierum principium, neque finem vitæ; non quod non habeat, sed quod ejus genealogia nulla sit facta. Jesus autem neque principium dierum, nec vitæ finem habuit, non eo modo, sed quod nec in ipso sit omnino principium temporale, nec finis. Illud enim erat umbra, hoc veritas. Quemadmodum ergo cum Jesum audis, non eum qui vere est Jesus suspicaris, sed nominis solam figuram accipis, et nihil ultra requiris: ita cum audis Melchisedec, qui neque habet principium, nec finem, ne id quæras in rei veritate, sed tibi sufficiat sola appellatio: veritatem autem in Christo edisce. Jusjurandum vero quando audieris, ne putes esse jusjurandum. Quemadmodum enim ira in Deo, ira non est, sed est vis puniendi, et non perturbatio animi: ita etiam jusjurandum. Deus enim non jurat, sed id dicit quod omnino futurum est. Postquam ergo dixit splendorem sanctorum, positos esse inimicos sub pedibus ejus, diem ejus virtutis: dicit deinceps præsentia. Vide autem quonam ordine utitur in oratione, durum auditorem emolliens. Cum prius enim terruisset loquendo de judicio, ac pertinaciam ejus emolliisset, inducit sermonem de præsentibus. Propterea talem adhibet missionem. Considera autem: *Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*. Hoc dicit de futuris: deinde de præsentibus: *Virgam virtutis tuæ emittet Dominus ex Sion; dominare in medio inimicorum tuorum*. Deinde futura prædicit: *Tecum principatus in die virtutis tuæ in splendoribus sanctorum*: postea rursus præsentia, quæ non habent amplius ultionem, sed beneficentiam: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec*. Hoc est enim peccati absolutio, et cum Deo reconciliatio. Deinde cum in eis quantum voluit institit, attingit rursus œconomiam, ad id quod est humilior orationem convertens, et dicens, 6. *Dominus a dextris tuis*. Atqui superius dixerat eum sedere a dextris Patris. Vides quomodo non temere dictionibus inhærendum est? Quid est, *Dominus a dextris tuis*? Quoniam humanitatis susceptæ œconomiam attingit, ad carnem convertit orationem, quæ auxilium suscipit. Videtur enim angere, affligari, et sudare, et ita sudare, ut guttæ sanguinis defluant, et rursus confirmari (*Luc. 22. 44*). Talis est enim carnis natura. *Confringet in die iræ suæ reges*. Non aberraverit qui hoc dixerit dici de præsentibus, qui insurgunt adversus Ecclesiam, et de iis qui pro peccatis et impietate sua pœnas sunt daturi. 6. *Judicabit in gentibus: implebit ruinas*. Quid est, *Judicabit in gentibus*? Judicabit, inquit, condemnabit dæmonas. Et quod judicaverit, audi Christum dicentem: *Nunc est judicium mundi hujus; nunc princeps mundi hujus ejicietur foras* (*Joan. 12. 31*). Et alibi: *Et ego si exaltatus fuero, omnes traham ad meipsum* (*Ibid. v. 32*). Quod si usus est dictione quæ paulo magis ad sensum pertinet, non offenderis. Hoc est enim familiare Scri-

pturæ. *Conquassabit capita in terra multorum*. Si hoc quidem velis accipere anagogice, dixerit quispiam eum esse dejecturum fastum et arrogantiam; si vero sensibili modo accipias, Judæorum calamitatem, quos eum vehementia maxima funditus evertit.

Philosophia Christi et doctrina; adversus luxum; servum aut liberum quid potissimum faciat; curarum vacuitas quantum bonum.— 7. *De torrente in via bibet*. Hic ostendit humilem ac vilem ejus vivendi rationem, quod nullum fastum præ se ferens, nullis stipatus satellitibus, nec sensibili aliquo apparatu munitus, hæc fecerit; sed tenuem victum ducens, et adeo tenuem, ut ex torrente biberet. Qualis enim erat ei mensa, talis quoque potus. Mensa panes hordeacci, potus aqua de torrente. Venit enim hanc philosophicam vivendi rationem docturus, nempe ventri impere, pompam calcare, et fastum aversari. Deinde ostendens quod sit hujus vitæ emolumentum, subjunxit: *Propterea exaltabit caput*. Humilitatis enim vitæque austeræ hic est fructus.

9. Hæc autem non dicta sunt de divinitate, sed de carne quæ bibit ex torrente, quæ fuit exaltata. Non modo enim nihil ei detrimenti attulit hæc tenuitas, sed etiam ad ineffabilem evexit altitudinem. Et tu ergo, o dilecte, qui hæc exempla habes tibi proposita, vitam fastu et pompa repletam contemne, tenuem autem ac minime exquisitam persequere, si vis esse clarus et magnus. Dominus enim tuus ideo venit, ut hanc te viam doceret. Quocirca propheta quoque, cum præclara ejus facta narrasset, hoc ipsum subjunxit, prope dicens: Cum victoriam et tropæa audieris, ne spera te visurum arma, milites, currus, equos, equites, tumultus aut turbas: est adeo humilis qui hæc facit, adeo frugi et abstinens, ut ex torrente aquam bibat: et tamen qui est ejusmodi, hæc omnia perficiet. Audiant ergo qui mensas habent Sybariticas, epulasque et condimentorum omne genus excogitant, et varia coquorum genera undique colligunt, nautasque, gubernatores, et remiges deligunt, ut externa quædam vini et unguentorum genera, aliasque ejusmodi delicias importent, ac seipsos in ipsum barathrum præcipitent, et evadant omnium abjectissimi. Neque enim excelsum quid consuevit facere, qui pluribus indiget: nec humile quidquam, cui pauca desunt. Si vultis autem, effingamus utriusque imaginem, et sit quispiam qui habeat multos ei undique suppeditantes nautas, et gubernatores, artifices et ministros, textores et phrygiones, bubulcos, pastores, et equisones, equorumque armenta, atque in omnibus ei famulatus suppetant: alter autem nihil eorum habeat, præterquam solum panem et aquam, et vestem unicam: quis est in his excelsus? quis vero humilis? Annon clarum est, eum esse qui unicam habet vestem? Is enim vel ipsum regem poterit despiciere: ille autem servus est omnium qui hæc præbent, se demittens, blandiens, omnes observans, timens ne si quis eum reliquerit, in rebus maxime necessariis detrimentum accipiat. Nihil enim æque reddit servum, sicut multis egere: sicut etiam liberum, necessaria

tantum requirere. Hoc ipsum videri potest in brutis. Quid enim prodest asino sarcinis onusto, etsi eis fruatur millies? quid autem nocet alii libero ab his omnibus, si necessarium alimentum suppetat? Et ideo Christus altos spiritus suis indens discipulis, utpote qui erant cum universo orbe terrarum loquuturi, omnibus eos curis liberavit, alatos efficiens, et quovis adamante constantiores reddens. Animæ enim nihil tantas addit vires, ut ab eis esse liberam: nihil eam adeo enervat, ut eis constrictam teneri. Quemadmodum enim non potest dolor hic cito inveniri: ita nec illic voluptas. Ille enim habet multos sævos immanesque dominos et dominas: hic autem nulli quidem servit, omnibus autem imperat, radiis solis secure fruens, aeris aura jucunde fruens, et qui sibi molestiam exhibeat, non habens. Non eum vexat et agitat ira, non invidia, non livor, non eum curæ tabefaciunt, non æmulationes, non vana gloria, non superbia, non aliquid aliud ejusmodi; sed sicut portus aliquis tranquillus, et liber a fluctibus, ita est affectus ejus animus, et iter in cælum facile ingreditur, ut quem nulla res præsens remoretur. Ut ergo nos quoque hac securitate fruamur, et in præsentis vita tranquillitatem, et in peregrinatione facilitatem consequamur, hanc vitam persequamur, ut bona quoque æterna adipiscamur, quæ omnem rationem, mentem, et cogitationem superant, in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CX.

1. Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo.

1. Gratiarum actionem a nobis Deus maxime requirit. — Quid est, *In toto*? Cum omni animi alacritate et diligenter, liber ab omnibus curis sæcularium rerum, sublimis et erectus, anima a vinculis corporis liberata. *In corde*. Non in verbis tantum, nec in lingua et ore solummodo, sed cum mente et cogitatione. Ita etiam Moses legem ferens dicebat: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota mente tua* (Deut. 6. 5). Confessionem autem hic mihi videtur dicere gratiarum actionem. Laudabo, inquit, agam gratias. Totam enim vitam in hoc consumpsit, ab hoc exorditur, et in hoc desinit: hoc ejus opus perpetuo fuit, pro iis quæ et ipse et alii acceperant beneficiis gratias agere. Deus enim nihil æque atque hoc postulat: hoc est sacrificium, hoc oblatio, hoc est pii et grati animi signum, hoc vulnus infert diabolo: hinc coronabatur beatus Job et prædicabatur, quod cum illi tentationes essent innumerabiles illatæ, et uxor quoque eum supplantare vellet, non aversus sit, sed Domino de omnibus egerit perpetuo gratias, non solum quando dives, sed etiam quando pauper erat (Job 1. 21): non solum quando sanus erat, sed etiam quando percussus est in carne; non modo cum ei res omnes ex animi sententia succederent, sed etiam cum gravis illa tempestas in universam ejus domum incubavit, et in ipsam quoque naturam corporis. Hoc est enim grati in primis animi, in rebus adversis et asperis Deo magnas perpetuo habere gratias. Quod quidem ipse quoque innuens, declaravit per ea quæ

consequuntur. Quia enim multi homines, dum res quidem sunt lætæ, agunt gratias; si id autem secus eveniat, ægre ferunt: sunt etiam qui quæ eveniunt reprehendunt: ostendens id non fieri ex natura eorum, quæ accidunt, sed ex depravato animo, subjunxit dicens: *In consilio justorum et congregatione magna opera Domini*. Hoc dixit ostendens opus esse judice integro, et cœtu non corrupto, et clarum erit magna esse Dei opera, esseque magno miraculo plena. Sunt enim per se magna, nec videntur esse magna, nisi rectum judicem habeant. Namque sol quoque per se clarus est et lucidus, et universum orbem terræ illustrat: sed iis quorum oculi laborant, non est utilis. Atqui sol non est in culpa, sed est vitium illorum imbecillitatis. Quando ergo videris aliquem Dei opera accusantem, ne propter illius improbitatem Dei opera calumnieris; sed illius dementiæ maximum indicium accipe ex Dei providentia. Quemadmodum enim qui solem dicit tenebricosum, astrum non vituperavit, sed suæ ipsius cæcitatæ certum argumentum protulit: et qui mel amarum nominat, non illius obscurat dulcedinem, sed de morbo quo laborat, fert sententiam: ita etiam qui Dei opera reprehendit. Et quemadmodum hic nec illis, nec ei quæ de illis habetur, existimationi detrimentum infert, sed amentiam suam maxime arguit: ita qui de Dei operibus rectum non habent judicium, ne miracula quidem sciunt quæ facta sunt: quemadmodum contra, si quis sit æquo et non depravato animo, stupebit unumquodque eorum, quæ videntur esse difficilia. Quid enim, quæso, eorum quæ fiunt, non est admirabile? Si velis autem, aliis prætermittis veniamus ad ea, quæ videntur esse multis molesta et gravia, mortem, morbum, pauper-tatem, et quæcumque sunt ejusmodi. Si quis enim fuerit recto corde, ea non difficulter suscipiet et mirabitur. Etsi enim mors ex peccato ingressa est (Rom. 5. 12), tanta tamen et tam insignis fuit Dei potentia, clementia et providentia, ut eam in nostri generis utilitatem converterit. Quid enim grave, dic, quæso, habet mors? Annon liberat a laboribus? annon a curis eripit? Annon audis Job eam laudantem, et dicentem: *Mors homini requies, cujus via est abscondita* (a) (Job 3. 23)? Annon ea vitium rescindit? Nam et si malus quis fuerit, eo mortuo vitium resectum est: *Qui enim mortuus est, justificatus est a peccato* (Rom. 6. 7), hoc est, peccatum non amplius adjicit: et si cum bonus sit, excesserit, in tuto erit ei collocata omnis virtus, et in tutissimo thesauro recondita. Annon, dic, quæso, vivos modestiores reddit et temperantiores? Non vides sæpe divites qui superbia intumescunt, et supercilia attollunt, cum in funere vident corpus jacere exanime et immotum, filiosque in orbitate, uxorem in viduitate, et amicos in mœrore, famulosque atris vestibibus indutos, et esse denique tristem ac lugubrem totius domus speciem; quomodo se

(a) Hæc, *cujus via est abscondita* (οὗ ἡ ὁδὸς ἀπεκρύβη ἀπ' αὐτοῦ), non erant in Editione LXX, sed ab Origene ex Theodotione cum asterisco subjuncta fuerant, ut responderent his verbis Hebraicis: אֲשֶׁר דַּרְכּוֹ נִסְתָּרָה, sed postea quibusdam exemplaribus adjuncta fuerunt. Vide notam nostram in Hexaplis.

ἀλόγων ἴδοι τις ἄν. Τί γὰρ ὄφελος ὄνῃ βαλλομένῳ
μεγέθει φορτίων, κἄν μυριάκις αὐτῶν ἀπολαύῃ; τί δὲ
βλάβος ἐτέρῳ τούτων ἀπηλλαγμένῳ πάντων, ἂν τῆς
ἀναγκαίας ἀπολαύῃ τροφῆς; Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς
ὕψλους τοὺς ἑαυτοῦ κατασκευάζων μαθητὰς, ἅτε
μέλλοντας τῇ οἰκουμένη διαλέξεσθαι πάσῃ, πασῶν
αὐτοὺς ἀπήλλαξε φροντίδων, πτερωτοὺς ἐργαζόμενος,
καὶ ἀδάμαντος εὐτονωτέρους. Οὐδὲν γὰρ οὕτως ἰσχυρὸν
ἐντίθησι ψυχῇ, ὡς τὸ τούτων ἀπηλλάχθαι· οὐδὲν
οὕτως ἀσθενῆ ποιεῖ, ὡς τὸ τούτοις ἐνέχεσθαι. Ὡς περ
γὰρ οὐκ ἔστι λύπην εὐρεῖν ἐνταῦθα ταχέως, οὕτως
ἐκεῖ ἡδονήν. Ὁ μὲν γὰρ πολλοὺς ἔχει δεσπότας καὶ
δεσποίνας ἀνημέρους τινὰς καὶ ἀπανθρώπους· ὁ δὲ
δουλεύει μὲν οὐδενὶ, κρατεῖ δὲ ἀπάντων, μετὰ πολ-
λῆς τῆς ἀδείας, καὶ τῆς ἀκτίως ἀπολαύων, καὶ τῷ
ἀέρι· ἐντροφῶν, καὶ τὸν διανοχλοῦντα οὐκ ἔχων. Οὐ
θυμὸς σπαράσσει τοῦτον, οὐ φθόνος, οὐ βασκανία, οὐ
φροντίδες τήκουσιν, οὐ ζηλοτυπία, οὐ κενοδοξία, οὐ
τύφος, οὐκ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδὲν· ἀλλ' ὡς περ τις
λιμὴν εὐδαιμόνης· κυμάτων ἀπηλλαγμένος, οὕτως
αὐτῷ τὰ τῆς ψυχῆς διάκειται, καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν
εὐκόλως ὀδεύει, οὐδενὶ τῶν παρόντων κατεχόμενος.
Ἰν' οὖν καὶ ἡμεῖς ταύτης ἀπολαύωμεν τῆς ἀδείας,
καὶ τῆς κατὰ τὸν παρόντα βίον εὐθυμίας, καὶ τῆς
εὐκολίας τῆς κατὰ τὴν ἀποδημίαν, τοῦτον διώκωμεν
τὸν βίον, ὥστε καὶ τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν ἀπολαῦ-
σαι, τῶν ὑπερβαλλόντων ἅπαντα λόγον, καὶ νοῦν,
καὶ διάνοιαν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ
ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.
Ἀμήν.

[265] Εἰς τὸν Π' Ψαλμόν.

Ἐξομολογήσομαι σοι, Κύριε, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου.

α'. Τί ἐστίν, Ἐν ὅλῃ; Μετὰ προθυμίας ἀπάσης, συν-
τεταμένως, ἀπαλλαγείς τῶν βιωτικῶν φροντίδων, καὶ
μετάρσιος γενόμενος, καὶ τὴν ψυχὴν ἀπολύσας τῶν
δεσμῶν τοῦ σώματος. Ἐν καρδίᾳ. Οὐκ ἀπλῶς ἐν
ρήμασι, οὐδὲ ἐν γλώττῃ καὶ στόματι μόνον, ἀλλὰ
καὶ μετὰ τῆς διανοίας. Οὕτω καὶ Μωϋσῆς νομοθετῶν
ἔλεγεν· Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης
τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου.
Ἐνταῦθα γὰρ μοι τὴν ἐξομολόγησιν τὴν εὐχαριστίαν
δοκεῖ λέγειν. Ὑμνήσω, φησὶν, εὐχαριστήσω. Καὶ γὰρ
ἅπαντα τὸν βίον εἰς τοῦτο ἀνήλπισκεν, καὶ ἐντεῦθεν
προσιμιάζεται, καὶ εἰς τοῦτο καταλήγει· καὶ τοῦτο ἦν
ἔργον αὐτοῦ διαπαντός, τὸ καὶ ὑπὲρ τῶν εἰς αὐτὸν
γενομένων, καὶ ὑπὲρ τῶν εἰς ἄλλους εὐεργεσιῶν τὴν
εὐχαριστίαν ἀναφέρειν. Οὐδὲν γὰρ οὕτως ὁ Θεὸς ὡς
τοῦτο ἐπιζητεῖ· τοῦτο θυσία, τοῦτο προσφορά, τοῦτο
ψυχῆς εὐγνώμονος σημεῖον, τοῦτο πληγὴ κατὰ τοῦ
διαδόλου· ἐντεῦθεν ὁ μακάριος Ἰωβ ἐστεφανοῦτο καὶ
ἀνεκηρύττετο, ὅτι μυρίων πειρασμῶν ἐπενεχθέντων
αὐτῷ, καὶ τῆς γυναικὸς ὑποσκειλιζούσης, οὐ περι-
ετράπη, ἀλλ' ἔμενεν εὐχαριστῶν τῷ Δεσπότῃ περὶ
πάντων, οὐκ ἠνίκα ἐπλούτει, ἀλλὰ καὶ ἠνίκα πένης
ἐγένετο· οὐκ ἠνίκα ὑγίαινε, ἀλλὰ καὶ ἠνίκα ἐπλήγη
τὴν σάρκα· οὐκ ἅτε κατὰ ῥοῦν αὐτῷ τὰ πράγματα
ἐφέρετο, ἀλλὰ καὶ ὅτε χαλεπὸς ἐκεῖνος ὁ χειμῶν κατ-
έσκηψεν εἰς πᾶσαν αὐτοῦ τὴν οἰκίαν, καὶ εἰς αὐτὴν
τοῦ σώματος τὴν φύσιν. Τοῦτο γὰρ μάλιστα εὐχα-

ρίστου γνώμης ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ ταῖς δυσημερίαις
πολλὴν εἶδέναι τῷ Θεῷ τὴν χάριν, καὶ διαπαντός
μένειν εὐχαριστοῦντα· ὅπερ οὖν καὶ αὐτὸς ἀνιττό-
μενος διὰ τῶν ἐξῆς ἐδήλωσεν. Ἐπειδὴ γὰρ πολλοὶ
τῶν ἀνθρώπων ἐν εὐθυμίᾳ μὲν ὄντες εὐχαριστοῦσι,
τὰ ἐναντία δὲ πάσχοντες δυσχεραίνουσιν· εἰσὶ δὲ οἱ
καὶ τῶν γινομένων ἐπιλαμβάνονται· δεικνύς ὅτι οὐ
παρὰ τὴν φύσιν τῶν συμβαινόντων, ἀλλὰ παρὰ τὴν
δυστραμμένην γνώμην τοῦτο γίνεται, ἐπήγαγε
λέγων· Ἐν βουλήῃ εὐθέων καὶ συναγωγῇ μεγάλα
τὰ ἔργα Κυρίου. Τοῦτο εἶπε δεικνύς, ὅτι δικαστοῦ
χρεία ἀδεκάστου καὶ συλλόγου μὴ διεφθαρμένου,
καὶ δῆλα ἔσται τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, ὅτι μέγαλα, ὅτι
πολλοῦ θαύματος ἀνάμεστα. Ἔστι μὲν γὰρ καὶ καθ'
ἑαυτὰ μέγαλα, οὐ δεικνύται δὲ μέγαλα, ἐὰν μὴ κριτὴν
ὀρθὸν ἔχη. Ἐπεὶ καὶ ὁ ἥλιος καθ' ἑαυτὸν φαιδρὸς
καὶ διαυγής, καὶ τὴν οἰκουμένην διαλάμπει πᾶσαν
ἀλλὰ τοῖς κατὰ ὄψεις νοσοῦσιν οὐκ ἔστι τοιοῦτος.
Ἄλλ' οὐ τοῦ ἡλίου τὸ ἔγκλημα, ἀλλὰ τῆς ἐκείνων
ἀσθενείας τὸ ἐλάττωμα. Ὅταν τοίνυν ἴδῃς τινὸς
κατηγοροῦντα τῶν ἔργων Θεοῦ, μὴ τὰ ἔργα διάβαλλε
διὰ τὴν ἐκείνου κακίαν, ἀλλὰ τῆς ἐκείνου ἀνοίας
λάβανε μέγιστον δείγμα ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ προ-
νοίας. Ὡς περ γὰρ ὁ τὸν ἥλιον λέγων σκοτεινὸν, οὐ
τὸ ἄστρον διέβαλεν, ἀλλὰ τῆς αὐτοῦ πηρώσεως ἐξ-
ήνεγκεν ἔλεγχον ἀκριβῆ· καὶ ὁ τὸ μέλι πικρὸν ὀνομά-
ζων, οὐ τὴν γλυκύτητα τὴν ἐκείνου συνεσχίασεν [266],
ἀλλὰ τῆς νόσου τῆς ἑαυτοῦ κατηγορίας συνεστήσατο
τὴν ψῆφον· οὕτω δὲ καὶ ὁ τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ ἐπι-
λαμβανόμενος. Καὶ ὡς περ οὗτος ἐκεῖνα μὲν οὐ λυμαι-
νεται, οὐδὲ τὴν περὶ αὐτῶν ὑπόληψιν, τῆς δὲ ἀνοίας
τῆς ἑαυτοῦ μέγιστην ἐκφέρει κατηγορίαν· οὕτω δὲ καὶ
περὶ τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ οἱ μὴ κρίσιν ὀρθὴν ἔχοντες,
οὐκ ἴσασιν οὐδὲ τὰ θαύματα τὰ γενόμενα· ὡς εἰ τις
ἀδεκάστον ἔχοι ψυχὴν καὶ μὴ δυστραμμένην, ἕκα-
στον καὶ τῶν δοκούντων εἶναι δυσχερῶν ἐκπλαγήσε-
ται. Τί γὰρ οὐ θαυμαστὸν, εἰπέ μοι, τῶν γινομένων;
Καὶ εἰ βούλει, παραδραμόντες τὰ ἄλλα πάντα ἐλθω-
μεν ἐπὶ τὰ δοκούντα εἶναι τοῖς πολλοῖς ἐπαχθῆ καὶ
φορτικά, τὸν θάνατον, τὴν νόσον, τὴν πένιαν, καὶ ὅσα
τοιαῦτα. Εἰ γὰρ τις εὐθεῖαν ἔχοι^b καρδίαν, καὶ ταῦτα
σφόδρα ἀποδέξεται καὶ θαυμάσεται. Εἰ γὰρ καὶ ἐξ
ἀμαρτίας εἰσῆλθεν ὁ θάνατος, ἀλλ' ὅμως τοσαύτη τοῦ
Θεοῦ ἡ περιουσία, καὶ ἡ φιλανθρωπία, καὶ τῆς κηδε-
μονίας ἡ ὑπερβολή, ὡς καὶ τούτῳ εἰς δέον χρήσασθαι
τῷ γένει τῷ ἡμετέρῳ. Τί γὰρ, εἰπέ μοι, βαρὺ ὁ θά-
νατος ἔχει; Οὐκ ἀπαλλαγὴ πόνων ἐστίν; οὐ λύσις
φροντίδων; Οὐκ ἀκούσις τοῦ Ἰωβ αὐτὸν ἐγκωμιάζον-
τος, καὶ λέγοντος· Θάνατος ἀνδρὶ ἀνάπανσις, οὐ
ἡ ὁδὸς ἀπεκρύβη; Οὐκ ἐκκοπή κακίας; Ἄν τε γὰρ
πονηρὸς ἦ τις, διεκόπη τὰ τῆς κακίας αὐτοῦ τελευ-
τήσαντος· Ὁ γὰρ ἀποθανὼν δεδικαιῶται ἀπὸ τῆς
ἀμαρτίας, τουτέστιν, οὐκέτι προστίθησιν ἀμαρτίαν·
ἂν τε ἀγαθὸς ὢν ἀπέλθῃ, ἐν ἀσφαλεῖ κείσεται τὰ τῆς
ἀρετῆς αὐτῷ πάντα, καὶ ἐν ἀσύλῳ θησαυρῷ. Τοὺς δὲ
ζῶντας, εἰπέ μοι, οὐ ποιεῖ σωφρονεστέρους καὶ ἐπιει-
κεστέρους; Οὐκ ὀρᾷς ὅτι πολλάκις ἐν ἐκφορᾷ παρα-
γενόμενοι οἱ πλουτοῦντες, καὶ τετυφωμένοι καὶ τὰς
ὄφρῳς ἀνασπῶντες, ὅταν ἴδωσι τὸ σῶμα κείμενον κω-
φὸν καὶ ἀκίνητον, καὶ παιδίᾳ ἐν ὄρφανίᾳ, καὶ γυναῖκα
ἐν χηρείᾳ, καὶ φίλους ἐν κατηφείᾳ, καὶ οἰκέτας με-
λανειμονοῦντας, καὶ ἅπαν τῆς οἰκίας σκυθρωπὸν τὸ

^a Sic mss. recte. Edit. Morel. εὐδαιμόνης perpetuam

^b Mss. et Savil. ἔχοι. Morel. ἔχει.

σχῆμα, πῶς συστέλλονται; πῶς ταπεινοῦνται; πῶς συντρίβονται; Καὶ γὰρ μυρίας ἀπολαύσαντες διδασκαλίας, καὶ μηδὲν κερδάναντες, ἀπὸ τῆς ὕψεως ἐκείνης ἀθρόον φιλοσοφοῦσι, τό τε εὐτελὲς καὶ ἐπίκτητον τῆς ἀνθρωπίνης καταμανθάνοντες φύσεως, καὶ τὸ σαθρὸν καὶ ἄστατον τῆς αὐτῶν δυναστείας, καὶ ἐν ταῖς ἀλλοτριαῖς συμφοραῖς τὰς ἑαυτῶν προσηρῶντες μεταβολάς.

β'. Εἰ γὰρ θανάτου ὄντας, τοσαῦται ἀρπαγαί, τοσαῦται πλεονεξίαι, καὶ καθάπερ οἱ ἰχθύες καταπίνουσι τοὺς καταδεεστέρους οἱ δυνατώτεροι· εἰ μὴ θάνατος ἦν, πότε ἂν ἔστησαν πλεονεξίας; Εἰ γὰρ εἰδότες, ὅτι οὐκ ἀπολαύσονται ὧν ἀρπάσωσιν, ἀλλὰ ἐκόντες καὶ ἄκοντες ἐκστήσονται ἐτέροις, οὕτω μαίνονται καὶ λυττώσιν· εἰ τοῦτο εἶχον ἐν ἀσφαλείᾳ, πότε ἂν αὐτοῖς ἐσθέσθη τὰ τῆς ἐπιθυμίας τῆς πονηρᾶς; Τί δέ; τοῦ μαρτυρίου οἱ στέφανοι οὐ διὰ θανάτου πλέκονται; [267] Τί δὲ ὁ Παῦλος; οὐ μυρία ἔστησε τρόπαια, λέγων· *Καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκω, γῆ τὴν ὑμετέραν καύχησιν*; Οὐ γὰρ ὁ θάνατος κακός, ἀλλ' ὁ πονηρὸς θάνατος κακός. Διὰ τοῦτο φησι· *Τίμιος ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ*. Ἀλλαχοῦ δὲ φησι· *Θάνατος ἁμαρτωλῶν πονηρὸς*· τοῦτο λέγων πονηρὸν, τὸ μετὰ τοῦ πονηροῦ συνειδότης ἀπελθεῖν, καὶ πολλαῖς πλημμελημάτων φροντίσι βεβαρημένον καὶ πιεζόμενον. Ὡς ὁ γε καθαρὸν ἔχων συνειδὸς, ἐπὶ τὰ βραβεῖα τρέχει, πρὸς τὸν στέφανον ἀναχωρεῖ. Καὶ ἵνα μάθῃς ὅτι οὐχ ἡ τῶν πραγμάτων φύσις, ἀλλ' ἡ τῶν ἀνθρώπων γνώμη, αὕτη τὸν θόρυβόν ἐστιν ἡ ποιοῦσα, ἄκουσον ὁ Παῦλος πῶς ἐπιζητεῖ τοῦτο, νῦν μὲν λέγων· *Καὶ γὰρ οἱ ὄντες ἐν τῷ σκῆνι τούτῳ στενύζομεν, τὴν νίθεσιαν ἀπεκδεχόμενοι, τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν*· νῦν δὲ τὸ αὐτὸ διγλῶν ἀλλαχοῦ· *Ἀλλ' εἰ καὶ σπένδομαι ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν, χαίρω καὶ συγχαίρω πάνσιν ὑμῖν*. Τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ὑμεῖς χαίρετε καὶ συγχαίρετέ μοι. Εἰ δὲ θάνατος οὐ φορτικόν, ἀλλὰ καὶ ποθεινὸν τοῖς ὀρθῶς βιοῦσι, πολλῶ μᾶλλον πενία καὶ τὰ ἄλλα ἅπαντα. *Ἐξεζητημένα εἰς πάντα τὰ θελήματα αὐτοῦ*. Ἄλλος, *Ἐξηκριβωμένα*. Ἐνταῦθά μοι περὶ τῶν κτισμάτων δοκεῖ διαλέγεσθαι, ἀνακηρύττων τοῦ Θεοῦ τὴν σοφίαν· ἀνωτέρω δὲ ἔργα ἔλεγεν (εἰ καὶ ἡμεῖς διὰ τοὺς μικροψύχους καὶ ἐτέρας διανοίας εἰς ταῦτα ἠψάμεθα), τὰ τεράστια, τὰ θαύματα, ἃ πολλάκις ἐπετέλεσε τῶν ἀνθρώπων οἰκονομῶν γένος. Τί δὲ ἐστίν, *Ἐξεζητημένα εἰς πάντα τὰ θελήματα αὐτοῦ*; Ἠκριβωμένα, φησὶ, καθάπερ καὶ ἕτερος ἐρμηνευτὴς εἶπε, παρεσκευασμένα, ἀπηρτισμένα, γεγεννημένα, πεπληρωμένα, ἀρχοῦντα τὰ θελήματα αὐτοῦ ποιεῖν, ἱκανά μαρτυρεῖν τὴν δύναμιν αὐτοῦ, οὐ χωλεύοντα, οὐδὲ ἐνδεῶς ἔχοντα εἰς τὸ ἀνῦσαι αὐτοῦ τὰ ἐπιτάγματα, ὅπερ καὶ ἀλλαχοῦ φησι· *Πῦρ, γάλαξ, χιών, κρύσταλλος, πνεύματα καταιγίδος τὰ ποιοῦντα τὸν λόγον αὐτοῦ*· τουτέστι, τὰ προστάγματα αὐτοῦ. Οὕτω καὶ ὁ Προφήτης ἔλεγεν· *Ἐποίησε σελήνην εἰς καιροῦς, ὁ ἥλιος ἔγνω τὴν δύσιν αὐτοῦ*· ἔθου σκότος, καὶ ἐγένετο νύξ. Οὐ μόνον δὲ πρὸς ἅπερ ἐστὶ κατεσκευασμένα ταῦτα ἀνῦει· ἀλλὰ καὶ τὰναντία ἐπιτάξει, καὶ ἐνταῦθα πολλὴ ἡ ὑπακοή. Τῇ γοῦν θαλάττῃ ἐπέταξε, καὶ οὐ μόνον οὐ κατεπόντισεν, ὅπερ αὐτῆς ἔργον ἦν, ἀλλὰ στορέσασα αὐτῆς τὰ κύματα, πέτρας ἀσφαλέστερον τὸν Ἰουδαίων δῆμον διεβίβασεν. Ἡ κάμινος οὐ μόνον οὐκ ἔκαιεν, ἀλλὰ καὶ

δρόσον παρῆχε διασυρίζουσαν. Τὰ θηρία οὐ μόνον οὐ κατήσθιεν, ἀλλὰ καὶ σωματοφυλάκων ἐπέιχε χώραν ἐπὶ τοῦ Δανιήλ. Τὸ κῆτος οὐ μόνον οὐ κατέπινεν, ἀλλὰ καὶ σώαν τὴν παρακαταθήκην διετήρει. Ἡ γῆ οὐ μόνον οὐκ ἐβάστασεν, ἀλλὰ καὶ θαλάττης χαλεπώτερον κατεπόντισεν, ὅτε ἠνοίχθη καὶ κατέπιε Δαθάν, καὶ ἐκάλυψεν ἐπὶ τὴν συναγωγὴν Ἀβειρών· καὶ πολλὴν ἐτέραν ἴδοι τις ἂν τερατουργίαν ἐν τοῖς οὔσι γενομένην· ἵνα μάθωσιν οἱ σφόδρα ἀνοηταίνοντες, καὶ φύσιν θεοποιούντες, ὅτι οὐ τυραννίδι φύσεως τὰ πράγματα ἄγεται, ἀλλὰ βουλῇ Θεοῦ πάντα εἶκει καὶ παραχωρεῖ. Αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ τῆς φύσεως δημιουργός, καὶ πρὸς τὸ αὐτῇ δοκοῦν πάντα τὰ ὄντα [268] μεταβρύθμίζουσα*, καὶ νῦν μὲν ἀκινήτους αὐτῶν διατηροῦσα τοὺς ὄρους, νῦν δὲ, ἐπειδὴν βουληθῆ, βραδίως αὐτοὺς ἀνασπῶσα, καὶ πρὸς τὸ ἐναντίον μεταβάλλουσα. *Ἐξεζητημένα εἰς πάντα τὰ θελήματα αὐτοῦ*. Εἰς τὰ προστάγματα αὐτοῦ, φησὶν, εἰς τὰ ἐπιτάγματα αὐτοῦ· οὐ μόνον δὲ εἰς τὰ ἐπιτάγματα αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ γινώσκεισθαι αὐτὸν παρὰ τῶν ἀνθρώπων, ὅπερ καὶ προηγούμενον αὐτοῦ θέλημα, καὶ διὸ μάλιστα ταῦτα ἐποίησεν. Ὁ τοίνυν ὁ Προφήτης λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· ὅτι οὕτως ἐστὶν ἀπηρτισμένα, ὡς τοῖς προσέχουσι καὶ νοῦν ἔχουσι ἀκριβεστάτην καὶ σαφῆ καὶ τρανοτάτην τὴν περὶ αὐτοῦ γνώσιν ἐντιθέναί τῇ διανοίᾳ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ γὰρ καὶ πρὸς τοῦτο μάλιστα τὸ θέλημα αὐτοῦ ἐξ ἀρχῆς αὐτὰ κατεσκεύασε, τῷ μεγέθει, τῷ κάλλει, τῇ θέσει, τῇ ἐνεργείᾳ, τῇ διακονίᾳ, τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀνακινῶν τὴν ψυχὴν τοῦ θεατοῦ, καὶ τὴν διάνοιαν διεγείρων εἰς τὸ ζητῆσαι τὸν δημιουργὸν καὶ ἀριστοτέχνην Θεόν, καὶ προσκυνῆσαι τὸν ποιήσαντα αὐτὰ, καὶ ἀντὶ βιβλίων καὶ γραμμάτων γενέσθαι ἅπαν τὸ σῶμα τῆς κτίσεως.

γ'. Οὐκ εἰς θεογνωσίαν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς πολιτείαν ἡμῖν μεγίστην εἰσάγει διδασκαλίαν τὰ κτίσματα. Ὁ τε γὰρ πλεονέκτης, ἐπειδὴν ἴδῃ τὴν ἡμέραν τῇ νυκτὶ παραχωροῦσαν, καὶ τὸν ἥλιον τῇ σελήνῃ, αἰδεσθήσεται τῶν στοιχείων τὴν εὐταξίαν, καὶ δυνατώτερος ἢ τῶν καταδεεστέρων οὐκ ἐπιθυμήσει πραγμάτων· ὁ τε μοιχὸς καὶ ἀκόλαστος, ἐπειδὴν ἴδῃ τὴν θάλατταν μαινομένην, εἶτα χαλινουμένην ὑπὸ τὸν αἰγιαλόν, πάλιν τῶν ἀτάκτων ὑδάτων αἰδούμενος τὴν εὐταξίαν, ταχέως καταστελεῖται δυνήσεται τὴν ἑαυτοῦ κορυφουμένην ἐπιθυμίαν, καὶ τῷ φόβῳ τοῦ Χριστοῦ χαλινῶσαι τὴν εἰς τὸ πρόσω φοράν, καὶ διαλύσαι τὴν ἀφρόν ἅπαντα τῆς ἀκολάστου ταύτης ὀρμῆς, καὶ εἰς σωφροσύνην ἐπαναγαγεῖν. Καὶ περὶ ἀναστάσεως δὲ εἰς τὴν χέρσον ἀπιδῶν εὐκόλως δυνήσεται φιλοσοφεῖν, καὶ τὸν περὶ αὐτῆς δέξασθαι λόγον. Ὅταν γὰρ ἴδῃ τὴν γῆν δεχομένην κόκκον σίτου στερεὴν, εἶτα πρότερον διαλύουσαν καὶ σήπουσαν, καὶ πολλῶ βελτίονα τίκτουςαν· ὅταν ἴδῃ τὴν ἄμπελον ἐν χειμῶνι γυμνὴν φύλλων, καὶ ἐλίκων, καὶ βοτρυῶν, καὶ αὐτὸ ξηρὸν ξύλον, ὡς τὰ ὄστα τὰ ξηρά, εἶτα ἕαρος ἐπιστάντος τὴν εὐμορφίαν ἅπασαν ἀπολαμβάνουσαν, ἐν τοῖς σώμασι τῶν φυτῶν καὶ τῶν σπερμάτων τῶν μετὰ τὸ διαφθαρῆναι ἀνισταμένων, δυνήσεται καὶ περὶ τῆς ἑαυτοῦ σαρκὸς φιλοσοφεῖν. Τὸ φιλόπονον δὲ πάλιν ἀπὸ τοῦ μύρμηκος εἴσεται, καὶ τὸ φιλόκαλον ἀπὸ τῆς μελίττης, καὶ τὸ κοινωνικόν, καθάπερ ἡ Παροιμία

* Hic observandus vocis μεταβρύθμίζειν usus, de quo controversia est: hic enim significat etiam mutare in contrarium.

demittunt, quam humiles fiunt, quam contrito animo? Etenim qui millies doctrinam sibi traditam audierant, nec ex ea quidquam lucrificerant, ex illo spectaculo repente philosophantur, quam sit vilis et caduca humana natura intelligentes, et quam instabilis et imbecilla sit eorum potentia, et in alienis calamitatibus prævidentes eam quæ ad se spectat vicissitudinem.

2. *Mors utilis; quæ mala, quæ bona sit.* — Si enim quamvis sit mors expectanda, est tamen tantum rapinæ, tantum avaritiæ, et non secus ac pisces, qui sunt potentiores, imbecilliores devorant: si non esset mors, quo non processisset avaritia? Si enim cum sciant fore ut iis, quæ rapuerint, non fruantur, sed velint nolint iis sint cessuri aliis, tanto sunt furore et rabie perciti: si ea tuto possiderent, quando exstingueretur eorum improba cupiditas? quid vero? martyrii coronæ nonne per mortem texuntur? Quid autem Paulus? annon innumera erexit tropæa, dicens: *Quotidie morior per vestram gloriationem* (1. Cor. 15. 31)? Non enim mors mala est, sed mala est mors pessima: et ideo dicit: *Pretiosa est coram Domino mors sanctorum ejus* (Psal. 115. 15). Alibi autem: *Mors peccatorum pessima* (Psal. 53. 22): hoc dicens malum, cum mala recedere conscientia, et multis peccatorum curis onustum et gravatum. At qui puram habet conscientiam, is currit ad præmia, ad coronam abit. Et ut scias non rerum naturam, sed mentem hominum ipsam sibi creare tumultum et perturbationem, audi quomodo Paulus hoc inquit, nunc quidem dicens: *Etenim qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus, adoptionem expectantes, redemptionem corporis nostri* (2. Cor. 5. 4. Rom. 8. 23); nunc autem hoc ipsum alibi significans: *Sed et si immoler propter sacrificium et ministerium fidei vestræ, gaudeo et congratulor vobis omnibus. Idem et vos gaudete, et mihi congratulamini* (Philipp. 2. 17. 18). Quod si mors non modo non est gravis, sed etiam optanda iis qui recte vivunt, multo magis paupertas et alia omnia. *Exquisita in omnes voluntates ejus.* Alius, *Accurata.* Hic mihi videtur dicere de creaturis, prædicans Dei sapientiam: superius autem dixit opera (etiamsi nos, propter eos qui sunt pusilli et abjecti animi, alium quoque sensum in his attigimus), prodigia, miracula quæ sæpe perfecit, hominum genus administrans. Quid est autem, *Exquisita in omnes voluntates ejus? Accurata,* inquit, sicut etiam alius dicit interpretes, præparata, perfecta, absoluta, sufficientia ad ejus faciendam voluntatem, quæ satis sunt ad ejus testandam potentiam, quæ nec claudicant, nec manca sunt ad jussa ejus peragenda, sicut etiam dicit alibi: *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum quæ faciunt verbum ejus* (Psal. 148. 8); hoc est, mandata ejus. Ita etiam dicebat propheta: *Fecit lunam in tempora: sol cognovit occasum suum: posuisti tenebras, et facta est nox* (Psal. 103. 19. 20). Non solum ea peragunt ad quæ constituta sunt; sed etiamsi jusserit contraria, hic quoque magna est obedientia. Jussit mari; et non solum non submersit, quod est ejus proprium officium, sed stratis suis fluctibus vel petra firmius ac stabilius, trajecit populum Judæo-

rum (Exod. 14. 22). Fornax non solum non urebat, sed rorem etiam præbebat sibilantem (Dan. 3. 21). Feræ non solum non devorabant, sed etiam Danieli erant loco satellitum (Id. 5. 22). Cetus non solum non devorabat, sed etiam salvum conservabat depositum (Jon. 2). Terra non solum non tulit, sed etiam mari vehementius submersit, quando aperta est, et devoravit Dathan, et obruit super congregationem Abiron (Num. 16. 32): et multa ejusmodi alia prodigia in rebus creatis videri possunt; ut sciant qui valde desipiunt, et naturam in Deos referunt, res non agi per naturæ tyrannidem, sed Dei voluntati omnia cedere et obtemperare. Ea enim est naturæ opifex, et prout ipsi videtur, omnia quæcumque sunt immutat, nunc quidem immobiles eorum fines conservans, nunc autem, cum voluerit, eos facile convellens, et mutans in contrarium. *Exquisita in omnes voluntates ejus.* Ad præcepta ejus, inquit, ad mandata ejus: non solum autem ad præcepta ejus, sed ut ipse etiam cognoscatur ab hominibus, quæ quidem est principalis ejus voluntas, et propter quam hæc maxime fecit. Quod itaque dicit propheta, est ejusmodi: adeo perfecta sunt, ut iis qui attendunt et sapiunt, perfectissimam, apertissimam, et evidentissimam Dei cognitionem hominum menti afferant. Ad hanc enim ejus voluntatem ea ab initio ab ipso maxime constituta sunt, ut magnitudine, pulchritudine, positura, operatione, ministerio, et aliis omnibus animum spectatoris commoveret, mentemque et intelligentiam excitaret ad opificem et præstantissimum artificem Deum inquirendum, et adorandum eum qui illa fecerit, et ut universum corpus totius creaturæ esset ei pro libris et literis.

3. *Contemplatio creaturarum utilis.* — Non solum autem ad Dei cognitionem, sed etiam ad vitæ nostræ institutionem, maximam afferunt doctrinam creaturæ. Nam et avarus postquam viderit diem nocti cedentem, et solem lunæ, reverebitur elementorum ordinem: et si sit potentior, res inferiorum minime concupiscet; et adulter et incontinens, postquam viderit mare furere, deinde refrenari et contineri a littoribus: insolentium aquarum reveritus moderationem, poterit celeriter comprimere intumescentem suam cupiditatem, et Christi metu tamquam freno injecto, ne ulterius progrediatur, impetum coercere, et impudici hujus desiderii spumam omnem abstergere, et ad temperantiam reducere. Jam vero ad terram quoque respiciens, poterit facile philosophari de resurrectione, et quod de ea dicitur suscipere. Quando enim viderit terram excipere solidum frumenti granum, deinde prius dissolvere, et putrefacere, et multo meliora parere: quando viderit vineam hieme foliis, et pampinis, et botris nudatam, lignumque ipsum aridum, sicut ossa arida, deinde adventante vere omnem suam recipere speciem: in corporibus plantarum et seminum, quæ resurgunt postquam interierint, poterit de sua quoque carne philosophari. Rursus autem diligentiam et laboris studium discet a formica, ab ape autem honesti amorem, societatemque, et inter se communionem, sicut dicit Pro-

verbum : *Vade ad formicam, o piger, et imitare vias ejus, et sis illa sapientior. Cum enim illi non sit ager quem colat, nec ullus eam cogat, nec sit in potestate domini, parat aestate alimentum, et in tempore messis magnum facit acervum. Vel vade ad apem, et discite quod sit operaria, cujus labores reges et privati ad sanitatem offerunt. Atqui licet sit imbecilla viribus, ut quæ sapientiam honorarit, provecta est (Prov. 6. 6-8). Ipsa enim apis rursus tecum aget, ne nequidquam pulchritudinem corporum admireris, quando non adest virtus animæ : nec deformitatem vilipendas, quando fuerit pulchre ornatus animus. Quod ipsum quoque significans dicebat Paræmiastes : *Parva in volucris apis, et principium dulcedinum fructus ejus (Eccli. 11. 3). Cogita mihi volucres, et omnem philosophiam ex eis suscipies. Quocirca Christus quoque dicebat : Respicite volucres cæli, quæ nec serunt, nec metunt, et Pater vester cælestis eas alit (Matth. 6. 26). Si enim quæ sunt rationis expertia non sunt de alimentis sollicita, quomodo te defendes, qui ne tantum quidem ostendis rerum præsentium contemptum, quantum aves? Quod si velis etiam ornatum despiciere, docebunt te flores agri, ne in te ornando nimium studii et operæ ponas. Quod ipsum quoque Christus significans dicebat : *Respicite lilia agri, neque nent, neque laborant. Amen dico vobis, nec Salomon quidem induebatur ut unum ex his (Matth. 6. 8. 29). Cum itaque vestium ornatum curare volueris, cogita quod quantumcumque contenderis, erit penes sænum victoria, nec poteris cum illo concertare : et hanc aratione alienam insaniam comprime. Multa quoque alia philosophiæ documenta et ex brutis, et ex floribus, et ex seminibus capi possunt.***

*Omnia opera Dei gratiarum actionem excitare debent. — 3. Confessio et magnificentia opus ejus. Hoc est, unumquodque opus ejus : neque enim hæc dicit de uno opere. Alius autem interpretes dixit : Laus et dignitas operatio ejus; hic vero, Confessio, hoc est, gratiarum actio et gloria. Unumquodque enim eorum quæ videntur sufficit, ut deducatur spectator ad hymnorum cantum, ad laudem, ad glorificationem. Non licet dicere, Quare hoc? ad quid hoc? sed tenebræ et dies, fames et abundantia, solitudo et terra inhabitabilis, terra pinguis læta segete, vita et mors, et quæcumque videntur, iis qui ea diligenter ediscunt, sufficiunt ad excitandum eos ad gratiarum actionem. Hoc per quemdam prophetam Deus significans dicebat, supplicia ponens pro beneficio : *Everti eos sicut evertit Deus Sodomam et Gomorrhæam, percussi eos inflammatione et morbo regio (Amos. 4. 11. 9). Et rursus per alium : Eduxi eos e terra Ægypti, et e domo servitutis eos redemi (Mich. 6. 4); assumens supplicia in beneficium. Ita hæc etiam : nam hæc quoque beneficio afficiunt, corrigunt, erudiunt, castigant, vitium resocant. Homines enim hæc quidem faciunt ut beneficio afficiant, illa vero quod odio habeant et aversentur : Deus autem omnia facit dilectione motus : quemadmodum beneficio afficiens posuit in paradiso, et beneficio afficiens eiecit e paradiso : beneficio afficiens immisit di-**

lucium, et beneficio afficiens in Sodoma illum ignem jaculatus est. Et quidquid dixeris ab eo gestorum, unumquodque facit ad beneficium. Beneficio quoque afficiens, gehennam minatus est : et sicut patres non solum indulgentes filiis, sed etiam verberantes, patres sunt : nec minus verberantes, quam indulgentes : ita etiam Deus. Quamobrem Paulus quoque dicebat : *Quis est enim filius, quem non castigat pater (Hebr. 12. 7)? Et Salomon : Quem enim diligit Dominus, castigat, flagellat autem omnem filium quem recipit. Justitia ejus manet in sæculum sæculi (Prov. 3. 12).*

4. Hoc mihi videtur hic dicere propter eos qui offenduntur ex rebus adversis, quæ præter spem quibusdam eveniunt, propemodum eis suadens et dicens : Ne conturberis si videas homines per calumniam delatos, molestiis affectos, et mala indigne patientes : manet enim incorruptum judicium, manet pura et integra sententia, quæ pro meritis unicuique tribuit. Quod si eam nunc postules, vide ne in teipsum primum sententiam proferas. Si enim in unoquoque peccato Deus inferret supplicium et in reos singulos calculum ferret, jam olim de medio sublatum esset humanum genus. Et quid dico hunc aut illum? Supremum enim omnium hominum in medium adducens, hoc conabor ostendere : Paulum nempe illum orbis terræ præconem, qui in tertium cælum raptus est, qui in paradysum fuit sublatus, qui fuit tremendorum sacramentorum particeps, vas electionis, Christi pronubus, qui ostendit angelicam vitæ institutionem, qui virtutis studium tantum adiit. Si enim noluisset esse lenis et patiens, eumque sustinere, sed quando peccabat, blasphemabat et persequabatur, protinus in eum justam tulisset sententiam, jam olim præripuisset eum pœnitentiæ. Quocirca ipse quoque cum hæc sciret, dicebat : *Gratiam habeo Christo qui me confortavit, quod me fidelem existimavit, ponens in ministerio, qui prius eram blasphemus, et persecutor, et contumeliosus : sed misericordiam consequutus sum, ut in me primo ostenderet omnem patientiam, ad informationem eorum, qui credituri sunt illi in vitam æternam (1. Tim. 1. 12. 13. 16). Quid autem, meretricem si puniisset, quandonam conversa fuisset (Luc. 7. 37. sqq.)? Quid vero publicanum Matthæum, si quo tempore publicani officio fungebatur, ante mutationem pœnas ab eo exigisset, annon pœnitentiæ illum præripuisset (Matth. 9. 9)? Ita etiam latronem (Luc. 23. 40), ita magos (Matth. 2. 1), ita etiam unumquemque peccatorem. Iram itaque sustinet, et pro meritis retributionem, vocans homines ad pœnitentiam. Quod si a correctione alieni manserint, justam omnino sustinebunt sententiam. Quocirca propheta eos qui injuria afficiuntur, consolans, et eos qui injuriam inferunt officii admonens, subjunxit illud : *Justitia ejus manet in sæculum. Quod autem vult per hoc dicere, est ejusmodi : Nec tu, qui injuria afficeris, desperes, si vitam finieris, fore ut jus tuum obtineas : postquam enim hinc excesseris, laborum remunerationem omnino accipies : nec tu rursus, qui omnia rapis, in omnium bona invadis, et omnia susque deque mices,**

φρσίν· Ἰθι πρὸς τὸν μύρμηκα, ὃ ὀκνηρὸν, καὶ ζήλωσον τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ, καὶ γενοῦ ἐκείνου σοφώτερος. Ἐκεῖνος γάρ γεωργίου μὴ ὑπάρχοντος, μηδὲ τὸν ἀναγκάζοντα ἔχων, μηδὲ ὑπὸ δεσπότην ὢν, ἐτοιμάζεται θέρους τὴν τροφήν, πολλὴν τε ἐν τῷ ἀμητῷ ποιεῖται τὴν παράθεσιν. Ἡ πορεύθητι πρὸς τὴν μέλισσαν, καὶ μάθε ὡς ἐργάτις ἐστίν· ἥς τοὺς πόρους βασιλεῖς καὶ ἰδιῶται πρὸς ὑγρῶν προσφέρονται*. [269] Καίτοι οὕσα τῇ βῶμῃ ἀσθενῆς, τὴν σοφίαν τιμήσασα προήχθη. Καὶ γὰρ αὐτὴ σοὶ πάλιν ἡ μέλιττα διαλέξεται, ὥστε μὴ θαυμάζειν ἀπλῶς τὰ κάλλη τῶν σωμάτων, ὅταν ψυχῆς ἀρετὴ μὴ ᾖ, μηδὲ ἐξευτελίζειν τὴν ἀμορφίαν, ὅταν ἡ ψυχὴ κεκαλλωπισμένη τύχη. Ὅπερ οὖν καὶ αὐτὸ δηλῶν ὁ παροιμισιαστὴς ἔλεγε· Μικρὰ ἐν πετεινοῖς ἡ μέλισσα, καὶ ἀρχὴ γλυκασμάτων ὁ καρπὸς αὐτῆς. Ἐνόησόν μοι τοὺς ὄρνιθας, καὶ δέξῃ ἐκεῖθεν φιλοσοφίαν. Διὰ τοι τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς ἔλεγεν· Ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσι, καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά. Εἰ γὰρ τὰ ἄλογα οὐ μεριμνῶσι περὶ τροφῆς, ποῖαν ἔξεῖς ἀπολογία μὴδὲ τοσαύτην ἐπιδεικνύμενος ὑπεροφίαν τῶν παρόντων, ὅσην οἱ ὄρνιθες; Εἰ δὲ καὶ καλλωπισμοῦ βούλει καταφρονῆσαι, παιδεύσει σε τὰ ἄνθη τοῦ ἀγροῦ, μὴ εἶναι σε φιλόκοσμον. Ὅπερ καὶ αὐτὸ δηλῶν ὁ Χριστὸς ἔλεγεν· Ἐμβλέψατε εἰς τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ, ὅτι οὐ κηρύσσουσιν, οὐδὲ κοπιῶσιν. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδὲ Σολομὼν περιεβύλετο ὡς ἐν τούτῳ. Ὅταν τοίνυν ἐθέλης σπουδάζειν περὶ κάλλη ἱματίων, ἐνόησον ὅτι ὅσα ἂν φιλονεικήσης, παρὰ τῷ χόρτῳ τὰ νικητήρια, καὶ οὐ δυνήσῃ πρὸς ἐκείνον ἀμιλληθῆναι· καὶ κατάλυσον τὴν ἄλογον ταύτην μανίαν. Καὶ ἕτερα πολλά, καὶ ἀπὸ τῶν ἀλόγων, καὶ ἀπὸ τῶν ἀνθῶν, καὶ ἀπὸ τῶν σπερμάτων ἐστι φιλοσοφεῖν.

Ἐξομολόγησις καὶ μεγαλοπρέπεια τὸ ἔργον αὐτοῦ. Τουτέστιν, ἕκαστον τῶν ἔργων αὐτοῦ· οὐ γὰρ δὴ περὶ ἐνὸς ἔργου ταῦτά φησιν. Ἄλλος δὲ ἑρμηνευτὴς εἶπεν· Ἐπαιτος καὶ ἀξίωμα ἡ ἐργασία αὐτοῦ· οὗτος δὲ, Ἐξομολόγησις, τουτέστιν, εὐχαριστία καὶ δόξα. Ἐκαστον γὰρ τῶν ὀρωμένων ἱκανὸν εἰς εὐχαριστίαν τὸν θεατὴν παραπέμψαι, εἰς ὕμνον, εἰς εὐφημίαν, εἰς δοξολογίαν. Οὐκ ἐστὶν εἰπεῖν· Διὰ τί τοῦτο; εἰς τί τοῦτο; ἀλλὰ καὶ τὸ σκότος καὶ ἡ ἡμέρα, καὶ ὁ λιμὸς καὶ ἡ εὐθηνία, καὶ ἡ ἔρημος καὶ ἡ αἰκίητος, καὶ ἡ λιπαρὰ καὶ ἡ βαθύγειος, καὶ ζωὴ καὶ θάνατος, καὶ πάντα τὰ ὀρώμενα τοῖς μετὰ ἀκριθείας αὐτὰ καταμανθάνουσιν ἱκανὰ καὶ δυνατὰ πρὸς εὐχαριστίαν διεγείρει. Τοῦτο γοῦν δηλῶν διὰ τίνος προφήτου ὁ Θεὸς ἔλεγεν, ἀντ' εὐεργεσίας τὰς τιμωρίας τιθεῖς· Κατέστρεψα αὐτούς, ὡς κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ Γόμορρα· ἐπάταξα αὐτούς ἐν πυρῶσει καὶ ἐν ἰκτέρω. Καὶ πάλιν δι' ἄλλου· Ἀνήγαγον αὐτούς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, καὶ ἐξ οἴκου δουλείας ἐλυτρώσαμεν αὐτούς· εἰς εὐεργεσίας τὰς τιμωρίας μεταλαμβάνων. Οὕτω καὶ ταῦτα· καὶ γὰρ καὶ ταῦτα εὐεργετοῦντα, διορθοῦντα, παιδεύοντα, παιδαγωγοῦντα, ἐκκόπτοντα τὴν κακίαν ἐστίν. Ἄνθρωποι μὲν γὰρ τὰ μὲν εὐεργετοῦντες ποιοῦσι, τὰ δὲ μισοῦντες καὶ ἀποστρεφόμενοι· ὁ δὲ Θεὸς φίλων ποιεῖ πάντα, οἷον εὐεργετῶν ἔθετο ἐν τῷ παραδείσῳ, καὶ εὐεργετῶν πάλιν ἐξέβαλε τοῦ παραδείσου· εὐεργετῶν τὸν κατακλυσμὸν εἰργάσατο, καὶ εὐεργετῶν

τὸ πῦρ ἐκεῖνο τὸ τῶν Σοδόμων κατήνεγκε. Καὶ ὅπερ ἂν εἶποι τις τῶν γενομένων, ἕκαστον εἰς εὐεργεσίαν ποιεῖ. Εὐεργετῶν καὶ τὴν γένναν ἠπεῖλησε· καὶ καθάπερ οἱ πατέρες οὐ θεραπεύοντες μόνον τὰ παιδιά, ἀλλὰ καὶ τύπτοντες πατέρες εἰσι, καὶ οὐκ [270] ἔλαττον τύπτογτες, ἢ θεραπεύοντες· οὕτω δὴ καὶ ὁ Θεός. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος ἔλεγε· Τίς γὰρ ἐστὶν υἱὸς, ὃν οὐ παιδεύει πατήρ; Καὶ ὁ Σολομὼν· Ὅν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν, ὃν παρὰδέχεται. Ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος^b.

δ'. Τοῦτο δοκεῖ μοι ἐνταῦθα εἰπεῖν διὰ τοὺς σκανδαλιζομένους πρὸς τὰ συμπίπτοντα δυσχερῆ τισι παρ' ἐλπίδας, μονονουχὶ παραινῶν αὐτοῖς καὶ λέγων· Μὴ θορυβοῦ συκοφαντούμενους ἀνθρώπους ὄρων, ἐπιτρεαζομένους, παρὰ τὴν ἀξίαν κακῶς πάσχοντας· μένει γὰρ δικαστήριον ἀδέκαστον, μένει ψῆφος καθαρὰ, τὸ κατ' ἀξίαν ἐκάστῳ παρέχουσα. Εἰ δὲ νῦν αὐτῆν ἐπιζητοῖς, ὄρα μὴ κατὰ σαυτοῦ πρώτου τὴν ψῆφον ἐξενέγκης. Εἰ γὰρ ἐμελλε καθ' ἕκαστον τῶν ἀμαρτημάτων ὁ Θεὸς ἐπάγειν τιμωρίαν, καὶ ἐφ' ἕκαστου τῶν πλημμελούντων τὴν δικαίαν ἐπιφέρειν ψῆφον, πάλαι ἂν προανηρπάσθη τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος. Καὶ τί λέγω τὸν δεῖνα καὶ τὸν δεῖνα; Τὸν γὰρ κορυφαῖον τῶν ἐν ἀνθρώποις ἀπάντων εἰς μέσον ἀγαγὼν, τοῦτο δεῖξαι πειράσομαι, Παῦλον ἐκείνον τὸν κήρυκα τῆς οἰκουμένης, τὸν εἰς τρίτον ἀρπαγέντα οὐρανὸν, τὸν εἰς παράδεισον ἀπενεχθέντα, τὸν τῶν φρικτῶν κοινωνήσαντα μυστηρίων, τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς, τὸν νυμφαγωγὸν τοῦ Χριστοῦ, τὸν ἀγγελικὴν ἐπιδειξάμενον πολιτείαν, τὸν τοσαύτην ἀρετὴν ἐπελθόντα. Εἰ γὰρ μὴ ἐβουλήθη μακροθυμῆσαι αὐτῷ, μηδὲ ἀνασχέσθαι αὐτοῦ, ἀλλ' ἠνίκα ἡμάρτανε καὶ ἐβλασφήμει καὶ ἐδίωκε, κατὰ πόδας ἐπαγαγεῖν αὐτῷ τὴν δικαίαν ψῆφον, πάλαι ἂν αὐτὸν τῆς μετανοίας προεξήρπασε. Διὸ καὶ αὐτὸς ταῦτα εἰδὼς, ἔλεγε· Χάριν ἔχω τῷ ἐνδυναμώσαντί με Χριστῷ, ὅτι πιστόν με ἠγήσατο, θέμενος εἰς διακονίαν, τὸν πρότερον ὄντα βλάσφημον καὶ διώκτην, καὶ ὑβριστήν· ἀλλ' ἠλεήθη, ἵνα ἐν ἐμοὶ πρώτῳ ἐνδείξηται τὴν πᾶσαν μακροθυμίαν, πρὸς ὑποτύπωσιν τῶν μελλόντων αὐτῷ πιστεῦειν εἰς ζωὴν αἰώνιον. Τί δὲ; τὴν πόρνην εἰ ἐκόλασε, πότε ἂν μετεβλήθη; Τί δὲ; τὸν τελώνην Ματθαῖον εἰ ἐν τῷ καιρῷ τῆς τελωνείας πρὸ τῆς μεταβολῆς δίκην ἀπῆτησε, οὐκ ἂν προεξήρπασεν αὐτὸν τῆς μετανοίας; Οὕτω καὶ τὸν ληστὴν, οὕτω καὶ τοὺς μάγους, οὕτω καὶ ἕκαστον τῶν ἀμαρτανόντων. Διὰ τοι τοῦτο ἀνέχει τὴν ὀργὴν, καὶ τὴν κατ' ἀξίαν ἀντίδοσιν, καλῶν τοὺς ἀνθρώπους εἰς μετάνοιαν. Εἰ δὲ μένοιεν ἀδιόρθωτοι, πάντως ὑποστήσονται τὴν δικαίαν ψῆφον. Διόπερ ὁ Προφήτης τοὺς τε ἀδικουμένους παραμυθαύμενος, τοὺς τε ἀδικοῦντας σωφρονίζων, ἐπήγαγε τὸ, Ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα. Ὁ δὲ βούλεται διὰ τούτου εἰπεῖν, τοιοῦτόν ἐστι· Μῆτε σὺ, ὁ ἀδικούμενος, ἐάν καταλύσῃς τὸν βίον ὡς οὐ τῶν δικαίων τευξόμενος, ἀπελπίσῃς· μετὰ γὰρ τὴν ἐντεῦθεν ἀποδημίαν πάντως ἀπολήψῃ τῶν πόνων τὰς ἀμοιβάς· μῆτε σὺ πάλιν, ὁ πάντα ἀρπάζων καὶ πλεονεκτῶν καὶ συγγέων, ἂν ἐν εἰρήνῃ καταλύσῃς τὸν βίον, [271] θαρρόσης· πάντων γὰρ

* Alii προσφέρουσι.

^b Τοῦ αἰῶνος decret in Morel. et in Savil.

δώσεις λόγον μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀποδημίαν, τῆς πονηρίας ἀποτίσεις * τὰς ἀμοιβάς. Θεὸς γὰρ ἐστὶν αἰετῶν, καὶ δικαιοσύνην μένουσαν ἔχων αἰετῶν, οὐδὲν ἀπὸ τοῦ θανάτου διακοπτομένην, οὐδὲ πρὸς τὴν ἀμοιβὴν τῶν πόνων τῶν ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς, οὐδὲ πρὸς τὴν ἀντίδοσιν τῶν κολάσεων τῶν διὰ τὴν πονηρίαν.

Μνείαν ἐποιήσατο τῶν θαυμασίων αὐτοῦ. Τί ἐστὶ, *Μνείαν ἐποιήσατο τῶν θαυμασίων αὐτοῦ;* Οὐ διέλιπε θαυματουργῶν, φησὶ, διηνεκῶς. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ, *Μνείαν ἐποιήσατο*· οὐκ ἐπαύσατο ἂ, οὐκ ἀπέστη διὰ πάσης γενεᾶς θαύματα ἐργαζόμενος, καὶ τοὺς παχυτέρους διεγείρων διὰ τῶν τεραστίων. Ὁ μὲν γὰρ ὑψηλὸς καὶ φιλόσοφος οὐδὲν δεήσεται τῶν σημείων· *Μακάριοι γὰρ οἱ μὴ εἰδότες, καὶ πιστεύσαντες.* Ἐπειδὴ δὲ αὐτὸς οὐ τούτων κήδεταί μόνων, ἀλλὰ καὶ τῶν παχυτέρων, καθ' ἑκάστην σχεδὸν γενεάν θαυματουργῶν οὐ παύεται. Ἰκανὴ μὲν γὰρ θαυματουργία πᾶσα τῶν ὀρωμένων ἢ κτίσις· ἀλλ' ὁμῶς διεγείρων τῶν πολλῶν τὴν ῥαθυμίαν ἐν μέσῳ τῷ θεάτρῳ τούτῳ πολλὰ ἐπεδείκνυτο τεράστια, καὶ ἰδία καὶ κοινῆ, οἷον τὸ ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ, τὸ ἐπὶ τῆς συγχύσεως τῶν γλωσσῶν, τὰ ἐπὶ τῶν Σοδόμων, τὰ ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ, τὰ ἐπὶ τοῦ Ἰσαάκ, τὰ ἐπὶ τοῦ Ἰακώβ, τὰ ἐν Αἰγύπτῳ, τὰ ἐν τῇ ἐξόδῳ τῶν Ἰουδαίων, τὰ ἐν τῇ ἐρήμῳ, τὰ ἐν τῇ γῆ τῆς Παλαιστίνης, τὰ ἐν Βαβυλῶνι, τὰ μετὰ τὴν ἐπάνοδον, τὰ ἐπὶ τῶν Μακκαβαίων, τὰ μετὰ τὴν Χριστοῦ παρουσίαν, τὰ ἐν αὐτῇ τῇ παρουσίᾳ, τὰ μέχρι σήμερον γινόμενα, ἢ κατάπτωσις τῶν Ἱεροσολύμων, ἢ οἰκοδομὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὁ λόγος ὁ πανταχοῦ τρέχων, ὁ διὰ κυμάτων ἀρθεὶς, ὁ διὰ πολέμων αὐξηθεὶς, οἱ τῶν μαρτύρων δῆμοι, τὰ ἄλλα ἅπαντα. Πολλὰ δὲ ἂν τις καὶ ἰδικὰ ἴδοι καὶ ἐν οἰκίᾳ γινόμενα θαύματα, καὶ ἐν πόλεσιν. Ἀλλὰ τέως τὰ καθολικά, καὶ ἅπασιν δῆλα καὶ γνώριμα, ἃ καθ' ἑκάστην γίνεται γενεάν, ἴδωμεν. Πόσα ἐπὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ πάντας ἀσεβεῖν νικήσαντος γέγονε, τῆς Ἐκκλησίας πολεμουμένης; πόσα ἐπὶ Μαξιμίνου; πόσα πρὸ τῶν ἐκείνων βασιλέων; Εἰ δὲ βούλεσθε καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γενεᾶς συμβάντα τῆς ἡμετέρας, οἷον οἱ σταυροὶ οἱ κατὰ τῶν ἱματίων χαραγέντες ἀθρόον, τοῦ Ἀπόλλωνος τὸ ἱερὸν τὸ σκηπτῶν κατενεχθὲν, τοῦ ἀγίου μάρτυρος Βαβύλα τοῦ ἐν Δάφνῃ ἢ μετὰθεσις, καὶ ἡ φανερά νίκη ἢ κατὰ τοῦ δαίμονος, τοῦ ταμίου τῶν βασιλικῶν χρημάτων ὁ παράδοξος θάνατος, αὐτῇ ἢ τοῦ βασιλέως ἀναίρεσις, αὐτοῦ τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ πάντας ἀσεβεῖν νικήσαντος, καὶ ἡ τοῦ θεοῦ τοῦ ἐκείνου ἀπύλεια, τῶν σκωλήκων αἱ πηγαί, ἕτερα μυρία, ὁ λιμὸς, ὁ ἀύχμὸς, ἢ τῶν ὑδάτων σπάνις, ἢ μετ' αὐτοῦ ταῖς πόλεσιν ἐμπεσοῦσα, καὶ ἕτερα μυρία πανταχοῦ.

ε'. Καὶ ἐν Παλαιστίνῃ τὰ τότε συμβάντα ἔγνωτε. Καὶ γὰρ ἠνίκα τὸν ναβὸν ἐκείνον τὸν τῆ ψήφῳ τοῦ Θεοῦ καθαιρεθέντα ἀνοικοδομεῖν ἐβούλοντο Ἰουδαῖοι, πῦρ [272] ἐκ τῶν θεμελίων ἐκπηδῆσαν ἅπαντας ἤλασε, καὶ μαρτυρεῖ τὸ ἔργον ἀτέλεστον μεῖναν. *Οἰκτίρμων καὶ*

ἐλεήμων ὁ Κύριος τροφήν ἔδωκε τοῖς φοβουμένοις αὐτόν. Ἀπαγγέλλας αὐτοῦ τὰς εὐεργεσίας, τὰς διὰ τῶν θαυμάτων, τὰς διὰ τῶν ἔργων, τὴν κηδεμονίαν τὴν ὑπὲρ ἡμῶν γεγεννημένην, καὶ τούτῳ πάλιν αὖξει τὸν λόγον, δεικνύς ὅτι τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα ποιήσας ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς τῶν ἀνθρώπων, καὶ παντὶ τρόπῳ παιδεύσας αὐτούς, καὶ παιδεύων εἰς τὴν θεογνωσίαν καὶ τὴν ἄκραν φιλοσοφίαν, καὶ διακρατῶν αὐτῶν τὴν ζωὴν, οὐ κατὰ ὀφειλὴν τοῦτο ἐργάζεται (ὅπερ μέγιστη χάρις ἐστὶν), ἀλλὰ δι' ἔλεον καὶ φιλανθρωπίαν, οὐχ ὡς αὐτὸς δεόμενος αὐτῶν, ἀλλὰ δι' ἀγαθότητα μόνην. *Τροφήν ἔδωκε τοῖς φοβουμένοις αὐτόν.* Τίνος ἕνεκεν τοὺς φοβουμένους ἐνταῦθα τέθεικεν; Οὐ γὰρ δὴ μόνους αὐτούς τρέφει. Καὶ γὰρ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ φησὶν, *Ὅτι ἀνατέλλει τὸν ἥλιον ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.* Πῶς οὖν εἶπε, *Τοῖς φοβουμένοις αὐτόν;* Τροφήν ἐνταῦθα δοκεῖ μοι λέγειν οὐ τὴν σωματικὴν, ἀλλὰ τὴν τῆς ψυχῆς. Διὰ τοῦτο καὶ περὶ τῶν φοβουμένων διαλέγεται μόνον· αὐτὴ γὰρ τούτοις ἐστὶν ἀφωρισμένη. Ὡσπερ γὰρ τρέφεται σῶμα, οὕτω τρέφεται καὶ ψυχὴ. Καὶ ὅτι τρέφεται ἄκουε· *Οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ.* Ταύτην οὖν λέγει τὴν τροφήν, ἣν ἐξαιρέτως ἔδωκε τοῖς φοβουμένοις αὐτόν, τὴν διὰ τοῦ λόγου διδασκαλίαν, τὴν παιδευσιν, τὴν φιλοσοφίαν ἅπασαν. *Μνησθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα διαθήκης αὐτοῦ.* Πάλιν καταστέλλων τῶν Ἰουδαίων τὴν ἀπόνοιαν, καὶ τὸν τυφόν αὐτῶν ὑποτεμνόμενος, μᾶλλον δὲ δεικνύς, ὅτι τῶν ἀγαθῶν, ὧν ἀπήλαυσαν, οὐ διὰ τὴν ἀξίαν ἀπήλαυσαν τὴν οἰκίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν φιλίαν αὐτοῦ τὴν πρὸς τοὺς πατέρας, καὶ τὰς συνθήκας τὰς πρὸς ἐκείνους γεγεννημένας, φησὶ· *Μνησθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα διαθήκης αὐτοῦ*· ὅπερ καὶ Μωϋσῆς παρήγγειλεν αὐτοῖς εἰσιούσιν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας λέγειν καὶ ἐννοεῖν. *Ἐὰν γὰρ οἰκοδομήσης, φησὶ, πόλεις λαμπράς, καὶ περιβάλη πλουτοῦν χρημάτων, μὴ εἴπῃς, ὅτι διὰ τὴν δικαιοσύνην μου ταῦτα γέγονεν, ἀλλὰ διὰ τὰς συνθήκας τὰς πρὸς τοὺς πατέρας σου.* Οὐδὲν γὰρ ἀπονοίας χειρόν· διὰ τοῦτο παντὶ τρόπῳ καὶ διαπαντὸς ὁ Θεὸς ἐκκόπτει αὐτὴν συνεχῶς. *Ἰσχὺν ἔργων αὐτοῦ ἀνήγγειλε τῷ λαῷ αὐτοῦ, τοῦ δοῦναι αὐτοῖς κληρονομίαν ἐθνῶν.* Ἀπὸ τῶν καθολικῶν ἐπὶ τὰ μερικὰ μετὰγει τὸν λόγον· ἀπὸ τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην γενομένων, ἐπὶ τὰ Ἰουδαίους συμβάντα. Μάλιστα δὲ, εἴ τις ἀκριβῶς ἐξετάσειε, καὶ ταῦτα καθολικῶν ἐπέχει τάξιν. Τὰ γὰρ εἰς αὐτοὺς γινόμενα, τοῖς ἄλλοις διδασκαλίαι ἐγίνοντο, καὶ οἱ πόλεμοι, καὶ τὰ τρόπαια, καὶ αἱ νίκαι ἀντὶ κηρύγματος ἤρχουν τοῖς προσέχουσιν. Οὐ γὰρ ἀκολουθία ἀνθρωπίνῃ, ἀλλὰ ὑπὲρ λόγον ταῦτα συνέβαινε. Ποῖα γὰρ ἀκολουθία ἐκείνη, σαλπίζόντων αὐτῶν τὰ τεῖχη καταβάλλεσθαι, καὶ γυναῖκα στρατηγοῦσαν νικᾶν καὶ περιγίνεσθαι, καὶ παιδίον μικρὸν βαρβαρικοὺς πολέμους καταλύειν ἀπὸ λίθου βολῆς μιᾶς; Καὶ ἕτερα δὲ ἄλλα [275] παράδοξα τοιαῦτα συνέβαινον. Οὕτω τῶν πολεμίων ἐκράτησαν, οὕτω τῆς Παλαιστίνης ἐξέβαλον. Ὅταν οὖν λέγῃ, *Ἰσχὺν ἔργων αὐτοῦ ἀνήγγειλε τῷ λαῷ αὐτοῦ*, οὐδὲν ἄλλο λέγει, ἢ ὅτι ἐπέδειξεν αὐτοῦ τὴν δι-

* Sic Savil. et Reg. Morel. vero τῆς πονηρίας ἀπάσης, sententiam relinquens imperfectam

ἂ Οὐκ ἐπαύσατο de erat in Morel. Sed habetur in Savil. et aliis.

confidas, si in pace vitam finieris : postquam enim hinc excesseris, omnium reddes rationem, nequitiae debita solves. Deus enim semper manens, manentem semper habet justitiam, cui mors nihil rescindit de remuneratione laborum pro virtute susceptorum, nec de irrogatione suppliciorum quæ debentur sceleri.

Miracula semper Deus facit. — 4. *Memoriam fecit mirabilium suorum.* Quid est, *Memoriam fecit mirabilium suorum*? Numquam, inquit, miracula facere intermisit. Hoc enim est, *Memoriam fecit*, non cessavit, non destitit per omnem generationem facere miracula, et per res admirabiles excitare crassiores. Qui est enim excelso animo et philosophiæ dedito, non opus habebit signis : *Beati enim qui non viderunt, et crediderunt (Joan. 20. 29).* Quoniam autem ipse non eorum tantummodo curam gerit, sed etiam crassiorum, in omni fere generatione non cessat miracula edere. Satis quidem magnum est miraculum universa eorum quæ videntur creatio : sed tamen multorum socordiam excitans, in medio hoc theatro et privatim et publice multa ostendit mirabilia, sicut diluvium, linguarum confusionem, Sodomorum conflagrationem, quæ Abrahamæ, quæ Isaac, quæ Jacob evenerunt, quæ in Ægypto facta sunt, quæ in exitu Judæorum, quæ in solitudine, quæ in Palæstina, quæ Babylone, quæ post reditum, quæ tempore Macchabæorum, quæ post Christi adventum, quæ in ipso adventu, quæ in diem hodiernum usque fiunt, ruina Jerosolymorum, ædificatio Ecclesiæ, verbum quod quoquoversum pervadit, quod per fluctus erigitur, per bella amplificatur, martyrum turbæ, aliaque omnia. Multa autem videri possunt et privatim, et in domo, et in civitatibus facta miracula. Sed quæ sunt generalia, et omnibus manifesta ac cognita, et quæ fiunt in unaquaque generatione, videamus. Quot Juliano imperante, qui omnes impietate superavit, dum oppugnaretur Ecclesia, facta sunt? quot Maximino? quot ante istos Imperatores? Sed si vultis, ea etiam quæ in nostra generatione evenerunt, nempe cruces repente in vestimentis impressæ (a), Apollinis templum fulmine dejectum, sancti martyris Babylæ qui in Daphne erat translatio (b), et aperta adversus demonem victoria, quæstoris imperatoris pecunie inopinata mors et admirabilis, ipsius Imperatoris cædes, ipsius inquam Juliani, qui omnes impietate vicerat, et avunculi illius interitus, vermium fontes, aliaque innumerabilia, fames, siccitas et sterilitas, aquarum penuria, quæ una cum eo civitates invasit, et alia ubique innumera.

5. Ea quoque quæ in Palæstina tunc evenerunt, cognovistis. Quando enim illud templum, divina sententia dirutum, rursus ædificare volebant Judæi, ignis

(a) Hæ cruces in vestimentis impressæ observandæ, quales etiam visas esse narratur multis postea elapsis sæculis, quando in Terram sanctam expeditiones suscipiebantur. Quæ vero de templo Apollinis fulmine tacto, de translatione sancti Babylæ, etc., pluribus narrantur in Vita Chrysostomi. Deque his jam plurima dixit Chrysostomus in Ecomio S. Babylæ, Tom. II.

(b) Hæc sub Juliano facta est reliquiarum translatio.

qui e fundamentis exsiliit omnes abegit, et id testatur opus quod mansit imperfectum. *Misericors et miserator Dominus 5. escam dedit timentibus se.* Postquam annuntiavit Dei beneficia, quæ per miracula et per opera accepta sunt, ac curam quam nostri gerit, in eo rursus amplificat orationem, ostendens eum qui tot et tanta fecit pro salute hominum, et eos omni ratione erudit, et erudit in Dei cognitione et summa philosophia, eorumque vitam fovet et sustinet, non hoc facere ex debito (quod est maxima gratia), sed propter suam clementiam et misericordiam, non ut qui ipsis egeat, sed propter solam suam bonitatem. *Escam dedit timentibus se.* Qua de causa eos qui ipsum timent hic posuit? neque enim eos solos nutrit. In Evangelio enim dicit: *Qui solem oriri facit super malos et bonos, et pluit super justos et injustos (Matth. 5. 45).* Quomodo ergo dixit, *Timentibus se*? Hic mihi videtur dicere alimentum non corporis, sed animi. Et ideo loquitur solum de timentibus : id enim est eis assignatum. Nam quemadmodum nutritur corpus, ita nutritur anima. Quod autem nutriatur, audi : *Non in solo pane vivet homo, sed in omni verbo quod egreditur per os Dei (Id. 4. 4).* Hoc ergo dicit nutrimentum, quod etiam dedit præcipue eis qui ipsum timent, doctrinam per sermonem, eruditionem, omnem philosophiam. *Memor erit in sæculum testamenti sui.* Rursus Judæorum arrogantiam comprimens, et eorum fastum amputans, vel potius ostendens eos quæ bona consequuti sunt, ea non consequutos esse propter sua merita, sed propter ipsius amicitiam in eorum parentes, et propter pacta quæ cum illis fecerat, dicit : *Memor erit in sæculum testamenti sui* : quod præcepit etiam Moses eis intrantibus in terram promissionis dicere et cogitare. (a) *Si enim ædificaveris, inquit, urbes præclaras, et pecunie divitias adipiscaris, ne dixeris, Propter meam justitiam hæc facta sunt, sed, Propter pacta inita cum patribus tuis (Deut. 9. 4. 5).* Nihil est enim deterius arrogantia, et ideo omnimodo et ratione Deus eam assidue re-ecat. 6. *Virtutem operum suorum annuntiavit populo suo, 7. ut det illis hereditatem gentium.* A generalibus transit ad singularia : ab iis quæ facta sunt in orbe terrarum, ad ea quæ evenerunt Judæis. Quamquam, si quis ea diligenter consideraverit, ea quoque obtinent locum generalium. Quæ enim in illos facta sunt, documenta aliis præbuerunt, et bella, et tropæa, et victoriæ fuerunt iis qui attendunt instar prædicationis. Non enim humano more et ordine, sed supra rationem ea eveniebant. Quanam enim rerum consequentia factum est, ut eis tuba canentibus mœnia corruerent, et mulier ducens exercitum vinceret et superior evaderet, et parvus puellus jactu unius lapidis bella barbarica conficeret (*Jos. 6. 20. Jud. 4. 1. 1 Reg. 17. 49*)? Multa quoque alia incredibilia et opinione majora eis eveniebant. Ita hostes vicerunt, ita ex Palæstina expulerunt. Quando ergo dicit, *Virtutem operum suorum*

(a) quæ sequuntur omnino diverse jacent in Dente omnino, ut videas. Nimirum Chrysostomus sensum in ag's quæ in verba spectat.

annuntiavit populo suo, nihil aliud dicit, quam eum suam ostendisse potentiam, dum non tantum gentes ejiceret, sed eo modo ejiceret, quo maxime poterant cognoscere, etsi priora sufficiebant, quando erat plaga iniussa in eos divinitus : et eo ducente exercitum, de hostium rebus decernebatur. Non enim per verba tantum, sed etiam per facta eos docebat, per calceos, per vestes, per alimentum, per lucem diurnam et nocturnam, per nubem, per bella, per pacem, per tropæa, per agriculturam, per pluvias : omnia denique vocem emittebant Dominum prædicantia, et excæcatam mentem stimulantia, nec ullum unquam tempus intermissum est, in quo non frequentia sua signa ostenderit. *Opera manuum ejus, veritas et iudicium.* Postquam de ejus potentia disseruit, disserit etiam de justo iudicio, quod non solum potentiam ostendit in iis quæ fecit, sed etiam multam justitiam. Neque enim gentes sine causa expulit, quando voluit Judæos introducere, sed etiam jure expulit. Et ideo alibi quoque dicebat Moses : *Nondum enim completa sunt peccata Amorrhæorum (Gen. 15. 16).* Hæc autem non solum dici possunt de Judæis, et de iis quæ illis evenerunt, sed rursus generalis est oratio. Quæcumque enim ab eo facta sunt, veritas sunt et iudicium ; iudicium, hoc est justitia. Solet autem sæpe Scriptura veritatem vocare clementiam. Quod ergo dicit, est ejusmodi : cum justitia et clementia omnia miscuit et temperavit. Si enim sola juris ratione usus esset, omnia periissent.

6. Et ideo hic ipse quoque propheta alibi dicit : *Ne intres in iudicium cum servo tuo : quoniam non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens (Psal. 142. 2).* Et rursus : *Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit (Psal. 129. 3) ?* Quæcumque ergo ab eo sunt, his utrisque plena sunt. Nam sive summo tantum jure officium exigeret, omnia interirent ; sive sola uteretur clementia, complures redderentur negligentiores. Quocirca salutem hominum variis, ad eorum correctionem his utrisque usus est. 8. *Fidelia omnia mandata ejus.* Id quod in multis locis, hic quoque facit, a sapientia quæ est in multiplici ac vario creaturarum opificio, et ab ejus providentia ad ejus leges transiens, et illam partem providentiæ rursus tractans. Non solum enim quod talem et tantam creaturam condiderit, sed etiam quod legem tulerit, hominum genus correxit. Et ideo in decimo octavo Psalmo cum utrasque has partes divisisset, incipiens quidem dixit : *Cæli enarrant gloriam Dei (Psal. 18. 1) :* cum autem ad medium venisset, et de creatione orationem absolvisset, subjunxit : *Lex Domini immaculata, convertens animas : præceptum Domini lucidum, illuminans oculos (Ibid. v. 8. 9).*

Varia præceptorum genera ; novæ legis præcepta non abrogant vetera ; leges humanæ momentaneæ et obscuræ ; leges divinæ claræ et permanentes.—Ita hic etiam postquam dixit de miraculis, et ejus admirabilibus operibus, nunc aggreditur dicere de præceptis, sic dicens : *Fidelia omnia mandata ejus, confirmata in sæculum sæculi, facta in veritate et æquitate.* Non frustra dixit.

Omnia, sed tractans multiplex genus præceptorum, posuit hanc dictionem. Sunt enim præcepta creationis, quæ observat omnis creatura, sol et luna, dies et nox, et sidera, terræque et naturæ cursus. Sunt etiam præcepta quæ data sunt naturæ ab initio, quando linxit hominem, de quibus dicit Paulus : *Quando enim gentes, quæ legem non habent, quæ legis sunt natura faciunt, ii legem non habentes, sibi ipsi sunt lex (Rom. 2. 14).* Et rursus : *Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem (Rom. 7. 22).* Sunt etiam præcepta quæ scripta sunt. Hæc omnia manserunt. Quod si sint etiam aliqua abrogata, non in pejus, sed in melius mutata sunt. Illud enim, *Non occides (Exod. 20. 15),* non est abrogatum, sed est amplificatum : et illud, *Non adulterabis (Ib. v. 14),* non est sublatum, sed majus effectum est. Et ideo dicebat, *Non veni solvere legem aut prophetas, sed adimplere (Matth. 5. 17).* Qui enim non irascitur, multo magis a cæde abstinerebit : et qui impudicis oculis non aspiciet, longius ab adulterio sedet. Lex ergo hoc habet in primis eximium, nempe immortalitatem et perpetuitatem, lex nempe creationis, lex naturæ, lex philosophiæ, et lex Novi Testamenti. Ideo dicit : *Cælum et terra transibunt, verba autem mea non transibunt (Matth. 24. 35) :* ostendens eorum immobilitatem. Quæcumque enim vult Deus manere, ea manent perpetuo, et nihil est quod ea moveat. *Facta in veritate et æquitate.* Quid est, *In veritate et æquitate ?* Nihil est, inquit, in eis obliquum, nihil contortum, nihil obscurum, nihil ad gratiam ullam, aut odium, sed omnia ad bonum et utilitatem ; non sicut leges hominum, quæ magna ex parte sunt momentaneæ, et obscuræ, et quæ multum habent ex homine. Ex humanis enim perturbationibus multæ sæpe leges latæ sunt. Inimicum enim ulciscens, vel amico gratificari volens, scripta ita concepta composuit. At non sunt leges divinæ ejusmodi, sed manent sole clariores, quærentes utilitatem eorum quibus feruntur, deducentes eos ad virtutem, et ad rerum veritatem ; non ad hæc mendacia, divitias, inquam, et potentiam ; hæc enim falsa sunt ; quæ Dei autem sunt, sunt veritas : neque quomodo fiunt ditiores, neque quomodo præsentia assequantur, sed quomodo futuris frui possint, docentes. De veris et rectis rebus, et quæ nihil habent perversum, omnia dixerunt illæ leges. *Fidelia omnia mandata ejus.* Quid est, *Fidelia ?* Firma, manentia. Etsi enim transibantur, sequuntur supplicia, et ea minime labefactantur, et si homines ea transgrediantur, Deus tamen ea vindicat. Ne ergo ea dixeris dicta esse minaciter aut hyperbolice. Nemo legem ferens, dicit tantum ut minetur, sed etiam ut castiget. Si autem non valde credas de futuris, faciant tibi fidem præterita. Quod fuit itaque tempore Noe diluvium, et Sodomorum conflagratio, et Pharaonis exitium, et Judæorum interitus, captivitates, et bella, in minisne constiterunt, an deducta sunt ad rerum experimentum ? Quod si ea vere facta sunt, quæ erant in figura : multo magis quæ sunt in veritate, quo major fuit admissorum improbitas post tantam medicinam et correctionem. 9. *Red-*

ναμιν, οὐχ ἀπλῶς ἐκβάλλων τὰ ἔθνη, ἀλλὰ τρόπῳ τοιοῦτῳ, δι' οὗ μάλιστα ἠδύνατο εἰδέναι σαφῶς, ὡς εἰ καὶ τὰ πρότερα ἤρκει, ὅτε ἠ θεήλατος ἦν ἡ πληγὴ κατ' ἐκείνων γινομένη, καὶ αὐτοῦ στρατηγούντος τὰ τῶν πολεμίων ἐκρίνετο πράγματα. Οὐ γὰρ δὴ διὰ ῥημάτων, ἀλλὰ καὶ διὰ πραγμάτων αὐτοὺς ἐπαίδευε, δι' ὑποδημάτων, διὰ ἱματίων, διὰ τροφῆς, διὰ φωτὸς νυκτερινοῦ καὶ ἡμερινοῦ, διὰ νεφέλης, διὰ πολέμων, διὰ εἰρήνης, διὰ τροπαίων, διὰ γεωργίας, διὰ ὑετῶν, καὶ πάντα φωνῆν ἠφίει τὸν Δεσπότην ἀνακηρύττοντα, καὶ τὴν πεπωρωμένην αὐτῶν διάνοιαν κατανύττοντα, καὶ οὐδεις χρόνος ἐνέλιπεν, ἐν ᾧ μὴ συνεχῆ σημεῖα αὐτοῦ ἐπεδείκνυτο. Ἔργα χειρῶν αὐτοῦ, ἀλήθεια καὶ κρίσις. Ἐπειδὴ περὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ διελέχθη, διαλέγεται καὶ περὶ τῆς δικαιοκρισίας, ὅτι οὐ μόνον δύναμιν ἐν οἷς ἐπολεῖ τότε ἐπεδείκνυτο, ἀλλὰ καὶ πολλὴν τὴν δικαιοσύνην. Οὐδὲ γὰρ ἀπλῶς ἐξέβαλε τὰ ἔθνη, ἐπειδὴ Ἰουδαίους εἰσαγαγεῖν ἐβούλετο, ἀλλὰ μετὰ τοῦ δικαίου. Διὰ τοῦτο καὶ ἀλλαχοῦ ἔλεγεν ὁ Μωϋσῆς· *Οὐπω γὰρ ἀναπεπλήρωται αἱ ἀμαρτίαι τῶν Ἀμορραίων*. Ταῦτα δὲ οὐκ ἐπὶ Ἰουδαίων ἔστιν εἰπεῖν μόνον, καὶ τῶν ἐκείνοις συμβαινόντων, ἀλλὰ πάλιν καθολικῶς ὁ λόγος ἐστὶ. Πάντα γὰρ τὰ ὑπ' αὐτοῦ γινόμενα ἀλήθεια καὶ κρίσις· κρίσις, τουτέστι δικαιοσύνη. Οἶδεν δὲ ἀλήθειαν πολλάκις ἡ Γραφή καὶ τὴν φιλανθρωπίαν λέγειν. Ὁ τοίνυν λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν, ὅτι μετὰ τῆς δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας τὰ πάντα ἀνέμιξεν. Εἰ γὰρ δὴ μόνον τῷ τοῦ δικαίου ἐκέχρητο λόγῳ, πάντα ἂν ἀπολώλει.

ζ'. Διὸ καὶ οὗτος ὁ προφήτης ἀλλαχοῦ λέγει· *Μὴ εἰσέλθῃς εἰς κρίσιν μετὰ τοῦ δούλου σου· ὅτι οὐ δικαιοθήσεται ἐνώπιόν σου πᾶς ζῶν*. Καὶ πάλιν· *Ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσῃ, Κύριε, Κύριε, τίς ὑποστήσεται;* Πάντα τοίνυν τὰ ὑπ' αὐτοῦ γινόμενα ἐκατέρων γέμει τούτων. Ἄν τε γὰρ τὸ δίκαιον ἀπαιτῆ μόνον, πάντα ἂν διεφθάρη· εἰ δὲ φιλανθρωπία μόνῃ κέχρηται, οἱ πλείους ἂν ἐγίνοντο βραθυμότεροι. Διὰ τοῦτο ποικίλλων τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων, ἐκατέροις τούτοις εἰς τὴν διόρθωσιν αὐτῶν κέχρηται. *Πισταὶ πᾶσαι αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ*. Ὅπερ πολλαχοῦ ποιεῖ, τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ἐργάζεται, ἀπὸ τῆς σοφίας τῆς ἐν τῇ ποικίλῃ δημιουργίᾳ καὶ τῆς κηδεμονίας ἐπὶ τὴν νομοθεσίαν μεταβαίνων, καὶ τοῦτο πάλιν κινῶν τῆς προνοίας τὸ μέρος. Οὐ γὰρ δὴ μόνον τῷ κτίσαι κτίσιν τοσαύτην καὶ τηλικαύτην, ἀλλὰ τῷ τὸν νόμον θεῖναι τὸ τῶν ἀνθρώπων διώρθωσε γένος. Διὸ καὶ ἐν τῷ ὀκτωκαιδεκάτῳ ψαλμῷ ἀμφοτέρωτα ταῦτα τὰ μέρη διελὼν, ἀρχόμενος μὲν ἔλεγεν· *Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ*· πρὸς δὲ τὸ μέσον ἐλθὼν, καὶ τὸν περὶ τῆς κτίσεως ἀπαρτίσας λόγον ἐπήγαγεν· *Ὁ νόμος Κυρίου ἀμωμος, ἐπιστρέφων ψυχὰς· ἡ ἐντολὴ Κυρίου τηλαυγής, φωτίζουσα ὀφθαλμούς*.

Οὕτω δὴ καὶ ἐνταῦθα, εἰπὼν περὶ τῶν τεραστίων καὶ τῶν θαυμάτων αὐτοῦ, καὶ τῶν ἔργων, εἰς τὴν περὶ τῶν ἐντολῶν ὑπόθεσιν μεταχειρίζει τὸν λόγον [274] οὕτω λέγων· *Πισταὶ πᾶσαι αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ, ἐστηριγμέναι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, πεποιημέναι ἐν ἀληθείᾳ καὶ εὐθύτητι*. Οὐχ ἀπλῶς εἶπε, *Πᾶσαι*, ἀλλὰ πολὺ γένος ἐντολῶν ἀνακινῶν, ταύτην τέθεικε τὴν λέξιν. Καὶ γὰρ ἐντολαὶ εἰσὶν αἱ τῆς κτί-

σεως, ἃς διατηρεῖ πᾶσα ἡ κτίσις, ἥλιος καὶ σελήνη, ἡμέρα καὶ νύξ, καὶ ἀστέρες, καὶ γῆς^b καὶ φύσεως δρόμος. Ἐντολαὶ εἰσὶν αἱ τῇ φύσει δοθεῖσαι ἐξ ἀρχῆς, ὅτε τὸν ἀνθρωπὸν ἐπλαττε, περὶ ὧν φησὶν ὁ Παῦλος· *Ὅταν γὰρ ἔθνη, τὰ μὴ νόμον ἔχοντα, φύσει τὸ τοῦ νόμου ποιῆ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες, ἐαυτοῖς εἰσὶ νόμος*. Καὶ πάλιν· *Συνήδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἀνθρωπὸν*. Ἐντολαὶ εἰσὶ καὶ αἱ γραπταί. Καὶ αὗται πᾶσαι μεμενήκασιν. Εἰ δὲ τινες κατελύθησαν, οὐκ ἐπὶ τὸ χεῖρον, ἀλλ' ἐπὶ τὸ βέλτιον μεταρρυθμισθεῖσαι. Τὸ γὰρ, *Οὐ φορεύσεις, οὐ κατελύθη, ἀλλ' ἐπετάθη*· καὶ τὸ, *Οὐ μοιχεύσεις, οὐκ ἠφανίσθη, ἀλλὰ μείζον γέγονε*. Διὸ καὶ ἔλεγεν, *Οὐκ ἤλθον καταλύσαι τὸν νόμον, ἢ τοὺς προφήτας, ἀλλὰ πληρῶσαι*. Ὁ γὰρ μὴ ὀργιζόμενος, πολλῷ μᾶλλον τοῦ φόνου ἀφέξεται· καὶ ὁ μὴ βλέπων ἀκολάστοις ὀφθαλμοῖς, μακρότερον τῆς μοιχείας ἐσκήνωται. Ὁ τοίνυν νόμος τοῦτο μάλιστα ἔχει τὸ ἐξαιρετόν, τὸ ἀθάνατον, τὸ διηνεκές, καὶ ὁ τῆς κτίσεως, καὶ ὁ φυσικὸς, καὶ ὁ τῆς φιλοσοφίας, καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Διὸ φησὶν· *Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρελεύσονται*· τὸ ἀκίνητον αὐτῶν δηλῶν. Πάντα γὰρ ὅσα ἂν βούληται μένειν ὁ Θεὸς, μένει διηνεκῶς, καὶ οὐδὲν ἐστὶ τὸ κινεῖν αὐτά. *Πεποιημένοι ἐν ἀληθείᾳ καὶ εὐθύτητι*. Τί ἐστὶν, *Ἐν ἀληθείᾳ καὶ εὐθύτητι*; Οὐδὲν αὐταῖς, φησὶ, σχολιδόν, οὐδὲν στραγγαλιῶδες, οὐδὲν ἀσαφές, οὐδὲν πρὸς χάριν τινά, ἢ ἀπέχθειαν, ἀλλὰ πάντα πρὸς τὸ συμφέρον καὶ λυσιτελές· οὐ καθάπερ οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι, πολὺ μὲν ἔχοντες τὸ ἐπίκηρον, πολὺ δὲ τὸ ἀσαφές, πολὺ δὲ τὸ ἀνθρώπινον. Καὶ γὰρ ἀπὸ ἀνθρωπίνων παθῶν πολλοὶ πολλάκις ἐτέθησαν. Καὶ γὰρ τὸν ἐχθρὸν ἀμυνόμενος, ἢ φίλον χαρίζεσθαι βουλόμενος, οὕτω τὰ γράμματα συνέθηκεν. Ἄλλ' οὐχ οἱ θεῖοι τοιοῦτοι, ἀλλ' ἡλίου φαιδρότεροι μένουσι, τὸ συμφέρον τῶν νομοθετουμένων ἐπιζητοῦντες, καὶ πρὸς ἀρετὴν αὐτοὺς ἐπανάγοντες, καὶ πρὸς τὴν τῶν πραγμάτων ἀλήθειαν, οὐ πρὸς τὰ ψευδῆ ταῦτα, πλοῦτον λέγω καὶ δυναστείαν (ταῦτα γὰρ ψευδῆ· τὰ δὲ τοῦ Θεοῦ ἀλήθεια), οὐχ ὅπως γένοιτο εὐπορώτεροι, οὐδ' ὅπως τῶν παρόντων ἐπιτύχοιεν, ἀλλ' ὅπως τῶν μελλόντων ἀπολαύσαιεν, διδάσκοντες. Περὶ τῶν ἀληθῶν πραγμάτων καὶ ὀρθῶν, καὶ οὐδὲν ἐχόντων διεστραμμένον, ἅπαντα εἶπον ἐκεῖνοι οἱ νόμοι. *Πισταὶ πᾶσαι αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ*. Τί ἐστὶ, *Πισταὶ*; Βέβαιαι, μένουσαι. Κἂν γὰρ παραβαθῶσιν, αἱ τιμωρίαι ἔπονται, καὶ αὗται οὐ σαλεύονται· εἰ δὲ ἀνθρώποι παραβῶσιν, ἀλλ' ὁ Θεὸς αὐτὰς ἐκδικεῖ. Μὴ τοίνυν λέγε, ὅτι πρὸς ἀπειλὴν εἴρηται τὰ εἰρημένα, ἢ ὑπερβολικῶς. Οὐδεις νομοθετῶν πρὸς ἀπειλὴν λέγει μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς σωφρονισμόν. Εἰ δὲ οὐ σφόδρα πιστεύεις ὑπὲρ τῶν μελλόντων, ἀπὸ τῶν παρελθόντων λάμβανε τὴν ἀπόδειξιν. Ὁ γοῦν [275] ἐπὶ τοῦ Νῶε κατακλυσμῶς, καὶ ἡ ἐπὶ τῶν Σοδόμων πυρπόλησις, καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ Φαραῶ ἀπίστευσις, καὶ ἡ τῶν Ἰουδαίων πανωλεθρία, καὶ αἱ αἰχμαλωσίαι, καὶ οἱ πόλεμοι, ἄρα ἀπειλῆς εἰσὶν, ἢ πείρας πραγμάτων; Εἰ δὲ τὰ ἐν τῷ τύπῳ γέγονε, πολλῷ μᾶλλον τὰ ἐν τῇ ἀληθείᾳ, ὅση καὶ μείζων ἢ πονηρία τῶν αὐτοῖς τετολμημένων μετὰ τοσαύτην θεραπείαν καὶ διάρ-

^a Savil. ὅτι, sed ὅτε Reg.

^b Malim καὶ γῆ. Sed sine auctoritate mss. nihil mutō.

θωσιν. *Αὐτρωσιν ἀπέστειλε ὁ Κύριος τῷ λαῷ αὐτοῦ.* Κατὰ μὲν τὴν ἱστορίαν, τὴν τῶν Ἰουδαίων ἐλευθερίαν φησί· κατὰ δὲ τὴν ἀναγωγὴν, τὴν τῆς οἰκουμένης, ἧ καὶ τὸ ἐξῆς δηλοῖ· *Ἐρετείλατο εἰς τὸν αἰῶνα διαθήκην αὐτοῦ.* Τὴν Καινὴν ἐνταῦθα λέγει· ἐπειδὴ γὰρ ἐντολῆς ἐμνήσθη καὶ νόμου, οὗτος δὲ παρεβάθη, καὶ εἰργάσατο ὀργὴν, φησὶν, ὅτι *Αὐτρωσιν ἀπέστειλε τῷ λαῷ αὐτοῦ,* καθάπερ καὶ αὐτὸς ἔλεγεν· *Οὐκ ἦλθον, ἵνα κρίνω τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σώσω τὸν κόσμον.* Ἐπειδὴ γὰρ παραβαινόμενος ὁ νόμος ἐκόλαζεν· Ὁ γὰρ νόμος ὀργὴν, φησὶ, *κατεργάζεται· οὗ γὰρ οὐκ ἔστι νόμος, οὐδὲ παράβασις· καὶ, Πάντες ἡμαρτον καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, δικαιούμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι·* διὰ τοῦτο οὕτως εἶπε· *Αὐτρωσιν ἀπέστειλε Κύριος τῷ λαῷ αὐτοῦ.*

ἦ· Ἄλλ' ὁμοίως οὐδὲ ἡ λύτρωσις ἀπλῶς, ἀλλὰ μετὰ τὴν λύτρωσιν καὶ νόμος, ἵνα τῆς χάριτος ἀξίαν ἐπιδειξώμεθα τὴν πολιτείν. Ἅγιον καὶ φοβερόν τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἐπειδὴ γὰρ ἐνενόησεν ἅπαντα τὰ ἀνακηρύττοντα αὐτοῦ τὴν κηδεμονίαν, τὴν πρόνοιαν, τὴν ἐν τῇ Παλαιᾷ, τὴν ἐν τῇ Καινῇ, τὴν ἐν τοῖς ἔργοις, τὴν διὰ τῶν ἐντολῶν, τὴν διὰ τῶν θαυμάτων, τὴν διὰ τῶν τεραστῶν, ἐνθους γενόμενος, καὶ ἐκπλαγεὶς αὐτοῦ τὴν μεγαλωσύνην, εἰς δοξολογίαν καταλύει τὸν λόγον, ὕμνον ἀναφέρων εἰς τὸν ταῦτα πεποιηκότα. Ἅγιον καὶ φοβερόν τὸ ὄνομα αὐτοῦ· τουτέστιν, ἐκπλήξεως γέμον, θαύματος πολλοῦ. Εἰ δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, πῶς μᾶλλον ἢ οὐσία; Πῶς δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἅγιον καὶ φοβερόν; Δαίμονες αὐτὸ τρέμουν, νοσήματα αὐτὸ δέδοικε, τούτῳ κεχρημένοι τῷ ὀνόματι οἱ ἀπόστολοι τὴν οἰκουμένην κατώρθωσαν ἅπασαν.^b Τούτῳ ὁ Δαυὶδ ἀντὶ ὄπλου χρησάμενος, τὸν βάρβαρον ἐκείνον κατήνεγκε· τούτῳ τὰ μυρία κατωρθώθη πράγματα· τούτῳ τὴν ἱεράν μυσταγωγούμεθα μυσταγωγίαν. Ἐννοῶν τοίνυν ὅσα ἐργάζεται θαύματα τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὅσας εὐεργεσίας, πῶς τοὺς ἐναντίους διαλύει, πῶς τοὺς οἰκείους ἀσφαλίζεται, καὶ πράγματα ἀναλογιζόμενος ὑπερβαίνοντα φύσεως ἀκολουθίαν, καὶ νικῶντα λογισμὸν ἀνθρώπων, φησὶν· Ἅγιον καὶ φοβερόν τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Εἰ δὲ ἅγιον, ἁγίων δεῖται στομάτων πρὸς ὑμνολογίαν, ἁγίων καὶ καθαρῶν.

Ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου. *Σύνεσις δὲ ἀγαθὴ πᾶσι τοῖς ποιῶσιν αὐτήν.* Τί ἐστίν, ἀρχή; Πηγὴ, ρίζα, ὑπόθεσις. Ἐπειδὴ γὰρ τσαυτὰ καὶ τηλικαῦτα εἶπε περὶ τοῦ τῆς οἰκουμένης Δεσπότης, καὶ τσαυτῆς ἐκπλήξεως [276] ἐνεπλήσθη, ἐπάγει τοῦτο ἀκολουθῶς, λοιπὸν δεικνύς, ὅτι ὁ τοῦτον φοβούμενος πάσης ἐμπίμπλαται σοφίας, καὶ συνετὸς γίνεται. Εἶτα ἵνα μὴ τις νομίση μέχρι τῆς γνώσεως εἶναι τὰ τῆς σοφίας, ἐπήγαγε· *Σύνεσις δὲ ἀγαθὴ πᾶσι τοῖς ποιῶσιν αὐτήν.* Οὐ γὰρ ἀρκεῖ πίστις, ἂν μὴ προσῆ καὶ πολιτεία τῇ πίστει συμβαίνουσα. Πῶς δὲ ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου; Πάσης ἀπαλλάττει πονηρίας, πᾶσαν ἀρετὴν κατορθοῖ. Σοφίαν δὲ οὐ τὴν ἐν ῥήμασιν, ἀλλὰ τὴν ἐν πράγμασι λέγει. Ἐπεὶ καὶ οἱ ἐξωθεν σοφίαν τοῦτο ὤρισαντο, θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων διάγνωσιν. Ταύτην δὲ τὴν τέχνην ὁ τοῦ Θεοῦ φόβος διδάσκει, πονηρίαν ἀνελῶν, ἀρετὴν φυ-

τεύων, τῶν παρόντων ὑπερορᾶν παρασκευάζων, πρὸς τὸν οὐρανὸν μεθιστάς. Τί δὲ τῆς τοιαύτης ψυχῆς σοφώτερον; Οὐ τὸν ἀκροατὴν δὲ ἐνταῦθα ζητεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ποιητὴν. *Σύνεσις δὲ ἀγαθὴ πᾶσι τοῖς ποιῶσιν αὐτήν·* τουτέστι, τοῖς ποιῶσι τὴν σοφίαν, καὶ διὰ τῶν ἔργων ἐπιδεικνυμένοις, σύνεσις ἀγαθῆ. *Σύνεσις,* εἶπεν, ἀγαθῆ, ὅτι ἔστι καὶ σύνεσις πονηρὰ, ὡς ὅταν λέγῃ· *Σοφοὶ εἰσι τοῦ κακοποιῆσαι· τὸ δὲ καλὸν ποιῆσαι οὐκ ἔγνωσαν.* Ἄλλ' αὐτὸς τὴν ἐπὶ τῆς ἀρετῆς σύνεσιν ζητεῖ.

Ἡ αἴνεσις αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Ποία αἴνεσις; εἰπέ μοι. Ἡ εὐχαριστία, ἡ δοξολογία, ἡ διὰ τῶν ἔργων γενομένη ἀθάνατος, καὶ πρὸς τούτων, αὐτὴ ἢ τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ συγκεκληρωμένη. Ἀθάνατος μὲν γὰρ ὁ Θεός, καὶ καθ' ἑαυτὸν σφόδρα αἰνετός· αἰνετός δὲ καὶ ὅταν ἐννοήσῃ τὴν μεγαλωσύνην αὐτοῦ καὶ τὰ ἄλλα πάντα· αἰνετός καὶ διὰ τῶν ἔργων, ὅταν ἴδῃ αὐτοῦ τὴν σοφίαν διὰ τῶν ὀρωμένων. Ταῦτα δὲ λέγει εἰς εὐχαριστίαν προτρέπων, καὶ δεικνύς οὐδεμιᾶς συγγνώμης ὄντας ἀξίους, οὐδὲ τῆς τυχούσης, τοὺς δυσχεραίνοντας πρὸς τὰ γενόμενα. Ὅταν γὰρ ἡ αἴνεσις αὐτοῦ, καὶ ἡ εὐχαριστία, καὶ ἡ δοξολογία οὕτως ἦ φανερά, καὶ δῆλη, καὶ σαφής, καὶ ἀκίνητος, καὶ πεπηγυῖα, καὶ μονίμη, ὡς καὶ ἀθάνατος εἶναι, ἀπέραντος καὶ ἀτελεύτητος, ἐκεῖνοι δὲ ταύτην ἀγνοοῦντες τάναντία φθέγγονται· οὐδὲν ἕτερον ἢ πρὸς τὰ ἡλίου σφόδρα σαφέστερα ἀντιλέγουσι, καὶ ἐκόντες τυφλώττουσιν. Οὐδὲ γὰρ πρόσκαιρός ἐστιν, ἵνα ἀγνοήσωσιν, οὔτε ἀμαυρά τις καὶ ἀσαφής, ἀλλὰ καὶ δῆλη, καὶ διτηνεκῆς καὶ ἀθάνατος αἰὲ μένουσα, καὶ τέλος οὐδέποτε ἔχουσα.

Εἰς τὸν Πιᾶ Ψαλμον.

Μακάριος ἀνὴρ ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον.

α'. Σφόδρα μοι δοκεῖ τῷ τέλει τοῦ πρὸς τούτου ψαλμοῦ ἔπεσθαι τὸ προοίμιον, καὶ ὡς περ ἐν σῶμα εἶναι συνεχές καὶ συνημμένον Ἐκεῖ μὲν γὰρ φησιν, *Ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου·* ἐνταῦθα δὲ, *Μακάριος ἀνὴρ ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον,* ἑτέροις μὲν ῥήμασι, τοῖς δὲ αὐτοῖς νοήμασι παιδεύων τοῦ Θεοῦ τὸν φόβον. Ἐκεῖ μὲν γὰρ αὐτὸν σοφὸν ἔφησεν εἶναι· ἐνταῦθα δὲ [277] μακάριον· τὸ δὲ ἐν τῷ μακάριον τοῦτο, ὡς τὰ γε ἄλλα πάντα ματαιότης καὶ σκιά, καὶ φιλά πράγματα· καὶ πλοῦτον εἴπης, καὶ δυναστείαν, καὶ σῶματος ὄραν, καὶ χρημάτων περιβολὴν. Φύλλοις γὰρ ἔοικε καταπίπτουσι, καὶ σκιαῖς παρατρεχούσαις, καὶ ὀνείρασιν ἀφιπταμένοις. Τὸ δὲ ὄντως μακάριον τοῦτο. Εἶτα, ἐπειδὴ καὶ δαίμονες δεδοίκασιν αὐτὸν, καὶ φρίττουσιν, ἵνα μὴ νομίσης τοῦτο μόνον ἀρκεῖν εἰς σωτηρίαν, ὅπερ ἄνω πεποιήκε, τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ποιεῖ. Καθάπερ γὰρ ἐκεῖ εἰπὼν, *Ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου,* ἐπήγαγε· *Σύνεσις ἀγαθὴ πᾶσι τοῖς ποιῶσιν αὐτήν,* τοῖς δόγμασι τὴν συμβαίνουσαν πολιτείαν ἀναρτῶν· οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα, εἰπὼν τὸν φόβον, οὐκ ἐκείνον μόνον λέγει τὸν ἀπὸ τῆς γνώσεως, ὃν καὶ δαίμονες ἔχουσιν· ἀλλὰ καὶ τοῦτο προστίθῃσιν λέγων *Ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ θελήσει σφόδρα.* Τοῦτο δὲ εἶπε, βίον ἀπαιτῶν καὶ πολιτείαν ἡκριθωμένην, καὶ ψυχὴν φιλόσοφον. Καὶ οὐκ εἶπε, Τὰς ἐντολάς αὐτοῦ ποιήσει, ἀλλὰ, *Θελήσει,* ἕτερόν τι πλέον ἐπιζητῶν. Ποῖον δὲ τοῦτο; Τὸ μετὰ προθυμίας αὐτὰς ποιεῖν· τὸ ἔρασταὺς αὐτῶν εἶναι σφοδρούς· τὸ μετὰ διώκειν αὐτῶν τὰ ἐπιτάγματα· τὸ φιλεῖν αὐτὰς, μὴ

^a Reg. παραγενόμενος. Sed praestat lectio editi παραβαινόμενος.

^b Gentianus Hervetus hunc locum verterat, per universum orbem terrarum se praecclare gesserunt, non animadvertens κατώρθωσαν hic active positum τὴν οἰκουμένην regere, vertendumque esse, universum orbem terrarum correperunt.

^c In Morel. τό aberat; sed in aliis exemplaribus est.

emptionem misit Dominus populo suo. Quod ad historiam quidem attinet, dicit libertatem Judæorum : sed si id accipiamus analogice, libertatem orbis terræ, quod etiam significat id quod sequitur : *Mandavit in æternum testamentum suum.* Hic Novum dicit : quoniam enim meminit mandati et legis, ea autem non fuit observata, et iram peperit, dicit : *Redemptionem misit populo suo,* quemadmodum ipse quoque dicebat : *Non veni ut judicem mundum, sed ut servem mundum* (Joan. 12. 47). Quoniam enim lex non observata, puniebat : *Lex enim, inquit, iram operatur : ubi enim non est lex, nec transgressio* (Rom. 4. 15) : et, *Omnes peccaverunt, et egent gloria Dei, justificati gratis, gratia ipsius* (Id. 3. 23. 24) : propterea sic dixit, *Redemptionem misit Dominus populo suo.*

7. Nec est tamen solummodo redemptio, sed etiam post redemptionem lex est, ut vitæ institutionem ostendamus dignam gratia. *Sanctum et terribile nomen ejus.* Postquam enim cogitavit omnia prædicare ejus curam ac providentiam, quam ostendit tam in Veteri, quam in Novo, tam in factis et operibus, quam per præcepta, quam per miracula ac prodigia : divino spiritu afflatus, et ejus admirans majestatem, finit orationem in glorificatione, ei qui hæc fecit laudem offerens. *Sanctum et terribile nomen ejus ;* hoc est, plenum stupore, plenum admiratione. Quod si tale est ejus nomen, quanto magis substantia ? Quomodo autem est ejus nomen sanctum et terribile ? Id pertimescant et contremiscunt dæmones, id morbi formidant. Eo nomine usi apostoli universum orbem terræ correxerunt. Eo David armorum loco usus, barbarum illum prostravit ; eo res innumerabiles recte et præclare geste sunt ; eo sacris initiatur mysteriis. Considerans ergo quot et quanta faciat ejus nomen miracula, quot beneficiis afficiat, quo pacto dissipet adversarios, suos confirmet, et res apud se reputans, quæ omnem naturæ consequentiam et humanam rationem superant, dicit, *Sanctum et terribile nomen ejus.* Quod si est sanctum, sancta quoque ora habere opus est ad eum laudandum, sancta, inquam, et pura.

Ubi fons sapientiæ reperiatur ; sapientiæ definitio ; operam necessariam.—10. *Initium sapientiæ timor Domini. Intellectus bonus omnibus facientibus eum.* Quid est, *Initium* ? Fons, radix, fundamentum. Quoniam enim tot et tanta dixit de Domino orbis terræ, et tanta repletus est admiratione : hoc subjungit, ostendens deinceps, eum qui ipsum timet impleri omni sapientia, et prudentem evadere. Deinde ne quis existimaret sapientiam non procedere ultra cognitionem, subjunxit : *Intellectus bonus omnibus facientibus eum.* Non sufficit enim fides, nisi adsit etiam vitæ institutum fidei conveniens. Quomodo est autem initium sapientiæ timor Domini ? Ab omni vitio liberat, omnem virtutem dirigit. Dicit autem sapientiam, non quæ in verbis, sed quæ in rebus sita est. Nam externi quoque philosophi definierunt sapientiam, divinarum et humanarum rerum cognitionem. Hanc autem artem docet Dei timor, improbitatem auferens, et virtutem inserens, ut præsentia contemnantur efficiens, et in

cælum traducens. Quid est hujusmodi anima sapientius ? Non quærit autem hic solum auditorem, sed etiam factorem. *Intellectus autem bonus omnibus facientibus eum :* hoc est, iis qui sapientiam exercent, et eam factis ostendunt, bonus est intellectus. *Intellectus bonus,* inquit, quoniam est etiam malus intellectus, ut quando dicit : *Sapientes sunt ut male faciant : bonum autem facere non noverunt* (Jer. 4. 22). Ipse autem quærit eum intellectum, qui in virtute situs est.

Laus Dei quæ sit. — Laudatio ejus manet in sæculum sæculi. Quænam dic, quæso, ea laus ? Gratiarum actio, glorificatio, quæ per opera facta est immortalis : et ante hæc ea quæ ejus substantiæ attributa est. Deus enim est immortalis, et per se valde laudabilis : laudabilis autem est etiam, quando ejus majestatem apud te consideraveris, et alia omnia ; laudabilis quoque est propter opera, quando videris ejus sapientiam per ea quæ videntur. Hæc autem dicit adhortans ad gratiarum actionem, et ostendens nulla esse dignos veniam, qui quæ fiunt ægre ferunt. Quando enim ejus laudatio, gratiarum actio, et glorificatio est adeo manifesta, clara immobilisque, et firma ac stabilis, ut etiam sit immortalis et sine carens, illi autem eam ignorantes, loquuntur contraria : nihil aliud quam iis quæ sunt solo longe clariora contradicunt, et sponte excutiunt. Non est enim ad tempus, ut eam ignorent, nec obscura et non manifesta, sed clara, perpetua et immortalis, semper manens, et finem numquam habens.

IN PSALMUM CXI.

1. *Beatus vir qui timet Dominum.*

1. *Hujus psalmi cum præcedente affinitas ; timor Dei solus ad salutem non sufficit. —* Mihi videtur hujus Psalmi proœmium apprimè sequi finem præcedentis, et esse veluti quoddam corpus continuum et conjunctum. Illic enim dicit, *Initium sapientiæ timor Domini* (Psal. 110. 10) : hic autem, *Beatus vir qui timet Dominum,* aliis verbis, eadem autem sententia, docens timorem Domini. Illic enim dixit esse sapientem ; hic vero beatum : hæc autem vera est beatitudo, quemadmodum alia quidem omnia sunt vanitas, umbra, resque levissimæ ; sive dicas divitias, sive potentiam, sive corporis pulchritudinem, sive vim pecuniæ. Sunt enim similia foliis cadentibus, et umbris prætercurrentibus, et somniis evolutibus. Hæc autem vera est beatitudo. Deinde, quoniam dæmones quoque eum verentur et pertimescunt, ne putes hoc solum sufficere ad salutem, quod superius fecit, hic quoque facit. Quemadmodum enim cum illic dixisset, *Initium sapientiæ timor Domini,* subjunxit, *Intellectus bonus omnibus facientibus eum,* convenientia vitæ instituta dogmatibus adjungens : ita hic etiam cum dixisset timorem, non illum solum dicit qui ex cognitione oritur, quem habent etiam dæmones, sed hoc etiam adjicit dicens, *In mandatis ejus volet nimis.* Hæc autem dixit, exigens accuratam vitæ institutionem, et animam amore sapientiæ præditam. Non dixit, *Mandata ejus faciet,* sed, *Volet,* aliquid amplius requirens. Quidnam autem hoc est ? Ea facere cum studio et

animi alacritate : esse vehementes eorum amatores : jussa eorum persequi : amare ea non propter mercedem quæ est pro ipsis proposita , sed propter eum qui illa statuit ; virtutem cum voluptate persequi , non propter metum gehennæ , nec propter minas supplicii ; nec propter promissionem regni , sed propter eum qui leges tulit. Quinetiam alibi hoc facit , ostendens voluptatem , quam capit ex præceptis Dei : *Quam dulcia* , inquit , *saucibus meis eloquia tua , super mel ori meo* (Psal. 118. 103) ! Hoc etiam requirit Paulus , ita dicens obscure et ænigmatice : *Sicut habuistis membra vestra serva immunditiæ et injustitiæ ad injustitiam : ita exhibete membra vestra serva justitiæ ad sanctificationem* (Rom. 6. 19).

Alacritas necessaria in Dei præceptis obeundis. — Hoc est , Cum quanto studio ¹ , cum quanta animi alacritate nequitiam sectabamini , et si nullum esset præmium propositum , sed contra pœnæ et supplicium : cum tanta virtutem sectemini. Et tamen hanc quoque mensuram dixit se exigere eis moderatam. Hæc enim dicturus , ita loquitur , *Humanum dico propter infirmitatem carnis vestræ* (Ibid. v. 19) : indicans oportere non minorem ostendere in virtute cupiditatem , quam in vitio ostendimus. Id est autem quod dicit : Si non eandem virtutem ostenderint , quam excusatione utentur , aut quomodo veniam assequuntur , qui ne cum eadem quidem cupiditate ad eam accedunt ? Et ideo hic quoque propheta dicit : *In mandatis ejus volet nimis*. Qui enim eum metuit ut oportet , suscipit ejus præcepta cum magna aviditate : et ideo amor in legislatorem facilem et gratam facit legem , etsi videatur aliquam habere difficultatem. Nemo autem quod dico reprehendat , si tali exemplo usus sum. Nam Paulus quoque eo usus est , sic dicens : *Sicut exhibuistis membra vestra serva immunditiæ , ita exhibete justitiæ*. Qui meretricis itaque amore captus est , etiamsi afficiatur probro et contumelia , etiamsi verberetur , etiamsi se turpiter et indecore gerat , etiamsi expellatur a patria , etiamsi bonis paternis evertatur , etiamsi patris benevolentia privetur , etiamsi graviora patitur , ea fert jucunde et lubenter propter amorem impudicum.

Præcepta Dei gravia non sunt. — Quod si illa cum voluptate suscipiunt , quomodo non multo magis Dei præcepta , quæ sunt salutaria , et gloriæ plena , et magnam nobis præbent philosophiam , et animam meliorem efficiunt , oportet cum magna voluptate suscipere , et nihil esse difficile in eis existimare ? Difficultatem enim non natura præceptorum , sed multorum solet socordia efficere. Itaque si quis ea cum studio et alacritate animi suscipiat , videbit ea esse levia et facilia. Quocirca dicebat Christus : *Jugum meum suave est , et onus meum leve* (Matth. 11. 30). Et ut scias ea hoc modo se habere , et multorum socordiam ea quæ sunt facilia , reddere difficilia , studium autem ac diligentiam facilia , ea quæ sunt alioqui difficilia : quando manna fruebantur Judæi , id et ægre ferebant , et

¹ Hæc , Cum quanto studio (μεῖν ὀσῆς σπουδῆς) , deerant in Morel. , sed habentur in Savil. et in Mss.

mortem exoptabant : Paulus autem cum fame conflictans gaudebat et exsillebat. Et illi quidem dicebant : *Anima nostra vacua est in manna* (Num. 11. 6). *Eduxisti nos ut interficeres , eo quod non essent monumenta in Ægypto* (Exod. 14. 11) ? Paulus autem dicebat : *Gaudeo in passionibus meis , et suppleo ea quæ desunt afflictionibus Christi , in carne mea* (Coloss. 1. 24). Quibusnam passionibus ? Fame , siti , nuditate , et aliis omnibus. *In mandatis ejus volet nimis*. Quomodo autem hoc fiet ? Si Deum probe timeamus et amemus , si ejusdem virtutis naturam consideremus. Ante alia enim præmia habet in seipsa remunerationem. Nam si non mœchatus fueris , si non cædem feceris , cogita quanta frueris voluptate non condemnatus a conscientia tua , coram tuis non erubescens , puris omnibus intuens. Verum adulter non est ejusmodi , sed omnes metuit ac formidat , et vel ipsas umbras habet suspectas.

2. Rursus avarus et invidus eadem patietur. Qui est autem liber ab his , contra se habebit. 2. *Potens in terra erit semen ejus*. Solet Scriptura sæpe semen vocare non id quod nascitur ex naturæ ordine , sed quod ex societate virtutis. Quocirca Paulus quoque interpretans illud , *Tibi et semini tuo dabo terram hanc* , dicebat : *Non enim omnes qui sunt ex Israel , ii Israel : neque quia sunt semen Abraham , omnes filii , sed in Isaac vocabitur tibi semen* (Rom. 9. 7). Et rursus : *In semine tuo benedicentur omnes gentes* (Gal. 3. 8). Quod enim non dictum sit de Judæis , res ipsæ indicant : qui sunt enim ipsi pleni maledictione , quomodo fuerint aliis causa benedictionis ? sed dicit de Ecclesia , quæ ex societate fidei ejus semen esse dicitur. Tales sunt ergo , qui sunt virtute præditi , et filii eorum , qui Deum timeant. *Potens in terra erit semen ejus*.

Virtutis merces ; virtutis et vitii collatio per contraria. — Quare dicit , *In terra* ? Ut ostenderet id esse etiam antequam hinc excedant , et antequam bonorum quæ illis sunt faciant periculum. Quemadmodum enim dixi antea , virtus in ipsa operatione habet remunerationem etiam ante præmia. Quod enim qui talis est , habeat semen potens , et qui est virtutis præsidio munitus , sit omnium potentissimus , docuerunt apostoli , ostenderunt prophætæ. Similiter etiam Dominus de his significans , dicit : *Quicumque audit sermones meos , et facit eos , assimilabitur viro prudenti , qui ædificavit domum suam super petram ; et descendit pluvia , venerunt fluvii , flaverunt venti ; et irruerunt in domum illam , et non cecidit : erat enim fundata supra petram* (Matth. 7. 24. 25). Quot populorum incursus , quot iræ tyrannorum , quot enses , quot lanceæ , quot tela , quot fornaces , quot belluarum dentes , quot precipitia , quot maria , quot insidiæ , quot calumniæ , quot machinationes fuerunt concitatae adversus apostolos ? Nihil tamen eos supplantavit : sed fuerunt his omnibus excelsiores , prætervolantes eorum arundines , qui ipsis insidiabantur , et ipsos insidiatores traduentes in suas partes. Nihil est enim virtute potentius : ea et petra est solidior , et adamante fortior : quemadmodum rursus nequitia nihil est vilius , nihil imbecillius , etiamsi quis sit munitus infinita vi

διὰ τὸν μισθὸν τὸν ὑπὲρ αὐτῶν κείμενον, ἀλλὰ διὰ τὴν θέντα αὐτάς· τὸ μεθ' ἡδονῆς μετιέναι τὴν ἀρετὴν· τὸ μὴ φόβῳ γέννησι, μηδὲ ἀπειλῇ κολάσεως, μηδὲ ἐπαγγελίᾳ βασιλείας, ἀλλὰ διὰ τὸν νομοθετήσαντα. Καὶ ἀλλαγῶν τοῦτο ποιεῖ, φησὶ, δεικνύς τὴν ἡδονὴν, ἣν ἔχει περὶ τὰ προστάγματα τοῦ Θεοῦ. Ὡς γλυκεῖα^a τῷ λάρυγγί μου τὰ λόγια σου· ὑπὲρ μέλι τῷ στόματί μου. Τοῦτο καὶ Παῦλος ἐπιζητεῖ, αἰνιγματωδῶς οὕτω λέγων· Ὡς περ παρεστήσατε μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ τῇ ἀνομίᾳ εἰς τὴν ἀνομίαν· οὕτω παραστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ δικαιοσύνῃ εἰς ἀγιασμόν.

Τουτέστι, Μεθ' ὅσης σπουδῆς, μεθ' ὅσης ἐπιθυμίας τὴν κακίαν ἐδιώκετε, καίτοι μηδὲν ἑπαθλον ἔχουσαν, ἀλλὰ κόλασιν μᾶλλον, καὶ τιμωρίαν· μετὰ τοσαύτης διώξεως τὴν ἀρετὴν. Ἄλλ' ὁμως, καὶ τοῦτο σύμμετρον ἔφησεν ἀπαιτεῖν μέτρον. Μέλων γὰρ ταῦτα λέγειν, οὕτως ἔφη· Ἀνθρώπινον λέγω διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς ὑμῶν· δεικνύς ὅτι οὐ πολλῶ ἥττονα ἐπιθυμίαν ἐπιδεικνυσθαι χρὴ περὶ τὴν ἀρετὴν, ἢ περὶ τὴν κακίαν ἐπεδειξάμεθα. Ὁ δὲ λέγει τοῦτό ἐστιν· Εἰ γὰρ μὴ τὴν αὐτὴν ἐπιδειξῶνται ἀρετὴν, τίνα ἂν ἔχοιεν ἀπολογίαν ἢ συγγνώμην οἱ μηδὲ μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιθυμίας πρὸς ταύτην ἰόντες; Διὰ δὲ τοῦτο καὶ ὁ προφήτης εἶπεν οὗτος· Ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ θελήσει σφόδρα· ὁ γὰρ φοβούμενος αὐτὸν ὡς χρὴ, τὰ ἐπιτάγματα αὐτοῦ μετὰ πολλῆς δέχεται τῆς ἐπιθυμίας. Διόπερ ὁ περὶ τὸν νομοθέτην ἔρωσ προσηῆ ποιεῖ τὸν νόμον, κἂν δυσκολίαν δοκῇ ἔχειν τινά. Καὶ μηδεὶς καταγνῶ τοῦ λόγου, εἰ τοιούτω κέχηται παραδείγματι· καὶ γὰρ καὶ Παῦλος ἐχρήσατο αὐτῷ οὕτως εἰπὼν· Ὡς περ παρεστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν [278] δοῦλα τῇ ἀκαθαρσίᾳ, οὕτω παραστήσατε δοῦλα τῇ δικαιοσύνῃ. Ὁ τοίνυν πόρνης ἔρων, κἂν ὑβρίζηται, κἂν λοιδορῆται, κἂν τύπτηται, κἂν ἀσχημονῇ, κἂν τῆς πατρίδος ἐκβάλληται, καὶ τῆς πατρῴας οὐσίας, κἂν τῆς εὐνοίας τοῦ πατρὸς, κἂν ἕτερα χαλεπώτερα πάσχη, μεθ' ἡδονῆς αὐτὰ φέρει διὰ τὸν ἔρωτα τὸν ἀκόλαστον.

Εἰ δὲ ἐκεῖνα μεθ' ἡδονῆς δέχονται, πῶς οὐ πολλῶ μᾶλλον τὰ τοῦ Θεοῦ διατάγματα, τὰ σωτηριώδη καὶ δόξης γέμοντα, καὶ πολλὴν ἡμῖν παρέχοντα φιλοσοφίαν, καὶ ψυχὴν βελτίονα ἐργαζόμενα, μετὰ πολλῆς δεῖ δέχασθαι τῆς ἡδονῆς, καὶ μηδὲν δύσκολον ἐν αὐτοῖς εἶναι νομίζουσιν; Τὴν γὰρ δυσκολίαν οὐχ ἡ τῶν ἐπιταγμάτων φύσις, ἀλλ' ἡ τῶν πολλῶν ῥαθυμία ποιεῖν εἴωθεν. Ὡς εἰ τις μετὰ προθυμίας αὐτὰ δέχεται, κοῦφα καὶ ῥᾶστα αὐτὰ ἔψεται ὄντα. Διὸ ἡ Χριστὸς ἔλεγεν· Ὁ ζυγὸς μου χρηστός, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστι. Καὶ ἵνα μάθης, ὅτι ταῦτα τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον, καὶ ἡ ῥαθυμία τῶν πολλῶν καὶ τὰ εὐκόλα δύσκολα ἀποφαίνει, ἡ δὲ σπουδὴ καὶ τὰ δύσκολα ῥᾶστα· ὅτε τοῦ μάννα ἀπὸ ἡλαυον οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἐδυσχέλαινον καὶ θάνατον ἠύχοντο· λιμῶ δὲ παλαίων ὁ Παῦλος ἔχαρε, καὶ ἐσκήρτα. Κάκεινοι μὲν ἔλεγον· Ἡ ψυχὴ ἡμῶν κατάνεος^b ἐπὶ τῷ μάννα. Ἐξήγητες ἡμῶς ἀπο-

κτεῖναι παρὰ τὸ μὴ εἶναι μνήματα ἐν Αἰγύπτῳ. Ὁ δὲ Παῦλος ἔλεγε· Καίρω ἐν τοῖς παθήμασι μου, καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ, ἐν τῇ σαρκί μου. Ποίους παθήμασι; Τῷ λιμῶ, τῇ δίψῃ, τῇ γυμνότητι, καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν. Ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ θελήσει σφόδρα. Πῶς δ' ἂν τοῦτο γένοιτο; Ἄν μετὰ ἀκριβείας καὶ φοβώμεθα καὶ ἀγαπῶμεν τὸν Θεόν· ἂν ἐννοῶμεν αὐτῆς τῆς ἀρετῆς τὴν φύσιν. Καὶ γὰρ πρὸ τῶν ἄλλων ἐπάθλων ἐν ἑαυτῇ τὰς ἀμοιβὰς ἔχει. Ὅταν γὰρ μὴ μοιχεύῃ, μηδὲ φονεύῃ, ἐννόησον ὅσης ἀπολαύσῃ τῆς ἡδονῆς, μὴ καταγινωσκόμενος ὑπὸ τοῦ συνειδήτου, μὴ τοὺς οἰκείους αἰσχυρόμενος, καθαροῖς ὀφθαλμοῖς πρὸς ἅπαντας βλέπων. Ἄλλ' οὐχ ὁ μοιχὸς τοιοῦτος, ἀλλὰ πάντας τρέμει καὶ δέδοικε, καὶ αὐτὸς τὰς σκιὰς ὑφορᾶται.

β'. Πάλιν ὁ πλεονέκτης καὶ βάσκανος τὰ αὐτὰ παύεται. Ὁ δὲ τούτων ἀπηλλαγμένος τὰ ἐναντία. Δυνατὸν ἐν τῇ γῇ ἔσται τὸ σπέρμα αὐτοῦ. Σπέρμα οἶδε πολλάκις ἡ Γραφή λέγειν οὐ τὴν κατὰ φύσιν ἀκολουθίαν τιχτόμενον, ἀλλὰ τὴν κατὰ κοινωνίαν ἀρετῆς. Διὸ καὶ Παῦλος ἐρμηνεύων τὸ, Σοὶ δώσω τὴν γῆν ταύτην καὶ τῷ σπέρματί σου, ἔλεγεν· Οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραὴλ, οὗτοι Ἰσραὴλ· οἶδ' ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ, πάντες τέκνα· ἀλλ' ἐν Ἰσραὴλ κληθήσεται σοὶ σπέρμα. Καὶ πάλιν, Ἐν τῷ σπέρματί σου εὐλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη. Ὅτι γάρου περὶ Ἰουδαίων εἴρηται, τὰ πράγματα δηλοῖ· οἱ γὰρ αὐτοὶ κατάρας γέμοντες, πῶς ἂν ἄλλοις εὐλογίας γένοιτο αἵτιοι; ἀλλὰ περὶ τῆς Ἐκκλησίας φησὶ, τῆς κατὰ τὴν κοινωνίαν τῆς [279] πίστεως σπέρμα χρηματιζούσης αὐτῷ. Τοιοῦτοι τοίνυν οἱ ἐνάρετοι, καὶ τὸν Θεὸν φοβουμένων παῖδες Δυνατὸν ἐν τῇ γῇ τὸ σπέρμα αὐτοῦ.

Διὰ τί εἶπεν, Ἐν τῇ γῇ; Ἴνα δείξῃ, ὅτι καὶ πρὸ τῆς ἐντεῦθεν ἀποδημίας, καὶ πρὸ τῆς πείρας τῶν ἀγαθῶν τῶν ἐκεῖ. Ὅπερ γὰρ ἐφθην εἰπὼν, ἐν ἑαυτῇ τὴν ἀμοιβὴν ἢ ἀρετὴν κέκτηται καὶ πρὸ τῶν ἐπάθλων. Ὅτι γὰρ ὁ τοιοῦτος σπέρμα δυνατὸν ἔσχε, καὶ ὁ ἀρετῆν περιβεβλημένος πάντων ἐστὶ δυνατώτερος, ἐδείξαν οἱ ἀπόστολοι, ἐδείξαν οἱ προφῆται. Ὅμοίως καὶ ὁ Κύριος περὶ τούτων ἐμφαίνων, φησὶν· Ὅστις ἀκούει μου τοὺς λόγους, καὶ ποιεῖ αὐτούς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅστις ἠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν· καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, καὶ ἐπνευσαν οἱ ἀνεμοὶ, καὶ προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἔπεσε· τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν. Πόσαι ὀήμων ἐπαναστάσεις, πόσοι τυράννων θυμοὶ, πόσα ξίφη, πόσα δόρατα, πόσα βέλη, πόσαι κάμινοι, πόσοι θηρίων ὀδόντες, πόσοι κρημνοὶ, πόσα πελάγη, πόσαι ἐπιβουλαὶ, πόσαι συκοφαντίαι, πόσα μηχανήματα κατὰ τῶν ἀποστόλων ἦρετο! ἀλλ' ὁμως οὐδὲν αὐτοῦς ὑπεσκέλισεν, ἀλλὰ πάντων ὑψηλότεροι τούτων ἐγένοντο, ὑπὲρ τοὺς καλάμους τῶν ἐπιβουλεύοντων πετόμενοι, καὶ τοὺς ἐπιβουλεύοντας εἰς τὴν ἑαυτῶν μετατιθέντες τάξιν. Οὐδὲν γὰρ ἀρετῆς δυνατώτερον αὕτη καὶ πέτρας στερέροτέρα, καὶ ἀδάμαντος ἰσχυροτέρα· ὡς περ οἷον κακίας οὐδὲν εὐτελέστερον, οὐδὲ ἀσθενέστερον, κἂν μυρία τις ἢ περιβεβλημένος χρεῖ-

^a Savil. καὶ ἀλλαγῶν δὲ δεικνύς τὴν ἡδονήν... Ὡς γλυκεῖα, φησὶν.

^b Interpres qui vertit, arida est, legit hand dubie κατάνεος, ut habetur in Bibliis Graecis. Verum Savil. etiam κατάνεος habet, secundum fidem mss.

^c Reg. καὶ τὸν Θεὸν φοβούμενοι. Δυν.

ματα, κἄν πολλήν ἐξωθεν ἔχων δυναστείαν. Εἰ δὲ ἐν τῇ γῆ τοσαύτη ἡ ἰσχύς, ἐννόησον, ἐν τοῖς οὐρανοῖς πόσης ἀπολαύσονται τῆς δυνάμεως οἱ τοιοῦτοι. Γενεὰ εὐθέων εὐλογηθήσεται. Εἶδες αὐτὴν διαλάμπουσαν, καὶ μυρίους κήρυκας καὶ ἐπαινέτας ἔχουσαν καὶ θαυμαστάς; Ἄλλ' οὐχ ἀπλῶς τοὺς τυχόντας, ἀλλὰ τοὺς συνετούς. Οὐδὲ γὰρ δυνήσεται τις αὐτὴν συνιδεῖν τῶν χαμαιζήλων ἀνθρώπων, ἀλλ' οὗτοι μάλιστα αὐτὴν ἐπαινέσονται, οὗτοι θαυμάζονται, καὶ ἀνακηρύξουσιν, οἱ μὴ διεστραμμένην ἔχοντας τὴν διάνοιαν. Ἐνόησον οὖν ἡλίχιον ἐστὶ τὸ κτήμα, ὥστε μηδὲ τῶν ἀγγέλων ἀποδέειν, μηδὲ τῶν ἀποστόλων, μηδὲ τῶν μεγάλων καὶ θαυμαστῶν· καὶ γὰρ εἰ τοὺς ἐγκωμιάζοντας αὐτὴν τοιοῦτους εἶναι χρὴ, σκόπει καὶ λογίζου ἡλίχιον αὐτὴν εἶναι εἰκόσ. Δόξα καὶ πλοῦτος ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. Πάλιν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ἐπὶ τὰ νοητὰ διαβαίνει. Οἶδε γὰρ καὶ πλοῦτον καλεῖν ἡ Γραφή τὸν ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς ἀγαθοῖς· ὡς ὅταν λέγῃ· Ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς. Οὗτος γὰρ ἀληθὴς ὁ πλοῦτος, ὡς ὁ γε ἕτερος ὄνομα πλούτου ψιλόν, πράγματος ἔρημον.

Εἰ δὲ καὶ τοῦτον λέγει τις, οὐδὲ οὕτως ἀποστησόμεθα τοῦ λόγου. Τί γὰρ ἂν ἦν καὶ ἐν χρήμασι τῶν ἀποστόλων πλουσιώτερον, οἷς καθάπερ ἐκ πηγῶν ἅπαντα ἔρρει; Ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον καὶ ἐτίθουν τὰς τιμὰς παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. Ὅρας πλούτου φιλοτιμίαν; Τὰ πάντων ἐκέκτηντο, τῆς φροντίδος αὐτῶν ἀπηλλαγμένοι, καὶ [280] ὡσπερ οἰκονόμοι μᾶλλον αὐτῶν ὄντες ἢ δεσπόται. Οἱ γὰρ ἔχοντες, τοῦ ἔχειν ἀφιστάμενοι, οὕτως αὐτὰ τοῖς ἀποστόλοις ἐκόμιζον, αὐτοὶ μὲν αὐτὰ ἐξαργυρίζοντες καὶ χρήματα ποιοῦντες, τὴν δὲ διανομήν ἐπιτρέποντες ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῇ ἐκείνων γίνεσθαι. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν ὁ Παῦλος· Ὡς μηδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κατέχοντες. Τὸ γὰρ θαυμαστὸν τοῦτό ἐστιν, ὅτι ἐν τοσοῦτῳ πλούτῳ ἦντες, ὑψηλότεροι τῆς περιουσίας ἦσαν· καὶ γὰρ τὸ πλῆθος αὐτοῦ οὐ κατεῖχε τῶν χρημάτων. Τοῦτο μάλιστα πλοῦτος, τὸ μὴ δεῖσθαι πλούτου. Δόξα καὶ πλοῦτος ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. Ἐνταῦθα λοιπὸν οὐδὲ ἑρμηνείας δεῖται. Εἶχον μὲν γὰρ τὴν δόξαν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Εἶπετο καὶ αὕτη κατὰ τὸν θεῖον λόγον τὸν λέγοντα· Ζητεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν. Τί γὰρ ἐκείνων σεμνότερον; Ὡς ἀγγέλου τοῦ Θεοῦ ἠεδέχοντο, τὰ χρήματα φέροντες, παρὰ τοὺς πόδας αὐτῶν ἐτίθεσαν· λοιπὸν καὶ αὐτῶν τῶν τὸ διάδημα περιχειμένων λαμπρότεροι ὑπῆρχον. Ποῖος μὲν μετὰ τοσαύτης εἰσῆς βασιλεὺς περιφανεῖας, μεθ' ὅσης ὁ Παῦλος ἐθαυμάζετο πανταχοῦ φθειγγόμενος, καὶ λύων θανάτους, καὶ ἐλαύνων νοσήματα, δραπετεύειν ποιῶν δαίμονας, καὶ διὰ τῶν ἱματίων τῶν ἑαυτοῦ τοιαῦτα ἐργαζόμενος; Οὗτος τὴν γῆν οὐρανὸν ἐποίησεν, καὶ πρὸς τὴν ἀρετὴν ἅπαντα· ἐχειραγώγει.

γ'. Εἰ δὲ ἐν τῇ γῆ τοιαῦτα, ἐννόησον ἐν οὐρανοῖς ἡλίχιος δόξης ἀπολαύσονται. Τί δὲ ἐστίν, Ἐν τῷ οἴκῳ

αὐτοῦ; Μετ' αὐτοῦ, φησὶν. Ὁ δὲ ἐξωθεν πλοῦτος οὐ μετὰ τοῦ ἔχοντος, ἐπειδὴ οὐδὲ ἐν ἀσφαλείᾳ κεῖται, ἀλλὰ ἐν ταῖς τῶν συκοφαντῶν χερσίν, ἐν ταῖς τῶν κολάκων, ἐν ταῖς τῶν ἀρχόντων, ἐν ταῖς τῶν οἰκετῶν διὰ τοῦτο πανταχοῦ αὐτὸν διασπείρει, μὴ θαρρῶν αὐτὸν ὅλον ἐν τῷ οἴκῳ κατέχειν· διὰ τοῦτο φυλακαὶ, καὶ προφυλακαὶ, καὶ πλέον οὐδὲν, πάντα δυναμένου διαδιδράσκειν ἐκείνου. Καὶ ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Ἐτερός φησὶν· Ἡ ἐλεημοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Ἦτοι τὴν ἀρετὴν τὴν καθόλου φησὶν ἐνταῦθα, ἦτοι τὴν ἀντικειμένην τῇ ἀδικίᾳ, ἢ καθὼς ἕτερος ἐρημνευτὴς ἔφη, τὴν φιλανθρωπίαν τὸν ἔλεον λέγει. Τοιοῦτον γὰρ ἡ τῆς ἐλεημοσύνης δύναμις, ἀθάνατον πρᾶγμα καὶ ἀκήρατον, καὶ οὐδέποτε σθεσθῆναι δυναμένον. Ἀλλὰ τὰ μὲν ἀνθρώπινα ἅπαντα διασύρεται, ὁ δὲ τῆς ἐλεημοσύνης καρπὸς ἀμάραντος διαμένει διηνεκῶς, μηδεμίᾳ δυσκολίᾳ καιρῶν ἐλεγχόμενος. Κἄν γὰρ τὸ σῶμα διαλυθῆ, ἐκείνη οὐ συγκαταλύεται τῷ βίῳ, ἀλλὰ προαποδημεῖ μονὰς αὐτῷ προευτρεπίζουσα, περὶ ᾧ φησὶν ὁ Χριστὸς, ὅτι Ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Πατρὸς μου μοναὶ πολλαὶ εἰσιν. Ὡστε καὶ τούτῳ κρατεῖ τῶν ἀνθρωπίνων, τῷ διηνεκεῖ καὶ μονίμῳ, ὅπερ οὐδὲν ἔχει τῶν βιωτικῶν. [281]. Ἄν τε γὰρ κάλλος εἴπη, νόσῳ μαραίνεται, καὶ γῆρᾳ δαπανᾶται· ἂν τε δυναστείαν εἴπη, πολλάκις μεταβάλλεται· ἂν τε πλοῦτον, ἂν τε ἄλλο ὅτιοῦν τῶν λαμπρῶν καὶ περιφανῶν τῶν κατὰ τὸν παρόντα βίον, ἢ ζῶντας ἀπέλιπεν, ἢ τελευτήσαντας γυμνοὺς καὶ ἐρήμους εἶασεν. Ἄλλ' οὐχ ὁ τῆς δικαιοσύνης καρπὸς τοιοῦτος· οὐ χρόνῳ δαπανᾶται, οὐ θανάτῳ διακόπτεται, ἀλλὰ τότε μᾶλλον ἀσφαλέστερος γίνεται, ὅταν πρὸς ἐκείνον καταπλεύσῃ τὸν ἀκύμαντον λιμένα. Ἐξανέτειλεν ἐν σκότει φῶς τοῖς εὐθέσι. Τὸν μακαρισμὸν ὑπογράφων τοῦ φοβουμένου τὸν Θεόν, λέγει καὶ τὰ ἐν τῷ παρόντι συμβαίνοντα πράγματα, οἷον ὅτι ἀθάνατα αὐτοῦ τὰ κτήματα, ὅτι δόξης ἀπολαύσεται, καὶ πάντων ἀνώτερος ἐστίν, ὅτι τοὺς ἐοικότας αὐτῷ κατὰ τὴν ἀρετὴν, καὶ τέκνα αὐτοῦ γινομένους, ἀχειρώτους ὄψεται, ὅτι ἐν τῇ τῶν πραγμάτων δυσκολίᾳ πολλῆς τεύξεται τῆς ἀδείας. Τοῦτο γὰρ ἐστίν, Ἐξανέτειλεν ἐν σκότει φῶς τοῖς εὐθέσι. Τοῖς γὰρ οὕτω διακειμένοις, τοῖς ὀρθὰ βαδίζουσι, ἐν μέσῳ σκότους φῶς ἀνατεῖλαι παρασκευάσει. Τί ἐστίν, Ἐν σκότει; Κἄν ἐν ἠλίφει καὶ στενοχωρίᾳ καὶ πειρασμῷ καὶ κινδύνοις γένωνται, φησὶ (ταῦτα γὰρ σκότος καλεῖ), πολλὴν αὐτοῖς εὐθέως ποιήσει εἶσεσθαι τὴν ἡδονήν. Ὅπερ καὶ ὁ Παῦλος δηλῶν ἔλεγεν· Οὐ θέλω δὲ ἀγροεῖν ὑμᾶς περὶ τῆς θλίψεως τῆς γενομένης ἡμῖν ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ἐβαρύνθημεν, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν. Εἶδες τὸ σκότος; Ἄλλ' αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου ἐσχήκαμεν, ἵνα μὴ πεπορθότες ὦμεν ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλ' ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ ἐγείροντι τοὺς νεκροὺς, ὃς ἐκ τηλικούτων θανάτων ἐβρύσατο ἡμᾶς. Εἶδες τὸ φῶς πῶς ἀνέτειλε; Σκόπει δὲ αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῶν τριῶν παίδων. Προδοκῶντες γὰρ ἐμπίπρασθαι, ὀρόσου καθαρωτάτης ἀπήλαυσαν. Καὶ ἐπὶ τοῦ Δανιὴλ δὲ καὶ τῶν ἄλλων προφητῶν. Εἰ δὲ καὶ κατὰ ἑτέραν τις ἀναγωγὴν ταῦτα ἐκλαθεῖν θέλει, ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ὄψεται τοῦτο γεγονός. Καὶ ἔχοντος γὰρ τοῦ σκότους γῆν καὶ θάλατταν,

* In Morel. τοῦ Θεοῦ deest.

pecunie, et extrinsecus maximam habeat potentiam. Quod si tantæ sunt eorum vires in terra, cogita quanta sit futura eorum in cælis potentia. *Generatio rectorum benedicetur*. Vidisti eam resplendere, et innumerabiles habere prædicatores, laudatores, et admiratores? Ac non temere quoslibet, sed sapientes. Neque enim quisquam ex hominibus qui sunt viles et abjecti, et humi serpunt, poterit eam intelligere, sed ii maxime eam laudabunt, ii maxime admirabuntur et prædicabunt, qui non habent mentem perversam. Considera ergo quanta sit possessio, ut quæ nec angelis nec apostolis nec magnis et admirabilis viris præconiis careat: si enim tales esse oportet eos, qui ipsam laudant, cogita et reputa qualem eam esse consequens est. 3. *Gloria et divitiæ in domo ejus*. Rursus a sensibilibus transit ad spiritualia. Solet enim Scriptura eas appellare divitias, quæ sunt in bonis operibus; ut quando dicit: *Bona operari, divites esse in bonis operibus* (1. Tim. 6. 18). Hæ enim sunt veræ divitiæ, aliæ sunt nomine tantum, re autem ipsa carent.

Apostolorum divitiæ. — Quod si has quoque dixerit quispiam divitias, ne sic quidem recedemus ab eo quod dicitur. Quid enim erat apostolis vel in pecuniis ditius, ad quos omnia tamquam ex fontibus profluebant? *Quicumque enim erant agrorum vel domorum possessores, vendentes afferebant et ponebant pretium ante pedes apostolorum* (Act. 4. 34). Vides opum magnificentiam? Omnium bona possidebant, ab eorum cura liberi, et ut qui essent eorum potius œconomi, quam domini. Qui enim habebant, habere desistentes, ea adferebant ad apostolos; ipsi quidem venundantes, et pecuniam comparantes, permittentes autem ejus distributionem esse in illorum potestate. Quocirca Paulus quoque dicebat: *Tamquam nihil habentes, et omnia possidentes* (2. Cor. 6. 10). Est enim hoc admirabile, quod qui tantis pollebant divitiis, essent facultatibus illis superiores: eos enim non tenuit obnoxios pecuniæ copia. Hæ sunt vel maximæ divitiæ, non egere divitiis. *Gloria et divitiæ in domo ejus*. Hic quod superest, non eget interpretatione. Habuerant enim gloriam quæ a Deo proficiscitur. Ipsa autem sequeretur, ut dicit divina Scriptura: *Querite regnum Dei, et hæc omnia adjicientur vobis* (Matth. 6. 33). Quid enim illis honorabilius? quid magnificentius? Tamquam angelos Dei suscipiebant¹: pecunias afferentes, ad eorum pedes ponebant; iis denique, qui capite diadema gestabant, erant illustriores. Quis enim rex unquam ingressus est cum tanta claritate, cum quanta ubique habebatur Paulus in admiratione loquens, a morte liberans, morbos expellens, demones fugans, et hæc atque ejusmodi vel solis vestibis efficiens? Hic terram cælum faciebat, et omnes ad virtutem ducebat.

3. *Divitiæ terrenæ incertæ. Eleemosynæ vis*. — Quod si

¹ In Græco, ὡς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ ἕλθοντο. Gertianus Herveus sic verterat: *Tamquam angeli Dei suscipiebantur*: quæ interpretatio non minus seriei quam grammaticæ repugnat. H enim qui pecunias ad pedes apostolorum deferebant, ipsos tamquam angelos Dei suscipiebant. hic est sensus.

hæc in terra fecerunt, cogita quanta erit gloria eorum in cælis. Quid est autem, *In domo ejus*? Cum ipso, inquit. Externæ autem divitiæ non sunt cum eo qui habet illas, quandoquidem ne in tuto quidem sunt collocatæ, sed sunt in manibus calumniatorum, in manibus adulatorum, in manibus principum, in manibus famulorum: et ideo eas ubique spargit, non audens universas eas domi tenere: et ideo adhibentur custodiæ et excubiæ, etsi hoc nihil juvet, cum ex possint omnia effugere. *Et justitia ejus manet in sæculum sæculi*. Alius dicit, *Et misericordia ejus manet in sæculum sæculi*. Vel hic dicit virtutem in genere, vel eam quæ repugnat injustitiæ, vel quemadmodum dicit alius interpret, eleemtosynæ. res est immortalis, aliena ab interitu, et quæ minime potest extinguï. Atque humana quidem omnia convelluntur, fructus autem eleemosynæ numquam potest marcescere, nec ulla difficultate temporum profligari. Etsi enim corpus fuerit dissolutum, illa tamen non una cum vita dissolvitur, sed ante illum excedit, ei mansiones præparans, de quibus dicit Christus: *In domo Patris mei mansiones multæ sunt* (Joan. 14. 2). In hoc itaque res humanas superat, quod sit perpetua et stabilis, quod quidem nulla res habet earum quæ ad hanc vitam pertinent. Nam si dixeris pulchritudinem, ea morbo flaccescit, et senio consumitur: si potentiam, ea sæpe mutatur: si divitias, si aliquid aliud eorum, quæ in vita præsentis habentur clara et illustria, ea vel vivos relinquunt, vel mortuos omnino nudos et destitutos sinunt. Sed justitiæ non est ejusmodi fructus: non tempore consumitur, non morte amputatur, sed tunc tutior redditur, quando ad portum illum, qui nullis agitur fluctibus, adnavigaverit. 4. *Exortum est in tenebris lumen rectis*. Describens beatitudinem ejus qui timet Deum, dicit res quæ in præsentis eveniunt, ut quod sint immortales ejus possessiones, quod gloria fruiturus sit, quod sit futurus omnibus superior, quod eos qui fuerint ei virtute similes, et ejus filii evaserint, visurus sit expugnabiles, in maxima rerum difficultate securissimus. Hoc enim sibi vult illud, *Exortum est in tenebris lumen rectis*. Hic enim qui sic sunt affecti, iis qui recte gradiuntur, efficiet ut in mediis tenebris lux oriatur. Quid est, *In tenebris*? Etsi sint in afflictione, in angustiis, tentatione et periculis (ea enim vocat tenebras), efficiet ut plurimum eis adsit voluptatis. Quod etiam Paulus significans dicebat, *Nolo autem vos ignorare de afflictione quæ fuit nobis in Asia, quod supra modum gravati sumus, ut etiam de vita dubitarem* (2. Cor. 1. 8. 10). Vidisti tenebras? *Sed ipsi in nobis responsum mortis habuimus, ne consideremus in nobis ipsis, sed in Deo qui suscitavit mortuos, qui ex tantis mortibus liberavit nos*. Vidisti quomodo sit exorta lux? Considera hoc ipsum etiam in tribus pueris (Dan. 3. 24). Cum enim expectarent fore ut exurerentur, purissimum rorem assequuti sunt. Id ipsum etiam evenit in Daniele (Dan. 6. 22) et aliis prophetis. Quod si hæc velis ita sumere, ut ad aliam referantur anagogen, videbis hoc orbi terrarum accidisse. Cum enim tenebræ terram et mare

occuparent, et error ubique esset diffusus, sol justitiæ ex imo exortus est. Quoniam enim tunc homines cælo relicto Deum in terris quærebant, ex eo loco eis apparuit, se ad eorum inbecillitatem demittens, ut ad altitudinem infinitam eveheret.

Argumentum resurrectionis maximum. — *Misericors, et miserator, et justus Dominus Deus.* Quoniam dixit ejus justitiam manere, et illo modo consolatus est; multi autem misericordes, et qui recte hinc vitam agunt, contraria hinc experiuntur: affert aliam consolationem dicens, *Misericors, et miserator, et justus est Dominus*: duplicem inde eliciens demonstrationem. Si enim est misericors, et iis qui peccant, sæpius veniam concedit, multo magis eos qui se recte gerunt, non relinquet incoronatos, postquam hinc excesserint. Sed etsi hinc non reddat, omnino illic reddet. Deinde subjuxit etiam, *Justus*: quod si justus sit, ut est, reddet unicuique secundum merita, etiamsi hinc non reddat: quod est vel maximum argumentum futuræ resurrectionis. Quando enim multi ex iis qui sunt virtute præditi, cernuntur mala multa perpessi, et improbi impune et secure vivere: ubinam recipiet unusquisque pro meritis, si non sit futura resurrectio, et alia vita, judicium et remuneratio? Deinde quoniam justitiæ mentionem faciens, terruit auditorem, ut qui sit redditurus rationem peccatorum, cito affert medicamentum, dicens: 5. *Jucundus homo qui miseretur et commodat, disponet sermones suos in judicio.*

4. Vide quot præmia proponit homini clementi: quod fructus ejus maneat perpetuo, quod liberandus sit a tentationibus, quod Deum imitaturus sit; est enim Deus misericors; quod peccata ei sint condonanda. Hoc enim sibi vult illud, *Dispensabit sermones suos in judicio*; id est, Patrocinium consequetur, non deerit ei defensio, non erit ei tunc condemnatio, cum elemosyna defensionem ei pulchre comparet. Alius autem interpretes dixit: *Dispensans res suas cum judicio.* Hoc est, Fructus magna prosperitate, nihil ab eo suscipietur quod sit absurdum et alienum, ut qui fuerit optimus dispensator. Qui enim est crudelis et inhumanus, et misericordia non movetur, est a vera dispensandi ratione alienus. Quid enim possit esse hoc gravius, quam cum is qui est aditurus periculum anime, pecuniis parcit, et illam negligit? Quocirca Christus quoque illum laudavit œconomum, qui quando erat vocandus in periculum, schedulas dissolvit, et de eo quod debebatur rescidit (*Luc. 16. 8*). Quomodo enim non est absurdum, ut qui in præsentem vitam sunt in periculo, omnia sua profundant ut periculum redimant: cum autem veniant in periculum ne tradantur supplicio, non utantur eadem œconomia? Et ideo prudentem dispensatorem dicit misericordem, ut qui multa paucis emat, pecuniis cælum, veste regnum, pane et poculo frigidæ bona futura. Quid enim conferri potest cum hac dispensatione, quando quis ea dans quæ pereunt, fluunt, et intereunt, ea quæ sunt futura, et quæ sunt immobilia accipit, et per ea in præsentem vitam securitate fruitur? Ideo dicit, *Dispensabit sermones suos in judicio.* Vel, ut alius dixit inter-

pres, *Dispensans res suas cum judicio.* In quonam dicit judicio, nisi in die futuro? Vel dicit eum etiam omnia sua optime administraturum, nec futurum in eis quidquam confusum, sed omnia fore ordine collocata, omniaque recta via et consequentia processura, nullam fore in eis perturbationem, nullum strepitum aut tumultum, cum elemosyna reddat eis omnia facilia et expedita. Quod etiam reddens manifestius interpretes alius dixit: *Dispensans res suas cum judicio.* Is enim est misericors, qui res suas cum judicio dispensat: ut alius quivis est fructu vacuus, qui est a vera dispensandi ratione alienus. 6. *Quia in æternum non commovebitur.* Qui potest conferri cum hac dispensatione, quando quis talem viam invenerit, quæ eum liberet ab inopinatis casibus, et extra vitæ fluctus in portu constituat, ac cum sit homo, nihil humanum sustineat, vel sustineat quidem, sed nequaquam evertatur? Hoc est enim admirabile, quando non cedit tentationibus nec ab eis prosternitur. Quid vero? annon commoti sunt multi misericordes? Nequaquam. Nam etsi pauperes facti sint, et ad extremam deducti mendicitatem, atque in ærumnas et calamitates inciderint, minime tamen eversi sunt: cogitantes ea quæ a se facta sunt (a), Dei benevolentiam et præsidium ad se attrahentes, et validam aliquam fortemque ancoram, nempe bonam conscientiam, habentes. Non dixit itaque, *Insidiis non appetentur, sed, Non commovebuntur.* Quod etiam dixit Christus de illo, qui ædificavit supra petram (*Matth. 7. 25*): non quod non sit tempestatem passurus, sed quod etiam tempestatem sustinens, minime sit evertendus. Hoc est enim admirabile, non quando cessantibus tentationibus omnibus in tuto fuerit, sed quando frequentissimis machinis impetitus, perpetuo manebit immobilis. Neque enim fieri potest, ut anima dives misericordia obruat unquam a gravibus animi perturbationibus. 7. *In memoria æterna erit justus.* Vide ipsum non solum in tempore vitæ, sed etiam post mortem complures docere et instituere. Quomodo ergo dum vivit, patitur aliquid mali, quando etiam moriens est aliis magister tranquillitatis? Ut enim sciant vel qui sunt maxime increduli, fructum ejus manere immortalem in cælis, hinc dat ejus rei experientiam: defosso enim et terra obruto corpore, memoria ejus ubique circumfertur.

Virtus quam efficax. — Talis est virtutis potentia: non cedit tempori, non marcescit diuturnitate. Hoc autem fit propter salutem malorum¹. Illi enim non habent opus laude hominum: qui autem vivunt in nequitia, illis egent encomiis, ut ex laude eorum,

¹ Alii, propter salutem multorum. Sed vox, malorum, melius quadrat ad seriem, ut ex sequentibus liquet.

(a) In Græco, ἐπινοήσαντες τὰ ἀπολαύματα αὐτοῖς. Porro hæc duplici modo intelligi possunt: vel, cogitantes ea quæ a se facta sunt, ut veritatis Interpretes, vel, cogitantes quæ sibi, aut, erga se facta sunt. Neque facile est dicere ultra sit melior interpretatio. Si prioris modo intelligas, sensus erit: Non turbantur gesta sua secum reputantes, bonæ conscientiae testimonio gaudentes; si posteriore, sic accipiendum erit: Non commovebuntur cogitantes solitam Dei erga se beneficentiam, ex pristinis sibi collatis bonis par sibi semper visore Dei patrocinium sperantes.

καὶ πλάνης πανταχοῦ κεχυμένης, κάτωθεν ὁ τῆς δικαιοσύνης ἀνέτειλεν ἥλιος. Ἐπειδὴ γὰρ οὐρανὸν ἀφέντες οἱ τότε ἄνθρωποι Θεὸν ἐπὶ γῆς ἐζήτουν, ἐκεῖθεν αὐτοῖς ἐφάνη συγκαταβάς τοῖς ἀσθενοῦσιν, ἵνα ἀναγάγῃ πρὸς ὕψος ἄπειρον. *Ἐλεήμων, καὶ οἰκτιρμῶν, καὶ δίκαιος Κύριος ὁ Θεός.* Ἐπειδὴ εἶπεν, ὅτι *Ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει,* καὶ παρεμυθήσατο ἐκείνῳ τῷ τρόπῳ, πολλοὶ δὲ τῶν ἐλεημόνων, καὶ τῶν τὸν ὀρθὸν βιούντων βίον, τῶν ἐναντίων ἐνταῦθα ἀπολαύουσιν, ἐτέραν ἐπεισάγει παραμυθίαν λέγων· *Ἐλεήμων, καὶ οἰκτιρμῶν, καὶ δίκαιος ὁ Κύριος*· διπλῆν κατασκευὴν ἐργαζόμενος ἐντεῦθεν. Εἰ γὰρ ἐλεήμων ἐστὶ, καὶ τοὺς ἀμαρτάνοντας πολλακίς συγγνώμης ἀξιοῖ, πολλῶ μᾶλλον τοὺς κατορθούντας οὐ περιόψεται ἀστεφανώτους ἀπελθόντας. Ἀλλὰ κἂν ἐνταῦθα μὴ ἀποδῶ, ἀποδώσει πάντως ἐκεῖ. Εἶτα καὶ, *Δίκαιος*, ἐπάγει· εἰ δὲ δίκαιός ἐστιν, ὡσπερ οὖν καὶ ἔστι, τὸ κατ' ἀξίαν ἐκάστῳ ἀποδώσει, κἂν ἐνταῦθα μὴ ἀποδῶ· ὅπερ μάλιστα καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐστὶν ἀπόδειξις μεγίστη. Ὅταν γὰρ πολλοὶ τῶν ἐναρέτων φαίνονται μυρία παθόντες δεινά, καὶ τῶν πονηρῶν πολλῆς ἀπολάσαντες ἀδεΐας, [282] ποῦ τὸ κατ' ἀξίαν ἐκάστῳ ἀπολήφεται, εἰ μὴ μέλλοι ἀνάστασις εἶναι καὶ ἐτέρα ζωὴ, καὶ κρίσις, καὶ ἀντίδοσις; Εἶτα ἐπειδὴ δικαιοσύνης μνησθεὶς, ἐφόβησε τὸν ἀκρατὴν ὡς μέλλοντα εὐθύνας ὑπέχειν τῶν ἡμαρτημένων, ταχέως ἐπάγει τὸ φάρμακον λέγων· *Χρηστός ἀνὴρ ὁ οἰκτιρῶν καὶ κιστρῶν, οἰκονομήσει τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐν κρίσει.*

δ. Ὅρα πόσα τίθησι τὰ ἐπαθλα τῷ φιλανθρώπῳ· ὅτι μένει διηνεκῶς ὁ καρπός, ὅτι πειρασμῶν ἀπαλλαγῆσεται, ὅτι τὸν Θεὸν ζηλώσει· καὶ γὰρ ὁ Θεὸς οἰκτιρμῶν· ὅτι τῶν οἰκείων ἀμαρτημάτων λήφεται συγγνώμην. Τοῦτο γὰρ ἐστὶν, *Οἰκονομήσει τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐν κρίσει*· τουτέστι, τεύξεται συνηγορίας, τεύξεται ἀπολογίας, οὐκ ἔσται αὐτῷ κατάκρισις τότε, τῆς ἐλεημοσύνης διατιθείσης αὐτῷ τὴν ἀπολογίαν καλῶς. Ἐτερος δὲ ἐρμηνευτὴς φησιν, *Οἰκονομῶν τὰ πράγματα αὐτοῦ μετὰ κρίσεως.* Τουτέστι, πολλῆς ἀπολαύσεται εὐημερίας, οὐχ ὑποστήσεται τι τῶν ἀτόπων, ἅτε ἄριστος οἰκονόμος γενόμενος. Ὡς ὁ γε ὠμὸς καὶ ἀπάνθρωπος, καὶ μὴ ἐλεῶν, σφόδρα ἀνοικονόμητος. Τί γὰρ ἂν γένοιτο τούτου χαλεπώτερον, ἢ ὅταν ἂ περι ψυχῆς κινδουεύειν μέλλων χρημάτων φεῖδῃται, κάκεινης ἀμελῆ; Διὰ τοι τοῦτο καὶ ἐκεῖνον τὸν οἰκονόμον ὁ Χριστὸς ἐπήνεσε τὸν ἡνίκα ἔμελλε κινδουεύειν τὰ γραμματεῖα διαλύσαντα, καὶ χρεωκοπίαν ἐργασάμενον. Πῶς γὰρ οὐκ ἄτοπον ἐν μὲν τῷ παρόντι κινδουεύοντας βίῳ πάντα τὰ ἑαυτῶν προῖεσθαι, ὥστε ἐξωνεῖσθαι τὸν κίνδυνον, ἐπικινδύνῳ δὲ μέλλοντας παραδίδοσθαι κολάσει, μὴ τοιαύτη κεχρησθαι οἰκονομία; Διὰ δὴ τοῦτο φρόνιμον οἰκονόμον φησὶ τὸν ἐλεήμονα, ὀλίγου πολλά ἀγοράζοντα, χρημάτων τὸν οὐρανὸν ὠνούμενον, ἱματίου τὴν βασιλείαν, ἄρτου καὶ ψυχροῦ ποτηρίου τὰ μέλλοντα ἀγαθά. Τί γὰρ ἐκύτῃς τῆς οἰκονομίας γένοιτ' ἂν ἴσον, ὅταν τὰ ἀπο-

λύμενα διδοῦς τι, καὶ δέοντα καὶ φθειρόμενα, τὰ μέλλοντα καὶ ἀκίνητα ταῦτα λαμβάνῃ, καὶ δι' ἐκείνων καὶ τῆς κατὰ τὸν παρόντα βίον ἀσφαλείας ἀπολαύῃ; Διὰ τοῦτο φησιν, *Οἰκονομήσει τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐν κρίσει.* Ἡ, ὡς ἕτερός φησιν, *Οἰκονομῶν τὰ πράγματα τὰ αὐτοῦ μετὰ κρίσεως.* Ποῖα ἐν κρίσει, ἢ ἐν τῇ μελλούσῃ ἡμέρᾳ; Ἡ ὅτι εἴ διαθήσει ἢ τὰ κατ' αὐτὸν ἅπαντα, καὶ οὐδὲν ἐν αὐτοῖς ἔσται συγκεχυμένον, ἀλλὰ πάντα ἐν τάξει κείμενα, πάντα ἀκολουθίᾳ καὶ ὁδῷ βαδίζοντα, οὐδὲν τεταραγμένον ἐν αὐτοῖς οὐδὲ θορυβῶδες, τῆς ἐλεημοσύνης ἅπαντα ἐξευμαρίζουσι αὐτῷ. Ὁ καὶ σαφέστερον ποιῶν ἕτερος ἐρμηνευτὴς, *Οἰκονομῶν τὰ πράγματα αὐτοῦ μετὰ κρίσεως*, εἶπεν. Ἐλεήμων γὰρ οὗτος ὁ μετὰ κρίσεως οἰκονομῶν τὰ ἑαυτοῦ· ὡς ὁ γε ἕτερος ἀκαρπός, ἀνοικονόμητος. *Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα οὐ σαλευθήσεται.* Τί τῆς οἰκονομίας ταύτης ἴσον, ὅταν τοιαύτην ὁδὸν εὐρητὴν [285] ἀπαλλάττουσαν αὐτὸν τῶν ἀδοκῆτων περιπτώσεων, καὶ τῶν τοῦ βίου κλυδωνίων ἐξω ποιοῦσαν ἠρμίζεσθαι, καὶ ἄνθρωπος ὢν μηδὲν ἀνθρώπινον ὑπομένη, ἢ ὑπομένη μὲν, μὴ περιτρέπηται δέ; Τὸ γὰρ δὴ θαυμαστόν τοῦτο ἐστὶν, ὅταν τῇ τῶν πειρασμῶν ἐπαγωγῇ μὴ κλίνηται, μηδὲ ὑποσκελίζηται. Τί οὖν; οὐκ ἐσαλεύθησαν πολλοὶ τῶν ἐλεημόνων; Οὐδαμῶς. Εἰ γὰρ καὶ πένητες ἐγένοντο, καὶ πρὸς ἐσχάτην πτωχείαν μετηνέχθησαν, καὶ συμφοραῖς περιέπεσον, ἀλλ' ὅμως οὐ περιετράπησαν ἐννοοῦντες τὰ εἰργασμένα αὐτοῖς, καὶ τὴν εὐνοίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ἀνωθεν ῥοπὴν ἐπισπασάμενοι, καὶ ἰσχυράν τινα καὶ ἀσφαλῆ ἀγκυραν, τὸ χρηστὸν λέγω συνειδὸς, ἔχοντες. Διὰ τοι τοῦτο οὐκ εἶπεν, ὅτι οὐκ ἐπιβουλευθήσονται, ἀλλ' ὅτι οὐ σαλευθήσονται. Ὁ δὴ καὶ ἐπ' ἐκεῖνου ἔλεγεν ὁ Χριστὸς, τοῦ τὴν οἰκοδομὴν ποιοῦντος ἐπὶ τῆς πέτρας, οὐχ ὅτι οὐχ ὑποστήσεται χειμῶνα, ἀλλ' ὅτι καὶ ὑπομένων χειμῶνα οὐ περιτραπήσεται. Τὸ γὰρ δὴ θαυμαστόν τοῦτο ἐστὶν, ὅταν μὴ ἐν ἐρημίᾳ δ τῶν πειρασμῶν τὸ ἀσφαλές αὐτῷ ᾖ, ἀλλὰ καὶ πυκνότητι τῶν μηχανημάτων ἀπερίτρεπτος μένη διηνεκῶς. Καὶ γὰρ ἀμήχανον ψυχὴν πλουτοῦσαν ἐλεημοσύνη ὑπὸ ἀγρίας παθῶν βαπτισθῆναί ποτε. *Εἰς μνημόσυνον αἰώνιον ἔσται δίκαιος.* Ὅρα αὐτὸν οὐκ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν τελευταίαν διδασκόντα πολλοὺς καὶ κατηχοῦντα. Πῶς οὖν οὗτος ἐν τῷ ζῆν πείσεται τι πονηρὸν, ὅταν καὶ τελευτῶν ἐτέροις διδάσκαλος γένηται εὐθυμίας; Ἴνα γὰρ μάθῃσι καὶ οἱ σφόδρα ἄπιστοι, ὅτι ἀθάνατος αὐτοῦ ὁ καρπός ἐν οὐρανοῖς μένει, ἐνταῦθα δίδωσι τὴν πείραν· καὶ γὰρ τοῦ σώματος αὐτοῦ καταχωσθέντος, καὶ τῇ γῆ παραδοθέντος, ἡ μνήμη πανταχοῦ περιφέρεται.

Τοιαύτη τῆς ἀρετῆς ἡ δύναμις· οὐκ εἶκει τῷ χρόνῳ, οὐ μαραίνεται τῷ πλήθει τῶν ἡμερῶν. Τοῦτο δὲ γίνεται διὰ τὴν τῶν πονηρῶν σωτηρίαν ε. Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ οὐ δέονται τῆς παρὰ ἀνθρώπων εὐφημίας· οἱ δὲ ἐν κακίᾳ ζῶντες δέονται τῶν ἐκείνων ἐγκωμίων, ὥστε ἀπὸ τῆς εὐφημίας τῶν ἐτέροις κατορθουμένων

^a Savil. addit ὁ.

^b Reg. ὥστε ἐξαίρεθῆναι τοῦ κινδύνου· ἐπὶ κινδύνῳ, quae in nō non improbauda. Mox idem διὰ τοῦτο ἄριστον οἰκονομῶν.

^c Savil. ποῖα ἐν κρίσει; ἢ ἐν τῇ μελλ. λέγει ἡμέρα, ἢ ἔτι καὶ ἐν τῷ νῦν βίῳ εἰ δ.

^d Savil. ἐν ἐρημίᾳ.

^e Alii διὰ τὴν τῶν πολλῶν σωτηρίαν. Sed τῶν πονηρῶν melius quadrat ad seriem, ut ex sequentibus liquet.

σπουδαιότεροι γενέσθαι, καὶ τῆς κακίας ἀπαλλαγῆναι ποτε. Ποῦ τοίνυν εἰσὶν οἱ τοὺς τάφους τοὺς πολυτελεῖς οἰκοδομοῦντες, καὶ τὰς λαμπρὰς οἰκίας ἐγείροντες; Ἀκουέτωσαν τί ποιεῖ μνημόσυνον διηνεκῆς. Οὐ λίθων οἰκοδομή, οὐδὲ περιβολὴ τοίχων καὶ πύργοι, ἀλλ' ἔργων ἀγαθῶν ἐπίδειξις. Ταῦτα δὲ τίθησι διὰ τοὺς σφόδρὰ ἀπίστους καὶ τοὺς μέλλουσιν οὐ προσέχοντας, ἵνα ἀπὸ τῶν παρόντων καὶ φαινομένων ἐπισπασάμενος αὐτοὺς, καὶ πρὸς τὰ μέλλοντα χειραγωγῆσθαι· ἄλλως τε καὶ δείκνυσιν ὅτι ἡ ἀρετὴ, ἢ πολλάκις εἶπον, καὶ πρὸ τῶν ἐπάθλων ἐκείνων ἐν ἑαυτῇ τὴν ἀμοιβὴν ἔχει. Ἀπὸ ἀκοῆς πονηρᾶς οὐ φοβηθήσεται. Ἄλλος, Ἀγγελίαν κακὴν οὐ φοβηθήσεται. Ὡσπερ ἄνω οὐκ εἶπεν, ὅτι οὐκ ἐπιβουλεύησεται, ἀλλ' ὅτι ἐπιβουλεύόμενος οὐ σαλευθήσεται. [284] οὕτω καὶ ἐνταῦθα οὐκ εἶπεν, ὅτι οὐκ ἀκούσεται πονηρὰν ἀγγελίαν, ἀλλ' ὅτι ἀκούων οὐ φοβηθήσεται.

ε'. Καὶ πῶς οὐ φοβηθήσεται; Κἂν πόλεμον ἴδῃ προσήντα, κἂν σεισμὸν τὰς πόλεις καταλύοντα, κἂν ληστὰς καὶ τοιχωρύχους τὰ πάντα ὀφαιρουμένους, κἂν βαρβάρους ἐπιτρέχοντας, κἂν νόσον θάνατον ἀπειλοῦσαν, κἂν δικαστοῦ θυμὸν, κἂν ὀτιοῦν ἕτερον, οὐ δέδοικε. Προσπέθηκε γὰρ αὐτοῦ τὸν πλοῦτον ἐν ἀσύλῳ χωρίῳ, καὶ οὐ μόνον οὐ τρέμει τελευτῆς ἐπιούσης, ἀλλὰ καὶ ἐπιείγεται ταχέως ἐπιδημῆσαι, ἐνθα τὰ τῆς ἐμπορίας αὐτῷ. Ὅπου γὰρ ὁ θησαυρὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία αὐτοῦ. Εἰ γὰρ ἔμποροι χρημάτων, πολλὰ προπέμφσαντες οἰκαδε φορτία, καθ' ἑκάστην ἐπιείγονται τὴν ἡμέραν ἰδεῖν τὸν αὐτῶν πλοῦτον· πολλῷ μᾶλλον οὗτος, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τὴν περιουσίαν προαποθέμενος ἄπισαν, θελήσει τῶν παρόντων ἀπορραγεῖς πρὸς τὰ μέλλοντα κατεπιείξεσθαι. Οὐδὲν τοίνυν αὐτὸν εἰς φόβον ἐμβαλεῖν δύναται ἄν. Ἔτοιμη ἡ καρδία αὐτοῦ ἐλπίζει ἐπὶ Κύριον. Ἐτερός φησιν, Ἐδραία καρδία αὐτοῦ, ταῦτ' ἡ δὴ λέγων, καὶ ἐρμηνεύων τὸ ἔτοιμον. Ὁ οὖν λέγει τοῦτό ἐστιν· Οὐδὲν ἐστὶ τὸ παρασαλεῦον αὐτὸν, καὶ τοῖς παροῦσι προσηλὸν, ἀλλ' ὅλος δι' ὅλου πρὸς τὸν Θεὸν ἀνατίθεται, καὶ τὴν ἐλπίδα ἀναμένει ἐκείνην, καὶ πέπηγε τῇ προσδοκίᾳ ταύτῃ διηνεκῶς ἐρηρυσμένος, καὶ οὐδενὶ τῶν παρόντων μαλακίζόμενος, ἢ περισπώμενος. Τοιαῦτα γὰρ αἱ τῶν πραγμάτων φροντίδες ὀσγίζουσι τὴν διάνοιαν, καὶ διατέμνουσι τὴν γνώμην. Ἀναγκαῖον ταίνυν πάλιν εἰπεῖν ἐκεῖνο τὸ εὐαγγελικόν· Ὅπου ὁ θησαυρὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία αὐτοῦ. Ἐστήρικται ἡ καρδία αὐτοῦ, οὐ μὴ σαλευθῆ. Εἶδες τὸν οἰκοδομοῦντα τὴν οἰκίαν ἐπὶ τὴν πέτραν; Τί γὰρ δύναται δεδοικέναι ὁ γυμνὸς καὶ εὐζώνος, καὶ μηδεμίαν μηδενὶ παρέχων λαβὴν; τί δύναται δεδοικέναι ὁ τὸν Θεὸν ἴλω ἔχων καὶ εὐμενῆ; Ὡστε ἐκατέρωθεν αὐτῷ τὰ τῆς ἀσφαλείας, ἐκ τε τῆς ἀνωθεν βοήθης καὶ τῆς κάτωθεν εὐκολίας· καὶ οὐδὲν αὐτὸν παρασαλεῦσαι δύναται, οὐ ζημία χρημάτων, οὐκ ἐπήρεια, οὐ συκοφαντία. Οὐ γὰρ ἔχει ἐνθα βλαβῆ, ἐντεῦθεν μεθορμισάμενος εἰς τὸν οὐρανόν, εἰς χωρίον πονηρίας πάση καὶ ἐπιβουλῇ ἄβητον. Καὶ γὰρ ἴσως σαφῶς, ὅτι πᾶσαι αἱ ἐπιβουλαὶ περὶ χρήματα καὶ χρημάτων ἕνεκεν, καὶ περὶ ταῦτα τῶν ἀνθρώπων ἡ πᾶσα σπουδὴ. Ἔως οὐκ ἐπίδη ἐπὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ. Τίς δὲ τοῦ τοιούτου ὁ ἐχθρὸς, ἀλλ' ἢ οἱ πονηροὶ

δαίμονες, καὶ αὐτὸς ὁ διάβολος; Ἐσκόρπισεν, ἔδωκε τοῖς πένησιν ἢ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς εὐδὸν αἰῶνα. Ἐπειδὴ γὰρ ἐλεημοσύνης ἐμνήσθη καὶ τοῦ κυχρᾶν καὶ τοῦ οἰκτεῖρειν· ἐλεημοσύνης δὲ μέτρα πολλά· ὁ μὲν γὰρ ἔλαττον, ὁ δὲ πλεῖον δίδωσιν· ἴδωμεν ποῖον ἐλεῆμονά φησὶ, τὸν ἐκ τοῦ περισσεύματος παρέχοντα, ἢ τὸν τὰ ὄντα κενοῦντα. Εὐδὸλον ὅτι τὸν τὰ ὄντα κενοῦντα, τὸν ἀφειδῶς κεχρημένον τῷ πράγματι· ὅλον ὁ Παῦλος ζητεῖ λέγων· Ὁ [285] σπειρών ἐπ' εὐλογίαις, ἐπ' εὐλογίαις καὶ θερίσει. Ὅρα δὲ πῶς καὶ ὁ Προφήτης ἀριστα ταῖς λέξεσι ὀ κέρηται. Οὐ γὰρ εἶπε, Διέδωκε, διένειμεν, ἀλλ', Ἐσκόρπισεν, ὁμοῦ καὶ τὴν δαψίλειαν τοῦ παρέχοντος δηλῶν, καὶ σπόρον τὸ πρᾶγμα ὀνομάζων. Τοιοῦτον γὰρ οἱ σπείροντες· σκορπίζουσι τὰ ἀποκείμενα, καὶ τὰ δῆλα προδιδόασιν, ἵνα τὰ μέλλοντα λάβωσι. Τοῦτο συλλογῆς κρεῖττον· καὶ γὰρ οὕτω σκορπίζειν πολλῷ τοῦ συλλέγειν βέλτιον. Σκορπίζεται χρήματα, καὶ συλλέγεται δικαιοσύνη· σκορπίζεται τὰ μὴ μένοντα, ἵνα πορισθῆ τὰ μένοντα. Τοῦτο καὶ γηπόνοι ποιοῦσιν. Ἄλλ' ἐκεῖνοι μὲν ἐπ' ἀδήλοις· γῆ γὰρ ἐστὶν ἡ ὑποδεχομένη· σὺ δὲ εἰς τὴν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ὅθεν οὐδὲν ἐστιν ἀπολέσαι. Ὅταν οὖν ἴδῃς, ὅτι τὸ χρυσίον καλόν, καὶ ὀκνήσῃς ἐκβαλεῖν, ἐννόησον τοὺς σπείροντας, ἐννόησον τοὺς δανείζοντας, ἐννόησον τοὺς ἐμπόρους, οἱ ἀπὸ δαπάνης ἀρχονται καὶ ἀναλωμάτων, καὶ ταῦτα ἕκαστος τούτων ἀδήλοις ἐγχειρίζων τὰς πράγμασι· καὶ γὰρ καὶ κύματα καὶ κόλποι γῆς, καὶ γραμματεῖα τῶν ὀφειλόντων, πάντα ἀδήλα. Καὶ γὰρ πολλάκις ἐν τῷ κεφαλαίῳ τὴν ζημίαν ὑπέμειναν οἱ δανείσαντες· ὁ δὲ τὸν οὐρανὸν γεωργῶν, οὐδὲν τούτων δέδοικεν, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ κεφαλαίου καὶ περὶ τοῦ τόκου θαρβεῖν ἔχει, εἰ γε τὸ τοιοῦτον τόκον δεῖ καλεῖν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῦ κεφαλαίου πολλῷ πλεόν. Τὸ μὲν γὰρ κεφαλαίον χρήματα· ὁ δὲ τόκος οὐρανῶν βασιλεία. Εἶδες δανείσματος φύσιν, τοῦ κεφαλαίου πολλῷ μείζονα ἔχουσαν τὸν τόκον; Καὶ ταῦτα μὲν ἐν τῷ μέλλοντι· ἐν δὲ τῷ παρόντι ἐλευθερίας ἀπολαύση πολλῆς. Τὸ ἀνεπιβουλεύτον ἔξεις, τῶν συκοφαντῶν καὶ τῶν ἐπιβουλευτῶν ὀ τὴν ἐπιθυμίαν σβέσεις· ἐν ἀδείᾳ βίωσθαι τὸν ἅπαντα βίον, οὔτε ταῖς φροντίσι τῶν ὄντων ἀποτεινόμενος, ἀλλὰ ταῖς ἐλπίσι τῶν μελλόντων πτερούμενος. Τὸ κέρας αὐτοῦ ὀψωθήσεται ἐν δόξῃ. Ὁ μάλιστα ποθεινὸν ἀνθρώποις, τοῦτο συνεχῶς τίθησι, τὸ λαμπρὸν καὶ ἐπίσημον, ὁ καὶ ἐκεῖ αὐτοὺς διαδέχεται, καὶ ἐνταῦθα αὐτοῖς μετὰ πολλῆς ἔσται τῆς παρουσίας. Οὐδεὶς γὰρ οὕτω λαμπρὸς καὶ ἐπίδοξος, ὡς ὁ ἐλεῆμων.

ς'. Καὶ εἰ βούλει, λάβε τοὺς ἐν ταῖς ἵπποδρομίαις καὶ ἐν τοῖς θεάτροις εἰκῆ τὰ αὐτῶν δαπανῶντας· ἄγε εἰς μέσον τὸν ἐλεῆμονα, καὶ τότε ὄψει ὅσος ἐκατέρωθεν ὁ καρπός· πῶς τοῦτον μὲν ἅπαντες κροτοῦσι διηνεκῶς, καὶ θαυμάζουσι, κοινὸν πατέρα καὶ λιμένα ἡγούμενοι· ἐκεῖνον δὲ τὴν ἡμέραν ἐκείνην κροτήσαντες μόνον ἀκαίρως τινὶ καὶ ἀλογίστῳ ὀρμῇ, μετὰ ταῦτα διαβάλλουσιν, ὡς ἀπάνθρωπον, ὡς ὀμὸν, ὡς κενόδοξον, ὡς ἀσελγείας διάκονον καὶ πονηρίας ὀπρητέτην. Ἄλλὰ καὶ ἐν τοῖς συλλόγοις, εἴποτε τοιοῦτοι γίνονται λόγοι, ἐκείνων μὲν τὰ ἀναλώματα στίζεται, καὶ διαβάλλονται αἱ δαπάναι· τούτων δὲ οὐδεὶς ἐστὶν οὕτως ἀναίτητος καὶ μιαρῆς, ὅς κἂν μυριάκις ὀμότετος ἢ

ᶜ Reg. ἀρίσταται λέξεσι.

ᶜ Savil. ἐγχειρῶν. Reg. θησαυρίζων.

ᶜ Reg. τὰ πάντων. Paulo ante hæc verba, καὶ πῶς οὐ φοβηθήσεται, deerrant in Morel. Infra idem et Savil. προσπέθηκε γὰρ αὐτοῦ τὸν πλοῦτον.

ᶜ Ita Reg. et Savil.; Morel. veto et τῶν παρόντων φρ. Ultraque lectio bene habet.

ᶜ Savil. καὶ τῶν πλεονεκτῶν. Gentianus Hervetus, et anagorism. Sed visum est Morelli lectionem retinere. Utræque optime habent, τὸ ἀνεπιβουλεύτον ἔξεις, τῶν συκοφαντῶν καὶ τῶν ἐπιβουλευτῶν τὴν ἐπιθυμίαν σβέσεις.

que præclare ab aliis gesta sunt, fiant virtutis studiosiores, et aliquando liberentur a vitio. Ubi sunt ergo qui sepulcra sumptuosa ædificant, ædesque magnificas excitant? Audiant quid monumentum perpetuum efficiat. Non lapidum constructio, nec murorum ambitus et turres, sed bonorum operum exhibitio. Hæc autem ponit propter eos qui sunt valde increduli, et futura non attendunt, ut cum a præsentibus et iis quæ apparent eos abduxerit, deducat ad futura: et alioqui ostendit virtutem, ut sæpe dixi, etiam ante illa præmia, habere in seipsa remunerationem. *Ab auditione mala non timebit.* Alius, *Nuntium malum non timebit.* Quemadmodum non dixit superius, eum non esse petendum insidiis, sed insidiis appetitum non esse commovendum: ita hic etiam non dicit, eum non esse auditurum malum nuntium, sed audientem minime formidaturum.

5. At qui fiet, ut non formidet? Sive bellum viderit adventare, sive terræ motum oppida diruere, sive latrones et murorum effossos omnia eripere, sive barbaros incursiones facere, sive morbum mortem minitari, sive iram iudicis, sive quodcumque aliud, minime extimescet; suas enim opes antea deposuit in loco tutissimo, et ex quo non possunt eripi: et imminente morte non modo non metuit, sed etiam festinat quamprimum in ea loca concedere, ubi sunt ejus merces. *Ubi est enim thesaurus hominis, illic cor ejus (Matth. 6. 21).* Nam si mercatores, qui domum multa onera præmiserunt, properant quotidie ut suas videant divitias: multo magis hic, qui in cælis omnes suas facultates antea deposuit, volet a rebus præsentibus avulsus ad futuras festinare. Nihil ergo ei poterit timorem incutere. *Paratum cor ejus sperare in Domino.* Alius, *Firmum cor ejus:* idem significans, et interpretans illud, *Paratum.* Quod autem dicit est ejusmodi: Nihil est quod eum labefactet, et rebus præsentibus addicat: sed totus quantus est, ad Deum extenditur, et spem illam exspectat, et in illa expectatione perpetuo desigitur, nec ab ulla re præsentis mollescit, abducitur, aut distrahitur. Tales enim sunt negotiorum sollicitudines: mentem dividunt, et cogitationem distrahunt. Necessè est igitur rursus dicere illud evangelicum: *Ubi est thesaurus hominis, illic est etiam cor ejus (Matth. 6. 21).* 8. *Confirmatum est cor ejus, non commovebitur.* Vidisti eum qui ædificat supra petram? Quid enim potest timere qui est et nudus et accinctus, nullamque ulli præbet ansam? quid potest timere, qui habet Deum clementem et propitium? ita ut utrinque sit tutus, et ex superno auxilio, et ex ea, in qua hic inferius degit, facilitate, nec quidquam eum labefactare poterit, non damnum pecuniæ, non probra, non calumniæ. Neque enim habet in quo lædatur, qui hinc in cælum commigraverit, in regionem ad quam sceleri et insidiis nullus patet aditus. Nam, ut probe nostis, omnes insidiæ parantur vel pecuniis, vel pro pecuniis, et omne hominum studium in his ponitur. *Donec despiciat inimicos suos.* Quis est ejus inimicus, nisi mali dæmones, et ipse diabolus? 9. *Dispersit, dedit pauperibus; j silia ejus manet*

in sæculum. Postquam eleemosynæ et commodandi et miserendi meminit; sunt autem multæ mensuræ eleemosynæ; hic enim dat minus, ille vero amplius: videamus quemnam dicit misericordem, eumne qui præbet ex abundantia, an eum qui suas facultates exhaurit. Certum est quod eum qui exhaurit, eum qui re sua largiter utitur: quod etiam Paulus quærit dicens: *Qui seminat in benedictionibus, metet etiam in benedictionibus (2. Cor. 9. 6).* Vide autem quomodo propheta optime usus est dictionibus¹. Non enim dixit, Dedit, vel, Distribuit, sed, *Dispersit*, simul et ejus qui præbet largitatem ostendens, et rem sementem nominans. Tales enim sunt qui seminant: dispergunt quæ sunt reposita, et quæ sunt manifesta dimittunt ut futura accipiant. Hoc est collectione melius: ita enim dispergere multo melius est, quam colligere. Disperguntur pecuniæ, et colligitur justitia: disperguntur quæ non manent, ut acquirantur manentia. Hoc ipsum faciunt etiam agricolæ. Sed illi quidem pro incertis; est enim terra quæ suscipit: tu autem in manu Dei, unde fieri non potest ut perdas. Quando ergo videris aurum esse pulchrum, et veritus fueris id ejicere, veniant tibi in mentem ii qui seminant, ii qui fœnerantur, ii qui mercaturas exercent, qui a sumptu et impensis incipiunt, cum tamen incertis ea rebus committant: nam et fluctus et terræ sinus, debitorumque sygraphæ, omnia sunt incerta. Sæpe enim in sorte damnam acceperunt fœneratores: cælum autem qui colit agricola, nihil horum metuit, sed et de sorte, et de fœnore potest esse securus, si hoc dicendum sit fœnus et non sorte longe amplius. Sors enim est pecunia; fœnus autem regnum cælorum. Vidisti naturam mutui, quod habet usuram sorte longe majorem? Et hæc quidem in futuro: in præsentis autem magnam libertatem consequeris, eris remotus ab omnibus insidiis, calumniatorum et insidiatorum cupiditatem exstingues; vives secure toto vitæ tempore, ut qui nec angaris sollicitudine de tuis bovis, et spe futurorum bonorum erigaris. *Cornu ejus exaltabitur in gloria.* Quod est maxime expetendum hominibus, hoc ponit assidue, splendorem et gloriam, quæ et illic eos excipiet, et hic eis aderit abunde et largiter. Nemo est enim adeo clarus et insignis, ut misericors.

6. Et si vis, accipe eos qui in circo et in theatris temere sua consumunt: due in medium misericordem, et tunc videbis quantus sit utriusque fructus; quomodo eum quidem omnes perpetuo laudant et admirantur, communem patrem et portum existimantes: illi autem cum illa solum die importuno quodam et temerario impetu applauserint, postea criminantur ut crudelem et inhumanum, ut inanis gloriæ cupidum, ut intemperantiæ ministrum, et servum improbitatis. Sed et si in conventibus quandoque de rebus ejusmodi agitur, illorum quidem notantur sumptus, et reprehenduntur impensæ; hos autem nemo est adeo

¹ Reg., *optimis usus est dictionibus*; sed melior Editio lectio est, quamquam posset etiam illa stare.

impudens et sceleratus, qui etiamsi sit milles crudelis et inhumanus, non laudet et admiretur. Ejusmodi enim res est virtus, ut etiam ab iis qui illam non sequuntur laudet: quemadmodum vitium iis etiam qui ei sunt dediti, sit exosum et reprehensione plenum. Itaque illos quidem nec ii qui accipiunt laudant, meretrices, inquam, aurigæ, et saltatores, sed eos etiam insectantur: hanc autem non solum pauperes qui acceperunt, sed ii etiam ad quos nihil rediit ex liberalitate omnes mirantur et amant. 10. *Peccator videbit et irascetur: dentibus suis fremet et tabescet.* Talis res est virtus: vitio gravis et molesta. Quemadmodum enim ignis accendit spinas, ita etiam benignitas feroces homines irritat: ea enim illorum improbitatem reprehendit et accusat. Sed vide eum, ne cum invidia quidem extabescit, audere accusare, et clarum virtutis aspectum intueri, sed mente quidem liquescere, et dentibus dolorem ostendere, non audere autem verbum proferre, sed tantum angere et excruciar.

Vitii fœditas; virtutis splendor. — Tale est enim vitium: etiamsi ad ipsa sceptrâ ascenderit, et juxta eos s' erit, quorum sunt capita cincta diademate, est omnium abjectissimum, et maxime formidolosum, et simile est alicui strepitui ac tumultui, et mari insanienti, etiamsi sit maxima stipatum potentia: quemadmodum virtus e contrario. Nam licet ad extremam redacta sit inopiam, et sit in ipso carcere, est regibus splendidior, magnaque fruitur securitate, ac sedet in portu nullis agitato fluctibus, non modo nihil patiens ab improbis, sed vel ipso silentio ulcisci potens improbes, et de improbitate extremas pœnas exigens. Quid enim miserius homine esse potest, qui vivit in scelere, quando præterquam quod serviat pecuniis, cæterorumque laudem suam pœnam existimat, et ipse a seipso supplicium exigit, suam conscientiam lanians, mentem excrucians, et seipsum sibi carnificem exhibens? Vidisti virtutis excellentiam et potentiam? Vidisti imbecillitatem et miseriam nequitiae? Sed non in hoc solo ejus consistit calamitas, sed etiam in aliis pluribus: quod ipsum quoque significans subjunxit, dicens: *Desiderium peccatorum peribit.* Quid est, *Desiderium peccatorum peribit?* Numquam, inquit, s'istitur. Quia enim ea quæ desiderat, sunt fluxa et prætercurrentia, desiderium quoque res imitatur, ut quod exstinguatur et pereat, et nullam radicem habeat. Quod si talis est hic peccatoris status, cogita quoniam modo se habebit in futuro sæculo. Ne hæc ergo petiamur, hanc viam fugiamus, illam oligamus, in illa perpetuo gradiamur, tuta, inexpugnabili, plena voluptatis, quæ referta est gloria, quæ caelum nobis acquirit, quæ in omnibus Dei nobis benevolentiam conciliat, quæ facit ut philosophemur, quæ tot et tanta in se bona continet, quanta ne oratio quidem explicare poterit: quæ detur omnibus nobis consequi gratia et misericordia, etc.

IN PSALMUM CXII.

1. *Laudate, pueri, Dominum, laudate nomen Domini.*

1. *Laus Dei quid difficultatis habeat; nomen Domini per nos ut glorificandum.* — *Marta in Scri-*

pturis hujusmodi laudes commemorantur: non est enim quid leve, sed sacrificium quoddam, et oblatio Deo accepta: *Sacrificium enim, inquit, laudis glorificabit me (Psal. 49. 23).* Et rursus: *Laudabo nomen Dei mei cum cantico, magnificabo ipsum in laude: et placebit Deo super vitulum novetum, cornua producentem et ungulas (Psal. 68. 31. 52).* Sacri quoque libri id sæpe præcipiunt, et qui servantur, pro magnis gratiarum actionibus id offerunt. Et quamnam habet, inquires, hoc difficultatem? cui autem vel humilis et abjectæ conditionis id præstare, et Deum laudare non est facile? Si rem diligenter et exacte didiceris, videbis et laborem qui in re inest, et lucrum quod ex ea percipitur. Primum quidem hæc laus a justis requiritur, et oportet vitam prius recte instituentem, hymnos ita Deo canere. *Non est enim pulchra laus in ore peccatoris (Eccli. 15. 9).* Secundo non verbis solum, sed etiam factis laudare oportet, et hanc laudem Deus maxime requirit, hanc gloriam: *Luceat enim, inquit, lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui est in cælis (Matth. 5. 16).* Ita laudant Cherubim. Quocirca propheta quoque cum illam mysticam audisset melodiam, seipsum miserum prædicat dicens: *Hei mihi, quod homo sum, impura habens labia, et habito in medio populi impura labia habentis (Isai. 6. 5).* Et ideo cum præcipit laudes offerre, incipit a superioribus potestatibus, sic dicens: *Laudate Dominum de cælis, laudate eum omnes angeli ejus (Psal. 148. 1. 2).* Oportet itaque angelum fieri, et ita laudare. Ne ergo hanc laudem rem esse levem existinemus: sed ante os nostrum vita nostra ipsam sonet, atque ante linguam vitæ institutum clamet. Ita quidem vel tacentes Deum laudare possumus: ita etiam loquentes edemus modulationem vitæ convenientem. Non hoc autem solum ex Psalmo dicere possumus, sed etiam quod omnes ducat ad symphoniam, et chorus integrum statuat. Non enim unum tantum aut duos alloquitur, sed universum populum. Et quemadmodum Christus nos deducens ad caritatem et concordiam, jubet communes preces offerri, et ab universa Ecclesia tanquam ab una persona dici, *Pater noster: et, Panem nostrum quotidianum da nobis hodie: et, Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus: et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo (Matth. 6. 9. 11. 12. 13):* ubique utens plurali nomine, et præcipiens unicuique, sive solus oret, sive cum aliis, pro fratribus offerre orationem: ita etiam propheta vocat omnes simul ad concentum orationis, et dicit: *Laudate nomen Domini.* Quid igitur sibi vult hæc adjectio nominis? Maxime quidem explicat affectionem dicentis: significat etiam aliquid aliud. Quiddam? Ut nomen ejus per nos glorificetur, ut ex nostra quoque vita videatur laudabile: est enim quidem natura tale: vult autem hanc quoque laudem per rectam nostræ vitæ institutionem illustrari. Et ut scias ita esse, vide quæ consequantur; subjungit

και ἀπάνθρωπος, οὐκ ἔσται ἐπαινέτης καὶ θαυμαστικής [246] Τοιοῦτον γὰρ ἡ ἀρετὴ καὶ παρὰ τοῖς μὴ μετιούσιν αὐτὴν ἐπαινετὴ ὡσπερ οὖν ἡ κακία καὶ παρὰ τοῖς μετιούσι βδελυρὰ, καὶ κατηγορίας ἀνάμεστος. Διὰ τοι τοῦτο ἐκείνους μὲν οὐδὲ οἱ λαμβάνοντες ἐπαινοῦσι, πόρνοι, καὶ ἡνίοχοι, καὶ ὀρχησταί, ἀλλὰ καὶ κακῶς ἐροῦσι· τοῦτον δὲ οὐχ οἱ λαθόντες πένητες μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ μὴ τῆς φιλοτιμίας ἀπολαύσαντες θαυμάσονται καὶ φιλήσουσιν ἅπαντες. Ἀμαρτωλὸς δὲσεται, καὶ ὀργισθήσεται· τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ βρῦξει καὶ τακῆσεται. Τοιοῦτον ἡ ἀρετὴ ἐπαχθὲς καὶ φορτικὸν τῆ κακία. Καὶ γὰρ καθάπερ τὸ πῦρ ἐκκαίει τὰς ἀκάνθας, οὕτω δὴ καὶ ἡ φιλανθρωπία τοὺς ἀπάνθρώπους καὶ ὠμούς παροξύνει· Ἐλεγχος γὰρ αὐτῶν ἐστὶ καὶ κατηγορία τῆς κακίας. Ἄλλ' ὄρα αὐτὸν· οὐδὲ ἐν τῇ τηκεδόνι τολμῶντα κατηγορῆσαι· καὶ ἀντιβλέψαι τῷ φαιδρῷ τῆς ἀρετῆς ὄμματι, ἀλλὰ καὶ τὴν διάνοιαν τηκόμενον, καὶ τὴν ὀδύνην διὰ τῶν ὀδόντων ἐπιδεικνύμενον, ῥῆμα δὲ ἐξενεγκεῖν οὐ τολμῶντα, ἀλλὰ τηκόμενον καὶ κατατεινόμενον.

Τοιοῦτον γὰρ ἡ κακία· κἄν εἰς αὐτὰ ἀναβῆ τὰ σκῆπτρα, καὶ ἐγγὺς τῶν τὰ διαδήματα περικειμένων στῆ, πάντων εὐτελεστέρα καὶ δειλοτέρα, καὶ θορούδῃ τινὶ καὶ παραχῆ ἔοικε, καὶ θαλάττῃ μαινομένη, κἄν μυρίαν ἢ περιβεβλημένη δυναστείαν· ὡσπερ οὖν ἡ ἀρετὴ τοῦναντίον. Κἄν γὰρ εἰς ἐσχάτην ἢ ἠ πενίαν, κἄν παρ' αὐτῷ τῷ δεσμοτηρίῳ, τῶν βασιλευόντων ἐστὶ λαμπρότερα, καὶ πολλῆς ἀπολαύει τῆς ἀδαιας, καὶ ἐν γαλήνῃ κἄθηται καὶ ἀκυμάντῳ λιμένι, οὐ μόνον οὐδὲν πάσχουσα παρὰ τῶν πονηρῶν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ σιγαῖν ἀμύνασθαι αὐτοὺς δυναμένη, καὶ τὴν ἐσχάτην τῆς πονηρίας ἀπαιτούσα δίκην. Τί γὰρ ἂν γένοιτο ἀνθρώπου ἀθλιώτερον τοῦ ἐν πονηρίᾳ ζῶντος, ὅταν πρὸς τῷ δουλεύειν τοῖς χρήμασι καὶ τοῖς ἐτέρων κατορθώμασι δάκνηται, καὶ τὴν ἐτέρων εὐδοκίμησιν οἰκείαν ἡγήται τιμωρίαν εἶναι, καὶ δίκην αὐτὸς ἑαυτὸν ἀπαιτῆ, καταξαινὼν ἑαυτοῦ τὸ συνειδὸς, κατατεινὼν ἑαυτοῦ τὴν διάνοιαν, δῆμιος αὐτὸς ἑαυτοῦ γινόμενος; Εἶδες ἀρετῆς δύναμιν καθ' ὑπερβολὴν; εἶδες κακίας ἀσθένειαν καὶ ἀθλιότητα; Ἄλλ' οὐκ ἐν τούτῳ μόνῳ ἔστηκεν αὐτοῦ τὰ τῆς συμφορᾶς, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐτέροις πλείοσιν· ὅπερ οὖν καὶ αὐτὸς διγλῶν ἐπήγαγε, λέγων· Ἐπιθυμία ἀμαρτωλῶν ἀπολεῖται. Τί ἐστὶν, Ἐπιθυμία ἀμαρτωλῶν ἀπολεῖται; Οὐδαμοῦ, φησὶν, ἴσταται. Ἐπειδὴ γὰρ τὰ ἐπιθυμήματα αὐτοῦ τοιαῦτα βρουστὰ καὶ παρατρέχοντα, καὶ ἡ ἐπιθυμία μιμεῖται τὰ πράγματα, σθεννυμένη καὶ ἀπολλυμένη, καὶ βρίζαν οὐδεμίαν ἔχουσα. Εἰ δὲ ἐνταῦθα τοιαῦτα τὰ τοῦ ἀμαρτωλοῦ, ἐννόησον τὰ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι ἡλίκα. Ἴνα οὖν μὴ ταῦτα πάθωμεν, ταύτην φυγόντες τὴν ὁδὸν, ἐκείνην ἐλιώμεθα, καὶ βαδίζωμεν διηνεκῶς τὴν ἀσφαλῆ, τὴν ἀχείρωτον, τὴν ἡδονῆς γέμουσαν, τὴν δόξης ἐμπεπλησμένην, τὴν οὐρανὸν ἡμῖν προξενούσαν, τὴν πρὸς πάντα τοῦ Θεοῦ τὴν εὐνοίαν ἡμῖν παρεχομένην, τὴν φιλοσοφεῖν ἢ παρασκευάζουσιν, [287] τὴν τοσαῦτα ἔχουσαν ἀγαθὰ, ὅσα οὐδὲ λόγος παραστήσαι δύνησεται· ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν χάριτι καὶ φιλανθρωπία....

Εἰς τὸν ΠΒ΄ Ψαλμόν.

Αἰνεῖτε, παῖδες, Κύριον, αἰνεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου.

α'. Πολὺς ἐν ταῖς Γραφαῖς τῶν αἰνῶν τούτων ὁ λό-

* Deesse conjicit Savil., κατενεχθεῖσα, sed sic loquitur Chrysost., qui non modica saepe licentia utitur.

ἢ τὴν φιλοσοφίαν Reg. Conclusio sequens, ὧν γένοιτο, etc., abest a Savil. et Reg.

γος· οὐδὲ γὰρ τὸ τυχὸν πράγμα ἐστὶν, ἀλλὰ θυσία τις καὶ προσφορά ἀρέσκουσα τῷ Θεῷ· Θυσία γὰρ, φησὶν, αἰνέσεως δοξάσει με. Καὶ πάλιν· Αἰνέσω τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ μου μετ' ὧδῆς, μεγαλυνῶ αὐτὸν· ἐν αἰνέσει· καὶ ἀρέσει τῷ Θεῷ ὑπὲρ μόσχον νέον, κέρατα ἐκφέροντα καὶ ὀπλάς. Καὶ πολλαχοῦ καὶ αἱ ἱεραὶ Βίβλοι παρακελεύονται, καὶ οἱ σωζόμενοι ἀντὶ μεγάλων εὐχαριστηρίων τοῦτο προσφέρουσι. Καὶ ποίαν τοῦτο δυσκολίαν ἔχει; φησὶ· τίνι δὲ οὐ βῆδρον καὶ τῶν τυχόντων αὐτὸ ἀνύειν, καὶ αἰνεῖν τὸν Θεόν; Ἄν ἀκριδῶς καταμάθῃς, ὄψει καὶ τὸν πόνον τὸν ἐν τῷ πράγματι, καὶ τὸ κέρδος τὸ ἐξ αὐτοῦ. Πρῶτον μὲν γὰρ καὶ παρὰ δικαίων ὁ τοιοῦτος ἐπιζητεῖται ὕμνος, καὶ δεῖ πρότερον τὸν βίον κατορθοῦντα, οὕτως ἄδειν ὕμνους τῷ Θεῷ. Οὐ γὰρ ὠραῖος αἶνος ἐν στόματι ἀμαρτωλοῦ. Δεύτερον δὲ, ὅτι οὐχὶ διὰ ῥημάτων μόνον ἐστὶν αἰνεῖν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν πραγμάτων, καὶ τοῦτον μάλιστα ἐπιζητεῖ ὁ Θεὸς τὸν αἶνον, ταύτην τὴν δόξαν. Λαμψάτω γὰρ, φησὶ, τὸ φῶς ὕμνων ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσι τὰ καλὰ ἔργα ὕμνων, καὶ δοξάσωσι τὸν Πατέρα ὕμνων τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Οὕτως αἰνεῖ τὰ Χερουβίμ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ προφήτης ἀκούσας τῆς μελωδίας ἐκείνης τῆς μυστικῆς, ταλανίζει ἑαυτὸν, λέγων· Οἱ μοι^d, ὅτι, ἄνθρωπος ὢν, καὶ ἀκάθαρτα χεῖλη ἔχων, ἐν μέσῳ λαοῦ ἀκάθαρτα χεῖλη ἔχοντος ἐγὼ οἰκῶ. Διὰ τοῦτο καὶ παρακελευόμενος αἰνους ἀναφέρειν, ἀπὸ τῶν ἀνω δυνάμεων ἀρχεται λέγων οὕτως· Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν, αἰνεῖτε αὐτὸν πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ. Ὅστε ἄγγελον δεῖ γενέσθαι, καὶ οὕτως αἰνεῖν. Μὴ τοίνυν ἀπλῶς τὸν αἶνον τοῦτον εἶναι νομίσωμεν· ἀλλὰ πρὸ τοῦ στόματος ἡμῶν ὁ βίος αὐτὸν ἡχείτω, καὶ πρὸ τῆς γλώττης ἡ πολιτεία βοάτω. Οὕτω καὶ σιωπῶντες δυνάμεθα τὸν Θεὸν ὕμνεῖν· οὕτω καὶ φθεγγόμενοι σύμφωνον τῷ βίῳ τὴν μελωδίαν ἐργασόμεθα. Οὐ τοῦτο δὲ μόνον ἐστὶν ἰδεῖν ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ, ἀλλ' ὅτι καὶ εἰς συμφωνίαν πάντας ἄγει, καὶ ὀλοκληρον τὸν χορὸν ἴστησι. Οὐ γὰρ ἐνὶ καὶ δύο διαλέγεται, ἀλλ' ὀλοκληρῶ δῆμῳ. Καὶ καθάπερ ὁ Χριστὸς ἐνάγων ἡμᾶς εἰς ὁμόνοιαν καὶ ἀγάπην, ἐν ταῖς εὐχαῖς κοινὴν ἐπέταξε ποιῆσθαι τὴν εὐχὴν, καὶ ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας πάσης ὡς ἐξ ἐνὸς προσώπου λέγειν, Πάτερ ἡμῶν· καὶ, Τὸν ἄρτον ἡμῶν, τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον· καὶ, Ἄφερες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, καθὼς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν· καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμῖς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ Πονηροῦ· πανταχοῦ τῷ [288] πληθυντικῷ κεχρημένος ὀνόματι, καὶ κελεύων ἐνὶ ἐκάστῳ, κἄν καθ' ἑαυτὸν εὐχεται, κἄν κοινῇ, καὶ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν εὐχὴν ἀναφέρειν· οὕτω καὶ ὁ Προφήτης κοινῇ πάντας εἰς τὴν συμφωνίαν καλεῖ τῆς εὐχῆς, καὶ λέγει· Αἰνεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου. Τί οὖν βούλεται ἡ προσθήκη τοῦ ὀνόματος; Μάλιστα μὲν τῆς διαθέσεως παραστατικὸν ἐστὶ τοῦ λέγοντος· αἰνιττεται δὲ τι καὶ ἕτερον Παῖον δὴ τοῦτο; Ὅστε τὸ ὄνομα αὐτοῦ δοξάζεσθαι δι' ἡμῶν, ὥστε αἰνετὸν φαίνεσθαι καὶ διὰ τοῦ βίου τοῦ ἡμετέρου· ἐστὶ γὰρ φύσει τοιοῦτον· βούλεται δὲ καὶ διὰ τῆς πολιτείας ἡμῶν τὸν αἶνον τοῦτον διαλάμπειν. Καὶ ἵνα μάθῃς ὅτι τοῦτό ἐστιν, ὄρα τὸ

^d Αὐτὸν post μεγαλυνῶ deerat in Morel. exque mss. et Savil. adjectum est.

^e In Isaiā cap. vi. v. 5, non legitur, οἱ μοι, sed, ὦ τάλα· ἐγώ. At saepe Chrysostomus verba Scripturae memoriter affert, et similia substituit.

ἐξῆς· ἐπάγει γὰρ, *Εἶη, φησί, τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον, ἀπὸ τοῦ νῦν, καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος*. Τί λέγεις; οὐ γὰρ ἐστὶν εὐλογημένον, ἐὰν μὴ σὺ εὐξῆ; Ὁρᾷς ὅτι οὐ περὶ τῆς εὐλογίας λέγει τῆς αὐτῆς προσοῆς, καὶ τῆ φύσει αὐτοῦ συγκεκληρωμένης, ἀλλὰ τῆς διὰ τῶν ἀνθρώπων γινομένης; Περὶ ταύτης καὶ ὁ Παῦλος γράφων λέγει· *Δοξάσατε δὲ τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν*. Αὐτὸς τοίνυν καὶ ὑψηλὸς ἐστὶ, καὶ μέγας, καὶ αἰνετὸς καθ' ἑαυτὸν· γίνεται δὲ καὶ παρὰ ἀνθρώποις τοιοῦτος, ὅταν οἱ δουλεύοντες αὐτῷ τοιοῦτον ἐπιδεικνύονται βίον, ὡς πάντας τοὺς ὀρώντας αὐτοὺς εὐλογοεῖν τὸν Δεσπότην. Τοῦτο καὶ ἐν τῇ εὐχῇ ἐκέλευσεν ἡμᾶς ὁ Χριστὸς ἀεὶ λέγειν εὐχομένους· *Ἀγιασθήτω τὸ ὄνομά σου*· τουτέστι, καὶ διὰ τοῦ βίου τοῦ ἡμετέρου δοξασθήτω. Ὡς περὶ γὰρ βλασφημεῖται, κακῶς πολιτευομένων ἡμῶν, οὕτως δοξάζεται, καὶ εὐλογεῖται, καὶ ἀγιάζεται, ἀρετῆς ἐπιμελουμένων. Ὁ τοίνυν λέγει τοῦτό ἐστι· Διαπαντὸς καταξίωσον ἡμᾶς ἐνάρετον βίον ζῆν, ὡς εὐλογητὸν εἶναι τὸ ὄνομά σου καὶ δι' ἡμῶν. *Ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν αἰνετὸν τὸ ὄνομα Κυρίου*. Ὁρᾷς τὴν καινὴν ἤδη προανακρουόμενον αὐτὸν πολιτείαν, καὶ παρανοίγοντα τῆς Ἐκκλησίας τὴν εὐγένειαν; Οὐκ ἔτι γὰρ ἐν Παλαιστίνῃ, οὔτε ἐν Ἰουδαίᾳ, ἀλλὰ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης. Πότε δὲ τοῦτο γέγονεν, ἢ ὅτε τὰ ἡμέτερα ἠνθῆσεν; Ὡς τό γε παλαιὸν οὐ μόνον οὐκ ἠεὶ εὐλογοεῖτο ἐν Παλαιστίνῃ, ἀλλὰ καὶ ἐβλασφημεῖτο διὰ τοὺς ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας Ἰουδαίους. Δι' ὑμᾶς γὰρ τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται, φησὶν, ἐν τοῖς ἔθνεσι. Νυνὶ δὲ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ὑμνεῖται. Ὅπερ οὖν καὶ ἄλλος προφήτης δηλῶν ἔλεγεν· *Ἐπιφανήσεται Κύριος, καὶ ἐξολοθρεύσει πάντας τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνῶν, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ*. Καὶ ἕτερος πάλιν· *Διότι καὶ ἐν ἡμῖν συγκλεισθήσονται θύραι, καὶ οὐκ ἀνάψεται τὸ θυσιαστήριόν μου δωρεάν· ὅτι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματι μου καὶ θυσία καθαρὰ*.

β'. Ὁρᾷς πῶς κατέστειλε τὰ Ἰουδαϊκὰ, καὶ ἔπαυσε, καὶ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης τῆς Ἐκκλησίας τὴν πολιτείαν ἐξέτεινε, καὶ λατρείαν προανεκήρυξεν; Ὁ γὰρ ταῦτα λέγων προφήτης μετὰ τὴν ἐπάνοδόν ἐστι τὴν ἐκ Βαβυλῶνος· καὶ διὰ τοῦτο ταῦτα προεφήτευσε [239] τότε, ἵνα μὴ λέγωσιν οἱ Ἰουδαῖοι, ὅτι ἐκεῖνον λέγει τὸν συγκλεισμὸν καὶ ἐκείνην τὴν ἐρημωσιν τὴν ἐν Βαβυλῶνι. Μετὰ γὰρ τὸ λυθῆναι ἐκεῖνα, καὶ ἐπὶ τὴν προτέραν αὐτοῦ ἐπανελθεῖν πολιτείαν, ταῦτα ὁ ἄγγελός φησι, δηλῶν τὴν ἐπὶ Θουεσπασιανοῦ καὶ Τίτου γενομένην ἐρημίωσιν, μεθ' ἣν οὐκ ἔσται λοιπὸν τῆς ἐρημίας ἐκείνης μεταβολή τις. Διεδόξατο γὰρ τὰ τῆς Ἐκκλησίας πράγματα. Διὸ φησιν, ὅτι *Μέγα τὸ ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσι*, τουτέστιν, εὐλογημένον, διὰ τοῦ βίου αὐτῶν αἰνούμενον· ὡς περὶ καὶ ἐνταῦθα ἔλεγεν, *Εὐλογημένον τὸ ὄνομα Κυρίου*.

Ἐψηλὸς ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη ὁ Κύριος. Ὁρᾷς πάλιν τὰ ἔθνη δεχόμενα αὐτοῦ τὴν λατρείαν, καὶ οὐχ ἄπλω

ἐν καὶ δύο καὶ τρία, ἀλλὰ πάντα τὰ κατὰ τὴν οἰκουμένην; Τί ταύτης τῆς προφητείας σαφέστερον; Πῶς δὲ ὑψηλὸς ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη; Ὅτι μεγαλύνομεν αὐτὸν, οὐ προστιθέντες αὐτῷ ὕψος; Ἄπαγε· ἀλλὰ τοῖς δόγμασι, τῇ λατρείᾳ, τῇ προσκυνήσει, τοῖς ἄλλοις ἁμασίαι, οὐδὲν ταπεινὸν ἐννοοῦντες, καθάπερ οἱ Ἰουδαῖοι, ἀλλ' ὑψηλότερα πολλῶν καὶ μείζονα. Τοιαύτη γὰρ αὐτῆ ἡ πολιτεία· ὅσον οὐρανὸς τῆς γῆς ὑψηλότερος, τοσοῦτον αὐτῆ τῆς παλαιᾶς. Διὸ φησιν· *Ἐψηλὸς ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη ὁ Κύριος*. Καὶ γὰρ μετὰ τοῦ ὕψους αὐτὸν διὰ τῆς λατρείας, κακῶς ἴσμεν, ὅτι καὶ ταῦτα συγκατάβασίς ἐστίν. Ὡς περὶ γὰρ τῶν ἐν τῇ παλαιᾷ ὑψηλότερα, ἀλλὰ τῆς ἀξίας αὐτοῦ καταδεέστερα. Καὶ ταῦτα Παῦλος δηλῶν, καὶ ἑκατέρας τῆς γνώσεως ἢ τῆς τε νῦν κατεχούσης, τῆς τε τότε ἐσομένης ἐν τῷ μέλλοντι τὸ διάφορον παριστάς ἔλεγεν· *Ὅτε ἡμῖν νήπιος, ὡς νήπιος ἐφρόνου, ὡς νήπιος ἐλογιζόμεν· ὅτε δὲ γέγονα ἀνήρ, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου*. Καὶ πάλιν· *Ἐκ μέρους γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν*. Καὶ, *Βλέπομεν ἄρτι δι' ἑσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον*. Δείκνυσι γὰρ διὰ τούτου, ὅτι τοσοῦτον ἀφέστηκεν ἡ γνώσις αὐτῆ τῆς τότε, ὅσον τὸ νήπιον τοῦ ἐλθόντος ἀνδρός εἰς ἡλικίαν τελείαν. *Ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς ἡ δόξα αὐτοῦ*. Ἐπειδὴ γὰρ περὶ αἵνου καὶ ὕψους διελέχθη τοῦ διὰ τῆς πολιτείας τῆς ἀνθρωπίνης γενομένου, καὶ παρήνευσεν οὕτως ὕψους τὸν Θεόν, οὕτως αἰνεῖν, οὕτως μεγαλύνειν, εἰς μείζονα προτρεπόμενος ἀρετὴν, δείκνυσι ποῦ τοῦτο γίνεται μάλιστα. Ποῦ τοίνυν τοῦτο γίνεται; Ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἐκεῖ γὰρ ἐστὶν ἡ δόξα αὐτοῦ. Μάλιστα γὰρ ἄγγελοι δοξάζουσιν αὐτὸν, οὐκ ἀπὸ τῆς οἰκείας φύσεως μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ὑπακοῆς τῶν διακονομένων ἀνθρώπων δοξάζουσιν, μετὰ ἀκριθείας τὰ θελήματα αὐτοῦ καὶ τὰ προστάγματα αὐτοῦ ἀνύοντες. Διὸ φησι· *Δυνατοὶ ἰσχύϊ, ποιῶντες τὸν λόγον αὐτοῦ*. Διὸ καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἐκέλευεν ὁ Χριστὸς εὐχέσθαι, καὶ λέγειν· *Γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς*. Τουτέστιν, ὡς περὶ ἄγγελοι αὐτὸν ἀγιάζουσι, πονηρίας μὲν πάσης ἀπηλλαγμένοι, ἀρετὴν δὲ μετιόντες μετὰ ἀκριθείας· οὕτω δὲ καταξιωθεῖν [290] καὶ ἡμεῖς αὐτὸν ἀγιάζειν. Τοῦτο καὶ οὗτος δηλῶν, ἐπήγαγεν· *Ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς ἡ δόξα αὐτοῦ*. Μὴ γὰρ ὁ δὴ μόνον ἐν τῇ γῇ ἰδῆς τὰ κτίσματα ταῦτα τὰ ὀρώμενα, μηδὲ τὴν κατὰ τὸν οὐρανὸν εὐταξίαν, ἀλλ' ἀνάστηθι τῷ νῦν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ἐπὶ τὰ νοερά, ἐπὶ τὰ κάλλη τῶν οὐσιῶν ἐκείνων, ἐπὶ τὴν φαιδρότητα τῆς πολιτείας ἐκείνης· καὶ τότε εἶση πῶς ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἡ δόξα αὐτοῦ.

Τίς ὡς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν, καὶ τὰ τυπεινὰ ἐφορῶν; Ἄρα οὐ δοκεῖ μέγα εἶναι τὸ εἰρημένον; Ἄλλ' ὅταν ἐννοήσης περὶ τίνος εἴρηται, σφόδρα ἔσται καταδεές. Οὕτως, ὡς περὶ ἔλεγον, οὐ χρὴ μέχρι τῶν ῥημάτων ἴστασθαι, ἀλλ' ἀναβαίνειν τῇ διανοίᾳ. Πῶς γὰρ ἐν οὐρανοῖς κατοικεῖ

ἢ Reg. Παῦλος δηλῶν ἔλεγεν ὅτι καὶ ἡ γνώσις αὐτῆ τοσοῦτον ἀφέστηκε τῆς οἰκουμένης, ὅσον ὁ νήπιος κατώτερον τοῦ ἀνδρός τοῦ εἰς τελείαν ἐλθόντος ἡλικίαν, καὶ ἑκατέρας τῆς γνώσεως.

ἢ Γὰρ deerat in edit. Morel, sed lectum fuit ab Herveto, et hic quaedam habetque Savil.

ἢ Reg et Savil. ὑμνούμενον.

enim : 2. *Sit nomen Domini benedictum, ex hoc nunc, et usque in sæculum.* Quid dicis? non erit benedictum, nisi tu precatus sis? Vides enim non dicere de ea quæ illi adest benedictione, et est ejus naturæ attributa, sed de ea quæ sit per homines? Paulus quoque de ea scribens dicit : *Glorificate vero Deum in corpore vestro et in spiritu vestro (1. Cor. 6. 20).* Ipse ergo est altus, et magnus et laudabilis per seipsum; apud homines autem talis quoque efficitur, quando qui ei serviunt, talem vitam ostenderint, ut quicumque eos vident, laudibus et benedictionibus Dominum prosequantur. Hoc ipsum nos quoque in precationibus jussit Dominus semper dicere, precantes : *Sanctificetur nomen tuum (Matth. 6. 9)* : hoc est, Per nostram quoque vitam glorificetur. Quemadmodum enim dum male vivimus, contumeliis et probris afficitur : ita dum virtutis curam gerimus, gloria afficitur, benedicitur, et sanctificatur. Quod ergo dicit, est ejusmodi : *Fac ut nos perpetuo recte et ex virtute vivamus, ut sit nomen tuum per nos etiam benedictum.* 3. *A solis ortu usque ad occasum, laudabile nomen Domini.* Vides eum novam exordii rempublicam, et aperire nobilitatem Ecclesiæ? Non amplius enim in Palæstina solum, nec in Judæa, sed ubique terrarum. Quando autem hæc evenerunt, nisi quando nostra florere? Olim enim non solum non benedicebatur in Palæstina, sed etiam blasphemabatur, et maledictis incessebatur propter Judæos qui in ea habitabant. *Propter vos enim, inquit, nomen meum blasphematur inter gentes (Isai. 52. 5).* Nunc autem ubique terrarum laudibus celebratur. Quod quidem alius quoque propheta significans, dicebat : *Apparebit Dominus, et perdet omnes deos gentium, et adorabunt eum unusquisque in loco suo (Sophon. 2. 11).* Et rursus alius : *Quia et in nobis claudentur portæ, et non succendetur altare meum gratis : quoniam ab ortu solis usque ad occasum nomen meum glorificatum est in gentibus, et in omni loco offertur thymiama nomini meo, et purum sacrificium (Mat. 1. 10. 11).*

2. Vides quomodo res Judaicas contraxit, et repressit, et ubique terrarum ecclesiasticam vitæ formam dilatavit, et cultum prænuntiavit? Qui enim hæc dicit propheta, fuit post reditum ex Babylone : et ideo hæc tunc prædixit, ne dicerent Judæi eum loqui de conclusis ipsis ac desertis in Babylone. Postquam enim illa cessassent, et ipsi ad priorem reversi essent rempublicam, ea dicit angelus, significans eorum devastationem quæ fuit tempore Vespasiani et Titi, postquam non erit deinceps mutatio illius devastationis. Illam enim consequutæ sunt res Ecclesiæ. Et ideo dicit, *Magnum nomen meum in gentibus* ; hoc est, benedictum, per bonam ipsorum vitam laudatum : quemadmodum hic quoque dicit : *Benedictum nomen Domini.*

Magnificari aut benedici Deum a nobis quod sit. — 4. *Excelsus super omnes gentes Dominus.* Vides rursus gentes ejus cultum suscipere, et non unam tantum

aut duas, aut tres, sed quæcumque sunt in orbe terrarum? Quid est hac prophetia clarius? Quomodo autem est excelsus super omnes gentes? Quoniam eum magnificamus, non ei aliquam addentes altitudinem? Absit : sed dogmatibus, cultu, adoratione, et cæteris omnibus ; non aliquid humile et abjectum de eo cogitantes, ut Judæi, sed multo majora et altiora. Talis est enim hæc nostra reipublicæ forma : quanto cælum est terra altius, tanto hæc altior veteri. Et ideo dicit : *Excelsus super omnes gentes Dominus.* Etenim cum eum per cultum attollimus, illud quoque scimus, nec esse humiliore modo dicta, et ad captum nostrum accommodata. Quare etsi sint in Novo quam in Veteri altiora, sunt tamen ejus dignitate longe inferiora. Et ideo Paulus utriusque cognitionis¹, et quæ nunc est, et quæ tunc in futuro sæculo futura est, differentiam ostendens, dicebat : *Quando eram parvulus, sapiebam ut parvulus, cogitabam ut parvulus : quando autem factus sum vir, evacuavi quæ erant parvuli (1. Cor. 13. 11).* Et rursus, *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus. Et videmus nunc quidem per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem (Ibid. v. 9. 12).* Per hæc enim ostendit hanc cognitionem ab illa tantum abesse, quantum puer a viro qui pervenit ad perfectam ætatem. *Super cælos gloria ejus.* Quoniam dixit de laude et exaltatione quæ sit per rectam vitæ humanæ institutionem, et Deum ita extollere, ita laudare, ita magnificare exhortatus est, ad majorem virtutem incitans ostendi : ubinam hoc maxime fiat. Ubinam ergo hoc sit? In cælis. Illic enim est ejus gloria. Angeli namque eum maxime glorificant, non ex sua natura solum, sed etiam ex obedientia hominum quibus ministrant, voluntatem et præcepta ejus exacte perficientes. Ideo dicit, *Potentes virtute, facientes verbum ejus (Psal. 102. 20).* Propterea in evangeliiis quoque jussit Christus orare et dicere, *Fiat voluntas tua, sicut in cælo, et in terra (Matth. 6. 10).* Hoc est, quemadmodum eum sanctificant angeli, ab omni quidem vitio liberati, virtutem autem exacte persequentes : ita etiam nos digni habeamur, qui ipsum sanctificemus. Hoc ipsum hic quoque significans, subjunxit : *Super cælos gloria ejus.* Non solum enim in terra videbis has creaturas quæ cernuntur, nec pulcherrimum ordinem qui est in cælo, sed ascende a sensibilibus ad spiritualia, ad pulchritudinem illarum substantiarum, ad splendorem illius reipublicæ : et tunc scies quomodo est in cælis gloria ejus.

Deus cur in cælo habitare dicatur. — 5. *Quis sicut Dominus Deus noster, qui in altis habitat, 6. et humilia respicit?* Annon videtur magnum esse quod dictum est? Sed quando consideraveris de quonam id dictum sit, hoc longe erit eo inferius. Ita, sicuti dixi, non oportet in verbis solis sistere, sed mente conscendere.

¹ Reg., Paulus declarabat, hanc cognitionem tantum ab orbe terrarum distare, quantum puerulus est inferior viro, qui ad perfectam devenit ætatem; et utriusque cognitionis, quæ lectio quadrat ad seriem.

Quomodo enim in cælis habitat, qui cælum et terram implet? qui ubique præsens est? qui dicit: *Deus appropinquans ego sum, et non Deus procul* (Jer. 23. 25). *Qui mensus est cælum palmo, et terram pugillo; qui continet ambitum terræ* (Isai. 40. 12. 22)? Sed quoniam loquebatur tunc cum Judæis, propterea eo sermone usus est, paulatim erigens eorum cogitationem, et mentem sensim extollens et evchens. Idcirco non dixit solummodo, *Qui in altis habitat, et humilia respicit*: sed cum prius dixisset, *Quis sicut Dominus Deus noster*, tum subjunxit, *Qui in altis habitat, et humilia respicit*, ostendens quamvis de causa illud secundum dixerit, nempe propter Judaicam imbecillitatem simulacra stupentem, et deos in locis et templis conclusos adorantem. Ideo inducit paulatim comparisonem, licet citra comparisonem Deus omnes superemineat: sed ad imbecillitatem auditorum, sicut dixi, neque enim cessabo hoc assidue dicere, orationem concinnat. Neque enim quærebat ut tunc diceret aliquid dignum Dei gloria, sed ut quod diceret, ab eis capi posset. Et ideo paulatim eos sustollit: et tamen ne sic quidem permanet in humilitate, sed rursus aperit quosdam altiores sensus. Postquam enim dixit, *Qui in altis habitat, et humilia respicit*: rursus ad altiora orationem extollens dicit: *In cælo et in terra*: ostendens eum esse ubique, et hic, et illic. Non enim tamquam in cælo inclusus, respicit eminus quæ fiunt in terra, sed ubique præsens et omnibus assistens.

3. Vidisti quomodo paulatim mentem auditorum sustollit (a)? Deinde cum auditorem a terra extulisset, et in cælo collocasset: rursus procurans ut aliquid majus animo apprehenderet, venit ad aliud ejus potentie indicium, dicens: 7. *Suscitans a terra inopem, et de stercore erigens pauperem*. Magnæ est enim atque adeo ineffabilis potentie, parva extollere. Alibi autem contrarium quoque ponit alius, quod magna quoque deprimat, sic dicens: *Dividens contritionem super fortitudinem, et miseriam supra munimentum adjungens* (Amos 5. 9). Hic quidem certe dictum est, quod possit pusillos erigere. Est itaque generalis oratio. Quod si quis hæc etiam velit accipere anagogice, videbit hoc factum esse in gentibus, videbit hoc evenisse in nobis hominibus tempore adventus Christi. Quid enim erat nostra natura pauperius? Eam tamen erexit et sustulit in cælum cum nostris primitiis, et constituit sedentem in cælis in throno Patris. *Et de stercore erigens pauperem*, 8. *ut collocet eum cum principibus, cum principibus populi sui*. Stercus hinc dicit vilitatem, et, quæ ex ea fit, repentinam mutationem, ostendens ei esse omnia facilia et expedita. Deinde transit ad aliud majus. Quodnam hoc? Quod non solum potest res transferre, et humilibus dare auctoritatem, sed ipsius etiam nature transmovere limites, et eam, quæ erat sterilia, matrem efficere. Et ideo subjunxit: 9. *Qui habitare facit sterilem in domo, matrem super filiis lætantem*. Quod quidem factum est in

Anna, quod factum in aliis innumerabilibus (1. Reg. 1). Vidisti hymnum perfectum? vidisti hymnum completum? Dixit ea quæ universum orbem terræ correctura erant, quomodo erat cessaturus Judaismus, quomodo nova Ecclesie respublica erat in splendorem exitura, quomodo erat ubique offerendum sacrificium. Deinde efficiens ut vel crassioribus fide digna esset oratio, ex iis quæ jam fiunt, quæ sunt futura confirmat. Quod autem dicit, est ejusmodi: Ne diffidas futuram tantam mutationem, et disjectas gentes esse venturas maximam in gloriam. Non vides hæc fieri quotidie? extolli humiles, et sedere cum principibus? non vides naturam, quæ erat manca et mutua, corrigi, steriles matres fieri? Tale quid etiam evenit in Ecclesia. Erat sterilis, sed multorum filiorum mater facta est. Quocirca dicit Isaias: *Lætare, sterilis, quæ non paris; erumpe et clama, quæ non parturis: quoniam multi sunt filii desertæ magis quam ejus quæ habet virum* (Isai. 54. 1): hoc in Ecclesia futurum prænuntians. Quocirca hic quoque orationem hoc loco clausit, prophetiam fide dignam hinc efficiens, ex iis, quæ jam facta sunt, ab ejus magnificentia. Quæcumque enim Deo visum fuerint, sunt factu facilia. Potest enim transmutare naturam, et humilitatem transferre in altitudinem, et mores corrigere. Cum hæc ergo sciamus omnia, quæ nostra sunt afferamus, et omni fruamur gloria, et ad ineffabilem ascendemus altitudinem, Dei auxilio freti: cui gloria et potentia, Patri et Filio et Spiritui sancto, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXIII.

1. *In exitu Israel de Ægypto, domus Jacob de populo barbaro, 2. facta est Judæa sanctificatio ejus, Israel potestas ejus.*

1. Magnam hic testatur Dei benignitatem et mansuetudinem. Quamnam hanc? Quod cum primum ostendit potentiam; tunc ut ipse adoretur exigit. Hoc enim significans dicebat: *In exitu Israel de Ægypto, facta est Judæa sanctificatio ejus*. Tunc enim suam ostendit potentiam per signa quæ in Ægypto facta sunt, et per ea quæ in deserto: tunc etiam populum sibi effecit familiarem. Hoc ipsum etiam fecit in Adam. Cum enim prius mundum fecisset, et suæ sapientie et potentie vim ostendisset, ita fluxit hominem, et ab eo exegit adorationem. Ita etiam unigenitus Dei Filius cum primum signa præbuisset multa et omnis generis, tunc fidem exegit. Quocirca iis quidem qui ab initio ad eum accedebant, ut qui ejus pignora non haberent, nec argumentum divinitatis, non dicebat, *Creditis, me posse hoc facere?* sed signa solummodo ostendebat. Sed postquam ubique per Palestinam deposuit suæ monumenta potentie, mutilis corporibus remedium afferens, vitium expellens, de regno disscrens, leges salubres sanciens, tunc etiam fidem exegit ab iis, qui accedebant. Homines enim volunt prius imperium obtinere, et tunc aggrediuntur benefacere: Deus autem incipit a beneficiis. Et quid dico alia beneficia, cum etiam crucem ipsam sustinuerit, et tunc

(a) in Græco, *πρεσβύτης τῆς διάνοιαν τῶν ἀκούοντων*. Interpretatio ad verbum esset, *alīs instruit mentem*, id est, ad sublimiora considerata informat idoneamque reddit; qua metaphora frequentissime utitur Chrysostomus.

ὁ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν πληρῶν, ὁ πανταχοῦ παρῶν, ὁ λέγων· Θεὸς ἐγγίζων ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐ Θεὸς πόρρωθεν· Ὁ μετρήσας τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, καὶ τὴν γῆν δρακί· ὁ κατέχων τὸν γῦρον τῆς γῆς; Ἄλλ' ἐπειδὴ πρὸς Ἰουδαίους αὐτῷ ἦν ὁ λόγος, διὰ τοῦτο τέως οὕτω κέχρηται τῷ λόγῳ, κατὰ μικρὸν ἀνάγων αὐτῶν τὴν διάνοιαν, καὶ πτερῶν τὴν γνώμην, καὶ ἀναθειάζων ἡρέμα. Διὰ δὴ τοῦτο οὐδὲ ἀπλῶς εἶπεν, Ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν, καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν· ἀλλὰ πρότερον εἰπὼν, Τίς ὡς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν; τότε ἐπήγαγεν, Ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν, καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν· εἶπε δὲ ἐκεῖνο δηλῶν, τίνας ἔνεκεν τὸ δεύτερον εἶπε. Διὰ γὰρ τὴν ἀσθένειαν τὴν Ἰουδαϊκὴν τὴν πρὸς τὰ εἰδῶλα ἐπτοημένην, καὶ θεοὺς προσκυνούσαν τοὺς ἐν τόποις καὶ ναοῖς συγκεκλεισμένους. Διὰ δὴ τοῦτο κατὰ μικρὸν τὴν σύγκρισιν ποιεῖται, καίτοι ἀσυγκρίτως ἀπάντων ὁ Θεὸς ὑπερέχει· ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀκουόντων, ὅπερ ἔφθην εἰπὼν (οὐ γὰρ παύσομαι συνεχῶς τὸ αὐτὸ λέγων). ρυθμίζει τὸν λόγον. Οὐ γὰρ ἐζήτει, ὅπως ἀξιόν τι τῆς δόξης εἶποι τοῦ Θεοῦ τέως, ἀλλ' ὅπως ἐκείνοις χωρητὸν γένηται. Διὰ δὴ τοῦτο κατὰ μικρὸν αὐτοὺς ἀνάγει, καὶ ὁμως οὐδὲ οὕτως ἐναπομένει τῇ ταπεινότητι, ἀλλὰ διανοίγνυσι πάλιν ὑψηλότερα νοήματα ἕτερα. Ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν, Ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν, καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν, πάλιν ἐπὶ τὸ ὑψηλότερον ἄγων τὸν λόγον, φησὶν· Ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ· δεικνύς ὅτι πανταχοῦ ἐστι, κάκει καὶ ἐνταῦθα. Οὐ γὰρ ὡς ἂν τις ἐν οὐρανῷ συγκεκλεισμένος, πόρρωθεν βλέπει τὰ ἐν τῇ γῇ, ἀλλὰ πανταχοῦ παρῶν, καὶ πᾶσι παριστάμενος.

γ'. Εἶδες πῶς κατὰ μικρὸν πτεροῖ τὴν διάνοιαν τῶν ἀκουόντων; Εἶτα ἀναστήσας ἀπὸ τῆς γῆς τὸν ἀκροατὴν καὶ τῷ οὐρανῷ προσηλώσας, πάλιν μεῖζόν τι φαντάζεσθαι παρασκευάσας, ἐφ' ἕτερον ἔρχεται τῆς δυνάμεως αὐτοῦ δείγμα, λέγων· Ὁ ἐγείρων ἀπὸ γῆς πτωχόν, καὶ ἀπὸ κοπρίας ἀνυψῶν πένητα. Μεγάλῃς γὰρ δυνάμεως καὶ σφόδρα ἀφάτου, καὶ τὰ μικρὰ ἐπαίρειν. Ἄλλαχού μέντοι καὶ τὸ ἐναντίον πίθησιν· ὅτι καὶ τὰ μεγάλα ταπεινοῖ, λέγων οὕτως· Διαιρῶν σύντριμμα^α ἐπὶ ἰσχύν, καὶ ταλαιπωρίαν ἐπὶ ὀχύρωμα ἐπάγων. [291] Ἐνταῦθα μέντοι γε εἴρηται, ὅτι τοὺς μικροὺς ἐπᾶραι δύναται. Ἔστι μὲν οὖν καὶ καθολικὸς ὁ λόγος^β. Εἰ δέ τις καὶ κατὰ ἀναγωγὴν αὐτὸν ἐκλαβεῖν βουληθεῖτ, δψεται τοῦτο ἐπὶ τῶν ἐθνῶν γινόμενον, δψεται τοῦτο ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἡμῶν ἐπὶ τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ. Τί γὰρ τῆς ἡμετέρας φύσεως πτωχότερον; Ἄλλ' ὁμως αὐτὴν ἤγειρε καὶ ἀνήγαγε μετὰ τῆς ἀπαρχῆς ἡμῶν εἰς οὐρανόν, καὶ συνεχάθισεν εἰς τὸν πατρικὸν θρόνον. Καὶ ἀπο κοπρίας ἀνυψῶν πένητα· τοῦ καθίσει αὐτὸν μετὰ ἀρχόντων, μετὰ ἀρχόντων τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Κοπρίαν ἐνταῦθα τὸ εὐτελὲς λέγει, καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἀθρόον γινομένην μεταβολὴν, δεικνύς ὅτι πάντα αὐτῷ βᾶδια καὶ εὐχολα. Εἶτα ἐφ' ἕτερον ἔρχεται μεῖζον. Ποῖον δὴ τοῦτο; Ὅτι οὐ τὰ πράγματα μεταθεῖναι δύναται, οὐδὲ τὴν εὐτέλειαν εἰς ἀξίωμα μεταστῆσαι μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς φύσεως μεταθεῖναι τοὺς ἔρους, καὶ στεῖραν ποιῆσαι μητέρα. Διόπερ ἐπήγαγεν· Ὁ κατοικίζων στεῖραν ἐν οἴκῳ, μητέρα ἐπὶ τέκνοις εὐφραίνομένην. Ὅπερ γέγονεν ἐπὶ τῆς Ἄν-

νης, ὅπερ γέγονεν ἐπὶ μυρίων ἐτέρων. Εἶδες ὕμνον ἀπρητισμένον; εἶδες ὕμνον πεπληρωμένον; Εἶπε τὰ μέλλοντα κατορθοῦσθαι τῇ οἰκουμένῃ, πῶς ὁ Ἰουδαϊσμοῦς παύεσθαι μέλλει, πῶς καινὴ τῆς Ἐκκλησίας πολιτεία διαλάμπειν. πῶς θυσία πανταχοῦ προσάγεσθαι. Εἶτα ἀξιόπιστον ποιῶν καὶ τοῖς παχυτέροις τὸν λόγον, ἀπὸ τῶν ἤδη γινομένων καὶ περὶ τῶν μελλόντων βεβαιοῦται. Ὁ δὲ λέγει τοῦτό ἐστι· Μὴ ἀπιστήσης, ἄνθρωπε, ὅτι τοσαύτη ἐστὶ μεταβολή, καὶ τὰ ἀπεβρίμμενα ἔθνη εἰς δόξαν ἤξει· μεγίστην. Οὐχ ὄρα καθ' ἑκάστην ἡμέραν ταῦτα γινόμενα; τοὺς ταπεινοὺς ὑψομένους, καὶ μετὰ ἀρχόντων καθημένους; οὐχ ὄρα τὴν φύσιν πηρουμένην καὶ διορθουμένην, στεῖρας μητέρας γινόμενας; Τοιοῦτόν τι καὶ περὶ τῆς Ἐκκλησίας συνέθη· στεῖρα ἦν, ἀλλ' ἐγένετο μήτηρ τέκνων πολλῶν. Διὸ καὶ λέγει ὁ Ἠσαΐας· Εὐφράνθητι, στεῖρα, ἢ οὐ τίκτουσα· ῥῆξον καὶ βόησον, ἢ οὐκ ᾠδίνουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μάλλιν ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα· τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐσόμενον προαναφωνῶν. Διὰ δὴ τοῦτο καὶ οὕτως ἐνταῦθα τὸν λόγον κατέλυσε, τὴν προφητείαν ἀξιόπιστον καὶ ἐντεῦθεν ἀποφύνας, ἀπὸ τῶν ἤδη γενομένων, ἀπὸ τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ. Πάντα γὰρ ὅσα ἂν δόξη τῷ Θεῷ, βᾶδια ποιῆσαι. Καὶ γὰρ φύσιν μεταθεῖναι δύναται, καὶ ταπεινότητα μεταβαλεῖν εἰς ὕψος, καὶ διορθῶσαι τρόπους. Ταῦτ' οὖν εἰδότες ἅπαντα, τὰ παρ' ἑαυτῶν εἰσφέρωμεν, καὶ πάσης ἀπολαυσόμεθα δόξης, καὶ πρὸς ἀφάτον ὕψος ἀναθησόμεθα, τῆς βραχέως ἀπολαύοντες τοῦ Θεοῦ· ὃ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἄμήν.

[292] Εἰς τὸν Ριγ' Ψαλμον.

Ἐν ἐξόδῳ Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου, οἴκου Ἰακώβ ἐκ λαοῦ βαρβάρου, ἐγενήθη Ἰουδαία ἀγίασμα αὐτοῦ, Ἰσραὴλ ἐξουσία αὐτοῦ.

α'. Μεγάλῃς ἐνταῦθα τοῦ Θεοῦ τὴν πραότητα μαρτυρεῖ^ε καὶ ἡμερότητα. Ποῖαν δὴ ταύτην; Ὅτι πρῶτον ἀποδείξει παρεχόμενος τῆς οἰκείας δυνάμεως, τότε ἀπαιτεῖ τὴν προσκύντησιν. Τοῦτο γὰρ δηλῶν ἔλεγεν· Ἐν ἐξόδῳ Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου, ἐγενήθη Ἰουδαία ἀγίασμα αὐτοῦ. Τότε γὰρ ἔδειξε τὴν δύναμιν αὐτοῦ, φησὶ, διὰ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ σημείων, διὰ τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ· τότε καὶ τὸν λαὸν ὠκείωτατο. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀδάμ ἐποίησε. Πρότερον γὰρ τὸν κόσμον ποιήσας, καὶ δείξας αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς δυνάμεως τὴν ἰσχύν, οὕτω τὸν ἄνθρωπον ἔπλασε, καὶ τὴν προσκύντησιν ἀπήτησεν. Οὕτω καὶ ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ σημεῖα πρῶτον παρασχόμενος πολλὰ καὶ παντοδαπά, τότε τὴν πίστιν ἀπήτει. Διὰ τοῦτο τοῖς μὲν ἐξ ἀρχῆς προσιοῦσιν, ἅτε οὐκ ἔχουσιν αὐτοῦ ἐνέχυρα, οὐδὲ ἀπόδειξιν τῆς θεότητος, οὐκ ἔλεγε, Πιστεύετε, ὅτι δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι; ἀλλὰ μόνον τὰ σημεῖα ἐπεδείκνυ. Ἐπειδὴ δὲ πανταχοῦ τῆς Παλαιστίνης ὑπομνήματα τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως ἐναπέθετο, αἰώματα πεπηρωμένα διορθῶν, κακίαν ἐξελαύνων, περὶ βασιλείας διαλεγόμενος, τοὺς σωτηριώδεις εἰσάγων νόμους, τότε καὶ τὴν πίστιν ἀπήτει παρὰ τῶν προσιδόντων. Ἄνθρωποι μὲν γὰρ πρότερον ἄρχειν ἐθέλουσι, καὶ τότε εὐεργετεῖν ἐπιχειροῦσιν· ὁ Θεὸς δὲ ἀπὸ τῶν εὐεργεσιῶν ἄρχεται. Καὶ τί λέγω τὰς ἄλλας εὐεργεσίας, ὅπου γὰρ καὶ τὸν σταυρὸν αὐτὸν ὑπέμεινε, καὶ τότε τῆς οἰκουμένης ἐκράτησε, διὰ τῶν

^α In edit. Rom legitur συντριμμόν.

^β Καθολικὸς ὁ λόγος, generalis oratio, quæ scilicet omnes oiaum respicit.

^ε Reg. δείκνυσι.

ἔργων ἐπιδειξάμενος τὴν κηδεμονίαν; Τοῦτο γοῦν καὶ ὁ ψαλμὸς ἐνταῦθα δηλῶν ἔλεγεν· Ἐν ἐξόδῳ Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου, οἴκου Ἰακώβ ἐκ λαοῦ βαρβάρου, ἐγενήθη Ἰουδαία ἀγίασμα αὐτοῦ. Τουτέστιν, ἐν τῇ ἐξόδῳ, ἐν τῇ ἀπαλλαγῇ, ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ, τῆς Αἰγύπτου. Καὶ οὐχ ἀπλῶς εἶπεν, Αἰγύπτου, ἀλλὰ προσέθηκε, λαοῦ βαρβάρου· τῷ ὀνόματι τῶν πολεμίων τὴν κηδεμονίαν ἐνδειξάμενος τοῦ Θεοῦ. Τῶν γὰρ χαλεπῶν ἐκείνων, καὶ ἀνημέρων, καὶ βαρβαρικώτερον διακειμένων· Αἰγυπτίων οὐκ ἂν ἠδυνήθησαν ἀπαλλαγῆναι, εἰ μὴ τῆς κραταιᾶς ἀπήλαυσαν χειρὸς καὶ τῆς δεξιᾶς τῆς ἀμάχου. Καὶ γὰρ θηρίων ἦσαν ἀγριώτεροι, καὶ πέτρας σκληρότεροι, μυρίαὶ παιόμενοι πληγαῖς, καὶ οὐκ ἐνδιδόντες. Εἰπὼν τοίνυν τὸν λαὸν βάρβαρον, ἔδειξε τοῦ Θεοῦ τῆς δυνάμεως τὴν ὑπερβολὴν, ὅτι τὸν οὕτω βάρβαρον, τὸν οὕτως ὠμόν νῦν μὲν ἔπεισε, νῦν δὲ καὶ ἄκοντα κατηνάγκασεν ἀφείναι τοὺς δούλους, καὶ φιλονεικοῦντας ὕστερον τῇ θαλάττῃ παρέδωκε, καὶ οὕτω τὸν λαὸν ἠλευθέρωσε τὸν ἑαυτοῦ.

Τί δὲ ἐστίν, Ἐγενήθη Ἰουδαία ἀγίασμα αὐτοῦ; Ἄντι τοῦ, λαὸς αὐτῷ λατρεύων, λαὸς αὐτῷ ἀνακείμενος, λαὸς αὐτῷ ὠκνωμένος. Ἀγίασμα δὲ κυρίως ἐλέγετο ὁ ναὸς, τὰ ἄδυστα, τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων, καθάπερ [293] καὶ Ζαχαρίας εἰσάγει τινὰς ἐρωτῶντας, καὶ λέγοντας· Εἰσηλθεν ὧδε τὸ ἀγίασμα ἢ νηστεύσομεν; περὶ τῆς ἐπανόδου τῆς κιβωτοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων δηλῶν. Ἐγενήθη Ἰουδαία ἀγίασμα αὐτοῦ. Πρὸ γὰρ τούτου ἀκάθαρτό; τις ἦν καὶ ἐναγῆς ἡ χώρα· ἐπειδὴ δὲ ἐπανῆλθεν ὁ λαὸς, ἐγένετο ἡ πόλις ἀγίασμα αὐτοῦ· τουτέστιν, ἀγίασμα ἦγετο διὰ τῆς ἐποπτείας, διὰ τῶν θυσιῶν, διὰ τῆς λατρείας, διὰ τῆς ἄλλης ἀγιστίας. Ἰσραὴλ ἐξουσία αὐτοῦ. Τί ἐστίν, Ἰσραὴλ ἐξουσία αὐτοῦ; Ὑπὸ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, φησί. Καίτοι πᾶσα ἡ οἰκουμένη ὑπὸ τὴν αὐτοῦ ἀρχὴν ἦν, ἀλλ' οὔτοι καὶ κατ' οἰκίωσιν ἐτέραν. Ἐπειδὴ καὶ προφητείας ἐδέχοντο, καὶ διελέγετο αὐτοῖς, καὶ τὰ κατ' αὐτοὺς ὠκνόμει μειζόνως. Εἶτα καθ' ἕτερον δὲ τρόπον καὶ λαὸς αὐτοῦ ἐχρημάτιζε. Καὶ γὰρ τῷ νεύματι τῷ ἐκείνου πολλάκις καὶ εἰς πολέμους ἐξήρσαν, καὶ πολλὰ τῶν ἄλλων ἔπραττον. Βαρβαρικῶν γὰρ αὐτοὺς ἀπαλλάξας χειρῶν, καὶ τυραννίδος, καὶ δουλείας, καὶ κινδύνου ἐσχάτου, καὶ παρανόμου γνώμης, γέγονεν αὐτῶν βασιλεύς. Τοῦτο γοῦν καὶ ἀλλαγῶν δικαιολογούμενος καὶ δεικνύς, ὅτι πρότερον τὰ παρ' ἑαυτοῦ ἐπιδειξάμενος ἀπῆρει τὰ παρ' ἐκείνων, ἔλεγε· Μὴ ἔρημος ἐγενόμην τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, ἢ γῆ κεχερσωμένη; Ὁ δὲ λέγει τοῦτό ἐστι· Μὴ ἄκαρπος, φησί, ὑμῖν ἐγενόμην; οὐ μυρία ἀγαθὰ εἰς ὑμᾶς ἐπεδειξάμην; οὐ τὴν φύσιν αὐτὴν μετέβαλον; οὐ τὰ στοιχεῖα πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν ὑμῶν ἐβρόθύμισα; οὐ διαγωγὴν ὑμῖν ἐχαρισάμην ἀνθρωπίνων ἀπὸ ἀλλαγμένην πόνων; Διὰ τοῦτό φησι· Μὴ ἔρημος ἐγενόμην τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ; Τουτέστιν, οὐ μυρίου ἦνεγκα καρπούς; ἐλευθερίαν ἀπ' Αἰγύπτου, ἀπαλλαγὴν βαρβάρων, θαυμάτων ἐπίδειξιν, τὴν ἐν ἐρήμῳ διαγωγὴν, τὴν τῆς Παλαιστίνης κληρονομίαν, τὴν τῶν ἐθνῶν κράτησιν, τὰ συνεχῆ τρόπαια, τὰς ἐπαλλήλους νίκας, τὰ θαύματα τὰ παράδοξα, τὰ τεράστια τὰ συνεχῆ, τῆς γῆς τὴν εὐετηρίαν, τοῦ γένους ὑμῶν τὴν ἐπίδοσιν, τὴν πανταχοῦ τῆς οἴκου-

μένης δόξαν, ἕτερα μυρία; Εἶδες καρπούς τοῦ Θεοῦ; Διὰ τοῦτο ἐπήγαγε· Μὴ γῆ ἐγενόμην κεχερσωμένη; Τουτέστιν, οὐ μυρίου ἐδρέψασθε παρ' ἐμοῦ καρπούς; οὐκ ἠλόγησα τὴν εἰσοδὸν ὑμῶν καὶ τὴν ἐξοδὸν ὑμῶν, τὰ ποίμνια ὑμῶν, καὶ τὰ βουκόλια ὑμῶν, τὸν ἄρτον ὑμῶν, καὶ τὸ ὕδωρ ὑμῶν; οὐκ ἐν ἀσφαλείᾳ κατέστησα; οὐ πᾶσιν ἀχειρώτους εἰργασάμην, οὐ φοβερούς καὶ ἀμάχους; οὐ καθάπερ ἀπὸ πηγῶν πάντα ἡμῖν ἐπέβρει τὰ ἀπὸ τῆς γῆς, τὰ ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ; Τὸν γὰρ ἄρχοντα ταῦτα μάλιστα δείκνυσι, τὸ προνοεῖν τῶν ὑπηκόων, τὸ κηδεσθαι καὶ φροντίζειν.

β'. Διὸ καὶ ὁ Χριστὸς ἔλεγε· Ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, οὐκ εἶπε, Τιμᾶται· καὶ θεραπεύεται, ἀλλὰ, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων. Τοῦτο ἀρχή, τοῦτο ποιμαντικὴ ἐπιστήμη, τὸ τὰ αὐτοῦ παρορᾶν, [294] καὶ τὰ τῶν ἀρχομένων μεριμνᾶν^α. Ὅπερ γὰρ ἐστίν ἰατρὸς, τοῦτό ἐστίν ἄρχων· μᾶλλον δὲ καὶ ἰατροῦ πλέον. Ὁ μὲν γὰρ ἰατρὸς τῇ τέχνῃ τὴν σωτηρίαν περιποιεῖται· ὁ δὲ ἄρχων καὶ ἐν τοῖς ἰδίοις κινδύνοις. Ὅπερ καὶ ὁ Χριστὸς ἐποίησε, βραπισθεῖς, σταυρωθεῖς, τὰ μυρία παθῶν. Διὸ καὶ Παῦλος ἔλεγε· Καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς οὐχ ἐνυτῷ ἤρρεσεν, ἀλλὰ καθὼς γέγραπται· Οἱ ὄνειδισμοὶ τῶν ὄνειδιζόντων σε ἐπέπεσον ἐπ' ἐμέ. Δύο τοίνυν μᾶλλον δὲ καὶ τρεῖς καὶ μυρίας τίθησιν ἐνταῦθα εὐεργεσίας, ὅτι βαρβάρων ἀπήλλαξεν, ὅτι τῆς ἀλλοτρίας ἠλευθέρωσεν, ὅτι δουλείας ἐξέβαλεν, ὅτι πόνους ἔλυσε καὶ τάλαιπωρίας, ὅτι μυρία θαύματα εἰργάσατο· εἶτα ὅτι καὶ ἀγίασμα αὐτοῦ αὐτοὺς κατηξίωσε γενέσθαι καὶ ὑπηκόους. Καὶ γὰρ καὶ τοῦτο οὐ μικρὸν εὐεργεσίας εἶδος, τὸ ἐν τάξει τῶν ὑπηκόων αὐτοὺς καταλέγειν^β. Ἡ θάλασσα εἶδε, καὶ ἔφυγεν· ὁ Ἰορδάνης ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω. Ὅρα τὸν λόγον κορυφούμενον, καὶ τὴν εὐεργεσίαν αὐξανομένην. Τί γὰρ δεῖ λέγειν, φησί, περὶ βαρβάρων καὶ ἐθνῶν, ὅποτε καὶ ἡ κτίσις ὑπεξίστατο, καὶ παρεχώρει, καὶ πρὸς τὰ ἐναντία μεθίστατο, τὸν στρατηγούμενον ὁρῶσα, καὶ τῷ δημαγωγῷ παραχωροῦσα; Πάντα γὰρ τότε τῷ δήμῳ τῷ τῶν Ἑβραίων ὑπεξίστατο καὶ παρεχώρει, ἵνα μάθωσιν, ὅτι οὐκ ἀνθρωπίνης ἀκολουθίας ἦν τὰ γινόμενα, ἀλλὰ θείας καὶ ἀποβόητου δυνάμεως τὰ θαυματουργούμενα ἅπαντα. Καὶ ὅρα τὴν ἔμφασιν τῆς λέξεως, πῶς ἀρίστως αὐτὴν τέθεικεν. Οὐ γὰρ εἶπεν· Ἀνεχώρησεν, οὐδὲ, Ὑπεξέστη· ἀλλὰ τί· Ἡ θάλασσα εἶδε, καὶ ἔφυγε· τὸ τάχος τῆς ἀναχωρήσεως τῇ φυγῇ παραστήσαι βουλόμενος, τὸ μέγεθος τῆς ἐκπλήξεως, τὸ εὐκολὸν τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἵνα μὴ τις νομίση ἐκ περιόδου τινὸς καὶ συντυχίας τοῦτο γίνεσθαι, ἐξ ἐκείνου οὐκ ἐτι γέγονεν, ἀλλ' ἅπαξ, ὅτε ὁ Θεὸς ἐκέλευσε, καὶ ἐπὶ διαφόρων προσώπων. Καὶ γὰρ ἡ ἄτακτος τῶν ὑδάτων ῥύμη καθάπερ λογικὴ τις καὶ ἔμφυχος, τοῦ Θεοῦ κελεύοντος, οὕτω τοὺς μὲν ἔσωσε, τοὺς δὲ ἀπώλλυε, τοῖς μὲν τάφος, τοῖς δὲ δχημα γινομένην. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίας καμίνου ἴδοι τις ἂν. Καὶ γὰρ τὸ πῦρ, τὸ ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε φερόμενον, πολλὴν εὐταξίαν ἐπεδείκνυτο, ὅτε ὁ Θεὸς ἐπέταξε, οὐς μὲν ἔγδον εἶχε διασῶζον, τοὺς δὲ ἐξώθεν περικαθημένους

^α Reg. ἰσθᾶν.

^β Reg. αὐτοῦς κατατάττειν.

orbem terræ vicerit, quam gerebat curam factis ostendens? Hoc ergo Psalmus quoque hic significans, dicebat: *In exitu Israel de Ægypto, domus Jacob de populo barbaro, facta est Judæa sanctificatio ejus.* Hoc est, in exitu, in recessu, in liberatione ab Ægypto. Non dixit autem solum *De Ægypto*, sed adjecit: *De populo barbaro*: nomine hostium Dei curam ostendens. Ab illis enim crudelibus et immanibus Ægyptiis non potuissent liberari, nisi habuissent manum fortem, et dexteram inexpugnabilem. Erant enim feris sæviores, et petris duriores: qui cum tot acciperent plagas, minime cederent. Postquam ergo dixit populum barbarum, ostendit, quam magna esset Dei potentia, quæ adeo barbarum, adeo efferatum hominem nunc quidem persuasit, nunc vero vel invitum coegit servos dimittere, et contententes postea mari obruit, et ita suum populum liberavit.

Quomodo Judæa sanctificatio Dei; quomodo Israel ipsius potestas. — Quid est autem, *Facta est Judæa sanctificatio ejus*? Id est, Populus ei serviens, et eum colens: populus ei addictus, populus ei factus peculiaris. Sanctificatio autem proprie dicebatur, templum, adyta, sancta sanctorum, quemadmodum Zacharias quoque introducit aliquos rogantes, et dicentes: *Ingressa est huc sanctificatio, an jejunabimus*¹ (*Zach. 7. 3*)? de reditu arcæ et aliorum omnium significans. *Facta est Judæa sanctificatio ejus*: erat enim antea regio impura et execranda, sed postquam reversus est populus, facta est civitas sanctificatio ejus: hoc est, introducta est sanctificatio per observationem (a), per sacrificia, per cultum, aliosque ritus et ceremonias. *Israel potestas ejus.* Quid est, *Israel potestas ejus*? Sub ejus imperio, inquit. Atqui universus orbis terræ ejus imperio suberat, sed hi etiam amplius, quod eos haberet proprios et familiares: quandoquidem et prophetias suscipiebant, et cum eis disserebat, et res eorum amplius administrabat. Quinetiam alio modo appellatur ejus populus. Illius enim nutu sæpe et ad bellum procedebant, et multa alia administrabant. Cum eos enim a barbaricis manibus, tyrannide, et servitute, et extremo periculo, et mente impia liberasset, Rex eorum factus est. Hoc ipsum etiam alibi suam causam agens, et ostendens se quæ sua erant primum præstitisse, quæ illorum autem erant, requirere, dicebat: *Numquid solitudo sui domui Israel, vel terra inculta* (*Jer. 2. 31*)? Quod autem dicit, est ejusmodi: Num sui vobis inutilis? annon innumera bona in vos contuli? annon ipsam naturam mutavi? annon elementa ut vobis servirent composui? annon dedi vobis vitam ab humanis laboribus liberam? Propterea dixit: *Num solitudo sui domui Israel*? Hoc est, Annon fructus tui innumerales? libertatem ab Ægypto, liberationem barbarorum, ostensionem miraculorum, vitam in deserto, hereditatem Palæstinæ,

¹ Hæc, *an jejunabimus* (ἢ νηστεύσομεν), non sunt in textu LXX, neque in Hebræo, hoc loco.

(a) In Græco, διὰ τῆς ἰσπουσίας, *per inspectionem*, aut, *per observationem*, in cultu adhibitam. Hic videtur esse sensus hujusce vocis hoc loco. Multa enim inspicienda et observanda erant in veteri lege.

subjectionem gentium, continua tropæa, frequentes victorias, miracula incredibilia, continua prodigia, terræ fertilitatem, generis vestri incrementum, eam, quæ universum terrarum orbem pervadit, gloriam, alia innumera? Vidisti fructus Dei? Et ideo subjunxit: *Numquid sui terra inculta*? Hoc est, Annon innumerales fructus a me decerpistis? annon benedixi introitum et exitum vestrum, greges vestros et armenta vestra, panem vestrum, et aquam vestram? annon in tuto collocavi? annon feci ut essetis omnibus inexpugnabiles, invicti et terribiles? annon tanquam ex fontibus omnia vobis e cælo et e terra manabant? Hoc enim maxime ostendit principem, quod scilicet suorum curam gerat, eisque provideat ac prospiciat.

2. Et ideo dicebat Christus, *Pastor bonus*, non dixit, honoratur et colitur, sed *animam suam ponit pro ovibus suis* (*Joan. 10. 11*). Hoc est principatus, hoc est pascendi scientia, sua negligere, et eorum quos regit curam gerere. Quod est enim medicus, hoc est princeps; vel potius plus quam medicus. Medicus enim arte salutem comparat; princeps autem etiam propriis periculis. Quod etiam fecit Christus, alapis percussus, crucifixus, et alia innumerabilia perpessus. Quocirca dicebat Paulus: *Etenim Christus non sibi placuit; sed quemadmodum scriptum est, Opprobria exprobrantium tibi ceciderunt super me* (*Rom. 15. 3; Psal. 68. 10*). Duo ergo, imo vero tria, atque adeo innumerabilia hic ponit beneficia, quod eripuerit a barbaris, quod liberaverit ab aliena terra, quod exemerit a servitute, quod laboribus et afflictionibus finem imposuerit, quod innumera fecerit miracula: deinde quod eos etiam esse voluerit ejus sanctificationem, et ejus esse dicto obedientes. Nam hoc quoque non est parvum genus beneficii, referre eos in numerum eorum, qui sunt sub ejus ditione. 3. *Mare vidit, et fugit; Jordanis conversus est retrorsum.* Vide orationem exaggeratam, et amplificatum beneficium. Quid enim, inquit, dicendum est de barbaris et gentibus, quando cessit etiam creatura, et locum dedit, et conversa est ad contraria, respiciens ad imperatorem, et cedens duci populi? Hæc enim omnia tunc eveniebant populo Hebræorum, ut scirent non fuisse humanæ consequentiæ ea quæ eveniebant, sed omnia fuisse mirabilia opera divinæ et ineffabilis potentix. Vide autem emphasim dictionis, et quam sit optime posita. Non dixit enim, *Cessit, aut, Substitit*: sed quid? *Mare vidit, et fugit*: recessus celeritatem fuga volens ostendere, magnitudinem admirationis, et facilitatem Dei operationis.

Miracula non temere facta. — Et ne quis existimet hoc certo temporis ambitu aut fortuito accidisse, ab illo tempore non amplius factum est, sed semel, quando Deus jussit, idque varie in diversis personis. Insolens enim undarum impetus, veluti animatus, et ratione præditus, Deo jubente, hos quidem servavit, illos vero perdidit (*Exod. 14*): aliis sepulcrum, aliis fuit vehiculum. Hoc ipsum etiam videtis in fornace Babylonica (*Dan. 3*). Ignis enim qui temere

et eam ferebatur, moderationem et certum ordinem ostendit, quando Deus præcepit, eos quidem qui erant intus, conservans; eos vero qui foris sedebant, invadens et consumens (*Dan. 5*). *Jordanis conversus est retrorsum*. Vidisti et in diversis temporibus et in diversis locis fieri miracula? Ut enim scirent Dei potentiam ubique esse extensam, et loco non concludi: et in barbara regione, et in solitudine, et ubique adfuit faciens miracula, et tunc quidem in mari, nunc autem in fluviis, et tunc quidem sub Mose, postea autem sub Jesu: ac per miracula ubique transmittentur, ut nullo sensu præditam mentem, duramque suam intelligentiam miraculis emollitam, mitiorem redderent et magis idoneam ad suscipiendam Dei cognitionem. 4. *Montes exsultaverunt ut arietes, et colles sicut agni ovium*. Hic nobis oritur non parva quæstio. Nonnulli enim dubitantes dicunt: Priora quidem facta esse scimus; historia enim tradidit, et divisum fuisse in exitu mare Rubrum, et Jordanem fuisse retro conversum, quando arca transivit: exsultasse autem montes et colles, hoc nusquam scriptum esse videmus. Quid hoc ergo sibi vult? Volens propheta lætitiæ et miraculorum magnitudinem hyperbolice ostendere, vel ipsa inaninata inducit choros propemodum ducentia et exsiliencia, quæ quidem solent fieri ab iis qui lætitiæ afficiuntur. Eo ergo spectat adjectio illius similitudinis, *Ut arietes, et ut agni ovium*. Illa enim animalia quando lætantur, solent saltibus ostendere lætitiæ. Quemadmodum ergo alius dicit in calamitatibus vineam et vinum luxisse, non quod vitis luceat (*Isai. 24. 7*): quomodo enim luceat vitis? sed volens insignem mœrorem oculis veluti subjicere, etiam ipsa inaninata eum sensisse dicit hyperbolice: ita hic etiam inducit creaturam esse lætitiæ participem, ut ostenderet gaudii magnitudinem. Ita etiam solemus dicere, quæ hic sunt læta evasisse, quando virum honoratum viderimus accessisse: Implevisti domum lætitiæ: non de parietibus loquentes, sed insigne gaudium ostendentes. 5. *Quid est tibi, mare, quod fugisti, et tu, Jordanis, quia conversus es retrorsum?* 6. *Montes exsultatis sicut arietes, et colles sicut agni ovium?* Per interrogationem profert orationem, et cum elementis loquitur, eodem sensu, quo ea dixit exsilire. Quemadmodum enim ea dicebat, non eis sensum tribuens, sed, ut jam dixi, insignem lætitiæ ostendens, et rerum gestarum magnitudinem: ita etiam eis affert interrogationem: non ut quæ respondere possint, et sensum habeant, sed ut quod dicitur efficiat apertius, et ostendat rem esse admirabilem, et superare hominum opinionem.

3. Tamquam autem res nova facta esset, et non ex consueta naturæ consequentia evenisset, subjungit interrogationem, et adjicit responsionem. Quamnam? 1. *A facie Domini mota est terra, a facie Dei Jacob*. Hic rursus dicit motum, percussionem, admirationem, ut ostendat rerum gestarum magnitudinem.

Deus Jacob Dominus ex servi nomine appellatus.
-- Deinde monstrans quanta res sit unius viri virtus,

ex servi nomine appellavit Dominum. Quod quidem Paulus quoque dicit fuisse pro maximo honore concessum illis sanctis, quoniam liberi erant ab omnibus quæ ad hanc vitam pertinebant. Non solum enim posuit illum honorem, sed etiam adjecit causam honoris, ut auditorem doceret viam, per quam posset primum hunc locum obtinere. Quemnam? Ut ex servorum nomine Dominus vocetur. Quocirca dicebat: *Propter quam causam non erubescit Deus, Deus eorum vocari* (*Hebr. 11. 16*). Quomodo appellabatur Deus ipsorum? Dicens: *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob* (*Exod. 3. 6*). Deinde ponens etiam superius causam talis vocationis, dixit: *Et hi omnes mortui sunt, non acceptis promissionibus, sed a longe eas aspicientes et salutantes, et confitentes, quia peregrini sunt et hospites* (*Hebr. 11. 13*). Hæc est causa, et ideo subjunxit: *Propter hanc causam non erubescit Deus vocari Deus eorum* (*Ibid. v. 16*). Propter quam? Quoniam confessi sunt esse se hospites et peregrinos (*Ibid. v. 13*), et nihil habere commune cum presentibus: sed sejuncti ab iis quæ ad hanc vitam pertinent, ita debebant in aliena terra. 8. *Qui convertit petram in stagna aquarum, et rupem in fontes aquarum*. Quamnam, quæso, veniam consequentur, qui sunt duri, et non facile cedunt, cum et petra et rupes quæ est dura et resistens, cedat jussui Domini, homo autem, qui est ratione ornatus et omnibus mansuetior, illis evadat durior? Rupem enim hic dicit, quæ facile ferro non cedit, sed vix in vertice confringitur. Illa tamen in contrariam naturam redacta est, et fontes aquarum emisit. Naturæ enim Opifex potest ipsos quoque transferre terminos, et quæ sunt contraria ostendere: quod sæpenumero fecit in multis locis, ostendens se eum esse, qui ex iis, quæ non sunt, fecit omnia. Postquam ergo dixit antiqua beneficia, miracula, prodigia, quomodo liberavit a barbarica servitute, quomodo reduxit in libertatem, quomodo mutavit elementa, et omnia replevit lætitiæ, rogat etiam pro presentibus et ad eum portum confugit. Deinde quoniam illud quoque factum est, non propter merita eorum qui afficiebantur beneficio, sed propter Dei benignitatem et clementiam, et nomen ejus: quod quidem dixit: *Ut non profanetur nomen meum* (*Ezech. 20. 9*), sed sciant omnes per ea quæ facta sunt, ejus virtutem et potentiam, et hoc sit occasio et argumentum doctrinæ, hanc etiam nunc affert rationem, dicens: *Etiam si nos vita deficiat, nec habeamus ex nostris recte factis fiduciam, fac propter nomen tuum, sicut dicebat Moses. Cui hic quoque dicens consentanea, ait: 9. Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam*. Non propter nos, inquit, neque ut nos reddas clariores et magis insignes, sed ut ipse ubique tuam reddas manifestam potentiam. Verum quemadmodum ejus nomen gloria et honore afficitur, dum ipse fert auxilium: ita rursus gloria quoque afficitur, dum nos recte et ex virtute vivimus, et præclaris institutis clari sumus. *Luceat enim, inquit, lux vestra eorum hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent*

δοξάσωσι τὸν Πατέρα ὑμῶν, τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ὡσπερ τοίνυν δοξάζεται ἐν ἀρετῇ ἡντων ἡμῶν, οὕτω πάλιν βλασφημεῖται ἐν κακίᾳ διατριβόντων. Τοῦτο γοῦν καὶ διὰ τοῦ προφήτου δηλῶν, ἔλεγε· Τὸ ὄνομα μου δι' ὑμᾶς [297] βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν. Ἄλλ' ἐπειδὴ οὐδαμῶθεν ἐτέρωθεν ἔχει τὴν συνηγορίαν τὴν ὑπὲρ αὐτῶν ποιήσασθαι, ἐπὶ τοῦτο καταφεύγει, καθάπερ καὶ Μωϋσῆς.

Ἄλλ' οὐκ αἰεὶ αὐτὸ ποιεῖ ὁ Θεός, τῆς σωτηρίας κηδόμενος τῶν ἀνθρώπων. Εἰ γὰρ αἰεὶ τοῦτο ποιεῖν ἐμελλε, πολλοὶ τῶν ῥιθύμων χεῖρους ἂν ἐγένοντο, μέγιστον ἐνέχυρον ἔχοντες τοῦ μὴ πάσχειν κακῶς, τὸ διὰ τὴν δόξαν αὐτοῦ διηνεκῶς σώζεσθαι. Ἄλλ' οὐ γίνεται τοῦτο. Οὐ γὰρ οὕτω μέλει τῆς δόξης αὐτοῦ αὐτῷ, ὡς τῆς σωτηρίας τῆς τῶν ἀνθρώπων. Εἰ γὰρ ἄνθρωποι καταφρονοῦσι τούτου, πολλῷ μᾶλλον ὁ Θεός, ὁ μὴ δεόμενός τινος τῶν παρ' ἡμῶν· ἀλλ' ὅπερ ἔφην, ὁ Προφοῆτης, ἐπειδὴ συνηγόρου τάξιν ἔχει, ἀπὸ τῶν ἐνόνητων τὴν συνηγορίαν ποιεῖται, καὶ διπλασιάζει τῷ λόγῳ, λέγων· Μὴ ἡμῖν, Κύριε, μὴ ἡμῖν· σφόδρα τὸ ἀνάξιον τῶν σωζομένων δεικνύς· Ἄλλ' ἢ τῷ ὀνόματί σου δὸς δόξαν. Ἡμεῖς μὲν γὰρ μυρίων ἀξιοὶ κακῶν· ἀλλ' ὅπως τὸ ὄνομά σου μὴ βεδηλωθῆ. Ἐπὶ τῷ ἐλέει σου καὶ τῇ ἀληθείᾳ σου. Ἐτερος ἐρμηνευτῆς φησι, Διὰ τὸ ἔλεός σου. Ὅρας πῶς αὐτὸ καὶ αὐτὸς οἶδε σαφῶς, ὅτι πολλάκις τούτου καταφρονῶν ὁ Θεός πρὸς ἐν ὁρᾷ μόνον, τὴν τῶν ἀμαρτανόντων διόρθωσιν. Διὰ τοῦτο ἐπήγαγεν· Ἐπὶ τῷ ἐλέει σου, καὶ τῇ ἀληθείᾳ σου. Τουτέστι, διὰ τὸ ἔλεός σου βοήθησον ἡμῖν, εἰ καὶ τῆς δόξης οὐ μέλει σοι τῆς παρὰ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ διὰ τὸ ἔλεός σου καὶ τὴν ἀληθειάν σου. Ἔστι γὰρ, ἔστι καὶ κολάζοντα δόξαν λαθεῖν, οὐκ ἐλεοῦντα μόνον. Ἀλλὰ μὴ οὕτω, φησὶν, ἀλλὰ διὰ τὸ ἔλεός σου. Ἐχρῆν μὲν γὰρ παρ' ἡμῶν τῷ ὀνόματί σου δίδοσθαι δόξαν διὰ τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας· ἐπειδὴ δὲ τοῦτο προεδώκαμεν, διὰ τῆς ἀντιλήψεως ποίησον, διὰ τοῦ ἐλέου καὶ τῆς φιλανθρωπίας. Μήποτε εἰπωσὶ τὰ ἔθνη, Ποῦ ἔστιν ὁ Θεός αὐτῶν;

δ'. Πολλῶν καὶ νῦν εὐχομένων ἀκούω ταῦτα λεγόντων· ἀλλὰ δέος, μήποτε ἄλλως εἰπωσὶ ἢ τὸ, Ποῦ ἔστιν ὁ Θεός αὐτῶν; ἔταν ἀρπάξωσι πολλοὶ, καὶ ἀδικῶσι, καὶ μυρία ποιῶσι δεινά.

Ὁ δὲ Θεός ἡμῶν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῆ πάντα ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησεν. Ἐνταῦθα τὴν πλάνην τῶν ἀνοήτων διορθοῦται. Ἐπειδὴ γὰρ πολλοὶ ἀγνοοῦσιν εἶναι Θεόν, τὸ τοιοῦτον δόγμα διορθούμενος, φησὶν· Ὁ δὲ Θεός ἡμῶν ἐν τῷ οὐρανῷ πάντα ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησεν. Εἰ δὲ ἐν τῷ οὐρανῷ, πολλῷ μᾶλλον ἐπὶ τῆς γῆς. Τί δὲ ἔστιν, Ἐν τῷ οὐρανῷ πάντα ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησεν; Ἡ τὰς δυνάμεις τὰς ἄνω φησὶ, καὶ τοὺς δῆμους τοὺς ἀπείρους ἐκείνους, ἢ τὰ ἐπιτάγματα, ἃ μετὰ εὐκολίας ἀνύεται. Εἰ δὲ ἡ γῆ πολλὴν ἔχει τὴν σύγχυσιν καὶ τὴν ἀταξίαν, μὴ θαυμάσης. Ἀπὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων κακίας, καὶ τῆς πονηρίας τῶν μετιόντων, ἀλλ' οὐ παρὰ τὴν ἀτονίαν τοῦ Θεοῦ τοῦτο γίνεται. Ὅτι γὰρ ἰσχυρὸς καὶ

δυνατὸς, τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ δηλοῖ πραττομένα. Εἰ δὲ ἐν τῇ γῆ οὐχ οὕτως, οἱ ἀναξίους ἑαυτοὺς καθιστῶντες αἰτίοι. Καὶ ἐτέρως δ' ἂν τις τοῦτον μεταχειρίσειε [298] τὸν λόγον, ὅτι πολλὰ καὶ διὰ μακροθυμίαν οὐδέπω τὴν κατ' ἀξίαν λαμβάνει ἀντίδοσιν. Διὰ τοῦτο καὶ πονηροὶ δικαίων περιγίνονται, οὐ βουλομένου τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ παρὰ πόδας ἕκαστον τὰς εὐθύνας ἀπαιτεῖν τῶν πεπλημμελημένων· ἐπεὶ πάλαι ἂν τὸ γένος ἀνηρπάσθη τὸ ἡμέτερον. Τοῦτο τείνουν ἐνταῦθα φησὶν, ὅτι δυνατὸς μὲν ἔστι καὶ ἰσχυρὸς, καὶ οἷός τε ἐπεξελεῖν· καὶ δῆλον ἐκ τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ γενομένων· οὐ ποιεῖ δὲ τοῦτο, πανταχοῦ τῇ μακροθυμίᾳ χρώμενος, καὶ εἰς μετάνοιαν ἔλκων τοὺς ἐν πονηρίᾳ ζῶντας. *Τὰ εἰδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. Στόμα ἔχουσι, καὶ οὐ λαλήσουσιν· ὀφθαλμοὺς ἔχουσι, καὶ οὐκ ὄψονται· ὠτα ἔχουσι, καὶ οὐκ ἀκούσονται· ῥίνας ἔχουσι, καὶ οὐκ ὀσφρανθήσονται· χεῖρας ἔχουσι, καὶ οὐ ψηλαφήσουσι· πόδας ἔχουσι, καὶ οὐ περιπατήσουσιν· οὐ φωνήσουσιν ἐν τῷ λάρυγγι αὐτῶν.* Ὁμοιοὶ αὐτοῖς γένοιτο οἱ ποιοῦντες αὐτά. Ἐν μὲν τῷ ἑκατοστῷ πέμπτῳ ψαλμῷ τὴν μανίαν αὐτῶν διηγούμενος ἔλεγεν, ὅτι *Τοὺς υἱοὺς αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας ἔθυσαν τοῖς δαιμονίοις· ἐν δὲ τῷ παρόντι τὴν ἀναισθησίαν, ὅτι ταῖς ἀψύχοις ὕλαις προστετήκασιν.* Καὶ πάντα αὐτῶν ἔπεισι τὰ μέλη, πλατυτέραν τὴν κωμωδίαν ἐργαζόμενος. *Εἶτα καὶ ἐπάγων φησὶν· Ὁμοιοὶ αὐτοῖς γένοιτο οἱ ποιοῦντες αὐτά, καὶ πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτοῖς.* Καίτοι γε τοῦτο ἀρετῆ, τὸ εἶναι ἰσα Θεῷ· ἀλλ' ἐνταῦθα κατάρα γέγονεν. Ἐνόησον οὖν τίνες ἂν εἶεν, ὅταν ἡ πρὸς αὐτοὺς ὁμοίωσι ἀντὶ ἀρᾶς προφέρηται τῆς ἐσχάτης. Καὶ καλῶς οὕτω τὸν λόγον ἐσχημάτισε, κωμωδῶν αὐτοὺς εἰς ἐσχάτην ἀνοιαν, καὶ καταγελάστους δεικνύς.

Πῶς γὰρ οὐ καταγέλαστον, εἰπέ μοι, τὸ προσδεδέσθαι ξοάνῳ τύπον ἔχοντι τῆς ἐσχάτης ἀσχημοσύνης; Τίς γὰρ ἂν ἔλοιτο γυμνὴν γυναῖκα ἰδεῖν; Ὁ δὲ δαίμων καὶ γυμνῷ τύπῳ παρεδρεύει. Καὶ νῦν μὲν πορνείας εἰκόνες τὰ ξοάνα, νῦν δὲ μανίας τῆς κατὰ τῶν ἀρρένων. Τί γὰρ ἂν ὁ ἀετὸς βούλεται; τί δὲ ὁ Γανυμήδης; τί δὲ ὁ διώκων τὴν παρθένον Ἀπόλλων; τί δὲ τὰ ἕτερα μυσαρὰ σχήματα; Πανταχοῦ ἀσέλγεια, πανταχοῦ ἀκολασία, πανταχοῦ μίξεων ἀθέσμων καὶ ἐρώτων λυσσώντων τύποι. Καὶ γὰρ τὰ ξοάνα, καὶ αἱ ἑορταί, καὶ αἱ πανηγύρεις, καὶ αἱ τελεταί, ἔλεγχοι καὶ ὑπομνήματα καὶ διδασκαλαίαι τῶν ἀτόπων εἰσίν. Οὐ μόνον δὲ τῶν αἰσchrῶν, ἀλλὰ καὶ φόνων τῶν πρὸς ἀνθρώπους. Ὅθεν καὶ ἀποτροπιάζονται τοὺς δαίμονας. Οὐδὲν γὰρ ἕτερον παρ' ἐκείνοισι, ἢ ἀσέλγεια, καὶ μέθαι ἀκόλαστοι, καὶ ὠμότης, καὶ ἀπανθρωπία, καὶ μαιφονία, καὶ τὰς ἑορτὰς ὅλας ἐντεῦθεν συνισταμένας ἴδοι τις ἂν. Κωμωδίας τοίνυν τῶν εἰδώλων τὴν ἀναισθησίαν, καὶ τὴν ἀνοιαν τῶν πεποιθόντων αὐτοῖς, μετάγει τὸν λόγον ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ ὕμνον λέγων· *Οἶκος Ἰσραὴλ ἤλπισεν ἐπὶ Κύριον· βοηθός καὶ ὑπερασπιστὴς αὐτῶν ἔστιν. Οἶκος Ἀαρὼν ἤλπισεν ἐπὶ Κύριον· βοηθός καὶ ὑπερασπιστὴς αὐτῶν ἔστιν. Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον ἤλπισαν ἐπὶ Κύριον· βοηθός καὶ ὑπερασπιστὴς αὐτῶν ἔστι.* Διὰ γὰρ τούτων καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ ἀνα-

* Ἄλλως εἰπωσὶ, *Hervetus, nequicquam dicent, sive temere dicant* Hic videtur esse huius loci sensus.

Patrem vestrum, qui est in cælis (Matth. 5. 16). Quem admodum ergo gloria ob virtutem nostram afficitur, ita contumeliis et maledictis incessitur, dum vitam in vitio transigimus. Hoc ipsum per prophetam quoque significans, dicebat: *Nomen meum propter vos blasphematur in gentibus* (Isai. 52. 5). Cum ergo nulla alia ratione possit eorum causam defendere, eo confugit, sicut etiam Moses.

Salus hominum Deo magis est curæ, quam sua gloria. — Sed non idem semper facit Deus, hominum salutis curam gerens. Si enim semper hoc faceret, multi socordes fierent deteriores, quod nihil mali paterentur, maximum pignus habentes, se propter ejus gloriam a malis perpetuo servandos esse. Sed res non ita se habet. Neque enim Deo sua gloria tantæ est curæ, quantæ salus hominum. Si enim homines eam contemnunt, multo magis Deus, qui nullo nostrorum indiget: sed, sicut dixi, quoniam propheta partes defensoris suscipit, eos ab iis, ex quibus licet, defendit, et repetitione utitur, dicens: *Non nobis, Domine, non nobis*: ostendens magnam indignitatem eorum qui servantur: *sed nomini tuo da gloriam*. Nos enim sumus digni malis innumerabilibus; sed ne profanetur nomen tuum. 10. *Super misericordia tua et veritate tua*. Alius interpretes (a) ait: *Propter misericordiam tuam*. Vides eum hoc quoque plane sciuisse, Deum id despicientem, unum solum sibi proponere, nempe ut corrigantur peccatores. Ideo subjunxit, *Super misericordia tua et veritate tua*. Hoc est: Propter misericordiam tuam fer nobis auxilium, etsi non sit tibi curæ gloria hominum, sed propter misericordiam et veritatem tuam. Potes enim, potes etiam puniens gloriam accipere, et non solum miserens. Sed non sic, inquit, sed propter tuam misericordiam. Oportebat enim a nobis nomini tuo dari gloriam per bonam vitæ institutionem: sed quoniam hac in re officio nostro functi non sumus, fac id per tuum patrocinium, per clementiam et misericordiam. *Nequando dicant gentes: Ubi est Deus eorum?*

4. Audio multos nunc quoque precando hæc dicentes: Sed timeo ne nequicquam dicant, *Ubi est Deus eorum?* quando multi rapiunt, et injuriam faciunt, et admittunt scelera innumerabilia.

Patientia Dei. — 11. *Deus autem noster in cælo et in terra¹ omnia quæcumque voluit fecit*. Stultorum hic errorem corrigit. Quoniam enim multi Deum esse ignorant, talem eorum sententiam corrigens, dicit: *Deus autem noster in cælo omnia quæcumque voluit fecit*. Si autem in cælo, multo magis in terra. Quid est autem, *In cælo omnia quæcumque voluit fecit?* Vel supernas inquit virtutes, et infinitas illas turmas, vel præcepta quæ cum facilitate peraguntur. Si autem in terra magna est confusio ordinisque perturbatio, ne mireris. A nequitia enim hominum, et eorum, qui id curant, improbitate, non autem a Dei imbecillitate oritur. Quod enim sit fortis et potens, quæ in cælo

fiunt id significant. Si autem non ita fiat in terra, qui seipsum reddunt indignos in causa sunt. Porro aliter quoque sumi potest quod dicitur, nempe propter Dei patientiam multa esse quæ nondum accipiunt justam remunerationem. Quo fit ut justus vincantur ab improbis, dum non vult benignus Deus de uniuscujusque peccatis pœnas e vestigio sumere: nam si hoc faceret, sublatum esset jam pridem nostrum genus. Hoc ergo hic dicit: Potens quidem est et validus, et qui possit pœnas sumere; idque manifestum est ex iis quæ in cælis fiunt: sed hoc non facit, utens utique lenitate et patientia, et attrahens ad pœnitentiam eos, qui vitam transigunt in scelere. 12. *Simulacra gentium argentum et aurum, opera manuum hominum*. 13. *Os habent, et non loquentur: oculos habent, et non videbunt*: 14. *aures habent, et non audient: nares habent, et non odorabunt*: 15. *manus habent, et non palpabunt: pedes habent, et non ambulabunt: non clamabunt in gutture suo*. 16. *Similes eis fiant qui faciunt ea*. In Psalmo centesimo quinto eorum insaniam narrans, dixit: *Filios et filias suas sacrificarunt dæmoniis* (v. 37): in præsentem autem stupiditatem, quod inanimis materiis affixi sunt. Omnia autem eorum membra persequitur, ea fusius ludificans. Deinde subjungens quoque dicit. *Similes eis fiant qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis*. Atqui virtus est, Deo esse similem: hic autem est imprecatio. Cogita autem quales sint, cum ut quis eis evadat similis, sit summa imprecatio. Atque orationem quidem sic pulchre figuravit, eos extremæ amentie insimulans, et esse ridiculos ostendens.

Idolorum pernicies. — Quomodo autem non est, dic, quæso, ridiculum, vinctum teneri a statu, quæ habet in se figuram summæ turpitudinis? Quis enim velit nudam viderè mulierem? Dæmon autem nude quoque figuræ assidet. Et nunc quidem statuæ sunt imagines fornicationis, nunc insani in masculos amoris. Quid enim sibi vult aquila? quid vero Ganymedes (a)? quid Apollo, qui virginem persequitur? quid aliæ execrandæ figuræ? Ubique libido, ubique lascivia, nefariorum concubituum et insanorum amorum sunt ubique figuræ. Statuæ enim, festa, publici conventus, et initia ac mysteria, turpissimarum rerum indicia sunt, monumenta et documenta. Nec solum docentur res turpes, sed etiam hominum cædes ex eis ediscuntur. Unde etiam versantur dæmones. Nihil est enim aliud apud illos, quam libido, intemperantes ebrietates, crudelitas, inhumanitas, et cædes; atque hinc videri possunt conflata esse festa. Cum itaque simulacra nullo sensu prædita, et eorum qui illis confidunt amentiam esset ludificatus, ad Dei laudem convertit orationem, dicens: 17. *Domus Israel speravit in Domino; adjutor eorum et protector eorum est*. 18. *Domus Aaron speravit in Domino; adjutor eorum et protector eorum est*. 19. *Qui timent Dominum speraverunt in Domino; adjutor eorum et protector eorum*

¹ Hæ voces, et in terra, desunt in Savil.

(a) Quis sit hic interpretes ignoratur; illud vero, propter misericordiam tuam, prophete mentem apte exprimit.

(a) Infamem Ganymedis et turpem Daphnes historiam etiam hodie monumenta veterum quæ supersunt representant.

est. Per hæc enim et Dei potentiam prædicat, et ejus incomparabilem et super omnes excellentiam. Quæ enim Judaico populo facta sunt in medium adducens, ostendit ejus duplex, imo vero triplex beneficium. Primum quidem, quod eos liberaverit a dæmonibus: deinde, quod seipsum manifestaverit: tertio autem, quod eis suum præbuerit auxilium.

Sacerdos privatum longe superat. Providentia et benedictio Dei super Israel et ipsos proselytos; benedictio vetus et nova.—Dividit autem orationem in Israel, et genus sacerdotale, et eos qui ad eum accedunt ex gentibus. Non est enim conferendus privatus cum sacerdote, sed hic eum longe superat: et ideo merito eam facit divisionem. Major enim est eis honor habitus.

5. Deinde ostendens providentiam non esse rebus tantum Judaicis circumscriptam, proselytorum quoque meminit, qui accedunt ex gentibus, auxilium et benedictionem factam in omnes esse dicens. 20. *Dominus memor nostri, benedixit nobis. Benedixit domui Israel, benedixit domui Aaron; 21. benedixit iis qui timent Dominum.* Quid est, *Benedixit?* Implevit, inquit, bonis innumerabilibus. Etenim homo quoque Deum benedicit, ut quando dicit, *Benedic, anima mea, Dominum (Psal. 102. 1).* Sed qui Deum benedicit, ipse lucratur: seipsum enim reddit clariorem, illi autem nihil largitur; Deus autem benedicens, nos reddit clariores; ipse autem nihil accipit. Deus enim nulla re indiget: itaque lucrum utrinque nostrum est: Quomodo (a) autem eos benedixit? Dedit eis panem e caelo, aquam pluit e petra, introitum eorum et exitum custodivit, armenta et greges eorum auxit, peculiarem populum nominavit, et regale sacerdotium, legem dedit, prophetas misit. Hæc etiam alibi prædicans dicit: *Non fecit taliter omni nationi, et judicia sua non manifestavit eis (Psal. 147. 9 [20]).* Et alius: *Quænam gens est adeo sapiens, cui appropinquat Dominus Deus? Pusillis cum majoribus (Deut. 4. 7).* Nullum, inquit, fuit genus cui defuerit benedictio, sed hæc ad omnes extensa sunt. 22. *Adjiciat Dominus super vos; super vos, et super filios vestros.* Vidisti aliud genus benedictionis, nempe ut crescat genus? Et ideo alius contrarium pro supplicio afferens, dicit: *Et diminuti sumus, et sumus pauci plus quam omnes qui habitant terram (Dan. 3. 37).* Hæc benedictione fruebantur etiam cum essent in Ægypto, licet essent innumera quæ prohibebant, opera, afflictio et calamitas, eorum qui urgebant crudelitas: sed nihil eorum verbum Dei interrupit, sed eo processit benedictio, ut in ducentis annis flerent sexcenta millia (Exod. 12. 37). Sed tunc quidem in his consistebat benedictio, nunc autem in Novo, in multo melioribus. Et ideo dicit Paulus: *Benedictus Deus, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in cælestibus in Christo (Ephes. 1. 3).* Et rursus: *Ei autem qui potest omnia facere longe abundan-*

tius quam petimus vel cogitamus, ei gloria in Ecclesia (Ephes. 3. 20. 21). Et ideo prophetæ quoque antiquitus quærentes beneficia, præbebant hanc benedictionem. Helisæus enim eam, quæ illum suscepit, filii dono remuneratus est (4. Reg. 4. 16). In Novo autem non hæc, sed multo majora. Itaque purpuraria non hæc petebat ab apostolis, sed quid? *Si non judicatis me indianam Domino, ingressi, manete apud me (Act. 16. 15).*

Novi Testamenti bona nihil terreni habent. Virginitatis bonum quomodo introductum. Judæorum carnalitas. Benedictio hominum.—Vides quantum intersit et quænam quidem petebant qui erant in Veteri, et quænam qui in Novo? Et rursus Christus: *Gaudete, quia nomina vestra scripta sunt in cælis (Luc. 10. 20).* Et Paulus: *Deus autem impleat vos omni gratia et spe in credendo, ut abundetis in spe, in virtute Spiritus sancti (Rom. 15. 13).* Vidisti vim benedictionis quæ bona largitur ineffabilia, et nihil habet terrenum? et rursus Paulus: *Deus autem conteret satanam sub pedibus vestris celeriter (Rom. 16. 20).* Sed in Veteri, quando homines erant crassiores, ex sensibus contexebatur benedictio, et multorum liberorum susceptio existimabatur esse res maxima. Quoniam enim mors ingressa erat ex peccato, Deus genus consolans, et ostendens eam non modo non consumpturam, nec interitum allaturam, sed longe etiam plures quam ante futuros, inquit, *Crescite, et multiplicamini (Gen. 9. 1).* Postquam autem cognitum fuit mortem esse somnum, introductum est bonum virginitatis. Et ideo dicebat Paulus: *Volo autem omnes homines esse in continentia, sicut et meipsum.* Et rursus: *Bonum est homini mulierem non tangere (1. Cor. 7. 7).* Et Christus: *Sunt eunuchi, qui se castrarunt propter regnum cælorum (Ibid. v. 1. Matth. 19. 12).* Quamquam alioqui etiam in principio obscure significavit opus esse virtute, non filiorum multitudine. Audi autem quomodo. Dicit enim quidam sapiens: *Ne desideras multitudinem filiorum inutilium, nisi sit timor Dei cum ipsis: (a) neque attende eorum multitudinem. Melior est enim unus quam mille, et mori sine filiis, quam habere filios impios: et melior est unus faciens voluntatem Domini, quam innumerabiles impij (Eccli. 16. 1-4).* Judæi autem nullo plane sensu præditi, ad carnem semper aspirantes, et virtutem negligentes, dicebant: *Quid quærit Deus, nisi semen (Malach. 2. 15)?* Eis ostendens se hoc non quærere, eos millies perdidit, cum virtute carerent. 23. *Benedicti vos Domino.* Recte adjecit, *Domino.* Nam hoc potissimum est benedictio. Sunt enim etiam qui benedicuntur apud homines, sed sunt res illorum humanæ. Hæc est autem maxima benedictio. Homines quidem benedicunt, hoc est laudant, celebrant eos quorum magnæ sunt opes, gloria et potentia. Sed hæc benedictio est temporanea, imo quando adest, nihil omnino affert lucri: Dei autem benevolentia est perpetua, et in rebus maximis præbet utilitatem. *Qui fecit cælum et terram.*

(a) Hic et pene ubique omnia sus deque vertuntur in Codice Regio: verb. textus Græci in alia synonyma mutantur, dictiones minus propriæ inducuntur, ita ut de industria visisse videatur Græculus quispiam, qui hunc Codicem scripsit.

(a) In hoc Ecclesiastici loco multa interposita præterit Chrysostomus.

κηρύττει, [299] καὶ τὴν ἀσύγκριτον αὐτοῦ καὶ κατὰ πάντων ὑπεροχὴν. Τὰ γὰρ εἰς τὸν δῆμον τὸν Ἰουδαϊκὸν γινόμενα εἰς μέσον ἄγων, διπλῆν δεῖκνυσιν αὐτοῦ τὴν εὐεργεσίαν, μᾶλλον ἐξ καὶ τριπλῆν. Πρῶτον μὲν, ὅτι δαιμόνων αὐτοὺς ἀπήλλαξεν· ἔπειτα, ὅτι ἑαυτὸν ἐγνώρισεν· καὶ τρίτον, ὅτι καὶ βοήθειαν αὐτοῖς τὴν παρ' ἑαυτοῦ παρέσχε.

Διαιρεῖ δὲ τὸν λόγον εἰς τε τὸν Ἰσραήλ, καὶ τὸ ἱερατικὸν γένος, καὶ τοὺς ἐξ ἔθνῶν προσιόντας αὐτῷ. Θὺ γὰρ ἐστὶν ἴσον ἱερεὺς καὶ ἰδιώτης, ἀλλ' ἔχει τι πλεον οὗτος· διὸ καὶ τὴν διαίρεσιν εἰκότως ποιεῖται. Καὶ γὰρ μείζων εἰς αὐτοὺς ἢ τιμὴ ἐγένετο.

ε'. Εἶτα δεικνύς, ὅτι οὐκ εἰς τὰ Ἰουδαϊκὰ αὐτοῦ κατεκέλειστο ἡ πρόνοια, καὶ τῶν προσηλύτων ἐμνήσθη, τῶν ἐκ τῶν ἔθνῶν προσιόντων, τὴν τε βοήθειαν, καὶ τὴν εὐλογίαν εἰς ἅπαντας γεγενῆσθαι λέγων. *Κύριος μνησθεὶς ἡμῶν, εὐλόγησεν ἡμᾶς. Εὐλόγησε τὸν εἶκον Ἰσραήλ· εὐλόγησε τὸν οἶκον Ἀαρῶν· εὐλόγησε τοὺς φοβουμένους τὸν Κύριον. Τί ἐστίν, Εὐλόγησε; Μυρίων, φησὶν, ἐνέπλησεν ἀγαθῶν. Εὐλογεῖ μὲν γὰρ ἄνθρωπος Θεόν, ὡς ὅταν λέγῃ, Εὐλόγηται, ἡ ψυχὴ μου, τὸν Κύριον. Ἄλλ' ὁ τὸν Θεὸν εὐλογῶν, αὐτὸς κερδαίνει, λαμπρότερον ἑαυτὸν καθιστὰς, οὐκ ἐκείνῳ τι χαριζόμενος· ὁ δὲ Θεὸς εὐλογῶν, ἡμᾶς λαμπρότερος ποιεῖ, οὐκ αὐτὸς τι προσλαμβάνει. Ἄνευδὲς γὰρ τὸ Θεῖον· ὥστε ἐκατέρωθεν ἡμέτερόν ἐστι τὸ κέρδος. Πῶς δὲ εὐλόγησεν αὐτούς; Ἄρτον αὐτοῖς ἐξ οὐρανοῦ ἔδωκεν, ὕδωρ ὠμβρησεν ἐκ πέτρας, τὰς εἰσόδους αὐτῶν καὶ τὰς ἐξόδους ἐφύλαξε, τὰ βουκόλια αὐτῶν ἐπλήθυσε καὶ τὰ ποίμνια αὐτῶν, λαὸν περιούσιον ὠνόμασε, καὶ βασιλείαν ἱεράτευμα, νόμον ἔδωκε, προφήτας ἐπεμψε. Ταῦτα καὶ ἀλλαχοῦ κηρύττων, *Οὐκ ἐποίησε, φησὶν, οὕτω παντὶ ἔθνει, καὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ οὐκ ἐδήλωσεν αὐτοῖς. Καὶ ἄλλος· Ποῖον ἔθνος οὕτω σοφόν, ᾧ ἐγγίζει Κύριος ὁ Θεός; Τοὺς μικροὺς μετὰ τῶν μεγάλων. Οὐδὲ ἐν γένος, φησὶν, ἔρημον εὐλογίας ἦν, ἀλλ' εἰς πάντας ἐκτέτατο ταῦτα. Προσθεῖη Κύριος ἐφ' ὑμᾶς· ἐφ' ὑμᾶς, καὶ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς ὑμῶν. Εἶδες ἕτερον εὐλογίας εἶδος, τὸ ἐπιδοῦναι τὸ γένος; Διὰ δὲ τοῦτο ἐν τάξει κολάσεως τὸ ἐναντίον ἕτερος προφέρων φησί· *Καὶ ἐσμικρύνθημεν, καὶ ἐσμέν ὀλιγοστοὶ παρὰ πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν. Ταύτης τῆς εὐλογίας* ^a καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ὄντες ἀπήλαυον, καίτοι μυρίων ὄντων τῶν διακωλύοντων, τῶν ἔργων, τῆς τάλαιπωρίας, τῆς τῶν ἐνεστηχότων ὀμότητος· ἀλλ' οὐδὲν τοῦ Θεοῦ τὸν λόγον διέκοπτεν, ἀλλ' οὕτω προφηεῖ τὰ τῆς εὐλογίας, ὡς ἐν διακοσίοις ἔτεσιν ἐξακοσίας γενέσθαι χιλιάδας. Ἄλλὰ τότε μὲν ἐν τούτοις τὰ τῆς εὐλογίας, νυνὶ δὲ ἐν πολλῇ βελτίοσιν ἐπὶ τῆς Καινῆς. Διὸ φησι Παῦλος· *Εὐλογητὸς ὁ Θεός, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ. Καὶ πάλιν· Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ὧν αἰετού-***

^a Reg. τὴν γῆν. Ἀλλαχοῦ δὲ φησι, Καὶ ἔθετο ὡς πρόβατα ποιμαίνων. Πρόβατα ἐν Ὀλίβῃ ταύτης τῆς εὐλογίας.

μεθα ἢ νοοῦμεν, αὐτῷ ἢ δόξα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ οἱ [300] προφήται τὸ παλαιὸν εὐεργεσίας ζητοῦντες, ταύτην τὴν εὐλογίαν παρεῖχον. Ὁ γὰρ Ἐλισσαῖος τὴν ὑποδεξαμένην τῇ τοῦ παιδὸς δόσει ἀμείβεται. Ἐπὶ δὲ τῆς Καινῆς οὐ ταῦτα, ἀλλὰ πολλῷ μείζονα. Ἡ γοῦν πορφυροπόλις οὐ ταῦτα ἦται παρὰ τῶν ἀποστόλων, ἀλλὰ τί; *Εἰ οὐ κεκρίκατέ με ἀναξίαν τῷ Κυρίῳ, εἰσελθόντες μείνατε παρ' ἐμοί.*

Εἶδες πόσον τὸ μέσον, καὶ τίνα μὲν ἦτουν οἱ ἐν τῇ Παλαιᾷ, τίνα δὲ οἱ ἐν τῇ Καινῇ; Καὶ πάλιν ὁ Χριστός· *Χαίρετε, ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγγράφη ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Καὶ ὁ Παῦλος· Ὁ δὲ Θεὸς πληρώσαι ὑμᾶς πάσης χάριτος καὶ ἐλπίδος ἐν τῷ πιστεῦειν, εἰς τὸ περισσεύειν ἐν τῇ ἐλπίδι, ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου. Εἶδες εὐλογίας δυνάμιν τὰ ἀπόρρητα χαριζομένην ἀγαθὰ, καὶ οὐδὲν ἔχουσαν γήϊνον; Καὶ πάλιν ὁ Παῦλος· Ὁ Θεὸς συντριβεί τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας ὑμῶν ἐν τάχει. Ἄλλ' ἐν τῇ Παλαιᾷ, ὅτε παχύτερον τὰ τῶν ἀνθρώπων διέκειτο, ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν τὴ τῆς εὐλογίας ὕφαινετο, καὶ ἡ πολυπαιδία μέγιστον πρᾶγμα εἶναι ἐνομιζέτο. Ἐπειδὴ γὰρ ἐκ τῆς ἀμαρτίας εἰσῆλθεν ὁ θάνατος, παραμυθούμενος τὸ γένος ὁ Θεός, καὶ δεικνύς, ὅτι οὐ μόνον οὐκ ἀναλώσει, οὔτε πανωλεθρία παραδώσει, ἀλλὰ καὶ πολλῷ πλείους ἔσονται τοῦ προτέρου, φησὶν· *Αὐξάνεσθε, καὶ πληθύνεσθε. Ἐπειδὴ δὲ ἐγνώσθη ὕπνος ὧν ὁ θάνατος, εἰσῆγετο τὸ τῆς παρθενίας καλόν. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος ἔλεγε· Θέλω δὲ πάντας ἀνθρώπους εἶναι ἐν ἐγκρατεῖα, ὡς καὶ ἑμαυτόν. Καὶ πάλιν· Καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἄπτεισθαι. Καὶ ὁ Χριστός· *Εἰσὶν εὐνοῦχοι, ὅτινες εὐνοῦχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.* Ἄλλως δὲ καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦτο ἠνίξαστο, ὅτι ἀρετῆς, οὐ πολυπαιδίας χρεῖα. Καὶ ἄκουε πῶς. Λέγει γὰρ τις σοφός· *Μὴ ἐπιθύμει πλῆθος τέκνων ἀχρήστων, εἰ μὴ ἐστὶ μετ' αὐτῶν φόβος Θεοῦ· καὶ μὴ ἔπεχε ἐπὶ τὸ πλῆθος αὐτῶν· κρεῖσσον γὰρ εἶς, ἢ χίλιοι, καὶ ἀποθανεῖν ἄτεκνον, ἢ ἔχειν τέκνα ἀσεβῆ· καὶ κρεῖσσων εἰς ποιῶν τὸ θέλημα Κυρίου, ἢ μυριοὶ παράνομοι.* Ἄλλ' οἱ ἀναίσθητοι Ἰουδαῖοι, καὶ πρὸς τὴν σάρκα κεχηγότες αἰεὶ, καὶ ἀρετῆς ἀμελοῦντες, ἔλεγον· *Τί ζητεῖ ὁ Θεός, ἀλλ' ἡ σπέρμα;* Δεικνύς τοίνυν αὐτοῖς, ὅτι οὐ τοῦτο ζητεῖ, μυριάκις αὐτοὺς ἀπώλεσεν, ἀρετῆς ἐρήμους ὄντας. *Εὐλογημένοι ὑμεῖς τῷ Κυρίῳ. Καλῶς προσέθηκε, Τῷ Κυρίῳ. Τοῦτο γὰρ μάλιστα εὐλογία, Εἰσὶ γὰρ καὶ παρὰ ἀνθρώποις εὐλογοῦμενοι, ἀλλ' ἀνθρώπινα τὰ ἐκείνων. Ἡ δὲ μέγιστη εὐλογία αὕτη. Ἄνθρωποι μὲν γὰρ εὐλογοῦσι, τουτέστι, ἐγκωμιάζουσιν, ἐπαινοῦσι τοὺς ἐν πλούτῳ καὶ δυναστείαις καὶ δόξαις ὄντας. Ἄλλ' αὕτη ἡ εὐλογία πρόσκαιρος, καὶ ἡνίκα ἂν παρῆ, οὐδὲν ἔχουσα κέρδος· ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ διηνεχὴς, καὶ ἐν τοῖς μεγίστοις παρέχουσα τὴν ἐφέλειαν. Τῷ ποιῆσαντι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.***

^b In editione Romana pro μὴ ἔπεχε ἐπὶ τὸ πλῆθος αὐτῶν, legitur μὴ ἔπεχε ἐπὶ τὸν τόπον αὐτῶν.

Σ'. Εἶδες ὅση τῆς εὐλογίας ἡ ἰσχύς; Τὰ γὰρ ῥήματα αὐτοῦ ἔργα γίνεται. Τὸν γοῦν οὐρανὸν τὸ ῥῆμα αὐτοῦ [301] πεποίηκε. Τῷ λόγῳ γὰρ, φησὶ, *Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν*. Ἐκείνῳ τῷ λόγῳ σε εὐλογεῖ, τῷ τσαῦτα δυναμένῳ.

Ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ τῷ Κυρίῳ, τὴν δὲ γῆν ἔδωκε τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Τί λέγεις; ἐξελέξατο τὸν οὐρανὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ τὰ ὑπερῶα λαβῶν, ἡμῖν ἀφώρισε τὰ ἐνταῦθα; Ἄπαγε· οὐκ ἔστι τοῦτο, ἀλλὰ συγκαταβάσεως ὁ λόγος. Εἰ γὰρ τοῦτο ἔστι, πῶς τὸ ἕτερον ἔστηκε τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ λεγόμενον; Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ; λέγει Κύριος. Ἐκεῖνο γὰρ ἐναντίον τούτῳ, εἰ κατὰ τὴν πρόχειρον αὐτὸ προφορὰν ἐκδεξώμεθα, καὶ μὴ τὴν ἀπαχειμένην αὐτοῖς σκοπήσωμεν θεωρίαν. Τί οὖν ἔστιν ὃ φησιν· Ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ τῷ Κυρίῳ, τὴν δὲ γῆν ἔδωκε τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων; Συγκαταβατικῶς κέχρηται λόγῳ, οὐκ ἀποκλείων ἐν τῷ οὐρανῷ τὸν Θεόν. Οὐδὲ γὰρ τὸ, Οὐρανὸς θρόνος αὐτοῦ, καὶ ἡ γῆ ὑποπόδιον· ὡσπερ οὐδὲ τὸ, Οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, ἀξίως αὐτοῦ εἰρηται· ἀλλὰ καὶ αὐτὸ συγκατάβασις. Πάντα γὰρ αὐτὸς περιέχει, πάντα φέρει, οὐ δεόμενος τόπου, ἀλλ' αὐτὸς ἅπαντα συκρατῶν· ἀλλὰ λέγεται ὁ οὐρανὸς αὐτοῦ οἶκος, διὰ τὸ καθαρὸν εἶναι χωρίον πονηρίας, ὡσπερ οὖν ἐνταῦθα οὐκ ἐκλογή ὁ οὐρανός· οὕτως οὐδὲ ὅταν λέγῃ, Ἔστησεν ὄρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ, ἢ ὅτι Ἐξελέξατο τὸν οἶκον Ἰακώβ. Οὐδὲ γὰρ ἐνταῦθα φησὶ τοῦτο, ὅτι οἱ μὲν Ἰουδαῖοι αὐτοῦ, οἱ δὲ ἄλλοι ἄνθρωποι οὐκ ἔτι· ἀλλ' ἔρημοι τῆς προνοίας αὐτοῦ εἰσι, καὶ τῆς δημιουργίας ἀπεστέρηται. Κοινὸς γὰρ ἀπάντων Θεός ἐστι· κέχρηται δὲ τῷ λόγῳ τούτῳ, δεικνύς τὸν πόθον τὸν περὶ αὐτοὺς, ἐπειδὴ ὅπως οὖν τῶν ἄλλων ἐδόκουν εἶναι ἀμείνους. Ὅτι γὰρ οὐκ αὐτοὺς ἐξελέξατο μόνους, ἀλλὰ πάντων ἦν κηδεμῶν, δείκνυσι μὲν καὶ τὰ πρὸ Μωϋσέως, οὐκ ἔλαττον δὲ καὶ τὰ ἐπ' αὐτοῦ· καὶ μετὰ τοῦτον τὰ καθέκαστον γινόμενα. Τὸν τε γὰρ ἥλιον, τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν, τὰ ἄλλα πάντα κοινῇ πᾶσιν ἔδωκε, τὸν τε φυσικὸν νόμον πᾶσιν ἐπέσειρε. Τὸν τε Ἀβραάμ, Πέρασιν ὄντα, καὶ ἐφίλει, καὶ μετετίθει· τοὺς τε γὰρ Αἰγυπτίους, τοὺς τε ἐν τῇ Χαναάν, τοὺς τε ἀπὸ Περσίδος ἐλθόντας δι' αὐτοῦ διώρθωσε· πάλιν διὰ τε τοῦ παιδὸς τοῦ ἐκείνου καὶ τοῦ ἐκγόνου πολλοὺς τῶν ἐκεῖ γειτόνων βελτίους ἐποίησε, τὸ γοῦν ἑαυτοῦ μέρος. Ἐπειδὴ δὲ καὶ Μωϋσῆς ἐτέχθη, μετὰ ταῦτα διὰ τῶν εἰς τοὺς Ἰουδαίους γινομένων τοὺς Αἰγυπτίους πρὸς θεογνωσίαν ἐχειραγῶγει, καὶ τοὺς ἐν Παλαιστίνῃ, καὶ μετὰ ταῦτα τοὺς ἐν Βαβυλῶνι. Οὕτως ὅταν λέγῃ, Ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ τῷ Κυρίῳ, τοῦτο λέγει, ὅτι διὰ τοῦτο ἐπαναπαύεται τοῖς ἐκεῖ, ἐπειδὴ πάσης εἰσὶ πονηρίας ἀπηλλαγμένοι. Καὶ σὺ δὲ, ἂν μὴ τῇ γῇ ἢ προσηλωμένος ἦς, ἀλλ' ἄγγελος γένῃ, ταχέως εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὸν πατρῷον οἶκον ἀνασῆσθαι, καὶ

* Ἐὰν μὴ μείνῃς ἄνθρωπος καὶ τῇ γῇ Reg.

πρὸ τῆς ἀναστάσεως δὲ ἐντεῦθεν ἤδη μετέστης, καὶ τὸ ἀξίωμα ἔχεις. Καθάπερ γὰρ πολλοὶ [302] τῶν εἰς τὴν μεγάλην σύγκλητον τελούντων, καὶ ἐν ἀγρῷ διατρίβοντες ἀξίωμα ἔχουσι· οὕτω καὶ σὺ ἐὰν βουλευθῆς ἐν οὐρανῷ πολιτεύεσθαι, καὶ ἐνταῦθα διατρίβων, ἀπολαύσῃ τῆς ἀξίας ἐκείνης. Οὐχὶ οἱ νεκροὶ αἰνέσουσί σε, Κύριε, οὐδὲ πάντες οἱ καταβαίνοντες εἰς ἅδου.

Ἄλλ' ἡμεῖς οἱ ζῶντες εὐλογήσομεν τὸν Κύριον ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος. Νεκροὺς οὐ τοὺς τετελευτηκότας φησὶν, ἀλλὰ τοὺς ἐν ἀσθενείαις ἐναποθανόντας, ἢ τοὺς ἐν ἀμαρτήμασι κατασαπέντας. Ἐπεὶ καὶ Ἀβραάμ τετελευτηκῶς ἦν, καὶ Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ, ἀλλ' ὁμως οὕτως ἔζων, ὡς τὴν ἐκείνων μνήμην ποιεῖσθαι τοὺς ζῶντας. Ὁ γοῦν Μωϋσῆς ὑπὲρ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ δημαγωγουμένου λαοῦ προσευχόμενος, δι' αὐτῶν δυσωπεῖ τὸν Θεόν, εἰς ἱκετηρίαν αὐτοὺς προσλαβὼν. Καὶ οἱ τρεῖς δὲ παῖδες διὰ τούτους ἀξιούσι σώζεσθαι· διὸ καὶ λέγουσι· *Μὴ ἀποστήσῃς τὸ ἐλεός σου ἀφ' ἡμῶν, δι' Ἀβραάμ τὸν ἡγαπημένον ὑπὸ σοῦ, καὶ διὰ Ἰσαάκ τὸν δούλον σου, καὶ Ἰσραὴλ τὸν ἅγιόν σου*. Εἰ δὲ τσαύτην εἶχον ἰσχύον, πῶς ἦσαν νεκροί; Καὶ πάλιν ὁ Χριστός· *Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι, τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς*. Διὰ τοῦτο Παῦλος τοὺς ἀποθανόντας, οὐ νεκροὺς καλεῖ, ἀλλὰ τοὺς κοιμηθέντας, γράφων· *Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγχοεῖν, ἀδελφοί, περὶ τῶν κεκοιμημένων*. Ὁ γὰρ δίκαιος κἂν τελευτήσῃ, οὐ τέθνηκεν, ἀλλὰ καθεύδει. Ὁ γὰρ μέλλων εἰς ζωὴν βελτίονα παραπέμπεσθαι, καθεύδει· ὁ δὲ μέλλων εἰς θάνατον ἀθάνατον ἀπάγεσθαι, καὶ ζῶν τετελευτήκει, καὶ νεκρός ἐστιν. Ἐκεῖνοι εἰς ἅδην καταβαίνουσιν· οὗτοι εἰς οὐρανὸν ἀναβήσονται, καὶ μετὰ Χριστοῦ ἔσονται. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ ὁ Προφήτης οὐχ ἀπλῶς εἶπεν, *Οἱ ζῶντες, ἀλλ', Ἡμεῖς οἱ ζῶντες*, καὶ τὸ καθ' ἑαυτὸν θεῖς. Καὶ διὰ τί μὴ εἶπεν, *Οἱ ζῶντες*, ἀλλὰ προσέθηκεν, *Ἡμεῖς*; Ὅτι καὶ Παῦλος οὕτως εἶπεν, ὅτι *Ἡμεῖς οἱ ζῶντες, οἱ περιλειπόμενοι, οὐ μὴ φθάσομεν εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου*. Καθάπερ ἐκεῖ τὸ, *Ἡμεῖς*, προσκείμενον, οὐκ ἀφήσῃ τὸ εἰρημένον περὶ πάντων λέγεσθαι, ἀλλὰ περὶ τῶν πιστῶν, καὶ ἐκείνῳ κατὰ τὴν πολιτείαν εἰκόντων· οὕτω καὶ ἐνταῦθα τὸ, *Ἡμεῖς οἱ ζῶντες*, τοὺς κατὰ τὸν Δαυὶδ λέγει, καὶ τοὺς ἐν ἀρετῇ ζῶντας. *Ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος*. Ὅρα καὶ τὴν ἐπαγωγὴν τοῦτο δηλοῦσαν; Τοῦτο, ποῖον; Ὅτι περὶ τῶν κατ' ἀρετὴν ζώντων λέγει. Οὐδεὶς γοῦν τὸν αἰῶνα ζῆ τὴν ζωὴν ταύτην, ἀλλ' ἐκεῖνοι μόνοι, οἱ καὶ διαπαντὸς ζῶσι τὴν μετὰ δόξης ζωὴν. Καὶ γὰρ καὶ οἱ ἀμαρτωλοὶ ζῶσιν· ἀλλ' ἐν κολάσει καὶ τιμωρίᾳ, καὶ τῷ βρύχειν τοὺς ὀδόντας· οὗτοι δὲ ἐν λαμπρότητι καὶ περιφανείᾳ, ἔργον ἔχοντες τὸ μετὰ τῶν ἀσωμάτων δυνάμεων τοὺς μυστικοὺς ἀναφέρειν τῷ Θεῷ ὕμνους. Ἴνα οὖν καὶ ἡμεῖς ταύτης ἀπολαύσωμεν τῆς χαρᾶς, ταύτην διώξωμεν τὴν ζωὴν, ἵνα καὶ ἐπ' ἐκείνην ἐλθῶμεν τὴν λῆξιν, ἣν οὔτε λόγος, οὔτε νοῦς, οὔτε ἔπεσον οὐδὲν παραστήσαι δυνήσεται, ἀλλ' αὐτῇ

6. Vidisti quanta sit vis benedictionis? Verba enim ejus sunt opera. Cælum quidem certe verbum ejus effecit. Verbo, inquit, Domini cæli firmati sunt (Psal. 32. 6). Hic verbo te benedicit, quod tanta potest.

Quo sensu cælum sit Dei habitaculum. Deus communis universorum. — 24. Cælum cæli Domino, terram autem dedit filiis hominum. Quid dicis? cælum elegit sibi habitaculum, et superioribus acceptis partibus, nobis quæ hic sunt assignavit? Absit; non ita habet, sed est oratio quæ se demittit ad captum auditorum. Si enim ita haberet, quomodo staret aliud, quod a Deo dicitur? Nonne cælum et terram impleo? dicit Dominus (Jer. 23. 24). Illud enim est huic contrarium, si id acceperimus prout verbum, quæ se ad manum offert, sonat pronuntiatio, et non consideraverimus mentem quæ est in eis recondita. Quid est ergo quod dicit: Cælum cæli Domino, terram autem dedit filiis hominum? Usus est oratione quæ se demittit ad captum auditorum, non Deum cælo includens. Neque enim illud, Cælum est thronus ejus, et terra scabellum pedum ejus (Isai. 66. 1): quemadmodum nec illud, Cælum et terram impleo, pro ejus dignitate dictum est: sed ipsum quoque est demissio ad captum auditoris. Ipse enim omnia continet, omnia fert, non egens loco, sed ipse omnia simul regens et moderans: sed dicitur cælum ejus domus, quod sit locus purus a vitio. Quemadmodum ergo hic non est cælum locus ab eo delectus: ita nec quando dicit: Statuit terminos gentium secundum numerum angelorum Dei (Deut. 32. 8), vel, Elegit domum Jacob (Psal. 134. 4). Neque enim hic hoc dicit, Judæos quidem esse ejus, cæteros autem homines non itidem, sed esse ejus providentia et opificio nudatos et privatos. Est enim communis universorum Deus: hac autem oratione usus est ostendens suum in eos amorem, quando quidem videbantur quomodocumque aliis esse meliores. Quod enim non eos solos elegerit, sed omnium curam gerat, ostendunt et quæ ante Mosem facta sunt: non minus autem ostendunt et quæ ejus tempore fiebant, et quæ post eum fiunt in singulis. Solem enim, terram, mare, alia omnia dedit omnibus communiter, legemque naturæ omnibus inseruit. Abrahamum, cum esset Persa (a), et amavit, et a sua regione traduxit (Gen. 12. 1): nam et Ægyptios, et eos qui habitabant in Chanaan, et Persas per ipsum correxit; et rursus per ejus filium et nepotem multos ex vicinis meliores reddidit, quod quidem ad eum attinuit. Ubi autem Moses quoque natus est, post hæc per ea quæ Judæis fiebant, ducebat Ægyptios ad Dei cognitionem, et eos qui erant in Palæstina, et post hæc rursus eos qui erant in Babylone. Ita etiam quando dicit, Cælum cæli Domino, significat se propterea in illis requiescere, quia sunt ab omni vitio liberi. Quinetiam tu quoque si non terræ affixus fueris¹, sed angelus effi-

ciaris, celeriter in cælum et domum paternam conscendes: ac velante resurrectionem ex hoc jam loco migrasti, esque auctoritate et dignitate præditus. Quemadmodum enim multi eorum qui sunt in numerum magni senatus relati, etsi ruri habitent, habent tamen dignitatem: ita si tu quoque volueris esse civis cælestis, etiamsi hic habites, illa dignitate fruiere. 25. Non mortui laudabunt te, Domine, neque omnes qui descendunt in infernum.

Mors justii somnus. — 26. Sed nos qui vivimus, benedicemus Domino ex hoc nunc et usque in sæculum. Mortuos dicit non eos, qui vita functi sunt, sed eos, qui mortui sunt in impietatibus, vel eos, qui in peccatis suis marcuerunt. Erant enim mortui Abraham, Isaac et Jacob: ita tamen vivebant, ut illorum memoriam illi, qui vivi erant, peragerent. Moses itaque orans pro populo quem regebat, per eos Deum placat, cum eos adhibuisset in precibus (Exod. 32. 15). Tres quoque pueri rogant ut propter eos serventur, et ideo dicunt: Ne auferas misericordiam tuam a nobis, propter Abraham dilectum tuum, et propter Isaac servum tuum, et Israel sanctum tuum (Dan. 5. 35). Si autem tanta erat eorum potentia, quomodo erant mortui? Et rursus Christus: Sine mortuos sepelire mortuos suos (Matth. 8. 22). Et ideo Paulus eos qui sunt mortui, non vocat mortuos, sed eos qui dormierunt, scribens: Nolo autem vos ignorare, fratres, de iis qui dormierunt (1. Thess. 4. 12). Justus enim etsi obierit, non mortuus est, sed dormit. Dormit enim, qui ad meliorem vitam est transmittendus. Qui autem ad immortalem mortem est abducendus, etiam vivus vitam finivit, et est mortuus. Illi descendunt ad inferos: hi in cælum ascendent, et erunt cum Christo. Et ideo propheta non dixit absolute, Qui vivunt, sed adjecit, Nos, hoc de se dicens. Et quare non dixit, Qui vivunt, sed adjecit, Nos? Quoniam Paulus quoque sic dixit: Nos qui vivimus, qui reliqui sumus, non præveniemus in adventum Domini (1. Thess. 4. 16). Quemadmodum illic illud, Nos, quod adjectum est, non sinit id quod dictum est dici de omnibus, sed de fidelibus, et iis qui sunt vitæ institutis similes, ita etiam hic illud, Nos qui vivimus, dicit eos, qui perinde atque David in virtute vitam agunt. Ex hoc nunc et usque in sæculum. Vides etiam hoc quod subjunxit, id significare? Quidnam? Id dici de iis qui vitam in virtute transigunt. Nemo enim hic vivit in sæculum, sed ii soli qui perpetuo vitam agunt cum gloria. Nam peccatores quoque vivunt; sed in pœna, supplicio, et stridore dentium: hi autem in claritate et splendore, utpote quorum sit munus una cum incorporeis potestatibus offerre Deo hymnos mysticos. Ut ergo nos quoque fruamur hoc gaudio¹, hanc vitam persequamur, ut ad illam quoque vitæ conditionem veniamus, quam nec sermo explicare, neque mens cogitare, nec

¹ Reg.: Quin etiam, tu quoque, si non homo remanseris et terræ affixus, etc.

(a) Jam diximus solere Chrysostomum Chaldæos et Babylonios indiscriminatim vocare Persas. Abraham autem ex Chaldæa venerat.

¹ Reg., hoc festo (τῆς ἑορτῆς): quæ lectio non improbanda videtur. Illam quoque in margine affert Savil. Hæsi certe indiligendo. Nam illud, hi autem in claritate et splendore, utpote quorum sit munus una cum incorporeis potestatibus offerre Deo hymnos mysticos, quid aliud sibi vult, quam sanctos cum angelis perpetuo hymnos mysticos Deo canere, atque adeo festum agere?

quidquam aliud potest indicare, sed ipsa sola experientia ostendit ejus beatitudinem : quam detur nobis omnibus assequi gratia et clementia Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et potentia, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXIV.

1. *Dilexi, quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ.*

1. *Quæ vere sint nobis conducibilia.* — Et quisnam est, inquires, qui dum exauditur, non diligit? Multi sæculares homines. Nolunt enim audire ea quæ illis conferunt, sed rogant quidem ut ea eveniant, quæ non sunt sibi conducibilia : deinde ubi evenerint, anguntur et tristitia afficiuntur. Ea enim sunt conducibilia, quæ Deus scit nobis conducere, sive dixeris paupertatem, sive famem, sive morbum, sive quodcumque aliud ejusmodi. Quæ autem Deus ut conducibilia probaverit et dederit, ea sunt utilia. Audi enim quid dicat Paulo¹ : *Sufficit tibi gratia mea : virtus enim mea in infirmitate perficitur* (2. Cor. 12. 9). Hæc enim ei conferebant, persecutiones, afflictiones, et angustia. Qui etiam cum audivisset ea conferre, dicebat : *Quapropter placeo mihi in infirmitatibus, in contumeliis, in persecutionibus* (Ibid. v. 10). Non est ergo quorumlibet gaudere, quando Deus eos exaudierit, præbens quæ sunt conducibilia. Multi quidem certe volunt ea quæ sunt inutilia, et eis delectantur : propheta autem non sic, sed quid? Dilexit, quoniam exaudivit eum Deus, dans quæ sunt utilia.

2. *Quia inclinavit aurem suam mihi.* Humanis rursus verbis Dei nutum ostendit. Et aliud quoque per hoc etiam verbum obscure significat, dicens : Non sum dignus qui exaudiar, ipse tamen descendit ad me. *Et in diebus meis invocabo.* Quid est, *In diebus meis?* Non quoniam, inquit, exauditus sum, resiliam, et evadam negligentior : sed omnibus diebus vitæ meæ hoc munus obibo.

Invocatio Dei a malis liberat. — 3. *Circumdederunt me dolores mortis, pericula inferni invenerunt me. Tribulationem et dolorem inveni : 4. et nomen Domini invocavi.* Vidisti arma valida? vidisti consolationem quæ solvit quæcumque sunt gravia? vidisti animum inflammatum desiderio Domini? Quod autem dicit, est ejusmodi : Sufficit mihi ad hoc ut liberer a malis, quæ me circumstant, Deum invocare. Quidnam est ergo in causa, quod cum Deum sæpe invocemus, minime tamen a malis liberemur? Quoniam non invocamus ut oportet invocare. Nam ut scias eum paratum esse semper præbere, audi quid dicat in Evangeliiis : *Quis est ex vobis, a quo si petierit filius ejus panem, num lapidem dabit ei? vel si petierit piscem, num serpentem dabit ei? Si autem vos, cum sitis mali, scitis bona dona dare filiis vestris : multo magis Pater vester qui est in cælis, dabit bona petentibus se* (Matth. 7. 9 - 11). Vides quanta sit ejus bonitas, eum nostra cum illa collata videatur improbitas? Quoniam ergo talis est noster Dominus, ad eum semper confugia-

mus, eum adiutorem solum invocemus, et eum paratum inveniemus ad nos servandos. Si enim qui naufragium fecerunt, et in tabula vehuntur, eos qui procul sunt statim vocantes, persuadent ut humanitate utantur : etsi nihil inter eos commune intercedat, sed sola calamitate noti¹ sint, quanto magis qui est benignus et clemens, et naturali bonitate utitur, eos eripiet qui gravibus opprimuntur calamitatibus, si modo ad eum confugere voluerint, et eum vere ac sincere invocare, humana spe relicta? Quando ergo in inopinatum aliquod malum incideris, ne animum abjicias, sed tuum statim spiritum erigas, et confugas ad tranquillum portum, qui nullis agitur fluctibus, et ad turrim numquam expugnabilem, nempe Dei auxilium. Ideo enim permisit ut caderes, ut tu eum invocares. Sed plerique tunc maxime deficiunt, et eam qua præditi erant pietatem abjiciunt², cum contra sit faciendum. Quoniam enim nos valde amat, ideo permittit ut affligamur, ut ei perfectius jungamur. Nam matres quoque solent insolentes pueros diversis larvis perterrentes, cogere eos, ut ad suum gremium confugiant, non eos quidem volentes molestia afficere, sed hoc excogitantes, ut ipsi eis assideant : ita etiam Deus volens semper nos sibi conjungere, velut amator vehemens, vel potius amatore quovis vehementior, permittit ut ad talem redigaris necessitatem, ut perpetuo vaces orationi, et eum assidue invocés, et aliis relictis sis de eo sollicitus. *O Domine, libera animam meam.* Alius interpret, *Rogo, Domine, eripe animam meam.* Alius, *O Domine, salva animam meam.*

Anima cum primis servetur illæsa. — Vidisti sapientem animam, quomodo relictis omnibus quæ ad hanc vitam pertinent, unum tantum petit, ut anima maneat illæsa, et nihil patiat eorum quæ illi nocere possunt? Si enim bene habeat, reliqua omnia sequentur, ut si non bene habeat, nihil nos juvat reliqua prosperitas : et ideo nihil non dicere et facere oportet, ut eam conservemus. Hoc enim innuit cum dicit³ : *Estote prudentes, sicut serpentes* (Matth. 10. 16). Quemadmodum enim ille reliquum corpus projicit, ut caput conservet : ita oportet te quoque alia omnia dare pro salute animæ. Neque enim paupertas, nec morbus, nec quod videtur esse caput omnium malorum, mors poterit eum qui ceciderit offendere, si illa conservetur : quemadmodum nec ex vita aliquid commodi percipies, si ea perierit, corruptave fuerit. Ideo cæteris relictis, de ea verba facit, rogatque ut non nimis acris ab ea exigatur ratio, et ab intolerabilibus liberetur suppliciis. 5. *Misericors Dominus et justus, et Deus noster miseretur.* Vides quomodo docet auditorem, ut neque desperet, neque sit ignavior et negligentior? Hoc enim prope dicit, Ne desperes ; est enim Deus misericors : nec sis segnis ; est enim justus. Itaque istius excindit socordiam : illius

¹ Sic Reg. ; at editi, *sola calamitate miserandi.*

² Savil. rejicit ad marginem membrum hoc, *et eam.... pietatem abjiciunt.*

³ Savil. in margine : *Hoc enim est quod in scriptura dicitur.*

¹ sic Reg. et Savil. Alii, *Paulus.* Utraque lectio ferri posse videtur ; sed prior præferenda est.

μόνη ἡ πείρα [303] δείκνυσιν αὐτῆς τὴν μακαριότητα· ἥς γένοιτο πάντα ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἡ δὲ δόξα καὶ τὸ κράτος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΡΙΔ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Ἠγάπησα, ὅτι εἰσακούσεται Κύριος τῆς φωνῆς τῆς δεήσεώς μου.

α'. Καὶ τίς οὐκ ἀγαπᾷ ἀκουόμενος; φησί. Πολλοὶ τῶν βιωτικῶν ἀνθρώπων. Οὐ γὰρ δὴ βούλονται ταῦτα ἀκοῦσαι, ἀ ἀὐτοῖς συμφέρει, ἀλλ' ἀξιούσι μὲν τὰ μὴ συμφέροντα αὐτοῖς γίνεσθαι· εἶτα ἐπειδὴν γένηται, ἀλύουσι, καὶ δυσανασχετοῦσι. Τὰ γὰρ συμφέροντα ἐκείνᾳ εἰσιν, ἀ ὁ Θεὸς οἶδε καὶ ἐπίσταται εἶναι συμφέροντα ἡμῖν, κἂν πενίαν εἴπῃς, κἂν λιμὸν, κἂν νόσον, κἂν ὀτιοῦν ἕτερον τοιοῦτον. Ἄ δὲ Θεὸς δοκιμάσῃ συμφέροντα εἶναι καὶ δῶ, ταῦτά ἐστι τὰ λυσιτελεῖ. Ἐπεὶ καὶ Παῦλος^α ἄκουσον τί φησιν· Ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου· ἡ γὰρ δύναμις μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται. Τοῦτο γὰρ ἦν αὐτῷ συμφέρον, διωγμοί, καὶ θλίψεις, καὶ στενοχωρίαι. Ἀκούσας δὲ, ὅτι τοῦτο συνέφερεν, ἔλεγε· Διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις, ἐν ὑβρεσιν, ἐν διωγμοῖς. Ὡστε οὐ τῶν τυχόντων ἐστὶ χαίρειν, ὅταν ὁ Θεὸς αὐτῶν ἐπακούῃ, τὰ συμφέροντα παρέχων. Πολλοὶ γοῦν τὰ ἀσύμφορα βούλονται, καὶ τούτοις ἐνευφραίνονται· ὁ δὲ Προφήτης οὐχ οὕτως, ἀλλὰ τί; Ἠγάπησεν, ὅτι εἰσήκουσεν αὐτοῦ ὁ Θεὸς, τὰ συμφέροντα διδούς. Ὅτι ἔκλινε τὸ οὖς αὐτοῦ ἐμοί. Πάλιν ἀνθρωπίνους ῥήμασι τοῦ Θεοῦ τὸ νεῦμα παρίστησι. Καὶ ἕτερον ἐξέτι αἰνίττεται διὰ τοῦ ῥήματος τούτου, λέγων, ὅτι Οὐκ ἐγὼ ἀξιὸς ἀκουσθῆναι, ἀλλ' αὐτὸς κατέβη πρὸς με. Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις μου ἐπικαλέσομαι. Τί ἐστίν, Ἐν ταῖς ἡμέραις μου; Οὐκ ἐπειδὴ, φησιν, ἠκούσθην, ἀποπηδήσω, καὶ ῥαθυμότερος ἔσομαι, ἀλλὰ τὰς ἡμέρας μου πάσας τοῦτο ἔργον ποιήσομαι.

Περίσχον με ὠδίνες θανάτου, κίνδυνοι ἄδου εὐροσάν με. Θλίψιν καὶ ἐδύνην εὖρον· καὶ τὸ ὄνομα Κυρίου ἐπεκαλεσάμην. Εἶδες ὄπλον ἰσχυρόν; εἶδες παραμυθίαν πάντα λύουσιν τὰ δεινὰ; εἶδες ψυχὴν διαθερμαινομένην τῷ πόθῳ τοῦ Δεσπότη; Ὁ δὲ λέγει, τοῦτό ἐστιν· Ἦρκεσέ μοι εἰς ἀπαλλαγὴν τῶν περιεχόντων κακῶν τὸ καλέσαι τὸν Θεόν. Τί οὖν ἡμεῖς καλοῦμεν πολλάκις, καὶ οὐκ ἀπαλλαττόμεθα τῶν δεινῶν; Ὅτι οὐ καλοῦμεν ὡς καλεῖν δεῖ. Ὅτι γὰρ αὐτὸς ἕτοιμος ἀεὶ παρέχειν, ἄκουσον τί φησιν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις· Τίς ἐστίν ἐξ ὑμῶν, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ· ἢ ἰχθὺν ἐὰν αἰτήσῃ, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ; Εἰ δὲ ὑμεῖς, πονηροὶ ὄντες, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ τοῖς τέκνοις ὑμῶν δίδουσι· πολλῶ μᾶλλον ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτουῦσιν αὐτόν. Ὁρᾷς πόση αὐτοῦ ἡ ἀγαθότης, ὅταν ἡ [304] ἡμετέρα πρὸς ἐκείνην συγκρινομένη πονηρία φαίνεται; Ἐπεὶ οὖν τοιοῦτος ὁ ἡμέτερος Δεσπότης, πρὸς αὐτὸν ἀεὶ καταφεύγωμεν, καὶ βοηθὸν μόνον τοῦτον καλῶμεν, καὶ ἕτοιμον εἰς τὸ σύζειν εὐρήσομεν. Εἰ γὰρ οἱ ναυαγίῳ περιπεσόντες, καὶ ἐπὶ σκνίδος φερόμενοι, τοὺς πόρρωθεν ἐξ εὐθείας καλοῦντες πείθουσι φιλανθρωπεύεσθαι, καίτοι γε οὐδὲν κοινὸν

πρὸς αὐτοὺς ἔχοντας, ἀλλ' ἀπὸ τῆς συμφορᾶς γνωριζόμενοι μόνον^β· πολλῶ μᾶλλον ὁ φιλάνθρωπος, καὶ φυσικὴν τὴν χρηστότητα ἔχων, τοὺς ἐν συμφοραῖς ὄντας ἐξελεῖται, εἰ μόνον ἐπ' αὐτὸν καταφεύγειν βουληθῶσι, καὶ γνησίᾳ καλεῖν αὐτὸν διανοίᾳ, τὰς ἀνθρωπίνους ἀφέντες ἐλπίδας. Ὅταν τοίνυν ἀδοκῆται τινὲ περιπέσης κακῆς, μὴ καταπέσης, ἀλλ' εὐθέως ἀνάστησόν σου τὸ φρόνημα, καὶ πρὸς τὸν ἀκύμαντον κατάδραμε λιμένα, καὶ τὸν ἀχείρωτον πύργον, τὴν τοῦ Θεοῦ βοήθειαν. Διὰ τοῦτο γὰρ σε εἶπασε περιπεσεῖν, ἵνα αὐτὸν καλέσῃς. Ἀλλ' οἱ πολλοὶ τότε μάλιστα ἀναπεσόντες καὶ τὴν οὖσαν εὐλάβειαν ἐκβάλλουσι, δέον τούναντίον ποιεῖν^γ. Ἐπειδὴ γὰρ σφόδρα ἡμᾶς φιλεῖ, διὰ τοῦτο ἀφήσει θλίβεσθαι, ἵνα ἀκριθέστερον αὐτῷ συναπτώμεθα. Ἐπεὶ καὶ μητέρες τὰ ἀφηνιῶντα παιδιά προσωπεύουσιν διαφόροις ἐκδειματοῦσαι ἀναγκάζουσιν εἰς τοὺς οἰκείους καταφεύγειν κόλπους, οὐ λυπῆσαι αὐτὰ βουλόμεναι, ἀλλὰ τὴν προσεδρείαν αὐτῶν σοφίζόμεναι· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς ἀεὶ βουλόμενος ἡμᾶς ἐαυτῷ συνάπτειν, καθάπερ τις ἐραστὴς σφοδρῶς, μᾶλλον δὲ παντὸς ἐραστοῦ σφοδρότερος ὢν, εἰς χρείας ἀφίησιν σε τοιαύτας καταστῆναι, ἵνα διηνεκῶς εὐχῇ σχολάζῃς, καὶ διηνεκῶς αὐτὸν καλῆς, καὶ τῶν ἄλλων ἀφέμενος τὰ αὐτοῦ μεριμνᾷς. Ὡ Κύριε, ῥύσαι τὴν ψυχὴν μου. Ἐτερος ἐρμηνευτής· Ἀξιῶ δὲ, Κύριε^δ, ἐξελοῦ τὴν ψυχὴν μου. Ἄλλος· Ὡ δὲ Κύριε, περίσσωσον τὴν ψυχὴν μου.

Εἶδες φιλόσοφον ψυχὴν; πῶς τὰ βιωτικὰ πάντα ἀφείδ, ἐν μόνον ζητεῖ, τὸ τὴν ψυχὴν διαμεῖναι ἀσινῆ, καὶ μηδὲν παθεῖν τῶν παραβλαπτόντων αὐτήν; Ταύτης γὰρ εὖ διακειμένης, τὰ λοιπὰ πάντα ἔψεται, ὡς περ οὖν οὐκ εὖ ἐχούσης, τῆς λοιπῆς ἡμῖν οὐδὲν ὄφελος εὐημερίας. Διὸ πάντα δεῖ καὶ ποιεῖν καὶ λέγειν, ὥστε ταύτην διασώζεσθαι. Τοῦτο γὰρ ἐστίν ὁ αἰνίττεται λέγων· Γίνεσθε^ε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις. Καθάπερ γὰρ ἐκεῖνός τὸ λοιπὸν σῶμα προίεται, ὥστε τὴν κεφαλὴν διασῶται· οὕτω καὶ σὲ τὰ ἄλλα πάντα ἐκδιόοναι χρὴ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς. Οὐδὲ γὰρ πενία, οὐ νόσος, οὐ καὶ τὸ πάντων κεφάλαιον δοκοῦν εἶναι τῶν δεινῶν, ὁ θάνατος, παραβλάψαι δυνήσεται τὸν ἐμπεσόντα, σωζομένης ἐκείνης· ὡς περ οὐδὲ ἀπὸ τῆς ζωῆς πλέον τι ἔξεις, ἀπολωλυίας καὶ διεφθαρμένης. Διὰ δὲ τοῦτο τὸν ὑπὲρ ταύτης ποιεῖται λόγον, πάντα τὰ ἄλλα ἀφείδ, καὶ [305] ἀξιῶ ἡμέρους^ι αὐτῆ γενέσθαι τὰς εὐθύνας, καὶ τῶν ἀφορήτων ἀπαλλαγῆναι κολάσεων. Ἐλεήμων ὁ Κύριος καὶ δίκαιος, καὶ ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐλεεῖ. Εἶδες πῶς παιδεύει τὸν ἀκροατὴν μήτε ἀπογινώσκειν, μήτε ἀναπεπτωκέσαι; Μονονουχὶ γὰρ τοῦτο λέγει· Μήτε ἀπογνῶς· ἐλεήμων γὰρ ὁ Θεός· μήτε ἀναπέσης, καὶ γὰρ καὶ δίκαιος. Τούτου μὲν οὖν τὴν ῥαθυμίαν ἐκκρόπτει· ἐκείνου δὲ τὴν ἀπόγνωσιν

^β Συμφορᾶς γνωριζόμενοι μόνον Reg.: quam lectionem anteposendam duxi ei, quam edili præferabant ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ἐλεούμενοι μόνον.

^γ Hic non parum variat Savilius, qui habet ἀλλ' οἱ πολλοὶ τότε ἀναπίπτουσι μάλιστα, δέον τούναντίον ποιεῖν, et post vocem ἀναπίπτουσι, addit in margine καὶ τὴν οὖσαν εὐλάβειαν ἐκβάλλουσι.

^δ Ἀξιῶ δὲ, Κύριε, etc., hæc interpretatio est Symmachi. Illud porro δὲ in Hexaplis nostris desideratur, seu adjectum velim. Sequens autem interpretatio est Aquilæ.

^ε Savil. in margine τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ ἐν τῇ Γραφῇ λεγόμενον, Γίνεσθε.

^ι Savil. in marg. ἡμέρω, non male.

^α Καὶ Παῦλος Reg. et Savil. Alii καὶ Παῦλος.

ἀναιρεῖ, ἐκατέρωθεν τὴν σωτηρίαν ἡμῶν πραγματευόμενος.

β'. Εἶτα δεικνύς τὸ πρὸς τὴν φιλανθρωπίαν ἐπιρροπέστερον, ἐπάγει πάλιν λέγων· *Καὶ ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐλεεῖ. Καὶ καλῶς εἶπεν· Ὁ Θεὸς ἡμῶν*, πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν θεῶν, ὧν πρώτην ἐμνήσθη. Ἐκεῖνοις μὲν γὰρ τὸ σφάζειν καὶ ἀναιρεῖν, καὶ ἀκήρυκτα πολεμεῖν ἔργον· τούτῳ δὲ τὸ φιλανθρωπεύεσθαι, καὶ συγγινώσκειν, καὶ κινδύνων ἐξαρπάζειν διηνεκῶς· ἃ δὴ μάλιστα μετὰ τῶν ἄλλων δείκνυσι τοὺς μὲν δαίμονας ὄντας καὶ ἀλιτηρίους, τὸν δὲ κηδεμόνα καὶ προστάτην καὶ Θεὸν ἀληθινόν*.

Φυλάσσω τὰ νήπια ὁ Κύριος· ἐταπεινώθη, καὶ ἔσωσέ με. Ἐνταῦθα μέγιστον εἶδος προνοίας αὐτοῦ ἀνακινεῖ. Ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν· *Ἐλεήμων καὶ δίκαιος, καὶ ἐλεεῖ*, μέγιστης αὐτοῦ φιλανθρωπίας ἔργον δείκνυσι. Ποῖον δὴ τοῦτο; Τὸ τῶν νηπίων. Ἡμεῖς μὲν γὰρ καὶ λόγον ἔχομεν τὰ μὲν φυλάττεσθαι, τὰ δὲ ἐλέσθαι παιδεύοντα, καὶ τὰ ἐπερχόμενα διακρούεσθαι κακὰ, καὶ τὰ παρόντα διαλύσαι, καὶ ἰσχὺν κεκτήμεθα, καὶ τέχνας ἐπιστάμεθα· τὰ δὲ παιδία τούτων ἔρημα πάντων, ὡς ἀπροστάτευτα· ἀλλὰ διὰ πάντων ἔχει τοῦ Θεοῦ τὴν πρόνοιαν, ἧς εἰ μὴ συνεχῶς ἀπήλαυον, πάντα ἂν ἀπολώλει. Καὶ γὰρ καὶ ὄφις ἂν ἠφάνισεν ἐν σπαργάνοις ἔτε ὃν τὸ παιδίον, καὶ κατοικίδιος ἄνθρωπος, καὶ πολλὰ τῶν ἐρπόντων ἕτερα τῶν κατὰ τὰς οἰκίας. Οὐδὲ γὰρ ἀρκεῖ οὔτε τροφός, οὔτε μήτηρ, οὔτε ἕτερος οὐδεὶς ἀπηρτισμένην ἐπιδείκνυσθαι περὶ αὐτὰ πρόνοιαν, ἂν μὴ τῆς ἀνωθεν ἀπολαύῃ ῥοπῆς. Τινὲς δὲ φασὶ καὶ περὶ τῶν ἐμβρύων καὶ μήπω τῆς γαστρὸς ἐξεληθόντων τοῦτον εἰρῆσθαι τὸν λόγον. *Ἐταπεινώθη, καὶ ἔσωσέ με.* Οὐκ εἶπεν· Οὐκ εἶσεν εἰς κινδύνους ἐμπεσεῖν· ἀλλὰ, Μετὰ τὸ ἐμπεσεῖν διέσωσεν. Ἐπειδὴ γὰρ εἶπε τὴν καθόλου αὐτοῦ πρόνοιαν, καὶ ἐπὶ τοῦ οἰκείου προσώπου προάγει τὸν λόγον, ὅπερ ἔθος αὐτῷ ἀπὸ τε τῶν καθολικῶν, ἀπὸ τε τῶν μερικῶν ταῦτα συνιστᾶν. Μὴ τοίνυν μηδὲ σὺ ζήτηε τὸν ἀδείας γέμοντα βίον· οὐ γὰρ ἐστὶ σοὶ λυσιτελής. Εἰ γὰρ τοῖς προφήταις οὐκ ἦν συμφέρον, πολλῶ μᾶλλον σοί. Ὅτι γὰρ οὐκ ἦν συμφέρον, ἀκουσον τί φησιν· *Ἀγαθόν μοι, ὅτι ἐταπεινώσας με, ὅπως ἂν μάθω τὰ δικαιώματά σου.* Διπλῆ ἡ εὐχαριστία ἐνταῦθα, ὅτι εἶσεν ἐμπεσεῖν εἰς κινδύνους, καὶ ὅτι ἐμπεσόντα οὐ κατέλιπεν. Ἀμφοτέρω δὲ πῶς εὐεργεσίας εἶδος, καὶ τοῦ δευτέρου τὸ πρότερον οὐκ ἔλαττον, ἀλλ', εἰ δεῖ τι καὶ [306] θαυμαστὸν εἰπεῖν, καὶ μεῖζον. Τὸ μὲν γὰρ κινδύνους διέλυσε, τὸ δὲ τὴν ψυχὴν φιλοσοφωτέραν εἰργάσατο. *Ἐπίστρεψον, ψυχὴ μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι Κύριος εὐηργέτησέ σε.* Ὅτι ἐρρύσατο τὴν ψυχὴν μου ἀπὸ θανάτου, τοὺς ὀφθαλμοὺς μου ἀπὸ δακρύων, καὶ τοὺς πόδας μου ἀπὸ ὀλισθήματος. *Εὐαρεστήσω ἐνώπιον Κυρίου ἐν χώρᾳ ζώντων.* Ὁ μὲν τῆς ἱστορίας λόγος δεινὴν ἀπαλλαγὴν φησι, καὶ ἀνεσίς τινα καὶ ἐλευθερίαν. Εἰ δὲ τις κατὰ ἀναγωγὴν αὐτὸν ἐκλάβοι, δυνήσεται τὴν

ἐντεῦθεν ἀποδημίαν λύτρωσιν λέγειν, καὶ ἀνάπαυσιν τχύτην καλεῖν. Ἀπαλλαγὴ γὰρ ἐστὶ πάντων τῶν ἀδοκῆτων δεινῶν, καὶ οὐκ ἔτι τῇ ἀδηλίᾳ λοιπὸν ὑπόκειται, ἐν ἀσφαλείᾳ γεγονώς, ὁ μετὰ χρηστῆς καταλύσας ἐλπίδος. Εἰ γὰρ καὶ ἐξ ἁμαρτίας ὁ θάνατος εἰσενήνεκται, ἀλλ' ὁμοῦς εἰς εὐεργεσίαν ἡμῶν αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐχρήσατο. Διὰ δὲ τοῦτο οὐκ αὐτῷ μόνον ἠρκέσθη, ἀλλὰ καὶ τὸν βίον ἐπίμοχθον ἐποίησεν, ἵνα μάθῃς, ὅτι οὐδὲ τὸ πρότερον συνεχώρησεν ἂν, εἰ μὴ σφόδρα χρήσιμον ἦν παρὰ τὴν αὐτοῦ σοφίαν τοῦτο γενόμενον. Διὰ δὲ τοῦτο εἰπὼν· *Ἦ ἂν ἡμέρα φάγη, θανάτῳ ἀποθανῆ, οὐκ ἠρκέσθη τῷ ἐπιτιμίῳ· τὸ γὰρ ἐπιτίμιον τοῦτο ἦν· Γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ· νῦν δὲ καὶ ἕτερον δείκνυσι λέγων· Ἐν ἰδρωτί τοῦ προσώπου σου φάγη τὸν ἄρτον σου. Ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀνατελεῖ σοι· ἐν λύπαις φάγη αὐτήν. Καὶ τῇ γυναίκεῖ εἶπε· Πληθύνων πληθυνῶ τὰς λύπας σου, καὶ τὸν στεναγμόν σου. Ἐν λύπαις τέξῃ τέκνα.* Οὐ γὰρ ἰκανὸν ἦν ἐκεῖνο αὐτοὺς σωφρονίσαι. Πολλοὺς γοῦν ὀρώμεν ταύτῃ μάλιστα γινομένους βελτίους. Ὁ γὰρ θάνατος ἀναισθησίᾳ παραδίδωσιν, ἐπειδὴν ἐπέλθῃ· ταῦτα δὲ ζῶντας βελτίους ἐργάζεται. Εἰ δὲ φοβερὸν τὸ πρᾶγμα εἶναι δοκεῖ, παρὰ τὴν ἀσθένειαν τῶν οὕτω διακειμένων. Ὅτι γὰρ τῆς ἀσθενείας ἦν ὁ φόβος, ἀκουσον Παύλου, καὶ εὐχομένου τοῦτο, καὶ χαίροντος, ὡς ὅταν λέγῃ· *Τὸ ἀναλύσαι, καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι, πολλῶ μᾶλλον κρεῖττον· καὶ πάλιν· Χαίρω καὶ συγχαίρω πᾶσιν ὑμῖν· τὸ δ' αὐτὸ καὶ ὑμεῖς χαίρετε καὶ συγχαίρετέ μοι· ἐπὶ δὲ τοῖς ἐναντίοις ἀλγοῦντος· Οὐ μόνον γὰρ, φησὶν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν, υἱοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι, τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν· καὶ πάλιν· Οἱ ὄντες ἐν τῷ σκήνει τούτῳ, στενάζομεν βαρούμενοι.*

γ'. Εἶδες πόσον ἐστὶ φιλοσοφία καλόν; Ἄ τοῖς ἄλλοις ἄξια δακρύων εἶναι δοκεῖ, ταῦτα τούτῳ εὐχῆς· καὶ ἃ τοῖς ἄλλοις ἄξια εὐφροσύνης καὶ ἰδονῆς, ταῦτα τούτῳ στεναγμῶν. Ἦ οὐκ ἄξια ἂ στεναγμῶν τὸ ἐπ' ἄλλοτριᾶς εἶναι, καὶ πόρρωθεν τῆς ἡμετέρας ἀπικίσθαι πατρίδος; Ἦ οὐκ ἄξιον εὐφροσύνης τὸ ταχέως καταδραμεῖν ἐπὶ τὸν εὐδιον λιμένα, καὶ ἀπολαθεῖν τὴν ἀνω πόλιν, ἐνθα ἀπέδρα ὀδύνη, καὶ λύπη, καὶ στεναγμός; Καὶ τί πρὸς ἐμὲ, φησὶ, τὸν ἁμαρτωλόν; Ὅρας ὅτι οὐχ ὁ θάνατός ἐστιν ὁ ποιῶν τὴν λύπην, ἀλλὰ τὸ πονηρὸν συνειδός; Παῦσαι οὖν τοῦ εἶναι ἁμαρτωλός, καὶ ἔσται σοὶ ποθεινός ὁ θάνατος. *Τοὺς ὀφθαλμοὺς [307] μου ἀπὸ δακρύων.* Εἰκότως οὕτως εἶπεν· οὐ γὰρ ἐστὶν ἐκεῖ λύπη, οὐδὲ ἀθυμία, οὐδὲ θρήνος. *Καὶ τοὺς πόδας μου ἀπὸ ὀλισθήματος.* Τοῦτο τοῦ προτέρου μεῖζον. Πῶς; Ὅτι οὐ μόνον λύπης ἐσμὲν ἀπηλλαγμένοι, ἀλλὰ καὶ τοῦ ὑποσκελίζεσθαι καὶ ἐπιβουλεύεσθαι. Ἐπὶ τῆς πέτρας ἔστηκε γὰρ ὁ ἀπελθὼν μετὰ κατορθωμάτων· τοῦ λιμένος ἐπείληπται· πάντα ἀνηρηται τὰ κωλύματα λοιπὸν· οὐδαμοῦ θόρυβος, οὐδὲ ταραχὴ· ἀλλ' ἐν εὐδοκίμῃσει^ε διηνεκεῖ μένει ὁ οὕτως

^ε Savil. in margine ἢ οὐκ ἄξιον. Ultraque lectio quadrat ad seriem.

^ε Sav. ἀλλ' ἐν καταστάσει Ultram malis elige lectionem.

* Savil. καὶ ὄντως Θεόν

autem tollit desperationem, salutem nobis utrinque procurans.

2. Deinde ostendens Deum esse propensum ad clementiam, subjungit dicens, *Et Deus noster miseretur*. Recte autem dixit, *Deus noster*: ut eum distinguat ab iis diis, quorum paulo ante meminit. Sunt enim illorum partes occidere, de medio tollere, et bella implacabilia gerere; hujus autem, uti clementia, condonare, et assidue a periculis eripere: quæ quidem cum aliis maxime ostendunt illos esse dæmones et exitiosos, hunc autem curam gerere et providere, et verum esse Deum.

Infantum ac puerorum custos Deus. Securitas vitæ non est quærenda. Mors liberatio et requies. Vita cur laboriosa. — 6. *Custodiens parvulos Dominus: humiliatus sum, et liberavit me.* Hic movet maximum genus ejus providentiæ. Quoniam enim dixit, *Misericors et justus, et miseretur*, ejus maximæ clementiæ opus deinceps ostendit. Quodnam? Id videlicet quo utitur in infantes ac pueros: non enim habemus rationem, quæ nos docet hæc vitare, illa eligere, et mala quæ nos invadunt propulsare, et quæ adsunt excutere: et viribus valemus, et artes scimus; infantes autem ac pueri, quibus hæc omnia deficiunt, sunt perinde ac si non haberent qui eos regeret: sed in omnibus habent Dei providentiam, qua nisi assidue fruenter, omnes periissent. Nam et serpens perimeret infantem involutum fasciis, et avis quæ degit in aedibus (a), et multa alia quæ repunt ac serpunt in domibus. Neque enim nutrix, nec mater, nec ullus alius sufficit ad eorum perfectam gerendam providentiam, nisi superno juventur auxilio. Nonnulli autem dicunt hoc dictum esse de foetibus nondum in lucem editis. *Humiliatus sum, et liberavit me.* Non dixit, Non permisit ut inciderem in pericula: sed, Postquam incidi, servavit. Quoniam enim dixit generalem ejus providentiam, ad suam quoque personam extendit orationem, sicut ex generalibus et ex singularibus solet ea confirmare. Ne ergo quæras vitam omni ex parte securam; non est enim tibi conducibile. Si enim non erat conducibile prophetis, multo magis nec tibi. Quod autem non esset conducibile, audi quid dicat: *Bonum mihi, quia humiliasti me, ut discam justificationes tuas (Psal. 118. 71)*. Duplex hic est gratiarum actio, quod et in pericula incidere permiserit, et quod cum cecidisset, minime dereliquerit. Est autem utrumque aliquomodo genus beneficii, nec est prius minus secundo, imo vero, si mirabile aliquid dicendum est, etiam majus. Hoc enim liberavit a periculis, illud vero animam fecit magis sapientem. 7. *Convertere, anima mea, in requiem tuam, quia Dominus benefecit tibi.* 8. *Quia eripuit animam meam de morte, oculos meos a lacrymis, pedes meos a lapsu.* 9. *Placebo coram Domino in regione vivorum.* Historiæ quidem ratio dicit

(a) Non absurde forte quærat quænam illa avis domestica, quæ infantes perimeret, nisi Deus tenellæ ætati prospiceret. Vox Græca, ὄρνις, quæ hic, avis, interpretata est, gallinam persæpe significat. At hic alia forte avis valentior iudicatur.

præclaram quamdam liberationem, requiem et libertatem. Si quis autem eam acceperit anagogice, poterit excessum ex hac vita vocare liberationem, eamque appellare requiem. Est enim ab omnibus malis liberatio, nec est amplius incertitudini obnoxius, ut qui sit securitatem consequutus, qui cum bona spe hinc excessit. Etsi enim mors invecata est ex peccato, ea tamen Deus usus est ad nostrum beneficium. Et ideo non fuit ea sola contentus, sed etiam vitam reddidit laboriosam, ut scias eum nec prius quidem permissurum fuisse, nisi ejus sapientia id valde utile factum esset. Et ideo cum dixisset, *Quo die comederis, morte morieris (Gen. 2. 17)*: non fuit pœna contentus; pœna enim erat, *Terra es, et in terram reverteris (Ibid. 3. 19)*; nunc autem aliud quoque adjicit, dicens: *In sudore vultus tui vesceris pane tuo. Spinæ et tribulos germinabit tibi: in laboribus comedes ex ea (Ibid. et v. 18. 17)*. Et mulieri dixit: *Multiplicans multiplicabo ærumnas tuas, et genitum tuum. In doloribus paries filios (Ibid. v. 16)*. Neque enim illud satis erat ad eos castigandos. Multos itaque videmus ea ratione evadere meliores. Mors enim ubi advenerit, alienat a sensu: hæc autem vivos meliores efficiunt. Quod si videtur res esse terribilis, id fit ex imbecillitate eorum qui sic affecti sunt. Quod enim hic metus sit imbecillitatis, audi Paulum eam optantem, et de ea lætantem, ut quando dicit: *Resolvi, et esse cum Christo, est multo melius (Philipp. 1. 23)*; et rursus, *Lætor et collætor cum vobis omnibus; iidem vos quoque lætemini et collætemini mecum (Ibid. 2. 17. 18)*; de contrariis autem dolentem: *Non solum enim, inquit, sed ipsi etiam in nobis ipsis ingemiscimus, filiorum adoptionem expectantes, liberationem corporis nostri (Rom. 8. 25)*; et rursus, *Qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus gravati (2. Cor. 5. 4)*.

3. *Quanta res est philosophia christiana. Dolor non a morte, sed a mala conscientia.* — Vidisti quantum sit bonum philosophia? Quæ aliis videntur esse digna lacrymis, ea huic videntur esse optanda: et propter quæ alii se jure putant lætari et voluptate affici, is propter ea existimat esse merito ingemiscendum. Annon est merito ingemiscendum, quod simus in regione aliena, et in terram procul a patria positam amandati? Annon est maxime lætandum, quod in tranquillum portum cum maxima celeritate cursum teneamus, et supernam civitatem recipiamus, a qua aufugit dolor, molestia, et gemitus? Et quid mea, inquires, refert, qui sum peccator? Vides non esse mortem quæ dolorem afferat, sed malam conscientiam? Desine ergo peccare, et erit tibi expetenda mors. *Oculos meos a lacrymis.* Merito ita dixit: non est enim illic dolor, tristitia, nec luctus. *Et pedes meos a lapsu.* Hoc est majus priore. Quomodo? Quod non simus solum liberati a dolore, sed etiam a supplantatione et ab insidiis. Stat enim super petram, qui cum recte factis recessit: portum apprehendit: impedimenta omnia in posterum sublata sunt; nusquam turba, nec tumultus: in tranquillo statu manet per-

petuo is qui sic excesserit. *Placebo coram Domino in regione vivorum.* Alius, *Ante Dominum.* Alius, *Inambulabo.* Hoc etiam Paulus ostendit dicens: *Et nos rapiemur in nubibus in occursum Domini in aerem, et ita semper cum Domino erimus* (1. Thess. 4. 16). Recte autem dixit, *In regione viventium.* Illa enim est vera vita, a morte libera, quæ habet bona pura et non mixta. Quando enim, inquit, *deleverit omnem principatum, et omnem potestatem ac virtutem, ultimus inimicus delebitur mors* (1. Cor. 15. 24. 26). His autem deletis, nihil remanet triste nec injucundum, non cura, non sollicitudo, non labor: erunt itaque omnia lætitia, omnia pax, omnia caritas¹, omnia tranquillitas, omnia delectatio, omnia vera et sincera, solida et stabilia. Nullus est enim illic ejusmodi lapsus, non ira, non tristitia; non amor pecuniæ, non corporum desiderium, non paupertas, non divitiæ, non infamia, non aliquid aliud ejusmodi. Hanc itaque nos vitam desideremus et omnes actiones nostras eo dirigamus. Propterea enim jubemur etiam dicere in precatione, *Adveniat regnum tuum* (Matth. 6. 10), ut ad illum diem semper respiciamus. Qui enim illo amore tenetur, et illorum bonorum spe alitur, nullis malis præsentibus obruitur, nullis hujus sæculi ærumnis deprimitur: sed quemadmodum qui ad regiam urbem contendit, nullo quod in itinere se offerat retinentur, non pratis, non hortis, non vallibus, non desertis, sed utrorumque nullam rationem ducentes, ad unum solum respiciunt, nempe ad patriam quæ est eos susceptura: ita etiam qui quotidie illam sibi effingit et exprimit civitatem, et ejus fovet alitque desiderium, nihil eorum quæ sunt gravia, grave existimabit, nec eorum quæ sunt jucunda et illustria, jucundum et illustre. Quid autem dico, non existimabit? Imo ea ne videbit quidem, ut qui alios habeat oculos, et tales quales præcipit Paulus dicens: *Non considerantibus nobis quæ videntur, sed quæ non videntur; quæ enim videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna* (2. Cor. 4. 18). Vidisti quomodo viam alia dictione ostenderit? Illa ergo amplectamur, ut etiam assequamur, et vita ab omni interitu aliena fruamur: quam detur omnibus nobis consequi, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et potentia, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXV.

1. *Credidi propter quod loquutus sum: ego autem humiliatus sum nimis.*

1. Hujus dicti beatus Paulus mentionem faciens, dicit: *Habentes autem eundem Spiritum fidei sicut scriptum est: Credidi propter quod loquutus sum: et nos credimus, propter quod et loquimur* (2. Cor. 4. 13. 14). Necesse est ergo primum dicere, quomodo eo usus est Apostolus, et de quonam sermo esset ab eo institutus. Ita enim eo cognoscemus, quid sibi velit propheta.

Formula docendi optima. — Alioqui vero hæc est

¹ In Edit. Morel. hoc deest, *omnia caritas.* Sed habetur in Mss. et in Savil., atque ita legit Hervetus.

optima docendi ratio, non orationis seriem excindere, nec parte accepta in ea immorari, sed ab alio ducere exordium narrationis. De quonam ergo disserens Paulus meminit hujus vocis propheticæ? De resurrectione, et futurorum bonorum perceptione, quæ omnem rationem, mentemque et cogitationem superant. Quoniam ergo hæc omnem superabant orationem, nec ea explicare poterat, fide autem ad ea suscipienda opus est: ne conturbaretur Judæus, et ceu vana spe inflatus se fuisse deceptum existimaret, prophético dicto corrigit ejus imprudentiam, propemodum dicens: Non rem aliquam novam requiro, fidem, sed vetus bonum. Etenim sic quidem Paulus; propheta¹ autem, cum ipse quoque esset prædicturus bona quædam eventura Judæis, quæ superabant humanum rerum ordinem, ne quis posset eis fidem derogare, ita Psalmum incepit, dicens: *Credidi, propter quod et loquutus sum.* Quoniam enim perierant Jerosolyma, templumque fuerat eversum et dirutum, et omnes captivi et vincti abducti fuerant in alienam regionem, barbari autem pro illis terram eorum possidebant, et vineas plantare, domos ædificare, et matrimonia contrahere jussi fuerant: hæc afferebant Judæis desperationem, et deinceps apud se cogitabant: Si cum haberemus civitatem, arma, arcis, pecuniæ copiam tantam, templum, altare, cultum et ceremonias, atque aliam omnem religionis institutionem, traditi et in servitutem atque captivitatem abducti sumus: nunc cum in aliena regione degamus, et omnibus spoliati, nudi et servi simus, quomodo poterimus nostram recipere patriam? Quoniam ergo multi ex imbecillioribus hæc reputantes conturbabantur, et non attendebant prophetis, qui prædicebant reditum: propterea sic dixit, ex eo omnibus ostendens opus esse fide ad ea, quæ dicuntur a Deo. Eos autem alii quoque aliter alloquuntur, quemadmodum Isaias sic dicens: *Respicite ad solidam petram ex qua excisi estis (a), et ad fossam lacus, ex quo effossi estis* (Isai. 51. 1). Et rursus: *Respicite ad Abraham patrem vestrum, et ad Sarram quæ vos peperit quod unus erat, et vocavi ipsum, et sanctificavi ipsum, et multiplicavi ipsum* (Ibid. v. 2). Quod autem dicit, est ejusmodi: Nonne erat Abraham barbarus? nonne carcebat liberis, et jam ætate processerat? nonne habebat uxorem, quæ et propter ætatem, et propter naturam erat filiis procreandis inutilis? annon erant res ejus omnino desperatæ? Quid ergo? annon ex uno sine liberis et provecæ ætatis implevi orbem terræ? Quid ergo conturbamini? Si enim ex uno potui implere orbem terræ: multo magis ex vobis paucis implebo Jerosolyma.

¹ Savil. in margine pleniorē affert lectionem sic: *Propheta autem ille, qui dixerat (Psalm. 50, 8): « Incerta et occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi, » qui tanta sapientiā plenus erat, cum, etc.*

(a) Jam multis in locis vidimus Chrysostomum usum fuisse Editione LXX ad Hexapla rem Origenis Editionem emendatam: id quod etiam hoc loco his deprehenditur. Nam illud, *ex qua excisi estis* (ἐξ ἧς ἐλατομήθητε), est Theodotionis, et ea vera germanaque lectio est. LXX autem Hebræa verterant, *ἣν ἐλατομήσατε, quam excidistis.* Verum hic passivi sensus requiritur. Similiterque infra, ubi septuaginta Interpretes habent, *ὅν ὠρύξατε* [suppl. βόθυνον], *foveam quam fodistis,* Chrysostomus legit, *ἐξ οὗ ὠρύχθητε, ex quo effossi estis,* quem significatum requirit vox Hebræa, *חֲדָרָה.*

ἐπεὶ οὐθεν ἀναχωρήσας. *Εὐαρεστήσω ἐνώπιον Κυρίου ἐν χώρα ζώντων.* Ἔτερος, *Ἐμπροσθεν Κυρίου.* Ἄλλος, *Ἐμπεριπατήσω.* Τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος δείκνυσι λέγων· *Καὶ ἡμεῖς ἀρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα, καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα.* Καὶ καλῶς εἶπεν, *Ἐν χώρα ζώντων.* Ἐκείνη γὰρ ὄντως ζωὴ, ἀπηλλαγμένη θανάτου, ἀμιγῆ τὰ ἀγαθὰ ἔχουσα. *Ὅταν καταργήσῃ, φησὶ, πᾶσαν ἀρχὴν, καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν, ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος.* Τούτων δὲ καταργηθέντων, οὐδὲν τῶν λυπηρῶν μένει, οὐ φρονεῖς, οὐ πόνος· ὥστε πάντα χαρὰ, πάντα εἰρήνη, πάντα ἀγάπη^a, πάντα εὐθυμία, καὶ πάντα εὐφροσύνη, πάντα ἀληθῆ καὶ εἰλικρινῆ καὶ πεπηγότα· οὐδὲν γὰρ ἐστὶν ἐκαὶ τῶν τοιούτων ὀλισθημάτων, οὐ θυμὸς, οὐ λύπη, οὐ χρημάτων ἔρως, οὐ σωματῶν πόθος, οὐ πένια, οὐ πλοῦτος, οὐκ ἀτιμία, οὐκ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδέν. Ταύτης τοίνυν καὶ ἡμεῖς ἐπιθυμῶμεν τῆς ζωῆς, καὶ πάντα πρὸς τοῦτο πράττωμεν. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ ἐν τῇ εὐχῇ κελευόμεθα λέγειν, *Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου, ἵνα αἰεὶ πρὸς ἐκείνην βλέπωμεν τὴν ἡμέραν.* Ὁ γὰρ ἐκείνῳ τῷ ἔρωτι κατεχόμενος, καὶ ταῖς ἐλπίσι τῶν ἀγαθῶν τρεφόμενος ἐκείνων, οὐδενὶ τῶν παρόντων βαπτίζεται δεινῶν, ὑπ' οὐδενὸς τῶν ἐνταῦθα καθέλκεται^b λυπηρῶν· ἀλλ' ὡσπερ οἱ πρὸς πόλιν βασιλικὴν ὀδεύοντες οὐδενὶ τῶν παρὰ τὴν ὁδὸν κατέχονται, οὔτε λειμῶσιν, οὔτε παραδείσοις, οὔτε φάραγγιν, οὔτε ἐρημίαις, ἀλλ' ἐκατέρων^c ἀλογοῦντες πρὸς ἓν μόνον ὀρώσι τὴν ἐκδεχόμενην αὐτοῦ πατρίδα· οὕτω καὶ ὁ καθ' ἑκάστην τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀναπλάττων ἑαυτῷ τὴν πόλιν, καὶ τὴν πόθον αὐτῆς τρέφων, οὐδὲν τῶν δεινῶν ἠγγήσεται δεινὸν, οὐδὲ τῶν φαιδρῶν καὶ περιφανῶν φαιδρὸν καὶ περιφανές. Τί λέγω, οὐχ ἠγγήσεται; Ἄλλ' οὐδὲ ὄψεται ταῦτα, ἐτέρους κτώμενος ὀφθαλμούς· τοιοῦτους, οἷους ὁ Παῦλος ἐκέλευε, λέγων· *Μὴ σκοποῦντων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα· τὰ γὰρ βλεπόμενα, πρόσκαιρα· τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα, αἰώνια.* Εἶδες τὴν ὁδὸν πῶς ἐτέρῃ λέξει παρέστησεν; Ἐκείνων τοίνυν ἀντεχώμεθα, ἵνα αὐτῶν ἐπιτύχωμεν, καὶ τῆς ἀκηράτου ζωῆς ἀπολαύσωμεν· ἧς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ [508] τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, νῦν καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΙΕ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα· ἐγὼ δὲ ἐταπεινώθην σφόδρα.

^a Ταύτης μνησθεὶς τῆς ῥήσεως καὶ ὁ μακάριος Παῦλος, οὕτω πῶς φησιν· *Ἐχοντες δὲ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τῆς πίστεως κατὰ τὸ γεγραμμένον· Ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα· καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν.* Ἀναγκαῖον τοίνυν πρῶτον εἰπεῖν πῶς ὁ Ἀπόστολος αὐτῇ ἐχρήσατο, καὶ περὶ τίνος ὁ λόγος ἦν αὐτῷ. Οὕτω γὰρ ἀπὸ τούτου καὶ τὸ προφητικὸν ἔσται δῆλον ἡμῖν.

^b Ἄλλως δὲ καὶ διδασκαλίᾳ αὕτη ἀρίστη, μὴ τὴν συνάφειαν περικόπτειν τοῦ λόγου, μηδὲ μέρος λαβόν-

τας προσκαθῆσθαι ἐκείνῳ, ἀλλ' ἀνωθεν τοῦ διηγήματος ποιεῖσθαι τὴν ἀρχὴν. Περὶ τίνος τοίνυν διαλεγόμενος ὁ Παῦλος ταύτης ἐμνήσθη τῆς προφητικῆς φωνῆς; Περὶ ἀναστάσεως καὶ τῆς τῶν μελλόντων ἀγαθῶν ἀπολαύσεως, & καὶ λόγον ὑπερβαίνει πάντα, καὶ νοῦν καὶ διάνοιαν. Ἐπεὶ οὖν λόγον ὑπερέβαινε πάντα, καὶ ἐρμηνευθῆναι ταῦτα οὐχ οἶόν τε ἦν, πίστεως δὲ πρὸς τὸ παραδέχεσθαι χρεῖα, ἵνα μὴ ταράττηται ὁ Ἰουδαῖος, μηδὲ ἀπατάσθαι νομίζῃ, ὡς ψυχραῖς φουσώμενος ἐλπίσι, προφητικῇ ῥήσει τὴν ἀγνωμοσύνην αὐτοῦ διορθοῦται μονονουχὶ λέγων, ὅτι Οὐ καινὸν τι πρᾶγμα ἐπιζητῶ, πίστιν, ἀλλὰ παλαιὸν ἀγαθόν. Καὶ γὰρ ὁ Παῦλος οὕτως· ὁ δὲ προφήτης μέλλων^d καὶ αὐτὸς περὶ τινῶν ἀγαθῶν ἐν τῷ παρόντι προφητεύειν τοῖς Ἰουδαίοις συμβησομένων, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἀκολουθίαν ὑπερβαινόντων, ἵνα μηδεὶς ἀπιστεῖν ἔχη, οὕτως ἀπήρξατο τοῦ ψαλμοῦ λέγων· *Ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα.* Ἐπειδὴ γὰρ ἀπολώλει τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ ἐρείπιον ὁ ναὸς ἐγεγόνει, καὶ πάντες αἰχμάλωτοι γενόμενοι καὶ δεθέντες εἰς τὴν ἄλλοτρίαν ἀπήχθησαν, βάρβαροι δὲ τὴν ἐκείνων γῆν ἀντ' ἐκείνων κατέσχον, ἐκελεύσθησαν ἀμπέλους φυτεῦσαι, καὶ οἰκίας οἰκοδομῆσαι, καὶ γάμους ἐπιτελέσαι, ταῦτα εἰς ἀπόγνωσιν τοὺς Ἰουδαίους ἐπέβαλε, καὶ λοιπὸν ἐλογίζοντο πρὸς ἑαυτοῦς, ὅτι εἰ πόλιν ἔχοντες, καὶ ὄπλα, καὶ πύργους, καὶ χρημάτων περιουσίαν^e τοσαύτην καὶ ναὸν, καὶ βωμὸν, καὶ ἀγιστεῖαν, καὶ λατρείαν, καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν πολιτείαν, παρεδόθημεν, ἐγενόμεθα αἰχμάλωτοι, εἰς δουλείαν ἀπαγόμεθα· νῦν ἐν ἄλλοτρίᾳ ὄντες καὶ πάντων ἡττημένοι, γυμνοὶ τε καὶ δοῦλοι γενόμενοι, πῶς δυνησόμεθα τὴν οἰκείαν ἀπολαβεῖν; Ἐπεὶ οὖν πολλοὶ τῶν ἀσθενεστέρων ταῦτα ἀναλογιζόμενοι ἐθορυβοῦντο, καὶ ἐταράττοντο, καὶ τοῖς προφήταις οὐ προσεῖχον τὴν ἐπάνοδον λέγουσι· διὰ τοῦτο οὕτως εἶπε, *δεικνύς πᾶσιν ἐντεῦθεν, ὅτι πίστεως χρεῖα εἰς τὰ παρὰ τοῦ θεοῦ λεγόμενα.* Διαλέγονται μὲν οὖν αὐτοῖς καὶ ἐτέρως ἕτεροι, οἷον ὁ Ἡσαίας οὕτω λέγων· [509] *Ἐμβλέψατε εἰς τὴν στερεὰν πέτραν, ἐξ ἧς ἐλατομήθητε, καὶ εἰς τὸν βόθυνον τοῦ λάκκου, ἐξ οὗ ὠρύχθητε. Καὶ πάλιν· Ἐμβλέψατε εἰς Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ὑμῶν, καὶ εἰς Σάρραν τὴν ὠδίνουσαν ὑμᾶς, ὅτι εἰς ἦν, καὶ ἐκάλεσεν αὐτὴν, καὶ ἠγίασα, καὶ ἐπλήθυνα αὐτὴν.* Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· Οὐχὶ βάρβαρος ἦν ὁ Ἀβραάμ; οὐχὶ ἄγονος, καὶ τῇ ἡλικίᾳ προβεβηκώς; οὐχὶ γυναῖκα εἶχε καὶ διὰ τὴν ἡλικίαν καὶ διὰ τὴν φύσιν πρὸς παιδογονίαν ἀχρηστον; οὐ πανταχόθεν ἀπέγνωστο τὰ κατ' αὐτόν; Τί οὖν; οὐχὶ ἀπ' ἐκείνου τοῦ ἐνός, τοῦ ἀγόνου, τοῦ γεγηρακότος τὴν οἰκουμένην ἐπλήρωσα πᾶσαν; Τί τοίνυν θορυβεῖσθε; εἰ γὰρ ἐκ τοῦ ἐνός δυνατὸς ἐγενόμην τὴν οἰκουμένην πληρῶσαι, πολλῷ μᾶλλον ἐξ ὑμῶν τῶν ὀλίγων τὰ Ἱεροσόλυμα πληρώσω. Διὰ τοῦτο φησιν· *Ἐμβλέψατε εἰς τὴν στερεὰν πέτραν, ἐξ ἧς ἐλατομήθητε· τὸν Ἀβραὰμ οὕτω καλῶν· καὶ τὸν βόθυνον τοῦ λάκκου, ἐξ οὗ ὠρύχθητε· τὴν Σάρραν οὕτως ὀνομάζων.* Καθάπερ γὰρ ὁ λάκκος οἰκοθεν οὐκ ἔχει βρῦον ὕδωρ, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀνωθεν ὑετῶν δέχεται· οὕτω καὶ ἐκείνη αὕτη ἔρημος οὔσα δυνάμειως γεννητικῆς, ἀνωθεν τὴν ἐπι-

^a In edit. Morel. hoc deest, πάντα ἀγάπη.

^b Reg. et Savil. in marg. ταράσσεται.

^c Savil. conjicit leg. ἐτέρων, sed obstat omnium exemplarium in ἐκατέρων consensus.

^d Sav. in marg. pleniorē affert lectionem sic: ὁ δὲ προφήτης ἐκεῖνος ὁ εἰπὼν, ὅτι Τὰ ἀδηλα καὶ τὰ κρυφία τῆς σοφίας σου ἐδήλωσάς μοι, ὁ τοσαύτης σοφίας πεπληρωμένος, μέλλων.

^e Χρημάτων περιφάνειαν Reg.

τηδαιότητα ταύτην ἔλαβε· καὶ ὡσπερ ἡ πέτρα καρπὸν οὐκ ἤνεγκε ποτε, οὕτως οὔτε ὁ Ἀβραάμ οἶός τε ἦν· ἀλλ' ἐγὼ ὑμᾶς ἐκείθεν ἐξεκόλαψα, καὶ ἀπὸ τοῦ ἐνὸς τοσαύτας ἐνέπλησα χώρας. Διὰ τοῦτο καὶ τὸν Ἰεζεκιήλ εἰς τὸ πεδῖον ἐξάγει, καὶ δείκνυσιν αὐτῷ σωρὸν ὄστων, καὶ προφητεύων ἀνίστησι, τὰ ὅσα δείκνυς αὐτοῖς, καὶ λέγων, ὅτι *Εἰ τοὺς νεκροὺς ἐγείραι δύναμαι, πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς τοὺς ζῶντας ἀναγαγεῖν*. Ἐκεῖνοι μὲν οὕτως· ὁ δὲ προφήτης οὕτως· *Ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα*. Τουτέστι· Πίστεως χρεῖα πρὸς τὰ ἐπαγγελόμενα· καὶ γὰρ ἐγὼ ταῦτα ἐννοῶν, καὶ ἀναλογιζόμενος, καὶ τὴν πίστιν εἰσαγαγὼν, πάντα θόρυβον ἐξήγαγον. Ὁ τοίνυν Παῦλος τοῦτό φησιν, ὅτι καὶ ἐν τοῖς ἡμετέροις τοῖς αἰσθητοῖς καὶ ὀρωμένοις ἀγαθοῖς πίστεως χρεῖα. Εἰ δὲ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς, πολλῷ μᾶλλον ἐν τοῖς νοεροῖς. Εἰ γὰρ ἵνα καταδέξωνται, ὅτι τὴν πόλιν ἀπολήψονται τὴν αὐτῶν, πίστεως αὐτοῖς ἐδέξατο· πολλῷ μᾶλλον ἡμῖν τοῖς τὸν οὐρανὸν ἀναμένουσιν. Ὅταν γὰρ μέγα τι ἦ, καὶ τὴν διάνοιαν ὑπερβαῖνον, καὶ λογισμῶν ἀνώτερον, ταύτην δεῖ παραλαμβάνειν, ἀλλὰ μὴ τῇ ἀνθρωπίνῃ ἀκολουθίᾳ τὰ πράγματα ἐξετάζειν. Ἡ γὰρ τοῦ Θεοῦ θαυματουργία πάντων τούτων ἀνωτέρα. Ὡστε καὶ διὰ τοῦτο ἐπιστομίζοντας τοὺς λογισμοὺς πρὸς τὴν πίστιν ἀνατρέχειν δεῖ, καὶ δοξάζειν τὸν Θεόν. Ὁ γὰρ λογισμοῖς φιλονεικῶν τὰ ἐκείνου εὕρισκεν, οὐ δοξάζει αὐτὸν, τῇ τῶν οικείων λογισμῶν ταπεινότητι τὰς ἀφάτους οἰκονομίας αὐτοῦ ὑποβαλεῖν^a βουλόμενος.

β'. Διὸ περὶ τοῦ Ἀβραάμ διαλεγόμενος ὁ Παῦλος, ἐπειδὴ μὴ τοῦτο ἐποίησεν, ἀλλ' ἐπιτιμήσας τοῖς λογισμοῖς, πρὸς τὴν δύναμιν εἶδε τοῦ ἐπαγγειλαμένου, [310] ὅτι τοῦτο μάλιστα ἐδόξατε τὸν Θεόν, λέγει· *Εἰς γὰρ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ οὐ διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ, ἀλλ' ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει, δοὺς δόξαν τῷ Θεῷ, καὶ πληροφορηθεὶς, ὅτι ὁ ἐπηγγέλλετο, δυνατός ἐστι καὶ ποιῆσαι*. Τί δὲ ἐστίν, *Ἐχοντες δὲ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τῆς πίστεως κατὰ τὸ γεγραμμένον· Ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα· καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν*;

Μέγα τι μυστήριον ἡμῖν ἐνταῦθα ἀποκαλύπτει. Ποῖον δὲ τοῦτο; Ὅτι τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος ἡ Καινὴ καὶ ἡ Παλαιά, καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, τὸ ἐν ἐκείνῃ φθεγγόμενον, καὶ ἐνταῦθα ἐλάλησε, καὶ ὅτι ἡ πίστις πάντων ἐστὶ διδάσκαλος, καὶ ταύτης ἀνευ οὐδὲ λαλήσαι τι δύναμεθα. *Καὶ ἡμεῖς γὰρ, φησὶ, πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν*. Ἄν γὰρ ταύτην ἀνέλθῃ, οὐδὲ διανοιῆται τὸ στόμα δυνατόν. Καὶ διὰ τί μὴ εἶπεν, *Ἐχοντες δὲ τὴν αὐτὴν πίστιν, ἀλλ', Ἐχοντες δὲ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τῆς πίστεως*; Ταῦτά τε τὰ εἰρημένα δηλῶν, καὶ δείκνυς, ὅτι τῆς τοῦ Πνεύματος χρεῖα χορηγίας εἰς τὸ ἀναβῆναι πρὸς τὸ ὕψος τῆς πίστεως, καὶ τῶν λογισμῶν τὴν ἀσθένειαν ἀτιμάσαι. Διὸ καὶ ἀλλαχοῦ ὁ αὐτὸς φησιν· *Ἐκάστῳ δὲ ἡ φανέρωσις δίδοται τοῦ*

Πνεύματος πρὸς τὸ συμφέρον. Ἡ μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἐτέρῳ δὲ λόγος γνώσεως, ἀλλῶ δὲ πίστις, ἀλλῶ χαρίσματα λαμπρῶν. Ἄλλ' ἴσως εἴποι τις ἄν, ὅπερ οὖν καὶ ἀληθές ἐστίν, ὅτι ἐτέραν πίστιν φησὶ, δι' ἧς θαύματα ἐγίνετο. Οἶδα καὶ ἐγὼ, ὅτι ἐτέρα ἐκείνη, περὶ ἧς καὶ οἱ ἀπόστολοι ἔλεγον· *Πρόσθετε ἡμῖν πίστιν*^b· ἐτέρα δὲ αὕτη; καθ' ἣν πάντες ἐσμέν πιστοί, σημεῖα μὲν οὐ ποιούντες, τὴν δὲ γνώσιν ἔχοντες τῆς εὐσεβείας· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα τῆς τοῦ Πνεύματος χρεῖα βοηθείας. Καὶ γὰρ περὶ τίνος ὁ Λουκᾶς γράφει, ὅτι *Διήνοιξε τὴν καρδίαν αὐτῆς, τοῦ προσέχειν τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου*. Καὶ ὁ Χριστός· *Οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς με, ἐὰν μὴ ὁ Πατὴρ ἐλκύσῃ αὐτόν*. Οὐκοῦν εἰ τοῦ Θεοῦ ἐστὶ τοῦτο, τί ἀμαρτάνουσιν οἱ ἀπιστοῦντες, μήτε τοῦ Πνεύματος βοηθοῦντος, μήτε τοῦ Πατρὸς ἔλκοντος, μήτε τοῦ Υἱοῦ ὀδηγοῦντος; Καὶ γὰρ περὶ ἑαυτοῦ φησιν· *Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός*. Τοῦτο δὲ λέγει δείκνυς, ὅτι αὐτοῦ χρεῖα εἰς τὸ προσαχθῆναι τῷ Πατρὶ. Εἰ τοίνυν ὁ Πατὴρ ἔλκει, ὁ Υἱὸς χειραγωγεῖ, τὸ Πνεῦμα φωτίζει, τί ἀμαρτάνουσιν οἱ μήτε ἐλκυσθέντες, μήτε χειραγωγηθέντες, μήτε φωτισθέντες; Ὅτι μὴ παρέχουσιν ἀξίους ἑαυτοῦ τοῦ ταύτην δέξασθαι τὴν ἔλλαμψιν. Ὅρα γοῦν ἐπὶ τοῦ Κορνηλίου τοῦτο συμβάν· οὐ γὰρ οἴκοθεν ἐκείνος τοῦτο εὔρεν, ἀλλ' ὁ Θεὸς αὐτὸν ἐκάλεσεν, ἐπειδὴ προλαβὼν, ἑαυτὸν ἀξίον παρεσκεύασε. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος περὶ πίστεως διαλεγόμενος ἔλεγε· *Καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν, Θεοῦ τὸ δῶρον*. Οὐ μὲν ἔρημόν σε καταλιμπάνει κατορθωμάτων. Εἰ γὰρ αὐτοῦ ἐστὶ τὸ ἐλκύσαι καὶ ἐπαγαγέσθαι· ἀλλ' ὅμως καὶ ψυχὴν εὐπειθῆ ἐπιζητεῖ, καὶ τότε τὴν παρ' ἑαυτοῦ συμμαχίαν εἰσάγει.

Διὸ καὶ ἀλλαχοῦ φησὶ Παῦλος· *Τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν*. Οὐ γὰρ δὴ ἤναγκάσθη τὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς σωτηρίας [311] ἡμῶν. Ἄλλ' εἰ καὶ τὸ πλέον αὐτοῦ ἐστὶ, σχεδὸν δὲ καὶ τὸ πᾶν, ὅμως ἀφῆκέ τι καὶ ἡμῖν μικρὸν, ὥστε καὶ εὐπρόσωπον γενέσθαι τῶν στεφάνων τὴν πρόφασιν. Διὰ δὲ τοῦτο Παῦλος εἰπὼν· *Ἐχοντες δὲ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τῆς πίστεως, τουτέστι, τὸ καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ λαλήσαν, ἐπήγαγε· Καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν*. Πολλῷ γὰρ μᾶλλον ἐνταῦθα πίστεως χρεῖα, ἢ ἐκεῖ, διὰ τε τὴν φύσιν τῶν ἐπαγγελιῶν ἀόρατόν τε οὖσαν καὶ νοεράν, διὰ τε τὴν τάξιν τῶν καιρῶν. Οὐ γὰρ ἐν τῷ παρόντι βίῳ, ἀλλ' ἐν τῷ μέλλοντι ἦν τὰ ἐπαθλα β. Μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ τῶν παρόντων πίστεως χρεῖα· καὶ γὰρ αὐτὰ τὰ διδόμενα πίστεως ἐδεῖτο καὶ ἐν τῷ δίδεσθαι, ἢ τε τῶν μυστηρίων κοινωνία, τοῦ τε βαπτίσματος ἢ δωρεά. Οὕτω πάντα λόγον ὑπερέβαινε τῶν ἀγαθῶν ἢ δύνάμις. Εἰ τοίνυν ἐν τοῖς παχυτάτοις ἐκείνοις καὶ αἰσθητοῖς πίστεως ἔδει, πολλῷ μᾶλλον ἐνταῦθα. Ἄλλ' ἡ μὲν ἀποστολικὴ λέξις τὴν προσηκουσαν ἑρμηνείαν εἴληφεν· ὥρα λοιπὸν πάλιν καὶ ἐπὶ τὴν προφητικὴν ἐλθεῖν, καὶ εἰπεῖν τί φησιν ὁ μακά-

^a Savil. ὑποβαλεῖν habet; sed recte suspicatus est legendum esse ὑποβαλεῖν, ut habet editio Morellii.

^b Savil. in margine ἀλλ' ἐν τῷ μέλλοντι εἰσι τὰ ἐπαθλα.

Et ideo dicit : *Respicite ad solidam petram, ex qua excisi estis, Abraham ita vocans : et fossam lacus, ex quo effossi estis, Sarram ita nominans (a).* Quemadmodum enim lacus aquam per se non habet, sed eam suscipit ex supernis pluviis : ita etiam illa cum esset privata facultate gignendi, a supernis accepit illam ; et quemadmodum petra numquam fructum tulit, ita nec ferre poterat Abraham : ego tamen vos illinc exculpsi, et ex uno tot et tantas regiones implevi. Et ideo Ezechielem quoque in campum educit, et ostendit ei cumulum ossium, et prophetans ossa excitat, ostendens eis, et dicens : *Si possum excitare mortuos, multo magis vos, qui vivitis, reducere (Ezech. 37. 13).* Illi quidem sic : hic autem propheta quomodo ?

Fidei necessitas in promissionibus. Rationi humanæ non imitandum in rebus divinis. — Credidi, propter quod loquutus sum. Hoc est : Fide opus est ad ea quæ promittuntur : ego enim ea cogitans et animo revolvens, fide introducta omnem expuli perturbationem. Hoc ergo dicit Paulus, in his sensibus, et quæ videntur bonis, fide opus esse. Quod si in sensibus, multo magis in spiritualibus. Si enim ut suam civitatem se recuperaturos admitterent, eis fuit opus fide : multo magis nobis, qui cælum expectamus. Quando ergo est aliquid magnum, et quod cogitationem et rationem superat, oportet eam assumere, et non humano ordine res examinare. Admirabilia enim Dei opera sunt iis omnibus superiora. Oportet itaque ora rationibus obstruentes ad fidem accurrere, et Deum gloria afficere. Qui enim ratione contendit res ad illum spectantes invenire, nequaquam eum gloria afficit, ut qui ratiocinii sui humilitati velit ineffabilia ejus œconomix consilia subjicere.

2. Ideo de Abraham quoque loquens Paulus, quoniam non hoc fecit, sed suas rationes reprehendens respexit ad potentiam ejus qui est pollicitus, et ostendens eum hac ratione Deum maxima gloria affecisse, dicit : *In promissione enim Dei non hæsitavit incredulitate, sed validus factus est fide, dans gloriam Deo, et certo persuasus, ipsum quod pollicitus est, posse etiam facere (Rom. 4. 20. 21).* Quid porro est, *Habentes autem eundem Spiritum fidei, sicut scriptum est : Credidi, propter quod loquutus sum : et nos credimus propter quod et loquimur (2. Cor. 4. 13) ?*

Spiritus idem utriusque Testamenti conditor. Gratia ad fidem necessaria.— Hic nobis magnum revelat mysterium. Quodnam hoc ? Eiusdem esse Spiritum novum et Vetus Testamentum : et eundem Spiritum, qui est in eo loquutus, hic quoque loquutum esse, ac fidem esse omnium magistram, nec absque ea nos quidpiam posse. *Et nos enim, inquit, credimus, et ideo loquimur.* Si eam enim sustuleris, ne os quidem aperire possumus. Quare autem non dixit, *Habentes autem eandem fidem, sed, Habentes au-*

(a) Sara quidem sterilis erat, referente Scriptura. At quomodo dici possit Abraham fuisse sterilem, et non magis gignendi facultate præditum, quam lapidem, quandoquidem post saræ mortem ætate grædior sex filios suscepit ex Ceturâ ?

tem eundem Spiritum fidei ? Et ea quæ dicta sunt significans, et ostendens opus esse suppeditatione Spiritus ad conscendendum ad altitudinem fidei, et vilipendendam rationum imbecillitatem. Et ideo ipse quoque alibi dicit : *Unicuique autem manifestatio Spiritus datur ad utilitatem. Alii enim per Spiritum datur sermo sapientiæ, alii autem sermo scientiæ, alii vero fides, alii autem dona sanationum (2. Cor. 12. 7-9).* Sed fortasse dixerit quispiam, quod etiam verum est, ipsum aliam dicere fidem, per quam fiebant miracula. Scio ego quoque aliam esse fidem, de qua apostoli dicebant, *Adjice nobis fidem (Luc. 17. 5) :* et aliam hanc, per quam sumus omnes fideles, signa quidem non facientes, sed habentes cognitionem pietatis : atqui hic quoque est nobis opus auxilio Spiritus. Etenim de quadam scribit Lucas, *Aperuit cor ejus, ut attenderet ea, quæ dicebantur a Paulo (Act. 16. 14).* Et Christus : *Nemo venit ad me, nisi Pater traxerit eum (Joan. 6. 44).* Si hoc ergo Dei est, quomodo peccant qui non credunt, cum nec Spiritus opem ferat, nec Pater trahat, nec in viam deducat Filius ? De seipso enim dicit : *Ego sum via (Joan. 14. 6).* Hoc autem dicit ostendens se opus esse ad hoc ut adducantur ad Patrem. Si ergo Pater trahit, Filius deducit, Spiritus illuminat, quid peccant qui neque tracti sunt, neque deducti, nec illuminati ? Quoniam non præbent se ipsos dignos, ut eam suscipiant illuminationem. Vide ergo hoc evenisse Cornelio : neque enim hoc ille apud se invenit, sed eum Deus vocavit, quoniam ipse præoccupans, seipsum dignum reddidit (Act. 10). Et ideo Paulus quoque de fide disserens, dixit : *Et hoc non ex vobis, Dei est donum (Ephes. 2. 8).* Nec tamen se relinquit vacuum bonis actionibus. Etsi enim ejus est trahere et inducere : animam tamen requirit quæ morem gerat, et facile pareat : et tunc suum adhibet auxilium.

Virtus et salus nostra necessitati non subjacent. Fide magis opus habent Christiani quam olim Judæi.— Quocirca alibi quoque dicit Paulus : *Secundum propositum vocatis (Rom. 8. 28).* Neque enim virtus, nec salus nostra necessitati subjacet. Nam etsi maxima pars, atque adeo fere totum ejus sit, exiguum quid tamen nobis reliquit, ut dandæ coronæ speciosa sit occasio. Et ideo cum dixisset Paulus : *Habentes autem eundem Spiritum fidei (2. Cor. 4. 13),* hoc est, qui etiam loquutus est in Veteri, subjunxit : *Et nos credimus, propter quod et loquimur.* Multo enim magis hic fide opus habemus quam illic, et propter naturam promissorum, quæ sub visum non cadunt, sed sola mente percipiuntur ; et propter ordinem temporum. Non enim in vita præsentis, sed in futuro erunt præmia. Imo vero erat etiam opus fide pro præsentibus : etenim ea ipsa quæ dabantur fide, fide opus habebant, etiam dum dabantur, nempe et mysteriorum communio, et baptismi donum. Ita omnem rationem superabat vis bonorum. Si itaque in crassissimis illis et sensibilibus fide erat opus, multo magis hic. Sed apostolica quidem sententia convenientem accepit interpretationem : tempus est autem, ut redeamus ad prophetiam, et dicamus

quid dicit hic beatus. Quid ergo dicit? *Credidi, propter quod loquutus sum.* Atqui nihil erat adhuc loquutus, sed dicit id quod mente jam a se dictum erat. Quid est autem quod jam dictum fuerat? Cum, inquit, illam calamitatem et Judaicam illam tragœdiam animo agitassem, illumque interitum et excidium extremamque vastitatem, non desperavi fore, ut res mutaretur in melius: imo vero et speravi, et annuntiavi, et loquutus sum. Nam et in prioribus Psalmis multa de his disserui; loquutus sum autem et annuntiavi a fide eruditus.

3. Alius autem, qui non est ab ea valde eruditus, vide quomodo claudicet et perturbetur. Nam etsi dicit illum Psalmum David, non tamen ex persona propria, sed narrans eorum, qui claudicant, animi perturbationes, sic dixit: *Quam bonus Deus Israel iis qui sunt recto corde. Mei autem pene moti sunt pedes, pene effusi sunt gressus mei (Psal. 72. 2):* non loquens de pedibus et gressibus, sed de ratiocinationibus claudicantibus. Causam autem subjunxit dicens: *Quoniam zelavi propter iniquos (Ibid. v. 3),* hoc est videns florentes barbaros, dejectos autem et fractos Judæos. Et quodnam genus dicit claudicationis? *Et dixi: Frustra ergo justificavi cor meum, et lavi inter innocentes manus meas (Ib. v. 13).* Et quidnam ipsum impulerit, ut hæc diceret, dicit: *Quoniam ecce hi peccatores et florentes in sæculum obtinuerunt divitias (Ibid. v. 12).* Deinde vide quomodo seipsum rursus colligit. *Si dicebam, narrabo sic: Hoc labor est, inquit, ante me, donec ingressus fuerim in sanctuarium Dei, et intelligam in extrema ipsorum (Ibid. v. 15-17).* Quod autem dicit, est ejusmodi: Vexabar, affligebar in ratiocinationibus. Tale quid enim est ratiocinatio. Deinde cogitavi me facere rem laboriosam. De iis enim inquirens, nihil potero certi scire, donec me in patriam recepero.

Res fidei non committendæ humanis rationibus. Fides sacra ancora. — Vides quantum sit periculum res fidei permittere humanis rationibus, et non fidei? Si ille enim fuisset firmus et constans in fide, non hæc fuisset loquutus, non fuisset perturbatus: non commoti essent ejus pedes, non essent propemodum effusi gressus ejus. Sed non ita hic propheta, sed stans supra petram non conturbabatur, sed res Judæorum videns ita esse affectas, res autem barbarorum secus, de reditu clara voce constantique et certa mente frequenter prædicabat in multis Psalmis: et valde confidebat, nec vires barbarorum, nec vilitatem Judæorum attendens, sed Dei potentiam, qui ea est pollicitus. Et ideo dicit, *Credidi, propter quod loquutus sum: ego autem humiliatus sum valde.* Alius dicit: *Ego utique afflictus sum valde.* 2. *Ego vero dixi in excessu meo, Omnis homo mendax.* Alius, *Et dixi animi anxius, Omnis homo mentitur.* Hic fidei splendor rursus ostenditur, quod ne magnitudo quidem calamitatis eum præcipitem dederit in desperationem. Ejusmodi enim res est fides: est quædam sacra ancora, quæ undique sustentat mentem quæ ei adhæret: et tunc maxime ostenditur quando in maxima rerum

difficultate ei persuadet, qui illa est præditus, ut bonam spem habeat, expulsa turba ratiocinationum. Quod ipse quoque significans, dicit: *Ego autem afflictus sum nimis: hoc est, Valde quidem afflictus sum, sed non desperavi, nec animi abjeci.* Deinde ostendens se non fuisse solummodo afflictum, sed gravissime afflictum, subjunxit dicens: *Ego autem dixi in excessu meo: Omnis homo mendax.*

Excessus quid. Homo cur dicatur mendax. — Quid est, *In excessu meo?* In summa, inquit, calamitate, et ingenti malorum magnitudine. Tanta enim, inquit, me adorta est tentatio, ut excessum et gravem soporem in me injiceret. Dicit enim hic excessum, alienationem a sensu, quæ ex malis oritur. Nam de Adam quoque quando dicitur Deus immisisse in eum excessum (*Gen. 2. 21*), innuit quamdam a sensu alienationem. Ecstasis enim, seu excessus dicitur, extra se esse positum. Immissus autem erat tum excessus, ne sentiret cum auferretur costa, nec ex ea re dolorem caperet: ea ratione Deus suffurans sensum molestiæ, ne accepto dolore factum id ægre ferret, immisit in eum excessum. Et rursus alibi: *Cecidit, inquit, super ipsos excessus (Act. 10. 10).* Significat illic gravem quemdam soporem, et a sensu remotionem. Excessus porro id ubique significat. Fit autem vel Deo id faciente, vel malorum magnitudine gravem soporem ac torporem afferente. Solet enim calamitas esse causa excessus et soporis. Hic ergo dicit excessum, magnitudinem malorum quæ eum occuparunt. Quid est autem quod dicit, *Omnis homo mendax?* Nemone verax? Quomodo ergo Job descriptus est *Vir verax, justus, religiosus (Job 1. 1)?* Quid vero dicemus de prophetis? Si illi enim mendaces, et in iis quæ dixerunt falsi sunt, omnia pereunt. Quid vero Abraham? quid justis omnes? Vides quantum sit malum, si dictio solum accipiatur, et non sensus consideretur? Quid est ergo quod dicit, *Omnis homo mendax?* Id quod ipse dicit alibi: *Homo vanitati similis factus est (Psal. 143. 4).* Quod etiam alius propheta dicit: *Omnis caro scænum, et omnis gloria hominis quasi flos scæni (Isai. 40. 6):* hoc est, res vilissima, præterfluens, similis umbræ, somnio, et alicui invagini.

4. Et ut scias me non levi conjectura adductum hæc dicere, alius interpretes dixit, *Falsum (a)*, alius autem, *Mentitur*, alius, *Fallitur*, alius, *Deficit*. Hoc autem multum ab illo differt. Mentiri enim est vitii quod in animo situm est: deficere autem, et præterfluere, et esse somnium, umbram et florem, significat naturæ vilitatem. Idem est enim id quod dicit alius, *Ego sum terra et cinis (Gen. 18. 27):* et alius, *Quid superbit terra et cinis (Eccli. 10. 9)?* et rursus ut quando dicit hic propheta, *Quid est homo, quod memor es ejus (Psal. 8. 5)?* ubique naturæ vilitatem, et eam nihil esse significans. De segetibus enim dici-

(a) Vox Hebraica est, אַיִן, quam διάφροσμα interpretatur Aqulla; διαφύεται, Symmachus; ἐκλείπει, Theodotio.

ριος οὗτος. Τί οὖν φησιν; Ἐπίστευσα, διό ἐλάλησα. Καίτοι οὐδὲν ἐλάλησεν οὐδέπω, ἀλλὰ τὸ ἤδη λαληθὲν λέγει κατὰ διάνοιαν αὐτῷ. Τί ἐστὶ τὸ ἤδη λαληθὲν; Ἐννοήσας, φησὶ, τὴν συμφορὰν, καὶ τὴν τραγωδίαν τὴν Ἰουδαϊκὴν, καὶ τὴν πανωλεθρίαν ἐκείνην, καὶ τὴν εἰς τέλος ἐρήμωσιν, οὐκ ἀπέγνων τῆς ἐπὶ τὸ βέλτιον μεταβολῆς, ἀλλὰ καὶ ἠλπισα ταύτην, καὶ ἀπήγγειλα αὐτήν, καὶ ἐλάλησα. Καὶ γὰρ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ψαλμοῖς πολλὰ περὶ αὐτῆς διελέχθη· ἐλάλησα δὲ καὶ ἀπήγγειλα ἀπὸ τῆς πίστεως παιδευόμενος.

γ'. Ἐτερος γοῦν οὐ σφόδρα ταύτην πεπαιδευμένος ὄρα πῶς χωλεύει καὶ θορυβεῖται. Εἰ γὰρ Δαυὶδ λέγει τὸν ψαλμὸν ἐκεῖνον, ἀλλ' οὐκ ἐξ οἰκείου προσώπου, ἀλλὰ τῶν χωλευόντων τὰ πάθη διηγούμενος οὕτως ἔλεγεν· Ὡς ἀγαθὸς ὁ Θεὸς τῷ Ἰσραὴλ· τοῖς εὐθέσι τῇ καρδίᾳ! Ἐμοῦ δὲ παρὰ μικρὸν ἐσαλεύθησαν οἱ πόδες, παρ' ὀλίγον ἐξεχύθη τὰ διαθήματά μου· οὐ περὶ ποδῶν λέγων καὶ διαθημάτων, ἀλλὰ περὶ λογισμῶν χωλευόντων. Καὶ τὴν αἰτίαν ἐπάγει, λέγων· Ὅτι ἐζήλωσα ἐπὶ τοῖς ἀνόμοις, τουτέστι, τοὺς βαρβάρους εὐδοχιμοῦντας ὄρων, τὰ δὲ Ἰουδαίων τεταπεινωμένα. Καὶ τί τῆς χωλείας λέγει τὸ εἶδος; Καὶ εἶπον^β· Ἀρα ματαίως ἐδικαίωσα τὴν καρδίαν μου, καὶ ἐνιψάμην ἐν ἀθώοις τὰς χεῖράς μου. Καὶ πόθεν τοιαῦτα προήχθη εἰπεῖν, λέγει· Ὅτι ἰδοὺ οὗτοι οἱ ἁμαρτωλοὶ καὶ εὐθνηοῦντες εἰς τὸν αἰῶνα κατέσχον πλοῦτον. Εἶτα ὄρα πῶς ἑαυτὸν ἀνακτᾶται· Εἰ ἔλεγον, διηγῆσομαι οὕτω· Τοῦτο κόπος, φησὶν, ἐστὶν ἐνώπιόν μου, ἕως οὗ εἰσέλθω εἰς τὸ ἀγιαστήριον τοῦ Θεοῦ, καὶ συνῶ εἰς τὰ ἔσχατα αὐτῶν. Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· Ἐχοπούμην, ἐταλαιπωρούμην ἐν τοῖς λογισμοῖς. Τοιοῦτον γὰρ ὁ λογισμὸς. Εἶτα ἐλογιζόμεν, ὅτι πρᾶγμα ἐπίπονον ποιῶ. Ταῦτα ἀναζητῶν, οὐδὲν δυνήσομαι σαφῶς εἰδέναί, ἕως ἂν ἀπολάβω πατρίδα.

Ὁρᾷς ὅσον κακὸν ἐστὶ λογισμοῖς ἐπιτρέπειν τὰ πράγματα τῆς πίστεως, καὶ μὴ τῇ πίστει; Εἰ γὰρ ἐκεῖνος ἦν πεπηγὸς ἐν τῇ πίστει, οὐκ ἂν ταῦτα ἐφθέγγετο, οὐκ ἂν [312] ἐθορυβήθη, οὐκ ἂν ἐταράχθη, οὐκ ἂν ἐσαλεύθησαν οἱ πόδες αὐτοῦ, οὐκ ἂν παρ' ὀλίγον ἐξεχύθη τὰ διαθήματα αὐτοῦ. Ἀλλ' οὐχ ὁ Προφήτης οὕτως, ἀλλ' ἐπὶ τῆς πέτρας ἐστηκὼς οὐκ ἐθορυβεῖτο, οὐκ ἐταράττετο, ἀλλ' ὄρων τὰ μὲν τῶν Ἰουδαίων οὕτω διακείμενα, τὰ δὲ τῶν βαρβάρων ἐναντίως, καὶ περὶ τῆς ἐπανόδου λαμπρᾷ τῇ φωνῇ καὶ πεπληροφημένη διανοίᾳ ἐκήρυττε συνεχῶς καὶ ἐν πολλοῖς τοῖς ψαλμοῖς, καὶ σφόδρα ἐθάρρει, οὔτε τῇ δυνάμει τῶν βαρβάρων προσέχων, οὔτε τῇ εὐτελείᾳ τῇ Ἰουδαϊκῇ, ἀλλὰ τῇ δυνάμει^α τοῦ ταῦτα ἐπαγγελαμένου Θεοῦ. Διὸ φησιν· Ἐπίστευσα, διό ἐλάλησα· ἐγὼ δὲ ἐταπεινώθη σφόδρα. Ἐτερός φησιν, Ἐγὼ μέντοι ἐκακώθη σφόδρα. Ἐγὼ δὲ εἶπα ἐν τῇ ἐκστάσει μου, Πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης. Ἐτερος· Καὶ εἶπον ἀδημονῶν, Πᾶς ἄνθρωπος διαψεύδεται. Ἐντεῦθεν πάλιν τὰ τῆς πίστεως λαμπρὰ δεικνύται, ὅτι οὐδὲ τὸ

μέγεθος τῆς συμφορᾶς εἰς ἀπόγνωσιν αὐτὸν ἐνέβαλε. Τοιοῦτον γὰρ ἡ πίστις· ἱερά τις ἐστὶν ἀγκυρα, πάντοθεν ἀνέχουσα τὴν ἔχουσαν αὐτὴν διάνοιαν, καὶ τότε μάλιστα διαδείκνυται, ὅταν ἐκ τῶν ἀπόρων^δ ἀναπειθῆ τὸν ἔχοντα αὐτὴν χρηστὰς ἀναμένειν ἐλπίδας, τῶν λογισμῶν ἐκβάλλουσα τὸν θόρυβον. Ὅπερ καὶ αὐτὸς δηλῶν ἔλεγεν· Ἐγὼ δὲ ἐκακώθη σφόδρα, φησὶ· τουτέστιν, Ἐκακώθη, ἀλλ' οὐκ ἀπέγνων, οὐδὲ ἀνέπεσον. Εἶτα δεικνύς, ὅτι οὐχ ἀπλῶς ἐκακώθη, καὶ τὴν ἐπίτασιν προστίθησι λέγων· Ἐγὼ δὲ εἶπον ἐν τῇ ἐκστάσει μου, Πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης.

Τί ἐστὶν, Ἐν τῇ ἐκστάσει μου; Ἐν τῇ ὑπερβολῇ τῆς συμφορᾶς, φησὶν, ἐν τῷ μεγέθει τῶν κακῶν. Τοσοῦτος γὰρ ἐπῆλθεν ἡμῖν πειρασμὸς, ὡς καὶ ἐκστασιν καὶ κάρων ἐνθεῖναι. Ἐκστασιν γὰρ ἐνταῦθα τὴν ἀναισθησίαν τὴν ἐκ τῶν κακῶν γινομένην λέγει. Ἐπεὶ καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀδάμ, ὅταν λέγῃ, ὅτι ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν ἐκστασιν, ἀναισθησίαν τινὰ λέγει. Καὶ γὰρ ἐκστασις λέγεται τὸ ἐξω αὐτοῦ γενέσθαι. Ἐπεδέβλητο δὲ αὐτῷ τότε, ὥστε μὴ αἰσθάνεσθαι τῆς πλευρᾶς ἀφαιρουμένης, μηδὲ ἀλγῆσαι τῷ γενομένῳ. Οὕτω κλέπτων ὁ Θεὸς τῆς οὐδύνης τὴν αἰσθησιν, ἵνα μὴ μισήσῃ τὸ ἐξ αὐτοῦ γινόμενον, ἅτε ἀλγῆσας, ἐπέβαλεν^ε ἐπ' αὐτὸν ἐκστασιν. Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν, Ἐπεσεν ἐπ' αὐτοῦ ἐκστασις, φησὶ. Κάρων τινὰ καὶ ἐκεῖ δηλοῖ, καὶ τὸ ἐξω αἰσθήσεως γενέσθαι. Καὶ πανταχοῦ ἡ ἐκστασις τοῦτο ἐμφαίνει^ι. Γίνεται δὲ ἡ τοῦ Θεοῦ ἐργαζομένη, ἢ τῆς ὑπερβολῆς τῶν κακῶν κάρων ἐμποιοῦσης. Οἶδε γὰρ καὶ συμφορὰ ποιεῖν ἐκστασιν καὶ κάρων. Ἐνταῦθα οὖν ἐκστασιν λέγει, τὸ μέγεθος τῶν κακῶν τῶν κατειληφόντων. Τί δὲ ἐστὶν ὁ φησὶ, Πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης; [313] Οὐδέεις οὖν ἀληθής; Πῶς οὖν ὁ Ἰὼβ ἀναγέγραπται Ἀνθρωπος ἀληθινός, δίκαιος, θεοσεβής; Τί δὲ καὶ περὶ τῶν προφητῶν ἐρουόμεν; Εἰ γὰρ καὶ ἐκεῖνοι ψεύσται, καὶ ἐψεύσαντο^α εἰρήκασιν, πάντα οἴχεται. Τί δὲ ὁ Ἀβραάμ; τί δὲ οἱ δίκαιοι πάντες, Ὁρᾷς ὅσον ἐστὶ κακὸν τὴν λέξιν ἀπλῶς ἐκδέχεσθαι, καὶ μὴ τὰ νοήματα περισκοπεῖν; Τί οὖν ἐστὶν ὁ φησὶ, Πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης; Ὁ ἀλλαχοῦ φησιν, Ἀνθρωπος ματαιότητι ὠμοιώθη. Ὁ καὶ ἕτερος προφήτης εἶπε· Πᾶσα σὰρξ χόρτος, καὶ πᾶσα δόξυ ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου· τουτέστιν, εὐτελέστατον πρᾶγμα, παραρρέον, σκιᾶ ἑοικὸς, ὄνειρατι, εἰκόνι τινί.

δ'. Καὶ ἵνα μάθῃς, ὅτι οὐχ ἀπλῶς εἰκάζων ταῦτα λέγω, ἕτερος ἐρμηνευτὴς εἶπε, Διάψευσμα, καὶ ἄλλος, Διαψεύδεται, καὶ ἕτερος, Ἐκλείπει. Πολὺ δὲ τοῦτο ἐκεῖνου διέστηκε. Τὸ μὲν γὰρ ψεύδεσθαι κακίας ἐστὶ τῆς κατὰ ψυχὴν· τὸ δὲ ἐκλείπειν καὶ διαρρεῖν, καὶ παραρρεῖν^κ, καὶ ἕναρ εἶναι καὶ ἄνθος καὶ σκιάν, τῆς κατὰ φύσιν εὐτελείας. Ταῦτόν γὰρ λέγει, ὡς ὅταν εἶπη· Ἐγὼ δὲ εἶμι γῆ καὶ σποδός· καὶ πάλιν, Τί ὑπερηφανεύεται γῆ καὶ σποδός; καὶ πάλιν, ὡς ὅταν λέγῃ οὗτος ὁ προφήτης, Τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ὅτι ἐμνήσθη αὐτοῦ; πανταχοῦ τῆς φύσεως τὸ εὐτελὲς δηλῶν, τὸ οὐδαμινόν. Καὶ γὰρ ἐπὶ ληϊῶν λέγομεν· Τὰ ληϊᾶ διεψεύσατο, τουτέστιν,

^α Sic LXX. Alii τοῦ Ἰσραὴλ.

^β In editione Romana legitur καὶ εἶπα.

^γ Savil. εὐπορία. Sed in margine scribit γρ. δυνάμει Utraque lectio quadrat. Paulo post lectio illa, ἕτερος φησιν, Ἐγὼ μέντοι ἐκακώθη σφόδρα, deerat in Morel., sed habetur in Sav. estque Symmachi, ut videas in Hexaplis nostris. ex Euseb., et ex ms. Reg. lectio item sequens, καὶ εἶπον ἀδημονῶν, etc. est Symmachi, ut ibidem refertur ex Theodoretō et ex mss.

^δ Reg. ἐκ τῶν ἀπόρρητων καὶ ἀπόρων. Verum τῶν ἀπόρρητων hic non quadrare existimo. Ibid. Savilius ad vocem, ἀναπειθῆ, alteram notat in margine, nempe κείθῃ.

^ε Alteram lectionem notat in marg. Savil., nempe ἐβαλεν. Infra ἐξω αἰσθήσεως, alius, referente :d marginem eodem Savil., ἐξω ἑαυτῶν, id quod eodem recidit.

^ι Reg. et margo Savil. δηλοῖ.

^κ Καὶ παραρρεῖν deest in Savil. Sed in margine ab eodem reponitur.

mus : Ementitæ sunt segetes, hoc est, spem nostram fefellerunt, nec ut sperabamus, tulerunt : et, Annus est ementitus, hoc rursus significantes. Quoniam ergo homo res est vilis, atque adeo nihili ; hæc autem philosophia solemus uti maxime in calamitate, et quam sit infirma natura considerare : ideo ipse quoque cum esset animi anxius, et videret argui naturam, et quam vilis esset et nihili omni ex parte ostendit, *Omnis, inquit, homo mendax* : hoc est, Homo nihili est. Quocirca ipse quoque alibi dicebat : *Verumtamen in imagine pertransit homo* (Psal. 38. 7).

3. *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi ?* Vide quomodo ostendit magnum beneficium non ex iis solum quæ facta sunt, sed etiam ex eo quod facta sint in eum qui esset ejusmodi, aliis quidem verbis, sed eodem sensu ea narrans, quæ sunt in Psalmo. Quemadmodum enim illic dicebat : *Quid est homo quod memor es ejus, aut filius hominis, quoniam visitas eum* (Psal. 8. 5) ? ita hic etiam.

Beneficia ut duplicentur ; quomodo vox, calicem, intelligenda sit, in versu sequenti. — Tunc autem ostenduntur duplicia esse beneficia, quando et natura magna sunt, et quando conferuntur in eum qui est nihili ; quod quidem beneficium et gratiam amplificat. Hoc ipsum volens ostendere, dicit : *Quid retribuam Domino ?* significans ipsum hominem, qui est mendacium, qui est vilis atque adeo nihili, dignum tanta ceusuisse gratia. *Pro omnibus quæ retribuit mihi.* Hoc est grati animi, circuire, et pro iis quæ accepit beneficiis quærere benefactori aliquam referre gratiam : et cum omnia exsolverit, putare se nihil dare. Quod cum ex retributionis principio subindicasset, procedens significat se id exsoluturum. Ostendit enim duplicem gratiarum actionem, et quod ea det, quæ potest, et quod cum ea det, se nihil dignum dare existimet. Quid est ergo quod est daturus ? Audi eum dicentem ; jungit enim : 4. *Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo.* Qui quod dictum est sumunt anagogice, dicunt esse communionem mysteriorum. Nos autem historiam sequentes, dicimus eum hic dicere libamina et sacrificia, et hymnos gratiarum actionis. Erant quippe antiquitus diversa sacrificia : erat enim sacrificium laudis, pro peccatis, holocausta, pro salute, et pacifica, et plura alia. Hoc est ergo quod dicit : Non possum quidem quod dignum est persolvere, solvo autem quod possum. Offeram enim Deo sacrificium gratiarum actionis, et salutis eum commonefaciam. 5. *Vota mea Domino reddam coram omni populo ejus.* Vota hic dicit promissa et pollicitationes. In his enim ærumnis ad Deum confugiebat, et se debitorem ei constituebat, pollicens si ea mala effugeret, se hæc exsoluturum esse sacrificia. Quoniam ergo, inquit, cessavit calamitas, *Vota mea reddam Domino coram omni populo ejus.* 6. *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus.* Alius, *Honorata coram Domino.* Quænam est autem hæc consequentia, et quid habet quod cum prioribus conveniat ? Si quis id accurate examinaverit, maximam inveniet cognationem. Quia enim dixerat, *Quid retribuam Domino pro omnibus*

quæ retribuit mihi ? ostendens ejus beneficia, dicit non solum vitam, sed etiam mortem sanctorum Deo esse curæ, non eam solum quæ lege naturæ advenit, sed etiam quæ ejus voluntate suscipitur. Annon audis Paulum dicentem : *In carne autem manere, magis necessarium propter vos, et eo fretus, scio quod manebo, et permanebo una vobiscum* (Philip. 1. 24. 25). Et quid miraris si mors, cum nec generatio nonnullorum naturæ lege peracta sit, quemadmodum generatio Isaaci et generatio Samuelis (Gen. c. 27. et c. 18 ; 1. Reg. 5. 20) ? Quocirca nec carnis quidem eos vocat filios, sed filios promissionis (Rom. 9. 8). Ita etiam Moses non est simpliciter et absolute mortuus (Deuter. 32. 49. 50) ; sed cum Deus jussisset : neque Joannes, sed cum ipse permisisset. Atqui fuit merces meretricis ; fuit tamen nihilo secius honorata. Hoc ipsum autem est admirabile, quod vel sic mortuus honoratus fuit ; siquidem pro veritate vitam finivit, tantoque habitus est in honore, ut ipse etiam qui eum interfecerat, ipsum timeret. Quod autem timeret, audi quid evangelista dicat de Herode : *Dicebat enim, quod ipse resurrexit a mortuis, et propterea virtutes operantur in ipso* (Marc. 6. 14). Vide quomodo etiam in Abel erat mors pretiosa et honorata. *Ubi est Abel frater tuus ? Vox sanguinis fratris tui clamat ad me* (Gen. 4. 9. 10).

5. *Sepulcra martyrum honorabilia.* — Vide etiam in Lazaro, quomodo post ejus mortem angeli cum deducebant (Luc. 16. 22). Contemplare etiam civitates ad martyrum sepulcra concurrentes, et populos eorum amore inflammatos. Hoc est ergo quod dicit : Deus magnam sollicitudinem et curam gerit vel ipsius mortis sanctorum. Neque enim quomodocumque nec fortuito moriuntur, sed quando ipse id ex sue dispensationis consilio permiserit. Et ideo dicebat, *In conspectu Domini, hoc volens ostendere, 7. O Domine, ego servus tuus, ego servus tuus, et filius ancillæ tuæ.* Non dicit communem servitutem, sed eam quæ oritur ex magno amore et affectione, magno incensus desiderio, quod est corona maxima, et quovis diademate præclarius. Quocirca Deus quoque id posuit pro maxima laude, dicens, *Moses servus meus mortuus est. Et filius ancillæ tuæ* (Josue 1. 2). Hoc est, A multis retro sæculis, a tempore majorum meorum addicti sumus tuæ servituti. Quod etiam Paulus posuit in Timotheo pro maximo ornamento, dicens : *Recordationem habens fidei quæ est in te non ficta, quæ habitavit primum in avia tua Loide, et matre tua Eunice. Persuasum autem habeo quod et in te, et quod ab infantia didicisti sacras literas* (2. Tim. 1. 5. et 3. 15). Et rursus de seipso : *Hebræus ex Hebræis* (Philipp. 3. 5). Et rursus, *Hebræi sunt, et ego : Israëlita sunt, et ego* (2. Cor. 11. 22). Amplius enim quiddam habebant, quam proselyti, qui a suis majoribus tales erant. Et ideo hic quoque dicit : *Et filius ancillæ tuæ.*

Sunt bona et mala vincula ; gratus animus maxime Deo placet. — *Dirupisti vincula mea.* Non dixit, *Concussisti*, sed, *Dirupisti*, significans ea ita etiam facta, ut essent inutilia. Vincula autem hic dicit afflictiones, tentationes, pericula. Est enim bonum vinculum, quo

optabile est adstringi, ut quando dicit, *In vinculo dilectionis* (*Ephes. 4. 3*): et, *Quod est vinculum perfectionis* (*Coloss. 3. 14*). Est etiam vinculum huic contrarium, ut quando dicit, *Catenis peccatorum suorum unusquisque adstringitur* (*Prov. 5. 22*). Id Christus quoque innuens, *Abrahæ autem, inquiebat, filiam hanc a satana ligatam non oportebat solvi* (*Luc. 13. 16*); et Isaias de Christo, *Dedi te in testamentum gentium, dicentem iis qui sunt in vinculis, Egredimini* (*Isai. 49. 8. 9*). Hæc ergo vincula dirupit, non solvit: hoc enim est illo amplius. Quod si quis etiam velit hæc sumere anagogice, dicens hæc esse vincula peccatorum, et totum veterem hominem, minime aberraverit. Est aliud quoque vinculum pulcherrimum, quod Paulus semper circumferens dicebat: *Paulus vincus Jesu Christi* (*Ephes. 3. 1. et 6. 20*). Et rursus, *Pro quo etiam vincus sum in catena* (*Act. 28. 20*). 8. *Tibi sacrificabo hostiam laudis*. Vide quomodo superius, et inferius, et ubique exsolvit eandem Deo retributionem: superius dicens, *Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo*; hic, *Tibi sacrificabo hostiam laudis*, hoc est, *Gratias agam, Laudabo. Et nomen Domini invocabo*. Vides quomodo est sacrificium laudis? 9. *Vota mea Domino reddam in conspectu omnis populi ejus*, 10. *in atriis domus Domini, in medio tui Jerusalem*. Hoc autem faciebat, non ut se ostentaret, nec ut gloriam captaret, sed omnes ad suam invitans imitationem, et volens eos habere socios gratiarum actionis. Quod quidem faciunt omnes sancti, non homines solum, sed etiam omnem creaturam, quando beneficii aliquid acceperint, vocantes ad laudis communionem. Nihil est enim, quod Deus majore studio complectatur, quam esse gratum, non solum in rebus secundis, sed etiam in adversis. Hoc est præcipue hostia, hoc maxima oblatio. Ita Job prædicabatur, ita Paulus, ita Jacob: ita unusquisque justorum, pium suum et gratum in Deum animum maxime in temporum difficultate ostendens. Idipsum nos quoque faciamus, et gratias perpetuo agere perseveremus, ut bona etiam æterna consequamur: quæ detur nobis omnibus consequi, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXVI.

1. *Laudate Dominum, omnes gentes, laudate eum omnes populi*. 2. *Quoniam confirmata est super nos misericordia ejus, et veritas Domini manet in æternum*.

Cuivis clarum est, hæc quæ dicta sunt esse prophetiam Ecclesiæ credentium, et prædictionem prædicationis quæ universum orbem terræ occupavit. Neque enim unam, duas aut tres solummodo gentes, sed terram, et universum mare vocat Psalmus. Quod etiam evenit, quando Christi adventus resplenduit. Deinde dicit etiam causam salutis, eos nempe non ex propriis factis, nec ex vita, nec ex fiducia, sed ex sola Dei clementia servatos esse. *Confirmata est enim, inquit, super nos misericordia ejus: hoc est,*

coacta est et coaluit, firmaque ac solida facta est, et petra stabilior. Incrementum enim quotidie suscipit. *Et veritas ejus manet in æternum*. Tunc enim veritas maxime resplenduit. Ideo autem sic dixit, quoniam vetera illa erant typus et figura. Hoc ipsum significans quoque evangelista, dicebat: *Lex per Moysen data est, gratia et veritas per Jesum Christum facta est* (*Joan. 1. 17*).

IN PSALMUM CXVII.

1. *Confitemini Domino quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus*.

1. Dictum quidem Psalmi quod consuevit populus succinere (a), hoc est: *Hæc est dies quam fecit Dominus, exultemus et lætemur in ea*: quod et multos excitat, et hoc maxime solet populus illo spirituali et cælesti festo succinere. Nos autem, si vos vultis, a capite et ab initio totum Psalmum persequamur, non a versu qui succinitur, sed ab ipso exordio expositionem inchoantes. Versum enim Patres nostri, ut qui esset sonorus, et sublime aliquod dogma contineret, populum succinere sanxerunt, quandoquidem totum Psalmum ignorabat, ut vel hinc perfectam doctrinam acciperent. Nobis autem necesse est eum totum persequi, etsi quæ sunt in medio ejus, maximam habeant prophetiam. Hic enim dictum est: *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli* (v. 22). Quod quidem Christus quoque dixit Judæis (*Matth. 21. 42*), paulo quidem obscurius (adhuc enim ira fervebant, ipse autem eam nolebat accendere: *Calamum enim contritum non confringet, et linum fumigans non exstinguet* [*Isai. 42. 3*]), dixit tamen. Aggrediamur ergo Psalmum ab ipso proœmio, sicuti jam diximus. Quod est ergo proœmium? *Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus*. Nam cum mente agitasset propheta orbis terræ beneficium, et perennem benignitatem ac clementiam quam in omnibus ostendit Dominus, vocat simul omnes ad agendas gratias, maximo capite bonorum ejus in medio posito. 2. *Dicat nunc domus Israel, quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus*. Quid dicis? *Domus Israel*, quæ captivitates perpessa est innumerabiles, quæ in Ægypto servivit, quæ in orbis terrarum extrema abducta est, quæ in Palæstina mille toleravit afflictiones? Certe, inquit. Ii enim sunt ejus bonorum optimi testes, majoraque et ampliora acceperunt quam alii. Quinetiam hoc ipsum quod passi sunt, est argumentum magni beneficii. Si quis autem diligenter examinaverit, etiam pro Christi adventu consentaneum est eos maximas agere gratias. Etsi enim adversa passi sunt, id tamen non ab eo qui venit, sed ab eorum improbitate profectum est. Ipse enim ad eos veniebat, et frequenter dicebat: *Non missus sum nisi ad oves quæ perierunt domus Israel* (*Matth. 15. 24*); et discipulis: *In viam*

(a) Quid sit, *psalmum succinere* (ὀποψάλλειν), diximus supra in Monito ad Psal. 11. Igitur hic versus, *hæc est dies*, etc., erät responsum, quod post singulos hujus Psalmi versus repetebatur.

τὰ πρόβατα τῆ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ· καὶ πρὸς τὴν Χαναanaίαν· [318] Οὐκ ἔστι καλὸν λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ δοῦναι αὐτὸν τοῖς κυναρίοις. Καὶ γὰρ πάντα ἐπίει καὶ ἐπραγματεύετο ὑπὲρ τῆς ἐκείνων σωτηρίας. Εἰ δὲ ἀνάξιτοι τῆς εὐεργεσίας ἐφάνησαν, ταῖς ἑαυτῶν λογιζέσθουσιν παρανομίαις, καὶ τῇ τῆς ἀγνωμοσύνης ὑπερβολῇ.

Εἰπάτω δὴ οἶκος Ἀαρὼν, ὅτι ἀγαθός, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Ἐνταῦθα κεχωρισμένως τοὺς ἱερέας εἰς ὑμνωδίαν καλεῖ, δεικνύς ὅση τις ἐστὶν ὑπερέχουσα ἡ ἱερωσύνη. Καὶ γὰρ ὅσω μείζους ἦσαν οὗτοι τῶν ἄλλων, τοσούτω καὶ πλείονος ἀπήλαυον τῆς τιμῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ, οὐ μόνον κατὰ τὸν τῆς ἱερωσύνης λόγον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰ ἄλλα πάντα. Καὶ γὰρ ἤνικα πῦρ κατηνέχθη, δι' αὐτοὺς κατηνέχθη, καὶ γῆ ἠνοίχθη, καὶ βάβδος ἐβλάστησε, καὶ μυρία ἕτερα γέγονε δι' αὐτοὺς^α, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ αὐτῶν θαύματα. Εἰπάτωσαν δὴ πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Θεόν, ὅτι ἀγαθός, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Μάλιστα γὰρ οὗτοι εἰσὶν οἱ δυνάμενοι τὴν φιλοφροσύνην ἰδεῖν τὴν αὐτοῦ, καὶ διὰ πάντων τὴν ἀγαθότητα καταμανθάνειν. Τί δὲ ἐστὶν, "Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ; Διηγεκός, φησὶν, οὐ διακοπτόμενον, ἀλλὰ διὰ πάντων λάμπον καὶ διαδεικνύμενον. Εἰ δὲ μὴ πολλοὶ βλέπουσι, διὰ τὴν ἀσθένειαν τῶν οἰκείων οὐ βλέπουσι λογισμῶν. Ἐπεὶ καὶ τὸν ἥλιον οἱ τὰς ὄψεις νοσοῦντες διὰ τοῦτο μάλιστα οὐκ ὀρώσιν· ὥσπερ οὐδὲ οἱ ὑγιαίνοντες ἀεὶ δύνανται πρὸς αὐτὸν ἀτενίζειν, διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς λαμπρότητος· οὕτως οὐδὲ τοῦ Θεοῦ μαθεῖν δυνατὸν πᾶσαν^β μετὰ ἀκριθείας τὴν πρόνοιαν, διὰ τὸ σφόδρα ὑπερβαίνειν τῶν ἀνθρωπίνων λογισμῶν τὸ μέγεθος τῆς συνέσεως αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας.

Ἔστι δὲ καὶ πάθη τὰ πολλὰ τοῖς ἀνοήτοις ἐπισκοποῦντα πρὸς τὸ μὴδ' ὅλως αὐτὴν ἰδεῖν. Πρῶτον μὲν^γ τὸ φιληθόνον· διόπερ καὶ τὰ πᾶσι σαφῆ παρατρέχουσι. Μετὰ τούτων δεύτερον ἡ ἀνοία καὶ τὸ διεστραμμένον τῆς γνώμης. Πῶς γὰρ οὐκ ἄτοπον πατέρα μὲν ὀρώντα τύπτοντα παιδίον ἀποδέχεσθαι, καὶ ἐπαινεῖν, καὶ ταύτη μάλιστα πατέρα νομίζειν· πρὸς δὲ τὸν Θεόν, εἰ βουλευθεῖ ὀίκην ἀπαιτῆσαι τῶν πεπραγμένων, δυσχεραίνειν καὶ ἀλύσειν; Τί δὲ^δ τῆς διαστροφῆς ταύτης χειρὸν γένοιτ' ἄν, οἳ καὶ ἐπὶ τοῖς ἐναντίοις δυσχεραίνουσι, νῦν μὲν ἀλύοντες, ὅτι μὴ ἐπεξέρχεται· νῦν δὲ ὅτι ἐπεξέρχεται; Ὅταν μὲν γὰρ ἴδωσιν ἀρπάζοντας, καὶ πλεονεκτοῦντάς τινας, βούλονται^ε δίκας αὐτοὺς δίδόναι· ὅταν δὲ ἑαυτοὺς ἀμαρτάνοντας, οὐδ' ὅλως· ὅπερ ἐστὶ διεφθαρμένης γνώμης. Τρίτον πρὸς τούτοις, τὸ μὴδὲ εἰδέναι αὐτοὺς, τί ποτε καλόν, καὶ τί ποτε κακόν, ἀλλ' ἐσφάλλαι περὶ τὴν τῶν πραγμάτων κρίσιν, διὰ τὸ φιλοπόνηρον καὶ πρὸς κακίαν ἐπιβρέπες. Τέταρτον, τὸ μὴδὲ λογιζέσθαι τὰ οἰκεία ἀμαρτήματα. Πέμπτον, τὸ ἄφατον εἶναι καὶ πολὺ τὸ μέσον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Ἐκτον, τὸ μὴ βούλεσθαι τὸν Θεόν [319] ἄπαντα ἀπανταχοῦ ἐπιδείκνυσθαι, ὡς ἀρκούντων^ς καὶ τῶν ἐκ μέρους γινομένων.

β'. Δεῖ τοίνυν ἐν ἅπασιν μὲν μὴ φιλονεικεῖν μανθάνειν

^α Savil. in marg. δι' αὐτῶν.

^β Hæsan deest in Savil.

^γ Mên deest in Savil. qui habet καὶ πρ. Mox Savil. πῶς γὰρ οὐκ. Morel. πῶς οὖν οὐκ. Paulo post unus a Savilio allatus in margine νομίζειν· ὁ δὲ Θεὸς εἰ βουλευθεῖ.

^δ Morel. τί γάρ.

^ε Morel. ἐβούλοντο, male.

τοῦ Θεοῦ τὴν διοίκησιν (ἀμηχάνοις γὰρ φιλονεικοῦμεν πράγμασι, καὶ σφόδρα ὑπερβαίνουνσι πᾶσαν φύσιν κτιστήν)· τοὺς δὲ μέλλοντας ἐκ μέρους αὐτὴν εἰδέναι, τῶν παθῶν ἀπηλλάχθαι χρὴ τῶν προειρημένων, καὶ ἡλίου φανοτέραν αὐτὴν ἕφονται, εἰ καὶ μὴ πᾶσαν, καὶ μαθόντες ἀπὸ τοῦ μέρους, καὶ ὑπὲρ ἀπάσης εὐχαριστήσουσιν. Ἐκ θλίψεως ἐπεκαλεσάμην τὸν Κύριον, καὶ ἐπήκουσέ μου εἰς πλατυσμόν. Εἶδες ἀγαθότητα καὶ φιλοφροσύνην; Οὐκ εἶπεν, ὅτι Ἄξιός ἤμην· οὐκ εἶπεν, ὅτι Κατορθώματα ἐπεδειξάμην, ἀλλ', ὅτι Ἐπεκαλεσάμην, μόνον, καὶ ἤρκεσεν ἡ εὐχὴ λῦσαι τὴν συμφορὰν, ὅπερ καὶ ἐπ' Αἰγυπτίων φησὶν· Ἰδὼν εἶδον τὴν κίκωσιν τοῦ λαοῦ μου, καὶ κατέβην τοῦ ἐξελεῖσθαι αὐτούς. Οὐκ εἶπεν, ὅτι Εἶδον τὴν ἀρετὴν τοῦ λαοῦ μου, οὔτε τὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον μεταβολὴν· ἀλλὰ, Τὴν θλίψιν, καὶ τῆς κραυγῆς αὐτῶν ἤκουσα. Ὅρᾳς πατέρα εὐσπλαγγνον ἀπὸ τῶν συμφορῶν βοηθοῦντα μόνον; Καὶ μὴν οὐκ ἄπας ὁ ἐν θλίψει καὶ σώζεσθαι ἄξιός, οὐδὲ παρὰ ἀνθρώποις. Πολλοὺς γοῦν τῶν οἰκετῶν μαστιζομένους ὀρώντες καὶ ὀδυνωμένους, οὐκ ἀνέμεν, τὸ τῶν ἀμαρτημάτων μέγεθος ἐννοοῦντες· ὁ δὲ Θεὸς ἀπὸ τῆς θλίψεως μόνης ἀνῆκεν· οὐ τῆς θλίψεως δὲ μόνον ἀνῆκεν, ἀλλὰ καὶ ἀδείας πολλῆς μετέδωκεν. Ἐπήκουσε γὰρ μου, φησὶν, εἰς πλατυσμόν. Καὶ ἡ θλίψις δὲ διὰ τοῦτο συνεχωρήθη, ὥστε ἀκριβεστέρους ποιῆσαι τοὺς θλιβομένους καὶ φιλοσοφωτέρους^ς. Ὁ Κύριος ἐμοὶ βοηθός, καὶ οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος. Εἶδες ὑψωμα διανοίας; εἶδες φρόνημα οὕτως ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην ἀναβαῖνον ἀσθένειαν, ὡς ἀπάσης ὑπεριδεῖν τῆς φύσεως; Ταῦτα μὴ μόνον ὑποψάλλωμεν, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ἔργων ἐπιδειξώμεθα. Οὐκ εἶπεν, Οὐδὲν πείσομαι, ἀλλ', Οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος. Τουτέστι, Κἂν πάθω, οὐ δέδοικα· ὅπερ καὶ ὁ Παῦλός φησὶν^ς· Εἰ ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς καθ' ἡμῶν; Καὶ μὴν μυριοὶ ἦσαν οἱ κατ' αὐτῶν· ἀλλ' οὐδὲν αὐτοὺς ἠδίκει. Πῶς γὰρ οὐκ ἐσχάτης ἀνῆ^ς ἡ μικροψυχίας, τὸν Δεσπότην ἔχοντας εὐμενῆ δεδοικέναι τοὺς συνδούλους; Ἄλλ' οὐκ οὗτος τοιοῦτος, ἀλλ' ἀνώτερος καὶ ὑψηλότερος πάντη τῶν τοιούτων φόβων. Τοῦτο δὴ καὶ ἡμεῖς πριωῦμεν, μὴδὲ ἀποστεριῶμεν τῆς τοῦ Δεσπότης συμμαχίας ἑαυτοὺς τῷ δεδοικέναι τὰ ἀνθρώπινα. Τοῦτο γὰρ ὑβριζόντων ἐστὶν εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ βοήθειαν. Διὸ λέγεται καὶ ὁ Ἐξεκίας παθεῖν ἄπερ ἔπαθεν, ἐπειδὴ τοῦ ἡλίου ἀναποδίσαντος, καὶ πάλιν ἀναβάντος οὗς κατέβη ἀναβαθμούς, καὶ σημείου γενομένου ἰκανοῦ πάντας ἐκπληῆσαι [320] ἔλθοντας τοὺς ταῦτα μαθεῖν βουλομένους, οὐκ ἀπὸ

^ς Savil. ἄπαντα διαδείκνυσθαι, ὡς ἀρκούντων. In margine autem τὸν Θεὸν πανταχοῦ τὰ αὐτὰ ἐπιδείκνυσθαι. Δεῖ τοίνυν. Infra φιλονεικοῦμεν. Savil. in marg. φιλονεικοῦσι.

^ς Post φιλοσοφωτέρους addit Savil. in marg. ὁ δὲ καὶ γίνεται.

^ς Savil. τὸ αὐτὸ λέγων ὑπὲρ καὶ ὁ Παῦλος.

^ς Savil. εἴη. Reg. η.

gentium ne abieritis : ite potius ad oves quæ perierunt domus Israel (Matth. 10. 5) ; et Chananææ : Non est bonum accipere panem filiorum et dare canibus (Matth. 15. 26). Omnia enim agebat et procurabat pro illorum salute. Quod si visi sunt indigni beneficio, suis sceleribus imputent, et summo suo ingrati animi crimini.

Sacerdotii dignitas. — 3. *Dicat domus Aaron quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus.* Hic vocat sacerdotes separatim ad laudes canendas, ostendens quam sit excellens sacerdotium. Nam quo erant aliis majores, eo majorem a Deo gloriam consequuti sunt, non solum quod ad sacerdotium attinet, sed etiam quod ad alia omnia. Etenim quando ignis demissus est, propter eos demissus est, et terra aperta est, et virga germinavit (Lev. 10. 2 ; Num. 16. 32. et 17. 18), et alia innumera propter ipsos, imo vero pro ipsis miracula facta sunt. 4. *Dicant omnes qui timent Dominum, quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus.* Ii enim sunt qui maxime possunt videre ejus benignitatem, et per omnia discere bonitatem. Quid est autem, *Quoniam in sæculum misericordia ejus* ? Perpetua, inquit, non interrupta, sed in omnibus et per omnia resplendens, et se ostendens. Quod si multi eam non cernunt, propter ratiocinii sui imbecillitatem non cernunt. Nam ii etiam quorum ægri sunt oculi, ea maxime de causa solem non vident : quemadmodum nec qui sani sunt, semper possunt eum oculis intueri, propter summum splendorem : ita nec universa Dei providentia perfecte sciri potest, quod omnem¹ humanam rationem longe superet illius prudentiæ et sapientiæ magnitudo.

Affectiones oculum mentis excæcantes quot sunt. — Sunt etiam multe affectiones, quæ stultis sæpe tenebras offundunt, et efficiunt ut eam omnino videre nequeant. Primum quidem amor voluptatis : quocirca etiam quæ sunt omnibus manifesta prætereunt. Deinde cum his est ignorantia, et mentis perversitas. Annon igitur absurdum est, si videas quidem patrem filium verberantem, id probare et laudare, et vel eo maxime nomine patrem existimare : si Deus autem velit de iis quæ facta sunt, pœnas sumere, indignari et ægre ferre ? Quid autem possit esse hac perversitate deterius, cum ea quæ sunt inter se contraria, ægre ferant, nunc quidem dolentes, quod supplicia non exigat, nunc autem, quod exigat ? Quando enim viderint aliquos rapientes, et in bona aliorum invadentes, volunt eos dare pœnas ; quando vero seipsos peccantes, minime : quod quidem est depravati et corrupti animi. Accedit his tertium, quod nesciant quid sit bonum, quid sit malum, sed in rerum judicio labantur, quod malo delectentur, et sint propensi ad vitium. Quartum, quod suorum peccatorum rationem non ineunt. Quintum, quod vastum sit et immensum id, quod inter Deum et homines intercedit. Sextum, quod non velit Deus omnia ubique ostendere, quia nempe sufficiunt quæ sunt sigillatim.

2. *Dei administratio ut contemplanda et investiganda ;*

¹ Vox. omnem, deest in Savil.

Deus quanto hominibus clementior ; afflictionem cur permittat Deus. — Non oportet ergo nimium contendere, ut in omnibus discas Dei administrationem (de rebus enim immensis contendimus, et quæ creatam omnem naturam longe superant) : eos autem qui eam vel aliqua ex parte sunt cognituri, oportet esse liberos ab iis quas jam diximus affectionibus, et eam videbunt sole clarius, licet non omnem : et cum eam ex parte didicerint, pro universa agent gratias. 5. *De tribulatione invocavi Dominum, et exaudivit me in latitudine.* Vidisti bonitatem et clementiam ? Non dixit, Eram dignus ; non dixit, Mea recte facta ostendi ; sed, *Invocavi*, solum, et satis fuit oratio mea ad tollendam calamitatem. Quod etiam dicit in Ægyptiis : *Videns vidi afflictionem populi mei, et descendi ut eriperem eos* (Exod. 3. 7). Non dixit : Vidi virtutem populi mei, vel ejus mutationem ad id quod est melius : sed, *Afflictionem*, et eorum clamorem exaudivi. Vides patrem benignum et misericordem, qui solum fert opem propter calamitates ? Atqui nec apud homines quidem quicumque affligitur, dignus est qui servetur. Cum multos itaque videmus famulos flagris cædi et excruciar, eos non dimittimus, considerantes quam graviter peccarint : Deus autem ex sola afflictione dimisit : neque ex afflictione tantummodo eripuit, sed magnam etiam securitatem impertiit. *Exaudivit*, inquit, *me in latitudine.* Quinetiam afflictio ideo fuit concessa, ut eos qui affliguntur meliores redderet et sapientiores¹. 6. *Dominus mihi adjutor, non timebo quid faciat mihi homo.* Vidisti mentis altitudinem ? vidisti magnum spiritum, qui ita supra humanam ascendit imbecillitatem, ut omnem naturam despiciat ? Hæc non solum succinamus (a), sed factis etiam ostendamus. Non dixit, Nil patiar : sed, *Non timebo quid faciat mihi homo.* Hoc est, Etiam si patiar, non timebo : id ipsum dicens quod Paulus : *Si Deus pro nobis, quis contra nos* (Rom. 8. 31) ? Atqui contra ipsos erant innumerabiles, sed eos nihil offendebat. Quomodo enim non fuerit animi valde pusilli et abjecti, ut qui habet Dominum propitium ac benevolum, conservos pertimescat ? Sed hic non est ejusmodi ; sed est omnibus ejusmodi timoribus omni ex parte superior. Hoc ipsum nos quoque faciamus, ne nos Domini auxilio privemus, quod humana formidemus. Hoc est enim eorum qui Dei auxilium contumelia afficiunt. Quocirca dicitur Ezechias passus esse quæ passus est, quod cum sol resiliisset et retrocessisset gradibus

¹ Post, *sapientiores*, addit Savil. in marg., *quod etiam accidit.*

(a) In hæc verba, *Hæc non solum succinamus*, etc., gravis oritur difficultas. Nam quæ ille vult populum succinere hoc loco, sunt verba illa, *Dominus mihi adjutor, non timebo quid faciat mihi homo.* Unde sequi videtur hunc versum esse responsum hujus Psalmi, et post singulos versus a populo fuisse recitandum, ut antea notavimus in Expositione psalmi LX : atqui hujus versus responsum erat, *Hæc dies quam fecit Dominus*, etc. Hinc vero sequitur hunc versum, *Dominus mihi adjutor*, non fuisse responsum hujus Psalmi : neque enim hoc Chrysostomus dicit, neque aliud quidpiam unde hoc possit induci ; verum auguror responsum hujus psalmi fuisse, *Hæc dies*, quod post singulos versus a populo succinebatur ; illud vero, *Dominus mihi adjutor, non timebo quid faciat mihi homo*, quia ad institutum vite christiæ opportunissimum erat, semel repetitum fuisse a populo stacinate. Id conjecturæ tantum loco sit.

quos descenderat (4. Reg. 20. 11), et factum esset signum quod posset omnes obstupescere eos qui venerant, ut hæc intelligerent, non ex eis quæ divinitus evenerant, sed ex rebus humanis voluit perterrere, et adducere in admirationem, timens ne ab eis invaderetur; et ideo eis thesauros ostendit, habens spem in thesauris. Quare Deus irritatus, *Accipient, inquit, hæc omnia* (4. Reg. 20. 17): hoc est, ea in quibus tuam spem reponis, quibus confidis. Israel quoque accusatur, quod pecuniis et equis confiderent. Quocirca eos admonet propheta, ut ex iis quæ sunt contraria Deum placent, et dicant: *Super equos non ascendemus* (Osee 14. 4). Deus te honorat, et tu eum contemnis? Deus te honorat, suum tibi auxilium promittens: et tu ad humanas spes confugis, et inanimentis materiæ, nempe pecuniis, salutis spem committis? Non querit enim solum servare, sed id etiam honeste facere. Valde te amat, et ideo te ab omnibus abducens, sibiipsi adjungit: et omnia amputans, ad seipsum adducit, per ea quæ facit propemodum dicens: *In me spem habe, et me perpetuo observa et attende.* 7. *Dominus mihi adjutor, et ego despiciam inimicos meos.* Vides eum non ulciscens, neque pœnas sumentem, sed Deo de suis inimicis vindictam remittentem.

Spes in Deo bona; spes in homine periculosa; in Domino ut sperandum. — 8. *Bonum est confidere in Domino, quam confidere in homine.* 9. *Bonum est sperare in Domino, quam sperare in principibus.* Non hæc dicit per comparisonem, sed consuevit Scriptura, ac uti figura in iis etiam quæ non admittunt comparisonem, propter imbecillitatem eorum qui tunc audiunt. Non hoc ergo dicit comparans, sed se ad illorum captum demittens. Et ideo alius quoque propheta dixit: *Maledictus omnis qui sperat in homine* (Jer. 17. 5): nihil est enim ea spe debilius, est quippe vel tela aranæ imbecillior: imo vero non est solum imbecilla, verumetiam periculosa. Sciunt autem qui sæpe in hominibus considerunt, cum quibus simul sunt depressi. Spes autem in Deum non est solum valida, verum etiam tuta, ut quæ nullam habeat mutationem. Et ideo Paulus quoque dicebat: *Spes autem non confundit* (Rom. 5. 5). Alius vero sapiens, *Respicite, inquit, ad antiquas generationes, et videte quis speraverit in Dominum, et pudore affectus est* (Eccli. 2. 10). At ego, inquit, speravi, et sum pudore affectus. Bona verba, quæso, homo, ne divinæ Scripturæ obloquaris. Etiam si pudore affectus sis, id evenit, quod non ut oportuit speraveris, quod cesseris, quod finem non exspectaveris, quod pusillo animo fueris. Sed non ita facias: verum quando videris quæ sunt mala et difficilia imminere, ne animum demittas. Hoc enim vel maxime est sperare, quando in media mala et gravia pericula fueris conjectus, tunc erigi.

3. Quid barbaris illis, Ninivitis, inquam, erat miserius? Et tamen cum jam essent ipso laqueo irretiti, et ruituram civitatem exspectarent, ne sic quidem desperarunt, sed summam ostenderunt pœnitentiam, et effecerunt ut Deus rursus suam revocaret sententiam. Vidisti quantæ sint spei vires? Quid vero ipse

propheta? annon cum esset in ventre ceti (Jon. 2. 5), templi et suæ Jerosolymam reversionis meminerat? Et tu ergo, quamvis vel ad ipsam mortem deveneris, et undique maxima immineant pericula, ne desperaveris. Potest enim Deus in rebus vel difficillimis exitum invenire: et ideo dicit quidam sapiens: *A mane usque ad vesperam mutationes multæ, et in conspectu ejus sunt omnia facilia* (Eccli. 18. 26). Non vidisti tribunum (a) in summa rerum copia famelicum (4. Reg. 7)? non vidisti viduam in fame abundantem (3. Reg. 17)? Quando res in maximam inciderint inopiam, tunc tu spera maxime. Tunc enim Deus maxime suam ostendit potentiam, non a primordio, sed quando res fuerint plane desperatæ ab hominibus. Hoc est enim tempus divini auxilii. Et ideo nec pueros eripuit a principio, sed postquam fuerunt in fornacem conjecti (Dan. 3. 93): nec Danielem, antequam esset immissus, sed septem post diebus (Dan. 14. 39). Nec attende rerum naturam, quæ præcipites agit in desperationem, sed Dei potentiam, quæ ea quæ sunt desperata, adducit in bonam spem. Hoc etiam ostendens psalmographus, et quanta sit Dei potentiæ facilitas volens monstrare, quod scilicet eos etiam qui in gravia mala inciderunt, prostratique et conculcati sunt, possit educere, et non tantum a principio, audi quid subjungat: 10. *Omnes gentes circumdederunt me.* Vidisti periculum inevitabile? Neque enim erat acie configendum, neque stabant inimici e regione, sed erat interceptus, et tamquam sagena aliqua circumdatus, ac veluti quibusdam retibus comprehensus, non ab uno, duobus aut tribus, sed ab omnibus gentibus: sunt tamen hæc omnia vincula confracta a spe in Deum. *Et nomine Domini ultus sum in eos.* 11. *Circumdantes circumdederunt me, et nomine Domini ultus sum in eos.* 12. *Circumdederunt me sicut apes favum, et exarserunt sicut ignis in spinis, et in nomine Domini ultus sum in eos.* Vidisti quomodo describit ærumnarum magnitudinem? Non enim dixit solummodo, *Circumdederunt*: sed, *Sicut apes, et sicut ignis in spinis*: per apes quidem magnam animi alacritatem, per spinas vero iram intolerabilem, et qui exstingui non poterat, bilis ardorem significans. Quis enim cohibuerit ignem, qui in spinas incidit? Eos tamen, inquit, tam vehementer et tam celeriter accensos, cum me medium interceptissent, non solum effugi, sed etiam ultus sum. Vide hoc ipsum fieri etiam in materia. Ignis enim rubum urebat, et neque rubus comburebatur (Exod. 3), nec ille exstinguebatur, sed utraque tunc manebant simul conversantia, nec se consumentia. Atqui quid est rubo magis flaccidum et imbecillum? quid autem igne est ardentius? Admirabilis tamen Dei potentia, quæ res facit opinionem

(a) Hic porro tribunus ille est, cui innoxius rex Israelis Eliseum prophetam adiit, dum obsideretur Samaria, et fame interirent omnes; de quo dicitur 4. Reg. 7, 2: καὶ ἀπερίθῃ ὁ πριεστώνης, ἐφ' ὃν ὁ βασιλεὺς ἐπαυνοῦντο, et respondit tribunus cui rex innitebatur. Nimirum cum Eliseus prædiceret iusequente die fore rerum alimentorumque copiam, post tantam famem; cum ille se dictis prophetæ fidem non habere testificaretur, respondit Eliseus, *Tu videbis oculis tuis, et non gustabis*; id quod etiam evenit.

τῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ συμβάντων, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων καταπλήξαι ἐβούλετο, δεδοικῶς αὐτῶν τὴν ἐφοδον· διὸ καὶ τοὺς θησαυροὺς αὐτοῖς ἐδείκνυεν, ἐν τοῖς θησαυροῖς τὰς ἐλπίδας ἔχων. Διὸ ἐὶ καὶ ὁ Θεὸς παροξυνθεὶς φησι, *Λήψονται ταῦτα πάντα·* τουτέστι, *Παρ' οἷς ἠλπισας, οἷς θαρρήεις.* Τοῦτο καὶ ὁ Ἰσραὴλ ἐγκαλεῖται, ὅτι δὴ χρήμασι ἐθάρρουν καὶ ἱπποῖς. Διὸ καὶ παρῆνει αὐτοῖς ὁ προφήτης, τοῖς ἐναντίοις ἐξιλεοῦσθαι τὸν Θεόν, καὶ λέγειν· *Ἐφ' ἱπποῖς οὐκ ἀνυβησόμεθα.* Ὁ Θεὸς σε τιμᾷ, καὶ σὺ σαυτὸν ἀτιμάζεις; ὁ Θεὸς σε τιμᾷ, τὴν παρ' αὐτοῦ συμμαχίαν ὑπισχνούμενος, καὶ σὺ πρὸς ἀνθρωπίνας καταφεύγεις ἐλπίδας, καὶ ἀψύχῳ ὕλῃ τρεῖς χρήμασι τὴν ἐλπίδα σου τῆς σωτηρίας πιστεύεις; Οὐ γὰρ δὴ σῶσαι ζητεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐντίμως τοῦτο ποιῆσαι. Σφόδρα σε φιλεῖ, καὶ διὰ τοῦτό σε πάντων ἀπάγων, ἑαυτῷ προσηλοῖ, καὶ πάντα περικόπτων, πρὸς ἑαυτὸν ἔγει, μονονουχί τοῦτο λέγων δι' ὧν ποιεῖ· *Ἐν ἐμοὶ τὰς ἐλπίδας ἔχε, καὶ ἐμοὶ πρόσεχε διηνεκῶς. Κύριος ἐμοὶ βοηθός, κἀγὼ ἐπόψομαι τοὺς ἐχθρούς μου.* Ὁρᾷς οὐκ αὐτὸν ἀμυνόμενον, οὐδὲ ἐπεξεληθόντα, ἀλλὰ τῷ Θεῷ ἀμύνασθαι παραχωροῦντα τοὺς ἐχθρούς;

Ἀγαθὸν πεποιθέναί ἐπὶ Κύριον, ἢ πεποιθέναί ἐπ' ἀνθρώπον. Ἀγαθὸν ἐλπίζειν ἐπὶ Κύριον, ἢ ἐλπίζειν ἐπ' ἀρχουσιν. Οὐ κατὰ σύγκρισιν ταῦτα προάγει, ἀλλ' ἔθος τῇ Γραφῇ τούτῳ κεχρησθαι τῷ τρόπῳ καὶ ἐπὶ τῶν ἀσυγκρίτων διὰ τὴν ἀσθένειαν τῶν τότε ἀκούοντων. Οὐκ ἄρα συγκρίνων τοῦτό φησιν, ἀλλὰ συγκαταβαίνων ἐκείνοις. Διὰ δὴ τοῦτο καὶ ἕτερος προφήτης ἔλεγεν· *Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ ἐλπίζων ἐπ' ἀνθρώπον·* οὐδὲν γὰρ ταύτης εὐτελέστερον τῆς ἐλπίδος· καὶ γὰρ καὶ αὐτῆς τῆς ἀράχνης εὐτελεστέρα ἐστὶ· μᾶλλον δὲ οὐκ ἀσθενῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπισφαλῆς. Καὶ ἴσασιν ὅσοι πολλάκις ἐπ' ἀνθρώποις θαρρήσαντες, αὐτοῖς ἐκείνοις συγκατηνέχθησαν. Ἡ δὲ εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίς οὐκ ἰσχυρὰ μόνον ἐστὶ, ἀλλὰ καὶ ἀσφαλῆς, οὐκ ἔχουσα τίνα μεταβολήν. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος ἔλεγεν· *Ἡ δὲ ἐλπίς οὐ καταισχύνει.* Ἐτερος δὲ τις σοφός, *Ἐμβλέψατε, φησὶν, εἰς ἀρχαίας γενεάς, καὶ ἴδετε, τίς ἠλπισεν ἐπὶ Κύριον, καὶ κατησχύνθη.* Ἀλλ' ἐγὼ, φησὶν, ἠλπισα, καὶ κατησχύνθη. Εὐφήμει, ἀνθρωπε, μὴ ἀντιφθέγγου τῇ θείᾳ Γραφῇ· εἰ καὶ κατησχύνθης^a, ἐκ τοῦ μὴ ὡς ἐχρῆν ἐλπῖσαι, ἐκ τοῦ ἐνδοῦναι, ἐκ τοῦ μὴ ἀναμεῖναι τὸ τέλος, ἐκ τοῦ μικροφυχῆσαι. Ἀλλὰ μὴ τοῦτο ποιεῖ· ἀλλ' ὅταν ἴδῃς τὰ δεινὰ ἐπικείμενα, μὴ καταπέσης^b. Τοῦτο γὰρ μάλιστα ἐστὶν ἐλπῖσαι, τὸ ἐν μέσῳ ἐμβεθηκότα τοῖς χαλεποῖς ὀρθοῦσθαι.

γ'. Τί τῶν βαρβάρων ἐκείνων, τῶν Νινευιτῶν λέγω, ἀθλιώτερον ἦν; ἀλλ' ὅμως ἐν αὐτῇ ἐστῶτες τῇ παγίδι, [321] καὶ προσδοκῶντες, ὅτι πεσεῖται ἡ πόλις, οὐδὲ οὕτως ἀπέγνωσαν, ἀλλὰ μετάνοιαν ἐπεδείξαντο τὴν ἀκριβῆ· διὸ καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν ἀπόφασιν εἰς τὸ πά-

λιν ὑποστρέψαι παρεσκεύασαν. Εἶδες πόση τῆς ἐλπίδος ἡ ἰσχύς; Τί δὲ αὐτὸς ὁ προφήτης; οὐκ ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους ὦν, τοῦ ναοῦ καὶ τῆς εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἐπανόδου ἐμέμνητο; Καὶ σὺ τοίνυν, κἂν εἰς αὐτὸν ἐμβῆς τὸν θάνατον, καὶ τοσοῦτων ἐπικρεμασθῆ κινδύνων μέγεθος, μὴ ἀπογνῶς. Δυνατὸν γὰρ τῷ Θεῷ καὶ ἐξ ἀπόρων πόρον εὑρεῖν. Διὸ καὶ τις σοφός ἔλεγεν· *Ἀπὸ πρῶτ^c ἕως ὄψ^e μεταβολαὶ πολλαί, καὶ πάντα ταχινὰ ἐνώπιον αὐτοῦ.* Οὐκ εἶδες τὸν περιστάτην ἐν ἀφθονίᾳ λιμώττοντα; οὐκ εἶδες τὴν χήραν λιμῷ ἐθηνουμένην; Ὅταν εἰς ἀπορίαν τὰ πράγματα ἐμπέσῃ, τότε μάλ' τα ἐλπίζει. Τότε γὰρ μάλιστα ὁ Θεὸς ἐπιδείκνυται τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν, οὐκ ἐκ προοιμίων, ἀλλ' ὅταν τὰ παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἀπογνωσθῆ. Οὗτος γὰρ τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας ὁ καιρός. Διὰ δὴ τοῦτο οὔτε τοὺς παῖδας ἐκ προοιμίων ἤρπασεν, ἀλλὰ μετὰ τὴν κάμινον· οὔτε τὸν Δανιὴλ πρὶν ἢ ἐμπεσεῖν, ἀλλὰ μετὰ τὰς ἑπτὰ ἡμέρας. Μὴ δὴ πρόσεχε τῇ φύσει τῶν πραγμάτων εἰς ἀπόγνωσιν ἐμβαλλόντων, ἀλλὰ τῇ δυνάμει τοῦ Θεοῦ τῇ τὰ ἀπεγνωσμένα εἰς ἐλπίδας ἀγούσῃ χρηστάς. Τοῦτο δὴ καὶ ὁ Ψαλμῶδης δεικνύς, καὶ τὸ εὐπορον τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως παραστήσαι θέλων, ὅτι καὶ εἰς αὐτὰ τὰ δεινὰ ἐμπεσόντας, καὶ καταποθέντας ἀνιμήσασθαι δύναται, οὐκ ἐκ προοιμίων μόνον, ἀκούσον τί ἐπήγαγε· *Πάντα τὰ ἔθνη ἐκύκλωσάν με.* Εἶδες ἀφευκτον κίνδυνον; Οὐ γὰρ ἐκ παρατάξεως ἦν ἡ μάχη, οὐδὲ ἐξ εὐθείας ἐστῶτων, ἀλλ' ἐνδον ἀπειληπτο, καὶ ὡς σαγήνη τινὲ περιεβέβλητο, καὶ ὡσπερ ὑπὸ δικτύων συνείχετο, οὐχ ὑφ' ἐνός, καὶ δύο, καὶ τριῶν, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ἐθνῶν ἀπάντων· ἀλλ' ὅμως πάντα διεβρόγγυτο τὰ δεσμὰ ταῦτα τῇ εἰς Θεὸν ἐλπίδι. *Καὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου ἠμυνάμην αὐτούς. Κυκλώσαντες ἐκύκλωσάν με, καὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου ἠμυνάμην αὐτούς.* Ἐκύκλωσάν με ὡσεὶ μέλισσαι κηρίον, καὶ ἐξεκαύθησαν ὡς πῦρ ἐν ἀκάνθαις, καὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου ἠμυνάμην αὐτούς. Εἶδες πῶς διαγράφει τῶν δεινῶν τὸ μέγεθος; Οὐ γὰρ ἀπλῶς εἶπεν, *Ἐκύκλωσαν, ἀλλ'*, *Ὡσεὶ μέλισσαι, καὶ ὡς πῦρ ἐν ἀκάνθαις·* διὰ μὲν τῶν μελισσῶν τὸ σφοδρὸν τῆς προθυμίας, διὰ δὲ τῶν ἀκανθῶν τὸ ἀφόρητον τοῦ θυμοῦ, καὶ τὸ ἀσθεστον τῆς ὀργῆς αἰνιττόμενος. Τίς γὰρ ὑφέξει πῦρ ἀκάνθαις ἐμπεσόν; Ἀλλ' ὅμως, φησὶν, οὕτω σφοδρῶς, οὕτω ταχέως ἀναφθέντας καὶ ἐν μέσῳ περιλαβόντας^d οὐ μόνον διέφυγον, ἀλλὰ καὶ ἠμυνάμην. Τοῦτο ὅρα καὶ ἐπὶ τῆς ὕλης αὐτῆς γινόμενον. Καὶ γὰρ πῦρ βάτον ἔκαίε, καὶ οὔτε ἡ βάτος [322] ἔκαίετο, οὔτε ἐκεῖνο ἐσθένυτο, ἀλλ' ἀμφοτέρω ἐμε[ι]νεν ὀμιλοῦντα ἀλλήλοις, καὶ οὐκ ἀναλισκόμενα. Καίτοι τί σαθρότερον βάτου; τί δὲ πυρὸς καυστικώτερον; Ἀλλ' ὅμως ἡ θαυματουργὸς τοῦ Θεοῦ

^a Sic Savil. recte. Morel. εἰ δὲ καὶ κατ., quae particula de totam sententiam labefactabat.

^b Savil. τότε μὴ καταπέσης.

^c In editione Romana legitur ἀπὸ πρῶθεν, et postea καὶ πάντα ἐστὶ ταχινὰ ἐναντι Κυρίου. Mox τὸν τριστάτην Savil. in marg. τὸν προστάτην, et sic legisse videtur Hervetus qui vertit, praefectum, etsi certum non sit utro modo legitur.

^d Savil. λαβόντας, et in marg. περιλαβόντας. Infra Savil. ἡ βάτος κατεκαίετο. Mox Morel. ἀλλ' ὅμως τότε ἀμφοτέρω Savil. melius ἀλλ' ἀμφοτέρω.

superantes, permisit ut utraque manerent. Hujusmodi quoque tunc accidit miraculum. Sicut ignis enim accurrebant, sicut apes cum magna animi alacritate invadabant, intus interceptum tenebant, nec aliquid potuerunt facere. Arma enim invicta, auxilium inexpugnabile, Dei nomen ipsos omnes expulit. 13. *Impulsus, eversus sum ut caderem, et Dominus suscepit me.* Dixit malorum magnitudinem a multitudine, a figura, ab animi alacritate, ab ira eorum qui invadunt: dicit etiam ab iis quæ ipse passus est. Ita, inquit, me mala adorta sunt, ut parum abfuerit, quin caderem et deturbarer. Impulsus enim, ita fui eversus, ut essem etiam casurus: sed cum jam essem in genua lapsurus, et inclinarer, et rerum humanarum nulla esset spes relicta, tunc suum ostendit auxilium. Hoc autem facit Deus, ne ullus ejus sibi gloriam vindicet. Hoc etiam in historia Judicum fecit in Gedeone (*Judic. 7*). Propterea regnante quoque Ezechia erexit noctu tropæum (*4. Reg. 19. 35*). Si enim ille cum nihil ad victoriam, nihil ad bellum contulisset, superbus tamen et arrogans factus est: si prælio tantum interfuisset, si cadentes vidisset eos qui interficiebantur, annon hoc ei multo magis accidisset? Quando ergo ab humana spe res sunt deploratæ, suum tunc affert auxilium. Hoc fecit in Goliath (*1. Reg. 17*): hoc etiam fecit in apostolis. Et ideo dicebat Paulus: *Sed ipsi in nobisipsis responsum mortis habuimus (a), ut non confideremus in nobisipsis, sed in Deo qui excitat mortuos (2. Cor. 1. 9)*. 14. *Fortitudo mea, et laus mea Dominus, et factus est mihi in salutem.* Quasi diceret, Fuit mihi ipse virtus et auxilium. Quid est autem quod dicit, *Laus mea?* Gloria meâ, commendatio mea, decus meum, meus splendor. Non solum enim liberat a periculis, sed claros etiam facit et illustres; et hoc ubique videri potest, dari cum gloria salutem. Porro aliud quoque per hoc obscure significatur. Quodnam hoc? Hoc est, inquit, mihi perpetuum canticum, hoc est mihi vox perpetua, hymnus qui de eo canitur, hoc est mihi perpetuum munus, eum laudare.

4. Audiant qui satanicis canticis corrumpuntur, quantum damni faciant, quantum sint indigni venia, cum, isto servatorem perpetuo laudante, illi in dæmonum canticis perpetuo volutentur. 15. *Vox exultationis et salutis in tabernaculis justorum.* Quando enim res universa a Deo præclare gesta fuerit: qui victoria fruuntur, gaudent, exsultant, duplici lætitia affecti, et quod servati sunt, et quod per Deum servati. Lætitiæ eis causa est is, qui tropæum erexit. Deinde ostendens quidnam eum impulerit ad hoc ferendum auxilium, subjunxit, *In tabernaculis justorum.* Non dixit, *In domibus*, sed, *In tabernaculis*, volens ostendere extemporalem paratam habitationem. Tale erat tabernaculum Abrahæ, quando redibat, superatis regibus, magnam ex rebus gestis gloriam consequutus (*Gen. 14. 16*). Tale erat Pauli tabernaculum, quando revertebatur superatis dæmonibus, errorem de medio tollens, et præclara referens facinora. 16. *Dextera*

(a) hic locus explicabitur in Homiliis in secundam ad Corinthios. Nam de illius significatione quidam digladiatur.

Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit me. Vide occasionem exultationis. Idem enim nunc dicit, quod antea dicebat, ostendens hæc a Deo fuisse gesta. Vides non solum in liberatione a malis, sed etiam in acquisitione gloriæ et splendoris consistere ejus beneficium? Cum enim dixisset: *Dextera Domini fecit virtutem*, subjunxit, *Dextera Domini exaltavit me*, ut ostenderet gloriam quæ ad se pervenerat. *Exaltavit enim me*, significat, Me gloria affecit. Non solum enim fecit potentes, sed etiam claros et illustres.

Resurrectionis imago; tentationis et castigationis lucrum. — 17. *Non moriar, sed vivam, et narrabo opera Domini.* Pericula quidem, inquit, mortem minabantur: ego autem *Non moriar, sed vivam.* Hoc est, Tam magna et admirabilia fecit Dominus, ut vel ab ipsa morte eripuerit, etiam ante Novum Testamentum in periculis opinionem omnem superantibus, resurrectionis imaginem præfigurans. Dedit enim nobis vel a principio ænigmata, quando Enoch translulit (*Gen. 5. 24*). Si enim non credis fieri posse ut corpora resurgant, ex eo crede. Quomodo enim tanto tempore permansit illud corpus? Non sunt enim æqualia, domum quæ interiit et est diruta excitare: et veterem ac collabentem tanto tempore conservare. Annon consideras eum illum fecisse, qui non erat? Multo magis ergo illum suscitare et restituere poterit. Habes etiam aliam imaginem resurrectionis, nempe Heliæ raptum, qui nec in hodiernum usque diem est mortuus (*4. Reg. 2. 11*). Omnia sunt expedita Deo et facilia. *Non erit*, inquit, *impossibile apud Deum omne verbum (Luc. 1. 37)*. Et propheta, *Quæcumque voluit, fecit (Psal. 115. 11. 3)*. Non vides fabri opera esse tibi difficilia? sed tamen arti cedis. Itane conservi quidem tui arti non concedis: a Domini autem sapientia rationem exigis, et id quod fit fide non admittis? Quantæ sunt hæc dementiæ? *Non moriar, sed vivam.* Si quis id quod dictum est voluerit etiam sumere anagogice, non errabit. Etsi hoc enim de resurrectione dictum est (illud enim, *Non moriar*, est significantis mortem non esse mortem), alio tamen etiam modo intelligitur. *Non moriar enim*, inquit, altera morte: quam Christus quoque significans, dicebat: *Qui credit in me, inquit, etiamsi mortuus fuerit, vivet: et omnis qui vivit et credit in me, non morietur (Joan. 11. 25. 26)*. *Et narrabo opera Domini.* Hoc est maxime vita, eum laudare, et ejus miracula omnibus annuntiare. Quænam opera? dic, quæso. Ea quæ est narraturus, subjungens, 18. *Castigans castigavit me Dominus, et morti non tradidit me.* Vidisti quam admirabilia fecerit? vidisti quæ ex eis capitur utilitas? Non solum enim agit gratias quod fuerit liberatus, sed etiam quod ceciderit, maximum agnoscit beneficium, et memorat lucrum tentationis. Quodnam hoc? *Castigans castigavit me*, inquit, *Dominus.* Hæc est utilitas periculorum, quod cum meliorem fecerint. Vidisti utrinque ejus potentiam et curationem? Et permisit ut apprehenderetur a malis, et eum rursus liberavit. *Morti enim*, inquit, *non tradidit me.* Et recte dixit alius interpres,

Morti autem non dedit me, ut ostenderet omnia esse sita in ejus potestate. Quinobrem duplicem lueratus est salutem, nempe liberationem a malis, et liberationem a vitio. Quocirca dicebat Paulus scribens Hebræis: Si autem extra disciplinam estis, adulterini ergo estis, et non filii (Heb. 12. 8). 19. Aperite mihi portas justitiæ; ingressus in eas confitebor Domino. Iis qui castigantur portæ aperiuntur, iis qui peccata deponunt.

5. Qui disciplinam suscepit, potest confidenter dicere: *Aperite mihi portas justitiæ.* Hoc dictum enim sumendum est anagogice, et cælorum portæ sunt intelligendæ, quæ sunt clausæ improbis, quæ sunt pulsandæ per virtutem, per eleemosynam, per justitiam. 20. *Hæc porta Domini; justi intrabunt in eam.* Sunt portæ mortis, sunt portæ interitus, sunt portæ vitæ, sunt portæ arctæ et angustæ. Quoniam ergo sunt multæ, dicit insigne civitatis Domini, subjungens: *Hæc porta Domini.* Illæ enim non sunt Domini. Quodnam est autem ejus insigne? Quod qui castigantur, qui affliguntur, per eam ingrediuntur. Est enim arcta et angusta: si autem est arcta, qui sunt afflicti et oppressi, per eam ingredientur: quemadmodum quæ ducit ad interitum, lata est et spatiosa.

Gratiarum actio maximum sacrificium; prophetiæ cur plerumque obscuræ; Christus lapis angularis. — 21. Confitebor tibi quoniam exaudisti me, et factus es mihi in salutem. Non dicit solummodo, *Exaudisti*, sed cum prius castigasset et meliorem fecisset. Et ideo agit gratias, non solum quod sit exauditus, sed etiam quod fuerit castigatus. Ideo namque fuit exauditus: et ubique magnum est apud ipsum hoc genus gratiarum actionis. Quemadmodum enim dixi, nec cessabo dicere, hoc est maximum sacrificium et oblatio. 22. *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli.* Quod hoc de Christo dictum sit, est cuius manifestum. Ipse enim in Evangeliiis adducit hanc prophetiam, dicens: *Numquam legistis, Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli (Matth. 21. 42; Luc. 20. 17)?* Si autem quod dictum est, non videtur pendere ex historia, sed media interrupta rerum serie ingressa esse prophetia, non est mirum, nec novum: siquidem pleræque sic enuntiatae sunt in Veteri Testamento prophetiæ, quod oporteret tunc temporis ita obtegi, ut non etiam ipsi libri abolerentur. De ejus enim ortu prophetia videtur quidem pendere ab historia, nihil autem habet commune cum illa, ut illud, *Ecce virgo in utero concipiet, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel (Isai. 7. 14),* quod est interpretatum, Nobiscum Deus. *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes (Matth. 1. 23).* Ædificantes hic dicit Judæos, legis doctores, scribas, Phariseos, quandoquidem reprobarunt ipsum, dicentes: *Samaritanus es tu, et demonium habes (Joan. 8. 48),* et rursus: *Hic non est ex Deo, sed seducit turbam (Joan. 7. 12).* Hic tamen reprobatus adeo probus apparuit, ut fieret caput anguli. Non enim omnis lapis aptus est ad angulum, sed qui est probatissimus, et potest muros revincire ex utroque latere. Quod ergo

¹ savil., et vocabis.

dicit propheta, tale est: *Qui est a Judæis reprobatus, et pro nihilo habitus, apparuit adeo mirabilis, ut non solum contexeret ædificium, sed duos etiam parietes conjungeret ac revinciret. Quos tandem parietes? Judæos scilicet, et eos qui credebant ex gentibus: quemadmodum Paulus quoque dicit: Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum, et sepius solvit maceriam, inimicitias in carne sua, legem mandatorum, quæ est in decretis, abolens: ut qui duo erant, construeret in unum novum hominem (Ephes. 2. 14. 15).* Et rursus: *Superædificati super fundamentum apostolorum et prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Jesu (Ephes. 2. 20).* Per hoc autem quod dictum est maxime accusantur Judæi, quod cum ædificarent, aptum lapidem non dijudicarunt, sed eum etiam ut reprobum rejecerunt, qui poterat tale ædificium continere. Si vis autem scire quinam sint ii duo parietes, audi ipsum quoque Christum dicentem: *Alias etiam oves habeo, quæ non sunt de hoc ovili, et me illas quoque ducere oportet: et fiet unum ovile, et unus pastor (Joan. 10. 16).* Hoc etiam multis retro sæculis tamquam in figura factum est. Abraham enim fuit utrorumque patriarcha, et eorum qui in præputio, et eorum qui erant in circumcissione: sed illud quasi in figura, hoc autem in veritate. *Hic factus est in caput anguli: hoc est, utrasque gentes conjunxit.* 23. *A Domino facta est ista.* Quid est, *A Domino facta est ista?* Non erat, inquit, humanum quod factum est, non erat unius ex multis, non erat angelorum, non erat archangelorum talem angulum componere. Nemo ergo hoc potuit, non justus, non propheta, non angelus, non archangelus, sed solius Dei erat hoc præclarum facinus: est enim ejus proprium. Alius interpretes (a) dicit, *Hoc factum est a Domino;* id est, hoc opus admirabile, et quod omnem superat opinionem, hoc scilicet opus anguli. *Et est admirabilis in oculis nostris.* Quis est admirabilis? Angulus scilicet, coitio duorum populorum ad pietatem. Ex Judæis enim multæ crediderunt myriades: quinetiam ipsi erant apostoli ex Judæis. Recte autem dixit, *In oculis nostris:* neque enim hoc miraculum omnibus est manifestum. Quis enim non obstupescat, quis non admiretur quod ubi crucifixus est Christus, illic Christus adoratur: et qui eum quidem crucifixerunt, ignominia, qui vero adorant, gloria afficiuntur? Universum enim orbem terræ pervasit verbum, omnes veritati conjungens. Est ergo admirabilis, vel iis qui quomodocumque id considerant, multo autem magis et longe evidentius eis qui credunt. Et ideo dixit, *In oculis nostris.* 24. *Hæc est dies quam fecit Dominus; exultemus, et lætemur in ea.* Vocat hæc diem, non solis cursum, sed præclara facinora quæ in eo gesta sunt. Sicut enim qui diem malum dicit, non cursum solis, sed mala quæ in ipso sunt: ita etiam bonum diem vocat præclara facta quæ in eo fuerunt. Quod autem dicit, est ejusmodi: Res præclaras quæ in eo gestæ sunt Deus fecit; erat enim illius solius manus efficere quæ facta sunt.

(a) Hic interpretes est Aquila, quem sequuntur Hieronymus verterat: *A Domino factum est istud.* Vide in Hexaplis nostris.

6. Quid igitur potest cum hoc die conferri, in quo die cum hominibus facta est reconciliatio, et diuturnum bellum fuit diremptum, et terra cælum evasit, et homines terra indigni, visi sunt regno digni, et nostræ naturæ primitiæ super cælos sublatae sunt, et apertus est paradisi, et veterem patriam recepimus, et expunctum est maledictum, et sublatum peccatum, et qui per legem puniti fuerant, sine lege salutem consequuti sunt, et tota terra et mare suum agnovit Dominum, et alia facta sunt innumerabilia, quæ non possumus oratione persequi? Quocirca cum hæc omnia mente agitasset propheta, omnia Deo adscribit, ostendens quæ gesta sunt, a Deo facta esse.

Gaudere bonis non parva virtus. — *Exsultemus et lætemur in ea.* Lætitiam hic dicit spiritualem, lætiti-
 am mentis, lætiti-
 am animi. *Exsultemus, et lætemur in ea,* quod tanta nobis bona obtigerint. Etenim ne hoc quidem est parva virtus, gaudere bonis, exsilire, gaudio affici, Dei beneficia cum voluptate suscipere. 25. *O Domine, salvum fac, obsecro: o Domine, bene prosperare, obsecro.* Quoniam videbat orbis terræ res secundas, rerumque mutationem, et in melius conversionem: iis qui eis fruuntur gratulans, dixit: *O Domine, serva, obsecro; o Domine, bene prosperare, obsecro.* Hoc est, Conserva eos qui fruuntur: et ut impleantur et gratia dignos fructus ostendant, redde eis viam facilem, ut postquam assequuti fuerint, a talibus bonis non amplius excidant. 26. *Benedictus qui venit in nomine Domini.* Nostra enim non consistunt in iis tantum quæ facta sunt, sed procedunt ad alia majora, resurrectionem, regnum, hereditatem cum Christo: quæ omnia volens ostendere, subjunxit, *Benedictus qui venit in nomine Domini.* Hoc etiam dixit Christus Judæis: *Amen, amen dico vobis: non me videbitis donec dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini (Matth. 23.38).* Quoniam enim sæpe objiciebant, et id susque deque miscebant, quod non esset ex Deo, quod esset Dei hostis: dicit eis, Vos mihi feretis testimonium quod non sum Dei hostis, quando videritis venientem in nubibus, et hanc emiseritis vocem dicentes, *Benedictus qui venit in nomine Domini,* bonis verbis et laude plenis ab omni defensione seipsos excludentes. Eorum enim quæ tunc fient evidentia efficiet, ut eam vocem emittant, simul et laudantes, et gravem in seipsos accusationem instituentes. *Benediximus vobis de domo Domini.* 27. *Deus Dominus, et illuxit nobis.* Dicit omnem populum fidelem, qui in domo Domini adeptus est benedictionem. Ceruntur enim ubique prophetae, beatos dicentes eos qui sunt credituri. Quæ de causa benedixistis, et undenam beatitudo? Quoniam Deus apparuit nobis. Apparuit enim, inquit, *gratia Dei salutaris, erudiens nos, ut abnegata impietate et mundanis desideriis, modeste, juste et pie vivamus, expectantes beatam spem et apparitionem magni Dei et Servatoris nostri Jesu Christi (Tit. 2. 11-13).* Incarnationem ergo hic admiratur propheta, quod cum Deus esset, et Dominus, et illius substantiæ, apparuerit. Dixit autem apparitionem, carnis humanæ susceptionem, virginalem scilicet uterum subisse,

hominem factum esse, et versatum esse cum hominibus. Et ideo dixit: *Benediximus vobis,* quod tale donum sitis consequuti. Hoc etiam Christus significans dicebat: *Multi prophetae et justi desideraverunt videre quæ videtis, et non viderunt, et audire quæ auditis, et non audierunt (Matth. 13. 17).* *Constituite diem solemnem in condensis, usque ad cornu altaris.* Alius interpret ait: *Colligate in celebri conventu condensa.* Alius, *Alligate festum in pinguibus.* A prophetia rursus rediit ad historiam. Hoc est autem quod dicit: *Festum agite, frequentes convenite.* Quid est autem, *Constituite diem solemnem in condensis?* Ut vult quidem unus interpret, *Sacrificate splendidas hostias.* Ut alius autem, *Coronis et ramis templum cingite (a).* Hebraicum autem ita dicit, *Esrou ag baad oththim.* Sive hoc ergo sit, sive illud, significat festum, et diem lætum, et celebrem conventum. A spiritualibus enim orationem rursus traduxit ad sensilia, et meminit illorum reditus.

Gratia Deo agenda etiam sine beneficiis. — 28. *Deus meus es tu, et confitebor tibi: Deus meus es tu, et exaltabo te. Confitebor tibi quoniam exaudisti me, et factus es mihi in salutem.* Hic ostendit etiam absque beneficiis Deo esse agendas gratias, et propter hoc ipsum esse gloria et honore afficiendum, propter majestatem, propter substantiam, propter gloriam ineffabilem. Hoc enim significat, postquam dixit beneficia quibus est affectus, sic subjungens. Dicit enim: *Etiam absque his agam gratias, et confitebor, quod talem habeam Dominum, adeo altum, adeo magnum, et qui nec videri, nec comprehendi potest.* Illud enim, *Exaltabo,* significat glorificabo. 29. *Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus.* Non satis habet quod ipse hoc offert sacrificium, sed multos etiam vocat, ut sint socii et participes laudis et gratiarum actionis: et Dei benignitatem prædicat, ejus perpetuitatem et magnitudinem ubique celebrans. Cum hæc ergo nos quoque sciamus, permaneamus gratias perpetuo agentes benigno Deo, et hoc ei offeramus sacrificium, ut bona etiam futura consequamur, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi: cum quo Patri sit gloria simul cum sancto Spiritu, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXIX.

Canticum graduum. Alius interpret dicit, *Canticum ascensionum (b).*

1. *Ad Dominum cum tribularer clamavi, et exaudivit me.*

1. *Graduum canticum unde dictum.* — Aliorum quidem Psalmorum unusquisque propriam habet inscriptionem, hic autem multis simul conjunctis una imposita est appellatio. *Canticum graduum,* vel, ut alius dixit interpret, *Ascensionum.* Nonnulli autem eos etiam *gradus* appellant. Et quam de causa, inquires,

(a) Hæ interpretationes quinta fortassis et sexta Editionum sunt. Vide in Hexaplis hoc loco.

(b) Contulimus cum Codice Reg. 2900, qui mendis scatet. Interpret vero apud quem legitur, *Canticum ascensionum* (ψδὴ τῶν ἀναβάσεων), est Theodotio: vide in Hexaplis nostris. Hujus porro et sequentiarum Psalmorum interpretatio Latina habetur in Codice quodam Ottoboniano, cujus hæc est nota R. V. 48. Incipit autem sic: *Cum cæteri fere singuli Psalmi singulas suas seorsum habeant inscriptiones, etc.*

ita sunt appellati? Si historiam quidem spectes, quoniam loquuntur de reditu ex Babylone, et captivitatis quæ illic fuit mentionem faciunt: sed si eos sumas anagogice, quod ad viam virtutis deducant: quidam enim eos ita acceperunt. Nam via quæ eo deducit, est similis gradibus, virum virtute et sapientia præditum paulatim evehens et sustollens, et eum in ipso cælo statuens. Alii autem dicunt per hæc subindicari scalam Jacob, quæ ipsi ostensa est ad cælum usque pertingens. Ita etiam gradibus et scalis subjectis, loca ad quæ non patet aditus, et quæ sunt excelsiora, adire possunt. Quoniam autem eos qui ascendunt, postquam in altum evecti fuerint, caligare necesse est, propterea non eos solum qui ascendunt, sed eos etiam qui ad ipsum cacumen pervenerunt, accepta cautione confirmari oportet. Una est autem securitas, quando non quantum ascendimus respexerimus, ita ut superbæ et elatæ mentis evadamus: sed quantum restat ascendendum, conspicati fuerimus, et ad illud tetenderimus. Quod etiam Paulus significans, dicebat: *Eorum quæ retro sunt obliviscentes, ad anteriora autem nos extendentes* (Philipp. 3. 13). Et est hæc quidem ratio anagoges: nos autem deinceps, si videatur, veniamus ad historiam, et videamus eos qui fuerunt liberati a captivitate. Quomodo igitur a captivitate liberati fuerunt? Desiderio Jerosolymorum¹: cum contra ii qui non pari studio erant affecti, ex Dei gratia nihil lucrifecerint, sed in perpetua servitute dies suos obierint, quos nos etiam si imitemur, id ipsum passuri sumus. Si enim amore cælestium, et desiderio cælestis Jerusalem non teneamur, sed si præsentis vitæ perpetuo hæreamus, in cæno sæcularium curarum volutati, non poterimus patriam recipere.

Afflictionis lucrum; afflictio maximam excusationem habet. — Ad Dominum cum tribularer clamavi, et exaudivit me. Vidisti lucrum afflictionis? vidisti celeritatem clementiæ? Lucrum afflictionis, quod eos ad puras preces fundendas adduxerit: clementiæ celeritatem, quod vocantibus eis statim amuerit: quod etiam prius fecit iis qui erant in Ægypto. Et ideo dicit, *Videns vidi afflictionem populi mei, et gemitum eorum audivi, et descendi ut eos eriperem* (Exod. 3. 7. 8). Et tu ergo, o dilecte, quando es in afflictione, ne desperes, nec labores indiligentia, sed tunc temporis maxime excitare: sunt enim tunc preces puriores, et major est Dei in te benevolentia: et perpetuo ita vivas, ut sit tibi vita laboriosa, sciens omnes qui pie volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem passuros, et per multas afflictiones oportere nos intrare in regnum Dei (2. Tim. 3. 12; Act. 14. 21). Ne mollem ergo vitam et dissolutam dilexeris, nec via lata velis ingredi (ea enim non ducit in cælum), sed arcta et angusta. Si autem pervenire ad supernas mansiones velis, fuge voluptates, externam sæculi pompam ac speciem conculca, opes, gloriam et potentiam neglige: paupertatem autem, mentis contritionem, confessionemque et lacrymarum fontem tene, et omnia quæ possunt conciliare salutem persequere.

¹ Alii addunt, teste Savilio in margine, *metropoleos*.

Ea enim et tutiorem reddunt eum qui possidet, et preces reddunt sublimiores. Si teipsum ita comparaveris, et Deum cum hac mente vocaveris, te omnino exaudiet. Et ideo dixit propheta, *Cum tribularer clamavi, et exaudivit me*, ut discas paulatim conscendere, et, ut ita dicam, alas preces facere, ne angaris, nec ægre feras in afflictionibus, sed utilitatem ex eis percipias. Si enim Elisæus propheta cum esset homo, non permisit ut discipulus venientem ad se mulierem extruderet, dicens: *Dimitte eam, quia mærore est affecta anima ejus* (4. Reg. 4. 27): nihil aliud volens ex eo ostendere, nisi quod excusationem et defensionem maximam haberet, nempe afflictionem: multo minus Deus te repellat, si cum tristi et anxia anima ad eum accedas. Et ideo Christus quoque eos beatos pronuntiat, qui lugent, et miseros qui ridet (Luc. 6. 25). Quocirca beatitudines hinc exorsus est (a), dicens: *Beati qui lugent* (Matth. 5. 5). Si vis ergo hos gradus ascendere, quod est in vita molle enervatumque et dissolutum reseca, et laboriosa vivendi ratione te ipsum astringe et contine: a terrenis negotiis abstine. Hic est primus ascensus. Non potest enim fieri, non potest ut simul et scalam conscendas, et in terra hæreas.

2. Vides quanta sit cæli altitudo: nosti brevitatem temporis: scis quam sit mors incerta. Ne cuncteris ergo, nec differas, sed hanc peregrinationem magna vi aggredere, ut uno die duos, tres, decem et viginti gradus conscendas.

Dolosi fugiendi; improbitatis supplicium. — 2. Domine, libera animam meam a labiis iniquis, et a lingua dolosa. Vide hic quoque lucere præceptum illud evangelicum: *Orate, ne intretis in tentationem* (Luc. 22. 46). Nulla enim est, o dilecte, gravior tentatio, quam in dolum hominem incidere: is quippe est vel quavis fera truculentior. Ea enim id quod est esse cernitur: hic autem obtento velo mansuetudinis et probitatis sæpe virus occultat, ut nec facile possint deprehendi insidiæ, et in barathrum nulla adhibita cautione incidatur. Quapropter ubique a Deo hoc assidue postulat, ut liberetur a talibus insidiatoribus. Si autem fugiendi sunt fraudulentum et malitiosum, multo magis deceptores, et qui mala dogmata proferunt. Maxime autem iniqua ea labia esse dixeris, quæ in virtute lædunt, et ad vitium adducunt. Et ideo hic propheta rogat ut liberetur illius anima: eo enim tela dirigit. 3. *Quid detur tibi, aut quid apponatur tibi ad linguam dolosam?* Alius interpretes ait: *Quid præbebit tibi, aut quid adjiciet lingua dolosa?* Alius autem, *Quid dederit tibi, et quid tibi adjecerit lingua secundum dolum?* Nihil ergo aliud ostendit quod dictum est, nisi hoc, magnam esse improbitatem, et tetrum genus vitii. Quocirca vides etiam prophetam irascentem, commotumque, et dicentem: *quid detur tibi, aut quid apponatur tibi ad linguam dolosam?* Quod autem dicit, est ejusmodi: Quodnam hoc vitio dignum inveniat supplicium?

(a) Nescio cur dicat Chrysostomus Christum beatitudines orsum esse ab illa, *Beati qui lugent*, cum nec apud Mattheum nec apud Lucam sit isthæc prima beatitudo.

Quod etiam Judæis dicebat Isaias : *Quid adhuc percussamini adjicientes iniquitatem (Isai. 1. 5)* ? Hoc etiam ipse dicit, *Quid detur tibi, aut quid apponatur tibi ad linguam dolosam* ? Vel hoc ergo dicit : vel etiam hoc ipsum esse supplicium, et ante vindictam tibi vindictam exquiris, ex teipso vitium pariens. Maximum enim supplicium animæ est vitium, etiam antequam puniatur. Quodnam ergo supplicium fuerit tali vitio dignum? Hic quidem nullum, sed plaga quæ a Deo infertur. Homo enim non poterit dignas pœnas sumere : nam omnem cruciatum superat improbitas : Deus autem illi plagam infliget. Et ideo hoc ipsum ostendens, mox subjunxit : 4. *Sagittæ potentis acutæ cum carbonibus desolatoriis*. Sagittas hïc rursus appellat supplicia. Alius autem interpretes dixit, *Sagittæ potentis acutæ sunt cum carbonibus aggestis*. Et alius, *Cum carbonibus juniperinis*, nominum translatione augens metum supplicii. Nam et illud, *Aggestis*, et hoc, *Juniperinis*, eundem habet sensum. Illic enim ostendit multitudinem ; hic autem qualitatem et vehementiam supplicii. Quod quidem Septuaginta quoque significantes, *Cum carbonibus desolatoriis*, ediderunt, hoc est, qui vastant, perdunt, et consumunt. Ex materiis enim quæ sunt apud nos terribiles, Dei ultionem effingunt Scripturæ, sagittas et ignem ea vocantes. Hic autem mihi videtur subindicare barbaros. Et ideo alius quoque interpretes hoc significans, dicebat, *Libera animam meam a labio mendaci*. Talia enim sunt eorum verba, tales doli et tales insidiæ, plena omnia fraude et maximo scelere.

Peregrini in hac vita sumus. — 5. *Hei mihi, quia incolatus meus prolongatus est. Habitavi cum tabernaculis Cedar*. Alius interpretes ait : *Hei mihi, quia incolatum protraxi*. Alius, *Hei mihi, advena sui longo tempore*. Ili quidem hoc modo lamentantur de captivitate Babylonica : Paulus autem de ea quæ hic longius trahitur mora, dicens : *Etenim dum sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus gravati (2. Cor. 5. 4)*. Et, *Non autem id solum, sed etiam habentes ipsi primitias Spiritus, et ipsi in nobis ipsis ingemiscimus (Rom. 8. 23)*. Est enim præsens vita incolatus. Et quid dico incolatum, cum res sit vel incolatu inferior? Unde Christus etiam ipsam vocavit viam, dicens : *Angusta est porta, et arcta via quæ ducit ad vitam (Matth. 7. 14)*. Hoc enim est doctrina optima atque adeo prima, scire nos esse inquilinos in vita præsenti. Quocirca veteres quoque id confitebantur : et ideo habiti sunt in maxima admiratione. Hoc etiam Paulus significans scribendo dicebat : *Propter hanc causam non erubescit eos Deus, Deus eorum vocari (Hebr. 11. 16)*. Quamnam ob causam? dic mihi. Quia confessi sunt se esse hospites et peregrinos (*Ibid. v. 15*). Hoc est radix et fundamentum omnis virtutis. Qui enim rerum quæ hic sunt est hospes, erit rerum supernarum civis. Qui eorum quæ hic sunt est hospes, non lubenter versabitur in præsentibus : non domus, non pecuniæ, non alimenti, nec alius ejusmodi curam geret : sed quemadmodum qui in aliena regione versantur, nihil non agunt et meliuntur ut patrie suæ restituantur,

et quotidie urgent et festinant, ut eam quæ eos tulit videant : ita etiam qui amore futurorum tenetur, nec rebus præsentibus adversis animum demittet, nec secundis se efferet, sed utraque prætercurret, tamquam qui iter agit. Quocirca jubemur etiam dicere in oratione, *Adveniat regnum tuum (Matth. 6. 10 ; Luc. 11. 2)*, ut illius diei desiderium et cupiditatem animo nostro versantes, et ipsum præ oculis habentes, ne videamus quidem præsentia. Si enim Judæi Jerosolyma desiderantes, etiam postquam liberati sunt, deslent præterita : quænam dabitur nobis venia, quænam relinquetur defensio, si non supernæ Jerusalem teneamur vehementi desiderio?

5. Vide ergo quomodo hi quoque lamentantur quod cum illis versentur, *Habitavi*, dicentes, *cum tabernaculis Cedar : multum incola fuit anima mea*. Illic enim non solum deslent, quod in aliena habitent, sed etiam quod cum barbaris versentur. Quod quidem alii quoque faciebant prophetæ de præsenti vita lamentantes, et dicentes : *Hei mihi! quia periit pius a terra, et qui recte agat non est in hominibus (Mich. 7. 1. 2)* ; et etiam hic ipse dicens : *Serva me, Domine, quoniam defecit sanctus (Psal. 11. 2)*. Neque enim hæc vita est eo tantum laboriosa, quod plurimam habeat vanitatem, et curas importunas, sed quod etiam multus sit malorum proventus.

Malorum consuetudo bonis est molestissima ; vita præsens bonis longa videtur, malis autem brevis. — Nihil est autem gravius et molestius, quam cum hujusmodi hominibus congressio. Neque enim fumus et vapor ita solet gravare oculos, ut improborum consuetudo animum tristitia afficit. Non vides Dominum quoque nostrum Jesum Christum ostendere quam sit molesta ejusmodi consuetudo? Quando enim dicit, *Quousque ero vobiscum? quousque feram vos (Matth. 17. 17)*? id dicit, hoc obscure significans, *Habitavi cum tabernaculis Cedar*. Barbarum genus est illud, efferatius cum subditis instar ferarum agere, ut qui tentoriis et tuguriis utantur, et ad immanitatem ferarum sint redacti. Sed his multo sunt efferatiores raptores, avari et qui impudice ac libidinose et in deliciis vitam transigunt. 9. *Multum incola fuit anima mea*. Atqui non multum ; fuerunt enim solum septuaginta anni : sed non appellat multum : propter multitudinem, sed propter rerum difficultatem. Etsi enim sit exiguum, videtur esse multum iis qui affliguntur. Ita etiam nos oportet affici, et quamvis hic paucis annis vixerimus, eos tamen multos esse putare propter futurorum desiderium. Hæc dico non vitam præsentem accusans ; absit : ea est enim opus Dei : sed ad futurorum anorem vos excitans et incitans, et ne in rebus præsentibus lubenter versemini, nec corpori affixi sitis : nec ita afficiamini, ut nonnulli e vulgo abjecti animi, qui etsi per multos annos vixerint, eos paucos esse dicunt. Quibus quid esse potest a ratione alienius? Quid vero crassius iis qui cælo proposito, et iis bonis quæ sunt in cælis, *Quæ nec oculus vidit, nec auris audivit (1. Cor. 2. 9)*, ore hiante umbras stupent, et volunt vite præsentis euripum trajicere, in perpetuis

fructibus, tempestatibus et naufragiis volutati? At non sic Paulus: sed festinabat et urgebat, et unum solum eum retinebat, nempe salus hominum (*Philip. 1. 25*). 7. *Cum his qui oderunt pacem eram pacificus: cum loquebar illis, impugnabant me gratis.* Vidisti quomodo ostendit quam grave sit illic versari? Non enim dixit, Cum iis qui non habent pacem, sed, *Cum iis qui odio habent pacem eram pacificus.* Vidisti commodum afflictionis? vidisti fructum captivitatis? Sed nunc quis nostrum hoc poterit dicere? Satis enim fuerit, si cum pacificis simus pacifici: hic autem etiam cum iis qui pacem oderant erat pacificus.

Belli ac pugnae causa praecipua. Mane ovis, et lupos superabis; mansuetudo ubi maxime ostendenda.— Quomodo ergo nos quoque in hac re recte geremus¹? Si tamquam inquilini hic versemur; rursus enim deduco orationem ad ipsum argumentum; si ut hospites, si nullo eorum quae sunt praesentia retardati. Nihil enim aequae pugnae et belli causa est, ut amor praesentium, ut vel gloriae, vel pecuniae, vel deliciarum cupiditas. Quando vero hos omnes funes praecideris, et animam nullo horum retineri permiseris, tunc videbis undenam bellum ducat principium, et undenam sit virtutis jaciendum fundamentum. Propterea jubet etiam nos Christus oves esse inter lupos (*Matth. 10. 16*): ne dicas, Haec et illa passus sum, ideo evasi saevus et efferatus. Etiam si, inquit, passus fueris innumerabilia, mane ovis, et ita lupos superabis. Hic est improbus et profligatus, sed habes tantas vires, ut vel malis superior evadas. Quid est ove mansuetus? quid vero lupo agrestius? Ille tamen ab hac superabitur: idque ostensum est in apostolis. Nihil est enim mansuetudine potentius, nihil lenitate validius ac firmitus. Quocirca Christus quoque jubet oves esse inter lupos. Deinde postquam sic dixit, tamquam non sufficeret haec mansuetudo, ovis, inquam, ei quem vult se ostendere discipulum, aliquid aliud adjicit: *Estote, inquit, simplices sicut columbae;* duorum mansuetorum et simplicium animalium miscens mansuetudinem: tantam a nobis exigit lenitatem, quando inter saevos et agrestes versamur. Ne enim dixeris, Est improbus, nec ferre possum. Tunc enim maxime ostendenda est mansuetudo, quando res nobis fuerit cum saevis et agrestibus hominibus, quando cum iis qui sunt ab humanitate alieni: tunc ejus virtus ostenditur, tunc ejus munus et officium fructusque refulget. *Cum loquebar illis, impugnabant me gratis.* Alius autem interpretes (a) dicit, *Et quando loquebar ipsis, bellabant,* vel hoc significans, *Cum iis qui oderant pacem eram pacificus:* vel, quando ipsis loquebar, ipsi me oppugnabant. Quod autem dicit, tale est: In ipso tempore colloqui, quando maxime, inquit, caritatem ostendebam, quando verba in primis amica emittebam, tunc efferabantur, tunc dolos struebant et nihil eos coerebat: ego tamen propriam ostendebam vir-

tutem, licet illi ita affecti essent. Ita etiam nos oportet affici, nempe licet nos illorum amantes ab illis feriamur, licet nobis illi insidiantur, nos nostra exhibere oportet, illius parabolae memores, quae jubet nos esse tamquam oves et columbas in medio luporum, ut et illos meliores reddamus, et ipsi bona caelestia consequamur: quae detur nobis omnibus consequi, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria in saecula saeculorum. Amen.

IN PSALMUM CXX.

Canticum graduum. Alius, Cantus in ascensiones (a).

1. *Levavi oculos meos in montes, unde veniet auxilium meum.* Alius, *Levo oculos meos in montes, unde veniet auxilium meum.*

1. Vide animam, quae malis implicata nequit se expedire, et invenire exitum, et vult assequi solatium ad Deum respiciens. Haec rursus tentationum sunt bona, quae illam erigunt et excitant, et ad supernum auxilium invocandum movent, atque ab omnibus, quae ad hanc vitam pertinent, abducunt. Si enim Judaei, qui crassi erant et terrae affixi, ab afflictione captivitatis adeo boni evadebant, et ad caelum ita respiciebant: multo justius est ut nos hoc faciamus in nostris calamitatibus, et ad Deum confugiamus, a quibus longe major quam ab illis perfectio requiritur. Quia enim illi tunc erant in mediis hostibus, et neque civitatem habebant, nec arcem, nec humanum auxilium, nec pecuniam, neque aliquid aliud ejusmodi, sed captivi et servi versabantur simul inter dominos et hostes: calamitatum autem magnitudine oppressi, ad invictam manum confugiebant, et ab humanis deserti praesidiis, ex ea ipsa desertione conferebant se ad philosophiam. Et ideo dicebant: *Levavi oculos meos in montes, unde veniet auxilium meum.* Quae ab hominibus conferri possunt, omnia defecerunt, omnia perierunt, omnia procul recesserunt: una, inquit, salus deinceps relicta est, quae scilicet affertur a Deo. 2. *Auxilium meum a Domino, qui fecit caelum et terram.* Vidisti eos Deum ubique quaerere? ex terra, ex caelo, ex montibus, ex solitudinibus eum ubique sibi ob oculos ponere? vidisti eorum mentem fieri excelsiorem, et summam Dei providentiam ab eis ubique praedicari? Neque enim nequicquam hoc adjecit: *Qui fecit caelum et terram;* sed hoc obscure ratiocinans, et dicens: Si fecit caelum et terram, potest etiam in aliena regione opem ferre, et ubique, etiam in barbara terra, manum adjutricem praebere, et eos qui e patria expulsi sunt conservare. Si enim haec elementa verbo solum produxit, multo magis nos poterit liberare a barbaris. Vides quomodo philosophantur qui minori sensu erant praediti quam lapides, dum in aliena regione versantur? Non amplius enim templi, sed caeli et terrae meminerunt. Vide quomodo mundi creationem Deique sapientiam et providentiam praedicant. Qui enim antea ligno dicebant, *Deus meus es tu,* et lapidi, *Tu me genuisti (Jer. 2. 27),* nunc ubi-

¹ Aliam lectionem attert in margine Savilius: *quomodo hoc nos persuasum habebimus, qui etiam in amicos hostilem gerimus animum?*

(a) Quis sit interpretes hic non facile est divinare. Alioquin vero haec interpretatio fere eadem est quae LXX.

(a) Haec lectio praetermissa fuit in Hexaplis ad hunc psalmum, quia in praecedenti Psalmo 119 posita fuerat; est autem, ut videtur, iuxta Aquilam et Symmachum.

ἐγέννησας, νῦν τὸν δημιουργὸν τῆς οἰκουμένης ἐπιγινώσκουσιν. Ἡ βοήθειά μου παρὰ Κυρίου, οὐ παρὰ ἀνθρώπων, οὐδὲ παρὰ ἰππων, οὐ παρὰ χρημάτων, οὐ παρὰ συμμάχων, οὐδὲ παρὰ περιθόλων. Ἡ βοήθεια ἡμῶν παρὰ Κυρίου· αὕτη ἀχείρωτος ἢ συμμαχία, αὕτη ἄμαχος ἢ βοηθία· οὐκ ἄμαχος δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ βράδια καὶ εὐκολος. Οὐ γὰρ ὁδὸν μακρὰν βαδίσαι δεῖ, οὐ θυρωροὺς κολακεῦσαι, οὐ χρήματα δαπανῆσαι, οὐ πρεσβείαν στείλασθαι, ἀλλ' οἴκοι μένοντα δυνατὸν ταύτην ἐπισπάσασθαι τὴν ῥοπὴν, μόνον ἂν ἀποστήσας τις ἑαυτὸν τῶν ἀνθρωπίνων, ἐκείνης ἐξέχεται τῆς ἐλπίδος, καὶ ὄξυδερκὸς ἔχη τὸ ὄμμα, καὶ ὕψηλά βλέπῃ.

Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ μόνῳ τῷ ζῳῷ τούτῳ τὴν διάπλασιν ὀρθίον ἐποίησεν ὁ Θεός, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐν ὕψει κατέθετο τῆς σαρκὸς α, διδάσκων καὶ ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν, ὅτι δεῖ πρὸς τὸ ὕψος ὄρᾶν. Μόνον γὰρ τοῦτο τὸ ζῷον ἐστὶν οὕτω διαπεπλασμένον· τὰ δὲ ἄλλα πάντα κάτω βλέπει, καὶ πρὸς γῆν νένυκεν. Οὗτος δὲ πρὸς τὸν οὐρανὸν τέταται, ἵνα τὰ ἐκεῖ περισκοπῇ, καὶ ἐν ἐκείνοις φιλοσοφῇ, καὶ ἐκεῖνα φαντάζεται, καὶ ὄξυδερκὸς ἔχη τὸ ὄμμα τῆς ψυχῆς. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ τις σοφὸς ἔλεγε, Τοῦ σοφοῦ οἱ ὀφθαλμοὶ ἐν τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ· τουτέστι, τῶν κάτω πάντων ἀπήλλακται, καὶ οὐρανοπολεῖ, καὶ μετέωρα φαντάζεται. Μὴ δῶκε εἰς σάλλον τὸν πόδα [336] σου, μηδὲ νυστάξῃ β ὁ φυλάσσω σε. Ὁρᾶς πόσῃν ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν σπουδὴν ὁ λόγος; Ἐπειδὴ γὰρ βοηθείας ἐμνήσθησαν, καὶ τὴν ἄνωθεν ῥοπὴν καλοῦσι, παραινεῖ καὶ συμβουλεύει, μονονουχί τοῦτο λέγων· Εἰ βούλει ταύτης ἀπολαῦσαι, τὰ παρὰ σαυτοῦ εἰσένεγκε. Τί δὲ ἐστὶν ὁ παραινεῖ; Ἀκουε· Μὴ δῶκε εἰς σάλλον τὸν πόδα σου· τουτέστι, μὴ περιτραπῆς, μὴ σκανδαλισθῆς, καὶ τότε εἴσεις τὸν Θεὸν χεῖρα ὀρέγοντα, οὐκ ἐγκαταλιμπάνοντα, οὐκ ἀφιέντα.

Ὡστε παρ' ἡμῖν αἱ ἀρχαὶ, καὶ τούτου ἡμεῖς κύριοι. Ἐπειδὴ δὲ κύριοι, ὅταν βουλόμεθά τινος ἐπιτυχάνειν, δεῖ καὶ ἡμᾶς τὰ παρ' ἑαυτῶν εἰσφέρειν (οὕτω γὰρ καὶ ὁ Θεὸς βούλεται), μικρὰ μὲν ὄντα καὶ εὐτελεῖ, δεῖ δὲ ὅμως εἰσφέρειν, οὐκ ἀργοῦντας, οὐδὲ ὑπνοῦντας καὶ ῥέγγοντας, οὐδὲ ἀναπεπτωκότας, ἀλλ' ἐνεργοῦντας, καὶ σπουδάζοντας διασιώσειν. Διὰ τοῦτο καὶ περὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν ἐμισθίωσατο. Καίτοι τί τοσοῦτον ἐμελλον ποιεῖν περὶ ἑνδεκάτην ὥραν; Ἄλλ' ἵνα ἀφορμὴν ἔχη τὴν ἐργασίαν, ἵνα πρόψασιν τῶν στεφάνων. Διό φησι· Μὴ δῶκε εἰς σάλλον τὸν πόδα σου, καὶ οὐ νυστάξει ὁ φυλάσσω σε. Ἐὰν τὰ παρὰ σοῦ παράσχῃς, καὶ τὰ ἐκείνου ἔψεται. Ἐκ τούτου καὶ τοιοῦτό τι δείκνυται, ὅτι καὶ τὰ παρ' ἡμῶν ἂν εἰσφέρωμεν, ὅμως καὶ οὕτω τῆς παρ' αὐτοῦ δεόμεθα ῥοπῆς, ἵν' ἐν ἀσφαλείᾳ ὦμεν, ἵνα ἀπερίτρεπτοι μένωμεν.

β'. Τίς δὲ δίδωσιν εἰς σάλλον τὸν πόδα; Ὁ πράγμασι ἐπιβαίνων ὀλισθηροῖς καὶ οὐκ ἔχουσιν ἰσχυρὰν βάσιν, οἷός ἐστιν ὁ τῶν χρημάτων ἔρως, οἷός ὁ τῶν βιωτικῶν πόθος. Διὰ τοῦτο συνεχῶς περιτρέπονται καὶ καταπίπτουσι, καὶ τὸν περὶ τῶν ἐσχάτων ἐπι-

κρεμῶσιν ἑαυτοῖς κίνδυνον. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἐκεῖνά ποτε ἀσάλευτα, οὐδὲ ποτὲ ἐστὶν ἀκίνητα, ἀλλ' ἀεὶ μεταβάλλεται, καὶ μεθίσταται, καὶ τῶν κυμάτων μᾶλλον ταράττεται, καὶ τῶν ποταμίων βευμάτων ταχύτερον διαβαίνει c, καὶ ψάμμου πάσης ἐστὶν ἀσθενέστερα καὶ διαρρεῖ. Ἰδοὺ οὐ νυστάξει, οὐδὲ ὑπνώσει ὁ φυλάσσω τὸν Ἰσραήλ. Ἄν οὕτω διακείμενος ἦς, φησὶν, Οὐ νυστάξει, οὐδὲ ὑπνώσει, τουτέστιν, οὐκ ἐγκαταλείψει, οὐ προήσεται, οὐκ ἀφήσει γυμνὸν καὶ ἔρημον. Τοῦτο αἰνίξασθαι θέλων, ἀλλ' οὐχ ἀπλῶς, τέθεικεν, Ὁ φυλάσσω τὸν Ἰσραήλ. Ὁ δὲ λέγει, τοῦτό ἐστιν· Εἰ τοῦτο ἔργον αὐτοῦ διηνεκὸς, τὸ ἄνωθεν καὶ ἐκ προγόνων τῶν σῶν ἐν ἀσφαλείᾳ σε καθιστᾶν, οὐ προήσεται τὸ ἔργον τὸ αὐτοῦ, καὶ ὁ σύνηθες αὐτῷ πράττειν οὐκ ἐγκαταλείψει, ἐὰν μὴ σὺ δώης εἰς σάλλον τὸν πόδα σου. Καὶ οὐ μόνον οὐκ ἐγκαταλείψει, ἀλλὰ καὶ προσθήσεται μετὰ πολλῆς τῆς ἀσφαλείας. Διὸ καὶ ἐπήγαγε λέγων· Κύριος φυλάξει σε· Κύριος σκέπη σου ἐπὶ [337] χεῖρα δεξιάν σου. Ἐτερος, Παρὰ τὴν χεῖρα τὴν δεξιάν σου. Παραστάτης, φησὶν, ἐστὶ σου, σύμμαχος, βοηθός. Ὁρᾶς πῶς καὶ ἐνταῦθα βούλεται σε ἐνεργόν εἶναι; Ἀπὸ μεταφορᾶς δὲ τῶν ἐν παρατάξει ἐστώτων, παρὰ τὴν χεῖρά σου στήσεται τὴν δεξιάν, ὥστε ἀχείρωτον εἶναι, ὥστε ἐνεργόν d, ὥστε ἰσχυρόν, ὥστε δυνάστην, ὥστε τροπαῖον ἰστᾶν, ὥστε τὴν νίκην ἀφρεσθαι, ἐπειδὴ μάλιστα αὕτη ἐστὶ, δι' ἧς ἅπαντα ἐνεργοῦμεν. Οὐκ ἐστὶ δὲ σοι παραστάτης μόνον, οὐδὲ σύμμαχος, ἀλλὰ καὶ σκέπη. Πάλιν λέγω e· διὰ τῶν παρ' ἡμῖν πραγμάτων τοῦ Θεοῦ τὰς βοηθείας χαρακτηρίζει, τὴν ὀλόκληρον αὐτοῦ φυλακὴν καὶ τὴν ἐγγυτάτην συμμαχίαν διὰ τῆς δεξιᾶς καὶ τῆς σκέπης παρίστησιν. Ἡμέρας ὁ ἥλιος οὐ συγκαύσει σε, οὐδὲ ἡ σελήνη τὴν νύκτα. Καὶ τοῦτο γέγονεν f ἡνίκα ἐξ Αἰγύπτου ἐπανήσαν, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ διέτριβον. Ἐνταῦθα δὲ τὴν πολλὴν ἀδειαν λέγει. Εἰκόσ δὲ καὶ τότε ἐπανιόντας τοιαύτης τινὸς ἀπολαῦσαι παραδοξοποιίας ἐτέρῳ τινὶ τρόπῳ. Ἐκ περιουσίας τοίνυν αὐτοῦ τὴν πρόνοιαν δεῖξαι βουλόμενος, ὅτι οὐ μόνον τῶν δεινῶν ἀπαλλάττει, ἀλλ' οὐδὲ τὰ τῶν ἀνθρώπων ἀφήσει σε παθεῖν, τοῦτο ἐπήγαγε. Δαφιλῆς γὰρ αὐτοῦ τῆς βοηθείας ἢ χορηγία, ἄφατος ἢ φιλανθρωπία, οὐ πρὸς τὸ μέτρον τῆς χρείας τῆς ἡμετέρας παρέχουσα τὴν παρ' ἑαυτοῦ βοήθειαν, ἀλλ' ὑπερβαίνουσα ταῖς ἀντιδόσεσι καὶ τὰς αἰτήσεις ἡμῶν· Κύριος φυλάξει σε ἀπὸ παντὸς κακοῦ· φυλάξει τὴν ψυχὴν σου ὁ Κύριος. Ὁ γὰρ μηδὲ τὰ μικρὰ ταῦτα λυπῆσαι σε g συγχωρῶν, ἀλλὰ μέχρι τοσοῦτου τὴν πρόνοιαν ἐκτείνων τὴν ἑαυτοῦ καὶ τὴν κηδεμονίαν, πολλῷ μᾶλλον ἀφ' ἐτέρων ἀχείρωτόν σε καταστήσει. Ἐκαστον μὲν τῶν ἐπιόντων λυπηρῶν εἶκει καὶ παραχωρεῖ τῷ νεύματι τοῦ Θεοῦ, ἅπερ ἐπ' ἀνθρώπων οὐκ ἐνι. Ἄλλ' εἰ καὶ τούτου πολλάκις ἀπήλλαξε τοῦ κακοῦ, ἐτέρου οὐκ ἔδυνήθη· ἢ ἔδυνήθη μὲν, οὐκ ἔβουλήθη δέ· ἀλλ' ἢ τοῦ Θεοῦ παντοδύναμος καὶ κραταιὰ χεῖρ, κὰν ὀτιοῦν ἐπέλθῃ, λύσαι

c Savil. et duo mss. ταχύτερον παρατρέχει.

d Ὡστε ἐνεργόν deorat in Morel. Sed in aliis exemplaribus legitur, atque a Gentiano Herveto expressum est.

e Savil. πάλιν λέγων.

f Savil. καὶ ποῦ τοῦτο γέγονε;

g Sic Savil., se deorat in Morel.

a In Savil. τῆς σαρκὸς deest.

b Νυστάξει. Sic mss. Morel. et margo Savil. Ed. Rom. νυστάξῃ, et sic in textu suo posuit Savilius. Visum est rectius esse νυστάξει. Nam editiones τῶν O' variabant etiam tempore Hieronymi et Chrysostomi.

versi orbis terræ Opificem agnoscunt. *Auxilium meum a Domino*, non ab hominibus, nec ab equis, non a pecuniis, nec a sociis, nec a propugnaculis. *Auxilium nostrum a Domino*; hoc auxilium est invictum et inexpugnabile: non solum autem inexpugnabile, sed etiam expeditum et facile. Neque enim longe est proficiscendum, non est blandiendum janitoribus, non sunt consumendæ pecuniæ, non legationes mittendæ, sed potest quis domi manens hoc ad se auxilium attrahere, si tantum seipsum sejungens a rebus humanis, illi spei adhaereat, acresque et perspicaces oculos habeat, et alta respiciat.

Os homini sublime dedit Deus.—Propterea enim hoc solum animal Deus rectum creavit, et oculos corporis illi in alto locavit, docens etiam a rebus sensibilibus oportere in altum respicere. Solum enim hoc animal est ita formatum: reliqua autem animalia prona sunt, et terram deorsum despiciunt. Hic autem in cælum est erectus, ut quæ illic sunt consideret, in illis philosophetur, illa apprehendat et oculos animæ acres habeat. Quocirca dicebat quoque quidam sapiens, *Sapientis oculi in capite ejus* (*Eccl. 2. 14*), hoc est, liberatus est ab omnibus infinis rebus, per cælum vagatur, et contemplatur sublimia. 3. *Non des in commotionem pedem tuum, neque dormitabit qui custodit te.* Vides quantam a nobis exigit diligentiam id quod dicitur? Quia enim auxilii meminerunt, et supernam opem invocant, adhortatur et consulit, hoc propemodum dicens: Si velis eam assequi, quæ tua quoque sunt conferas. Quid est autem quod consulit? Audi: *Non des in commotionem pedem tuum*: hoc est, Ne dejiciaris, ne prolabaris, et tunc habebis Deum manum præbentem, nec te derelipientem, nec demittentem.

Arbitrii nostri libertas.—A nobis itaque sunt principia (a), et id situm est in nostra potestate. Cum ergo id in nostra potestate sit, quando volumus aliquid assequi, oportet nos quoque nostra conferre (ita enim vult Deus): quæ sunt parva quidem et vilia, ea tamen nos oportet conferre, non otiosos, nec dormitantes, non stertentes, nec supinos, sed operantes, et studium adhibentes ad salutem nostram. Et ideo undecima quoque hora conduxit (*Matth. 20. 6*). Tametsi quidam tanti momenti erant hora undecima facturi? Id scilicet, ut operatio esset eis occasio et causa coronarum. Et ideo dicit: *Non des in commotionem pedem tuum, neque dormitabit qui custodit te.* Si tua præbueris, quæ sunt illius quoque sequentur. Ex hoc id quoque ostenditur, quod etiamsi nostra afferamus, sic tamen ejus quoque egemus auxilio, ut in tuto simus, ut maneamus firmi et immobiles.

2. *Pedem in commotionem dare quid; mundanarum rerum instabilitas.*—Quis est autem qui pedem dat in commotionem? Qui res fluxas et caducas aggredi-

(a) Ne putes Chrysostomum hic senipelagianis favere. Itæc siquidem est Chrysostomi mens, Christianum, si principio parva et vilia contulerit, majora assequiturum esse. Neque negare vult ab ipso principio nos auxilio divino præveniri. De his pluribus alibi.

tur, et quarum basis minime firma est, cujusmodi est amor pecuniæ, cujusmodi est desiderium earum rerum quæ ad hanc vitam pertinent: et ideo frequenter subvertuntur et decidunt, et de rebus maximis periculum sæpe creant sibi, qui illa possident. Illa enim nunquam sunt firma ac stabilia, nunquam sunt immobilia, sed semper mutantur, transferuntur, et magis quam fluctus perturbantur, quam fluviales undæ citius transeunt, ac quavis arena imbecilliora sunt, et magis perfluant. 4. *Ecce non dormitabit, neque dormiet qui custodit Israel.* Si te, inquit, ita comparaveris, *Non dormitabit, neque dormiet*, hoc est, non derelinquet, non sinet, non dimittet nudum et desertum. Hoc autem volens subindicare, non abs re posuit illud, *Qui custodit Israel.* Hoc est autem quod dicit: Si hoc est ejus perpetuum munus, ut tot retro ante actis sæculis, et a tuis majoribus te in tuto collocet, a suo non discedet officio, et id quod consuevit facere non deseret, nisi tu dederis in commotionem pedem tuum. Neque vero solum non deseret, sed te etiam cum magna securitate defendet. Et ideo subjungit dicens: 4. *Dominus custodit te; Dominus protectio tua super manum dexteram tuam.* Alius (a) autem ait, *Ad manum dexteram tuam.* Erit, inquit, defensor tuus, adjutor, auxiliator. Vides quomodo hic quoque te vult in opere exerceri? A metaphora autem eorum qui stant in acie, stabit ad manum tuam dexteram, ut sis inexpugnabilis, ut gravis ac strenuus, ut valens et potens, ut tropæum erigas, ut referas victoria, quoniam illa est maxime, per quam omnia agimus. Non solum tibi assistet, et tibi opem feret, sed etiam proteget. Iterum dico, per ea quæ sunt apud nos, Dei auxilium exprimit: et omnibus numeris absolutam custodiam, et maxime propinquum auxilium, per dexteram et protectionem ostendit. 6. *Per diem sol non uret te, neque luna per noctem.* Et hoc factum est¹ quando egressi sunt ex Ægypto, et degebant in solitudine. Hic autem dicit magnam securitatem. Est autem verisimile, eos etiam, cum tunc redirent, ejusmodi aliquod miraculum fuisse consequutos aliquo alio modo. Volens ergo large et copiose ostendere ejus providentiam quod non solum liberet a malis, imo ne ea quidem sinat perpeti, quæ solent accidere hominibus, hoc subjunxit. Est enim ejus auxilii et effusa suppeditatio, et quæ verbis exprimi non potest benignitas, quæ non pro modo nostræ necessitatis suum præbet auxilium, sed renumerationibus nostræ quoque postulata superat. 7. *Dominus custodiet te ab omni malo: custodiet animam tuam Dominus.* Qui enim ne hæc quidem parva sinit tibi afferre molestiam, sed eousque extendit suam curam et providentiam, multo magis efficiet ut ab aliis expugnari nequeas. Quidquid enim invadit molesti et asperi, cedit Dei nutui: quæ quidem non insunt in hominibus. Nam etsi sæpe ab hoc malo liberaverit, ab alio non potuit, vel si potuit, certe noluit; verum Dei manus valida

¹ savil. : *Et illud omne quando factum est?* interrogative, non male.

(a) Quis sit hic interpretis ignoratur.

et omnipotens, quodcumque invaserit, profligare poterit, et te liberare ab omnibus. 8. *Dominus custodiet introitum tuum, et exitum tuum.* Alius interpres dicit, *Accessum tuum (a).* Vidisti ejus perpetuum auxilium ubique adesse, introeunti et exeunti? Quid potest cum hac caritate conferri? quid cum hac clementia? Hic quidem certe omnem vitam significat: in his enim vita universa consistit, nempe in ingressu et exitu. Et ut id apertius significet, subjunxit: *Ex hoc nunc et usque in sæculum.* Non uno, inquit, aut duobus, aut tribus, aut decem, aut viginti, aut centum diebus, sed perpetuo: quod quidem non inest hominibus; sed multæ sunt mutationes, frequentes casus, et continuæ vicissitudines: qui hodie amicus, cras inimicus est: qui hodie fert opem, cras te deserit. Sæpe autem non solum deserit, sed etiam oppugnat, et insidiatur quovis hoste gravius: sed quæ Dei sunt, manent immobilia, perpetua, immortalia, stabilia, sine carentia. Ut ea ergo assequamur, nostra quoque afferamus, ut magna securitate fruamur, et bona futura adipiscamur in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXXI.

1. *Lætatus sum in iis, qui dixerunt mihi, in domum Domini ibimus.*

1. At nunc multi verbum ægre ferunt: et si quis ad circum, vel ad theatra iniquitatis ascendens vocaverit, multi concurrunt: sed si ad domum orationis, pauci sunt, qui non cunctentur. At non sic Judæi: quo quid possit esse gravius, quando illis negligentiores cernuntur Christiani? Undenam autem factum est, ut ii essent tales? Rursus dico: a captivitate facti sunt meliores. Hinc ii qui antea nauseabant, et templum quidem, divinorumque eloquiorum auditionem dimittebant, seipsos autem montibus, saltibus, collibus, et plurimæ impietati dedebant, ab illius cultus desiderio cessarunt, et ad hanc promissionem incenduntur, eriguntur, consistunt, et animo lætantur. Quoniam enim fame et siti laboraverant, non fame panis, et siti aquæ, sed audiendi verbi Domini (*Amos. 8. 11*): hoc supplicio castigati, cum majori desiderio ea requirunt a quibus exciderant. Ita etiam vel ipsum solum amplectebantur, dicentes, *Placuerunt servis tuis lapides ejus, et terræ ejus miserebuntur (Psal. 101. 15)*; et rursus, *Quando veniam et apparebo ante faciem Dei (Psal. 41. 3. et 7. et 5.)*? et rursus, *Recordabor tui de terra Jordanis et Hermonim a monte modico*; et rursus, *Hæc memini, et effudi super me animam meam.* Quidnam autem, dic mihi, meministi? *Quonium transibo in locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei (Psal. 41. 5).* Hoc est, Quia transibo ad choreas ac magnos conventus, et illum Dei cultum ac ceremonias. 2. *Stantes erant pedes nostri in atriis tuis, Jerusalem.* Alius, *Lætatus sum cum dicerent mihi, In domum Domini venimus. Steterunt pedes nostri in atriis tuis, Jerusalem.* Vidisti insignem voluptatem? Perin-

(a) Cujus sit hæc interpretatio nescitur.

de ac si rebus ipsis fruarentur, vel ad ipsa verba gaudebant, magno desiderio amplectentes orationis domum et civitatem.

Privatio bonorum sensum eorum efficit quem usus fructus non efficiebat. — Ita Deus semper facere consuevit. Quando enim bona habentes non sentimus, eicit ea e nostris manibus, ut id quod efficere non potuit usus fructus, efficiat privatio: quod ipsis etiam evenit amplectantibus civitatem, atque templum, quod patriam recepissent magnas gratias agentibus. 3. *Jerusalem quæ ædificatur ut civitas.* Alius, *Ædificatam ut civitatem.* Vel ergo ex Septuaginta sententia hoc sibi vult, *Ædificabitur Jerusalem ut civitas*, quo significatur tempus quod præcessit ædificationem; vel ut vult alius interpres: *Recepimus Jerusalem, Ædificatam ut civitatem*, quæ significant ea quæ post captivitatem acciderunt. Quia enim tunc erat maxima solitudo civitatis, eratque tunc eversa; dirutis turribus, et disjectis mœnibus, et veteris patriæ solum manebant reliquæ: cum reversi essent et vidissent solitudinem, antiquam prosperitatem revocant in memoriam, et ejus narrant encomia, referentes, quomodo ea prius clara et illustris, quæ habebat ecclesiam, principes, reges, et pontifices, eratque pulcherrima et longe ornatissima, ad tam turpem et deformem speciem redacta sit. Quod autem ita sit, audi quæ sequantur: *Jerusalem quæ ædificatur ut civitas.* Tunc enim nondum erat civitas. Clarum est autem etiam ex eo quod subjungit: *Cujus participatio ejus in idipsum.* Dicit enim ejus frequentia et tuta ædificia, nihilque in ea fuisse desertum, sed omni ex parte densam, perfectam et populosam fuisse ante captivitatem. Et ideo quidam interpres (a) dicit, hoc significans, *Conjunctionem habens.* Deinde post illud, aliud quoque dicit ejus encomium. 4. *Illuc enim ascenderunt tribus, tribus Domini, testimonium Israel ad confitendum nomini Domini.* Hoc enim maxime ornabatur civitas; non tam propter magnitudinem et ædificia, quam quod omnes illic congregabantur, ceu senatus haberetur, seu concio, seu de re aliqua deliberaretur. Quoniam enim illic erat templum, et omnes illic peragebantur ritus ac ceremoniæ; illic erant sacerdotes, et Levitæ, regia, adyta, vestibula, sacrificia, et altare, festa celebresque conventus, preces et conciones, et, ut semel dicam, illic consistebat tota forma reipublicæ; oportebat illic tribus maxime ter in anno colligi, in festis publicis et solemnibus, in Paschate, Pentecoste et Scenopegia, ceu festo tabernaculorum. Neque enim licebat alibi. Ad ejus ergo encomium dicit: *Illuc enim ascenderunt tribus.* Et alius, *Illuc ascenderunt sceptræ.* Non dixit autem solummodo, *Tribus*, sed, *Tribus Domini.* Omnes tribus erant Domini, nec tamen eis ideo licebat hæc in sua patria peragere, sed eo honore affecta erat metropolis, quæ omnes cogebat et attrahebat ad seipsam.

2. *Cur Jerosolymis solum sacrificare, orare, etc., li-*

(a) Symmachus.

ευνήσεται καὶ ἀπαλλάξει πάντων, καὶ ἐλεύθερον ἀποκαταστήσαι. Κύριος φυλάξει τὴν εἰσοδὸν σου, καὶ τὴν ἐξοδὸν σου. Ἔτερος ἐρμηνευτὴς φησι, Τὴν προσέλευσίν σου. Εἶδες διηνεκὴ συμμαχίαν πανταχοῦ παροῦσαν, εἰσιόντι, ἐξιόντι; Τί ταύτης ἴσον γένοιτο ἂν τῆς ἀγάπης; τί τῆς φιλανθρωπίας; Ἐν ταῦθα μέντοι τὸν βίον ἅπαντα αἰνίττεται· ἐν τούτοις γὰρ ὁ βίος ἅπας, ἐν εἰσόδοις καὶ ἐξόδοις. Καὶ τοῦτο σαφέστερον δηλῶν, ἐπήγαγεν· Ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος. Οὐ πρὸς μίαν ἡμέραν, φησὶν, οὐδὲ πρὸς δύο, καὶ τρεῖς, καὶ δέκα, καὶ εἴκοσι, καὶ ἑκατὸν, ἀλλὰ διηνεκῶς· ὅπερ ἐπ' ἀνθρώπων οὐκ ἔστι· ἀλλὰ πολλαὶ αἰ μεταβολαὶ, συνεχεῖς αἰ μεταπτώσεις, ἀθροὶ αἰ μεταστάσεις· ὁ σήμερον φίλος, αὔριον ἐχθρὸς· ὁ σήμερον βοηθός, αὔριον ἐγκαταλιμπάνει. Πολλάκις δὲ οὐκ ἐγκαταλιμπάνει μόνον, ἀλλὰ καὶ πολεμεῖ καὶ ἐπιβουλεύει πολεμίου παντός χαλεπώτερον· ἀλλὰ τὰ τοῦ [338] Θεοῦ ἀκίνητα, διηνεκὴ, ἀθάνατα, μόνιμα, πέρας οὐκ ἔχοντα. Ἴνα οὖν αὐτῶν ἐπιτυχάνωμεν, καὶ τὰ παρ' ἑαυτῶν^a εἰσφέρωμεν, ὥστε πολλῆς ἀπολαύσαι τῆς ἀσφαλείας, καὶ τῶν μελλόντων ἐπιτυχεῖν ἀγαθῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΡΚΑ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Εὐφράνθη ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσι μοι, εἰς οἶκον Κυρίου πορευσόμεθα.

α'. Ἀλλὰ νῦν πολλοὶ καὶ δυσχεραίνουσιν ἐπὶ τῷ ῥήματι· κἂν μὲν τις εἰς ἵπποδρομίας, ἢ εἰς θέατρα παρονομίας ἀναβαίνων καλέσῃ, πολλοὶ οἱ συντρέχοντες· ἂν δὲ ἐπὶ τὸν εὐκτήριον οἶκον, ὀλίγοι οἱ μὴ ὄκνοῦντες^b. Ἀλλ' οὐχ οἱ Ἰουδαῖοι οὕτως· οὐ τί γένοιτο ἂν χαλεπώτερον, ὅταν καὶ ἐκείνων φαίνωνται ῥαθυμότεροι οἱ Χριστιανοί; Πόθεν δὲ οὗτοι οὕτως; Πάλιν λέγω· ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας ἐγένοντο βελτίους. Ἐντεῦθεν οἱ πρὸς τούτου ναυτιῶντες, καὶ τὸν μὲν ναὸν ἀφιέντες, καὶ τὴν ἀκρῶσιν τῶν θείων λογίων, ἔρασι δὲ καὶ νάπαις καὶ βουνοῖς ἑαυτοὺς διδόντες καὶ πολλῇ τῇ ἀσεβείᾳ, τὴν ἐπιθυμίαν ἔστησαν^c τῆς λατρείας ἐκείνης, καὶ πρὸς τὴν ἐπαγγελίαν αὐτὴν διαθερμαίνονται, καὶ ὀρθοῦνται, καὶ ἴστανται, καὶ γάννυνται τῇ διανοίᾳ. Ἐπειδὴ γὰρ ἐν λιμῷ κατέστησαν καὶ δίψει, οὐ λιμῷ ἄρτου, καὶ δίψει ὕδατος, ἀλλὰ τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου, κολασθέντες τῇ τιμωρίᾳ ταύτῃ μετὰ πλείονος τῆς ἐπιθυμίας ταῦτα ἐπιζητοῦσιν, ὧν πρώτῃν ἐξέπεσον. Οὕτω καὶ τὸ ἔδαφος αὐτὸ περιέπλεκον λέγοντες, ὅτι *Εὐδόκησαν οἱ δοῦλοι σου τοὺς λίθους αὐτῆς, καὶ τὸν χοῦν αὐτῆς οἰκτειρήσουσι*· καὶ πάλιν, *Πότε ἤξω, καὶ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ*; καὶ πάλιν, *Μνησθήσομαι σου ἐκ γῆς Ἰορδάνου καὶ Ἑρμονιέμ, ἀπὸ ἔρους μικροῦ*· καὶ πάλιν· *Ταῦτα ἐμνήσθη, καὶ ἐξέχεα ἐπ' ἐμέ τὴν ψυχὴν μου. Τί ἐμνήσθης, εἶπέ μοι*; *Ὅτι διελεύσομαι ἐν τόπῳ σκηρῆς θαυμαστῆς ἕως τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ. Τούτῃστιν, ὅτι διηρξόμην^d τὰς χορείας, τὰς πανηγύρεις, τὴν λατρείαν ἐκείνην. Ἐστῶτες ἦσαν οἱ πόδες ἡμῶν ἐν ταῖς αὐλαῖς σου, Ἱερουσαλήμ. Ἔτερος, Εὐφράνθη εἰπόντων μοι εἰς τὸν οἶκον Κυρίου ἤλθομεν· Ἐστησαν οἱ πόδες ἡμῶν ἐν ταῖς αὐλαῖς σου, Ἱερουσαλήμ. Εἶδες ἠδονῆς ὑπερβολήν; Ὡς τῶν πραγμάτων ἀπολαύοντες αὐτῶν, καὶ πρὸς τὰ ῥήματα*

^a Unus et Savil. in marg. καὶ τὰ παρ' ἡμῶν.

^b Alli οἶκον, πολλοὶ οἱ ὄκνοῦντες, quæ forte vera lectio fuerit, ommissa propter ὁμοιοτέλεστον sed res est minimi momenti.

^c Sic mss. et Savil., Morel. vero ἔλυσαν. Mox unus ἐπαγγελίαν ταύτην.

^d Savil. ὅτι διηρξόμην, et ad marg. aliam lectionem affert, nempe διελεύσομαι, quæ a Gentiano Herveto expressa est. Paulo post, ἔτερος, Εὐφράνθη εἰπόντων. Hæc interpretatio cuius sit ignoratur.

αὐτὰ ἔχαιρον, πολλῷ τῷ πόθῳ περιπλεκόμενοι τὸν εὐκτήριον οἶκον καὶ τὴν πόλιν.

Οὕτως ὁ Θεὸς αἶψά ποιεῖν εἴωθεν. Ὅταν γὰρ ἔχοντες τὰ ἀγαθὰ μὴ αἰσθανώμεθα, ἐκβάλλει αὐτὰ τῶν χειρῶν τῶν ἡμετέρων, ἐν ᾧ ὅπερ οὐκ ἐποίησεν ἡ ἀπόλαυσις, τοῦτο ποιήσῃ ἡ στέρησις· ὅπερ οὖν καὶ αὐτοὶ πεπόνθασιν ἀντεχόμενοι τῆς πόλεως, ἀντεχόμενοι τοῦ ναοῦ, εἰδότες αὐτῷ χάριν πολλὴν ὑπὲρ ὧν τὴν πατρίδα ἀπέλαβον. *Ἱερουσαλήμ οἰκοδομουμένη ὡς πόλις.* Ἔτερος, [339] *Τὴν ὀικοδομημένην ὡς πόλιν*^e. Ἡ τοίνυν κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα τοῦτό ἐστιν, ὅτι οἰκοδομηθήσεται ἡ Ἱερουσαλήμ ὡς πόλις, τὸν πρὸ τοῦ οἰκοδομηθῆναι χρόνον δηλοῦντος τοῦ λόγου· ἢ κατὰ τὸν ἕτερον ἐρμηνευτὴν, Ἀπελάθομεν τὴν Ἱερουσαλήμ, *Τὴν ὀικοδομημένην ὡς πόλιν*, τὰ μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν γινόμενα ἐμφαίνοντα. Ἐπειδὴ γὰρ τότε ἔρημια πολλὴ πανταχοῦ τῆς πόλεως ἦν καὶ ἐρείπια, τῶν πύργων καταβεβλημένων, τῶν τειχῶν ἐβρομιμένων, καὶ λείψανα μόνον ἔμενε^f τῆς ἀρχαίας πατρίδος, ἐπανελθόντες, καὶ ἰδόντες τὴν ἔρημiam, ἀνακαλοῦνται τὴν παλαιὰν ἐκείνην εὐημερίαν, καὶ τὰ ἐγκώμια αὐτῆς διηγοῦνται, λέγοντες, ὅτι^g Ἡ λαμπρὰ καὶ περιφανὴς, καὶ ἔχουσα ἐκκλησίαν, καὶ ἄρχοντας, καὶ βασιλεῖς, καὶ ἀρχιερεῖς, καὶ πολλῷ κομῶσα τῷ κόσμῳ, τὸ κατηφές τοῦτο σχῆμα περιβέβληται νῦν. Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστιν, ἀκουσον τῶν ἐξῆς· *Ἱερουσαλήμ οἰκοδομουμένη ὡς πόλις.* Τότε γὰρ οὕτω πόλις ἦν. Δῆλον καὶ ἐξ οὗ ἐπάγει, λέγων^h· *Ἦς ἡ μετοχὴ αὐτῆς ἐπὶ τὸ αὐτό.* Τὸ γὰρ συγκεκροτημένον αὐτῆς λέγει τῶν οἰκοδομῶν, καὶ τὸ ἀσφαλές, καὶ τὸ πεπυκνωμένον, καὶ ὅτι οὐδὲν ἔρημον εἶχε κατὰ τὸ μέσον, ἀλλὰ πάντοθεν ἦν πεπυκνωμένη, ἀπηρτισμένη, συγκεκροτημένη, συνεχῆς τις οὕσα καὶ συνημμένη οὕτω πρὸς τῆς αἰχμαλωσίας. Διὸ καὶ τις ἐρμηνευτὴςⁱ φησι, τοῦτο δηλῶν, *Συνάφειαν ἔχουσα.* Εἶτα μετὰ τοῦτο καὶ ἕτερον ἐγκώμιον αὐτῆς φησιν· *Ἐκεῖ γὰρ ἀνέβησαν αἱ φυλαὶ, φυλαὶ Κυρίου, μαρτύριον τοῦ Ἰσραὴλ, τοῦ ἐξομολογήσασθαι τῷ ὀνόματι Κυρίου.* Τούτῳ γὰρ μάλιστα ἐκοσμεῖτο ἡ πόλις· οὐχ οὕτω τῷ μεγέθει καὶ τοῖς οἰκοδομήμασι, ὡς τῷ πάντας ἐκεῖ συλλέγεσθαι, εἴτε βουλή τις, εἴτε ἐκκλησία ἐγένετο, εἴτε περὶ τινῶν σκέψις ἦν προκειμένη. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ ναὸς αὐτόθι ἦν, καὶ ἡ ἀγιαστία πᾶσα ἐπετελεῖτο, καὶ ἱερεῖς, καὶ Λευῖται, καὶ τὸ ἀνάκτορον^k, καὶ τὰ ἄδυστα, καὶ τὰ προπύλαια, καὶ θυσίαι, καὶ βωμοί, καὶ ἑορταί, καὶ πανηγύρεις, καὶ εὐχαὶ, καὶ ἀκροάσεις, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν τῆς πολιτείας τὸ σχῆμα ἐκεῖ συγκεκροτημένον ἦν, ἔδει τὰς φυλάς ἐκεῖ συλλέγεσθαι μάλιστα τρίτον τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐν ταῖς ἐπισήμοις καὶ δημοτελέσις ἑορταῖς, ἐν τῷ Πάσχα, ἐν τῇ Πεντηκοστῇ, ἐν τῇ Σκηνοπηγίᾳ. Οὐ γὰρ ἐξῆν ἀλλαχοῦ. Λέγων τοίνυν αὐτῆς τὸ ἐγκώμιον, φησὶν· *Ἐκεῖ ἀνέβησαν αἱ φυλαὶ.* Καὶ ἕτερος, *Ἐκεῖ ἀνέβησαν σκῆπτρα^l.* Καὶ οὐχ ἀπλῶς, *Φυλαὶ*, ἀλλὰ, *Φυλαὶ Κυρίου.* Πᾶσαι αἱ φυλαὶ ἦσαν Κυρίου, ἀλλ' οὐκ ἐξῆν αὐταῖς οὐδὲ οὕτως ἐν τῇ οικείᾳ πατρίδι ταῦτα ἐπιτελεῖν, ἀλλὰ τούτῳ τετέμητο ἡ μητρόπολις, πάντας συνάγουσα καὶ ἔλκουσα πρὸς ἑαυτήν.

β'. Τοῦτο δὲ ἐγένετο εἰς θεογνωσίας ὑπόθεσιν, ἵνα μή

^e Ἔτερος, Τὴν ὀικοδομ. Hæc lectio est Symmachi, ut vides in Hexaplis nostris.

^f Ἔμενε deest in edit. Morel. Sed in aliis exemplaribus habetur.

^g Savil. καταλέγοντες, ὅτι.

^h Savil. δῆλον καὶ ἐκ τοῦ ἐπαγαγεῖν λέγων, minus recte, ut et ipse odoratur conjiciens, λέγοντα.

ⁱ Hic interpres est Symmachus, qui habet συνάφειαν ἔχουσαν ὀμοῦ. Sed Chrysostomus nominativum casum ἔχουσα adhibet, ut ad seriem suam quadret.

^j Alius τῷ Ἰσραὴλ, non male, et sic infra legitur.

^k Ἀνάκτορον Hervetus *basilicam* vertit: melius, ut putat, *regiam* vertitur.

^l Sic Aquila. Paulo post Savil. οὐκ ἐξῆν αὐταῖς.

πανταχοῦ πλανώμενοι ἀφορμὰς ἔχουσι καὶ ἐξόδους ἐπὶ τὴν τῶν εἰδώλων θεραπείαν. Διὰ τοῦτο ἐκεῖ θύεσθαι, ἐκεῖ εὐχεσθαι, ἐκεῖ πανήγυριν ἔχειν ἐκέλευσε, τῇ στενοχωρίᾳ τοῦ τόπου τὴν πεπλανημένην αὐτῶν διάνοιαν ἀποτειχίζων, ἀναστέλλων τε καὶ ἀναχαιτίζων [340] ἐπὶ τὴν ἀσέβειαν φερομένην. Ὅπερ οὖν καὶ αὐτὸς δηλῶν ἔλεγε· *Φυλαὶ Κυρίου, μαρτύριον τῷ Ἰσραήλ. Τί ἐστὶ, Μαρτύριον τῷ Ἰσραήλ; Μαρτυρία μεγίστη, ἔλεγχος, ἀπόδειξις τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας, τὸ μηδεμίαν αὐτοῖς καταλιμπάνεσθαι ἀπολογίαν ἀποσιρτωσίν, ἀποπηδῶσι, καὶ πρὸς τὰ εἰδῶλα αὐτομολοῦσι. Τῆς γὰρ αὐτοῦ προνοίας, τῆς δυνάμεως, τῆς σοφίας τοῦτο μέγιστον τεκμήριον ἦν. Καὶ γὰρ ἐκεῖ ὁ νόμος ἀνεγινώσκето, τῶν παλαιῶν κατορθωμάτων διηγήματα καὶ ἱστορίας ἔχων. Ἐκεῖ καὶ εἰς ἀγάπην συνεσφίγγοντο ἀλλήλοις ἐπιμιγνύμενοι. Καὶ γὰρ τῶν ἑορτῶν αἱ ὑποθέσεις τῆς πρὸς ἀλλήλους ἐπιμιξίας ἀφορμὴ καὶ ὑπόθεσις αὐτοῖς ἐγίνοντο, καὶ πλείων ὁ φόβος, καὶ ἀκμάζουσα ἡ εὐλάβεια, καὶ μυρία κατασκευάζετο καλὰ ἐκ τοῦ συνεῖναι εἰς τὴν πόλιν αὐτούς. Τοῦ ἐξομολογήσασθαι τῷ ὀνόματι Κυρίου. Τουτέστι, τοῦ εὐχαριστῆσαι, τοῦ λατρεῦσαι, τοῦ εὐξασθαι, τοῦ προσενεγκεῖν, τοῦ θῆσαι, ἅπερ αὐτοὺς εἰς εὐλάβειαν ἐνήγε, καὶ τὴν τῆς πολιτείας ἀκρίβειαν ἀσφαλεστέραν καθίστη. Ὅτι ἐκεῖ ἐκάθισαν θρόνοι εἰς κρίσιν, θρόνοι ἐπὶ οἶκον Δαυὶδ. Ἴδου καὶ ἕτερον λέγει τῆς πόλεως προτέρημα. Ποῖον δὴ τοῦτο; Ὅτι αὐτόθι τὰ βασιλεία. Τοῦτο γὰρ ἐστὶν, Ὅτι ἐκεῖ ἐκάθισαν θρόνοι εἰς κρίσιν, θρόνοι ἐπὶ οἶκον Δαυὶδ. Ἔτερος, Τοῦ οἴκου Δαυὶδ^a. Ἡ γὰρ διπλῆ ἀρχή, ἡ τε τῶν ἱερέων, ἡ τε τῶν βασιλέων, ἐκεῖ τὸ ἐν ζεύγμα εἶχεν, ὡσπερ διπλῶ τινι στεφάνῳ καὶ διαδήματι τῆς πόλεως καλλωπιζομένης διὰ τούτων ἀπάντων. Αὐτόθι οἱ κριταί, ἐφ' οὓς καὶ τὰ ὑπερβαίνοντα τοὺς πολλοὺς ἀνεφέρετο. Εἰ γὰρ τις ἐγένετο ψῆφος ἐν ταῖς ἄλλαις πόλεσιν ἀπορίαν τινὰ ἔχουσα, ὡσπερ ἐν ταῖς ἐφέσεσιν, ἐπὶ τὴν τῶν κριτῶν τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις γινώσιν τὴν ψῆφον ἀνέφερον, κάκειθεν ἡ λύσις ἐγίνετο. Ἀλλὰ τὰ μὲν παλαιὰ τοιαῦτα· τὰ δὲ νῦν πολλῶ τούτων ἀνιαιρότερα. Καὶ γὰρ ἐρημία^b παντελής, καὶ κατασκαφή, καὶ πυρπόλησις, ὀλίγα λείψανα τῶν οἰκοδομημάτων ὄντα, κατηφές τὸ σχῆμα, καὶ ὑπόμνημα μόνον ἔχον τῆς προτέρας εὐημερίας, καὶ ἀνιγμα. Διὰ δὴ τοῦτο οὐ κατακλείει^c εἰς τὰ σκυθρῶπὰ τὸν λόγον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν ἐλπίδα τῶν φαιδροτέρων ἐπανάγει λέγων· Ἐρωτήσατε δὴ τὰ εἰς εἰρήνην τὴν Ἱερουσαλήμ. Τί ἐστὶν, Ἐρωτήσατε δὴ τὰ εἰς εἰρήνην τὴν Ἱερουσαλήμ; Ἀντὶ τοῦ, Ἀξιῶσατε, παρακαλέσατε. Ἔτερος δὲ φησιν, Ἀσπάσασθε τὴν Ἱερουσαλήμ. Τουτέστι, Δεήθητε, ὥστε αὐτὴν εἰς τὴν προτέραν ἐπανελθεῖν εὐημερίαν, ὥστε ἀπαλλαγῆναι τῶν πυκνῶν πολέμων, ὥστε ἀδείας ἀπολαῦσαι λοιπόν. Ἡ τοῦτο τοίνυν λέγει, ἡ προφητεύει. Ἐρωτήσατε δὴ τὰ εἰς εἰρήνην τὴν Ἱερουσαλήμ. Τουτέστιν, εἰρήνη αὐτὴν καταλήψεται. Καὶ εὐθηρία τοῖς ἀγαπῶσί σε. Ἔτερος, Ἡρεμήσουσιν. Ἄλλος, Εὐπαθήσαιεν^d ἀγαπῶντές σε. Ἐνταῦθα*

^a Supple θρόνοι τοῦ οἴκου τοῦ Δαυὶδ· Hebraeus autem τῷ ΠΝΒ ΠΝΩΔ : *Solio domui David, vel domus David.* Hæc interpretatio omissa fuit in Hexaplis nostris.

^b Duo mss. τούτων μείζονα ὄντα, ἐρημία.

^c Οὐ κατακλείει Morel., οὐ κατακλείει Savil., οὐ κατακλείει duo mss.

^d Savil. εὐπαθήσαιεν. In Hexaplis nostris εὐπαθήσαιεν. Prior interpretatio, ἡρεμήσουσιν, est Symmachii, posterior ejus sit nescitur. Infra alii ἵσταται τὰ ἀγαθὰ.

πολλὴ ἡ περιουσία τῆς εὐπραγίας, ὅταν μὴ μέχρις αὐτῆς ἴσθηται τὰ ἀγαθὰ, ἀλλὰ καὶ οἱ φιλοῦντες [341] αὐτὴν τούτων ἀπολαύωσιν· ὅπερ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν χρόνοις τὸ ἐναντίον ἐγίνετο. Οἱ γὰρ μισοῦντες αὐτὴν καὶ πολεμοῦντες, οὗτοι μάλιστα ἴσχυον, καὶ δυνατώτεροι τῶν ἄλλων ἦσαν, καὶ λαμπρότεροι, καὶ μετ' εὐκολίας τὰ τρόπαια ἴστων. Ἀλλ' οἱ φιλοῦντές σε νῦν, ἐν πολλῇ ἔσονται τῇ ἀδείᾳ. Οἱ συμπεφραγμένοι σου. Τούτους δὲ ἢ τοὺς μέλλοντας συμπράττειν λέγει, ἢ καὶ αὐτοὺς τοὺς πολίτας. *Γενέσθω δὴ εἰρήνη ἐν τῇ δυνάμει σου.* Ἔτερος, *Ἐν τῷ προτειχίσματι σου.* Ἄλλος, *Ἐν τῷ περιβόλῳ σου. Τί ἐστὶν, Ἐν τῇ δυνάμει σου;* Ἐν τῇ ὑποστάσει σου, ἐν τοῖς οἰκουσί σε, ἐν τῇ εὐθηνίᾳ σου. Ἐπειδὴ γὰρ φθοροποιὸν ὁ πόλεμος, καὶ τοῦτο αὐτὴν ἀπώλεσεν, ἐπεύχεται αὐτῇ εἰρήνην. *Καὶ εὐθηρία ἐν ταῖς πυργοβάρεσί σου.* Ἔτερος, *Ἐν τοῖς βασιλείοις σου.* Ἄλλος, *Εὐπάθεια.* Ἄλλος, *Ἡρεμία.* Οὐ γὰρ δὴ μόνον αὐτοῖς ἀλλαγὴν κακῶν προφητεύει, ἀλλὰ καὶ προσθήκην μυρίων ἀγαθῶν, εἰρήνην, εὐπορίαν, εὐετηρίαν. Τί γὰρ ὄφελος εἰρήνης, ὅταν πενία, καὶ πτωχεία, καὶ λιμῶ συζῶσι; τί δὲ ὄφελος εὐθηνίας, ὅταν πόλεμος ἐπίκειται; Διὰ δὴ τοῦτο ἀμφοτέρω αὐτοῖς ταῦτα· προφητεύει τὰ καλὰ, ὡς καὶ ἐν εὐθηνίᾳ εἶναι, καὶ ταύτην ἔχειν ἐν ἀσφαλείᾳ διὰ τῆς εἰρήνης. *Ἐνεκα τῶν ἀδελφῶν μου καὶ τῶν πλησίων μου.* Ἡ τοὺς ἐκ γειτόνων φησὶ, τοὺς ἐφροσθέντας αὐτοῖς ἐπταικόσι, καὶ εὐχεται γενέσθαι εἰρήνην, ὥστε κάκεινους ταπεινωθῆναι καὶ γινῶναι τοῦ Θεοῦ τὴν ἰσχύον· ἢ ἀδελφοὺς τοὺς τὴν πόλιν οἰκοῦντας καλεῖ. Ἐνεκα τοίνυν τῶν ἀδελφῶν μου καὶ τῶν πλησίων μου γενέσθω εἰρήνη, ὥστε ὄψε γοῦν ποτε ἀναπνεῦσαι, βελτίους ἀπὸ τῶν συμφορῶν γεννημένους. *Ἐλάλου δὴ εἰρήνην περὶ σοῦ.* Ἐνεκα τοῦ οἴκου Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐξεζήτησα ἀγαθὰ σοι. Ἄλλος, *Λαλήσω εἰρήνην ἐν σοί.* Ἐπειδὴ εἶπεν, *Ἐνεκεν τῶν ἀδελφῶν μου καὶ τῶν πλησίων μου,* δεικνύς ὅτι οὐ διὰ τὴν ἀξίαν τὴν ἐκείνων, ἀλλ' ἵνα αὐτοὺς μᾶλλον εὐεργετήσῃ τοῦτο εὐχεται, ἐπήγαγεν· *Ἐνεκα τοῦ οἴκου Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν*· τουτέστι, διὰ τὴν δόξαν τὴν αὐτοῦ εὐχομαι τὴν εἰρήνην, ὥστε πάλιν αὐτοῦ τὴν λατρείαν ἐπανελθεῖν, καὶ πλείονα γενέσθαι διδασκαλίαν. Οἱ μὲν γὰρ ἐπὶ τῆς αἰχμαλωσίας ἐτέχθησαν, οἱ δὲ μάρτυρες καὶ τῆς καθόδου καὶ τῆς ἐπανόδου γεγενῆσιν. Καὶ τῆς λατρείας ἐπιτελουμένης, ἅπαντα ταῦτα παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἐμάκθανον, τὴν παλαιὰν εὐπραγίαν, τὴν εὐημερίαν, ὅτι ἐν τούτοις ὄντες ἐξέπεσον. Ὅρας πῶς αὐτῶν καταστέλλει τὴν ἀπόνοιαν, ἵνα μὴ ὡς ἀξίαν δεδωκότες δίκην, νομίζωσιν ἀπειληφέναι τὰ ἀγαθὰ, ἀλλὰ μάθωσιν, ὅτι διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ δόξαν πρὸς τὴν οἰκίαν ἐπανῆλθον πατρίδα, καὶ μαθόντες μένωσι μετὰ ἀσφαλείας πολλῆς, καὶ μὴ ἀμαρτάνοντες πάλιν τῶν αὐτῶν λάθωσι πείραν;

Ταῦτ' οὖν εἰδότες καὶ ἡμεῖς μάλιστα μὲν μὴ πταίωμεν· εἰ δ' ἄρα ποτὲ περιπέσωμεν ἀμαρτήμασι, σπουδάζωμεν ἀνίστασθαι ταχέως, καὶ μὴ παλινδρομεῖν εἰς τὰ πρότερα, ἵνα μὴ τὰ τοῦ παραλύτου^b [342] ἀκούσωμεν· Ἴδε ὑγιῆς γέγονας, μηκέτι ἀμαρτάνε, ἵνα μὴ χειρόν τί σοι γένηται. Διὰ γὰρ τοῦτο οὕτως εἶπε, τοὺς τε ἐν ἀρετῇ ὄντας παιδεύων διατηρεῖν

^a Sic Savil., ταῦτα deerat in Morel. Paulo post idem Savil. ἢ τοὺς ἐκ γειτόνων οὕτω φησὶ.

^b Tres mss. λαλήσω εἰρήνην περὶ σοῦ ἢ ἐν σοί. Quis hic interpres non notatur.

^c Unus αὐτοὺς μόνον εὐεργετήσῃ.

^d Sic Savil. et Morel. Unus ἀρχαιολογικῶς.

cebat; festorum et conventuum utilitas; in Jerusalem principatus duplex, sacerdotum et regum.— Hoc autem fiebat, ut id eis esset causa Dei cognitionis, ne si quoquoersus vagarentur, occasio sumeretur viaque muniretur ad cultum simulacrorum. Et ideo illic sacrificare, illic orare, illic convenire, diesque festos jussit peragere, loci angustiis aberrantem eorum mentem, et ad impietatem tendentem, coercens, refrenans et reprimens. Quod quidem ipse quoque significans, dicebat: *Tribus Domini, testimonium Israel.* Quid est, *Testimonium Israel?* Testimonium maximum, argumentum, probatio Dei providentiæ, ut nulla ipsis relinquatur excusatio si desciscant, si resiliant, et ad simulacra confugiant. Ejus enim providentiæ, potentiae, sapientiæ hoc erat argumentum maximum. Illic enim legebatur lex quæ rerum olim præclare gestarum et historiæ continebat narrationem. Illic etiam ad caritatem constringebantur, dum inter se haberent consuetudinem. Quæ enim celebrabantur festa, ut inter se congregarentur causa erant, ac major metus, vivida pietas, et alia bona innumera ex eo proficiscebantur, quod simul in civitate convenirent. *Ad confitendum nomini Domini.* Hoc est, ad gratias agendas, ad colendum, orandum, offerendum, sacrificandum, quæ ipsos ducebant ad pietatem, et eorum religionis disciplinam tutiorem efficiebant. 5. *Quia illic sederunt sedes in judicium, sedes super domum David.* Ecce dicit etiam aliam civitatis excellentiam. Quænam ea est? Quod illic sit regia. Hoc enim sibi vult illud, *Quoniam illic sederunt sedes in judicium, sedes super domum David.* Alius, *Domus David (a).* Illic enim duplex erat principatus, sacerdotum et regum, quasi vinculo conjunctus, cum veluti quadam duplici corone et diademate ornaretur civitas per hæc omnia. Illic iudices, ad quos quæ multorum captum superabant referebantur. Si qua enim lata esset sententia in aliis civitatibus, de qua dubitaretur, ut evenit in appellationibus, ad iudicium qui erant Jerosolymis cognitionem, sententiam referebant: illic autem accipiebatur solutio. Sed erant quidem antiqua hujusmodi: hodierna vero sunt his multo graviora. Est enim summa solitudo, ruina, eversio, conflagratio, paucæ domorum reliquæ tristis et miserabilis species, et quæ solum habet monumentum, et obscura quædam vestigia prioris felicitatis. Quocirca non concludit orationem rebus miseris et tristibus, sed ad lætiores spes eos reducit dicens, 6. *Rogate quæ ad pacem sunt Jerusalem.* Quid est, *Rogate quæ ad pacem sunt Jerusalem?* Pro eo quod est, *Petite et postulate.* Alius (b) autem dicit, *Amplectimini, aut Salute Jerusalem.* Hoc est, *Rogate ut ea redeat in pristinam prosperitatem, ut liberetur a bellis frequentibus, ut deinceps securitate fruatur.* Vel hoc ergo dicit, vel prædicat. *Rogate quæ ad pacem sunt Jerusalem.* Hoc est, *Pax ei succedet.*

(a) Supple, *throni domus David.* Hebræus autem בית דוד : *Solio domui David, vel domus David.* Hæc interpretatio omissa fuit in Hexaplis nostris.

(b) Hic autem est Symmachus.

Et abundantia diligentibus te. Alius, *Quiescent.* Alius, *Prosperè agant qui te diligunt.* Hic est magna copia prosperitatis, quando non in ea solum bona consistunt, sed etiam qui eam diligunt iis fruuntur: quod quidem in prioribus temporibus secus fiebat. Qui eam enim odio habebant, et oppugnabant, ii plurimum poterant, et erant aliis clariores, et cum facilitate tropæa erigebant. At nunc ii qui te diligunt, in magna erunt securitate. Qui tecum, inquit, iisdem tenentur munimentis. Eos autem dicit qui vel erant eorum fautori partibus, vel etiam ipsos cives. 7. *Fiat pax in virtute tua.* Alius dicit, *In propugnaculo tuo (a).* Alius, *In ambitu tuo.* Quid est, *In virtute tua?* In substantia tua, in iis qui in te habitant, in prosperitate tua. Quoniam enim bellum res est exitiosa, idque eam perdidit, ei pacem precatur. *Et abundantia in turribus tuis.* Alius dicit, *In regis tuis (b).* Alius, *Jucunditas.* Alius, *Quies.* Non solum enim prædicat futuram a malis liberationem, sed etiam innumerabilium bonorum accessionem, pacem, abundantiam, fertilitatem. Quid enim juvat pax, quando in paupertate, fame et mendicitate vivunt? quid autem juvat abundantia, quando bellum ingruit? Et ideo eis utraque hæc bona fore prædicat, ut eis adsit abundantia, et per pacem ea secure fruantur. 8. *Propter fratres meos, et proximos meos.* Vel vicinos dicit, qui eorum casu lætati fuerunt, et optat ut fiat pax, ut illi quoque deprimantur, et cognoscant Dei potentiam: vel fratres eos dicit, qui civitatem inhabitant. Propter fratres ergo meos et proximos meos rogo ut fiat pax, ut vel tandem respirent, postquam calamitatibus facti sunt meliores. *Loquebar pacem de te.* 9. *Propter domum Domini Dei nostri, quæsi vi bona tibi.* Alius dicit, *Loquar pacem in te.* Quoniam dixit, *Propter fratres meos et proximos meos,* ostendens se hoc non precari propter illorum meritum, sed ut illos majori beneficio afficeret, subjunxit, *Propter domum Dei nostri.* Hoc est, *Propter gloriam ejus opto pacem, ut ejus cultus rursus redeat, et doctrina augeatur.* Alii enim tempore captivitatis nati sunt; alii vero fuerunt testes et descensus et reditus. Dei autem cultu peracto hæc omnia discabant a senioribus, illam olim eorum felicitatem, quod cum tot rebus secundis uterentur, iis exciderint. Vides quomodo eorum reprimit arrogantiam, ne existiment se bona recepisse, ut qui satis poenarum dederint, sed sciant se propter Dei gloriam in suam patriam reversos esse, et cum id didicerint, maneant in summa securitate, ne peccantes eadem rursus experiantur?

Moralis exhortatio. — Hæc ergo nos quoque cum sciamus, maxime quidem operam adhibeamus ne labamur: sed si in peccata quandoque inciderimus, studeamus celeriter resurgere, et non in priora recidere, ne ea audiamus quæ fuerunt dicta paralytico, *Ecce sanus factus es, noli amplius peccare, ne quid de-*

(a) Hæc interpretatio cujus sit ignoratur: sequens autem, *in ambitu tuo,* est Symmachi.

(b) Hæc interpretatio est Symmachi secundum Theodoretum: cæteræ quorum sint nescitur.

terius tibi contingat (Joan. 5. 14). Propterea enim sic dixit, et bonos docens ut virtutem secure conservent, et qui liberantur a peccatis, in optima mutatione maneant, ut omnes communiter bona cælestia consequantur : quibus detur nobis omnibus frui, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et potentia in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXXII.

1. *Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cælo (a).*

Vides ubique effulgens captivitatis lucrum. Nam qui sæcularibus erant rebus affixi, et Assyriis Ægyptiisque fidebant, necnon murorum ambitui et pecuniarum copiæ, ab illis omnibus sese avellentes, ad invictam manum confugiunt, ab illa spe pendent; atque excelsa instructi mente, a terrenis avulsi; nec templum pro more adire valentes, quod destructum fuerat, a cælo Deum tandem invocant. In cælo autem habitare dicitur; non quasi loco circumscriptus sit, absit: ipse quippe omnia implet; sed quasi in cælestibus illis potestatibus quiescat et maneat; nam dicitur etiam in hominibus habitare: *Inhabitabo enim in illis, et inambulabo (2. Cor. 6. 16)*. Cum igitur in barbarorum regione degerent, non mediocri doctrina imbuti sunt; eo quod scilicet a vitæ commodis omnibus sequestrati essent, discerentque, ubique Deum, si invocetur, facile precibus annuere. Quia enim futurum erat, ut novi vitæ instituti radius demum oriretur, incipit propheta quæ futura erant attingere, locorum observationem sensim et quasi per ænigma solvens tollensque. 2. *Ecce sicut oculi servorum in manibus dominorum suorum; sicut oculi ancillæ in manibus dominæ suæ: ita oculi nostri ad Dominum Deum nostram, donec misereatur nostri.* Hic etiam vide pietatem vigentem et firmam: non enim ad breve solum tempus sperant, sed diutius affixi et anhelantes. Ideoque exemplum in medium attulerunt, hoc ipsum subindicantes, non aliunde sibi spem adesse auxilii et suppetiarum, seque nihil aliud spectare: quandoquidem ancilla et servus hoc unum habent subsidium, quo victum et vestitum cæteraque necessaria comparent, ut ad heros suos respiciant; neque recedunt, sed expectant donec acceperint, et cum ceperint, gratias habent: illudque ipsum assidue faciunt. Ut hoc igitur ostendat, ipsos scilicet ad eum respicere, idque assidue præstare, nullamque aliam spem habere, sed hujus præsidii expectationi defixos esse, utpote quorum omnia bona illius sint, ancillam et servos commemoravit. Vide quo pacto illi, qui prius invitabantur ut ad Deum currerent, et cum nausea et fastidio hæc audiebant, jam calamitate meliores evaserint; ita ut ab illo absistere nolint, sed mancant, serviant, postulentque donec misereatur ipsorum. Non dixit, Donec mercedem reddat, donec præmium retribuatur, sed, *Donec misereatur.* Tu igitur,

(a) Hujus Psalmi expositionem non Gentianus Hervetus, sed alius vetus Interpres ex Græco fecerat: verum ita paraphrastice, ut vix agnosceres hanc ipsamne an aliam orationem interpretari voluerit. Novam nos interpretationem concinnavimus.

o homo, assidue permane, sive recipias, sive non recipias: etiamsi non recipias, ne recedas, et prorsus accipies. Nam si principem illum crudelem vidæ assiduitas inflexit, quam veniam assequaris tu, qui taro cito resilis, torpes, et desieis (Luc. 18)? Non vides quomodo ancillæ a matronis pendent, dum nec mercedem nec oculum alio vagari sinunt? Sic tu facito: sequere Deum solum, aliisque omnibus dimissis ex numero servorum ejus esto, et quæcumque tibi utilia petieris, impetrabis.

Ex misericordia salutem consequimur. — 3. Misereere nostri, Domine, miserere nostri, quia multum repleti sumus despectione. 4. *Multum repleta est anima nostra.* Vidisti contritum animum? Ex misericordia salutem consequi rogant; imo nec ex misericordia, quasi eam mereantur: sed quia magnas dedere poenas, ut ait Daniel: *Pauci facti sumus pro omnibus gentibus quæ sunt super terram¹ (Dan. 3. 37)*: id ipsum illi dicunt in precatione sua. Extremam passi sumus miseriam, patria et libertate excidimus: barbarorum servi, in opprobriis diu versamur, fame, inedia et siti consumpti: consputi, conculcati omne tempus transegimus: ideo parce et miserere nobis. Quid autem sibi vult, *Multum repleta est anima nostra?* Ipsa, inquit, anima nostra soluta est, tabefacta magnitudine malorum. Multos videre est qui dire vexati fortiter ferunt. At nos, inquit, hoc perdidimus: ægre ferimus afflicti, frangimur. Quia enim honoribus non ut par erat usi fuerant, contrariis eos rebus castigat Deus, quod ubique facientem illum videre possumus. Sic et Adamum quia paradisi habitatione non recte usus erat, ejectione correxit, et uxorem quæ ex honoris æqualitate pejor evaserat, servitute et subjectione meliorem fecit. Ipsos quoque Judæos, libertate et diuturna domi securitate in pejus mutatos, effrenes, et dissolutos, per contraria corrigit. Ii porro misericordiam consequi rogantes, Deum sic alloquuntur: *Multum repleta est anima nostra. Opprobrium abundantibus, et despectio superbis.* Alius, *Multis satiata est anima nostra, obloquentibus abundantibus, et despicientibus superbis.* Alius, *Subsannatione arrogantium.* Alius, *Despectione eorum qui bonis affluunt.* Hi igitur eidem hærent sententiæ. Calamitatem enim deplorant cum dicunt: *Satiata est anima nostra spernentibus;* Septuaginta vero aliud dicunt: *Transeant hæc ad illos, et iisdem ipsi fruantur, quæ aliis fecerunt, eorumque fastus et tumor deprimatur.* Quod sæpe evenisse videamus: nam id frequenter solet facere Deus, nempe altos spiritus assumentes deprimit, et inflatos humiliat, ut eos invertat a via ad perniciem ferente. Nihil enim superbia pejus. Ideo tentationes et ærumnæ, corpus mortale, et multæ supervenientes calamitates: ideo ægritudines et morbi; ut innumera frena adhibeantur animæ superbienti et tumore inflatæ. Ne itaque turberis, dilecte, cum in

¹ Sic legitur in Savilio, *sed quia magnas dedere poenas, eadem fere dicebant pueri in Assyria captivi, « pauci facti sumus, etc. »* quibusdam prætermisissis quæ probe ad seriem quadrant.

αὐτήν μετὰ ἀσφαλείας, τοὺς τε ἀμαρτημάτων ἀπ-
αλλαττομένους πρὸς τὴν ἁρίστην μένειν μεταβολῆν,
ὥστε κοινῇ πάντας τῶν ἐπουρανίων τυχεῖν ἀγαθῶν·
ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἀπολαῦσαι, χάριτι καὶ φιλ-
ανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ
δόξα, καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.
Ἄμην.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΡΚΒ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Πρὸς σέ ἦρα τοὺς ὀφθαλμούς μου, τὸν κατοι-
κοῦντα ἐν τῷ οὐρανῷ.

Ὁρᾷ πανταχοῦ τῆς αἰχμαλωσίας τὸ κέρδος δια-
λάμπων. Οἱ γὰρ τοῖς βιωτικοῖς ἀεὶ προσηλωμένοι,
καὶ Ἀσσυρίοις καὶ Αἰγυπτίοις θαρρόυντες, καὶ περι-
βολῇ τειχῶν, καὶ πλήθει χρημάτων, πάντων ἐκείνων
ἀποβόρῃσαντες ἑαυτοὺς, ἐπὶ τὴν ἀμαχον καταφεύγουσι
χεῖρα, καὶ τῆς ἐλπίδος ἐκείνης ἐκκρέμανται, καὶ
ὕψηλὴν κτῶνται διάνοιαν, καὶ τῆς γῆς ἀπαλλαγέντες,
καὶ τοῦ περι ναὸν ἠσυχολῆσθαι, ἐπειδὴ κατέστρεψαν ἃ
αὐτῶν τὸν ναὸν, ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ καλοῦσι λοιπὸν τὸν
Θεόν. Οἰκεῖν δὲ ἐν οὐρανῷ λέγεται, οὐχ ὡς τόπων περι-
κλειόμενος, ἄπαγε· πάντα γὰρ αὐτῆς πληροῖ· ἀλλ'
ὡς ταῖς ἐκεῖ δυνάμεσιν ἐπαναπαυόμενος μᾶλλον· ἐπεὶ
καὶ ἐν ἀνθρώποις ἐνοικεῖν λέγεται· Ἐνοικήσω γὰρ
ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω. Γενόμενοι τοίνυν
ἐν τῇ βαρβάρων χώρα, οὐ μικρὰ δόγματα ἐπαιδεύ-
θησαν· τό τε πάντων κεχωρίσθαι τῶν βιωτικῶν,
τό τε εἰδέναι σαφῶς, ὅτι πανταχοῦ καλούμενος ὁ
Θεὸς ἐπινεύει βράδιως. Ἐπειδὴ γὰρ ἐμελλε τῆς και-
νῆς λοιπὸν πολιτείας ἡ ἀκτὴ ἀνίσχειν, ἀρχεται τὰ
μέλλοντα προανακρούεσθαι ὁ Προφῆτης, τὴν τῶν
τόπων παρατήρησιν παραλύων ἡρέμα πως ἢ καὶ δι'
αἰνιγμάτων· Ἰδοὺ ὡς ὀφθαλμοὶ δούλων εἰς χεῖρας
τῶν κυρίων αὐτῶν· ὡς ὀφθαλμοὶ παιδίσκης εἰς
χεῖρας τῆς κυρίας αὐτῆς· οὕτως οἱ ὀφθαλμοὶ
ἡμῶν πρὸς Κύριον τὸν Θεόν ἡμῶν, ἕως οὗ οἰ-
κτειρήσῃ ἡμᾶς. Ὅρα ἐπίτασιν εὐλαβείας ἐνταῦθα
πάλιν· οὐ γὰρ πρὸς βραχὺ μόνον ἐλπίζουσιν, ἀλλὰ
διηνεκῶς προσηλωμένοι καὶ κεκηνότες. Διὰ δὲ τοῦτο
καὶ τὸ παράδειγμα ὃ εἰς μέσον ἤγαγον, τοῦτό τε
αὐτὸ αἰνιττόμενοι, ὅτι οὐδαμῶθεν αὐτοῖς ἄλλοθεν
ἐλπίς βοηθείας, οὐδὲ συμμαχίας, οὐδὲ πρὸς οὐδὲν ἄ-
ἕτερον βλέπουσιν, ἐπεὶ καὶ ἡ παιδίσκη καὶ ὁ οἰκέτης
μίαν ταύτην ἀφορμὴν ἔχουσι καὶ διατροφῆς καὶ
ἐνδυμάτων, καὶ τῆς ἄλλης διαγωγῆς, τὸ πρὸς τοὺς
κυρίου βλέπειν· καὶ οὐκ ἀφίσταται, ἀλλ' ἕως ἂν
λάβῃ παραμένει, καὶ ἂν λάβῃ, χάριν οἶδε· καὶ διηνε-
κῶς τοῦτο ἔργον αὐτοῖς. Τοῦτο τοίνυν θέλων δηλω-
σαι, ὅτι καὶ πρὸς αὐτὸν ὁρῶσι, καὶ διηνεκῶς τοῦτο
ποιοῦσι, καὶ οὐδεμίαν ἔχουσι ἑτέραν ἐλπίδα, καὶ ὅτι
προσῆλονται τῇ προσδοκίᾳ τῇ ἀπὸ τῆς συμμαχίας
ἐκείνης, καὶ ὅτι τὰ αὐτῶν πάντα αὐτοῦ, τῆς παιδί-
σκης καὶ τῶν δούλων ἐμνημόνευσεν [343]. Ὅρα πῶς
οἱ πρότερον παρακαλούμενοι πρὸς Θεὸν τρέχειν, καὶ
ναυτιῶντες καὶ ἀναπίπτοντες, οὗτοι νῦν οὕτως ἐγέ-
νοντο τῇ συμφορᾷ βελτίους, ὡς μὴ βούλεσθαι ἀπο-
στῆναι αὐτοῦ, ἀλλὰ παραμένειν καὶ δουλεῦειν, καὶ
τὰ παρ' αὐτοῦ ζητεῖν, Ἔως οἰκτειρήσῃ ἡμᾶς. Οὐκ
εἶπεν, ἕως ἂν ἀποδῶ τὸν μισθόν, οὐδὲ, ἕως ἂν
ἀποδῶ τὴν ἀμοιβήν, ἀλλ', Ἔως ἂν ἐλεήσῃ. Καὶ σὺ
τοίνυν παράμενε διηνεκῶς, ἀνθρώπε, ἂν τε λάβῃς,
ἂν τε μὴ λάβῃς· καὶ μὴ λάβῃς, μὴ ἀποστῆς, καὶ
πάντως ἡ λήψη. Εἰ γὰρ τὸν ἀρχοντα ἐκείνον τὸν
ὡμὸν προσεδρεύει χήρας ἐπέκαμψε, τίνα ἂν ἔχῃς

συγγνώμην σὺ οὕτω ταχέως ἀποπτῶν, καὶ ἀκηδῶν.
καὶ ναρκῶν; Οὐχ ὁρᾷς πῶς αἱ παιδίσκαι τῶν κυρίων
ἐκκρέμανται, οὐ διάνοιαν, οὐκ ἔμμα ἀφείσαι ἔξω
πλανᾶσθαι; Οὕτω καὶ σὺ ποιεῖ· ἔπου τῷ Θεῷ
μόνον, καὶ πάντα ἀφείσαι τὰ ἄλλα, τῶν ἐκείνου γίνου,
καὶ λήψη πάντως ἄπερ ἂν αἰτῆς συμφερόντως.

Ἐλέησον ἡμᾶς, Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς, ὅτι ἐπι-
πολὺ ἐπλήσθημεν ἐξουδενώσεως. Ἐπιπλεῖον
ἐπλήσθη ἡ ψυχὴ ἡμῶν. Εἶδες συντετριμμένην
διάνοιαν; Ἀπὸ ἐλέους σωθῆναι ἀξιούσι· καὶ οὐδὲ
ἀπὸ ἐλέους, κατὰ τὴν ἀξίαν· ἀλλ' ὅτι πολλὴν ἔδοσαν
δίκην[†], καθάπερ καὶ ὁ Δανιήλ φησιν, ὅτι Ἐσμι-
κρύνθημεν παρὰ πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ τῆς γῆς·
τοῦτο δὲ καὶ οὗτοι λέγοντες δι' ὧν ἰκετεύουσι· Τὴν
ἐσχάτην ὑπεμείναμεν τραγωδίαν· πατρίδος ἐξεπέ-
σομεν, ἐλευθερίας· βαρβάρων ἐγενόμεθα δούλοι,
ὄνειδιζόμενοι διετελέσαμεν, λιμῷ καὶ ταλαιπωρίᾳ
καὶ δίψῃ κατειργάσθημεν, διαπτύομενοι, καταπα-
τούμενοι πάντα τὸν χρόνον ἀνηλώσαμεν· διὰ δὲ
ταῦτα ἄνες ἡμῖν καὶ ἐλέησον. Τί δὲ ἐστίν, Ἐπι-
πλεῖον ἐπλήσθη ἡ ψυχὴ ἡμῶν; Καὶ αὕτη, φησίν,
ἐξελύθη ἡμῶν ἡ ψυχὴ, ἐταριχεύθη τῷ μεγέθει
τῶν κακῶν. Ἔστι γὰρ πολλοὺς πάσχειν μὲν δεινὰ,
φέρειν δὲ γενναίως. Ἄλλ' ἡμεῖς, φησὶ, καὶ τοῦτο
ἀπωλέσαμεν, ἀλύομεν ταλαιπωρούμενοι, κοπτόμεθα.
Ἐπειδὴ γὰρ δεόντως ταῖς τιμαῖς οὐκ ἐχρήσαντο,
τοῖς ἐναντίοις αὐτοὺς ὁ Θεὸς διορθοῦται, καὶ τοῦτο
αὐτὸν πανταχοῦ ἐστὶ ποιοῦντα ἰδεῖν. Οὕτω καὶ τὸν
Ἀδὰμ, ἐπειδὴ τῇ εὐχίᾳ τοῦ παραδείτου οὐκ ἐγρή-
σατο πρὸς τὸ συμφέρον, τῇ ἐκβολῇ αὐτὸν διώρ-
θωσε· καὶ τὴν γυναῖκα τῇ ὁμοτιμίᾳ γενομένην φαι-
λοτέραν, τῇ δουλείᾳ καὶ τῇ ὑποταγῇ βελτίω κα-
τέστησε. Καὶ τοῦτους δὲ αὐτοὺς τοὺς Ἰουδαίους τῇ
ἐλευθερίᾳ καὶ τῇ ἐπὶ τῆς οἰκείας ἀδείᾳ χεῖρους γε-
γεννημένους, καὶ ἀποσκιρτήσαντας, καὶ ἐκδιαιτη-
θέντας, τοῖς ἐναντίοις διορθοῦται. Οὗτοι καὶ ἐλέους
τυχεῖν ἰκετεύοντες, πρὸς τὸν Θεὸν λέγουσιν· Ἐπι-
πλεῖον ἡ ἐπλήσθη ἡ ψυχὴ ἡμῶν. Τὸ ὄνειδος τοῖς
εὐθηνούσι, καὶ ἡ ἐξουδένωσις τοῖς ὑπερηφάνοις.
Ἄλλος, Πολλῶν ἐχορτάσθη ἡ ψυχὴ ἡμῶν, ἐπιλα-
λούντων τῶν εὐθηνούντων, ἐξευτελιζόντων τῶν
ὑπερηφάνων. Ἄλλος, Τοῦ μυκτηρισμοῦ τῶν ὑπερ-
φερῶν[†]. Ἄλλος, Ἐξουδενώσεως αὐτῶν εὐθηνούν-
των. Οὗτοι μὲν οὖν τοῦ αὐτοῦ ἔχονται νοήματος·
τραγωδοῦσι γὰρ τὴν ταλαιπωρίαν διὰ τοῦ λέγειν, ὅτι
Ἐχορτάσθη ἡ ψυχὴ ἡμῶν τῶν ἐξευτελιζόντων·
οἱ δὲ Ἐβδομήκοντα ἕτερον φασιν, ὅτι Μεγασταίη ταῦτα
εἰς ἐκείνους, καὶ τῶν [344] αὐτῶν ἀπολαύσαιεν ὧν
ἐποίησαν, καὶ καταχθεῖν τὸ φύσημα αὐτῶν, καὶ ἡ
φλεγμονή. Ὅ δὲ καὶ γινόμενον πολλάκις ἴδοι τις ἂν·
καὶ γὰρ συνεχῶς αὐτὸ ποιεῖν ὁ Θεὸς εἶωθε, τοὺς
μεγάλα φυσῶντας καταστέλλων, καὶ τοὺς φλεγμαι-
νοντας ταπεινῶν· ὥστε αὐτοὺς ἀπαλλαγῆναι τῆς ἐπὶ
τὴν κακίαν φερούσης ὁδοῦ. Οὐδὲν γὰρ ὑπερηφανίας
χεῖρον. Διὰ τοῦτο πειρασμοὶ καὶ θλίψεις, καὶ σῶμα
θνητὸν, καὶ αἱ πολλαὶ τῶν πραγμάτων περιστάσεις·
διὰ τοῦτο πάθη καὶ νοσήματα, ἵνα μυρίοι χαλινοὶ
περίκεινται τῇ ψυχῇ βράδιως ἐπαιρομένη, καὶ πρὸς
δύκον ὑψουμένη. Μὴ τοίνυν θορυβοῦ πειραζόμενος,

† Savil. ἀξιούσι, καὶ ὅτι πολλὴν ἔδοσαν δίκην, quibusdam
prætermittis, quæ probe ad seriem quadrant, sequentia
vero sic effert idem Savilius post δίκην, μονονουχὶ ἄπερ
οἱ ἐν Ἀσσυρία παῖδες ἔλεγον, ὅτι Ἐσμικρύνθημεν παρὰ πάν-
τα τὰ ἔθνη ἐπὶ τῆς γῆς, ταῦτα καὶ οὗτοι λέγοντες. Mox Morel.
ὕπομένομεν. Savil. melius ὑπεμείναμεν.

† Savil. ἐξελύθη λοιπὸν ἡμῶν. Paulo post Savil. ἀπωλέ-
σαιεν, καὶ γὰρ ἀλύομεν. Ib. alius ἀλύομεν, ταλαιπωρούμεν.

† Morel. ἐπιπλεῖον sic una voce. Savil. ἐπὶ πλεῖον.

† Duo mss. ἄλλος δὲ, τοῦ μοχθισμοῦ τῶν ὄνειδιζόντων, τοῦ
ἐξουδενισμοῦ τῶν ὑπερηφάνων. Prior autem interpretatio est
Symmachi, altera Aquilæ. In Hexaplis etiam nostris legitur
μυχθισμοῦ, non μυκτηρισμοῦ. Savil. autem in textu habet
τοῦ μοχθισμοῦ τῶν ὑπερφερῶν.

† Savil. κατέστρεψαν.

† Πως deest in Savil.

† Alius τὸ παράδειγμα τοῦτο.

† Savil. πρὸς οὐδένα, infra idem γὰρ οὐκ ἀφίσταται.

† Savil. πάντα, et paulo post προσδοκίᾳ.

ἀγαπητέ, ἀλλ' ἀναμνησθεὶς τοῦ Προφήτου τοῦ λέγοντος, Ἄγαθόν μοι, ὅτι ἐταπείνωσάς με, ὅπως ἂν μάθω τὰ δικαιώματά σου, πρὸς φάρμακον δέχου τὴν συμφορὰν, καὶ εἰς δέον κέχρησο τῷ πειρασμῷ, καὶ δυνήσῃ πλείονος τυχεῖν ἀνέσει· ἧς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἀξιώθῃνσι, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Εἰς τὸν ΡΚΓ' ΨΑΛΜΟΝ.

Εἰ μὴ ὅτι Κύριος ἦν ἐν ἡμῖν.

α'. Ὁ πολλάκις εἶπον, τοῦτο καὶ νῦν λέγω, καὶ λέγων οὐ παύσομαι, ὅτι μέγας ὁ ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας καρπός, καὶ ἱκανὸς πρὸς φιλοσοφίαν ἐναγαγεῖν τοὺς προσέχοντας. Ἴδε γὰρ οἱ πρὸς εἰδωλα τρέχοντες, καὶ τοῦ Θεοῦ καταφρονούντες, καὶ πρὸς ἀσέβειαν ἐξοκειλάντες, τί λέγουσι νῦν μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν, καὶ πῶς τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν ἀνατιθέασιν τῷ Θεῷ; Καὶ ὁ Προφήτης δὲ καθάπερ χοροστάτης ἄριστος τὰ αὐτὰ συνεχῶς αὐτοῖς παρακελεύεται λέγειν. Μετὰ γοῦν τὸ πρῶτος εἶπειν, καὶ ἐκείνοις παρεγγυᾷ ὡσπερ μαθηταῖς διδάσκαλος λέγειν· *Εἰπάτω δὲ Ἰσραὴλ, Εἰ μὴ ὅτι Κύριος ἦν ἐν ἡμῖν, ἐν τῷ ἐπαναστήναι ἀνθρώπους ἐφ' ἡμᾶς, ἄρα ζῶντας ἂν κατέπιον ἡμᾶς.* Καὶ γὰρ ἦσαν ἄοπλοι καὶ γυμνοὶ, καὶ αἰχμάλωτοι καὶ δοῦλοι, καὶ ἄρτι τῶν κακῶν ἀπηλλαγμένοι, καὶ πόλιν ἀτείχιστον ἔχοντες, μᾶλλον δὲ οὐδὲ πόλιν, καὶ πᾶσι μετὰ τὴν ἐπάνοδον προέκειντο θήρα ἔτοιμος· ἀλλ' ἀντὶ τείχους καὶ πύργου ὁ Θεὸς αὐτοῖς γέγονε. Τοῦτο καὶ ἡμεῖς νῦν λέγωμεν· *Εἰ μὴ ὅτι Κύριος ἦν ἐν ἡμῖν, ὅρα ζῶντας ἂν κατέπιον ἡμᾶς.* Τί γὰρ ἂν οὐκ ἐποίησεν ὁ ἐχθρὸς ἡμῶν διάβολος, εἰ μὴ Κύριος ἦν ἐν ἡμῖν; Ἀκουσον τῷ Σίμωνι τί φησιν ὁ Χριστός· *Σίμων, Σίμων, πικρὰς ἠτήσατο ὁ Σατανᾶς σιναῖσαι σε ὡς τὸν σίτον, καὶ ἐγὼ ἐδεήθην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλίπῃ ἡ πίστις σου;* Πονηρὸν γὰρ τὸ θηρίον καὶ ἀκέρεστον, καὶ εἰ μὴ συνεχῶς ἐχαλινοῦτο, πάντα ἂν ἀνέτρεφε καὶ συνέχεεν. Εἰ γὰρ ἐπὶ τοῦ μακαρίου Ἰωῶ μικρὰν τινα λαβὼν ἐπιτροπήν, πρόβριζον αὐτοῦ τὴν οἰκίαν ἀνέσπασε, τὸ σῶμα αὐτοῦ διελωδήσατο, τσαζύτην τραγωδίαν εἰργάσατο, τὴν οὐσίαν διέφθειρε, τοὺς παῖδας κατέχευσε, τὴν σάρκα σκώληκας ἐπιζέσαι ἐποίησε, τὴν γυναῖκα ἐπέστησε, τοὺς φίλους, τοὺς ἐχθρούς, τοὺς οἰκέτας τοιαῦτα εἶπειν παρεσκεύασεν, εἰ μὴ μυρίοις [345] κατείχετο χαλινοῖς, πῶς οὐκ ἂν ἅπαντας ἐλυμήνατο; Διὰ τοῦτο καὶ οὗτος λέγει· *Εἰ μὴ ὅτι Κύριος ἦν ἐν ἡμῖν.* Καὶ γὰρ σφόδρα ὀλίγοι ἦσαν, καὶ εὐτελεῖς, καὶ πολλοὶ αὐτοῖς ἐνεπέθεντο ἢ ἐπανελοῦσι.

Κάν τούτῳ δὲ τοῦ Θεοῦ ἡ σοφία ἐδείκνυτο, τῷ μὴ ἀθρόον αὐτοῖς δοῦναι τὴν ἀσφάλειαν, ἀλλ' ἡρέμα καὶ κατὰ μικρόν. Τοῦτο δὲ ἐποίει τηρῶν αὐτοὺς ἐν τῇ θεογνωσίᾳ, καὶ τὴν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας προσγινόμενην αὐτοῖς διόρθωσιν οὐκ ἀφείκει διαρρῦναι. Ἐπειδὴ γὰρ εἰώθεν ἡ τῶν κακῶν ἀπαλλαγὴ ῥαθυμοτέρους ποιεῖν, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ δόσει τῶν ἀγαθῶν ἀφήσιν αὐτοὺς συνεχῶς πειράζεσθαι, ἵν' ἔχῃσι διηνεκῆ γυμνασίαν φιλοσοφίας τοὺς πειρασμούς. Διὰ τοι τοῦτο οὔτε ἐν συμφοραῖς ἀφήσιν ἀεὶ τοὺς ἀνθρώπους, ἵνα μὴ ἀποκάμωσιν, οὔτε ἐν ἀνέσει, ἵνα μὴ ῥαθυμότεροι γένωνται, ἀλλὰ ταῖς ἐναλλαγαῖς ποικίλλει τὴν σωτη-

ρίαν αὐτῶν. Ἄρα ζῶντας ἂν κατέπιον ἡμᾶς. Εἶδες πῶς παρίστησι τὸ θηριώδες τῶν ἐπιόντων; Καὶ γὰρ εἰσὶν καὶ ἄνθρωποι τοιοῦτοι, θηρίων ὠμότητα ἐπιδεικνύμενοι, μᾶλλον δὲ καὶ ἐκείνων χαλεπώτερον τοῖς ὁμοφύλοις κεχρημένοι. Τὸ μὲν γὰρ θηρίον ἅπαξ ἐμπροσθὸν τὸν θυμὸν ἀφῆκε, καὶ ἀνεχώρησεν, ἢ διακρουσθὲν οὐκ ἔτι ἐπῆλθεν· ἄνθρωποι δὲ πολλάκις ἀποτυχόντες, πολλάκις ἐπιτίθενται, αὐτῶν ἐπιθυμοῦντες ἀπογεύσασθαι τῶν σαρκῶν. Τοιοῦτον ὁ θυμὸς, λογισμὸν οὐκ ἔχων· οὕτω ζεῖ τὸ πάθος καὶ ἀνακαχλάζει^ε. Πῶς οὖν ἂν σθεσθεῖη τὸ νόσημα; Ἄν τὰ καθ' ἑαυτοὺς λογισώμεθα, εἰ θάνατον ἐννοήσωμεν καὶ τοὺς καθ' ἑκάστην ἀπιόντας ἡμέραν, εἰ τὴν φύσιν αὐτὴν διασκεψώμεθα, ὅτι γῆ καὶ σποδός ἐσμεν. Εἰ δὲ τὸ κάλλος τῆς ὄψεως ἔτι ἀπατᾷ σου τὴν διάνοιαν, βάδισον πρὸς τὰ μνήματα^δ καὶ τὰς θήκας τῶν πατέρων, καὶ ἴδε τοὺς κείμενους, πῶς εἰσὶν εἰς χοῦν διαλελυμένοι, καὶ πολλὴν ἐκ τῆς ὄψεως ἀφορμὴν εἰς τὸ συστέλλεσθαι δέξῃ. Ἀλλὰ μὴ καταγνῶς βαρύτητα τοῦ λόγου. Καθάπερ γὰρ οἱ πυρέττοντες, ἐπειδὴν ἀπαλλαγῶσι τῶν νοσημάτων^ε, ἀέρος δέονται καθαροῦ· οὕτω δὲ καὶ οἱ μαινόμενοι τοῖς πάθεσιν, ἂν εἰς τὰ μνήματα παραγένωνται, ὡσπερ ὑγιεινοῦ τινος χωρίου ἐπιλαβόμενοι, πολλὰ τῶν νοσημάτων ἐξορίζουσι^ε. Καὶ γὰρ ἀρκεῖ τῆς λάρνακος ἡ ὄψις καὶ τὸν σφόδρα ἀπονενοημένον κατενεγκεῖν. Ἀπὸ τούτων παράπεμψον τὴν διάνοιαν εἰς τὴν μέλλουσαν ἡμέραν τὴν φοδεράν, εἰς τὰ βασανιστήρια ἐκεῖνα καὶ τὰς εὐθύνας, εἰς τὰς κολάσεις τὰς οὐκ ἐχούσας παραμυθίαν, ἔνθα οὐδεὶς σοι παραστήσεται· τούτοις πᾶσι κατέπεθε τὰ πάθη. Σκόπει δὲ καὶ τῶν ἀνθρώπων τοὺς ἐν τῷ παρόντι βίῳ ἀπὸ πλοῦτου πρὸς πενίαν μεταπίπτοντας^ε, ἀπὸ δόξης εἰς ἀτιμίαν· καὶ εἰ βούλει ὀργιζεσθαι, μὴ τῷ συγγενεῖ, ἀλλὰ τῷ πονηρῷ δαίμονι· ἔχεις ἔνθα ἀναλύσεις τὸ πάθος· ἐκείνῳ μηδέποτε [346] καταλλαγῆς, ἐκείνῳ ἀνάλωσον τὴν ὀργὴν καὶ δαπάνησον, ἐκείνῳ στήσον παγίδα, μηδέποτε ἐμπλησθῆς αὐτῷ πολεμῶν. Ἐν τῷ ὀργισθῆναι τὸν θυμὸν αὐτῶν^ε ἐφ' ἡμᾶς, ἄρα τὸ ὕδωρ ἂν κατεπόντισεν ἡμᾶς. *Χείμαρρον διῆλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν· ἄρα διῆλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν τὸ ὕδωρ τὸ ἀνυπόστατον.* Χείμαρρον ἐνταῦθα καὶ ὕδωρ τὴν ἄφατον τῶν πολεμίων λέγει· ὕδωρ γὰρ ἐστὶν ἀτάκτως φερόμενον, καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ῥύμης καὶ τῆς βίας παρασύρον τὴν προστυγχάνον. Οὐ τὴν φορὰν δὲ φησιν ἐνταῦθα τῶν κακῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν πάροδον.

β'. Μὴ τοίνυν καταπέσωμεν, ὅταν ἐπιῆ δεινά. Χείμαρρός ἐστιν οἷα ἂν ἦ, νέφος ἐστὶ παρατρέχον. Ὅπερ ἂν εἶπης λυπηρὸν, ἔχει τέλος· ὅπερ ἂν εἶπης δεινὸν, πρὸς πέρας ἀπαντᾷ. Εἰ γὰρ μὴ τέλος εἶχεν, οὐκ ἂν ἤρκεσεν ἡ φύσις. Ἀλλὰ πολλοὺς παρασύρει, φησὶν. Ἄλλ' οὐ παρὰ τὴν οἰκίαν ῥύμην, ἀλλὰ παρὰ τοὺς ῥαθυμούς, καὶ ῥαδίως ὑποσκελιζομένους. Ἴνα οὖν μὴ παρασυρῶμεν, καὶ πρὸς τὰ^ε βαθύτερα αὐτοῦ βαδίζωμεν, διασκεψώμεθα τοὺς τόπους αὐτοῦ, ἐπιλαβώμεθα τῆς ἱερᾶς ἀγκύρας, ὥστε μηδὲν ὑπομεῖναι ναυάγιον.

^ε In edit. Morel. ἀναχλάζει male pro ἀνακαχλάζει.

^δ Savil. in marg. τὰ μνημεῖα. In textu vero τὰ μνήματα, Paulo post idem συστέλλεσθαι, Morel. στέλλεσθαι.

^ε Savil. τοῦ νοσήματος.

^ε Savil. ἐξορίζουσι.

^ε Savil. in textu μεταβάλλοντες, in margine μεταπίπτοντας.

^ε Savil. τὸν θυμὸν αὐτοῦ.

^ε Παρασυρῶμεν, ἀλλ' ὁ πρὸς τὰ. Sic alius.

^α Savil. in textu κατέπιεν, male.

^β Savil. συνεπέθεντο.

tentatione versaris; sed prophetae recordatus dicens, *Donum mihi quia humiliasti me, ut discam justificationes tuas* (Psal. 118. 71), calamitatem pro remedio accipe, et tentatione ut par est utere, poterisque majorem assequi tranquillitatem: qua utinam omnes digni habeamur, gratia et humanitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXXIII.

1. *Nisi quia Dominus erat in nobis.*

1. *Captivitatis bono Judæi vitarunt idololatriam.* — Quod sæpe dixi, hoc quoque nunc dico, nec cessabo dicere, magnum esse fructum captivitatis, et ad philosophiam deducere posse eos qui attendunt. Ecce enim qui ad simulacra currebant, Deum contemnebant, et in impietatem impegerant, quid dicunt nunc post captivitatem? et quomodo salutem suam Deo ascribunt? Quinetiam propheta, tamquam choragus optimus, eadem illos jubet frequenter dicere. Postquam ergo primus dixit, illis quoque præcipit, tamquam magister discipulis, ut dicant: *Dicit nunc Israël, Nisi quia Dominus erat in nobis, cum exurgerent homines in nos, forte vivos deglutissent nos.* Erant enim inermes, nudi, captivi, et servi, et nuper a malis liberati, urbemque habebant non muris cinctam, imo vero ne urbem quidem, et post reditum erant præda omnibus parata; sed fuit eis Deus pro muro et arce. Hoc ipsum nos quoque nunc dicamus: *Nisi quia Dominus erat in nobis, forte vivos deglutissent nos.* Quid enim non fecisset noster inimicus diabolus, nisi Dominus fuisset in nobis? Audi quid Christus dicat Simoni: *Simon, Simon, quoties petiit te satanas cribrare sicut triticum: et ego oravi pro te, ne deficiat fides tua* (Luc. 22. 31)? Est enim improba bellua et insatiabilis, et nisi assidue refrenaretur, subvertisset et confudisset omnia. Si enim cum in beatum Job pusillum quid ei fuit permissum, ejus domum evertit funditus, ejus corpus labefactavit, tantam tragœdiam excitavit, facultates corrupit, filios obruit, ut e carne vermes scaturirent effecit, uxorem in eum incitavit, amicos, inimicos, famulos, ut probris eum insectarentur, induxit: si non innumerabilibus frenis retardaretur, quomodo non omnes perderet? Quocirca hic quoque dicit: *Nisi quia Dominus erat in nobis.* Erant enim admodum pauci et contempti, et eos reversos multi adoriebantur.

Prosperorum et adversorum alternationis utilitas; irarationis experts; perturbationes animi ut sanari possint. — Porro in hoc quoque ostendebatur Dei sapientia, quod non repente et uno simul tempore daret eis securitatem, sed sensim ac paulatim. Hoc autem faciebat eos conservans in Dei cognitione, et eam quæ ex captivitate orta erat, correctionem non sinens præterfluere. Quia enim liberatio a malis solet homines efficere socordiores, in ipsa etiam donatione honorum permittit, ut ipsi assidue tententur, ut sint eis tentationes perpetuum philosophiæ exercitium. Et ideo nec homines semper dimittit in calamitatibus,

ne deficient: nec in quiete et rerum prosperitate, ne fiant socordiores: sed vicissitudinibus eorum salutem variat. *Forte vivos deglutissent nos.* Vides quomodo ostendit, quam sint immanes, qui se invadunt? Sunt enim homines qui vel ferarum immanitatem ostendant, imo magis quam illæ sæviunt in congenere. Fera enim cum semel invaserit, ab ira desistit, et recedit, aut repulsa non amplius invadit: homines autem cum res cesserit aliter quam putabant, sæpe invadunt vel ipsas carnes gustare cupientes. Ejusmodi res est ira, rationis experts; ad iram fervet et ebullit hæc animi perturbatio. Quomodo ergo hæc exstinguetur ægritudo? Si res nostras animo reputemus, si mortem consideremus, et eos qui quotidie recedunt, si naturam nostram contemplemur, quod scilicet simus terra et cinis. Si autem faciei pulchritudo animo tuo adhuc imponit, vade ad monumenta et thecas parentum tuorum, ac vide quomodo sunt positi, et in pulverem ac terram resoluti, magnamque ex eo capies occasionem, ut te ipsum reprimas. Ne dicti gravitatem improbes. Quemadmodum enim qui febre laborant, postquam a morbo liberati fuerint, puro aere indigent: ita etiam quos animi perturbationes ad insaniam adigunt, si ad monumenta accesserint, tamquam qui in prædium saluberrimum pervenerint, multas expellent ægritudines. Sufficit enim vel solus urnæ aspectus ad eum deprimendum, qui valde arrogans est. Ab his deinceps transcribe tuam cogitationem ad futurum illum diem terribilem, ad futuras de te quæstiones, et reddendas rationes, ad supplicia, quæ nullum habent omnino solatium, ubi nemo te defendet: et his omnibus veluti quibusdam cantibus seda tuas animi perturbationes. Considera autem etiam ex hominibus eos qui in vita præsentis ex divitiis redacti sunt in paupertatem, ex gloria in ignominiam: et si velis irasci, non ei qui est tibi genere conjunctus, sed malo dæmoni irascere: habes, in quem iram effundas: illi numquam reconcilieris, in illum iram effunde et consume, in illum tende laqueum, numquam cesses adversus eum bellum gerere. 3. *Cum irasceret furor eorum¹ in nos, forsitan aqua absorbuisset nos.* 4. *Torrentem pertransivit anima nostra: forsitan pertransisset anima nostra aquam intolerabilem.* Torrentem et aquam hic dicit ingentem iram inimicorum: est enim aqua, quæ in composite magna vi et impetu fertur, ac quodcumque ei occurrit, secum trahit. Non solum autem hic dicit irruptionem malorum, sed etiam transitum.

2. Ne animum ergo abiciamus, quando nos mala invaserint. Torrens est quidquid tandem sit, est nubes quæ prætereurrat. Quidquid molesti dixeris, id habet finem: quidquid asperum dixeris, id quoque habet exitum. Si enim finem non haberet, natura non sufficeret. At complures, inquit, secum trahit. Sed id non fit ex ejus violentia, sed propter eos qui sunt ignavi et facile prosternuntur. Ne ergo seducamur, sed ad ea quæ intima sunt ejus perveniamus, loca

¹ savil., furor ejus.

ejus consideremus, sacram ancoram apprehendamus, ut nullum patiamur naufragium. Torrens enim est ad tempus terribilis, et rursus supra modum deprimatur. *Aqua absorbuisset nos.* Alius (a), *Tunc forte aquæ inundavissent nos quasi torrens pertranseuntes contra animam nostram. Forsitan pertransisset anima nostra aquam intolerabilem.* Alius, *Tunc transiissent super animam nostram, tanquam aquæ, superbi (b).* Vidisti quantum sit Dei auxilium? quomodo in tot malis non siverit eos submergi? Ideo enim sinit mala crescere, non ut nos obruant, sed ut magis probatos efficiant, et suæ potentiae majorem præbeat demonstrationem. Superbos autem hic dicit hostes, qui quovis torrente, et quavis aqua intolerabili vehementius irruentes, nihil ipsos læserunt. In causa est autem Dei præsidium, cæleste subsidium, auxilium quod superari non potest. Et ideo cum ipse dixisset liberationem a malis, dicit eum etiam qui liberavit, idque cum summa ejus laude. 5. *Benedictus Dominus, qui non dedit nos in captionem dentibus eorum.* 6. *Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium.* Vidisti quomodo suam ostendit imbecillitatem, et illorum potentiam? Illi enim tanquam feræ et leones eos invadebant, parati vel eorum vesci carnibus, armati et viribus et iracundia; hi vero erant quovis passere imbecilliores. Tunc enim Dei miracula maxime ostenduntur, quando qui sunt imbecilli, superant potentiores. Nec eo solum erant insidiæ intolerabiles, quod illi quidem essent potentes et terribiles, ira pleni, et vel eorum carnibus vesci parati: hi autem imbecilli, et pauci, qui facile invadi possent: sed etiam quod essent in mediis malis intercepti, et undique cincti difficultatibus, haberent undique bella eos circumstantia: sed qui est maxima potestate præditus, et potest undique conservare, etiam postquam pericula et mala circumsederant; nos, inquit, liberavit cum magna facilitate. Quod quidem volens ostendere, sic dixit: *Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium.* 7. *Laqueus contritus est, et nos liberati sumus.* Deinde ostendens etiam quomodo, subjunxit, 8. *Adjutorium nostrum in nomine Domini, qui fecit cælum et terram.* Vidisti auxiliatoris virtutem? vidisti potentiam? Ipsa etiam insidiarum adminicula sustulit.

Quantis nos auxiliis instruxerit Deus adversus diabolum; qui fit ab ipso nos tamen vinci. — Hoc etiam anagogice acceperit quispiam de diabolo, et de genere hominum. Ostendit quippe quomodo eripuerit, et ejus sustulerit insidias: hoc enim factum est ex quo dixit discipulis: *Ambulate super serpentes et scorpiones, et super omnem potestatem inimici (Luc. 10. 19).* Non enim est amplius apertum bellum, nec ex æquo instructa acies; sed ille quidem jacet pronus et procumbens, tu autem stas erectus, ex alto eum feriens: ille quidem enervatus, tu vero robustus et validus. Qui fit ergo ut sæpe vincat? Hoc fit ex nostra ignavia,

ex socordia eorum qui dormiunt. Si velis itaque resistere, non audet tecum instructa acie configere. Quod si vincit dormientem, id non illius potentiae, sed tuæ tribuendum est negligentiae. Quis enim dormientem non vicerit, etsi sit omnium imbecillimus? Alligatus est fortis, impedimenta ejus omnia direpta sunt, fracta est potentia, ruptum est ac dirutum ejus habitaculum, frameæ ejus defecerunt. Quid vis his amplius? qua de causa eum times? cur vereris? Jussus es conculcare eum, qui est enervatus: quamobrem, dic, quæso, contremiscis? cur cunctaris ac dubitas? Annon cogitas qualis sit qui tibi fert auxilium? Non solum enim hostis tuus factus est imbecillior: sed etiam tuum majus est auxilium. Compressa est carnis exultatio, peccati ablata est sarcina, gratiam Spiritus accepisti, quæ habet vim unctionis. *Nam quod impossibile erat legi, in quo erat imbecillum per carnem, Deus misso suo Filio in similitudine carnis peccati, et de peccato condemnavit peccatum in carne, ut justificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus (Rom. 8. 3. 4).* Carnem fecit tibi morigeram, arma tibi donavit, thoracem justitiæ, cingulum veritatis, galeam salutis, clypeum fidei, gladium Spiritus, arrham dedit, corpore suo te nutrit, sanguinem suum tibi bibendum porrigit, crucem tibi tanquam lanceam in manus tradidit (*Ephes. 6. 14. seqq.*), lanceam quæ numquam flectitur: illum alligavit, humi projecit. Non habes itaque quo te deinceps defendas, si vincaris: et si profligeris, non est tibi danda venia. Habes enim innumeras victoriæ ansas. *Laqueus contritus est, inquit, et nos liberati sumus. Adjutorium nostrum in nomine Domini qui fecit cælum et terram.* Vides qualem habes Imperatorem, qualem Regem, eum qui est universi Opifex, eum qui solo verbo tot corpora produxit, tantam molem, tantam magnitudinem? Ne animum demittas, forti animo resistas. Nihil vetat quominus tropæum tuum stet erectum. Hæc ergo cum sciamus, o dilecti, sobrii simus, concertemus, nec dormiamus, sed cum arma absterserimus, animique alacritatem confirmaverimus, hostem assidue feriamus, ut cum præclaram victoriam retulerimus, cum magna gloria regnum cælorum consequamur: quod nobis detur assequi gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXXIV.

1. Qui confidunt in Domino, sicut mons Sion.

1. Quid sibi vult additio *Sion*? cur enim non dixit absolute, *Sicut mons*, sed illius montis meminit? Ut doceat non debere nos animum dejicere in calamitatibus, nec ab iis pessumdari, sed a spe in Deum pendentes, omnia ferre fortiter, bella, pugnas et tumultus. Quemadmodum enim hic mons qui fuerat quandoque desertus, et nudatus habitatoribus, ad priorem redierat prosperitatem, veteri statu recepto, cum incolæ rediissent, et miracula rursus ostenderentur: ita etiam vir fortis, licet ab innumeris invadatur calamitatibus, non evertetur. Ne ergo quæras

(a) hic interpres quis sit ignoratur.

(b) Hæc interpretatio est Aquilæ, ut in Hexaplis nostris videre est. In Savil. desunt hæc voces, *tanquam aquæ* (ὡς τὰ ὕδατα), quæ tamen hic requiruntur.

Καὶ γὰρ ὁ χειμάρρους μέχρι καιροῦ φοβερός ἐστι, καὶ πάλιν ἀμέτρως ταπεινοῦται. "Ἄρα τὸ ὕδωρ ἂν κατεπόντισεν ἡμᾶς." Ἔτερος ἑρμηνευτὴς φησι, *Τότε ἂν τὰ ὕδατα παρέκλινσεν ἡμᾶς, ὡς φάραξ παρελθόντα κατὰ τῆς ψυχῆς ἡμῶν.* "Ἄρα διήλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν τὸ ὕδωρ τὸ ἀνυπόστατον." Ἔτερος φησι, *Τότε παρήλθεν ὑπὲρ τὴν ψυχὴν ἡμῶν ὡς τὰ ὕδατα ὑπερήφανοι.* Εἶδες πόση τοῦ Θεοῦ ἡ συμμαχία; πῶς ἐν τοσοῦτοις κακοῖς οὐκ ἀφῆκεν αὐτοὺς ὑποβρυχίσους γενέσθαι; Διὰ γὰρ τοῦτο ἀφίησιν αὐξέσθαι τὰ δεινὰ οὐχ ἵνα ἡμᾶς καταδύσῃ, ἀλλ' ἵνα δοκιμωτέρους ἐργασθῆται, καὶ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως μείζονα παράσχηται τὴν ἀπόδειξιν. Ὑπερηφάνους δὲ ἐνταῦθα τοὺς πολεμίους φησίν, οἳ παντὸς χειμάρρου σφοδρότερον καὶ παντὸς ὕδατος ἀφορῆτου προσβάλλοντες, οὐδὲν αὐτοὺς παρέβλαψαν. Τὸ δὲ αἴτιον ἢ τοῦ Θεοῦ συμμαχία, ἢ ἄνωθεν βοήθεια, ἢ ἀχειρωτος βοήθεια. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ αὐτὸς εἰπὼν τὴν ἀπαλλαγὴν ἅ των κακῶν, λέγει καὶ τὸν τὴν ἀπαλλαγὴν παρεσχηκότα, καὶ μετὰ εὐφημίας. *Εὐλογητὸς Κύριος, ὃς οὐκ ἔδωκεν ἡμᾶς εἰς θήραν τοῖς ὀδοῦσιν αὐτῶν. Ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὡς στρουθίον ἐβρύσθη ἐκ τῆς παγίδος τῶν θηρευόντων.* Εἶδες πῶς καὶ τὴν οικεῖαν ἀσθένειαν παρίστησι, καὶ τὴν ἐκείνων ἰσχύν; Οἱ μὲν γὰρ ὡς θηρία καὶ λέοντες ἐπήεσαν, αὐτῶν ἔτοιμοι τῶν σαρκῶν ἀπογεύσασθαι, καὶ τῆ δυνάμει καὶ τῷ θυμῷ καθωπλισμένοι· οἱ δὲ στρουθίου παντὸς ἀσθενέστερον διέκειντο. Τότε γὰρ μάλιστα διαδεικνύται τοῦ Θεοῦ τὰ θαύματα, ὅτε οἱ ἀσθενεῖς τῶν δυνατῶν κρατοῦσιν. Οὐ ταύτη δὲ μόνον ἀφόρητος ἦν ἡ ἐπιβουλὴ, ὅτι οἱ μὲν δυνατοὶ καὶ φοβεροὶ, καὶ θυμοῦ πολλοῦ γέμοντες, καὶ παρεσκευασμένοι τῶν σαρκῶν ἀπογεύσασθαι· οἱ δὲ ἀσθενεῖς, καὶ ὀλίγοι, καὶ εὐεπιχείρητοι· ἀλλ' ὅτι [347] καὶ ἐν μέσοις ἀπειληθέντες τοῖς δεινοῖς, εἰς αὐτὰ ἐμθεθηκότες τὰ δυσχερῆ, πάντοθεν πολέμους ἔχοντες περικειμένους· ἀλλ' ὁ εὐπορος καὶ πανταχόθεν δυνάμενος διασώζειν, καὶ μετὰ τὸ ἐμπεσεῖν εἰς τὰ δεινὰ, μετὰ πολλῆς ἡμᾶς, φησίν, ἀπῆλλαξε τῆς εὐκολίας. "Ὅπερ οὖν παραστήσας βουλόμενος, οὕτως εἶπεν· Ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὡς στρουθίον ἐβρύσθη ἐκ τῆς παγίδος τῶν θηρευόντων. Ἡ παγὶς συνετριβή, καὶ ἡμεῖς ἐβρύσθημεν. *Ἡ βοήθεια ἡμῶν ἐν ὀνόματι Κυρίου, τοῦ ποιήσαντος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.* Εἶδες τὴν δυνάμειν τοῦ προστάτου; εἶδες τὴν ἰσχύν; Καὶ αὐτὰς τὰς ἀφορμὰς τῆς ἐπιβουλῆς ἀνείλε.

Τοῦτό τις καὶ κατὰ ἀναγωγὴν ἂν ἐκλάβοι ἐπὶ τοῦ διαβόλου, καὶ τοῦ γένους τοῦ τῶν ἀνθρώπων. Δείκνυσι γὰρ πῶς ἐξήρπασε, πῶς ἐξέλωσεν αὐτοῦ τὰς ἐπιβουλὰς· τοῦτο γὰρ γέγονεν ἀφ' οὗ πρὸς τοὺς μαθητὰς εἶπε· *Πατεῖτε ἐπάνω ὄψεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δυνάμειν τοῦ ἐχθροῦ.* Οὐκ ἔτι γὰρ ἐξ εὐθείας ἢ μάχη, οὐδὲ ἐξίστης ἢ παράταξις, ἀλλ' ὁ μὲν κεῖται πρηγῆς καταπειπωκῶς, σὺ δὲ ἕστηκας ἔρθιος, ἄνωθεν βάλλων· ὁ μὲν ἐκνενευρισμένος, σὺ δὲ ἰσχυρός. Πόθεν οὖν νικᾷ πολλάκις; Ἄπὸ τῆς νωθείας τῆς ἡμετέρας, ἀπὸ τῆς ῥαθυμίας τῶν καθευδόντων. "Ὥστε εἰ βουληθεῖς ἐναντίον στήναι, οὐ τολμᾷ παρατάξασθαι. Εἰ δὲ καθευδόντος περιγίνεται, τοῦτο οὐ τῆς ἐκείνου δυνάμεως, ἀλλὰ τῆς σῆς ὀλιγορίας. Τίς γὰρ οὐκ ἂν κρατήσῃ τοῦ καθευδόντος, κἂν ἀπάντων ἀσθενέστερος ᾖ; Ἐδέθη ὁ ἰσχυ-

* Savil. τὴν ἀλλαγὴν, Morel. τὴν ἀπαλλαγὴν, melius. Paulopost Savil. εὐλογητὸς Κύριος ἐπαγαγὼν, ὃς οὐκ

ρὸς, τὰ σκεύη αὐτοῦ διηρπάγῃ, ἢ δυνάμει αὐτοῦ κατελύθη, τὸ καταγώγιον ἀνεβράγῃ^b, αἱ ῥομφαῖαι αὐτοῦ ἐξέλιπον. Τί πλέον τούτων βούλει; τίνοσ ἔνεκεν αὐτὸν φοβῆ; τίνοσ ἔνεκεν δέδοικας. Πατεῖν ἐκελεύσθησ τὸν ἐκνενευρισμένον· πόθεν τρέμεις; εἰπέ μοι· πόθεν ἀγωνιᾷς; Οὐκ ἐννοεῖς ὅσον ἔχεις βοηθόν; Οὐδὲ γὰρ μόνον ὁ ἐχθρὸς γέγονεν ἀσθενέστερος, ἀλλὰ καὶ ἡ βοήθειά σου μείζων. Τῆς σαρκὸς τὰ σκιρτήματα κατεστάλη, τῆς ἀμαρτίας τὸ φορτίον ἠφανίσθη, Πνεύματος ἔλαβες χάριν, ἀλείμματος δύναμιν. Τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου, ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκὸς, ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἀμαρτίας, καὶ περὶ ἀμαρτίας κατέκρινε τὴν ἀμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί, ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσι. Τὴν σάρκα εὐήνιον ἐποίησεν, ὅπλα σοι ἔχαρίσατο, θώρακα δικαιοσύνης, ζώνην ἀληθείας, κράνος^c σωτηρίας, ἀσπίδα πίστεως, μάχαιραν Πνεύματος, ἀράβωνά δέδωκε, τῷ σώματι αὐτοῦ τρέφει σε, τῷ αἵματι αὐτοῦ ποτίζει σε, σταυρὸν σοι ἐνεχείρισεν ὡς ὄρου, ὄρου μηδέποτε καμπτόμενον^d· ἐκείνον ἔδησε, χαμαὶ ἐβρύψεν. "Ὥστε ἀναπόλογητός σου λοιπὸν ἢ ἕττα, καὶ συγγνώμην οὐκ ἔχεις βαλλόμενος. Μυρίας γὰρ ἔχεις [348] πρὸς τὸ νικᾶν ἀφορμὰς. Ἡ παγὶς συνετριβή, καὶ ἡμεῖς ἐβρύσθημεν. Ἡ βοήθειαι ἡμῶν ἐν ὀνόματι Κυρίου τοῦ ποιήσαντος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Ὀρᾷς ὅσον ἔχεις στρατηγόν; ὅσον βασιλέα; τὸν τοῦδε τοῦ παντὸς δημιουργόν; τὸν λόγῳ τοσαῦτα σώματα παρενέγκαντα, τοσοῦτον ὄγκον, τοσοῦτον μέγεθος; Μὴ καταπέσης, στήθι γενναίως· οὐδὲν κωλύει τὸ τρόπαιόν σου στήναι λαμπρόν. Ταῦτ' οὖν εἰδότες, ἀγαπητοὶ, νήρωμεν, ἀγωνιζώμεθα, μὴ καθεύδωμεν, ἀλλὰ τὰ ὅπλα ἀποσμήξαντες, καὶ τὴν προθυμίαν νευρώσαντες, βάλλωμεν διηνεκῶς τὸν πολέμιον, ἵνα λαμπρὰν τὴν νίκην ἀράμενοι, μετὰ πολλῆς τῆς δόξης ἀπολαύσωμεν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· ἧς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΡΚΑ' ΨΑΛΜΟΝ.

Οἱ πεποιθότες ἐπὶ Κύριον, ὡς ἔρος Σιών.

α'. Τί βούλεται τοῦ Σιών ἡ προσθήκη; διὰ τί γὰρ οὐκ εἶπεν ἀπλῶς, Ὥς ἔρος, ἀλλὰ τοῦ ἔρους ἐκείνου μένηται; Πασιδεύων ἡμᾶς μὴ ταπεινοῦσθαι ἐν ταῖς συμφοραῖς, μηδὲ καταποντίζεσθαι^e, ἀλλὰ τῆς εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδος ἐκχεμαμένους, πάντα φέρειν γενναίως, καὶ πολέμους, καὶ μάχας, καὶ ταραχάς. Ἐπεὶ καὶ τὸ ἔρος τοῦτο ποτε γενόμενον ἔρημον, καὶ γυμνὸν τῶν ἐνοικούντων^f, ἐπὶ τὴν προτέραν πάλιν ἐπανῆλθεν εὐημερίαν, τὴν ἀρχαίαν ἀπολαβὴν εὐπραγίαν, τῆ τῶν οικείων ἐπανόδῳ, ταῖς τῶν θαυμάτων ἐπιδείξεσιν· οὕτω καὶ ὁ γενναῖος ἀνὴρ κἂν μυρία πάθη δεινὰ, οὐ περιτραπήσεται. Μὴ τοίνυν τὸν ἀκίνδονον

^b Savil. κατελύθη, ἢ κατάδυσιν αὐτοῦ ἀνεβράγῃ. Utraque lectio quadrat.

^c Savil. in textu κράτος, in margine κράνος, quæ vera lectio est.

^d Savil. κλιόμενον, in margine καμπτόμενον.

^e Savil. καταβαπτίζεσθαι, in marg. καταποντίζεσθαι, ut Morel. et alii.

^f Sic Savil. In Morel. τῶν ἐνοικούντων deerat.

vitam ab omnibus negotiis et arumnis remotam, sed quam minime detrahant pericula. Ars enim non eodem modo ostenditur, si quis in portu sedeat, et si quis undosum mare transmittat. Ille enim ignavus, mollis et enervatus redditur: hic autem, qui multas rupes in mari latentes, multos scopulos, multos ventorum impetus, et alia maris pericula sustinuit, in hisque omnibus excellit, animum suum firmiorem reddidit. In hanc enim vitam deductus es, non ut sis otiosus, nec ut sis abjectus, nec ut tibi nihil adversi eveniat, sed ut gravia passus evadas clarior. Ne otiosam ac remissam, voluptatibusque et deliciis plenam vitam quæramus. Non est enim viri fortis, sed potius vermis hoc desiderium, ejus, inquam, potius qui est rationis expers, quam ejus qui est ratione præditus. Sed ora quidem maxime ut non intres in tentationem: quod si in eam quandoque incideris, ne ægre feras, nec conturberis, sed fac omnia, ut evadas clarior. Non vides fortes milites, quomodo vocante tuba tropæa respiciunt, victorias, coronas et majores suos qui se præclare gesserunt? Et tu ergo cum tuba spiritualis sonat, sta leone animosior: sive sit ignis, sive ferrum, ingredi. Sciunt vel ipsa elementa eos, qui sunt virilis animi, revereri. Solent etiam feræ strenuos viros pertimescere. Quamvis eas fames, quamvis ipsa natura irretet et efferet, omnium obliviscuntur quando justum viderint, iramque suam cohibent. His ergo armis munitis, et ignem non timebis, licet videris flammam in cælos ascendentem. Habes fortem et generosum ducem, qui solo nutu potest quæcumque mala sunt et gravia tollere. Illius sunt omnia, cælum, terra, mare, feræ et ignis; est ei facillimum omnia transferre, ac loco movere¹. Undenam ergo, dic mihi, metus tuus oritur? Non aliunde certe, quam ex tua ignavia et socordia. Nonne mors est omnium malorum colophon? Atqui ea ipsa quoque est naturæ debitum. Cur non satagis, ut tibi ex ejus solutione quæstus oriatur? Si enim hæc via velis nolis incedendum est, cur non cum lucro? At enim post gravia tormenta, non temporaria, sed quæ voluptatem præbeant dolore majorem. Quod si hæc tibi videntur esse gravia, considera eos qui absque ulla mercede longa tabe laborant, qui fame perpetua, qui immedicabilibus et longis morbis vexantur, propter quos sæpe mortem optarunt: multi etiam in enses irruerunt, multi vitam laqueo finierunt. Cælum autem tibi est propositum, et bona quæ sunt in cælis, et non vereris nec perhorrescis esse mollis et ignavus, idque cum talem habeas adiutorem? Annon audis prophetam dicentem: *Qui confidunt in Domino, sicut mons Sion?* Spem nimirum significat in Deum immutabilem, firmam et constantem, invincibilem et inexpugnabilem. Quemadmodum enim etiamsi quis innumerabiles adhibeat machinas, montem nec convellere, nec labefactare poterit: ita etiam qui eum aggreditur, qui spem in Deum collocavit, revertetur domum vacuis manibus. Monte enim longe est tutior spes in Deum.

¹ Savil., omnia transferre et statuere.

Non commovebitur in æternum qui habitat in Jerusalem. Alius interpretes dicit: *Immutabilem in æternum, qui habitat circa Jerusalem.* Quid ergo? non commoti, inquit, sunt tres pueri et Daniel? Absit: nam a patria quidem exciderunt, captivitatem sustinuerunt; nullo tamen tempore commoti sunt: sed cum essent in tanta rerum perturbatione, et tanta fluctuum multitudine, cum perinde ac petreæ insisterent, et in tranquillo portu starent, nihil grave aut asperum senserunt. Commotionem autem ne voces rerum casus. Non est enim hoc commotio, sed animæ interitus, et virtutem amisisse: quod quidem non evenit in periculis, iis qui sunt sobrii et sapientes, imo vero tutius et firmius suam possident philosophiam clarioresque et illustriores evadunt. Quod si vis etiam anagogice sumere illud, *Non commovebitur in æternum qui habitat in Jerusalem*, describe tibi sortem supernæ metropolis. Qui enim illam receperunt, sunt ab omnibus omnino casibus liberi: nihil illic quod illos supplantet, non cupiditates, nec voluptates, nec peccati occasio, non dolor, non molestia, non pericula: hæc omnia longe aberunt. 2. *Jerusalem, montes in circuitu ejus, et Dominus in circuitu populi sui ex hoc nunc et usque in sæculum.* Per hæc quidem dicit adesse auxilium civitati ex ejus situ: sed non permittit ut ei confidat, sed eam ad inexpugnabile erigit auxilium, nempe Deum.

2. Etsi, inquit, eam montes munit, illa tamen protectione indiget: id enim eam reddit inexpugnabilem. Quocirca alius (a) quoque dicit interpretes, *Dominus autem circa populum suum.* Hoc est, ne confidite altitudini montium. Quod enim eam facit inexpugnabilem, hoc est, 3. *Quia non relinquet Dominus virgam peccatorum super sortem justorum.* Dicit justam quamdam causam Dei auxilii, ut illi possint confidere. Quænam autem ea est? Non permiserit, inquit, bona justorum esse in manibus peccatorum. Hoc autem dixit, sua dens ut confiderent de Dei auxilio, et ut in virtute persisterent, si vellent frui perpetuo illius auxilio, et bona sua habere in sua potestate. Per hæc enim ostendit et possessionem, et securitatem in libero arbitrio esse sitam. Virgam autem peccatorum hic vocat regnum hostium. Quod vero dicit, est ejusmodi: non sinet ut teneant hereditatem justorum. Etsi enim hoc fecit ad tempus, id fecit pro correctione, castigatione et admonitione. *Ut non extendant justi ad iniquitates manus suas.* Alius (b), *Propterea non extendunt justi ad iniquitatem manus suas.* Propter quidnam? Propter id quod dictum est, defendet, ulciscetur, hostes propulsabit, eosque repellet ab eorum possessionibus. Quasi diceret, Castigati tentatione, et honorum suppeditatione effecti meliores, perseverabunt in virtute: et utrinque eruditi vitium non attingent. Universum ergo propterea factum est, ut anima eorum reddatur melior, et rebus quidem adversis corrigatur, concessis autem bonis fiat promptior et alacrior. 4. *Benefac,*

(a) Quis sit ille alius interpretes nescitur.

(b) Hic etiam interpretes quis sit ignoratur.

Domine, bonis. Alius (a), *Beneficia confer. Et rectis corde.* 5. *Declinantes autem in obligationes adducet Dominus cum operantibus iniquitatem.* Vides ubique duci a nobis initium et bonorum consequendorum, et sustinendæ pœnæ? Quamvis autem a nobis sumatur principium, sic tamen Dei quoque benignitatis plurima lux affulget; profusa enim quadam et redundanti copia nos vincit remunerationibus: et in peccatis quidem moderatum imponit supplicium, in recte autem factis longe majori mercede donat. Rectos porro hic vocat simplices, non fictos, qui nihil habent adumbratum nec simulatum. Tale enim est quod rectum est, quod Deus ubique maxime requirit. Talis est etiam virtus, nempe plana et expedita, quemadmodum improbitas est quid perversum, varium, et quod non habet exitum: et id potest videri ex rebus ipsis. Nam qui vult mentiri, et dolos struere, cogita apud te quot et quanta aggreditur, quanta opus habet varietate, et quibusnam fictis orationibus, quanto artificio, et quanta dicendi facultate. Qui autem dicit veritatem, non labore, non difficultate, non simulatione, non arte, aut machinatione, aut ullo alio ejusmodi indiget, cum ea ipsa per se luceat. Quemadmodum enim deformia corpora multis artificiis et integumentis indigent, quæ naturæ deformitatem contegant: quæ autem natura pulchra sunt, ipsa per se, etsi nihil extrinsecus advenerit, resplendent: ita etiam in veritate et mendacio, in virtute et vitio invenire possumus. Unde clarum est, etiam ante supplicium vitium ipsum supplicium infligere, et ante remunerationem virtutem remunerari. Quemadmodum enim illa habet in seipsa præmia etiam ante coronas: ita etiam hoc pœnam in se continet, antequam puniatur. Quid enim possit esse peccato gravius, quod ad pœnam attinet? Quocirca Paulus quoque eorum mentionem faciens, qui meretriciam artem exercent, florem ætatis prostituunt, et naturæ leges evertunt, dixit hoc esse maximum supplicium, etiam antequam puniantur. *Mascuti enim, inquit, in masculis turpitudinem operantes, et mercedem, quam oportuit, erroris sui in se recipientes (Rom. 1. 27): mercedem peccati sui, intemperantiam et ipsum actum vocans. Pax super Israel.* Precatione conclusit orationem. Tales enim sunt sanctorum animæ: cum adhortatione et consilio adjiciunt orationem, auditoribus maximum introducetes auxilium.

Pax sanctorum. — Pacem autem hic dicit, non hanc solam sensilem, sed eam etiam, quæ est hac excelsior, et dicit undenam enascitur, oratque ut anima cum seipsa non moveat seditionem, perturbationum animi bellum inferens. Hanc nos quoque pacem quæramus, ut promissa bona possimus assequi, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

(a) Hic etiam interpretis quis sit nescitur.

IN PSALMUM CXXV.

4 *In convertendo Dominus captivitatem Sion, facti sumus sicut consolati.* Alius interpretis (a) dicit, *Quando converterit Dominus captivitatem, erimus consolati.*

1. Nomen captivitatis est quidem in prolatione simplex, habet autem multos sensus. Est enim et bona captivitas, ut quando dicit Paulus, *Captivantes omnem intellectum in Christum (2. Cor. 10. 5).* Est mala, ut quando dicit: *Captivas abducentes mulierculas oneratas peccatis (2. Tim. 3. 6).* Est quæ in mente versatur, ut de qua dicit, *Prædicare captivis remissionem (Isai. 61. 1).* Est quæ sub sensum cadit, ut quæ fit ab hostibus. Prior autem est gravior. Qui enim ceperunt aliquos jure belli, captis sæpe parcunt, et si aut aquari, aut lignari, aut equos pascere jusserint¹, animam minime læserint: qui peccati autem captivus factus est, habet sævum et barbarum dominum, qui cogit eum facere res turpissimas, et maxime probrosas. Non enim parcere, nec misereri novit hæc vitii tyrannis. Audi itaque quomodo cum miserum et infelicem Judam accepisset captivum, minime ei pepercerit, sed sacrilegum et proditorem fecerit: deinde postquam scelus perpetrasset, eum in theatrum Judæorum produxerit, et maleficium revelaverit, et nec si quidem permiserit, ut perciperet fructum pœnitentiæ, sed ante pœnitentiam deduxerit ad laqueum. Est enim sævus tyrannus, qui jubet quæ sunt improba, et eos qui obediunt, ignominia afficit. Quocirca vos rogo, summo studio fugiamus ejus dominium, et cum eo bellemus, nec ei umquam reconciliemur, et liberati in libertate permaneamus. Si enim hi a barbaris liberati, consolationem acceperunt, multo magis oportet nos a peccato liberatos gaudere et exultare, et hanc lætitiã conservare immortalem, non autem eam perturbare ac confundere, eadem mala rursus aggredientes. *Facti sumus sicut consolati.* Hoc alii quidem interpretes dicunt, *Tamquam somniantes.* Hebræus autem, *Choalemim*². Quid est autem, *Consolati?* Impleti, inquit, sumus quiete, lætitiã, voluptate. 2. *Tunc repletum est gaudio os nostrum, et lingua nostra exultatione.* 3. *Tunc dicent inter gentes, Magnificavit Dominus facere cum eis.* 4. *Magnificavit Dominus facere nobiscum.* Ad meliorem mutationem non parum confert lætari propter liberationem a captivitate. Et quis, inquit, non propterea lætatur? Patres eorum quando liberati sunt ab Ægypto, et ab illa servitute traducti in libertatem, per summum ingrati animi vitium in bonis ipsis murmurabant, indignabantur, ægre ferebant, tristes manebant. At non nos, inquit; sed gaudemus et exultamus. Jam vero causam quoque

¹ Hic variant Morelli et Savilii Editiones. Morel. habet aut equos pascere jusserint. Savil. vero, etiamsi vectigales fecerint, aut, tributum pendere jusserint. Utraque lectio quadrat, sed prior, habita seriei ratione, præferenda videtur.

² Savil., *Choalemim*. Hebraica vox est, כחלמים, sicut somniantes: ut habet etiam lectio aliorum interpretum, quorum nomen tacetur.

(a) Quis sit hic interpretis ignoramus.

Ἄγαθυνον, Κύριε, τοῖς ἀγαθοῖς. Ἔτερος, Ἀγαθοποιήσον. Καὶ τοῖς εὐθέσι τῇ καρδίᾳ. Τοὺς δὲ ἐκπλίνοντας εἰς τὰς στραγγαλιὰς ἀπάξει Κύριος μετὰ τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν. Ὅρξῃ παρ' ἡμῶν πανταχοῦ τὰς ἀρχὰς γινομένας, καὶ τοῦ τῶν χρηστῶν ἀπολαύειν, καὶ τοῦ κολάσεις ὑπομένειν; Ἄλλ' εἰ καὶ παρ' ἡμῶν αἱ ἀρχαί, ἀλλ' ὅμως καὶ οὕτω τῆς τοῦ Θεοῦ φιланθρωπίας πολλὴ δείκνυται ἡ λαμπηδών ^α· ἐκ γὰρ πολλοῦ τοῦ περιόντος νικᾷ τὰς ἀντιδόσεσιν ἡμᾶς· καὶ ἐπὶ μὲν [351] τῶν ἀμαρτημάτων σύμμετρον ἐπάγει τὴν τιμωρίαν, ἐπὶ δὲ τῶν κατορθωμάτων ὑπερβαίνουσαν παρέχει τὴν ἀντίδοσιν. Εὐθεῖς δὲ ἐνταῦθα καλεῖ τοὺς ἀδόλους, τοὺς ἀπλάστους, τοὺς οὐδὲν ἔχοντας συνεσκιασμένον καὶ ὑπουλον. Τοιοῦτον γὰρ τὸ εὐθές, ὃ μάλιστα ὁ Θεὸς ἐπιζητεῖ πανταχοῦ. Τοιοῦτον ἡ ἀρετὴ, λεῖα τις καὶ εὐχολος, ὡσπερ οὖν ἡ πονηρία διεστραμμένον, ποικίλον, ἀδιεξόδευτον· καὶ τοῦτο ἐστὶν ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἰδεῖν αὐτῶν. Ὁ γοῦν βουλόμενος ψεύσασθαι, καὶ δόλους ῥάφαι, ἐννόησον ὅσοις ἐπιχειρεῖ, ὅσης δεῖται τῆς ποικιλίας, ποίων λόγων πεπλασμένων, πόσης δεινότητος. Ὁ δὲ τὴν ἀλήθειαν λέγων, οὐ πόνου, οὐ δυσκολίας ^β, οὐχ ὑποκρίσεως, οὐ μηχανημάτων, οὐδενὸς δεῖται τοιοῦτου, αὐτῆς καθ' ἑαυτὴν ἐκείνης διαλαμπύσης. Καθάπερ γὰρ τὰ μὲν ἀμορφα τῶν σωμάτων πολλῶν ἐξωθεν δεῖται τῶν τεχνασμάτων καὶ τῶν ἐπικαλυμμάτων τὴν ἀπὸ τῆς φύσεως ἀμορφίαν συσκιαζόντων· τὰ δὲ φύσει καλὰ αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἀγωνιζόμενα λάμπει· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀληθείας ἔστιν εὐρεῖν, καὶ τῆς κακίας, καὶ τῆς ἀρετῆς. Ὄθεν δῆλον, ὅτι καὶ πρὸ τῆς κολάσεως ἡ κακία τὴν κόλασιν ἐπάγει, καὶ πρὸ τῆς ἀντιδόσεως ἡ ἀρετὴ τὴν ἀμοιβὴν δίδωσιν. Ὡσπερ γὰρ ἐκείνη ἐν ἑαυτῇ τὰ ἐπαῖθα ἔχει καὶ πρὸ τῶν στεφάνων· οὕτω καὶ αὕτη ἐν ἑαυτῇ τὴν τιμωρίαν ἔχει καὶ πρὸ τῆς κολάσεως. Τί γὰρ ἂν γένοιτο χαλεπώτερον ἀμαρτίας εἰς τιμωρίας λόγον; Διὰ δὲ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος τῶν ἕταιρηκότων μνημονεύσας, τῶν τὴν ὥραν ^γ τὴν ἑαυτῶν ἀποδιδομένων, καὶ τῆς φύσεως τοὺς νόμους ἀνατρεπόντων, ταύτην ἔφησε τιμωρίαν μεγίστην εἶναι καὶ πρὸ τῆς κολάσεως. Ἀρσενες γάρ, φησὶν, ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν, ἣν ἔδει, τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες· ἀντιμισθίαν τῆς ἀμαρτίας αὐτῶν τὴν ἀσέλγειαν καὶ τὴν πρᾶξιν καλῶν. Εἰρήνη ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ. Εἰς εὐχὴν τὸν λόγον κατέκλεισε. Τοιαῦται γάρ αἱ τῶν ἀγίων ψυχαί ^δ μετὰ τῆς παραινέσεως καὶ τῆς συμβουλῆς τὴν εὐχὴν προστιθέασι, μεγίστην συμμαχίαν εἰσάγουσαι τοῖς ἀκούουσιν.

Εἰρήνην δὲ ἐνταῦθα, οὐ ταύτην μόνην τὴν αἰσθητήν, ἀλλὰ καὶ τὴν ταύτης ὑψηλοτέραν, καὶ ὅθεν καὶ αὕτη τίκεται, λέγει, καὶ εὐχεται ὥστε μὴ στασιάζειν τὴν ψυχὴν αὐτὴν πρὸς ἑαυτὴν τῶν παθῶν τὸν πόλεμον ἐπεισάγουσαν. Ταύτην δὲ καὶ ἡμεῖς τὴν εἰρήνην ζητῶμεν, ἵνα τῶν ἐπηγγελμένων ἀγαθῶν δυναθῶμεν τυχεῖν, χάριτι καὶ φιланθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου

^α Savil. δείκνυται ἡ κηδεμονία.

^β Οὐ δυσκολίας deerat in Morel. Sed in Savil. habetur, et lectum est ab interprete.

^γ Sic Savil. Morel. καὶ τὴν ὥραν.

^δ Sic Savil. optime, et ita legendum reclamantibus licet mss., et edit. Morel. qui habent, αἱ τῶν ἀγίων εὐχαί. Legit etiam Hervetus αἱ τῶν ἀγίων ψυχαί.

ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα, καὶ τὸ κράτος, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

[352] Εἰς τὸν Ρκε' ΨΑΛΜΟΝ.

Ἐν τῷ ἐπιστρέφει Κύριον τὴν αἰχμαλωσίαν Σιών, ἐρηνήθημεν ὡσεὶ παρακεκλημένοι.
Ἔτερος ἐρμηνευτῆς φησὶν, Ὅταν ἐπιστρέψῃ Κύριος τὴν αἰχμαλωσίαν, ἐσόμεθα παρακεκλημένοι.

^α. Τὸ τῆς αἰχμαλωσίας ὄνομα ἀπλοῦν μὲν ἐστὶν κατὰ τὴν προφορὰν· ἔχει δὲ πολλὰς ἐννοίας. Ἔστι γὰρ καὶ καλὴ αἰχμαλωσία, ὡς ὅταν λέγῃ Παῦλος, Αἰχμαλωτίζοντες πᾶν γένος εἰς Χριστόν· ἔστι καὶ κακὴ, ὡς ὅταν λέγῃ· Αἰχμαλωτεύοντες γυναικάρια σεσωρευμένα ἀμαρτίαις. Ἔστιν ἡ νοητῆ, περὶ ἧς φησὶ· Κηρῦξαι αἰχμαλώτοις ἄφρασιν. Ἔστιν ἡ αἰσθητῆ, ἡ παρὰ τῶν πολεμίων. Χαλεπώτερα δὲ ἡ προτέρα. Οἱ μὲν γὰρ νόμῳ πολέμου τινὰς λαθόντες, καὶ φεῖδονται πολλάκις τῶν εἰλημημένων· κἂν ἐπιτάξωσι ὑδροφορεῖν, ξυλοκοπεῖν, καὶ ἱπποφορβοῦς ποιήσωσιν ^β, οὐδὲν εἰς τὴν ψυχὴν παρέβλαψαν· ὁ δὲ ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας ληφθεὶς αἰχμάλωτος, ἀφειδῆ καὶ βάρβαρον δέσποιναν κτᾶται, εἰς τὰ ἀτιμώτατα αὐτῶν τῶν ἔργων καταφέρουσαν. Οὐ γὰρ εἶδε φεῖδεσθαι, οὐδὲ ἐλεεῖν αὐτὴν ἡ τυραννίς. Ἀκουσον γοῦν πῶς τὸν ἄθλιον καὶ ταλαίπωρον Ἰουδαῖον λαβοῦσα αἰχμάλωτον οὐκ ἔφείσατο, ἀλλ' ἐποίησεν ἱερόσυλον, προδότην, καὶ μετὰ τὸ τὴν ἀμαρτίαν ^γ ἀνῆσαι, εἰς τὸ θέατρον αὐτῶν ἦγαγε τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀπεκάλυψε τὸ πλημμέλημα, καὶ οὐδὲ οὕτως ἀφῆκε καρπώσασθαι τὸ ἐκ τῆς μετανοίας κέρδος, ἀλλὰ προαπήγαγε τῆς μετανοίας, ἐπὶ βρόχον ἀγαγοῦσα. Τύραννος γὰρ ἐστὶ χαλεπῆ, πονηρὰ ἐπιτάττουσα ἐπιτάγματα, καὶ κατασχύνουσα τοὺς ὑπακούοντας. Διὸ, παρακαλῶ, φεύγωμεν μετὰ πολλῆς τῆς σπουδῆς τὴν δεσποτείαν αὐτῆς, καὶ πολυμῶμεν αὐτῇ, καὶ μηδέποτε καταλλαττώμεθα, καὶ ἐλευθερωθέντες μένωμεν ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας. Εἰ γὰρ οὗτοι βαρβάρων ἀπαλλαγέντες ἐγένοντο παρακεκλημένοι, πολλῷ μᾶλλον ἡμᾶς ἀμαρτίας ἐλευθερωθέντας χαίρειν δεῖ καὶ σχιρτᾶν, καὶ ἀθάνατον ταύτην διατηρεῖν τὴν ἠδονὴν, ἀλλὰ μὴ λυμαίνεσθαι μηδὲ θολοῦν αὐτὴν πάλιν τοῖς αὐτοῖς ἐπιχειροῦντας κακοῖς. Ἐρηνήθημεν ὡσεὶ παρακεκλημένοι. Τοῦτο μὲν οἱ ἄλλοι ἐρμηνευταὶ φασιν· Ὅσεὶ ἐνυπνιαζόμενοι. Ὁ δὲ Ἑβραῖος, Χαωλεμίμ. Τί δὲ ἐστὶ, Παρακεκλημένοι; Ἀναπαύσεως ἐπλήσθημεν, φησὶν, εὐφροσύνης, ἠδονῆς. Τότε ἐπλήσθη χαρᾶς τὸ στόμα ἡμῶν, καὶ ἡ γλῶσσα ἡμῶν ἀγαλλιῶσεως. Τότε ἐροῦσιν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, Ἐμεγάλυνε Κύριος τοῦ ποιῆσαι μετὰ αὐτῶν. Ἐμεγάλυνε Κύριος τοῦ ποιῆσαι μεθ' ἡμῶν. Οὐ μικρὰ συντελεῖ πρὸς βελτίω μεταβολὴν τὸ χαίρειν ἐπὶ τῇ ἀπαλλαγῇ τῆς αἰχμαλωσίας. Καὶ τίς οὐ χαίρει, φησὶν, ἐπὶ τούτῳ; Οἱ πατέρες οἱ τούτων, ὅτε ἀπηλλάγησαν τῆς Αἰγύπτου, καὶ ἐκ τῆς δουλείας ἐκείνης πρὸς ἐλευθερίαν μετέστησαν, ὑπὸ ἐσχάτης ἀγνωμοσύνης ἐν αὐτοῖς [353] ἐγόγγυζον τοῖς ἀγαθοῖς, ἐδυσχέραινον, ἐχαλέπαινον, ἀλύοντες διετέλουσαν. Ἄλλ' οὐχ ἡμεῖς, φησὶν· ἀλλὰ χαίρομεν καὶ σχιρτῶμεν. Λέγουσι δὲ καὶ τὴν αἰτίαν τῆς χαρᾶς. Οὐ μόνον, φησὶ, διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν δεινῶν χαί-

^β Sic Morel. Savil. κἂν ὑποφόρους ποιήσωσιν.

^γ Savil. προδότην. Εἶτα μετὰ τὸ τὴν ἀμαρτίαν, etc.

gaudii afferunt. Non solum, inquit, gaudemus propter liberationem a malis, sed etiam quia ex eo omnes cognoscent, quam nostri Deus curam gerat. *Tunc enim, inquit, dicent inter gentes, Magnificavit Dominus facere cum eis. Magnificavit Dominus facere nobiscum.* Non temere adjicitur hæc conduplicatio, sed ut ostenderent magnam, quam ceperant, lætitiā. Alterum enim verbum est gentium, alterum vero ipsorum. Vide autem. Non dixerunt, Servavit nos, nec, Liberavit nos; sed, *Magnificavit*, rem opinione majorem et miraculo plenam per hæc volentes ostendere. Vides quomodo, ut sæpe dicebam, per hanc gentem docebatur universus orbis terræ, dum et abducerentur, et rursus reducerentur. Ipse enim reditus fuit loco præconis. Eorum quippe fama ubique pervolabat, Dei in eos benignitatem manifestam omnibus efficiens, magna scilicet et revera omni opinione majora esse quæ in eos facta erant miracula. Ipse enim Cyrus qui eos tenebat, ipsos dimisit, cum nullus eum rogasset, sed Deus mentem illius molliisset: nec solum eos dimisit, sed etiam affecit donis et muneribus. *Facti sumus lætantes. 4. Convertite, Domine, captivitatem nostram, sicut torrens in austro.* Quomodo dixit in principio Psalmi, *Cum converteret Dominus captivitatem*: hic autem, *Convertite*? Tamquam de re futura loquens. Maxime enim nos ad hunc sensum inducit alius interpretes, qui dixit, non, *Cum converteret*: sed, *Quando converterit*; quoniam res tunc incipiebat, et non tota gesta fuit in principio, multæ quippe fuerunt migrationes: fuit enim prima, secunda et tertia.

2. Hoc ergo possumus dicere: vel eum orare, ut sit integra et absoluta liberatio. Multi enim Judæi volebant remanere in regione barbarorum, et ideo vehementer desiderans hoc fieri, *Convertite, inquit, captivitatem nostram sicut torrens in austro*: hoc est, cum magno impetu, cum magna vehementia nos urgens atque incitans. Quocirca alius quoque interpretes hoc ipsum significans, dicebat, *Ut canales*. Alius, *Ut defluxus*. Alius, *Ut emissiones (a)*. 5. *Qui seminant in lacrymis, in exultatione metent.* Hoc de Judæis quidem dictum est, potest autem in multis sæpe aliis locum habere. Virtus enim res est ejusmodi, ut quæ magnas habeat laborum remunerationes: et oportet nos prius laborare et affligi, et tunc animi remissionem querere. Hoc enim ubique potest observari in iis quæ ad hanc vitam pertinent. Quocirca ipse quoque ad hæc deduxit orationem, ad sementem, inquam, et messem. Quemadmodum enim qui seminat, labore, afflictione, sudoribus, et hieme indiget: ita etiam qui virtutem persequitur. Nihil enim æque est ad otium ineptum ut homo. Et ideo Deus arctam et angustam viam effecit¹, quæ ducit ad virtutem. Imo vero non solum virtutem, sed ea etiam quæ ad hanc vitam pertinent, reddidit laboriosa, atque adeo longe amplius. Nam qui seminat, qui ædificat, viator, lignator, opifex, et denique

quilibet homo, si est aliquid commodi percepturus, labore et afflictione opus habet: et quemadmodum semina opus habent imbribus, ita nos etiam lacrymis: et sicut terra opus habet ut aretur et proscindatur, ita anima fidelis pro ligone indiget tentationibus et afflictionibus, ne producat malas herbas, ut ejus molliatur durities, ne nimium efferatur et exsiliat. Nam terra quoque nisi diligenter colatur, nihil boni producit. Hoc ergo dicit propheta: non esse solum lætandum propter reditum, sed etiam propter captivitatem, et pro utrisque Deo esse agendas gratias. Illud enim est sementis: hoc vero messis. Ut ergo, inquit, qui seminant laborantes, fructum postea percipiunt: ita etiam vos quando recessistis quidem, imitati estis eos qui seminant, afflicti, pulsati, vexati, hiemem, tempestatem, bellum, nimbos, gelu et glaciem ferentes, lacrymas effundentes. Quod enim sunt imbres seminibus, hoc lacrymæ iis qui affliguntur. Sed ecce, inquit, accepistis eorum laborum remunerationem. Quando ergo dicit: 6. *Euntes ibant, et flebant, mittentes semina sua, 7. venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos*, non dicit de frumento sed de rebus, docens auditorem, non angere et mœrere in afflictionibus. Quemadmodum enim qui seminat, uerore non afficitur, licet sint multa gravia, respiciens ad lætas et luxuriantes segetes: ita etiam eum qui affligitur, non oportet angere et excruciarī, etiamsi sint permulta molesta, ut qui messem expectet, et copiosum prœventum, qui ex afflictione oritur, consideret. Hoc igitur nos quoque considerantes, et pro afflictione et pro otio ac quiete agamus Domino gratias. Etsi enim sunt diversa quæ fiunt, unum tamen habent singula finem propositum, sicut sementis et messis: afflictionesque forti et generoso animo feramus, et cum gratiarum actione; otium autem et res secundas cum Dei gloriæ celebratione, ut futura etiam bona consequamur, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXXVI.

1. *Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilat qui custodit eam. 2. Vanum est vobis ante lucem surgere; surgite postquam sederitis.*

1. Hic Psalmus dictus est de statu rerum qui fuit post reditum. Quoniam enim a captivitate liberati, et a barbara regione reversi, dirutam a se inventam civitatem, et mœnia cum turribus humi disjecta, conabantur excitare: multi autem eos undique adorientes prohibebant Judæorum felicitati invidentes, et prosperos eorum successus metuentes: deinde in his faciendis tempus conterebatur, et tantum contritum est temporis, ut in ædificando templo plusquam quadraginta anni consumpti sint: quod Judæi quoque declarantes dicebant: *Quadraginta et sex annis ædificatum est templum hoc (Joan. 2. 20)*: non dicentes

¹ sic omnes mss.; juxta Morel. autem et Savil. legendum est, et ideo Deus arctam et angustam vocavit viam.

(a) Primus interpretes est Aquila, secundus Symmachus tertius sextæ Editionis auctor. Vide Hexapla nostra.

de priore ædificatione, quæ a Salomone facta est, sed de ea, quæ facta est postquam liberati sunt a Persis. Quoniam ergo multum tempus contrebatur in civitate templo et mœnibus extruendis (nam civitatis constructio multo etiam plures annos consumpsit) (a), docens eos rursus propheta ad Deum confugere, hæc persequitur, ostendens omnia frustra et nequidquam fieri, nisi ad se divinum auxilium attraxerint. Non solum enim ut liberentur a captivitate, sed etiam ut liberati mœnia excitent, fieri non potest absque divino auxilio. Et quid dico de muris excitandis et urbe ædificanda? Ne eam quidem perfectam et absolutam poterit quis custodire, si illud ei non adsit auxilium. Hæc autem dicebat, eis omni ratione suadens, ut rursus ad Dei auxilium confugerent, ne otio et rebus secundis fierent negligentiores. Propterea enim nec simul et acervatim dedit eis bona omnia, sed sensim et paulatim, ne celeri liberatione a malis ad improbitatem pristinam recurrerent. Quinetiam dum bona daret, eos sæpe admonebat, per irruptionem hostium eorum socordiam frequenter excitans. Quod ergo hic dicitur, generaliter dictum est: ex hoc autem argumento cepit principium. Oportet enim id aptare omnibus, non ut ipsi socordes simus, et supini jaceamus, sed ut nostra afferentes, Dei arbitrio omnia permittamus, a spe illius in omnibus perpetuo pendentes. Quemadmodum enim fieri non potest ut, nisi Deus opem ferat, res ad finem perducantur: ita, si Deus opem ferat, simus autem negligentes et otiosi, finem non poterimus assequi. *Vanum est vobis ante lucem surgere: surgite postquam sederitis.* Alius interpretatur ait, *Tardantibus ad sedendum.* Alius, *Differentibus sedere.* Quod autem dicit, est ejusmodi: Etiam si vigiletis, etiam si mane excitemini, etiam si sero eatis cubitum, omne tempus in labore et afflictione consumentes, nisi auxilium ejus assequamini, peribunt humana omnia, et ex eo studio ac diligentia nulla redibit utilitas. *Qui manducatis panem doloris.* Hoc dicit, ostendens eos vitam degere laboriosam dum armati ædificant. Altera enim manu, inquit, canistrum aut lapidem ferebant, et alia gladium, ad ædificandum et bellandum seipsos dividentes, et una cum clypeis ferentes silices. Quia enim non erat munita urbs, sed nudata, subitos autem et inopinatos hostium impetus fore singulis horis suspicabantur, armati muros ædificabant, et enses, clypei, gladiique aderant, et procul erant quidam speculatores, qui incertam eorum irruptionem significarent, et tuba canerent, si quos procul adventantes viderent. Sed etsi hæc, inquit, faciatis, et panem doloris comedatis, omnia, inquit, frustra et nequidquam facietis, nisi attraxeritis supernum auxilium. Quod si illi ut urbem et muros excitarent, tanto opus habebant superno auxilio: multo magis nos, qui viam quæ ducit in cælum ingredimur. *Cum dederit dilectis suis somnum.* 3. *Ecce hereditas Domini, filii.* Cujusmodi est hæc consequentia?

(a) Clausa parenthesi desunt in Savilio; sed in omnibus aliis habentur, et ad seriem quadrant.

Pulchra profecto, valde cohærens prioribus. Hoc est enim quod dicit: Si Deus opem non ferat, omnia pereunt: quando autem fert, tunc jucundus est somnus, tunc est otium, et vita a periculis libera, et securitate plena.

2. Quando ergo somnum eis dederit, quando eos refecerit, quando eos qui invadunt propulsarit, non solum tunc ædificabunt civitatem, nec eam solummodo custodient, sed multo etiam majora accipient: erunt enim patres multorum filiorum, et pulchra eis augebitur soboles. *Merces fructus ventris.* Alius dicit (a), *Merces ipse fructus ventris.* Quid hoc est? Mercedem, inquit, accipient numerosam sobolem. Etsi enim hoc sit opus naturæ, quando tamen Deus fert opem, ea feliciter procedit. Nam ipsa quoque indiget superno auxilio: eruntque Jerosolyma populo frequentia. Non in his autem solum consistet eorum felicitas, nempe in ædificatione, in custodia, in sobole; sed his etiam alia accedent. Et ostendens quænam hæc sunt, subjungit dicens: 4. *Sicut sagittæ in manu potentis, ita filii excussorum.* Alius, *Alligatorum* (b). Quod autem dicit, est ejusmodi: Non erunt solum tuti intra mœnia et in urbe munita, nec erit eis tantum numerosa soboles, sed erunt etiam terribiles hostibus, et terribiles ut sagittæ. Non dixit autem absolute, *Sagittæ*: sed, *Sagittæ in manu potentium.* Non sunt enim sagittæ ipsæ per se terribiles, sed tunc quando tenentur a potenti, mortem minitantes iis quos adoriuntur. Ita ergo erunt hi terribiles. Quinam, hi? *Filii excussorum.* Hoc est, eorum qui erant olim imbecilli, qui vincti et alligati. Priores enim res adversas eis frequenter in memoriam redigit in tempore felicitatis, ut mentem eorum omni ex parte corrigat, et per ea quæ passi sunt, et a quibus sunt liberati, et per ea quæ consequentur. 5. *Beatus vir, qui implebit desiderium suum ex ipsis; non confundentur, cum loquentur inimicis suis in porta.* Alius dicit, *Beatus, qui implebit pharetram suam ex ipsis* (c). Id est: Hoc quoque eis aderit, robur corporis, terror qui non poterit sustineri, pulchra et numerosa proles, securitas, urbis pulchritudo, victoria et tropæa in bellis. Quocirca eos quoque beatos prædicat, qui sunt consequuturi hanc felicitatem. Erunt enim, inquit, armati. Sed non in his tantum consistet eorum beatitudo, verum etiam in eo quod non afficientur pudore. *Non confundentur enim, inquit, quando loquentur inimicis suis in porta.* Quidnam est hoc? Maximum tropæum, maximus splendor, jucunditas summa et felicitas. Neque enim eis exprobrabitur quod Deus curam eorum non gesserit, vel quod Deum habuerint imbecillum, vel quod potentem quidem, verum suis peccatis depulerint ejus

(a) Quis sit hic interpretatur ignoratur. Hæc quippe lectio in Hexaplis posita, ex Chrysostomo sumpta est, qui interpretum nomina non affert.

(b) Hanc lectionem esse puto septimæ Editionis. Nam Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, sextæque Editionis lectiones afferuntur in Hexaplis ex Hieronymo, et post illas omnes hæc quæ ad septimam Editionem pertinere videtur.

(c) Hæc interpretatio est juxta Aquilam, Symmachum et Theodotionem. Hieronymus quoque vertit, *TEWN, pharetram suam.*

providentiam : sed in omnibus clari et gloria pleni, propter civitatem, propter muros, propter custodiam, propter liberos, propter arma, propter potentiam, non se tegent præ pudore videntes inimicos, sed eis acerrime occurrent, gloriantes, sibi placentes, magnos sumentes spiritus, et ornati, cum Deus per hæc omnia ostendat se eorum suscepisse patrocinium. Summa enim honorum, et felicitatis culmen est deinceps, ornatum et instructum esse Dei auxilio. Et ea de causa hic fuit orationem, docens omnes ante omnia hunc ornatum quærere, et eo gloriari. Eum ergo nos quoque persequamur, ut æterna consequamur bona, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui cum Patre et Spiritu sancto gloria in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXXVII.

1. *Beati omnes qui timent Dominum.*

1. Vide quomodo ab eo incipit, in quo desiit. Ut enim illic eos beatos propterea censuit, quod pudore non afficiebantur, quod Deum habebant adiutorem, et stantem a suis partibus (*Psal.* 126. 5) : ita hic etiam ab eo orditur, dicens : *Beati omnes qui timent Dominum.* Et rursus, sumpto ab illis principio, loquitur generaliter. Recte autem dixit, *Omnes*, significans quod sive sit servus, sive dominus, sive pauper, sive mutilus corpore, ac denique quicumque sit, nihil eorum vetat quominus habeat hanc quam ipse dicit beatitudinem. Alium enim fictum et simulatum, quem multi beatum prædicant, multa concurrentia vix talem faciunt : et nisi omnia concurrerint, non fuerit quis beatus apud homines : ut verbi gratia : si quis sit dives, hoc ei non sufficit ad beatitudinem, nisi adsit sanitas. Si enim sit dives, et corpore mutilus, claudicat ejus beatitudo, et est miserius pauperibus. Multi certe divites cum morbis conflictantes, pauperes, qui compita mendicantes obeunt, felices esse dicunt, et se miseros esse ducunt cum decies mille talentis. Rursus si sit quidem sano corpore et dives, gloria autem et honore careat, est aliud rursus impedimentum. Sunt enim nonnulli qui plurimum quidem possident pecuniæ, suntque corpore integro : sed ab iis, qui principes et duces sunt, gravissima patiuntur. Eo enim quod nullius sint honoris participes, existimant se esse omnium miserimos, ut qui iis pareant, quibus sæpe habent servos locupletiores. Rursus si adsint quidem gloria, divitiæ et sanitas, non adsit autem securitas, quod innumeri ei insidientur, invideant, male velint, ipsum oderint, accusent, calumnientur, is crit omnium miserimus, vitam agens leporis, umbras habens suspectas, omnesque horrens et pertimescens. Quod si ab iis etiam liber sit, ametur autem ab omnibus, et ei omnia succedant ex animi sententia, nempe gloria, divitiæ, securitas, honor (quæ omnia simul concurrere non possunt; tamen ita esse fingamus), licet hæc omnia affluant, et nihil sit impedimenti, sed et populi benevolentia, et corporis sanitas, et omnis securitas, et a nullo posse vinci, in eo concurrant, improba sæpe et perversa muliere sibi

conjuncta, evadit iis miserius, qui carent his omnibus. Quod si ei uxor bona et ex animi sententia e venerit, si malos habeat filios, eum esse omnibus miserius necesse est : quod si nullos habeat, lugere et lamentari. Denique si quævis humana aspexerit quispiam, multa videbit præcipitia. Et quid alia persequi opus est? Improbis sæpe famulus omnia evertit et confundit, et nihil est adeo incertum et lubricum, ut in hominibus gloriari, et de iis se jactare.

Timens Deum felix. — At non est ejusmodi is qui Deum timet, sed ab his fluctibus liberatus, sedet in portu et in tranquillitate, vera et certa fruens beatitudine. Ideo illis omnibus præteritis propheta hunc solum beatum judicat. Illa enim beatitudo numquam plane constiterit, nisi omnia concurrerint : imo vero etiamsi concurrerint, tunc labefactatur ab iis ipsis quæ illam pariunt. Nam et divitiæ perniciem attulerunt, et uxor sæpe formosa obiit, famuli prodiderunt, filii fuere parricidæ, et, ut jam dixi, multa habet undique incerta et valde lubrica. Hic autem etiamsi omnia contraria confluant, non modo nihil lædunt hanc beatitudinem, sed eam firmiorem reddunt et constantiorem. Etsi sit paupertas, etsi ignominia, mutilatio corporis, uxor improba, scelerati filii, et quodcumque aliud dixeris, hoc nihil deprimit, nec labefactat hanc beatitudinem. Neque enim suum ex illis habet ortum, ut eis convulsis labefactetur, sed habet radicem a superis : quocirca manet inexpugnabilis. Atque adeo, si velitis, eum in ipsis rebus ostendamus et pertractemus. Annon erat Joseph servus? annon externus? annon extorris a patria? annon servus barbarorum, prius Saracenorum, postea ipsis inmaniorum Ægyptiorum? annon existimabatur adulter? annon accusabatur? annon calumniis impetebatur? annon habitabat in carcere? annon viuctus tenebatur (*Gen.* 37. et 38)? Et quid horum eum læsit? Imo vero per hæc erat in primis beatus. Hoc est enim, sicut jam dixi, admirabile, quod non solum hinc nihil lædatur beatitudo, sed etiam præclarior reddatur et illustrior. Si nihil enim illi eorum accidisset, non fuisset adeo beatus.

2. Vis etiam eos dicam qui in vitio acrius perstiterunt, deinde repente mutati sunt, et omne illud vitium exuerunt? Quid fuit latrone miserius? Sed repente evasit omnium beatissimus (*Luc.* 25). Atqui mille cædes fecerat; nam erat crucis supplicio damnatus, et ad mortem adductus, omnes eum accusabant, totum tempus erat consumptum, et vita transacta fuerat in scelere : sed quoniam exiguo tempore Deum ita ut oportet timuit, beatus factus est. Ita etiam meretrix, licet formæ quæstum faceret et exposita esset omnium contumeliæ, et ideo esset omnium miserima, beata exstitit quando Deum ut oportet timuit (*Luc.* 7). Nullum est enim malum quod non extinguat Dei metus : nam quemadmodum ignis, quodcumque ferrum ceperit contortum, vel rubigine confectum, id clarum reddit ac pulchrum, ferruginem abstergens,

¹ Ite voces, *annon extorris a patria?* deest aut in Morel.; sed in aliis exemplaribus leguntur.

et quod in eo erat perversum et inflexum, perfectissime corrigit : ita etiam Dei metus vel exiguo tempore facit omnia, et eos qui ab ipso tincti sunt, nulla re humana frangi sinit. Annon erat infirmus Timotheus? annon morbis et afflictionibus perpetuo vexabatur (1. Tim. 5. 23)? Quid ergo fuit illo beatius? Quid vero, dic quæso, Job? annon redactus erat ad paupertatem? annon ad orbitatem? ad corporis gravissima ulcera? annon probris, contumeliis, et injuriis appetebatur? annon fame et malis omnibus humanis cruciabatur? Is tamen fuit omnium beatissimus. Non solum enim nihil horum illum fregit, sed etiam firmiter fecit. Quinetiam cum illis omnibus uxor eum premebat, probris insectans, et tamen per hæc omnia clarus evasit. Hæc ergo omnia considerans propheta dicebat : *Beati, inquit, omnes qui timent Dominum, qui ambulant in viis ejus.* Ne enim existimares sufficere timorem, adjecit illud : *Qui ambulant in viis ejus, utrumque designans; hoc est, qui timent et ambulant.* Multi enim fidem perfectam habentes, vitam autem flagitiosam, omnium fuere miserrimi. Ne ergo id quod dicit videretur ex eo refelli, subjunxit : *Qui ambulant in viis ejus.* Quænam autem sunt viæ ejus, nisi vita quæ ex virtute instituitur? Per eam enim potest in cælum ascendi, et illa primaria civitas apprehendi, ipseque Deus videri, quatenus potest ab homine aspici. Ejus autem viæ dicuntur, quoniam per eas potest in cælum ad Deum perveniri.

Multæ exponuntur viæ ad cælum ferentes; numerum claudit laus eleemosynæ, cujus efficacia exemplo Lazari illustratur. — Non dixit, *Via*, sed, *Viæ*, ostendens eas esse multas et diversas. Propterea enim multas vias munit, ut earum multitudine facilem nobis faceret ingressum. Ex hominibus enim alii sunt virginitate illustres, alii vero se honeste gerunt in matrimonio, alii ornantur viduitate : hi se omnibus exuerunt, illi dimidio ; hi per viam rectam ingrediuntur, illi per pœnitentiam : et ideo multas tibi vias munivit, ut facile ingrediaris. Non potuisti post lavacrum servare corpus mundum? At per pœnitentiam id potes mundare, potes per pecunias, per eleemosynam. At non habes pecunias? Sed potes visitare ægrotum, potes accedere ad eum qui est in vinculis, dare poculum frigidæ, et sub eodem tecto hospitem excipere, præbere duos obolos, sicut vidua, ingemiscere propter eos qui affliguntur (Luc. 21). Nam hoc quoque est eleemosyna. At es undique destitutus, et omnino pauper, et corpore adeo infirmo, ut ne possis quidem incedere? Hæc omnia fer magno animo, Deo agens gratias, et magnam mercedem accipies. Nam in hoc quoque se pulchre gessit Lazarus. Neque enim ulli suis ille subvenit pecuniis. Qui enim id fecisset, cui vel necessarium deerat alimentum? Non ingressus est carcerem. Quomodo enim qui nec erigi, nec se sustinere poterat? Non invisit ægrotum. Qui potuisset qui linguis canum erat expositus (Luc. 16)? Et tamen etiam absque his præmium virtutis arripuit, eo quod omnia tulerit generoso animo, eo quod videns crudelium et inhumanum hominem in honore haberi, vitam-

que agere in deliciis, seipsum autem versari in tantis malis, ne verbum quidem indecorum protulerit. Et ideo in sinu Abrahamæ receptus est, qui mortuo nihilo erat melius affectus, sed plane erat inutilis, in divitis vestibulo projectus : et cum patriarcha, qui tot et tantas res præclare gesserat, coronabatur, victor renuntiabatur, et sinu illius fruebatur, qui nec eleemosynam fecerat, nec ei cui injuria fiebat manum præbuerat, non hospites exceperat, nec aliquid aliud ejusmodi ostendere potuerat, sed tantum in omnibus Deo gratias egerat, et præclaram patientiæ coronam retulerat. Magna enim res gratiarum actio, philosophia, ac patientia¹ quæ tot et tantis malis exercetur : idque factum est longe omnium maximum. Unde etiam Job coronatus est : quapropter dicebat diabolus : *Pellem pro pelle, et omnia quæ homo habet, dabit pro anima sua; sed immitte manum tuam, et tange carnem ejus* (Job. 2. 4. 5). Non est enim parum dolore affectam refrenare animam ad hoc, ut nihil peccet. Hoc est cum martyrio conferendum : hoc est bonorum colophon.

5. Et tu ergo, o dilecte, cum te sæpe vel morbus vel febres, vel dolores invadunt, cogente te cruciatu dicere aliquid blasphemum, si te retinueris, ac gratias egeris, Deumque gloria et honore affeceris, eandem mercedem accipies. Qua enim de causa, dic mihi, quæso, blasphemias, et aspera verba profers? Ideone evadit tibi dolor levior? Tamen etsi dolor fieret hac ratione levior, ne sic quidem oporteret animæ salutem prodere, habita ratione consolandi corporis : nunc autem non modo non levatur dolor, sed etiam gravior redditur. Nam cum videt diabolus se potuisse te ad blasphemiam adducere, fornaci ignem magis subjicit, et dolorem succendit, ut ejus desiderium impleas. Ergo, sicut dixi, etiam si levaretur, non oporteret hoc facere : quando autem nihil lucri facis, quid attinet teipsum occidere? At non potes tacere? Deo ergo age gratias : Deum gloria et honore affice, qui te probat in fornace. Pro blasphemia ex ore tuo prodeat Dei gloria. Ita et magna est merces, et vulnus efficitur levius. Ad eundem quoque modum beatus ille loquens dicebat, *Dominus dedit, Dominus abstulit* (Job. 1. 21). Et rursus : *Si bona ex manu Domini accepimus, mala non sustinebimus* (Job. 2. 10)? Sed mihi, inquires, non dedit opes. Minus est ergo vulnus. Non enim æquale est nudari opibus, cum eas possederis, et cum earum nunquam periculum feceris, vivere in inopia. Si enim aliorum mala² videntes, et cum suis ærumnis conferentes, multi pauperes eorum comparatione sua esse graviora existimant : quando se non cum aliis, sed cum seipsis comparant, cogita tanto esse graviorem dolorem, quanto efficit experientia, ut sit major sensus privationis. Ita etiam est levius, ab initio non habuisse liberos, quam eis orbari, cum ipsos habueris. Non est enim simile, non accepisse, et postquam accepseris, eis esse privatum. Fer ergo generoso animo

¹ In Savil. hæ voces, *ac patientia*, desunt.

² Savilius putat legendum, *bona*, et certe melius quadraret : sed omnia exemplaria habent, *mala*.

cuncta quæ accidunt : hoc est quippe martyrium. Non enim eum qui sacrificare jubetur, non sacrificare, sed potius dilaniari et excarnificari quam hoc facere, solum facit martyrium : sed etiam cum dolor impellit ad blasphemandum, toleranter potius ferre laborem statuere, et nihil inhonestum dicere, martyrem efficit. Job enim non ideo fuit coronatus, quod sacrificare jussus non sacrificaverit, sed quod dolores et calamitates forti animo perpessus sit. Quinetiam Paulus propterea victor renuntiatus est, propter flagella, propter afflictiones, propter alia quæ sustinuit cum gratiarum actione. 2. *Labores manuum tuarum manducabis; beatus es, et bene tibi erit.* Qua de causa iterat beatitudinem? Quoniam novit ejus magnitudinem, in rei visione contemplanda jucunde immoratur. Et quidnam illud, *Bene?* 3. *Uxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ.* Alius, *In penetralibus.* Alius, *In femoribus (a).* *Filii tui sicut novellæ olivarum in circuitu mensæ tuæ.* 4. *Ecce sic benedicetur homo qui timet Dominum.* Quid dicis, quæso? hæc est beatitudo, hoc lucrum? domesticæ copiæ, et suis frui laboribus, multitudo liberorum, et uxor? Non hoc quidem, sed hoc ex redundantem quadam copia accedit. *Quærite enim, inquit, regnum Dei, et cætera adjicientur vobis (Luc. 12. 31).* Quoniam ergo loquebatur cum iis qui erant adhuc imbecilliores, tamquam parvulos inducit ex rebus sensilibus. Neque vero mireris. Si enim Paulus hoc facit tempore tantæ philosophiæ, cum eis qui adhuc humi reprobant¹, ex his disserens, multo magis propheta. Ubi vero id facit Paulus? Multis in locis. Quando enim de virginitate disserit, nihil dicit de eis quæ illis sunt eventura, sed ponit tantum liberationem a molestiis matrimonii (1. Cor. 7. 28) : tum etiam quando loquitur de honore in parentes, eodem modo usus est, ita dicens : *Quod est primum mandatum in promissionibus (Ephes. 6. 2).* Quod est autem mandatum? *Honora patrem tuum et matrem, et eris longævus super terram.* Quinetiam quando scribit de ostendenda in inimicos philosophia, sensibile rursus præmium proponit dicens : *Hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput ejus (Rom. 12. 20; Matth. 19. 12).* Christus autem non sic : neque enim cum imbecillis loquitur; sed in virginitate quidem proponit regnum, in amandis autem inimicis promittit fore Dei similes, quantum possunt homines esse Dei similes (Matth. 5. 44. 45). Quemadmodum etiam in Veteri, ubi inducebantur per sensilia, videbimus eos qui sciunt philosophari, induci a majoribus. Id autem Paulus significans dicebat : *Juxta fidem defuncti sunt omnes isti non acceptis promissionibus, sed eis procul visis et salutatis (Hebr. 11. 13).* Non est ergo hæc sola merces eorum qui Deum timent, frui rebus suis, ut sunt uxor et liberi, rei que domesticæ prosperitas; sed hæc quidem sunt ex superabundantia, et instar cujusdam additamenti: præcipua autem sunt, primum quidem hoc ipsum, Deum timere, quod in seipso continet remunerationem : deinde arcana illa, *Quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt*

(1. Cor. 2. 9). 5. *Benedicat tibi Dominus ex Sion, et videas bona Jerusalem.* Alius, *Et vide in bonis Jerusalem (a).* Bona dicit civitatem, divitias, decorem, victorias, honores, prosperitatem, fertilitatem, securitatem, pacem.

4. *Omnibus diebus vitæ tuæ.* Pulchre etiam usus est adjectione dierum. Erat enim hoc signum maximum, quod hæc a Deo darentur, et ejus providentiæ argumentum, quod nihil humanum paterentur, nec corruerent, nec ullam ferrent mutationem, nisi quando indignatus ea intercidisset. 6. *Et videas filios filiorum.* Atqui multi, inquit, Deum timentes, sine liberis semper fuere. Et quid hoc sibi vult? Neque enim nos propter præsentia exuimus, sed præcipue quidem ut Deo placeamus; deinde etiam propter spes futuras. Atque tunc quidem hæc erant præmia; nunc autem cælum, et bona quæ sunt in cælis. Quod si cum Deum timeres, non habuisti filios, qui scis numquid dederit alia hac felicitate majora? Neque enim omnes uno modo beneficio afficit, sed varie, cum sit dives. Quot fuerunt qui cum filios haberent, judicarunt eos felices, qui non haberent? quot qui divitias possidebant, pauperibus miserius ex hac vita excessere? quot qui gloriam consequuti fuerant, ea tamquam ense aliquo confossi sunt, et gravissima quæque sustinuerunt? Ne quæras tibi exhiberi negotia, nec a Deo eorum quæ facit rationem exposcas, sed feras omnia forti ac generoso animo, et cum gratiarum actione; imo vero nulli rerum præsentium animum tuum affligas. Propterea enim talem jussus es emittere orationem, in qua unum solum petis postulatum sensibile, et nihil amplius. Quamquam hoc quoque rursus mensura sit spiritale. Alia enim omnia, de cælis et de regno quod illic est, de perfecta vitæ institutione, et de liberatione a peccatis nobis dicuntur : de sensilibus autem unum jubemur dicere. Quidnam illud? *Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie (Matth. 6. 11),* et nihil aliud. Quoniam enim ad aliam deinceps vocamur patriam, et ad majorem vitam adscripti sumus, oportet etiam nostra postulata esse ei convenientia : hæc autem licet affluent, multa cum fiducia rejicere.

Promissa Dei ut impleantur. — Pax super Israel. Alius (b), *Et vide filios filiorum tuorum, pacem super Israel.* Hæc est oratio de communi. Hoc enim maxime desiderant, ut qui sint longo bello afflicti et exhausti. Quid enim eos alia juvant, si pax non adsit? Quod ergo est bonorum, quæ tunc erant, præcipuum, eorumque securitatem, nempe pacem, pollicetur eamque perpetuam; quod est maxime opus Dei providentiæ, dare scilicet, et non sinere ut intercitat. Quia enim rerum humanarum natura fluxa est, et non permanens : ostendens hæc non temere ad eos devenire, sed a superno auxilio et a nutu divino procedere, dixit, *Omnibus diebus,* et pacem permanentem est pollicitus. Atque hoc quidem factum est, quod ad Deum attinet. Quod si fuit interrupta, hoc quoque accidit ex illorum improbitate. Quemadmodum enim

¹ Savil., in terram despiciabant.

(a) Hi interpretes quoniam sint proorsus ignoratur.

(a) Hic interpretis quis sit ignoramus.

(b) Hic interpretis quis sit nescitur.

quando aliquibus supplicia minatur, iis qui per pœnitentiam iram discutunt, cohibetur supplicium: ita etiam si bona promittat, visi autem fuerint indigni qui promissa erant consequuturi, revocatur promissum. Quod ad eum ergo spectat, omnibus diebus est eam pollicitus: sua autem improbitate donum interrupserunt. Hæc autem dico, ut neque eo minante desperemus, sed pœnitentia iram repellamus: nec rursus bona promittente torpescamus, sed studio, et in vita instituenda diligentia, promissa ad opus provocemus. Nisi enim ita faciamus, non sufficit ad conservandos nos sola promissio. Nam Judæ quoque pollicitus est eum esse sessurum super thronum cum undecim discipulis: nec tamen sedit; in causa autem non fuit ille qui promisit, sed is qui promisso indignus visus est. Et nos ergo cum habeamus regni promissum, ne simus ignavi ac desides, sed vestra quoque adjuvamus, ut possimus bona æterna consequi, grãtia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXXVIII.

1. Sæpe expugnaverunt me a juventute mea, dicit nunc Israel. 2. Sæpe expugnaverunt me a juventute mea: etenim non potuerunt mihi. Alius interpret dicit, (a) Sed non potuerunt mihi.

Hic quoque Psalmus cohæret præcedenti. Quoniam enim interrompebatur ædificatio nec opus deducebatur ad finem, eos in bonam spem adducens, ne desperarent, ex præteritis jubet eos de futuris esse bono animo, et docet eos hæc verba dicere. Quænam illa? Cum sæpe eos invasissent, nequaquam potuerunt superare, nec integram victoriam reportarunt. Et tamen captivos, inquit, ceperunt, et in terram alienam traduxerunt, et multa bella vicerunt. Et tunc quidem maxime non ex propria virtute, sed ex Judæorum peccato superarunt. Quamquam alioqui nec ad finem usque permansere victores. Neque enim potuerunt genus omnino delere, vel civitatem omnino evertere, aut gentem funditus perdere, sed cum paulisper, Deo concedente, vicissent, rursus vincebantur. Quomodo autem vincebantur? Ad priorem felicitatem Judæis revertentibus. Quod quidem significans alius interpret dicit, Sed non prævaluerunt super me. 3. Supra dorsum meum fabricaverunt peccatores, prolongaverunt iniquitatem suam. Quid hoc est? Non temere, inquit, et fortuito insidiabantur, sed multa moliebantur et machinabantur, dolos struentes et clanculum invadentes. Illud enim, Supra dorsum meum, vel fraudem et exulceratam malitiam significat, vel vim et violentiam. Hoc est, Aggressi sunt meam potentiam infringere. Alius autem pro eo, Fabricaverunt, dicit, Araverunt (b), ut ostenderet ipsos in parandis justo insidiis operam ponere. Prolongaverunt iniquitatem suam. Quid est quod dicit? Ostendit eos non solum cum magno impetu invasisse, sed etiam cum magna perseverantia, ut qui multum

temporis ea in re consumerent, et insidiari suum opus esse ducerent, in eoque assidue persisterent. Sed id nihil eis profuit, non nostris viribus, sed Dei potentia, coercitis. Quocirca ostendens eum qui erigit tropæum et parit victoriam, subjunxit: 4. Dominus justus concidit cervices peccatorum. Alius autem pro, Cervices, dicit, Funes, (a) significans insidias, insultus, machinationes. Recte autem dicit, non, Dissolvit, sed, Concidit: ut magis ostenderet eum id fecisse, reddentem eorum consilia penitus inutilia. Cum enim inciperet rursus construi civitas, multi undique invadebant invidia extabescentes: nec id semel tantum, aut bis, sed sæpenumero fecerunt. Hoc ipsum etiam evenit in Ecclesia. Cum enim inciperet enasci, omnes eam assidue invadebant: in principio quidem reges, populi, et tyranni: postea autem insidiæ hæreticorum: et maximum, varium multiplexque bellum undique suscitabatur: sed tamen non prævaluit: sed profligati sunt hostes, floret autem Ecclesia. 5. Confundantur et convertantur retrorsum omnes qui oderunt Sion. Alius, Subvertantur retrorsum (b). 6. Fiant sicut fœnum tectorum, quod priusquam evellatur, exaruit: 7. de quo non implevit manum suam qui metit. Alius, Pugnum suum. Et sinum suum qui manipulos colligit. 8. Et non dixerunt qui præteribant, Benedictio Domini super vos: Benediximus vobis in nomine Domini. Adhortationem precatione concludit, ex narratione præteritorum, et ex oratione auditorem ad confitendum adducens, et injustam belli causam ostendens. Ex invidia enim et odio bellum suscepere: et ideo dicit: Erubescant et convertantur retrorsum omnes qui oderunt Sion. Non solum, inquit, vincantur, sed turpiter et ridicule. Deinde cum dixisset, Fiant sicut fœnum tectorum, persistit in similitudine, non eos tantum fœno comparans, sed fœno quod est supra domos. Quamquam enim id quoque quod est in agro pingui, celeriter diffluit; volens tamen ostendere quam essent viles adversarii, eos comparat fœno quod est super domos: ut utrinque ostendat quam sint fragiles et caduci, nempe et ex fœni natura, et ex natura loci. Tales, inquit, sunt insultus adversariorum, qui non habent radicem, nec fundamentum: qui aliquantisper quidem videntur florere, postea autem deficiunt, et ex seipsis excidunt. Talis est prosperitas eorum qui vivunt in scelere, talis jucunditas rerum hujus vitæ: simul enim et cernitur et interit, ut quæ nec habeat fundamentum aliquod, nec potentiam. Et ideo non est eis adhibendus animus, sed considerando quam sint fluxæ et caduæ, desiderandæ sunt res æternæ, immortales, immobiles, et in quas nulla cadit mutatio: quas detur nobis omnibus consequi, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cum quo Patri gloria simul cum sancto Spiritu, in sæcula sæculorum. Amen.

(a) Hæc interpretatio, funes, est juxta Aquilam et Symmachum.

(b) Juxta quem sit illa interpretatio ignoramus; nescimus quoque juxta quem infra versum sit, pugnum.

(a) Quis sit hic interpret nescimus.

(b) Hæc interpretatio, araverunt, est juxta Aquilam et Theodotionem.

τισί, καὶ διὰ τῆς μετανοίας ἀποκρούονται τὴν ὀργὴν, ἵσταται τὰ * τῆς τιμωρίας· οὕτω καὶ ἀγαθὰ ἐπαγγελητοί, ἀνάξιοι δὲ φανῶσιν οἱ τῆς ἐπαγγελίας μέλλοντες ἀπολαύειν, ἀναγκαιάζεται τὰ τῆς ὑποσχέσεως. Τὸ μὲν οὖν εἰς αὐτὸν ἤχον, πάσας τὰς ἡμέρας αὐτοῖς ἐπηγγείλατο· τῇ δὲ ἑαυτῶν πονηρία διέκοψαν τὴν δωρεάν. Ταῦτα δὲ ἂ λέγω, ἵνα μὴτε ἀπειλοῦντος αὐτοῦ ἀπογινώσκωμεν, ἀλλὰ τῇ μετανοίᾳ τὴν ὀργὴν ἀποκρούωμεθα, μηδὲ χρηστὰ ἐπαγγελλομένου ἀναπίπτωμεν, ἀλλὰ τῇ σπουδῇ καὶ τῇ κατὰ τὸν βίον ἐπιμελείᾳ προκαλῶμεν εἰς ἔργον τὰς ὑποσχέσεις. Ἄν γὰρ μὴ τοῦτο ποιῶμεν, οὐκ ἀρκεῖ ἡ ἐπαγγελία σῶσαι μόνη. Ἐπεὶ καὶ τῷ Ἰουδαῖ ἐπηγγείλατο, ὅτι καθιεῖται ἐπὶ τοῦ θρόνου μετὰ τῶν ἑνδεκα μαθητῶν· καὶ οὐκ ἐκάθισεν· ἡ δὲ αἰτία οὐ παρὰ τὸν ὑποσχόμενον, ἀλλὰ παρὰ τὸν ἀνάξιον τῆς ὑποσχέσεως φανέντα. Καὶ ἡμεῖς τοίνυν ἔχοντες βασιλείας ἐπαγγελίαν, μὴ βραθυμῶμεν, ἀλλὰ τὰ παρ' ἑαυτῶν εἰσφέρωμεν, ἵνα δυναθῶμεν τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

[365] EIS TON PKH' ΨΑΛΜΟΝ.

Πλεονάκις ἐπολέμησάν με ἐκ νεότητός μου, εἰπάτω δὲ Ἰσραὴλ. Πλεονάκις ἐπολέμησάν με ἐκ νεότητός μου· καὶ γὰρ οὐκ ἠδυνήθησάν μοι. Ἐτερός φησὶν ἑρμηνευτῆς, Ἄλλ' οὐκ ἠδυνήθησάν μοι.

Καὶ οὗτος τοῦ πρὸ αὐτοῦ ἔχεται ὁ ψαλμός ε. Ἐπειδὴ γὰρ διεκόπτετο τὰ τῆς οἰκοδομῆς, καὶ πρὸς τέλος τὸ ἔργον οὐκ ἦει, ἄγων αὐτοὺς εἰς χρηστὰς ἐλπίδας, ἵνα μὴ ἀπογινώσκωσιν, ἐκ τῶν παρελθόντων περὶ τῶν μελλόντων θαρβεῖν αὐτοὺς παρασκευάζει, καὶ παιδεύει αὐτοὺς λέγειν ταῦτα τὰ ῥήματα. Ποῖα δέ; Ὅτι πολλάκις ἐπιθέμενοι, περιγενέσθαι οὐκ ἴσχυσαν, οὐδὲ ὀλοσχερῆ νίκην ἦραντο. Καὶ μὴν ἔλαβον αἰχμαλώτους, φησὶ, καὶ πρὸς τὴν ἀλλοτρίαν μετέστησαν, καὶ πολλοὺς πολέμους ἐνίκησαν. Μάλιστα μὲν καὶ τότε οὐκ ἐκ τῆς οἰκείας ἰσχύος, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀμαρτίας περιεγένοντο. Ἄλλως δὲ οὐ μέχρι τέλους ἔμειναν ὡς περιγεγονότες. Οὐδὲ γὰρ ἴσχυσαν παντελῶς ἀφανίσαι τὸ γένος, οὐδὲ ἐξαλεῖψαι ὁ τὴν πόλιν, οὐδὲ εἰς τέλος ἀπολέσαι τὸ ἔθνος· ἀλλὰ πρὸς ὀλίγον, ἐνδιδόντος τοῦ Θεοῦ, περιγενόμενοι, πάλιν ἤττωντο. Πῶς δὲ ἤττωντο; Τῶν Ἰουδαίων ἐπὶ τὴν προτέραν εὐπραγίαν ἐπανιόντων. Ὁ καὶ δηλῶν ἕτερος ἑρμηνευτῆς, Ἄλλ' οὐκ ὑπερίσχυσάν μου, εἶπεν. Ἐπὶ τὸν νῶτόν μου ἐτέκταινον οἱ ἁμαρτωλοὶ, ἐμάκρυναν τὴν ἀνομίαν αὐτῶν. Τί ἐστι τοῦτο; Οὐχ ὡς ἔτυχεν ἐπεβούλευον, φησὶν, ἀλλὰ πολλὰ ἐμηχανῶντο καὶ ἐπραγματεύοντο, δόλους ῥάπτοντες, λάθρᾳ ἐπιτιθέμενοι. Τὸ γὰρ, Ἐπὶ τὸν νῶτόν μου, ἡ τὸ δαλερὸν καὶ ὑπουλον δηλοῖ, ἡ τὸ κατὰ κράτος καὶ μετὰ πολλῆς τῆς σφοδρότητος. Τουτέστιν, αὐτὴν τὴν δυνάμιν μου συνθλάσαι ἐπεχείρουν. Ἐτερός δὲ ἂντι τοῦ, Ἐτέ-

* Savil. τισί, τοῖς δὲ διὰ μετανοίας ἀποκρούομενοι τὴν ὀργὴν ἵσταται τὰ.

ἂ Savil. ταῦτα δὲ.

ḡ Tres mss. sic incipiunt: οὗτος ἔχεται τοῦ προτέρου πάλιν ὁ ψαλμός.

ḣ Morel. τὰ ῥήματα. Καὶ γὰρ πολλάκις. Sav. τὰ ῥήματα. Ποῖα δέ; ὅτι πολλάκις, melius.

ἔ Savil. τὸ γένος, ἡ τὴν πόλιν ἐξαλεῖψαι. Infra idem περιγενόμενοι. Morel. περιγενόμενοι, melius.

἖ Sic Sav. atque ita legend. Mor. ἔτ. δὲ ἑρμηνευτῆς φησὶ, verum φησὶ redundabat: nam mox legitur εἶπεν· quissit autem hic interpretis ignoratur.

κταινοί. Ἐπροτρίασαν, εἶπεν, ἵνα δηλώτῃ, ὅτι ἔργον ἐποιούοντο τὴν κατὰ τοῦ δικαίου ἐπιθουλήν. Ἐμάκρυναν τὴν ἀνομίαν αὐτῶν. Τί ἐστὶν ὃ λέγει; Δείκνυσιν ὅτι οὐ μετὰ σφοδρότητος ἐπήεσαν μόνον, ἀλλὰ καὶ μετὰ πολλῆς τῆς προσεδρίας, πολὺν δαπανῶντες χρόνον, καὶ ἔργον ποιούμενοι τὴν ἐπιθουλήν, καὶ ἐπιμένοντες διτηνεκῶς. Ἄλλ' οὐδὲν αὐτοῖς ἐγένετο πλεον. οὐ παρὰ τὴν ἡμετέραν ἰσχύιν, ἀλλὰ παρὰ τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν. Διόπερ δεικνύς τὸν ἰστώντα τὸ τρόπαιον, καὶ τὴν νίκην ἐργαζόμενον, ἐπήγαγε· Κύριος δίκαιος συνέκοψεν ἀχένους ἀμαρτωλῶν. Ἐτερός δὲ ἀντι τοῦ, Ἀχένους, Βρόχους εἶπε, δηλῶν τὰς ἐπιθουλάς, τὰς ἐφόδους, τὰς μηχανάς. Καλῶς δὲ οὐ, διέλυσε, εἶπεν, ἀλλὰ, Συνέκοψεν, ἵνα μάλλον ἐμφήνη ὅτι τοῦτο εἰργάσατο, [366] ἄχρηστα εἰς τέλος ποιῶν αὐτῶν τὰ βουλεύματα. Καὶ γὰρ ἀρχομένης τῆς πόλεως κτίζεσθαι πάλιν ἔ, πολλοὶ πανταχόθεν ἐπιτιθέμενοι ἦσαν τῷ φθόνῳ τηχόμενοι, καὶ οὐχ ἄπαξ, οὐδὲ θίς, ἀλλὰ καὶ πολλάκις τοῦτο ἐποίουν. Τοῦτο γέγονε καὶ ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ἀρχομένης γὰρ αὐτῆς φύεσθαι, συνεχῶς ἐπετίθεντο πάντες· παρὰ μὲν τὴν ἀρχὴν βασιλεῖς, καὶ δῆμοι, καὶ τύραννοι· μετὰ δὲ ταῦτα τῶν αἰρέσεων αἰ ἐπιθουλαί, καὶ πολὺς πανταχόθεν ὁ πόλεμος καὶ ποικίλος ἀνεβρίπιζέτο· ἀλλ' ὅμως οὐδὲν ἴσχυσεν· ἀλλὰ τὰ μὲν τῶν πολεμίων ἐλύθη, τὰ δὲ τῆς Ἐκκλησίας ἀνθεῖ. Αἰσχυνθήτωσαν καὶ ἀποστραφῆτωσαν εἰς τὰ ὀπίσω πάντες οἱ μισοῦντες Σιών. Ἄλλος, Ἀνατραπήτωσαν εἰς τὰ ὀπίσω. Γενηθήτωσαν ὡσεὶ χόρτος δωμάτων, δὲ πρὸ τοῦ ἐκπλασθῆναι ἐξηράνθη· οὐ οὐκ ἐπλήρωσε τὴν χεῖρα αὐτοῦ ὁ θερίζων. Ἐτερός φησὶ, Τὴν δράκα αὐτοῦ. Καὶ τὸν κόλπῳ αὐτοῦ ὁ τὰ δράγματα συλλέγων. Καὶ οὐκ εἶπαν οἱ παράγοντες, Ἐύλογία Κυρίου ἐφ' ὑμᾶς. Εὐλογήκαμεν ὑμᾶς ἐν ὀνόματι Κυρίου. Εἰς εὐχὴν κατακλείει τὴν παραίνεσιν ἀπὸ τε τῆς διηγήσεως τῶν παρελθόντων, ἀπὸ τε τῆς εὐχῆς θαρβεῖν παρασκευάζων τὸν ἀκροατὴν, καὶ δεικνύς τοῦ πολέμου τὴν ὑπόθεσιν ἀδικον. Ἀπὸ γὰρ φθόνου καὶ μίσους τὰ τῆς μάχης ἦρατο· διὸ φησὶν, Αἰσχυνθήτωσαν καὶ ἀποστραφῆτωσαν εἰς τὰ ὀπίσω πάντες οἱ μισοῦντες Σιών. Μὴ μόνον ἡττηθείησαν, ἀλλὰ καὶ αἰσχροῶς καὶ καταγελάστως. Εἶτα εἰπὼν, Γενηθήτωσαν ὡσεὶ χόρτος δωμάτων, ἐνδιατρίβει τῇ εἰκόνι, οὐχ ἀπλῶς χόρτῳ παραβάλλον, ἀλλὰ τῷ ἐπὶ δωμάτων. Καίτοι γε καὶ ὁ ἐν πεδίῳ λιπαρῷ, ταχέως διαβρέει, ἀλλ' ἐκεῖνος ἢ πλείονα δεικνύς τῶν ἐναντίων τὴν εὐτέλειαν, τῷ ἐπὶ τῶν δωμάτων αὐτοὺς παραβάλλει· ὥστε ἐκατέρωθεν δεῖξαι αὐτῶν τὸ εὐκατάπτωτον, καὶ ἀπὸ τῆς φύσεως τοῦ χόρτου, καὶ ἀπὸ τῆς φύσεως τοῦ τόπου. Τοιαῦτα, φησὶ, τῶν ἐναντίων αἱ ἐφοδοὶ, οὐκ ἔχουσαι ῥίζαν, οὐδὲ ὑπόστασιν· ἀλλὰ πρὸς ὀλίγον μὲν δοκοῦσιν ἀνθεῖν, ὕστερον δὲ ἐλέγχονται, καὶ ἑαυτοῖς περιπίπτουσι. Τοιαύτη καὶ τῶν ἐν ἀδικίᾳ ζώντων ἡ εὐημερία, τῶν βιωτικῶν ἢ φαιδρότης· ὁμοῦ τε γὰρ φαίνεται καὶ ἀπόλλυται, οὔτε ὑπόστασιν τινα, οὔτε δύναμιν ἔχουσα. Διόπερ οὐ δεῖ τούτοις προσέχειν, ἀλλὰ τὸ εὐκατάλυτον αὐτῶν ἐννοοῦντας, τῶν ἀθανάτων ἐφίεσθαι καὶ ἀκινήτων πραγμάτων, καὶ οὐκ ἐχόντων μεταβολὴν· ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ἡ δόξα ἅμα τῷ ἀγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ἔ Sic Sav.; in Mor. πάλιν deerat, sed lectum est ab interp.

἖ Sic Morel. Savil. ἀλλ' ὅμως.

[567] ΕΙΣ ΤΟΝ ΡΚΘ ΨΑΛΜΟΝ.

Ἐκ βαθέων ἐπέκραξά σοι, Κύριε · Κύριε, εἰσάκουσον τῆς φωνῆς μου.

α'. Τί ἐστίν, *Ἐκ βαθέων*; Οὐχ ἀπλῶς, ἀπὸ στόματος, οὐδὲ ἀπλῶς, ἀπὸ γλώττης · καὶ γὰρ * τῆς διανοίας πλανωμένης τὰ ῥήματα ἐκχεῖται · ἀλλὰ, ἀπὸ καρδίας βχυυτάτης, μετὰ πολλῆς τῆς σπουδῆς καὶ τῆς προθυμίας, ἐξ αὐτῶν τῆς διανοίας τῶν βάθρων. Τοιαῦται γάρ τινος ἡλικιομένου ψυχαί · αὐτὴν συγκινοῦσιν ὁλόκληρον τὴν καρδίαν, μετὰ πολλῆς τῆς κατανύξεως τὸν Θεὸν καλοῦντες · διὸ δὴ καὶ ἀκούονται. Αἱ γὰρ τοιαῦται εὐχαὶ πολλὴν ἔχουσι δύναμιν, οὐ περιτρεπόμεναι οὐδὲ σαλευόμεναι, κἂν μετὰ πολλῆς ῥύμης ὁ διάβολος ἐπέλθῃ. Καθάπερ γὰρ δένδρον ἰσχυρὸν, καὶ κατὰ πάλου τοῦ βάθους τῆς γῆς παραπέμπον τὴν ῥίζαν, καὶ τοὺς κόλπους αὐτῆς περισφίγγον, πρὸς ἅπασαν πνευμάτων ῥύμην ἀνθίσταται, τὸ δὲ περὶ τὴν ἐπιφάνειαν κείμενον, μικρᾶς προσπεσοῦσης αὔρας διασαλεύεται, καὶ πρόρριζον ἐκτιλὲν ἐπὶ τῆς γῆς κείτται · οὕτω δὴ καὶ αἱ εὐχαὶ αἱ μὲν κάτωθεν ἀνιούσαι καὶ πρὸς τὸ βάθος ἐρρίζωμεναι, κἂν μυρίοι προσέλθωσι λογισμοί, κἂν ἅπασα ἡ τοῦ διαβόλου παράταξις, ἐκτενεῖς μένουσι καὶ ἀνένδοτοι, μὴ περιτρεπόμεναι ἡ αἱ δὲ ἀπὸ τοῦ στόματος καὶ τῶν χειλέων προϊούσαι, καὶ μὴ ἀνερχόμεναι κάτωθεν, οὐδὲ πρὸς τὸν Θεὸν ἀναβῆναι δύνανται, διὰ τὴν ῥαθυμίαν τοῦ προσιόντος. Τὸν γὰρ τοιοῦτον κἂν κτύπος τις γένηται, περιέτρεψε · κἂν θόρυβος, ἀπήγαγε τῆς ἰκετηρίας · καὶ τὸ μὲν στόμα ἤχη, ἡ δὲ καρδία κενή · καὶ ἡ διάνοια ἔρημος. Ἄλλ' οὐχ οἱ ἅγιοι οὕτως ἠύχοντο, ἀλλὰ μετὰ τὸσαύτης τῆς ἐπιτάξεως, ὡς καὶ ὅλον τὸ σῶμα κατακάμπειν. Ὁ γοῦν μακάριος Ἠλίας εὐχόμενος, πρῶτον μὲν ἐρημίαν ἐζήτησεν · εἶτα τὴν κεφαλὴν μεταξὺ τῶν γονάτων θείας, καὶ μετὰ πολλῆς ἑαυτὸν ἀνακαίον τῆς θερμότητος, οὕτω τὰς εὐχὰς ἤφει. Εἰ δὲ βούλει καὶ ἑρθὸν ἐστῶτα ἰδεῖν ἐν εὐχῇ, ὄρα πάλιν αὐτὸν ἐκτεταμένον πρὸς τὸν οὐρανὸν, καὶ οὕτως ἐκτεταμένον, ὡς καὶ πῦρ ἀνωθεν κατενεγχεῖν. Οὕτω καὶ ὅτε τῆς χήρας τὸ παιδίον ἀναστῆσαι ἐβούλετο, ὅλον ἑαυτὸν συντείννας, τὴν ἀνάστασιν ἐκείνην εἰργάζετο, οὐ διακλόμενος, οὐδὲ χασμώμενος καθάπερ ἡμεῖς, ἀλλὰ διαθερμαινόμενος τῇ προθυμίᾳ τῆς εὐχῆς ^d. Καὶ τί λέγω τὸν Ἠλίαν καὶ τοὺς ἁγίους ἐκείνους;

Γυναῖκας εἶδον πολλάκις δι' ἀπόδημον ἄνδρα καὶ παιδίον ἀρρωστοῦν οὕτως ἐκ βαθέων εὐχομένας, καὶ τὸσαύτας πηγὰς ἀφίεσας δακρύων, ὡς καὶ αὐτοῦ τοῦ τέλους ἐπιτυχεῖν τῆς εὐχῆς. Εἰ δὲ ὑπὲρ παιδίου καὶ ἀνδρός ἀποδήμου οὕτω θερμαίνονται γυναῖκες ἐν εὐχαῖς, ποίαν ἔξει συγγνώμην ὁ ἀνὴρ τῆς ψυχῆς νεκρωμένης μαλακίζόμενος; Διὰ τοῦτο τοῦτο πολλάκις εὐχόμενοι, κενοὶ πάλιν ἀναχωροῦμεν. Ἀκουσον τῆς Ἀννης, [368] πῶς ἠύχετο ἐκ βαθέων, οἶας ἤφει πηγὰς δακρύων, πῶς μετάρσιος γέγονεν ἀπὸ τῆς εὐχῆς. Ὁ γὰρ οὕτως εὐχόμενος, καὶ πρὶν ἢ λαβεῖν ἅπερ αἰτεῖ, μέγала ἀπὸ τῆς εὐχῆς καρποῦται καλὰ, τὰ πάθη καταστέλλων ἅπαντα, θυμὸν μαλάσσων, φθόνον ἐκβάλλων, ἐπιθυμίαν τῆκων, τῶν βιωτικῶν τὸν ἔρωτα καταμαραίνων, ἐν πολλῇ γαλήνῃ τὴν ψυχὴν κατι-

στάς, εἰς αὐτὸν λοιπὸν τὸν οὐρανὸν ἀνιών. Καθάπερ γὰρ εἰς σκληρὰν γῆν ὑετὸς καταφερόμενος, ἡ τίθηρον πῦρ μαλάσσει · οὕτω τὸ σκληρὸν τῆς διανοίας τὸ ἀπὸ τῶν παθῶν ἢ τοιαύτη εὐχή καὶ πυρὸς σφοδρότερον, καὶ ὑετοῦ μᾶλλον καταμαλάσσει καὶ διαδρέχει. Ἔστι μὲν γὰρ ἀπαλή καὶ εὐπλαστος ἡ ψυχὴ · ἀλλ' ὅπερ τὸ τοῦ Ἰστροῦ πολλάκις πάσχει ὑδῶρ, τῷ κρυμῶ πετροῦμενον, τοῦτο καὶ ἡ ψυχὴ ἡ ἡμετέρα, ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας καὶ πολλῆς ῥαθυμίας σκληρονομένη καὶ λίθος γινομένη. Δεῖ τοίνυν ἡμῖν πολλῆς θερμῆς, ὥστε καταμαλάξαι τὸ σκληρὸν. Τοῦτο δὲ μάλιστα εὐχῇ ἐργάζεται. Ὄταν τοίνυν μεταχειρίζῃ τὴν εὐχὴν, μὴ τοῦτο ζητεῖ μόνον, ὅπως λάβῃ; ^f ὅπερ αἰτεῖς · ἀλλὰ καὶ ὅπως ἐν αὐτῇ τῇ εὐχῇ βελτίω ποιήσῃ τὴν ψυχὴν. Καὶ γὰρ καὶ τοῦτο ἔργον εὐχῆς. Ὁ οὕτως εὐχόμενος, ἀνώτερος γίνεται τῶν βιωτικῶν, πτεροῦται τῇ διανοίᾳ, κοῦφον ποιῇ τὸν λογισμόν, οὐδενὶ τῶν παθῶν ἀλίσκεται. Ἐκ βαθέων ἐπέκραξά σοι, Κύριε. Δύο ἐνταῦθα τίθησι, καὶ τὸ, *Ἐκ βαθέων*, καὶ τὸ *κράξαι* κραυγὴν οὐ τὸν τόνον λέγων τῆς φωνῆς, ἀλλὰ τὴν διάθεσιν τῆς γνώμης. *Κύριε, εἰσάκουσον τῆς φωνῆς μου*. Ἐντεῦθεν δύο μανθάνομεν, ὅτι τε ἀπλῶς οὐκ ἔστι τῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ τυχεῖν, ἐὰν μὴ τὰ παρ' ἡμῶν ὑπάρξῃ · διὸ καὶ πρότερον φησίν, *Ἐκ βαθέων ἐπέκραξα*, καὶ τότε, *εἰσάκουσον* · ἔπειτα ὅτι εὐχὴ ἐκτεταμένη καὶ δακρύων κατανύξεως γέμουσα πολλὴν ἔχει δύναμιν πρὸς τὸ πείσαι τὸν Θεὸν ἐπινεῦσαι τοῖς λεγομένοις. Καὶ γὰρ ὡς περὶ μέγα τι κατωρθῶς, καὶ τὰ παρ' αὐτοῦ πληρώσας, οὕτως ἐπήγαγε · *Κύριε, εἰσάκουσον τῆς φωνῆς μου*. Γεννηθήτω τὰ ὠτά σου προσέχοντα εἰς τὴν φωνὴν τῆς δεήσεώς μου. Ὡσαύτως ἀκουστικὴν λέγει δύναμιν · καὶ πάλιν φωνὴν φησίν, οὐ τὸν τόνον ^e τοῦ πνεύματος, οὐδὲ τὴν κραυγὴν αἰνιττόμενος, ἀλλὰ τὴν συντεταμένην διάθεσιν. *Ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσῃ, Κύριε, Κύριε, τίς ὑποστήσεται*; Ἰνα γὰρ μὴ λέγῃ τις, ὅτι ἁμαρτωλὸς ὢν, καὶ μυρίων γέμων κακῶν, οὐ δύναμαι προσεῖναι καὶ εὐχεσθαι, καὶ τὸν Θεὸν καλεῖν, περιαιρῶν ταύτην τὴν σκηψίν φησίν · *Ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσῃ, Κύριε, Κύριε, τίς ὑποστήσεται*; Τὸ γὰρ, *τίς*, ἐνταῦθα οὐδεὶς ἐστίν. Οὐ γὰρ ἔστιν, οὐκ ἔστιν, οὐδένα μετὰ ἀκριθείας παρέχοντα τῶν πραγμάτων τὰς εὐθύνας, τυχεῖν ἐλέους καὶ φιλανθρωπίας ποτέ.

β'. Καὶ ταῦτα λέγομεν, οὐκ εἰς ῥαθυμίαν τὰς ψυχὰς [369] ἐμβάλλοντες ^h, ἀλλὰ παραμυθούμενοι τοὺς εἰς ἀπόγνωσιν πίπτοντας. *τίς γὰρ κενεῖται ἀγνήν ἔχειν καρδίαν, ἢ τίς κάρρησιάζεται καθαρὸς εἶναι ἀπὸ ἀμαρτιῶν*; Καὶ τί λέγω τοὺς ἄλλους; Εἰ γὰρ Παῦλον εἰς μέσον ἀγάγω, καὶ βουλευθεῖν ἀπαίτησαι αὐτὸν ἀκριθεῖ τῶν γεγενημένων ἐξέτασιν, οὐ δυνήσεται ὑποστῆναι. Τί γὰρ καὶ δυνήσεται εἶναι; Προφήτας ἀνέγνω κατὰ ἀκριθείαν, τοῦ πατρῷου νόμου ζηλωτῆς ὑπάρχων, σημεῖα εἶδεν ἐπιτελούμενα, καὶ ὁμῶς ἔμενε διώκων, καὶ οὐ πρότερον μετέστη, ἕως τῆς θαυμαστῆς ἐκείνης ἀπέλευσεν ὄψεως, καὶ τῆς φρικτῆς ἤκουσε φωνῆς · πρὸ δὲ τούτου ἔμενε πάντα φύρων καὶ συγγέων. Ἄλλ' ὁμῶς πάντα ἐκεῖνα

* Καὶ γὰρ deest in Savil. et in duobus mss.

^b Sav. παρατρεπόμεναι, Morel. περιτρεπόμεναι. Utraque lectio quadrat, et Chrysostomus est in usu.

^c Hæc vox κενὴ deest in aliis exemplaribus, et ab interprete lecta fuit, ad seriemque quadrat.

^d Savil. τῇ προθυμίᾳ τῆς ψυχῆς. Morel. τῇ προθυμίᾳ τῆς εὐχῆς. Utraque lectio opportuna: utram malis elige.

^e Sav. μᾶλλον ἀνῆσι καὶ καταμαλάσσει. Paulò post idem πολλάκις πάσχει ὑδῶρ τῷ κρυμῶ πετροῦμενον, Morel. πολλάκις ἐπαθεν ὑδῶρ τὸ κρυμῶ πετρ. Hæc. Savil. τοῦτο γίνεται καὶ ἡ ψυχὴ.

^f Savil. ὅπως λάβεις.

^g Sav. ἴσα τὴν ἀκουστικὴν δύναμιν καὶ φωνὴν, οὐ τὸν τόνον. Hæc ἵνα μὴ λέγῃ τις, ὅτι ἁμαρτ. Sav.

^h Tres mss. καθέλκοντες, Sav. ἐμβάλλοντες.

IN PSALMUM CXXIX.

1. *De profundis clamavi ad te, Domine: Domine, exaudi vocem meam.*

1. *Profunditas precum.* — Quid est, *De profundis*? Non dixit solummodo, Ex ore, neque solummodo, Ex lingua; nam errante etiam mente verba funduntur; sed, Ex corde profundissimo, cum magno studio, et magna animi alacritate, ex ipsis mentis penetralibus. Tales sunt enim animi eorum qui affliguntur: universum cor secum commovent, Deum invocantes cum magna compunctione: et ideo etiam audiuntur. Tales enim preces magnam habent potentiam, ut quæ neque subvertantur, neque concutiantur, etsi eas diabolus magno impetu invadat. Quemadmodum enim arbor valida, et quæ in multam profunditatem terræ agit radices, ejusque sinus devincit, cuius ventorum impetui resistit; quæ in terræ autem summa superficie sita est, si quælibet parva aura incubuerit, labefactatur, et radicitus evulsa jacet humi: ita etiam preces quæ ab imo ascendunt et egerunt radices in profundo, etiamsi innumerabiles venerint cogitationes, etiamsi instructa tota diaboli acies, firmæ manent et stabiles, et minime everuntur: quæ autem ex ore et labiis procedunt, et non ab imo ascendunt, ne possunt quidem ad Deum ascendere, propter ejus qui accedit socordiam. Eum enim qui talis est, sive fuerit aliquis strepitus, is ipsum everterit; sive tumultus, ab oratione abduxerit: et os quidem resonat, cor vero est inane, et sola ac deserta cogitatio. At sancti non sic orabant, sed cum tanto studio ac vehementia, ut etiam totum corpus inflecterent. Beatus itaque Helias orans primum quidem quæsitivum solitudinem: deinde cum posuisset caput inter genua, et seipsum cum magno ardore incenderet, ita fundebat preces (3. Reg. 18. 42). Si vis autem eum etiam videre rectum stantem in oratione, vide eum rursus extensum usque ad cælum, et ita extensum ut etiam ignem e cælo dejiceret (Ibid. v. 36-38). Ita etiam quando voluit suscitare filium viduæ, cum totum seipsum expandisset, eam edidit resurrectionem, non fractus, neque oscitans sicut nos, sed animi in orando alacritate incensus (5. Reg. 17. 19.-22). Quid autem dico Heliam et sanctos illos?

Mulieres quædam cum lacrymis precando, optata impetrant; Ister seu Danubius sæpe glacie concrevit. — Vidi sæpe mulieres propter virum peregrinantem et infantem ægrotantem ita de profundis orantes, et tantos fontes lacrymarum emittentes, ut tandem voti sui essent compotes. Si autem mulieres ita inflammantur in orationibus pro viro et infante, quænam viro venia dabitur, qui anima morte affecta mollis est et languidus? Hinc itaque fit, ut cum sæpe oremus, rursus inanes revertamur. Audi quomodo Anna orabat de profundis, cujusmodi fontes lacrymarum emittebat, quomodo per orationem evehebatur in sublime (1. Reg. 4. 10. 11). Qui enim ita precatur, etiam antequam consequatur quod postulat, ex ora-

tionem magna bona percipit, omnes animi perturbationes reprimens, iram sedans, invidiam expellens, cupiditatem extinguens, rerum ad vitam pertinentium amorem diminuens et exsiccans, animum in magna tranquillitate constituens, in ipsum denique cælum ascendens. Quemadmodum enim pluvia duram terram, in quam decidit, vel ignis ferrum molit: ita vitis induratum animum talis oratio et igne vehementius, et plusquam pluvia molit et humectat. Est enim anima tenera et ad fingendum facilis: sed quod Istri aquæ sæpe evenit, ut glacie concrecat, id etiam nostræ accidit animæ, ut a peccato et socordia indurescat et lapidescat. Magno ergo nobis calore opus est, ut quod durum est emolliat. Hoc autem maxime efficit oratio. Quando ergo orationem aggredieris, ne hoc solum quæras ut quod petis accipias: sed etiam ut in ipsa oratione animam tuam meliorem efficias. Nam hoc quoque est munus orationis. Qui ita orat, fit iis quæ ad hanc vitam pertinent, superior, mente extollitur, levem reddit cogitationem, nulla perturbatione animi impeditur. *De profundis clamavi ad te, Domine.* Duo hic ponit, et illud, *De profundis*, et hoc, clamavisse: clamorem non dicens tonum vocis, sed affectionem animi. *Domine, exaudi vocem meam.* Hinc duo discimus, nempe nos a Deo absolute impetrare non posse, nisi nostra quoque adfuerint: quocirca prius dicit, *De profundis clamavi*, et tunc, *Exaudi*; deinde orationem intensam, vehementem, et plenam lacrymis compunctionis, magnas habere vires Deo persuadendi, ut iis quæ dicuntur annuat. Tamquam enim magnum et præclarum quid fecisset, et partes suas implesset, ita subjunxit: *Domine, exaudi vocem meam.* 2. *Fiant aures tuæ intendentes in vocem deprecationis meæ.* Aures dicit audiendi facultatem: et rursus vocem non intensionem spiritus, nec clamorem significans, sed intensam affectionem. 3. *Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit?* Ne quis enim dicat, Sum peccator, et plenus malis innumerabilibus, non possum accedere, orare, et Deum invocare, hanc tollens excusationem, *Si iniquitates observaveris*, inquit, *Domine, Domine, quis sustinebit?* Nam illud, *Quis*, hic nullus est. Neque enim fieri potest, ut si rerum a se gestarum summo jure ab ullo exigatur ratio, possit unquam misericordiam et clementiam consequi.

2. Hæc autem dicimus, non impellentes animos in socordiam, sed eos consolantes, qui cadunt in desperationem. *Quis enim gloriabitur se mundum habere cor, aut quis confidenter dicet se esse purum a peccatis* (Prov. 20, 9)? Et quid dico alios? Nam etiamsi Paulum in medium adduxero, et eorum quæ fecit rationem summo jure exegero, ne poterit quidem sustinere. Quid enim poterit dicere? Prophetas legit, ut qui legis patriæ esset diligens æmulator: signa vidit quæ fiebant, et tamen manebat persecutor: nec prius destitit quam admirabilem illam visionem suscepit, et vocem audivit terribilem: antea autem mansit omnia susque deque permiscens et confundens. Illis tamen omnibus prætermittis Deus et voca-

vit, et magna gratia dignum censuit. Quid vero coryphæum illum Petrum? non post innumerabilia signa et miracula, tantamque admonitionem et exhortationem, arguit in gravissimum illum lapsum cecidisse? Illud tamen prætermisit, et apostolorum eum primum constituit. Et ideo dixit: *Simon, Simon, ecce expetivit satanas cribrare te tanquam triticum: ego autem oravi pro te, ne deficiat fides tua* (Luc. 22. 31. 32). Porro post hæc quoque si non cum misericordia et clementia veniat ad judicandum, sed rationem summo jure exigat, plane inveniet omnes reos et obnoxios. Quocirca Paulus quoque dicebat: *Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc justificatus sum* (1. Cor. 4. 4). *Si iniquitates observaveris, Domine, Domine.* Repetitio est non temere, nec abs re, sed admirantis et stupentis insignem ejus clementiam, et infinitam majestatem, et vastum pelagus ejus bonitatis (a). *Quis sustinebit? Non dixit, Quis effugiet? sed, Quis sustinebit?* significans quod nec stare quidem poterit. 4. *Quia apud te propitiatio est.* Quid est, *Apud te propitiatio est?* Non in nostris, inquit, recte factis, sed in tua bonitate licet effugere supplicium. Ut judicium enim effugiamus, in tua clementia situm est. Quod si eam non fuerimus assequuti, nostra non sufficiunt ad nos ab ira futura eripiendos.

5. Hoc etiam per prophetam significans dicebat: *Ego sum qui deleo iniquitates tuas* (Isai. 43. 25). Id est, Hoc est meum, meæ bonitatis, meæ clementiæ. Nam quæ tua sunt, non sufficiunt umquam ut te liberent a supplicio, nisi mea accedat clementia. Et rursus, *Ego vos sustineo. Propter nomen tuum sustinui te, Domine. Sustinuit anima mea in verbum tuum* (Isai. 46. 4). 5. *Speravit anima mea in Domino.* Alius, *Propter legem tuam.* Alius rursus, *Ut cognoscatur verbum tuum* (b). Quod autem dicit, est ejusmodi. Propter clementiam, propter nomen tuum, propter legem tuam expectavi salutem: nam si ad mea respexissem, jam olim desperassem, olim omnem fiduciam abjecissem: nunc autem legem tuam et verbum tuum attendens, bonam spem concipio. Quodnam verbum? Verbum clementiæ; ipse enim est qui dicit: *Quantum distat cælum a terra, tantum distant consilia mea a consilio vestro, et viæ meæ a viis vestris* (Isai. 59. 9). Et rursus: *Secundum altitudinem cæli a terra confirmavit Dominus misericordiam suam super timentes ipsum* (Psal. 102. 11). Et rursus: *Quantum distat oriens ab occasu, procul removet a nobis iniquitates nostras* (Ibid. v. 12). Hoc est, Non eos tantum servavi qui se recte gesserunt, sed peperci etiam peccatoribus, et inter delicta tua patrociniū meum, et quam tui curam gero, ostendi. Alius inquit, *Ut sis terribilis* (c), *expectavi Dominum.* Terribilis cui? Inimi-

eis, insidiatoribus, his qui mihi infensi sunt. Quid est rursus, *Propter nomen tuum?* Quamvis, inquit, ego sim peccator, et plenus malis innumerabilibus, sciebam tamen, ne nomen tuum profanaretur, fore ut nos pereuntes minime despiceres. Quod ipse quoque dixit in Ezechiele: *Non propter vos ego facio, sed propter nomen meum, ut non profanetur inter gentes* (Ezech. 36. 22): Hoc est, Nos quidem non sumus digni qui servemur, neque ex rebus a nobis gestis ulla bona spe ducimur, sed expectamus fore ut conservemur propter nomen tuum, eaque nobis relicta est spes salutis. Alius, *Propter metum sustinui Dominum.* Alius, *Propter legem sustinui Dominum. Sustinuit anima mea in verbo tuo.* Alius, *Expectavit anima mea verbum ejus* (a). Alius, *Sustinuit anima mea, et verbum ejus expectavi.* Hoc est, Ex promissis et frequentibus pollicitationibus de benignitate ejus et clementia sumptam sacram habui ancoram, nec de mea salute spem abjeci. 6. *A custodia matutina usque ad noctem speret Israel in Domino.* Tota vita, inquit, hæc est, Omni die ac nocte. Nihil est enim ad salutem præstabilius, quam perpetuo illum respicere, et ab illa spe pendere, licet innumera accidant, quæ nos impellant in desperationem. Ille est murus infractus, invicta munitio, turris inexpugnabilis. Etsi ergo reminetur mortem, periculum, et interitum, ne de istas sperare in Deum, et expectare ejus salutem. Omnia sunt illi facilia et expedita, et vel in rebus difficillimis et impeditissimis exitum inveniet. Ne expecta ergo fore ut solum tibi adsit auxilium, si res secundæ affluent: sed tunc maxime, quando sunt fluctus maximi, et vehemens tempestas, et extremum imminet periculum. Tunc enim maxime Deus suam ostendit potentiam. Hoc est ergo quod dicit: Oportet in Deum perpetuo sperare, toto vitæ tempore. 7. *Quia apud Dominum misericordia, et copiosa apud eum redemptio.* 8. *Et ipse redimet Israel ab omnibus iniquitatibus ejus.* Quid est, *Apud Dominum misericordiam?* Fons et thesaurus, inquit, illic est clementiæ perpetuo scaturiens. Ubi autem est misericordia, illic est etiam redemptio: nec solum redemptio, verum etiam multa ac copiosa, et immensum pelagus clementiæ. Etsi ergo sumus a peccatis proclivi, non oportet concidere, nec desperare. Ubi enim est misericordia et clementia, non exiguntur tam accuratæ delictorum rationes, judice propter magnam misericordiam, et multam ad clementiam propensionem, multa prætercurrente. Hujusmodi enim est Deus, nempe ad assidue miserendum et ignoscendum propensus et proclivis. *Et ipse redimet Israel ab omnibus iniquitatibus ejus.* Si ergo ita est ubique diffusa ejus clementiæ magnitudo, clarum est eum esse populum suum servaturum, et liberaturum non solum a supplicio, sed etiam a peccatis. Hæc ergo cum sciamus, perseveremus precantes et orantes: et nunquam desistamus, sive acceperimus,

(a) Vox, *bonitatis*, deest in savil., male.

(b) Hæc interpretationes quatuor et sextæ Editionum esse videntur. Nam in Hexaplis Aquilæ, Symmachi et Theodotii lectioes habentur ab his diversæ. Vide in Hexaplis nostris.

(c) Hieronymus, *cum sis terribilis*, Hebraice, למען תירא. Aquila et Theodotio, ἐνεκεν τοῦ φόβου, *ob metum*. Symmachus, ἐν. τ. νόμου, *propter legem*, ac si legisset, למען תירא, LXX ἐν. τ. ὀνόματος, *propter nomen*.

(a) Ille interpres est forte Symmachus, cujus tamen nomen ad hunc versum nusquam memoratur. Sequens juxta quem versum est, *sustinuit anima mea*, est Aquila, ut videtur in Hexaplis nostris.

παραδραμῶν ὁ Θεός καὶ ἐκάλεσε, καὶ χάριτος ἤξιωσε πολλῆς. Τί δὲ τὸν κορυφαῖον ἐκείνον τὸν Πέτρον; οὐ μετὰ μυρία θαύματα καὶ σημεῖα, καὶ τοσαύτην παραίνεσιν καὶ συμβουλήν, ἤλεγξε εἰς τὸ πτώμα ἐκεῖνο τὸ χαλεπὸν πεσόντα; Ἄλλ' ὁμως κάκεινο παρέδραμε, καὶ πρῶτον τῶν ἀποστόλων κατέστησε. Διὸ ἔλεγε Ἑλίμων, Σίμων, Σίμων, ἰδοὺ ἐζήτησεν ὁ σατανᾶς σιניάζαι σε ὡς τὸν σῖτον· κἀγὼ ἐδεήθηρ παρὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκπίπῃ ἡ πίστις σου. Καὶ μετὰ ταῦτα δὲ, εἰ μὴ ἐλέω καὶ φιλανθρωπίᾳ ἔλθῃ κριναι, ἀλλ' ἀκριθεῖ ποιήσασθαι τὴν ἐξέτασιν, πάντας ὑπευθύνους εὑρήσει πάντως. Διὸ καὶ Παῦλος ἔλεγεν· Οὐδὲν ἑμαυτῷ σύνοιδα, ἀλλ' οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωμαι. Ἐἰν ἀνομιᾷ παρατηρήσῃ, Κύριε, Κύριε. Ὁ διπλασιασμός οὐχ ἀπλῶς, ἀλλὰ θαυμάζοντος, καὶ εκπληττομένου τὸν πολὺν τῆς φιλανθρωπίας ἐστὶν ὄγκον, καὶ τὴν μεγαλωσύνην αὐτοῦ τὴν ἀπέραντον, καὶ τὸ ἀχανές πέλαγος τῆς ἀγαθότητος ^b. Τίς ὑποστήσεται; Καὶ οὐκ εἶπε, τίς διαφεύξεται; ἀλλὰ, Τίς ὑποστήσεται; Οὐδὲ στήναι δυνήσεται, φησὶν. Ὅτι παρὰ σοὶ ὁ ἴλασμός ἐστι. Τί ἐστίν, Ὅτι παρὰ σοὶ ὁ ἴλασμός ἐστίν; Οὐκ ἐν τοῖς ἡμετέροις κατορθώμασιν, ἀλλ' ἐν τῇ ἀγαθότητι τῆς σῆς ἐστὶ τὸ διαφυγεῖν τὴν κόλασιν. Τὸ γὰρ διαδράναι τὴν δίκην ἐν τῇ σῇ καίται φιλανθρωπία. Κἂν μὴ ταύτης ἀπολαύσωμεν, τὰ ἡμέτερα οὐκ ἀρκεῖ τῆς μελλούσης ἡμᾶς ἐξαρπάσει ὄργης.

γ. Τοῦτο καὶ διὰ τοῦ προφήτου δηλῶν ἔλεγεν· Ἐγὼ εἰμι ὁ ἐξαλείφων τὰς ἀνομιᾷς σου. Τοῦτέστι, τοῦτο ἐμὸν ἐστὶ, τῆς ἐμῆς ἀγαθότητος, τῆς ἐμῆς φιλανθρωπίας. Ὡς τὰ γε σὰ οὐκ ἀρκεῖ ποτε πρὸς ἐλευθερίαν τιμωρίας, ἂν μὴ τὰ τῆς ἐμῆς προστεθῇ φιλανθρωπίας. Καὶ πάλιν· Ἐγὼ ἀνέχομαι ὑμῶν. Ἔνεκεν τοῦ ὀνόματός σου ὑπέμεινά σε, Κύριε. Ὑπέμεινεν ἡ ψυχὴ μου εἰς τὸν λόγον σου. Ἠλπισεν ἡ ψυχὴ μου ἐπὶ τὸν Κύριον. Ἄλλος, Ἔνεκεν τοῦ νόμου σου. Ἄλλος πάλιν, Ἔνεκεν τοῦ γνωσθῆναι τὸν λόγον σου. Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστι· διὰ τὴν φιλανθρωπίαν σου, διὰ τὸν νόμον σου προσεδόκησα σωτηρίαν· ἐπεὶ εἰς τὰ ἑμαυτοῦ εἰ ἀπειδὸν, πάσαι ἂν ἀπέγνων, πάσαι ἂν ἀπήλπισα· νῦν δὲ τῷ νόμῳ σου προσέχων καὶ τῷ λόγῳ σου, χρηστὰς ἔχω ἐλπίδας. Ποῖω λόγῳ; Τῷ τῆς φιλανθρωπίας. Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν [370] ὁ λέγων· Καθὼς ἀπέχει ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς, οὕτως ἀπέχουσιν αἱ βουλαὶ μου ἀπὸ τῆς βουλής ὑμῶν, καὶ αἱ ὁδοί μου ἀπὸ τῶν ὁδῶν ὑμῶν. Καὶ πάλιν· Κατὰ τὸ ὕψος τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς ἐκραταίωσε Κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτόν. Καὶ πάλιν· Καθ' ὅσον ἀπέχουσιν αἱ ἀνατολαὶ ἀπὸ δυσμῶν, ἐμάκρυνεν ἀφ' ἡμῶν τὰς ἀνομιᾷς ἡμῶν. Τοῦτέστι, οὐ κατορθώσαντας ἕωσα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀμαρτανόντων ἐφεισάμην, καὶ μεταξὺ τῶν πλημμελημάτων τῶν σῶν τὴν ἀντίληψιν τὴν ἑμαυτοῦ καὶ τὴν κηδεμονίαν ἐπεδειξάμην. Ἄλλος φησὶν, Ὅπως ἐπίφοδος ἔσῃ, προσεδόκησα τὸν Κύριον. Ἐπίφοδος τίς; Τοῖς ἐχθροῖς, τοῖς ἐπιβούλοις, τοῖς ἐχθραίνουσί μοι. Τί δὲ ἐστὶ πάλιν, Ἔνεκεν τοῦ ὀνόματός σου; Ὅτι εἰ καὶ ἀμαρτωλὸς ἐγὼ, καὶ μυρίων γέμων κακῶν, φησὶν, ἀλλ' ὁμως ἤδειν, ὅτι ἵνα μὴ τὸ ὄνομά σου βεδηλωθῇ, οὐκ ἂν περιεῖδες ἡμᾶς ἀπολλυμένους. Ὅ καὶ αὐτὸς ἐν τῷ

^a Savil. ἔλθοι.

^b Τῆς ἀγαθότητος deest in Sav. Mox idem ἀλλὰ τίς ὑποστήσεται; δηλῶν ὅτι οὐδὲ στήναι δυνήσεται Ὅτι παρὰ σοὶ ἴλασμός ἐστι. Οὐκ ἐν τοῖς ἡμετέροις. Sic ille quibusdani omis-

Ἰεζεκιήλ λέγει· Οὐ δὲ ὑμῶς ἐγὼ ποιῶ, ἀλλὰ διὰ τὸ ὄνομά μου. ἵνα μὴ βεδηλωθῇ ἐν τοῖς ἔθνεσιν. Τοῦτέστιν ^c, ἡμεῖς μὲν οὐκ ἔμεν ἄξιοι σωθῆναι, οὐδὲ εἴχομέν τινα ἀπὸ τῶν πεπραγμένων ἡμῶν προσδοκίαν χρηστήν· διὰ δὲ τὸ ὄνομά σου προσδοκῶμεν σώζεσθαι, καὶ αὕτη ἡμῶν ὑποπέλειπται σωτηρίας ἐλπίς. Ἄλλος, Ἔνεκεν φόβου ὑπέμεινα Κύριον. Ἄλλος, Ἔνεκεν νόμου ὑπέμεινα Κύριον. Ὑπέμεινεν ἡ ψυχὴ μου εἰς τὸν λόγον σου. Ἄλλος, Προσεδόκησεν ἡ ψυχὴ μου τῷ ῥήματι αὐτοῦ. Ἄλλος, Ὑπέμεινεν ἡ ψυχὴ μου, καὶ τὸ ῥῆμα αὐτοῦ ἐκα-
ραδόκησα. Τοῦτέστιν, ἀπὸ τῶν ἐπαγγελιῶν καὶ τῶν συνεχῶν ὑποσχέσεων τῶν περὶ φιλανθρωπίας καὶ χρηστότητος ἀγκυραν εἶχον ἱεράν, καὶ οὐκ ἀπηγόρευον τὰ κατὰ ἑμαυτόν. Ἀπὸ φυλακῆς πρωίας μέχρι κυκτὸς ἐλπισάτω ^d Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸν Κύριον. Πάντα τὸν βίον, φησὶ· τοῦτέστι, νύκτα καὶ ἡμέραν πάσαν. Οὐδὲν γὰρ πρὸς σωτηρίαν ἴσον τοῦ διαπαντὸς ὄρα, καὶ τῆς ἐλπίδος ἐκκρέμασθαι ἐκεῖνης, κἂν μυρία συμπίπτῃ ^e τὰ εἰς ἀπόγνωσιν ἐμβάλλοντα. Τοῦτο τεῖχος ἀρραγές, τοῦτο ἀσφάλεια ἀχειρωτος, τοῦτο πύργος ἀμαχος. Κἂν τὰ πράγματα τοῖνον θάνατον ἀπειλῇ, καὶ κίνδυνον, καὶ πανολεθρίαν, μὴ ἀποστῆς ἐλπίζων εἰς Θεόν, καὶ προσδοκῶν τὴν παρ' αὐτοῦ σωτηρίαν. Ῥᾶδια γὰρ αὐτῷ πάντα καὶ εὐκόλα, καὶ ἐξ ἀπόρων πόρον εὑρεῖν δυνήσεται. Μὴ τοῖνον κατὰ ῥοὺν φερομένων τῶν πραγμάτων προσδόκα ἀπολαύσασθαι συμμαχίας μόνον· ἀλλὰ καὶ τότε μάλιστα, ὅταν κλυδώνιον ἦ καὶ χειμῶν, καὶ ὁ περὶ τῶν ἐσχάτων ἐπικρέμαται κίνδυνος. Τότε γὰρ μάλιστα πλεῖστον ὁ Θεὸς τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν ἐνδείκνυται. Τοῦτο οὖν ἐστὶν ὃ λέγει· διαπαντὸς δεῖ πρὸς Κύριον ἐλπίζειν πάντα τὸν βίον, πάσαν τὴν ζωὴν. Ὅτι παρὰ τῷ Κυρίῳ τὸ ἔλεος, καὶ πολλῆ παρ' αὐτῷ λύτρωσις. Καὶ αὐτὸς λυτρώσεται τὸν Ἰσραὴλ ἐκ πασῶν τῶν ἀνομιῶν αὐτοῦ. Τί ἐστίν, Ὅτι παρὰ τῷ Κυρίῳ τὸ ἔλεος; Πηγὴ καὶ θησαυρὸς ἐκεῖ φιλανθρωπίας, φησὶ, πηγάζων [371] διηνεκῶς. Ὅπου δὲ ἔλεος, καὶ λύτρωσις· καὶ οὐχ ἀπλῶς λύτρωσις, ἀλλὰ καὶ πολλή, καὶ φιλανθρωπίας ἀπειρον πέλαγος. Κἂν τοῖνον ὑπὸ τῶν ἀμαρτημάτων ὦμεν προδεδομένοι ^f, ἀναπίπτειν οὐ χρῆ, οὐδὲ ἀπαγορεύειν. Ὅπου γὰρ ἔλεος καὶ φιλανθρωπία, οὐ γίνονται τῶν πεπλημμελημένων ἀκριθεῖς αἱ εὐθύνη, τοῦ δικάζοντος διὰ τὸν πολὺν ἔλεον, καὶ τὸ πρὸς φιλανθρωπίαν ἐπίρρεπές, τὰ πολλά παρατρέχοντος. Τοιοῦτον γὰρ ὁ Θεός, πρὸς τὸ ἔλεειν διηνεκῶς καὶ συγγνώμην διδόναι ἐπίρρεπές καὶ πρόχειρον ^g. Καὶ αὐτὸς λυτρώσεται τὸν Ἰσραὴλ ἐκ πασῶν τῶν ἀνομιῶν αὐτοῦ. Εἰ τοῖνον τοιοῦτός ἐστι, καὶ κέχυται πανταχοῦ τῆς φιλανθρωπίας αὐτοῦ τὸ μέγεθος ^h, εὐδηλον ὅτι καὶ τῶν λαδῶν αὐτοῦ σώσει, καὶ ἀπαλλάξει οὐχὶ κολάσεως μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀμαρτημάτων. Ταῦτ' οὖν εἰδότες, μένωμεν παρακαλοῦντες, δεόμενοι, καὶ μηδέποτε ἀποστῶμεν, κἂν λάβωμεν, κἂν μὴ λάβωμεν. Εἰ γὰρ τοῦ δοῦναι κύριος, καὶ τοῦ ποτε δοῦναι κύριος ἐστὶ,

^c Sic Sav.; in Mor. τοῦτέστι deest. Sed hic desiderabatur.

^d Hunc versus sic habet Sav.: Ἀπὸ φυλακῆς πρωίας μεχρικτὸς, ἀπὸ φυλακῆς πρωίας ἐλπισάτω, etc. Illa vero repetitio an ex mendo typogr. irrepsit, an ex mss. desumpta sit, ignoro.

^e Sav. προσπίπτῃ, et mox ἐκβάλλοντα.

^f Sav. προσδεδομένοι.

^g Sav. ἐπίρρεπής καὶ πρόχειρος. Ultraque lectio stare potest.

^h Unus αὐτοῦ τὸ πέλαγος.

καὶ τὸν καιρὸν ἀκριδῶς οἶδεν αὐτός. Μένωμεν τοίνυν ἰκετεύοντες, παρακαλοῦντες, θαρρόντες αὐτοῦ τῷ ἔλεει καὶ τῇ φιλανθρωπίᾳ, καὶ μηδέποτε τὴν ἑαυτῶν ἀπογινώσκωμεν σωτηρίαν, ἀλλὰ τὰ παρ' ἑαυτῶν εἰσφέρωμεν, καὶ πάντως ἔφεται τὰ παρ' ἐκείνου, ἐπειδὴ ἄφατον παρ' αὐτῷ τὸ ἔλεος καὶ ἀπειρος ἡ φιλανθρωπία· ἧς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ἡ δόξα ἅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΡΑ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Κύριε, οὐχ ὑψώθη ἡ καρδία μου, οὐδὲ ἐμπεσώθησαν οἱ ὀφθαλμοί μου. Ἄλλος· Οὐδὲ ὑψώθησαν. Οὐδὲ ἐπορεύθη ἐν μεγάλοις, οὐδὲ ἐν θαυμασίοις ὑπὲρ ἐμέ. Ἄλλος, Ἐν μεγαλωσύναις. Ἄλλος, Ἐν μεγαλειότησιν, οὐδὲ ὑπερβάλλουσιν ὑπὲρ ἐμέ.

Τί τοῦτο; Ὁ Παῦλος, καὶ ἀνάγκης οὔσης, τὸ ἑαυτὸν ἐγκωμιάζειν ἀφροσύνην φησί· διὸ καὶ ἐπήγαγε λέγων· *Γέγονα ἄφρων καυχώμενος· ὑμεῖς με ἠναγκάσατε.* Πῶς οὖν τοῦτο ἠγνόησεν ὁ Προφήτης καὶ καυχᾶται νῦν οὐκ ἐπὶ δύο, καὶ τριῶν, καὶ δέκα, ἀλλ' ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης, καὶ καυχᾶται λέγων, Ταπεινός εἰμι καὶ μέτριος, καὶ ταπεινός καθ' ὑπερβολὴν, καὶ ἀπλοῦς; Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ, Ὡς ἀπογεγαλακτισμένον ἐπὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ. Τίνος οὖν ἕνεκεν τοῦτο ποιεῖ; Ὅτι οὐ πανταχοῦ τὸ πρᾶγμα κεκώλυται, ἀλλ' ἐστὶν ὅπου καὶ ἀναγκαῖόν ἐστι, μάλλον δὲ ἐστὶν ὅπου οὐ καυχώμενοι, ἀλλὰ μὴ καυχώμενοι, ἐφρονες γινόμεθα. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος λέγει· Ὁ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω. Καὶ γὰρ ὁ ἐπὶ τῷ σταυρῷ μὴ καυχώμενος πάντων ἐστὶν ἀφρονέστατος καὶ παρανομώτατος· ὁ [372] ἐπὶ τῇ πίστει μὴ καυχώμενος πάντων ἐστὶν ἀθλιώτερος· ὁ ἐπὶ τούτοις μὴ καυχώμενος καὶ παρρησιαζόμενος ἀπολείπεται πάντως. Διὰ τοῦτο θαρρῶν ὁ Ἀπόστολος ἔλεγεν· *Ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι, εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.* Καὶ πάλιν· *Μὴ καυχάσθω ὁ πλούσιος ἐν τῷ πλούτῳ αὐτοῦ, μηδὲ ὁ σοφὸς ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν τούτῳ καυχάσθω, ἐν τῷ συνιεῖν^a καὶ γινώσκειν τὸν Κύριον.* Πῶς δὲ κακὸν τὸ καυχᾶσθαι; Ἐὰν ὡς ὁ Φαρισαῖος αὐτὸ ποιῶμεν. Καὶ διὰ τί, φησὶν, ὁ Παῦλος εἶπε, *Γέγονα ἄφρων καυχώμενος· ὑμεῖς με ἠναγκάσατε;* Ὅτι τὰ κατορθώματα αὐτοῦ διηγεῖτο τὰ ἐπὶ τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας, ἅπερ οὐκ ἔδει προφέρειν ἀνάγκης μὴ οὔσης. Ἀλλαχοῦ δὲ φησὶν· *Ἐὰν καὶ θελήσω καυχῆσθαι, οὐκ ἔσομαι ἄφρων· ἀλήθειαν γὰρ ἐρῶ.* Ὥστε ὁ τὰ ἀληθῆ λέγων, τοῦ καιροῦ καλοῦντος, οὐκ ἐστὶν ἄφρων. Οὐκ ἄρα οὐδὲ ὁ Προφήτης ἀφρων καυχώμενος· καὶ γὰρ ἀληθῆ ἔλεγεν. Ἀλλὰ τίς ἡ αἰτία, δι' ἣν εἰς τοῦτο κατήγαγε τὸν λόγον; Ὥστε παιδεῦσαι τοὺς ἀκρατὰς μὴ μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν κακῶν εἰς ἀπόνοιαν ἐπανελθεῖν, μηδὲ ἐλευθερωθέντας τοῦ δεσμοῦ ἀποσκιρτῆσαι πάλιν, καὶ εἰς ἀνάγκην ἐμπεσεῖν ἐτέρας αἰχμαλωσίας. Διὰ δὲ τοῦτο ἐν τῷ τὰ οὐκ εἰς αἰτίαν διηγεῖσθαι διορθοῖ τὸν ἀκρατὴν καὶ οὐ λέγει, *ὅτι ὕψωθην μὲν, κατέσχον δὲ τοῦ πάθους, ἀλλὰ τί; Οὐχ ὑψώθη ἡ καρδία μου·* τούτῃστιν, οὐδὲ ἦψατό

^a Sav. ἐν τῷ συνιέναι et in margine συνιεν.

μου τῆς ψυχῆς ἡ πονηρία. Οἷον γὰρ τις λιμὴν ἀκίμαντος ἦν ἡ διάνοια, οὐ δεχομένη τὰ κύματα τοῦ νοσήματος, ὃ πάντων αἰτίον τῶν κακῶν, καὶ ῥίζα παρανομίας ἐσχάτης. Τί ἐστὶν ὃ λέγει, *Κύριε, οὐχ ὑψώθη ἡ καρδία μου, οὐδὲ ἐμπεσώθησαν οἱ ὀφθαλμοί μου;* Οὐκ ἀνέσπασα, φησὶ, τὰς ὄφρῦς. οὐδὲ ἀνέτεινα τὸν αὐχένα. Ἀπὸ γὰρ τῆς ἔνδοθεν πηγῆς τοῦ πάθους ὑπερβλύζον τὸ νόσημα καὶ τὸ σῶμα συσχηματίζει πρὸς τὴν ἔνδοθεν φλεγμονήν. *Οὐδὲ ἐπορεύθη ἐν μεγάλοις, οὐδὲ ἐν θαυμασίοις ὑπὲρ ἐμέ.* Τί ἐστὶν, *Ἐν μεγάλοις;* Τοῖς ὑπερόγκοις ἀνδράσι, τοῖς πλουτοῦσι, τοῖς ἀλαζόσι, τοῖς ὑπερηφάνοις. Εἶδες ἀκρίθειαν ταπεινοφροσύνης; Οὐ μόνον αὐτὸς ἦν ἐκτός τοῦ νοσήματος, ἀλλὰ καὶ τοὺς οὕτω φλεγμαίνοντας ἐφευγε, καὶ τῶν τοιούτων ἀπεπήδα συλλόγων διὰ τὸ πολὺ πρὸς τὴν ἀλαζονεῖαν μίσος. Ἐπειδὴ γὰρ ἀπεχθῶς εἶχε πρὸς τὴν κακίαν ταύτην^b, οὐ μόνον αὐτῆς ἀπεπήδα, οὐδὲ ἄβαστον αὐτῇ τὸ χωρίον τῆς διανοίας ἐπόλει μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς μετιόντας αὐτὴν ἐκ πολυλοῦ τοῦ διαστήματος ἐφευγεν, ὥστε μηδὲ ἐκεῖθὲν τινα δέξασθαι λύμην.

Οὐ μικρὸν δὲ τοῦτο κατόρθωμα τὸ φεύγειν τοὺς ὑπερόγκους, τὸ μισεῖν τοὺς ἀλαζόνας, τὸ ἀποστρέφασθαι καὶ βδελύσσεσθαι· μεγίστη ἀρετῆς ἀσφάλεια, μεγίστη^c ταπεινοφροσύνης φυλακή. Οὐδὲ ἐν θαυμασίοις ὑπὲρ ἐμέ. Ἄλλος, *Οὐδὲ ὑπερβάλλουσιν ὑπὲρ ἐμέ.* Εἰ μὴ ἐταπεινοφρόνουν, ἀλλὰ ὑψώσα τὴν καρδίαν μου, ὡς τὸ ἀπογεγαλακτισμένον ἐπὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ [373], ὡς ἀνταποδώσεις ἐπὶ τὴν ψυχὴν μου. Ἄλλος, *Οὕτως ἀνταποδοθεῖ τῇ ψυχῇ μου.* Καθ' ὑπερβάτον ἐστὶ τὸ εἰρημένον, οἷον, *Εἰ μὴ ἐταπεινοφρόνουν, ὡς τὸ ἀπογεγαλακτισμένον ἐπὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, ἀλλ' ὑψώσα τὴν καρδίαν μου, οὕτως ἀνταποδοθεῖ τῇ ψυχῇ μου.* Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· οὐ μόνον τῆς κακίας καθαρὸς ἦμην, τῆς ἀλαζονείας λέγω, οὐδὲ μόνον τῶν ἐχόντων αὐτὴν ἀλλότριος, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρετὴν τὴν ἐναντίαν αὐτῇ μετὰ πολλῆς ἐδεξάμην τῆς ὑπερβολῆς, τὴν ταπεινοφροσύνην, τὸ μετριάζειν, τὸ συντετριφθεῖν. Τοῦτο ἐκεῖνο δὲ τοῖς μαθηταῖς ὁ Χριστὸς ἐκέλευσε λέγων· *Ἐὰν μὴ στραφηῖτε, καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδιά, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.* Τοιαύτην, φησὶν, ἐκτῆσάμην ταπεινοφροσύνην, ὡς τὸ ὑπομάζιον παιδίον. Ὡσπερ γὰρ ἐκεῖνο ἔχεται τῆς μητρὸς, τεταπεινῶται^d, ἀλαζονείας ἀπάσης ἐστὶ καθαρὸν, ἀφελεία συζῆ καὶ ἀπλότητι· οὕτω καὶ ἐγὼ πρὸς τὸν Θεὸν ἦμην, ἐχόμενος αὐτοῦ διηνεκῶς. Οὐχ ἀπλῶς δὲ τοῦ ἀπογεγαλακτισμένου ἐμνήσθη, ἀλλὰ τὴν θλίψιν θέλων παραστήσαι, τὴν στενοχωρίαν, τὴν ὀδύνην, τὸ μέγεθος τῶν κακῶν. Καθάπερ οὖν τὸ παιδίον ἄρτι τοῦ μαστοῦ ἀποσπασθὲν, οὐδὲ οὕτως ἀφίσταται τῆς μητρὸς, ἀλλ' ὀδυνώμενον, θρηνοῦν, δυσχεραίνον, ἀλύον, κλαυθμυριζόμενον, ὅμως ἔχεται τῆς τεκούσης, καὶ οὐκ ἂν ἀποσταίη· οὕτω καὶ ἐγώ, φησὶ, καὶ ἐν θλίψει, καὶ ἐν στενοχωρίᾳ, καὶ ἐν πολλαῖς ὤν

^b Sav. ἀπεχθῶς εἶχε ταύτη.

^c Sav. bis μεγίστης, minus recte, qui mox post φυλακή, legit, omissis interpositis, *Εἰ μὴ ἐταπεινοφρόνουν.* Infra hæc interp., οὕτως ἀνταποδοθεῖ τῇ ψυχῇ μου, est Symmachii.

^d Sav. συντέταται. Infra idem ἐχόμενος αὐτοῦ διὰ παντός. Οὐχ ἀπλῶς. Ibidem Mor. τὴν θλίψιν θέλων παραστῆσαι. Sav. melius θέλων παραστήσαι.

sive non. Si enim dare situm est in ejus potestate, in ejus etiam potestate situm est, quando vult, dare : tempus autem novit optime. Maneamus ergo rogantes, supplicantes, confidentes ejus misericordiae et clementiae, nec unquam de nostra salute desperemus, sed nostra afferamus, et ille nobis numquam deerit, quandoquidem est inenarrabilis apud eum misericordia, et infinita clementia : quam detur nobis omnibus assequi, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, quicum Patri et Spiritui sancto gloria, in saecula saeculorum. Amen.

IN PSALMUM CXXX.

1. *Domine, non est exaltatum cor meum, neque elati sunt oculi mei.* Alius, *Neque exaltati sunt (a).* *Neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus super me.* Alius, *In magnitudinibus.* Alius, *In magnificentiis, nec me exsuperantibus.*

Quandonam gloriari liceat. — Quid hoc est? Paulus dicit stultum esse seipsum laudare, etiamsi sit necesse, et ideo subjunxit dicens : *Fui insipiens glorians; vos me coegistis* (2. Cor. 12. 11). Quomodo hoc ergo ignoravit propheta, et nunc gloriatur, non apud duos, aut tres, aut decem, sed apud universum orbem terrae? Gloriatur autem dicens : Sum humilis et moderatus, et mirandum in modum humilis ac simplex. Hoc enim sibi vult aliud, 2. *Ablactatus super matrem suam.* Quare ergo hoc facit? Quoniam res quidem non est omnino prohibita, imo vero nonnumquam est necessaria, atque adeo nonnumquam incidit, ut non si gloriemur, sed si non gloriemur, simus insipientes. Quocirca Paulus quoque dicit : *Qui gloriatur, in Domino gloriatur* (2. Cor. 10. 17). Qui enim in cruce non gloriatur, est omnium insipientissimus; qui non in fide gloriatur, est omnium miserimus; qui in his non gloriatur et fidit, is omnino peribit. Et ideo audacter dicebat Paulus : *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi* (Gal. 6. 14). Et rursus : *Ne gloriatur dives in divitiis suis, neque sapiens in sapientia sua : sed in hoc gloriatur, quod intelligat et cognoscat Dominum* (Jer. 9. 23. 24). Quomodo est ergo malum gloriari? Si id faciamus ut Pharisaeus (Luc. 18). Et quare, inquires, dicit Paulus, *Fui insipiens glorians; vos me coegistis* (2. Cor. 12. 11)? Quoniam narrabat praecelara vitae suae instituta et facinora, quae non oportebat narrare, nisi necesse esset. Alibi autem dicit : *Si voluero gloriari, non ero insipiens; veritatem enim dicam* (2. Cor. 12. 6). Qui veritatem ergo dicit, cum tempus postulat, non est insipiens. Non est ergo insipiens propheta qui gloriatur : vera enim dixit. Sed quamnam causa eum induxit, ut haec diceret? Ut doceret auditores ne postquam liberati sunt a malis, revertantur ad pristinam amentiam et insolentiam, nec a vinculo liberati resiliant, et in aliam captivitatis necessitatem incidant. Quapropter dum sua narrat, auditorem corrigit :

(a) Quis sit hic interpretatur. Mox, *Alius, « In magnificentiis : »* haec interpretatio est juxta Aquilam et Theodotionem, sequens vero juxta Symmachum.

non dicit autem, *Exaltatus quidem sum, perturbatorem autem animi continui : sed quid? Non est exaltatum cor meum; hoc est, Non tetigit animum meum nequitia.* Meus enim ejus erat veluti quidam portus nullis fluctibus agitatus, ejus morbi undas minima suscipiens, qui est causa omnium malorum, et radix extremæ iniquitatis. Quid est quod dicit, *Domine, non est exaltatum cor meum, neque elati sunt oculi mei? Non contraxi, inquit, supercilia, neque erexi cervicem.* A fonte enim interno perturbationis animi morbus scaturiens interno tumori conforme corpus effingit. *Neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus super me.* Quid est, *In magnis?* In hominibus, inquit, tumidis, divitibus, arrogantibus, superbis. Vidisti quanta sit humilitas? Non solum erat ipse a morbo alienus, sed eos etiam, qui erant tumidi, fugiebat, et a talibus resilliebat coeribus propter magnum, quod in arrogantiam conceperat, odium. Quoniam enim infenso erat in hoc vitium animo, non solum ab eo resilliebat, nec permittebat, ut in castellum animæ esset ei ullus aditus, sed eos etiam, qui illud sectabantur, longissimo intervallo fugiebat, ut ab eis nihil detrimenti caperet.

Arrogantes et superbi quantopere fugiendi. — Neque vero inter parva recte facta ducendum est fugere arrogantes, odio habere tumidos et insolentes, eosque abhorrere et aversari : sed est maxima virtutis securitas, humilitatis maxima custodia. *Neque in mirabilibus super me.* Alius, *Neque in me exsuperantibus (a).* 2. *Si non humiliter sentiebam, sed exaltavi animam meam.* 3. *Sicut ablactatus est super matrem suam, ita retribuatur animæ meæ.* Alius, *Ita retribuatur animæ meæ.* Dictum est per hyperbaton, nempe : Si non humiliter sentiebam, sicut ablactatum super matrem suam, sed exaltavi cor meum, ita retribuatur animæ meæ. Quod autem dicit, est ejusmodi : Non solum fui liber a vitio, arrogantia, inquam, nec solum ab iis, qui illa præditi sunt, alienus : verumetiam contrariam ei virtutem supramodum suscepi, nempe humilitatem, moderationem, contritionem. Illud ipsum Christus quoque præcipit discipulis suis, dicens : *Nisi conversi fueritis, et efficiamini sicut parvuli, non ingrediemini regnum caelorum* (Matth. 18. 3). Talis, inquit, fuit mea humilitas, qualis infantis, qui pendet ab ubere matris. Quemadmodum enim ille adhæret matri, humilis est, et omni arrogantia vacuus, vivit in innocentia summa et simplicitate : ita ego etiam erga Deum me gerebam, ei perpetuo adhærens. Ablactati autem non abs re meminit ; sed volens ostendere afflictionem, angustiam, dolorem, malorum magnitudinem. Quemadmodum ergo parvulus, qui nuper ab ubere avulsus est, ne sic quidem a matre recedit, sed fleus, gemens, lugens, ægre ferens (b) et se afflictans, matri semper adhæret, nec ab ea recedit : ita ego quoque, inquit, cum essem in afflictione, angustiis

(a) Hæc interpretatio est juxta Symmachum et Theodotionem. Illa vero prorsus desideratur in Editione Savillii.

(b) Hæ voces, *ægre ferens* (δυσχεραίνων), deerrant in Morel. Sed in aliis exemplaribus habentur.

et multis calamitatibus, Deo semper adhæsi. Si autem ita non fui, retribuatur, inquit, super animam meam, hoc est, dem ultimum supplicium. 4. *Speret Israel in Domino, ex hoc nunc et usque in sæculum.* Vides, ut dixi in principio, in iis quidem quæ ad fidem et dogmata pertinent, etsi nulla causa sit, oportere assidue gloriari, et eum qui non gloriatur perire: in recte autem factis, cum tempus postulat, non recusandum esse gloriari. Quodnam est autem tempus? Multa et varia, quorum unum est, docendi auditorem. Quod hic quoque sciens, et ostendens se sua recte facta ideo dicere, ut auditorem ad sui imitationem attrahat, subjunxit dicens: *Speret Israel in Domino, ex hoc nunc et usque in sæculum.* Sive, inquit, calamitates, sive ægriitudines, sive bella, et captivitates, sive quodcumque aliud grave et inopinatum malum te circumdederit, spem in Deum et expectationem illam tene firmiter, et omnino bonus erit tibi finis et exitus, Deo scilicet hanc tuam bonam spem remunerante a malis tibi data liberatione, in Christo Jesu Domino nostro: cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXXXI.

† *Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus.*

1. *Mosis mansuetudo.* — Alibi quidem rogant solum servari ex memoria majorum: hic autem bona opera narrant, et quod est omnium bonorum causa, moderationem, humilitatem, mansuetudinem. Ideo in maxima quoque admiratione habebatur Moses. *Erat, inquit, mitissimus omnium hominum, qui erant super terram (Num. 12. 3).* Sed nonnulli hæretici ejus vitæ institutum, et id quod dictum est reprehendentes (a), dicunt, Quid dicis? erat ille mitissimus, qui invasit Ægyptium, et eum interfecit? qui Judæos implevit sanguine et bellis intestinis? qui jussit ut consanguinei cognatos occiderent? qui precibus ut terra delibesceret effecit, et e supernis fulmen deorsum vibravit, et illos quidem submersit, hos vero exussit? si hic mitis, quis sævus et iracundus? Desine, neque supervacanea loquere. Quod enim erat mitis, et omnium hominum mitissimus, et dico, neque unquam cessabo dicere, et si vultis, non aliunde quam ex iis quæ dicta sunt conabor ostendere ejus mansuetudinem. Atqui poteram dicere quæ de sorore ab eo ad Deum dicta sunt, supplicationem qua pro populo usus est, omnia verba illa apostolica, et cælo digna, moderationem qua alloquebatur populum. Poterant hæc dici, et his alia longe plura enumerari; sed si vultis, his prætermittis, ex iis ipsis quæ antè dicta sunt ab inimicis, age ostendamus eum fuisse omnium hominum mitissimum, ex quibus eum sævum, immanem et iracundum quidam esse existimant. Quomodo ergo ostendemus? Si prius distinxerimus, ac definierimus, quid sit mansuetudo, et quid ferocitas. Neque enim ferire, est absolute ferocitatis; neque parcere, mansuetudinis: sed mitis ille est, qui ferre potest quæ in sei-

(a) Hic videtur notare Manichæos, qui legem et Moysen reprehendebant.

psum peccata sunt, qui aliis factam injuriam propulsat, et eis fert opem, et est vehemens ultor eorum, qui probra ingerunt; qui autem non est ejusmodi, sed est hebes, deses, somnolentus, et mortuo nihil melius affectus, non est mitis nec mansuetus. Despicere eos quibus fit injuria, non dolere vicem eorum qui injuria afficiuntur, nec iis irasci qui probris et contumeliis afficiunt, non est virtutis, sed vitii: non est mansuetudinis, sed ignaviæ. Quare hoc ipsum ostendit ejus mansuetudinem, et quod esset adeo ardens, ut prosiliret, cum videret alios injuria affici, iram pro justitia non valens cohibere: at quando ipse malo aliquo affectus est, nec ultus est, nec pœnam sumpsit, nec a philosophiæ instituto unquam recessit. Si autem fuisset adeo sævus et iracundus: qui pro aliis adeo inflammabatur et excandescibat, numquam animum induxisset, ut pro iis quæ ad seipsum pertinebant, quiesceret: sed tunc magis irritatus fuisset. Scitis enim nos ægrius ferre nostra quam aliena. Ille autem, cum alii quidem male patiebantur, non minus quam illi ipsi quibus male fiebat, ulcisceretur: delicta autem quæ in ipsam admissa fuerant, cum maxima prætermittebat tolerantia, in utroque extremo consistens, illo quidem, se esse malis infestum, hoc vero se esse lenem et patientem ostendens. Sed dic, quæso, quid eum facere oportuit? eam despiciere, quæ inferebatur, injuriam¹, et malum quod pertinebat ad populum? Sed id non erat ejus qui regebat populum, nec patientis alicujus et mitis, sed desidis et ignavi. Tu autem medicum quidem non reprehendis, qui putredinem totum corpus permeantem sectione reprimit: illum autem dicis esse atrocissimum, qui morbum longe putredine graviorem per totum populum permanentem ictu paulo graviore voluerit coercere? Atqui hæc sunt judicis non satis considerati. Tanti enim populi præfectum, et qui ducebat gentem adeo asperam, duram et intractabilem, oportebat statim a principio reprimere, et in ipso vestibulo rescindere, ne malum longius serperet. At obruit, inquit, Dathan et Abiron. Quid dicis? oportebatne despiciere sacerdotium, conculcari, et Dei leges everti, et id quod omnia continet dissolvi: dico autem dignitatem sacerdotii; et omnibus adyta patefacere, et ex eorum contemptu permittere ut fieret volentibus sacrosancta conculcare septa, et omnia susque deque agere et miscere? Atqui ea non erat mansuetudinis, sed inhumanitatis et crudelitatis, despiciere tantum quod crescebat malum: et dum ducentis parceret, perdere tot millia. Dic enim mihi, quæso, quando jussit genere propinquos occidere, quid eum facere oportuit, cum Deus irasceretur, cresceret impietas, cum nihil esset, quod eos posset ab ira eripere?mittere debuit ut plaga cælestis in omnes tribus descenderet, et universo generi interitum afferret, et cum supplicio negligere peccatum inmedicabile? an pœna et

¹ Alii, *despicere grassantem nequitiam.* Certe non spernenda lectio: eruntque fortasse qui præferendam alteri putabunt: sed cum aliam Savilius pariter atque Morellus adhibuerint, atque ita ab interprete lectum sit, eam retinere visum est: cum alioqui res sit nimium momenti.

συμφοραῖς, εἰχόμεν τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ μὴ οὕτως ἡμῖν, ἀνταποδοθεῖη, φησὶν, ἐπὶ τὴν ψυχὴν μου, τουτέστι, δίκην δοῖν τὴν ἐσχάτην. *Ἐλπιάτω Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸν Κύριον, ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος.* Ὅρα, ὅπερ ἔφην ἐξ ἀρχῆς, ὅτι ἐν μὲν τοῖς περὶ πίστεως καὶ δογμάτων, καὶ αἰτίας οὐκ οὔσης, διηνεκῶς δεῖ καυχᾶσθαι, καὶ ὁ μὴ καυχώμενος ἀπόλωλεν· ἐν δὲ τοῖς κατορθώμασι τοῦ βίου, τοῦ καιροῦ καλοῦντος οὐδέποτε παραιτεῖσθαι δεῖ τὸ καυχᾶσθαι. Ποῖος δὲ καιρὸς; Πολλοὶ καὶ διάφοροι, ὧν καὶ εἷς ἐστι τὸ παιδεῦσαι τὸν ἀκροατὴν. Ὁ δὲ καὶ οὗτος εἰδὼς, καὶ δεικνύς, ὅτι διὰ τοῦτο λέγει αὐτοῦ «τὰ κατορθώματα, ἵνα τὸν ἀκροατὴν ἐπισπάσῃται πρὸς τὸν αὐτὸν ζῆλον, ἐπήγαγε λέγων· *Ἐλπιάτω Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸν Κύριον, ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος.* Κἂν συμφοραῖ, φησὶ, κἂν ἀθυμίαι, κἂν πόλεμοι, κἂν αἰχμαλωσίαι, κἂν ὁτιοῦν τῶν ἀδοκίμων περιστατῆ δεινῶν^b, σὺ τῆς ἐλπίδος ἔχου τῆς εἰς τὸν Θεόν, καὶ τῆς προσδοκίας ἐκείνης, καὶ πάντως ἐπιτεύξῃ χρηστοῦ τοῦ τέλους, τοῦ Θεοῦ τῇ λύσει τῶν δεινῶν ἀμειβομένου σε τῆς καλλῆς ταύτης ἐλπίδος, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

[374] ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΛΑΪ ΨΑΛΜΟΝ.

Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ Δαυὶδ, καὶ πάσης τῆς πραότητος αὐτοῦ.

α'. Ἀλλαχοῦ μὲν ἀπὸ τῆς μνήμης τῶν προγόνων μόνον ἀξιοῦσι σώζεσθαι· ἐνταῦθα δὲ καὶ τὰ κατορθώματα λέγουσι, καὶ τὸ πάντων αἴτιον τῶν ἀγαθῶν, ἐπιείκειαν, ταπεινοφροσύνην, πραότητα, ἐν ᾧ μάλιστα ἐθαυμάζετο καὶ Μωϋσῆς. *Ἦν γὰρ πραότατος, φησὶ, πάντων ἀνδρῶν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς.* Ἀλλὰ τινες τῶν αἰρετικῶν ἐπιλαμβανόμενοι τῆς πολιτείας αὐτοῦ, καὶ τοῦ εἰρημένου, φασὶ· Τί λέγεις; πραότατος ἐκεῖνος ὁ λάξ ἑναφείς τῷ Αἰγυπτίῳ, καὶ ἀνελὼν^d; ἐτοὺς Ἰουδαίους ἐμφυλίων ἐμπλήσας αἱμάτων καὶ πολέμων; ὁ συγγενικοὺς κελεύσας ἐργάσασθαι φόνους; ὁ τὴν γῆν εὐχῆ διελών, καὶ κεραινοὺς ἄνωθεν ἐ ἐγκῶν, καὶ τοὺς μὲν καταποντίσας, τοὺς δὲ καταφλέξας; οὗτος εἰ πρῶτος ἦν, τίς ὀργίλος καὶ σκληρὸς; Παῦσαι, μὴ περιττὰ φθέγγου. Ὅτι πρῶτος ἦν, καὶ πάντων ἀνθρώπων πραότατος, καὶ λέγω, καὶ οὐκ^e ἀποστήσομαι ταῦτα λέγων, καὶ εἰ βούλεσθε εὐχ ἑτέρωθεν, ἀλλ' ἀπ' αὐτῶν τούτων τῶν εἰρημένων δεῖξαι πειράσομαι αὐτοῦ τὴν πραότητα. Καίτοι γε ἐνῆν λέγειν τὰ περὶ τῆς ἀδελφῆς εἰρημένα αὐτῷ πρὸς τὸν Θεόν, τὴν ἰκετηρίαν, ἣν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους ἀνέθηκε, πάντα τὰ ῥήματα ἐκεῖνα τὰ ἀποστολικὰ, καὶ τῶν οὐρανῶν ἄξια, τὴν ἐπιείκειαν μεθ' ἧς τῷ δήμῳ διελέγετο. Ἐνῆν καὶ ταῦτα λέγειν, καὶ ἕτερα τούτων πλείονα ἀπαριθμεῖν· ἀλλ' εἰ βούλεσθε, ταῦτα παρέντες, φέρε ἀπ' αὐτῶν τούτων τῶν ἐμπροσθεν εἰρημένων παρὰ τῶν ἐχθρῶν δεῖξωμεν, ὅτι πραότατος ἦν, ἀφ' ὧν βαρὺν καὶ σκληρὸν καὶ ὀργίλον αὐτὸν εἶναι νομίζουσί τινες. Πῶς οὖν

δείξωμεν; Εἰ πρότερον διακρίναιμεν, καὶ ὀρισαίμεθα, τί ποτέ ἐστι πραότης, καὶ τί τραχύτης. Οὐδὲ γὰρ τὸ πλήττειν, τραχύτητος ἀπλῶς, οὐδὲ τὸ φεῖδασθαι, πραότητος· ἀλλὰ πρῶτος ἐκεῖνός ἐστιν, ὁ τὰ εἰς ἑαυτὸν πλημμελήματα φέρειν δυνάμενος, καὶ ὁ τοῖς ἀδικουμένοις ἀμύνων, καὶ σφοδρὸς ἐκδικὸς τῶν ἐπηρεαζομένων γινόμενος· ὡς ὁ γε μὴ τοιοῦτος, νωθὴς, καὶ ὑπνηλὸς, καὶ νεκροῦ οὐδὲν ἀμεινον διακείμενος, οὐ πρῶτος, οὐδὲ ἐπεικῆς. Τὸ παρορᾶν ἀδικουμένους, τὸ μὴ ἀλγεῖν ὑπὲρ τῶν ἀδικουμένων, μηδὲ θυμοῦσθαι τοῖς ἐπηρεάζουσιν, οὐκ ἀρετῆς, ἀλλὰ κακίας· οὐκ ἄρα πραότητος, ἀλλὰ νωθείας. Ὡστε αὐτὸ δὴ τοῦτο δεῖκνυσιν αὐτοῦ τὴν πραότητα, καὶ ὅτι οὕτως ἦν θερμὸς, ὡς καὶ προπηδᾶν, ἐν οἷς ἑτέρους ἀδικουμένους ἕωρα, κατέχειν οὐ δυνάμενος τὴν ὑπὲρ τοῦ δικαίου ἀγανάκτησιν· ἡνίκα γοῦν αὐτὸς κακῶς ἔπασχεν, οὔτε ἡμύνατο, οὔτε ἐπεξῆει, ἀλλ' ἔμεινε φιλοσοφῶν διηνεκῶς. [375] Εἰ δὲ τραχὺς ἦν, καὶ ὀργίλος, οὐκ ἂν ὑπὲρ ἑτέρων ὁ οὕτω ζέων καὶ διαθερμαινόμενος, ὑπὲρ τῶν αὐτοῦ ἂν κατεδέξατο ἡσυχάσαι, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον τότε ἂν ἐξηγγριώθη. Ἴστε γὰρ, ὅτι μᾶλλον ἐπὶ τοῖς οἰκείοις ἢ τοῖς ἀλλοτρίοις ἀλγοῦμεν. Ἐκεῖνος δὲ τῶν μὲν ἄλλων πασχόντων κακῶς, αὐτῶν οὐκ ἔλαττον τῶν πασχόντων ἡμύνετο· τὰ δὲ εἰς αὐτὸν γινόμενα πλημμελήματα μετὰ πολλῆς παρέτρεχε τῆς καρτερίας, ἐν ἑκατέροις ἄκρος ὢν, καὶ τῷ μὲν τὸ μισοπόνηρον, τῷ δὲ τὸ μακρόθυμον ἐπιδεικνύμενος. Ἀλλὰ τί ποιεῖν ἐχρῆν, εἰπέ μοι;—περιορᾶν τὴν ἀδικίαν^f γινομένην, καὶ εἰς τὸ πλῆθος ἐκβαῖνον τὸ κακόν; Ἀλλ' οὐκ ἦν τοῦτο δημαγωγοῦ, οὐδὲ μακροθύμου τινὸς κατ' ἀνεξικακίου, ἀλλὰ νωθοῦ καὶ ἀναπεπτωκότος. Σὺ δὲ ἰατρῷ μὲν οὐκ ἐγκαλεῖς τὴν σηπαδόνα βαδίζουσαν κατὰ παντὸς τοῦ σώματος προαναστέλλοντι τῇ τομῇ, ἐκεῖνον δὲ τραχύτατον εἶναι φῆς, τὸν νόσον πολλῶ σηπαδόνας χαλεπωτέραν κατὰ παντὸς ρέουσαν τοῦ δήμου βουληθέντα ἀναχαιτίσαι πληγῇ τραχυτέρα; Ἀλλὰ ταῦτα ἀγνώμονος δικαστοῦ. Τὸν γὰρ προστάτην δήμου τοσοῦτου, καὶ ἔθνος οὕτω σκληρὸν ἄγοντα, καὶ τραχὺ καὶ δυσήνιον, ἐν προσιμίῳ ἀναστέλλειν ἐχρῆν, καὶ ἐκ προθύρων ἀνακόπτειν, ὥστε μὴ περαιτέρω προβαίνειν^g τὸ δεινόν. Ἀλλὰ κατέδυσσε, φησὶ, Δαθάν, καὶ Ἀθειρών. Τί λέγεις; καὶ ἔδει περιδεῖν ἱερωσύνην πατουμένην, καὶ Θεοῦ νόμους ἀνατρεπομένους, καὶ τὸ συνέχον ἅπαντα διαλυόμενον, λέγω δὲ τὸ τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα, καὶ πᾶσι βατὰ ποιῆσαι τὰ ἄδυστα, καὶ ἀπὸ τῆς περὶ τούτους ῥαθυμίας προθεῖναι τοῖς βουλομένοις τοὺς ἱεροὺς καταπατεῖν περιθόλους, καὶ πάντα ἄνω καὶ κάτω γίνεσθαι; Ἀλλὰ ταῦτα μάλιστα πραότητος οὐκ ἦν, ἀλλὰ ἀπανθρωπίας καὶ ὀμότητος, τὸ περιδεῖν τοσοῦτον κακὸν αὐξόμενον, καὶ φειδόμενον διακοσίων, ἀπολέσαι μυριάδας τοσαύτας. Εἰπέ γὰρ μοι, ὅτε ἐκέλευσε σφάζαι τοὺς προσήκοντας, τί ποιῆσαι ἐχρῆν, ὀργιζομένου Θεοῦ, τῆς ἀσεθείας αἰξομένης, οὐδενὸς ὄντος τοῦ δυναμένου τῆς ὀργῆς αὐτοὺς ἐξαρπάσαι; ἀφείναι τὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν πληγὴν ἐπὶ τὰς φυλάς ἀπάσας ἐνεχθῆναι, καὶ πανωλεθρία παραδοῦναι τὸ γένος, καὶ μετὰ τῆς κολάσεως περιδεῖν καὶ τὴν ἀμαρτίαν ἀνίατον γινομένην; ἢ τιμωρῆσαι

^a Sav. αὐτά.

^b Sav. δεινόν. Melius Mor. περιστατῆ δεινῶν.

^c Alius μόνων.

^d Sav. ὁ λάξ ἐνεχθείς τῷ Αἰγυπτίῳ, καὶ ἀνελὼν αὐτόν.

^e Sav. καὶ λέγων οὐκ.

^f Alii τὴν κακίαν.

^g Sav. προθῆναι, εἰ ἰσῆα καὶ τὸ συνέχον ἅπαν.

καὶ φόνῳ σωμάτων ὀλίγων τὸ τε ἀμάρτημα ἀνελεῖν, τὴν τε ὀργὴν ἀναχαιτίσαι, τὸν τε Θεὸν ὤλω καταστῆσαι τοῖς τὰ τοιαῦτα πεπλημμεληκόσιν; Ἄν οὕτως ἐξετάζης τὰ τοῦ δικαίου, ὄψει μάλιστα ἐντεῦθεν ὄντα αὐτὸν πραΰτατον.

β'. Ἀλλὰ ταῦτα ἐκ τῶν εἰρημένων τοῖς φιλομαθέσιν ἀφέντες ἀναλέγειν, ἵνα μὴ τὸ πάρεργον τοῦ μετὰ χεῖρας μεῖζον ποιήσωμεν, ἐπὶ τὸ προκείμενον ἴωμεν. Τί δὲ ἦν τὸ προκείμενον; *Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ [376] Δαυὶδ, καὶ πάσης τῆς πραότητος αὐτοῦ· ὡς ὤμοσε τῷ Κυρίῳ^β, ἠΐξαστο τῷ Θεῷ Ἰακώβ. Προθεὶς εἰπεῖν περὶ πραότητος, ἀφείλεις διηγήσασθαι τὰ κατὰ τὸν Σαούλ, τὰ κατὰ τοὺς ἀδελφοὺς, τὰ τοῦ Ἰωνάθαν, τὴν μακροθυμίαν τὴν ἐπὶ τοῦ στρατιώτου τοῦ μυρίοις αὐτὸν περιβαλόντος ὀνειδέσιν, ἕτερα πλείονα τούτων, ἐφ' ἕτερον κεφάλαιον ἀγει τὸν λόγον, ὃ ζήλου μάλιστα ἦν πολλοῦ. Τίνος δὲ ἕνεκεν τοῦτο ποιεῖ; Δυσὶν ἕνεκα ἑνὸς μὲν, ἐπειδὴ τούτῳ μάλιστα ἐπιτέρπεται ὁ Θεός· Ἐπὶ τίνα γὰρ ἐπιβλέψω, φησὶν, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν πρῶτον^γ καὶ ἡσύχιον, καὶ τρέμοντά μου τοὺς λόγους; ἑτέρου δὲ, ἐπειδὴ τὸ κατεπεῖγον τοῦτο μάλιστα ἦν, ἀνάστασις ναοῦ, καὶ οἰκοδομὴ πόλεως, καὶ ἡ τῆς παλαιᾶς πολιτείας ἀπόδοσις, πρὸς τοῦτο μάλιστα ἐπείγει τὸν λόγον, καὶ τὸ μὲν ὡς δῆλον καὶ ὠμολογημένον παρήσει· τὸ δὲ πᾶσι καταφανές, τὸ τῆς πραότητος· οὐδὲ μάλιστα^δ ἐδεῖτο εἰς τὸ προκείμενον, τοῦτο εἰς μέσον φέρει. Τί γὰρ ἐπεθύμουν ἰδεῖν; Τὸν ναὸν ἀναστάντα, καὶ τὴν παλαιὰν ἀγιαστίαν ἀποδοθεῖσαν. Ἐπεὶ οὖν ἐν τούτῳ μάλιστα ἔλαμψεν ὁ Δαυὶδ, ὡσπερ ἀμοιβὴν τῆς ἐκεῖνου σπουδῆς ἀπαιτεῖ τὸν Θεὸν τοῦ ναοῦ τὴν οἰκοδομήν, καὶ φησὶ· *Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ Δαυὶδ, καὶ πάσης τῆς πραότητος αὐτοῦ· ὡς ὤμοσε τῷ Κυρίῳ, ἠΐξαστο τῷ Θεῷ Ἰακώβ· Εἰ εἰσελεύσομαι εἰς σκηνώμα οἴκου μου, εἰ ἀναθήσομαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς μου, εἰ δώσω ὑπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμῶν, καὶ ἀνάπαυσιν τοῖς κροτάφοις μου, ἕως οὗ εὐρῶ τόπον τῷ Κυρίῳ, σκηνώμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. Καὶ τί τοῦτο πρὸς σέ; Ὅτι ἐκεῖνου, φησὶν, ἔκγονός εἰμι, καὶ ἐπεὶ ἐκεῖνον ἀποδεξάμενος τῆς σπουδῆς, ἔφησας στήσαι αὐτοῦ τὸ γένος καὶ τὴν βασιλείαν, διὰ τοῦτο ταύτας ἀπαιτούμεν τὰς συνθήκας νῦν. Καὶ οὐκ εἶπεν, ἕως οὗ οἰκοδομήσω (τοῦτο γὰρ αὐτῷ οὐκ ἐφείτο), ἀλλ', ἕως οὗ εὐρῶ τόπον τῷ Κυρίῳ καὶ σκηνώμα. Εἶτα τὸν μὲν οἰκοδομήσαντα παρατρέχει· τὸν δὲ ἐπαγγειλάμενον εἰς μέσον τίθησιν, ἵνα μάθης πόσον ἐστὶ γνώμη ὀρθὴ ἀγαθὸν, καὶ πῶς αἰεὶ τῇ προαιρέσει τὸν μισθὸν ὁ Θεὸς ὀρίζει εἴωθε· διὰ δὲ τοῦτο αὐτοῦ μέμνηται μᾶλλον, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς μᾶλλον ἐστὶν ὁ ὠκοδομηκός, ἢ ὁ παῖς. Ὁ μὲν γὰρ ἐπηγγείλατο, ὁ δὲ ἐπετάγη. Καὶ ὄρα αὐτοῦ τὴν προθυμίαν. Οὐ μόνον εἰς οἰκίαν φησὶν οὐκ εἰσελεύσεσθαι, οὐδὲ εἰς κλίνην ἀναθήσεσθαι, ἀλλ' οὐδὲ ἀπὸ τῆς φυσικῆς ἀνάγκης ἦν, οὐδὲ τούτων ἀπολαύσεσθαι· μετὰ ἀδείας, ἕως οὗ εὐρῶ τόπον καὶ σκηνώμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. Ὡν τὰ ἐναντία αὐτοῖς ἕνεκαλοῦντο παρὰ τοῦ Θεοῦ, λέγοντος· Ὑμεῖς**

μὲν οἰκεῖτε ἐν οἴκοις κοιλοστάθμοις· ὁ δὲ οἶκός μου ἐστὶν ἔρημος. ἕως οὗ εὐρῶ τόπον τῷ Κυρίῳ, σκηνώμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. Ὅρα πάλιν καὶ ἐντεῦθεν τὴν σπουδὴν, καὶ τὴν μεμεριμνημένην [377] ψυχὴν. Ὁ βασιλεὺς λέγει, ἕως οὗ εὐρῶ τόπον τῷ Κυρίῳ, σκηνώμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ^ε, ὁ πάντων κρατῶν. Οὐ γὰρ ἀπλῶς οἰκοδομησάμενος ἐβούλετο, ἀλλ' ἐν ἐπιτηδαιότητι χωρίῳ, καὶ σφόδρα τῷ ναῷ πρέποντι, καὶ ζητήσεως ἐδεῖτο· οὕτως ἦν ἀγρυπνος τῇ ψυχῇ. Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾶ, εὐρομεν αὐτὴν ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ δρυμοῦ. Τὰ παλαιὰ διηγείται νῦν, δεικνύς ὅτι καὶ ἔμπροσθεν πολλὸν περιτρεῖ χρόνον ἡ κιβωτός, τόπον ἐκ τόπου ἀμείβουσα· διὰ τοῦτο φησὶν· Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾶ· τουτέστι, ταῦτα διηγήσαντο ἡμῖν οἱ πατέρες ἡμῶν, ταῦτα ἐξ ἀκοῆς κατέχομεν, ὅτι καὶ τότε περιουσία πανταχοῦ, ἐν πεδίοις καὶ ἀγροῖς, ἠδράσθη μετὰ ταῦτα· τοῦτο δὲ γενέσθω καὶ νῦν. Ἐφραθᾶ ἐνταῦθα τὴν Ἰουδα λέγει φυλὴν, εἰς ἣν μετὰ τὴν πολλὴν περίοδον εἰσηνέχθη. Εἰσελευσόμεθα εἰς τὰ σκηνώματα αὐτοῦ, προσκυνήσομεν εἰς τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ. Εἶδες πόση παχύτητι κέχρηται τῆς λέξεως διὰ τὴν πολλὴν τῶν ἀκούοντων ἀναισθησίαν, σκηνώματα λέγων τοῦ Θεοῦ, καὶ πόδας, καὶ τόπον, ἐνθα ἔστησαν οἱ πόδες. Ταῦτα δὲ πάντα τὸν τόπον λέγει τῆς κιβωτοῦ, ἐπειδὴ ἐκεῖθεν αἱ φρικταὶ φωναὶ ἐφέροντο περὶ τῶν ἐν τοῖς Ἰουδαίοις πραγμάτων λύουσαι τὰ ἀσαφῆ, καὶ περὶ τῶν μελλόντων προλέγουσαι. Ἀνάστηθι, Κύριε, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, σὺ καὶ ἡ κιβωτός τοῦ ἀγιασματοῦ σου. ἕτερος. Τῆς ἰσχύος σου. Ἄλλος. Τοῦ κράτους σου· ἀμφότερα δὲ ἀληθῆ. Καὶ γὰρ ἡ ἀγισσύνη ἐκεῖθεν ἐδίδοτο, καὶ ἀγισσύνης ἦν ποιητικὰ τὰ γράμματα τὰ ἐπικείμενα, καὶ ἰσχύος.

γ'. Καλῶς οὖν οὕτως εἶπε· πολλὴν γὰρ ὁ Θεὸς ἐνεδείξατο δι' αὐτῆς δύναμιν, καὶ ἀπαξ, καὶ δις, καὶ πολλάκις, οἷον ὅτε ἐλήφθη παρὰ τῶν Ἀζωτιῶν, ὅτε τὰ εἰδῶλα κατήνεγκεν, ὅτε ἐπληξε τοὺς εἰληφύτας, ὅτε ἔστησε τὴν πληγὴν ἀποδοθείσης αὐτῆς, καὶ διὰ τῶν ἄλλων δὲ, δι' ὧν αὐτόθι εἰργάζετο, τὴν ἰσχὺν ἐπεδείκνυτο τὴν ἑαυτοῦ. Τί δὲ ἐστὶν, Ἀνάστηθι εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου; Στήσον ἡμᾶς ἀλωμένους, φησὶ, καὶ τὴν κιβωτὸν περιφερομένην, καὶ ὄψε γούν ποτε ἀνάπαυσον αὐτὴν. Οἱ ἱερεῖς σου ἐνδύσονται δικαιοσύνην. ἕτερος, Ἀμφισθητήσωσαν. Ἄλλος, Ἐνδυσάσθωσαν, ὅπερ μάλιστα ἐστὶ σαφέστερον· εὐχομένου γὰρ ἐστὶν, οὐχὶ προφητεύοντος, καὶ αἰτοῦντος τὴν τῆς ἀρετῆς κτήσιν. Δικαιοσύνην δὲ ἐνταῦθα φησὶ τὴν ἀγιαστίαν, τὴν ἱερωσύνην, τὴν λατρείαν, τὰς θυσίας, τὰς προσφορὰς, καὶ μετὰ τούτων τὴν ἀκριβῆ πολιτείαν, ἐπειδὴ μάλιστα καὶ παρὰ ἱερέων ταύτην ἀπαιτεῖσθαι χρὴ. Καὶ οἱ δοιοὶ σου ἀγγαλλιάσονται· τούτων γενομένων. Ὅρα αὐτὸν οὐ πόλεως ζητοῦντα οἰκοδομήν, οὐκ ἀφθονίαν ὀνίων, οὐ τὴν ἄλλην εὐπραγίαν, ἀλλὰ τὴν εὐπρέπειαν τοῦ ναοῦ, τὴν τῆς κιβωτοῦ κατάπαυσιν, τὸ τῶν ἱερέων πληρωμα, τὴν ἀγιαστίαν, τὴν λατρείαν, τὴν ἱερωσύνην. Εἶτα ἐπειδὴ ταῦτα ἤτησαν, αὐτοὶ δὲ ὑπεύθυνοι ἀμαρτήμασιν ἦσαν πολλοῖς, ἐπὶ τὸν πρόγονον καταφεύγει πάλιν λέγων· Ἐνεκεν Δαυὶδ τοῦ δούλου σου μὴ [378] ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπον τοῦ κριστοῦ σου. Τί ἐστὶν, Ἐνεκεν Δαυὶδ τοῦ δούλου σου; Οὐ διὰ τὴν ἀρετὴν ἐκεῖνου μόνον, φησὶν, οὐδ' ὅτι τοσαύτην σπουδὴν^ε ἐποίησατο πρὸς τὸ τὸν ναὸν ἀνα-

^α Sav. ὤλω.

^β Mor. habet τῷ Θεῷ, male. Ibid. post Ἰακώβ unus, teste Savillio, addit τί λέγεις; non male. Infra Sav. τοῦ μυρίοις αὐτὸν πλύνοντος ὄνει Paulο post idem δυσὶν ἕνεκα.

^γ In editione τῶν O' Romana legitur ἐπὶ τὸν ταπεινόν. Mox Sav. μάλιστα ἦν· καὶ γὰρ ἡ ἀνάστ.

^δ Sav. (τὸ δὲ πᾶσι... πρα.) οὐδὲ καὶ μάλιστα.

^ε Savil. ἀλλ' οὐδὲ ἀπὸ τῆς φυσικῆς ἀνάγκης ἦν, οὐδὲ τούτου ἀπολ.

^ε Hæc, σκηνώμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ, non habet Sav.

^ε Sav. μὴ διὰ τὴν ἀρετὴν... μὴδὲ διότι τοσαύτην σπουδὴν.

eade paucorum corporum et peccatum de medio tollere, et iram avertere, Deumque reddere propitium illis, qui talia admiserant? Si ita examinaveris quæ a justo facta sunt, ex eo maxime videbis eum fuisse mitissimum.

2. Sed hæc ex iis quæ dicta sunt sinentes studiosis recensere, ne ea, quæ obiter afferuntur, sint majora iis quæ sunt in manibus, ad id quod est nobis propositum, revertamur. Quid erat autem propositum: *Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus: 2. sicut juravit Domino, votum vovit Deo Jacob.* Cum proposuisset dicere de mansuetudine, iis prætermisissis quæ Saûli fecerat, quæ fratribus, quæ Jonathanæ, omissa item patientia qua usus erat in militem, qui eum aspergebat mille probris ac maledictis, et his longe pluribus, ad aliud caput deducit orationem, quod maximum in se zelum et ardorem continet. Quare ergo hoc facit? Duabus de causis: una quidem, quoniam Deus eo maxime delectatur: *Super quem enim, inquit, respiciam, nisi super mansuetum et quietum, et tremmentem verba mea (Isai. 66. 2)?* alia vero, quoniam hoc quod maxime urgebat, nempe templi constructio, et civitatis ædificatio, et antiqui status reipublicæ restitutio, ad hoc maxime dirigit orationem, et illud quidem prætermittit, ut quod sit manifestum et in confesso: cognita enim erat omnibus ejus mansuetudo; id autem quo maxime opus habebat ad suum institutum, id in medium adducit. Quid enim videre cupiebant? Templum excitatum, veteresque ritus et ceremonias restitutas. Quoniam ergo David erat ea re maxime insignis, illius studii et animi quasi remunerationem petit a Deo templi ædificationem, et dicit: *Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus: sicut juravit Domino, votum vovit Deo Jacob.* 3. *Si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero in lectum strati mei, 4. si dederò somnum oculis meis, et palpebris meis dormitationem, 5. et requiem temporibus meis, donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacob.* Et quid hoc ad te? Quoniam, inquit, ab eo genus duxi, et quoniam cum tibi fuisset acceptum ejus studium et diligentia, dixisti te ejus genus et regnum erecturum: propterea hæc pacta conventa nunc a te exigimus. Non dixit autem, *Donec ædificavero* (hoc enim non fuerat ei permissum), sed, *Donec invenero locum Domino et tabernaculum.* Deinde eum quidem qui est ædificaturus præterit. eum vero qui est pollicitus, in medium adducit, ut scias quantum bonum sit rectus animus, et quomodo Deus semper consueverit recto animi instituto et bonæ voluntati mercedem constituere: et ideo ejus potius meminit, quoniam ipse est potius qui ædificavit, quam filius. Hic enim pollicitus est: ille vero jussus est. Vide autem maximam ejus animi alacritatem. Non solum dicit se non ingressurum domum, nec lectum ascensurum, sed ne ea quidem quæ erant naturalis necessitatis libere desumpturum, donec invenerit locum et tabernaculum Deo Jacob. Quorum contraria eis a Deo objiciebantur, dicente: *Vos quidem habitatis in domibus laqueatis: domus autem mea est de-*

serta (a). *Donec invenero locum Domino tabernaculum Deo Jacob (Agg. 1. 4).* Vide hic rursus studium et animi sollicitudinem. Rex dicit, *Donec invenero locum Domino, tabernaculum Deo Jacob (b):* rex, inquam, qui in omnes dominatum oblinebat. Nolebat enim solum extruere, sed etiam in loco aptissimo et qui templo valde congrueret, et opus ei erat inquisitione: tanta erat animi vigilantia. 6. *Ecce audivimus eam in Ephrata, invenimus eam in campis sylvæ.* Narra- rat nunc vetera, ostendens arcam autea longo tempore errasse, locum loco mutantem, et ideo dicit: *Ecce audivimus eam in Ephrata;* hoc est, Ea narra- verunt nobis patres nostri, hæc auribus nostris accepimus, quod cum tunc quoque ubique oberraret in agris et campis, postea collocata sit: hoc ipsum nunc quoque fiat. Ephrata hic dicit tribum Juda, ad quam post longam circuitionem deducta est. 7. *Introibimus in tabernacula ejus, adorabimus in loco, ubi steterunt pedes ejus.* Vidisti quam crasso dicendi modo usus est propter stuporem eorum qui audiebant, dicen- Dei tabernacula, et pedes, et locum, ubi stabant pedes ejus. His autem omnibus indicat locum arcæ, quoniam ex eo loco edebantur voces horribiles de rebus quæ ad Judæos pertinebant, quæ erant obscura sol- ventes, et futura prædicentes. 8. *Surge, Domine, in requiem tuam, tu et arca sanctificationis tuæ.* Alius dicit, *Fortitudinis tuæ.* Alius, *Imperii tui:* (c) utra- que autem vera. Illinc enim tradebatur sanctitas, et quæ erant ei impositæ literæ, erant et sanctitatis effectrices et roboris.

5. Pulchre ergo sic dixit; magnam enim Deus per eam potentiam ostendit semel, et bis, et sæpenumero, ut quando capta ab Azotiis, quando simulacra dejecit, quando eos qui tetigerant percussit, quando ea red- dita ut plaga cessaret effecit, et per alia, quæ illic fecit, suam ostendit potentiam. Quid est autem, *Surge in requiem tuam?* Fac, inquit, ut nos desistamus er- rare, et arca circumferri, et ea tandem aliquando quiescat. 9. *Sacerdotes tui induentur justitia.* Alius, *Anticiantur,* alius, *Induantur,* quod quidem est apertius: est enim precantis, non prædicantis, et petentis possessio- nem virtutis. Justitiam autem hic dicit ritus sacros, sacerdotium, cultum, sacrificium, oblationes, et cum his perfectam vitæ institutionem, quoniam ea est maxime requirenda a sacerdotibus. *Et sancti tui exultabunt:* ubi hæc scilicet facta fuerint. Vide eum non querere constru- ctionem civitatis, non rerum venalium abundantiam, non aliarum rerum prosperitatem, sed templi decorem, et arcæ requiem, sacerdotum plenam perfectionem, ritus sacros, cultum, sacerdotium. Deinde quia hæc petierunt, ipsique fuerunt multis peccatis obnoxii, ad parentem rursus confugit, dicens: 10. *Propter David ser- vum tuum non avertas faciem christi tui.* Quid est, *Propter David servum tuum?* Non propter, inquit, illius tantum virtutem, nec quod tantum studium posuit ad hoc ut

(a) Hæc omnino verbis differunt a textu Aggæi in Editione Romana.

(b) In Savil. desunt hæc verba, *tabernaculum Deo Jacob.*

(c) Harum et sequentium interpretationum auctores igno- rantur.

templum excitaret, sed etiam quia id es ei pollicitus. *Propter David servum tuum, ne avertas faciem christi tui.* Cujusnam inquit? Ejus qui tunc unctus est, populumque regit et ei præest. 11. *Juravit Dominus David veritatem et non frustrabitur eam. De fructu ventris tui ponam super sedem tuam.* Postquam enim Davidis meminuit, et virtutis viri, et studii quod in templum contulerat, ac vetera narravit, et ut in priori vitæ instituto appareret, rogavit, id quod est maximum caput adducit, Dei promissa. Quænam autem ea sunt? *De fructu ventris tui ponam super sedem tuam.* Sed promissa non facta sunt pure et absolute, sed cum eis accedente quadam conditione. Quænam autem erat ea conditio? Audi; subjungit enim¹: 12. *Si custodierint filii tui testamentum meum; et testimonia mea hæc quæ docebo ipsos, et filii eorum usque in sæculum sedebunt super thronum tuum.* Cum his verbis concepta promissa Deus fecisset, eis tradidit chirographum: illi autem rursus dixerunt, *Omnia quæcumque dicit Dominus faciemus et audiemus* (Exod. 24. 7). Deinde quoniam videbat unam partem esse pacta conventa transgressam, deducit orationem ad locum, consolationem undique excitans, et dicens: 13. *Quoniam elegit Dominus Sion, elegit eam in habitationem sibi.* 14. *Hæc requies mea in sæculum sæculi. Hic habitabo, quoniam elegi eam.* Hoc est, Non homo locum elegit, sed Deus ipsum sua sententia constituit, se ad eorum imbecillitatem demittens. Hoc est ergo quod dicit: Quem elegisti, quem tua sententia constituisti, quem aptum esse censuisti, ne permittas ut collabatur et intereat. Hæc enim dixisti, *Hic habitabo.* Sed hæc dicebat cum illis pactis conventis. Quibusnam? *Si custodierint filii tui testamentum meum.* 15. *Venationem ejus benedicens benedicam.* Alius, *Cibum*². Venationem dicit, rerum venalium abundantiam, fertilitatem, et precatur ut hæc omnia eis tamquam a fontibus affluant. Talis enim erat olim Judæorum reipublicæ status, ut eis omnia ceu a fontibus affluerent, nec sentirent ullas naturales necessitates, siquando Deum haberent propitium: nulla enim erat apud eos penuria, non fames, non pestis, nec mors immatura, nec aliquid eorum quæ solent evenire hominibus, sed eis omnia ceu ex fontibus affluebant, Dei scilicet manu³ corrigente humanarum rerum imbecillitatem. Hoc ergo hic dicit, Pollicitus es te esse benedicturum ejus venationem, hoc est, te præbiturum rerum necessariarum copiam cum multa securitate. *Pauperes ejus saturabo panibus.* 16. *Sacerdotes ejus induam salutari, et sancti ejus exultatione exultabunt.* 17. *Illuc producam cornu David: paravi lucernam christo meo.* 18. *Inimicos ejus induam confusione: super ipsum autem effloret sanctificatio mea.* Vide undique constitutam prosperitatem, eo quod rebus necessariis non egeant, quod in tuto sint sacer-

¹ Illud, *Audi, subjungit enim*, desiderabatur in Morel. sed habetur in Editione Savilii.

² In Græco, θήραν. Multa LXX exemplaria, jam a priscis temporibus, habent, χήραν, *viduam*; sed vera lectio est, θήραν, hebr. ציד, quod Aquila vertit ἐπιτροχόν, *cibum*.

³ Sic Savil., Morel., Dei scilicet gratia.

dots, quod populus sit in lætitia, quod rex sit fortis et potens. Hic enim dicit lucernam, vel regem, vel defensionem, vel salutem, vel lucem: cum his autem dicit maximum genus prosperitatis. Quodnam id est? Abscondi inimicos, et nullum esse qui his bonis possit aliquid detrimenti asferre. Non dixit autem absolute Interitum, sed, Confusionem, volens eos se vivos abscondere, et latebras quærere, et per ea quæ patiuntur testari quanta sit vis et felicitas huic genti. *Super ipsum autem effloret sanctificatio mea.* Quid est, *super ipsum*? Super populum meum. Pro eo autem quod est *Sanctificatio*, alius dixit, *Cornu*¹. Alius, *Ejus segregatio*. Alius, *Ejus segregatum*. Quid est ergo quod dictum est? Mihi videtur hic dicere prosperitatem, securitatem, vires, regnum.

Promissa Dei operationem nostram expectant.—Quæ ei segregavi ab initio, hæc, inquit, manebunt florentia, pullulantia, non flaccida, neque decidentia; sed hæc omnia erunt, si maneat ea quæ prius dicta est conditio. Quænam autem ea est? *Si custodierint filii tui testamentum meum.* Solæ enim Dei promissiones nobis bona non præbent, nisi nos quoque faciamus, quæ in nostra potestate sita sunt, nec oportet eas attendentes esse supinos, nec remissos. Multa enim quæ promisit bona Deus non facit, si qui promissa susceperunt inveniantur indigni: quemadmodum et mala quæ minatus est, non educit in opus, si ii qui eum irritarunt, postea mutentur, et iram expellant. Hæc cum nos quoque sciamus, non simus propter promissa socordes, ne corruamus, nec propter minas desperemus, sed mutemur. Ita enim poterimus nos quoque futura bona consequi, gratia et misericordia Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXXXII.

1. *Ecce quam bonum et quam jucundum* (Alius [a], *Ecce quid bonum et quid pulchrum*), *nisi habitare fratres in unum.*

Multæ quidem res sunt pulchræ et honestæ, sed carent delectatione; aliæ sunt quidem rursus jucundæ, sed deest eis honestum: non facile autem contingit, ut utraque conveniant. Sed in hoc quod dictum est, hæc utraque concurrunt, et voluptas, et honestas maxima. Hoc enim in primis habet caritas, quod cum utilitate sit eadem facilissima atque jucundissima. Eam ergo hic quoque laudat. Non dixit enim absolute habitationem, neque una contineri domuncula, sed in unum habitare, hoc est, cum concordia et dilectione: hoc enim facit unam esse animam. Deinde postquam dixit honestum et jucundum, id clarius reddens, per exempla rem exprimit, et corporales similitudines, quæ possunt auditoris oculis eam melius subjicere. Vide autem quænam sunt similitudines. 2. *Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron,* 3. *quod descendit in oram vestimenti ejus.* Hic enim

¹ Vix capere possim quo pacto quispiam, ציד, *cornu ejus*, verterit; quapropter mendum suspicor.

(a) Quis sit hic interpretis ignoratur.

στῆσαι, ἀλλ' ὅτι καὶ συνθήκας ἔθου πρὸς αὐτόν. Ἔνεκεν Δαυὶδ τοῦ δούλου σου μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπον τοῦ κριστοῦ σου. Τίνος φησί; Τοῦ τότε χρισθέντος καὶ δημαγωγούντος, καὶ προεστῶτος τοῦ λαοῦ. Ὁμοσε Κύριος τοῦ Δαυὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσῃ αὐτήν. Ἐκ καρποῦ τῆς κοιτίας σου θήσομαι ἐπὶ τοῦ θρόνου σου. Ἐπειδὴ γὰρ ἐμνήσθη τοῦ Δαυὶδ, καὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ ἀνδρός, καὶ τῆς σπουδῆς τῆς πρὸς τὸν ναὸν, καὶ τὰ παλαιὰ διηγήματα εἶπε, καὶ ἠξίωσεν ἐπὶ τῆς προτέρας αὐτοῦ βφανῆναι πολιτείας, ὅπερ μέγιστον ἔχει κεφάλαιον, τοῦτο προβάλλεται, τὰς συνθήκας ἀναγινώσκων τοῦ Θεοῦ. Ποῖαι δὲ αὐταί εἰσιν; Ἐκ καρποῦ τῆς κοιτίας σου θήσομαι ἐπὶ τοῦ θρόνου σου. Ἀλλ' οὐχ ἀπλῶς αἱ συνθήκαι ἐγένοντο, ἀλλὰ μετὰ διορισμοῦ τινος. Τίς δὲ ἦν ὁ διορισμὸς; Ἄκουε· ἐπάγει γάρ ο· Ἐὰν φυλάξωνται οἱ υἱοὶ σου τὴν διαθήκην μου, καὶ τὰ μαρτύριά μου ταῦτα. ἃ διδάξω αὐτούς, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτῶν ἕως τοῦ αἰῶνος καθιοῦνται ἐπὶ τοῦ θρόνου σου. Ταῦτας τὰς συνθήκας θέμενος ὁ Θεὸς, αὐτοῖς ἐνεχείρισε τὸ χειρόγραφον· κακείνοι πάλιν ἔλεγον, Πάντα ὅσα εἶπεν ὁ Κύριος ποιήσομεν καὶ ἀκουσόμεθα. Εἶτα ἐπειδὴ ὁρᾷ τὸ ἐν μέρος παραβεβηκὸς τὰς συνθήκας, ἐπὶ τὸν τόπον ἄγει τὸν λόγον, πανταχόθεν κινῶν λόγους παρακλητικούς, καὶ λέγων· Ὅτι ἐξελέξατο Κύριος τὴν Σιών, ἠρετίσασα αὐτήν εἰς κατοικίαν ἑαυτοῦ. Αὕτη ἡ κατάπανσις μου εἰς αἰῶνα αἰῶνος. Ὅδε κατοικήσω, ὅτι ἠρετιάμην αὐτήν. Τουτέστιν, οὐκ ἄνθρωπος τὸν τόπον ἐξελέξατο, ἀλλ' ὁ Θεὸς αὐτὸν ἐψηφίσασα, συγκαταβαίνων αὐτῶν τῇ ἀσθενείᾳ. Ὁ οὖν λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· ὃν εἶλου, ὃν ἐξελέξω, ὃν ἐψηφίσω, ὃν ἐδοκίμασας ἐπιτήδειον εἶναι, μὴ ἀφῆς διαβρῦναι, μηδὲ ἀπολέσθαι. Ταῦτα γὰρ ἔλεγε, ὅτι Κατοικήσω ἐνταῦθα. Ἀλλὰ ταῦτα ἐλέγετο μετὰ τῶν συνθηκῶν ἐκείνων. Ποῖων δὲ τούτων; Ἐὰν φυλάξωνται οἱ υἱοὶ σου τὴν διαθήκην μου. Τὴν θήραν αὐτῆς εὐλογῶν εὐλογήσω. Ἔτερος, Τὸν ἐπισιτισμόν. Θήραν λέγει τῶν ὀνίων τὴν ἀφθονίαν, τὴν εὐετηρίαν, καλεῖται πάντα δ αὐτοῖς ὡς ἀπὸ πηγῶν ἐπιρρεῖν. Καὶ γὰρ τοιαύτην εἶχον πολιτείαν οἱ Ἰουδαῖοι τὸ παλαιόν, οὐκ αἰσθανομένην τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν, εἴποτε τὸν Θεὸν ἴλεων εἶχον· οὔτε γὰρ σιτοδεία τις ἦν παρ' αὐτοῖς, οὐ λιμὸς, ἢ λοιμὸς, οὐ θάνατος ἄωρος, οὐκ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδὲν, οἷα συμβαίνειν τοῖς ἀνθρώποις εἰωθεν, ἀλλὰ πάντα αὐτοῖς ὡσπερ ἐκ πηγῶν ἐπέβρει, τῆς τοῦ Θεοῦ χειρὸς ἢ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων τὴν ἀσθένειαν διορθουμένης. [379] Τοῦτο οὖν φησιν ἐνταῦθα, ὅτι Ἰπέσχου τὴν θήραν αὐτῆς εὐλογῆσαι, τουτέστι, τὴν τῶν ἀναγκαίων ἀφθονίαν παρέξει μετὰ πολλῆς τῆς ἀσφαλείας. Τοὺς πτωχοὺς αὐτῆς χερτάσω ἄρτων. Τοὺς ἱερεῖς αὐτῆς ἐνδύσω σωτηρίαν, καὶ οἱ ὄσιοι αὐτῆς ἀγαλλιάσει ἀγαλλιάσονται. Ἐκκὶ ἐξανατελῶ κέρασ τῷ Δαυὶδ· ἠτοίμασα λύχνον τῷ χριστῷ μου. Τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐνδύσω ἀισχύρην· ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἀγίασμα μου. Ὅρα πανταχόθεν εὐημερίαν

συγκεκροτημένην, ἀπὸ τοῦ μηδὲν τῶν ἀναγκαίων ἐνδεῖν, ἀπὸ τοῦ τοὺς ἱερεῖς ἐν ἀσφαλείᾳ εἶναι, ἀπὸ τοῦ τὸν λαὸν ἐν εὐφροσύνῃ, ἀπὸ τοῦ τὸν βασιλέα ἐν ἰσχύϊ. Λύχνον γὰρ ἐνταῦθα ἢ τὸν βασιλέα φησιν, ἢ ἀντίληψιν, ἢ σωτηρίαν, ἢ φῶς· μετὰ δὲ τούτων τὸ μέγιστον τῆς εὐημερίας εἶδος. Ποῖον δὲ τοῦτο; Τὸ τοὺς ἐχθροὺς ἐγκαλύπτεσθαι, καὶ μηδένα εἶναι τὸν λυμαινόμενον τοῖς κάλοις τούτοις. Καὶ οὐκ εἶπεν ἀπώλειαν ἀπλῶς, ἀλλ' ἀισχύρην, βουλόμενος ὥστε ζῶντας ἐγκαλύπτεσθαι, καὶ καταδύεσθαι, καὶ μαρτυρεῖν δι' ὧν πάσχουσι τὴν ἰσχύν καὶ τὴν εὐημερίαν τῷ ἔθνει τούτῳ. Ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἀγίασμα μου¹. Τί ἐστίν, Ἐπὶ δὲ αὐτόν; Ἐπὶ τὸν λαόν. Τὸ ἀγίασμα ἕτερος Τὸ κέρασ εἶπεν. Ἄλλος, Ἀφόρισμα αὐτοῦ. Ἄλλος, Τὸ ἀφωρισμένον αὐτοῦ. Τί ποτ' οὖν ἐστὶ τὸ εἰρημένον; Ἐμοὶ δοκεῖ τὴν εὐπραγίαν λέγειν, τὴν ἀσφάλειαν, τὴν ἰσχύν, τὴν βασιλείαν.

Ἄπερ ἐξ ἀρχῆς ἀφώρισα αὐτῷ, ταῦτα μενεῖ ἀνθούντα, φησὶ, βρύοντα, οὐ μαραινόμενα, οὐδὲ καταπίπτοντα· ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἔσται, τοῦ διορισμοῦ τοῦ ἐμπροσθεν εἰρημένου μένοντος. Ποῖου δὲ τούτου; Ἐὰν φυλάξωνται οἱ υἱοὶ σου τὴν διαθήκην μου. Οὐ γὰρ μόναι αἱ ὑποσχέσεις τοῦ Θεοῦ παρέχουσιν ἡμῖν τὰ ἀγαθὰ, ἀν μὴ καὶ ἡμεῖς τὰ παρ' ἑαυτῶν ποιῶμεν, οὐδὲ χρῆ τούτοις ἢ προσέχοντας ἀναπεπτωκέναί, καὶ ὑπτίους εἶναι. Πολλὰ γὰρ καὶ τῶν ἀγαθῶν ὧν ἐπηγγείλατο ὁ Θεὸς οὐ ποιεῖ, τῶν τὰς ἐπαγγελίας δεξαμένων ἀναξίων εὐρισκομένων· ὡσπερ καὶ τὰ κακὰ, ἃ ἠπειλήσεν, εἰς ἔργον οὐκ ἄγει, τῶν παροξυνάντων αὐτὸν ὑστερον μεταβαλλομένων, καὶ τὴν ὀργὴν ἀποκρουσαμένων. Ταῦτα οὖν εἰδότες, μήτε διὰ τὰς ὑποσχέσεις ῥαθυμῶμεν, ἵνα μὴ καταπέσωμεν, μήτε διὰ τὰς ἀπειλάς ἀπογινώσκωμεν, ἀλλὰ μεταβαλλόμεθα. Οὕτω γὰρ δυνησόμεθα τῶν μελλόντων ἐπιτυχεῖν ἀγαθῶν, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Εἰς τὸν Ραβ' Ψαλμον.

Ἴδου δὲ τί καλόν, ἢ τί τερπνόν (ἄλλος, Ἴδου τί ἀγαθόν, καὶ τί καλόν), ἀλλ' ἢ τὸ κατοικεῖν ἀδελφοὺς ἐπὶ τὸ αὐτό;

Πολλὰ τῶν πραγμάτων ἐστὶ μὲν καλά, τὸ δὲ τερπνόν οὐκ ἔχει· ἕτερα ἢ ἡδονὴν μὲν ἔχει πάλιν, τοῦ [380] καλλίστου δὲ ἀπεστέρηται· ἀμφοτέρα δὲ συνελθεῖν, οὐ σφόδρα εὐπορον. Ἀλλ' ἐπὶ τούτου τοῦ εἰρημένου ἀμφοτέρα ταῦτα συνδεδράμηκε, καὶ ἡδονή, καὶ τὸ κάλλιστον. Τοῦτο γὰρ μάλιστα ἡ ἀγάπη κέκτηται· μετὰ τῆς ὠφελείας καὶ τὸ ῥᾶστον ἔχει, καὶ ἡδύ. Ταύτην γοῦν καὶ ἐνταῦθα ἀνυμνεῖ. Οὐ γὰρ ἀπλῶς τὴν οἴκησιν εἶπεν, οὐδὲ τῷ ἐνὶ συνέχεσθαι οἰκίσκῳ, ἀλλ' ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατοικεῖν, τουτέστι, μετὰ ὁμοφωνίας καὶ ἀγάπης· τοῦτο γὰρ ποιεῖ ψυχὴν εἶναι μίαν. Εἶτα εἰπὼν καλόν καὶ τερπνόν, σαφέστερον ποιῶν τὸν λόγον, καὶ εἰς παράδειγμα ἐκφέρει τὸ εἰρημένον, καὶ σωματικὰς εἰκόνας τίθησι, δυναμένας σαφεστέραν τῷ ἀκροατῇ παραστῆσαι τὴν ὕψιν. Τίνες δὲ εἰσιν αἱ εἰκόνας ὄρα¹. Ὡς μύρον ἐπὶ κεφαλῆς, τὸ καταβαῖνον ἐπὶ τὸν πῶγωνα, τὸν πῶγωνα τὸν Ἀαρὼν, τὸ καταβαῖνον ἐπὶ τὴν φαν τοῦ ἐνδύματος αὐτοῦ.

¹ Sav. τὸ ἀγίασμα μου, τουτέστιν ἐπὶ τὸν λαόν.

² Legendum videtur οὐδὲ χρῆ ταύταις.

³ Alii οὐκ ἔχει, ὡσπερ ἕτερα· εἰ ποτὸς τοῦ καλοῦ δὲ ἐπιστ.

⁴ Sic Sav. aique ita legit interp. In Mor. ἔρα deest.

^a Sav. οὐ μὴ ἀθετήσῃ.

^b Αὐτοῦ. Sav. : « Fortasse αὐτοῦ. Interp. tamen legerat, ut videtur, αὐτοῦ. Potest autem etiam αὐτοῦ ferri, ut ad ναόν referatur. Sed πολιτεία proprie ad personas spectat. Quamobrem αὐτοῦ prorsus in αὐτῶν mutandum videtur.

^c Illud ἄκουε, ἐπάγει γὰρ non habet Morel.

^d Sav. καὶ εὐχεται ὥστε πάντα.

^e Mor. χάριτος.

Οὗτος γὰρ ἀρχιερεὺς ὢν, ἐχρίετο τῷ μύρῳ τούτῳ, καὶ καταστάζεται πάντοθεν, καὶ σφόδρα ἐπίχαρις ἦν τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ ἡδὺς, καὶ ἐπέραστος ἀπὸ τῆς ἀλείψσεως ταύτης. Ὡς δὲ οὖν ἐκεῖνος, φησὶν, ὁ ἡλειμμένος τῷ μύρῳ τούτῳ, ἐμπρέπει τῷ σχήματι, φαειδρός ἐστι τῷ προσώπῳ, πολλῆς εὐωδίας ἐμπέπληστα, χάριν παρέχει τοῖς ὀφθαλμοῖς· οὕτω καὶ τοῦτό ἐστι καλόν· καὶ ὡς περ ἐκεῖνο τὸ θέαμα οὐ μόνον ὠραῖόν ἐστιν ἰδεῖν, ἀλλὰ καὶ τέρπει τὰς ὄψεις· οὕτω καὶ τοῦτο τῇ ψυχῇ τὴν ἡδονὴν ἐντίθησιν. Ὡς δὲ ὀφθαλμοῖς ἁερμῶν, ἢ καταβαίνουσα ἐπὶ τὰ ὄρη Σιών. Καὶ ἑτέραν εἰκόνα παρήγαγε πολλὴν τὴν ἡδονὴν ἔχουσαν, καὶ τῷ θεατῇ τὴν τέρψιν παρεχομένην. Ταῦτα δὲ οὐχ ἀπλῶς τέθεικεν, ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸ τῆς αἰχμαλωσίας αἱ δέκα φυλαὶ καὶ αἱ δύο διεσπαρμέναι ἦσαν, καὶ τοῦτο πολλῆς παρανομίας αἰτίον γέγονε, καὶ εἰς στάσεις, καὶ φιλονεικίας, καὶ πολέμους αὐτοὺς ἐνέβαλεν, ἵνα μὴ ταῦτα γένηται παραινέει, καὶ συμβουλεύει μηκέτι διεσπασθαι τὸν δῆμον, ἀλλ' ὁμοῦ κατοικεῖν, καὶ συνῆφθαι, καὶ ὑπὸ ἐνὶ τάφτεσθαι δημαγωγῷ καὶ βασιλεῖ, καὶ τὴν ἀγάπην εἶναι βέουσαν ἀπ' ἀρχῆς καὶ μέχρι τέλους, ὡς περ εὖν καὶ τὴν δρόσον διὰ πάντων διαβαίνουσαν. Καὶ παραβάλλει τὴν ἀγάπην μύρῳ καὶ δρόσῳ, δι' ἐκείνου μὲν τὴν εὐωδίαν, διὰ τούτου δὲ τὴν ἀνάπαυσιν καὶ τὸ τερπνὸν τῆς ὄψεως παραστήσαι βουλόμενος. Ὅτι ἐκεῖ ἐντετέλεστο Κύριος τὴν εὐλογίαν. Ποῦ, Ἐκεῖ; Ἐν τῇ τοιαύτῃ κατοικήσει, ἐν τῇ τοιαύτῃ συμφωνίᾳ, ἐν τῇ τοιαύτῃ ὁμοφωνίᾳ, ἐν τῇ τοιαύτῃ ὁμοσκησίᾳ. Καὶ γὰρ εὐλογία τοῦτό ἐστιν, ὡς περ οὖν τὸ ἐναντίον ἀρά. Αἰὶ καὶ τις ἐπαινέει τοῦτο λέγων· *Φιλία ἀδελφῶν, καὶ ὁμόνοια τῶν πλησίον β, καὶ ἀνῆρ καὶ γυνὴ ἀλλήλοις συμπεριφερόμενοι*. Καὶ ἕτερος αἰνιγματωδῶς αἰνιττόμενος τὸ ἰσχυρὸν αὐτοῦ, λέγει· *Ἐὰν κοιμηθῶσιν οἱ δύο, καὶ θέρμη αὐτοῖς, καὶ τὸ σπαρτίον τὸ ἐντριτόν οὐ ταχὺ ἀπορύραθήσεται*. Καὶ γὰρ καὶ τὴν ἡδονὴν ἐνταῦθα καὶ τὴν ἰσχὺν ἐνδείκνυται, καὶ ἐμφαίνει ὅτι καὶ ἡσυγάζουσι πολλὴ ἔσται ἡ ἡδονή, καὶ ἐνεργοῦσι πολλὴ ἡ ἰσχύς. Καὶ πάλιν, *Ἀδελφός ὑπὸ ἀδελφοῦ βοηθούμενος, ὡς πόλις ὀχυρά*. Καὶ ὁ Χριστὸς δὲ φησὶν, *Οὐ εὖν ὡς δύο, ἢ [381] τρεῖς συνηγμένοι εἰς ἐπὶ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν*. Καὶ αὕτη δὲ ἡ φύσις τοῦτο ἀπαιτεῖ. Αἰὶ καὶ ἐξ ἀρχῆς ὁ Θεὸς τὸν ἀνθρώπον διαπλάττων· *Ἐλεγεν· Οὐ καλὸν τὸν ἀνθρώπον εἶναι μόνον· καὶ ποιῶν τὸ ζῶον τοῦτο, τὴν γυναῖκα λέγω, τῇ τῆς χρείας ἀνάγκῃ συνέδησεν ἀνδρὶ, διὰ μυρίων τρόπων ἡμᾶς πρὸς ἀλλήλους συνάγων. Καὶ ζῶν ἕως τοῦ αἰῶνος*. Καλῶς τοῦτο προσέθηκεν δ, *Ἐνθα γὰρ ἡ ἀγάπη, πολλὴ ἡ ἀσφάλεια, πολλὴ ἡ παρὰ τοῦ Θεοῦ ῥοπή*. Αὕτη γὰρ μήτηρ τῶν ἀγαθῶν, αὕτη ῥίζα καὶ πηγή, αὕτη πολέμων ἀναίρεσις, φιλονεικίας ἀφανισμός. Αἰὶ καὶ τοῦτο δηλῶν, ἐπήγαγε, *Καὶ ζῶν ἕως τοῦ αἰῶνος*. Ὡς περ γὰρ ἡ στάσις καὶ ἡ φιλονεικία θανάτους ἐργάζεται, καὶ θανάτους αἰῶνους· οὕτω καὶ ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ὁμοφωνία εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν· ὅπου δὲ εἰρήνη καὶ ὁμόνοια, τὰ τῆς ζωῆς μετὰ ἀδελφίας ἐστὶ καὶ μετὰ ἀσφαλείας ἀπάσης. Καὶ τί δεῖ λέγειν τὰ παρόντα; Τὸν γὰρ οὐρανὸν ἡμῖν αὕτη χαρίζεται, καὶ τὰ ἀπύρ-

ρητα ἀγαθὰ, καὶ βασιλεία ἐστι τῶν ἀρετῶν. Ταῦτ' οὖν εἰδότες, μετὰ ἀκριθείας αὐτὴν διώκωμεν, ἵνα καὶ τῶν παρόντων ἀπολαύσωμεν ἀγαθῶν, καὶ τῶν μελλόντων· ὡς γένοιτο πάντα; ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ἡ δόξα ἅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

Εἰς τὸν Ραί' Ψαλμον.

Ἰδοὺ δὴ εὐλογεῖτε τὸν Κύριον, πάντες οἱ δούλοι Κυρίου, οἱ ἐστῶτες ἐν οἴκῳ Κυρίου.

Ἐνταῦθα κατέλυσε τοὺς περὶ τῶν ἀναβαθμῶν ψαλμούς, εἰς καλὸν τέλος κατακλείσας τὸν λόγον, εὐφημίαν τε καὶ εὐλογίαν. Δούλους δὲ Κυρίου βούλεται εἶναι οὐ κατὰ τὰ δόγματα μόνον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν τῆς πολιτείας ἀκριθείαν· διὸ καὶ προσέθηκεν, *Οἱ ἐστῶτες ἐν οἴκῳ Κυρίου, ἐν αὐλαῖς οἴκου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν*. Τὸν γὰρ ἀκάθαρτον καὶ βέβηλον οὐδὲ ἐπιθῆναι τῶν ἱερῶν περιβάλλον θέμις. Ὡς εἰ τις ἀξίος ἐστὶν ἐπιθαίνειν, καὶ εὐλογεῖν ἀξίος ἐστὶν. Ὁ γὰρ οἶκος τοῦ Θεοῦ τῷ οὐρανῷ ἴσκει· καὶ καθάπερ ἐκεῖ τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων μηδεμίαν ἐπιθῆναι θέμις, οὕτως οὐδὲ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ.

Ἐννόησον ἡλικίας ἀπολαύεις τῆς ἀξίας, ἀνθρώπε, ὅπου γε καὶ αὐτὸς ἐγένου ναός, ὅσῃν δίκαιος ἂν εἴης παρέχειν καθαρότητα. Πῶς δὲ ἂν παράσχῃς τὴν καθαρότητα; Εἰ πάντα λογισμὸν πονηρὸν ἐκβάλοισ, εἰ διαβολικαῖς ἐνεργείαις ἄδατον ποιήσης· τὸ χωρίον τῆς διανοίας, εἰ καθάπερ ἐν ἀδύτοις ἀγίοις μένει; καλλωπίζων τὴν διάνοιαν τὴν σαυτοῦ. Εἰ γὰρ ἐπὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ οὐ πᾶς τόπος ἅπασιν ἦν βατός, ἀλλὰ πολλοὶ καὶ διάφοροι διορισμοί, καὶ ὁ μὲν τοῖς προσηλύτοις, ὁ δὲ τοῖς ἐξ ἀρχῆς Ἰουδαίοις, ὁ δὲ τοῖς ἱερεῦσιν, ὁ δὲ τῷ ἀρχιερεῖ μόνῳ, καὶ οὐδὲ τούτῳ ἔδει, ἀλλ' [382] ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ· πόσης ἐννόησον ἀγιωσύνης σοὶ δεῖ τῷ πολλῷ μεῖζονα σύμβολα δεξαμένῳ, ὡς ἐδέξατο τὰ ἅγια τῶν ἀγίων τότε. Οὐ γὰρ Χερουβὶμ ἔχεις, ἀλλ' αὐτὸν τὸν τῶν Χερουβὶμ Δεσπότην ἔχεις ἐνοικούντα, οὐδὲ στάμνον, καὶ μάννα, καὶ πλάκας λιθίνας, καὶ τὴν ῥάβδον τὴν Ἀαρῶν, ἀλλὰ σῶμα καὶ αἷμα δεσποτικόν, καὶ Πνεῦμα ἀντὶ τοῦ γράμματος, καὶ χάριν ὑπερβαίνουσαν λογισμὸν ἀνθρώπινον, καὶ δωρεὰν ἀνεκδιήγητον. Ὅσα δὲ μεζόνων ἡξιώθης συμβόλων καὶ φρικτῶν μυστηρίων, τοσοῦτ' ἀγιωσύνης εἰ ὑπεύθυνος τῆς ἀγιωσύνης, καὶ πλείονος κολάσεως, εἰ παραβαίης τὰ ἐπιτεταγμένα. Ἐν ταῖς νυξὶν ἐπάρατε τὰς χεῖρας ὑμῶν εἰς τὰ ἅγια. Ἐτερος, Ἀγίως. Ἄλλος, Ἁγιωσμένως. Καὶ εὐλογεῖτε τὸν Κύριον. Διὰ τί φησὶν, Ἐν νυξὶ; Παιδεύων ἡμᾶς μὴ τὴν πᾶσαν αὐτὴν εἰς ὕπνον δαπανᾶν, καὶ δεικνύς τότε καθάρωτέρας εἶναι τὰς εὐχὰς, ὅτε καὶ κουφότερος ὁ νοῦς, καὶ πλείων ἡ σχολή. Εἰ δὲ ἐν νυκτὶ παραγίνεσθαι εἰς τὰ ἅγια δεῖ, ἐννόησον ποίας τεύχεται συγγνώμης ὁ μηδὲ οἴκοι κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον εὐχὰς ἐπιτελῶν. Ὁ μὲν γὰρ Προφήτης ἀνίστησέν σε ἀπὸ τῆς κλίνης, καὶ πρὸς τὸν ναὸν ἄγει, κελεύων ἐνταῦθα διανυκτερεύειν· σὺ δὲ οὐδὲ οἴκοι καθήμενος τοῦτο ποιεῖς. Καλῶς δὲ εἶπεν, Ἀγίως, δηλῶν ὅτι χωρὶς διαλογισμῶν πονηρῶν εὐχεσθαι δεῖ, χωρὶς μνησικακίας, χωρὶς πλεονεξίας, χωρὶς ἄλλης τινὸς τοιαύτης ἀμαρτίας, λυμαινομένης τὴν διάνοιαν. Καὶ εὐλογεῖτε τὸν Κύριον. Τοῦτο γὰρ μάλιστα ἐστὶν

^a Sav. ἀπὸ τῆς χρίσεως.

^b In Siracide editionis Romanæ legitur ὁμόνοια ἀδελφῶν, καὶ φίλια τῶν πλησίον. Mos καὶ ἕτεροι: hic locus in Ecclesiaste alio modo jacet. Infra αἰνιγματωδῶς dicitur in Sav.

^c Sic Mor. Sav. πλάττων.

^d Sic Sav. In Mor. hoc καλῶς τοῦτο προσέθηκεν deerat.

^e Sav. ποιήσεις.

^f Sic Mor. Sav. τοῦτο.

eum esset pontifex, ungebatur hoc unguento, et undique distillabat : erat autem valde gratus, jucundus, et amabilis iis qui cum videbant, propter hanc unctionem. Quemadmodum ergo ille, inquit, unctus hoc unguento, est hoc habitu decorus, vultu lætus, et multa repletus fragrantia, gratiamque præbet videntibus oculis : ita etiam hoc pulchrum est ; et quemadmodum illud spectaculum non solum est visu pulchrum, sed etiam delectat oculos : ita etiam hoc affert voluptatem animæ. 4. *Sicut ros Hermon, qui descendit in montem Sion.* Adduxit etiam similitudinem, quæ multam habet jucunditatem, et spectatori præbet delectationem. Hæc autem non abs re posuit : sed quoniam ante captivitatem decem illæ tribus et duæ aliæ erant dispersæ, ac divisæ, et ea causa fuit multæ iniquitatis, eosque ad seditiones, contentiones et bella impulit : hæc ne fierent suadet, et consulit ne populus amplius distrahatur ; sed simul habitet, sit conjunctus, unique administratori et regi pareat, caritasque ab initio ad finem usque diffluat, tamquam ros omnes pervadens. Comparat autem caritatem unguento et rori : per illud quidem suavitatem odoris, per hunc vero quietem et delectationem visus volens ostendere. *Quoniam illuc mandavit Dominus benedictionem. Illuc, quonam?* In talem habitationem, in talem concordiam, in talem consensum, in tale contubernium. Hoc enim est benedictio, sicut contrarium maledictio. Quocirca hoc quoque laudat quispiam, dicens : *Amicitia fratrum, et concordia proximorum, et vir et mulier secum consentientes* (Eccli. 25. 2). Et alius vires ejus ænigmatice significans, dicit : *Si duo dormierint, calor erit ipsis, et funiculus triplex non facile rumpetur* (Eccli. 4. 11. 12). Nam et voluptatem hic ostendit, et vires : nempe quiescentibus magnam fore voluptatem, et magnas vires operantibus. Et rursus, *Frater a fratre adjutus, est tamquam urbs valida* (Prov. 18. 19). Porro Christus quoque dicit, *Ubi duo aut tres congregati fuerint in nomine meo, illic sum in medio eorum* (Matth. 18. 20). Jam vero ipsa quoque hoc natura exigit. Quocirca ab initio Deus cum hominem fingeret, dicebat, *Non est bonum hominem esse solum* (Gen. 2. 18) : et cum faceret hoc animal, mulierem inquam, propter necessitatem eam viro colligavit, mille modis nos inter nos conjungens. *Et vitam usque in sæculum.* Hoc pulchre adjecit. Ubi enim est dilectio, illic est magna securitas, et copiosum a Deo auxilium. Ea enim est mater bonorum, ea est fons et radix, ea est bellorum exitium, contentiosis interitus. Quocirca id significans, subjunxit, *Et vitam usque in sæculum.* Quemadmodum enim seditio et contentio mortem parit, eamque immaturam : ita etiam dilectio et consensus pacem et concordiam ; ubi autem est pax et concordia, vita est tutissima, et longe securissima. Et quid opus est dicere præsentia ? Ea enim nobis cælum largitur, et bona ineffabilia, et est regina virtutum. Hæc ergo cum sciamus, eam diligenter persequamur, ut et præsentibus bonis fruamur, et futuris. quæ detur nobis omnibus assequi, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi.

cum quo Patri gloria simul cum sancto Spiritu, in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXXXIII.

1. *Ecce nunc benedicite Dominum, omnes servi Domini, qui statis in domo Domini.*

Psalmos de gradibus hic absolvit, oratione pulchro sine conclusa, laude scilicet et benedictione. Vult esse Dei servos non solum dogmatibus, sed etiam accurata vitæ institutione : et ideo adjecit, *Qui statis in domo Domini, in atris domus Dei nostri.* Eum enim qui est impurus et profanus, nefas est sacrosancta septa ingredi. Quamobrem si quis dignus est qui ingrediatur, is quoque dignus est qui benedicat. Domus enim Dei est cælo similis : et quemadmodum ex adversariis potestatibus nullam fas est illuc intrare, ita nec in domum Dei.

Quantam requirat sanctitatem Eucharistie receptio ; Corpus et sanguis Domini in Eucharistia ; Nox non toto somno consumenda. — Considera, o homo, quantam dignitatem assequeris : et cum tu ipse quoque templum factus sis, quanta a te jure sit præstanda puritas. Quomodo autem exhibueris puritatem ? Si omnem malam cogitationem expuleris, si foveris ut ad mentis castellum diabolicis actionibus nullus pateat aditus, si tamquam in sanctis adytis perpetuo tuum animum exornes. Si enim in templo Judaico non licebat omnibus quemvis locum ingredi : sed erant multa et varia discrimina, et erat hic quidem locus præstitutus proselytis, ille vero Judæis qui fuerant ab initio, alius sacerdotibus, alius pontifici soli, idque non semper, sed semel in anno : cogita apud te quanta tibi sanctitate opus sit, qui signa multo majora acceperis, quam quæ sancta sanctorum tunc acceperint. Neque enim Cherubim, sed ipsorum Cherubim Dominum habes inhabitantem, neque urnam, manna, tabulas lapideas, et virgam Aaron, sed corpus et sanguinem dominicum ; et Spiritum pro litera, et gratiam, quæ superat humanam cogitationem, et donum inenarrabile. Quo autem majoribus signis ac symbolis et magis venerandis mysteriis dignatus es, eo major est a te præstanda sanctitas, et eo eris majori obnoxius supplicio, si quæ jussa sunt transilieris. 2. *In noctibus extollite manus vestras in sancta.* Alius, *Sancte.* Alius, *Sanctificate.* Et benedicite Dominum (a). Cur dixit, *In noctibus?* Docens nos non eam totam somno consumendam esse, ostendensque puriores tunc esse preces, quando et mens est levior, et nobis est plus otii. Quod si in nocte oportet ad sancta accedere, considera quamnam consequetur veniam, qui ne domi quidem illo tempore preces fundit. Propheta enim te e lecto excitat, et deducit in templum, jubens totam illic noctem agere : at tu ne domi quidem manens hoc facis. Pulchre autem dixit, *Sancte,* docens esse orandum absque malis cogitationibus, absque odio et malevolentia, absque avaritia, absque illo alio ejusmodi peccato, quod affert animæ exitium. *Et benedicite Dominum.* Hoc est enim maxime perfecta

(a) Hi interpretes qui sint ignoratur.

benedictio, quando verborum et vita fuerit consensus, et per opera Deum qui te creavit gloria affeceris, ut vult Evangelium dicens: *Luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum, qui est in caelis* (Matth. 5. 16). 3. *Benedicat te Dominus ex Sion, qui fecit caelum et terram.* Hoc est, Si haec feceris, consequeris quoque Dei benedictionem, si pernoctes, si sancte ores, si sis dignus stare in domo Domini, si te ipsum templum aptum praeberis. Postquam ergo ea qua oportuit exhortatione usus est, precatione concludit orationem. Hoc est enim optimi doctoris, et consilio auditorem erigere, et precibus confirmare, robustumque reddere. Quid sibi vult hoc quod dicit, *Ex Sion*? Erat eis nomen desiderabile, sacrique omnes ritus illic peragebantur: et ideo precatur ut recuperent priorem statum religionis, illosque sacros ritus peragant, et hanc consequantur benedictionem. Deinde eos sustollens ad altiora dogmata, et Deum ubique esse docens, jussisse autem templum aedificari propter illorum imbecillitatem, et oportere eum undique invocare, subiunxit, *Qui fecit caelum et terram.*

Preces ubique emittendae. — Sed illi quidem eum tunc illic invocabant, nos autem in omni loco, in omni agro, in domo, in foro, in solitudine, in navi, in diversorio, et ubicumque fuerimus. A loco enim non prohibentur preces, modo sint mores, qui precibus conveniant. Postquam ergo in hac re nos recte gesserimus, Deum ubique invocemus, et aderit, nosque adjuvabit, et quaecumque sunt nobis difficilia, facilia reddet et expedita, nosque bonis futuris dignabitur: quae detur nobis omnibus consequi, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

IN PSALMUM CXXXIV.

1. *Laudate nomen Domini, laudate, servi, Dominum.*
2. *Qui statis in domo Domini, in atris domus Dei nostri.*
3. *Laudate Dominum, quia bonus Dominus.*

1. Ad hoc rursus hortatur sacrificium, quod fit per laudes. Hoc est enim Deo sacrificium et oblatio. Et ideo alibi quoque dicit: *Laudabo nomen Dei mei cum cantico, magnificabo eum in laude; et placebit Deo super vitulum novellum, cornua producentem et ungulas* (Psal. 68. 31. 32). Loci autem et atriorum assidue meminit, eos loco affligens, et non sinens resilire; quandoquidem in principio quoque ipsum ideo jussit aedificare, quo omnis impietas et simulacra tollerentur, ut omnes in unum locum cogarentur, et non libere effuseque vagarentur, nec nemora, fontes, montes et colles usurparent converterentque in occasionem impietatis, illic sacrificantes, et libantes in excelsis. Quocirca eum quoque morte damnat qui extra templum sacrificat, dicens: *Qui non obtulerit in tabernaculo, et sacrificaverit, sanguis ei imputabitur* (Levit. 17. 4). Ea de causa eos undique illic in unum locum cogit, ut audientes se modeste et temperate gerant, a falsaque et erronea cogitatione abstineant.

Jubet autem eos canere, psallere et laudare, quia Dei laudes erant eis occasio pietatis, dum continerent veteres narrationes, ea nempe quae in Aegypto, quae in solitudine, quae in terra promissionis facta sunt, quomodo lex lata sit, quae gesta sunt in monte Sina, et quanam bella confecerunt: simulque uno eodemque tempore Deus laude afficiebatur, et qui canebant, argumentum doctrinae capiebant, quae et vitam eorum componebat, et ad perfecta dogmata deducebat. *Laudate Dominum, quoniam bonus Dominus.* Alius, (a) *Quoniam benignus est.* Quod est iis qui audiunt maxime exoptandum, hoc ponit assidue, humanitatem, misericordiam, benignitatem.

Psalmodiae vis. Judaici populi electio. — *Psallite nomini ejus, quoniam suave est.* Hoc dicit ostendens rem ipsam habere quamdam vel per se voluptatem una cum utilitate. Praecipuum etiam ejus lucrum est, ad Deum hymnos dicere, animam expurgare, cogitationem in altum extollere, vera et accurata dogmata discere, de praesentibus et futuris philosophari. Habet autem cum his per melodiam multam voluptatem, consolationem aliquam et recreationem, atque eum qui canit venerandum reddit. Quod autem tales efficiat, clarum est ex eo quod alter quidem interpret dicat, *Quia decorum* (b); alter vero, *Quia suave.* Ambos autem vera dicunt. Nam licet sit millies lascivus is qui canit, dum psalmum reveretur, sopit tyrannidem lasciviae suae: licet sit oppressus malis innumerabilibus, et ab aegritudine animi occupetur, dum demulcetur a voluptate, levat animum, extollit cogitationem, et mentem sublimem evehit. 4. *Quoniam Jacob elegit sibi Dominus, Israel in possessionem sibi.* Non dicit beneficia quae sunt eis cum aliis communia, sed quod est eorum proprium et eximium. Quodnam autem hoc erat? Quod Dominus populum eum elegit, et sibi dedicavit, et praeter aliis peculiarem quamdam in eos ostendit benevolentiam. Id autem faciunt ubique prophetae, ex beneficiis in ipsos collatis permulta dicta sua componentes. Quid est autem, *In possessionem sibi*? In opes, in facultates. Esi enim sit populus exiguus, eum tamquam divitias elegit, non paucitatem, sed virtutem attendens, ad quam volens deducere elegit eos, eo scilicet quod alii homines non tantas ei opes parent, quantas hic populus, ita ut hoc processerit et ex ejus qui illum elegit benevolentia, et ad eorum institutionem. Solet enim Paulus quoque appellare divitias salutem hominum, ut quando dicit: *Idem enim Dominus, qui est dives in omnes, et super omnes qui invocant ipsum* (Rom. 10. 12). Et rursus, *Domino suo stat, aut cadit* (Rom. 14. 4). Vides quomodo ostendit Dei in eos benevolentiam, providentiam, curam, affectionem, cum eos vocaverit possessionem. Per haec utraque ergo ostendit eximiam in eos providentiam, et quod elegerit, et quod in

(a) Cuius sit hic interpret ignoramus. Tota autem haec lectio, *Alius, « Quoniam benignus est, »* deest in Savit.

(b) Hebraica verba sunt, בִּי נְעִיִם. Interpretatio autem ὅτι ἐμπνεῖς, *quia decens, aut, quia decorum,* est Aquilae. Sequens autem interpretatio, *Quia suave* (ὅτι ἡδύ), non observata fuit in Hexaplis nostris, et est fortasse Symmachi.

εὐλογία ἠκριβωμένη, ἔταν μετὰ τῶν ῥημάτων καὶ ὁ βίος σύμφωνα φθέγγεται, καὶ διὰ τῶν ἔργων δοξάσης • τὸν ποιήσαντά σε Θεόν, κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον τὸ λέγων· *Λαμπράτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσι τὰ καλὰ ἔργα ὑμῶν, καὶ δοξάσωσι τὸν Πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.* Εὐλογήσαι^b σε Κύριος ἐκ Σιών, ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Τοῦτέστιν, ἂν ταῦτα ποιῆς, τεύξη καὶ τῆς παρά τοῦ Θεοῦ εὐλογίας, ἂν διανυκτερεύης, ἂν εὐχη ἀγίως, ἂν ἄξιος ᾖ τοῦ ἐστάναι ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου, ἂν σαυτὸν ναὸν ἐπιτήδειον παράσχης. Παινεύσας τοίνυν ὡς ἐχρῆν, λοιπὸν εἰς εὐχὴν κατακλείει τὸν λόγον. Τοῦτο γὰρ ἀρίστου διδασκάλου, καὶ τῆ συμβουλή διορθοῦν τὴν ἀχροατήν, καὶ ταῖς εὐχαῖς νευροῦν. Τί βούλεται δηλοῦν διὰ τοῦ εἰπεῖν, Ἐκ Σιών; Ποθεῖνόν αὐτοῖς τὸ ὄνομα ἦν, καὶ ἐκεῖ τῆς ἁγιοσύνης ἀπάσης ἡ ὑπόθεσις ἐτελεῖτο. Διὰ δὲ τοῦτο ἐπεύχεται αὐτοῖς ἀπολαβεῖν τὴν προτέραν πολιτείαν, καὶ ἐν ἐκείνῃ γενέσθαι τῆ ἁγιοσύνης, καὶ ταύτης ἀπολαβεῖν τῆς εὐλογίας. Εἶτα εἰς ὑψηλότερα αὐτοῖς ἀνάγων δόγματα, καὶ παιδεύων ὅτι πανταχοῦ ὁ Θεός ἐστι, τὸν δὲ ναὸν διὰ τὴν ἐκείνων ἀσθένειαν ἐνομοθέτησεν οἰκοδομηθῆναι, καὶ δεῖ πανταχόθεν αὐτὸν καλεῖν, ἐπήγαγεν, Ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.

Ἄλλ' ἐκεῖνοι μὲν τότε αὐτὸν ἐκάλουν ἐκεῖ, ἡμεῖς δὲ ἐν παντὶ τόπῳ, ἐν παντὶ χωρίῳ, καὶ ἐν οἰκίᾳ, καὶ ἐν ἀγορᾷ, καὶ ἐν ἐρημίᾳ, καὶ ἐν πλοίῳ, καὶ ἐν πανδοχείῳ, καὶ ὅπουπερ ἂν ὦμεν. Οὐδὲν γάρ ἀπὸ τοῦ τόπου κωλύεται τὰ [383] τῆς εὐχῆς, μόνον ἂν ὁ τρόπος ἢ τῆ εὐχῆ συμβαίνων. Τοῦτο τοίνυν κατορθώσαντες, πανταχοῦ τὸν Θεὸν καλῶμεν, καὶ παραστήσεται, καὶ συνεφέψεται, καὶ πάντα ἡμῖν τὰ δύσκολα εὐκολα καὶ ῥάδια ἐργάζεται, καὶ τῶν μελλόντων ἡμᾶς ἀγαθῶν^c ἀξιῶσι • ὧν γένοιτο πάντα ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, νῦν καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Εἰς τὸν Πά᾽ Ψαλμον.

Αἰνεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου, αἰνεῖτε, δοῦλοι, Κύριος. Οἱ ἐστῶτες ἐν οἴκῳ Κυρίου, ἐν αὐλαῖς οἴκου Θεοῦ ἡμῶν. Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, ὅτι ἀγαθὸς Κύριος.

α'. Πάλιν ἐπὶ τὴν θυσίαν ταύτην αὐτὸς παρακαλεῖ τὴν διὰ τῶν αἰώνων. Καὶ γὰρ θυσία τοῦτο τῷ Θεῷ καὶ προσφορά. Διὸ καὶ ἀλλαγῶ φησὶν· Αἰνέσω τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ μου μετ' ᾧδῆς, μεγαλυνῶ αὐτὸν ἐν αἰνέσει • καὶ ἀρέσει τῷ Θεῷ ὑπὲρ μόσχον γέρον, κέρατα ἐκφέροντα καὶ ὀπλάς. Συνεχῶς δὲ μέμνηται τοῦ οἴκου καὶ τῶν αὐλῶν, προσηλῶν αὐτοῖς τῷ τόπῳ, καὶ οὐκ ἔων ἀποπηδᾶν. Ἐπειδὴ καὶ παρά τὴν ἀρχὴν διὰ τοῦτο αὐτὸν ἐνομοθέτησεν ἀνεγείρειν, ὥστε πάσης ἀσεβείας τε καὶ εἰδωλολατρίας ἀναίρεσιν αὐτοῖς γενέσθαι τὸ^d πρὸς ἕνα τόπον πάντας συνάγεσθαι, ἀλλὰ μὴ ἀπαυθαδιαζομένους καὶ ἐλευθεριάζοντας πανταχοῦ πλανᾶσθαι, καὶ ἄλσῃ, καὶ πηγᾷ, καὶ βουνούδ, καὶ ὄρη ὑπόθεσιν λαμβάνειν • εἰς ἀσεβείας ἀφορμὴν, θύοντας ἐκεῖ, καὶ σπένδοντας ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ φόνῳ κρίνει τὸν ἕξω που θύοντα τοῦ ναοῦ, λέγων· Ὁς ἂν μὴ ἐνέργη εἰς τὴν σκηπὴν καὶ θύση, αἷμα αὐτῷ λογισθήσεται. Τοῦτου χάριν πανταχόθεν

αὐτοῖς εἰς τὸν τόπον ἐκεῖ • τυνάγει, ἵνα καὶ ἀκούοντες σωφρονῶσιν, καὶ τῆς πεπλανημένης ἀπέχωνται διανοίας. Ἄδειν δὲ καὶ ψάλλειν παρακελεύεται καὶ αἰνεῖν, ὅτι οἱ αἶνοι οἱ εἰς τὸν Θεὸν γινόμενοι καὶ εὐσεβείας ἦσαν ὑποθέσεις αὐτοῖς, τὰ παλαιὰ ἔχοντες διηγήματα, τὰ ἐν Αἰγύπτῳ, τὰ ἐν τῇ ἐρήμῳ, τὰ ἐν τῇ γῆ τῆς ἐπαγγελίας, τὰ περὶ τοῦ νόμου, τὰ ἐν τῷ Σινῶ ὄρει, τὰ τῶν πολέμων • καὶ τὸ αὐτὸ ὁμοῦ τε εἰς τὸν Θεὸν εὐφημία ἐγένετο, ὁμοῦ τε τοῖς ἄδουσι διδασκαλίας ὑπόθεσις, καὶ τὴν βίον ρυθμιζουσα, καὶ πρὸς δογμάτων ἀκρίθειαν χειραγωγούσα. Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, ὅτι ἀγαθὸς Κύριος. Ἄλλος φησὶν, Ὅτι χρηστός. Ὅπερ μάλιστα τοῖς ἀκούουσι ποθεῖνόν, τοῦτο συνεχῶς τίθησι, τὴν φιλανθρωπίαν, τὸν ἕλεον, τὴν χρηστότητα.

Ψάλατε τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, ὅτι καλόν. Τοῦτό φησι δεικνύς ὅτι ἔχει τινὰ καὶ καθ' ἑαυτὸ ἡδονήν τὸ πρᾶγμα μετὰ τῆς ὠφελείας. Τὸ μὲν γὰρ κέρδος αὐτοῦ [384] τὸ προηγούμενον, τὸ εἰς τὸν Θεὸν ὕμνους λέγειν, τὸ τὴν ψυχὴν ἐκκαθαίρειν, τὸ μετάρσιον ποιεῖν τὸν λογισμὸν, τὸ παιδεύεσθαι δόγματα ἀκριθῆ, τὸ φιλοσοφεῖν περὶ τῶν παρόντων καὶ περὶ τῶν μελλόντων. ἔχει δὲ μετὰ τούτων διὰ τῆς μελιδικίας καὶ ἡδονῆς πολλὴν καὶ παραμυθίαν τινὰ καὶ ἄνεσιν, καὶ σεμνὸν ποιεῖ τὸν ἄδοντα. Καὶ ὅτι τιοῦτους ἐργάζεται, δῆλον ἐκ τοῦ τὸν μὲν τῶν ἐρμηνευτῶν εἰπεῖν, Ὅτι εὐπρεπές, τὸν δὲ, Ὅτι ἡδύ. Ἀμφοτέρω δὲ τὰ ἀληθῆ λέγουσι. Καὶ γὰρ μυριάκις ἀσελγῆς ὁ ψάλλων ἦ, αἰδοῦμενος τὸν ψαλμὸν, κατακοιμίζει τῆς ἀσελγείας τὴν τυραννίδα • καὶ μυρίοις ἢ κακοῖς βεβαρημένος, καὶ ὑπὸ ἀθυμίας κατεχόμενος, κατακηνούμενος ὑπὸ τῆς ἡδονῆς, κρυφίζει τὸν λογισμὸν, πτεροῖ τὴν διάνοιαν, καὶ μετάρσιον ἐργάζεται τὴν ψυχὴν. Ὅτι τὸν Ἰακώβ ἐξελέξατο ἑαυτῷ ὁ Κύριος, Ἰσραῆλ εἰς περιουσιασμόν ἐαιτῷ. Οὐ λέγει τὰς κοινὰς εὐεργεσίας, ἅς μετὰ τῶν ἄλλων ἔχουσιν, ἀλλὰ τὴν ἰδίαν καὶ ἐξαιρετικὴν αὐτῶν. Τίς δὲ αὐτῆ ἦν; Τὸ τὸν λαὸν ἐκλέξασθαι, καὶ ἑαυτῷ ἀναθεῖναι, καὶ ἰδιάζουσάν τινα παρά τοὺς ἄλλους εἰς αὐτοῖς^e πρόνοιαν ἐπιδείξασθαι. Καὶ πανταχοῦ τοῦτο ποιῶσιν οἱ προφῆται, ἀπὸ τῶν εἰς ἑαυτοῖς εὐεργεσιῶν τὰ πολλὰ τῶν λόγων ὑφαίνοντες. Τί δὲ ἐστίν, Εἰς περιουσιασμόν ἑαυτῷ; Εἰς πλοῦτον, εἰς περιουσίαν. Εἰ γὰρ καὶ ὀλίγον τὸ ἔθνος, ἀλλὰ τοῦτο ὡς πλοῦτον ἑαυτῷ ἐξελέξατο, οὐ τῆ ὀλιγότητι, ἀλλὰ τῆ ἀρετῇ προσέχων, πρὸς ἣν αὐτοῖς χειραγωγῆσαι βουλόμενος ἐκλέγεται, ὡς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων οὐ τοσοῦτον αὐτῷ ποιούντων πλοῦτον, ὅσον οὗτος ὁ δῆμας, ὡς^f τοῦτο καὶ γέγονεν ἀπὸ τε τῆς εὐνοίας τοῦ ἐλομένου, ἀπὸ τε τῆς παιδαγωγίας αὐτῶν. Θίδε γὰρ πλοῦτον ὁ Παῦλος τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων καλεῖν, ὡς ὅταν λέγη· Ὁ γὰρ αὐτὸς Κύριος πλουτῶν εἰς πάντας, καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἐπικαλούμενους αὐτόν. Καὶ πάλιν· Τῷ ἰδίῳ κυρίῳ στήκει, ἢ πίπτει. Ὅρᾷ^g πῶς τὴν ἀγάπην ἐνεδείξατο τοῦ Θεοῦ τὴν περὶ αὐτοῖς, τὴν πρόνοιαν, τὴν κηδεμονίαν, τὴν διάθεσιν, ὅπου γε περιουσιασμόν αὐτοῖς ἐκάλυψε. Δι' ἀμφοτέρων τοίνυν τούτων δεικνύσιν αὐτοῦ τὴν ἐξαιρετικὴν περὶ αὐτοῖς πρόνοιαν, ὅτι τε ἐξελέξατο, ὅτι τε εἰς περιουσιασμόν ἐαυτῷ. Εἶδες πῶς;

^a Alius, teste Sav., ἐκεῖνον.

^f Morel. παρὰ τοὺς ἄλλους καὶ εἰς αὐτοῦ. In Sav!. καὶ deest et recte quidem.

^g Sav. ὅς. Utraque lectio obscura: in sequentibus Herm Savilius variat, addens καὶ ante σωτηρίαν.

^h Sav. Αὐτὸν ὄρᾳς.

^a Sav. δοξάζης.

^b Sav. in marg. εὐλογῆσαι.

^c Ἀγαθῶν deest in Sav.

^d Sav. τῷ, Mor. τό· utrumque quadrat.

παρέστησεν αὐτοῦ τὴν φιλανθρωπίαν; Διὰ τοῦτο ἀρχόμενος ἔλεγεν· *Αἰνεῖτε αὐτόν, ὅτι ἀγαθὸς Κύριος. Ὅτι ἐγὼ ἔγνωκα, ὅτι μέγας ὁ Κύριος.* Ἴδοῦ καὶ ἄλλην αἰτίαν τίθησι τοῦ ὕμνεῖν. Εἶπε δὴ μοι· σὺ ἔγνωκας, οἱ δὲ ἄλλοι οὐκ ἴσασι; Ἴσασι μὲν, οὐχ οὕτως δὲ ὡς ἐγώ. Τῶν γὰρ μάλιστα ἀγίων καὶ ἀναβεβηκότων ἐστὶ τὸ ἀκριθέστερον εἰδέναι αὐτοῦ τὴν μεγαλωσύνην, οὐ πάσαν, ἥτις ἐστὶ (τοῦτο γὰρ ἀδύνατον^α), ἀλλὰ τῶν ἄλλων σαφέστερον. *Καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν παρὰ πάντας τοὺς θεούς.* Ἴδοῦ, φησὶν, ὁ εἰπὼν ὅτι μέγας Κύριος, καὶ ὅτι σὺ ἔγνωκας, προΐων ἐλαττοῖ^β τὸν λόγον, καὶ συγκρίνει αὐτὸν τοῖς ἄλλοις, καὶ [385] κατὰ σύγκρισιν αὐτῷ δίδωσι τὴν ὑπεροχὴν. Οὐδαμῶς, φησὶν, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀκούοντων τότε διελέγετο, κατὰ μικρὸν αὐτοὺς ἀναβιδάζων ἐπὶ τοῦτε. Οὐ σφόδρα γὰρ παραστατικὸν τοῦτο τοῦ μεγάλου, τὸ μείζονα τὸν Θεὸν λέγεσθαι, καὶ ὑπὲρ ἐκείνου εἶναι μέγαν· ἀλλ', ὅπερ ἔφθην εἰπὼν, συμμετρεῖ τὸν λόγον ἐν τῇ εὐτελείᾳ τῶν ἀκροατῶν, κατὰ μικρὸν αὐτοὺς ἀνάγων. Καὶ γὰρ ἀγαπητὸν ἦν αὐτοὺς τέως τοῦτο ἀκοῦσαι, καὶ πεισθῆναι.

β'. Ἐπεὶ ὅτι πάντων ἀσυγκρίτως ὑπερέχει, διὰ τῶν ἐξῆς δηλοῖ, τεκμήριον αὐτοῦ τῆς δυνάμεως τιθεὶς μέγιστον, καὶ δηλῶν, ὅτι καὶ τὰ πρότερα διὰ τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀκροατῶν εἴρηται· διὰ τοῦ τοῦτο ὅταν μὲν ἀποφαίνεται, μικρὰ λέγει· ὅταν δὲ κατασκευάζῃ καὶ ἀποδεικνύῃ καὶ παρέχῃ τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ τὴν ἀπόδειξιν, τὰ μεγάλα τίθησι. Τί τοίνυν τίθησι μετὰ ταῦτα ἄξιον αὐτοῦ, καὶ ὁ Θεοῦ μόνον ἐστίν; Ὅρα· ἐπάγει γὰρ· *Πάντα ὅσα ἠθέλησεν ὁ Κύριος, ἐποίησεν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῆ, ἐν ταῖς θαλάσσαις, καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἀβύσσοις.* Εἶδες παναρχῆ^α δύναμιν; εἶδες πηγὴν ζωῆς; εἶδες ἰσχὺν ἀμαχον; εἶδες ἀσύγκριτον ὑπεροχὴν; εἶδες ἐξουσίαν οὐδαμοῦ κωλυομένην; εἶδες πάντα αὐτῷ ῥάδια καὶ εὐκολα; *Πάντα γὰρ, φησὶν, ὅσα ἠθέλησεν, ἐποίησεν.* Εἶπε καὶ ποῦ; *Ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῆ.* Τουτέστιν^δ, οὐκ ἐνταῦθα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ. Οὐκ ἐν τῷ οὐρανῷ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ γῆ. Οὐκ ἐν τῇ γῆ μόνον, ἀλλὰ καὶ *Ἐν ταῖς θαλάσσαις, καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἀβύσσοις.* Διὰ γὰρ τῆς ἀβύσσου, τὰ ὑποκάτω λέγει τῆς γῆς, ὡς περὶ διὰ τοῦ εἰπεῖν, *Ἐν τῷ οὐρανῷ, τὰ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν.* Ὅφ' ὧν καὶ τοσοῦτων ἕντων οὐδαμοῦ τὸ θέλημα αὐτοῦ ἐμποδίζεται, ἀλλὰ πάντα ἐπεισι, καὶ τὸ δὴ θαυμαστὸν, ὃ ποιήσας, οὐ τόνω, οὐ μόχθω, οὐκ ἐπιτάγματι, ἀλλὰ θελήματι ἐποίησε· μόνον γὰρ ἐβουλήθη, καὶ τὸ ἔργον εἶπετο^α. Εἶδες πῶς καὶ τὴν εὐκολίαν παρέστησε, καὶ τὴν ἀφθονίαν τῶν δημιουργημάτων, καὶ τὴν ἐξουσίαν τὴν ἀκώλυτον; Εἶτα ἀφείκει εἰπεῖν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν θάλασσαν, τὰ ἐν αὐτοῖς τίθησι, καὶ οὐδὲ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα, ἀλλὰ παραδραμῶν τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ, καίτοι θαυμαστότερα ὄντα, λέγει τὰ περὶ τῶν οὐρανῶν. Τί δήποτε; Ὅτι τὰ μὲν, εἰ καὶ μεγάλα ἦν, ἀλλ' ἀδηλα ἦν τοῖς πολλοῖς· ταῦτα δὲ, εἰ καὶ ἐλάττονα, ὅμως φαινόμενα, καὶ πάντας ἔχοντα θεωρούς. Ἐπεὶ οὖν πρὸς ἀνθρώπους ἦν ὁ λόγος αὐτῷ, οὐ τοσοῦτον πίστει παιδευομένους τῶν ἀφανῶν ἔχειν ἐννοίαν^α, ὅσον ἀπὸ τῶν φαινομένων χειραγωγουμένους.

^α Dico mss. ἀφιλόσοφον.

^β Savil. ἐλαττοῖς εἰ postea συγκρίσεις, εἰ paulo post εἶδω.

^α Unus παναρχῆ.

^δ Τουτέστιν additum e Savil. Edit.

^α Savil. καὶ τὸ ἔργον εὐθὺς ἠκολούθησεν.

^α Alius καὶ τῶν ἀφανῶν ἔχοντας ἐννοίαν

ἐντεῦθεν ὑφαίνει τὸν λόγον, καὶ τῆς διδασκαλίας ἔρχεται, ὃ τοῖς ἄλλοις παρήνεσε ποιεῖν, τοῦτο καὶ αὐτὸς ποιῶν. Ποῖον δὴ τοῦτο; Τὸ αἰνεῖν τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, καὶ εὐφημίας ἀναφέρειν αὐτῷ, ἕκαστον τῶν γενομένων καταμανθάνοντα, καὶ ὑπὲρ ἕκαστου δοξολογοῦντα [386]. Ἐπειδὴ γὰρ περὶ τοῦ τὸν Θεὸν αἰνεῖν παραινῶν, συνεχῶς εἶπεν, *Αἰνεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου, αἰνεῖτε, δοῦλοι, τὸν Κύριον*· δείκνυσι καὶ πῶς δεῖ αἰνεῖν, ἐπιόντα τὸ σῶμα τῆς κτίσεως, καὶ θαυμάζοντα^α, καὶ ἐκπληττόμενον τὴν σοφίαν, τὴν πρόνοιαν, τὴν δύναντιν, τὴν κηδεμονίαν. Ἐντεῦθεν μανθάνομεν, ὅτι^β οὐ μία τίς ἐστι θάλασσα αὐτῇ ἢ καθ' ἡμᾶς, ἀλλὰ πολλὰ καὶ διάφοροι, καὶ πελάγη ἄπειρα. Ἐφη γὰρ, *Ἐν ταῖς θαλάσσαις καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἀβύσσοις.* Ἡ τε γὰρ Κασπία, ἡ τε Ἰνδική, ἡ τε Ἐρυθρὰ διηρημέναί σκεδόν ταύτης εἰσι, καὶ ἐξωθεν περιχέιμενος ὁ Ὀκεανός. Ἀνάγων νεφέλας ἐξ ἐσχάτων τῆς γῆς. Ἄλλος, *Ἀναβιδάζων.* Ἄλλος, *Ἀνασπῆ ἀπ' ἄκρων.* Ἄλλος, *Ἐκ τελέσματος.* Τοῦτο καὶ ἐν τῷ Ἰώβ εἴρηται· *Ὁ δεσμευτὴν ὕδωρ ἐν νεφέλαις αὐτοῦ.* Καὶ ὁ Σολομῶν· *Συνέχων ὕδωρ ἐν ἱματίῳ.* Οὗτος δὲ οὐ τοῦτο φησὶν, ἀλλ' ἕτερον θαυμαστὸν. Ποῖον δὴ τοῦτο; Ὅτι παχύτερος ὧν ὁ ἀήρ, τὴν ἄνω φέρεται φορὰν, καὶ διασπάζεται, καὶ ἀνεῖσι τὸ βαρὺν, τὴν ἐναντίαν ἐρχόμενον ὁδόν. Θαυμαστὸν μὲν οὖν καὶ τὸ στεγέσθαι τὸ ὕδωρ ἐν αὐτῷ, πολὺ δὲ θαυμαστότερον τὸ φέρεσθαι στεγόμενον ἐπὶ τοῦ κούφου· καὶ τὸ δὴ ἐτι παραδοξότερον, ὅτι τὸ στεγόμενον ὑπ' ἐκείνου τοῦ ἀέρος, ἐπειδὴν ἐκρυψῆ τοῦ νέφους, οὐκέτι κατέχεται τῷ μετ' αὐτὸν ἀέρι, καὶ στέγεται, ἀλλὰ διαρρεῖ πανταχόθεν, καὶ εἰς τὴν γῆν φέρεται. Καὶ μὴν εἰ κατὰ φύσιν ἐστέγεται τοῦτο, ἔδει καὶ ἐν τῷ ἀέρι^α στεγέσθαι. Ὡς περὶ γὰρ ἀσκὸν εἰ τις εἴσασεν εἰς τὸν ἀέρα πεπληρωμένον ὕδατος, εἶτα ἐφέρετο ὑπὸ τοῦ ἀέρος, ἠνέχθη ἂν καὶ τὸ ἔνδον στεγόμενον ὕδωρ διαρρεῖν ἐκ τοῦ ἀσκού· οὕτως ἀκόλουθον καὶ ἐνταῦθα γίνεσθαι. Ἄλλ' ἐπειδὴ πάντα θαύματος γέμει, καὶ παράδοξα τὰ γινόμενα, ὑπὲρ ἀκολουθίαν, ὑπὲρ λόγον ἅπαντα ταῦτα γίνεται. Καὶ γὰρ τὸ στεγόμενον ἐν τῷ ἀέρι τῆς νεφέλης, οὐ στέγεται ἐν τῷ ἀέρι τῷ μετὰ ταῦτα. Εἶδες ἰ τὸ παράδοξον, καὶ πῶς ὁ δοκεῖ τῶν ἄλλων εἶναι καταδεέστερον, τοῦτο θεῖς, ἔδειξεν ἕν θαυμαστὸν; Εἶτα καὶ ἄλλο δείκνυσι θαυμαστὸν, *Ἐξ ἐσχάτων^α, λέγων, τῆς γῆς, ἡ, Ἀπ' ἄκρων τῆς γῆς.* Οὐ γὰρ δὴ μόνον ἀνιᾶσιν, ἀλλὰ καὶ βαδίζουσιν, οὐδ' ἐνθα ἂν φανῶσιν, ἐκεῖ καὶ τὸν ἕτερον ἀφιᾶσιν, ἀλλὰ πολλὰ πολλάκις παραδραμόντα χωρὶά ἀλλαχού τὸν ἕτερον ἐργάζονται, καὶ πόλεις καὶ ἔθνη παρελθοῦσαι. Οὐ τοῦτο τοίνυν τὸ θαυμαστὸν μόνον, ὅτι ἀνάγονται, ἀλλ' ὅτι καὶ βαδίζουσι καθάπερ ἐν ὑπερίφοις, ὄγκον φέρουσαι τοσοῦτων ὕδατων.

γ'. *Ἀστραπῆς εἰς ἕτερον ἐποίησεν.* Ὅρα παράδοξον ἕτερον πάλιν, καὶ ἐναντίας φύσεις συνιούσας. Οὔτε γὰρ ἀστραπῆς τι πυρωδέστερον, οὔτε ὕδατων ψυχρότερον, ἀλλ' ὁμοῦ ἀναμίγνυνται αὐταί, καὶ οὐ συγχέονται, οὐδὲ κεράννυνται, ἀλλὰ τοὺς οἰκείους ἕκαστη διατηρεῖ ὄρους. Μένον γὰρ τὸ πῦρ ἐν τῷ ὕδατι,

^α Καὶ θαυμάζοντα deest in Savil.

^β Alii ἐντεῦθεν δηλοῖ ὅτι.

^α Sic Savil. Morel. καὶ τῷ ἀέρι.

^α Savil. εἶδες. Morel. ἴδες. Paulo post Morel. καὶ ἄλλο φησὶ θαυμαστὸν.

^α Sic Savil.: hæc vero deerant ἡ, Ἀπ' ἄκρων τῆς γῆς in Morel. Infra Savil. legendum putat παραδραμοῦσαι χωρὶά: ita certe omnino restitutum videtur. Sed sine mss. auctoritate non audemus.

suam possessionem. Vidisti quomodo ostenderit ejus humanitatem? et ideo incipiens dixit, *Laudate Dominum, quia bonus est Dominus*. 5. *Quia ego cognovi, quod magnus est Dominus*. Ecce aliam affert laudandi causam. Dic mihi autem, rogo: tu nosti, alii vero non norunt? Norunt quidem, sed non ita ut ego. Est enim maxime sanctorum, et eorum qui plurimum ascenderunt, accuratius ejus cognoscere majestatem, non quidem universam (hoc enim fieri non potest¹), sed apertius quam alii. *Et Deus noster præ omnibus diis*. Ecce, inquit, qui dicit magnum esse Dominum, et se id novisse, procedens ei quod dixerat detrahit, et eum confert cum aliis, et per comparisonem ei excellentiam tribuit. Nequaquam, inquit, sed tunc loquebatur habens rationem eorum, qui audiebant, paulatim eos ad id deducens. Neque enim hoc admodum magnum eum ostendit, quod dicatur Deus esse major, et magnus præ illis: sed, sicut dixi, adaptat orationem humilitati auditorum, eos paulatim erigens. Bene enim tunc cum eis agebatur, quod hæc audivissent, et persuasa haberent.

2. Quod enim omnes citra ullam comparisonem superet, ostendit per ea quæ sequuntur, afferens maximum argumentum ejus potentiae, et ostendens se priora dixisse propter imbecillitatem auditorum: et ideo quando tantum enuntiat, parva dicit; quando autem confirmat, et demonstrat, et ejus majestatis affert probationem, magna profert. Quid ergo postea adducit, quod sit eo dignum, et quod sit Dei tantum? Vide: subjungit enim: 6. *Omnia quaecumque voluit Dominus, fecit in caelo et in terra, in maribus et in omnibus abyssis*. Vidisti potentiam cui nihil omnino deest? vidisti fontem vitæ? vidisti vires inexpugnabiles? vidisti excellentiam omnino incomparabilem? vidisti potestatem quæ nullo modo prohibetur? vidisti ei omnia expedita et facilia? *Omnia enim, inquit, quaecumque voluit fecit*. Dic, ubinam? *In caelo et in terra*. Hoc est non hic solum, sed etiam in caelo. Non in caelo solum, sed etiam in terra. Non solum in terra, sed etiam *In maribus, et in omnibus abyssis*. Per abyssum enim dicit quæ sunt infra terram, quemadmodum dicendo, *In caelo, ea quæ sunt super caelos*. Unde cum tot et tanta sint, voluntas ejus nequaquam impeditur, sed omnia pervadit, et quod est admirabile, is, qui ea fecit, nullo negotio, vel labore, non jussu, sed voluntate fecit: solum enim voluit, et opus statim consequutum est. Vidisti quomodo ostenderit quam facilia ac copiosa fuerint ejus opera, et quomodo ejus potestas prohiberi non poterat? Deinde mittens dicere de caelo et terra et mari, affert ea quæ sunt in eis, sed nec omnia quidem quæ sunt in eis, sed cum prætermisisset ea quæ sunt in caelo, etsi sunt admirabiliora, dicit ea quæ sunt circa caelum. Quæ de re? Quoniam illa quidem, etsi magna essent, erant tamen multis ignota: hæc autem, licet minora, cernebantur tamen, et omnes habebant spectatores. Quia ergo verba faciebat apud homines, qui

¹ Duo Mss., hoc enim absurdum est; quæ quidem versio optime quadrat ad seriem.

non tantum fide ducebantur ad ea cogitanda quæ non apparebant, quantum ex iis quæ apparebant veluti manu ducebantur: ab iis incipit texere orationem et doctrinam, quod aliis faciendum suadet hoc et ipse faciens. Quodnam hoc? Deum ex ejus operibus laudare, eum qui singula ejus opera didicerit, ipsique pro singulis gloriam referre. Quia enim ad eum laudandum adhortans, assidue dicebat: *Laudate nomen Domini, laudate, servi, Dominum*: ostendit etiam quomodo laudare oporteat, persequendo universum corpus creaturæ, laudando, et admirando¹ sapientiam, providentiam, potentiam, curam. Hinc discimus non esse hoc solum nostrum mare, sed multa et diversa, et infinita maria. Dixit enim, *In maribus et omnibus abyssis*. Caspium enim, et Indicum et Rubrum sunt ab hoc utique disjuncta, et Oceanus qui ambit extrinsecus. 7. *Educens nubes ab extremo terræ*. Alius, *Sustollens*. Alius, *Attrahit ab extremis finibus*. Alius, *A finibus (a)*. Hoc etiam in Job dictum est: *Alligans aquam in nubibus suis* (Job. 26. 8). Et Salomon: *Continens aquam in vestimento* (Prov. 30. 4). Hic autem non hoc dicit, sed aliud mirabile. Quidnam? Quod aer cum crassior fuerit, sursum fertur et transmittitur, et ascendit id quod grave est, via contraria ingrediens. Admirabile autem est quod aqua in eo continetur: sed multo admirabilius, quod in eo quod leve est contenta feratur: et adhuc admirabilius, quod aqua quæ in illo aere continetur, postquam e nube effluerit, ab aere qui sequitur, non amplius continetur, sed undique diffluat, et in terram deferatur. Atqui si ea contineretur ex natura, oporteret eam etiam contineri in aere. Quemadmodum enim si quis utrem in aerem abire sineret, aqua plenum, deinde ferretur ab aere, ferretur etiam aqua quæ intus continetur, si effluisset ab utre: ita consentaneum esset hic quoque fieri. Sed quia cuncta opera sunt admirabilia, et superant opinionem, supra rerum ordinem et rationem omnem fiunt hæc omnia. Quod enim in nubis aere continetur, non continetur in aere qui consequitur. Vidisti rem admirabilem, et quomodo, quod cæteris videtur esse minus, id cum posuit, fecit ut sit admirabile? Deinde ostendit etiam aliud admirabile, dicens, *Ab extremo terræ, vel, A summo terræ*. Non solum enim ascendunt, sed etiam vadunt, nec ubi apparuerunt, illic emittunt pluviam, sed cum multa sæpe loca prætercurrent, alibi imbres pariunt, civitatibus et gentibus præteritis. Non est ergo hoc solum mirabile, quod sustolluntur, sed etiam quod incedunt tamquam in tabulatis, ferentes tantam molem aquarum.

3. *Mira elementorum contrariorum mixtio; ventorum commoda; venti quomodo in thesauris*. — *Fulgura in pluviam fecit*. Vide rursus aliud mirabile, diversas naturas convenientes. Neque enim fulgure est quidquam magis igneum, neque aquis est aliquid frigidius: ea tamen miscentur, nec confunduntur, neque contemperantur, sed unaquæque conservat suos fl-

¹ Hæ voces, et admirando, desunt in Savil.
(a) qui sint hi interpretes ignoratur.

nes. Malens enim ignis in aqua, et aqua in igne, neque hic illam exsiccat, nec illa eum extinxit. Atqui fulgur est igne solari acutius, et splendidius, et eo magis secat, ac dividit. Id testatur visus, qui cum radiis solis assidue congregitur; illius autem impetum ne tantillum quidem ferre potest. Et sol per totum diem cælum percurrit; illud autem minimo momento temporis universum orbem terræ: quemadmodum Christus quoque testatur dicens: *Quemadmodum fulgur proficiscitur ab oriente, et apparet usque ad occidentem (Matth. 24. 27). Qui producit ventos de thesauris suis.* Hæc est rursus alia naturæ species, quæ nobis non parvum usum exhibet, sed tantum ut vitæ nostræ plurimum conferat, et labore confecta corpora recreet ac refrigeret, et aerem efficiat levio-rem. Hoc est enim munus ventorum, aerem suscitare ac ventilare, ne, si sit immobilis, corrumpatur, fructus maturare, corpora nutrire. Quid vero, dixerit quispiam, usus eorum in navigatione, tempora quibus certo et constituto ordine oriuntur, et sibi inter se vicissim cedunt, in mari choreas ducentes, et nautas transportantes? Hic enim transmittit, ille vero excipit, et contrarias vias ingrediuntur et ministrant, et pugna eorum est rursus vitæ nostræ utilis. Alia innumera dici possent ventorum munera. Hæc tamen omnia propheta prætermittens, et auditori colligenda relinquens, eorum fabricationis facilitatem ostendit. Nam quod dixit, *Ex thesauris suis*, non hoc significat, aliquos esse ventorum thesauros, sed ejus qui constituit facilitatem indicat, et quam sit creatura prompta et expedita. Quemadmodum enim qui habet in thesauro, secure omnia, et quando vult, profert: ita etiam universi Opifex omnia facile condidit, et naturæ tradidit. Vides quanta sit etiam in aere differentia, quemadmodum sunt in aqua et igne multæ mutationes? Aquarum enim aliæ sunt fontium, aliæ vero marinæ, aliæ autem aeris, aliæ sunt in nubibus, aliæ vero cælestes, aliæ supra cælos, aliæ subterraneæ. Et in igne, hic quidem est in sole, ille vero in luna, alius in stellis, alius in fulgure, alius in aere, alius qui sit ex lignis, qui est apud nos, et is qui est in lucernis, alius qui ex terra: est enim sæpe ejusmodi ignis, qui e terra editur, sicut fontes aquarum: alius qui sit ex collis lapidibus, alius qui est in comis arborum, quæ ipsæ quoque colliduntur: alius autem in fulminibus. Ita etiam in aere, hic quidem est crassior, qui est circa nos, ille vero subtilior: qui autem est superior, magis igneus. Ventorum quoque sunt multæ differentie: hic quidem subtilior, ille vero crassior: alius frigidior, alius siccior: alius humidior, alius calidior. Aer autem et nubes, hic quidem tardior, illa vero progreditur celerius, perinde ac si esset eques. Ita etiam in nubibus et ventis, hæc quidem sunt similes urnis et vasis aquariis, ut quæ aliquando sint plene aquis, aliquando serantur inanes: aliæ vero sunt stabello similes. Tu autem hæc eorumque diversitatem et varietatem considerans, admirare Opificem. 8. *Qui percussit primogenita Ægypti.* Postquam dixit generalia, et ostendit Dei provi-

dentiam in universum orbem terræ, per fulgura, per ventos, per aerem, per nubes, per pluvias, et eorum nugas arguit, qui dicunt providentiam usque ad lunam pertingere (a): accedit ad singularia, nempe ad ea quæ sigillatim privatimque Judæis facta sunt. Quod enim terra, et cælum, et universa quæ videntur, Dei benignitatem sentiant, ex iis quæ dicta sunt ostendit: ut autem memori et grato animo Judæos efficeret, narrat etiam singularia, ostendens universorum Deum, et qui omnium curam gerit, eis quædam propria beneficia largitum esse. Quamquam quæ in illos quoque fiebant, erant rursus generalia. Quod ipsi enim electi essent ex aliis, id faciebat ut illos æmularentur: quod Paulus quoque significans, dicit: *Eorum delicto salus gentibus, ut eos æmularentur (Rom. 11, 11).* Quemadmodum enim pater, cum filii ab eo abscedunt, unum ex eis sumit et considerare facit supra sua genua: non hoc autem facit propter illum, sed multo magis propter alios, ut eo honore perciti ad patrem accurrant, eandem indulgentiam sensuri: ita etiam Deus fecit Judæis. Eis enim non super genua, sed super brachia, ut dicit propheta, et super dorsum assumptis (Osee 11. 3), quæ sunt eis expendenda largitur, templum, sacrificia, et quæ maxime ac cum majore cura quærebant, in bello auxilia, victorias, tropæa, rerum terrenarum copiam, et fructuum fertilitatem (Deut. 32. 11), eis illos instruens et adornans, et alios ad æmulationem adducens. Sed quoniam evasuri erant improbi, si eis perpetuo blandiretur, ipsos quoque per supplicia moderatur. Magna est enim Dei sapientia, et in rebus difficillimis viam exitumque invenit.

4. *Providentia Dei ad omnia pertinet.* —Vide autem prophete prudentiam, qui a generalibus ad hæc deduxit orationem: ne quis enim stultus existimaret Dei providentiam, versari in singularibus, quando venit ad generalia, tunc hæc quoque attingit dicens: *Qui percussit primogenita Ægypti.* Annon vobis videntur hæc magis facta esse propter Judæos? Si igitur ostendero, hæc quoque facta esse propter alios, quid dicent ii qui effutiunt Dei providentiam ad universa minime pertinere? Quomodo ergo potest hoc ostendi? Certe sufficit a Deo enuntiata sententia quæ hoc significat, et dicit: *Ut ostendam in te potentiam meam, et ut annuntietur nomen meum in universa terra (Exod. 9. 16; Rom. 9. 17).* Vidisti mortem illam fuisse evangelium, et plagam illam divinitus immis- sam fuisse prædicationem, ut quæ ubique pervaderet et Dei potentiam prædicaret? Universi ergo orbis terrarum curam gerit, etiam quando res Judæorum administrat. Atqui potentiam suam olim quoque declaravit, ut in Joseph, ut in Abraham, sed nunc tamen apertius. Quomodo? Tunc quidem per beneficium: nunc autem per plagam: nec intermitit, ut jam sæpe dixi, assidue et in unaquaque generatione seipsum ostendere, et per opera manifestum reddere. Non id autem semper facit eodem modo, sed varie et

(a) Quidam eo stultitiæ venerant, ut tales nugas commenti fuerint.

καὶ τὸ ὕδωρ ἐν τῷ πυρὶ, οὔτε τοῦτο ἐκεῖνο ἀνεξήρανε. οὔτε ἐκεῖνο τοῦτο κατέσβεσε. Καίτοι [387] ἡ ἀστραπή τοῦ ἡλιακοῦ πυρὸς ὁξύτερον, φανότερον, τομώτερον. Καὶ μαρτυροῦσιν αἱ ὕψεις αὐταῖς ἀκτίσι διηλεκῶς προσβάλλουσαι· ἐκείνης δὲ τὴν φορέουδὲ πρὸς βραχὺ δυνάμεναι ἐνεγκεῖν. Καὶ ὁ μὲν ἥλιος διὰ πάσης ἡμέρας διατρέχει τὸν οὐρανόν, αὕτη δὲ ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπή τὴν οἰκουμένην ἅπασαν· καθάπερ καὶ ὁ Χριστὸς μαρτυρεῖ λέγων· Ὡς περὶ ἡ ἀστραπή πορεύεται ἐξ ἀνατολῶν, καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν. Ὁ ἐξάγων ἀνέμους ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ. Αὕτη πάλιν ἑτέρα φύσις, χρείαν οὐ μικρὰν ἡμῖν παρέχουσα, ἀλλὰ τοσαύτην, ὥστε εἰς τὸ πολὺ τῆς ζωῆς ἡμῶν ὁ συντελεῖν, καὶ κερμηκότα ἀνακτᾶσθαι τὰ σώματα, καὶ καταψύχειν, καὶ τὸν ἀέρα κουφότερον ποιεῖν. Τοῦτο γὰρ ἔργον ἀνέμων, ἀναρρίπιδιν τὸν ἀέρα, ὥστε μὴ ἀκίνητον ὄντα φθείρεσθαι, πεπαίνειν τοὺς καρπούς, τρέφειν τὰ σώματα. Τί ἄν τις εἴποι τὰς ἐν ναυτιλίᾳ χρείας αὐτῶν, τοὺς καιροὺς, καθ' ὅς τεταγμένως ἐφίστανται, καὶ παραχωροῦσιν ἀλλήλοις, χερσούντες ἐν τῷ πελάγει, καὶ τοὺς πλωτῆρας διαδιβάζοντες; Καὶ ὁ μὲν παρέμψεν, ὁ δὲ διεδέξατο, καὶ ἐναντίας ὁδεύουσιν ὁδοὺς, καὶ διακονοῦνται, καὶ ἡ μάχη αὐτῶν τῷ βίῳ πάλιν γίνεται χρήσιμος. Καὶ μυρία ἕτερα ἂν τις εἴποι τῶν ἀνέμων ἔργα. Ἀλλ' ὅμως ταῦτα πάντα παραδραμῶν ὁ Προφήτης, καὶ καταλιπὼν τῷ ἀκροατῇ ἀναλέγεσθαι, αὐτὸς μόνον τὴν εὐκολίαν τῆς δημιουργίας παρέστησε. Τὸ ὅτι γὰρ εἰπεῖν, Ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ, οὐ τοῦτο δηλοῦντός ἐστιν, ὅτι θησαυροὶ τινὲς εἰσιν ἀνέμων, ἀλλὰ τὸ εὐκολὸν τοῦ ἐπίστατοῦντος, τὸ ἔτοιμον τῆς κτίσεως, τὸ παρεσκευασμένον. Ὡς περὶ γὰρ ὁ ἐν θησαυρῷ ἔχων, μετ' ἀδείας ἐξάγει πάντα, καὶ ὅτε βούλεται· οὔτω καὶ ὁ τοῦ παντὸς δημιουργὸς πάντα εὐκόλως ἐποίησε, καὶ τῇ φύσει παρέδωκεν. Εἶδες πόση καὶ ἐν ἀέρι διαφορὰ, καθάπερ καὶ ἐν ὕδατι καὶ ἐν πυρὶ, πολλὰ ἐναλλαγὰ; Καὶ γὰρ τοῦ ὕδατος τὸ μὲν ἐστὶ πηγαῖον, τὸ δὲ θαλάττιον, τὸ δὲ ἀέριον, τὸ δὲ ἐν νεφέλαις, τὸ δὲ οὐράνιον, τὸ δὲ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν, τὸ δὲ ὑπόγειον. Καὶ ἐν τῷ πυρὶ, τὸ μὲν ἐστὶν ἐν ἡλίῳ, τὸ δὲ ἐστὶν ἐν σελήνῃ, τὸ δὲ ἐστὶν ἐν ἀστροῖς, τὸ δὲ ἐν ἀστραπαῖς, τὸ δὲ ἐν ἀέρι, τὸ δὲ ἀπὸ ξύλων, τὸ περὶ ἡμᾶς, καὶ τὸ λυχνιαῖον, τὸ δὲ ἀπὸ γῆς· καὶ γὰρ ἐστὶ πολλαχθῶς τοιοῦτον ἀπὸ γῆς ἀναδιδόμενον, ὥς περὶ αἱ πηγαὶ τῶν ὑδάτων· τὸ δὲ ἐν λίθοις παρατριβομένοις, τὸ δὲ ἐν κόμαις δένδρων, καὶ αὐτῶν παρατριβομένων, τὸ δὲ ἐν κεραυνοῖς. Οὔτω δὲ καὶ ἐν ἀέρι, ὁ μὲν ἐστὶ παχύτερος, ὁ περὶ ἡμᾶς· ὁ δὲ λεπτότερος, ὁ δὲ ἀνώτερος πάλιν πυρωδέστερος. Καὶ τῶν ἀνέμων πολλὰ αἱ διαφοραὶ· ὁ μὲν γὰρ λεπτότερος, ὁ δὲ παχύτερος· ὁ μὲν ψυχρότερος, ὁ δὲ ξηρότερος· ὁ μὲν ὑγρότερος, ὁ δὲ θερμότερος. Ἀἴθρ δὲ καὶ νέφος, τὸ μὲν σχολαιότερον, [388] τὸ δὲ ταχύτερον χωρεῖ, καθάπερ ἐφ' ἵππων. Οὔτω δὲ καὶ ἐπὶ νεφελῶν καὶ ἀνέμων αἰ μὲν εὐδοκῶν ὑδροφόροις σκευῆσι, ποτὲ μὲν ὑδάτων ἐμπεπλησμένα, ποτὲ δὲ κενὰ φερόμενα· αἱ δὲ ῥιπίδι εὐδοκῶσι. Σὺ δὲ ταῦτα ὀρών καὶ τὴν διαφορὰν καὶ τὴν ποικιλίαν αὐτῶν, θαύμαζε τὸν δημιουργόν. Ὡς ἐπάταξε τὰ πρωτότοκα Αἰγύπτου. Εἰπὼν τὰ καθόλου, καὶ δεῖξας τοῦ Θεοῦ τὴν πρό-

νοίαν τὴν περὶ τὴν οἰκουμένην ἅπασαν, διὰ τῶν ἀστραπῶν, διὰ τῶν ἀνέμων, διὰ τῶν ἀέρων, διὰ τῶν νεφελῶν, διὰ τῶν ὑετῶν, καὶ ἐλέγξας τὴν ληρωδίαν τῶν μέχρι σελήνης πρόνοιαν λεγόντων εἶναι, ἐπὶ τὸ μερικὸν ἔρχεται τὸ περὶ Ἰουδαίους μέρος. Ὅτι μὲν γὰρ γῆ, καὶ οὐρανός, καὶ τὰ ὁρώμενα πάντα τῆς αὐτοῦ φιλανθρωπίας ἀπολαύει, ἔδειξε διὰ τῶν εἰρημένων· ἵνα δὲ εὐγνωμονεστέρους ὁ Ἰουδαίους ἐργάσθαι, καὶ τὰ μερικὰ διηγῆται, δεικνύς ὅτι ὁ καθόλου Θεὸς, καὶ τῶν ἀπάντων προνοῶν, ἰδικὰς αὐτοῖς τινὰς εὐεργεσίας ἐχαρίσατο. Καίτοι καὶ τὰ εἰς ἐκείνους γινόμενα, καθολικὰ πάλιν ἦν. Τό τε γὰρ ἐκ τῶν ἄλλων αὐτοῦ ἐξελεῖσθαι, παραζηλοῦν ἐκείνους ἐποίησε· ὅπερ καὶ ὁ Παῦλος δεικνύς λέγει· Τῷ αὐτῶν παραπτώματι ἡ σωτηρία τοῖς ἔθνεσιν, εἰς τὸ παραζηλοῦσθαι αὐτοῦς. Καὶ γὰρ ὡς περὶ πατὴρ ἐπὶ παιδίων ἄφισταμένων αὐτοῦ, λαβὼν ἐν ἐξ αὐτῶν ἐπὶ τῶν γονάτων καθίζει, καὶ οὐ δι' ἐκεῖνο τοῦτο ποιεῖ, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον διὰ τὰ ἄλλα, ὥστε δηχθέντα αὐτὰ τῇ τιμῇ προσδραμεῖν πρὸς τὸν πατέρα τῆς αὐτῆς ἀπολαύσαντα θεραπείας· οὔτω καὶ ὁ Θεὸς ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων ἐποίησε. Λαβὼν γὰρ αὐτοῦς οὐκ ἐπὶ τῶν γονάτων, ἀλλ' ἐπὶ τῶν βραχιόνων (καθάπερ ὁ προφήτης φησὶ), καὶ ἐπὶ τῶν μεταφρένων ἀνέλαβεν αὐτοῦς, χαρίζεται τὰ ἐκείνοις πυθεῖνά, ναδὸν, θυσίας, ἃ μάλιστα ἐζητοῦν μετὰ πλείονος τῆς ἀκριθείας, προστάσις τὰς ἐν πολέμοις, νίκας, τρόπαια, τὴν ἀπὸ τῆς γῆς εὐθηνίαν, τὴν τῆς φύσεως εὐετηρίαν, τούτοις τε τούτους καλλωπίζων, καὶ τοὺς ἄλλους εἰς ζῆλον ἀγων. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἔμελλον φαῦλοι γίνεσθαι διαπαντὸς κολακευόμενοι, καὶ διὰ τῶν τιμωριῶν αὐτοῦ ρυθμίζει. Πολλὴ γὰρ ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία, καὶ ἐξ ἀμηχάνων εὕρισκει πόρους.

δ. Καὶ ὅρα Προφῆτου σύνεσιν ἀπὸ τῶν καθόλου εἰς ταῦτα τὸν λόγον ἐξαγαγόν, ἵνα μὴ τις τῶν ἀνοήτων μερικὴν νομίση τὸν Θεὸν εἶναι, ὅτε ἐπὶ τὰ καθόλου ἦλθε, τότε τούτων ἀπτεται τῶν λόγων, καὶ φησὶ· Ὡς ἐπάταξε τὰ πρωτότοκα Αἰγύπτου. Ἀρα οὐ δοκεῖ μᾶλλον ὑμῖν διὰ τοὺς Ἰουδαίους γεγενῆσθαι ταῦτα; Ἄν τοίνυν δεῖξω, ὅτι καὶ δι' ἑτέρους ταῦτα ἐγένετο, τί ἐροῦσιν οἱ μὴ καθόλου τοῦ Θεοῦ τὴν πρόνοιαν λέγοντες; Πῶς οὖν ἐστὶ δεῖξαι; Μάλιστα μὲν γὰρ ἀρκεῖ ἡ τοῦ Θεοῦ ἀπόφασις, ἡ σαφῶς αὐτὸ δηλοῦσα, καὶ λέγουσα [389] Ὡς πρὸς ἐνδεῖξωμαι ἐν σοὶ τὴν δύναμίν μου, καὶ ὅπως διωγθεῖς τὸ ὄνομά μου ἐν πάσῃ τῇ γῇ. Εἶδες εὐαγγέλιον τὸν θάνατον γινόμενον, καὶ κήρυγμα τὴν θαλάτταν πληγῆν ἐκείνην, πανταχοῦ περιουσαν, καὶ ἀνακηρύττουσαν τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν; Προνοεῖ τοίνυν τῆς οἰκουμένης ἀπάσης, καὶ ἡνίκα τὰ Ἰουδαίων διοικεῖ. Καίτοι γε ἐγνώρισε τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ πάλαι, οἷον ἐπὶ τοῦ Ἰωσῆφ, ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ, ἀλλ' ὅμως νῦν σαφέστερον. Πῶς; Τότε μὲν δι' εὐεργεσίας· ὕστερον δὲ καὶ διὰ πληγῆς· καὶ οὐ διαλιμπάνει, ὃ καὶ πολλάκις ἐφθην εἰπών, συνεχῶς καὶ καθ' ἐκάστην γενεὰν ἀναδεικνύς ἑαυτὸν διὰ τῶν πραγμάτων, καὶ γνωρίζων. Οὐχ ὁμοίως δὲ αἰ τοῦτο ποιεῖ, ἀλλὰ ποικίλως καὶ διαφόρως· τότε μὲν γὰρ διὰ τῆς γυναικὸς τοῦ Ἀβραάμ, πηρώσας τὰς ὠδύνας τῆς φύσεως, ὕστερον δὲ διὰ λι-

^a Alius διηλεκῶς καταλαμπόμενοι.

^b Savil. ἡμῖν.

^c Savil. τῷ.

^d Καὶ ἀνέμων. Haec putat Savil. redundare; sed interpret legit. Paulo post εὐδοκῶσι post ῥιπίδι deest in Savili sed potest retineri.

^e Sic Savil., recte: Morel. vera συγνωμονεστέρους, omnino male.

^f Savil. ἐπὶ παιδίων. Mox alius a Savilio allatus καθέσας, καί.

μαυ, καὶ δι' εὐετηρίας· μετὰ δὲ ταῦτα διὰ τῶν πληγῶν τῶν ἐπαλλήλων. Ἐπειδὴ οὖν ἡ ἀσθένειαν τοῦ Θεοῦ κατεψηφίζοντο, καὶ ἀνήρουν αὐτοὶ τὰ πρωτότοκα, καὶ τὸν ποταμὸν ἐφοίνιζαν· δείκνυσι μὲν αὐτοῖς καὶ παρ' αὐτὸν τὸν καιρὸν δι' ἀμυδροτέρων αὐτοῦ τὴν ἰσχύν. Αἱ γὰρ μαῖαι τῶν Αἰγυπτίων καταφρονήσασαι τῶν ἐπιταγμάτων τῶν ὠμῶν ἐκείνων, καὶ παραλογισάμεναι τὸ ἀπηνὲς τοῦ βασιλέως δόγμα, πολλῆς ἀπέλαυσαν τῆς εὐετηρίας. Ταῦτα δὲ ἀμφοτέρω τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας ἦν· τό τε γὰρ γυναῖκας ἀνδρειοτέρας ἀποφῆναι τῶν τὰ διαδήματα φορούντων, τό τε ἀμοιβὰς ταύταις ἀποδιδόναι, καὶ εἰς πλῆθος αὐτὰς ἐκτείνειν ἢ πολὺ. Τὸ γὰρ, *Ἐϋ ἐποίησε ταῖς ματαῖς*, τοῦτό ἐστιν, ἐξετάθη αὐτῶν ἡ συγγένεια· δι' ὧν γὰρ εὐηργέτων τοὺς Ἰουδαίους, διὰ τούτων ἐλάμβανον παρὰ τοῦ Θεοῦ τὰς ἀμοιβὰς. Ἐπειδὴ τοίνυν οὐκ ἀνήρουν αὐτῶν τὰ τέκνα, καὶ αὐταῖς πολυκαιδίας ὁ Θεὸς ἔχαρισατο. Ἐπειδὴ δὲ ἐπέμενον ἀναισθήτως διακείμενοι, ὄξυτέραν ἐπήγαγε τὴν πληγὴν, καὶ ἐμάνθανε μὲν ἡ οἰκουμένη, ἐμάνθανον δὲ καὶ οἱ Αἰγύπτιοι· καὶ ἐκείνοι μὲν ἐξ ἀκοῆς, οὗτοι δὲ ἐν τοῖς οἰκείοις πάθει, καὶ ὄψει, καὶ πείρᾳ τοῦ Θεοῦ τὴν δύναμιν ἐώρων. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ προέλεγεν αὐτοῖς, ἵνα μὴ συντυχίας τινὸς εἶναι νομισθεῖν ἡ πληγὴ καὶ αὐτομάτου θανάτου. Ὑπὲρ οὖν ἀλλαχοῦ εἴρηται περὶ τοῦ Σωτήρος, τοῦτο δὲ καὶ ἐνταῦθα ἐστὶν εἰπεῖν. Ποῖον δὲ τοῦτο; *Καὶ κατακυρίευσε ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου*. Οὐ γὰρ εἰς ἔρημον αὐτοὺς ἐξαγαγὼν, οὐδὲ ἀλλαχοῦ ποι, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ πόλει τὴν πληγὴν ἐπήγαγε. Καὶ ὄρα καὶ ἐν τῇ πληγῇ φιλάνθρωπίαν. Ἀπὸ γὰρ κτηνῶν ἄπρότερον ἤρξατο, καὶ τότε ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐχώρησε. Τίς οὖν οὐκ ἂν ἀγάσαιο τὴν δύναμιν, πῶς ἅπαντα ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ κατήνεγκε, τὴν φειδῶ, τὴν σοφίαν τὴν ἀπόρρητον; Οὐτε γὰρ πρώτην αὐτὴν ἐπήγαγε πληγὴν, δι' ἐτέρων αὐτοὺς διορθῶσαι βουλόμενος, οὐτε ἐπειδὴ ἐπήγαγε, χωρὶς προβήσεως ἐπήγαγε. [390] Τί δὴποτε; ἵνα τοῖς ῥήμασιν αὐτοῦς σωφρονίσῃ, καὶ μὴ ἔλθωσιν εἰς πείραν τῶν πραγμάτων· οὐτε πάλιν ἐπειδὴ οὐ διορθῶθησαν, ἀφῆκεν ἀμφοτέροις γενέσθαι τὴν πληγὴν. ἵνα γὰρ μὴ τις αὐτόματον αὐτὴν νομίσῃ ἡ νόσον, ἢ λοιμὸν αὐτὴν ἐπιούσαν, ὄρα πόσα γίνεται. Πρῶτον ὅτι ἐν μιᾷ νυκτὶ πάντες. Δεύτερον ὅτι τὰ πρωτότοκα πάντα. Εἰ γὰρ λοιμὸς ἦν, οὐκ ἂν τῶν πρωτοτόκων πάντων μόνον ἦφατο, καὶ τῶν δευτέρων ἐφείσατο· ἀλλ' ἀδιακρίτως ἂν ἐπὶ πάντας ἦλθε. Τρίτον, ὅτι εἰς λοιμὸς ἦν, οὐκ ἂν τῶν Ἰουδαίων ἀπέσχετο καθόλου, καὶ τῶν Αἰγυπτίων ἦφατο μόνον, ἀλλ' ἐκείνα πολλῶν πλέον ἂν κατεργάσατο τὰ σώματα, τὰ πόνω καὶ ταλαιπωρίᾳ καὶ τοσοῦτοις κατεργασμένα κακοῖς, τὰ ἐν πενία καὶ λιμῶ ἐπὶ τοσοῦτον¹ ταριχευθέντα· οὐχὶ τὰ βασιλικὰ, οὐδὲ τὰ ἐν ἀξιώμασι, τὰ πολλῆς ἀπολαύοντα ἀδείας, καὶ πολλῆς μετέχοντα τῆς θεραπείας. Εἰ λοιμὸς ἦν, οὐκ ἂν ἀθρόον ἐπῆλθεν, ἀλλὰ πάντα τὰ προσίμια ἐπιδεικνύμενος τῆς ἐλεύσεως πρότερον. Νῦν δὲ ὁμοῦ ταῦτα

¹ Sic Morel. Savil. ἐπειδὴ γὰρ ἀσθ. Alius ἐπειδὴ τοιγαροῦν. Mox Savil. καὶ ἀνείλον αὐτοὶ τὰ. Ibid. alius εἰδὲς μὲν αὐτοῖς. Ibid. Morel. καὶ τὰ παρ' αὐτόν.

² Duo mss. ἐκδούνα. Ibid. Sav. in textu τὸ γὰρ, Ἐποίησαν ταυταῖς οἰκίας, τοῦτο ἐστὶ in marg. postquam afferri lectionem.

³ Savil. ἀνήρουν τὰ τέκνα, καὶ αὐταῖς πολυκαιδίας.

⁴ Savil. ἀπὸ τῶν κτηνῶν. Mox alius ἐχώρησεν ἡ πληγὴ. Τίς οὖν.

⁵ Savil. πρώτην ταύτην.

⁶ Sic recte Savil. et sic legit interpres. Morel. καὶ τοσοῦτοις.

γίνεται, ἵνα ἐλέγχηται τῶν Αἰγυπτίων ἡ ἀγνωμοσύνη. Καὶ γὰρ μετὰ τὴν πληγὴν ταύτην, καὶ τὸ σαφῶς μαθεῖν, ὅτι θεήλατος ἦν ἡ πληγὴ, ἀπελθόντας ἢ κατεδίωκον τοὺς Ἰουδαίους, ὅπερ τῆς ἐσχάτης ἦν αὐτῶν ἀγνωμοσύνης σημεῖον, καὶ ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ μεγίστη ἀπολογία. Ἐπειδὴ γὰρ ἐμελλε παύεσθαι τὰ σημεῖα, ἐν τοιοῦτῳ αὐτὰ σημεῖω ἔπαυσεν, ἐν ᾧ καὶ περὶ τῶν ἔμπροσθεν ἀπελογήσατο τοῖς βουλομένοις προσέχειν. ἵνα γὰρ μὴ τις λέγῃ, Τί δὴποτε πάντες κολάζονται, τοῦ βασιλέως κατέχοντος τοὺς Ἰουδαίους καὶ διαμαρτάνοντος; διὰ τοῦ ἐσχάτου λύει τὴν ἀπορίαν ταύτην. Πῶς διὰ τοῦ ἐσχάτου; Ὅτι ἡνίκα τὰ πρωτότοκα αὐτῶν ἐπλήγη, καὶ ἄκοντος τοῦ βασιλέως τοὺς Ἰουδαίους ἐξέβαλλον. Ὡστε εἰ καὶ ἐκ προοιμίων ἐβούλοντο, ἰσχυσαν ἂν περιγενέσθαι ἐκείνου. Οὐκ ἄρα παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι, ἀλλὰ παρὰ τὸ μὴ βούλεσθαι, οὐκ ἐκράτουν τοῦ βασιλέως. Καὶ ἡ δίωξις δὲ ἡ μετὰ ταῦτα κατηγορίας ἐπίτασις.

ε'. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ Σαοῦλ συνέβη. Ὅτε μὲν γὰρ ἔδει τὸν υἱὸν ἐξελέσθαι, πάντες κοινῇ κολακεύοντες τὸν βασιλέα, καὶ παρανομήσαντα ἐξείλοντο· ὅτε δὲ ἱερέας ἐβούλετο ἢ σφάζει τοσοῦτους, οὐδὲ φωνῆν ἐβήσαν, οὐδὲ προέστησαν. Εἰ δὲ τότε τὴν φύσιν εἶχον συμπράττουσαν, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα τοῦ δικαίου τὴν φύσιν. Ἱερεῖς γὰρ ἦσαν, καὶ ἡ σφαγὴ παράνομος ἦν, καὶ θυμὸς κρίσεως οὐκ ὀρθῆς¹. Ἄλλ' αἷτιον ἦν ἡ βραθυμία, καὶ τὸ μὴ σφόδρα ἀλγεῖν ὑπὲρ τῶν ἱερέων. Ὅρα γοῦν οἷα αὐτοὺς μετὰ ταῦτα κατελάμβανε κακὰ· τῆς γὰρ ὀλιγωρίας ἐκείνης οὐ τὴν τυχούσαν ἔτισαν δίκην. Ὅταν οὖν τι παράνομον γένηται, μηδεὶς ἔστω νωθὴς, ἀλλὰ πυρρὸς θερμότερος, καὶ τῶν ἀδικουμένων μὴ ἔλαττον ἀλγείτω, καὶ οὕτω τὰ πλείονα στήσεται τῶν κακῶν. Ἀπὸ ἀνθρώπου ἕως κτήτους. Τί δὴποτε [391] καὶ τὰ κτήνη; Ἐπειδὴ δι' ἀνθρώπους ταῦτα ἐγένετο, δι' ἀνθρώπον καὶ κολάζει αὐτὰ, ὥστε αὐξῆσαι τὸν φόβον, ὥστε ἐπιτείνειν τὴν συμφορὰν, ὥστε δεῖξαι θεήλατον οὕσαν τὴν πληγὴν, καὶ ἐκ τῶν οὐρανῶν τὸν πόλεμον ἦκοντα. *Ἐξαπέστειλε σημεῖα καὶ τέρατα ἐν μέσῳ σου, Αἴγυπτε*. Τί ἐστὶ τὸ, *Ἐν μέσῳ σου*; Ἡ τὸν τόπον φησὶν, ἢ τὸ φανερώς. Τὸ γὰρ, *Ἐν μέσῳ*, πανταχοῦ τὸ φανερώς δηλοῖ, ὡς ὅταν ἀλλαχοῦ λέγῃ²· *Εἰρηγίσατο σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς*· ἐπειδὴ τὸ μέσον ἅπασι κατάδηλον. *Ἐξαπέστειλε σημεῖα καὶ τέρατα ἐν μέσῳ σου, Αἴγυπτε*. Εἰκότως· πρὸς γὰρ διορθῶσιν τὰ γινόμενα ἐγένετο, καὶ πρὸς ἐπίδειξιν τῶν ὀφειλόντων κερδαίνειν· οὐ γὰρ ἀπλῶς συνέβαινε, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς τῆς παραδοξοποιίας, ὥστε καὶ τῷ πλήττειν, καὶ τῷ παραδόξως, διπλῆν ἐμποιεῖν³ τὴν ὠφέλειαν. *Ἐν Φαραῶ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς δούλοις αὐτοῦ*. Εἶδες τὴν δύναμιν τὴν ἄφατον; πῶς ὁμοῦ πάντων ὄντων, τοῦτους ἐπεγίγνωσκεν ἡ τιμωρία, καὶ ἔπασχον μὲν ἐκείνοι, ἐκέρδαινον δὲ ἕτεροι; Πῶς δὲ φησιν, *Ἐν πᾶσι τοῖς δούλοις αὐτοῦ*; Καίτοι γε οὐ πάντες εἶχον πρωτότοκα· ἀλλὰ περὶ τῶν ἄλλων σημείων λέγει, καὶ ἐν μὲν Αἰγύπτῳ πληττομένων τούτων ἐκέρδαινον οἱ Ἰουδαῖοι· ἐν δὲ τῇ ἐρήμῳ εὐεργετουμένων Ἰουδαίων, ὠφελούοντο ἕτεροι· καὶ τὰς μὲν πληγὰς τοῖς πολεμίοις ἐπήγαγε, τὰς δὲ εὐεργεσίας τούτοις, δι'

⁴ Ἐπελθόντας. Savil. ἀπελθόντες Morel.

⁵ Ἐπὶ οὐρανῶν.

⁶ Sic Morelli editio; Savil. vero παράνομος θυμῷ ἢ κρίσεως ὀρθῆς οὐκ οὔσα.

⁷ Morel. τὸ φανερώς λέγει, ὡς ὅταν ἀλλαχοῦ λέγει. Savil. τὸ φανερώς δηλοῖ, ὡς ὅταν λέγῃ.

⁸ Savil. διπλῆν ἐποίησεν.

diversis modis; tunc quidem per uxorem Abrabæ, sterilitate illam affligens; postea autem per famem, deinde per rerum copiam; post hæc vero per plagas frequentissimas. Quoniam ergo condemnabant Deum imbecillitatis, ipsi et primogenitos occiderunt, et fluvium cruentarunt: eo ipso tempore vires quoque suas eis ostendit per quædam paulo obscuriora. Obstetrices enim Ægyptiorum, cum crudelia illa jussa contempsissent, et sævum regis decretum elusissent, magna rerum copia donatæ sunt. Utraque autem hæc erant Dei providentiæ, scilicet quod et mulieres majorem virtutem ostenderint, quam ii quorum erat caput redimitum diademate: et quod eas remunerata sit, et in magnam multitudinem eas propagaverit. Illud enim, *Benefecit obstetricibus (Exod. 1. 20)*, hoc est, Extensa est earum cognatio: etenim per ea ipsa beneficia, quæ in Judæos contulerunt, mercedem a Deo acceperunt. Quoniam ergo non occidebant eorum infantes, numerosam prolem eis Deus largitus est. Sed quoniam pergebant esse stupidi, et omni sensu privati, acriorem eis plagam inflixit: et didicit quidem universus orbis terræ, didicerunt autem etiam Ægyptii: sed illi quidem ex auditu, hi autem in iis malis quæ sibiipsis evenerunt, et visu, et rei experientia Dei potestatem viderunt. Etenim ideo eis prædixit, ne videretur esse plaga vulgaris mortis, quæ fortuito aliquo casu evenisset. Quod itaque alicubi dictum est de Servatore, hoc hic quoque dicere possumus. Quidnam? *Dominare in medio inimicorum tuorum (Psal. 109. 2)*. Non enim eis in solitudinem eductis, nec in aliquo alio loco, sed in ipsa civitate plagam intulit. Vide autem in ipsa etiam plaga clementiam. Cæpit enim prius a pecoribus, et tunc ad homines processit. Quis ergo non admiretur potentiam, quomodo omnia in uno temporis momento simul attulit, indulgentiam item, et sapientiam ineffabilem? Neque enim hanc primam plagam inflixit, eos volens per alias corrigere, nec quando inflixit, non prænuntiatam inflixit. Quamobrem? Ut eos verbis castigaret, et ne devenirent ad rerum experientiam: nec rursus quoniam non correcti fuerunt, permisit ut esset plaga dubia. Ne quis enim existimaret fortuito aut morbum, aut pestem incidisse, vide quot res concurrant. Primum omnes in una nocte. Secundo omnia primogenita. Si enim fuisset pestis, non sola tetigisset primogenita, secundis vero percussisset: sed omnes citra ullum discrimen pervasisset. Tertio, si fuisset pestis, non abstinisset omnino a Judæis, nec solos tetigisset Ægyptios, sed ea multo magis corpora confecisset, quæ labore et miseria, et tot et tantis malis confecta fuerant, quæ paupertate et fame jampridem adeo exhausta erant: non regum, et eorum qui erant auctoritate et dignitate præditi, qui libere et secure vivebant, quibus omnia quæ ad cultum et ad vitam pertinent abunde suppetebant. Si fuisset pestis, non repente venisset, sed antequam ingruisset, prævia adventus signa dedisset. Nunc autem hæc simul sunt, ut Ægyptiorum arguatur vecordia: etenim post hanc plagam et postquam aperte didicissent esse plagam

divinitus immissam, persecuti sunt Judæos qui recesserant, quod est signum maximæ eorum vecordiae et Dei maxima defensio. Quoniam enim erant signa cessatura, ea ejusmodi signi exitu conclusit, quo ea quæ ante facta sunt defendit apud eos qui volunt attendere. Ne quis enim diceret, Cur puniuntur omnes, cum rex Judæos detineret, et peccaret: per hoc ultimum solvit hanc dubitationem. Quomodo per ultimum? Quoniam quando percussa sunt eorum primogenita, vel invito rege Judæos expulerunt. Quare etiam si veluissent ab initio, potuissent esse eo superiores. Non igitur regem ideo non vicerunt, quod non possent, sed quod nolent. Quinetiam ea quæ postea consequuta est persecutio crimen eorum amplificat.

5. Hoc etiam evenit in Saül. Quando enim ejus filium eripere oportebat, omnes vulgo assentantes regium, tametsi legem ille transgressus esset, eripuerunt (1. Reg. 14. 45): quando autem volebat occidere tot sacerdotes, ne vocem quidem emisissent, nec eos defenderunt (1. Reg. 22. 17). Quod si tunc habebant naturam quæ pro eis faceret, hic etiam habebant juris naturam. Erant enim sacerdotes, et erat cædes nefaria, et ira non ex recto judicio projecta. Sed hujus rei causa erat socordia, et quod sacerdotum vicem non valde dolebant. Vide ergo quæ mala postea inciderint: illius enim negligentiae non leves pœnas dederunt. Quando ergo factum fuerit aliquid nefarium, nemo sit iners et ignavus, sed igne ardentior: nec minus doleat, quam ii quibus sit injuria, et ita plurima mala sistuntur. *Ab homine usque ad pecus*. Cur autem etiam pecora? Quoniam propter homines facta sunt, et quoque punit propter hominem, ut augeat timorem, ut intentionem reddat calamitatem, ut ostendat plagam esse divinitus immissam, et bellum procedere de caelis. 9. *Emisit signa et prodigia in medio tui, Ægypte*. Quid est, *In medio tui*? Vel locum dicit, vel idem est quod, manifeste. Illud enim, *In medio*, ubique idem significat quod aperte, ut quando dicit alicubi, *Feci salutem in medio terræ (Psal. 73. 12)*: est enim medium manifestum omnibus. *Emisit signa et prodigia in medio tui, Ægypte*. Jure autem optimo: ea enim fiebant ad correctionem, et ad eos ostendendos qui erant lucraturi: non temere enim eveniebant, sed modo admirabilissimo: quare et eo quod seriebant, eo quod mirabiliter, duplicem asseriebant utilitatem. *In Pharaonem, et in omnes servos ejus*. Vidisti potentiam ineffabilem? quomodo cum omnes simul essent, de eis sumptum est supplicium, et illi quidem patiebantur, alii vero lucrabantur? Quomodo autem dicit, *In omnes servos ejus*? Atqui non habebant omnes primogenita: sed dicit de aliis signis, et dum in Ægypto quidem hi ferirentur, lucrum faciebant Judæi: dum autem in solitudine beneficio Judæi afficerentur, alii juvabantur (a); et plagas quidem inflixit hostibus, hoc

(a) Quando ait, Judæis in solitudine beneficio affectis, etiam alios beneficio affectos fuisse, id intelligit de vulgi promiscua innumerabili multitudine, quæ cum illis profecta narratur Exodi cap. 13. Hi erant alienigenæ, Ægyptii et.

vero affecit beneficiis, per utraque omnes juvans. Et cur non hos quoque beneficio afficit? Quoniam soliti sunt plerique homines percussi potius quam beneficio affecti Deum agnoscere. Quod enim nollet eos punire, vide eum assidue differentem, et plagas cohibentem et per utraque ostendentem potentiam suam et clementiam. Atqui sat fuisset post unam, secundam et tertiam, tamquam qui morbo immedicabili laborarent, eos omnino perdere: at noluit, sed et quamquam futura præsciret, et quod nec quinta, nec sexta, nec decima meliores futuri essent, non destitit¹ facere quæ sua erant: unde maxime ejus potestatem, curam, sapientiam et bonitatem admirari æquum est. Potentiam, quod percusserit; curam, quod cohibuerit; sapientiam, quod cum sciret futura, quæ sua erant fecerit: quod ipsum quoque est maximæ clementiæ, quod incipiat a minoribus, quod ab iis quæ non sunt ratione prædita. Progrediens autem ipsum quoque regem attigit, quod etiam maxime fecit ut prædicarentur quæ eveniebant. Quæ enim privato alicui accidunt, latere etiam consentaneum est: quando autem vir est insignis qui plagam accipit, nihil vetat quominus res ubique audiatur. Postquam vero dixit causam, cur percusserit, dicit etiam plagas. Sed neque eas sæpe recenset, neque sigillatim persequitur: sed cum eas uno verbo significasset, prætercurrit dicendo, *Emisit signa et prodigia in medio tui, Ægypte*. Deinde educit rursus populum ex Ægypto in desertum, ubique ostendens se non esse Deum tantum alicujus partis, nec in unam solam regionem dominatum obtinere, sed in universum orbem terræ. Quocirca subjunxit dicens: 10. *Qui percussit gentes multas, et occidit reges fortes*: per totam viam pignora variis modis præbens suæ potentiæ, et in ipsis docendis per res ipsas deducens. Per bella enim priora quoque docuit, non naturam aeris, non potentiam elementorum, nec aliquid aliud ejusmodi, sed imperatoriam manum, quæ eos ducebat, pro eis bellum gerere; et utrumque per utrumque ostendit, per ea quæ facta sunt in Ægypto, ea quæ in solitudine facta sunt, et per ea quæ facta sunt in solitudine, ea quæ in Ægypto sunt edita. Quando enim ipsi absque armis, acie, et prælio, inimicos profligabant, eis aperte ostendebat, se in Ægypto quoque non opus habuisse elementis ut ea adversus illos moveret, sed variis et diversis modis volentem suam ostendere potentiam, creaturis ad ea usum esse. 11. *Scon regem Amorrhæorum et Og regem Basan*. Non persequitur urbes, neque in singulis insistendo paulatim narrat prælia, sed rursus magno animo prætercurrit innumerabiles catervas miraculorum. Cum enim posset immorari, et tragœdiam illam amplificare, non hoc facit: sed cum maxima se offerret multitudo eorum quæ a Deo gesta sunt, ea omnia prætercurrendo prosequitur. Atqui illi quidem erant armati, et urbes munitas habitabant, et rei militaris et instruendæ aciei erant periti: hi vero exsules, et bel-

alii, qui beneficiorum in Israelitas collatorum consortes erant.

¹ saviil., non desistit.

landi ignari, a longa servitute et diuturna tyrannide liberati, fame et ærumnis consumpti, omnibus ad accipiendam injuriam expositi: sed illa ducente manu omnium potentissimi erant.

6. Erat etiam bellum justum. Neque enim eos invasissent, nisi illi eis causam dedissent, et viam eis interclusissent, quod erat extremæ inhumanitatis: et Idumæos non sivit ad bellum accedere. Ne enim silentio confidentes, post hæc rursus invaderent, sed scirent cum quibusnam bellare, a quibus vero abstinere oporteret, hoc facit in solitudine, per res ipsas legem eis constituens, quomodo oporteret uti eis qui illis occurrerent. *Et omnia regna Chanaan*. Vidisti ex his doceri universum orbem terræ? Quemadmodum enim ignis spinas, ita ii omnes invaserunt, nec poterat quisquam eos sustinere. Audi ergo quid dicat Balaam, qui non a prophetis, non a Mose didicerat, sed a rebus ipsis: *Hæc est gens quæ elingit omnem terram (a) (Num. 22. 4)*. Vidisti proprie dictam metaphoram? Non dixit, Quæ bellum gerit, quæ fundit et evertit, sed, *Quæ elingit*, volens ostendere quam facile ab eis parietur victoria, et quomodo citra sanguinem ab eis tropæa erigantur, et sola eorum incursione inimici profligantur. Non opus, inquit, habent instructa acie, nec ut prælium committatur, sed tantum invadere satis est, et omnia eis cedunt. Non solum enim ut lege belli et instructa acie vincerent effecit, ne quis ea quæ fiebant, eis attribueret, sed elementa orbis terræ in eos commovebat: et ideo animos eorum primum dejiciebat et perturbabat, et cadens grando multos perdidit, et sol stetit, et bellum longius protraxit, et multa ejusmodi admirabilia facta sunt, et tubarum sonitus vel igne vehementius in turres irruens muros diruit. Hoc autem utrisque fuit utile. Nam et illi discebant, bellum non geri ab hominibus; et hi docebantur ut ad Deum respicerent, nec umquam de rebus gestis se jactarent, magnosve spiritus sumerent, sed se honeste et moderate gererent. Hoc enim modo vicisse majus eis ornamentum afferebat, quam solum vicisse, ut quod eis splendor redderet, et modestiam doceret; splendoros certe, quod talem haberent imperatorem; modestos autem, quod præclaris suis factis non intumescerent. 12. *Et dedit terram eorum hereditatem, hereditatem Israel populo suo*. Hoc quoque est maximum miraculum, quod non solum expellerent, sed terram etiam occupare possent, et urbes distribuere: quod eis quoque magnam præbebat voluptatem, magnum ornamentum, magnam lætitiâ. Id autem Dei quoque est potentiæ. Non enim parva res est occupasse regionem hostium, sed ad hoc quoque magno Dei auxilio opus est. 13. *Domine, nomen tuum in æternum, et memoriale tuum in generationem et generationem*. Alius, *Recordatio tui (b)*. Hic intercipit orationis seriem glorificatione, quod semper solent sancti facere. Postquam enim de Dei miraculis aliquid dicere incipien-

(a) Hæc sunt verba Moabi, non Balaami. nec parvum interest discrimen hæc inter et illa quæ in libro Numerorum leguntur.

(b) Hæc interpretatio cujus sit ignoratur.

ἐκατέρων πάντας ὠφελῶν. Καί τίνος ἕνεκεν οὐκ εὐεργετεῖ καὶ τούτους; Ὅτι εἰώθασιν οἱ πλείους τῶν ἀνθρώπων πληττόμενοι μᾶλλον ἢ εὐεργετούμενοι τὸν Θεὸν ἐπιγιγνώσκουσιν. Ἐπεὶ ὅτι γε αὐτὸς οὐκ ἐβούλετο κολάζειν, ὄρα αὐτὸν συνεχῶς ἀνέχοντα τὰς πληγὰς, καὶ δι' ἐκατέρων αὐτοῦ δεικνύντα καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν φιλανθρωπίαν. Καίτοι γε ἤρκει μετὰ μίαν, καὶ δευτέραν, καὶ τρίτην, ὡς ἀνάτα νοσοῦντας ἀπολέσαι πάντη· ἀλλ' οὐκ ἐβούλετο, ἀλλὰ καίτοι τὰ μέλλοντα προειδὼς, καὶ ὅτι οὐδὲ πέμπτη, οὐδὲ ἕκτη, οὐδὲ δεκάτη γενήσονται βελτίους, τὰ αὐτοῦ ποιῶν οὐκ ἐπαύετο ^a ὅθεν μάλιστα καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ, καὶ τὴν κηδεμονίαν, καὶ τὴν σοφίαν, καὶ τὴν ἀγαθότητα ἔτι θαυμάσαι. Τὴν δύναμιν, ὅτι ἐπληξεν τὴν κηδεμονίαν, ὅτι ἀνέσχε· τὴν σοφίαν, ὅτι εἰδὼς τὰ μέλλοντα τὸ αὐτοῦ ἐποίησεν ὁ μάλιστα καὶ αὐτὸ φιλανθρωπίας ἔστι, τὸ ἀπὸ τῶν μικροτέρων ἄρχεσθαι, τὸ ἀπὸ τῶν ἀλογωτέρων. Καὶ προϊὼν δὲ καὶ τοῦ βασιλέως ἠπτετο, ὃ καὶ μάλιστα ἐκκηρυχθῆναι ἐποίησεν τὰ συμβαίνοντα. Τὰ μὲν γὰρ ἐπὶ τῶν ἰδιωτῶν γινόμενα, εἰκὸς καὶ λαθεῖν· ὅταν δὲ ὁ δεχόμενος τὴν πληγὴν περιφανῆς ᾖ, τὸ κωλύον οὐδὲν πανταχοῦ τὰ πράγματα ἐξηγηθῆναι. Εἰπὼν τοίνυν τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἐπάταξε, λέγει· καὶ τὰς πληγὰς, καὶ οὐδὲ ταύτας καταλέγει πολλάκις, οὐδὲ κατ' εἶδος, ἀλλ' ἐνὶ ῥήματι πάσας αὐτὰς αἰνιξάμενος παρέδραμε τῷ εἰπεῖν, *Ἐξαπέστειλε σημεῖα καὶ [392] τέρατα ἐν μέσῳ σου, Αἴγυπτος.* Εἶτα πάλιν ἐξ Αἰγύπτου τὸν λαὸν ἐξάγει εἰς τὴν ἔρημον, πανταχοῦ δεικνύς ὅτι οὐ μερικὸς ^b ὁ Θεός, οὐδὲ εἰς μίαν χώραν κρατῶν, ἀλλὰ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης. Διὸ ἐπήγαγε λέγων· *Ὅς ἐπάταξεν ἔθνη πολλὰ, καὶ ἀπέκτεινε βασιλεῖς κραταιούς·* διὰ πάσης τῆς ὁδοῦ ἐνέχυρα ποικίλως τῆς δυνάμεως αὐτοῦ διδοὺς, καὶ ἐν τῷ διδάσκειν αὐτοὺς διὰ τῶν πραγμάτων στρατηγῶν. Καὶ γὰρ διὰ τῶν πολέμων καὶ τὰ πρότερα ἐδίδασκεν, ὅτι οὐκ ἄερος φύσις, οὐ στοιχείων δύνამεις, οὐκ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδὲν, ἀλλ' ἡ στρατηγοῦσα αὐτῶν ἐπολέμει χεῖρ· καὶ δι' ἐκατέρων ἐκάτερα ἐδείκνυτο, διὰ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ τὰ ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ διὰ τῶν ἐν ἐρήμῳ, τὰ ἐν Αἰγύπτῳ. Ὅτε γὰρ αὐτοὶ χωρὶς ὄπλων, καὶ παρατάξεως, καὶ μάχης, ἔβαλλον τοὺς πολεμίους, δῆλον αὐταῖς ἐποίησεν, ὅτι καὶ ἐν Αἰγύπτῳ οὐ στοιχείων δεόμενος ταῦτα ἐκίνησε κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ ποικίλως καὶ διαφόρως τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν ἐνδείξασθαι θέλων, τοῖς οὖσιν εἰς ταῦτα ἐκέχρητο, *Τὸν Σηὼν βασιλέα τῶν Ἀμορραίων, καὶ τὸν Ὠρ βασιλέα τῆς Βασάν.* Οὐκ ἔπεισι τὰς πόλεις, οὐδὲ κατὰ μικρὸν λέγει τὴν παράταξιν, ἀλλὰ πάλιν μεγαλοφύχως παρτρῆχει μυρίας νιφάδας θαυμάτων. Δυνάμενος γὰρ ἐνδιατριψάσαι, καὶ τὴν τραγωδίαν ἐκείνην ἐξογκῶσαι, τοῦτο οὐ ποιεῖ· ἀλλὰ καὶ ἐν πλῆθει ὧν καὶ περιουσίᾳ τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ, ἐκ παραδρομῆς ἅπαντα ἔπεισι. Καίτοι γε οἱ μὲν ὠπλισμένοι ἦσαν, καὶ τειχῆρεις πόλεις οἰκοῦντες, καὶ τὰ τακτικὰ μεμελετηκότες· οἱ δὲ φυγάδες, πολέμων ἄπειροι, δουλείας μακρὰς ἀπηλλαγμένοι καὶ τυραννίδος χρονίας, λιμῶ ἀναλωθέντες καὶ τιμωρίᾳ, πᾶσι προκείμενοι πρὸς τὸ κακῶς πά-

σχεῖν· ἀλλὰ πάντων ἦσαν δυνατώτεροι διὰ τὴν στρατηγοῦσαν αὐτῶν χεῖρα.

ς'. Εἶχε δὲ καὶ τὸ δίκαιον ὁ πόλεμος. Οὐ γὰρ αὐτοὶ ἐπήεσαν, ἀλλ' ἐκείνων τὰς αἰτίας παρεχόντων, ἀποτειχιζόντων αὐτοῖς τὴν ὁδὸν, ὅπερ ἐσχάτης ἀπανθρωπίας ἦν· τοὺς τε Ἰδουμαίους οὐκ ἀφήκεν εἰς πόλεμον εἰσελθεῖν. Ἴνα γὰρ μὴ τῇ σιγῇ θαρρόοντες μετὰ ταῦτα πάλιν ἐπίωσιν, ἀλλ' εἰδῶσι τίσι μὲν πολεμεῖν, τίνων δὲ φοβέσθαι χρῆ, ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦτο ποιεῖ, διὰ τῶν πραγμάτων νόμον αὐτοῖς τιθεὶς, πῶς δεῖ κεχρηθῆναι τοῖς ἀπαντῶσι. *Καὶ πάσας τὰς βασιλείας Χαναάν.* Εἶδες τὴν οἰκουμένην ἅπασαν ἐντεῦθεν παιδευομένην; Καθάπερ γὰρ πῦρ ἀκάνθαις, οὕτως ἐπήεσαν ἅπασι, καὶ οὐδεὶς αὐτοὺς φέρειν ἐδύνατο. Ἄκουε γοῦν τί φησιν ὁ Βαλαάμ, οὐκ ἀπὸ τῶν προφητῶν, οὐκ ἀπὸ Μωϋσέως μαθὼν, ἀλλ' ἀπὸ τῶν πραγμάτων· *Τὸ ἔθνος τοῦτο ἔστι τὸ ἐκλεῖχον πᾶσαν τὴν γῆν.* Εἶδες τὴν μεταφορὰν κυρίως εἰρημένην; Οὐκ εἶπε, *Τὸ πολεμοῦν, τὸ καταβάλλον, ἀλλὰ, Τὸ ἐκλεῖχον,* τὸ ἀπονητὶ τῆς [393] νίκης παραστῆσαι βουλόμενος, καὶ τὰ ἀναιμωτῆ γινόμενα τρόπαια, καὶ τὴν ἐξ ἐπιδρομῆς κράτησιν. Οὐδὲ παρατάξεως δεόνται, φησί, καὶ συμβολῆς, ἀλλ' ἀρκεῖ μόνον ἐπελθεῖν, καὶ ἅπαντα ἐξίσταται καὶ παραχωρεῖ. Οὐ γὰρ δὴ μόνον νόμῳ πολέμου καὶ παρατάξεως κρατεῖν αὐτοὺς ἐποίησεν, ἵνα μὴ τις αὐτοῖς λογισθῆται τὰ γινόμενα, ἀλλὰ τὰ στοιχεῖα τῆς οἰκουμένης κατ' αὐτῶν ^c ἐκίνει· διὸ καὶ προκτετέβαλεν αὐτῶν τὰς διανοίας, καὶ χάλαζα κατενεχεῖσα πολλοὺς ἀπώλεσε, καὶ ἥλιος ἔστη, καὶ τῇ πολέμῳ μῆκος ἔδωκε, καὶ πολλὰ παράδοξα τοιαῦτα ἐγένετο, καὶ ἤχη σάλπιγγων πυρὸς σφοδρότερον τοῖς πύργοις προσβάλλουσα τὰ τεῖχη κατήνεγκε. Τοῦτο δὲ ἐκατέρους ὠφέλει. Ἐκεῖνοί τε γὰρ ἐμάνθανον, ὡς οὐ παρ' ἀνθρώπων ἐστὶν ὁ πόλεμος· καὶ οὗτοι ἐπαιδεύοντο πρὸς τὸν Θεὸν βλέπειν, καὶ μηδέποτε ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι μεγαλοφρονεῖν, ἀλλὰ καὶ καλλωπίζεσθαι καὶ μετριάζειν. Τοῦ γὰρ κρατῆσαι τὸ οὕτω κρατῆσαι μᾶλλον αὐτοὺς ἐκόσμει, ὅπερ καὶ σεμνοὺς ἐποίησεν, καὶ μετριάζειν ἐδίδασκε· σεμνοὺς μὲν, ὅτι τοιοῦτον εἶχον στρατηγόν· μετριάζειν δὲ, ὅτι οὐκ οἰκείους ἐφυσῶντο κατορθώμασι. *Καὶ ἔδωκε τὴν γῆν αὐτῶν κληρονομίαν, κληρονομίαν Ἰσραὴλ λαφῶν αὐτοῦ.* Καὶ τοῦτο μέγιστον θαῦμα, τὸ μὴ μόνον ἐκβάλλειν, ἀλλὰ καὶ δυναθῆναι κατασχεῖν τὴν γῆν, καὶ πόλεις νείμασθαι· ὃ καὶ πολλὴν παρεῖχεν αὐτοῖς τὴν ἡδονὴν, πολλὴν τὸν κόσμον, πολλὴν τὴν φαιδρότητα. Καὶ τοῦτο τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως. Οὐ γὰρ μικρὸν κατασχεῖν πολεμίων χώραν, ἀλλὰ πολλῆς καὶ ἐνταῦθα χρῆια ῥοπῆς. *Κύριε, τὸ ὄνομά σου εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ τὸ μνημόσυνό σου εἰς γενεάν καὶ γενεάν.* Ἄλλος, *Ἡ ἀνάμνησίς σου.* Ἐνταῦθα τῇ δοξολογίᾳ τὸ συνεχῆς διακόπτει τοῦ λόγου, ὅπερ τοῖς ἁγίοις ποιεῖν ἔθος ἀεί. Ἐπειδὴν γὰρ ἀρξάμενοί τι λέγειν τῶν τοῦ Θεοῦ θαυμάτων, πυριθῶσιν, οὐ πρότερον ἐπὶ τὸ τέλος ἔρχονται, ἕως ἂν ὑπὲρ τῶν εἰρημένων δοξάσωσι τὸν Θεόν, κατ' εὐφημήσωσι, καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἐμπλήσωσι τῇ ἑαυτῶν. Ὅπερ καὶ ὁ Παῦλος πανταχοῦ ποιεῖ· καὶ ἐν προσι-

^a Savil. οὐ παύεται.

^b Savil. μερικῶς, Mosel. μερικῶς, melius.

^c Alit κατ' αὐτῶν πολλάκις.

^d Savil. et alit τῷ δούλῳ.

tes, inflammati fuerint, non prius ad finem perveniunt, quam pro iis quæ dicta sunt Deum gloria et laude affecerint, et ita suum desiderium impleverint. Quod etiam Paulus ubique facit : maxime autem in proœmiis Epistolarum, ut quando dicit Ecclesiis Galatiarum : *Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo, qui dedit seipsum pro peccatis nostris secundum voluntatem Dei et Patris nostri, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen (Gal. 1. 3. 5).* Et in epistola ad Romanos : *Quorum adoptio, et gloria, et cultus, et promissio, quorum patres, et ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia benedictus Deus in sæcula. Amen (Rom. 9. 4).* Et rursus alibi : *Regi autem sæculorum immortalis, invisibili, soli sapienti Deo honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen (1. Tim. 1. 17).* Ita etiam hic propheta cum mente agitasset universam Dei providentiam, plagam in Ægypto, varia et diversa beneficia quæ in solitudine ab illo in Judæos collata sunt, quæ pro illis adversus hostes facta sunt : ab ejus ineffabili benignitate inflammatus, emisit glorificationem, dicens : *Domine, nomen tuum in æternum, Domine, memoriale tuum a generatione in generationem.* Hoc est, Gloria tua est perpetua. Nihil enim ei affert ullum detrimentum, nihil eam interrumpit, sed est semper, et manet immutabilis, et a conversione omnino aliena, florens ac vicens. Quid est autem, *Memoriale tuum in generationem et generationem?* Tui, inquit, memoria non desinit, et finem non habet. 14. *Quia judicabit Dominus populum suum, et in servis suis deprecabitur.* Vel utraque hæc dici possunt de populo, quod de eo pœnas sumet, et postea cessabit, et ipsos recreabit : vel divisim, Consolationem quidem accipiet, de populo : *Judicabit* autem, de hostibus. Hoc est, Illos quidem recreabit ; hoc enim sibi vult illud, Consolationem accipiet ; *Judicabit* autem hostes : hoc est, de ipsis pœnas sumet.

7. Deinde quoniam non poterat dicere eorum recte facta, hæc justificandi ratione utitur, nempe nomine populi, et nomine servorum. Cum autem dixit, *Deprecabitur*, ostendit reconciliationem esse illius clementiæ, non autem ex illorum meritis. Ubi enim deprecatio, venia opus est : ubi autem opus est venia, non sunt recte factorum merita, sed est tempus clementiæ. Quoniam ergo dixit superius : *Memoriale tuum in generationem et generationem*, soli autem ex aliis gentibus ipsi tunc Deum sibi adscribebant, per hoc tale quid significat, et dicit, Salus populi ostendit tuam apud multos gloriam. Quæ enim natura ei inest gloria, etsi nullus eum colat et observet, perpetuo manet, et nec minui, nec dissolvi, nec mutari potest : quæ sit autem ejus apud multos laudatio, a nostra etiam salute ostendetur, cum nos civitatem, ædem sacram, et templum receperimus, et pristinæ reipublicæ restituti fuerimus.

Simulacrorum vanitas. Dæmon cur idolis assideat.
-- 15. *Simulacra gentium argentum et aurum, opera manuum hominum.* Quoniam in principio dixerat, *Dominus autem noster præ omnibus diis*, et visus est per comparisonem introducere quamdam excellen-

tiam propter imbecillitatem eorum qui audiebant, vide quomodo hoc verbis amplificat. Postquam enim a Dei potentia initium duxit, et dixit quæ in cælo sunt, quæ in terra, quæ in abyssis, quæ in Judæis, quæ in propria, quæ in aliena terra, quæ in hostibus, quæ in gentibus, facta sunt, deinde cum ejus benignitatem revocasset in memoriam, bonitatem, clementiam, curationem, sapientiam, et potentiam, et Deum esse universorum, et universi orbis terræ curam gerere ostendisset, irridet deinceps et ludificatur idolocorum deorum imbecillitatem, et statim ab ipsa natura in ipsos invehitur : imo vero ipsum nomen ad eorum reprehensionem adducit. Idololum enim nihil est aliud quam quid imbecillum et abjectum, et nomen summæ infirmitatis. Quocirca hinc incipit, dicens, *Simulacra gentium argentum et aurum.* Primum, quod simulacrum ; secundum, quod inanima materia ; tertium, quod hoc ipso quod sunt simulacra, non solum ex seipsis imbecilla, vilia et abjecta sint, sed etiam quod ab hominibus facta. Quocirca subjunxit, *Opera manuum hominum*, quod quidem est maxima reprehensio eorum qui illa colunt ; nempe quod cum ipsi sint in causa cur ea sint, in eis tamen suæ spem salutis collocent. 16. *Os habent, et non loquentur. Oculos habent, et non videbunt. 17. Aures habent, et non audient. Neque enim est spiritus in ore ipsorum. 18. Similes illis fiant qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis. Os, inquit, habent, et non loquentur.* Vidisti quomodo auget irrisionem, et fraudem coarguit ? Quoniam enim ea sæpe movent dæmones, fictionem et simulatum actum eorum detegit, ostendens non esse spiritum in ore ipsorum. Et quænam est causa quod malus dæmon absque illis nihil facit, nec loquitur ? Quoniam stupri, adulterii, et innumerabilium vitiorum columnæ sunt horum simulacrorum figuræ : docens eos qui seducuntur, per ipsum statuarum aspectum eas res imitari, quarum figuram præferunt statuæ, eis assidet ea movens, et decipiens. Deinde rursus alio ludificationis genere ea aggreditur : *Similes illis fiant qui faciunt ea.* Considera apud te quales dii sint, quibus fieri similes dira est imprecatio. Nostra autem non ita habent. Extremus enim virtutis finis est id quod facit ad summum honorum fastigium pertinere, ut Dei quantum fieri potest similes simus. Apud illos autem, inquit, et cultus est, et dii tales, ut eis esse similes locum teneat extremæ imprecationis. Quod igitur sint materia inanima, quod fiant ab eis qui illa colunt, quod sint simulacra informia, quod jaceant nullo sensu prædita, et quod adjecerit pro dira imprecatione, ut quis eis evadat similis : per hæc, inquam, omnia ostenditur summus error. Postquam ergo ostendit eorum imbecillitatem, errorem, dæmonum improbitatem, eorum qui illa faciunt stultitiam, ab his cito liberatus, concludit orationem glorificatione, non amplius narrans ea quæ Deus fecit, ut qui ea jam satis demonstravit, sed pro omnibus quæ sunt in confesso, laudem exigens ab iis qui fruuntur ejus beneficio : et ideo vocat omnes ad glorificationem, sic dicens 19. *Domus Israel, benedicite Domino. Domus*

Aaron, benedicite Domino. 20. Domus Levi, benedicite Domino. Qui timetis Dominum, benedicite Domino. 21. Benedictus Dominus ex Sion, qui habitat in Jerusalem.

Benedictionum differentiarum. — Cur ergo non omnes simul vocat, sed in ordines dividens? Ut scias esse magnam differentiam benedictionis. Aliter enim sacerdos, aliter Levita, aliter laicus, aliter frequens populus benedicit. Dicere autem, *Benedicite*, est ejus qui ostendit beatam illam naturam et ab interitu alienam. *Benedicite* enim, inquit, quod liberati estis ab adversariis, quod digni habiti estis qui talem Deum adoraretis, quod veritatem agnovistis. Est enim ipse quoque benedictus, in natura habens benedictionem, nec laude aliorum indigens, verumtamen vos quoque benedicite, non quod ei aliquid ex eo accedat, sed quod ipsi magnum fructum ex ea re percipiatis. Etsi enim est natura benedictus, ut certe est, vult tamen etiam a nobis benedici. Sion autem rursus memorat, et Jerusalem. Quoniam enim illic erat constituta eorum respublica, illic fundatus erat eorum cultus, et ex eo loco docebantur et instituebantur, vult ea loca veneranda ac magnifica reddere ipso Dei cognomine, ut cum essent veneranda, majus illorum esset in ea studium, et cum esset majus studium, ad ea magis attraherentur, attracti vero, in Dei cultum magis defigerentur, defixi autem, ad majorem virtutem deducerentur, propter quam omnia facta sunt. Sed tunc quidem erant Jerusalem et Sion, hodie autem caeli et quae sunt in caelis. Illi ergo nos, quaeso, defixi simus, ut futura etiam bona consequamur, gratia et misericordia Domini nostri Jesu Christi, cui gloria in saecula saeculorum. Amen.

IN PSALMUM CXXXV.

1. *Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in saeculum misericordia ejus.*

1. *Deus perpetuo miseretur.* — Postquam ante loquutus est de Dei in homines beneficiis, de ejus quoque misericordiae magnitudine disserit, non eam mentionis: nec enim id fieri potest; sed per infinitum volens ostendere ejus magnitudinem, invitatque omnes ad glorificationem, dicens: *Confitemini Domino*: hoc est, Gratias agite, laudate ipsum. *Quoniam in saeculum misericordia ejus.* Quid est, *In saeculum*? Non aliquando quidem, inquit, beneficio afficit, aliquando vero recedit: neque modo miseretur, modo desinit, quod evenit in hominibus, quos prohibet animi perturbatio, distrahit fractus et abjectus animus, impedit obsequium, nec permittunt varii casus, rerumque conditio: at Deus non est ejusmodi, sed perpetuo miseretur, nec unquam desinit hoc facere, etiamsi hoc faciat variis et diversis modis. Semper ergo miseretur, nec unquam cessat beneficio homines afficere. Deinde postquam dixit eum misereri perpetuo, ostendit etiam argumenta misericordiae, quod ejus misericordia semper maneat, ex iis quae videntur ea asserens; et quoniam eos deducebat ad pietatem veramque religionem, vide quomodo eum rursus confert cum diis gentilium, ad captum auditorum eodem modo se demittens. Quid enim dicit? 2. *Confitemini Deo deorum: singulis subjungens, Quoniam in saeculum misericordia ejus.* Et, 3. *Confitemini Domino dominorum (Psalm. 134. 5).* In praecedenti quidem Psalmo dicebat eum esse praeter omnibus diis: hic autem adhuc amplius, eum esse illorum Herum et Dominum, sive idolorum dicas, sive daemonum. Etsi enim offenderint daemones, sintque probro et ignominia notati, servi tamen sunt, eique subditi. Propterea ergo, inquit, confitemini, quod habeatis Deum omnium supremum, cui nullus est similis, qui Herus est omnium et Dominus. Atqui dicitur etiam Deus eorum qui illi placent, ut quando dicit: *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob (Exod. 3. 6).* Quomodo ergo hic dicit, *Daemonum*? Sed illud aliter, et hoc aliter. Illic enim ut ostendat familiaritatem et conjunctionem, magnumque suum in eos amorem: hic autem, ut suam significet eminentiam.

Miracula Dei non potentiae solum sunt, sed etiam benignitatis. Caelum propter hominem factum; elementorum usus. — 4. *Qui facit mirabilia magna solus: quoniam in saeculum misericordia ejus.* Postquam asseruit eum esse deorum Herum et Dominum, assertionem deinceps probat, et quod dictum est confirmat, ex potentia eum rursus praedicans. Non dixit autem, *Qui fecit*, sed, *Qui facit*, ostendens eum assidue beneficio afficere, resque admirabiles, et quae sunt opinione majores, facere. Haec autem duo ponit quae sunt in eo eximia, et quod faciat, et quod solus faciat: atque adeo tria et quatuor; nempe quod faciat, quod miracula, quod magna miracula, et quod solus faciat. Haec autem dicta sunt non ut vilipenderetur Filius, sed ut inter eum et daemones ostenderetur discrimen et distinctio. Et quatenam sint haec miracula magna videamus, quae solus facit. Atque in principio non loquebatur de potentia, sed de benignitate et clementia. *Confitemini* enim, inquit, *Domino, quoniam bonus.* Quomodo ergo accidit, ut nunc loquatur de potentia? Quoniam haec miracula non solum sunt potentiae, sed etiam benignitatis et clementiae. Quatenam autem sunt miracula ostendens, subjungit dicens: 5. *Qui fecit caelos in intellectu.* 6. *Qui firmavit terram super aquas.* Alius, *Qui compilavit terram in aquis.* 7. *Qui fecit luminaria magna solus.* 8. *Solem in potestatem diei.* 9. *Lunam et stellas in potestatem noctis.* Haec etsi ejus potentiam et sapientiam indicant, attamen ejus quoque magnam benignitatem ostendunt. Quia enim sunt adeo magna, pulchra, et firma, vires ejus et sapientiam praedicant: quod ea autem propter nos et usum nostrum facta sint, benignitatem et perpetuam bonitatem. Vides quomodo sit in aeternum ejus misericordia? Non enim ad decem et viginti tantum annos haec fecit, neque ad centum, ducenta, et millia, sed ea ultra totam vitam nostram produxit. Et ideo hoc significans, in unoquoque versu subjungit, *Quoniam in saeculum misericordia ejus.* Et quod est admirandum, ea fecit quidem: et cum facta essent, dedit ab initio: sed postquam homo transgressus est, ne sic quidem eum expulit, sed ea quae ei dederat cum non peccasset, reliquit etiam

ριοι. Οἱ κος Λευι, εὐλογήσατε τὸν Κύριον. Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, εὐλογήσατε τὸν Κύριον. Εὐλογητὸς Κύριος ἐκ [396] Σιών, ὁ κατοικῶν Ἱερουσαλήμ.

Τί δήποτε οὐ πάντας ὁμοῦ καλεῖ. ἀλλ' εἰς τάγματα διαιρῶν; ἵνα μάθῃς, ὅτι πολλή ἡ διαφορὰ τῆς εὐλογίας. Ἄλλως γὰρ ὁ ἱερεὺς, ἄλλως ὁ Λευίτης, ἄλλως ὁ λαϊκός, ἄλλως ὁ πολὺς λαὸς εὐλογεῖ. Τὸ δὲ εἰπεῖν, Εὐλογήσατε, δεικνύντος ἐστὶ τὴν μακαρίαν καὶ ἀκτ-ρατον φύσιν ἐκείνην. Εὐλογήσατε γὰρ, φησὶν, ὅτι τῶν ἐναντίων ἀπηλλάγητε, ὅτι τοιοῦτον κατηξιώθητε προσκυνεῖν Θεὸν, ὅτι τὴν ἀλήθειαν ἐπέγνωτε. Ἐστὶ μὲν γὰρ καὶ αὐτὸς εὐλογητὸς, ἐν τῇ φύσει ἔχων τὴν εὐλογίαν, οὐ δεόμενος τῆς παρ' ἐτέρων εὐφημίας. Πλὴν καὶ ὑμεῖς εὐλογεῖτε, οὐχ ὡς ἐκείνῳ τι προστιθέντες, ἀλλ' ὡς αὐτοῖ τι μέγα ὁ καρπούμενοι. Εἰ γὰρ καὶ φύσει ἐστὶν εὐλογητὸς, ὥσπερ οὖν καὶ ἐστίν, ἀλλὰ βούλεται καὶ παρ' ἡμῶν εὐλογεῖσθαι. Καὶ πάλιν δὲ τῆς Σιών μέμνηται, καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἐπειδὴ γὰρ ἐκεῖ τὰ τῆς πολιτείας αὐτοῖς συγκεκρότητο, καὶ τὰ τῆς λατρείας ὑπόθεσιν εἶχε ταύτην, καὶ ἐκεῖθεν ἐπαιδεύοντο, καὶ ἐβόθμβιζοντο, βούλεται ποιῆσαι τοὺς τόπους σεμνοὺς τῇ ἐπωνυμίᾳ τοῦ Θεοῦ, ἵνα αἰδέσιμοι ὄντες, μᾶλλον αὐτοῖς ὡς περισπούδαστοι, περισπούδαστοι δὲ ὄντες, μᾶλλον αὐτοὺς ἐφέλκωνται, ἐφελκόμενοι δὲ, προσηλῶσι τῇ λατρείᾳ, προσηλοῦντες δὲ, εἰς μείζονα ἄγωσιν ἀρετῆν, δι' ἣν πάντα ἐγένετο β'. Ἀλλὰ τότε μὲν Ἱερουσαλήμ καὶ Σιών, σήμερον δὲ ὁ οὐρανὸς καὶ τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Τούτῳ δὴ καὶ ἡμεῖς ὄμεν, παρακαλῶ, προσηλωμένοι, ἵνα καὶ τῶν μελλόντων ἐπιτύχωμεν ἀγαθῶν, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Εἰς τὸν 35ον Ψαλμὸν.

Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ὅτι ἀγαθός, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ.

α'. Εἰπὼν ἄνω περὶ τῆς εὐεργεσίας τοῦ Θεοῦ τῆς εἰς ἀνθρώπους γενομένης ὁ, καὶ περὶ τῆς ποσότητος τοῦ ἔλεους αὐτοῦ διαλέγεται, οὐ μετρίων (οὐδὲ γὰρ δυνατὸν), ἀλλὰ τῷ ἀπέριπτό τῷ μέγεθος αὐτοῦ παραστῆσαι βουλόμενος, καὶ παρακαλεῖ πρὸς δοξολογίαν ἅπαντας, καλῶν καὶ λέγων. Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ. τουτέστιν, εὐχαριστεῖτε, εὐφημεῖτε αὐτόν. Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Τί δὲ ἐστίν, Εἰς τὸν αἰῶνα; Οὐ ποτὲ μὲν, φησὶν, εὐεργετεῖ, ποτὲ δὲ ἀφίσταται, οὐδὲ ποτὲ μὲν ἐλεεῖ, ποτὲ δὲ παύεται, ὅπερ ἐπ' ἀνθρώπων συμβαίνει, καὶ πάθει κωλυομένων, καὶ εὐτελεῖ διακοπτομένων, καὶ θεραπείᾳ ἐμποδιζομένων, καὶ περιστάσει πραγμάτων οὐ συγχωρομένων. ἀλλ' ὁ Θεὸς οὐ τοιοῦτος, ἀλλὰ διηνεκῶς ἐλεεῖ, καὶ οὐδέποτε παύεται τοῦτο ποιῶν, καὶ διαφόρως καὶ ποικίλως ἐπιτελεῖ. Ἄει οὖν ἐλεεῖ, καὶ οὐδέποτε ἵσταται τοὺς ἀνθρώπους εὐεργετῶν. Εἶτα εἰπὼν, ὅτι ἐλεεῖ διαπαντὸς, δείκνυσιν καὶ τὰ δείγματα τοῦ [397] ἔλεους, καὶ τοῦ διαπαντὸς μένειν αὐτοῦ τὸν ἔλεον, ἐκ τῶν ὀρωμένων ποιούμενος τὴν ἀπόδειξιν. καὶ ἐπειδὴ πρὸς εὐσέβειαν αὐτοῦς ὁ χειραγώγει, ὅρα πῶς πάλιν πρὸς τοὺς τῶν Ἑλλήνων θεοὺς ἀποτείνεται, πάλιν τῇ αὐτῇ συγκαταβάσει κατηρημένος. Τί γὰρ φησὶν; Ἐξομο-

λογεῖσθε τῷ Θεῷ θεῶν, καθ' ἕναστον ἐπιλέγων, Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Καὶ, Τῷ Κυρίῳ τῶν κυρίων. Ἐν μὲν οὖν τῷ προτέρῳ ψαλμῷ ἔλεγεν, ὅτι παρὰ πάντας τοὺς θεοὺς ἐστίν. ἐνταῦθα δὲ ἔτι πλέον, ὅτι καὶ Κύριος αὐτῶν καὶ Δεσπότης αὐτῶν ἐστίν, ἄν τε τῶν εἰδώλων λέγῃς, ἄν τε τῶν δαιμόνων. Εἰ γὰρ καὶ ἠτιμωμένοι, καὶ προσκεκρουχότες οἱ δαίμονες, ἀλλὰ δοῦλοι καὶ ὑποκύπτοντες. Διὰ τοῦτο οὖν ἐξομολογεῖσθε, φησὶν, ὅτι Θεὸν ἔχετε πάντων ἀνώτερον, οὗ ὅμοιος οὐδεὶς, πάντων Δεσπότην, πάντων Κύριον. Καίτοι τῶν εὐαρεστούντων καλεῖται Θεός, ὡς ὅταν λέγῃ. Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεός Ἰσαὰκ καὶ ὁ Θεός Ἰακώβ. Πῶς οὖν ἐνταῦθα τῶν δαιμόνων φησὶν; Ἄλλ' ἐτέρως ἐκείνο, καὶ ἐτέροις τοῦτο. Ἐκεῖ μὲν γὰρ ἵνα τὴν οικείωσιν παραστήτῃ, καὶ τὴν πολλὴν πρὸς αὐτοὺς ἀγάπην. ἐνταῦθα δὲ, ἵνα τὴν ὑπεροχὴν γνωρίσῃ.

Τῷ ποιῶντι θαυμάσια μεγάλα μόνῳ ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ἀπεφήνατο, ὅτι Κύριός ἐστι τῶν θεῶν, καὶ Δεσπότης, τῇ ἀποφάσει παρέχει λοιπὸν τὴν ἀπόδειξιν, καὶ κατασκευάζει τὸ εἰρημένον, ἀπὸ τῆς δυνάμεως αὐτὸν πάλιν ἀνακηρύττων. Καὶ οὐκ εἶπε, Τῷ ποιήσαντι, ἀλλὰ, Τῷ ποιῶντι, δεικνύς αὐτόν διηνεκῶς εὐεργετοῦντα, καὶ θαυματοποιῶντα, καὶ παράδοξα ἐργαζόμενον. Καὶ δύο ταῦτα αὐτοῦ τίθησιν ὁ ἐξαίρετα, ὅτι τε ποιεῖ, καὶ ὅτι μόνος ποιεῖ. μᾶλλον δὲ καὶ τρία, καὶ τέσσαρα. καὶ γὰρ ὅτι ποιεῖ, καὶ ὅτι θαύματα, καὶ μεγάλα θαύματα, καὶ ὅτι μόνος ποιεῖ. Ταῦτα δὲ οὐ πρὸς ἀθέτησιν τοῦ Παιδὸς, ἀλλὰ πρὸς ἀντιδιαστολὴν εἰρηται τῶν δαιμόνων. Καὶ τίνα ταῦτά ἐστι τὰ θαύματα ἴδωμεν, τὰ μεγάλα, ὁ μόνος ποιεῖ. Καίτοι γε ἀρχόμενος οὐ περὶ δυνάμεως διελέχθη ἡμῖν, ἀλλὰ περὶ φιλανθρωπίας καὶ ἀγαθότητος. Ἐξομολογεῖσθε γὰρ, φησὶ, τῷ Κυρίῳ, ὅτι ἀγαθός. Πῶς οὖν εἰς τὸν περὶ δυνάμεως ἐμπίπτει λόγον ἐνταῦθα λοιπόν; Ὅτι οὐχὶ δυνάμει μόνον, ἀλλὰ φιλανθρωπίας ταῦτά ἐστι τὰ θαύματα. Τίνα δὲ ἐστὶ τὰ θαύματα δεικνύς, ἐπάγει λέγων. Τῷ ποιήσαντι τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει, τῷ στερεώσαντι τὴν γῆν ἐπὶ τῶν ὑδάτων. Ἐτερος, Τῷ πελήσαντι ἢ τὴν γῆν παρ' ὕδασι, τῷ ποιήσαντι φῶτα μεγάλα μόνῳ, τὸν ἥλιον εἰς ἐξουσίαν τῆς ἡμέρας, τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας εἰς ἐξουσίαν τῆς νυκτός. Ταῦτα ἔει καὶ τὴν δυνάμιν αὐτοῦ καὶ τὴν σοφίαν ἐμφαίνει, ἀλλ' ὅμως καὶ πολλὴν τὴν φιλανθρωπίαν δείκνυσιν. Τὸ μὲν γὰρ οὕτω μεγάλα γενέσθαι, καὶ καλὰ καὶ διαρκῆ, τὴν ἰσχὴν ἀνακηρύττει, καὶ τὴν σοφίαν. τὸ δὲ δι' ἡμᾶς αὐτὰ γενέσθαι, καὶ τὴν χρείαν τὴν ἡμετέραν, τὴν φιλανθρωπίαν [398] καὶ τὴν ἀγαθότητα τὴν διηνεκῆ. Ὁρᾷς πῶς εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ; Οὐ γὰρ πρὸς δέκα καὶ εἴκοσι ἔτη πεποίηκεν αὐτὰ, οὐδὲ πρὸς ἑκατὸν, καὶ διακόσια, καὶ χίλια, ἀλλὰ παρὰ ἢ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν ἐξέτεινεν αὐτά. Διὸ καὶ τοῦτο δηλῶν, ἐν ἐκάστῳ στίχῳ ἐπιλέγει, Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Καὶ τὸ δὴ ἐκπλήττον, ὅτι ἐποίησε μὲν, καὶ ἔδωκεν ἐξ ἀρχῆς γενόμενα ἰ. ἐπειδὴ δὲ παρέβη ὁ ἄνθρωπος, οὐδὲ οὕτως αὐτὸν ἐξέβαλεν. ἀλλὰ ἅπερ ἔδωκεν οὐχ ἁμαρτύνει, τοῦτοις

ο Sic Sav., Mor. vero ταῦτα τίθησιν.

† Duo mss. τῷ πελήσαντι, codex autem Reg. nusus, qui Chrysost. refert, habet πελήσαντι. Hanc vero lectioem codex Coisl., num. 48, Symmacho tribuit.

§ Unus ταῦτα γὰρ εἰ.

h Sic Sav. recte. Mor. πρὸς.

† Sav. γενομένων, minus recte.

ο Sav. ὡς αὐτοὶ μέγα.

β Sav. ἐγένετο.

γ Sav. γεγενημένης.

δ Sav. αὐτῆν.

fruenda post peccatum, nec prohibuit quominus post illud peccatum eis uti et frui posset. Neque vero unum cælum solum fecit, sed etiam alterum: vel ab exordio ostendens nos ab eo non relinquendos in terra, sed fore ut nos hinc transferamur. Si enim non esset nos illuc translaturus, cur productum esset cælum? Neque enim est hoc illi elementum utile: nulla re enim indiget: sed cum velit nos illuc a terra traducere, præparavit habitacula.

2. Quamobrem cum hæc sciret propheta, unicuique versui subjungit: *In sæculum misericordia ejus, admirans ejus benignitatem. Qui firmavit terram super aquas.* Vide hic quoque rursus benignitatem. Postquam enim facti sumus mortales, et eo redacti sumus, ut multis egeremus, ne sic quidem nos reliquit, sed hic quoque interim nobis congruum dedit habitaculum, et tot tantisque suæ benignitatis clarissimis indiciis terram refert, ut ne verbis quidem ea possint explicari. Propheta ergo cum incidisset in abyssum horum beneficiorum, et vidisset quoddam vastum et immensum pelagus, exsiliiit alta voce clamans, et dicens: *Quam magnificata sunt opera tua, Domine! Omnia in sapientia fecisti (Psal. 103. 24).* Porro si quis viderit solem et lunam, et temporum ordinem, rursus videbit universam ejus benignitatem. Neque enim parum ad vitæ decus et ornamentum, imo vero ad ipsam vitam hæc nobis elementa conferunt, ut quæ nutriant fructusque maturent, sine quibus vivi non potest, tempora nobis ostendant, horas exprimant, diei et noctis cursus distinguant, per terram et mare viatores deducant, innumerabiles alios usus præbeant. Vidisti quomodo sit in æternum misericordia ejus, quomodo in unoquoque versu jure hoc subjungat propheta? Alius autem interpretes illud, *In potestatem diei, dixit, Ut dominetur diei (a).* Alius, *In potestatem noctis, dixit, In potestatem in nocte.* 10. *Qui percussit Ægyptum cum primogenitis eorum, 11. Qui eduxit Israel de medio eorum 12. In manu potenti et in brachio excelso.* Assidue versat miraculum quod in Ægypto factum est, propter ingratum eorum animum, et quod cum ea semper audivissent, eorum obliviscerentur. Non est autem hæc quoque misericordia parvum signum: hoc enim liberavit illos a servitute, et posteris fuit occasio Dei cognitionis. Aliud autem hic quoque significat. Quidnam? Etiam post plagam illam in ejus fuisse potentia liberare eos a servitute, cum illos terrore concussisset, et mari obruisset. Hæc autem dicit, ne quis paulo inconsideratior putaret, cum jussit eos accipere aurum et vasa argentea, hæc propter imbecillitatem jussisse. Nam hoc fecit volens omni ratione esse terribilis hostibus, et ostendere se et vi et auctoritate posse omnia facere, eosque fallere ac decipere. Nam quæ aperte fecit non ideo fecit tamquam non posset decipere; neque cum decepit, id ideo fecit, quod non posset aperte capere, sed in utraque parte suam ostendens poten-

tiam. Nam quod hoc quoque magnum metum attulerit alienigenis, audi quid postea dicant vates Azotiorum: *Hic est Deus acerbus, qui percussit Ægyptum, et quando illisit eis, tunc ipsos eduxit (1. Reg. 6. 6).* Vides eos propter hoc ipsum contremiscere, propter furtum, propter fraudem, quod eos interfecerit.

Maris Rubri divisiones. Ægyptiorum obstinatio. Miracula rara sunt. — 13. *Qui divisit mare Rubrum in divisiones.* Alius, *In sectiones.* Alius, *In segmenta.* Nonnulli enim dicunt non fuisse unam viam, sed pro numero tribuum fuisse aquam scissam, ut multæ essent trajectiones. Hæc autem omnia etsi magnam ostendebant potentiam, terribilemque et magnum eum esse indicabant, multam tamen quoque in se habebant benignitatem, non solum in eos quorum gratia ea fiebant, sed si voluissent attendere, etiam in adversarios; non enim eos temere et nequidquam mari obruit, sed quod post tot facta miracula adversus aquas adhuc suam ostenderent audaciam. Oportebat autem eos etiamsi essent supra omnes homines nullo sensu præditi, cum præcedentia, præsentia, et quæ erant præ oculis considerassent, ejus potentiam mirari et adorare, atque ab importuna contentione cessare. Illi autem cum viderent universam creaturam pro ejus arbitrio mutari ac transformari, et cum eis belligerare, ne sic quidem a furore destiterunt, sed etiam cum viderent illud miraculum¹ quod omnem superabat opinionem, aliena illa et nova via ingredi ausi sunt. Quocirca mare illis sepulcrum efficitur. Non enim erat opus naturæ quod fiebat, sed plagæ divinitus inmissæ: et ideo brevi momento temporis fiebant contraria: et non scindebatur tantum in unam partem, sed pro numero omnium tribuum. In unoquoque autem signo meminit misericordiæ: hoc enim Deo maximæ curæ erat, quandoquidem per elementa fiebant miracula, ne quæ fiebant, existimarentur esse alicujus naturalis ordinis rerum, sed superui auxilii, quod omnem opinionem superantia efficit miracula. Quod etiam in mari accidit: idque aperte ostensum est ex eo, quod post illud non amplius factum sit: quæ autem naturaliter fiunt, sunt frequentia, et certo tempore solent fieri. 14. *Et eduxit Israel per medium ejus: quoniam in sæculum misericordia ejus.*

3. Vides quomodo in unoquoque versu jure subjungit illud, *In sæculum misericordia ejus?* Hæc enim omnia ostendunt perpetuam ejus providentiam. Etsi enim quæ facta sunt finem ceperunt, eorum tamen memorie præbuerunt posteris magnam ansam Dei cognitionis. In memoriam enim mandata et transmissa ad posteros, deducebant ad magnam philosophiam. Quamquam alioqui non illud solum factum est, et Dei cessavit curatio; neque in rebus solum Ægyptiacis substitit ejus benignitas, sed unumquodque tempus habet ampla et late diffusa ejus inenarrabilis benignitatis indicia. Quæ quidem ille admirans, assidue subjungit illud, *Quoniam in sæculum misericordia*

(a) Juxta quem sit hæc lectio, ut dominetur diei (ἐκταρατὴν τῆς ἡμέρας), igitur.

¹ Alii, illud spectaculum, non male.

ejus. Recte autem adjecit illud. *Et eduxit Israel per medium ejus* : nam hoc quoque est Dei potentiae. Non sufficiebat enim efficere, ut mare retrocederet, et facilem eis transitum præberet : nam hoc ipsum eos magis stupefecisset, terruisset, et audere prohibuisset, quod omnium superaret opinionem, timorem incutiens ; sed Dei fuit potentiae, postquam mare retrocessisset, eis animum addere, et persuadere, ut novam illam viam et alienam¹ ingrederentur. Nam cum in utraque sectione in sublimem verticem erectæ essent aquæ, generoso et excelso animo opus erat, ut non timerent trajicere, nec suspicarentur maria ad summum verticem utrinque sublata esse eos invasura, et universum exercitum obruitura. 15. *Et excussit Pharaonem et virtutem ejus in mari Rubro* Volens significare facilitatem ejus demersionis, hac dictione usus est. Tu autem considera quomodo cum potentia et ira patientiam quoque ostenderit : ut qui eos non prius de medio sustulerit, licet adeo impudentes essent et contentiosi, quam ipsi lubentes et volentes seipsos precipitarent. Non abs re autem exercitus quoque punitur : sed quoniam fuerunt peccatorum participes et persecutionis, sunt etiam pœnæ et supplicii participes.

Providentiam Dei in Israelitas exaltat ab exitu Ægypti, ad occupationem terræ Chanaan. — 16. *Qui traduxit populum suum per desertum : quoniam in sæculum misericordia ejus.* Hoc non est minus quam per mare perducere. Etsi enim suberat terra sicca, quæ castra sustinere poterat, erant tamen multa alia quæ eis afferebant molestiam. Sufficiebant enim omnia ad eos consumendos, et morti crudelissimæ tradendos, fames, squalor, sitis, radius quam par esset calidior imminens, ferarum multitudo, et necessariorum omnium penuria. Scis autem quot rebus homo indiget. Illis tamen omnibus nudati, et non tectum habentes, non alimenta, non indumenta sufficientia, non calceamenta, non aliquid aliud ejusmodi, tamquam in mediis urbibus choreas agentes, ita per omnem illam solitudinem incedebant. Tu autem mihi considera, quot miracula præterit quæ in solitudine facta sunt, et quot annorum administrationem : duorum autem tantum miraculorum meminit, quæ circa illos reges facta sunt. Mittens enim de illa nova mensa dicere, de tecto admirabili, de lampade quæ nunquam non apparuit, de vestium perpetuitate, de calceis qui non conterebantur, de fontibus qui manarunt e rupibus, et de aliis novis et admirabilibus, per quæ iter illis facile paravit, duorum solum meminit, quomodo reges barbarorum sustulit, et quomodo tropæum erexit, et victoriam eis largitus est, auditori reliqua accurate colligenda relinquens : et ideo dicit : 17. *Qui percussit reges magnos.* 18. *Et occidit reges fortes.* 19. *Scion regem Amorrhæorum.* 20. *Et Og regem Basan.* Et unicuique eorum subjungit, *Quoniam in sæculum misericordia ejus*, ostendens, etiamsi hostibus hostes succederent, nullum tamen eos vicisse. Quæ de re? Quoniam ejus benignitate fruebantur assidue.

Alli, et non tritam et alienam.

Hoc enim significat perpetuo dicens, *Quoniam in sæculum misericordia ejus.* 21. *Et dedit terram eorum hereditatem.* 22. *Hereditatem Israel servo suo.* Duplex est beneficium, et hostes vincere, et illorum bona adipisci. Hoc enim erat magnæ potentiae, non solum ejicere eos qui habitabant, sed etiam posse occupare et retinere alienam regionem.

Humilitatis vis. — Deinde hoc rursus apertius ostendens, eos non ex meritis fuisse horum compotes, sed ex Dei bonitate, subjungit : 23. *Quia in humilitate nostra memor fuit nostri Dominus* : significans non in recte factis, non in prosperitate, sed in humilitate nostra bene actum esse. Quod autem dicit, est ejusmodi : Satis fuit calamitas et ærumna nostra ad ipsum flectendum. Nam et ab initio, quando eos liberavit ab Ægypto, non dixit, *Videns vidi mutationem eorum in melius* : sed, *Videns vidi afflictionem populi mei in Ægypto* (Exod. 3. 7). 24. *Et redemit nos ab inimicis nostris.* Ne paulatim enumeret bella, irruptiones, victorias, tropæa, cum rursus uno verbo recte factorum seriem esset persequutus, et quæ in Judæos sigillatim facta sunt prætermisisset, ad generalem ejus venit providentiam, dicens : 25. *Qui dat escam omni carni.* Alius, *Qui dat panem.* Alius, *Dans panem* (a). Non ergo terræ, nec aquæ, nec aeris, nec solis, nec alicujus alterius sunt productiones fructuum, sed ejus est universum. Vide autem hic quoque non solum potentiam, sed benignitatem etiam ineffabilem. Quod enim dicit Christus, *Solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos* (Matth. 5. 45) : hoc ipse quoque hic significavit, dicens : *Qui dat escam omni carni*, hoc est, non justis solum nec iis qui se recte gerunt, sed peccatoribus, et impiis, et omni humanæ naturæ : quod etiam maxime prædicat ejus dominium. Vidisti Psalmum ideo maxime esse compositum, ut nos deducat ad Dei cognitionem? Et ideo in principio incepit a generalibus, et in eis desiit : superius quidem dicens solem et lunam, fulgura et pluvias, quæ non fiunt solum in parte orbis : in fine autem desinens in communi omnium nutrimento. Deinde postquam ex eis confirmavit generalem providentiam, subjungit : 26. *Confitemini Deo cæli, quoniam in sæculum misericordia ejus.* Ex his enim illud quoque clarum est ipsum esse infernorum omnium et supernorum Dominum, ejusque curam et providentiam ubique diffusam esse. Pro omnibus ergo illi offeramus gratiarum actionem, pro communibus, pro privatis, pro bonitate, pro benignitate, pro potentia, pro curatione, et hoc assidue faciamus, sicut etiam jubet psalmographus, dicens : *Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus.* Hoc est enim sacrificium, hoc oblatio, hoc ipsum nobis reddit maxime propitium, et facit ut fruamur illius benevolentia : quam detur nobis omnibus assequi, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

(a) Prior lectio est Aquilæ, altera Symmachi, id quod duorum Regiorum uss auctoritate firmatur. Vide Hexapla nostra.

ἐπήγαγε, τῷ διαγαγόντι τὸν Ἰσραὴλ διὰ μέσου αὐτῆς· ἐπεὶ καὶ τοῦτο τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως. Ὅτι γὰρ ἤρκει τὸ τὴν θάλασσαν ὑπονοστήσαι, καὶ ῥαδίαν αὐτοῖς ποιῆσαι τὴν ὁδόν· ἀλλ' αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο μάλιστα ἄν αὐτοὺς ἐξέπληξε, καὶ ἐφόβησε, καὶ ἀπεῖρξε τολμηρῶν, τῷ παραδόξῳ πολλὴν δειλίαν ἐμποιοῦν· ἀλλὰ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως ἐγένετο τὸ καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς θαλάσσης θάρσος αὐτοῖς ἐνθεῖναι, καὶ πείσαι διαβῆναι τὴν καινὴν ἐκείνην καὶ ξένην ἁ ὁδόν. Καὶ γὰρ ἐν ἐκατέρῳ τμήματι κορυφουμένων τῶν ὑδάτων, ὑψηλῆς τινος καὶ γενναίας ἔδει ψυχῆς αὐτοῖς, ὥστε μὴ δέισαι τὴν διάβασιν, μηδὲ ὑποπτεῦσαι, ὅτι κορυφούμενα ἐκατέρωθεν τὰ πελάγη ἐπελεύσεται αὐτοῖς, καὶ καταποντίσει ἂ τὸ στρατόπεδον ἅπαν. Καὶ ἐκτινάξαντι Φαραὼ καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ εἰς θάλασσαν Ἐρυθρῶν. Τὴν εὐκολίαν βουλόμενος δειξάτω τοῦ καταποντισμοῦ, τῇ λέξει ταύτῃ ἐχρήσατο. Σὺ δέ μοι σκόπει, πῶς μετὰ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἀγανακτήσεως καὶ τὴν μακροθυμίαν ἐπεδείξατο, οὐ πρότερον αὐτοὺς ἀνελών, καίτοι οὕτως ἀναισχύντως καὶ φιλονείκως διακειμένους, ἕως ὅτε φέροντες αὐτοὶ ἑαυτοὺς ἐκόντες κατεκρήμνισαν. Ὑδ' εἰκῆ δὲ καὶ τὸ στρατόπεδον κολάζεται· ἀλλ' ἐπειδὴ τῶν ἀμαρτημάτων ἐκοινώνησαν, καὶ τῆς διώξεως μετέσχον, κοινωνοῦσι καὶ τῆς κολάσεως καὶ τῆς τιμωρίας.

Τῷ διαγαγόντι τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ· ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Τοῦτο οὐκ ἔλαττον τοῦ διὰ τῆς θαλάττης διαγαγεῖν. Εἰ γὰρ καὶ ξηρὰ ὑπέκειτο γῆ, δυναμένη στέγειν τὸ στρατόπεδον, ἀλλ' ὅμως πολλὰ ἕτερα ἦν τὰ λυπούντα. Καὶ γὰρ ἱκανὰ ἂ πάντα καταναλώσαι, καὶ θανάτῳ παραδοῦναι χαλεπωτάτῳ, καὶ λιμὸς, καὶ αὐχμὸς, καὶ δίψος, καὶ ἀκτίς [401] θερμότερα τοῦ δέοντος ἐπικειμένα, καὶ θηρίων πλήθη, καὶ ἡ τῶν ἐπιτηδεῶν ἀπάντων ἐρημία. Οἰδας ἄ δὲ ὄσων ὁ ἄνθρωπος δεῖται. Ἄλλ' ὅμως ἀπάντων ἐκείνων γυμνωθέντες, καὶ οὐ στέγην ἔχοντες, οὐ τροφὰς, οὐκ ἐνδύματα ἀρκοῦντα, οὐχ ὑποδήματα, οὐκ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδὲν, ὡς ἐν μέσαις χορεύοντες πόλεσιν, οὕτω διὰ τῆς ἐρήμου πάσης ἐκείνης ἐδάδιζον. Σὺ δέ μοι σκόπει, πόσα παρέδραμε θαύματα τὰ ἐν τῇ ἐρήμῳ γινόμενα, καὶ πόσων ἐτῶν δημαγωγίαν· καὶ δύο τινῶν μέμνηται θαυμάτων, τῶν ἐπὶ τῶν βασιλέων ἐκείνων γεγενημένων. Καὶ γὰρ παρεῖς εἰπεῖν τὴν καινὴν τράπεζαν ἐκείνην, τὴν στέγην τὴν παράδοξον, τὴν λαμπάδα τὴν μηδέποτε μὴ φανεῖσαν ἂ, τῶν ἱματίων τὸ διαρκές, τῶν υποδημάτων τὸ ἀνένδοτον, τὰς ἀπὸ τῶν πετρῶν πηγὰς, τὰ ἄλλα τὰ καινὰ καὶ παράδοξα, δι' ὧν ῥαδίαν ἐποίησε τὴν ὁδοποιρίαν αὐταῖς, δύο μόνον μέμνηται, πῶς τοὺς βασιλέας τῶν βαρβάρων ἀνεῖλε, καὶ πῶς τὸ τρόπαιον ἔστησε, καὶ τὴν νίκην αὐτοῖς ἐχαρίσατο, τὰ λοιπὰ παραχωρῶν τῷ ἱ ἀκροατῇ μετὰ ἀκριθείας ἀναλέγειν· διό φησι· Τῷ κατάξαντι βασιλεῖς μεγάλους. Καὶ ἀποκτείναντι βασιλεῖς κραταιοὺς· τὸν Σηὼν βασιλέα τῶν Ἀμορραίων, καὶ τὸν Ὠρ βασιλέα τῆς Βασάν. Καὶ ἐφ' ἑκάστῳ τούτων ἐπιλέγει, Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ, δεικνύς ὅτι εἰ καὶ ἀπὸ πολεμίων πολέμιοι διεδέχοντο, ἀλλ' οὐδεὶς αὐτοὺς ἐχειροῦτο. Διὰ τί; Ὅτι διηνεκῶς τῆς φιλανθρωπίας αὐ-

^a Alii ἐκείνην καὶ ἀτριβῆ καὶ ξένην.

^b Alii αὐτοῖς καὶ καταχώσει καὶ καταπ.

^c Alii λυπούντα καὶ ἱκανὰ καταναλώσαι. Καὶ γὰρ ἱκανὰ.

^d Savil. οἶσθα δέ.

^e Savil. μηδέπω φανεῖσαν, non recte.

^f Tres mss. λοιπὰ παραπέπτων τῷ.

τοῦ ἀπέλευον. Τοῦτο γὰρ αἰνίττεται λέγων συνεχῶς, Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Καὶ δόντι τὴν γῆν αὐτῶν κληρονομίαν, κληρονομίαν Ἰσραὴλ δούλω αὐτοῦ. Διπλᾶ τὰ τῆς εὐεργεσίας, καὶ τὸ κρατῆσαι τῶν πολεμίων, καὶ τὸ γενέσθαι κυρίους τῶν ἐκείνων. Καὶ γὰρ καὶ τοῦτο δυνάμεως πολλῆς ἦν, οὐ τὸ ἐκβαλεῖν τοὺς ἐνοικοῦντας, ἀλλὰ καὶ τὸ δυνηθῆναι κατασεῖν καὶ περιγενέσθαι τῆς ἄλλοτριάς.

Εἶτα πάλιν σαφέστερον τοῦτο δεικνύς, ὅτι οὐκ ἀπ' ἀξίας τούτων γεγονάσι κύριοι, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ μόνης, ἐπήγαγεν· Ὅτι ἐν τῇ ταπεινώσει ἡμῶν ἐμνήσθη ἡμῶν ὁ Κύριος· δηλῶν ὡς οὐκ ἐν τοῖς κατορθώμασιν, οὐκ ἐν τῇ εὐπραγίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ ταπεινώσει ἡμῶν. Ὅ δὲ λέγει, τοῦτό ἐστιν· ἤρκεσεν ἡ συμφορὰ ἐπικάμψαι αὐτὸν, καὶ τὸ κακῶς πάσχειν ἡμᾶς. Ἐπεὶ καὶ ἐξ ἀρχῆς, ὅτε αὐτοὺς ἀπήλλαττεν Αἰγύπτου, οὐκ εἶπεν, Ἰδὼν εἶδον τὴν καταβολὴν αὐτῶν τὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον· ἀλλ', Ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ. Καὶ ἐλυτρώσατο ἡμᾶς ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν. Ἴνα μὴ κατὰ μικρὸν καταλέγη ἂ τοὺς πολέμους, τὰς ἐφόδους, τὰς νίκας, τὰ τρόπαια, πάλιν ἐνὶ ῥήματι κατορθωμάτων ὄρμαθον παραδραμῶν, καὶ τὰ μερικὰ ἀφελὲς τὰ εἰς Ἰουδαίους γινόμενα, ἐπὶ τὴν καθολικὴν αὐτοῦ πρόνοιαν ἔρχεται λέγων· Ὁ δίδους τροφήν πάσῃ σαρκί. Ἄλλος, Ὁς δίδωσιν ἄρτον. Ἄλλος, Δίδους ἄρτον. Οὐκ ἄρα γῆς, οὐδὲ ὑδάτων, οὐδὲ ἀέρων, οὐδὲ ἀκτίνας, οὐδὲ ἄλλου τινός εἰσι τῶν καρπῶν αἱ γοναί, ἀλλ' αὐτοῦ τὸ πᾶν. Καὶ ὄρα κἀνταῦθα οὐ τὴν δύναμιν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν φιλανθρωπίαν τὴν ἄφατον. Ὅπερ γὰρ ὁ Χριστὸς φησιν, Ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ [402] ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους· τοῦτο καὶ οὕτως ἐνταῦθα ἠνέξατο, εἰπὼν· Ὁ δίδους τροφήν πάσῃ σαρκί· τουτέστιν, οὐχὶ τοῖς δικαίοις, οὐδὲ τοῖς κατορθοῦσι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀμαρτωλοῖς καὶ ἀσεβέσι, καὶ πάσῃ τῇ τῶν ἀνθρώπων φύσει· ἃ καὶ μάλιστα αὐτοῦ τὴν δεσποτείαν ἀνακηρῦττει. Εἶδες ὅτι διὰ τοῦτο μάλιστα ὁ ψαλμὸς σύγκειται, ὥστε πρὸς θεογνωσίαν χειραγωγῆσαι; Διὰ δὲ τοῦτο καὶ ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν καθόλου ἤρξατο, καὶ τελευταῖον εἰς ταῦτα κατέληξεν· ἀνωτέρω μὲν εἰπὼν ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ ἀστραπὰς καὶ ὑετοὺς, ἅπερ οὐκ ἐν μέρει γίνεται τῆς οἰκουμένης· ἐν δὲ τῷ τέλει εἰς τὴν κοινὴν ἀπάντων καταλήξας τροφήν. Εἶτα ἀπὸ τούτων κατασκευάσας τὴν καθόλου πρόνοιαν, ἐπήγαγεν· Ἐξομολογεῖσθε τῷ Θεῷ τοῦ σύρανοῦ, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Ἀπὸ γὰρ τούτων κάκεινο δηλον, ὅτι καὶ τῶν ἄνω καὶ τῶν κάτω πάντων αὐτός ἐστι Δεσπότης, καὶ πανταχοῦ τὰ τῆς προνοίας αὐτοῦ καὶ τῆς κηδεμονίας ἐκτέταται. Ὑπὲρ ἀπάντων τοίνυν αὐτῷ τὴν εὐχαριστίαν ἀναφέρωμεν, τῶν κοινῶν, τῶν ἰδικῶν, ὑπὲρ τῆς ἀγαθότητος, ὑπὲρ τῆς φιλανθρωπίας, ὑπὲρ τῆς δυνάμεως, ὑπὲρ τῆς κηδεμονίας, καὶ διηνεκῶς τοῦτο ποιοῦντες διατελώμεν, καθὼς καὶ ὁ Ψαλμωδὸς φησιν, Ἐξομολογεῖσθε ἡ τῷ Κυρίῳ, ὅτι ἀγαθός, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Τοῦτο γὰρ θυσία, τοῦτο προσφορά, τοῦτο μάλιστα ἡμῖν ἔλεων αὐτὸν καθίστησι, καὶ τῆς εὐνοίας ἀπολαῦσαι ποιεῖ τῆς ἐκείνου· ἧς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

^g Savil. κατὰ μικρὸν λέγει.

^h Sav. καθὼς καὶ ὁ Ψαλμωδὸς τοῦτο πο. εἰν λέγων, Ἐξομ.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΡΑΓ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Υπερ τῶν ποταμῶν Βαβυλώνος, ἐκεῖ ἐκαθίσταμεν,
καὶ ἐκλαύσαμεν ἐν τῷ μνησθῆναι ἡμᾶς τῆς
Σιών

α'. Πολὺς ὁ πόθος τοῖς ἀνδράσι τῆς πόλεως, πολὺς ὁ
ἔρωσ τῆς ἐπανόδου. Ἔως μὲν γὰρ εἶχον τὰ ἀγαθὰ ἐν
χερσὶν, ἀκχιζόμενοι καὶ ὑβρίζοντες διετέλουν· ἐπειδὴ
δὲ ἐξεβλήθησαν αὐτῶν, τότε λοιπὸν ἐν ἐπιθυμίᾳ κατ-
έστησαν. Διὰ γὰρ τοῦτο αὐτοὺς καὶ ἐξέβαλεν, ἵνα
αὐτοὺς εἰς πόθον ἀναγάγη ^a μείζονα. Καὶ τοῦτο πολ-
λαχοῦ ποιεῖν ὁ Θεὸς εἴωθεν. Ὅταν γὰρ ἐντροφῶντες
αὐτοῦ τοῖς ἀγαθοῖς μὴ αἰσθανώμεθα, ἐν ἐρημίᾳ αὐτῶν
ἡμᾶς καθίστησιν, ὥστε τῇ στερήσει σωφρονισθέντας
ζητῆσαι πάλιν τὴν ἀπόλαυσιν. Τίνος δὲ ἕνεκεν παρὰ
τοὺς ποταμούς ἐκάθηστο; Ἄτε αἰχμαλώτοι ὄντες,
καὶ ἀπὸ πολεμίας ἐλλημμένοι χώρας, ἐξω τειχῶν καὶ
πόλεων ἠυλίζοντο. Ἐπὶ ταῖς ἰτέαις ἐν μέσῳ αὐτῆς
ἐκρεμάσαμεν τὰ ὄργανα ἡμῶν. Ἔτερος, Κιθάρας
ἡμῶν. Ἄλλος, Λύρας ^b. Καὶ τίνος ἕνεκεν τὰ ὄργανα
ἐπήγοντο εἰς αἰχμαλωσίαν ἀπιόντες, καὶ οὐ μέλλον-
τες αὐτοῖς χρῆσθαι; Ἄκονόμητο καὶ τοῦτο ὑπὸ Θεοῦ,
ὥστε καὶ ἐπὶ τῆς ἀλλοτρίας ἔχειν ὑπομνήματα τῆς
πολιτείας τῆς προτέρας, καὶ μᾶλλον αὐτοὺς δάκνεσθαι
ὁρῶντας τὰ σύμβολα τῆς θρησκείας ἐκείνης. Ὅτι [403]
ἐκεῖ ἐπληρώθησαν ἡμᾶς οἱ αἰχμαλωτεύσαντες ἡμᾶς
λόγους ψδῶν· καὶ οἱ ἀπαγαγόντες ἡμᾶς· Ὕμνον ^c
ἤσατε ἡμῖν ἐκ τῶν ψδῶν Σιών. Οὐ μικρὰ καὶ ἐν-
τεῦθεν ἐκέρδαινον ἐν τῷ τοὺς βαρβάρους ἐπικεῖσθαι,
καὶ τῶν ἁσμάτων ἐπιθυμεῖν ἀκούειν τῶν παρ' αὐτῶν.
Ὅρα δὲ κἀντεῦθεν πόσῃ ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας ἐδέ-
ξαντο τὴν διόρθωσιν. Οἱ γὰρ ἐξορρησάμενοι, καὶ τῆς
οἰκείας ἀποσκιρτήσαντες λατρείας, καὶ παντὶ τρόπῳ
τὸ νόμιμα καταπατήσαντες, τοσαύτη ἀκριβεία κέ-
χρηται ἐπὶ τῆς ἀλλοτρίας, ὡς καὶ τῶν βαρβάρων
ἐπικειμένων, καὶ ἀπειλούντων, καὶ πανταχόθεν περι-
στοιχιζόντων αὐτοὺς, καὶ ἐπιθυμούντων ἀκοῦσαι, μη-
δὲ οὕτως χαρίσασθαι αὐτῶν τῇ ἐπιθυμίᾳ, ἀλλὰ προ-
τιμῆσαι τὸν νόμον, καὶ διατηρῆσαι μετὰ ἀκριβείας.
Τὸ δὲ, Οἱ ἀπαγαγόντες, ἕτερος εἶπεν, Οἱ καταλα-
ζονεύομενοι ἡμῶν, μονόνουχι τοῦτο δηλῶν· Οἱ πρὸ
τούτου ἐπεμβαίνοντες, καὶ κατεξανιστάμενοι, οὕτω
τῷ χρόνῳ γεγονάσι πρᾶοι καὶ ἐπιεικεῖς καὶ ἡμεροί,
ὡς καὶ τῶν ψδῶν ἐπιθυμεῖν ἀκούειν τῶν ἡμετέρων.
Ἄλλ' ὁμως οὐκ ἐνέδωκαν οὗτοι. Εἶδες πῶς ἰσχυροὺς
ἡ θλίψις ἐργάζεται; πῶς κατανευγμένους ποιεῖ;
πῶς συντρίβει τὴν διάνοιαν; Καὶ γὰρ ἐκλαίου, καὶ
τὸν νόμον διετήρουν, καὶ οἱ τῶν προφητῶν δακρυόν-
των γελῶντες, καὶ κωμωδοῦντες, καὶ χλευάζοντες,
οὗτοι νῦν μηδεὶς ὑπομιμνήσκοντες αὐτοὺς πρὸς δά-
κρυα ἐτρέποντο, καὶ ἐθρῆνον. Ἐκ τούτου καὶ οἱ πο-
λέμιοι τὰ μεγάλα ἐκέρδαινον. Καὶ γὰρ εὐρών αὐτοὺς
οὐ τῇ αἰχμαλωσίᾳ πιεζομένους, οὐδὲ τὴν δουλείαν
θρηνούντας, οὐδὲ τὴν ἐν ἀλλοτρίᾳ διατριβὴν, ἀλλὰ τὸ
τῆς οἰκείας ἐκπεσεῖν λατρείας. Διὰ τοῦτο προστίθη-
σιν· Ἐν τῷ μνησθῆναι ἡμᾶς τῆς Σιών. Καὶ γὰρ
οὐκ ἀπλῶς θρηνούσιν, ἀλλ' ἔργον τοῦτο ποιοῦνται.
Διὰ τοῦτο καὶ ἀρχόμενος ἔλεγεν, Ἐκαθίσταμεν, καὶ
ἐκλαύσαμεν, δηλονότι ^d, διὰ τοῦτο συντηδρεύσαμεν,

ὥστε κινήσαι θρήνους καὶ ὀλολυγὰς. Τίνος δὲ ἕνεκεν
οὐκ ἐφείτο ἄδειν ἐπὶ τῆς ἀλλοτρίας; Ὅτι οὐκ ἔδει βέ-
βηλα ὥτα ἀκούειν τῶν ἀπορόρητων ἐκείνων. Πῶς
ἤσσομεν τὴν ψδὴν Κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας ^e,
Τουτέστιν, οὐκ ἐφείται ἡμῖν ἄδειν. Εἰ γὰρ καὶ τῆς
πατρίδος ἐξεπέσαμεν, ἀλλὰ τὸν νόμον μένομεν διατη-
ροῦντες, καὶ τὴν ἀκριβειαν αὐτοῦ διαφυλάττοντες.
Ἔστε κἂν τῶν σωμάτων κρατῆτε, τῆς γνώμης οὐ
περιέσεσθε. Εἶδες φιλόσοφον ψυχὴν γινομένην ἀπὸ
τῆς θλίψεως, καὶ ὑψηλοτέραν τῶν δεινῶν; Ἐὰν ἐπι-
λάθωμαι σου, Ἱερουσαλήμ, ἐπιλησθείη ἡ δεξιὰ
μου. Κολληθείη ἡ γλῶσσά μου τῷ λάρυγγί μου.
Ὅρα κἀντεῦθεν πολλὴν τὴν μεταβολήν. Καὶ γὰρ οἱ
καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἀκούοντες, ὅτι τῆς πόλεως ἐκ-
πεσοῦνται, καὶ οὐ φροντίζοντες, ἑαυτοὺς ἐπαρῶνται
νῦν, εἰ ἐπιλάθωνται αὐτῆς. Τί δὲ ἐστίν, Ἐπιλησθείη
ἡ δεξιὰ μου; Ἡ ἰσχὺς μου, φησὶν, ἡ δύναμις μου
ἐπιλάθοιτό μου, καὶ γενόμενη ἄφωνος ἀπὸ τοῦ με-
γέθους τῶν [404] κακῶν, Ἐὰν μὴ σου μνησθῶ εὐ-
μὴ προανατάξωμαι τὴν Ἱερουσαλήμ ὡς ἐν ἀρχῇ
τῆς εὐφροσύνης μου. Τί ἐστίν, Ἐὰν μὴ προανα-
τάξωμαι τὴν Ἱερουσαλήμ; Οὐχ ἀπλῶς σου μνημο-
νεύσω, φησὶν, ἐν τοῖς ἄλλοις, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ὕμνοις,
καὶ ἐν ταῖς ψδαῖς. Τὸ δὲ, Προανατάξωμαι ^e, προ-
ανακρούσωμαί ἐστι· σφόδρα ποθούτων ῥῆμα φθηγό-
μενοι, μᾶλλον δὲ ἐρώντων, καὶ ἐκκαιομένων περὶ
αὐτῆν. Ἀκούωμεν πάντες ταῦτα, καὶ παιδευώμεθα.
Καθάπερ γὰρ οὗτοι ^f ἐκπεσόντες, τότε ζητοῦσιν αὐ-
τῆν· οὕτω καὶ ἡμῶν πολλοὶ τοῦτο πείσονται ἐν ἐκείνῃ
τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἄνω Ἱερουσαλήμ ἐκπίπτοντες. Ἄλλ'
οὗτοι μὲν ἐκπεσόντες ἐλπίδας ἔσχον ἐπανόδου, ἡμᾶς
δὲ ἐκπεσόντας ^g οὐκ ἐνὶ πάλιν ἐπανέλθειν. Ὁ γὰρ
σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτήσει, φησὶ, καὶ τὸ πῦρ
αὐτῶν οὐ σβεσθήσεται. Διὸ δὴ ἀκριθέστερον δεῖ
τοῖς καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς προσέχειν, καὶ τὸν παρόντα
βίον οὕτως οικονομεῖν, ὥστε μὴ γενέσθαι αἰχμαλώ-
τους μηδὲ ἀλλοτρίους, μηδὲ ξένους τῆς μητροπόλεως
ἐκείνης. Μνησθητι, Κύριε, τῶν υἱῶν Ἐδώμ τὴν
ἡμέραν Ἱερουσαλήμ τῶν λεγόντων, Ἐκκενοῦτε,
ἐκκενοῦτε ἕως τῶν θεμελίων αὐτῆς ^h. Ἔτερος,
Τοῖς υἱοῖς Ἐδώμ. Καὶ τοῦτο τὸ ῥῆμα ἐκκαιομένων
περὶ τὴν πόλιν. Ὁ δὲ λέγουσι, τοῦτό ἐστιν· Ἀπαίτη-
σον δίκην τοὺς οὐ βουλευθέντας στήναι· μέχρι τῆς ἀλώ-
σεως, μηδὲ κορεσθέντας τῇ κατασκαφῇ, ἀλλ' ἐφ-
ισταμένους καὶ λέγοντας· Κατασκάπτете ἕως ἂν ἡ
θεμέλιος ἐν αὐτῇ. Ἐπεθύμου γὰρ μηδὲ τὰ βάθρα
αὐτὰ μείναι τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ τοὺς θεμελίους
αὐτῆς ἀνασπασθῆναι.

β'. Οὗτοι δὲ ἦσαν Ἀράβιοι, οἱ συνεπιθέμενοι ταῖς
Ἰουδαίσι τότε μετὰ τῶν Βαβυλωνίων, ὧν καὶ συν-
εχῶς μέμνηται ὁ προφήτης, καὶ σφόδρα αὐτῶν κατ-
ηγχορεῖ, ὅτι καὶ δικαίας συγγενείας ^k ἔχοντες πρὸς αὐ-
τοὺς, τῶν πολεμίων ἐγένοντο πικρότεροι. Θυγάτηρ
Βαβυλώνος ἡ ταλαίπωρος. Ἔτερος, Ἡ προνενο-
μευμένη. Ἔτερος, Ἡ διαρπασθησομένη. Ἐνταῦθα
δεικνύς τοῦ Θεοῦ τὴν ἰσχύν, οὐκ ἐν τῇ τῶν κακῶν

^e Sav. ἐπὶ τῆς ἀλλοτρίας.

^f Sav. ὑπό.

^g Sav. προανατάξωμαι, προανακρούσομαί σου ἐστί

^h Sav. καὶ γὰρ καθάπερ οὗτοι.

ⁱ Sav. ἐκπίπτοντας.

^j Sav. ἐκκενοῦτε τῶν θεμελίων αὐτῆς. Qui sit interpres
pox in memoratus nescitur. Paulo post Sav. ὁ δὲ λέγει.

^k Savil. δικαίαν συγγένειαν. Paulo post ἕτερος, Ἡ προνα-
νομευμένη, etc. Prior lectio est Aquilae, altera Symmachii.

^a Sav. ἐναγάγη.

^b Aquila citharam, Symmachus lyram vertit.

^c Morel. ὕμνους. Bibl. Graeca et Sav. distinguunt ὕμνον·
ἄπλο.

^d Sav. ἐπλῶν ἔτι.

IN PSALMUM CXXXVI.

1. *Super flumina Babylonis illic sedimus, et flevimus, dum recordaremur Sion.*

1. Magnum est his viris suæ civitatis desiderium, magna reditus cupiditas. Quamdiu enim bona habebant in manibus, probra et injurias inferre non desistebant : sed postquam ab illis sunt exturbati, tunc eorum desiderio affecti sunt : propterea enim eos expulit, ut excitaret in iis majus desiderium. Id autem solet sæpe Deus facere. Quando enim, dum in summis sumus deliciis, et maxima bonorum ejus affluentia, non sentimus, curat ut eis careamus, ut privatione eorum castigati, eis rursus frui quæramus. Sed quam de causa sedebant ad flumina? Ut qui essent captivi, et regionis hostium sinibus circumscripti, extra muros et urbes habitarent. 2. *In salicibus in medio ejus suspendimus organa nostra.* Alius, *Citharas (a) nostras.* Alius, *Lyras.* Et quam de causa tulerunt organa sua cum in captivitatem recederent, qui eis minime erant usuri? Hoc quoque fuerat a Deo provisum, ut vel in aliena regione haberent monumenta prioris reipublicæ, magisque morderentur et ægrius ferrent, dum illius religionis et Dei cultus illa signa viderent. 3. *Quia illic interrogaverunt nos, qui captivos duxerunt nos, verba cantionum : et qui abduxerunt nos : Hymnum cantate nobis de canticis Sion.* Non parum hinc lucrifaciebant, quod eis barbari instarent, et cantica eorum audire cuperent. Vide autem quantam hinc correctionem ceperunt ex captivitate. Qui enim insolentes facti defecerant, et a religione sua resilierant, et legem omni ratione conculcaverant, se in aliena regione tam graviter gesserunt, ut vel urgentibus et minantibus barbaris, et undique circumstantibus, et audire cupientibus, ne sic quidem eorum desiderio gratificarentur, sed legem præferrent, eamque diligenter conservarent. Illud autem, *Qui abduxerunt,* alius (b) dixit, *Qui arroganter agebant contra nos,* propemodum hoc dicens : Qui antea in nos invehebantur, et in nos insurgebant, tempore adeo lenes, mites et mansueti facti sunt, ut vellent etiam nostra audire cantica. Hi tamen non concesserunt. Vidisti quonam modo reddit fortes afflictio? quomodo compunctos? quomodo mentem conterit? Flebant enim, et legem observabant, et qui, cum prophetæ lacrymarentur, ridebant, ludificabantur et subsannabant : hi nunc nemine eos admonente ad lacrymas convertebantur, et flebant. Ex eo etiam plurimum commodi percipiebant hostes. Videbant enim eos non premi captivitate, nec servitute delectare, nec quod in aliena regione habitarent, sed quod a suo Dei cultu excidissent. Et ideo adjecit : *Dum recordaremur Sion.* Neque enim leviter tantum lugent, sed veluti quoddam perpetuum lugendi munus obeunt. Quocirca dicit in principio, *Sedimus, et flevi-*

mus, significantes se ideo consedissee ut cierent fletus et ejulatus. Sed cur eis non permittebatur canere in aliena terra? Quoniam non oportebat aures profanas audire illa arcana. 4. *Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena?* Hoc est : Non licet nobis canere. Etsi enim a patria excidimus, legem tamen perpetuo servamus, idque diligentissime. Quare etsi in corpora dominium obtineatis, animum tamen non superabitis. Vidisti animam ab afflictione esse deductam ad studium sapientiæ, ærumnisque et calamitatibus esse superiorem? 5. *Si oblitus fuero tui, Jerusalem, oblivioni detur dextera mea.* 6. *Adhæreat lingua mea faucibus meis.* Vide hic quoque magnam factam mutationem. Qui enim singulis diebus audiebant, fore ut ex civitate exterminarentur, et non curabant, nunc dira sibi imprecantur, si ejus sint obliti. Quid est autem, *Oblivioni detur dextera mea?* Vires, inquit, meæ mei obliviscantur, et mutus evadam propter malorum magnitudinem, *Si non meminero tui : si non præposuero Jerusalem sicut¹ in principio lætitiæ meæ.* Quid est, *Si non præposuero Jerusalem?* Non solum, inquit, tui meminero in aliis, sed etiam in hymnis et in canticis. Illud autem, *Præposuero,* hoc est, In cantici præmio ac præludio posuero, loquentes verbum eorum, qui valde desiderant, imo vero eorum qui ejus magno amore tenentur et inflammantur. Audiamus hæc omnes, et discamus. Etenim quemadmodum hi cum ab ea exciderant, tunc quærent : ita etiam multis ex nobis eveniet, cum in illo die a Jerusalem cælesti exciderimus. Sed hi quidem cum excidissent, spem habebant reditus, nobis autem excidentibus nulla reliqua spes est reversionis. *Vermis enim eorum non morietur,* inquit, *et ignis eorum non exstinguetur (Marc. 9. 43).* Et ideo oportet nos nostra diligentius attendere, et in præsentī vita sic nos gerere, ut non simus captivi, nec alieni ac remoti ab illa metropoli. 7. *Memor esto, Domine, filiorum Edom in die Jerusalem : qui dicunt : Exinanite, exinanite usque ad fundamenta ejus.* Alius, *Filiis Edom.* Hoc quoque verbum est eorum qui inflammantur desiderio civitatis. Hoc est autem quod dicunt : Pœnas de eis sume, quibus non sufficiebat quod capta esset civitas, nec satiati erant ejus eversione, sed instabant, et dicebant, *Effodite quamdiu fuerit in ea fundamentum.* Cupiebant enim ne bases quidem manere civitatis, sed vel ipsa ejus fundamenta convelli.

2. Hi autem erant Arabes, qui una cum Babylonis Judæos invaserant : quorum frequenter meminit propheta, et eos valde reprehendit, quod cum intercederet inter eos cognatio, hostibus fuere acerbiores. 8. *Filia Babylonis misera.* Alius, *Vastata.* Alius, *Diripienda.* Hic ostendens Dei vires non in liberatione a malis, sed in parandis iis insidiis qui illos oppugnarunt, prædicit propheta mala quæ erant eventura Babylonī, et vocat eam miseram propter mala quæ illam erant invasura : in hoc quoque docens Judæos,

(a) Vide Hexapla.

(b) Quis sit hic interpres ignoratur.

¹ Illud, *sicut*, adjectum fuit non modo in LXX, sed etiam in versionibus Symmachī, Theodotionis, quintæ et sextæ : in his quippe omnibus eadem lectio observatur.

et ostendens Dei potentiam esse per totum orbem terræ porrectam. *Beatus qui retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis. Alius, Quam ante fecisti nobis (a). 9. Beatus qui tenebit, et allidet parvulos tuos ad petram.*

Prophetarum mos. — Hæc etsi ira plena sunt vehementique pœna et supplicio : sunt tamen verba perturbationis animi captivorum, qui magnam aliquam pœnam, et horrendum mirumque supplicium postulant. Prophetæ enim multa sæpe loquuntur non tamquam suos, sed aliorum affectus narrantes, et in medium afferentes. Si enim ejus quæris sententiam, audies dicentem, *Si reddidi retribuētibus mihi mala (Psal. 7. 5), et vel modum, qui a lege erat ei datus, superantem. Quando autem narrat perturbationes animi aliorum, describit iram et dolorem : quod etiam nunc fecit, Judæorum cupiditatem in medium adducens, quorum ira vel ad infantia usque ætatem procedebat. Novum non ita se habet, sed inimicos nostros et pascere, et eis cibum dare jubemur, et orare pro eis qui nos ærumnis afficiunt. Hoc autem facimus propter legem quæ est nobis constituta. Quænam autem ea est? Nisi abundaverit, inquit, justitia vestra plus quam scribarum et Phariseorum, non intrabitis in regnum cælorum (Matth. 5. 20). Magnum ergo studium adhibeamus, et totam eam abunde observemus, ut qui deinceps in terra tamquam in cælo habitemus, et cum angelis choros ducamus. Ita enim futura quoque bona consequemur : quæ detur nobis omnibus assequi, gratia et misericordia Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.*

IN PSALMUM CXXXVII.

1. Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo.

1. De hoc apud vos sæpe disserui. Quocirca eo prætermisso veniemus ad id, quod est proximum. Quid hoc sibi vult, *Et in conspectu angelorum psallam tibi?* Quod quidem alius dixit interpretes, *Libere, Deus, canam te. Alius, In conspectu deorum cantabo tibi.* Si ergo dicat angelos qui sunt in cælis, est id quod dicitur ejusmodi : *Conabor canere cum angelis, et cum eis contendere, et choreas ducere cum supernis potestatibus. Etsi enim natura differam, animi tamen alacritate, ut cum eis stare possim, decertabo. Sin autem accipiamus quod dictum est ex aliorum interpretatione, videtur mihi dicere de sacerdotibus, id quod de diis dicitur. Solet enim Scriptura sacerdotem vocare et angelum et deum : nunc quidem dicens : *Diis non maledices, et principi populi tui non maledices (Exod. 22. 28) : nunc autem : Labia sacerdotum custodient judicium, et ex ore ejus exquirent justitiam, quoniam est angelus Domini omnipotentis (Malach. 2. 7).* Si liceat ergo hoc ita accipere, illud oportet intelligere : Cum sacerdotibus, ipsis inchoantibus et præcedentibus, cum eo quo par est ordine sequar, et canam tibi : *Quoniam audisti omnia verba oris mei. Vidisti magnam gratiarum actionem? vidisti summam atten-**

(a) Hæc interpretatio juxta quem sit ignoramus.

tionem? Non quemadmodum nonnulli molles et dissoluti, qui antequam quidem accipiant, sunt vehementes, postquam autem acceperint, languescunt : sed hic quidem et antequam acceperit, urget, et postquam accepit, perstat agens assidue gratias. Hinc autem ostenditur eum puras et optimas preces fuisse, ex eo quod a Deo sit auditus. Hoc enim maxime ut audiamur efficit, quando preces ei gratæ fuerint.

Ut a Deo exaudiamur in nobis est. — Unde etiam est in nostra potestate ut audiamur. Quando enim petimus quæ a Deo dari par est, quando alacri animo, quando nos præbemus dignos qui accipiamus, audit vocatus, et implet quod petitur. 2. *Adorabo ad templum sanctum tuum.* Non est hoc quoque parva virtus, posse templum ascendere, et ascendentem cum pura adorare conscientia. Non enim flectere genua, nec ingredi, est id quod quæritur, sed cum acri mente et intento animo, non corpore solum, sed mente etiam intus esse : quemadmodum nec parva est dignitas, universorum Deum ut decet adorare. Si enim in regibus hoc pro honore ducitur, multo magis in Deo universorum. *Et confitebor nomini tuo super misericordia tua et veritate tua.* Quid hoc est? Agam, inquit, tibi gratias, quod magnam tuam mei curam senserim. Non enim ex propriis recte factis consequutus sum, ut patriam reciperem, et templum aspicerem, sed ex misericordia et clementia tua. Propter hæc te adorabo, propter hæc tibi confitebor, quod cum pœna et supplicio dignus essem, et ut in aliena regione perpetuo degerem, me cito reduxisti. *Quoniam magnificasti super omne nomen sanctum tuum.* Quod dicit, est ejusmodi : Non agam enim solummodo gratias propter beneficia, sed etiam propter ipsam gloriam ineffabilem, et infinitam magnificentiam, et naturam inenarrabilem. *Magnificasti enim, inquit, super omne nomen sanctum tuum :* hoc est, per beneficia, per elementa, per ea quæ sunt in cælis, per ea quæ sunt in terra, per pœnas, per ea quæ fiunt in hostes, per ea quæ fiunt in familiares. Nulla est enim pars creaturæ et supernæ et infernæ, quæ non emittat vocem quavis tuba clariorem, prædicantem nominis tui magnificentiam. Sive ergo angelos dixeris, sive archangelos, sive dæmones, sive elementa insensibilia, sive lapides, sive semina, sive solem, sive lunam, sive terram, sive maria, sive pisces, sive volucres, sive lacus, sive fontes, sive fluvios : per omnia nomen tuum magnum ostenditur. Alius autem pro illo, *Magnificasti super omne nomen sanctum tuum, ait : Magnificasti enim super omnia nomina tua verbum tuum.* Alius, *Eloquium tuum.* 3. *In quacumque die invocavero te, velociter exaudi me.* Alius (a), *In quacumque die invocavi te, exaudisti me.* Hoc etiam Deus pollicitus est, dicens : *In quacumque die invocaveris me, exaudiam te, et dicam, Ecce loquente te adsum (Isai. 58. 6).* Ipse itaque hoc petit. Tales enim sunt animæ, quæ dolore aliquo afficiuntur : volunt videre se quam primum liberari a malis. *Multiplicabis me in anima mea virtute tua.* Alius, *Constituisti in anima mea virtutes.* Nam quod est prius,

(a) Hic interpretes quis sit nescitur.

ἀπαλλαγῆ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τῶν πολεμησάντων ἐπιβουλῇ, προλέγει τὰ συμβησόμενα τῇ Βαβυλῶνι κακὰ ὁ προφήτης, καὶ ἀθλίαν αὐτὴν ἀπὸ τῶν καταληφόμενων κακῶν καλεῖ, κὰν τούτῳ παιδεύων τοὺς Ἰουδαίως, καὶ δεικνύς τοῦ Θεοῦ τὴν ἰσχύον πανταχοῦ τῆς γῆς ἐκτεταμένην. *Μακάριος δὲ ἀνταποδώσει σοι τὸ ἀνταπόδομά σου, ὃ ἀνταπέδωκας ἡμῖν. Ἄλλος, Ὁ προεποίησας ἡμῖν. Μακάριος δὲ κρατήσῃ, καὶ ἔδαφιῇ τὰ νήπιά σου πρὸς τὴν πέτραν.*

Ταῦτα εἰ καὶ πολλοῦ γέμει θυμοῦ καὶ πολλῆς κολάσεως καὶ τιμωρίας, ὅμως τοῦ πάθους τῶν αἰχμαλωτισθέντων ἐστὶ τὰ ῥήματα, πολλὴν ἀπαιτούντων τὴν τιμωρίαν, καὶ ξένην τινὰ καὶ παράδοξον κόλασιν. Πολλὰ γὰρ οἱ προφῆται οὐκ οἰκοθεν φθέγγονται, ἀλλὰ τὰ ἐτέρων πάθη διηγούμενοι, καὶ εἰς μέσον φέροντες. Ἄν μὲν γὰρ τὴν αὐτοῦ γνώμην ζητῆς, ἀκούσῃ λέγοντος, *Εἰ ἀνταπέδωκε τοῖς ἀνταποδιδούσι μοι κακὰ, καὶ τὴν παρά τῶν νόμων δεδομένην αὐτῷ συμμετρίαν ὑπερβαίνοντος.* Ὅταν δὲ τὰ ἐτέρων διηγῆται πάθη, τὸν θυμὸν [405] ὑπογράφει, τὴν ὀδύνην ὃ δὲ καὶ νῦν πεποίηκε, τὴν ἐπιθυμίαν τὴν τῶν Ἰουδαίων εἰς μέσον ἄγων, οἳ καὶ μέχρι τῆς ἄωρου ἡλικίας τὴν ὀργὴν ἐξέτεινον. Ἄλλ' οὐ τὰ τῆς Καινῆς τοιαῦτα· ἀλλὰ καὶ ποτίζειν καὶ τρέφειν τοὺς ἐχθροὺς κελευόμεθα, εὐχεσθαι ὑπὲρ τῶν ἐπηρραζόντων ἡμᾶς. Τοῦτο δὲ ποιῶμεν διὰ τὴν ὀρισμένην νομοθεσίαν. Ποίαν δὲ ταύτην; Ἐὰν γὰρ μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη ἡμῶν, φησὶ, *πλέον τῶν γραμματέων καὶ Φάρισαίων, οὐ μὴ εισέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.* Πολλὴν τοίνυν ἐπιδειξώμεθα τὴν σπουδὴν καὶ μετὰ περιουσίας ἅπασαν φυλάξωμεν, ἅτε λοιπὸν ὡς ἐν οὐρανῷ πολιτευόμενοι ἐπὶ γῆς, καὶ μετὰ ἀγγέλων χορευόντες. Οὕτω γὰρ καὶ τῶν μελλόντων ἐπιτευξόμεθα ἀγαθῶν ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχσῖν, χάριτι καὶ φιλοφροσύνη τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΡΑΖ' ΨΑΛΜΟΝ.

Ἐξομολογήσομαί σοι, Κύριε, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου.
 α'. Πολλάκις ὑμῖν περὶ τούτου διελέχθη β. Διόπερ αὐτὸ παρελθόντες, ἐπὶ τὸ ἐχόμενον αὐτοῦ ἤξομεν. Τί δὲ τοῦτο ἐστὶ, *Καὶ ἐναντίον ἀγγέλων ψαλῶ σοι;* Ὅπερ ἕτερος γ εἶπεν ἑρμηνευτῆς, *Παρόρησις, ὁ Θεὸς, ἔσω σε.* Ἄλλος, *Ἐναντι θεῶν μελωδήσω σοι.* Ἄν μὲν οὖν τοὺς ἐν οὐρανοῖς ἀγγέλους λέγη, τοιοῦτόν ἐστι τὸ λεγόμενον, ὅτι Μετὰ ἀγγέλων ἄδειν βιάσομαι, καὶ φιλονεικήσω τὴν ἀμιλλαν πρὸς αὐτοὺς θέσθαι, καὶ συγχορεῦσαι ταῖς ἄνω δυνάμεσιν. Εἰ γὰρ καὶ τῇ φύσει διέστηκα, ἀλλ' ὅμως τῇ προθυμίᾳ ἀμιλλήσομαι μετ' ἐκείνων στῆναι. Εἰ δὲ κατὰ τὴν ἐτέρων ἔκδοσιν ἐκλάθωμεν τὸ εἰρημένον, δοκεῖ μοι περὶ τῶν ἱερέων τοῦτο εἰπεῖν. Ἔθος γὰρ τῇ Γραφῇ καὶ ἀγγελῶν καλεῖν τὸν ἱερέα καὶ θεόν· νῦν μὲν λέγουσα· *Θεοὺς οὐ κακολογήσεις, καὶ ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἔρσις κακῶς.* νῦν δὲ, *Χεῖλη ἱερέων φυλάσσεται κρίσω,* καὶ ἐκ στόματος αὐτοῦ ζητήσουσι δικαιοσύνην, ὅτι ἀγγελὸς Κυρίου παντοκράτορός ἐστιν. Ἄν τοίνυν τοῦτο ἐκλαβεῖν ἧ, ἐκεῖνο νοεῖν δεῖ, ὅτι Μετὰ τῶν ἱερέων, παρόντων αὐτῶν, μετὰ τῆς προσηκούσης

εὐταξίας καταρχομένων ἐκείνων προηγουμένων ἔφομαι, καὶ ἀκολουθήσω, καὶ ἔσω σοι· Ὅτι ἤκουσας πάντα τὰ ῥήματα τοῦ στόματός μου. Εἶδες εὐχαριστίαν πολλήν; εἶδες προσοχὴν ἐπιτεταμένην; Οὐ καθάπερ ἔνιοι τῶν χαύνων καὶ διαλελυμένων, πρὶν ἢ μὲν λαβεῖν σφοδρῆ τινὲς εἰσι, μετὰ δὲ τὸ λαβεῖν ἀναπεπτωκότες· ἀλλ' οὗτος καὶ πρὶν ἢ λαβεῖν ἐπίκειται, καὶ μετὰ τὸ λαβεῖν μένει διηνεκῶς εὐχαριστῶν. Ἐντεῦθεν δὲ δείκνυται, ὅτι καθαρὰν καὶ ἀρίστην ἐποιεῖτο τὴν εὐχὴν, ἐκ τοῦ ἀκουσθῆναι παρά τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο γὰρ μάλιστα [406] ἀκούεσθαι ποιεῖ, ὅταν κατὰ γνώμην αὐτῷ ἡ εὐχὴ γένηται.

Ὡστε καὶ τοῦ ἀκουσθῆναι ἡμεῖς κύριοι. Ὅταν γὰρ ταῦτα αἰτῶμεν, ἃ τὸν Θεὸν ἄξιον δοῦναι, ὅταν μετὰ προθυμίας, ὅταν ἀξίους ἑαυτοῦ τοῦ λαβεῖν παρέχωμεν, ἀκούει καλούμενος, καὶ τὸ αἰτούμενον πληροῖ. Προσκυνήσω πρὸς ναὸν ἁγίου σου. Οὐ μικρὰ καὶ τοῦτο ἀρετὴ τὸ δύνασθαι ἐπιβαίνειν ναοῦ, καὶ ἐπιβαίνοντα μετὰ καθαρῶ συνειδότος προσκυνεῖν. Οὐ γὰρ δὴ τὸ κάμψαι γόνατα, οὐδὲ τὸ εἰσελθεῖν τοῦτο ἐστὶ τὸ ζητούμενον, ἀλλὰ τὸ μετὰ διανοίας θερμῆς καὶ γνώμης συντεταμένης, τὸ μὴ τῷ σώματι μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ γνώμῃ ἔνδον εἶναι· ὡπερ οὐδὲ μικρὸν ἀξίωμα τὸ προσκυνεῖν τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν, ὡς χρὴ προσκυνεῖν. Εἰ γὰρ ἐπὶ τῶν βασιλέων ἐν ἀξιώματος τοῦτο κεῖται μέρος, πολλῷ μᾶλλον ἐπὶ τοῦ τῶν ὀλων Θεοῦ. *Καὶ ἐξομολογήσομαι τῷ ὀνόματί σου ἐπὶ τῷ ἔλεει σου, καὶ τῇ ἀληθείᾳ σου.* Τί ἐστὶ τοῦτο; Εὐχαριστήσω σοι, φησὶν, ὅτι πολλῆς ἀπέλαυσα τῆς κηδεμονίας. Οὐ γὰρ ἀπὸ τῶν οικείων κατορθωμάτων ἔλαβον τὸ ἀπολαβεῖν τὴν πατρίδα, καὶ τὸν ναὸν ἰδεῖν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἐλέους σου καὶ τῆς φιλοφροσύνης σου. Ἐπὶ τούτοις σε προσκυνήσω, ἐπὶ τούτοις ἐξομολογήσομαί σοι, ὅτι ἄξιον ὄντα κολάσεως καὶ τιμωρίας, καὶ διηνεκῶς ἐν ἀλλοτρίᾳ διατρέθειν ὄντα δίκαιον, ταχέως ἐπανήγαγες. Ὅτι ἐμεγάλυνας ἐπὶ πᾶν τὸ ὄνομα τὸ ἁγίου σου. Ὁ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· Οὐ διὰ τὰς εὐεργεσίας εὐχαριστήσω μόνον, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὴν τὴν δόξαν τὴν ἀφανῶν, καὶ τὴν μεγαλωσύνην τὴν ἀπειρον, καὶ τὴν φύσιν τὴν ἀρρήτον. *Ἐμεγάλυνας γὰρ, φησὶν, ἐπὶ πᾶν τὸ ὄνομα τὸ ἁγίου σου.* τούτῃ, διὰ τῶν εὐεργεσιῶν, διὰ τῶν στοιχείων, διὰ τῶν ἐν οὐρανοῖς, διὰ τῶν ἐν γῆ, διὰ τῶν κολάσεων, διὰ τῶν εἰς τοὺς πολεμίους, διὰ τῶν εἰς τοὺς οικείους. Οὐκ ἐστὶ γὰρ οὐδὲν μέρος τῆς κτίσεως τῆς ἄνω, τῆς κάτω, ὃ μὴ φωνὴν ἀφήσῃ σάλπιγγος λαμπροτέραν, ἀνακηρύττουσαν τοῦ ὀνόματός σου τὴν μεγαλωσύνην. Κἂν ἀγγέλους τοίνυν εἴπησιν, κἂν ἀρχαγγέλους, κἂν δαίμονας καὶ τὰ ἀναισθητὰ στοιχεῖα, κἂν λίθους, κἂν σπέρματα, κἂν ἥλιον, κἂν σελήνην, κἂν γῆν, κἂν πελάγη, κἂν νηκτᾶ, κἂν πετεινὰ, κἂν λίμνας, κἂν πηγάς, κἂν ποταμοὺς, διὰ πάντων μέγα τὸ ὄνομά σου δείκνυται. Ἄλλος γ δὲ ἀπὸ τοῦ, *Ἐμεγάλυνας ἐπὶ πᾶν τὸ ὄνομα τὸ ἁγίου σου,* εἶπεν· Ἐμεγάλυνας γὰρ ὑπὲρ πάντα τὰ ὀνόματά σου τὴν ῥῆσιν σου. Ἄλλος, *Τὸ λόγιόν σου.* Ἐν ᾗ ἂν ἡμέρα ἐπικαλέσομαι σε, ταχὺ ἐπάκουσόν μου. Ἄλλος, *Ἐν ᾗ ἂν ἡμέρα ἐπεκαλεσάμην σε, ἐπήκουσάς μου.* Τοῦτο γὰρ καὶ ὁ Θεὸς ἐπηγγείλατο ἰ, λέγων· Ἐν ᾗ ἂν ἡμέρα ἐπικαλέσῃ με, εἰσακούσομαι σου, καὶ ἔρω, Ἴδοὺ λαλοῦντός σου πάρεμι. Καὶ αὐτὸς δὲ τοῦτο αἰτεῖ. Τοιαῦτα γὰρ αἱ ὀδυνώμεναι ψυχαὶ· ταχίστην βούλονται τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν δεινῶν ἰδεῖν. Πολιωρήσεις με ἐν ψυχῇ μου δυνάμει σου. Ἄλλος, *Συν-*

^a Γὰρ deest in Sav.

^b Sav. διελέχθημεν.

^c Hæ variæ interp. in uno codice Regio sic habentur: Aquila ἐναντι θεῶν μελωδήσω σοι. Symmachus ἐναντίον θεῶν ἔσω σοι. Alius παρρησιάσω σοι. Alius ἐναντι ἱερέων. Alius παρρησία, Θεέ, ἔσω σε. Paulo post Morel. βιάσομαι, καὶ ἂν μὲν ἀγγέλους λέγη, ὡς ἐν τοῖς οὐρανοῖς τοῦτο φησὶν, ὅτι μετ' αὐτῶν καὶ φιλονεικήσω. Savillum sequimur.

^d Sav. κατορθωμάτων ἔσχον τὸ ἀπολ.

^e Hi interpretes qui sibi ignoratur.

^f Sav. τοῦτο καὶ ὁ αὐτὸς ἐπηγ.

Exaudi me, alius dixit, *Exaudisti me*. Quid est ergo quod dictum est? Quæ sunt alta et sublimia dicuntur Græce meteora, a verbo *αΐρεσθαι*, et elevationes maris dicuntur fluctus et exaltationes, ab eo quod est elevari et exaltari. Illud ergo *πολυωρήσεις* idem est ac si dicas, *Exaltabis me, Extolles me*. Hoc ipsum autem verbum posuit alibi, dicens: *Secundum altitudinem tuam extulisti filios hominum* (*Psal. 11. 9*), ubi est Græce *επολύωρησας*: hoc est, *Elevasti, Extulisti*. Ita etiam dixit illud *πολυωρήσεις με*, ut significaret, *Implebis me multo gaudio, sublimemque et erectum mihi reddes animum, et quod est omnium maximum, non sines hanc meam exaltationem et lætitiã esse languidam et imbecillam, sed potentem, validam, firmam et immobilem*. Hoc enim sibi vult illud, *Extolles me in anima mea potentia tua*.

2. *Afflictis Deus adest*. — Hoc est autem quod dicit, *Extolles me potentia, viribus eriges, et mihi opem feres*. Quocirca alius quoque interpretes hoc ipsum ostendens, dixit, *Constituisti animæ meæ virtutes*. Recte autem dixit, *Animæ meæ*, quod est maxime Dei proprium, recreare animos in afflictionibus, quemadmodum etiam evenit in apostolis. Flagris enim cæsi revertebantur gaudentes, ita eorum erigebatur animus (*Act. 5. 41*). Hoc est vel maximæ potentie Dei munus; hoc in primis ostendit ejus vires, quod in mediis malis et periculis non sinit dejici animum. 4. *Confiteantur tibi, Domine, omnes reges terræ, quia audierunt omnia verba oris tui*. Vide quam sit pii et grati animi. Non satis habet, si solus agat gratias, sed etiam omnes qui dominatum obtinent, vocat ad societatem gratiarum actionis, et ipsos etiam qui gestant diademata. Etsi enim magna sit, inquit, eorum potentia, omnes tibi tamen debent gratias agere pro iis etiam quæ aliis facta sunt. Quocirca hoc quoque significans, subjunxit, *Audierunt omnia verba oris tui*. Si ergo gratias agant, plurimum hinc fructum capient, et magnum lucrum facient. Talia enim tua dona sunt omnibus in medio proposita, ut qui volunt, possint esse eorum participes, et ea percipere. Nullam ergo tantam utilitatem poterit eis regnum afferre, quantam tua verba audire. Hoc est eis securitas, hoc vires, hoc ornamentum, hoc decus, hoc regnum¹, hoc est imperii lætitia et potentia. 5. *Et contentent in viis Domini*². Alius, *Et contentent vias Domini*. Si ergo dicat, *In viis tuis*, hoc est quod dicit, *In legibus tuis, in jussis tuis*. Si autem, *Vias tuas*, Præclara, inquit, hæc tua facta dicant, laudent, celebrent ac prædicent: hoc enim sibi vult illud, *Contentent*. *Quoniam magna est gloria Domini*: hoc est, *Omnibus aperta, omnibus manifesta, omnibus evidens, parata ad omnibus beneficia præstanda, omnes habens sibi gratiæ nomine obnoxios*. 6. *Quoniam excelsus Dominus, et humilia respicit*. Altus, inquit, natura, altus substantia. Sed hoc quidem nunc dictum est, ut se ad Judaicum cultum accommodaret. Quod autem sequitur, id corrigit, et humilem auditorem ad

magnam intelligentiam erigit. Quid hoc autem est, *Et alta a longe cognoscit*? Hic enim de præscientia agitur, quod est potentie Dei maxime proprium: et ideo in prophetis sæpe loquens, hinc in eos invehitur, qui tenentur errore simulacrorum. Alius, *Et quod elatum est, a longe discernit*. Alius, *Et sublime*. Quoniam enim dixit, *Excelsus Dominus, et humilia respicit*, subjunxit, *Et alta a longe cognoscit*, significans eum alta non solummodo cognoscere, sed etiam ex magno intervallo, hoc est, priusquam eveniant, priusquam perficiantur, priusquam in opus exeant. 7. *Si ambulavero in medio tribulationis, vivificabis me*. Non dixit, *Tribulationem expelles*, sed, *In ipsis malis manentem vivificabis me*; hoc est, etiamsi in maxima pericula incidero, poteris me conservare: quod est admirabile, et majus omnium opinione, quod cum undique hostes et mala circumstant, in tuto collocetur, qui ab eis circumsidetur. *Et super iram inimicorum meorum extendisti manus tuas*. Alius, *Adversus respirationem inimicorum meorum extendes (a)*. Vidisti maximam esse potentiam in utrisque partibus? Nam et me, inquit, qui in maximis versor malis, conservare poteris, et illos furore rabieque percitos, et ignem spirantes, dejicere et comprimere. *Et salvum me fecit dextera tua*. Alius, *Et salvum me faciet dextera tua (b)*, hoc est, potentia tua, virtus tua. Deo enim sunt expeditæ viæ omnes et rationes, et potest vel ex rebus desperatis ad salutem adducere. 8. *Dominus retribuet pro me*. Alius, *Efficiet (c)*. Alius, *Perficiet*, hoc est, *Ulciscetur inimicos*. Non dixit autem, *Ulciscetur*, sed, *Retribuet*, ostendens quod etiam si sim rationi reddendæ obnoxius, ipse exsolvet et satisfaciet; est enim benignus. Potest autem hoc etiam dici de iis quæ a Christo pro nobis facta sunt. Ipse enim pro nobis retribuit. *Domine, misericordia tua in sæculum. Opera manuum tuarum ne despicias*. Duas affert rationes, cur debeat assequi ejus clementiam: unam quidem, quod ipse sit bonus et misericors, et assidue misericors, ut numquam interrumpatur, nec desinat, nec cedat ejus elementia: alteram autem quod ipse sit Creator et Opifex.

Misericordia Dei non datur indiscriminatim. — Sed quemadmodum ab eis servari volumus, ita etiam misericordia dignum quid ostendamus (*Exod. 33. 19*). *Miserebor enim, inquit, cujus miserebor* (*Rom. 9. 15*). Non enim indiscriminatim eum subit misericordia, sed ipse etiam aliquam distinctionem adhibet. Si id enim faceret indiscriminatim, nemo umquam puniretur. Quocirca non solum faciamus ea quæ oportet, ut misericordiam consequamur, sed etiam quia a Deo facti sumus. Eum enim qui a Deo creatus est, et tantum habuit Opificem et Regem, oportet se ita gerere ut illius cura et providentia se non esse indignum ostendat. Si hæc faciamus, bona futura consequemur, quæ nobis contingat assequi, gratia et clementia Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium, in sæcula sæculorum. Amen.

¹ Hæ voces, *hoc regnum*, desunt in Savilio.

² Savil. sic affert lectionem LXX: *Et contentent in canticis Domini*.

(a) Hæc interpretatio est Symmachi.

(b) Hic item interpretes est Symmachus.

(c) Hi interpretes qui sint nascimus.

IN PSALMUM CXXXVIII.

1. *In finem, victoriæ auctori.*

Domine, probasti me, et cognovisti me.

1. *Quomodo vox, probasti, de Deo intelligenda sit; sessio et resurrectio quid; Dei præscientia.* — Quid dicis? novit Deus, postquam probavit: antequam probavit autem, non novit? Absit. Quomodo enim, qui omnia novit antequam fierent? sed illud, *Probasti me* (Dan. 13. 42), significat, Me perfecte novisti. Quemadmodum enim Apostolus, quando dicit eum corda scrutari (Rom. 8. 27), non ignorationem, sed perfectam cognitionem significans hoc dicit: ita etiam hic cum dicit, *Probasti me*, evidentissimam significat cognitionem, hoc est, Tu me perfecte nosti. 2. *Tu cognovisti sessionem meam et resurrectionem meam.* Per sessionem et resurrectionem omnem vitam significat: in his enim tota vita nostra consistit; actiones, operationes, ingressus et exitus. Deinde quoniam dixit in principio, *Probasti me*: ne quis paulo inconsideratior putaret eum nosse ex probatione, vel ex rerum experientia, propterea quod dixit, *Tu cognovisti sessionem meam, et resurrectionem meam*, vide quomodo id corrigat per id quod subjungit, dicens, 3. *Tu intellexisti cogitationes meas a longe.* Per hoc enim significat eum non nosse per probationem, neque opus habere ut probet, sed sua præsciendi facultate scire omnia. Qui enim novit cogitationes quæ in mente sunt positæ, non opus habet ut probet per opera. Quamquam alioqui non solum eas novit dum in mente versantur, sed etiam priusquam versari incipiant: nec solum antequam versari incipiant, sed etiam longo ante tempore. Et ideo hæc volens significare, subjunxit illud, *Intellexisti cogitationes meas de longe.* Si ergo novit etiam cogitationes Deus, cur inducit eam, quæ per opera fit, probationem? Non ut ipse hoc discat, sed ut eos qui illa sustinent probatos efficiat. Cognoverat enim Job ante experientiam, et ideo id testabatur dicens: *Homo justus, verax, pius* (Job. 2. 3). Sed induxit experientiam, ut et illum redderet fortiolem, et diaboli redargueret improbitatem, et alios ejus exemplo meliores redderet. Et quid miraris si hoc fecerit in Job, cum ipsum faciat etiam in peccatoribus? Aperte enim sciebat Ninivitas non esse dignos qui perirent, sed per penitentiam eos meliores futuros; inducit tamen etiam per res experientiam; et ubique multa præbet argumenta evidentissima suæ curæ et providentiæ, non contentus sua cognitione.

Præscientia Dei hominem bonum aut malum non facit. — Quamobrem dicebat quoque Unigenitus: *Si non facio opera Patris mei, ne mihi credite: si autem facio, etsi mihi non credatis, operibus credite* (Joun. 10. 37. 38). Quia enim permulti qui sunt crassioris ingenii, et nullo fere sensu præditi, multa dicunt hujusmodi, nempe hunc elegit, hunc dilexit, illum odio habuit, et propterea hic quidem malus, ille vero bonus evasit: ex rebus ipsis persuadet, uniuscujusque horum sententiam corrigens, et in medium adducens probationem per opera, et pronuntiat quidem etiam

antequam res eveniant, hunc virtute præditum, ut ejus præsciendi facultatem intelligant: adjungit autem etiam probationem quæ fit per opera, ne quis dicat paulo inconsideratior eum talem esse propter præscientiam. Porro vide quomodo Paulus hoc significat, dicens: *Cum enim nondum nati fuissent, nec aliquid boni aut mali fecissent, ut Dei secundum electionem propositum maneret, non ex operibus, sed ex vocante, dictum est ei, quod major serviet minori* (Rom. 9. 11-13). Neque enim factorum exitus est expectandus, sed etiam ante ea novit ipse eum qui malus, et qui non talis est futurus. *Semitam meam et funiculum meum investigasti, et omnes vias meas prævidisti.* Quemadmodum sessionem et resurrectionem vocat facta ex consuetudine: etenim nos etiam sæpe dicimus: Hic novit, quomodo sedet, et quomodo surgit, testantes ejus perfectam notitiam: ita hic etiam semitam et funiculum dicit universam ejus vitam. Et ideo subjungit: *Et omnes vias meas prævidisti.* Porro illud, *Investigasti*, non est ejus qui quærit, nec ejus qui scrutatur, sed ejus qui novit perfecte. Hoc autem ostendens subjunxit, *Prævidisti*: hoc est, antequam fierent nosti omnia facta bona et mala. *Quia non est dolus in lingua mea.* Alius, *Contradictio (a)*, Hoc est maximum virtutis indicium, hoc est summa bonorum, hoc est quod Christus maxime requirit dicens: *Nisi convertamini et efficiamini sicut parvuli, non ingrediemini in regnum cælorum* (Matth. 18. 3): simplicitatem, innocentiam, et ab omni dolo ac simulatione remotionem significans. Quocirca imperitos et idiotas elegit et dixit: *Confiteor tibi, Pater, quia occultasti hæc a sapientibus et intelligentibus, et revelasti ea parvulis* (Matth. 11. 25). Vide autem: non dixit, Quia suscepi, et eiecī dolum; sed, Quod non fuit umquam, neque linguam meam suscepit hic morbus, nec ei vitio ullus umquam fuit, ad me aditus. 5. *Ecce, Domine, tu cognovisti omnia novissima et antiqua.* Non cogitationes solum, inquit, nosti, nec actiones, nec vias meas, sed omnia quæ fuerunt et futura sunt. *Tu formasti me, et posuisti super me manum tuam.* A præsciendi facultate transiit ad creandi potestatem, et rursus a creandi potestate ad præsciendi facultatem. Non solum enim nos fecit, cum non essemus, sed etiam in jam factos obtinet imperium.

2. Hæc utraque de Christo Paulus testatur, dicens: *Multifariam multisque modis Deus olim loquutus patribus in prophetis, in extremis diebus loquutus est nobis in Filio, quem posuit heredem omnium.* Deinde subjungens dicit etiam opificium: *Per quem fecit etiam sæcula* (Hebr. 1. 1. 2). Et cum de ejus substantia disseruisset, et dixisset, *Qui cum sit splendor gloriæ, et character substantiæ ejus* (Ibid. v. 3), ostendit etiam ejus præsciendi facultatem, dicens, *Et ferens omnia verbo potestatis suæ.* Et ad Colossenses scribens hæc eadem rursus dixit: *Quoniam in eo creata sunt omnia quæ sunt in cælis et quæ in terra, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, omnia per ipsum,*

(a) Hæc interpretatio in quibusdam exemplaribus Symmacho tribuitur. Vide notam ad hunc locum in Hexaplis.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΡΑΗ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Εἰς τὸ τέλος, τῷ νικητικῷ.

Κύριε, ἐδοκίμασάς με, καὶ ἔγνωσ με.

α'. Τί λέγεις; μετὰ τὸ δοκιμάσαι οἶδεν ὁ Θεός, πρὸ δὲ δοκιμάσαι οὐκ οἶδεν; Οὐχί, μὴ γένοιτο! Πῶς γάρ, Ὅ τὰ πάντα εἰδὼς πρὶν γενέσεως αὐτῶν; ἀλλὰ τὸ, Ἔδοκίμασάς με, Ἀκριδῶς ἐπίστασαι με, ἐστίν. Ὡς περ γάρ ὁ Ἀπόστολος, ὅταν λέγῃ, ὅτι ἐρευνᾷ τὰς καρδίας, οὐκ ἄγνοιαν ἐμφαίνων, ἀλλὰ τὴν ἀκριθῆ εἰδήσιν, λέγει οὕτω δὴ καὶ οὕτως λέγων, Ἔδοκίμασάς με, τὴν γνῶσιν τὴν σαφειστάτην δηλοῖ, τουτέστιν, Ἀκριδῶς ἐπίστασαι με. Σὺ ἔγνωσ τὴν καθέδραν μου, καὶ τὴν ἔγερσίν μου. Καθέδραν καὶ ἔγερσιν τὸν βίον ἅπαντά φησιν· ἐν γάρ τούτοις ἡμῖν ^a ὁ βίος· τὰς πράξεις, τὰς ἐνεργείας, τὰς εἰσόδους, τὰς ἐξόδους. Εἶτα ἐπειδὴ ἀρχόμενος ἔλεγεν, Ἔδοκίμασάς με, ἵνα μὴ τις τῶν ἀνοήτων νομίσῃ, ὅτι ἀπὸ δοκιμῆς οἶδεν, ἢ ἀπὸ πείρας πραγμάτων, διὰ τὸ εἰπεῖν, Ἐγνῶσ τὴν καθέδραν μου, καὶ τὴν ἔγερσίν μου, ὅρα πῶς αὐτὸ διορθοῦται διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, ἧς ἐπήγαγε λέγων, Σὺ συνῆκας τοὺς διαλογισμοὺς μου ἀπὸ μικρόθεν. Δείκνυσι γάρ διὰ τούτου, ὅτι οὐχὶ δοκιμασίᾳ οἶδεν, οὐδὲ δεῖται τοῦ δοκιμάσαι, ἀλλὰ προγνωστικῆ δυνάμει πάντα ἐπίσταται. Ὁ γάρ λογισμὸς εἰδὼς ἐν τῷ νῷ ^b κειμένους, οὐ δεῖται τῆς διὰ τῶν ἔργων δοκιμασίας. Ἄλλως δὲ οὐδὲ κινουμένους μόνον ἐν τῷ νοῦ οἶδεν, ἀλλὰ καὶ πρὶν ἢ κινήσθαι· καὶ οὐδὲ ἀπλῶς πρὶν ἢ κινήσθαι, ἀλλὰ καὶ πρὸ πολλοῦ τοῦ χρόνου. Διὸ ταῦτα δηλῶσαι βουλόμενος, ἐπήγαγε τὸ, Σὺ συνῆκας τοὺς διαλογισμοὺς μου ἀπὸ μακρόθεν. Εἰ τοίνυν οἶδεν ^c ὁ Θεός καὶ τοὺς διαλογισμοὺς, τίνος ἕνεκεν ἐπάγει τὴν διὰ τῶν ἔργων δοκιμήν; Οὐχ ἵνα αὐτὸς μάθῃ, ἀλλ' ἵνα τοὺς ὑπομένοντας δοκίμους ἐργάσῃται. Ἐπεὶ καὶ τὸν Ἰώβ ἦδει πρὸ τῆς πείρας· διὸ καὶ ἔμαρτύρει λέγων· Ἀνθρωπος δίκαιος, ἀληθινός, θεοσεβής. Ἄλλ' ἐπήγαγε τὴν πείραν, ὥστε ἐκεῖνόν τε καρτερικώτερον ἐργάσασθαι, καὶ τοῦ διαβόλου τὴν πονηρίαν ἐλέγξαι, καὶ ^d τοὺς ἄλλους σπουδαιοτέρους διὰ τοῦ παραδείγματος ποιῆσαι. Καὶ τί θαυμάζεις, εἰ ἐπὶ τοῦ Ἰώβ τούτου πεποίηκεν, ὅπου γε καὶ [410] ἐπὶ τῶν ἀμαρτωλῶν τὸ αὐτὸ ^e ἐργάζεται; Τοὺς γάρ Νινευίτας ἦδει σαφῶς οὐκ ἀξιόους ὄντας ἀπολέσαι, ἀλλὰ διὰ τῆς μετανοίας βελτίους ἐσομένους· ἀλλ' ὁμως ἐπάγει καὶ τὴν διὰ τῶν πραγμάτων πείραν· καὶ πανταχοῦ πολλὰς ἀποδείξεις παρέχεται τῆς αὐτοῦ κηδεμονίας καὶ τῆς φιλανθρωπίας, οὐκ ἀρκούμενος τῆ αὐτοῦ γνώσει ^f.

Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Μονογενὴς ἔλεγεν· Εἰ μὴ ποιῶ τὰ ἔργα τοῦ Πατρὸς μου, μὴ πιστεύετε μοι· εἰ δὲ ποιῶ, κἄν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοῖς ἔργοις πιστεύσατε. Ἐπειδὴ γάρ πολλοὶ παχύτεροι τὴν γνώμην ὄντες, καὶ ἀναίσθητοι, πολλὰ τοιαῦτα φθέγγονται, ὅτι τὸν δεῖνα ἐξελέξατο, καὶ τὸν δεῖνα ἐφίλησε, καὶ τὸν δεῖνα ἐμίσησε, διὰ τοῦτο ὁ μὲν πονηρὸς, ὁ δὲ φαῦλος ἐγένετο· ἀπὸ τῶν πραγμάτων πείθει, τὴν ἐκάστου τούτων διορθούμενος γνώμην, καὶ παράγων εἰς μέσον

τὴν ἀπὸ τῶν ἔργων ἀποδείξιν, καὶ ἀποφαίνεται μὲν, καὶ πρὸ τῶν πραγμάτων, ὅτι ἐνάρετος ὁ δεῖνα, ἵνα μάθωσιν αὐτοῦ τὴν προγνωστικὴν δυνάμιν· ἐπάγει δὲ καὶ τὴν διὰ τῶν πραγμάτων πληροφορίαν, ἵνα μὴ τις τῶν ἀνοήτων εἴπῃ, ὅτι διὰ τὴν πρόβησιν ὁ δεῖνα τοιοῦτος ἦν. Ὅρα γοῦν καὶ ὁ Παῦλος πῶς τοῦτο δηλοῖ, λέγων· *Μήπω γὰρ γεννηθέντων, μηδὲ πράξαντων τι ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἵνα ἢ κατ' ἐκλογὴν πρόθεσις τοῦ Θεοῦ μένη, οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος ἐφρέθη αὐτῆ, ὅτι ὁ μέλιων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι.* Οὐδὲν γάρ δεῖται ἀναμεῖναι τῶν ἔργων τὸ τέλος, ἀλλὰ καὶ πρὸ τούτων οἶδεν αὐτὸς τὸν φαῦλον, καὶ τὸν οὐ τοιοῦτον ἐσόμενον. Τὴν τρίτον μου καὶ τὴν σχοῖνόν μου σὺ ἐξιχνίασας, καὶ πάσας τὰς ὁδοὺς μου προεῖδες. Ὡς περ καθέδραν καὶ ἔγερσιν τὰς πράξεις λέγει ἀπὸ τῆς κοινῆς συνηθείας· καὶ γὰρ πολλάκις καὶ ἡμεῖς λέγομεν, Οἶδεν ὁ δεῖνα, πῶς κάθηται, πῶς ἐγείρεται, τὴν ἀκριθῆ αὐτοῦ γνῶσιν μαρτυροῦντες· οὕτω τρίτον καὶ σχοῖνον ἐνταῦθα τὴν ζωὴν αὐτοῦ πᾶσαν λέγει. Διὸ καὶ ἐπάγει· *Καὶ πάσας τὰς ὁδοὺς μου προεῖδες.* Καὶ τὸ Ἐξιχνίασας δὲ, οὐ ζητούντός ἐστιν, οὐδὲ ἐρευνῶντος, ἀλλ' ἀκριδῶς ἐπισταμένου. Καὶ τοῦτο δείκνυς ἐπήγαγε, Προεῖδες· τουτέστι, Πρὶν ἢ γενέσθαι οἶδας πάσας τὰς πράξεις τὰς πονηρὰς καὶ τὰς ἀγαθὰς. Ὅτι οὐκ ἐστὶ δόλος, ἐν γλώσση μου. Ἄλλος, Ἐτερολογία. Τοῦτο μέγιστον τεκμήριον ἀρετῆς, τοῦτο κεφάλαιον τῶν ἀγαθῶν, τοῦτο δὲ μάλιστα ὁ Χριστὸς ἐπιζητεῖ λέγων· *Ἐὰν μὴ στραφῆτε, καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· τὸ ἄκακον, τὸ ἄδολον, τὸ ἄπλαστον καὶ ἀφελὲς αἰνιττόμενος.* Διὸ καὶ ἰδιώτας ἐξελέξατο, καὶ ἔλεγεν· *Ἐξομολογοῦμαι σοι, Πάτερ, ὅτι ἀπέκρυψας αὐτὰ ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπιόις.* Ὅρα· οὐκ εἶπεν, ὅτι Ἐδεξάμην, καὶ ἀπέβαλον τὸν δόλον· ἀλλ', ὅτι Οὐδὲ ἐγένετό ποτε, οὐδὲ ἐπέθη τῆς γλώττης τῆς ἐμῆς τουτὶ τὸ νόσημα, ἀλλ' ἄδατος ἢ πονηρία ἀπ' ἐμοῦ αὕτη γέγονεν. Ἰδοὺ, Κύριε, σὺ [411] ἔγνωσ πάντα, τὰ ἔσχατα καὶ ἀρχαῖα. Οὐ τοὺς λογισμοὺς μόνον οἶδας, φησὶν, οὐδὲ τὰς πράξεις μου, οὐδὲ τὰς ὁδοὺς μου, ἀλλὰ πάντα τὰ γινόμενα καὶ ἐσόμενα. Σὺ ἐπλάσας με, καὶ ἔθηκας ἐπ' ἐμέ τὴν χεῖρά σου. Ἀπὸ τῆς προγνωστικῆς δυνάμεως ἐπὶ τὴν δημιουργικὴν μετέθη, καὶ ἀπὸ τῆς δημιουργικῆς πάλιν ἐπὶ τὴν προγνωστικὴν. Οὐ γὰρ δὴ μόνον οὐκ ὄντας ἐποίησεν, ἀλλὰ καὶ γενομένους διακρατεῖ.

β'. Ταῦτα ἐκάτερα καὶ ὁ Παῦλος μαρτυρεῖ τῷ Χριστῷ, λέγων· *Πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάσαις ὁ Θεός λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Χριστῷ, ὃν ἔθηκε κληρονόμον πάντων.* Εἶτα ἐπάγων λέγει καὶ τὴν δημιουργίαν· *Δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησε.* Καὶ περὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ διαλεχθεῖς, καὶ εἰπὼν, *Ὅς ὢν ἀπαύγισμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, δείκνυσι καὶ τὴν προνοητικὴν αὐτοῦ δυνάμιν, λέγων· Φέρων τε τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.* Καὶ Κολοσσαεῦσιν ἐπιστέλλων τὰ αὐτὰ ταῦτα πάλιν ἔλεγεν, *Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι, τὰ πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν*

^a Sav. ἡμῶν.^b Uinus ἐπὶ τῷ νῷ, εἰ sic Sav.^c Sav. μακρόθεν. Καὶ εἰ οἶδε, φησὶν.^d Duo mss. πονηρίαν ἐμφράξαι καί, εἰ ita Sav.^e Sav. τοῦτο αὐτὸ. Mox Sav. οὐκ ἀξιόους ὄντας ἀπολέσθαι... καὶ ὁμως ἐπάγει. Forte melius particulam οὐκ ἐκρυμκερις.^f Alius τῆ οἰκίᾳ γνώσει.

Εκτισται, αὐτός ἐστι πρό πάντων. Τοῦτο τῆς δημιουργίας αὐτοῦ. Εἶτα τὴν προνοητικὴν δηλῶν, ἐπάγει· *Καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε.* Ταῦτα πάλιν ὁ Ἰωάννης ἀμφοτέρω ἐνδεικνύμενος, ἔλεγε· *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἐν.* Τοῦτο τὴν δημιουργίαν εἶπεν ἐμφαίνων. Εἶτα τὴν πρόνοιαν· *Ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων.* Τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ὁ προφήτης αἰνιττόμενος λέγει· *Σὺ ἐπλασάς με.* Τοῦτο τῆς δημιουργίας. Εἶπε καὶ τὸ τῆς προνοίας· *Καὶ ἔθηκας ἐπ' ἐμὲ τὴν χεῖρά σου.* Τί ἐστίν, Ἔθηκας; Διακρατεῖς, συγκροτεῖς, διαβαστάζεις. Ὅπερ καὶ ὁ Παῦλος δηλῶν, Ὅτι ἐν αὐτῷ, εἶπε, *ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμέν.* Οὐ γὰρ δὴ μόνον ἐν τῷ γενέσθαι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ εἶναι καὶ μένειν δεόμεθα αὐτοῦ τῆς δυνάμεως. Ἐθαυμαστώθη ἡ γνώσις σου ἐξ ἐμοῦ, ἐκραταιώθη· οὐ μὴ δύνωμαι πρὸς αὐτήν. Ἄλλος, Ἵπερβάλλει με. Ἀντὶ δὲ τοῦ, Ἐκραταιώθη, ἕτερος, Ἵπερεπήρθη α. Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστι καὶ προνοίας ἀπολαύω τῆς σῆς, καὶ εἰδὼς ὅτι πάντα πρόοιδας, καὶ ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων με ἐποίησας, ὅμως τὴν περὶ σοῦ γνώσιν ἀκριθῆ καὶ σαφεῆ πᾶσαν ἐχεινοῦ δύναμαι, ἀλλ' Ἐθαυμαστώθη, τουτέστιν, ὑπερέβαλεν, ἐπήρθη ὑπὲρ ἐμὲ, ἰσχυροτέρα ἐγένετο, ἢ ὥστε καταληφθῆναι τοῖς ἐμοῖς λογισμοῖς· οὕτως ἐστὶ θαυμαστή, οὕτως ἐστὶ μεγάλη. Τί οὖν εἰ θαυμαστή μὲν ἐστὶ καὶ μεγάλη, δύναται δὲ καταληφθῆναι; Οὐδαμῶς. Διὰ γὰρ τοῦτο ἐπήγαγεν, *Οὐ δύναμαι πρὸς αὐτήν,* ἵνα μὴ τοῦτο λέγῃς. Ὅταν δὲ εἶπη γνώσιν, οὐ τοῦτο λέγει, ὅτι ἄγνοῶ τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅτι Παντελή καὶ σαφεῆ τὴν περὶ αὐτοῦ γνώσιν οὐκ οἶδα. Ὅπερ φησὶν ὁ Παῦλος· Ὅτι μὲν γὰρ ἐστίν, [412] ἴσμεν· τὸ δὲ τί τὴν οὐσίαν ἐστίν, ἀγνοοῦμεν· *Πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ, δεῖ ἐστὶ.* Καὶ οὐκ εἶπε τὸ τί τὴν οὐσίαν ἐστὶ· τοῦτο γὰρ οὐδενὶ γνώριμον β. Ὅτι φιλόφρων, οἶδαμεν, ὅτι χρηστός, ὅτι ἀγαθός· τὸ δὲ πόσον, ἀγνοοῦμεν. Ἄλλ' οὕτως ταῦτα πάντα παραδραμῶν, ἕτερον δοκοῦν εὐκολώτερον εἶναι προβάλλεται, καὶ αὐτὸ φησὶν ἀγνοεῖν. Οὐ γὰρ δὴ λέγω τὸ τί τὴν οὐσίαν ἐστὶ, φησὶν, οὐδὲ τὸ πόσον ἀγαθός· ὡμολόγηται γὰρ, ὅτι ταῦτα ἀκατάληπτά· ἀλλὰ καὶ πῶς πανταχοῦ ἐστίν, εἰπεῖν οὐκ ἔχω, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀνώτερον τῆς ἡμετέρας καταλήψεως. Διὸ εἰπὼν, Ἐθαυμαστώθη ἡ γνώσις σου ἐξ ἐμοῦ, ἐπήγαγε· *Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω;* Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ ἐκεῖ εἶ· ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν ἄδην, πάρει. Ἐὰν ἀναλάβοιμι τὰς πτέρυγας μου κατ' ὄρθρον, καὶ κατασκηνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης. Ἄλλος, Καταμεινω. Καὶ γὰρ ἐκεῖ (ἄλλος, Ἐτι ἐκεῖ ε) ἡ χεῖρ σου ὁδηγήσει με, καὶ καθέξει με ἡ δεξιὰ σου. Πνεῦμα καὶ πρόσωπον αὐτὸν τὸν Θεόν φησι. Τουτέστι, Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ σοῦ; Πάντα πληροῖς, πᾶσι πάρει, οὐ κατὰ μέρος, ἀλλ' ὁμοῦ πᾶσιν ὅλος. Καὶ εἰπὼν τὰ ἄνω, τὰ κάτω, πλάτος, μῆκος, βάθος, ὕψος, πανταχοῦ αὐτὸν παρεῖναι δηλοῖ. Καὶ οὐκ εἶπεν, Ὅπου ἂν ἀπέλθω, ἀκολου-

θήσεις μοι, καὶ καθέξεις με· ἀλλ', Ὅπου ἂν ἀπέλθω, ἐκεῖ εἶ· τουτέστιν, Ἐκεῖ σε εὐρίσκω προλαμβάνοντά με. Διὰ τοῦτο λέγει, Ἐθαυμαστώθη ἡ γνώσις σου ἐξ ἐμοῦ. Καὶ εἰ μὴ οἶδας αὐτὴν ἀκριθῶς, φησὶ, πῶς οἶδας ὅτι θαυμαστή; Ὅτι ὑπερβάλλει ἐμοῦ τὸν λογισμὸν, ὅτι νικᾷ μου τὴν διάνοιαν. Ἐπεὶ καὶ τὴν ἡλιακὴν ἀκτίνα οὐ δυνάμεθα σαφῶς καταμαθεῖν, καὶ ὅμως δι' αὐτὸ τοῦτο μάλιστα θαυμάζομεν· οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως· οὐτε καθόλου αὐτὴν ἀγνοοῦμεν· οἶδαμεν γὰρ ὅτι ἔστι, καὶ ὅτι φιλόφρων, καὶ ὅτι ἀγαθός, καὶ ὅτι χρηστός, καὶ ἐπεικῆς, καὶ ὅτι πανταχοῦ· τὸ δὲ τί τὴν οὐσίαν ἐστίν, ἢ πόσον τὰ εἰρημένα δ, ἢ πῶς πανταχοῦ, τοῦτο ἀγνοοῦμεν. Εἰπὼν τοίνυν ἀφ' ὧν Ἐθαυμαστώθη ἡ γνώσις σου, καὶ ἀνακηρύξας αὐτοῦ τὸ προγνωστικόν, τὸ δημιουργικόν, τὸ προνοητικόν, τὸ ἀκατάληπτον, τὸ ἀνερμήνευτον τῆς οὐσίας· πάλιν ἕτεραν αὐτοῦ διηγείται δύναμιν, καὶ αὐτὴν πολλῆς ἀπορίας γέμουσαν, εἰ λογισμοῖς ζητοῖτο. Καὶ γὰρ καὶ αὕτη ἀκατάληπτος. Τί οὖν ἐστὶν αὕτη; Τὸ, *Καὶ γὰρ ἐκεῖ ἡ χεῖρ σου ὁδηγήσει με, καὶ καθέξει με ἡ δεξιὰ σου.* Τουτέστι, δυνατόν ἐμπροσθέντας ἀνθρώπους εἰς τὰ δεινὰ, μὴ ἀφεῖναι ἄλῳναι τοῖς δεινοῖς, ἐν αὐτοῖς ὄντας τοῖς δεινοῖς ε.

γ'. Τοῦτο οὖν ἐρμηνεύων, ἐπήγαγε· *Καὶ εἶπα, Ἄρα σκότος καταπατήσει με, καὶ νύξ φωτισμὸς ἐν τῇ τρυφῇ μου.* Ὅτι σκότος οὐ σκοτισθήσεται ἀπὸ σοῦ, [413] καὶ νύξ ὡς ἡμέρα φωτισθήσεται. Ὡς τὸ σκότος αὐτῆς, οὕτω καὶ τὸ φῶς αὐτῆς. Εἰπὼν ἄνω ταῦτα, ἅπερ ἀπηριθμησάμην, καὶ μετ' ἐκείνων οὐ μόνον, ὅτι πάρεστι πανταχοῦ, ἀλλ' ὅτι καὶ ποδηγεῖ καὶ ἀσφαλίζεται καὶ τειχίζει, ἐπάγει λοιπὸν καὶ ἐν τούτῳ δεικνύς τὸ παράδοξον, οὐ μόνον ὅτι τειχίζει καὶ ἀσφαλίζεται, ἀλλ' ὅτι καὶ ὑπὲρ αὐτὴν τῶν πραγμάτων τὴν φύσιν. Εἰπὼν γὰρ, ὅτι *Καθέξει με ἡ δεξιὰ σου,* καὶ ὅτι *Ὁδηγήσει με,* ἐπήγαγεν ἰ'. *Καὶ εἶπα, Ἄρα σκότος καταπατήσει με.* Ἄλλος, Ἐὰν εἶπω, Ἴσως σκότος ἐπισκεπάσει με. Ἄλλος, Καλύψει με.

Σκότος ἐνταῦθα τὴν θλίψιν σημαίνει. Ὁ δὲ λέγει, τοῦτό ἐστι· Περιεστοιχίσθη ὑπὸ τῶν δεινῶν, καὶ εἶπον ἐν ἑμαυτῷ, ὅτι περιέσται μοι τὰ δεινὰ. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ, *Σκότος καταπατήσει με.* Ἐτέρος φησὶ, *Σκότος καλύψει με.* Καὶ *νύξ φωτισμὸς ἐν τῇ τρυφῇ μου.* Ἐτέρος, *Νύξ φωτεινὴ περὶ ἐμέ.* Τί δὲ τοῦτό ἐστιν; Ἐγὼ, φησὶ, ταῦτα μὲν εἶπον, ἀπὸ τῆς τῶν πραγμάτων φύσεως ἀναλογιζόμενος· ἀθρόον δὲ τὰ δεινὰ εἰς ἀγαθὰ μετεβλήθη· μᾶλλον δὲ οὐ τὰ δεινὰ εἰς ἀγαθὰ μετεβλήθη, ἀλλὰ μενόντων τῶν δεινῶν ἐγὼ πολλῆς ἀπέλαυον τῆς χρηστότητος. Οὐ γὰρ εἶπεν, ὅτι Ἡ νύξ ἠφανίσθη· ἀλλ', ὅτι Ἡ νύξ φωτεινὴ ἦν· τουτέστι, μένουσα νύξ ἢ νύξ, δηλον δὲ, ὅτι τὰ δεινὰ καὶ αἱ συμφοραὶ (ταῦτα γὰρ τῷ τῆς νυκτὸς ὀνόματι δηλοῖ) οὐκ ἰσχυράν με καταπατήσαι, ἀλλ' ἐγένετο ἐν τῇ νυκτὶ φῶς, τουτέστιν, ἀντίληψις περὶ ἐμέ. Τὰ γὰρ ἐναντία ἐν τοῖς ἐναντίοις καὶ γίνεται καὶ φαίνεται, ὅταν ὁ Θεὸς βούληται. Ἡ οὐκ

α Cuius sit haec lectio, ὑπερεπήρθη, ignoratur.

β Sav. sic habet, ὅτι ἐστίν, οὐ μὴν δὲ τί τὴν οὐσίαν ἐστὶ· τοῦτο γὰρ οὐκ ἐστὶ γνώριμον, eadem sententia.

γ Post καὶ γὰρ ἐκεῖ unus codex addit ἄλλος, Ἐτι ἐκεῖ· alius, Adhuc ibi, quae interpretatio est Symmachii. Vide in Hexaplis.

δ Haec, ἢ πόσον τὰ εἰρημένα, deerant in Savil. et Morel. Sed lecta sunt ab interprete, et in alio exemplari habentur. Paulo post duo mss. τὸ δημιουργικόν, τὸ διακριτικόν, τὸ ἀκατ.

ε Alius ὄντας τοῖς πειρασμοῖς.

ι Haec omnia, εἰπὼν... ἐπήγαγεν, deerant in Mor. et Savl.

et in ipso creata sunt, ipse est ante omnia (Coloss. 1. 16. 17). Hæc sunt ejus creandi potestatis. Deinde facultatem præsciendi significans, jungit. *Et omnia in ipso consistunt (Ibid.)*. Utraque hæc rursus Joannes quoque ostendens dicebat, *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil (Joan. 1. 3)*. Hoc dixit, significans creationem. Deinde providentiam: *Vita erat, et vita erat lux hominum (Ibid. v. 4)*. Hoc etiam propheta hic significans, dicit, *Tu formasti me*. Hoc est opificii. Dixit etiam id quod est providentiæ: *Posuisti super me manum tuam*. Quid est, *Posuisti*? Regis, contines, componis, et portas. Quod ipsum quoque Paulus significans, dicit: *In ipso vivimus, et movemur, et sumus (Act. 17. 28)*. Non solum enim in eo quod facti sumus, sed etiam in eo quod existimus et manemus, potentia ejus opus habemus. 6. *Mirabilis facta est scientia tua ex me: confortata est, et non potero ad eam*. Alius, *Superat me (a)*. Pro eo autem quod est, *Confortata est*, alius, *Admodum elata est*. Quod autem dicit, est ejusmodi: *Et tua fruor providentia, et quamvis sciam te omnia præscire, et me ex non exstantibus fecisse: perfectam tamen et manifestam non possum habere tui cognitionem, sed mirabilis facta est, hoc est, superavit, exaltata est super me, validior facta est, quam ut mea possit ratione comprehendere: adeo est mirabilis, adeo magna. Quid igitur si est quidem mirabilis et magna, potest autem comprehendere? Nequaquam. Propterea enim subjungit: Non potero ad eam, ne hoc dicas. Quando autem dicit, Cognitionem non habeo, non hoc dicit, Ignoro Deum, sed, Perfectam et undique absolutam et manifestam ejus non habeo notitiam. Quod quidem dicit etiam Paulus: Nam eum quidem esse scimus: quid sit autem substantia, nescimus: *Credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est (Hebr. 11. 6)*. Non dixit, quid sit substantia; hoc enim nulli est cognitum. Quod sit benignus et clemens, novimus, quod sit humanus, quod bonus; quantum vero sit ignoramus. Sed hic his omnibus prætermissis, proponit aliud quod videtur esse facilius, et hoc quoque se dicit ignorare. Non solum, inquit, non dico quidnam sit substantia, neque quantum sit bonus; hæc enim non posse comprehendere est in confesso; sed etiam quomodo sit ubique, non possum dicere: sed hoc quoque superat nostram comprehensionem. Quocirca cum dixisset: *Mirabilis facta est scientia tua ex me*, subjungit: 7. *Quo ibo a spiritu tuo, et quo a facie tua fugiam?* 8. *Si ascendero in cælum, tu illic es: si descendero in infernum, ades.* 9. *Si sumpsero pennas meas diluculo, et habitavero in extremis maris.* Alius, *Mansero*. 10. *Etenim illuc (Alius, Adhuc ibi) manus tua deducet me, et tenebit me dextera tua*. Spiritum et faciem dicit Deum ipsum. Hoc est, Quo a te proficiscar? Omnia implet, omnibus ades, non per partes, sed omnibus simul totus. Et postquam dixit quæ sunt superne, et quæ inferne, longitudinem, latitudinem, profunditatem, eum ubique adesse significat. Non dixit autem: Quocumque abiero, sequeris*

me, et me retinebis: sed, Quocumque abiero, tu illic es: hoc est, Illic te invenio me prævenientem, et ideo dicit, *Mirabilis facta est scientia tua ex me*. Si eam non perfecte nosti, dices, quomodo nosti eam esse mirabilem? Quod meam superet rationem, quod mentem meam excedat. Nam radium quoque solarem non possumus aperte cognoscere: et tamen propter hoc ipsum eum maxime admiramur: ita etiam de Dei cognitione: neque eum omnino ignoramus; eum enim esse scimus, et esse benignum, elementem, bonum, misericordem, et esse ubique: quid sit autem substantia, vel quanta sint: quæ dicta sunt, vel quomodo sit ubique, hoc ignoramus. Postquam itaque dixit quibusnam ex rebus mirabilis facta est scientia tua, et prædicavit ejus præsciendi, creandi, et providendi facultatem, substantiamque, quæ nec comprehendere, nec explicari potest: aliam rursus refert potestatem, quæ ipsa quoque magna dubitatione plena est, si ratione quærat. Nam ipsa comprehendere non potest. Quænam ergo ea est? *Etenim illuc manus tua deducet me, et tenebit me dextera tua*. Hoc est, Potes efficere ut homines qui in magna et gravia mala inciderint, gravibus illis malis minime illaqueentur et implicentur.

3. Hoc itaque interpretans, subjungit: 11. *Et dixi, Forsitan tenebræ conculcabunt me, et nox illuminatio in deliciis meis.* 12. *Quia tenebræ non obscurabuntur a te, et nox sicut dies illuminabitur. Sicut tenebræ ejus, ita et lumen ejus*. Postquam dixit superius ea, quæ enumeravi, et una cum illis, eum non solum adesse ubique, sed etiam deducere, defendere et munire; jungit deinceps, in eo quoque ostendens quid admirabile, non solum quod muniat et protegat, sed etiam quod supra rerum naturam. Cum enim dixisset, *Tenebit me dextera tua, et, Deducet me*, subjungit (a): *Et dixi, Forsitan tenebræ conculcabunt me. Alius, Si dixero, Forsitan tenebræ tegent me. Alius, Operient me.*

Tenebræ afflictio; nox calamitates; elementorum operatio in contrarium a Deo, cum vult, traducitur. — Tenebræ hic significant afflictionem. Quod autem dicit, est ejusmodi: Circumsessus sum a malis, et dixi mihi ipsi, Superabunt me mala. Hoc enim sibi vult illud, *Tenebræ me conculcabunt*. Alius, *Tenebræ tegent me. Et nox illuminatio in deliciis meis*. Alius, *Nox lucida circa me*. Quid hoc est? Ego hæc quidem dixi, inquit, ex rerum natura reputans: repente autem mala mutata sunt in bona: imo vero mala non mutata sunt in bona, sed malis manentibus magnam sensi benignitatem. Non dixit enim, Nox deleta est, sed, *Nox fuit lucida*; hoc est, Nox manens nox, mala scilicet, et calamitates (ea enim noctis nomine significat) non potuerunt me conculcare, sed fuit lux in nocte, hoc est, mei exstitit defensio. Contraria enim in contrariis et fiunt et apparent, quando vult Deus. Annon vidisti et fornacem ardentem, et rorem sibi-

(a) Hæc omnia, *Cum enim dixisset.... subjungit*, deerant in Morel. et Savil., sed sunt in aliis exemplaribus. Prior lectio sequens, *si dixero*, etc., est juxta Symmachum, sicut etiam illa interpretatio quæ paulo post sequitur, *Nox lucida circa me*.

(a) Hæc interpretatio est Symmachi.

lantem, et neque illam exstingui, nec hunc exsiccare, et grandinem simul et flammam? Undenam ergo, die mihi, hoc factum est? Quomodo autem factum est, volo scire. Imo vero nec volo quidem scire modum: nequo enim potest fieri: sed factum credo; eum autem qui fecit adoro: *Plurima enim ejus facta sunt occulta et arcana (Eccli. 16. 22)*. Non vidisti quod cum dies esset, perinde atque in tenebris palpabant Ægyptii: et cum omnia occuparent tenebræ, videbant Israëlita: et cum essent rursus in principio tenebrarum, -lux eis illuxit in medio? Naturæ enim rerum semper est Dominus, qui fecit naturam, non ut producat quæ non sunt, sed ut manentia in natura aliter apparere efficiat. *Quia tenebræ non obscurabuntur a te. Alius, Apud te. Et nox sicut dies illuminabitur (a)*. Alius, *Sed et nox ut dies apparebit. Sicut tenebræ ejus, ita et lux ejus. Alius, Similes sunt tenebræ et lux ejus*. Recte dixit, *A te*, hoc est, *Apud te*; significans, si volueris, tenebræ non erunt tenebræ, sed quæ lucis sunt, ostendent. Et ideo subjunxit, *Nox sicut dies illuminabitur*, reddens quod præcedit apertius, et hoc indicat: Quæ sunt diei, nox ostendet, non secus atque ea quæ sunt ejus propria. Quando enim Deus voluerit, operatio elementorum vertitur in contraria, æque facile atque in propria sibi initio tributa. Si tu enim volueris, ita erit nox, et ita habebit lucem sibi attributam, ut tenebras. Quocirca hoc quoque significans, subjunxit: *Sicut tenebræ ejus, ita et lumen ejus*. Hæc de elementis quidem proprie dicta sunt, metaphorice autem etiam de rebus. Ex quibus ostenditur posse Deum tantam afferre requiem ac recreationem iis qui in afflictiones incidunt, quantam habent ii qui utuntur rebus secundis, utpote qui curam gerat afflictionis. Hoc est enim incredibile, et majus opinione, quod etiam in Joseph accidit. Neque enim tam felix fuisset ejus successus, nec tantum esset honorem consequutus in paterna domo habitans, quantum venundatus, et in domo barbarica educatus. Per ipsos enim insidiatores ei contexebatur diadema, et comparabatur purpura, et ab infamiae occasione honoris et regni ei causa processit. Vidisti quomodo interpretati sumus illud, *Nox sicut dies illuminabitur?* Ad hoc autem, *Sicut tenebræ ejus, ita lumen ejus*, id ipsum dicere necesse est: sicut illæ, sic etiam hoc erit, non specie tantum, sed Domino tuo mutante rerum naturas. 13. *Quia tu possedisti renes meos, Domine: suscepisti me de utero matris meæ*. Et quænam est hæc consequentia cum eis quæ dicta sunt? Magna quidem certe, et quæ valde cohæret. Quoniam enim dixit de tanta ejus potentia, ostendit deinceps eum uti hac potestate ad utilitatem et beneficium hominum.

Possessor rei possessæ curam gerit. — Ne quis enim insipiens diceret, Et quid hæc ad me, si est magnus, et potens, et præsciendi facultate præditus? ostende si quid ex eo lucrifaciamus: subjunxit, *Tu possedisti renes meos*, a parte dicens totum hominem. Non est

(a) Hæc interpretatio juxta quem sit ignoratur.

autem hoc parvum ad partem laudis providentiæ, esse Dei possessionem. Qui enim possidet, curam gerit et providet. Quocirca hoc quoque significans, adjicit deinceps quod sequitur, *Suscepisti me de utero matris meæ*. Hoc est, Perpetuo me munisti, mihi providisti, mei curam gessisti, ac tutum reddidisti ab ineunte ætate, ab ipsis fasciis, et quæ dixi, docuisti rebus ipsis. 14. *Confitebor tibi quia terribiliter magnificatus es: mirabilia opera tua, et anima mea cognoscit nimis*. Quid hoc est? Finxisti me, inquit, sed nescio quomodo finxeris: provides, sed non possum simul providentiam omnem ratione comprehendere. Ubique es, sed ne hoc quidem scio quo pacto. Nosti futura, et præterita, et arcana mentis hominum: sed nec hoc possum ratione comprehendere. Mutas enim rerum naturas, et facis ut manentes ostendant contraria: et ita rursus contraria educis, perinde ac si essent propria et ejus naturæ attributa.

4. Cum itaque hæc omnia collegisset, et divino esset spiritu afflatus, magna voce clamavit, dicens: *Confitebor tibi, quia terribiliter magnificatus es*, hoc est, mirabilis apparuisti, et es mirabilis. *Mirabilia opera tua, et anima mea cognoscit nimis*. Et quid de te, inquit, dico, cum quæ a te fiunt, magnum habeant miraculum? Deinde mittens omnia persequi, propria sui notitia contentus dicit: *Et anima mea cognoscit nimis*. Non cognoscit solummodo, sed valde et intense cognoscit. Si autem cognoscit, quomodo dixit antea, *Mirabilis facta est scientia tua a me, confortata est, non potero ad eam?* Maxime: nam illud quidem certe de ipso dictum est, hoc vero de operibus. Quod si hoc quoque de ipso dictum est, illud dixerimus: Novit eum esse mirabilem, magnum, excelsum: quid sit autem substantia (eadem enim rursus dicam), et quonam modo sit ejus majestas et magnificentia, et quisnam sit modus eorum quæ dicta sunt, ignorat: sed ea ipsa ignoratio est argumentum cognitionis, etiamsi sit mirabile quod dictum est. Nam mare quoque quantum sit, ignoramus; et tamen propter hoc ipsum mare maxime novimus, quod ejus mensuram nesciamus. Si quis autem dicat se nosse ejus quantitatem, is est qui id ignorat maxime. Est igitur professio cognitionis, quæ arguit ignorantiam: et est ignoratio, quæ nobis fert testimonium de scientia. 15. *Non est occultatum os meum a te quod fecisti in occulto: et substantia mea in inferioribus terræ*. Loquitur rursus de ejus cognitione, et ostendit eum hæc scire omnia. Vel ergo dicit eum omnia nosse arcana, vel aliquid aliud significat, nempe formationem et creationem: Ne cum fingerer quidem, me ignorasti, sed omnia sciebas, cum hæc paulatim natura contexeret, tametsi in arcano operaretur, et tamquam in infimis terræ partibus: sunt tamen tibi, inquit, omnia nuda et aperta. Alius autem interpres sic dixit: *Non velata sunt ossa mea a te, quibus factus sum in occulto (a)*. Alius, *Non*

(a) Hæc prior interpretatio est juxta Aquilam, secunda juxta Symmachum, tertia juxta incertum. In his lectionibus aliquid diversitatis observatur in Saviil. Sed Morel, melius habet.

εἶδες καὶ κάμινον ἀναπτομένην, καὶ δρόσον διασυρίζουσαν, καὶ οὔτε ἐκείνην σβεννυμένην, οὔτε ταύτην ξηραϊνομένην, καὶ χάλαζαν καὶ φλόγα ὁμοῦ; Πόθεν οὖν τοῦτο γέγονεν; εἰπέ μοι. Πῶς δὲ ἐγένετο, βούλομαι μαθεῖν. Μᾶλλον δὲ οὐδὲ μαθεῖν βούλομαι τὸν τρόπον· οὐδὲ γὰρ δυνατόν· πιστεύω δὲ τῷ γεγενημένῳ, καὶ προσκυνῶ τὸν ποιήσαντα. Τὰ γὰρ πλείονα τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐν ἀποκρύφοις. Οὐκ εἶδες, ὅτι ἡμέρας οὔσης ἐψηλάφουν οἱ Αἰγύπτιοι ὡς ἐν σκότει, καὶ σκότους πάντα κατέχοντος ἐώρων οἱ Ἰσραηλίται, καὶ παρὰ τὴν ἀρχὴν πάλιν σκότους ὄντος τὸ φῶς ἔλαμψεν ἐν τῷ μέσῳ; Πανταχοῦ γὰρ τῆς τῶν πραγμάτων φύσεως Κύριος ὁ ποιήσας, οὐκ ὥστε παραγαγεῖν οὐκ ἔντα, ἀλλ' ὥστε μένοντα ἐν τῇ φύσει ἑτέρως παρασκευάζειν αὐτὰ δείκνυσθαι. Ὅτι σκότος οὐ σκοτισθήσεται ἀπὸ σοῦ. Ἐτερος, Παρὰ σοί. Καὶ νύξ ὡς ἡμέρα φωτισθήσεται. Ἐτερος, Ἄλλὰ καὶ νύξ^a ὡς ἡμέρα φανεῖ. Ὡς τὸ σκότος αὐτῆς, οὕτω καὶ τὸ φῶς αὐτῆς. Ἐτερος, Ὅμοιον τὸ σκότος καὶ τὸ φῶς αὐτῆς. Καλῶς εἶπεν, Ἀπὸ σοῦ, τουτέστι, Παρὰ σοί· δηλῶν, ὅτι ἂν βουλευθῆς, τὸ σκότος οὐκ ἔσται σκότος, ἀλλὰ τὰ φωτὸς ἐπιδείξεταί^b. Διὸ ἐπήγαγε, Καὶ νύξ ὡς ἡμέρα φωτισθήσεται, σαφέστερον τὸ πρότερον ποιῶν, καὶ δείκνυσιν ὅτι τὰ ἡμέρας ἐπιδείξεταί ἡ νύξ, ὡς τὰ ἴδια. Ὅταν γὰρ ὁ Θεὸς βουλευθῆ, πρὸς τὰ ἐναντία μεθίσταται τῶν στοιχείων ἢ ἐνέργεια, οὕτως [414] ἀκριβῶς πρὸς τὰ ἐναντία, ὡς πρὸς τὰ οικεῖα παρὰ τὴν ἀρχὴν συγκεκλήρωτο^c. Ἐὰν γὰρ σὺ βουλευθῆς, τοιαύτη ἔσται ἡ νύξ, καὶ οὕτως ἔξει τὸ φῶς συγκεκληρωμένον, ὡσπερ τὸ σκότος. Διὸ καὶ τοῦτο δηλῶν, ἐπήγαγεν· Ὡς τὸ σκότος αὐτῆς, οὕτω καὶ τὸ φῶς αὐτῆς. Ταῦτα εἴρηται μὲν κυρίως ἐπὶ τῶν στοιχείων, μεταφορικῶς δὲ ἐπὶ τῶν πραγμάτων. Ἄφ' ὧν δείκνυται, ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐν ταῖς θλίψεσι τοσαύτην ἀνεσθαι ποιῆσαι τοῖς ἐμπίπτουσιν, ὅσην ἂν τοῖς ἐν ἀνέσει οὔσι, προνοῶν τῆς θλίψεως. Τὸ γὰρ δὴ θαυμαστὸν καὶ παράδοξον τοῦτο, ὅπερ δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰωσήφ γέγονεν. Οὐ γὰρ τοσαύτης ἀπέλαυσεν ἐκεῖνος ἀνέσεως καὶ τιμῆς τὴν πατρίαν οἰκίαν οἰκῶν, ὅσην πραθεῖς, καὶ ἐν βαρβαρικῇ τρεφόμενος οἰκίᾳ. Καὶ δι' αὐτῶν τῶν ἐπιδούλων αὐτῷ τὸ διάδημα ὑφαίνετο, καὶ ἡ ἀλουργίς κατασκευάζετο, καὶ ἡ τῆς ἀτιμίας ὑπόθεσις αὐτῇ τιμῆς αὐτῷ καὶ βασιλείας ἀφορμὴ γέγονεν. Εἶδες πῶς ἡρμηνεύσαμεν^d, ὅτι Νύξ ὡς ἡμέρα φωτισθήσεται; Πρὸς δὲ τὸ, Ὡς τὸ σκότος αὐτῆς, οὕτω καὶ τὸ φῶς αὐτῆς, πάλιν ἀνάγκη τὸ αὐτὸ εἶπεῖν· ὡσπερ ἐκεῖνο, οὕτω καὶ τοῦτο αὐτῆς ἔσται, οὐ φαντασίᾳ, ἀλλὰ σοῦ τοῦ Κυρίου τῶν φύσεων τὰ πράγματα μετατιθέντος. Ὅτι σὺ ἐκθήσω τοὺς νεφρούς μου, Κύριε· ἀντελάθου μου ἐκ γαστροῦ μητρὸς μου. Καὶ ποῖα αὕτη ἀκολουθία πρὸς τὰ εἰρημένα; Πολλὴ μὲν οὖν καὶ σφόδρα συνημμένη. Ἐπειδὴ γὰρ εἶπε περὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ τῆς τοσαύτης, δείκνυσι λοιπὸν, ὅτι τῇ δυνάμει ταύτῃ εἰς τὸ τοῖς ἀνθρώποις χρησίμον κέρχρηται καὶ πρὸς τὴν εὐεργεσίαν.

^a Ἰνα γὰρ μή τις λέγῃ τῶν ἀνοήτων, Καὶ τί ταῦτα πρὸς ἐμὲ, εἰ μέγας, καὶ δυνατὸς, καὶ προγνωστικός;

^b Hæc interpretatio, ἀλλὰ καὶ νύξ, etc., est Symmachi. Lectio sequens, ὅμοιον τὸ σκότος καὶ τὸ φῶς αὐτῆς, non habetur in Hexaplis.

^c Sav. ἀλλὰ τὸ φῶς ἐπιδείξεταί.

^d Sav. πρὸς τὰ ἐναντία, ὡς πρὸς τὰ οικεῖα, ὡς παρὰ.... κεκλήρωτο, et mox τοιαύτη ἐστὶν ἡ νύξ.

^e Sav. ἡρμηνεύσεν. Alius ἐρμηνεύεται.

δειξὼν εἰ τι κερδαίνομεν ἐντεῦθεν· ἐπήγαγε τὸ, Ὅτι σὺ ἐκθήσω τοὺς νεφρούς μου, ἀπὸ μέρους τῶν πάντα λέγων ἀνθρώπων. Οὐ μικρὸν δὲ τοῦτο εἰς ἐγκωμίου μέρος καὶ προνοίας, τὸ κτήμα εἶναι Θεοῦ. Ὁ γὰρ κτώμενος καὶ κήδεταί καὶ προνοεῖ. Διὸ καὶ τοῦτο δηλῶν, προστίθει τὸ ἐξῆς, λέγων· Ἀντελάθου μου ἐκ γαστροῦ τῆς μητρὸς μου. Τουτέστι, διὰ παντός με ἐτείχισας, προενόησας, ἠσφαλίσω ἐκ πρώτης τῆς ἡλικίας, ἐξ αὐτῶν τῶν σπαργάνων, καὶ ταῦτα διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν ἐπαίδευσας ἄπερ εἶπον. Ἐξομολογήσομαι σοί, ὅτι φοβερῶς ἐθαυμαστώθης· θαυμάσια τὰ ἔργα σου, καὶ ἡ ψυχὴ μου γινώσκει σφόδρα. Τί ἐστὶ τοῦτο; Ἐπλάσας με, φησὶν, ἀλλ' οὐκ οἶδα πῶς ἐπλάσας· προνοεῖς, ἀλλ' οὐ δύναμαι πᾶσαν ὁμοῦ περιλαβεῖν τὴν πρόνοιαν τοῖς λογισμοῖς. Πανταχοῦ ὑπάρχεις, ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο ἐπίσταμαι. Τὰ μέλλοντα πρόοιδας^f, καὶ τὰ προγεγενημένα, καὶ τὰ ἀπόρρητα τῆς διανοίας τῶν ἀνθρώπων· ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο τοῖς λογισμοῖς καταλαβεῖν δύναμαι. Μεταβάλλεις γὰρ τῶν πραγμάτων τὰς φύσεις, καὶ μενούσας τὰ ἐναντία ἐπιδείκνυσθαι παρασκευάζεις, καὶ τὰ^g ἐναντία οὕτω πάλιν ἐξάγεις, ὡς οικεῖα καὶ κατὰ φύσιν συγκεκληρωμένα.

^δ Ταῦτα δὴ πάντα πάλιν συναγαγὼν, καὶ γενόμενος [415] ἐνθους, ἀνέκραξε μέγα, λέγων· Ἐξομολογήσομαι σοί, ὅτι φοβερῶς ἐθαυμαστώθης, τουτέστι, θαυμαστὸς ἐφάνης, καὶ θαυμαστὸς εἶ. Θαυμάσιον τὰ ἔργα σου, καὶ ἡ ψυχὴ μου γινώσκει σφόδρα. Καὶ τί λέγω, φησὶ, περὶ σοῦ, ὅπου γε καὶ τὰ ὑπὸ σοῦ γινόμενα πολὺ τὸ θαῦμα ἔχει; Εἶτα ἀφελὸς ἅπαντα ἐπεξελθεῖν, ἀρκεῖται τῇ οικεῖα γνώσει, λέγων· Καὶ ἡ ψυχὴ μου γινώσκει σφόδρα. Οὐκ ἀπλῶς γινώσκει, ἀλλὰ μετὰ ἐπιτάσεως, φησὶ, μετὰ σφοδρότητος. Καὶ εἰ γινώσκει, πῶς ἔλεγεν ἐμπροσθεν, ὅτι Ἐθαυμαστώθη ἡ γνώσις σου ἐξ ἐμοῦ, ἐκρυταιώθη· οὐ μὴ δύνωμαι πρὸς αὐτήν; Μάλιστα μὲν οὖν ἐκεῖνο περὶ αὐτοῦ εἴρηται, τοῦτο δὲ περὶ τῶν ἔργων. Εἰ δὲ καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦτο, ἐκεῖνο ἂν εἶποιμεν, ὅτι γινώσκει, ὅτι θαυμαστὸς, ὅτι μέγας, ὅτι ὑψηλός· τὸ δὲ τί τὴν οὐσίαν (πάλιν γὰρ τὰ αὐτὰ ἐρῶ), καὶ πῶς^h ἡ μεγαλωσύνη, καὶ τίς ὁ τρόπος τῶν εἰρημένων, ἄγνωστὸν· ἀλλ' ἡ ἄγνοια αὕτη γνώσεως ἐστὶν ἀπόδειξις, εἰ καὶ θαυμαστὸν τὸ εἰρημένον. Ἐπεὶ καὶ τὴν θάλατταν πηλίχη τίς ἐστὶν ἀγνοοῦμεν, καὶ ὁμως δι' αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο μάλιστα ἴσμεν θάλασσαν, ὅτι ἀγνοοῦμεν αὐτῆς τὸ μέτρον. Εἰ δὲ τις λέγει εἰδέναι αὐτῆς τὴν ποσότητα, οὕτως μάλιστα ἐστὶν ὁ ἀγνοῶν αὐτήν. Ὡστε ἐστὶν ἀπαγγελία γνώσεως ἄγνοιαν ἐλέγχουσα, καὶ ἐστὶν ἄγνοια γνώσιν ἡμῖν μαρτυροῦσα. Οὐκ ἐκρύθη τὸ ὄστον μου ἀπὸ σοῦ, ὃ ἐποίησας ἐν κρυφῇ· καὶ ἡ ὑπόστασις μου ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς. Πάλιν περὶ τῆς γνώσεως αὐτοῦ διαλέγεται, καὶ ταῦτα πάντα εἰδέναι δείκνυσιν αὐτόν. Ἡ οὖν πάντα αὐτοῦ τὰ ἀπόρρητα λέγει, ἢ ἕτερόν τι αἰνίττεται, τὴν δημιουργίαν, καὶ τὴν διάπλασιν· καὶ ὅτι οὐδὲ πλαττομένου τι ἠγνόησας, ἀλλὰ πάντα ἠπίστασο κατὰ μικρὸν τῆς φύσεως ὑφαινούσης, καίτοι ἐν ἀπόρρητῳ αὐτῆς ἐργαζομένης, καὶ ὡς ἐν κατωτάτοις τῆς γῆς· ἀλλ' ὁμως σοί, φησὶ, πάντα γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα. Ἐτερος δὲ ἐρμηνευτὴς

^e Sic Sav., atque ita legit interpres; in Mor. illud, τὸ ἔξης λέγων, deest. Paulo post Sav. προενοήσω.

^f Alius προεΐδες.

^g Sic Sav. sicque legit interp. Mor. καὶ πρὸς τὰ.

^h Conjectit Savilius καὶ πόση. Mox Morel. καὶ ἡ ἄγνοια αὕτη.

οὕτως εἶπεν· Οὐκ ἐπεκαλύφθη τὰ ὀστέα μου ἀπὸ σοῦ, οἷς ἐποιήθη ἐν ἀποκρύφῳ. Ἐτερος, Οὐκ ἔλαθέ σε ἡ κραταιώσις μου, ἢ ἐποιήθη ἐν τῷ κρυπτῷ· ἐποιήθη ὡς ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς. Ἄλλος, Οὐκ ἔλαθέ σε ἡ δύναμις μου, ἢ τὰ ὀστέα μου ἀπὸ σοῦ, ὅτι καὶ ἐποιήθη ἐν κρυφῷ, ἐξεικονίσθη ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς. Πάντες μὲν οὖν τὰ αὐτὰ λέγουσιν, ὅτι ἀκριβῶς καὶ πλαττόμενόν με ἐπίστασαι κατὰ μέρος, καὶ μέχρι τῶν μελῶν ἕκαστον οἶδας, καὶ τῆς αὐξήσεως. Ὅσπερ καὶ ὁ Χριστὸς λέγει· Ὑμῶν δὲ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ἠριθμημέναι εἰσίν. Ὁμοῦ δὲ καὶ περὶ προνοίας καὶ γνώσεως ἐμφαίνων ὁ λόγος ἐστί. Τὸ ἀκατέργαστόν μου εἶδον οἱ ὀφθαλμοί σου^α. Ἡ τὸ αὐτὸ πάλιν φησὶν, ὅτι Καὶ ἀμόρφωτόν με ᾔδεις· καὶ γὰρ [416] ἕτερος οὕτως εἶπεν, Ἀμόρφωτόν με εἶδον οἱ ὀφθαλμοί σου· ἢ ἐπὶ τῶν πράξεων αὐτῶν, ὅτι καὶ τὸ μηδέπω πραχθέν εἶδον οἱ ὀφθαλμοί σου. Καὶ ἐπὶ τὸ βιβλίον σου πάντες γραφήσονται^β, καὶ οὐθεὶς ἐν αὐτοῖς. Ἄσαφές τὸ εἰρημένον, ἀλλὰ δεῖ ἐκ τῆς ἀκολουθίας καὶ τοῦ ἑτέρου ἑρμηνεύω αὐτὸ θηρεῦσαι. Ὁ γὰρ λέγει, τοιοῦτόν ἐστι, συμφωνοῦν τῷ προτέρῳ. Τί δὲ ἦν τὸ πρότερον; Ἀμόρφωτόν με εἶδον οἱ ὀφθαλμοί σου· τουτέστι, μηδέπω λαβόντα τύπον, ἔτι πλαττόμενον, ἔτι ὑφαινόμενον, καὶ οὕτω με εἶδον σαφῶς, ὡς ἐκείνον τὸν μεμορφωμένον, ὡς ἐκείνον τὸν τετυπωμένον, ὡς ἐκείνον τὸν πεπληρωμένον, καὶ οὐδεμιᾶς ἡμέρας ἔτι δεόμενον πρὸς τὴν ἀπάρτισιν. Καὶ ἵνα μάθῃς ὅτι τοῦτό ἐστι, ἀκουσον τῆς ἑρμηνείας τοῦ ἑτέρου· Ἀμόρφωτόν με προεἶδον οἱ ὀφθαλμοί σου, σὺν τοῖς ἐν τῇ βίβλῳ σου πᾶσι γεγραμμένοις, ἡμέρας πλασσομένοις, οὐκ ἐνδεούσης οὐδεμιᾶς^γ. Σὺν ἐκείνοις με εἶδες, φησὶν, ὁμοίως ἐκείνοις με εἶδες, τοῖς πλασσομένοις ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν, ἡμέραις, αἷς οὐκ ἐνέδει οὐδεμία ἡμέρα. Ταῦτα δὲ λέγει, οὐχ ὡς βιβλίου ὄντος ἄνω, οὐδὲ ὡς ἐγγραφομένων τινῶν, ἀλλὰ τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν διὰ τοῦ βιβλίου σημαίνων, ὡσπερ ἔταν φησὶν· Ἐκουσε Κύριος, καὶ ἐγραψεν ἐν βίβλῳ. Καὶ πάλιν, Βιβλίοι ἀνεώχθησαν. Ἐμοὶ δὲ λίαν ἐτιμήθησαν οἱ φίλοι σου, ὁ Θεός. Ἄλλος, Τίμοι ἐγένοντο οἱ ἑταῖροί σου. Οὐ μικρὰ καὶ τοῦτο ἀρετὴ, τὸ τοὺς τοῦ Θεοῦ φίλους διὰ πολλῆς ἄγειν τιμῆς. Προενόησάς μου, φησὶν, οὐκ ὄντα παρήγαγες, διακρατεῖς, καὶ ἐγὼ ταύτην δίδωμι τὴν ἀμοιβήν· τοὺς φίλους σου τιμῶν. Λίαν ἐκραταιώθησαν αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν. Τουτέστιν, αὐτοὶ ἐκραταιώθησαν. Ἄλλος φησὶ· Τί καμπληθεῖς αἱ κεφαλαὶ αὐτῶν; Ὅπερ καὶ σαφέστερον· ἐπάγει γὰρ· Ἐξαριθμησομαι αὐτούς, καὶ ὑπὲρ ἄμμοι κληθυνθήσονται. Ἐγὼ μὲν αὐτούς τιμῶ, σὺ δὲ πολλοὺς ποιεῖς, καὶ ψάμμου πλείους· οὐ μόνον δὲ πολλοὺς, ἀλλὰ καὶ ἰσχυροὺς. Τὸ γὰρ, Ἐκραταιώθησαν, τοῦτό ἐστι. Καὶ διπλὴν λέγει τὴν εὐημερίαν, τὴν τε εἰς πλῆθος, τὴν τε εἰς ἰσχύος ἐπίδοσιν. Ἐξηγέρθη, καὶ ἐτί εἰμι μετὰ σοῦ. Ἄλλος, Ἐξυπνώσω, καὶ εἰς αἶψα ἔσομαι παρὰ σοί.

ε'. Οὐ μικρὸν τοῦτο ἀρετῆς σημεῖον, τὸ ἐν εὐημερίᾳ μένειν τὴν ἀρετὴν διατηροῦντα. Πολλοὶ γοῦν ἀπολαύσαντες εὐπραγίας, ἐπελάθοντο. Ἄλλ' οὐκ ἐγὼ,

^α Hic quoddam additamentum in ms. veteri in margine positum fuisse testificatur Savil., in hæc verba: οἱ ὀφθαλμοί μου, cujus additamenti initium erat: Ἀντὶ τοῦ πρὸ τοῦ κλάσαι με, φησὶν, ἢ τι ἐν τῷ βίβλῳ ἐργάσασθαι etc. In alio autem codice hæc marginalis nota in seriem transierat, quam utpote extraneam exprunxit ille, et nos similiter ipsam fecimus. Infra Savilius ἢ περὶ τῶν πράξεων αὐτῶν.

^β Sav. ἡμέραι πλασθήσονται.

Ἐκ τῆς οὐκ ἐνδεούσης αὐτοῖς οὐδεμιᾶς.

φῆσιν, ἀλλὰ καὶ ἀναστὰς, τουτέστιν, ἀπαλλαγῆς τῶν δεινῶν. αἶψα μετὰ σοῦ ἔσομαι. Ἐὰν ἀποκτείνῃς ἀμαρτωλοὺς, ὁ Θεός. Οὐ τοῦτό φησιν, ὅτι Ἐὰν ἀποκτείνῃς, τότε ἔσομαι· ἀλλ' ἐκεῖνο μὲν καὶ χωρὶς τοῦτου ἐπήγγελται· αἰτεῖ δὲ τοῦτο γενέσθαι, οὐχ ἵνα ἀφανίσῃ τὴν οὐσίαν τὴν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἵνα μεταβάλῃ αὐτοὺς ἐκ τῆς ἀμαρτίας ἐπὶ δικαιοσύνην. Οὐ γὰρ εἶπεν, εἰάν ἀποκτείνῃς ἀνθρώπους, ἀλλὰ, Ἀμαρτωλοὺς. Ἐτερος δὲ ἀντὶ τοῦ Ἀμαρτωλοῦς, Πυραβάτην εἶπε, περὶ τῶν πολεμίων λέγων τῶν εἰδῶλα προσκυνούντων.

Ἄνδρες αἱμάτων, ἐκκλίνατε ἀπ' ἐμοῦ. Αἱμάτων ἄνδρας τοὺς φονικούς φησι, [417] τοὺς σφαγαῖς χαίροντας. Οὐ μικρὰ δὲ καὶ αὕτη πρὸς ἐπίδοσιν ἀρετῆς ἢ ὁδοῦ, τὸ φεύγειν καὶ ἀποπηδᾶν τὰς τῶν τοιούτων συνουσίας. Εἶτα καὶ ἡ αἰτία· Ὅτι ἐριστὰί ἐστε εἰς διαλογισμούς. Ἄλλος, Ὅτινες ἀντελάλησάν σοι διαλογισμόν. Ἄλλος, Ὅτι παρεπικρατᾶν σε ἐν κακοβουλίᾳ. Ὅρα μὴ τὰ ἐαυτοῦ ζητοῦντα, ἀλλὰ διὰ τὴν εἰς τὸν Θεὸν ὕβριν ἀποπηδῶντα, καὶ φεύγοντα τὴν πρὸς ἐκείνου συνουσίαν. Καὶ γὰρ καὶ τοῦτο τῆς ἀπωλείας τοῖς Ἰουδαίοις αἰτιον γέγονε, τὸ τοῖς πονηροῖς ἀναμίγνυσθαι. Διὰ τοῦτο καὶ νόμον ἐλάμβανον, καὶ νόμῳ διετειχίζοντο ἀπ' αὐτῶν, καὶ τὰς πρὸς αὐτούς ἐπιγαμίας φεύγειν ἐκελεύοντο, καὶ ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου τότε ἐξεληθέντες, ἐπὶ τῆς ἐρήμου τεσσαράκοντα ἔτη καθ' ἑαυτούς ἐπλάττοντο. Διὰ τοῦτο καὶ φραγμὸς ὁ νόμος ἐλέγετο, ἄτε πανταχόθεν αὐτοῖς περικείμενος, καὶ τὰς πρὸς τοὺς πονηροὺς ἀναστέλλων συνουσίας· εὐεξαπάτητον γὰρ αὐτῶν τὸ ἦθος, εὐάλωτον καὶ εὐπερίτρεπτον. Λήψονται εἰς ματαιότητα τὰς πόλεις σου. Ἐτερος, Ἐπήρθησαν ματαίως ἀντιζηλοὶ σου^δ. Ἄλλος, Οἱ ἐχθροὶ σου. Διὰ τοῦτο φεύγει καὶ ἀποπηδᾶ, ὅτι ἐπήρθησαν κατὰ τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης, ὅτι παρηνόμουν, ὅτι βλάσφημα ἐφθέγγοντο ῥήματα. Οὐχὶ τοὺς μισοῦντάς σε, Κύριε, ἐμίσησα, καὶ ἐπὶ τοῖς ἐχθροῖς σου ἐξετηκόμην; Τέλειον μῖσος ἐμίσησαν αὐτούς· εἰς ἐχθροὺς ἐγένοντό μοι. Οὕτω καὶ ὁ Θεός ἐπήγγελλο, ἐχθραίνειν τοῖς ἐχθροῖς, καὶ ἀντικείσθαι τοῖς ἀντικειμένοις αὐτοῖς. Ταῦτα γὰρ μάλιστα φιλίας τεκμήρια. Καὶ αὐτὸς τοίνυν ἀμείβεται τὸν Θεὸν δι' ἑκατέρων. Ἀνωτέρω μὲν γὰρ ἔφη, Ἐμοὶ δὲ λίαν ἐτιμήθησαν οἱ φίλοι σου, ὁ Θεός· ἐνταῦθα δὲ, Τοὺς μισοῦντάς σε ἐμίσησα· κακεὶ μεθ' ὑπερβολῆς, καὶ ἐνταῦθα μεθ' ὑπερβολῆς. Οὐ γὰρ, Ἐμίσησα, φησὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ, Ἐξετηκόμην. Δοκίμασόν με, ὁ Θεός, καὶ γινῶθι τὴν καρδίαν μου. Ἐτασόν με, καὶ γινῶθι τὰς τρίβους μου, καὶ ἴδε εἰ ὁδὸς ἀνομιᾶς ἐν ἐμοί, καὶ ὁδήγησόν με ἐν ὁδῷ αἰωνίᾳ. Καίτοι γε ἀρχόμενος ἔλεγεν· Ἐδοκίμασάς με, καὶ ἔγνωσ με. Σὺ ἔγνωσ τὴν καθέδραν μου, καὶ τὴν ἐγερσίαν μου. Σὺ συνῆκας τοὺς διαλογισμούς μου ἀπὸ μικρόθεν· τὴν τρίβον μου καὶ τὴν σχοινόν μου ἐξιχνίασας. Καὶ πάσης τῆς ὁδοῦς μου προεἶδες. Σὺ ἔγνωσ πάντα, τὰ ἔσχατα καὶ τὰ ἀρχαῖα. Πῶς οὖν ἐνταῦθα πάλιν, ὡς μήπω δοκισμασθεῖς, Δοκίμασόν με, λέγει; Ὅρα εἰ ἀνθρωπίναις κέχρηται λέξεσιν, οὐχ ἵνα τῇ εὐτελείᾳ παραμένωμεν, ἀλλ' ἵνα διὰ πάντων συναγαγόντες τὴν θεοπρεπῆ ἔννοιαν εἰς ὑψηλὰ ἀναβῶμεν νοήματα. Δοκιμασθῆναι γὰρ καὶ ἐτασθῆναι αἰτεῖ, οὐχ ἵνα γινῶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ ὁ πρὸς τοῦτου εἰδῶς πάντα, καὶ πρὸς γενέσεως, ἀλλ' ἵνα γινῶμεν ἡμεῖς οἱ ἀπὸ τῆς ἐκθάσεως τῶν πραγμάτων

^δ Sic duo mss. Editi ματαίως οἱ ἐναντίοι σου. Sed ἀντιζηλοὶ σου vera assertaque lectio est Aquilæ: οἱ ἐναντίοι σου est Symmachii. Cur autem ubi οἱ Ὁ' τὰς πόλεις σου, civitates tuas, habent, alii interpretes tam disparatam versionem edant, ἀντιζηλοὶ σου, εἰ ἐναντίοι σου, ἀνιμί εἰ ἀδρersarii tui, illud certe evenit, quod γῆν civitas εἰ γῆν inimicus plurali gaudeant iisdem scripto litteris.

latuit te fortitudo mea qua factus sum in occulto : varie compactus sum ut in infimis terræ. Alius, Non latuit te potentia mea seu ossa mea, quia factus sum in occulto, effectus sum in infimis terræ. Omnes ergo eadem ipsa loquuntur, nempe, dum fingerer, me perfecte formatum per partes novisti, et unumquodque membrum et ejus quoque incrementum scivisti. Quod et ipse etiam dicit Christus : *Vestri autem capilli capitis omnes numerati sunt* (Luc. 12. 7). Simul autem et providentiam et scientiam eodem sermone explicatam deprehendimus. 16. *Imperfectum meum viderunt oculi tui. Vel idem ipsum rursus dicit, me vel informem nosti; alius enim sic dicit, Informem me viderunt oculi tui : vel de ipsis actionibus, nempe quod nondum factum erat viderunt oculi tui. Et in libro tuo omnes scribebuntur. Die formabuntur, et nemo in eis.* Est obscurum illud, sed oportet id venari ex serie et ex alio interprete. Quod enim dicit, tale est, ei quod præcessit conveniens. Quid autem præcessit? *Informem me viderunt oculi tui* : hoc est, cum nondum ullam figuram suscepissem, cum adhuc fingerer et formarer, me æque aperte viderunt, ut eum, qui est figura præditus, et nullo die eget ad suam perfectionem. Et ut scias hoc ita esse, audi interpretationem alterius : *Informem me præviderunt oculi tui (a), cum omnibus qui in libro tuo scripti sunt, qui sunt effugendi nullo die deficiente.* Cum illis, inquit, me vidisti qui finguntur in diebus eorum, quibus nullus dies defuit. Hæc autem dicit non quasi sit liber in supernis, nec quasi ulli scripti sint, sed perfectam cognitionem per librum significans, quemadmodum quando dicit, *Audivit Dominus, et scripsit in libro* (Malach. 3. 16). Et rursus, *Libri aperti sunt* (Dan. 7. 10). 17. *Mihi autem nimis honorificati sunt amici tui, Deus.* Alius, *Preiosi fuerunt amici tui (b).* Non est hoc parva virtus, Dei amicos honore afficere. Curam, inquit, mei gessisti, me, cum non essem, produxisti, me regis et confines : ego autem hanc reddo remunerationem, amicos tuos honorans. *Nimis confortati sunt principatus eorum.* Hoc est, ipsi validi et potentes facti sunt. Alius dicit : *Quam multiplicia sunt capita eorum (c)!* Quod quidem est clarius; subjungit enim : 18. *Dinumerabo eos, et super arenam multiplicabuntur.* Ego quidem ipsos honoro, tu autem multos facis, atque adeo plures arena : non solum autem multos, sed etiam fortes ac validos. Hoc enim sibi vult illud, *Confortati sunt.* Duplicem autem dicit prosperitatem, multitudinis scilicet, et roboris incrementum. *Exsurrexi, et adhuc sum tecum.* Alius, *Excitabor, et ero semper tecum.*

5. Non est hoc parvum signum virtutis, in rebus secundis virtutem perpetuo conservare. Multj, inquit, cum res eis secundæ evenissent, tui obliti sunt. At non ego, inquit, sed etiam cum exsurrexi, hoc est, cum sum liberatus a malis, semper ero tecum. 19. *Si occideris, Deus, peccatores.* Non hoc dicit, Si occideris, tunc ero tecum : sed illud quidem

(a) Hæc interpretatio est Symmachi.
(b) Hic interpretis quis sit nescitur.
(c) Hæc interpretatio est Symmachi.

etiam absque hoc promisit; petit autem hoc fieri, non ut deleat hominum substantiam, sed ut eos mutet a peccato in justitiam. Non dixit enim, Si homines occidas, sed, *Peccatores.* Alius autem pro eo quod est, *Peccatores,* dixit, *Transgressorem (a),* loquens de hostibus simulacra adorantibus.

Viri sanguinum fugiendi; improbi vitandi, lex sepes; Judæorum mutabilitas. — *Viri sanguinum, declinate a me.* Viros sanguinum dicit sicarios, homicidas, et qui cæde letantur. Non est autem hic parvus gradus ad incrementum virtutis fugere et resilire ab ejusmodi hominum congressionibus. Deinde subjungitur etiam causa : 20. *Quia litigiosi estis in cogitationibus.* Alius, *Qui adversus te dixerunt cogitationem (b).* Alius, *Quoniam exacerbaverunt te in malo consilio.* Vide eum non quærere quod suum est, sed propter Deo factam injuriam resilire, et fugere illorum consuetudinem. Hoc enim Judæis fuit causa interitus, quod versarentur cum improbis. Quocirca legem quoque acceperunt, ac lege separabantur ab eis, et jubebantur eorum vitare conjugia, cumque tunc exiissent ab Ægypto, quadraginta annis seorsim fuerunt in solitudine. Quocirca lex appellabatur sepes, quod eos undique circumdaret, et eorum consuetudinem cum malis coerceret : erant enim eorum mores captu ac circumscriptu faciles, et mutabiles. *Accipient in vanitate civitates tuas.* Alius, *Vane elati sunt æmuli tui.* Alius, *Inimici tui.* Propterea fugit et resilit, quod adversus Dei gloriam elati sunt, quod se inique gesserunt, quod verba blasphema loquuti sunt. 21. *Nonne qui oderunt te, Domine, oderam, et super inimicos tuos tabescebam?* 22. *Perfecto odio oderam illos : inimici facti sunt mihi.* Ita etiam Deus pollicitus est se hostibus hostem futurum, et adversariis futurum adversarium. Hæc enim sunt maxime signa amicitiae. Ipse itaque Deo per utrumque vicem reddit. Superius enim dicit, *Mihi autem valde honorati sunt amici tui, Deus;* hic autem, *Eos qui te oderunt odi : illic supra modum, et hic quoque supra modum.* Non solum enim dicit, *Oderam,* sed etiam, *Tabescebam.* 23. *Proba me, Deus, et scito cor meum. Interroga me, et cognosce semitas meas : 24. et vide si via iniquitatis in me est, et deduc me in via æterna.* Atqui dicit in principio : *Probasti me, et cognovisti me. Tu cognovisti sessionem meam et resurrectionem meam. Intellexisti cogitationes meas de longe : semitam meam et funiculum meum investigasti. Et omnes vias prævidisti. Tu cognovisti omnia novissima et antiqua.* Quomodo ergo hic rursus dicit, tanquam nondum probatus, *Proba me?* Vides quomodo utitur humanis dictionibus, non ut in ea villitate maneamus, sed ut cum Deo dignam cogitationem per omnia collegerimus, ad altam conscendamus intelligentiam. Petit enim ut probetur et examinetur, non ut ejus cor cognoscat, qui ante omnia novit, etiam priusquam gignerentur, sed ut nos cognoscamus, qui ex rerum exitu discimus. Hoc enim sibi vult hic illud,

(a) Hæc item interpretatio est Symmachi.
(b) Hæc quoque interpretatio est Symmachi. Sequens autem quintæ.

Proba me. Et vide si via iniquitatis in me est, et deduc me in via æterna.

Via æterna via virtutis. — Quænam est autem via æterna, nisi spiritualis, et quæ ducit in cælum, et cujus non est finis? Alia enim omnia sunt caduca et momentanea, et vita præsentis concluduntur. Quocirca omnibus prætermissis illam quærit quæ est immortalis, quæ est interminata, quæ ad finem non pervenit. Quomodo autem deducetur quis ad illam? Si Dei auxilio fruatur, et ea quæ sua sunt conferat, virtutem persequens, philosophiæ deditus, et rebus quæ ad hanc vitam pertinent, excelsior effectus. Quæ enim ad illam vitam pertinent, non sunt fluxa et momentanea. Virtus namque talis est: habet fructus qui perpetuo florent, et numquam flaccescunt, et bona immortalia a fine et ab interitu omnino aliena: quæ datur nobis omnibus consequi, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXXXIX.

2. *Eripe me, Domine, ab homine malo: a viro iniquo eripe me.*

1. *Voluntas mala hominem pejorem facit feris; homini noxium nihil præter peccatum; homo vitiosus fera improbius.* — Ubi nunc sunt qui dicunt, Quare sunt feræ? quare scorpium? quare viperæ? Ecce enim inventum est animal, quod majorem ostendit improbitatem, non ex natura, sed ex libera animi voluntate, nempe homo. Ideo propheta quoque illis omnibus prætermissis, rogat ut ab eo liberatur. Quid ergo, dic mihi, quæso, quoniam is talis est, non oportuit gigni homines? Sed extremæ est amentię hoc discere: nihil enim est quod lædat hominem, nisi solum peccatum: eo autem sublato, omnia sunt facilia, expedita, ac tranquilla: quemadmodum, si id adsit, sunt omnia scopuli, tempestates et naufragia. Nemo autem nos condemnet, si dicamus vitiosum hominem esse fera improbiorem: ea enim etsi naturalem non habet mansuetudinem, potest tamen facile decipi, et id quod est, esse cernitur: homo autem qui scelus meditatur, et multis se larvis induit, longe difficilius observatur et cavetur quam fera, ut qui ovis pellem sæpe præ se ferat, lupum autem intus occultet: et ideo multi, dum non cavent, in ejusmodi hominum laqueos incidunt. Quoniam ergo non facile deprehendi possunt ejusmodi bestię, propheta ad preces convertitur, et Dei implorat auxilium, ut a talibus liberetur insidiis. Ejusmodi enim homines sæpe subit diabolus, et ita ferit. Multa ergo sunt, quæ tendunt undique insidias. Nam homo sceleratus hoc facit, et sævus dæmon bellum gerit, et intoleranda tentatio molestiam exhibet. Quocirca docemur orantes dicere, *Ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo* (Matth. 6. 13). Varię sunt pugnæ, aciesque multiplices, et oportet esse paratos ad omnia. Sicut eni qui ad mare est accessurus, et aquarum violentarum impetum, vim immanium ven-

torum, nubium concursum, rupesque et scopulos marinos, belluarum irruptionem, piratarum incursionem, famem, sitim, stationem non satis tutam navibus, nautarum contemtionem, viatici inopiam, et quæcumque sunt ejusmodi, debet considerare ac prospicere, et adversus ea omnia aciem instruere: ita etiam qui venit in euripum vitæ præsentis, adversus corporis affectiones, adversus morbos animi, adversus hominum insidias, adversus inimicorum incursus, contra fictorum amicorum fraudes, contra paupertatem ac tormenta, adversus contumelias, et dæmonum phalanges diabolique furorem, par est ut se præparet, si quidem sit in urbem regiam perventurus, et mercibus onustus in portum appulsurus.

Diabolus absolute malus; malus sibi ipsi soli nocet. — Atque hic quidem vocat malum hominem: quando autem loquitur de diabolo, absolute dicit malum. Quanam de causa? Quoniam ipse est pater improbitatis: et ideo dicitur malus per excellentiam, et pro nomine proprio sufficit adjectivum propter insigne vitium, quod quidem non est insitum natura, sed ei accessit. Quod si etiam scire velis unde sit deductum nomen improbitatis, magnum quoque hinc fructum percipies. Improbitas enim Græce dicta est *πονηρία*, eo quod *πόνος*, hoc est, laborem et ærumnam possessori afferat. Quocirca quidam sapiens hoc significans dicit: *Si sis malus, solus hauries mala: si bonus, tibi ipsi atque tuis proximis* (Prov. 9. 12). Et quomodo, dicet quispiam, malus solus mala haurit? Atqui multos probris et contumeliis afficit. Sed neminem lædit, qui non sit mollis, ignavus et iners. Et si velis, malo homine dimisso, ipsum malum dæmonem in medium adducamus. Dic mihi autem, annon omnem suam effudit improbitatem? num læsit Job? annon illum quidem reddidit clariorem, sibi autem graviores lapsum procuravit? Quid vero Cain? annon solus mala hausit? Non, inquit, sed etiam Abel. Quomodo, et qua ratione? Quia celeriter transmissus est in portum nullis fluctibus agitatam. Sed hoc est maximum genus beneficii, quod re a se recte gesta obierit, quod in communi naturæ debito probe negotiatus sit. Nam quod erat aliis commune, et accidebat ex necessitate, hoc ei cum ampla mercede accedit. Hoc non erat malum sustinere, sed clariorem capiti coronam imponere. Quid vero Joseph læserunt fratres? nonne ipsi soli mala hauserunt? At fuit, inquit, servus. Quid tum? Ego vero dico eum etiam vinctum¹ fuisse. Sed non est hoc quod quæritur, an fuerit servus, et in vinculis: sed an ex eo damnum ullum acceperit. Contrarium enim invenimus, nempe eum plurima lucratum esse, ut qui sit apud Deum plurimam fiduciam consequutus, et per ea quæ esse videbantur contraria, præsentem acceperit prosperitatem.

Improbi non timendi, sed miserandi. Malis hominibus non insultandum. Improborum consuetudo vitanda. — Ne igitur timeamus improbos, sed eorum miserca-

¹ Gentianus Hervetus qui, *διονότης*, pro, *δισπύτης*, in textu Græco legerat, vertit, *Dominum*, pro, *vinctum*.

μυθάνοντες. Τὸ γὰρ, Δοκίμασον με, ἐνταῦθα τοῦτό ἐστι. Καὶ Ἴδε εἰ ὁδὸς ἀνομίας ἐν ἐμοί, καὶ ὁδήγησόν με ἐν ὁδοῦ αἰωνία.

Ποία δὲ ἐστὶν αἰωνία ὁδός, ἀλλ' ἢ ἡ πνευματικὴ, καὶ πρὸς οὐρανὸν ἀνάγουσα, καὶ ἧς ἂ τὸ τέλος οὐκ ἐνι; Ὡς τὰ γε ἄλλα πάντα ἐπίκτηρα γέγονε, καὶ τῷ παρόντι συγκαταλύεται βίῳ. Διὸ δὴ πάντα [418] παραδραμῶν ἐκείνην ζητεῖ, τὴν ἀθάνατον, τὴν ἀπείρανον, τὴν εἰς τέλος οὐκ ἀπαντῶσαν. Πῶς δ' ἂν τις ὁδηγηθεῖ πρὸς ἐκείνην; Τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ ῥοπῆς ἀπολαύων, καὶ τὰ παρ' ἑαυτοῦ συνεισφέρων, ἀρετὴν μετιῶν, φιλοσοφίας ἐπειλημμένος, ὑψηλότερος τῶν βιωτικῶν γινόμενος. Τὰ γὰρ ἐκ τῆς ὁδοῦ ἐκείνης οὐκ ἐστὶν ἐφήμερα, οὐδὲ πρόσκαιρα. Τοιοῦτον γὰρ ἡ ἀρετὴ ὀνηκεῖς ἔχει τοὺς καρποὺς ἀνθοῦντας, καὶ μηδέποτε μαραιομένους, καὶ τὰ ἀγαθὰ ἀθάνατα, καὶ ἀκήρατα, καὶ ἀτελεύτητα ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Εἰς τὸν 39ον Ψαλμόν.

Ἐξελού με, Κύριε, ἐξ ἀνθρώπου πονηροῦ· ἀπὸ ἀνδρὸς ἀδίκου ρύσαι με.

α'. Ποῦ νῦν εἶπιν οἱ λέγοντες· Διὰ τί θηρία; διὰ τί σκορπίοι; διὰ τί ἔχεις; Ἴδου γὰρ εὐρηται ζῶον πλείονα κακίαν ἐπιδεικνύμενον, οὐ παρὰ τὴν φύσιν, ἀλλὰ παρὰ τὴν γνώμην, ὁ ἀνθρωπος. Διὰ τοι τοῦτο καὶ ὁ προφήτης πρὸς πάντα ἐκείνα, ἀπὸ τούτου ἀξιοῖ ρυθῆναι. Τί οὖν, εἶπέ μοι; ἐπεὶ τοιοῦτος, οὐκ ἔχρηθ' ἀνθρώπου γενέσθαι; Ἀλλ' ἐσχάτης ἀνοίας τοῦτο λέγειν· οὐδὲν γὰρ ἐστὶ τὸ βλάπτον ἀνθρωπῶν, ἀλλ' ἢ ἡ ἀμαρτία μόνη· καὶ ταύτης ἀνηρημένης, ἅπαντα ῥάδια, καὶ εὐκολα, καὶ γαληνά· ὡσπερ οὖν, ταύτης παρούσης, πάντα σκόπελοι, καὶ χειμῶνες, καὶ ναυάγια. Μηδεὶς δὲ ἡμῶν καταγιγασκέτω, εἰ θηρίου πονηρότερον ἀνθρώπου εἶναι τὸν ἐν κακίᾳ εἰρήκαμεν· τὴ μὲν γὰρ, εἰ καὶ μὴ ἐν τῇ φύσει τὸ πρᾶον ἔχει, ἀλλ' ἀπατηθῆναι δύναται ῥαδίως, καὶ ὅπερ ἐστὶ φαίνεται· ὁ δὲ ἀνθρώπος μελετῶν τὴν πονηρίαν, καὶ πολλὰ τὰ προσωπεῖα περικείμενος, δυσφυλακτώτερον ἐστὶ θηρίου, δορὰν προβάτου πολλάκις προβαλλόμενος, καὶ ἔνδον τὸν λύκον ἀποκρύπτων. Διὸ καὶ ἀφυλάκτως πολλοὶ τοῖς τοιούτοις περιπίπτουσιν. Ἐπεὶ οὖν δυσφώρατα τὰ τοιαῦτα θηρία, ἐκ' εὐχῆν ὁ προφήτης τρέπεται, καὶ τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ καλεῖ ῥοπὴν, ὥστε τῆς τοιαύτης ἀπαλλαγῆναι ἐπιβουλῆς. Τοῖς γὰρ τοιούτοις πολλάκις καὶ ὁ διάβολος ὑποδύεται, καὶ οὕτω βάλλει. Πολλὰ τοίνυν πανταχόθεν τὰ ἐπιβουλεύοντα. Καὶ γὰρ ἀνθρώπος πονηρὸς τοῦτο ποιεῖ, καὶ δαίμων ἄγριος ἢ πολεμεῖ, καὶ πειρασμὸς ἀφόρητος ἐνοχλεῖ. Διὸ καὶ διδασκόμεθα εὐχόμενοι λέγειν· Μὴ εἰσενέγκῃς ἡμῶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ρύσαι ἡμῶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Ποικίλαι αἱ μάχαι, καὶ πολυσχιδεῖς αἱ παρεστᾶξεις, καὶ δεῖ πρὸς ἅπαντα παρεσκευάσθαι^α. Καθάπερ ἄρ

^α Savil. καὶ ἡ. utrumque bene. Mox γέγονε post ἐπίκτηρα deest in Sav.

^β In Sav. ἄγριος deest. Ibid. Sav. καὶ πειρασμὸς ἀνελέστος ἐνοχλεῖ.

^γ Sav. παρασκευάζεσθαι.

^δ Καὶ θάλατταν deest in Sav.

ὁ μέλλων εἰς πέλαγος ἀφιέναι, καὶ ὑδάτων ἀτάκτων ῥύμην, καὶ πνευμάτων ἀγρίων ἐμβολὴν, καὶ νεφῶν συνδρομὴν, [419] καὶ ὑφάλους πέτρας καὶ σπιλάδας, καὶ θηρίων ἐπανάστασιν, καὶ πειρατῶν παράταξιν, καὶ λιμῶν, καὶ δίψας, καὶ θάλατταν^δ, καὶ ὄρμον ἀλίμενον, καὶ ναυτῶν φιλονεικίαν, καὶ ἐφοδίων σπάνιν, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα προορᾷν ὑφείλει, καὶ πρὸς ἅπαντα παρατάττεσθαι· οὕτω δὴ καὶ εἰς τὸν εὐριπον τοῦ παρόντος ἐλθὼν βίου^ε, καὶ πρὸς πάθη σώματος, καὶ πρὸς νοσήματα ψυχῆς, καὶ πρὸς ἀνθρώπων ἐπιβουλὰς, καὶ πρὸς ἐχθρῶν ἐπαναστάσεις, καὶ πρὸς φίλων ὑποούλων δόλους, καὶ πρὸς πενίαν, καὶ πρὸς βασάνους, καὶ πρὸς ἐπήρειαν, καὶ πρὸς δαιμόνων φάλαγγας, καὶ πρὸς διαδόλου μανίαν παρεσκευάσθαι ἂν εἴη δίκαιος, εἰ γε μέλλοι πρὸς τὴν βασιλίδα ἀπαντᾶν πόλιν, καὶ πεπληρωμένος τῶν φορτίων εἰς τὸν λιμένα καταίρειν.

Ἐνταῦθα μὲν οὖν πονηρὸν ἀνθρώπου καλεῖ· ὅταν δὲ περὶ τοῦ διαδόλου διαλέγηται, ἀπλῶς πονηρὸν. Τί δὴ ποτε; Ὅτι αὐτὸς πατὴρ τῆς πονηρίας ἐγένετο· διὰ τοῦτο καὶ κατ' ἐξοχὴν λέγεται πονηρὸς, καὶ ἀντὶ τοῦ κυρίου τὸ ἐπίθετον ἤρκεσεν ὄνομα διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς κακίας, οὐκ ἔμφυτον οὕσαν, ἀλλὰ προσγενομένην αὐτῷ. Εἰ δὲ βούλει καὶ αὐτῆς τῆς πονηρίας τὸ ὄνομα μαθεῖν πόθεν εἴρηται, καὶ ἐντεῦθεν μεγάλη καρπώση. Πονηρία γὰρ εἴρηται, ἐκ τοῦ πόνον ἐπάγειν καὶ μόχθον αὐτῷ τῷ κεκτημένῳ. Διὸ καὶ τις σοφὸς τοῦτο παραδελῶν^ι λέγει· Ἐὰν κακὸς γένῃ, μόνος ἀντλήσεις τὰ κακά· ἐὰν δὲ ἀγαθὸς, σταντῷ καὶ τοῖς πλησίον. Καὶ πῶς, φησὶ, μόνος ἀντλεῖ τὰ κακά ὁ πονηρὸς, καίτοι γε πολλοὺς ἐπηρεάζει, Ἀλλ' οὐδένα τῶν μὴ χαύνων καὶ ῥαθύμων; Καὶ εἰ βούλει, τὸν πονηρὸν ἀνθρώπου ἀφέντες, αὐτὸν τὸν πονηρὸν δαίμονα εἰς μέσον ἀγάγωμεν. Εἰπέ δὴ μοι, οὐχὶ πᾶσαν αὐτοῦ ἐξέχεες τὴν κακίαν; μὴ τι τὸν Ἴκὺβ ἐβλάψεν; οὐχὶ ἐκείνου μὲν καὶ λαμπρότερον ἐποίησεν, ἑαυτῷ δὲ χαλεπώτερον τὸ πτώμα^ε εἰργάσατο; Τί δὲ Κάϊν; οὐχὶ μόνος ἠντλησε τὰ κακά· Οὐχί, φησὶν, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἄβελ. Πῶς καὶ τίνι τρόπῳ; Ὅτι ταχέως; εἰς τὸν ἀκύμαντον παρεπέμφθη λιμένα. Ἀλλὰ τοῦτο μέγιστον εὐεργεσίας εἶδος ἦν, ὅτι μετὰ κατορθώματος κατέλυσε, ὅτι τὸ κοινὸν τῆς φύσεως χρέος ἐπραγματεύσατο. Καὶ γὰρ ὁ τοῖς ἄλλοις ἦν κοινὸν καὶ κατὰ ἀνάγκην παραγιγόμενον, τοῦτο μετ' ἐμπορίας τούτῳ παρεγένετο. Ταῦτα οὐχὶ κακὸν ἦν ὑπομεῖναι, ἀλλὰ στέφανον ἀναδήσασθαι λαμπρότερον. Τί δὲ τὸν Ἰωσήφ ἐβλάψαν οἱ ἀδελφοί; οὐκ αὐτοὶ μόνοι τὰ κακά ἠντλησαν; Ἀλλὰ δοῦλος ἐγένετο, φησὶ. Καὶ τί τοῦτο; Ἐγὼ δὲ λέγω, ὅτι καὶ δεσμώτης· ἀλλ' οὐ τοῦτό ἐστι τὸ ζητούμενον, εἰ δοῦλος γέγονε καὶ δεσμώτης, ἀλλ' εἰ βλάβην τινὰ ἐντεῦθεν ὑπέμεινε. Τούναντίον γὰρ εὐρίσκομεν, ὅτι καὶ ἐκέρδανε τὰ μέγιστα, πλείονα παρὰ τῷ Θεῷ παρῆρσιαν κτησάμενος, καὶ δι' αὐτῶν τῶν δοκούντων ἐναντίον [420] εἶναι τὴν παρούσαν εὐημερίαν λαθῶν.

Μὴ δὴ φοβώμεθα πονηροὺς, ἀλλ' ἐλεῶμεν. Τότε μὲν γὰρ εἰκότως ἦσαν φοβεροὶ, ἀτε οὐδέπω τῆς ὑψηλῆς ὁδοῦ τετμημένης τῆς ἐπὶ φιλοσοφίαν ἀγούσης·

^ε Alius τοῦ παρόντος βίου ἐξενεχθεῖς.

^ι Mor. παραδελῶν, Sav. δηλῶν.

^ε Unus τὸ κρίμα· quæ lectio etiam optime quadrat ad seriem. Sav. τὸ πτώμα ἐβλάψεν.

νυλί δε ούκ ἐτι, τῶν οὐρανῶν ἡμῖν λοιπὸν^α ἠνεωγμέ-
νων, καὶ τῶν ἀνθρώπων ἀγγέλων γενομένων. Ἐπεὶ
καὶ θηρίον μετὰ πολλῆς ἐμπίπτου τῆς ῥύμης τῆ τοῦ
δόρυτος ἀιχμῆ, δοκεῖ μὲν τὸν κατέχοντα τὸ δόρυ ἀμύ-
νεσθαι^β, ἑαυτὸν δὲ περιπεῖρει χαλεπωτέρα πληγῇ,
καὶ ὁ πρὸς κέντρα λακτίζων, ὁμοίως τοὺς πόδας αἰ-
μάττει.

β'. Τοιοῦτόν ἐστιν ἡ ἀρετὴ, κέντρα καὶ ξίφος ἠκονη-
μένα^γ· οἱ δὲ πονηροὶ πάντες τῶν θηρίων χεῖρους καὶ
ἀλογώτεροι^δ. Ὅταν τοίνυν ἐπίωσι τοῖς ἀγαθοῖς, ἑαυ-
τοὺς χαλεπώτερον περιπεῖρουσι, τοὺς μὲν εἰς χρή-
ματα πολλάκις ἢ σώματα ζημιούντες, αὐτοὶ δὲ εἰς
ψυχὴν παραβλαπτόμενοι τὴν ὄντως ζημίαν. Εἰ γὰρ
ἐβλαπτεν ἡμᾶς^ε εἰς τὴν οἰκίαν ἀρετὴν ἢ τῶν χρημά-
των ζημία, οὐκ ἂν ἐκέλευσεν ὁ Παῦλος ἀδικεῖσθαι,
καὶ μὴ ἀδικεῖν. Εἰ κακὸν τὸ ἀδικεῖσθαι ἦν, οὐκ
ἂν ὁ τῶν ἀγαθῶν νομοθέτης κακὰ ἐπέταξε. Πλὴν
ἀλλὰ καὶ οὕτω τῶν πραγμάτων ἐχόντων, οὐ δεῖ τοῖς
πονηροῖς ἐπιπηδᾶν, οὐδὲ ὁμῶσε χωρεῖν, ἀλλὰ φεύγειν
καὶ ἐκκλίνειν αὐτῶν τὰς συνουσίας· ἐπιόντας δὲ μετὰ
ἀνδρείας δέχεσθαι. Διὰ γὰρ τοῦτο καλεούμεθα εὐχε-
σθαι, μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν. Διὸ καὶ οὗτος εἶ-
πων, Ἐξελοῦ με, Κύριε, ἐξ ἀνθρώπου πονηροῦ, ἐπ-
άγει τὸ, Ἀπὸ ἀνδρός ἀδικου ῥῦσαι με^{στ}· πάλιν γενικὸν
ὄνομα τῆς κακίας τιθεῖς. Οὐ γὰρ ἀπλῶς τὸν περὶ τὰ
χρήματα ἀδικόν, ἀλλὰ τὸν περὶ πάντα ἐνταῦθα λέγει.
Ἄξιός δὲ ῥυσθῆναι, ὥστε μῆτε περιπεσεῖν, μῆτε κατ'
ἐκείνον γενέσθαι. Καὶ οὐκ ἀπλῶς αἰτεῖ, ἀλλὰ τὰ παρ'
ἑαυτοῦ συνεισηνεγκών. Διὰ τοι τοῦτο ἐν τῷ τέλει τοῦ
προτέρου ψαλμοῦ φυγῶν αὐτοὺς καὶ τὴν πρὸς αἰ-
τούς συνουσίαν, ἐνταῦθα τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ῥοπὴν
αἰτεῖ. Ἐκεῖ^{στ} μὲν γὰρ τὰ παρ' ἑαυτοῦ εἰσήνεγκε λέγων,
Ἄνδρες αἱμάτων, ἐκκλίνετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι ἐριστὰ
ἐσθε εἰς διαλογισμούς· ἐνταῦθα δὲ τὸν Θεὸν παρα-
καλεῖ ῥυσθῆναι ἀπὸ τῆς πονηρίας αὐτῶν. Οὐ γὰρ τὸ
τυχόν εἰς ἀσφαλείας λόγον, καὶ ἀδείας, καὶ ἐλευθε-
ρίας, καὶ ἠδονῆς ἀπάσης, τὸ τῶν τοιούτων ῥύεσθαι
συλλόγων, καὶ ὡς πορρωτάτω κατασκηνοῦν τῆς τῶν
πονηρῶν συνουσίας, ἀλλ' ἡ μεγίστη τοῦτο εὐημερία.
Εἶτα ὑπαγράφων αὐτῶν τὴν πονηρίαν, ἐπάγει καὶ λέ-
γει· Ὅτινες ἐλογίσαντο ἀδικίαν ἐν καρδίᾳ· ὅλην
τὴν ἡμέραν παρετάσσοντο πολέμους. Εἶδες πῶς
δυσφύλακτα τὰ θηρία, κατὰ διάνοιαν τυρεύοντες^ι τὰ
κακὰ, καὶ κατακρύπτοντες ἐν τοῖς ἀπορρήτοις τὰς
ἐπιβουλάς. Ἐλογίσαντο γὰρ, φησὶν, ἐν τῇ καρδίᾳ
τουτέστιν, οὐκ ἔξω προήνεγκαν τέως, ἀλλ' ἔστρεφον
ἔνδον· ὡδίνοντες τὴν πονηρίαν, καὶ τὸ δὴ χαλεπώτε-
ρον, οὐχὶ συναρπασθέντες, οὐδὲ περιτραπέντες, ἀλλὰ
μελέτη τὸ πρᾶγμα ποιούμενοι. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ,
[421] Ἐλογίζοντο, μετὰ σπουδῆς, μετὰ προθυμίας
ἀπάσης. Ὅλην τὴν ἡμέραν παρετάσσοντο πολέ-
μους. Τὸν βίον ἅπαντα διὰ τούτου δηλοῖ. Πολέμους
δὲ ἐνταῦθα οὐ τούτους τοὺς ἐπὶ τῶν παρατάξεων καὶ
διὰ τῶν ὄπλων, ἀλλὰ τοὺς διὰ τῶν ἐπιβουλῶν αἰνίτ-
τεται, οὓς καὶ ἐν ἀγοραῖς καὶ ἐν οἰκίαις πολεμοῦσιν
ἄνθρωποι, οὐ θώρακα ἐνδυόμενοι, οὐδὲ ἀσπίδα προ-

^α In Mor. λοιπὸν deest.

^β Sav. ἀμύνασθαι.

^γ Alius καὶ ἀγριώτεροι.

^δ Sav. εἰ οὐν ἐβλαπτεν ἡμᾶς.

^ε Tres mss. ῥοπὴν καλεῖ ἐκεῖ.

^{στ} Sav. τυρεύοντες. Mor. θηρεύοντες, minus recte. Ibid.
Sav. καὶ κρύπτοντες.

^ζ Ibidem ἀλλ' ἔμενον ἔνδον. Infra duo mss. οὐχὶ συναρ-
πασθέντες. οὐδὲ ὑφαρπασθέντες, ἀλλὰ μελ. Alii ut in textu.
In Morel. illud, οὐδὲ περιτραπέντες, deest. Savil. ibidem
οὐχὶ συναρπαγέντες, οὐδὲ περιτραπέντε., ἀλλὰ μελέτην τὸ
πρᾶγμα ποιούμενοι.

βαλλόμενοι, ἀλλ' ἀντὶ παντὸς ὄπλου τῆς πονηρίας κε-
ρημένοι, καὶ ῥήματα βελῶν πικρότερα ἀκονῶντες.
Τὸ μέγιστον δὲ αὐτῶν τῆς κακίας, οὐχ ὅτι δολερὸν
μόνον, οὐδ' ὅτι ὑπουλοῖ^η, οὐδ' ὅτι πρὸς πολέμους
ἔτοιμοι καὶ μάχας, ἀλλ' ὅτι καὶ διὰ παντὸς τοῦ βίου,
καὶ οὐδέποτε ἀνακωχὴν ἔσχον τῆς χαλεπῆς ταύτης
παρατάξεως. Καίτοι γε εἴ γε ἐβούλοντο πολεμεῖν,
ἐτέραν εἶχον δικαίαν ὑπόθεσιν. Κατὰ γὰρ τῶν ἀμαρ-
τημάτων ἴστασθαι ἔδει, καὶ πρὸς τὸν διάβολον παρα-
τάττεσθαι, καὶ πρὸς τὰ νοσήματα τῆς ψυχῆς μάχε-
σθαι, καὶ κατὰ τῶν δαιμόνων ἀκονᾶν τὰ ξίφη. Οἱ δὲ
ἐκείνη μὲν οὐδὲ προκύπτουσι τῇ παρατάξει, κατὰ δὲ
ἀλλήλων βάλλουσι τὰ βέλη. Ἠκόνθησαν γλῶσσαν αὐ-
τῶν ὡσεὶ ὄφως· ἵος ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χεῖλη αὐτῶν
αἰεῖ. Εἶδες τῆς κακίας τὴν δυσγένειαν; Ἐξ ἀν-
θρώπων θηρία ποιεῖ, ἀσπίδας καὶ ὄφεις, καὶ τὴν
γλῶτταν τὴν λογικὴν πρὸς ἐκείνην καταφέρει τὴν
θηριωδίαν. Ὅπερ δὲ ἀνωτέρω ἠτιάσατο, τοῦτο πάλιν
καὶ ἐνταῦθα κατηγορεῖ. Ποῖον δὲ τοῦτο; Ἴος ἀσπί-
δων ὑπὸ τὰ χεῖλη αὐτῶν, φησὶν, αἰεῖ^ι, τουτέστι,
διηνεκῶς. Ὅσπερ γὰρ ἀνωτέρω εἶπεν, Ὅλην τὴν
ἡμέραν παρετάσσοντο πολέμους· οὕτω καὶ ἐνταῦθα,
Ἠκόνθησαν γλῶτταν αὐτῶν ὡσεὶ ὄφως· ἵος ἀσπί-
δων ὑπὸ τὰ χεῖλη αὐτῶν αἰεῖ. Τὸ γὰρ Διάψαλμα
τοῦτο δηλοῖ πανταχοῦ. Καὶ Ἐβραῖστὶ Σέλ εἴρηται
τὸ διάψαλμα, ὅπερ ἐστὶν, αἰεῖ. Καίτοι γε καὶ ἐν βρα-
χεῖ καιρῶ φορτικὸν ἢ κακία, ὅταν δὲ καὶ διηνεκῶς
αὐτὴν μετώσῃ, καὶ μὴδὲ κόρον λαμβάνωσι, ποῖαν ἂν
σχοῖεν συγγνώμην; ποῖαν ἀπολογίαν; Φύλαξόν με,
Κύριε, ἐκ χειρὸς ἀμαρτωλοῦ· ἀπὸ ἀνθρώπων ἀδι-
κῶν ἐξελοῦ με. Ὅτινες διελογίσαντο τοῦ ὑποσκε-
λισαί τὰ διαθήματά μου. Ἐκρυψαν οἱ ὑπερήφανοι
παγίδα μοι· καὶ σχοιρίοις διέτειναν παγίδα τοῖς
ποσὶ μοι· ἐχόμενα τρίβου σκάνδαλα ἔθεντό μοι.
Οὐδὲν ἀδικώτερον τῶν κακίαν μετιόντων, οἱ πρὸ τῶν
ἄλλων τὰς ἑαυτῶν ἀδικουσι ψυχάς. Ὅταν γὰρ αὐτοὶ
σκανδάλου γίνονται αἷτιοι, ὅταν τοῦ Θεοῦ τὴν δόξαν
παρὰ τῶν ἀνοήτων λαιδορεῖσθαι παρασκευάζωσι, ὅταν
τὰ ὀφειλόμενα οὐ κατατιθῶσιν^ι, ἀλλὰ καὶ ψυχὴν
καὶ σῶμα λαβόντες παρὰ τοῦ φιανθρώπου Θεοῦ,
ἀγνωμονῶσι περὶ τὰς ἀμοιβάς, καὶ κόσμου τοσούτου
καὶ τηλικούτου ἀπολαύοντες ἀγαθοῦ, τοῖς ἐναντίοις
ἀμείβονται τὸν εὐεργέτην, τί τούτων γένοιτ' ἂν ἀδι-
κώτερον; τί δὲ ἀγνωμονέστερον; καὶ τὸ δὴ μεῖζον
καὶ πλέον εἰς κακίας ὑπερβολὴν, ἃτι καὶ ἐτέροις
ἐπηρεάζειν ἐπιχειροῦσι. Διελογίσαντο γὰρ, φησὶ,
τοῦ ὑποσκελισαί τὰ διαθήματά μου. Εἰ δὲ μὴ εἰς
ἔργον [422] ἐξῆλθεν ὁ λογισμὸς, τοῦτο τῆς τοῦ Θεοῦ
φιλανθρωπίας γέγονεν ἔργον^κ. Αὐτὸς γὰρ διέκοψε
τὰ πονηρὰ αὐτῶν βουλεύματα.

γ'. Καὶ ὄρα πῶς ἦν μεμελετημένη ἡ πονηρία, καὶ
μετὰ σπουδῆς ἢ ἐπιβουλή. Καὶ γὰρ ἐκρυψαν, καὶ δι-
έτειναν, καὶ ἐχόμενα τρίβου, ὥστε καὶ τῷ μήκει, καὶ
τῷ λανθάνειν, καὶ τῷ πλησίον τείνειν, ἐλεῖν καὶ χει-
ρῶσασθαι. Δημιουργοὶ γὰρ ἐγένοντο τῆς κακίας,
πανταχόθεν ἐκτείνοντες τὰς πάγας, ἐν ἔργον τιθέμε-
νοι, τὸ καθελεῖν. Βούλει μαθεῖν πῶς καὶ ὁ διάβολος
τοιαῦτα τίθησι σχοινία; Ὅρα πάλιν ἐπὶ τοῦ Ἰωβ τὸ
πρᾶγμα συμβαῖνον. Τί γὰρ πλατύτερον ἐκείνων; τί
δὲ μακρότερον; τί δὲ ἐγγύτερον, ὅπου γε οὐκ ἐν συγ-

^η Illud, οὐδ' ὅτι ὑπουλοῖ, deest in Mor., sed habetur in al.

^ι Hunc locum sic effert Savil. : ποῖον δὲ τοῦτο τὸ « αἰεῖ »
Ἴος γὰρ « ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χεῖλη αὐτῶν », φησὶν, « αἰεῖ, »
τουτέστι διηνεκῶς.

^ι Sic Sav. Mor. κατατιθέασιν.

^κ Sav. γέγονε καταρθομα.

mur. Tunc enim jure quidem erant timendi, cum nondum aperta esset alta via, quæ duceret ad philosophiam: nunc autem non amplius, cum deinceps cæli nobis pateant, et homines angeli effecti sint. Nam et bestia quæ cum magno impetu itrui in hastæ aciem, videtur quidem eum ulcisci qui tenet hastam, verum sibi ipsi gravius vulnus infligit: et qui contra stimulum calcitrat, itidem pedes sibi cruentat.

2. Talis est virtus, stimulus et gladius acutus: omnes autem improbi sunt deteriores, et rationis magis expertes quam bestię. Quando ergo bonos invadunt, se ipsos gravius confodiunt: illis quidem sæpe in pecunia, vel etiam in corpore damnum afferentes: seipsos autem in anima, quod quidem est vere damnum, lardentes. Si enim in propria nos virtute læderet damnum pecuniæ, non præcepisset Paulus ut injuriam pateremur, non autem faceremus (1. Cor. 6. 7). Si malum esset injuria affici, non qui est honorum legislator mala jussisset. Verum quamvis res ita se habeant, non oportet malis insultare, nec in eos impetum facere, sed eorum vitare consuetudinem: si invadunt, forti et generoso animo eos excipere. Ideo enim jubemur orare, ne intremus in tentationem. Quocirca ipse quoque cum dixisset, *Eripe me, Domine, ab homine malo*, subjunxit, *A viro iniquo eripe me*: ponens rursus generale nomen vitii. Non solum enim cum qui in pecunia, sed eum etiam qui est in omnibus aliis injustus hic dicit. Rogat autem ut liberetur, ne cadat nec fiat ut ille est. Non petit absolute, nisi cum sua prius contulerit. Et ideo cum in fine prioris Psalmi eos fugisset, et eorum consuetudinem, hic petit Dei auxilium. Illic enim quæ sua erant contulerat dicens, *Viri sanguinum, declinate a me, quia litigiosi estis in cogitationibus* (Psal. 138. 19): hic autem rogat Deum ut liberetur ab eorum improbitate. Non enim parvum aut leve quid est ad securitatem, ad libertatem, et omnem voluptatem, liberari a tali hominum cœtu, et quam longissime ab improborum consuetudine versari, imo vero magna est felicitas. Deinde ipsorum describens improbitatem, addit et ait: 3. *Qui cogitaverunt iniquitatem in corde: tota die constituebant prælia*. Vidisti quomodo sint feræ, quæ vix caveri possunt, ut qui mala in animo machinentur, et celent in arcanis insidias. *Cogitaverunt*, inquit, *in corde*; hoc est, non extra protulerunt, sed intus agitabant et versabant scelus parturientes, et quod est omnium gravissimum, non aliqua temeritate inducti, nec perversi, sed omnem operam et studium in eam rem conferentes. Hoc enim sibi vult illud, *Cogitaverunt*, nempe omni studio, et maxima animi alacritate. *Tota die constituebant prælia*. Per hæc omnem vitam significat. Bella autem subindicat, non ea quæ instructa acie, nec quæ armis geruntur, sed quæ paratis insidiis, quæ et in foro et domi gerunt homines, non thorace induti, nec clypeo protecti, sed pro omnibus armis improbitate utentes, et verba telis acerbiora mittentes. Improbitatis autem eorum est hoc maximum, quod non solum sint dolesi, ficti et

simulatores, nec quod ad bella et prælia parati, sed etiam quod per totam vitam, tetri hujus belli nullæ sint induciæ. Atqui si volebant belligerare, aliam justam belli gerendi causam habebant. Adversus enim peccata decertare, et contra diabolum aciem instruere oportebat, pugnare contra morbos animæ, enses in dæmones acuere. Hi autem illam aciem ne aspiciunt quidem, sed tela inter se mutuo jaculantur. 4. *Acuerunt linguam suam sicut serpentis: venenum aspidum sub labiis eorum semper*. Vidisti quam sit ignobile vitium? facit ex hominibus bestias, aspides et serpentes, et linguam illam quæ disserendi potestate prædita est, ad istam feritatem deducit. Id autem cujus eos superius accusavit, nunc quoque eis objicit. Quidnam autem illud est? *Venenum aspidum sub labiis eorum*, inquit, *semper* (a), hoc est assidue, Quemadmodum enim superius dixit, *Tota die constituebant prælia*: ita hic etiam, *Acuerunt linguam suam sicut serpentis: venenum aspidum sub labiis eorum semper*. Hoc enim ubique significat *Diapsalma*. *Diapsalma* autem Hebræice dictum est *Sel*, quod est, semper. Atqui vitium vel exiguo tempore res est gravis et molesta: quando autem id assidue persequuntur, nec eos ulla ejus capit satietas, quænam eis venia dari potest, et quænam erit eorum defensio? 5. *Custodi me, Domine, de manu peccatoris, ab hominibus iniquis eripe me. Qui cogitaverunt supplantare gressus meos*. 6. *Abconderunt superbi laqueum mihi: et funibus extenderunt laqueum pedibus meis: juxta iter scandala posuerunt mihi*. Nihil est iniquius iis qui vitium persequuntur, qui ante alios suas ipsorum lædunt animas. Cum enim ipsi sint auctores offensionis, cum efficiant ut Dei gloriæ detrahatur ab insipientibus, cum non exsolvant quæ debent, sed qui corpus et animam a benigno et clementi Deo acceperint, sint agendæ gratiæ immemores, et qui tantum ornamentum et bonum acceperint, benefactori suo contraria rependant, quid his fuerit injustius? quid vero ingratus? Et quod est majus, et omne scelus superat, alios quoque lædere conantur. *Cogitaverunt enim*, inquit, *supplantare gressus meos*. Quod si quod cogitabant minime effectum est, id quoque summæ Dei clementiæ adscribendum est. Ipse enim scelerata eorum consilia confregit.

3. Vide autem quam meditatam erat scelus, et quanto studio paratæ insidiæ. Occultarunt enim et extenderunt, idque juxta iter, ut ex longitudine, ex latebris et quod prope tenderent, caperent et in suam potestatem redigerent. Fuerunt enim sceleris artifices, dum laqueos undique extenderent, hoc unum sibi faciendum statuentes, ut eum perderent. Vis videre quomodo funes extendat diabolus? Vide rursus id quod Job accidit. Quid enim illis latius? quid longius? quid vero propinquius, cum non solum in co-

(a) *Semper* (שׁל). Sic interpretari solet Aquila vocem Hebræam, של. De *Diapsalmate* sæpe diximus in *Hexaplis*. Illud porro, של, Origenes reddit *σελ*, Hieronymus *Sela*. De his porro omnibus vide præliminaria nostra ad *Hexapla*, p. 77 et 80.

gnatis et amicis, nec in uxore tantum, sed in ipso ejus corpore laqueum tetenderit? 7. *Dixi Domino, Deus meus es tu: exaudi, Domine, vocem deprecationis meæ.* 8. *Domine, Domine, virtus salutis meæ.* Alius, *Potentia salutis meæ.* Postquam dixit bellum et insidias, et ostendit mala esse intolerabilia: confugit deinceps ad inexpugnabile auxilium, e cælo adiutorem implorans, qui hæc potest frangere et profligare.

Afflictus ut ad Deum confugiat. — Hoc est argumentum generosi animi, hoc est signum mentis quæ tenetur studio sapientiæ, cum hæc circumsteterint, non confugere ad humanum auxilium, nec ad mortales cogitationes, sed in cælum respicere, et Deum qui ubique præsens est invocare, non autem conturbari, animove consternari. Vide autem quomodo ut eo-dignum est verba contexit. Non dixit enim, In hac et in illa re me recte gessi, nec, Hanc vel hanc justitiam operatus sum: sed quid? *Deus meus es tu,* maximam causam afferens cur petat auxilium, quod confugiat ad Dominum, Opificem, et Regem. *Exaudi, Domine, vocem deprecationis meæ, Domine, Domine, virtus salutis meæ.* Dixit, *Virtus,* seu potentia, salutis, ostendens esse etiam potentiam pœnæ et supplicii. Sed præbuiti, inquit, mihi virtutem salutis. Potes enim et nocere et de medio tollere: sed ad meam salutem tua semper potentia usus es. Vide autem amorem dicentis. Per repetitionem eum, et quod adjecerit, *Salutis meæ,* ostendit magnam affectionem. *Obumbrasti super caput meum in die belli.* Vidisti gratum animum? Priora in memoriam revocat, quod eum scilicet in tuto collocaverit. Hoc enim sibi vult illud, *Obumbrasti.* Vide autem quomodo ostendat quam id Deo facile sit. Non enim dixit, *Ante,* sed, *In ipso,* inquit, die, quando mala imminebant, quando erat instructa acies, quando versabar in maximis periculis, tunc me in tuto collocasti. Neque enim aut apparatu, aut exhortatione ulla Deus indiget, ut qui sciat quæ sunt præsentia, futura, et præterita, qui omnia possit, semper adsit, et præsto sit ad ferendum auxilium. Deinde ostendens insignem victoriam, et summam securitatem, non dixit, *Servasti me:* sed quid? *Obumbrasti:* hoc est, ut ne minimam quidem molestiam sustinerem, effecisti, ac ne æstum quidem: sed me in tanta securitate, et una cum securitate in tanta jucunditate et animi quiete collocasti, ut nec ullus calor mihi molestiam exhiberet, sed in umbra suaviter agerem, liber scilicet ac remotus a malis et calamitatibus. Quocirca subjunxit illud, *Obumbrasti,* ea ratione etiam significans quam promptum et expeditum sit Dei auxilium, nempe per umbræ nomen, perinde ac si diceret, Sufficit si tantum adsis, et omnia soluta erunt. 9. *Non tradas me, Domine, a desiderio meo peccatori.* Alius, *Ne des, Domine, desideria injusti (a).* Quod autem dicit, est ejusmodi: *Ne concedas ei desiderium suum contra me, id est, Quæ adversus me desiderat, ne permittas ut ipse impleat. Non dixit autem quæ desiderat, sed, A desiderio meo,*

volens tale quid significare: ne tantillum quidem concesseris eorum, quæ desiderat. Tales enim sunt improbi: cum maxima cupiditate in proximum moluntur insidias, quemadmodum diabolus quoque, de quo dicit: *Circuit tamquam leo rugiens, quærens quem devoret (1. Petr. 5. 8).* Ita Job cupide aggressus est: ita etiam de Petro invadendo consultabat: et ideo dicebat: *Quoties expetivit te satanas cribrare ut triticum (Luc. 22. 31)?* Vidisti quantam habuerit cupiditatem? Sunt etiam homines qui invidia adducti, et quod malis latentur illius vitium invidantur. Quos quidem miseros appellat Scriptura dicens, *Væ qui lætamini malis, qui delectamini in eversione improborum (Prov. 2. 14);* idque merito: hoc est enim pravi et corrupti animi. Si enim dolendum, ingemiscendum, deflendum est propter eos qui pereunt, quam consequentur veniam, aut qua utentur defensione, qui tantum abest ut eorum misereantur, ut etiam gaudeant? Annon vidisti ipsum quoque Christum cum esset puniturus, deflere pereuntem Jerusalem? non vides etiam Paulum propter aliorum interitum gementem et lugentem? Sed sunt nonnulli adeo depravati, ut suorum malorum solatium alienas ærumnas existiment. *Cogitaverunt contra me, ne derelinquas me, ne forte exaltentur semper (a).* Hoc enim sibi vult *Diapsalma.* Alius, *Ne discedas, ne forte exaltentur.*

Meditatio in vitiis pessima; vitium sibi ipsi pœna est. — Hoc est scelerati et corrupti animi, quando et consilio et otio et meditatione opus est ad vitium. Non sufficiunt quæ repente fiunt: non enim satis sunt ad nos perdendos quæ temere et inconsiderate patrantur, sed consilio, tempore et consideratione tibi opus est ad vitium.

4. Quanam ergo uteris defensione, cum studium et diligentiam adhibes, ut vitium exerceas, cum pro malis faciendis consultas, et socios adsciscis? Sed vide istius humilitatem. Non dixit enim, *Ne derelinquas me, quoniam sum dignus, ne me derelinquas propter vitam in virtute actam:* sed quid? *Ne forte exaltentur;* hoc est, *Ne fiant arrogantiores, et ne in majorem erigantur insolentiam propter meam derelictionem.* 10. *Caput circuitus eorum, labor labiorum ipsorum operiet eos.* Alius, *Exacerbatio eorum qui me circumdant, labor labiorum ipsorum operiat ipsos (b).* Circuitum hic dicit conventum, consessum, improbam officinam, scelestas consilia. Quod autem dicit est ejusmodi: *Ipsa scelerata consilia, et caput ac summa improbi et depravati animi, ipsa eos obruerit et perdiderit. Labor labiorum ipsorum.* Laborem hic vocat improbitatem. Res est enim ejusmodi improbitas: affert ei qui illam possidet exitium, et ut obruatur efficit. Hoc in David accidit. Expectabant enim fore ut in mala gravissima incideret: ille vero evasit clarior. Certe, inquit, sed hoc non quæro: ve-

(a) *Semper (asi).* Hoc ex Aquilæ editione desumptum esse videtur. Qua de re necnon de Diapsalmate vide ea quæ paulo ante dicebamus. Hæc porro lectio in vulgata Antiochena editione fuisse videtur, ut alia multa ex Origenis Hexaplis desumpta.

(b) Hæc interpretatio est juxta Symmachum.

(a) Hæc interpretatio est Symmachi et Theodotionis.

γενέσι· μόνον, οὐδὲ φίλοις, οὐδὲ ἐν γυναικί, ἀλλ' ἐν αὐτῷ τῷ σώματι τὴν παγίδα ἔθηκεν; *Εἶπα τῷ Κυρίῳ· Θεός μου εἰ σὺ ἐνώπιον, Κύριε, τὴν φωνὴν τῆς δεήσεώς μου. Κύριε, Κύριε, δύναμις τῆς σωτηρίας μου.* Ἄλλος ^a, *Κράτος τῆς σωτηρίας μου.* Εἰπὼν τὸν πόλεμον καὶ τὰς ἐπιβουλάς, καὶ δείξας ἀφόρητα τὰ δεινὰ, καταφεύγει λοιπὸν ἐπὶ τὴν ἀχειρωτον συμμαχίαν, ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ καλῶν τὸν βοηθὸν ^b ταῦτα λῦσαι δυνάμενον.

Τοῦτο ψυχῆς γενναίας δείγμα, τοῦτο φιλοσόφου διανοίας, ἤνικα ἂν ταῦτα πανταχόθεν περίκεινται, μὴ καταφεύγειν εἰς ἀνθρωπίνην συμμαχίαν, μηδὲ εἰς λογισμοὺς θνητοῦς, ἀλλὰ πρὸς τὸν οὐρανὸν ὄρξιν, καὶ πανταχοῦ παρόντα καλεῖν τὸν Θεόν, μηδὲ τῆς ἀθυμίας γίνεσθαι, καὶ τοῦ θορύβου, καὶ τῆς ταραχῆς. Καὶ ὄρα πῶς ἀξίως ἑαυτοῦ τὸν λόγον κατασκευάζει. Οὐ γὰρ εἶπε, Τὸ καὶ τὸ κατώρθωσα, καὶ τήνδῃ τὴν δικαιοσύνην ἐργασάμην· ἀλλὰ τί; *Θεός μου εἰ σὺ, μέγιστον δικαίωμα συμμαχίας προβαλλόμενος τὸ πρὸς Δεσπότην καταφεύγειν, καὶ Δημιουργὸν, καὶ Βασιλέα. Ἐνώπιον, Κύριε, τὴν φωνὴν τῆς δεήσεώς μου, Κύριε, Κύριε, δύναμις τῆς σωτηρίας μου.* Δύναμις τῆς σωτηρίας εἶπε, δεικνύς ὅτι ἔστι καὶ δύναμις κολάσεως καὶ τιμωρίας. Ἄλλ' ἐμοὶ τὴν δύναμιν τῆς σωτηρίας, φησὶ, παρέσχες. Δύνασαι μὲν γὰρ καὶ κακῶς ποιεῖν καὶ ἀναιρεῖν· ἀλλ' ἀεὶ πρὸς σωτηρίαν τὴν ἐμὴν ἐχρήσω τῇ δυνάμει σου. Καὶ ὄρα τὸν πόθον τοῦ λέγοντος. Τῷ γὰρ διπλασιασμῷ καὶ τῷ προσθεῖναι, *Τῆς σωτηρίας μου,* πολλὴν δείκνυσι τὴν διάθεσιν. *Ἐπεσκίασας ἐπὶ τὴν κεφαλὴν μου ἐν ἡμέρᾳ πολέμου.* Εἶδες τὴν εὐχάριστον ψυχὴν; Τῶν προτέρων ἀναμιμνήσκει ἑαυτὸν, ὅτι ἐν ἀσφαλείᾳ κατέστησεν αὐτόν. Τοῦτο γὰρ ἔστι τὸ, *Ἐπεσκίασας.* Καὶ ὄρα τὸ εὐκόλον τοῦ Θεοῦ πῶς δείκνυσεν. Οὐ γὰρ εἶπε, Πρὸς τούτου, ἀλλ', Ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ, φησὶν, ὅτε τὰ δεινὰ ἤρето, ὅτε ἡ παράταξις ἦν, ὅτε περὶ τῶν ἐσχάτων ἐκινδύνευον, τότε με ἐν ἀσφαλείᾳ κατέστησας. Οὐ γὰρ παρασκευῆς ^c ἢ παρακλήσεως δεῖται ὁ Θεὸς πάντα εἰδώς, τὰ τε παρόντα, τὰ τε μέλλοντα, τὰ τε γεγονότα, καὶ πάντα δυνάμενος, καὶ ἀεὶ παρεστώς ἕτοιμος εἰς βοήθειαν. Εἶτα δὴ τῶν τὴν ὑπερβολὴν τῆς [423] νίκης καὶ τῆς ἀσφαλείας, οὐκ εἶπεν, Ἐσωσάς με· ἀλλὰ τί; *Ἐπεσκίασας*· τουτέστιν, οὐδὲ τὸ τυχὸν λυπηρὸν ὑπομῆναι ἐποίησας, οὐδὲ ὅσον ἀπὸ καύματος· ἀλλ' ἐν τοσαύτῃ κατέστησας ἀσφαλείᾳ, καὶ μετὰ τῆς ἀσφαλείας ἐν ἡδονῇ καὶ ἀνέσει, ὡς μηδὲ τυχεῖν θερμῆς τινὸς λυπούσης, ἀλλὰ σκιᾷ ἐντροφᾶν, τουτέστι, τῇ τῶν δεινῶν ἀπαλλαγῇ καὶ ἐλευθερίᾳ. Διὰ τοῦτο ἐπήγαγε τὸ, *Ἐπεσκίασας,* τοῦτό τε αὐτὸ δὴ τῶν, καὶ τὸ εὐκόλον τῆς βοήθειας τοῦ Θεοῦ δεικνύς, διὰ τοῦ τῆς σκιᾶς ὀνόματος, ὡσανεὶ ἔλεγεν, Ἀρκεῖ παρῆναι σε μόνον, καὶ πάντα λέλυται. *Μὴ παραδῶς με, Κύριε, ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας μου ἁμαρτωλῶ.* Ἄλλος, *Μὴ δῶς, Κύριε, τὰς ἐπιθυμίας τοῦ παρανόμου.* Ὁ δὲ λέγει, τοῦτό ἐστι· *Μὴ δῶς ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας τῆς κατ' ἐμοῦ, τουτέστιν, ἃ ἐπιθυμεῖ κατ' ἐμοῦ, ταῦτα μὴ ἀφῆς αὐτὸν πληρῶσαι. Καὶ οὐκ εἶπεν, Ἄ ἐπιθυμεῖ, ἀλλ', Ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας μου,*

τοιοῦτόν τι βουλόμενος δηλῶσαι· *Μηδὲ μικρὸν τι δῶς ὧν ἐπιθυμεῖ.* Τοιοῦτοι γὰρ οἱ πονηροὶ μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιθυμίας τὴν κατὰ τῶν πλησίον ἐργάζονται ἐπιβουλήν, καθάπερ καὶ ὁ διάβολος, περὶ οὗ φησιν, ὅτι *Περιέρχεται ὡς λέων ὠρυόμενος, ζητῶν τίνα καταπιῆ.* Οὕτω μετ' ἐπιθυμίας προσέβαλε τῷ Ἰωβ· οὕτως ἐβουλεύετο τῷ Πέτρῳ προσβαλεῖν· διὸ καὶ ἔλεγε· *Ποσάκις ἐξητήσατό σε ὁ Σατανᾶς σινιάσαι σε ὡς ^d τὸν σῖτον;* Εἶδες πόσῃν εἶχεν ἐπιθυμίαν; Εἰσὶ καὶ ἀνθρώποι ἐκείνου ζηλοῦντες κακίαν ὑπὸ βασκανίας καὶ φθόνου, καὶ τοῦ χαίρειν ἐπὶ κακοῖς. Οὗς καὶ ταλανίζει ἡ Γραφή λέγουσα, *Οὐαὶ ^e οἱ εὐφραινόμενοι ἐπὶ κακοῖς, οἱ χαίροντες ἐπὶ διαστροφῇ κακῶν· καὶ μάλα εἰκότως· διεφθαρμένης γὰρ τοῦτο διανοίας. Εἰ γὰρ καὶ ἀλγεῖν δεῖ, καὶ στένειν, καὶ θρηγεῖν ἐπὶ τοῖς ἀπολλυμένοις, τίνα ἂν σχοίεν συγγνώμην, ποίαν δὲ ἀπολογίαν, οἱ μὴ μόνον οὐ συναλγοῦντες, ἀλλὰ καὶ χαίροντες; Οὐκ εἶδες, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ κολάζειν μέλλον Χριστὸς δακρύει τὴν Ἱερουσαλήμ ἀπολλυμένην; οὐχ ὄρξας καὶ Παῦλον στένοντα καὶ θρηνοῦντα ^f ταῖς ἐτέρων ἀπωλείαις καὶ πενθοῦντα; Ἄλλ' εἰσὶ τινες οὕτω διεφθαρμένοι, ὡς τῶν ἰδίων κακῶν παραμυθίαν ἡγεῖσθαι τὰς ἀλλοτρίας συμφοράς. *Διελογίσαντο κατ' ἐμοῦ, μὴ ἐγκαταλίπῃς με, μήποτε ὑψωθῶσιν ἀεὶ.* Τὸ γὰρ *Διάψαλμα* τοῦτο ἔστιν. Ἄλλος, *Μὴ ἀποδαίης ^g, μήποτε ὑψωθῶσι.**

Τοῦτο τῆς μιαρᾶς καὶ ἐφθαρμένης γνώμης, ὅταν καὶ βουλῆς καὶ σχολῆς καὶ μελέτης δέωνται πρὸς τὴν κακίαν. Οὐ γὰρ ἀρκεῖ τὰ ἀπὸ συναρπαγῆς γινόμενα· οὐ γὰρ ἰκανὰ τὰ κατὰ προπέτειαν ἡμᾶς ἀπολέσαι, ἀλλὰ καὶ βουλῆς σοὶ καὶ χρόνου καὶ σκέψεως δεῖ πρὸς τὴν κακίαν.

δ'. Ποίαν οὖν ἔξεις ἀπολογίαν, μελέτην ποιούμενος [424] τὴν πονηρίαν, καὶ βουλήν τιθέμενος ὑπὲρ τῆς τῶν κακῶν ἐργασίας, καὶ κοινωνοὺς λαμβάνων; Ἄλλ' ὄρα τὴν τούτου ταπεινοφροσύνην. Οὐ γὰρ εἶπε· *Μὴ ἐγκαταλίπῃς με, ὅτι ἀξιός εἰμι, μὴ ἐγκαταλίπῃς με διὰ τὴν τοῦ βίου ἀρετὴν.* Ἄλλὰ τί; *Μήποτε ὑψωθῶσιν,* ὥστε μὴ ἀλαζονικωτέρους γενέσθαι, καὶ εἰς πλείονα ἀπόνειαν ἀρθῆναι διὰ τῆς ἐμῆς ἐγκαταλείψεως. *Ἡ κεφαλὴ τοῦ κυκλώματος αὐτῶν, κόπος τῶν χειλέων αὐτῶν καλύψει αὐτούς.* Ἄλλος, *Ὁ πικρασμὸς τῶν κυκλούντων με, ὁ μόχθος τῶν χειλέων αὐτῶν πωμασάτω αὐτούς.* Κύκλωμα ἐνταῦθα τὸν σύλλογον λέγει, τὸ συνέδριον, τὸ πονηρὸν ἐργαστήριον, τὰ διεφθαρμένα βουλευμάτα. Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· *Αὐτὰ τὰ πονηρὰ βουλευμάτα, καὶ τὸ κεφάλαιον τῆς πονηρίας καὶ διεφθαρμένης γνώμης, αὐτὸ αὐτοῦς καταδύσειε καὶ ἀπολέσειε. Κόπος τῶν χειλέων αὐτῶν.* Κόπον ἐνταῦθα τὴν πονηρίαν καλεῖ. Καὶ γὰρ τοιοῦτον ἡ πονηρία· αὐτῷ τῷ κεκτημένῳ γίνεται δλεβρος, καὶ ὑποβρύχιον αὐτὸν ἐργάζεται. Τοῦτο γέγονεν ἐπὶ τοῦ Δαυὶδ. Μυρίοις γὰρ αὐτὸν προσεδόκησαν περιβαλεῖν κινδύνοις· ὁ δὲ λαμπρότερος ἦν. *Ναὶ,* φησὶν, ἀλλ' οὐ τοῦτο ζητῶ· ἀλλὰ πῶς τῇ οἰκείᾳ

^d Sav. σινιάσαι ὡς, omisso σε.

^e Illud ouai non est in Romana editione Proverbiorum : moxque ibidem legitur ἐπὶ διαστροφῇ κακῇ.

^f Sic mss. In edit. Mor. male repetebatur στένοντα καὶ στένοντα. Sav. στένοντα ταῖς ἐτέρων ἀπωλείαις, καὶ πενθοῦντα. Paulo post Sav. ὡς τῶν οἰκείων κακῶν παραμυθίαν.

^g Interpretatio illa, μὴ ἀποδαίης, etc., videtur esse quintæ, vel sextæ, vel septimæ editionis.

* Quis sit hic interpres ignoratur.

^b Sav. καλῶν τὸν Θεόν.

^c Alius μελλήσεως.

αὐτῶν βουλήσει βουλευσάμενοι περιεπάρησαν καὶ ὀπιώλοντο, δεῖξον, καὶ ποῦ αὐτὸ τοῦτο συνέβη, εἰπέ. Ἐπὶ τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἰωσήφ. Βουλόμενοι γὰρ αὐτὸν ποιῆσαι δοῦλον καὶ ἀπολέσαι, περὶ τῶν ἐσχάτων αὐτοὶ ἐκινδύνευσαν. Καίτοι καὶ εἰς δουλείαν καὶ εἰς θάνατον τό γε αὐτῶν ἐνέπεσε μέρος. Καὶ ὁ Ἀβισσαλώμ βουλόμενος διὰ τῆς τυραννίδος ἀπολέσαι τὸν πατέρα, διὰ ταύτης αὐτὸς ἐάλω. *Πεσοῦνται ἐπ' αὐτοὺς ἀνθρακες πυρὸς· ἐν πυρὶ καταβαλεῖς αὐτούς.* Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· Ἰκανὴ μὲν καὶ αὐτὴ ἡ πονηρία διαφθεῖραι τοὺς κυκλοῦντας αὐτὴν· μετὰ δὲ ταύτης καὶ τὴν θεήλατον ὑποστήσονται ὀργὴν. Ἀνθρακας δὲ πυρὸς ἐνταῦθα καὶ πῦρ τὴν ἀνωθεν λέγει φερομένην τιμωρίαν. Πολλάκις δὲ καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πυρὸς γέγονεν, ὡς ἐπὶ τοῦ Δαθάν, καὶ Κορὲ, καὶ Ἀβειρὸν, καὶ ἐπὶ τῶν κυκλωσάντων τὴν κάμινον τὴν Βαβυλωνίαν. *Ἐν ταιλαιπωρίαις, καὶ οὐ μὴ ὑποστῶσιν.* Ἔτερος, *Πεσοῦνται εἰς βοθύρους, μήποτε ἀναστῶσιν.* Ἄλλος, *Ἐσπευσμένως, καὶ οὐ μὴ ἀνισταῖεν.* Κατὰ μὲν οὖν τὸν ἕνα ἐρμηνευτὴν τοιοῦτόν τί ἐστι τὸ λεγόμενον· οὕτως αὐτοὺς ἀπόλεσον, ὥστε μηκέτι ἀναστῆναι. Κατὰ δὲ τὸν ἄλλον, Μετὰ πολλοῦ τρυτάχους· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ, *Ἐσπευσμένως.*

Ἄνηρ γλωσσώδης οὐ κατευθυνθήσεται ἐπὶ τῆς γῆς. Εἰπὼν περὶ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ, πάλιν δείκνυσιν, ὅτι καὶ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ κακία ἰκανὴ διαφθεῖραι τοὺς ἔχοντας. Οὐ μικρὸν δὲ καὶ τοῦτο εἶδος πονηρίας, τὸ προπετῆ εἶναι, καὶ τῆς γλώττης μὴ κρατεῖν. Γλωσσώδης γὰρ ἐνταῦθα τὸν ὑβριστὴν λέγει, τὸν φλύαρον, τὸν λοιδόρον, τὸν συνεχῶς ὑλακτοῦντα, τὸν οὐδὲν κινῶν ἀμεινον διακείμενον. Εἰπέ, καὶ τίς ὁ τοῦτου καρπός. *Οὐ κατευθυνθήσεται,* φησὶν, *ἐπὶ τῆς γῆς.* Ἄλλος, *Οὐχ ἐδρασθήσεται* τουτέστι, περιτραπήσεται, κατενεχθήσεται, ἀπολείται. Οὗτος ὁ τοῦ λοιδόρου καρπός· πᾶσι πολέμιος, πᾶσιν ἀηδής, πᾶσιν [425] ἐπιχθὴς καὶ φορτικὸς ὁ τοιοῦτος. Ὡςπερ οὖν ὁ μακρόθυμος, καὶ ἐπιεικὴς, καὶ σιγῆν ἐπιστάμενος, ἀσφαλὴς καὶ βεβηκώς καὶ πᾶσιν ἐπιχαρὶς· οὕτως ὁ τοιοῦτος σφαλερὸν μέτεισι βίον, μυρίους πανταχόθεν ἐχθροὺς ἐπισπώμενος, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων τὴν ψυχὴν ταραττων τὴν ἑαυτοῦ, καὶ οὐκ ἀφίεις εἶναι ἐν ἡσυχία, ἀλλὰ καὶ μηδενὸς ἐνοχλοῦντος, μυρίους πολέμους καὶ θορύβους ἔνδον ἐγείρων. *Ἄνδρα ἀδικον κακὰ θηρεύσει εἰς διαφθοράν.* Οὕτω καὶ ἄλλος σοφὸς λέγει· *Παρινομίαι ἄνδρα ἀγρεύουσιν.* Ὅρα πάλιν τὴν κακίαν ἀρκοῦσαν εἰς διαφθοράν τοῦ ἔχοντος. Ἄλλὰ τίνας ἐνεκεν τὸ τῆς θήρας ἔθηκεν ὄνομα; Ἴνα τὸ ἀφευκτον ἴδῃς, ἵνα, κἂν μὴ παραυτίκα ἐμπέσῃς ἀδικῶν, μὴ θαρρήσῃς. Τοιαύτη γὰρ ἡ ἄγρα· οὐκ ἀεὶ ἐπιτυγχάνει, οὐδὲ εὐθέως· ἀλλ' ὁμως κἂν μὴ ἀλῶ τὰ ἄγρια ζῶα καὶ τὰ θηρευόμενα, οὐδὲ οὕτως ἐν ἀσφαλείᾳ τυγχάνει, κἂν μηδέπω τῶν δικτύων ἔνδον γένηται. Οὕτω τοίνυν ἂ μηδὲ ψυχὴ θαρρῆίτω ἀδικὰ πράττουσα, καὶ μηδέπω ἀλοῦσα· ὅτε γὰρ δῆποτε ἀλώσεται. Εἰ γὰρ βούλει ἐν ἀσφαλείᾳ εἶναι, παῦσαι ταῦτα πράττων, καὶ πολλῆς ἀπολαύσῃ τῆς ἀδείας. Τί δῆποτε δὲ εἶπεν, *Εἰς διαφθοράν;* Ὅτι πολλοὶ καὶ εἰς σωτηρίαν ἐβηρεύθησαν· ὡς οἱ παρὰ τῶν ἀποστόλων, ὡς οἱ παρὰ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν. Ἀλλ' οὐχ οἱ πονηροί,

ὅταν ὑπὸ τῆς κακίας θηρεύωνται· ἀλλ' ἐπ' ἀπωλείᾳ καὶ διαφθορᾷ. Καὶ διὰ τί οὐ παρὰ πόδας τῆς κακίας ἔπεται τὰ τῆς τιμωρίας; Διὰ τὴν τοῦ Δεσπότης φιλάνθρωπίαν. Εἰ γὰρ ἐβούλετο τῶν ἀμαρτανόντων ἕκαστον εὐθέως ὑπὸ τὴν τιμωρίαν ἄγειν, προαηρηπάσθη ἂν τὸ πλέον γένος τῶν ἀνθρώπων. *Ἐγγων, ὅτι ποιήσει Κύριος τὴν κρίσιν τῶν πτωχῶν, καὶ τὴν δίκην τῶν πενήτων. Πλὴν δίκαιοι ἐξομολογήσονται τῷ ὀνόματί σου, καὶ κατοικήσουσιν εὐθεῖς σὺν τῷ προσώπῳ σου.* Ἄλλος, *Παρὰ τῷ προσώπῳ σου.* Ἀντὶ δὲ τοῦ *Κατοικήσουσι, Διαμενοῦσιν* ἕτερος λέγει, καὶ ἄλλος, *Καθεδοῦνται* ἢ ἀντὶ δὲ τοῦ *Ἐγγων, Οἶδα.* Ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν, ὅτι θηρεύσει, καὶ ὅτι ἀπολοῦνται, καὶ οὐκ εὐθέως δείκνυσι τὴν τιμωρίαν ἐπαγομένην· ἵνα μηδεὶς διὰ τοῦτο τῶν παχυτέρων ῥαθυμότερος γένηται, ἐπήγαγε τὸ, *Οἶδα,* δείκνυς ὅτι πάντως ἔσται τοῦτο. Οὐ γὰρ μενεῖ τὰ τῶν ἀδικουμένων ἀνεκδίχτη. Πτωχοὺς δὲ ἐνταῦθα οὐχ ἀπλῶς τοὺς πένητας καλεῖ, ἀλλὰ τοὺς σφόδρα ταπεινοὺς, τοὺς συντετριμμένους. Ταῦτα δὲ λέγει, καὶ τοὺς ἀδικουμένους παραμυθούμενος, καὶ τοὺς ἀδικοῦντας σωφρονίζων, ἵνα μήτε ἐκείνοι τῇ μελλήσει ἀπογνῶσι^c, μήτε οὗτοι διὰ τὴν ἀναβολὴν ῥαθυμότεροι γένωνται. Ἡ γὰρ ἀναβολὴ εἰς μετάνοιαν ἄγει· τὸν δὲ ἐπιμένοντα χαλεπώτερον κολάζει· καὶ μάλα δικαίως. Διὰ τί; Ὅτι τοσαύτης ἀπολαύσαντες ἀγαθότητος, οὐκ ἐγένοντο βελτίους. Ἐνόησον γὰρ ὅση τοῦ Θεοῦ φιλάνθρωπία, ὅταν τοὺς ἀνακειμένους αὐτῷ ἀνέχηται πάσχειν κακῶς [426], καὶ μὴ ἐπεξίῃ, τῇ μετανοίᾳ σε^d βελτίω ποιῆσαι βουλόμενος.

Πλὴν δίκαιοι ἐξομολογήσονται τῷ ὀνόματί σου. Τί ἐστιν ὃ λέγει; Ὅπερ ἂν γένηται, φησὶν, ἐκείνοι εὐχαριστήσουσι· κἂν τοὺς ταπεινοὺς ἴδωσιν ἐπηρεαζομένους, καὶ τοὺς πονηροὺς ἐπαιρομένους, οὐκ ἀπαιτήσουσιν εὐθύναν τῶν γινομένων. Τοῦτο γὰρ δικαίων μάλιστα, τὸ διαπαντὸς καὶ ἐν ἅπασιν εὐχαριστεῖν. *Καὶ κατοικήσουσιν εὐθεῖς σὺν τῷ προσώπῳ σου*· τουτέστι, Τῆς βοηθείας ἀπολαύσαντες τῆς παρὰ σοῦ, τὴν ἔνοιαν ἔχοντες τὴν περὶ σοῦ, ἀεὶ μετὰ σοῦ ὄντες, οὐδέποτε ἀποστήσονται· ὅπερ ἂν γένηται, οὐδέποτε δυσχερανοῦσιν, οὐδέποτε μέμψονται τοῖς γινομένοις. Τοῦτο γὰρ ψυχῆς ἀπεριτρέπτου, τοῦτο γνώμης ἀκλινοῦς, μὴ ἀπαιτεῖν τὸν Δεσπότην εὐθύναν. Διὸ καὶ Παῦλος ἔλεγε· *Μενοῦν γε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἰ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ, Μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι, Τί με ἐποίησας οὕτως;* Ταύτην τοίνυν καὶ ἡμεῖς διαπαντὸς τηρῶμεν τὴν εὐγνωμοσύνην, ὑπὲρ πάντων εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ· ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα, καὶ ἡ εὐχαριστία, καὶ ἡ προσκύνησις, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΜ' ΨΑΛΜΟΝ.

Κύριε, ἐκέκραξα πρὸς σέ, εἰσάκουσόν μου· πρόσχευε τῇ φωνῇ τῆς δεήσεώς μου.

α'. Τοῦτου τοῦ ψαλμοῦ τὰ μὲν ῥήματα ἅπαντες, ὡς εἶπεν, ἴσασι, καὶ διὰ πάσης ἡλικίας διατελοῦσι ψάλλοντες· τὴν δὲ διάνοιαν τῶν εἰρημένων^e ἀγνοοῦσιν.

^b Καθεδοῦνται est Aquilæ. Illud autem, ἀντὶ δὲ τοῦ Ἐγγων, οἶδα, » non est observatum in Hexaplis.

^c Sav. ἀπαγορεύωσι.

^d In Mor. edit. σε δεest.

^e Tres mss. διάνοιαν ἐπίων τῶν εἰρημένων.

* Sav. γενῆται. Κατὰ ταῦτα τοίνυν.

rum ostende quomodo proprio consilio confossi perierunt, et dic ubi hoc evenerit. In fratribus Joseph. Cum enim vellent eum servum facere ac perdere, ipsi extremum periculum adierunt. Atqui et in servitute et in mortem, quantum in eis fuit, ille detrusus est. Et Absalon cum invasisset tyrannidem, et vellet patrem perdere, ipse per eam captus est. 11. *Cadent super eos carbones ignis : in ignem dejicies ipsos.* Quod dicit, est ejusmodi : Sufficit quidem vel ipsum vitium ad eos perdendos, qui ipsum complectuntur : sed cum eo iram quoque divinitus immissam sustinebunt. Carbones autem ignis et ignem hic dicit supplicium, quod a cælo immittitur. Sæpe autem cum ipso quoque igne inmissum est, ut accidit circa Dathan, Core, et Abiron, et circa eos qui fornacem Babylonicam circumstabant. *In miseriis, et non subsistent.* Alius, *Cadent in foveas, ne resurgant (a).* Alius, *Propere, et non resurrexerint.* Secundum unum interpretem talis est sententia : Ita eos perde, ut non amplius resurgant. Secundum alterum vero, Cum magna celeritate : hoc enim sibi vult illud, *Propere.*

Linguae petulantia ; peccatum venationi cur comparetur.—12. *Vir linguosus non dirigetur in terra.* Postquam dixit de ira Dei, ostendit rursus ipsum per se vitium sufficere, ut sui possessores perdat. Non est autem hoc quoque parvum genus improbitatis, esse nimis insolentem, et linguam non posse cohibere. Linguosum enim hic dicit hominem petulantem, nugatorem, maledicum, qui latrat assidue, qui cane nihilo est melius affectus. Dic ergo qualis est ejus fructus. *Non dirigetur, inquit, in terra.* Alius (b), *Non stabilietur, hoc est, dejicietur, evertetur, peribit.* Hic est fructus maledici : est omnibus hostis, omnibus molestus, gravis et acerbus. Quemadmodum ergo qui est mitis, patiens et lenis, et scit tacere, tutus est, gratus et jucundus omnibus : ita qui talis est, vitam agit lubricam et valde periculosam, undique innumerabiles inimicos ad se accersens et attrahens, et ante alios suam animam conturbans, non sinens eam quiescere, sed etiam nullo ei molestiam exhibente, innumerabiles tumultus et bella intus excitans. *Virum injustum male capient in interitum.* Ita etiam dicit alius sapiens : *Iniquitates virum venantur (c).* Vide rursus vitium sufficere ad eum perdendum qui id habet. Sed qua de causa posuit nomen venationis? Ut videas id esse inevitabile, ut etsi, cum injuste te geras, non statim incidas, non ideo sis bono et fidenti animo. Talis enim est venatio : non semper, nec protinus assequitur : sed tamen quamvis in venatione non capiantur feræ, ne sic quidem tutæ sunt, licet laqueis nondum sint implicatæ. Ita etiam non confidat anima quæ injuste facit, etsi nondum capta sit : aliquando enim capietur. Si vis in tuto esse, cessa hæc agere, et magna frueris

(a) Hæc prior interpretatio videtur esse juxta Theodotionem, licet aliquantum variet in Hexaplis nostris, ubi videtur. Posterior cujus sit ignoratur.

(b) Quis sit hic interpretes ignoratur.

(c) Hæc primo conspectu ex alio libro desumpta videntur ; sed sunt juxta interpretationem Symmachii. Vide in Hexaplis.

securitate. Cur autem dixit, *In interitum?* Quoniam multi capiuntur ad salutem : ut qui ab apostolis, ut qui a sanctis viris. At non mali, quando eos venatur vitium ; sed ad perniciem et interitum. Et cur non e vestigio vitium consequitur supplicium? Propter Domini clementiam. Si enim vellet de unoquoque eorum qui peccant protinus supplicium sumere, jam maxima ex parte sublatum esset humanum genus. 13. *Cognovi quia faciet Dominus judicium inopum et vindictam pauperum.* 14. *Verumtamen justi confitebuntur nomini tuo, et habitabunt recti cum vultu tuo.* Alius, *Apud vultum tuum.* Pro *Habitabunt* autem, alius dicit, *Permanebunt (a),* et alius, *Sedebunt :* et pro *Cognovi,* *Scio.* Quoniam enim dixit, venabuntur, et peribunt, nec ostendit statim imminere supplicium : ne quis ex crassioribus ideo redderetur negligentior, subjunxit illud, *Cognovi,* ostendens id omnino futurum. Qui enim injuria affecti sunt, non manebunt inulti. Pauperes autem hic non intelligit absolute pauperes, sed eos qui sunt valde humiles, qui sunt contriti. Hæc autem dicit, eos qui injuria afficiuntur, consolans, et eos qui faciunt injuriam, corrigens admonensque : ut nec illi propter moram desperent, nec hi propter dilationem reddantur socordiores. Dilatio enim ducit ad poenitentiam : eum autem qui perseverat, punit gravius : idque merito. Quare? Quod cum in se tantam bonitatem senserint, nequaquam meliores evaserint. Cogita namque quanta sit Dei clementia, quando eos qui sunt sibi addicti, mala pati permittit, nec ulciscitur, volens te poenitentia meliorem facere.

Ratio a Deo non poscenda. — *Verumtamen justi confitebuntur nomini tuo.* Quid est quod dicit? In quocumque, inquit, evenerit, illi agent gratias : seu viderint humiles injuriis affectos, seu malos clatos, non exigent rationem cur illa fiant. Hoc est enim vel maxime justorum, semper et in omnibus gratias agere. *Et habitabunt recti cum vultu tuo :* hoc est, Tuum assequuti auxilium, et de te cum suis animis cogitantes, semper tecum versantes, a te numquam recedent : quidquid evenerit, nihil unquam eis ægre fuerit, nec de eis quæ accident, unquam querentur. Hoc est enim animi immobilis, hoc firmæ mentis ac stabilis, non poscere a Domino eorum quæ fiunt, rationem. Quocirca dicebat Paulus : *Verumtamen, o homo, tu quis es qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum figulo, Cur me fecisti sic (Rom. 9. 20)?* Hoc igitur modo nos quoque semper grato simus animo, pro omnibus Deo gratias agentes : quoniam ei gloria, gratiarum actio, et adoratio, nunc et semper, et in infinita sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXL.

1. *Domine, clamavi ad te, exaudi me : intende voci meæ, cum clamavero ad te.*

1. Hujus quidem Psalmi verba pene omnes sciunt, et per omnem ætatem perpetuo canunt : quis sit autem sensus eorum, quæ dicta sunt, nesciunt. Quod quidem

(a) Hæc interpretatio est juxta Symmachum.

non est parva reprehensione dignum, eos qui quotidie canunt, et ore verba proferunt, non querere vim sententiarum, quæ in his verbis sitæ sunt. Sed si viderit quidem quispiam aquam puram et limpidam, non se tenuerit, quin ad eam accedat, tangat, et bibat; et qui in pratum assidue ingreditur, nisi collectis prius aliquot floribus, recedere minime sustinerit: vos autem qui ab ineunte ætate ad extremam usque senectutem hunc Psalmum meditamini, nihil aliud quam verba perpetuo tenetis, absconso thesauro asidetis, obsignatam crumenam circumfertis, et nec a curiositate quidem incitatus est quispiam ut disceret, quid est quod dicitur: non quesivit, non scrutatus est. Quamquam nec illud quidem dici potest, cum esset Psalmus apertus, omnes invitavit ad somnum, nec sivit ut quæreretur quod erat ad manum. Est enim obscurus, sufficitque ad eum excitandum, qui non nimis profunde dormit, imo eum etiam qui omnino dormit. Quid enim est illud, 4. *Ne declines cor meum in verba malitiæ?* quid vero, 5. *Corripiet me justus in misericordia, et increpabit me?* Quod autem consequitur, dic, quæso, annon est quibuslibet tenebris tenebricosius? *Quoniam adhuc et oratio mea in beneplacitis eorum.* 6. *Absorpti sunt juncti petræ iudices eorum.* Quamvis tamen tot sint obscura, veluti quoddam canticum, ea multi leviter prætercurrunt. Sed ne dum in reprehensione nimium immoramur, molesta evadat oratio, age ad ea quæ dicta sunt perserutanda veniamus. Sed diligenter attendite: neque enim puto fuisse temere decretum a patribus, ut hic Psalmus vespere diceretur quotidie (a), neque propter id quod in eo dicitur, *Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum.* Nam idipsum quoque in aliis Psalmis dicitur, quemadmodum in illo qui dicit: *Vespere et mane et meridie narrabo et annuntiabo* (Psal. 54. 18). Et rursus, *Tuus est dies, et tua est nox* (Psal. 73. 16). Et rursus, *Vespere demorabitur fletus, et in matutino exsultatio* (Psal. 29. 6), et multi possunt inveniri Psalmi qui vespertino tempori convenient. Non ergo propterea hunc Psalmum decreverunt patres, sed tamquam salutare aliquod pharmacum et peccatorum piaculum, ut is diceretur, constituerunt, ut quæcumque sordes aut maculæ fuerint a nobis toto die susceptæ, dum vel in foro, vel domi, vel in quocumque alio loco versamur, eas cum ad vesperum pervenerimus, per spirituale hoc cæmen abstergamus. Est enim medicamentum quod delet hæc omnia. Talis est etiam Psalmus matutinus: nihil enim vetat illius quoque breviter meminisse. Accendit enim in Deum desiderium, et animum excitat, ac postquam valde inflammat, magna replevit lætitia et caritate, ita permittit accedere. Videamus autem undenam incipiat, et quid nos doceat: *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo. Sitivit te anima mea* (Psal. 62. 1). Vides quomodo ostendit verbum inflammati animi? Ubi est autem amor Dei, omnia mala recedunt: ubi est Dei memoria, illic est peccatorum oblivio, et malorum interitus

Sic in sancto apparui tibi, ut viderem virtutem tuam, et gloriam tuam (Psal. 62. 3). Quid est, *Sic?* Cum hoc, inquit, desiderio, cum hac dilectione, ut videam tuam gloriam, quæ potest ubique videri. Sed ne eo qui est præ manibus relicto, alium obiter introducamus, transmissis auditore (a) ad ea quæ de illo dicta sunt, ad ea quæ sunt nobis proposita accedamus.

Clamor in sacra Scriptura quid; clamor cordis. — Quid hic ergo dicit? *Domine, clamavi ad te, exaudi me.* Quid, quæso, dicis? quoniam clamasti, vis exaudiri, et eam affers justam causam cur exaudiaris? Iis ergo qui magna et vehementi voce intensaque præditi sunt, opus est? Sed hoc fuerit a ratione alienum. Quid enim peccavit qui est parva et exili voce, tardæque et impeditioris linguæ? Nonne talis erat Moses, et plus quam omnes exaudiebatur? nonne Judæi clamabant plus quam omnes, sed Deus eorum precibus non annuit? Magna enim vel exili voce esse præditum, sunt naturæ commoda et incommoda. Ea autem non faciunt ut vel audiamur, vel non audiamur, ut quæ nec digna sint quæ vel laudentur vel vituperentur. Multa enim naturæ commoda adsunt etiam sceleratis. Annon erat pulcher et formosus Absalon, et usque ad capillos capitis porrigebatur ejus corporis species? Quid autem? annon erat calvus Elisæus, ut etiam rideretur a pueris? Sed nec illum quidquam juvit forma, nec hunc læsit deformitas. Et quid dico eum qui tenui et exili voce, tardiorisque et impeditioris linguæ, cum vel tacens audiretur Moses, et Anna minime loquens? Judæos alloquens Deus dicebat: *Si multiplicetis orationem, non exaudiam vos* (Isai. 4. 15). Cur hic ergo dicit, *Clamavi ad te, exaudi me?* Clamorem hic dicit internum, quem cor inflammatum peperit, et contritus animus, quo cum clamaret Moses, exaudiebatur. Quemadmodum enim qui clamat, vires suas exhaust, ita etiam qui corde clamat, totam mentem suam convertit.

2. Talem ergo clamorem Deus requirit, qui cor convertat, non sinat oscitare, nec canentem alio divertere. Non solum autem quærit talem clamorem, sed etiam ut ipse oretur. Sunt enim multi qui stant quidem, ad Deum autem non clamant, sed labia ad Deum clamant et nomen Dei circumferunt, at mens nihil sentit eorum quæ dicuntur. Qui ita se gerit, non clamat, etsi maxime vociferetur; qui ita se gerit, Deum non orat, etsi maxime videatur orare. At non ita Moses, sed clamabat, et exaudiebatur; et ideo ei a Deo dicitur, *Cur ad me clamas* (Exod. 14. 15)? Non solum autem clamans, sed etiam tacens impetravit, quæ voluit, ut qui se dignum præbisset, ut a Deo exaudiretur. Quod si vis etiam videre peccatores intente et vehementer orantes, magna voce clamantes, et impetrantes, vide meretricem quæ clamat silentio (Luc. 7. 38): vide publicanum qui a sola oratione fuit justificatus (Luc. 18. 13. 14). Illic quoque tali clamore utitur, et ideo dicit, *Domine, clamavi ad*

(a) Hinc arguitur Chrysostomum Expositionem Psalmi 62 edidisse, quæ jam non exstat. Illud vero cum aliis quibusdam argumentis conjunctum probat illum Expositiones in totum Psalterium emisisse.

(a) Hic Psalmus quotidie recitabatur Antiochie.

Ὅπερ οὐ μικρὸν εἰς κατηγορίας λόγον, τὸ καθ' ἑκάστην ἡμέραν φάλλοντας, καὶ διὰ στόματος τὰ ῥήματα προφέροντας, μὴ ζητῆσαι τῶν νοημάτων τὴν δύναμιν τῶν ἐναποκειμένων τοῖς ῥήμασιν. Ἄλλ' ὑὼρ μὲν τις διαυγὴς καὶ καθαρὸν ὄρων, οὐκ ἂν ἀνάσχοιτο μὴ προσελθεῖν, καὶ ἄψασθαι, καὶ πιεῖν· καὶ εἰς λειμῶνά τις συνεχῶς εἰσιῶγ, οὐκ ἂν ὑπομείνειε μὴ συλλέξας ἅ τι τῶν ἀνθῶν ἐξελθεῖν· ὑμεῖς δὲ ἐκ πρώτης ἡλικίας εἰς ἔσχατον γῆρας τοῦτον μελετῶντες τὸν ψαλμὸν διατελεῖτε, τὰ ῥήματα εἰδότες μόνον, καὶ παρακάθησθε θησαυρῶν συνεσχιασμένῳ, καὶ βαλάντιον περιφέρετε ἐσφραγισμένον, καὶ οὐδὲ ὑπὸ πολυπραγμοσύνης παρωξύνθη τις μαθεῖν, τί ποτέ ἐστι τὸ λεγόμενον· οὐκ ἐζήτησεν, οὐκ ἠρεύνησε. Καίτοι γε οὐδὲ ἐκεῖνο ἐστιν εἰπεῖν, ὅτι σαφῆς τις ὢν ὁ ψαλμὸς πάντας εἰς ὕπνον ἤγαγε, καὶ οὐκ ἀφῆκε ζητῆσαι τὸ προχείρως κείμενον. Καὶ γὰρ ἐστὶν ἀσαφῆς, καὶ ἰκανὸς διεγείραι τὸν μὴ σφόδρα καθεύδοντα, μᾶλλον δὲ καὶ τὸν καθεύδοντα. Τί γὰρ ἐστὶ τὸ, *Μὴ ἐκκλίνης τὴν καρδίαν μου εἰς λόγους πορνείας*; τί δὲ τὸ, *Παιδεύσει με δίκαιος ἐν ἐλέει, καὶ ἐλέγξει με*; Τὸ δὲ μετὰ τοῦτο, εἶπέ μοι, οὐκ ἐστι παντὸς ζόφου ζοφωδέστερον; Ὅτι ἐτι καὶ ἡ προσευχή μου ἐν ταῖς εὐδοκίαις αὐτῶν. Κατεπόθησαν [427] ἐχόμενα πέτρας οἱ κριταὶ αὐτῶν. Ἄλλ' ὁμως τοσοῦτων ὄντων ἀσαφῶν, ὡσπερ τινὰ ὠδὴν ἀπλῶς παρατρέχουσιν οἱ πολλοί. Ἄλλ' ἵνα μὴ τὴν κατηγορίαν ἐπὶ πλεῖον ἐπιτείνοντες, φορτικὸν τὸν λόγον ἐργασώμεθα, φέρε δὴ πρὸς τὴν ἔρευναν τῶν εἰρημένων βαδίσωμεν. Ἄλλὰ προσέχετε μετὰ ἀκριβείας· οὐδὲ γὰρ ἀπλῶς οἶμαι τὸν ψαλμὸν τοῦτον τετάχθαι παρὰ τῶν πατέρων καθ' ἑκάστην ἐσπέραν λέγεσθαι, οὐδὲ διὰ τὴν μίαν λέξιν τὴν λέγουσαν· *Ἐπαρσις τῶν χειρῶν μου θυσία ἐσπερινή*. Ἐπεὶ καὶ ἄλλοι ψαλμοὶ ταύτην ἔχουσι τὴν λέξιν, ὡσπερ ἐκεῖνος ὁ λέγων, *Ἐσπέρας καὶ πρωτὴ καὶ μεσημβρίας διηγήσομαι καὶ ἀπαγγελῶ*. Καὶ πάλιν, *Σὴ ἐστὶν ἡ ἡμέρα, καὶ σὴ ἐστὶν ἡ νύξ*. Καὶ πάλιν τὸ, *Ἐσπέρας ἀνλισθήσεται κλαυθμὸς, καὶ εἰς τὸ πρωτὸ ἀγαλλίασις*· καὶ πολλοὺς ἂν εὗροι τις ψαλμοὺς ἐπιτηδείους τῷ καιρῷ τῆς ἐσπέρας. Οὐ διὰ τοῦτο γοῦν τοῦτον τὸν ψαλμὸν ἐτύπωσαν ὁ οἱ πατέρες, ἀλλ' ὡς τι φάρμακον σωτήριον καὶ ἁμαρτημάτων καθάρσιον ἐνομοθέτησαν λέγεσθαι, ἵνα ὡσπερ ἂν προστριβώμεθα δι' ὅλου τοῦ μήκου τῆς ἡμέρας, ἢ ἐν ἀγορᾷ, ἢ ἐν οἰκίᾳ, ἢ ὅπου δήποτε διατρίβοντες, ταῦτα ἐλθόντες εἰς τὴν ἐσπέραν, διὰ τῆς ἐπιπόθης ταύτης ἀποδυσώμεθα τῆς πνευματικῆς. Φάρμακον γὰρ ἐστὶν ἀπάντων τούτων ἀναιρετικόν. Τοιοῦτός ἐστι καὶ ὁ ἐωθινὸς ψαλμὸς· οὐδὲν γὰρ κωλύει ἐν βραχεῖ κάκεινου ἐπιμνησθῆναι. Τὸν πόθον γὰρ ἀνάπτει τὸν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ διεγείρει τὴν ψυχὴν, καὶ σφόδρα πυρώσας, καὶ πολλῆς ἐμπλήσας ἀγαθότητος καὶ ἀγάπης, οὕτως ἀφήσει προσελθεῖν. Ἴδωμεν δὲ καὶ πόθεν ἄρχεται, καὶ τί διδάσκει ἡμᾶς· Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, πρὸς σέ ὀρθρίζω. Ἐδίψησέ σε ἡ ψυχὴ μου. Ὅρας πῶς πεπυρωμένης ὁ δείκνυσι ψυχῆς ῥήματα; Ἐνθα δὲ ἀγάπη Θεοῦ, πάντα οἶχεσι τὰ πονηρά· ἐνθα μνήμη Θεοῦ, ἐνταῦθα ἁμαρτημάτων λήθη, καὶ κακῶν ἀναίρεσις. Οὕτως ἐν τῷ ἀγίῳ ὤφθη

σοι, τοῦ ἰδεῖν τὴν δύναμίν σου, καὶ τὴν δόξαν σου. Τί ἐστὶν, Οὕτως; Μετὰ τοῦ πόθου, φησὶ, τοῦτου, μετὰ τῆς ἀγάπης ταύτης, ὥστε ἰδεῖν σου τὴν δόξαν, ἣν πανταχοῦ τῆς γῆς ἐστὶν ἰδεῖν. Ἄλλ' ἵνα μὴ τὸ ἐν χερσὶν ἀφέντες, τὸ πάρεργον ἐπεισαγάγωμεν, ππραπέψαντες τὸν ἀκροατὴν εἰς τὰ ὑπὲρ ἐκείνου εἰρημένα, τῶν προκειμένων νῦν ἀφώμεθα.

Τί δὲ φησιν οὗτος; *Κύριε, ἐκέκραξα πρὸς σέ, εἰσάκουσόν μου*. Τί λέγεις; εἶπέ μοι· ἐπειδὴ ἐκέκραξας, ἀκουσθῆναι ἀξιοῖς, καὶ ταύτην τίθης αἰτίαν, ὡς εὐλογον τοῦ ἀκουσθῆναι^d; Οὐκοῦν μεγαλοφώνων νῦν χρεία, καὶ τόνον ἐχόντων; Ἄλλ' οὐκ ἂν ἔχοι τοῦτο λόγον. Τί γὰρ ἤμαρτεν ὁ μικρόφωνος καὶ ἰσχνόφωνος καὶ βραδύγλωσσος; Οὐχὶ τοιοῦτος ἦν ὁ Μωϋσῆς, καὶ πάντων μᾶλλον ἤκούετο; οὐχὶ πλείω πάντων οἱ Ἰουδαῖοι ἐδόων, ἀλλ' οὐκ ἐπένευσεν αὐτῶν ταῖς δεήσεσιν ὁ Θεός; Τὸ γὰρ μέγα φωνῆσαι καὶ μικρὸν, φύσεως [428] πλεονέκτημα καὶ ἐλάττωμα. Ταῦτα δὲ οὔτε ἀκούεσθαι, οὔτε παρακούεσθαι ποιεῖ· οὔτε γὰρ ἐγκωμίων, οὔτε κατηγορημάτων ἀξία. Πολλὰ γὰρ τῶν τῆς φύσεως πλεονεκτημάτων καὶ μιαιοῖς πρόσσεστιν. Οὐχὶ καλὸς ἦν, καὶ εὐειδής, καὶ μέχρι τῶν βοστρύχων αὐτῶν εἴλεκε τοῦ σώματος τὴν ὥραν ὁ Ἀβεσσαλώμ; Τί δαί; οὐχὶ φαλακρὸς ἦν ὁ Ἐλισσαῖος, ὡς καὶ σκώπτεσθαι παρὰ τῶν παιδίων; Ἄλλ' οὐδὲν οὐδὲ ἐκεῖνον ἡ ὥρα ὠφέλησεν, οὔτε τοῦτον ἡ ἀμορφία παρέδραψε. Καὶ τί λέγω τὸν ἰσχνόφωνον, ἢ βραδύγλωσσον, ὅπου γε καὶ σιγῶν ἤκούετο ὁ Μωϋσῆς, καὶ μηδὲ φθειγομένη ἡ Ἄννα; Ἰουδαίοις δὲ διαλεγόμενος ὁ Θεός ἔλεγε· *Ἐὰν πληθύνητε τὴν δέησιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν*. Τί οὖν οὗτος λέγει, *Ἐκέκραξα πρὸς σέ, εἰσάκουσόν μου*; Κραυγὴν ἐνταῦθα τὴν ἔνδον φησὶν, ἣν ἡ καρδία ἐτικτεν ἢ πεπυρωμένη, καὶ ἡ διάνοια ἢ συντετριμμένη. ἦν καὶ Μωϋσῆς βοῶν ἤκούετο. Ὅσπερ γὰρ ὁ βοῶν ἕ πασαν τὴν δύναμιν αὐτοῦ κενοῖ, οὕτω καὶ ὁ καρδίᾳ βοῶν πάντα τὸν νοῦν συστρέφει.

β'. Τοιαύτην οὖν κραυγὴν ζητεῖ ὁ Θεός, τὴν συστρέφουσιν τὴν καρδίαν, τὴν οὐκ ἐῶσαν χασμασθαι, καὶ ἀνακλάσθαι τὸν ψάλλοντα. Οὐ μόνον δὲ κραυγὴν τοιαύτην ζητεῖ, ἀλλὰ καὶ τὸ πρὸς αὐτὸν εὐχεσθαι. Εἰσὶ γὰρ πολλοὶ οἳ ἐστῆκασιν μὲν, οὐ βοῶσι δὲ πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλὰ τὰ μὲν χεῖλη πρὸς τὸν Θεὸν βοᾷ, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ περιφέρει, ἢ δὲ διάνοια οὐδεὶν ἐπαισθάνεται τῶν λεγομένων. Ὁ τοιοῦτος οὐ κράζει, κἂν μέγα ἢ βοᾷ· ὁ τοιοῦτος οὐδὲ πρὸς τὸν Θεὸν εὐχεταί, κἂν δοκῆ πρὸς αὐτὸν εὐχεσθαι. Ἄλλ' οὐχ ὁ Μωϋσῆς οὕτως, ἀλλ' ἐδόα, καὶ ἤκούετο· διὸ καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ, *Τι βοᾷς πρὸς με*, ἀκούει. Οὐ μόνον δὲ βοῶν, ἀλλὰ καὶ σιγῶν ἤκουσεν ἄπερ ἤθελεν, ἀξίον παρασχῶν ἑαυτὸν τοῦ ἀκούεσθαι. Εἰ δὲ βούλει καὶ ἁμαρτωλοὺς ἐκτενῶς ἰδεῖν εὐχομένους, καὶ ἀνύοντας καὶ κράζοντας μεγάλα, ὄρα τὴν πόρνην τὴν σιγῆ βοῶσαν· ὄρα τὸν τελώνην ἀπὸ εὐχῆς δικαιωθέντα μόνης. Τοιαύτην ἢ κραυγὴν καὶ οὗτος ποιεῖται, διὸ καὶ λέγει· *Κύριε, ἐκέκραξα πρὸς σέ, εἰσάκουσόν μου*· καὶ διὰ τοῦτο ἀκουσθῆναι ἀξιοῖ.

^a Alius οὐκ ἂν ὑπομένοι μὴ κερδήσας.

^b Sav. οὐδὲ διὰ τοῦτο γοῦν τὸν ψαλμὸν ἐτύπωσαν.

^c Sic Sav. Alii τὴν ψυχὴν πυρώσας τε καὶ πολλῆς ἐμπλήσας ἀγαθότητος τε καὶ ἀγάπης, οὕτως ἀφήσει προσελθεῖν τὸ γὰρ εἶπεν ὁ Θεός... ἡ ψυχὴ μου, πεπυρ. Paulo post duo mss ἁμαρτημάτων λύσις καί. Sed λήθη in aliis omnibus legitur.

^d Sav. αἰτίαν εὐλογον ἀκουσθῆναι.

^e Οὐδέ post οὐδὲν deorat in Mor., sed alii habent.

^f Mor. ὁ Θεός, Sav. ὁ Χριστός.

^g Sav. ὁ φωνῶν.

^h Sav. κἂν μεγάλα.

ⁱ Sav. τοιαύτην γὰρ minus recte.

Ἐν τῷ κεκραγῆναι με πρὸς σέ. Ὅρα καὶ ἄλλην ἀρετὴν εὐχῆς. Οὐ γὰρ ἀπὸ τοῦ σπουδαίως εὐχεσθαι ἀξιοὶ ἀκουσθῆναι, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τοιαύτην παραστῆσαι τὴν εὐχὴν, ὥστε ἀξίαν εἶναι τῶν ἀκοιμήτων ὀφθαλμῶν ἐκείνων. Ποία δὲ ἐστὶν αὕτη; Ὅταν μὴ κατ' ἐχθρῶν τις εὐχῆται, ὅταν μὴ ὑπὲρ πλούτου καὶ πλεονεξίας, ὅταν μὴ ὑπὲρ δυναστείας καὶ δόξης, μηδὲ ὑπὲρ τινος τῶν ἐπιχθρῶν τούτων, ἀλλ' ὑπὲρ τῶν ἀκηράτων καὶ ἀθανάτων ἐκείνων. Ζητεῖτε γὰρ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, φησί, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν. Ἐν τῷ κεκραγῆναι με πρὸς σέ. Ὅρα πῶς βούλεται καὶ ἡμᾶς μετὰ σπουδῆς καλεῖν, μετὰ προθυμίας; Καὶ γὰρ ὁ διάβολος τότε [429] μάλιστα ἐφεδρεύει. Ἐπειδὴ γὰρ οἶδεν ὅτι μέγιστον ὄπλον ἢ εὐχή, καὶ, κἂν ἁμαρτωλοὶ ὦμεν καὶ κατησχυμμένοι, ὁμως μετὰ ἀκριθείας καὶ κατὰ τοὺς τοῦ Θεοῦ νόμους εὐξάμενοι ἀνύσμεν μεγάλα τότε ἐμβάλλειν ἐσπούδακεν εἰς βράθυμیان, καὶ λογισμοὺς ἀνακινεῖν, ὥστε ἀκάρπους ποιεῖν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς εὐχῆς ἀπελθεῖν.

Διὸ δεῖ ταῦτα εἰδὼτας ἐπιτειχίζειν αὐτῷ τὴν ἡμετέραν σπουδὴν, καὶ μηδέποτε κατ' ἐχθρῶν εὐχεσθαι, ἀλλὰ τοὺς ἀποστόλους μιμεῖσθαι. Καὶ γὰρ ἐκείνοι μυρία παθόντες δεινά, εἴτα εἰς δεσμοτήρια ἔμπεσόντες, καὶ τὸν περὶ τῶν ἐσχάτων ὑπομείναντες κίνδυνον, εἰς εὐχὴν καταφυγόντες ἔλεγον· Ἐπιθεεῖ ἐπὶ τῆς ἀπειλᾶς αὐτῶν. Καὶ τί μετὰ ταῦτα; Μὴ, Κατάβραξον αὐτοὺς, ἢ ἀπόκτεινον, ἔλεγον, ὁ πολλοὶ πολλάκις ἐπαρώμενοι λέγουσιν; Οὐδαμῶς. Ἀλλὰ τί; Καὶ δὲ τοῖς δούλοις σου μετὰ παύρησις λαλεῖν τὸν λόγον σου. Πῶς καὶ τίνι πρόπῳ; ἐν τῷ ἀποκτεῖναι τοὺς ἐπιβουλεύοντας, ἐν τῷ ἀφανίσαι καὶ πανωλεθρία παραδόναι; Οὐδαμῶς. Ἀλλὰ πῶς, Ἐν τῷ σημαῖα καὶ τέρατα ποιεῖν διὰ τοῦ ἀγίου Πιιδός σου Ἰησοῦ. Εἶδες εὐχὴν φιλοσοφίας γέμουσαν, καὶ μετὰ τῶσαυτα δεινά οὐδεμίαν αἰτούσαν τῶν ἐχθρῶν τιμωρίαν; Ἀλλ' οὕτω μὲν αὐτοί, ἔτι ζῶντες καὶ ἐμπνέοντες ὁ δὲ Στέφανος καὶ ἀποβόθῃ γυνοςταί μέλλων τῆς παρούσης; ζῶης, οὐ μόνον οὐδὲν αὐτοῖς κακὸν ἤτησεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς λιθάζοντας καὶ ἀναιροῦντας σπουδάζει διὰ τῆς εὐχῆς ἐξαρπάσαι τῆς ὀργῆς τῆς ἐπὶ τῇ ἀμαρτίᾳ ταύτῃ, καὶ φησί, Μὴ στήσης αὐτοῖς τὴν ἀμαρτίαν ταύτην. Τίνος οὖν ἂν εἴεν συγγνώμης ἀξιοί, ποίας ἀπολογίας, οἱ κατὰ τῶν ἐχθρῶν εὐχόμενοι; πῶς δ' ἢ τοιαύτη ἀκουσθῆναι εὐχῆ, ὅταν ἀπεναντίας τοῖς τοῦ Θεοῦ νόμοις ἀναφέρηται ὅτι; Μὴ δὲ τοιοῦτον μηδὲν λέγωμεν. Οὐ γὰρ δὴ μόνον οὐκ εὐχεσθαι δεῖ κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὀργὴν ἀναιρεῖν τὴν κατ' αὐτῶν· διὸ φησί· Βούλομαι τοὺς ἄνδρας προσεύχεσθαι ἐν παντὶ τόπῳ, ἐπαίροντας ὁπίου χειρὸς χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ. Τουτέστι, κἂν ἐχθρὸν ἔχῃς, σβέσον τὴν ὀργὴν, καὶ οὕτω πρόσθι τῷ δεσπότη, καὶ μὴ μόνον διὰ τοῦ στόματος μηδὲν εἴπῃς κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν διάνοιαν ἀπάλλαξον τοῦ ἰοῦ. Ἄν τοιαύτη ἢ εὐχὴ ἦ, καὶ μετὰ σπουδῆς καλῆς τὸν Θεὸν, καὶ πρὶν ἢ τελέσαι τὴν εὐχὴν ἀκουσθῆσθε. Τοῦτο καὶ αὐτὸς αἰτεῖ λέγων· Πρόσχετε τῇ φωνῇ τῆς δεήσεώς μου ἐν τῷ κεκραγῆναι με πρὸς

* Sav. εὐχόμενοι. Ibidem unus ἐμβαλεῖν habet, et paulo post λογισμοὺς ἀνακινεῖ.

b Unus διὰ τὴν.

c Sav. δεσμοτήριον.

d Sav. ποίας δέ

e Unus, teste Savilio, ἀναφίνεται. Mox unus τὴν ὀργὴν αἰρεῖν.

f Sav. κἂν ἐχθρὸς ἔχῃς.

σέ. Καὶ γὰρ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ὑπόσχεσις λέγουσα, Ἐπι λαλοῦντός σου ἐρῶ, Ἰδοὺ πάρειμι. Κατευθυνθήτω ἡ προσευχή μου, ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου. Ἐτερος, Ταχθήτω ἢ ἡ προσευχή μου, ὡς θυμίαμα ἔμπροσθέν σου. Ἄλλος, Ἐτοιμασθήτω. Ἐπαροις τῶν χειρῶν μου θυσία ἐσπερινή. Ἄλλος, Δῶρον ἐσπέρας. Ἐτερος, Προσφορά ἐσπερινή.

Τί διδάξαι βουλόμενος ἡμᾶς ὁ προφήτης περὶ θυσίας ἐσπερινῆς διαλέγεται; Δύο βωμοὶ τὸ [430] παλαιὸν ἦσαν, εἰς μὲν ἀπὸ χαλκοῦ κατεσκευασμένος, ἕτερος δὲ χρυσοῦς. Καὶ ὁ μὲν πάνδημος ἦν σχεδόν, προκείμενος τοῖς ἱερείοις τοῖς τοῦ πλήθους παντός, ὁ δὲ ἐν τοῖς ἀδύτοις ἀπέκειτο καὶ τοῦ καταπετάσματος ἔνδον. Μᾶλλον δὲ ὥστε σαφέστερα γενέσθαι τὰ λεγόμενα ἡμῖν, εἰς ἀρχὴν τὸν λόγον ἀναγαγεῖν ἢ πειρασόμεθα. Ναός ἦν παρά Ἰουδαίοις τὸ παλαιὸν τεσσαράκοντα μὲν πηχῶν τὸ μῆκος, τὸ δὲ πλάτος εἰκοσι. Τοῦτου τοῦ μήκους δέκα ἀφελὼν πήχεις ἀπέλαθον ἔνδον διὰ τοῦ καταπετάσματος, καὶ τὸ ἀπειλημένον ἐκαλεῖτο Ἅγια ἀγίων, τὸ δὲ ἔξω, Ἅγια μόνον. Καὶ χρυσῷ πάντα κατελάμπετο.

γ. Τινὲς δὲ καὶ τὴν δοκὸν ἐκείνην τὴν ἀνω χρυσοῦσαν τὸν ἔλεγον εἶναι. Ἐνθα ἢ ὁ ἀρχιερεὺς μόνος εἰσῆετο ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἐκεῖ καὶ ἡ κιβωτὸς ἔκειτο, καὶ τὰ Χερουβίμ· ἐκεῖ καὶ ὁ βωμὸς εἰστήκει ὁ χρυσοῦς, ἐνθα τὴ θυμιατήριον προσεφέρετο, εἰς οὐδὲν ἕτερον προσεσκευασμένος, ἀλλ' ἢ πρὸς τὸ θυμίαμα μόνον. Τοῦτο δὲ ἐγίνετο ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ. Ἐν τῷ ναῷ οὖν τῷ ἔξω ὁ χαλκοῦς ἦν βωμὸς, καὶ καθ' ἑκάστην ἐσπέραν ἐφέρετο ἄμνος καὶ κατεκαίετο. Τοῦτο ἐκαλεῖτο ἢ θυσία ἐσπερινή· ἦν γὰρ καὶ ἑωθινή, καὶ δις τῆς ἡμέρας εἰς τὸν ναὸν τὸν βωμὸν καλεσθαι ἔδει, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἱερῶν τῶν παρά τοῦ λαοῦ προσεγομένων. Τοῦτο γὰρ τοῖς ἱερεῦσιν ἐπίταγμα καὶ νόμος ἦν, ὥστε οἴκοθεν καὶ παρ' ἑαυτῶν, ὅταν μηδεὶς ἢ προσέφερον, ἕνα ἑωθινὸν καὶ ἕνα ἐσπερινὸν ἄμνον καταθύειν καὶ κατακαίειν· καὶ ἢ μὲν ἐκαλεῖτο θυσία ἑωθινή, ἢ δὲ ἐσπερινή. Τοῦτο δὲ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ νενομοθέτητο γίνεσθαι, δηλοῦντας διὰ τοῦ γινομένου, ὅτι διηνεκῶς αὐτὸν θεραπεύεσθαι χρὴ, καὶ ἀρχομένης καὶ τελευτώσης ἡμέρας.

Αὕτη τοίνυν ἡ θυσία εὐπρόσδεκτος ἦν αἰεὶ, καὶ τὸ θῦμα ἢ τοιοῦτον· τὸ δὲ ὑπὲρ ἀμαρτημάτων ποτὲ μὲν εὐπρόσδεκτον ἦν, ποτὲ δὲ οὐκ εὐπρόσδεκτον, ἀπὸ τῆς διαθέσεως τῶν προσφερόντων πρὸς ἀρετὴν ἢ κακίαν τοῦτο κάκεινο γινόμενον· ὅπερ δὲ οὐκ ὑπὲρ ἀμαρτημάτων ἑτέρων προσεφέρετο, ἀλλ' ἱερουργίας νόμος ἦν καὶ θεραπείας τρόπος, πάντως εὐπρόσδεκτον ἦν. Ἀξιοὶ τοίνυν οὕτος οὕτω γενέσθαι αὐτοῦ τὴν εὐχὴν ὡς ἐκεῖνο τὸ θῦμα ἢ τὸ οὐδεμιᾶ κηλίδι τοῦ προσάγοντος μολυνόμενον, ὡς ἐκεῖνο τὸ θυμίαμα τὸ καθαρὸν καὶ ἅγιον. Διὰ δὲ τὸ ἀξιοῦν καὶ παιδεύει καθαράς ἡμᾶς ποιῆσθαι τὰς εὐχὰς καὶ εὐώδεις. Τοιοῦτον γὰρ ἢ δικαιοσύνη· ὥσπερ οὖν ἢ ἀμαρτία δυσώδης. Διὸ καὶ τὴν δυσωδίαν αὐτῆς παραδηλῶν αὐτὸς οὗτος ἔλεγεν· Ὅτι αἱ ἀνομίαι μου ὑπερῆραν τὴν κεφαλὴν μου, ὥσει φορτίον βαρὺ ἐβαρύνθησαν ἐπ' ἐμέ. Προσώλεσαν καὶ ἐσάπησαν οἱ μῶλωπέες μου.

Ὅσπερ οὖν τὸ θυμίαμα καὶ καθ' ἑαυτὸ ἐστὶ καλὸν

* Unus codex, teste Savil., habet ταχθεῖν.

b Sav. ἀγαγεῖν.

γ Sav. ἐνταῦθα.

δ Sav. κατεκαίετο, ἐκαλεῖτο.

e Alius ὥστε οἴκοθεν καὶ παρ' ἑαυτῶν, κἂν μηδεὶς.

f Alius καὶ τὸ θυμίαμα, εἰ ποσὶ εὐπρόσδεκτον.

g Alii τὸ θυμίαμα.

te, exaudi me : et ideo rogat ut audiatur. Cum clamavero ad te.

Oratio a Deo exaudiri digna quæ. — Vide etiam aliam virtutem orationis. Non enim rogat ideo exaudiri, quod magno et vehementi studio oret, sed etiam ex eo quod talem offerat orationem, ut digna sit oculis illis, semper vigilantibus. Quænam autem ea est? Cum quis non male precatur inimicis, cum non orat pro divitiis et facultatibus, cum non pro potentia et gloria, neque pro ulla re fluxa et caduca; sed pro illis immortalibus, quæ numquam intereunt. *Quærite enim, inquit, regnum Dei, et hæc omnia adjicientur vobis (Matth. 6. 33), Cum clamavero ad te.* Vides quomodo vult nos quoque cum magno studio et alacritate animi eum vocare? Etenim diabolus tunc maxime insidiatur. Quia enim scit maxima arma esse preces, et nos licet simus peccatores infamiaque et ignominia notati, si tamen perfecte et Dei legibus diligenter servatis, oremus, magna efficere: tunc nos conatur impellere in socordiam, et dimovere nostram cogitationem: ut faciat nos absque ullo fructu recedere ab oratione.

Inimicis non male precandum. — Quocirca oportet nos, cum hæc sciamus, adversus eum nostrum communitate studium et diligentiam, et inimicis nostris nunquam male precari, sed apostolos imitari. Illi enim cum passi essent mala innumera, in carcerem coniecti essent, et in extremum adducti periculum, ad orationem confugiebant, dicentes: *Respice super minas ipsorum (Act. 4. 29).* Et quid postea? Num, Confringe ipsos, vel occide, dicebant, ut multi sæpe dicunt imprecantes? Nequaquam. Sed quid? *Et da servis tuis cum fiducia loqui verbum tuum (Ibid.).* Quomodo et qua ratione? in occidendis iis qui insidiantur? in iis delendis et ad internecionem usque de medio tollendis? Minime. Sed quomodo? *In signis et prodigiis faciendis per sanctum Filium tuum Jesum (Ibid. v. 30).* Vidisti orationem plenam philosophia, et quæ post tot et tanta mala non petit, ut supplicium sumatur de inimicis? Sed hi quidem sic, adhuc viventes et spirantes: Stephanus autem, cum præsentis vitæ cursus esset ei interrumpendus, non solum nihil mali eis petiit, sed eos etiam qui lapidabant et eum interimebant, studet per suam orationem eripere ab ira, quæ erat in eos ventura propter hoc peccatum, et dicit, *Ne statuas eis hoc peccatum (Act. 7. 59).* Quamnam ergo veniam consequentur, et qua defensione utentur, qui inimicis male precantur? quomodo autem exaudiri poterit ea oratio, quando repugnat Dei legibus? Nihil ergo tale dicamus. Non solum enim non est male precandum inimicis, sed ira etiam in eos concepta est auferenda: et ideo dicit: *Volo vos orare in omni loco, tollentes manus sanctas sine ira et disceptatione (1. Tim. 2. 8).* Hoc est, Etsi sit tibi inimicus, exstingue iram, et ita accede ad Dominum, et non solum adversus eum ore nihil dixeris, sed etiam expurges virus tui animi. Si talis sit tua oratio, et vehementi studio Deum invocaveris, etiam priusquam orationem perfeceris, exaudieris. Hoc ipse

quoque petit dicens: *Intende voci orationis meæ cum clamavero ad te.* Etenim ipsius Dei promissio est quæ dicit, *Adhuc loquente te dicam, Ecce adsum (Isai. 58. 9).* 2. *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo.* Alius, *Statuatur oratio mea sicut incensum coram te (a).* Alius, *Præparetur. Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum.* Alius, *Donum vespere.* Alius, *Oblatio vespertina.*

Altaria duo Jerosolymis. — Quid nos volens docere propheta loquitur de sacrificio vespertino? Erant olim duo altaria, unum æneum, alterum aureum. Et illud quidem erat publicum, omnibus fere totius populi hostiis expositum: hoc autem situm erat in adytis, et intra velum. Atque adeo ut quæ a nobis dicuntur sint clariora, conabimur potius ab ipso initio ducere orationem. Fuit olim apud Judæos templum, longum quidem quadraginta cubitos, latum vero viginti. Hujus longitudinis decem intus ablatis interceptiebantur cubiti, et quod erat interceptum, vocabatur Sancta sanctorum: quod erat autem extra, Sancta tantum. Auro autem omnia collucebant.

3. Nonnulli vero dixerunt supremam quoque illam trabem fuisse auream. Huc solus pontifex semel in anno ingrediebatur: illic et arca sita erat, et Cherubim: illic etiam stabat altare aureum, in quo offerebatur incensum, ad nihil aliud paratum, quam ad solum thymiana seu suffitum. Hoc autem fiebat semel in anno. In externo ergo templo erat altare æneum, in quo quotidie offerebatur agnus et comburebatur. Hoc appellabatur vespertinum sacrificium: erat enim etiam matutinum, et bis in die oportebat altare accendi, præter alias hostias, quæ offerebantur a populo. Hoc enim erat jussum et lege statutum sacerdotibus, ut ex se et ex domo sua, quando nullus offerret, unum matutinum et unum vespertinum agnum sacrificarent et comburerent: et illud appellabatur sacrificium matutinum, hoc vespertinum. Hoc autem jusserrat Deus fieri, significans per id quod fiebat eum assidue colere oportere, et cum dies incipit, et cum desinit.

Sacrificium non semper acceptum. — Hoc ergo sacrificium fuit semper acceptum, itemque ejusmodi suffitum: quod autem fiebat pro peccatis, aliquando quidem erat acceptum, aliquando vero non acceptum, utpote quod hoc vel illud esset, prout ii qui illud offerebant, erant affecti ad virtutem aut vitium: quod autem non offerebatur pro aliorum peccatis, sed erat lex sacrificii et modus colendi, erat omnino acceptum. Hic ergo rogat, ut sit ejus oratio ut illud sacrificium, quod nulla polluebatur offerentis macula, sicut illud incensum sanctum et purum. Rogando autem docet nos ut orationes nostræ sint puræ et odoriferæ. Talis enim est justitia: quemadmodum peccatum est foetidum. Quocirca tetrum ejus odorem significans, dicebat: *Quoniam iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, sicut onus grave gravatæ sunt super me. Putruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ. (Psal. 37. 5.6).*

Fragrantia orationis; thuribuli typus, linguæ et ma-

(a) Hæc et sequentes interpretationes juxta quos sunt non nevinus.

manum puritas; vespertinum sacrificium cur dictum; manus cur levandæ in oratione. — Quemadmodum ergo sufflitus per se est bonus et bene oleus, tunc autem maxime bonum odorem emittit; quando igni accesserit: ita etiam oratio vel per se quidem bona est: est autem melior et fragrantior, quando affertur cum ardenti et ferventi animo, quando anima efficitur thuribulum, et ignem vehementem accendit. Neque enim imponebatur incensum aut sufflitus, nisi esset prius accensa craticula, aut nisi arderent carbones. Hoc ipsum fac tu quoque in mente tua: accende prius ipsam studio et animi alacritate, et tunc impone orationem. Precatur ergo ut oratio quidem sua fiat sicut incensum, elevatio autem manuum sicut sacrificium vespertinum. Sunt enim ambo accepta. Quomodo autem hoc fiet? Si utraque sint munda, si utraque nulli sint reprehensionis vitiove obnoxia, et lingua et manus, hæc quidem ab avaritia et rapina expurgatæ, illa vero a malis verbis libera. Quemadmodum enim oportet thuribulum nihil habere immundum, sed solum ignem et sufflitum: ita etiam linguam nullum oportet verbum proferre, quod sit ulla macula aut labe respersum, sed sanctitatem et laudem; ita etiam oportet manus esse thuribulum. Sit ergo os totum thuribulum: vide autem ne id sumo impleas. Tales enim sunt, qui loquuntur verba turpia et immunda. Cur autem non dixit matutinum, sed vespertinum? Mihi quidem videtur dictum esse indiscriminatum. Si enim dixisset matutinum, curiosus quispiam interrogasset, Cur non dixit vespertinum? Si quis autem velit audire non nimis curiose, dicendum est matutinum quidem expectare vespertinum; cum vespertinum autem peractum fuerit, finitum est sacrificium, et non est utique amplius imperfectus diei cultus, sed est completus, et finem accepit. Sed quid sibi vult manuum in oratione elevatio? Quoniam multis sceleribus inserviunt, ut percussioibus, cædibus, rapinis, avaritiæ, et bonorum alterius cupiditati, propter hoc ipsum ergo eas jubemus tendere, ut orationis ministerium sit eis nequitiae vinculum, et ab improbitate liberatio: ut quando es rapturus, vel in bona aliorum invasurus, aut alium verberaturus, in memoriam revocans fore ut eas ad Deum mittas te defensuras, et illud spirituale sacrificium per eas offeras, ne eas ignominia et pudore afficias, et malæ operationis ministerio eis fiduciam auferas. Purga ergo eas elemosyna, clementia, subveniundo iis qui indigent, et ita eas Deo expandito ad orationem. Si enim non permittis ut eas tollantur illotæ ad orationem: multo magis non æquum est ut eas peccatis inquines. Si quod minus est vereris, multo magis pertimesce quod majus est. Illotis enim orare manibus non est adeo absurdum; sed innumerabilibus peccatorum sordibus inquinatas offerre, hoc iram affert maximam.

4. Hoc ipsum et in ore et in lingua versemus, et ea secleri invia conservantes, ita offeramus orationem.

¹ In quibusdam Mss. sic legitur: *Si quis autem curiosius indagare voluerit.*

Si quis enim habens vas aureum, eo ad vilem usum uti numquam in animum induxerit propter pretium materiæ: multo magis cum auro et margaritis habeamus ora longe pretiosiora, non par est ut ea polluamus verbis turpibus et impudicis, maledictisque et contumeliis. Non in altari æneo nec aureo offers sufflitum, sed in eo quod est pretiosius, nempe in templo spirituali. Illi enim est inanima materia: in te autem Deus habitat, et es membrum et corpus Christi. 3. *Pone, Domine, custodiam ori meo.* Cum rogasset Dominum ut ejus audiretur oratio, et ut fieret accepta, vide quodnam primum affert postulatum, et quamnam supplicationem. Non dixit enim, Da mihi pecunias, da mihi honores, qui sunt apud homines, da mihi victoriam adversus inimicos, da mihi liberos: nihil horum, sed hæc omnia sinens humi jacere, ea petit quæ a Deo dari digna sunt. Quid igitur? non oportet, inquit, petere sensibilia? Oportet quidem, sed moderate, quemadmodum Jacob dicens: *Si dederit mihi Dominus panem ad vescendum, et vestem ad induendum* (Gen. 28. 20); quemadmodum Christus jussit orare nos, dicentes: *Panem nostrum substantialem da nobis hodie* (Matth. 6. 11): ante omnia vero, spiritualia. Quod ipse quoque facit dicens: *Pone, Domine, custodiam ori meo.*

Linguae et oris custodia; tacendi et loquendi vicissitudo. — Vidisti prudentiam? vidisti sapientiam, et undenam postulationem incipiat? Ab eo quod est eorum quæ recte et ex virtute fiunt, maximum, et est omnium malorum causa, si negligatur: quemadmodum bonorum, si in eo cura ac studium ponatur. Mala enim innumera parit linguae facilitas: quemadmodum rursus bona, cautio et securitas. Quemadmodum ergo nihil juvat domus, non urbs, non mœnia, non portæ, non ostia, nisi sint qui ea custodiant, et sciant quando oportet ea quidem claudere, quando vero aperire: ita etiam oris et linguae nulla est utilitas, nisi sit ratio, cui scienter, accurate ac circumspecte ea claudere et aperire permissum sit, et sciat quæ sint efferenda, quæ vero retinenda. Non tot, inquit, gladio, quot lingua ceciderunt (Eccli. 28. 22). Et rursus Christus: *Non quæ intrant per os, co inquinant homines, sed quæ ex ore exeunt* (Matth. 15. 11). Et rursus alius: *Fac ori tuo portam et vectem* (Eccli. 28. 28). Hic autem quoniam novit rem esse valde difficilem, addit et preces, et Deum vocat ad ferendum auxilium. Imo vero ille quoque hoc ipsum significat, ut quando dicit: *Quis dederit labiis meis signaculum callidum* (Eccli. 22. 33)? Oportet enim nostra quoque conferre, et ideo hoc instar præcepti posuit, dicens: *Fac portam et vectem.* Est etiam Dei invocandum auxilium, ut nostrum quoque studium in opus exeat. Os ergo nostrum perpetuo custodiamus, ei rationem tamquam clavem adhibentes, non ut perpetuo claudatur, sed ut convenienti tempore reseretur. Nonnumquam enim silentium est loquela utilius, quemadmodum loquela quoque silentio. Et ideo dicebat ille sapientissimus: *Tempus*

καὶ εὐῶδες, τότε δὲ μάλιστα ἐπιδείκνυται τὴν εὐ-
ωδίαν, ὅταν ὁμιλήσῃ τῷ πυρὶ οὕτω δὲ καὶ ἡ εὐχὴ
καλὴ μὲν καὶ καθ' ἑαυτήν· καλλίων δὲ καὶ εὐωδεστέρα
γίνεται, ὅταν μετὰ θερμῆς καὶ ζεοῦσης [431] ψυχῆς
ἀναφέρηται, ὅταν θυμιατήριον ἢ ψυχὴ γένηται καὶ
πῦρ ἀνάπτη σφοδρὸν. Οὐδὲ γὰρ τὸ θυμίαμα τῆς
ἐσχάρας μὴ προαναφθείσης^α ἐπιτίθετο, ἢ τῶν ἀνθρώ-
πων μὴ διακαιομένων. Τοῦτο καὶ σὺ ἐπὶ τῆς διανοίας
ποίησον· πρότερον ἀναψὸν αὐτὴν τῇ προθυμίᾳ, καὶ
τότε ἐπιτίθει τὴν εὐχήν. Εὐχεται τοίνυν τὴν μὲν εὐχὴν
αὐτοῦ γενέσθαι ὡς θυμίαμα, τὴν δὲ ἑπαρσιν τῶν χει-
ρῶν ὡς θυσίαν ἐσπερινήν. Ἀμφότερα γὰρ εὐπρόσδεκτα.
Πῶς δ' ἂν γένοιτο τοῦτο; Εἰ ἀμφότερα εἴη καθαρά,
εἰ ἀμφότερα εἴη ἄμωμα, ἢ τε γλῶττα καὶ αἱ χεῖρες,
αἱ μὲν πλεονεξίας καὶ ἀρπαγῆς ἐκκεκαθαυμένα, ἢ δὲ
πονηρῶν βημάτων ἠλευθερωμένη. Ὅσπερ γὰρ θυμια-
τήριον οὐδὲν ἔχειν ἀκάθαρτον χρὴ, ἀλλ' ἢ πῦρ καὶ
θυμίαμα· οὕτω καὶ τὴν γλῶτταν μὴ προφέρειν κεκη-
λιδωμένον^β ῥῆμα, ἀλλ' ἢ ἀγιωσύνην, καὶ εὐφημίαν·
οὕτω καὶ τὰς χεῖρας θυμιατήριον γίνεσθαι. Ἔστω τοί-
νυν θυμιατήριόν σου τὸ στόμα, καὶ σκόπει μὴ κό-
πρου αὐτὸ ἐμπλήσης. Τοιοῦτοι οἱ τὰ ἀίσχρὰ φθειγμέ-
νοι καὶ ἀκάθαρτα ῥήματα. Καὶ τίνας ἔνεκεν οὐκ
εἶπεν Ἔωθινή, ἀλλ' Ἔσπερινή; Ἐμοὶ μὲν ἀδιαφόρως
εἶρησθαι καὶ τοῦτο δοκεῖ. Καὶ γὰρ εἰ εἶπεν ἔωθινήν, ὁ
περίεργος ἠρώτησεν ἂν, τίνας ἔνεκεν οὐκ εἶπεν ἐσπε-
ρινήν; Εἰ δὲ τις ἀπολυπραγμόνως βούλοιο ἀκούειν^γ,
ὅτι ἡ μὲν ἔωθινή ἀναμένει τὴν ἐσπερινήν· ἢ δὲ ἐσπε-
ρινή γενομένη τὴν ἱεουργίαν ἐπλήρωσε, καὶ οὐκ
ἔστιν ἀτελεστέρα πῶς ἔτι τῆς ἡμέρας λοιπὸν ἢ λατρεία,
ἀλλὰ ἀπηρτίσθη, καὶ τέλος ἔλαθεν. Ἀλλὰ γὰρ τί βού-
λεται καὶ τῶν χειρῶν ἢ ἔκτασις ἐν τῇ εὐχῇ; Ἐπειδὴ
πολλαῖς πονηρίαις διακονοῦνται αὐταί, οἷον πληγαῖς,
φόνοις, ἀρπαγαῖς, πλεονεξίαις, δι' αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο
κελευόμεθα αὐτὰς ἀνατείνειν, ἵνα ἡ τῆς εὐχῆς δια-
κονία δεσμὸς αὐταῖς γένηται τῆς κακίας, καὶ ἀπαλ-
λαγὴ τῆς^δ πονηρίας, ἵν' ὅταν μέλλῃς ἀρπάζειν ἢ
πλεονεχτεῖν ἢ τύπτειν ἕτερον, ἀναμνησθεὶς ὅτι ταύ-
τας μέλλεις ἀντὶ συνηγόρων πρὸς τὸν Θεὸν πέμπειν,
καὶ διὰ τούτων τὴν θυσίαν ἀναπέμπειν^ε ἐκείνην τὴν
πνευματικὴν, μὴ καταισχύνης αὐτάς, καὶ ἀπαβή-
σιάζσους ἐργάσῃ τῇ διακονίᾳ τῆς πονηρᾶς ἐργασίας.
Κάθαιρε τοίνυν αὐτάς ἐλεημοσύνη, φιλανθρωπία,
προστασία δεομένων, καὶ οὕτως αὐτάς εἰς εὐχὴν ἄγε.
Εἰ γὰρ ἀνίπτους αὐτάς^ζ οὐκ ἐπιτρέπεις εἰς εὐχὴν
ἐπαίρεσθαι, πολλῶ μᾶλλον ἀμαρτήμασιν οὐκ ἂν εἴης
δίκαιος αὐτάς μιáνειν. Εἰ τὸ ἔλαττον δέδοικας, πολ-
λῶ μᾶλλον τὸ μείζον φρίξον. Τὸ μὲν γὰρ ἀνίπτους
χερσὶ προσεύχεσθαι, οὐ τοσοῦτον ἄτοπον· τὸ δὲ καταβ-
ρύπωθεις^η αὐτάς μυρίοις ἀμαρτήμασι προσάγειν,
τοῦτο πολλὴν φέρει τὴν ὀργήν.

δ. [432] Τοῦτο καὶ ἐπὶ στόματος καὶ γλώττης λογιζώ-
μεθα, καὶ ἔσχατον αὐτὸ τῇ πονηρίᾳ τηροῦντες, οὕτω

^α Unus μὴ κεκαυμένης. Ibid. ἐπιτίθετο, ἀλλὰ τῶν ἀν-
θρώπων διακαιομένων. Sic alii, ubi, si pro ἄλλᾳ legeretur
ἀλλ' ἢ, locus melius haberet, et fortassis hæc lectio præ-
ferenda esset.

^β Γλῶτταν οὐδὲν ἔχειν κεκλιδ. Sic quidam mss. Infra
Savil. μὴ κόπρου τὸ θυμιατήριον ἐμπλήσης.

^γ Εἰ δὲ τις πολυπραγμονέστερον ἐξετάσαι βουληθείη, idem,
id quod omnino diversam sententiam efficit.

^δ Savil. καὶ ἀπαγάγῃ τῆς.

^ε Alii ἀναφέρειν.

^ζ Savil. ἀνίπτους αὐταῖς.

^η Savil. καταβρύπανθεισας.

τὴν προσευχὴν προσάγωμεν. Εἰ γὰρ χρυσοῦν τις σκεῦος
ἔχων, οὐκ ἂν ἔλοιτο εἰς ἄτιμον αὐτῷ χρήσασθαι δια-
κονίαν διὰ τὸ πολύτιμον τῆς ὕλης· πολλῶ μᾶλλον οἱ
χρυσοῦ καὶ μαργαρίτου τιμιώτερα στόματα ἔχοντες,
οὐκ ἂν εἶημεν δίκαιοι ταῖς ἀναισχύντοις αὐτὰ καταβ-
ρύπαίνειν ἀίσχροβήμοσύναις, καὶ λοιδορίαις, καὶ
ὑβρεσιν. Οὐκ ἐν χαλκῷ προσάγεις βωμῶ τὸ θυμιατή-
ριον, οὐδὲ ἐν χρυσῷ, ἀλλ' ἐν τῷ τούτου τιμιωτέρῳ, ἐν
ναῶ πνευματικῷ. Ἐκείνῳ μὲν^β γὰρ ἄψυχος ἢ ὕλη·
ἐν σοὶ δὲ ὁ Θεὸς ἐνοικεῖ, καὶ μέλος εἶ τοῦ Χριστοῦ καὶ
σῶμα. Θεοῦ, Κύριε, φυλακὴν τῷ στόματί μου.
Παρακάλεσας τὸν Δεσπότην ἀκουσθῆναι αὐτοῦ τὴν
εὐχὴν καὶ ἰ εὐπρόσδεκτον γενέσθαι, ὅρα ποίαν προσ-
άγει πρώτην αἴτησιν, ποίαν ἱκετηρίαν. Οὐ γὰρ εἶπε,
Δός μοι χρήματα, Δός μοι τιμὰς παρὰ ἀνθρώποις, Δός
μοι κρατῆσαι τῶν ἐχθρῶν, Δός μοι παιδία· οὐδὲν
τούτων, ἀλλὰ πάντα ἀφείς ἐπὶ τῆς γῆς ἐβρίθθαι,
αἰτεῖ παρὰ τοῦ Θεοῦ ταῦτα ἀ παρὰ τοῦ Θεοῦ αἰτεῖν
δίκαιον. Τί οὖν; οὐ δεῖ, φησὶν, αἰσθητὰ αἰτεῖν;
Δεῖ μὲν, μετὰ μέτρου δὲ^γ, ὡς ὁ Ἰακώβ λέγων· Ἐάν
δῶ μοι Κύριος ἄρτον φαγεῖν, καὶ ἱμάτιον περιβαλέ-
σθαι· ὡς ὁ Χριστὸς ἐκέλευσεν εὐχεσθαι λέγοντας·
Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον Δός ἡμῖν σήμερον·
πρὸ δὲ πάντων τὰ πνευματικά. Ὁ καὶ αὐτὸς ποιεῖ
λέγων· Θεοῦ, Κύριε, φυλακὴν τῷ στόματί μου.

Εἶδες σύνοιαν; εἶδες φιλοσοφίαν^κ; πόθεν ἄρχεται
τῆς αἰτήσεως; Ἀπὸ τοῦ μεγίστου τῶν κατορθωμά-
των, καὶ ὁ πάντων αἰτιὸν ἐστὶ τῶν κακῶν, ἀμελού-
μενον· ὡσπερ τῶν ἀγαθῶν, σπουδαζόμενον. Τὰ γὰρ
μυρία κακὰ τῆς γλώττης ἢ εὐκολία ἐργάζεται, ὡσπερ
οὖν τὰ ἀγαθὰ ἢ ἀσφάλεια. Ὅσπερ οὖν οὐδὲν ὄφελος
οἰκίας, οὐ πόλεως, οὐ τειχῶν, οὐ πυλῶν, οὐ θυρῶν,
ἂν μὴ ὥσιν οἱ φυλάττοντες, καὶ εἰδότες πότε μὲν δεῖ
κλειεῖν, πότε δὲ ἀνοίγειν· οὕτως οὐδὲ γλώττης ὄφελος,
οὐδὲ στόματος, ἂν μὴ λογισμὸς ἢ τὴν κλείσειν καὶ
τὴν ἀνοίξειν μετὰ ἀκριβείας καὶ πολλῆς τῆς ἐπιστή-
μης ἐπιτετραμμένος, καὶ εἰδῶς τίνα μὲν ἐκφέρειν
δεῖ, τίνα δὲ ἐνδον κατέχειν. Οὐ τοσοῦτοι γὰρ, φησὶν,
ἔπεσον ἀπὸ μαχαίρας, ὅσοι ἀπὸ γλώττης. Καὶ πάλιν
ὁ Χριστὸς· Οὐ τὰ εἰσερχόμενα εἰς τὸ στόμα κοι-
νοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὰ ἐκπορευόμενα ἀπὸ
τοῦ στόματος. Καὶ πάλιν ἕτερος· Ποίησον τῷ στό-
ματί σου θύραν καὶ μοχλόν. Οὗτος δὲ ἐπειδὴ σφό-
δρα δύσκολον ἦν οἶδε τὸ πρᾶγμα, καὶ εὐχὰς προστί-
θησι, καὶ τὸν Θεὸν εἰς τὴν συμμαχίαν ταύτην καλεῖ.
Μᾶλλον δὲ καὶ ἐκείνος τὸ αὐτὸ τοῦτο αἰνίττεται, ὡς
ὅταν λέγῃ· Τίς δώσει ἐπὶ τῶν χειλέων μου σφρα-
γίδα πανούργου; Δεῖ μὲν γὰρ καὶ τὰ παρ' ἡμῶν
εἰσφέρειν^λ· διὸ δὴ καὶ ἐν τάξει προστάγματος αὐτὸ
τέθεικε λέγων· Ποίησον θύραν καὶ μοχλόν. Δεῖ δὲ
καὶ τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ συμμαχίαν καλεῖν, ἵνα καὶ
ἡ ἡμετέρα σπουδὴ εἰς [433] ἔργον γένηται. Φυλάτ-
τωμεν τοίνυν τὸ στόμα διηνεκῶς, κλείν αὐτῷ τὸν λο-
γισμὸν ἐπιτιθέντες, οὐχ ἵνα διηνεκῶς ἢ κεκλεισμέ-
νον, ἀλλ' ἵνα κατὰ καιρὸν ἀνοίγηται τὸν προσήκοντα.
Ἔστι γὰρ ὅτε ἡ σιγὴ μᾶλλον ὠφέλησε λαλιᾶς, ὡσπερ
καὶ λαλιὰ μᾶλλον σιγῆς. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ ὁ σοφω-
τατος ἐκείνος ἔλεγε· Καιρὸς τοῦ σιγήσαι, καὶ και-

^β Alius ἐκείνῃ μὲν. Mox alii καὶ σῶμα τίμιον. Θεοῦ.

^γ Alius τὴν δεήσιν, καί.

^δ Savil. δεῖ μὲν, μέτρω δέ.

^κ Savil. σοφίαν.

^λ Sic Savil. Morel. autem ἐκφέρειν, misericordie.

ρός τοῦ λαλήσαι. Εἰ γὰρ διαπαντός ἀνεῷχθαι ἔδει, οὐκ ἂν ἐγένοντο θύραι· εἰ δὲ διαπαντός κεκλεισθαι ἐχρήν, οὐκ ἔδει φυλακῆς. Τῆ γὰρ κεκλεισμένον τί ἂν τις φυλάξειεν; Ἀλλὰ διὰ τοῦτο θύρα καὶ φυλακὴ, ἵνα καιρῷ ἐπιτηδείῳ ἕκαστα ἐργαζώμεθα. Ἔτερος δὲ φησι, *Ζυγὸν καὶ σταθμὸν ποιῆσαι τῇ σαντοῦ γλώττει*, πλείονα ἀκριθείαν ἀπαιτῶν ^α, ἵνα μὴ μόνον ἐκφέρωμεν ῥήματα ^β δεῖ, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῆς προσηκούσης ἀκριθείας σταθμίζοντες, ὡς ἂν εἴποι τις, καὶ διερευνώμενοι. Εἰ γὰρ ἐπὶ χρυσοῦ τοῦτο ποιῶμεν, καὶ ὑλῆς ἀπολλυμένης, πολλῶ μᾶλλον ἐπὶ ῥημάτων ποιεῖν δεῖ, ὥστε μηδὲν ὑστερεῖν, ἢ περιτεύειν. Διὸ καὶ τίς φησί· *Μὴ κωλύσης λόγον ἐν καιρῷ σωτηρίας*. Εἶδες καιρὸν ἐξόδου; Ἔτερος δὲ καιρὸν σιγῆς λέγων, φησὶν· *Εἰ ἔστι σοι λόγος, ἀποκρίθητι ^β*· εἰ δὲ μὴ, ἔστω ἡ χεὶρ σου ἐπὶ τῷ στόματί σου. Καὶ πάλιν, *Ὁ πλεονάζων ἐν λόγῳ, μισηθήσεται*. Καὶ, *Κρείσσων ἄνθρωπος ἀποκρύπτων τὴν μωρίαν αὐτοῦ, ἢ ἄνθρωπος ἀποκρύπτων τὴν σοφίαν αὐτοῦ*. Ἦκουσας λόγον; Ἐναποθανέτω σοι. Θάρσει, οὐ μὴ σε ῥήξει. Καὶ πάλιν, *Ἀπὸ προσώπου λόγου ὠδινῆσαι μωρός, ὡς ἀπὸ προσώπου βρέφους ἢ τίκτουσα*. Εἶτα καὶ περὶ μέτρου· *Λάλησον, νεανίσκε, εἰ χρεία σοι, μόλις δὶς· εἴαν ἐπερωτηθῆς, κεφαλαίωσον ἐν ὀλίγοις πολλά*. Πολλῆς γὰρ χρεία ἐπιστατίας ^ε τῶν λογισμῶν, ὥστε τῇ ἐξουσίᾳ τῆς γλώττης μετὰ πολλῆς κεχρησθαι τῆς ἀσφαλείας. Διὸ καὶ πάλιν ἔλεγεν· *Ἔστιν ἔλεγχος, καὶ οὐκ ἔστιν ὠραῖος ^δ*· καὶ ἔστι τις σιγῶν καὶ εὐρισκόμενος σοφός. Οὐ γὰρ δὴ μόνον σιγᾶν δεῖ, καὶ φθέγγεσθαι εὐκαιρίως, ἀλλὰ καὶ μετὰ πολλῆς τῆς χάριτος. Διὸ καὶ Παῦλος ἔλεγεν, *Ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι, ἅλατι ἠρτυμένος, εἰδέναι πῶς δεῖ ὑμᾶς ἐνὶ ἑκάστῳ ἀποκρίνεσθαι*.

Ἐννόησον ὅτι τοῦτό ἐστι τὸ μέλος, δι' οὗ ὁμιλοῦμεν τῷ Θεῷ, δι' οὗ τὴν εὐφημίαν ἀναφέρομεν. Τοῦτό ἐστι τὸ μέλος, δι' οὗ τὴν φρικτὴν θυσίαν ὑποδεχόμεθα ^ε. Ἰσαὶν οἱ πιστοὶ τὸ λεγόμενον. Διὸ καὶ κατηγορίας ἀπάτης αὐτὸ καθαρὸν εἶναι· χρῆ, καὶ λοιδορίας, καὶ αἰσχρολογίας, καὶ συχοφαντίας· κἂν ἀσελγῆς τις λογισμὸς ἐκδιάζηται, ἀποπνίγειν αὐτὸν ἔνδον χρῆ, καὶ μὴ ἐξῆν εἰς ῥήματα ἐκφέρεισθαι· κἂν μικροψυχία τις [454] ἀποδυσπετεῖν σε παρασκευάζῃ, καὶ ταύτην ἀναζητεῖν τὴν ῥίζαν, καὶ ἀσφαλῆ τὴν θύραν ἔχειν, καὶ ἀκριθῆ τὴν φυλακὴν· καὶ τὰ πονηρὰ βουλευμάτων μήτε ἐξῆν τίκεσθαι, καὶ τικτόμενα ἀποπνίγειν ἔνδον, καὶ καταζητεῖν τὴν ῥίζαν.

ε'. Τοιαύτην εἶχε φυλακὴν ὁ Ἰώβ· διὰ τοῦτο οὐδὲν ἐξήνεγκε ῥῆμα ἀπηχῆς, ἀλλ' ἐπὶ πλέον μὲν εἰσίγα·

ὅτε δὲ καὶ φθέγγεσθαι ἔδει πρὸς τὴν γυναῖκα, ἐφθέγγετο τὰ φιλοσοφίας γέμοντα ῥήματα. Τότε γὰρ δεῖ φθέγγεσθαι μόνον, ὅταν τῆς σιγῆς τὰ λεγόμενα χρησιμώτερα ᾖ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς ἔλεγε· *Πᾶν ῥῆμα ἀργόν, ὃ εἴαν λαλήσωσιν ἄνθρωποι, δώσουσιν ὑπὲρ αὐτοῦ λόγον*. Καὶ ὁ Παῦλος· *Λόγος σαπρὸς ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν μὴ ἐκπορευέσθω*. Πῶς δ' ἂν γένοιτο ἀσφαλῆς αὕτη ἡ θύρα, καὶ ἡ φυλακὴ ἀκριθῆς, ἀκουσον ἑτέρου λέγοντος· *Πᾶσα διήγησίς σου ἔστω ἐν νόμῳ Ὑψίστου*. Ἐὰν γὰρ παιδευθῆς μηδὲν περιττὸν λαλεῖν, ἀλλὰ διαπαντός τῇ τῶν θείων Γραφῶν διηγήσει τειχιζῆς σου καὶ τὴν διάνοιαν καὶ τὸ στόμα, ἀδάμαντος ἔσται ἀσφαλεστέρα ἢ φυλακὴ. Καὶ γὰρ πολλοὶ ὁδοὶ ἀπώλειας διὰ τοῦ στόματος, οἷον ὅταν τις αἰσχρολογῇ, ὅταν εὐτραπελεύηται, ὅταν κενοδοξῇ, ὅταν μεγαλαυχῇ; ὡς ὁ Φαρισαῖος, ὃς ἐπεὶ οὐκ ἔσχε θύραν ἐπὶ τοῦ στόματος, πάντα ἐξεχύθη τὰ ἔνδον δι' ὀλίγων ῥημάτων· διὸ καὶ ὡς περ οἰκία ἀθύρωτος οὐκ ἰσχύσας κατασχεῖν τὸν θησαυρὸν τὸν ἐναποκειμένον, ἀθρόον ἐγένετο πένης. Σκόπει μοι καὶ ἄλλον διὰ μετὰ ἡγορίας ἀπολλύμενον ὁμοίως. Εἶπε γὰρ, φησὶν, *Ἐπάνω τῶν ἀστρῶν τοῦ οὐρανοῦ θήσω τὸν θρόνον μου*. Ἰουδαῖοι δὲ διὰ τὴ ἐφθέγγεσθαι τοῖς τοῦ πλησίον κακοῖς νῦν μὲν ἀκούουσιν· Ἀρθ' ὧν εἶπας, *Εὗγες, γέγονεν ὡς τὰ λοιπὰ ἔθνη Ἰσραὴλ*· νῦν δὲ ὀνειδιζόνται, διὰ τὸ ἀποδυσπετεῖν, καὶ λέγειν· *Πᾶς ποιῶν ^ε πονηρὸν, καλὸν ἐνώπιον Κυρίου, καὶ ἐν αὐτοῖς αὐτὸς εὐδόκησε*. *Καὶ ἡμεῖς μακαρίζομεν ἀλλοτρίους, καὶ ἀνοικοδομοῦνται ποιοῦντες ἀνομήματα*. Οὐκ ἰδοὺ ταῦτα γέγραπται ἐν βίβλῳ; Ἔτεροι διὰ γογγυσμὸν ^ε, καθὼς φησὶν ὁ Παῦλος· *Μηδὲ γογγύζωμεν, καθὼς τινες αὐτῶν ἐγόγγυσαν, καὶ ἀπώλοντο ἀπὸ τοῦ ὀλεθρουτοῦ*. Καὶ πότε ἐγόγγυσαν; Ὅτε ἔλεγον· *Ἐξήγαγες ἡμᾶς ἀποκτεῖναι ἐν τῇ ἐρήμῳ παρὰ τὸ μὴ εἶναι μνήματα ἐν Αἰγύπτῳ*. Ἔτεροι διὰ παιδιὰν καθάπερ φησὶν· *Ἐφαγον καὶ ἐπιον, καὶ ἀνεστήσαν παιζεῖν*. Ἄλλοι διὰ λοιδορίας ^ε. Πᾶς ὁ λέγων τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, *Μωρὸς, ἐνοχος ἔσται τῇ κρίσει*. Καὶ ἔτεροι τούτων πλείους δι' ἄλλα ἀπώλοντο, μὴ φυλάξαντες τὰ ἑαυτῶν στόματα.

Εἰ δὲ βούλει καὶ ἀπὸ σιγῆς ἀκαίρου ἀκούσαι ἀπολλυμένους τινὰς, ἐγὼ σοὶ δείξω. Ἐὰν γὰρ μὴ διαστείλῃς, φησὶ, τῷ λαῷ, *ἐκεῖνος μὲν ἀποθανεῖται ^ε τῇ ἀμαρτίᾳ αὐτοῦ, τὸ δὲ αἷμα αὐτοῦ ἐκ τῆς χειρὸς σου ἐκζητήσω*. Ἄλλος, ἐκ τοῦ ἀδιακρίτως τισὶ διαλέγεσθαι, καὶ τὰ [455] ἐμπιστευθέντα ἐκχεῖν. Μὴ δῶτε γὰρ, φησὶ, *τὰ ἄγια τοῖς κυσί, μήτε ῥίψητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἐμπροσθεν τῶν χοίρων*. Ἄλλος, ἐκ τοῦ γελᾶν· διὸ φησὶν· *Θυμὸς ὑμῶν οἱ γελῶντες, ὅτι κλαύσετε*. Εἶδες πῶς ἀπόλλυσι στόμα; Ὅρα καὶ πῶς σώζει στόμα ἀπὸ τῶν

^α Tres mss. ἐπιζητῶν.

^β Savil. ἀποκρίθητί μοι. In Siracide legitur ἀποκρίθητι τῷ πλησίον.

^ε Unus χρεία δοκιμασίας et sic Savil. quæ lectio quadrat, sed ἐπιστασίας quoque bene habet.

^δ Hæc diversis omnino verbis, non diversa sententia, sunt in Siracide, seu Ecclesiastico 19, 31, sec. Ο', καὶ ἔστι σιωπῶν, καὶ αὐτὸς φρόνιμος.

^ε Unus ἀποδεχόμεθα.

^ε Ἰσραὴλ. Ἔτεροι διὰ τοῦ ἀποδυσπετεῖν. Τοιαῦτα γὰρ ἔλεγον Ἰουδαῖοι ἀποδυσπετοῦντες. « Πᾶς ποιῶν. » Sic quidam mss. Paulo post Savil. καλὸς ἐνώπιον Κυρίου, sed Mor. καλόν, et sic legitur in edit. Romana.

^ε Alii διὰ γογγυσμοῦ, et infra διὰ παιδιᾶς.

^ε Legendum videtur διὰ λοιδορίας, sed Savil. et Morel. διὰ λοιδορίας habent.

^ε Forte ἐναποθανεῖται.

tacendi, et tempus loquendi (Eccli. 3. 7). Si enim oporteret ora perpetuo patere, non factæ essent portæ: si autem perpetuo clausa esse, non esset opus custodia. Quod enim clausum est, cur quis custodierit? Sed propterea sunt portæ et custodia, ut faciamus singula tempore convenienti. Alius autem dicit, *Jugum et stateram fac linguæ tuæ* (Ibid. 28. 29), majorem exigens diligentiam, ut non solum verba quæ oportet efferamus, sed etiam cum ea qua par est cautione et accurata consideratione ipsa veluti ponderantes diligenter expendamus. Si enim hoc facimus in auro et materia quæ interit, hoc multo magis faciendum est in verbis, ut nihil desit, nec redundet. Quocirca dicit etiam quispiam: *Verbum ne prohibeas in tempore salutis* (Ibid. 4. 28). Vidisti tempus exitus? Alius autem dicens tempus silentii, inquit: *Si est tibi sermo, responde: sin minus, esto manus tua super os tuum* (Ibid. 5. 14). Et rursus, *Qui abundat in sermone, odio habebitur* (Ibid. 20. 8). Et, *Melior est homo qui celat stultitiam suam, quam homo qui occultat sapientiam suam* (Ibid. v. 33). *Audivisti sermonem? Moriatur in te. Confide, non te rumpet* (Ibid. 19. 10). Et rursus, *A facie verbi parturiet stultus, ut a facie infantis puerpera* (Ibid. v. 11). Deinde etiam de modo: *Loquere, adolescentule, si opus sit tibi, vix bis: si interrogatus fueris, in brevem summam paucis multa redige* (Ibid. 32. 10. 11). Magna enim animadversione opus est, ut linguæ potestate caute et secure utaris. Et ideo rursus dixit: *Est reprehensio, et non est tempestiva: et est tacens aliquis, qui invenitur sapiens* (Ibid. 19. 28. 20. 5). Non solum enim oportet tacere et loqui opportune, sed etiam cum magna gratia. Quocirca dicebat Paulus, *Sermo vester sit semper in gratia sale conditus, ut sciatis quomodo oporteat vos in unoquoque respondere* (Coloss. 4. 6).

Maxime propter sacrificium corporis Domini lingua sancta esse debet.—Cogita hoc esse membrum, per quod cum Deo colloquimur, per quod laudes celebramus. Hoc est membrum, per quod horrendum sacrificium suscipimus. Sciunt fideles quod dicitur. Et ideo oportet id esse liberum ab omni accusatione, maledicto, verbo obsceno, et calumnia. Et si nos aliqua lasciva et impudica cogitatio urgeat, ea intus est suffocanda, nec permittendum ut in verba exeat: et si exasperato animo feraris ad erumpendum in similitates, illa quoque radix est exsiccanda, ostium est custodiendum et accurate observandum (a): nec permit-

(a) In Græco: *ἂν μικροψυχία τις ἀποδυσκεταῖν σε παρασκευάζῃ, καὶ ταύτην ἀνεξήρῃαιεν τὴν βίβαν, καὶ ἀσφαλῆ τὴν θύραν ἔχειν, καὶ ἀκριβῆ τὴν φυλακίαν.* Hic longe erravit Gentianus Hervetus, qui sic convertit: *Et si pusillus et demissus animus facit, ut loqui non audeas, sed apud te murmures, ea quoque radix est exsiccanda. Tuta sit porta, et perfecta custodia.* In voce nempe, *μικροψυχία*, lapsus est, quæ fuit perpetuus multorum interpretum scopulus. Est enim hic, *μικροψυχία*, non pusillanimitas, non demissus animus, quod quidem, si nominis etymon spectes, ea voce significatur; sed hoc loco et passim apud Patres significat animum exasperatum, similitatem, non quidem animum qui loqui non audeat et apud se murmuret, ut vertit Gentianus; sed qui ad publica dissidia, et similitates concitet, imo ipsa dissidia, divortia, rixæ, publica odia, *μικροψυχία*, vocantur. Hæc vult dissidia et odia Chrysostomus statim obrui et exstingui, ne erumpant foras. Vide Onomasticon nostrum ad Opera Athanasii in voce, *μικροψυχία*.

tendum est, ut intus mala consilia pariantur: et si pariantur, ea sunt intus suffocanda, et est radix eorum exsiccanda.

5. Hanc habuit Job custodiam, et ideo nihil verbum inconcinnum protulit, sed maxima quidem ex parte tacuit: quando autem eum loqui cum uxore oportuit, loquutus est verba sapientiæ plena. Tum demum enim solum loquendum est, quando quæ dicuntur, plus prosunt quam silentium. Quocirca Christus quoque dicebat: *Omne verbum otiosum, quod loquuti fuerint homines, dabunt pro eo rationem* (Matth. 12. 36). Et Paulus, *Sermo obscænus ex ore vestro non prodeat* (Ephes. 4. 29). Quomodo autem fuerit tuta hæc janua, et accurata custodia, audi alium dicentem: *Omnis narratio tua sit in lege Altissimi* (Eccli. 9. 23). Si enim didiceris nihil loqui supervacaneum, sed divinarum Scripturarum narratione mentem et os tuum perpetuo munias, erit custodia quovis adamante tutior. Per os enim multe sunt viæ interitus, ut quando quis obscæna verba loquitur, quando verbis scurrilibus utitur, quando vanam præ se fert gloriam, quando se magnifice jactat et gloriatur, ut Pharisæus, qui quoniam omni suo fores non obdidit, paucis verbis quæcumque erant intus, effusa sunt: idcirco quemadmodum domus cui nullæ essent fores, quia thesaurum qui positus erat intus, conservare non potuit, repente pauper factus est. Considera mihi quoque alium, qui propter magnifica sua verba similiter periit. Dixit enim, inquit, *Super astra cæli ponam sedem meam* (Isai. 14. 13). Judaï autem quia proximi malis lætantur, nunc quidem audiunt: *Quia dixisti, Euge, factus est ut reliquæ gentes Israel: nunc autem probris incessantur, propterea quod murmurant, et dicunt, Omnis qui facit malum, bonum coram Domino, ipse quoque in eis complacuit. Et nos alienos beatos ducimus, et reædificantur qui faciunt scelera. Non ecce hæc scripta sunt in libro* (Malach. 2. 17. et 3. 15)? Alii propter murmurationem, ut dicit Paulus: *Neque murmuremus sicut nonnulli eorum murmurarunt, et perierunt ab exterminatore* (1. Cor. 10. 10). Et quando murmurarunt? Quando dicebant: *Eduxisti nos ut occideres in deserto, quasi non essent monumenta in Ægypto* (Exod. 14. 11). Alii propter ludum, quemadmodum dicit, *Comederunt et biberunt, et surrexerunt ad ludendum* (Exod. 32. 6). Alii propter maledicta. *Omnis enim qui dicit fratri suo, Fatue, reus erit iudicio* (Matth. 5. 22). Et his longe plures propter alia perierunt, cum non custodiissent ora sua.

Silentii intempestivi malum; afflictis condolendum.—Quod si vis videre nonnullos etiam perire ex intempestivo silentio, ego tibi ostendam. Si enim, inquit, *populo non distinxeris, ille quidem morietur in peccato suo, sanguinem autem ejus e manu tua requiram* (Ezech. 3. 20). Alius, quod nullo habito discrimine loquatur cum aliquibus, et quæ sibi credita sunt effundit. *Nolite, inquit, dare sancta canibus, nec projicite margaritas vestras ante porcos* (Matth. 7. 6). Alius propter risum, et ideo dicit: *Væ vobis qui ridetis, quoniam*

ſebitis (Luc. 6. 25). Vidisti quomodo os perdat? Vide etiam contra quomodo os conservet. Vidisti Phariſæum per ipſum perentem? Vide publicanum per ipſum conservatum. Vidisti glorioſum ac magniloquum barbarum pœnas dantem? Vide juſtum moderate loquentem et dicentem, *Ego ſum terra et cinis* (Gen. 18. 27). Vidisti eum qui lætatur et insultat, reprehendi et puniri? Vide eum qui miſeretur, ſervari. *Da enim*, inquit, *ſignum ſuper vultus eorum qui lugent et mœrore afficiuntur* (Ezech. 9. 4). Quocirca Paulus quoque dicebat, *Gaudere cum gaudentibus, et flere cum ſentibus* (Rom. 12. 15). Si nihil, inquit, aliud potes, non parum ei qui dolore afficitur, conferes, ſi una cum eo ejus vicem doleas. Vidisti eum qui ridebat, ſletui eſſe traditum? Vide eum qui luget, aſſequutum eſſe conſolationem. *Beati enim qui lugent*, inquit, *quoniam ipſi conſolationem accipient* (Matth. 5. 5). Vidisti eos qui murmurant, punitos? Vide eos qui gratias agunt, ſervatos. *Benedictus es, Domine, et laudabile nomen tuum, quoniam juſtus es in omnibus, quæ feciſti nobis* (Dan. 3. 26. 27). Et paulo poſt, *Omnia quæcumque induxiſti nobis, in vero judicio feciſti* (Ibid. v. 28). Illi dicebant, *Omnis qui facit malum, bonum coram Domino* (Malach. 2. 17); hi contra, *Mundus oculus tuus, ut non videat mala* (Hab. 1. 13). Illi beatos dicebant alienos, quoniam reſediſcantur facientes ſcelera: hic eos quibus Deus fert opem. *Beatus*, inquit, *populus, cujus Dominus Deus ejus* (Pſal. 143. 15). Et rursus, *Noli æmulari in malignantibus: neque zelaveris facientes iniquitatem* (Pſal. 36. 1). Vidisti ſanctos qui alios adhortantur, et ipſi manent immobiles in tentationibus? Audi itaque Jacob dicentem, *Si dederit mihi Dominus panem ad veſcendum, et veſtem ad induendum* (Gen. 28. 20). Et Abraham, *Non accipiam a te ex filo uſque ad corrigiam calceamenti* (Gen. 14. 23). Porro quando ſtoprum erat uxori inferendum, et fame premebatur, nihil grave aut absurdum loquutus eſt. Et quando dixit filius, *Pater, ecce ligna et ignem, ubi oris* (Gen. 22. 7)? vide cum quanta mansuetudine et ſapientia reſpondet, et dicit: *Providebit ſibiipſi*, inquit, *ovem Deus, o fili* (Ibid. v. 8): nec a natura, nec a commiſeratione converſus ad verba filii, quæ ſolus ſoli faciebat, quando conſentaneum erat amorem vehementius accendi¹. Ne quis enim dicat eum alios reveritum non fleviſſe, ab illis ſemotus et ſolus oſtendit ſummam philoſophiam.

6. Vidisti eos qui propter riſum caſtigati fuerunt? Vide eos qui per ſletus et jejunia ſervantur, Ninivitas mente agitans (Jon. 3). Vidisti eos qui propter maledicta dant pœnas? Vide eos qui propter laudationem mercedem accipiunt. *Qui te benedicit, benedictus: et qui te execratur, maledictus* (Num. 24. 9). *Benedicite iis qui vos perſequuntur: orate pro iis qui vobis insultant, ut ſitis ſimiles Patriſt vestri qui eſt in cœlis*

¹ Quidam Mss. ſic habent: *Vide illum eum mansuetudine et ſapientia reſpondentem; et illud per tres dies ac noctes, in quibus ſolus ſoli filio aſſiſtebat: ita ut maxime etiam amor vividior eſſet.*

(Matth. 5. 44. 45). Vides quod neque oporteat omnino eſſe clauſum, neque apertum ad omnia, ſed ſcire uniusejusque tempus? Hæc autem cum ſciret propheta, dixit, *Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium circumſtantiam labiis meis*. Quænam autem fuerit custodia, niſi cogitatio quæ urget terribiliter, habens præ manibus ignem eos uſtutum, qui ore temere uſi fuerint? Eum adhibe janitorem et custodem intentantem minas conſcientiæ, et hanc portam nunquam intempeſtively aperiet, ſed tempeſtively, et propter lucrum, et bona innumera. Quocirca dixit quiſpiam: *Semper memorare novissima tua, et in æternum non peccabis* (Eccli. 7. 40). Vidisti quomodo hic quoque hanc præfert cogitationem? Ego vero ipſam etiam feci terribiliorem, non ſolum in morte, ſed etiam poſt mortem, cum dixi eum habere præ manibus. Si hoc ita ſit, nihil mali parietur in animo.

Otiosi verbi reddenda ratio. — Cum eo alium quoque ei appone, qui dicat: *Omnis verbi otiosi reddes rationem in die judicii* (Matth. 12. 36). Cogita mortem quoque ex eo ingreſſam eſſe. Niſi enim mulier loquuta eſſet cum serpente eo quo loquuta eſt modo, niſi verba illius admiſiſſet, damnum non accepiſſet, viro non dediſſet, ille non comediſſet. Hæc autem dico, non in os et linguam culpam conferens: abſit; ſed in importunum eorum uſum, qui ex rationis negligentia oritur. Eſt etiam alia via interitus, quæ ex ore proficiſcitur, quando ſunt turpia et immunda oscula, quando ficta ac fraudulentia. Eis quoque pone custodiam. Tale erat Judæ osculum, dolo plenum: ſed non tale Pauli osculum, quo juiſſit ſe invicem osculari, dicens: *Salutate vos invicem in osculo ſancto* (2. Cor. 13. 12): quemadmodum nec osculum quod Jonathæ præbet David, ſed ſanctum et honeſtum, et ſincera dilectione plenum (1. Reg. 20. 41); cujuſmodi etiam fuit eorum qui in Pauli collum ceciderunt, et eum amplexi osculabantur. Et ideo dicit: *Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium* (Act. 20. 37); non absolute autem *Ostium*, ſed *Ostium circumſtantiam* addidit, ut univerſum contineat et muniat. Jam vero eſt etiam aliud genus exitii per linguam, nempe dicere, *Cur hoc ita eſt? ad quid hoc factum eſt?* Quocirca Paulus eos carpens, qui hæc inconsiderate loquuntur: *Verumtamen, o homo, tu quis eſ qui reſpondeas Deo* (Rom. 9. 20)? Non oportet autem os ſolum custodire, ſed mentem etiam ante os. Quocirca dicebat etiam quiſpiam: *Quis dabit in cogitatione mea flagella, ut ignorantis meis non parcant* (Eccli. 23. 2)? Quocirca Chriſtus quoque intus tollit ipſas malas cogitationes, dicens: *Qui aſpexit mulierem ad concupiſcendum, jam mœchatus eſt eam* (Matth. 5. 28). Vides quomodo non ſinit eas pullulare, nec initium ſumere cupiditatem, nec iram? *Qui irascitur enim*, inquit, *fratri ſuo, reus erit gehennæ ignis* (Ibid. v. 22). Non parum quoque conducit ad ſecuritatem, non multum loqui: et ideo dicit, *In multiloquio non effugies peccatum: parcens autem labiis, erit intelligens* (Prov. 10. 19). 4. *Non declines cor meum in verba malitiæ, ad excusandas excuſationes in peccatis*. Alius, *Ne di-*

ἐναντίων. Εἶδες τὸν Φαρισαῖον ἀπολλύμενον δι' αὐτοῦ; Ὁρα τὸν τελώνην σωθέντα δι' αὐτοῦ. Εἶδες τὸν μεγαλήγορον βάρβαρον δίκην δόντα; Ὁρα τὸν δίκαιον μετριάζοντα καὶ λέγοντα, Ἐγὼ εἰμι γῆ καὶ σποδός. Εἶδες τὸν ἐφηδόμενον ἐγκαλούμενον καὶ κολαζόμενον; Ὁρα τὸν συναλοῦντα σωζόμενον. Δός γάρ^a, φησί, τὸ σημεῖον ἐπὶ τὰ πρόσωπα τῶν στεναζόντων καὶ ὀδυνωμένων. Διδὸν καὶ Παῦλος ἔλεγε, Χαίρειν μετὰ χαιρόντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων. Εἰ καὶ μηδὲν ἕτερον δύνασαι, φησὶν, οὐ μικρὸν τοῦτο εἰποισῆς τῷ ἀλοῦντι, τὸ συναλῆσαι. Εἶδες τὸν γελῶντα θρήνω παραδιδόμενον; Ὁρα τὸν πενθοῦντα παρακλήσεως ἀπολαύοντα. Μακάριοι γάρ, φησὶν, οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται. Εἶδες τοὺς ἀποδυσπετοῦντας κολαζομένους; Ὁρα τοὺς εὐχαριστοῦντας σωζομένους. Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, καὶ αἰνετὸν^b τὸ ὄνομά σου, ὅτι δίκαιος εἶ ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐποίησας ἡμῖν. Καὶ μετ' ὀλίγα, Πάντα ὅσα ἐπήγαγες ἡμῖν, ἐν ἀληθειᾷ κρίσει ἐποίησας. Ἐκεῖνοι ἔλεγον, Πᾶς ποιῶν πονηρὸν, καλὸν^c ἐνώπιον Κυρίου· οὗτοι ἀπεναντίας, Καθαρός ὁ ὀφθαλμὸς σου τοῦ μὴ ὄραν πονηρά. Ἐκεῖνοι ἐμακάριζον ἀλλοτρίους, ὅτι ἀνοικοδομοῦνται ποιῶντες ἀνομήματα· οὗτος τοὺς ὑπὸ Θεοῦ βοηθούμενους. Μακάριος, φησὶν, ὁ λαός, οὗ Κυρίου ὁ Θεὸς αὐτοῦ. Καὶ πάλιν, Μὴ παραζήλου ἐν πονηρευομένοις, μηδὲ ζήλου τοὺς ποιῶντας τὴν ἀνομίαν. Εἶδες τοὺς ἁγίους καὶ ἑτέροις παραινούντας, καὶ αὐτοὺς ἀπεριτρέπτους ἐν τοῖς πειρασμοῖς μένοντας^d; Ἄκουσον γοῶν τοῦ Ἰακώβ λέγοντος· Ἐὰν δῶ μοι Κύριος ἄρτον φαγεῖν, καὶ ἱμάτιον περιβαλέσθαι. Καὶ τοῦ Ἀβραάμ· Οὐ μὴ λάβω ἀπὸ σου ἀπὸ σπαρτίου ἕως σφαιρωτῆρος ὑποδήματος. Καὶ ἦνίκα δὲ ἡ χυρὴ διαρθείρεσθαι ἐμελλε, καὶ ὁ λιμὸς ἐπέκειτο, οὐδὲν ἐφθέγγετο ῥῆμα ἀπηχέει. Καὶ ὅτε ὁ παῖς εἶπεν, Πάτερ, ἰδοὺ τὰ ξύλα καὶ τὸ πῦρ, ποῦ τὸ πρόβατον; ὅρα πῶς μετὰ ἐπιεικειᾶς καὶ φιλοσόφου διανοίας ἀποκρίνεται, καὶ λέγει· Ὁψεται ἑαυτῷ ὁ Θεὸς πρόβατον, τέκνον· οὔτε ὑπὸ τῆς φύσεως, οὔτε ὑπὸ τῆς συμπαθείας ἐπιστραφεὶς πρὸς τὰ τοῦ παιδὸς ῥήματα, μόνος πρὸς μόνον ἄ ἐποιεῖτο, ὅτε μάλιστα καὶ τὰ τοῦ πύρου σφοδρότερον ἀνάιτεσθαι εἰκός ἦν^e. Ἴνα γὰρ μὴ τις εἶπη, ὅτι ἑτέρους αἰδούμενος οὐκ ἐπένησε, χωρισθεὶς αὐτῶν καὶ μόνος ὦν ἔδειξε τῆς φιλοσοφίας τὸν τόνον.

ζ'. Εἶδες τοὺς διὰ γέλωτος κολαζομένους; Ὁρα τοὺς διὰ θρήνων καὶ νηστειῶν σωζομένους, τοὺς Νινευίτας ἐννοήσας^f. Εἶδες τοὺς διὰ λοιδορίας τιμωρουμένους; Σκόπει τοὺς δι' εὐφημίαν μισθὸν λαμβάνοντας. Ὁ [436] εὐλογῶν σε εὐλογημένος, καὶ ὁ καταρώμενός σε, ἐπικατάρματος. Εὐλογεῖτε τοὺς διώκοντάς ὑμᾶς, εὐχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεάζοντων ὑμᾶς, ὅπως γένησθε ὅμοιοι τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ὁρᾷς ὅτι οὐδὲ κεκλιεῖσθαι δεῖ δι' ὅλου, οὐδὲ ἀνεῶχθαι^g εἰς πάντα, ἀλλ' εἰδέναι τὸν καιρὸν ἐκάστου; Ταῦτα καὶ ὁ προφήτης εἰδὼς ἔλεγε,

Θοῦ, Κύριε, φυλακὴν τῷ στόματί μου, καὶ θύραν περιοχῆς περὶ τὰ χεῖρά μου. Τίς δ' ἂν γένοιτο φυλακὴ ἄλλη, ἢ λογισμὸς φοβερός^h ἐφεστῶς, μετὰ χεῖρας ἔχων τὸ πῦρ τὸ μέλλον κατακαίειν τοὺς ἀπλῶς τῷ στόματι κεχρημένους; Τοῦτον στῆσον πυλῶρον καὶ φύλακα ἀπειλοῦντα τῷ συνειδέσθαι, καὶ οὐδέποτε ἀνοίξει τὴν θύραν ταύτην ἀκαίρως, ἀλλ' εἰς καιρὸν, καὶ ἐπὶ κέρδει καὶ μυρίοις ἀγαθοῖς. Δὴ τις ἔλεγε· Διὰ παντὸςⁱ μιμηθήσκου τὰ ἔσχατά σου, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα οὐ μὴ ἀμάρτης. Εἶδες πῶς καὶ οὗτος τοῦτον ἐπέστησε τὸν λογισμὸν; Ἐγὼ δὲ καὶ φοβερώτερον ἐποίησα αὐτόν, οὐχὶ τῇ τελευτῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν τελευτήν, εἰπὼν αὐτόν μετὰ χεῖρας ἔχειν. Ἄν τοῦτο ἦ, οὐδὲ τεχθήσεται τι πονηρὸν ἐν τῇ διανοίᾳ.

Μετὰ τούτου καὶ ἕτερον αὐτῷ παράστησον τὸν λέγοντα, ὅτι παντὸς ῥήματος ἀργοῦ λόγον ἀποδώσει; ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. Ἐννόησον ὅτι καὶ ὁ θάνατος ἐντεῦθεν εἰσῆλθεν. Εἰ γὰρ μὴ διελέχθη ἡ χυρὴ πρὸς τὸν ὄφιν ἐκεῖνα ἂ διελέχθη, εἰ μὴ προσήκατο τὰ ῥήματα, οὐκ ἂν ἐδέξατο τὴν βλάβην, οὐκ ἂν ἔδωκε τῷ ἀνδρὶ, οὐκ ἂν ἔφαγεν ἐκεῖνος. Καὶ ταῦτα λέγω, οὐ γλώτταν καὶ στόμα αἰτιώμενος· ἀπαγε· ἀλλὰ τὴν ἀκαιρὸν αὐτῶν χρῆσιν, ἢ παρὰ βραθυμίαν γίνεται τοῦ λογισμοῦ. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλη ὁδὸς ἀπωλείας διὰ στόματος γινόμενη, ὅταν φιλήματα αἰσχροῦ ἢ καὶ ἀκάθαρτα, ὅταν δολερὰ καὶ ὑπουλα. Καὶ τούτοις τίθει φυλακὴν. Τοιοῦτον φίλημα ἦν τὸ τοῦ Ἰούδα, δόλου γέμον· ἀλλ' οὐ τὸ τοῦ Παύλου τοιοῦτον, ᾧ φιλεῖν ἀλλήλους ἐκέλευσε, λέγων· Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ· ὡσερ οὐδὲ τοῦ Δαυὶδ τὸ πρὸς τὸν Ἰωνάθαν, ἀλλὰ ἁγίον καὶ σεμνὸν, καὶ γνησίας ἀγάπης γέμον, καὶ οἷον ἦν τὸ τῶν ἐπιπεσόντων τῷ τοῦ Παύλου τραχήλῳ^j, καὶ καταφιλοῦντων αὐτόν. Διὰ τοῦτο φησι· Θοῦ, Κύριε, φυλακὴν τῷ στόματί μου, καὶ θύραν· οὐχ ἀπλῶς θύραν, ἀλλὰ Περιοχῆς ἐπαγαγὼν, ὥστε περιέχειν τὸ πᾶν καὶ ἀσφαλίζεσθαι. Ἔστι καὶ ἕτερον εἶδος ἀπωλείας διὰ γλώττης, τὸ λέγειν. Διὰ τί τοῦτο; εἰς τί τοῦτο γέγονε; Διὰ τοῦτο καθαπτέμενος ὁ Παῦλος τῶν οὕτω φθεγγομένων ἀπερισκέπτως· Μενοῦν γε, ᾧ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; Οὐ στόμα δὲ δεῖ φυλάττειν^k μόνον, ἀλλὰ καὶ διάνοιαν πρὸ τοῦ στόματος. Διδὸν καὶ τις ἔλεγε· Τίς δώσει ἐπὶ τοῦ διανοήματός μου μάστιγας, ἵνα ἐν τοῖς ἀγνοήμασί μου μὴ φείσωνται; Διδὸν καὶ ὁ Χριστὸς ἐνδοθεν αὐτοὺς ἀναιρεῖ τοὺς πονηροὺς λογισμοὺς, λέγων· Ὁ ἐμβλέψας γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι, ἥδη ἐμολέχευσε αὐτήν. Ὁρᾷς πῶς οὐκ ἀφίησιν αὐτοὺς^l βλαστῆσαι, [437] οὐδὲ ἀρχὴν λαβεῖν, οὐκ ἐπιθυμίαν, οὐκ ὀργὴν; Καὶ γὰρ Ὁ ὀργιζόμενος, φησί, τῷ ἀδελφῷ, ἐνοχος ἔσται εἰς τὴν γέννησαν τοῦ πυρός. Οὐ μικρὸν δὲ καὶ τὸ μὴ πολλὰ φθέγγεσθαι εἰς ἀσφάλειαν· διὸ φησιν, Ἐκ πολυλογίας οὐκ ἐκφεύξη ἀμαρτίαν· φειδόμενος δὲ χειλέων, ροήμων ἔση. Μὴ ἐκκλίνης τὴν καρδίαν μου εἰς λόγους πονηρίας, τοῦ προφασίζεσθαι προφάσεις ἐν ἀμαρτίαις. Ἄλλος, Μὴ παρατρέψῃς τὴν καρδίαν μου εἰς λόγους πονηροῦς, ἐννοεῖν ἐννοίας παρανόμους. Τί δη-

^h Unus φοβερός.

ⁱ Διὰ παντὸς deest in Morel.

^j Τῶν περιχυθέντων τῷ Παύλῳ, καὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ κατεχόντων. Sic quidam mss.

^k Mor. δεῖ φυλάττειν, Sav. δεῖ φράττειν. Utraque lectio quadrat.

^l Αὐτοὺς deest in Savil.

^a Savil. δός μοι.

^b Savil. καὶ αἰνέσω.

^c Savil. καλός, ut supra.

^d Alii γινόμενος.

^e Ὁρα μετὰ ἐπιεικειᾶς αὐτόν καὶ φιλοσόφου διανοίας ἀποκρινόμενον· καὶ ταῦτα μετὰ τρεῖς ἡμέρας καὶ νύκτας, ἐν αἷς συγκατεκλίνετο, μόνος μόνῳ τῷ παιδίῳ· ὥστε μάλιστα καὶ ὁ πύθος θερμότερος ἦν. Sic quidam mss.

^f Savil. ἐννοήσας· uncinis inclusit.

^g Savil. οὔτε ἀνεῶχθηναί.

ποτε ἐναντίαν τὴν τάξιν ἐποίησατο, καὶ πρότερον περὶ στόματος διαλεχθεὶς, τότε ἐπὶ τὴν καρδίαν ἤλθεν; Οὐχ ἀπλῶς, οὐδὲ ὡς ἔτυχε τοῦτο ποιεῖ. Καθὰ περ γὰρ ἐπὶ τῶν δεσμωτῶν τῶν βουλομένων ἐκφυγεῖν ἄεργον προηγούμενον οἱ τὴν ἐπιμέλειαν ἔχοντες ποιῶνται προκαταλαβεῖν τοῦ δεσμωτηρίου τὰς θύρας, καὶ τοῦτο πάντες ἐσπουδάκασιν, κἄν τοῦτο γένηται, τὸ λειπόμενον εὐδιόρθωτον· οὕτω δὲ καὶ οὗτος ἐνταῦθα ποιεῖ, καὶ δι' ὧν παραινεῖ, τοῦτο μονονουχὶ λέγει· Ἔστωσαν αἱ θύραι κεκλεισμέναι, καὶ οἱ πονηροὶ λογισμοὶ ταχέως χειρωθήσονται. Διὰ τοῦτο οὐδὲ τὴν ἀρχὴν συγχωρεῖ ἔξωθεν εἰσελθόντας, καὶ τὴν πονηρὰν ἀνασπᾶ ῥίζαν, λέγων· *Μὴ ἐκκλίνας τὴν καρδίαν μου εἰς λόγους πονηρίας* b. Οὐχ ὅτι ὁ Θεὸς ἐκκλίνει· μὴ γένοιτο· ἀλλ' ὃ λέγει, τοιοῦτόν ἐστι· *Μὴ ἀφῆς κλιθῆναι, μὴ ἀφῆς περιτραπήναι εἰς ἐννοίας πονηρίας.*

Ἐκεῖθεν γὰρ ἡ πηγὴ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας, ἀπὸ τῆς καρδίας. Τίνες δὲ οἱ λόγοι τῆς πονηρίας; Πολλοὶ καὶ διάφοροι c. Καὶ γὰρ οἱ ἐπιβουλὰς ῥάπτοντες, οἱ τὸν Θεὸν διαβάλλοντες, οἱ ἀρετὴν ἀποστρεφόμενοι, οἱ κακίαν διώκοντες, οἱ περὶ δογμάτων διεφθαρμένων καὶ βίου ἡμελημένου ἠδέως ἀκούονται λόγοι, καὶ τὰ τοιαῦτα, ἐκ πονηρίας πολλῆς προἰέμενοι· ὡσπερ δὲ εἰσιν ἐννοιαὶ καὶ ῥήματα πονηρίας, οὕτω καὶ ζωῆς. Διὸ καὶ ἔλεγεν οἱ μαθηταὶ τῷ Χριστῷ, *Ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις· καὶ πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα*; λέγεται δὲ ῥήματα ζωῆς, τὰ ζωὴν παρέχοντα· λέγεται δὲ καὶ ῥήματα σωτηρίας, τὰ σωτηρίαν περιποιῶντα. Διὸ καὶ τις σοφὸς λέγει, *Μὴ κωλύσης λόγον ἐν καιρῷ σωτηρίας. Λόγοι πονηρίας καὶ οἱ πονηροὺς ποιῶντες τοὺς λέγοντας.*

ζ'. Ὡσπερ γὰρ εἰσιν ἀέρες λοιμῶδεις καὶ νοσοποιοὶ, οὕτω καὶ λόγοι. Ὅπερ γὰρ ἐργάζονται ἐν σώματι ἐκεῖνοι, τοῦτο οὗτοι τῇ παραδεχομένῃ ψυχῇ. Εὐχεται τοίνυν καὶ οὗτος δι' ὧν ἐπήγαγε, καὶ λέγει· *Μὴ ἀφῆς d τὴν καρδίαν μου δέξασθαι λόγους τοιούτους, μὴ ἀφῆς ἐκεῖ κλιθῆναι. Εἶδες πῶς δείκνυσιν τὸ αὐτεξούσιον, καὶ ὅτι οὐκ ἐν ἑαυτῇ τὴν πονηρίαν ἡ φύσις ἔχει, ἀλλ' ἀπὸ ῥαθυμίας κλινομένη δέχεται; Τοῦ προφασίζεσθαι προφάσεις ἐν ἀμαρτίαις.* Αὕτη μάλιστα ἐστὶν ἡ τῆς ἀπωλείας ὁδὸς, ὅταν ἡ αὐτὴ ἡ ἀμαρτοῦσα ψυχὴ τὸν [438] φόβον ἐκλύσῃ e, καὶ προφάσεις τινὰς εἰς ῥαθυμίαν ἐπινοῇ· ἢ καὶ ὅταν, μοιχεύσαντός τινος, βουλόμενος ἕτερος ἐκλύσῃ αὐτοῦ τὴν κατάνυξιν, λέγη· *Μὴ γὰρ σὺ αἴτιος; ἢ ἐπιθυμία αἴτια.* Κακὸν γοῦν τὸ ἀμαρτεῖν, χαλεπώτερον δὲ αὐτὸ ποιεῖ τὸ ἀρνεῖσθαι μετὰ τὸ ἀμαρτεῖν. Τοῦτο μάλιστα ὄπλον τοῦ διαβόλου. Τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν πρωτοπλάστων ἐγένετο. Δέον γὰρ ὁμολογῆσαι τὸν Ἀδὰμ τὰ πεπλημμελημένα, ὃ δὲ ἔφ' ἑτέραν μεταφέρει τὴν αἰτίαν, κάκεινη πάλιν ἐπὶ τὸν διάβολον. Δέον εἰπεῖν, *Ἡμάρτομεν f, ἡνομήσαμεν, οἱ δὲ οὐ*

μόνον οὐχ ὁμολογοῦσιν, ἀλλὰ καὶ ἀπολογία συντιθέασιν. Ὁ γὰρ διάβολος εἰδὼς, ὅτι ἡ ὁμολογία τῆς ἀμαρτίας λύσις ἐστὶ τῆς ἀμαρτίας, πείθει τὴν ψυχὴν ἀναισχυντεῖν. Ἀλλὰ σὺ, ἀγαπητὲ, ὅταν ἀμάρτησ, εἰπέ, ὅτι *Ἡμάρτον* ταύτης τῆς ἀπολογίας οὐδὲν δικαιότερον g. Οὕτω τὸν Θεὸν ἴλεων ποιεῖς· οὕτω καὶ σεαυτὸν ὑκνηρότερον εἰς τὸ τοῖς αὐτοῖς περιπεσεῖν. Ὅταν δὲ μέλλῃς προφάσεις οὐκ οὔσας ζητεῖν, καὶ ἀπαλλάττειν τὴν ψυχὴν τοῦ δέους, προθυμοτέραν αὐτὴν ἐργάσῃ πρὸς τὸ πάλιν ἐμφύρεσθαι τοῖς αὐτοῖς, καὶ τὸν Θεὸν μειζόνως παροξυνεῖς. Οὐδένα γὰρ τῶν ἀμαρτανόντων πρόφασις λείπει ἀναισχυντος. Καὶ γὰρ ὁ ἀνδροφόνοσ τὸν θυμὸν αἰτιάσασθαι ἔχει, καὶ ὁ κλέπτης τὴν πενίαν, καὶ ὁ μοιχὸς τὴν ἐπιθυμίαν, καὶ ἕτερος τὴν δυναστείαν· ἀλλὰ ταῦτα προφάσεις εἰσιν ἄλογοι, οὐδεμίαν ἀπολογία ἐυλογον ἔχουσαι h. Οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνα ποιεῖ τὰς ἀμαρτίας, ἀλλ' αἱ γινῶμαι τῶν ἀμαρτανόντων. Καὶ ὅτι αὐταὶ, ἀπὸ τῶν προσεχόντων i τοῦτο ποιῆσω φανερόν. Ὅταν γὰρ φαίνεται ἕτερος ἀνθρώπος, καὶ πενία συζῶν, καὶ ἐπιθυμίαν ἔχων, καὶ ταῖς ἀνάγκαις τῆς φύσεως ὑποκείμενος, καὶ ταῦτα μὴ ἀμαρτάνων, ποῖαν ἔξουσιον οὗτοι ἀπολογία; Διὰ τοῦτο σοφὸς τις καλῶς οὕτως εἶπε· *Τίς δώσει ἐπὶ διανοίας μου μαστίγας j, ἵνα ἐπὶ τοῖς ἀγνοήμασί μου μὴ φείσωνται;* Ὅρα τὸν Δαυῖδ οὐ προφασίζόμενον ἠνίκα ἡμάρτεν, ἀλλὰ λέγοντα· *Ἡμάρτηκα τῷ Κυρίῳ.* Καίτοι γε εἶχεν εἰπεῖν· *Τί γὰρ ἐγυμνοῦτο ἡ γυνή;* τί γὰρ ἐλούετο πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἐμῶν; Ἀλλ' ἦδει ὅτι ταῦτα πρόφασις ἦν ἄλογος· καὶ διὰ τοῦτο ἤλθεν ἐπὶ τὴν σαφῆ ἀπολογία, τῷ εἰπεῖν, *Ἡμάρτον.* Ἀλλ' οὐχ ὁ Σαοὺλ οὕτως, ἀλλ' ἐγκαλούμενος περὶ τῆς ἐγγαστριμύθου, ἔλεγε, *Θλίβομαι, καὶ οἱ ἀλλόφυλοι πολεμοῦσιν ἐν ἐμοί.* Διὰ δὲ τοῦτο μάλιστα ἐκολάζετο. Δέον γὰρ εἰπεῖν, *Ἡμάρτον, καὶ Παρηγόμησα*· ὃ δὲ τοῦτο μὲν οὐκ εἶπε, περιήρχετο δὲ προφάσεις ἀλόγους ζητῶν. *Σὺν ἀνθρώποις ἐργαζόμενοις τὴν ἀνομίαν.* Τοῦτο ἐπήγαγε δείκνυς, ὅτι ἐκείνων ἐστὶ μάλιστα τὸ προφασίζεσθαι, τὸ ἀναισχυντεῖν. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ ὁ Δαυῖδ συνεχῶς ἀντὶ ἀρετῆς τοῦτο προβάλλεται, τὸ φεύγειν τοὺς τοιούτους συλλόγους, μᾶλλον δὲ καὶ ἐντεῦθεν τοῦ βιβλίου παντὸς ἀρχεται λέγων· *Μακάριος ἄνθρωπος, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν, [439] καὶ ἐν ὁδῷ ἀμαρτωλῶν οὐκ ἔστη, καὶ ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν οὐκ ἐκάθισε.* Δι' αὐτὸ δὲ τοῦτο εὐρίσκεις αὐτὸν ἀεὶ ἐν τοῖς ἀμαρτήμασιν εὐγνώμονα.

Ὅτε γοῦν ἠρίθμησε τὸν λαὸν, ἔλεγεν· *Ἐγὼ ἡμάρτον, καὶ ἐγὼ ὁ ποιμὴν ἐκακοποίησα.* Οὐκ εἶπε· *Τί γὰρ ἐστὶ,* ὅτι ἠρίθμησα; ἀλλ' ἑαυτὸν καταδικάζει, διὸ καὶ συγγώμης τυγχάνει. Οὐδὲν γὰρ οὕτω τὸν Θεὸν ἴλεων ποιεῖ, ὡς τὸ τὰ οἰκεία ὁμολογεῖν ἀμαρτήματα. Τοῦτο γένοιτ' ἂν ἐκ τοῦ φεύγειν τοὺς συλλόγους τοὺς ἐκλύοντας τὸν ἐκ τῶν ἀμαρτημάτων φόβον, καὶ εἰς ῥαθυμίαν ἐμβάλλοντας. Διὸ καὶ Παῦλος καὶ Ἱερεμίας πολὺν ὑπὲρ τοῦτου ποιῶνται λόγον, φεύγειν κελεύοντες ἑκάτεροι τῶν πονηρῶν τὰς συνουσίας, καὶ τῶν οὕτω ῥαθυμῶν. Καὶ ὁ Ἰωὼ δὲ ἐν τάξει ἀρετῆς καὶ τοῦτο τίθεται λέγων· *Εἰ ἤμην πορευόμενος μετὰ γελοιαστῶν.* Οὗτος δὲ μηδὲ καθῆσαι δείκνυσιν ἑαυτὸν

g Alii οὐδὲν ἀνώτερον.

h Alius οὐχ ἀπολογία λόγον ἔχουσαι.

i Unus ἀπὸ τῶν ὁμοδόλων.

j In edit. Romana sic legitur: τίς ἐπιστήσει ἐπὶ τοῦ διανοημάτων μου μαστίγας: quæ post afferuntur a Chrysost., et aliquibus interpositis, ibid. sequuntur. Ibid. Savil. ἵνα ἐν τοῖς ἀγνοήμασι.

* Alii βουλομένων ἐκπηδῆσαι. Quæ sequuntur, in mss. inverso plerumque jacent ordine. Savil. in marg. τὸ προηγούμενον ἐστὶ τὸ προκαταλαβεῖν.

b In Morel. πονηρίας deest. Ibid. Mor. sic prosequitur: τοῦτέστι, μὴ ἀφῆς κλιθῆναι, μὴ ἀφῆς περιτραπήναι εἰς ἐννοίας πονηρίας. Ἐκεῖθεν γὰρ ἡ πηγὴ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας, ἀπὸ τῆς καρδίας. Τοῦτο οὖν δηλῶν, οὕτως εἶπεν, οὐχ ὅτι ὁ Θεὸς ἐκκλίνει, μὴ γένοιτο. Τίνες δὲ. Sav., quem sequimur, melius habet.

c Unus καὶ διεφθαρμένοι. Infra Savil. [ἠδέως ἀκούοντες] καὶ τὰ τοιαῦτα, λόγοι, minus recte, nisi fallor.

d Unus ψυχῇ. Τί τοίνυν εὐχεται οὗτος; μὴ ἀφῆς. Ibidem quædam deerant in Morel. quæ ex Savil. suppleuntur.

e Savil. τοῦ φόβου ἐκλύση.

f In Savil. ἡνομήσαμεν deest post ἡμάρτομεν.

verteris cor meum in sermones malos (a), ad cogitandum sceleratas cogitationes. Cur autem usus est ordine contrario? et cum de ore prius esset loquutus, tunc venit ad cor? Non temere, nec abs re hoc facit. Quemadmodum enim in captivis qui volunt aufugere, qui ejus rei curam gerunt, primum hoc agunt, ut portas carceris præoccupent, et ad hoc omnes studium suum conferunt, et si hoc factum fuerit, quod restat poterit facile recte geri: ita etiam hic quoque id facit in hoc loco, et per ea quæ suadet, hoc prope dicit: Sint clausæ januæ, et malæ cogitationes cito expugnabuntur. Quocirca non ab initio quidem permittit, ut extrinsecus ingrediatur: et malam convellit radicem, dicens: *Non declines cor meum in verba malitiæ*. Non quod Deus declinet: absit; sed quod dicit ita intelligendum est: Ne sinas declinare, ne sinas diverti in malas cogitationes.

Cor et virtutis et vitii fons; liberum arbitrium; excusatio in peccatis pessima; confessio peccati solutio. — Illinc enim est fons virtutis et vitii, a corde nempe. Quænam sunt autem verba improbitatis? Multa et diversa. Nam et quæ insidias struunt, quæ Deum criminantur, quæ virtutem aversantur, quæ vitium sectantur, quæ de pravis dogmatibus et scelerata vita lubenter audiuntur, et cætera hujusmodi, sunt verba improbitatis, et ex magna improbitate procedunt: quemadmodum autem sunt cogitata et verba improbitatis, ita sunt etiam verba vitæ. Et ideo Christo dicebant discipuli, *Verba vitæ æternæ habes: et ad quem ibimus* (Joan. 6. 69)? Dicuntur autem verba vitæ, quæ vitam præbent: dicuntur etiam verba salutis, quæ salutem acquirunt. Quocirca dicit quidam sapiens, *Ne prohibeas sermonem in tempore salutis* (Eccli. 4. 28). Verba improbitatis ea etiam sunt quæ faciunt dicentes improbos.

7. Quemadmodum enim est aer pestilens et qui morbos procreat, ita etiam verba. Quod autem facit ille corpori, id ista faciunt animæ, quæ ipsa suscipit. Orat ergo per ea, quæ hic quoque subjunxit, et dicit: Ne sinas ut cor meum verba hujusmodi suscipiat, ne permittas ut illuc inclinetur. Vidisti quomodo ostendit liberum animi arbitrium, et naturam in se non habere vitium, sed a socordia inclinatum id suscipere? *Ad excusandas excusationes in peccatis*. Hæc est via præcipua interitus, quando vel ipsa quæ peccavit anima, excusso timore, excogitat excusationes et prætextus quosdam ad ignaviam: vel quemadmodum, cum quispiam adulteravit et volens alius ejus compunctionem excutere, dicit: Numquid tu causa es? causa est cupiditas. Malum est quidem peccare: hoc autem facit gravius, negare postquam peccaveris. Hæc sunt arma diaboli potissima. Hoc etiam in primis nostris parentibus evenit. Cum enim oporteret Adam peccata confiteri, ille in Evam confert culpam, et illa rursus in diabolum (Gen. 3). Cum oporteret dicere, Peccavimus, iniquitatem fecimus: illi non solum non confitentur, sed etiam defensionem parant. Cum enim sciret diabolus peccati confessionem esse

peccati solutionem, persuadet animæ, ut sit egregie impudens. At tu, o dilecte, quando peccaveris, dic: Peccavi; nihil est hac defensione justius. Ita Deum reddis propitium: ita etiam facis, ut tardius in ea rursus incidas. Sed quando quæres obtentus qui non sunt, et animam voles metu liberare, reddes eam promptiorem ut rursus eisdem implicetur, Deumque magis irritabis. Nulli enim peccatori deest impudens prætextus. Homicida culpam confert in iram, et fur in paupertatem, et adulter in cupiditatem, et alius in principatum: sed hi quidem sunt alieni a ratione obtentus, non rationi consentaneæ defensiones. Illa enim non faciunt peccata, sed ipsi eorum qui peccant animi. Ita autem esse ostendam ex iis quæ sunt proxima et illis cohærentia. Quando enim videtur homo alius, qui et vitam agit in paupertate, teneturque cupiditate, et necessitati naturæ est obnoxius, neque tamen in his peccat, quamam illi poterunt uti defensione? Et ideo pulchre sic dixit quidam sapiens: *Quis dederit in mente mea flagella, ut ignorantibus meis non parcant* (Eccli. 23. 2)? Vide David nullam excusationem afferentem quando peccavit, sed dicentem: *Peccavi Domino* (2. Reg. 12. 13). Atqui potuisset dicere, Cur nudabatur mulier? cur lavabatur ante oculos meos? Sed sciebat has esse frivolas excusationes, et quæ nihil haberent rationis; et ideo venit ad apertam defensionem, cum diceret, *Peccavi*. At Saül non ita, sed cum de ventriloqua seu Pythonissa reprehenderetur, dicebat: *Coarctor, et alienigenæ pugnant contra me* (1. Reg. 23. 15). Ideo autem grave dedit supplicium. Cum enim debuisset dicere, Peccavi, et me inique gessi: ille quidem hoc non dixit, sed abibat a ratione alienas quærens excusationes. *Cum hominibus operantibus iniquitatem*. Hoc subjunxit ostendens esse illorum maxime, afferre excusationes, et se impudenter gerere: et ideo David hoc assidue instar virtutis proponit, fugere tales cœtus, atque adeo totum librum ab eo incipit: *Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra perniciosorum non sedit* (Psal. 1. 1). Propterea autem ipsum semper invenies in peccatis culpam agnoscere.

Peccatorum confessio Deum maxime placat; convivorum et theatrorum pernicies; reprehensores justii non aversandi. — Quando ergo numeravit populum, dicebat, *Ego peccavi, et ego pastor male feci* (Reg. 24. 17). Non dixit, Quid tum, si numeravi? sed se ipsum condemnat, et ideo veniam assequitur. Nihil enim Deum æque reddit propitium, ac peccatorum confessio. Hoc autem fiet, si fugiantur eorum cœtus, qui metum peccatorum solvunt, et ad socordiam impellunt. Et ideo Paulus et Jeremias de eo multa verba faciunt, et jubent utrique fugere malorum et eorum, qui sunt adeo ignavi, consuetudinem. Porro Job quoque hoc refert in numerum virtutis, dicens, *Si ambulavi cum irrisoribus* (Job. 31. 5). Hic autem ostendit, se cum iis ne sedisse quidem, dicens, *Non sedi in consilio ludentium* (Psal. 25. 4). Ideo Paulus quoque non sinit vesci cum improbis, imo nec ullam cum

(a) Hæc interpretatio est juxta Symmachum.

eis habere consuetudinem, dicens: *Si quis autem non obedit sermone nostro per epistolam, eum note te, et non conversemini cum eo. Et non communicabo cum electis eorum* (2. Thess. 3. 14). Alius, *Neque una comedam dulcia eorum* (a). Alius, *Non congregabor in deliciis eorum*. Hic dicit illud apostolicum, fugiendas esse delicias illorum et convivia, ubi maxime crescit peccatum, ubi major est libertas et licentia.

3. Non est autem hoc parvum signum virtutis, non parva via correctionis, ejusmodi fugere convivia, et tales cœtus, neque revereri amicitiam, neque ventri servientes robur et constantiam animi dissolvere. Ita dum multi revererentur amicitiam, in ebrietatis fluctus devoluti sunt, ita capti sunt a fornicatione, et ignem voluptatis accenderunt, dum sequuti sunt convivia et theatra habentia multum iniquitatis. Hoc ipse quoque ostendit se fecisse, ut ne ejusmodi mensæ esset particeps. 5. *Corripiet me justus in misericordia, et increpabit me: oleum autem peccatoris non impinguet caput meum*. Alius, *Misereatur mei justus misericordia, et increpet*¹. Hoc quoque cum priore non est parvum genus virtutis, non fugere reprehensiones et increpationes quæ fiunt a justis. Quod autem dicit, est ejusmodi: Eorum quidem, qui ad gratiam loquuntur in damnum, cœtus numquam fuerim particeps: eos autem elegerim qui sunt vehementes, qui corrigunt, qui peccatum aperiunt, qui reprehendunt. Hoc est enim maxime misericordiæ et clementiæ, mederi vulneribus. *Oleum autem peccatoris non impinguet caput meum*. Vidisti animam virtute instructam, quæ fert lubenter justorum reprehensiones, ab iniquis autem, vel ad gratiam factas rejicit? Quare? Quia illi vel miserentes sæpe exitium attulerunt: hi autem acriter insectantes et increpantes correxerunt; et cum horum reprehensione conjuncta est misericordia, cum illorum misericordia mors. Et ideo dixit quispiam: *Fideliora amicorum vulnera, quam voluntaria oscula inimicorum* (Prov. 27. 6). Considera autem quomodo hic significat illud apostolicum: *Redargue, increpa, exhortare* (2. Tim. 4. 2). Talis est enim sanctorum reprehensio. Ita etiam faciunt medici: non solum secant, sed etiam alligant. Quocirca Christus quoque efficiens ut grata esset et accepta reprehensio, non sinit reprehensionem ab initio publicari, dicens: *Vade, et reprehende ipsum inter te et ipsum solum* (Matth. 18. 15). Ita etiam faciebat Paulus ostendens reprehensionem cum misericordia, nunc quidem dicens: *O insensati Galatæ* (Galat. 3. 1); nunc autem: *Filioli mei, quos iterum parturio* (Galat. 4. 19). Oportet enim eum, qui reprehendit, multa excogitare, ut accepta sit et grata ejus reprehensio: et magna sapientia opus est ei, qui adhibuerit tale medicamentum: ac majore quidem sapientia opus est ei qui re-

¹ Hæc lectio est juxta interpretationem Aquilæ, cujus textum Græcum hic vitiatum fuisse suspicamus; siquidem pro voce, *ἰνέπει*, quæ nunc Græce legitur, et respondet voci Latinæ, *increpet*, legitur in Regia quadam Catena, *κατελάπει*, quasi dicas, *malleo me tundat*, vel, *extendat*: quæ vera est significatio vocis *יְדַלְּמֵנִי*.

(a) Hæc interpretatio est juxta Symmachum.

prehendit, quam ei qui corpus scindit. Quomodo? Quoniam illic quidem aliud est quod scindit, et aliud quod dolorem suscipit; hic autem eadem est quæ scinditur, et quæ dolore afficitur. *Oleum autem peccatoris non impinguet caput meum*. Quid hoc est? Ille, inquit, non quærit utilitatem auditoris, sed suam, ut videatur suavis, jucundus, et amicus: hic autem ante suam gratiam considerat illius utilitatem. Unde etiam hæc ratione inter se maxime differunt. Si autem vel miserantes aversandi improbi; quando sunt admitendi? Numquam. Quamobrem etiamsi præbeat pecunias, etiamsi delicias promittat et honores, eum repelle et fuge; justum autem etiamsi te verbis ludificetur, etiamsi te increpet et insectetur, sequere: ille enim est qui te diligit. *Quoniam adhuc et oratio mea in beneplacitis eorum*. Alius, *Adhuc enim et oratio mea intra vitia ipsorum* (a). Alius, *Quoniam adhuc et oratio mea in improbitatibus ipsorum*.

Orationi soli non confidendum, sed et operandum.— Hæc quidem petit, illa vero præbet a seipso: et hinc ostendit non oportere eos solum confidere orationi, inertes nempe et dormientes, sed oportere etiam sua conferre. Quid hic autem ex se præbet? Non oves, boves, et pecunias, sed morum moderationem, et quod mirandum in modum eorum fugiat improbitatem. Non solum, inquit, illorum perniciosam fugiam gratiam, nec eligam horum reprehensionem, sed etiam stabo adversus eorum cupiditates: tantum abest ut eligam eorum misericordiam, ut precer contra eorum cupiditates. Hoc enim sibi vult illud, *In beneplacitis eorum*. 6. *Absorpti sunt juxta petram iudices eorum*. Alius, *Avellentur in manu petrae*. Ostendit hic quam sit peccatum expugnatum facile, et quam præceptum vitium. Ipsi, inquit, principes, qui omnia devastabant, perierunt. Non dixit autem, *Perierunt*, sed, *Absorpti sunt*, significans eos ita periisse, ut nullum sit reliquum eorum vestigium, quod etiam dicit de impio: *Transivi, et ecce non erat: quæsiivi ipsum, et non est inventus locus ejus* (Psal. 36. 36). Quid est *Juxta*? Prope. Quod autem dicit, est ejusmodi: Quemadmodum petra aliqua, quæ in mare projecta sit, non apparet: ita etiam demersæ illorum felicitates deinceps non amplius apparent, cum funditus interierint. Vel hoc ergo dicit, deletum esse funditus eorum nomen et gloriam, vel id significat esse potens, robustum et validum. Illud enim significat, *Avellentur in manu petrae*. *Audient verba mea, quoniam suavia facta sunt*. Alius, *Quoniam munita sunt satellitio*. Alius, *Quoniam speciosa facta sunt* (b). Hoc est, Scient per rerum experientiam exhortationis et consilii mei jucunditatem. Et quomodo? Reprehensio justorum hunc producit fructum, et eorum disciplina magnam affert voluptatem.

9. Talis est enim virtus: habet quidem brevis temporis laborem, perpetuam autem lætitiā. 7. *Sicut crassitudo terræ erupta est super terram: dissipata sunt*

(a) Hæc interpretatio est juxta Symmachum, altera juxta Aquilam.

(b) Mire variant interpretationes in hoc loco, ut videas in Hexaplis nostris.

μετά τοιούτων, λέγων · *Οὐκ ἐκάθισα ἐν συνέδριῳ^a παιζόντων*. Διὰ τοι τοῦτο καὶ Παῦλος οὐκ ἀφίησι συνεσθίειν τοῖς πονηροῖς, οὐδὲ ἀπλῶς συγγίνεσθαι, λέγων · *Εἰ δέ τις οὐχ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν διὰ τῆς ἐπιστολῆς, τοῦτον σημειοῦσθε, καὶ μὴ συναναμίγνησθε αὐτῷ. Καὶ οὐ μὴ συνδυσάσω μετὰ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτῶν*. Ἔτερος, *Μηδὲ συμπάγοιμι τὰ ἠδέα αὐτῶν*. Ἄλλος, *Μὴ συναυλισθῶ^b ἐν ταῖς τερπνότησιν αὐτῶν*. Τὸ ἀποστολικὸν ἐνταῦθα λέγει, ὅτι καὶ τρυφὰς αὐτῶν καὶ συμπόσια φεύγειν δεῖ, ἐνθα μάλιστα τὰ τῆς ἀμαρτίας αὐξάνεται, ἐνθα πλείων ἡ ἀδεια γίνεται.

η'. Οὐ μικρὸν δὲ τοῦτο ἀρετῆς σημεῖον, οὐ μικρὰ διορθώσεως ὁδός, τὸ φεύγειν τὰ τοιαῦτα συμπόσια καὶ τοὺς συλλόγους, καὶ μήτε φιλίαν αἰδεῖσθαι, μήτε γαστρὶ δουλεύοντας τὸν τόνον ἐκλύειν τῆς ψυχῆς, καὶ τὸ τῆς φιλοσοφίας εὐτονον παραλύειν. Οὕτω πολλοὶ φιλίαν αἰδεσθέντες εἰς τὸ τῆς μέθης κατεκυλισθησαν^c κλυδώνιον, οὕτως ὑπὸ πορνείας ἐάλωσαν, καὶ πῦρ ἡδονῆς ἀνήψαν, συμπόσια διώξαντες καὶ θέατρα πολλὴν ἔχοντα παρανομίαν. Τοῦτο καὶ αὐτὸς δείκνυσιν ἑαυτὸν πεποιτηκέναι, ὡς μὴδὲ μετασχεῖν τῆς τοιαύτης τραπέζης. *Παιδεύσει με δίκαιος ἐν ἐλέει, καὶ ἐλέγξει με · ἔλαιον δὲ ἀμαρτωλοῦ μὴ λιπαράτω τὴν κεφαλὴν μου*. Ἄλλος, *Κατελεησάτω με δίκαιος ἐλέους, καὶ ἐλεγξάτω*. Καὶ τοῦτο οὐ μικρὸν ἀρετῆς εἶδος μετὰ τοῦ προτέρου, τὸ μὴ φεύγειν ἐλέγχους, μὴδὲ ἐπιτιμήσεις τὰς παρὰ τῶν δικαίων γινομένας. Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστι· Τῶν μὲν πρὸς χάριν διαλεγόμενων ἐπὶ βλάβῃ μηδέποτε μεταλλάβοιμι, φησὶ, τῶν συλλόγων · τοὺς δὲ ἐπιστύφοντας καὶ διορθομένους, τούτους ἐλοίμην, τοὺς ἐλέγχοντας, τοὺς ἐγκαλύπτοντας^d τὰ πεπλημμελημένα, τοὺς ἐπιτιμῶντας. Τοῦτό γὰρ μάλιστα ἐλέους καὶ φιλοανθρωπίας, τὸ τὰ τραύματα διορθοῦν. *Ἐλαιον δὲ, φησὶν, ἀμαρτωλοῦ μὴ λιπαράτω τὴν κεφαλὴν μου*. Εἶδες ψυχὴν συγκεκοτημένην ἀρετῇ; Τῶν μὲν δικαίων καὶ τὰς ἐπιτιμήσεις μεθ' ἡδονῆς φέρει, τῶν δὲ παρανόμων καὶ τὰ πρὸς χάριν λεγόμενα διακρούεται. Τί δὴ ποτε; Ὅτι ἐκεῖνοι μὲν ἐλεοῦντες πολλάκις ἀπώλεσαν· οὗτοι δὲ ἐπιτιμῶντες καὶ ἐπιστύφοντες [440] διώρθωσαν· καὶ τῷ μὲν ἐλέγχῳ τούτων συγκεκλήρωται ἔλεος, τῷ δὲ ἐλεῖν ἐκείνων θάνατος. Διὸ καὶ τις ἔφησεν· Ἀξιοπιστότερα τραύματα φίλων, ἢ ἐκούσια φιλήματα ἔχθρων. Καὶ σκόπει πῶς τὸ ἀποστολικὸν ἐνταῦθα δηλοῖ, τὸ, *Ἐλεγχον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον*. Τοιοῦτος γάρ καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν ἀγίων. Οὕτω καὶ ἱατροὶ ποιοῦσιν· οὐ τέμνουσι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπιδεδιμούσι. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς εὐπαραδέκτον ποιῶν γίνεσθαι τὸν ἔλεγχον, οὐκ ἀφίησι δημοσιεύεσθαι ἐκ προσομιῶν τὴν ἐπιτίμησιν, λέγων· Ὑπαγε, ἐλεγχον αὐτὸν μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου. Οὕτω καὶ Παῦλος ἐποίησεν, μετὰ ἐλέους τὸν ἔλεγχον ἐπιδεικνύμενος, καὶ νῦν μὲν λέγων· Ὁ ἀνόητοι Γαλάται· νῦν δὲ, *Τεκνίμ μου, οὐκ ἔτι πάλιν ὠδίνω*. Πολλὰ γὰρ δεῖ τὸν ἐλέγχοντα ἐπειθεῖν, ὥστε εὐπαραδέκτον γενέσθαι τὸν ἔλεγχον, καὶ πολλῆς χρεια συνέσεως τῷ τοῦτο ἐπαγροντι τὸ φάρμακον· μᾶλλον μὲν οὖν, πλείονος ὁ ἐλέγχων δεῖται συνέσεως, ἢ ὁ σῶμα τέμνων. Πῶς;

Ἐκεῖ μὲν ἕτερον τὸ τέμνον^e, καὶ ἕτερον τὸ ὑπομένον τὴν ὀδύνην· ἐνταῦθα δὲ αὐτὴ καὶ ἡ τεμνομένη καὶ ἡ φέρουσα τὴν ἀλγηδόνα. *Ἐλαιον δὲ ἀμαρτωλοῦ μὴ λιπαράτω τὴν κεφαλὴν μου*. Τί ἐστι τοῦτο; Ἐκεῖνος, φησὶν, οὐ τὸ χρήσιμον ζητεῖ τοῦ ἀκούοντος, ἀλλὰ τὸ ἑαυτοῦ, ἵνα ἡδὺς φαίνεται, ἵνα προσφιλέως οὗτος δὲ πρὸ τῆς ἑαυτοῦ χάριτος^f τὸ ἐκείνου συμφέρον σκοπεῖ. Ὅστε ἀλλήλων καὶ ταύτη μάλιστα διεστάκασιν. Εἰ δὲ ἐλεοῦντας ἀποστρέφεσθαι χρὴ τοὺς πονηροὺς, πότε αὐτοὺς δεῖ προσεῖσθαι; Οὐδέποτε. Ὅστε κἂν χρήματα παρέχη, κἂν τρυφὴν ἐπαγγέλλεται καὶ τιμὰς, διακρούου καὶ φεύγε· τὸν δὲ δίκαιον, κἂν σκώπτῃ λόγοις, κἂν ἐπιτιμᾷ, δίωκε^g· ἐκεῖνος γὰρ ἐστὶ ὁ φιλῶν. *Ὅτι ἐτι καὶ ἡ προσευχὴ μου ἐν ταῖς εὐδοκίαις αὐτῶν*. Ἄλλος, *Ἐτι γὰρ καὶ ἡ προσευχὴ μου ἐν τῶν κακιῶν αὐτῶν*. Ἄλλος, *Ὅτι ἐτι καὶ ἡ προσευχὴ μου ἐν ταῖς πονηρίαις αὐτῶν*.

Τὰ μὲν ἤτησε, τὰ δὲ παρ' ἑαυτοῦ παρέχεται· ἐνταῦθεν δείκνυσιν, ὅτι εὐχῇ οὐ δεῖ θαρρῆν^h μόνον αὐτοὺς ἀναπεπτωκότας καὶ καθεύδοντας, ἀλλὰ τὰ παρ' ἑαυτῶν εἰσφέρειν. Τί οὖν οὗτος ἐξ ἑαυτοῦ παρέχεται; Οὐ πρόβατα, καὶ βόας, καὶ χρήματα, ἀλλὰ τρόπων ἐπιείκειαν, καὶ τὸ μεθ' ὑπερβολῆς ἀποστρέφεσθαι αὐτῶν τὴν πονηρίαν. Οὐ μόνον, φησὶ, φεύζομαι τὴν ἐκείνων χάριν τὴν ἐπιθλαθῆ, οὐδὲ αἰρήσομαι τὴν τούτων ἐπιτίμησιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ἐπιθυμιῶν αὐτῶν στήσομαι· τοσοῦτον ἀπέχω ἐλέσθαι τὸν ἐκείνων ἔλεον, ὅτι καὶ εὐχομαι κατὰ τῶν ἐπιθυμιῶν αὐτῶν. Τοῦτο γὰρ ἐστὶν, *Ἐν ταῖς εὐδοκίαις αὐτῶν. Κατεπόθησαν ἐχόμενα πέτρας οἱ κριταὶ αὐτῶν*. Ἄλλος, *Ἐκτιλήσονται ἐν χειρὶ πέτραςⁱ*. Ἐνταῦθα δείκνυσιν τὸ τῆς ἀμαρτίας εὐχείρωτον, καὶ τὸ ἀπόκρημνον τῆς κακίας. Αὐτοῖ, φησὶν, εἰ δυνατόν, οἱ πάντα [441] ἄγοντες καὶ φέροντες, ἀπώλοντο. Καὶ οὐκ εἶπεν, Ἀπώλοντο, ἀλλὰ, *Κατεπόθησαν*, δηλῶν ὅτι οὕτως, ὡς μὴδὲ ἔχνος αὐτῶν φαίνεσθαι, ὁ καὶ περὶ τοῦ ἀσεβοῦς λέγει, ὅτι *Πιπρήλοσθον, καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν· καὶ ἐζήτησα αὐτὸν, καὶ οὐκ εὐρέθη ὁ τόπος αὐτοῦ*. Τί ἐστὶν, *Ἐχόμενα*; Ἐγγύς. Ὁ δὲ λέγει, τοῦτό ἐστιν· Ὅσπερ ἡ πέτρα τις κατὰ πόντου βληθεῖσα^j οὐκ ἂν φανεῖη, οὕτω δὴ καὶ αἱ ἐκείνων εὐημερίαι καταδυόμεναι λοιπὸν ἀφανεῖς γίνονται, ὁλοσχερῆ τὴν ἀπώλειαν ὑπομένουσαι. Ἡ τοῦτο τοίνυν φησὶ, τὸ ἀνώνημον, τὸ πρόρριζον, ἢ τὸ ἰσχυρὸν, καὶ δυνατόν, καὶ κραταῖόν. Τοῦτο γὰρ τὸ, *Ἐκτιλήσονται ἐν χειρὶ πέτρας*. *Ἀκούσονται τὰ ῥήματά μου, ὅτι ἡδύνθησαν*. Ἔτερος, *Ὅτι ἐδορυφορήθησαν^k*. Ἄλλος, *Ὅτι εὐπροσωπίσθησαν*. Τουτέστι, διὰ τῆς πείρας εἴσονται τῶν πραγμάτων τὴν ἡδονὴν τῆς ἐμῆς παραινέσεως καὶ συμβουλῆς. Καὶ πῶς; Ὁ ἔλεγχος τῶν δικαίων τοῦτον φέρει τὸν καρπὸν, καὶ ἡ παιδεία αὐτῶν πολλὴν ἔχει τὴν ἡδονήν.

θ'. Τοιοῦτον γὰρ ἡ ἀρετὴ· πρόσκαιρον μὲν ἔχει τὸν πόνον, διηνεκῆ δὲ τὴν εὐφροσύνην. Ὅσπερ πάχος γῆς ἐρράγη ἐπὶ τῆς γῆς· διασκορπίσθη τὰ ἄσπτα ἡμῶν

^e Unus τὸ τεμνομένον.

^f Alius πρὸ τῆς παρ' ἑαυτοῦ χάριτος.

^g Unus καταδίωκε.

^h Unus παρέχεται· οὐδὲ γὰρ εὐχῇ δεῖ θαρρῆν.

ⁱ Tres mss. πέτρας οἱ κριταὶ αὐτῶν. Hac porro interpretatio est Aquilæ.

^j Ibidem πέτρα καταποντισθεῖσα, Unus habet ὡσπερ εἰ πέτρα τις κατὰ πόντου βληθεῖσα, eadem sententia: Savil. habet καταποντισθεῖσα.

^k Hac interpretatio Aquilæ, sequens Symmachi-esse fertur. Paulo post Savil. καὶ πῶς ὁ ἔλεγχος τῶν, sine relicto interrogandi.

^a Savil. μετὰ συνεδρίου.

^b Hac interpretatio μὴ συναυλισθῶ, etc., incerti est auctoris. In Hexaplis nostris legitur μὴ συναυλισθῶ.

^c Tres mss. κατεποντισθησαν.

^d Interpretes legit ἐγκαλύπτοντας, quæ lectio non spectanda cū magis ad sensum quadrat.

παρὰ τὸν ἄδην. Ἐτερος, ὡσπερ γεωργός, όταν ρήσση την γῆν· οὕτως ἐσκορπίσθη τὰ ἐστὰ ἡμῶν εἰς στόμα ἄδου. Ἄλλος, Ὅμοίως εἰ ἀποκλῶντι καὶ διασχίζοντι τὴν γῆν, ἐσκορπίσθη τὰ ἐστὰ ἡμῶν εἰς τὸν ἄδην. Ἄλλος, Ὡς καλλιεργῶν καὶ σκάπτων ἐν τῇ γῆ, διεσκορπίσθη τὰ ἐστὰ ἡμῶν παρὰ τὸν ἄδην. Εἰπὼν ὅτι πολλὴν ἔχει αὐτοῦ τὰ ῥήματα τὴν ἡδονήν, λέγει καὶ τὰς παλαιὰς συμφορὰς. Ὅτι καίτοι γε τὰ ἔσχατα ἐπάθομεν, καὶ ὡσπερ γῆ διαβράγεισα, καὶ ἀροτριωμένη, ἢ διασκαπτομένη, οὕτω πάντες διεσπάρημεν, καὶ ἀπωλόμεθα, καὶ πρὸς αὐτὰς τοῦ θανάτου τὰς πύλας ἦλθομεν· ἀλλ' ὅμως καὶ οὕτω διακείμενοι μᾶλλον ἂν ἐλοιόμεθα τὴν ἀπὸ τῶν δικαίων παιδευσιν καὶ διόρθωσιν, ἢ τὸν ἀπὸ τῶν ἀμαρτωλῶν ἔλεον. Καὶ γὰρ, ὅπερ ἂν γένοιτο, τῆς πρὸς σὲ ἐλπίδος ἐκκρεμάμεθα, καὶ οὐκ ἂν ποτε ἐκπέσοιμεν τοῦ πρὸς σὲ ὄραν.

Διὰ καὶ ἐπήγαγε λέγων, Ὅτι πρὸς σέ, Κύριε, Κύριε, οἱ ὀφθαλμοὶ μου. Ἐπί σοι ἤλπιστα, μὴ ἀντανέλης τὴν ψυχὴν μου. Κἂν μυρία, φησὶν, ἐπέλθῃ δεινὰ, κἂν πόλεμοι, κἂν μάχαι, κἂν θάνατοι, κἂν πύλαι ἄδου, οὐκ ἀφιστάμεθα τῆς ἱερᾶς ἀγκύρας, ἀλλ' ἐχόμεθα τῆς ἐλπίδος τῆς ἐπὶ τὴν σὴν συμμαχίαν, καὶ ὅπλα καὶ παρατάξεις ἀφέντες, ἐντεῦθεν τὴν ἀπαλλαγὴν προσδοκῶμεν, ἀπὸ τῆς σῆς ῥοπῆς. Ἐπί σοι ἤλπιστα, μὴ ἀντανέλης τὴν ψυχὴν μου. Ἄλλος, Μὴ ἐκκενώσης. Τουτέστι, μὴ ἀπρακτόν με ἀφῆς ἀπελθεῖν. *Φύλαξόν με ἀπὸ παγίδος ἧς συνεστήσαντό μοι, καὶ ἀπὸ σκανδάλων τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν.* Οὐχ ἀπλῶς ἐνταῦθα ἐπιθυμίας λέγει, ἀλλὰ τὰς λαθραίους, τὰς κεκρυμμένας, αἵπερ εἰσὶ καὶ δυσφύλακτοι καὶ δυσφώρατοι, διὰ μάλιστα καὶ τῆς ἀνωθεν [442] δέονται ῥοπῆς. Διὰ δὲ τοῦτο εἰς εὐχὴν κατακλείει τὸν λόγον, ἐντεῦθεν προοιμισάμενος, καὶ ἐνταῦθα τελευτῶν· δεικνύς, ὅτι τὰ μὲν παρ' αὐτοῦ ταῦτά ἐστιν, ἡ ἐλπὶς ἢ εἰς τὸν Θεόν, τὸ διαπαντός πρὸς τὸν Θεόν βλέπειν, τὸ φεύγειν αὐτῶν τοὺς συλλόγους, τὸ μισεῖν αὐτῶν τὰς πονηρὰς ἐπιθυμίας· τὰ δὲ παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἡ βοήθεια, ἡ συμμαχία, τὸ τῶν δυσφορωτάτων αὐτὸν ἀνώτερον ποιεῖν. Οὕτω γὰρ ἡ ἀρετὴ ὑφαίνεται, καὶ τῆς ἡμετέρας σπουδῆς εἰσαγομένης, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας συμμαχούσης.^a *Πεσοῦνται ἐν ἀμφιβλήστρω αὐτοῦ οἱ ἀμαρτωλοὶ· καταμόνας εἰμι ἐγὼ, ἕως οὗ παρέλθω* Τίνος ἐν ἀμφιβλήστρω πεσοῦνται; Αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Τουτέστι, ἀλώσονται, χειρωθήσονται. Τὰ μὲν γὰρ τῶν δικαίων, μέχρι διορθώσεως καὶ τοῦ διεγείραι αὐτῶν τὴν φιλοσοφίαν· τὰ δὲ τῶν ἀμαρτωλῶν, ἄτε ἀνίατα νοσοῦντων, μέχρι κολάσεως καὶ τιμωρίας. *Καταμόνας εἰμι ἐγὼ, ἕως οὗ παρέλθω.* Ἐτερος, Ἄμα ἐγὼ εἰμι, ἕως οὗ παρέλθω. Ἄλλος, Ἐπί τὸ αὐτό. Τουτέστι, συνημμένος, συγκεκροτημένος, οὐ διεσπαρμένος· ἢ κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα, ἀπηλλαγμένος τῶν πονηρῶν, καθαρεύων τῆς ἐκείνων συνουσίας, καὶ ὡσανεὶ μόνος οἰκῶν· ὅπερ καὶ μέγιστόν ἐστιν ἀρετῆς εἶδος. Καὶ οὐ μίαν δὲ καὶ δύο καὶ τρεῖς φησὶν ἡμέρας τοῦτο ποιεῖν, ἀλλὰ πάντα τὸν βίον. Τοῦτο ἀσφάλεια, τοῦτο τεῖχος, τοῦτο ἀρετῆς ἐπίδοσις, τὸ φεύγειν τοὺς πονηροὺς, καὶ πρὸς ἑαυτὸν συγκεκροτημένον καὶ συνηγμένον εἶναι ἅπαντα τὸν βίον, καὶ καταμόνας οἰκεῖν τῶν διαφθειρόντων. Οὐ γὰρ ἐρημία

ποιεῖ τὸ μόνον εἶναι, ἀλλὰ γνώμη φιλόσοφος. Οὕτω καὶ πόλεις μέσας οἰκοῦντες, καὶ θεοῦδους, καὶ ἀγορὰς, δύναιτ' ἂν εἶναι καταμόνας ἀνθρώποι, όταν τοὺς διεφθαρμένους φεύγωσι συλλόγους, καὶ τοῖς τῶν δικαίων συνεδρῶσις ἑαυτοὺς ἐκδιδῶσιν. Αὕτη ἀσφαλὴς ὁδός. Ὁ μὲν οὖν ἀρχῶν καὶ ἐτέρους διορθῶσαι, μιγνύσθω τοῖς μέλλουσι δέχεσθαι τὴν θεραπείαν, καὶ ποιεῖτω βελτίους· ὁ δὲ ἀτονώτερος ὢν, φευγέτω τοὺς πονηροὺς, ὥστε μὴ τὴν παρ' ἐκείνων δέξασθαι λύμην. Καὶ οὕτω καὶ τὸν παρόντα βιώσεται βίον μετὰ ἀσφαλείας, καὶ τῶν μελλόντων ἐπιτεύξεται ἀγαθῶν· ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτεχεῖν, χάριτι καὶ φιλοφρονίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἔν τῃ δόξᾳ καὶ τῷ κράτει, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

Εἰς τὸν πρῶτον ψαλμον.

Φωνῇ μου πρὸς Κύριον ἐκέκραξα, φωνῇ μου πρὸς Κύριον ἐδεήθην^b.

α'. Ὁρᾶς πῶς πανταχοῦ τοῦτο ποιεῖ, καὶ ἀπὸ ταύτης προοιμιάζεται τῆς ἀρχῆς, καὶ δεύτερον ἐνταῦθα Φωνῇ καὶ Φωνῇ λέγει; Ποιεῖ δὲ τοῦτο οὐχ ἀπλῶς, ἀλλ' ὥστε διδάξαι ἡμᾶς δύο ταῦτα διὰ τοῦ διπλασιασμοῦ, τό τε εὐτονον τῆς προθυμίας, τό τε συντεταμένον τῆς διανοίας· καὶ πρὸς τοῦτοις ἔτι τὸ αὐτοῦ εἶναι τὴν φωνήν. Οὐ γὰρ πάντες^c οὐτε φωνῇ βοῶσιν, οὐτε πρὸς τὸν Θεόν, οὐτε τῇ οικείᾳ. Δεῖ δὲ ἅπαντα ταῦτα συνελθεῖν. Ὁ [443] κατ' ἐχθρῶν βοῶν, οὐκ ἀνθρώπου φωνῇ προῖεται, ἀλλὰ θηρίου καὶ θφωῶς. Ὁ ῥαθυμῶν, καὶ μὴ ἀκούων ὢν λέγει, οὐ πρὸς τὸν Θεόν βοᾷ, ἀλλὰ ἀπλῶς καὶ εἰκῆ φθέγγεται. Ὁ μὴ διεγείρων τὴν διάνοιαν, κἂν μεγάλα κράζῃ, πάλιν οὗτος οὐ βοᾷ· Φωνῇ γὰρ, ὁ πολλάκις ἐφθην εἰπὼν, οὐ τὸν τόνον δηλοῖ τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ τὴν συντεταμένην διάνοιαν. Ἄλλ' οὐχ οὗτος οὕτως· ἀλλὰ τρία ταῦτα συνάγει, καὶ δείκνυσιν, ὅτι τε φωνῇ βοᾷ, καὶ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ τῇ^d ἑαυτοῦ φωνῇ. Διὰ τοῦτο δευτερόν φησι, Φωνῇ μου καὶ Φωνῇ μου. Ἐκχεῶ ἐνώπιον αὐτοῦ τὴν δέησίν μου, τὴν θλίψίν μου ἐνώπιον αὐτοῦ ἀπαγγελω. Εἶδες ψυχὴν τῶν βιωτικῶν ἀπηλλαγμένην; Οὐδὲ γὰρ πρὸς ἀνθρώπους κατέφυγεν, οὐδὲ τὰς παρὰ τούτων ἐξήτησε συμμαχίας, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀχειρωτον βοήθειαν, καὶ τὴν ἀνωθεν ῥοπήν. Εἶτα τὸ συντεταμένον τῆς διανοίας, καὶ τὴν θερμότητα, ἣν εἶχεν^e ἐναποκειμένην, διὰ τῆς λέξεως ταύτης ἐμφῆσαι βουλόμενος, Ἐκχεῶ, φησὶ, μετὰ πολλῆς τῆς δαψιλείας.

Ἐντεῦθεν μανθάνομεν, ὅτι οὐ μικρὸν καὶ αἱ θλίψεις εἰς φιλοσοφίαν συμβάλλονται· τοῦτο γὰρ τῆς θλίψεως ὁ καρπός· μηδαῖς τοίνυν φευγέτω αὐτήν. Δύο γὰρ ταῦτα ἔχει τὰ κέρδη· ἐν μὲν, ὅτι τε σπουδαιοτέρους ἐργάζεται καὶ προσεκτικωτέρους· ἕτερον δὲ, καὶ ὅτι οὐ μικρὸν ἡμῖν δικαίωμα εἰς τὸ ἀκουσθῆναι γίνεται. Διὰ τοι τοῦτο καὶ αὐτὸς οὐκ εἶπε, Τὴν δικαιοσύνην μου, οὐδὲ, Τὰ κατορθώματά μου, ἀλλὰ, Τὴν θλίψίν μου, ὡς οὐ μικρὰς καὶ ταύτης οὕσης αὐτῷ συνηγορίας. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἡσαίας, Παρακαλεῖτε, φησὶ, τὸν λαόν μου, ἱερεῖς· λαλήσατε εἰς τὴν καρδίαν Ἰερουσαλήμ, ὅτι ἐδέξατο ἐκ χειρὸς Κυρίου διπλᾶ τὰ ἀμαρτήματα αὐτῆς. Καὶ ὁ Παῦλος· Παράδοτε τὸν τοιοῦτον τῷ Σα-

^b Savil. πρὸς τὸν Θεόν ἐδεήθην. Duo mss. sic incipiunt: Ἀκούεις πῶς πανταχοῦ τοῦτο προτίθησι· in usque sequentia pro more invertuntur et mutantur.

^c Sic Savil. Morel. καὶ γὰρ πάντες οὕτε φωνῇ.

^d Savil. καὶ τῇ αὐτοῦ.

^e Unus καὶ τὴν ἐνδόν, ἣν εἶχεν.

^a Alii συμμαχίης βοηθείης, quod idipsum est. Paulo post Morel. αὐτοῦ ἐν ἀμφιβλήστρω, sed in aliis αὐτοῦ est infra ante τοῦ Θεοῦ. Paulo post prior interpretatio est Aquilae, posterior Symmachi.

ossa nostra secus infernum. Alius, *Quemadmodum agricola quando scindit terram : ita dissipata sunt ossa nostra in ore inferni (a).* Alius, *Perinde acis qui confringit ac dissecat terram, dissipata sunt ossa nostra in inferno.* Alius, *Ut qui pulchre colit et fodit in terra, dissipata sunt ossa nostra juxta infernum.* Postquam dixit verba sua habere plurimum voluptatis, dicit etiam veteres calamitates. Quamvis, inquit, extrema passi sumus, et tamquam præscissa, arata et fossa terra, dispersi sumus omnes et periimus, et ad ipsas mortis portas devenimus : ita tamen affecti malleus reprehensionem et correctionem justorum, quam misericordiam peccatorum. Etenim, quodcumque acciderit, a tua spe pendemus, neque quidquam nobis eveniet, quod possit cohibere quominus ad te respiciamus.

Sacra ancora spes in Deum. — Unde etiam subjungit dicens, 8. *Quia ad te, Domine, Domine, oculi mei. In te speravi, non auferes animam meam.* Etsi, inquit, innumerabiles irruant calamitates, licet bella, prælia, mortes, et portæ inferi, a sacra ancora non recedimus, sed firmam tui auxilii spem tenemus, armisque et acie dimissis, speramus fore ut hinc, nempe a tuo auxilio, liberemur. *In te speravi, non auferas animam meam.* Alius, *Ne evacues (b).* Hoc est, ne sinas me abire re infecta. 9. *Custodi me a laqueo quem statuerunt mihi, et a scandalis operantium iniquitatem.* Non hic dicit tantum insidias, sed quæ clam fiunt, et occultæ sunt, quæ sunt observatu et cognitu difficiles, et ad quas cavendas superno maxime auxilio opus est. Preca-tione autem ideo conclusit orationem, a qua exordium sumpserat in ea desinens : hæc quidem a se conferri ostendens, spem in Deum, perpetuo ad Deum respicere, malorum cœtus fugere, odio habere improbas eorum cupiditates : a Deo autem opem et auxilium, et iis quæ sunt toleratu difficillima, reddere superio-rem. Ita enim virtus contexitur, dum et nostrum studium adhibetur, et Deus nobis opitulatur. 10. *Cadent in retiaculo ejus peccatores. Singulariter sum ego, donec transeam.* In cujusnam cadent retiaculum ? Dei. Hoc est, vincentur, capientur. Justorum enim est, ut corrigantur, et excitetur eorum philosophia : peccatorum autem, quorum sit morbus immedicabilis, ut usque ad pœnam et supplicium detineantur. *Singulariter sum ego, donec transeam.* Alius, *Simul ego sum, donec transeam.* Alius, *In idipsum.* Hoc est, compactus, conjunctus, non dispersus : vel secundum Septuaginta, liberatus a malis, purus ab illorum congressione, et tamquam solus habitans : quod quidem est maximum genus virtutis. Non uno autem aut duobus tribusve diebus hoc facit, sed per totam vitam. Hoc est murus, hoc propugnaculum, hoc virtutis incrementum, malos fugere, et collectum apud se consistere toto vitæ tempore, et ab iis qui corrumpunt, sejunctum habitare. Solitudo enim non facit esse solum, sed mens quæ tenetur amore et studio sapientiæ : ita etiam qui habitant in mediis urbibus, foris, et stre-

pitibus, poterunt esse singulares homines, dum corruptos cœtus fugiant, et se justorum conciliis adjungant. Hæc est via segura. Qui ergo est ad alios corrigendos idoneus, cum iis versetur qui sunt suscepturi medicinam, et eos reddat meliores : qui est autem imbecillior, fugiat improbos, ut ab illis damnum non accipiat. Ita et præsentem vitam tutoaget et secure, et bona futura consequetur : quæ detur nobis omnibus consequi, gratia et clementia Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXLI.

1. *Voce mea ad Dominum clamavi, voce mea ad Dominum deprecatus sum.*

1. Vides quomodo ubique hoc facit, et hinc dicit exordium, et bis hic dicit *Voce* et *Voce*? Hoc autem non abs re facit, sed ut per illam repetitionem hæc duo nos doceat, et summam animi alacritatem, et attentam mentem : præterea autem suam esse vocem. Non enim omnes voce clamant, nec ad Deum, nec voce propria. Oportet autem hæc omnia concurrere. Qui clamat adversus inimicos, non edit vocem hominis, sed feræ et serpentis. Qui est negligens, et non audit quæ dicit, non clamat ad Deum, sed nequidquam ac temere loquitur. Qui mentem non excitat, etsi valde vociferetur, hic rursus non clamat. Vox enim, ut jam sæpe dixi, non significat spiritus tonum, sed mentem intensam. At hic non sic ; sed hæc tria simul colligit, ostendit se et voce clamare, et ad Deum, et voce propria, et ideo bis dicit, *Voce mea* et *Voce mea*. 2. *Effundo in conspectu ejus orationem meam, et tribulationem meam ante ipsum annuntiabo.* Vidisti animum liberum ab omnibus quæ ad hanc vitam pertinent? Neque enim confugit ad homines, nec ab eis petit auxilium, sed supernam opem, quæ expugnari non potest, rogavit. Deinde intus et vehementem animi fervorem, quem intus habuit absconditum, ostendens per hanc vocem, *Effundo*, inquit, abunde ac copiose.

Afflictionis commoda duo. — Hinc etiam discimus afflictiones non parum conferre ad philosophiam. Hic est enim fructus afflictionis : nemo ergo ipsam fugiat. Duo enim habet hæc commoda : unum quidem quod reddat studiosiores et attentiores : alterum autem, quod ea quoque justa est causa, ut audiamur. Et ideo non dixit, *Justitiam meam, nec, Mea recte facta, sed, Meam afflictionem*, nempe quod ea non parvum afferat illi patrociniū. Quocirca dicit Isaias, *Adhortamini (a), inquit Deus, populum meum, sacerdotes ; loquimini ad cor Jerusalem, quoniam suscepit de manu Domini duplicia peccata sua (Isai. 40. 1. 2).* Et Paulus : *Tradite hunc hominem satanæ, ad interitum carnis, ut spiritus sit salvus (1. Cor. 5. 5).* Et

(a) Hæc lectio est juxta Aquilam, secunda juxta Symmachum, tertia ad quintam Editionem pertinet.

(b) Hæc interpretatio est juxta Aquilam.

(a) In Græco, παρακαλεῖτε. Hanc vocem Græcam Gentianus Hervetus vertit, *adhortamini*. Vertendum sane, *consolamini*, secundum lectionem Hebraicam, נַחֲמוּ. Verum Chrysostomus hic adhortandi significationem respexisse videtur.

ad Corinthios scribens, dicebat : *Propterea multi in vobis infirmi sunt et imbecilli, et dormiunt multi. Si enim nos ipsos dijudicaremus, non judicaremur. Judicati autem a Domino castigamur, ne cum mundo condemnemur* (1. Cor. 11. 30 - 32). Porro diviti dicebat Abraham : *Recepisti bona tua in vita tua, et Lazarus mala sua : et nunc hic quidem consolationem accipit, tu vero cruciaris* (Luc. 16. 25). Jam vero David quoque, cum ei malediceret Semei, dicebat : *Sine eum mihi maledicere, quoniam Deus ei mandavit, ut videret meam humilitatem* (2. Reg. 16. 41. 12). Et in Scripturis ubique invenimus, eos qui afflictiones ferunt grato et patienti animo, non solum multa peccata diluere, sed etiam non parvam apud Deum fiduciam, et loquendi libertatem obtinere. 4. *In deficiendo ex me spiritum meum, et tu cognovisti semitas meas.* Quando qui sunt in primis pusilli et abjecti animi, concidunt, et multi etiam mala verba loquuntur : is tunc maxime philosophatur, ut qui studii magistrum habeat afflictionem.

Afflictionis effectus. — Quando ergo videris quempiam ex afflictione desperantem, aut verbum aliquod acerbum proloquentem : ne in causa esse existimes afflictionem, sed pusillum ejus qui loquitur animum. Afflictionis enim natura solet efficere contraria, attentionem, animi contritionem, intentam mentem, pietatis incrementum. Quocirca dicebat Paulus : *Afflictio patientiam operatur, patientia probationem* (Rom. 5. 3). Si autem Judæi afflicti murmurabant, non afflictionis, sed illorum amentie erant verba murmurationis : quandoquidem sancti cum affliguntur, evadunt clariores, et sapientie studio magis dediti. Quocirca ipse quoque dicebat : *Bonum mihi, Domine, quod humiliasti me, ut discam justificationes tuas* (Psal. 118. 71). Et Paulus : *Et propter ingentem magnitudinem revelationum, ne nimis extollerer, datus est mihi stimulus carnis angelus satanæ, qui me colaphizet. Pro eo ter Dominum rogavi, et dixit mihi : Sufficit tibi gratia mea : virtus enim mea in infirmitate perficitur. Et ideo mihi placeo in afflictionibus, in infirmitatibus, in persecutionibus. Quando enim infirmior, tunc potens sum* (2. Cor. 12. 7-10). Vides eum magis excitari in afflictione, et ad Deum confugere, et ei multo vehementius adherere in ipso profundo malorum (hoc enim sibi vult illud, *In deficiendo ex me spiritum meum*), et tunc diligentem et meliorem effici? Illud autem, *Et tu cognovisti semitas meas*, alius interpretes (a) dixit, *Tu enim scis. In via hac, qua ambulabam, absconderunt laqueum mihi.* 5. *Considerabam ad dexteram, et videbam : et non erant qui cognosceret me.* Hic ostendit ingentem calamitatem, et mala amplificata, hostiumque insidias, quomodo prius accesserunt, volentes eum prostrare ; et quod est omnium gravissimum, non modo nulli erant socii aut adjuvatores, sed ne eum quidem agnoscebant¹.

2. *Calamitosis pauci adsunt.* — Hoc est maxima

solitudo, summa derelictio : est enim paucorum, adesse in calamitatibus, et opem ferre, et maxime quando calamitates minantur pericula. Sed hoc non modo eum non læsit, sed etiam valde juvit, ita ut cum Deo familiarem fecerit. Et tu ergo, o dilecte, quando videris mala crescere, ne concidas, nec animum abjicias, sed sis gnavior et vigilantior. Deus enim ideo permittit ea oriri, ut tuam excutiat socordiam, ut te dormitantem excitet. Tunc enim exciduntur omnia supervacanea, tunc omnia quæ ad hanc nostram vitam pertinent expirant, tunc in oratione evadit quis diligentior, tunc ad eleemosynam et ad ventris despicientiam fit alacrior, et unumquodque animi vitium facile superatur, fugatum ab afflictione. Neque enim ab initio ut nos puniret, implicavit nos laboribus et ægrotudinibus, etiamsi ita pronuntiavit, ut supplicii loco haberet, sed ut nos castigaret, et meliores redderet. Si enim cum et dolor immineat, et vita sit laboriosa, adeo invalescit vitium : si nihil esset horum, quo tandem non processisset? Et quid miraris, si ita est in animo, eum etiam in corporibus sit bonum afflictio, et supra modum deliciis perfundi carnem sit valde noxium? Et alioqui dum undique ponuntur insidie, id homines reddit cautos et circumspectos : et si attenderimus, nihil damni accipimus. Et ideo dicit quispiam, *Agnosce quod transis in medio laqueorum, et supra civitatum pinnas ambulas* (Eccli. 9. 13. in Græco), et hic, *In via, qua ambulabam, absconderunt laqueum mihi.* Quod si quis hæc etiam sumpserit analogice, videbit hoc ipsum facientem diabolum, et non procul, sed prope occultantem insidias.

Laqueos etiam in virtutis exercitio tendit diabolus.

— Quocirca magna nobis vigilantia opus est. Occultat enim laqueum, nempe in elemosyna vanam gloriam, in jejunio arrogantiam, non in aliis, sed in ipsis viis, in quibus ambulamus, quod est longe gravissimum. *Periit fuga a me.* Vide rursus aliam malorum accessionem. Ostendit enim non solum esse in viis laqueos, nec ullum fuisse qui opem ferret et agnosceret ; sed nec quod reliquum quidem est ad evasionem, ut fuga salutis suæ consulat, id sibi esse promptum et expeditum. Ita in mediis malis interceptus fuerat, nec effugi poterat calamitas : et tamen ne sic quidem desperabat. *Et non est qui requirat animam meam :* hoc est, Qui defendat, qui opem ferat. Quid hic ergo? Numquid cum in tanta versaretur inopia, et tanta premeretur rerum difficultate, desperavit salutem? Nequaquam ; sed ad Deum statim confugit, et dicit : 6. *Clamavi ad te, Domine, dixi, Tu es spes mea, portio mea in terra viventium.* Vidisti cautionem animi et vigilantiam. Mala eum minime obruerunt, sed magis crexerunt et extulerunt : et cum in summa esset inopia et rerum omnium difficultate, agnovit manum invictam, et vires omnipotentes, et in rebus impeditis facilem evadendi rationem. *Dixi, Tu es spes mea.* Reprobata sunt, inquit, humana omnia, et tempestas adeo est omni auxilio superior, ut nulla arte possit vitari nau-

¹ Unus, sed non erat, inquit, qui me agnosceret
(a) Interiores hic memoratus est synmachus.

τωνῶ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ. Καὶ Κορινθίους ἐπιστέλλων, ἔλεγε· Διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθερεῖς, καὶ ἄρρωστοι, καὶ κοιμῶνται ἱκανοί. Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς διεκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα. Κρινόμενοι δὲ ὑπὸ Κυρίου παιδεύομεθα, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ καυκακριθῶμεν. Καὶ τῷ πλουσίῳ ὁ Ἀβραάμ ἔλεγε· Ἀπέλαβες τὰ ἀγαθὰ σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος τὰ κακὰ αἵτου· καὶ νῦν μὲν οὗτος παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυρᾷσαι. Καὶ ὁ Δαυὶδ δὲ ἠνίκα αὐτὸν κατηράσατο^α ὁ Σεμεὲλ, ἔλεγεν· Ἄφες αὐτὸν καταρᾷσθαι με, ὅτι Κύριος αὐτῷ ἐνετείλατο, ὅπως ἂν ἴδῃ τὴν ταπεινώσιν μου. Καὶ πανταχοῦ τῶν Γραφῶν εὑρήσομεν, ὅτι οἱ τὰς θλίψεις εὐχαρίστως φέροντες, οὐ μόνον πολλὰ τῶν ἀμαρτημάτων διαλύονται, ἀλλὰ καὶ οὐ μικρὰν ἐντεῦθεν κτῶνται πρὸς τὸν Θεὸν τὴν παρρησίαν. Ἐν τῷ ἐκλείπειν ἔξ ἐμοῦ τὸ πνεῦμά μου, καὶ σὺ ἔγνωσ τὰς τρίβους μου. Ὅτε μάλιστα οἱ μικρόψυχοι τῶν ἀνθρώπων ἀναπίπτουσι, πολλοὶ δὲ καὶ δύσφημα^β ῥήματα φλέγγονται, τότε οὗτος μάλιστα φιλοσοφεῖ, διδάσκαλον ἔχων τῆς σπουδῆς τὴν θλίψιν.

Ὅταν οὖν ἴδῃς τινὰ ἀπογινώσκοντα ἀπὸ θλίψεως, ἢ πικρὸν τι ῥῆμα φθεγγόμενον, μὴ τὴν θλίψιν [444] αἰτίαν ἡγοῦ, ἀλλὰ τὴν μικροψυχίαν τοῦ ταῦτα λαλοῦντος^γ. Τῆς γὰρ θλίψεως ἡ φύσις τὰ ἐναντία κατασκευάζειν εἴωθε, προσοχὴν, συντριβὴν διανοίας, συντεταμένην γνώμην, εὐλαβείας ἐπίτασιν. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος ἔλεγεν· Ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται, ἢ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν. Εἰ δὲ Ἰουδαῖοι θλιβόμενοι ἐγόγγυζον, οὐ τῆς θλίψεως, ἀλλὰ τῆς ἐκείνων ἀνοίας ἦν τὰ τοῦ γόγγυσμοῦ ῥήματα· ἐπεὶ οἱ ἅγιοι θλιβόμενοι, λαμπρότεροι καὶ φιλοσοφώτεροι ἐγίνοντο. Διὸ καὶ ἔλεγεν αὐτὸς οὗτος· Ἀγαθὸν μοι, Κύριε, ὅτι ἐταπεινώσας με, ὅπως ἂν μάθω τὰ δικαιώματά σου. Καὶ ὁ Παῦλος· Καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι, ἐδόθη μοι σκόλοψ^δ τῇ σαρκὶ ἄγγελος Σαταν, ἵνα με κολαζίζῃ. Ὑπὲρ τούτου τρίς τὸν Κύριον παρεκάλεσα, καὶ εἶρηκέ μοι· Ἀρκεῖ σοι χάρις μου. Ἡ γὰρ δύναμις μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται· διὸ εὐδοκῶ ἐν θλίψεσιν, ἐν ἀσθενείαις, ἐν διωγμοῖς. Ὅτε γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι. Ὅρα καὶ τοῦτον ἐν τῇ θλίψει μᾶλλον διεγειρόμενον, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν καταφεύγοντα, καὶ μειζόνως ἀντεχόμενον αὐτοῦ μετὰ πολλῆς τῆς σφοδρότητος, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ πυθμένι τῶν κακῶν (τοῦτο γὰρ ἐστίν, Ἐν τῷ ἐκλείπειν ἔξ ἐμοῦ τὸ πνεῦμά μου), καὶ τότε μάλιστα σπουδαιότερον γινόμενον; Τὸ δὲ, Σὺ ἔγνωσ τὰς τρίβους μου, ἕτερος ἐρμηνευτὴς εἶπε, Σὺ γὰρ οἶδας. Ἐν ὁδῷ ταύτῃ, ἢ ἐπορευόμενῃ, ἔκρυψαν παγίδα μοι. Κατενόουν εἰς τὰ δεξιὰ, καὶ ἐπέβλεπον· καὶ οὐκ ἦν ὁ ἐπιγινώσκων με. Ἐνταῦθα τὴν ἐπίτασιν τῆς συμφορᾶς καὶ τὰ δεινὰ αὐξόμενα δείκνυσι, καὶ τῶν πολεμίων τὰς ἐπιβουλὰς, πῶς προσῆσαν καὶ ἐγγυτέρω ἐγίνοντο, βουλόμενοι ὑποσχέλισαι· καὶ τὴ δὴ χαλεπώτερον, ὅτι οὐ μόνον οὐκ ἦσαν αὐτῷ τινες βοηθοὶ ἢ σύμμαχοι, ἀλλ' οὐδὲ ἐπεγίνωσκον^δ.

β'. Τοῦτο ἡ ἐπίτασις τῆς ἐρημίας, ἢ ὑπερβολὴ τῆς

^α Alii κατηράτο· quæ autem hic referuntur verba ex II Reg. xvi, non parum differunt a textu Biblico.

^β Alii δυσχερῆ.

^γ Unus ποιούντος.

^δ Unus ἀλλ' οὐδὲ ἦν, φησὶν, ὁ ἐπιγινώσκων με. Mox Savil. τοῦτο ἐπίτασις ἐρημίας.

ἀλλοτριώσεως· ὀλίγων γὰρ ἐστὶ τὸ ἐν συμφοραῖς παρῆναι καὶ βοηθεῖν, καὶ μάλιστα ὅταν αἰ-συμφοραῖ κινδύνους ἀπειλῶσιν. Ἀλλὰ τοῦτο οὐ μόνον αὐτὸν οὐκ ἐβλάψεν, ἀλλὰ καὶ μειζόνως ὠφέλησε, πρὸς τὸν Θεὸν αὐτὸν οἰκειῶσαν. Καὶ σὺ τοίνυν, ἀγαπητὲ, ὅταν ἴδῃς αὐξόμενα τὰ δεινὰ, μὴ ἀναπέσης, ἀλλὰ νῆφε μειζόνως. Διὰ γὰρ τοῦτο ἀφήσιν ὁ Θεὸς αἵρεσθαι αὐτὰ, ἵνα σου τὴν βραθυμίαν ἀποτινάξῃ, ἵνα σε ἀφ-υπνίση καθεύδοντα. Τότε γὰρ^ε πάντα τὰ περιττὰ περικόπτεται, τότε πάντα ἐκφυσᾶται· τὰ βιωτικά, τότε ἐν προσευχῇ σπουδαιότερος γίνεται, πρὸς ἐλεημοσύνην προθυμότερος, πρὸς ὑπεροψίαν γαστρὸς, καὶ ἕκαστον πάθος εὐκαταγώνιστον γίνεται, ὑπὸ τῆς θλίψεως φυγαδεύομενον. Ἐπεὶ καὶ παρὰ τὴν ἀρχὴν οὐχὶ κολάσαι βουλόμενος, λύπαις ἡμᾶς συνέδησε καὶ πόνους, εἰ καὶ ἐν τάξει κολάσεως τὴν ἀπόφασιν τέθεικεν^ε, ἀλλὰ σωφρονίσει καὶ βελτίους ἐργάσασθαι. Εἰ γὰρ καὶ λύπης ἐπικειμένης, καὶ τοῦ βίου ἐπιμόχθου ἕντος, τοσαύτη κρατεῖ κακία· εἰ μηδὲν τούτων ἦν, ποῦ οὐκ [445] ἂν ἐξέβῃ τὰ τῆς πονηρίας; Καὶ τί θαυμάζεις, εἰ ἐπὶ τῆς ψυχῆς, ὅπου γὰρ καὶ ἐν τῶν σώμασιν ἀγαθὸν ἢ θλίψις; Καὶ γὰρ τὸ εἰς ἄκραν εὐπάθειαν ἐξάγεσθαι τὴν σάρκα ἐπιβλαβές· ἄλλως τὸ καὶ τὸ πολλαχόθεν ἐπιβουλὰς συνίστασθαι, νήψιν ποιεῖ· κἂν προσέχωμεν, οὐδὲν βλαπτόμεθα. Διὸ καὶ τίς φησὶν· Ἐπίγνωθι ὅτι ἐν μέσῳ παγίδων διαβαίνεις, καὶ ἐπὶ ἐπάλλεων πόλεων περιπατεῖς· καὶ οὗτος, Ἐν ὁδῷ, ἢ ἐπορευόμενῃ, ἔκρυψαν παγίδα μοι. Εἰ δὲ τίς καὶ κατὰ ἀναγωγὴν ταῦτα ἐκλάβοι, ὄψεται τὸν διάβολον αὐτὸ ποιοῦντα, οὐ πόρρωθεν, ἀλλὰ πλησίον κρύπτοντα τὰς ἐπιβουλὰς.

Διὸ καὶ πολλῆς ἡμῖν δεῖ τῆς νήψεως. Κρύπτει γὰρ παγίδα, ἐν ἐλεημοσύνῃ τὴν κενοδοξίαν, ἐν νηστείᾳ τὴν ἀλαζονείαν, οὐκ ἐν ἑτέροις, ἀλλὰ ἐν αὐταῖς^ε ταῖς ὁδοῖς, αἷς βαδίζομεν, ὅπερ ἐστὶ καὶ χαλεπώτερον. Ἀπώλετο φυγὴ ἀπ' ἐμοῦ. Ὅρα πάλιν ἑτέραν προσθήκην τῶν δεινῶν. Δείκνυσι γὰρ οὐ μόνον ὅτι ἐν ταῖς ὁδοῖς αἱ παγίδες, οὐδ' ὅτι οὐδεὶς ἦν ὁ βοηθῶν, οὐδὲ ὁ ἐπιγινώσκων· ἀλλ' ὅτι οὐδὲ τὸ λειπόμενον αὐτῷ^ε πρὸς ἀπαλλαγὴν, τὸ φυγὴ τὴν σωτηρίαν πορίσασθαι, ῥᾶδιον καὶ εὐκόλον ἦν. Οὕτως ἐν μέσοις ἀπειλήτο τοῖς κακοῖς, καὶ ἐν ἀφύκτῳ συμφορᾷ ἦν, ἀλλ' ὁμως καὶ οὕτως οὐκ ἀπεγίνωσκε. Καὶ οὐκ ἐστὶν ὁ ἐκζητῶν τὴν ψυχὴν μου, τουτέστιν, ὁ ἀμύνων, ὁ βοηθῶν. Τί οὖν αὐτός; ἄρα^ε ἐν τοσαύτῃ ἀπορίᾳ καὶ ἀμηχανίᾳ ὧν ἀπέγνω τὴν σωτηρίαν; Οὐδαμῶς· ἀλλὰ πρὸς τὸν Θεὸν καταφεύγει εὐθέως, καὶ λέγει· Ἐκέκραξα πρὸς σέ, Κύριε, εἶπα, Σὺ εἰ ἐλπίς μου, μερίς μου^ε ἐν γῆ ζώντων. Ὅρα νῆψιν ψυχῆς; Οὐκ ἐβάπτισεν αὐτὸν τὰ δεινὰ, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπέ-ρωσε, καὶ ἐν ἀπόροις ὧν, ἔγνω τὴν ἄμαχον χεῖρα καὶ τὴν παναλκῆ δύναμιν, καὶ τὴν ἐν ἀμηχάνοις εὐκολίαν. Εἶπα, σὺ εἰ ἐλπίς μου. Τὰ ἀνθρώπινα, φησὶ, πάντα ἐλήλεγμαι, καὶ ὁ χειμῶν μείζων συμμαχίας οὕτως ἀπάσης, ὡς οὐδεμιᾶ τέχνη οἷόν τε εἶναι περιγενέσθαι τοῦ ναυαγίου. Ἀλλ' ὁμως εἰ καὶ παρὰ ἀνθρώποις ταῦτα ἀπέγνωσται, καὶ πάντες ἀπηγορεύσαμεν, ἀλλὰ σοὶ πάντα ῥάδια· ὕθεν καὶ ἐλπίζοντες;

^ε Savil. om. γὰρ.

^ε Tres mss. ἐξήγαγεν.

^ε Morel. καὶ ἐν ἑτέροις ἄλλα, καὶ ἐν αὐταῖς, minus recte. Nos Savil. sequimur.

^ε Unus αὐτοῦ.

^ε Sic Savil.; ἄρα deest in Morel.

^ε Savil. μερίς μου εἰ.

οὐκ ἀποναρχῶμεν. *Μερὶς μου εἶ ἐν γῆ ζώντων.* Τουτέστιν, ὁ κληρὸς μου, ὁ θησαυρὸς μου, ὁ πλοῦτός μου, τὰ πάντα αὐτὸς εἶ. Ἐν γῆ ζώντων. Γῆν ζώντων ἐνταῦθα τὴν οἰκίαν πατρίδα καλεῖ. Οἶδε γὰρ πολλάκις τὴν αἰχμαλωσίαν τὴν εἰς Βαβυλῶνα ἄδην καὶ θάνατον καλεῖν. Εἶτα ἐπειδὴ ἐν μὲν ἀλλοτρίων, οὐδεμίαν λατρείαν ἐπετέλει τὴν εἰωθυῖαν, ἐκεῖ δὲ τὰ τῆς ἀγιαστίας ἅπαντα ἐπληροῦτο, διὰ τοῦτο φησι, *Μερὶς μου εἶ ἐν γῆ ζώντων.* Ἀεὶ μου προσέτις, φησί, καὶ ὠκεῖώσω με ἐν γῆ ζώντων, καὶ πολλὴ μοι πρὸς σὲ γέγονε κοινωνία.

Πρόσχευς πρὸς τὴν δέησίν μου, ὅτι ἐταπεινώθη σφόδρα. Ὁρᾷς πῶς [446] ὅπερ ἀνωτέρω ἔλεγε, τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ἀντὶ συνηγορίας τίθῃσι, τὸ ταπεινωθῆναι λέγω, τὸ δίκην δοῦναι τῶν ἡμαρτημένων μεθ' ὑπερβολῆς. Τὸ δὲ, *Σφόδρα*, οὐ τῆς τῶν γενομένων κατηγορίας ἐστίν, ἀλλὰ τῆς λύπης καὶ τῆς ἀσθενείας τοῦ πάσχοντος. Ἄν μὲν γὰρ πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν ἡμαρτημάτων ἴδης, οὐ σφοδρὰ ἢ ταπεινώσεις· ἂν δὲ πρὸς τὴν ἀσθένειαν τοῦ φέροντος, σφοδρὰ μεθ' ὑπερβολῆς. Οὐδαμοῦ γὰρ ὁ Θεὸς ἀξίαν ἀπαιτεῖ τῶν πλημμελημάτων τιμωρίαν. Εἰ δὲ τοῖς πάσχουσιν ἀφόρητος εἶναι δοκεῖ, οὐ παρὰ τὴν φύσιν τῶν γινομένων, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἀσθένειαν τῶν ὑπομένων. *Ῥῦσαί με ἐκ τῶν καταδιωκόντων με, ὅτι ἐκραταιώθησαν ὑπὲρ ἐμέ.* Ἴδου καὶ ἄλλη αἰτία πάλιν, ἡ ἄδικος ἐπιβουλὴ τῶν ἐπηρεαζόντων, καὶ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐν ἀσθενείᾳ πολλῇ. *Ἐξάγαγε ἐκ φυλακῆς τὴν ψυχὴν μου, τοῦ ἐξομολογήσασθαι τῷ ὀνόματί σου.* Τὸ ἐξομολογήσασθαι ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ εὐχαριστήσαι ἐστίν. Ὁ δὲ λέγει, τοῦτό ἐστιν· Ἀπάλαξόν με τῶν δεινῶν. Φυλακὴν γὰρ τὴν τῶν συμφορῶν ὑπερβολὴν^b αἰνίττεται.

γ'. *Ὡστε εὐχαριστήσαι τῷ ὀνόματί σου.* Οὐ μικρὸν καὶ τοῦτο, τὸ ἐν εὐημερίᾳ γενομένους μὴ εἰς λήθη ἐμπεσεῖν τῆς εὐεργεσίας. Πολλοὶ γὰρ τῶν ἀνθρώπων ἐν θλίψεσι μὲν εἰσι σπουδαιότεροι, ἐν ἀνέσει δὲ βραθυμότεροι· ἕτεροι πάλιν ἐν ἀνέσει βράθυμοι, καὶ ἐν θλίψεσι ἀπογινώσκοντες ἑαυτῶν, ὑπτιώτεροι γινόμενοι. Ἄλλ' οὕτως ἐν ἑκατέρᾳ τῇ τῶν καιρῶν διαφορᾷ μένει τὴν αὐτὴν εὐλάβειαν διατηρῶν· οὔτε γὰρ ἡ θλίψις αὐτὸν ἀναπεσεῖν ἐποίησεν, ἀλλὰ μᾶλλον συνήγαγε πρὸς τὴν δέησιν καὶ τὴν εὐχὴν· οὔτε ἡ ἀνεσις ὑπτιον κατεσκεύασεν, ἀλλὰ καὶ τότε πρὸς εὐχαριστίαν παρασκευάζεται. *Ἐμὲ ὑπομενοῦσι^c δίκαιοι, ἕως οὗ ἀνταποδῶς μοι.* ἕτερος, *Στεφανώσσονται δίκαιοι, ὅταν εὐεργετήσης με.* Τί ἐστὶ τοῦτο; Καὶ τοὺς δικαίους, φησί, τοῦτο ὠφελήσει. Καὶ γὰρ καὶ ἐκεῖνοι εὐφρανθήσονται, χαρῆσονται, σκιρτήσουσιν, ἰδόντες μοι τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν δεινῶν. Τοιαῦται γὰρ αἱ τῶν ἁγίων ψυχαί· καὶ τοῖς πάσχουσι κακῶς συναλγοῦσι, καὶ εὐθηνουμένοις οὐ βασκαίνουσιν, ἀλλὰ καὶ χαίρουσι, καὶ συνευφραίνονται καὶ συνήδονται τοῖς εὐεργετουμένοις. Ὁ καὶ Παῦλος ἐκέλευσε λέγων, *Χαίρειν μετὰ χαϊρόντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων.* Οὐ μικρὰ δὲ αὕτη ἀρετὴ. Πολλοὶ γὰρ καὶ κειμένοις ἐφῆδονται, καὶ ἀνισταμένοις βασκαίνουσιν, ἐξ ὠμότητος καὶ ἀπανθρωπίας πολλῆς ἑκάτερα τὰ πάθη τίκτοντες. Ἄλλ' οὐχ οἱ δίκαιοι οὕτως, ἀλλ'

ἑκάτερας ταύτης τῆς κακίας ἀπηλλαγμένοι, καὶ ἐλεημονες ὄντες καὶ φιλόανθρωποι, τὰς ἀρετὰς ταύτας κτῶνται. Ὡςπερ οὖν ἐκεῖνοι ἐξ ὠμότητος ἀμφοτέρα πάσχουσιν, οὕτως οὗτοι ἀπὸ φιλανθρωπίας, τῷ τε^d συμπάσχειν ἀλγοῦσι, [447] τῷ τε συγκαίρειν εὐπάσχουσι.

Διὰ τί δὲ εἶπεν, *Ἀνταποδῶς μοι;* Ὁ μὲν ἕτερός φησιν, *Ὅταν εὐεργετήσης με.* Οἱ δὲ ἄλλοι, *Ἀνταποδῶς καὶ ἀμείψῃ με.* Καίτοι γε ἀνωτέρω θλίψιν καὶ ταπεινώσιν εἶπεν, οὐ κατορθώματα, καὶ παρόρησαν τὴν ἀπὸ τῶν ἔργων. Ἀντὶ τίνος δὲ καὶ ἀνταπόδοσιν αἰτεῖ; Ἀντὶ τῶν ἡμερῶν τῆς ταπεινώσεως. Οὐ γὰρ μικρὸν καὶ τοῦτο κατορθώμα, τὸ θλίψιν ἐνεγκεῖν μετ' εὐχαριστίας. Διὸ καὶ ἀνταπόδοσιν καλεῖ τὴν μετὰ ταῦτα ἀμοιβήν. Μὴ τοίνυν μηδὲ ἡμεῖς ἀλύωμεν ἐν ταῖς θλίψεσιν, ἀλλ' εὐχόμεθα μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν· ἐπιόντα δὲ δεχόμεθα. Τὰ τε γὰρ ὄντα ἁμαρτήματα ἀποτιθέμεθα, καὶ εἰ τινα δικαιοσύνην ἔχομεν, κάκεινην λαμπροτέραν ἐργαζόμεθα. Καὶ τοῦτο δείκνυσιν ὁ Ἰωθ, τότε μειζρόνως διαλάμφας. Τοῦτο καὶ ἐν σώμασιν ἀγαθόν· τοῦτο οὐκ ἐν ἀνθρώποις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀλόγοις· οὐκ ἐν ἀλόγοις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν φυτοῖς. Διὰ δὲ τοῦτο οὐδὲ ταῖς ἀμπέλοις συγχωροῦσιν οἱ γηπόνοι ὑπὲρ τὸ μέτρον κομᾶν^e, οὐδὲ ἑτέροις δένδροις, ἀλλὰ κωλύουσι τὴν εἰς τὸ πρόσω φοράν, τῇ δρεπάνῃ ἄπασαν αὐτῆς τὴν δύναμιν εἰς τὴν ρίζαν περιστρέφοντες, ὥστε μὴ ἐν τοῖς φύλλοις ἀναλωθεῖσαν αὐτὴν ἐξίτηλον ἐνεγκεῖν τὸν καρπὸν. Ὅπερ καὶ ἐπ' ἀνθρώπων συμβαίνει. Τῆς γὰρ σπουδῆς εἰς τὰ περιττὰ ἀναλισκομένης, ἀτονωτέρα γίνεται ἡ ψυχὴ πρὸς τὸ τῆς εὐσεβείας καρπὸν ὄριμον ἐνεγκεῖν καὶ ἀκμάζοντα. Τοῦτο καὶ ἐπὶ ὑδάτων ἴδοι τις ἄν. Τὸ μὲν γὰρ ἐστηκὸς καὶ ἀπόρευτον, βλαβερόν· τὸ δὲ κινούμενον καὶ ἐξαντλούμενον καὶ μετοχτευόμενον, οὐ μόνον ὑγιεινόν, ἀλλὰ καὶ ἰδεῖν καὶ ἄψασθαι καὶ πιεῖν ἡδιόν ἐστι. Πολλάκις^f δὲ καὶ τὴν φύσιν ἐνίκησεν ἡ θλίψις. Τὸ γὰρ κατωφερὲς τοῦτο καὶ ῥυτὸν θλιβόμενον πρὸς τὴν ἄνω φοράν ἐξακοντίζεται. Ὁ δὲ καὶ ἐπ' ἀνθρώπων συμβαίνει. Οἱ γὰρ εὐκόλως τὰς θλίψεις φέροντες, ὑψηλότεροι καθίστανται, κἂν σφόδρα ὡσι χαμαίζηλοι, καὶ σφόδρα γῆινοι, καὶ ταπεινοί, μέγала ἐντεῦθεν κερδαίνουσι. Ταῦτ' οὖν εἰδότες, φέρωμεν μετ' εὐχαριστίας τὰ ἐπαγόμενα δεινὰ, ἵνα κάκεινα εὐκολώτερα ἡμῖν γένηται, καὶ τῶν μελλόντων ἐπιτύχωμεν ἀγαθῶν ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἀξιωθῆναι, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Εἰς τὸν PMB' ΨΑΛΜΟΝ.

Κύριε, εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου.

α'. Ἔστι μὲν προσευχὴ καὶ ἡ διὰ ῥημάτων δέησις, ἔστι δὲ καὶ ἡ ἐπαγγελία^g. Διὰ τοῦτο καὶ τις σοφὸς

^d Savil. τό τε bis.

^e Alii ἀμπέλοις ἐπιτρέπουσιν οἱ γηπόνοι ἀδεῶς κομᾶν, id quod eodem recidit.

^f Ibidem ἐστηκὸς καὶ ἀργοῦν φθίρεται· τὸ δὲ ριπιζόμενον, καὶ ἀγόμενον, καὶ περιφερόμενον, ὑγιεινότερόν ἐστι καὶ ἰδεῖν καὶ ἄψασθαι, καὶ πιεῖν ἡδιόν· πολλάκις. Sic Savilio referente in textu.

^g Unus ἐστὶ ἐξ ἐκ προσευχῆ καὶ ἡ ἐπαγγελία.

^a Savil. τουτέστιν, ὁλόκληρος θησαυρὸς μου, πλ.

^b Savil. φυλακὴν γὰρ φησι τὴν τῶν συμφορῶν περιβολήν, eodem sensu.

^c Duo mss. ὑπομένουσιν, in praesenti, Savil. ut Morel. in futuro. Sequens autem interpretatio est Symmachi.

fragium; et tamen etiamsi hæc omnia desperata sint apud homines, omnesque defessi et malis exhausti simus, tibi tamen omnia sunt facilia: unde etiam in te sperantes minime languescimus. *Portio mea es in terra viventium.* Hoc est, Sors mea, thesaurus meus, divitiæ meæ, omnia ipse es. *In terra viventium.* Terram viventium hic vocat patriam suam. Captivitatem enim Babylonicam inferos et mortem sæpe vocat. Deinde quia cum in aliena esset regione, solitus non peragebatur cultus, illic autem omnia sacra et omnes implebantur ceremoniæ: propterea dicit, *Portio mea es in terra viventium.* Semper mei curam gessisti, inquit, et me tibi familiarem fecisti in terra viventium, et magna mihi tecum intercessit conjunctio.

Peccata numquam digne Deus punit; confessio gratiarum actio. — 7. *Intende ad deprecationem meam, quia humiliatus sum nimis.* Vides quomodo quod superius dixit, hoc etiam ponit hic pro sui defensione, quod humiliatus sit, inquam, quod peccatorum supra modum pœnas dederit. Hoc autem, *Nimis*, non est eorum quæ facta sunt reprehensionis, sed ejus qui patitur doloris et infirmitatis. Si enim, quid peccata mercantur, respexeris, non est nimia humiliatio: sin autem ejus qui fert imbecillitatem, nimia est et supra modum. Deus enim numquam pœnas sumit quantas merentur peccata. Quod si iis qui patiuntur videtur esse intolerabilis, id non ex eorum quæ sunt natura proficiscitur, sed ex imbecillitate eorum qui illa sustinent. *Libera me a persequentibus me, quia confortati sunt super me.* Ecce rursus alia causa, nempe injustæ eorum, qui illum incessunt, insidiæ, et quod ipse sit valde imbecillus. 8. *Educ de custodia animam meam, ad confitendum nomini tuo.* Confiteri, hic ponitur pro eo quod est gratias agere. Hoc est autem, quod dicit: *Libera me a malis.* Per custodiam enim, seu carcerem, significat summas calamitates.

3. *Ad confitendum nomini tuo.* Hoc quoque est non parvum, ut qui rebus utuntur secundis, acceptorum beneficiorum minime obliviscantur. Multi enim homines in afflictionibus quidem sunt diligentiores; in rebus autem prosperis, otio socordiores: alii rursus in quiete et rebus secundis sunt negligentes, et in rebus adversis de se desperant, et fiunt supiniores. Sed hic in utraque horum temporum differentia manet semper eandem cautionem adhibens; neque enim afflictio, ut is animo concideret, effecit, sed ad orationem potius et supplicationem eum adducit: nec rerum prosperarum successus et otium eum supinum reddidit, sed tunc etiam paratus est ad gratiarum actionem. *Me exspectabunt justii, donec retribuas mihi.* Alius, *Coronabunt justii, quando me beneficio affeceris.* Quid hoc est? Hoc quoque justis proderit. Illi enim gaudebunt, lætitia afficientur, exultabunt, cum me viderint liberatum a malis. Tales enim sunt sanctorum animæ: eorum cum quibus male agitur, miserentur; nec iis invident quibus res secundæ evenerint, sed gaudent et lætantur, et iis qui beneficio affecti sunt gratulantur. Quod etiam jussit Paulus, *Gaudere, inquam, cum gaudentibus, et flere cum flentibus* (Rom.

12. 15). Non est autem hæc parva virtus. Multi enim jacentibus lætabundi insultant, et se erigentibus invident, ex crudelitate et summa inhumanitate utrasque has perturbationes animi parientes. At non sic justii, sed ab hoc utroque vitio liberati, cum sint misericordes et clementes, has virtutes possident. Quemadmodum ergo illis ex crudelitate utraque eveniunt, ita his propter humanitatem et clementiam, quod et eorum qui dolent commiserentur, et iis cum quibus bene agitur contententur.

Afflictionis tolerantia meritoria.—Cur autem dicit, *Donec retribuas mihi?* Alius quidem dicit, *Quando mihi benefeceris* (a). Alii vero, *Quando retribuas et remuneraberis me.* Atqui superius dixit afflictionem et humiliationem, non præclara facinora, nec ex recte factis fiduciam. Cujus autem rei mercedem petit? Pro diebus humiliationis. Non est enim pusillum hoc recte factum, ferre afflictionem cum gratiarum actione, et ideo vocat retributionem, eam, quæ illa sequitur, mercedem. Ne nos ergo angamur in afflictionibus, sed oremus ne intremus in tentationem: quæ autem evenerint excipiamus. Ita enim et peccata nostra deponimus: et si qua est in nobis justitia, eam clariorem reddimus. Id autem Job ostendit, qui tunc magis claruit. Hoc bonum est etiam in corporibus: hoc non solum est in hominibus, sed etiam in brutis: non in brutis solum, sed etiam in plantis. Et ideo ne in vitibus quidem permittunt agricolæ comas nimis luxuriare, nec in aliis arboribus, sed ne nimium crescant, falce prohibent, omnes earum vires in radices convertentes, ne eæ in foliis consumptæ fructus inanes et inutiles producant. Quod quidem evenit etiam in hominibus. Studio enim in ea quæ sunt superflua consumpto, imbecillior fit animus ad ferendum fructum pietatis maturum et perfectum. Hoc etiam videri potest in aquis. Quæ enim consistit et non meat, est noxia: sed quæ movetur, exhauritur, et per tubos et aquæ ductus transmittitur, non solum est salubris, sed et visa, et tactu, et potu est jucundior¹. Sæpe etiam vicit naturam afflictio. Quod enim flaccidum est, et deorsum fertur, si prematur, sursum erigitur. Quod etiam accidit in hominibus. Qui enim facile lærunt afflictiones, redduntur excelsiores, etiamsi sint valde abjecti, terreni, et humiles: et ex iis magna commoda accipiunt. Hæc ergo cum sciamus, cum gratiarum actione feramus mala, quæ in nos immittuntur, ut et illa nobis fiant faciliora, et bona futura consequamur: quæ detur nobis omnibus consequi, gratia et clementia Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXLII.

1. Domine, exaudi orationem meam.

1. Est quidem προσευχή, et precatio quæ fit per

¹ Alii, quos in textu secutus est Saviil., habent: *Quæ enim consistit et otiosa est, corrumpitur; quæ autem transportatur, movetur, circumfertur, salubrior est visu, et tactu, et potu jucundior.*

(a) Hæc item interpretatio est juxta Symmachum, altera juxta Aquilam.

verba, et est etiam promissum seu votum. Quocirca suadet etiam quidam sapiens, dicens, *Ne iteraveris verbum in oratione tua* (Eccli. 7. 15). Non autem hortatur et suadet ut non eadem bis dicamus, cum Deum rogamus et precamur; absit: jubemur enim perseverare in orationibus; sed ne differamus quando Deo aliquid fuerimus polliciti, et id solvere properemus. Et ideo dicit alibi: *Ne differas reddere votum* (Eccl. 5. 3). Futurum enim est incertum. Vel enim morbus, vel quæ præter opinionem accidunt negotia, prohibuerint. Quod si enim mors adveniens te interruperit, non dabitur tibi venia. Orationem autem hic dicit precationem et supplicationem; et ideo subjunxit hoc ipsum significans, *Auribus percipe obsecrationem meam in veritate tua*. Alius, *In fide tua*. Alius, *In firmitate tua* (a). Hoc est, Annue petitioni, et fac ut ea effectum consequatur, tua veritate confirmans: utere tua potentia ad ea implenda, quæ peto. Sed videamus cujusmodi sit postulatio. Apud homines, quando quis offert supplicationem, hoc considerant, qui eam suscipiunt¹, et si justa sit ac legitima, auditur.

Conscientia judex interior; auxilium Dei in quibus rebus quærendum. — Sed apud homines quidem pro honoribus, dignitatibus, et pecuniis fit supplicatio, sæpe etiam ut prohibeatur injuria: alii autem ea petunt quæ sunt majora, quam ut fieri possint a iudicibus: nos autem supplicamus pro peccatorum condonatione, et tunc venimus ad supplicationem, quando internus judex non remiserit, conscientia inquam nostra, quæ nos urget ac vexat. Neque enim in ejus potestate situm est remittere. Et quemadmodum ad Imperatorem nemo pro veste discissa, nec pro decem obolis ereptis audent accedere: ita etiam tu, atque adeo longe amplius, cave ne ad Deum accedas pro rebus vilibus et nihili: ut verbi gratia, si quis in pecunia tibi fecerit injuriam, aut si quis affecerit te contumelia: sed in iis in quibus diabolus te injuria afficit, tum superno maxime auxilio opus est. At non habes qui tui curam gerat, et tuam supplicationem offerat? Cum Rex procedit, eum alloquere, et quære tempus opportunum. Quando ergo procedit Rex? Semper et perpetuo. Quando est autem tempus opportunum? Quando tu volueris, quando, ut dignus sis, te ipsum præparaveris. Jubebantur quidem Judæi in valle subsistere, cum Deo apparerent, et albas vestes induere, et cum uxore rem non habere (Exod. 19. 12. 14. 15): tu autem animam emunda pro vestibus, et cum moderatione, mansuetudine, et summa quiete accede, et ad Regem proficiscere, si vis vere quod petis impetrare. Non eget multis sumptibus peregrinatio: accipe virtutem viaticum. Et ubinam agit hic Rex? Prope eos qui corde sunt contrito. Illa via ingredi. *Prope est Dominus omnibus qui ipsum invocant in veritate* (Psal. 144. 18). Illic eum invenies, illic alloqueris. Est prope eos, qui panem frangunt esurientibus, et

erogant eleemosynam. Si hac via veneris, invenies cum paratum, annuentem tuæ petitioni. *Te enim adhuc loquente dicam, Ecce adsum* (Isai. 58. 9): nec opus erit intercessore, sed per te ipsum quod petis assequeris. *Exaudi me in tua justitia*. Quid facis, o homo? Infra dicturus es, *Ne intres in iudicium cum servo tuo, quia non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens* (v. 2): et hic rogas ut sicut justum est exaudiaris? Quid est ergo quod dicitur?

Justitia Dei clementia; diluvii punitio quam levis. — Justitiam hic dicit clementiam, et in multis Scripturæ locis videri potest accipi justitiam pro clementia, idque jure profecto: apud homines enim justitia privatim misericordia: apud Deum autem non item, sed justitiæ quoque admixta est misericordia, et tanta, ut ipsa etiam justitia vocetur clementia. Considera igitur quanta in diluvio fuerit misericordia, quanta rursus justitia. Etsi enim pœnas dederunt qui tunc peccabant, non tamen dederunt quas meruerant. Ne mihi enim molem aquarum respexeris, neque dierum multitudinem, quibus fuit diluvii naufragium, neque orbem terræ qui tunc erat abyssus. Quid hæc enim refert eorum qui perierunt? Hæc enim possunt quidem gravem timorem incutere: iis autem qui mortui sunt, nullum supplicium afferunt. Quomodo enim punirentur qui quæ fiunt non sentiunt? quorum etiam brevi temporis momento fuit interitus, brevemque et levissimam mortem passi sunt, et igne et ense et laqueo et tormentis faciliorem, et longe minus molestantem? Quare speciem potius supplicii, quam experientiam habebant quæ fiebant. Qui itaque toto vitæ tempore ad extremam usque senectutem talia commiserant, brevissimo temporis momento pœnas dederunt, si quidem naturæ debitum vocandum sit supplicium.

2. Vidisti, quanta sit clementia? Vis etiam eam aliunde videre? non enim statim intulit, sed et senel et bis et sæpe eam prædixit. Per arcam enim eos alloquutus est: illi vero ne sic quidem cessarunt, etsi non opus erat ut ulla denuntiatio fieret improbitati. Sed neque eos natura docuit, sed tamquam porci, imo vero quibusvis porcis obsceniores, cum et se inter se corrumpere, et naturæ leges funditus convellissent, nec ulli suasioni, ullive consilio paruissem, nec ex justis vicinitate aliud commodi cepissent, brevi solum temporis momento pœnas dederunt, vel potius ab interitu erepti, et a pœna liberati sunt. Ea enim facere multo est gravius, quam brevi temporis momento intercipi. Hoccine est ergo, dic mihi, supplicium, eos qui vitiiis erant corrupti, et scelerate ac nefarie inter se conjungebantur, et alter alterum dedecore afficiebant et afficiebantur, ab ejusmodi exitio liberare? Itane, medicum quidem qui membra putrida resecat non dicimus punire corpus, sed tamquam benignum et humanum admittemus: Dei autem sapientiam et clementiam non multo magis admirabimur, qui suos ea ratione castigat¹? Eum quidem perpetuo oportet admirari, et gloria asferere: sed hoc nomine nunquam desistamus ejus stupere providentiam, nec eum

¹ Tres Mss., *considerant, qui offerunt*: id quod diversum omnino sensum efficit, sed alteram lectionem, *qui suscipiunt*, asserunt ea quæ sequuntur.

(a) Prior interpretatio est juxta Symmachum, posterior juxta Aquilam.

¹ Hæ voces, *qui suos ea ratione castigat*, desunt in Savil.

παραιναί, λέγων· Μὴ δευτερώσωμις λόγον ἐν προσευ-
χῇ σου. Οὐχ ἵνα μὴ δεύτερον τὰ αὐτὰ λέγωμεν, πα-
ρακαλοῦντες τὸν Θεὸν καὶ δεόμενοι, τοῦτο παραι-
νεῖ καὶ συμβουλεύει ^a, ἀπαγε· καὶ γὰρ κελεύομεθα
[448] προσκαρτερεῖν ταῖς προσευχαῖς· ἀλλ' ἵνα μὴ
ἀναβαλλόμεθα ὅταν τι ὑποσχώμεθα τῷ Θεῷ, ἀλλ' ἵνα
ἐπειγώμεθα. Διὸ καὶ ἀλλαχοῦ φησι· Μὴ χρονίσης
ἀποδοῦναι τὴν προσευχήν. Καὶ γὰρ ἄδηλον τὸ μέ-
λλον. ^b Ἡ γὰρ νόσος, ἣ πραγμάτων ἀδόκητοι ἀσχο-
λῆσαι ^b συμπεσοῦσαι ἐκώλυσαν. Εἰ δὲ καὶ θάνατος ἐπελ-
θὼν διακόψει, συγγνώμην οὐκ ἔχεις. Ἐνταῦθα μέντοι
προσευχήν τὴν δέησιν λέγει καὶ τὴν ἱκετηρίαν. Διὸ
ἐπήγαγεν αὐτὸ τοῦτο δηλῶν, *Ἐνώπιον τὴν δέησιν*
μου ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου. Ἄλλος, *Ἐν τῇ πίστει*
σου. Ἄλλος, *Ἐν τῇ βεβαιότητί σου.* Τουτέστιν, Ἐπί-
νευσον τῇ αἰτήσει, καὶ εἰς ἔργον αὐτὴν ἐξάγαγε, βε-
βαιῶν τῇ ἀληθείᾳ σου· χρῆσαι τῇ δυνάμει πρὸς τὸ
πληρῶσαι ^c ἅπερ αἰτῶ. Ἄλλ' ἴδωμεν οἷα ἐστὶν ἡ δέη-
σις. Ἐπ' ἀνθρώπων, ὅταν τις δέησιν προσαγάγῃ,
τοῦτο σκοποῦσιν οἱ δεχόμενοι ^d, καὶ τὸ δίκαιον καὶ
ἔννομον ἔχη, ἀκούεται.

Ἄλλὰ παρὰ μὲν ἀνθρώποις ὑπὲρ ἀξιωμαίων γίνε-
ται καὶ χρημάτων ἡ δέησις, πολλάκις δὲ καὶ ὑπὲρ
κωλύματος ἀδικίας· ἔνιοι δὲ καὶ τὰ ὑπερβαίνοντα
τοὺς δικάζοντας ἀξιοῦσιν· ἀλλ' ἡμεῖς ὑπὲρ ἀμαρτη-
μάτων δεόμεθα συγχωρήσεως, καὶ τότε ἐρχόμεθα ἐπὶ
δέησιν, ὅταν ὁ δικαστὴς ἡμῖν μὴ ἀφῆ ὁ ἔνδον, τὸ συν-
ειδὸς ^e λέγω τὸ ἡμῖν ἐγκαθημένον. Οὐδὲ γὰρ ἐξου-
σίαν ἔχει τοῦ ἀφιέναι. Καὶ καθάπερ βασιλεῖ οὐδεὶς
ὑπὲρ ἱματίου διαβράχεντος, οὐδὲ ὑπὲρ δέκα ὀδαλῶν
ἀφαιρεθέντων τολμᾷ προσελθεῖν· οὕτω καὶ σὺ, μᾶλλον
δὲ καὶ πολλῷ πλέον εὐλαθούμενος, μὴ προσέλθῃς Θεῷ
ὑπὲρ εὐτελῶν πραγμάτων καὶ μηδαμινῶν ^f, οἷον εἴ τις
σε ἐν χρήμασιν ἠδίκησεν, ἢ καὶ ὕβρισεν· ἀλλ' ἐν οἷς σε ὁ
διάβολος ἀδικεῖ, ἐνθα μάλιστα τῆς ἀνωθεν χρεῖα ῥο-
πῆς. Ἄλλ' οὐκ ἔχεις τὸν προϊστάμενον καὶ εἰσάγοντά
σου τὴν δέησιν; Προϊόντος ^g τοῦ βασιλέως φώνησον, καὶ
καιρὸν ἐπιτήδειον ζήτησον. Πότε οὖν πρόεισιν ὁ βα-
σιλεὺς; Ἄει καὶ διαπαντός. Πότε δὲ καὶ ἐπιτήδειος
ὁ καιρός; Ὅταν σὺ θέλῃς, ὅταν ἀξιὸν σαυτὸν παρα-
σκευάσῃς. Ἰουδαῖοι μὲν οὖν ἐκελεύοντο ὑπὲρ τὴν ὑπ-
ῶρειαν ἐστάναι, τῷ Θεῷ φαινόμενοι, καὶ τὰ ἱμάτια
ἔχειν λευκά, καὶ μὴ προσιέναι γυναικί· σὺ δὲ ἀντι-
τῶν ἱματίων τὴν ψυχὴν ἀπόσμηξον, καὶ μετὰ σωφρο-
σύνης καὶ ἐπεικειᾶς πρόσελθε, καὶ μετὰ πολλῆς τῆς
σχολῆς, καὶ ἀποδήμησον πρὸς τὸν βασιλέα, εἰ βού-
λει δεόντως ἀνύσαι. Οὐ δεῖται ἀναλωμάτων πολλῶν ἢ
ἀποδημία· λάβε ἑφόδια τὴν ἀρετὴν. Καὶ ποῦ οὗτος ὁ
βασιλεὺς διατρέβει; Ἐγγὺς τῶν συντετριμμένων τῇ
καρδίᾳ. Ἐκεῖνην ἐπαλεῖ τὴν ὁδόν. Ἐγγὺς, φησί,
Κύριος πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτὸν ἐν ἀλη-
θείᾳ. Ἐκεῖ αὐτὸν εὐρήσεις, ἐκεῖ συντεύξῃ. Ἐγγὺς
ἐστὶ τῶν διαθρυπτόντων πεινῶσι τὸν ἄρτον καὶ ἐλεη-
μοσύνην ἐργαζομένων. [449] Ἐάν ταύτην ἔλθῃς, εὐ-
ρήσεις αὐτὸν ἔτοιμον, ἐπινεύοντά σου τῇ αἰτήσει. *Ἐτι*
γὰρ λαλοῦντός σου ἐρῶ· Ἰδοὺ πάρεμι· καὶ οὐ δέηση

^a Savil. παραινεῖ, ἀπαγε, καὶ συμβουλεύει.

^b Sic Savil. recte. Mogel. ἢ πραγμάτων ἀδόκητον ἀσκολίαν. Mox Savil. διακόψει σε. Mogel. διακόψεις.

^c Alius δυνάμει εἰς τὸ πληρῶσαι. Ibid. Savil. ἀλλ' ἴδωμεν καὶ οἷα ἡ δέησις.

^d Tres mss. οἱ προσάγοντες.

^e Savil. ἀξιοῦσι. Ἡμεῖς δὲ ὑπὲρ ἀμαρτημάτων δεόμεθα συγχωρήσεως, καὶ ὅταν ὁ δικαστὴς ἡμῖν μὴ ἀφῆ, ὁ ἔνδον, τὸ συνειδὸς... etc. inversa, sed eodem sensu.

^f Idem ὑπὲρ τῶν οἰκτρῶν τούτων καὶ ψιλῶν.

^g Savil. περιόντος.

μεσίτου, ἀλλὰ εἰς σεαυτοῦ τὴν δέησιν ἐπιδώσεις. *Ἐπάκουσόν μου ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου.* Τί ποιεῖς, ἄνθρωπε; Προῖων μέλλεις εἶρεῖν, *Μὴ εισέλθῃς εἰς κρίσιν μετὰ τοῦ δούλου σου,* ὅτι οὐ δικαιωθήσεται ἐνώπιόν σου πᾶς ζῶν· καὶ ἐνταῦθα ἀξιοῖς κατὰ τὸ δίκαιον ἀκουσθῆναι; Τί οὖν ἐστὶ τὸ λεγόμενον;

Δικαιοσύνην ἐνταῦθα τὴν φιλάνθρωπίαν λέγει, καὶ πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς ἴδοι τις ἂν ἐπὶ τοῦ σημασιμενοῦ τούτου τὴν δικαιοσύνην λαμβανομένην, καὶ μάλα εἰκότως· παρὰ μὲν γὰρ τοῖς ἀνθρώποις τὸ δίκαιον ἀπεστέρηται τοῦ ἐλέους, παρὰ δὲ τῷ Θεῷ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ ἀναμέμιχται τῷ δικαίῳ καὶ ἔλεος, καὶ τοσοῦτον, ὥς καὶ αὐτὴν τὴν δικαιοσύνην φιλάνθρωπίαν καλεῖσθαι. Σκόπει γοῦν ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ, πόσος μὲν ἦν ὁ ἔλεος, πόσον δὲ τὸ δίκαιον. Εἰ γὰρ καὶ ἐκολάσθησαν ἁμαρτάνοντες οἱ τότε, ἀλλὰ οὐ τὴν ἀξίαν ἔδοσαν δίχην. Μὴ γὰρ μοι τὸν ὄγκον ἰδῆς τῶν ὑδάτων, μηδὲ τὸ πλῆθος τῶν ἡμερῶν, ὧν τὸ ναυάγιον ἐκεῖνο παρετείνετο, μηδὲ τὴν οἰκουμένην ἄβυσσον γινομένην. Τί γὰρ τοῦτο πρὸς τοὺς ἀπολωλότας; Ταῦτα γὰρ φόβον μὲν δύναιτ' ἂν ^h ἔχειν ὑπέρογκον, τιμωρίαν δὲ τοῖς τετελευτηκόσιν οὐδεμίαν ἐπάγει. Οἱ γὰρ οὐκ αἰσθανόμενοι τῶν γινομένων πῶς ἐκολάζοντο; ὧν καὶ ἐν βραχείᾳ καιροῦ ῥοπῇ τὰ τῆς ἀπωλείας ἐγίνετο, καὶ τὸν σύντομον καὶ κουφότατον ὑπέμειναν θάνατον, καὶ πυρὸς καὶ ξίφους καὶ ἀγχόνης καὶ βασάνων εὐκολώτερόν τε καὶ ἀλυπότερον; Ὡστε ὄψιν μᾶλλον τιμωρίας, ἢ πείραν εἶχε τὰ γινόμενα. Παρὰ πάντα τοίνυν τὸν χρόνον μέχρι γήρωτος ἐσχάτου τοιαῦτα παρανομήσαντες, ἐν βραχείᾳ καιροῦ ῥοπῇ τὴν τιμωρίαν ἔδοσαν, εἴ γε τιμωρίαν δεῖ καλεῖν τὸ τῆς φύσεως χρέος.

β'. Εἶδες πόση ἡ φιλάνθρωπία; Βούλει καὶ ἐτέρωθεν αὐτὴν ἰδεῖν; Οὐκ εὐθέως αὐτὴν ἐπήγαγεν, ἀλλὰ προεῖπε καὶ ἅπαξ καὶ δις καὶ πολλάκις. Καὶ γὰρ διὰ τῆς λάρνακος αὐτοῖς διετέλετο· οἱ δὲ οὐδὲ οὕτως ἐνέδοσαν, καίτοι οὐδὲ παραγγελίας ἐδεῖτο ἡ παρανομία. Ἄλλ' οὐδὲ ἡ φύσις ⁱ αὐτοῦς ἐπίκλυσεν, οἱ δὲ ὡς χοῖροι, μᾶλλον δὲ καὶ χοίρων χαλεπώτερον ἀπάντων ἐν ἀλλήλοις φθειρόμενοι, καὶ τοὺς τῆς φύσεως νόμους ἐκ βάρων αὐτῶν ἀνασπᾶσαντες, καὶ μηδεμίαν παραινέσει, μηδὲ συμβουλῇ ἐνδόντες, μηδὲ τὴν ἀπὸ τῆς τοῦ δικαίου γειτνιασεως ὠφέλειαν καρπωσάμενοι, ἐν βραχείᾳ καιροῦ ῥοπῇ μόνον τὴν δίχην ἔδοσαν, μᾶλλον δὲ φθορᾶς ἀπηλλάγησαν, καὶ δίχης ἡλευθερώθησαν. Τοῦ γὰρ κατακλυσθῆναι πολλῷ χαλεπώτερον τὸ τοιαῦτα ποιεῖν. Τοῦτο οὖν, εἰπέ μοι, τιμωρία τὸ κακία φθειρομένους, καὶ ἀλλήλοις φυρομένους παρανόμως, καὶ καταισχυνομένους ἀπαλλάξαι τῆς τῆς τῆς λύμης; Εἴτα ἰατρὸν μὲν τὰ σσηπότα ἐκτέμνοντα οὐ φήσομεν τιμωρεῖσθαι τὸ σῶμα, ἀλλ' ὡς φιλάνθρωπον [450] ἀποδεξόμεθα· τὸν δὲ Θεὸν οὐ πολλῷ μᾶλλον ἐκπλαγησόμεθα καὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς φιλάνθρωπίας, οὕτω τοὺς ἑαυτοῦ κολάζοντα ^j; Διαπαντός μὲν οὖν καὶ θαυμάζειν αὐτὸν καὶ δοξάζειν χρή· ταύτης δὲ ἔνεκεν τῆς ὑποθέσεως μηδέποτε ἀποστῶμεν αὐτοῦ τὴν κηδεμονίαν ἐκπληττόμενοι, οὐδὲ παυσώμεθα αὐτὸν καὶ διὰ ταῦτα ἀνυμνοῦντες, ὅτι τε τομὴν ἔδωκε σύντομον, καὶ τὴν νομὴν ἀπέκοψε ^k, καὶ

^h Savil. φόβον μὲν δύναιται. Paulo post ἐπάγει desideratur in Savil.

ⁱ Savil. παρανομία. Οὔτε δὲ ἡ φύσις. Paulo post unus δὲ ὡς χοίρων χαλεπώτεροι ὑπῆντων ἀλλήλοις· quæ lectio certe non improbanda.

^j Hæc, οὕτω τοὺς ἑαυτοῦ κολάζοντα, desunt in Savil. Ibid. loco διαπαντός μὲν οὖν, alius habet παντί μὲν τῷ λόγῳ.

^k Savil. ἐπέκοψε.

την ιατρειαν ανώδυνον επέθηκε. Μη δὴ οὖν τοῦτό σε θορυβεῖτω, ὅτι ἀθρόον καὶ πάντες κατεποντίσθησαν. Τί γὰρ διαφέρει τοῦτο τοῦ κατὰ μικρόν; τί τὸν ἀπελθόντα ὠφελεῖ τὸ καθ' ἑαυτὸν, ἢ βλάπτει τὸ μετὰ πάντων; Ἐπάκουσόν μου ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου, τουτέστιν, ἐν φιланθρωπίᾳ. Ὅτι γὰρ τοῦτο δηλοῖ^a, ἐπήγαγε· Καὶ μὴ εἰσέλθῃς εἰς κρίσιν μετὰ τοῦ δούλου σου. Τοῦτο καὶ ὁ Ἰωβ αἰτεῖ, οὕτω Δίκαιος ὢν, καὶ ἀληθινός, καὶ θεοσεβής, καὶ ἀπεχόμενος ἀπὸ παντὸς πονηροῦ πράγματος· Εἴθε ἦν ὁ διακρίνων καὶ διελέγμων μεταξὺ ἀμφοτέρων, λέγων· τοῦ δὲ Θεοῦ φανέντος, Χεῖρα θήσω ἐπὶ στόματι μου· καίτοι τοῦ Θεοῦ προκαλουμένου καὶ λέγοντος· Μη, ἀλλὰ ζῶσαι ὡς περ ἀνὴρ τὴν ὄσφυν σου. Καὶ Ἰουδαίους τοῦτο ὀνειδίζει λέγων^b· Τί εἵροσαν οἱ πατέρες ὑμῶν ἐν ἐμοὶ πλημμέλημα, ὅτι οἱ ἀρχόντες ὑμῶν ἠρόμησαν εἰς ἐμέ;

Ποιεῖ δὲ τοῦτο, οὐ χαλεπωτέρην θέλων τὴν ψῆφον ἐργάσασθαι, ἀλλ' εἰς αἰσθησιν^c αὐτοὺς ἐμβαλεῖν καὶ ὁμολογίαν τῶν οἰκείων ἀμαρτημάτων, καὶ τότε δοῦναι τὴν συγχώρησιν, ἵνα οὕτως ἴδωσι τῆς εὐεργεσίας τὸ μέγεθος. Διὸ φησι, Λέγε σὺ τὰς ἀνομίας σου πρῶτος· οὐχ, ἵνα κατακριθῇς, ἀλλ', ἵνα δικαιωθῇς. Διὰ τοῦτο οὐδὲ αὐτὸς αὐτὰς λέγει, ἀλλ' ἐκείνον παρασκευάζει. Εἰ μὲν γὰρ κολάσαι ἐβούλετο, αὐτὸς ἂν κατηγόρησε· νυνὶ δὲ ἐπειδὴ ἐλεῆσαι θέλει, παραχωρεῖ τῷ ἡμαρτηκότῳ, ὥστε αὐτὸν εὐγνωμοσύνης λαβεῖν στέφανον, καὶ διὰ τῆς ὁμολογίας ἐπισπάσασθαι τὸν ἔλεον. Τί ταύτης τῆς φιλανθρωπίας γένοιτ' ἂν ἴσον; Οὐδέν. Εἶπέ, φησι, καὶ οὐδὲν πλέον ζητῶ· ὁμολόγησον, καὶ ἀρκεῖ μοι· εἶπέ, καὶ τὸ πᾶν ἀπέχω^d. Μη εἰσέλθῃς εἰς κρίσιν μετὰ τοῦ δούλου σου. Τοῦτο ἀπὸ τοῦ μέλλειν δικάζεσθαι τὸν Θεὸν παρὰ πολλοῖς κατώρθωται. Οἱ μὲν γὰρ εὐγνώμονες καὶ πρὸ τούτου ἴσασι τοῦτο· οἱ δὲ ἀγνώμονες ἀπὸ τοῦ συνεχῶς λέγειν τοὺς προφήτας, *Κρίσις τῷ Κυρίῳ πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ μετὰ τοῦ Ἰσραὴλ διαλεχθήσεται*^e· καὶ πάλιν, *Ἀκούσατε, φάραγγες καὶ θεμέλια τῆς γῆς*· καὶ, *Ἄκουε, οὐρανὲ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ*. Ἀπὸ τοῦ συνεχῶς οὖν αὐτὸν λέγεσθαι δικάζειν, καὶ παρὰ τοῖς ἀναισθητοῖς κατωρθοῦτο. Καὶ γὰρ ἔλεγον τινες τῶν Ἰουδαίων^f· Τί ὅτι ἐνηστεύσαμεν, καὶ οὐκ εἶδες; καὶ, *Πᾶς ποιῶν πονηρῶν, καλὸν ἐνώπιον Κυρίου*· καὶ, *Ἀνοικοδομοῦνται ποιοῦντες ἀνομήματα, καὶ μακαρίζομεν ἀλλοτρίους*· καὶ, *Οὐκ εὐθεῖα ἡ ὁδὸς Κυρίου*. Καὶ ὁ μακάριος δὲ Ἰωβ, ἐπειδὴ εἰς τὸν πειρασμὸν ἐνέπεσεν ἐκεῖνον, [451] οὐκ ἀπὸ τῆς γνῶμης ἤς οἱ Ἰουδαῖοι, οὐδὲ τὰ τοιαῦτα, μὴ γένοιτο· ἔλεγε δ' οὖν ὁμοίως· *Εἴθε ἦν ὁ μεσίτης, καὶ διακρίνων καὶ ἐλέγμων μεταξὺ ἀμφοτέρων*^g. Ἀπαλλαξάτω τὴν ράβδον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ὁ φόβος αὐτοῦ μὴ με στροβείτω. Διὰ δὴ τοῦτο λέγει αὐτῷ· Ἐρωτήσω δέ σε, σὺ δὲ μοι ἀποκρίθητι. Εἴτα ἐπειδὴ κατεπλάγη, καὶ ἔλεγε· Τί ἔτι κἀγὼ κρίνομαι ρουθετούμενος, καὶ ἐλέγγω Κύριον; καὶ

^a Savil. τοῦτό φησι.

^b Tres mss. τοῦτο προβάλλεται λέγων.

^c Unus εἰς ἔλεγον.

^d Hæc, ni fallor, male vesterat interpres, καὶ τὸ πᾶν ἀπέχω, *et totum sero acceptum*; nam et ipsa Græca verba, et series orationis hunc sensum postulat, et prorsus abstineo, scilicet ab inferendo supplicio.

^e Unus et ὁ' διελεγχθήσεται. Paulo post unus ἀπὸ τοῦ συνεχῶς οὖν βούλεσθαι αὐτὸν δικάζειν.

^f Τῶν Ἰουδαίων deest in Savil.

^g In edit. Romana Job legitur: εἴθε ἦν ὁ μεσίτης ἡμῶν, καὶ ἐλέγγων, καὶ διακρίνων ἀναμέσον ἡμῶν.

πάλιν, *Ἀκοῆ μὲν ὠτός ἢ ἤκουόν σου τὸ πρότερον, νυνὶ δὲ οἱ ὀφθαλμοὶ μου ἐώρακυσί σε*· διὸ ἐφάυλισα ἐμαυτὸν, καὶ ἐτάκην· ἤγημαι δὲ ἐμαυτὸν γῆν καὶ σποδόν· *χεῖρα θήσω ἐπὶ τῷ στόματι μου*· λέγει πρὸς αὐτὸν, Μη, ἀλλὰ ζῶσαι ὡς περ ἀνὴρ τὴν ὄσφυν σου, μονονουχί αὐτὸν ἀναμιμνήσκων αὐτοῦ τῶν ῥημάτων καὶ λέγων· Ἐπεὶ ἐβούλου κρίνεσθαι πρὸς ἐμέ, ἴδου πάριμι δικασόμενος. Εἶδες Θεοῦ φιλανθρωπίαν ἀφατον, εἶδες ἀγαθότητα πέρας οὐκ ἔχουσαν; Διὰ δὴ τοῦτο καὶ οἱ παῖδες οἱ τρεῖς ἔλεγον· *Ἠμάρτομεν, ἠρομήσαμεν, ἠδικήσαμεν*. Ἐπειδὴ γὰρ πολλοὶ τῶν ἀναισθητῶν τὰ ἑαυτῶν ἀμαρτήματα ἐπὶ τὸν Θεὸν ἐπάγουσι, τοῦτο τοῦ διαβόλου κατασκευάσαντος, πρόβριζον ταύτην ἀνασπιῶν τὴν συνήθειαν ὁ Θεός, συνεχῶς λέγει κρίνεσθαι πρὸς αὐτούς.

γ'. Τοιοῦτον γοῦν τι καὶ ὁ πρωτόπλαστος ἤμαρτε· διὸ καὶ ἔλεγεν· *Ἡ γυνή, ἣν ἐδώκας μετ' ἐμοῦ, αὕτη μοι ἔδωκε, καὶ ἔφαγον*. Καὶ Ἰουδαῖοι δὲ ποῖλα τοιαῦτα ἠμάρτανον. Ὅτι οὐ δικαιωθήσεται ἐνώπιόν σου πᾶς ζῶν. Τί δαὶ λέγω ἰ ἐμαυτὸν καὶ τὸν δεῖνα καὶ τὸν δεῖνα; φησίν. Οὐκ ἐστὶν ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γῆς, ὃς κρινόμενος πρὸς τὰ ἐπηγγελμένα παρὰ σοῦ, δικαιωθῆναι δύναται· οὕτως ἐκ περιουσίας τὰ νικητήρια παρὰ σοί. Ὅτι κατεδίωξεν ὁ ἐχθρὸς τὴν ψυχὴν μου. Ἔστι μὲν τοῦτο νοεῖν καὶ διὰ τὸν Σαοὺλ εἰρησθαι, ἐχθρὸν ὄντα, καὶ αὐτὸν τότε διώκοντα· ἔστι δὲ καὶ κατὰ ἀναγωγὴν ἐχθρὸν τὸν διάβυλον εἰπεῖν· οὐ παύεται γὰρ ἐκεῖνος διώκων τοὺς τοῦ Θεοῦ. Πῶς οὖν ἂν ἀπαλλαγείμεν τοῦ διώκεσθαι; Εἰ τόπον εὐροῖμεν, ἐνθα εἰσελθεῖν οὐ δύναται. Καὶ ποῖος, φησίν, οὗτός ἐστιν ὁ τόπος; Ποῖος δὲ ἕτερος ἰ, ἀλλ' ἢ ὁ οὐρανός; Πῶς δὲ δυνατόν εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβῆναι; Ἀκουσον Παύλου λέγοντος καὶ δεικνύοντος, ὅτι καὶ σαρκὶ συμπεπλεγμένοι δυνάμεθα διατρίβειν ἐκεῖ· *Τὰ ἄνω γὰρ φρονεῖτε*, φησίν, οὐ ὁ Χριστὸς ἐστὶν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καθήμενος. Καὶ πάλιν· *Ἡμῶν δὲ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει*. Ἐταπεινώσεν εἰς γῆν τὴν ζωὴν μου.

Πολλὰ σημαίνει τῆς ταπεινώσεως τὸ ὄνομα. Ἔστι γὰρ καὶ ἀρετῆς ταπεινώσις, ὡς ὅταν λέγη· *Καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεός οὐκ ἐξουδενώσει*. Ἔστι καὶ ἀπὸ συμφορῶν ταπεινώσις· ἔστι καὶ ἀπὸ ἀμαρτημάτων. Ἐνταῦθα μέντοι τὴν ἀπὸ τῶν συμφορῶν λέγει. Διὸ καὶ ἐπήγαγε τοῦτο δεικνύς· *Ἐταπεινώσεν εἰς γῆν τὴν [452] ζωὴν μου*. Ἔστι καὶ ταπεινώσις ἐξ ἀπονοίας, ὡς ὅταν λέγη, *Ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται*. Ἔστι καὶ ἕτερα ταπεινώσις, ἢ ἀπὸ τῆς ἀπληστίας. Τί γὰρ ταπεινότερον τῶν κατορυττόντων ἑαυτοὺς ἐν πλούτῳ καὶ δυναστείαις καὶ δόξαις^k; Διπλῶς γὰρ εἰσι ταπεινοὶ οἱ τοιοῦτοι, ὅτι τε χαμαὶ σύρονται, καὶ ὅτι μεγάλα ταῦτα νομίζουσιν, ὡς τὰ παιδία τὰ μικρὰ ἀστραγάλους καὶ σφαίρας καὶ τὰ τοιαῦτα ἀθύρματα μεγάλα τίθενται. Ἄλλὰ τοῦτο οὐ τοῦ μεγάλα εἶναι ἐκεῖνα σημείον ἐστίν, ἀλλὰ τοῦ τῶν θαυμαζόντων τὴν διάνοιαν ἀτελεῖ τυγχάνειν καὶ ταπεινῆν. Ἄλλ' ἐκεῖνο μὲν ἡλικίας καὶ φύσεώς ἐστὶν ἐλάττωμα, τοῦτο δὲ προαιρέσεως ἔγκλημα. Καὶ γὰρ ἀνὴρ ὢν^l, καὶ ἐν ἡλικίᾳ τελείᾳ

^h In libro Job ἀκοῆν μὲν ὠτός. Paulo ante unus habet καὶ ἐλεγχόμενος παρὰ Κυρίου, contraria prorsus sententia.

ⁱ Savil. τί λέγω. Paulo post idem πρὸς τὰ ἐπηγμένα.

^j Savil. ποῖος ἕτερος.

^k Unus habet δόξαις πεφουσημέναις. Ibidem Savil. διπλῶς. Morel. διπλῶς. Mox Savil. οἱ τοιοῦτοι, τῷ τε χαμαὶ σύρεσθαι, τῷ τε μεγάλα ταῦτα νομίζειν, ὡς περ τὰ παιδία.

^l Ἐγκλημα. Ὅταν ἀνὴρ ὢν. Sic unus.

cessemus ea de causa laudare, quod brevem sectionem adhibuerit, serpens malum resciderit, et medicinam quæ nullum dolorem afferret admoverit. Ne te ergo hoc conturbet, quod omnes repente et uno tempore obruti sint. Quid enim refert an sic, an paulatim? quid eum qui excessit juvat quod per se et solus, aut laedit quod cum omnibus excesserit? *Exaudi me in tua justitia*, hoc est, in benignitate et clementia. Quod enim id significet, subjunxit: *Et non intres in iudicium cum seruo tuo*. Hoc etiam petit Job qui erat *Vir justus, et verax, et abstinens ab omni re mala* (Job. 1. 1), dicens: *Utinam esset qui discerneret et argueret inter utrumque* (Ibid. 9. 33); cum Deus autem apparuit: *Manum apponam ori meo* (Ibid. 39. 34); licet Deus provocaret et diceret: *Non, sed accinge tamquam vir lumbos tuos* (Ibid. 40. 2). Hoc etiam Judæis exprobrat dicens: *Quod invenerunt patres vestri in me delictum, quia principes vestri in me se inique gesserunt* (Jer. 2. 5)?

Confessionis peccatorum fructus. — Hoc autem facit, non volens graviolem in eos reddere sententiam, sed volens eo adducere, ut sua peccata sentirent, eaque confiterentur, et tunc eis daret veniam, ut sic beneficii nosset magnitudinem. Et ideo dicit: *Dic tu prior iniquitates tuas*, non ut condemneris, sed, *Ut justificeris* (Isai. 43. 26). Ea de causa nec ipse eas dicit, sed illum ad eas dicendas comparat. Si enim vellet punire, ipse eum accusasset: nunc autem quoniam vult misereri, cedit ei qui peccavit, ut ipse grati et memoris animi coronam accipiat, et per confessionem misericordiam attrahat. Quid potest cum hac conferri clementia? Nihil. Dic, inquit, et nihil quæro amplius; confitere, et mihi sufficit; dic, et prorsus abstineto. *Ne intres in iudicium cum seruo tuo*. Multi sunt qui in hoc se recte gerunt, ex eo quod sit Deus iudicaturus. Qui enim pio sunt et grato animo, hoc ante norunt: qui secus, ex eo quod prophetæ dicunt assidue, *Judicium Domino ad populum suum, et cum Israel disseret* (Mich. 6. 2); et rursus, *Audite, valles et fundamenta terræ* (Ibid.): et, *Audi, cælum, et auribus percipe, terra* (Isai. 1. 1). Ex eo ergo quod ipse assidue dicatur iudicare, etiam qui paulo minus sensus habebant se in eo recte gerebant. Etenim dicebant nonnulli Judæi: *Quare jejunavimus, et non aspexisti* (Isai. 58. 3)? et, *Quicumque facit malum, bonum coram Domino* (Malach. 2. 17); et, *Ædificantur qui faciunt scelera, et beatos ducimus alienos* (Ibid. 3. 15); et, *Non est recta via Domini* (Ezech. 33. 17). Porro beatus quoque Job postquam in illam tentationem incidit, non eo animo, nec ea dixit quæ Judæi: absit; dixit tamen: *Utinam esset intercessor, et qui discerneret et argueret inter utrumque. Avertat a me virgam, et timor ejus ne me conturbet* (Job. 9. 33. 34). Et ideo dicit ei, *Interrogabo ego te, tu vero mihi responde* (Job. 42. 4). Deinde quoniam obstupefactus fuerat, et dixerat, *Cur ego adhuc iudicor, dum corrigor, et arguo Dominum* (Job. 40. 4)? et rursus, *Auditione quidem auris te prius audivi, nunc autem etiam oculi mei te viderunt* (Job. 42. 5. 6): quocirca meipsum vilipendi, et liquefactus sum; existimavi autem meipsum terram et cinerem: ponam manum super os

meum (Job 39. 34): dixit ei, *Nequaquam*¹, *sed accinge tamquam vir lumbos tuos* (Job 38. 3. et 40. 2), propemodum ejus verba in memoriam redigens et dicens, Quoniam mecum voluisti iudicio contendere, ecce adsum disceptaturus. Vidisti Dei clementiam ineffabilem, vidisti bonitatem infinitam? Et ideo tres quoque pueri dicebant, *Peccavimus, inique egimus, nos injuste gessimus* (Dan. 3. 29). Quoniam enim multi homines sensus plane expertes peccata sua in Deum conferunt, hoc procurante et machinante diabolo, hanc consuetudinem Deus evellens radicitus, frequenter dicit se cum eis iudicio contendere.

3. Tale quid etiam peccavit is qui primus creatus est Adam, et ideo dicebat: *Mulier, quam dedisti mecum, ea mihi dedit, et comedi* (Gen. 3. 12). Judæi quoque multa ejusmodi peccabant. *Quia non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens*. Quid de me dico, de hoc et de illo? inquit. Non est homo super terram, qui, si de iis iudicio contendat quæ illi a te præcepta sunt, possit justificari: ita est apud te plenissima victoria. 3. *Quia persecutus est inimicus animam meam*. Potest quidem hoc intelligi et de Saule, qui erat tunc inimicus, et eum persequabatur. Potest etiam dici per anagogen inimicus diabolus: ille enim non cessat eos qui Dei sunt persequi. Quomodo ergo liberabimur ab ejus persecutione? Si locum invenimus, in quem non possit ingredi. Et quisnam est hic locus? Quis alius nisi cælum? Quomodo autem nunc potest in cælum ascendi? Audi Paulum dicentem et ostendentem, nos etiam carne implicatos posse illic versari: *Quæ sursum sunt cogitate, ubi Christus est in dextera Dei sedens* (Col. 3. 1). Et rursus: *Nostra autem conversatio est in cælis. Humiliavit in terra vitam meam* (Philipp. 3. 20).

Humilitas multiplex. — Multa significat nomen humilitatis. Est enim et virtutis humilitas, ut quando dicit: *Cor contritum et humiliatum Deus non despiciet* (Psal. 50. 19). Est et humilitas quæ procedit ex calamitatibus: est et quæ proficiscitur ex peccatis. Hic autem eam significat, quæ oritur ex calamitatibus. Quocirca subjungit hoc ostendens: *Humiliavit in terra vitam meam*. Est etiam humilitas, quæ procedit ex superbia, ut quando dicit: *Qui se exaltat, humiliabitur* (Luc. 14. 14). Est etiam alia humilitas, quæ proficiscitur ab insatiabili cupiditate. Quid est enim abjectius et humilior iis, qui seipsos infodiunt in divitias, potentiam et gloriam? hi enim sunt duabus rationibus humiles, et quod humi serpant et quod ea magna existiment, quemadmodum pueri pilas, talos, et hujusmodi ludicra magni faciunt. At hoc non est signum quod ea magna sint, sed quod qui ea admirantur, mentem habeant imperfectam et humilem. Sed hoc quidem est ætatis et naturæ defectus, illud vero est culpa voluntatis. Cum enim sit vir, ac maturæ ætatis, mensas, luxum, et delicias res putat esse magnas: quo quid esse potest abjectius et humilior? Atqui multi eos esse magni et excelsi

¹ Illud, *Nequaquam* (Μή), non legitur in libro Job, nec habetur in Hebræo.

animi dicunt : sed hi sunt illis longe humiliores. Rursus ergo discamus quæ sit vera altitudo, et quid vilitatem et humilitatem efficiat. Nihil enim arque facit excelsum, atque ea despiceret. Nunc ergo propheta dicit humilitatem quæ oritur ex calamitatibus : *Collocavit me in obscuris sicut mortuos sæculi*. Duplicem dicit calamitatem, et quod in obscuris, et quod tamquam mortuos sæculi : per utraque significans eam quæ tunc erat captivitatem. Quoniam enim etiam qui est in obscuro, potest aliquid agere, accensa lucerna, volens ostendere insignem malorum magnitudinem, addito mortuorum nomine auxit tragædiam. Tales sunt qui in peccatis vivunt. Ita enim sunt tamquam mortui in tenebris : licet ergo lampades circumferant innumerabiles, licet ad solem respiciant, licet ex vestibus et alio vitæ cultu alacres et læti videantur, nihilo meliori, imo vero deteriori sunt conditione, quam qui sunt mortui, et agunt in tenebris : quatenus illa quidem res est naturalis, hæc vero est culpa voluntatis. Tenebræ quoque sunt eæ quæ futuræ sunt, de quibus dicit, *Tollite eum, et mittite in tenebras exteriores* (Matth. 22. 13). Sunt etiam vitii tenebræ. *Sedentes, inquit, in tenebris, et umbra mortis* (Luc. 1. 79). Et Paulus, *Non sumus filii tenebrarum* (1. Thess. 5. 5). Iterumque, *Evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum* (Rom. 1. 21).

Peccatorum tenebræ ; pauperes cur non audiantur a mundanis. — Et ideo quemadmodum qui versantur in tenebris, nesciunt rerum naturam : ita etiam qui sunt in peccatis, sunt obæcati, et ea quæ apparent non discernunt, sed ad umbras tamquam ad res veras currunt, divitias et delicias, et potentiam persequentes, nec amicos, nec inimicos noverunt : inimicis quidem tamquam amicis fidentes, cum amicis vero tamquam cum hostibus confligentes. Non vides pauperes quotidie clamantes, et ejulantes, a nemine tamen audiri ? Quare non audiunt ? Quoniam collocavit eos diabolus in obscuris, sicut mortuos sæculi. Quod enim sunt aliis tenebræ et mortis conditio, hoc est eis inhumanitas. Est eorum qui sedent in tenebris non videre mala quæ illos invadunt. Hoc etiam eis accidit, qui non vident eas quæ juxta ipsos sitæ sunt calamitates, et in voragine fossasque et præcipitia deturbantur. Est eorum qui sedent in tenebris turpia secure audere admittere. Hoc etiam faciunt qui nequiter vivunt, tamquam qui sedent in tenebris, et perinde ac si nemo homo sit, qui, quæ fiunt, respiciat, omnia tam secure perpetrant, in mediis urbibus velut in solitudine scelera committentes.

4. *Animi sibi male conscii conditio ; improborum misera conditio ; descriptio avari ; præteritorum memoria quam utilis.* — Qui sedent in tenebris, sunt in perpetuo metu : ita hi etiam. Nullus enim raptor et avarus est a metu alienus, quantumcumque se insolenter jactitet, et extrinsecus lætantis speciem præ se ferat. Talis est enim natura animi sibi male conscii. Et erant hi quidem antea omni venia privati, sed nunc magis, quod cum sol justitiæ illuxerit, adhuc sedent in tenebris. Et quomodo cum illuxit sol, sedent in tenebris ?

Propter oculorum imbecillitatem. Cum enim se antris, cloacis et voraginibus vitii infoderint, ob oculorum imbecillitatem non possunt radios intueri. 4. *Et anxius est super me spiritus meus : in me turbatum est cor meum*. Alius, *Et circumagebatur in me anima mea*. Ostendit rursus summam afflictionem per animi perturbationem. Quid est autem, *In me* ? Ne aliis quidem poteram enuntiare, et consolationem ab eis accipere. Tales sunt animi improborum : numquam non conturbantur, non solum dum sunt præsentia ; sed etiam dum expectantur mala. Numquam est eis ulla tranquillitas, nulla animi securitas, sed perturbantur magis quam ullum pelagus : non nox, non dies eis concedit, ut sedetur tempestas, sed undique vexantur : etsi nullus sit qui eis molestiam exhibeat, bellum intestinum ac domesticum habentes, nec iis quæ jam acceperunt fruuntur, eorum quæ nondum advenerunt sollicitudine lacerati, laniati, de omnium negotiis solliciti, bona omnium curiose scrutantes, animo agitantes quomodo huic quidem persuadebunt, illum vero terrebunt, alium blandis verbis allicient, alium vero cogent, alium autem observabunt, calumnias, emptiones, venditiones, testamenta, fidejussiones, usuras, sortes, et horum malorum quisquilias et fæces apud se versantes : et quando eis omnia affluunt, tunc maxime perturbantur. Vide divitem illum qui tunc maxime turbatur, quando ejus ager fuit fertilissimus, dubitatque, et est animi perplexus, et dicit : *Quid faciam ? Diruam horrea mea, et ædificabo majora* (Luc. 12. 18). Pauperi autem nihil tale accidit. 5. *Memor fui dierum antiquorum : meditatus sum in omnibus operibus tuis*. Non est hæc parva consolatio, priora nosse et præsentia. Quoniam enim, ut semel dicam, iisdem legibus Deus et ea quæ nunc sunt, et quæ prius fuerunt administrat, maxima est ad præsentia consolatio memoria præteritorum. Et ideo in alio quoque Psalmo dicit : *Num in sæcula repellat Dominus, aut in finem misericordiam suam rescindet* (Psal. 76. 8. 9) ? Et alius, *Respicite ad antiquas generationes, et videte quis speraverit in Dominum, et derelictus sit* (Eccli. 2. 11) ? Et Paulus, *Hæc autem omnia in figura eveniebant illis : scripta sunt autem ad admonitionem nostram, ad quos fines sæculorum devenerunt* (1. Cor. 10. 11). Non aliena autem solum, sed etiam nostra sæpe in memoriam revocantes, lucrifacimus. Hoc autem ostendit Apostolus dicens : *Recordamini priorum dierum, in quibus illuminati magnum certamen sustinivistis passionum* (Hebr. 10. 32). Et a contrario : *Quemnam fructum tunc habuistis in iis, in quibus nunc erubescitis* (Rom. 6. 21) ? Et alius sapiens, *Recordare novissima tua, et in æternum non peccabis* (Eccli. 7. 40). Hoc enim etsi est futurum, a præterito tamen ducit initium, nempe mors communis. Hoc etiam facit Paulus ex præteritis et futuris, et quando consolari, et quando corrigere oportet : *Nolo, inquit, vos ignorare, fratres, quod patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes mare transierunt, et omnes eandem escam spiritalem comederunt : sed non in pluribus eorum complacuit Deo* (1. Cor. 10. 1. 3. 4. 5). Aliquando

γεγονώς, τραπέζας καὶ πόρνas καὶ τρυφὴν μεγάληα εἶναι νομίζει· οὐ τί γένοιτ' ἂν ταπεινότερον; Καίτοι πολλοὶ τοὺς τοιούτους μεγαλοφύχους καλοῦσιν· ἀλλ' οὗτοι ἐκείνων πολλῶ ταπεινότεροι πάλιν. Μάθωμεν τοίνυν ὅπερ ἐστὶν ὕψος ἀληθές, καὶ τί εὐτέλειαν ἐργάζεται. Οὐδὲν γὰρ οὕτως ὑψηλόν, ὡς τὸ τούτων ὑπερορᾶν, ποιεῖ. Νῦν οὖν ὁ προφήτης τὴν ἀπὸ τῶν συμφορῶν λέγει ταπεινῶσιν· *Ἐκάθισέ με ἐν σκοτεινοῖς ὡς νεκροῦς αἰῶνος*. Διπλὴν λέγει τὴν συμφορᾶν, καὶ ὅτι ἐν σκοτεινοῖς, καὶ ὅτι ὡς νεκροῦς αἰῶνος, δι' ἑκατέρων αἰνιττόμενος τὴν τότε αἰχμαλωσίαν. Ἐπεὶ γὰρ ἐστὶ καὶ ἐν σκοτεινοῖς ὄντα πράττειν τι, λύχον ἄφαντα, μετ' ἐπιτάσεως βουλόμενος δεῖξαι τὴν ὑπερβολὴν τῶν κακῶν, τῷ ὀνόματι τῶν νεκρῶν ὠγκώσε τὴν τραγωδίαν. Τοιοῦτοί εἰσι καὶ οἱ ἐν ἀμαρτήμασι ζῶντες. Ὡς γὰρ ἐν σκότῳ νεκροὶ, οὕτως εἰσὶ· κἂν μυρίας οὖν περιφέρωσι λαμπηδόνας, κἂν πρὸς τὸν ἥλιον βλέπωσι, κἂν φαιδροὶ γίνωνται ἀπὸ τῶν ἐσθημάτων καὶ τῆς ἄλλης θεραπείας, τῶν νεκρωθέντων ἅπαξ καὶ ἐν σκότῳ ὄντων οὐδὲν ἄμεινον διάκεινται, ἀλλὰ καὶ πολλῶ χαλεπώτερον, ὅσῳ τὸ μὲν φύσεως πρᾶγμα, τὸ δὲ προαιρέσεως κατηγορία. "Ἔστι σκότος καὶ τὸ μέλλον περὶ οὗ φησὶν, *Ἄρατε αὐτόν, καὶ ἐμβάλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον*. Ἔστι καὶ σκότος τὸ τῆς κακίας. Καθημένους ἐν σκότει ^α, φησὶ, καὶ σκιᾶ θανάτου. Καὶ ὁ Παῦλος, *Οὐκ ἐσμὲν υἱοὶ σκότους*. Καὶ πάλιν, *Ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνητος αὐτῶν καρδία*.

Διὰ δὴ τοῦτο καὶ ὥσπερ οἱ ἐν σκότῳ οὐκ ἴσασιν τῶν πραγμάτων τὴν φύσιν, καὶ καθάπερ ^β οἱ ἐν ἀμαρτίαις ζῶντες πεπήρῳνται, καὶ οὐ διαγινώσκουσι τὰ φαινόμενα, ἀλλὰ πρὸς τὰς σκιὰς ὡς πρὸς τὴν ἀληθίαν τρέχουσι, πλοῦτον καὶ τρυφᾶς καὶ δυναστείας διώκοντες, καὶ ἀγνοοῦσιν ἐχθρούς, καὶ ἀγνοοῦσι φίλους, τοῖς μὲν ἐχθροῖς ὡς φίλοις θαρρόντες, τοῖς δὲ φίλοις ὡς πολεμίοις συρρήγνυμενοι. Οὐχ ὀρᾶς καθ' ἑκάστην ἡμέραν πένητας βοῶντας, ὀδυνωμένους, καὶ οὐδένα ἀκούοντα; Διὰ τί οὖν οὐκ ἀκούουσιν; "Ὅτι ἐκάθισεν αὐτοὺς ὁ διάβολος ἐν σκοτεινοῖς, ὡς νεκροῦς [455] αἰῶνος. "Ὅπερ γὰρ ἐτέροις τὸ σκότος καὶ ἡ νεκρότης, τοῦτο τούτοις ἡ ἀπανθρωπία. Τῶν ἐν σκότῳ καθημένων ἐστὶ τὸ μὴ ὀρᾶν τὰ ἐπιόντα κακά. Τοῦτο καὶ οὗτοι πάσχουσι, παρακειμένας σχεδὸν τὰς συμφορὰς οὐ βλέποντες, καὶ εἰς βάραθρα καὶ εἰς κρημνοὺς καταφερόμενοι. Τῶν ἐν σκότῳ καθημένων ἐστὶ τὰ αἰσχρὰ μετὰ πάσης ἀδείας τολμᾶν. Τοῦτο καὶ οἱ ἐν πονηρίᾳ ζῶντες πράττουσιν, ὥσπερ ἐν σκότῳ καθήμενοι, καὶ μηδενοῦς ὄντος ἀνθρώπων τοῦ βλέποντος τὰ πραττόμενα, οὕτω μετὰ ἀδείας ἅπαντα τολμῶσιν ἐν μέσαις πόλεσιν ὡς ἐν ἔρημῳ παρανομοῦντες.

δ'. Οἱ ἐν σκότῳ καθήμενοι ἐν φόβῳ εἰσὶ διηνεκεῖ· τοῦτο καὶ οὗτοι. Οὐδεὶς γὰρ πλεονέκτης καὶ ἄρπαξ ἐκτὸς δέους ἐστὶ, κἂν μυρία κομπάζῃ, καὶ φαιδρὸς ἐξῳθεν φαίνεται. Τοιαύτη γὰρ τοῦ συνειδότος ἡ φύσις. Καὶ ἔμπροσθεν μὲν οὖν ἦσαν ἀπεστερημένοι συγγνώμης ἀπάσης οὗτοι, πολλῶ δὲ μάλλον νῦν, διότι τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης λάμπαντος, ἐτι ἐν σκότῳ καθύονται. Καὶ πῶς ἡλίου λάμπαντος, ἐτι ἐν σκότῳ καθύονται; Παρὰ τὴν τῶν οἰκείων ὀφθαλμῶν ἀσθένειαν. Πρὸς γὰρ καταδύσεις ^ε ἢ φωλεοῦς ἢ καὶ χηραμοῦς

^α Savil. ἐν σκότῳ.

^β Καθάπερ dēest in Savil.

^γ Unus καταδύσεις θηρίων. Paulo post Savil. κατορύξαντες. Mox in eodem Savil. illud, διὰ τὴν τῶν ὀφθαλμῶν ἀσθένειαν, dēest.

ἐαυτοὺς κατορύττοντες τῆς πονηρίας, διαβλέψαι οὐ δύνανται πρὸς τὴν ἀκτίνα, διὰ τὴν τῶν ὀφθαλμῶν ἀσθένειαν. *Καὶ ἠκηδίασεν ἐπ' ἐμέ τὸ πνεῦμά μου· ἐν ἐμοὶ ἐταράχθη ἡ καρδία μου*. Ἔτερος, *Καὶ περιελαΐτο ἐπ' ἐμέ ἡ ψυχὴ μου* ^δ. Πολλὴν τὴν ὑπερβολὴν τῆς θλίψεως διὰ τοῦ θορύβου τῆς διανοίας ἐμφαίνει. Τί δὲ ἐστὶν, *Ἐν ἐμοὶ*; Οὐδὲ εἰς ἄλλους ἐνεγχεῖν εἶχον, φησὶ, καὶ λαβεῖν τινα παραμυθίαν. Τοιαῦται αἱ τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων ψυχαί· οὐκ ἐστὶν ὅτε οὐ ταράττονται, οὐ μόνον παρόντων, ἀλλὰ καὶ προσδοκωμένων τῶν δεινῶν. Οὐκ ἐστὶ παρ' αὐτοῖς οὐδέποτε γαλήνη, οὐκ ἐστὶν ἄδεια τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ παντὸς πελάγους διακόπτονται ^ε μειζόνως· οὐ νύξ, οὐχ ἡμέρα ἀτέλειαν δίδωσιν αὐτοῖς τοῦ χειμῶνος, ἀλλ' ἐλαύνονται πανταχόθεν, κἂν μηδεὶς ὁ ἐνοχλῶν ἦ, τὸν πόλεμον σύνοικον ἔχοντες, καὶ τῶν ἤδη ληφθέντων οὐκ ἀπολαύουσι, ταῖς φραντίσι τῶν μηδέπω προσγενομένων τρυχόμενοι, κοπτόμενοι, τὰ πάντων μεριμνῶντες πράγματα, τὰς ἀπάντων περιουσίας περιεργαζόμενοι, ἀναλογιζόμενοι πῶς τὸν μὲν πείσουσι, τὸν δὲ φοβήσουσι, τὸν δὲ κολακεύσουσι, τὸν δὲ βιάσονται, τὸν δὲ θεραπεύσουσι, συκοφαντίας, ὠνάς, ἀπεμπολήσεις, διαθήκας, ἐγγύας, τόκους, κεφάλαια, τὸν φορυτὸν τῶν κακῶν τούτων ^ι παρ' ἑαυτοῖς ἀνεκτόντες· καὶ ὅταν κατὰ ῥοῦν αὐτοῖς τὰ πράγματα ἔλθῃ, τότε μάλιστα θορυβοῦνται. "Ὅρα γοῦν τὸν πλούσιον ἐκεῖνον ταραττόμενον, ὅταν εὐθήνησεν αὐτοῦ ἡ χώρα, καὶ διαπορούμενον, καὶ ἐν ἀμηχανίᾳ καθεστῶτα, καὶ λέγοντα· *Τί ποιήσω; Καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας, καὶ μείζονας οἰκοδομήσω*. Ἄλλ' ὁ πένης οὐδὲν πάσχει τοιοῦτον. *Ἐμνήσθη ἡμερῶν ἀρχαίων· ἐμελέτησα ἐν πῦσι τοῖς ἔργοις σου*. [454] Οὐ μικρὰ αὕτη παράκλησις, τὴ τὰ πρότερα εἰδέναί, καὶ τὰ παρόντα. Ἐπειδὴ γὰρ, ὡς εἰπεῖν, τοῖς αὐτοῖς νόμοις ὁ Θεὸς διοικεῖ καὶ τὰ νῦν καὶ τὰ ἔμπροσθεν, μεγίστη παράκλησις εἰς τὰ παρόντα τῶν παρελθόντων ἡ μνήμη. Διὸ καὶ ἐν ἐτέρῳ ψαλμῷ λέγει· *Μὴ εἰς τοὺς αἰῶνας ἀπόσεται Κύριος, ἢ εἰς τέλος τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἀποκόψει*; Καὶ ἄλλος, *Ἐμβλέψατε εἰς τὰς ἀρχαίας γενεάς, καὶ ἴδετε, τίς ἠλίπισεν ἐπὶ Κύριον καὶ ἐγκατελείφθη* ^β; Καὶ ὁ Παῦλος, *Ταῦτα δὲ πάντα τυπικῶς συνέβαιεν ἐκείνοις· ἐγγράφη δὲ πρὸς νοουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὗς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήνησεν*. Οὐ τὰ ἀλλότρια δὲ, ἀλλὰ καὶ τὰ οἰκεία πολλάκις ἀναμιμνησκόμενοι κερδαίνομεν. Καὶ τοῦτο δείχνουσιν ὁ Ἀποστόλος λέγων· *Ἀναμιμνήσκωσθε τὰς πρότερον ἡμέρας, ἐν αἷς φωτισθέντες πολλὴν ἀθλήσιν ὑπεμείνατε παθημάτων*. Καὶ ἀπὸ ^γ τοῦ ἐναντίου· *Τινὰ οὖν καρπὸν εἶχετε τότε, ἐφ' οἷς νῦν ἐπαισχύνεσθε*; Καὶ ἄλλος σαφὸς, *Ἀναμιμνήσκου τὰ ἔσχατά σου, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα οὐ μὴ ἀμάρτης*. Τοῦτο γὰρ εἰ καὶ μέλλον ἐστὶν, ἀλλ' ὅμως ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔχει τὴν ἀρχὴν ὁ θάνατος ὁ κοινός. Τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος ποιεῖ ἀπὸ τῶν μελλόντων καὶ παρελθόντων, καὶ ὅταν παρακαλέσαι δέῃ, καὶ ὅταν σιωφρονίαι· *Οὐ θέλω, φησὶν, ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διήλθον* ^ι, καὶ πάντες τὸ

^δ Hæc interpretatio est Symmachi. Vide in Hexaplis.

^ε Savil. ταράττονται, Morel. διακόπτονται. Utraque lectio quadrat ad seriem. Mox Savil. ἀδειαν, Morel. ἀτέλειαν.

^ι Morel. τούτων, Savil. τούτων, melius.

^β In Siracide seu Ecclesiastico legitur : τίς ἐνεπίστευσε Κυρίῳ, καὶ κατησχύνθη; ἢ τίς ἐνέμενε τῷ φόβῳ αὐτοῦ, καὶ ἐγκατελείφθη;

^γ Unus καὶ ἐπί.

^δ Savil. ἤλθον.

αὐτὸ βρῶμα τὸ πνευματικὸν ἔφαγον· ἀλλ' οὐκ ἐν τοῖς πλεοσιν αὐτῶν εὐδόκησεν ὁ Θεός. Ποτὲ δὲ ἀπὸ τῶν μελλόντων· Οἰτινες δίκην τίσουσιν, ἐλευθρον αἰώνιον ἀπὸ προσώπου Κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ^α. Καὶ πάλιν· Ἐφθασε δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος· Ἡ γὰρ ἡμέρα δηλώσει, ὅτι ἐν τῷ πυρὶ ἀποκαλύπτεται. Καὶ πάλιν· Διὰ ταῦτα γὰρ ἐργεῖται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὅταν σωφρονίσαι· ὅταν δὲ παρακαλέσαι δέη^β, ἀφ' ἑκατέρων παρακαλεῖ· ἀπὸ μὲν τῶν παρελθόντων, λέγων οὕτως· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ Θεὸς τῶν οἰκτιρῶν, καὶ πατὴρ πάσης παρακλήσεως, ὁ παρακαλῶν ἡμᾶς ἐν πάσῃ τῇ θλίψει, διὰ τῆς παρακλήσεως, ἧς παρακαλούμεθα αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· ἀπὸ δὲ τῶν μελλόντων, Οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς. Διὰ τοῦτο καὶ οὗτος λέγει, Ἐμνήσθην ἡμερῶν ἀρχαίων, ἐμελέτησα ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου. Οὐκ ἀπλῶς εἶπεν, Ἐμνήσθην, ἀλλ', Ἐμελέτησα· τουτέστιν, Ἔργον ἐποίησάμην καὶ πολλὴν τὴν μελέτην, τὰ τοῖς παλαιοῖς συμβεβηκότα αὐτὸς ἀνετίττειν^γ παρ' ἑμαυτῷ. Μεγάλῃ γὰρ ἀπὸ τῆς τῶν Γραφῶν ἱστορίας ἐγγίνεται ἡμῖν καὶ παράκλησις καὶ φιλοσοφία. Διὸ καὶ ἔλεγεν ὁ Παῦλος· Διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν Γραφῶν τὴν ἐλπίδα ἔχομεν. Καὶ πάλιν· Πᾶσα Γραφή θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν.

^ε. Καὶ οὗτος γοῦν ἐντεῦθεν ἤδη παρεκλήθη ἐν τούτῃ θλίψει ὣν καὶ ταραχῇ τῶν τὰ παλαιὰ ἀνετίττειν παρ' [455] ἑαυτῷ, καὶ τοῦ Θεοῦ τὰς οἰκονομίας τὰς διαφόρως γεγενημένας ἀναμνησκασθαι. Ἐτερος γοῦν φησι, Καὶ ἐμελέτησα πάσας τὰς πράξεις σου. Ἐν τοῖς ποιήμασι τῶν χειρῶν σου ἐμελέτων^δ. Ἄλλος, Τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου ἐμελέτων^δ. Δείκνυσι διὰ τούτου, ὅτι ταῦτα ποιῶν, πολλὴν ἑκαρπούτο τὴν παράκλησιν, καὶ οἰκτιρότερος πρὸς τὸν Θεὸν ἐγένετο. Διὸ καὶ ἐπήγαγε τοῦτο ἐμφαίνων, Διεπέτυσα πρὸς σὲ τὰς χεῖράς μου. Οὐκ εἶπεν, Ἐξέτεινα, ἀλλὰ, Διεπέτυσα, πολλὴν δεικνύς τὴν διάθεσιν τῆς καρδίας, μονονουχί ἐξάλλασθαι τοῦ σώματος ἐπειγομένης καὶ πρὸς αὐτὸν ἀνατρέχειν. Ἐνθους οὖν γενόμενος ὑπὸ τῆς μνήμης τῶν κατορθωμάτων, καὶ τὴν φιλανθρωπίαν ἀναλογισάμενος ἅπασαν, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν συμφορῶν καίδουσιν, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἀπαλλαγῆς ἐλευθερίαν, πρὸς σὲ πάλιν κατέφυγον. Ἡ ψυχὴ μου ὡς γῆ ἀνυδρὸς σοι. Ἐτερος, Ὡς γῆ διψῶσα πρὸς σὲ αἰεὶ· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ, Διάψαλμα. Καὶ ἐν ταῖς συμφοραῖς καὶ ἐν ταῖς εὐημερίαις καὶ ἐν πάσῃ καιρῶν διαφορᾷ τὴν ἴσην ἐπεδεικνύμενην σπουδὴν, φησι. Τί δὲ ἐστίν, Ὡς γῆ ἀνυδρὸς σοι; Ὡς περὶ γῆ διψῶσα τοῦ ὕδατος ἐφίεται, οὕτω καὶ γὰρ τοῦ παρὰ σοὶ εἶναι διηνεκῶς. Μάλιστα δὲ ταύτην ἐπέτεινε τὴν ἐπιθυμίαν τῶν θλίψεων ὀδύνης· διὸ καὶ ἀφήκεν αὐτὰς ὁ Θεὸς ἀύξηθῆναι, τὴν πολλὴν πρόνοιαν ἐπιδεικνύμενος. Οὐ γὰρ ἐποίησε τὰ κτίσματα μόνον, ἀλλὰ καὶ γενομένων ἐπιμελεῖται, καὶ ἀνθρώπων, καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων. Τοῦτο γοῦν καὶ ὁ Παῦλος εἰδὼς ἔλεγεν· Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καὶ

ἐσμέν. Καὶ πάλιν· Ἐν αὐτῷ τὰ πάντα συνέστηκε. Καὶ ὁ Δαυὶδ· Πάντα πρὸς σὲ προσδοκῶσι δοῦναι τὴν τροφὴν αὐτῶν εἰς εὐκαιρον. Δόντος σου αὐτοῖς, συλλέξουσιν· ἀνοίξαντός^ε σου τὴν χεῖρα, τα σύμπαντα πλησθήσεται χρηστότητος· ἀποστρέψωντος δὲ σου τὸ πρόσωπον ταραχθήσονται. Καὶ πάλιν· Ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν. Καὶ ὁ Ἡσαΐας· Ὁ κατέχων τὸν γῦρον τῆς γῆς. Καὶ περὶ ἀρετῆς· Ἐὰν μὴ Κύριος, φησὶν, οἰκοδομήσῃ οἶκον, εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες αὐτόν. Καὶ πάλιν· Ὁ κατοικίζων στείραν ἐν οἴκῳ, μητέρα ἐπὶ τέκνοις εὐφραινομένην. Διὰ τοῦτο καὶ σείει τὴν γῆν, καὶ καπνίζει τὰ ἕρη ἀπτόμενος, τὴν δεσποτείαν αὐτοῦ δηλῶν. Σκοτοὶ δὲ τὸν ἥλιον, καὶ ἐκλείπειν παιαί, διὰ τούτου πάλιν τὴν δημιουργίαν αὐτοῦ ἀνακηρύττων.

Καὶ ἐν ταῖς Γραφαῖς δὲ ὁρᾷς ἥλιον ἀναποδίζοντα, καὶ σελήνην μετ' αὐτοῦ πάλιν ἵσταμένην, καὶ πολλὰ ἕτερα θαύματα. Ὅτε μὲν γὰρ αὐτοῦ ἡ γνώσις οὐπω ἐκτέτατο, ταῦτα ἐγένετο· νυνὶ δὲ οὐκ ἔστι χρεία ταύτης τῆς διδασκαλίας, τῶν πραγμάτων βιούντων καὶ δεικνύντων τὸν Δεσπότην. Εἶδες ἐν Αἰγύπτῳ σκοτός, καὶ στοιχείων μεταβολάς; Εἶ δὲ λέγοιέν τινες, ὅτι ἡ ἔκλειψις φυσικῶς, ἀλλ' οὐ τοῦ Θεοῦ κελεύσαντος συνέβη, εἰπάτωσαν πῶς ἐν τῷ καιρῷ τοῦ σταυροῦ γέγονεν. Οὐ γὰρ δὴ τῷ ὠρισμένῳ τότε καιρῷ, ἀλλ' ὅτε μάλιστα οὐκ ἦν ἀκόλουθον, ἢ^ε κατὰ δρόμον [456] φύσεως, τότε συνέβη, τεσσαρεσκαίδεκαταίας καὶ πλήρους οὐσης· αἱ δὲ ἐκλείψεις οὐκ οὕτω γίνονται. Ἀλλ' οὐκ ἂν ἔχοιεν Ὡστε δῆλον ὅτι καθάπερ τὰ ἄλλα τῆ τοῦ Δημιουργοῦ προστάξει, οὕτω καὶ ἐκλείψεις ἅπασαι γίνονται. Ταχὺ εἰσάκουσόν μου, Κύριε, ἐξέλιπε τὸ πνεῦμά μου. Τί λέγεις; ἐπειγεις τὸν ἰατρὸν πρὸς τὴν θεραπείαν; Οὐδαμῶς· ἀλλ' ἔθος καὶ τοῦτο ταῖς θλιβομέναις ψυχαῖς, ὥσπερ καὶ τοῖς κάμνουσι τῶν ἀνθρώπων, παρακαλεῖν τοὺς ἰατροὺς, κὰν ὁ καιρὸς μὴ ἀπαιτῆ, καὶ ταχέως ἐπάγειν τὴν λύσιν. Διὸ καὶ ὁ αὐτὸς τὴν αἰτίαν προστιθεὶς ἔλεγεν· Ἐξέλιπε τὸ πνεῦμά μου. Καίτοι ὁ Θεὸς καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρειν δυνατὸς ὢν, πολλῶ μᾶλλον πρὸς τελευτῆς. Ἀλλ' ὅπερ ἔφθην εἰπὼν, ἡ ἀσθένεια τῆς φύσεως ἐντεῦθεν ἐλέγχεται. Ἥδει μὲν γὰρ, ὅτι αὐτῷ πάντα ῥάδια, ἀλλ' οὐ φέρει τὴν ἐπαγωγὴν τῶν δεινῶν. Μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ὁμοιωθήσομαι τοῖς καταβαλουσιν εἰς λάκκον. Ἐτερος, Μὴ κρύψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ. Καὶ πόθεν ἡ ἀποστροφή γίνεται; Αὐτὸς ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Ἡσαίου λέγει· Μὴ οὐκ ἰσχύει ἡ χεὶρ μου; Ἀλλ' αἱ ἀμαρτίαι ὑμῶν διυστῶσιν ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ ὑμῶν. Ὅταν οὖν τι πράξωμεν πονηρὸν, ἀποστρέφεται. Καθαρὸς γὰρ, φησὶν, ὁ ὀφθαλμὸς σου τοῦ μὴ ὁρᾶν πονηρά· καὶ ἐπιβλέπειν ἐπὶ πόνους^ε οὐ δύνησῃ. Διὰ τοῦτο ἀποστρέφεται καὶ τοὺς ἀπονενοημένους. Διὸ φησὶν· Ἐπὶ τίνα ἐπιβλέψω, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν πρῶτον καὶ ἡσύχιον, καὶ τρέμοντά μου τοὺς λόγους; Ταύτην τοίνυν διώκωμεν τὴν ἀρετὴν, ἵνα ἐπισπασώμεθα

^α Δε post ἀνοίξαντος in Morel. legitur; in Savil. secus.

^β Hæc, ἀπὸ προσώπου Κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, non habet Savil.

^γ Deest in Savil.

^δ Morel. ἀνετίττων, Savil. ἀνετίττειν. Utrumque ferri potest, sed ἀνετίττειν melius.

^ε Pro ἐμελέτων alii habent διελάλουν.

^ε Ita Mor., in Savil. autem ἢ desideratur, sed hic quadrat ad seriem.

^ε Unus cod. ἐπὶ πονηρούς. Sed in Habacuc, unde locus excerptus est, legitur πόνους. Interpret tamen legit πονηρούς, qui vertit, super malos. Hæc autem lectio magis hic quadrat ad seriem quam πόνους.

autem a futuris : *Qui pœnas dabunt , æternum exitium a facie Domini , et a gloria virtutis ejus (a) (2. Thess. i. 9).* Et rursus : *Pervenit autem in eos ira in finem (4. Thess. 2. 16).* *Dies enim indicabit , quod in igne revelatur (4. Cor. 3. 13).* Et rursus : *Propterea enim venit ira Dei in filios inobedientiæ (Ephes. 5. 6).* Sed hæc quidem , quando oportet corrigere : quando autem consolari , ab utrisque consolatur : a præteritis quidem dicens , *Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi , Deus misericordiarum , et pater omnis consolationis , qui consolatur nos in omni afflictione , per consolationem quam a Deo accipimus (2. Cor. 1. 3. 4) :* a futuris autem , *Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam quæ est revelanda in nobis (Rom. 8. 18).* Quocirca hic quoque dicit , *Memor fui dierum antiquorum , meditatus sum in omnibus operibus tuis.* Non dixit tantum , *Memor fui* , sed , *Meditatus sum* : hoc est , Magnam operam et diligentiam adhibui in iis apud me revolvendis quæ antiquis evenerunt. Ex Scripturarum enim cognitione adest nobis magna consolatio et philosophia. Et ideo dixit Paulus : *Per patientiam et consolationem Scripturarum spem habemus (Rom. 15. 4).* Et rursus : *Omnis Scriptura divinitus inspirata est utilis ad doctrinam , ad reprehensionem , ad correctionem (2. Tim. 3. 16).*

5. Hinc ergo hic accepit consolationem , cum esset in tanta afflictione et perturbatione , quod vetera apud se revolveret , et quæ a Deo varie sunt gesta et administrata , in memoriam revocaret. Dicit itaque alius , *Et meditatus sum omnes actiones tuas (b).* *In factis manuum tuarum meditabar.* Alius , *Opera manuum tuarum meditabar.* Per hoc ostendit se , dum hæc faceret , magnam accipere consolationem , et Deo evadere familiariorem. Et ideo hoc ostendens subjunxit , 6. *Expandi manus meas ad te.* Non dixit , *Extendi* , sed , *Expandi* , ostendens magnam cordis affectionem , quod propemodum e corpore properat exsilire , et ad ipsum recurrere. A memoria igitur rerum præclarissime gestarum veluti divino quodam furore afflatus , cum et omnem benignitatem reputassem , et ex calamitatibus perfectam disciplinam , et quæ a malis ereptionem sequuta est libertatem , ad te rursus confugi. *Anima mea sicut terra sine aqua tibi.* Alius , *Tamquam terra sitiens ad te semper (c) :* hoc est enim , *Diapsalma.* In rebus , inquit , adversis et secundis et in omni temporum varietate ostendi semper æquale studium. Quid est autem , *Sicut terra sine aqua tibi ?* Sicut terra sitiens pluviam desiderat , ita ego esse tibi assidue propinquus. Hoc autem desiderium magis auxit moles afflictionum , et ideo Deus eas permisit crescere , magnam suam ostendens providentiam. Non solum enim fecit creaturas , sed etiam factarum curam gerit , et

(a) Hæc verba , *a facie Domini , et a gloria virtutis ejus* , omittenda esse duxit Savilius.

(b) Hæc interpretatio est juxta Aquilam ; sequens autem est juxta Symmachum. Vide in Hexaphis.

(c) Hæc interpretatio est juxta Symmachum. Vocem , $\pi\tau\delta$, *ait* , id est , *semper* , interpretari solet Aquila ; Symmachus vero , LXX et Theodotio , $\delta\iota\alpha\psi\alpha\lambda\mu\alpha$, quæ vox significat *pausam* , aut cessationem quaradam brevem inter psallendum , ac recte exprimere putatur Hebraicam illam vocem.

hominum , et aliorum omnium. Hoc itaque sciens Paulus , dicebat : *In ipso enim vivimus , et movemur , et sumus (Act. 17. 28).* Et rursus : *In ipso constant omnia (Coloss. 1. 17).* Et David : *Omnia a te expectant ut des illis cibum in tempore opportuno. Dante te illis , colligent ; aperiante te manum , omnia implebuntur bonitate ; avertente autem te faciem , turbabuntur (Psal. 103. 27 - 29).* Et rursus : *Qui respicit super terram , et facit eam tremere (Psal. 103. 32).* Et Isaias : *Qui continet gyrum terræ (Isai. 40. 22).* Et de virtute , *Nisi Dominus , inquit , ædificaverit domum , in vanum laboraverunt qui ædificant eam (Psal. 126. 1).* Et rursus : *Qui habitare facit sterilem in domo matrem filiorum lætalem (Psal. 112. 9).* Et ideo terram quatit et montes tangens facit ut fumigent , suum ostendens dominium (Psal. 103. 32). Solem autem obscurat , ita ut deficiat , per hoc rursus indicans se esse Opificem (Isai. 58).

Miraculis nunc opus non est. — Porro in Scripturis quoque vides solem retrocedentem , et lunam rursus cum eo stantem (Jos. 10. 13) , et multa alia miracula. Quando enim ejus cognitio nondum extensa fuerat , hæc fiebant : nunc autem non est amplius opus hac doctrina , cum res ipsæ clament et ostendant Dominum. Vidisti in Ægypto tenebras , et mutationem elementorum ? Si qui autem dicant defectum evenisse naturaliter , non autem Dei jussu , dicant quomodo factus sit eo tempore quo cruci est affixus. Non enim tempore tunc præstituto , sed quando minime erat consentaneum , nec cursui naturali conveniens , tunc accidit , cum esset scilicet quartadecima luna , et plenilunium (Matth. 27. 45). Defectus autem non sic fiunt. Illis autem non suppetit unde hoc explicant. Quare manifestum est sicut alia , ita etiam defectus omnes jussu Opificis fieri. 7. *Velociter exaudi me , Domine ; defecit spiritus meus.* Quid dicis ? urges medicum ad curationem ? Nequaquam : sed hic quoque mos et animarum quæ affliguntur , quemadmodum et hominum laborantium , accersere medicos , etiamsi tempus non postulet , et liberationem celeriter providere. Quocirca ipse quoque adjiciens , dicebat , *Defecit spiritus meus.* Atqui Deus qui potest excitare a mortuis , multo magis ante mortem. Sed quemadmodum dixi , hinc deprehenditur naturæ imbecillitas. Sciebat enim omnia ei esse facilia , sed ferre non potest mala quæ inferuntur. *Ne avertas faciem tuam a me , et similis ero descendentibus in lacum.* Alius , *Ne absconderis faciem tuam a me (a).* Et undenam sit aversio ? Ipse Deus dicit per Isaiam , *Annon potens est manus mea ? Sed peccata vestra dividunt inter me et vos (Isai. 59. 1. 2) ?* Quando ergo mali quid fecerimus , avertitur : *Mundus est enim , inquit , oculus tuus , ut non videat mala ; et respicere super labores non poteris (Habac. 1. 13).* Et ideo aversatur etiam arrogantes. Dicit itaque : *Super quem respiciam , nisi super mansuetum et quietum , et trementem*

(a) Hæc interpretatio cujus sit , non dicitur. Verum Aquila , Symmachus , et Theodotio verbum , $\tau\tau\delta$, per $\kappa\rho\upsilon\sigma\tau\epsilon\upsilon$ et $\alpha\pi\sigma\kappa\upsilon\pi\tau\epsilon\upsilon$, *abscondere* . exprimere solent , unde conjiciatur hanc interpretationem illorum esse.

verba mea (Isai. 66. 2)? Persequamur ergo hanc virtutem, ut ejus faciem attrahamus; ne in vitii barathrum incidamus, densis occupantibus tenebris. Possunt etiam qui ceciderunt iterum ascendere. Oportet ergo eos qui cadunt, non manere humi jacentes.

Peccati natura lacus. Deum semper intueri debemus, et ab eo pendere. — Lacus autem, in quo sunt sævæ bestię, et qui est plenus tenebris, est natura peccati. Scripturarum ergo rudentes demittamus, et voluntatem alligemus: et si ceciderimus, velociter resurgemus. Quomodo autem incipiemus iter ingredi? Si cum ceciderimus, non contemnamus, nec desperemus, sed hæc prophetica carmina nobis canamus: *Numquid cadens non resurgit* (Jer. 8. 4)? Et rursus, *Hodie si vocem ejus audieritis, ne obduretis corda vestra sicut in exacerbatione* (Psal. 94. 8. 9); et his cogitationibus victos nos attrahamus. 8. *Auditam fac mihi mane misericordiam tuam, quoniam in te speravi.* Alius, *Auditam fac mihi ex matutino misericordiam tuam* (a), id est, celeriter.

6. Vidisti afflictam et perturbatam animam? Vult enim audiri ante experientiam, ut spe erigatur et exspectatione. Hoc est autem quod dicit: *Fac me surgere, ut pollicitus es, justam deinde impetrandi causam adjicit. Quia in te speravi.* Deus enim nihil tam requirit, quam ut eum semper intueamur, et ab eo perpetuo pendeamus. *Notam fac mihi viam in qua ambulem: quia ad te levavi animam meam.* Quid dicis? cum et natura habeat legem ab initio a Deo impositam, et Mosaicę leges eam renouent, quid tibi vis, rursus dicens: *Notam fac mihi, Domine, viam in qua ambulem?* Vel hoc ergo dici potest: Quoniam conscientia mea obruta est a vitio, rogo ut ea renouetur. Vel hic viam dicit multa eorum quę ignorantur ab hominibus, quemadmodum Paulus quoque ostendit, dicens: *Quid enim oremus sicut oportet, nescimus* (Rom. 8. 26). Si autem Paulus hoc ignorat post tantam cognitionem, quid miraris si hic quoque hoc dicat? Vide autem eum nihil sensile hic quærere, sed viam quę ad Deum deducit, et ipsum ex se principia conferre (b)? Non dixit enim absolute, *Notam fac mihi, Domine, viam quę ad te ducit*: Sed quid? *Quia ad te levavi animam meam*: hoc est, A te pendeo, te intueor, te unum respicio. Iis enim Deus maximam sui præbet notitiam. Quamobrem dicebat de Judæis, rogatus cur eis loqueretur in parabolis: *Videntes non vident, et audientes non audiunt* (Matth. 13. 13). Illud autem, *Levavi*, significat, Ad te traduxi et transtuli animam meam. 9. *Eripe me de inimicis meis, Domine, ad te confugi.* Vide ubique afferri causas ab eo qui rogat. *Ne auerias, inquit, faciem tuam a me: quoniam in te speravi. Notam fac mihi viam tuam, quoniam ad te levavi animam meam. Eripe me de inimicis meis, quoniam ad te confugi.* 10. *Doce me facere voluntatem*

(a) Hęc interpretatio cujus sit, non exprimitur, sed potest esse Symmachi, qui alibi, $\gamma\kappa\beta$, vertit, $\delta\epsilon\theta\pi\omicron\varsigma$, quod est, *ortus diei*, sive matutinium.

(b) Jam vidimus locum ubi principium bonę actionis homini adscribere videtur Chrysostomus: verum S. doctor hominem supponit jam gratię dono præventum.

tuam, quia Deus meus es tu. Non dixit absolute, *Doce me voluntatem tuam*, sed, *Doce me facere voluntatem*: hoc est, Ad ipsa facta me deduc. Superna enim ope et caelesti doctrina opus est, ut incedamus via quę ducit ad virtutem: non nobis in otio degentibus, sed quę sunt nostra conferentibus: *Quia Deus meus es tu.* Vides spirituales ejus petitiones? Non enim de pecuniis, potentia, et gloria, sed ut Dei faciat voluntatem, in ejus petitione agitur: quod quidem est omnium bonorum thesaurus, et opes quę nunquam deficiunt, principiumque et radix felicitatis, et medium, et finis. *Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam.* Vides quomodo dicimus, quomodo docemur viam perficere, nempe per Spiritum sanctum? Et ideo dicebat Paulus: *Nobis autem Deus revelavit per Spiritum suum* (1. Cor. 2. 10). *In terram rectam.* Si dictionem quidem spectes, dicit patriam suam: si accipiatur autem anagogice, viam quę ducit ad virtutem. Alius autem dicit, *Per terram planam* (a). Nihil est enim virtute lævius ac planius, quę est a turba et tumultu libera. 11. *Propter nomen tuum vivificabis me, Domine.* Vides eum rursus ad Deum confugere, non autem in vita sua collocare fiduciam?

Æquitas et justitia pro clementia et misericordia. Oratio sine opere inutilis. — *In æquitate tua educes e tribulatione animam meam.* Alius, *In misericordia tua.* Vides quomodo verum sit, quod superius dicebam, eum justitiam sæpe vocare clementiam? *Educes de tribulatione animam meam.* *Orate enim, inquit, ne intretis in tentationem* (Marc. 14. 38). 12. *Et in misericordia tua disperdes omnes inimicos meos.* Non quoniam ego sum dignus, inquit, sed propter tuam clementiam libera me ab iis qui in me bellum gerunt, libera me ab iis qui mihi insidiantur, dat ut ab afflictione aliquantum respirem. *Et perdes omnes qui tribulant animam meam, quoniam ego servus tuus sum.* Vide hic rursus adjectam causam. Neque enim possumus absolute nostra postulata consequi, sed oportet nos ita præparare, ut simus digni qui postulata consequamur, et quę nostra sunt conferre, et ita accedere. Non sufficit enim sola natura orationis: nam Judæi quoque orabant, et audiebant? *Si multiplicaveritis preces, non exaudiam vos* (Isai. 1. 15). Et quid miraris si Judæi non exaudiebantur, cum etiam Jeremias pro eis orans reprehendatur, et semel ac bis audiat: *Ne ora pro hoc populo, quoniam non exaudiam te* (Jer. 7. 16)? Et quid miraris si Jeremias non exauditur? *Etiamsi Noe, inquit, etiamsi Job, etiamsi Daniel steterint, filios et filias suas non eripient* (Ezech. 14. 14. 16). Hęc ergo cum sciamus, non solum oremus, sed cum precibus quoque nos ita comparemus, ut simus digni qui accipiamus, ut et præsentia et futura bona consequamur: quę detur nobis omnibus consequi, gratia et clementia Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium, in sæcula sæculorum. Amen.

(a) Hęc interpretatio est Aquilę; quidam Symmacho illam tribuunt, sed Aquilę est.

αὐτοῦ τὸ πρόσωπον, ἵνα μὴ καταπέσωμεν εἰς τὰ βάραθρα τῆς κακίας, πολλοῦ τοῦ σκότους κατέχοντος. Ἔστι καὶ πεσόντας ἀνελεῖν. Δεῖ τοίνυν τοὺς καταπίπτοντας μὴ μένειν κάτω κειμένους.

Λάκκος δὲ ἐστὶ χαλεπὰ θηρία ἔχων καὶ σκότους γέμων, τῆς ἀμαρτίας ἢ φύσις. Οὐκοῦν χαλάσωμεν τῶν Γραφῶν τὰ σχοινία, καὶ τὴν προαίρεσιν ἐπιδῶμεν· καὶ ταχέως ἀναστησόμεθα, κἂν καταπέσωμεν. Πῶς δ' ἂν γένοιτο ἀρχὴ ὁδοῦ; Ἄν καταπεσόντες μὴ καταφρονήσωμεν, μηδὲ ἀπογνῶμεν, ἀλλ' ἐπάδωμεν ἑαυτοῖς τὰ προφητικά ταῦτα· *Μὴ ὁ πίπτων οὐκ ἀνίσταται; Καὶ πάλιν· Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ· καὶ τούτοις τοῖς λογισμοῖς δῆσαντες ἑαυτοὺς ἀνεκλύσωμεν. Ἀκουστὸν ποίησόν μοι τὸ πρῶτ' τὸ ἐλεός σου, ὅτι ἐπὶ σοὶ ἤλπισα.* Ἔτερος, *Ἀκουστὸν ποίησόν μοι ἐξ ὄρθρου τὸ ἐλεός σου, τουτέστι, ταχέως.*

ζ'. Εἶδες θλιβομένην ψυχὴν καὶ θορυβουμένην; Πρὸ γὰρ^α τῆς πείρας ἀκούσαι βούλεται, ὥστε ταῖς ἐλπίσιν ὀρθωθῆναι καὶ τῇ προσδοκίᾳ. Ὁ δὲ λέγει, τουτό ἐστιν· *Ἀνάστησόν με ἀπὸ τῆς ἐπαγγελίας.* Εἶτα καὶ τὴν δικαιολογίαν τοῦ τυχεῖν προστίθησι, λέγων· *Ὅτι ἐπὶ σοὶ ἤλπισα.* Οὐδὲν γὰρ ὁ Θεὸς οὕτως ἐπιζητεῖ, ὡς τὸ διηνεκῶς πρὸς αὐτὸν κεχηνέναι. *Γνώρισόν μοι, [457] Κύριε, ὁδόν, ἐν ἧ πορεύσομαι· ὅτι πρὸς σέ ἦρα τὴν ψυχὴν μου.* Τί λέγεις; καὶ τῆς φύσεως ἐχούσης τὸν νόμον τὸν ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐντεθέντα, καὶ τῶν γραμμάτων αὐτὸν ἀνανεούντων τῶν Μωσαϊκῶν, πῶς ἀξιῶς λέγων πάλιν, *Γνώρισόν μοι, Κύριε, ὁδόν, ἐν ἧ πορεύσομαι;* Ἡ οὖν τουτό ἐστιν εἰπεῖν· Ἐπεὶ ὑπὸ τῆς κακίας κατεχώσθη μου τὸ συνειδὸς, ἀξιῶ αὐτὸ ἀνανεωθῆναι. Ἡ ὁδὸν ἐνταῦθα τὰ πολλὰ τῶν ἀγνοουμένων ἀνθρώποις λέγει, ὡς περ καὶ Πυλὸς δείκνυσι, λέγων· *Τὸ γὰρ τί προσευξώμεθα ἕκαστ' ὁ δεῖ, οὐκ οἶδαμεν.* Εἰ δὲ Παῦλος ἀγνοεῖ μετὰ τσοαύτην γνῶσιν, τί θαυμάζεις εἰ οὗτος^β ταῦτα λέγει; Ὅρα δὲ αὐτὸν οὐδὲν αἰσθητὸν ἐνταῦθα ζητοῦντα, ἀλλὰ τὴν ὁδὸν τὴν πρὸς Θεὸν φέρουσαν, καὶ οἰκοθεν παρέχοντα τὰς ἀρχάς. Οὐ γὰρ ἀπλῶς εἶπε· *Γνώρισόν μοι, Κύριε, τὴν ὁδόν τὴν πρὸς σέ φέρουσαν,* ἀλλὰ τί; Ἐπειδὴ πρὸς σέ ἦρα τὴν ψυχὴν μου· τουτέστι, Πρὸς σέ κέχηνα, πρὸς σέ βλέπω. Τούτοις γὰρ μάλιστα ὁ Θεὸς γνωρίζει. Διὸ περὶ Ἰουδαίων ἔλεγεν, ἐρωτώμενος διὰ τί ἐν παραβολαῖς λαλεῖ αὐτοῖς· *Ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσι, καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσι.* Τὸ δὲ, *Ἦρα, Μετέστησα, ἢ^γ μετέθηκα πρὸς σέ [τὴν] ψυχὴν μου ἐστίν.* Ἐξελοῦ με ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου, Κύριε, πρὸς σέ κατέφυγον. Ὅρα πανταχοῦ τὰς αἰτίας καὶ παρὰ τοῦ δεομένου προσφερομένας. *Μὴ ἀποστρέψῃς, φησὶ, τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι ἤλπισα ἐπὶ σέ. Γνώρισόν μοι ὁδόν, ὅτι πρὸς σέ ἦρα τὴν ψυχὴν μου.* Ἐξελοῦ με ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου, ὅτι πρὸς σέ κατέφυγον. *Δίδαξόν με τοῦ ποιεῖν τὸ θέλημά σου, ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεός μου.* Οὐκ εἶπε, Δίδαξόν με τὸ θέλημά σου, ἀπλῶς, ἀλλὰ, *Τοῦ ποιεῖν τὸ θέλημά*

σου· τουτέστιν, Εἰς τὰ ἔργα αὐτὰ ἐμβίβασον. Τῆς γὰρ ἀνωθεν ῥοπῆς χρεῖα, καὶ ἐκεῖθεν^δ τῆς διδασκαλίας, ὥστε βαδίζειν τὴν ἐπὶ τὴν ἀρετὴν φέρουσαν ὁδόν· οὐχ ἡμῶν ἀργούντων, ἀλλὰ καὶ ἡμῶν τὰ παρ' ἑαυτῶν εισφερόντων. *Ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεός μου.* Ὅρᾳ τὰς αἰτίσεις αὐτοῦ πνευματικῆς; Οὐ γὰρ περὶ χρημάτων καὶ δυναστείας, καὶ δόξης, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιεῖν, προσάγει τὴν αἴτησιν· ὅπερ ἐστὶ θησαυρὸς τῶν ἀγαθῶν ἀπάντων, καὶ πλοῦτος ἀνελλιπῆς, καὶ εὐημερίας ἀρχή, καὶ ρίζα, καὶ μέσα^ε, καὶ τέλος. *Τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ὀδηγήσει με ἐν γῆ εὐθείᾳ.* Ὅρᾳ πῶς μανθάνομεν, πῶς διδασκόμεθα ἀνύειν τὴν ὁδὸν διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου; Διὸ καὶ ὁ Παῦλος ἔλεγεν· *Ἡμῖν δὲ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ.* Ἐν γῆ εὐθείᾳ. Κατὰ μὲν τὴν ῥῆσιν, τὴν πατριδα αὐτοῦ φησὶ· κατὰ δὲ ἀναγωγὴν, τὴν ἐπὶ τὴν ἀρετὴν φέρουσαν ὁδόν. Ἄλλος δὲ φησὶ· *Διὰ γῆς ὀμιλῆς.* Οὐδὲν γὰρ λειότερον ἀρετῆς, θορύβων ἀπηλλαγμένης καὶ ταραχῆς. *Ἐνεκεν τοῦ ὀνόματός σου, Κύριε, ζήσεις με.* Ὅρᾳ πάλιν ἐπὶ τὸν Θεὸν^ι καταφεύγοντα, οὐ παρήσῃ βίου θαρρόντα;

[458] *Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ἐξάξεις ἐκ θλίψεως τὴν ψυχὴν μου.* Ἄλλος φησὶν· *Ἐν τῇ ἐλεημοσύνῃ σου^δ.* Ὅρᾳ πῶς ἀληθῆς, ὅπερ ἔμπροσθεν ἔλεγον, ὅτι πολλαχοῦ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ φιλανθρωπίαν καλεῖ; *Ἐξάξεις ἐκ θλίψεως τὴν ψυχὴν μου.* Εὐχεσθε γὰρ, φησὶ, *μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν.* Καὶ ἐν τῷ ἐλέει σου ἐξολοθρεύσεις τοὺς ἐχθρούς μου. Οὐκ ἐπειδὴ, φησὶν, ἐγὼ ἄξιός, ἀλλὰ διὰ τὴν σὴν φιλανθρωπίαν ἀπάλλαξόν με τῶν πολεμούντων με, ἐλευθέρωσον τῶν ἐπιβουλεύοντων, δὸς ἀναπνεῦσαι μικρὸν ἀπὸ τῆς θλίψεως. *Καὶ ἀπολεῖς πάντας τοὺς θλίβοντας τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἐγὼ δοῦλός σου εἰμί.* Ὅρα πάλιν τὴν αἰτίαν κειμένην. Οὐ γὰρ ἔστιν ἀπλῶς ἐπιτυγχάνειν τῶν αἰτήσεων, ἀλλὰ πανταχοῦ παρασκευάζειν ἑαυτοὺς ἀξίους χρῆ τοῦ λαμβάνειν ἅπερ αἰτοῦμεν, καὶ τὰ παρ' ἑαυτῶν συνεισφέρειν, καὶ οὕτω προσιέναι. Οὐ γὰρ ἀρκεῖ μόνον τῆς εὐχῆς ἢ φύσις· ἐπεὶ καὶ Ἰουδαῖοι ἠύχοντο, καὶ ἤκουον· *Κἂν πληθύνητε τὴν δέησιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν.* Καὶ τί θαυμάζεις, εἰ οἱ Ἰουδαῖοι οὐκ ἤκούοντο, ὅπου γε καὶ Ἰερεμίας ὑπὲρ αὐτῶν παρακαλῶν ἐπετιμᾶτο, καὶ ἅπαξ καὶ δις ἀκούει· *Μὴ προσεῖχον ὑπὲρ^ε τοῦ λαοῦ τούτου, ὅτι οὐκ εἰσακούσομαι σου;* Καὶ τί θαυμάζεις εἰ Ἰερεμίας οὐκ εἰσακούσθηται; *Κἂν Νῶε, φησὶ, κἂν Ἰὼβ, κἂν Δάνιηλ στῶσιν, υἱοὺς αὐτῶν καὶ θυγατέρας οὐ μὴ ἐξέλωνται.* Ταῦτα τοίνυν εἰδότες, μὴ μόνον εὐχόμεθα, ἀλλὰ μετὰ τῶν εὐχῶν ἀξίους ἑαυτοὺς παρασκευάζωμεν τοῦ λαβεῖν, ἵνα καὶ τῶν παρόντων καὶ τῶν μελλόντων ἐπιτύχωμεν ἀγαθῶν· ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

^d Sic Savil. In Morel. ἐκεῖθεν deest.

^e Savil. καὶ μέση, legendum autem suspicatur καὶ μέσον. Mor. καὶ μέσα, bene.

^f Savil. ἐπὶ τὸν Κύριον.

^g Haec interpretatio est Symmachi.

^h Savil. περί. Infra Savil. putat legendum οὐκ εἰσακούσθηται, ipse vero legit οὐκ εἰσακούσεται.

^a Savil. om. γάρ.

^b Savil. εἰ οὗτος, omissis caeteris: atque ita legit Genlianus Hervetus. Utraque lectio quadrat.

^c Μετέστησα ἢ desideratur in edit. Morel. Sed habetur in aliis exemplaribus. Paulo post Savil. ὅτι πρὸς σέ κατέφυγον.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΡΜΓ ΨΑΛΜΟΝ.

Εὐλογητὸς ὁ Κύριος ὁ Θεὸς μου, ὁ διδάσκων τὰς χεῖράς μου εἰς παρατάξιν, τοὺς δακτύλους μου εἰς πόλεμον.

α'. Τί λέγεις; πολέμων διδάσκαλος ὁ Θεὸς, καὶ μάχης, καὶ παρατάξεως; Μάλιστα μὲν οὐκ ἂν τις ἀμάρτοι καὶ τὴν ἐν τούτοις νίκην αὐτῷ λογιζόμενος. Τοῦτο γάρ ἐστιν, Ὁ διδάσκων τὰς χεῖράς μου. Τοῦτο ἐστιν, ὁ ποιῶν περιγενέσθαι τῶν πολεμίων, κρατεῖν, τρόπαιον ἐγείρειν. Καὶ γὰρ ἠνίκα τὸν Γολιάθ κατέβαλεν, ἐκεῖνος ὁ τῆς νίκης αἴτιος· καὶ ἠνίκα πολλοὺς πολέμους κατώρθωσε, καὶ τρόπαια ἔστησε, καὶ αὐτάνδρους εἶλε πολεμίας τινὰς πόλεις, οὗτος αὐτόν^α κρατῆσαι ἐποίησεν. Διὸ καὶ ἄδων ἔλεγε· Κύριος κραταῖος καὶ δυνατός, Κύριος δυνατός ἐν πολέμῳ. Καὶ ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως δὲ πολλὰ τοιαῦτα εἰργάσατο.

Πλὴν ἀλλ' ἐστὶ καὶ ἕτερος πόλεμος τούτου χαλεπώτερος, ἔνθα ἡμῖν μάλιστα τῆς ἄνωθεν βοήθειας δεῖ, ὅταν πρὸς τὰς ἀντικειμένας παραταττώμεθα δυνάμεις. Ὅτι δὲ πρὸς ταύτας ἡμῖν ἐστὶ πόλεμος, ἄκουε Παύλου λέγοντος. Οὐκ ἐστὶν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, [459] ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου· διὰ τοῦτο καὶ χαλεπώτερος, ὅτι ἐξ ἐτέρας φύσεως αἱ φάλαγγες, καὶ ταύτης ἀοράτου, καὶ ὅτι οὐ περὶ μικρῶν ὁ ἀγὼν, ἀλλὰ περὶ σωτηρίας καὶ ἀπωλείας. Ἐνταῦθα οὐκ ἐστὶ τοὺς σφαττομένους ἰδεῖν, οὐ τὸν καιρὸν προμαθεῖν, οὐ δυσκολίαν^β, οὐ τόπον, οὐκ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδέν. Καὶ γὰρ καὶ ἐν ἀγορᾷ, καὶ ἐν οἴκῳ, καὶ παιζόντων καὶ βρῦθουμένων ἐπιτίθενται αὐταὶ αἱ φάλαγγες· ὥστε πεφραγμένους καὶ διαπαντός δεῖ εἶναι. Οὐ γὰρ οἶδεν ἀνακωχὴν ὁ πόλεμος, οὐδὲ ἔχει κήρυκας, οὐδὲ πρέσβεις, οὐδὲ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδέν, ἀλλ' ἀκήρυκτός ἐστιν ἡ μάχη· διὸ δὴ μάλιστα πάντοθεν φράττεσθαι καὶ τρέφεσθαι εὐτόνως χρή. Τροφή δὲ τοῦ πολέμου τούτου, καὶ ἔπλα τῶν τοιούτων στρατιωτῶν, τῶν θείων Γραφῶν ἡ ἀκρόασις. Ταύτης ὁ μὴ ἀπολαύων, λιμῷ τήκεται. Δάισω γὰρ αὐτοῖς, φησὶν, οὐ λιμὸν ἄρτου, οὐδὲ δίψαν ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸν τοῦ ἀκροῦσαι λόγον Κυρίου. Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν, ὡσπερ καὶ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς πολέμοις, τῆς ἄνωθεν βοήθειας δεῖ. Οὐ σώζεται γὰρ, φησὶ, βασιλεὺς διὰ πολλὴν δύναμιν, καὶ γίγας οὐ σωθήσεται ἐν πλήθει ἰσχύος αὐτοῦ. Ψευδὴς ἵππος εἰς σωτηρίαν, ἐν δὲ πλήθει δυνάμεως αὐτοῦ οὐ σωθήσεται. Οὕτω γοῦν οἱ πολλοὶ τοὺς πολέμους ἐτροποῦντο, τὸ πρότερον εὐχῶν προηγουμένων, καὶ τὰς πολεμίας φάλαγγας καταβαλοῦσάν. Ἐλεός μου, καὶ καταφυγή μου, ἀντιλήπτωρ μου καὶ ῥύστης μου. Ὁρᾷς πάλιν ἀπὸ φιλανθρωπίας ἀξιοῦντα σώζεσθαι; Μᾶλλον δὲ καὶ ἕτερόν τι ἐνταῦθα αἰνίττεται. Δείκνυσι γὰρ διὰ τούτου καὶ λέγει, ὅτι Οὐδὲ αὐτοῦ^γ τοῦ ἐλέους ἀξίος ἦμην, εἰ μὴ αὐτὸς ἐπένευσεν. Αὐτὸς οὖν ἐστὶν Ὁ ἐλεός μου, φησὶν· οὐκ ἐγὼ ἔσχον αὐτὸν ἐν τοῖς ἔργοις. Εἰ γὰρ καὶ ἐλεός ἐστιν, ἀλλ' οὐκ ἀκρίτως ἅπασιν ἐπεισιν· Ἐλεήσω γὰρ, φησὶν, ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω. Δεῖ τοίνυν, εἰ καὶ ἐλεεῖσθαι μέλλο-

μεν^δ, παρέχεσθαι τὰς ἀφορμὰς οἰκοθῆν τῆς τοιαύτης φιλανθρωπίας. Οὗτος δὲ καὶ αὐτὸ τὸ ἐλεηθῆναι παρ' αὐτοῦ ἔχειν λέγει. Εἶδες συντετριμμένην ψυχὴν; εἶδες γνώμην εὐγνώμονα, καὶ πῶς τὸ πᾶν ἀνατίθησι τῷ φιλανθρώπῳ Θεῷ; Ἀντιλήπτωρ μου, καὶ ῥύστης μου, ὑπερασπιστὴς μου· καὶ ἐπ' αὐτῷ ἤλπισα. Συνεχῶς περιστρέφει τὴν ἐλπίδα τὴν εἰς αὐτὸν, παιδεύων ἅπαντας μὴ βαπτίζεσθαι τοῖς δεινοῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν μέσαις ταῖς συμφοραῖς ἐκεῖ κεχηγνέναι, μηδὲ ἀπαγορεύειν καὶ ἀναπεπτωκέναι. Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ ἀντιλήπτωρ μου καὶ ῥύστης μου. Ὅστε καὶ μὴ παρ' αὐτὰ τῶν δεινῶν τὰ προοίμια ἀντιλάβηται, μηδὲ ῥύσῃται, δεῖ θαρρεῖν. Εἰ τοίνυν αὐτὸς ἐστὶν ἀντιλήπτωρ, πάντας ἀπαλλάξει τῶν δεινῶν. Ἐλπίς γὰρ μάλιστα τότε ἐστὶν, ὅταν τῶν [460] ὀρωμένων εἰς ἀπόγνωσιν ἐμβαλλόντων, αὕτη θαρρεῖν ὑπὲρ μέλλοντος παρασκευάζῃ. Ὁ ὑποτάσσων λαόν μου ὑπ' ἐμέ. Καλῶς οὕτως εἶπε. Καὶ γὰρ καὶ ἐνταῦθα τῆς ἄνωθεν βοήθειας, ὥστε εἶκειν τοὺς ὑπηκόους, καὶ μὴ στασιάζειν, μηδὲ κατεξανίστασθαι. Οὐκ ἄρα ἐν τῇ τῶν ἐχθρῶν καὶ τῶν πολεμίων ὑποταγῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τῶν οικείων πολλῆς ἡμῖν τῆς ἄνωθεν δεῖ βοήθειας. Καὶ γὰρ καὶ τοῦτο μέγα ἐστὶ, τὸ τοὺς οικείους εὐ διαθεῖναι, καὶ οὐκ ἐλαττον τοῦ τῶν ἐχθρῶν περιγενέσθαι. Πολλοὶ γοῦν πολλάκις ἐν πολέμοις μὲν τρόπαια ἔστησαν, ἐν εἰρήνῃ δὲ κατεκόπησαν, τῶν ἀρχομένων οὐκ εἰδότες φέρειν τὰς ἡνίας. Οὐκ ἄρα ἐν τῇ δυνάμει τῆς βασιλείας ἐστὶ τὸ ὑποτετάχθαι τὰ στρατόπεδα, ἀλλ' ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ βοήθειᾳ. Ὅσπερ δὲ ἀπὸ ταύτης αἱ τῶν πολεμίων νίκαι, οὕτω καὶ αἱ τῶν οικείων ὑποταγαί. Κύριε, τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ὅτι ἐγνώσθης αὐτῷ; ἢ υἱὸς ἀνθρώπου^ε, ὅτι λογίζῃ αὐτόν; ἕτερος. Τί ἄνθρωπος, καὶ γνώσῃ αὐτόν; ἕτερος, Ὅτι γνωρίζεις αὐτόν; Ἄρα μέγαν τινὰ εἶναι χρὴ τὸν μέλλοντα τὸν Θεὸν γνωρίζειν, μᾶλλον δὲ τὸν μέλλοντα γνωρίζεσθαι παρ' αὐτοῦ· οὐ τοῦτον δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκείνον, ᾧ μέλλει γνωρίζειν ἑαυτὸν ὁ Θεός. Διὸ καὶ ἄριστα εἰρήκασιν οἱ ἑβδομήκοντα τὸ, Ἐγνώσθης αὐτῷ, δείκνυντες ὅτι οὐχ ἡμεῖς αὐτὸν εὐρομεν, ἀλλὰ αὐτὸς εὐρέθη. Οὐ γὰρ εἶπε^ι, Τί ἐστὶν ἄνθρωπος ὁ γνωρίσας σε, ἀλλὰ, Τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ὅτι ἐγνώσθης αὐτῷ;

β'. Διὸ καὶ Παῦλος ἄνω καὶ κάτω συνεχῶς τοῦτο περιστρέφει λέγων· Τότε δὲ ἐπιγνώσομαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Χριστός· Οὐχ ὑμεῖς με ἐξελέξασθε, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς. Καὶ ἐτέρωθι δὲ πάλιν ὁ Παῦλος· Εἰ δὲ τις ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, οὗτος ἐγνωσται ὑπ' αὐτοῦ. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ συνεχῶς ἑαυτὸν ἄνω καὶ κάτω κλητὸν λέγει, δείκνυς ὅτι οὐκ αὐτὸς ἐπέδραμεν, ἀλλὰ πρότερον ἐκλήθη. Οὕτω καὶ ἀλλαχοῦ φησὶ· Διώκω δὲ, εἰ καὶ καταλάβω, ἐφ' ᾧ καὶ κατελήφθην. Οὐκ εἶπε, Κατέλαβον, ἀλλὰ, Καὶ κατελήφθην. Πῶς δὲ λέγει οὗτος, Τί ἐστὶν ἄνθρωπος; Καὶ τοὶ ἄλλοι φησὶ, Μέγα ἄνθρωπος, καὶ τίμιον ἀνὴρ ἐλεήμων. Καὶ ἄλλος, Κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν· Καὶ γὰρ τῆς κτίσεως ἀπάσης τὴν ἐπιστάσιαν ἔλαχεν. Εἰσὶ δὲ τινες, ὧν οὐδὲ ὁ κό-

^δ Sic Savil. recte. Morel. autem ei τοίνυν καὶ ἐλεεῖσθαι μέλλομεν. Mox in Morel. legitur τῆς τοιαύτης φιλανθρωπίας χρῆ. Οὗτος δέ.

^ε Sic unus cod. Alii ἢ υἱὸς αὐτοῦ, mendo hinc orto, quod ἀνθρώπου in mss. fere semper sic scribatur: ἀνοῦ, unde αὐτοῦ factum videtur. Ibid. unus, teste Savil., ὅτι λογίζῃ αὐτῷ. In editione τῶν Ο' hodierna legitur ὅτι λογίζῃ αὐτόν. Prior interp. sequens est Aquilæ, posterior Symmachii.

^ι Alius, teste Savil., εὐρέθη. Διὰ τοῦτο οὐκ εἶπε.

^α Savil. αὐτῶν.

^β Οὐ δυσκολίαν. Hæc vox deerat in Savil. et Morel., sed in mss. habetur.

^γ Duo mss. αἰνίττεται πολλῆς τῆς φιλοσοφίας βῆμα γέμον, ὅτι οὐδὲ αὐτοῦ. Alius, teste Savil., αἰνίττεται πολλῆς τῆς φιλοσοφίας γέμον· δείκνυσι γὰρ ἰτα ut sensus sit: Imo etiam hic aliquid aliud significat magna philosophia plenum: ostendit enim, etc. Quæ etiam lectio quadraret.

IN PSALMUM CXLIII.

1. *Benedictus Dominus Deus meus, qui docet manus meas ad prælium, digitos meos ad bellum.*

1. Quid dicis? Deusne docet bellare, pugnare, et acie configere? Maxime quidem: non peccaverit quispiam, qui victoriam quæ his paratur, ei adscripserit. Hoc enim sibi vult illud, *Qui docet manus meas.* Hoc est, Qui facit ut vincam hostes, ut tropæum erigam. Quando enim prostravit Goliath, ille fuit causa victoriæ, et quando multa bella recte gessit, et tropæa erexit, et aliquot urbes hostium vi cepit, is fuit in causa ut vinceret. Et ideo canens dicebat: *Dominus fortis et potens, Dominus potens in prælio* (Psal. 82. 3). Mosis quoque tempore multa fecit ejusmodi.

Auxilium divinum nobis necessarium ad bellum contra dæmonas. Bellum diaboli adversus homines. Misericordiam Dei ut consequamur. Subditos ut in officio contineas, Dei auxilio opus est. — Verum aliud quoque bellum est hoc gravius, ubi nobis maxime superno auxilio opus est, quod geritur contra potestates adversarias. Quod autem nos contra eas bellum geramus, audi Paulum dicentem: *Non est nobis lucta adversus carnem et sanguinem, sed adversus principatus, adversus potestates, adversus mundi principes tenebrarum sæculi hujus* (Ephes. 6. 12): et eo gravius, quod ex alia natura sit earum exercitus, et quæ sub aspectum non cadit, et quod non de rebus exiguis agitur, sed de salute et de pernicie. Non possunt hic videri homines qui occiduntur, non potest præsciri, nec tempus, nec difficultas, nec locus, nec aliquid aliud ejusmodi. Nam domi, in foro, ludentes, in otio nos invadunt hæ phalanges: quare oportet nos esse perpetuo munitos. Bellum enim hoc nullas novit inducias: non habet legatos, nec feciales, nec aliquid ejusmodi; bellum enim est implacabile, et ideo oportet se maxime undique munire, et convenienti alimento validum firmumque reddere. Hujus autem belli commeatus, et horum militum arma sunt divinarum Scripturarum auditio. Ea qui non fruitur, fame perit. *Dabo enim eis, inquit, non famem panis, nec sitim aquæ, sed famem audiendi verbi Domini* (Amos 8. 11). Hic igitur, sicut et in bellis sensilibus, superno auxilio opus est. *Non servatur enim, inquit, rex per multam potentiam, et gigas non servabitur in multitudine virium suarum. Fallax equus ad salutem, in multitudine virium suarum non servabitur* (Psal. 32. 16. 17). Multi itaque hostes sic sæpe fuderunt ac fugarunt, cum prius preces præcessissent, et eæ adversariorum phalanges repulissent. 2. *Misericordia mea, et refugium meum, susceptor meus et liberator meus.* Vides eum rursus rogare ut servetur a clementia. Imo vero hic etiam aliquid aliud significat. Per hoc enim id ostendit et dicit: Ne essem quidem ipsa dignus misericordia, nisi ipse annuisset. Ipse est ergo, inquit, *Misericordia mea*: eam enim ex factis meis non sum consequutus. Nam etsi est misericordia, non omnibus tamen indiscriminatim accidit: *Miserebor enim, inquit, cujus misertus fuero, et miserabor, quem fuero miseratus*

(Rom. 9. 15). Oportet ergo, si misericordiam voluntus consequi, ejus clementiæ occasionem ex nobis ipsis proferre. Hic autem dicit se hoc ipsum, quod sit misericordiam consequutus, ei acceptum ferre. Vidisti contritum animum? vidisti gratam mentem, et quomodo benigno Deo universum adscribit? *Susceptor meus, et liberator meus, protector meus; et in ipso speravi.* Spem in ipsum assidue versat, docens omnes ut nullis malis obruantur, sed vel in mediis ærumnis eum semper intueantur, ab eo pendeant, nec umquam desperent, animove concidant. Ipse est enim susceptor et liberator meus. Unde et si non in ipsis malorum principiis suscipiat et liberet, bono oportet esse animo. Si enim ipse est susceptor ac defensor, omnino liberabit a malis. Tunc enim maxime spes est, quando iis quæ videntur nos dejicientibus in desperationem, ea efficit ut de futuro bene speremus. *Qui subdit populum meum sub me.* Sic recte dixit. Nam hic quoque superno auxilio opus est, ut qui ditioni subjecti sunt, acquiescant, et nec seditionem agitent, nec insurgant. Non solum ergo in subjugandis inimicis, sed etiam in domesticis suis subjiciendis superno nobis auxilio opus est. Nam hoc quoque magnum est, suos bene regere, nec minus est quam inimicos vincere. Multi quidem certe sæpenumero tropæa in bellis erexerunt, in pace autem cæsi sunt, cum eorum quibus præerant habenas non recte possent moderari. Non ergo in regni potestate situm est, ut castra subjiciantur, sed in Dei auxilio. Quemadmodum autem ab eo procedunt victoriæ de hostibus, ita etiam suorum obedientia. 3. *Domine, quid est homo, quia innotuisti ei? aut filius hominis, quia reputas eum? Alius, Quid homo, et cognosces ipsum? Alius, Quod agnoscis ipsum?* Magnum ergo quempiam esse oportet, qui est Deum cogniturus, vel potius qui est ab ipso cognoscendus; non hunc autem solum, sed etiam illum cui Deus voluerit innotescere. Et ideo optime dixerunt Septuaginta illud, *Innotuisti ei*: ostendentes nos non eum invenisse, sed ipsum nobis fuisse inventum. Siquidem non dixit: *Quid est homo, qui te cognovit?* sed, *Quid est homo, quod cognitus es ab ipso?*

2. Et ideo Paulus hoc susque deque assidue versat dicens, *Tunc autem agnoscam sicut et agnitus sum* (1. Cor. 13. 12). Porro ipse quoque Christus, *Non vos me elegistis, sed ego elegi vos* (Joan. 15. 16). Jam vero alibi quoque Paulus, *Si quis autem diligit Deum, is cognitus est ab eo* (1. Cor. 8. 3). Et ideo assidue seipsam susque deque dicit vocatum, ostendens se non ultro accessisse, sed prius vocatum fuisse. Ita etiam dicit alibi, *Persequor autem, si etiam comprehendam, propter quod et comprehensus sum* (Philipp. 3. 12). Non dixit, *Comprehendi*, sed, *Comprehensus sum*. Quomodo autem dicit hic, *Quid est homo?* Atqui alius dicit, *Magna res homo, et pretiosa res vir misericors* (Prov. 20. 6). Et alius, *Ad imaginem Dei fecit ipsum* (Gen. 1. 27). Sortitus est enim totius creaturæ præfecturam (Eccli. 17. 1). Sunt autem nonnulli, quibus ne dignus quidem erat mundus (Hebr. 11. 38). Sed illa quidem de virtute, et quando quidam homines eam ostenderint:

hoc autem, *Quid est homo?* dictum est de natura. Magna est hominis natura¹: magna quidem, sed si respicias cognitionem, qua donata fuit, longe est hac inferior.

Hæreticorum præsumptio. Deum esse ut didicerimus. Substantia Dei nobis ignota.—Audiant hæretici se hoc furore esse pereitos, dum sui modum excedunt, et extrema laborare inscientia, dum dicunt se ea scire, quæ sunt ipsis superiora (a). Potest enim esse ignorantia in cognitione, et in ignorantia cognitio: et si vis, hoc ipsum agitemus in rebus sensilibus. Dic mihi enim, si quis dicat se posse mare metiri, et scire quot habeat cyathos: annon est hic maxime qui ignorat quid sit mare? Qui autem dicit se nescire, sed asserit numerum ejus esse infinitum: is est qui maxime cognovit quid sit mare. Quod si quis de Deo dixerit, Deum vidi, et meis oculis apprehendi, annon est is qui maxime Deum non novit, qui eum, qui sub aspectum non cadit, dicit esse aspectabilem, et in additamento cognitionis eam quoque, quæ haberi potest, eripit? Si quis autem dixerit eum sub visum non cadere, et neminem eum videre posse, annon is est qui scit maxime? Quid autem si quis dixerit eum comprehendi non posse, alius vero comprehendi: annon est hic quidem qui ignorat, ille vero qui novit? Annon vides Paulum quoque hac via ingredi, et dicere, *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus* (1. Cor. 13. 9)? Considera quot et quanta facta sunt, ut disceremus, non quæ sit Dei substantia, sed quod sit Deus. Hoc ergo Paulus quoque dicit: *Credere enim oportet, accedentem ad Deum, quia est* (Hebr. 11. 6). Eum universa prædicat creatura (*Ex magnitudine enim, inquit, et pulchritudine creaturarum: per proportionem consideratur Creator* [Sap. 13. 5]), ipsa hominis constitutio, honores qui a Deo dati sunt, supplicia, beneficia, varia in eo regendo consilia, quæ prædicta sunt per prophetas, diversa miracula. Post hæc venit ipse Unigenitus, et admirabilem illam et stupendam peregit œconomiam. Et tamen sunt nonnulli, qui quod manifestum est nondum didicerunt: et tu dicis te posse propria ratione comprehendere, quam is sit substantia? Deum ergo, inquit, ignoras? Absit; sed eum quidem esse scio: scio esse clementem, bonum, et misericordem, providentem, et omnium curam gerentem, et quæcumque alia dixerunt Scripturæ: quidnam sit autem substantia Dei, non novi. Adam quoque putavit se posse plus invenire, persuasus a diabolo; et id etiam quod habuit, perdidit. Quod his quoque evenit, dum ducuntur humanis rationibus, et non audiunt Dominum dare sapientiam, et a facie ejus esse scientiam et intelligentiam (Prov. 2. 6). Non audiunt Paulum dicentem, *Per Spiritum revelavit nobis* (1. Cor. 2. 10), et rationes expellentem. *Rationes, inquit, destruentes, et omnem altitudinem, quæ erigitur adversus scientiam Dei* (2. Cor. 10. 5). Et alius sapiens, *Ratio-*

¹ Græca, καὶ μὴν καὶ ἡ φύσις μεγάλη, interrogandi mare Hæreticus, *Magnane est hominis natura?* Verum hic nullam esse puto interrogationem.

(a) Hic notat Anomæos, qui dicebant se nosse Filium Dei perinde atque ipse se novit

nes nominum timida, et labiles inventiones eorum (Sap. 9. 5). *Quid est homo, quia innotuisti ei?* Mente agita infinitam illam magnitudinem; imo vero ne cum eam quidem dico, loquor pro Dei dignitate; sed nescio quomodo loquar: neque enim si magnitudinem in Deo dicamus, proprie loquimur. Sed quoniam non possumus aliter loqui, iis verbis quibus licuit usus sum. Nam eum quoque voco Altissimum, non eum loco circumscribo: sed ejus naturæ altitudinem et majestatem, quæ ubique diffusa est, et omnia pervadit, ostendo. Et ideo dicit, *Quid est homo, quia innotuisti ei?* Propterea enim eum quoque fecit humilem, et magna ei largitus est, ne extolleretur, cum ut se moderate gerat, magnam necessitatem afferat naturæ vilitas. *Aut filius hominis, quia reputas eum?* Vidisti quanta sit Dei naturæ majestas? 4. *Homo vanitati similis factus est.* Alius autem interpretes, *Vanitati*, dixit, *Vapori*. Nihil autem significat aliud, *Vanitati*, quam eum esse caducum, temporaneum, et vitæ brevis. In hoc loco tractatur de corpore. Et ideo dicebat Abraham, *Ego autem terra et cinis* (Gen. 18. 27); Isaias autem, *Omnis caro fœnum, et gloria ejus quasi flos fœni* (Isai. 40. 6). Quid est autem, *Vanitati similis factus est?* Nihil, inquit: rerum enim humanarum nihil est firmum nec stabile, sed omnia transeunt et prætercurrunt. *Dies ejus sicut umbra prætereunt*: hoc est, Ne quando quidem adsunt, ullam vim habent, sed celeriter avolant.

3. Id autem considera in rebus ipsis, eos apud te cogitans, qui sunt auctoritate præditi, qui curribus vehuntur, qui magistratus gerunt, qui in carcerem conjiciunt, et flagris cædunt. Quid enim illi ab umbra differunt, non solum tempore mortis, sed etiam ante mortem? Quando enim magistratus deposuerint, illa omnia omnino pereunt et avolant: res autem veræ sunt postquam hinc excesserimus: vera tunc reddetur ratio, vera erunt supplicia, et bona similiter: et judex est qui minime falli potest. Quæ autem hic fiunt, sunt similia pueris ludentibus. Qui enim hodie judicat, die crastino judicatur, densæque et frequentes sunt rerum mutationes, et inæquales transitus. 5. *Domine, inclina cælos tuos, et descende. Tange montes, et fumigabunt.* Alius, *Cum inclinasti cælos tuos, et descendisti, et tetigisti montes, fumigaverunt* (a). Et quænam est hæc verborum series? Magna certe, et quæ valde coheret prioribus. Quoniam enim de vilitate humana loquutus est, et ostendit quam sit natura nihili: hic rursus refrenat ac reprimit tumidorum arrogantiam per ea quæ subjunxit, hoc propemodum dicens: Oportebat quidem ipsos ex seipsis perspicere naturæ vilitatem, et non sibi placere, magnosque spiritus sumere: sed quoniam nolunt, ex factis tuis ostende ad quantum humilitatem res eorum redierint.

Deus quomodo dicatur descendere et tangere. Manus Dei quid. Alieni filii qui sunt.—*Domine, inclina cælos tuos, et descende.* Hoc dicit, non quod Deus descendat: quomodo enim descenderet, qui ubique præsens est? sed ut per hujusmodi humanas dictiones,

(a) Hæc lectio cujus interpretis sit ignoratur.

σμος ἀντάξιος. Ἄλλ' ἐκεῖνα μὲν περὶ ἀρετῆς, καὶ ἕταν τινὲς αὐτὴν ἐπιδείξωνται· τὸ δὲ, *Τί ἐστὶν ἄνθρωπος*; περὶ τῆς φύσεως εἴρηται. Καὶ μὴν καὶ ἡ φύσις μεγάλη· μεγάλη μὲν, ἀλλὰ ἐὰν τὴν γνῶσιν ἴθης ἦς κατηξιώθη, πολὺ καταδεεστέρα ταύτης.

Ἀκουέτωσαν αἰρετικῶν παῖδες, ὅτι τοσαύτην μαγίαν μαίνονται, τὰ μέτρα ὑπερβαίνοντες ἑαυτῶν, καὶ ἄγνοιαν ἐσχάτην νοσοῦσι^α, τὰ ὑπὲρ αὐτοὺς εἰδέναί φάσκοντες. Ἔστι γὰρ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ γνῶσιν, καὶ ἐν γνῶσει [461] ἄγνοιαν εἶναι· καὶ εἰ βούλεσθε, ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν αὐτὸ γυμνάσωμεν. Εἰπέ γάρ μοι, ἂν τις λέγῃ τὴν θάλασσαν δύνασθαι ἐκμετρεῖν, καὶ εἰδέναί πόσους ἔχει κυάθους, ἄρα οὐχ οὗτός ἐστι μάλιστα ὁ ἀγνοῶν, τί ποτέ ἐστι θάλασσα; Ὁ δὲ λέγων μὴ εἰδέναί, ἀλλ' ἄπειρον αὐτῆς τὸν ἀριθμὸν διατεινόμενος, οὗτος μάλιστα ἐστὶν ὁ εἰδῶς τί ποτέ ἐστι θάλασσα. Τί δὲ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ; Ἄν εἶπῃ τις, Εἶδον τὸν Θεόν, καὶ κατέλαθον τῆ ὄψει τῆ ἐμῆ, ἄρ' οὐχ οὗτός ἐστι μάλιστα ὁ ἀγνοῶν τὸν Θεόν, ὁ τὸ ἀόρατον ὄρατὸν εἶναι λέγων, καὶ ἐν προσθήκῃ γνώσεως καὶ τὴν δυνατὴν ἀφαιρούμενος; Ἄν δὲ τις ἀόρατον^β αὐτὸν εἶπῃ, καὶ μηδένα δύνασθαι ὄραϊν, οὐχ οὗτος μάλιστα ἐστὶν ὁ εἰδῶς; Τί δὲ πάλιν ἂν τις ἀκατάληπτον αὐτὸν εἶπῃ, ἕτερος δὲ καταληπτόν· ἄρ' οὐχ οὗτος μὲν ἐστὶν ὁ ἀγνοῶν^γ, ἐκεῖνος δὲ ὁ εἰδῶς; Οὐχ ὄραϊς καὶ Παῦλον ταύτην ἐρχόμενον τὴν ὁδόν, καὶ λέγοντα, Ἐκ μέρους γινώσκωμεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν; Λόγισαι πόσα γέγονεν, ἵνα μάθωμεν τὸν Θεόν, οὐ τίς ἐστι τὴν οὐσίαν, ἀλλ' ὅτι ἐστι. Τοῦτο γοῦν καὶ ὁ Παῦλος λέγει· *Πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ, ὅτι ἐστὶν.* Ἡ κτίσις ἅπαντα αὐτὸν ἀνακηρύττει (Ἐκ γὰρ μεγέθους, ρησὶ, καὶ καλλογῆς κτισμάτων ἀναλόγως ὁ γενεσιουργὸς θεωρεῖται), τοῦ ἀνθρώπου αὐτὴ ἡ κατασκευὴ, αἱ τιμαὶ αἱ παρ' αὐτοῦ δεδομέναι, αἱ κολάσεις, αἱ εὐεργεσίαι, αἱ οἰκονομίαι, τὰ διὰ τῶν προφητῶν προαναπεφωνημένα, τὰ θαύματα τὰ διάφορα. Μετὰ ταῦτα ἦλθεν αὐτὸς ὁ Μονογενὴς, καὶ τὴν οἰκονομίαν τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην καὶ φρικτὴν ἐπλήρυσεν. Καὶ ὁμῶς εἰσὶ τινες, οἱ μηδέπω τὸ σαφὲς μαθόντες· καὶ σὺ λέγεις ἐξ οἰκείων λογισμῶν δύνασθαι καταλαμβάνειν τὸ τί τὴν οὐσίαν ἐστίν; Οὐκοῦν ἀγνοεῖς τὸν Θεόν; φησὶν. Ἄπαγε· ἀλλ' οἶδα μὲν, ὅτι ἐστὶ, καὶ ὅτι φιλόανθρωπος, καὶ ὅτι ἀγαθός, καὶ ὅτι προνοῶν, καὶ τὰ ἄλλα ἅπαντα ὅσα εἶπον αἱ Γραφαί· τὸ δὲ τί τὴν οὐσίαν, οὐκ οἶδα. Ἐνόμισεν καὶ ὁ Ἀδάμ πλέον εὐρίσκειν, τῷ διαδόλῳ πεισθεῖς, καὶ διὰ τῆς πλεονεξίας ταύτης καὶ ὃ εἶχεν ἀπώλεσεν. Ὅπερ καὶ οὗτοι πάσχουσιν ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων λογισμῶν ἐναγόμενοι, καὶ οὐκ ἀκούοντες ὅτι Κύριος εἰδῶσι σοφίαν, καὶ ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ γνῶσις καὶ σύνεσις. Οὐκ ἀκούουσι Παύλου λέγοντος, *Διὰ τοῦ Πνεύματος ἀπεκάλυψεν ἡμῖν, καὶ τοὺς λογισμοὺς ἐκβάλλοντος; Λογισμοὺς, φησὶ, καθαιρούντες, καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἄλλος σοφός, Λογισμοὶ ἀνθρώπων δειλοὶ, καὶ ἐπισφαλεῖς αἱ ἐπίνοιαὶ αὐτῶν. Τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ὅτι ἐγνώσθης αὐτῷ.* Ἐγνόησον τὸ^δ ἄπει-

ρον ἐκεῖνο μέγεθος· μᾶλλον δὲ οὐδὲ τοῦτο λέγων, ἀξίως Θεοῦ λέγω· ἀλλ' οὐκ οἶδα πῶς λαλήσω· οὐδὲ γὰρ μέγεθος ἐπὶ Θεοῦ λέγοντες, κυρίως λέγομεν· ἀλλ' [462] ἐπειδὴ οὐκ ἐστὶν ἐτέρως φθέγγεσθαι, τοῖς ἐγχωροῦσι κέχρημαι ῥήμασιν. Ἐπεὶ καὶ Ὑψιστον αὐτὸν καλῶν, οὐ τόπω αὐτὸν περιορίζω· ἀλλὰ καὶ τὸ ὑψηλὸν καὶ μεγαλεῖον αὐτοῦ τῆς φύσεως δηλῶ^ε, καὶ διεστηχῆς, καὶ πάντων ἀνακεχωρηκός. Διὰ δὲ τοῦτο ἔλεγε· *Τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ὅτι ἐγνώσθης αὐτῷ;* Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ ταπεινὸν ἐποίησε καὶ μέγαλα ἐχαρίσατο, ἵνα μὴ ἐπαρθῆ, ἔχων μεγίστην ἀνάγκην τοῦ μετριάζειν, τὴν ἀπὸ τῆς φύσεως εὐτέλειαν. Ἡ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι λογίζῃ αὐτόν; Εἶδες πόσον τὸ μεγαλεῖον τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ; Ἄνθρωπος ματαιότητι ὠμοιώθη. Ἐτερος δὲ ἐρμηνευτὴς τὸ, *Ματαιότητι, Ἀτμῷ*^ε εἶπεν. Οὐκ ἄλλο δὲ τὸ *Ματαιότητι* δηλοῖ, ἢ ὅτι ἐπίκηρος, πρόσκαιρος, βραχύς. Ἐνταῦθα τὸν περὶ τοῦ σώματος γυμνάζει λόγον. Δι' ὃ καὶ Ἀβραάμ ἔλεγεν· *Ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδός· ἔ δὲ Ἡσαίας, Πᾶσα σὰρξ χορτός, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χορτοῦ. Τί δὲ ἐστὶ, Ματαιότητι ὠμοιώθη;* Τῷ μηδενί, φησὶν· ἐπειδὴ τῶν ἀνθρωπίνων οὐδὲν βέβαιον, οὐδὲ στάσιμον, ἀλλὰ πάντα παράγει καὶ παρέρχεται. Αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὡσεὶ σκιά παράγουσι· τουτέστιν, οὐδὲ ἡνίκα πάρεισιν, ἰσχύον τινα ἔχουσιν, ἀλλὰ καὶ ταχέως ἀφίπτανται.

γ'. Καὶ σκόπει τοῦτο ἐπὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, τοὺς ἐν ἀξιώμασι λογιζόμενος, τοὺς ἐπὶ τῶν ὀχημάτων, τοὺς ἐν ταῖς δυναστείαις, τοὺς εἰς τὸ δεσποτήριον ἐμβάλλοντας καὶ μαστιγοῦντας. Τί γὰρ σκιάς διαφέρουσιν οὗτοι, οὐκ ἐν τῷ καιρῷ τῆς τελευτῆς, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς τελευτῆς; Ὅταν γὰρ ἀρχῆς παραλυθῶσι, πάντα ἐκεῖνα οἴχεται καὶ ἐκποδὸν γίνεται· τὰ δὲ ἀληθῆ πράγματα μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀποδημίαν· τότε καὶ εὐθῦναι καὶ κολάσεις ἀληθεῖς, καὶ τὰ ἀγαθὰ ὁμοίως, καὶ ὁ δικαστὴς ἀνεξαπάτητος. Τὰ δὲ ἐνταῦθα παισὶν ἔοικε παίζουσιν. Ὁ σημερινὸς γὰρ δικάζων, ἔστηκεν αὐριον δικαζόμενος, καὶ πυκναὶ αἱ μεταβολαί, καὶ ἀνώμαλοι αἱ μεταβάσεις. *Κύριε, κλίνον οὐρανοῖς σου, καὶ κατάρθῃθι.* Ἄψαι τῶν ὀρέων, καὶ κίπνισθήσονται. Ἐτερος, *Κλίναντός σου οὐρανοῦς, καὶ καταβάντος, καὶ ἀψαμένου τῶν ὀρέων ἐκαπνίσθησαν.* Καὶ ποῖα αὕτη ῥημάτων ἀκολουθία; Πολλὰ μὲν οὖν, καὶ σφόδρα ἐχομένη τῶν προτέρων. Ἐπειδὴ γὰρ περὶ τῆς εὐτελείας τῆς ἀνθρωπίνης διελέχθη, καὶ τὸ οὐδαμινδὸν τῆς φύσεως παρέστησε, καὶ ἐνταῦθα πάλιν καταστέλλει τῶν φλεγμαινόντων τὴν ἀπόνοιαν, μονονουχὶ τοῦτο δι' ὧν ἐπήγαγε λέγων· Ἔδει μὲν αὐτοὺς οἰκοθεῖν συνιδεῖν τῆς φύσεως τὸ εὐτέλες, καὶ μὴ μέγα φρονεῖν· ἐπειδὴ δὲ οὐ βούλονται, δεῖξον ἀπὸ τῶν σῶν ἔργων ποῦ ταπεινότητός εἰσιν ἀπρωκισμένοι.

Κύριε, κλίνον οὐρανοῦς, καὶ κατάρθῃθι. Τοῦτο λέγει, οὐκ ἐπειδὴ ὁ Θεὸς καταβαίνει· πῶς γὰρ ὁ πανταχοῦ παρών; ἀλλ' ἵνα διὰ τῶν ἀνθρωπίνων τούτων λέξεων τοὺς [463] παχυτέρους ἐκπλήξῃ τῶν ἀκρατῶν, ἀνθρωπινώτερον περὶ αὐτοῦ διαλέγεται. Ἐπεὶ καὶ τὸ

^α Mor. τὰ μέτρα ὑπερβαίνοντες, καὶ ἄγνοιαν νοσοῦσι.

^β Unus, referente Savil., γνώσεως, καὶ τὰ πρότερα ἐλυμήνατο; ἂν δὲ τις ἀόρατον, que etiam lectio stare posset. Verum Genlianus Hervetus nostram secutus est lectionem.

^γ Savil. ἐστὶ ἀγνοῶν, ἐκεῖνος δὲ εἰδῶς.

^δ Savil. ἐγνόησον γοῦν τὸ. Mor. Savil. ἀψαι Θεοῦ λέγω. Mor. ἀξίως Θεοῦ λέγω, melius.

^ε Mor. δηλοῦν, minus recte.

^ε Sic vertit Symmachus, ut in Hexaplis nostris videas

τῆς ἀφῆς, εἰ καὶ δοκεῖ μέγα εἶναι, ἀλλὰ πολὺ τῆς τοῦ Θεοῦ ἀξίας καταδεέστερον. Οὐδὲ γὰρ ἀφῆς ὁ Θεὸς χρεῖαν ἔχει, ἵνα καπνίσῃ τὰ ὄρη, μᾶλλον δὲ οὐδὲ νεύματος, ἀλλὰ βουλήσας καὶ θελήσεως. Εἰπὼν τοίνυν περὶ τῆς εὐτελείας τοῦ ἀνθρώπου, λέγει καὶ περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀνθρώπῳ δυνατὸν εἰπεῖν· ἐπεὶ καὶ ταῦτα πολὺ ἀποδέοντα τῆς μεγαλωσύνης ἐκείνης. *Ἄστραψον ἀστραπήν, καὶ σκορπιεῖς αὐτούς· ἐξαπόστειλον τὰ βέλη σου, καὶ συνταράξεις αὐτούς.* Ἄστραπήν ἐνταῦθα καὶ βέλη οὐ τὴν ἀστραπήν ταύτην φησὶν, οὐδὲ ταῦτα τὰ βέλη, ἀλλὰ τὰς τιμωρίας οὕτω καλεῖ, ἀπὸ τῶν ἤδη γνωρίμων τὸν καταφρονητὴν πείθων καὶ τὸν ἀναπεπτωκότα τρέμειν καὶ δεδοικέναι καὶ ὑποκύπτειν. Εἰ γὰρ ἀστραπήν τις οὐκ ἂν ἐνέγκοι, καίτοι οὐκ ἐπὶ κολάσει πεμπομένην, εἰ βουληθεῖη κινήσαι τὴν τιμωρητικὴν αὐτοῦ δύναμιν, τίς ὑποστήσεται; Βέλη δὲ Θεοῦ λιμοὶ, καὶ λοιμοὶ, καὶ σκηπτοὶ, καὶ πολυειδεῖς τιμωρίαι. *Ἐξαπόστειλον τὴν χειρὰ σου ἐξ ὕψους· ἐξελοῦ με, καὶ ῥῦσαί με ἐξ ὕδατων πολλῶν, ἐκ χειρὸς υἱῶν ἀλλοτρίων.* Οὐ γὰρ πρὸς τὸ κολάζειν μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ σώζειν ἀπηρτισμένη ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ. Χεῖρα δὲ ἐνταῦθα τὴν βοήθειαν, τὴν συμμαχίαν λέγει· διὸ οὐδὲ Ἐκτεινον, εἶπεν, ἀλλ' *Ἐξαπόστειλον*, τοῦτο δηλῶν· εἰ δέ που καὶ, Ἐκτεινον, λέγοι, τὸ αὐτὸ πάλιν αἰνίττεται. Καὶ ὕδατα δὲ τὴν ἀτακτικὴν τῶν πολεμίων ἐφοδὸν καλεῖ, καὶ συγκεχυμένην, καὶ πολλῇ τῇ ῥύμῃ φερομένην. Ὅτι γὰρ οὐ περὶ ὕδατων ὁ λόγος, δῆλον διὰ τῆς ἐπαγωγῆς· *Ἐκ χειρὸς γὰρ, φησὶν, υἱῶν ἀλλοτρίων.* Υἱοὺς δὲ ἀλλοτρίους ἐνταῦθά μοι δοκεῖ λέγειν τοὺς τῆς ἀληθείας ἀπεξενωμένους. Ὅσπερ γὰρ τοὺς πιστοὺς οἰκείους ἠγούμεθα καὶ ἀδελφοὺς, οὕτω τοὺς ἀπίστους ἀλλοτρίους· καὶ τούτῳ μάλιστα τὸν οἰκεῖον καὶ τὸν ἀλλότριον ἐπιγινώσκωμεν. Οἰκεῖος γὰρ οὗτος ὁ τὸν αὐτὸν μοι πατέρα ἐπιγραφόμενος, καὶ τῆς αὐτῆς κοινωνῶν τραπέζης, μᾶλλον ἢ ὁ γένει προσήκων· καὶ γὰρ ἀκριθέστερος οὗτος τῆς συγγενείας ὁ νόμος, ὡσπερ οὖν καὶ ἀλλοτριότης ἡ ἀπὸ τῶν ἐναντίων τρανοτέρα τῆς κατὰ γένος. Μὴ τοίνυν τοῦτο ἴδῃς, ὅτι ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἐσμεν οὐρανὸν καὶ τὴν αὐτὴν οἰκουμένην· ἄλλην γὰρ ἐγὼ κοινωνίαν ἐπιζητῶ, καὶ ὑπὲρ τὸν οὐρανόν. Ἐκεῖ ἡμῶν τὸ πολίτευμα καὶ ἡ ζωὴ· *Ζωὴ γὰρ ἡμῶν, φησὶ, κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ.* Οὐδὲ γὰρ γῆν οἰκοῦμεν, ἀλλὰ μετέστημεν πρὸς τὴν ἄνω μητρόπολιν. Ἐτεραν φῶς ἀληθινὸν ἔχομεν, ἑτέραν πατρίδα, καὶ πολίτας ἄλλους καὶ συγγενεῖς. Διὸ καὶ Παῦλος ἔλεγεν· *Ἄρα οὐκ ἐστὲ ξένοι καὶ πάροικοι, ἀλλὰ συμπολίται τῶν ἁγίων.* Πῶς οὖν, φησὶ, τὸν Σαμαρείτην πλησίον ἔφησεν εἶναι ὁ Χριστὸς, καίτοι πολὺ τὸ μέσον ἔστι; Ἄλλ' οὐ κατὰ τὸν τῆς φύσεως λόγον. Ὅταν οὖν εὐποιεῖν δέῃ, πᾶς ἀνθρώπος σοι ἐγγὺς ἔστω· ὅταν [464] δὲ ὁ τῆς ἀληθείας γυμνάζεται λόγος, ἐπιγίνωσκε τὸν οἰκεῖον καὶ τὸν ἀλλότριον. Κἂν ἀδελφὸν ἔχῃς ὁμοπάτριον καὶ ὁμομήτριον, καὶ μὴ κοινωνήσῃ σοι^a κατὰ τὸν τῆς ἀληθείας νόμον, ἔστω σοι τοῦ Σκύθου βαρβαρικώτερος· κἂν Σκύθης, κἂν Σαυρομάτης ἦ, τῶν δογμάτων δὲ εἰδῆ τὴν ἀκρίθειαν, καὶ πιστεύῃ τοῦτο δ καὶ αὐτὸς σὺ, αὐτοῦ τοῦ τὰς αὐτὰς ὠδῖνας σοι λύσαντος οἰκειότερος ἔστω καὶ ἐγγύτερος· καὶ τὸν βάρβαρον καὶ τὸν οὐ τοιοῦτον ἐντεῦθεν διακρίνωμεν, μὴ ἀπὸ τῆς γλώττης, μηδὲ ἀπὸ τοῦ γένους, ἀλλ' ἀπὸ τῆς γνώμης καὶ τῆς ψυχῆς.

^a Savil. καὶ μὴ κοινωνῆ σοι. Mox Savil. κἂν Σαυρομάτης. Mox. καὶ Σαυρ.

Τοῦτο γὰρ μάλιστα ἀνθρώπος, ὅταν δογμάτων ἀκριθείαν ἔχῃ καὶ πολίτειαν φιλόσοφον.

δ. Ἄλλ' ἴδωμεν λοιπὸν τοὺς ἀλλοτρίους, πῶς αὐτοὺς ὑπέγραψε καὶ ὁ προφήτης, εἰπὼν· *Ἐξελοῦ με ἐκ χειρὸς υἱῶν ἀλλοτρίων, ὧν τὸ στόμα ἐλάλησε ματαιότητα, καὶ ἡ δεξιὰ αὐτῶν δεξιὰ ἀδικίας.* Εἶδες τίνας φησὶν ἀλλοτρίους; Τοὺς ἐν πονηρίᾳ ζῶντας, τοὺς ἀδικίας ἐρῶντας, τοὺς τὰ ἀνόητα ἢ φθειρομένους, τοὺς οὐδὲν χρήσιμον λέγοντας. Ἐπιγίνωσκε τοίνυν τοὺς ἀλλοτρίους ἀπὸ τοῦ στόματος, ἀπὸ τῶν ἔργων· ὡσπερ καὶ ὁ Χριστὸς φησὶν· *Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγινώσθε αὐτούς.* Καθάπερ γὰρ ἐν τοῖς^c στρατοπέδοις πολλὰ τινα δίδονται συνθήματα καὶ σημεῖα, ἵν' εἴποτε ἡ νυκτομαχία γένοιτο, ἢ κόνις ἀρθεῖσα τὰ τῆς νυκτὸς ἐπιδειξαίτο, ἢ καὶ ἑτέρα τις γένοιτο σύγχυσις καὶ ταραχὴ, μὴ τὸν οἰκεῖον ὡς τὸν πολέμιόν τις ἴδῃ, μηδὲ τὸν ἐναντίον ὡς οἰκεῖον· οὕτω καὶ ἐνταῦθα δίδωσί σοι συνθήματα ὁ προφήτης, δι' ὧν δυνήσῃ τὸν οἰκεῖον καὶ τὸν ἀλλότριον γνωρίζειν, οἷον ἀφ' ὧν φθέγγεται, ἀφ' ὧν ποιεῖ, λέγων· *Ἄν τὸ στόμα ἐλάλησε ματαιότητα, καὶ ἡ δεξιὰ αὐτῶν δεξιὰ ἀδικίας.* Καὶ γὰρ καὶ νῦν πόλεμος ἔστι καὶ μάχη, καὶ νυκτομαχία χαλεπωτάτη, δαιμόνων βαλλόντων, ἐπιθυμιῶν ἐπιβουλευουσῶν, λογισμῶν ἐπανισταμένων. Ἔστι καὶ ἐν τοῖς μεμυημένοις συνθήματα καὶ σύμβολα· κἂν βουληθῶμέν τινα, ἀμφιβάλλοντες εἴτε ἀμύητός ἐστιν, εἴτε μεμυημένος, ἐπιγινώσκειν, ταῦτα ἐρωτῶντες μανθάνωμεν.

Ἡ δεξιὰ αὐτῶν δεξιὰ ἀδικίας. Τί τοίνυν τούτου χαλεπώτερον γένοιτο· ἂν, ὅταν τὴν εἰς βοήθειαν δεδομένην, εἰς ἐπιβουλήν τρέπωμεν; Διὰ γὰρ τοῦτο ἔχομεν δεξιάς, ἵνα καὶ ἑαυτοῖς καὶ ἑτέροις ἀδικουμένοις ἀμύνωμεν, ἵνα ἀναιρῶμεν παρανομίας, ἵνα λιμὴν γενώμεθα καὶ καταφυγὴ τοῖς ἐπηρεαζομένοις. Τίνα οὖν ἂν ἔχοιεν συγγνώμην οἱ μὴ πρὸς σωτηρίαν ἑτέρων χρώμενοι τῷ ὄπλῳ τούτῳ, ἀλλὰ πρὸς ἀπώλειαν τὴν ἑαυτῶν; Ὁ Θεὸς, *ὥδῃν καιρὴν ἄσομαί σοι.* Ποία αὕτη πάλιν ἡ ἀκολουθία; Πολλὴ μὲν οὖν καὶ ἐνταῦθα. Ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν, *Ἐξαπόστειλον τὴν χειρὰ σου,* καὶ, *Ἐξελοῦ με,* καὶ σκόρπισον ἐκείνους, ἐπαγγέλλεται καὶ ἀμείβεσθαι^d τῆς συμμαχίας αὐτὸν ἀμοιβῆν, ἐκείνῳ μὲν οὐδὲν πλέον ποιούσαν, τῷ δὲ εἰσφέροντι τὴν ἀμοιβῆν τὸ κέρδος φέρουσαν [465]. Τί δὲ αὕτη ἐστίν; Ὁ Θεὸς, *ὥδῃν καιρὴν ἄσομαί σοι.* Εἰ δὲ μικρὸν τοῦτο πρὸς τὸ μέγεθος τῆς εὐεργεσίας, ἀλλ' ὅπερ ἔσχεν. Ἐπεὶ καὶ ἡμεῖς παρὰ τῶν πενήτων καὶ οὐδὲν κεκτημένων οὐδὲν ἕτερον ἐπιζητοῦμεν, ἀλλ' ἡ εὐφημίαν καὶ εὐγνωμοσύνην. Ἄλλ' ἡμεῖς μὲν, ἵνα λαμπρότεροι γενώμεθα· ὁ δὲ Θεὸς, οὐκ ἐπειδὴ δεῖται, ἀλλ' ἵνα αὐτοὺς τοὺς ἄδοντας λαμπροτέρους ἐργάσθαι, καὶ ταύτῃ πάλιν αὐτοὺς εὐεργετήσῃ. *Ἐν ψαλτηρίῳ δεκαχόρδῳ ψαλῶ σοι·* τούτέστιν, *Εὐχαριστήσω σοι.* Ἀλλὰ τότε μὲν ὄργανα ἦν, δι' ὧν τὰς ὠδὰς ἀνέφερον· νυνὶ δὲ ἀντὶ ὄργάνων κεχρησθαι ἔστι τῷ σώματι. Ἔστι γὰρ καὶ δι' ὀφθαλμῶν ἄδειν, οὐ διὰ γλώττης μόνον, καὶ διὰ χειρῶν, καὶ διὰ ποδῶν, καὶ διὰ ἀκοῆς^e. Ὅταν γὰρ ἕκαστον τούτων

^b Edit. Mox. τὰ ἀνόητα, sed τὰ ἀνόητα mellus quadrat, sicque habet Savil. et ita legit Gentianus Hervetus.

^c Mox. αὐτούς. Καὶ καθάπερ ἐν τοῖς.

^d Savil. ἀμείψασθαι.

^e Savil. καὶ ἀκοῆς. Ibidem Morel. ὅταν γὰρ καθ' ἕκαστον τούτων. Mellus Savil. ὅταν γὰρ ἕκαστον τούτων. Atque ita legit Gentianus Hervetus.

crassiores auditores terreat : de his humano more loquitur. Nam contrectatio etsi magnum quid esse videtur, multo certe est Dei dignitate inferius. Non enim opus habet Deus contrectatione ad id efficiendum, ut montes fumigent, imo vero ne nutu quidem, sed consilio tantum et voluntate. Postquam ergo dixit de vilitate hominis, dicit etiam de Dei potentia, quoad ejus potest fieri ab homine : nam hæc quoque longe absunt ab illa majestate. 6. *Fulgura coruscationem, et dissipabis eos : emitte sagittas tuas, et conturbabis eos.* Fulgur hic et sagittas non dicit hoc fulgur, nec has sagittas, sed ita vocat supplicia, ex iis quæ jam nota sunt, persuadens ei qui contemnit, et est piger ac negligens, ut tremat, revereatur, seque inclinet. Si enim fulgur ferri non potest, licet non mittatur ad supplicium, si suam puniendi potestatem voluerit movere, quis eam sustinebit? Dei autem sagittæ sunt pestes, fames, fulgura, et multiplicia suppliciorum genera. 7. *Emitte manum tuam de alto : eripe me, et libera me de aquis multis, et de manu filiorum alienorum.* Non solum enim ad puniendum, sed etiam ad conservandum parata est Dei potentia. Manum autem hic vocat opem, auxilium : et ideo non dixit, *Extende*, sed *Emitte*, hoc significans : quod si etiam alicubi dicit, *Extende*, idem rursus significat. Aquas autem insolentem hostium irruptionem, et confusam, quæ magno impetu fertur. Quod enim de aquis non loquatur, ostendit id quod subjungitur : *De manu, inquit, filiorum alienorum.* Alienos autem alios mihi videtur hic dicere eos, qui a veritate sunt alienati. Quemadmodum enim fideles necessitudine conjunctos existimamus et fratres, ita etiam alienos, infideles : et hæc maxime ratione alienum a necessitudine conjuncto discernimus. Is enim mihi est propinquus et necessitudine conjunctus, qui eundem sibi quem ego patrem adscribit, et est ejusdem mensæ particeps, potius quam is qui est mihi genere proximus : est enim hæc perfectior lex cognationis, quemadmodum etiam quæ ex contrariis fit alienatio, est apertior et evidentior ea quæ sit ex genere. Ne hoc ergo respexeris, quod sub eodem cælo sumus, et in eodem orbe terrarum habitamus : aliam enim communionem quæro, quæ cælos superat. Illic nostra est conversatio et vita : *Vita enim nostra, inquit, abscondita est cum Christo in Deo (Coloss. 3. 3).* Neque enim terram habitamus, sed commigravimus in supernam metropolim. Aliam veram lucem habemus, aliam patriam, et cives alios et cognatos. Et ideo dicebat Paulus : *Non estis utique hospites et advenæ, sed cives sanctorum (Ephes. 2. 19).* Quomodo ergo dixit Christus Samaritanum esse proximum, etsi multo intervallo separatum (*Luc. 10. 36. 37*)? At non est, si spectetur naturæ ratio. Quando ergo beneficio afficere oportuerit, sit omnis homo tibi propinquus ; quando autem de veritate agetur, agnosce quis sit propinquus, et quis alienus. Etiam si habeas fratrem eodem patre et eadem matre natum, et in lege veritatis tecum non communicaverit, sit tibi magis quam

quavis Scythia barbarus : sive autem sit Scythia, sive Sauromata, dogmata autem plene et perfecte sciverit, et id ipsum quod tu crediderit, eo qui eodem utero est editus, sit tibi propinquior, eaque ratione barbarum a non barbaro discernamus, non ex lingua, nec ex genere ; sed ex anima, et ex mentis sententia. Ita enim maxime homo est, quando plene et perfecte tenet dogmata, et vitam agit, quæ sapientiæ studio conveniat.

4. Sed videamus deinceps quomodo hos descripsit alienos propheta, dicens : *Eripe me de manu filiorum alienorum, 8. quorum os loquutum est vanitatem, et dextera eorum dextera iniquitatis.* Vidisti quosnam dicat alienos? Eos qui vivunt in scelere, eos qui amant iniquitatem, eos qui stulta¹ loquuntur, eos qui nihil dicunt utile. Agnosce ergo alienos, ab ore, a factis : sicut Christus quoque dicit : *A fructibus eorum cognoscelis eos (Matth. 7. 16).* Sicut enim in castris multa dantur signa et symbola, ut si quando noctu præliari contigerit, vel sublatus pulvis, ut nox videatur, effecerit, vel aliqua alia confusio et perturbatio evenerit, ne socium suum aspiciat tamquam hostem, nec hostem tamquam socium : etiam signa dat nobis hic propheta, per quæ poteris discernere propinquum et alienum, nempe ex iis quæ loquitur, ex iis quæ facit, dicens : *Quorum os loquutum est vanitatem, et dextera eorum dextera iniquitatis.* Nunc enim est bellum, et pugna, et prælium nocturnum crudelissimum, dæmonibus ferientibus, desideriis insidiantibus, et ratiocinationibus insurgentibus. Sunt etiam eis, qui sunt mysteriis initiati, sua signa et symbola : et si dubitantes scire volumus, an quis sit profanus, an mysteriis initiatus, ea rogantes discamus.

Proximis nostris auxilio esse debemus. Deus cur a nobis laudari velit. Membra nostra ut Dei laudes cantant. — Dextera eorum dextera iniquitatis. Quid igitur possit hoc esse gravius, quando quæ data est nobis ad auxilium, eam ad insidias convertimus? Ideo enim habemus dexteram, ut et nobisipsis et aliis injuria affectis opem feramus, ut scelera de medio tollamus, ut iis quibus vis et damnum affertur, simus portus et refugium. Quomodo ergo eis venia dabitur, qui his armis utuntur non alicuius aliorum salutem, sed ad suam perniciem? 9. *Deus, canticum novum cantabo tibi.* Quænam est rursus hæc consequentia? Maxima quoque hic est. Quoniam enim dixit, *Emitte manum tuam, et, Eripe me, et disperge ipsos, profitetur se quoque ei daturum mercedem auxilii, ex qua nihil quidem commodi accipiat cui datur ; sed quæ ei qui illam offert, plurimum affert emolumentum.* Quænam autem ea est? *Deus, canticum novum cantabo tibi.* Si autem hoc est parvum, collatum cum magnitudine beneficii, atqui dedit id quod habuit. Nam nos quoque a pauperibus, et qui nihil possident, nihil aliud requirimus, quam laudem, et gratum animum. Sed nos quidem, ut evadamus clariores : Deus autem, non quod opus habeat, sed

¹ Edit. Morel., *inutilia*; sed. *stulta*, melius quadrat ad seriem.

ut eos qui canunt, efficiat clariores, et ea ratione eos rursus beneficio afficiat. *In psalterio decachordo psallam tibi*; hoc est, Agam tibi gratias. Sed tunc quidem erant instrumenta per quæ cantica emittebant: nunc autem pro instrumentis possumus uti corpore. Possumus enim per oculos canere, non per linguam tantum; per manus, per pedes, et per aures. Quando enim unumquodque eorum ea facit quæ Deo gloriam et honorem afferunt, nempe quando oculus non impudice respexerit, quando manus non ad rapinam, sed ad eleemosynam se extenderint, quando ad psalmos et conciones spirituales suscipiendas aures paratæ fuerint, quando pedes ad ecclesiam cucurrerint, quando cor non dolos struit, sed caritate plenum est, fiunt membra corporis psalterium et cithara, et canunt novum canticum, non verbis solis, sed etiam rebus ipsis.

10. *Qui dat salutem regibus.* Neque enim castra, et multitudo militum, nec satellites, custodesque corporis (a), sed Dei auxilium servare solet. *Qui redimit David servum suum.* In communi loquutus, jam de se loquitur, nec dicit, *Qui redemit*: sed, *Qui redimit*, ostendens perpetuam ejus providentiam.

5. Deinde rursus petit ea quæ prius petierat, assidue rogans et supplicans ut liberetur ab improbis hominibus, sic dicens: 11. *De gladio maligno eripe me, et erue me de manu filiorum alienorum, quorum os loquutum est vanitatem, et dextera eorum dextera iniquitatis.*

Prospera quæ habeantur in hoc mundo. — 12. *Quorum filii sicut novellæ plantationes in juventute sua.* Describit hic prosperitates mundanas et divitias: et ponit id quod est primum, habere filios florentes, et juveniliter exultantes, eosque utriusque sexus. Subjunxit ergo: *Filiæ eorum compositæ, circumornatæ ut similitudo templi.* Hic una cum juventute multum luxum ostendit, vittas earum mundumque muliebrem describit, quæ quidem oriuntur ex magna prosperitate. Deinde quod videtur esse secundum, fortasse autem nunc est primum, divitias rursus describit dicens: 13. *Promptuaria eorum plena, eructantia ex hoc in illud.* Quid est, *Eructantia ex hoc in illud*? Angusta promptuaria, inquit, non possunt capere divitias. *Oves eorum fetosæ, abundantes in egressibus suis.* 14. *Boves eorum crassæ.* Hæc quoque non videbatur parva felicitas. Apud antiquos enim in his sitæ erant divitiæ, in armentis, gregibus et seminibus, priusquam inventa esset hodierna inertia et mollities. *Non est ruina maceris, neque transitus.* Hoc est, In agris colendis magna adhibetur cura, diligentia et studium, cum fructus luxurient, sepes stent, vinea undique consita sit et munita. *Neque clamor in plateis eorum.* Alius, *In atriis eorum.* Aliud genus prosperitatis, sed non cum quibuscumque divitiis acquisitum: nempe pax, tranquillitas, et securitas; nullus qui pareat insidias, nullus qui bellum gerat, sed nec tumultus ullus, nec perturbatio. 15. *Beatum dixerunt populum, cui hæc sunt.* *Beatus populus, cujus Dominus Deus ejus.* Vidisti

(a) Gr. *σωματοφύλακες*. Sic in inscriptionibus vocantur milites ad Imperatorum præsidium deputati. *Neronis Cæsaris corpore custos. Claudii Cæsaris Augusti corporis custos*, florente adhuc bonæ Latinitatis sæculo. Vide Antiquit. Tom. 5, p. 16.

viri virtutem? Postquam omnes divitias adduxit, et eas verbis persecutus est, et deinde vulgi de eis sententiam attulit, ex his nihil ei humani accidit, nec eos esse beatos existimat qui hæc possident, sed his omnibus prætermisissis, ad verum thesaurum suam extendit beatitudinem. Alii, inquit, eos qui hæc habent, beatos esse dixerunt: ego autem beatum existimo populum, *Cujus est Dominus Deus ejus*: hoc uno ostendens omnem felicitatem, omnes bonorum copias, omnes opes. Illa enim præterfluunt et prætereunt, hæc vero beatitudo manet perpetuo, cum pro ovibus, filiis, bobus, sepimento, et vinea, Dei beatitudo futura sit divitiæ, securitas, et murus inexpugnabilis. Cum ea ergo auditis, nullo eorum perturbemini, sed umbras prætercurrentes, veritatem apprehendite. Prius enim dixit hominem similem esse vanitati, et dies ejus tamquam umbram præterire. Si videris ergo aliquos his omnibus affluentes, in scelere vitam agere: etiamsi universus terrarum orbis eos beatos judicet, tu eos esse infelices et miseros existima: eos autem qui se Deo dedicarunt, felices et beatos reputa. Nos vero omnes eas semper divitias quæramus, et hanc beatitudinem: ut et præsentia bona et futura consequamur, gratia et misericordia Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium, in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXLIV.

1. *Exaltabo te, Deus meus, Rex meus: et benedicam nomini tuo in sæculum, et in sæculum sæculi.*

1. *Carnem et sanguinem Christi edimus. Benedictio per res ipsas. Homo cur factus. Dei in nos beneficia.* — Hic Psalmus diligenter attendendus est. Hic enim us constat verbis, quæ qui sunt mysteriis nostris initiati, assidue succinunt dicentes: *Oculi omnium in te sperant, et tu das cibum eorum in tempore opportuno* (a) (v. 15). Qui enim filius factus est, et mensa spirituali fruitur, digne patrem gloria affecerit. *Filius enim, ait, glorificat patrem, et servus dominum suum timebit* (Malach. 1. 6). Factus es filius, et mensa spirituali fruere, comedens carnem et sanguinem ejus, qui te regeneravit: refer itaque gratiam pro tanto beneficio, et eum qui hæc præbuit, gloria et honore affice, verbaque legens compone mentem ad ea quæ dicuntur: et cum dicis, *Exaltabo te, Deus meus, Rex meus*, ostende magnam familiaritatem et conjunctionem, ut de te etiam dicat Deus, sicut et de Abraham, Isaac, et Jacob, *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob* (Exod. 3. 6). Si dicas enim, *Deus meus, et Rex meus*, nec voce dicas tantum, sed hanc etiam ostendas caritatem, ipse quoque hæc de te dicet, *Servus meus et famulus meus*: quod etiam de Mose dictum est. *Et benedicam nomini tuo in sæculum, et in sæculum sæculi.* Vidisti quomodo ostendit vitæ futuræ procemia? Benedictionem autem hic ostendit, non quæ sit per verba, sed quæ per res ipsas. Ita ergo

(a) Gr. *ὀφθαλμοὶ πάντων ἐν σοὶ ἰσπεύουσι*. Hinc discimus hunc versum, *Oculi omnium in te sperant, et tu das cibum eorum in tempore opportuno*, fuisse responsum, quod succinbatur, diacono vel a iō præeunte; quæ de re supra in Monito ad Psalm. 41.

ταῦτα πράττει, ἃ τῷ Θεῷ φέρεται δόξαν καὶ αἶνον, ὅσον ὅταν μὴ ἀκόλαστα ὀφθαλμοὺς βλέπη, ὅταν μὴ πρὸς ἀρπαγὰς αἱ χεῖρες, ἀλλὰ πρὸς ἐλεημοσύνην ὡσεὶ τεταμέναι, ὅταν πρὸς ψαλμῶν καὶ πνευματικῶν ἀκουσμάτων ὑποδοχὴν ὧσιν ^a αἱ ἀκοαὶ παρεσκευασμένα, ὅταν πρὸς ἐκκλησίαν οἱ πόδες τρέχουσιν, ὅταν ἡ καρδία δόλους μὴ ῥάπτῃ, ἀλλὰ ἀγάπην βρῇ, γίνεται ψαλτήριον καὶ κιθάρα τοῦ σώματος τὰ μέλη, καὶ ἄδει καινὴν ᾠδὴν, οὐ τὴν διὰ ῥημάτων, ἀλλὰ τὴν διὰ πραγμάτων. *Τῷ διδόντι τὴν σωτηρίαν τοῖς βασιλεῦσιν.* Οὐ γὰρ στρατόπεδα καὶ πλήθη στρατιωτῶν, οὐδὲ σωματοφύλακες, ἀλλ' ἡ τοῦ Θεοῦ ῥοπή σώζειν εἴωθε. *Τῷ λυτρουμένῳ Δαυὶδ τὸν δούλον αὐτοῦ.* Εἰπὼν τὸ κοινὸν, λέγει καὶ τὸ καθ' ἑαυτὸν, καὶ οὐκ εἶπε, *Τῷ λυτρωσαμένῳ*, ἀλλὰ, *Τῷ λυτρουμένῳ* ^b, διηνεκῆ δεικνύς αὐτοῦ τὴν πρόνοιαν.

ε'. Εἶτα πάλιν αἰτεῖ ἅπερ ἔμπροσθεν ἤτησε, συνεχῶς προσπίπτων καὶ παρακαλῶν, ὥστε ἀπαλλαγῆναι πονηρῶν ἀνθρώπων, οὕτω λέγων· *Ἐκ βουφαιίας πονηρῶν ῥύσαι με, καὶ ἐξελοῦ με ἐκ χειρὸς υἰῶν ἀλλοτριῶν, ὧν τὸ στόμα ἐλάλησε ματαιότητα, καὶ ἡ δεξιὰ αὐτῶν δεξιὰ ἀδικίας.*

Ὅν οἱ υἱοὶ αὐτῶν ὡς νεόφυτα ἰδρυμένα ἐν τῇ νεότητι αὐτῶν. Τὰς εὐπραγίας ἐνταῦθα διαγράφει τὰς κοσμικὰς καὶ τὸν πλοῦτον, καὶ τίθησιν ὅπερ ἐστὶ πρῶτον, τὸ παῖδας ἔχειν σφριγῶντας καὶ ἀκμάζοντας, καὶ ἐξ ἑκατέρας τῆς φύσεως. Ἐπήγαγε γοῦν· *Αἱ θυγατέρες αὐτῶν κεκαλλωπισμένα, περικεκοσμημένα ὡς ὁμοίωμα ναοῦ.* Μετὰ τῆς νεότητος τὴν πολλὴν χλιδὴν ἐνδείκνυται, καὶ τὰ κρήδεμνα αὐτῶν καὶ τὸν γυναικεῖον ὑπογράφει κόσμον, ἅπερ ἐκ πολλῆς εὐημερίας γίνεται. Ἐπειτα δὲ δευτέρον εἶναι δοκεῖ, τάχα δὲ νῦν ἐστὶ πρῶτον, πάλιν τὸν πλοῦτον ὑπογράφει λέγων· *Τὰ ταμειῖα αὐτῶν πλήρη, ἐξερευγόμενα ἐκ τούτου εἰς τοῦτο.* Τί ἐστὶν, *Ἐξερευγόμενα*; Στενοχωρούμενα. Ἀχώρητός ἐστι τοῖς ταμειοῖς ὁ πλοῦτος, φησί. *Τὰ πρόβατα αὐτῶν πολύτοκα, πληθύνονται ἐν ταῖς ἐξόδοις αὐτῶν. Οἱ βόες αὐτῶν πυχεῖς.* Καὶ αὕτη δὲ οὐ μικρὰ εὐπραγία ἐδόκει εἶναι [466]. Παρὰ γὰρ τοῖς παλαιοῖς ἐν τούτοις ὁ πλοῦτος ἦν, ἐν βουκολίοις καὶ ποιμνίοις καὶ σπέρμασι, πρὶν ἢ τὴν βλακειαν εὐρεθῆναι τὴν νῦν. *Οὐκ ἐστὶ κατάπτωμα φραγμοῦ* ^c, οὐδὲ διέξοδος. Τουτέστι, πολλῆς ἀπολαύει καὶ τὰ γεώργια φυλακῆς, πολλῆς τῆς ἐπιμελείας, πολλῆς τῆς σπουδῆς, χομώντων τῶν καρπῶν, τῶν φραγμῶν ἐστώτων, τῆς ἀμπέλου φυτευομένης πάντοθεν καὶ περιτειχιζομένης. *Οὐδὲ κραυγὴ ἐν ταῖς πλατείαις αὐτῶν.* Ἄλλος, *Ἐν ταῖς ἐπαύλεσιν αὐτῶν* ^d. Ἄλλο εὐημερίας εἶδος, ὅπερ οὐ παντὶ συγκεκλήρωται πλούτῳ· τουτέστιν, εἰρήνη καὶ ἄδεια καὶ ἀσφάλεια· οὐδεὶς δὲ ἐπιβουλεύων, οὐδεὶς δὲ πολεμῶν, ἀλλ' οὐδὲ θόρυβος, οὐδὲ ταραχὴ. *Ἐμακάρισαν τὸν λαὸν ᾧ ταῦτά ἐστι.* Μακάριος ὁ λαὸς οὗ Κύριος ὁ Θεὸς αὐτοῦ. Εἶδες ἀρετὴν ἀνδρός; Θεὸς γὰρ ^e ἅπαντα τὸν πλοῦτον, καὶ ἐπελθὼν αὐτὸν τῷ λόγῳ, εἶτα τὴν ψῆφον τῶν πολλῶν προσθεὶς τὴν περὶ αὐτὸν, αὐτὸς οὐδὲν ἐκ τούτων ἀνθρώπινον πάσχει, οὐδὲ ζηλωτοὺς εἶναι

νομίζει τοὺς ταῦτα κεκτημένους, ἀλλὰ ταῦτα πάντα παραδραμῶν ἐπὶ τὸν ἀληθῆ ἠθασαυρὸν τὸν μακαρισμὸν ἐκτείνει. Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι, φησὶν, ἐμακάρισαν τοὺς ταῦτα ἔχοντας· ἐγὼ δὲ μακαρίζω τὸν λαὸν, *Οὗ Κύριος ὁ Θεὸς αὐτοῦ*· ἐν τούτῳ πᾶσαν αὐτῶν τὴν εὐπορίαν ἐνδειξάμενος, τὴν εὐθηλίαν τῶν ἀγαθῶν, τὸν πλοῦτον. Ἐκεῖνα μὲν γὰρ παραρῥεῖ καὶ παρέρχεται, οὗτος δὲ ὁ μακαρισμὸς μένει διηνεκῶς, ἀντὶ προβάτων καὶ παιδῶν καὶ βοῶν καὶ φραγμοῦ καὶ ἀμπελῶνος, ὁ τοῦ Θεοῦ μακαρισμὸς μέλλων εἶναι ^f καὶ πλοῦτος καὶ ἀσφάλεια καὶ τείχος ἀκαταγώνιστον. Ταῦτα τοίνυν ἀκρύνοντες, μηδενὶ τούτων θορυβεῖσθε, ἀλλὰ τὰς σκιάς παρατρέχοντες, τῆς ἀληθείας ἀντέχεσθε. Καὶ γὰρ προλαθὼν εἶπεν, ὅτι *Ἀνθρώπος μταιότητι ὡμοιώθη*, καὶ, *Αἱ ἡμέραι ^g αὐτοῦ ὡσεὶ σκιά παράγουσιν.* Ἄν τοίνυν ἅπασιν τούτοις ἴδῃς τινὰς περιβρεομένους καὶ πονηρίᾳ συζῶντας, κἂν ἡ οἰκουμένη αὐτοὺς μακαρίζῃ, ταλάνιζε, καὶ ἀθλίους εἶναι νόμιζε σύ· τοὺς δὲ ἀνακειμένους τῷ Θεῷ ζηλωτοὺς ἡγοῦ καὶ μακαρίους ^h. Καὶ τοῦτον ἀεὶ πάντες ζητήσωμεν τὸν πλοῦτον, καὶ τοῦτον τὸν μακαρισμὸν· ἵνα καὶ τῶν παρόντων καὶ τῶν μελλόντων ἐπιτύχωμεν ἀγαθῶν, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΡΜΑ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Ἔψάσω σε, ὁ Θεὸς μου, ὁ βασιλεὺς μου· καὶ εὐλογήσω τὸ ὄνομά σου εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος.

α'. Μετὰ ἀκριβείας τούτῳ μάλιστα προσέχειν ἄξιον τῷ ψαλμῷ. Οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ τὰ ῥήματα ἔχων ταῦτα, ἅπερ οἱ μεμνημένοι συνεχῶς ὑποβάλλουσι, λέγοντες· *Οἱ ὀφθαλμοὶ πάντων εἰς σὲ ἐλπίζουσι, καὶ σὺ δίδως τὴν [467] τροφήν αὐτῶν ἐν εὐκαιρίᾳ.* Ὁ γὰρ γενόμενος υἱὸς καὶ τραπέζης ἀπολαύων πνευματικῆς, δοξάζειν δίκαιος ἂν εἴη τὸν πατέρα. Υἱὸς γὰρ, φησί, *δοξάζει τὸν πατέρα, καὶ δούλος τὸν κύριον αὐτοῦ φοβηθήσεται.* Γέγονας υἱὸς καὶ τραπέζης ἀπολαύων ⁱ πνευματικῆς, σιτούμενος τὰς σάρκας καὶ τὸ αἷμα τὸ ἀναγεννήσάν σε· ἀποδίδου τοίνυν τῆς τοσαύτης εὐεργεσίας τὴν ἀμοιβὴν, καὶ δοξάζε τὸν τοιαῦτα παρεσχηκότα, καὶ ἀναγινώσκων τὰ ῥήματα ῥύθμιζε σου τὴν γνώμην πρὸς τὰ λεγόμενα· καὶ λέγων, *Ἔψάσω σε, ὁ Θεὸς μου, ὁ βασιλεὺς μου*, πολλὴν ἐπιδείκνυσσο τὴν οἰκειώσιν, ἵνα καὶ περὶ σοῦ λέγῃ ὁ Θεός, ὡσπερ καὶ περὶ τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Ἰσαάκ, καὶ τοῦ Ἰακώβ· *Ἔγὼ ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ.* Ἄν γὰρ σὺ λέγῃς, *Ὁ Θεὸς μου, ὁ βασιλεὺς μου*, καὶ μὴ λέγῃς μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀγάπην ἐπιδεικνύῃς τοιαύτην, καὶ αὐτὸς τὰ αὐτῷ ἐρεῖ περὶ σοῦ, *Ὁ δούλος μου, καὶ ὁ θεράπων μου*· ἃ καὶ περὶ τοῦ Μωϋσέως εἴρηται. *Καὶ εὐλογήσω τὸ ὄνομά σου εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος.* Εἶδες καὶ τῆς μελλούσης ζωῆς τὰ προοίμια πῶς ἐνδείκνυται; Εὐλογίαν δὲ ἐνταῦθα λέγει, οὐ τὴν διὰ τῶν ῥημάτων, ἀλλὰ καὶ τὴν διὰ τῶν πραγμάτων. Οὕτω γοῦν καὶ ὑψοῦται Θεός, οὕτω καὶ εὐλογεῖται. Τοῦτο καὶ ἐν τῇ εὐχῇ κελευόμεθα λέγειν, *Ἀγιασθήτω τὸ ὄνομά σου*, τουτέστι, *δοξασθήτω.* *Καθ' ἑκάστην ἡμέραν εὐλογήσω σε, καὶ υἰνέσω τὸ ὄνομά σου*

^a Ὡσιν deest in Savil.

^b Hæc, ἀλλὰ τῷ λυτρουμένῳ, desiderantur in Savil.

^c Φραγμοῦ deerat in Morel., sed est in aliis, et in Scripturæ textu.

^d Hæc interpretatio est forte Aquilæ, etsi non constet Paulo post Savil. συγκεκλήρωτο.

^e Γὰρ deest in Savil. Paulo post Mor. περὶ αὐτῶν, Sav. περὶ αὐτόν.

^f Savil. μέλλον αὐτοῖς εἶναι.

^g Savil. καὶ ὅτι αἱ ἡμέραι.

^h Morel. ζηλωτοὺς εἶναι καὶ μακαρίους, minus recte.

ⁱ Duo mss. ἀπολαύεις, et sic etiam Sav.

εις τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος.
 Ἔτερος, Εἰς αἰῶνα διηνεκῶς^a. Τοῦτο μάλιστα
 ψυχῆς εὐλαβοῦς, τὸ τῶν βιωτικῶν ἀπαλλαγείσαν
 πραγμάτων τοῖς ὕμνοις ἀνακείσθαι. Καὶ γὰρ αἰσχρὸν
 ἀνεῖν τὸν λογικὸν ἄνθρωπον, καὶ τῶν ὀρωμένων ἀπάν-
 των τιμιώτερον, ἔλαττον τῆς κτίσεως φέρειν κατὰ
 τὸν τῆς εὐφημίας λόγον· οὐκ αἰσχρὸν δὲ μόνον, ἀλλὰ
 καὶ ἄτοπον. Πῶς δὲ οὐκ ἄτοπον, εἰ γε αὐτὴ μὲν καθ'
 ἑκάστην ἡμέραν καὶ ὥραν ἀναπέμπει τῷ Δεσπότη
 δοξολογίαν; Οἱ γὰρ οὐρανοὶ, φησὶ, διηγοῦνται δό-
 ξαν Θεοῦ, ποιῆσιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει
 τὸ στερέωμα. Ἡμέρα τῇ ἡμέρα ἐρεύγεται ῥῆμα,
 καὶ νύξ νυκτὶ ἀναγγέλλει γνώσιν. Ἡλῖός τε καὶ
 σελήνη, καὶ ὁ ποικίλος τῶν ἀστρῶν χορδός, καὶ τῶν
 ἄλλων ἀπάντων ἡ εὐταξία τὸν οἰκεῖον κηρύττει δη-
 μιουργόν. Ὁ τοίνυν ἀπάντων τούτων τιμιώτερος, μὴ ἢ
 ποιῶν τοῦτο, ἀλλὰ καὶ βίον παρέχων δι' ὃν βλασφημία
 προστρίβεται τῷ ποιήσαντι αὐτὸν Θεῷ, ποίας ἄρα
 ἔσται συγγνώμης ἄξιός ὁ τοιοῦτος; τίνος δὲ ἀπολογίας,
 ὅταν διὰ τοῦτο γενόμενος, ἵνα ἀρέσῃ τῷ φιλανθρώπῳ
 Θεῷ, καὶ τῆς βασιλείας ἀπολαύσῃ τῶν μελλόντων,
 τούτου μὲν μὴ πολὺν ποιῆται τὸν λόγον, πραγματείας
 δὲ βιωτικαῖς καὶ μερίμναις ἑαυτὸν κοσμικαῖς περι-
 θάλλῃ; Ἄλλ' οὐχ^c οὗτος τοιοῦτος, ἀλλὰ διὰ παντός
 τοῦ βίου αἶνον ἀνέφερε τῷ Θεῷ, τὸν διὰ τῶν ῥήμα-
 των, τὸν διὰ τῶν πραγμάτων. Καὶ γὰρ πολλῶν ἔσμεν
 ὀφειλέται αὐτῷ, ὅτι τε οὐκ ὄντας ἐποίησεν, καὶ ὅτι
 τοιοῦτους εἰργάσατο, ὅτι γενομένους διακρατεῖ, καὶ
 ὅτι καθ' ἑκάστην προνοεῖ τὴν ἡμέραν καὶ κοινῇ καὶ
 ἰδίᾳ, καὶ λάθρα καὶ φανερώς [468], καὶ εἰδόντων καὶ
 οὐκ εἰδόντων. Τί γὰρ ἂν τις εἴποι τὰ ὀρώμενα, ἃ δι'
 ἡμᾶς ἐποίησε; τὴν διακονίαν αὐτῶν, ἣν παρέχεται,
 τοῦ σώματος τὴν διάπλασιν, τῆς ψυχῆς τὴν εὐγένειαν,
 τὴν καθ' ἑκάστην ἡμέραν οἰκονομίαν, τὴν διὰ τῶν
 θαυμάτων, τὴν διὰ τῶν νόμων, τὴν διὰ τῶν τιμωριῶν,
 τὴν ποικίλην αὐτοῦ πρόνοιαν καὶ ἀκατάληπτον, τὸ
 κεφάλαιον τῶν ἀγαθῶν, ὅτι οὐδὲ τοῦ Μονογενοῦς
 ἐφέισατο δι' ἡμᾶς, τὰ δοθέντα ἤδη διὰ τοῦ βαπτίσμα-
 τος, διὰ τῶν μυστηρίων, τὰ μέλλοντα δοθῆσθαι, τὰ
 ἀπόρρητα ἀγαθὰ ἔχεινα, τὴν βασιλείαν, τὴν ἀνάστα-
 σιν, τὴν λῆξιν τὴν πάσης μακαριότητος γέμουσαν;
 Ἄν γὰρ ἕκαστόν τις τούτων καταλέγῃ, εἰς πέλαγος
 ἄφατον ἐμπεσεῖται^d εὐεργεσιῶν, καὶ δψεται πόσων
 ἐστὶν ὑπεύθυνος τῷ φιλανθρώπῳ Θεῷ· οὐ διὰ τὰῦτα
 δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ μεγαλεῖον τῆς δόξης αὐτοῦ,
 διὰ τὴν ἀκήρατον οὐσίαν. Καὶ γὰρ καὶ διὰ ταύτην
 ὀφείλεται αὐτῷ παρ' ἡμῶν αἶνος, καὶ εὐλογία, καὶ
 διηνεκῆς εὐχαριστία, καὶ λατρεία, καὶ διακονία συν-
 εχῆς. Τοῦτο γοῦν αὐτὸ δηλῶν καὶ ὁ προφήτης, Μέγας
 Κύριος, φησὶ, καὶ αἰνετός σφόδρα, καὶ τῆς μεγα-
 λωσύνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέρας. Ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν,
 Εὐλογῆσω καὶ αἰνέσω, δείκνυσιν ὅτι οὐ χρεῖαν ἔχει
 τῶν παρ' ἡμῶν αἰνων, οὐδὲ τῶν εὐλογιῶν, οὐδὲ προσ-
 τίθεται αὐτοῦ τι τῇ δόξῃ παρὰ τῆς τῶν διακονουμέ-
 νων εὐφημίας. Ἀκήρατος γὰρ αὐτοῦ ἡ οὐσία καὶ
 ἀνεκδοκῆς οὐσα, οὐδενὸς ἐτέρου προσδεῖται. Οἱ δὲ
 αἰνοῦντες αὐτὸν, αὐτοὶ λαμπρότεροι γίνονται. Οὐ διὰ

^a Quis sit hic interpres non memoratur. Sed vocem ΤΥ, quæ in Hebraico habetur, Aquila, Symmachus et Theodotio διηνεκῶς alibi vertunt, ut videas in Lexico nostro ad Hexapla.

^b Alii τούτων ἀπάντων εὐγενέστερος μὴ quam lectionem notat Savil. in marg. Paulo post Morel. τὴν βλασφημίαν προστ.

^c Duo mss. βιωτικαῖς, καὶ τῷ παρόντι κλυδωνίῳ συνεχῶς ἑαυτὸν περιπεῖρει, ἀλλ' οὐχ, et sic Savil. in marg.

^d Ἐμβήσεται tres mss., ἐμπεσεῖται: Mor. et Sav.

τοῦτο δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ὑπερέχον αὐτοῦ τῆς
 δόξης ὀφείλεται αὐτῷ εὐφημία παρ' ἡμῶν. Διὸ καὶ
 τοῦτο δηλῶν εἶπε, Μέγας Κύριος, καὶ αἰνετός
 σφόδρα τούτέστιν, οὐδενὸς δεόμενος. Τί ἐστίν,
 Αἰνετός; Εὐφημιῶν ἄξιός, ἐγκωμίων καὶ ὕμνων· οὐχ
 ἀπλῶς, Αἰνετός, ἀλλὰ καὶ, Σφόδρα· διὸ καὶ τοῦτο
 προσέθηκε· πόσον δὲ αἰνετός οὐ δυνάμενος παραστή-
 σαι τῷ λόγῳ, ἐπήγαγε· Καὶ τῆς μεγαλωσύνης αὐ-
 τοῦ οὐκ ἔστι πέρας· ὅπερ ἕτερος ἑρμηνευτής,
 Ἐξεύρεσις^e, εἶπεν. Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν·
 Ἐπεὶ μέγαν ἔχεις Δεσπότην, γενοῦ καὶ σὺ ὑψηλός,
 καὶ τῶν βιωτικῶν ἀπαλλάγηθι πραγμάτων. Λάβε
 φρόνημα ἀνώτερον τῆς ταπεινότητος τῶν παρόντων,
 οὐχ ἵνα ἀπονενημένος γένη καὶ ἀλαζών, ἀλλ' ἵνα
 μεγαλόφρων καὶ μεγαλόνοσος. Ἔτερον γὰρ ἀλαζο-
 νεία, καὶ ἕτερον μεγαλοφυχία. Ἀλαζών μὲν γὰρ
 ἐστὶν ὁ ἐπὶ τοῖς μικροῖς κομπάζων, καὶ τῶν ὁμο-
 δούλων ὑπερορῶν· ὑψηλός δὲ ὁ ταπεινὸς τὴν διάνοιαν,
 καὶ τὰς φαντασίας τοῦ παρόντος βίου οὐδὲν εἶναι νο-
 μίζων.

β'. Ποῦ νῦν εἰσὶν οἱ λέγοντες οὕτως εἰδέναί τὸν Θεόν,
 ὡς αὐτὸς ἑαυτὸν οἶδεν· Ἀκουέτωσαν τοῦ προφήτου
 λέγοντος, Τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέ-
 ρας, καὶ αἰσχυρέσθωσαν ἐπὶ τῇ οἰκείᾳ μανίᾳ.

Γενεὰ καὶ γενεὰ ἐπαινεῖται τὰ ἔργα σου. Ὅπερ
 ἔθος αὐτῷ ποιεῖν, τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ἐργάζεται. Ὅταν
 γὰρ αὐτοῦ θαυμάσῃ τὴν μεγαλωσύνην, τὴν δόξαν,
 ἔρχεται καὶ ἐπὶ τὴν τῶν ἔργων ἰ απόδειξιν. Τὸ αὐτὸ δὲ
 καὶ ἐνταῦθα ποιεῖ, καὶ λέγει· [469] Γενεὰ καὶ γενεὰ
 ἐπαινεῖται τὰ ἔργα σου, δεικνύς ἀπὸ τῶν ἔργων
 αὐτοῦ τὴν μεγαλωσύνην. Τουτέστιν, οὐκ ἐν ἐνὶ χρόνῳ
 γέγονε μόνον καὶ παρῆλθεν, οὐδὲ ἐν δύο καὶ τρισὶν
 ἔτεσιν, ἀλλὰ παντὶ παρεκτείνεται τῷ παρόντι αἰῶνι,
 ὥστε ἑκάστην γενεάν θεωρεῖν αὐτοῦ τὰ δημιουργή-
 ματα. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ, Γενεὰ καὶ γενεὰ· ἢ τε οὔσα,
 φησὶν, ἢ τε ἐπιούσα, ἢ τε μετ' ἐκείνην, καὶ ἢ μετὰ
 ταύτην πάλιν, καὶ ἑκάστη τῶν ἐπιουσῶν· ἢ τε κτίσις
 πάλιν παντὶ ὁμοίως τῷ χρόνῳ παρεκτείνεται τούτῳ,
 οἷον οὐρανός, γῆ, θάλασσα, ἀῆρ, λίμναι, πηγαί, πο-
 ταμοί, σπέρματα, φυτά, βοτάναι, καὶ ἢ ἐκ τούτων
 εὐεργεσία, φύσεως δρόμος μηδέποτε διακοπτόμενος,
 ὑετοί, τροπαὶ διηνεκῶς χορεύουσαι, νύξ, ἡμέρα, ἥλιος,
 σελήνη, τὰ ἀστρα, τὰ ἄλλα πάντα, ἔτι τε τὰ τούτων
 χωρὶς, ἃ καὶ καθ' ἑκάστην γίνεται γενεάν, καὶ ἰδίᾳ
 καὶ κοινῇ, πρὸς διόρθωσιν, πρὸς εὐεργεσίαν τοῦ
 κοινοῦ τῶν ἀπάντων ἢ ἀνθρώπων γένους, οἷα ἐπὶ τῶν
 Ἰουδαίων γέγονε συνεχῶς θαύματα, σημεῖα, πρόνοια
 ἢ ἐν εὐετηρίᾳ, ἢ ἐν ταῖς νίκαις τῶν πολέμων, ἢ ἐν
 τοῖς ἄλλοις ἅπασιν, οἷα ἐπὶ τῆς παρουσίας τοῦ Χρι-
 στοῦ, ἐπὶ τῶν ἀποστόλων, ἐπὶ τοῦ καιροῦ τῶν διω-
 γμῶν, πλείονα καὶ πολὺ τῶν παλαιῶν διαφέροντα κατὰ
 μέγεθος, οἷα καὶ ἐπὶ τῆς γενεᾶς τῆς ἡμετέρας. Καὶ
 γὰρ οὐκ ἔστι χρόνος οὐδεὶς, καὶ τούτων ἐκτὸς τῶν
 κοινῶν, ὁ μὴ φέρων τῆς αὐτοῦ προνοίας σημεῖον. Καὶ
 τὴν δύναμίν σου ἀπαγγελοῦσι. Καὶ διὰ τῶν εὐεργ-
 γεσιῶν, φησὶ, καὶ διὰ τῶν κολάσεων. Οὐ γὰρ δια-
 λιμπάνει παντὶ τρόπῳ τὰ ὑπὲρ τῆς φύσεως τῆς
 ἡμετέρας οἰκονομιῶν ὁ Θεὸς διὰ παντός τοῦ χρόνου.

^e Quis sit hic interp., qui vertit ἐξεύρεσις, non notatur. Est forte Aquila, qui Prov. 25, 5, τρητῆν vertit ἀνεξεύ-
 ρετος. Hieronymus hic vertit, non est inventio.

^f Sav. ἐπὶ τὴν ἀπὸ τῶν ἔργων.

^g Ἀπάντων δεest in Morel. Sed in aliis habetur. Ibi-
 dem Savil. οἷα ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων συνέβαινε συνεχῶς, μαύ-
 ματα, præmissa ante ultimam vocem virgula.

exaltatur Deus, ita benedicitur. Ita etiam jubemur dicere in precatone : *Sanctificetur nomen tuum, hoc est, glorificetur. 2. Per singulos dies benedicam tibi, et laudabo nomen tuum in sæculum, et in sæculum sæculi.* Alius, *In sæculum perpetuo.* Hoc est in primis pii animi, a rebus quæ ad victum pertinent liberatum se hymnis dedicare. Turpe enim fuerit, ut homo qui est compos rationis, et omnibus quæ videntur præstantior, sit creatura in Dei laudibus inferior : non solum autem turpe, verum etiam absurdum. Quomodo autem non absurdum, siquidem ipsa quotidie atque adeo singulis horis emittit Domino glorificationem? *Cæli enim, inquit, enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum. Dies diei eructat verbum, et nox nocti indicat scientiam (Psal. 18. 2. 3).* Sol, luna, varius astrorum chorus, et pulcherrimus ordo cæterorum omnium suum prædicat Opificem. Qui est ergo his omnibus præstantior si hoc non faciat, sed etiam vitam agat quæ Creatorem suum maledici procuret, quomodo erit is dignus ulla venia, aut quam poterit afferre sui defensionem, cum qui ideo factus est, ut Deo placeat, et regnum futurum consequatur, ejus quidem nullam ducat rationem, sed negotiis sæcularibus curisque mundanis se implicet? At hic non talis, sed per totam vitam offerebat Deo laudes, non solum verbis, sed rebus ipsis, Deo enim multa debeamus, quod et cum non essemus fecerit, et quod tales creaverit, et factos regat et contineat, et quod quotidie tam privatim quam communiter provideat, nostrique curam gerat, idque clam et aperte, nobisque et scientibus et nescientibus. Quid enim opus est dicere quæ sub aspectum cadunt, quæ propter nos fecit? ministerium, quod ipsa præbent, corporis constitutionem, animæ nobilitatem, quotidianam ejus œconomiam et administrationem, per miracula, per leges, per supplicia, variam et quæ comprehendi non potest ejus providentiam, bonorum omnium summam, quod ne Filio quidem suo pepercit propter nos, quæ jam data sunt per baptismum, per sacramenta, quæ danda sunt bona illa ineffabilia, regnum, resurrectionem, hereditatem plenam omni beatitudine? Si quis enim unum quodque eorum enumeret, incidet in ineffabile pelagus beneficiorum, et videbit quot nominibus sit benigno Deo obnoxius : non solum autem propter hæc, sed etiam propter majestatem ejus gloriæ, propter substantiam ab omni interitu alienam. Nam etiam propter eam debetur ei a nobis gloria et benedictio, et perpetua gratiarum actio, cultus et ministerium assiduum. Hoc ipsum ergo propheta quoque significans dicebat : *3. Magnus Dominus, et laudabilis nimis : et magnitudinis ejus non est finis.* Quoniam enim dixit, *Benedicam et laudabo,* ostendit cum non egere nostris laudibus nec benedictionibus, nec ejus gloriæ aliquid accedere a laudibus eorum qui ministrant. Ejus enim substantia est ab interitu aliena, et eget nullo alio. Qui autem ipsum laudant, ipsi evadunt clariores. Non solum autem propter hoc, sed etiam propter excellentem ejus gloriam debetur ei a nobis laudatio, et ideo hoc significans dixit, *Magnus*

Dominus, et laudabilis nimis ; hoc est, nullius indigens. Quid est, Laudabilis? Dignus qui laudibus, encomiis et hymnis celebretur. Non est autem solum Laudabilis, sed, Valde laudabilis : et ideo hoc adjecit : cum autem quam sit laudabilis, verbis non posset exprimere, subjunxit, Et magnitudinis ejus non est finis : quod quidam alius interpretes dixit, Inventio. Quod autem dicit, est ejusmodi : Quoniam magnum habes Dominum, sis quoque tu excelsus, et te expedi a rebus quæ ad hanc vitam pertinent. Sume spiritus qui superent præsentium rerum humilitatem, non ut sis elato animo et insolens, sed magno et excelso animo. Aliud enim arrogantia, et aliud magnitudo animi. Est enim arrogans, qui propter res parvas se jactat, et consertos despicit ; alto autem est animo, qui mente est humilis, et præsentis vitæ pompas nihil esse existimat.

2. Contra Anomæos. — Ubi nunc sunt qui dicunt se Deum ita nosse, sicut et ipse seipsum novit? Audiant prophetam dicentem, *Magnitudinis ejus non est finis, et erubescant de insania sua (a).*

Opera Dei ejus providentiam laudantia. — *4. Generatio et generatio laudabit opera tua.* Quod facere consuevit, id quoque facit. Quando enim laudavit ejus magnitudinem et gloriam, venit etiam ad ejus celebranda opera. Hoc ipsum hic quoque facit, et dicit : *Generatio et generatio laudabit opera tua,* ostendens magnitudinem ejus ex operibus. Hoc est, Non uno solum tempore facta sunt et præterierunt, neque in duobus aut tribus annis, sed per universum præsens sæculum extenduntur, ita ut unaquæque generatio ejus opera contempletur. Hoc est enim, *Generatio et generatio : et quæ est, inquit, et quæ sequitur, et quæ post illam futura est, et quæ rursus post eam, et unaquæque earum quæ sequuntur : rursus creatura, quæ hoc omni tempore similiter extenditur, nempe cælum, terra, mare, aer, lacus, fontes, fluvii, semina, plantæ, herbæ, et quæ ex iis capiuntur beneficia, naturæ cursus qui numquam interrumpitur, imbres, et temporum vicissitudines certo ordine assidue procedentes, nox, dies, sol, luna, astra, alia omnia, et quæ præter hæc quotidie fiunt et privatim et communiter ad corrigendum et beneficio afficiendum universum genus hominum, quæ assidue Judæis eveniebant miracula, signa, providentia in frugum proventibus, providentia in victoria adversus hostes, providentia quæ est in aliis omnibus, qualia fuerunt in adventu Christi, qualia tempore apostolorum, qualia tempore persecutionum, quæ quidem fuerunt antiquis longe plura et majora, qualia etiam nostra hac generatione. Nullum est enim tempus, quod etiam præter hæc communia non ferat signum ejus providentiæ. Et potentiam tuam annuntiabunt. Et per beneficia, inquit, et per supplicia. Non cessat enim omni ratione Deus omni tempore nostræ naturæ prospicere. 5. Magnifi-*

(a) Gr. αἰσχυρόθησαν ἐπὶ τῇ οὐσίᾳ πανίᾳ. Hæc, ἐπὶ τ. ol. μ., habent duo mss., recte : nam insectatur Anomæos, qui dicebant se nosse Deum, ut Deus novit seipsum. Quatuor autem hæc verba deerant in Edit. Morel. et in Savi. Sed hic postremus ea notat in margine.

centiam gloriæ sanctitatis tuæ loquentur, et mirabilia tua narrabunt. Alius (a), Pulchritudinem laudis tuæ, et verba mirabilium tuorum narrabunt. Postquam dixit potentiam, ostendit etiam eam potentiam esse insignem et eximiam. Neque enim simpliciter, neque res vulgares fecit, sed omnia tam admirabilia et tam incredibilia perpetuo fecit, plus quam capere posset humana natura operans, ut quæ fiunt, sint plena miraculo et gloria. Considera ergo quæ in Ægypto, quæ in Palæstina facta sunt tempore Abrahamæ, Isaac, et Joseph: rursus quæ in Ægypto tempore Mosis, quæ in solitudine, quæ post ingressum: denuo quæ in captivitate, quæ sub Nabuchodonosor, quæ in fornace, quæ in leonibus, quæ in reditu, quæ in prophetis. Hæc enim omnia prædicabant ejus qui fecit virtutem, gloriam, majestatem, afferentia magnum stuporem et admirationem.

Pestifera ac noxia etiam Dei sunt providentiæ. — 6. *Et virtutem terribilium tuorum dicent, et magnitudinem tuam narrabunt.* Per hæc ostendit esse perfectam ejus potentiam ad benefaciendum, ad puniendum, et omnia quæ enumerata sunt utrumque complecti. Hoc autem potest videri non solum in iis quæ tunc evenerunt, sed etiam in creaturis, et utriusque beneficii multa esse instrumenta, utpote rerum quidem terribilium, fulgura, tonitrua¹, fulmina, igneos turbines, pestem, nives, grandinem, rubiginem, gelu, incendia, inundationes; in reptilibus, dracones, scorpiones, serpentes; in volucribus, locustam; et in iis quæ sunt abjecta et vilia, cynomyiam, erueam: quæ ipsa quoque sunt providentiæ: et quæ homines convertant, a socordia liberent, a profundo somno excitent, a veterano ad vigilantiam traducant. Non solum autem in his, sed etiam in contrariis est virtus ejus perfecta. Et ideo cum nos hæc vellet docere, postquam dixit, *Virtutem terribilium tuorum dicent, et magnificentiam tuam narrabunt*, subjunxit: 7. *Memoriam abundantiae suavitatis tuæ eructabunt.* Alius, *Bonitatis tuæ. Et justitia tua exsultabunt* (b). Quod alius dixit interpretes, *Et misericordias tuas laudabunt* (c). Nos autem quemadmodum terribilia enumeravimus, ita etiam necesse est dicamus eorum contraria; nempe in iis quæ videntur, et quæ circa nos sunt, annuas temporum vicissitudines, dies, hortos, prata, flores varios, aquam dulcem et potabilem, commoda quæ capiuntur ex imbribus, terræ partus, varios fructus, diversas arbores, suaves ventos, solarem radium, lunarem lampadem, varium astrorum chorum, quietam et tranquillam noctem: et in brutis, oves, boves, et capras; et in agrestibus, capreas, cervos, lepores, et alia plurima; et in volucribus, aves Indicas²; in ipsis operibus videri potest non

¹ Sic Savil.; vox, *tonitrua*, deerat in Morel. paulo post, vox, *rubiginem*, deest in Savil.; sed illam vocem adjicit ipse paulo infra post, *locustam*.

² in Græco, τοὺς ὄρνιθας τοὺς Ἰνδικούς. ὀρνιθούς legisse videtur Gentianus Hervetus, qui vertit, *aves canoras*.

(a) Quis sit hic interpretes, ne conjectura quidem possimus assequi.

(b) Hic interpretes quis sit ignoratur. Hæc autem, *bonitatis tuæ*, desunt in Savil.

(c) Hæc interpretatio est Symmachi.

solum puniens, sed longe etiam amplius beneficio afficiens quam puniens. Et illa quidem terroris gratia; et si ea aliquando revera intentaverit, id facit propter eos qui adeo stupidi sunt, ut metu non corrigantur. In his autem et munificus et splendidus, hisque reipsa afficit non solum dignos, sed etiam indignos.

3. Varians ergo nostram salutem, modo hæc, modo illa, facit, et hæc sæpius quam illa, quoniam hæc sola desiderat. Propterea enim gehennam minatus est, non ut eam infligeret, sed ne infligeret; et illam quidem paravit diabolo: *Ite enim, inquit, in ignem, qui paratus est diabolo* (Matth. 25. 41): regnum autem hominibus, ostendens se nolle hominem intrudere in gehennam. 8. *Misericors et miserator Dominus, patiens et multum misericors.* 9. *Suavis Dominus universis, et miserationes ejus super omnia opera ejus.* Vides prophetam immorari in his melioribus, et prolixiori uti oratione. Novit enim Dei opes in his maxime consistere. Neque enim licuisset conservari, nisi magna fuisset ejus clementia: non licuisset manere, nisi ejus magnam essemus experti bonitatem. Et ideo dicebat: *Ego sum qui deleo iniquitates tuas, et in tuis peccatis te defendi. Miserator et misericors Dominus* (Isai. 43. 25). Vide quomodo ostendit ineffabilem ejus clementiam. Non solum enim miseretur eorum qui peccant, sed etiam aliud ostendit non parvum genus clementiæ, nempe lenitatem et patientiam, ut veniant ad pœnitentiam, et cum ejus clementia a suo quoque conserventur studio et diligentia, et ex suis factis fiduciam habeant. Non est autem solum *Misericors*, sed etiam, *Multum misericors*; ostendens tantam misericordiam non posse mensura comprehendi, sed nec ullo explicari sermone. Sed tamen per ea quæ deinceps consequuntur, quoad ejus fieri potuit, ostendit, cum subjunxit: *Suavis Dominus universis, et miserationes ejus super omnia opera ejus.*

Bonitas Dei in omnes. Cain punitio ex benignitate Dei. Mortis genus levissimum per aquam. Mutæ res ut Deum benedicant. — Quid est, *Universis*? Etiam peccatoribus, inquit, et iis qui vivunt scelerate. Non solum enim justis, et ii qui se recte et ex virtute gerunt, aut qui ducuntur pœnitentia; sed etiam omnes, per ea quæ patiuntur, ejus misericordiam prædicant et bonitatem. Et si quis me roget, *Cuinam fuit bonus?* dicam: Non Abel soli, sed etiam Caino: non soli Noe et ejus liberis, sed iis etiam quos diluvium obruit. Quæcumque enim facit, procedunt a misericordia et clementia. Et ut scias, quomodo sit in omnes bonus et clemens, illud hinc considera. Quantæ fuit, quæso, benignitatis, illum fratricidam, qui eadem ejusmodi fecerat, qui dexteram suam fœdaverat, et qui Dei leges conculcaverat, tali tradere supplicio, quod admonitio sit potius quam pœna, ut et per longitudinem temporis illum expiaret a peccato, et alios doceret et castigaret per ea quæ ille patiebatur? Quantæ erat, quæso, benignitatis, eos qui gravissimo et incurabili morbo laborabant tempore diluvii, et nec minis, nec rationibus, nec ullo alio correcti fuerant.

a scelere cohibere, et communi naturæ debito uti pro medicamento, levissimumque mortis genus, nempe per aquam infligere? Illud autem, *Universis*, non in his solum cernitur, sed etiam in omnibus quæ videntur, in animalibus, in brutis: quin etiam si quis ad ipsos angelos ascenderit et archangelos, videbit plurimum benignitatis, et multam misericordiam: singulis enim in operibus multa relucet humanitas. Quod ipse quoque animadvertens, subjunxit: 10. *Confiteantur tibi, Domine, opera tua, et sancti tui benedicant tibi*, hoc est, Gratias tibi agant, laudes emittant, et quibus sermonis decus datum est, et quæ vocem non habent. Etenim unumquodque eorum quæ voce carent, ita factum est, ut per suam naturam benedictionem emittat, quamvis muta sint, per homines nempe qui ea vident et iis fruuntur. Et illa quidem per suam substantiam, homines autem per vitæ suæ institutionem, et per actionem. Et ideo id significat per hoc quod subjungit dicens: *Sancti tui benedicant tibi*. Sanctos autem hic vocat, qui Dei jussa implent, ad quos peccatis et nequitiae nullus datur aditus. 11. *Gloriam regni tui dicent*. Quid est, *Gloriam dicent*? Quod nulla re indigeas, quod sis benignus et clemens, quod cum iis quibus præes nulla ex parte egeas, tantam ostendas in eos providentiam, quod ad tuam lucem accedi nequeat, quod sit substantia tua ineffabilis, et quæ comprehendi nequeat. *Et potentiam tuam loquentur*; hoc est, vires canent¹ insuperabiles: non quod tibi opus sit his hymnis et laudibus, sed propter ipsos qui dicunt, et ut alios doceant, ac laudum faciant participes. Quam ob causam adjecit: 12. *Ut notam faciant filiis hominum potentiam tuam, et gloriam magnificentiae regni tui*. Per hæc ostendit eum laudes admittere, ut alii ejus cognoscant potentiam. Magna est ergo potentia, magna gloria, magnum decus atque adeo ineffabile, quod non solum omnem superat orationem, sed etiam vincit omnem mentem. Sed cum tantum sit et tam ineffabile, opus habet iis qui id doceant propter multorum amentiam². Nam sol quoque est sidus longe clarissimum, et tamen qui oculis laborant, ejus lucem non vident: ita etiam Dei providentia est quidem quovis sole clarior, sed quibus perversa est ratio, et quibus obstructæ sunt aures, magna diligentia opus habent, ut mens eorum aperiat.

4. De his ergo doctrina est eorum auribus perpetuo infundenda. Deinde quoniam dixit regni gloriam et magnificentiam, et cum non satis eam explicasset, præterit; rursus repetit, et quantum ei conceditur, dicit quid sit gloria, subjungens: 13. *Regnum tuum, regnum omnium sæculorum*. Non præsentium, inquit, solum, sed futurorum etiam: est enim interminatum, infinitum, et solum habet æternitatem. *Et dominatio*

¹ In Savil. legitur, *cognoscent*, sed vox, *canent*, quæ in Morel. habetur, melius quadrat ad mentem Prophetæ.

² Morel., *propter amentiam*. Savil., *propter ignorantiam*; qui tamen Savilius alteram lectionem, *amentiam*, in margine refert. Hæc certe postrema lectio, *propter amentiam*, magis arridet; nam amentia potius quam ignorantia dicuntur laborare ii, quorum perversa ratiocinia sunt.

tua in omnem generationem et generationem. Ex hæc vide eam nullum habere finem. Per universum orbem terræ, per omnia sæcula, per omnia tempora est extensa. *Fidelis Dominus in omnibus verbis suis, et sanctus in omnibus operibus suis*. Postquam dixit regnum esse infinitum, stabile, firmum, et immobile, dicit etiam quam sint ejus verba firma. Illud enim, *Fidelis*, est firmus et verus. Si est autem fidelis, erunt omnino quæ ab eo dicta sunt. Quemadmodum autem ejus regnum est immobile, et sine caret: ita etiam ejus verba sunt firma. Neque ergo illud unquam interrumpitur, nec hæc unquam excidunt. Si autem non excidunt, oportet ipsas res omnino consequi. Quod si etiam alicubi dixit aliquid quod non factum est, ipsum quoque ejus veritatem indicat: *Ad summam enim loquar super gentes et regnum, ut diruam et eradicem: et si pœnitentiam egerint de vitio, ego quoque agam pœnitentiam de iis quæ loquutus sum, ut facerem eis*. Et de bonis similiter: *Bona loquar, inquit, et si mutati fuerint, ego quoque mutabo ea quæ de illis dicta sunt* (Jer. 18. 7-10). *Et sanctus in omnibus operibus suis*. Quid est *Sanctus*? Inculpatus, rectus, purus, mundus, ab omni reprehensione alienus, qui nullam ulli omnino præbet ansam. 14. *Allevat Dominus omnes qui corruunt, et erigit omnes elisos*. Postquam de regno dixit id esse infinitum, de verbis ea esse vera, de factis ea non posse reprehendi, et de gloria et de magnificentia: dicit rursus de clementia, id quoque esse maximam regni sui gloriam, quod non stantes solum contineat, sed etiam qui sunt casuri, non permittat ut id eis accidat, et qui jacent, erigat: et quod est magis admirabile, non huic aut illi, sed omnibus id faciat, licet sint servi, licet pauperes, licet obscuri, licet ex obscuris orti. Est enim omnium Dominus, nec eos qui jacent prætercurrit, nec eos qui labant despiciit. Hoc fecit simul in universa natura, hoc etiam facit in unoquoque. Quod si qui ex iis qui jacent non surgunt, non in causa est is qui vult erigere, sed qui nolunt surgere. Nam Judam quoque, cum cecidisset voluit erigere: et ut surgeret, nihil non fecit, sed ille noluit. David certe, cum cecidisset, erexit et firmum reddidit. Petrum, cum esset casurus, retinuit. Audi autem quomodo: *Simon, Simon, inquit, ecce expectavit vos satanas cribrare, tanquam triticum; et ego rogavi pro te, ne deficeret fides tua* (Luc. 22. 31. 32). Deinde dicit aliud quoque genus beneficii: est enim varia et multiplex ejus cura et providentia. 15. *Oculi omnium in te sperant, Domine, et tu das escam illorum in tempore opportuno*. Vidisti quomodo ostenderit eum esse bonum omnibus, et miserationes ejus esse super omnia opera ejus? Ut dictum est in Evangeliiis, *Qui solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluit super justos et injustos* (Matth. 5. 45), hic id ipsum significat, cum dicit: *Et tu das escam illorum in tempore opportuno*. Neque enim imbres, terra et aer, sed ejus jussus solet fructus producere.

Vicissitudines temporum ad quid. — Illud, *In tempore opportuno*, hoc significat: Omnia sunt certis definita

temporibus, et diversis vicissitudinibus producuntur. Hoc enim maxime ostendit ejus sapientiam, quod non omnia simul et eodem tempore, sed per totum annum alimenta dividat, ut quiescat agricola, et quæ gignuntur non intereant. Illud ergo, *In tempore opportuno*, vel id significat quod ante diximus, fuisse singula suis dispersita temporibus, vel eum dare cibum iis qui indigent, et laborant inopia, Et quomodo dixit, inquit, *Oculi omnium in te sperant?* Atqui multi sunt, qui dicunt ea quæ sunt, esse casu, ut ii qui sunt impii. Dicit hic ipsius rei naturam, ut etiam alibi, quando ait, *Pullis corvorum invocantibus ipsum* (*Psal.* 146. 9); etiamsi sint animantia rationis expertia. Et rursus: *Catuli leonum rugientes, ut rapiant et quærant a Deo escam sibi* (*Psal.* 103. 21). Atqui hi quoque sunt a ratione alieni, nec ipsi quærent: sed hic quoque dicit rei naturam: nec ex illorum animi instituto, sed ex eorum quæ fiunt natura hoc dicendum est. 16. *Aperis tu manum tuam, et implebis omne animal beneplacito.* Manum dicit operationem, et suppeditatricem facultatem: per omnia te docens, non in elementis, sed in Dei providentia esse sitas fructuum generationes. Vel etiam ostendens facilitatem, dicit illud, *Aperis tu manum tuam.* Quoniam enim qui tunc erant, principali causa relictæ, adorabant aerem et solem, et existimabant ea esse illa quæ fructus præbebant, extollens eos ad supernum principium, et eorum auctorem ac Dominum, hæc frequenter adducit, ostendens ex illius manu, id est, ex illius cura et providentia, omnia bona fluere.

5. Benedictione autem, hoc est beneplacito, implere hic dicit, quoniam implet unumquodque animal voluntate sua ei placente. Non enim dat absolute alimentum, sed prout est cuique utile, pro cuiusque desiderio, quantum ad eum explendum satis est. Hoc est autem quod dicit: Et brutis, et hominibus, atque adeo omnibus das, ut est cuique gratum, ut est cuique cordi: nec das solum, sed etiam implebis, ita ut nihil desit. Propterea dicit, *Implebis omne animal beneplacito.* 17. *Justus Dominus in omnibus viis suis, et sanctus in omnibus operibus suis.* Vias hic dicit ejus œconomiam, providentiam, curationem, per quam omnia finxit ac constituit. Omnia, inquit, opera ejus sunt encomia, plena miraculis, quæ nemini præbent ullam ansam reprehendendi¹, etsi nonnulli furant, et rabie agitentur. Opera ergo ejus tali sunt natura, ut fulgeant, ut resplendeant, ut ejus qui fecit curam, providentiam, clementiam, justitiam, sanctitatem annuntient. 18. *Prope est Dominus omnibus invocantibus eum, omnibus invocantibus eum in veritate.* Ecce etiam aliam providentiæ partem, quæ est caput bonorum. Postquam enim dixit quæ in commune data sunt etiam infidelibus, nempe alimenta et imbres, dicit etiam quæ privatim fidelibus data sunt. Quænam autem ea sunt? Prope eos esse, hoc est, defendere, curam gerere, amplius eis providere, esse eis benevolum, benignum et propitium, et bona eis magis revelare.

¹ Unus, quæ nemini damnum afferunt.

Afflictiones utiles. — 19. *Voluntatem timentium se faciet, et deprecationem eorum exaudiet, et salvos faciet eos.* Atqui dicit quispiam, Volebat Paulus angelum satanæ ab se recedere (*2. Cor.* 12. 8), hoc est, tentationes, afflictiones, insidias, et non id fecit. Imo vero fecit: postquam enim cognovit se petere minime conducibilia, ut rursus vellet et vehementer vellet, Dei opus erat. Et ideo dicebat: *Mihi placeo in infirmitatibus, in afflictionibus, in persecutionibus* (*2. Cor.* 12. 10). Si autem prius volebat contraria, volebat propter ignorantiam. Postquam autem Deum hoc velle didicit, ipse deinceps lubenter acquiescit. Neque enim alia est Dei voluntas, et alia eorum qui ipsum timent: et si ipsi quoque aliqua volunt ut homines, postea corriguntur. 20. *Custodit Dominus omnes diligentes se: et omnes peccatores disperdet.* Hæc quoque est non parva pars providentiæ, conservare, munire ac protegere, suam præbere providentiam. Peccatores autem dicit eos qui laborant morbo immedicabili, eos qui nolunt corrigi. Quod si etiam aliquos eorum, qui ipsum diligunt, sinit in mortem incidere, hæc quoque sunt partes custodientis: quod in Abel quoque accidit. Etsi enim eorum corpora interierint, animo tamen clariores evaserunt: recipient autem etiam corpora interitui non obnoxia. Postquam ergo dixit species ejus providentiæ, quantum ab eo dici poterant, communes, privatas, et quæ sunt sanctorum, præcipue eorum qui vacillarunt, curam eorum qui jacent, providentiam, patientiam, peccatorum correctionem, sanctorum custodiam: laude rursus concludit orationem, et universum orbem terræ vocat ad laudis communionem: 21. *Laudationem Domini loquetur os meum, et benedicat omnis caro nomini sancto ejus in sæculum, et in sæculum sæculi.* Videtis quomodo ex bona affectione non eos solos vocat qui beneficio afficiuntur, sed eos etiam qui puniuntur (nam hoc quoque est ejus providentiæ), non homines solum, sed etiam bruta, et elementa, et omnia insensilia: omnia enim ejus bonitate plena sunt. Nec nos ergo intermittamus eum et verbis et factis assidue laudare, qui est adeo bonus, adeo benignus et clemens, et ubique suam extendit beneficentiam: ut et bona præsentia et futura consequamur, gratia et clementia Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium, in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXLV.

2. *Lauda, anima mea, Dominum. Laudabo Dominum in vita mea. Psallam Deo meo quamdiu fuero.*

1. Ubi desiit, inde rursus incipit, nempe a laudatione. Hoc enim non parum expurgat animum. Laudem autem dicit, ut frequenter dico, quæ factis exhibetur: quod etiam dicit Christus: *Luceat lex vestra coram hominibus, ut videant bona vestra opera, et glorificent Patrem vestrum qui est in cælis* (*Matth.* 5. 16). Et rursus Paulus: *Glorificate Deum in corpore vestro, et in spiritu vestro* (*1. Cor.* 6. 20): et quemadmodum dixit in præcedenti Psalmo, *Per singulos dies bene-*

ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Καὶ πάλιν ὁ Παῦλος· Δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν. Καὶ ὡσπερ ἐν τῷ πρὸ τούτου ἔλεγε, Καθ' ἐκάστην ἡμέραν εὐλογήσω σε· οὕτω καὶ ἐνταῦθα, Ψαλῶ τῷ Θεῷ μου, φησὶν, ἕως ὑπάρχω. Εἶτα βουλόμενος πάλιν λαθεῖν κοινωνοὺς τῆς εὐφημίας ἀνθρώπους, εἰς τὰ διηγήματα αὐτοῦ τῆς φιλανθρωπίας ἐμπίπτει, καιόμενος, θερμαινόμενος τῷ πόνῳ, περιτρέχων τὴν οἰκουμένην ἅπασαν, ἅπαντας συνάγων εἰς τὸν οἰκεῖον χορὸν. Καὶ γὰρ καὶ τοῦτο μάλιστα αἶνος, τοῦτο μάλιστα δόξα εἰς Θεόν, ὅταν πολλοὺς ἐπιζητῆ τοὺς μέλλοντας τῆς αὐτοῦ ἀπολαύειν σωτηρίας. Μὴ πεποιθᾶτε ἐπ' ἄρχοντας, ἐπὶ υἱοὺς ἀνθρώπων, οἷς οὐκ ἔστι σωτηρία. Ἔτερος, Τῷ οὐκ ἔχοντι σῶσαι. Ἀκούεωσαν τῆς παραινέσεως ταύτης καὶ συμβουλῆς οἱ πρὸς τὰς ἀνθρωπίνας κεχηγότες προστασίας τὰς ἐπικήρους καὶ διεφθαρμένας. Τί δὲ ἔστιν, Οἷς οὐκ ἔστι σωτηρία; Οὐδὲ τῆς ἰδίας, φησὶ, σωτηρίας εἰσὶ κύριοι, οὐδὲ ἑαυτῶν προστῆναι δύνανται. Εἰ γὰρ ἐπέλθοι ἡ τελευτὴ, κείσονται λίθων ἀφωρότεροι. Τοῦτο γὰρ ἔστιν ὃ ἐπιφέρει λέγων· Ἐξελεύσεται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ἐπιστρέψει εἰς τὴν γῆν αὐτοῦ. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἀπολοῦνται πάντες οἱ διαλογισμοὶ αὐτοῦ. Ἔτερος, Αἱ προθέσεις αὐτοῦ. Ὁ δὲ λέγει, τοῦτό ἐστιν· Ὁ ἑαυτοῦ προστῆναι μὴ δυνάμενος, πῶς ἑτέρους ἐξαρπάσεται; Οὐδὲν γὰρ οὕτως ἐπισφαλές καὶ σαθρὸν, ὡς ἡ τοιαύτη ἐλπίς. Καὶ δείκνυσι τῶν πραγμάτων ἡ φύσις. Διὸ καὶ Παῦλος περὶ τῆς εἰς Θεὸν ἐλπίδος διαλεγόμενος ἔλεγεν· Ἡ δὲ ἐλπίς οὐ καταισχύρει.

Ἄλλ' οὐ τὰ ἀνθρώπινα τοιαῦτα, ἀλλὰ σκιαῶς ἀσθενέστερα. Μὴ γὰρ μοι εἶπης, ὅτι ἄρχων ἐστὶ. Καὶ γὰρ καὶ ὁ ἄρχων οὐδὲν ἔχει πλεον τοῦ τυχόντος ἀνθρώπου· τῇ αὐτῇ ἀδελφῇ ὑπόκειται. Εἰ δὲ τι χρῆ καὶ θαυμαστὸν ἵπτεῖν, ἐπειδὴ ἄρχων ἐστὶ, καὶ διὰ τοῦτο μάλιστα οὐ χρῆ θάρρειν. Ἀκροσφαλεῖς γὰρ αἱ τοιαῦτα· δυναστεῖαι. Κἂν μὴ μεταπέση, πρὸς ὄργην ἐστὶν ὀξύρροπτος, καὶ τῇ ἐξουσίᾳ πρὸς ἀγνωμοσύνην ἀποκέχρηται, ὡς οὐ μέλλον ὑπεύθυνος εἶναι τῷ τὴν ὑπόσχεσιν δεξαμένῳ. [477] κἂν εὐγνώμων φανῆ, εὐκολωτέρας ἔξει τὰς μεταπτώσεις τῶν ἰδιωτευόντων, ὅσω καὶ μείζονσι καὶ πλείοσιν ἐπιβουλαῖς ὑπόκειται· καὶ μᾶλλον ἐστὶν ὑχείρωτος οὗτος, ὅσω καὶ πλείους ἔχει τοὺς ἐπιβουλεύοντας. Τί γὰρ βούλονται οἱ σωματοφύλακες; τί δὲ αἱ πολλαὶ προφυλακαί; Πῶς οὖν ὁ ἐν πόλει εὐνομούμενη καὶ περὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ θαρρῶν, ἀλλ' ὡς ἐν μέσοις ἀναστρεφόμενος πολεμίοις, οὕτως ὢν ἐναγώνιος, ἑτέρους σῶσαι δυνήσεται; Ὁ εἰρήνης οὐσίας τῶν ἐν πολεμίοις χαλεπώτερον δεδοικώς, πῶς ἑτέρους ἐν ἀσφαλείᾳ καταστήσει καὶ ἐξαρπάσεται τῶν κινδύνων; Πολλοὶ δὲ δυναμένοι καθ' ἑαυτοὺς ζῆν μετὰ ἀδείας τοῦτο αὐτὸ γέγονεν ἐπιβουλή, τὸ τοιοῦτοις θάρρῆσαι· καὶ καταπεσόντων ἐκείνων καὶ οὗτοι συγκατηνέχθησαν· ἑτέροις δὲ οἱ φύλακες προδοταὶ γέγονασιν. Ἄλλ' ὅμως ὁ προφήτης ταῦτα ἅπαντα παραδραμῶν, ἐπειδὴ πολλοὶ διέφυγον, τὸ ἀναμφισβήτητον τίθησι, τὸ τῆς τελευτῆς. Κἂν γὰρ ἅπαντά σοι κατὰ ῥοῦν φέρηται, κἂν εὖνους ᾖ, κἂν χάριν εἰδῶς, φησὶ, κἂν μέλλῃ ἀποδιδόναι, ἐν μέσαις ταῖς ὑποσχέσεσι καταλύσας τὸν βίον, ἀφῆκέ σε ἐν ἐλπίσι κεναῖς, διὰ τὸ τὴν ζωὴν μὴ ἀρκέ-

* Horum verborum loco, τῷ τὴν ὑπόσχεσιν δεξαμένῳ, aliam in margine lectionem notat Savil., nempe τῷ τὴν κρῆν οὖν ἐδέξατο, manifesto mendo, ubi legendum videtur, τῶν ὧν τὴν ἀρχὴν ἐδέξατο, quam secutus esse lectionem videtur Gemianus Hervetus. Videtur quae ad textum Lat. nota sunt.

σαι πρὸς τὸ τῆς ὑποσχέσεως τέλος. Ὅταν δὲ μηδὲ ζωὴν ἀρκοῦσαν ἔχη πρὸς τὴν ὑπόσχεσιν, ἀλλὰ προκαταλύται τοῦ τέλους ὁ βίος, ἐπὶ σαθρὰν καταφεύγεις συμμάχια. Ἡ οὐκ ἴστε πολλοὺς τοῦτο πεπονθότας, καὶ τοῦ συμμάχου πεσόντος, τοῦ προστάτου γυμνωθέντας, ἐντεῦθεν μᾶλλον κατενεχθέντας; Καὶ τί λέγω περὶ τῆς ἐπαγγελίας, ὅτι διαχεῖται καὶ ἀπόλλυται, ὅταν καὶ ὁ ταύτης κύριος ὢν μηδὲ αὐτὸς μένη; Ἐπιστρέφει γὰρ, φησὶν, εἰς τὴν γῆν αὐτοῦ. Εἰ δὲ ἐκεῖνος ἀπόλωλε, πολλῶ μᾶλλον καὶ ταῦτα. Διὸ καὶ ἐπήγαγε τὸ, Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἀπολοῦνται πάντες οἱ διαλογισμοὶ αὐτοῦ· δείκνυς ὅτι οὐ μόνον εἰς τέλος οὐχ ἔξει τὰ τῆς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς οἰχῆσεται ὁ ἐπαγγελόμενος. Τί οὖν ἐντεῦθεν ποιεῖ; Ἐπεὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἀπήγαγεν ἐλπίδων, δείκνυσι λοιπὸν τὸν ἀσφαλῆ λιμένα καὶ τὸν ἀχείρωτον πύργον, καὶ συμβουλεύει. Οὗτος γὰρ μάλιστα παραινέσεως ἀριστος τρόπος. ἀπάγει τῶν σαθρῶν, καὶ ἐνάγει πρὸς τὰ ἰσχυρά· καθαιρεῖν τὰ μάταια, καὶ ἱστᾶν τὰ ἀληθινά· διελέγχει τὰ ἀπατῶντα, καὶ δείκνυσι τὰ ὠφελοῦντα. Μακάριος, οὗ ὁ Θεὸς Ἰακώβ βοηθός αὐτοῦ, ἡ ἐλπίς αὐτοῦ ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτοῦ. Εἶδες περιουσίαν συμβουλῆς καὶ παραινέσεως; Ὅταν δὲ μακαρισμὸν εἶπη, πάντα λέγει τὰ ἀγαθὰ, καὶ δείκνυσι τὴν ἀσφάλειαν τῆς ἐλπίδος. Μακαρίσας τοίνυν τὸν ἐλπίζοντα ἐπ' αὐτὸν, λέγει λοιπὸν τοῦ βοηθοῦ τὴν δύναμιν, δείκνυς ὅτι ὁ μὲν ἀνθρώπος, ὁ δὲ Θεός· ὁ μὲν ἀπολλύμενος, ὁ δὲ μένων· οὐκ αὐτὸς δὲ μένων μόνος, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Διὸ καὶ οὕτως ἐπήγαγε· Τὸν ποιήσαντα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς.

β'. [478] Εἰ δὲ τὰ ἔργα αὐτοῦ διαρκῆ, πολλῶ μᾶλλον αὐτὸς καὶ διαρκῆς καὶ δυνατός· καὶ ὅτι τοιοῦτος, δείκνυσι αὐτοῦ τὰ γενόμενα τὴν ἰσχύ. Τί οὖν, εἰ καὶ διαρκῆς ἐστὶ καὶ δυνατός, οὐ βούλεται δέ; Πολλοὶ γὰρ τῶν ἀνοήτων ταῦτα λέγουσιν Ἄλλ' ὄρα πῶς καὶ ταύτην ἀναιρεῖ τὴν ὑπόνοιαν. Εἰπὼν γὰρ, Τὸν ποιήσαντα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, ἐπήγαγε· Τὸν φυλάσσοντα ἀλήθειαν εἰς τὸν αἰῶνα, ποιῶντα κρίματα τοῖς ἀδικουμένοις. Ὁ δὲ λέγει, τοῦτό ἐστι· Τοῦτο αὐτοῦ ἐστὶν ἔργον, τοῦτο σύνθηρος, τοῦτο μάλιστα Θεοῦ ἴδιον, τὸ μὴ περιορᾶν ἀδικουμένους, τὸ μὴ παρατρέχειν ἐπηρεαζομένους, τὸ χεῖρα ὀρέγειν τοῖς ἐπιβουλευμένοις· καὶ τοῦτο εἰς τὸ διηνεκές. Διὸ καὶ ἔφησεν, Εἰς τὸν αἰῶνα, τοῦτο δηλῶν· οὐ τοῦτο δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξῆς ἐχόμενον· Διδόντα τροφήν τοῖς πεινώσι. Κύριος λύει πεπεδημένους, Κύριος σοφοῖ τυφλοῦς. Ἄλλος, Φωτίζει. Κύριος ἀνορθοῖ κατεβράχμηνους. Κύριος ἀγαπᾷ δικαίους. Κύριος φυλάσσει τοὺς προσηλύτους· ὄψανόν καὶ χήραν ἀναλήψεται, καὶ ὁδὸν ἀμαρτωλῶν ἀφανιεῖ. Εἶδες πῶς διὰ πάντων δείκνυσι αὐτοῦ τὴν πρόνοιαν τεταμένην, καὶ ὅτι τοῦτο ἔργον αὐτῷ, λύειν συμφοράς, λιμὸν διορθοῦσθαι, δεσμῶν ἐλευθεροῦν. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἐκ μέρους καὶ ἀνθρωποὶ δύνανται· τὰ δὲ ἐξῆς οὐκέτι. Καὶ γὰρ τῆς φύσεως αὐτῆς τὴν πήρωσιν διορθοῦται, τοὺς πεπτωκότας ἀνίστα, φησὶ, τοὺς ἐν

ἢ Unus ἀλλὰ καὶ σὺν αὐτοῖς οἰχῆσεται.

ḡ In tribus mss. hic omnia turbantur et inverbuntur.

ḣ Unus ὅταν γάρ.

dicam tibi : ita hic etiam, *Psallam Deo meo quamdiu fuero* (Psal. 144. 2). Deinde cum vellet rursus habere homines ejus laudis socios, incidit in narrationem ejus benignitatis et clementiæ, desiderio incensus et inflammatus, universum orbem terræ percurrens, omnes homines in suum chorum cogens. Hoc est enim maxima laus, maxima Dei gloria, quando multos requirit futuros ejus salutis participes. 3. *Nolite confidere in principibus, in filiis hominum, in quibus non est salus.* Alius (a), *Ei qui non potest servare.* Audiant hoc consilium et hanc admonitionem, qui suspiciunt humana subsidia fluxa et caduca. Quid est autem, *In quibus non est salus?* Ne propria quidem salus est in eorum potestate, nec se possunt defendere. Si enim mors advenerit, jacebunt magis muti quam lapides. Hoc enim est quod infert dicens : *Exibit spiritus ejus, et revertetur in terram suam. In illa die peribunt omnes cogitationes ejus.* Alius, *Proposita ejus* (b). Quod autem dicit est ejusmodi : Qui seipsum non potest defendere, quomodo eripiet alios? Nihil est enim æque infirmum et imbecillum, ut ea spes. Id autem ostendit ipsa rerum natura. Et ideo Paulus de spe in Deum disserens dicebat : *Spes autem non confundit* (Rom. 5. 5).

Principum conditio eadem quæ plebeiorum. — At non ita se habent res humanæ; sed sunt umbra imbecilliores. Ne mihi enim dixeris, Est princeps. Princeps enim non est quolibet homine plebeio superior : est enim perinde incertæ conditionis. Atque adeo si quid dicendum est admirabile, propter hoc ipsum maxime non est fidendum, quod sit princeps. Sunt enim summo opere lubrici et periculosi hi principatus. Etsi nullus ei casus accidat, est ad iram proclivis, et potestate ad nequitiam abutitur, ut rationem non redditurus ei qui promissionem accepit¹ : et si probus gratusque fuerit, eo facilior esse poterit ejus casus quam privatorum, quo est pluribus et majoribus insidiis obnoxius : et eo facilius capi et expugnari poterit, quo plures habet insidiatores. Quid enim sibi volunt corporis custodes? quid vero multa præsidia? Quomodo ergo, qui in civitate, quæ bonis legibus et institutis regitur, non est de corpore securus, sed in ea versatur tamquam in mediis hostibus, cui tot ostenduntur certamina et pericula, alios servare poterit? Qui cum sit pax, gravius timet, quam ii qui in bello versantur, quomodo poterit alios in tuto collocare, et liberare a periculis? Multis certe, qui poterant per se secure vivere, hoc exitii causa fuit, quod talibus confiderint; et cum illi cecidissent, hi quoque

¹ Savilius in margine textus Græci lectionem diversam emittit, quam Gentianus Hervetus sic convertit, *ut rationem non redditurus eorum quæ accepit ab initio.* Sed licet hæc lectio quadret ad seriem, quia ex conjectura tantum restituitur, non debet in textum induci, cum maxime ea, quæ in exemplaribus fertur, possit aliquo saltem modo explicari. Nam illud, *ut rationem non redditurus ei qui promissionem accepit*, hic dicitur de principibus, qui ad iram proclives, potestate ad nequitiam abutuntur, quasi rationem non reddituri iis, qui promissionem acceperunt; id quod supponit, principes quando imperium adierunt, promississe subditis se ex æquo et bono imperium moderaturos.

(a) Quis sit hic interpres ignoratur.

(b) Gr. αὐτὸς προθέσεις αὐτοῦ. Quis ita verterit prorsus ignoramus.

una sunt deturbati : aliis autem custodes fuere proditores. His tamen omnibus prætermissis, quoniam multi evaserunt, id ponit propheta de quo dubitari non potest, nempe mortem. Etsi enim omnia tibi recte successerint, etsi sit, inquit, benevolus, gratoque animo, et sit gratiam relaturus, vita in mediis promissis finita, te in vana spe dimisit, quod vita ad exsequendum promissum non suffecerit. Quando ergo ne vita quidem ei sufficit ad implendum promissum, sed ante eventum vita ejus interrumpitur, ad imbecillum et invalidum confugis auxilium. An nescitis hoc multis accidisse, et cum cecidisset adjutor, defensore nudatos, ex eo fuisse magis dejectos? Quamquam quid dico eorum promissa evanescere et interire, cum ne ipse quidem eorum dominus et auctor maneat? *Revertetur enim*, inquit, *in terram suam.* Si ille autem periit, multo magis hæc quoque. Et ideo subjunxit : *Peribunt in die illa omnes cogitationes ejus* : ostendens non solum promissa non esse effectum sortitura, sed eum etiam qui promittit periturum. Quid ergo deinceps facit? Postquam a spe humana abduxit, ostendit deinceps tutum portum, et arcem inexpugnabilem, et consulit. Illic est enim optimus modus suasionis, abducere ab imbecillis, et ad valida deducere; quæ vana sunt destruere, et quæ vera, stabilire : refellere quæ decipiunt, et quæ juvant ostendere. 5. *Beatus, cujus Deus Jacob adjutor ejus, spes ejus in Domino Deo ipsius.* Vidisti copiam consilii et adhortationis? Quando autem dicit beatitudinem, dicit omnia bona, et ostendit spei securitatem. Postquam ergo beatum dixit eum qui sperat in ipsum, dicit deinceps potentiam adjutoris, ostendens illum quidem esse hominem, hunc vero Deum : illum interire, hunc permanere : non cum autem solum, sed etiam ejus opera. Et ideo sic subjunxit : 6. *Qui fecit cælum et terram, mare et omnia quæ in eis sunt.*

2. Quod si ejus sunt opera perennia, multo magis ipse est et perennis et potens. Quod talis sit, ostendunt ea quæ ab eo facta sunt ejus vires. Quid tum autem si est et perennis, et potens; non vult autem? Multi enim stulti hæc dicunt. Sed vide quomodo hanc quoque aufert suspicionem. Cum enim dixisset, *Qui fecit cælum et terram, mare et omnia quæ in eis sunt*, subjunxit : 7. *Qui custodit veritatem in sæculum, facit judicium injuriam patientibus.* Quod autem dicit, est ejusmodi : Hoc est ejus munus, hoc est ei familiare, hoc est maxime Dei proprium, non despiciere eos quibus fit injuria, non eos contemptim præterire, qui aut probri aut damni aliquid accipiunt : manum præbere iis quibus tenduntur insidiæ : idque in perpetuum. Et ideo dixit, *In sæculum*, hoc significans non hoc autem solum, sed id etiam quod deinceps sequitur, *Qui dat escam esurientibus.* 7. *Dominus solvit compeditos, 8. Dominus sapientes facit cæcos, Alius, Illuminat* (a). *Dominus erigit elisos. Dominus diligit justos.* 9. *Dominus custodit advenas; pupillum et viduam suscipiet, et viam peccatorum disperdet. Vidisti*

(a) Quis sit hic interpres non dicitur, illum vero sequuntur Hieronymus et Vulgata, qui habent, *illuminat.*

quomodo ostenderit ejus providentiam esse per omnia extensam, et ejus esse partes, expedire a calamitatibus, fami afferre remedium, liberare e vinculis. Sed hæc quidem possunt etiam aliqua ex parte homines: quæ autem deinceps sequuntur, non itidem. Quod enim in natura est mancum, corrigit: erigit lapsos, eos qui virtute clari sunt, laudat: eos qui patrocinio carent, servat, et eos qui orbitatem ac viduitatem ægre ferunt, consolatur et recreat. Deinde quoniam dixit, *Diligit justos*, ostendit eum multis opem tulisse propter solam calamitatem. Quos enim nutrit, nutrit eo quod esuriant, quod quidem non est virtutis: et eos qui vincti sunt, absolvit propter vincula; sed neque hoc est virtutis, sed calamitatis. Quinetiam illuminat cæcos propter cæcitatem: neque vero recte factorum est hoc, verum calamitatis. Ita etiam elisum esse, advenam, pupillum, et viduam. Quod si eos adjuvat, qui sunt in calamitatibus: multo magis eos qui student virtuti. Cum ergo et possit et velit, et sint apud Deum omnia perpetua, ac virtutem suscipiat misereaturque propter calamitates: cur non dimittis eum qui perit, eum qui est imbecillus, qui est interitui et morti obnoxius, et confugis ad eum qui est fortis et inexpugnabilis, qui non exprobrat calamitates, sed eis affert remedium, qui omnia quæ vult potest? Considera autem extremum quam accurate dixerit. Non dixit enim, *Disperdet peccatores*, sed *viam ipsorum*, hoc est, eorum actionem. Non enim aversatur naturam, sed odio habet vitium. *Regnabit Dominus in sæcula, Deus tuus, Sion, in generationem et generationem*. Quod autem regnet perpetuo, et in æternum permaneat, minime est dubitandum: sed et si hic non dederit remunerationem, eam servat ad majora. Ne ergo conturbemur in tentationibus, si non e vestigio sequatur solutio: sed Domino permittamus tempus solutionis: nec si quid boni fecerimus, statim petamus remunerationem, sed ejus voluntatem rursus itidem exspectemus: quando enim differt, remuneratur uberius et plenius; et in omnibus gratias agamus, et eum laudare pergamus. Ita enim et præsentem vitam agemus securissime, et consequemur bona ineffabilia, gratia et misericordia Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium cum principii experte ejus Patre et vivifico Spiritu, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXLVI.

1. *Laudate Dominum, quoniam bonus est Psalmus.*

1. Superius quidem in centesimo quadragesimo quarto Psalmo dixit, *Magnus Dominus et laudabilis valde* (v. 3), et multa illic de gloria disseruit: hic autem ostendit ipsum etiam laudare bonum esse, et psalmum esse causam honorum innumerabilium. Mentem enim a terra abducit, animumque erigit et in altum evehit, levesque et sublimes efficit. Et ideo dicit Paulus, *Canentes et psallentes in cordibus vestris Domino. Deo nostro jucunda sit laudatio* (Ephes. 5. 19).

Alius, *Alleluia, quoniam bonum est canticum Deo* (a). Quid est, *Deo nostro jucunda sit laudatio*? Sit, inquit, accepta. Non satis est enim tantummodo canere, ut sit Deo jucunda laudatio, sed opus est et vita, et precatione, et accurata attentione canentis. Mihi autem videtur hic Psalmus esse reversionis. Ostendit autem id per hoc quod subjungit, dicens: 2. *Ædificans Jerusalem Dominus; dispersiones Israel congregabit*. Etsi enim eos dimisit Cyrus, non ex illius sententia sed ex Dei ope totum hoc profectum est. Alius autem interpretes, pro eo quod est, *Ædificans*, dixit, *Ædificabit; Dispersiones vero, Expulsos* (b). Quanam de causa? Quoniam non omnes simul reducti sunt, sed post reversionem paulatim coacti sunt.

Afflictos consolari Dei proprium. — 3. *Qui sanat contritos corde et alligat contritiones eorum*. Alius, *Confracta ipsorum* (c). Cum non haberet ex vita sua fiduciam, adducit rursus calamitatem, et Dei consuetudinem. Est enim ejus munus, et hoc ejus proprium, eos qui sunt dejecti et afflicti, consolari: quemadmodum quando dicit Paulus, *Qui vivificat mortuos: et rursus, Qui vocat quæ non sunt, tamquam quæ sunt* (Rom. 4. 17), dicens proprium ejus munus: ita hic etiam, *Qui sanat contritos corde*, dicit, ostendens, etiamsi indigni simus, quoniam opus ejus sumus, eum facturam suam non relicturum, a sua consuetudine non recessurum. Ita etiam Paulus, *Sed qui consolatur humiles, nos consolatus est* (2. Cor. 7. 6). Et rursus, *Qui dat iis, qui sunt pusillo animo, patientiam* (Isai. 57. 15). Quinetiam hic ipse quoque propheta alibi, *Cor contritum et humiliatum Deus non despiciet* (Psal. 50. 19). Quando volueris consolationem assequi, redde teipsum humilem, animum tuum contere. Hoc ergo dixit de ejus voluntate, benignitate, et clementia; ejus scilicet esse munus, illos consolari qui sunt in calamitatibus: quod autem sequitur, de potentia. 4. *Qui numerat multitudinem stellarum*: hoc est, qui novit. Quoniam enim agebatur de dispersa multitudine, et quæ tunc nusquam appareret, jure hoc exemplum in medium adduxit, per hoc ostendens eum posse vel dispersos cogere. Contritos enim solet erigere et consolari, et innumerabilem astrorum multitudinem novit apprime. Ergo nos quoque, quos pollicitus est eis futuros æquales, plenissime reducet. *Et omnibus eis nomina vocans*. Alius, *Omnibus nomina vocans*. Alius, *Omnes eos nominatim vocabit* (d). Existimo hoc dictum esse de Israelitis, et idem dicere prophetam, quod Isaias quoque postea: *Ne timeas, Israel, ex speculis terræ vocavi te, et dixi, Filius meus es* (Isai. 41. 9). Quid est, *Omnes eos nominatim vocabit*? Nullus, inquit, eorum peribit, sed quemadmodum qui nominatim vocant, ita etiam ipse omnes perfecte reducet. 5.

(a) Hæc interpretatio est Symmachi. Vide in Hexapliis nostris.

(b) Hæc item interpretatio Symmachi est.

(c) *Confracta eorum*, videtur esse lectio quintæ vel sextæ: nam *קִרְבָּנִים* vertit alibi Aquila, *labor* (*διακόνη-σιν*).

(d) Qui sint hi duo interpretes noscimus

ἀρετῇ λάμποντας ἐπαινεῖ, τοὺς ἀπροστατεύτους σώζει, τοὺς δὲ ὀρφανίαν ἢ χηρείαν δυσχεραίνοντας καὶ ὀδυνωμένους παραμυθεῖται καὶ ἀνακτᾶται. Εἶτα ἐπειδὴ εἶπεν, Ἀγαπᾷ δικαίους, δείκνυσιν ὅτι πολλοῖς καὶ ἀπὸ συμφορᾶς μόνης ἐπήρκεσε^a. Καὶ γὰρ οὓς διατρέφει, διὰ τὸ πεινῆν τρέφει, ὅπερ οὐκ ἔστιν ἀρετῆς· καὶ τοὺς πεπεδημένους, διὰ τὰ δεσμὰ λύει· οὐδὲ αὐτὸ δὲ ἀρετῆς, ἀλλὰ συμφορᾶς· καὶ τοὺς τυφλοὺς δὲ διὰ τὴν πῆρωσιν φωτίζει· οὐδὲ τοῦτο δὲ κατορθώματος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ συμφορᾶς. Ὁμοίως καὶ τὸ κατεβράχθαι, καὶ τὸ προσήλυτον εἶναι, καὶ ὀρφανὸν, καὶ χήραν. Εἰ δὲ τοὺς ἐν συμφοραῖς, πολλῶ μᾶλλον τοὺς ἀρετῆς ἐπιμελουμένους. Ὅταν οὖν καὶ δύνηται καὶ βούληται, καὶ διαρκῆ τυγχάνη τὰ παρ' αὐτῷ πάντα, καὶ ἀρετὴν ἀποδέχεται, καὶ διὰ συμφορᾶς ἔλεθ', τίνος ἕνεκεν οὐκ ἀφίης τὸν ἀπολλύμενον, τὸν ἀσθενῆ, τὸν ἐπίκηρον, καὶ ἐπὶ τὸν ἰσχυρὸν καὶ ἀμαχὸν καταφεύγεις, τὸν οὐκ ὄνειδίζοντα τὰς συμφορᾶς, ἀλλὰ διορθούμενον, τὸν πάντα ὅσα βούλεται δυνάμενον; Σκόπει δὲ καὶ τὸ ἔσχατον πῶς μετὰ ἀκριθείας εἴρηκεν. Οὐ γὰρ εἶπε, Ἀμαρτωλοὺς ἀφανιεῖ, ἀλλὰ, Τὴν ὁδὸν αὐτῶν, τουτέστι, τὴν πρᾶξιν αὐτῶν. Οὐ γὰρ τὴν φύσιν ἀποστρέφεται, ἀλλὰ τὴν κακίαν μισεῖ. Βασιλεύσει Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα, [479] ὁ Θεὸς σου, Σιών, εἰς γενεὰν καὶ γενεάν. Εἰ τοίνυν βασιλεύει διὰ παντὸς καὶ μένει διὰ παντὸς, οὐκ ἔστιν ὑποπτέυσαι, ἀλλὰ κἂν μὴ ἐνταῦθα ^b δῶ τὴν ἀντίδοσιν, ἐπὶ μείζουσιν αὐτὴν φυλάττει. Μὴ τοίνυν μήτε ἐν πειρασμοῖς θορυβώμεθα καὶ ταραττώμεθα, ἂν μὴ παρὰ πόδας ἢ λύσις γένηται, ἀλλ' αὐτῷ παραχωρῶμεν τὸν καιρὸν τῷ Κυρίῳ τῆς λύσεως· μήτε ἂν ἀγαθόν τι κατορθώσωμεν, εὐθέως ἀπαιτῶμεν τὰς ἀμοιβὰς, ἀλλὰ καὶ οὕτω πάλιν ἀναμένωμεν τὸ αὐτοῦ βούλημα· μετὰ γὰρ πλείονος δίδωσι τῆς ἀμοιβῆς, ὅταν ἀναβάλληται· καὶ διὰ πάντων εὐχαριστῶμεν, καὶ μένωμεν αἰνοῦντες. Οὕτω γὰρ καὶ τὸν παρόντα βίον ^c μετὰ πολλῆς βιώσομεν τῆς ἀδείας, καὶ τῶν ἀποβρόχτων ἐπιτευξόμεθα ἀγαθῶν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, σὺν τῷ ἀνάρχῳ αὐτοῦ Πατρὶ καὶ τῷ ζωοποιῷ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΡΜΓ' ΨΑΛΜΟΝ.

Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, ὅτι ἀγαθὸν ψαλμὸς.

α'. Ἀνωτέρω ἐν μὲν τῷ τεσσαρακοστῷ τετάρτῳ καὶ ἑκατοστῷ ψαλμῷ ἔλεγε, Μέγας Κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα, καὶ πολλὰ περὶ τῆς δόξης αὐτοῦ διαλέγεται· ἐνταῦθα δὲ δείκνυσι καὶ αὐτὸ τὸ αἰνεῖν ὅτι καλὸν, καὶ μυρίων ἀγαθῶν αἷτιον ὁ ψαλμὸς. Ἀφίστησι γὰρ τὴν διάνοιαν τῆς γῆς, καὶ πτεροῖ τὴν ψυχὴν, κρυφίζει καὶ μεταρσίους ποιεῖ. Διὸ καὶ Παῦλος λέγει, Ἄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν τῷ Κυρίῳ. Τῷ Θεῷ ἡμῶν ἠδυνθείη αἰνεσις. Ἐτερος, Ἀλληλούια, ὅτι καλὸν ὧδὴ τῷ Θεῷ. Τί ἐστι, Τῷ Θεῷ ἡμῶν ἠδυνθείη αἰνεσις; Εὐπρόσδεκτος γένοιτο, φησίν. Οὐ γὰρ ἀρκεῖ τὸ ψάλλειν ἀπλῶς πρὸς τὸ ἠδυνθῆναι τῷ Θεῷ τὴν αἰνεσίαν, ἀλλὰ δεῖ καὶ τοῦ βίου καὶ τῆς προσευχῆς καὶ τῆς ἀκριθείας τοῦ ἄδοντος. Δοκεῖ δὲ μοι οὗτος ὁ ψαλμὸς εἶναι τῆς ἐπανόδου. Καὶ δεῖ-

κνυσι διὰ τῆς ἐπαγωγῆς. Ἐπάγει γὰρ λέγων Οἰκοδομῶν Ἱερουσαλὴμ ὁ Κύριος· τὰς διασπορὰς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπισυνάξει. Εἰ γὰρ καὶ Κύριος αὐτοὺς ἀφῆκεν, ἀλλ' οὐ τῆς ἐκείνου γνώμης, ἀλλὰ τῆς τοῦ Θεοῦ βουλῆς τὸ πᾶν ἐγένετο. Ἐτερος δὲ ἑρμηνευτῆς, ἀντὶ τοῦ, Οἰκοδομῶν, Οἰκοδομήσει. Τὰς δὲ διασπορὰς, Τοὺς ἐξωσμένους εἶπε. Τί δὴ ποτε; Ὅτι οὐκ ἀθρόον ἀνήχθησαν πάντες, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπανόδον κατὰ μικρὸν συνήγοντο.

Ὁ ἰώμενος τοὺς συντετριμμένους τῇ καρδίᾳ, καὶ δεσμεύων τὰ συντρίμματα αὐτῶν. Ἄλλος, Τὰ κατεαγμένα αὐτῶν. Ἐπειδὴ τὴν ἀπὸ τοῦ βίου παρρησίαν οὐκ εἶχεν εἰπεῖν, προβάλλεται πάλιν τὴν συμφορὰν, καὶ τὸ τῷ Θεῷ σύνηθες. Ἔργον γὰρ αὐτῷ, τὸ τοὺς τεταπεινωμένους παρακαλεῖν, καὶ ἴδιον αὐτοῦ τοῦτο· ὡσπερ ὅταν λέγη καὶ Παῦλος, Ὁ ζωοποιῶν τοὺς νεκρούς· καὶ πάλιν, Ὁ καλῶν τὰ μὴ ὄντα, ὡς ὄντα, τὸ ἴδιον αὐτοῦ λέγων ἔργον· οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα οὗτος, Ὁ [480] ἰώμενος τοὺς συντετριμμένους, λέγει, δείκνυς ὅτι κἂν ἀνάξιοι ὦμεν, ἐπειδὴ ἔργον αὐτοῦ ἔσμεν, τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ οὐκ ἐγκαταλείψει, τὸ εἰωθὸς αὐτῷ οὐκ ἀφήσει. Οὕτω καὶ Παῦλος, Ἄλλ' ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινοὺς, παρεκάλεσεν ἡμᾶς. Καὶ πάλιν· Ὁ διδούς τοῖς ὀλιγοψύχοις μακροθυμίαν. Καὶ ὁ αὐτὸς οὗτος προφήτης ἀλλαχού, Καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει. Ὅταν τοίνυν βουλευθῆς παρακλήσεως ἀπολαῦσαι, ταπεινοῦ σαυτὸν, σύντριψόν σου τὴν διάνοιαν. Τοῦτο μὲν οὖν περὶ τῆς βουλήσεως αὐτοῦ, περὶ τῆς χρηστότητος καὶ τῆς φιλανθρωπίας, ὅτι ἔργον αὐτοῦ τοῦτο, τὸ τοὺς ἐν συμφοραῖς παραμυθεῖσθαι· τὸ δὲ ἐξῆς περὶ τῆς δυνάμεως. Ὁ ἀριθμῶν πλήθη ἀστρῶν· τουτέστι, ὁ εἰδώς. Ἐπειδὴ γὰρ περὶ πλήθους ἦν διασπαρέντος ὁ λόγος καὶ οὐδαμοῦ φαινομένου τέως, εἰκότως τοῦτο τὸ ὑπόδειγμα εἰς μέσον ἦγαγε, δείκνυς διὰ τούτου, ὅτι καὶ τοὺς διεσπαρμένους δυνήσεται συναγαγεῖν. Τοὺς τε γὰρ συντετριμμένους ἔθος αὐτῷ διορθοῦν καὶ παραμυθεῖσθαι, τὰ τε ἄπειρα πλήθη τῶν ἀστέρων μετὰ ἀκριθείας ἐπίσταται. Οὐκοῦν καὶ ἡμᾶς, οἷς ἐπηγγεῖλατο κατὰ τὸ πλήθος ἐκείνων ἕσεσθαι, μετὰ ἀκριθείας συνάξει. Καὶ πᾶσιν αὐτοῖς ὀνόματα καλῶν. Ἄλλος, Τοῖς πᾶσιν ὀνόματα καλῶν^d. Ἐτερος, Πάντας αὐτοὺς ὀνομαστὶ καλέσει. Ἠγοῦμαι τοῦτο περὶ τῶν Ἰσραηλιτῶν εἰρησθαι, καὶ ταῦτο λέγειν τὸν προφήτην, ὅπερ καὶ Ἠσαΐας μετὰ ταῦτα· Μὴ φοβοῦ, Ἰσραὴλ· ἐκ τῶν σκοπιῶν τῆς γῆς ἐκάλεσά σε, καὶ εἶπά σοι· Παῖς μοι εἶ. Τί ἐστι, Πάντας αὐτοὺς ὀνομαστὶ καλέσει; Οὐδεὶς αὐτῶν, φησίν, ἀπολείται, ἀλλ' ὡσπερ οἱ κατ' ὄνομα καλοῦντες, οὕτω καὶ αὐτὸς μετὰ ἀκριθείας πάντας συνάξει. Μέγας ὁ Κύριος ἡμῶν, καὶ μεγάλη ἡ ἰσχύς αὐτοῦ. Ἐπειδὴ πρᾶγμα εἶπε μέγιστον, ὅτι τοσαύτας μυριάδας πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης διασπαρείσας ἐπισυνάξει, περὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ λοιπὸν διαλέγεται, καὶ τοὺς σφόδρα θορυβουμένους τῶν Ἰουδαίων εἰς πίστιν ἄγων. Καὶ τῆς συνάξεως αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς. Μὴ ζήτηι τοίνυν πῶς καὶ τίτι τρόπῳ· καὶ γὰρ ἡ μεγαλωσύνη αὐτοῦ ἄπειρος.

^a Unus μόνης ἐβοήθησε.

^b Unus ἀλλὰ κἂν μὴ πρόσκαιρον ἐνταῦθα, non male.

^c Savil. καὶ τὸν παρόντα αἰῶνα.

^d Priorem interpretationem, ἄλλος, Τοῖς πᾶσιν ὀνόματα καλῶν, omisit Savil.

Διὰ τοῦτο ἔλεγε, *Τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέρας*. Ἄλλ' ὡσπερ ἡ μεγαλωσύνη ἀπειρος, οὕτω καὶ ἡ σύνεσις. Διὰ τοῦτο καὶ εἰπὼν, *Μέγας ὁ Κύριος ἡμῶν*, ἐπήγαγε· *Καὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς*. Καὶ ἡ γνῶσις δὲ αὐτοῦ θαυμαστή· διὸ καὶ ἔλεγεν· *Ἐθαυμαστώθη ἡ γνῶσις σου ἐξ ἐμοῦ· ἐκραταιώθη, οὐ μὴ δύνωμαι πρὸς αὐτήν*. Καὶ τὰ κρίματα δὲ αὐτοῦ πάλιν ἀνεξερεύνητα· διὸ καὶ ἔλεγε· *Τὰ κρίματά σου ἀδυσσος πολλή*.

β'. Ὅταν τοίνυν καὶ μέγας καὶ δυνατὸς ᾖ, καὶ συνετὸς, μὴ περιεργάζου, πῶς ταῦτα ἔσται. *Ἀναλαμβάνων πραεὶς ὁ Κύριος, ταπεινῶν δὲ ἀμαρτωλοὺς ἕως γῆς*. Ἴνα γὰρ μὴ λέγωσί τινες τῶν ἀνοήτων· *Τί πρὸς ἡμᾶς, ὅτι τὰ ἄστρα οἶδε μετὰ ἀκριθείας*; λέγει καὶ τὴν ἐπ' ἀνθρώπων κηδεμονίαν οὕτω γενομένην· καὶ οὐκ εἶπε, *Βοηθῶν πραεὶς ὁ Κύριος*, ἀλλ' ὁ πολλῶν μείζων, *Ἀναλαμβάνων*· ὡς περὶ πατρὸς φιλοστόργου [481] διαλεγόμενος. *Τί δὲ ἔστιν, Ἀναλαμβάνων*; Ἀνακτώμενος, φέρων, διαθαστάζων. Εἶδες πάλιν ἐφ' ἐκάτερα τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἀπηρτισμένην, ἐπὶ τε τὸ αἶρειν τοὺς ταπεινοὺς, καὶ ταπεινοῦν τοὺς ἀπονειομένους; Οὐχ ἀπλῶς δὲ ταπεινοῖ, ἀλλὰ καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ὑπερβολῆς· τοῦτο γὰρ ἔστι τὸ, *Ἔως γῆς*. *Ἐξάρξατε τῷ Κυρίῳ ἐν ἐξομολογήσει*. Ἄλλος, *Καταλέξατε*. Εἰπὼν αὐτοῦ τὰ κατορθώματα, πάλιν ἐπὶ τὸν ὕμνον αὐτοῦ καλεῖ, λέγων· *Ἐξάρξατε τῷ Κυρίῳ ἐν ἐξομολογήσει*· τουτέστιν, ἐν εὐχαριστίᾳ, μετὰ πολλῆς τῆς σπουδῆς. *Ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν ἐν κιθάρα*. Ἄλλος, *Διὰ λύρας*. *Τῷ περιβάλλοντι τὸν οὐρανὸν ἐν νεφέλαις, τῷ ἐτοιμάζοντι τῇ γῇ ὑστέρον*. Ἴνα μὴ τις τῶν ἀναισθήτων^α λέγῃ, καὶ τί πρὸς ἐμὲ τὰ οὐράνια; ἐπήγαγεν εὐθέως τὴν χρείαν τὴν ἀνθρωπίνην, δεικνύς διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, καὶ τίνος ἕνεκεν περιβάλλει τὸν οὐρανὸν ἐν νεφέλαις. Διὰ σέ, φησὶν, ἵνα σοὶ παρασκευάζῃ ὑστέρον. Καὶ ὑστέρως διὰ σέ, ἵνα ἐκβάλλῃ χόρτον. Καὶ ὅρα σοφίαν· λέγει τὰ καθολικὰ ἀγαθὰ ἃ πᾶσιν ἔδωκεν, ἐπιστομίζων αὐτοὺς ἐκ περιουσίας. Εἰ γὰρ ἐπὶ τῶν ἀπίστων τοσαύτη κέχρηται τῇ διψιλείᾳ, ὥστε καὶ νέφη συνάγειν, καὶ ὑστέρων πινεῖν, καὶ γῆν διεγείρειν, πολλῶν μᾶλλον ὑμῖν, ὅτι αὐτῷ λαὸς περιουσίας ἐχρηματίσατε^β.

Τῷ ἐξαπατάλλοντι ἐν ὄρεσι χόρτον. Ὅρα περιουσίαν τῆς προνοίας, ὅταν μὴ μόνον ἐν ἀροσίμῃ γῆ, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ὄρεσι δαψιλῆ αὐτοῦ παρέχῃ τὴν τράπεζαν, τὴν διατροφήν^γ τῶν κτηνῶν τῶν πρὸς ὑπηρεσίαν τῶν ἀνθρώπων γεγεννημένων. Διὸ καὶ ἐπάγει· *Διδόντι τοῖς κτήνεσι τροφήν αὐτῶν, καὶ τοῖς νεοσσοῖς τῶν κοράκων τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτόν*. Ἐτέραν πάλιν λέγει φιλοτιμίαν, ὅταν μὴ μόνον τοῖς ὑπηρετουμένοις ἀνθρώποις κτήνεσι τροφήν παρέχῃ, ἀλλὰ καὶ ἑτέροις ἀλόγοις· *Καὶ τοῖς νεοσσοῖς γάρ, φησὶ, τῶν κοράκων τοῖς ἐπικαλουμέ-*

νοῖς αὐτόν. Εἰ δὲ ἐν τοῖς ἀλόγοις, καὶ ἀλόγοις ἀγρίοις καὶ οὐ παρέχουσιν ἀνθρώποις διακονίαν, τοσαύτη ἡ πρόνοια· πολλῶν μᾶλλον ἐν ἀνθρώποις, καὶ ἀνθρώποις ὕμνοῦσιν, οὓς καὶ λαὸν περιούσιον καὶ μερίδα αὐτοῦ ἐκάλεσεν. Εἶτα ἐπειδὴ ἀσθενεῖς ἦσαν καὶ ὄπλων ἔρημοι, καὶ πάντων γεγυμνωμένοι, ἵνα μὴδὲ ἐντεῦθεν θορυβῶνται, ὅρα πῶς καὶ ταύτην αὐτῶν διορθοῦται τὴν ἀσθένειαν, λέγων· *Οὐκ ἐν τῇ δυναστείᾳ τοῦ ἵππου θελήσει, οὐδὲ ἐν ταῖς κημαις τοῦ ἀνδρός εὐδοκεῖ*. *Εὐδοκεῖ Κύριος ἐν τοῖς φοβουμένοις αὐτόν, καὶ ἐν τοῖς ἐλπίζουσιν ἐπὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ*. Ἐτερος, *Τοῖς ἀναμένουσι τὸ ἔλεος αὐτοῦ*. Ἄν ταῦτα ἐχητε, φησὶ, τὸν φόβον καὶ τὴν ἐλπίδα τὴν εἰς αὐτόν μετὰ ἀκριθείας, ἐπισπάσασθε αὐτοῦ τὴν εὐνοίαν· ἐπισπασάμενοι δὲ, πάντων τῶν ἵππους καὶ ὄπλα ἐχόντων [482] ἔσεσθε δυνατώτεροι. Ἐν τοίνυν ἔστι τὸ ζητούμενον, ὥστε μὴ ἀσχάλλειν, μὴδὲ θορυβεῖσθαι, ἀλλ' ἀναμένειν τὸ ἔλεος αὐτοῦ· τοῦτο γὰρ μάλιστα ἐλπίς, τὸ καὶ παραυτίκα μὴ λαθόντας μὴ ἀπογινώσκειν, μὴδὲ ἀπαγορεύειν. Καὶ καλῶς εἶπε, *Τὸ ἔλεος αὐτοῦ*. Οὐδὲ γὰρ εἶχον τὴν ἀπὸ τῶν ἔργων παρρησίαν. Ἄλλ' ὅμως, φησὶ, κἂν ἀπὸ τῶν ἔργων ἦτε προδομένοι, ἐλπίζητε δὲ ἐπὶ τὸν ἔλεον αὐτοῦ, τεύξεσθε τῆς προνοίας καὶ τῆς βοηθείας αὐτοῦ· ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλάνθρωπῳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΡΜΖ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Ἐπαίνει, Ἱερουσαλήμ, τὸν Κύριον, αἶνει τὸν Θεόν σου, Σιών.

α'. Οὐ πρὸς τὴν πόλιν, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἐνοικοῦντας ἀποτείνει τὸν λόγον, ὃ διὰ παντὸς τοῦ βιβλίου ποιεῖ, τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ποιῶν. Παραίνει δὲ συνεχῶς καὶ συμβουλεύει, ὥστε τὰς ὑπὲρ τῶν εὐεργεσιῶν εὐχαριστίας ἀναφέρειν τῷ Θεῷ, καὶ μῆτε οἰκοδομήμασι, μῆτε ἀσφαλείᾳ περιβάλλον, ἀλλὰ τῇ αὐτοῦ προνοίᾳ θαρρῆν. Τοῦτο δὲ προκατασκευάσας, ἐπάγει, καὶ λέγει· *Ὅτι ἐνίσχυσε τοὺς μοχλοὺς τῶν πυλῶν σου, εὐλόγησε τοὺς υἱοὺς σου ἐν σοί*. Τί ἐστι^δ, *Τοὺς μοχλοὺς ἐνίσχυσε*; Ἐν ἀσφαλείᾳ σε, φησὶ, κατέστησεν, ἀχείρωτον ἐποίησεν. Εὐλόγησε τοὺς υἱοὺς σου, τουτέστιν, εἰς πλήθος ἐπιδοῦναι ἐποίησεν. Ἐν μὲν τοῦτο εἶδος εὐεργεσίας· ἕτερον δὲ τὸ καὶ *Ἐν σοί*. Ὁ τοίνυν λέγει, τοῦτό ἐστιν· Οὐ διεσπαρμένους, οὐδὲ διεσχορπισμένους, ἢ ἀλλὰ συναχθέντας, καὶ ἐν σοὶ ὄντας ἐπιδοῦναι ἐποίησεν. Εἶτα καὶ ἄλλο προνοίας εἶδος δεικνύς λέγει· *Ὅ τιθεὶς τὰ ὄριά σου εἰρήνην*. Ἔστι γὰρ καὶ ἐν ἀσφαλείᾳ εἶναι, καὶ πολλοὺς εἶναι, καὶ πολεμεῖσθαι· ἀλλ' ἐνταῦθα καὶ ταύτης ἀπύλλα-γμένους δείκνυσι τῆς ἐπιβουλής, τῷ οὕτως εἰπεῖν, καὶ δεῖξαι οὐ τὴν πόλιν μόνον ἀπαλλαγεῖσαν τῶν ἐπιβουλεόντων, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς ἐσχατίας. Εἶδες πόσα; εὐεργεσίας ἀπαριθμεῖ; Καὶ πρώτην καὶ μείζονα πάν-

^δ Unus τί ἐστι τοῦτο;

^ε Unus addit οὐδὲ πεπλανημένον.

^α Unus τῶν ἀναισθήτων ἐκείνων.
^β Alius ἐχρημάτισε. *Mox hæc verba psalmi, καὶ χλόην τῇ δουλείᾳ τῶν ἀνθρώπων, in Graecis Chrysestomi excidisse credit emendator Venetus.*

^γ Alius διὰ τὴν διατροφήν.

Magnus Dominus noster, et magna virtus ejus. Quoniam rem dixit maximam, se tot hominum millia, per universum orbem terræ dispersa, esse congregaturum, deinceps disserit de ejus potentia, Judæos, qui valde conturbabantur, ut crederent, inducens. *Et sapientiæ ejus non est numerus.* Ne quære ergo quomodo et qua ratione: est enim ejus magnitudo infinita. Quocirca dixit etiam, *Magnitudinis ejus non est finis* (Psal. 144. 3). Sed quemadmodum infinita est magnitudo, ita etiam sapientia. Et ideo cum dixisset, *Magnus Dominus noster*, subjunxit: *Et sapientiæ ejus non est numerus.* Quinetiam admirabilis est ejus scientia; et ideo dicebat: *Mirabilis facta est scientia tua ex me: confortata est, non potero ad eam* (Psal. 138. 6). Et sunt ejus judicia rursus inscrutabilia: et ideo dicebat: *Judicia tua abyssus multa* (Psal. 35. 7).

2. Cum sit ergo magnus, potens, et sapiens, ne nimis curiose inquiras, quomodo hæc erunt. 6. *Suscipiens mansuetos Dominus, humilians autem peccatores usque ad terram.* Ne enim dicerent aliqui insipientes, Quid ad nos, si perfecte novit astra omnia? dicit etiam curam quam gerit hominum: non dixit autem, *Opem ferens mansuetis Dominus*, sed quod est multo majus, *Suscipiens*: tamquam de amanti patre loquens. Quid est autem, *Suscipiens*? *Recreans, ferens, bajulans.* Vidisti rursus perfectam in utroque ejus potentiam? nempe in extollendis humilibus, et in dejicientibus deprimendisque arrogantibus. Non solum autem humiliat, sed etiam summo opere humiliat: hoc enim sibi vult illud, *Usque ad terram.* 7. *Præcinite Domino in confessione.* Alius, *Enumerate* (a). Postquam igitur dixit præclara ejus facta, rursus eos ad hymnum vocat dicens: *Præcinite Domino in confessione*: hoc est, in gratiarum actione, cum magno studio ac diligentia. *Psallite Deo nostro in cithara.* Alius, *Per lyram* (b). 8. *Qui operit cælum nubibus, et parat terræ pluviam.* Ne quis autem plane sensus expers dicat, Et quid ad me cælestia? subjunxit statim in quod opus est hominibus, ostendens per id quod subjungit, cur cælum operiat nubibus. Propter te, inquit, ut tibi paret pluviam. Pluvia autem propter te, ut tibi scænum producat. Vide autem sapientiam: dicit bona generalia quæ dedit omnibus, ex redundanti copia ora eorum obstruens. Si enim infidelibus fuit adeo munificus, ut nubes cogeret, et pluviam moveret, et terram excitaret, multo magis vobis, qui appellati estis populus ejus peculiaris.

Providentiæ amplitudo. Populus Dei peculiaris qui dictus. — *Qui producit in montibus scænum et herbam servituti hominum.* Vide providentiæ amplitudinem, quando non solum in agris et cultis prædiis, sed etiam in montibus lautam dat mensam, nempe alimentum jumentorum, quæ ad hominibus serviendum facta sunt. Et ideo subjungit: 9. *Qui dat jumentis escam ipsorum, et pullis corvorum invocantibus eum.* Aliam

(a) Hanc lectionem (Gr. καταλέξατε) Symmacho tribuunt Codd. Regi: Aquilæ autem lectio, *jubilate* (καταλόξατε), duobus Regiis Mss. asseritur. Vox, *Enumerate*, etiam optime quadrat ad vocem ἔψαλτε.

(b) Hæc lectio, *per lyram*, est Symmachi.

rursus dicit munificentiam, ut qui non solum jumentis, quæ serviunt hominibus, dat escam ipsorum, sed etiam aliis brutis: *Et pullis enim, inquit, corvorum invocantibus eum.* Si autem brutis et brutis agræstibus et quæ hominibus minime inserviunt, tanta adhibetur providentia: quanto magis hominibus, et hominibus qui cum hymnis et laudibus celebrant, quos etiam propterea vocavit populum peculiarem, et sui portionem? Deinde quoniam erant imbecilli et inermes, et nudati omnibus, ne ex eo conturbarentur, vide quomodo hanc quoque eorum corrigit imbecillitatem, dicens, 10. *Non in fortitudine equi voluntatem habebit, neque in tibiis viri beneplacitum est ei.* 11. *Beneplacitum est Domino super timentes eum, et in eis qui sperant super misericordia ejus.* Alius, *Qui expectant misericordiam ejus*¹. Si hæc, inquit, habeatis, metum scilicet, et perfectam in eum spem, attrahetis ejus benevolentiam: et cum attraxeritis, iis qui equos et arma habent eritis potentiores. Unum est ergo quod quæritur, ut non ægre feratis, neque perturbemini, sed expectetis ejus misericordiam: in hoc enim spes maxime consistit, ut etsi non statim acceperimus, minime desperemus, nec animum abjiciamus. Recte autem dixit, *In misericordia ejus.* Neque enim habebant in factis suis fiduciam. Sed tamen, inquit, etsi vos facta destituerint, speretis autem in ejus misericordia, assequemini providentiam et ejus auxilium: quæ detur nobis omnibus consequi, gratia et clementia Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et potentia, in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXLVII.

1. *Lauda, Jerusalem, Dominum, lauda Deum tuum, Sion.*

1. Non ad civitatem, sed ad eos qui in illa habitant, dirigit orationem: quod per totum librum facit, hoc quoque hic faciens. Assidue autem hortatur et consulit, ut gratiarum actionem Deo pro beneficiis offerant, et neque in ædificiis, nec in validis propugnaculis, sed in ejus providentia fiduciam habeant. Hoc veluti prius jacto fundamento, subjungit, et dicit: 2. *Quoniam confortavit seras portarum tuarum, benedixit filiis tuis in te.* Quid est, *seras confortavit*? In tuto, inquit, te collocavit, fecit inexpugnabilem. *Benedixit filiis tuis*, hoc est, auxit in magnam multitudinem. Hoc unum est genus beneficii: alterum vero est illud, *In te.* Hoc est autem quod dicit: non divisos, nec dispersos², sed in te congregatos auxit multitudine. Deinde aliud quoque ostendens providentiæ genus dicit: 3. *Qui ponit fines tuos pacem.* Fieri enim potest ut et in tuto sint, et multi sint, et tamen bello vexentur: sed ab his quoque insidiis ostendit eos esse liberos, cum sic dixit, et indicavit non solum civitatem esse liberam ab insidiatoribus, sed ipsos etiam fines. Vidisti quot beneficia recenset? Primum qui-

¹ Savil. hanc varietatem, omissam in textu, in margine reposuit. Quam quidem esse Symmachi ex eo conjiciendum est. quod iste 1. Reg. 13, 8, ἤπρω Græce vertit, ἐσπάρει, quod est, *expectavit*.

² Unus addit, *nec errantes*.

dem, et quod est omnium maximum, quod dixerit, *Deum tuum*. Per hoc enim verbum dicit hæc omnia. Te effecit familiarem, te suum fecit heredem, cum sit communis omnium Dominus, est præcipue tuus: quod quidem est primum caput bonorum. Secundum autem, civitatem in tuto collocavit. Tertium, eos multiplicavit. Quartum, a bellis et tumultibus liberavit non solum civitatem, sed etiam universam gentem; atque non uno tantum, aut altero, aut tertio tempore hoc fecit, sed id fecit perpetuo: non dicit enim, Qui posuit, sed, *Qui ponit*. Quod si bella quandoque evenerunt, non quod ipse eos relinqueret, sed quod ipsi resiliunt, id factum est: hoc enim fuit perpetuum ejus opus, munire, in tuto collocare, ut ab omni bello et tumultu liberi essent præstare.

Terræ fertilitas Dei providentiæ adscribenda. — Deinde aliud quoque una cum hoc dicit beneficium, nempe magnam annuam fertilitatem, et bonum fructuum proventum, rursus hic ipsos docens non terræ nec aeris naturæ, sed ejus providentiæ omnia adscribere. Quam providentiam? Eam quam subjunxit dicens, *Et adipe frumenti satiat te?* Vide: non dixit absolute, *Frumentum*, sed, *Adipe frumenti*, magnam ostendens prosperitatem. Adeps enim frumenti, fructus florem et id quod est opimum significat. Talia sunt enim Dei dona, proba et florentia. Optimo ergo frumento eos hic dicit liberalissime expleri. Hoc enim significans non dixit, *Qui dat*, sed, *Qui te satiat*.
4. *Qui emittit eloquium suum terræ*. Quod facere consuevit, ut a privatis ad communia, et a communibus rursus ad privata transferat orationem, hoc hic quoque facit. Postquam enim dixit, *Lauda Deum tuum*, ne quis insipiens existimaret eum esse Deum tantum Judæorum, ostendit quomodo sit universæ terræ communis Deus, et per totum orbem terræ extensa sit ejus providentia, a privatis ad id quod est commune deducens orationem, et ad generalem providentiam. Et ideo cum dixisset, *Qui emittit eloquium suum terræ*, subjunxit: *Velociter currit sermo ejus*. Hoc autem dixit, ostendens eum non solum nostræ regionis, sed universi orbis terrarum curam gerere. Eloquium autem hic dicit jussum, operationem qua providet et prospicit. Deinde quam sit facilis, et quam in promptu ostendens non nomine solum sermonis, sed etiam appellatione cursus id significavit: et ne hoc quidem satis esse duxit, sed etiam adjecit, *Velociter*. Quod autem dicit, est ejusmodi: Quodcumque jusserit, fit cum maxima celeritate. Per universum enim orbem terræ imperat. Quid autem imperat? Ea quæ nostram vitam continent, quæ spectant ad aeris administrationem, temporumque mutationem et vicissitudinem. Et ideo subjungit dicens, 5. *Qui dat nivem sicut lanam: nebulam sicut cinerem spargit*. Hoc alius quidam interpretes dicit, *Rorem concretum*. Hebræus autem *Chephor Chaepher* (a). 6. *Mittit crystallum suam sicut buccellas. Ante faciem frigoris ejus quis*

(a) Voces Hebrææ sunt, כֶּפֶר כְּאֶפֶר, quarum prima sola exprimi debuit: nam illud כֶּפֶר. *Chephor*, pruinam vel nebulam significat. Illamque vocem solam Symmachus vertit, *rorem addensutum* (ὄροσον πεπηγμένον), ut in

sustinebit? Alius autem, *In faciem æstus ejus quis subsistet* (a)? 7. *Emittet verbum suum, et liquefaciet ea: stabit spiritus ejus, et fluent aquæ*. Hic mihi exponit inexpugnabilem et infinitam ejus potentiam, quod eas quæ non sunt producat substantias, et eas quæ factæ sunt transmutet, et ad id quod vult transformet.

2. *Naturæ operatio in contrarium mutata.* — Quod quidem alius quoque propheta significans dicebat: *Qui omnia facit, et ea transformat* (Amos 5. 8). Etsi enim immobilibus naturæ terminis alligata sint, quando tamen ei visum fuerit, solvantur hi termini. Ei enim omnia¹ locum dant et concedunt. Aliquando quidem eas mutat substantias, aliquando vero manentes mutat in aliam operationem, et eam quidem quæ est ei attributa sinit quiescere, aliam vero inducit contrariam: quod quidem fecit in fornace. Ignis enim erat, et non urebat: sed qui in eum injecti fuerant, sentiebant rorem longe jucundissimum. Mare erat cum Judæi trajicerent, et aquæ non obruebant, sed solidius quam in petra transibant. Sub Dathan et Abiron terra erat, eorum tamen corpora non sustinuit, sed facilius quam mare obruit. Virga Aaron erat lignum aridum, et fructum quam ea quæ in terra plantata erant, pulchriorem protulit. Balaami erat asina animal omnium hebetissimum, nec minus bene se defendit apud eum qui ipsum pulsabat, quam homo ratione præditus. Cum in lacum conjectus est Daniel, erant leones, et ostenderunt ovium mansuetudinem, non ipsorum quidem deleta natura, sed mutata eorum operatione. Multa alia possunt videri miracula, etiam in creaturis. Ne ergo quoniam sit singulis annis, et sub aspectum nostrum cadit, id parvum esse miraculum existimes: considera enim quantum sit, nunc quidem videri nivem, nunc vero aquam, et brevi momento temporis tantas fieri mutationes. Ne quis enim minus sapiens, naturali elementorum operatione hæc fieri, et ea absolute illorum causas esse putaret, sed sciret quisnam sit qui imperat, ad jussum ejus totam de his rebus deducit orationem, et dicit: *Emittet verbum suum, et liquefaciet ea*: hoc est, jussum: non enim vis ventorum hoc facit præcipue, sed Deus qui fecit ventos. Orationem autem deduxit ad elementa, et ad mutationes quæ sunt in elementis, persuadens crasso et vix ullo sensu prædico Judæo, ex iis quæ fiunt singulis annis, nosse Dei potentiam, et facile ei esse res ejus ut vult administrare, et a contrariis in contrarias mutare. Quemadmodum enim si fuerit tempestas et glacies intolerabilis, facile est illi in vecta tranquillitate omnia dissolvere: ita etiam eos qui in captivitate abducti fuerant, et bellis vexati erant,

Hexaplis videas. Vox autem addita כֶּפֶר, *Cæpher*, sicut cinerem significat.

¹ Vox, omnia, deest in Morel. et in textu Savil. qui hanc lectionem affert in margine ex alio exemplari.

(a) Hæc verba, *Alius autem..... subsistet*, deerant in editionibus Savil. et Morel., verum a Gentiano Herveto lecta fuerant; neque suspicio ulla esse potest, illa a librariis adjecta fuisse. Hæc autem interpretatio est Symmachi, ut in Hexaplis videas. Mirum autem cum alii omnes, *frigoris ejus* (ψύχους αὐτοῦ), verterint, Symmachum vertisse, *caloris ejus* (καύματος αὐτοῦ). Verum ipsa series hic de frigore, non de æstu agi arguit.

των, τῷ εἰπεῖν, *Τὸν Θεόν σου*. Διὰ γὰρ τοῦ ῥήματος τούτου πάντα ταῦτα λέγει, ὅτι ὠκείωσατό σε, ὅτι κληρονόμον σε ἐποίησεν ἑαυτοῦ, ὅτι κοινὸς ὢν ἀπάντων Δεσπότης, ἐξαιρέτως σὸς ἔστιν ὑπὲρ κεφάλαιον πρῶτον ^a τῶν ἀγαθῶν. Δεύτερον, ὅτι ἐν ἀσφαλείᾳ τὴν πόλιν κατέστησε. Τρίτον, ὅτι πολλοὺς αὐτοὺς εἶναι ἐποίησε. Τέταρτον, ὅτι πολέμων ἀπήλλαξε καὶ ταραχῆς οὐχὶ τὴν πόλιν μόνην, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔθνος ἅπαν· ὅτι οὐχ ἐνὶ καιρῷ καὶ δευτέρῳ καὶ τρίτῳ, ἀλλὰ διηνεκῶς τούτο ἐποίει ^b· οὐ γὰρ εἶπεν, *Ὁ θεὸς, ἀλλ', Ὁ τιθεὶς*. Εἰ δέ ποτε καὶ πόλεμοι συνέβαινον, οὐκ αὐτοῦ ἐγκαταλιμπάνοντος, ἀλλ' αὐτῶν ἀποπηδῶντων· [483] ὡς τὸ γε αὐτοῦ ἔργον τούτο ἦν διηνεκὲς, τὸ τειχίζειν, τὸ ἀσφαλίζεισθαι, τὸ ποιεῖν ἀπηλλάχθαι πάσης ταραχῆς καὶ πολέμου.

Εἶτα καὶ ἑτέραν μετ' ἐκείνης λέγει εὐεργεσίαν, τὴν εὐετηρίαν καὶ εὐθηνίαν τῶν ἀπὸ γῆς καρπῶν, πάλιν καὶ ἐνταῦθα παιδεύων αὐτοὺς μὴ τῇ γῆ, μηδὲ τῇ φύσει τῶν ἀέρων, ἀλλὰ τῇ αὐτοῦ προνοίᾳ τὸ πᾶν λογίζεσθαι. Ποῖαν δὲ ταύτην; *Ἦν ἐπήγαγε λέγων, Καὶ στέαρ πυροῦ ἐμπιπλῶν σε*. Ὅρα· οὐκ εἶπεν ἀπλῶς, *Πυρὸν, ἀλλὰ, Στέαρ πυροῦ*, πολλὴν ἐνδεικνύμενος τὴν εὐημερίαν. Στέαρ γὰρ πυροῦ τὸ λιπαρὸν τοῦ καρποῦ δηλοῖ. Τοιαῦτα γὰρ τοῦ Θεοῦ τὰ δῶρα, δόκιμα καὶ εὐθαλῆ. Τὸν κάλλιστον οὖν πυρὸν ἐνταῦθα λέγει ἐμπιπλῶν μετὰ δαφιλίας. Τοῦτο γὰρ δηλῶν οὐκ εἶπε, *Διδούς, ἀλλ', Ἐμπιπλῶν σε*. Ὁ ἀποστέλλων τὸ λόγιον αὐτοῦ τῇ γῆ. Ὅπερ αὐτῷ σύνηθές ἐστιν ἀπὸ τῶν ἰδικῶν ἐπὶ τὰ κοινὰ μεταφέρειν τὸν λόγον, καὶ πάλιν ἀπὸ τῶν κοινῶν ἐπὶ τὰ ἰδιάζοντα, τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ποιεῖ. Ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν, *Αἶνει τὸν Θεόν σου*, ἵνα μὴ τις τῶν ἀνοήτων νομίση τῶν Ἰουδαίων μόνων Θεὸν εἶναι, δεικνύσει πῶς κοινὸς τῆς οἰκουμένης ἐστὶ, καὶ πανταχοῦ τῆς γῆς ἡ πρόνοια αὐτοῦ τέταται, ἀπὸ τῶν ἰδιαζόντων ἐπὶ τὸ κοινὸν ἐξάγων τὸν λόγον καὶ τὴν καθόλου πρόνοιαν. Διὸ καὶ εἰπὼν, *Ὁ ἀποστέλλων τὸ λόγιον αὐτοῦ τῇ γῆ*, ἐπήγαγεν, *Ἔως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ*. Τοῦτο δὲ εἶπε, δεικνύς ὅτι οὐ μόνον τῆς ἡμετέρας κήδεται, ἀλλὰ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης. Λόγον δὲ ἐνταῦθα τὸ πρόσταγμα φησι, τὴν ἐνέργειαν τὴν προνοητικὴν. Εἶτα τὴν εὐκολίαν παριστάς, οὐ τῷ ὀνόματι τοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ τῇ προσηγορίᾳ τοῦ δρόμου ταύτην παρίστησι. Καὶ οὐδὲ τοῦτο αὐτῷ ἤρκεσεν, ἀλλὰ καὶ τὸ τάχος προσέθηκεν. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Ὅπερ ἂν ἐπιτάξῃ, μετὰ πολλῆς γίνεται τῆς ταχυτήτος. Ἐπιτάττει γὰρ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης. Τί δὲ ἐπιτάττει; Ταῦτα τὰ συνέχοντα τὴν ζωὴν τὴν ἡμετέραν, λέγω δὴ τὰ περὶ τῆς τῶν ἀέρων οἰκονομίας, καὶ τῶν τροπῶν καὶ τῶν μεταβολῶν. Διὸ καὶ ἐπάγει λέγων· *Διδόντος χιόνα αὐτοῦ ὡσεὶ ἔριον· ὀμίχλην ὡσεὶ σποδὸν πάσσοντος*. Τοῦτο ἕτερος ἐρμηνευτῆς, *Δρόσον πεπηγμένην*. Ὁ δὲ Ἑβραῖος, *Κεφὸρ χαέφηρ* ^c. *Βάλλοντος κρύσταλλον αὐτοῦ ὡσεὶ ψωμούς*. *Κατὰ πρόσωπον ψύχους αὐτοῦ τίς ὑποστήσεται;* ἕτερος δὲ φησι, *Κατὰ πρόσωπον καύμιτος αὐτοῦ τίς ὑποστήσεται;* Ἐξαποστελεῖ τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ τήξει αὐτὰ· πνεύσει τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ρυήσεται ὕδατα. Ἐνταῦθά μοι τὸ ἄμαχον καὶ ἀπέραντον αὐτοῦ τῆς δυνάμεως παρίστησιν, ὅτι καὶ οὐκ οὐσας

παράγει τὰς οὐσίας, καὶ γενομένας μετατίθῃσι, καὶ πρὸς ὃ βούλεται μεταρρυθμίζει.

β'. Ὅπερ καὶ ἕτερος προφήτης δηλῶν ἔλεγεν· Ὁ [484] *ποιῶν πάντα, καὶ μετασκευάζων αὐτά*. Εἰ γὰρ καὶ φύσεως ἀκινήτοις ὄροις πεπέδθηται, ἀλλ' ὅταν αὐτῷ δοκῇ, λύονται οὗτοι οἱ ὄροι. Αὐτῷ γὰρ πάντα ^d εἶκει καὶ παραχωρεῖ. Καὶ ποτὲ μὲν αὐτὰς μεταβάλλει τὰς οὐσίας, ποτὲ δὲ μενούσας εἰς ἑτέραν μετατίθῃσιν ἐνέργειαν, καὶ τὴν μὲν οἰκείαν αὐτῷ ^e καὶ συγκεκληρωμένην ἀφήσιν ἡσυχάζειν, ἑτέραν δὲ τῇ ἐναντίαν ἐπιδείκνυται· ὅπερ καὶ ἐπὶ τῆς καμίνου ἐποίησε. Πῦρ γὰρ ἦν, καὶ οὐκ ἔκαιεν· ἀλλὰ δρόσῳ τινὸς ἡδίστης οἱ ἐμβληθέντες ἀπέλαυον. Πέλαγος ἦν ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων, καὶ οὐ κατεπόντιζε τὰ ὕδατα, ἀλλὰ πέτρας στερέροτερον διεπιβάλλοντο. Γῆ ἦν ἐπὶ τοῦ Ἀσθὸν καὶ Ἀβειρῶν, καὶ ὅμως οὐκ ἔστρεγεν αὐτῶν τὰ σώματα, ἀλλὰ θαλάσσης εὐκολώτερον κατεποντίζοντο. Ξύλον ἦν ξηρὸν ἢ ῥάβδος τοῦ Ἀαρῶν, καὶ τῶν ἐπὶ γῆς πεφυτευμένων ὠραιότερον καρπὸν ἤνεγκεν. Ὄνος ἦν τὸ πάντων νοθέστερον ζῶον ἐπὶ τοῦ Βαλαάμ, καὶ ἀνθρώπου λογικοῦ οὐκ ἔλαττον ἀπολογίαν εἰς τὸν παῖοντα πεποίηκε. Λέοντες ἦσαν ἐπὶ τοῦ Δανιήλ, καὶ προβάτων ἡμερότητα ἐπεδείξαντο, οὐ τῆς φύσεως αὐτῶν ἀφανισθείσης, ἀλλὰ τῆς ἐνεργείας μεταβληθείσης. Πολλὰ ἕτερα τοιαῦτα θαύματα καὶ ἐπὶ τῆς κτίσεως ἐστὶν ἰδεῖν. Μὴ οὖν, ἐπειδὴ καθ' ἕκαστον γίνεται ἐνιαυτὸν, καὶ ἐν ὄψεσιν ἡμῶν συμβαίνει, μικρὸν νομίσης τὸ θαῦμα· ἐπεὶ ἐννόησον ἠλίχον ἐστὶ, νῦν μὲν χιόνα φαίνεται, νῦν δὲ ὕδωρ, καὶ ἐν βραχείᾳ καιροῦ ῥοπῇ τσαύτας γίνεσθαι μεταβολάς. Ἴνα γὰρ μὴ τις τῶν ἀνοήτων λογίζηται τῇ φυσικῇ τῶν στοιχείων ἐνεργείᾳ, καὶ τούτων ἀπλῶς αἴτια ταῦτα νομίζῃ, ἀλλ' εἰδῇ τίς ἐστὶν ὁ ἐπιτάττων, ἐπὶ τὸ πρόσταγμα αὐτοῦ πάντων τούτων ἀνάγει τὸν λόγον, καὶ φησιν· *Ἐξαποστελεῖ τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ τήξει αὐτὰ*· τουτέστι, τὸ πρόσταγμα· οὐ γὰρ τῶν ἀνέμων ἢ φύσις προηγουμένως τούτο ἐργάζεται, ἀλλ' ὁ τοὺς ἀνέμους ποιήσας Θεός. Ἐξήγαγε δὲ ἐπὶ τὰ στοιχεῖα τὸν λόγον, καὶ τὰς ἐν τοῖς στοιχείοις μεταβολάς, πείθων τὸν Ἰουδαῖον τὸν παχὺν καὶ ἀναίσθητον ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν γινομένων εἰδέναί τοῦ Θεοῦ τὴν ἰσχύν, ὅτι καὶ τὰ κατ' αὐτὸν ^f ῥάδιον αὐτῷ διαθεῖναι πάντα, ὡς ἂν ἐθέλη, καὶ ἀπὸ τῶν ἐναντίων εἰς τὰ ἐναντία μεταβάλλειν. Ὅπερ γὰρ κρυμοῦ γινομένου καὶ πάγου ἀνυποίπτου, ῥάδιον αὐτῷ γαλήνην ἐργάσασθαι καὶ πάντα διαλύσαι· οὕτω δὴ καὶ αὐτοὺς ἐν αἰχμαλωσίᾳ γενομένους καὶ ἐν πολέμοις εὐκολώτερον ^g αὐτῷ πρὸς εἰρήνην καὶ τὴν ἑαυτῶν ἐπαναγαγεῖν, καὶ πρὸς τὴν προτέραν εὐημερίαν χειραγωγῆσαι. Οὐ τοῦτο δὲ μόνον δηλοῖ, ἀλλὰ καὶ ἕτερον κεκρυμμένως αἰνίττεται. Ποῖον δὴ τοῦτο; Ὅτι καθάπερ ταῦτα καὶ λυποῦντα πολλάκις χρησίμως τε καὶ ὠφελίμως γίνεται, οὕτω καὶ τὰ κατ' αὐτοὺς συμφερόντως γέγονε, καὶ ἐργασάμενα πολλὴν τὴν ὠφέλειαν. [485] Ἴνα μὴ ἐπὶ πλέον λυπήσῃ, πάλιν εἰς μεταβολὴν μετέστη τὴν εὐδιεινοτέραν. Τί δὲ αὐτῷ βούλεται καὶ τὰ παραδείγματα; Οὐ γὰρ εἶπε, *Διδόντος χιόνα*, μόνον, ἀλλ' ἐπήγαγεν, *Ὅσει ἔριον*· οὐδὲ, *Ὄμίχλην πάσσοντος*, ἀλλ' ἐπήγαγεν, *Ὅσει σποδὸν*· οὐδὲ, *Βάλ-*

^d Πάντα deest in Morel et in textu Savil.

^e Savil. conjicit αὐτῶν, et vere melius quadraret.

^f Alii τὰ κατ' αὐτοὺς· et μοx ὡς ἂν ἐθέλη. Morel. τὰ κατ' αὐτόν, et ὅσα ἂν ἐθέλη τὰ κατ' αὐτόν, bene in singulari, quia ad Hebraeum supra memoratum refertur· ὡς ἂν ἐθέλη bene habet.

^g Unus referente Savil. εὐκολον.

^a Alii κεφάλαιον καὶ πρῶτόν ἐστι.

^b Alii τοῦτο ποιεῖ.

^c Savil. κεφὸρ χαέφηρ. Morel. Καφφίρ χαέφηρ.

λοντος κρύσταλλον, ἀλλ' ἐπήγαγεν, Ὅσει ψωμούς.
Ἐμοὶ δοκεῖ κάτευθεν τὴν εὐκολίαν τοῦ ἐργαζομένου
διλοῦν καὶ τὴν εὐπορίαν. Ὁ ἀπαγγέλλων τὸν λόγον
αὐτοῦ τῷ Ἰακώβ. Ἐτερος, Ἀκριβασμούς^a. Ἄλλος,
Προστάγματι. Δικαιώματα καὶ κρίματα αὐτοῦ τῷ
Ἰσραὴλ. Οὐκ ἐποίησεν οὕτω παντὶ ἔθνει. Ἄλλος,
Ὅμοια. Καὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ οὐκ ἐδήλωσεν αὐ-
τοῖς. Ὅρα πῶς πάλιν ἀπὸ τῶν καθολικῶν ἐπὶ τὰ
μερικὰ μεταγεί τὸν λόγον, καὶ τῶν Ἰουδαίων τὰ ἐξαί-
ρετα, βουλόμενος διεγείραι αὐτοὺς πρὸς πλείονα σπου-
δήν. Ἀρχόμενος οὖν τοῦ ψαλμοῦ περὶ τῶν αἰσθητῶν
διελέχθη καὶ σῶμα ὠφελούντων, οἷον ἀσφαλείας, εὐ-
ετηρίας, εἰρήνης· ἐνταῦθα δὲ ἐπὶ τὰ ὑψηλότερα ἀν-
άγει τὸν λόγον, τὸν περὶ τῆς νομοθεσίας λόγον ἀναπλῶν,
ὑπερ μάλιστα εἶδος εὐεργεσίας^b, ἀπάγειν κακίας,
χειραγωγεῖν πρὸς ἀρετὴν, φωτίζειν διάνοιαν. Διὸ καὶ
Μωϋσῆς ἄνω καὶ κάτω τοῦτο στρέφων ἔλεγε· Ποῖος
ὡς οὗτος λαός; τὸ ἔθνος τὸ μέγα, ᾧ ἐστὶν αὐτῷ
θεὸς ἐγγίζων αὐτοῖς, ὡς Κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν, ἐπὶ
πᾶσιν οἷς αὐτόν^c ἐπικαλεσώμεθα; Καὶ ὁ Δαυὶδ
πάλιν· Ποιῶν ἐλεημοσύνας ὁ Κύριος, καὶ κρίμα
πᾶσι τοῖς ἀδικουμένοις. Ἐγνώρισεν τὰς ὁδοὺς
αὐτοῦ τῷ Μωϋσεῖ, τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ τὰ θελήματα
αὐτοῦ. Καὶ ὁ Ἰερεμίας· Οὗτος ὁ θεὸς ἡμῶν· οὐ
λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. Ἐξεῦρε πᾶσαν
ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί
αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ.

Ἄλλ' ἴσως εἶποι τις ἄν· Καὶ μὴ δηλώσας τοῖς λοι-
παῖς ἀνθρώποις, πῶς αὐτοὺς κολάζει; Ὅτι μὲν γὰρ
κολάζει καὶ τοὺς πρὸ τοῦ νόμου καὶ τοὺς πανταχοῦ
τῆς οἰκουμένης ἀμαρτάνοντας, δῆλον ἐξ ὧν ὁ Χριστός
φησι· Βασιλεία σου νότου ἀναστήσεται, καὶ κατα-
κρινεῖ τὴν γενεάν ταύτην. Καὶ πάλιν· Ἄνδρες
Νινευίται ἀναστήσονται καὶ κατακρινούσι τὴν
γενεάν ταύτην. Πάντως γὰρ διὰ τοῦτο οὕτως εἴρη-
ται, ὡς κακείνων λόγον ὑπεχόντων, καὶ τῶν μὲν ἐπαι-
νουμένων, τῶν δὲ κολαζομένων. Εἰ δὲ μὴ ἦν δῆλα αὐ-
τοῖς τὰ πρακτέα, πῶς ἤμελλον κατακρίνειν τούτους;
Πῶς δὲ πάλιν ἔλεγεν, ὅτι Τὸ αἷμα ἐκδικηθήσεται
ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ τοῦ δικαίου ἕως τοῦ αἵμα-
τος Ζαχαρίου; πῶς δὲ καὶ, Ἀνεκτότερον ἐστὶ γῆ
Σοδόμων καὶ Γομόρρας; Τῷ γὰρ εἰπεῖν, Ἀνεκτό-
τερον, οὐ τελείαν ἀπαλλαγὴν, ἀλλὰ κουφοτέραν τι-
μωρίαν. ὧν ἤμαρτον, αὐτοὺς διδόναι δηλοῖ. Εἰ δὲ οἱ
κολασθέντες οὕτω χαλεπῶς πάλιν δίκην διδώσι, τίς
τῶν ἄλλων διαφεύξεται;

γ. Ὅρῳμεν δὲ καὶ τοὺς ἐπὶ τοῦ κατακλισμοῦ δίκην
δεδωκότας, καὶ ἑτέρους πολλοὺς, καὶ αὐτὸν δὲ τὸν
Καῖν. Καὶ ὁ Παῦλος δὲ φησι, τὸ αὐτὸ τοῦτο δηλῶν·
Ἀποκαλύπτεται ὀργὴ θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ ἐπὶ πᾶ-
σαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων τῶν τὴν ἀλή-
θειαν ἐν [486] ἀδικίᾳ κατεχόντων· διότι τὸ γνω-
στὸν τοῦ θεοῦ φανερόν ἐστιν^d ἐν αὐτοῖς. Ὁ γὰρ

θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσεν. Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ
ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθ-
οράται, ἢ τε ἀίδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης,
εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους. Εἶτα τὸν περὶ
τοῦ βίου κινῶν λόγον, οὐδὲ ἐνταῦθα ἀφήσιν αὐτοὺς
ἀνευθύνους, οὕτω λέγων· Οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ
θεοῦ ἐπιγνόντες, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσουντες
ἀξιοὶ θανάτου εἰσὶν, οὐ μόνον αὐτὰ ποιούσιν,
ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι. Λογίζη
δὲ τοῦτο, ὦ ἄνθρωπε, ὁ κρίνων τοὺς τὰ τοιαῦτα
πράσσοντας, καὶ ποιῶν αὐτὰ, ὅτι σὺ ἐκφεύξῃ τὸ
κρίμα τοῦ θεοῦ; Ἡ τοῦ πλοῦτου τῆς χρηστότη-
τος αὐτοῦ, καὶ τῆς ἀνοχῆς, καὶ τῆς μακροθυμίας
καταφρονεῖς, ἀγνοῶν ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ θεοῦ εἰς
μετάνοιάν σε ἄγει; Κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά
σου, καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις ἐαυτῷ
ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως καὶ δι-
καιοκρισίας τοῦ θεοῦ, ὃς ἀποδώσει ἐκάστῳ κατὰ
τὰ ἔργα αὐτοῦ· τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου
ἀγαθοῦ, δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι,
ζωὴν αἰώνιον· τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας^e ἀπειθοῦσι μὲν
τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ, θυμὸς καὶ
ὀργὴ καὶ θλίψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυ-
χὴν ἀνθρώπου^f τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακόν,
Ἰουδαίου τε πρώτον, καὶ Ἑλλήνου.

Ὅρῳ δὲ διὰ πάντων τῶν εἰρημένων πῶς ἅπαντες
ἄσοι γεγονάσιν ἄνθρωποι, καὶ πρὸ τοῦ νόμου, δίκην
διδώσι, καὶ ἄσοι τῆς ἀρετῆς ἐπεμελήσαντο καὶ ἀσε-
βείας ἀπηλλάγησαν, ἀγαθῶν ἀπολαύουσι; Πῶς οὖν ἦ
τοῦτο ἐσται, ἢ ἐκεῖνο, εἴπερ οὐκ ἤδεισαν τὸ πρα-
κτέον; Εἰ δὲ καὶ ἤδεισαν τὸ πρακτέον, φησὶ, πῶς
λέγει, Οὐκ ἐποίησεν οὕτω παντὶ ἔθνει, καὶ τὰ κρί-
ματα αὐτοῦ οὐκ ἐδήλωσεν αὐτοῖς; Τί οὖν ἐστὶ τὸ
εἰρημένον, καὶ τί ποτε διλοῦν βούλεται; Ἄκουε. Γρα-
πτὸν νόμον οὐδενὶ τῶν ἄλλων ἔδωκε· τὴν μὲν γὰρ φυ-
σικὸν ἔνδοθεν εἶχον ἅπαντες ἐνηχοῦντα, τί μὲν καλὸν,
τί δὲ οὐ τοιοῦτον. Ὁμοῦ γὰρ πλάττων τὸν ἄνθρωπον
ὁ θεός, τοῦτο αὐτῷ ἐνέθηκε δικαστήριον ἀδέκαστον,
τὴν ἐν ἐκάστῳ τοῦ συνειδότης ψῆφον. Τοῖς δὲ Ἰουδαίοις
ἐξαιρετόν τι ἐπραγματεύσατο, τὸ καὶ διὰ γραμμάτων
δηλῶσαι τὰ νόμιμα. Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς οὐκ εἶπεν,
ὅτι Οὐκ ἐποίησεν ἐν παντὶ ἔθνει, ἀλλ', Οὕτως οὐκ
ἐποίησε. Τευτέστιν, οὐ πλάκας αὐτοῖς ἐπεμψεν, οὐ
γράμματα, οὐ νομοθέτην Μωϋσέα, οὐ τᾶλλα τὰ ἐπὶ
τοῦ Σινᾶ ἔρους· ἀλλὰ τούτων ἀπάντων ἐκ παρου-
σίας Ἰουδαῖοι μόνοι ἀπήλαυσαν· ἢ μὲντοι πᾶσα φύσις
ἢ ἀνθρωπίνη ἀρχοῦντα εἶχε τὸν ἀπὸ τοῦ συνειδότης
νόμον. Ἄπερ καὶ ὁ Παῦλος δηλῶν ἔλεγεν· Ὅταν γὰρ
ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου
ποιῇ^g οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες, ἑαυτοῖς εἰσι νό-
μος. Διὸ καὶ μείζονος τῆς κατακρίσεως Ἰουδαῖοι ἀξιοί,
ὅτι μετὰ τοῦ φυσικοῦ καὶ τὸν γραπτὸν λαβόντες, [487]
τοσαῦτα παρηνόμησαν. Ὡστε ἢ πολλὴ τοῦ θεοῦ εὐεργ-
γεία πλείονος αὐτοῖς κατακρίσεως ὑπόθεσις γίνεται

^a Ἀκριβασμούς Aquila, προστάγματα Symmachus.

^b Unus ὅπερ μέγιστον εἶδος εὐεργεσίας ἐστίν.

^c Alius οἷς ἄν αὐτόν.

^d Hæc manca erant in edit. Morel. et Savil. et ex aliis exemplaribus restituta sunt.

^e Savil. καὶ ἀφθαρσίαν· τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, omissis inter-
positis. Infra Savil. καὶ θλίψεις.

^f Sic tres mss. In Morel. et Savil. ἀνθρώπου deerat.

facile ei ad pacem et ad suam patriam reducere, et restituere priori prosperitati. Non hoc solum autem significat, sed etiam aliud latenter innuit. Quidnam? Quemadmodum hæc, licet molestiam afferant, sæpe fiunt utiliter: ita etiam quæ eis evenerunt, ipsis fuerunt utilia, et multum commodi attulerunt. Ne esset autem eis amplius molestus, ad placidiorem rursus traduxit mutationem. Quid hæc autem sibi volunt exempla? Non dixit enim solummodo, *Qui dat nivem*, sed adjunxit, *Tamquam lanam*; neque, *Qui nebulam spargit*, sed subjunxit, *Sicut cinerem*; neque, *Qui mittit crystallum*, sed adjecit, *Sicut bucellas*. Mibi videtur voluisse ex his significare quam sint ei omnia facilia et explicata. 8. *Qui annuntiat verbum suum Jacob*. Alius, *Statuta*. Alius, *Jussa*. *Justitias et judicia sua Israel*. 9. *Non fecit taliter omni nationi*. Alius, *Similia (a)*. *Et judicia sua non manifestavit eis*. Vide quomodo rursus a generalibus transit ad singularia, et quæ erant Judæorum præcipua, volens eos ad majus studium excitare. Atque in principio quidem Psalmi disseruit de sensilibus, et quæ prosunt corpori, nempe de securitate, de anni fertilitate, de pace: hic autem orationem ad altiora erigit, de lege quæ eis data est tractans, quod quidem est maximum genus beneficii, a vitio abducere, deducere ad virtutem, animum illustrare. Et ideo Moses hoc susque deque versans dicebat: *Quis est ut is populus? gens magna cui Deus est eis appropinquans, ut Dominus Deus noster, in omnibus quibus eum invocaverimus (Deut. 4. 7)?* Et David rursus: *Faciens misericordias Dominus, et judicium omnibus injuriam patientibus. Notas fecit vias suas Mosi, filiis Israel voluntates suas (Psalm. 102. 6. 7)*. Et Jeremias (b): *Hic est Deus noster; non reputabitur alius præter ipsum. Invenit omnem viam scientiæ, et dedit eam Jacob filio suo, et Israel dilecto suo (Baruch 3. 36. 37)*.

Peccatores etiam ante legem puniti.—Sed dixerit fortasse quispiam: Cum reliquis hominibus non significaverit, quomodo eos punit? Quod quidem puniat qui fuerunt ante legem, et eos qui peccant per universum orbem terræ, clarum est ex iis quæ dicit Christus: *Regina Austri surget, et condemnabit hanc generationem (Matth. 12. 42)*. Et rursus: *Viri Ninivitarum surgent, et condemnabunt hanc generationem (Ibid. v. 41)*. Omnino enim ideo ita dictum est, quod illi quoque rationem redderent: et illi quidem laudarentur, hi vero punirentur. Si autem non fuerat eis ostensum quid sibi esset agendum, quomodo hos condemnaturi erant? Quomodo autem rursus dixit, *Vindicabitur sanguis a sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ (Matth. 23. 35)?* Quomodo autem rursus, *Tolerabilius erit terræ Sodomorum et Gomorrhæ (Matth. 11. 24)?* Cum enim dixit, *Tolerabilius*, non perfectam liberationem, sed eos pro suis peccatis dare levius supplicium significat. Quod si, qui puniti sunt, tam graves rursus dant pœnas, quis ex aliis effugiet?

(a) Quis sic vocem γ converterit ignoramus.

(b) Hic est Baruch, cujus sæpe dicta Jeremiæ adscribuntur.

5. Videmus autem eos quoque qui pœnas dederunt in diluvio, et multos alios, et ipsum Cain. Paulus quoque dicit, hoc ipsum significans: *Revelatur ira Dei de cælo super omnem impietatem et injustitiam hominum qui veritatem in injustitia detinent; propterea quod id quod de Deo cognosci potest, manifestum est in ipsis, Deus enim illis manifestavit. Invisibilia enim ejus a creatione mundi operibus intellecta conspiciuntur, et æterna ejus potentia et divinitas, ut sint ipsi inexcusabiles (Rom. 1. 18-20)*. Deinde de vita quoque verba faciens, ne hic quidem eos relinquit rationi reddendæ non obnoxios, ita dicens, *Qui cum justitiam Dei cognovissent, quod qui talia agunt, digni morte sunt: non solum ea faciunt, sed etiam facientibus consentiunt (Rom. 1. 32)*. *Existimas autem hoc, o homo, qui judicas eos qui talia faciunt, et facis ea, quod tu Dei judicium effugies? An divitiis benignitatis ejus, patientiæ, et longanimitatis contemnis, nesciens quod benignitas Dei te ad pœnitentiam adducit? Secundum duritiam autem tuam, et cor impœnitens, thesaurizas tibi iram in die iræ et revelationis et justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua: iis quidem qui secundum patientiam boni operis, gloriam et honorem, et incorruptionem quærunt, vitam æternam¹: iis vero qui ex contentione veritati quidem non parent, parent autem injustitiæ, ira et indignatio, afflictio et angustia super omnem animam hominis operantis malum, Judæi primum, et Græci (Rom. 2. 3-9)*.

Naturalis lex omnibus insita. Conscientiæ lex. — Vides per hæc omnia, quomodo omnes, quotquot fuerunt homines, etiam ante legem, dant peccatorum pœnas: et quicumque virtutis curam gesserunt, et ab impietate recesserunt, fruuntur bonis? Quomodo ergo erit aut hoc aut illud, si quid esset agendum, nesciebant? Sin autem sciebant, inquit, quid esset agendum, quomodo dicit, *Non fecit taliter omni nationi, et judicia sua non manifestavit eis?* Quid ergo sit quod scriptum est, et quid sibi velit significare, audi. Scriptam legem nulli alii dedit: naturalem enim intus habebant omnes, personantem quid sit bonum, quid secus. Cum enim hominem Deus fingeret, simul etiam hoc illi indidit incorruptum judicium: nempe uniuscujusque suum conscientiæ calculum. Judæis autem hoc procuravit eximium, ut quæ erant justa ac legitima, per scripta cognoscerent. Et ideo non dixit ipse, *Non fecit in omni gente, sed, Non fecit taliter*. Hoc est, *Non misit eis tabulas, non scripta, non Mosen legislatorem, non alia quæ fuerunt in monte Sina; sed Judæi soli peculiari quodam privilegio hæc omnia consequuti sunt: verum universa humana natura habuit sufficientem legem conscientiæ. Quæ quidem Paulus quoque significans dicebat: Quando enim gentes legem non habentes, natura quæ legis sunt faciunt: ii legem non habentes, sibiipsis sunt lex (Rom. 2. 14)*. Et ideo Judæi digni sunt majori condemnatione, quod cum una cum lege naturali scriptam quoque legem acceperint, tam scelerate et tam nefarie se gesserunt.

¹ Savil. omittit has duas voces, vitam æternam.

Quamobrem magnam Dei beneficium eis negligentibus evadit occasio majoris condemnationis. Quod ad verba quidem scripta attinet, sufficiunt quæ dicta sunt : si quis autem desiderat Psalmum quoque sumere anagogice, non recusabimus hac quoque via ingredi, non historiam labefactantes, absit, sed cum illa hæc quoque studiosis adjicientes, quoad ejus fieri poterit. *Lauda, Jerusalem, Dominum, lauda Deum tuum, Sion.* Novit Paulus cælestem Jerusalem, de qua dicit : *Quæ sursum est autem Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra (Gal. 4. 26) : quemadmodum Sion quoque novit Ecclesiam, quando dicit, Non enim accessistis ad montem qui palpatur, qui incensus est igne et turbine et caligine et procella, sed accessistis ad Sion civitatem et Ecclesiam primogenitorum descriptorum in cælis (Hebr. 12. 18. 22. 23).* Potest ergo de ea quoque dici anagogice illud, *Lauda, Jerusalem, Dominum, lauda Deum tuum, Sion : 2. quoniam confortavit seras portarum tuarum, benedixit filiis tuis in te.* Eam enim munit validius quam Jerusalem, non vectibus et portis, sed cruce circumseptam, et denuntiatione propriæ potestatis, per quam ubique ejus excitavit ambitum, cum dixit : *Portæ inferorum non prævalent adversus eam (Matth. 16. 18).*

4. *Ecclesiæ oppugnatio et incrementum.* — In principio itaque imperatores et reges omnes, et populi et civitates, et dæmonum phalanges, et ipsa diaboli tyrannis, et alia innumera invaserunt Ecclesiam : illa tamen omnia fracta et dissoluta sunt et interierunt : ipsa autem crevit, et in tantam provecta est altitudinem, ut ipsos etiam cælos superaverit. *Benedixit filiis tuis in te.* Quemadmodum cum dixisset in principio, *Crescite et multiplicamini, et replete terram (Gen. 1. 28),* universam terram sermo pervasit : ita et postea, *Ite et docete omnes gentes (Matth. 28. 19) ; et, Prædicabitur evangelium hoc in toto mundo (Matth. 26. 13) ;* atque ipsos etiam fines orbis terræ brevi momento temporis jussus ejus occupavit. Quocirca ipse quoque dicebat : *Si granum frumenti in terram cadens mortuum non fuerit, ipsum solum manet : si autem mortuum fuerit, multum fructum affert (Joan. 12. 24).* Et rursus, *Quando exaltatus fuero, omnes traham ad me ipsum (Ibid. v. 32).* Atque in principio quidem ex uno multi nati sunt, cum lege naturæ cresceret multitudo, et ideo res tardius processit : tempore autem apostolorum non lege naturæ, sed gratia crescebat multitudo : et ideo uno statim die tria millia, deinde quinque millia¹, deinde innumerabiles, deinde universus orbis terræ per pulchram hanc regenerationem editi, aucti sunt, et multiplicati sunt, et quam acceperant benedictionem, factis ipsis ostenderunt : *Non enim ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis (Joan. 1. 13),* sed ex Dei gratia nati sunt. 3. *Qui posuit fines tuos pacem.* Hoc valde proprie dici potest de Ecclesia : nam, quod est admirabilius, cum ea peteretur bello, pace fruebatur, et cum ei omnes ponerent insidias, in summa securitate

¹ Hæc verba, *deinde quinque millia*, deerant in Morel., sed habentur in Manuscriptis, et a Gentiano Herveto lecta sunt.

maximam capiebat voluptatem. Et ideo dixit ipse : *Pacem meam relinquo vobis, pacem meam do vobis (Joan. 14. 27).* Et adipe frumenti satiat te. Potest hoc etiam aliter accipi in Ecclesia de alimento spiritali, quod nobis scilicet panem vitæ dederit. 4. *Qui emittit eloquium suum terræ : velociter curret sermo ejus.* Quisnam sermo ? dic, quæso. Qui prolatus per apostolos quavis penna levius omnia pervolabat. Quocirca David quoque alibi hoc significans dicit, *Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa (Psal. 67. 12).* Si quis autem insipiens dubitet, ex iis quæ fiunt in elementis sumat probationem, et discat quomodo nix simul et acervatim et repente advenit, et momento temporis totam terram operit, non longo temporis curriculo ejus faciem invadens, sed repente totam eam complevit. Quoniam ergo erat propheta, et consentaneum erat futura prædicentem, et per anagogen significantem hæc dicere, par fuit ut immoraretur in eo, quod dicebatur de elementis. Quod autem dicit, est ejusmodi : Futurum est ut universa terra Dei verbo instruat, idque cum maxima celeritate, et brevissimo tempore. Deinde ne quis dubitaret, si Judæi, gens una in quam tanto tempore tantam studii et diligentiae collatum est, non fuit proba : quomodo ii qui universum orbem terræ habitant, poterunt brevi tempore componi, bonique et moderati effici, ad confirmandum id quod dicit, sumit exempla ex elementis, nivem nempe, nebulam, glaciem, quæ breviter fiunt uno momento temporis. Ne ergo ideo non credas¹, etsi mens eorum sit facile mutanda. At multi sunt qui resistunt ? Sed ii quoque concedent, et locum dabunt. Si enim parva frigoris, cum vehementius fuerit, nemo ferre potest, sed omnes ei cedunt, et locum dant : multo magis ejus verbo et jussui cedent omnia, quæ adversantur. Potest enim mutare substantias et quæ non sunt producere, et ad tantas vires provehere, ut hæc sint omnibus intolerabilia. 8. *Qui annuntiat verbum suum Jacob, justitias et judicia sua Israel.* Hic quoque non aberraveris, si Jacob spiritalem dixeris, et Israel, quem Paulus quoque novit dicens : *Pax vobis et super Israel Dei (Gal. 6. 16) : cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.*

IN PSALMUM CXLVIII.

1. *Laudate Dominum de cælis, laudate eum in excelsis.*
2. *Laudate eum, omnes angeli ejus.*

1. Est hoc sanctis in more positum propter pium et gratum suum animum, ut cum Deo sint acturi gratias, accersant multos laudationis socios, et hortentur, ut hoc pulchrum munus secum obeant. Hoc etiam fecerunt tres pueri, qui quando erant in fornace (Dan. 3), omnem creaturam ad laudibus celebrandum quod acceperant beneficium, et hymnos Deo dicendos invitarunt. Hoc ipsum facit hic quoque, utrumque mundum vocans, supernum et infernum, sensilem et eum qui percipitur sola intelligentia. Hoc etiam facit pro-

¹ Morel. habet, *Ne ergo deficias, pro, ne ergo non credas.*

ἐρραθυμηκόσι. Κατὰ μὲν οὖν τὸ ῥητὸν ἀρκεῖ τὰ εἰρη-
μένα· εἰ δέ τις ἐπιθυμίαν ἔχει καὶ κατὰ ἀναγωγὴν
τὸν ψαλμὸν ἐκλαβεῖν, οὐ παραιτησόμεθα καὶ ταύτην
ὁδεύσαι τὴν ὁδὸν, οὐ λυμαινόμενοι τὴν ἱστορίαν, μὴ
γένοιτο, ἀλλὰ μετ' ἐκείνης καὶ ταῦτα προστιθέντες
τοῖς φιλοπονωτέροις, καθὼς ἂν οἶόν τε ἦ. Ἐπαίνοι,
Ἰερουσαλήμ, τὸν Κύριον· αἰνεῖ τὸν Θεόν σου, Σιών.
Οἶδεν Ἰερουσαλήμ τὴν ἄνω ὁ Παῦλος, περὶ ἧς λέγει·
Ἡ δὲ ἄνω Ἰερουσαλήμ ἐλευθέρα ἐστίν, ἥτις ἐστὶ
μήτηρ ἡμῶν· ὡσπερ καὶ Σιών οἶδε τὴν Ἐκκλησίαν,
ὅταν λέγῃ· Οὐ γὰρ προσεληλύθατε ὄρει ψηλαφω-
μένῳ καὶ κεικυνμένῳ πυρὶ καὶ γνόφῳ καὶ σκότῳ
καὶ θυέλλῃ, ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιών πόλει καὶ
Ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκῳ ἀπογεγραμμένῳ ἐν οὐρα-
νοῖς. Δυνατὸν οὖν κατὰ ἀναγωγὴν καὶ περὶ ταύτης λέ-
γεσθαι τὸ, Ἐπαίνοι, Ἰερουσαλήμ, τὸν Κύριον, αἰνεῖ
τὸν Θεόν σου, Σιών· ὅτι ἐνίσχυσε τοὺς μοχλοὺς
τῶν πυλῶν σου, εὐλόγησε τοὺς υἱούς σου ἐν
σοί. Καὶ γὰρ τῆς Ἰερουσαλήμ ἀσφαλέστερον αὐτὴν
ἐτείχισεν, οὐ μοχλοῖς καὶ θύραις, ἀλλὰ τῷ σταυρῷ
περιφράξας, καὶ τῇ ἀποφάσει τῆς οἰκείας δυνάμεως,
δ' ἧς ἀνέστησεν αὐτῆς πανταχοῦ τὸν περίβολον, εἰ-
πὼν, ὅτι Πύλαι ἄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς.

δ'. Ἐν γοῦν προαιμίῳ βασιλεῖς ἅπαντες, καὶ δῆμοι
καὶ πόλεις, καὶ τῶν δαιμόνων αἱ φάλαγγες, καὶ αὐτὴ
τοῦ διαδόλου ἡ τυραννίς, καὶ μυρία πράγματα ἐπ-
έβαντο τῇ Ἐκκλησίᾳ· καὶ ὁμως πάντα μὲν ἐκεῖνα δι-
ελύθη καὶ ἀπώλετο· αὐτὴ δὲ αὐξομένη πρὸς ὕψος
ἦρθη τοσοῦτον, ὅτι καὶ αὐτοὺς ὑπερέβη τοὺς οὐρα-
νοὺς. Εὐλόγησε τοὺς υἱούς σου ἐν σοί. Ὡσπερ ἐξ
ἀρχῆς εἶπεν, Αὐξάνεσθε, καὶ πληθύνεσθε, καὶ
πληρώσατε τὴν γῆν, καὶ διὰ τῆς γῆς ἀπάσης ὁ
λόγος διέδραμεν· οὕτω μετὰ ταῦτα, Πορευθέντες ἅ-
μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη· καὶ ὅτι κηρυχθή-
σεται τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ· καὶ
αὐτὰ τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα ἐν βραχείᾳ καιροῦ
ῥοπῇ κατέλαβε τὸ ἐπίταγμα. Διὸ καὶ ἔλεγεν· Ὁ κόκ-
κος τοῦ σίτου, ἐὰν πεσῶν εἰς τὴν γῆν μὴ ἀπο-
θάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολλὸν
καρπὸν φέρει. Καὶ πάλιν, Ὅταν ὑψωθῶ, πάντα
ἐλκύσω πρὸς ἑμαυτόν. Παρὰ μὲν οὖν τὴν ἀρχὴν ἐξ
ἐνὸς ἐγένοντο πολλοὶ, νόμῳ φύσεως τοῦ πλήθους αὐ-
ξομένου· διὸ καὶ σχολαιότερον τὸ πρᾶγμα προφηεῖ·
ἐπὶ δὲ τῶν ἀποστόλων οὐ νόμῳ φύσεως, ἀλλὰ χάριτι
τὸ πλήθος ἐπεδίδου· διόπερ εὐθέως ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ
τρισχιλιοὶ, εἶτα πεντακισχιλιοὶ^β, εἶτα μύριοι, εἶτα
πᾶσα ἡ οἰκουμένη διὰ τῆς καλῆς ταύτης ἀναγεννή-
σεως τεχθέντες, ἠῤῥξήθησάν τε καὶ ἐπληθύνθησαν, καὶ
τὴν εὐλογίαν διὰ τῶν ἔργων ἦν ἔλαβον ἐπεδείξαντο·
Οὐ γὰρ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκός,
ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος ἐγεννήθησαν. Ὁ τιθεὶς
τὰ ὄριά σου εἰρήνην. Τοῦτο μάλιστα περὶ τῆς Ἐκ-
κλησίας ἂν τις εἴποι κυρίως· καὶ τὸ δὴ θαυμαστότε-
ρον, ὅτι πολεμουμένη [488] εἰρήνης ἀπέλαυε, καὶ
πάντων ἐπιβουλεπόντων τῇ ἀδελφῇ ἐνετρύφα. Διὸ καὶ
ἔλεγεν· Εἰρήνην τὴν ἐμὴν ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην
τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν. Καὶ στέαρ πυροῦ ἐμπι-
πλῶν σε. Δυνατὸν καὶ ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦτο

λαμβάνεσθαι ἑτέρως εἰς πνευματικὴν τροφήν, ἵτι
ἄρτον ἡμῖν δέδωκε τὴν τῆς ζωῆς. Ὁ ἀποστέλλων
τὸν λόγον αὐτοῦ τῇ γῇ· ἕως τάχους δραμεῖται ὁ
λόγος αὐτοῦ. Ποῖος λόγος, εἶπέ μοι. Ὁ διὰ τῶν ἀπο-
στόλων, ὁ πτεροῦ κουφότερον πάντα περιδραμών. Διὸ
καὶ ὁ Δαυὶδ τοῦτο ἀλλαχοῦ αἰνιττόμενος λέγει· Κύ-
ριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει
πολλῇ. Εἰ δέ τις ἀμφιβάλλοι τῶν ἀνοήτων, ἀπὸ τῶν
κατὰ τὰ στοιχεῖα γινομένων λαμβανέτω τὴν ἀπόδει-
ξιν, καὶ μανθανέτω πῶς ἡ χιὼν ἀθρόον ἐπεισι, καὶ ἐν
μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ πᾶσαν καλύπτει τὴν γῆν, οὐκ ἐκ
περιόδου ἐπιούσα τῷ προσώπῳ ταύτης, ἀλλ' ἀθρόον
αὐτὴν περιστέλλουσα. Ἐπειδὴ τοίνυν προφήτης ἦν,
καὶ εἰκὸς αὐτὸν τὰ μέλλοντα προαναφωνοῦντα καὶ αἰ-
νιττόμενον κατὰ ἀναγωγὴν ταῦτα λέγειν, ἀκολουθῶς
τῷ περὶ τῶν στοιχείων ἐνδιατρίβει λόγῳ. Ὁ δὲ λέγει
τοιοῦτόν ἐστι· Μέλλει πᾶσα ἡ γῆ τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ
κατηχεῖσθαι, καὶ μετὰ πολλοῦ τοῦ τάχους, καὶ ἐν
βραχεί καιρῷ. Εἶτα ἵνα μὴ τις ἀμφιβάλλῃ, εἰ Ἰου-
δαῖοι ἔθνος ἐν τοσοῦτῳ χρόνῳ τοσαύτης ἀπολαύσαν
ἐπιμελείας οὐ γέγονε δόκιμον, πῶς τοὺς τὴν οἰκουμέ-
νην οἰκούντας ἐν βραχεί καιρῷ δυνατὸν μεταβῆρθεμι-
σθῆναι, εἰς βεβαίωσιν τοῦ λόγου τὰ ἀπὸ τῶν στοι-
χείων παραδείγματα παραλαμβάναι, τὴν χιὼνα, τὴν
ὀμίχλην, τὸν κρύσταλλον, ἅπερ μάλιστα ἐν μιᾷ και-
ροῦ ῥοπῇ γίνεται. Μὴ τοίνυν ἀπιστήσης^ο, εἰ καὶ τὰ
τῆς γνώμης αὐτῶν μέλλοι μεταβάλλεσθαι εὐκόλως.
Ἄλλὰ πολλοὶ οἱ ἀνθιστάμενοι; Ἄλλὰ καὶ οὗτοι ἐκστή-
σονται καὶ παραχωρήσουσιν. Εἰ γὰρ ψῦχος ὀλίγον
σφοδρότερον γινόμενον οὐδεὶς ἐνεγκεῖν δύναται, ἀλλ'
εἰκουςιν αὐτῷ πάντες καὶ παραχωροῦσι· πολλῷ μάλ-
λον τῷ λόγῳ καὶ τῷ ἐπιτάγματι αὐτοῦ πάντα ἐκστή-
σεται τὰ ἐναντιούμενα. Καὶ γὰρ τὰς οὐσίας ἱκανὸς
μεταθεῖναι, καὶ μὴ οὐσας παραγαγεῖν, καὶ εἰς το-
σαύτην αὐξῆσαι δυνάμιν^δ, ὡς πᾶσι καὶ ἀνύποιστα
ταῦτα γίνεσθαι. Ὁ ἀπαγγέλλων τὸν λόγον αὐτοῦ
τῷ Ἰακώβ, δικαίωμα καὶ κρίματα αὐτοῦ τῷ
Ἰσραήλ. Ἐνταῦθα καὶ τὸν Ἰακώβ οὐκ ἂν τις ἀμάρ-
τοι τὸν πνευματικὸν εἰπὼν, καὶ τὸν Ἰσραὴλ, ἐν καὶ
Παῦλος οἶδε λέγων, Εἰρήνην ὑμῖν καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ
τοῦ Θεοῦ· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.
Ἀμήν.

[489] Εἰς τὸν PMH' ΨΑΛΜΟΝ.

Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν, αἰνεῖτε αὐτὸν
ἐν τοῖς ὑψίστοις. Αἰνεῖτε αὐτὸν, πάντες οἱ
ἄγγελοι αὐτοῦ.

α'. Ἔθος τοιοῦτον τοῖς ἀγίοις διὰ πολλὴν εὐγνωμο-
σύνην, ἐπειδὴν μέλλωσιν εὐχαριστεῖν τῷ Θεῷ, πολ-
λοὺς καλεῖν κοινωνοὺς τῆς εὐφημίας, καὶ παρακαλεῖν
συνεφάπτεσθαι τῆς καλῆς ταύτης λειτουργίας αὐτοῖς.
Τοῦτο καὶ οἱ παῖδες οἱ τρεῖς πεποιήκασι, τὴν κτίσιν
ἅπασαν, ἡνίκα ἦσαν ἐν τῇ καμίνῳ, πρὸς τὴν εὐφη-
μίαν τῆς ὑπὲρ αὐτῶν εὐεργεσίας καλέσαντες καὶ
πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ ὑμνῳδίαν. Τοῦτο καὶ οὗτος ἐνταῦθα
ποιεῖ, ἐκάτερον τὸν κόσμον καλῶν, τὸν ἄνω, τὸν κάτω,
τὸν αἰσθητὸν, τὸν νοητὸν. Τοῦτο καὶ ὁ προφήτης
Ἰσαΐας, ὡς ὅταν λέγῃ· Εὐφρανέσθωσαν οἱ οὐρα-

^α Sic mss. Savil. autem et Morel. οὕτω μετὰ ταῦτα εἰ-
πὼν, Πορευθέντες.

^β Hæc, εἶτα πεντακισχιλιοὶ, deerant in Morel.

^ο Morel. ἀπιστήσης. Εἰ καὶ rescriptum e Morel. et Sa-
vil.; Montf. εἰ γὰρ. Eoiv.

^δ Unus αὐξῆσαι σφοδρότητα.

νοι, και ἀγαλλιῶσθω ἡ γῆ, ὅτι ἠλέησεν ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ. Καὶ αὐτὸς δὲ οὗτος πάλιν, ὅταν λέγῃ· Ἐν ἐξόδῳ Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου, οἴκου Ἰακώβ ἐκ λαοῦ βαρβάρου, τὰ δρη ἐσκήρτησαν ὡσεὶ κριοὶ, καὶ οἱ βουνοὶ ὡς ἀρνία προβάτων. Καὶ ἀλλαγῆναι πάλιν ὁ Ἡσαίας· Νεφέλαι βανάτωσαν δικαιοσύνην. Ἄτε γὰρ οὐκ ὄντες ἱκανοὶ μόνοι πρὸς τὴν εὐφημίαν τοῦ Δεσπότη, περιέρχονται πάντας κοινωνοὺς λαθεῖν τῆς ὑμνωδίας. Καὶ τοῦτο συνεχῶς μάλιστα οὗτος ποιεῖ, ὡς ὅταν λέγῃ, Καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. Καὶ πάλιν, Δυνατοὶ ἰσχυρῶν, ποιοῦντες τὸν λόγον αὐτοῦ.

Καὶ ἕτερον δὲ τι πάλιν ἐκ τούτων κατασκευάζει. Ποῖον δὲ τοῦτο; Τὸ μηδένα τῶν ἀλογωτέρων νομίσαι δύο δημιουργοὺς εἶναι. Ἐπειδὴ γὰρ αἱ κτίσεις διαφόροι, καὶ διεστῆκασιν ἀλλήλων ταῖς οὐσίαις (ἡ μὲν γὰρ ἐστὶν αἰσθητῆ, ἡ δὲ νοητῆ· ἡ μὲν ὄρατῆ, ἡ δὲ ἀόρατος· ἡ μὲν σωμάτων ἐμπέπλησται, ἡ δὲ ἐστὶν ἀσώματος), ἵνα μὴ τις ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν ἔργων διαφόρους δημιουργοὺς ἐπεισαγάγῃ, ἕνα χορὸν ἵστησιν, ἐξ ἀπάντων μίαν ἀνάγων αὐτῷ τὴν μελωδίαν, καὶ τὸν αὐτὸν λέγων δεῖν ὑπὸ τε τῆς ἄνω, ὑπὸ τε τῆς κάτω κτίσεως ἀνυμνεῖσθαι Θεὸν, δηλῶν καὶ ἐνταῦθεν, ὅτι εἰς ἑκατέρας ὁ δημιουργός. Καὶ πρότερον ἀνωθεν ἀρχεται, λέγων· Αἰνεῖτε αὐτὸν, πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ· αἰνεῖτε αὐτὸν, πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ. Ἄλλος, Πᾶσαι αἱ στρατιαὶ αὐτοῦ· τὰ Χερουδιμ λέγων, τὰ Σεραφίμ, τὰς Κυριότητας, τὰς Ἀρχάς, τὰς Ἐξουσίας. Τοῦτο σφόδρα ἐκκασιμένης ψυχῆς, τοῦτο φίλτρου πεσπυρωμένου, τὸ πάντας διεγείρειν πρὸς τὴν εὐφημίαν τοῦ ποθουμένου· τοῦτο συνεχῶς ἐντρυφώσης διανοίας τῆ περὶ τοῦ Θεοῦ ἐννοίᾳ, ἐκπληττομένης, θαυμάζουσης τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἀνακειμένης αὐτῷ. Αἰνεῖτε αὐτὸν, ἥλιος καὶ σελήνη· αἰνεῖτε αὐτὸν, πάντα τὰ ἄστρα καὶ τὸ φῶς. Ἄλλος, Ἀστέρες φωτός. Αἰνεῖτε αὐτὸν, οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν· καὶ τὸ ὕδωρ τὸ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν αἰνεσάτωσαν τὸ ὄνομα Κυρίου. Ὅτι αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς [490] ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. Ἐστησεν αὐτὰ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Ἄλλος, Ἐστησεν αὐτὰ διαμέρειν αἰωνίως. Πρόσταγμα ἔθετο, καὶ οὐ παρελεύσεται. Τίνος ἕνεκεν ὀλίγα περὶ τῶν οὐρανίων δυνάμεων εἰπὼν, ταχέως ἀπεπήδησεν ἐκεῖθεν, καὶ ἐν τοῖς ὄρωμένοις τὸν λόγον ἀγαγὼν, ἐνταῦθα αὐτὸν μηκύνει, παντα καθ' ἕκαστον ἐπεξιὼν, τὰ ἄνω, τὰ κάτω; Ὅτι ταῦτα τοῖς τότε ἀκούουσι σαφέστερα ἦν, ὁρώμενα καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν κείμενα. Διὸ καὶ Μωϋσῆς ἀρχόμενος τῆς δημιουργίας, καὶ μηδὲν περὶ τῶν ἄνω διαλεχθεὶς, μὴ μικρὸν, μὴ μέγα, ἀπ' οὐρανοῦ καὶ γῆς ποιεῖται τὴν ἀρχήν, καὶ διαβαίνει λοιπὸν διὰ ἡλίου καὶ σελήνης, καὶ βοτανῶν, καὶ νηκτῶν, καὶ τετραπόδων, καὶ εἰς τὸν ἀνθρώπον καταλύει τὸν λόγον. Οὐρανοὺς δὲ οὐρανῶν ἐνταῦθα λέγων, οὐ πλῆθος ἐνδείκνυται, ἀλλ' οὐρανὸν οὐρανοῦ τὸν αὐτὸν λέγει. Τῆ γὰρ Ἑβραίων φωνῆ τὸν οὐρανὸν ἔθος οὐρανοὺς καλεῖν· καθάπερ καὶ ἐτέ-

ρωθὶ φησιν· Ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ τῷ Κυρίῳ· τὴν δὲ γῆν ἔδωκε τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Καὶ τὸ ὕδωρ τὸ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν. Ἦκουες καὶ Μωϋσεὺς λέγοντος, ὅτι τῶν ὑδάτων τὰ μὲν εἶασε κάτω, τὰ δὲ ὑπὲρ τῶν νώτων τῶν οὐρανίων μετεωρίζεσθαι παρεσκεύασεν, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀθύσσευ πῆξας τὸ στερέωμα, καὶ ὑπὲρ τῶν νώτων ἀφεῖς τὰ ὕδατα μένειν.

Καὶ πῶς ταῦτα αἰνεῖ, ἴσως εἶποι τις ἄν, οὐ φωνῆ ἔχοντα, οὐ γλῶτταν, οὐ ψυχὴν, οὐ λογισμὸν, οὐ νοῦν, οὐ φωνητικὸν ὄργανον, οὐ διάνοιαν; Ὅτι δύο δοξολογίας τρόποι· εἷς μὲν, ὁ διὰ ῥημάτων, ἕτερος δὲ, ὁ δι' ὑψέως, καὶ τρίτος δὲ μετὰ τούτων, ὁ διὰ βίου καὶ ἔργων. Καὶ γὰρ καὶ ἀνθρώπων οὐ φθειγομένων μένον, ἀλλὰ καὶ σιγῶντων, δόξα ἀναφέρεται τῷ Θεῷ ὡσπερ καὶ ὁ Χριστὸς φησὶ· Λαμπρὰ τὸ φῶς ὑμῶν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσιν τὸν Πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Καὶ πάλιν, Τοὺς δοξάζοντάς με δοξάσω. Ἔστι καὶ διὰ γλώττης δοξολογία, ὡς καὶ Μωϋσῆς ἐδόξασε μετὰ τῆς Μαρίας λέγων· Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ· ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται. Ἔστι καὶ τὸ διὰ τῆς κτίσεως αὐτῆς, ὡς αὐτὸς οὗτος φησιν· Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ· ποιήσιν δὲ χερῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα. Οὕτω καὶ ἐνταῦθα αἰνεῖ αὐτὸν ἡ κτίσις τῷ κάλλει, τῇ θέσει τῷ μεγέθει, τῇ φύσει, τῇ χρήσει, τῇ διακονίᾳ, τῇ διαμονῇ, τῇ λυσιτελίᾳ τῇ ἐξ αὐτῶν γινομένη. Ὅταν οὖν λέγῃ, Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, ἄγγελοι, δυνάμεις, οὐρανοὶ, σελήνη, ἥλιος, ἀστέρες, τὸ ὕδωρ τὸ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν, τοῦτο λέγει, ὅτι ἕκαστον τῶν γινομένων ἀξίον τῆς τοῦ πεποιηκότος σοφίας, καὶ πολλοῦ γέμετον τοῦ θαύματος· ὅπερ συντόμως ὁ Μωϋσῆς ἐν προουμίοις ἔλεγε· Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅσα ἐποίησε, καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν· οὕτω καλὰ, ὡς δοξάζειν τὸν πεποιηκότα, καὶ τὸν θεατὴν ἐνάγειν εἰς εὐφημίαν τοῦ τεκνηναμένου.

β'. Αἶνον οὖν τοῦτόν φησιν, τὸ κάλλος τῶν γενομένων τίκτον ὑμνολογίαν τῷ πεποιηκότι. Ὅπερ καὶ ὁ [491] Παῦλος δηλοῖ· Τὰ γὰρ ἀόρατα ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθαροῦται, ἢ τε ἀίδιον αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης. Καὶ ὁ προφήτης ἐπ' οὗτος, εἰπὼν τὰ κτίσματα, καὶ τῇ ὕψει τῶν θεωμένων καταλιπὼν τὸ κάλλος αὐτῶν καταμανθάνειν καὶ τὸ μέγεθος καὶ τὴν χρείαν, αὐτὸς ἕτεραν τίθησιν αἰτία λέγων, ὅτι Αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. Ἐστησεν αὐτὰ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Πρόσταγμα ἔθετο, καὶ οὐ παρελεύσεται.

Ὅτι μὲν οὖν καλὰ καὶ θαυμάσια, καὶ αὐτὴ ἡ ὑψιφανὴ δηλοῖ· ὅτι δὲ καὶ δημιουργὸν ἔχει, καὶ οὐκ αὐτόματ' ἐκταῦτα, οὐδὲ ἀγέννητα, ἱκανὸν μὲν καὶ τοῦτο ἀπὸ τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς κατιδεῖν. Εἰ δὲ τις ἀμφισβᾶλλον, παρὰ ἐμοῦ μανθανέτω, ὅτι δημιουργὸν ἔχει καὶ ποιητὴ καὶ προνοητὴν καὶ κηδεμόνα. Δύο γὰρ ἐνταῦθα τίθηται, μᾶλλον δὲ τρία· εἰ δὲ τις ἀκριβῶς ἐξετάζοι, καὶ τέ-

pheta Isaias, ut quando dicit: *Lætentur cæli, et exsultet terra: quoniam misertus est Dominus populi sui* (Isai. 49. 13). Quinetiam hic ipse quoque quando dicit: *In exitu Israel de Ægypto, domus Jacob de populo barbaro, montes exsultaverunt ut arietes, et colles sicut agni ovium* (Psal. 113. 4. 4). Et rursus alibi Isaias: *Nubes pluant justitiam* (Isai. 45. 8). Ut qui enim soli non sufficiant ad Deum laudibus celebrandum, quoquo versus obeunt, ut omnes in dicendis hymnis socios accipiant. Hic autem hoc crebro facit, ut quando dicit, *Et adorent eum omnes angeli ejus* (Psal. 96. 7); et rursus, *Potentes virtute, facientes verbum ejus* (Psal. 102. 20).

Contra Manichæos. — Porro aliud quoque ex his confirmat. Quodnam? Ne quis eorum qui minus sunt rationis compotes, existimet esse duos opifices. Quoniam enim diversæ sunt creaturæ, et inter se substantiis differunt (hæc sensibilis, illa spiritalis; hæc visibilis, illa invisibilis; hæc quidem plena est corporibus, illa vero est incorporea), ne quis ex operum differentia diversos induceret opifices, unum constituit chorum, unum ex omnibus ei canticum offerens, et eundem Deum dicens debere laudari a superna creatura et inferna, hinc quoque ostendens esse unum utriusque Opificem. A supernis autem prius incipit, dicens: *Laudate eum, omnes angeli ejus: laudate eum, omnes virtutes ejus* (a). Alius, *Omnes exercitus ejus: dicens Cherubim, Seraphim, Dominationes, Principatus, Potestates.* Hoc est animi valde incensi, hoc ardentis amoris, omnes excitare ad laudandum eum qui amatur: hoc animi qui magnam assidue capit voluptatem in cogitatione de Deo, qui stupet et miratur ejus gloriam. 3. *Laudate eum, sol et luna: laudate eum, omnes stellæ et lumen.* Alius, *Stellæ lucis* (b). 4. *Laudate eum, cæli cælorum: et aquæ quæ super cælos sunt, 5. laudent nomen Domini.* Quoniam ipse dixit, et facta sunt: ipse mandavit, et creata sunt. 6. *Statuit ea in sæculum, et in sæculum sæculi.* Alius, *Statuit ea manere perpetuo* (c). *Præceptum posuit, et non præteribit.* Quænam causa est, quod cum de cælestibus potestatibus pauca dixerit, illinc celeriter resilierit: et cum ad ea quæ videntur orationem deduxerit, de illis prolixius disserit, omnia sigillatim persequens, quæ inferius sunt, et quæ superius? Quoniam ea erant manifestiora iis qui audiebant, ut quæ videbantur, et posita erant ob oculos. Et ideo Moses quoque de opificio et creatione incipiens, cum de supernis nihil nec magnum nec parvum dixisset, a cælo et terra ducit exordium, et per solem, lunam, herbas, natantia, et quadrupedes transiens, in homine desinit. Cælos autem cælorum hic dicens, non ostendit multitudinem, sed idem etiam dicit cælum cæli. Hebræorum enim lingua cælum consuevit cæli ap-

pellari (a): sicut etiam alibi dicit: *Cælum cæli Domino: terram autem dedit filiis hominum. Et aquæ quæ super cælos sunt* (Psal. 113. 16). Audisti Mosem quoque dicentem, ex aquis quidem eum has reliquisse inferius: illas vero statuisse sublimes super terga cælestia, cum in medio abyssi firmamentum stabiliisset, et aquas manere super terga sivisset.

Laudandi modi varii; Deum ut laudet creatura inanimis. — Quomodo autem poterunt, dixerit quispiam, ea laudare, quæ neque vocem habent, nec linguam, nec animam, nec rationem, nec organum vocis, nec mentem? Quoniam duo sunt modi laudandi, gloriaque et honore afficiendi: unus quidem per verba, alius vero per visum: his accedit etiam tertius, qui est per vitam et recte facta. Nam hominibus non solum loquentibus, sed etiam tacentibus, gloria Deo offertur: quemadmodum Christus quoque dicit: *Lucent lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui est in cælis* (Matth. 5. 16): et rursus, *Glorificantes me glorificabo* (1. Reg. 2. 30). Est etiam quæ fit per linguam glorificatio, sicut etiam Moses glorificavit cum Maria, dicens: *Cantemus Domino: gloriose enim glorificatus est* (Exod. 15. 1). Est etiam quæ fit per ipsam creaturam, ut hic ipse dicit: *Cæli enarrant gloriam Dei: opera manuum ejus annuntiat firmamentum* (Psal. 18. 1). Ita hic etiam laudat eum creatura, pulchritudine, positione, magnitudine, natura, usu, ministerio, perseverantia, utilitate quæ ex ea proficiscitur. Quando ergo dicit, *Laudate Dominum, angeli, virtutes, cæli, luna, sol, stellæ, aqua quæ est super cælos: hæc dicit, unumquodque eorum quæ facta sunt dignum esse sapientia Opificis, et esse plenum magno miraculo: quod quidem Moses breviter dixit in principio: Et vidit Deus quæcumque fecit, et ecce valde bona* (Gen. 1. 31): adeo bona, ut eum qui fecit gloria affligerent, et spectatorem ducerent ad eum laudandum qui erat fabricatus.

2. Hanc ergo dicit laudem, pulchritudinem eorum quæ facta sunt, quæ ei, qui illa fecit, laudes et hymnos comparat. Quod Paulus quoque significat, dicens: *Invisibilia enim ejus a creatione mundi operibus intellecta conspiciuntur, et æterna ejus potentia et divinitus* (Rom. 1. 20). Quinetiam hic quoque propheta, cum dixisset creaturas, et ex eorum quæ videntur aspectu illorum pulchritudinem reliquisset descendam, magnitudinemque et eorum utilitatem, ipse aliam adducit causam dicens: *Ipse dixit, et facta sunt: ipse mandavit, et creata sunt. Statuit ea in sæculum, et in sæculum sæculi. Præceptum posuit, et non præteribit.*

Mundus et opificem habet, et creatus est; stabilitas mundi, et æquabilitas vicissitudinis temporum; contra Manichæos. — Quod itaque sint quidem pulchra et admirabilia, vel ipse visus indicat: quod autem habeant opificem, et nec casu sint, nec increata, potest quidem vel ex ipsa interpretatione perspici. Si quis

(a) Hæc interpretatio est Symmachi. Hebraicum est צבא, id quod Aquila et Symmachus, *exercitum*, vertere solent. Vide Lexicon Hebraicum ad Hexapla.

(b) Hæc interpretatio est Symmachi. Hebraicum est כוכבי לילה. Hieronymus quoque vertit, *stellæ luminis*.

(c) Quis sic interpretatus sit ignoramus.

(a) Cælum Hebraice est, שמים, *cæli*, plurali terminatione.

autem dubitet, a me discat habere illa creatorem et opificem, et qui illis providet, earumque curam gerit. Duo enim hic ponit, vel potius tria, atque adeo si quis recte perpendat, etiam quatuor: quod id quod est fecerit, et ex iis quæ non erant fecerit, et facile fecerit, et a se facta regat et administret. Dicendo enim, *Dixit*, ostendit facilitatem: ut etiam Paulus significans, dicebat: *Qui vivificat mortuos, et vocat quæ non sunt, tamquam quæ sunt* (Rom. 4. 17): nemine vocationis nobis facilitatem indicans. Quod autem quæ facta sunt regat et contineat, ipse propheta rursus ostendit, subjungens: *Statuit ea in æternum et in sæculum sæculi. Præceptum posuit, et non præteribit*. Vide quomodo hic quoque rursus ostenderit potestatem, auctoritatem, non solum quod statuerit, sed etiam quod *Præceptum* dixerit, humanis dictionibus ejus operationem indicans. Sicut enim tibi dicere et præcipere est facile: ita Deo facere quæ non sunt, regere et continere: imo vero non ita habet, sed est longe facilius. Neque enim verbis potest explicari summa facilitas cum qua fecit omnia. Neque vero est solum admirabile quod regit et continet, nec quod termini naturæ stant fixi et immobiles, sed quod tempore adeo infinito. Considera quantum est ævi spatium, et eorum quæ sunt nihil est omnino confusum: non mare terram inundavit, non sol ea quæ videntur exussit, non cælum labefactum est, non noctis, nec diei termini confusi sunt, non temporum conversiones, nec aliquid aliud ejusmodi; sed unumquodque eorum quæ sunt et superne et inferne stetit, diligentissime imposita sibi ab initio fines ad unguem servans. Postquam ergo dixit de supernis creaturis, et de iis quæ sunt in cælo, descendit in terram. Quod autem fecit in supernis creaturis, ut inciperet quidem a supercælestibus, descenderet autem ad cælestia, hoc etiam hic facit, a cælestibus ad terram transiliens. Quoniam enim sunt nonnulli qui dicunt ea quidem quæ sunt in cælis esse digna Dei opificio: quæ sunt autem in terris, reprehendunt, quoniam ibi sunt scorpil, leones, viperæ, dracones, et reliqua belluarum genera, et arbores infrugiferæ, eis veluti respondens, alia rursus ratione orationem aggreditur. Vide autem quid facit: bonis quæ sunt in confesso prætermissis, ovibus, bobus, quorum usum ostendit ipsa experientia, asinis, camelis, et quæcumque apta sunt nobis ad onera vehenda: in iis quæ videntur esse inutilia, versat orationem, dracones in medium adducens, partem maris innavigabilem, et quæ videntur afferre molestiam, ut ignem, grandinem, nivem, glaciem; deinde arbores infrugiferas, montes: deinde rursus latis campis relictis et aptis ad agriculturam, atque ad utilium mitiumque fructuum proventum, transit ad montes, colles, et loca deserta, et serpentum meminit. Ut hæc sciamus apertius, ipsa verba audiamus. Postquam dixit, *Præceptum posuit, et non præteribit*, subjunxit: 7. *Laudate Dominum de terra, dracones et omnes abyssi*: 8. *ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, quæ*

faciunt verbum ejus. Alius, *Ventus Typhonis* (a). *Montes et omnes colles, ligna fructifera, et omnes cedi*: 10. *bestiæ, et universa pecora, serpentes, et volucres pennatæ*. Quanam ergo de causa tractat hoc more orationem? Ex redundanti copia ostendens Dei providentiam. Si enim quæ videntur esse inutilia, et generum hominum infesta, adeo sunt bona, adeo utilia, ut ipso quoque laudem Deo offerant, et eum gloria honoreque afficiant propter suum opificium: cogita apud qualia sunt alia. Et si videtur, persequamur unum quodque eorum quæ dicta sunt. *Dracones*, inquit, *omnes abyssi*. Dracones hic dicit cete: sicut etiam alibi, quando dicit, *Draco hic, quem formasti ad illud dendum ei* (Psal. 103. 26). Multis autem in locis vide potest hoc animal ita vocari.

3. Et quomodo, inquiet quispiam, laudat hoc eum qui ipsum fecit? Quomodo autem non laudat? Quando enim videris magnitudinem, corporis compositionem quam apertissime Scriptura narrat in Job (Job. 41. sqq.): quomodo non admiraberis Opificem, qui tantum animal produxit? Neque vero propter solam magnitudinem, sed etiam quod pars maris innavigabilis, in quo ageret, ei attributa sit. Est autem mirandum quod proprios limites non transiliat, cui sit efferum ac sævum animal, et longe maximum sed in suis degens locis se contineat, et non solum in terram non egrediatur, neque in locum habitabilem, sed ne in partem quidem maris quæ apta sit a navigationem: non consumat¹ genera piscium, sed intra suam regionem vitam degat. Nec hæc solum miranda sunt, sed abyssi etiam profunditas. Quo autem in animali, hoc etiam cerni potest in mari. Nam cum ventorum flatibus sit intolerabile, et tantam habeat aquarum copiam, non erumpit ex propriis terminis, non inundat terram vicinam, sed ipsius quoque est alligatum vinculis immobilibus, licet si alioqui natura aquarum insolens. Cum autem tantam sit magnitudine, et a tantis spiritibus impellatur, considera quanti sit miraculi, nec per inconditam molem, nec per magnitudinem, nec per vim intolerabilem suo loco excedere, sed in tanta perturbatione ordinem et modum pulchre servare. Hæc ergo aperte reputans poteris hinc quoque Deo laudem et hymnum texere, et ejus admirari potentiam, sapientiam, virtutem, potestatem. Sunt etiam ineffabiles aliarum rerum rationes, quas ipse novit qui fecit. Et ideo dixit quispiam, *Ne dixeris, Quare hoc? ad quid hoc? Omnia enim ad usum ipsius facta sunt*. *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, quæ faciunt verbum ejus* (Eccli. 39. 2). Adjicit hic quoque aliud iis quæ dicta sunt. Hoc enim in priori Psalmo admirabatur, quod brevi momento temporis totam terram pervadat nix, glacies, quod concreseat, quod mutetur, quod in contraria convertatur: hic autem, quod et quæ non

¹ Scripsimus, non consumat, cum Morel., Savil. et Interprete; Montef. et consumat.

(a) Interpretis nomen non adscribitur. Vix putem eas Aquilam, aut Symmachum, vel Theodotionem. Libentius crediderim esse vel quintæ, vel sextæ, vel septimæ Editionis.

σαρα· ὅτι τε ἐποίησε, καὶ ἐξ οὐκ ὄντων ἐποίησε, καὶ μετ' εὐκολίας ἐποίησε, καὶ γενόμενα διακρατεῖ. Τὸ μὲν γὰρ εἰπεῖν, Αὐτός εἶπε, τὴν εὐκολίαν δηλοῖ· ὡς καὶ Παῦλος δηλῶν ἔλεγε· Τοῦ ζωοποιούντος τοὺς νεκροὺς, καὶ καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα· τῷ ὄνόματι τῆς κλήσεως τὴν εὐκολίαν ἡμῖν αἰνετούμενος. Ὅτι δὲ καὶ γενόμενα διακρατεῖ, αὐτὸς ὁ προφήτης πάλιν δείκνυσιν ἐπαγαγὼν, Ἔστησεν αὐτὰ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Πρόσταγμα ἔθετο, καὶ οὐ παρελεύσεται. Ὅρα καὶ ἐνταῦθα πάλιν τὴν ἐξουσίαν, τὴν ἀθεντίαν πῶς παρεδήλιυσεν, οὐ τῷ στήναι ἄ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ εἰπεῖν, Πρόσταγμα, ταῖς ἀνθρωπίναις λέξεσι τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ παραδηλῶν. Ὡς περ γὰρ σοὶ τὸ εἰπεῖν εὐκόλον, καὶ τὸ προστάξαι ῥάδιον· οὕτω τῷ Θεῷ τὸ ποιῆσαι οὐκ ὄντα, καὶ γενόμενα διακρατεῖσαι· μᾶλλον δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ καὶ πολλῷ πλέον. Οὐδὲ γὰρ δυνατὸν παραστῆσαι τῆς εὐκολίας τὴν ὑπερβολὴν, μεθ' ἧς ταῦτα ἐποίησε. Καὶ τὸ δὴ θαυμαστὸν, οὐχ ὅτι διακρατεῖ ἄ μόνον, οὐδὲ ὅτι ἐστήκασιν ἀκίνητοι οἱ νόμοι τῆς φύσεως, ἀλλ' ὅτι καὶ χρόνον οὕτως ἄπειρον. Ἐνόησον γοῦν πόσος αἰὼν, καὶ οὐδὲν συνεχύθη τῶν ὄντων· οὐ θάλαττα τὴν γῆν ἐπέκλυσεν, οὐχ ἥλιος τόδε τὸ ὀρώμενον κατέκαυσεν, οὐκ οὐρανὸς παρεσαλεύθη, οὐ νυκτὸς, οὐδὲ ἡμέρας ὅροι συνεχύθησαν, οὐχ ὠρῶν τροπαί, οὐκ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδέν· ἀλλ' ἕκαστον καὶ τῶν κάτω καὶ τῶν ἄνω μετὰ πάσης ἔστηκε τῆς ἀκριθείας τοὺς ἀπαξ τεθέντας ὅρους ἐξ ἀρχῆς αὐτῷ διατηροῦν. Εἰπὼν τοίνυν περὶ τῆς ἄνω κτίσεως καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν, κάτεισιν ἐπὶ τὴν γῆν. Ὅπερ δὲ ἐποίησεν ἐπὶ τῶν ἄνω, ἀρξάμενος μὲν ἀπὸ τῶν ὑπερουρανίων, καταβάς δὲ εἰς τὰ οὐράνια, [492] τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ποιεῖ ἀπὸ τῶν οὐρανίων ἐπὶ τὴν γῆν μεταπηδῶν. Ἐπειδὴ γὰρ τινὲς εἰσι λέγοντες τὰ μὲν κατ' οὐρανὸν τῆς τοῦ Θεοῦ δημιουργίας ἀξία εἶναι, τῶν δὲ ἐπὶ γῆς ἐπιλαμβάνονται, διὰ τὸ ἐν αὐτῇ εἶναι σκορπίους λέγοντες, ἔχεις, δράκοντας, καὶ τὸ λοιπὸν τῶν θηρίων γένος, καὶ τὰ ἄκαρπα τῶν δένδρων, πρὸς τούτους ὥσπερ ἀπολογούμενος, ἐτέρως πάλιν μεταχειρίζει τὸν λόγον. Καὶ ὅρα τί ποιεῖ· Τὰ ὠμολογημένα καλὰ ἀφείδεις, πρόβατα καὶ βόας, ὦν καὶ ἡ πείρα τὴν χρείαν δείκνυσιν, ὄνου, καμήλους, καὶ ὅσα πρὸς τὴν τῶν ἀγωγίμων ἡμῖν μετακομιδὴν ἐπιτήδεια, ἐν τοῖς δοκοῦσιν ἀχρήστοις εἶναι περιάγει τὸν λόγον, δράκοντας εἰς μέσον ἄγων, καὶ τὸ ἀπλωτον ὁ τοῦ πελάγους μέρος, καὶ τὰ δοκοῦντα λυπεῖν, οἶον τὸ πῦρ, τὴν χάλαζαν, τὴν χιόνα, τὸν κρύσταλλον· εἶτα τὰ ἄκαρπα τῶν δένδρων, τὰ ὄρη· καὶ πάλιν τὰ πεδία καταλιπὼν, τὰ ὕπτια καὶ πρὸς γεωργίαν ἐπιτήδεια καὶ καρπῶν ἡμέρων φορὰν, ἐπὶ τὰ ὄρη μεταβαίνει καὶ τοὺς βουνοὺς τὰ ἐρημότερα τῶν χωρίων, καὶ τῶν ἐρπετῶν μέμνηται πάντων. Ὡστε δὲ σαφέστερον ταῦτα μαθεῖν, ἀξιὸν ἐπακοῦσαι αὐτῶν τῶν ῥημάτων. Μετὰ γὰρ τὸ εἰπεῖν, Πρόσταγμα ἔθετο, καὶ οὐ παρελεύσεται, ἐπήγαγεν· Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῆς γῆς, δρά-

κοντες καὶ πᾶσαι ἄβυσσοι· πῦρ, χάλαζα, χιών, κρύσταλλος, πνεῦμα καταιγίδος, τὰ ποιῶντα τὸν λόγον αὐτοῦ. Ἄλλος, Ἄνεμος τυφῶνος. Τὰ ὄρη καὶ πάντες οἱ βουνοί, ξύλα καρποφόρα, καὶ πᾶσαι κέδροι· τὰ θηρία καὶ πάντα τὰ κτήνη, ἐρπετὰ καὶ πετεινὰ πτερωτά. Τίνος ἕνεκεν οὕτω μεταχειρίζει τὸν λόγον; Ἐκ περιουσίας δεικνύς τοῦ Θεοῦ τὴν πρόνοιαν. Εἰ γὰρ τὰ δοκοῦντα ἀχρήστα εἶναι, καὶ πολέμια τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, οὕτως ἐστὶ καλὰ, οὕτω χρήσιμα, ὡς καὶ αὐτὰ ὕμνον ἀναφέρειν τῷ Θεῷ καὶ δοξολογίαν διὰ τῆς οικείας δημιουργίας· ἐνόησον οἷα τὰ ἄλλα. Καὶ εἰ δοκεῖ, ἐπέλθωμεν ἕκαστον τῶν εἰρημένων. Δράκοντες, φησί, καὶ πᾶσαι ἄβυσσοι. Δράκοντας ἐνταῦθα τὰ κτήνη λέγει, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, ὅταν λέγῃ, Δράκων οὗτος, ὃν ἐπλάσας ἐμπαίζειν αὐτῷ. Καὶ πολλαχοῦ ἴδοι τις ἂν τὸ ζῶον τοῦτο οὕτω καλούμενον.

γ'. Καὶ πῶς τοῦτο αἰνεῖ τὸν ποιήσαντα; φησί. Καὶ πῶς οὐκ αἰνεῖ; Ὅταν γὰρ ἴδῃς τὸ μέγεθος, τὴν σύμπληξιν τοῦ σώματος, ἦν ἐν τῷ Ἰωβ ἡ Γραφή διηγείται μετὰ πλείονος τῆς σαφηνείας· πῶς οὐ θαυμάσεις τὸν δημιουργήσαντα, ἠλίκον ζῶον παρήγαγεν; Οὐ διὰ τὸ μέγεθος δὲ μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ χωρίον αὐτῷ τῆς θαλάσσης τὸ ἀπλωτον ἀπεκλήρωσε μέρος. Καὶ ἀξιὸν θαυμάζειν, πῶς οὐχ ὑπερβαίνει τοὺς οικείους ὄρους, ζῶον ἄγριον ἔν καὶ σφόδρα μέγιστον, ἀλλὰ μένει τοῖς οικείοις τόποις ἐνδαιτώμενον, καὶ οὐ μόνον οὐκ ἐξεῖσι πρὸς τὴν γῆν, οὐδὲ πρὸς τὴν οἰκουμένην χώραν, ἀλλ' οὐδὲ τῆς θαλάττης τὸ πρὸς ναυτιλίαν ἐπιτήδειον λυμαίνεται μέρος· οὐ δαπανᾷ τῶν ἰχθύων τὰ γένη, ἀλλ' εἰσω τῆς οικείας ἐνδαιτᾶται [493] χώρας. Καὶ οὐ ταῦτα μόνον ἀξιὸν θαυμάζειν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἄβυσσον, ὅση τὸ βάθος ἐστίν. Ὅπερ δὲ ἐπὶ τοῦ θηρίου, τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἐστὶν ἰδεῖν. Καὶ γὰρ καὶ αὕτη ταῖς τῶν πνευμάτων βίαις οὔσα ἀφόρητος, καὶ τοσοῦτον πλῆθος ὑδάτων ἔχουσα, οὐκ ἐκρήγνυται τῶν οικείων ὄρων, οὐκ ἐπικλύζει τὴν γείτονα γῆν, ἀλλὰ καὶ αὕτη δεσμοῖς ἀκινήτοις πεπέδηται· καίτοι γε ἄτακτος ἡ τῶν ὑδάτων φύσις. Ὅταν δὲ καὶ πλῆθος τοσοῦτόν ᾗ, καὶ ὑπὸ τοσοῦτων πνευμάτων ὠθηται, ἐνόησον ἠλίκου θαύματος τὸ μήτε κατὰ τὴν ἀταξίαν μήτε τὸν ὄγκον μήτε τὴν βίαν ἐκπίπτειν τῆς οικείας χώρας, ἀλλὰ πᾶσαν ἐν ἀταξίᾳ τοσαύτη διατηρεῖν εὐταξίαν. Ταῦτα τοίνυν ἀναλογιζόμενος δυνήσῃ καὶ ἐντεῦθεν ὕμνον ὑφαίνειν τῷ Θεῷ, καὶ θαυμάζειν αὐτοῦ τὴν δύναμιν, τὴν σοφίαν, τὴν ἰσχύν, τὴν ἐξουσίαν. Εἰσὶ δὲ καὶ ἕτεροι λόγοι ἀπόρρητοι τούτων, οὓς ὁ ποιήσας οἶδεν αὐτός. Διὸ καὶ τις ἔλεγε· Μὴ εἰπῃς, Διὰ τί τοῦτο; Εἰς τί τοῦτο; Πάντα γὰρ εἰς χρείαν αὐτοῦ ἐγένετο. Πῦρ, χάλαζα, χιών, κρύσταλλος, πνεῦμα καταιγίδος, τὰ ποιῶντα τὸν λόγον αὐτοῦ. Ἐνταῦθα καὶ ἕτερόν τι μετὰ τῶν εἰρημένων προστίθῃσιν. Ἐν μὲν γὰρ τῷ προτέρῳ ψαλμῷ τοῦτο ἐθαύμαζεν, ὅτι ἐν βραχείᾳ καιροῦ ῥοπή πᾶσαν ἔπεισε τὴν γῆν ἢ χιῶν, ὁ κρύσταλλος, ὅτι πήγνυται, ὅτι μεταβάλλεται, ὅτι πρὸς τὰ ἐναντία μεθίσταται· ἐνταῦθα δὲ, ὅτι τε οὐκ ὄντα γέγονε, καὶ ὅτι γενόμενα μένει,

* Savil. legendum putat στήσαι.

ἢ ὕπτις ἀπλωτον.

c Rescriptum οὐ δαπανᾷ cum Morel., Savil. et interfr.; Montf. καὶ δαπανᾷ. Ἐδιδ.

καὶ ὅτι μένοντα διακόνων τάξιν ἀναπληροί, καίτοι γε ἄλογα ὄντα, καὶ τὸ πρόσταγμα αὐτοῦ μετὰ πολλῆς τῆς ὑπακοῆς εἰς ἔργον ἐξάγει. Μᾶλλον δὲ καὶ ἐναντία τῇ φύσει ἐν πολλάκις ἐπίταγμα ἤνυσεν, ὡς περ ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίας καμίνου τό τε καῖον τὸ πῦρ καὶ δροσίζον, ἐκάτερα πρᾶττον ἐδείκνυτο. Τοῦτο οὖν, φησὶν, εὐχαριστίας ἄξιον; Καὶ πολλῆς μὲν οὖν. Τὸν γὰρ Θεὸν ὁμοίως ἀνυμνεῖν χρῆ, καὶ κολάζοντα καὶ ἀνιέντα κολάσεως. Ἀμφότερα γὰρ κηδεμονίας, ἀμφότερα ἀγαθότητος. Ἄνθρωποι μὲν γὰρ τὸ μὲν ἀγαθότητι πρῶτον, τὸ δὲ πονηρίᾳ καὶ θυμῷ· ὁ δὲ Θεὸς ἀμφότερα φιλανθρωπίᾳ. Ὅμοίως γοῦν αὐτὸν ἀνυμνεῖν δεῖ, καὶ ὅτι ἔθηκεν ἐν παραδείσῳ τὸν Ἀδὰμ, καὶ ὅτι ἐξέβαλε, καὶ χάριν εἰδέναι οὐχ ὑπὲρ τῆς βασιλείας μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῆς γενένης. Καὶ γὰρ καὶ ταύτην ἐποίησέ τε καὶ ἠπειλήσεν, ὥστε κακίας ἀπαλλάξαι. Ὡς περ οὖν ἰατρὸν οὐ τρέφοντα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄγχοντα λιμῷ, οὐκ εἰς ἀγορὰν μόνον ἐξάγοντα, ἀλλὰ καὶ ἐν οἴκοις που κατακλείοντα, οὐκ ἀλείφοντα μόνον, ἀλλὰ καὶ καίοντα καὶ τέμνοντα θαυμάζομεν· εἰ γὰρ καὶ ἐναντία τὰ γινόμενα, ἀλλὰ πρὸς ἐν ὁρᾷ τέλος· οὕτω καὶ τὸν Θεὸν ὑπὲρ ἀπάντων ἀνυμνεῖν χρῆ, καὶ πολλῷ [494] πλείον, ὅσω ὁ μὲν Θεὸς, ὁ δὲ ἄνθρωπος· καὶ ὅτι τὰ μὲν τούτων πολλάκις καὶ εἰς τούναντίον ἐξέβη, τὰ δὲ τοῦ Θεοῦ μετὰ τῆς προσηκούσης γίνεται σοφίας καὶ κηδεμονίας. Οὐ τιμωρεῖται δὲ μόνον χάλαζα καὶ πῦρ, ἀλλὰ καὶ τιμωρίας ἀπήλλαξε, καὶ πολέμους ἔστησε, καὶ ἐχθρούς ἐπιόντας ἀπεκρούσατο. Ἡ οὐκ εἶσα ἐν Αἰγύπτῳ ὄσα διὰ τούτων ἐθαυματοουργήθη τῶν στοιχείων, καὶ ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐπὶ τῆς γενεᾶς τῆς ἡμετέρας; Καὶ τσαύτη ἡ τοῦ κελεύοντος δύναμις, ὅτι ἄπερ δι' ἀγγέλων ἐποίει, τῶν νοερῶν ἐκείνων καὶ μεγάλων δυνάμεων, ταῦτα πολλάκις καὶ διὰ τῶν στοιχείων ἐθαυματούργει, ἵνα ὅταν καὶ ἄγγελος ταῦτα ἐργάσθαι, μηδεὶς τῶν ἀνοητοτέρων ἐκείνων λογιζέται, ἀλλὰ τῷ ἐπιτάξαντι. Ἔστησεν οὖν ἄγγελος πόλεμον; Ἔστησε καὶ χάλαζα. Ἀνεῖλε τὰ πρωτότοκα ἄγγελος; Ἀνεῖλε καὶ καταιγὶς θαλάττης τὸν δῆμον ἅπαντα. Ὑπὲρ ἀπάντων τοίνυν εὐχαρίσται τῷ φιλανθρώπῳ Θεῷ. *Τὰ ὄρη καὶ πάντες οἱ βουνοὶ, ξύλα καρποφόρα καὶ πᾶσαι κέδροι· τὰ θηρία καὶ πάντα τὰ κτήνη, ἕρπετά, καὶ πετεινά πτερωτά.* Ὅρα πῶς τοῖς ἀχρηστοτέροις μᾶλλον ἐμφιλοχωρεῖ, ὄρεσι καὶ νόποις, καὶ βουνοῖς, καὶ θηρίοις ἕρπετοῖς, καὶ ξύλοις ἀκάρποις. Τὰ μὲν γὰρ καρποφόρα αὐτόθεν δῆλην ἔχει τὴν χρείαν, ὡς περ καὶ τὰ ὑπτια πεδία καὶ τὰ ἡμερα ζῶα· τὰ δὲ θηρία, καὶ τὰ ἕρπετά, καὶ τὰ ὄρη, καὶ τὰ ἀκαρπα δένδρα ποῖαν ἀνύει χρείαν; φησὶ. Πολλὴν μὲν οὖν, καὶ σφόδρα τὴν ζωὴν συνέχουσαν τὴν ἡμετέραν. Καὶ γὰρ πρὸς οἰκοδομίας ὄρη καὶ βουνοὶ καὶ ξύλα ἀκαρπα σφόδρα ἡμῖν ἐπιτή-

δεια, καὶ εἰ μὴ τούτων ἀπελαύομεν, οὐδὲν ἐκώλυσε διαφθεῖρεσθαι τὸ γένος τὸ ἡμέτερον. Ὡς περ οὖν ἐπιδομέμεθα τῶν ἡμέρων χωρίων εἰς τὸ τρέφεσθαι, οὕτω δομέμεθα καὶ τῶν ἀκάρπων ξύλων καὶ λίθων εἰς τὸ τὰς οἰκίας οἰκοδομεῖν, καὶ μυρία ἕτερα ἐντεῦθεν κατασκευάζειν.

δ'. Ἄλλ' οἱ ὄφεις, φησὶ, καὶ οἱ σκορπίοι, καὶ οἱ δράκοντες, καὶ οἱ λέοντες, τί χρήσιμον εἰσάγουσιν εἰς τὸν βίον; τί δὲ αὐτῶν τὸ κέρδος; Πολὺ καὶ ἄφατον καὶ τῶν ἡμέρων οὐκ ἔλαττον. Ἐκεῖνα μὲν γὰρ πρὸ τῆς τοῦ σώματος χρείαν ἐστὶν ἐπιτήδεια· ταῦτα δὲ σοὶ καὶ φόβον ἐπιτευχίζει, καὶ σωφρονεῖν παρασκευάζει, καὶ ἐναγώνιον ποιεῖ, καὶ ἀναμιμνήσκει σε τῆς ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ προπάτορος ἀμαρτίας, καὶ δεικνυσὶν ὅτων κακῶν αἰτία ἡ παρακοή. Οὐ γὰρ τοιαῦτα ἦν πρὸ τούτου τὰ θηρία, φοβερά καὶ φευκτά τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλὰ τιθασσὰ καὶ χειροῦθη. Ἠγαγὼν γοῦν αὐτὰ πρὸς τὸν Ἀδὰμ ὁ Θεὸς, καὶ αὐτὸς ἐπέθηκεν αὐτοῖς τὰ ὀνόματα. [495] Ὁ ὄφις τῇ γυναικὶ διαλέγεται, καὶ οὐκ ἀποπηδᾷ ἢ Εὐα. Ἐπειδὴ δὲ παρεβάθη ἡ ἐντολή, καὶ ὁ Θεὸς παρηκούσθη, ἠκρωτηριάσθη τὰ τῆς τιμῆς. Ὅταν τοίνυν ἴδῃς λέοντα, ὅταν ἴδῃς ὄφιν ἀναμιμνήσκου τῶν διηγημάτων, καὶ οὐ μικρὰν σοὶ παρέξει ταῦτα φιλοσοφίας ὑπόθεσιν. Ἀναμιμνήσκου καὶ τοῦ Δανιήλ, πῶς, ἐπειδὴ πρὸς τὴν παλαιὰν ἐπατήληθεν εἰκόνα, εὐκαταφρόνητα ἦν αὐτῷ τὰ φοβερά θηρία· ὡς περ καὶ Παύλῳ ἡ ἔχιδ· καὶ οὐ μικρὰν ἐντεῦθεν καρπώση σπουδὴν καὶ ἐπιμέλειαν ψυχῆς. Μετὰ τούτων δὲ καὶ ἐτέρωθεν ἐστὶ θαυμάσαι τοῦ Θεοῦ τὴν οἰκονομίαν τὴν ἐπ' αὐτοῖς καὶ τὴν διάταξιν. Ποῖαν ταύτην; Ὅτι καὶ τούτοις ἀφώρισε χωρία ἀπωκισμένων πόλεων, τὰς ἐρημίας· καὶ οὕτω φοβερά ὄντα οὐκ ἐμφιλοχωρεῖ ταῖς πόλεσιν, οὐδὲ κατατρέχει τοὺς ἐκεῖνον οἰκοῦντας, ἀλλὰ στέργει καὶ ἀγαπᾷ τὴν ἐρημίαν ἀνωθεν τοῦ Θεοῦ τοῦτο αὐτοῖς συγκληρώσαντος, καὶ τόπον ἐπιτήδειον ἔχειν καὶ κλῆρον διαίτης. Ὅτι γὰρ σὺ καθεύδης, τότε ἐκεῖνα τὴν ἐρημίαν ἐπεισάγει. Ὡς περ καὶ ἀλλαχοῦ δεικνυσὶν ὁ προφήτης, οὕτω λέγει τῶν ἁγίων· *Ἔθου σκότος, καὶ ἐγένετο νύξ· ἐν αὐτῇ ὁ εὐελεύσονται πάντα τὰ θηρία τοῦ δρυμοῦ.* Εἶδες ποῖαν καὶ νῦν μένει σοὶ τῆς ἀρχῆς τὰ ἴχνη, εἰ καὶ ἠκρωτηριασμένα, ἀλλ' ὁμοίως ἔχοντα αἰνίγμα τῆς παλαιᾶς τιμῆς; Ὡς περ γὰρ δοῦλα, οὕτως ἀπόκισται καὶ καιρῷ καὶ τῷ τόπῳ· κἂν μὴ σὺ τούτοις ἐπέλθῃς αὐτὰ οὐκ ἐπεισιν, ἀλλ' ἐνδικοῦται ταῖς ἐρήμοις. Ὅτι δὲ ἀθυμεῖς καὶ δυσχεραίνεις, τίνας ἐνεκεν γέγονε τούτοις, σφόδρα ἀνοηταίνεις. Ἄν γὰρ σὺ τὰ κατὰ σαυτοὺς καλῶς οἰκονομήσῃς, οὐδὲν ἐντεῦθεν βλαβήσῃ· εἰ ἀπὸ θηρίων δέχῃ βλάβην, ἐνόησον ὅτι καὶ παρὰ τῶν ἀνθρώπων πολλάκις χαλεπωτέραν ἐδέξω. Ἔστι γὰρ καὶ θηρίου ἀνθρώπου χαλεπώτερος. Τὸ μὲν γὰρ πρὸς τὴν φανῆ τὴν θηριωδίαν ἔχει, οὗτος δὲ κρύπτει τὴν πο-

erant, facta sint : quod quæ facta sunt, maneat, et quod manentia fungantur munere ministrorum, licet sint expertia rationis, et jussum ejus educat in opus cum maxima obedientia (*Psal.* 147. 5. 6). Imo vero unum sæpe jussum ea perfecit quæ sunt suapte natura contraria; quemadmodum in fornace Babylonica ignis et urens et irrorans simul factus est. Hoc ergo, inquit, meretur gratiarum actionem? Eamque certe maximam. Deus enim æque est laudandus et cum punit, et cum a supplicio eximit. Utraque enim sunt curationis, utraque sunt bonitatis. Homines enim hoc quidem faciunt propter bonitatem, illud vero per iram et improbitatem: Deus autem utraque propter clementiam. Oportet ergo eum æque laudare, et quod posuerit Adam in paradiso, et quod eum expulerit, et agere gratias non solum pro regno, sed etiam pro gehenna. Eam enim et fecit et minatus est, ut a vitio liberaret. Quemadmodum ergo medicum non solum nutrientem, sed etiam fame excruciantem; non solum in forum educentem, sed etiam domi alicubi includentem; non solum ungentem, sed etiam urentem et secantem admiramur; etsi enim sunt contraria quæ sunt, unum tamen finem respiciunt: ita etiam oportet Deum laudare pro omnibus, atque adeo multo magis, quatenus hic quidem Deus, ille vero homo: et quod res quidem eorum sæpe aliter eveniunt, quæ autem Deus facit sunt cum summa sapientia et cura. Grando autem et ignis non solum punivit, sed etiam liberavit a supplicio, et bellis finem imposuit, et invadentes inimicos repulit. An nescis quænam in Ægypto per hæc elementa miracula facta sunt, et in Judæis, et in hac nostra generatione (a)? Tanta est autem potentia jubentis, ut quæ per angelos illos, qui in solam cadunt intelligentiam, et magnas potestates faciebat, ea sæpe etiam per elementa faciat admirabiliter; ut quando hæc angelus quoque fecerit, nemo paulo insipientior id illi attribuat, sed ei qui imperavit. Angelus bello finem imposuit? Imposuit quoque grando. Interemit primogenita angelus? Maris quoque procella populum interemit. Pro omnibus ergo clementi Deo age gratias. *Montes et omnes colles, ligna fructifera, et omnes cedri: bestię, et universa pecora, serpentes, et volucres pennatę.* Vide quomodo lubentius immoratur in his quæ sunt inutiliora, montibus, saltibus, collibus, animalibus, serpentibus, et lignis infrugiferis. Quæ enim sunt frugifera, ex seipsis apertam ostendunt utilitatem, sicut et plani campi, et mansueta animalia: feræ autem et serpentes, montes, et infrugiferæ arbores quamnam, inquit, putas utilitatem afferunt? Multam certe, et quæ nostram vitam valde contineat. Nam et ad ædificia montes et colles et ligna infructifera sunt nobis valde apta: et nisi ea nobis suppeterent, nihil vetaret quominus

(a) Cum dicit illa per grandinem et ignem a Deo patrata miracula etiam sua ætate accidisse, id haud dubie significat, quod sub Juliano Apostata contigit, quodque ipse narrat in Oratione de Sancto Babylia et contra gentes, Tom. 2, ubi cum templum Jerosolymitanum restaurari jussisset impius princeps, και ως αυτόν τε, inquit Chrysostomus, όμοῦ τόν χόον ἤρξαντο κενούν, και πῦρ τῶν θεμελίων ἐκπῆδησαν ἀθρόον ἅπαντας αὐτοῦς καταλάωσεν.

nostrum genus interiret. Quemadmodum ergo cultis agris opus habemus ad hoc, ut alatur, ita etiam lignis infrugiferis et lapidibus egemus ad hoc, ut domos ædificemus et alia innumerabilia ex eis componamus.

4. *Quid commodi serpentes et scorpia afferant.* — At serpentes, inquit, scorpia, dracones, et leones, quid ad vitam utile afferunt? et quidnam commodi ex eis percipitur? Plurimum, idque inenarrabile, nec minus certe quam ex mansuetis et cicuribus. Illa enim sunt apta ad usum corporis: hæc vero et tibi metum afferunt, et ut sis modestus et temperatus efficiunt, et ad certamen instruunt, et peccatum primi parentis tibi in memoriam redigunt, et ostendunt quantorum malorum causa sit inobedientia. Neque enim ejusmodi feræ antea homini terribiles, nec ab eo fugiendæ, sed cicures et mansuetæ. Eas itaque deduxit Deus ad Adam, et ipse eis nomina imposuit. Serpens Evam alloquitur, et Eva non refugit (a). Postquam autem præteritum est mandatum, et Deo non est obeditum, plurimum honori detractum est. Quando ergo videris leonem, quando videris serpentem, in mentem revoca, quæ in sacra narrantur historia, et hæc exhibebunt tibi non parvum philosophiæ argumentum. Fac quoque in mentem tibi redeat Daniel, quomodo postquam ad antiquam reversus est imaginem, contemptui illi erant terribiles bestię: quemadmodum et Paulo vipera (*Act.* 28): nec parvum hinc colliges animi studium, curam et diligentiam. Cum his autem aliunde quoque possumus in his admirari providum Dei consilium et dispensationem. Quodnam? Quod his assignavit loca remota ab urbibus, nempe solitudines: et curæ sint adeo terribiles, non versantur in civitatibus, nec irruunt in eos qui in illis habitant, sed eis placet solitudo, et ea contenti sunt, cum Deus ab initio hoc eis assignaverit, ut locum aptum in quo degerent. Quando enim tu dormis, illæ pervadunt solitudinem. Quod etiam propheta alibi ostendit, sic dicens: *Posuisti tenebras, et facta est nox: in ea pertransibunt omnes bestię sylvę* (*Psal.* 103. 20). Vidisti quomodo nunc quoque tibi manent tui vestigia imperii, quæ etsi sint concisa et mutila, habent tamen aliquam speciem veteris honoris? Tamquam enim servæ relegatæ sunt, et tempore et loco a nobis procul remotæ: ac nisi tu eas invaseris, eæ te non invadunt, sed versantur in solitudinibus. Quod si angeris et afflictaris cur feræ factæ sunt, valde desipis. Si enim te recte gesseris, nullum damnum ex eis accipies: si autem a feris damnum accipis, cogita te sæpe multo majus accepisse ab hominibus. Est enim homo quavis fera deterior. Ea enim ipsam præ se fert feritatem: hic autem sub persona humanitatis celat improbitatem: unde etiam fit

(a) Quod Eva ad serpentis occursum non aufugerit, nil mirum: cum, nondum admissio peccato, imperium in feras et bestias obtineret homo: sed quod loquentem audiens serpentem, non exterrita, non obstupescita fuerit, id vero non ita facile explicatu est. Eam vero difficultatem hic non tangit Chrysostomus. Sed, quod etiam ait Hom. 9 in Genesim, argumentum hinc validum mutuatur, feras ab initio non fuisse homini terribiles, quod Eva serpentem intuita mauserit, et ad ejus conspectum non exhorruerit.

ut sæpe difficile caveatur. Sed si sapueris, nec fera, nec homo aliquid mali faciet, sed etiam maxime te iuvabit. Quid dico, fera et homo, eum ipse quoque diabolus non modo non læserit Job, sed etiam mille coronarum occasio fuerit? quid dico, fera et homo, cum etiam ab iis quæ in te sunt elementis, si fueris negligens, longe sis graviora passurus, nempe a bile vel pituita, si immoderatione aliqua redundantem eorum copiam despexeris? Adeo sobria et vigilantissime mente ubique opus est. Sed quemadmodum si fueris negligens, maximum inde damnum accipies: ita si attentus sis et vigilans, non leve nec contemnendum accipiet commodum: universum enim in libero tui animi arbitrio situm est. Quod est ergo nix in universo, et ignis, et spiritus procellarum, hoc est in corpore pituita, sanguis, et bilis; et ea oportet sapientissime regere et administrare, ut ex eis aliqua capiatur utilitas, non autem detrimentum. Et quid dico de corpore, cum anima quoque habeat nonnulla, quæ si siveris pervenire ad immoderationem, morbi fiunt, sed si ea castiges et modereris, fiunt adminicula? Ira enim, si ea ut oportet utaris, est salutare pharmacum: sed si immoderate, causa est exitii. Et cupiditas, si moderate eam regas, te patrem efficit; est enim ad filios procreandos utilis; sed si eam erumpere sinas, in stupra et adulteria te sæpe conjicit. Ne culpam ergo in res conferas, sed semper in tuam mentem. Si eam enim neglexeris, a teipso quoque læderis, et a proprio corpore perderis; sed si ejus curam gesseris, nec a demonibus quidem, nec a diabolo, tantum ahest, ut a feris, aliquid grave aut molestum patiaris.

Magistratum necessitas. — 11. *Reges terræ, et omnes populi.* Alius, *Et omnes tribus(a).* *Principes et omnes iudices terræ.* 12. *Juvenes et virgines.* Alius, *Electi.* *Senes cum junioribus.* Alius, *Cum juvenibus.* *Laudent nomen Domini.* Hic rursus loquitur de alio genere providentiæ, nempe de principibus: quod Paulus quoque in epistola ad Romanos ponit, sapientissime ostendens hoc fuisse opus Dei providentiæ, in eos qui magistratus gerunt, et in eos qui illis parent, universum divisisse. *Dei enim minister est tibi,* inquit, *in bonum* (Rom. 13. 4). Si hoc autem sustuleris, universum interit. Si enim cum nunc sunt principes et magistratus, multique sunt in eis corrupti ac depravati, tantus tamen rei est usus, ut etiam cum mali sint, magna ex eis capiatur utilitas, cogita apud te, si ii quibus sunt crediti magistratus, eos recte gerent, quam bene cum genere humano ageretur. Sed magistratus quidem constituere, fuit Dei opus: quod autem improbi ad eos provehantur, et eis non ut decet utantur, est hominum improbitatis.

5. Dicit ergo oportere magnas Deo gratias agere, quod sint et reges, et iudices. Certo enim ordinæ et modo constitutæ hominum administrationis curam

(a) Hebr. *קל-אנשים*, quam vocem Psal. 2, v. 1, Aquila vertit *φύλαξ*, *tribus*. Hæc igitur interpretatio videtur esse Aquilæ, qui solet semel usurpatam interpretationem ut plurimum adhibere. Sequentes interpretationes quorum sint ignoratur.

gerens, et ne plus quam serino ritu multi viverent, providens, veluti quamdam currus regendi artem, et navis gubernandæ scientiam, magistratus et regna largitus est. Si ergo sis princeps, aut magistratum geras, benigno Deo age gratias, quod tantæ curæ et diligentæ tibi data sit occasio: si privatus, rursus age gratias, quod habeas qui tui curam gerat, nec permittat, ut te improbi insidiis circumventum opprimant¹. Seu ad senectutem perveneris, seu sis juvenis, Deo age gratias. Hoc enim maxime probat hic Psalmus per omnia, quod oporteat Deum laudare pro omnibus, seu sis magistratus, seu privatus: et ideo hoc significans dixit, *Et omnes populi*. Seu fueris, inquit, senex, seu juvenis, seu vir, seu mulier. 13. *Quia exaltatum est nomen ejus solius.* Alius, *Quia supereminens.* 14. *Confessio ejus super terram et cælum.* Alius, *Et hymnus ejus. Et exaltabit cornu populi sui. Hymnus omnibus sanctis ejus, filiis Israel, populo appropinquanti sibi.* Quod autem dicit est ejusmodi: Ostendi ex iis quæ videntur omnibus, ejus providentiam, gloriam, majestatem: oportet autem ipsum laudare non ab hæc solum, sed etiam absque his: nam ante hæc, et sine his ei obtigit altitudo, gloria, et ab omnibus gratiarum actio. Illud autem, *Ejus solius*, dixit, ut ab iis, qui vere dii non sunt, distingueretur. Deinde evebens rursus auditorem ad altiore contemplationem, a terra rursus eum in cælum transfert. Quemadmodum enim in principio e cælo in terram descendit: ita ab omnibus quæ videntur effert rursus hominem supra cælum, dicens: *Confessio ejus super cælum et terram.* Hoc est, Etiam si supernæ potestates, quæ sub aspectum non cadunt, et intelligentia sola comprehenduntur, non cessant Deo gratias agere et laudare: Deus tamen, qui talis est et tantus, nos quoque dignatus est suum populum vocare: nec solum vocare, sed etiam erigere et extollere. Et ideo subjunxit: *Et exaltabit cornu populi sui:* hac rursus ratione ad majorem ejus cultum attrahens, et ostendens se non eorum cultu et veneratione indigentem (quomodo enim cui natura est attributa gloria, et tot et tantæ subjectæ sunt creaturæ?), sed propter solam bonitatem eos sibi peculiare effecisse et familiares, clarosque et insignes reddidisse per universum orbem terræ. Quod quidem significans dixit: *Hymnus omnibus sanctis ejus, filiis Israel, populo appropinquanti sibi.* Ne eos enim ideo socordiores et supiniores redderet, quod eos populum ejus diceret, et in hoc solo nomine fiduciam collocantes, animæ virtutem negligerent: postquam dixit, *Hymnus omnibus*, non dixit absolute, *Homnibus*, sed, *Sanctis ejus:* et rursus postquam dixit, *Filiis Israel*, adjecit, *Populo appropinquanti sibi.* Alius autem interpres pro eo quod est *Hymnus*, dixit, *Laus (a)*. Quod ergo dicit est ejusmodi: Si sancti sitis, si ei appropinquetis, magnam gloriam consequemini. Sunt enim ejus omnia perennia

¹ Post hæc verba, *insidiis circumventum opprimant*, unus addit, *juvenes et virgines, seniores cum junioribus.*

(a) Quis ita verterit ignoramus. Hebraicum est, *הוֹדָה*.

ρίαν τῷ τῆς ἐπιεικείας προσωπεῖο, ὅθεν καὶ πολλάκις ἐστὶ δυσφύλακτος. Ἄλλ' ἐὰν νήφης, οὔτε θηρίον, οὔτε ἀνθρωπός σε δεινόν τι ἐργάζεται, ἀλλὰ καὶ τὰ μέγιστα ὠφελήσει. Καὶ τί λέγω θηρίον καὶ ἀνθρωπος, ὅπου γε καὶ αὐτὸς ὁ διάβολος οὐ μόνον οὐδὲν ἐβλαψε τὸν Ἰωβ, ἀλλὰ καὶ μυρίων στεφάνων αὐτῷ γέγονεν ἀφορμή; τί λέγω θηρίον καὶ ἀνθρωπον, ὅπου γε καὶ ὑπὸ τῶν ἐν σοὶ κειμένων στοιχείων ἐὰν ῥαθυμῆσης πολλῷ χαλεπώτερα πείσῃ, οἷον ὑπὸ χολῆς ἢ φλέγματος, ἂν ἀμετρία τινὲ τὴν τούτων πλεονεξίαν περιῖδῃ; Οὕτω πανταχόθεν νηφούσης χρεια διανοίας. Ἄλλ' ὡσπερ ῥαθυμῶν μεγίστην ἐντεῦθεν ὑποστήσῃ βλάβην, οὔτω νήφων καὶ ἐγρηγορώς οὐ τὴν τυχοῦσαν καρπώσῃ πάλιν ὠφέλειαν· τὸ γὰρ πᾶν ἐπὶ τῇ σῆ κείται γνώμη. Ὅπερ οὖν ἐστὶ χιῶν ἐν τῷ παντὶ, καὶ πῦρ καὶ πνεῦμα, τοῦτο καὶ ἐν τῷ σώματι φλέγμα, καὶ αἷμα, καὶ χολή. [496] Καὶ δεῖ μετὰ ἀρίστου λόγου ταῦτα οἰκονομεῖν, ὡς καρποῦσθαι τι παρ' αὐτῶν ὄφελος, ἀλλὰ μὴ βλάπτεσθαι. Καὶ τί λέγω περὶ τοῦ σώματος, ὅπου γε καὶ ἡ ψυχὴ ἔχει τινὰ, ἅπερ ἐὰν ἀφῆς εἰς ἀμετρίαν ἐξελθεῖν, νοσήματα γίνεται, κολαζόμενα δὲ, βοηθήματα; Καὶ γὰρ ὁ θυμὸς, ἂν μὲν εἰς δέον χρήσῃ, γέγονέ σοι φάρμακον σωτηρίας· ἂν δὲ ἀμέτρως, γέγονεν ἀπωλείας ὑπόθεσις. Καὶ ἡ ἐπιθυμία, μετὰ μέτρου μὲν οἰκονομουμένη, πατέρα σε ποιεῖ· καὶ μὴν εἰς παιδοποιίαν γέγονε χρήσιμος· ἀφιεμένη δὲ, εἰς πορνείαν καὶ μοιχείαν σε καταβάλλει πολλάκις. Μὴ δὴ τὰ πράγματα αἰτιῶ, ἀλλὰ πανταχοῦ τὴν σὴν γνώμην, ἂν γὰρ ταύτης ἀμελῆς, καὶ ὑπὸ σαυτοῦ βλαθῆσῃ, καὶ ὑπὸ τοῦ οἰκείου σώματος ἀπολῆ· ἂν δὲ ταύτης ἐπιμελῆ, οὐδὲ ὑπὸ τῶν δαιμόνων, οὐδὲ ὑπὸ τοῦ διαδόλου, μήτι γε ὑπὸ θηρίων, πείσῃ τι δεινόν καὶ ἀηδές.

Βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ πάντες λαοί. Ἄλλος, *Πάντα φύλα.* Ἄρχοντες καὶ πάντες κριταὶ γῆς. *Νεανίσκοι καὶ παρθένοι.* Ἄλλος, *Ἐκλεκτοί. Πρεσβύτεροι μετὰ νεωτέρων,* Ἄλλος, *Μετάνέων. Αἰνεσάτωσαν τὸ ὄνομα Κυρίου.* Πάλιν ἕτερον ἐνταῦθα κινεῖ προνοίας εἶδος, τὸ τῶν ἀρχόντων· ὃ καὶ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους τίθησι, μετὰ πολλῆς τῆς συνέσεως δεικνύς, ὅτι τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἔργον ἐστὶ, τὸ εἰς ἀρχοντας καὶ εἰς ἀρχομένους τόδε τὸ πᾶν διατάξαι. Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστὶ σοι, φησὶν, εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἄν δὲ τοῦτο ἀνέλῃς, τὸ πᾶν οἴχεται. Εἰ γὰρ νῦν ὄντων ἀρχόντων καὶ πολλῶν ἐν αὐτοῖς διεφθαρμένων, τσαούτη τοῦ πράγματός ἐστιν ἡ χρεια, ὡς καὶ κακῶς διαχειμένων πολλὴν γίνεσθαι τὴν ὠφέλειαν, ἐννόησον εἰ καλῶς μετεχειρίζον οἱ τὰς ἀρχάς ἐγχειριζόμενοι, πόσης ἂν τὸ γένος ἀπήλαυσεν εὐημερίας. Ἄλλὰ τὸ μὲν τυπῶσαι τὰς ἀρχάς, τοῦ Θεοῦ γέγονεν ἔργον· τὸ δὲ πονηροῦς ἐπὶ τοῦτο ἄγεσθαι, καὶ μὴ εἰς δέον αὐταῖς κεχρησθαι, τῆς τῶν ἀνθρώπων πονηρίας.

ε'. Λέγει τοίνυν, ὅτι καὶ ὑπὲρ τοῦ βασιλέως εἶναι, καὶ ὑπὲρ τοῦ δικαστῆς εἶναι, δεῖ μεγάλας εὐχαριστίας ἀναφέρειν τῷ Θεῷ. Τῆς γὰρ εὐταξίας τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐπιμελούμενος, καὶ τοῦ μὴ θηρίων ἀλογώτερον διαχεισθαι τοὺς πολλοὺς, ὡσπερ ἡνιοχίαν καὶ κυβερνητικὴν, οὕτως ἀρχάς καὶ βασιλείας ἐχαρίσατο. Κἂν

ἀρχων τοίνυν ἦς, εὐχαρίσται τῷ φιλανθρώπῳ Θεῷ, ὅτι ἔλαβες ἀφορμὴν τσαούτης ἐπιμελείας· κἂν ἀρχόμενος, πάλιν εὐχαρίσται, ὅτι ἔχεις τὸν ἐπιμελούμενον, καὶ οὐκ ἀφιέντα σε ὑπὸ τῶν πονηρῶν ἐπιβουλεύεσθαι. ^a Κἂν εἰς γῆρας ἔλθῃς, κἂν νέος ἦς, εὐχαρίσται τῷ Θεῷ. Τοῦτο γὰρ μάλιστα διὰ πάντων ὁ ψαλμὸς οὗτος κατασκευάζει, ὅτι δεῖ ὑπὲρ ἀπάντων αἰνεῖν αὐτόν, κἂν ἀρχων ἦς, κἂν τοῦ λαοῦ ἦς. Διὸ καὶ τοῦτο δηλῶν, *Καὶ πάντες, εἶπε, λαοί.* Κἂν νέος, [497] φησὶν, ἦς, κἂν γεγηρακῶς, κἂν γυνή, κἂν ἀνήρ. *Ὅτι ὑψώθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ μόνου.* Ἄλλος, *Ὅτι ὑπερέχον* ^b. *Ἡ ἐξομολόγησις αὐτοῦ ἐπὶ γῆς καὶ οὐρανοῦ.* Ἄλλος, *Καὶ ὁ ὕμνος αὐτοῦ. Καὶ ὑψώσει κέρας λαοῦ αὐτοῦ. Ὑμνος πᾶσι τοῖς ὄσίοις αὐτοῦ, τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, λαῶ ἐγγίζοντι αὐτῷ.* Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· Ἐδειξα μὲν καὶ ἀπὸ τῶν ὀρωμένων ἀπάντων αὐτοῦ τὴν κηδεμονίαν, τὴν δόξαν, τὴν μεγαλωσύνην· δεῖ δὲ αὐτόν αἰνεῖν οὐ διὰ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ τούτων χωρὶς. Καὶ γὰρ καὶ πρὸ τούτων, καὶ τούτων ἄνευ, συγκεκλήρωται αὐτῷ τὸ ὕψος καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ παρά πάντων εὐχαριστία. Τὸ καὶ, *Αὐτοῦ μόνου,* πρὸς ἀντιδιαστολήν τῶν οὐκ ὄντων ^c θεῶν εἶπεν. Εἶτα ἀνάγων ἐπὶ μείζονα τὸν ἀκροατὴν ἔννοιαν, πάλιν ἀπὸ τῆς γῆς ἐπὶ τὸν οὐρανὸν αὐτόν μετατίθησιν. Ὅσπερ γὰρ ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ πρὸς τὴν γῆν κατέβη, οὕτως ἀπὸ τῶν ὀρωμένων ἀπάντων ἀνάγει πάλιν αὐτόν ὑπὲρ τὸν οὐρανόν, λέγων· *Ἡ ἐξομολόγησις αὐτοῦ ἐπὶ γῆς καὶ οὐρανοῦ.* Τουτέστιν, εἰ καὶ αἱ ἄνω δυνάμεις αἱ ἀόρατοι καὶ νοεραὶ οὐ παύονται εὐχαριστοῦσαι καὶ ἀνυμνοῦσαι, ἀλλ' ὁμως ὁ τοσοῦτος καὶ τηλικούτος Θεὸς κατηξίωσε λαβὴν αὐτοῦ καὶ ἡμᾶς ὀνομάσαι, καὶ οὐκ ὀνομάσαι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπᾶραι καὶ ὑψῶσαι. Διὸ καὶ ἐπήγαγε· *Καὶ ὑψώσει κέρας λαοῦ αὐτοῦ,* ταύτη πάλιν αὐτοὺς ἐπισπῶμενος πρὸς μείζονα αὐτοῦ θεραπείαν, δεικνύς ὅτι οὐ τῆς παρ' αὐτῶν δεόμενος θεραπείας, (πῶς γὰρ ὁ φύσει συγκεκληρωμένην ἔχων τὴν δόξαν καὶ τσαούτην κτίσιν ὑποτεταγμένην;) ἀλλὰ δι' ἀγαθότητα μόνην ὠκειώσατο αὐτοὺς ἑαυτῷ, καὶ περιφανεῖς ἐποίησε καὶ λαμπροὺς πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης. Ὅπερ οὖν καὶ δηλῶν ἔλεγεν· *Ὑμνος πᾶσι τοῖς ὄσίοις αὐτοῦ, τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, λαῶ ἐγγίζοντι αὐτῷ.* Ἴνα γὰρ μὴ ταύτη πάλιν ῥαθυμοτέρους ποιήσῃ καὶ ὑπτιωτέρους τῷ λέγειν, καὶ λαδὸς αὐτοῦ, καὶ τούτῳ μόνῳ θαρβρῶντες τῆς κατὰ ψυχὴν ἀμελῶσι τῆς ἀρετῆς· εἰπὼν, *Ὑμνος πᾶσιν,* οὐκ ἀπλῶς εἶπε, *Τοῖς ἀνθρώποις,* ἀλλὰ, *Τοῖς ὄσίοις αὐτοῦ·* καὶ πάλιν εἰπὼν, *Τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ,* προσέθηκε, *Λαῶ ἐγγίζοντι αὐτῷ.* ἕτερος δὲ ἐρμηνευτῆς, ἀντὶ τοῦ Ὑμνος, Ἐπαινος εἶπεν. Ὁ τοίνυν λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· ἐὰν ἦτε ὄσιοι, Ἐὰν ἐγγίζητε αὐτῷ, πολλῆς ἀπολαύσεσθε δόξης. Τὰ μὲν γὰρ αὐτοῦ πάντα διαρκῆ ^d ἐστὶν, οὕτω πλουτοῦντος καὶ τσαού-

^a Propter ἐπιβουλεύεσθαι unus addit νεανίσκοι καὶ παρθένοι, πρεσβύτεροι μετὰ νεωτέρων.

^b Cujus sit hæc lectio ignoratur, ut et sequens καὶ ὁ ὕμνος αὐτοῦ.

^c Savil. οὐκ ὄντων. Infra idem ὡσπερ δὲ ἀρχόμενος Mon idem in marg. οὕτως ἀπὸ τῆς θαλάσσης καὶ τῶν ὀρωμένων ἀπάντων... ὑπὲρ τῶν οὐρανῶν.

^d Alius ἐτοιμα.

την δόξαν έχοντας. Δεί δὲ καὶ τὰ παρ' ἡμῶν λοιπὴν ἀκολουθεῖν, καὶ πολλῆς ἀπολαύσομεν καὶ ἡμεῖς τῆς περιφανείας, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

[498] Εἰς τὸν 100ῦ Ψαλμόν.

Ἀσατε τῷ Κυρίῳ ᾄσμα καινόν.

α'. Κατὰ μὲν ἀναγωγὴν τὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης ᾄσμα καινὸν εἴρηται. Πάντα γὰρ τότε γέγονε καινά. Διαθήκη· Διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην, φησί, καινήν. Κτίσις· Εἰ τις ἐν Χριστῷ, φησί, καινή κτίσις. Ἄνθρωπος· Ἀπεκδυσάμενοι, φησί, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν. Διὰ τὴν καινὴν τοίνυν ζωὴν, καὶ τὰ ἄλλα πάντα, Διαθήκη Καινὴ λέγεται, καὶ ᾄσμα καινὸν τὸ ταύτης ᾄδειν νῦν ὁ προφήτης προτρέπει. Κατὰ δὲ ἱστορίαν*, ὁ ἐπὶ νίκαις, ὁ ἐπὶ κατορθώμασιν, ὁ ἐπὶ τροπαίοις ἐμελλον ᾄδειν, λαμπρὸν καὶ ἐπίσημον. Ἡ αἴνεσις αὐτοῦ ἐν Ἐκκλησίᾳ ὁσίων.

Ὅρᾳ πῶς πρὸ τῶν ῥημάτων τὴν διὰ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων εὐχαριστίαν ἐπιζητεῖ, καὶ τούτους εἰς τὸν χορὸν ἀγει τῶν ὑμνούντων^β; Οὐ γὰρ ἀρκεῖ τὸ διὰ ῥημάτων εὐχαριστεῖν μόνον, ἀν μὴ καὶ ἡ διὰ τῆς πράξεως ἀρετὴ συμβαίῃ. Ἡ αἴνεσις αὐτοῦ ἐν Ἐκκλησίᾳ ὁσίων. Καὶ ἕτερόν τι ἐνταῦθα παιδεύει. Δείκνυσι γὰρ, ὅτι ὁμοῦ καὶ μετὰ συμφωνίας ἀπάσης δεῖ τὰς εὐφημίας ἀναφέρειν. Ἐκκλησία γὰρ συστήματος καὶ συνόδου ἐστὶν ὄνομα. Εὐφρανθήτω Ἰσραὴλ ἐπὶ τῷ ποιήσαντι αὐτόν. Πρὸ τῶν ἰδικίων εὐεργεσιῶν τίθησι τὴν καθολικὴν, μονοουχί τοῦτο, δι' ὧν ἐπήγαγε, παραινῶν καὶ λέγων· Εὐχαρίσται τῷ Θεῷ, ὅτι οὐκ ὄντα σε παρήγαγε, καὶ ψυχὴν ἐνέπνευσεν. Οὐ μικρὸν γὰρ καὶ τοῦτο εὐεργεσίας μέρος. Ἐνταῦθα δὲ καὶ πλεον τι δείκνυσιν. Οὐ γὰρ ἀπλῶς τὴν δημιουργίαν, ἀλλὰ τὴν οἰκειότητα ἐμφαίνει τῷ οὕτως εἰπεῖν καὶ εὐχαριστεῖν παρακελεύεται, οὐχ ὅτι ἐποίησεν αὐτόν, ἀλλ' ὅτι καὶ οἰκεῖον λαόν. Ὅρᾳ πῶς ἐνὼν αὐτόν τῷ Θεῷ καὶ συνάπτων οὐχ ἀπλῶς εὐχαριστεῖν βούλεται, ἀλλὰ μετὰ ἡδονῆς, μετὰ εὐφροσύνης, καὶ διαθερμαινόμενον τὴν διάνοιαν; Ταῦτα γὰρ πάντα διὰ τοῦ, Εὐφρανθήτω, ἠνίξατο. Τὴν διάθεσιν οὖν ζητεῖ^ο τοῦ εὐχαριστοῦντος, ἵνα ἐκκαίηται τῷ πόθῳ, ἵνα διεγείρηται τῷ φίλτρῳ, ἵνα ὄλος ἀνακέηται τῷ ὑμνουμένῳ Θεῷ· καθάπερ καὶ ἀλλαχοῦ τὸ αὐτὸ δηλῶν ἔλεγεν, Ὅν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἐλαφρὸς ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχὴ μου πρὸς σέ, ὁ Θεός. Καὶ πάλιν, Ἐδίψησεν ἡ ψυχὴ μου πρὸς τὸν Θεόν τὸν ἰσχυρόν, τὸν ζῶντα. Καὶ πάλιν, Ἐδίψησέ σε ἡ ψυχὴ μου, ποσαπλῶς σοι ἡ σὰρξ μου, ἐν γῆ ἐρήμῳ, καὶ ἀβάτῳ, καὶ ἀνύδρῳ· ὅπερ ἕτερος ἐρμηνευτής, Ὡς ἐν γῆ διψάδι, εἶπε. Βουλόμενος γὰρ τὴν διάθεσιν τῆς ἐζυτοῦ παραστῆσαι ψυχῆς καὶ τὸν πόθον, γῆ παραβάλλει διψάδι, ἐλάφῳ διψώσῃ. [499] Καὶ διὰ ῥημάτων δὲ πάλιν τὸν αὐτὸν πόθον ἐνδείκνυται, λέγων· Πότε ἤξω καὶ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ; Τοιαῦται γὰρ αἱ τῶν ἁγίων ψυχαί, ὡσπερ καὶ ἡ Παύλου στενάζουσα ἐπολεῖ τῇ μελλήσει τῆς ἐντεῦθεν

ἀποδημίας. Καὶ υἱοὶ Σιών ἀγαλλιάσθωσαν ἐπὶ τῷ βασιλεῖ αὐτῶν. Ὅρᾳ ὅτι τοῦτο, ὅπερ ἐφθην εἰπὼν, ἐνταῦθα αἰνίττεται, τὴν οἰκειώσιν, τὸ ἐξαιρετόν αὐτοῦ εἶναι λαόν; Διὰ δὲ τοῦτο καὶ ἐπήγαγε τὸ, Ἐπὶ τῷ βασιλεῖ αὐτῶν, τοῦτο δηλῶν. Οὐ γὰρ δὴ κατὰ τὸν τῆς δημιουργίας λόγον μόνον ἦν βασιλεὺς, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν τῆς οἰκειώσεως. Αἰνεσάτωσαν τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν χορῷ. Ὅρα πάλιν καὶ ταύτην τὴν συμφωνίαν διαλάμπουσαν. Διὰ γὰρ τοῦτο χοροὶ, ἵνα κοινῇ πάντες καὶ ὁμοθυμαδὸν ἀναφέρωσι τὰς εὐφημίας. Τοῦτο καὶ Παῦλος δηλοῖ λέγων, Μὴ καταλιμπάνοντες τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν. Καὶ αὕτη δὲ ἡ εὐχὴ τοῦτο αἰνίττεται, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ πάντων ἀναφερομένη· Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ, Ἄφεσ ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν καὶ, Μὴ εἰσετέγκης ἡμᾶς εἰς πειρασμόν καὶ, Ρῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ· τῷ πληθυντικῷ ὀνόματι κεχρημένους^δ. Οὕτω καὶ τὸ παλαιὸν ἐπαιδεύοντο μετὰ συμφωνίας ψάλλειν καὶ ᾄδειν τῷ Θεῷ, πανταχόθεν εἰς ἀγάπην ἀλειφόμενοι καὶ ὁμόνοιαν· Ἐν τυμπάνῳ καὶ ψαλτήριῳ ψαλάτωσαν αὐτῷ.

β'. Τινὲς μὲν καὶ τούτων τῶν ὀργάνων τὸν λόγον κατὰ ἀναγωγὴν ἐκλαμβάνοντες, λέγουσιν ὅτι τὸ μὲν τύμπανον τὴν νέκρωσιν τῆς σαρκὸς ἡμῶν ἐπιζητεῖ, τὸ δὲ ψαλτήριον τὸ πρὸς τὸν οὐρανὸν βλέπειν. Καὶ γὰρ ἀνωθεν τὸ ὄργανον τοῦτο κινεῖται, οὐ κάτωθεν, ὡσπερ ἡ κιθάρα. Ἐγὼ δὲ ἐκεῖνο ἀν εἶποιμι, ὅτι τὸ παλαιὸν οὕτως ἤγοντο διὰ τῶν ὀργάνων τούτων, διὰ τὴν παχύτητα τῆς διανοίας αὐτῶν, καὶ τὸ ἄρτι ἀπεσπάσθαι ἀπὸ τῶν εἰδώλων. Ὡσπερ οὖν τὰς θυσίας συνεχώρησεν, οὕτω καὶ ταῦτα ἐπέτρεψε, συγκαταβαίνων αὐτῶν τῇ ἀσθενείᾳ. Ἀπαιτεῖ τοίνυν ἐνταῦθα τὸ μεθ' ἡδονῆς ᾄδειν· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ, Αἰνεσάτωσαν τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν χορῷ, τὸ μετὰ συμφωνίας, τὸ μετὰ βίου καθαροῦ. Εἶτα πάλιν εἰς πλείονα προθυμίαν αὐτοὺς διεγείρων, λέγει καὶ τοῦ ὑμνουμένου τὴν εὐνοίαν τὴν περὶ αὐτοῦς. Ἐπάγει γὰρ· Ὅτι εὐδοκεῖ Κύριος ἐν τῷ λαῷ αὐτοῦ. Τί ταύτης ἔσον γένοιτ' ἀν τῆς εὐημερίας, ὅταν ὁ Θεὸς ὕψως ἦ; Καὶ ὑψώσῃ πρᾶξις ἐν σωτηρίᾳ. Ὅρα πάλιν πῶς καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τίθησι, καὶ τὰ τῶν ἀνθρώπων. Ὡσπερ οὖν ἀνω τὴν εὐχαριστίαν παρ' αὐτῶν ἀπαιτῶν, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ εἰσήγε, λέγων· Ὅτι εὐδοκεῖ Κύριος ἐν τῷ λαῷ αὐτοῦ· οὕτω καὶ ἐνταῦθα πάλιν ἐπαγγελλόμενος τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἀπαιτεῖ καὶ τὰ παρὰ ἀνθρώπων, λέγων· Καὶ ὑψώσῃ πρᾶξις ἐν σωτηρίᾳ. Τὸ μὲν γὰρ ὑψώσαι, τοῦ Θεοῦ· τὸ δὲ πρᾶξον εἶναι, τῶν ἀνθρώπων. Οὐ γὰρ γίνεται τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἐὰν μὴ τὰ παρὰ ἀνθρώπων προηγήσῃται^ε. Καὶ ὅρα τῆς δωρεᾶς τὸ μέγεθος. Οὐκ εἶπε, Σώσει, ἀπλῶς, ἀλλ', Ὑψώσῃ ἐν σωτηρίᾳ· Τουτέστιν, Οὐκ ἀπαλλάξει τῶν δεινῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ περιδλέπτους ποιήσει καὶ περιφανεῖς, [500] μετὰ τῆς σωτηρίας καὶ τὴν δόξαν αὐτοῖς παρέχων. Τοῦτο γοῦν καὶ διασαφῶν ἐπήγαγε πάλιν, λέγων· Καυχῆσονται ὅσοι ἐν δόξῃ. Ὡσπερ ἐκεῖ πρᾶξις ἐπιζητεῖ, οὕτως ἐνταῦθα ὁσίους. Πανταχοῦ γὰρ ὁ Θεὸς μετὰ θαυμάτων τὰ ἑαυτοῦ πάντα ἐπιδείκνυται. Οὕτως αὐτοὺς ἀπήλλαξεν Αἰγύπτου, οὕτως ἐπανήγαγεν ἀπὸ Βαβυλῶνος, οὐκ ἐν τῇ τῶν δεινῶν ἀπαλλαγῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ θαύματι τῶν γινομένων^ς λαμπροτέρους αὐτοῦς

* Unus διὰ τοῦτο καὶ ζωὴ καινὴ, καὶ τὰ ἄλλα πάντα· διὰ τοῦτο καινὴ διαθήκη λέγεται. Κατὰ τὴν ἱστορίαν.

^β Unus τῶν ὑμνούντων αὐτόν.

^ο Unus ἐπιζητεῖ.

^δ Unus κεχρημένοι. Savil. conj. κεχρημένα.

^ε Unus ἐπιζητεῖται.

^ς Unus ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τῶν θαυμάτων ἐπιδείξει.

et perpetua¹, ut qui sit tam dives, et tantam gloriam habeat. Oportet autem nostra quoque deinceps consequi, et nos etiam insignem splendorem assequemur, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CXLIX.

1. Cantate Domino canticum novum.

1. Si spectetur quidem anagoge, dictum est Novi Testamenti novum canticum. Facta sunt enim tunc nova omnia. Testamentum: *Statuam enim, inquit, vobis testamentum novum (Jer. 31. 31)*; creatura: *Si qua enim, inquit, in Christo nova creatura (2. Cor. 5. 17)*; homo: *Exuentes, inquit, veterem hominem, et induentes novum qui renovatur in agnitionem secundum imaginem ejus qui creavit ipsum (Coloss. 3. 9)*. Propter novam ergo vitam, et alia omnia, dicitur Novum Testamentum, et novum ejus canticum adhortatur nunc canere propheta. Si autem spectetur historia, novum est canticum, quod pro victoriis, pro rebus recte gestis, pro successu prospero, pro tropæis ac triumphis clarum et in igne erant decantaturi. *Laus ejus in Ecclesia sanctorum.*

Gratiarum actio in quo consistat. — Vides quomodo ante verba requirit gratiarum actionem, quæ fit per vitam et bona opera: et hos deducit in chorum laudantium? Non sufficit enim verbis solum gratias agere, nisi etiam factorum virtus concurrat. *Laus ejus in Ecclesia sanctorum.* Aliud quoque hic docet. Ostendit enim oportere simul et cum omni concentu laudes offerre. Ecclesia enim est nomen conventus et congregationis. 2. *Lætetur Israel in eo qui fecit eum.* Ante singularia beneficia ponit generale, per ea quæ subjungit propemodum adhortans et dicens: Age Deo gratias, quod cum non esses, te produxerit, et tibi animam inspiraverit. Non est enim hoc quoque parvum genus beneficii. Hic autem aliquid etiam ostendit amplius. Non solum enim ostendit creationem, sed etiam familiaritatem et conjunctionem demonstrat sic dicendo: et jubet gratias agere, non solum quod ipsum fecerit, sed etiam quod suum populum. Vides quomodo eum uniens et jungens Deo, non vult eum solummodo gratias agere, sed cum gaudio, cum lætitia, ardentique et incitato animo. Hæc enim omnia significavit per illud, *Lætetur.* Ejus ergo qui agit gratias, requirit affectionem, ut ardeat desiderio, ut excitetur amore, ut Deo qui laudatur, totus omnino dedicetur: sicut hoc ipsum quoque alibi significans dicebat, *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus (Psal. 41. 2)*. Et rursus, *Sitivit anima mea ad Deum fontem, vivum (Ibid. v. 3)*. Et rursus, *Sitivit te anima mea, quam multipliciter tibi caro mea in terra deserta, in via, et in aquosa (Psal. 62. 2)*: quod quidem alius interpretes (a) dixit, *Sicut in terra sitibunda.* Volens enim sui animi affectionem et desiderium ostendere, eum comparat terræ sitibundæ, et cervo sitienti. Rursus

quoque verbis ostendit idem desiderium, dicens, *Quando veniam et apparebo ante faciem Dei (Psal. 41. 3)*? Tales enim sunt sanctorum animæ, sicut anima Pauli, quæ, quod excessus ex hac vita differretur, ingemiscebat. *Et filii Sion exsultent in rege suo (2. Cor. 5. 4)*. Vides eum significare, id quod antea dixi, per familiaritatem et conjunctionem esse electum ejus populum? Et ideo subjungit illud, *In rege suo.* Non erat enim solum Rex ratione opificii, sed etiam ratione conjunctionis. 3. *Laudent nomen ejus in choro.* Vide rursus et hunc resplendere concentum. Ideo enim instituti sunt chori, ut omnes simul concordibus animis laudes offerant. Hoc enim significat Paulus per hoc quod dicit, *Non relinquentes congregationem suam (Hebr. 10. 25)*. Hoc autem significat etiam precatio, quæ simul affertur ab omnibus: *Pater noster, qui es in cælis (Matth. 6. 9)*; et, *Dimitte nobis debita nostra (Luc. 11. 4)*; et, *Ne nos inducas in tentationem*; et, *Libera nos a malo (Matth. 6. 13)*: nomine plurali ubique utentes. Ita etiam docebantur antiquitus cum numeroso concentu Deo canere et psallere, omni ratione instituti ad caritatem et concordiam: *In tympano et psalterio psallant ei.*

2. *Psalterium superne movetur.* — Nonnulli quidem horum instrumentorum rationem sumentes anagogice, dicunt tympanum quidem requirere carnis nostræ mortificationem, psalterium autem, ut in cælum aspiciatur. Hoc enim instrumentum a superna parte movetur, non ab inferna, ut cithara. Ego autem illud dixerim, eos per hæc instrumenta olim sic ductos fuisse, propter ingenii eorum hebetudinem, et quod paulo ante avulsi essent a simulacris. Quemadmodum ergo concessit sacrificia, ita etiam hæc permisit, ad imbecillitatem eorum se accommodans. Ab eis ergo hic exigit ut canant cum gaudio. Hoc enim sibi vult illud, *Laudent nomen ejus in choro*, cum modulato concentu, cum vita pura. Deinde eos rursus ad majorem animi alacritatem excitans, dicit ejus qui canitur in eos benevolentiam. Subjungit enim: 4. *Quia beneplacitum est Domino in populo suo.* Quid cum hac possit prosperitate conferri, quando Deus fuerit clemens et propitius? *Et exaltabit mansuetos in salute.* Vide rursus quomodo ponat et quæ Dei sunt, et quæ hominum. Quemadmodum ergo superius ab eis gratiarum actionem exigens, quæ Dei sunt intulit dicens: *Quia beneplacitum est Domino in populo suo*: ita etiam hic rursus quæ Dei sunt promittens, ea etiam exigit quæ sunt hominum, dicens: *Et exaltabit mansuetos in salute.* Exaltare enim est Dei: mansuetum autem esse, hominum. Quæ enim a Deo proficiscuntur, non fiunt nisi processerint ea quæ sunt hominum. Vide autem doni magnitudinem. Non dixit, *Salvabit*, quoquo modo, sed, *Exaltabit in salute.* Hoc est, Non solum liberabit a malis, sed faciet etiam claros et conspicuos, cum salute eis quoque præbens gloriam. Hoc itaque explanans rursus subjungit, dicens: 5. *Exsultabunt sancti in gloria.* Quemadmodum illic requirit mansuetos, ita hic etiam sanctos. Deus enim ubique sua omnia ostendit cum miraculis. Ita eos liberavit ab Ægypto,

¹ Alius, sunt enim omnia ejus parata.

(a) Hic interpretes est Symmachus.

ita eos reduxit a Babylone, non solum in liberatione, sed etiam in rerum gestarum miraculo¹ eos clariores efficiens. *Lætabuntur in cubilibus suis.* Magnam ostendit securitatem, quando hæc subjungit, magnam quietem, magnam lætitiã, magnam voluptatem. Hæc autem dicit, ut sciant non suis armis, nec suis viribus, sed Dei auxilio id totum factum esse, et oportere id attrahere per humilitatem et mansuetudinem. 6. *Exultationes Dei in gutture eorum, et gladii ancipites in manibus eorum; 7. ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis.* Ostendit hic bellum cum chorea gerendum, et ipsos si canant et laudent superaturos esse. *Exultationes* enim dicit hymnos, psalmos, gratiarum actiones. Et ideo *Exultationes* alius dicit *Hymnos* (a). *Ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis.* Quid hoc est? Quoniam qui vicerant, assidue probra in eos ingerebant, pollicetur se rebus ipsis eos redarguturum, ostensurum non Dei imbecillitatem, sed ipsorum peccata dedisse eis victoriam. Cum itaque satis poenarum dedissent, solum annuit benignus et clemens Deus, et res eorum in admirabilem venere mutationem. Vide autem insignem victoriam. Subjungit enim et dicit: *Ad alligandos reges eorum in compedibus, et nobiles eorum in manibus ferreis.* Vidisti vires ingentes? Non solum enim expulerant hostes ac rejecerunt, sed his etiam captis reversi sunt, Dei potentiam omnibus ostendentes. 9. *Ut faciant in eis iudicium conscriptum.* Quid est, *Judicium conscriptum*? Apertum, manifestum, quod est in confesso, quod non potest dari oblivioni. Quæ enim Dei sunt, sunt ejusmodi, ut et rerum gestarum magnitudine et miraculorum excellentia in omne tempus extendantur. Talis ergo erit, inquit, victoria, et tale tropæum, ut sit omnibus manifestam, æque apertum, ac si esset in columna scriptum, et nunquam delebitur. *Gloria hæc est omnibus sanctis ejus.* Quænam ea est? Vicisse, vel potius non absolute vicisse, sed ita vicisse per Dei opem, per supernum auxilium. Vide autem quomodo rursus assidue meminit sanctorum, eos ad bene instituendæ vitæ et virtutis studium excitans. Mihi autem videtur non victoriam tantum dicere gloriam, sed laudes, hymnos, et cantica, docens per omnia, quod qui Deum laudant, magnam gloriæ accessionem suscipient, et se clariores efficiant, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium, in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM CL.

Laudate Deum in sanctis ejus. Alius, *in sancto suo.*

Alius, *In sanctificato suo* (b).

Vel hoc hic dicit de populo, vel de vita sancta et de sanctis viris. Vide autem quomodo librum rursus concluderit gratiarum actione, docens nos oportere hoc esse principium et finem eorum, quæ et facimus et dicimus. Et ideo dicit Paulus: *Omne quodcumque*

facitis in sermone et opere, semper gratias agite Deo et Patri per ipsum (Col. 3. 17). Ita etiam precationis nostræ præmium hinc capit initium. Dicere enim, *Pater noster*, est eorum qui agunt gratias propter dona quæ acceperunt, et ea omnia per hoc nomen ostendunt. Qui enim dixit patrem, confessus est filiorum adoptionem: qui autem confessus est adoptionem, justitiam, sanctificationem, redemptionem, peccatorum remissionem, suppeditationem sancti Spiritus prædicavit. Oportet enim hæc omnia prius exstitisse, ut nos filiorum adoptione sic fruamur, et qui patrem vocemus digni habeamur. Mihi autem videtur aliud quoque innuere dicens: *In sanctis enim suis*, id est, per sanctos suos. Gratias ergo agite, quod talem vivendi formam in vitam introduxerit, vel etiam homines angelos effecerit. Et ideo cum prius dixisset, *In sanctis*, subjunxit: *Laudate eum in firmamento virtutis ejus*: id quod jam dixi indicans. Hoc est enim Deo magis curæ quam illud. Cælum enim propter hominem, non propter cælum homo factus est. Alius autem pro eo quod est, *In firmamento*, dixit, *Indelebili*. Alius, *In firmamento imperii ejus* (a). Porro aliud quoque mihi videtur significare, sicut in priori Psalmo. Quemadmodum enim illic dicit, *Laudate eum angeli ejus*: ita etiam hic dicit, *Laudate eum in firmamento ejus* (Psal. 148. 2): hoc est, Qui estis in firmamento ejus. Non cessat enim assidue supernas quoque potestates assumere socias laudationis. 2. *Laudate eum in virtutibus ejus* (b). Alius, *Per potentias ejus*. Hebræus autem dicit, *Begeburothau*. Hoc est autem quod dicit: *Laudate eum propter vires ejus, propter potentiam ejus, propter miracula ejus, propter virtutem, quam ostendit per omnia, quæ sunt infra, quæ sunt supra, quæ communiter fiunt, et quæ privatim, quæ sigillatim, et quæ perpetuo.* *Laudate eum secundum multitudinem magnitudinis ejus.* Et quomodo fieri potest ut laudem emittat, quæ ejus magnitudinis multitudini respondeat? Non dicit laudem quæ respondeat, sed, *Quantam, inquit, potes animo comprehendere multitudinem ejus magnitudinis, tantam et talem offer: quantum tibi conceditur, qualem par est offerre magno Deo et supra modum magno eum qui homo est: nemo enim potest dignam offerre.* Vidisti desiderium animi? vidisti inflammata mentem, quæ urget, invitat, et contendit, ut et propriam imbecillitatem superet, et ad ipsum deinceps cælum evolet, quæ Deo est colligata, et ei magno desiderio addicta? 4. *Laudate eum in sono tubæ.* Alius, *Per sonum cornæ* (c). *Laudate eum in psalterio et cithara.* Alius, *Per nablum et tyram*. 5. *Laudate eum in tympano et choro; laudate eum in chordis et organo.* Alius, *Per chordas et citharam*. 6. *Laudate eum in cymbalis bene sonantibus;*

(a) Prior interpretatio est Symmachi, posterior Aquilæ.

(b) Hebraice תְּבִיבוֹתָיו, in fortitudinibus ejus.

¹ rursus, sed etiam in miraculorum productione.
(a) Gr. ὑμολογίας. Quis ita verterit ignoro. Certe non videtur satis idonea vocis, תְּבִיבוֹתָיו, interpretatio.

(b) Prior interpretatio est Symmachi, posterior Aquilæ. Vide in Hexaplis.

(c) Hæc interpretatio est Symmachi. Hic textus deficiebat in savil. et Morel., ubi illud, *Laudate eum in psalterio et cithara*, desiderabatur: ita ut sequens interpretatio ad priorem partem versiculi pertinere perperam videretur. Illud unum, *Per nablum et tyram*, cujus interpretis sit ignoratur. Perinde nescitur cujus sint illa, *in chordis et cithara*.

ἐργασάμενος. Καὶ ἀγαλλιάσονται ἐπὶ τῶν κοιτῶν αὐτῶν. Πολλὴν δείκνυσι τὴν ἀδειαν, ἐξ ὧν οὕτως ἐπήγαγε, πολλὴν τὴν ἔνεσιν, πολλὴν τὴν εὐφροσύνην, πολλὴν τὴν ἡδονὴν. Ταῦτα δὲ λέγει, ὥστε εἰδέναι αὐτοῦς, ὅτι οὐκ αἰκείοις ὄπλοις, οὐδὲ οικείᾳ δυνάμει, ἀλλὰ τῇ τοῦ Θεοῦ ῥοπῇ τὸ πᾶν γέγονε, καὶ ὅτι ταύτην ἐπισπᾶσθαι δεῖ διὰ ταπεινοφροσύνης καὶ πραότητος. Αἱ ὑψώσεις τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ λάρυγγι αὐτῶν, καὶ αἱ ῥομφαῖαι δίστομοι ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν τοῦ ποιῆσαι ἐκδίκησιν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐλεγκμοὺς ἐν τοῖς λαοῖς. Ἐνταῦθα τὸν μετὰ χορείας πόλεμον δηλοῖ, καὶ ὅτι ἄδοντες καὶ ὑμνοῦντες οὕτω περιέσονται. Ὑψώσεις γὰρ τὰς ὑμνολογίας, τὰς ψαλμωδίας, τὰς εὐχαριστίας λέγει. Διὸ καὶ ἕτερος τὰς Ὑψώσεις, Ὑμνολογίας εἶπε. Τοῦ ποιῆσαι ἐκδίκησιν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐλεγκμοὺς ἐν τοῖς λαοῖς. Τί ἐστι τοῦτο; Ἐπειδὴ τὸν πάντα χρόνον κρατήσαντες ὠνείδιζον, ἐλέγξει αὐτοὺς διὰ τῶν ἔργων ἐπαγγέλλεται, καὶ δεῖξαι διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν, ὅτι οὐχ ἡ τοῦ Θεοῦ ἀσθένεια, ἀλλ' αἱ αὐτῶν ἀμαρτίαι ἔδωκαν αὐτοῖς κρατῆσαι. Ὅτε γοῦν δίκην ἔδωσαν ἰκανὴν, ἔνευσε μόνον ὁ φιλόανθρωπος Θεός, καὶ τὰ πράγματα εἰς θαυμαστὴν ἤλθε μεταβολήν. Καὶ ὄρα τῆς νίκης τὴν ὑπερβολήν. Ἐπάγει γὰρ καὶ λέγει· Τοῦ δῆσαι τοὺς βασιλεῖς αὐτῶν ἐν πέδαις, καὶ τοὺς ἐνδόξους αὐτῶν ἐν χειροπέδαις σιδηραῖς. Εἶδες περιουσίαν ἰσχύος; Οὐ γὰρ ἀπήλασαν τοὺς πολεμίους μόνον, οὐδὲ ἀπώσαντο, ἀλλὰ καὶ δεσμώτας λαβόντες ἐπανῆλθον, πᾶσιν ἐπιδεικνύμενοι τοῦ Θεοῦ τὴν ἰσχύον. Τοῦ ποιῆσαι ἐν αὐτοῖς κρῖμα ἔγγραπτον. Τί ἐστι, Κρῖμα ἔγγραπτον; Φανερόν, ὠμολογημένον, οὐ δυνάμενον λήθη παραδοθῆναι. Τὰ γὰρ τοῦ Θεοῦ τοιαῦτα· καὶ τῷ μεγέθει τῶν κατορθωμάτων, καὶ τῇ τῆς θαυματουργίας ὑπερβολῇ εἰς πάντα διατείνεται τὸν χρόνον. Τοιαύτη οὖν ἔσται ἡ νίκη, φησὶ, καὶ τοιοῦτον τὸ τρόπαιον, ὡς ἅπασιν εἶναι δῆλον, οὕτω σαφές, καθάπερ ἐν στήλῃ γεγραμμένον, καὶ μηδέποτε ἐξαλειφόμενον. Δόξα αὕτη ἐστὶ πᾶσι τοῖς ὀσίοις αὐτοῦ. Ποία αὕτη; Τὸ νικῆσαι, μᾶλλον δὲ οὐ τὸ νικῆσαι ἀπλῶς, ἀλλὰ τὸ οὕτω νικῆσαι, διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ συμμαχίας, διὰ τῆς ἀνωθεν ῥοπῆς. Ὅρα δὲ πῶς τῶν ὀσίων μέμνηται, διεγείρων αὐτοὺς εἰς τὴν τοῦ βίου καὶ τῆς ἀρετῆς ἐπιμέλειαν. Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ, οὐχὶ τὴν νίκην μόνον λέγει δόξαν, ἀλλὰ καὶ τὸν αἶνον, καὶ τὰς μελωδίας, καὶ τοὺς ὕμνους, παιδεύων διὰ πάντων, ὅτι Θεὸν ἀνυμνοῦντες, μεγάλην ἑαυτοῖς περιθήσουσι δόξαν, καὶ λαμπροτέρους ἑαυτοὺς ἀποφανοῦσι, χάριτι [501] καὶ φιλοανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΡΝ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Αἰνεῖτε τὸν Θεὸν ἐν τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ. Ἄλλος, Ἐν τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ. Ἄλλος, Ἐν τῷ ἡγιασμένῳ αὐτοῦ.

Ἡ περὶ τοῦ λαοῦ ἐνταῦθα τοῦτο λέγει, ἢ περὶ βίου ἀγίου καὶ ἀνδρῶν ἀγίων. Ὅρα δὲ πῶς τὸ βιβλίον κατέκλεισε πάλιν εἰς εὐχαριστίαν, παιδεύων ἡμᾶς ὅτι

τοῦτο καὶ ἀρχὴν καὶ τέλος εἶναι δεῖ καὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ῥημάτων ἡμῶν. Διὸ καὶ Παῦλός φησι· Πᾶν ὃ τι ἂν ποιῆτε ἐν λόγῳ καὶ ἔργῳ, πάντοτε εὐχαριστεῖτε τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ δι' αὐτοῦ. Οὕτω καὶ τῆς εὐχῆς ἡμῶν τὸ προοίμιον ἐντεῦθεν ἔχει τὴν ἀρχήν. Τὸ γὰρ λέγειν, Πάτερ ἡμῶν, εὐχαριστούντων ἐστὶν ἐπὶ ταῖς γεγενημέναις δωρεαῖς, καὶ πάσας αὐτὰς διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου δεικνύντων. Ὁ γὰρ εἰπὼν Πατέρα, τὴν υἱοθεσίαν ὠμολόγησεν· ὁ δὲ τὴν υἱοθεσίαν ὀμολογήσας, τὴν δικαιοσύνην, τὸν ἁγιασμόν, τὴν ἀπολύτρωσιν, τὴν τῶν ἀμαρτημάτων ἄφεσιν, τοῦ Πνεύματος τὴν χορηγίαν ἀνεκήρυξε. Δεῖ γὰρ ταῦτα πάντα προὑπάρξαι, ὥστε τῆς υἱοθεσίας ἡμᾶς οὕτως ἀπολαῦσαι, καὶ καλέσαι Πατέρα ἀξιωθῆναι. Ἐμοὶ δὲ ἕτερον δοκεῖ αἰνιττεσθαι λέγων· τὸ γὰρ, Ἐν τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ, τοῦτό ἐστι, διὰ τοὺς ἀγίους αὐτοῦ. Εὐχαριστεῖτε οὖν, ὅτι τοιαύτην πολιτείαν εἰς τὸν βίον εἰσήγαγεν, ἢ τοὺς ἀνθρώπους ἀγγέλους ἐποίησε. Διὸ πρότερον, Ἐν τοῖς ἀγίοις εἰπὼν, τότε ἐπήγαγεν· Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν στερεώματι δυνάμεως αὐτοῦ· ἐμφαίνων ὅπερ ἐφθην εἰπὼν. Τοῦτο γὰρ μᾶλλον τῷ Θεῷ περισπούδαστον, ἢ ἐκεῖνο. Καὶ γὰρ οὐρανὸς διὰ τὸν ἄνθρωπον γέγονεν, οὐκ ἄνθρωπος διὰ τὸν οὐρανόν. Ἐτερος δὲ ἀντὶ τοῦ, Ἐν στερεώματι, Τῷ ἀκαθαιρέτῳ εἶπε. Καὶ ἄλλος, Ἐν στερεώματι κράτους αὐτοῦ. Καὶ ἕτερον δὲ μοι δοκεῖ αἰνιττεσθαι πάλιν, ὡς ἐν τῷ προτέρῳ ψαλμῷ. Ὡς γὰρ ἐκεῖ εἶπεν, Αἰνεῖτε αὐτὸν οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ· οὕτω καὶ ἐνταῦθα, Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν στερεώματι αὐτοῦ· τουτέστιν, οἱ ὄντες ἐν στερεώματι αὐτοῦ. Οὐ γὰρ παύεται συνεχῶς κοινωνοὺς λαμβάνων τῆς εὐφημίας τὰς ἄνω δυνάμεις. Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐπὶ ταῖς δυναστείαις αὐτοῦ. Ἄλλος, Διὰ τῶν δυναστειῶν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἑβραῖός φησιν, Βερεβουροθαῦ. Ὁ δὲ λέγει, τοῦτό ἐστιν· Αἰνεῖτε αὐτὸν διὰ τὰς δυναστείας αὐτοῦ, διὰ τὴν δύναμιν αὐτοῦ, διὰ τὰ θαύματα αὐτοῦ, διὰ τὴν ἰσχύον, ἣν διὰ πάντων ἐπιδείκνυται, τῶν ἄνω, τῶν κάτω, τῶν κοινῇ, τῶν ἰδίᾳ, τῶν καθ' ἕκαστον, τῶν διηνεκῶς. Αἰνεῖτε αὐτὸν κατὰ τὸ πλῆθος τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ. Καὶ πῶς τοῦτο δυνατὸν, ἀντίρροπον τοῦ πλῆθους τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ αἶνον ἀναγαγεῖν^b; Οὐ τοῦτο λέγει, ὅτι [502] ἀντίρροπον, ἀλλ' ὅσον, φησὶ, δυνατὸν ἐκτείνειν, ἐννοῶν τὸ πλῆθος τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ, τοιοῦτον ὡς ἐγχεῖ σοι ἀνάφερε^c, καὶ οἷον εἰκὸς τοιοῦτῳ μεγάλῳ Θεῷ καὶ μεθ' ὑπερβολῆς μεγάλῳ ἀναφέρειν ὕμνον ἀνθρώπου ὄντα· καὶ γὰρ ἀξίον οὐδεὶς ἀνευεγκεῖν δύναται. Εἶδες πόθον ψυχῆς; εἶδες ἐκκατομένην διάνοιαν, βιαζομένην, φιλονεικοῦσαν καὶ τὴν οικείαν ἀσθένειαν ὑπερβῆναι, καὶ ἀναπτῆναι λοιπὸν πρὸς αὐτὸν τὸν οὐρανόν, συνδέδεμένην τῷ Θεῷ, ἀνακειμένην αὐτῷ πολλῷ τῷ πόθῳ; Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ἤχῳ σάλπιγγος. Ἄλλος, Δι' ἤχου κερατίνης. Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ψαλτηρίῳ καὶ κιθάρᾳ. Ἄλλος, Διὰ νάβλιας καὶ λύρας. Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τυμπάνῳ καὶ χορῷ· αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν χορδαῖς καὶ ὄργάνῳ. Ἄλλος, Διὰ χορδῶν καὶ κιθάρας. Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν κυμβάλοις εὐήχοις· αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν κυμβάλοις ἀλαλαγμοῦ. Ἄλλος, Ἐν κυμβάλοις σημασίας. Πᾶσα προῆ αἰ-

^b Unus εἰσαγαγεῖν.

^c Unus ὕμνον ἀνάφερε.

^a Unus πῶς πάλιν ἐνταῦθα τῶν.

νασάτω τὸν Κύριον. Ἄλλος, Ἀναπνοή. Πάντα ἀνακινεῖ τὰ ὄργανα, καὶ διὰ πάντων τὴν μελωδίαν ἀναφέρεσθαι παρακελεύεται, διαθερμαίνων τὴν διάνοιαν αὐτῶν καὶ ἀνεγείρων.

Ὡς περ οὖν Ἰουδαίους διὰ πάντων τῶν ὀργάνων, οὕτως ἡμῖν παρακελεύεται διὰ πάντων τῶν μελῶν ἀνυμνεῖν τὸν Θεόν, δι' ὀφθαλμοῦ, διὰ γλώττης, δι' ἀκοῆς, καὶ διὰ χειρός. Ὅπερ οὖν καὶ ὁ Παῦλος δηλοῖ λέγων· *Παραστήσατε τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν.* Αἰνεῖ γὰρ καὶ ὀφθαλμῶς, ὅταν μὴ ἀκόλαστα βλέπῃ· καὶ γλῶττα, ὅταν ψάλλῃ· καὶ ἀκοή, ὅταν μὴ δέχεται πονηρὰ ἄσματα, μηδὲ κατηγορίας τοῦ πλησίον· καὶ διάνοια, ὅταν μὴ δόλους ῥάπτῃ, ἀλλὰ ἀγάπην βρῇ· καὶ πόδες, ὅταν μὴ ἐπὶ πονηρίαν τρέχωσιν, ἀλλ' ἐπὶ ἀγαθῶν ἔργων οἰκονομίαν· καὶ χεῖρες, ὅταν μὴ ἐπὶ ἀρπαγὴν καὶ πλεονεξίαν^a καὶ πληγὰς, ἀλλ' ἐπὶ ἐλεημοσύνην καὶ τὴν τῶν ἀδικουμένων προστασίαν ἐκτείνωνται. Τότε γίνεται κιθάρα ἐμμελῆς ὁ ἄνθρωπος, παναρμόνιον τινα μελωδίαν καὶ πνευματικὴν ἀναφέρων τῷ Θεῷ. Καὶ τὰ ὄργανα δὲ ἐκεῖνα διὰ τοῦτο ἐπετέτραπτο τότε, διὰ τῆς τὴν ἀσθένειαν αὐτῶν, καὶ διὰ τὸ κινεῖν αὐτοὺς εἰς ἀγάπην καὶ συμφωνίαν, καὶ ἐγείρειν αὐτῶν τὴν διάνοιαν μεθ' ἡδονῆς ποιεῖν τὰ τὴν ὠφέλειαν παρεχόμενα, καὶ εἰς πολλὴν βούλεσθαι αὐτοὺς ἀγειν σπουδὴν διὰ τῆς τοιαύτης ψυχαγωγίας. Τὸ γὰρ βάνουσον αὐτῶν καὶ ῥάβθυμον καὶ ἀναπεπτωκὸς σοφιζόμενος ὁ Θεός, ἀφ-

υπνίζειν αὐτοὺς ταύτη μεθόδευσε τῇ σοφίᾳ, ἀνακεράσας τῷ πόνῳ τῆς προσεδρίας τὸ ἡδὺ τῆς μελωδίας. Τί δὲ ἐστίν, *Ἐν κυμβάλῳ σημασίας*; Τοὺς ψαλμοὺς οὕτω φησίν. Ὅδ γὰρ ἀπλῶς ἐκυμβάλιζον, οὐδὲ ἀπλῶς ἐκιθάριζον, ἀλλ' ὡς οἶόν τε ἦν, καὶ διὰ τῶν κυμβάλων, καὶ διὰ τῶν σαλπείγων, καὶ διὰ τῶν τῆς κιθάρας [503] ψαλμῶν τὰς σημασίας ἐνδεικνύμενοι· καὶ ἦν αὐτοῖς εἰς ταῦτα σπουδὴ καὶ πόνος πολὺ τὸ κέρδος φέρων. *Πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον.* Ἐπειδὴ γὰρ^b ἐκάλεσε τοὺς ἐξ οὐρανοῦ, ἐπειδὴ διήγειρε τὸν δῆμον, ἐπειδὴ τὰ ὄργανα ἅπαντα ἐκίνησεν, εἰς τὴν φύσιν πᾶσαν ἐκβαίνει λοιπὸν, πᾶσαν ἡλικίαν εἰς τὴν μελωδίαν καλῶν, πρεσβύτας, ἄνδρας, νέους, ἐφήβους, γυναῖκας, ἅπαντας τοὺς τὴν οἰκουμένην οἰκοῦντας, καὶ ἐντεῦθεν ἤδη προκαταβαλλόμενος τῆς Καινῆς Διαθήκης τὰ σπέρματα τοῖς πανταχοῦ γῆς ἐκτεταμένοις. Αἰνῶμεν τοίνυν τὸν Θεὸν διηνεκῶς, μὴ διαλείπωμεν ὑπὲρ ἀπάντων εὐχαριστοῦντες, καὶ διὰ ῥημάτων, καὶ διὰ τῶν πραγμάτων. Αὕτη γὰρ ἡμῶν θυσία καὶ προσφορὰ, αὕτη λειτουργία ἀρίστη καὶ ταῖς ἀγγελικαῖς πολιτεαῖς εἰκουῖα. Κἂν διαμείνωμεν οὕτως αὐτὸν ἀνυμνοῦντες, καὶ τὸν παρόντα βίον ἀπροσκόπως ἀνύσομεν, καὶ τῶν μελλόντων ἀπολαύσομεθα ἀγαθῶν ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ἅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι δόξα, κράτος, τιμὴ, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

^a Καὶ πλεονεξίαν in Morel. deerat : in aliis habetur.

^b Γὰρ deest in Savil.

AD DUAS HOMILIAS IN ILLUD, NE TIMUERIS CUM DIVES FACTUS FUERIT HOMO,

De hisce duabus homiliis hæc habet Savilius in Notis Tom. 8, col. 721 : « Hujus orationis et proxime sequentis apographa ex Bibliotheca Novi Collegii Oxoniensis descripta. Priorem emendavimus ex duobus Manuscriptis in Bibliotheca Regia Lutetiæ, uno Cæsareo Viennæ; et codice excuso Lutetiæ 1554. Nam ne nescias, Lector, eadem est hæc nostra cum illa excusa (quamvis initia sint diversa), pauculis duntaxat exceptis. In posteriore oratione plana sunt omnia : in priore non pauca hiulca et aspera. Præstitimus quod potuimus, ut loca quæ minus placerent notarem, ingeniosis et industriis lectoribus vel interpretanda, vel emendanda. Utraque γνησία, et habita, ut opinor, Constantinopoli, et quidem posterior videtur a Joanne nostro habita post aliam ab aliquo presbytero, fortasse suo, dictam. »

Quanta sit exemplariorum varietas in prima homilia, mox videbis in nota ad imam paginam posita; quæ varietas, etsi non ubique tanta, observatur fere per totam hanc homiliam. Cogitabam initio num hæc homilia ex earum numero esset, quas abs se retractatas, mutatas, auctas, aliaque principia præferentes, bis aut pluries ad populum habuisset Chrysostomus, quales vidimus Tomo secundo duas, alteram de Juda proditore, p. 386, alteram de Cruce et Latrone, p. 411 : verum re accuratius perpensa, deprehendi tantam exemplariorum varietatem ex temerariis ausibus nugacissimorum Græculorum prodiisse. Quod videas maxime in postrema nota, ubi ex uno Regio Codice nænias protulimus solœcismis plenas, ac quovis sagaci homine, ne dicam Chrysostomo, indignas.

Constantinopoli autem habitam fuisse suadent hæc verba num. 2 : *Nostis vos innumera exempla in hac urbe circa intempestivam hujusmodi divitiarum jacturam : et didicistis, vivente possessore [504] possessionem periisse : divitiarum enim finis est mutatio in paupertatem. Perpende igitur quam brevis temporis sit possessio. Nam possessor vivit post jacturam possessionis. Atque utinam periisset possessio, neque in perniciem traxisset ipsum possessorem. Non erraveris igitur si dixeris divitias esse domesticum ingratum, sanguina-*

laudate eum in cymbalis jubilationis (a). Alius, In cymbalis significationis. Omnis spiritus laudet Dominum. Alius, Respiratio, Movet omnia instrumenta, et jubet per omnia offerri Deo modulationem, eorum animum accendens et excitans.

Membra nostra ut Deum laudent; musica instrumenta cur Judæis permissa; laus Dei sacrificium ei gratissimum. — Quemadmodum ergo Judæis per omnia instrumenta: ita nobis præcipitur laudare Deum per omnia membra, per oculos, per linguam, per aures, et per manus. Quod quidem Paulus quoque significat dicens: *Exhibete corpora vestra hostiam vivam, sanctam, Deo bene placentem, rationalem cultum vestrum (Rom. 12. 1).* Laudat enim oculus, quando non intuetur impudice: et lingua, quando psallit: et auris, quando improbas cantilenas et accusationem proximi non suscipit: et mens, quando dolos non struit, sed plena est caritate: et pedes, quando non currunt in vitium, sed ad res bonas gerendas: et manus, quando non ad furta et rapinas, nec ad pulsandum et verberandum, sed ad eleemosynam, et ad eos defendendos quibus fit injuria extenduntur. Tunc enim fit homo numerosa cithara, numerosam et spiritalem modulationem Deo offerens. Illa autem instrumenta tunc illis permissa fuerant, et propter eorum imbecillitatem, et quod eos in caritate et concordia contemperarent, et mentem eorum excitarent, ut lubenter facerent quæ eis erant

(a) quis ita verterit igitur. Infra vero vox, *respiratio*, pro, רָשָׁף, ad tres præcipuos interpretes, Aquilam, Symmachum et Theodotionem pertinere potest, qui sic (ἀναπνοή) interpretari solent.

utilia: et quod per talem animi delectationem vellet eos ad majus studium adducere. Cum enim Deus intelligeret quam essent illiberales, socordes et supini, eos hac ratione excitare voluit, eorum in assidendo laborem et assiduitatem jucunda modulatione temperans. Quid est autem, in *cymbalis significationis*? Psalmos ita dicit. Neque enim temere cymbalum pulsabant, nec temere cithara sonabant, sed quantum fieri poterat, per cymbala, per tubas et per citharam ostendebant significationem psalmorum: et labor studiumque, quod in hæc conferebant, afferebat eis magnam utilitatem. *Omnis spiritus laudet Dominum.* Postquam enim vocavit eos qui sunt in cælis, postquam populum excitavit, postquam omnia instrumenta commovit, ad omnem deinceps naturam egreditur, omnem deinceps ætatem vocans ad modulationem, senes, viros, juvenes, impuberes, mulieres, et omnes qui orbi terræ habitant, ex hoc loco Novi Testamenti jam semina dejiciens iis qui per universum orbem terræ extensi sunt. Deum ergo perpetuo laudemus, nec pro omnibus gratias agere et verbis et factis intermittamus. Hoc est enim nostrum sacrificium, et oblatio; hoc est optimum ministerium, quod decet angelicam vitæ institutionem. Et si Deum ita laudare perseveremus, et præsentem vitam absque ulla offensione peragemus, et bona futura consequemur: quæ detur nobis omnibus consequi, gratia et miserationibus Domini nostri Jesu Christi, cum quo Patri cum sancto Spiritu gloria, honor, imperium, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

MONITUM.

rium et homicidam: domesticum, qui in remunerationem hero necem infert. Ubi Eutropii olim potestate et opibus florentis calamitatem et necem commemorare omnino videtur, necnon aliorum multorum qui per hæc tempora Constantinopoli fortunæ vicissitudinem experti sunt. Quodque animadvertas velim, hic pene ipsis verbis multa repetit, quæ in prima de Eutropio homilia, Tom. 3, p. 384 et seqq., pluribus dicuntur, nec non initio sequentis de Eutropio homiliæ. Aliam quoque notam affert Tillemontius, qua probatur Chrysostomum tunc episcopum hæc concionatum esse: quia nimirum sese pastorem dicit numero 4, atque ita dicit ut præcipuam pastoris sollicitudinem ad se pertinere commonstret.

Hinc etiam argui videtur hanc homiliam Constantinopoli habitam fuisse, quod sequens homilia, quæ eidem argumento insistit, et in eundem 48 Psalmi locum habita est, Constantinopoli dicta fuerit, ut in titulo fertur. Hæc porro secunda homilia a Chrysostomo pronuntiata fuit postquam quispiam, seu presbyter Constantinopolitanus, seu alterius civitatis episcopus concionatus fuerat, ut initio dicitur. Post tumultus autem quosdam Constantinopolitanos habita fuit, ut sub initium indicatur his verbis: *Age ergo nos quoque tumultuum, qui jam contigerunt, procella liberati, tamquam fluvialibus quibusdam aquis aures nostras lectione Scripturarum abluamus.* De quo tumultu ac perturbatione quædam dicit etiam inferius. Putaverit fortasse quispiam hic agi de primo ejus exilio, quod anno 403 contigit: at libentius crederem hic loqui Chrysostomum de rebus Eutropii, itemque Aureliani et Saturnini optimatum, qui Gainæ opera et tumultu pulsati sunt in exilium, deque ipsius Gainæ defectione, sicque anno circiter 400 habita fuerit; quamquam id non omnino certum sit. Prioris homiliæ interpretationem novam edidimus, quia illa quæ in Editio erat, a Godefrido Tilmanno παραφραστικῶς concinnata fuerat. Secundæ interpretatio est Frontonis Ducæi.

IN DICTUM ILLUD PROPHETÆ DAVID,

NE TIMUERIS CUM DIVES FACTUS FUERIT HOMO, ET CUM MULTIPLICATA FUERIT GLORIA DOMUS
EJUS (*Psal.* 48. 17) (a); ET DE HOSPITALITATE.

I. Jucundum agricolæ aratrum trahere ad expurgandum arvum, sulcos findere, spinasque convellere, atque ita semina jacere, nulla superstate spina quæ sementi officiat: multo jucundius dicenti, cum in aurem tumultu vacuum divina sensa jacit (b). Ideoque cum voluptate sermonem ordimur, quia hoc arvum expurgatum conspicimus. Licet enim mentem vestram non videamus, at aperti oculi et arrectæ aures vestræ internæ tranquillitatis mihi præbent iudicium. In vestram quippe conscientiam ingredi nequeo: verum oculi vestri intenti atque in sublime erecti testificantur nullam intus esse perturbationem; imo potius cum alacritate clamatis: Sparge semina; quidquid jeceris, spe fructus decerpenti excipimus: sæcularem enim omnem curam ex animo eiecimus. Proinde altiore ego semper sententiam attingo, agri nobilitati confusus. Neque enim Scriptura sapientem tantum doctorem quærit, sed etiam intelligentem auditorem. Idcirco beatos vos prædico, beatum me dico. *Beatus enim, inquit, qui loquitur in aures audientium* (*Eccli.* 25. 12); et, *Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam* (*Matth.* 5. 6). In vos igitur, qui cum studio adestis, sensa jacimus. Alii quippe omnes nunc in foro sunt, et sæcularibus curis labefactantur, vos autem superiores terra facti, spiritualia sensa excipitis; illi ancillæ serviunt, dum carnem curant, vos nobilem, liberamque animam exornantes, ipsam servatis.

Divitiarum vanitas. — Ubinam nunc versaris, o homo? In foro. Quid collecturus? Cænum et lutum. Veni, a me unguentum accipe. Cur colligis pecunias

(a) Homilia in illud, *Ne timueris cum dives, etc.*, collata est cum Codicibus Regiis 1963, 1965 et 2343.

(b) Satis dissimili verborum serie, sed vix diverso sensu homilia ordiuntur Codd. Regg. 1963 et 1965. Non autem operæ pretium est illorum Codicum textum afferre, utpote in quibusdam vitiatum. Cæterum oratio tota plena salebris esse videtur; quod inde sane profectum putatur, quod multa apographa ejus edita fuerint, et ab amanuensis multis vel dempta, vel addita, vel mutata non pauca fuerint.

fluxas, avaritiam vere tyrannum, magistratus qui pereunt, sæcularium curarum copiam, quæ nunc adest, et cras non erit? quid decerpis flores relicto fructu? cur post umbram curris, et veritatem non comprehendis? cur persequeris quæ pereunt, et quæ permanent non quæris? *Omnis caro fœnum, et omnis gloria hominis quasi flos fœni. Exsiccatum est fœnum, et flos cecidit: verbum autem Domini manet in æternum* (*Isai.* 40. 6). Divitiis abundas? Et quid hoc ad animam? Pecuniis locupletior, anima pauperior, foliis ornaris, et fructu eges. Quid, quæso, hinc utilitatis? Nactus es pecunias, quas hic relicturus es; nactus es magistratum, unde insidiæ oriuntur. Veni, fruire sermonibus philosophiæ plenis: expia peccata tua, depone iniquitates tuas, expurga conscientiam¹, erige cogitationem: esto angelus et homo. Relinque carnis naturam, et levem vitæ pennam sume: te segrega a visibilibus, ut hæreas iis quæ sub sensum non cadunt. Ascende in cælos, choreas age cum angelis, siste te ante tribunal supernum et excelsum: relinque fœnum et umbram, fœnum, araneorumque telam: neque enim possum tantæ vilitati aptum nomen imponere. Hæc porro dico, nec finem dicendi faciam. Veni, et te hominem præsta, ne naturalis appellatio tibi falso adscripta sit. Num intelligitis id quod vobis dictum est? Homo est, ait aliquis, sed homo sæpe nomine tenus, non item sensu. Cum enim te video præter rationem viventem, quomodo te hominem vocabo, non bovem? Cum te rapientem conspicio, quomodo te hominem appellabo, non lupum? Cum te fornicantem video, quomodo te hominem vocabo, non suem? Cum te dolis utentem video, quomodo te hominem nominabo, non serpentem? Cum te veneno infectum video, quomodo te hominem vocabo, non aspidem? Cum te insensatum animadverto, quomodo

¹ Alius, *exhilara conscientiam*. Mox unus, *angelus ex homine fias*. Infra duo, *teipsum invisibilibus appende*.

ΕΙΣ ΤΟ ΡΗΤΟΝ ΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΔΑΥΙΔ

Τὸ λέγον, « Μὴ φοβοῦ ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος, ἢ ὅταν πληθυνθῇ ἡ δόξα τοῦ οἴκου αὐτοῦ, »
καὶ περὶ φιλοξενίας.

α'. Ἦδὺ μὲν γηπόνῳ τὸ ἄροτρον ἐλκύσαι εἰς καθαρισμὸν τῆς ἀρούρας, καὶ τὴν αὐλακα ἀνατεμεῖν, καὶ τὰς ἀκάνθας ἀνασπάσαι, καὶ οὕτω τὰ σπέρματα καταβαλεῖν, ἀκάνθης οὐκ οὔσης τῆς λυμαιομένης τὸν σπόρον· πολὺ δὲ ἤδιον τῷ λέγοντι, ὅταν εἰς ἀκοὴν καταβάλλῃ τὰ θεῖα νοήματα θόρυβον οὐκ ἔχουσιν. Διὰ δὲ τοῦτο μετὰ ἡδονῆς ἀπτόμεθα τὸν λόγον, ὅτι τὴν ἀρουραν ταύτην ἐκκεκαθαρμένην ὀρώμεν. Εἰ γὰρ καὶ τὴν διάνοιαν ὑμῶν οὐ βλέπομεν, ἀλλὰ τὰ ὄμματα ὑμῶν διηνοιγμένα καὶ προανεστηκυῖα ἢ ἀκοὴ σημεῖά μοι δίδωσι τῆς ἐνδοθεν γαλήνης. Εἰς μὲν γὰρ τὸ συνειδὸς ὑμῶν εἰσελθεῖν οὐ δύναμαι· τὰ δὲ ὄμματα ἐστηκότα καὶ μετέωρα γινόμενα φωνὴν ἀφίησιν, ὅτι θόρυβος οὐδεὶς ἐνδον ἐστίν, ἀλλὰ μᾶλλον βοᾶτε μετὰ προθυμίας· κατάβαλλε τὰ σπέρματα, ὑποδεχόμεθα ἕπερ ἂν καταβάλλῃς, διὰ τὴν ἐλπίδα τοῦ καρποῦ· πᾶσαν γὰρ φροντίδα βιωτικὴν ἐξείψαμεν τῆς διανοίας. [505] Διὰ δὲ τοῦτο καὶ βαθυτέρων ἀεὶ ἄπτομαι νοημάτων, θαρρόων τῆ εὐγενείᾳ τῆς ἀρούρας α'. Οὐ γὰρ δὴ σοφὸν διδάσκαλον ἢ Γραφὴ ζητεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ συνετὸν ἀκροατὴν. Διὰ τοῦτο μακαρίζω μὲν ὑμᾶς, μακαρίζω δὲ καὶ ἑμαυτόν. Μακάριος γὰρ, φησὶν, ὁ λέγων εἰς ὧτα ἀκουόντων· καὶ, Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην. Οὐχοῦν εἰς ὑμᾶς τοὺς μετὰ προθυμίας παραγενομένους καταβαλοῦμεν τὰ νοήματα. Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι β πάντες νῦν ἐν ἀγοραῖς καὶ βιωτικαῖς φροντίσι κατατήπονται, ὑμεῖς δὲ τῆς γῆς ὑψηλότεροι γινόμενοι, τὰ νοήματα νερὰ δέχεσθε· κάκεινοι μὲν τῆ δούλῃ δουλεύουσι, τῆς σαρκὸς ἐπιμελούμενοι, ὑμεῖς δὲ τὴν εὐγενῆ καὶ ἐλευθέραν ψυχὴν καλλωπίζοντες, διατηρεῖτε.

Ποῦ γὰρ διατρέθεις, ἄνθρωπε, νῦν; Ἐν ἀγορᾷ. Ἴνα τί συναγάγῃς; Βόρβορον καὶ πηλόν. Ἐλθέ, λάβε μύρον παρ' ἐμοῦ. Τί συνάγεις χρήματα ἀπολλύμενα, φιλαργυρίαν τὴν τύραννον, ἀρχὰς τὰς ἀπολλύμενας, περιουσίαν τῶν βιωτικῶν φροντίδων, τὴν

α' Unus καθορῶν τὴν εὐγένειαν τῆς ἀρούρας.

β Duo mss. λαοί. Infra vero alius νερώ; ubi νερά.

νῦν οὔσαν, καὶ αὔριον οὐκ οὔσαν; τί δρέπη τὰ ἀνθη, καὶ ἀφίης τὸν καρπὸν; τί τρέχεις ὀπίσω τῆς σκιᾶς, καὶ οὐ καταλαμβάνεις τὴν ἀλήθειαν; τί διώκεις τὰ ἀπολλύμενα, καὶ οὐ ζητεῖς τὰ μένοντα; "Οτι Πᾶσα σὰρξ χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου. Ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος ἐξέπεσε· τὸ δὲ ῥῆμα Κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα. Γέγονας εὐπορος χρήμασι; Καὶ τί τοῦτο πρὸς τὴν ψυχὴν; Εὐπορώτερος χρήμασι, καὶ πενέστερος τῆ ψυχῇ, κομᾶς τοῖς φύλλοις, καὶ πένη τῷ καρπῷ. Τί ὄφελος; εἶπέ μοι. Ἐλαβες χρήματα, ἃ μέλλεις ἐνταῦθα καταλιμπάνειν· ἔλαβες ἀρχὴν, ἐξ ἧς ἐπιβουλὴ τίκτεται. Ἐλθέ, ἀπόλαυσον λόγων φιλοσόφων· δαπάνησόν σου τὰ ἀμαρτήματα, ἀνάλωσόν σου τὰ παρανομήματα, καθαρὸν σου ποίησον τὸ συνειδὸς ε', μετάρσιον ποίησον τὸν λογισμόν· γενοῦ ἄγγελος καὶ ἄνθρωπος. Κατάλιπε τῆς σαρκὸς τὴν φύσιν, καὶ λάβε κοῦφον τὸ πτερόν τῆς ζωῆς, ἀπάλλαξον σαυτὸν τῶν ὄρατῶν, καὶ κρέμασον σεαυτὸν ἐν τοῖς ἀοράτοις. Ἀνάβα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, χόρευε μετὰ τῶν ἀγγέλων, παράστηθι τῷ βήματι τῷ ἄνω, τῷ ὑψηλῷ· κατάλιπε τὸν καπνόν, καὶ τὴν σκιάν, καὶ τὸν χόρτον, καὶ τὴν ἀράχνην· οὐδὲ γὰρ ὄνομα οἶδα ἄξιον τῆς εὐτελείας ταύτης ἐπιθεῖναι. Ταῦτα δὲ λέγω, καὶ λέγων οὐ παύσομαι. Ἐλθέ, καὶ γενοῦ ἄνθρωπος, ἵνα μὴ ἐπιψεύδηταί σου ἡ προσηγορία τῆς φύσεως δ'. Ἄρα συνήκατε τὸ λεχθὲν πρὸς ὑμᾶς; Ἄνθρωπός ἐστι, φησὶν, ἀλλ' ἄνθρωπος μὲν τὸ ὄνομα πολλάκις, οὐκ ἄνθρωπος δὲ τὸ φρόνημα. Ὅταν γὰρ ἴδω σε ἀλόγως βιοῦντα, πῶς σε καλέσω ἄνθρωπον, ἀλλ' οὐχὶ βροῦν; Ὅταν ἴδω σε ἀρπάζοντα, πῶς σε καλέσω ἄνθρωπον, ἀλλ' οὐχὶ λύκον; Ὅταν ἴδω σε πορνεύοντα, πῶς σε καλέσω ἄνθρωπον, ἀλλ' οὐχὶ χοῖρον; Ὅταν

ε Sic dno. In edito καθαρὸν σου τὸ συνειδὸς. Alius cor. Παρὸν ποίησόν σου τὸ συνειδὸς. Mox unus γενοῦ ἐξ ἀνθρώπου ἄγγελος. Infra duo κρέμασον σεαυτὸν τῶν ἀοράτων.

δ Duo ἵνα μὴ ἐπιψεύδῃς σου ἡ προσηγορία τῆς φύσεως γένηται.

ἴδω σε δολερὸν, πῶς; σε καλέσω ἄνθρωπον, ἀλλ' οὐχὶ ὄφιν; Ὅταν ἴδω σε ἴον ἔχοντα, πῶς σε καλέσω ἄνθρωπον, ἀλλ' οὐχὶ ἀσπίδα; Ὅταν ἴδω σε ἀνόητον, πῶς σε καλέσω ἄνθρωπον, ἀλλ' οὐχὶ ὄνον; Ὅταν [506] ἴδω σε μοιχεύοντα, πῶς σε καλέσω ἄνθρωπον, ἀλλ' οὐχὶ ἵππον θηλυμανῆ; Ὅταν ἴδω σε ἀπειθῆ καὶ ἀσύνητον, πῶς σε καλέσω ἄνθρωπον, ἀλλ' οὐχὶ λίθον; Ἐλαβες εὐγένειαν παρὰ τοῦ Θεοῦ, τί προδίδως τὴν ἀρετὴν τῆς φύσεως; Τί ποιεῖς; εἶπέ μοι. Ἔτεροι τέχνην ἔχουσιν ἄνθρωποι, τὰ ἄλογα, κατὰ τὸ ἐγχωροῦν, εἰς ἀνθρώπων εὐγένειαν μετατιθέναι· φιττακοὺς παιδεύουσι φωνῆ ἀνθρωπίνῃ^α φθέγγεσθαι, καὶ τῇ τέχνῃ τὴν φύσιν βιάζονται· λέοντας ἡμέρους ἐργάζονται, διὰ τῆς ἀγορᾶς ἔλκοντες. Τὸν λέοντα ἡμέρον ποιεῖς ζῶον ἀτιθάσσευτον, καὶ σαυτὸν λύκου ἀγριώτερον καθιστᾶς; Καὶ τὸ δὴ χαλεπώτερον, ὅτι τῶν μὲν ἀλόγων ἕκαστον ἐν ἐλάττωμα ἔχει, ὁ λύκος εἰς τὴν ἀρπακτικὸν, ὁ ὄφιν εἰς τὸ δολερὸν, ἡ ἀσπίς εἰς τὸ ἰώδες· ἐπὶ δὲ ἀνθρώπου πονηροῦ οὐκ ἔστι τοῦτο. Οὐδὲ γὰρ ἐν ἐλάττωμα πολλάκις κέκτηται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ ἀρπακτικὸς γίνεται, καὶ δολερὸς, καὶ ἰώδης, καὶ τὰς τῶν ἀλόγων κακίας εἰς τὴν ἑαυτοῦ συνάγει ψυχὴν. Πῶς οὖν σε καλέσω ἄνθρωπον, ὃς οὐκ ἔχεις τῆς βασιλείας τὸ σύνθημα, οὐκ ἔχεις τὸ διάδημα, οὐκ ἔχεις τὴν πορφύραν; *Ποιήσωμεν*, φησὶν, *ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν*. Ἐννόησον κατὰ τίνος εἰκόνα ἐγένου, ἄνθρωπε, καὶ μὴ κατενεχθῆς εἰς τὴν τῶν ἀλόγων εὐτέλειαν. Ἐάν ἴδῃς βασιλέα πορφύραν ῥίψαντα καὶ διάδημα καὶ μετὰ τῶν στρατιωτῶν^β συναγελαζόμενον, καὶ προδιδόντα τὴν ἀρχὴν τὴν ἑαυτοῦ, πῶς καλέσεις τὸν τοιοῦτον βασιλέα; Καὶ σὺ ἄνθρωπος εἶ. Μὴ μοι οὖν δείξῃς, ὅτι ψυχὴν ἀνθρώπου ἔχεις, ἀλλ' εἰ τὸ φρόνημα ἀνθρώπου εἶ. Ἀρχῶν εἶ τῶν ἀλόγων, καὶ τῶν ἐν σοὶ ἀλόγων παθῶν δούλος ἐγένου;

β'. Καὶ πῶς γένωμαι ἄνθρωπος; φησὶν. Εἰ κρατεῖς τῶν λογισμῶν τῆς σαρκὸς, ἐκείνων τῶν ἀλόγων, εἰ ἐξέβαλες πορνείαν, εἰ ἐξέβαλες ἐπιθυμίαν χρημάτων ἀκαιρον, εἰ ἐξέβαλες τὴν πονηρὰν ἐκείνην τύραννον^α, εἰ καθαρὸν σαυτοῦ τὸ χωρίον εἰργάζω. Ἀλλὰ πῶς γίνῃ ἄνθρωπος; Ἐάν ἔλθῃς ὧδε, ὅπου δημιουργοῦνται ἄνθρωποι. Ἐάν λάβω σε ἵππον, ποιῶ σε ἄνθρωπον· Ἐάν λάβω σε λύκον, ποιῶ σε ἄνθρωπον· Ἐάν λάβω σε ὄφιν, ποιῶ σε ἄνθρωπον, οὐ μεταβάλλων τὴν φύσιν, ἀλλὰ μετατιθεὶς τὴν προαίρεσιν. Ἀλλὰ τί φησι; Τέχνα ἔχω, οἰκίας προϊστάμαι, γυναικὸς ἐπιμελοῦμαι, πενίαν κατέχομαι, ἐπὶ τὴν ἀναγκαίαν σπεύδω τροφήν. Σκήψεις ταῦτα καὶ προφάσεις. Εἰ μὲν γὰρ δι' ὄλου σε κατεῖχον ἐνταῦθα, καὶ οὐδὲ μικρὰν καιροῦ ῥοπήν τοῖς ἔξω σε συνεχώρουν ἐκδιδόναι σπράγμασιν, εἶχες ἂν ἀπολογῆσασθαί μοι καὶ εἰπεῖν, ὅτι Τέχνα ἔχω, καὶ οἰκίας προϊστάμαι· καὶ καλῶς ἂν ταῦτα ἔλεγες· μᾶλλον δὲ οὐδὲ τότε ταῦτα λέγειν ἔχρη. Ἰκανός^δ γὰρ σοὶ ὁ Θεὸς ἐνταῦθα ἀσχολουμένῳ πλείονος εὐπορίας τὰ σὰ πάντα διατυπῶσαι. Νῦν δὲ οὐδὲν τούτων σε ἀναγκάζω, οὐδὲ λέγω, καθ' ἑκάστην ἡμέραν σχολάζε, ἀλλὰ δευτέρον τῆς ἑβδομάδος. Τί βαρὺ, τί φορτικόν; Οὐδὲ ὄλην τὴν ἡμέραν, ἀλλὰ μικρὰν καιροῦ ῥοπήν ἔλθε εἰς τὴν ἐκκλησίαν· δέξαι

[507] νοερὰ νοήματα, ἵνα μὴ δέξῃ τραύματα· οὐχ ἵνα ἄλλους καταβάλλῃς, ἀλλ' ἵνα ποιήσῃς τὴν ἀγορὰν ἐκκλησίαν. Ἐλθε, λάβε ὄπλον, ἵνα ἐν τῷ ὄπλῳ μὴ δέξῃ τὴν πληγὴν βλαβεράν. Στήθι ἐπὶ τῆς παρατάξεως, μόνον ὀπλισμένος· στήθι ἐν τόπῳ ἀγίῳ, μόνον καθαρὰ ἔχων τὰ ὄμματα· ἔμβηθι εἰς τὸν λιμένα, μόνον μετ' ἀκριθείας^ε σαλεύων τὸ πλοῖον. Ταῦτα ἐνταῦθα δύνασαι μαθεῖν· καὶ οὐ θέλεις, ἀλλ' ἐξέρχῃ ἐν παρατάξει κοσμικῇ γυμνὸς τῶν τοῦ Θεοῦ ἐντολῶν. Ἐννόησον ἡλίχον ἐστὶν ἐξίέναι ἀπὸ ἐκκλησίας πάντων τῶν ἀνθρωπίνων ὑπερορῶντα, καὶ τὰ λυπηρὰ πατοῦντα, καὶ χρηστῶν ὑψηλότερον γινόμενον, οὔτε ἐν ἐκείνοις ἐπαιρόμενον, οὔτε ἐν τούτοις πιεζόμενον· οἷος ἦν ὁ Ἰώβ, οὔτε ὑπὸ τῆς πενίας βαπτιζόμενος, οὔτε ὑπὸ τοῦ πλοῦτου ἐπαιρόμενος, ἀλλ' ἐν τῇ ἀνωμαλίᾳ τῶν πραγμάτων ἴσῃ τὴν ἑαυτοῦ γνώμην διατηρῶν.

Ἐλθε, λάβε ὄπλον παρ' ἐμοῦ. Ποῖον δὲ ὄπλον; Ὁ πολλάκις σοὶ ἐγγυᾶται τὴν σωτηρίαν. Ἐξέρχῃ, καὶ βλέπεις ἄνθρωπον ἐφ' ἵππου ἐπαιρόμενον χρυσοχαλινώτου, καὶ πολλοὺς περὶ αὐτὸν τοὺς δορυφόρους· πάλιν εὐτελῆ τινα καὶ ἀπερρίμμενον. Εἶτα εἰσέρχεται σοὶ φθόνος διὰ τὸν πλοῦσιον· κατέχει σε βασκανία τοῦ πένητος. Προσέρχεται σοὶ ὁ Δαυὶδ, παρίσταται σοὶ καὶ λέγει· *Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος*. Ἐξέλθε μετὰ τοῦ προφήτου, καὶ μὴ φοβοῦ. Ἀπελθε ὅπου λέγω σοὶ μετὰ τοῦ προφήτου, μετὰ τοῦ διδασκάλου, μετὰ τῆς βακτηρίας, μετὰ τοῦ κήρυκος. *Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος*. Ἀλλ' ἐρεῖς· Τοῦτο παραινούντός ἐστι καὶ συμβουλεύοντός, καὶ τὰ δέοντα ἀποφαινομένου· εἶπέ μοι καὶ τὸν τρόπον, δι' ὃν οὐκ ὀφείλω φοβηθῆναι τὸν ἄνθρωπον. Ὅτι μιμεῖται τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἡ φύσις τοῦ πλοῦτου. Καὶ πῶς, ἐγὼ λέγω. Τί ἄνθρωπος; Ζῶον εὐτελὲς, ἐπίκηρον, ὀλιγοχρόνιον. Τοιοῦτον καὶ ὁ πλοῦτος· μᾶλλον δὲ οὐ τοιοῦτον, ἀλλὰ καὶ ἀσθενέστερον. Οὐ γὰρ μετὰ τοῦ ἀνθρώπου τελευτᾷ πολλάκις, ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ ἀνθρώπου τελευτᾷ. Καὶ ἴστε ὑμεῖς μυρία ἐπὶ τῇ πόλει ταύτῃ ὑποδείγματα τῆς τελευτῆς τοῦ ἁώρου πλοῦτου^ι, καὶ μεμαθήκατε, ὅτι ὁ μὲν κεκτημένος ζῆ, τὸ δὲ κτήμα ἀπώλετο· τελευτῆ γὰρ πλοῦτου μεταβολὴ πενίας. Ἐννόησον οὖν πῶς ὀλιγοχρόνιον τὸ κτήμα. Ὁ μὲν γὰρ κεκτημένος ζῆ, τὸ δὲ κτήμα ἀπώλετο, καὶ εἶθε ἀπώλετο μόνον, καὶ μὴ συναπώλεσε τὸν κεκτημένον. Οὐκοῦν οὐκ ἂν ἀμάρτοις τὸν πλοῦτον ἀγνώμονα οἰκέτην καλέσας, οἰκέτην αἰμοδόρον καὶ ἀνδροφόνον, οἰκέτην ἀμοιβὰς ἀποδιδόντα τῷ δεσπότῃ τὴν σφαγὴν. Καὶ τὸ δὴ χαλεπώτερον, οὐχ ὅταν αὐτὸν καταλίπη, περιβάλλει κινδύνους, ἀλλὰ καὶ πρὶν ἢ καταλίπη αὐτὸν, θορυβεῖ αὐτὸν καὶ ταραττεῖ. Μὴ γὰρ μοι ἴδῃς τὸν τὰ σπρικὰ περιβεβλημένον ἱμάτια, καὶ μύρον πνέοντα, καὶ θεραπευόμενον ἔξωθεν· ἀλλ' ἀνάπτυσον αὐτοῦ τὸ συνειδὸς, γύμνωσον αὐτοῦ τὴν διάνοιαν ἐτι πλουτοῦντος, καὶ ὄψι ἐνδοθεν θορυβῶν καὶ ταραχᾶς. Ὅταν δὲ ἴδῃς ἕτερον πίπτοντα ἐν τῷ ἐκείνου πτώματι, τὴν οἰκίαν συμφορὰν καταμάνθανε.

γ'. Τί γὰρ σφαλερώτερον τῶν ἀνθρωπίνων [508] πραγμάτων; Ὁ πολλάκις εἶπον, ὅτι ποταμίων ρευμάτων μιμεῖται φύσιν, ὁμοῦ τε φαίνεται καὶ πρᾶτρεῖται, ὁμοῦ κατέχεται καὶ ἀποπτρεῖται. *Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος*. Τοῦτον λάβε τὸν λόγον,

^α Duo φωνῆν ἀνθρωπίνην. Infra alii θηρίον ἀτιθάσσευτον.

^β Unus μετὰ τῶν στρατηλατῶν.

^γ Unus ἐκείνην τυραννίδα, non male.

^δ Navil. πράγμασι, καλῶς ἂν ταῦτα ἔλεγες, μᾶλλον δὲ ταῦτα οὐδέποτε λέγειν ἔχρη. Ἰκανός.

^ε Idem ἐν τόπῳ καθαρῷ, ἔχων ὄμματα νοερὰ· ἔμβηθι εἰς τὸν κλύδωνα, μόνον μετὰ ἀκριθείας.

^ι Haec omnino dicta videntur post Eutropii calamitatem.

te hominem vocabo, non asinum? Cum te adulterum cerno, quomodo te hominem vocabo, non equum emissarium? Cum te inobsequentem stupidumque video, quomodo te hominem vocabo, non lapidem? Nobilitatem a Deo accepisti, cur naturæ virtutem prodis? Quid, quæso, facis? Alii homines illa sunt instructi arte, ut bruta, quoad ejus fieri potest, in hominis nobilitatem transferant; psittacos docent humana voce loqui, arteque naturam cogunt; leones cicures reddunt, perque forum trahunt. Leonem efferum animal cicurem reddis, et te lupo efferatorem exhibes? Quodque gravius est: quæque bellua unum habet vitium, lupus rapax est, serpens dolosus, aspis venenosus: at homo improbus non item. Sæpe namque non uno vitio affectus est, sed et rapax est, et dolosus, et venenosus, brutorumque vitia in animo suo colligit. Quomodo itaque te hominem vocabo, qui nec regni insigne, nec diadema, nec purpuram habeas? *Faciamus, inquit, hominem ad imaginem et similitudinem nostram (Gen. 1. 26).* Cogita ad cujus imaginem factus sis, homo, nec te ad vilem bestiarum conditionem deprime. Si videris regem, purpuram et diadema abjicientem, at cum militibus commixtum, prodentemque imperium suum, quo pacto illum regem vocabis? Tu homo es. Ne mihi ostenderis te hominis animam habere, sed an prudentia sis homo. Præes brutis, et brutorum affectuum tuorum factus es servus?

2. *Quis vere homo sit.* — Et quomodo homo evadam? inquires. Si cogitationes carnis, absurdas illas, subegeris: si ejeceris fornicationem, si ejeceris intempestivum amorem pecuniarum, si improbam illam tyrannidem ejeceris, si purum locum tuum reddideris. At quomodo efficiaris homo? Si huc veneris ubi homines creantur. Si te equum sumam, te hominem faciam; si te lupum sumam, te hominem faciam; si te serpentem accipiam, faciam te hominem, non naturam, sed propositum mutans. Sed quid dices? Liberos habeo domui præsum, de uxore sollicitus sum, paupertate premor, necessarium victum paro. Obtentus hæc sunt et causificationes. Si enim hic te perpetuo retinerem, ac ne vel momento concederem, ut externis vacares negotiis, posses hac excusatione uti, mihi que dicere: Liberos habeo, domui præsum: ac probe certe hoc diceres: imo potius neque tunc illa dicere oporteret. Potest enim ¹ Deus tibi hic agenti, majori copia tua omnia augere. Nunc autem nullam tibi hujusmodi necessitatem impono, neque dico, ut quotidie his vaces, sed bis tantum in hebdomada (a). Quid grave, quid onerosum? Non per totum diem, sed per exiguum temporis spatium veni in ecclesiam: accipe spiritualia sensa, ne accipias vulnera: non ut alios dejicias, sed ut in ecclesiam forum convertas. Veni, accipe arma, ut armatus noxiam plagam non accipias. Sta in acie, sed armatus; sta in loco san-

cto, sed puris præditus oculis; intra in portum, sed diligenter navem commove ¹. Hæc potes hoc in loco discere: sed abnuis, et in sæcularia castra Dei mandatis nudatus te conjicis. Cogita quantum sit ex ecclesia egredi humana omnia despicientem, molestiasque calcantem, bonisque superiorem factum; ita ut neque illis superbiat, neque his prematur: qualis erat Job, neque paupertate obrutus, neque divitiis elatus, sed in rerum vicissitudine æqualem servans animum.

Exempla vicissitudinis rerum humanarum. — Veni, sume armaturam a me. Qualem armaturam? Quæ tibi sæpe salutem pollicetur. Exis, et vides hominem equo vectum aureo freno, multis satellitibus stipatum, rursusque vilem quemdam et abjectum. Hinc invidia in divitem commoveris, livor pauperis te apprehendit. Accedit ad te David, adest et dicit: *Ne timueris, cum dives factus fuerit homo (Psal. 48. 17).* Egredere cum propheta, et ne timeas. Abi quo tibi dico cum propheta, cum doctore, cum baculo, cum præcone. *Ne timueris, cum dives factus fuerit homo.* At dices: hoc monentis est, et consilium dantis, ac quæ decent commonstrantis: dic mihi etiam modum, quo debeo hominem non timere. Quia divitiarum natura hominis naturam imitatur. Qua autem ratione, ego dicam. Quid est homo? Animal vile, caducum, exigui temporis. Tales etiam divitiæ; imo non tales, sed infirmiores. Sæpe namque non cum homine desinunt, sed etiam ante hominem. Nostis vos innumera exempla in hac urbe, circa intempestivam hujusmodi divitiarum jacturam, et didicistis, vivente possessore, possessionem periisse: divitiarum enim finis est mutatio in paupertatem. Perpende igitur quam brevis temporis sit possessio. Nam possessor vivit post jacturam possessionis. Atque utinam periisset possessio, neque in perniciem traxisset ipsum possessorem. Non erraveris igitur si dixeris divitias esse domesticum ingratum, sanguinarium et homicidam; domesticum qui in remunerationem heronem infert. Quodque gravius est, non cum hominem deserit, ipsum in pericula conjicit, sed et antequam ipsum relinquat, turbat ipsum ac consternat. Ne mihi respicias illum sericis vestimentis indutum, unguentis perfusum, et famulitio cultum: sed ejus conscientiam resera, ejus adhuc opulenti animum retege, videbisque intus tumultus et turbas. Cum autem videris alium ejus casu labentem, calamitatem propriam edisce.

3. Quid enim humanis rebus fallacius? Id quod sæpe dixi, fluvialium undarum naturam imitantur, simul apparent et prætereunt, simul tenentur et effluunt. *Ne timueris, cum dives factus fuerit homo.* Hunc accipe sermonem, canticum spirituale. Cum enim ingressa fuerit invidia, et una accesserit hic versus, dictum illud animi affectum talem eliminat. *Ne timueris, cum dives factus fuerit homo.* Hæc mea sunt remedia, quæ non pecunias, sed cælos quærunt. Non enim corpus curo, sed animæ remedium appono; non vestræ tantum, sed etiam meæ. Etsi namque doctor sim, sed

¹ In Savil. sic legitur.... ut externis vacares negotiis, probe certe hoc diceres; imo potius, neque tunc illa dicere oporteret. Potest enim, etc., intermediis omissis.

(a) Bis in hebdomada tunc prædicabat Chrysostomus.

¹ In Savil. legitur, sta in loco sancto oculos habens spirituales; agitatam adeas pelagus, sed diligenter agas.

homo etiam sum, communi subjectus naturæ, communemque doctrinam præbens.

Divitiæ veræ quæ. Adulatorum indoles. Eleemosynæ laudes. — *Ne timueris, cum dives factus fuerit homo.* Hunc accipe versum in thesaurum et argumentum: hunc accipe versum radicem divitiarum et opulentia. Non enim divitem esse, sed divitias nolle, hæ sunt veræ divitiæ. Num intellexistis illud quod vobis dictum est? Qui vult esse dives, possessionibus eget ac pecuniis: qui autem non vult esse dives, est semper in opulentia. *Ne timueris, cum dives factus fuerit homo, aut cum multiplicata fuerit gloria domus ejus. Ne timueris,* dic mihi, propter quid? Quoniam metuendi sunt divites, vitam propheta explicat. Quid metuis hominem foliis ornatum, fructus expertem? cur times hominem qui in amaritudine ambulat? cur times hominem semper trementem? quid times hominem in perpetuo metu viventem? Servus enim tuus non timet te absentem: ille vero dominum suum intus circumfert. Quocumque ierit, amor pecuniæ ipsum sequitur. Is propinquos, domesticos, amicos, invidos, beneficos, omnes simul habet inimicos. Invidiam quippe magnam concitat. Pauper certe neminem timet, quoniam philosophia et patientia tantum dives est: dives autem, quia in habendi cupiditate vivit, omnibus perosus est, et in publicis cœtibus hostis circumit, vultu assentantibus, animoque odientibus omnibus. Quod autem hæc illo modo se habeant, ingruente vento, cadentibusque foliis, cum scilicet mutatio rerum advenit, tunc ementiti amici comperiuntur, tunc assentantium larvæ noscuntur, tunc manifestus evadit simulantium chorus, tunc scena aperitur. Aperuntur ora omnium dicentium: Scelestus ille, improbus, perditissimus. Quid ais? annon heri ipsi adulabaris? annon manus ejus osculabaris? Hæc larva erant. Venit tempus, et larvam posui, mentemque aperui. Quid ergo times, quæso, eum qui a tot hominibus accusatur? Et quid hoc? Utinam ne se ipse accuset. Hæc dico non quod divitias, ut millies dixi, criminari velim, sed eos qui bona re male utuntur. Pecuniæ enim cum operibus honestæ sunt. Quomodo honestæ? Si paupertatem sublevent, si inopiam sustentent. Audi Job dicentem: *Ego eram oculus cæcorum, pes claudorum, ego eram pater egenorum (Job. 29. 15. 16).* Ecce divitiæ sine peccato, sed cum amore pauperum. *Domus mea omni venienti aperta fuit (Job. 31. 32).* Hoc divitiarum ministerium est, earum nempe quæ non nomine, sed re sunt divitiæ. Illæ divitiæ servæ sunt harum; illæ quippe nomen sunt re vacuum, hæc vero et nominis et rei veritatem habent. Quænam? Eæ quæ ad virtutes et ad eleemosynam exercendam impenduntur. Quomodo? Ego dicam. Est dives qui omnium bona rapit, et est dives qui sua pauperibus erogat: hic in colligendo, ille in spargendo dives est: ille seminat terram, hic cælum excolit. Quantum præstat terræ cælum, tantum illius opulentia, hujus divitiis infirmior est. Hic innumeros habet amatores: ille omnes accusatores. Et quod est mirabile, raptorem et avarum non illi modo qui læsi sunt, sed etiam ii qui nihil mali sunt passi

oderunt, vicem illorum dolentes, qui mala sunt perpassi: misericordem vero non modo ii qui misericordiam sunt consequuti, sed etiam ii qui non sunt experti, diligunt. Virtus enim est vitio præstantior, fratres. Vitium illos etiam qui læsi non sunt inimicos habet; eleemosyna autem illos quoque qui beneficio non sunt affecti habet amicos. Omnes enim dicunt: Deus illi benefaciat. Quo tandem bono affectus es? Nullo; sed frater meus: non ego, sed membrum meum: beneficium quippe illi præstitum, meum reputo. Vidisti quantum bonum sit virtus, quam desiderabile, quam amabile, quam pulchrum? Misericors est communis portus, pater omnium, baculus senum. Misericors si quid insuave patitur, precantur omnes, Deus ipsius misereatur, ipsi bene faciat, bona apud illum maneat: si autem ad raptorem veneris, audies qui dicant: Exsecrandus ille, improbus, scelestus. Quid passus est? Ego nihil, sed frater meus¹. Adsunt quotidie clamores innumeri. Si ceciderit, omnes in illum irruunt. Hæcine vita? hoc divitiæ? annon hæc conditio deterior quam reorum damnatorum? Qui damnatus est, corpore ligatus est; hic anima. Vides eum vinctum, et non miseraris ipsum? Illum odi, quia vinctus est, non vi, sed præposito: quia catenam attraxit.

4. *Chrysostomus pastor.* — Rursus tu contra divites? dicent mihi. Rursus vos contra pauperes. Rursus tu contra raptores? Rursus vos contra eos quorum bona rapiuntur. Vos non satiamini, dum pauperes devoratis et mordetis; ego non satior vos corripiens et emendans. Semper tu his hæres? Semper tu pauperi adhæres? Abscede tu ab ove mea, abi a grege; ne ipsum labefactes. Si vero labefactas gregem meum, an crimini vertes, si te persequar? Si pastor essem ovium, annon me incusares, si lupum in gregem ingruentem non persequerer? Pastor sum rationabilium ovium (a): non lapide persequor, sed verbo: imo potius non persequor te, sed voco. Esto ovis, accede, esto e numero gregis mei. Cur gregem corrumpis, qui augere deberes? Non persequor te, sed lupum persequor. Si lupus non es, non te persequor. Si lupus factus es, teipsum accusa. Non contra divites, sed pro divitibus sum. Hæc quippe dicens, pro te dico, etsi non sentias. Quomodo pro me loqueris? Quia te a peccato libero, et a rapina, omnibusque te amicum constituo, omnibus desiderabilem. Semper dico tibi: Rapuistine? pecunias auxisti? veni, te mutabo: inimicitiam in amicitiam convertam, periculum in securitatem. Hæc in hoc sæculo, illic vero rursum dabo tibi regnum cælorum, ne in supplicia æterna abeas; ut accipias bona, *Quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt (1. Cor. 2. 9).* Hæcine persequentis sunt, an consulentis? amantis an odientis? Verum tu me oderis. Imo vero te amo. Præceptum Domini mei habeo: *Diligite inimicos ve-*

¹ Duo Mss., *in quo male tibi fecit? Non mihi, sed fratri meo, etc.*

(a) Dicit se pastorem esse, quia tunc erat archiepiscopus Constantinopolitanus.

τὴν ψῆφον τὴν πνευματικὴν. Ὅταν γὰρ εἰσέλθῃ ὁ φθόνος, ἐπεισέλθῃ δὲ καὶ ὁ στίχος, ἀπαλλάττει τὸ ρῆμα τὸ πάθος. *Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος.* Ταῦτά μου τὰ φάρμακα οὐ χρημάτων δεόμενα, ἀλλὰ οὐρανῶν. Οὐ γὰρ σῶμα θεραπεύω, ἀλλὰ ψυχὴν ἰατρέω· οὐ τὴν ὑμετέραν δὲ λέγω μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἑμαυτοῦ. Εἰ γὰρ καὶ διδάσκαλός εἰμι, ἀλλ' ἄνθρωπός εἰμι, τῇ κοινῇ φύσει ὑποκείμενος, κοινήν καὶ τὴν διδακταλίαν παρέχων.

Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος. Λάβε τοῦτον τὸν στίχον θησαυρὸν καὶ ὑπόθεσιν· λάβε τὸν στίχον ρίζαν πλούτου καὶ εὐπορίας. Οὐ γὰρ τὸ πλουτεῖν, ἀλλὰ τὸ μὴ βούλεσθαι πλουτεῖν, τοῦτό ἐστι πλούτος. Ἄρα συνήκατε τὸ λεχθὲν πρὸς ὑμᾶς; Ὁ βουλόμενος πλουτεῖν, χρειαίαν ἔχει κτημάτων καὶ χρημάτων· ὁ δὲ μὴ βουλόμενος πλουτεῖν, αἰεὶ ἐστὶν ἐν εὐπορίᾳ. *Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος, ἢ ὅταν πληθυνθῇ ἡ δόξα τοῦ οἴκου αὐτοῦ.* *Μὴ φοβοῦ,* εἶπέ μοι, διὰ τί; Ἐπειδὴ γὰρ φοβεροὶ εἰσὶν οἱ πλουτοῦντες, ἐκλάλει τὴν ζωὴν ὁ προφήτης. Τί δέδοικας ἄνθρωπον φύλλοις κομῶντα, καρποῦ δὲ ἀπεστερημένον; τί δέδοικας ἄνθρωπον εἰς πικρίαν βαδίζοντα; τί δέδοικας ἄνθρωπον αἰεὶ τρέμοντα; τί δέδοικας ἄνθρωπον διηνεκεῖ φόβῳ συζῶντα; Ὁ μὲν γὰρ δοῦλός σου οὐ δέδοικέ σε ἀπόντα· ἐκεῖνος δὲ τὸν δεσπότην ἐνδοθεν περιφέρει. Ὅπου ἐὰν ἀπέλθῃ, ὁ ἔρως τῆς φιλοχρηματίας ἔπεται· καὶ πλησίους, καὶ οἰκέτας, καὶ φίλους, καὶ βασκάνους, καὶ εὐεργέτας, ἀπαντας ὁμοῦ ἐχθροὺς ἔχει. Φθόνον γὰρ ἐγείρει μέγαν. Ὁ μὲν γὰρ πένης οὐδένα δεδοικῶς διάγει, ἐπειδὴ πλουτεῖ μόνον τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ ὑπομονῇ· ὁ δὲ πλούσιος, ἐπειδὴ πλεονεξία συζῆ, μιτεῖται παρὰ πάντων, καὶ ἐν κοινοῖς συλλόγοις πολέμιος περιέρχεται, κολακευόμενος μὲν τῷ προσώπῳ, μισούμενος δὲ τῇ διανοίᾳ. Ὅτι δὲ ταῦτα τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον, ὅταν ἔλθῃ ὁ ἀνεμος, καὶ ῥίψῃ τὰ φύλλα, ὅταν μεταβολὴ τῶν πραγμάτων γένηται, τότε εὐρίσκονται οἱ πεπλασμένοι φίλοι, τότε γνωρίζεται τὰ προσωπεῖα τῶν κολάκων, τότε φανεροῦται ὁ χορὸς τῶν ὑποκριτῶν, καὶ ἡ σκῆψις τοῦ δράματος. Ἀνοίγεται τὰ στόματα πάντων λεγόντων· Ὁ μιαρὸς, ὁ πονηρὸς, ὁ παμπόνηρος. Τί λέγεις; οὐχὶ χθὲς αὐτὸν ἐκολάκευες; οὐχὶ τὰς χεῖρας αὐτοῦ κατεφίλεις; Προσωπεῖον ἦν ἐκεῖνα. Ἦλθεν ὁ καιρὸς, καὶ περιεῖλον τὸ προσωπεῖον, καὶ ἀπεφηνάμην τῇ διανοίᾳ. Τί οὖν δέδοικας, εἶπέ μοι, τὸν ὑπὸ τοσοῦτων κατηγορούμενον; Καὶ τί τοῦτο; εἶθε μὴ αὐτὸς ἑαυτοῦ κατηγορεῖ. Ταῦτα λέγω οὐ πλοῦτον διαβάλλον, μυριάκις εἶπον, ἀλλὰ τοὺς κακῶς τῷ καλῷ κεχρημένους πράγματι. Τὰ γὰρ χρήματα σὺν ταῖς πράξεσι καλά. Πῶς καλά δέ; Ἐὰν παραμυθῶνται [509] τὴν πενίαν, ἐὰν διορθῶνται πτωχεῖαν. Ἄκουσον πῶς λέγει ὁ Ἰωβ· *Ἐγὼ ἤμην ὀφθαλμὸς τυφλῶν, πούς δὲ χωλῶν· ἐγὼ ἤμην πατὴρ ἀδυνάτων.* Ἰδοὺ πλοῦτος, καὶ ἁμαρτία οὐκ ἦν, ἀλλὰ φιλοπτωχεῖα. *Ἡ οἰκία μου παντὶ ἐλθόντι ἀνέφικτο*^a. Τοῦτο πλούτου διακονία, πλούτου οὐκ ὀνόματι, ἀλλὰ πράγματι. Οὗτος ὁ πλοῦτος δοῦλος ἐκεῖνου τοῦ πλούτου· οὗτος μὲν γὰρ ὀνόματι ἐστὶν ἔρημον πραγμάτων, ἐκεῖνος δὲ ὀνόματος καὶ πράγματος ἔχει τὴν ἀλήθειαν. Ποῖος; Ὁ τῶν ἀρετῶν, ὁ τῆς ἐλεημοσύνης. Πῶς; Ἐγὼ λέγω. Ἔστι πλούσιος τὰ πάντων ἀρπάζων, καὶ ἐστὶ πλούσιος τὰ ἑαυτοῦ τοῖς πένησι παρέχων. Ὁ μὲν ἐν τῷ συνάγειν, ὁ δὲ ἐν τῷ ἀναλίσκειν πλοῦτῶν· καὶ ὁ μὲν σπεῖρει τὴν γῆν,

^a Alii παντὶ ἀνθρώπῳ ἠνέφικται.

ὁ δὲ γεωργεῖ τὸν οὐρανόν. Ὅσον ὁ οὐρανὸς τῆς γῆς βελτίων, τοσοῦτον ἐκεῖνου ἢ εὐπορία τοῦτου ἀσθενεστέρα. Οὗτος μυρίους ἔχει τοὺς ἔραστὰς, ἐκεῖνος δὲ πάντας κατηγόρους. Καὶ τὸ δὴ θαυμαστόν, ἐπὶ μὲν τοῦ ἄρπαγος καὶ πλεονέκτου, οὐ μόνον οἱ ἡδικοημένοι, ἀλλὰ^b καὶ οἱ μηδὲν παθόντες κακὸν μισοῦσιν ἐκεῖνον, συναλοῦντες τοῖς κακῶς πεπονθόσιν· ἐπὶ δὲ τοῦ ἐλεήμονος, οὐ μόνον οἱ ἐλεηθέντες, ἀλλὰ καὶ οἱ μὴ ἐλεηθέντες φιλοῦσιν αὐτόν. Βέλτιον γὰρ ἢ ἀρετὴ τῆς κακίας, ἀδελφοί. Ἡ κακία καὶ τοὺς μὴ ἀδικηθέντας πολεμίους ἔχει· ἡ δὲ ἐλεημοσύνη καὶ τοὺς μὴ εὐεργετηθέντας ἔραστὰς κέκτηται. Λέγουσι γὰρ πάντες· Καλῶς αὐτῷ ὁ Θεὸς ποιήσῃ[ε]! Τί γὰρ εὐεργετήθης; Οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ ἀδελφὸς ὁ ἐμός· οὐκ ἐγὼ, ἀλλὰ τὸ μέλος τὸ ἐμόν. Τὴν γὰρ εἰς ἐκεῖνον γενομένην εὐποιάν εἰς ἑμαυτὸν λογιζομαι. Εἶδες ἡλίκον ἢ ἀρετὴ; πῶς ποθεινόν; πῶς ἐπέραστον; πῶς καλόν; Ὁ ἐλεῆμων ὁ κοινὸς λιμὴν, ὁ πατὴρ πάντων, ἢ βακτηρία τῶν γεγηρακότων. Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ ἐλεῆμονος, ἐὰν τι ἀηδὲς πάθῃ, εὐχονται πάντες· Ὁ Θεὸς αὐτὸν ἐλεῆσαι, ποιῆσαι αὐτῷ καλῶς, παραμείναι αὐτῷ τὰ ἀγαθὰ! ἐὰν δὲ ἔλθῃς ἐπὶ τὸν ἄρπαγα, ἀκούσῃ λεγόντων· Ὁ μιαρὸς, ὁ πονηρὸς, ὁ βέβηλος. Τί ἡδίκησαι; Ἐγὼ μὲν οὐδὲν, ἀλλ' ὁ ἀδελφὸς ὁ ἐμός^c. Βοαὶ μυρίαι καθ' ἐκάστην ἡμέραν. Ἐὰν πέσῃ, πάντες ἐπεμβαίνουσι τούτῳ. Τοῦτο ζωὴ; τοῦτο πλοῦτος; τοῦτο οὐ χαλεπώτερον καταδίκου; Ὁ καταδικὸς δέδεται τὸ σῶμα· οὗτος δὲ τὴν ψυχὴν. Ὁρᾶς αὐτὸν δεσμώτην, καὶ οὐκ ἐλεεῖς αὐτόν; Διὰ τοῦτο αὐτὸν μισῶ, ὅτι δέδεται, οὐκ ἀνάγκη, ἀλλὰ προαιρέσει· διότι τὴν ἄλυσιν ἐπεσπάσατο.

δ' Πάλιν σὺ πρὸς τοὺς πλουσίους; ἐροῦσί μοι. Πάλιν ὑμεῖς κατὰ τῶν πενήτων. Πάλιν σὺ κατὰ τῶν ἀρπαζόντων; Πάλιν ὑμεῖς κατὰ τῶν ἀρπαζομένων. Ὑμεῖς οὐ κορένυσθε ἐσθίοντες καὶ καταδάκνοντες τοὺς πένητας, καὶ ἐγὼ οὐ κορέννυμαι διορθούμενος ὑμᾶς. Ἄει σὺ τούτοις κεκόλλησαι; Ἄει σὺ τῷ πένητι κεκόλλησαι; Ἀπόστηθι σὺ τοῦ προβάτου μου, ἀπόστηθι τῆς ποιμνης μου· μὴ αὐτὴν λυμαίνου. Εἰ δὲ λυμαίνῃ μου τὴν ποιμνην, ἐγκαλεῖς^d ὅτι διώκω σε; Ποιμὴν εἰ ἤμην προβάτων, ἐνεκάλεις ἄν μοι, ὅτι οὐ διώκω [510] ἐπερχόμενον τῇ ποιμνῇ λύκον. Ποιμὴν εἰμι λογικῶν θρεμμάτων· οὐ λίθῳ διώκω, ἀλλὰ λόγῳ· μᾶλλον δὲ οὐδὲ διώκω σε, ἀλλὰ καλῶ σε· γενοῦ πρόβατον, ἐλθέ, γενοῦ τῆς ἀγέλης μου. Τί λυμαίνῃ τὴν ποιμνην, ὁ ὀφείλων ἀυξῆσαι τὴν ἀγέλην; Οὐ διώκω σε, ἀλλὰ λύκον διώκω· εἰ μὴ λύκος εἶ, οὐ διώκω σε. Εἰ δὲ λύκος ἐγένου, σαυτὸν αἰτιῶ. Οὐκ εἰμι κατὰ τῶν πλουτούντων, ἀλλ' ὑπὲρ τῶν πλουτούντων. Ταῦτα γὰρ λέγων, ὑπὲρ σοῦ λέγω, κἄν μὴ αἰσθάνῃ. Πῶς ὑπὲρ ἐμοῦ λέγεις; Ὅτι ἀπαλλάττω σε ἁμαρτίας, ἐλευθερῶ σε ἀρπαγῆς, πᾶσι ποιῶ φίλον, πᾶσι ποθεινόν. Ἄει σοι λέγω· Ἠρπασας; ἐπλεονέκτησας; ἐλθέ, καὶ μεταβάλλω σε, μεταβάλλω τὴν ἐχθραν εἰς φιλίαν, τὸν κίνδυνον εἰς ἀσφάλειαν· ταῦτα ἐνταῦθα, καὶ ἐκεῖ δίδωμί σοι πάλιν τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἵνα μὴ εἰς τὰς ἀπεράντους^e κολάσεις ἀπέλθῃς, ἵνα ἀπολάβῃς τὰ ἀγαθὰ, Ἄ ὀφθαλμοὺς οὐκ εἶδεν, οὔτε οὖς ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀκθρώπου οὐκ ἀνέβη. Ταῦτα τοίνυν διώκοντός ἐστιν, ἢ συμβουλεύ-

^b Alii καταθεῶσιν, ἀλλά.

^c Duo mss. τί σε ἡδίκησεν; ἐμὲ οὐδὲν, ἀλλὰ τὸν ἀδελφὸν τὸν ἐμόν, etc. Sic mutato regimine.

^d Alii μὴ ἐγκαλῆς sine interrogatione.

^e Alii ἀπορόρητος. Infra quidam φιλοῦντός ἐστιν, οὐ μισοῦντός σε.

οντος; φιλοῦντός ἐστιν, ἢ μισοῦντός σε; Ἄλλὰ σὺ μισεῖς με. Ἄλλ' ἐγὼ φιλοῦ σε. Ἐπίταγμα ἔχω τοῦ Δεσπότη μου· Ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν. Οὐκ ἀφίσταμαί σοι ἰατροῦν σε. Ὁ Δεσπότης ἡμῶν ἐσταυροῦτο, καὶ ἔλεγεν· Ἄφες αὐτοῖς, Πάτερ· οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιοῦσι. Μὴ γὰρ σὲ διώκω; Τὸ πάθος σου ἐλαύνω. Μὴ γὰρ σοὶ πολεμῶ; Τῆ κακίᾳ σου. Καὶ οὐχ ἠγῆ με εὐεργέτην; οὐχ ἠγῆ με κτηδεμόνα; οὐχ ἠγῆ με προστάτην πάντων μᾶλλον; Τίς σοι περὶ τούτων ἄλλος ἔρει; Ὁ ἄρχων; Οὐδὲν τοιοῦτον· ἀλλὰ περὶ ἐγκλημάτων, περὶ κατηγορίας. Ἄλλ' ἡ γυνή; Περὶ κοσμίων, περὶ χρυσοῦ. Ἄλλ' ὁ παῖς; Περὶ κληρονομίας, περὶ διαθήκης, περὶ κλήρου. Ἄλλ' ὁ οἰκέτης; Περὶ ὑπηρεσίας, περὶ δουλείας, περὶ ἐλευθερίας. Ἄλλὰ παράσιτοι; Περὶ συμποσίων, περὶ δείπνων, περὶ ἀρίστων. Ἄλλ' οἱ ἐν τῷ θεάτρῳ; Περὶ γέλωτος αἰσχροῦ, περὶ ἐπιθυμίας ἀκολάστου. Ἄλλ' ὁ ἐν τοῖς δικαστηρίοις; Περὶ διαθηκῶν, περὶ κληρονομίας, περὶ ἐλευθερίας, ἢ πράσσει. Ποῦ ἔχεις ἀκοῦσαι ταῦτα, εἰ μὴ παρ' ἐμοῦ; Πάντες σε φοβούνται, ἐγὼ δὲ σου καταφρονῶ· ἕως ἂν ἦς τοιοῦτος, καταφρονῶ σου, ὑπερορῶ σε, καταφρονῶ σου τοῦ πάθους. Ἐγὼ τέμνω, σὺ κράζεις· ἀλλ' οὐ φοβούμαι σου τὴν φωνήν, ποθῶ δὲ σου τὴν σωτηρίαν· ἰατρὸς γὰρ εἰμι. Ἄρα εἰ ἔλκος ἔχων ἰατρὸν μετεκάλεις, καὶ εἶδες ὅτι ἠκόνησε τὸ σιδήριον, οὐκ ἔλεγες, Τέμε, εἰ καὶ ὀδυνῶμαι, τὴν ἀπὸ τῆς τομῆς σωτηρίαν ἐκδεχόμενος; ἐμὲ δὲ φεύγεις μὴ τέμνοντα, ἀλλὰ λόγῳ τὴν διάνοιάν σου καθαίροντα. Καίτοι ὁ ἰατρὸς τί ποιεῖ; Τέμνει πολλάκις, καὶ χειρόν ποιεῖ τὸ ἔλκος· ἐγὼ δὲ οὐ ποιῶ χειρόν, ἀλλὰ βέλτιον. Ἐκεῖ μὲν γὰρ φύσις ἐστὶν ἡ ἀπορουμένη, καὶ φαρμάκων ἀδυναμία· ἐνταῦθα δὲ λόγων δύναμις. Ἰατρὸς οὐκ ἐγγυᾶται σου τὴν σωτηρίαν, ἐγὼ δὲ ἐγγυᾶμαι σου τὴν σωτηρίαν· ἀκούε μου. Διὰ τοῦτο ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ κατήλθεν, ἵνα ἡμᾶς ἀναγάγῃ, καὶ τῶν οὐρανῶν ἄ

[511] ὑψηλοτέρους ἐργάσῃται.

Ἐν φοβούμαι μόνον, ἁμαρτίαν· τὰ δὲ ἄλλα ἅπαντα οἰχέσθω, κἂν πλοῦτος, κἂν πενία, κἂν δυναστεία, κἂν ὀτιοῦν. Ταῦτα λέγω, καὶ λέγων οὐ παύσομαι· οὐδένα γὰρ βούλομαι ἀπολέσθαι τῆς ἀγέλης τῆς ἐμῆς. Τί οὖν; δυνατόν ἐστι πλοῦσιον σωθῆναι; Καὶ πάνυ. Ὁ Ἰὼθ πλοῦσιος ἦν, ὁ Ἀβραάμ πλοῦσιος ἦν. Εἶδες αὐτοῦ τὸν πλοῦτον; Βλέπε αὐτοῦ καὶ τὴν φιλοξενίαν. Εἶδες αὐτοῦ τὴν τράπεζαν; Βλέπε αὐτοῦ καὶ τὴν φιλοφροσύνην. Τί οὖν ὁ Ἀβραάμ; Πλοῦσιος ἦν. Μὴ ἐφιλονεύσασαί σοι; Πλοῦσιος ἦν ὁ Ἀβραάμ; Ναί, πλοῦσιος ἦν. Εἶδες αὐτοῦ τὸν πλοῦτον; Βλέπε αὐτοῦ καὶ τὴν διαγωγὴν. Κατὰ δὲ τὸ μεσημβρινὸν ὤφθη αὐτῷ ὁ Κύριος πρὸς τῆ δρυὶ τῆ Μαμβρῆ καθημένῳ· καὶ ἰδοὺ τρεῖς ἄνδρες. Καὶ ἀναστὰς (οὐ γὰρ ἐνόμιζεν, ὅτι Θεὸς ἦν ὁ παρών· πῶς γάρ;) προσεκύνησε, καὶ λέγει· Εἰ κεκρίκατέ με ἄξιον, ἵνα εἰσέλθητε εἰς τὴν σκηνὴν τῶν δοκῶν μου. Εἶδες τί ἐποίει ἐν μεσημβρία ὁ γέρων; Οὐχ ὑπὸ στέγην καθήμενος, ἀλλὰ ξένους καὶ ὁδοιπόρους οὐδαμῶθεν γνωρίμους ἐπισπώμενος, καὶ ἀναστὰς προσεκύνησεν ὁ πλοῦσιος καὶ εὐγενής. Ὁ χρήματα περιελόμενος καταλιπὼν οἰκίαν, γυναῖκα, παῖδας, οἰκέτας, καίτοι τριακοσίους δέκα καὶ ὀκτώ ἔχων, καταλιπὼν ἅπαντας, ἐξῆλθεν ἀλιεῦσαι, σαγήνην ἠπλώσε φιλοξενίας, μήπου ὁδοιπόρος, μήπου ξένος, καὶ παραδράμη τὴν οἰκίαν. Βλέπε τί ποιεῖ ὁ γέρων. Οὐκ ἐπιτρέπει οἰκέτη, καίτοι

τριακοσίους δέκα καὶ ὀκτώ ἔχων· ἦδει γὰρ ὅτι βράθυμὸν ἐστὶ τὸ γένος τῶν οἰκετῶν· μήπου ἀπονυστάξῃ ὁ οἰκέτης, καὶ παραδράμη ὁ ξένος^b, καὶ ἀπολέσῃ τὴν ἄγραν. Ἴδε ὁ Ἀβραάμ, ἴδε ὁ πλοῦσιος. Καταξιοῖς σὺ κἂν ἰδεῖν πένητα; κἂν ἀποκριθῆναι; κἂν διαλεχθῆναι; Ἄλλὰ κἂν ποτε δοῦλος. Ἄλλ' οὐκ ἦν ὁ δίκαιος οὕτως· ἀλλὰ ἐκάθητο θερμὴν τὴν ἀκτίνα δεχόμενος, δρόσον ἐν καύματι σταζόμενος· σκιά ἦν αὐτῷ ἡ ἐπιθυμία τῆς φιλοξενίας· ἐκάθητο τρυγῶν τὸν καρπὸν τῆς φιλοξενίας, καὶ τοῦτο πλοῦσιος. Παράβαλλέ μοι τοὺς πλοῦσιους τοὺς νῦν. Ἐν μεσημβρία ποῦ κάθηνται; Ἐν τῷ ἄδη. Ποῦ κάθηνται; Ἐν τῷ θανάτῳ τῆς μέθης. Ποῦ κάθηνται; Ἐπὶ τῆς δημοσίας, ἐρῶιμμένοι, μεθύοντες, πεπωρωμένοι τὴν καρδίαν, ἀλόγων ἀλογώτεροι. Ἄλλ' οὐχ ὁ δίκαιος οὕτω.

ε'. Θέλεις μιμήσασθαι τὸν Ἀβραάμ; Μίμησαι οὕτως, οὐ κωλύω, ἀλλὰ καὶ συμβουλεύω^c· καίτοι μείζονα τοῦ Ἀβραάμ ἀπαιτούμεθα. Ἐάν γάρ, φησὶ, μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλέον τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐκ εἰσελεύσεσθε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Τέως δὲ σὺ κἂν τὸν Ἀβραάμ φθάσῃ. Καὶ τί εἶχεν ὁ Ἀβραάμ; Φιλόξενος ἦν, καὶ ἀνέστη, καὶ προσεκύνησεν, οὐδὲ εἰδὼς τίνες ἦσαν οἱ παριόντες^d. Εἰ γὰρ ἦδει, οὐδὲν θαυμαστὸν ἐποίει, ὅτι Θεὸν ἐθεράπευσεν· ἀλλ' ἡ ἄγνοια τῶν παραγενομένων μείζονα αὐτοῦ δείκνυσι τῆς φιλοξενίας τὴν προθυμίαν. Καὶ ἐκάθητο καὶ ὑπεδέχετο. Καὶ πῶς; Δαψιλῶς· μόσχον ἔθυσεν, καὶ καλεῖ καὶ τὴν Σάρραν, καὶ κοινονὸν ποιεῖ τῆς φιλοξενίας τὴν γυναῖκα, καὶ οὐκ ἐν θαλάμῳ κρυπτομένην, ἀλλ' ὑπὸ τὴν δρυὶν ἐστηκυῖαν. [512] Ἡ γὰρ τράπεζα ἐκείνη λοιπὸν διήνοιξεν αὐτῆς τὴν μήτραν, καὶ τὴν πῆρωσιν τῆς φύσεως διώρθωσεν. Ἐθυσεν μόσχον, καὶ ἔλαβε τὸν Ἰσαάκ· ἐφύρασεν ἄλευρα, καὶ ἔλαβε τὸ σπέρμα αὐτῆς^e, ὡς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὡς τὴν ψάμμον τῆς θαλάσσης. Ἄλλὰ πάντως ἔρεῖς· Δὸς καὶ ἐμοὶ τὸν καρπὸν τοσοῦτων γνησίων^f υἱῶν. Ἄθλιε, καὶ ταλαίπωρε, καὶ εὐτελέστατε, τὰ ἐν τῇ γῆ ζητεῖς; Τὸν οὐρανὸν σοι δίδωμι, τὴν μετ' ἀγγέλων χορείαν, τὴν δι' αἰῶνος ἀπόλαυσιν, καὶ θάνατον φαρτὸν ζητεῖς; Ζωὴν σοι δίδωμι τέλος οὐκ ἔχουσαν. Μείζων ἢ ἀμοιβή, πλείων ἢ ἀντίδοσις. Πρόσεχε μετ' ἀκριθείας^g ὁ λέγω, ἵνα ἴδῃς ἀντιστροφὴν πραγμάτων. Ὅτε γὰρ ἔδει φιλοξενίαν ἐπιδείξασθαι, ὁ Ἀβραάμ τί λέγει τῇ γυναικὶ αὐτοῦ Σάρρα; Σπεῦσον, καὶ φύρασον τρία μέτρα σεμιδάλεως. Ἀκούετῳσαν γυναῖκες τῶν λεγομένων. Σπεῦσον, καὶ φύρασον τρία μέτρα σεμιδάλεως. Κοινὸν γὰρ ἡμῖν τὸ θέατρον, καὶ ἐκατέρῳ τῇ φύσει τὸ διδασκαλεῖον^h πρόκειται. Ἀκούετῳσαν γυναῖκες τῶν λεγομένων· ἀκούετῳσαν καὶ ἄνδρες, καὶ μιμείσθωσαν. Σπεῦσον, φησὶ, καὶ φύρασον τρία μέτρα σεμιδάλεως· καὶ αὐτὸς ἔδραμεν ἐπὶ τὴν ἀγέλην τῶν βοῶν. Μερίζονται τὸν πόνον, ἵνα μερίσωνται καὶ τὸν στέφανον. Κοινὰ τὰ τοῦ γάμου· ἔστω κοινὰ καὶ τὰ τῆς ἀρετῆς. Βοηθὸν σε ἔλαβον· γενοῦ μοι βοηθὸς καὶ ἐν τοῖς ὑψηλοτέροις πράγμασι· σπεῦσον, σπεῦσον. Ἐπεῖγει τὴν γυναῖκα, καὶ ἵνα μὴ ἡ μέλλησις εἰς ἀθυμίαν ἐμβάλλῃ τοὺς^h ξένους· Σπεῦσον, καὶ φύρασον τρία

^b Duo mss. ὁ ἔμπορος. Ibidem unus μήπως ἀπονυστάξῃ ὁ οἰκέτης, καὶ παραδράμη.

^c Savil. ἀλλὰ καὶ βούλομαι.

^d Alius οἱ παρόντες.

^e Alii αὐτοῦ.

^f Savil. τὸν καρπὸν τοιοῦτον γνήσιον.

^g Alii τὸ δικαστήριον.

^h Γυναῖκα, ἵνα μὴ ἀμελήσῃ, καὶ εἰς βράθυμιαν ἐμβάλλῃ τοὺς. Sic unus, qui variat infra in constructione verborum, non in re.

* Duo mss. καὶ τῶν ἀνθρωπίνων.

stros (*Matth.* 4. 44). Non abscedo abs te, sed tibi medeor. Dominus noster crucifixus est, et dicebat : *Pater, ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt* (*Luc.* 23. 34). Num te persequor? Morbum tuum pello. Num tecum pugno? Cum vitio certe tuo. Annon me beneficium ducis? annon curatorem? annon patronum præ aliis omnibus? Quis alius te his de rebus alloquetur? Num magistratus? Nihil simile loquetur, sed de accusationibus et de crimine agat. Num uxor? De ornamentis tantum et de auro loquetur. Num filius? De hereditate, de testamento, de sorte dicet. Num domesticus? Is de ministerio, de servitute, de libertate. An parasiti? Illi de conviviis, de cœnis, de prandiis. An ii qui in theatro? Illi de risu turpi, de concupiscentia effreni. An is qui in foro? Ille de testamentis, de hæreditate, de libertate, in quibus ille versatur. Unde hæc audias, nisi a me? Omnes te metuunt, ego vero te contemno; donec talis fueris, te contemno, te despicio, morbum tuum contemno. Ego seco, tu clamas: sed non timeo vocem tuam, opto salutem tuam: medicus enim sum. Si ulcus habens medicum vocares, videresque ferrum acuere, annon diceres, *Seca, etiamsi doleam, eo quod ex sectione salutem expectares? me autem fugis, non secantem, sed sermone animam tuam purgantem. Atqui medicus quid facit? Secat sæpe, et ulcus deterius facit: ego deterius non facio, sed melius. Illic enim natura est imbecilla et nutans, remediorumque debilitas; hic autem vis sermonis. Medicus tibi salutem non pollicetur, ego tibi salutem polliceor: audi me. Ideo unigenitus Filius Dei descendit, ut nos reduceret, et cælis¹ ipsis excellentiores constitueret.*

Peccatum unum timendum. Abraham hospitalitas. — Unum solum timeo, peccatum: cætera facessant omnia, divitiæ, paupertas, potentia, quidvis aliud. Hæc dico, nec finem dicendi faciam: neque enim quemquam gregis mei perire volo. Quid ergo? potestne fieri ut dives salutem consequatur? Sane quidem. Job dives erat, Abraham dives erat. Vidisti ejus divitias? Vide hospitalitatem. Vidisti mensam ejus? Vide benignitatem. Quid ergo Abraham? Dives erat. Num tecum contendi? Divesne erat Abraham? Imo, dives erat. Vidisti ejus divitias? Vide ejus vitæ institutum. Meridie apparuit ei Dominus juxta quercum Mambre sedenti. Et ecce tres viri. Et surgens (non enim putabat Deum esse eum, qui præsens erat, quomodo enim?) adoravit, et dixit: Si judicatis me dignum, ut ingrediamini in tabernaculum trabium mearum (*Gen.* 18. 1.-3). Vides quid in meridie faceret senex? Non sub tecto sedebat, sed peregrinos et viatores prorsus ignotos pertrahebat, et surgens adoravit dives et nobilis. Qui pecuniis affluebat, relicta domo, uxore, pueris, domesticis, quos trecentos octodecim habebat, illis omnibus relictis, exiit piscaturus; sagemnam hospitalitatis expandit, ne viator, ne peregrinus domum præteriret. Vide quid faciat senex. Non præcipit famulo, quos trecentos octodecim habebat; scie-

bat enim genus famulorum negligens esse; ne obdormisceret famulus, et peregrinus præteriret, sicque ipse prædam amitteret. En Abrahamum, en divitem. An dignaris tu pauperem vel respicere? an ipsi respondere? an ipsum alloqui? Quod si aliquando des, certe per famulum. At non ita vir justus: sed sedebat, ardentes radios excipiens, rore in æstu perfusus; umbra ipsi erat desiderium hospitalitatis; sedebat fructum hospitalitatis decerpens, idque dives cum esset. Huic mihi confer hodiernos divites. In meridie ubi sedent? In inferis. Ubi sedent? In morte ebrietatis. Ubi sedent? In publico, projecti, ebrii, corde occæcati, brutis stupidiores. Sed non ita justus ille.

5. Vis imitari Abrahamum? Sic imitare, non impedio, imo suadeo¹: etiamsi majora a nobis exigantur, quam ab Abrahamo. *Nisi enim abundaverit, inquit, justitia vestra plus quam scribarum et Phariseorum, non intrabitis in regnum cælorum* (*Matth.* 5. 20). Inter ea tu saltem Abrahamum assequere. Quid habuit Abraham? Hospitalis erat, surrexit, et adoravit, cum ignoraret quinam essent qui præterirent². Si enim scivisset, nihil admirandum fecisset, quia Deum coluisset; verum ignoratio eorum qui aderant, majus ejus hospitalitatis studium declarat. Sedebat et excepit. Quomodo? Liberaliter: vitulum mactavit, Saram vocavit, uxorem hospitalitatis consortem fecit, neque eam in cubiculo latentem, sed sub quercu stantem. Illa enim mensa demum aperuit vulvam ejus, naturæque sterilitatem correxit. Mactavit vitulum, et accepit Isaac: farinam conspersit, et semen accepit ut stellas cæli et arenam maris. Verum plane dices: Da mihi quoque fructum tot genuinorum filiorum³. Infelix, miser, et vilissime, terrena quæris? Cælum tibi do, angelorum societatem, æternam voluptatem, et mortem corruptionemque quæris! Vitam tibi do finem non habentem. Major est remuneratio, major retributio. Studiose attende dictis meis, ut rerum conversionem videas. Cum enim oporteret hospitalitatis studium declarare, quid dicit Abraham uxori suæ Saræ? *Festina, inquit, et commisce tres mensuras similæ* (*Gen.* 18. 6). Hæc audiant mulieres, *Festina, et commisce tres mensuras similæ*. Commune quippe nobis theatrum, et utrique sexui magisterium offertur⁴. Audiant mulieres id quod dicitur: audiant viri, et imitentur. *Festina, inquit, et commisce tres mensuras similæ*: et ipse cucurrit in armentum boum. Laborem partiuntur, ut etiam ambo coronam sortiantur. Communia sunt jura nuptiarum: communia sint virtutis officia. Adjutricem te accepi; sis mihi adjutrix etiam in rebus altioribus: festina, festina. Urget uxorem, et ne tarditas lædium afferat hospitibus: *Festina, et commisce tres mensuras similæ*. Laboriosum præceptum, grave mandatum: *Commisce tres mensuras similæ*. Non dixit: Quid hoc? num hac spe tibi nupsi, ut me ad molendum coquendumque panem adhiberes,

¹ Savil., imo volo.

² Alius, qui adessent.

³ Savil., fructum genuinum tot filiorum.

⁴ Alii, tribunal in medio ponitur.

⁵ Duo Mss., pro, cælis, habent, rebus humanis.

mulierem tot divitiis instructam? Trecentos octodecim servos habes, et illis imperare non curas, sed me ad hoc ministerium urges? Nihil simile dixit, neque cogitavit: sed quia uxor erat Abrahami, non corporis solum, sed etiam virtutis consortio, ideo dixit illi, *Festina*: illaque alacriter mandatum arripuit: sciebat enim uberem hospitalitatis fructum. *Festina, commisce*. Sciebat mulieris diligentiam. Ubinam sunt hodiernæ mulieres? Comparemus illas cum Sara. Num talia mandata excipiunt? talia opera? Profer mihi ornatus cupidæ mulieris manum, eamque extrinsecus inauratam vides, intus autem quasi obsessam. Quot, quæso, pauperum prædam manus tua gestat? Profer manum tuam, ostende illam. Quo induitur? Rapina. Profer manum Saræ. Quo induitur? Hospitalitate, cleemosyna, caritate, pauperum amore. O præclaram dexteram! Vide dexteram et dexteram¹. Verum una quidem forma est dexteræ, multum vero discrimen. Illic fontes lacrymarum, hic coronæ et præmia. Hæc dico, ut neque uxores talia quærant a viris, neque viri uxores hæc petentes ferant. En Saram, en divitem illam: commiscuit tres mensuras similæ. Quantus labor? Verum non sensit laborem, ob spem fructus et lucri. *Festina, commisce tria metra similæ*. Quid facis? te comis et ornas, mulier? Cui vis placere? Virone tuo? Malum studium, si viro sic placitura es, si sic studes ipsi placere. Quomodo igitur placebo? Continentia. Sed qua ratione placebo? Modestia, philosophia, mansuetudine, caritate, concordia, consensu. Hæc ornamenta tua, mulier. Hæc virtutes tuæ concordiam pariunt: illi vero ornatus ut placeas non efficiunt, verum illi præstant ut viro oneri sis. Cum enim illi dixeris, *Rape et affer mihi, exiguo tempore places, sed postea inimicum illum habes. Ut autem discas te viro non placere: domi illa deponis, et in ecclesia illis circumornaris: si viro placeres, domi illa gestares. Verum, ut dixi, in ecclesiam ingrederis auratis manibus et collo. Si venerit Paulus, terribilis simul ille et amabilis: terribilis peccatoribus, amabilis pie viventibus, clamabit et sic dicet: Mulieres oportet ornare se, non auro et margaritis, et veste pretiosa (1. Tim. 2. 9). Deinde si ingrediatur gentilis, videatque in superiore parte illas ista ferentes, in inferiore vero Paulum hæc loquentem, annon dicet: Hæc sunt scena et fabula? Certe non sunt scena res nostræ², etiamsi hæc ita fiant. Verum gentilis ille læditur et dicit: Ingressus sum in ecclesiam Christianorum, et audiivi Paulam dicentem, *Non in auro et margaritis, illam vero mulierem opere contraria exhibentem.**

6. Quid tibi utilitatis affert aurum, o mulier? Ut pulchra et speciosa appareas? Verum illud nihil tibi confert ad pulchritudinem animæ. Sis animo speciosa, et eris corpore amabilis. *Sapientia hominis vultum ejus illuminabit (Eccle. 8. 1)*. Atqui sapientia est animæ ejus. Nihil ita amorem parit ut caritas. Si

enim vir tuus te amat, etiamsi deformis sis, tamen amabilis ipsi videris: si autem te oderit, etiamsi speciosa sis, ne quidem videre te volet. Odium quippe animi, formam vultus apparere non sinit. Cum enim ab eo ornatus et aurum petitura es, tum ipse te aversaturus est, perinde atque eum qui in foro aliquid ab eo exigit. Verum ab illo fugere potest, a te minime, quæ intus es semper, et petis officia rationi contraria. Hæc ne solum auribus excipias, o mulier, sed etiam animo commuteris. Verba mea remedia sunt, quæ ad tempus mordent, sed perpetuo juvant et voluptatem afferunt. Medicus sum, vulneraque fodico, ne præ vetustate deterius ulcus efficiant. Ego medicinam exerceo, sanitatem verbo tribuens: alii vero præsentis vitæ fluxam, fallacem, et vilem conditionem ostendunt. Sed quod dicebam de Abrahamo (neque enim promissionis obliviscar), *Festina, permisce, hæc unaquæque mulier in mente describat, hæc unusquisque vir in conscientia habeat.*

Pauperes sunt Christus. — Cur gestas sericas vestes, et equos habes aureis frenis, mulasque ornatu decoratas? Mula infra ornatur, aurum in tegumento teneatur: pecunias mulæ rationis expertes circumferunt, quæ aurea frena habent; mulæ rationis expertes ornantur, et pauper fame confectus pro foribus tuis sedet, Christusque fame necatur. O summam amentiam! Quæ defensio? quæ venia, quando Christus stat pro foribus tuis habitu pauperis, tu vero nullo modo flecteris? Quis te ex suppliciis illic inferendis eripiet? Dedi, inquires, eleemosynam. Verum ne dederis solum quantum ille vult, sed quantum potes. Quid tum dices, quæso, cum supplicia intolerabilia, cum cruciatus illi aderunt, cum minæ, et terribiles potestates, cum fluvius ignis cum strepitu fervebit, cum tribunal illud terribile, cum judicium incorruptum, cum natura illa quæ principio caret, cum humanarum rerum cessatio, cum neque pater, neque mater, neque vicinus, neque rex, neque viator, neque hospes te juvare poterunt, sed stabit solus homo cum operibus suis, quorum causa vel damnabitur, vel coronabitur? Quid tum dices? Tum sermonis mei recordaberis. Sed quæ tibi hinc utilitas? Nulla: quandoquidem dives ille recordatus est, ac tempus poenitentiae quærebat; sed nihil hinc lucri retulit. Verum dicebat: *Mitte Lazarum, ut intingat summum digitum suum in aqua, et refrigeret linguam meam, quia vehementer crucior (Luc. 16. 24)*. Verum non misit Lazarum, non quod stilla aquæ magno paradisi fonti jacturam afferret: sed quod eleemosynæ stilla nullo modo possit cum inhumanitate misceri. Quoniam enim tempore stadii contemptus fuerat, tempore coronæ nulla eum consolatione dignatus est.

7. *Abrahami studium hospitalitatis magnum.* — Hæc dico, ut neque pauper ob paupertatem lacrymetur, neque dives gaudeat ob divitias. Opulentus es? Pereant divitiæ, nisi congruentes divitias in medium afferas. *Festina, et commisce tres mensuras similæ*. Deinde cucurrit ipse ad boves, et mactavit vitulum. Cursor fuit senex; neque enim ipsi carnis vigor solutus erat, sed

¹ In Savil. hæc voces, *vide dexteram et dexteram*, desunt.

² Duo Mss., *Hæc sunt scena et fabula? Quomodo hæc sunt simulatio? Certe non sunt simulatio res nostræ.*

νίσαν, μήτε ὁ πλούσιος χαίρη διὰ τὸν πλοῦτον. Εὐπορος εἶ; Ἀπώλετο ὁ πλοῦτος, ἐὰν μὴ εἰς μέσον φέρῃς τὸν προσήκοντα πλοῦτον. *Σπεῦσον, καὶ φύρασσον τρία μέτρα σεμιδάλεως.* Εἶτα ἔδραμεν αὐτὸς εἰς τὰς βόας, καὶ ἔθυσσε μόσχον. Δρομεὺς ἐγένετο ὁ γέρων· οὐ γὰρ ἐχαυνοῦτο αὐτῷ τῆς σαρκὸς ὁ τόνος, ἀλλ' ἐπενεύρωτο ἂ τῆς φιλοσοφίας ἢ διάνοια· ἐνίκησε τὴν φύσιν ἢ προθυμία. Ὁ δεσπότης τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ οἰκετῶν, μόσχον βαστάζων, οὐ κατεβαρύνετο τῷ ἄχθει, ἀλλ' ἐκουφίζετο τὴν διάνοιαν τῇ προθυμίᾳ. Ὁ δρόμος τῷ γέροντι προκειμένος, καὶ ὑπηρεσία πολλή, καὶ τῇ γυναικί πόνος καὶ κάματος. Οὐ γὰρ μόνον φιλοτιμία χρημάτων καὶ δουλεία τραπέζης, [515] ἀλλὰ καὶ διακονία καὶ ὑπηρεσία πολλῇ τοὺς ξένους ἐδεξιόωσαντο, οὐ δι' οἰκετῶν, ἀλλὰ διὰ τῶν χειρῶν καὶ τῶν μελῶν τῶν ἑαυτῶν ὑπηρετοῦντες. Εἶτα παρεστήκει ἡ γυνὴ θεραπαίνης λαβοῦσα σχῆμα, καὶ οἱ ξένοι ἀνέκειντο, οἱ ἀγνώτες· οὐ γὰρ παύσομαι τοῦτο λέγων. Ἐνόμιζον γὰρ αὐτοὺς πένητας εἶναι τινὰς· ἀλλ' οὐ προσείχον τούτῳ, ἀλλ' ὅτι ξένους ὑπεδέχοντο. Καὶ παρεστήκεισαν ἀμφοτέροι ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, τὸν βότρυ τῆς φιλοξενίας τρυγῶντες τῇ γνώμῃ, τῇ φιλοσοφίᾳ, τῇ διακονίᾳ, τῇ ὑποδοχῇ, τῷ πόνῳ, τῇ ὑπηρεσίᾳ, τῇ ἀγάπῃ, τῇ οἰκονομίᾳ, τῇ ἀκριθείᾳ, τῷ μηδὲν παραλιπεῖν. Καὶ εἰστήκει παρά τὸ δένδρον ἡ γυνὴ, ἀντὶ θαλάμου τῷ δένδρῳ χρησαμένη, καὶ τὴν σκιά τῶν φύλλων ἔχουσα στέγην, καὶ οὐκ ἠσχύνετο δημοσιεύεσθαι. Εἰστήκει γὰρ τὴν οἰκίαν κοσμιότητα ἐπιδεικνυμένη, καὶ τῆς διακονίας τὸν καρπὸν τρυγῶσα. Τί οὖν ὁ παραγενόμενος; Κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ἐλεύσομαι, καὶ ἔσται τῇ Σάρρα υἱός. Οἶον καρπὸν ἐβλάστησεν ἡ τράπεζα! πῶς καλόν! πῶς ταχύν! πῶς ὠριμον! πῶς ὁ βότρυς περκάζων καὶ ἀπηρτισμένος! Καὶ γὰρ τὸ ῥῆμα ἐκεῖνο εἰσηλθὲν εἰς τὴν μήτραν, καὶ ἐδημιούργησε τὸ παιδίον. Τοιοῦτοι τῆς φιλοξενίας οἱ καρποί. Πρόσεχε ὁ μέλλω λέγειν. Μετὰ ταῦτα δὲ, τὸ παιδίον ἐπειδὴ ἠύξθη, τὸ ἀπὸ τῆς τραπέζης τεχθὲν, ἐπειδὴ ἀνὴρ ἐγένετο ὁ τῆς φιλοξενίας καρπὸς (οὐ γὰρ οὕτως αὐτὸν ἡ μήτρα ἐγέννησεν ἐκεῖνη, ὡς ἐγέννησεν ἡ τράπεζα, πρὸ δὲ πάντων τὸ ῥῆμα τοῦ Θεοῦ), ἐπειδὴ ἠύξθη καὶ ἀνὴρ ἐγένετο, καὶ ὦρα γάμου λοιπὸν ἦν (πρόσεχε μετ' ἀκριθείας ὁ λέγω), ἐμελλε λοιπὸν τελευτᾶν ὁ γέρων ὁ μακάριος Ἀβραάμ ἐκεῖνος, ὁ πατριάρχης· παρῶκει δὲ γυναιξὶ διεφθαρμέναις καὶ ἔθνει πονηροτάτῳ, καλέσας τὸν οἰκέτην τὸν ἑαυτοῦ, φησὶν· Ὡδε πονηραὶ εἰσιν αἱ γυναῖκες τῶν Χαναανίων. Τί οὖν θέλεις; Ἀπελθε εἰς τὴν γῆν, ὅθεν ἐτέχθην ἐγὼ, καὶ ἀγαγε γυναῖκα ἐκεῖθεν τῷ υἱῷ μου. Καινὰ καὶ παράδοξα ^β πράγματα. Ἴστε ὑμεῖς, καὶ σφόδρα ἐπίστασθε· ὅταν μὲν γὰρ γυναῖκα βούληται τις ἀγαγεῖν τῷ υἱῷ, καὶ ὁ πατὴρ διαλέγεται καὶ ἡ μήτηρ, καὶ εἰς ἀλλοτρίας οἰκίας παραγίνονται, καὶ τοῦτον κολακεύουσι, καὶ ἐκείνον θεραπεύουσι, καὶ προμνήστριαὶ πολλαί, καὶ νυμφαγωγοὶ γίνονται πολλοί, καὶ χρημάτων ὑποσχέσεις, καὶ πᾶσα σπουδὴ τῷ πατρὶ καὶ τῇ μητρὶ δι' ἐκρυπτῶν διαλεχθῆναι, καὶ οὐκ αἰσχύνονται, οὐδὲ ἐρυθριῶσιν, οὐδὲ ἐπιτάττουσιν οἰκέταις· ὅταν δὲ ἔλθῃ ξένος, Ἀπελθε σὺ, κατένεγκε αὐτὸν κάτω, δέξαι αὐτόν. Ὁ Ἀβραάμ δὲ ἀντιστρόφως· ὅτε μὲν ἔδει ποιῆσαι

^α Savil. conjiicit ἐπενευροῦτο, vel ἐπενενεύρωτο, sed omnes habent ἐπενεύρωτο.

^β Sic duo mss. In Morel. καὶ παράδοξα deest.

^γ Morel. ὑποφαίνεται.

^δ Alii οὐχ οὕτως, ἀλλὰ τὸν μὲν ξένον αὐτόν, τὸν διὰ γάμον τῷ οἰκέτῃ. Τί.

πρᾶγμα ὑψηλὸν καὶ φιλόσοφον, δι' ἑαυτοῦ ποιεῖ· τὴν φιλοξενίαν οὐκ ἐπέτρεψεν οἰκέτῃ, ἀλλὰ τῇ γυναικὶ καὶ ἑαυτῷ· ὅτε δὲ γυνὴ καὶ γάμος ὑφαίνετο, Ἀπελθε λέγει τῷ οἰκέτῃ. Ὡδε τὸ ἐναντίον ποιούσιν αἱ γυναῖκες. Ἐὰν μὲν θέλωσι χρυσοχῶ διαλεχθῆναι, οὐκ αἰσχύνονται, ἀλλ' ἐξέρχονται αὐταὶ δι' ἑαυτῶν, καὶ παρακαθίζονται, ἵνα μὴ ὁ χρυσοὺς κλαπῆ, καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν χρημάτων [516] ἀφήσιν αὐτὰς καταφρονῆσαι τῆς εὐσχημοσύνης καὶ τῆς σεμνότητος. Ἀλλ' ὁ Ἀβραάμ οὐχ οὕτως, ἀλλ' ὅτε ξένους ἤθελεν ὑποδέχεσθαι, δι' ἑαυτοῦ καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ· ὅτε δὲ τὸν γάμον, διὰ τοῦ οἰκέτου. Τί ἂ οὖν μέμνησαι τοῦ Ἀβραάμ; Ὅτι πλούσιος ἦν. Ταῦτα καὶ σὺ ἐννοεῖς τοῦ Ἀβραάμ, καὶ οὐδέποτε καταφρονήσεις τινός. Ἀλλὰ πόθεν ἐξέβην ταῦτα εἰπεῖν; Τὸν προφήτην λαβὼν καὶ τὴν βακτηρίαν ἐκείνην, *Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος.* Ἐκεῖνος γὰρ ὁ στίχος ἅπαντα ταῦτα ἔτακε. Καὶ ἰδοὺ θησαυρὸν εὐρήκαμεν χρυσοῦ γέμοντα. *Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος.* Λάβε τὴν βακτηρίαν ταύτην, τὴν δυναμένην ὑποτρομήσαντα τὰ σώματα ἀνορθῶσαι. Οὐδὲ γὰρ οὕτω βακτηρία ὑπότρομα ὄντα τὰ σώματα τῶν παλαιῶν καὶ γεγηρακότων ἀνορθοῦν πέφυκεν, ὡς ὁ στίχος οὗτος τῶν νέων καὶ γεγηρακότων ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ καὶ ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας πολιορκουμένων ὑπότρομον οὔσαν τὴν διάνοιαν ἐγείρει. *Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος.* Τί δέδοικας ἄνθρωπον, οὐκ ἄντα ἄνθρωπον, ἀλλὰ λύκον; Τί δέδοικας ἄνθρωπον ἀσεθημάτων γέμοντα, καὶ χρυσῷ πολιορκούμενον; Τί δέδοικας ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς ἀδικίας τὰ ἑαυτοῦ προδεδωκότα, καὶ τὸν πολέμιον ἔνδοθεν πολλάκις ἔχοντα; Ἀλλ' ἀπεφῆνατό μοι ὁ προφήτης λέγων· *Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος.* Εἶπέ μοι λοιπὸν καὶ τὸν τρόπον, δι' ὃν οὐκ ὀφείλω φοβεῖσθαι τὸν πλούσιον. Ἡ ὅταν πληθυνθῇ ἡ δόξα τοῦ οἴκου αὐτοῦ.

ἦ. Ὡ εὐγένεια λέξεως! πῶς ἐν διηγήσει καὶ διδασκαλίᾳ φιλοσοφίαν εἰσήγαγε· *Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος, ἢ ὅταν πληθυνθῇ ἡ δόξα τοῦ οἴκου αὐτοῦ!* Οὐκ εἶπε, Καὶ ὅταν πληθυνθῇ ἡ δόξα αὐτοῦ, ἀλλ', *Ἡ δόξα τοῦ οἴκου αὐτοῦ.* Ὅταν γὰρ εἰσέλθῃς εἰς οἰκίαν τινὸς πλουσίου, καὶ ἴδῃς ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ κίονας ὑπεραίροντας τῷ μεγέθει, καὶ χρυσᾶς κεφαλίδας, καὶ μάρμαρα τῷ τοίχῳ προσπεπηγότα, καὶ κρήνας βεούσας, καὶ πηγὰς καὶ περιπάτους, καὶ δένδρα τῷ ἀνέμῳ καμπτόμενα, καὶ πάντα ἑψηφίδων γέμοντα, καὶ εὐνούχων χρυσοφορούντων ἀγέλην, καὶ οἰκετῶν πλῆθος, καὶ τάπητας ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κειμένους, καὶ τράπεζαν ἐκλάμπουσαν τῷ χρυσῷ, καὶ κοιτῶνας κεκοσμημένους· ταῦτα πάντα δόξα οἴκου ἐστίν, οὐ δόξα ἀνθρώπου. Δόξα γὰρ ἀνθρώπου εὐλάβεια, ἐπιείκεια, ἐλεημοσύνη, πραότης, ταπεινοφροσύνη, εἰρήνη, δικαιοσύνη, ἀγάπη ἀνυπόκριτος πρὸς πάντας. Ταῦτα πάντα δόξα ἀνθρώπου. Τί φοβῆ τὸν πλούσιον. Οὐκοῦν τὴν οἰκίαν αὐτοῦ μᾶλλον φοβοῦ. Ἐκεῖνη γὰρ ἐστὶν ἡ πλουτοῦσα, οὐχ ὁ οἰκῶν. Ἀλλ' οὐ φοβοῦμαι ταύτην, φησί. Διὰ τί; Ὅτι ὁ χρυσοὺς ἀψυχὸς ἐστὶν ὕλη. Ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον φοβῆ; Ναί. Διὰ τί; μὴ γὰρ αὐτοῦ ἐστὶ ὁ πλοῦτος; Τῆς οἰκίας ἢ περιφάνεια. Μάρμαρα ἔχει ὁ τοίχος. Τί οὖν πρὸς τὸν οἰκοῦντα; Χρυσοῦς ὁ θραυρός. Τί οὖν πρὸς τὸν κεκτημένον; Αἱ κεφαλίδες τῶν

^ε Τὰ σώματα ἀναστήσαι, sic quidam.

^ς Quidam mss. ἀπὸ ἀδικίας τὸν ἑαυτοῦ ἔχοντα πλοῦτον, καὶ τὸν πόλεμον ἔνδοθεν φέροντα· ἀλλ' ἀπεφῆνατο. Sequentia iidem brevius efferunt.

^γ Unus καὶ πασῶν.

^δ Unus ἢ περιφάνεια. Λέγεις, μάρμαρα ἔχει.

mens philosophica nervos habuit; vicit naturam alacritas. Herus domesticorum trecentorum octodecim, vitulum gestans onere non opprimebatur, sed alacritate mentem levabat. Cursus seni propositus erat, et magnum ministerium, uxori que labor et opera. Non solum enim pecuniarum liberalitate, et lauta mensa; sed etiam ministerio multo officioque proprio hospites excipiebant; non famulorum opera, sed manibus membrisque suis ministrantes. Deinde præsto erat uxor ancillæ habitu, et hospites recumbebant ignoti: que enim finem hæc dicendi faciam. Putabant enim eos esse pauperes quospiam: verum hæc non auro versabant, sed se peregrinos suscipere. Adstabant ambo illo tempore, hospitalitatis botrum vindemiantes mente, philosophia, ministerio, susceptione hospitem, labore, officio, caritate, dispensatione, accuratatione, ut nihil retro relinquerent. Et stabat uxor ad arborem, thalami vice arbore utens, et pro tecto unibrum foliorum habens, nec indecorum duxit in publico versari. Stabat enim proprium exhibens ornatum, et ministerii fructum demetens. Quid ergo is qui advenerat? *Secundum hoc tempus veniam, et erit Saræ filius (Gen. 18. 10)*. Qualem fructum mensa protulit! quam pulchrum! quam celerem! quam formosum! ut uva maturescat et perfecta evadat! Etenim verbum illud ingressum est in vulvam, puel-lumque formavit. Hujusmodi sunt hospitalitatis fructus. Attende iis quæ dicturus sum. Postea vero puer ille ex mensa natus, postquam crevit, postquam vir esse cœpit hospitalitatis fructus (non enim ita illum genuit uterus, ut genuit mensa, in primis autem Dei verbum), postquam crevit et vir factus est, tempusque nuptiarum advenit (attende dictis studiose), moriturus demum erat senex, beatus ille Abraham patriarcha, qui cum mulieribus depravatis et nequissima gente habitabat: accersitum famulum suum sic alloquitur: Hic sunt improbæ Chananæorum mulieres. Quid igitur cupis? Abi in terram, ubi ego natus sum, et inde duc uxorem filio meo (*Gen. 24. 3. 4*). Novæ res ac mirabiles! Scitis vos et plane nostis: cum quispiam filium suum vult uxorem ducere, patrem matremque solitos esse hæc de re agere, in alienamque domum abire, illi assentari, hunc colere, pronubas pronubosque multos rem tractare: hinc pecuniarum promissiones, et multa sollicitudo patris matrisque, ut per se ipsi colloquantur, nec ipsos pudet, neque erubescunt, neque negotium famulis committunt: cum autem hospes advenit, dicunt, Vade tu, deduc eum inferius, illumque excipe. Contra vero Abraham, cum oporteret opus edere magnum et philosophicum, per se illud agit: hospitalitatem non committit famulo, sed uxori et sibi. Cum autem de uxore sumenda et de connubio tractabatur, famulo dicit, Abi. Hic mulieres contra faciunt. Si velint cum aurifice colloqui, non erubescunt, sed ipsæ exeunt, et assident ne aurum subripiatur: pecuniarumque aviditas id efficit, ut decorum contemnant et dignitatem. At Abraham non sic, sed cum hospites vellet exci-

pere, per se et per uxorem agebat; cum de connubio ageretur, per famulum. Cur itaque Abraham commemoras? Quod nempe dives esset. Hæc tu quoque de Abrahamo cogita, et nullum unquam aspernaberis. Sed unde ad hæc dicenda digressus sum? Arrepto propheta et illo baculo: *Ne timueris, cum dives factus fuerit homo*. Hic enim versus illa omnia peperit, et ecce thesaurum invenimus auro refertum. *Ne timueris, cum dives factus fuerit homo*. Accipe baculum hunc, qui tremula corpora erigere possit (a). Neque enim sic baculus tremula corpora annosorum et senum erigere potest, ut hic versus juvenum et senum, concupiscentia et peccatis obsessorum, tremulam mentem excitat: *Ne timueris, cum dives factus fuerit homo*. Quid times hominem, qui non homo, sed lupus est? Quid times hominem impietate plenum et auro obsessum? Quid times hominem, qui per iniquitatem sua prodidit, et qui hostem suum sæpe intus habet? Sed mihi declaravit propheta dicens: *Ne timueris, cum dives factus fuerit homo*. Mihi de reliquo modum expone, quo debeo non timere divitem. *Vel cum multiplicata fuerit gloria domus ejus*.

8. *Gloria externa contemnenda; vera gloria hominis quæ sit; quæ sint ipsius laudes et coronæ*. — O nobilitatem dictionis! quo pacto in narratione et doctrina philosophiam introduxit! *Ne timueris, cum dives factus fuerit homo, vel cum multiplicata fuerit gloria domus ejus*. Non dixit, *Et cum multiplicata fuerit gloria ejus*, sed *Gloria domus ejus*. Cum enim ingressus in domum divitis cujusdam, videris columnas miræ magnitudinis, aurea capitella, et marmore crustatos parietes, aquæductus et fontes et ambulacra, arbores vento agitatas, omniaque musivis operibus plena, eunuchorum auro fulgentium turbam, famulorum multitudinem, solum tapetibus stratum, mensam auro splendentem, et cubilia exornata: hæc omnia gloria domus sunt, non gloria hominis. Hominis quippe gloria est pietas, æquitas, eleemosyna, mansuetudo, humilitas, pax, justitia, caritas erga omnes sine hypocrisis. Hæc omnia sunt gloria hominis. Cur times divitem? Itaque domum ipsius potius time. Illa enim dives est, non is qui habitat. Verum non timeo illam, inquit. Quare? (Quia aurum est inanimata materia. At hominem metuis? Etiam. Quare? num illius sunt divitiæ? Ædium est splendor. Marmora murus habet. Quid hæc ad habitantem? Aurea laquearia. Quid ad possidentem? Capitella columnarum aurea sunt. Quid ad caput illius qui in peccatorum luto demersus est? Sed mundum est pavementum? Verum immunda conscientia. Sed sericæ sunt vestes? Verum pannis laceris anima onusta. Domus dives est, sed ejus possessor est pauper. *Cum multiplicata fuerit gloria domus ejus*. Et ut discatis gloriam esse domus, et non hominis, vos ex verbis vestris redarguo. Ingressus persæpe in pulchras ædes alienjus et postea egressus, quid ais? Vidi pulchra marmora. Num dicis, Vidi formosum hominem? Mirabiles sunt columnæ, pulchræ fenest-

¹ Sic duo Mss. In Morel. verba, et mirabiles, desunt.

(a) Hic innumera varietates in Mss. Græcis observantur.

stræ. Num dicis, Mirabilis est herus? Multum auri est in laquearibus. Num dicis, Eleemosyna magna est? multi fontes, magnificentia ingens. Num dicis, Ingens magnificentia est possessoris? Ubique de muris, ubique de marmoribus, ubique de fontibus, de aquis loqueris. Vides rursus equum freno aureo fulgentem, et dicis, Pulchrum est frenum. Ergo aurificis ista laus est. Egregium vestimentum. Ergo textoris est laus¹. Speciosi servi. Ergo vendentis ista laus est. Manetque ille incoronatus, res autem ejus laudibus ornantur. At cum vides hominem probum, dicis: Probus homo, pulcher, modestus, mirabilis, misericors, benevolus, compunctus, semper precibus vacans, semper jejuniis insistens, semper in ecclesia versans, numquam a divina doctrina se removet. Hæc laudes ejus, hæc coronæ. Disce igitur quid sint divitiæ hominis, et quid divitiæ domus: *Ne timueris*. Si enim didiceris divitias probe distinguere, non ultra timebis. Vides eum, quem divitem putabas, pauperem et egenum esse? *Ne timueris, cum dives factus fuerit homo*. Et ut discas hæc ita se habere, et si hic te decipiat, mortis tempore ipsum respice. Num aliquid ex his omnibus sumit, et sic abit? Utique mortuus est, et nudus jacet, qui sericis vestibus induebatur. Jacet nudus in tumulo, servique abeunt et discedunt, nemoque illum curat: neque enim illius servi erant. Abiit, et nihil suorum deinceps jacet. Uxor ejus luget et se excruciat, crines solvit: omnes consolantur, nec audit: liberi orphani sunt, uxor vidua: omnes abjecti sunt, pincernæ, crateres, parasiti, assentatores, eunuchi. Ex vasis illis aliquid accipere, et abire non potest; sed quid? Solus effertur. Laudibus extollunt. Ecquid ad illum? At inanis gloria ipsum celebrem reddit? Quare? An potest aliquid ex illa sumere? Nihil ex illis potest ipsi adesse in die illo. In sepulcrum

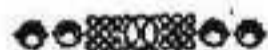
¹ Duo Mss., *pulchra cubilia, ergo est laus ejus qui illa elaboravit*.

abit qui omnia rapuerat, intra tres cubitos sepelitur, nec quid amplius, terra operit vultum ejus et una operculum loculi. Abscedit uxor. Ubinam divitiæ? ubi servi? ubi pompa? ubi ædes magnæ ac splendide. Ipsum relinquunt: uxor etiam deserit, velit nolit: foetor enim ipsam abigit, fontes vermium ipsam expellunt¹. Hoccine totum? Etiam: nihil enim suorum habens discessit. Ut vero discas eum nihil suorum habentem abscessisse, beati martyres quia sua secum auferunt, id consequuntur, ut a sepulcro ipsorum non recedamus. At hic ne uxor quidem manere potest: illic Imperator diadema abjicit, et in sepulcro martyris manet, rogans obsecransque, ut liberetur a malis et hostes vincat. *Ne ergo timueris, cum dives factus fuerit homo*. Hoc sumpto versu, canere incipiamus Domino, et pro his omnibus gratias agamus ipsi, Patri et Filio et Spiritui sancto, quia ipsi gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

¹ In Cod. Reg. 1963 nonnulla textui Græco interserit nugax Græculus, quæ tot solæcismis scatent ut satis superque fuerit ea Latine exprimere. Horum igitur hic sensus est: *Nihil enim ex suis habens abscessit. Deinde redit uxor ejus ex sepulcro cum filiis suis orphanis, et abit ad splendidissimas ædes suas, gemens, acerbeque lugens, et lacrymans, miserabilesque hujusmodi clamores emittens: Quid agam erga liberos orphanos? quid erga famulos domus meæ? Abhinc erimus omnes abjecti, contempti que obnoxii. Apud quem ergo confugiam? a quo misericordiam consequar? Attamen monasterium petam, ero monacha. Non possum enim videre conjugis mei reditus et expensas, et in meliorem formam concinnatas ab eo ædes. Exinde vicini et amici consolationis gratia ipsam adeuntes dicunt: Ne, domina, ne id agas: ne liberos deseras, ne sinas ædes pessundari. Alii rursus dicunt: Ille talis magistratus obiit, et pueros teneros uxori reliquit, ac domesticos magnasque divitias: sed uxor ejus et pupillos educavit, et domum suam recte administravit. Postquam hæc a vicinis audivit, tristitiam in hilaritatem paululum commutavit. Elapsaque tempore conjugis memoriam prorsus deposuit, et ad alium virum respexit. Ille porro miser, dives, gloria fulgens, qui domum suam recte administrabat, non autem animam, abiit nudus, miserabilis. Corpusque ejus a vermibus roditur, anima que in gehenna æternum cruciatur. Beati porro martyres, quia debita sibi præmia accipiunt, id etiam sortiantur, ut ab ejus sepulcris non recedamus.*

EJUSDEM

CUM ALIUS ANTE PERORASSET, SERMO CONSTANTINOPOLI HABITUS, IN MAGNA ECCLESIA (a) CUM PAUCI CONVENISSENT, IN ILLUD, NE TIMUERIS, CUM DIVES FACTUS FUERIT HOMO, ET DE ELEEMOSYNA.

1. Parvus est fructus ejus, qui præclare dixit, sed magnus: tenuis est chorda, sed ingens sonus: pauca verba, sed magni pretii sunt sententiæ. Nam et universum populum laudibus excitavit, eosque præconiis diligentiores effecit, et auctorem agriculturæ indicavit, atque compositis in ejus laudem hymnis, postquam ex Apostoli præcepto gratias egit, orationem glorificatione conclusit. Quod si mensam cito removit, non

(a) Hæc, quam magnam vocat ecclesiam, quænam fuerit pluribus disquisitum est in Vita Chrysostomi. Antequam porro episcopus concionaretur, in more erat, tum Antiochiæ, tum Constantinopoli, ut sacerdos alius vel etiam episcopus, si adesset, populum alloqueretur: id quod non semel vidimus supra.

ob egestatem, sed ob humilitatem id egit. Non enim, quod dicere plura non posset, orationi finem tacendo imposuit, sed ut docendi munere nobis cederet. Age ergo nos quoque tumultuum, qui jam contigerunt, procella liberati, tamquam fluvialibus quibusdam aquis aures nostras lectione Scripturarum abluamus. Ita faciunt et nautæ: postquam tempestatem evaserunt, et multum pelagus emensi ad tranquillum portum pervenerunt, demissis velis, deposito remo, et exscensu e navi facto, balneis, cibo, potu, somno ac deliciis corpus refocillant, ut vegetius illud et aptius ad reliquam navigationem reddant.

Lectio Scripturæ sacræ quam utilis. Comparatio re-

κίωνων χρυσαῖ. Τί οὖν πρὸς τὴν κεφαλὴν ἐκείνου τὴν ἀμαρτίαις βεβορβορωμένην; Ἄλλὰ καθαρὸν τὸ ἔδαφος; Ἄλλὰ ἀκάθαρτον τὸ συνειδός. [517] Ἄλλὰ σηρικὰ τὰ ἱμάτια; Ἄλλὰ βακίων γέμουσα ἡ ψυχὴ. Ἡ οἰκία πλουσία, ἀλλ' ὁ κεκτημένος τὴν οἰκίαν πένης. Ὅταν πληθυνθῇ ἡ δόξα τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Καὶ ἵνα μάθητε, ὅτι τοῦ οἴκου ἐστὶν ἡ δόξα, καὶ οὐχὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τῶν ῥημάτων ὑμῶν ἐλέγχω ὑμᾶς. Εἰσερχόμενος πολλάκις εἰς οἰκίαν τινὸς ὡραίαν οὔσαν, ἐξερχόμενος τί λέγεις; Ὁραῖα εἶδον μάρμαρα. Μὴ λέγεις, Ὁραῖον εἶδον ἄνθρωπον; Θαυμαστοὶ οἱ κίονες, θυρίδες καλάι. Μὴ λέγεις, Θαυμαστὸς ὁ οἰκῶν; Πολὺς ὁ χρυσοὺς ἐν τῷ ὀρόφῳ. Μὴ λέγεις, Πολλὴ ἡ ἐλεημοσύνη; Πολλὰ αἱ κρῆναι, καὶ δαψίλεια πολλή. Μὴ λέγεις, Πολλὴ ἡ δαψίλεια ἐκείνου τοῦ κεκτημένου; Πανταχοῦ περὶ τοὺς τοίχους, πανταχοῦ περὶ τὰ μάρμαρα, πανταχοῦ περὶ τὰς κρήνας, πανταχοῦ περὶ τὰς πηγὰς διαλέγη. Πάλιν ὄρας ἵππον ἔχοντα χρυσοῦν χαλινόν, καὶ λέγεις· Καλὸς ὁ χαλινός. Οὐκοῦν τοῦ χρυσοχοῦ τὸ ἐγκώμιον. Θαυμαστὸν τὸ ἱμάτιον. Οὐκοῦν τοῦ ὑφάντου ὁ ἔπαινος^a. Καλοὶ οἱ οἰκέται. Οὐκοῦν τοῦ πεπωληκότος ὁ ἔπαινος. Καὶ μένει μὲν ἐκεῖνος ἀστεφάνωτος, τὰ δὲ περὶ αὐτὸν ἐγκωμίων ἀπολαύουσιν. Ἄλλ' ὅταν ἴδῃς ἄνθρωπον καλόν, λέγεις· Καλὸς ἄνθρωπος, ὡραῖος, ἐπιεικὴς, θαυμαστὸς, ἐλεήμων, φιλόφρων, συντετριμμένος, αἰεὶ ἐν εὐχαῖς προσέχων, αἰεὶ ἐν νηστεῖαις παραμένων, αἰεὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ σχολάζων, αἰεὶ ἀχώριστός ἐστι τῆς θείας διδασκαλίας. Ταῦτα ἐγκώμια περὶ ἐκείνον, ταῦτα στέφανοι. Μάθε οὖν τί πλοῦτος ἀνθρώπου, καὶ τί πλοῦτος οἰκίας, καὶ Μὴ φοβοῦ. Ἐὰν γὰρ μάθῃς διαίρειν τὸν πλοῦτον καλῶς, οὐκέτι φοβηθήσῃ. Ὁρᾷς δὲ τὸν νομιζόμενον πλούσιον παρὰ σοὶ πένητα ὄντα καὶ πτωχόν; Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος. Καὶ ἵνα μάθῃς, ὅτι ταῦτα τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον, εἰ ἐνταῦθά σε ἀπατᾷ, ἐν καιρῷ τῆς τελευτῆς αὐτοῦ βλέπε αὐτόν. Μὴ

^a Unus ὁ πόνος. Mox duo mss. καλάι αἱ κοίται· οὐκοῦν τοῦ πεπονηκότος ὁ ἔπαινος.

λαμβάνει τι ἐκεῖ ἐκ τούτων ἀπάντων, καὶ ἀπέρχεται; Εἶτα ἀπέθανε καὶ κεῖται γυμνὸς ὁ τὰ σηρικὰ περιβεβλημένος ἱμάτια. Κεῖται γυμνὸς ἐπὶ τοῦ βάθρου, καὶ οἱ οἰκέται ἀπέρχονται καὶ ἔρχονται, καὶ οὐδεὶς αὐτοῦ φροντίζει· οὐ γὰρ ἦσαν αὐτοῦ οἱ οἰκέται. Ἀπεδήμησε, καὶ οὐδὲν αὐτοῦ λοιπὸν κεῖται. Ἡ γυνὴ κατακόπτεται, τὰς τρίχας λύει· παρακαλοῦσι πάντες, οὐχ ὑπακούει· τὰ παιδία ἐν ὄρφανίᾳ, ἡ γυνὴ ἐν χηρείᾳ· πάντες ταπεινοὶ, σινοχόοι, κρατῆρες, παράσιτοι, κόλακες, εὐνοῦχοι. Λαβεῖν τι ἐξ ἐκείνων τῶν σκευῶν, καὶ ἀπελθεῖν οὐ δύναται· ἀλλὰ τί; Ἀποφέρεται μόνος. Εὐφημίαις βάλλουσι. Καὶ τί πρὸς αὐτὸν πάλιν; Ἄλλ' ἡ κενοδοξία αὐτὸν εὐφημεῖ; Διὰ τί; Μὴ γὰρ δύναται τι λαβεῖν ἀπ' αὐτῆς; Οὐ δύναται οὐδὲν ἐξ αὐτῶν παραστῆναι αὐτῷ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. Ἀπέρχεται εἰς τὸν τάφον ὁ πάντα ἀρπάζων, εἰς τρεῖς πήχεις^b θάπτεται, καὶ πλέον οὐδὲν· καὶ γῆ ἐπάνω τῆς ὄψεως, καὶ τὸ κάλυμμα τῆς θήκης. Καὶ ἀναχωρεῖ ἡ γυνὴ. Ποῦ ὁ πλοῦτος; ποῦ οἱ δοῦλοι; ποῦ ἡ φαντασία; ποῦ ἡ οἰκία ἡ μεγάλη καὶ περικαλλής; Καταλιμπάνουσιν αὐτόν· ἀφήσιν αὐτόν καὶ ἡ γυνὴ, καὶ μὴ βούληται· ἡ δυσωδία γὰρ αὐτὴν ἐλαύνει, αἰεὶ πηγαίων σκωλήκων αὐτὴν διώκουσι. Τοῦτο ὄλον; Ναί· οὐδὲν γὰρ ἔχων [518] ἀπῆλθε τῶν αὐτοῦ. Καὶ ἵνα μάθῃς, ὅτι οὐδὲν ἔχων τῶν αὐτοῦ ἀπῆλθεν, οἱ μακάριοι μάρτυρες ἐπειδὴ τὰ ἑαυτῶν λαμβάνουσιν, οὐκ ἀναχωροῦμεν τοῦ τάφου αὐτῶν. Καὶ ὡς μὲν οὐδὲ γυνὴ ἀνέχεται παραμεῖναι· ἐκεῖ δὲ ὁ βασιλεὺς ρίπτει τὸ διάδημα, καὶ παραμένει τῷ τάφῳ τοῦ μάρτυρος, δυσωπῶν καὶ δεόμενος δοθῆναι αὐτῷ λύσιν τῶν δεινῶν, καὶ νίκην κατ' ἐχθρῶν. Μὴ οὖν φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος. Τοῦτον λαβόντες τὸν στίχον, ἐξάρξωμεν τῷ Κυρίῳ, ὑπὲρ τούτων ἀπάντων εὐχαριστοῦντες αὐτῷ, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

^b Homini mensuram assignat trium cubitorum. Sic et hominem τρίπηχυν appellat supra.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

Προειρηκότος ἑτέρου, ὁμιλία λεχθεῖσα ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ μεγάλῃ, ὀλίγων συνελθόντων, εἰς τὸ, « Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος, » καὶ περὶ ἐλεημοσύνης.

α'. Βραχὺς ὁ καρπὸς τοῦ καλῶς εἰρηκότος, ἀλλ' ὠριμος· λεπτή ἡ νευρὰ, ἀλλὰ μεγάλη ἡ ἤχη· ὀλίγα τὰ ῥήματα, ἀλλὰ πολυτελῆ τὰ νοήματα. Καὶ γὰρ δῆμον ὀλόκληρον τοῖς ἐπαίνοις ἀνεπτέρωσε, καὶ σπουδαιοτέρους τοῖς ἐγκωμίοις εἰργάσατο, καὶ τὸν αἴτιον τῆς γεωργίας ἐδήλωσεν, ὕμνους τε συνθεῖς αὐτῷ, καὶ εὐχαριστήσας κατὰ τὸν ἀποστολικὸν νόμον, εἰς δοξολογίαν τὸν λόγον κατέλυσεν. Εἰ δὲ ταχέως τὴν τράπεζαν συνέστειλεν, οὐ διὰ πτωχείαν, ἀλλὰ διὰ ταπεινοφροσύνην. Οὐ γὰρ ἀπορῶν πλείονα εἰπεῖν, εἰς σιγήν τὸν λόγον κατέκλεισεν, ἀλλ' ἡμῖν τῆς διδασκα-

λίας παραχωρῶν. Φέρε οὖν καὶ ἡμεῖς τῆς ζάλης τῶν ἡδῆ γεγενημένων θορύβων ἀπαλλαγέντες, ὡς περ τισὶ ποταμίῳις ὕδασι τῇ τῶν Γραφῶν ἀναγνώσει τὴν ἀκοὴν ἀποπλύνωμεν. Οὕτω καὶ ναῦται ποιούσιν· ἐπειδὴν χειμῶνα διαδραμόντες καὶ πολὺ διαθάντες πέλαγος εἰς λιμένα καταντήσωσι γαληνὴν, ἰστία χαλάσαντες, καὶ κώπην ἀποθέμενοι, καὶ τῆς νηὸς ἀποθάντες, βαλανείοις, [519] καὶ σιτίοις, καὶ πότοις καὶ ὕπνῳ, καὶ ἀνέσει τὸ σῶμα ἀνακτησάμενοι, ἀκμαϊότερον αὐτὸ πρὸς τὴν λοιπὴν ναυτιλίαν παρασκευάζουσι.

Τούτους δὲ καὶ ἡμεῖς μιμησώμεθα, καὶ τῆς πρῆξιν

γενομένης ταραχῆς ἀπαλλαγέντες, καὶ τοῦ θορύβου, καὶ τῶν κυμάτων, ὥσπερ εἰς τινα λιμένα εὐδίων, τῶν Ἰραφῶν τὴν ἀνάγνωσιν τὴν ψυχὴν τὴν ἡμετέραν ὀρμίσωμεν. Καὶ γὰρ λιμὴν ἐστὶν ἀκύμαντος, καὶ τεῖχος ἀρραγές, καὶ πύργος ἀσειστός, καὶ δόξα ἀναφαίρετος, καὶ ὄπλον ἀτρωτόν, καὶ εὐθυμία ἀμάραντος, καὶ ἡδονὴ διηνεχῆς, καὶ πάντα ὅσα ἀνεῖποι τις καλὰ, τῶν θείων Γραφῶν ἡ συνουσία. Αὕτη καὶ ἀθυμίαν ἀποκρούεται, καὶ εὐθυμίαν διατηρεῖ, καὶ τὸν πένητα τῶν εὐπόρων πλουσιώτερον κατασκευάζει, καὶ τοῖς πλουτοῦσιν ἀσφάλειαν περιτίθησι, καὶ τὸν ἀμαρτωλὸν δίκαιον ποιεῖ, καὶ τὸν δίκαιον ἐν ἀσφαλεῖ καθίστησι φυλακῇ, καὶ τὰ ὄντα κακὰ ἀνασπᾶ, καὶ τὰ οὐκ ὄντα ἀγαθὰ καταφυτεύει, ἀπελαύνει πονηρίαν, πρὸς ἀρετὴν ἐπανάγει, οὐκ ἐπανάγει δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ῥίζοι, καὶ διηνεχῆ μένειν ποιεῖ, φάρμακον οὕσα πνευματικόν, ἐπωδὴ τις θεία καὶ ἀπόρρητος, παθῶν ἀναιρετική. Καὶ γὰρ τὰς ἀκάνθας ἀνασπᾶ τῶν ἀμαρτημάτων, καὶ καθαρὰν τὴν ἄρουραν ἐργάζεται, καὶ τὰ σπέρματα καταβάλλει τῆς εὐσεβείας, καὶ πρὸς ἀκμὴν τὸν καρπὸν ἄγει. Μὴ δὴ τοσοῦτων παραμελῶμεν ἀγαθῶν, μηδὲ ἀπολιμπανώμεθα συνάξεων, ἀλλὰ συνεχῶς ἐνταῦθα τρέχωμεν, ἵνα διηνεχῶς θεραπευώμεθα, καὶ μηδεὶς μὴτε φθόνῳ βάλλεται πλουτοῦντα ὄρων, μὴτε πενίᾳ πιέζεται· ἀλλὰ καταμαθὼν τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων φύσιν, παρατρεχέτω μὲν τὰς σκιάς^a, ἀντεχέσθω δὲ τῆς ἀληθείας. Καὶ γὰρ σκιά, εἰ καὶ μείζων τοῦ σώματος εἶναι δοκεῖ, ἀλλ' ὁμοῦς σκιά τυγχάνει· ἄλλως δὲ οὐδὲ ἐστὶ μείζων, ἀλλὰ δοκεῖ, καὶ τότε δοκεῖ^b, ὅταν μακροτέρω τῆς ἀκτίνος γενώμεθα· οὕτω γοῦν ἦνίκα περὶ σταθερὰν μεσημβρίαν τῆς ἀκτίνος ὑπὲρ κεφαλὴν ἵσταμένης συνελαύνεται πάντοθεν, καὶ συστέλλεται, καὶ βραχυτέρα γίνεται· ὁ δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐστὶν ἰδεῖν. Ἔως μὲν γὰρ τις μακροτέρω τῆς ἀρετῆς καθίστησιν ἑαυτὸν, μέγала φαίνεται τὰ τοῦ παρόντος βίου πράγματα· ὅταν δὲ ἐν αὐτῷ τῷ φανοτάτῳ φωτὶ τῶν θείων ἑαυτὴν καταστήσῃ Γραφῶν, τότε καὶ τὸ εὐτελές καὶ τὸ βραχὺ καὶ τὸ οὐδαμινδὸν τῶν ἐπικήρων τούτων ὀρᾶ πραγμάτων, καὶ μανθάνει σαφῶς, ὅτι ποταμίων ὑδάτων οὐδὲν ἀμεινον ταῦτα διάκειται^c, ὁμοῦ τε φαινόμενα καὶ παρατρέχοντα. Διὰ τοῦτο ὁ προφήτης φιλοσοφῶν, τοὺς μικροψύχους, καὶ ταλαιπώρους, καὶ χαμαὶ συρομένους, καὶ κεχηνότας πρὸς τὴν τοῦ πλούτου φαντασίαν, καὶ δεδοικότας, καὶ τρέμοντας τοὺς ἐν τούτοις κομῶντας διορθούμενος, καὶ τῆς τοιαύτης ἀπάγων ἀγωνίας ἡμᾶς, καὶ πείθων ὡς οὐδὲν ὄντων καταφρονεῖν, ἔλεγε· *Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος, ἢ ὅταν πληθυνθῇ ἢ δόξα τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Ὅτι οὐκ ἐν τῷ ἀποθνήσκῃ αὐτὸν λήψεται τὰ πάντα.* Εἶδες ἀκριβείαν λέξεως^d καὶ διαίρεσιν σαφεστάτην; Οὐδὲ γὰρ εἶπεν, Ὅταν πληθυνθῇ [520] ἢ δόξα αὐτοῦ, ἀλλ', *Ἡ δόξα τοῦ οἴκου αὐτοῦ*, δεικνύς ὅτι ἕτερον δόξα ἀνθρώπου, καὶ ἕτερον δόξα οἴκου. Τί τοίνυν δόξα ἀνθρώπου, καὶ τί δόξα οἴκου; Δεῖ γὰρ ταῦτα εἰδέναι σαφῶς, ὥστε μὴ τὰ ὑνεῖρατα πρὸ τῆς ἀληθείας ἀσπᾶσθαι. Οἴκου μὲν οὖν δόξα στοαί, περίπατοι, χρυσοῦς ὕροφος, ἔδαφος ψηφίσι καλλωπισθὲν, λειμῶνες, παράδεισοι, ἀνδραπόδων ἀγέλαι, τὰ ἐπιπλα τὰ πολυτελεῖ, ὧν οὐδὲν πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Ἀνθρώπου δόξα, πίστις ὀρθή, ζῆλος ὁ κατὰ Θεὸν, ἀγάπη, πραότης, ἐπιείκεια, ἢ ἐν

^a Savil. τῆς σκιάς.

^b Savil. μείζων, ἀλλὰ τότε δοκεῖ.

^c Savil. διάκειται.

^d Savil. λέξεων.

εὐχαῖς ἐκτένεια, ἢ τῆς ἐλεημοσύνης φιλοσοφία, σωφροσύνη, κοσμιότης, τὰ λοιπὰ ἅπαντα τῆς ἀρετῆς μέλη. Καὶ ἵνα μάθῃς ὅτι ταῦτα τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον, ὁ μὲν ἐκεῖνα κεκτημένος οὐ καρποῦται τὴν ἐξ αὐτῶν δόξαν, οὐδ' ἂν κληθεῖη τις καλός, ἐπειδὴ οἰκίαν ἔχει καλὴν, ἢ παράδεισον, ἢ λειμῶνα, ἢ πλήθος ἀνδραπόδων, ἢ ἱματίων πολυτέλειαν. Τὸ γὰρ θαυμαστὸν ἅπαν περὶ τὸ κτῆμα ἵσταται, οὐ διαβαῖνον πρὸς τὸν ἔχοντα. Τὴν γὰρ οἰκίαν θαυμάζομεν, καὶ τὸν παράδεισον, καὶ τὸν λειμῶνα, καὶ τῶν ἱματίων τὸ κάλλος, ἀ τῶν ἐργασαμένων τῆς τέχνης ἐστὶν ἐγκώμιον, οὐ τῆς τῶν κεκτημένων ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ τὸναντίον ἅπαν τῆς κακίας ἀπόδειξις.

β'. Τοσοῦτον γοῦν ἀπέχει τούτων ἡ φύσις τῶν κτημάτων τοὺς ἔχοντας δόξῃ περιβαλεῖν, ὅτι καὶ λυμαίνεται αὐτὴν μεθ' ὑπερβολῆς. Καὶ γὰρ ὡς ὠμούς καὶ ἀπανθρώπους καὶ βαναύσους καὶ φιλοσοφίας ἀλλοτρίους, οὕτως ἅπαντες κωμωδοῦσι τοὺς ἐν τούτοις τὴν περιουσίαν ἐπιδεικνυμένους· οὐ γὰρ ἐστὶν ἀνθρώπου δόξα ταῦτα, καθὼς εἶπον, ἀλλὰ τοῦ οἴκου· τοὺς μέντοι ἐν σωφροσύνῃ ζῶντας, κοσμιότητι, πραότητι, ἐπιεικεῖν, τῷ Θεῷ μετ' ἀκριβείας ἀνακειμένους, αὐτοὺς θαυμάζομεν, ἐπαινοῦμεν, ἀνακηρύττομεν, ἐπειδὴ περ αὕτη ἀνθρώπου μάλιστα ἐστὶν ἡ δόξα. Ταῦτα γοῦν εἰδότες, μηδένα ζηλωτὸν εἶναι νομίζετε τῶν ἐκεῖνα περιβεβλημένων, ἀ μηδὲν πρὸς αὐτὸν ἔχει κοινόν. Κἂν ἴδῃς ἐπὶ ὀχήματός τινα καθήμενον, τὰς ὄφρυς ἀνασπῶντα, ἀνατεινόμενον, αὐτῶν ἀπτόμενον τῶν νεφελῶν, οὐ τῇ φύσει τοῦ πράγματος (οὐ γὰρ δυνατόν), ἀλλὰ τῇ ἀπονοίᾳ τῆς ψυχῆς, μᾶλλον δὲ τῇ ἀνοίᾳ, μὴ νόμιζε τοῦτον ἐνδοξόν, μηδὲ ὑψηλὸν καὶ μέγαν. Ὑψηλὸν γὰρ οὐχ ἡμίονοι ποιοῦσιν ἔλκουσαι, ἀλλ' ἀρετῆς κορυφὴ πρὸς τὰς ἀψίδας ἀνάγουσα τῶν οὐρανῶν. Κἂν ἄλλον θεάσῃ ἐφ' ἵππου καθήμενον, πολλοὺς ἔχοντα τοὺς ραβδούχους, καὶ σοβοῦντας^e ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς, μηδὲ τοῦτον μακαρίζῃς διὰ ταῦτα, ἀλλ' ἀνάπτυξον αὐτοῦ τὴν ψυχὴν, καὶ τότε περὶ αὐτοῦ ψηφίζου ταῦτα, ἅπερ ἢ ἐκείνης ὄψις ὑποβάλλει. Ὡς τὰ γε νῦν ὀρώμενα καταγέλαστα. [521] Τί γὰρ σοβεῖς ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς; εἰπέ μοι· τί δὲ ἐλαύνεις τοὺς ἀπαντῶντας, καὶ φυγαδεύεις, ἄνθρωπος ὢν, ἄνθρωπον; Τίς ὁ τύφος; τίς ἡ ἀπόνοια; Μὴ γὰρ λύκος γέγονας, ἢ λέων, ὡς εἰσιῶν εἰς πόλιν ἅπαντας εἰς φυγὴν τρέπειν; Μᾶλλον δὲ λύκος μὲν λύκον οὐκ ἂν ποτε ἐλάσῃ, οὐδὲ λέων λέοντα, ἀλλὰ συναγελάζονται, τὴν κοινωνίαν τῆς φύσεως αἰδούμενοι· σὺ δὲ, ὁ μετὰ τῆς φύσεως καὶ ἕτερα πολλὰ δικαιώματα ἔχων ἡμερότητας, ταπεινοφροσύνης, ἰσονομίας, τί γίνῃ τῶν θηρίων θηριωδέστερος, καὶ διὰ τὸ ἄλογον τῶν λυγικῶν καταφρονεῖς; Καὶ ὁ μὲν Δεσπότης σου εἰς οὐρανὸν ἀνήγαγε τὸν ἄνθρωπον, σὺ δὲ οὐδὲ ἀγορᾶς αὐτῷ μεταδίδως; Τί δὲ λέγω εἰς οὐρανόν; Εἰς θρόνον ἐκάθισε βασιλικόν, σὺ δὲ καὶ τῆς πόλεως ἐξελαύνεις; Τί δέ σοι καὶ ὁ χαλινός εἶναι βούλεται ὁ χρυσοῦς, ὁ τὸν ἵππον κατακοσμῶν; ποίας δὲ ἀπολογίας τεύξῃ, ἢ τίνος συγγνώμης, τὸ μὲν ἄλογον καὶ οὐδὲ τῆς φιλοτιμίας αἰσθανόμενον ὑπὲρ τὴν χρεῖαν καλλωπίζων (ταυτὸν γὰρ ἐκεῖνω καὶ χρυσός, καὶ μόλυβδος^f), τὸν δὲ Χριστὸν λιμῶν τηκόμενον ὄρων, καὶ οὐδὲ τῆς ἀναγκαίας ποιῶν ἀπολαύειν τροφῆς; Τί δὲ οὐκ ἀνέχῃ^g, ἄνθρωπος ὢν, ἀνθρώποις ἀναμίγνυσθαι, ἀλλ' ἐρημίαν ἐπιζητεῖς ἐν μέσαις ταῖς πόλεσι, καὶ οὐκ ἐννοεῖς ὅτι καὶ ὁ Δεσπότης σου μετὰ τελωνῶν ἤσθιε,

^e Sic Reg. unus et Savil., Morel. καὶ σοβοῦντα.

^f Mss. χρυσός ἐπὶ τὴν χρεῖαν καλλωπίζων, καὶ μόλυβδος.

^g Savil. in marg. τί δὲ οὐκ ἀγχιπᾶς.

rum humanarum cum umbra.—Hos imitemur nos quoque, ac nupera illa perturbatione, tumultu, fluctibusque perfuncti, tamquam ad quietum quemdam portum animam nostram ad Scripturarum lectionem appellamus. Etenim portus est nullis fluctibus agitato, murus inexpugnabilis, inconcussa turris, gloria quæ nequit eripi, armatura impenetrabilis, animi tranquillitas invicta, voluptas continua, et quæcumque bona dixeris, divinarum congressus Scripturarum. Hic et mœrorem abigit, et animi tranquillitatem tuetur, pauperem ditiores reddit opulentis, et divitibus securitatem acquirit, peccatorem justum efficit, tuto præsidio justum munit, mala quæ insunt evellit, bona quæ desunt inserit, malitiam fugat, ad virtutem reducit, nec reducit modo, sed radicibus etiam firmat, et, ut perpetuo maneat, efficit, cum spiritualis medicina sit, ac divina quædam et ineffabilis incantatio, quæ passiones exterminat. Nam et spinas peccatorum extirpat, et arvum expurgat, et pietatis jact semina, et fructum ad vigorem perducit. Nequaquam igitur tot aspernemur bona, neque a collectis absimus, sed huc nos assidue conferamus, ut continue sanemur: nec ullus divitem cernens invidia saucietur, aut inopia gravetur: sed vera cognita rerum natura, prætereat umbras, veritatem amplectatur. Siquidem umbra, licet corpore major appareat, est tamen umbra: certe enim major eo non est alioqui, sed videtur, et tum videtur, cum a solis radiis remotiores fuerimus: sic nimirum circa meridiem dum ferventis solis radii capiti imminent, undique in angustum redigitur, et contrahitur, ac brevior fit; quod utique in rebus etiam humanis cernitur. Nam quamdiu se longius quis a virtute sejungit, magnæ illi res videntur humanæ: ubi vero se in clarissimo Scripturarum lumine collocarit, tum vero quam viles, quam breves, quam nullius momenti sint res caducæ animadvertit, ac probe intelligit nihilo eas meliori conditione, quam fluviales undas esse, quæ simul appareant et dilabantur. Quam ob causam cum propheta philosopharetur, et pusillanimes istos et infelices castigaret, qui humi reptant, et ad divitiarum pompam obstupescunt, qui reformidant ac tremunt eos, qui ejusmodi rebus circumfluunt, et nos ab hoc pavore abduceret ac suaderet, ut eas tamquam res nihili contemneremus, dicebat: *Ne timueris, cum dives factus fuerit homo, aut cum multiplicata fuerit gloria domus ejus. Quoniam cum interierit, non sumet omnia (Psal. 48. 17).* Vides quam accurata oratione fuerit usus, et clarissime cuncta distinxerit? Non enim dixit, Cum multiplicata fuerit ejus gloria, sed, *Gloria domus ejus*, indicans aliud esse gloriam hominis, et aliud gloriam domus. Quid igitur est hominis gloria, et quid gloria domus? Hæc enim clare dignoscenda sunt, ut ne somnia potius, quam veritatem amplectamur. Sunt igitur domus gloria porticus, ambulacra, laqueare aureum, pavimentum lapillis ornatum, prata, horti, servorum greges, supellex sumptuosa, quorum nihil ad hominem pertinet. Hominis gloria, recta est fides, zelus in Deum, caritas, mansuetudo, lenitas, assiduitas in precibus,

in eleemosynis impertiendis liberalitas, castitas, modestia, cæteræ omnes virtutis species. Atque ut hæc ita se habere intelligas, is quidem qui illa possidet, gloriam ex illis nullam colligit, neque idcirco præclarus aliquis appellabitur, quod præclaras ædes habeat, vel hortum, vel pratum, vel servorum turbam, vel vestes pretiosas. Laus enim omnis in possessione subsistit, neque transit ad possessorem. Domum enim laudamus, et hortum, pratum, ac vestium pulchritudinem, quæ commendatio est artis eorum, a quibus elaborata sunt illa, non virtutis ejus, qui sibi illa comparaverit, sed contra plane improbitatis argumentum.

2. *Quæ propria sit homini gloria. Arrogantiam et luxum describens redarguit.*—Tantum ergo abest ut ejusmodi possessionum conditio gloriam possessoribus ullam conciliet, ut eam summopere imminuat. Eos enim, qui in ejusmodi rebus suas ostentant divitias, tamquam crudeles, inhumanos, sordidos, et a philosophia penitus alienos traducunt omnes: neque enim hominis gloria sunt ista, ut dixi, sed domus: verum eos qui in castitate, modestia, mansuetudine, clementia vitam degunt, qui totos Deo se devoverunt, admiramur, laudamus, prædicamus, quandoquidem hæc præsertim est hominis gloria. His ergo perspectis neminem beatum esse existimate, qui rebus illis abundet, quæ nihil cum illo commune habent. Licet quempiam videris in curru sedentem, supercilio sublato sese erigentem, et ipsas nubes attingentem, non quidem reipsa (neque enim fieri potest), sed mentis arrogantia, vel potius vecordia, ne gloriosum istum, neve sublimem ac magnum arbitreris. Nam sublimem reddunt non mulæ currum trahentes, sed culmen virtutis, quod ad cælorum sedes nos subvehit. Licet alium videas equo insidentem, multis stipatum lictoribus, qui plebem in foro arceant, ne hunc quidem propterea beatum prædices, sed animum ejus excute et explica, tumque sententiam de eo ferto, quam forma illius conspecta suggesserit. Ita sunt ridicula quæcumque nunc cœrantur. Cur enim, quæso, in foro turbam arces? aut cur obvios quosque submoves, et homo cum sis, homines fugas? Quis hic fastus? quænam arrogantia? Num lupus es factus, aut leo, ut, dum in urbem ingrederis, omnes in fugam vertas? Imo vero lupus lupum numquam abiget, nec leonem leo, sed inter se congregantur, ac naturæ communionem reverentur: tu vero cui præter naturam aliæ multe suppetunt occasiones et causæ mansuetudinis, humilitatis, æqualitatis, cur feris ipsis ferocior evadis, et propter brutum animal ratione præditos contemnis? Ac Dominus quidem tuus hominem in cælum evexit: tu vero nec forum cum illo communicas. Quid dico in cælum? In ipso regio solio collocavit, at tu ex urbe illum ejicis? Quid autem sibi vult aureum frenum, quo equus ornatur? quam vero excusa iorem, aut quam veniam obtinebis, qui jumentum, quod nullum istius libertatis sensum capit, ultra necessarium usum exornas (perinde namque aurum est illi ac plumbum), Christum autem cernis fame confectum, neque necessa-

rium illi suppeditas alimentum? Cur item, homo cum sis, cum hominibus misceri dedignaris, sed in mediis urbibus solitudinem quæris, nec tibi in mentem venit Dominum tuum cum publicanis cibum sumpsisse, cum meretrice colloquutum, cum latronibus crucifixum, et cum hominibus fuisse commixtum, sed fastu ac superbia efferatus, humanam ipsam naturam amittis? Hinc magnus in nobis oritur misericordiae contemptus, hinc avaritiæ studium, hinc crudelitas et inhumanitas. Cum enim aureum frenum equo adhibes, cum auream famulo armillam, et aureas lapidi bracteas, cum pelles apud te sunt aureæ, vestes aureæ, cingulus aureus, itemque calcei, tantamque tibi hujus nequitiae necessitatem imponis, ut insatiabilem cupiditatem explere contendas, et omnium sævissimam belluam pascere, avaritiam dico: tum et orphanos spolias, et viduas nudas, et communis omnium hostis incedis, vanoque labore suscepto cursum inis, qui nullo bono fine claudetur. Quid enim hoc sibi vult, quod barbarum servum tuum auro exornas (a)? quod lucrum, quæ utilitas animæ oritur, quod commodum corpori, quis domui reditus? Imo vero plane contrarium, sumptus intempestivus alienæ a ratione impensæ, materia luxuriæ, malitiæ documenta, prodigæ ac dissolutæ vitæ occasio, animæ corruptela, via quæ ad innumera mala deducit. Lecti vero argento nexi, auroque fulgentes, scabella et lebetes inde conflati, multusque risus, quid ad emendationem vitæ conferre possunt? aut quid te juverunt ut melior fieres, vel conjugem tuam, vel alium quempiam domesticorum? Nonne hinc potius fures, ac multi parietum perfossores? nonne inde fugitivi famuli fiunt? Cum enim, quocumque oculos suos convertant, argentum fulgere conspexerint, furacitatis in eis morbus alitur. Nam si te liberum hominem, et qui propter nobilitatem magnifice de te sentis, quod in foro refulget, argentum ad cupiditatem allicit: multo magis famulum. Atque hæc a me non ideo dicuntur, ut fugitivos servos crimine liberem, eosque qui talia scelera perpetrent: sed ut vos cohorter ne talium illis morborum alimenta subministretis. At enim, eas opes ubi deponemus? inquiunt: num in terram defodiemus? Absit, sed meis consiliis acquiescere si volueris, modum te docebo, quo fugitivum hunc servum probum ac fidelem efficere poteris.

3. *Divitiæ fugitivæ.* — Sunt enim plane fugitivæ divitiæ (b), hodierno die transeuntes ad hunc, cras ad illum: neque fugitivæ sunt tantum, sed alios reddunt etiam fugitivos, dum efficiunt ut ii quibus custodiendæ commissæ sunt, sæpe fugam arripiant. Quo tandem igitur pacto fieri potest, ut fugitivus iste teneatur? Contrario penitus modo cæteris fugitivis. Nam alii quidem dum retinentur, manent, hic si detineatur, aufugiet: si dispergatur, manebit. Quod si forte novum tibi, quod dico, videatur, hoc ex agricolis disce. Siquidem illi cum inclusum triticum domi defoderint, tineis ac ver-

mibus rodendum illud exponunt ac perdunt; sin autem in arva dispergant, non illud modo conservant, sed etiam multiplicant: ita quoque divitiæ dum in arculis manent, et sub janvis vectibusque vel in terram defossæ, confestim aufugiunt; sin autem, ut agricolæ triticum in agros, sic in pauperum ventres illas disperseris, non modo non aufugiunt, sed copiosiores inde redduntur. Hæc ergo cum scias, ne famulis eas trade, sed innumeris manibus tenendas committe, viduarum scilicet, pupillorum, corpore mutilatorum, eorumque qui carcere sunt conclusi. Non enim poterunt tot manibus detentæ diffugere, sed firmiter tenebuntur, et auctiores fient. Sed quid liberis meis derelinquam? inquit. Enimvero non omnia te cogo profundere: quamquam si omnia profundas, hac ratione liberos amplius ditabis, dum pro pecunia Deum illis propitium et opes eleemosyna partas, et inter homines adjuutores innumeros ac benefactores derelinques. Ut enim raptores, tametsi nulla læsi simus injuria, odio prosequimur: sic eos qui misereri, et egenis succurrere noverunt, tametsi nihil ad nos ex illorum liberalitate dimanavit, reveremur et amamus: nec illos tantum, sed illorum etiam liberos. Cogita ergo quantum sit illud ornamentum, ut ab innumeris hominibus filii tui videantur adamari, cum omnes ista verba pronuntient, si in sustentationem egenorum opes impendantur: Ille benigni hominis, ille misericordis est filius. At tu rem quidem sensu carentem exornas; quippe cum sensus expers sit lapis, quantumvis innumeris eum talentis auri contegas; ei vero, qui sensu præditus est, et enecatur fame, ne necessarium quidem alimentum impertis. Quando igitur tremendum illud tribunal apparuerit, et ignei fluvii, quando a nobis rerum gestarum rationes exigentur, qua defensione tantam ignaviam tantamque vecordiam et immanitatem tueberis? quam legitimam excusationem afferes? Ut enim aliorum quisque propositum scopum habet, atque rationem, qua suas dirigat actiones: et agricola, si rationem ab illo exigas, dicet, quam ob causam boves junxerit, sulcum duxerit, aratrum traxerit, et mercator quare navem in mare deduxerit, et operarios conduxerit, ac pecunias deposuerit, et architectus et calceorum sutor, faber ærarius, pistor et singuli quarumvis artium opifices rationem reddunt et causam: ita tu quoque, dum lectum argento sic operis, dum equum et lapidem deauras, ac pelles ejusmodi apparatus, si a te ratio exigatur, quam causam dices? quem modum? An vero ex ejusmodi lecto dulcior tibi somnus obrepit? At hoc dicere minime potes: quin potius si quid præter opinionem dicendum est, etiam injucundior: major enim est sollicitudo, et anxietas major. An vero firmior est propter aurum structura? Ne hoc quidem verum est. An melior equus ob tale frenum? an vero servus? plane contrarium hic quoque cernitur. Cur igitur tam ineptos in his omnibus vos ostenditis? Omnino dicetis, inde vos gloriam vobis illustriorem comparare. Quid? nonne jam inde ab exordio sermonis audivisti, hæc hominis non esse gloriam, sed plane contrarium, ignominiam et dedecus

(a) Servi barbari adhibebantur.

(b) His similia vide Homilia secunda in Eutropium, Tom. III, paulo post initium.

καὶ μετὰ πόρνῆς διελέγετο, καὶ μετὰ ληστῶν ἐσταυροῦτο, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεμίγνυτο· ἀλλὰ τῷ τύφῳ καὶ τῇ ἀπονοίᾳ τυραννόμενος, ἀπολλυεὶς καὶ τὸ ἀνθρώπος εἶναι; Ἐντεῦθεν ἡμῖν ἡ πολλὴ τῆς ἐλεημοσύνης ὑπεροφία, ἐντεῦθεν ὁ τῆς πλεονεξίας ἔρωσ, ἐντεῦθεν ἡ ὠμότης καὶ ἀπανθρωπία. Ὅταν γὰρ καὶ χαλινὸν χρυσοῦν τῷ ἵππῳ περιθῆς, καὶ μανιᾶκην χρυσοῦν τῷ οἰκέτῃ, καὶ πέταλα χρυσᾶ τῷ λίθῳ, καὶ δέρματα χρυσᾶ παρὰ σοί, καὶ ἱμάτια χρυσᾶ, καὶ ζώνη[ν] χρυσῆ[ν], καὶ ὑποδήματα, καὶ τοσαύτας τῆς πονηρίας ταυτῆς σαυτῷ περιθῆς ἀνάγκας, βουλόμενος τὴν ἀκόρεστον ἐκισθυμίαν πληροῦν, καὶ τροφήν, τῷ πάντων ὠμοτάτῳ θηρίῳ παρέχειν, τῇ φιλαργυρίᾳ λέγω· τότε καὶ ὄρφανούς ἀποδύεις, καὶ χήρας γυμνοῖς, καὶ κοινὸς περιέρχῃ πολέμιος ἅπασιν, μάταιόν τινα ἀνελλίττων πόνον, καὶ δρόμον οὐδὲν ἔχοντα πέρας χρηστὸν. Τί γὰρ σοι βούλεται τὸ τὸν οἰκέτην σου τὸν βάρβαρον χρυσοφορεῖν; τί τὸ κέρδος; τίς ἡ ὠφέλεια τῆς ψυχῆς; τίς δνησις σώματος; ποῖα πρόσοδος οἰκίας; Τούναντίον μὲν ἅπαν, ἀκαιρός δαπάνη, ἀνάλωμα ἰλογίας γέμον, ἀσαλγείας ὑπόθεσις, διδασκαλεῖον κακίας, βαναύσου βίου καὶ διαβρέοντος ἀφορμή, φθορὰ ψυχῆς, ὁδὸς ἐπὶ μυρία φέρουσα κακά. Αἱ δὲ κλίνας αἱ ἀργυρένδετοι, αἱ χρυσάπαστοι, καὶ τὰ ὑποπόδια, καὶ οἱ λέβητες οἱ ἐντεῦθεν κατεσκευασμένοι, καὶ ὁ πολὺς γέλωσ, τί σοι τὸν βίον ὀρθῶσαι δύναται; τί δὲ ἀμείνω σε ἐποίησεν, ἢ τὴν σύνοικον, ἢ ἄλλον τινὰ τῶν κατὰ τὴν οἰκίαν; Οὐκ ἐντεῦθεν λησταὶ καὶ τοιχωρῶχοι πολλοί; οὐκ ἐντεῦθεν οἰκέται δραπέτευουσιν; Ὅταν γὰρ πανταχοῦ βλέποντες ἄργυρον ἴδωσι στίλβοντα, [522] τρέφεται ἐν αὐτοῖς τὸ νόσημα τῆς κλοπῆς. Εἰ γὰρ σὲ τὸν ἐλευθερον, καὶ ἐπ' εὐγενείᾳ μέγα φρονούντα, ἄργυρος ἐν ἀγορᾷ λάμπων ἐφέλκεται πρὸς τὴν ἐπισθυμίαν, πολλῷ μᾶλλον τὸν οἰκέτην. Καὶ ταῦτα λέγω οὐκ ἀπαλλάττων ἐγκλημάτων τοὺς δραπέτας τῶν οἰκετῶν, καὶ τοὺς τὰ τοιαῦτα κακουργοῦντας, ἀλλὰ παραινῶν ἡμῖν μὴ παρατιθέσθαι τῶν τοιούτων νοσημάτων αὐτοῖς τὴν τροφήν. Ἀλλὰ ποῦ καταθώμεθα αὐτά; φησὶν· εἰς γῆν κατορύξωμεν; Ἄπαγε· ἀλλ', εἰ βούλει τῆς ἐμῆς ἀνασχέσθαι συμβουλής, ἐρῶ σοι τρόπον, δι' οὗ τὸν δραπέτην εὐγνώμονα δυνήσῃ ποιῆσαι.

γ'. Καὶ γὰρ δραπέτης ἐστὶν ὁ πλοῦτος, σήμερον πρὸς τοῦτον, αὔριον πρὸς τὸν ἕτερον μεταπηδῶν· οὐ δραπέτης· ἐξ ἑνός, ἀλλὰ καὶ δραπετοποιὸς, τοὺς φυλάττοντας αὐτὸν πολλάκις φυγάδας ποιῶν. Πῶς ἂν οὖν ὁ δραπέτης οὗτος κατασχεθῆι; Ἀπ' ἐναντίας τοῖς ἄλλοις δραπέταις. Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι τηρούμενοι μένουσιν, οὗτος δὲ τηρούμενος φεύγει, σκορπιζόμενος μένει. Εἰ δὲ καινὸν τὸ εἰρημένον εἶναι σοι δοκεῖ, μάθανε τοῦτο παρὰ τῶν γηπόνων. Καὶ γὰρ ἐκεῖνοι τὸν σίτον ἐὰν μὲν ἐν οἴκῳ κατακλείσαντες χύσωσι, σὴτὶ καὶ σκώληκι παραδόντες ἀπώλεσαν· ἐὰν δὲ σκορπίσωσιν εἰς τὰς ἀρούρας, οὐ μόνον φυλάττουσιν, ἀλλὰ καὶ πλείονα ἐργάζονται· οὕτω καὶ ὁ πλοῦτος, μένων μὲν ἐν κιβωτίοις, καὶ ὑπὸ θύραις ὢν καὶ μοχλοῖς, καὶ εἰς γῆν κατορυττόμενος, δραπετεύει ταχέως· ἐὰν δὲ αὐτὸν, ὡς ὁ γηπόνος τὸν σίτον εἰς τὴν ἄρουραν, οὕτως εἰς τὰς τῶν πενήτων σκορπίσης γαστέρας, οὐ μόνον οὐ δραπετεύει, ἀλλὰ καὶ πλείων ἐκεῖθεν γίνεται. Ταῦτα τοίνυν εἰδὼς, μὴ παραδῶς αὐτὸν οἰκέτη, ἀλλὰ μυρίαὶς αὐτὸν ποίησον κατέχεσθαι χερσὶ, ταῖς τῶν χηρῶν, ταῖς τῶν ὄρφανῶν, ταῖς τῶν τὰ σώματα λελωφῆμένων, ταῖς τῶν τὸ δεσμωτήριον οἰκούντων.

Οὐ γὰρ ἂν δυνηθεῖη διαδρᾶναι τοσαύτας λαβῆς, ἀλλὰ κατέχεται μετ' ἀσφαλείας, καὶ πλείων γίνεται. Καὶ τί καταλείψω τοῖς παιδίοις; φησὶ. Μάλιστα μὲν οὖν οὐ πάντα σοι· ἀναγκάζω κενοῦν· εἰ δὲ καὶ πάντα, ταύτη μᾶλλον τοὺς παῖδας εὐπορωτέρους ποιήσεις, ἀντὶ χρημάτων τὸν θεὸν αὐτοῖς καταλιμπάνων ἴλεω, τὴν ἀπὸ τῆς ἐλεημοσύνης εὐπορίαν, μυρίους προστάτας καὶ εὐεργέτας καὶ ἐν ἀνθρώποις. Ὅσπερ γὰρ τοὺς πλεονέκτας, κἂν μὴ ἀδικηθῶμεν, μισοῦμεν· οὕτω τοὺς ἐλεεῖν εἰδότας, κἂν μὴ αὐτοὶ τῆς φιλοτιμίας ἀπολαύσωμεν, αἰδοῦμεθα, καὶ ποθοῦμεν, οὐκ ἐκείνους μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκείνων παῖδας. Ἐννόησον τοίνυν ἡλίκοσ κόσμος τοὺς παῖδας ὀρωμένους μυρίους ἔχειν ἐραστὰς, καὶ πάντας ταῦτα λέγειν τὰ ῥήματα, εἰ εἰς τὴν τῶν δεομένων [523] διατροφήν ἀναλίσκοιτο ὁ πλοῦτος· ὁ τοῦ φιλανθρώπου, ὁ τοῦ ἐλεήμονος υἱός. Ἀλλὰ σὺ τὸν μὲν ἀναίσθητον καλλωπίζεις εἰκῆ καὶ μάτην· ἀναίσθητος γὰρ ἐστὶν ὁ λίθος, κἂν μυρία τάλαντα αὐτῷ περιθῆς χρυσοῦ· τὸν δὲ αἰσθανόμενον καὶ λιμῷ τηκόμενον οὐδὲ τῆς ἀναγκαίας ποιεῖς μεταλαμβάνειν τροφῆς. Ὅταν οὖν τὸ φοβερὸν βῆμα φανῆ, καὶ οἱ τοῦ πυρὸς ποταμοὶ, καὶ τῶν πεπραγμένων τὰς εὐθύνας ἀπαιτῶμεθα, τί ἐρεῖς ὑπὲρ τῆς τοσαύτης βλακειᾶς, ὑπὲρ τῆς τοσαύτης ἀνοίας, καὶ ὠμότητος, καὶ ἀπανθρωπίας; ποῖαν πρόφασιν εὐλογον; Ὅσπερ γὰρ ἐκάστου τῶν ἄλλων σκοπὸς τίς ἐστὶ καὶ λόγος· καὶ ὁ γεωργός, ἐὰν ἀπαιτήσῃ αὐτὸν εὐθύνας, ἐρεῖ τίνας ἔνεκεν καὶ βόας ἐξευξε, καὶ αὐλακας ἔτεμε, καὶ ἄροτρον εἴλκυσε· καὶ ὁ ἔμπορος, τίνας ἔκεκεν τὸ πλοῖον καθείλκυσε, καὶ ἐργάτας ἐμισθώσατο, καὶ χρήματα ἐναπέθετο· καὶ ὁ οἰκοδόμος, καὶ ὁ ὑποδηματορῥάφος, καὶ ὁ χαλκοτύπος, καὶ ὁ ἀρτοποιός, καὶ ἕκαστος τῶν ἔντινασῶν μετιόντων τέχνην ἀποδίδωσι τὸν λόγον καὶ τὴν αἰτίαν οὕτω καὶ σὺ, ὁ τὴν κλίτην τῷ ἀργύρῳ περιβάλλον ὁ τὸν ἵππον καὶ τὸν λίθον χρυτῶν, ὁ τὰ δέρματα τοιαῦτα κατασκευάζων, ἂν ἀπαιτηθῆς εὐθύνας καὶ λόγον, ποῖαν ἐρεῖς αἰτίαν; ποῖον τρόπον; Ἡδίων ὁ ὕπνος ἐκ τῆς τοιαύτης γίνεται κλίνης; Ἀλλ' οὐκ ἂν ἔχοις εἰπεῖν, ἀλλ' εἰ χρή τι καὶ παράδοξον εἰπεῖν, καὶ ἀηδέστερος· φροντὶς γὰρ πλείων, καὶ ἀγωνία μείζων. Ἀλλ' ἀσφαλεστέρα ἡ οἰκοδομή ἀπὸ τοῦ χρυσοῦ; Ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο. Ἀλλ' ἀμείνων ὁ ἵππος ἀπὸ τοῦ χαλινῶ; ἀλλ' ὁ οἰκέτης; Τούναντίον μὲν ἅπαν καὶ ἐνταῦθα. Τίνος οὖν ἔνεκα τοσαύτην ἀπειροκαλίαν ἐπιδείκνυσθε διὰ πάντων τούτων; Πάντως ἐρεῖτε, ὅτι δόξαν ἡμῖν λαμπροτέραν κατασκευάζοντες. Εἶτα οὐκ ἤκουσας καὶ ἐν προοιμίῳ τοῦ λόγου, ὅτι ταῦτα οὐκ ἐστὶν ἀνθρώπου δόξα, ἀλλὰ τούναντίον ἅπαν, ὀτιμία καὶ θνητός, καὶ κατηγορία καὶ γέλωσ; Ἐκ τούτων τίχεται φθόνος καὶ βασκανία, καὶ τὰ μυρία δεινά· καὶ ὅσῳ μονιμώτερα τὰ κτήματα, τοσοῦτω καὶ ἡ κατηγορία διαρκής· καὶ αἱ μεγάλαι αὐταὶ καὶ λαμπραὶ οἰκίαι ἐστήκασιν φωνὴν ἀφιεῖσαι, καὶ μετὰ τελευτῆν τῶν κτησαμένων, κατηγορῶν πικροτάτων· καὶ τὸ μὲν σῶμα τῇ γῇ παραδίδεται, ἡ δὲ ὕψις τῶν οἰκημάτων οὐκ ἀφήσει συγκαταχωσθῆναι τῇ σαρκὶ τῆς πλεονεξίας τὴν μνήμην· ἀλλ' ἕκαστος παριῶν, καὶ πρὸς τὸ ὕψος καὶ μέγεθος ἀφορῶν τῆς λαμπρᾶς; καὶ μεγάλης οἰκίας, ἢ πρὸς ἑαυτὸν, ἢ πρὸς τὸν πλη-

τίον ἐρεῖ· Ἐκ πόσων δακρύων αὕτη ὑποδομήθη ἡ οἰκία! πόσων ὄρφανῶν γυμνωθέντων! πόσων χηρῶν ἀδικηθεισῶν! πόσων τὸν μισθὸν στερηθέντων! Ὡστε τοῦναντίον σοι συμβαίνει· βουλόμενος δόξης ἀπολαῦσαι ἐν τῷ ζῆν, οὐδὲ μετὰ τὸ καταλῦσαι τὸ ζῆν ἀπαλλάττει τῶν κατηγόρων· ἀλλ' ὥσπερ ἐν στήλῃ χαλκῇ τὸ ὄνομά σου περιφέρουσα ἡ οἰκία, καὶ τοὺς οὐδὲ [524] ζῶντά σε ἐωρακότας παρασκευάζει μυρίοις βάλλειν ὀνειδίσαι.

γ'. Ἐπεὶ οὖν οὐδὲ τοῦτο ἔχει τὸ κέρδος ἢ περιττὴ αὕτη φιλοτιμία, φεύγωμεν, ἀγαπητοί, φεύγωμεν τὸ νόσημα, καὶ μὴ γινώμεθα τῶν ἀλόγων θηριωδέστεροι. Ἐκείνοις πάντα κοινὰ, καὶ γῆ, καὶ πηγαί, καὶ νομαί, καὶ ἔρη, καὶ νάπαι, καὶ οὐδὲν θάτερον θατέρου πλέον ἔχει· σὺ δὲ ἄνθρωπος ὢν, τὸ ἡμερώτατον ζῶον, θηρίου γίνῃ χαλεπώτερος, μυρίων πενήτων τροφάς, καὶ πολλάκις μυρίων μιᾶ κατακλείων οἰκία. Καίτοι γε οὐχ ἡ φύσις ἡμῖν μόνη κοινή, ἀλλὰ καὶ ἕτερα πολλῶ τῆς φύσεως πλείονα· οὐρανὸς κοινός, καὶ ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ ὁ τῶν ἀστέρων χορὸς, καὶ ἀήρ, καὶ θάλασσα, καὶ πῦρ, καὶ ὕδωρ, καὶ γῆ, καὶ ζωή, καὶ τελευτή, καὶ αὐξήσις, καὶ γῆρας, καὶ νόσος, καὶ ὑγεία, καὶ χρεῖα τροφῆς καὶ ἐνδυμάτων· καὶ τὰ πνευματικὰ πάλιν κοινὰ, καὶ ἡ τράπεζα αὕτη ἡ ἱερά, τὸ σῶμα τὸ δεσποτικόν, τὸ αἷμα τὸ τίμιον, τῆς βασιλείας ἡ ἐπαγγελία, τὸ λουτρὸν τῆς παλιγγενεσίας, ὁ καθαρμὸς τῶν ἀμαρτημάτων, ἡ δικαιοσύνη, ὁ ἀγιασμὸς, ἡ ἀπολύτρωσις, τὰ ἀπόρρητα ἀγαθὰ, Ἡ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη. Πῶς οὐκ ἄτοπον τοὺς ἐν τοσοῦτοις

κοινωνοῦντας ἀλλήλοις, καὶ φύσει, καὶ χάριτι, καὶ ἐπαγγελίαις, καὶ νομοθεσίαις, τούτους ἐν τοῖς χρήμασι οὕτως εἶναι πλεονέκτας, καὶ τὴν αὐτὴν μὴ διατηρεῖν ἰσονομίαν, ἀλλὰ τῶν ἀλόγων παρέρχεσθαι τὴν θηριωδίαν, καὶ ταῦτα μέλλοντας αὐτῶν μικρὸν ὕστερον ἀφίστασθαι, καὶ οὐκ ἀφίτασθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἐσχάτων, τούτων ἔνεκεν, κινδυνεύειν; Ὁ γὰρ θάνατος τῆς μὲν ἀπολαύσεως ἀπάγει, πρὸς δὲ τὰς εὐθύναις ἄγει λοιπὸν, καὶ τὰς ἀθανάτους κολάσεις. Ἴν' οὖν μὴ τοῦτο γένηται, πολλῇ χρησώμεθα τῇ ἐλεημοσύνῃ. Αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ βασίλισσα τῶν ἀρετῶν, ἡ καὶ παραστήσεται μετὰ παύσεως ἐκεῖσε, καὶ ἐξαιρήσεται τῆς κολάσεως καὶ τῆς τιμωρίας, καὶ οὐδεὶς ἀντιστήσεται τῷ μετὰ ταύτης εἰς τὸν οὐρανὸν εἰσιόντι. Καὶ γὰρ κούφον αὐτῆς τὸ πτερόν, καὶ πολλὴ τῆς παύσεως αὐτῆς ἡ ὑπερβολή, καὶ πρὸς αὐτὸν ἀναβαίνει τὸν βασιλικὸν θρόνον, τοὺς αὐτῆς τροφίμους μετ' ἀδείας εἰσάγουσα. Αἱ εὐχαὶ γὰρ σου, φησὶ, καὶ αἱ ἐλεημοσύναι ἀνέβησαν εἰς μνημόστυνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Τί οὖν μὴ καὶ ἡμεῖς πρὸς τὸ ὕψος ἀναβῶμεν ἐκεῖνο, ἀπαλλαγέντες τῆς ἀκαίρου ταύτης πλεονεξίας καὶ ἀχρήστου τρυφῆς καὶ φιλοτιμίας; Γὰρ περιττὰ ποιήσωμεν χρήσιμα, τὸν πολὺν ἐκείνον προέμενοι πλοῦτον, καὶ τῇ δεξιᾷ τοῦ δικαστοῦ τοῦτον ἐγχειρίσαντες, ὅς καὶ φυλάξει δυνήσεται μετ' ἀκριθείας, καὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως ἐντεῦθεν ἡμερος γενήσεται καὶ ἕλω;· κἂν μυρία ὦμεν πεπλημμεληκότες, μεταδώσει συγγνώμης ἡμῖν καὶ ἀπολογίας· ἥς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

MONITUM

Haec homilia, Chrysostomo vere digna, in magna hebdomada habita fuit, quam hodie hebdomadam sanctam vocamus; et quidem, ut videtur, in ejusdem hebdomadae Sabbato, non modo quia sic orditur Chrysostomus: διηνούσαμεν τῆς νηστείας τὸν πλοῦν, *confecimus jejunii navigationem*; id quod in Sabbato tantum illius hebdomadae dici posse videtur; sed etiam quia inferius dicit: *Ideo magna hebdomada vocatur; ac quemadmodum illa caput est caeterarum hebdomadarum, ita hujus caput est Sabbatum magnum*: *is quod in corpore caput, hoc in hebdomada Sabbatum*. Ubi Sabbatum commendare videtur,

vituperium et risum? Ex his livor innumeraque oriuntur mala; quantoque stabiliores sunt possessiones, tanto magis constans ac perennis est accusatio: atque ingentes istæ ac magnificæ domus stant instar gravissimorum quorundam accusatorum vocem mittentes etiam post obitum possessorum: et corpus quidem terræ mandatur, at conspectus ædificiorum ambitionis memoriam una cum corpore sepeliri non patitur: sed prætereuntium unusquisque dum altitudinem amplitudinemque splendidæ ac magnæ domus intuetur, vel secum ipse vel proximum alloquens dicit: Quam multis ex lacrymis domus ista constructa est? quot spoliatis pupillis? quot viduis injuria affectis? quot operariis mercede privatis? Itaque tibi contrarium plane contingit; cum gloriam consequi vivendo cuperes, ne post ipsum quidem vitæ finem accusatoribus liber es: sed tamquam in ærea columna tuum nomen domus circumferens efficit, ut mille conviciis proscindaris ab iis, qui te viventem ne quidem umquam viderunt.

4. *Plurima, tum terrena, tum spiritualia, communia habentes, non decet homines sibi invicem esse infensas.*— Quando igitur ne hoc quidem lucrum ex ista superflua liberalitate colligitur, fugiamus, dilectissimi, fugiamus hunc morbum, neque feris ipsis ferociores evadamus. Illis communia sunt omnia, terra, fontes, pascua, montes et saltus, nec altera quidquam amplius habet quam altera: tu vero cum homo sis, mitissimum animal, bellua sævior evadis, dum mille pauperum cibos, atque adeo multorum millium una domo tua concludis. Quamquam non sola nobis est natura communis, sed alia multo plura quam natura: commune cælum, sol, luna, coetus astrorum, aer, mare, ignis, aqua, terra, vita, mors, adolescentia, senectus, morbus, sanitas, ciborum ac vestium necessitas. Spiritualia rursus communia sunt hæc, sacra mensa,

corpus dominicum, pretiosus sanguis, regni promissio, lavacrum regenerationis, purgatio peccatorum, justitia, sanctificatio, redemptio, arcana bona, *Quæ oculis non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt* (1. Cor. 2. 9). Amen igitur absurdum est, qui tot tantisque mutuo communicamus, natura, gratia, promissionibus ac legibus, in pecuniis adeo violentos esse ac rapaces, nec eandem juris æquabilitatem servare, sed brutorum immanitatem excedere, idque cum non ita multo post ista deserturi simus, neque deserturi tantum, sed et horum causa summum salutis discrimen adituri. Nam mors quidem ab eorum usu nos abducit, ad pœnas vero deinceps, et ad supplicia æterna deducit. Ne igitur nobis hoc accidat, multam exhibeamus misericordiam. Hæc enim est regina virtutum, quæ nobis in futura vita multa cum fiducia succurret, atque a pœna supplicioque vindicabit, nec ullus ei se opponet, qui cum ipsa cælum intraverit. Leves quippe sunt ejus alæ, multaque valet apud Deum gratia, atque ad ipsum regium solium ascendit, ad quem intrepide suos alumnos introducit: *Orationes enim, inquit, tuæ et eleemosynæ ascenderunt in memoriam: in conspectu Dei* (Act. 10. 4). Cur ergo nos quoque non ad illam altitudinem ascendamus, ab intempestiva illa avaritia, inutili luxuria, et ambitione liberati? Superflua reddamus utilia: multas illas opes profundamus, easque Judicis dexteræ committamus, qui et illa custodire tuto poterit, et inde nobis in die judicii benignus, propitiusque fiet: licet innumeris nos sceleribus adstrinxerimus, indulgentiam nobis ac veniam largietur: quam omnes utinam consequamur, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium, in sæcula sæculorum. Amen.

AD HOMILIAM IN ILLUD, LAUDA, ANIMA-MEA, DOMINUM.

quia illo ipso die hæc concionabatur. Ut ut res est, hæc concio inter nobilissimas Chrysostomi censenda est.

Quo tempore illam habuerit, nulla arte deprehendi posse videtur. Nec certo scire possumus Antiochiæne an Constantinopoli concionatus sit. Unum fortasse est quod Antiochiæ habitam suadere posse videatur; quod videlicet num. 6 monachos in montibus degentes in exemplum afferat; quod de monachis Antiochiæ vicinis frequenter dicit. At hæc conjecturæ loco dicta sint: res enim non est explorata.

Interpretationem Nannii utpote minus accuratam rejecimus, novamque paravimus.

HOMILIA

HABITA IN MAGNAM HEBDOMADAM, IN QUA DOCETUR CUR EA MAGNA HEBDOMADA APPELLATUR : ET IN ILLUD, LAUDA, ANIMA MEA, DOMINUM (a) (Psal. 145. 2); AC DE CUSTODE CARCERIS IN ACTIS.

1. Confecimus jejunii navigationem, et per Dei gratiam ad portum jam pervenimus : sed ne ideo negligenter agamus, quod ad portum appulerimus : imo ideo majorem curam adhibeamus, quia finem attingimus. Sic enim et gubernatores faciunt : quando navem onerariam frumento atque immani mercium mole onustam ad portus ostium inducturi sunt, anxie et sollicite curant, ne post tanta transmissa maria, in scopulum impingens oneraria, cum totis mercibus demergatur. Ita et nos metuere et sollicitos esse par est, ne sub finem mercede laborum excidamus. Ideoque major adhibenda diligentia est. Ita quoque se gerunt cursores : cum enim vident se prope bravia accessisse, tunc magis cursum accelerant ; sic et athlete, post mille certamina et mille victorias, quando coronarum tempus instat, tunc acrius insurgunt, ac nervos intendunt¹. Eodem modo et nos jam faciamus. Quod enim gubernatoribus est portus, quod cursoribus bravia, quod athletic coronæ, id ipsum nobis est præsens hebdomada², caput honorum, et jam de coronis certatur. Ideoque magnam illam vocamus : non quod illius dies majores sint aliis omnibus ; sunt enim alii longiores ; neque quod sint numero plures, pares quippe sunt : sed quod in ea a Domino res præclare gestæ sint. In hac quippe hebdomada quæ magna dicitur, diuturna diaboli tyrannis soluta est, mors extincta est, fortis ille vinctus est, ejusque vasa direpta sunt, peccatum sublatum, maledictum solutum, paradus apertus est, cælum pervium factum, homines angelis commixti sunt, medius paries mæceriæ sublatus est, velum subductum, Deus pacis in cælum et in terram pacem attulit. Ideo magna hebdomada vocatur : ac quemadmodum illa caput est cæterarum hebdomadarum, ita hujus caput est sabbatum magnum : ac quod in corpore caput, hoc in hebdomada sabbatum. Quamobrem in illa multi studia intendunt ; alii jejunium augent, alii vigiliis sacras, alii largiorem eleemosynam erogant, bonorum operum studio, et pie vivendi accuratione, beneficii in nos a Deo collati magnitudinem testificantes. Quemadmodum enim quando Lazarum suscitavit Dominus, occurrebant illi omnes Jerosolymitani, ac

¹ Unus, cum de corona luctantur, tunc maxime animam suam excitant.

² Savil. : Sicut enim gubernatoribus portum, cursoribus bravia, athletic coronas, ita nobis hanc hebdomadam Deus largitus est.

(a) Homilia in magnam hebdomadam, et in Psalmum 145 collata est cum quatuor Regiis 1855, 2027, 2052, 2424. Savil. duplici modo titulum effert ; priori modo sic habet : *Homilia habita* (cætera ut in titulo a nobis allato, usque ad vocem, *appellatur*). Altero autem modo sic habet : *De jejunio, et in illud, « Lauda, anima mea, Dominum, » et in custodem carceris in Actis ; habita autem hæc homilia est in magna sanctaque hebdomada.*

multitudine sua testificabantur, quod ille mortuum suscitavisset (nam adventantium sollicitudo indicium erat miraculi) : ita et nunc studium circa illam magnam hebdomadam, magnitudinis præclare in illa gestorum est indicium et argumentum. Neque enim ex una civitate egredimur, qui Christo hodie occurrimus, neque ex Jerosolymis solum, sed ex toto orbe populosissimæ Ecclesiæ undique egrediuntur Jesu occurrentes, non ramos palmarum tenentes et quantientes, sed eleemosynam, humanitatem, virtutem, jejunium, lacrymas, preces, vigiliis, totumque pietatis genus Domino Christo offerentes.

Justitium tempore hebdomadæ sanctæ. — Non nos solum hanc hebdomadam veneramus, sed Imperatores orbis nostri, nec perfunctorie ipsam honorant, justitium indicentes omnibus publica urbium negotia tractantibus, ut curis vacui, hos omnes dies spirituali cultu prosequantur. Ideoque fori januas clausurunt. Cessent, inquit, lites, jurgia, omnisque concertationis ac supplicii genus ; quiescant tantisper carnificum manus. Communia sunt Domini præclara gesta : fiat etiam a nobis servis aliquid boni. Neque illo solo studio et honore ipsam venerantur, sed et alio non minore. Imperatoriæ enim literæ mittuntur, quibus edicitur ut in carcere detentorum vincula solvantur. Quemadmodum enim Dominus noster cum in inferis esset, eos qui a morte detinebantur omnes solvit : ita et servi, quæ in sua potestate sunt afferentes, ac Domini benignitatem imitantes, a sensilibus vinculis solvunt, cum non possint a spiritualibus.

2. Hanc et nos hebdomadam veneramus : et egressus ego vobiscum vice palmarum doctrinæ verbum proferens, duo minuta deposui instar illius viduæ (Luc. 21. 2). Egressi sunt tunc illi ramos palmarum gestantes, et clamabant his verbis : *Hosanna in excelsis : benedictus qui venit in nomine Domini* (Matth. 21. 9). Egrediamur et nos, ac pro ramis palmarum propositum florentis animi exhibentes clamemus, quemadmodum hodie succinimus : *Lauda, anima mea, Dominum : laudabo Dominum in vita* (Psal. 145. 2). Et illud verbum et hoc pariter Davidicum est ; imo neque hoc neque illud est Davidicum ; sed utrumque divinæ gratiæ. Loquutus quippe est propheta ; sed prophetæ linguam excitavit Paracletus. Ideo inquit : *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis* (Psal. 44. 2). Quemadmodum calamus non a seipso scribit, sed virtutis manus ipsum moventis : sic et lingua prophetarum non a seipsa loquebatur, sed ex Dei gratia¹. At cur non dixit, *Lingua mea calamus scribæ*, tantum, sed, *Calamus scribæ velociter scribentis* ? Ut discas spi-

¹ Unus, sed ex virtute gratiæ Spiritus.

[525] ΟΜΙΛΙΑ

Ῥηθεῖσα εἰς τὴν μεγάλην ἑβδομάδα, ἐν ἣ διδασκαλία, τίνας χάριν καλεῖται μεγάλη ἑβδομάς· καὶ εἰς τὸ, « Αἶνει, ἡ ψυχὴ μου, τὸν Κύριον »· καὶ εἰς τὴν ἐν ταῖς Πράξεσι δεσμοφύλακα^α.

α'. Διητύσαμεν τῆς νηστείας τὸν πλοῦν, καὶ πρὸς τὸν λιμένα τῆ τοῦ Θεοῦ χάριτι λοιπὸν κατηντήσαμεν· ἀλλὰ μὴ διὰ τοῦτο ῥαθυμῶμεν, ἐπειδὴ πρὸς τὸν λιμένα κατηντήσαμεν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο σπουδάζωμεν μᾶλλον, ἐπειδὴ πρὸς τὸ τέλος ἐφθάσαμεν. Οὕτω γὰρ καὶ κυβερνῆται ποιοῦσιν· ἐπειδὴν μυριοφόρον ὀλκάδα πεπληρωμένην τῶν σίτων καὶ τῶν φορτίων εἰς ὕψος συγχειμένων εἰς στόμα λιμένος εἰσάγειν μέλλωσιν, ἐναγωνίοι καὶ περιδεεῖς εἰσι, μήποτε μετὰ τὰ μακρὰ πειλάγη πέτρα τινὲ προσρῆξαν τὸ πλοῖον, ἐκεῖ τὴν ἐμπορίαν καταδύσῃ πᾶσαν. Οὕτω δὲ καὶ ἡμᾶς δεδοικέναι χρῆ καὶ ἐναγωνίους εἶναι, μὴ πρὸς τῷ τέλει τῆς ἀμοιῆς τῶν πόνων ἐκπέσωμεν. Διὸ καὶ ἐπιτεῖναι χρῆ τὴν σπουδὴν. Οὕτω καὶ οἱ δρομεῖς ποιοῦσιν· ὅταν ἴδωσιν ἑαυτοὺς ἐγγὺς τῶν βραβείων γινομένους, τότε μᾶλλον ἐπιτείνουσι τὸν δρόμον. Οὕτω καὶ ἀθληταί, μετὰ μυρία παλαίσματα καὶ μυρίας νίκας, ὅταν περὶ τοὺς στεφάνους πλησιάσωσι, τότε μᾶλλον διανίστανται, καὶ συντείνουσι αὐτῶν τὴν ἢ προθυμίαν. Οὕτω δὲ καὶ ἡμεῖς ποιήσωμεν νῦν. Ὅπερ γὰρ κυβερνήταις λιμὴν, καὶ δρομεῦσι βραβεῖα, καὶ ἀθληταῖς στέφανοι, τοῦτο ἡμῖν ἡ παρούσα ἑβδομάς^β, τὸ κεφάλαιον τῶν ἀγαθῶν, καὶ τὰ περὶ τοὺς στεφάνους παλαίσματα νῦν. Διὸ καὶ μεγάλην καλοῦμεν αὐτὴν· οὐκ ἐπειδὴ μείζον ἔχουσι μῆκος ἄλλων ἀπασῶν αἱ ταύτης ἡμέραι· καὶ γὰρ εἰσὶν ἕτεροι μείζους· οὐδὲ ἐπειδὴ πλείους τὸν ἀριθμὸν· καὶ γὰρ ἴσαι ταῖς ἄλλαις εἰσὶν· ἀλλ' ἐπειδὴ μέγала ἡμῖν γέγονεν ἐν αὐτῇ πρὸς τοῦ Δεσπότη κατωρθώματα. Καὶ γὰρ ἐν ταύτῃ τῇ ἑβδομάδι τῇ μεγάλῃ ἡ χρονία τοῦ διαβόλου κατελύθη τυραννίς, ὁ θάνατος ἐσβέσθη, ὁ ἰσχυρὸς ἐδέθη, τὰ σκευὴ αὐτοῦ διηρπάγη, ἡ ἀμαρτία ἀνηρέθη, ἡ κατὰρα κατελύθη, ὁ παράδεισος ἀνεύχθη, ὁ οὐρανὸς βᾶσιμος γέγονεν, ἄνθρωποι τοῖς ἀγγέλοις ἀνεμίγησαν, τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ ἦρθη, τὸ θριγκίον περιηρέθη, ὁ τῆς εἰρήνης Θεὸς εἰρηνοποίησε τὰ ἄνω καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Διὰ τοῦτο μεγάλη καλεῖται ἑβδομάς· καὶ ὡσπερ αὕτη κεφάλαιον τῶν λοιπῶν ἑβδομάδων, οὕτω ταύτης κεφαλὴ τὸ σάββατον τὸ μέγα· καὶ καθάπερ ἐ σώματι κεφαλὴ, οὕτως ἐν τῇ ἑβδομάδι τὸ σάββατον. Διὰ τοῦτο ἐν αὐτῇ πολλοὶ τὴν σπουδὴν ἐπιτείνουσι· καὶ οἱ μὲν τὴν νηστείαν αὐξοῦσιν, οἱ δὲ τὰς ἀγρυπνίας τὰς ἱεράς, οἱ δὲ ἐλεημοσύνην δαψιλεστέραν ἐργάζονται, τῇ περὶ τὰς ἀγαθὰς πράξεις σπουδῇ καὶ τῇ συντεταμένῃ περὶ τὸν βίον εὐλαβείᾳ τὸ μέγεθος τῆς εὐεργεσίας τῆς εἰς ἡμᾶς γεγεννημένης παρὰ [526] τοῦ Θεοῦ μαρτυροῦντες. Καθάπερ γὰρ, ὅτε τὸν Λάζαρον ἀνέστησεν ὁ Κύριος, ἀπῆντων αὐτῷ πάντες οἱ

ἐν Ἱεροσολύμοις, καὶ τῷ πλήθει ἐμαρτυροῦν, ὅτι ἀνέστησε τὸν νεκρὸν (ἡ γὰρ σπουδὴ τῶν ἐξεληθόντων τοῦ θαύματος ἦν ἀπόδειξις)· οὕτω δὲ καὶ ἡ νῦν σπουδὴ ἡ περὶ τὴν μεγάλην ἑβδομάδα ταύτην, τοῦ μεγέθους τῶν κατωρθωμάτων τῶν ἐν αὐτῇ τεκμήριόν ἐστι καὶ ἀπόδειξις. Οὐδὲ γὰρ ἐκ μιᾶς πόλεως ἐξερχόμεθα ἀπαντῶντες τῷ Χριστῷ σήμερον, οὐδὲ ἐξ Ἱεροσολύμων μόνον, ἀλλ' ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης μυριάνδροι πάντοθεν Ἐκκλησίαι ἐξέρχονται ἀπαντῶσαι τῷ Ἰησοῦ, οὐ βαῖα φοινίκων κατέχουσαι καὶ ἐπιστεῖναι, ἀλλ' ἐλεημοσύνην καὶ φιλανθρωπίαν καὶ ἀρετὴν καὶ νηστείαν καὶ δάκρυα καὶ εὐχὰς καὶ ἀγρυπνίας καὶ πᾶσαν εὐλάβειαν προσφέρουσαι τῷ Δεσπότη Χριστῷ.

Οὐχ ἡμεῖς δὲ μόνον ταύτην τιμῶμεν τὴν ἑβδομάδα, ἀλλὰ καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης, οὐχ ὡς ἔτυχεν, αὐτὴν τιμηθήσασιν, ἐκ χειρὶαν πᾶσι δόντες τοῖς τὰ κοινὰ τῶν πόλεων πράττουσι πράγματα, ἵνα τῆς ἐκεῖθεν ἀπολαύσαντες σχολῆς, τὰς ἡμέρας ταύτας ἀπάσας τῇ πνευματικῇ προσέχῃσι θεραπείᾳ. Διὰ τοῦτο καὶ τῶν δικαστηρίων τὰς θύρας ἀπέκλεισαν. Ἀργεῖτω, φησὶ, πᾶσα ἀμφιστήτησις καὶ μάχης εἶδος καὶ τιμωρίας, ἀναπαυσάσθωσαν μικρὸν τῶν δημίων αἱ χεῖρες. Κοινὰ τὰ κατωρθώματα τοῦ Δεσπότη γέγονε· γενέσθω δὲ τι καὶ παρ' ἡμῶν τῶν δούλων ἀγαθόν. Οὐ ταύτη δὲ μόνον αὐτὴν τιμηθήσασιν τῇ σπουδῇ καὶ τιμῇ, ἀλλὰ καὶ ἑτέρω οὐκ ἐλάττονι ταύτης. Βασιλικά καταπέμπονται γράμματα, λέγοντα τοὺς τὸ δεσποτικὸν οἰκοῦντας ἀφίσσασθαι τῶν δεσμῶν. Καθάπερ γὰρ ὁ Δεσπότης ἡμῶν ἐν ᾧδου γενόμενος, τοὺς κατεχομένους ὑπὸ τοῦ θανάτου πάντας ἀπέλευσεν· οὕτω δὲ καὶ οἱ δούλοι τὰ κατὰ δύναμιν εἰσφέροντες, καὶ τὴν Δεσποτικὴν μιμούμενοι φιλανθρωπίαν, δεσμῶν ἀπολύουσι τῶν αἰσθητῶν, ἐπειδὴ τῶν νοητῶν οὐκ ἰσχύουσι.

β'. Ταύτην καὶ ἡμεῖς τιμῶμεν τὴν ἑβδομάδα, καὶ ἀντὶ φοινίκων ἐξῆλθον καὶ γὼ μεθ' ὡμῶν διδασκαλίας λόγον προτεινόμενος, τὰ δύο καταβάλλων λεπτά καθάπερ ἡ χήρα. Ἐξῆλθον τότε ἐκεῖνοι βαῖα φοινίκων ἔχοντες, καὶ ἐπεβόων καὶ ἔλεγον· Ὡσαντὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Ἐξῆλθωμεν καὶ ἡμεῖς, καὶ ἀντὶ τῶν φοινίκων βαῖων προαίρεσιν θάλλουσαν ἐπιδεικνύμενοι βοήσωμεν, καθάπερ σήμερον ὑπεψάλλομεν· Αἶνει, ἡ ψυχὴ μου, τὸν Κύριον· αἰνέσω Κύριον ἐν ζωῇ· κάκεινο τὸ ῥῆμα Δαυϊδικόν, καὶ τοῦτο· μᾶλλον δὲ οὐδὲ ἐκεῖνο Δαυϊδικόν, οὐδὲ τοῦτο· ἀλλ' ἀμφότερα τῆς τοῦ Πνεύματος χάριτος. Ἐφθέγγετο μὲν γὰρ ὁ προφήτης, ἐκίνησε δὲ τὴν τοῦ προφήτου γλῶσσαν ὁ Παράκλητος. Διὰ τοῦτό φησιν· Ἡ γλῶσσά μου κάλαμος γραμματέως ὀξυγράφου. Καθάπερ ὁ κάλαμος οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ γράφει, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τῆς κινούσης αὐτὸν χειρὸς· οὕτω δὲ καὶ ἡ γλῶττα τῶν προφητῶν [527] οὐκ ἀφ' ἑαυτῆς ἐφθέγγετο, ἀλλ' ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος^δ. Ἀλλὰ τίνας ἔνεκεν οὐκ εἶπεν, Γλῶσσά μου κάλαμος γραμματέως, ἀπλῶς, ἀλλὰ, Κάλαμος γραμμα-

^α Savil. : Λόγος ῥηθεῖς εἰς τὴν μεγάλην ἑβδομάδα, ἐν ᾧ καὶ διδασκαλία, τίνας χάριν καλεῖται μεγάλη ἑβδομάς. *Alium item effert titulum Savil.* : Περὶ νηστείας, καὶ εἰς τὸ, Αἶνει, ἡ ψυχὴ μου, τὸν Κύριον, καὶ εἰς τὸν δεσμοφύλακα τὸν ἐν ταῖς Πράξεσιν εἰρημένον. Ἐλέχθη δὲ τῇ ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ ἑβδομάδι.

^β Unus ὅταν τὴν τοῦ στεφάνου παλαιώσει πάλιν, τότε μᾶλλον διεγείρουσιν αὐτῶν τὴν.

^γ Savil. ὡσπερ γὰρ κυβερνήταις λιμένα, καὶ δρομεῦσι βραβεῖα, καὶ ἀθληταῖς στεφάνους, οὕτως ἡμῖν τὴν παρούσαν ἑβδομάδα κεχόρισται ὁ Θεός.

^δ Unus ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τῆς χάριτος τοῦ πνεύματος.

ritualem esse sapientiam : ideo magna facilitas. Ingens cursus. Homines siquidem, cum a seipsis loquuntur, componunt, deliberant, cunctantur, multum temporis absumunt : illic vero, quia tamquam a fonte verba scaturiebant, nihilque aderat impedimenti, sed cursum linguæ vincebant sententiarum fluentia, ideo dicit : *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis.* Manant inferius fluentia magna copia, inquit ; idcirco multa celeritas. Non opus est nobis consideratione, non meditatione, non labore.

Sancti nobis adsunt canentibus. — Sed videamus quid dicat, *Lauda, anima mea, Dominum.* Hæc et nos cum Davide psallamus hodie. Etsi enim ille corpore non adsit, sed adest spiritu. Quod autem justis nobis adsint, et nobiscum psallant, audi quo pacto dicat Abraham ad divitem. Illo namque dicente, *Mitte Lazarum, ut fratres mei, discentes ea quæ in inferno, emendent sua gesta,* respondet illi, *Habent Moysen et prophetas (Luc. 16. 24. 28. 29).* Atqui Moyses et prophetæ jamdiu corpore mortui erant, sed per scripta sua illos habebant. Si enim posita filii aut amici inanimata imagine, ipsum adesse existimas, licet obierit, et per imaginem inanimatam ipsum tibi effingis : multo magis nos per divinas Scripturas sanctorum consortio fruimur, non corporum, sed animorum imagines habentes. Illorum quippe dicta animarum ipsorum sunt imagines. Vis discere sanctos illos vivere et adesse ? Nemo mortuos testes advocat : sed Christus illos testes advocavit suæ divinitatis, ac præ cæteris ipsum Davidem¹, ut te doceret ipsum vivere. Judæis enim de se dubitantibus, dixit : *Quid vobis videtur de Christo ? cujus filius est ? Dicunt ei, David. Ille vero, Quomodo ergo David in Spiritu vocat eum dicens : Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis (Matth. 22. 42-44 ; Psal. 109. 1) ?* Vides quomodo vivat David ? Nisi enim viveret, non vocavisset eum testem divinitatis suæ. Nec dixit, *Quomodo David in Spiritu vocavit eum Dominum ?* sed, *Vocat eum Dominum ?* ut ostendat illum adhuc adesse, et per literas loqui. Psallebat olim psalmis, et nos hodie cum Davide. Ille citharam habuit ex nervis inanimatis : Ecclesia vero citharam habet ex nervis viventibus intensam. *Linguae nostræ sunt chordæ citharæ², quæ diversum sonum edunt, sed concordem pietatem.* Nam mulieres, viri, senes, juvenes ætate quidem distincti sunt, sed hymnorum cantu non sunt distincti : cujusque enim vocem temperans Spiritus³, unam in omnibus melodiam efficit ; quemadmodum ipse David declaravit, omnem ætatem et utrumque sexum ad hanc concentum advocans : *Omnia spiritus laudet Dominum. Lauda, anima mea, Dominum (Psal. 150. 5).* Cur carnem reliquit ? cur corpus nullo modo alloquitur ? num animal in duo divisit ? Nequaquam : sed prius artificem excitat. Quod autem non sejunxerit corpus ab anima, audi quomodo alibi dicat : *Deus, Deus meus,*

ad te de tunc vigilo. Siviit in te anima mea, quam multipliciter tibi caro mea, in terra (Psal. 62. 2). Sed ostende mihi carnem ipsam ad hymnos advocari, ait ille. *Benedic, anima mea, Domino, et omnia quæ intra me sunt nomini sancto ejus (Psal. 102. 1).* Vides etiam carnem concentus participem ? Quid sibi vult illud : *Et omnia quæ intra me sunt nomini sancto ejus ?* Nervi, inquit, ossa, venæ, arteriæ, et omnes internæ partes.

3. *Interiora nostra quomodo possunt Deo benedicere.* — Quomodo possunt interiora nostra Deo benedicere ? Vocem non habent, os non habent, linguam non habent. Anima quidem potest ; interiora vero quomodo possint, cum nec vocem, nec os, nec linguam habeant, Deo benedicere ? Quemadmodum *Cæli enarrant gloriam Dei (Psal. 18. 1).* Quemadmodum enim cæli non linguam, non os, non labia habent ; sed aspectus pulchritudinæ obstupescientes eos qui se contemplantur, ipso rei miraculo ad Opificem laudandum invitant : sic et interiora nostra, si ea animo percurrens, si videris differentiam qualitatum, operationis, virtutis, concentus, efformationis, positionis, numeri, harmoniæ, illud propheticum pronuntiabis : *Quam magnificata sunt opera tua, Domine ! omnia in sapientia fecisti (Psal. 103. 24).* Vides quomodo viscera, sine voce, sine ore, sine lingua, Deum laudent ? Cur ergo animam alloquitur ? Ne lingua loquente, ipsa evagetur, quod sæpe in precando et hymnos cantando patimur ; ut utrinque concentus sit. Cum enim inter orandum non audieris verba Dei, quomodo Deus audiet supplicationem tuam ? Cum igitur dicit, *Lauda, anima mea, Dominum,* id significat, *Intus ex profundo cordis offerantur supplicationes.* Etenim Paulus ait : *Psallam spiritu, psallam et mente (1. Cor. 14. 15).* Musicus est quispiam optimus anima, artifex est : organum autem corpus, citharæ, tibiarum et lyrarum locum tenens. Alii igitur musici, non semper cum omnibus organis sunt, sed modo illa sumunt, modo deponunt ; non enim perpetuo et omni tempore melodiæ vacant ; quapropter non semper organa tractant : Deus autem docere te volens, te eum semper debere et laudare et benedicere, artificem semper adjunctum instrumentum esse curavit. Quod enim semper laudare oporteat, audi quo pacto dicat Apostolus : *Sine intermissione orate, in omni gratias agite (1. Thess. 5. 17. 18).* Quoniam igitur sine intermissione orandum est, sine intermissione instrumentum cum artifice est. *Lauda, anima mea, Dominum.* Primo vox sua id dicebat, nempe Davidis : nunc vero quoniam mortuus est, innumeris linguis id loquitur, non nostris solum, sed etiam totius orbis. Viden' eum non mortuum esse, sed vivere ? Quo pacto enim mortuus sit, qui tot linguas habet, et per tot ora loquitur ? Magna plane res est laus : expurgat enim animam nostram, et multam nobis inserit religionem.

¹ Duo Mss. ... suæ divinitatis, videlicet : Moysen et Eliam, et præ cæteris, ipsum Davidem. Ita legit Naunius.

² Duo Mss., Chordæ citharæ rationalis.

³ Unus, Spiritus autem omnium animas in unum quasi commiscens.

Quanta sit vis hymnorum. — Vis discere quanta sit erga Deum hymnorum vis ? Hymnos canentes tres pueri, sic Babyloniæ fornacem restinxerunt ; imo

potius non exstinxerunt, sed quod longe mirabilius erat, flammam ardentem quasi lutum pedibus conculcabant. Hymnus iste in carcerem ingressus, vincula Pauli solvit, januas carceris aperuit, fundamenta concussit, terrore multo custodem carceris implevit. Nam media nocte, inquit, hymnos canebant Paulus et Silas (Act. 16. 25). Deinde vero quid factum est? Quid? Novum plane quidpiam et inopinatum: vincula soluta sunt, vincti solutos alligarunt. Atqui vinculorum natura est, ligatum firmiter stringere, et subditum tenere: nunc vero custos carceris solutus ad pedes Pauli ligati venit. Vinculorum quidem sensilium natura est, vinctum detinere: vinculorum autem ob Christum tanta vis est¹, ut solutos vinctis subditos faciant. In custodiam interiorum ipsos conjecerat; et cum intus essent, exteriores portas aperuerunt. Pedes eorum ligno compediverat, et pedes eorum compediti aliorum manus solverunt. Deinde procubuit ante eum, inquit, custos carceris, metuens, tremens, gemens, anxius, lacrymans (Act. 16. 29). Quid actum est? annon tu alligasti? annon tu in custodia tenuisti? Ecquid miraris, homo, si carcerem aperuit, quandoquidem potestatem accepit aperendi cælos? *Quæcumque ligaveritis, inquit, super terram, erunt ligata et in cælis: et quæcumque solveritis super terram, erunt soluta et in cælis* (Matth. 18. 18). Peccatorum vincula solvit; quid miraris si ferri vincula solvat? Dæmonum vincula solvit, animas ab illis vinctas liberavit; quid miraris si vinctorum catenas solvit? At vide duplex miraculum: solvit iterum et ligavit. Solvit enim vincula, ligavit autem cor illorum. Quod enim soluti essent ignorabant. Aperuit et clausit: aperuit quidem carceris fores, clausit vero oculos cordis vinctorum, adeo ut non senserint januas esse apertas, ne libertate usi in fugam se darent. Vidisti ligantem et solventem, aperientem et claudentem?

4. *Apostoli nihil ad ostentationem faciebant.* — Ideo hæc noctu facta sunt, ut sine tumultu et sine perturbatione res ageretur. Nihil enim per ostentationem vel per ambitionem faciebant apostoli. Procubuit ante pedes ejus carceris custos. Quid igitur Paulus? Vidisti ejus miraculum? vidisti ejus stupenda opera? Vide ejus sollicitudinem, vide humanitatem. *Exclamavit et dixit: Nihil tibi facias mali: omnes enim hic sumus* (Act. 16. 28). Eum qui se acerbè ligaverat, non sivit acerbè mori, immemor scilicet injuriæ. *Omnes enim hic sumus*, inquit. Vide quam esset a fastu alienus. Non dixit: Hæc stupenda ego feci, sed quid? *Omnes enim hic sumus.* Cum vinctis se connumeravit Paulus. Ille vero cum videret, quod gestum erat, miratus est, de miraculo obstupuit, gratias egit Deo. Dignus vere erat multa sollicitudine et humanitate carceris custos; non existimavit ea quæ acta fuerant esse præstigias. Cur non existimavit esse præstigias? Audierat eos hymnos canentes Deo: præstigiator autem numquam celebrat Deum. Multos præstigiatores exceperat, quandoquidem custos carceris erat: sed eorum nullus

unquam talem rem perpetraverat, non solverat vincula, non ostenderat tantam sollicitudinem. Paulus enim vinciri optabat, nec fugit, ut eum a morte liberaret. Insiliit cum gladio præ manibus et face: volebatque diabolus eum necesse a pœnitentia avertere, sed sonora voce salutem ejus animæ promptè lucratus est Paulus. Non enim simpliciter clamavit, sed magna voce, dicens: *Omnes hic sumus.* Admiratus est illius sollicitudinem carceris custos, procubuit ante vinctum solutus, et quid dicit? *Domini, quid me oportet facere, ut salvus fiam* (Act. 16. 30)? Tu vinxisti, et tu in consilii inopia versaris? tu lignum firmavi tibi, et tu quæris pœnitentiæ et salutis modum? Vidisti fervorem? vidisti sollicitudinem? Non distulit, sed quia metu solutus erat, non ideo solutus est circa beneficium, sed st tim ad salutem accurrit animæ suæ. Nox erat, et media nox. Non dixit, *Deliberemus, dies adveniat*, sed statim ad salutem cucurrit¹. Magnus est hic vir, inquit, humanam transcendit naturam. Vidi illius miram potentiam, miratus sum humanitatem. Innumera a me passus mala, cum in extremis esset, me qui ligaveram in manus accipiens, cum necare posset, non modo nihil facit, sed cum me interficere, et gladium in jugulum adigere destinassem, me cohibuit. Jure dicit: *Domini, quid me oportet facere, ut salvus fiam?* Non enim miracula modo credentes ad apostolos attrahebant, sed ante miracula vita. Ideo ait: *Luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum, qui in cælis est* (Matth. 5. 16). Vidisti fervorem custodis carceris? Vide Pauli fervorem: non distulit, non neglexit: sed in vinculis cum esset, et in ligneis compedibus, in plagis, statim eum mysteriis imbuit, et cum illo totam domum, ac post lavacrum spirituale, postque spirituales mensam, carnalem etiam ipsi apposuit (a). Verum qua de causa concussit carcerem? Ut excigaret custodem carceris ad contemplationem actarum rerum. Solvit sensilia vincula vinctorum, ut solveret spiritualia vincula custodis carceris. Contrarium Christus fecit. Accessit ad eum homo paralyticus, duplici quadam paralyti affectus; aliam a peccatis, alteram a corpore. Primo paralyti peccatorum solvit, sic dicens: *Fili, remittuntur tibi peccata* (Marc. 2. 5). Deinde quia illi dubitabant, blasphemabant, dicebantque, *Nemo potest dimittere peccata, nisi solus Deus* (Ibid. v. 7), volens ipsis ostendere se vere Deum esse, volens ipsos ex ore ipsorum judicare, ut dicere posset, *Ex ore tuo te judico* (Luc. 19. 22): tu dixisti neminem posse dimittere peccata nisi solum Deum: ecce dimitto, inquit, peccata, et confitere divinitatem meam: ex tuo judicio calculum fero. Sed illic prior spiritualis, posterior sensilis; hic contra, primo sensilia vincula, deinde spiritualia sublata sunt.

Orationis vis magna semper, sed cum jejuniis major. Oratio quomodo grata efficiatur. — Vidistin' quanta sit vis hymnorum? quantum laus valeat? quantum precatio?

¹ Duo Mss., *ad initiationem cucurrit.*

(a) Non Paulus custodi carceris, sed custos carceris Paulo mensam apposuit.

¹ Duo Mss. sic habent, *vinctum detinere. Equidem vinculorum ob Christum illa est virtus.*

ναμεις; Ὑμνοῦντες οἱ τρεῖς παῖδες, οὕτω τὴν κάμινον ἐβδυσαν τὴν Βαβυλωνίαν· μᾶλλον δὲ οὐκ ἐβδυσαν, ἀλλ' ὁ πολλῶ θαυμαστότερον ἦν, καιομένην τὴν φλόγα, ὡσεὶ πηλόν, κατεπάτησαν τοῖς ποσίν. Οὗτος ὁ ὕμνος εἰς δεσμωτήριον εἰσελθὼν ἐπὶ τοῦ Παύλου τὰ δεσμὰ ἔλυσε, τὰς θύρας ἀνέωξε τοῦ δεσμωτηρίου, τὰ θεμέλια διέσεισε, καταπλήξει πολλῇ τὸν δεσμοφύλακα ἐφόδησε. Κατὰ γὰρ τὴ μεσονύκτιον ὕμνου, φησὶν, ὁ Παῦλος καὶ ὁ Σίλας. Εἶτα τί γέγονε; Τί; Τὸ καινὸν καὶ παράδοξον πάντως· τὰ δεσμὰ ἐλύθη, οἱ δεδεμένοι τοὺς λελυμένους ἔδησαν· καὶ μὴν δεσμῶν φύτις ἐστὶ, τὸ δεδεμένον ἐν ἀκριθείᾳ πολλῇ κατέχειν καὶ ὑποχείριον ποιεῖν· νυνὶ δὲ ὁ δεσμοφύλαξ λελυμένος πρὸς τοὺς πόδας ἤλθε τοῦ δεδεμένου Παύλου. Δεσμῶν μὲν γὰρ τῶν αἰσθητῶν φύσις ἐστὶ, κατέχειν τὸν δεδεμένον· δεσμῶν δὲ τῶν διὰ Χριστόν ἡ τοσαύτη ἡ δύναμις, ὥστε τοὺς λελυμένους τοῖς δεδεμένοις ὑποχείριους ποιεῖν. Εἰς τὴν ἐσωτέραν αὐτοὺς ἔδραμε φυλακὴν, καὶ ἔνδον ἦντες τὰς ἐξῆς θύρας ἀνέωξαν. Τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο τῷ ξύλῳ, καὶ οἱ πόδες αὐτῶν οἱ ἠσφαλισμένοι τῶν ἄλλων τὰς χεῖρας ἔλυσαν. Εἶτα προσέπεσεν αὐτῷ, φησὶν, ὁ δεσμοφύλαξ, δεδοικώς, τρέμων, στένων, ἀγωνιῶν, δακρῦων. Τί ποτε γέγονεν; οὐ σὺ ἔδησας; οὐ σὺ ἐν ἀσφαλείᾳ κατέσχεες; Καὶ τί θαυμάζεις, ἄνθρωπε, εἰ τὸ δεσμωτήριον ἀνέωξεν, ὅπου γε καὶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνοίγειν ἔλαβεν ἐξουσίαν. *Ὅσα ἂν δῆσητε, φησὶν, ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὅσα ἂν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τοῖς οὐρανοῖς* Ἀμαρτημάτων ἔλυσε δεσμὰ· τί θαυμάζεις, εἰ σιδήρου λύει δεσμὰ; Δαιμόνων ἔλυσε δεσμὰ, ψυχὰς δεδεμένας ὑπ' αὐτοῖς ἀπήλλαξε· καὶ τί θαυμάζεις, εἰ τὰς τῶν δεσμωτῶν ἀλύσεις ἀνῆκε; Καὶ ὄρα διπλοῦν τὸ θαῦμα· ἔλυσε πάλιν, καὶ ἔδησεν ὁ. Ἐλυσε μὲν γὰρ τὰ δεσμὰ, ἔδησε δὲ αὐτῶν τὴν καρδίαν. Ὅτι γὰρ λελυμένοι ἦσαν, οὐκ ἤδεισαν. Ἀνέωξε καὶ ἔκλεισεν· ἀνέωξε μὲν γὰρ τὰς τοῦ δεσμωτηρίου θύρας, ἔκλεισε δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας δεσμωτῶν, ὥστε μὴ αἰσθάνεσθαι τῶν θυρῶν ἐκείνων ἀνεωγμένων, ἵνα μὴ καὶ τῇ ἀδείᾳ ἀποχρησάμενοι εἰς φυγὴν ἀποπηδήσωσιν. Εἶδες καὶ δεσμοῦντα καὶ λύοντα, καὶ ἀνοίγοντα καὶ κλείοντα;

δ'. Διὰ τοῦτο ἐν νυκτὶ ταῦτα ἐγίνετο, ἵνα ἀθορύβως τὸ πρᾶγμα γένηται καὶ χωρὶς ταραχῆς πάσης. Οὐδὲν γὰρ πρὸς ἐπίδειξιν οὐδὲ φιλοτιμίαν ἐποιοῦν οἱ ἀπόστολοι. [530] Προσέπεσεν αὐτῷ ὁ ἀρχιδεσμοφύλαξ. Τί οὖν ὁ Παῦλος; Εἶδες αὐτοῦ τὸ θαῦμα; εἶδες αὐτοῦ τὰ παράδοξα ἔργα; Θέασαι αὐτοῦ καὶ τὴν κηδεμονίαν, θέασαι αὐτοῦ τὴν φιλανθρωπίαν. Ἀνεβόησε, φησὶ, καὶ εἶπε· *Μηδὲν ποιήσης σεαυτῷ κακόν· ἅπαντες γὰρ ἐσμεν ἐνθάδε*. Τὸν δῆσαντα πικρῶς οὐκ ἀφήκεν ἀποθανεῖν πικρῶς, οὐκ ἐμνησικακήσε. *Πάντες γὰρ ἐσμεν ἐνθάδε*, φησὶν. Ὅρα τὸ ἄτυφον. Οὐκ εἶπε, Ταῦτα τὰ παράδοξα ἐγὼ ἐποίησα, ἀλλὰ τί; *Πάντες γὰρ ἐσμεν ἐνθάδε*. Μετὰ τῶν δεσμωτῶν ἑαυτὸν ἠρίθμησεν ὁ Παῦλος. Ἴδὼν δὲ ἐκεῖνος ἐθαύμασε τὸ γεγονός, ἐξεπλάγη ἐπὶ τῷ θαύματι, ἠύχαρίστησε τῷ Θεῷ. Ἄξιός ἐστις πολλῆς κηδεμονίας καὶ φιλανθρωπίας ὁ δεσμοφύλαξ· οὐκ ἐνόμισεν εἶναι γοητεῖαν τὰ γεγενημένα. Τίνος οὖν ἕνεκα οὐκ ἐνόμισεν εἶναι γοητεῖαν τὰ γινόμενα; Ἦκουσεν αὐτῶν ὕμνου τῶν τῶν Θεόν· γόης δὲ οὐδέποτε ὕμνεῖ τὸν Θεόν. Πολλοὺς γόητας ἐδέξατο, ἐπεὶ δεσμοφύλαξ ἦν· ἀλλ' οὐδέποτε ἐκείνων οὐδεὶς τοιοῦτον ἐπεδείξατο ἔργον, οὐκ ἔλυσε δεσμὰ, οὐκ ἐπεδείξατο κηδεμονίαν

τοιαύτην. Καὶ γὰρ εἴλετε δεδέσθαι ὁ Παῦλος, καὶ μὴ φυγεῖν, ὥστε ἐκεῖνον ἀπαλλάξαι τῆς τελευταίας. Εἰσεπήδησε γὰρ, ξίφος ἔχων ἐν ταῖς χερσὶ καὶ λαμπάδα· καὶ γὰρ ἐβούλετο ὁ διάβολος διὰ τῆς σφαγῆς προεξαρπάσαι αὐτὸν τῆς μετανοίας, ἀλλ' εὐτονωτέρῳ φωνῇ τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ τῆς ψυχῆς ἐξύστερον ἐκέρδανεν ὁ Παῦλος. Οὐ γὰρ ἀπλῶς ἐβόησεν, ἀλλὰ μεγάλη φωνῇ, λέγων· *Πάντες ἐσμεν ἐνθάδε*. Ἐθαύμασε τὴν κηδεμονίαν ὁ δεσμοφύλαξ, προσέπεσε τῷ δεδεμένῳ ὁ λελυμένος, καὶ τί φησιν; *Κύριοι, τί με δεῖ ποιεῖν, ἵνα σωθῶ*; Σὺ ἔδησας, καὶ σὺ ἐν ἀπορίᾳ εἶ; σὺ ἠσφαλίσω τῷ ξύλῳ, καὶ σὺ ζητεῖς τρόπον ὁ μετανοίας καὶ σωτηρίας; Εἶδες θερμότητα; εἶδες σπουδὴν; Οὐκ ἀνεβάλετο, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπελύθη τοῦ φόβου, οὐκ ἀπελύθη τῆς εὐεργεσίας, ἀλλὰ εὐθέως ἐπὶ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς ὁρμᾷ τῆς ἑαυτοῦ. Νύξ ἦν, καὶ μέση νύξ. Οὐκ εἶπε· *Σκεψώμεθα, ἡμέρα γενέσθω*· ἀλλ' εὐθέως ἐπὶ τὴν σωτηρίαν ἔδραμε. Μέγας τίς ἐστὶν οὗτος ὁ ἀνὴρ, φησὶν, ὑπερβαίνει τὴν φύσιν τὴν ἀνθρωπίνην. Εἶδον αὐτοῦ τὸ θαῦμα, ἐθαύμασα τὴν φιλανθρωπίαν. Μυρία κακὰ ὑπ' ἐμοῦ παθῶν, ἐν τοῖς ἐσχάτοις ὦν, ἐμὲ τὸν δῆσαντα εἰς χεῖρας λαθῶν, δυνάμενος διαχειρίσασθαι, οὐ μόνον οὐδὲν ἐποίησεν, ἀλλὰ καὶ μέλλοντα σφάττειν ἑαυτὸν, καὶ τὸ ξίφος ὠθεῖν διὰ τοῦ λαιμοῦ, ἐκώλυτεν. Εἰκότως φησὶ· *Κύριοι, τί με δεῖ ποιεῖν ἵνα σωθῶ*, ἵδὼ γὰρ δὴ τὰ θαύματα μόνον ἐπὶ τῶν ἀποστόλων ἐπεσπίστατο τοὺς πιστεύοντας, ἀλλὰ πρὸ τῶν θαυμάτων ὁ βίος. Διὰ τοῦτο φησὶ· *Λαμβάντω τὸ φῶς ὑμῶν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσι τὰ καλὰ ἔργα ὑμῶν, καὶ δοξάσωσι τὸν Πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς*. Εἶδες θερμότητα τοῦ δεσμοφύλακος; Βλέπε καὶ τοῦ Παύλου θερμότητα. Οὐκ ἀνεβάλλετο, οὐκ ὑπερῆδεν· ἀλλ' ἐν τοῖς δεσμοῖς ὦν, ἐν τῷ ξύλῳ ὦν, ἐν ταῖς πληγαῖς, εὐθέως αὐτὸν ἐμυσταγώγησε, καὶ μετ' ἐκείνου τὴν οἰκίαν ἄπασαν, καὶ μετὰ τὸ πνευματικὸν λουτρὸν, καὶ μετὰ τὴν [531] τράπεζαν τὴν πνευματικὴν, παρέθηκεν αὐτῷ καὶ τὴν σαρκικὴν. Ἀλλὰ τίνος ἕνεκα ἐσεισε τὸ δεσμωτήριον; Διεγείρει τὸν δεσμοφύλακα ἐβούλετο πρὸς τὴν θέαν τῶν γινομένων· ἔλυσε τὰ αἰσθητὰ δεσμὰ τῶν συνδεσμωτῶν, ἵνα λύσῃ τὰ νοητὰ δεσμὰ τοῦ δεσμοφύλακος. Ἀπεναντίας τούτων ἐποίησεν ὁ Χριστός. Προσηλθὲν αὐτῷ παραλελυμένος ἀνθρώπος ὀπλήν τινα πάρεσιν ἔχων, τὴν μὲν ἀπὸ τῶν ἀμαρτημάτων, τὴν δὲ ἀπὸ τοῦ σώματος. Πρότερον τὴν ἀπὸ τῶν ἀμαρτημάτων πάρεσιν ἔλυσε, οὕτως εἰπὼν· *Τέκνον, ἀφέωνται σου αἱ ἀμαρτίαι*. Εἶτα ἐπειδὴ ἀμφέβαλλον ἐκεῖνοι, καὶ ἐβλασφήμουν, καὶ ἔλεγον, *Οὐδεὶς δύναται ἀφιέναι ἀμαρτίας, εἰ μὴ ὁ μόνος ὁ Θεός*, βουλόμενος αὐτοῖς δεῖξαι, ὅτι Θεός ἐστιν ἀληθῶς, βουλόμενος αὐτοὺς κρίναι ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν, ἵνα μέλλῃ λέγειν, *Ἐκ τοῦ στόματός σου κρινῶ σε*· σὺ εἶπας, ὅτι οὐδεὶς δύναται ἀφιέναι ἀμαρτίας, εἰ μὴ ὁ μόνος ὁ Θεός· ἰδοὺ ἀφίημι, φησὶν, ἀμαρτίας, καὶ ὁμολόγησόν μου τὴν θεότητα· ἀπὸ τῆς σῆς κρίσεως ἐκφέρω τὴν ψῆφον. Ἀλλ' ἐκεῖ μὲν πρότερα ἡ νοητὴ, ὑστέρᾳ δὲ ἡ αἰσθητὴ· ἐνταῦθα δὲ τὸ ἐναντίον, πρότερον τὰ αἰσθητὰ δεσμὰ, καὶ τότε τὰ νοητὰ ἀνήρητο.

Εἶδες πόση τῶν ὕμνων ἡ δύναμις; πόσον ἰσχύει αἶνος; πόσον ἰσχύει εὐχή; Ἀεὶ μὲν οὖν μεγάλη τῆς

^c Unus ζητεῖς τρόποιον.

^d Duo ἐπὶ τὴν μυσταγωγίαν. Infra videm εἶδον αὐτοῦ τὴν δύνειν, ἐθαύμασα τὴν φιλανθρ.

^e Unus οὐκ ὑπερῆδεν.

^f Τὸν δεδεμένον. Τῶν δεδεμένων δὴ διὰ Χριστόν. Sic duo.

^g Duo π. ss. ἔλυσε αὐτὸς, καὶ πάλιν ἔδησε.

εὐχῆς ἢ δύναμις· τὸ δὲ μετὰ νηστείας εἶναι εὐχὴν, δυνατωτέραν ποιεῖ τὴν ψυχὴν. Νῦν σωφροσύνη λογισμῶν παρ' ἡμῶν πολλή, νῦν διεγείρεται διάνοια, καὶ τὰ ἄνω περιδλέπει πάντα ἡ ψυχὴ. Διὰ τοῦτο ἀεὶ τῇ νηστείᾳ τὴν προσευχὴν συνέζευξεν ἡ Γραφή. Πῶς καὶ τότε; *Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, φησὶν, εἰ μὴ τι ἂν ἐκ συμφώνου, ἵνα σχολάζητε τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ.* Καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ, *Τὸ γένος τοῦτο οὐκ ἐξέρχεται, εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.* Πάλιν δὲ ἀλλαχοῦ, *Προσευξάμενοι, φησὶ, καὶ νηστεύσαντες, ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας.*

ε'. Ὁρᾷς πανταχοῦ μετὰ τῆς νηστείας τὴν προσευχὴν; Τότε γὰρ καὶ τερπνοτέρα καὶ δοκιμωτέρα ἀπὸ τῆς λύρας ἀναπέμπεται μελωδία. Οὐκ εἰσὶ διάδρομοι αἱ νευραὶ, τῇ πλεονεξίᾳ τῆς μέθης διαλυθεῖσαι, ἀλλ' εὐτονος ὁ λογισμὸς, διεγρηγερμένος ὁ νοῦς, νήφουσα ἡ ψυχὴ. Οὕτω προσιέναι τῷ Θεῷ καὶ διαλέγεσθαι χρὴ μόνον πρὸς μόνον. Εἰ γὰρ πρὸς φίλους ἔχοντές τι τῶν ἀναγκαίων εἰπεῖν, καταμόνας αὐτοὺς λαμβάνοντες, οὕτω διαλεγόμεθα^α· πολλῶ μᾶλλον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τοῦτο ποιεῖν χρὴ, εἰσελθόντας εἰς τὸ ταμιεῖον μεθ' ἡσυχίας πολλῆς· καὶ πάντως ἐπιτευξόμεθα πάντων, ἂν συμφερόντως τὴν αἴτησιν ποιησώμεθα. Καὶ γὰρ μέγα ἀγαθὸν εὐχῆ, ὅταν μετὰ διανοίας εὐχαρίστου γίνηται καὶ νηφούσης· πῶς δὲ καὶ εὐχάριστος ἔσται; Ἄν παιδεύσωμεν ἑαυτοὺς, μὴ μόνον λαμβάνοντας, ἀλλὰ καὶ ἀποτυγχάνοντας εὐχαριστεῖν τῷ Θεῷ. Καὶ γὰρ ποτε μὲν δίδωσιν ὁ Θεός, ποτὲ δὲ οὐ δίδωσιν· ἀμφοτέρω δὲ χρησίμως ποιεῖ· ὥστε, κἂν λάβῃς, κἂν μὴ λάβῃς. Ἐλαβες τῷ μὴ λαβεῖν· κἂν ἐπιτύχῃς, κἂν μὴ ἐπιτύχῃς, ἐπέτυχες ἐν τῷ μὴ ἐπιτυχεῖν. Ἔστι γὰρ ὅτε τὸ μὴ λαβεῖν ὅπερ αἰτούμεν, τοῦ λαβεῖν λυσιτελέστερον γίνεται. Εἰ γὰρ μὴ [532] συμφέρον ἡμῖν πολλάκις ἦν τὸ μὴ λαβεῖν, πάντως ἂν ἔδωκεν ἀεὶ· τὸ δὲ συμφερόντως ἀποτυχεῖν, ἐπιτυχεῖν ἔστι. Διὰ τοῦτο καὶ ἀναβάλλεται τὴν αἴτησιν ἡμῶν πολλάκις, οὐ βουλόμενος ἡμᾶς παρελκύσαι, ἀλλὰ τῇ μελλήσει τῆς δόσεως τὴν διηνεκῆ προσεδρεῖαν^β σοφίζόμενος. Ἐπειδὴ γὰρ λαβόντες πολλάκις ὅπερ αἰτούμεν, μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν περὶ τὰς εὐχὰς καταλύομεν σπουδὴν, βουλόμενος ἐπιτείνειν τὴν ἐν ταῖς ἰκετηρίαις ἡμῶν ἀγρυπνίαν, παρέλκει τὴν δόσιν. Οὕτω καὶ φιλόστοργοι πατέρες ποιοῦσι· τὰ ῥάβθυμα τῶν παίδων, καὶ πρὸς τὰ παιδικὰ παίγνια κατατρέχοντα, πολλάκις ὑποσχέσει δώρου μεγίστου κατέχουσι παρ' ἑαυτοῖς^γ· διὰ τοῦτο ποτὲ μὲν ἀναβάλλονται, ποτὲ δὲ οὐ δίδωσιν. Ἔστι γὰρ ὅτε βλαβερὰν αἰτούμεν αἴτησιν· ὁ δὲ τὰ συμφέροντα ἡμῖν μᾶλλον εἰδώς, ὁ Θεὸς οὐκ ἐπιτενεύει ταῖς ἡμετέραις εὐχαῖς^δ, τὸ λυσιτελεῖν ἡμῖν καὶ ἀγνοούντων ἡμῶν οἰκονομῶν. Καὶ τί θαυμαστὸν, εἰ ἡμεῖς οὐκ ἀκούμεθα, ὅπου γε καὶ ἐπὶ Παύλου τοῦτο γέγονε; Καὶ γὰρ ἐκεῖνος πολλάκις αἰτήσας ἀπέτυχε· καὶ οὐ μόνον οὐκ ἤλγησεν, ἀλλὰ καὶ ἠυναρίστησε τῷ Θεῷ· Ὑπὲρ τούτου γὰρ, φησὶ, τὸν Κύριον τρίς παρεκάλεσα· τὸ δὲ, *Τρίς*, τὸ πολλάκις σημαίνει. Εἰ δὲ Παῦλος πολλάκις αἰτήσας οὐκ ἐπέτυχε, πολλῶ οὖν μᾶλλον ἡμᾶς ἐπιμένειν χρὴ. Ἄλλ' ἴδωμεν πῶς, ἐπειδὴ πολλάκις αἰτήσας οὐκ ἔλαβε, διετέθη πρὸς τὸ μὴ λαβεῖν. Οὐ γὰρ μόνον οὐκ ἤλγησεν, ἀλλὰ καὶ καυχᾶται,

ἐπειδὴ μὴ ἔλαβεν. Εἰπὼν γὰρ, ὅτι Ὑπὲρ τούτου τρίς τὸν Κύριον παρεκάλεσα· καὶ εἶπε μοι· Ἀρχεῖ σοι ἡ χάρις μου· ἡ γὰρ δύναμις μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται· ἐπήγαγεν, ὅτι Ἐδιστα οὖν καυχῆσομαι ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου.

ς'. Εἶδες εὐγνωμοσύνην οἰκέτου; ἤτησε τῆς ἀσθενείας ἀπαλλαγῆναι, καὶ οὐκ ἐπένευσεν ὁ Θεός· καὶ οὐ μόνον οὐκ ἤλγησεν ὁ Παῦλος, ἀλλὰ καὶ καυχᾶται ἐπὶ τῇ ἀσθενείᾳ. Οὕτω καὶ ἡμεῖς παρασκευάσωμεν τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς, κἂν δῶ ὁ Θεός, κἂν μὴ δῶ ταῦτα ἄπερ αἰτούμεν, ἡμεῖς ὑπὲρ ἀμφοτέρων εὐχαριστήσωμεν τῷ Θεῷ. Ἀμφοτέρω γὰρ ἡμῖν συμφερόντως ποιεῖ. Εἰ τοῦ δοῦναι κύριός ἐστι, οὐκοῦν καὶ τοῦ πότε δοῦναι, καὶ τοῦ τί δοῦναι, καὶ τοῦ μὴ δοῦναι. Οὐκ οἶδας σὺ τὰ συμφέροντα, ὡς αὐτὸς οἶδε σαφῶς. Πολλάκις αἰτεῖς ἐπιδραβὴ καὶ σφαλερά· ὁ δὲ μᾶλλον κηδόμενός σου τῆς σωτηρίας, οὐ τῇ αἰτήσῃ προσέχει, ἀλλὰ πρὸ ταύτης τὸ συμφέρον σοι πανταχοῦ σκοπεῖ. Εἰ γὰρ οἱ κατὰ σάρκα πατέρες οὐ πάντα αἰτοῦσι τοῖς παιδίοις παρέχουσιν, οὐκ ἐπειδὴ καταφρονοῦσιν αὐτῶν, ἀλλ' ἐπειδὴ μάλιστα κηδόνται αὐτῶν· πολλῶ μᾶλλον ὁ Θεός, καὶ μᾶλλον φιλῶν, καὶ πλέον ἀπάντων καὶ τὸ συμφέρον εἰδώς, τοῦτο ποιεῖ. Σχολάσωμεν οὖν ταῖς εὐχαῖς διηνεκῶς, μὴ μόνον δι' ἡμέρας, ἀλλὰ καὶ διὰ νυκτός. Ἄκουσον γὰρ τί φησιν αὐτὸς ὁ προφήτης· *Μεσονύκτιον ἐξηγειρόμην τοῦ ἐξομολογεῖσθαι [533] σοι ἐπὶ τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου.* Ἄνθρωπος βασιλεὺς ἐν φροντίσι τοσαύταις ὢν, δῆμιον καὶ πόλεων καὶ ἔθνων ἀρχὴν^ε ἐγκεχειρισμένος, εἰρήνης φροντίζων, πολέμους καταλύων, πραγμάτων ἀφατον ὄχλον ὄρων περὶ αὐτὸν ἀεὶ περιεστώτα, οὐδὲ μικρὸν ἀναπνεῦσαι ἔχων, οὐ μόνον τὰς ἡμέρας, ἀλλὰ καὶ τὰς νύκτας προσετίθει ταῖς εὐχαῖς. Εἰ δὲ ὁ βασιλεὺς ὁ ἐν τοσαύτῃ τρυφῇ ζῶν, ὁ τοσαύτας ἔχων φροντίδας, ὁ τοσοῦτοις πράγμασι περικυκλούμενος, οὐδὲ τὴν νύκτα ἠρέμει, ἀλλὰ τῶν ἐν ὄρεσι καθημένων μοναχῶν ἀκριδέστερον τὰς εὐχὰς ποιούμενος διετέλει, ποίας, εἰπέ μοι, τευξόμεθα συγγνώμης ἡμεῖς, ἐν ἀδείᾳ μὲν ζῶντες πολλῇ, καὶ τὸν ἰδιωτικὸν καὶ ἀπράγμονα ἐπανηρημένοι βίον, οὐ μόνον δὲ τὰς νύκτας καθεύδοντες ἀπάσας, ἀλλ' οὐδὲ ἐν τῇ ἡμέρᾳ μετὰ τῆς προσηκούσης ἀγρυπνίας τὰς νενομισμένας ἐπιτελοῦντες εὐχὰς; Μέγα ὄπλον προσευχῆ, μέγας κόσμος εὐχῆ, καὶ ἀσφάλεια καὶ λιμὴν, καὶ θησαυρὸς ἀγαθῶν, καὶ ἄσυλος πλοῦτος. Ἀνθρώπων μὲν οὖν δεόμενοι, καὶ δαπάνης χρημάτων δεόμεθα, καὶ κολακείας δουλοπρεποῦς, καὶ πολλῆς περιόδου καὶ πραγματείας. Οὐ γὰρ ἐξ εὐθείας αὐτοῖς τοῖς κυρίοις δοῦναι τὴν χάριν ἐνὶ διαλεχθῆναι πολλάκις, ἀλλ' ἀνάγκη πρότερον διακόνοιας καὶ οἰκονόμους αὐτῶν, καὶ ἐπιτρόπους, καὶ χρήμασι, καὶ ῥήμασι, καὶ παντὶ θεραπεῦσαι τρόπον, καὶ τότε δι' ἐκείνων δυνηθῆναι τὴν αἴτησιν λαβεῖν· ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστιν οὕτως· οὐδὲ οὕτω^ι δι' ἐτέρων παρακαλούμενος, ὡς δι' ἡμῶν αὐτῶν δεομένων, ἐπιτενεύει τῇ χάριτι. Καὶ ἐνταῦθα μὲν καὶ λαμβάνοντα, καὶ μὴ λαμβάνοντα ἔστι κερδαίνειν· ἐπὶ δὲ τῶν ἀνθρώπων ἐν ἑκατέρω πολλάκις ἐβλάβημεν. Ἐπεὶ οὖν μείζον τὸ κέρδος καὶ μείζων ἡ εὐκολία τοῖς τῷ Θεῷ προσιοῦσι, μὴ καταφρονῶμεν εὐχῆς. Τότε γὰρ σοι μᾶλλον καταλλαγήσεται^β, τότε σοι μᾶλλον δίδωσιν ὅπερ αἰτεῖς, ὅταν σὺ διὰ σεαυτοῦ παρακαλῆς, ὅταν

^α Unus οὕτω παρακαλοῦμεν.

^β Duo mss. προσεδρεῖαν ἡμῶν.

^γ Unus πρὸς αὐτοὺς.

^δ Unus αἰνέσεις.

^ε Duo mss. ἡγεμονίαν.

^ι Οὐκ ἔστιν οὕτως. Οὐ γὰρ δεῖται μεσιτῶν ἐπὶ τῶν ἀξιούντων, οὐδὲ οὕτω. Sic quidam et Savil.

^β Savil. καὶ πλείων ἡ εὐκολία. Infra alius τότε γὰρ σοι μᾶλλον καταλλαγήσεται, εἰ ποὺ ὅταν σὺ διὰ σεαυτοῦ αἰτῆς.

Semper utique magna vis orationis : quando autem cum jejuniō emittitur precatio, potentiorē reddit animam. Nunc temperantia cogitationum magna apud nos est : nunc mens excitatur, supernaque omnia videt anima. Propterea semper Scriptura jejuniō orationem adjunxit. Quomodo et quandonam? *Ne fraudetis invicem*, inquit, *nisi quid ex consensu; ut vacetis jejuniō et orationi* (1. Cor. 7. 5). Rursumque alibi, *Hoc genus dæmoniorum non egreditur, nisi in oratione et jejuniō* (Matth. 17. 20). Iterumque alibi, *Postquam orassent, inquit, et jejunassent, imposuerunt illis manus* (Act. 1. 35).

5. Viden' ubique cum jejuniō orationem? Tunc enim jucundior et probatior a lyra emittitur melodia. Non sunt chordæ humidæ ebrietatis excessu solutæ, sed viget cogitatio, excitata est mens, vigil anima. Sic accedere ad Deum et eum alloqui oportet solum cum solo. Nam si quando amicis rem necessariam aliquam dicere opus est, seorsim abstractos alloquimur : quanto magis erga Deum hoc præstandum est, ingressos scilicet in cubiculum cum multa quiete : et prorsus omnia consequemur, si utilia petamus. Etenim ingens bonum est oratio, quando cum grata et vigili anima emittitur ; quomodo autem grata fuerit ? Si nos ita instituamus, ut non modo cum accipimus, sed etiam quando non auditi discedimus, gratias agamus Deo. Nam aliquando concedit Deus, aliquando minime ; utrumque autem utiliter agit : ita ut sive acceperis, sive non, etiam in non accipiendo accipias ; sive voti compos sis, sive non, voti tamen compos fias. Est enim aliquando utilius non consequi quod petimus, quam consequi. Nam nisi nobis utile sæpe esset non accipere, semper ipse daret : non esse autem voti compotem utiliter, illud est esse voti compotem. Ideoque differt sæpe petita concedere, non ut nobis moras afferat ; sed ut procrastinatione doni ad assiduam et perennem supplicationem sapienter inducat. Quia enim sæpe postquam accepimus ea quæ petimus, precandi curam ponimus, ut nostram in precationibus vigilantiam adaugeat, donum differt. Sic et prolis amantes patres faciunt, qui segnitiei deditos pueros suos, qui ad pueriles lusus accurrunt, sæpe maximi doni pollicitatione apud se retinent : ideoque aliquando differunt, aliquando penitus non dant. Accidit enim nonnumquam ut noxia petamus ; qui vero quæ nobis utilia sunt magis quam nos cognovit Deus, non annuit orationibus nostris, id quod in nostram vertit utilitatem, etiam nobis ignorantibus, procurans. Et quid mirum, si nos non audiamur, quando illud etiam Paulo accidit ? Etenim ipse sæpe cum petisset, voti compos factus non est : ac non modo non mœrore affectus est, sed etiam gratias Deo retulit : *Propter quod*, inquit, *ter Domino rogavi* (2. Cor. 12. 8) : illud vero, *Ter*, sæpe significat. Quod si Paulus postquam sæpe petierat, non impetravit, multo magis nobis perseverandum est. Sed videamus, quia postquam sæpe petierat non accepit, quomodo affectus erat, quod voti compos factus non esset. Non modo non doluit, sed etiam gloriabatur, quod non accepisset. Cum dixisset enim, *Propter*

quod ter Dominum rogavi : et dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea ; nam virtus mea in infirmitate perficitur (2. Cor. 12. 9), sic pergit : *Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis*.

6. *Deo gratiæ agendæ etiam cum non exaudit ; orationis laudes*. — Vidistin' gratum famuli animam ? Petiit ab infirmitatibus liberari, et non annuit Deus : ac non modo non doluit Paulus, sed etiam gloriatur in infirmitate. Eodem quoque modo et nos animas nostras disponamus, sive dederit Deus, sive non dederit ea quæ petimus, pro utroque gratias agamus Deo. Utrumque enim ad nostram utilitatem facit. Si dandi potestatem habet, igitur habet et dandi, quando vult, et quod vult, atque etiam non dandi. Tu non nosci ea quæ tibi prosunt, ut ille clare novit. Sæpe postulas noxia et damnosa : ille vero salutem tuam magis quam tu curans, non attendit petitioni ; sed etiam antequam preceris, quid tibi conducat ubique prospicit. Si enim carnales patres puellis suis petentibus non omnia largiuntur, non quod illos despiciant, sed quia maximam eorum curam gerunt : multo magis Deus, qui plus amat, et plus quam omnes quid sit utile novit, id ipsum præstat. Precibus ergo vacemus assidue, non die solum, sed etiam noctu. Audi enim quid dicat ipse propheta : *Media nocte surgebam ad confitendum tibi super judicia justitiæ tuæ* (Psal. 118. 62). Rex tot detentus curis, populorum, urbium, gentium imperio politus, pacem curans, bellis perfunctus, negotiorum immensam molem sibi adstantem semper videns, qui ne tantillum quidem respirare poterat, non modo dies, sed etiam noctes orationibus insumebat. Quod si rex qui in tantis deliciis vivebat, tot affectus curis, tot negotiis circumstantibus, ne noctu quidem quiescebat, sed diligentius quam ipsi monachi in montibus degentes preces assidue fundebat : quam, quæso, veniam nos consequemur, qui in multa libertate vivimus, ac privatam negotiisque vacuam vitam elegimus, quique non modo tota nocte somno obruimur, sed ne in die quidem cum debita vigilantia consuetas orationes persolvimus ? Magnum telum oratio, magnus ornatus precatio, tutela, portus, thesaurus bonorum, ac divitiæ quæ abripi nequeant. Quando homines precamur, sumptu pecuniarum opus habemus, adulatione servili, multis circuitionibus et negotiationibus. Sæpe enim non ipsos dominos recta adire, ab iisque gratiam petere licet ; sed necesse est prius ministros et dispensatores, curatoresque illorum, pecuniis, verbis, omnique modo delinire, ut illorum opera postulata recipias : apud Deum autem non ita res se habet : neque tam facile¹ ab aliis rogatus, quam a nobis ipsis, gratiam concedit. Et hic quidem, tam eum qui accipit, quam eum qui non accipit lucrari contingit : apud homines autem in utroque plerumque lædimur. Quoniam igitur majus lucrum et major facilitas adest iis qui ad Deum accedunt ; ne orationem despiciamus. Tunc enim tibi magis

¹ Quidam et Savil...., *non ita res se habet : non enim opus est Deo ut mediatores pro supplicantiibus intercedant, neque tam facile*.

concessabitur, tunc magis petita concedet, cum tu per teipsum rogaveris, cum puram adhibueris mentem, cum vigilem rationem, cum non perfunctorie oraveris, quod agunt multi, quorum lingua orationis verba profert, mens autem sæpe in domo, in foro, in viis pervagatur. Hoc vero totum est diaboli machinamentum. Quia enim novit nos illo tempore posse veniam peccatorum consequi¹, volens nobis orationis portum obstruere, illo tempore insurgit, mentem a verbis depellens et amovens, ut damnum potius quam lucrum referentes abeamus. Hæc itaque cum scias, homo, cum ad Deum accesseris, cogita ad quem accedas : sufficitque tibi ad vigilantiam, fides ejus a quo gratiam expectas. Respice in caelum, et cogita quem alloquaris. Si enim quis hominem alloquens, humanis honoribus tantillum sublimem, etiamsi omnium negligentissimus sit, omnino tamen seipsum excitat, et mentem vigilare jubet : multo magis si cogitemus nos cum angelorum Domino colloqui, hinc idoneum attentionis argumentum sumemus. Quod si

¹ Alii : *Quia enim novit illo tempore cum Deo conversari posse et veniam peccatorum consequi.*

et alia methodus aperienda sit, qua poterimus hanc segnitiam depellere, hoc dixim. Sæpe completa oratione, nec auditis iis quæ dicebamus, discessimus. Si ergo illud cogitemus, statim orationem resumamus ; si illud ipsum iterum contingat, etiam ter et quater ipsam repetamus, neque prius ab oratione discedamus, donec illam totam vigili mente protulerimus. Si hoc senserit diabolus, nempe nos non prius discedere, quam illam studiose et vigili animo protulerimus, ab insidiis demum abscedet ; sciens sibi nihil amplius per insidias suas profuturum, quam quod nos cogat sæpe eandem orationem repetere. Multa, dilecti, quotidie vulnera accipimus a domesticis, ab extraneis, in foro, domi, a publicis negotiis, a privatis, a vicinis, ab amicis. Omnibus illis vulneribus remedia adhibeamus orationis tempore. Potest enim Deus, si vigili mente, ardenti animo, ferventique conscientia accesserimus, et veniam petierimus, omnium nobis delictorum veniam concedere : quam utinam omnes consequamur, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, quicum Patri gloria cum sancto Spiritu, in sæcula sæculorum. Amen.

DUBIA OPUSCULA.

MONITUM

Hanc homiliam primus edidit Joannes Baptista Cotelerius anno 1661, in-4°, p. 41, estque illa paulo melioris notæ, quam alia in Psalmum sextum quam primam edidit ipse Cotelerius. Vix tamen crediderim esse verum Chrysostomi fetum : nam scriptor iste nimis est jejunos : exclamationibus tamen et interrogationibus abundans, ac nescio quid olet peregrinum. Tillemontius, subdubitans tamen, illam inter

EJUSDEM

IN DAVIDEM REGEM, ET PAULUM APOSTOLUM, DE POENITENTIA : ET IN VARIA DICTA PSALMI-
STÆ, QUÆ AD CHRISTI FINEM PERTINENT : ET QUOD NON DEBEMUS DESPERARE DE SALUTE
KOSTRA (a).

Modo audiistis hymnorum scriptorem Davidem clamantem : 2. *Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam : et secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam (Psal. 50).* Et iterum, 12. *Cor mundum crea in me, Deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis,* David clamat. Quare autem propheta dicit, *Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam?* Quia ubi misericordia, ibi salus est expers disquisitionis : ubi misericordia,

judicium non sedet : ubi misericordia, rationes non repossuntur. Semel misericordiam consequi cupio : ab infirmitate me libera. Et cur David clamat, *Cor mundum crea in me, Deus?* Qui tot præclara facinora gesserat, qui tropæa erexerat, qui Goliathum interfecerat, et leonem suffocaverat, qui et tantam habebat libertatem Spiritus sancti, ille dicit : *Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam : et secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam.* Cum essem homo agricola, regem me fecisti : regem factum, prophetam constituisti in

(a) Collata cum Ottoboniano Codice R. III. 28, qui est undecimi sæculi.

καθαράν παρέχης διάνοιαν, ἔταν νήφοντα λογισμὸν, ἔταν μὴ παρέργως αἰτήης, ὅπερ πρῶτοι πολλοὶ, καὶ ἡ γλῶττα μὲν αὐτοῖς λέγει τὰ ῥήματα τῆς εὐχῆς, ἡ δὲ ψυχὴ πολλαχοῦ τῆς οἰκίας, τῆς ἀγορᾶς, τῶν ἐδῶν περιέρχεται· τοῦτο ὅλον τοῦ διαβόλου τὸ μηχανήμα ^α. Ἐπειδὴ γὰρ οἶδεν ὅτι κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν δυνάμεθα ἀφέσεως τυχεῖν ἀμαρτιῶν, βουλόμενος ἡμῖν τὸν τῆς εὐχῆς προσχῶσαι λιμένα, κατ' αὐτὸν ἀνίσταται, ἐκκρούων ἡμῶν τὴν διάνοιαν τῶν λεγομένων, ὥστε ζημιωθέντας μᾶλλον ἢ κερδάναντας ἀπελθεῖν. Ταῦτα οὖν εἰδὼς, ἄνθρωπε, ὅταν προσέρχη τῷ Θεῷ, ἐννόησον τίνι προσέρχη· καὶ ἀρκεῖ σοι εἰς νῆψιν τὸ ἀξιόπιστον τοῦ μέλλοντός σοι διδόναι τὴν χάριν. Ἀνάβλεψον εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ διανοοῦ πρὸς τίνα σοι ὁ λόγος ἐστίν. Εἰ γὰρ ἀνθρώπων τις διαλεγόμενος ἕλιγον ἀναθεβηκότι ταῖς ἀνθρωπίναις τιμαῖς, κἂν ἀπάντων ῥαθυμότερος [554] ἦ, πάντως ἑαυτὸν διανίστησι, καὶ νήφειν παρακελεύεται τῇ ψυχῇ ^β· πολλῶ μᾶλλον ἂν νοήσωμεν ἡμεῖς, ὅτι τῷ τῶν ἀγγέλων Δεσπότη διαλεγόμεθα, ἱκανὴν εἰς τὸ προσέχειν ἑαυτοῖς ὑπόθεσιν ἐκ τούτου ληψόμεθα. Εἰ δὲ δεῖ τίνα καὶ ἑτέραν μέθ-

^α Alii τὸ κατασκευάσμα. Ibid. alii τὸν καιρὸν διαλεγθῆναι πρὸς τὸν Θεὸν δυνάμεθα, καὶ ἀφέσεως. Ibid. alii βουλόμενος ἡμᾶς εἰς αὐτὸν τὸν τῆς εὐχῆς προσχῶσαι λιμένα. Unus περιχῶσαι. Paulo post unus ὅταν προσίης τῷ Θεῷ.

^β Alii τὴν ψυχὴν.

οδὸν εἰπεῖν, δι' ἧς δυνησόμεθα τὴν ῥαθυμίαν ἐκφυγεῖν ταύτην, ἐκείνο ἂν εἰποιμι· Πολλάκις πληρώσαντες τὴν εὐχὴν, μηδὲν ἀκούσαντες ὧν εἰρήκαμεν, ἀπήλθομεν. Ἄν οὖν ἐννοήσωμεν τοῦτο, εὐθέως πάλιν αὐτὴν ἀναλάβωμεν· κἂν τὸ αὐτὸ πάθωμεν πάλιν, καὶ τρίτον καὶ τέταρτον αὐτὴν εἰπωμεν, καὶ μὴ πρότερον ἀποστῶμεν εὐχόμενοι, ἕως ἂν ἄπασαν αὐτὴν μετὰ διανοίας νηφούσης εἰπωμεν. Ἄν αἰσθηται ὁ διάβολος, ὅτι οὐ πρότερον ἀφιστάμεθα, ἕως ἂν μετὰ σπουδῆς αὐτὴν καὶ διανοίας νηφούσης εἰπωμεν, ἀποστήσεται λοιπὸν ὁ ἐνεδρεύων, εἰδὼς ὅτι οὐδὲν ἔσται πλέον αὐτῷ τῆς ἐπιθυμίας, ἢ τὸ πολλάκις ἀναγκάζειν τὴν αὐτὴν ἡμᾶς ἀναλαμβάνειν εὐχὴν. Πολλὰ μεθ' ἡμέραν, ἀγαπητοί, λαμβάνομεν τραύματα ἐκ τῶν οἰκείων, ἐκ τῶν ἀλλοτρίων, ἐν ἀγορᾷ, ἐν οἰκίᾳ, ἀπὸ τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἀπὸ τῶν ἰδιωτικῶν, ἀπὸ τῶν γειτόνων, ἀπὸ τῶν φίλων. Πάντων ἐκείνων τῶν τραυμάτων ^γ φάρμακα ἐπιθῶμεν τῷ καιρῷ τῆς εὐχῆς. Δυνατὸς γὰρ ὁ Θεός, εἰ μετὰ νηφούσης διανοίας καὶ πεπυρωμένης ψυχῆς καὶ θερμοῦ συνειδότος αὐτῷ προσέλθωμεν, καὶ συγγνώμην αἰτήσαιμεν, πάντων ἡμῖν δοῦναι τῶν πεπλημμελημένων ἄφεσιν· ἧς γένοιτο πάντα ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ἡ δόξα σὺν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

^γ Alii πραγμάτων, minus recte.

DUBIA OPUSCULA.

AD HOMILIAM IN PSALMUM L.

genuinas numerare videtur. Neque ab ejus mente longe deflectimus, qui illam ut dubiam publicamus, cum interpretatione Latina Cotelerii. In hac quædam habentur similia iis quæ in Homilia secunda in Psalmum 50, quam inter spuria ablegavimus.

[535] ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

Εἰς τὸν Δαυὶδ τὸν βασιλέα, καὶ Παῦλον τὸν ἀπόστολον, περὶ μετανοίας· καὶ εἰς διάφορα ῥήματα τοῦ ψαλμῆρος εἰς τὸ τοῦ Χριστοῦ τέλος ἐσχηκότα· καὶ περὶ τοῦ μὴ ἀπογινώσκειν ἡμᾶς τῆς σωτηρίας ἑαυτῶν.

Ἀρτίως ἠκούσατε τοῦ ὕμνογράφου Δαυὶδ βοῶντος· Ἐλέησόν με, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου, καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου. Καὶ πάλιν, Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ Θεός, καὶ πνεῦμα εὐθὲς ἐγκυλίτισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου, ὁ Δαυὶδ βοᾷ. Καὶ τίνας ἐνεκεν ὁ προσφῆτης λέγει, Ἐλέησόν με, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου; Ἐπειδὴ ὅπου ἔλεος, ἀνεξέταστος σωτηρία· ὅπου ἔλεος, δικαστήριον οὐ καθέζεται· ὅπου ἔλεος, εὐθύνει οὐκ ἀπαιτοῦνται. Ἄπαξ ἐλεηθῆναι

ζητῶ, ἀπάλλαξόν με τῆς ἀσθενείας. Καὶ διὰ τί βοᾷ ὁ Δαυὶδ, Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ Θεός; Ὁ μετὰ πλῆθος κατορθωμάτων, ὁ μετὰ τρόπαια τοσαῦτα, ὁ τὸν Γολιάθ ἀποκτείνας, καὶ τὸν λέοντα πνίξας, ὁ καὶ τηλικαύτην παρρησίαν ἔχων Πνεύματος ἁγίου, λέγει· Ἐλέησόν με, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου, καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου. Ἀνθρώπον με ὄντα γεωργὸν, βασιλέα ἐποίησας· βασιλέα γενόμενον, προφήτην κατέστησας· ἐν τῷ πολέμῳ νικῆσαί με ἐποίη-

σας, τὸν Γολιάθ καταβαλόντα οὐ φύσει σώματος, ἀλλὰ
δυνάμει πίστεως· πορφυρίδα περιέβαλές με· ἄλλον
ἐξέβαλες, καὶ ἐμὲ ἐπεισήγαγες· πλοῦτόν μοι δέδωκας.
Ὅπως ἂν δικασθῆς ἐν τοῖς λόγοις σου, καὶ νικῆ-
σης ἐν τῷ κρίκεσθαί σε. Ἀεπαλαίωσεν ἡ ἀμαρτία,
ἐνεκαίνισεν ἡ χάρις. Καὶ τί δῶς, [536] ὦ προφήτα;
Διδάξω ἀνόμους τὰς ὁδοὺς σου, καὶ ἀσεβεῖς ἐπὶ
σὲ ἐπιστρέψουσιν. Ἄφεις εἰπεῖν τὴν βασιλείαν, λέ-
γει τὴν προφητείαν. Οὕτω με ἐτίμησας, τὸν Υἱόν σου
ἀπεκάλυψάς μοι καὶ ἐμοὶ γνώριμον ἐποίησας. Ἔμα-
θον ὅτι Υἱὸν ἔχεις ἀνθρωπογενῆ. Ἔγνων ὅτι σύνθρονον
ἔχεις. Εὐηγγελισάμην τῇ οἰκουμένῃ τὸν σταυρὸν, τὸν
τάφον, τὴν κατάβασιν, τὴν ἀνάστασιν. Εἶπον αὐτοῦ
τὸ δικαστήριον· εἶπον τὴν σωτηρίαν τῶν ἐθνῶν· εἶπον
τῶν ἀποστόλων τὴν ἐκλογὴν, εἶπον τῶν Ἰουδαίων τὴν
ἐκβολὴν, εἶπον τῆς Ἐκκλησίας τὴν κλήσιν· εἶπον
τῶν παρθένων τὴν χορὸν, εἶπον τὴν ἐκ δεξιῶν καθ-
έδραν. Ἰδοὺ γὰρ τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας
σου ἐδήλωσάς μοι. Καὶ τοῦ ταῦτα ἐδήλωσε; Ἀκου-
σον αὐτοῦ τοῦ προφήτου λέγοντος τὴν ἐξ οὐρανοῦ
κατάβασιν αὐτοῦ· Καὶ καταβήσεται ὡς ὑετός ἐπὶ
πόκον. Ἐπειδὴ παραγενόμενος ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ οὐκ
ἦλθε σείων τὴν οἰκουμένην, οὐδὲ ἀστραπὰς ἀφείς,
οὐδὲ κεραυνούς ἐκπέμπων, οὐδὲ γυμνῇ τῇ θεότητι.
Εἰ γὰρ γυμνῇ παρεῖχε τὴν θεότητα, οὐκ ἂν τὰ ὄρη
ἤνεγκαν· ἥλιος ἂν ἐσδέσθη. Εἰ γυμνῇ τὴν οὐσίαν
ὑπέδειξεν, ἡ σελήνη ἂν ἠφανίσθη, ἡ γῆ ἂν ἀπόλετο,
ἡ φύσις ἡμῶν πάντων ἐμαραίνετο. Διὰ τοῦτο ἠρέμα
καὶ ἀψοφητὶ ἐρχόμενος, οὐδενὸς ἐπισταμένου, ἀλλὰ
ἠρέμα ἦλθε, καὶ μήτραν παρθενικὴν ἦκησεν. Ὡς
καινῶν καὶ παραδόξων πραγμάτων! Ὁ λίθος τήκεται,
καὶ μήτρα οὐ τήκεται. Τὰ ὄρη διαφθείρονται, καὶ ἡ
μήτρα Θεὸν ἐβάσταξεν. Πῶς ἐρμηνεύσω; πῶς πα-
ραστήσω; Ὡς ἀπόνεια τοῦ βλασφήμου! Πῶς ἡ δοῦλη
τὸν Θεὸν ἐβάσταξεν; Ὁ ἐξετάζων τὰ ἄνω, εἶπε τὰ
κάτω. Ὁ πανταχοῦ παρὼν, πῶς ἐν μήτρᾳ ἦν, καὶ ἐν
οὐρανῷ ἦν; Ἄλλ' ἐγὼ μὲν, ὅτι καὶ ἐν τῷ θρόνῳ
ἐκαθέζετο, καὶ ἐν τῇ μήτρᾳ τῆς παρθένου κατώκει,
οἶδα· τὸ δὲ πῶς, οὐκ οἶδα. Πίστει δέχομαι, οὐ πε-
ριεργάζομαι τῷ λόγῳ· ἀλλ' ὅτι ὤφθη, ἀλλ' ὅτι μέλλει
πραγίνεσθαι, οὐ ταρασσών, οὐδὲ θορυβῶν, οὐκ ἀπολ-
λῶν, οὐδὲ λυόμενος ^b. Καὶ καταβήσεται ὡς ὑετός ἐπὶ
πόκον. Εἶπες τὴν βασιλείαν, εἶπες αὐτοῦ καὶ τὴν
προδοσίαν· Ὁ ἐσθίων ἄρτους μου ἐμεγάλυνεν ἐπ'
ἐμὲ πτερνισμόν. Εἶπε αὐτοῦ καὶ τὸ δικαστήριον·
Ἴνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν
κενά; Λέγε καὶ τὸν σταυρὸν· Ὄρουξαν χειρὰς μου
καὶ πόδας μου, ἐξηλίθησαν πάντα τὰ ἑσθῆτά μου.
Εἶπε αὐτοῦ καὶ τὴν χολήν· Ἔδωκαν εἰς τὸ βρῶμά
μου χολήν, καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με
ὄξος. Εἶπε αὐτοῦ καὶ τὸ χρίσμα· Ἐλίπανας ἐν
ἐλαίῳ τὴν κεφαλὴν μου. Εἶπε αὐτοῦ καὶ τὸ βά-
πτισμα· Ἐπὶ ὕδατος ἀναπαύσεως ἐξέθρεψέ με.
Εἶπε αὐτοῦ καὶ τὰ μυστήρια· Ἐτοίμασας ἐνώπιόν
μου τράπεζαν ἐξ ἐναντίας τῶν θλιβόντων με. Εἶπε
αὐτοῦ καὶ τὸ ποτήριον· Τὸ ποτήριόν σου μεθύσκον
με, ὡσεὶ κράτιστον. Εἶπε καὶ τὴν ἐκβολὴν τῶν
Ἰουδαίων· Οὐ δέξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχους,
οὐδὲ ἐκ τῶν ποιμνίων σου χιμάρους. Λέγε αὐτοῦ
καὶ τὰς παρὰ Ἰουδαίων λοιδορίας· Ἐλπισεν ἐπὶ
Κύριον, ῥυσάσθω αὐτόν, σωσάτω αὐτόν, ὅτι θέλει
αὐτόν. Εἶπε [537] καὶ τὴν τῶν ἐθνῶν σωτηρίαν· Ἀίτη-

σαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν
σου. Εἶπε αὐτοῦ καὶ τὸν τάφον· Ὅτι οὐκ ἐγκαταλεί-
ψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ἄδην, οὐδὲ δώσεις τὸν
δοσιόν σου ἰδοῖν διαφθοράν. Εἶπε αὐτοῦ καὶ τὴν εἰς
οὐρανούς ἀνάληψιν· Ἀνέβη ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῷ,
Κύριος ἐν φωνῇ σάλπιγγος. Εἶπε καὶ τῶν ἀποστό-
λων τὴν ἐκλογὴν· Ἀντὶ τῶν πατέρων σου ἐγγεννή-
θησάν σοι υἱοί. Εἶπε καὶ τὸν χορὸν τῶν παρθένων·
Ἀπετεγχθήσονται τῷ βασιλεῖ παρθένοι ὀπίσω
αὐτοῦ. Εἶπε καὶ τῆς Ἐκκλησίας τὴν κλήσιν· Πυρ-
έστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου, ἐν ἱματισμῷ
διαχρύσῳ περιβεβλημένη, πεποικιλμένη. Εἶπε
αὐτοῦ καὶ τὴν ἐκ δεξιῶν καθέδραν· Εἶπεν ὁ Κύριος
τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ
τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Ὡς
Δαυὶδ, πᾶσαν τὴν προφητείαν ἀπήγγειλας, καὶ τί
βοῶς· Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί. ὁ Θεός,
καὶ πνεῦμα εὐθές ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις
μου; Βασιλεὺς εἶ, διαδήματι περικίσεισαι, πορφυρίδα
περιεβάλλου. Ἄλλὰ λέγει· Φύλλα ταῦτα, καὶ νύξ, καὶ
ὄναρ. Τὸ κάλλος ἐκεῖνο ζητῶ. Δός μοι τὸ Πνεῦμα τὸ
ἅγιον, ἵνα πάλιν λαλήσης μοι, κάγώ λαλήσω σοι.
Ἀπέστη γὰρ ἀπ' ἐμοῦ τὸ Πνεῦμα, καθάπερ περιστερὰ
βόρβορον βλέπουσα. Βούλομαι αὐτὴν ἐπανελθεῖν. Τότε
ἦξω καὶ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ σου. Οὐ δύναμαι
ὑπενεγκεῖν, ἐπειδὴ τὴν παρόρησιν ἀπώλεσα. Ὅρξ-
τὸν Δαυὶδ ἐξομολογούμενον τῷ Θεῷ. Βλέπε πόσον
κακὸν ἡ ἀμαρτία. Καὶ ποῖα ἀμαρτία; Μοιχεῖα καὶ
φόνος καὶ νόμου παράβασις, ἀθέτησις λόγων Θεοῦ.
Καὶ ταῦτα λέγων οὐ κατηγορῶ τοῦ προφήτου, ἀλλὰ
τὴν ταχεῖαν αὐτοῦ μετάνοιαν ἀπαγγέλλω. Ἄλλὰ γὰρ
ἔπρεπεν τῷ προφήτῃ πληρῶσαι τὸ γεγραμμένον·
Λέγε σὺ πρῶτος τὰς ἀμαρτίας σου, ἵνα δικαιω-
θῆς· τοῦτο γὰρ αὐτὸν καὶ ἐδικαίωσεν, Ἠμάρτηκα
τῷ Κυρίῳ, λέγων. Ἄλλ' ἦλθεν ὁ προφήτης Νάθαν,
καὶ εἶπεν· Καὶ Κύριος ἀφείλε τὸ ἀμάρτημά σου.
Σύντομος ἡ ἀμαρτία, συντομωτέρα ἡ ἐξομολόγησις.
Ἐπειδὴ γὰρ ἤμαρτεν πρὸς τὴν τοῦ Οὐρίου γυναῖκα,
ἠττάτο ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας, καὶ γράψας ψαλμὸν, εἶπεν·
Ἐλέησόν με, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου.
Καὶ διὰ πάσης τῆς ἐξομολογήσεως λύσιν ἐδέξατο
πάσης ἀμαρτίας. Ἄλλὰ καὶ Παῦλος πῶς ἐλεήθη;
Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις; Ὡς φιλοφροσύνη
Δεσπότου! Ἀνθρώπῳ λέγει· Τί με διώκεις; Τὸν
Πατέρα τὸν ἑαυτοῦ μιμᾶται. Καὶ γὰρ ἐκεῖνος τῷ
δήμῳ τῷ Ἑβραϊκῷ διαλέγεται· Λιός μου, τί ἠδίκησά
σε, ἢ τί παρηνώχλησά σοι; Ἀποκρίθητί μοι. Καὶ
ὁ Υἱὸς αὐτοῦ ἔλεγε· Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις;
Τί οὖν Παῦλος; Τίς εἶ, Κύριε, ὁ λαλῶν μοι; Ὡς
εὐγνώμονος δούλου! Εὐθέως τὴν δεσποτείαν ὠμολό-
γησε, Τίς εἶ, Κύριε; εἰπών. Ὁ δὲ Κύριος πρὸς αὐ-
τόν· Ἐγὼ εἰμι Ἰησοῦς ὁ Ναζαραῖος, ὃν σὺ διώ-
κεις· ἀλλὰ ἀναστὰς εἰσελθε εἰς Δαμασκόν, κάκει
σοι λαληθήσεται τί σε δεῖ ποιεῖν. Καὶ ὁ ποτε λύκος,
νῦν πρόβατον· ὁ ποτε διώκτης, νῦν εὐαγγελιστής· ὁ
ποτε ζιζάνιον, νῦν αἰτός· ὁ ποτε πειρατής [538] καὶ
καταπιντιστής, νῦν κυβερνήτης λαοῦ· ὁ ποτε πορθῶν
τὴν Ἐκκλησίαν, νῦν πιστευόμενος αὐτὴν· ὁ ποτε
τὰς ἀμπέλους ἐκκόπτων, νῦν φυτουργὸς γενόμενος·
ὁ ποτε μόλυβδος, νῦν χρυσοῦς γενόμενος. Καὶ σὺ βόη-
σον, ἀγαπητέ, ὅτι μέγας ὁ θόρυβος τῶν ἀμαρτημά-
των, καὶ εὐθέως ἀκούεις· Ἄλλὰ πολλὴ ἡ τοῦ Δεσπότου
φιλοφροσύνη. Ἐγένετο γὰρ Θεὸς ἄνθρωπος, καὶ εἰ-
ῆλθεν εἰς μήτραν παρθενικὴν, καὶ ἦκησεν. Καὶ
τίνας ἐκάλεσεν; Μάγους. Μετ' ἐκείνους, τίνας; Πρό-

^a Διὰ τοῦτο περιεβάλετο ἡμέρα. Sic Ottobon.

^b Leg. λυμαινόμενος.

bello ut vincerem effecisti, cum Goliathum non naturali corporis vi, sed virtute fidei prostravi: purpura amicitivisti me: alium e regno ejecisti, et me in illius locum substituisti: mihi opes dedisti. 6. *Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris.* Quæ vetera fecerat peccatum, renovavit gratia. Et quid pro his dederis, o propheta? 15. *Docebo iniquos vias tuas, et impii ad te convertentur.* Omittit commemorare regnum, et prophetiam dicit. Me tanto honore affecisti, ut Filium tuum mihi revelaris ac notum feceris. Didici te habere Filium natum de muliere. Cognovi te habere qui tecum in eodem throno sedeat. Orbi terrarum nuntiavi crucem, sepulturam, descensum, resurrectionem. Dixi ejusdem Filii tui tribunal: dixi gentium salutem: dixi apostolorum delectum, dixi Judæorum dejectionem, dixi Ecclesiæ vocationem: dixi virginum chorum, dixi sedem a dextris. 8. *Ecce enim incerta et occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi.* Et ubi hæc manifestavit? Audi prophetam eundem loquentem de Christi e cælo descensu: *Et descendet sicut pluvia in vellus (Psal. 71. 6).* Quia advenit Filius Dei, non ita venit, ut quateret orbem, nec ut fulgura emitteret, nec ut fulmina ejacularetur, nec cum nuda divinitate venit. Si enim nudam exhibuisset deitatem, non utique montes sustinuissent: sol certe fuisset extinctus. Si nudam substantiam suam monstrasset, luna ex oculis sublata fuisset, terra periisset, nostrum omnium natura emarcuisset. Propter hoc sedate ac sine strepitu¹ descendens, nemine sciente et sensim accessit, utrumque virgineum habitavit. O novas et inopinatas res! Lapis liquescit, et uterus non liquefit. Montes lafebactantur, et uterus Deum portat. Quomodo id interpreter? quomodo exhibeam? O blasphemi hominis vecordiam! Quomodo ancilla Deum gestavit in utero? Qui supera examinas, eloquere inferiora. Qui ubique præsens est, quomodo erat in utero et in cælo? At ego quidem quod et in solio sederet, et in utero virginis habitaret, scio; quo autem modo, id nescio. Fide accipio, mente ac cogitatione non inquirō: sed scio quod visus sit, quodque sit venturus, non turbas ciens neque tumultus, non perdens neque vastans *Et descendet sicut pluvia in vellus.* Dixisti, o David, regnum Christi, dixisti et perditionem: *Qui edebat panes meos magnificavit super me supplantationem (Psal. 40. 10).* Dic et iudicium illius: *Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania (Psal. 2. 1)?* Dic etiam crucem: *Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea (Psal. 21. 17. 18).* Dic quoque fel ipsius: *Dederunt in escam meam fel, et in siti mea potaverunt me aceto (Psal. 68. 22).* Dic ipsius et unctionem: *Impinguasti in oleo caput meum (Psal. 22. 5).* Dic ipsius et baptismum. *Super aquam refectionis educavit me (Ibid. v. 2).* Dic ipsius et mysteria: *Parasti in conspectu meo mensam, adversus eos qui tribulant me (Ibid. v. 5).* Dic ipsius et calicem: *Calix tuus inebrians me, quam præclarus (Ibid.*

¹ In Ottobon. sic legitur: *Propter hoc mansuevit formam induit, ac sine strepitu, etc.*

dem). Dic et Judæorum ejectionem: *Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos (Psal. 49. 9).* Dic etiam convicia quæ a Judæis audiit: *Speravit in Dominum, eripiat eum, salvum faciat eum, quia vult eum (Psal. 21. 9).* Dic quoque gentium salutem: *Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam (Psal. 2. 8).* Dic ipsius et sepulturam: *Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem (Psal. 15. 10).* Dic illius et in cælos assumptionem: *Ascendit Deus in júbilo, Dominus in voce tubæ (Psal. 46. 6).* Dic et apostolorum delectum: *Pro patribus tuis nati sunt tibi filii (Psal. 44. 17).* Dic etiam chorum virginum: *Adducentur regi virgines post eum (Ibid. v. 15).* Dic item Ecclesiæ vocationem: *Astitit regina a dextris tuis, in vestitu deaurato circumamicta, varietate ornata (Psal. 44. 10).* Dic ejus sessionem a dextris: *Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum (Psal. 109. 1).* O David, universam prophetiam annuntiasti, et quare vociferaris: *Cor mundum crea in me, Deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis?* Rex es, diademate redimitus es, purpura amictus. Sed ait: *Folia sunt hæc, et nox, et somnium.* Pulchritudinem illam veram quaero. Da mihi Spiritum sanctum, ut iterum alloquaris me, et ego tecum loquar. Abscessit enim a me Spiritus, quemadmodum columba lutum aspiciens. Cupio ipsam reverti. Tunc veniam, et comparebo ante faciem tuam. Non valeo sustinere, quandoquidem fiduciam amisi. Vides Davidem confiteri Deo. Cerne quantum malum peccatum sit. Et quale peccatum? Adulterium et homicidium et legis transgressio, sermonum Dei contemptus. Atque dum hæc dico, prophetam non accuso: at celerem illius poenitentiam annuntio. Sedenim decebat prophetam adimplere quod scriptum est *Dic tu primus peccata tua, ut justificeris (Isai. 43. 26).* Id enim illum etiam justificavit, dum dicit: *Peccavi Domino.* Venit vero propheta Nathan, ac dixit: *Et Dominus abstulit peccatum tuum (2. Reg. 12. 13).* Breve peccatum, brevior confessio. Ex quo enim peccaverat cum uxore Uriæ, superabatur a peccato, atque scripto Psalmo dixit: *Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam.* Et per omnimodam confessionem accepit solutionem omnis peccati. Sed et Paulus quomodo misericordiam consequutus est? *Saule, Saule, quid me persequeris (Act. 9. 4)?* O Domini clementiam! Homini dicit: *Quid me persequeris?* Patrem suum imitatur. Is etenim populo Hebraico ait: *Populus meus, quid injuriæ tibi feci, aut in quo molestus fui tibi? Responde mihi (Mich. 6. 3).* Pari modo Filius Dei dicebat: *Saule, Saule, quid me persequeris?* Quid ergo Paulus ad hæc? *Quis es, Domine, qui loqueris mihi (Act. 9. 5)?* O candidum servum! Statim dominatum confessus est, cum dixit: *Quis es, Domine?* Dominus autem ad illum, *Ego sum, inquit, Jesus Nazarenus, quem tu persequeris: sed surge ac ingredere Damascum: et ibi dicetur tibi quid te oporteat facere (Ibid. v. 7).* Et

qui olim lupus erat, nunc ovis est: qui aliquando persequitur, nunc prædicator ac evangelista: qui modo lolium, nunc triticum: qui nuper pirata erat et naves in pontum demergebat, nunc populi gubernator est: qui antea vastabat Ecclesiam, nunc illam in fidem suam accipit: qui quandoque vites excidebat, nunc vitator est factus: qui quondam plumbum erat, in aurum mutatus est. Tu quoque clama, carissime, quia magnus est strepitus peccatorum: et illico audis; sed multus Domini erga homines amor: Deus enim se hominem fecit, et introivit in uterum virgineum, atque in eo habitavit. Et quosnam vocavit? Magos. Post illos autem, quem? Meretricem. Post illam, quem? Latronem. Post illum, quem? Blasphemum. O novas res atque incredibiles! Primitiæ vocationis tyrannis peccati, quia male se habebant orbis terrarum negotia, homines summo peccati dediti, Judaismo, ac desperatione multa detinebatur. Propter hoc itaque cum venisset Dominus, ab ipsis exordiis ex peccatoribus primitias Ecclesiæ vocavit, ut ne quis post hæc desperet de salute sua. Impius es? Cogita latronem. Impurus es? Respice meretricem. Blasphemus es? Reputa Paulum, blasphemum illum. Infidelis es? Considera magos. Novi et ego qualis sit desperatio ex peccato. Astat quidem diabolus gladium acuens, et te his verbis compellans:

Per totam tuam vitam habitasti cum meretricibus, præterea pejerasti, adulterasti supra cunctos hujus sæculi homines. Hæc diaboli verba sunt. At tu aude contraria iis quæ gessisti. Cecidisti? At resurge. Scortatus es? Pœnitentiam age. Mœchatus es? Resipisce. Parva quidem est pœnitentia tua; sed magna Domini clementia. Dum respiras adhuc, et in ipso lecto decumbis, pœnitentiam age: temporis angustia benignitatem Dei adducit. His medicamentis inunge te; et inflammationem represseris. Novi enim, carissime, multa esse animæ vulnera: sed unumquodque vulnus proprium ac conveniens remedium habet paratum. Habes Ecclesiam quæ adventum Spiritus efficit. Habes martyrum cœtum, et alia multa quæ te possunt a peccato ad justitiam revocare. Audiistis levia peccata justorum: videte celeritatem pœnitentiæ per verba ac lacrymas peractæ. Etenim ipse David clamat dicens: *In lacrymis meis stratum meum rigabo* (Psal. 6. 7). Et Paulus dicebat: *Sed misericordiam consequutus sum, quia ignorans persequabar Christum* (2. Tim. 4. 13). Igitur et nos non desperemus de salute nostra, eorum, qui cum prius peccavissent, tamen regno cælorum dignati sunt, memoriam habentes, gratia et humanitate Domini nostri Jesu Christi, quia ipsi gloria et imperium, una cum Patre et sancto Spiritu, in sæcula sæculorum. Amen.

MONITUM

[539] Hanc *προβωπλᾱν* Chrysostomi esse non crediderim: nec credet, ut puto, quisquis non erit in operibus ejus hospes. Sed quædam tamen complectitur non omnino spernenda circa choros prophetarum, qui cum Davide psalmos canebant. Notatu porro dignum est, quod circa finem dicitur, nempe cum Davide in hoc opere depictos fuisse prophetarum choros. Id vero pertinet ad veterum Christianorum morem, qui in manuscriptis picturas adjiciebant; ut videre est in illa parte antiquissima libri Geneseos in Bi-

VERSUS

IN MAGNUM ILLUD LUMINARE ET DOCTOREM ECCLESIE CHRYSOSTOMUM.

O sermons pelagus immensum,
Perthogens ad vastam usque scripturæ latitudinem,
Et nunc usque ad profundum Psalmorum demersum,
Inq̄ lens omnia usque ad infimos sinus.
Et arcana speculationis loca

clara reddens in profundo, et margaritas,
Per nitidam verbo factam explicationem.
Utinam bibam, o mare, dulcem fluctum tuum.
Etsi ferveas, sillis non exstinguitur
Et qui ardet scriptorum tuorum desiderio.

PROCEMIA IN PSALMOS.

Post Moysem ejusque successorem Jesum filium Nave, et eos quos vocant iudices in Israel, cum regnum deinceps suscepisset Saül, et reprobatus esset, suscitavit illis Deus regem virtute præditum, justum, et prophetam, qui composuit librum Psalmorum CL, a Spiritu sancto motus, metricè secundum metrum

linguæ suæ proprium, ipsosque canebat cum modulatione, cumque rhythmo, instrumentisque diversis, choreis et cantionibus. Ipse namque citharam tenebat, diversosque regebat minorum prophetarum choros: ita enim vocabat eos, qui cum prophetis versabantur; sæpè quoque filios prophetarum nominavit, qui diversa tractabant instrumenta: alius cymbala, alius fistulas, alius tympana, alius tubas, alius psal-

νην. Μετ' ἐκείνην, τίνα; Ληστήν. Μετ' ἐκείνον, τίνα; Βλάσφημον. Ὡ καινῶν καὶ παραδόξων πραγμάτων ἢ τὰ ἀκροθίνια τῆς κλήσεως ἢ τυραννίς τῆς ἀμαρτίας. Διότι κακῶς διέκειτο τὰ τῆς οἰκουμένης πράγματα, ἄνθρωποι μὲν ὑπὸ ἀμαρτίας, καὶ Ἰουδαϊσμῷ, καὶ ἀπογνώσει πολλῇ κατείχοντο. Διὰ τοῦτο τοίνυν ἐλθὼν, ἐκ προομιῶν τὰ ἀκροθίνια τῆς Ἐκκλησίας ἐκάλεσεν, ἵνα μηδεὶς μετὰ ταῦτα ἀπογινώσκη τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας. Ἄσεβής εἶ; Ἐνόησον τὸν ληστήν. Ἀκάθαρτος εἶ; Ἐνόησον τὴν πόρνην. Βλάσφημος εἶ; Ἐνόησον τὸν Παῦλον, τὸν βλάσφημον. Ἄπιστος εἶ; Ἐνόησον τοὺς μάγους. Οἶδα χάγῳ ὅποια ἐστὶν ἡ ἀπόγνωσις τῆς ἀμαρτίας. Ἐφέστηκεν ὁ διάβολος ξίφος ἀκονῶν, καὶ λέγων σοι τὰ ῥήματα ταῦτα· Ὅλον τὸν βίον σου ῥήκασας μετὰ πορνῶν, μετὰ ταῦτα ἐπιώρηκας, ἐμοίχευσας παρ' ὅλους τοὺς τοῦ παρόντος βίου. Ταῦτα τοῦ διαδόλου τὰ ῥήματα. Ἀλλὰ σὺ τόλμα ἐναντία. Ἐπεςας; Ἄλλ' ἀνάστηθι. Ἐπόρνευσας; Μετανόησον. Ἐμοίχευσας; Μετάγνωθι. Μικρὰ ἡ μετάνοιά σου· ἀλλὰ μεγάλη ἡ τοῦ Δεσπότου φιλανθρωπία. Ἔως ἐμπνέεις, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ κλίνῃ κατάκει-

σαι, μετανόησον· ἡ τοῦ καιροῦ στενοχωρία ἄγει τὴν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν. Ταῦτα τὸ φάρμακα ἐπάλειψον, καὶ τὴν φλεγμονὴν καταστέλλεις. Οἶδα γὰρ, ἀγαπητὲ, ὅτι πολλὰ τὰ τραῦματα τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἕκαστον τραῦμα ἴδιον ἔχει καὶ κατάλληλον φάρμακον κατεσκευασμένον. Ἐχεις Ἐκκλησίαν ἐπιτελουμένην Πνεύματος παρουσίαν. Ἐχεις συναθροισμὸν μαρτύρων, καὶ ἄλλα πολλὰ τὰ δυνάμενά σε ἀπὸ ἀμαρτίας εἰς δικαιοσύνην ἀνακαλέσασθαι. Ἠκούσατε τὰ εὐτελῆ ἀμαρτήματα τῶν δικαίων· ἴδετε τὸ τάχος τῆς μετανοίας διὰ λόγων καὶ δακρύων. Καὶ γὰρ αὐτὸς ὁ Δαυὶδ βοᾷ λέγων· Ἐν δάκρυσί μου τὴν στρωμνὴν μου βρέξω. Καὶ Παῦλος ἔλεγεν· Ἄλλ' ἠλεήθην, ὅτι τίς Χριστὸν ἀγνοῶν ἐδίωκον. Τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς μὴ ἀπογνώμεν τῆς σωτηρίας ἑαυτῶν, τὴν μνήμην τῶν προημαρτηκῶτων καὶ βασιλείας τῶν οὐρανῶν καταξιωθέντων ἔχοντες, χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, ἅμα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

IN PROOEMIAN SEQUENTEM.

Bibliotheca Cæsarea : atque etiam in Mss. decimi sæculi Bibliothecæ Regiæ, ubi res quæ depingi possunt pictura repræsentantur. Cæterum id quod probare nititur hic quisquis est scriptor, Davidem omnium esse Psalmorum auctorem, a multis jam falsum comprobatum est, neque mei puto officii esse in his diutius immorari. Exstat hoc opusculum in Ms. Ottoboniano R. 25.

ΣΤΙΧΟΙ

Εἰς τὸν μέγαν φωστῆρα καὶ διδάσκαλον τῆς Ἐκκλησίας τὸν Χρυσόστομον.

Ὡ τοῦ λόγου θάλασσα μὴ μετρομένη,
Εἰς ἀχανές φθάνουσα τῆς Γραφῆς πλάτος,
καὶ νῦν σχεθεῖσα μέχρι καὶ ψαλμῶν βαθούς,
Πληροῦσα πάντα καὶ μέχρι καὶ πυθμένος,
Θεωρίας τε τοὺς ἀποκρύφους τόπους

φαίνουσα λευκοὺς ἐν βυθῷ καὶ μαργάρους,
τῷ διαφανεῖ τῆς σαφηνείας λόγῳ.
Πίνομί σου, θάλασσα, τὸ γλυκὺ κῆμα.
ἢ ἂν ἐκφλέγης, τὸ δίψος οὐχὶ σβέννυται
Πόθῳ ζέοντι σῶν λογιολογημάτων.

PROOEMIA TON ΨΑΛΜΩΝ.

Μετὰ τὸν Μωϋσέα καὶ τὸν τούτου διάδοχον Ἰησοῦν τοῦ Ναυῆ, καὶ τοὺς λεγομένους κριτὰς ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ἐπιλαθομένου λοιπὸν τῆς βασιλείας τοῦ Ἰσραὴλ Σαούλ, καὶ ἀποδοκιμασθέντος, ἤγειρεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς βασιλεῖα ἐνάρετον, δίκαιόν τε καὶ προφήτην, ὃς συνέταξε τὴν βίβλον Ψαλμῶν ἅν', ἐκ Πνεύματος ἁγίου

ΠΑΤΡΟΙ. ΓΡ. LV.

κινούμενος, ἐμμέτρως κατὰ τὸ μέτρον τὸ ἴδιον τῆς ἰδίας γλώσσης, ἐμμελῶς μετὰ ρυθμοῦ καὶ ὀργάνων διαφόρων καὶ ὀρχήσεων καὶ ᾠδῶν αὐτοῦς ᾄδων. Ἦν γὰρ οὗτος κατέχων κιθάραν, εἶχε δὲ καὶ διαφόρους χοροὺς ὑφ' ἑαυτὸν μικρῶν προφητῶν· οὕτω γὰρ ἐκάλει τοὺς παραμένοντάς τοις προφήταις· πολλάκις δὲ καὶ υἱοὺς προφητῶν αὐτοῦς ὠνόμασεν, ἐχόντων διάφορα ὄργανα, τοῦ μὲν κύμβαλα, τοῦ δὲ αὐλοῦς, τῷ

ἐπὶ τύμπανα, τοῦ δὲ σάλπιγγας, τοῦ δὲ ψαλτήριον καὶ κιθάραν, τοῦ δὲ ᾠδῶν τοὺς λεγομένους βουκολίους. Ἐκαστος δὲ χορὸς ἑξαρχὸν εἶχεν, ὧν ὁ μὲν [540] ἐλέγετο Ἀσάφ, ἄλλος δὲ Ἰδιθούμ, ἕτερος υἱὸς Κορὲ, ἄλλος Ἐθάμ Ἰσραηλίτου, ἕτερος Μωϋσέως ἀνθρώπου Θεοῦ. Ἦνίκα τοίνυν ἐκινεῖτο ὑπὸ τοῦ Πνεύματος προειπεῖν, ἢ περὶ τῆς αἰχμαλωσίας τοῦ λαοῦ, ἢ περὶ τῆς ἐπανόδου αὐτῶν, ἢ περὶ ἡθῶν διδασκαλικῶν, ἢ περὶ προνοίας, ἢ περὶ τοῦ Δεσπότη Χριστοῦ, συνετίθει ἐμμέτρως τὸν ψαλμὸν ἕκαστον εἰς μίαν ὑπόθεσιν συντείνοντα (διὰ τοῦτο γὰρ καὶ μικροὶ καὶ μεγάλοι ψαλμοί), καὶ παρεδίδου ἐνὶ χορῶ. Εἰ δὲ πάλιν ἐδοκίμασε κατὰ τὸ μέσον τοῦ ψαλμοῦ καὶ ἄλλω χορῶ παραδοῦναι τὸ λοιπὸν τοῦ ψαλμοῦ, τότε αὕτη ἡ διαδοχὴ τοῦ ψαλμοῦ ἐκαλεῖτο Διάψαλμα. Ὡς τε καὶ ὅταν τοῖς λεγομένοις ᾠδοῖς, ἢ τοῖς βουκολίοις, κατὰ μέσον τοῦ ψαλμοῦ ἠθέλοντα (sic) παραδοῦναι, τότε ἐκαλεῖτο ᾠδὴ διαψάλματος· ἐπειδὴ περὶ οἱ ᾠδοὶ ἐκ διαδοχῆς παρελάμβανον τὸ λοιπὸν τοῦ ψαλμοῦ ᾄδειν. Μαθεῖν δὲ ἔνεστι τῷ βουλομένῳ περὶ τούτου ἐκ τοῦ γεγράφθαι ἐν ταῖς Παραλιπομέναις τῶν βασιλειῶν οὕτως· Καὶ ἦσε τὴν ᾠδὴν ταύτην ἐν χειρὶ Ἀσάφ τοῦ προφήτου. Μετὰ τὸ παραδοῦναι δὲ οὗτος πρῶτος τὸν ψαλμὸν, λοιπὸν ἕκαστος χορὸς καὶ καθ' ἑαυτὸν καὶ ὁμοθυμαδὸν μετὰ τέρψειος καὶ ῥυθμοῦ, τῶν μὲν ἐν τούτοις ὄργανοις, τῶν δὲ ἐν ἐκείνοις, ἀντιφώνως ᾄδον τὸν ψαλμὸν μετὰ ὀρχήσεως, εἰς δόξαν καὶ αἶνον Θεοῦ. Ἐνεστι δὲ πάλιν καὶ περὶ τοῦτο μαθεῖν, ὡς

αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ ὁ Δαυὶδ ἀναλαβὼν ἐκ τῶν ἀλλοφύλων τὴν κιθάρην, ὠρχήσατο ἔμπροσθεν αὐτῆς, καὶ ἐνεεισθεὶς ὑπὸ τῆς ἰδίας γυναικὸς Μελχὼ, ἔφη· Παίξομαι καὶ γελάσομαι ἐναντίον Κυρίου. Οὐ μόνον γὰρ οὐκ ἐπαύσατο, ἀλλὰ καὶ ἐπιτείνειν τὰ τοιαῦτα ἐπηγγείλατο. Τινὲς δὲ μὴ προσεσχηκότες τῇ τάξει καὶ τῇ ἀκριβείᾳ, μὴδὲ θελήσαντες ἐκ τῶν εἰδότην ταῦτα διδασθῆναι, εἰς ἀλληγορίας ἐτράπησαν, μὴδὲ πάντας εἶναι τοὺς ψαλμοὺς ἀποφηνάμενοι τοῦ Δαυὶδ, ἀλλὰ τῶν ἐξ αὐτοῦ παραλαμβανόντων φανεροῦς εἰρηκότες· ὅπερ ποτὲ ὁ Κύριος ἢ ἀπόστολὸς τινος ἑτέρου περὶ ψαλμοῦ οὐκ ἐμνημόνευσεν, εἰ μὴ τοῦ Δαυὶδ. Διαγράφομεν οὖν αὐτὸν καθεζόμενον, καὶ τοὺς χοροὺς ἔμπροσθεν αὐτοῦ δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ, ὅπως γινῶ τις καὶ τὴν θεῶν αὐτῆς τῆς τάξεως. Μετὰ δὲ ταῦτα λέγοντες καὶ οὗς αὐτὸς ἔξωθη προειπεῖν ψαλμοὺς περὶ τῆς τοῦ Δεσπότη οἰκονομίας, ποικίλως αὐτοὺς ἐν τῇ συνθέσει καὶ διαφόρως ἐναλλάξας τῷ σχήματι περὶ πάθους καὶ ἀναστάσεως τῆς ἀνθρωπότητος αὐτοῦ. Ὁμοίως καὶ ὅτι τῇ θεότητι αἰδῶς καὶ δημιουργὸς τῶν ἀπάντων ἐστὶ καὶ ἀνακαινιστὴς τοῦ παντός, πρὸς ὃν ἀφορᾷ πᾶς ὁ σκοπὸς τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς. Χορὸς Ἰδιθούμ, χορὸς τῶν υἱῶν Κορὲ, χορὸς Ἐθάμ τοῦ Ἰσραηλίτου, χορὸς Ἀσάφ, χορὸς Μωϋσέως ἀνθρώπου Θεοῦ. Οὗτοι οἱ χοροὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν προφητῶν εἰσι διαφόροις ὄργανοις ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες καὶ ὀρχούμενοι εἰς δόξαν Θεοῦ τοὺς γενομένους ἐκ Πνεύματος ἁγίου Ψαλμοὺς ρν'.

SPURIA.

MONITUM

[541] In hanc homiliam hæc probe notat Savilius : « Hæc homilia magnam partem (nisi quod aliquanto plenior est) convenit cum ea quam legimus Latine, Tomo 1, col. 583 Edit. Paris. 1586, quam Sixtus Senensis ut γνησίαν probavit. Quam recte, ipse viderit. Hæc certe, quam in manibus habemus, mutilator aliquis e Chrysostomi locis ethicis excerpserit; propemodum enim omnia habentur in Hom. 28 in Epist. ad Romanos. Hujus generis etiam sunt orationes 120, et 123, quas in amphiballomenis numeramus, non quod Chrysostomi non sint (nam quidquid in illis est, apud Chrysostomum sparsim habetur) : sed quia a rhapsodo aliquo hanc in formam sunt digestæ. Locum suum habere debebant in apanthismatis, in quibus

[542] ΠΡΟΘΕΩΡΙΑ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΨΑΛΜΟΥΣ.

α'. Πᾶσαι μὲν ἄγιοι αἱ θεῖαι Γραφαί· ἔχουσι δὲ τι πλεόν οἱ Ψαλμοί· οἷον περὶ σωφροσύνης εὐθέως, μᾶλλον δὲ πρὸ πάντων, περὶ τοῦ μὴ συνεῖναι πονηροῖς, ἀπ' αὐτῆς εὐθὺς τῆς ἀρχῆς τοῦ βιβλίου. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ ἐντεῦθεν ἤρξατο ὁ μακάριος

Δαυὶδ λέγων· Μακάριος ἀνὴρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλήν ἀσεβῶν. Μακαριότητα δὲ ὅταν εἴπη, τὴν κορυφὴν λέγει τῶν ἀγαθῶν ἀπάντων. Περὶ δὲ τοῦ « συνεῖναι ἀγαθοῖς, περὶ τοῦ γαστρὸς κρατεῖν, περὶ τοῦ

* Hæc forte sic jungenda sunt, ἀπάντων περὶ τοῦ.

terium et citharam, alius odos, qui bucolii vocantur(a). Singulis vero choris præfectus erat : quorum alius vocabatur Asaph, alius Idithum, alius filii Core locum tenebant, alius Etham Israelitæ, alius erat Moysis hominis Dei. Cum ergo a Spiritu ad prænuntiandum movebatur, sive de captivitate populi, sive de ejus reditu, sive de doctrina morum, sive de providentia, sive de Domino Christo, metricè psalmum quemque ad argumentum suum spectantem concinnabat (ideo enim et parvi et magni psalmi sunt), atque ipsum uni ex choris dabat concinendum. Si autem in medio psalmi existimaret reliquam psalmi partem alteri esse choro tradendam, tunc ipsa chori successio in psalmo facta vocabatur Diapsalma. Ita ut cum in medio psalmi odis, ut vocant, seu bucolis, reliqua vellet tradere, tunc vocabatur Canticum Diapsalmatis : quoniam odi ex successione reliquam psalmi partem canendam excipiebant. Id vero cuique volenti ediscere licet, ex eo quod in Paralipomenis regum scriptum sit his verbis : *Et cecinit hoc canticum in manu Asaph prophætæ (1. Paral. 25. 2)*. Postquam autem hic primus psalmum emiserat, deinceps quisque chorus, per se et uno animo, cum jucunditate et concentu, alii cum his, alii cum aliis instrumentis, quasi adversis sonis canebant cum choreis ad glo-

(a) In Græco, ᾠδοὶ τοῖς λεγομένοις βουκολίαις. Equidem, ᾠδός, pro cantore passim usurpatur etiamque in Bibliis habetur, quod autem ᾠδοί, iidem ἢ, si sint αὐτὰ βουκολίαι, id certe me nusquam videre memini.

riam et laudem Dei. Hanc quoque rem ediscere licet, quomodo nempe ipse David, recepta ex alienigenis arca saltaverit ante illam, et exprobranti propriæ uxori Melcho responderit : *Ludam et irridebor ante Dominum (1. Paral. 15. 29)*. Non modo enim non cessavit; sed etiam se rem illam ferventius acturum edixit. Quidam vero non animum adhibentes rerum ordini et accuratiōni, neque volentes ab iis qui norunt edoceri, in allegorias versi sunt, declarantes non omnes psalmos esse Davidis; sed eorum qui ab ipso acceperant, manifesto esse asserunt : licet nec Dominus nec apostolus quisquam, circa alium quemque psalmum ullius alterius quam Davidis mentionem fecerint. Depingimus ergo illum sedentem, et choros ante illum ad dexteram et ad sinistram positos, ut quivis illius ordinis spectaculum noverit. Postea vero dicimus quos psalmos ipse dignatus sit ante proferre de Domini dispensatione, varioque compositionis genere, diversisque figuris illos concinnarit, circa passionem et resurrectionem humanæ naturæ ejus. Similiter edisserit, eum divinitate esse sempiternum, creatorem omnium, et renovatorem universi, ad quem respicit totus scopus divinæ Scripturæ. Chorus Idithum, chorus filiorum Core, chorus Etham Israelitæ, chorus Asaph, chorus Moysis hominis Dei. Hi chori sunt prophetarum qui sub ipso sunt diversis instrumentis canentes, et cum choreis CL Psalmos ex Spiritu sancto emissos psallentes.

SPURIA.

IN HOMILIAM SEQUENTEM.

rationes bene multas istis ἀδελφὰς habes. Sed cum hæc ageremus, consilium de apantismatis ea, qua nunc disponuntur, ratione ordinandis, nondum venerat in mentem.

Hæc optime Savilius. Sed, ni fallor, consulto fecisset si hasce quisquillas (nam sic puto appellanda vana consarcinatorum Græculorum commenta) prorsus omisisset, monendo tantum, talia in Bibliothecis reperiri, quod et aliquando fecit. Nam cum hæc omnia suis locis plenius habeantur, cur inutiliter librorum molem augeant? Attamen quia Savilius edidit, ne quid in hac Editione desiderari videretur, hanc προθεωρίαν Latine a nobis conversam denuo publicamus. Hujus ut dixit Savilius magnam partem habes plenius tractatam in Hom. 28 in Epist. ad Romanos. Cætera aliunde corrasa sunt.

ARGUMENTUM PSALMORUM.

1. Scripturæ omnes sanctæ sunt; sed aliquid amplius habent Psalmi; exempli causa, de temperantia agunt, præque omnibus in ipso statim libri exordio, de vitando improborum consortio. Ideo enim hinc

initium duxit beatus David dicens : *Beatus vir qui non abiit in concilio impiorum (Psal. 1. 1)*. Beatitudinem vero cum dicit, caput omnium bonorum memorat. Itemque agit de consortio proborum, de coercenda

gula, de continendis manibus, de lascivia, de avaritia reprimenda : docetque divitias, gloriam et similia nihil esse. De continentia certe audis illum dicentem : *Lumbi mei impleti sunt illusionibus* (Psal. 37. 8); et rursus : *Perdidisti omnem qui fornicatur abs te* (Psal. 72. 27). Quod autem oporteat gulam cohibere : *Et occidit in pluribus eorum, cum adhuc esca esset in ore ipsorum* (Psal. 77. 31. 30). Et quod oporteat a donis abstinere : *Divitiæ si affluant, nolite cor apponere* (Psal. 61. 11). De non appetenda gloria : *Neque descendet cum eo gloria ejus* (Psal. 48. 18). Quod non imitari oporteat improbos : *Noli amulari in malignantibus* (Psal. 36. 1). Potentiam nihilifaciendam esse : *Vidi impium superexaltatum, et elevatum sicut cedros Libani; et transivi, et ecce non erat* (Ibid. v. 35. 36). De rebus presentibus despiciendis : *Beatum dixerunt populum, cui hæc sunt; beatus populus, cujus Dominus Deus ejus* (Psal. 44. 15). Quod non impune peccemus, sed retributio sit expectanda : *Quia tu reddes unicuique secundum opera sua* (Psal. 61. 13). Cur autem non quotidie retribuatur : *Deus iudex justus, fortis et patiens* (Psal. 7. 12). Quod humilitas bona sit : *Domine, non est exaltatum cor meum* (Psal. 130. 1). Quod superbia sit mala : *Ideo tenuit eos superbia in finem* (Psal. 72. 6). Et rursus : *Dominus superbis resistit* (Prov. 3. 34). Quod eleemosyna sit bona : *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in sæculum sæculi* (Psal. 111. 9). Quod misericordia sit laude digna : *Jucundus homo qui miseretur et commodat* (Ibid. v. 5). Quod male dicere non oporteat : *Detrahentem secreto proximo suo, hunc persequeris* (Psal. 100. 5). Longeque plura hinc decerpes philosophiæ dogmata. Etenim non de presentibus tantum, sed etiam de futuris sermoneatur, de visibili et de invisibili creatura. Num de celo discere vis, an tale mansurum, an mutandum sit? Clare respondebit tibi his verbis : *Cæli ut vestimentum veterascent, et sicut opertorium volves eos, Deus, et mutabuntur* (Psal. 101. 27). Si de forma audire velis, audies iterum : *Extendens cælum sicut pellem* (Psal. 103. 2). Si de dorso ejus plura scire volueris, dicet tibi rursus : *Qui legis aquis superiora ejus* (Ibid. v. 3). Neque hic gradum sistit, sed etiam de latitudine et altitudine tibi verba facit, hæc esse æqualia ostendens : nam, *Quantum distat, inquit, ortus ab occidente, longe fecit a nobis iniquitates nostras. Secundum altitudinem cæli a terra corroboravit Dominus misericordiam suam super timentes se* (Psal. 102. 12. 11). Etiam si fundamenta terræ curiose scrutatus fueris : neque illa tibi occultabit, sed dicentem audies : *Quia super maria fundavit eam* (Psal. 23. 2). Si discere cupias unde orientur terræ motus, omni te dubitatione liberabit sic dicens : *Qui respicit terram, et facit eam tremere* (Psal. 103. 32). Si noctis usum quæras, ab ipso discere poteris : *In ipsa pertransibunt omnes bestię sylvæ* (Ibid. v. 20). Si montium utilitatem, dicet tibi : *Montes excelsi cervis* (Ibid. v. 18). Et cur sint petrae, ait : *Petra refugium in cavernis* (Ibidem). Cur sint infructuosæ arbores, discet : *Illic passeris nidificabunt* (Ibid. v. 17). Cur in desertis fontes? *Super ea volucres cæli habitabunt, et bestię agri* (Ibid. v. 12). Cur vinum? Non tantum ut bibas, quia ad id sufficeret aquæ natura; sed ut læteris et voluptatem capias : nam *Vinum lætificat cor hominis* (Ibid. v. 15). Hæc cum didiceris, scies quousque vino uti oporteat. Unde alantur volatilia et bestię agrestes, ab illo audies : *Omnia a te expectant, ut des illis escam in tempore* (Ibid. v. 27). Si dixeris, Cur jumenta? respondet tibi etiam illa propter te esse : *Qui producit, ait, fœnum jumentis, et herbam servituti hominum* (Psal. 103. 14). Quis sit usus lunæ, ab illo audi : *Fecit lunam in tempora* (Ibid. v. 19). Quod porro omnia tum visibilia, tum invisibilia facta sint, id clare docuit : *Ipse dixit, et facta sunt, inquit, ipse mandavit, et creata sunt* (Psal. 148. 5). Quod mortis solutio futura sit docet his verbis : *Deus meus redimet animam meam de manu inferi, cum acceperit me* (Psal. 48. 16). Unde corpus nostrum factum sit, et quo rursus valeat ait : *Recordatus est, quoniam pulvis sumus, et rever-*

tetur in terram suam (Psal. 102. 14. et 103. 29). Cur hæc omnia facta sunt? Propter te : *Gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum tuarum* (Psal. 8. 6. 7). Commune quidpiam habemus cum angelis homines, illud etiam dicit : *Minuisti eum paulo minus ab angelis* (Ibid.). De caritate et dilectione Dei dicit : *Quomodo miseretur pater filiorum, misertus est Dominus timentibus se* (Psal. 102. 13). De iis quæ post hæc nos exceptura sunt, et de quiete illa nulli perturbationi obnoxia : *Convertere, anima mea, in requiem tuam* (Psal. 114. 7). Cur ita magnum sit cælum, dicit : *Cæli enarrant gloriam Dei* (Psal. 18. 2). Cur nox et dies? Non solum ut appareant et cessent, sed etiam ut nos instituunt. Nam *Non sunt loquelæ, non sunt sermones, quorum non audiantur voces eorum* (Ibid. v. 4). Quomodo mare circumdat terram : *Abysus sicut vestimentum, amictus ejus* (Psal. 103. 6). Ita enim Hebraicum habet. Ex iis porro quæ dicta sunt orsi, alia quoque omnia scietis, de Christo, de resurrectione, de futura vita, de requie, de supplicio, de morali institutione, de dogmatibus omnia et innumeris bonis refertum librum deprehendetis. Si in tentationes incidas, multam inde hauries consolationem : si in peccatum, sexcenta hic reposita pharmaca deprehendes; si in paupertatem, si in ærumnam, multos videbis portus. Si justus fueris, multam hinc decerpes utilitatem; si peccator, multam consolationem. Nam si justus sis et dira patiaris, audies : *Propter te mortificamur tota die; æstimati sumus sicut oves occisionis. Hæc omnia venerunt super nos, nec oblitus sumus te* (Psal. 43. 23. et 18). Si te bona opera extollant, ait tibi, *Ne intres in iudicium cum servo tuo, quia non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens* (Psal. 142. 2) : et statim humiliter senties. Si peccator sis, et de te desperes, audies frequenter cauentem : *Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicuti in exacerbatione* (Psal. 94. 8. 9) : et statim restitueris. Etiam si diadema capite gestes, disces : *Non salvatur rex per multam virtutem, et gigas non salvabitur in multitudine virtutis suæ* (Psal. 32. 16); ac moderato de te sentire poteris. Si dives gloriosusque fueris, rursus audies : *Væ qui confidunt in virtute sua, et in multitudine divitiarum suarum gloriantur* (Psal. 48. 7); et, *Homo sicut fœnum dies ejus, tamquam flos agri sic efflorescit* (Psal. 102. 15) : et nihil magnum esse putabis in terra. Nam cum id quod omnium splendidissimum est, gloria et potentia, tam vile et abjectum sit, quid aliud in terra pretio dignum esse possit? Verum in tristitia degis? Dic : *Quare tristis es, anima mea, et quare conturbas me? Spera in Deo, quoniam confitebor ei* (Psal. 41. 12). At vides quosdam præter modum sese efferentes? Audi sic dicentem : *Tamquam fœnum velociter arescent, et quemadmodum olera herbarum cito decident* (Psal. 36. 2). Vides justos et peccatores puniri? At considera non eandem esse causam; nam ait, *Multa flagella peccatoris* (Psal. 31. 10); circa justos autem non sic, sed, *Multæ tribulationes justorum, et de omnibus his liberabit eos Dominus* (Psal. 33. 20); et rursus : *Mors peccatorum pessima* (Ibid. v. 22); et, *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus* (Psal. 115. 6). Hæc frequenter repete, hinc instituaris. Hæc quippe singula dicta sententiarum pelagus immensum habent : nos enim hæc simpliciter percurremus; si autem volueritis ea quæ dicta sunt accurate scrutari, multas deprehendetis divitias. tum in illis, tum in aliis quoque Scripturis.

2. *Vera psallendi ratio.*—Verum quia lectio non sine labore et magna defatigatione persolvitur, dictis interim immoremur : ut simul animam oblectes canendo, et laborem subripias. Os ergo psallat, et mens instituatur : neque enim illud est parvifaciendum. Quando enim non sinit invidere, non mœrere et cruciari intempestive, non divitias magnifacere, non ærumnas, non paupertatem, neque ipsam vitam aliquid esse putare, ab omnibus te liberat animi perturbationibus. Alioquin vero si linguam erudiamus ad psallendum, erubescet anima, illa psallente, contra-

Ἄλλως τε δὲ, ἐκν παιδεύσωμεν τὴν γλῶτταν ψάλλειν, αἰσχυνηθήσεται ἡ ψυχὴ ταύτης ψαλλούσης τάναντία βουλομένη. Δεῖ οὖν ἡμῖν τῆς κιθάρας τοῦ Δαυὶδ, ἵνα ἐπάδωμεν τῇ ψυχῇ τὰς θείας ἐπιρᾶς, καὶ τὰς ἐπιτεῦθεν, καὶ τὰς τῶν ἀγαθῶν πράξεις. Ὡς ἂν θάτερον μόνον ποιῶμεν, καὶ τῆς ὥδης ἀκούοντες, τῷ ταῦτα ἐπάδοντι πολεμῶμεν διὰ τῶν ἔργων, καὶ εἰς κρίμα ἡμῖν ἔσται τὸ φάρμακον, καὶ ἀγριωτέρα ἢ μανία τοῦ διαβόλου γένηται. Πρὸ μὲν γὰρ τοῦ ἀκοῦσαι δέδοικεν ὁ πονηρὸς δαίμων, μήποτε ἀκούσαντες κατορθώσωμεν· ὅταν δὲ ἀκούσαντες οἱ αὐτοὶ μένωμεν, καὶ τοῦτο ἐξαιρεῖται. Ψάλλωμεν τοίνυν τὴν ἀπὸ τῶν πράξεων ὥδην, ἵνα τὴν δαίμονος χαλεπωτέραν ἐκβάλλωμεν ἀμαρτίαν, καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος ἐπισπασώμεθα χάριν. Οὐδὲν γὰρ, οὐδὲν οὕτως ἀνίστησι ψυχὴν, καὶ πτεροί, καὶ τῆς γῆς ἀπαλλάττει, καὶ τῶν τοῦ σώματος ἀπολύει δεσμῶν, καὶ φιλοσοφεῖν ποιεῖ, καὶ πάντων καταγελαῶν τῶν βιωτικῶν, ὡς ἡ ἀπὸ τῶν ψαλμῶν ἐμμέλεια, καὶ ῥυθμῷ συγκείμενον ᾄσμα. Ἐπειδὴ γὰρ εἶδεν ὁ Θεὸς τοὺς πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων ῥαθυμότερους ὑπάρχοντας, καὶ τὸν ἐκεῖθεν οὐχ ἡδέως ὑπομένοντας κάματον, ποθεινότερον ποιῆσαι τὸν πόνον βουλόμενος, καὶ τοῦ καμάτου τὴν αἰσθησιν ὑποτέμνεσθαι, τὴν τοῦ μακαρίου Δαυὶδ ἐκίνησε γλῶσσαν τοὺς ψαλμοὺς διευκρινῆσαι τούτους, καὶ μελωδίαν ἀναμίξει τῇ προφητείᾳ, ἵνα τῷ ῥυθμῷ τοῦ μέλους ψυχαγωγούμενοι πάντες, μετὰ πολλῆς τῆς προθυμίας τοὺς ἱεροὺς ἀναπέμπωσιν αὐτῷ ὕμνους. Οὕτω γὰρ ἡμῶν ἡ φύσις πρὸς τὰ ᾄσματα καὶ τὰ μέλη οἰκείως ἔχει καὶ ἡδέως, ὡς καὶ τὰ ὑπομάζια παιδία κλαυθμυρίζόμενα καὶ δυσχεραίνοντα, οὕτω κατακοιμίζεσθαι. Αἱ γοῦν τίθηται ἐν ταῖς ἀγκάλαις αὐτὰ βαστάζουσαι πολλάκις ἀπιῶσαι, καὶ τινα αὐτοῖς κατακλιθεῖσαι ᾄσματα παιδικά, οὕτως αὐτοῖς τὰ βλέφαρα κατακοιμίζουσι. Διὰ τοῦτο καὶ ὁδοιπόροι πολλάκις κατὰ μεσημβρίαν ἐλαύνοντες ὑποζύγια, ἄδοντες τοῦτο ποιούσι, τὴν ἐκ τῆς ὁδοιπορίας ταλαιπωρίαν ταῖς ὥδαῖς ἐκείναις παραμυθοῦμενοι. Οὐχ ὁδοιπόροι δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ γηπόνοντες ἀγρονομῶντες, καὶ τρυγῶντες, καὶ ἀμπέλους θεραπεύοντες, καὶ ἄλλο τι ἐργαζόμενοι, πολλάκις ἄδουσι· καὶ ναῦται κωπηλατοῦντες τοῦτο ποιούσιν. Ἦδη δὲ καὶ γυναῖκες ἰστοουργοῦσαι καὶ τῇ κερκίδι τοὺς στήμονας συγκεχυμένους διακρίνοντες, πολλάκις μὲν καὶ καθ' ἑαυτὰς ἐκάστη, πολλάκις δὲ καὶ συμφώνως ἅπασαι μίαν τινὰ μελωδίαν ἄδουσαι. Ποιοῦσι δὲ τοῦτο καὶ γυναῖκες, καὶ γηπόνοι, καὶ ναῦται, τῷ ᾄσματι τὸν ἐκ τῶν ἔργων πόνον παραμυθήσασθαι σπουδάζοντες· ὡς τῆς ψυχῆς, εἰ μέλους ἀκούσειε καὶ ὥδης, ῥᾶν ἅπαντα ἐνεργεῖν δυνάμενης τὰ ὀχληρὰ καὶ ἐπίπονα. Ἐπεὶ οὖν οἰκείως ἡμῖν πρὸς τοῦτο ἔχει τὸ εἶδος τῆς τέρψεως ἢ ψυχῆς, ἵνα μὴ πορνικὰ ᾄσματα οἱ δαίμονες εἰσάγοντες ἅπαντα ἀνατρέπωσι, τοὺς ψαλμοὺς αὐτοῖς ἐπετείχισεν ὁ Θεός, ὥστε ὁμοῦ τὸ πρᾶγμα καὶ ἡδονὴν καὶ ὠφέλειαν εἶναι. Ἀπὸ μὲν γὰρ τῶν ἐξωθεν ἁσμάτων βλάβη καὶ βλεθρος, καὶ πολλὰ ἂν εἰσαχθεῖη δεινὰ, ἀσελγεστέρας καὶ παρανομωτέρας τοῖς ᾄσμασι τούτοις τῆς ψυχῆς γινομένης, μαλθακωτέρας τε καὶ ἀσθενεστέρας· ἐπὶ δὲ τῶν πνευματικῶν πολὺ μὲν τὸ κέρδος, πολλὴ δὲ ἡ ὠφέλεια, πολὺς δὲ ὁ ἁγιασμός, καὶ πάσης φιλοσοφίας ὑπόθεσις γένοιτο· ἂν, τῶν τε ῥημάτων τὴν ψυχὴν ἐκκαθαίροντων, τοῦ τε ἁγίου Πνεύματος τῇ τὰ τοιαῦτα ψαλλούσῃ ἐφιπταμένου ψυχῇ.

Ἐπάδωμεν τοίνυν τῇ ψυχῇ τοὺς φιλοσοφίας γέμοντας ψαλμοὺς, ἵνα κατὰ μικρὸν καὶ ἐπὶ τὰ ὑψηλότερα ἀναχθῶμεν. Ὅταν γὰρ ἐν τοῖς ψαλμοῖς μάθῃς, τότε καὶ ὕμνους εἰση, ἅτε θειότερον πρᾶγμα. Οἱ γὰρ ψαλμοὶ πάντα ἔχουσιν, οἱ δὲ ὕμνοι πάλιν οὐδὲν ἀνθρώπινον. [54δ] Αἱ γὰρ ἄνω δυνάμεις ὕμνουσιν, οὐ ψάλλουσιν· οὐ γὰρ ὠραῖος

ἦμος ἢ ἐν στόματι, φησὶν, ἀμαρτωλοῦ. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος παραινεῖ λέγων· Ἄδοντες ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τῷ Κυρίῳ, μὴ ἀπλῶς τῷ στόματι, ἀλλὰ μετὰ προσοχῆς. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τῷ Θεῷ ἄδειν· ἐκεῖνο δὲ, τῷ ἀέρι· διαχειρῆται γὰρ ἀπλῶς ἢ φωνή. Οὐ χρεια τόπου, οὐ χρεια χρόνου, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ, καὶ ἐν παντὶ καιρῷ ἔξεστι ψάλλειν κατὰ διάνοιαν. Κἂν ἐν ἀγορᾷ βαδίζης, κἂν ἐν ὁδοῖς ἦς, κἂν φίλοις συνεδρεύης, ἔξεστι διεγείραι τὴν ψυχὴν, ἔξεστι σιγῶντα βοᾶν. Οὕτω καὶ ὁ Μωϋσῆς ἔδῳα, καὶ ὁ Θεὸς ἤκουε. Κἂν χειροτέχνης ἦς, ἐν ἐργαστηρίῳ καθήμενος καὶ ἐργαζόμενος, δυνήσῃ ψάλλειν. Κἂν στρατιώτης ἦς, ἐν δικαστηρίῳ προσεδρεύων, δυνήσῃ τὸ αὐτὸ τοῦτο ποιεῖν. Ἐξεστι γὰρ καὶ χωρὶς φωνῆς ψάλλειν, τῆς διανοίας ἔνδον ἤχουσης. Οὐ γὰρ ἀνθρώπῳ ψάλλομεν, ἀλλὰ Θεῷ τῷ δυναμένῳ καὶ καρδίας ἀκούσαι, καὶ εἰς τὰ ἀπόρρητα τῆς διανοίας ἡμῶν εἰσελθεῖν. Ἄλλ' ἐπειδὴ οἱ πνευματικοὶ ἄνδρες, οἱ τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος ἔχοντες, ὑπὲρ τῶν πλησίον εὐχονται αἰεὶ, καὶ τὰς ἰκετηρίας ἀναφέρουσι μετὰ κατανύξεων καὶ στεναγμῶν τῷ Θεῷ· τοῦτο καὶ ἡμεῖς ποιῶμεν, καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐντυγχάνωμεν τῷ Θεῷ, ὑπὲρ τε ἑαυτῶν, ὑπὲρ τε τῶν ἀδελφῶν τῶν ἡμετέρων. Πῶς ἴδ' ἐστὶν ἐντυγχάνειν τῷ Θεῷ; Ἀπὸ τοῦ βίον ἔχειν ὀρθόν, καὶ συνειδὸς κεκαθαρμένον. Ταῦτα δὲ οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν ἔξεστι κατορθοῦν, ἀλλ' ἢ ἐν τῷ νόμῳ Κυρίου μελετᾶν ἡμέρας καὶ νυκτός. Καὶ μὴ μοι λεγέτω τις, ὅτι Πρὸ τῆς ἐρμηνείας οὐκ ἦδειν τῶν ψαλμῶν τὴν δύναμιν. Καὶ γὰρ πρὸ τῆς ἐρμηνείας παντὶ τῷ ὀπισσοῦν βουλομένῳ προσέχειν ἀρκεῖ καὶ εἰς στίχος πολλὴν ἐνθεῖναι φιλοσοφίαν, καὶ εἰς δόγμα διορθῶσαι, καὶ εἰς βίον ὠφελῆσαι τὰ μέγιστα. Καὶ γὰρ ὅταν εἴπῃς, Μακάριος ἀνὴρ ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον, καὶ δυνηθεῖς εἰδέναί τι ποτέ ἐστιν ὃ λέγεις, οὐ τὸν ἐν δυναστεία ὄντα, οὐ τὸν πλουτοῦντα, οὐ τὸν οἰκίας ἔχοντα λαμπράς, οὐ τὸν ἐν βασιλείῃς στροφόμενον, οὐκ αὐτὸν τὸν τὸ διάδημα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς περιεκείμενον, οὐκ ἄλλον οὐδένα, ἀλλ' ἢ τὸν ἐν εὐλαθείᾳ, τὸν ἐν φιλοσοφίᾳ, τὸν ἐν φόβῳ Θεοῦ ὄντα ζηλώσεις, οὐ μόνον διὰ τὰ μέλλοντα, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὰ τὰ παρόντα. Καὶ γὰρ καὶ ἐνταῦθα οὗτος ἐκείνου δυνατώτερος. Μελετήσωμεν τοίνυν καὶ ἡμεῖς ἐντυγχάνειν Θεῷ· μάθωμεν πῶς δεῖ ποιεῖσθαι τὴν ἐντυχίαν. Οὐ γὰρ κάλλος ζητεῖ γλῶττης ὁ Θεός, οὐδὲ ῥημάτων συνθήκην, ἀλλὰ ψυχῆς ὥραν. Κἂν ἐκεῖνη φθέγγηται τὰ αὐτῷ δοκοῦντα, τὸ πᾶν ἀνύσασα ἄπεισιν. Εἰ γὰρ ἀνθρώπῳ τις συγγινόμενος θαυμαστῷ πολλὰ καρπούται ἐκ τῆς συνουσίας, πολλῷ μᾶλλον ὁ Θεὸς διηνεκῶς δι' εὐχῆς ἐκτενοῦς. Κἂν γὰρ ἀμαρτωλὸς τις ὢν μετὰ ταπεινοφροσύνης εὐξῆται, ὅπερ ἐστὶ μέρος ἀρετῆς, μεγάλα ἀνύσαι δυνήσεται. Ὡσπερ οὖν καὶ ὁ τελώνης (καὶ γὰρ ἀπὸ φιλοῦ ῥήματος τὸ πᾶν ἦνυσεν), ἐπειδὴ ἡ διάνοια αὐτοῦ καλῶς παρεσκευασμένη ἦν. Πῶς δὲ ἦν παρεσκευασμένη; Ἐταλάνιζεν ἑαυτὸν, τὸ στήθος ἔτυπτεν, οὐδὲ ἀναβλέψαι εἰς τὴν οὐρανὸν ἠνείχετο. Ἄν οὕτω καὶ σὺ εὐχῇ, πτεροῦ κουφοτέραν ἐργάσῃ τὴν ψυχὴν. Ἔστω τοίνυν ἡ εὐχὴ ἡμερος, γαληνῆ, χάριν ἔχουσα τὸ πρόσωπον καὶ ἀπαλὸν μετὰ πραότητος, καὶ μὴ κατ' ἐχθρῶν γινομένη. Αὕτη τῶν οὐρανῶν ἀξία ἢ εὐχῆ, αὕτη τῶν ἀγγέλων ἀξία ἢ γλῶττα. Οὕτω γὰρ καὶ ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν ἀκουσθησόμεθα, ὅταν ὑπὲρ τῶν ἀδινούντων καὶ ἐπηρεαζόντων τὴν ἰκετηρίαν τῷ Θεῷ προσφέρωμεν. Ἄν οὕτω ῥυθμίσωμεν τὴν ψυχὴν, δυνησόμεθα μετὰ παρρησίας λέγειν καὶ ἡμεῖς τῷ Θεῷ· Οἰκτεῖρησόν με, καὶ εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου· καὶ ῥαδίως ἐπινεύσει, καὶ τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν παρέξει ἡμῖν· ἢς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

* Dubis certe lectio.

ἢ In Bibl. legitur ὠραῖος αἶνος.

ria cupere. Opus ergo habemus cithara Davidis, ut anima divina cantica modulemur, tum hinc, tum ex bonis operibus excepta. Sin alterum tantum faciamus et canticum audientes, canenti per opera adversemur, pharmacum illud nobis in iudicium erit, et diaboli furor acrior evadet. Antequam enim audiamus, timet malignus dæmon, ne audientes emendemur: quando autem etiam cum audimus iidem manemus, tunc metus illius tollitur. Psallamus itaque canticum ex operibus, ut gravius operante diabolo peccatum elimineamus, et Spiritus gratiam attrahamus. Nihil enim, nihil ita animam erigit, alis instruit, et a terra liberat, exque vinculis corporis absolvit, atque ad philosophiam deducit et ad despectum sæcularium rerum, ut psalmodum modulatio, et canticum rhythmo concinnatum. Quia enim vidit Deus multos homines segniores effectos, et laborem inde susceptum non sponte ferentes, ut gratiorem redderet laborem, et defatigationis sensum succideret, beati Davidis linguam movit, ut hos Psalmos distingueret, et prophetiæ modulationem commisceret, ut melodiæ rhythmo recreati omnes, cum multa alacritate sacros ipsi hymnos emitterent. Natura quippe nostra canticis et carminibus ita delectatur, ut lactentes pueruli vagientes, et ejulantes, ita sopiantur. Nutrices igitur, ulnis illos gestantes, sæpe incedendo, et quædam ipsis puerilia cantando, sic illorum palpebras demulcent et sopiunt. Ideo et viatores sæpe meridiano tempore armenta agentes, id cantando faciunt, itineris laborem canticis illis mitigantes. Neque tantum viatores, sed et agricolæ dum torcularia calcant, et vindemiant, vineasque colunt, aut aliud quidpiam agunt, sæpe canunt: similiterque nautæ dum remigant. Simili modo mulieres dum texentes commixta fila radio discernunt, sæpe solæ seorsim, sæpe omnes una voce cantionem quandam modulantur. Id vero faciunt mulieres, agricolæ, nautæ, ut canticis operis laborem recreent: quasi nempe anima si melodiam audiat et canticum, facilius omnia molesta et laboriosa ferre possit. Quoniam igitur anima nostra ad hoc delectationis genus proua est, ut ne meretricia cantica dæmones inducentes omnia subvertant, psalmos ipsis Deus opposuit; ita ut res voluptatem simul et utilitatem afferat. Ab externorum enim canticis, damnum, pernicies et multa mala inducuntur, quia anima his canticis lascivior et peior efficitur, molliorque simul et infirmior: ex spiritualibus vero canticis magnum lucrum, utilitas multa, magna sanctitas et omnis philosophiæ argumentum nascitur; verbis animam purgantibus, Spirituque sancto in animum hæc cantica canentis involante.

Mente ubique psallendum est. — Canteinus igitur animo psalmos philosophia plenos, ut paulatim ad altiora reducamur. Cum enim in psalmis didiceris, tunc etiam hymnos scies, qui diviniore sunt. Psalmi quippe omnia complectuntur, et hymni humanum nihil. Nam supernæ virtutes non psalmos, sed hymnos canunt: *Non enim, inquit, speciosus hymnus in ore peccatoris (Eccli. 15. 9).* Quamobrem Paulus admonet his verbis: *Cantantes in cordibus vestris Domino (Col. 3. 16), non tantum ora, sed etiam cum attentione.*

Hoc enim est Deo cantare; illud aeri: nam vox temere effunditur. Non opus est loco, non tempore speciali; sed in omni loco, in omni tempore mente psallere licet. Etiam in foro ambules, etsi in viis, etsi cum amicis sedeas, licet animam excitare, licet silendo clamare. Sic et Moyses clamabat, et Deus audiebat. Licet artifex fueris, in officina sedens et operans, poteris psallere. Licet miles sis, licet in tribunali assidens, idipsum facere poteris. Nam sine voce quoque psallere possumus, mente intus resonante. Non enim homini psallimus, sed Deo qui possit et cor audire, et in arcana mentis nostræ ingredi. Sed quoniam spirituales viri, qui dona Spiritus habent, pro proximis semper precantur, et cum compunctione gemitibusque supplicationes Deo offerunt; illud et nos faciamus, singulisque diebus ad Deum supplices accedamus pro nobis et pro fratribus nostris. Quomodo possumus ad Deum supplices accedere? Per bonam vitam et conscientiam puram. Hæc autem nullo alio modo consequi possumus, quam legem Domini meditando die ac nocte. Nec mihi quispiam dicat: Ante interpretationem virtutem psalmodum nesciebam. Etenim vel ante interpretationem cuilibet attendere volenti sufficit vel unus versiculus ad multam infundendam philosophiam, ad dogma dirigendum, et ad multam in vita utilitatem. Etenim cum dicis, *Beatus vir qui timet Dominum (Psal. 111. 1)*, bene sane intelligens quod dicis, non potentem, non divitem, non eum qui ædes habet splendidas, non eum qui in regia versatur, non eum ipsum cujus caput diademate redimitum est, non alium quempiam, sed eum tantum qui in pietate, in philosophia, in Dei timore versatur, amulaberis, non solum ob futura, sed etiam ob presentia. Nam etiam hic iste illo potentior est. Meditemur et nos quomodo Deum supplices adire possimus: discamus quo pacto sit emittenda supplicatio. Non enim elegantiam linguæ Deus requirit, non verborum constructionem, sed animæ speciem. Ac si illa loquatur ea quæ ipsi placent, re bene gesta discedit. Si enim ex viri admirandi consortio quivis multa bona decerpit, multo majora is qui per assiduas preces Deum adit. Si quis enim, licet peccator cum humilitate precetur, quæ est virtutis pars multa lucrari poterit. Quemadmodum publicanus ille tenui verbo totum perfecit, quia mens ejus recte apparatus erat. Quomodo recte apparatus erat? Seipsum miserum prædicavit, pectus percussit, neque ad cælum respicere ferebat. Si tu sic oraveris, ala velociorem animam efficies. Sit ergo precatio dulcis, tranquilla, grata suavique facie cum mansuetudine, nec contra inimicos offeratur. Hæc digna cælo precatio est, hæc angelis digna lingua. Sic enim pro nobis exaudiemur, cum pro injuriarum inferentibus et lædentibus supplicationem Deo obtulerimus. Si ita animam concinnemus, poterimus et nos cum fiducia Deo dicere: *Miserere mei, et exaudi orationem meam (Psal. 4. 2)*; facileque ille annuet, et regnum cælorum nobis largietur: quod utinam nos omnes consequamur, gratia et benignitate Domini Dei et Servatoris nostri Jesu Christi, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

MONITUM

AD SERMONEM SEQUENTEM.

Hunc sermonem non Chrysostomo tantum, sed ipsa quoque luce indignum esse nemo non fateatur.

Quia tamen Savilius edidit, hunc cum cæteris hujusmodi mercibus publicandum censuimus.

IN ILLUD,

IN TRIBULATIONE DILATASTI MIHI, IN PSAL. IV (a).

1. Quemadmodum is qui in diversitate linguarum delectatur, et extraneorum sermonem vult ediscere, seipsum docere nequit, sed ab iis qui Hebraicam, Romanam, et barbarorum linguam callent ediscit, ut secundum ipsos loquatur: sic qui prophetarum verba vult intelligere, Deum prophetarum precetur oportet, ut qui ipsos verba sua docuit, illis quoque eorum intelligentiam præbeat. Accedite ergo, fidelis consorsque cœtus, qui eadem, qua nos, vitæ via inceditis, qui in eadem nobiscum navi per salsum acerbumque vitæ mare navigatis, qui uno spiritu unoque animo Trinitatem celebratis, et ad unum regni cœlorum portum cursum acceleratis: commodate mihi, quæso, orationis vestræ ancoram. Cur autem hanc peto? Quia jam audivi singulos dicentes: 4. *Dominus exaudiet me, cum clamavero ad eum.* Quoniam ad Deum clamantes statim exaudimini, non voce aerem replentes; sed fide et virtute Deum placantes, ut naucleri, mercatores, nautæ et vectores, summi sacerdotes, presbyteri, clerus et populus, quemlibet hæc dicentem, quasi gubernatorem precibus juvate, ut ad portum veritatis sermo appellat. Cur inscriptio habet, 1. *in finem in hymnis Psalmus Davidi?* Quia ille male cœpit, et probe vitam finivit, ideo, *In finem in hymnis.* Cœpit male respicere, cum vidit mulierem se lavantem. Illa lavabatur, et hic lotionem deponebat; illa abstergebatur, et hic sese conspurcabat; illa exterius aqua frigida utebatur, et hic interius inflammabatur. Hæc autem digna non erant hymnis et laudibus, sed vituperiis et correptionibus. Scintilla concupiscentiæ flammam adulterii accendit, adulterium ulterius procedens, cædem peperit: pravus enim amator, occisa ove, ejus pastorem interfecit. Duo animi motus duas cædes pararunt. Amor et ira armantur: amor mulierem, ut ovem mactavit; ira virum interemit. Mulierem autem ut ovem mactavit, quia adulterium continentiae mors est. Ideo illam ovem vocavit Scriptura, quia immaculatum corpus viro suo custodierat. Ait quippe Nathan propheta in parabola sua: *Venit viator ad virum divitem, et suis parcens ille, viri pauperis ovem accepit, et mactavit* (2. Reg. 12. 4): ovem vocans uxorem ob immaculatum torum. *Nam honorabile connubium, et torus immaculatus* (Hebr. 13. 4). Cædem autem appellat adulterium, quia cædes et homicidium continenti est contumelia talis. Verum quia per jejunium David adulterium abluit, et lacrymis sanguinis maculas abstersit, et singulis noctibus lectum lacrymis lavabat, quoniam mulierem se lavantem intempestive respexerat, ideo initio in vituperiis, et in fine in hymnis, principio oculus concupiscentiam immittit, in fine oculus fontes lacrymarum effundit, *In finem in hymnis Psalmus Davidi.* Operatio pœnitentiæ, fructus salutis; et quia ubi abundavit peccatum, superabundavit justitia: ideo dicebat: 2. *Cum invocarem, exaudivit Deus meus justitiam meam.* Quia enim peccatum ut tyrannidem projecit, justitiam ut regnum retuli, *Exaudivit Deus justitiam meam.* Quoniam justa res erat, errantem me reverti, et lapsum resurgere, ut scriptum est, *Septies cadet justus, et resurget* (Prov. 24. 16); quia igitur injuste lapsus sum et juste pœnitentiam egi, *Exaudivit Deus justitiam meam.* Justitiam quippe suam David vocat pœnitentiam. Quemadmodum enim peccare et pœnitentiam non agere duplex est peccatum: primum quod lapsus sit; secundum, quod resurgere noluerit; ideo namque Deus in Cainum irascebatur, non tam quod occidisset, quam quod post cædem non resipisset: ita

quia ille peccavit et resipuit, in ipsa pœnitentia justitiam acquirit; imo potius pœnitentia ipsi in justitiam computatur. Quandoquidem igitur Deus Davidis pœnitentiam ut justitiam suscepit, ideo ait: *Exaudivit Deus meus justitiam meam.* Vidit Deus mundatam animam, et suscepit orationem; supplicationis charta lacrymis scripta erat, et placatus Rex schedulæ lacrymis scriptæ subscripsit. Vel quia in præcedenti Psalmo persecutionem ab Absalone oblatam lugebat, et a filio fugiens pudore affectus erat, et bellare contra propria viscera non poterat, oratio autem interposita tyrannum suspendit, et tyrannide oppressum servavit; quasi interrogatus, quomodo Absalonem vicerit, quomodo secundum Goliathum dejecerit, respondit: Quomodo ursum vici¹? Oratione armatus: *Cum invocarem, exaudivit Deus meus justitiam meam.* Sursum oratio ferebatur, et deorsum tyrannus in arbore pendebat. Quemadmodum enim peccante me Deus ipsum contra me suscitavit: sic me pœnitente, ipsum exercitui meo sternendum calcandumque præbuit. Et nunc peccantibus nobis Deus inimicos suscitavit; sed dum impugnamur, non opus bello habemus ad eos propulsandos: sed potius a nobis rationes repetamus, et si quid peccavimus, id emendemus: videbimus hostes ante oculos nostros cadere. Ideo enim præceptum nobis fuit, ut ne inimicos ulciscamur, quia ob peccata nostra ipsos sæpe Deus contra nos excitat; nihilque perficimus, dum illos impugnamus, quos Deus contra nos instigavit. Vis videre te oppugnantium ruinam; pœnitentiam age de peccatis tuis, et inimici cadent. Deum autem Dominum David vocat Christum, *Qui factus est nobis sapientia a Deo, justitia, et sanctificatio, et redemptio* (1. Cor. 1. 30). * * *

2. Si ergo in dextera Dei Christus, et pro nobis supplicat, conciliatorque fuit Davidi, ut in orando exaudiretur, non sibi, sed Christo illud reputabat, cum diceret: *Cum invocarem, exaudivit Deus meus justitiam meam.* Cur cum invocaret exauditus est David? Cur? Quia reprehensus a Nathano statim in pœnitentiam flexus est. Quia igitur obedivit cum reprehenderetur, exauditus est cum precaretur: non procrastinavit ad pœnitentiam vocatus, nec Deus etiam providentiam distulit. Nam quasi herus a servo rogatus, et quasi rex, milite gratiam postulante, ille servi, hic militis opera considerat: ac servus si non fuerit proditor, et heri sui osor; et miles si pro rege pericula adierit, illique bene affectus sit: sic religiosus homo, si quasi servus et miles gratias Deo reddat, et jussus statim obsequatur, tunc supplicans citius exauditur. Non hæc ego dico; audi Deum in Isaia loquentem: *Vis ut cum invocaveris, exaudiam? Animum adhibe; fac quod dico. Solve omne vinculum iniquitatis, dissolve tortuosa violentorum contractuum, omnem syngrapham injustam discerpe; frange esurienti panem tuum, et egenos vagosque induc in domum tuam; si videris nudum, operi eum, et a propriis seminibus tuis non superbies. Tunc clamabis, et Dominus exaudiet te; et adhuc te loquente dicet: Ecce adsum* (Isai. 58. 6. 7. 9). Talis esto, o homo, et dicere poteris, *Cum invocarem, exaudivit Deus meus justitiam meam.* Clamavit lutum, et exaudivit figulus: invocavit terra, et exaudivit cælum. Cum dixisset ergo David iis qui prope erant, quam cito exauditus fuisset, sermonem mutat, et exaudienti gratias agit his verbis. *In tribulatione dilatasti mihi.* Dilatavit autem illi Deus

(a) Collata cum Codice Reg. 1962.

¹ Reg.: Quomodo rebellem vici?

duobus modis, quod exaudierit, et quod cito audierit. Sicut enim non cito exaudiri ærumna est, et dimidium tantum gratiæ : sic cito exaudiri latitudo est et duplex gratia. Cito ergo et statim exaudiri in ærumna latitudinem dixit : *In tribulatione dilatasti mihi*. Fluctus ærumnarum repentina tranquillitas discussit; spumans mare in speculum versum est; procellæ et tempestates in ros mutatæ sunt; inimici et hostes, supplices et adoratores facti sunt. *In tribulatione dilatasti mihi*. Nondum ut infans os aperui, et jam mihi quasi mater providentia Dei mammam dedit. *In tribulatione dilatasti mihi*. Me fame tabescentem a fructu frumenti, vini et olei locupletavit; ut non solum ego, sed etiam omnes subditi mei his frueremur. Quamobrem inferius dicebat : 7. *Dedisti lætitiã in corde meo*. 8. *A fructu frumenti, vini et olei sui multiplicati sunt*. Illorum abundantia mihi convivium est. *In tribulatione dilatasti mihi*. Secundum historiam autem in tribulatione dilatavit illi Deus hoc modo. Cum, Absalone sibi bellum inferente, fugeret in deserta et montes, fame et inedia ut in persecutione laboravit. Sed in necessitate Deus illi subministratores viros repente, ut Eliæ corvos, misit. Et primus Siba, qui erat ex domo Saül inimici ejus, attulit panes ducentos, vinum, palathas, et uvas passas. Post hunc iterum Berzelli Galaadites ipsi obtulit decem cubilia, ne humi cubaret, et amphitapetas, qui tylo-tapetes vocantur, vasaque figlina vino plena, frumentum, hordeum, farinam, fabam, lentes, butyrum, oves vitulosque lacteos. Quia igitur in penuria, et in angustia famis et persecutionis, rerum copiam ipsi Deus ad usum præbuit, gratias agens dicebat : *In tribulatione dilatasti mihi*. Cum famem me magis quam Absalon premeret, tunc mihi desertum Deus in terram fluentem melle et lacte convertit. Nemo igitur nostrum propter Deum pulsus vexatusque famem metuat : nam *Deus non affliget fame animam justi* (Prov. 10. 3). Premebatur, et dilatabatur; sed etiam martyrum chorus affligebatur verberatus, dilatabatur vero ut victor coronatus; affligebatur verberibus dum seminaretur, dilatabatur autem ut frumentum maturum in caelestia horrea comportatum; affligebatur ut lutum calcatum, dilatabatur dum cælum efficeretur; affligebatur ut argentum conflatum, dilatabatur cum quasi cimelium Deo offerretur. *In tribulatione dilatasti mihi*. Dicebat et latro in cruce afflictus, et sublimis in paradysum translatus, *In tribulatione dilatasti mihi*. Viatorum interfecto, paradysi habitator; in terra damnatus, caelestium habitator; qui in terra clavis affixus est, et in cælo inter cives adscriptus; tyranni famulus, Regis assecla; igne dignus, regni consors. *In tribulatione dilatasti mihi*. A latrone et cruce salus incepit. Quia enim primus homo, cum de ligno gustasset, quasi latro ex paradiso pulsus est : primus latro qui in ligno credidit, in paradysum inductus est. A ligno peccatum incepit, et a ligno salus floruit.

3. Cur vero Christus crucifixus latronem cæli civem fecit? Primo ut discerent mundus et omnes homines, quod si crucifixum, ut latro, Dominum et regem confiteantur, parem consequuturi sint honorem; secundo autem, ut omnes videntes, Christum latroni peccata in cruce remisisse, crederent ipsum universale quoque chirographum in cruce delevisse. Quemadmodum enim agricola postquam unam insertam bonam olivam, virentem et fructuosam esse ostendit, ab illa alias fidenter inserit : ita et Christus latronem, ut olivam agrestem, in bonam olivam inseruit, ac creditum fuit eum omnes gentes inserere, et in paradysum transferre posse. Nam qui Adamum ex paradiso expulit quasi spinam, ipse latronem ut rosam in paradysum transplantavit. Quare ibi, velut in monasterio asceta, psallit dicens : *In tribulatione dilatasti mihi*. Affligebatur autem latro, non quod ipse ligno affixus esset, sed quod Filius Dei cum latronibus crucifixus esset : quare dicebat : *Et nos quidem juste; nam digna factis recipimus; hic autem nihil mali fecit*

(Luc. 23. 41). Jucunde etiam possunt sequentia verba latroni aptari, quæ in cruce, Christum ut Deum precans, dixerit : *Miserere mei, et exaudi orationem meam*. *Miserere mei*, remittens mihi latrocinii scelera. Quasi judicem te video in excelso tribunali, in cruce. Ego ut reus in ligno pendeo. *Miserere mei*. Dixi : *Memento mei, cum veneris in regnum tuum* (Luc. 23. 42). *Exaudi orationem meam*. Deinde, ut vidit creaturam Creatori compatiens, et mundum instar unius domus concussum (fundamento namque patiente, domus una passa est, quoniam in ipso creata sunt omnia, et domus Opifice pendente, opus solvebatur), quia cælum et terra contra dominicidas seditionem movebant, illi vero non compuncti sunt, ipsos increpat latro : 3. *Filii hominum, usquequo gravi corde? Esto, Lazarum quatruiduanum a sepulcro egressum videntes, non credideritis; credite saltem nunc, cum monumenta aperta sunt, et qui jamdiu mortui erant crucifixi vocem audientes resurrexerunt. Mortuos terræ motus suscitavit, et vos in incredulitate obdormitis? Usquequo gravi corde? Petræ ut araneorum telæ scinduntur, et vos timore non scindimini? Usquequo gravi corde? Et cur, Gravi corde? Tum quod visis miraculis non compuncti fueritis; tum quod ex insipientia graviter contra Deum irascimini. Testis est Scriptura quæ dicit : *Grave saxum, et onerosa arena; sed ira stulti utroque gravior* (Prov. 27. 3). *Grave saxum*, sed multiplicitate manuum transfertur, et quasi ala in aere suspenditur; *Onerosa arena*, sed in mari rate vehitur. *Ira autem stulti*, Hebraei populi, *utroque gravior*, quia neque monitis demoveatur, sed etiam cum miracula videt, irascitur. *Ut quid diligitis vanitatem*, Barabbam Christo præferentes, homicidam vitæ largitori? *Ut quid diligitis vanitatem*, regnum Cæsaris regno caelorum præferentes? Vivum fontem dereliquistis, ejus latex Samaritanam sitis expertem reddidit (Joan. 4. 9), et lacus contritos fodistis (Jer. 2. 13). *Ut quid diligitis vanitatem?* A proditore discipulo didicistis, et magistro insidias struxistis, *Ut quid diligitis vanitatem?* Ad hæc etiam *Quæritis mendacium*, veritatem aversantes. Et quandonam mendacium quæsierunt? Cum falsos testes pretio emptos contra Dominum statuerunt : cum sycophantas mercede conduxerunt. Testis Marcus evangelista : *Principes autem sacerdotum et omne concilium quærebant falsum testimonium contra Jesum* (Marc. 14. 55). *Et quæritis mendacium*. Hunc invenimus subvertentem populum, et prohibentem tributum dari Cæsari (Luc. 23. 2). Et quomodo prohibuit qui dixit, *Reddite Cæsari quæ sunt Cæsaris* (Matth. 22. 21)? *Et quæritis mendacium*. *Commovet populum docens* (Luc. 23. 5). *Et quæritis mendacium*. *Nisi esset hic malefactor, non tibi tradissemus eum* (Joan. 18. 30). Ecquid mali fecit? Quia morbos persecutus est, demones fugavit, mortuos suscitavit, ex quinque panibus totidem milia aluit. Adhuc esca in gutture, et mendacium in ore. *Et quæritis mendacium*. Fugiamus, fratres, mendacium, quasi gladium animæ. Nam ait, *Os quod mentitur occidit animam* (Sap. 1. 11), non ejus qui calumnia affligitur, sed ejus qui mentitur. Non ita barbarus a coma, et miles a chlamyde, ut Christianus a non mentiendo dignoscitur. Ac sicut in bellis a tessera amici ab hostibus discernuntur : sic et in bello humanorum negotiorum amici Dei a veracitate et a non mentiendo dignoscuntur, mendaces autem quasi a suo linguæ gladio trucidant. Os nesciens jurare, nec mentiri, cito Deum in orationibus placat. Nam si nos domesticum aut amicum non mentientem reveremur, et cum rogat ei acquiescimus : multo magis Deus non mentientem reveritus, ipsi utilia largitur. Cum enim puram videt et immaculatam linguam veracem, verba ejus excipit, quasi in disco xenia. Tam mala res mendacium, ut mendaces etiam sibi similes odio habeant. Ut a domo incendium, sic mendacium ab ore projice : ut flammam in cubiculo, sic perjurium in lingua restingue. Domus incendium materiam et cor-*

pus perdit : (a) [perjurii incendium animam et corpus] in gehenna absumit. Si dixerō, Ne contumeliam inferas, iram mihi objicis; si dixerō : Da pecuniam pauperibus, paupertatem et liberorum alimenta obtendis. Non jurare et non mentiri non requirunt pecuniam ex crumena depromptam. Cur justitiam illam

(a) Uncinis clausa e conjectura in margine posuit Savil.

sine sumptu non exercemus? Non ita regem decet purpura et diadema, ut Christianum decet non mentiri. Ideo ipsum reverentur cognati, amici, vicini, negotiatores : ideo illum formidant dæmones, amant angeli, et gaudent ipsi portas regni cælorum aperiri, in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

MONITUM

Hanc homiliam Cotelerius ut germanum Chrysostomi fetum edidit anno 1661, cui etiam tres alias subjecit ut ἀνεκδότους; ita ut agmen duceret hæc in Psalmum VI, hinc sequeretur alia in Psalmum I, aliaque rursus in eundem Psalmum L, quarta demum in Psalmum XCIV. Has omnes quasi γνήσια opera dedit Cotelerius, quod quidem verum est de secunda, cujus initium, Εἶδετε τῆ προτέρᾳ κυριακῆ; sed illa edita fuit a Savilio inter Homilias de pœnitentia, necnon a Frontone Duceo, qui illam in finem Tomi quinti ahlegavit. Nos autem secundo Tomo posuimus illam, secundam de pœnitentia, p. 287. Quod autem Cotelarium induxit ut illam denuo ederet, est lectionum passim occurrentium diversitas. Esse autem genuinum Chrysostomi fetum omnia confirmant.

Hanc vero in Psalmum VI nemo germanam dixerit, qui vel primoribus labris Chrysostomi stylum attigerit. Oratio quippe omnino remissa, nullisque fulta nervis, olet peregrinum, et ineptum Græculi conatum præ se fert. Omnia solæcismis et inusitatis loquendi formulis scatent. Quis enim ferat illud, οὐδὲ ἀποπροσωπῶ τῶν πολλῶν μου ἀμαρτιῶν περὶ σοῦ ποιήσασθαι, Δέσποτα? quis, τὸν ἀρραβῶνα ἐδίωσα? Illud autem, ἐὰν γὰρ μὴ σὺ φθάσης, τίς ἵνα φθάσῃ, imperitum Græculum recentioris ævi omaino sapit. Uno verbo vix duas tresve periodos percurras hujusmodi inusitatis loquendi modis vel solæcismis vacuas : ita ut nullo modo possint hæc omnia amanuensium ignorantiae adscribi. Nec dissimulabo tamen circa finem esse

SANCTI PATRIS NOSTRI

JOANNIS CHRYSOSTOMI ARCHIEPISCOPI CONSTANTINOPOLITANI PSALMUS DAVIDIS DE OCTAVA. IN
PSALMUM VI.

Octavam vocat Scriptura eam vitam ac moram, quæ septimam, præsentis nimirum sæculi, subsequitur, quam octavam prænuntiavit illa diei octavi circumcisio. De octava etiam sapiens Salomon admonet dicens : *Da partem septem, necnon et octo* (Eccl. 11. 2) : quasi dicat : In hoc sæculo cogita de septimo millenario (a), et de parte bona, octava nempe, futura ac permanente, vita æterna. Videamus autem et ipsius Psalmi initium. 2. *Domine, ne in furore tuo arguas me.* Propheta tremendo tribunali oculis mentis assistens, quasi jam nudus ac demissa cervice, nihil præterea rogat judicem, nisi id dumtaxat, *Domine, ne in furore tuo arguas me* (Hebr. 4. 13). Novi, Domine, horrendum ac terribile me manere tribunal, coram angelis et omni creatura; ubi tu super formidandum ac excelsum thronum ad judicandum præsidens, et omnium delictorum quæ peracta sunt manifestationem ac revelationem facis : et non audeo, nempe a facie multorum peccatorum meorum, apud te confi-

(a) Quod dicit, *de septimo millenario*, respicere videtur opinionem illam veterum quorundam Patrum, qui putabant mundum post sex mille a conditu annos periturum.

teri, Domine. Quia majus est peccatum meum, quam ut dimittar, quia plus cæteris hominibus in te deliqui, quia ultra modum nomen tuum exacerbavi, quia supra prodigum ego prodige vixi, quia supra illum decem millium talentorum debitorem debitor tibi sum factus. Supra publicanum inimicus male a me vectigal exegit, supra latronem interfector latro misere me interfecit. Plus quam meretrix ego scortator fornicatus sum : plus quam Ninive impœnitenter deliqui : plus quam Chanaanæa peccavi. *Peccata mea sicut onus grave gravata sunt super me; et curvatus sum usque in finem* (Psal. 37. 5. 7). Sanctum nomen tuum irritavi, mandatis tuis non obtemperavi, divitias tuas improbe dissipavi, thesaurum tuum male consumpsi; arrham, quam mihi dederas, cum inimicis tuis comedi; vocem mandati tui non servavi; tunicam, qua me indueras, sordidavi; lucernam, quam mihi paraveras, extinxi dormitans; faciem meam, quam exhilaraveras, peccatis dehonestavi; oculos meos, quos illuminaveras, prave iterum excæcavi; labia mea, quæ sanctificaveras, iterum maculavi. Et scio te omnino acta mea reprehensurum : ac propterea non est quo effugiam; sed prorsus arguar necesse est. *Domine, ne in furore*

δοκιμάζονται· οὕτω καὶ ἐν τῷ πολέμῳ τῶν ἀθροπίνων πραγμάτων οἱ φίλοι τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοῦ ἀληθεύειν καὶ μὴ ψεύδεσθαι γνωρίζονται, οἱ δὲ ψευδόμενοι, ὡς ἰδίᾳ μαχαίρᾳ, τῇ γλώσση φονεύονται. Στόμα οὐκ εἶδος ὀμνύειν, ἢ ψεύδεσθαι, ταχέως τὸν Θεὸν ἐν προσευχαῖς δυσωπεῖ. Εἰ γὰρ ἡμεῖς οἰκέτην ἢ φίλον μὴ ψευδόμενον αἰδοῦμεθα, καὶ ὑπὲρ ὧν παρακαλεῖ πειθόμεθα· πολλῶ μᾶλλον ὁ Θεὸς τὸν μὴ ψευδόμενον δυσωπούμενος, παρέχει αὐτῷ τὰ ὑφέλιμα. Καθαρὴν γὰρ ὄρων καὶ ἄσπιλον τὴν γλῶσσαν τὴν ἀληθεύουσαν, τὰ ῥήματα αὐτῆς δέχεται, ὡς ἐπὶ ὄλσκου ξένια. Οὕτω τὸ ψεύδεσθαι κακόν, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ψεῦσται μισοῦσι τὸν ψευδόμενον. Καθάπερ ἀπὸ οἰκίας ἐμπρησμῶν, οὕτω τὸ ψεῦδος ἀπὸ τοῦ στόματος ἀπόρριψον· ὡς φλόγα ἐν κοιτῶνι, οὕτω τὴν ἐπιτορκίαν ἐν τῇ γλώσση κατάσθεςον. Ὁ τῆς οἰκίας ἐμ-

πρησμῶς ὕλην καὶ σῶμα, [ὁ τῆς ἐπιτορκίας ἐμπρησμῶς ψυχὴν καὶ σῶμα] ἐν γεννῆ δαπανᾷ. Ἐάν εἶπω, Μὴ ὑβρίσης, προβάλλη μοι τὸν θυμόν· ἐάν εἶπω, Δὸς χρήματα πένησι, πενίαν καὶ παιδοτροφίαν^a ἐννοεῖς. Τὸ μὴ ὁμῶσαι, ἢ μὴ ψεύδεσθαι, οὐκ ἔστι χρήματα ἐκ βαλαντίου δαπανιόμενα. Καὶ ἵνα τί οὐ κατορθοῦμεν δικαιοσύνην ἀδάπανον; Οὐχ οὕτω πρέπει τῷ βασιλεῖ ἡ πορφύρα καὶ τὸ διάδημα, ὡς Χριστιανῶ τὸ μὴ ψεύδεσθαι. Διὰ τοῦτο αὐτὸν αἰδοῦνται καὶ συγγενεῖς, καὶ φίλοι, καὶ γείτονες, καὶ συναλλάχται· διὰ τοῦτο αὐτὸν φοβοῦνται οἱ δαίμονες, καὶ φιλοῦσιν οἱ ἄγγελοι, καὶ χαίροντες αὐτῷ τὰς πύλας τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἀνοίγουσιν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

^a Reg. λεπτοτροφίαν.

AD HOMILIAM IN PSALMUM VI.

paucula quaedam, quæ Chrysostomo indigna non videantur, nemque ab his verbis Εἶδες τῶν δακρῶν τὴν ἰσχύν; εἶδες τῆς ἐξομολογήσεως τὸν καρπόν;

Superest autem, ut hic adscribam ea quæ Cotelerius in notis suis, p. 204, apposuit circa Bibliothecam Scorialensem, unde hæc homiliæ prodierunt. « Τοῦ ἐν ἁγίοις κ. τ. λ. Hic titulus præfixus erat Codici [551] manuscripto: *Sancti Patris nostri Joannis Chrysostomi Archiepiscopi Constantinopolitani super aliquot Psalmos Davidicos homiliae 27: ejusdem Explanatio in Daniele prophetam, et in Canticum trium puerorum. Opera hucusque inedita, e perantiquis Græcis Codicibus Regiæ Bibliothecæ S. Laurentii Scorialensis desumpta, et Latine reddita per F. Gabrielem a Sancto Hieronymo ejusdem cœnobii monachum, sacrae Scripturæ et moralis theologiæ prælectorem. Ex homiliis viginti septem, quatuor, quas solas descripsit Gabriel, editas habes, Lector. Reliquarum (ut nihil nunc pollicear de Catenis Græcis, et de compluribus aliis Græcorum Patrum operibus, potissimumque Athanasii, quæ locupletissima ea bibliotheca fertur continere) tunc tibi copiarum faciam, cum nactus ero, quod brevi futurum spes est. »*

Cæterum Cotelerius illam Gabrielis a S. Hieronymo interpretationem Latinam rejecit, novamque paravit, quam nos aliquot in locis castigavimus.

[551] ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου ψαλμὸς τῷ Δαυὶδ περὶ τῆς ἐγδόςης.

Ὁ γδὴ φησὶν ἡ Γραφή ἐβδόμη^a τοῦ παρόντος αἰῶνος ζωτῆν καὶ διαγωγὴν, ἣν προεμήνυσεν ἡ ὀκταήμερος περιτομή. Περὶ τῆς ἐγδόςης καὶ ὁ σοφὸς Σολομῶν νοθετεῖ λέγων· Δὸς μερίδα τοῖς ἐπτά, καὶ γε τοῖς ὀκτώ· ὡσανεὶ λέγων· Φρόνησον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ τῆς ἐβδόμης χιλιονταετηρίδος, περὶ μερίδος τῆς ἀγαθῆς, ἐγδόςης, τῆς μελλούσης καὶ μενούσης, αἰωνίου ζωῆς. Ἴδωμεν δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ ψαλμοῦ τὴν ἀρχὴν. Κύριε, μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξης με. Ὁμμασι νοεροῖς ὁ προφήτης, ὡς ἤδη γυμνὸς καὶ τετραηλισμένος τῷ φοβερῷ παριστάμενος, δικαστήριον, καὶ οὐδὲν λοιπὸν ἐξαιτεῖ τὸν δικαστήν, ἀλλ' ἢ τοῦτο μόνον· Κύριε, μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξης με. Ἰὶδα, Δέσποτα, ὅτι φοβικτὸν καὶ φοβερὸν ἀναμένει με δικαστήριον ἐνώπιον ἀγγέλων καὶ πάσης κτίσεως· ἐπὶ^b τοῦ φοβεροῦ καὶ ἐπηρμένου θρόνου εἰς κρίσιν προκαθημένος, καὶ πάντων τῶν πεπραγμένων ἀμαρτημάτων φανέρωσιν καὶ ἀποκάλυψιν ποιούμενος· καὶ οὐ τολμῶ, οὐδὲ ἀποπροσωπῶ τῶν πολλῶν μου ἀμαρτιῶν περὶ σοῦ ποιήσασθαι^c, Δέσποτα, ὅτι μείζων ἢ ἀμαρτία μου^d τὸ ἀφεθῆναί με, ὅτι πλείον παντὸς ἀνθρώπου εἰς σὲ ἐπλημμέλησα, ὅτι ὑπὲρ μέτρον τὸ ὄνομά σου παρώξυνα, ὅτι ὑπὲρ τὸν ἄσωτον ἐγὼ ἄσώτως ἐβίωσα, ὅτι ὑπὲρ τὸν τὰ μύριά σοι τάλαντα χρεωφειλέτης γέγονα. Ὑπὲρ τὸν τελώνην ἐχθρὸς με κακῶς ἐτελώνησεν, ὑπὲρ τὸν ληστὴν ὁ

φονοκτόνος ληστῆς κακῶς με ἐθανάτωσεν. Ὑπὲρ τὴν πόρνην ἐγὼ ὁ φιλόπονος ἐξεπόρνευσα, ὑπὲρ τὴν Νινηυί^e· ἀμετανόητα ἐπλημμέλησα, ὑπὲρ τὴν Χαναναίαν^f. Αἱ ἀμαρτίαι μου ὡσεὶ φορτίον βαρὺ ἐβαρύνθησαν ἐπ' ἐμέ, καὶ κατεκάμφθη ἕως τέλος^g. Τὸ ἅγιον ὄνομά σου παρώργισα, τῶν ἐντολῶν σου παρήκουσα, τὸν πλοῦτόν σου κακῶς ἐσχόρπισα, τὸν θησαυρόν σου κακῶς ἐδάπανησα· τὸν ἀρραβῶνα, ὃν δέδωκάς μοι, μετὰ τῶν ἐχθρῶν σου ἐβίωσα^h· τὴν φωνὴν τῆς ἐντολῆς σου οὐκ ἐφύλαξα· τὸν χιτῶνα, ὃν μοι ἐνέδυσας, ἐβρύπωσα· τὴν λαμπάδα, ἣν μοι ἐσκεύασας, νυστάξας ἀπέσβεσα· τὸ πρόσωπόν μου, ὃ ἐφαίδρυνας, ἀμαρτίαις κατήσχυνα· τοὺς ὀφθαλμούς μου, οὓς ἐφύτισας, κακῶς πάλιν ἐτύφλωσα· τὰ χεῖλη μου, ἅπερ ἡγάσας, πάλιν αὐτὰ ἐβρύπωσα. Καὶ οἶδα ὅτι πάντως τὰ πεπραγμένα μου ἐλέγξεις καὶ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν, οὐδὲⁱ διαφεύξομαι, ἀλλὰ πάντως ἐλεγχθήσομαι. Κύριε, μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξης με. Ἄδύνατον γὰρ τοῦτο· ἀλλὰ, Μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξης με. Κερδήσω καὶ γὰρ τοῦτο παρὰ σοῦ τοῦ μόνου φιλιανθρώπου. [552] Οἶδας αὐτὸς ἀκριβῶς ἅπαντά

^e L. Νινευί.

^f Cotel. addit ἡμαρτον.

^g L. Τέλους.

^h Cotel. proponit ἐδῆωσα, seu, ex Constit. Apostol. 2, 41. ἐμείωσα.

ⁱ Cotel.: « Vel aliquid deest, vel in locum οὐδὲ substituentum ὅρη. »

^j Hic addendum: οὐ λέγω, μὴ ἐλέγξης με· id quod δι' ὁμοιοτάλευτον excludit.

^a Hic aliquid desideratur, ut verbi gratia τὴν αὐτῆς ἐβδόμην.

^b Hic aliquid deesse videtur. Cotel. conj. ὅπου σὺ ἐπὶ.

^c Cotel. conj. ἀπὸ προσώπου... παρὰ σοὶ ἐξομολόγησιν ποιῆσ.

^d L. Τῷ.

tuo arguas me. Non dico, Ne arguas me : id enim fieri nequit ; sed, Ne in furore tuo arguas me. Lucrer et ego, auferamque hoc a te , qui solus humanus es. Tu nosti accurate omnes meos occultos lapsus : verum, Ne in furore tuo arguas me : ne publices, ne manifestes illos omnibus angelis et hominibus in meum dedecus. Domine, ne in furore tuo arguas me. Nam si mortalis regis iram nemo ferre valet, quanto minus Dei iram ac furorem sustinebit creatura ? Neque in ira tua corripas me. Non dico, Ne corripas : omnes enim correptione et castigatione indigent : sed, dum me corripies, Ne in ira tua corripas me. Novi latronem petiisse, et a te veniam reportasse. Novi meretricem toto animo accessisse, et impetrasse. Novi publicanum ex imo corde ingemuisse, et fuisse justificatum. Ego autem non sum sicut illi. Non enim habeo jugem lacrymam, non habeo veram confessionem, non habeo gemitum ex imo corde, non habeo animam puram, non habeo jejunium sincerum, non caritatem erga fratrem ; non habeo paupertatem spiritus, non habeo commiserationem, ut misericordiam consequar ; non habeo condonationem, ut mihi condonetur ; non habeo temperantiam in carne, non habeo puritatem cogitationum, non habeo voluntatem Deo dignam. Quo ergo ore, aut qua fiducia veniam poscam ? Sæpe igitur, Domine, poenitentiam agere constitui, et mendax apud te circa pactum sum inventus. Subinde in ecclesia tibi accido, et statim egressus concido in iniquitatibus. Sæpe mei misertus es, et ego sum aspernatus. Quoties patienter tulisti, et ego conversus non sum ? Quoties me erexisti, et iterum decidi ? Quoties me collegisti, et ego ingratus fui ? Quoties me exaudisti, et ego tibi obedire recusavi ? Quoties mihi compassus es, et ego nullo modo tibi servivi ? Quoties me honorasti, et ego te contumelia affeci ? Quoties cum peccassem, ut pater consolatus es, ut filium es exosculatus, et ut infantem vocasti ulnas expandens ? Mihi que lapsus dixisti : Surge qui dormis (Ephes. 5. 14). Age, non persequor te, non te evertō, non exprobro, non abominor meum sumentum, non abjicio, non induro viscera mea in filium meum. Neque enim odio habere volo meam imaginem, dum ad me sese convertit : nec aversari hominem, quem mea manu formavi, quem creavi, gestavi, pro quo meipsum humiliavi, propter quem meum sanguinem effudi. Quomodo itaque illum non recipiam, ad me convertentem se et accidentem ? Ideo, Domine, quandoquidem iratam habes et inseparabilem humanitatis abyssum, et longanimitatis pelagus, Ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me, sed adhuc atque adhuc erga me esto patiens : ne festines immaturum me e vita demetere, neve properes me excindere ut ficum infructuosam : sed tanquam bonus ac benignus Dominus, dona mihi cum cæteris beneficiis etiam hunc annum ad poenitentiam, et ne tædio afficiaris in portanda desidia mea, et ne rapias imparatum. Ne accipias me carentem veste nuptiali : ne sis nudam animam ignominie monumentum ante tribunal tuum. Ne sumas me interim nihil habentem quod offeram tibi : verum esto patiens erga me : verum esto humanus : verum compatere mihi, pauperi, pigro, negligenti, miserabili, inopi, fornicatori, sordido, luxurioso, ingrato, immisericordi, occæcato, deformi et fiducia experti, in profundum demerso, abdito, et inexcusabili, indigno omni benignitate, cælo indigno, digno omni supplicio et gehenna et punitione. Sed, Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me. 3. Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum. Ægrotat enim mea conscientia, ægrotat mea ratio. Defecerunt in vanitate dies mei, ac curriculi finis appropinquat. At aperi mihi, Domine, etsi indignus pulsem : et ne claudas januam misericordie tuæ, sed aperi mihi ostium, atque extende manum tuam ei qui in fundo voluptatum fluctuatur : et ne claudas adversum me. Nisi tu enim anteverteris, quis antevertet ? Nisi tu festinaveris, quis auxiliabitur nobis ? Nemo certe : sed ipse, qui natura ita compa-

ratus es, ut hominem diligas, da nobis vitæ tempus, et da nobis tempus conversionis. Tu meam vince cæcitatem, et fac ut emender. Tu concede mihi adhuc paululum temporis, et tu tribue mihi etiam salutis locum. Nisi enim tu id egeris, quæcumque aggressus fuero, inutilia erunt ac nihili juvabunt. Cæterum ne differas, Domine, sed præveni sumentum tuum. Tu enim dixisti : Sine me nihil potestis facere (Joan. 15. 5). Antecape conversionem animæ, et tempus vitæ meæ. Tyrannidem enim p. lior a natura, multo magis autem tyrannidem patior a prava mea consuetudine. Idcirco Miserere mei, quoniam infirmus sum. Nervos enim mihi succidit inimicus meus, et conculcaverunt me hostes mei, meque infirmum ac contractum reddidere. Qui autem infirmus est ac contractus, non potest sibi ipsi mederi : infirmus non potest semetipsum erigere, non potest sibi opitulari, seipsum obligare nequit. Porro, Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum. Sana me, Domine, quoniam turbata sunt ossa mea. Turbata sunt et contrita omnia ossa animæ meæ. Is autem, cui ossa contrita sunt, non potest exurgere, ac medicum quærere, non potest currere ac liberari ab hostibus. De reliquo tu me require, Domine, qui venisti, ut quæreres quod perierat. Tu devoto eum qui in latrones incidit suscipe ac præveni. Quippe non seminortuum, sed prorsus mortuum reliquerunt me. Cæterum, Sana me, Domine, et sanabor (Jer. 17. 14). Sana me, Domine, quia malignus ille serpens totum me infirmum et putrem effecit. Infirmus autem et putrefactus, totus humi jacet, totus solo prostratus est, immobile cadaver, nisi quod clamat, et liberatorem quærit, nisi quod oculos attollit, et circumspicit unde veniet, unde visitabit et opem feret ei ille, qui obligat contritos, et servat desperatos, et erigit elisos. Sana me, Domine, quoniam turbata sunt ossa mea, 4. et anima mea turbata est valde. Domine, inquit, corporee ac spiritaliter invasis me perturbatio, in carnales incidi affectus, corpus et animam dæmonibus in ludibrium tradidi. Sana me, Domine, quoniam turbata sunt ossa mea : scilicet quæ copulant ac erigunt interiorem meum hominem. Quænam sunt ea ? Fides, prudentia, spes, dilectio, temperantia, pietas, mansuetudo, humilitas. Hæc igitur ossa in me contrita sunt. Sana me, Domine, quoniam turbata sunt ossa mea, et anima mea turbata est valde. Video florem vitæ meæ præterisse ; finem prope esse ; senectutem adultam ; meam messem inclinare ad sectionem, maturare ; messorem meum festinare, falcem ostendere, portare securim, quæ excisionem indicat, quæ sterilitatem infert, quæque in ignem me conjicit : Et anima mea turbata est valde. Video furem deinceps appropinquantem, et me e vita rapere properantem : Et anima mea turbata est valde. Video viam ex hac vita ad ea quæ in cælo reposita sunt difficilem ac longam esse, me vero viaticum non habere : Et anima mea turbata est valde. Video fenitorem accessisse, et me subacturum esse : Et anima mea turbata est valde. Video rationum discussorem chirographum meum incutere, fremere etiam lictores : Et anima mea turbata est valde. Video multos accusantes, et neminem patronum : Et anima mea turbata est valde. Trepido et angor, horreo ac concutior, nec quid agam scio. Tempus vitæ poscam ? Sed vereor ne iterum peccatorum additamentum faciam. Et quo vultu judicem intuebor ? Consilii inops hæreo, quia res meas in summis malis versari perspicio. Diabolus mihi molestiam exhibere non cessat, intestinus carnis tumultus interturbare me non desinit, hostes mei bello non absistunt, prava cogitationes meæ nequaquam quiescunt. Et tu, Domine, usquequo ? Quid non significavit ? quid non proloquutus est ? Verum præ ultima animi dejectione ac præ calamitate, cum terribile quid et audax ad Deum dicere voluisset, inhibuit seipsum, atque hoc subjecit : Et tu, Domine, usquequo ? Ecce, Domine, cernis omnia mea invia esse ac misera. Ecce vides instantiam adversum me, inimici vehementiam, carnis fornicem,

bellum cogitationum, temporis defectum, et virium mearum imbecillitatem. De cætero, Domine, usquequo non compateris? usquequo non vindicas? usquequo non circumspicis? usquequo non es longanimis? usquequo non servas? usquequo non corripis? usquequo non inspicias? Licet enim ego dignus sim qui omnino derelinquar: tamen propter misericordiam tuam consequar remissionem. Hæc igitur et similia propheta, cum ex animi dejectione de se reputasset, cohibuit seipsum, et ut ne pugnare videretur, ideo deinceps ab iis ad supplicandum Deo cogitationem transfert, et ait: 5. *Convertere, Domine, et eripe animam meam, salvum me fac propter misericordiam tuam.* Non propter opera mea, mala enim sunt; non propter labores meos, infirmus enim sum: sed *Salvum me fac propter misericordiam tuam.* Si vero mecum iudicio contendere volueris, Domine, ego contra meipsum sententiam feram, et me mortem mereri confitebor. Itaque *Salvum me fac propter misericordiam tuam.* Confugio ad misericordiam tuam, quia nihil habeo quod tibi offeram. Commiserationem quero: ne requiras a me pretium illius. Nemo unquam misericordiam vendit, sed dono dat. Idcirco *Salvum me fac propter misericordiam tuam.* Memento sermonum tuorum, quos in sacris tuis Scripturis protulisti. Memento, Domine, quod *Assidue ac diligenter cogitatio hominis ad mala incumbit a juventute sua* (Gen. 8. 21). Memento, Domine, quod lutum me lixisti igneum ac sanguineum. Memento, Domine, quod *Homo vanitati similis factus est* (Ps. 143. 4). Memento, Domine, *Quia non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens* (Ps. 142. 2). Memento Domine, quia *Si iniquitates observaveris, nemo sustinebit* (Ps. 129. 3). Memento, Domine, quia *Nemo mundus a sorde, nec si unius diei sit vita illius super terram* (Job. 14. 5). Memento, Domine, quod *In iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis me utero gestavit mater mea* (Psal. 50. 7). Memento, Domine, nec cælum ipsum, nec ipsos exercitus angelorum puros esse coram te; quandoquidem et horum quidam ob peccatum suum de cælo ceciderunt. Ideo *Salvum me fac propter misericordiam tuam*, me, qui tuæ misericordiae indigeo. Si enim illius qui dignus est miserereberis, nihil mirum, si justum miserare, nihil novum: dignus namque est. Et si probum gloria affecteris, nihil magnum; justum scilicet id quoque est. Sed magis erga indignum me mirificas redde misericordias tuas, ut in me laudibus extollatur tua benignitas. Quoniam et probus medicus tunc laudatur et celebratur et prædicatur, cum insanabiles ac desperatos morbos curat: et rex bonus tunc gloriam consequitur, cum vitam donat immerentibus. Nosti enim naturæ infirmitatem, qui ejus sictor es: atque nosti eam, ut qui indueris ac servaveris illam. Ideo et nunc *Salvum me fac propter misericordiam tuam*, et ne vincat mea malitia lenitatem tuam, et ne superet mea ignavia ineffabilem tuam humanitatem. Quot enim de beneficiis confiteri possum inenarrabili tuæ bonitati? Cum non essem, esse me fecisti: incrementum dedisti, dilatasti, et omnia subiecisti sub pedibus meis (Psal. 8. 8); deinde cum deceptus fuisset et morte affectus, tuo sanguine redemisti; nudatum operuisti, humilem factum ditasti; filium et fratrem et heredem et coheredem constituisti. Ac quid ad hæc pro defensione mea respondeam non invenio. Idcirco *Ne intres in iudicium cum servo tuo* (Psal. 142. 2), ne appendas delictis meis comminationem tuam: sed *Averte faciem tuam a peccatis meis* (Psal. 50. 11); et ne æqua lance stateram sis, sed clemens esto, et ex hoc inclina in hoc (Psal. 74. 9), ex meo onere in tuam misericordiam, et sponte præterito pondus iniquitatum mearum, et multitudinem delictorum meorum prætergredere, et *Salvum me fac propter misericordiam tuam*, per quam omnes qui servati sunt, salutem sunt consequuti. Etsi enim Mosem dicam, at nec ipse sine peccato fuit, ut testatur Scriptura: etsi Aaronem cogitem, etsi ipsum Petrum, coriphæum ac magnum,

neque ille absque peccato ac querela est. Eapropter fide servari cupio, fide, non opere, ut mihi quoque tu benignus dicas: *Fides tua te salvum fecit: vade in pace* (Luc. 8. 48). Nam quibuscumque dedisti veniam, Domine, non dixisti: *Opera tua te salvum fecerunt*, quia universa justitia hominis coram te quasi pannus menstruæ. Ideo iterum aio: *Salvum me fac propter misericordiam tuam* (Isai. 34. 6). Et: *Misericordia tua persequetur me omnibus diebus vitæ meæ* (Ps. 22. 6). *Misericordia tua persequetur me* male a te fugientem, ac semper ad peccatum currentem. *Misericordia tua persequetur me*, et impedit; et in campo ac freno ducet me, qui ad te non appropinquo. Tu enim es Deus, *Qui facis mirabilia solus* (Ps. 71. 18). Quare etiam super me *Mirifica misericordias tuas, qui salvos facis sperantes in te* (Psal. 16. 7). Qui facis ea, de quibus spem habemus, non facies illa, pro quibus misericordiam petimus? Accessit ad te, Domine, debitor decem millium talentorum brevem alium diem flagitans: tu vero, ut benignus, absolutam ipsi concessionem decem millium talentorum dederas, nisi postea improbe fratri succensisset (Matth. 18. 24. sqq.). Reversus est tandem aliquando prodigus, enixe orans ut unus mercenariorum tuorum fieret: tu autem ipsum filium et heredem fecisti. Petiit latro ut tantummodo ejus meminisses in regno tuo: tu vero ipsi totum paradysum donasti. Adiit te meretrix dumtaxat flens, nihilque postulans: et accepit plus quam speraverat ac quæsierat (Luc. 7. 37. sqq.) Flevit Petrus veniam poscens (Matth. 26. 75): tu vero ipsum regni cælestis et Ecclesiæ clavigerum constituisti (Matth. 16. 19). Talis est voluntas tua erga eos qui penitus deplorati sunt, erga eos qui omni spe sunt destituti, erga eos qui ad id quod in peccati inferis profundissimum est devenerunt. In eos magnitudinem clementiæ tuæ ostendis. Propter hoc iterum dico et dicere non desinam: *Salvum me fac propter misericordiam tuam.* 6. *Quoniam non est in morte qui memor sit tui: in inferno autem quis confitebitur tibi?* Ideo festino, ideo tremo, ideo anxius sum. Exploratum quippe habeo, quod ubi finis vitæ meæ ad me pervenerit, numquam in inferis confitebor Deo. Non enim est in inferno pœnitentia, non est mortis venia: in monumento remissionem consequi nemo potest. Scilicet mercatus est vita nostra: hic ubi dimissus fuerit, nihil amplius licet negotiari. Postquam stadium solutum est, nemo certat, nemo coronam accipit. Postquam nox advenit, forum ac lucrum non comparet. Audi quid dicat Scriptura de quocumque homine qui vitam sinit: *Mors viro requies, cujus via abscondita est: conclusit enim Deus contra eum* (Job 3. 23). Ubi autem Dei conclusio, quænam ibi de reliquo pœnitentia peccati? Hæc vita, laborum est; illa, coronarum: hæc vita, clementiæ; illa, veri justique iudicii divini. Quare *Salvum me fac propter misericordiam tuam.* *Quoniam non est in morte qui memor sit tui: in inferno autem quis confitebitur tibi?* Quis? Nemo. Dum propheta semper recordabatur tremendæ horæ illius ac dici, indesinentem timorem suscipiebat, et perpetuo in compunctione degens lugebat, et in fletu pernoctabat. Ideoque hæc verba adjicit: 7. *Laboravi in gemitu meo, lavabo per singulas noctes lectum meum, et lacrymis meis stratum meum rigabo.* Certo sciebat eos qui guttulam ex oculis manantem seminant, in exultatione messuros herbam e cælo proveniente. *Et flebant mittentes semina sua. Venientes autem venient in exultatione, in resurrectione, portantes manipulos suos* (Psal. 125. 6). Sicut enim per aquam et spiritum [baptizati](a), ita per aquam lacrymarum et Spiritum ignemque fervidæ compunctionis rebaptizati, purgamur. Neque enim baptismus, neque vera lacrymarum compunctio sine sancto Spiritu unquam datur. 8. *Turbatus est a furore oculus meus: inveteravi inter omnes inimicos meos: hoc est, Sordidatus sum, con-*

(a) Vox, baptizati, hic uncinis includitur, ut quæ in græco non reperitur, et juxta Cotel. fuerit addita.

ματος, οὕτω δι' ὕδατος τῶν δακρύων καὶ πυρὸς θερμῆς καταλύξεως ἀναβαπτίζόμενοι καθαιρόμεθα. Οὐτε γὰρ τὸ βάπτισμα, οὐτε ἀληθῆς τῶν δακρύων κατάνυξις ἀνευ τοῦ ἁγίου Πνεύματος δίδοται ποτε. Ἐταράχθη ἀπὸ θυμοῦ ὁ ὀφθαλμὸς μου· ἐπαλαιώθη ἐν πᾶσι τοῖς ἐχθροῖς μου· τουτέστιν, κατερρύπηθην, συνηύξησα, συνεγήρασα ταῖς ἁμαρτίαις. Τοῦτο γὰρ ἐστὶν τὸ εἰπεῖν· Ἐπαλαιώθη ἐν πᾶσι τοῖς ἐχθροῖς μου. Ἄλλ' ὄρα μετὰ τὴν ἐγγρονίαν ἐν ἁμαρτίαις παλαιώσιν, μετὰ τὴν ἐν ἁμαρτίαις συμβίωσιν, οὐκ ἀπέγνω ἑαυτὸν ὁ προφήτης, οὐκ ἀπῆλπισε τοῦ ἐλέους τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ διὰ καταλύξεως ἐσώθη, διὰ δάκρυα ἐκαθαρίσθη, καὶ τοῖς πολεμοῦσιν αὐτὸν μετὰ ἐξουσίας λέγει· Ἀπόστητε ἀπ' ἐμοῦ, πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. Παύσασθε, αἰσχύνθητε, ἀναχωρήσατε. Ὅτι εἰσήκουσε Κύριος τῆς ἐν τῷ γῆρει δεήσεώς μου Κύριος τὴν προσευχὴν μου προσέδιδετο. Αἰσχυρθεῖσαν καὶ ἐντραπείησαν πάντες οἱ ἐχθροί μου, ἀποτραφείησαν καὶ καταισχυρθεῖησαν σφόδρα. Εἶδες τῶν δακρύων τὴν ἰσχύν; εἶδες τῆς ἐξομολογήσεως τὸν καρπὸν; εἶδες τὴν μετὰ τὴν ἐν πάσαις ἁμαρτίαις παλαιώσιν ἀνανέωσιν τε καὶ ἀναγέννησιν; Λοιπὸν, μὴ εἴπῃς· Γέρων εἰμι, ἀσθενὴς εἰμι, ἐπαλαιώθη ἐν πάσῃ ἁμαρτίᾳ, καὶ οὐκέτι ἰσχύω ποιῆσαι τὰς ἐντολάς τοῦ Χριστοῦ. Μηδὲν τοιοῦτον εἴπῃς, μὴ προφασίζεσαι^a προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις. [557] Εἰ δὲ προφα-

^a Lege προφασίζῃ, ei paulo post θελήσης, ἐν αὐτῷ, ei postea ἐρωτῶντι.

σίζῃ, εὐθέως σοι δείξω, ὅτι, ἐὰν μόνον θελήσεις, ἐν ἑαυτῷ τῷ γῆρει ὑπὲρ τὴν νεότητά δύνασαι φυλάξαι τοῦ Χριστοῦ τὰ προστάγματα. Ἄλλ' ἐρωτοῦντι δὲ μοι ἀψευδῆ τῆς ἀπόκρισιν. Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Καὶ πότε ταπεινότερον ἀνθρώπου ἐστὶ τὸ φρόνημα; ἐν νεότητι ἢ ἐν γῆρει; Πρόδηλον ὅτι ἐν γῆρει. Σύμφυτος γὰρ ὁ τυφὸς ἐστὶν ἐν νεότητι. Μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται. Ἄρτι σύ μοι εἶπέ· Τίς ἐστὶ πρὸς πένθος καὶ δάκρυα εὐχερῆς; ἢ νεότης ἢ τὸ γῆρας; Πάντως ὅτι τὸ γῆρας. Μακάριοι οἱ πραεῖς. Οὐ πάντες ὁμολογοῦσιν, ὅτι ἡ νεότης ὀξυτέρα ἐστὶ καὶ θερμότερα πρὸς ὀργὰς, τὸ δὲ γῆρας πρὸς πᾶσαν θεραπείαν καὶ θεῖαν ἐντολήν ὑπὲρ τὴν νεότητά; Ἐν γὰρ τῇ νεότητι καὶ ὁ τῶν σωμάτων ἔριος ἀνάπτεται, καὶ ἡ τῆς φιλαργυρίας κάμινος πολεμεῖ, καὶ τὰ πλεῖστα πάθη, ὅσον κενοδοξία, γαστριμαργία, καὶ ἡ μνησικαχία· ἐν δὲ γῆρει οὐ πάντως, ἀλλὰ δάκρυα καθαρτικά, ἐκ φόβου Θεοῦ καὶ ἐννοίας θανάτου καὶ κολάσεως ἡμῖν γεγόμενα· ἐν οἷς ἐὰν χρονίσωμεν, καὶ πονέσωμεν, προκόψομεν εἰς δάκρυα πνευματικά^b, χάριτι Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἢ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

^b Cotel εἰς δῶρα πνευματικά.

ADMONITIO

Tanta apud Græcos maxime fuit Joannis Chrysostomi existimatio, ut ejus tum opera tum opuscula summo studio conquirerentur, et quidquid Chrysostomi nomen præ se ferret, ab hominibus nullo critério instructis, quales erant posterioribus sæculis plerique omnes, pro legitimo haberetur. Erant qui ab se conscriptos sermones atque homilias temere Chrysostomi nomine exornarent. Librarii etiam, quæstus causa, ab se vel ab aliis consarcinatas homilias præmisso Joannis nostri nomine venundabant. Hinc innumera prodire spuria, quorum alia statim νοθείας signa suppeditant; alia majori perquisitione opus habent. Primi generis est hæc homilia, cujus stylus omnino remissus et χυδαῖος est, qui multa verba præfert Chrysostomo vel nusquam vel parum usitata. Hanc longe posterioris ævi esse omnino suadent hæc verba num. 2 : οὕτω καὶ πᾶς αἰρστικὸς δεινότατος ἐν καιρῷ διωγμοῦ τῷ ἀρχιερεῖ διαλεγόμενος· οὐτε ἀρχιερέα αὐτὸν καλεῖ, οὐτε ἀρχιεπίσκοπον, οὐτε θεοσεβέστατον, οὐτε ἅγιον· ἀλλὰ τί; Ἡ τιμιότης σου, ἡ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΙΓ' ΨΑΛΜΟΝ

Εἶπεν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· Οὐκ ἐστὶ Θεός.

^a. Ὡς περ ὑβρίζομένου δεσπότου, ὁ καλὸς οἰκέτης ὡς εὐνούστατος ἀγανακτεῖ· οὕτω καὶ ἀθετουμένου Θεοῦ, ὁ προφήτης τοῦ Θεοῦ τὸν ἄθεον παιδαγωγεῖ λέγων, ὡς ἤκουες· Εἶπεν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· Οὐκ ἐστὶ Θεός. Ὡς περ γὰρ δοῦλος φιλοδέσποτος μαθὼν, ὅτι οἱ σύνδουλοι αὐτοῦ ἀθετοῦσιν αὐτῶν τὸν κύριον, εἰς ἀπόδειξιν εὐνοίας πρὸς ἐκδικίαν περὶσσεύεται, καὶ ἡ χερσὶν ἰδίαις τὸν ὑβριστὴν ἀμύνεται, ἢ πᾶσιν ἐκπομπεῖται μισητὸν ποιῶν, ἢ εἰς σωφρονισμὸν καὶ φόβον τῶν ἄλλων ἀναγγέλλει τῷ δεσπότῃ, καὶ βαρυτέραις πληγαῖς ἐκδοτον ἐργάζεται τὸν στασιάσαντα πολεμῶν, ὡς ἀντάρτην δευτερον· οὕτως ὁ προφήτης μαθὼν τὸν Κτίστην ὑπὸ τοῦ κτίσματος ἀτιμαζόμενον, καὶ τὸν κεραμέα ὑπὸ τοῦ πηλοῦ ὑβρίζομενον, καὶ τὸν Θεὸν ὑπὸ τοῦ ἀθέου ἀθετούμενον, ὡς λίθου πληγὴν εἰς τὴν καρδίαν λαβὼν, καὶ τὸν πόνον μὴ φέρων ἀνεθάρσυν· Εἶπεν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· Οὐκ ἐστὶ Θεός. Ἴδε γὰρ πῶς ἀρμονίαν ἀσπάζεται πρὸς τὸν πρὸ αὐτοῦ ψαλμόν. Ἐπειδὴ ἐν ἐκείνῳ ἀκηδῶν ἔλεγεν· Ἔως πότε, Κύριε, ἐπιλήθη μου εἰς τέλος; καὶ μετ' ὀλίγον, Ἔως πότε ὑψωθήσεται ὁ ἐχθρὸς μου ἐπ' ἐμέ; ὁ ἄφρων λέγων μὴ εἶναι Θεὸν (ὁ

γὰρ κατὰ τοῦ Θεοῦ [558] ὑψούμενος, πολλῷ μᾶλλον καὶ κατὰ τῶν τοῦ Θεοῦ προφητῶν ὑψωθήσεται, καὶ ὁ κατὰ τοῦ δεσπότου ἐπαιρόμενος, καὶ κατὰ τῶν συνδούλων ἐπαρθήσεται), ὡς^a ἐρωτηθεὶς, Καὶ διὰ τί ὀδυνᾶσαι τὴν καρδίαν ἡμέρας καὶ νυκτός; τὰ δὲ νῦν ἀποκρίνεται· Διὰ τί ὀδυνῶμαι; ἐπειδὴ Εἶπεν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· Οὐκ ἐστὶ Θεός.

Ἀποστροφὴν Θεοῦ νομίζω τὴν μετὰ τοῦ ἀθέου συναναστροφὴν· λήθην αὐτοῦ περὶ ἐμοῦ ὑποπτύω τὴν μετ' αὐτοῦ ζωὴν. Ὀδύνη γὰρ καὶ παροξυσμὸς τῷ ἁγίῳ ἢ τῶν ἀθέων ἀσέβεια. Οὕτω καὶ περὶ τοῦ Παύλου εἴρηται· Ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ἐκδεχομένου τοῦ Παύλου τοὺς περὶ τὸν Τιμόθεον, παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ^b, θεωροῦντι κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν. Διὰ τί ἀσεβεῖς ζῶσι; Ταῦτα ὁ Δαυὶδ καθ' ἱστορίαν περὶ τοῦ Σαοὺλ, διὰ τὴν ἐγγαστρίμυθον εἶπεν, ὡς καὶ τὸν νβ' διὰ τὸν Δωὴκ, τὰ αὐτὰ περιέχοντα. Εἶπεν ἄφρων Σαοὺλ· Ἴδετέ μοι γυναῖκα ἐγγαστρίμυθον, καὶ

^a Lege ὡς ei mox τάδε.

^b E Bibl. adde ἐν αὐτῷ.

erevi, et consenui peccatis. Id enim significant hæc verba : *Inveteravi inter omnes inimicos meos*. Sed adverté prophetam, post diurnam in delictis inveterationem, post convictum in peccatis, non despondisse animum, non desperasse de Dei misericordia, sed per compunctionem servatum fuisse, per lacrymas mundatum. Unde secum bello contendentibus dicit cum auctoritate : 9. *Discedite a me omnes qui operamini iniquitatem*. Desinite, erubescite, recedite : 10. *Quoniam exaudivit Dominus deprecationem meam, quam in senectute obtuli. Dominus orationem meam suscepit*. 11. *Erubescant et pudore afficiantur omnes inimici mei : convertantur et erubescant valde*. Vides lacrymarum vires ? vides confessionis fructum ? vides illam renovationem et regenerationem, quæ in omnibus peccatis inveterationem sequitur ? Deinceps ne dicas : Senex sum, infirmus sum, inveteravi in omni peccato, nec amplius mandata Christi servare valeo. Nihil hujusmodi dixeris : ne excuses excusationes in peccatis (*Psal. 140. 4*). Quod si excusas, statim ostendam tibi, quod, modo velis, in senectute quam in juventute facilius potes servare Christi præ-

cepta. At mihi interroganti da verum responsum. *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum* (*Matth. 5. 3*). Et quando humilior est hominis spiritus, in juvenia, an in senecta? Dubio procul in hæc. Nam in juventute velut innata est ac insita superbia. *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur* (*Ibid. v. 5*). Tu jam mihi dic, quæ ætas ad luctum et lacrymas proclivis sit, juvenilis, an senilis? Prorsus senilis. *Beati mites* (*Ibid. v. 4*). Nonne omnes fatentur juventutem acriorem esse et ad iras fervidiorem, senectam vero ad omnem cultum et ad divinum mandatum servandum esse aptiorem? In juvenia siquidem corporum accenditur libido, et avaritiæ fornax bellum infert, ac simul pleræque perturbationes, ut inanis gloria, gula, ulciscendi cupiditas; in senectute autem nullatenus; sed tunc adsunt lacrymæ purgantes, quæ ex metu Dei et ex cogitatione mortis ac pœnæ oriuntur in nobis : in quibus si moram fecerimus, si laboraverimus, proficiemus in lacrymas spirituales (a), gratia Domini nostri Jesu Christi, cui gloria in sæcula. Amen.

(a) Putat legendum Cotelarius, in dona spiritualia.

AD HOMILIAM IN PSALMUM XIII : DIXIT INSIPIENS IN CORDE SUO : NON EST DEUS.

σύνεσις σου, ἡ φρόνησις σου, ἡ δικαιοσύνη σου, καὶ τὰ κοινὰ αὐτῷ προσφέρει ὀνόματα, τὰ τῆς ἀξίας αὐτοῦ ἀρνούμενος; id est, *Ita enim facit quilibet hæreticus vehementissimus in tempore persecutionis, loquens cum pontifice : nec eum vocat pontificem, nec archiepiscopum, nec religiosissimum, nec sanctum, sed quid? Reverentia tua, sapientia tua, prudentia tua, justitia tua, et nominibus ipsum compellat communibus, ejus negans auctoritatem*. Quæ certe nemo prudens Chrysostomo adscripserit; ut neque illud quod infra temere dicitur, ubi Symeonis apud Lucam verba sic referuntur : *Ipsius Mariæ matris animam gladius dubitationis* (ἀμφιβολίας) *pertransit*. Nam quis hæc unquam de gladio dubitationis explicavit? Hisce præmissis omnibus moti hanc homiliam inter spuria incunctanter ablegavimus.

Hanc prior, ut puto, edidit Gentianus Hervetus, Savilius omisit, Fronto Ducæus tertio Tomo extra numerum genuinarum locavit. Gentiani Herveti interpretationem Latinam aliquot in locis castigavimus.

IN PSALMUM XIII.

1. Dixit insipiens in corde suo : Non est Deus.

1. Quemadmodum cum Dominus injuria afficitur, bonus servus, ut qui sit in primis benevolus, indignatur : ita etiam dum Deus nihili ducitur, Dei propheta atheum corrigit, dicens, ut audisti : *Dixit insipiens in corde suo : Non est Deus*. Quemadmodum enim servus qui amat dominum, postquam intellexit suos conservos dominum suum despiciere, ut ostendat suam in eum benevolentiam, ad eum ulciscendum se comparat, et vel manibus suis ulciscitur eum qui illum afficit injuria, vel traducit reddens omnibus exosum, vel ad correctionem et metum aliorum, domino renuntiat, et ut gravioribus plagis afficiatur, procurat, in eum qui seditionem excitavit, tamquam in rebellem protervum arma movens : ita etiam propheta cum intellexit Creatorem ignominia affici a creatura, et sigillum a luto contumeliis incessi, et Deum ab atheo ludibrio haberi, perinde ac si lapidis ictum in corde accepisset, et dolorem non ferret, exclamavit, *Dixit insipiens in corde suo : Non est Deus*. Vide autem quam

apte Psalmo qui præcedit conjungitur. Quia in illo ægre ferens dixerat, *Usquequo, Domine, oblivisceris me in finem* (*Psal. 12. 1*)? et paulo post, *Usquequo exaltabitur inimicus meus super me* (*Ibidem. v. 3*)? insipiens qui dicit non esse Deum (qui enim adversus Deum extollitur, multo magis extolletur adversus Dei prophetas, et qui contra Dominum erigitur, etiam adversus conservos erigetur), qui interrogatus¹, curnam die et nocte excrucietur, hæc nunc respondet : *Cur excrucior, rogas? Quoniam Dixit insipiens in corde suo : Non est Deus*.

Conversatio cum impio est aversio a Deo. Factis quam dictis Deum negare gravius est. — Cum atheo conversationem existimo esse a Deo aversionem : Deum mei esse oblitum suspicor, quod una cum ipso vivam. Sancto enim est cruciatus, et ad iram provocatio, atheorum impietas. Ita etiam de Paulo dictum est :

¹ Gentianus Hervetus, quasi interrogatus.

Athenis autem cum Paulus expectaret Timotheum, incitabatur spiritus ejus, videns idololatriæ deditam civitatem (Act. 17. 16). Cur vivunt impii (Job 21. 7) ? Hoc David dixit de Saül secundum historiam, propter ventriloquam; ut etiam 52 Psalmum propter Doec, qui eadem continet. Dixit insipiens Saül: *Videte mihi mulierem ventriloquam, et quærite (1. Reg. 28. 7)*. Alius Adam a muliere deceptus est. Dicit autem ei, *Divina mihi in pythone (Ibid. v. 8)*, et relicta prophetia deturbatur ad divinationem. *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus.* Muniamus nos, fratres, ne in insipientis naufragium incidamus, verbis ipsum fatentes, factis autem negantes: bonum et misericordiam vocantes, ejus autem qui ægrotat, vel pauper est, aut affligitur, non miserentes. Et quod non solum verbis, sed etiam factis quis neget Deum, et qui Christianus nominatur, eadem dicat quæ insipiens, *Non est Deus: testis est Apostolus, qui dicit: Deum fatentur se scire, factis autem negant (Tit. 1. 16)*. Quanto sunt autem facta potentiora verbis ad persuadendum, tanto factis quam dictis Deum ore vel corde negare gravius. *Dixit insipiens.* Qui in ore dicit, *Diligam te, Domine*, et in corde fratrem habet odio, quomodo Deum diligit, non obediens ei qui dicit, *Diliges Dominum Deum tuum, et proximum tuum sicut te ipsum (Deut. 6. 5. Lev. 19. 18)*? Dominus dicit: *Qui diligit me, sermones meos servat (Joan. 14. 23)*. Qui ergo non servat, non diligit. Ore dicit Deum, et corde dicit: *Non est Deus.* Testis est Dominus, qui dicit: *Populus hic ore me honorat, cor autem eorum longe est a me (Isai. 29. 13)*. *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus.* Quod autem qui fratrem suum habet odio, is etiam Deum odio habeat, licet ore clamet ac vociferetur se Deum amare, dicit Joannes evangelista in Epistola: *Qui dicit se Deum amare, et fratrem suum odit, mendax est. Si enim fratrem suum quem videt, non diligit, Deum quem non videt, quomodo diliget (1. Joan. 4. 20)*? Cum ergo qui talis est, se Deum scire fateatur, et non aperte negat, is impietatem in corde fabricatur. *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus.* Unde hanc sententiam confirmans propheta dicit inferius: *4. Nonne cognoscent omnes qui operantur iniquitatem, qui Deum confitentur verbis, factis autem negant? Qui devorant plebem meam in cibum panis: Dominum non invocaverunt.* Deum enim confitentur scire; sed quoniam factis negarunt, invocantes non invocarunt. Ipse Dominus dicit: *Cur me vocatis, Domine, Domine, et non facitis quæ dico (Luc. 6. 46)*? *Omnis, inquit, qui peccat, non agnovit Deum (1. Joan. 3. 6)*: dicit Joannes. Cum enim vitium virtutes persequatur, una cedit et religio, ut quæ ideo adsit, quod id non adsit.

2. Ita etiam filii Heli, filii pestilentes, Dominum quoque nesciebant, non eo quod Dominum ore negarent, sed quod turpia facerent in tabernaculo (1. Reg. 2.). Et qui dant scœnori, Deum non noverunt. Ipse dicit: *Usura super usuram, dolus super dolum, noluerunt me nosse, dicit Dominus (Jer. 9. 6)*: qui dixit, *Si fratri tuo pauperi dederis mutuo pecuniam, non eum urgebis, non impones ei usuram (Exod. 22. 25)*. *Non est Deus.* Et quomodo illa quæ sunt post Deum? *Non est Deus.* Et quomodo quæ sunt propter Deum? *Non est Deus.* Et quomodo omnis lingua hominis Deum nominat? Falluntur ergo omnes hominum myriades quæ Deum esse dicunt, et solus insipiens se putat verum dicere, qui solus ita mentitur? Et qui quinque vel septem testimonia vult in testamentis evertere, per consensum rejicitur, quando iudicat veritas: publicam autem totius orbis linguam solus vult insipiens evertere? Et quomodo non est vere reprobis insipiens, et seipso insipientior? *Insipiens in negando, in se impudenter gerendo insipientior.* Quamvis enim universi homines diversas de Deo sententias germinaverint, nominis tamen fundamentum nemo labefactavit.

Dei existentia probatur. Revincit argumento a minori. Insipiens quis intelligatur. — Dixit insipiens in

corde suo: Non est Deus. Non est fundamentum, et quomodo stat ædificium? Non est carina, et quomodo consistit navigium? Non est fabricator navis, et quomodo modo navis comparata est? Non est ædicator, et quomodo facta est domus? Non est architectus, et quis urbem condidit? Non est agricola, et quomodo agri tulere manipulos? Non est musicus, et quomodo in mundi lyra apparet concentus? Non est qui provideat, et quomodo per omnia pervadit providentia? Non est auriga, et quomodo quatuor elementorum currus agitur? Non est statuarius, et quomodo homines veluti statuæ in mundo facti sunt? Non est fornicis constructor, et quis tibi cæli fornicem construxit? Non est aurifex, et quis veluti discum aureum tamquam in mensa solem in celo posuit? Non est qui ferat lampadem, et quis tibi veluti lampadem argenteam dedit lunam in nocte? Non est qui illuminet, et quis tibi clara et lucem præbentia dedit luminaria? Non est qui faciat solus magna lumina, et quis accensos astrorum lychnos tibi in celo posuit: quemadmodum dicit propheta: *Qui facit luminaria magna solus, solem, ut præsit diei, et lunam, ut præsit nocti (Psal. 135. 7-9)*? Non est creator, et quomodo pulchritudo creaturarum testatur creatorem? *Ex magnitudine enim et pulchritudine creaturarum per proportionem earum Opifex consideratur (Sap. 13. 15)*. *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus.* Quæcumque in mundo fiunt, aguntur et exercentur, habent qui eis præsit, eaque perficiat; et solus mundus non habet qui eum administret? Si non est Deus, quid facis in iis quæ Dei sunt? In domo Dei manes, et dominum domus inficiaris? Vel da mercedem domus, gratiarum actionem, vel domo egredere: cur etiam fumo blasphemix domum implet? Insipientem autem nunc dicit, non eum qui est emotæ mentis, vel qui delirat, aut sensu minus valet, sed eum qui male sentit; non eum qui insita et communi hominum prudentia privatus est, sed eum qui a prudentia, quæ una est ex quatuor virtutibus, se avertit, quæ quidem prudentia est lucerna animæ, regina cogitationum, magistra eorum quæ bona sunt et honesta: de qua dixit scriptor Proverbiorum, *Et qui possidet prudentiam, amat seipsum (Prov. 19. 8)*: et rursus: *Posside sapientiam, posside prudentiam, ne obliviscaris (Prov. 4. 5)*. Et autem cui lesa est principalis animæ facultas, et ei qui insitam amisit prudentiam, et mente excæcatus est, non dicebat: *Posside sapientiam et prudentiam.* Nam etsi maxime velit, non potest, ut qui prudentiæ instrumentum perdidit. Et ut intelligas eum, qui nunc dicitur insipiens, non fuisse naturali privatum intelligentia, vide quantum valebat prudentia. Neque enim lingua dixit: *Non est Deus:* neque per os loquutus est, sed in corde cœlavit improbitatem. Sciebat enim se in periculo futurum, si id eructasset. Quod enim qui illis temporibus Deum blasphemabat, vel eum inficiabatur, lapidibus obruebatur, testis est Nabuthæ (3. Reg. 21. 13), qui tamquam blasphemus condemnatus est: ne huic improbe sentienti idipsum usuveniret, in corde ipse impietatem insculpsit, impietatis templum cor suum constituens. *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus.* Si enim fuisset emotæ mentis et naturali caruisset prudentia, non in corde solum, sed ore etiam dixisset: *Non est Deus:* nec apud Deum, nec apud homines venisset in periculum. Si enim Imperator, qui est totius orbis auriga, sæpe ab insipiente et stulto contumelia affectus, sustinet, naturæ ductus misericordia, quam abripit animi morbus: multo magis eum qui est natura insipiens, blasphemantem nec Deus, nec homo ultus esset, sed ut hominem stulta loquentem dignum venia judicasset. Et ideo dæmoniacy, vel furore perciti, non censentur blasphemare.

3. *Multitudo deorum atheismus.* — Porro quicumque multos deos adorat, dicit: *Non est Deus.* Ut enim maritorum multitudo efficit, ut nullus censeatur maritus (*Quinque enim viros habuisti, et nunc quem habes, non est vir tuus [Joan. 4. 18]*), ita etiam mult-

torum deorum cultus est atheismus. Multorum enim deorum admissio est unius negatio. Et quod qui multos deos colunt, sint athei, audi Apostolum scribentem ad Ephesios : *Vos aliquando gentes, quando eratis in illo tempore sine Christo, abalienati a conversatione Israel, spem non habentes, et sine Deo in mundo (Ephes. 2. 11. 12)*. Et quomodo Ephesii sine Deo? Hinc simulacra : illinc imagines : illic æditua Diana (a), illic Demetrius argentarius, qui faciebat templa Dianæ argentea (Act. 19. 24) : tantus erat grex deorum, et quomodo sine Deo Ephesii? Sed propterea sunt athei, quod cum multos deos elegerint, ab uno exciderunt. *Dixit insipiens in corde suo : Non est Deus*. A primo insipiente pervasit ad suos discipulos. Primus insipiens diabolus, qui insipientiæ fuit primus ductor, qui primus præco deorum multitudinis : *Eritis, ait, sicut dii (Gen. 3. 5)*. Qui autem multos dicit, unum negavit. Insipiens est etiam Judæorum populus. Insipiens irritavit nomen Domini, dicens Christum non esse Deum. *Hic si esset propheta, sciret quæ et qualis mulier est, quæ eum tangit, quia peccatrix est (Luc. 7. 39)*. Qui autem eum ne prophetam quidem esse dicebant, quomodo possent Deum dicere? *Nemo potest remittere peccata, nisi solus Deus*. Christus autem : *Quid cogitatis in cordibus vestris (Marc. 2. 7. 8)? Dixit insipiens in corde suo : Non est Deus*. Est enim ubique : sed non est in corde insipientis. Dixit Deus synagogæ : *Quia non accepisti me in cogitatione tua, sed projecisti me post tergum tuum (Isai. 57. 11. et 3. Reg. 14. 9)*. Primus ex se ipso insipiens, insipientiæ ductor diabolus fuit, quod cum esset prudens, imprudentiæ munus exsequutus sit : serpens autem erat prudentissimus (Gen. 3. 1). Et quodnam fuit ejus studium? Voluit Deo esse æqualis, dicens : *Ponam thronum meum super nubes, et ero similis Altissimo (Isai. 14. 13)*. Sustulit illud Deus, et posuit illud, Altissimus, erubescens eum nominare, quem jam negaverat. Ita etiam facit quilibet hæreticus vehementissimus in tempore persecutionis, loquens cum pontifice : nec eum vocat pontificem, nec archiepiscopum, nec religiosissimum, nec sanctum : sed quid? Reverentia tua, sapientia tua, justitia tua, et nomina illi adducit communia, ejus negans auctoritatem. Diabolus hoc tunc fecit erga Deum. *Ero similis Altissimo*, non Deo, sed Altissimo. Et diligenter, quæso, attende quam accuratus fuit diaboli accusator propheta. *Dixit insipiens in corde suo*. Non ait, Dicit, sed, *Dixit*. Semel ausus est, et dixit. Et quoniam cum dixisset, ejectus est e caelis tamquam rebellis, non amplius per se dicere ausus est. Quoniam enim semel tantum dixit, *Ponam thronum meum super nubes, et ero similis Altissimo* : et Deum negans, Deum expertus est : ex alto turbatus, et in imo ab hominibus conculcatus, non amplius ausus est dicere, *Non est Deus*, sed per ironiam et simulationem Deum nominavit. *Quare dixit Deus, Ne comedatis de ligno (Gen. 3. 1)? Novi te quis, Sanctus Dei (Luc. 4. 34)*. *Hi homines sunt servi Dei altissimi (Act. 16. 17)*. Quia ergo semel dixit dogma impium, non audet amplius dicere : scit enim quid passus sit. Non, Dicit insipiens, sed, *Dixit insipiens in corde suo : Non est Deus*. Non enim amplius hoc dicit per se, et nullo intermedio : sed dixit in corde suo. In quolibet suæ sententiæ et moris homine, atque impio. Dixit in Pharaone : *Non novi Dominum (Exod. 5. 2)* ; et curavit ut profundum maris esset ei sepulcrum. Dixit per Sennacherib Assyrium : *Non potest Deus Ezechiam e meis manibus eripere*

(a) In Græco, νεωκόρος Ἀρτεμις. Hic scriptor imperite Dianam vocat, νεωκόρον : id quod ex hoc Actuum loco perpetram intellectu expiscatus videtur : Τις γὰρ ἔστιν ἄνθρωπος ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἐφεσίων πόλιν νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος ; quod ita vertitur in Vulgata : *Quis enim est hominum, qui nesciat Ephesiorum civitatem cultricem esse magnæ Dianæ? Cultricem, scilicet ædituam*. De Neocoris, ac de civitatibus Neocoris vide librum, cui titulus, *Mémoires de l'Académie, tirés des registres de l'Académie Royale des Inscriptions et belles-Lettres, T. 2, p. 515*.

(1. Reg. 18. 29), et effecit ut occideretur manibus filiorum. Dixit pueris per Nabuchodonosor : *Quis est Deus, qui eripiet vos e manu mea (Dan. 3. 15)?* Et qui omnium hominum potentissimus erat, visus est abjectissimus, foenum ut bos comedens (Dan. 4) : ut disceret bovem suum cognovisse possessorem, quem ipse negaverat (Isai. 1. 3). Dei negatorem Judam perdidit laqueo, quod Deum ipsum tamquam hominem tradendum curasset. *Cum diabolus, inquit, jam misisset in cor Judæ, ut ipsum traderet (Joan. 13. 2)*. *Dixit insipiens in corde suo : Non est Deus*. Si enim Deum ipsum tunc dixisset, non tradidisset ad mortem, nec Judæos docuisset occidere Dominum, quoniam eis persuasit Jesum non esse Deum : *Hunc nescimus unde sit (Joan. 9. 29)*.

4. *Absurdum est homines, in plurimis mutuo communicantes male in se invicem agere. Inter bona communia hominibus corpus et sanguinem Christi recenset.*— Quoniam ergo iis studebant quæ fieri non poterant, traditi sunt corruptioni. Dicit propheta deflens : *Corrupti sunt, et abominabiles facti sunt in studiis suis*. Cum enim diaboli fuissent discipuli, lapsu diaboli deciderunt : sicut ille de caelis, ita hi de sedibus regalibus delapsi. Quem quis enim sequitur, eandem cum eo partem capit. *Corrupti sunt, et abominabiles facti sunt in studiis suis*. *Corrupti sunt*, quoniam eum conati sunt corrumpere, qui corrumpi non potest. *Et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis hominis corruptibilis (Rom. 1. 23)*. Homines mente corrupti, *Corrupti sunt*, sed *Et abominabiles facti sunt (Matth. 24. 15)*. Quare? Quoniam abominationem desolationis impietatem in templo cordis sui collocarunt, *In studiis suis*. Quamobrem? Quoniam quæ natura negavit, ea mala excogitavit affectio. *Corrupti sunt*, ut Pharaos, et Nabuchodonosor. *Corrupti sunt*, quoniam vulnerati, et putrefacti, et male olentes, et tabo sanieque madentes, non quæsierunt medicum. *Abominabiles facti sunt*, quoniam tamquam porci in peccatorum cæno volutati (2. Petr. 2. 22), et tamquam canes ad suum vomitum revertentes (Prov. 26. 11), exosi evaserunt. Ita enim scriptum est : *Abominatio peccatoribus est Dei cultus (Eccli. 1. 32)*. Quoniam ergo abominati sunt Dei cognitionem, eos viri pii sunt abominati. *Corrupti sunt*, tamquam vestis a tineis, tamquam ferrum quod exeditur a rubigine. *Abominabiles facti sunt*, ut qui ossa et mortuos tetigerunt. Propterea enim lex eum, qui mortuum tetigerat, fecit abominabilem (Num. 19. 11), quoniam Judas Christum mortuum semper tangens, et viventem non aspiciens, factus est abominabilis. *Corruptioni tuæ, Israel, quis opem feret (Osee 13. 9)?* Deinde ut impietatis fructum ostendat, subjungit : *Non est qui faciat bonum*. Qui enim Deum negavit, et de eo qui providet et curam gerit, non cogitat, non mortem, non consummationem, non resurrectionem, non judicium, non retributionem exspectat, et ideo nihil boni facit. Quemadmodum enim qui alicui regi dat nomen, in ejus legibus et præceptis ambulat, qui autem tyrannum sequitur, non facit quæ rex præcipit : ita etiam qui Deum negat, Dei mandata aversatur, et reipublicæ inutilis et perniciosus evadit. *Non est qui faciat bonum* : non Herodes Bethleemiticos infantes innocentes occidens : non Judæus, eum qui dæmonia ejiciebat, Beelzebub vocans : non legisperitus tentans : non pontifex contumelia afficiens : non scriba nihili ducens : non Pharisæus probra ingerens, aut insultans : non Sadducæus contradicens : non Judas vendens, nec minister alapam incutiens : non Pilatus condemnans : non populus clamans, *Tolle, tolle, crucifige eum (Joan. 19. 15)* : non milites vincientes : non turbæ conspuentes, colaphos impingentes, arandine verberantes, spineam coronam contextentes, crucifigentes, aceto et felle potantes : *Non est qui faciat bonum*. Diligenter enim observa, hoc dictum, quando Christus crucifixus est, maxime finem accepisse. Tempore enim Davidis, quando hæc dicebantur, erant qui

bonum faciebant, beati prophetæ, qui cum David versabantur. Sed quando natus est Christus, Joseph, Zacharias, et Simeon justis, et apostoli bona faciebant hi quidem admirantes, illi vero in ulnis tenentes: solummodo quando crucifixus est, non fuit qui faceret bonum. Non dixit autem: Non est qui loquatur bonum: nam et centurio et latro bona de eo dicebant. *Memento mei, Domine, quando veneris in regnum tuum. Vere hic homo Filius Dei erat* (Luc. 23. 42. et 47). *Non est qui faciat bonum*, quando et discipuli omnes eo relicto fugerunt. Joannes nudus recedit, Petrus negat, discipuli fugiunt: ipsius Mariæ matris animam gladius dubitationis pertransit. Quoniam ergo in passione nullus fructum caritatis exhibuit, *Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum*: ne illum quidem unum militem, qui etiam post mortem lancea latus ejus pupugit. Et cur, o propheta, ante suum in carne adventum et humanæ naturæ susceptionem, non visitavit tamquam medicus mundum laborantem? Visitavit certe, et opem ferre, ac servare voluit, sed nullus sibi voluit adhiberi medicinam. 2. *Dominus de cælo prospexit, ut videret, si est intelligens, aut requirens Deum*. 3. *Sed omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt*. Et impletum est illud, *Justitia de cælo prospexit* (Psal. 84. 12). Ex Patre Christus, *Veritas e terra orta est*: Dominus ex virgine.

Prospicere Deum de cælo, quid sit. — Cum autem audis Dominum de cælo prospexisse, ne existimes divinam et incorpoream naturam se flexisse et incurvasse, aut genua inclinasse, aut cervice annuisse, sed ejus demissionem, benignitatem, et visitationem intellige. Quemadmodum enim caput, et oculos, et aures, et os, et manus habere dicitur, et sedere, et surgere, nec tamen omnino ex membris, partibus, et figuris constituitur: ita etiam prospicit, non ipse se inflectens, sed suam in nos benignitatem ostendens. Illud autem, *E cælo prospexit*, non quod in cælo, quod cernitur, fenestras aut portas fecerit, et iis apertis respexerit: sed quod e cælestibus ordinibus, intelligentibus, incorporeis, et immortalibus humanitatem visitaverit.

5. Quemadmodum enim homines terra dicuntur, *Quia terra es, et in terram reverteris* (Gen. 3. 19); et *Ego sum terra et cinis* (Ibid. 18. 27): ita etiam dicuntur cælum cælestes ordines, ex quibus Deus terram et humanum genus aspexit. *Dominus e cælo in terram prospexit, ut videret*, non ut tunc videret sed ut tunc servaret, non ut tunc disceret, sed ut tunc opem ferret, ut tamquam amicum amplecteretur, et ut justum amaret, ut diceret sicut dixit Noe: *Te solum vidi justum in hac generatione* (Ibid. 7. 1), et ut tamquam justo ei appareret. Iis autem apparet, qui in eum fidem habent, ut videat, an sit ægrotus qui quærat medicum, an sit pauper gentium populus, qui requirit Christum, Patris thesaurum, *Ut videat si est intelligens*, ut cum eo tamquam cum prudente et intelligente disserat: *Vel requirens Deum*, ut hoc inveniat. Deinde postquam viderunt prophetæ Dominum e cælo prospexisse ut videret, cum rogant: Non satis est, o Domine, e cælo solum prospexisse, sicut prospexisti: etiam descende. *Domine, inclina cælos, et descende* (Psal. 143. 5). Veni, Fili Patris, quære quod factum est ad tuam imaginem *Omnes enim declinaverunt, simul inutiles facti sunt*. Universus hominum exercitus deflexit ad tyrannum: ducibus, prophetis non amplius adherent. Veni, Rex, et appare, et verebuntur tuam auctoritatem. Omnes declinaverunt vias prophetarum. Veni, via, et qui aberrarunt revertentur.

Homo rectus a Deo creatus est. — Cum autem dixit, *Declinaverunt*, ostendit eos didicisse a natura recte ingredi, sed ex mala electione in errorem declinasse: quemadmodum scriptum est in Ecclesiaste: *Deus fecit hominem rectum, et ipse sibi invenit multas cogitationes* (Eccle. 7. 30). *Omnes declinaverunt*, sicut vituli qui feruntur in voragine, et *Simul inutiles facti*

sunt, ut dolia perforata, ut utres perfluentes, et a lido, ad quod facti sunt, non amplius utiles. Et non paulatim, sed omnes *Simul inutiles facti sunt*, uno impietatis reti simul conclusi. Si declinarunt, scilicet erant recti natura. Deus enim cum hominem fecit, eum rectum creavit, et nihil est natura malum. Et alibi: *Prævaricantes reputavi omnes peccatores terræ* (Psal. 118. 119). Et eo quod dixit, *Simul inutiles facti sunt*, ostendit eos cum natura facti essent utiles, inutiles præter naturam propria animi electione factos esse. Prospexit ergo Dominus, ut videret e cælo, an pœnitentiam agant qui declinarunt, ut salutem consequantur: an vero ita peccent, ut nulla ducantur pœnitentia, ut eo ipso condemnentur. Et quod ideo prospicit et descendit et visitat Dominus, ut vel servet, vel condemnet, audi ipsum Dominum dicentem: *Clamor Sodomorum et Gomorrhæorum multiplicatus est apud me, et peccata eorum magna valde. Descendam ergo, et videbo an juxta clamorem eorum qui ad me venit perficiant: sin minus, ut sciam* (Gen. 18. 20. 21). Sodomitæ, quoniam omnes declinaverunt, propterea simul inutiles facti sunt. Ignis enim descendit, et eos tamquam materiam consumpsit. Ninivitæ declinaverunt, sed quoniam cito venerunt ad pœnitentiam, propterea non facti sunt simul inutiles, sed simul servati sunt. Vidisti quomodo visitat Dominus, vel ut servet, vel ut condemnet? Et ideo dicebat etiam Osee propheta: *Audite verbum Domini, Filii Israel, quia judicium Domino cum habitatoribus terræ, propterea quod non est veritas; nec misericordia, nec cognitio Dei in terra. Maledictum, et mendacium, et homicidium, et furtum, et adulterium effusum est super terram, et miscent sanguines sanguinibus* (Osee 4. 1. 2). *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt*. Et propterea Dominus de cælo in terram prospexit. Quomodo prospexit? Vel universum quatiens, vel fulmina mittens, vel aliqua quæ terrorem incutiant faciens, et suam indignationem ostendens. *Qui respicit terram, et facit eam tremere* (Psal. 103. 32). Dominus de cælo in terram prospexit, ut videret terra, seu humanum genus, Dominum indignantem, et finem faceret peccandi. Quemadmodum enim servis inferius in atrio aut in platea se petulantem ac insolenter gerentibus, dominus aut rex ex alto prospicit, ut cum eum servi viderint, timeant et desistant: ita etiam quoniam universa terra prosiliebat ad impietatem, Dominus de cælo in terram prospexit, ut terrore affecta terra, peccare desisteret. Illius testis est propheta, qui dixit, *Terra tremuit, et quievit, dum exurgeret Deus ad judicium* (Psal. 75. 9. 10). Et quoniam dixit, *Omnes declinaverunt* [illud autem, *Omnes*, sæpe etiam de majori parte accipitur, quemadmodum illud, *Omnes me dereliquerunt* (2. Tim. 4. 16), cum tamen veri et sinceri discipuli Paulum non reliquissent), ut ostenderet universum mundi naufragium, subjungit: *Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum*. A pedibus usque ad caput, ab ultimo paupere usque ad eum qui rerum potitur, universus mundus ægrotat. Unum quærit Deus fidelem et justum, ut in Chaldæis Abraham, et Lot in Sodomis. Sed illi quidem nec fidem, nec rectam vitam habent; isti autem veram quidem vitam habent, sed vitam rectam non habent. *Deum confitentur scire, factis autem negant* (Tit. 1. 16). De Deo præclare et splendide loquuntur, et veluti tuba canunt: in bene autem faciendo dormitant. *Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum*. Deinde quoniam Dominus de cælo prospexit, et propter eos qui peccabant, indignatus est, docet nos propheta eum non solum prospexisse, sed etiam minantem esse loquutum: 4. *Nonne cognoscent omnes qui operantur iniquitatem?*

6. Et quid cognoscent? Dominum esse Deum ultionis (Psal. 93. 1). Cognoscent advenisse judicem vivorum et mortuorum. Cognoscent redditurum unicuique secundum opera sua. Non cognoverunt, dum monerentur, cognoscent dum cruciabantur. Ita etiam aliquando similia dixit Deus de impiis Ægyptiis: Et

βούλομαι. Ἐν ᾧ γὰρ τὴν ἀνομίαν ἐργάζονται, τοὺς νόμους τοῦ Θεοῦ γινῶναι οὐκ ἀνέξουσι. Καὶ νῦν γίνονται πόλεμοι, καὶ λοιμοὶ, καὶ σεισμοὶ, καὶ εἰς συναίσθησιν τῶν ἀμαρτιῶν οἱ πολλοὶ οὐκ ἔρχονται. οὐδὲ τοῖς ἐπικειμένοις κακοῖς οὐ σωφρονίζονται. Τί οὐ γινώσκονται; Τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα, τὰς ἐπαγγελίας, τὰ ἐπουράνια ἀγαθὰ, τὸν θησαυρὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν παράδεισον τῆς τρυφῆς, τὴν αἰώνιον ζωὴν. *Οὐχὶ γινώσκονται πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν*, οἱ Ἰουδαῖοι, ὅτι ὁ νομοθέτης καὶ Κύριος τῆς δόξης ὑπ' αὐτῶν ἐσταύρωται. *Εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν.* Καὶ τίνες οὗτοι; *Οἱ κατεσθίοντες τὸν λαόν μου ἐν βρώσει ἄρτου*· οἱ διὰ βασκανίαν πεινῶντες τὸν τῶν πιστῶν θάνατον. Καὶ οὐκ εἶπεν, Οἱ ἐσθίοντες, ἀλλὰ, *Κατεσθίοντες*, οἱ θηρῶν ἀγρίων χαλεπότεροι. Τὰ μὲν γὰρ θηρία ἀνθρωπίνης σαρκὸς γευσάμενα ταχέως παύονται, τὴν ἀηδὴ τροφὴν ἀισχυνόμενα· οἱ δὲ πονηροὶ καὶ βάσκανοι δι' ὅλου κατεσθίοντες ταῖς λοιδορλαῖς τῶν πιστῶν οὐ κορέννυνται. Ἀσφαλισώμεθα, ἀδελφοί, μήπως, τοὺς ὀμολογίους λοιδορήσαντες καὶ συκοφαντήσαντες, μετὰ τῶν ἀνόμων εὐραθῶμεν. *Οὐχὶ γινώσκονται πάντες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν*, κἄν αἰρετικοὶ, κἄν ὀμολογῆται, οἱ κατεσθίοντες τὸν λαόν μου. Ὅτι δὲ καὶ ὀμολογῆται ὀμολογῆται κατεσθίοντες, λέγει ὁ Ἀπόστολος· *Εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπ' ἀλλήλων ἀναλωθῆτε.* Ἀλλοφύλοις ἔθνεσι, τοῖς Σύροις, καὶ τοῖς Ἑλλησι τοὺς κατεσθίοντας τὸν λαόν παρεϊκάζων Ἡσαΐας, ἔλεγεν· *Ἄξω Συρίαν ἀπὸ ἀνατολῶν, καὶ τοὺς Ἑλληνας ἀπὸ ἡλίου δυσμῶν· τοὺς κατεσθίοντας τὸν λαόν μου ὅλη τῷ στόματι.* Ἀλλὰ κἄν διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, ὡς ὑπὸ λεόντων κατεσθιῶμεθα, ἀλλὰ διὰ τὴν εἰς Θεὸν ἡμῶν εὐσέβειαν ἐκδικίας τευξόμεθα. Ἀκουσον Ἱερεμίου λέγοντος· *Ἅγιος Ἰσραὴλ τῷ Κυρίῳ· πάντες οἱ κατεσθίοντες αὐτὸν πλημμελήσουσι, κακὰ ἐπάξω ἐπ' αὐτούς, λέγει Κύριος· ὅτι τοὺς ἀμαρτήσαντας κατεσθίοντες, βαρύτερα τῶν κατεσθιομένων ἡμάρτανον, πλείονα τῆς τοῦ Κυρίου γνώμης τὸν λαόν αὐτοῦ μαστίξαντες, καθὼς εἶπε περὶ αὐτοῦ ὁ Θεός· Ἐγὼ παρέδωκα αὐτὸν εἰς τὰς χεῖράς σου, σὺ δὲ οὐκ ἐποίησας ἔλεος μετ' αὐτοῦ. Καὶ πάλιν· Ἀνθ' ὧν μὲν ἐγὼ ὠργίσθη ὀλίγα, αὐτοὶ δὲ συνεπέθετο εἰς κακὰ. Καὶ ὅτι δι' ἀμαρτίας ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Θεοῦ κατεσθίεται, Ἱερεμίας λέγει· *Πρόβειτον πλανώμενον Ἰσραὴλ, λέοντες ἐξέωσαν αὐτόν.* Ὁ πρῶτος κατέφαγεν αὐτὸν βασιλεὺς [565] Ἀσσυρίας, καὶ δεύτερος βασιλεὺς Βαβυλῶνος τὰ ὅσα αὐτοῦ συνέτριψεν. Εἰ δὲ μὴ ὡς πρόβατα ἐπλανήθη, οὐκ ἂν ὑπὸ τῶν λεόντων κατεδρώθη. Νόει ἃ λέγω. *Οἱ κατεσθίοντες τὸν λαόν μου ἐν βρώσει ἄρτου, τὸν Κύριον οὐκ ἐπεκαλέσαντο*, κἄν ἐπικαλεῖσθαι ἐνόμισαν. Ὡς περὶ γὰρ ὁ ἐξ ἀρπαγῆς τῷ Θεῷ τι προσφέρων, οὐ προσφέρει, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς αὐτὰ οὐ προσδέχεται· οὕτως οἱ κατεσθίοντες τὸν ἀδελφόν, ἐπικαλούμενοι Θεόν, οὐκ ἐπικαλοῦνται. Ἡ καὶ, *Τὸν Κύριον οὐκ ἐπεκαλέσαντο*, ἀντὶ τοῦ, ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ Χριστιανοὶ οὐκ ἐκλήθησαν· ἐπειδὴ τῷ Χριστῷ ἐπολέμησαν. Οὐδὲ γὰρ ἤκουσαν τοῦ εἰπόντος· *Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐπικαλεῖσθε τὸ ὄνομα αὐτοῦ.* Ὅμως κἄν ὡς θηρία ὠρμησαν, *Ἐκεῖ ἐδειλίασαν φόβῳ, οὐ οὐκ ἦν φόβος.* Ὡς λέοντες ἐθρασύνθησαν, καὶ ὡς λαγωοὶ ἐδειλίασαν. Τοῦτο καὶ πρὸς τοὺς δειλοὺς ὁ προφήτης ἐν τοῖς διωγμοῖς λέγει, ὅτι ἀκούσαντες, *Μὴ φοβεῖσθε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυνα-**

μένων ἀποκτεῖναι· καὶ, *Μὴ φοβεῖσθε ὄνειδισμοὺς ἀνθρώπων· Ἐφοβήθησαν φόβον, οὐ οὐκ ἦν φόβος.* Τὸν Θεὸν γὰρ μὴ φοβηθέντες, ἀνθρώπους ἐφοβήθησαν. Ἐκεῖ ἐφοβήθησαν φόβον ἀσεβεῖς, θεασάμενοι τοὺς εὐσεβεῖς βοηθηθέντας ὑπὸ Θεοῦ. Ὡς γὰρ ἐρωτηθεῖς, καὶ διὰ τί ἐφοβήθησαν φόβον οἱ ἀσεβεῖς; ἀποκρίνεται, *Ὅτι ὁ Θεὸς ἐν γενεᾷ δικαίων.* Ὡς ἐν στρατιώταις στρατηγός, ὡς ἐν συγκλήτῳ βασιλεὺς, *Ὁ Θεὸς ἐν γενεᾷ δικαίων*· ὁ εἰπὼν, *Ὅπου εἰσὶ δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν.* Εἰ δὲ ἐν μέσῳ δύο καὶ τριῶν ἁγίων ἔρχεται, πολλῷ μᾶλλον γενεᾷ δικαίων εὐρίσκεται, ὅπου ἡ ἀμαχὸς ζωὴ, ὅπου ἡ ἀλυπος διαγωγὴ, ὅπου ἡ ἀθάνατος ἀνάπαυσις, ἡ ἀμέριστος κληρονομία, ἀδιάδοχος βασιλεία, ἐφ' ἣν ὁ Χριστὸς καλεῖ λέγων· *Δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν.* Ὅτι Κύριος ἐν γενεᾷ δικαίων, *βουλήν πτωχοῦ καταρῶνατε*· ὁ Κύριος ἐλπὶς αὐτοῦ. Εἴρηται γὰρ· πλὴν Θεοῦ μὴ φοβοῦ ἄλλον. Ἐλέγχει δὲ καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ, λέγων· *Τίς οὔσα ἐφοβήθη ἀπὸ ἀνθρώπου θνητοῦ;* Ἡ καὶ ταῦτα πρὸς Σενναχηρείμ εἴρηται καὶ Ῥαφάκην νομίσαντας εὐάλωτον εἶναι τὸν λαόν τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Κυρίου καταφρόνησαντας, ἐν οὐκ ἐπεκαλέσαντο. Διὰ φυγῆς ἦγοντο μηδενὸς ἐκφοβοῦντος ἀνθρώπου, οὐς πάντας εὗρεν ἀσεβεῖς, οἰονεῖπως διακύψας ἐξ οὐρανοῦ. Κατεφρόνησαν γὰρ ὡς εὐτελοῦς ἀνθρώπου τοῦ Ἐζεκίου, καὶ τῆς ὑπ' αὐτὸν τῶν εὐσεβοῦντων γενεᾶς, ἣν δικαίως ἐποίμαινε. Βουλήν δὲ κέκληκε τὴν εἰς Θεὸν βεβαίαν πεποιθήσιν. Καὶ ἄλλως· Καθάπερ δὲ ἐν συναλλάγμασιν οὐκ εἰς πρόσωπα βλέπτον, οὕτως ἐν τοῖς βουλευομένοις οὐκ εἰς ἀρχὴν, ἢ περιουσίαν, ἀλλ' εἰς νοῦν εὐσυνείδητον. Ἀλλὰ καὶ Ἰουδαῖοι τὴν τοῦ Σωτῆρος ἐσπούδασαν καταρῶνα βουλήν, νομίσαντες πτωχὸν εἶναι τινα, καὶ οὐ πλοῦτον θεότητος. Διέβαλλον γὰρ καὶ τὴν διδασκαλίαν, καὶ τὰ σημεῖα ὡς μὴ θεῖα τυγχάνοντα. *Τίς δώσει ἐκ Σιών τὸ σωτηριὸν τοῦ Ἰσραὴλ;* Ἐν τῷ ἐπιστρέψαι Κύριον τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ, ἀγαλλιῶσεται Ἰακώβ, καὶ εὐφρανθήσεται Ἰσραὴλ. Πάντων ἐκκλινάντων αὐτοῦ, λοιπὸν χρεῖα δυναμένου τὰς ἀμαρτίας ἀφεῖναι, καὶ σῶσαι. Ἐκ Σιών δὲ λέγεται, διὰ τὸ ἐκ σπέρματος εἶναι Δαυὶδ· κατὰ τὸ, *Ἡξεί ἐκ Σιών ὁ ῥυόμενος*· καὶ πάλιν, *Ἐκ Σιών ἡ εὐπρέπεια αὐτοῦ.* Λέγοις δ' ἂν καὶ τῆς ἄνω Σιών, καὶ ἡ ἐλπὶς δὲ ἡμῶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Τῶν δὲ ἐθνῶν σωζομένων, οἱ ἀληθῶς Ἰσραὴλ δίκαιοι καὶ προφῆται ἀγαλλιῶσονται συγχαίροντες ἡμῖν, καὶ πληρουμένης αὐτῶν τῆς προφητείας. Καὶ Συμεὼν γὰρ, *Φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν*, τὸν Σωτῆρα φήσας, ἐπάγει. *Καὶ δόξα λαοῦ σου Ἰσραὴλ.* Αἰχμαλωτίζεται δὲ ψυχὴ διὰ βραθυμίας ὑφ' ἀμαρτίαν γενομένη καὶ τὴν διάβολον, καὶ ἐκπεσοῦσα τῆς ἀρετῆς· ἐπιστρέφει δὲ τυχοῦσα διὰ μετανοίας ἀφέσεως, ἣν διὰ τοῦ σταυροῦ παρέσχεν ὁ Κύριος. Ὁ αὐτὸς δὲ, καθ' ὃ [566] μέλλει πτερνίζειν τὰ πάθη, λέγεται Ἰακώβ, ἀγαλλιῶμενος ἐν τῷ νικῆσαι τὰς ἐνεργούσας ταῦτα δυνάμεις· καθ' ὃ δὲ καθαρθεῖς ὁρᾷ τὸν Θεόν, Ἰσραὴλ. Νοῦς γὰρ ἐστὶν ὁρῶν Θεόν. Καὶ ἄλλως δὲ πρὸς τὴν κατὰ Χριστὸν προφητείαν εὐχεται, καὶ τὰς ἀλούσας δέκα φυλάς ἐλευθερωθῆναι, καθάπερ Ἱερουσαλήμ τῆς πολιορκίας ἐρρύσθη. Οὕτω γὰρ εὐφρανθήσονται καὶ αὐτοὶ Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ χρηματίζοντες. Γένοιτο δὲ πάντας ἡμᾶς ἀτάλευτον, καὶ ἀνόλισθον, καὶ ἀδιάπτωτον βίον ζῶντας φθάσαι τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, χάριτι Χριστοῦ, ᾧ πρέπει ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

cognoscent omnes *Ægypti*, quod ego sum Dominus, dum ego glorificabor in Pharaone, et in curribus ejus (Exod. 14. 18). Scient tunc, quando nihil eis proderit cognitio, quando persequentes curribus, obruti fuerint fluctibus. Vel etiam legendum est negative: *Non cognoscent omnes qui operantur iniquitatem*. Et quid non cognoscent? Quod Dominus de caelo in terram prospexerit. Quid non cognoscent? Quod quæ male fiunt ei displiceant. Quid non cognoscent? Nolent scire vias Domini. Hujus rei Job testis est, qui ait: *Dicit autem impius Domino: Recede a me, vias tuas scire nolo* (Job 21. 14). Eo enim ipso quod operantur iniquitatem, leges Domini cognovisse non sustinebunt. Et nunc sunt bella, et pestes, et terræ motus: multi tamen in peccatorum sensum non veniunt, et imminentibus malis non castigantur. Quid non cognoscent? Dei voluntatem, promissa bona cælestia, Dei thesaurum, paradysum deliciarum, vitam æternam. *Non cognoscent omnes qui operantur iniquitatem*, Judæi, quod legislator et Dominus gloriæ ab eis sit crucifixus: *Si enim cognovissent, Dominum gloriæ non crucifixissent* (1. Cor. 2. 8). Et quinam ii sunt? *Qui devorant plebem meam sicut escam panis*: qui propter invidiam mortem fidelium esuriunt. Et non dixit, *Comedentes*, sed, *Devorantes*, feris crudeliores. Feræ enim cum carnem humanam gustaverint, mox cessant, propter insuetum nutrimentum erubescunt: improbi autem et invidi fidelem perpetuo maledictis exedentes, non satiantur. Caveamus, fratres, ne eos, qui sunt ejusdem nobiscum fidei, maledictis et calumniis insectantes, cum iniquis inveniamur. *Non cognoscent omnes qui operantur iniquitatem*, sive sint hæretici, sive sint ejusdem fidei, qui devorant populum meum. Quod autem ii etiam qui sunt ejusdem fidei se mutuo devorent, dicit Apostolus: *Si autem vos invicem mordetis et exeditis, videte ne a vobis invicem consumamini* (Gal. 5. 15). Alienigenis gentibus, Syris et Græcis, eos qui populum devorant, assimilans Isaias, dicebat: *Ducam Syriam ab ortu, et Græcos ab occasu solis, qui devorant populum meum toto ore* (Isai. 9. 12). Sed etiamsi propter peccata nostra ab inimicis tamquam a leonibus devoremur, propter nostram tamen in Deum pietatem, ultionem assequemur. Audi Jeremiam dicentem: *Sanctus Israel Domino: omnes qui devorant ipsum delinquent, mala inducam super ipsos, dicit Dominus* (Jer. 2. 3); quia eos qui peccarunt exedentes, gravius peccarunt, quam ii qui exeduntur, ut qui plus quam Deus in animo haberet, populum suum flagellarunt, quemadmodum ea de re dixit Dominus: *Ego tradidi eum in manus tuas, tu autem non fecisti misericordiam cum ipso* (Isai. 47. 6). Et rursus: *Propterea quod ego parum irascebar, ipsi autem in mala invaserunt* (Zach. 1. 15). Et quod propter peccata populus Dei a Dei inimicis exedatur, dicit Jeremias, *Oris errans Israel, leones extruserunt ipsum* (Jer. 50. 17). Primus devoravit ipsum rex Assyriorum, et secundus rex Babylonis ejus ossa contrivit. Si non errasset ut ovis, non devoratus fuisset a leonibus. Intellige quæ dico. *Qui devorant populum meum sicut escam panis*. 5. *Dominum non invocaverunt*, etsi putaverunt se invocare. Quemadmodum enim qui ex rapina Deo aliquid offert, non offert, quandoquidem Deus ea non suscipit: ita qui fratrem devorant, Deum invocantes, non invocant. Vel etiam, *Dominum non invocaverunt*, ac si dicat: A Christo non vocati sunt Christiani: quandoquidem contra Christum bellum gesserunt. Neque enim audierunt eum dicentem: *Confitemini Domino, et invocate nomen ejus* (Psal. 104. 1). Quamvis autem tanquam feræ irruerint, *Illic trepidaverunt timore, ubi non erat timor*. Audaces fuerunt quemadmodum leones, et tanquam lepores trepidarunt. Hoc etiam dicit propheta adversus timidos in persecutionibus, quod cum audiissent, *Nolite timere eos qui occidunt*

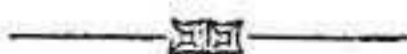
corpus, animam autem non possunt occidere (Matth. 10. 28); et, *Ne timete hominum opprobria: trepidaverunt timore, ubi non erat timor* (Isai. 51. 7). Cum enim Deum non timuissent, homines timuerunt. Illic timore trepidarunt impii, cum vidissent Deum piis ferre auxilium. Tamquam enim interrogatus, *Cur timore trepidarunt impii?* respondet, 6. *Quoniam Deus in generatione justorum est*. Sicut inter milites imperator, sicut rex in senatu, *Deus est in generatione justorum*: qui dicit: *Ubi sunt duo vel tres congregati in nomine meo, illic sum in medio eorum* (Matth. 18. 20). Si autem venit in medium duorum vel trium sanctorum, multo magis invenitur in generatione justorum, ubi est vita inexpugnabilis, ubi conversatio quæ caret tristitia, ubi quies immortalis, hereditas inseparabilis, regnum quod caret successione, ad quod Christus vocat dicens: *Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum* (Matth. 25. 34). *Quoniam Dominus in generatione justorum est, consilium inopis confudistis: Dominus autem spes ejus est*. Dictum est enim: *Præter Deum ne timeas alium*. Reprehendit autem et Jerusalem dicens: *Quænam cum esses, timuisti ab homine mortali* (Isai. 51. 12)? Atque hæc dicta sunt ad Sennacherim et Rhapsacem, qui populum Dei expugnatu facilem arbitrabantur, et Dominum aspernabantur, quem non invocabant. Idcirco fuga sese proripuerunt, nullo homine metum incutiente, quos omnes impios invenit, cum e caelo tamquam capite inclinato respexisset. Ezechiam enim tamquam vilem quemdam hominem contempserunt et piorum generationem illi subjectam, quam juste regebat. Consilium autem constantem in Deum fiduciam appellavit. Aliter etiam. Quemadmodum in contractibus personas respicere non oportet, ita dum consilium petimus, non ad dignitatem, neque ad opes respiciendum est, sed ad mentem et bonam conscientiam. Atqui Judæi consilium Salvatoris confundere studuerunt, eum pauperem esse quemdam arbitantes, non divinitatis divitias. Calumniabantur enim et doctrinam ejus et miracula, quasi divina non essent. 7. *Quis dabit ex Sion salutare Israel? Cum converterit Dominus captivitatem plebis suæ, exsultabit Jacob, et lætabitur Israel*. Cum omnes ab eo declinassent, jam opus erat eo, qui peccata posset remittere ac salvare. *Ex Sion* vero dicitur, quod ex semine Davidis esset; secundum illud, *Ex Sion veniet, qui liberet* (Isai. 59. 20); et rursus, *Ex Sion species ejus* (Psal. 49. 2). Potes etiam dicere ex Sion, quæ sursum est: spes quippe nostra regnum cælorum est. Cum vero salvæ factæ fuerint gentes, justi qui vere sunt Israel ac prophætæ exsultabunt, nobisque congratulabuntur, quod ipsorum prophetia fuerit impleta. Nam et Symeon, cum *Lumen ad revelationem gentium* Salvatorem esse dixisset, adjungit, *Et gloriam plebis tuæ Israel* (Luc. 2. 32). Fit autem captiva per desidiam anima dum peccato subicitur ac diabolo, et excidit a virtute: convertitur autem cum per pœnitentiam remissionem obtinet, quam per crucem largitus est Dominus. Porro idem quatenus animi perturbationes supplantaturus est, Jacob dicitur, qui dum malignas virtutes, quæ illas ingenerant, vincit, exsultat (Gen. 27. 36): quatenus autem purgatus Deum videt, Israel appellatur (Gen. 32. 28). Mens enim est Deum videns. Aliter autem præter prophetiam de Christo optat etiam, ut decem tribus, quæ in captivitatem redactæ fuerant, in libertatem vindicentur, quemadmodum Jerusalem obsidione liberata est. Sic enim et ipsi lætabuntur, qui et Jacob sunt et Israel. Faxit autem Deus ut nos, ubi vitam ab omni titubatione, casu et ruina immunem traduxerimus, ad regnum cælorum perveniamus, Christi gratia, quem decet gloria et imperium, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

MONITUM

Hæc homilia a Savilio et Frontone Duçæo spuria censetur, et quidem jure ac merito. Stylus enim a Chrysostomi dicendi genere alienus omnino est : licet non indigna prorsus sit quæ legatur ; nam ad mo-

IN ILLUD PROPHETICUM,

VERUMTAMEN FRUSTRA CONTURBATUR OMNIS HOMO VIVENS (*Psal.* 38. 7) : ET DE
ELEMOSYNA (a).

1. Piscatorem sinus altus excitat, cum jacto reti magnanque marinorum piscium copiam nactus, laborante. n onere sagenam trahit : et venatorem sylvæ ferarum alitrix, cum montes scrutatus, densoque vertice aperto, cum præclara et opima præda revertitur. Quod si his, qui in quæstu te venatione occupati sunt, voluptatem affert labor is qui his in rebus suscipitur : quanto majorem afferre debent pericula ecclesiasticorum sinuum piscatoribus, quibus præmium non diurnum, nec terrenum, sed ipsum celorum regnum proponitur ? Age ergo, dilecte, Davidicæ lyræ psalmodum cantum pulsemus, et cum Davide generis hominum obscuritatem et abjectionem notemus his verbis : *Veruntamen frustra conturbatur omnis homo vivens* (*Psal.* 38. 7) : perturbatur, et tandem peribit : perturbatur, et antequam confirmatus sit, absorbetur ; ut ignis incenditur, et instar stipulæ in cinerem redigitur ; ut procella extollitur, et ut pulvis terræ adæquatur ; ut flamma excitatur, et instar fumi dissipatur ; ut flos forma est præstanti, et ut fœnum exsiccatur ; ut nubes conglobatur, et tamquam gutta imminuitur ; ut denique bulla inflatur, et scintillæ instar exstinguitur ; perturbatur, et insatiabili cupiditate tetrum odorem sibi parit ; perturbatur, et cum ei perturbatio nulli usui fuit, exstinguitur. Ejus sunt motus et perturbationes, aliorum deliciae ; ejus labores, aliorum thesauri ; ejus curæ, aliorum voluptates ; ejus adversæ res, aliorum secundæ ; ejus execrationes, aliorum clientelæ : ejus rapinæ, aliorum voluptates ; ejus gemitus, aliorum rerum omnium abundantia ; ejus lacrymæ, apud alios pecuniæ ; ipse denique in inferis supplicio afficitur, alii contra bonis ejus cum cantu perfruuntur.

Veruntamen frustra conturbatur omnis homo vivens. Homo, vitæ usura quæ ad tempus durat, mortis debitum, quod differri nequit, indomitum ex proposito animal, improbitas quæ per se docetur, insidiæ quæ sponte sua docentur, id quod arte instructum est ad maleficium, quod ad injuriam industria præditum est, ad avaritiam paratum, ad expletionem insatiabile, natum ad perfidiam, inflatus spiritus, audacia ostentatrix, ferocia quæ facile sedatur, elatio quæ parvo negotio deletur, audacia quæ facile capitur : cœnum arrogantia plenum, cinis seditiosus, pulvis elato animo, cinis inflatus, scintilla quæ facile exstinguitur : flamma quæ facile marcescit, lucerna instabilis, lignum cujus interitus proclivis est, fœnum quod exaruit, herba quæ facile moritur, natura quæ cito consumitur ; qui hodie minatur, et cras excedit e vita ; qui hodie divitiis abundat, cras sepulcro tegitur ; qui hodie diademate ornatur, et cras inhumatur ; qui hodie purpura fulget, et cras effertur ; qui hodie in thesauris versatur, et cras in bustis ; qui hodie cum assentatoribus, cras cum vermibus ; qui hodie est, et cras nullus est ; qui nunc magnifice se effert, et paulo

(a) Collata cum Cod. Reg. 1933, 1938, 2533, Colb. 970.

post lugetur ; qui in secundis rebus tolerari non potest, et in adversis nulla consolatione levare potest ; qui se ipse ignorat, et quæ ipsum superant, curiose inquit ; qui id quod adest et præsens est nescit, et de rebus futuris cogitat ; qui natura sua mortalis est, et animi elatione, ut sibi videtur, æternus est ; omnium morborum proposita accessio, facillimum omnis perturbationis domicilium, quotidianum et commune febrium gymnasium : omnis denique doloris paratum diversorium. Quanta nostræ abjectionis tragœdia ! quantus nostræ vilitatis triumphus ! quot quantaque protuli, cum interea nihil prophetica hac voce aptius invenerim : *Veruntamen frustra conturbatur omnis homo vivens.* Sed ut finem faciam dicendi, vide, quæso, ut hominum res mare imitantur, ut perturbatione illa vita hæc nostra implicatur, ut sæpius quam aqua in terra tempestate jactamur, ut vehementius inter nos quam venti collidimur, ut pecuniæ, quasi procellæ, nos inter nos committunt, et quasi in tempestate maris huc atque illuc impellimur. Hic illius agrum usurpat, alius cujusdam servos abduxit ; atque hic de aqua vicinum in judicium adducit, ille cum cive de aere contendit. Hi propter terræ mensuram concertant, illi inter se de ædificandi ratione digladiantur ; hic ea quæ non dedit ut accipiat, impetum facit : ille quæ accepit ne reddat, in judicio agit. Hic usuris non satiatur, ille sorte etiam privare contendit : hic cum est inops, molestia afficitur ; ille rerum omnium copia abundans tumultuatur ; qui nihil habet, probri afficitur ; qui habet, insidiis appetitur ; qui magistratus gerit, in suspicionem venit (a) ; qui potestate præditus est, odio habetur ; qui in imperio est, armatur. Bella frequentia sunt, invidia alia ex alia incidit, insatiabilis cupiditas dominatur, avaritia regnat, mendacium summis laudibus effertur, mutua fides exulat, veritas terram deseruit, amicitia mensa definitur. Alii vim suam perdiderunt ; terra jam mala ferre non potest, aer usque ad ipsum æthera contaminatus est. Propter pecunias vita non est vitalis ; pecuniarum cupiditate elementa libera vendidimus ; viæ vectigalia pendunt, terra sorte dividitur, aquæ imperio tenentur, aer venditur ; decimarum, tributorum et vectigalium coactores urbes occupant ; divites curis conficiuntur, fœneratores sollicitudine tabescunt : direptores vitam perturbationibus implent, cupidi pecuniarum in judicio foroque versantur ; mercatores ex calamitatibus et jacturis lucra sectantur ; calumniatores mendacium vendunt. Quoniam mentiri inter nos soliti sumus, jurisjurandi religionem sustulimus ; ad jurandum tantum Deum novimus.

2. Cum ita omnes malis sceleribusque deditos propheta cerneret, miseramque hanc vitam esse duceret,

(a) In Græco, ἐπιβλεπόμενος, quam vocem mallem interpretari, *invidiam excitat.*

AD HOMILIAM SEQUEMTEM.

res informandos opportuna est : ac quædam circa rerum hujus mundi vanitatem, virtutumque omnium exercitium paucis affert.

Interpretationem Latinam Joachimi Perionii, aliquot in locis castigatam, e regione Græcorum ponimus.

ΕΙΣ ΤΟ ΠΡΟΦΗΤΙΚΟΝ ΡΗΤΟΝ ΤΟ ΛΕΓΟΝ,

« Πλήν ματην ταρασσεται πᾶς ἄνθρωπος ζῶν »· καὶ περὶ ἐλεημοσύνης.

α'. Προτρέπεται καὶ κόλπος βύθιος ἀλιεία, ὅταν τὸ δίκτυον βίβας, καὶ πολλὴν τῶν ἐναλίω ἀγραν περιλαβῶν, κάμνουσαν τῷ φόρτῳ τὴν σαγήνην ἐφέλκεται· καὶ θηροτὴν ὕλη θηροτρόφος, ὅταν ὄρη διερευνήσας, καὶ κορυφὴν κατάκομον ἀναπτύξας, μετὰ λαμπρᾶς καὶ πλουσίας ἐπανέλθῃ τῆς ἀγρας. Εἰ δὲ τοῖς περὶ κέρδη καὶ θήραν ἐπτοημένοις * γλυκὺς ὁ περὶ ταῦτα πόνος ὑπάρχει, πῶσω μᾶλλον τοῖς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀλιεῦσι κόλπων, οἷς τὸ κέρδος οὐχ ἡμερινόν, οὐδὲ πρόσγειον, ἀλλ' αὐτὴ τῶν οὐρανῶν ἢ βασιλεία καθέστηκε; Φέρε οὖν, ἀγαπητὲ, Δαυιδικῆς κιθάρας τὸ ψαλμικὸν ἀνακρούσωμεν μέλος, καὶ κατὰ τοῦ Δαυὶδ τὴν ἀνθρωπίνην εὐτέλειαν στηλιτεύσαντες, εἰπωμεν· Πλήν ματην ταρασσεται πᾶς ἄνθρωπος ζῶν· Ταρασσεται, καὶ τὸ τέλος ἀπόλλυται· ταρασσεται, καὶ πρὶν καταστῆναι καταποθεῖται· ὡς πῦρ ἀνακαίεται, καὶ ὡς καλάμη ἀποτεφροῦται· ὡς θύελλα ἐπαίρεται, καὶ ὡς κόνις ἐδαφίζεται· ὡς φλόξ ἀναρρίπίζεται, καὶ ὡς καπνὸς διαλύεται· ὡς ἄνθος ὠραίζεται, καὶ ὡς χόρτος ξηραίνεται· ὡς νέφος ὑπεραπλοῦται, καὶ ὡς σταγῶν ἀπομειοῦται· ὡς πομφόλυξ ὄγκουται, καὶ ὡς σπινθὴρ ἀποσβέννυται· ταρασσεται, καὶ τῇ ἀπληστίᾳ κερδαίνει τὴν δυσωδίαν· ταρασσεται, καὶ τῶν ἀπὸ τῆς ταραχῆς οὐδὲν λαμβάνων ἀπέρχεται. Αὐτοῦ αἱ ταραχαί, καὶ ἄλλων αἱ τρυφαί· αὐτοῦ οἱ πόνοι, καὶ ἄλλων οἱ θησαυροί· αὐτοῦ αἱ φροντίδες, καὶ ἄλλων αἱ εὐφροσύναι· αὐτοῦ αἱ θλίψεις, καὶ ἄλλων αἱ ἀπολαύσεις· αὐτοῦ αἱ κατάραι, καὶ ἄλλων αἱ θεραπείαι· αὐτοῦ αἱ ἀρπαγαί, καὶ ἄλλων αἱ ἡδοναί· παρ' αὐτῷ ὁ στεναγμὸς, καὶ παρ' ἑτέροις οἱ πλεονασμοί· παρ' αὐτῷ τὰ δάκρυα, καὶ [567] παρ' ἑτέροις τὰ χρήματα· αὐτὸς ἐν ᾄδῃ κολάζεται, καὶ ἄλλοι πάλιν ἐν τοῖς αὐτοῦ ἐντρυφῶσι ψάλλοντες. Πλήν ματην ταρασσεται πᾶς ἄνθρωπος ζῶν. Ἄνθρωπος, τὸ τῆς ζωῆς πρόσκαιρον δάνεισμα, τὸ τοῦ θανάτου ἀνυπέρθετον ὄφλημα, τὸ ἐκ προαιρέσεως ἀδάμαστον ζῶον, τὸ αὐτοδίδακτον πονήρευμα, τὸ αὐτομαθὲς ἐπιθούλευμα, τὸ εὐτεχνον εἰς κακουργίαν, τὸ εὐμήχανον εἰς ἀδικίαν, τὸ ἔτοιμον εἰς πλεονεξίαν, τὸ ἀκόρεστον εἰς ἀπληστίαν, τὸ εὐφύες εἰς ἀπιστίαν, τὸ ὑπέρογκον πνεῦμα, τὸ μεγαλοφρόνημον θράσος, τὸ εὐδιάλυτον φρύαγμα, τὸ εὐκαθαίρετον ὕψωμα, τὸ εὐάλωτον τόλμημα, ὁ πηλὸς ὁ αὐθάδης, ἡ τέφρα ἢ στασιώδης, ἡ κόνις ἢ μεγαλόφρων, ἡ σποδὸς ἢ πεφουσιωμένη, ὁ σπινθὴρ ὁ εὐκατάσθεστος, ἡ φλόξ ἢ εὐμάραντος, ὁ εὐρίπιστος λύχνος, τὸ ἔτοιμοφθόρον ξύλον, ὁ εὐξήραντος χόρτος, ἡ εὐνέκρωτος χλόη, ἡ εὐδαπάνητος φύσις· ὁ σήμερον ἀπειλῶν, καὶ αὐριον τελευτῶν· ὁ σήμερον ἐν πλούτῳ, καὶ αὐριον ἐν τάφῳ· ὁ σήμερον ἐν διαδήματι, καὶ αὐριον ἐν μνήματι· ὁ σήμερον ἐν πορφύρῃ, καὶ αὐριον ἐν ἐκφορᾷ· ὁ σήμερον ἐν θησαυροῖς, καὶ αὐριον ἐν σοροῖς· ὁ σήμερον ἐν κόλαξι, καὶ αὐριον ἐν σκώληξιν· ὁ σήμερον ὢν, καὶ αὐριον μὴ ὢν· ὁ ἄρτι φρουαττόμενος, καὶ μετ' ὀλίγον θρηνοῦμενος· ὁ ἐν

εὐπραγίαις ἀφόρητος, καὶ ἐν δυσπραγίαις ἀπαραμύθητος· ὁ ἑαυτὸν ἀγνοῶν, καὶ τὰ ὑπὲρ αὐτὸν πολυπραγμωνῶν· ὁ τὸ παρὸν οὐκ εἰδῶς, καὶ περὶ τῶν μελλόντων φανταζόμενος· ὁ φύσει θνητὸς, καὶ τῇ ἐπάρσει, ὡς νομίζει, αἰώνιος· τὸ πάσης ἀβρωστίας προκείμενον πάρεργον, τὸ παντὸς πάθους εὐδιάδατον καταγώγιον, τὸ τῶν πυρετῶν ἀδιάφορον καθημερινὸν γυμνάσιον, τὸ πάσης λύπης εὐπαράδεκτον πανδοχεῖον. Ὡ πόση τῆς ἡμετέρας εὐτελείας ἡ τραγωδία! Ὡ πόσος ὁ τῆς ἀνθρωπίνης εὐτελείας θρίαμβος! Ὡ πόσα εἶπον, καὶ τῆς προφητικῆς φωνῆς οὐδὲν ἀρμοδιώτερον εὔρον, τῆς λεγούσης· Πλήν ματην ταρασσεται πᾶς ἄνθρωπος ζῶν! Τέλος, ὄρα, ἀγαπητὲ, εἰ μὴ θάλατταν μιμεῖται τῶν ἀνθρώπων τὰ πράγματα, εἰ μὴ τῆς ἐκείθεν ταραχῆς ὁ βίος ἐμπλέκεται, εἰ μὴ τῆς ὑγρᾶς πλέον ἐπὶ τῆς ξηρᾶς χειμαζόμεθα, εἰ μὴ τῶν ἀνέμων σφοδρότερον ἀλλήλοις συμπίπτομεν, εἰ μὴ τὰ χρήματα, καθάπερ καταιγίδες, κατ' ἀλλήλων ἢ ἡμᾶς συγκρούουσιν, εἰ μὴ, καθάπερ ἐν ζόφῳ θαλαττίῳ, ὠδε κάκεισε περιφερδόμεθα. Οὗτος ἐκείνου τὸν ἀγρὸν παρεσπάσατο, ἄλλος τοῦ δεῖνα τοὺς οἰκέτας ἀφήρπασε· καὶ ὁ μὲν περὶ ὕδατος τῷ γείτονι κρίνεται, ὁ δὲ περὶ ἀέρος τῷ συνοικήτορι πολεμεῖ. Οἱ μὲν διὰ μέτρα τῆς γῆς διακαπνίζονται, οἱ δὲ περὶ οἰκοδομῆς ἀλλήλους διαθλίβουσιν· οὗτος, ἅπερ οὐκ ἔδεικε, λαβεῖν ἐπιφύεται· ἐκείνος, ἅπερ ἔλαβε, μὴ δοῦναι δικάζεται. Ὁ μὲν περὶ τόκου ἀπληστεύεται· ὁ δὲ καὶ τὸ κεφάλαιον ἀποστερεῖν δισχυρίζεται· οὗτος ἀπορῶν ὀδυνᾶται· ἐκείνος εὐπορῶν θορυβεῖται· ὁ μὴ ἔχων ὀνειδίζεται, καὶ ὁ ἔχων ἐπιβουλεύεται· ὁ ἐν ἀρχαῖς, ὑποβλέπεται· ὁ ἐν ἐξουσίαις, μισεῖται· ὁ ἐν δυναστείαις, σκευάζεται. Οἱ πόλεμοι συνέχουσιν, οἱ φθόνοι ἐπάλληλοι, ἡ ἀπληστία τυραννεῖ, ἡ πλεονεξία καταδυναστεύει, τὸ ψεῦδος ὑπεραίρεται, ἡ πρὸς ἀλλήλους πίστις ἀπέφυγεν, ἡ ἀλήθεια τὴν γῆν κατέλιπεν, ἡ φιλία μέχρι τραπέζης περιορίζεται. Οἱ ἄλλοι τὴν ἰδίαν ἰσχὺν ἀπώλεσαν· ἡ γῆ λοιπὸν τὰ κακὰ βαστάζειν οὐ δύναται, ὁ ἀἷρ μέχρις αὐτοῦ τοῦ αἰθέρος μεμόλυνται. Διὰ τὰ χρήματα ὁ βίος ἀβίωτος γέγονε· διὰ τὰ χρήματα ἐλευθερα στοιχεῖα πεπράκαμεν· ὁδοὶ τελωνεύονται, ἡ γῆ ἀποκεκλήρωται, ὕδατα δεσποτεύονται, ὁ ἀἷρ ὠναῖς ὑποβάλλεται· δεκατολόγοι καὶ φορολόγοι καὶ τελῶναι τὰς πόλεις συνέχουσιν· οἱ πλούσιοι ταῖς φροντίσιν ἐκτήκονται· οἱ δανεισταὶ ταῖς μερίμναις μαραίνονται· οἱ ἀρπαγες τὸν βίον ταραττοῦσιν· οἱ φιλοχρήμονες τὰ δικαστήρια κατατρίβουσιν· [568] οἱ ἔμπυροι τὰς συμφορὰς πραγματεύονται· οἱ συκοφάνται τὸ ψεῦδος πιπράσκουσιν. Ἄλλήλοις ψευδόμενοι τοὺς ὄρκους ἀνηλώσαμεν· εἰς τὸ ὀμνύειν μόνον τὸν Θεὸν ἐπιστάμεθα.

β'. Οὕτω πάντας ἐν κακοῖς σεσωρευμένους ὄρων· ὁ προφήτης, καὶ τὸν βίον ταλανίζων, ἔλεγε· Πλήν ματην τα-

* Sic duo mss. Edit. male ἀλλήλους.

ε Duo τούτων πάντων ἐν κακοῖς σεσοθημένων.

* Alii ἡσχολημένοις. Infra quidam Δαυιδικῆς.

dicebat : *Verumtamen frustra conturbatur omnis homo vivens.* Homo solus, o propheta, conturbatur? creatura ea sola, quæ rationis est particeps, acensatur? Nullum animans aut elementum, quod commoveretur, inveni. Commoventur, inquit, aquæ, et iterum sedantur; movetur terra, et rursus confirmatur; venti impelluntur, et iterum quiescunt; omnis fera tumultuatur, et satiata desinit; flamma excitatur, et materia subjecta cum consumpta est, extinguitur. At homo cum semel pecuniæ cupiditate inflammatur, numquam desinit: cumque hoc accepit, ad illud cupiditate rapitur, et cum illud consequutus est, ad aliud aspirat. Centum duplo majora facere et augere stude, et ad tot tantasque opes tamen rursus tantumdem addere conatur, nec umquam congerendi finem facit, quoad ipsius finis coacervatus sit: silique avaritiæ confectus, auro pallidior volitat, propter divitias quæ magnopere expetuntur, quarum amicitia infirma et instabilis est, quarum cupiditas insidiarum plena est, quæ derident, ut dominæ multorum, quæ irrident, ut quæ vehementer amentur, quæ captivæ sunt, et alis instructæ, mortuæ sunt, sed hostes, quæ in mundo venti vim obtinent: propter divitias, inquam, quæ sunt omnis absurditatis parentes, inventrices malorum omnium, voluptatis animi perniciosæ adjunctrices, hostes continentiæ, inimicæ temperantiæ, occultæque omnis virtutis fares. Sed quid divitias criminor, iis prætermisissis qui possident? Injuria ipsis etiam divitiis infertur, cum ab illis vincuntur et compedibus arctantur. Videntur enim mihi ad eos hæc uti oratione: Quid, studiosi pecuniæ, nos pedibus constringitis? cur nos quasi fugitivum aliquem innumerabilibus vinculis ligatis? quamobrem nos ut amicum complectimini, et ut flagitiosum quempiam a metallis in vestras manus mittentes in vincula conjicitis? Si vultis nos etiam somniis leviores quiescere, nos ad pauperum manus venire patiamini. Sed dicet aliquis: Liberis divitias congero, ut ne sint paupertatis heredes. Præclare scilicet dives, qui multa imaginatur, ea quæ adsunt ignorat, et res curat futuras; ea quæ ad se attinent ignorat, et de liberis cogitat; an sepeliendus sit nescit, et heredibus consultit. Stulte, dic mihi finem tuum, et tum de liberis certus ac tutus esto: expone res hodierni diei, et tum tibi de rebus crastini credo. Cur te etiam post mortem decipis et fallis? cur et mortuus esse vis, et irrideri? cur Deo quid sit agendum constituis? cur divinæ providentiæ leges dicis, quibus ea quæ tibi data sunt, administret? Nihil ad te de iis statuere, quæ tempus vitæ tuæ consequuntur. Non et mortuus esse potes, et vivorum administrator: non et mortuorum iudex, et juris cujusque æstimator. Cur igitur, o dives, frustra operam consumis in eo, ut bona inopum tuis reponas, nec scis cui illa pares? cur res pupillorum tenes? cur acerbe fers cum ea abs te repetunt, quasi de tuo impendas? Sua illi petunt, non tua: ea quæ tibi ipsorum causa tradita sunt, non quæ tecum nata sunt. Eroga quæ accepisti, et usum lucrare: quoniam tibi ut dares, non ut acciperes, præscriptum est. Præclare tecum agitur, quod tibi Deus propter inopem dexteram porrigit. Qui ex cælo pluit, æris a te guttam reposcit; qui tonitrua et fulgores jacit, ut misericordia utare tibi dicit; qui nubibus cælum obducit, pannum abs te petit. Hoc tibi satis est, quod te pauperes tamquam Deum rogant. Da, miserere, ut misericordiæ locum invenias. Tu vero ne supercilia quidem vis diducere, et cum illi te supplices rogant, non hæcteris ad misericordiam. Da eis sua antequam rationis referendæ dies veniat: eis sua largire, quæ non ita multo post recepturus es. Patrem regem habent: da eis sua, et ab eorum patre curarum vacantem accipe. Quamnam, inquires? Quod, inquit, uni horum fratrum meorum minimorum fecistis, mihi fecistis¹ (Matth. 25. 40). Qui enim intelligit super egenum

et pauperem, is non solum chirographum peccati delet, sed etiam confessionem ac promissionem accipit, vocem eam quæ ait, *Qui dat egenti, Deo sœneratur* (Prov. 19. 17). Deo sœneremur eleemosynam, ut ab eo parem humanitatis gratiam accipiamus. Sed o verbum prudentissimum! *Qui miseretur pauperis, Deo sœneratur.* Cur igitur non dixit, *Qui miseretur pauperis, dat Deo, sed, Sœneratur?* Novit Scripturæ avaritiam nostram, intellexit appetitum nostrum insatiabilem redundantiam semper quærere, ob eamque causam non dixit omnino, qui miseretur pauperis, dat Deo, ut ne simplicem largitionem et vicissitudinem mercedis existimes: sed, *Qui miseretur pauperis, Deo sœneratur,* ut lucri cupidus audito sœneris nomine, se ipse misericordiæ dederet. *Qui miseretur pauperis, Deo dat sœneri.* Si Deus a nobis sœneri accipit, ergo noster est debitor. Utrum ergo eum habere vis iudicem, an debitorem? Debitor creditorem veretur: iudex vero eum qui in iudicium adducitur, non veretur.

3. Videndum est, fratres, necessario alia ratione, cur Deus dixerit, *Mihi sœneratur, qui dat pauperi.* Quoniam avaritiam nostram vidit ad redundantiam propensam, ut ante dixi, nec umquam eum qui pecunias habeat, vel sine securitate credere (petit enim creditor vel hypothecam, vel pignus, vel fidejussorem, hisque tribus securitatibus fretus, pecunias suas credit, vel fidejussionem, ut ante dixi, accipiens, vel rerum hypothecam): quia igitur intelligit Deus neminem his non exstantibus scilicet credere, nec humanitatis habere rationem, sed lucrum unum spectare; pauperem autem ab his omnibus desertum et destitutum esse, cum nec hypothecam habeat (nihil enim possidet), nec pignus ferat (nudus enim est), nec fidejussorem exhibeat (illi quippe ob paupertatem fides non habetur): ut vidit et pauperem propter inopiam, et divitem propter inhumanitatem periclitari, medium se præstitit, pauperi sponsorem, pignus creditori. Non habes, inquit, huic fidem propter inopiam? Mihi crede propter copiam. Vidit pauperem, et misericordia motus est: vidit pauperem, neque contempsit, sed se ipse pro eo qui nihil habebat, oppigneravit, et pauperi in causa patronum se pro sua benignitate præbuit. *Qui miseretur pauperis, sœneratur Deo.* Ne time, inquit, mihi sœneraris. Quidnam lucrifaciam cum tibi sœneror? Centuplum tibi do et vitam æternam. Ut aliquando mihi hæc reddas, repeto pacta conventa, contractum confirmare volens. Da mihi referendæ gratiæ tempus, constitue mihi diem reddendi beneficii. Audi sapienter quando et ubi debitum officium præstaturus sit is qui inopum causa et nomine alii sœneratur. Cum sedebit Filius hominis in solio majestatis suæ, oves quidem ad dexteram suam, hædos autem ad sinistram collocabit: dicetque iis qui ad dexteram suam erunt: *Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a mundi origine* (Matth. 25. 34). Quas tandem ob res? *Quia esurivi, et me pavistis: sitivi, et mihi potum dedistis: nudus eram, et me vestistis: in carcere eram, et ad me venistis* (Ibid. v. 35. 36). Deinde ii qui in tempore recte administraverunt, suam infirmitatem, et ejus cui sœnerati sunt dignitatem considerantes, respondebunt: *Domine, quando te esurientem vidimus, teque pavimus, et tibi sitienti potum dedimus* (Ibid. v. 37), in quem omnium oculi sperant? aut quando indigentem te vidimus? quando hæc tibi fecimus? *Quod, inquit, uni ex his minimis fecistis, mihi fecistis* (Ibid. v. 40). Annon vera illa est oratio, *Qui miseretur pauperis, Deo sœneratur?* Sed quemadmodum iis qui ad dexteram erunt, regnum datum esse ostendit propter humanitatem, sic iis qui ad sinistram erunt propter sterilitatem supplicium minatus est: *Discedite a me, maledicti, in tenebras exteriores quæ paratæ sunt diabolo ejusque angelis* (Ibid. v. 41). Quid ita? pro qua re? *Quia esuriebam, nec mihi cibum dedistis* (Ibid. v. 42). Non dixit, *Quod stupratores fuistis, quod adulteri, quod furtum fecistis, quod falsum testimonium dixistis, quod pejera-*

¹ Reg. unus,.... mihi fecistis, inquit Christus, cui gloria, etc., et sic claudit Homilianam.

stis : quamquam hæc quoque in confesso est mala esse, sed inferiora sunt inhumanitate et defectu misericordie. Sed cur, Domine, nihil aliud tibi in memoria versatur? Non condemno peccatum, sed inhumanitatem : non condemno eos qui peccaverunt, sed eos quos non poenituit. Propter inhumanitatem vos condemno, quod cum tantum ac tale remedium salutis, eleemosynam, haberetis, tam magnum benefi-

cium prætermisistis. Objicio ergo vobis inhumanitatem ut probrum, ut radicem malorum omnium totiusque impietatis : laudo porro humanitatem, ut bonorum omnium radicem : et comminor illis quidem ignem æternum, his autem regnum cælorum concedo, in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et potentia in sæcula sæculorum. Amen.

IN DUAS SEQUENTES IN PSALMUM QUINQUAGESIMUM HOMILIAS.

Jamdiu quæstio fuit inter doctos, an duæ sequentes homiliæ vera germanaque sint Chrysostomi opera, necne. Savilius περὶ γνησιότητος earum dubitat, ut in catalogo in fronte Tomi primi posito significat. In notis vero, Tomo 8, p. 113. satis innotuit se clarorum hominum auctoritate abductum fuisse ne νοθείας calculum in illas ferret. Fronto autem Ducæus extra numerum genuinarum homiliarum ipsas edidit, nulla allata illas Chrysostomo abjudicandi causa. Sed consulto fecisse Ducæum omnino certum existimo. Nam hæc duas homilias laud dubie spurias esse censeo : idque, ni fallor, ex argumentis paulo post afferendis constabit. Verum antequam illa expromam, Savilii de illis sententiam in medium adducam, subjuncta Maximi Margunii epistola quam Latine reddidi.

« Hæc duas (Savilius loquitur) in Psalmum quinquagesimum orationes sive homilias non agnoscit, aut non vidit ille φιλόθεος καὶ φιλόχριστος ἀνὴρ, qui nobis Oxoniensem illam longe optimam Chrysostomi Commentariorum in Psalmos συναγωγὴν reliquit. Et certe dissimiles esse cæterarum, præsertim priorem, hoc est, πολὺ τῆς τῶν ἄλλων τῶν ὁμολογουμένως γνησίων δεινότητος ἀποδεῖν, luce clarius est. Itaque ἐπέχω, non abjudico : cum et magnos habeant patronos, Sixtum Senensem et Jacobum Billium, et passim in bibliothecis habeantur sub Chrysostomi nostri nomine : et (quod mihi non leve γνησιότητος argumentum est) vetus jampridem in Ecclesia Latina recepta sit earum versio. Quin et Græcorum neotericorum longe doctissimum Maximum Margunium Cytherorum episcopum earundem habemus assertorem in epistola ad doctissimum Davidem Hæschelium missa, quam mihi ab eodem Hæschelio transmissam, quia negotium hæc Chrysostomicum tota fere attingit, visum est hoc loco subijcere. »

« *Davidi Hæschelio, eruditissimo viro, Maximus humilis Cytherorum episcopus, Salutem.*

« Laudo tuum circa res optimas studium, sapientissime mi Hæscheli ; cujus causa eruditorum agmen ad te undique, quasi lineæ ad centrum, concurrere solet. Cujus rei exemplum suppeditat illustrissimi Henrici Savilii pium illud consilium, quo circa editionem aureorum Chrysostomi operum toto animo et assidue incumbit. Etenim ille tibi, ceu cuidam proborum adjutori, harumce rerum sollicitudinem fidenter commisit. Utinam autem illi studium hujusmodi secundum propositum succedat. Illud enim religioni simul et ejus cultoribus non parvam afferet utilitatem : ad hæc vero copiosam apud Deum mercedem in futuro ipsi conciliabit. Ejus itaque epistolam ad virum illum (a), qui jam fato functus est, legi, et quid in optatis haberet edidici. Quia vero nulla inde spes relicta est : secunda, ut dicitur, navigatio ex aliis subministrantibus excogitata fuit. Certe cum catalogum sermonum Chrysostomi (a), quem ipse misit, cum eo qui penes me est contulisses, hunc illo plus quam ducentis sermonibus ampliorem esse deprehendi. Hi porro sermones diversos præ se ferunt titulos : alios quippe in Pascha, sen tibicinia habeo numero septem, alios contra Judæos sex, de Sacerdotio totidem, de Incomprehensibili octo, eos qui de Seraphim inscripti erant, quinque de Statuis, de Margaritis, nec non alios panegyricos quos simul collegi. Commentarii enim illius sancti viri in Matthæum, in Joannem, et in Genesim ante duos annos in montem Athonem, qui sanctus

[571] Δαυΐδῃ τῷ Ἐσχελίῳ, σοφωτάτῳ ἀνδρὶ, Μάξιμος ταπεινὸς Κυθήρων ἐπίσκοπος εὐπράττειν.

Ἐπαινῶ σου τὴν περὶ τὰ κρείττω σπουδὴν, σοφωτάτέ μοι Ἐσχέλιε, δι' ἣν πανταχόθεν, οἷά τινες νοηταὶ περὶ κέντρον γραμμαὶ τὸ τῶν σοφῶν πλῆθος πρὸς σὲ συρρέειν εἰώθασι. Σημεῖον δὲ καὶ ὁ τοῦ λαμπροτάτου Ἐρρίκου τοῦ Σαββλίου τῷ ὄντι πόθος θεάρεστος, ὃν περὶ τὴν ἐκδοσὶν τῶν ἀριστα τῷ Χρυσορόδημονι πονηθέντων διτνεκῶς τρέφει παρ' ἑαυτῷ. Καὶ γὰρ ὡσπερ τινὶ τῶν καλῶν συναγωνιστῆ τούτων σοὶ φροντίδα κατατεθάμβηκεν. Εἴθε δὲ κατὰ γνώμην αὐτῷ χωρήσαι τὰ τῆς σπουδῆς. Καὶ γὰρ αὐτῇ τε τῇ εὐσεβείᾳ ἅμα καὶ τοῖς αὐτῆς σπουδασταῖς οὐ μικρὰν προξενήσει τὴν λυσιτέλειαν, πρὸς τῇ παρὰ Θεοῦ ἀντὶ τούτου πλουσία οἱ ἀποκεισομένη ἀντιμισθία ἐν τῷ μέλλοντι. Τὴν μὲν οὖν αὐτοῦ πρὸς τὸν βίον ἤδη μετηλλακότα ἐκείνον ἀνδρα ἀνέγων ἐπιστολήν, καὶ ὃ τι ἦν αὐτῷ κατέμαθον τὸ βουλούμενον. Ἐπεὶ δ' ἐκεῖθεν οὐδεμία ἐλπίς ὑπολέλειπται, δεύτερος, φασί, πλοῦς, ἡ τῆς παρ' ἄλλων ἐπιχορηγίας ἐπίνοια. Ἀμέλει τοι τὴν παρ' αὐτοῦ τῶν Χρυσοστομικῶν λόγων πεμφθέντα κατάλογον τῷ παρ' ἐμοὶ συγκρουσάμενος, τούτων ἐκείνου τὸν ἀριθμὸν ἐν διακοσίοις καὶ περαιτέρω λόγοις εὖρον ὑπερακοντίζοντα. Οὗτοι δ' ἄρα διαφόρους εἰλήφασι τὰς ἐπιγραφὰς, τοὺς τε εἰς τὸ πάσχα, ἦτοι τὰ σαλπίγγια ἑπτὰ, καὶ τοὺς κατὰ Ἰουδαίων ἕξ, τοὺς περὶ ἱερωσύνης τοσοῦτους, τοὺς περὶ ἀκαταλήπτου ὀκτώ, τοὺς τῶν περυγίων ἐπιγραφόμενους πέντε, τοὺς τῶν ἀνδριάντων, καὶ μαργαριτῶν, καὶ τοὺς οὗς ἤδη ἠ συνειλεξάμεν συναποκισιόντες, πανηγυρικούς. Τὰ γὰρ εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον, καὶ κατὰ Ἰωάννην, καὶ τὰ εἰς τὴν Γένεσιν τοῦ

(a) Clarissimum Georgium patricium Venetum. Ipseque adeo Margunius, incommodissimo meis rebus tempore, paucos post dies obiit. Savilius.

(b) Catalogum intelligit operum Chrysostomi in Angliā re-

pertorum, hic jussu meo excusum, et ad clariss. Georgium missum : quem catalogum Bibliothecæ suæ selectæ intulit de Joanne Chrysostomo scribens Antonius Possevinus. Savil.

(c) Sic enim scriptum erat in autographo. Savil.